THE

MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S SUKTHANKAR†
(Aug. 1925—Jan 1943)

S K BELVALKAR
(since April 1943)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†, R N DANDEKAR, F EDGERTON, A. B GAJENDRAGADKAR†, P V KANE, R D KARMARKAR, V G PARANJPE, RAGHU VIRA, V K. RAJAVADE†, N B UTGIKAR†, P L VAIDYA, V P VAIDYA†, H. D VELANKAR, M WINTERNITZ†, R ZIMMERMANN†

AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI

RAJA OF AUNDH

Under the Patronage of the Raja of Aundh, the British Academy, London; the Union Government of the Republic of India, Governments of the States of Bombay, West Bengal, Madras, Bihar, Uttara Pradesh, Gwalior, Hyderabad, Mysore, Orissa and Assam, the Universities of Bombay, Calcutta, Travancore Poona and Delhi, the Governments of Burma and Nepal, Several Commercial Firms and Charitable Trusts, and other Distinguished Donors

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1958

THE

DROṆAPARVAN

BEING THE SEVENTH BOOK OF THE MAHĀBHĀRATA

THE GREAT EPIC OF INDIA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

SUSHIL KUMAR DE

Professor, Jadavpur University, Calcutta, and Honorary Fellow,

Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland

POONA

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

1958

☞ The Dronaparvan is issued in two Volumes VIII and IX

The present Volume VIII, the Dronaparvan Part I, was published as under

Pages 1–264, included in Fascicule 25, on 13th Sept 1953, Pages 265–688 included in Fascicule 28, on 21st Sept 1955, and the rest Pages I–XXXII (Intrduction etc) was issued on 17th Sept 1958, as a part of Fascicule 29B of this Edition

Printed by Dr R. N Dandekar, Hon Secretary B O R Institute,
at the Institute Press, Poona-4, and
Published by Dr. R N Dandekar, Hon Secretary of the Institute

CONTENTS OF VOLUME VIII

ILLUSTRATIONS

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding
addl = additional
adhy = adhyāya(s)
App = Appendix
Arj = Arjunamiśra
B = Bombay edition of the Mbh (Śaka 1799)
BG = Bhagavadgītā
C = Calcutta ed of the Mbh
chap = chapter(s)
comm = commentary(taries)
cont = continue(s)
corr = corrected, correction
Crit App = Critical Apparatus
Dev = Devabodha
ed = edition
fig = figure(s)
fol = folio(s)
foll = following
fragm = fragment(ary).
hapl = haplographic(ally)
illeg = illegible
inf lin = *infra lineam* (below the line)
ins = insert(s)
int lin = *inter lineas* (between the lines)
interp = interpolate(s)
introd. = introduction, introductory
K. = Kumbhakonam ed of the Mbh
L = Line
M = Madras edition of the Mbh (by P P S Sastri, 1931–1936)
m *or* marg = marginal(ly)
Mañj = Bhāratamañjarī (Kāvyamālā 64)
Manu = Manusmṛti (ed N S P)
Mbh = Mahābhārata
Nīl. = Nīlakaṇṭha
O-J = Old-Javanese
om = omit(s), omitting
orig = original(ly)
post. = posterior
pr m = *propria manu* (by own hand).
prob = probably.
r = repeat(s), repeated
Rām = Rāmāyaṇa (ed N S P)
ref = refer(ence)
resp = respective(ly)
sec m = *secunda manu* (by another hand)
st = stanza(s)
supp = supplementary
sup lin = *supra lineam* (above the line)
transp = transpose(s), transposition
v = verse
(var) = with variation(s)
v l = varia(e) lectio(nes)

❀ ❀ (in the critical footnotes) enclose citations from commentators

[ ] besides their normal uses, enclose *additions* to MS readings

( ) besides their normal uses, enclose superfluous letters, which should be *omitted* from MS. readings

* (superior star) in the text indicates an *emendation*

* * (in the MS readings) indicate syllables lost through injury to MS.

~~~~ printed below (or along the side-margin of) any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain

C denotes a "Commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator, thus, Cd = Comm. of Devabodha, Ca n p s v = Comm of Arjunamiśra, Nīlakaṇṭha, Paramānanda, Vidyāsāgara and Vādirāja A "p" is added on to denote a "pāṭha" or variant, thus, Cnp = a pāṭha mentioned in the Comm of Nīlakaṇṭha.
~~~~

INTRODUCTION

The following thirty-five MSS. of the Droṇaparvan out of a total of sixty-one collated MSS. are selected to constitute

THE CRITICAL APPARATUS

I. N(ORTHERN) RECENSION (23 MSS.)

(a) *North-western Group*

Śāradā (or Kāśmīrī) Version (Ś)

Ś$_1$ = London, India Office Library, No. 6483b/3307. Dated A. D. 1709.

Ś$_2$ = London, India Office Library, No. 6481/3334. Fragmentary and incomplete.

Kāśmīrī Version [K], being Devanāgarī transcripts from Ś.

K$_1$ = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 40.

K$_2$ = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 65. Dated Samvat 1697 (=ca. A. D. 1641).

K$_3$ = Poona, Mirikar Collection of the Bhārat Itihās Sanshodhaka Mandal, No. 207.

K$_4$ = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 1121.

K$_5$ = Lahore, D. A. V. College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No. 4751. Incomplete.

(b) *Central Group*

Bengali Version (B)

B$_1$ = Dacca, University Library, No. 981. Dated B. S. 1177 (=ca. A. D. 1770).

B$_2$ = Dacca, University Library, No. 4796.

B_3 = Dacca, University Library, No 586 Dated Śaka 1663 (= ca A.D. 1741)

B_4 = Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No 11B Dated Śaka 1734 (= ca. A D 1812).

B_5 = Dacca, University Library, No 480 Dated Śaka 1631 (= ca A D 1709)

Devanāgarī Version (D), other than K

(i) Devanāgarī Version of Caturbhuja (Dc)

Dc_1 = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 495 of Viśrāmbāg (i).

(ii) Devanāgarī Version of Nīlakantha (Dn), the "Vulgate".

Dn_1 = Poona, Limaye Collection of the BORI, No 377

Dn_2 = Bhor State Library MS, without number Dated Samvat 1846 (= ca A D 1790)

(iii) Devanāgarī Composite Version (D)

D_1 = Poona, Sardesai Collection of Mahābhārata MSS at the BORI, No 15 (now numbered 246) Dated Samvat 1828, Śaka 1693 (= ca A D. 1771).

D_2 = Madras, Adyar Library, No xxxvi/4109 Dated Samvat 1740 (= ca A D. 1684)

D_3 = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No 4545 Dated Samvat 1850, Śaka 1715 (= ca A D 1794)

D_4 = Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No 6767

D_5 = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 566 of 1882–83 Dated (at the end of Parvan 15) Śaka 1616 (= ca A D 1694).

D_6 = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 29A of 1879–80

D_7 = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 493 of Viśrāmbāg (i)

D_8 = Poona, Parakhi Collection of the BORI, without number Dated Samvat 1792 (= ca A D 1736)

II S(OUTHERN) RECENSION (12 MSS)

Telugu Version (T)

T_1 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11810

T_2 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11827

Grantha Version (G)

G_1 = Calicut, MS (without number), belonging to the Padiññare Kovilakam Collection

G_2 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11843

G_3 = Pudukotah, State Library, No 346

G_4 = Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No 260

G_5 = Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library, without number Incomplete

Malayālam Version (M)

M_1 = Malabar, Nareri Mana Library, No 659

M_2 = Malabar, Poomulli Mana Library, No 303 Dated Kollam year 1021 (=ca A D 1846)

M_3 = Cochin, Vadakanchari Avanapparambu Mana Library, No 34 Dated Kollam year 1016 (=ca A D 1841)

M_4 = Cochin, Paliyam Estate Library, No 7

M_5 = Cochin, State Library, No 29

TESTIMONIA

Ca = Commentary of Arjunamiśra, Banaras Skt College, MS No 2278, incomplete

Cc = Commentary of Caturbhuja Misra (as in Dc_1)

Cd = Commentary of Devabodha, as found in MS No 482/5757, belonging to the Scindia Oriental Institute, Ujjain

Cn = Commentary of Nīlakaṇṭha (as in Dn_1, Dn_2)

Cv = Commentary of Vādirāja, as found in a transcript procured from Madras (now acquired by the BORI).

K_5

Lahore, D A V College Library (now transferred to Hoshiarpur, East Punjab), No 4751 Paper Devanāgarī characters

The MS is incomplete It breaks off at 7. 125. 14[d] without completing the Parvan, causing a loss of about 49 adhys. There are also other small omissions

B_1

Dacca, University Library, No 981 Dated B S 1177 (= ca A D 1770) Paper. Bengali characters. The scribe is Kālicaraṇa. — *Collated at Santiniketan*

Of the Bengali MSS mentioned here, four of which belong to Dacca University Library, no information is now available

B_2

Dacca, University Library, No 4796 Paper Bengali characters. — *Collated at Santiniketan*

B_3

Dacca, University Library, No 586 Paper Bengali characters Dated Śaka 1663 (= cir. A. D. 1741). — *Collated at Santiniketan*

B_4

Santiniketan, Viśvabhāratī Library, No 11B Fol 237 Yellow Indian Paper. Size 18″ × 4″. Bengali characters, with 10 lines to a page Dated Śaka 1734 (= ca. A D 1812). The scribe's name appears as Gangāprasāda Śarman of Senahaṭṭa — *Collated at Santiniketan*

Besides the Droṇa, the codex contains the Virāta, Karṇa, Śānti and Anuśāsana Parvans. It has been utilised in the Crit Ed of the Virāta (as B_2) and of the Karna (as B_3)

B_5

Dacca University Library, No 480, Dated Śaka 1631 (= ca A D 1709). — *Collated at Śantiniketan*

D_{c1}

Poona, Bombay Govt Collection (now deposited at BORI), No 495 of Viśrāmbāg (i) Fol 339 Indian Paper. Size 16″ × 6¾″ Devanāgarī characters, with 11 lines to a page

Bold legible writing The side-margins are in red The Ślokas and Adhys are numbered The MS , which is in good condition, contains the commentary of Caturbhuja Miśra The text is in the middle, and the commentary runs above and below the text

Dn_1

Poona, Limaye Collection of the BORI, No 377. Fol 305 Indian Paper. Devanāgarī characters, with 11–13 lines to a page

There is numbering of stanzas and chapters Black Daṇḍas appear after lines, Ślokas, references and colophons, but references and colophons, as well as number of Ślokas are marked by red pigment Good legible writing The MS contains the commentary of Nīlakantha and extends from the Droṇa to Rājadharma sub-parvan of the Śānti only It has been used for Crit Ed of the Śalya as Dn_3

Dn_2

Bhor State Library, Bundle No 1, unnumbered Fol 188 Paper Size $14\frac{1}{2}'' \times 7''$. Devanāgarī characters, with 16 lines to a page Dated Samvat 1846 (= ca. A D 1790)

Good and clear writing Margins, Adhys , colophons and references are in red ink The MS gives the commentary of Nīlakantha written above and below the text It was used in the Crit Ed of the Karna as Dn_1

D_1

Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No 15 (now numbered 246). Fol 230 Grey Indian Paper Size $13\frac{1}{8}'' \times 6\frac{5}{8}''$ Devanāgarī characters, bold and legible, with 14 lines to a page Dated Samvat 1828, Śaka 1693 (= ca A D 1771–72) The margins are ruled in black and red separated by a yellow line, and references and colophons are marked with red pigment There is no numbering of Ślokas and Adhyāyas

The MS forms part of an entire Mahābhārata codex (only the Āśvamedhika missing), which was prepared by a Kashmirian Pandit, Sadānanda Miśra, with the help of five scribes The name of the copyist for the Droṇa is Haranārāyana Miśra The codex has been utilised in the Crit Ed of the Āraṇyaka (as K_2), of Udyoga (as D_1), of Bhīṣma (as K_2), of Karṇa (as K_4), of Śalya (as K_5) and of Sauptika (as K_6), q v It was copied apparently from a Śāradā exemplar, and its classification as K is not unwarranted

D_2

Madras, Adyar Library, No xxxvi/4109 Fol 318 Paper Devanāgarī charac-

G_3

Pudukotah, State Library, No 346 Fol 365. Palm-leaf. Size $15\frac{1}{2}'' \times 1\frac{1}{8}''$ Grantha characters, with 8 lines to a page

G_4

Poona, Mahābhārata Collection of the BORI, No 260 Fol 298 Palm-leaf. Size $17\frac{3}{4}'' \times 1\frac{1}{8}''$ Grantha characters, with 7–8 lines to a page

G_5

Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library, MS without number Fol 253 Palm-leaf Size $17\frac{1}{2}'' \times 1\frac{3}{4}''$ Grantha characters, with 7–9 lines to a page Incomplete

The MS breaks off at 7. 137 9[a] without completing the Parvan, causing a loss of 37 Adhyāyas There are also small omissions like that of 7 62.

M_1

Malabar, Nareri Mana Library, No 659 Fol 219 Palm-leaf Size $18\frac{1}{2}'' \times 1\frac{3}{4}''$ Malayālam characters, with 10 lines to a page.

M_2

Malabar, Poomulli Mana Library, No 303 Fol 221 Palm-leaf Size $21'' \times 2''$ Malayālam characters, with 10 lines to a page Dated Kollam year 1021 (= ca A D 1846)

M_3

Cochin, Vadakanchari Avanapparambu Mana Library, No 34 Fol 207 Palm-leaf Size $18\frac{3}{4}'' \times 2\frac{1}{2}''$ Malayālam characters, with 10 lines to a page Dated Kollam year 1016 (= ca A D 1841)

M_4

Cochin, Paliyam Estate Library, No 7 Fol 117 Palm-leaf Malayālam characters, with 11 lines to a page

The MS also contains a part of the Karna Parvan

M_5

Cochin, State Library, No 79 Fol 236 Palm-leaf Size $14'' \times 2''$ Malayālam characters, with 13 lines to a page

Besides the 35 MSS. mentioned above, the following 26 were fully examined

1 Poona, Mbh Collection of the BORI, No 4, dated Śaka 1666 (= ca A D 1744) Incomplete, a large number of folios missing In Devanāgarī characters

2-5 Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI) Four MSS, as follow No 494 of Viśrāmbāg (1), dated Samvat 1824 (= ca A D 1768), incomplete, some folios missing, No 231 of 1895-1902, dated Samvat 1795 (= ca A D 1739), No 492 of Viśrāmbāg (1), No 189 of 1891-95, dated Śaka 1606 (= ca A D 1684) All in Devanāgarī characters

6 Benares Sanskrit College, unnumbered, dated Samvat 1827 (= ca A D 1771) In Devanāgarī characters

7-9 Baroda Oriental Library Three MSS, as follow No 6543, dated Śaka 1698 (= ca A D 1776), No 8862, dated Samvat 1666 (= ca A D 1610), No 11467 All in Devanāgarī characters

10-12 Lahore, D A V College The following three MSS No 2827, dated Śaka 1787 (= ca A D 1865), No 4767, dated Samvat 1840 (= ca A D 1784), and No 5290, dated Samvat 1853 (= ca A D 1797) All in Devanāgarī characters

13-15 Madras, Adyar Library Three MSS in Devanāgarī characters No xi B 1, No xxxv D 1, dated Śaka 1711 (= ca A D 1789), No xxxvi G 9, dated Samvat 1678 (= ca A D 1622)

16 Bhor State Library, Bundle No 2 In Devanāgarī characters

17-22 Tanjore, Saraswathi Mahal Library The following six MSS, all in Devanāgarī characters Coll No 1131, Coll No 1158, dated Samvat 1712 (= ca A D 1656), Coll No 1187, dated Samvat 1669 (= ca A D 1613), Coll No 1205, dated Śaka 1621 (= ca A D 1699), Coll No 1229, Coll No 1276, dated Śaka 1615 (= ca A D 1693)

23 Santiniketan, Viśvabhāratī Library No 688, dated Śaka 1682 (= ca A D. 1760) In Bengali characters

24 Dacca University Library, No 288[4] In Bengali characters

25 Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11856 In Telugu characters

26 Lahore, D A V College Library, No 3945 In Telugu characters

The variants of these 26 additional MSS had been fully recorded on the collation sheets, but the MSS were not utilized at the final stage and the collated readings were not given in our Critical Apparatus The setting aside of so many MSS would

appear rather strange, but they were discarded only after careful examination, either as redundant or as not useful for critical reasons Thus, the sixteen MSS No 1, 2, 5–9, 13–15, 17–22 were found to be more or less copies of the Vulgate, the two Bengali (Nos 23–24) and the two Telugu (Nos 25–26) MSS were superfluous as independent specimens, while the remaining MSS were generally of the same type as those we have included It should be noted that for a wider study of the varied MS material and final judicious selection, the original collations were done on a generous scale But mere overloading of the critical apparatus is not helpful, but often confusing It would have meant a complete lack of balance in the Apparatus

The present text, therefore, is finally constituted on the basis of 35 MSS of different recensions and versions, which were carefully selected out of the completely collated and fully examined 61 MSS For the Devanāgarī, which is the central version and of which MSS are plentiful, a variety of 11 D and 5 K MSS has been included, but for the other versions, excepting Ś and T, we have selected only 5 MSS for each As Ś MSS are comparatively rare, the only two MSS available of this version have been retained As in the other Parvans so also here, T MSS, because of their intermediate location between N and S recensions, are found to be of a mixed type, and therefore only two MSS. of this version are included

A conspectus of the number of MSS collated and utilized may be given thus

	No. Collated	*No Retained*	
Śāradā	2	2	N 23
Bengali	7	5	
Devanāgarī	38	16	
Telugu	4	2	S 12
Grantha	5	5	
Malayālam	5	5	
	61	35	

It will be seen that the highest casualty occurs in the rank of the Devanāgarī MSS

TESTIMONIA

For the Dronaparvan, unfortunately, no Javanese adaptation is reported Our Testimonia, therefore, consist of some old commentaries and the epitome of Kṣemendra, entitled the Bhārata-mañjarī (Kāvyamālā 64, Bombay 1898)

Commentaries

Commentaries available for the Dronaparvan are those of Devabodha (Cd), Arjunamiśra (Ca), Caturbhujamiśra (Cc), Nīlakantha (Cn) and Vādirāja (Cv) For the

commentary Arjunamiśra, MS No 2278 of the Benares Sanskrit College, was used, but it is incomplete The commentary of Devabodha was available in a transcript from MS No 482/5797, belonging to the Scindhia Oriental Institute, Ujjain The colophon states that it was written at Kāśī in Śaka 1571 (= ca A D 1649). It appears to be the same MS as was used for the Sauptika and Strīparvans (q v Introd p xxiii and xxi) The commentary is unaccompanied by epic text The commentaries of Caturbhuja and Nīlakantha were utilized as found, respectively, in MSS Dc1 and Dn of the BORI (the latter also in the printed editions) For the commentary of Vādirāja a transcript from Madras (now with the BORI) was used

The commentaries are not extensive, and their use in the constitution of our text has been very limited, but variants and citations from them are given in the Critical Notes wherever necessary

The commentary of Devabodha, being the earliest known, has naturally received its due importance In the already published Parvans, wherever it is available, the editors have made it clear that Devabodha generally follows the Ś K version, which is so far our best Northern version This is generally true in this Parvan also Apart from concordant readings, Devabodha agrees, for instance, in marking with Ś K B (as against the Vulgate) the end of the Abhimanyu-vadha sub-parvan at 7 51 He rightly comments on the lack of genuineness of the Vulgate passage on the illusion of darkness created by Kṛṣṇa on the battle-field (after 7 121 15, given in App I, No 16), although he comments on them His remarks in this connection are illuminating तत्र तम सृष्टि क्वचिद्दृश्यते । सा च न प्रामाणिकी । बहुपुस्तकादरेण पठन्तीति ॥ Accordingly, in the Drona Parvan at least, Devabodha appears to be fully aware of other versions, and sometimes goes directly against Ś K The most remarkable instance is that Devabodha comments on the long episodes of Mṛtyu, Sṛñjaya and Sodasa-rājakīya, to which Kṣemendra (following Ś K) makes no reference This indication is supported by a number of smaller instances Devabodha, for instance, comments on 79*, 162*, 601*, 616*, 952*, 991*, App I, No 15, which are B D passages, lacking in Ś K, he reads, as against Ś K, विसीता in 7 31 36[b], अर्भक in 50 20[d], स्नुषा श्वश्रा यथायस्ते in 54 10[a], मन्यते in 62 11[a], चोदमन् in 65 24[b] (agreeing with S), ससमह in 78 19[d], and आत्ययिक in 102 47[d] It is remarkable that Devabodha accepts the S reading मन्ये in 7 8 35[a] and कितवो in 7 20 46[b], as against Ś K D All this appears to show that he knew the B D versions and possibly the S recension, or perhaps he had a conflated K version before him Devabodha has some peculiar and individual readings, e g, तमेषा in 7 1 31[d], नागकन्ये वा in 14 21[c], आत्मविदा (for अस्त्रविदा) in 127 12[d], but they are sporadic and not of much consequence

From the rather meagre and incomplete copy of the commentary of Arjunamiśra available to us, no detailed study is possible, as it was possible in the case of the

Udyoga (Introd. pp XIV–XVI) It cannot be established that he strictly follows the peculiar features of the Bengali version His agreement with Devabodha, at least in readings, is quite frequent, e g अनर्ह्मान in 7 8 30[c], महाकर्का in 22 27[e], विमीता in 31 36[b], ज्यम्र in 36 40[d], शल्ले in 40 20[a], but there are also notable differences (though not in agreement with B!), e g स्वाधर्मा (Dev आधर्षा) in 7 1 27[a], विसह्यते (Dev विशस्यते) in 21 18[d], प्रपानादिव (Dev प्रवणादिव) in 41 7[d], अपायान्ते (Dev ययायस्ते) in 54 10[a].

Caturbhuja's commentary (Dc1) follows mostly the B version and the Vulgate text, which last is represented by Nīlakantha's commentary (Dn) We shall deal with Dc and Dn MSS later in their proper place Vādirāja's commentary, which does not represent the best Southern tradition but comments generally on the T G versions, need not call for any special remarks These commentaries have not been of much use, except negatively, in the constitution of our text

The Bhārata-mañjarī of Ksemendra

Of the early epitomes of the Mahābhārata, the *Bhārata-mañjarī* (ca 1050 A D) of Kṣemendra, who was a Kashmirian, furnishes an important testimonium Kṣemendra summarises more than 8000 stanzas of the Droṇaparvan in 804 stanzas, which are divided into the following 28 sections covering the 8 sub-parvans of the Epic[1]

> (1) Droṇābhiṣeka (2) Saṃśaptaka-yuddha (3) Satyajit-vadha (4) Bhagadatta-vadha (5) Visabhakācala-vadha (6) Nīla-vadha (7) Karṇānuja-vadha (8) Dvitīya Yuddha-divasa (9) Abhimanyu-vadha (10) Arjuna-pratijñā (11) Śrutāyudha-vadha (12) Sudakṣiṇa-vadha (13) Śrutāyur-vadha (14) Vindānuvinda-vadha (15) Alambusa-vadha (16) Jalasaṃdha-vadha (17) Kekaya–Dhṛṣṭaketu-vadha (18) Sātyaki-praveśa (19) Bhīmasena-praveśa (20) Bhūrisravas-vadha (21) Jayadratha-vadha (22) Alambusa-vadha (again!) (23) Alāyudha-vadha (24) Ghatotkaca-vadha (25) Rātri-yuddha (26) Virāta–Drupada-vadha (27) Drona-vadha (28) Concluding section

It will be seen that the entire narrative of the Parvan, not only in its general outline but also in its specific sequence and content, has been condensed by Kṣemendra without omitting any main incident But more significant is the fact that all important episodes or events which are lacking in the Ś K version are likewise missing in Ksemendra Of course in a condensed metrical summary of an extensive work like the Drona, the compiler is perfectly within his rights to omit whatever he likes, and no definite inference is possible from his omissions But at the same time it is a remarkable fact

1 The post colophon summary of Ś1 (and K3) gives 13 sections of incidents and episodes, while those of the Vulgate Dn1 and Dc1 mention, respectively, 35 and 26 sections, both including Ṣoḍaśa-rājanyopākhyāna, which is omitted by Ś1 and K3

that Ksemendra does not omit anything important which is not omitted by the Ś K When we take this into consideration, it is not unlikely that Kṣemendra's abstract of the Parvan, made in Kashmir, draws upon a version which is nearly identical in content with our Śāradā-Kashmiri version In other words, Kṣemendra's testimony establishes for the Ś K version an antiquity higher than that afforded by the age of our MSS In this connection, attention may be drawn to the significant omission of the lengthy episode of the legends of Mrtyu, Sriñjaya and Sodaśa-rājakīya (920 lines), which is found in B D S, but which is lacking Ś K The incident of the illusion of darkness created by Krsna (App I, No 16 , Bom 7 146 62–103 , 85 lines), which is not documented by Ś K and which is found only in the conflated K4 and in B and a few D MSS , is not referred to by Ksemendra , and Devabodha rightly remarks that the passage is not genuine

Some small points, chiefly concerning difference of readings of proper names, have been noticed in our critical notes at the end of this volume , they are not of much significance Stray borrowings or echoes of epic passages are occasionally found , e g , st 72 practically reproduces lines 7–8 of the N passage in App I, No 5 Ksemendra (st 70), in common with Devabodha, apparently knows 162*, an undoubtedly B D passage, which is found only in the conflated K6 It is not Dhrstadyumna (Kṣemendra st 733) but Bhīma (7 165 27′) who instigates Drona by cruel words to discard his bow and arrow and desist from fight It is curious that Kṣemendra mentions a king of Vanga, named Samātanga, who was killed by Bhīma (st 76) —

वङ्गराजे समातङ्गे भीमसेनेन पातिते ।

but the name is not found in any of our MSS , as also the name of one of the brothers of Karna given as Ghanagarjita, who is said to have been killed by Abhimanyu (st 165) These are small discrepancies, the source of which is not known.

A CRITICAL SURVEY OF THE TWO RECENSIONS

To the incident of the actual fight in the Mahābhārata, which consists of a series of 18 battles fought on 18 consecutive days, four Books (namely, the Bhīṣma, Drona, Karna and Śalya Parvans) are devoted Of these the Drona is the most extensive. It is almost exclusively a battle-book, which covers the transactions of the war from the eleventh to the fifteenth day The battles are described with inconceivable prolixity, which is hardly relieved by the occurrence of interesting legends or episodes , and there is no didactic or erotic digression. Apart from the actual fight, we have indeed descriptions of the horses of the heroes (7 22), of their distinctive flags (7 80), of the sorrows of the Pāṇḍavas (7 50ff) and jubilation of the Kauravas (7 61) on the death of Abhimanyu, of Arjuna's journey with Krṣna in a dream for receiving the Pāśupata weapons (7 57), of Yudhiṣṭhira's morning bath and toilet (7 58), of the curious

fight with lighted torches (7. 138), and of the sleep of the tired soldiers on the battlefield on the night of the 14th day (7. 159), but all these descriptions are more or less incidental and relevant. The only extensive digression (920 lines), which was probably interpolated for the purpose of relief, consists of twenty chapters in the Vulgate and Southern recension (App. I, No. 8), which relate the legends of Mṛtyu (Bom. adhy. 52–54), of Sṛñjaya and his son Suvarnasthīvin (Bom. adhy. 55) and of the Sodaśarājakīya (Bom. adhy. 56–71). These are really secondary elaborations of the same legends in the Śāntiparvan (12. 29–31, 248–50) and are, therefore, omitted from our constituted text on the evidence of Ś K version, in which they are absent in the Drona but present in the Śānti (see footnote at p. 264).

The divergence between the two recensions is amply demonstrated by marked differences of a large mass of readings throughout the text, which most of the wavy lines in the constituted text would sufficiently illustrate. But the two recensions diverge also in the matter of addition and omission of passages. Apart from the 20 chapters mentioned above, there is a fairly large number of additions in both recensions, which have to be relegated to the Appendix or treated as star-passages in the critical footnotes. The total number of such passages is 1479 (in the critical notes)+ 25 (in the Appendix) = 1504. Of the longer Appendix passages, only two (54 lines) are inserted by the entire Northern, and six (179 lines) by the entire Southern recension. These are:

Northern: App. I, Nos. 5, 25.

Southern: App. I, Nos. 3, 4, 9, 10, 14, 19.

Of the comparatively small excluded passages, given in the critical notes, the entire Southern recension inserts the following:

6*, 20*, 23*, 24*, 26*, 37*, 41*, 45*, 52*, 55*, 58*, 62*, 65*, 70*–71*, 84*, 87*–91*, 93*–94*, 98*, 100*, 108*, 112*, 115*–117*, 119*, 121*, 125*–129*, 131*–137*, 139*–142*, 144*, 157*, 159*, 176*, 180*–181*, 193*, 198*–199*, 201*, 203*, 205*, 215*–216*, 230*, 241*–242*, 247*, 251*, 254*, 264*–269*, 272*–273*, 282*, 293*–294*, 297*, 299*–300*, 306*–307*, 312*, 314*, 317*, 329*, 331*, 333*, 338*–343*, 345*, 354*, 356*, 359*, 361*, 363*, 373*, 377*, 379*, 392*, 395*, 399*, 406*–407*, 409*, 420*, 422*, 426*, 429*, 434*, 436*, 447*–448*, 458*, 460*, 465*–468*, 471*–476*, 478*, 483*–484*, 487*, 491*, 496*, 498*–500*, 502*–504*, 507*, 511*–512*, 514*, 516*, 518*, 520*, 523*, 525*, 529*, 531*–533*, 540*–542*, 544*, 547*–548*, 553*, 556*, 560*, 566*, 574*–575*, 577*–578*, 580*–581*, 583*, 588*–589*, 591*, 594*–595*, 598*–600*, 603*, 605*, 607*–609*, 611*, 614*–615*, 628*, 629*, 639*, 641*, 643*–644*, 647*, 649*, 651*–652*, 654*–655*, 660*–661*, 665*, 668*, 672*, 675*, 678*, 680*, 687*, 690*, 692*, 696*, 698*–700*, 704*, 708*, 712*, 722*,

729*–730*, 735*, 746*, 760*, 762*, 764*, 770*, 776*, 778*–779*, 810*, 815*, 819*, 822*, 835*, 852*, 873*, 889*, 893*, 899*, 901*, 923*–924*, 926*, 940*, 944*–946*, 954*–957*, 959*, 961*–962*, 964*, 969*, 972*–973*, 977*, 982*, 993*, 1001*, 1009*, 1012*–1014*, 1019*–1020*, 1022*, 1026*, 1029*, 1033*, 1037*, 1042*, 1085*, 1097*, 1101*–1102*, 1115*, 1117*–1118* 1122*, 1147*, 1164*, 1183*, 1189*, 1195*, 1206* 1224*–1225*, 1227*–1228*, 1236*, 1243*, 1259*, 1266*, 1269*, 1291*–1294*, 1296*, 1305*, 1325*, 1326*, 1330*, 1333*, 1335*, 1340*, 1350*, 1353*, 1358*, 1370*, 1372*, 1380*, 1389*, 1394*, 1397*–1399*, 1404*, 1410*, 1438*–1439*, 1441*, 1457*

These passages give a total of more than 700 lines As against this, the corresponding additions made by the entire Northern recension are much fewer

27*, 40*, 44*, 57*, 60*–61*, 63*, 72*, 102*, 105*, 110*, 122*, 146*, 150*–153*, 160*–161*, 166*–168*, 170*, 172*, 183*, 207*, 229*, 231*, 236*, 239*–240*, 250*, 252*–253*, 256* 258*, 270*, 287*–290*, 292*, 296*, 298*, 328*, 346*–347*, 378*, 390*, 400*–401*, 403*–404*, 412*, 418*, 424*–425*, 433*, 435*, 437*, 440*, 443*, 445*, 489*, 567*, 569*–571*, 818*, 1086*, 1156*, 1171*, 1175*, 1237*, 1299*, 1301*, 1307*, 1314*, 1317*, 1320*, 1334*, 1338*, 1343*, 1356*, 1381*, 1386*–1387*, 1390*, 1415*, 1419*, 1425*, 1454*–1456*, 1461*–1462*, 1465*–1466*, 1470*

These passages give a total of about 290 lines.

This computation leaves aside a large number of additions made by different versions, individual MSS or groups of MSS of both recensions, especially by D or BD MSS of the N Generally speaking, these scattered additional passages (except a few) are short and textually unimportant, and seldom exceed twenty lines But even taking them into account, the two recensions are not evenly balanced, the Southern being somewhat longer than the Northern The Northern Vulgate, as printed in the Calcutta edition of 1834–39, contains 9645 stanzas (corrected figures), although the number, according to Jacobi's calculation[1], is 9652 The Parvasaṃgraha figure, given by the majority of MSS of the Southern recension, is 10,909 "ślokas", the Kumbhakonam edition gives 10,008, while P P Sastri's so-called Southern text contains, according to his own statement, 9555 stanzas Our Parvasaṃgraha figure is 8909 "ślokas", our constituted text, without any deliberate attempt to confirm, contains 8,112 stanzas

[1] *Mahābhārata, Inhaltsagabe* etc, Bonn 1903, p 257 The difficulty in correctly computing the number of stanzas in this edition lies in the fact that 133 half verses, consisting of one line, are numbered as stanzas There is a mistake of 5 in the counting, as nos 3501–3505 are missing, and no 8650, consisting of one line, is counted over again

If we leave aside the additional passages mentioned above, the two recensions in this big Parvan do not appreciably recede from each other. There are, of course, discrepancies, but, relatively speaking, they are normal and are not of such exceptional, extensive or baffling character as to affect the entire aspect of the text. The divergences are mostly confined to inevitable and ubiquitous differences of readings, variations of words and phrases, and some small "substituted" passages. There are some cases of transposition, but none of any consequence, as they are made only by some versions or groups of MSS., and not by the entire recension.

With regard to the substituted passages, which consist of baffling variations of wording without variations of the general sense, there are just a few in the N, but a fairly large number in the S recension, scattered throughout the text. Some interesting S substitutions, for instance, are

> 82* (Krsna's previous history), 118* (names of musical instruments, in different metre), 165* (in different metre), 301* (Rudra's boon to Jayadratha).

But there are also small substitutions

> 68*, 75*, 80*, 99*, 102*, 107*, 124*, 130*, 138*, 145*, 164*, 204*, 219*, 221*, 237*, 245*, 263*, 278*, 280*, 286*, 348*, 352*–353*, 355*, 360*, 362*, 364*–365*, 382*, 385*, 387*–389*, 393*–394*, 405*, 408*, 423*, 438*, 441*, 444*, 446*–447*, 449*–451*, 457*, 459*, 464*, 479*–480*, 492*, 495*, 508*, 519*, 524*, 528*, 565*, 576*, 590*, 593*, 612*, 640*, 658*–659*, 662*, 669*, 688*, 723*, 728*, 731*, 745*, 780*, 788*, 791*, 798*, 821*, 857*, 876*, 937*, 939*, 965*, 967*, 985*, 1005*, 1011*, 1015*, 1023*, 1031*, 1038*, 1044*–1045*, 1104*, 1263*, 1304*, 1362*, 1431*, 1436*

These parallel passages, no doubt, clearly indicate strange textual disturbance, but they are not, in the Drona, such lengthy and disconcerting passages as we find them in the Virāta or Karna Parvans. They are, happily enough, short passages, generally of one or two lines and seldom going beyond four.

Divisions of Sub-parvans and Adhyāyas

The eight sub-parvan divisions mentioned by the Parvasamgraha will be found in the same sequence in our constituted text. They are (1) Dronābhiseka, adhy 1–15, (2) Samśaptaka-vadha 16–31, (3) Abhimanyu-vadha 32–51, (4) Pratijñā 52–60, (5) Jayadratha-vadha 61–121, (6) Ghatotkaca-vadha 122–154, (7) Drona-vadha 155–165, and (8) Nārāyanāstra-moksa 166–173. But in the Vulgate there is some derangement in the matter of commencement and conclusion of certain sub-parvans. Our manuscript evidence (see footnote at p 282) authorizes the ending of the Abhimanyu-vadha at

7 51, and not at 7 49, Devabodha agrees with this This should naturally begin the next Pratijñā with 7 52 But since our MSS fail to locate its beginning and ending definitely, we have to begin it with 7 52 and end it with 7 60 The other discrepancies to be noted are (1) the Jayadratha-vadha is concluded at 7 121, and not at 7 126 or 127 (see footnote at p 689) (2) The Ghatotkaca-vadha is ended with 7 154 and not with 7 158, on the evidence of Ś K_{1-2} B_4 M (see footnotes pp 895 and 916)

The question of Adhyāya-division is more complicated It is not uniform in our MSS, but the discrepancies occur chiefly by the insertion of additional colophons, marking ends of Adhyāyas, mostly by B D MSS. and the conflated $K_{4\ 5}$ Additional colophons, for instance, are inserted

After 7 5 20 by B_1 Dn_2

After 7 5 33 by K_4 $B_{4\ 5}$ Dn_2

After 7 48 38 (335*) by Dn_2 D_4

After 7 57 59 by $K_{3\ 5}$ B Dc_1 Dn $D_{1-3\ 5-8}$

After 7 100 22 by D_2

After 7 102 42 by $K_{4\ 5}$ D (except Dc_1 $D_{3\ 6}$)

After 7 114 65 by K_5 (marg *sec m*).

After 7 154 17 by Dn_1 D_2.

After 7 157 29 (1254*) by B $D_{5\ 6}$

But the following cases show B S agreements in the insertions

After 7 53 30 by K_5 B Dc_1 Dn_1 $D_{2\ 5-7}$ S

After 7 64 28 by K_5 B Dc_1 Dn_1 D_2 (marg) $_{4\ 6-8}$ S

After 7 157 10 by K_4 B_5 Dn_2 $D_{1\ 2\ 4\ 5\ 8}$ T G_{2-4} M_{3-5}

After 7 164 57 by B Dc_1 Dn_1 D_{2-8} $G_{1\ 4}$ M

After 7 164 110 by B Dc_1 Dn_1 D_{2-8} S (G_3 missing)

After 7 165 67 by K_4 B D (except Dn_2) S (G_5 missing)

After 7 166 15 by K_4 B Dc_1 Dn $D_{1-5\ 7\ 8}$ S (G_5 missing)

But since these B S agreements are also shared by D MSS through which they appear to have come into B, they do not appear to be original, but only secondary, as such they do not possess the same evidential value as that afforded by Ś K They are, therefore, not accepted in our constituted text

The Vulgate text of the Dronaparvan, as printed in the Bombay edition, gives 202 Adhyāyas, while the Kumbhakonam edition shows 203 The Adhyāya figure 173 of our constituted text approaches much nearer to the Parvasamgraha figure of 170,

Emendation

With regard to emendations we have avoided them as far as possible. There are only *six* in our constituted text, of which five (7. 5. 8^{a}, 13. 35^{d}, 43. 10^{b}, 47. 27^{a}, 137. 23^{d}) are concerned with restoration of hiatus in Saṃdhi. Only *one* deals with an obviously corrupt line (7. 48. 52^{d}), but the emendation is suggested by and explains the diversity of variants (see Critical Notes at p. 1150).

THE VERSIONS AND MANUSCRIPTS

THEIR CHARACTERISTICS AND INTER-RELATION

The main textual problems of the Droṇaparvan are similar to those of the other previously published Parvans, and the standard and method of re-constitution, *mutatis mutandis*, have generally been the same. The broad conclusions reached therein about the relative value and importance of the different versions are generally borne out by the Droṇa. Of the Northern (N) recension, the Śāradā (Ś), in spite of occasional aberrations, is found to be the most representative. Next come the Kashmiri (K) version, closely allied to it, but since it is a Devanāgarī derivative of the Śāradā version and therefore liable to conflation, it is not of equal value. The Devanāgarī (D) version, comprising the central group, presents a composite, inclusive and eclectic text, liable to much contamination and conflation; this is especially the case with the so-called Vulgate text represented chiefly by MSS. accompanied by Nīlakantha's commentary. The Bengali version (B) is really a sub-version of the central Devanāgarī, but in the Droṇa it shows palpable and extensive influence of the Southern recension coming through the medium of a class of Devanāgarī MSS. Of the Southern (S) recension, the Malayālam version of the extreme South is found to be less liable to conflation and, therefore, as a group, the most reliable representative of S. Next to it is the Grantha (G) version which, however, is more allied, in the Droṇa, to the Telugu (T) version. As in the other Parvans so also here, T is found to be generally conflated because of its intermediate location between N and S recensions; but in the Droṇa, perhaps because of its close relation to the G version, it presents a somewhat better text. With these general preliminary remarks we proceed to consider some special features of the different versions and the individual MSS. constituting the same.

The Śāradā Version

The two Ś MSS. available for this version are not very old. Of them Ś$_1$ is too fragmentary and incomplete to be properly utilised. The agreements between the two MSS. are quite frequent, especially in the matter of insertions and omissions. In the omission, however, of the lengthy episode of the legends of Mṛtyu etc. (App. I, No. 8) and of Kṛṣṇa's creation of the illusion of darkness (App. I, No. 16), Ś$_2$ is unfortu-

nately missing But Ś2 K insert 321* (except K6), 1212* (except K3 6), 1430* (B D passage without K), which Ś1 omits, and Ś2 has also some divergences in readings This would indicate that the two MSS do not probably go back to a single common exemplar No direct Southern influence on Ś2 is traceable, except in occasional concordant readings generally through D (e g Ś2 D6 S read सव्यसाचिन 7 17 17^d, Ś2 Dn1 S सत्त्वरूप- 33 7^b, Ś2 K1 S बहव 34 6^a, Ś2 Dn1 S पुरुषर्षभ 50 65^b Ś2 B2 T G2-6 M3-5 महाबल 102 46^b, Ś2 D2 S च 102 62^c, Ś2 S तमभ्यगात् 131 64^a, Ś2 D1 S गात्वतस्यार्थे 132 8^a), this, however, is not a sure criterion But it is curious to note that the Ś2 MS reads 7 24 24 on the margin in Telugu characters! Ś1, on the other hand, is definitely independent of the S recension and has practically no additional passage of its own But at the same time Ś1 is not strictly a pure specimen Occasional contamination with B D or D is seen in Ś1 inserting (Ś2 missing in all these cases) 38*, 46*, 67*, 69*, 97*, 285*, 470*, 551*, 948*, 975*, 990*, 997*, 1083*, 1171*, 1175*, 1319*, 1471*, 1477*, 1478*, and in reading 7 120 68^{ab} after 120 65 There are some additional passages which Ś as a group (with K) share with D or B D MSS e g 163*, 179*, 188* (except K1 6), 208*, 319* (only with K2 marg), 383* (subst, except K6), 401* (except K6), 554*, 816*, 1133* (also ins by Ś at a different point), 1135*, 1146* (K6 missing from here in subsequent nos), 1217*, 1276*, 1285*, 1344*, 1345*, 1369*, 1440* (8 lines), 1444* (11 lines), 1453* Only one individual substitution (774*) is traceable in what remains of Ś2, the only one insertion in Ś1 is 202*

The "K" Version

The K version, written in Devanāgarī, is really a specific Devanāgarī version, but being akin and cognate to the Ś version it is distinguishable from the Devanāgarī version of the central group Its affinity as a group to Ś is clear not only from a mass of concordant readings, too numerous to be listed here, but also from some important concordant omissions of B D or B D S passages One of these B D S passages, as already noted more than once above, is the lengthy episode of 920 lines concerning the legends of Mṛtyu etc, the other is the omission (except by K4) of the B D passage of 85 lines on the creation of illusion of darkness by Kṛṣṇa — which Devabodha also declares to be spurious Apart from individual MSS, the K is generally free, as a group, from sharing additional passages with the Southern recension All this makes it, along with the Śāradā version (to which it is closely allied), one of the important Northern versions, for critical purposes

But the group itself is not homogeneous Our five MSS of this version, like individual MSS of other versions, do not possess a uniform value K1 and K3 are comparatively free from outside influence, but not so K2, and especially K4 and K6, which are of composite and uncertain value, heavily contaminated not only with B D but also with S

K_1, coming nearest to $Ś_1$, is the most representative MS of this group There is no instance of direct contamination other than those which it already shares with Ś; but it omits N insertion 188*, 1132* (with K_4), and admits some D passages [e g 18* (with K_5), 485*, 1418*, 1467* (with K_4), 1468*], although such instances are limited in number There are two individual insertions of one line each 261* and 1463*, but, along with K_2, it inserts 259* (4 lines), and 260* (8 lines)

K_2 is our oldest dated MS, but its absolute value is uncertain It has the largest number of additional passages written on the margin There is a fair number of individual insertions 34*, 283* (11 lines), 291* (9 lines), 315* (10 lines), 334* (8 lines), 2[illegible] (4 lines), 1275* (6 lines), but very often the passages are added marginally, as in 271* (2 lines), 274* (8 lines), 313* (7 lines), App I, No 6 (24 lines), App I, No 7 (22 lines) Sometimes the additions, mostly marginal, are shared with B or D MSS, which fact indicates their probable source, as in 19* (with K_4), 189* (marg), 220* (marg), 222* (marg), 228* (marg), 316*, 319* (marg with Ś), 335* (marg), 419* (marg), 917* (marg), 968* (marg), 1131* (marg), 1233* (marg), 1250* (marg), 1252* (marg), 1260* (marg), 1272* (marg), 1331* (marg) This array of marginalia and secondary insertions show that the MS must have been compared with the Vulgate and other texts, but these accretions are obvious and can be easily separated Contamination with S recension, again through the same medium, is shown by the addition of 6*, 213*, 215*, 1413* (marg), by the marginal repetition of 7 40 12 after 7 40 21^{ab}, and by some concordant readings like भूषिता in 7 13 72^{b}, प्रत्यदृष्यत in 40 12^{d}, तन्वाना in 45 23^{c}, गर्जित दुर्लभ भवेत् in 133 21^{d}, etc. It adds a colophon after 7 57 59 (with K_5 B and D MSS)

K_3 has the following insertions of one line each 38* (with K_2 Dn_1), 249* (with Dn_2 $D_{5\ 6}$), 720* (with $K_{1\ 5}$ Dn_2), and does not accept an N insertion of one line (170*) Evidence of direct contamination with S is rare except in some singular concordant readings like K_3 S अवर्तत 7 130 5^{c}, K_3 T $G_{1\ 3}$ $M_{1\ 2}$ वाच्य 168 5^{c}

K_4, as well as K_5, appears to have received a large degree of contamination from B D, and through them, from S Both of them, no doubt, in consonance with Ś K_{1-3}, omit the legends of Mṛtyu etc (App I, No 8), but a striking instance of conflation is seen by the acceptance by K_4, in common with B D MSS, of the passage on the illusion of darkness created by Kṛṣṇa (App I, No 16) Other additional B D or D passages admitted by K_4 are 16*, 19* (with K_2), 32* (with K_5), 196*, 344* (with K_5), 257*, 543*, 604*, 618*, 619*, 632*, 674*, 694* (with K_5), 695*, 697* (with K_5), 702*, 709*, 715*, 717* (13 lines), 751*, 753* (with K_5), 761* (with K_5), 784*, 800*, 802* (with K_5), 826*, 839*, 840*, 855* (with K_5), 896*, 988*, 1025*, 1027*, 1028*, 1030*, 1041*, 1058*, 1076*, 1124* (8 lines), 1134*, 1143*, 1144* (12 lines), 1165* (8 lines), 1172*, 1204*, 1262*, 1324*, 1329*, 1331* (with K_2 marg),

1375*, 1376*, 1384*, 1388* (6 lines), 1403*, App I, No 20 (50 lines), No 20A (31 lines), No 23 (29 lines), No 24 (86 lines) K_1 shares the following passages from the S recension with B D MSS, 262*, 482*, 596*, 736*, 737*, 763*, 794*, 823*, 958*, 1284*, while the N passage 1132* is omitted (with K_1) It agrees with B D S in inserting additional colophons after 7 157 10, 165 67 and 166 15

The value of K_5 is much impaired by the fact that forty-nine Adhyāyas are lost in it at the end on missing folios It is, however, a MS of the same type as K_4 The D or B D passages found in it are 22* (marg), 32* (with K_4), 46*, 123*, 162*, 174* 276*, 302*, 344* (with K_4), 366*, 397*, 431*, [illegible] 568*, 617*, 694*, 697*, 753*, 761*, 802* (last five with K_4), 837*, 855* (with K_4), 976*, 1040*, while the Southern passages shared by it with D or B D are 10*, 284*, [illegible] 427*, 511*, 1081* It omits some N passages, e g 188*, 494*, 1082*, 1083* The additional colophons inserted by it occur after 7 53 30 (with B D S), 7 57 59 (with K_3 B and some D MSS), 7 64 28 (with B D S), 7 102 42 (with D_4 [illegible]), and 7 114 65 In view of all this, it is quite natural that B D or S readings are found frequently in K_4 and K_5 The individual insertions in K_5 are 47*, 337*, 801* (subst).

The exceptional vagaries of individual MSS, however, need not affect the marked tendency of K as a group to avoid inferior traditions

The Bengali Version

A critical study of the Bengali version leads us to confirm the conclusion, arrived at in the previously published Parvans, that it is essentially a sub version of the central Devanāgarī version, being closely allied to the Vulgate, to which it scarcely, in the Droṇa, proves superior to any appreciable extent There is no notable instance of divergence of B as a whole from D MSS in accordance with superior traditions, and agreements of B are very common, as we shall see, with Dc and Dn, which together substantially constitute the Vulgate text Although there are small additions of particular MSS, there is no individual addition of B as a group, and specific B readings are scarce

But there is a fairly large number of B S agreements (as against Ś K), not only in the matter of readings but also of additional passages, which are also shared by some D MSS, especially by Dc_1 and Dn, and sometimes by the conflated K_4 or K_5. They are, for instance 381* (with K_5 B D), 427* (with K_5 Dc_1 Dn and some D MSS), 428* (with D MSS including Dc_1 Dn), 453* (with D MSS including Dc_1 Dn_2), 474* (with Dc_1 Dn and some D MSS), 482* (with K_4 Dc_1 Dn and D MSS), 488* (with Dc_1 Dn_1 and D MSS), 596* (with K_4 Dc_1 Dn_1), 736* (with K_4 and D MSS), 763* (with K_4 and D MSS including Dc_1 Dn_1), 805* (with some D MSS

including Dc_1 Dn_1), 817* (with Dc_1 Dn_1), 823* (with K_4 and some D MSS including Dc_1 Dn), 898* (with Dc_1 Dn_2 and some D MSS), 958* (with K_4 Dc_1 Dn_2 and some D MSS), 1004* (with Dc_1 Dn_1 D_3), 1063* (with Dc_1 and some D MSS), 1246* (with Dc_1 Dn), 1284* (with K_4 Dc_1 Dn D_6), 1305* (with Dc_1 Dn D_8), 1413* (with K_2 [marg] Dc_1 Dn and some D MSS) There is also a substitute passage 759* by B S, shared similarly by Dc_1 Dn_1 The concordant B S readings are numerous, but they are always shared by Dc_1 Dn or some D MSS For instance, येऽस्मिमातृपितृत्यजा 7 16 [illegible], निस्वनो महान् 20 48^d, दशभि 24 11^c, नैषध 31 63^d, महारथ 52 27^d, साहसमिद [illegible], नामविष्यज्जनक्षय 62 4^d, सीदन्ति स्म 64 24^a, राजन् 67 45^a (only B S), मृग [illegible] 18^c, व्यदर्शयन् 102 73^b (only B S), परीप्सते 125 14^a, etc In the matter of [illegible]ing additional colophons there is B S agreement in the following cases Aft[illegible] 53 30, 64 28, 157. 10, 164 110, 165 67, 166 15, but these are inserted also by Dc_1 Dn and D MSS and sometimes by the conflated K_4 and K_5

This might make out a case for the acceptance of the B S agreements, but it should be noted that these agreements are not original Without exception they appear to have come through the medium of D MSS, especially through Dc_1 Dn, and, as secondary, their value is too much minimised to be accepted in our constituted text. Real B S agreement, without the intervention of D MSS, is indeed rare

A distinction should be made in this connection between B S and B M agreements The B M agreements, in the absence of evidence of contamination, may be taken *prima facie* as original, but not so B S agreements, which have chances of contamination through the medium of the Devanāgarī This has been made clear by Dr Sukthankar more than once (Ādi Prol p xci, Āranyaka Introd p xviii) In the Droṇa, real B = M, as opposed to B = S, is exceedingly scarce We find B Dc_1 Dn G_1 M insert 1177* (2 lines), but here also D MSS intervene

That B is very closely allied, in the Droṇa, to Dc Dn will be clear from the instances cited above under B S passages Apart from these, we have also B Dc_1 Dn agreements (sometimes in common with other D MSS) in the following additions and substitutions 28* (except B_1), 469*, 490*, 631*, 632*, 677* (subst), 747* (subst, except B_4), 748* (except B_4), 749* (subst, except B_4), 750* (subst, except $B_{4\ 5}$), 754*, 755* (except B_4), 756* (except B_4), 757* (subst, except B_4), 758*, 766* (except B_4), 768* (subst, except B_4), 772* (except B_4), 773* (except B_4), 775*, 785* (subst, except B_4), 786* (subst, except B_4), 789* (except B_4), 790* (except B_4), 792* (except B_4), 796*, 797* (except $B_{4\ 5}$), 803* (subst, except B_4), 807* (except B_4), 811* (except B_4), 813*, 824* (subst, except B_4), 1002*, 1003* (7 lines), 1006* (12 lines), 1024* (subst), 1025* (6 lines), 1066*, 1078*, 1079* (subst), 1087* (5 lines), 1091*, 1098* (13 lines), 1103* (16 lines), 1127* (7 lines), 1129*, 1130*, 1145*, 1154*, 1186*, 1188*, 1190*, 1194*, 1234, 1261*, 1279*,

1280*, 1281*, 1288*, 1302*, 1306*, 1308*, 1311* (subst), 1315* (subst), 1368*, 1475*, 1476*, App I, No 15 (71 lines), No 16 (85 lines), No 17 (39 lines), No 18 (55 lines) This agreement can be documented by a large number of concordant readings There are also concordant transpositions, e g 7 164 78–121 transposed after 7 165 26 It is curious that B D_{c1} Dn insert (with variation) a passage 1360* from the *Veṇī saṃhāra* (iii 37)!

Of the Eastern version of the Droṇa we had no MSS of Nepālī, Maithilī, Assamese or Oḍiyā sub-versions, it is represented in our text by the Bengali version only To judge from this version, it is clear that, in the Droṇa, the Bengali, which is an important version of the North eastern group, is really an extension of the central Devanāgarī version, and so *far as this Parvan is concerned, there is no justification for assuming an Eastern recension, distinguished from the Northern and the Southern*, as it was suggested for the Sabhāparvan (cf Bhīṣma, Introd p cxiii)

The B is a fairly unitary group The individual B MSS, therefore, do not show much conspicuous characteristics of their own to require consideration in detail The S contamination is palpable, not only from the instances cited above, but also in the case of individual MSS from the following B_1 marginally inserts the S passage 961*, B_3 inserts (also marg) 398*, B_4 852*, $B_{1\cdot2\cdot4}$ 452*, $B_{1\cdot3\cdot5}$ ($B_{1\cdot3}$ marg) 960*, $B_{1\cdot4\cdot5}$ 959* B_3 does not also admit the N passages 494*, 1160*, B_4 999*, 1300* Individual insertions are not many, B_4 inserts 375*, 992*, B_5 12*, 526*, 546*, 914* B_4 proves slightly superior by the omission of B D_{c1} Dn passages mentioned above, but there are occasional short omissions (e g 7 27 24–25, 131 25^c–28^d, etc), and some gaps in the text caused by missing folios (e g Adhy 86–87)

The Devanāgarī Version

(Other than K)

The Devanāgarī version in the Droṇa includes (i) the versions of Caturbhuja Miśra (D_{c1}) and Nīlakaṇṭha (Dn), and (ii) the Devanāgarī version represented by D MSS Of the Devanāgarī versions of Devabodha and Arjunamiśra we have spoken above (see under Testimonia pp xiii–xiv)

We have already referred to the very close connection between D_{c1} and the Bengali version, which fact makes it probable that Caturbhuja belonged to some Eastern region (cf Āraṇyaka, Introd p xxv) Apart from the passages cited above (under Bengali Version) and numerous concordant readings, there is a large number of exclusive B D_{c1} agreements in insertions and substitutions, as follow

B D_{c1} insertions (some of these without B_4) 53*, 86*, 521* (with D_5), 522*, 602*, 613*, 663*, 685*, 713*, 718*, 724*–725*, 732*, 870*, 872*, 884*,

888* (with D_5), 891*, 902*, 903* (with D_5), 904*, 905* (with D_5), 1017*, 1069*, 1071*, 1096*, 1106*, 1302* (with Dn_1), and App I, No 12 (with D_5 18 lines)

B Dc_1 substitutions (some of these except B_4) 682*, 689*, 732*, 733*, 734*, 743*, 874*–875*, 885*–886*, 894*, 1068*, 1070*, 1167* (with D_2)

The extensive influence of the S recension is found in the inclusion by Dc_1 of B S or B D S passages cited above, but no *exclusive* addition of S passage is traceable It is interesting to note that Dc_1 accepts the S reading कितवो (by correction) in 7 20 46[b], along with B_2 (marg) $_{3-5}$ a reading which Devabodha also accepts Several additional colophons are found in Dc_1 (see remarks on Adhy division above), but they are invariably added in common with B, B S, or B D S The individual insertions of Dc_1, not exceeding one line each, are 234*, 866* (marg), 1429* (*sec m*) The text of Caturbhuja, as evidenced by Dc_1, is definitely not superior (as it was found to be superior in the Āraṇyaka) to that of Nīlakantha, to which it is closely allied

The highly conflated character of Nīlakaṇtha's text (which fact is also found in the Drona) has been so often commented upon by the editors of the previously published Parvans that it is not necessary to dwell further upon it But the two MSS of Nīlakantha's version ($Dn_{1\ 2}$) used in this Parvan are, in many points, independent of each other, not only in readings but also in additions and omissions Dn_1, for instance, inserts two S passages 37* (with $D_{4\ 7\ 8}$, 11 lines) and 977* (with D_5), as well as the B D passage given in App I, No 15 (71 lines) With $D_{4\ 7\ 8}$, again, it inserts the passage given in App I, No 2 (24 lines) Dn_2, on the other hand, inserts S passages 176*, 264* and 266* (both along with D_6), 265*, as well as the D passage given in App I, No 13 (with $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ 41 lines), substitutes S passage 1137* (along with D_4), and omits the N passage 411* Individual insertions in Dn_1 are 227*, 384*, 627*, 795*, 927*, 980* (omitting 7. 119 1–2), 989*, 1074*, 1150*, 1238*, in Dn_2 we have 235*, 624*, 831*, 1176* Both add some colophons (in company with or without S) to mark end of Adhyāyas, but they do agree in these additions see under Adhyāya division above

In this connection it is necessary to point out that the printed editions of the Vulgate (especially the Bombay edition) introduce strange discrepancies not found in any of our MSS For instance, the Bombay edition inserts independently the following additional passages 793*, 853*, 867*, 881*, 1191*, 1446* It inserts 397* after 7. 55 15 With the Kumbhakonam edition it introduces 224* and 226* With the Calcutta edition of the Vulgate it omits 7 125 6. It omits by itself the colophon after 7. 89 The Bombay edition has the following singular readings मेरीणां निनदेन 7 1. 19[b]; संयम्य 6 39[a], प्रथमो गजयोधानां 26. 4[c], अप्रेषयत्सव्यसाची 28. 7[c], द्विधैकैकम् 28. 7[d], राजन्सपेततु॰ 29. 12[c]; तयोर्भूमिं गतौ वेगौ रथात् 29 18[ab], तावकान्पाण्डवा मयुः 31. 10[d], महुभा पतितैर्युगे 40 18[d], पाण्डवा॰

न्समवारयत् 41 10^d, घादिन 42 15^b, चाश्वान् 45 25^d, अपराजितं 46 1^d, च विंशतिं 46 18^b, अधिपं 46 22^a, चैव 48 8^a, क्रोधेघ्म- 93 35^c, महाबाहु 106 34^a

Coming to the composite Devanāgarī version, which presents an eclectic and inclusive text, but which is not homogeneous, we find that the individual MSS comprising the version exhibit among themselves numerous differences

D_1, written in Kashmir, appears to be the best MS of this group and approaches nearer to Ś K, but it is a difficult MS to classify It is certainly superior to K_2, K_4 and K_5 in its frequent exclusion of B D or S passages, and might as well have been classified as a K MS It does not, as the other D MSS do, accept the B D passage 1112* or the B D S passages 381*, 488* It agrees with Ś K (except K_5) in the insertion or substitution of 929*, 1082*, 1083*, 1133* (an obviously B D S passage), and even in the haplological omission of 7 23 17^b–18^a and also of 7 107 26^c–27^b But, on the other hand, it inserts the lengthy B D S passage on the legends of Mṛtyu etc (App I, No 8), as well as the B D passage on the illusion of darkness created by Kṛṣṇa (App I, No 16), which, not found in Ś K, are distinctive instances of conflation in D MSS It accepts some B S agreements in readings (e g अनन्त 7 10 48^a, अभीप्सन्त 20 18^c, दशभि 24 11^c, etc) With K_4 it accepts the B D S passages 482*, 596*, 736*–737*, 763*, 805* (K_4 om), 823*, 896*, 958*, 1413*, and B D passages like 543*, 618*–619*, 632*, 674*, 697*, 702*, 709*, 715*, 717*, 1025*, 1027*, 1028*, etc All this would seriously affect the possibility of its being reckoned as a K MS

D_2 has a large number of individual additions 351*, 368*, 374*, 386*, 391*, 442*, 535*, 549*, 667*, 703*, 782*, 933*, 979*, 984*, 1000*, and substitutions 564*, 787*, 897*, 978* In common with D_5 it substitutes or inserts 5*, 7*, 8*, 15*, 909* (8 lines), 1032*, 1265* Apart from the B D S passage on Mṛtyu and the B D (except D_4) passage on the illusion of darkness, which, in common with all the other D MSS., it accepts, contamination with S is shown also by its admission of the S passage 856*, 950* (14 lines), 951*, 1089*, App I, No 13 (41 lines), and non-admission of the N passages 781*, 1344*, 1345*, 1361* Other B D S passages admitted by it are 381*, 427*–428*, 453*, 482*, 488*, 736*–737*, 805*, 823*, 896*, 1133*

D_3 is a MS of a similar character It accepts S passages 24*, 198*–199* and 201*, the last three shared with D_6, and 381*, 427*–428*, 482*, 488*, 736*–737*, 898*, 1004*, 1063*, 1133*, 1305*, 1382*, App I, No 13 in common with B D It omits (again with D_6) the N passages 781* (with D_2) and 1113*, and inserts the T G passage 1452* (without D_6) It has some other insertions common with D_6 21*, 49*, 421*, 1257* There are a few individual insertions and substitutions 1309*, 1450* (subst), 1451*

D_4 has some parts of the text missing, e. g from 7 44 16^a to 47. 14^c, from

7 87 50^c to 96 7^f, from 7 141 35^c to 146 2^d, etc It omits the N passages 188*, 1349*, 1351*, and, in company with D_n, it admits the substituted S passages 1089*, 1137* Its individual insertions are 74*, 175*, 217*, 255*, 349*, 1128*, 1347* But along with $D_{7\ 8}$ it inserts 31*, 35*, 37* (S passage), 64*, 66*, 81*, 83*, 120*, 178*, 218*, 243*, 246*, 1459*, App I, No 1 (18 lines), No 2 (24 lines) As we have already noted, D_4 omits, as against other D MSS, the long passage on the illusion of darkness It omits also all the B D S passages (except 488*, 1133*), which have been mentioned as admitted by other D MSS

D_6 has a fair number of individual insertions 187*, 358*, 486*, 506*, 670*, 673*, 827*, 842*, 864*, 882*, 895*, 916*, 1016*, 1121*, 1140*, 1271*, 1474*, and also individual substitutes 865*, 1095*, 1116*, 1142* It accepts the S insertion 977* (in common with D_{n1}), App I, No 13, and the B D S passages 381*, 427*, 428*, 453*, 482*, 596*, 736*, 737*, 763*, 823*, 958*, 1284*, 1413*

D_6, as noted above, has some additions common with D_8, of which three are S passages Independently, or with B D or D MSS it admits the S insertions 23*, 215* (6 lines), 216* (6 lines), 266*, 268*, 381*, 427*–428*, 453*, 482*, 488*, 736*, 737*, 763*, 805*, 898*, 951*, 1063*, 1322* (subst), 1413*, App I, No 13 It omits the N insertions 1113* (with D_8), 1345*, 1346*, 1392*, 1412* Its individual insertions are also numerous 92*, 184* (6 lines), 195*, 238*, 244*, 1093* (gloss), 1303*, 1316*, 1337*, 1373*, 1395*, 1400*, 1406*, 1407*, 1409*, 1417*, 1420*, 1421* (10 lines), 1442* (15 lines), App I, No 22 (56 lines), but substituted passages appear to be few 1348*, 1416* It omits also the B D passage on the illusion of darkness (App I, No 16)

D_7 and D_8 very often fall together They have a large number of common insertions 42*, 277*, 322*–324*, 326*, 327*, 330*, 332* (gloss), 369*, 376*, 413*–415*, 454*, 477*, 493*, 527*, 1249*, 1282*, 1283*, 1310* (a couplet occurring with variation in Manu 8 112), 1332*, 1364*, 1424*, 1464* They insert in common three S passages 269*, 331* and 406* $D_{7\ 8}$ do not admit the B D passages 357*, App I, No 16 (episode of the illusion of darkness) Of B D S passages we have two, inserted by D_7 (427* and 1133*), one by D_8 (805*), and one also by $D_{7\ 8}$ together (488*) Individual insertions in D_7 are 536*, 539*, 1258*, 1312*, in D_8 14*, 481*, 646* (subst)

The Telugu and Grantha Versions

The Telugu version stands on the borderland of the Northern and the Southern recension, but in the Drona it is clearly allied to the Grantha version, which is its near neighbour There is no specific passage of T version as a group But T as a whole inserts the N passages 1324*, 1403*, and App I, No 23 (29 lines) The two MSS,

however, utilized by us for this version, show some difference from each other T_1 contains a more considerable amount of the Northern element T_2 accepts N passage 61*, but T_1, whose contact with the N recension is more pronounced, inserts the following N passages 1317* (12 lines), 1319*–1320*, 1412*, 1415*, App I, No 24 (86 lines)

But the version, which the two MSS generally represent, is not very materially different from the G version, and there are often common insertions and omissions with particular G MS or groups of G MSS Apart from concordant readings, the affinity of T with G version is illustrated by the following instances

T G_3 insert 143*, 986* (7 lines), 987*, 1215*, 1448*, and substitute 1240*

T G_4 admit N passages 170*, 186* (10 lines), App I, No 5 (34 lines)

T G_{2-4} insert 1203*, 1276* (N passage), 1321*, 1385* (7 lines), 1460*

T G_{2-5} insert 9*, 25*, 54*, 325*, 739*, 825*, 845*, 879*, 896* (N passage), 913*, 919* (8 lines), 1010* (7 lines), 1100*, App I, No 11 (25 lines), and agree in the point of insertion of 157*, and in the sequence of stanzas after 7 1 9

T G_{3-5} insert 912*

It will be noticed that in these cases G_1 stands apart It has a large number of independent agreements with the M version, and as such it follows a better South Indian tradition The G_1 M agreements in insertion, substitution and omission, as well as in concordant readings, are illustrated by the following instances

G_1 M insert 32* (N passage), 101*, 148*–149*, 157*, 190*, 192*, 304*, 309*, 310*, 462*, 501*, 617* (N passage), 625*, 642*, 740*, 856*, 907*, 915*, 1039* (with B D), 1174*, 1177* (with B D), 1251*, 1253*, 1256*, 1278*, 1287*, 1289*, 1352*, 1359*, 1363*, 1366*, 1367*, 1377*, 1379*, 1393* (10 lines), and 1473*

G_1 M substitute 505*, 509*, 513*, 517*, 559*, 650*, 653*, 671*, 693*, 701*, 707*, 710*–711*, 716*, 739*, 741*–742*, 806*, 808*–809*, 812*, 830*, 848*, 860*, 863*, 869*, 878*, 883*, 930*, 932*, 981*, 1239*, 1274*, and 1295*

G_1 M omit 7 1 16, 150 83–104

G_1 M agree in the point of insertion of 156*, 157*, and 512*

G_1 M have numerous concordant readings (selected at random)

महात्मान 7 9 47^{a}, तत्र 10 20^{a}, युद्धे 16 6^{a}, अभिद्रवत् 18 38^{d}, तदार्जुन 27 22^{b}, वै रणे 71 5^{d}, इवान्तक 73 3^{b}, अताडयत् 85 25^{c}, प्रवरं रथिनां भुवि 92 28^{d}, क्रुद्धो 92

31^{c}, समाकिरद् 92 33^{d}, तस्य 97 49^{a}, त्व हि 98 4^{a}, अप्रियं यच्च वचनं 98 6^{a}, कर्थ सत्यकपार्थाभ्या 105. 5^{e}, यौधाश्च 127 23^{b}, यत्र सम्यक् 166 2^{d}, etc

[See below also under M1 2]

There is no specific G passage As a group the G version is comparatively free, but individual G MSS are sometimes contaminated from the N recension G2, for instance, agrees with N in omitting S insertions 39*, 56*, 355* (subst), 582* and S substitute 111*, 664* and inserts the B D passage 843*, G3 similarly does not admit the S passage 113*, 983*, 1008*, G4, more heavily contaminated, omits S passages 154*, 155* (12 lines), 177*, 371* (subst), 372*, 928*, 931*, 983*, 998*, G5 similarly does not accept the S passages 348* (subst), 396*, 402* (subst), 586*, 645*, 727*, 931*, 951*, and inserts marginally the N passage 1138*

The individual insertions or substitutions are few In G1 we have 1290*, in G3 they are 279*, 510*, 847*, 922*, in G4 1374*, G5 191* Nearly 37 Adhyāyas of the text are lost at the end in G5 on missing folios, and there are considerable omissions throughout, e g 7 27 22–23, 7 62, etc

The Malayālam Version

The Malayālam version in the Drona, as in the other published Parvans, is the most important and representative Southern version Located and isolated in the extreme south–west (as the Śāradā in the extreme North–west) its comparative purity is shown by its almost complete independence, as a group, of the N recension It is free from the passages which encumber the Vulgate (the B D S passages, which we have considered above, being in all probability S passages which have gone over to B D), and its value is enhanced by its independent agreement with Ś K All this is clear throughout, and need not be illustrated in detail

Only sporadic contamination of M or individual M MSS is found M2, for instance, admits the Vulgate passage 1223* and omits the S passage 275*, M4 accepts the N passages 470*, 910*, M3-5 admit the N passage 569* and do not accept the S passage 592* With G1, M admits the N passages 32*, 617* But such cases are not frequent and extensive enough to affect the general character of the M version as a whole

Additional passages exclusive to the entire M version are rare We have noticed two instances 638* and 846* (except M2) inserted *mf lin* The individual insertions or substitutions in M MSS except in M3-5, are few They are 206* in M2, and 1036*, 1108*, 1180* in M4, totalling only 9 lines

Among the five MSS of this version, the last three M3-5 hold together, as against the first two M1, 2, and have their own peculiarities They have not only concordant

readings (e g, 7 83 12^{d}, 83 24^{d}, 94 8^{d}, 94 11^{d}, 95 46^{ce}, 96 23^{d}, 97 3^{c}, etc), but they also agree in other points M_{3-5}, as against M_{1-2}, make the following additions and substitutions

M_{3-5} insert 185* (8 lines), 194*, 197*, 214*, 318*, 320*, 456*, 497*, 569* (N passage), 579*, 584*, 626*, 634*–635*, 850*, 854*, 1196*, 1277*, 1328*

M_{3-5} substitute 573*, 606*, 610*, 622*–623*, 630*, 633*, 636*, 637*, 648*, 656*, 679*, 683*, 1327*

They agree with T G in inserting 398*, and in substituting 585*, as well as in the point of insertion of 597*, but they differ together in the matter of insertion of 609* They insert 186* with T G_3 They agree also, as noted above, in admitting N and omitting S passages M_{3-5} omit adhy 147

M_{1-2}, on the other hand, have frequent agreements with G_1 They omit, for instance, 7 150 81 and the stanzas from 7 146 50 to 7 147 1^{a}, and agree in the change of sequence of stanzas after 7 173 75^{ab} They insert or substitute, in common with G_1, 109*, 311*, 380* (with T), 463*, 695* (N passage), 706*, 804*, 828*, 832* (subst), 849*, 851* (subst), 858* (subst), 861* (subst), 868* (subst), 1197* (subst), 1199*, 1207*, 1210*, 1235*, 1245*, 1318* (8 lines), 1336* (6 lines), 1338*–1339*, 1341* (9 lines), 1342*, 1354* (N passage), 1365*, 1371*, 1387* (N passage), 1396*, 1405*, 1433*, 1437*, App I, No 21 (36 lines) G_1 M_{1-2} differ from M_{3-5} in point of insertion of 1273*, 1297* The N passage 1387*, is admitted by them

In conclusion, I want to recapitulate briefly what I said in my previous Editorial Note in order to explain the rather long delay in completing the publication of this Parvan After the sad and sudden demise of V S Sukthankar (1943), I was invited by Dr Belvalkar, who had taken charge as the General Editor, to undertake the editing of this big Parvan, but from my previous experience as the editor of the Udyoga Parvan (1940), I knew what an arduous and exacting task it was I was, therefore, reluctant to take it up, especially as my absorbing duties at the University of Dacca left me little uninterrupted leisure After my retirement from Dacca in 1947, I became comparatively free, but for certain personal reasons it was not possible for me at that time to go and stay at Poona, continuously for at least a year, for the purpose of studying the enormous mass of collation sheets, which was absolutely necessary for the undertaking I paid a brief visit to Poona and laid my difficulties before the Editorial Board But very generously they overruled my plea by accepting Dr Belvalkar's suggestion that the collation sheets should be sent directly to me at Calcutta. This, on the face of it, was a most daring proposition. Not only the expenditure, but also the risk of loss in the transmission of some 20,000 sheets, which represented the labour of many years, was very great. But Dr. Belvalkar made it possible—thanks

81[c], समाकिरत् 92 33[d], तस्य 97 49[a], त्व हि 98 4[a], अप्रिय यच्च वचनं 98 6[a], कर्थ सत्यकपार्थभ्या 105. 5[e], यौधाश्च 127 23[b], यन्न सम्यक् 166 2[d], etc

[See below also under $M_{1, 2}$]

There is no specific G passage As a group the G version is comparatively free, but individual G MSS are sometimes contaminated from the N recension G_2, for instance, agrees with N in omitting S insertions 39*, 56*, 355* (subst), 582* and S substitute 111*, 664* and inserts the B D passage 843*, G_3 similarly does not admit the S passage 113*, 983*, 1008*, G_4, more heavily contaminated, omits S passages 154*, 155* (12 lines), 177*, 371* (subst), 372*, 928*, 931*, 983*, 998*, G_6 similarly does not accept the S passages 348* (subst), 396*, 402* (subst), 586*, 645*, 727*, 931*, 951*, and inserts marginally the N passage 1138*

The individual insertions or substitutions are few In G_1 we have 1.90*, in G_2 they are 279*, 510*, 847*, 922*, in G_4 1374*, G_5 191* Nearly 37 Adhyāyas of the text are lost at the end in G_6 on missing folios, and there are considerable omissions throughout, e g 7 27 22–23, 7 62, etc

The Malayālam Version

The Malayālam version in the Droṇa, as in the other published Parvans, is the most important and representative Southern version Located and isolated in the extreme south–west (as the Śāradā in the extreme North–west) its comparative purity is shown by its almost complete independence, as a group, of the N recension It is free from the passages which encumber the Vulgate (the B D S passages, which we have considered above, being in all probability S passages which have gone over to B D), and its value is enhanced by its independent agreement with Ś K All this is clear throughout, and need not be illustrated in detail

Only sporadic contamination of M or individual M MSS is found M_2, for instance, admits the Vulgate passage 1223* and omits the S passage 275*, M_5 accepts the N passages 470*, 910*, M_{3-5} admit the N passage 569* and do not accept the S passage 592* With G_1, M admits the N passages 32*, 617* But such cases are not frequent and extensive enough to affect the general character of the M version as a whole

Additional passages exclusive to the entire M version are rare We have noticed two instances 638* and 846* (except M_3) inserted *inf lin* The individual insertions or substitutions in M MSS except in M_{3-5}, are few They are 206* in M_2, and 1036*, 1108*, 1180* in M_4, totalling only 9 lines.

Among the five MSS of this version, the last three M_{3-5} hold together, as against the first two $M_{1, 2}$, and have their own peculiarities. They have not only concordant

readings (e g , 7 83 12^{d} , 83 23^{d} , 94 8^{d} , 94 11^{d} , 95 46^{cd} , 96 23^{d} , 97 3^{c}, etc), but they also agree in other points M_{3-5}, as against M_{1-2}, make the following additions and substitutions

M_{3-5} insert 185* (8 lines), 194*, 197*, 214*, 318*, 320*, 456*, 497*, 569* (N passage), 579*, 584*, 626*, 634*–635*, 850*, 854*, 1196*, 1277*, 1328*

M_{3-5} substitute 573*, 606*, 610*, 622*–623*, 630*, 633*, 636*, 637*, 648*, 656*, 679*, 683*, 1327*

They agree with T G in inserting 398*, and in substituting 585*, as well as in the point of insertion of 597* , but they differ together in the matter of insertion of 609* They insert 186* with T G_3 They agree also, as noted above, in admitting N and omitting S passages M_{3-5} omit adhy 147

M_{1-2}, on the other hand, have frequent agreements with G_1 They omit, for instance, 7 150 81 and the stanzas from 7 146 50 to 7 147 1^{4}, and agree in the change of sequence of stanzas after 7 173 75^{ab} They insert or substitute, in common with G_1, 109*, 311*, 380* (with T), 463*, 695* (N passage), 706*, 804*, 828*, 832* (subst), 849*, 851* (subst), 858* (subst), 861* (subst), 868* (subst), 1197* (subst), 1199*, 1207*, 1210*, 1235*, 1245*, 1318* (8 lines), 1336* (6 lines), 1338*–1339*, 1341* (9 lines), 1342*, 1354* (N passage), 1365*, 1371*, 1387* (N passage), 1396*, 1405*, 1433*, 1437*, App I, No 21 (36 lines) G_1 M_{1-2} differ from M_{3-5} in point of insertion of 1273*, 1297* The N passage 1387*, is admitted by them

In conclusion, I want to recapitulate briefly what I said in my previous Editorial Note in order to explain the rather long delay in completing the publication of this Parvan After the sad and sudden demise of V S Sukthankar (1943), I was invited by Dr Belvalkar, who had taken charge as the General Editor, to undertake the editing of this big Parvan , but from my previous experience as the editor of the Udyoga Parvan (1940), I knew what an arduous and exacting task it was I was, therefore, reluctant to take it up, especially as my absorbing duties at the University of Dacca left me little uninterrupted leisure After my retirement from Dacca in 1947, I became comparatively free , but for certain personal reasons it was not possible for me at that time to go and stay at Poona, continuously for at least a year, for the purpose of studying the enormous mass of collation sheets, which was absolutely necessary for the undertaking I paid a brief visit to Poona and laid my difficulties before the Editorial Board But very generously they overruled my plea by accepting Dr Belvalkar's suggestion that the collation sheets should be sent directly to me at Calcutta. This, on the face of it, was a most daring proposition. Not only the expenditure, but also the risk of loss in the transmission of some 20,000 sheets, which represented the labour of many years, was very great But Dr. Belvalkar made it possible—thanks

to the generous assistance of the Government of Bombay—to arrange the microfilming of the entire material against such mishap The filmed copy was kept at the Institute, and the original sheets were forwarded to me in due course All this naturally took time, but I was able to complete the first draft of the entire text by the middle of 1949 This was followed by the revision of the accompanying critical notes, the laborious writing of which was necessarily spread over a long stretch of time. After about a hundred Adhyāyas (i e, more than half of the constituted text) were completely written out and finally revised by me, it was decided to start the printing of the work in the Institute's own Press department, but preliminary arrangements in that connection could not be completed before June 1951 As the final page-proofs had to be sent to me to Calcutta, there was unavoidable delay in transmission, and progress was naturally slow I had, in the meantime, joined the Calcutta Sanskrit College, and I could devote to the Mahābhārata work such time as I could spare from more regular duties The first fascicule, however, with an explanatory note, was published on Sept. 13, 1953 The entire work, except the Introduction, was completely printed off by 1956. But immediately after that, I had to travel about for a year as a member of the Sanskrit Commission, and had no leisure to write out the Introduction till May 1958 I record this somewhat personal note, not only to explain the inordinate delay, but also to express my gratefulness to the General Editor and the Editorial Board, who very kindly went out of their way to meet my difficulties, and gave me an opportunity of serving in a cause of scholarship which is one of national importance

But my obligation to Dr Belvalkar does not end here Although senior to me by some years, he extended to me his friendship and affection now for more than two decades In my work on this Parvan I have profited by his friendly advice and unstinted co-operation, as well as by his deep personal interest It is a pleasure to recollect that I had no occasion of any serious difference from him To the Mahābhārata Staff of the Institute, and particularly to the late M V Vaidya and Shri N M Khuperkar, I express my sincere gratitude for their devoted service, especially in Apparatus-writing and proof-reading, which considerably lightened my task as the individual editor

Calcutta,
25-5-1958

S K De

॥ द्रोणपर्व ॥

जनमेजय उवाच ।
तमप्रतिमसत्त्वौजोबलवीर्यपराक्रमम् ।
हतं देवव्रतं श्रुत्वा पाञ्चाल्येन शिखण्डिना ॥ १
धृतराष्ट्रस्तदा राजा शोकव्याकुलचेतनः ।
किमचेष्टत विप्रर्षे हते पितरि वीर्यवान् ॥ २
तस्य पुत्रो हि भगवन्भीष्मद्रोणमुखै रथैः ।
पराजित्य महेष्वासान्पाण्डवान्राज्यमिच्छति ॥ ३
तस्मिन्हते तु भगवन्केतौ सर्वधनुष्मताम् । C 7 B 7 K 7

☞ Ś2 commences with रिवान्तक (in 7 15 38[c]), K4 commences with 7 1 16[cd]

The introductory mantra

1* नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

is found only in N (Ś2 K4 missing) Ś1 K1-3 B2 D2 read व्यास (for चैव) in the second line

Before the introductory mantra, Ś1 ins ॐ स्वस्ति । श्रीगणेशाय नम· । ॐ नमो भगवते श्रीवासुदेवाय । श्री·; K1 ॐ स्वस्ति । ॐ नम· श्रीगणेशाय । ॐ नम· कृष्णाय । ॐ नमो विघ्नहर्त्रे । ॐ, K2 ॐ; K3 ॐ श्रीगणेशाय नम । श्रीकृष्णाय नम । ॐ; K5 ॐ नम· श्रीगणेशाय । सरस्वत्यै नम· ।; B1 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।; B2 ॐ नमो गणपतये । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।, B3 श्रीदुर्गा । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।, B4 ॐ गणेशाय नम ।; B5 श्री नमो भगवते वासुदेवाय । ॐ, Dc1 श्रीगुरुगोपालगौरीगणपतिभ्य ।; Dn2 श्रीगणेशाय नम· ।

2* जयति पराशरसूनु· सत्यवतीहृदयनन्दनो व्यास· ।
यस्यास्यकमलगलित वाङ्मयममृत जगत्पिबति ।;

D1 श्रीकृष्णाय नम· । ॐ नम, D2 श्रीगणेशाय नम । श्रीव्यासाय नम ।, D3 श्रीगणेशाय नम· । श्रीरामो जयति । followed by 2*; D4 ॐ नमो गणेशाय; D5 श्रीगणेशाय नम·; D6 ॐ श्रीगणपतये नम·; D7 श्रीगणेशाय नम· । श्रीसरस्वत्यै नम ।; D8 ॐ नम· श्रीपुराणपुरुषोत्तमाय — After the introductory mantra, Ś1 K2 cont.

3* जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा ।
अजेन विश्वरूपेण निर्गुणेन महात्मना ।
[(L 2) Ś1 गुणात्मना (for महा°)]

Of the S MSS which om the introductory mantra, T1 begins with श्रीगणाधिपतये नम· । श्रीसरस्वत्यै नम ; T2 शुभमस्तु । श्रीरामाय नम ; G1 with

4* शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ।,

followed by श्रीगुरुचरणारविंदाभ्यां नम ; M1-3 5 हरि श्रीगणपतये नम । अविघ्नमस्तु, M4 हरि श्रीगणपतये नम

---

1 Owing to missing first folios, the portion of the text from the beginning up to तस्थौ मृत्यु (in 7 15 38[d]) is lost in Ś2, and up to 7 1 16[ab] in K4 M2 om the ref M1-4 om 1[ab] — [a]) K5 T1 सत्त्वौजा (sic), D5 G3 सत्त्वोजो — [b]) D4 5 पराक्रमी (D5 °मै) Ca cites सत्त्व, ओज, बल, वीर्य and पराक्रम· Cd cites 1[ab] as in text — [c]) B3 (marg as in text) शांतनव (for देवव्रत) D2 5 गांगेयं निहतं श्रुत्वा, D0 M देवव्रतं (D0 °तं च) हतं श्रुत्वा — [d]) K1 5 Dn D4 7 G2 5 पांचालेन (for °ल्येन) G2 [अ]मितौजसा (for शिखण्डिना)

2 K4 missing (of v 1 1) — [a]) Ś1 तदा * *; K5 Dc1 D1 2 4 7 G1 M1 2 ततो राजा, D3 G3 तथा राजा, [+]M3-5 महाराज (M3 °जा) — [b]) K5 Dn2 D2 3 5 6 T G (except G1) लोचन; B3 चेतसा (for °न·) Ś1 * * स्याकुलसे° — [c]) D2 अकार्षीत्स; D3 अकुर्वत (for अचेष्टत) K5 D4 7 8 देवर्षे; G3 * * र्षे (for विप्रर्षे) — [d]) K5 D4 7 चाब्रवीत् (for वीर्यवान्)

3 K4 missing (of v 1 1) — [a]) G4 damaged S (except M3 5, G1 inf lin as in text, G4 damaged) यस्य (for तस्य) D1 3 4 7 G1 5 M1 2 भगवान् — [b]) G3 भीष्मद्रोणैर्महारथै· — [c]) K5 D4 7 सविजित्य; Dn1 पराक्रम्य (for °जित्य) M4 महाभागान् (for महेष्वासान्) — [d]) M1 3 4 पांचाल्यान् (for पाण्डवान्). B3 राष्ट्रम् (for राज्यम्) K5 Dc1 (by corr. as in text) D4, 7 ऐच्छत (for इच्छति).

यद्चेष्टत कौरव्यस्तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ ४

वैशंपायन उवाच ।

निहतं पितरं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनाधिपः ।
लेभे न शान्तिं कौरव्यश्चिन्ताशोकपरायणः ॥ ५
तस्य चिन्तयतो दुःखमनिशं पार्थिवस्य तत् ।
आजगाम विशुद्धात्मा पुनर्गावल्गणिस्तदा ॥ ६
शिविरात्संजयं प्राप्तं निशि नागाह्वयं पुरम् ।
आम्बिकेयो महाराज धृतराष्ट्रोऽन्वपृच्छत ॥ ७
श्रुत्वा भीष्मस्य निधनमप्रहृष्टमना भृशम् ।
पुत्राणां जयमाकाङ्क्षन्विललापातुरो यथा ॥ ८

धृतराष्ट्र उवाच ।

संसाध्य तु महात्मानं भीष्मं भीमपराक्रमम् ।
किमकार्षुः परं तात कुरवः कालचोदिताः ॥ ९
तस्मिन्विनिहते शूरे दुराधर्षे महौजसि ।

---

4 K_4 missing (cf v 1 1) — ^{a}) Dn_2 D_8 भगवति; $D_{2\,5}$ सुदुर्धर्षे (for तु भगवन्) Ca as in text — ^{b}) Ca. d cite केतौ (as in text). $B_{2\,4}$ Dc_1 धनुर्भृतौ (for °ष्मताम्) Dn_1 क्षितौ सर्वे धनुर्धरा° — ^{c}) D_5 अचेष्टंत — ^{d}) $Ś_1$ D_8 पितामह, $D_{2\,8}$ G_2 Ca तपोधन (for द्विजोत्तम).

5 K_4 missing (cf v 1 1) After the ref, T G_{2-5} read 8 — ^{a}) K_1 Dn_2 निहितं; D_4 न हित, D_7 विहितं (for निहतं) K_{1-3} ज्ञात्वा; D_6 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). G_1 $M_{1\,2}$ हतं देवव्रतं श्रुत्वा — ^{b}) $Ś_1$ Dn_1 $D_{8\,7}$ जनाधिप, K_5 नराधिप; D_5 जनेश्वर°; D_8 [अं]बिकासुत°. — ^{c}) K_5 Dc_1 Dn_1 $D_{2\,5\,6}$ T G_4 कौरव्य — ^{d}) Ca d cite चिंता, and शोक $D_{2.5}$ विषं पीत्वेव मानव°.

6 K_4 missing (cf v 1 1) — ^{b}) The portion of the text from शं up to विधवेव च (in 26^{a}) is lost in $Ś_1$ on a missing folio Dn_2 D_8 T_1 G_{3-5} M कौरवस्य (for पार्थि°) — ^{c}) G_4 damaged — ^{d}) A few MSS गावल्गनिस् — For 6, $D_{2\,5}$ subst

5* निःश्वासपरमो राजा ध्यायन्नास्ते ह्यधोमुखः ।
अस्तं प्राप्ते दिनकरे निशि गावल्गणिस्तदा ।
खिद्यमानेन मनसा जगाम गजसाह्वयम् ।

[(L 2) D_2 क्षते (for निशि)]

— After 6, K_2 Dn_2 S ins

6* व्यासप्रसादाद्विज्ञाय सर्वं वृत्तान्तमुत्तमम् ।
सैनिकानां च सर्वेषां सेनयोरुभयोस्तदा ।

[(L 1) K_2 Dn_2 T G_2 सर्व- (for सर्वं) —(L. 2) T G_{2-4} अपि (for तदा)]

7 $Ś_1$ K_4 missing (cf. v 1. 1, 6) — ^{a}) D_5 आशु (for निशि). D_8 तदा (for पुरम्). — ^{c}) G_4 damaged. K_1 Dc_1 अंबिकेयो, D_4 आस्ति° K_{1-3} G_5 महाराजो; D_7 °राजन्

8 $Ś_1$ K_4 missing (cf v 1 1, 6) T G_{2-5} read 8 after the ref in 5 — ^{a}) Ca d cite निधन (as in text) D_8 श्रुत्वा भीष्मवध राजा — ^{b}) $D_{2\,5}$ तदा (for भृशम्) D_8 पांचाल्येन शिखंडिना (= 1^{d}). — B_1 reads 8^{cd} on marg — ^{c}) $B_{1-3\,5}$ Dc_1 अन्विच्छ(B_1 °क्ष)न् (for आकाङ्क्षन्) — ^{d}) Dn_2 D_8 T $G_{1-3\,5}$ M विललाप सु(Dn_2 स)दुःखित; $D_{2\,5}$ °पार्तया गिरा — After 8, $D_{2\,5}$ ins

7* धार्तराष्ट्रान्मृतान्सर्वान्मन्ये संजय संयुगे ।

9 $Ś_1$ K_4 missing (cf v 1 1, 6) $D_{2\,5}$ om the ref G_1 M om. 9^{ab}. — ^{a}) Ca dp सशोच्य; Cd संसाद्य (for संसाध्य) $B_{1-3\,5}$ Dc_1 T_1 सशोच्य तं, Dn_2 D_1 संसोच्य तु, $D_{2\,5}$ आपगेय; D_6 संसाध्य च; T_2 G_{2-5} संकाल्य तु — ^{b}) B_4 G_3 भीष्म; Dn_1 पर (for भीम) — ^{c}) Dn_2 D_8 S अचेष्टन् (for अकार्षुः). K_5 $D_{4\,7\,8}$ पुनस् (for पर) — ^{d}) K_5 Dn_1 $D_{4.6}$ नोदिता° — For 9^{cd}, $D_{2\,5}$ subst

8* हतं श्रुत्वा मम सुतः किमकार्षीच्च संजय ।

— After 9, the sequence in T G_{2-5} is 11^{cd}, 11^{ab}, 10*, 10, 11^{ab} (r), 9*, while the sequence in Cv is 11^{cd}, 11^{ab} and 10*.

10 For the sequence in T G_{2-5}, cf v 1 9 $Ś_1$ K_4 missing (cf v 1 1, 6) D_2 reads 10 on marg — ^{a}) Dn_2 $D_{8\,6}$ T G_{2-5} तु, G_1 M च (for वि) Dn_2 D_8 S वीरे (for शूरे) — ^{b}) B Dc_1 सुदुर्धर्षे; Dn_2 D_8 T G_{2-5} भीष्मे युधि; G_1 M युधि भीष्मे (for दुराधर्षे) B_3 (marg as in text) Dc_1 [s]मितौजसि, B_4 Dn_1 महात्मनि (for महौजसि) — ^{c}) K_1 किन्वास्मिन्; K_2 Cd किं नु स्वित्, $D_{3\,6}$ किं नु वै; D_3 किं नु श्वित् (sic), T_1 $G_{1\,4}$ M कस्य स्म;

किं नु स्वित्कुरवोऽकार्षुर्निमग्नाः शोकसागरे ॥ १०
तदुदीर्णं महत्सैन्यं त्रैलोक्यस्यापि संजय ।
भयमुत्पादयेत्तीव्रं पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ ११
देवव्रते तु निहते कुरूणामृषभे तदा ।
यदकार्षुर्नृपतयस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ १२

संजय उवाच ।

शृणु राजन्नेकमना वचनं ब्रुवतो मम ।
यत्ते पुत्रास्तदाकार्षुर्हते देवव्रते मृधे ॥ १३
निहते तु तदा भीष्मे राजन्सत्यपराक्रमे ।
तावकाः पाण्डवेयाश्च प्राध्यायन्त पृथक्पृथक् ॥ १४

C 7 1
B 7 1
K 7 1

T2 G2 तस्य स, G3 कस्य (submetric), G5 तस्य स्म, Ca भिन्न स्वित् (for किं नु स्वित्) S [ऽ]स्मार्षुर् (G5 [ऽ]स्मासु; M3 [ऽ]स्मासुर्) (for ऽकार्षुर्) —d) Dn1 निहते जाह्नवीसुते — After 10, T G2–5 read for the second time 11ab and thereafter ins

9* सम्प्राप्ता कुरवो युद्धे केऽत्रातिष्ठन्परंतपाः ।

[Before the above, G4 (wrongly) ins भीष्मत कौरवेयाणां G6 तत्र (for केऽत्र)]

11 For the sequence in T G2–5 and Cv, cf v l 9 Ś1 K4 missing (cf v. l 1, 6) B4 om 11ab, D2 reads it on marg K3 Dn2 D4 7 8 G1 M repeat 11ab after 11 —a) K1 स(before corr स्व)दुत्तीर्णं; D1 सदुद्दीर्णं, Ca तदुदीर्यं, Cd तदुदीर्णं (as in text) B2 3 5 महासैन्यं K5 D4 7 (all first time) तदुदीर्णबलं सैन्यं; K5 Dn2 D4 7 8 (all second time) समर्थं तन्महासैन्यं, D2 तदुदीर्यं ततो द्रोणो, G1 M (all first time) तत्तु हृष्टप्रमुदितं, G1 (second time) 2 5 (both first time) M1 2 (both second time) तद्विदीर्णं महत्खड; M3–5 (all second time) तदपूर्वमहत्खड; Cv तद्वितीय महत्खंड —b) B5 त्रिलोक्यस्यापि, D2 महाभागपि T G2–5 (all both times) Cv भीषण (for संजय) — After the first occurrence of 11ab, T G2–5 Cv ins while K5 Dn2 D4 7 8 G1 M ins after the repetition of 11ab

10* भीष्मते कौरवेयाणामभियास्यति कः पुमान् ।

[K5 Dn2 D4 7 8 किं पुन॰; G1 M1, 2 अभीत॰ (for भीष्मत॰) T1 के तु न॰; G3 4 के न न (for कः पुमान्) T2 G2 अभियास्यति के तु न॰, G1 M अपिधास्यति कः पुन॰, G5 विधास्यति किं नु न; Cv अपि यास्यति किं नु तत् (for the post half)]

— K5 Dn2 D4 7 8 cont after 10* Dn1 D2 5 ins after 11

11* को हि दौर्योधने सैन्ये पुमानासीन्महारथः ।
य प्राप्य सुमहायुद्धे तत्र शस्त महाभये ।

[(L 1) Dn2 D5 8 दुर्योधने Dn1 नासीन् (for आसीन्) — (L 2) D2 5 य प्राप्य समरे वीरा (for the prior half) D2 5 न ग्रस्यति, D3 तत्र शम]

— D1 om (hapl) 11c–12d —c) T G2 3 Cv उत्पादयस्, G3 4 ॰यन् —d) S महद्बल (M3 ॰द्रय) (for महात्मनाम्) Cv वाधेनाम (sic) महद्बल

12 Ś1 K4 missing (cf v l 1, 6) D1 om 12 (cf v l 11) 12bcd is mostly damaged in G4 —b) D2 अधिपे (for ऋषभे) —c) K5 D3 M2 यदाकार्षुर्, B1 D2 T G3 किम॰ —d) D7 तान् (for तन्) K1 समाचक्ष्व

13 Ś1 K4 missing (cf v l 1, 6) G3 om the ref —a) K5 D4 7 8 शृणुष्वै(D4 7 ॰ष्वे)कमना राजन् —b) B2–4 Dc1 Dn1 transp वचन and ब्रुवतो —c) M1 2 सत् (for ते) B1–4 Dc1 [अ]कुर्वन् (for [अ]कार्षुर्) Dn1 राजानो यदकार्षुस्ते —d) K5 Dn1 D4 7 नृप; T G3 4 तदा, G2 तव, G5 तथा (for मृधे)

14 Ś1 K4 missing (cf v l 1, 6) G4 damaged. —a) G3 तथा (for तदा) T G3 M4 सख्ये; G1 सद्बे, G2 M1–3 5 संख्ये, G5 वीरे (for भीष्मे) D2 5 हते भीष्मे महाप्राज्ञे —b) S (G4 damaged) भीष्मे (for राजन्) K1–3 भीम; D6 शक्र; G5 सम्यक् (for सत्य) — After 14ab, D6 reads 16 for the first time, repeating it in its proper place —d) K1, 5 प्रध्यायत, K2 3 D1 प्राद्रवत; Dc1 D2 6 प्राध्मायत; D5 प्रध्मा॰; S (G4 damaged) प्रव(M1 ॰म)दत॰, Cd प्राध्यायन्त (as in text) T G1 3 परस्पर (for पृथक्पृथक्)

15 Ś1 K4 missing (cf v l 1, 6) —a) K3 विजिताश्च, Ca d विस्मि॰ (as in text) B1 5 [अ]प्रहृष्टाश् — 15bc is damaged in G5 —b) B1 3 Dc1 क्षत्रधर्मान्, B3 ॰धर्मा; B6 स्खलतश्च; D5 Cv क्षत्रधर्मे (Cv ॰र्मं) K2 3 D1 5 T G1 2 M (except M1) निशाम्य ते; B Dc1 Dn D2 3 5 Cv विशां पते; G3 नियम्य ते — After 15ab, B5 ins

12* जुगुप्समाना परमं क्षात्रं कर्म विशां पते ।

विस्मिताश्च प्रहृष्टाश्च क्षत्रधर्मं निशाम्य ते ।
स्वधर्मं निन्दमानाश्च प्रणिपत्य महात्मने ॥ १५
शयनं कल्पयामासुर्भीष्मायामिततेजसे ।
सोपधानं नरव्याघ्र शरैः संनतपर्वभिः ॥ १६
विधाय रक्षां भीष्माय समाभाष्य परस्परम् ।
अनुमान्य च गाङ्गेयं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ १७
क्रोधसंरक्तनयनाः समवेक्ष्य परस्परम् ।
पुनर्युद्धाय निर्जग्मुः क्षत्रियाः कालचोदिताः ॥ १८
ततस्तूर्यनिनादैश्च भेरीणां च महास्वनैः ।
तावकानामनीकानि परेषां चापि निर्ययुः ॥ १९
व्यावृत्तेऽहनि राजेन्द्र पतिते जाह्नवीसुते ।
अमर्षवशमापन्नाः कालोपहतचेतसः ॥ २०
अनादृत्य वचः पथ्यं गाङ्गेयस्य महात्मनः ।
निर्ययुर्भरतश्रेष्ठाः शस्त्राण्यादाय सर्वशः ॥ २१
मोहात्तव सपुत्रस्य वधाच्छांतनवस्य च ।
कौरव्या मृत्युसाद्भूताः सहिताः सर्वराजभिः ॥ २२
अजावय इवागोपा वने श्वापदसंकुले ।
भृशमुद्विग्नमनसो हीना देवव्रतेन ते ॥ २३

— ^{c}) K_3 D_1 अधर्मं (for स्व°) K_5 B_6 Dn_2 D_3 निंद्यमानाश्च, D_2 ते (for च) B_{1-4} Do_1 जुगुप्समाना परमं; S (G_5 damaged) श्रुत्वा धर्मा(G_4 * *)नुपादाय (G_4 °पा * *); Cv स्वधर्मं निन्दमानास्ते

16 Ś1 missing (cf v l 6) 16^{ab} is missing in K_4 (cf v l 1) G_1 M om 16 G_4 mostly damaged D_6 reads 16 for the first time after 14^{ab}. — ^{b}) D_1 [अ]मितकर्मणे; T $G_{2\,3\,5}$ भरतर्षभ (for [अ]मिततेजसे) — K_4 reads 16^{c}–17^{c} on marg — ^{c}) K Dn_1 $D_{1,4\,7\,8}$ नरव्याघ्रा, $D_{2\,5}$ च विजय

17 Ś1 missing (cf v l 6) K_4 reads 17^{abc} on marg — ^{a}) B Do_1 भीष्मस्य (for भीष्माय) — ^{b}) S प्रणिपत्य महात्मने (G_1 M पितामह) — K_1 om 17^{cd}, D_8 $G_{1\,2\,4\,5}$ M om (hapl) 17^{c}–18^{b} — ^{c}) B_1 अभिवाद्य (for अनुमान्य) — ^{d}) $K_{2\,3}$ $B_{1\,5}$ Dn_2 $D_{1\,4\,7\,8}$ चाभि, K_5 चाति, Dn_1 चैव (for चापि)

18 Ś1 missing (cf v l 6) D_8 $G_{1\,2\,4\,5}$ M om 18^{ab} (cf v l 17) — ^{b}) K_1 समवीक्ष्य; K_4 अभिवीक्ष्य, B_4 T G_3 समवेत्य, $D_{4\,7}$ समाभाष्य — $D_{3\,5}$ om 18^{cd} — ^{c}) S सजग्मु° (for निर्जग्मु°) — ^{d}) Dn_1 $D_{3\,4\,6\,7}$ नोदिता (for चो°)

19 Ś1 missing (cf v l 6) — ^{a}) T $G_{3\,4}$ तत्र (for ततस्) $D_{2\,5}$ -निनादेन (for °दैश्च) — ^{b}) Dn_2 D_3 शूराणां च, $D_{2\,5}$ भेरीशङ्ख (for भेरीणां च) D_6 महस्स्वनै°; G_2 महारवै Bom ed भेरीणां निनदेन च — ^{d}) G_4 damaged K_{1-3} Dn_2 $D_{3\,6\,8}$ चैव, $K_{4\,5}$ B_5 D_7 च वि; $B_{1\,3\,4}$ Do_1 $D_{2\,5}$ G_3 चाभि (for चापि)

20 Ś1 missing (cf v l 6) $G_{1\,2\,4\,5}$ M om 20–21. — ^{a}) Dn_1 निवृत्ते, T_2 G_3 तस्मिन्; Cd व्यावृत्ते (as in text) Bomb ed [ऽ]र्यम्णि, Cd ऽह्नि (as in text) — ^{b}) K_5 $D_{7\,8}$ निहते (for पतिते) T G_3 शंतनो (for जाह्नवी) — ^{d}) K_1 कालेन (for कालोप) K_5 D_7 शुद्धय° (for चेतस)

21 Ś1 missing (cf v l 6) $G_{1\,2\,4\,5}$ M om 21 (cf v l 20) — ^{a}) K_4 तस्य, T_1 तत्तु (for पथ्य) — ^{b}) $D_{2\,5}$ सुतास्तव (for महात्मन) — ^{c}) K_4 भरत श्रेष्ठ — ^{d}) D_4 अस्त्राण्यादाय K_5 Dn_1 $D_{4\,7\,8}$ T_1 (sup lin) $_2$ सत्वरा°, G_3 निर्ययु° (for सर्वश°)

22 Ś1 missing (cf v l 6) 22^{ab} is mostly damaged in G_4 — ^{a}) D_5 सु, T G_{2-5} M_5 (sup lin as in text) च (for स) K_1 मोहात्तव समुत्त स्थुर्, B_5 D_8 मोहात्तु (D_8 °द्य) तव पुत्रस्य, Dn_1 सौहार्दात्तव पुत्रस्य; D_2 महतो वसुपु° — ^{c}) $K_{1\,4}$ Do_1 D_5 T G M_{3-5} कौरवा; $M_{1\,2}$ °वान् $K_{2\,3}$ D_1 मृत्यु(K_3 °त)सभूता, K_5 मृत्योराधीना; B_{2-5} Do_1 $D_{3\,6}$ Cnp मृत्युनाहूता°, T G_{2-5} °नाञ्जसा°; Cd °सांभूता° — ^{d}) = 42^{b}

23 Ś1 missing (cf v l 6) G_5 om 23 — ^{a}) $K_{2\,3}$ D_1 अजादय; B_3(marg) अविमर्ष, D_5 आजावय S (G_5 om) अजा इव (G_2 °जावयो) वने गोपान् (G_{2-4} °पा), Cv अजावय इवागोपा (as in text) Cd cites अगोपका (gloss रक्षकहीना) — ^{b}) S (G_5 om) विना (G_2 राजन्, $G_{3\,4}$ नाना) (for वने) K_4 -विष्टिता; K_5 Dn_1 $D_{4\,7}$ सेविते; D_8 -चेष्टिते, Cd -शंकने (sic) (for संकुले) Cv as in text — After 23^{ab}, S (G_5 om) ins

13* कर्णं कर्णेति चक्रन्दु शेषा भारत पार्थिवा ।

[Cf 32^{ab} G_1 M कर्णेति चुक्रुशू राजन् (for the prior half)]

पतिते भरतश्रेष्ठे बभूव कुरुवाहिनी ।
द्यौरिवापेतनक्षत्रा हीनं खमिव वायुना ॥ २४
विपन्नसस्येव मही वाक्चैवासंस्कृता यथा ।
आसुरीव यथा सेना निगृहीते पुरा बलौ ॥ २५
विधवेव वरारोहा शुष्कतोयेव निम्नगा ।
वृकैरिव वने रुद्धा पृषती हतयूथपा ॥ २६
स्वाधर्षा हतसिंहेव महती गिरिकन्दरा ।
भारती भरतश्रेष्ठ पतिते जाह्नवीसुते ॥ २७
विष्वग्वातहता रुग्णा नौरिवासीन्महार्णवे ।
बलिभिः पाण्डवैर्वीरैर्लब्धलक्षैर्भृशार्दिता ॥ २८
सा तदासीद्भृशं सेना व्याकुलाश्वरथद्विपा ।
विषण्णभूयिष्ठनरा कृपणा द्रष्टुमाबभौ ॥ २९
तस्यां त्रस्ता नृपतयः सैनिकाश्च पृथग्विधाः ।
पाताल इव मज्जन्तो हीना देवव्रतेन ते ।
कर्णं हि कुरवोऽस्मार्षुः स हि देवव्रतोपमः ॥ ३०
सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं रोचमानमिवातिथिम् । C 7 : B 7 1 K 7 1

—ᶜ) K4 यथा, D8 यथा हि (for भृशम्) —ᵈ) = 30ᵈ D7 ह (for ते) D4 हीना देवव्रते हते

24 Ś1 missing (cf v 1 6) —ᵃ) G4 damaged S (except G6, G4 damaged) पातिते (for प°) K1 D4 ₇ भरतश्रेष्ठ

25 Ś1 missing (cf v 1 6) K4 om 25ᵃᵇ —ᵃ) D6 G8 सस्यैव, Ca d स(Ca -श)स्येव (as in text) —ᵇ) Dn2 D2 एव, G1 M इव (for चैव) Dc1 D6 तथा (for यथा). —ᶜ) B1–3 6 Dc1 महा; T G2–4 रणे (for यथा) Cv as in text —ᵈ) K6 Dn1 D4.7 निर्जिते च (Dn1 °तेव) (for निगृहीते) G6 यथा (for पुरा) K8 D1 निगृहीता पुरा बभौ, Cv as in text

26 Ś1 missing up to विधवेव च (cf v 1 6) —ᵃ) Ca d cite विधवेव (as in text) S (G4 partly damaged) विधवा तु यथा नारी —ᵇ) K4 6 G6 शुष्कतोयेन; M3–5 नष्टतोयेव; Ca सुष्क°; Cd शुष्क° (as in text) — After 26ᵃᵇ, D8 ins

14* लक्ष्मीरिव सुरैस्त्यक्ता श्रुतिहीना यथा द्विजा ।

—ᶜ) T G2–3 यथा (for वने) —ᵈ) D8 ऋषभी, Ca v पृषती (as in text) Cv as in text

27 ᵃ) Ś1 सुधर्मा; K2 शरभी, K8 बभूव; K6 B3 स्वधर्षा; B1.3m सरमा; B1 (marg) दुर्धर्षा (also सुगमा); Dc1 स्वाधर्म्य; Dc1 (marg *sec m*) D1 6 Cv शरमा, Dn1 स्वछन्द्य, D2 सहसा; D6 G1 M सुधर्षा, D7 स्वाधर्म्या; D8 श्वाप्धर्षा; T G3.4 यथा वा, G2 6 यथा नि; Ca स्वाधर्मा (also सुगमा), Cd श्वाधर्षा (for स्वाधर्षा) —ᵇ) S पर्वतस्येव (T1 °स्येह, G1 M2 °स च वि; M1 °स्याव-) कंदरा (G1 M1–4 गह्वरा, M5 [*sup lin*] वै गुहा) —ᶜ) D1 भारते, D2 6 भीष्मे च; S सा सेना (for भारती) K2 4 6 B6 Dn2 D1 8 G3 6 M1 2 भरतश्रेष्ठे —ᵈ) B4 S (except G8 6) पातिते (for प°)

28 ᵃ) K4 6 B4 Dn D2–8 °वाताहता, G6 °वाता इव Cd cites विष्वग्वाता B1 2 4 Dc1 मग्ना, B3 Dn1 भग्ना, B6 [खा]रोहा, D1 रुग्ला, S क्षुब्धा; Cd रुग्ना (for रुग्णा) — After 28ᵃ, Dn1 reads 30ᶜᵈ, om 28ᵇ —ᵇ) G4 partly damaged —ᶜ) Dn1 वीर्यं, S द(G8 दी)र्घैर् (for वीरैर्) —ᵈ) Ś1 K1 3 D1 °लक्ष्यैर्, Cd °लक्षैर् (as in text) K6 Dn1 D4 7 8 प्रहारिभि°, G2 भृशाकुला (for °र्दिता)

29 ᵃ) D6 तथा (for भृशं). B2 3 6 सा तथा (B6 °दा) कौरवी सेना, S सा तथा निहता सेना —ᵇ) M3 4 नर (for रथ) —ᶜ) Ś1 K2 B2–4 Dn2 D2 6 7 विपन्न, B6 विशक, G1 विपण्णा (for विषण्ण). K1 मना (for नरा). —ᵈ) K4 T G1.3 M द्रष्टुर्; Dn1 भृष्टम्; D4 7 भ्रष्टम् (for द्रष्टुम्) D7 लावहौ (for °भौ) K1 6 D2 6 8 कृपणा दुःखकर्षि(K6 D8 °र्शि)ता, K3 B Dc1 °णा त्रस्त(K3 ध्वस्त; B3 4 भ्रष्ट; Dc1 प्रस्त)मानसा; D1 कृपायुक्तेव सा बभौ; D3 कृपणा नष्टभा बभौ; D6 क्षतना पृतना बभौ (sic), G3 कृपणा इव सा बभौ, G6 corrupt

30 D8 om 30ᵃᵇᶜᵈ —ᵃ) Ś1 K3 D1 3 6 तस्मा त्रस्ता; K1.6 Dn1 D2 4 6 7 ततस्तु ते; G1 M अथ त्रस्ता; Cd तस्यां दृष्टा —ᵇ) G4 partly damaged. D4 7 सैन्यकाश्च — Dn1 reads 30ᶜᵈ after 28ᵃ —ᶜ) K4 Dn1 पातालम् (for °ल) —ᵈ) = 23ᵈ, —ᵉ) T G M1 2 3 कर्णस्य, M3 4 5 (*sup lin*) कर्णं स K8 D1 2 [ऽ]कार्षु (for ऽस्मार्षु) Cv as in text —ᶠ) G3 मेघ (for देव) B Dc1 सर्वे देवव्रतोपमं

31 K6 D4 7 om 31 B3 reads 31ᵃᵇ on marg —ᵃ) K8 धर्मं (for शस्त्र) —ᵇ) B6 (also as in

बन्धुमापद्गतस्येव तमेवोपागमन्मनः ॥ ३१
चुक्रुशुः कर्ण कर्णेति तत्र भारत पार्थिवाः ।
राधेयं हितमस्माकं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ॥ ३२
स हि नायुध्यत तदा दशाहानि महायशाः ।
सामात्यबन्धुः कर्णो वै तमाह्वयत माचिरम् ॥ ३३
भीष्मेण हि महाबाहुः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
रथेषु गण्यमानेषु बलविक्रमशालिषु ।
संख्यातोऽर्धरथः कर्णो द्विगुणः सन्नरर्षभः ॥ ३४
रथातिरथसंख्यायां योऽग्रणीः शूरसंमतः ।
पितृवित्ताम्बुदेवेशानपि यो योद्धुमुत्सहेत् ॥ ३५

स तु तेनैव कोपेन राजन्गाङ्गेयमुक्तवान् ।
त्वयि जीवति कौरव्य नाहं योत्स्ये कथंचन ॥ ३६
त्वया तु पाण्डवेयेषु निहतेषु महामृधे ।
दुर्योधनमनुज्ञाप्य वनं यास्यामि कौरव ॥ ३७
पाण्डवैर्वा हते भीष्मे त्वयि स्वर्गमुपेयुषि ।
हन्तास्म्येकरथेनैव कृत्स्नान्यान्मन्यसे रथान् ॥ ३८
एवमुक्त्वा महाराज दशाहानि महायशाः ।
नायुध्यत ततः कर्णः पुत्रस्य तव संमते ॥ ३९
भीष्मः समरविक्रान्तः पाण्डवेयस्य पार्थिव ।
जघान समरे योधानसंख्येयपराक्रमः ॥ ४०

---

text) स्पृहणीयम्; Ca d रोचमानम् (as in text). T G3 4 M3-5 [अ]नल, G5 श्रिया (for [अ]तिथिम्) G2 रोचमानमनेकधा —c) S बधून् (for बन्धुम्) Cv as in text —d) Cd तमेषाम् (for तमेव) K1 2 4 B Dc1 Dn2 D1 3 6 8 तमेषाम(B4 °मा)गमन्मन, S (G4 damaged) Cv तेषामासीद्रुतं मन

32 a) G4 damaged —b) K5 D4 5 7 ततो; S शोषा (for तत्र) G5 भरत- (for भारत) —c) D7 अस्माभि° (for °कं) K5 D2 5 8 राधेयो हि हितो स्माक; D6 °यो हि महास्मानं —d) D2 5 सूतसूनुस, D4 7 °पुत्रस् (for °पुत्रं). K5 D2 तनुत्यज°; D5 °त्यजां

33 a) Dn1 तु (for हि) D4-6 8 सहिता युध्यत तदा —b) Dn2 महारथ°, S [ए]क एव च (for महा यशा°) —c) Dc1 D8 सामान्य- (for °त्य) Ś1 च; D4 हि (for वै) S सामात्य(G2 सपुत्र-; G3 सामा त्यो)बांधव° कर्ण° (G5 °र्णं) —d) Ś1 K4 5 B1 4 Dn1 D1. 2 4-8 मानयत (for आह्व°) S (G3 lacuna, G4 damaged) सेनां तां (T °नां स्वां, G2 °नांत, G5 °नां तु) सम(G5 °मु)चूचुदत्

34 For the incident, cf 5 165 —a) D5 तु; T1 G3 स; G2 [अ]पि (for हि) —b) K4 D8 M3-5 शृण्वत° (for पश्यत°) — After 34c, D4 repeats 34bc —f) B2 3 Dc1 द्विरथ° (for द्विगुण°) Ś1 K5 D4 7 8 स (for सन्) K5 Dn1 D4 7 नराधिप° (for नरर्षभ°) B5 त्रिगुण° स रथर्षभ°, D2 5 S दोषानुक्त्वा (D2 5 °न्दत्त्वा) महारथ°, D6 द्विगुणो भरतर्षभ

35 Before 35, G2 ins संजय —a) G2 एषाति (for रथाति-). —b) D5 अग्रणी° (for योऽग्र°). D6 शत (for शूर) B1 सत्तम°; T G2-5 उत्तम (for समत) —c) B Dc1 Ca d वित्तेश (for -वित्ताम्बु) D1 G4 सासुरानपि देवेशान्, D3 6 पितृवित्ताबुपे सैन्ये. —d) K5 D1 रणे (for अपि) D3 6 योद्धुमुत्सहते तु य°; T G2-5 अपि योद्धु समुत्सहेत्

36 Cf. 5 165. 27 —a) T G2-5 M3-5 च (for तु) —c) S युध्य(G5 बुध्य)ति (for जीवति) —d) Ś1 K4. 5 B Dc1 Dn D2-5 7 8 कदाचन (for कथं°).

37 a) B1 3 [अ]द्य; B4 [अ]थ (for तु) B2 Dc1 स्वयाद्य पाहुपुत्रेषु —b) Dn1 D6 महात्मसु (for °मृधे) —c) M1 (inf lin as in text) 2 अनुप्राप्य (for °ज्ञाप्य). —d) D2 5 [अ]ह ध्रुव (for कौरव).

38 a) K5 D7 च (for वा) K2 4 5 B2-4 Dc1 Dn2 D3 भीष्म, D3 भीष्म S हते वा युधि पार्थैस्तु (T G3 4 °र्थैन) —b) S समेयुषि; Cd उपे° (as in text). —d) Cd cites कृत्स्नान् (as in text) D2 मन्यते भवान् (sup lin पयान्) (for °से रथान्). Dn1 कृत्स्नां पाडववाहिनीं

39 a) K5 Dn1 D4 7 8 T G2 3. 5 महातेजा; B4 °बाहुर् (for °राज) —b) K4 5 D4 7 8 महामना°, S [ए]क एव स° (G1 M च) (for महायशा°) —c) K3 B1-3 Dc1 D5 6 तदा (for तत). —d) Dn1 transp पुत्रस्य and तव K5 D4 7 सन्मत, D2. 5 दुर्मते (for संमते)

40 a) K3 स रथ, K5 परम, B1-3 Dc1 स्वमर, S त्वमित (G3 °ति) (for समर) —b) K3 D1 भारत; D2 5 पार्थिव° (for °व) —c) D2 5 चार्बुदं (for समरे) G1 M यौधान्. —d) K2 B5 D5 8

तस्मिंस्तु निहते शूरे सत्यसंधे महौजसि ।
त्वत्सुताः कर्णमस्मार्षुस्तर्तुकामा इव प्लवम् ॥ ४१
तावकास्तव पुत्राश्च सहिताः सर्वराजभिः ।
हा कर्ण इति चाक्रन्दन्कालोऽयमिति चाब्रुवन् ॥ ४२
जामदग्न्याभ्यनुज्ञातमस्त्रे दुर्वारपौरुषम् ।
अगमन्नो मनः कर्णं बन्धुमात्ययिकेष्विव ॥ ४३
स हि शक्तो रणे राजंस्त्रातुमस्मान्महाभयात् ।
त्रिदशानिव गोविन्दः सततं सुमहाभयात् ॥ ४४

वैशंपायन उवाच ।
तथा कर्णं युधि वरं कीर्तयन्तं पुनः पुनः ।
आशीविषवदुच्छ्वस्य धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥ ४५
यत्तद्वैकर्तनं कर्णमगमद्वो मनस्तदा ।
अप्यपश्यत राधेयं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ॥ ४६
अपि तन्न मृषाकार्षीद्युधि सत्यपराक्रमः ।
संभ्रान्तानां तदार्तानां त्रस्तानां त्राणमिच्छताम् ॥ ४७
अपि तत्पूरयांचक्रे धनुर्धरवरो युधि । C 7: B 7 1 K 7 1

G1-4 M पराक्रमान्

41 ^{a}) B2.3 Dc1 G1 M1.2 च (for तु). K4 निहिते B1 G5 M3-5 वीरे, G3 भीष्मे (for शूरे) — ^{b}) B2.3 Dc1 [ऽ]मितौजसि (for महौ°) S तव पुत्रा महारथ (M3-5 °था) — ^{c}) Dc1 त्वत्पुत्रा (for त्वत्सुता) S कर्णं राजस्तदा जग्मुस् (G1 M1.2.5 °दा स्मार्षुस्; G5 °भागच्छत्, M3.4 थास्मार्षुस्) — ^{d}) B2-4 Dc1 विसीर्षव; G5 कर्तुकामा (for तर्तु°) Dn1 D4.7 [म]हवप्लवं, D8 इवाप्लवं, G4 इवार्णव

42 ^{a}) D8 तावतस् (for तावकास्) — ^{b}) = 22^{d} — ^{c}) K5 Dn1 D4.7.8 हे (for हा) K1 G2 चक्रदु°, K4.5 Dn1 D7 चक्रदन्, D2.5 चाक्रदस् (D2 °द्), T G1.3.4 M1.2 चाक्रदु°; Cd आक्रन्दन् (as in text) B2-4 Dc1 एहि कर्णेति चाक्रदन् — ^{d}) D2.5 च(D5 त)स्त सुमहाभयात् — After 42, D2.5 ins (of 32^{cd})

15* एवं ते स्म हि राधेयं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ।

D2.5 cont K4 Dn2 D8 ins after 42

16* कुरुश्च सहिता योधास्तत्र तत्र महाबला ।
[D2.5 महाबल]

43 ^{b}) K4 मत्रे, D8 T1 शस्त्रैर्; D6 अरि, G1.3-5 M3-5 अस्त्रैर्; M1.2 अस्त्र (for अस्त्रे) Ś1 K1-3 D1 अस्त्रदुर्धर्षपौरुष, G2 अस्त्रेषु वरपौ° — ^{c}) K4 D8 G5 आगमन्नो, D6 आगमद्वो D2.5 Cv आ(Cv अ)गमन्मनसा कर्णं — ^{d}) S बंधून् (for बन्धुम्) G3 आत्ययिकेषु, Ca d आत्ययि° (as in text) D5 ध्रुवमात्ययिकेपि च, Cv मन्युनाभ्यधिकमिव

44 G1.2.4.5 M om 44 — ^{a}) D4 ह (for हि) K1-3 D1 (also as in text) T G3 जेतुं (for राजंस्) D5 सहितोऽको रणे रा — ^{b}) K4.5 Dn1 D4.7.8 मना (for भयात्). — ^{d}) D1 सुमहद्°, T G3 स्मासुराद् (for सुमहा) Ś1 B D6 -यशा, K4 -भये (for भयात्) Dc1 सर्वतस्तु महायशा — For 44^{cd}, Dn2 D8 subst while, B5 ins after 44

2

17* देवानिव यथा विष्णुस्त्रायते महतो भयात् ।

45 K4 G5 om the ref — ^{a}) D1 transp तथा and कर्णं Ś1 (before corr) सुता (for वर) B Dc1 S तथा तु संजय (G1.2 M °ये) कर्णं (T G3-5 °र्णों) — ^{b}) K5 Dn D5.7 कीर्तयत; T G M1.2 कीर्त्यं(G4 °तं)माने D2 राजन्कीर्तयता पुन, M3-5 कीर्तयाने महौजसि — After 45^{ab}, K1.5 Dn1 D4.7.8 ins

18* गात्राणि संजय त्वं शोकव्याकुललोचन ।

— ^{c}) B1-3 Dc1 इव (for वद्) S श्वसीत(G3 °वीत, M3.4 °धीत, M5 °धीर)मिव नि श्वस्य

46 Before 46, K4 B Dc1 Dn2 D1-3.5 S (except G5) ins धृतराष्ट्र उ° (resp धृतराष्ट्र°) After the ref, K4 reads 47^{cd} K4 om 46^{ab} — ^{a}) B3-5 यत्तु, D3.5.6 यत्र (for यत्तद्) — ^{b}) K5 D4.7 नो (for वो) K1 तथा (for तदा) — K4 transp 46^{cd} and 47^{ab} — ^{c}) Ś1 युधि पश्यत, K1 अस्य प°; K4 अप्यपश्यत; K5 Dn1 D3.8 अथ पश्य(D8 °श्यं)त; B4 अपि प°; Dn2 अथाप; D5 अमन्यत च, D6 अस्यपश्यत, D7 अप्यवस्यत Ca d cite अपश्यत (as in text) S (G4 damaged) अप्यरक्षत्स राधेय° — ^{d}) S सूतपुत्रस्तनुत्यज°

47 K4 transp 46^{cd} and 47^{ab} — ^{a}) Dc1 अपि तत्र; D6 सहित न (for अपि तन्न) Dn2 D3.5 [अ]कार्षीर्, Cv कर्णं (for [अ]कार्षीद्) — ^{b}) Dc1 (before corr as in text) D2 G5 कश्चित् (for युधि) — K4 reads 47^{cd} after the ref in 46 — ^{c}) S (except G5) सभ्रमानां, Ca d सम्भ्रान्तानां (as in text) K1-3 G3 तथा (for तदा) — ^{d}) Ś1

यत्तद्विनिहते भीष्मे कौरवाणामपावृतम् ॥ ४८
तत्खण्डं पूरयामास परेषामादधद्भयम् ।
कृतवान्मम पुत्राणां जयाशां सफलामपि ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

२

संजय उवाच ।

हतं भीष्ममाधिरथिर्विदित्वा
भिन्नां नावमिवात्यगाधे कुरूणाम् ।
सोदर्यवद्व्यसनात्सूतपुत्रः
संतारयिष्यंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥ १
श्रुत्वा तु कर्णः पुरुषेन्द्रमच्युतं
निपातितं शांतनवं महारथम् ।
अथोपायात्तूर्णममित्रकर्शनो

इच्छथ (for °ताम्)

48 a) K4 अपि नस्, B1 (marg as in text) मुदित°, D2 5 अपि य°, G1 M3-5 अपीच्छां (for अपि तत्) Ś1 K1 3 D1 2 पारयाचक्रे, K4 तार°, B2 (marg as in text) 3 Dc1 पूरयामास, G5 पूजयांचक्रे — c) G4 damaged B2-4 Dc1 यद्वै; D6 य तद् (for यत्तद्) K2 4 विनिहिते, B2 3 Dc1 निपातिते, B1 निनिहते Ś1 K1-3 शूरे, D7 lacuna, M3-5 खड्गे (for भीष्मे) — d) K2 3 अपाकृतं, B3 अनावृतं, B1 मनोगतं, B6 अपाश्रित, T G2-5 M3-5 महाम्नते (G5 °तौ), G1 M1 2 यशोभृते; Ca d अपावृतम् (as in text)

49 a) K3 तत्खड्गं, K5 तत कथं (hypermetric), B1 तत्कर्ण°; B5 तं खंडं, D3 तत्सार्द्धं (for तत्खण्ड) Cv तत्खण्ड पूरयन् K2 B5 D1 T G2-5 M3-5 पूरयन्कर्णं (for °यामास) B1-3 Dc1 कर्णो वैकर्तन खंडं, G1 M1 2 तत्क्षणात्पूरयन्खड्ड· — b) Ś1 चाददद्, K1-3 च दधद्, B2 आददद्; D5 च ददद्, D6 विदधद्; D7 माद धन्, D3 तदधद्, T1 माददाद्, T1 (sup lin) 2 G3 4 मादधाद् (for °धद्) — After 49ab, K3 4 Dn D1 3 4 5 7 8 ins

19* स हि वै पुरुषव्याघ्रो लोके सजय कथ्यते ।
आर्तानां बान्धवानां च क्रन्दतां च विशेषत ।
परित्यज्य रणे प्राणांस्त्राणार्थं च शर्म च ।

[(L 1) Dn1 हैक (for हि वै), and कल्पते (for कथ्यते) —(L 2) D5 वै (for the first च) —(L 3) Dn1 D4 7 त्राता सजय सयुगे, D2 5 त्राणार्थं शम(D5 °र्मे)सयुत (D5 °गे) (for the post half)]

— d) G4 damaged. D4 तथाशां (for जयाशां) K5 D3 सकलाम्. B3 इव; Dn2 D3 S (G4 damaged) इति (for अपि) Dn1 तत्वं कथय संजय.

Colophon. Ś2 missing G4 damaged — *Sub-parvan* Dn1 द्रोणाभिषेक — *Day of Droṇa's Generalship* K2 प्रथमे दिवसे — *Adhy name* K5 कर्णप्रशंसा; Dn2 धृतराष्ट्रप्रश्न· — *Adhy no* (figures, words or both) K3 4 B1 2 5 Dc1 Dn1 D3 S (G4 damaged) 1 — *Śloka no* Dn1 54

2

☞ This adhy. is missing in Ś2 (cf v 1 7 1. 1)

1 Before the ref, G3 ins श्रीकृष्णाय नम· S transp 1 and 2 — a) G4 damaged K3 'B Dc1 Dn2 G2 अथाधिरथिर्, D1 अथाति°, T G3 चाति°, G5 आदि° (for आधि°). D6 हतं भीष्मसमाधिरथिर्वि° — b) G4 damaged Ś1 इवागाधे, Dc1 (marg. by corr as in text) इत्यगाधे; Dn1 इवावगाधे; G5 त्यगाधे (sic) (for इवात्य°) K5 B4 D4. 7 8 G1 M1. 2 भिन्नां सेनां (B1 निमज्जतीं; G1 M1 2 भिन्नां जले) नावमिवात्यगाधे; T G2. 3 भिन्नां नावं वारिधावत्यगाधे — d) = (3d) Ś1 संतारयिता, G1 स तारयिष्यंस्, M1 2 तिसार° K1 B1 3-5 D1. 5 (marg as in text). 6 T G2 3 पुत्रसेना, G6 पुत्रश्च सेनां (for °स्य सेनाम्)

2 K5 om (hapl) 2-3 Dc1 reads 2-3 on marg (*sec m*) S transp 1 and 2 — a) D3 M3-5 om तु — b) B2 (marg as in text) महारथी; S रिपुघ्नं. — c) G4 5 damaged. Dn2 S

धनुर्धराणां प्रवरस्तदा वृषः ॥ २
हते तु भीष्मे रथसत्तमे परै-
निमज्जतीं नावमिवार्णवे कुरून् ।
पितेव पुत्रांस्त्वरितोऽभ्ययात्ततः
संतारयिष्यंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥ ३
कर्ण उवाच ।
यस्मिन्धृतिर्बुद्धिपराक्रमौजो
दमः सत्यं वीरगुणाश्च सर्वे ।
अस्त्राणि दिव्यान्यथ संनतिर्ह्रीः
प्रिया च वागनपायीनि भीष्मे ॥ ४
ब्रह्मद्विपघ्ने सततं कृतज्ञे
सनातनं चन्द्रमसीव लक्ष्म ।
स चेत्प्रशान्तः परवीरहन्ता
मन्ये हतानेव हि सर्वयोधान् ॥ ५
नेह ध्रुवं किंचन जातु विद्यते
असिँल्लोके कर्मणोऽनित्ययोगात् । C 7 57 B 7 2 6 K 7 2 5

अथोपयात्; D8 °न्वयात्, D8 अथो ययौ (for अथो पायात्) Ś1 K (K5 om) B1 Dn2 D2 5 6 कर्षणो, D4 -कर्शने, D8 -कर्शनौ, T G3 8 घाती; M4 5 तापनो (for -कर्शनो) B2-5 Dc1 D1 अथोपययायास (B5 °यात स)हसारिकर्षणो, Dn1 अथोपयात्तूर्णमरिप्रबर्हो — d) G4 damaged Ś1 तथा वृष; K4 सदा वृषा, B Dc1 Dn2 D1 3 T सदा नृप (D1 °प); D5 सदानीं, G1 3, 5 M क्षितौ वृषा G2 धनुर्धराणा प्रवरोत्तमो वृषा·

3 K5 om 3 (cf v 1 2) Dc1 reads 3 on marg (*sec m*) — a) G5 damaged M4 रथि (for रथ) B5 यूथपे (for सत्तमे) Ś1 K1 3 परे; S (G4 damaged) तदा (for परैर्) — b) G4 damaged from नि up to the end of the stanza D8 निमज्जतो (for °तीं) G8 [अ]प्लवे (for [अ]र्णवे) B5 सदा (for कुरून्) D5 निमज्जतो नावमिवाकुरूल्वै — c) Ś1 [ऽ]भ्यधात्; K1 [ऽ]त्यधात्; S (G4 damaged) [ऽ]भ्यगात् (for ऽभ्ययात्) K3 D4 7 8 S (G5 damaged) सदा (for तत·) — d) = 1d K3 निधारयिष्यस; K4 सतारइष्यस; D4 7- संसारायिष्यस Ś1 K3 B (except B3) Dn D1 4 5 7 T G3 2 4 पुत्रसेनां (for पुत्रस्य सेनाम्) — After 3, S ins

20* समृज्य दिव्यं धनुराततज्यं
स रामदत्त रिपुसंघहन्ता ।
बाणांश्च कालानलतुल्यकल्पा
नुछाळयन्वाक्यमिद बभाषे ।

[(L 1) G5 ससृज्य M1 देव (for दिव्य) G1 आनतज्य — (L 3) T1 G2 5 वायु, T2 G3 -सप, G4 सय, M5 (*inf lin*) -सप (for तुल्य) — (L 4) T2 उछावयन्, G2 विसाप°, G5 मछाळ° (for उछाळ°)]

4 T2 G2 5 om the ref — a) B3 (marg, by corr as in text) तस्मिन्; Cd यस्मिन् (as in text) K5 Dc1 सत्य (for बुद्धि) K1 D2 पराक्रमोजो, B3 °क्रमौजस; D4 °क्रम च, D5 °क्रमौजा, D7 °क्रमश्च S यस्मिन्धृतिर्धर्मदमौ (G4 °मो) बल (G1 M2-4 °ल) ह्री (G5 श्री) — b) B1 5 Dn2 D8 सत्य दमो (by transp), B2-4 Dc1 D1 सत्य स्मृतिर्, Dn1 दमश्च सत्य, D2 नय सत्य; D5 6 तप सत्य D2 वीर्य (for वीर) S सत्य च दान च पराक्रम च (G1 2 M1 2 5 [*inf lin*] °मश्च) — c) G4 damaged Dn2 T G2 3 शस्त्राणि (for अ°) D5 [अ]ति (for [अ]थ) M3 सनतिं D5 हि; S (G4 damaged) श्रीर् (M3 च श्रीर्) (for ह्री) — d) Ś1 प्रिया (for प्रिया च) K4 अनया इति; K5 ह्यनपायि; B Dc1 Dn1 D1 3 6 अनसूया च; D5 अनपायिनि D4 प्रिया च वा**नपायिनी च; D7 8 प्रिया च वाचा (D7 °च) ह्यनपायिनी च; S धीश्चापि भीष्मे नियता (G1 3 M1 °ता) सदैव (G3 °वा)

5 a) D8 द्विपघ्न D4 (before corr) 5 (marg sec m as in text) 7 कृतघ्ने (for °ज्ञे) B2-5 Dc1 सदा कृतज्ञे द्विजशत्रुघातके — b) Dn2 D7 सनातने; T2 G1 3-5 M1 2 5 तना, G2 सत्यमसे; M3 सनातनाच्; Ca d सनातन (as in text) G3 चांद्रमसीव; Cd चन्द्र° (as in text) B1 Dc1 D1 T G3-5 M3-5 लक्ष्मी, Cd लक्ष्म (as in text) — c) K3 परवीरहर्ता; D4 7 प्रसमीक्ष्य चैवं — d) K4 om मन्ये हता D6 हतान्येव B1-4 Dc1 च (for हि) B2-4 Dc1 D2 5 -वीरान् (for योधान्) S सर्वानन्यागातुरानद्य मन्ये

6 a) G4 damaged B3 Dc1 विद्यां; D3 विद्ये (for विद्यते) — b) N (Ś2 missing) लोके ह्य(Dc1 य)स्मिन्; G1 M3-5 ह्यस्मिँल्लोके; G5 अस्माल्लोके K4 M5 कर्मणा; Ca d °णो (as in text) Ca cites नित्ययोगो; Cd °योगिनो — 6cd = (var) 8 26 47cd,

सूर्योदये को हि विमुक्तसंशयो
भावं कुर्वीताद्य महाव्रते हते ॥ ६
वसुप्रभावे वसुवीर्यसंभवे
गते वसूनेव वसुंधराधिपे ।
वसूनि पुत्रांश्च वसुंधरां तथा
कुरूंश्च शोचध्वमिमां च वाहिनीम् ॥ ७
संजय उवाच ।
महाप्रभावे वरदे निपातिते
लोकश्रेष्ठे शांतनवे महौजसि ।
पराजितेषु भरतेषु दुर्मनाः
कर्णो भृशं न्यश्वसदश्रु वर्तयन् ॥ ८
इदं तु राधेयवचो निशम्य ते
सुताश्च राजंस्तव सैनिकाश्च ह ।
परस्परं चुक्रुशुरार्तिजं भृशं
तदाश्रु नेत्रैर्मुमुचुर्हि शब्दवत् ॥ ९
प्रवर्तमाने तु पुनर्महाहवे
विगाह्यमानासु चमूषु पार्थिवैः ।
अथाब्रवीद्धर्षकरं वचस्तदा
रथर्षभान्सर्वमहारथर्षभः ॥ १०
कर्ण उवाच ।
जगत्यनित्ये सततं प्रधावति
प्रचिन्तयन्नस्थिरमद्य लक्षये ।
भवत्सु तिष्ठत्स्विह पातितो रणे
गिरिप्रकाशः कुरुपुंगवः कथम् ॥ ११

— c) K3 om. हि Cv as in text — d) D6 युद्धं; Ca d भावं (as in text) B4 D1 G5 [आ]र्थे (for [अ]द्य) Dn1 महावले (for °व्रते) K4 lacuna, D1 मृते (for हते) Cv as in text

7 b) B2 (marg as in text) 8 Dc1 वसूनां च (for °नेव) Ś1 K2 4 5 Dn D3 5–8 वसुंधराधिपा° (D3 °प°); K1 °रानृप°; K3 D1 °रानृपा — c) Cv मित्राश्च (for पुत्राश्च) D3 4 6 वसुधरांस्

8 D5 om the ref — a) D2 5 वसुदे (for वरदे) — b) K2 B Dc1 Dn2 D8 लोकेश्वरे, D8 लोकत्रये, T G2 4 5 °ज्येष्ठे (for °श्रेष्ठे) B3 4 Dc1 D2 5 T G2–5 M3–5 [ऽ]मितौजसि (for महौ°) Bom ed लोकश्रेष्ठे शास्तरि चामितौजसि — c) B6 [ऽ]प्रतरेषु, G1 M1 2 [ऽ]परतेषु (for भरतेषु) Dn1 पराजिते भारत तावके बले — d) T G2–4 पराजितो, G1 M1 2 भृशं कर्णो (by transp) K4 om भृशं K5 निश्वसद्; T G1–4 M1 2 निश्वसन् (for न्यश्वसद्) D4 7 कंठ°, D5 लोचन° (for वर्तयन्) Ś1 कर्णं भृशं श्वसदश्रु प्रवर्तयन्, Dn1 कर्णो भृशं साश्रुकंठस्तदानीं, G5 पराजितो निवसन्नश्रुवर्तयन् (sic), M3–5 विनिश्वसन्नश्रु च वर्तयन्वृषा

9 a) D6 om from इद up to सु (in 9b) K4 5 B1–4 Dc1 Dn1 D2 3 5 च, D3 lacuna (for तु) K2 B5 Dn1 D2 5 G5 निशम्य, K4 निशाम्य ते (for निशम्य ते) — b) D4 7 8 सुतास्तु K5 B6 Dn D2–5 8 सैनिकाश्च; S °काश्च ये (for °काश्च ह) — c) Dn2 D6 आर्तवद् (for आर्तिज) K2 Dc1 मुहुस्, D4 7 8 तदा (for भृशं) T अश्रुजार्तिज; G1 4 5 M1 3–5 अश्रु चार्तिज, G2 शुशुरार्तिज (sic), G3 अश्रु चार्तज, M2 अश्रु वार्तिज (for आर्तिज भृशं) — d) D1 हि (sic), D4 7 8 तथा (for तदा) G3–5 [आ]श्रु (for [अ]श्रु) B Dc1 D1 2 च, D6 स (for हि) Dn1 D4 7 M3 4 शब्द (for शब्दवत्)

10 a) Ś1 प्रवरर्त्यमाने, K1 D2 3 8 प्रवर्त्य°; D5 प्रवर्त्स्य° Dn1 तुमले (for तु पुनर्) K5 स्व (for तु) S महारवे तदा (for पुनर्महाहवे) — b) Ś1 K4 5 B3 8 Dn2 विनाद्य°, K2 8 D8 विनद्य; D3 निर्मर्थ्य°; D5 निवर्त्य° (for विगाह्य°) Dn2 पार्थिवे, D3 सर्वश° B6 विगाह्यमानेषु धनुःषु पार्थिवैः, Dn1 D4 7 8 प्रयोज्यमानेषु रथेषु पार्थिवैः (Dn1 °पुमानपि), D6 विनद्यमाने बहुभिश्च पार्थिवैः, S महारथानां (M3–5 तथा परेषां) च मुदे (T G3 4 मुदा, G2 मुखे, G5 मदे) समुत्थिते (G5 °मद्भुते) — c) Dn1 कर्णोऽब्रवीद् (for अथा) B5 D8 6 धैर्यं, D8 प्रहर्षं, T G2–5 धर्मं (for हर्षं) B2 तथा वचो; B4 Dc1 तदा वचो (by transp) D2 5 उवाच वीरो रुचिरं वचस्तदा — d) S नरर्षभ° (M5 °र्षभान्) (for रथर्षभान्) K4 महान् (for -महा) K5 नरर्षभा° (for -रथर्षभ°)

11 N (Ś2 missing) G4 5 om the ref — a) D3 प्रधाविनि; T G2–4 प्रभाविते; G1 प्रधापिते, G5 M प्रधाविते, Cd प्रधावयति (sic) — b) D3 T2 G3–5 विचिंतयन् K1 मम्यलक्ष्यये (for मद्य लक्षये). — c)

निपातिते शांतनवे महारथे
दिवाकरे भूतलमास्थिते यथा ।
न पार्थिवाः सोढुमलं धनंजयं
गिरिप्रवोढारमिवानिलं द्रुमाः ॥ १२
हतप्रधानं त्विदमार्तरूपं
परैर्हतोत्साहमनाथमद्य वै ।
मया कुरूणां परिपाल्यमाहवे
बलं यथा तेन महात्मना तथा ॥ १३
समाहितं चात्मनि भारमीदृशं
जगत्तथानित्यमिदं च लक्षये ।
निपातितं चाहवशौण्डमाहवे
कथं नु कुर्यामहमाहवे भयम् ॥ १४
अहं तु तान्कुरुवृषभानजिह्मगैः
प्रवेरयन्यमसदनं रणे चरन् ।
यशः परं जगति विभाव्य वर्तिता
परैर्हतो युधि शयिताथ वा पुनः ॥ १५
युधिष्ठिरो धृतिमतिधर्मतत्त्ववा-
न्वृकोदरो गजशततुल्यविक्रमः ।
तथार्जुनस्त्रिदशवरात्मजो यतो
न तद्बलं सुजयमथामरैरपि ॥ १६ C 7 67 D 7 2 16 K 7 2 16

D4 7 सिंहस्य हि; D5 °स्सु नि, G5 °स्त्वपि D1 G2 मृधे; D4 7 8 क्षितौ (for रणे) —d) Do1 लोक (for गिरि) K3 -प्रकार, G5 प्रभाव° (for -प्रकाश°) S परै (for कथम्)

12 a) T G2–5 नरर्षभे; G1 M रथर्षभे (for महारथे) —b) K5 B5 S भूतलमाश्रिते; D4 7 8 भूमिसमास्थिते —d) B5 G4 M3 [अ]नल; D4 [अ]नल (for [अ]निल)

13 a) D6 प्रमाण (for प्रधान) D2 5 आर्तमाकुल, S आर्त(T G2 °र्सि)मातुरं (for आर्तरूप) —b) Ś1 K1–3 D1 अनंतम् (for अनाथम्) S परैरभि(G1 M1–3 °पि; M4 5 °ति)ग्रस्तमनाथवद्द्रुत —d) Ś1 B1 D5 G2–5 transp यथा and तथा

14 a) D5 ईहितं (for ईदृश) Cv as in text —b) B2 m 3 (marg as in text) 4 m Do1 Cv भारम् (for [अ]नित्यम्) D2 G3–5 M3–5 Cv अह (for इद) Dn1 हि, Dn2 तु (for च) Dn1 चिंतयन्, D4 7 8 लक्षयन् (for °ये) G1 M1 2 जगत्तथानित्यम(G1 °मि)-दानुलक्षये —c) K5 B5 निपातिते D4 आहव (for चा) Ś1 K1–3 D1 -शौंडमा(Ś1 K2 °सा)ह स° (for माहवे) Cv as in text —d) D4 7 न; D6 च (for नु) B3 (marg as in text). 3–5 Do1 ईदृशे (for आहवे) D6 मृश (for भयम्) Ś1 K1–3 D1 कथ न कुर्यां च महाहवे (K3 °र्णवे) भयं, M1–4 कथं नु कुर्याम महाहवे भय

15 a) K1 वृषभान्; D5 पुरुषर्षभान् (for कुरुवृष) D6 महाहवे (for अजिह्मगै°) S अहं हि त कुरुवृषभ महाबल —b) Ś1 K2 3 B3. 4 Do1 (before corr as in text) Dn2 D3 Ca प्र(Dn2 प्रा)वेशयन्, B1 2 D8 Cd प्रवेदयन्; B5 प्राण्वेशयन्; D2 प्रवेशये; D5 प्रवेपयन्, D6 विदारयन्; T G2–5 प्रधावित, G1 प्रसादित, M1 2 प्रसाधित, M3–5 प्रयापित, Cap dp np प्रवेरयन् (as in text) K5 D3 सदने (for °न) Ś1 रणे रिपून्, B5 रणोत्सवे, Dn1 रणेचर°; D1 चरन्रणे (by transp), D2 5 वशे चर(D5 °रा)न्, S विचिंतयन् —c) Ś1 K1 3 D1 भर्तिता, T G2–5 वर्तये, G1 M वर्तयन्; Cd वर्तिता (as in text) —d) Ś1 K1 2 B2 5 शरैर् (for परैर्) D3 जितो (for हतो) K3 B2–4 Do1 भुवि; B2 (marg) रधि (for युधि) D2 5 शयनाय (for शयिताथ) S परैर्हत (T °र्हि तै°) स इव भवामि वा पुन

16 a) G3 partly damaged K4 D4 5 7 धृतमति; Dn1 D3 धृतिमति° B1 5 Do1 T2 G4 सत्यसत्त्ववान्; B2–4 T1 सत्यसंधवान्; Dn1 सत्यधर्मवित्, D3 6 धर्मतत्त्ववाग्; D4 7 8 धर्मसाधनो, G1 M °सत्त्ववान्; G2 -दाक्ष्यसत्त्ववान् (for धर्मतत्त्व°) Ca d cite धृति° (as in text) —b) D3 गजराज; G1 M [s]युत गज (for गजशत) B3 (marg as in text) मत्त (for -तुल्य) —c) B1 T G1. 2 5 M अथ; G4 अथो (for तथा) Ś1 K2 3 D1 -चरार्जुनो (for °त्मजो). Ś1 यथा; K2 B (B3 marg as in text) Do1 Dn2 D2 4 6–8 युधा; G3 damaged, G4 यमो, Ca d यतो (as in text) —d) G3 damaged B5 नैतद् (for न तद्) K2 सजयम्, Dn1 सुगमम् (for सुजयम्) B2–4 Do1 D1 2 इह (for अथ) G5 न तद्बल सजय मयामथामरै° (310)

17 a) K1 [s]प्यत्र (for यत्र) B1 यत (for बले).

अश्वानग्र्यान्पाण्डुराभ्रप्रकाशा-
न्पुष्टान्स्नातान्मन्त्रपूताभिरद्भिः ।
तप्तैर्भाण्डैः काञ्चनैरभ्युपेता-
ञ्शीघ्राञ्शीघ्रं सूतपुत्रानयस्व ॥ २६
रथं चाग्र्यं हेमजालावनद्धं
रत्नैश्चित्रं चन्द्रसूर्यप्रकाशैः ।
द्रव्यैर्युक्तं संप्रहारोपपन्नै-
र्वाहैर्युक्तं तूर्णमावर्तयस्व ॥ २७
चित्राणि चापानि च वेगवन्ति
ज्याश्चोत्तमाः संहननोपपन्नाः ।
तूणांश्च पूर्णान्महतः शराणा-
मासज्य गात्रावरणानि चैव ॥ २८
प्रायात्रिकं चानयताशु सर्वं
कन्याः पूर्णं वीरकांस्यं च हैमम् ।
आनीय मालामवबध्य चाङ्गे
प्रवादयन्त्वाशु जयाय भेरीः ॥ २९
प्रयाहि सूताशु यतः किरीटी
वृकोदरो धर्मसुतो यमौ च ।
तान्वा हनिष्यामि समेत्य संख्ये
भीष्माय वैष्यामि हतो द्विषद्भिः ॥ ३०
यस्मिन्राजा सत्यधृतिर्युधिष्ठिरः
समास्थितो भीमसेनार्जुनौ च ।

चा°) D4 7 8 बध्नामि मूर्ध्नि (for बद्ध्वा सजालाम्). K B1–4 Dc1 Dn1 D2 3. 5 6 सलाजां, Dn2 सलाजः T [अ]स्रजालां ; G1 M1–3 सुजालां, G5 सजालं (for °लाम्) Ca d cite लाजा B5 चित्राणि चापानि च वेगवति (= 28ᵃ)

26 ᵃ) K1 अस्तथान्, D5 चोग्र्यान् ; G3 अग्रान्, Cd अग्र्यान् (as in text) K4 G1 3 5 M3 पांडरा(M3 °वा)भ्र- ; Dn2 पांडराभ- ; D5 पांडुरान्सु- M5 -प्रकारान् (for °शान्) — ᵇ) Dn1 तुष्टांगास्तान् (for पुष्टान्स्नातान्) B5 कृष्णान्, D5 हृष्टान् (for पुष्टान्) S वेद (for मन्त्र-) — ᶜ) D4 7 8 G5 Cv चित्रैर्, Ca d तप्तैर् (as in text) — ᵈ) Ś1 शीघ्राञ्शीघ्रैं, S शीघ्रं शीघ्रान् (by transp)

27 D6 om (hapl) 27 — ᵃ) G4 partly damaged D3 हैम K1 B1–4 Dc1 D1 2 6 G1 -मालावनद्ध ; Dn1 -जालायुत च — ᵇ) B5 वज्रैश् (for रत्नैश्) K2 चित्रैश्, Dn1 मिश्र (for चित्र) B2 4 Dc1 D1 सूर्यचन्द्र- (by transp) Ś1 K B1 5 Dc1 D1–4 6–8 प्रकाश — ᶜ) T2 G3 4 दिव्यैर् (for द्रव्यैर्)

28 ᵃ) D4 7 8 चारूणि (for चित्राणि) — ᵇ) D1 7 सनहनोप — ᶜ) D4 7 शरांश्च (for शराणाम्) S तूणानि पूर्णानि च वर्मवद्भिर् (G3 4 मर्मभिद्भिर्, G5 मर्मवद्भिर्, M3–5 बाणमुख्यैर्) — ᵈ) K4. 5 B1–3 Dn1 D2 5 8 आसाद्य ; Dn2 आमृष्ट, D3 असह्य, D6 आश्रय्य (for आसज्य) T G M1 2 तत्रा°, M3–5 मुख्या° ; Cd गात्रा° (as in text).

29 ᵃ) K1–3 D1 प्रायाणिकं, K5 प्रयाणक ; D3 प्रायानिकं, G3 प्रापात्मिक (for प्रायात्रिक) Cd प्रायात्रिकान्यानयत S (except M3–5) चानय सर्वमाशु (for °ताशु सर्वं) — ᵇ) K1 कल्प पूर्णं ; K3 कन्यापूर्णं, K4 कांत्या पूर्णं ; B Dc1 D2 दध्ना पूर्णं, Dn1 कन्यास्तूर्णं, Dn2 D3 6 कन्यापूतं, D4 7 8 कन्या लाजा, T G M1. 2 पूर्णं कांस्या ; M3–5 पूर्णां (M5 °र्णां) कात्या (for कन्या पूर्णं) Cv वीरकांश्यं च हैमम् ❀ Cv वीरा एव वीरका तेषामांश्य अंसयोग्यं माङ्गल्यमित्यर्थ । ❀ — ᶜ) T G2 3 अवलंब्य, G4 अपनीय (for अवबध्य) B2–4 Dc1 शीर्षे, B5 चांग (for चाङ्गे) G5 आनीलमवलमध्यचांगे (sic) — ᵈ) Ś1 प्रवायत्वा(*sup lin* स्वा)व- ; K1 M3. 4 °यस्वाशु ; K2 °यत्याशु, K4 °यंतां वि, K5 प्रावादयतां वि- ; B2 प्रवादयन्नाशु, Dn1 प्रचोदयता वि-, D5 प्रवादयत्याशु, D7 8 प्रावादयत्वाशु, T G2–5 प्रवादयित्वा वि, G1 M1 2 5 °यित्वाशु D4 जयाशु ; D3 जघान (for जयाय) K4 B5 D6 8 S (except G2) भेरीं, Dn1 D4. 7 भेरी

30 ᵃ) D3 [अ]द्य (for [आ]शु). — ᵇ) K1–3 D3 पुत्रो (for -सुतो) M3–5 वा (for च) — ᶜ) T G2 M3 सवे, G1. 4 M1 2 5 सखे — ᵈ) K1 2 भीष्मस्य, Cd भीष्माय (as in text) K4 D6 चैष्यामि, K5 चेष्यामि, Dc1 वै यामि, G1 M3–5 यास्यामि (for वैष्यामि) D5 G1 हते (for हतो) T G2 5 भीष्मो ययैषा(G5 °थेष्या)मि हतो द्विषद्भि

31 With 31, cf 8. 37 51 — ᵃ) S यत्र (for यस्मिन्) D4 7 -धृतिद् (for -धृतिर्) — ᵇ) B1 समा

वासुदेवः सात्यकिः सृञ्जयाश्च
मन्ये बलं तदजय्यं महीपैः ॥ ३१
तं चेन्मृत्युः सर्वहरोऽभिरक्षे-
त्सदाप्रमत्तः समरे किरीटिनम् ।
तथापि हन्तास्मि समेत्य संख्ये
यास्यामि वा भीष्मपथा यमाय ॥ ३२
न त्वेवाहं न गमिष्यामि तेषां
मध्ये शूराणां तत्तथाहं ब्रवीमि ।
मित्रद्रुहो दुर्बलभक्तयो ये
पापात्मानो न ममैते सहायाः ॥ ३३
संजय उवाच ।
स सिद्धिमन्तं रथमुत्तमं दृढं
सकूबरं हेमपरिष्कृतं शुभम् ।
पताकिनं वातजवैर्हयोत्तमै-
र्युक्तं समास्थाय ययौ जयाय ॥ ३४
संपूज्यमानः कुरुभिर्महात्मा
रथर्षभः पाण्डुरवाजियाता ।
ययौ तदायोधनमुग्रधन्वा C 7 6 B 7 2 K 7 2

श्रितो, Do1 °सीनो, Dn1 D6 8 T G2 4 °स्थितौ, D8 यत्र स्थितौ, M3-5 सुसनद्धौ (M3 °द्धो) (for समास्थितौ) D4 7 भीमसेनो यमौ (for °नार्जुनौ) T G3 तौ (for च) — c) K3 यस्मिन्कृष्ण°, Do1 Dn1 n2 (marg) D3-5 8 M3-5 सवासुदेव° (for वासुदेव) Dn1 सात्यकि, G1 M1. 2 सत्यक° D8 सजयाश्च G2 5 वासुदेव° सजया° (G5 सजय°) सात्यकिश्च — d) Ś1 यदजय्य, Dn1 D2-5 7 8 तदजेय D5 महीजै°, G5 च सर्वे (for महीपै°) T G1-4 M यमौ पां(G1 प)चाला° केकयाश्चैव सर्वे (G1 M1. 2 °या दुर्जयाश्च, M3-5 °या मत्स्यकाश्च)

32 = (var) 8 26 59 — a) K5 न चेन्, B2 5 M5 तांश्चेन्; T G2 3 5 तिष्ठेन्; G1 4 M1 2 Cv तिष्ठन् (for तं चेन्) K1 3 5 B2-4 Do1 D1 6 [ऽ]भिरक्षते, B5 °रतिष्ठेत् (sic), T G2 3 हि रक्षंस्, G4 5 Cv [ऽ]भिरक्षन् (for °क्षेत्) — M3 om 32b, M4 5 om. 32bc — b) B1 Dn1 सदाप्रमत्त, Do1 °प्रवृत्त°; T G1 2 M1. 2 तथाप्रमत्त, G5 कथं प्र° — c) K1 तथा तं, K3 तथापि; D5 (before corr as in text) तथा नि (for तथापि) K2 हर्तास्मि (for हन्तास्मि) D8 तमेत्य (for स°) T G M1 2 त वा हनि(G1 घापयि; M1. 2 वा वधि)ष्यामि समेत्य सखे (T G2 3 °ख्ये) — d) B2 G1 2 5 M1 2 वा भीष्ममुखो; Do1 D6 °मयो, T G3 4 M3-5 भीष्माभिमुखो (for वा भीष्मपथा) Cd cites भीष्मपथा (as in text) K3 पथाय सद्य°; D2 °पि चाहं; D4 5 7 य चाहं (for -पथा यमाय) Ś1 भीष्माय वैष्यामि हतो द्विषाद्भि° (= 30d)

33 With 33, cf. 8 37 53 — a) Dn2 T G2-5 न त्वेव चाहं; M2 नरो चाहं (for न त्वेवाहं) Ś1 B1 गमिष्यामि, D1 न गणिष्यामि, D6 नागमिष्यामि (for न गमि°) B3 lacuna, G3. 5 येषां (for तेषां) Cv as in text — b) K4 B3-5 Do1 D4 7 M4 5 मध्य (for मध्ये) K4 5 Dn1 D4 6 7 8 कुरूणां, G2 शूरस् (for शूराणां) K4 Dn1 D5 सत्यमेतद्, K6 न वृथा, B Dn2 D1 G6 तत्र चाहं, Do1 तव चाहं; D4 8 तदहं, D7 तदय, T G2-4 तच्च सर्वं; G1 M तच्च सत्य (for तत्त थाहं) — c) Ś1 K1 4 5 D4 7 G2 मित्रद्रोहो; Cv °द्रुहो (as in text) K4 5 Do1 Dn D3. 4 8 दुर्बलशक्तयो, Cv दुर्बलाभक्तयो, Ca d °लभक्तयो (as in text) K5 B6 वै (for ये) K3 मित्रद्रुहो दुर्भणिष्यामि येषां — d) D4 7 नाम नैते, S मम न स्यु (for न ममैते)

34 a) K2 ससिद्धि, K3 B Do1 Dn2 D1 3 4 6-8 समृद्धि, T G1-3 M1 2 तं सिद्धि; G4 क सिद्धि, G5 चरिसिद्धि K6 पूर्वं (for मन्त) Dn1 T G3 M4 5 transp रथम् and दृढ M3 रथ (for दृढ) — b) K1. 2 D7 T2 G1 3 4 M1 2 5 सुकूवर, K4 5 शुक्ला(K5 °क्ल)वर K1 Dn2 D3 4 6-8 परिस्कृत Ś1 K1-3 D3 4 6-8 च, Dn2 दृढं; D1 lacuna (for शुभम्) — c) D4 7 8 वायु (for वात) T G2-5 हयैर्युत (for हयोत्तमैर्) — d) T G3-5 स तं; G2 सम्यक् (for युक्त) K2 ध्वज (for ययौ) B Do1 जयाय स° (for जयाय)

35 a) D6 T G2 3 5 स पूज्य, G4 सुपूज्य Do1 (before corr) बहुभिर् (for कुरुभिर्) Dn1 D2 5 महारथैर्; G3 महात्मना (for °त्मा) — b) K4 Dn1 D2 5 महारथ°; K5 D6 नरर्षभ; D8 रथर्षभैर् (for °भ°) Ś1 पांडुरथाभि(sup lin जि)याता, K3 Dn1 D5 8 पांडुरवाजियात (Dn1 °यता, D5 °यायिन°, D8 याना); K4 D2 पांडर(D2 °डुरि)वाजियान°; B Do1 Dn2 D1 6 देवगणैर्यथेंद्र°; D6 पांडवाजिजात°; T G M1 3 4 5 पांडरवाजिवाह° (G1 M1 2 वाहन°), M2 पांडवो**वाह° — c) D7 om from तदा up to

3

यत्रावसानं भरतर्षभस्य ॥ ३५
वरूथिना महता सध्वजेन
सुवर्णमुक्तामणिवज्रशालिना ।
सदश्वयुक्तेन रथेन कर्णो
मेघस्वनेनार्क इवामितौजाः ॥ ३६

हुताशनाभः स हुताशनप्रभे
शुभः शुभे वै स्वरथे धनुर्धरः ।
स्थितो रराजाधिरथिर्महारथः
स्वयं विमाने सुरराडिव स्थितः ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

३

संजय उवाच ।
शरतल्पे महात्मानं शयानममितौजसम् ।
महावातसमूहेन समुद्रमिव शोषितम् ॥ १
दिव्यैरस्त्रैर्महेष्वासं पातितं सव्यसाचिना ।
जयाशां तव पुत्राणां संभग्नां शर्म वर्म च ॥ २
अपाराणामिव द्वीपमगाधे गाधमिच्छताम् ।

शालिना (in 36^b) G4 ययौ तदा योधमुदग्रधन्वा — ^d) G1 M1 2 भरतर्षभाणां; M3 4 5 (*sup lin*) कुरुपुंगवाना

36 D7 om. 36^ab (cf v l 35) — ^a) B1-4 Dc1 सुध्वजेन, G3 lacuna — ^b) Dn2 सवर्ण K5 -मुक्ताफल (for °मणि-) Ś1 K3 B3 वज्रमालिना, K4 B1 3 4 Dc1 Dn D2 3 5 रवशा(B3 4 Dc1 °मा)लिना, B5 D4 6 8 -वज्रशोभिना (D8 °ना); some S MSS °षालिना — ^c) B1 तदश्व — ^d) Dn2 D6 -स्वरेण (for -स्वनेन) K4 [अ]मितौजसा, G1 M [आ]बभासे T G2-5 मृधे (G2 हठे) घनेनार्क इवावभासे (T1 °वभासे, G3 °बभाषे, G5 °शुभासे)

37 ^a) D3 हुताशन° (for °शनाभ°) K4 B1 D3 G3 स हुताशनप्रभ° (K4 °सु°, D3 °शनाभे); D3 G5 M3 सुहुताशनप्रभे — ^b) K4 5 Dn1 D3-5 7 8 जै(D7 जौ) Dc1 वै सु° (for वै स्व°) Dn2 सभान्वरे सौम्वत्रथे, Dc1 वै सु° (for वै स्व°) Dn2 सभान्वरे सौम्व रथे धनुर्धरन् (sic), S शुभ° शुभे सर्वधनुर्धरे (T G3, 4 M5 °रो) रथे — ^c) Dn1 G5 स्थिरो, G3 स्थिति (sic) (for स्थितो) K2 [s]पि राजा, D6 [s]स्य राजा (for रराज) S [आ]तिभृश (for [आ]धिरथिर्) Ś1 स्वय वै; Dn2 D6 महारथे, D3 महात्मा (for °रथ) — ^d) T G3 4 यथा (for स्वय) D1 वर (for सुर-) D4 अव (for इव) M2 स्थित G2 यथा विमाने च सुराधिप° स्थित, G6 °ने वरसारथि° स्थित°

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* B1 K2 द्रोणाभिषेक — *Day of Droṇa's Generalship* प्रथमो दिवस° — *Adhy name* K5 B4 Dn2 D6 G1 M1 2 कर्णनिर्याणं, B3 5 D3 कर्णनिर्यान, Dn1 कर्णनियोगं — *Adhy no* (figures, words or both) K3 4 B5 Dc1 Dn1 D2 3 8 S 2 (as in text). — *Śloka no* Dc1 36, Dn1 37

3

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 1 1)

1 G3, om the ref, ins श्रीकृष्णाय नम° before 1 — ^b) D3 S अपराजित (for अमितौजसम्) — G4 om 1^cd — ^c) Dn2 S (G4 om) -समुत्थेन (for -समूहेन) — After 1, K5 (marg) B5 D4 7 8 ins

22* उत्पाद्य पृथिवीं गुर्वीं पातितां सव्यसाचिना ।
उद्यम्याप्यथ वा मेरु लीलयाक्षिप्तमम्भसि ।

[(L 1) K5 B5 उत्पाट्य (for °द्य) D4 सर्वां, D7 lacuna (for गुर्वीं) Cv उत्साद्य चाखिलामुर्वीं (for the prior half) B5 प्रक्षिप्ता, D4 पातिन (for पातितां). — K5 B5 om line 2]

On the other hand, D6 S ins after 1

23* उत्साद्य चाखिलामुर्वीं सर्वक्षत्रान्वक गुरुम् ।

[D6 क्षत्रात्मक Cv cites post half as above]

2 B3 reads 2^a-5^b on marg — ^a) B5 Dn1 महात्मानं (for महेष्वास) — Ś1 om. 2^c-3^b — ^c) K3-5 B Dc1 Dn D2 5 6 G5 Cv जयाशा S धार्तराष्ट्राणां;

स्रोतसा यामुनेनेव शरौघेण परिप्लुतम् ॥ ३
महान्तमिव मैनाकमसह्यं भुवि पातितम् ।
नभश्च्युतमिवादित्यं पतितं धरणीतले ॥ ४
शतक्रतोरिवाचिन्त्यं पुरा वृत्रेण निर्जयम् ।
मोहनं सर्वसैन्यस्य युधि भीष्मस्य पातनम् ॥ ५
ककुदं सर्वसैन्यानां लक्ष्म सर्वधनुष्मताम् ।
धनंजयशरव्याप्तं पितरं ते महाव्रतम् ॥ ६
तं वीरशयने वीरं शयानं पुरुषर्षभम् ।
भीष्ममाधिरथिर्दृष्ट्वा भरतानाममध्यमम् ॥ ७
अवतीर्य रथादार्तो बाष्पव्याकुलिताक्षरम् ।
अभिवाद्याञ्जलिं बद्ध्वा वन्दमानोऽभ्यभाषत ॥ ८
कर्णोऽहमस्मि भद्रं ते अद्य मा वद भारत ।
पुण्यया क्षेमया वाचा चक्षुषा चावलोकय ॥ ९
न नूनं सुकृतस्येह फलं कश्चित्समश्नुते ।
यत्र धर्मपरो वृद्धः शेते भुवि भवानिह ॥ १०
कोशसंजनने मन्त्रे व्यूहप्रहरणेषु च । C 7 10: B 7 3 1 K 7 3 1

Cv तव पुत्राणां (as in text) — [d]) K3 B Do1 Dn D2 3, 5, 6 G5 सभग्ना D4 transp शर्म and वर्म K1, 3 शर्वं (for शर्म) T G3 वर्मण, G2 4 वर्म न (for वर्म च) Cv cites शर्म and वर्म (as in text).

3 Ś1 om. 3[ab] (cf v l 2) B3 reads 3 on marg — [a]) K1 3 D5 7 T G4 अपराणाम् D8 अपागमितमद्वीपम् — [c]) K4 5 Dn D3 4 6 8 श्रोतसा B1 Do1 D5 T G2 4 यामुनेनैव (G4 °नै*) — [d]) K3–5 Dn2 D1, 3 4 शरौघेन; G4 *रो येन

4 B3 reads 4 on marg — [a]) D4 repeats from महा up to सह्य (in 4[b]) after 5[ab] K4 महाभैरिव, B2–4 Do1 D1 महेंद्रेणेव, D2 इन्द्रेणैव च; D5 इन्द्रेण मिव (for महान्त°) — [b]) K4 प्रसह्य, B5 असक्य, G1 M अहार्यं Dn1 D2 3 5 महावीर्यं निपातित; T G3 5 अहार्यमिव (G5 °मपि) पातित (G3 तौ), G2 अर्णवे विनि°, G4 आहार्यमिव पा° — D2 5 om 4[d]–5[a] — [d]) T G2–5 शक्रस्ये(G4 °स्यै)वामृतं हृत

5 For the repetition in D4, of v l 4 D2 5 om 5[a] (of v l 4) B3 reads 5[ab] on marg — [a]) B4 Do1 (before corr as in text) शतक्रतुम्; Dn1 °क्रतुर् (for क्रतोर्) — [b]) B5 शक्रेण (for वृत्रेण) K2 Do1 Dn D2 4–7 निर्जित (for निर्जयम्) S सहस्राक्षस्य युजे(G1 M निर्जे, G5 निर्दे)य — [c]) K4 -सैन्यानां; Dn1 D2–8 S लोकस्य (for -सैन्यस्य) — [d]) G1 M1 2 4 5 भीष्मनि (for °स्य) D6 घातनं (for पा°) T G2–5 M3 युधि भीष्मं निपातित

6 B4 om 6[b] — [b]) Dn2 लक्ष्यं (for लक्ष्म) Ś1 K5 Do1 धनुर्भृतां (for °ष्मताम्) — [c]) K2 B Do1 D6 -शरैर् (for शर) — [d]) B1 मे (for ते) B6 पातित तु महाव्रतं; D3 S वृद्धं कुरुपितामहं

7 [a]) Dn1 सुप्त; D2 श्रेष्ठ; S श्रेष्ठे (for वीर) — [b]) M2 पुरुषर्षभ Dn1 तथैव च नरर्षभ — [c]) K5 Dn1 D2 5 तूर्णम् (for भीष्मम्) D3 T G2-5 कर्णस्त्व तिरथ द्द(D3 °धिरथिर्दृ; G5 °सिरथिर्दृ)ष्ट्वा, G1 M कर्ण स्त्वाधिरथिर्दृष्ट्वा — [d]) K4 कौरवाणां; K5 Dn1 D3 T1 G4 भारताना K5 Dn1 D2 3 5 7 8 S पितामह, B Do1 Dn2 D1 6 महाद्युतिं (D1 °ति) (for अमध्यमम्)

8 [a]) K4 Dn2 तूर्णं; D6 कर्णो (for आर्तो) S प्रस्कद्य स रथात्तूर्णं — After 8[a], D3 S ins

24* शोकमोहपरिप्लुत ।
पद्भ्यामेव जगामार्तो

[(L 1) G5 °प्लुत —(L 2) G1 M1 2 [अ]थ गत्वार्तो (G1 °र्शो); G2 [अ]तिक गत्वा, M3–5 तु गत्वार्थो (M4 °र्तो, M5 °र्थो)]

— [b]) K4 5 Dn2 D8 वाष्पव्याकुलितेक्षण (K4 °ण); B1 5 Do1 G1 M °पर्याकुलेक्षण, B4 °व्याद[ज?]मिताक्षर; Dn1 D2 3 5 T G2–5 °व्याकुललोचन — [c]) Dn2 अभिवद्य Do1 मूर्ध्ना; Dn1 D3–5 7 8 S कृत्वा (for बद्ध्वा) — [d]) K1, 3 4 Dn2 D3 4 G5 M4 वद्य मानो; Dn1 भीष्म कर्णो K1 [ऽ]त्यभाषत

9 [b]) D3 G1 5 M मां (for मा) Ś1 K B Do1 Dn2 D1 4 6–8 वद मामपि (K3 B1–4 Do1 मामभि; K4 मानो हि; K5 मामिह, B5 D6 मामिति) भारत; Dn1 विद्धि मामपि भा°, D2 वद मामभिभाषत; D5 वंद मानोपि भारत — [c]) B1 सौम्यया (for पुण्यया) B (except B5) Dn1 D6 G4 क्षेम्यया — [d]) K4 B5 मां वि (for चाव) Dn2 भजमान विलोकय

10 [a]) K1 कृतं (for नून) — [c]) G1 M नित्य (for वृद्ध) — [d]) Ś1 भवांस्तरां; K1 भवातुर; K2 3 °हश; K4 B5 निपातित; K5 Dn1 D4 5 7 भवान्भ सन्; D1 °मपि, D2 भवांस्तु यत्; D3 भवान्हत; D6 भवांछनन्, D8 भवां पूनन्; G5 भवा** (for भवानिह).

नाथमन्यं न पश्यामि कुरूणां कुरुसत्तम ॥ ११
बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो यः कुरूंस्तारयेद्भयात् ।
योधांस्त्वमप्लवे हित्वा पितृलोकं गमिष्यसि ॥ १२
अद्य प्रभृति संक्रुद्धा व्याघ्रा इव मृगक्षयम् ।
पाण्डवा भरतश्रेष्ठ करिष्यन्ति कुरुक्षयम् ॥ १३
अद्य गाण्डीवघोषस्य वीर्यज्ञाः सव्यसाचिनः ।
कुरवः संत्रसिष्यन्ति वज्रपाणेरिवासुराः ॥ १४
अद्य गाण्डीवमुक्तानामशनीनामिव स्वनः ।
त्रासयिष्यति संग्रामे कुरूनन्यांश्च पार्थिवान् ॥ १५
समिद्धोऽग्निर्यथा वीर महाज्वालो द्रुमान्दहेत् ।
धार्तराष्ट्रान्प्रधक्ष्यन्ति तथा बाणाः किरीटिनः ॥ १६
येन येन प्रसरतो वाय्वग्नी सहितौ वने ।
तेन तेन प्रदहतो भगवन्तौ यदिच्छतः ॥ १७
यादृशोऽग्निः समिद्धो हि तादृक्पार्थो न संशयः ।

---

11 a) K2 शोका, K3 Dn1 D1 शोक-, B1-3 Dc1 कोष, Dn2 शरे, G5 damaged (for कोश) G5 *जनने (for सज°) B1-3 5 मद्रे, T G3 4 मत्र (for मन्त्रे). Ś1 शोकसजनन मम, D4 7 कोशसंमनने शस्त्रये — b) B (except B5) Dc1 D6 व्यूहे, Dn2 व्यूढ (for व्यूह-) Ś1 K3 D1 2 5 8 व्यूहसजननेष्वपि (Ś1 D1 °नेषु च, K3 °ने तथा); K1 D1 7 व्यूहसंरक्षणेषु च (K1 न), K2 शोकसंजननेषु च, K4 मूढसहरणेषु च, K5 व्यूहसंवलनेषु च, Dn1 °समरणेषु च, G5 damaged — c) K4 5 B (except B3) Dn D2 4-8 अद्य (for अन्यं) K4 B3 प्रपश्यामि, D8 न पश्याम S नाहमन्यं प्रपश्यामि — d) B2-4 Dc1 -पुंगव, D2 7 -सत्तम (for °म).

12 a) Ś1 युद्धे (for युक्तो) — b) Ś1 K1 2 D6 8 त्रायते, Dn2 D4 7 त्रायसे (for तारयेद्) D1 कुरूणा त्रासते भयात् — c) T G3 4 सोसांस्, G1 M यौधास्; G2 सर्वांस् (for योधांस्) K2 स्व सप्लवे, Dn1 D2 8 उपप्लवे; D5 उपप्लवो, D7 त्वामप्लवे (for त्व°) Cd cites अप्लवे (as in text) K4 B Dc1 Dn2 D6 Cvp योधांस्तु (D6 °श्च) बहुधा (K4 B5 °शो) हत्वा (B2-4 Dc1 Cvp भित्त्वा) Cv as in text — d) K4 प्रिय, Dn2 पित्र्य (for पितृ-) D4 7 -लोकान् (for लोकं) K4 5 Dc1 Dn1 D4 5 गमिष्यति

13 b) B5 सिंहा (for व्याघ्रा) — M3 4 om (hapl) 13^{cd} — d) D6 कुल (for कुरु)

14 a) K2 अभि (for अद्य) S घोषेण (for -घोषस्य) — c) K1 3 सभ्रमिष्यति, B2 विद्रवि°, B3 4 Dc1 वित्रसि°, Dn2 M3 सत्रयिस्य(M3 °ष्य)सि; D6 सममिष्यति, G2 सत्रसत्येव — d) D3 4 7 8 S वज्रघोषाद्, D6 सहस्राक्षाद् (for वज्रपाणेर्) B2-5 Dc1 गाव सिंहस्वनादिव

15 b) B5 D8 स्वना. Dn1 शराणां सुमहास्वन — c) K1, 3 भ्रामयिष्यति; B1, 5 D3 त्रासयिष्यति, D8 असयिष्यति B2-4 Dc1 D1 बाणाना (for संग्रामे) S निपात शरधाराणा — d) S कुरूनसत्रासयिष्यति

16 a) D8 समृद्धो (for समिद्धो) Dn1 महाज्वालो (for यथा वीर) S अग्नेरिव समि(G4 °मृ, G5 °मु) द्धस्य — b) Dn1 यथा वीर (for महाज्वालो). K5 द्रुमान्गुरून्, B2 3 Dc1 वन दहेत्, Dn1 D2 5 महाद्रुमान् (for द्रुमान्दहेत्) S महा(G1 M3-5 यथा)ज्वाला वने द्रुमान् — c) K4 स्वधक्ष्यति; Dn2 तु ध°; D3 च ध°, D4 8 हनिष्यति, D7 दहिष्यति — d) G2 महा (for तथा)

17 a) K1 वने वने (for येन येन) D2 3 5 प्रच रतो; S प्रवह(G4 damaged, M4 5 [sup lin] °हर) ति — D1 om (hapl) 17^{bc} — b) D4 5 साय्वग्नि. K1 सहितो S वायुरग्निर्म(G5 M °ग्निं स)हावने — c) K5 B4 D7 प्रदहतौ, T G1 5 M1-3 प्रदहति, G2 प्रभवति, G3 4 M4 5 प्रवह(M4 5 [sup lin] °हर)ति — d) K1-3 D1 यदृच्छया, Dn1 D4 7 8 यदीच्छत K4 B Dc1 Dn2 भूरिगुल्मतृणद्रुमान्, S भगवान्वायुतेजसा

18 a) K5 D7 8 G1 3 4 M यादृगग्नि. B2 4 Dc1 D2 समुद्धतस; Dn1 D3 5 समिद्धस्तु; Dn2 D6 समृद्धो हि K2 यादृशो हि समिद्धोग्निस्. — b) K2 तादृग्वातो; Dn1 °शो वै, D2 3 5 °शोसौ (for °क्पार्थो) Dn1 D1-3 5 S धनजय (for न संशय) — After 18^{ab}, T G2-5 ins

25* तादृगेव हि कौन्तेयो दवाग्निरिव पर्वते ।

[T1 G2 वर्धते (for पर्वते)]

— K1 2 om (hapl) 18^{cd} — c) Ś1 K3 नरश्रेष्ठ, G1 M1 2 °व्याघ्रस् (for °व्याघ्र) — After 18, S ins

26* निर्दहन्त्वमनीकानि प्रवक्ष्यति जनार्दन ।

[T G2-4 निर्दय त्वद्-, G5 °हेत्वद्- (for °हन्नम्) T G2 4 प्रधक्ष्यति, G3 प्रवक्ष्यति, G5 प्रधक्ष्यति]

यथा वायुर्नरव्याघ्र तथा कृष्णो न संशयः ॥ १८
नदतः पाञ्चजन्यस्य रसतो गाण्डिवस्य च ।
श्रुत्वा सर्वाणि सैन्यानि त्रासं यास्यन्ति भारत ॥१९
कपिध्वजस्य चोत्पाते रथस्यामित्रकर्शिनः ।
शब्दं सोढुं न शक्ष्यन्ति त्वामृते वीर पार्थिवाः ॥२०
को ह्यर्जुनं रणे योद्धुं त्वदन्यः पार्थिवोऽर्हति ।
यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २१

अमानुषश्च संग्रामस्त्र्यम्बकेन च धीमतः ।
तस्माच्चैव वरः प्राप्तो दुष्प्रापश्चाकृतात्मभिः ॥ २२
　　तमद्याहं पाण्डवं युद्धशौण्ड-
　　　　ममृष्यमाणो भवतानुशिष्टः ।
　　आशीविषं दृष्टिहरं सुघोर-
　　　　मियां पुरस्कृत्य वधं जयं वा ॥ २३　C 7 114 B 7 3 K 7 3

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

---

19 [a]) K5 निनद; Dn1 D2 5 निर्घोष (D2 °ष) (for नदत°) — [b]) Ś1 K1-3 B1 D1 रुवतो, Dn1 धनुषो, Dn2 स्वनतो, D2 रणितं; D5 स्फुरतो, D6 (by corr) रसनं (for °तो) ❀ Cd (reading वमत°) शब्दं कुर्वत° । ❀ — [c]) K5 transp सर्वाणि and सैन्यानि S भूतानि (for सैन्यानि) — [d]) B2 कौरव (for भारत) D2 5 त्रासयि(D2 °मे)ष्यति भारत, S वित्रसस्य(G3 °स्ति, G5 °स्यस्य)मितौजस (G5 °सा)

20 [a]) B2 संपाते; Do1 चोत्पातं; Dn1 चोत्पातो; Dn2 चात्पाते; D4 7 चान्यानि; T G2-5 M5 चापस्य; G1 M1-4, 5 (sup lin) चोपांते (for चोत्पाते) — [b]) K1 B1-3 5 D2 5 -कर्षण,- K3 4 D1, 6 -कर्षिण; Do1 Dn1 D4 -कर्शन, D3 -कर्षण, D7 8 कर्शन°, G4 damaged Ś1 रथस्यामिततेजस° — [d]) T G2-5 सर्वे (for वीर)

21 [a]) B1 Dn1 रणे सोढुं; B2-4 Do1 D1 योधयितु, G3 रथे योद्धु — [b]) G2 त्वामृते (for त्वदन्य°)

22 [a]) K1, 3 5 B (except B5) Do1 Dn2 D2-7 समानुषैश्च; D1 मानुषाश्च स, T G2-4 M1 2 समानुषं च Cd cites समानुषे° K4 B1, 3 5 Dn2 D2-4 7 T G3 समामं; Do1 मे, D6 °मैस् — [b]) A few MSS त्र्यबकेण K4 5 B3 Dn1 D4, 5 8 G1, 5 M च धीमता, B2 3 (marg) 4 Do1 D5 महात्मना D2 वासहेतुरधीमतां — [c]) K3, 4 B D G5 वरं (for वर°) B5 D6 प्राप्त; Dn1 D2 प्राप्तिर्, G1 M लब्धो — [d]) K3 4 B Do1 D4, 6-8 दुष्प्रापम्, Dn1 D3 5 दुरापम्; D3 दुष्प्राप्यम् (for पश्च्) Ś1 K5 चोकृतात्मभि°, K1 2 D1 ह्यकृता°, K3 4 B Do1 Dn D2-8 अकृता° (for चाकृता) — After 22, N (Ś2 missing) ins

27* कोऽन्य शक्तो रणे जेतु पूर्वं यो न जित सुरै ।
　　जितो येन रणे रामो भवता वीर्यशालिना ।
　　क्षत्रियान्तकरो घोरो देवदानवपूजित ।

[(L 1) K5 कोस्ति, D4 नान्य (for कोऽन्य) K4 जनित°, D5 निर्जितस् (for न जित) K5 B Do1 Dn1 D2 5 त्वया; D6 [ऽ]सुरै° (for सुरै°) K4 पूर्वो नु जितस्त्वया (for the post half) — After line 1, B (except B1) Do1 Dn1 ins

28* पाण्डुपुत्रो बलश्लाघी माधवेन च रक्षित ।
　　[Do1 Dn1 रण (for बल)]

— (L 2) B5 यो न पुरा (for येन रणे) D6 बाहु (for वीर्ये) — (L 3) K4 Dn2 D3 रामो, B2 3 Do1 रौद्रो (for घोरो) K5 -सेवित, B2 Dn1 -दर्पहा (for पूजित)]
— Dn cont

29* सोऽप्यद्य निहत शेते शरै प्रोत शिखण्डिना ।
[Dn1 सोय निहित° (sic) शेते (for the prior half), and प्राप्त (for प्रोत)]

23 [a]) K4 तमथाह च; D5 त दुःसह, D3 तम याह; S (except G5) अहं ह्ये(M2 न्ये)क° (for तम चाहं) — D3 reads 23[b] twice — [b]) K3 आमृष्य- K3-5 B Dn1 (marg) D7 चानुशिष्ट°; Dn2 [अ]नुसृष्ट; D6 [अ]नु पृष्टस° (for [अ]नुशिष्ट°) — [c]) Dn1 D2 4, 5, 7 8 दृष्टिहर्ण (D7 °हरण), S °विष (for °हर) B3 Do1 ययोग्रं, S ययोरग (for सुघोरम्) — [d]) K5 transp वधं and जयं K3 D2-4 6-8 धनंजयं; D6 धनं जयं (for वध जयं) D3 स; D4 7 8 हि (for वा) K4 शूर क्षणेनात्र बलाभिहत; B Do1 D1 शूरं शक्त्या(Do1

४

संजय उवाच ।

तस्य लालप्यतः श्रुत्वा वृद्धः कुरुपितामहः ।
देशकालोचितं वाक्यमब्रवीत्प्रीतमानसः ॥ १
समुद्र इव सिन्धूनां ज्योतिषामिव भास्करः ।
सत्यस्य च यथा सन्तो बीजानामिव चोर्वरा ॥ २
पर्जन्य इव भूतानां प्रतिष्ठा सुहृदां भव ।
बान्धवास्त्वानुजीवन्तु सहस्राक्षमिवामराः ॥ ३
स्वबाहुबलवीर्येण धार्तराष्ट्रप्रियैषिणा ।
कर्ण राजपुरं गत्वा काम्बोजा निहतास्त्वया ॥ ४
गिरिव्रजगताश्चापि नग्नजित्प्रमुखा नृपाः ।
अम्बष्ठाश्च विदेहाश्च गान्धाराश्च जितास्त्वया ॥ ५
हिमवद्दुर्गनिलयाः किराता रणकर्कशाः ।

श्लाघ्या)म्यस्त्रबलाभि(B_5 °वत नि)हन्तु ; Dn_1 शूरं शक्त्या भ्यस्त्रबला जय च , Dn_2 शूरं स्वरक्षणे शस्त्रबलाभिहन्तुं , S शक्त्याम्येन (M_{3-5} °म्यहं) स्त्र(T $G_{1\ 4}$ श)स्त्रबलेन हन्तु

Colophon om in B_1 ($Ś_2$ missing) — *Sub-parvan* B_1 द्रोणाभिषेक — *Day of Drona's Generalship* K_2 प्रथमो दिवस — *Adhy name* K_5 कर्णविलापः D_6 भीष्मकर्णसमागम. ; G_1 $M_{1\ 2}$ भीष्मदर्शन — *Adhy no* (figures, words or both) K_2 $B_{1\ 2\ 5}$ Dc_1 $D_{3\ 8}$ S 3 (as in text) — *Śloka no* Dc_1 25 , Dn_1 23.

4

☞ This adhy is missing in $Ś_2$ (cf v l 7 1. 1)

1 Dn_1 repeats 1^{a}–2^{b} after App I (No 2) — ^{a}) K_4 प्रलपत , Dn_2 लालपत· B Dc_1 D_1 T $G_{2\ 3\ 5}$ तस्य लालप्यमानस्य — ^{b}) $K_{1-3\ 5}$ B Dc_1 $D_{1\ 2\ 5\ 8}$ कुरुवृद्ध (D_8 °द्धः) (for वृद्ध· कुरु) — ^{c}) $Ś_1$ K_5 B_5 Dn $D_{2-4\ 7\ 8}$ कालोत्तर, K_{1-3} °पम ; D_5 °चतं, D_6 °त्तम (for °चितं) D_8 वाचा, G_3 पुण्यं (for वाक्यम्) — ^{d}) B_2 D_1 प्रीति· (for प्रीत·) $D_{4\ 7\ 8}$ S भीष्म शांतनवोब्रवीत् — After 1, $D_{4\ 7\ 8}$ ins a passage given in App I (No 1)

2 For the repetition of 2^{ab} in Dn_1, cf v l. 1 Before 2, D_3 ins भीष्म उ° — ^{a}) D_4 damaged — ^{c}) K_{1-3} D_1 सैन्यस्य (for सत्यस्य)

3 ^{b}) K_4 Dn_1 $D_{3\ 6}$ T $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M भवान् (for भव). Cd cites प्रतिष्ठा (as in text) G_3 सुहृदा प्रहृष्टा महान् — ^{c}) D_4 damaged $Ś_1$ D_3 स्त्वां तु, K_3 स्त्वनु·, Dn_1 D_7 S स्त्वोप , D_8 चोप (for स्त्वानु·) — ^{d}) $D_{4\ 7\ 8}$ S स्वाद्ु(T $G_{3\ 4}$ °प)वृक्षमिवांडजा — After 3, N (except $D_{4\ 7}$, $Ś_2$ missing) ins

30* मानहा भव शत्रूणां मित्राणां नन्दिवर्धन· ।
कौरवाणां भव गतिर्यथा विष्णुर्दिवौकसाम् ।

[(L 1) D_3 सर्व (for भव) K_1 नद , B_{1-4} Dc_1 मान (for नन्दि-) D_6 सुहृदानदवर्धन (for the post half) — (*L* 2) B_5 तु भगवान्, Dn_1 भवान्नेता (for भव गतिर्)]

4 ^{b}) Dc_1 हितैषिणा, Dn_2 T G_2 जयै° (for प्रियै°) — ^{c}) B_3 राजपुरीं — ^{d}) D_4 partly damaged $Ś_1$ D_1 T_2 काम्भोजा K_1 निहितास्, K_3 विहितास्, B Dc_1 Dn_2 D_8 T G_2 निर्जितास् (for निहतास्)

5 T G_{2-5} om 5–6 — ^{a}) D_4 damaged B_6 $D_{7\ 8}$ गतांश् (for गताश्) — ^{b}) $Ś_1$ K_5 Dn_1 $D_{3\ 6}$ स्था·, K_4 Dn_2 $D_{5,\ 6}$ तथा ; B_1 स्त्वया, B_5 नृपान् ; G_1 M रणे (for नृपा) $D_{4\ 7\ 8}$ राजन्यप्रमुखास्त्रणे — ^{c}) Dn_2 (marg) सदा मत्ता (for विदेहाश्च) — ^{d}) $D_{4\ 7\ 8}$ निर्जितास् (for च जितास्) D_8 तथा (for त्वया). — After 5, $D_{4\ 7,\ 8}$ ins

31* तथातिबलवान्राजा जरासंधोऽद्भुतोपम· ।
समरे समरश्लाघी न त्वयाभ्यधिको रणे ।

[(L 1) D_4 damaged from जा up to पम . D_7 [s]दुंतोपमा (for ऽद्भुतोपम)]

6 Dn_1 T G_{2-5} om 6 (for T G_{2-5}, cf v l 5) — ^{c}) D_4 partly damaged — ^{d}) $Ś_1$ यथा (for त्वया) D_5 गिरा (for पुरा) B (*except* B_5) Dc_1 G_1 M त्वया कर्ण पुरा कृता· (B_1 कृता· पुरा) ; $D_{4,\ 7}$ त्वयैकेन रणे जिता· — After 6, $K_{4\ 5}$ B Dc_1 Dn_2 $D_{1\ 3\ 4\ 6-8}$ G_1 M ins

32* उत्कला मेकला पौण्ड्रा कलिङ्गान्ध्राश्च संयुगे ।
निषादाश्च त्रिगर्ताश्च बाह्लीकाश्च जितास्त्वया ।

[(L 1) K_4 मेलका (for मेकला) K_4 पुड्रा , D_3 प्रौढा , D_6 गोपा (for पौण्ड्रा·) G_1 M पुष्कला मेख(G_1 °घ)ला पुड्रा· (*for the prior half*) D_4 कलिंगोदाश्च , D_8

दुर्योधनस्य वशगाः कृताः कर्ण त्वया पुरा ॥ ६
तत्र तत्र च संग्रामे दुर्योधनहितैषिणा ।
बहवश्च जिता वीरास्त्वया कर्ण महौजसा ॥ ७
यथा दुर्योधनस्तात सज्ञातिकुलबान्धवः ।
तथा त्वमपि सर्वेषां कौरवाणां गतिर्भव ॥ ८
शिवेनाभिवदामि त्वां गच्छ युध्यस्व शत्रुभिः ।
अनुशाधि कुरून्संख्ये धत्स्व दुर्योधने जयम् ॥ ९
भवान्पौत्रसमोऽस्माकं यथा दुर्योधनस्तथा ।
तवापि धर्मतः सर्वे यथा तस्य वयं तथा ॥ १०
यौनात्संबन्धकाल्लोके विशिष्टं संगतं सताम् ।
सद्भिः सह नरश्रेष्ठ प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ११
स सत्यसंगरो भूत्वा ममेदमिति निश्चितम् । C 7 12 B 7 4 K 7 4

°गोंद्राश्च, D8 °गोधाश्च, G1 M1, 2 °गोष्ठाश्च, M3-5 °गोष्ठाश्च — (L. 2) D6 त्रिवर्गाश्च (for त्रिगर्ताश्च) Some MSS वाह्लीकाश्च D7 8 त्वया जिता (by transp)]

7 Ś1 K1-3 D2 5 om 7 Dn1 repeats 7 after 12 T1 G2 read 7ab twice — a) Dn2 ते सर्वे (for संग्रामे) — b) Dn1 बहवश्चामितौजस — c) K4 B1 5 हता वीरास्; K5 जिता वीर; Dn2 D3 8 हता वीर (for जिता वीरास्) Dn1 जिता वीर त्वया कर्ण, D4 7 सर्वे त्वया जिता कर्ण, S बहवो निर्जिता कर्ण — d) D4 7 महार्णव (for त्वया कर्ण) K4, 5 B6 Dn2 D3 6 8 [अ]मितौजसा (D6 8 °स) (for महौ°) Dn1 दुर्योधन हितैषिणा; S त्वयार्णवसमौ(G5 °महौ)जसा — After 7, D4 7 8 (Dn1 after the second occurrence of 7), ins a passage given in App I (No 2) There after, Dn1 repeats 1a-2b and ins 33*

8 G4 om. (hapl) 8a-10a Before 8, D7 ins भीष्म उ° — a) B5 जीवेत् (for तात) — b) K1 D3 सजाति B6 सकुलज्ञातिबांधव — K3 8 ins after 8ab Dn1 after the second occurrence of 1a-2b

33* क्षेमं विन्दति सर्वत्र शत्रुहानिं च विन्दति ।

— c) B6 अथ (for अपि) K5 Dn1 D3 समास्त्व (for सर्वेषां) Ś1 तथा भारत तस्मात्त्वं, K2 8 तथा कुरु समस्तानां — d) D4 7 कुरूणां तु (for कौरवाणां)

9 G4 om. 9 (cf. v l 8) — a) K4 Dn2 D6 [अ]पि (for [अ]भि-) K3 G1, 3, 5 M त्वा (for त्वां) — b) D4 गत्वा (for गच्छ) D6 शासित° (for शत्रुभि) — c) D4 अनुशास्व; D7 °शाध; S (G4 om.) °शास्य (for °शाधि) D4, 7 8 चान्यान्, D6 S (G4 om) सर्वान् (for संख्ये) — d) Ś1 रक्ष्यन्; K1 राजन्; Dn1 D1, 2 5 दास्यन्; Dn2 वद; D3 धास्यन्; D4 7 [आ]धत्स्व, D6 धास्व (for धत्स्व) D4 7 8 G1 M य(M3 5 [sup lin] च)श° (for जयम्) K3 8 निमग्नान्भय(K3 °व)सागरे; K8 (inf lin) *** दुर्योधने जय — After 9, K2 ins

34* तथा कुरु मनुष्येन्द्र यथा दुर्योधने जयम् ।

10 G4 om 10a (cf v l 8) — a) Ś1 (before corr) भ्रातृ; K2 Dn1 D4 7 पुत्र (for पौत्र) Ś1 K1 2 B3 5 D01 सखो; K5 B2 D1 2 सखा (for समो) — D4 7 om (hapl) 10cd — c) B3 तथा हि, Dn1 तथापि (for तवापि) D6 पूज्या, G1 M सौम्य (for सर्वे) — d) B3 transp वय and तथा M3 (inf lin) तव (for तथा) Dn1 यथा दुर्योधन स्तथा

11 B6 om (hapl) 11-12 — a) Ś1 K1-3 D1 यावत्, G1 M1 2 योनि, M3, 4 ये* (for यौनात्) Ś1 सांबधकें, K1 सा***, K2 सवलवल्ल्, K5 सवध नाल्; D1 3 सबधिकाल्; D7 8 सांवधिकाल् (D7 °का) — b) S विशिष्ट सगम सतां (G2 भवेत्) — D3 reads 11cd twice — c) Dn1 सदा सख्य (for नर श्रेष्ठ) D4 7 8 (second time) S सद्भि सगम(D4 7 8 °त; G1 M °ति)मिच्छ(D4 °च्छ)ति — d) Dn1 निग दति (for प्रवदन्ति) D4 7 8 (second time) S Cv तस्मात्प्राज्ञा (D4 G5 Cv °त्प्राज्ञ, D7 8 °त्प्रज्ञा) परैरपि

12 B5 om 12 (cf v l 11) — a) B1 समेत्य (for स सत्य) K5 समतो, B (B6 om) D01 Dn1 D1 2 4 5 7 8 G1 M1-3 सगतो (for °रो) — b) D7 ममेति कृत; D8 ममेतिमिति (sic), S ममैवदिति K5 D4 7 निश्चयः, B3 4 D01 Dn1 G1 M निश्चित°, D2 5 निश्चयाद्, D3 निश्चिता° — After 12, Dn1 repeats 7 and thereafter ins a passage given in App I (No 2), after that, it repeats 1a-2b and ins 33* and cont D4, 7 8 ins after 12

35* तथा हि कौरवान्युद्धे ध्रुव जेष्यन्ति पाण्डवा ।
क्षत्रधर्मार्जिताल्लँोकानवाप्स्यन्ति न सशय ।
युध्यस्व निरहकारो बलवीर्यव्यपाश्रयात् ।
धर्मो हि युद्धादधिक क्षत्रियस्य न विद्यते ।
संजय उवाच ।
एवमुक्तस्तु भीष्मेण युद्धाय कृतनिश्चय । [5]

कुरूणां पालय बलं यथा दुर्योधनस्तथा ॥ १२
इति श्रुत्वा वचः सोऽथ चरणावभिवाद्य च ।
ययौ वैकर्तनः कर्णस्तूर्णमायोधनं प्रति ॥ १३

सोऽभिवीक्ष्य नरौघाणां स्थानमप्रतिमं महत् ।
व्यूढप्रहरणोरस्कं सैन्यं तत्समबृंहयत् ॥ १४
कर्णं दृष्ट्वा महेष्वासं युद्धाय समवस्थितम् ।

[(L 3) D4 बलवीर्ये — (L 4) D4 om हि]

On the other hand, S ins after 12

36* यथा च कुरवो युद्धे योधयन्ति स्म पाण्डवान् ।
तथा कर्ण त्वया कार्यं दुर्योधनहितैषिणा ।

[(L 1) G1 कुरुशार्दूल, G3 कौरवो युद्धे — (L. 2) Prior half in G5 unintelligible.]

13 Before 13, K5 S ins संजय उवाच (resp सजय) D1 reads 13 twice Dn1 D4. 7 8 om 13^ab — ^a) K4 B5 Dc1 तस्य; K5 साधु (for सोऽथ) B1-4 D1 S निशम्य वचनं तस्य — ^b) Ś1 B2 D5 -वंद्य (for -वाद्य). Dn2 धा (for च) — D4 reads from 13^c up to line 4 of 37* twice — ^d) B2-4 Dc1 Dn1 D4. 7 8 समीप (Dn1 D4 7 प्रमुखे; D8 प्रमुखै) सर्वधन्विनां. — After 13, Dn1 D4. 7 8 ins S ins. after 14

37* अथ तत्र महेष्वासो व्यादिशद्रथिनो वरान् ।
वारणांस्तत्प्रकारेण चकार तदनन्तरम् ।
सादिनश्च पदातांश्च यथाशास्त्रं बृहस्पति ।
स्थापयामास तथा पुत्राणां ते जयप्रिय ।
तत पक्षौ प्रपक्षौ च विधाय भरतर्षभ ।
पक्षकोट्यां पुनर्द्वाभ्यां पक्षौ द्वाभ्यां सुहृद्वृत ।
एवमेतन्मया व्यूहं कर्णेन विहितं पुरा ।
प्रेक्षणीयममन्यन्त राजान कुरुभि सह ।
नृत्यन्तमिव तं व्यूहं दिधक्षन्तमिवाहितान् ।
कृत बृहस्पतिमत मत्वा कर्णेन धीमता ।
बलं व्यूहशरीरस्य सारानीक परस्परम् ।

[G3 om lines 1-6 — (L. 1) S (G3 om) [त]-रासि (for तत्र) G1 M महेष्वासान्, G2 °ष्वासा T G1 2 5 M व्यादिश्य (for °शद्) T G1. 4 M [ऽ]युत, G2 युत, G5 युग (for वरान्) — (L 2) S (G3 om.) प्रमाणेन (for प्रकारेण) D8 कदनं महत् (for तदनन्तरम्) — (L 3) S (G3 om) सादिनो(G5 °तो)श्च Dn1 D8 पदातीश्च, T G1. 2 4 M °तींश्च, G5 °तींश्च G1 M1 2 शास्ति (for -शास्त्र) T G2 4 M5 बृहस्पते, G5 अकल्पयन् — (L. 4) S (G3 om) च तत (G5 °दा) (for तथा) S (G3 om) जये धृत (for जयप्रिय) — (L. 5) G2 मूल (for तत) G1 पक्ष; M पक्ष (for पक्षौ). Dn1 च विन्यस्य, G2 प्रपक्षे च (for °क्षौ च) G2 पुरुषर्षभ (for भरत°) — (L 6) Dn1 D8 पक्षकौ द्वा, D7 °काथा, T G5 Cv पक्ष(G5 °क्षि)कोटी; G1 पक्ष कोट्या, G2 पक्षकोट्या; G4 °कोटी, M1 2 पक्षकोट्या, M3 5 पक्षकोटि (M5 °टिं) S (G3 om.) पश्चाद्द्वा (G5 पश्चाधा, M3-5 सहस्रा)भ्यामबृंहयत् (G1 °न्) (for the post half). — (L 7) T G3 एत (for एतन्) D8 S (except G4) महाव्यूह M2 विहित S पुन (for पुरा) — (L 8) Dn1 D8 राजान — Dn1 D4 7 8 om line 9 — (L 10) D7 कृत इयस्पतिमत; T G2-4 कृत बृहस्पत्युशनसोर्, G1 M कृत शुक्रबृहस्पत्योर्, G5 damaged (for the prior half) T G M3-5 मते, M1 2 मतो (for मत्वा) M1 2 द्रोणेन (for कर्णेन) S (G5 damaged) दुर्जय (for धीमता) — Dn1 D4 7 8 om. line 11. — (L 11) M4 व्यूह (for व्यूह-) G1 M3-5 सारानीक, G2 °त्सार; M1 2 भिक G1 M पुरःसर (for परस्परम्) Cv cites post half as above]

14 D4 7 om 14 — ^a) Ś1 K1. 3 D1 M3 नरौघानां — ^b) B1-4 बले (for महत्) — Dn1 D8 (hapl) om 14^cd — ^c) K1 4 D5 व्यूह; T2 व्यूह; G4 व्यूढ; M3-5 व्यूढ, Ca व्यूढ (as in text) K4 प्रहरणोरस्कं; G1 °रस्त; M1. 2 °रस्क, M3-5 प्रहरणोपेत Cd cites व्युतप्रहणारुस्कं — ^d) K1 lacuna K4 तत्सैन्यं (by transp); D8 स सैन्यं G1 M अव (G1 °प)बृंहयन् — Ś1 K B Dc1 Dn2 D1-3 5 6 8 ins after 14 Dn1 D8 after 14^ab

38* हृषिता कुरव सर्वे दुर्योधनपुरोगमा ।
तमागतं महाबाहु सर्वानीकपुरःसरम् ।

[(L 1) Ś1 K1-3 संहृता, K5 Dn2 हर्षिता (for हृषिता) — (L 2) K4 तथापात, B1-4 Dc1 D1 2 उपागत, B5 तथागत, Dn2 D8 तथायात (for तमागत). B5 नरव्याघ्र, Dn1 महाबाहु (for °बाहु)]

On the other hand, S ins. after 14, 37*

15 ^a) S (except M5) द्रोणं (for कर्णं) K1 2 D1 ययुर्हर्षं, K3 5 B Dc1 Dn D2-7 महात्मानं (for महेष्वासं) — ^b) K4 5 B1 2. 5 D2 5 T G2 3 5 M3-5 समुपस्थितं (for समव°) — ^c) G1 M क्ष्वेलिता

क्ष्वेडितास्फोटितरवैः सिंहनादरवैरपि ।
धनुःशब्दैश्च विविधैः कुरवः समपूजयन् ॥ १५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

५

संजय उवाच ।
रथस्थं पुरुषव्याघ्रं दृष्ट्वा कर्णमवस्थितम् ।
हृष्टो दुर्योधनो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १
सनाथमिदमत्यर्थं भवता पालितं बलम् ।
मन्ये किं तु समर्थं यद्धितं तत्संप्रधार्यताम् ॥ २
कर्ण उवाच ।
ब्रूहि तत्पुरुषव्याघ्र त्वं हि प्राज्ञतमो नृप ।
यथा चार्थपतिः कृत्यं पश्यते न तथेतरः ॥ ३
ते स्म सर्वे तव वचः श्रोतुकामा नरेश्वर ।
नान्याय्यं हि भवान्वाक्यं ब्रूयादिति मतिर्मम ॥ ४
दुर्योधन उवाच ।
भीष्मः सेनाप्रणेतासीद्वयसा विक्रमेण च ।
श्रुतेन च सुसंपन्नः सर्वैर्योधगुणैस्तथा ॥ ५
तेनातियशसा कर्ण घ्नता शत्रुगणान्मम । C 7 139 B 7 5 K 7 5

Dn1 D4. 7 G1 M स्फोटितोत्कुष्टै°; D8 °तोत्कृष्टै, T G2-4 °ताक्रुष्टै; G5 °तोभ्रष्टै ❀ Ca. d क्ष्वेडित आवार (Ca नाराच)शब्द°, आस्फोटरव° कूर्पर(Ca दर्प)शब्द° । ❀ —d) Dn1 D4. 7 8 सह, D5 तथा (for अपि). —D4 om 15cd —e) Dn1 D7 जय, S बाण (for धनु) G4 °शब्देन (for °शब्दैश्च) —f) Ś1 समनादयन्, K1 2 D1 °वारयन्; Dn1 पूजयत्; T G3 °पूरयन् (for °पूजयन्)

Colophon om in D4 (Ś2 missing) —*Sub parvan* B1 द्रोणाभिषेक —*Day of Droṇa's Generalship* K2 प्रथमदिवसे —*Adhy name* K5 भीष्मवाक्य, D2 कर्णागमन, G1 M1 2 कर्णभीष्मसंवाद —*Adhy no* (figures, words or both) K3 4 B1 2 5 Dn1 D2 3 8 S 4 (as in text), Do1 5 —*Śloka no* Dn1 39

5

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 1 1)

1 D4 om. 1ab —b) B1 व्यवस्थित; D5 8 उप° (for अव°) —c) S राजा (for राजन्) —d) S कर्णं (G3 वीर) (for इदं)

2 a) Ś1 K1-3 D1 सनादम् (for °थम्) B3 4 Dn1 D1. 4 7 8 S (except T2) इव (for इदम्) K1 अत्याथ; K4 Dn2 D2 अथैव; B3 D1 5 मन्येहं, B4 मत्यर्थं, Dn1 D4 7 8 पश्यामि, S (except T2) मेत्यर्थं (for अत्यर्थं) —b) B4 भारतं (for भवता) Dn1 D4 7 8 भवता पालिता वय —c) K4 B2 (marg) 4 मन्ये किं नु, B5 मन्ये कर्ण, Do1 मन्ये कर्तुं, D1 2 अत्र किं नु, D4 7 8 मन्यसे किं (for मन्ये किं तु) B3 4 समर्थं च, T G2-5 तदेतद्वै (for समर्थं यद्) G1 M किं तु त्व मन्यसे मेध —d) K4 दत्त सन्, B1 कार्यं तत् (for हितं तत्) Ś1 K1 2 मे (for स) B3 4 T G2-5 यद्धित तत्प्र(B3 4 सम्प्र)धार्यतां

3 a) K4 B1 2 3 (marg) Do1 Dn2 D1 न; K5 G1 M1 2 त्वं, D5 वै; M3 4 त (for तत्) —b) S नृपु (for नृप) —c) Ś1 सार्थे भवान्, K1 चार्थ्ये नृपे°, K2 वीरश्चार्थे; Dn1 (marg) Ca अर्थपति°; D4 7 पथ्य यत°; D8 पथ्य नृपा° (for चार्थपति) Cd cites अनुपति° G5 कृच्छ्र (for कृत्यं) K3 यथा कृत्य चार्थप्राज्ञ —d) B Do1 वीक्ष्यते, D8 पश्यते K2 3 तथेतरत्

4 G1 2 4 5 M1-4 om 4 —a) K4 ते तु, D2 ते च; T1 G3 M5 वयं; T2 तस्मात् (for ते स) —b) Do1 जनेश्वरा°, D5 नरेश्वरा —c) K4 न चा न्याय्यं; D5 नान्यथा हि; T G3 M5 तन्नयाय्यं हि (for नान्याय्य हि)

5 b) T G2-4 M5 (*sup lin* as in text) यशसा (for वयसा) Ś1 K1 2 वयसा (Ś1 स्वयमा) क्रमणेन च —c) Ś1 चैव, K2 श्रेष्ठ; K3 5 B Do1 Dn2 D1-8

4

सुयुद्धेन दशाहानि पालितास्स्मो महात्मना ॥ ६
तस्मिन्नसुकरं कर्म कृतवत्यास्थिते दिवम् ।
कं नु सेनाप्रणेतारं मन्यसे तदनन्तरम् ॥ ७
न *ऋते नायकं सेना मुहूर्तमपि तिष्ठति ।
आहवेष्वाहवश्रेष्ठ नेतृहीनेव नौर्जले ॥ ८
यथा ह्यकर्णधारा नौ रथश्चासारथिर्यथा ।
द्रवेद्यथेष्टं तद्वत्स्यादृते सेनापतिं बलम् ॥ ९
स भवान्वीक्ष्य सर्वेषु मामकेषु महात्मसु ।
पश्य सेनापतिं युक्तमनु शांतनवादिह ॥ १०
यं हि सेनाप्रणेतारं भवान्वक्ष्यति संयुगे ।
तं वयं सहिताः सर्वे प्रकरिष्याम मारिष ॥ ११

कर्ण उवाच ।

सर्व एव महात्मान इमे पुरुषसत्तमाः ।
सेनापतित्वमर्हन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ १२
कुलसंहननज्ञानैर्बलविक्रमबुद्धिभिः ।
युक्ताः कृतज्ञा ह्रीमन्त आहवेष्वनिवर्तिनः ॥ १३

$_{5\ 6}$ चोप (for च सु) K_4 Dn_1 $D_{4\ 7\ 8}$ श्रुतेनैवो(K_4 D_8 °न चो)पपन्नश्च (K_4 °श्चोसौ) — ^{d}) G_1 M यौध (for योध) K_{1-3} D_1 T_2 -गणैस् (for गुणैस्) K_5 यथा, T $G_{3\ 4}$ युधि, G_1 M युत°, G_2 युतं (for तथा)

6 ^{a}) S (except G_5) -रथिना (for -यशसा) — ^{b}) D_6 हत्वा (for घ्नता) Dn_1 $D_{4\ 7\ 8}$ हता° शत्रुगणा मम — ^{c}) K_5 सुबुद्धेन (for सुयु°) — ^{d}) K_5 D_2 S (except G_5) पालिता° स्म, D_5 °तानि

7 ^{b}) $Ś_1$ कृते सत्यागते दिव°; Dn_1 कृत्वा संप्रस्थिते दिवं, D_6 कृतवत्याश्रिते दिवं — ^{c}) $Ś_1$ K_5 G_1 किं नु, K_1 क तु, K_4 Dn_1 कर्तुं, B_1 कं त्वं; $B_{2\ 3}$ D_1 कर्णं, Dn_2 $D_{6\ 8}$ किं तु, G_5 त्वं तु (for कं नु) — ^{d}) $D_{2\ 5}$ मन्यते

8 ^{a}) $Ś_1$ $K_{2\ 3}$ $D_{2\ 3\ 5\ 8}$ न ह्यृते, K_1 न हृते; K_4 ऋते, K_5 न ह्यतो, B Dc_1 Dn_1 D_6 न विना, Dn_2 तदृते; D_1 न हृतं; S ऋते तु (for न *ऋते) Dn_1 सैन्यं (for सेना) $D_{4\ 7}$ न ह्यवैनायका (D_7 °की) सेना — ^{b}) Dn_2 $M_{3\ 4}$ नापि तिष्ठते (Dn_2 °ति), D_7 उपतिष्ठति; T G $M_{1,2\ 5}$ नावतिष्ठते ($G_{1,5}$ $M_{1\ 2}$ °ति) (for अपि तिष्ठति) — T G_{3-5} ins after 8^{ab} G_1 M subst for 8^{cd}

39* आहवेषु विशेषेण भ्रष्टनेत्रेष्विवाञ्जनम् ।

[G_1 M_{3-5} आहवे तु (for °वेषु) $G_{3\ 4}$ हृष्ट (for भ्रष्ट-)]

— ^{c}) Dn_2 आहवे, $D_{4\ 6-8}$ आहवे च (for °वेषु) — ^{d}) $Ś_1$ नेत्र , $B_{3\ 5}$ कर्णं , Dn $D_{3\ 4\ 6\ 7}$ नेत्रा (for नेतृ) K_5 इव (for जले)

9 ^{a}) $Ś_1$ यथा चाकर्णं , G_4 यथास्य कर्णं , M_3 तथा ह्य° — ^{b}) K_4 Dn_2 $D_{3\ 6}$ वा (for च) — ^{c}) $Ś_1$ K_{1-3} $D_{4,8}$ भवेद्, K_5 प्राद्रवेद् (hypermetric), D_7 भयेद् (for द्रवेद्) — ^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} B_1 D_1 T G_{3-5} सेनापतेर्; $D_{4\ 7}$ °पतौ; G_2 °पतिर् (for °पतिं). — After 9, N ($Ś_2$ missing) ins

40* अदैशिको यथा सार्थं सर्वं पापं समर्छति ।
अनायका तथा सेना सर्वान्दोषान्समर्छति ।

[(L 1) $K_{4\ 5}$ B_4 $D_{1-5\ 7\ 8}$ Ca v अ(K_5 D_8 Cv आ) देशिको, D_6 अदिशको, Cd आदे° D_4 सार्थ (for °र्थं) K_4 $D_{4\ 7}$ सर्वपाप, K_5 B Dc_1 सर्वं (K_5 °र्वे) कृच्छ्रं; Dn_2 $D_{3\ 5\ 6}$ सर्वापाय, D_8 सर्वान्दोषान् $K_{1\ 2}$ $B_{4\ 5}$ $D_{2\ 4\ 5\ 7}$ समृच्छति; K_4 तमर्छति; K_5 समेच्छति, $B_{2\ 3}$ समर्हति, D_6 स गच्छति, Cd समर्छति (as above) — K_1 Dc_1 om (hapl) line 2 — (L 2) K_5 अनाथा हि (for °यका) $Ś_1$ (marg as above) सर्वं पाप (for सर्वान्दोषान्) $D_{5\ 6}$ समृच्छति]

10 ^{a}) $D_{4\ 7}$ समतां, Cd स भवान् (as in text) D_5 वीर (for वीक्ष्य) K_5 योधेषु (for सर्वेषु) — ^{b}) $D_{2\ 5}$ सैनिकेषु (for माम°). — ^{c}) T G_{2-4} पश्यन् (for पश्य) B_1 शुद्धम् (for युक्तम्) — ^{d}) Cd cites अनु (as in text) K_5 अनुशांतमिहादिश, S °शास्तु भवानिह

11 ^{b}) D_4 सर्वान् (for भवान्). — ^{c}) B_1 तद्, Dc_1 M_3 ते (for तं) $Ś_1$ संहता , $K_{1,2}$ सहिता (for स°) — ^{d}) K_5 प्रकरिष्यामि; G_5 प्रहरिष्याम S नायक (for मारिष) K_4 B Dc_1 Dn_2 D_8 करिष्यामो नरोत्तम (Dn_2 °म).

12 ^{b}) D_3 $M_{3\ 4}$ (inf lin as in text) $_5$ सर्वे (for इमे) — ^{c}) G_2 इच्छति (for अर्हन्ति)

13 ^{a}) K_4 -सस्मरण ; Dc_1 D_8 -संनहन (for -संहनन) Cd cites सहनन K_4 S -ज्ञान (for ज्ञानैर्)

युगपन्न तु ते शक्याः कर्तुं सर्वे पुरःसराः ।
एक एवात्र कर्तव्यो यस्मिन्वैशेषिका गुणाः ॥ १४
अन्योन्यस्पर्धिनां तेषां यद्येकं सत्करिष्यसि ।
शेषा विमनसो व्यक्तं न योत्स्यन्ते हि भारत ॥ १५
अयं तु सर्वयोधानामाचार्यः स्थविरो गुरुः ।
युक्तः सेनापतिः कर्तुं द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ॥ १६
को हि तिष्ठति दुर्धर्षे द्रोणे ब्रह्मविदुत्तमे ।
सेनापतिः स्यादन्योऽस्माच्छुक्राङ्गिरसदर्शनात् ॥ १७
न च स ह्यस्ति ते योधः सर्वराजसु भारत ।
यो द्रोणं समरे यान्तं नानुयास्यति संयुगे ॥ १८
एष सेनाप्रणेतॄणामेष शस्त्रभृतामपि ।
एष बुद्धिमतां चैव श्रेष्ठो राजन्गुरुश्च ते ॥ १९
एवं दुर्योधनाचार्यमाशु सेनापतिं कुरु ।
जिगीषन्तोऽसुरान्संख्ये कार्त्तिकेयमिवामराः ॥ २०

संजय उवाच ।

कर्णस्य वचनं श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
सेनामध्यगतं द्रोणमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २१
वर्णश्रैष्ठ्यात्कुलोत्पत्त्या श्रुतेन वयसा धिया । C 7 139 B 7 6 K 7 6

— [b]) K4 बलबुद्धिपराक्रमै — [c]) M1 2 युक्ता, M5 (*inf lin*) इमे (for युक्ता) K3 B1 Dc1 (marg) G3. 5 श्रुतज्ञा (for कृ°) Ś1 K B3 Dn2 D1-8 6 धीमत (for ही°) — [d]) B1-3 Dc1 [अ]पलायिन° (for [अ]निवर्तिन°)

14 [a]) Dn1 D4 7 8 शक्य ते (for ते शक्या) — [b]) K4 सेना (for सर्वे) — [c]) K4 B Dc1 Dn2 D1-3 एव तु, D8 एवानु (for एवात्र) K5 D8 यो ऽस्म्या (for कर्तव्यो)

15 [a]) K4 D5 -स्पर्धिनस् Dn1 D4 7 एषां, D1 शेषां; G2 राज्ञां (for तेषां). D8 मन्ये न स्पर्धिनामेषां — [b]) K4 यद्येकयं; B5 Dc1 यद्येवं, G2 क (for °कं) Ś1 K4 5 Dc1 D5 सत्क(K4 स क)रिष्यति; D1 2 यं करिष्यसि; D8 संक°; S स्व क° — [c]) D2 5 भूत्वा, S [s]सर्थं; Cd व्यक्तं (as in text) — [d]) B1 G5 योत्स्यति हि; B3 4 °ति च; D2 5 T G1-4 M °तीह K4 B5 Dc1 Dn2 D1. 8 न योत्स्यसि (Dc1 D1 °ते) हितावह; K5 °ति हिते तव; Dn1 तथा पश्यति भारत; D4 7 8 न योत्स्यति हि भावत°

16 [a]) K4 B3 5 Dn2 D1. 8 च; K5 न° (for तु) K4 -योधस्य; T G2-5 सैन्यानाम्; G1 M -यौधानाम् — K4 om 16[b]-17[c] — [c]) K3 युक्तं (for युक्त) B4 Dn1 D6 सेनापतिं कर्तुं; S पतित्वाय — [d]) B1-4 Dc1 सर्वं (for द्रोण°)

17 K4 om 17[abc] (cf v 1. 16) G4 om 17[a]-19[b] — [a]) Dn2 D3 दुर्धर्षो; S (G4 om) समामे — [b]) Ś1 शस्त्रविदुत्तमे; K5 शस्त्रभृतां वरे; B1 ब्रह्मर्षिसत्तमे; Dc1 °विदुत्तम°, Dn2 च पुरुषोत्तमे, D7 ब्रह्मविदुस्वान्मे, S (G4 om) ब्राह्मण(M1 ब्रह्माङ)पुङ्गवे — [c]) S (G4 om) इहान्यो(G2 इवान्य; G5 इहोन्यो)स्मात् (for स्यादन्यो) B1-5 Dc1 सेनापतित्वयोग्योन्य

18 G1 2 4 5 M om 18 (for G4, cf. v l 17) B1 om 18[ab] — [a]) Ś1 योधयते; K1 स ह्यस्तितो, B1 3 5 Dc1 Dn2 D1 2 सोप्यस्ति ते (Dc1 नो) (for स ह्यस्ति ते) B3 न च सोप्यस्ति योधोन्य°, D4 7 8 न च ते ह्यस्ति (D4 °ति) योधोत्र, T न च सो ह्यस्ति योधस्ते, G3 न च सो ह्यस्ति सोय (*sic*) — [c]) K4 B Dc1 Dn2 D1-3 द्रोणं य (by transp) T G3 समर (for °रे) D5 यो द्रोणे समरे याते — [d]) K3 B3-5 Dc1 D1 T G3 अनुयास्यति; D5 नाति°; D7 वानु° (for नानु°). K1-3 D1 दृसि(K1 °शि)त (for संयुगे)

19 G4 om 19[ab] (cf v l 17) — [a]) G3 येन (for एष) — [b]) K4 च वै; K5 D5 3 S (G4 om) वर° (for अपि) — [c]) K4 B2 T G1 3 5 M श्रेष्ठ° (for चैव) G2 एष सर्वस्यश्रेष्ठो. — [d]) K4 एष (for श्रेष्ठो) B1 तव (for च ते) S ब्राह्मण स्थविरो गुरु°

20 [a]) K1 B3 8 Dc1 Dn D1 2 6 8 S एन (for एव) — [c]) K4 पुर° (for ऽसुरान्) K5 B5 सर्वे; B1-4 D6 सर्वान्, G1 4 M1-4 सखे (for संख्ये) — After 20, B1 Dn2 ins an addl colophon [*Sub parvan* B1 द्रोणाभिषेक — *Adhy no* (figures only) B1 Dn2 5]

21 Ś1 K1-3 5 Dn1 D1 4 5 7 8 T G3 4 om. the ref — [a]) B1-3 Dc1 तु वच° (for वचनं) — [b]) K1 4 तथा (for तदा) — [c]) K1 2 5 D1 4 6-8 मध्यगतो (K5 °ते), D8 मध्ये गतो

22 K4 om 22 Before 22, N (Ś1 missing, K4 om) G5 ins दुर्योधन उ° (resp दुर्योधन°) — [a]) Ś1 K1-8 D1. 5 श्रेष्ठ; D2 श्रेष्ठ°; G3 -श्रेष्ठ्यात् (for

वीर्याद्दाक्ष्याददधृष्यत्वादर्थज्ञानान्नयाज्जयात् ॥ २२
तपसा च कृतज्ञत्वाद्वृद्धः सर्वगुणैरपि ।
युक्तो भवत्समो गोप्ता राज्ञामन्यो न विद्यते ॥ २३
स भवान्पातु नः सर्वान्विबुधानिव वासवः ।
भवन्नेत्राः पराञ्जेतुमिच्छामो द्विजसत्तम ॥ २४
रुद्राणामिव कापाली वसूनामिव पावकः ।
कुबेर इव यक्षाणां मरुतामिव वासवः ॥ २५
वसिष्ठ इव विप्राणां तेजसामिव भास्करः ।

पितॄणामिव धर्मोऽथ आदित्यानामिवाम्बुराट् ॥ २६
नक्षत्राणामिव शशी दितिजानामिवोशनाः ।
श्रेष्ठः सेनाप्रणेतॄणां स नः सेनापतिर्भव ॥ २७
अक्षौहिण्यो दशैका च वशगाः सन्तु तेऽनघ ।
ताभिः शत्रून्प्रतिव्यूह्य जहीन्द्रो दानवानिव ॥ २८
प्रयातु नो भवानग्रे देवानामिव पावकिः ।
अनुयास्यामहे त्वाजौ सौरभेया इवर्षभम् ॥ २९
उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यं विस्फारयन्धनुः ।

-श्रे॰) Dn1 वर्णश्रेष्ठा कुलोत्पन्ना — ^{b}) D6 G1 M (M5 *inf lin* as in text) तपसा, Ca d वयसा (as in text) — ^{c}) D5 धैर्याद्दाक्ष्याद् (for वीर्याद्दाक्ष्याद्) — ^{d}) B6 चार्थ (for अर्थ) B1 Dn3 नयार्जवात्; B4 °दपि; T G2-4 °न्वयात् (for °ज्जयात्) G5 अर्थज्ञाना थवान्वयात्.

23 ^{a}) K5 व्यवसायात्; D6 S वयसा च (for तप°). — ^{b}) G1 M अर्हः; Cd वृन्द° (as in text) D7 अपि, T G3-5 M3 5 (*sup lin*) तथा, G1 M1, 2, 4 5 सदा, G2 शुभैः (for अपि) — ^{c}) K1 G2 भवान्स नो, K4 भवसि ना; K5 भवेत्स मे, Dn1 भवान्समो, Dn2 G4 [s]भवत्स नो; D4 7 8 भवान्स मे (for भवत्समो) Ś1 K2 3 युक्तो भवान्गुरुर्युद्धे — ^{d}) Ś1 K2 3 विशिष्टे(Ś1 °शेषे)षु विशिष्यते

24 After 24^{ab}, D6 reads for the first time, 27^{a}, repeating it in its proper place — K1 om (hapl) 24^{c}-25^{a} K4 om 24^{c}-25^{b} — ^{c}) B3 सव प्रीता, B4 Cdp भवत्प्रीता, D8 त्वया नेत्रा; D6 भया क्षेता, G5 भवान्नता; Cd भवन्नेत्रा (as in text) Dn2 D5 पराजेतुम् — ^{d}) Dn1 D8 G1 M1 2 इच्छामि, D4 7 °म K2 3 D1 -पुंगव (for -सत्तम)

25 K1 om 25, K4 om 25^{ab} (cf v l 24) — ^{a}) Ś1 K2 3 D1 न शशुर्; K5 नो रुद्रो; Dn1 D4 7 8 वै शशुर्; Dn2 T2 G2-5 M1 2 कापालिर् (for °ली) Cd cites कपाळी (sic), Cdp रुद्र D2 5 रुद्राणा प्रवरो रुद्रो — ^{b}) D8 om (hapl.) from पावक up to मिव (in 26^{b})

26 D8 om up to मिव (of v l 25) — ^{a}) K1 2 D1 2 5 6 G5 वशिष्ट Ś1 (orig) योगीना, Ś1 (marg.) K1 2 D1 चर्षीणा (for विप्राणां). — ^{c}) Ś1 K1-3 5 B2-5 Dc1 Dn1 D1-5 7, 8 धर्मेन्द्रो; B1 धर्मज्ञो; Dn2 धर्मेष्टो; G4 धर्मो वा; G5 धर्मोयं (for धर्मोऽथ) K4 भुजगानां यथा शेष°, D6 य° पितॄणां राजेन्द्रो (submetric) — ^{d}) G4 [म]थादित्यानाम्; G5 ह्या° (for आ°) N (Ś1 missing) यादसा(K4 पितॄणा, D6 जादसा)मिव चां (K3 Dn2 वा)बुराट्

27 D6 reads 27^{a} for the first time after 24^{ab}. — ^{b}) S वीरुधा(G8 वरूथा)मशुमानिव — After 27^{ab}, S Cv ins

41* सर्वेषामेव लोकाना विश्वस्य च यथा क्षय ।
विश्वोत्पत्तिस्थितिलये श्रेष्ठो नारायण प्रभु ।

[(L 1) G1 M अपि; G5 इव, Cv इह (for एव) T G2 विराट् (for क्षय) — (L 2) G3, 4 -स्थितिलय; G5 स्थिति शेप; Cv स्थितिश्चैव. G1 M विश्वो विश्वपति स्त्वीश° (for the prior half)]

— ^{c}) S एव (for श्रेष्ठ°) — ^{d}) Dn1 S मम (for स न)

28 ^{a}) S (G5 partly damaged) एकादशेमा वशगा. — ^{b}) Ś1 सेनागा (for वशगा) B5 सदा (for ऽनघ). S (G5 partly damaged) अक्षो(G1 3 M3 5 °क्षौ)हिण्य स्त्वानघ — ^{c}) Ś1 भ्रातृ, K1-3 याहि; K5 ताम्र° (for ताभि.) D2 5 शत्रून्प्रतिव्यूह्य भवान् — ^{d}) T G2-5 दितिजान् (for दानवान्)

29 ^{a}) Dn1 अस्माक (for प्रयातु). Dn1 T1 च; T2 G M स (for नो). — ^{c}) K5 योत्स्यामहे (for यास्या°) B1-4 Dc1 वयं त्वामनुयास्याम — ^{d}) Cd वृषम् (for ऋषभम्)

30 K4 om 30^{ab} — ^{a}) K4 उग्रधन्वानमग्रेषु — ^{b}) Some S MSS विष्फारयन् K5 धुरिस्त्वननादिता, B1-4 Dc1 दिव्यास्त्रग्रामपारग — ^{c}) D2 4 7 8 नो (for नो) K3 B Dc1 D1 अग्रेभव त्वां तु (B1 [marg] °सर त्वां तु; B5 °भवंतं त्वां, Dc1 °भवतु त्वां) इष्ट्वा;

अग्रे भवन्तं दृष्ट्वा नो नार्जुनः प्रसहिष्यते ॥ ३०
ध्रुवं युधिष्ठिरं संख्ये सानुबन्धं सबान्धवम् ।
जेष्यामि पुरुषव्याघ्र भवान्सेनापतिर्यदि ॥ ३१
एवमुक्ते ततो द्रोणे जयेत्यूचुर्नराधिपाः ।
सिंहनादेन महता हर्षयन्तस्तवात्मजम् ॥ ३२
सैनिकाश्च मुदा युक्ता वर्धयन्ति द्विजोत्तमम् ।
दुर्योधनं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ३३

द्रोण उवाच ।
वेदं षडङ्गं वेदाहमर्थविद्यां च मानवीम् ।
त्रैयम्बकमथेष्वस्त्रमस्त्राणि विविधानि च ॥ ३४
ये चाप्युक्ता मयि गुणा भवद्भिर्जयकाङ्क्षिभिः ।
चिकीर्षुस्तानहं सत्यान्योधयिष्यामि पाण्डवान् ॥ ३५
संजय उवाच ।
स एवमभ्यनुज्ञातश्चक्रे सेनापतिं ततः । C 7 173 B 7 75 K 7 75

K5 अग्रे प्रयांतु नो दृष्ट्वा, S दृष्ट्वा भवत संग्रामे — d) D4 7 8 मार्जुन (for ना°) Ś1 प्रहसिष्यति, K1-3 D1. 4 7 8 प्रसहिष्यति; K4 5 B Dc1 Dn D3 5 6 6 महरिष्यति, M2 प्रहनिष्यते (for प्रसहिष्यते)

31 a) Dn2 एव (for ध्रुव) G1 4 M (except M4) सख्ये. — b) S (except G5) ससैन्य सहबांधव — c) S जेतासि (G1 M3-5 °स्म) (for जेष्यामि) K4 D8 जेष्यामि भरतश्रेष्ठ (D8 °ष्ठं)

32 Before 32, K4 5 (sup lin.) B Dc1 Dn2 D1-8 ins संजय उ° — a) Dc1 T M3-5 तदा (for ततो) K4 5 B Dc1 Dn2 D1. 3 5 6 द्रोण (for द्रोणे) — b) B5 धराधिपाः; D6 नरर्षभाः. — c) B2-4 Dc1 D5 S सहृष्टा (for महता) — d) B2-4 Dn1 D4 7 8 तवात्मजान्, T G3. 4 तु पार्थिव

33 a) T G3 4 वेगिताश्च (for सैनिकाश्च) — b) B2-4 Dc1 वर्धयित्वा, S °यंतो — Ś1 K1-3 5 B5 D1 2 5 6 om 33cd — d) K4 प्रथ° (for प्रार्थ°) B2-4 Dc1 युद्धायैव मनो दधे — K4 B4 5 Dn2 ins after 33 (B5 after 43*) an addl. colophon [*Sub parvan* B5 द्रोणाभिषेक — *Adhy no* K4 B5 5]

— After 33, Dn1 D7 8 ins

42* मेनिरे निहितान्पार्थानात्मनश्चोत्तमं यशः ।

Dn1 D7 8 cont Ś1 K1-3 5 B5 D1. 2 5 6 ins after 33ab B1. 6 (marg) D3. 4 after 33

43* दुर्योधनं तदा राजन्द्रोणो वचनमब्रवीत् ।

[B1 3 5 D2 3 5 ततो (for तदा) D8 transp राजन् and द्रोणो K5 इद (for द्रोणो)]

34 B4 D2 5 om the ref — a) S (except G1) वेदा(G3 देवा)न्षडंगान् D8 वेत्स्याहम्; G4 वेदांगम् (for वेदाहम्) — b) K4 अर्थं; B5 अनु; D3 6 अथ (for अर्थ) Ś1 भारत, K1-3 मानद, B5 मानुषीं (for मानवीम्) D4 7 8 आथर्वं चैव मानव — c) Ś1 K3 D1 त्रैयंबक, K5 त्र्यंबकं च Ś1 महेष्वेव; K1-3 D1 म(K3 D1 म)हेष्वस्त्रम्, K4 अथो शार्ङ्गं, K5 महेष्वासम्; Dc1 अथायस्त्र — d) Ś1 K4 B Dc1 Dn2 D3 6 G1 (?) शस्त्राणि (for अ°) T G2-4 [अ]न्यानि यानि (for विविधानि)

35 a) K1 वचोप्युक्ता, K4 Dn2 D3 ये वा°; D4 ये ना° — c) G (except G2) M चिकीर्षस (for °र्षुस) B2 5 G1 M1 2 सर्वान्; B4 समान्; D5 सत्य (for सत्यान्) — d) D4 7 8 पांडव (for °वान्) — After 35, N (Ś1 missing) ins

44* पार्षत तु रणे राजन्न हनिष्ये कथंचन ।
स हि सृष्टो वधार्थाय ममैव पुरुषर्षभ ।
योधयिष्ये तु सैन्यानि नाशयन्सर्वसोमकान् ।
न च मां पाण्डवा युद्धे योधयिष्यन्ति हर्षिता ।

[(L. 1) Dn2 om from पार्षत up to तु (in line 3) B5 च (for तु) K4 om from the post half of line 1 up to the prior half of line 4 K5 B2 कदाचन (for कथं°) B1 3 4 Dc1 न हनिष्यामि कर्हिचित्; Dn1 हनिष्येह कथचन (for the post. half) — (L 2) D3. 6 ममैष (for °व) K3 D2 पुरुषर्षभ°, B2-4 Dc1 नृपपुंगव; D7 8 भरत(D8 °वते)र्षभ (for पुरुष°) — (L 3) K5 corrupt; B1 5 D3 8 योधयिष्यामि (for °यिष्ये तु) K3 om post half of line 3 and prior half of line 4 Ś1 K1. 3. 5 D1 -सैनिकान् (for -सोमकान्) — (L 4) K5 मे (for मां)]

36 a) S एवमुक्तोऽभ्य(G1 M1-3 5 °कैस्य; G5 °क्तो ह्य)नुज्ञातश्च — b) K1-3 S तदा (for तत°) — c) Dn1 D4 7 8 श्रीमांस् (for द्रोण) D7 T G3-5 राजा (for राजन्) K4 om from राजन् up to वादित्रघो (in 38a)

द्रोणं तव सुतो राजन्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ३६
अथाभिषिषिचुर्द्रोणं दुर्योधनमुखा नृपाः ।
सेनापत्ये यथा स्कन्दं पुरा शक्रमुखाः सुराः ॥ ३७
ततो वादित्रघोषेण सह पुंसां महास्वनैः ।
प्रादुरासीत्कृते द्रोणे हर्षः सेनापतौ तदा ॥ ३८
ततः पुण्याहघोषेण स्वस्तिवादस्वनेन च ।
संस्तवैर्गीतशब्दैश्च सूतमागधबन्दिनाम् ॥ ३९
जयशब्दैर्द्विजाग्र्याणां सुभगानर्तितैस्तथा ।
सत्कृत्य विधिवद्द्रोणं जितान्मन्यन्त पाण्डवान् ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

६

संजय उवाच ।
सेनापत्यं तु संप्राप्य भारद्वाजो महारथः ।
युयुत्सुर्व्यूह्य सैन्यानि प्रायात्तव सुतैः सह ॥ १
सैन्धवश्च कलिङ्गश्च विकर्णश्च तवात्मजः ।

---

37 K4 om 37 (cf v 1 36) — a) B1 T G2-5 तथा (for अथ) Ś1 शिषिचुर्; D4 7 8 -सि° (for -षि°) — b) B4 (also) D6 -पुरोगमा, D4 7 8 -मुखा रथा (for मुखा नृपा) — After 37ab, S ins

45* स्वस्तिवादरवैश्चान्यै श्लक्ष्णै पुण्यैर्मनोरमै ।

— c) B D1, 7 सैनापत्ये, T G M1 2 सेनापति D6 पुरा स्कंदो, G3 5 तदा (G5 °था) स्कंद — d) D4 7 8 transp पुरा and सुराः G5 यथा (for पुरा). D6 यथा च सुरसत्तमै

38 K4 om. up to घो (cf v 1 36) Dn1 om 38 D2 5 om. 38ab — a) G5 तथा (for ततो) — D3 om. (hapl) 38b-39a — b) K4 B1 5 Dn2 D8 शंखानां च, B2-4 Dc1 युयुत्सुना (for सह पुंसां) B1 2 4 Dc1 महास्वन, B3 °स्वनां; S °स्मनां (for °स्वनै). — c) B2 3 Dc1 अथ; B1 अथो; T1 G1 3-5 M1 2 ततो; T2 G2 M3-5 तदा (for कृते) D2 5 महास्वन प्रादुरासीद् — d) B2-4 Dc1 S कृते; D2 5 द्रोणे (for हर्ष°) B2-4 Dc1 नृप; S रव° (for तदा)

39 D6 om 39a (cf v 1 38) — b) Ś1 स्वनिनाद, D4 7 8 स्वस्तिपाच; S साशीर्वाद (for स्वस्तिवाद) — Dn1 D4 7 8 transp 39cd and 40ab — c) K4 Dn2 D3 6 वीर, K5 नृत्त (for गीत). K4 -नादैश्च, B1 5 -वाद्यैश्च (for -शब्दैश्च). S सूतमागधवंदीनां — d) K5 वंदिभि° (for °नाम्) S सस्तवैर्गी(G4 °र्जि)तमगलै°

40 Dn1 D4 7 8 transp 39cd and 40ab — a) K4 D7 द्विजाग्राणां, B1 **तीर्ना, S मनोज्ञैश्च (for द्विजाग्र्याणां). — b) Ca, d cite सुभगा° (as in text), Cdp सुभटा° B1 D1 3, 4, 7 8 तदा, Dn1 तत (for तथा) K4 सुभगैर्नर्तवैस्तथा, S नर्त(G5 नृत्त)नैस्तत्र त (G1 M1 2 स-) प्रति — After 40ab, K5 D2 5 6 ins

46* प्रादुरासीन्महाशब्द कृते सेनापतौ द्विजे ।
सेनापत्ये महात्मानं सर्वे संहृष्टमानसा ।

[(L 1) K5 महान् (for महा) — (L 2) K5 D2 सैनापत्ये K5 ते (for स) D6 सर्वशत्रुनिबर्हण (for the post half)]

— c) K5 Dc1 Dn1 D4 7 8 सत्कृत्य (for सत्कृत्य) B1-4 Dc1 D1 विधिना (for °वद्). — d) N (Ś1 missing) मेनिरे पांडवाञ्जितान्

Colophon om in K3 (Ś1 missing) — *Sub-parvan* K5 B1 D3 द्रोणाभिषेक — *Day of Droṇa's Generalship* K2 प्रथमे दिवसे — *Adhy name* K4 Dn सेनापत्या(K4 °ति)भिषेकः, D3 सेनाभिषेक°, D5 द्रोणसेनापतिनिरूपण; G1 M1 2 सेनापतिकरण — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 D2 3 S 5 (as in text), B5 6, Dc1 7 — *Śloka no* Dc1 42, Dn1 43.

6

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf v 1 7 1 1)

1 B1 om the ref G3 ins श्रीकृष्णाय नम before the ref D1 ins ॐ after the ref K1 om 1 — a) B (except B1) G3 सैनापत्य, Cd सेनापत्य (as in text) Dn1 D4 7 सत प्राप्य; D3 corrupt, G1 M तु सप्राप्तो; Cd सुसप्राप्य (for तु संप्राप्य). — b)

दक्षिणं पार्श्वमास्थाय समतिष्ठन्त दंशिताः ॥ २
प्रपक्षः शकुनिस्तेषां प्रवरैर्हयसादिभिः ।
ययौ गान्धारकैः सार्धं विमलप्रासयोधिभिः ॥ ३
कृपश्च कृतवर्मा च चित्रसेनो विविंशतिः ।
दुःशासनमुखा यत्ताः सव्यं पार्श्वमपालयन् ॥ ४
तेषां प्रपक्षाः काम्बोजाः सुदक्षिणपुरःसराः ।
ययुरश्वैर्महावेगैः शकाश्च यवनैः सह ॥ ५
मद्रास्त्रिगर्ताः साम्बष्ठाः प्रतीच्योदीच्यवासिनः ।
शिबयः शूरसेनाश्च शूद्राश्च मलदैः सह ॥ ६
सौवीराः कितवाः प्राच्या दाक्षिणात्याश्च सर्वशः ।
तवात्मजं पुरस्कृत्य सूतपुत्रस्य पृष्ठतः ॥ ७
हर्षयन्सर्वसैन्यानि बलेषु बलमादधत् ।
ययौ वैकर्तनः कर्णः प्रमुखे सर्वधन्विनाम् ॥ ८
तस्य दीप्तो महाकायः स्वान्यनीकानि हर्षयन् ।
हस्तिकक्ष्यामहाकेतुर्बभौ सूर्यसमद्युतिः ॥ ९
न भीष्मव्यसनं कश्चिद्दृष्ट्वा कर्णममन्यत ।
विशोकाश्चाभवन्सर्वे राजानः कुरुभिः सह ॥ १०
हृष्टाश्च बहवो योधास्तत्राजल्पन्त संगताः ।
न हि कर्णं रणे दृष्ट्वा युधि स्थास्यन्ति पाण्डवाः ॥ ११
कर्णो हि समरे शक्तो जेतुं देवान्सवासवान् । C 7 18 B 7 7 K 7 7

D7 G5 भरद्वाजो — [e]) D6 सर्वं (for व्यूह्य) — [d]) Ś1 K1-3 D1 6 सूत (for सह)

2 [a]) K1 4 5 D5 6 सैंधवा(D6 °वै)श्च कालिंगा(K4 °ग, D6 °गै)श्च — [e]) S पक्षम् (for पार्श्वम्) After पार्श्वं, Dn2 reads for the first time the portion of the text from कृतवर्मा (in 4[a]) up to प्रपक्षा (in 5[a]), repeating the same in its proper place — [d]) K3 G1 3-5 M दंसिता; K4 Dn2 सैनिका (for दंशिता)

3 K4 reads 3 twice — [a]) G3 4 प्रपक्षं, Cd अपक्ष, Ca v प्र° (as in text) — [b]) G2 प्रवरैश्च महारथै° — Ś1 K1-3 D1 5 om (hapl) 3[cd] — [c]) K4 युक्तो (for ययौ) — [d]) G5 विम*; M3 4 विमल°

4 For the repetition in Dn2, of v l 2 — [c]) K4 योधा (for यत्ता) — [d]) Dn1 M3 4 सव्य (for सव्यं) K4 B1 5 Dn2 S पक्षम् (for पार्श्वम्)

5 For the repetition in Dn2, of v l 2 — [a]) Ś1 Dn1 D3-5 7 8 प्रपक्ष° Ś1 D1 कांभोजा°; K4 lacuna, D3 कांबोज T G2 तेषां पक्ष° प्रपक्षश्च, G3-5 तेषां पक्षप्रपक्षाश्च — [b]) K5 B5 पुरोगमा° (for पुरःसरा°)

6 K4 om (hapl.) 6 — [a]) S अंगास् (for मद्रास्) — [b]) B Dc1 मालवा° (for वासिन°) — [c]) Ś1 B Dn2 D3 T G2 शिवय°, K1 शिवश्च; K2 3 शिवा(K3 °बा)श्च (for शिवय°) K5 सूरसेनाश्चा°; D5 7 8 सूरसेनाश्च — [d]) B3 G1 M मद्राश्च (for शूद्राश्च) K1 मलवै°; K5 D2 3 दरदै°; B5 मानवै°; D3 6 मालवै, D4 मलै (submetric), D7 मलयै (for मलदै) B1 शूद्राश्च नरपुंगवा, T G3-5 मलदै (G3 °दा) सहसैंधवा (G3 5 °वै)

7 [d]) Ś1 K1 3 D1 सूतपुत्र च; Dc1 Dn1 D4 7 8 °पुत्रश्च (for °पुत्रस्य) B1-4 पृष्ठगा°; Dc1 पृष्ठग (for °त°)

8 Dn2 reads 8[ab] twice — [a]) K3 4 B3 4 Dn2 (first time) D3 हर्षयत्°स्वसैन्यानि; Dc1 °यतश्च सै°; Dn2 (second time) प्रवर° सर्वयोधाना — [b]) K4 Dn2 (second time) D3 आदधु°, D5 आदराद्, D6 आद धात्, T1 आददन्; T2 G3 4 आदधन् (for °धत्) B3 स्ववीर्यरणमादधत्, Dn2 (first time) प्रायात्तव सुतै सह — [c]) Dn1 श्रुत्वा (for कर्ण°) — [d]) D4 7, 8 प्रमुखै; G4 प्रमुख° (for प्रमुखे)

9 [a]) G3 4 M3-5 तस्य दीप्ता महाकाया — [b]) D5 सानि (for स्वानि) — [c]) K4 5 Dc1 Dn हस्तिकक्षो, B °कक्षा; D1-3 5 °कक्ष्यो; D4 8 °कक्षौ, D6 °कक्षी; D7 °कक्ष्यैर्; G4 °कक्ष्य- (for °कक्ष्या) K1 महेष्वासा (for महाकेतुर्) — [d]) Ś1 समप्रभ°, K4 Dn2 D3 इवोदित (for समद्युति).

10 S transp 10[ab] and 10[cd] — [a]) S (except G5) किंचिद् — K4 om 10[c]-11[c] — [c]) S विशोका° समपद्यत

11 K4 om 11[abc] (cf. v l 10) — [a]) Dc1 पुष्टे; Dn2 D4 हृष्ट्वा (for हृष्टाश्च) G1 M3 4 यौधास् — [b]) K2, 5 D5 तत्र जल्पति (K2 °त), Dn1 D4 7 8 तदाजल्पत; D6 तत्राजल्पत S तत्र जल्पति संयुगे

किमु पाण्डुसुतान्युद्धे हीनवीर्यपराक्रमान् ॥ १२
भीष्मेण तु रणे पार्थाः पालिता बाहुशालिना ।
तांस्तु कर्णः शरैस्तीक्ष्णैर्नाशयिष्यत्यसंशयम् ॥ १३
एवं ब्रुवन्तस्तेऽन्योन्यं हृष्टरूपा विशां पते ।
राधेयं पूजयन्तश्च प्रशंसन्तश्च निर्ययुः ॥ १४
अस्माकं शकटव्यूहो द्रोणेन विहितोऽभवत् ।
परेषां क्रौञ्च एवासीद्व्यूहो राजन्महात्मनाम् ।
प्रीयमाणेन विहितो धर्मराजेन भारत ॥ १५
व्यूहप्रमुखतस्तेषां तस्थतुः पुरुषर्षभौ ।
वानरध्वजमुच्छ्रित्य विष्वक्सेनधनंजयौ ॥ १६
ककुदं सर्वसैन्यानां लक्ष्म सर्वधनुष्मताम् ।
आदित्यपथगः केतुः पार्थस्यामिततेजसः ॥ १७
दीपयामास तत्सैन्यं पाण्डवस्य महात्मनः ।
यथा प्रज्वलितः सूर्यो युगान्ते वै वसुंधराम् ॥ १८
अस्यतामर्जुनः श्रेष्ठो गाण्डीवं धनुषां वरम् ।
वासुदेवश्च भूतानां चक्राणां च सुदर्शनम् ॥ १९
चत्वार्येतानि तेजांसि वहञ्श्वेतहयो रथः ।
परेषामग्रतस्तस्थौ कालचक्रमिवोद्यतम् ॥ २०
एवमेतौ महात्मानौ बलसेनाग्रगावुभौ ।
तावकानां मुखं कर्णः परेषां च धनंजयः ॥ २१

— [d]) T G2–5 जये, G1 M युद्धे (for युधि)

12 [b]) S अपि ध्रुवं (for सवासवान्) — [c]) K5 D8 किं तु (for किमु) K4 B2–4 Dc1 S किं पुन (K4 किं तु [submetric]) पांडवान्युद्धे

13 [a]) K4 हि पुरा; B5 हि रणे; T G2 4 समरे (for तु रणे) — [b]) Dn1 D4 7 8 बाहु(D8 बल)-दर्शिना; T G2 3 5 बलशालिन (for बाहुशालिना) — [c]) K4 ततस् (hypermetric) (for तांस्) Ś1 K1. 3 घोरैर् (for तीक्ष्णैर्) B3 शितैर्बाणैर् (for शरैस्तीक्ष्णैर्) — [d]) Ś1 D4 7 8 संघश॰, K1–3 D1 सर्वश॰, K4 B2–4 Dc1 Dn2 D3 सयुगे, B1. 5 संगरे; Dn1 [अ]सशय (for [अ]सशयम्)

14 [a]) G2 सेना (for ऽन्योन्यं) T G3–5 एवं ब्रुवं॰ त्स्ता॰ (G4 ॰स्तं) सेना — [b]) K5 D2 6 रोमा (for ॰रूपा) — [c]) T G3 4 पूजयंत्यश्च K5 वे (for च) — [d]) T G3 4 प्रशसंत्यश्च B3 (marg as in text) निर्ययु॰ परवीरहा

15 Before 15, Dn1 D4 7 8 ins संजय उवाच — [a]) Dn1 च स, Ca d क्रौञ्च (as in text) — [d]) D6 transp व्यूहो and राजन् — [f]) T G2–5 मारिष (for भारत)

16 [b]) D2 5 प्रतस्थु॰ (for तस्थतु॰) K5 पुरुषावुभौ (for ॰षर्षभौ) S आस्थितौ (T G2 5 ॰तो) भरतर्षभ — [c]) K5 D2 5 उत्सृज्य, Dc1 Dn2 D7 उत्सृत्य, Dn1 उद्धृत्य (for उच्छ्रित्य)

17 [a]) G2 M3 4 ककुद॰ — [b]) B2 Dn2 D8 धाम; B5 Dn1 लक्ष्य (for लक्ष्म) Ś1 ॰धनुर्भृतां — [d]) Dn1 D4 7 8 पाडवस्यामितौजस

18 G5 damaged — [a]) Dn1 D4 7 8 तापयामास (for दीप॰) — [b]) B4 Dn1 D4 7 8 कौरव्यस्य (for पाण्डवस्य). — [d]) G1 M1 2 वसुंधरा — After 18, K5 ins

47* अर्जुनेन तथा राजन्व्यापिता भारती चमू ।

while B Dc1 Dn2 D3 6 ins after 18

48* दीप्यन्दृश्येत हि तथा केतु॰ सर्वत्र धीमत॰ ।

[Dn2 प्रदहन्दृश्यते तद्वत् (D6 राजन्) (for the prior half) Dn2 D6 पार्थस्य (for सर्वत्र) Dc1 केतु॰ कल्याण दर्शन॰, D6 तथा केतुर्महात्मन॰ (for the post half)]

19 G5 damaged — [a]) B Dc1 D8 योधानाम्; G2 5 अगृह्णताम् (hypermetric) (for अस्यताम्) — [d]) K5 D2 5 T1 G2 अस्त्राणां च, T2 G3 4 चक्र चास्य (for चक्राणां च)

20 [b]) K2 वयंश्च, D1 वहेच्च, G5 वाह; Ca वह॰; Cd वाह॰; Cdp रव॰ (for वहन्) Ś1 K1 2 D1 चैव (for श्वेत) K1 D1 हयै, K3 हये (for हयो) Dn1 [ऽ]र्जुन॰ (for रथ॰) — [c]) K5 D2 5 चाग्रतस् (for अग्रतस्) — [d]) K4 Dc1 D6 इवोदित (for ॰द्यतम्).

21 [a]) N (Ś1 missing) एवं तौ सु (Dn2 तु, D3 स) महात्मानौ — [b]) B (except B4) Dc1 पर, Dn1 चलत्॰ (for बल॰) S ॰सागरगाव् (for ॰सेनाग्र॰) Ca d cite बल, Cd अग्रे also — [c]) K1–3 D1 मुख॰; K5 B Dc1 Dn D2. 6 8 मुखे (for मुखं) — [d]) Dc1 S तु (for च) D5 संजातो वै न संशय ·

ततो जातातिसंरम्भौ परस्परवधैषिणौ ।
अवेक्षेतां तदान्योन्यं समरे कर्णपाण्डवौ ॥ २२
ततः प्रयाते सहसा भारद्वाजे महारथे ।
अन्तर्नादेन घोरेण वसुधा समकम्पत ॥ २३
ततस्तुमुलमाकाशमावृणोत्सदिवाकरम् ।
वातोद्धूतं रजस्तीव्रं कौशेयनिकरोपमम् ॥ २४
अनभ्रे प्रववर्ष द्यौर्मांसास्थिरुधिराण्युत ।
गृध्राः श्येना बडाः कङ्का वायसाश्च सहस्रशः ।
उपर्युपरि सेनां ते तदा पर्यपतन्नृप ॥ २५
गोमायवश्च प्राक्रोशन्भयदान्दारुणान्रवान् ।
अकार्षुरपसव्यं च बहुशः पृतनां तव ।
चिखादिषन्तो मांसानि पिपासन्तश्च शोणितम् ॥ २६
अपतद्दीप्यमाना च सनिर्घाता सकम्पना ।
उल्का ज्वलन्ती संग्रामे पुच्छेनावृत्य सर्वशः ॥ २७
परिवेषो महांश्चापि सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ।
भास्करस्याभवद्राजन्प्रयाते वाहिनीपतौ ॥ २८
एते चान्ये च बहवः प्रादुरासन्सुदारुणाः ।
उत्पाता युधि वीराणां जीवितक्षयकारकाः ॥ २९ C 7 10 B 7 7 K 7 7

---

22 [a]) B2-4 Do1 D4 7 8 यत्तौ; S यौ तौ (for ततो). Do1 जाता च Do1 M1 2 संरब्धौ (for स रम्भौ). Dn2 D8 6 तौ जा(Dn2 D8 या)तावतिसंरब्धौ —[b]) B1 हितैषिणौ, Dn1 जयैषिणौ (for °वधै°) —[c]) Ś1 Dn1 D8 6 अवे(Ś1 °वै)क्षतां, K1 4 B5 D2 अवे(B5 °व)क्ष्येतां (for अवेक्षेतां) S दृष्ट्वान्योन्य रणे कोपात् —[d]) T G3 4 पेततु, G1 2 वेप(G2 °पि)तु; G5 निपेतु (for समरे) D6 कृष्णपाण्डवौ. — After 22, D5 6 ins

49* दिधक्षन्तौ रणे क्रुद्धौ नेत्राभ्यामितरेतरम् ।
निश्वसन्तौ महावीर्यौ धुन्वानौ धनुषी दृढौ ।
समुच्छ्रितपताकेन ध्वजेन रथिनां वरः ।
आचार्यः कुरुपाण्डूनां समामशिरसि स्थितः ।

23 [a]) B5 पुन, Dn2 तथा (for ततः) S सप्रयाते तु सहसा —[c]) B Do1 Dn2 D8 6 आर्तनादेन; D4 7 8 महानादेन (for अन्तर्ना°) K1-3 घोषेण (for घोरेण) S सिंहनादेन महता —[d]) K1 Dn1 समकपयत् (for °कम्पत)

24 [a]) D (except Do1 Dn2 D1 8) तुमलम् —[c]) B5 रथोद्धूतं; D7 वाताभ्र, D8 वातोद्धुतं; G5 ततो द्धूत (for वातोद्धूतं) —[d]) Dn1 कौशेयकसमप्रभ, Cv as in text Cd cites कौशेयं

25 [a]) Dn1 प्रववर्षे; D3 6 प्रत्यवर्ष (for प्रववर्ष) B Do1 Dn2 ववर्ष चौरनभ्रापि; S अनभ्रे वर्षति व्योम्नि —[b]) K5 रुधिरान्विता, Do1 °णि च, Dn1 °ण्यत, G3 °ण्यथ (for ण्युत) —[c]) K4 सेना (for श्येना) Ś1 Dn2 Cd बडाः; K1-3 D1 वटाः; K4 5 B1 3 Do1 Ca बलाः; B2 4 5 Dn1 D2 5 6 बका; D8 शिवा; D8 बरा (for बडा) D2 5 काका (for कङ्का) S (except G3) गृध्रा ककाः (G4 °क) बला (M1 2 °ळ) श्येना —[d]) Dn2 महौजस (for सहस्रश)

26 [b]) K4 भयदा, D4 7 8 भैरवान् (for भयदान्) K5 स्वरान् (for रवान्) Dn1 सर्वतो भैरवान्रवान्, T1 G2 दारुणा भैरवस्वना, T2 G1 3-5 M भैरवा दारुणस्वरा (G5 °ना) —[c]) D1 आकार्षुर्, D8 अपकार्षुर् (hypermetric) (for अका°) Dn1 आकर्षुश्चापसव्य च —[d]) K4 S transp बहुश and पृतना K1 च ततः (for तव) —[e]) K4 D1 4 5 8 विखादिषतो, D2 5 G5 चखादि° (for चिखादि°) —[f]) G5 लोहित (for शोणितम्)

27 [a]) B (except B4) Do1 S अ(Do1 प्रा)पतन् (for अपतद्) K4 B (except B4) Do1 D5 S दीप्यमानाश्च (for °माना) —[b]) D2 5 [अ]विकपना (for सकम्पना) K5 B (except B4) Do1 सनिर्घाता स(Do1 सु)कपना; S निर्घाताश्च सुदारुणा Ca d cite सकम्पना —[c]) K5 B1-3 S ज्वलत्य, Do1 ज्वलत (for ज्वलन्ती) S सेनांते (for संग्रामे) — After 27[c], K5 reads निर्घाता सकपना । श्मशाने रुते नारा (sic) —[d]) K5 D2 5 शब्देन (for पुच्छेन) K4 सर्वत, D6 रोदसी (for सर्वश) S उच्चैरावृत्य सर्वत (G2 संस्थिता; G4 सर्वश)

28 [a]) Ś1 K1-4 D5 परिवेशो D8 महांतश्चो (?); S महांश्चैव — K1 om 28[b] —[c]) K5 (sup lin) [उ]दये (for [अ]भवद्)

29 [b]) B4 दुरासदा (for सुदारुणा) —[c]) S उत्पातास्तव सेनाया (G2-4 °यां) —[d]) Dn1 जीवन (for जीवित) D8 °कारणा (for °का) S प्रयाते सत्य विक्रमे

30 [b]) B1-4 Do1 Dn D4 7 8 Cd जयैषिणौ (for

ततः प्रववृते युद्धं परस्परवधैषिणाम् ।
कुरुपाण्डवसैन्यानां शब्देनानादयज्जगत् ॥ ३०
ते त्वन्योन्यं सुसंरब्धाः पाण्डवाः कौरवैः सह ।
प्रत्यघ्नन्निशितैर्बाणैर्जयगृद्धाः प्रहारिणः ॥ ३१
स पाण्डवानां महतीं महेष्वासो महाद्युतिः ।
वेगेनाभ्यद्रवत्सेनां किरञ्शरशतैः शितैः ॥ ३२
द्रोणमभ्युद्यतं दृष्ट्वा पाण्डवाः सह सृञ्जयैः ।
प्रत्यगृह्णंस्तदा राजञ्शरवर्षैः पृथक्पृथक् ॥ ३३
संक्षोभ्यमाणा द्रोणेन भिद्यमाना महाचमूः ।
व्यशीर्यत सपाञ्चाला वातेनेव बलाहकाः ॥ ३४
बहूनीह विकुर्वाणो दिव्यान्यस्त्राणि संयुगे ।
अपीडयत्क्षणेनैव द्रोणः पाण्डवसृञ्जयान् ॥ ३५
ते वध्यमाना द्रोणेन वासवेनेव दानवाः ।
पाञ्चालाः समकम्पन्त धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ ३६
ततो दिव्यास्त्रविच्छूरो याज्ञसेनिर्महारथः ।
अभिनच्छरवर्षेण द्रोणानीकमनेकधा ॥ ३७
द्रोणस्य शरवर्षैस्तु शरवर्षाणि भागशः ।
संनिवार्य ततः सेनां कुरूनप्यवधीद्बली ॥ ३८
संहृत्य तु ततो द्रोणः समवस्थाप्य चाहवे ।
स्वमनीकं महाबाहुः पार्षतं समुपाद्रवत् ॥ ३९

-वधै°). S तुमुलं रो(G5 लो)महर्षणं — c) K1 3 4 -सेनानां; B2 Do1 G5 योधानां, B3 4 T G1–4 M -यौधानां (for -सैन्यानां) Dn1 कुरूणां पांडुसैन्यानां — d) Ś1 शब्देनानर्दयन्; K1 2 °नदयन्; K3 B Do1 Dn2 D1, 3 °पूरयज् (D3 °यन्), D2 4 7 8 G1 2 M3, 4 °नादयन्; D6 °नादयज् (submetric) (for शब्देनानादयज्) D4 7 8 दिश°, G2 नभ° (for जगत्).

31 a) D8 तेन्योन्यं च (for ते त्वन्योन्यं) S समारब्धा (for सुसं°) D5 ते त्वन्योन्यसंरब्धा (submetric) — b) B2 Do1 S सह कौरवै° (by transp), B3 4 सहकौरवा Ś1 कौरवा पांडवै° सह — c) N (except Ś1, Ś2 missing) शस्त्रैर् (for बाणैर्) — d) K1 4 5 D (except D1) T G2 जयगृध्रा T G1 3–5 M प्र(G5 स)मन्यव° (for प्रहारिण)

32 a) B1 D3 6 G2 महतां — b) K4 D5 महामतिः (for °द्युति°) — c) K5 प्राद्रवत्; D4 7 8 [अ]भ्यपतत् (for [अ]भ्यद्रवत्) D3 6 सैन्यं — d) Dn2 D3 6 परान्, D2, 5 शनै (for शितै°)

33 a) K2 अभ्यद्भुतं, B3 4 Do1 अभ्युदितं; S अभ्यागत (for अभ्युद्यतं) — c) Ś1 K B2–4 Do1 Dn1 D5 6 ततो, T G2 4 तथा (for तदा)

34 a) Ś1 K1, 5 Dn2 D3 5 सक्षोभ्यमाना; D2 T1 विक्षोभ्यमाणा. — G5 om. (hapl) 34^{b}–36^{a} — b) K5 (*sup lin.* as in text) D5 तिष्ठमाना, B5 क्षोभ्यमाना (for भिद्य°) S (G5 om) च सा (for महा-) — c) D4, 7 8 च (for स) — d) K2 5 D3 G1 3 M1, 2 वातेनैव B1 3 (marg) 4 Do1 मेघानीवा(B3 °स्तीरा)-निलेरिता (क्र०); B3 मेघा इवानिलेरिता.

35 D4 om 35^{a}–36^{b} G5 om 35 (cf v l 34) — a) B4 बहूनीव, Dn1 S (G5 om.) °न्यपि, D5 6 °निह, D7 8 °नि हि (for °नीह) — b) B2–4 Do1 वीर्यवान् (for संयुगे) — c) D2 अपातयत् (for अपीड°) K1 अपीडयन्त्रणेनैव — d) D6 सजयान् (for सृञ्जयान्)

36 D4 om 36^{ab} (cf v l 35) G5 om. 36^{a} (cf v l 34) — a) S (G5 om) हन्यमाना (for वध्य°) — K2 om. 36^{cd} — c) K1 पांचाल°; B4 T पंचाला, M3–5 पांडवाः (for पाञ्चाला)

37 a) K5 स हि (for ततो) — b) Dn2 महाबला°, D3 S °बल° (for °रथ°) — c) K2 T G3–5 अच्छिनत्; K4 Dn1 अभिदत् (for अभिनत्) — d) Do1 अनेकश° (for °कधा)

38 a) Ś1 द्रोणश्च; D5 द्रोणस्तु. B4 5 G2 शरवर्षेण; Dn D3 T G1, 3–5 M °वर्षाणि; D4 7 8 °वर्षं तु (for °वर्षैस्तु) K5 D2 5 च (for तु). — b) Dn1 D4, 7 8 T G2–5 शरवर्षेण, Dn2 D3 G1 M °वर्षैस्तु (for °वर्षाणि) B Do1 T G1 2 4 5 M पार्षत°; G3 सयुगे (for भागश°) — c) B Do1 S सर्वान् (for सेनां) — d) K5 D2 5 अभ्यवधीद् (D5 °धाद्); Dn1 अप्यवधद्; D6 अभ्यद्रवद्, S अभ्यपतद् (for अप्यवधीद्) B2–4 Do1 कुरूनप्याजघान ह, Dn2 D3 कुरूणां न्यवधीद्बली

39 a) K2 D1, 7 8 संहत्य; B Do1 संवृत्य; D2 सहृष्य, D6 संहन्य; S सगृह्य; Bom ed सयम्य (for संहृत्य). Dn1 च (for तु) — b) T G2–4 समुपस्थाप्य (for समव°) — d) S समभिद्रवत् (M1 °वन्) (for समुपा°)

स बाणवर्षं सुमहदसृजत्पार्षतं प्रति ।
मघवान्समभिक्रुद्धः सहसा दानवेष्विव ॥ ४०
ते कम्प्यमाना द्रोणेन बाणैः पाण्डवसृञ्जयाः ।
पुनः पुनरभज्यन्त सिंहेनेवेतरे मृगाः ॥ ४१
अथ पर्यपतद्द्रोणः पाण्डवानां बलं बली ।
अलातचक्रवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४२
खचरनगरकल्पं कल्पितं शास्त्रदृष्ट्या
चलदनिलपताकं ह्लादिनं वल्गिताश्वम् ।
स्फटिकविमलकेतुं तापनं शात्रवाणां
रथवरमधिरूढः संजहारारिसेनाम् ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

७

संजय उवाच ।
तथा द्रोणमभिघ्नन्तं साश्वसूतरथद्विपान् ।
व्यथिताः पाण्डवा दृष्ट्वा न चैनं पर्यवारयन् ॥ १
ततो युधिष्ठिरो राजा धृष्टद्युम्नधनंजयौ ।
अब्रवीत्सर्वतो यत्तैः कुम्भयोनिर्निवार्यताम् ॥ २
तत्रैनमर्जुनश्चैव पार्षतश्च सहानुगः ।

---

40 ^{a}) S स तु बाणमय वर्षं — ^{b}) T $G_{2,4,5}$ प्रासृजत्; G_{1} M व्यसृजत्, G_{3} प्राविणोत् (for असृजत्) — ^{c}) K_{4} D_{01} D_{n2} $D_{8,6}$ G_{3} मघवा (for मघवान्) D_{n1} G_{5} सहसा (G_{5} समरे) क्रुद्ध (for समभिक्रुद्ध) — ^{d}) D_{n1} समताद्दानवान्प्रति

41 ^{a}) D_{n2} वध्यमाना; D_{8} काल्य°, $D_{4,7,8}$ G_{2} हन्य° (for कम्प्य°) — ^{b}) G_{1} पार्षत (for पाण्डव) $D_{6,7}$ सजया (for सृञ्जया.) — ^{d}) $Ś_{1}$ सिंहेनेव वन (for °नेवेतरे)

42 ^{a}) B_{2-5} D_{01} D_{1} T_{1} G_{4} तथा (for अथ) K_{1-4} D_{8} पर्यापतद्; B D_{01} $D_{1,8}$ पर्यचरद्, D_{2} पर्यतपद् (for पर्यपतद्) D_{4} अन्वपर्यपतद्द्रोणः; D_{7} अजापर्यतद्रोण (sic) — ^{b}) $K_{2,5}$ B_{2-5} D (except Dn $D_{1,8,6}$) बलं बले; S अनीकिनीं (for बल बली).

43 ^{a}) K_{5} (*sup lin* as in text) खचरशरणकल्प। Cv °नगरकल्पं (as in text) D_{8} शस्त्रवृष्ट्या ज्वलत (for कल्पित शास्त्रदृष्ट्या) — ^{b}) D_{n2} चलदनल- (for °निल). B_{2-4} D_{01} पवनधु(D_{01} °धु)तपताका; D_{8} ज्वलदनलपताका, T G_{2} M_{2-6} पवनचलपताक; M_{1} पवनवनचलाक (for चलदनिलपताकं) K_{5} D_{5} पताका (for -पताक) $Ś_{1}$ $K_{1,3-5}$ D_{n2} D_{6} ह्ला(D_{n2} ह्रा)दित, K_{2} ह्लादिनं; $B_{1,5}$ D_{n1} $D_{2-4,7,8}$ ह्लादन; B_{2-4} D_{01} शोभितं; D_{5} ह्लादितं; G_{3} हेपितैर्, G_{5} ह्लादिनी (for °न) D_{n2} वेगिताश्वं; D_{3} वल्गितं च; D_{5} चालिताश्वं; $D_{7,8}$ त्रि(D_{8} शि)शिताश्व (for वल्गि) — ^{c}) D_{5} स्फुटितविमलकेतुस B D_{01} त्रासन; D_{5} तापित (for तापन) — ^{d}) S शत्रुसेनां (G_{2} सैन्य) जगाहे (for संजहारारिसेनाम्)

Colophon $Ś_{2}$ missing — *Sub-parvan* Editions द्रोणाभिषेक — *Day of Drona's Generalship* K_{2} प्रथमे दिवसे. — *Adhy name* K_{5} B_{5} Dn $D_{2,3}$ सेनानिर्याण, G_{1} $M_{1,2}$ द्रोणसमरावतार — *Adhy no* (figures, words or both) $K_{2,3}$ $B_{1,2}$ D_{n1} $D_{2,8}$ S 6 (as in text), K_{4} B_{5} 7, D_{01} 8 — *Śloka no* D_{01} 46, D_{n1} 44

7

☞ This adhy is missing in $Ś_{2}$ (cf v l 7 1 1).

1 G_{3} ins श्रीकृष्णाय नमः before the ref D_{1} ins ॐ after the ref — ^{a}) $K_{4,5}$ B_{5} $D_{1,6}$ ततो, T तदा (for तथा) $D_{4,7,8}$ S अरीन्घ्नंत (for अभिघ्नन्त) — ^{b}) $Ś_{1}$ $K_{1,3}$ D_{1} द्विप; G_{1} M -द्विपा (for द्विपान्) K_{4} साश्वसूतमथ द्विप — ^{c}) S राजन् (for दृष्ट्वा) — ^{d}) K_{2} परिवारयन्, S प्रत्यवा° (for पर्यवा°)

2 ^{b}) B (except B_{5}) D_{01} सर्वयत्नेन (for सर्वतो यत्तै°) D_{6} यत्नै; S यत्नात् (for यत्तै°)

3 ^{a}) K_{5} $D_{4,6-8}$ तत्रैवम्; B_{1} D_{n1} अथैनम् (for तत्रैनम्) — ^{b}) K_{5} $D_{2,5,6}$ सहानुज°; G_{1} M महारथ° (for सहानुग°). T G_{2-5} [illegible]

पर्यगृह्णंस्ततः सर्वे समायान्तं महारथाः ॥ ३
केकया भीमसेनश्च सौभद्रोऽथ घटोत्कचः ।
युधिष्ठिरो यमौ मत्स्या द्रुपदस्यात्मजास्तथा ॥ ४
द्रौपदेयाश्च संहृष्टा धृष्टकेतुः ससात्यकिः ।
चेकितानश्च संक्रुद्धो युयुत्सुश्च महारथः ॥ ५
ये चान्ये पार्थिवा राजन्पाण्डवस्यानुयायिनः ।
कुलवीर्यानुरूपाणि चक्रुः कर्माण्यनेकशः ॥ ६
संगृह्यमाणां तां दृष्ट्वा पाण्डवैर्वाहिनीं रणे ।
व्यावृत्य चक्षुषी कोपाद्भारद्वाजोऽन्ववैक्षत ॥ ७
स तीव्रं कोपमास्थाय रथे समरदुर्मदः ।
व्यधमत्पाण्डवानीकमभ्राणीव सदागतिः ॥ ८
रथानश्वान्नरान्नागानभिधावंस्ततस्ततः ।
चचारोन्मत्तवद्द्रोणो वृद्धोऽपि तरुणो यथा ॥ ९
तस्य शोणितदिग्धाङ्गाः शोणास्ते वातरंहसः ।
आजानेया हया राजन्नविभ्रान्ताः श्रियं दधुः ॥ १०
तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं यतव्रतम् ।
दृष्ट्वा संप्राद्रवन्योधाः पाण्डवस्य ततस्ततः ॥ ११
तेषां प्रद्रवतां भीमः पुनरावर्ततामपि ।

— After 3^{ab}, T G2–5 M3–5 read 6^{ab} for the first time, repeating the same in its proper place, while G1 M1 2 read the same after 3^{ab} — ^{c}) K1–3 B Do1 Dn1 D1 प्रत्य(K1 °ति)गृह्णस्, K5 पर्यगृह्णत् (for पर्यगृह्णस्) B2–4 Do1 तथा S तत्र (for सर्वे) — ^{d}) K3 B5 T समापेतुर्, G M °गच्छन् (for °यान्तं) Dn2 D3 महारथं — After 3, Ś1 reads 6^{ab}, while Dn1 reads 5^{ab}

4 G5 damaged — ^{a}) Ś1 B2 केकयो; K5 Do1 D4 7 कैकया; Dn D2 3 5 6 8 M4 5 कैकेया; M3 केकेया (for केकया) — ^{b}) Ś1 K1 3 4 B5 Dn D3 6 G3–5 च (for ऽथ) M1 2 धृष्टद्युम्नो महारथ — ^{c}) Dn2 D3 6 M2 मत्स्यो; T G1, 5 M1 4 मात्स्यो, G2 M3 5 मात्स्यौ; G3 4 मात्स्या (for मत्स्या) — ^{d}) B1 G1, 5 M द्रुपदश्च (for °दस्य) Dn2 D3 [आ]त्मजस्तथा; S [आ]त्मजै सह (G5 om ह) (for [आ]त्मजास्तथा)

5 Dn1 reads 5^{ab} after 3 G5 damaged — ^{a}) K3, 4 om. (hapl) from संहृष्टा up to चेकितानश्च (in 5^{c}) Ś1 च संरब्धा; K2 5 D1 च संक्रुद्धा, D7 5 सुसंक्रुद्धा (for च संहृष्टा) — K1 2 D1 om. (hapl.) 5^{bc} — ^{b}) Dn1 D3, 7 8 M3 च (for स) — ^{c}) Dn2 D3 संहृष्टो (for संक्रुद्धो) — ^{d}) D4 महारथा

6 Ś1 reads 6^{ab} after 3 T G2–5 M3–5 read 6^{ab} for the first time after 3^{ab}, while G1 M1 2 read the same after 3^{ab} — ^{b}) Dn1 वशानुगा, S (all [except G1 M1 2] first time) [अ]नुसैनिका (for [अ]नुयायिन) — ^{c}) K1 Dn1 कुलवीर्याणि; T2 G3–5 बलवीर्यानु (for कुल°) — ^{d}) D7 8 T G3–5 [अ]शेषत (for [अ]नेकश)

7 ^{a}) B Do1 सरक्ष्य(B2 °क्ष)माणां; Dn1 निगृह्यमाणा, D4 7 8 सवृध्य(D7 °ध्य)माणां, S सं(T स)भिद्यमाना, Cd सगृह्यमाणां (as in text) G1 M स्वा (for तां) — ^{b}) B (except B5) Do1 transp पाण्डवैर् and वाहिनीं — ^{c}) K1 Dn1 आवृत्य; Cd व्यावर्त्य, Ca व्यावृत्य (as in text) B1–4 Do1 Dn1 क्रोधाद्; B5 राजन् (for कोपाद्)

8 ^{a}) K2 Dn2 D3 तीव्र (for तीव्रं) D6 क्रोधम्; S वेगम् (for कोपम्) — ^{b}) D6 रथी Dn1 D1 समरदुर्जय (for °दुर्मद) S विष्वग्वात (G1 °तो) इवो (G2 यथो)द्ध(M3, 4 °ध)त — ^{d}) B Do1 अभ्रवृन्दमिवानिल, D4 7 8 S महाभ्राणीव मारुत

9 ^{b}) K5 अभिधावस्, D2 5 अभिप्लावस्; D3 अभिबाधंस् (for अभिधावंस्) K3 B5 D1 इतस्तत; G1 M समतत (for ततस्तत) B4 विधायंस्ततस्तथा (submetric), T G2–5 अभ्यधावत्समतत — ^{c}) Ś1 K1 D2 5 चकार (for चचार) Ś1 K1 B3 D7 8 G2 मत्तवद्, Cd [उ]न्मत्तवद् (as in text) — ^{d}) G1 M वृद्धश्चैवातिवेगित

10 ^{b}) T G3–5 M3–5 पवन, G1 2 M1 2 परम (for ते वात) — ^{c}) Ś1 आजानीया; K5 अजानेया, D3 कुलीनाश्च; Cd आजानेया (as in text). — ^{d}) B1 3 5 Dn2 अविश्रांता; D5 विभ्रमिव (sic); D8 सविभ्रांता (for अविभ्रान्ता) B शिवं ययु (for श्रिय दधु) T G3–5 अवि(T G5 °वि)भ्रन्तै शिव पुन; G1 M अयिभ्रन्तशिव वपु, G2 अविभ्रद्वैशस पुन

11 ^{b}) K5 D5 पातयंतं (for आपतन्त) G5 इवव्रत (for यतव्रतम्) — ^{c}) G1 M4 5 योधा (for योधा) — ^{d}) T G2–4 कौंतेयाश्च, G5 कौरवस्य; M3–5 कौंतेयस्य (for पाण्डवस्य) T G3 4 इतस्तत, G1 M1 2 सहस्रश (for ततस्तत)

वीक्षतां तिष्ठतां चासीच्छब्दः परमदारुणः ॥ १२
शूराणां हर्षजननो भीरूणां भयवर्धनः ।
द्यावापृथिव्योर्विवरं पूरयामास सर्वतः ॥ १३
ततः पुनरपि द्रोणो नाम विश्रावयन्युधि ।
अकरोद्रौद्रमात्मानं किरञ्शरशतैः परान् ॥ १४
स तथा तान्यनीकानि पाण्डवेयस्य धीमतः ।
कालवन्न्यवधीद्द्रोणो युवेव स्थविरो बली ॥ १५
उत्कृत्य च शिरांस्युग्रो बाहूनपि सभूषणान् ।
कृत्वा शून्यान्रथोपस्थानुदक्रोशन्महारथः ॥ १६
तस्य हर्षप्रणादेन बाणवेगेन चाभिभो ।
प्राकम्पन्त रणे योधा गावः शीतार्दिता इव ॥ १७
द्रोणस्य रथघोषेण मौर्वीनिष्पेषणेन च ।
धनुःशब्देन चाकाशे शब्दः समभवन्महान् ॥ १८
अथास्य बहुशो बाणा निश्चरन्तः सहस्रशः ।
व्याप्य सर्वा दिशः पेतुर्गजाश्वरथपत्तिषु ॥ १९
तं कार्मुकमहावेगमस्त्रज्वलितपावकम् ।
द्रोणमासादयांचक्रुः पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ २०
तान्वै सरथहस्त्यश्वान्प्राहिणोद्यमसादनम् ।
द्रोणोऽचिरेणाकरोच्च महीं शोणितकर्दमाम् ॥ २१
तन्वता परमास्त्राणि शरान्सततमस्यता ।

---

12 a) Ś1 K4 B (except B8) Do1 Dn D2 3 5 T G2–5 प्राद्रवतां; D4 प्रमद्रतां (for प्रद्रवतां) — b) B1 इति (for अपि) — c) K1 4 Dn2 D2–4 वीक्ष्यतां, B (except B5) Do1 पश्यतां (for वीक्षतां) Dn1 शब्द, Dn2 चासीत्, D8 चापि (for चासीत्). — d) Dn1 आसीत् (for शब्द)

13 d) B3 D5 सर्वशः (for सर्वतः) S समालवत सस्वन

14 G4 om 14ab — b) D2 रणे (for युधि) S (G4 om) नाम विश्राव्य चात्मन

15 a) B (except B6) Do1 तेष्वनीकेषु; S पांडवेयस्य (for तान्यनीकानि) D6 शतशोथान्यनीकानि — b) K1 पांडवीयस्य; B3 पांडुपुत्रस्य (for पाण्डवेयस्य) B1 2 (marg as in text) 4 पांडुपुत्रस्य (B2 °पुत्रेषु) मारिष, S तान्यनीकानि भारत (G5 चाहवे) — G3 om 15c–16d — c) K3 D2 4, 5 7 8 चा(K3 अ)वधीद्, B Do1 Dn2 D1, 6 व्य(D6 व्य)चरद्; S (G3 om) न्यहनद् (for न्यवधीद्)

16 G3 om. 16 (of v l. 15) — a) T G2 4 तु (for च) Dn1 उग्रान् (for °ग्रो) — b) Dn2 D2 बाहून् (for बाहून्) Ś1 स भीषणान्; K3 B Do1 D1 3 4 7 8 T G4, 5 सुभूषणान्, Dn1 G2 सुभूषितान्; G1 M1–4 च भूषणान् (for सभूषणान्) — c) Ś1 रथोपस्थाद् (for पस्थान्) — d) D8 अनुक्रोशन् (for उदक्रो°) B2 3 Do1 T G2 4 M3–5 महारवान्, B5 G1 5 M1 2 रथान् (for °रथः)

17 a) G2 तथा तस्य (for तस्य हर्ष) — b) Dn1 G1, 5 M बाणवर्षेण (for °वेगेन) K1 B1 5 D1 5 6 वा विभो, B2–4 Do1 वा प्रभो (B4 °भौ), Dn1 वै तथा; Dn2 चातिभो; D4 5 चाभिभोः, G5 च प्रभो (for चाभिभो) — c) D4 प्राकपत; D5 प्रकंपंत, S (except G2) अकंपंत (for प्राकम्पन्त) K4 शूरो, G1, 2 M यौधा (for योधा) — d) S मूत्रं चापि प्रसुस्रुवुः

18 a) K5 बाणस्य (for द्रोणस्य) Dn2 D5 6 रथनिर्घोषैर् (for °घोषेण) — b) D4 7 8 नेमि (for मौर्वी) Ś1 T G2–4 निर्घोषणेन; Dn1 निष्कर्ष° (for निष्पेष°) D8 मौर्वीभिः पेषणेन च — c) Dn2 D5 6 रथ (for धनु-)

19 a) B1 D4 7, 8 तथा (for अथ). B Do1 D1 6 S धनुषो; D8 बहवो (for बहुशो) — b) B5 Dn D4 7 8 T G2 निःसरन्त; G5 निर्ययुर्वै (for निश्चरन्त) — d) B Do1 S नागाश्व; Dn1 रथाश्व; Dn2 वराश्व; D5 6 नराश्व (for गजाश्व). T G3 4 -पंक्तिषु (for -पत्तिषु)

20 Do1 reads 20ab on marg (sec m) — a) D4 7, 8 तद् (for तं) Ś1 K4 D8 G5 कार्मुक K4 आदधानम् (for -महावेगम्) — b) Ś1 Dn1 अस्त्र — c) S द्रोणमावारयांचक्रुः — d) B1 D1 G3 4 पञ्चालाः (for पाञ्चालाः) D1 पांडवाः (for °वैः). Ś1 K (except K5) पांडवा (Ś1 पार्थकैः) सह मारिष

21 a) K1 5 स तान्विरथ (for तान्वै सरथ) K4 D4 7 8 -हस्ता(K4 °स्या)श्वान् B1–4 तान्स (B2 °न्वै) कुंजरपत्त्यश्वान्; S सनागरथपत्त्यश्वान् — c) Dn1 अकरोच् (for [अ]करोच्) B Do1 चक्रे चिरेण च द्रोणो (B5 द्रोणस्तु); S अचिराद(G1 M °रेणा)करोद्द्रोणो

द्रोणेन विहितं दिक्षु बाणजालमदृश्यत ॥ २२
पदातिषु रथाश्वेषु वारणेषु च सर्वशः ।
तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चरन्केतुरदृश्यत ॥ २३
स केकयानां प्रवरांश्च पञ्च
पाञ्चालराजं च शरैः प्रमृद्य ।
युधिष्ठिरानीकमदीनयोधी
द्रोणोऽभ्ययात्कार्मुकबाणपाणिः ॥ २४
तं भीमसेनश्च धनंजयश्च
शिनेश्च नप्ता द्रुपदात्मजश्च ।
शैब्यात्मजः काशिपतिः शिबिश्च
हृष्टा नदन्तो व्यकिरञ्शरौघैः ॥ २५
तेषामथो द्रोणधनुर्विमुक्ताः
पतत्रिणः काञ्चनचित्रपुङ्खाः ।
भित्त्वा शरीराणि गजाश्वयूनां
जग्मुर्महीं शोणितदिग्धवाजाः ॥ २६
सा योधसंघैश्च रथैश्च भूमिः
शरैर्विभिन्नैर्गजवाजिभिश्च
प्रच्छाद्यमाना पतितैर्बभूव
समन्ततो द्यौरिव कालमेघैः ॥ २७
शैनेयभीमार्जुनवाहिनीपा-

---

22 b) Dn1 D5 G1 M संततम् (for सततम्) — c) K4 G1 M वितत, B8 निहितं (for विहित) — d) B4 T2 G2 शरजालम्, D7 बाल॰ (for बाण॰) Dn2 D8 समतत (for अदृश्यत)

23 a) Ś1 K1. 2 D1 रथाग्रेषु, Dn1 सथाश्वेषु (for रथाश्वेषु) B1–3 T1 पदातिस्यंदनाश्वेषु; D5 पदातिरथचाश्वेषु — b) Ś1 सर्वत (for सर्वश॰) T1 रथेष्वपि सह स्त्वश॰ — c) K2 इवार्केषु, D6 इवाकाशे (for इवाभ्रेषु). — d) D5 चरकेतुर् (for चरन्केतुर्)

24 a) D (except D1 5 6) T1 कैकयाना (for केक॰) Ś1 राजन्, K1. 2 4 D1 सर्वान् (for पञ्च) — b) B Dc1 Dn2 D2 6 M1 2 पंचालराजं (for पाञ्चाल॰) Dn1 युधि सं (for च शरै॰) K1–4 D1 विमृद्य, K5 B5 Dn D2 5 T G2–4 प्रमृज्य, B1–4 Dc1 D3 6 8 G5 प्रमथ्य (for प्रमृद्य) — c) B1–3 5 अदीनयोधं; B1 D2 T G2–5 ॰सत्त्वो; Dn2 अपीदयोधी (sic) (for अदीनयोधी) — d) B8 [ऽ]भ्यगमत् (for ॰यात्)

25 b) K5 शनेश् (for शिनेश्) K2 3 5 B1 3 Dn2 D6 G1 M3–5 द्रुपदात्मजाश् (for ॰त्मजश्) — c) K5 Dn2 D6 शै(Dn2 सै)ब्यात्मजा, B8 Dc1 D8 सै(Dc1 शि)ब्यात्मज॰, T G3–5 M3–5 तथार्जुनि॰, G1 M1 2 शौरे॰ सुत॰ (for शैब्यात्मज॰) S च (G1 M स) शैब्यो (for शिबिश्च) — d) K3 B दृष्ट्वा (for हृष्टा) G1 [ऽ]पकिरन्; M1 2 [ऽ]वकिरन्, M8 [ऽ]प्यकिरन् (for व्यकिरन्) — After 25, T G1 2 5 M ins.

50* श्रेणीकृता संयति मोघवेगा
द्वीपे नदीनामिव काशरोहा ।

[(L 1) G5 श्रेणीकृताद् T G2 मेघवेगा, G5 मोरवेगाद् (for मोघवेगा) — (L 2) G1 M पाशवाहा॰ (for काशरोहा॰)]

26 T G1 2 5 M read 26ab twice — a) B8 4 Dc1 D2 तेषामथ; Dn1 तेषां महद् (for तेषामथो) B5 ते द्रोणबाणा॰ समरे प्रयुक्ता॰, Dn2 D3 6 ते द्रोणबाणाशनि॰ (Dn2 ॰सन, D3 ॰शत)वेगयुक्ता, T G1 2 5 M (all first time) तेषां शरा द्रोणशरैर्निकृत्ता, S (all [except G3, 4] second time) ते द्रोणबाणासनविप्रमुक्ता — b) D3 तेषामथ द्रोणधनुर्विमुक्ता (= 26a), G1 2 5 M (all first time) भूमावदृश्यंत वि(G1 च नि)वर्तमाना॰ — c) B1 गजाश्वनृणां, Dn1 गजादिकाना, G4 गजांश्च यूनां (for गजाश्वयूनां) — d) Ś1 K (except K5) B5 D1 दिग्ध गात्रा॰, B1–4 ॰पत्रा॰ (for ॰वाजा॰) S जग्मु(G1 M ययु)र्महीं बर्हिणवर्ह(G1 M2 ॰र्हि)वाजा॰

27 a) B8 योधसिंहैश्च, Dn1 ॰संघै॰ स, G1 M यौधसंघैश्च — b) D4 7 8 विचित्रैर्, G1 M विभग्नैर् (for विभिन्नैर्) G3 4 रथ- (for गज) — c) S सहसा (for पतितैर्) — d) K3 B Dc1 D1 S समावृता (for समन्ततो) S लोहिताभ्रै॰ (M3 ॰भ्रै॰); Ca d कालमेघै (as in text)

28 a) Dn2 D3 सैनेय-, D6 सैन्येन (for शैनेय). K5 Dn2 D2 5 T वाहिनी (D5 ॰नीं) तां (Dn2 या; T यां), B Dc1 D3 4. 6–8 वाहिनीपा (B Dc1 ॰श; D3. 6 ॰ना) (for -वाहिनीपान्) — b) Ś1 D1 शैवा- (D1 ॰ब्या)भिमन्यू, K3 4 Dn2 D6 सैव्या(Dn2 ॰ब्या; D6 ॰न्या)भि॰; K5 Dn1 शैब्याभिपन्नान् (K5 ॰मन्यौ) (for ॰भिमन्यू) D4 6 8 सह (D8 स हि) काशिराज॰ (D6 8 ॰ज); T G1–4 M च सकाशिराजौ (G4 ॰ज) (for सह काशिराज्ञा). B Dc1 सौभद्रपांचालसका

ञ्शैब्याभिमन्यू सह काशिराज्ञा ।
अन्यांश्च वीरान्समरे प्रमृद्य-
द्रोणः सुतानां तव भूतिकामः ॥ २८
एतानि चान्यानि च कौरवेन्द्र
कर्माणि कृत्वा समरे महात्मा ।
प्रताप्य लोकानिव कालसूर्यो
द्रोणो गतः स्वर्गमितो हि राजन् ॥ २९
एवं रुक्मरथः शूरो हत्वा शतसहस्रशः ।
पाण्डवानां रणे योधान्पार्षतेन निपातितः ॥ ३०

अक्षौहिणीमभ्यधिकां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
निहत्य पश्चाद्धृतिमानगच्छत्परमां गतिम् ॥ ३१
पाण्डवैः सह पाञ्चालैरशिवैः क्रूरकर्मभिः ।
हतो रुक्मरथो राजन्कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ३२
ततो निनादो भूतानामाकाशे समजायत ।
सैन्यानां च ततो राजन्नाचार्ये निहते युधि ॥ ३३
द्यां धरां खं दिशो वारि प्रदिशश्चानुनादयन् ।
अहो धिगिति भूताना शब्दः समभवन्महान् ॥ ३४
देवताः पितरश्चैव पूर्वे ये चास्य बान्धवाः ।

शिराज; $D_{2\ 7}$ शैब्या(D_{2} ब्यो)भिमन्यु स हि काश राज्ञ (D_{3} स काशिराजं); G_{6} शैब्याभिमन्युश्च स काशि राज्ञो — ^{c}) B_{1} धीमान्; Dn_{1} सैन्यान्, $D_{4\ 7\ 8}$ योधान्; G_{5} lacuna (for वीरान्) B D_{01} T G_{3-5} सहसा (for समरे) $Ś_{1}$ $K_{2\ 3.\ 5}$ Dn_{2} $D_{1\ 8}$ प्रमृद्नद्; $K_{1\ 4}$ समृद्धाद्, B D_{01} प्रमर्द; Dn_{1} विमृद्नद्, D_{4} प्रमृद्नद्; D_{5} समुज्ञवान्; D_{6} प्रगृह्य; $G_{3.\ 4}$ प्रवृत्तान्; G_{3} प्रमुक्ता (for प्रमृद्याद्)

29 ^{a}) S भारतेंद्र (for कौरवेन्द्र) — ^{b}) D_{4} om. समरे महात्मा B D_{01} S महांति (for महात्मा). — ^{c}) G_{2} बालसूर्यो; Cd कालसूर्यो (as in text) — ^{d}) B_{1} हतो (for द्रोणो) $Ś_{1}$ K_{1-3} स्वर्गमिवाद्य, K_{4} °हाद्य; $D_{2\ 6}$ °तोधि (for मितो हि) K_{5} च राजन्; B_{2} Dn_{2} D_{5} विराजन् (for हि राजन्) $B_{1\ 3-5}$ D_{01} स्वर्गममित्रघाती — After 29, Dn_{2} $D_{3\ 6}$ ins

51* स तु कृत्वा महत्कर्म द्रोण परबलार्दन ।

30 ^{a}) K (except K_{5}) विप्रो (for शूरो) — ^{b}) $Ś_{1}$ हत (for हत्वा) — ^{c}) $Ś_{1}$ युध्दा, G_{1} M यौधान् (for योधान्) — ^{d}) D_{8} [अ]भिपालितान् (for निपातित)

31 ^{a}) G_{5} M_{1-3} अक्षोहिणीम् Dn_{2} om. (hapl) भ्यधिकां शूराणाम $D_{4.\ 7\ 8}$ अभ्यधिकं — ^{c}) G_{5} निपत्य (for निहत्य) T G_{2-5} द्युतिमान् (for धृति) — ^{d}) $B_{3\ 4}$ D_{01} $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ अगमत् (for अगच्छत्).

32 ^{a}) K_{1} B D_{4} T G_{2} पचालैर् — ^{c}) $M_{1\ 2\ 5}$ रुग्मरथो — ^{d}) Dn_{2} स दुष्करं, T G_{3-4} सुदारुण (for सुदुष्करम्)

33 S reads 33^{c}–34^{b} after 36^{ab} K_{2} om (hapl) 33^{b}–34^{c} — ^{b}) B_{2-4} D_{01} आश्चर्यं (for आकाशे) S समपद्यत (for °जायत) — ^{c}) $M_{1\ 2}$ सेनाना B (except B_{5}) D_{01} G_{1} M तदा (for ततो) — ^{d}) D_{6} च हते, D_{7} निहिते (for निहते) K_{5} सति (for युधि) K_{4} D_{1} आचार्ये विनिपातिते; D_{8} आचार्येपि हते युधि; T आचार्यो (T_{1} °र्या) निहतो युधि

34 For the sequence in S, cf v l 33 K_{2} om. 34^{abc} (cf v l. 33) G_{5} damaged — ^{a}) $B_{1\ 2}$ D_{01} G_{1} M धरां ख द्यां (by transp), $D_{4\ 7\ 8}$ द्यां विनाद्य, T धरा व्योम, G_{2} धरां नभो, G_{3-5} धरां (G_{4} °रा) व्योम K_{5} lacuna, D_{3} च, D_{6} वि (for ख) $B_{1\ 5}$ D_{01} Dn_{1} $D_{1-3\ 5\ 6}$ दिशो वापि, $D_{4\ 7\ 8}$ दिशश्चापि; S दश दिश (for दिशो वारि) — ^{b}) $D_{4\ 7\ 8}$ विदिशश् (for प्रदि°) D_{01} चैव; D_{3} चापि; T G_{2-4} अन्व (for अनु) — ^{c}) B (except B_{4}) D_{01} S हाहा (for अहो) D_{5} शब्दानां (for भूतानां). — ^{d}) B_{5} Dn_{2} $D_{3\ 6}$ भृश (for महान्)

35 ^{a}) S देवाश्च (for देवता) — ^{b}) Dn_{2} D_{6} सर्वे; D_{4} पूर्वं; D_{8} सर्वं (for पूर्वे) M_{1} एवास्य (for ये चास्य) $Ś_{1}$ बंधव; S (except G_{5}) मानवा (for बान्धवा) — ^{c}) K_{1} निहितं — ^{d}) K_{4} D_{7} G_{5} भरद्वाजं

36 For the sequence in S, cf v l 33 — ^{a}) B_{1} D_{4} च (for तु) B_{5} महाराज (for जयं लब्ध्वा) — ^{b}) S (except G_{5}) सिंहनादं — ^{c}) B_{5} Dn_{2} $D_{2\ 3}$ सिंहनादेन — After 36, S ins

52* विचित्रजाम्बूनदभूषितध्वजं
महारथं रुक्मरथं निपातितम् ।
निशम्य कश्चिद्धि न हर्षमेयिवान्
ऋते मृधे द्रुपदसुतात्ससञ्जयात् ।

ददृशुर्निहतं तत्र भारद्वाजं महारथम् ॥ ३५
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सिंहनादान्प्रचक्रिरे ।
तेन नादेन महता समकम्पत मेदिनी ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

८

धृतराष्ट्र उवाच ।
किं कुर्वाणं रणे द्रोणं जघ्नुः पाण्डवसृञ्जयाः ।
तथा निपुणमस्त्रेषु सर्वशस्त्रभृतामपि ॥ १
रथभङ्गो बभूवास्य धनुर्वाशीर्यतास्यतः ।
प्रमत्तो वाभवद्द्रोणस्ततो मृत्युमुपेयिवान् ॥ २
कथं नु पार्षतस्तात शत्रुभिर्दुष्प्रधर्षणम् ।
किरन्तमिषुसंघातान्रुक्मपुङ्खाननेकशः ॥ ३
क्षिप्रहस्तं द्विजश्रेष्ठं कृतिनं चित्रयोधिनम् ।
दूरेषुपातिनं दान्तमस्त्रयुद्धे च पारगम् ॥ ४
पाञ्चालपुत्रो न्यवधीद्दिष्ट्या स वरमच्युतम् ।

[(L 1) G5 भूषणध्वज —(L 2) M1 2 रुग्मरथ —(L. 3) G1 M Cv निशाम्य G1 M तु (for हि) —(L. 4) T G2 5 द्रुपदस्तुतात्म(G5 °न्स)सृजयात् (G5 °थान्).]

Colophon Ś2 missing —*Sub-parvan* B1 द्रोणाभिषेक —*Day of Drona's Generalship* K2 प्रथम दिवसे —*Adhy name* K5 D6 द्रोणवध°; Dn1 द्रोणपतननिवेदनं, Dn2 द्रोणवधोपवर्णनं, D2 5 सेनाप्रवर्दनं, D4 संजयवाक्यं, G1 M1. 2 द्रोणयुद्धसक्षेप°. —*Adhy no* (figures, words or both) B1. 2 Dn1 D2 8 S 7 (as in text), B5 8, Dc1 9. —*Śloka no.* Dc1 Dn1 36.

8

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 1 1).

1 B4 om. 1–4. —a) G5 कुर्वाणा D4 कर्म (for द्रोण) Ca d as in text —b) G5 जग्मु° (for जघ्नु°) D6 -संजया°. —c) D4 द्रोण (for तथा) K5 B1 D6 अस्त्रेण (for अस्त्रेषु) —d) B (B4 om.) Dc1 -भृतां वरं (for भृतामपि)

2 B4 om 2 (cf. v l 1) —a) Ś1 Cd रथसघो; K1 2 D4 °संगो; Ca °शब्दो (for °भङ्गो) K5 D5 [s]भवचास्य, B5 बभूवाथ, D2 [s]भवद्वास्य (for बभूवास्य) S रथ° (G5 रथं) पर्यं(G5 om. पर्य)पतद्वा(G1 M1–4 °था)स्य. —b) K3 B5 D7 G1. 2 5 M धनुर्वाशीर्यतान्यत (B5 G2 5 °तास्य तत्; D7 G1 M °दस्यत); K5 किं धनुर्व्यवशीर्यत; Dn1 धनुर्भंगोथ वास्यत, D2 5 धनुर्वास्य व्यशीर्यत; D3 धनुर्वासीर्यदस्य च; D4 धनुर्वासीद्यदस्यत, D6 धनुरासीय चापतत्; D8 धनुर्वासीव्यदीर्यत Cd cites अस्यत° (as in text) —c) Dn1 श्रम तु चागमद्द्रोणस्; D4 अप्रमत्तो भवेद्द्रोणो —d) D4 7. 8 यतो, T G1 3–5 M यथा; G2 भवेन् (for ततो) K (except K5) मोहम् (for मृत्युम्)

3 B4 om 3 (cf v l 1). —a) K1. 2 4 D1 3 वा; B1 Dn तु (for नु). —b) Ś1 D4 6 7 दुष्प्रधर्षण (D6 °र्षिण) —c) K5 किरंत° शर; Dc1 M3–5 किरंतमिव (for किरन्तमिषु) T G2–4 सर्वांस्तान्.

4 B4 om. 4 (cf. v l 1). —a) T2 G3 क्षिप्रहर्षं (for °हस्त) K (except K5) D1 द्विजन्मानं (for °श्रेष्ठं). —b) Ś1 किरन्तमिषुसंचयान् —c) D4 नादम्; Ca d दान्तम् (as in text). —d) K1 G3 4 अत्र (G3. 4 अस्त्रे) युद्धे च, K4 D1 M3 मत्रयुद्धे च; K5 B (B4 om.) Dc1 D6 अस्त्रयुद्धेषु, Dn1 G1 M1 2. 5 मत्रे युद्धे च, Dn2 D3 शस्त्रयुद्धेषु (for अस्त्रयुद्धे च).

5 a) Dc1 [s]प्यवधीद्; Dn2 [s]न्वधीद्, S न्यहनद् (for न्यवधीद्) —b) Dn1 G3 4 दृष्ट्वा (for दिष्ट्या) K1 lacuna for स वरमच्युतम् K2 G5 प (G5 न)रमच्युत (for वरम°) K3 दृष्टा वा नरम्, B D2 6 दिव्यास्त्रधरम्, Dc1 D1 हृष्वस्त्रधरम्; Dn2 D3 दिव्यास्त्रवरम्; D4 7 8 दृष्टद्युम्नस्तम्; D5 Cd ईश्वा(Cd हृष्वा)स्त्रधरम्; T G1 2 M हृष्वास्त्र(G1 M1–3 °प)रम्

कुर्वाणं दारुणं कर्म रणे यत्तं महारथम् ॥ ५
व्यक्तं दिष्टं हि बलवत्पौरुषादिति मे मतिः ।
यद्द्रोणो निहतः शूरः पार्षतेन महात्मना ॥ ६
अस्त्रं चतुर्विधं वीरे यस्मिन्नासीत्प्रतिष्ठितम् ।
तमिष्वस्त्रवराचार्यं द्रोणं शंससि मे हतम् ॥ ७
श्रुत्वा हतं रुक्मरथं वैयाघ्रपरिवारणम् ।
जातरूपपरिष्कारं नाद्य शोकमपानुदे ॥ ८
न नूनं परदुःखेन कश्चिन्म्रियति संजय ।
यत्र द्रोणमहं श्रुत्वा हतं जीवामि न म्रिये ॥ ९
अश्मसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।
यच्छ्रुत्वा निहतं द्रोणं शतधा न विदीर्यते ॥ १०
ब्राह्मे वेदे तथेष्वस्त्रे यमुपासन्गुणार्थिनः ।
ब्राह्मणा राजपुत्राश्च स कथं मृत्युना हृतः ॥ ११
शोषणं सागरस्येव मेरोरिव विसर्पणम् ।

(for दिष्ट्या स वरम्) — Ś1 K1–4 D1 om 5cd T1 (first time) repeats 5cd after 7ab — c) G2 दुष्कर (for दारुणं) — d) D2 महाव्रतं, S (except G6) बल (for °रथम्)

6 a) K (except K5) D1 नित्यं (for व्यक्तं) B (except B1) Dc1 D5 6 हि दैवं; Dn2 हि दिष्टं (by transp), D4 दृष्टं हि Cd cites दिष्टं (as in text) Dn1 बलवान् — After 6ab, D4 reads 9cd for the first time, repeating it in its proper place D4 om 6cd — c) K1 निहित S यत्र द्रोणो हत शूर — d) K5 B1 2 (marg also as in text) 4 (marg) Dc1 Dn1 D2 5 8 T G2–4 दुरात्मना; D8 महाबल (for महात्मना)

7 S repeats 7 after 34 — a) Dn2 T2 G2–5 (last five first time) शस्त्र; Cv अस्त्र (as in text) T G2–5 (all first time) Cv शूरे (for वीरे) S (second time) अस्त्र चतुष्पात्सकलं B3 S नित्य (for आसीत्) — After 7ab, T1 (first time) repeats 5cd — c) K5 समस्त्यस्त्र, T (both times) G1 (second time) 2–5 (all both times) M (second time) तमिष्वास (for तमिष्वस्त्र) K3 B (B2 marg also as in text) Dc1 Dn D1, 2 धराचार्यं, D4 7 विदां वर्यं; D8 विदां वीर्यं; G1 5 (both first time) पराचार्यं, G1 M1 2 (all second time) महावीर्यं (for °वराचार्यं) — d) S (second time) द्रोण जघ्नु कथं रथा

8 a) D2 रौक्मरथ — b) K1 परिवारिणं, B Dc1 D2 °वारित; M3 4 वारण; Ca d °वारणम् (as in text) — D4 reads 8cd twice — c) K4 Dn1 D3 4 (both times) 6–8 Cd परिस्कार, B2–5 Dc1 शिरस्त्राण (for °परिष्कारं) — d) Dn2 D8 6 दुःखम् (for शोकम्) K (except K5) D1 2 6 उपानुदे, B (except B1) त्यजाम्यहं; Dc1 Dn D2 उपाददे; D5 उपद्रवे (for अपानुदे) D4 (both times) नाप्यशोकेन नुदेत, D1 2 नाद्य शोको न मां नु (D8 न नेन

6

9 a) D8 ननु त (for न नूनं) Dn1 दोषेण (for दुःखेन) Ś1 K1–4 D1 नून परमदुःखे न, K6 D2 5 न नून म्रियते कश्चित् — b) D4 G6 कश्चिन् (for कश्चिन्) K4 म्रियते; G2 युज्यति (for म्रियति) K3 B Dc1 Dn1 म्रियते कोपि (Dn1 चापि) K6 D2 5 परदुःखेन संजय — Dc1 repeats 9cd after line 1 of 53* D4 reads 9cd for the first time after 6ab — c) K6 D2 5 यतो, Dn1 यश्च (for यत्र) Dc1 (second time) Dn1 G5 हत, T G2 4 रणे (for अह) D4 (second time) द्रोणवध (for °मह) — d) Dn1 अह (for हतं) D4 (first time) जीवति (for जीवामि) K6 D6 नो म्रिये, B1 मन्युना, B2–5 Dc1 (both times) Dn1 D8 6 Ca d मदमाक्; D4 (both times) 7 8 संजय (for न म्रिये) — After 9, B Dc1 ins

53* दैवमेव पर मन्ये न सुनीत न पौरुषम् ।
मदीयो नायको यत्र गुणश्रेष्ठो हत परै ।

[After line 1, Dc1 repeats 9cd — Dc1 om line 2]

10 b) B3 T G2–5 transp हृदय and सुदृढ B2 हृदयं मम संजय — c) T G3 4 श्रुत्वाय, G1 M1, 2 4 5 श्रुत्वा यन् (M4 तन्) (by transp), G2 श्रुत्वा तु, G5 श्रुत्वेम M3 श्रुत्वाय सुदृढ द्रोण — d) T G2–4 शतधेद D6 विशीर्यति, T G2 3 न दीर्यते, G5 च दीर्यते (for विदीर्यते)

11 a) Ś1 ब्राह्मवेदे, B Dc1 Dn2 D3 6 ब्राह्मे दैवे (for ब्राह्मे वेदे) Dn2 तथान्यास्त्रे — b) D4 7 समुपासन् (for यमुपा) — d) K2 3 B Dc1 D1 2 S (except G2–5) हत (for हृत) D4 स कथं मृत्युमश्नुते, D7 8 °मी(D8 °मे)यिवान् — After 11, D4 reads for the first time 13cd, repeating it in its proper place

12 b) B1 2 Dc1 S मेरो पर्यसन यथा, B3 4 मेरो पप्रसनं यथा Cd cites पर्यसन — c) G1 M1 2 पातम

पतनं भास्करस्येव न मृष्ये द्रोणपातनम् ॥ १२
दृप्तानां प्रतिषेद्धासीद्धार्मिकानां च रक्षिता ।
योऽत्याक्षीत्कृपणस्यार्थे प्राणानपि परंतपः ॥ १३
मन्दानां मम पुत्राणां जयाशा यस्य विक्रमे ।
बृहस्पत्युशनस्तुल्यो बुद्ध्या स निहतः कथम् ॥ १४
ते च शोणा बृहन्तोऽश्वाः सैन्धवा हेममालिनः ।
रथे वातजवा युक्ताः सर्वशब्दातिगा रणे ॥ १५
बलिनो घोषिणो दान्ताः सैन्धवाः साधुवाहिनः ।
दृढाः संग्राममध्येषु कच्चिदासन्न विह्वलाः ॥ १६
करिणां बृंहतां युद्धे शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् ।
ज्याक्षेपशरवर्षाणां शस्त्राणां च सहिष्णवः ॥ १७
आशंसन्तः पराञ्जेतुं जितश्वासा जितव्यथाः ।
हयाः प्रजविताः शीघ्रा भारद्वाजरथोद्वहाः ॥ १८
ते स्म रुक्मरथे युक्ता नरवीरसमाहिताः ।

(for पतनं) — ^{d}) K3 मृष्येद्, K4 D8 मृषे, Cd सहे (for मृष्ये) Dn2 द्रोणघातन

13 ^{a}) B Dc1 Dn2 D3 6 T G2–5 M3 दुष्टानां (for दृप्तानां) T G2–5 प्रतिरो(G2 °यो)द्धासीद् (for प्रतिषेद्धासीद्) — ^{b}) B Dc1 Dn2 D2 3 5 6 S धार्मिकाणां T G3–5 तु (for च) Ś1 रक्षणे; K2–4 D1 रक्षक° (for रक्षिता) — D4 reads 13^{cd} for the first time after 11 — ^{c}) B1–3 5 Dc1 योऽहासीत्, D4 (first time) **पक्षी, D6 योत्यार्थी, S अत्याक्षीत् (for योऽत्याक्षीत्) B4 कृपणार्थाय, B5 मत्सुतस्यार्थे, T G2–4 स नृपस्यार्थे (for कृपणस्यार्थे) — ^{d}) D4 (first time) ईयिवान्, D4 (second time) 5 8 परतप, T G2–5 सुदुस्त्यजान् (for परतप°)

14 ^{b}) Dn1 यत्र विद्यते, D4 7 8 शर्म वर्म च, D6 यत्र विक्रमे (for यस्य विक्रमे) — ^{c}) D2 5 °स्युशन° कल्पो, M3 4 °स्युशनसोस्तुल्यो (hypermetric) — ^{d}) K1 3 4 द्रोण (for बुद्ध्या) K1 निह्नित° — After 14, T G2–5 ins

54* गुणानां सर्वयोधानां स्थितिरासीन्महाद्युति ।
यं मृत्युर्वशगस्तिष्ठेत्स कथ मृत्युना हत ।

15 ^{a}) T G2 4 5 हि (for च) Dn1 शूरा (for शोणा) — ^{b}) Dn2 D3 6 सदा वै (for सैन्धवा) B Dc1 S छन्ना जालैर्हिरण्मयै — ^{c}) G1 M शूरा (for रथे). B1 D3 8 वायुजवा, D6 वाणजवा (for वात जवा) — ^{d}) K3 B Dc1 D3 -शस्त्रातिगा, Dn1 सत्त्वातिगा, Ca d -शब्दातिगा (as in text) S (except G2 5) सर्वशब्दा(G1 °स्त्रा)तिपातिन°

16 ^{a}) Dc1 वाजिनो (for बलिनो) B1 D2 हेषिणो, Dn2 Cd शुष्मिणो, D5 घोणिनो (for घोषिणो) — ^{c}) D1 दृष्ट्वा (for दृढा°) Dn2 D4 7 8 S (except G5) संग्राममध्ये तु (for °मध्येषु) — ^{d}) K4 कश्चिन्, Dc1 D4 5 क्वचिद् (for कच्चिद्) K4 G4 विह्वल°.

17 ^{a}) Ś1 Dc1 बृहतां, K1–3 बृंहितं (for बृंहतां) S वारणारव(G1 M °पार, G5 °वर)गा युद्धे. — ^{b}) K4 -निस्वनै°; K5 Dn1 नि°स्वनां; B1–3 Dc1 Dn2 D4–6 8 निस्वनान्, B4 5 D3 नि स्वनान्; Dn1 (also) नि स्वने; D2 -निस्वनात्, D7 निश्रितान्, S घोषिण (for -निस्वनम्) — ^{c}) Ś1 K3 D1 पतन, K1 2 laouna, K4 यत्तने; K5 आक्षेप, D2 5 व्याक्षेप, D4 व्याक्षेप (for ज्याक्षेप) Dn2 D6 -शरवर्षाणि — ^{d}) K5 D5 अस्त्राणा, T G3 4 मुख्याना, G1 M उक्तानां, G2 शस्त्रानां, G5 मुखानां (for शस्त्राणा) B2 प्रशक्तानां सहिष्णव°

18 ^{a}) K5 D4 7 8 आशसंसे (for °सन्त) Dc1 D7 पर जेतु, D4 पराजेतु — ^{b}) Dn2 D3 6 जिताश्वासा, G3–5 जिताश्वासा (for जितश्वासा) B1 जित श्रमा°, D4 7 8 गतव्यथा° (for जितव्यथा) — G5 om. (hapl) 18^{c}–19^{b} — ^{c}) Ś1 K3 B Dc1 D6 S (G5 om) Cv पराजि(Ś1 °वि)ता, D4 प्रव्रजिता° (for प्रजविता°) Ś1 K1, 2 4 B5 Dn2 D1, 6 8 Cv शीघ्र (for शीघ्रा) D8 हया° पराजिताश्चैव — ^{d}) Ś1 K1 4 महारथ (for भारद्वाज) K1 -रथोद्वह°, K5 -रथोन्विता, Dn1 रथोद्धता°, D5 रथोचिता (for रथोद्वहा°)

19 G5 om. 19^{ab} (cf v l 18) — ^{a}) K5 D5 तस्मिन्; D7 8 तेन, S (G5 om) ते च (for ते स्म) Ś1 रुक्मरथ — ^{b}) K2 -समाहित, D5 समाहता°; S (G5 om.) समास्थिता (for समाहिता°) — ^{c}) Ś1 (marg) K1 नात्यतरंस्, Dc1 Cd नाभ्यभवस्, Dn2 नात्यचरस् (for नाभ्यतरस्) D3 त्राता (for तात) D4 7 कथं नात्यतरन्ते वै (D7 °त्राता), S कथ नास्य(T G3 4 °स्य)चरञ्शीघ्र — T G1–4 M ins after 19 G5 after 20^{ab}

55* स तु रुक्मरथ दृष्ट्वा विद्रवन्ति स्म शत्रव° ।
दिव्यमस्त्र विकुर्वाण सगता° सर्वत° परे ।
[(L 1) M1 2 किं (for स) G5 कास्तत्र कुरुथ दृष्ट्वा

कथं नाभ्यतरस्तात पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ १९
जातरूपपरिष्कारमास्थाय रथमुत्तमम् ।
भारद्वाजः किमकरोच्छूरः संक्रन्दनो युधि ॥ २०
विद्यां यस्योपजीवन्ति सर्वलोकधनुर्भृतः ।
स सत्यसंधो बलवान्द्रोणः किमकरोद्युधि ॥ २१
दिवि शक्रमिव श्रेष्ठं महामात्रं धनुर्भृताम् ।
के नु तं रौद्रकर्माणं युद्धे प्रत्युद्ययू रथाः ॥ २२
ननु रुक्मरथं दृष्ट्वा प्रद्रवन्ति स्म पाण्डवाः ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं सेनां क्षिण्वन्तमव्ययम् ॥ २३
उताहो सर्वसैन्येन धर्मराजः सहानुजः ।
पाञ्चाल्यप्रग्रहो द्रोणं सर्वतः समवारयत् ॥ २४
नूनमावारयत्पार्थो रथिनोऽन्यानजिह्मगैः ।
ततो द्रोणं समारोहत्पार्षतः पापकर्मकृत् ॥ २५
न ह्यन्यं परिपश्यामि वधे कंचन शुष्मिणः ।
धृष्टद्युम्नादृते रौद्रात्पाल्यमानात्किरीटिना ॥ २६
तैर्वृतः सर्वतः शूरैः पाञ्चाल्यापसदस्ततः ।

(for the prior half) G1 M शस्त्रवा, G6 सर्वश (for शस्त्रव°) — G5 om line 2 — (L 2) G1 M1-4 विकुर्वाणा (for °र्वाण) G1 M सहिता (for सगता)]

20 a) K (except K3) Dn D1 3 4 6 8 परिस्कारम् (for °ष्कारम्) — b) S (except G5) मास्थितो (for मास्थाय) B5 D3 5 रथसत्तमं (for °मुत्तमम्) — After 20ab, G5 ins 55* — d) G5 सक्रदतो Ca d cite शूरसक्रन्दन° T G3 4 यथा (for युधि) K1 शूरा संकुद्धनो युधि

21 D5 om (hapl) 21 — a) K4 B4 विद्या (for विद्यां) T G2-5 विद्यास्त्र(G3 °स्त्रव; G4 °स्त्र)स्योपजीवंति — b) B3 5 D4 G1 M सर्वलोके; Dn1 D7 8 सर्वे लोका (D7 लोके; D8 लोक) (for सर्वलोक) K3 B Dc1 धनुर्धरा°; D4 °घ्मत° (for °र्भृत°)

22 a) B1 श्रेष्ठ सर्वे, B3 m (orig as in text) Dc1 Dn2 महात्मानं; D8 महामत्रं, Cd महामात्र (as in text) K1, 2 4 B1 D1 धनुष्मतां; Dc1 °र्भृतं (for °र्भृताम्) — c) B1 क्षिन्वंत; B4 के न त, Dn1 के नु ते; Dn2 D6 7 S (except G3 5) के नु तं, D5 किं नु तं (for के नु तं) Ś1 रौद्रकर्माणो — d) Ś1 रणे (for युद्धे) K2 प्रत्युदियू (for प्रत्युद्ययू)

23 a) B3 कथं, Dn2 D3 6 तं नु; T G2 3 5 के नु; G1 M के त; G4 ते (submetric) (for ननु) — b) K B (except B3) Dn D1-3 5 6 T G2 3 प्राद्रवंति; G1 3 4 M विद्रवंति (for प्रद्रवन्ति) D8 साश्वसारथिप्रद्रवा° — c) Dn2 दिव्यशस्त्रं B5 Dn2 D8 6 प्रकुर्वाण (for विकुर्वाण) — Ś1 K1-3 om (hapl) 23d-24c — d) D3 छिन्दन्तम्; D6 छिंदंतम्; Cd क्षिण्वन्तम् (as in text) T G2 M3-5 अव्ययां (for अव्ययम्) K4 D1 सर्वत समवारयन्, B (except B4) Dc1 रणे तस्मिन्महाबलं; G4 सेनां क्षीवंतमव्ययां.

24 Ś1 K1-3 om 24abc (cf v l 23) S repeats 24ab after 26 — b) K5 D5 सहानुग (for °नुज°) — G5 om 24c-27b — c) D1 पचाल्य, S (G5 om) पांचाल (G1 M1 2 °ल) B5 पांचाल प्रयतो द्रोण Ca d cite पाञ्चजन्यप्रग्रह Cv पाञ्चाल्यग्राहको द्रोण° — d) K4 5 B Dc1 Dn2 G4 पर्यवारयत्, Dn1 D8 6 T G2 पर्यवारयन्, G1, 3 M प्रत्यवारयत् (M1 2 °यन्) (for समवारयत्)

25 G5 om 25 (cf v l 24). — c) Dn1 D1 7 8 समहरत्; S (G5 om) तदारो(G1 °रो)हसीत् (for समारोहत्) — d) K2 पार्श्वत° (for पार्षत) S (except M8, G5 om) क्रूर (for पाप)

26 G5 om 26 (cf v l 24) — a) B4 D2 ह्यह; B5 हित (for ह्यन्य) D5 नाहमन्य प्रपश्यामि; G2 न परेषु च पश्यामि — b) K5 Dn1 D4 वध; D7 8 वध (for वधे) Ś1 K1-3 कांचन; K5 किंचन; D2 कनतु, D4 किंचिन्न (for कचन) S (G5 om) हतार तस्य शुष्मिण° — c) B3 वीरात्; D4 द्रोणात् (sic), S (G5 om) पापात् (for रौद्रात्) — After 26, S repeats 24ab, while S (except G3, G5 om) ins

56* उत्सृज्य सर्वसैन्यानि द्रोणमेवाभिदुद्रुवे ।

[G1 M द्रोणमेकमभिद्रवन् (M3 4 °वत्) (for the post half)]

27 G5 om 27ab (cf v l 24) — a) D4 वृत; D6 वृत्त (for वृत') B4 5 शूर; S (G5 om) क्षुद्रै° (for शूरै) — b) K4 D1 तथा; D2 5 तत (for तत°) K3 पचाल्यापसदस्तत; K8 Dn2 D6 पांचाल्यापसदै(K8 °सद)स्तत°; S (G5 om) पांचालापश(G3 4 °स)दैस्तथा (G2 4 °दा) Cd cites अपसद° — c) K2 4 Dc1 Dn2 D6 कैकेयैश; K5 B3 Dn1 D6 4 7 8 M8 कैकयैश्च (for केकयैश्च) K1 चेदिकानूपैर; G1 3 4

केकयैश्चेदिकारूषैर्मत्स्यैरन्यैश्च भूमिपैः ॥ २७
व्याकुलीकृतमाचार्यं पिपीलैरुरगं यथा ।
कर्मण्यसुकरे सक्तं जघानेति मतिर्मम ॥ २८
योऽधीत्य चतुरो वेदान्सर्वानाख्यानपञ्चमान् ।
ब्राह्मणानां प्रतिष्ठासीत्स्रोतसामिव सागरः ।
स कथं ब्राह्मणो वृद्धः शस्त्रेण वधमाप्तवान् ॥ २९
अमर्षणो मर्षितवान्क्लिश्यमानः सदा मया ।
अनर्हमाणः कौन्तेयः कर्मणस्तस्य तत्फलम् ॥ ३०
यस्य कर्मानुजीवन्ति लोके सर्वधनुर्भृतः ।
स सत्यसंधः सुकृती श्रीकामैर्निहतः कथम् ॥ ३१
दिवि शक्र इव श्रेष्ठो महासत्त्वो महाबलः ।
स कथं निहतः पार्थैः क्षुद्रमत्स्यैर्यथा तिमिः ॥ ३२
क्षिप्रहस्तश्च बलवान्दृढधन्वारिमर्दनः ।
न यस्य जीविताकाङ्क्षी विषयं प्राप्य जीवति ॥ ३३

M °कारूशैर् (for °कारूषैर्) — d) S (except G5 M1 2) मात्स्यैर्, D8 च बहु (for अन्यैश्च). Ś1 K1 2 मत्स्यसैन्यैश्च भूमिपै

28 G5 damaged — a) T G2–4 व्याकुलीभूतम् (for °कृतम्). — c) K1 Dn1 D4 मुक्त, K4 शक्ते, D1 सक्ते, S (G5 damaged) युक्त (for सक्त) — d) S (G5 damaged) जघानैक सहायवान्

29 a) Ś1 K1 8 योधीते (for योऽधीत्य) — b) K8 B Dc1 D2 M1 2 Cv सांगान्; K5 धर्मान्, G8 सख्यान् (for सर्वान्) — d) M4 (inf lin as in text) पारग (for सागर). — After 29cd, N (Ś2 missing) ins

57* क्षत्र च ब्रह्म चैवेह योऽन्वतिष्ठत्परंतप ।

[K6 क्षत्र स्व; B1 2 5 D5 क्षात्र च, Dn1 कृत च (for क्षत्र च) D4 ब्रह्म क्षत्र च (for क्षत्र च ब्रह्म) K5 B4 [ऽ]भ्यतिष्ठत् (for ऽन्वति°) B (except B4) Dc1 यस्मिन्विद्याश्च संश्रिता (for the posterior half)]

On the other hand, S ins after 29cd

58* दस्यूनां प्रतिषेद्धा च चक्षुरासीदचक्षुषाम् ।
अमर्षी चावलिप्तेषु धार्मिकेषु च धार्मिक ।

[Cf 13 —(L 1) G1 M प्रतिषेद्धासीच्, G2 प्रतिष्ठासीच् (for °षेद्धा च)]

30 a) K1–4 D1 2 4 6 G2 अमर्षिणो, K5 °र्षणां, B1 2 4 Dn1 D3 7 8 °र्षिणा, D5 °र्षितो, Cd v °र्षणो (as in text) — b) Ś1 K B2 m (orig as in text) 8 4 Dn1 D1–5 8 G2 क्लिश्यमानान् (B8 D8 °ना), D7 क्लेश्यमानान् (for क्लिश्यमान) B8 Dn1 मया सदा (by transp), D8 महायुवान्; S मयासकृत् (M8 मया सह) — c) Ś1 K B1 Dn D1–3 अनर्हमाणान् (Dn2 °माना, D2, 8 °मानान्; D6 7 °माना); Dc1 असमर्षमाण°. Ś1 K B1 8 Dc1 Dn1 D1–6 8 G5 कौंतेयान्, D7 क्षौंतेयान्, G2 कौंतेयै (for कौन्तेय) ❀ Ca d अनर्हमान अनर्हो मानो यस्य । ❀ — d) Ś1 अर्हतस् (for कर्मणस्) Ca d cite कर्मण

31 a) Ś1 K1 4 कर्मोप, D4 7 8 शिल्पेन (for कर्मानु-) S -वर्तते (for -जीवन्ति) — b) G5 लोक. (for लोके) — c) G1 M धृतिमान् (for सुकृती) T G2–5 सत्यसंध° सत्यधृति° — d) M4 5 परै (for कथम्). T G2–5 श्रीकामै स कथ हत, M8 श्रिया मे निहत° परै

32 b) B (except B5) महारथ° (for °बल). — c) K8 transp स and कथ — d) S transp. यथा and तिमि

33 a) Dn2 भगवान् (for बलवान्) D6 क्षिप्र हृतश्च भगवान् (sic), S क्षिप्रहस्तो महाबाहुर् — b) T G1–8 M दृढवर्मारिवर्मभि (T G2 °भृ)त्, G1 5 दृढवर्माणि (G5 °कर्मारि) वर्मभृत् (G5 °हृत्) — After 33ab, D4 7 ins

59* वा कथ निहत पार्थै रणे ब्राह्मणपुंगव ।

[D4 स (for वा)]

— G1 M om 33cd — c) S (G1 M om) तस्य (for यस्य) K2 B8 4 D1 2 विजयाकाङ्क्षी (for जीविता°). — d) Ca d गोचर, Cv विषम (for विषय).

34 D8 om 34 K2 reads 34ab twice — a) K2 (first time) 8 य नो; K2 (second time) यं यो, K4 यद्धौ, D8 यौ द्वौ, G5 यद्वा (for य द्वौ) K4 D7 S जहतु (for जहत) K2 (first time) कर्णौ; K2 (second time) शब्दो, K8 कर्णौ (for शब्दौ) — b) S जीवनार्ह (for °मान) Ś1 K (K2 both times) Dn1 D1 4 6 7 कथचन (for कदाचन) — c) Ś1 K1 2 ब्रह्मा च, K4 ब्राह्म च, K5 D1 6 7 ब्राह्मश्च; D2 8 ब्रह्मणो; D4 ब्राह्मणश्च (hypermetric) (for ब्राह्मश्च) — d) T G1–5 ज्याशब्दश्च; G1 M धनुर्घोषो (for ज्याघो

यं द्वौ न जहतः शब्दौ जीवमानं कदाचन ।
ब्राह्मश्च वेदकामानां ज्याघोषश्च धनुर्भृताम् ॥ ३४
नाहं मृष्ये हतं द्रोणं सिंहद्विरदविक्रमम् ।
कथं संजय दुर्धर्षमनाधृष्ययशोबलम् ॥ ३५

केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं सव्यं के च महात्मनः ।
पुरस्तात्के च वीरस्य युध्यमानस्य संयुगे ॥ ३६
के च तत्र तनुं त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् ।
द्रोणस्य समरे वीराः केऽकुर्वन्त परां धृतिम् ॥ ३७

पश्च) D (except Do1 D1 5, D8 om) T G2-धनुष्मतां (for धनुर्भृताम्) — After 34, N (Ś missing) ins

60* अदीन पुरुषव्याघ्र ह्रीमन्तमपराजितम् ।

[K1 अधीत (for अदीन) D2 5 om the post half]

On the other hand, S repeats 7 after 34

35 D2 5 om from नाह up to सिंह (in 35b) — a) S Cd मन्ये, Ca मृष्ये (as in text) — b) S स हि लोकमयोत्स्यत — c) S को हि शक्तो (G1 M4 शक्तो) रणे जेतुम् — d) K1 अनावृष्यं, K2 'वृष्यं; K4 Do1 D1 8 'घृष्यं; Dn2 अप्रधृष्य ; D6 अप्रहृष्य (for अनाधृष्य) K1-4 D1 2 महाबल, D8 यथाबल (for यशोबलम्) — N (Ś1 missing) ins after 35 T2 after 37ab

61* पश्यतां पुरुषेन्द्राणा समरे पार्थतोऽवधीत् ।
के पुरस्तादयुध्यन्त रक्षन्तो द्रोणमन्तिकात् ।
के तु पश्चादवर्तन्त गच्छतो दुर्गमा गतिम् ।

[T2 om lines 1-2 — (L 1) B5 समुखे (for समरे) — (L 2) K1 3 4 lacuna, K2 D1 गच्छत दुर्लभां गतिं (for the post half) — K2 D1 om line 3 — (L 3) K1 3 4 om the prior half B4 के च, Do1 Dn D8 T2 के तु, D4 7 8 के त (for के तु) B1 अयुध्यत (for अवर्तन्त) Do1 गच्छतो, D6 गच्छत (for गच्छतो) Ś1 K1 4 5 D2 3 5 8 गच्छत (K5 D2 'तो) दुर्लभां गतिं, B5 गच्छतो दुर्गतिं गतिं; T2 गच्छतां दुर्लभां गतिं]

On the other hand, S (T2 continuing) ins after 35

62* ब्रह्मकल्पोऽभवद्ब्राह्मे क्षात्रे नारायणोपम ।
ब्रह्मक्षत्रे च यस्यास्तां यशो स्थाणोरिवाखिले ।
सर्वान्हि मामकान्युद्धे सहाश्वरथकुञ्जरान् ।
युधिष्ठिरस्य तपसा हतान्मन्यामहे कुरून् ।

[(L 1) T G2-5 भवेद्ब्राह्मे — (L 2) G2 M3 ब्रह्म क्षेत्रे G1 M [अ]खिल (for [अ]खिले) — (L 3) T G1 3 5 वीरान्; G4 वीरा (for युद्धे) — (L 4) G5 भूतान् (for हताम्)]

36 a) B1 कक्ष (for चक्र) — b) B1 नु (for च) S के सव्य के च पृष्ठत

37 a) T G3 4 के तु, G2 5 के नु (for के च) Ś1 K1-4 D1 4 7 8 G5 M3-5 तनूस्, K5 D2 धनुस्, Do1 D3 G1 M1 2 तनू, Dn1 तनुस् (for तनुं) — After 37ab, T2 ins 61* — c) G1 M शूरा, Cv वीरा (as in text) — d) D1 lacuna for के K5 B5 कुर्वंति; B2 [ऽ]कुर्वंश्च (for ऽकुर्वन्त) K5 B1 Dn1 D5 परां गतिं, G2 5 पराजित (for परां धृतिम्) Cv क कुर्वीति (sic !) परा गतिं — After 37, N (Ś1 missing) ins

63* कच्चिन्नैन भयान्मन्दा क्षत्रिया व्यजहन्रणे ।
रक्षितारस्तत शून्ये कच्चिन्नैको हत परै ।
न स पृष्ठमरेस्त्रासाद्रणे शौर्यात्प्रदर्शयेत् ।
परामप्यापद प्राप्य स कथ निहत परै ।

[(L 1) Ś1 K1, 2 5 D1 केचिन्नैन, B1 कच्चिन्नैव, B3 8 Do1 कच्चिन्वैन, B5 कच्चिन्मृन, D5 कच्चिन्नैव, D6 केचिन्नैव (for कच्चिन्नैन) Dn1 तस्य ह्या (for नैन भयान्) Ś1 K1 2 4 D1 व्यजयन्; B Do1 विजह्रु; D8 व्यहरस (for व्यजहन्) — (L 2) K1 रक्षितारास् K5 तथा (for तत) Ś1 शून्या ; K1-3 D1 शूरा , K4 सूरा (for शून्ये) K5 काश्चिन्नैको, Dn1 कच्चित्स्वेको, D2 कच्चित्नैनं; D5 कचिच्चैको (for कच्चिन्नैको) K1-4 D1 केचिन्नैके हता परै (D1 'रे) (for the post half) — After line 2, D4 7 8 ins

64* य स देवान्सगन्धर्वान्सयक्षोरगराक्षसान् ।
जेतुमुत्सहते द्रोण स कथ निहत परै ।

— D7 8 om. lines 3-4 — (L 3) K2 स , K5 Dn1 D2 5 च (for स) Ś1 K1-4 Dn1 D1 8 इह; K5 D5 अव , Dn2 D6 अति , D4 इव (for अरेस्) B1-4 न स (B3 च) पृष्ठमर(B1 'म)त्रासाद्, Do1 न स पृष्ठम-मित्राणां (for the prior half) Ś1 K1-3 Dn D1, 3 5 द्रोण ; K4 5 द्रोणे (for रणे) B2 शौर्ये; Cv शौर्यात् (as above) D4 द्रोणसूर्यात् (for रणे शौर्यात्) Ś1 K1 3 5 B5 Dn1 अ(K5 Dn1 प्र)दर्शयत् (B5 'येत्); K2 4 D1 अदर्शयम् (K4 'य) (for प्रदर्शयेत्) — (L 4) D4 पराम् (for पराम्). K5 अप्यापदां; Dn1 अथापद (for

एतदार्येण कर्तव्यं कृच्छ्रास्वापत्सु संजय ।
पराक्रमेद्यथाशक्त्या तच्च तस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ ३८

मुह्यते मे मनस्तात कथा तावन्निवर्त्यताम् ।
भूयस्तु लब्धसंज्ञस्त्वा परिप्रक्ष्यामि संजय ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

९

वैशंपायन उवाच ।
एवं पृष्ट्वा सूतपुत्रं हृच्छोकेनार्दितो भृशम् ।
जये निराशः पुत्राणां धृतराष्ट्रोऽपतत्क्षितौ ॥ १

तं विसंज्ञं निपतितं सिषिचुः परिचारकाः ।
जलेनात्यर्थशीतेन वीजन्तः पुण्यगन्धिना ॥ २
पतितं चैनमाज्ञाय समन्ताद्भरतस्त्रियः ।

अप्यापद) B3 4 प्राप्त (for प्राप्य) K3 B (except B1) D (except Dn2 D5) transp कथ and स. K5 निहित. Dn1 शरै ; D1 पर (for परै).]

38 G5 om 38 — b) G3 कृच्छ्रेषु (for कृच्छ्रासु) — cd) B1. 3 4 यथाशक्ति, B2 यथा शांतं (for यथा शक्त्या). S (G5 om) यथा(G1 M यथयथा , hypermetric)शक्ति च युध्येत द्विषद्भिः स्वांश्च पालयेत् (G3 °यन्). — T G1–4 M ins after 38, G5 after 37

65* कश्चिन्नैनं भयात्क्षुद्रा पार्थेभ्य प्रददू रणे ।
गोप्तृभिस्तै समुत्सृष्ट कच्चिन्नैष परैर्हत ।
धृष्टद्युम्ने हि पश्यामि निघ्नन्तमिव ब्राह्मणम् ।
वार्यमाणं रणे तात द्रौणिनामिततेजसा ।

[G5 om line 1 — (L. 1) T G2–4 कश्चिन्नैन G1 M प्रजहु (for प्रददू). — (L 2) G3 4 गोत्रभिस् (for गोप्तृभिस्) G1. 2 समुत्सृष्ट — (L 3) G1 M च, G5 प्र (for हि).]

39 a) K1–3 D1 दह्यते (for मुह्यते) D4 7 8 चैव (for तात) — b) K5 कथां, B1 Dn2 कथं (for कथा) D5 कथ्यता च, D6 कथं तात (for कथा तावन्) B1 G5 निवार्यता (for निवर्त्यताम्) D4 7 दह्यते मे मनो भृशं ; S (except G5) मा तावत्किंचिदुच्यतां — After 39ab, D4 7 8 ins

66* क्षणमेकमहं सूत न शक्ष्यामीति जल्पितुम् ।

— c) D4 7 8 च (for तु) K1 [अ]लब्ध (for लब्ध) B1 5 D2 -सज्ञ ; Dn1 -संज्ञास (for -संज्ञस) K5 B Dc1 Dn1 D2 7 त्वां, D3 तां ; S सन् (for त्वा) Dn2 D6 भूयस्त्वां लब्धसंज्ञत्वात् — d) K1. 2 B5 Dn Dn2 D3–4. 6. 8 G5 परिपृच्छामि ; K5 D5 °वक्ष्यामि (for °प्रक्ष्यामि).

Colophon Ś2 missing — *Sub parvan* B1 द्रोणाभिषेक — *Adhy name* Ś1 K1–3 Dn1 D1 धृतराष्ट्रप्रश्न°, K5 D2 5 धृतराष्ट्रचिंता, Dn2 D3 6 धृतराष्ट्रपरिदेवन (D3 °वेदन), D4 धृतराष्ट्रचिंताध्याय°, G1 M1. 2 धृतराष्ट्रशोक — *Adhy no* (figures, words or both) K2 3 B1 2 Dn1 D2 3 S 8 (*as* in text). — *Śloka no* Dc1 73

9

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v 1 7 1 1).

1 a) D4 उक्त्वा तु (hypermetric), D7 8 उक्त्वा (for पृष्ट्वा) — b) K5 तत् (for हृत्) D6 आवृतो (for अर्दितो) Dn1 D4 7 8 हृदि (Dn1 तस्थौ) शोकार्दितो भृशं — c) D4 7 8 आशां (D7 8 °शा) निराशी कृत्वा तु

2 a) D4 7 8 तु पतित (for निप°). — b) K4 5 B Dc1 Dn2 D1 2 T G2 3. 5 परिचारिका° (for °चारका) — c) B1 3 5 Dn1 D3 T G2–4 जलेनात्यतशीतेन, B2 (marg) व्यजनेनाप्यर्थं°. — d) K1 जीविता , K4 जीवंत , B4 5 Dc1 D2 G2 5 वीजन्त° ; Dn2 व्यजत°, D3 वीज्यत°, D4 जीवत , D5 वीज्यत, D6 वीज्य त, T G3 4 जीवंत° (for वीजन्त) B1–3 वीजयत (B3 °न्त) सुगंधिना

3 a) K5 B3 Dc1 Dn2 D4 5 7 8 चैवम् ; G1 M1 2 च तम्, G3 4 चैकम् (for चैनम्) B1 D2 आलोक्य ; D1 आस्थाय (for आज्ञाय) — b) T G3–5 समस्ता (for समन्ताद्). D4 रुदतस (for भरत) — c) K5 परिघोद्धु (for °वव्रुर्). K1 4 D1 महाराज ; K2 °राजन् ; B3 S °रमार्त (for °राजम्). — d) K1 स भृश ;

परिवव्रुर्महाराजमस्पृशंश्चैव पाणिभिः ॥ ३
उत्थाप्य चैनं शनकै राजानं पृथिवीतलात् ।
आसनं प्रापयामासुर्बाष्पकण्ठ्यो वराङ्गनाः ॥ ४
आसनं प्राप्य राजा तु मूर्छयाभिपरिप्लुतः ।
निश्चेष्टोऽतिष्ठत तदा वीज्यमानः समन्ततः ॥ ५
स लब्ध्वा शनकैः संज्ञां वेपमानो महीपतिः ।
पुनर्गावल्गणिं सूतं पर्यपृच्छद्यथातथम् ॥ ६
यत्तदुद्यन्निवादित्यो ज्योतिषा प्रणुदंस्तमः ।
आयादजातशत्रुर्वै कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ७
प्रभिन्नमिव मातङ्गं तथा क्रुद्धं तरस्विनम् ।
आसक्तमनसं दीप्तं प्रतिद्विरदघातिनम् ।
वाशितासंगमे यद्वदजय्यं प्रतियूथपैः ॥ ८
अति चान्यान्रणे योधान्वीरः पुरुषसत्तमः ।
यो ह्येको हि महाबाहुर्निर्दहेद्धोरचक्षुषा ।
कृत्स्नं दुर्योधनबलं धृतिमान्सत्यसंगरः ॥ ९
चक्षुर्हणं जये सक्तमिष्वासवररक्षितम् ।

$K_{3.4}$ B_5 सस्पृशश्च, $D_{4.7.8}$ पस्पृशुश्च (for अस्पृशश्च) B_4 चापि (for चैव) S (except G_2) सं($M_{1.2.5}$ अ) स्पृशत्यश्च पाणिभि॰

4 ^{a}) Dn_1 भूय॰ (for चैनं) — ^{b}) Dn_1 राजान भूमितो बलात् — $Ś_1$ om (hapl) 4^{cd} — ^{d}) B_2 अश्रुकंठा; T G_{2-4} M_{3-5} बाष्पकंठा, G_5 बाष्पकर्णा (for बाष्पकण्ठ्यो)

5 ^{a}) $D_{4.7.8}$ स (for तु) — ^{b}) K_5 [अ]ति, B_3 T_2 G_{3-5} तु; T_1 च (for [अ]भि) — K_4 om 5^c–6^c — ^{c}) $Ś_1$ $K_{1-3.5}$ Dn_1 D_5 [ऽ]चेष्टत (for ऽतिष्ठत) — ^{d}) D_6 वीक्ष्यमाण (for वीज्यमान॰) D_5 विमना सतत तत

6 K_4 om 6^{abc} (cf v. l 5) — ^{a}) K_5 D_5 तथा (for लब्ध्वा) — ^{b}) S मुहुर्मुहु॰ (for महीपति॰) — ^{c}) $Ś_1$ K_3 D_6 गावल्गनिं — ^{d}) $K_{1.2}$ यथाक्रम; D_4 यथा कथ, D_5 यथा तथा (for यथातथम्)

7 Before 7, all MSS (except $K_{1-3.5}$, $Ś_2$ missing) ins धृतराष्ट्र उवाच — ^{a}) $B_{1.2.3}$ (marg) $_4$ योसावुद्यन्; B_5 Do_1 D_2 $M_{4.5}$ य॰ स उद्यन्, Dn_1 यस्त्वोद्यन्, T G_{2-5} य॰ सदोद्यन् (for यत्तदुद्यन्) — ^{b}) K_1 Dn $D_{3.5.6}$ ज्योतिषां; S तेजसा (for ज्योतिषा) T G_{2-5} प्रणुदेत् (for ॰दंस्) B तापयन्समरे स्थित, $D_{4.7.8}$ वैश्वानरसमप्रभ॰ — ^{c}) K_4 D_2 T $G_{3.4}$ वा, K_3 Dn_1 $D_{4.7.8}$ $G_{1.5}$ M व॰ (for वै) B Do_1 D_6 अजातशत्रुमायांतं, Dn_2 D_2 आसीदजातशत्रु स ❀ Ca d यदायात् । यदि(7^c)त्यव्यय । य स इत्यर्थ॰ । ❀ — ^{d}) Dn_2 $D_{3.6}$ कथ (for कस्तं) K_4 Dn_2 D_2 T G_{2-4} द्रोणम् (for द्रोणाद्) — After 7, G_1 M read 25 for the first time, repeating it in its proper place

8 ^{b}) B_5 $D_{2.4.6-8}$ G_5 यथा (for तथा) T $G_{3.4}$ क्रोधात् (for क्रुद्ध) — ^{c}) $Ś_1$ K B_2 (marg, orig as in text) Dn_2 $D_{1.3.5.6}$ प्रसक्त; B_1 Do_1 T G_{2-5} असक्त (for आसक्त) D_1 वदन (for मनस) $Ś_1$ K $D_{5.6}$ T G_{2-5} M_{3-5} दृप्त; Dn_1 (marg) $_2$ $D_{1.2}$ दृप्ता; D_3 हृष्ट (for दीप्त) $D_{4.7.8}$ आसक्तमिव सरिंसिह (D_7 ससिंह) — ^{d}) K_3 B_5 गामिन; G_1 $M_{1.2}$ घट्टिन, M_{3-5} ॰घट्टन (for घातिनम्) Dn_2 $D_{2.6}$ मत्तद्विरदगामिन — ^{e}) $K_{4.5}$ B Do_1 Dn $D_{2-5.8}$ वासिता; D_7 वासिना, $M_{3.4}$ बाधिता (for वाशिता) K_5 D_5 यत्तम्, T G_{2-5} M_{3-5} यांतम्, G_1 $M_{1.2}$ सक्तम् (for यद्वद्) — ^{f}) K_1 अजय, $D_{3.6}$ अवार्यं, $D_{4.7.8}$ दुर्जय; D_5 अजेय (for अजय्य) G_1 $M_{1.2}$ मदोत्कटमिव द्विप, M_{3-5} वृत्त यूथपयूथपै॰

9 G_1 $M_{1.2}$ om 9^{ab} — ^{a}) K_4 प्रति च, B_1 अभि च; Do_1 M_{3-5} अतीव, D_3 अपि च, T G_{2-5} अतीत्य (for अति च) K_{1-3} अतिगान्यान्, B_4 निजघान; D_4 अचिन्यान् (sic) (for अति चान्यान्) B_{1-4} Do_1 S (G_1 $M_{1.2}$ om) वीरान् (for योधान्) B_5 Dn_2 $D_{3.6}$ अभिहन्या(B_5 ॰न्य)द्रणे धन्वी — ^{b}) $Ś_1$ K Dn $D_{1.6}$ वीर $Ś_1$ K Dn D_1 सत्तम, B_5 उत्तम; D_4 lacuna (for ॰सत्तम) G_2 द्रावयन्हति सत्तम॰ — ^{c}) $B_{1.3.4}$ D_3 S स (for यो) K_{1-4} D_2 वै, $D_{4.7.8}$ T G [ऽ]पि (for हि) B (except B_5) Dn_2 D_3 महाबाहुर्, $D_{4.7.8}$ ॰बुद्धिर् (for ॰बाहुर्) — ^{d}) $D_{4.7.8}$ दहेद्धोरेण चक्षुषा — D_5 om 9^c–10^c — ^{e}) Dn_2 रक्ष (for कृत्स्न) — ^{f}) D_4 धृतमान् K_1 सत्यसंगरा॰

10 K_4 om 10^a–12^a D_5 om. 10^{abc} (cf v l 9) — ^{a}) K_1 चक्षुर्हीनं, K_5 ॰हरं; D_7 ॰हंण, T $G_{3.4}$ ॰र्मंत; G_2 ॰ष्माण (for ॰हंण) B_1 युक्तम्; Do_1 Dn_2 $D_{1.6}$ चक्तम् (for सक्तम्) D_4 जयेत्युक्तम् (for जये सक्तम्) G_5 चक्षुपैराजयै सक्तम् (sic) — ^{b}) $Ś_1$ K (K_4 om) Dn_1 $D_{1.3}$ G_5 इष्वस्त्र (for इष्वास) B_2 वरधा

दान्तं बहुमतं लोके के शूराः पर्यवारयन् ॥ १०
के दुष्प्रधर्षं राजानमिष्वासवरमच्युतम् ।
समासेदुर्नरव्याघ्रं कौन्तेयं तत्र मामकाः ॥ ११
तरसैवाभिपत्याथ यो वै द्रोणमुपाद्रवत् ।
तं भीमसेनमायान्तं के शूराः पर्यवारयन् ॥ १२
यदायाज्जलदप्रख्यो रथः परमवीर्यवान् ।
पर्जन्य इव बीभत्सुस्तुमुलामशनिं सृजन् ॥ १३
ववर्ष शरवर्षाणि वर्षाणि मघवानिव ।
इषुसंबाधमाकाशं कुर्वन्कपिवरध्वजः ।
अवस्फूर्जन्दिशः सर्वास्तलनेमिस्वनेन च ॥ १४
चापविद्युत्प्रभो घोरो रथगुल्मबलाहकः ।
रथनेमिघोषस्तनितः शरशब्दातिबन्धुरः ॥ १५
रोषनिर्जितजीमूतो मनोऽभिप्रायशीघ्रगः ।
मर्मातिगो बाणधारस्तुमुलः शोणितोदकः ॥ १६

विनं, Dc1 -धररक्षितं, D2 -वररक्षिण, D4 -वरस**, T G3-5 परिरक्षित (for वररक्षितम्) B5 इष्वासधर मच्युत, Dn2 D3 इष्वस्त्र(Dn2 काष्टासु)वरमच्युतं — e) D2 दात; D4 वृत (for दान्त) G1 2 5 M transp बहुमत and लोके T G3 4 दांत लोके मत द्रोण — d) D3 शूरा के (by transp) B Dc1 Dn1 त(B5 स) मवारयन् (Dc1 °यत्) (for पर्यवारयन्) T1 G3 4 अन्य कस्तमपानुदत्, T2 G1 2 5 M कस्त द्रोणाद(G2 5 °णम)-पानुदत्.

11 K2 om (hapl) 11–12 K4 om. 11 (cf v l 10) — a) Dn1 दुष्प्रधृष्य, D5 दुष्प्रदर्षं (for दुष्प्रधर्षं) D5 महाराज (hypermetric) (for राजानम्) — b) Dn1 D2 3 7 8 इष्वस्त्र (for इष्वास) K5 B4. 5 Dn1 D2 5. 7 धरमच्युतं, B1 वरमुत्तम; B2 3 Dc1 धरमुत्तम, D6 -धररक्षित (for -वरमच्युतम्) — c) Dc1 समासेदुर, D3 समापेदुर् (for समासेदुर्) Dn1 नरव्याघ्रा — d) B1 यत्र; D3 अत्र; D6 अनु (for तत्र) S मदीया वै युधिष्ठिर

12 K2 om 12 (cf. v l 11) K4 om 12[a] (cf v l 10) — a) D4 त**व Ś1 B1 D2 T2 G2-4 [अ]भिपद्याथ, K1 D7 8 °पत्या च, B2 3 5 Dc1 °पत्याशु; B4 °पत्यास्तु (for °पत्याथ) D1 तरसेवाभिपन्वाथ — b) B (except B4) उपागमत्, G5 अपाद्रवत् (for उपाद्रवत्) Ś1 K1 3 Dc1 D1 4 7 8 धृतिमान्सत्यसंगर (K1 °संगरा, D1 °सागर) (= 9f), D5 युद्धे द्रोणमुपाद्रवन् — After 12[ab], Ś1 K1 3 4 B1 2 3 (last two marg) 5 Dc1 (marg) Dn2 D1. 3 6 ins

67* यः करोति महत्कर्म शत्रूणां वै महाबलः ।
महाकायो महोत्साहो नागायुतसमो बले ।

[(L 1) B1 3 यद; D5 lacuna (for य) D2 महाहवे (for °बल) — (L 2) D6 महामायो (for महोत्साहो) K4 D3. 6 बली (for बले)]

— d) B (except B5) Dc1 S वीरा (for शूरा)

13 G5 damaged — a) B1 यदियाज्; D1 7 8 यथा वै, S स यदा (for यदायाज्) Ś1 K4 5 Dn प (Ś1 Dn2 ज)वनप्रख्यो; K1-3 प्रवरप्रख्यो (K1 °क्षो), B3 D3 जलदप्र(B3 °प्रे)क्षो, D5 पवनिप्रख्यो (for जलदप्रख्यो) D3 6 यदायात्यचलप्रख्यो — b) K4 रथं; Dn2 D3 6 रथी (for रथ) T G1-4 M रथघोषेण; G5 रथघो** (for रथः परम) — d) Dn1 D5 3 तुमलाम् K3 4 B2 3 5 Dc1 Dn1 D1 5 3 T1 G2 5 अशनीं (for °निं) B5 इव, D2 5 स्रजन् (for सृ°) Dn2 D3 6 तुमुलाशनिमुत्सृजन्, D4 तु**मशनी सृजन्, M3-5 तुमुलाशनिनिस्वन

14 a) B Dc1 S विसृजन् (for ववर्ष) B (except B5) Dc1 Dn1 (marg) n2 D1 3 6 -जालानि (for वर्षाणि) — b) D2 7 lacuna, D5 ववर्ष (for वर्षाणि) D6 मघवानिव नित्यश; G5 वर्षाणीव पुरदर — N (Ś2 missing) T1 read 14[cd] after 18 — c) B1 व्यस्फूर्जंत; D6 अवस्फूर्यं, T G3 4 अवास्फूर्जन्; G2 5 अवासृजन् (for अवस्फूर्जन्) — f) K5 B5 D3 5 6 वै (for च). Dn2 तलाक्षेमिस्वनेन वै, G5 रथनेमि****

15 a) S महावेगो (M3 °गा) (for प्रभो घोरो) — b) T G2 4 5 M3 4 रथवृंद; G1 M1 2 5 रथवृद (for रथगुल्म) G4 M1 2 5 वलाहक — c) Hypermetric K1-3 रथानां घोषस्तनित, K4 5 B5 Dc1 Dn1 D1 2 5 स(D2 सु)नेमिघोष, Dn2 रथघोपनि, D3 रथनिर्घोष, D4 रथनेमिघोषांश्च (submetric), D6 रथनेमिश्वि[स्व]नो घोर; D7 8 रथनेमिघोषवांश्च, S नेमिस्वनाभिस्तनित — d) Ś1 शरशब्दोति Dn2 वधुर, D1 7 8 दुर्धर (for -बन्धुर) S क्षुर(G5 क्षुद्र; M3 पुर, M4 5 खुर)सघातनिस्वन

16 a) Ś1 K5 D5 G1 2 3 M रोषनिर्मि(Ś1 °र्दि)त; K1 घोषनिर्मित, Dn2 D3 6 T G3 4 रोषनिर्मुक्त-, D1 7 8 रोषनर्दित (for रोषनिर्जित) B (except B1) रोषानिलसमुद्धूतो — b) S सर्वग. — c) K B Dc1 Dn1

संप्लावयन्महीं सर्वां मानवैरास्तरंस्तदा ।
गदानिष्टनितो रौद्रो दुर्योधनकृतोद्यमः ॥ १७
युद्धेऽभ्यपिश्वद्विजयो गार्ध्रपत्रैः शिलाशितैः ।
गाण्डीवं धारयन्धीमान्कीदृशं वो मनस्तदा ॥ १८
कच्चिद्गाण्डीवशब्देन न प्रणश्यत वै बलम् ।
यद्वः स भैरवं कुर्वन्नर्जुनो भृशमभ्यगात् ॥ १९
कच्चिन्नापानुदद्द्रोणादिपुभिर्वो धनंजयः ।
वातो मेघानिवाविध्यन्प्रवाञ्शरवनानिलः ।

D2 G1 बाणधरस्, D4 °सारस्, T G2 4 क्षुराधारस, G3 क्षुरधारा (for बाणधारस्) G5 M मर्मातिगक्षुर ध(G5 M1 2 °धा)रस् —d) Do1 Dn1 D5 6 7 8 तुमल (for तुमुल) Do1 शोणितोदकै (for °दक)

17 a) B3 4 सपूरयन्, D4 स*तयन् (for सप्लावयन्) K (except K1) महीं सर्वा; B Do1 Dn2 D1 8 G1 2 5 M दिश सर्वा, Dn1 महीं कृत्स्ना (for महीं सर्वा) T G3 4 दिशश्च प्रदिश सर्वा —b) S (except G2) आस्तृणोत् (for आस्तरस्) K5 Dn1 D2 तथा, B Do1 Dn2 D3 4 6–8 S महीं, D5 यथा (for तदा) —c) Ś1 K B5 Dn D1–3, 5 6 गदानिस्त(K3 B5 °निस्व, K5 °स्यस्त-, Dn1 °सिस्त, D3 5 °मि°स्त)नितो रौद्रो; B1–4 Do1 भीमनिस्त(B1 4 °स्व)नितो रौद्रो; D4 7 8 पदातिस्तनिते रौद्रे —d) B Do1 Dn2 D3 4 6 7 पुरोगमान् (for कृतोद्यम) — For 17cd, S subst

68* गदासिविद्युत्कलिल शात्रवाणां भयकर ।

[G1 M विद्युत्को रौद्र, G5 °त्कलित (for °त्कलिल)]

18 a) K5 Dn1 D4 5 7, 8 यदा, D1 यद्वो (for युद्धे) Dn1 D5 [अ]भिर्षिचद् (for ऽभ्यपिश्वद्) K3 विजयं S युद्धेभिवर्षत्कौंतेयो —b) Ś1 K4 गार्ध्रपक्षै, K1 गाद्धपक्षै; K2 गाद्रपक्षै, D1 गार्द्धे पत्रै; D4 गार्द्धपत्रै; T1 G M गृध्रपत्रै (for गार्ध्रपत्रै). K5 B4 Dn1 D4 7 8 शिलासितै —c) K5 गांजीव D3 धारयत् T G2–5 धनुरादाय; G1 M धनुरायच्छत् (M2 °च्छन्) (for धारयन्धीमान्) —d) Ś1 K1, 2 कीदृशो Ś1 K1–3 वै (for वो) B1 तथा (for तदा) S क तदा प्रत्यय स्थित — After 18, N (Ś2 missing) T1 read 14cd Ś1 K B Do1 Dn D1–3 5 6 T2 ins after 14cd D4 7 after 20cd

69* यदायात्कथमासीद्वस्तदा पार्थं समीक्ष्य ह ।

[B1 D3 4 आसीत्तु, T1 आनीत्वा (for आसीद्वस्) D7 यदा*त्कथमासीद्वस् (for the prior half) Ś1 स न, K Dn D3, 5 मन, D6 तथा (for तदा) K5 समीक्ष्य ह, B1 3–5 Do1 अवे(B4 °पे)क्ष्य ह; B2 Dn1 D1 8 समीक्ष्य त, Dn2 D4, 6 समीक्ष्य तु, D7 समीक्षता (for समीक्ष्य ह) T1 मन सर्वं महीक्षितां (for the post half)]

19 D4 7 8 om 19a–20b —a) K1 2 D1 कश्चिद् K5 गांजीव —b) Dn1 om न K1, 2 4 वो (for वै) Ś1 प्रणश्येत वो, K3 D1 S प्रणश्यति मे (K3 D1 वै), B1–3 5 प्राणश्यत वै (B5 तद्) (for प्रणश्यत वै) K5 प्रणेष्यत्तस्य वै बल, D2 न प्रीणतस्तेन वै बलात् (hypermetric), D5 प्राणत्तस्य वै बलात् (submetric) —c) K5 G1–4 M यदा; Do1 युद्ध, T यथा (for यद्व) B5 सु; T1 च, T2 G1 3–5 M वो (for स) —d) G4 भयम् (for भृशम्) Ś1 K B1 5 Do1 D1 5 6 अन्वया(Ś1 D6 °गा)त्; B1–3 अभ्ययात्, Dn1 D2 अन्वियात्, Dn2 D3 मुचति; T G2–5 M3–5 अत्यगात् (for अभ्यगात्) — After 19, S reads 20cd

20 D4 7 8 om 20ab (of v l 19) —a) K1 2 कश्चिन् K1–4 द्रोणम्; B1 2 4 5 Dn2 D1, 8 प्राणान्, G5 द्रोणान् (for द्रोणाद्). B3 Dn1 D6 कच्चिन्नापानु-(B3 °गानु-; D6 °पानु)दत्प्रा(D6 °दन्प्रा)णान् (Dn1 °णात्), Do1 कच्चिद्वरेन्नुदत्प्राणान्; D2 कच्चिन्नपोनुदत्प्राणान्, D5 कच्चिन्नावानुदत्प्राणान् —b) Ś1 K1–3 D2 धा; Dn1 यो (for वो) — After 20ab, S ins

70* वायुर्मेघानिवादित्यान्नेणूनिव महाबल ।

— S reads 20cd after 19. —c) Dn1 इवाविध्य; D3, 6 इवाविश्य (for इवाविध्यन्) —d) K1 2 प्रवन्, K5 प्रावान्; D1 8 प्रावात्; D2 6 प्रायात्, D5 ऽावपन् (hypermetric) (for प्रवान्) K4 स्वर (for शर). B3 (marg) बलानिव (for वनानिल) B1 3–5 प्रवाच्छ(B3 5 प्रावाञ्श, B4 स्रावाञ्श)रवलानि च; B2 प्रवाच्छरबलेष्विव, Do1 प्रावाच्छरगणानिव, Dn2 D3 प्राया(D3 °वा)च्छरवनाविल (D3 °निव); D7 प्रधावाश बरानिल; S बलवान्भीमविक्रम — After 20cd, D4 7 ins 69*, while S ins

71* को हि शक्तो रणे जेतु मानव पार्थमीक्षितुम् ।

—e) K5 गांजीव; D7 गाहिव —f) B5 D1 2 T2 G2 रणे (for नर) Ś1 B5 D1 T2 G2 नरो (for रणे) — After 20, N (Ś2 missing) ins

72* यमुपश्रुत्य सेनाग्रे जन सर्वो विदीर्यते ।

[K5 B1 3 Dn1 D4 उपाश्र(K5 D4 °थि)त्य; D1, 3

को हि गाण्डीवधन्वानं नरः सोढुं रणेऽर्हति ॥ २०
यत्सेनाः समकम्पन्त यद्वीरानस्पृशद्भयम् ।
के तत्र नाजहुर्द्रोणं के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् ॥ २१
के वा तत्र तनूस्त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् ।
अमानुषाणां जेतारं युद्धेष्वपि धनंजयम् ॥ २२
न च वेगं सिताश्वस्य विशक्ष्यन्तीह मामकाः ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषं प्रावृड्जलदनिस्वनम् ॥ २३
विष्वक्सेनो यस्य यन्ता योद्धा चैव धनंजयः ।
अशक्यः स रथो जेतुं मन्ये देवासुरैरपि ॥ २४
सुकुमारो युवा शूरो दर्शनीयश्च पाण्डवः ।
मेधावी निपुणो धीमान्युधि सत्यपराक्रमः ॥ २५
आरावं विपुलं कुर्वन्व्यथयन्सर्वकौरवान् ।

अपाश्रित्य B_5 व्यशीर्यंते, Dn_1 विमुह्यति; D_4 विशीर्येति, $D_{7\ 8}$ विशीर्यंते (for विदीर्यंते).]

21 ^{a}) K_5 यत्सैन्य, $B_{3\ 4}$ यच्छूरा, Dn_1 के सैन्या; G_1 $M_{1\ 2}$ य सेना (for यत्सेना॰) Dn_2 समकपंत॰ D_4 तं सेनां मम धर्षंत, $D_{7\ 8}$ तं च (D_7 om च) सेना ममर्षंत — ^{b}) M_{3-5} दीनान् (for वीरान्) $D_{3\ 6}$ G_3 ऋास्पृशद्, D_5 G_4 ऋास्पृशन् G_5 भयात् Dn_1 के धीरा नास्पृशन्भय, $D_{4\ 7}$ के वीरा ना(D_4 स्प)स्पृशन्भयात् — D_8 om (hapl) 21^{cd}, G_4 om 21^c–22^d — ^{c}) B_{1-4} Do_1 तदा (for तत्र) B_{1-4} Dn_2 D_8 S (G_4 om) न जहुर् (for नाजहुर्) — ^{d}) K_1 क्षुद्र॰ प्राद्रवद्

22 G_4 om 22 (cf v l 21) B_1 reads 22 twice B_{2-4} Do_1 transp 22^{ab} and 22^{cd} — ^{a}) $D_{4\ 7\ 8}$ च (for वा). B_1 (second time) नृपं; Dn_2 $D_{3\ 6}$ $G_{2\ 3}$ तनुं, T $M_{1\ 2\ 4}$ तनूंस् (for तनूस्) — ^{b}) B_1 (second time) मन्युम् B_2 (also as in text) $_{3\ 4}$ Do_1 प्रतीप तमथाव्रजन्, Cv as in text — ^{c}) Cv अमानुषाणां जा[ज्ञा]तार — ^{d}) B_{2-4} Do_1 प्रधनेषु (for युद्धेष्वपि) $Ś_1$ धनुर्भृतां, K_{1-4} D_1 गतव्ययं, Dn_2 धनंजय॰; D_5 हि निर्भयं (for धनंजयम्) Cv as in text

23 Dn_2 om (hapl) 23^a–24^b — ^{a}) $D_{4\ 7\ 8}$ हि; S वै (for च) — ^{b}) K_3 B_5 D_2 T_1 विसहिष्यति, K_4 विपेक्षतीह, $D_{4\ 8}$ सहिष्यतीह, D_5 विषक्ष॰; D_6 प्रसह्य॰, T_2 G M_{2-5} प्रसहिष्य($G_{3\ 4}$ ॰ष्य)ति, M_1 प्रतिस्यष्यति (for विशक्ष्यन्तीह) K_{1-4} Dn_1 D_1 T G_{1-4} M_{2-5} मानवा (K_1 ॰व॰) (for मामका) — ^{c}) K_5 गाजीवस्य, D_7 गांदिवस्य — ^{d}) $K_{2\ 3\ 5}$ B_5 Dn_1 $D_{1\ 2\ 4\ 7\ 8}$ T_1 G_1 $M_{3\ 4}$ नि॰स्वन $B_{1\ 4}$ Do_1 पर्जन्यनिनदोपम; T_2 G_{2-5} प्राद्रवञ्ज(G_5 ॰वज्ञ)लदस्वन

24 Dn_2 om 24^{ab} (cf v l 23) K_1 om 24^a — ^{a}) $D_{6\ 7\ 8}$ स्वयं; T $G_{3\ 4}$ यत्र (for यस्य) $Ś_1$ $K_{2\ 3}$ दिव्यास्त्रमंत्रतंत्रज्ञो; $G_{1\ 2}$ M विष्वक्सेनश्च (G_2 ॰मोस्य) संयंता; G_5 विष्वक्सेनस्य सयान — ^{b}) B Do_1 $D_{1\ 3\ 6}$ यस्य योद्धा, Dn_1 योद्धा यस्य; S यत्र योद्धा (for योद्धा चैव) B_1 धनुर्धर॰ (for धनंजय॰) — ^{c}) D_4 न शक्य (for अशक्य॰) K_1 स रणे, K_4 $D_{7\ 8}$ समरे (for स रथो) S अजय्य त (G_1 M अजेय त) रथ मन्ये. — ^{d}) Dn_2 D_8 सर्वैर् (for मन्ये) D_7 om देवासुरैरपि S देवैरपि सवासवै.

25 D_7 om 25. G_1 M read 25 for the first time after 7. — ^{a}) Dn_2 स (for सु) S (except G_5) वीरो (for शूरो) — ^{b}) K_1 lacuna $Ś_1$ K_4 D_1 दर्शनीयो मनोहर॰; $K_{2\ 3}$ दर्शनीयोतिसौभग — ^{c}) Do_1 नकुलो (for निपुणो) G_1 M (all first time) ह्रीमान् (for धीमान्) — ^{d}) S (G_1 M all both times) युद्धे (for युधि) K_5 D_6 दृष्ट (for सत्य-) — After 25, $G_{3\ 4}$ ins 73*.

26 With 26^{ab}, cf 76* B_3 reads 26 on marg $G_{3\ 4}$ transp 26 and 27 — ^{a}) $G_{3\ 4}$ सुमुल (for विपुल) — ^{b}) D_4 व्यथ*न् K_2 सर्वसैनिकान्; B Do_1 कौरवान्रणे, $G_{3\ 4}$ भैरवान्र(G_4 ॰धं र)णे (for सर्वकौरवान्) — After 26^{ab}, $Ś_1$ K_2 D_1 read 33 for the first time, repeating it in its proper place, while $K_{1,\ 3\ 4}$ read 33 after 26^{ab}, repeating 33^{cd} in its proper place — ^{c}) B $D_{2\ 7}$ द्रोणं (for धीमाम्) Do_1 यदा गावल्गणे द्रोण, Dn_1 यदायात्त नकुल द्रोण (hypermetric), D_4 यदायान्नृपकुलो द्रोण (sic), $G_{3\ 4}$ यदाम्ययात्तदा द्रोण — ^{d}) $G_{3\ 4}$ वीरा॰ (for शूरा॰) $B_{1,\ 2\ 4}$ Do_1 Dn_2 G_4 तमवारयन् (for पर्य). —T $G_{1\ 2\ 5}$ M subst for 26 $G_{3,\ 4}$ ins after 25

73* स रथाना वर वीर सदा युद्धेषु दुर्मदम् ।
नकुल पाण्डवश्रेष्ठ के वीरा पर्यवारयन् ।

[(L 1) T G_{3-5} रथ (for वर) G_2 रथिनां रथिनीर (for the prior half) Cv cites the prior half as above G_{2-5} दुर्जय (for दुर्मदम्) — (L 2) G_1 पाण्डव (for पाण्डव) M_4 ये (for के) G_4 प्रत्यवारयन्]

यदायान्नकुलो धीमान्के शूराः पर्यवारयन् ॥ २६
आशीविष इव क्रुद्धः सहदेवो यदाभ्ययात् ।
शत्रूणां कदनं कुर्वञ्जेतासौ दुर्जयो युधि ॥ २७
आर्यव्रतममोघेषुं ह्रीमन्तमपराजितम् ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के शूराः पर्यवारयन् ॥ २८
यः स सौवीरराजस्य प्रमथ्य महतीं चमूम् ।
आदत्त महिषीं भोज्यां काम्यां सर्वाङ्गशोभनाम् ॥ २९
सत्यं धृतिश्च शौर्यं च ब्रह्मचर्यं च केवलम् ।
सर्वाणि युयुधानेऽस्मिन्नित्यानि पुरुषर्षभे ॥ ३०
बलिनं सत्यकर्माणमदीनमपराजितम् ।
वासुदेवसमं युद्धे वासुदेवादनन्तरम् ॥ ३१
युक्तं धनंजयप्रेष्ये शूरमाचार्यकर्मणि ।
पार्थेन सममस्त्रेषु कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ३२
वृष्णीनां प्रवरं वीरं शूरं सर्वधनुष्मताम् ।

---

27 B_4 D_5 om (hapl) 27–28, K_5 reads the same on marg $G_{3.4}$ transp 26 and 27 — ^{a}) K_5 आशीविषम् $D_{4.7.8}$ आशीविषमिव क्रुद्ध — ^{b}) Dn_2 D_6 यदा(D_6 °द)भ्यगात्; T यदा(T_1 °द)भ्यधावत्, G_{1-4} M यद(G_2 °म)भ्ययात् (for यदाभ्ययात्) K_5 $D_{7.8}$ सहदेव समागत (D_7 °त); D_4 के शूरा पर्यवारयन् — After 27^{ab}, D_4 ins

74* सहदेव समायान्त परसेनाविदारणम् ।

— K_4 om. 27^c–28^d — ^{c}) $Ś_1$ transp शत्रूणा and कदनं कुर्वन् K_5 $D_{4.7.8}$ कर्तुं (for कुर्वन्) B_5 Dn_2 $D_{2.3}$ कदनं (D_2 वध) करिष्यञ्शत्रूणां (hypermetric), Dn_1 करिष्यन्कदन तत्र — ^{d}) Dn_2 भेताश्वो (for जेतासौ) K_5 $D_{4.7.8}$ जेतारमपराजितं; B_{1-3} Dc_1 D_6 रणे जेता युयुत्सय, B_5 जेता शत्रुजयो युधि — For 27^{cd}, S subst

75* अमोघबाण सिद्धेषु शत्रुभिर्युधि दुर्जय ।
[G_1 M_{3-5} युद्ध (for युधि)]

28 K_4 B_4 D_5 $G_{3.4}$ om 28 (for K_4 B_4 D_5, cf v l. 27) K_5 reads 28 on marg B_3 reads 28^{ab} on marg — ^{a}) K_5 D_2 आर्यवृत्तम्; D_3 अर्थव्रतम् (for आर्यव्रतम्) — For 28^{ab}, T $G_{1.2.5}$ M subst

76* आराव तुमुल कुर्वन्व्यथयन्भैरवं रणे ।
[Cf 26^{ab} T G_1 $M_{3.4}$ व्यथयन्; $M_{1.2.5}$ व्यधयद्]

— ^{c}) Dn_1 [अ]भिमुखे; D_1 विमुख Dn_2 $D_{2.3}$ सहदेव समा(Dn_2 °था)यां(D_3 या)त; T $G_{1.2.5}$ M यदा (G_2 °द)भ्ययात्तदा द्रोणं — ^{d}) T $G_{1.2.5}$ M वीरा (for शूरा) B_3 समवारयन्; D_7 पर्यैतारयन्; T_1 $G_{2.5}$ समवारयन् (for पर्यवारयन्)

29 $D_{7.8}$ om 29^{ab} — ^{a}) T_1 यस्य (for यः स) K_3 स्म; B Dc_1 Dn_2 $D_{3.4.6}$ तु; G_1 $M_{1.2}$ च (for स) — ^{b}) S प्रसह्य (for प्रमथ्य) — ^{c}) B_3 Dc_1 आददे (for आदत्त) K_2 $B_{1.2.4.5}$ Dc_1 Dn_2 $D_{2.6}$ भोजा, B_3 भोज्य, Dn_1 भार्यां, G_5 काम्यां (for भोज्या) — ^{d}) K_5 काशा, $D_{4.8}$ काश्या, D_7 कास्यां; T $G_{3.4}$ कन्यां, G_5 भोज्या (for काम्यां) D_5 भूषणां (for शोभनाम्)

30 ^{a}) B (except B_2) धृतिं (for धृतिश्च) K_4 D_5 वीर्यं (for शौर्यं) — ^{b}) B_4 वाक्ये माधुर्यकेवल — ^{c}) $D_{4.7.8}$ युध्यमाने (for युयुधाने) $Ś_1$ $K_{1.3}$ $D_{3.6}$ स्म (for ऽस्मिन्) — ^{d}) $K_{4.5}$ Dn_2 D_1 $M_{3.4}$ पुरुषर्षभ (for °र्षभे).

31 B_4 om 31^{ab} — ^{a}) K_{1-4} D_1 धन्विनं (for बलिन) K_5 $D_{2.5}$ सर्वकर्माणम्, $B_{2.3}$ सत्यधर्माणम्, D_6 श्रुतकर्माणम् (for सत्यक°) $Ś_1$ धनिन गुरुकर्माणम् — ^{b}) T G_{2-4} अभीतम्; G_5 अहीनम् (for अदीनम्) — After 31, S reads 37^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

32 S om 32^{ab} — ^{a}) Dn_1 धनजये (for °जय-) B_5 -प्रख्य, Dn_2 प्रेप्य; D_1 प्रैख्ये, $D_{4.7}$ हिते, D_6 प्रेष्यौ (for प्रेष्ये) D_5 युक्त धनुर्धर पश्येत् — ^{b}) D_4 lacuna for र्यक — For 32^{ab}, B_{1-4} Dc_1 subst

77* धनजयोपदेशेन श्रेष्ठमिष्वस्त्रकर्मणि ।

— ^{d}) T $G_{1-3.5}$ $M_{1.2}$ कथ; M_{3-5} के त (for कस्त) $G_{1.5}$ M अवारयन् K_2 यशसा विक्रमेण च (= 33^{cd})

33 $Ś_1$ K_2 D_1 read 33 for the first time, after 26^{ab}, while $K_{1.3.4}$ read 33 after 26^{ab}, repeating 33^{cd} here D_6 repeats 33^{ab} after 42 — ^{a}) K_4 D_1 (first time) कुरूणां (for वृष्णीनां) K_5 B_5 Dn_1 $D_{4.5}$ G_{2-4} शूर (for वीरं) — ^{b}) $Ś_1$ (both times) K_{3-5} $D_{5.6}$ (second time) मुख्य; $K_{1.2}$ (second time) D_1 (first time) मुख्यं, $B_{1.2}$ Dc_1 श्रेष्ठं; B_5 Dn_1 $D_{4.8}$ वीर, D_6 (first time) वर, D_7 lacuna (for शूर) B_{1-4} Dc_1 धनुर्भृतां — ^{c}) K_1 समशस्त्रेषु; B_1 M_{3-5} सममस्त्रेण — ^{d}) $D_{4.7.8}$ यः समो (for

रामेण सममस्त्रेषु यशसा विक्रमेण च ॥ ३३
सत्यं धृतिर्दमः शौर्यं ब्रह्मचर्यमनुत्तमम् ।
सात्वते तानि सर्वाणि त्रैलोक्यमिव केशवे ॥ ३४
तमेवंगुणसंपन्नं दुर्वारमपि दैवतैः ।
समासाद्य महेष्वासं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ३५
पाञ्चालेषूत्तमं शूरमुत्तमाभिजनप्रियम् ।
नित्यमुत्तमकर्माणमुत्तमौजसमाहवे ॥ ३६
युक्तं धनंजयहिते ममानर्थाय चोत्तमम् ।
यमवैश्रवणादित्यमहेन्द्रवरुणोपमम् ॥ ३७
महारथसमाख्यातं द्रोणायोद्यन्तमाहवे ।
त्यजन्तं तुमुले प्राणान्के शूराः पर्यवारयन् ॥ ३८
एकोऽपसृत्य चेदिभ्यः पाण्डवान्यः समाश्रितः ।
धृष्टकेतुं तमायान्तं द्रोणात्कः समवारयत् ॥ ३९
योऽवधीत्केतुमाञ्शूरो राजपुत्रं सुदर्शनम् ।

यशसा) Ś1 K1 (both first time) 2 (both times) 3 4 D1 (last three first time) 5 कस्य द्रोणादवार(K1 °द)यत्

34 ^{a}) D2 5 सत्त्वं (for सत्य) B Do1 D1, 2 4 7 8 मति°, D6 मन° (for दम°) Dn1 मतिस्थैर्यं; S च शौर्यं च (for दम शौर्यं) — ^{b}) K1 4 M (M5 inf lin, also as in text) ब्रह्म चाख्रम्, K2 ब्रह्मशास्त्रम्; K3 5 B Do1 Dn D1-3 5 6 ब्राह्म (K5 D2 6 ब्राह्मय) चा (Dn2 वा)स्त्रम् (for ब्रह्मचर्यम्) D4 7 8 ब्राह्मण्य चास्त्र मुत्तमं — G1 M1-4 om 34^{cd} — ^{c}) Ś1 K1 सात्वत (K1 °तस्), Ca d सात्वते (as in text). K5 कर्माणि; B1-3 Do1 नित्यानि (for सर्वाणि) — For 34^{cd}, T G2-5 M5 subst

78* यस्मिन्नित्यानि सन्ति स्म वीरे सत्यपराक्रमे ।

35 ^{a}) D3 4 G2 तमेव — ^{b}) K1, 2 D7 G2 देवतैः (for दैवतै°)

36 ^{a}) K5 B4 D8 G3 4 पंचालेषूत्तमं; D4 7 8 पांचालमुत्तमं B5 Dn1 T G3-5 वीरम् (for शूरम्) — ^{b}) G3 4 उत्तमाभिजन (for °भिजन) — ^{d}) K1 M1, 2 उत्तमोजसम्

37 K2 om (hapl) 37^{a}-38^{b} S reads 37^{ab} for the first time after 31 — ^{a}) B4 युद्धे (for युक्त) K5 हितं, G4 (first time) रथे (for हिते) Dn1 D4 7 8 युक्तं धनजयेनेह (Dn1 °जयस्यार्थे) — ^{b}) G3 (first time) मामनर्थाय K5 D2 5 चोद्यत; Dn1 चोदित, Dn2 नोदितं, D8 चोदितं; D6 चोच्छ्रित, T1 (both times), 2 (first time) G3 4 (both both times) 5 (first time) कल्पितं (for चोत्तमम्) B Do1 G1 2 5 M (last eight both times) मामनर्थार्थमुच्छ्रित (B2-4 °मुद्यतं; Do1 °मुत्तमं), D4 7 समानार्थमिदुःखित; T2 (second time) समानर्थायमर्पित — ^{c}) Ś1 यमवैश्रवणा युक्तं (sic), K1 3 4 D1 कुबेरयमयोस्तुल्य — After 37, D6 reads 40^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

38 K2 D6 om 38^{ab} (for K2, cf. v l 37). — ^{a}) Ś1 K1 4 B Do1 Dn1 D2-5 7 8 M4 महारथं (for °रथ) Ś1 K4 B1 2 D2 5 समाज्ञातं; K1 Dn2 G1 M1-4 समाज्ञात, B5 समाज्ञाय, Do1 महाज्ञानं; Dn1 समायातं, D3 समायत्तं; D4 7 8 समायातं (for समाख्यातं) — ^{b}) K1 4 5 B1-4 Dn1 D1-5 [उ]द्यतम् (for [उ]द्यन्तम्) B5 द्रोणमभ्युद्यतं रणे, D8 यथा शक्रस्तु माहवे; T G3-5 द्रोणायार्तं महाहवे, G1 M द्रोणं यांत महाहवे — K5 reads 38^{cd} on marg — ^{c}) K3 गृह्यत (for त्यजन्त) B4 Dn1 समरे, D2 तुमुलान्, D4 5, 7 8 तुमले (for तुमुले) D2 बाणान् (for प्राणान्) — ^{d}) K5 B1-3 5 Do1 D7 8 वीरा° B5 D7 8 समवारयन् (for पर्य°) T G2-5 सात्यकिं (G2 पार्षतं) के न्यवारयन्, G1 M सत्यकं को (M3-5 के) न्यवारयत्

39 K2 om 39^{ab} — ^{a}) Ś1 K1 3-5 Dn D2-6 8 एकोपसृत्य, G3 4 °पसृत्य (for °पसृत्य). — ^{b}) Do1 पांचालान्य, Dn2 D5, 6 पांडवेभ्य (for पाण्डवान्य) — ^{c}) K3 5 B Do1 Dn1 D2 4 6 S (except G1 M1 2) समायांत; Dn2 D8 समायात्त, D1 समाज्ञात; D5 समासाद्य; D7 अथायांत (for तमायान्त). — ^{d}) Do1 Dn2 द्रोण, D8 द्रोण° (for द्रोणात्) B1-3 5 स न्यवारयत्, B4 Do1 Dn1 तमवारयत् (Do1 Dn1 °यन्), D5 पर्यवारयन्, D7 समाचारयत्; T G1 2 समपारयत् (T G2 °वारयन्) (for समवारयत्) D2 के शूरा° पर्यवारयन्.

40 Ś1 K1-4 D1, 3 om (hapl) 40 K5 reads 40 on marg B4 reads 40 twice D6 reads 40^{ab} for the first time after 37 — ^{a}) Dn2 D5 6 (second time) यश्चापि (for योऽवधीत्) B2 3, 4 (first time) Do1 S वीरो; B4 (second time) वीरान् (for शूरो) — ^{b}) B1 5 सुदारुण, B2 3, 4 (both times) Do1 Dn1 दुरासद; B2 (marg) महाबल (for सुदर्शनम्) — ^{c}) S (except T G2) अपरांते Dn2 D8 गिरिद्वारि K5

अपरान्तगिरिद्वारे कस्तं द्रोणाद्वारयत् ॥ ४०
स्त्रीपूर्वो यो नरव्याघ्रो यः स वेद गुणागुणान् ।
शिखण्डिनं याज्ञसेनिमम्लानमनसं युधि ॥ ४१
देवव्रतस्य समरे हेतुं मृत्योर्महात्मनः ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ४२
यस्मिन्नभ्यधिका वीरे गुणाः सर्वे धनंजयात् ।
यस्मिन्नस्त्राणि सत्यं च ब्रह्मचर्यं च नित्यदा ॥ ४३
वासुदेवसमं वीर्ये धनंजयसमं बले ।
तेजसादित्यसदृशं बृहस्पतिसमं मतौ ॥ ४४
अभिमन्युं महात्मानं व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ४५
तरुणस्त्वरुणप्रख्यः सौभद्रः परवीरहा ।
यदाभ्यद्रवत द्रोणं तदासीद्वो मनः कथम् ॥ ४६
द्रौपदेया नरव्याघ्राः समुद्रमिव सिन्धवः ।
यद्द्रोणमाद्रवन्संख्ये के वीरास्तानवारयन् ॥ ४७
ये ते द्वादशवर्षाणि क्रीडामुत्सृज्य बालकाः ।

D₅.₇ अपरानपि निर्वासीद्; Dn₁ D₂ ₅ ₆ अपक्रांत गिरि द्वा(D₅ ₆ °रेद्वा)रि — ᵈ) D₁ lacuna for कस्त and द्वारयत्. K₅ B₂ ₃ ₄ (first time) ₅ Dc₁ Dn D₃ ₆ ₇ द्रोणात्क स(B₂-₅ Dc₁ Dn₁ °त्कस्त)मवारयत् (Dn₁ °यन्), B₁ ₄ (second time) द्रोणात्कस्त न्यवारयत्

41 B₂-₅ Dc₁ om (hapl.) 41–42 D₅ om 41ᵃᵇ — ᵃ) K₃ ₅ B₁ D (Dc₁ D₅ om) स्त्रीपुंसयोर् (for स्त्रीपूर्वो यो) D₇ reads from नरव्याघ्रो up to युधि (in 41ᵈ) on marg D₃ नरव्याघ्र S स्त्रीपुंसो पुरुषव्याघ्र (T °घ्र, G₁ M °घ्रो) — ᵇ) G₅ यस्तु (for य' स). Dn₁ गुणागुण (for °गुणान्) — D₅ reads 41ᶜ–42ᵈ on marg — ᶜ) D₅ G₃-₅ याज्ञसेनम् — ᵈ) Ś₁ Dn D₇ अग्लान, D₄ अज्ञान (for अम्लान) K₂ मानसं; K₄ D₁ समय, B₁ वपुष (for मनस) S अस्यतम पराजित

42 B₂-₅ Dc₁ om 42 (cf v l. 41) D₅ reads 42 on marg — ᵇ) D₂ G₃ ₄ हेतुर् D₄ मृत्यु (for मृत्योर्) — ᵈ) Dn₁ D₆ T G₁-₅ शूरा' (for वीरा) D₂ G₁ M समवारयन्; G₆ प्रत्यवारयन् (for पर्यवा) — After 42, D₅ repeats 33ᵃᵇ

43 D₁ reads 43–45 twice — ᵃ) K₁ D₇ अ- (D₇ आ)त्यधिका B₂ ₄ Dc₁ विद्या; Dn₁ सर्वे (for वीरे) — ᵇ) B₂ ₃ Dc₁ गुरो' सर्वा; Dn₁ गुणा वीरे (for गुणा' सर्वे) — ᶜ) D₇ अस्मिन् (for यस्मिन्) D₆ चास्त्राणि T G₂-₅ यस्य शस्त्राणि दिव्यानि; G₁ M₁ ₃ तस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि — ᵈ) D₂ सर्वदा; S नित्यदा' (for नित्यदा)

44 For the repetition in D₁, cf v l. 43 — ᵃ) B (except B₁) Dc₁ युद्धे (for वीर्ये) — ᶜ) K₅ T G₃-₅ सकाश (for सदृश)

45 For the repetition in D₁, cf v l 43 — ᵇ; = 66ᵈ — ᶜ) D₁ (both times) यात (for यान्त) — ᵈ) K₂ किं (for के) B₂-₄ Dc₁ Dn₁ D₂ ₃ शूरा (for वीरा) K₁-₄ B₁ D₂ G₂ स(K₂ B₁ D₂ G₂ त)मवारयन्; B₆ त न्यवा' (for पर्यवा')

46 G₆ om (hapl) 46–47 D₁ repeats 46ᵃᵇ after 47 — ᵃ) K₂ तरुणिस्; D₁ (both times) तरुणास् (for तरुणस्) K₁ ₂ Dn₂ G₄ M₆ तरणि; K₃ ₄ D₁ (both times) ₃ तरुणि, K₅ T G₂ ₃ तरुण; Dn₁ D₆ त्वरणि; G₁ M [s]तरुण (for त्वरुण) K₁ प्रख्या', Bom ed प्रज्ञ' B Dc₁ तरुणो दर्शनीयश्च; D₄ ₅ ₆ तरुणार्कसमप्रख्य — ᵇ) D₄ reads वीर twice — ᶜ) B₁ D₁ ₆ यदाभ्यधावद्वै द्रोणं; B₂-₄ Dc₁ D₂ °भ्यधावत्स द्रोण, B₅ °भ्यधावद्द्रोण स; T G₂-₄ °भ्ययात्स त द्रोणं — ᵈ) D₅ के शूरा पर्यवारयन्.

47 D₅ G₅ om 47 (for G₆, cf v l 46) — ᵃ) B₅ महेष्वासा, G₁ M महात्मान (for नरव्याघ्रा) D₂ द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान् — ᶜ) B₂ यं; D₆ ₈ G₁ M ये (for यद्) Dn₁ D₆ ₄ ₆ प्रा(D₄ अ)द्रवन् G₁ ₂ M₁-₄ सखे K₅ D₂ प्रा(D₂ आ)द्रवतो रणे द्रोण. — ᵈ) Ś₁ B₁ ₃ ₄ Dc₁ Dn₁ शूरास् (for वीरास्) K₂ ₄ B₆ G₃ न्यवारयन् K₅ Dn₂ D₂-₄, ₆ ₇ के शूरा पर्य(K₅ D₂ सम)वारय(D₄ om रय)न् — After 47, D₁ repeats 46ᵃᵇ

48 K₄ D₁ om (hapl) 48–49 — ᵃ) Ś₁ D₂ M₁ एते; Dc₁ D₆ ये च; Dn₂ D₆ पंच, D₆ ते ते, T G₃-₅ येपि (for ये ते) D₅' यदाभ्यधावत द्रोण — ᵇ) K₁ क्रीडाम् (for क्रीडाम्) — ᶜ) Ś₁ K₁ ₂ अवस द् (for अवसन्) K₅ भीष्मे D₆ ₆ अस्त्राण्येवाभ्यस न्भीष्मे — ᵈ) G₁ M₁-₄ विश्रुतो G₃ वृत्तम् (for व्रतम्)

अस्त्रार्थमवसन्भीष्मे बिभ्रतो व्रतमुत्तमम् ॥ ४८
क्षत्रंजयः क्षत्रदेवः क्षत्रधर्मा च मानिनः ।
धृष्टद्युम्नात्मजा वीराः के तान्द्रोणादवारयन् ॥ ४९
शताद्विशिष्टं यं युद्धे समपश्यन्त वृष्णयः ।
चेकितानं महेष्वासं कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ५०
वार्धक्षेमिः कलिङ्गानां यः कन्यामाहरद्युधि ।
अनाधृष्टिरदीनात्मा कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ५१
भ्रातरः पञ्च कैकेया धार्मिकाः सत्यविक्रमाः ।
इन्द्रगोपकवर्णाश्च रक्तवर्मायुधध्वजाः ॥ ५२
मातृष्वसुः सुता वीराः पाण्डवानां जयार्थिनः ।
तान्द्रोणं हन्तुमायातान्के वीराः पर्यवारयन् ॥ ५३
यं योधयन्तो राजानो नाजयन्वारणावते ।
षण्मासानभिसंरब्धा जिघांसन्तो युधां पतिम् ॥ ५४
धनुष्मतां वरं शूरं सत्यसंधं महाबलम् ।
द्रोणात्कस्तं नरव्याघ्रं युयुत्सुं प्रत्यवारयत् ॥ ५५
यः पुत्रं काशिराजस्य वाराणस्यां महारथम् ।
समरे स्त्रीषु गृध्यन्तं भल्लेनापहरद्रथात् ॥ ५६
धृष्टद्युम्नं महेष्वासं पार्थानां मन्त्रधारिणम् ।

49 K4 D1 om 49 (of v l 48) —[b]) Ś1 K1 2 B3 5 क्षत्रवर्मा, D4 °धर्मेश्च, M3 4 क्षमधर्मा K1 2 Dn1 मारिष; B1 2 4 मानद°, B3 मानद, B5 भारत, G1 M1–4 मानित (for मानिन°). D5 G4 क्षत्रधर्माति (G4 °व)मानिन. —[c]) G1 M धृष्टद्युम्नात्मजान् K1 S वीरान्; B1 धीरा (for वीरा). —[d]) Dn1 S कस (for के) B2 Dn G1 3 4 M अवारयत्

50 B4 om (hapl) 50–51 M3 om (hapl) 50 —[a]) Dc1 Dn1 शक्राद्, D6 एतद्, S (M3 om) यस्माद् (for शताद्) Dn2 D4 G2–4 संयुद्धे, D1 युयुद्धे, D5 ये युद्धे, T युद्धेषु, G1 M1, 2 4 5 नो युद्धे, G5 सग्रामे (for यं युद्धे) —[b]) Ś1 समपश्यत, B (B1 om) D2 4 G1, 5 M1 2 4 5 समम(G1 M1, 2 4 5 °म)न्यंत, Dc1 प्रसरंतीह, Dn1 समपश्यति, Dn2 प्रशसतीह, D6 प्रवदंतीह, T G3 4 नावमन्यत (for समपश्यन्त) —[d]) D3 अवारयेत्

51 B1 D2 om 51 (for B4, of v l 50) —[a]) D5 वार्धकेपि (for °क्षेमि) —[b]) B1 Dn2 D3 G5 M3 4 आहरद् (for आ°) —[c]) Ś1 K1–4 D4 5 7 8 M3 अनावृ(D7 °ह)ष्टिर् (for °धृष्टिर्)

52 Ś1 K1–3 om (hapl) 52–55 —[a]) S केकया (G3 कैकेया) भ्रातर° पच —[b]) K5 D2 5 धर्मज्ञा (for धार्मिका°) K5 Dn1 D2 4 5 7 8 -वादिन°, Dn2 D3 संगरा° (for विक्रमा) —[c]) B1 वर्णाभा, B2 G1 M3 4 वर्णाश्चा, B2 (marg) 3 4 Dc1 D1 सकाशा; Dn2 -सर्माश्च, D6 -कर्णाश्च (for वर्णाश्च) B5 T G2–5 इंद्रगो(G3–5 °को)पसवर्णाश्च —[d]) B1 Dn2 D3, 6 रक्तवर्णायुधध्वजा°, B5 रक्तवर्मासुर°; D7 G1 M1 2 5 [आ]वर्णायुधध्वजा, G1 रक्तवर्णायुध°, D3 रक्तचर्मा°, T1 G2–4 रत्नमवर्णा°, G1 M रुक्म(M1 2 °रम)वर्मा°, G5 रक्तबाणा°

53 Ś1 K1–3 om 53 (of v l 52) —[a]) Dn2 D3 5 6 G3–5 मातृष्वस्र (for °ष्वसु) —[b]) S जयैषिण° (for जयार्थिनः) —[d]) D1 वीरान् D3 पर्यवारयत्; G5 प्रत्यवारयन् (for पर्यवा°)

54 Ś1 K1–3 om 54 (of v l 52) D6 om (hapl) 54–55 —[a]) G3 योधयंतं, M1 यौधयंतो T G2–4 राजानं —[b]) D4 7 वारणाह्वये (for °वते) —[c]) K4 षण्मासादपि (for °नभि) B4 Dc1 D1 2 7 G5 अपि(D2 7 °ति)संरब्धा, Dn1 G2 अभिसरब्ध (G2 °ब्धान्), Dn2 D3 भृशसरब्धा (D3 °ब्धान्), T अभिसरुद्धा (for °सरब्धा) —[d]) Dn2 D3 जिघांसत D1 प्रति, D7 8 पति (for पतिम्).

55 Ś1 K1–3 D5 om 55 (cf. v l 52, 54) K5 om from 55 up to the end of adhy 10 —[a]) B1 S वीर (for शूर). —[b]) D5 सत्यसत्त्व (for °सध) B1–4 महारथ, S जितेंद्रिय (for महाबलम्) D4 सत्यस*** बल —[d]) K4 B5 Dn2 D2 3 5 G1 M पर्यवारयत् (K4 D3 M1 3 4 °यन्), Dc1 T G2–5 समवारयत् (T G2 °यन्) (for प्रत्यवारयत्)

56 K5 om 56 (of v l 55) —[a]) Dn2 D3 पुत्र य° (by transp), G2 य पुत्र° —[b]) D1 M वारणस्यां; G2 सर्वजस्य (for वाराणस्या) T G2 4 महारथ (for °रथम्) —[c]) K1 lacuna for समरे D3 G2 समरेस्त्रेषु D3 om पु Ś1 गृध्नत; D6 गृध्रत, G5 M1 2 गृध्रत (for गृध्यन्त) —[d]) K1 यल्लेन, G4 फल्लेन (for भल्लेन) K4 B1 3–5 Dc1 Dn2 D1 3 5 6 T G3 4 [अ]पाहरद्, B2 [अ]पातयद् (for [अ]पहरद्)

57 K5 om 57 (of v l 55) —[a]) D4 lacuna for धृष्टद्युम्नं —[b]) Dn1 अनुचारिण; Dn2 D6 अस्त्रधारिण, D1 T2 G1–5 मत्रधारण (for मन्त्रधारिणम्)

युक्तं दुर्योधनानर्थे सृष्टं द्रोणवधाय च ॥ ५७
निर्दहन्तं रणे योधान्दारयन्तं च सर्वशः ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ५८
उत्सङ्ग इव संवृद्धं द्रुपदस्यास्त्रवित्तमम् ।
शैखण्डिनं क्षत्रदेव के तं द्रोणादवारयन् ॥ ५९
य इमां पृथिवीं कृत्स्नां चर्मवत्समवेष्टयत् ।
महता रथवंशेन मुख्यारिघ्नो महारथः ॥ ६०
दशाश्वमेधानाजह्रे स्वन्नपानाप्तदक्षिणान् ।
निरर्गलान्सर्वमेधान्पुत्रवत्पालयन्प्रजाः ॥ ६१
पिबन्त्यो दक्षिणां यस्य गङ्गास्रोतः समापिबन् ।
तावतीर्गा ददौ वीर उशीनरसुतोऽध्वरे ॥ ६२
न पूर्वे नापरे चक्रुरिदं केचन मानवाः ।
इति संचुक्रुशुर्देवाः कृते कर्मणि दुष्करे ॥ ६३
पश्यामस्त्रिषु लोकेषु न तं संस्थास्नुचारिषु । C 7 37 B 7 10 K 7 10

—^{c}) D_{n1} दुर्योधनस्यार्थे —^{d}) B_1 धृष्ट (for सृष्ट)

58 K_5 om 58 (cf v l 55) —^{a}) S द्रोण (for योधान्) —^{b}) K_2 धारयत, D_{n2} $D_{3\ 6}$ S वारयंत; D_4 वारयेत (for दारयन्त) —^{c}) D_4 यात K_2 द्रोणाभिमुखमायात· —^{d}) Dn $D_{4,7\ 8}$ शूरा· (for वीरा·)

59 $Ś_1$ $K_{1-3\ 5}$ om (hapl) 59 (for K_5, cf v l 55) —^{a}) D_4 *त्सग; T_2 उत्सर्गे (for उत्सङ्ग) Dn $D_{2-6\ 8}$ एव (for इव) D_{c1} सवद्ध (for संवृद्ध) —^{b}) D_{n1} [आ]त्मसंभव, D_{n2} [अ]स्त्रविक्रम; $D_{3\ 6}$ [आ]शुविक्र(D_3 °क्र)म (for [अ]स्त्रवित्तमम्) —^{c}) K_4 B D_{c1} Dn $D_{1\ 3\ 4.6}$ शिखण्डिन K_4 B D_{c1} $D_{1\ 2}$ T शस्त्रगुप्त, G M क्षत्रगुप्तं (for क्षत्रदेव) —^{d}) K_4 B_5 के वा; B_{1-4} D_{c1} को वा; D_{n1} G_5 कस्त, $D_{1\ 2}$ के च; T $G_{3\ 4}$ के तु (for के त) B_{1-4} D_{c1} D_{n1} अवारयत् (for °यन्)

60 K_5 om 60 (cf v l 55) —^{a}) B_{2-4} D_{c1} transp य and इमा D_{n1} D_5 S (except $G_{3\ 4}$) सर्वां (for कृत्स्नां) B_6 य इमां रथघोषेण —^{b}) D_{n1} D_5 परिवेष्टयत्; D_8 परिवेष्टयेत् (for समवेष्टयत्) B_5 महता समरेषु यत्, D_4 वर्मवत्स*वेष्टयन् —^{c}) $Ś_1$ K (K_5 om) B_{1-4} D रथघोषेण (for °वंशेन) B_6 चर्मवत्पृथिवीं कृत्स्नां —^{d}) $Ś_1$ K_{1-4} D_6 मुख्यान्निघ्नन् ($Ś_1$ घ्नो), D_4 lacuna M महाबल· D_{n1} $D_{1\ 2\ 5\ 8}$ मुख्यान्निघ्नन्महारथान्

61 K_5 om. 61 (cf v l 55) —^{a}) D_2 [आ]वव्रे (for [आ]जह्रे) D_4 दशाश्वमेधानायज्ञे —^{b}) $K_{2\ 3}$ स्वन्नपानार्थे, D_{c1} D_3 स्वन्नपानान्त (D_3 त्त), D_{n2} स्वर्णपानाप्त; D_2 अन्नपानादि; D_3 स्वर्णपात्रान्त; D_4 समाप्तानाप्त; D_5 अन्नपानाप्त; D_6 स्वर्णदानाप्त; D_7 समस्तानाप्त; S समाप्तवर (M_1 om वर) (for स्वन्नपानाप्त) —^{c}) $Ś_1$ निर*त्वात्; K_1 निरममत्वात् (hypermetric), K_2 निर**न्; B_2 निराकुलान्; $D_{1\ 4}$ नि*र्गलान्; D_6 निर्मलान् (submetric) (for निरर्गलान्) $Ś_1$ K_{1-4} Dn $D_{1\ 3-5}$ सप्तमेधान्, T सर्वेभयान् (for सर्वमेधान्) D_3 निर्मलान्सप्तमेधांश्च, G_1 M निरर्गळांस्तु त्रीन्मेधान्, G_5 निर्गलान्सर्वमेधाश्वान् —^{d}) $G_{3\ 4}$ पालयत् K_4 प्रजां

62 K_5 om 62 (cf v l 55) B_2 reads 62^{ab} twice —^{a}) $Ś_1$ $K_{1\ 2}$ D_1 पिवत्यो, K_4 B_2 (second time) पिबतो, D_{n1} यावंत्यो; D_2 यावतो, D_3 यावत्यो, $D_{4\ 7}$ पीवर्यो (for पिबन्त्यो) D_{n1} $D_{2-4\ 7\ 8}$ दक्षिणा· D_{n1} चास्य (for यस्य) —^{b}) $D_{3\ 7}$ गगाश्रोत·, D_{n1} खिंदवन्व·, D_5 समापिवत् (for समापिबन्) K_1 गगास्रोतसि तत्परा·, B_2 (second time) गगास्नानमपामिव, D_4 गंगाश्रोतसि*** —For 62^{ab}, B (B_1 also) D_{c1} D_{n2} D_6 Ca d subst

79* गङ्गास्रोतसि यावत्य सिकता अप्यशेषत ।

[B D_6 Ca d गगाश्रोत·सु (B_5 °श्रोतस्तु) याव(D_6 °व)त्य (for the prior half) B_1 स्युरशेषत; B_{3-5} D_6 सत्य°, D_{c1} सत्यनेकश (for अप्यशेषत) B_2 शक्ता पातुमशेषत, Ca d सिकता स्युरशेषत· (with the remark इति पाठ साधु in both) (for the posterior half)]

On the other hand, S subst for 62^{ab}

80* विसृष्टा दक्षिणा यस्य गङ्गाजलमवारयत् ।

—^{c}) T_1 तावतीर्या, G_1 M_{1-4} तावद्रा· (M_3 °द्गौ) स; M_5 तावती· स (for तावतीर्गा) D_5 विमान्; T G_{2-5} धीमान् (for वीर)

63 K_5 om. 63 (cf v l 55). —^{c}) D_{n2} D_6 इव (for इति) B_{1-4} D_{c1} य, M_{3-5} सं (for स)

64 K_5 om. 64 (cf v l 55) —^{a}) B_{3-5} D_6 पश्यामि D_4 lacuna for लोकेषु —^{b}) K_1 सस्थातु·; B_1 सस्थासु, B_2 सस्थानु·; B_{3-5} D_{c1} D_{n2} $D_{3\ 6}$ संस्थान; D_{n1} सस्थाणु; $D_{4\ 7\ 8}$ सस्थाणु; D_5 स्व

जातं वापि जनिष्यं वा द्वितीयं वापि संप्रति ॥ ६४
अन्यमौशीनराच्छैब्याद्धुरो वोढारमित्युत ।
गतिं यस्य न यास्यन्ति मानुषा लोकवासिनः ॥ ६५
तस्य नप्तारमायान्तं शैब्यं कः समवारयत् ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥ ६६
विराटस्य रथानीकं मत्स्यस्यामित्रघातिनः ।
प्रेप्सन्तं समरे द्रोणं के वीराः पर्यवारयन् ॥ ६७
सद्यो वृकोदराज्जातो महाबलपराक्रमः ।
मायावी राक्षसो घोरो यस्मान्मम महद्भयम् ॥ ६८
पार्थानां जयकामं तं पुत्राणां मम कण्टकम् ।
घटोत्कचं महाबाहुं कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ६९
एते चान्ये च बहवो येषामर्थाय संजय ।
त्यक्तारः संयुगे प्राणान्किं तेषामजितं युधि ॥ ७०
येषां च पुरुषव्याघ्रः शार्ङ्गधन्वा व्यपाश्रयः ।
हितार्थी चापि पार्थानां कथं तेषां पराजयः ॥ ७१
लोकानां गुरुरत्यन्तं लोकनाथः सनातनः ।

स्थान (for सस्थास्नु) K4 D1 न तं स्थाष्णु (D1 °स्नु) चरिष्णु च, S न च स्था(G1 M1 2 तरस्था, M3-5 स स्था)स्नु च(G5 प)रिष्णु च — c) K6 B1 3-5 D1 2 7 T चापि; G1 M वाथ (for वापि) Ś1 K3 B Dc1 D1 2 जनिष्यंतं, Dn2 D8 भविष्यं वा, T G2 भविष्यद्वा, G3 4 जनिष्या(G4 °ष्य)द्वा (for जनिष्यं वा) Dn1 जात वा जनयिष्यति — d) D6 न समं (for द्वितीयं). K2 B4 5 Dc1 Dn D1-3 5-8 चापि (for वापि) K2 B Dc1 सांप्रतं, D8 न प्रति (for संप्रति) D4 द्वितीयं वासव प्रति, S न च संप्रति वर्तते

65 K5 om 65 (of v l. 55) — a) G1 M1-4 अन्यद् (for अन्यम्) D8 मन्यस्त्वौशीनराच्छैब्याद् — b) Ś1 K1 4 Dn2 D5 8 धुरं, D1 ध्रुवं (for धुरो) G1 M3-5 अस्य तु (for इत्युत) M1 2 धुरो वोधारमस्य तु. — G3 om 65c–66d — c) Ś1 K1-4 [अ]नुयास्यति, B5 न जानति, D4 न यास्यं वा (for न यास्यन्ति). — d) B2 3 Dc1 T G1 4 5 M मनुष्या

66 K5 G3 om 66 (of v l. 55, 65) Dc1 reads 66bc on marg (see m) — b) K1-3 D3 शूरं; K4 सूर; Dn2 सैव्य; D5 नैव्य (for शैव्य) Ś1 नैव कस्त समवारयत्; B1-4 शैब्य (B1 सेव्यं) के प्रत्यवारयत्; G1 2 4 5 M के वीरा पर्यवारयन् — Ś1 K1-3 om. (hapl.) 66c–69d G1 M1 2 om 66c–67d — c) B2 (marg as in text), 3 4 द्रोणाभिमुखमायात — d) = 45b

67 Ś1 K1-3 5 G1 M1 2 om 67 (of v 1 55, 66) For the repetition of 67ab in D4, see below — a) D4 (both times) विराट स (for विराटस्य) — D4 om 67bc — b) M3-5 मात्स्यस्य B2-4 ॰कर्षिण; Dc1 ॰कर्शिन; D8 ॰कर्शिन (for घातिन) — c) Dn1 यांतं च; D2 5 युक्तं स, D7 8 यांत स, M3-5 प्रेक्षत (for प्रेप्सन्त). B2-4 Dc1 विजय (Dc1 °ये) सद्ये (B2, 3 Dc1 युद्धे); Dn1 D2 5 7 8 समरे वीर (for समरे द्रोण) Dn2 D3 6 द्रोणस्याभिमुखं यांत — d) B2-4 प्रत्यवारयन् — After 67, D4 reads 69ab for the first time repeating it in its proper place, followed by the repetition of 67ab

68 Ś1 K1-3 5 om 68 (of v 1 55, 66). — a) B4 मन्ये (for सद्यो) — c) D5 रक्षसां, D8 राक्षसां K4 B1 4 5 Dn2 D1-3 6 8 वीरो (for घोरो) — d) D4 7 महाभय Dn1 यस्मान्मे सुमहद्भयं

69 Ś1 K1-3 5 om 69 (of v. 1 55, 66) For the repetition in D4, of v 1 67 — a) G5 पालयन् (for पार्थानां) D7 om जय K4 lacuna, B5 D8 च; Dn2 D6 वै (for त) — c) Dc1 S महाकाय; D1 °स्मान (for °बाहुं) — d) S हैडिंब के (G5 M1 2 °ब को, M3 4 °बं के) न्यवारयन् (G5 M1-4 °यत्) — After 69, S ins a passage given in App I (No 3)

70 K5 om 70 (of v 1 55). — b) G4 M1 एषाम् — c) B2-4 Dc1 D6 समरे (for सयुगे) — d) Ś1 अजितैर् Dn1 किमेषा न जित युधि

71 K5 om 71 (of v 1. 55) — a) K1 G1 एषां. Dn1 D5 8 व्याघ्र — b) B1 गदाधर, M4 न्युपाश्रय (for व्यपाश्रय) — Dn1 D4 7 om (hapl) 71cd — c) Ś1 K1 3 D6 8 G5 हितार्थे, K4 हितार्थे; B3 Dn2 हितार्थेश्च (for हितार्थी). S चैव (for चापि)

72 K5 om 72 (of v 1 55) — a) K2 B4 5 Dn2 D8 6 गुरुरत्यर्थं; D2 5 °राद्य स, D3 °रूपको (for °रत्यन्तं) — b) B5 लोकनाय, D5 सर्वलोक (for लोकनाथ) Dn2 om न K4 लोकनायसनातम. — c) S1 K1-4 B4 D5 रथे, D4 7 नरो (for रणे). T G3 4 लोकनाथो; G2 सदा नाथो (for रणे नाथो). — d) D4 7 दिव्ये Ś1 दिव्यारमज; B1-4 Dc1 °त्मक;

नारायणो रणे नाथो दिव्यो दिव्यात्मवान्प्रभुः ॥ ७२
यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः ।
तान्यहं कीर्तयिष्यामि भक्त्या स्थैर्यार्थमात्मनः ॥ ७३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

१०

धृतराष्ट्र उवाच ।
शृणु दिव्यानि कर्माणि वासुदेवस्य संजय ।
कृतवान्यानि गोविन्दो यथा नान्यः पुमान्क्वचित् १
संवर्धता गोपकुले बालेनैव महात्मना ।
विख्यापितं बलं बाह्वोस्त्रिषु लोकेषु संजय ॥ २
उच्चैःश्रवस्तुल्यबलं वायुवेगसमं जवे ।
जघान हयराजं यो यमुनावनवासिनम् ॥ ३
दानवं घोरकर्माणं गवां मृत्युमिवोत्थितम् ।
वृषरूपधरं बाल्ये भुजाभ्यां निजघान ह ॥ ४
प्रलम्बं नरकं जम्भं पीठं चापि महासुरम् । C 7 336 B 7 ॥ K 7 ॥

B6 °त्मवित्, Dn2 D8 6 °त्मना; G2–4 °र्यवान् (for °त्मवान्). K1–4 D1 दिव्यो दिव्यपराक्रम°, G6 दिव्या दिव्यार्थवान्प्रभु°

73 K6 om. 73 (of v l 55). —ᵃ) T2 G2 transp दिव्यानि and कर्माणि B1 चित्राणि (for दिव्यानि) —ᵈ) B1 8 धैर्यार्थम् (for स्थैर्या°) K3 भक्त्या स्थैर्यान्ममात्मन ; Dn2 D8 6 कार्यार्थमिह चात्मन°

Colophon om in K6, Ś1 missing — *Sub-parvan* Editions द्रोणाभिषेकपर्व — *Adhy name* K1 3 प्रश्न ; K2 Dn1 G1 M1 2 धृतराष्ट्रप्रश्न ; D2 4 5 धृतराष्ट्रचिंता —*Adhy no* (figures, words or both) K3 B1 3 Dn1 D8 8 9 (as in text), D3 10 —*Śloka no* Do1 73, Dn1 75

10

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf v l. 7 1 1) K6 om. this adhy (cf v l 7 9 55)

1 G6 om the ref —ᵃ) Cd transp दिव्यानि and कर्माणि —ᶜ) S विश्वात्मा (for गोविन्दो) —ᵈ) D4 यथा नान्यस्करिष्यति

2 ᵃ) B4 Dn1 D4 संवर्धि(B4 °र्ध)तो (for संवर्धता) B1–4 Do1 गोकुले वर्धमानेन —ᵇ) B3 रामेणैव; T G2–6 बालेन च (for बालेनैव) — After 2ᵃᵇ, D4 7 8 ins :

81* शकटं पूतनां हत्वा भग्नौ च यमलार्जुनौ ।
[D4 8 पूतना D4 हित्वा]

—ᶜ) K1 विज्ञापित; G1 M प्रख्यापित (for विख्या°) T G3–5 बाल्ये (for बाह्वोस्) —ᵈ) K4 सजय, D7 सजये (for सजय)
— For 3–5, S subst

82* पूतनां शकुनिं हत्वा केशिनं चैव वाजिनम् ।
ऋषभं धेनुकं चैव अरिष्टं च महाबलम् ।
वृकं हत्वा महाबाहुं धृत्वा गोवर्धनं गिरिम् ।
चाणूरं मुष्टिकं चैव रङ्गमध्ये निहत्य च ।

[(L 1) T G2 3 5 शकट (for शकुनिं) M1 2 पूतना शकटं मुक्त्वा (for the prior half) T G2 वाजिन° — (L 3) T G2 गवां मुक्त्वा (T2 मोक्ता), M1 2 वृका न्हत्व (for वृकं हत्वा) M3 4 महाबाहुर् G1 3 5 वृका न्मुक्त्वा (G3 गवां मोक्त्वा, G5 गा[*inf lin* दा]व मुक्त्वा) महाबाहुर् (for the prior half) G3 कृत्वा (for धृत्वा) — (L 4) T G2 चाणूर G3 मूषिक (for मुष्टिक)]

3 ᵃ) Ś1 तुल्यबलो —ᵇ) B1–3 Do1 मातरिश्व (for वायुवेग) Ś1 -समो (for -सम) D6 बले (for जवे) —ᶜ) Ś1 जगाम (for जघान) B1–4 Do1 हयराजं स; B3 (marg) 5 Dn2 D8 हयराजान, D6 च हयं राजन्; D6 समरे राजा (for हयराज यो) Cd cites हयराज (as in text) —ᵈ) B (B3 also as in text) Do1 -तीर ; D4 तट, D6 जल (for वन)

4 ᵇ) D4 7 इव स्थित; D8 उपस्थितं (for इवोत्थितम्) —ᶜ) Ś1 K1 3 4 D1 बाल्यो, D5 7 लोके (for बाल्ये) —ᵈ) Dn1 D4 7 जानुभ्यां (for भुजाभ्यां), B4 च; B6 स; Dn2 तं (for ह)

8

मुरुं चाचलसंकाशमवधीत्पुष्करेक्षणः ॥ ५
तथा कंसो महातेजा जरासंधेन पालितः ।
विक्रमेणैव कृष्णेन सगणः शातितो रणे ॥ ६
सुनामा नाम विक्रान्तः समग्राक्षौहिणीपतिः ।
भोजराजस्य मध्यस्थो भ्राता कंसस्य वीर्यवान् ॥ ७
बलदेवद्वितीयेन कृष्णेनामित्रघातिना ।
तरस्वी समरे दग्धः ससैन्यः शूरसेनराट् ॥ ८
दुर्वासा नाम विप्रर्षिस्तथा परमकोपनः ।
आराधितः सदारेण स चास्मै प्रददौ वरान् ॥ ९
तथा गान्धारराजस्य सुतां वीरः स्वयंवरे ।
निर्जित्य पृथिवीपालानवहत्पुष्करेक्षणः ॥ १०
अमृष्यमाणा राजानो यस्य जात्या हया इव ।
रथे वैवाहिके युक्ताः प्रतोदेन कृतव्रणाः ॥ ११
जरासंधं महाबाहुमुपायेन जनार्दनः ।
परेण घातयामास पृथगक्षौहिणीपतिम् ॥ १२
चेदिराजं च विक्रान्तं राजसेनापतिं बली ।
अर्घे विवदमानं च जघान पशुवत्तदा ॥ १३
सौभं दैत्यपुरं स्वस्थं शाल्वगुप्तं दुरासदम् ।

---

5 a) K1 जवूं, B1–4 Do1 पीठ (for जम्भ) — b) Ś1 K1 3 4 पीसं चापि, B1 2 4 मुरु जंभ, B3 मुरं जंवं, Do1 मुरं जंभ, D3 अरिष्टं च (for पीठं चापि) B1 महाभुज (for °मुरम्) — c) K1 4 D4 8 मुरं, K2 सुरं; Dn1 मरु°; D1 मुमु (for मुरु) B5 Dn D3–8 चामरं, D2 चातक (for चाचल°) B1–4 Do1 हयग्रीव महाकायम् — d) B2–4 Do1 पुरुषोत्तम (for पुष्करे क्षण)

6 a) K4 कंशो, D6 केशी (for कंसो) S महाराजो (G5 °बाहुर्) (for °तेजा) — c) D2 कर्णेन, M कृष्णस्य (for कृष्णेन) — d) D2 क्षणश°, D5 गणश (for सगण) K1 3 4 B1 5 Dn2 D2 5 6 पातितो; D4 7 8 शासितो (for शातितो) B2–4 Do1 निहत सगणो रणे, S सानुबन्धाश्रयो हत

7 a) D3 सुनाम, G1 M3–5 सुदामा (for सुनामा) K1, 2 4 Dn1 D1 नाम विख्यात°, K3 रणविख्यात, B5 रणविक्रांत°, Do1 बलविक्रांत, D7 चाथ मित्रघ्न° (for नाम विक्रान्त°) D4 corrupt — b) D3 सम्यगक्षौहिणी, T G1 5 M1–4 समग्रा(M1 2 सहस्रा)क्षोहिणी B2 3 Do1 वृत° (for पति°) — B4 om 7cd — c) Dn1 D5 8 G1 M भोजराजन्य°, D3 4 7 °राजश्च (for °राजस्य). Cv as in text — d) D4 भ्रातर सत्यवीर्यवान् Cv cites भ्राता (as in text)

8 a) Ś1 K1–4 Dn1 D1 4 5 7 8 मनस्वी, Cd तरस्वी (as in text) — d) Ś1 T G2–5 ससेन, K1 2 4 D (except Do1) स शूर° (for ससैन्य°) T G3–5 सेनवान् (for °राट्)

9 a) Ś1 दुर्वासाश्चैव T2 G3 विप्रेंद्रस्, G1 2, 4 5 M विप्रश्च (for विप्रर्षिस्). — b) Dn2 D3 तप, D6 तत (for तथा) — d) Dn2 D3 6 T G2–5 वरं (for वरान्)

10 a) G4 सदा (for तथा). D6 गंधार M3 राजन्य (for राजस्य) — b) Dn2 D5 6 8 T2 G3–5 Ca d वीर, Do1 धीर (for वीर°) — d) B D1 2 6 8 T1 भावहत्; Dn1 अहनत्; G5 अहरत्; Cd भवहत् (as in text) B2–4 S पुरुषर्षभ°, D1 पुष्करेक्षया (for °क्षण°)

11 a) Cv राजानं (for °नो) — b) T G3–5 [ऽ]भवन्, G2 [ऽ]वहन् (for यस्य) Dn2 D3 यस्य याता; G1 M सिंधुजाता (for यस्य जात्या) — c) D4 रथे वैवाहके युक्ता; D7 8 रथैर्वैवाहिकैर्युक्ता, Cv वैवाहिके रथे युक्ता — d) K1 D4 कृतव्रण°; D7 क्षतव्रणा (for कृत°) Cv प्रतोदनकृतव्रणा°

12 a) B1–3 Do1 S (except G2) महाराज (for °बाहुम्) — b) D4 उपयाने (for उपायेन) — c) T G3 भीमेन, Ca d परेण (as in text) — d) K1 पृथगक्षौहिणीं पतिं, B1 3 5 Do1 D2 7 8 S समग्रा(D7 8 °हस्रा)क्षौ(T G1 M1–4 °क्षो)हिणीपतिं, B2, 4 समग्राक्षौहिणीश्वर

13 b) K3 गज, D3 राजन् (for राज) K4 D7 G1 बलिं, M3–5 कृतं (for बली) — c) K2 4 B3 D5 अर्घ्ये, Do1 Dn1 D4 अर्थे, D3 यज्ञे (for अर्घे). D6 विवादमाने (for विवदमान) Ś1 K2 4 D1 वै, B2–4 Do1 तु (for च) K1 अर्घेण विवदामान (sic), S अर्घ्येण विवदितं वीर — d) G1 M जघान पुरुषोत्तम°

14 a) K1–4 दैत्यपतिं; D2 5 °वर, D6 दैत्य परं; D7 यज्ञे पुरं (for दैत्यपुर) — b) K1–4 D7 S

मुरुं चाचलसंकाशमवधीत्पुष्करेक्षणः ॥ ५
तथा कंसो महातेजा जरासंधेन पालितः ।
विक्रमेणैव कृष्णेन सगणः शातितो रणे ॥ ६
सुनामा नाम विक्रान्तः समग्राक्षौहिणीपतिः ।
भोजराजस्य मध्यस्थो भ्राता कंसस्य वीर्यवान् ॥ ७
बलदेवद्वितीयेन कृष्णेनामित्रघातिना ।
तरस्वी समरे दग्धः ससैन्यः शूरसेनराट् ॥ ८
दुर्वासा नाम विप्रर्षिस्तथा परमकोपनः ।
आराधितः सदारेण स चास्मै प्रददौ वरान् ॥ ९
तथा गान्धारराजस्य सुतां वीरः स्वयंवरे ।
निर्जित्य पृथिवीपालानवहत्पुष्करेक्षणः ॥ १०
अमृष्यमाणा राजानो यस्य जात्या हया इव ।
रथे वैवाहिके युक्ताः प्रतोदेन कृतव्रणाः ॥ ११
जरासंधं महाबाहुमुपायेन जनार्दनः ।
परेण घातयामास पृथगक्षौहिणीपतिम् ॥ १२
चेदिराजं च विक्रान्तं राजसेनापतिं बली ।
अर्घे विवदमानं च जघान पशुवत्तदा ॥ १३
सौभं दैत्यपुरं स्वस्थं शाल्वगुप्तं दुरासदम् ।

---

5 ^{a}) K_1 जचूं; B_{1-4} Dc_1 पीठ (for जम्भ) —^{b}) $Ś_1$ $K_{1\,3\,4}$ पीठं चापि, $B_{1\,2\,4}$ मुरुं जभ; B_3 मुर जंवं, Dc_1 मुरं जभ, D_3 अरिष्ट च (for पीठं चापि) B_1 महाभुजं (for °मुरम्) —^{c}) $K_{1\,4}$ $D_{4\,8}$ मुरं; K_2 सुरं; Dn_1 मरु, D_1 मुमुं (for मुरुं) B_5 Dn D_{3-8} चामरं; D_2 चांतक (for चाचल) B_{1-4} Dc_1 हयग्रीव महाकायम् —^{d}) B_{2-4} Dc_1 पुरुषोत्तम (for पुष्करेक्षण)

6 ^{a}) K_4 कशो, D_6 केशी (for कंसो) S महाराजो (G_5 °बाहुर्) (for °तेजा) —^{c}) D_2 कर्णेन, M कृष्णस्य (for कृष्णेन) —^{d}) D_2 क्षणश°, D_5 गणश (for सगण) $K_{1\,3\,4}$ $B_{1\,5}$ Dn_2 $D_{2\,5\,6}$ पातितो; $D_{4\,7\,8}$ शासितो (for शातितो) B_{2-4} Dc_1 निहत सगणो रणे, S सानुबधाश्रयो हत

7 ^{a}) D_3 सुनाम, G_1 M_{3-5} सुदामा (for सुनामा). $K_{1\,3\,4}$ Dn_1 D_1 नाम विख्यात; K_3 रणविख्यात; B_5 रणविक्रांत°, Dc_1 बलविक्रांत, D_7 चाथ मित्रघ्न° (for नाम विक्रान्त°) D_4 corrupt —^{b}) D_3 सम्यगक्षौहिणी; T $G_{1\,5}$ M_{1-4} समग्रा(M_1 = सहस्रा)क्षोहिणी $B_{2\,3}$ Dc_1 वृत (for पति°) — B_4 om 7^{cd} —^{c}) Dn_1 $D_{5\,8}$ G_1 M भोजराजन्य; $D_{3\,4\,7}$ °राजश्च (for °राजस्य). Cv as in text —^{d}) D_4 भ्रावर सत्यवीर्यवान् Cv cites भ्राता (as in text)

8 ^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} Dn_1 $D_{1\,4\,5\,7\,8}$ मनस्वी, Cd तरस्वी (as in text). —^{d}) $Ś_1$ T G_{2-5} ससेन, $K_{1\,2\,4}$ D (except Dc_1) स शूर (for ससैन्य°) T G_{3-5} सेनवान् (for °राट्)

9 ^{a}) $Ś_1$ दुर्वासाश्चैव T_2 G_3 विप्रेंद्रस्, $G_{1\,2\,4\,5}$ M विप्रश्च (for विप्रर्षिस्). —^{b}) Dn_2 D_2 तप; D_6 तत (for तथा) —^{d}) Dn_2 $D_{3\,6}$ T G_{2-5} वरं (for वरान्)

10 ^{a}) G_4 सदा (for तथा). D_6 गंधार M_3 -राजन्य (for राजस्य) —^{b}) Dn_2 $D_{5\,6\,8}$ T_2 G_{3-5} Ca d वीर, Dc_1 धीर (for वीर) —^{d}) B $D_{1\,2\,6\,8}$ T_1 आवहत्, Dn_1 अहनत्, G_5 अहरत्, Cd अवहत् (as in text) B_{2-4} S पुरुषर्षभ°, D_1 पुष्करेक्षया (for °क्षण)

11 ^{a}) Cv राजान (for °नो). —^{b}) T G_{3-5} [ऽ]भवन्, G_2 [ऽ]वहन् (for यस्य) Dn_2 D_8 यस्य याता; G_1 M सिंधुजाता (for यस्य जात्या) —^{c}) D_4 रथे वैवाहके युक्ता; $D_{7\,8}$ रथैर्वैवाहिकैर्युक्ता, Cv वैवाहिके रथे युक्ता —^{d}) K_1 D_4 कृतव्रण, D_7 क्षतव्रणा (for कृत°). Cv प्रतोदनकृतव्रणा.

12 ^{a}) B_{1-3} Dc_1 S (except G_3) महाराज (for °बाहुम्) —^{b}) D_4 उपयाने (for उपायेन) —^{c}) T G_3 भीमेन, Ca d परेण (as in text) —^{d}) K_1 पृथगक्षौहिणीं पतिं, $B_{1.\,3\,5}$ Dc_1 $D_{2.\,7\,8}$ S समग्रा($D_{7\,8}$ °हस्रा)क्षौ(T G_1 M_{1-4} °क्षो)हिणीपतिं, $B_{2\,4}$ समग्राक्षौहिणीश्वर

13 ^{b}) K_3 गज, D_3 राजन् (for राज) K_4 D_7 G_1 बलिं, M_{3-5} कुर्वं (for बली) —^{c}) $K_{2\,4}$ B_2 D_5 अर्घ्ये, Dc_1 Dn_1 D_4 अर्थे, D_3 यज्ञे (for अर्घे). D_6 विवादमाने (for विवदमान) $Ś_1$ $K_{3\,4}$ D_1 वै; B_{2-4} Dc_1 तु (for च) K_1 अर्घेण विवदामान (sic), S अर्घ्येण विवदित वीरं —^{d}) G_1 M जघान पुरुषोत्तम°

14 ^{a}) K_{1-4} दैत्यपतिं, $D_{2\,5}$ °वर, D_6 दैत्यं परं; D_7 यज्ञे पुरं (for दैत्यपुर) —^{b}) K_{1-4} D_7 S

समुद्रकुक्षौ विक्रम्य पातयामास माधवः ॥ १४

अङ्गान्वङ्गान्कलिङ्गांश्च मागधान्काशिकोसलान् ।
वत्सगर्गकरूषांश्च पुण्ड्रांश्चाप्यजयद्रणे ॥ १५

आवन्त्यान्दाक्षिणात्यांश्च पार्वतीयान्दशेरकान् ।
काश्मीरकानौरसकान्पिशाचांश्च समन्दरान् ॥ १६

काम्बोजान्वाटधानांश्च चोलान्पाण्ड्यांश्च संजय ।
त्रिगर्तान्मालवांश्चैव दरदांश्च सुदुर्जयान् ॥ १७

नानादिग्भ्यश्च संप्राप्तान्व्रातानश्वशकान्प्रति ।
जितवान्पुण्डरीकाक्षो यवनांश्च सहानुगान् ॥ १८

प्रविश्य मकरावासं यादोभिरभिसंवृतम् ।
जिगाय वरुणं युद्धे सलिलान्तर्गतं पुरा ॥ १९

युधि पञ्चजनं हत्वा पातालतलवासिनम् ।
पाञ्चजन्यं हृषीकेशो दिव्यं शङ्खमवाप्तवान् ॥ २०

खाण्डवे पार्थसहितस्तोषयित्वा हुताशनम् । E 7 / B 7 / K. 7

(except G5) साल्वगुप्तं; D6 सुगुप्त च (for शाल्वगुप्त) — c) Ś1 वि*त्वा (for विक्रम्य) — d) D4 भारत (for माधव)

15 a) K4 अंगा वगा; T G1 3 5 M अगवग, G4 अकवंक (for अङ्गान्वङ्गान्) K4 Dc1 D5 7 G3 4 M1-3 कलिंगाश्च (for कलिङ्गांश्च) — b) B1 Dn2 T1 G4 मगधान्। K1 कैशि (for काशि) K4 B1-3 Dn2 D2-8 कोशलान्; Dc1 कौशलान्, Dn1 कौशिकान्; G3 4 कौसलान् (for कोसलान्) — c) K1-3 Dn1 D2 7 वत्सवर्गं; B1 2 (marg) 3-5 D1 व(B2 m वा)त्स्यगार्ग्यं, B4 मात्स्यगार्ग्यं; D3 वत्सदंतान्; D6 तथा वत्स; D8 वत्स्यवर्गं (for वत्सगर्गं) Dc1 वात्स्यंगार्ग्यं कलिंगांश्च; Dn2 करूषां मालवांश्चैव, S वत्सभर्गं(G1 M वत्सकांश्च; G5 वात्स्यभर्ग्यं)करूशांश्च — d) B2-5 Dc1 Dn2 पौंड्रांश्च, Dn1 D4 पुंड्रांश्च; D1 सुह्मांश्च; D5 पुंड्राश्च; D7 पुड्रांश्च; M3 4 पुण्यांश्च (for पुण्ड्रांश्च) B2-4 Dc1 चैव, T G1 3 4 M3-5 चाथ (for चापि) D4 [अ]जयन् (for [अ]जयद्)

16 a) K1 आवन्त्यान्; K4 T आवन्त्यां, G3 आवंत्या (for आवन्त्यान्). Dn1 दक्षिणात्यांश्च (for दाक्षि°) — b) D1 पार्वतेयान् K1 दशीकरान्, B5 G3 कशेरकान्, Dc1 दुरासदान्; Dn2 D8 कसेरुकान्; D4 वसेकरान्; T G2 4 M5 कशेरुकान्; G1 M1-4 दशेरुकान्, G5 करेणुकान् (for दशेरकान्) — c) Ś1 कश्मीरकान्, Dc1 काश्मीरजान् (for °रकान्) K3 B D1 औरसिकान्; D8 जातुधानान्; D5 औकरसान्; D8 केसरकान्; T G2 3 औरभ(G2 °भ्र)कान्; G1 M1 2 औदरिकान्; G4 औभरकान्; G5 औरम्भतान् (for औरसकान्) — d) K1 समर्दकान्; B Dc1 Dn2 समुद्रकान्, Dn1 D2 4 5 7 8 सचर्दु(D7 8 दुं)रान्; D1 समर्दरान्, D6 समाधय, T G2-4 समंत(G2 °द)कान् (for समन्दरान्)

17 a) Ś1 D1 कांभोजान् Dn1 D1 वारधानांश्च, Dn2 D8 वाटधाना(Dn2 °नां)स्तु, D6 वाह्लिकांश्चैव; S माल(T G1 M °ळ)वांश्चैव (for वाटधानांश्च) — b) Ś1 D5 चोड्रान्; K1 चोड्यान्, K2 3 चौड्रान्; Dn1 चौंडान्; Dn2 D8 पुंड्रान्, D4 लोचान्, D6 सुवान्, T G1 5 M चोळान्; G4 चौलान् (for चोलान्) Dn2 D8 अन्यांश्च, D6 पाडुश्च (for पाण्ड्यांश्च) T G2-5 माधव (for संजय) — c) B3 (marg as in text) विदर्भान् (for त्रिगर्तान्) Dn2 मालवास्वष्टान्; D8 मालवान्स्वस्तान्; T G2-5 मगधांश्चैव (for मालवांश्चैव) — d) Ś1 K4 वरदांश्च, B5 दारदांश्च, Dn2 D6 पारदांश्च (for दरदांश्च) Dn2 सदुर्जयान् S (except G1) क(M द)रदांश्चैव दुर्जयान्

18 a) D8 om च Dn1 सप्राप्ता; Dn2 सभांतान् (for संप्राप्तान्) — b) Dn1 D5 जातानश्व; Dn1 जातानाश्च (for व्रातानश्व) B1 4 5 Dn2 D8 खषां (Dn2 वसां)श्चैव शकांस्तथा, B2 3 Dc1 D4 7 8 नृपांश्चैव (D4 7 8 राजानश्च) शकास्तथा; D6 (orig) रतिचोका शकान्प्रति, D6 (marg sec m) एतानन्यान्प्रकामत, T G1-4 M आंध्रान्म्ले(G1 M1 2 अध्रम्ले, G4 आंधान्म्ले, M3-5 अध्रान्म्ले)च्छगणानपि, G5 आंध्रम्लेच्छगणानपि — d) G5 (inf lin as in text) सवनांश्च (for यवनांश्च) Ś1 K (K5 om) B1 4 Dn D1-5 7 8 यवन च स(K1 म)हानुग, D6 धनजयसहानुग

19 b) D7 वारीभिर् (for यादोभिर्) D1 यादोगणनिषेवित; D6 जादोरतिससवृतं (sic) — d) Dn2 D2 3 5 8 तदा (for पुरा) Ś1 सलिलाभिगंत पुरा

20 a) B5 युद्धे, G1 M तत्र (for युधि) — b) T G5 M3 पाताळतलं M1 2 वासिन (for -वासिनम्) B5 दैत्य पाताळवासिन — d) Ś1 K1 3 4 D1 transp दिव्यं and शङ्खम् K4 om वाप्त

21 a) K4 om मध्ये — d) Ś1 K1 2 चक्रे (for चर्क) Ś1 महायशा, B2-4 Dc1 तथैव च; B4 D8 महाबलं; G1 M1 2 जनार्दन (for महाबल),

आग्नेयमस्त्रं दुर्धर्षं चक्रं लेभे महाबलः ॥ २१
वैनतेयं समारुह्य त्रासयित्वामरावतीम् ।
महेन्द्रभवनाद्वीरः पारिजातमुपानयत् ॥ २२
तच्च मर्षितवाञ्शक्रो जानंस्तस्य पराक्रमम् ।
राज्ञां चाप्यजितं कंचित्कृष्णेनेह न शुश्रुम ॥ २३
यच्च तन्महदाश्चर्यं सभायां मम संजय ।
कृतवान्पुण्डरीकाक्षः कस्तदन्य इहार्हति ॥ २४
यच्च भक्त्या प्रपन्नोऽहमद्राक्षं कृष्णमीश्वरम् ।
तन्मे सुविदितं सर्वं प्रत्यक्षमिव चागमत् ॥ २५
नान्तो विक्रमयुक्तस्य बुद्ध्या युक्तस्य वा पुनः ।
कर्मणः शक्यते गन्तुं हृषीकेशस्य संजय ॥ २६
तथा गदश्च साम्बश्च प्रद्युम्नोऽथ विदूरथः ।
आगावहोऽनिरुद्धश्च चारुदेष्णश्च सारणः ॥ २७
उल्मुको निशठश्चैव झल्ली बभ्रुश्च वीर्यवान् ।
पृथुश्च विपृथुश्चैव समीकोऽथारिमेजयः ॥ २८
एते वै बलवन्तश्च वृष्णिवीराः प्रहारिणः ।

22 ^{a}) Do1 समासाद्य (for °रुह्य) — ^{b}) K1 3 4 D1 तोषयित्वा, Dn2 D3 6 द्राव° (for त्रास°) Ś1 K1 3 4 D1 मनस्विनीं; K2 मनीषिणीं, D5 [अ]मरावार्ति (for °वतीम्) — ^{c}) D4 भुवनाद् (for भवनाद्) Ś1 महेंद्रात्तत्पुरं गत्वा, K1–4 D1 महेंद्रांत·पुर (K4 °रो) गत्वा — ^{d}) Ś1 अवाप्तवान्, Dn2 D3 6 उपाहरत् (for °नयत्)

23 ^{a}) Dn2 D3 तत्तु, D5 6 तत्र (for तच्च) — After 23^{ab}, Dn1 D4 7 8 ins

83* गोवर्धनस्योद्धरणे ज्ञात्वा वै समसज्जत ।

[Dn1 समजातय°, D7 समसज्जता (for °सज्जत)]

— ^{c}) D2 राजा (for राज्ञां) Dn1 नाप्यजितं, Dn2 वाप्य°, D2 T G2 4 चाप्यजित, D7 चाथ जित; G6 च न कृत°, M3 चाविदित, M4 चाविजितं (for चाप्य°) B2 Dn M3 4 किंचित्, D2, 5 T G2–5 कश्चित् (for कंचित्) B1 D3 राज्ञश्चाप्यजितान्काश्चित् — ^{d}) B2 5 Do1 Dn2 D2–4 6–8 S शुश्रुम D5 कृष्णं नेह न शुश्रुम

24 ^{a}) T1 G3 अस्या यन्, T2 G2 4 अस्यां यन्, G1 M यच्च वै, G5 अस्याय (for यच्च तन्). — ^{b}) Dn1 केशव (for संजय) — B3 reads 24^{c}–25^{d} on marg — ^{d}) T G2–5 तदन्य° क (by transp) B1 D2 इव (for इह) S करिष्यति (for इहार्हति) Ś1 तद्भवाञ्श्रोतुमर्हति; B2–4 Do1 कोन्य° कर्तुं तयार्हति

25 B3 reads 25 on marg — ^{a}) Dn1 तत्र, D2 तच्च, D3 6 यत्र (for यच्च) Ś1 B1 D2 6 प्रसन्नो (for प्रपन्नो) — ^{c}) G5 सुविस्तर (for °दित) — ^{d}) Ś1 चाभवत्, K (K5 om) D3 4 7 8 चागत; B1 4 Do1 Dn D1 6 चागम, B2 3 5 D2 5 T G4 M3–5 चागमात् (for चागमत्) Ca d cite अगमम् and Cap Cdp आगमात्

26 ^{a}) B नांतं (for नान्तो). — ^{b}) D3 बुद्धि (for बुद्ध्या) — ^{c}) B1 5 Do1 Dn D1, 3, 4 6–8 कर्मणां; D2 कर्मणा (for कर्मण) D2 om गन्तु

27 ^{a}) D7 8 सदा, M3 5 यथा (for तथा). D6 [अं]गदश् (for गदश्) Ś1 सांभश्, Dn2 D5 6 शांबश् (for साम्बश्) — ^{b}) Ś1 K1 2 Dn D3–5 7 8 प्रद्युम्नश्च, D2 धृष्टद्युम्न, D6 विद्युम्नश्च (for प्रद्युम्नोऽथ) Ś1 वितूरथ, K1 विदूरत°; K2–4 S (except G2) विडूरथ; Dn1 महारथ°; D7 विद्धरथ (for विदूरथ°). — ^{c}) Ś1 K1, 2 4 D4 अ(D4 आ)गाहवो; B1–3 5 D1, 2 5 अगावहो; B4 असावहो; Do1 अगावणो, Dn1 अवगाहो, D6 अंगावोह; D7 8 आगवेहो; T G2–4 आशावहो; G5 आशाप्लवो (for आगावहो) M3 आगावबुध्यायुक्तस्य — ^{d}) K1 चारुदोम° स; G5 चारुदोष्णश्च (for °देष्णश्च) Ś1 K2–4 B (except B4) Do1 Dn2 D1 2 5 6 G2 स (for च)

28 ^{a}) D5 उल्मूको, T1 उलमको; G1 M उन्मुको (for उल्मुको) K1 निशिठश्चैव; Dn1 D4 7 8 निपध (Dn1 °त)श्चैव (for निशठ°) — ^{b}) Ś1 झल्ली पर्धश्च; K1 लल्मी वभ्रुश्च, K2 गल्ली यभ्रुश्च, B1 3–5 Dn1 D1 4 क्षिल्ली वभ्रुश्च; Dn2 सिलौ यभ्रुश्च, D2 5 झाल्लि(D2 क्षिल्लि) चक्रश्च; D3 सलो यभ्रुश्च, D5 शठो यभ्रुश्च, D7 झिल्ली भ्रभ्रुश्च, T G2–5 विबभ्रुश्चैव; M3 4 झाल्लिपभ्रश्च; M5 झल्लिर्बभ्रुश्च (for झल्ली बभ्रुश्च) — ^{c}) G3 प्रयुश्; G5 प्रथुश् (for पृथुश्) D7 विष्टथुश्, G5 विप्रथुश् (for विपृथुश्). — ^{d}) K3 B Dn D1 7 शमीको(D7 °कौ)थ, D2 5 श(D6 स)मीकश्च; D4 समीकोथ, G1 M3 समि(M3 समी)कोय (for समीकोऽथ) Do1 रिपुंजय°, M1 2 [अ]रिमेजय (for [अ]रिमेजय°) K2 D3 समीको वरिमजय°; T G2–5 समक्रोधो नु (G2 मम क्रोधाश्च, G5 समक्रोधश्च) सजय

29 ^{a}) B Dn2 D2 एतेन्ये, Do1 इत्येते (for एते

कथंचित्पाण्डवानीकं श्रयेयुः समरे स्थिताः ॥ २९
आहूता वृष्णिवीरेण केशवेन महात्मना ।
ततः संशयितं सर्वं भवेदिति मतिर्मम ॥ ३०
नागायुतबलो वीरः कैलासशिखरोपमः ।
वनमाली हली रामस्तत्र यत्र जनार्दनः ॥ ३१
यमाहुः सर्वपितरं वासुदेवं द्विजातयः ।
अपि वा ह्येष पाण्डूनां योत्स्यतेऽर्थाय संजय ॥ ३२
स यदा तात संनह्येत्पाण्डवार्थाय केशवः ।
न तदा प्रत्यनीकेषु भविता तस्य कश्चन ॥ ३३
यदि स्म कुरवः सर्वे जयेयुः सर्वपाण्डवान् ।
वार्ष्णेयोऽर्थाय तेषां वै गृह्णीयाच्छस्त्रमुत्तमम् ॥ ३४
ततः सर्वान्नरव्याघ्रो हत्वा नरपतीन्रणे ।
कौरवांश्च महाबाहुः कुन्त्यै दद्यात्स मेदिनीम् ॥ ३५
यस्य यन्ता हृषीकेशो योद्धा यस्य धनंजयः ।
रथस्य तस्य कः संख्ये प्रत्यनीको भवेद्रथः ॥ ३६
न केनचिदुपायेन कुरूणां दृश्यते जयः ।
तस्मान्मे सर्वमाचक्ष्व यथा युद्धमवर्तत ॥ ३७
अर्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णोऽप्यात्मा किरीटिनः ।

वै) — ᵇ) B1–4 Dc1 वृष्णिपुत्रा॰ (for ॰वीरा॰) B1 महाबला॰ (for प्रहारिण) — ᶜ) G5 कथं वै (for कथं चित्) — ᵈ) K1–4 D1 समरस्थिता ; B2–4 Dc1 समरार्थिन॰ (for समरे स्थिता॰) Dn1 (marg) चयेयु॰ समरे श्रिता

30 ᵃ) G4 आहूता (for आहूता) — ᶜ) K1 D6 शंसयितं ; D1 शशयित, D7 8 शशयिकं (for संशयित) B5 कृत्स्नं (for सर्वं)

31 ᵃ) D4 laouna for बलो — ᵇ) A few MSS कैलाश॰ — ᶜ) D7 om हली — ᵈ) T G M1 2 5 यत्र तत्र (by transp), M3 4 यत्र यत्र K1 मनीषिण॰ (for जनार्दन) — After 31, S ins

84* एक एव द्विधा भूतो दृश्यते मानुषैर्भुवि ।

32 G5 om. 32 — ᵃ) G3.4 पितुर्यमाहु॰ पितर — For 32ᵃᵇ, T G1 2 M subst

85* पितॄणामपि यः पूर्वो वेदेषु परिपठ्यते ।
[G1 देवेषु (for वेदेषु)]

— G3 4 om 32ᶜᵈ — ᶜ) K1 वार्ष्णेय॰; B1–4 Dc1 वार्थाय (for वा ह्येष) B5 सोपि संजय पांडूनां ; T G1 2 M सोपि कृच्छ्रेषु पार्थानां — ᵈ) Dn1 योत्स्यत B5 वीर्यवान् ; T G1 2 M केशव॰ (for संजय) B1–4 Dc1 योत्स्यते केशव॰ स्वयं ; D4 योत्स्येर्थाय स***

33 T G3 M5 om. (hapl) 33ᵃᵇ — ᵃ) D4 यत् (for स) K2 D4 7 सदा, K3 सदा (for यदा) B (except B5) Dc1 युध्येत (for संनह्येत) K1 सदा तात संनह्येन्यो ; G3 4 सोपि कृच्छ्रेषु पार्थानां — ᵇ) K1–4 G3–5 योत्स्यतेर्थाय ; B1. 3 4 पांडवार्थे हि (for ॰वार्थाय) K3 Dc1 D1 8 संजय ; K4 सजय॰ , B3 युध्यत॰ (for केशव॰) — ᶜ) B1–4 Dc1 D1 प्रविसयोद्धा ; B5 प्रत्यनीकाय, S प्रत्यनीको(M3 ॰के)न्यो (for प्रत्यनीकेषु) — ᵈ) Dc1 reads from ता तस्य up to महात्मन॰ (in 43ᵈ) twice Ś1 K2–4 Dn D1 2 4 5 7 तत्र ; K1 तथ ; B3 तात (for तस्य) D8 भविता श कथचन, D6 शिष्ट स्यातोथ कश्चन

34 For the repetition in Dc1, of v l 33 — ᵃ) Dn1 यद्यस्मत्, D2 यद्धि स्म (for यदि स्म) — ᵇ) K3 B Dc1 (both times) D1 8 S नाम (for सर्वं). K1 ॰पार्थिवान् (for पाण्डवान्) — ᶜ) B3 (marg) 3 4 Dc1 (both times) [ऽ]र्थे हि (for ऽर्थाय) Dn1 transp तेषां and वै D6 वार्ष्णेयो योधयस्तेषां — ᵈ) B3 शरम् ; B1 D2 5 अस्त्रम् (for शस्त्रम्)

35 For the repetition in Dc1, of v l 33 — ᵃ) Ś1 K1–4 तत्र (for ततः) Dn1 D5 T G1–4 M नरव्याघ्रान्, G5 ॰व्याघ्र (for ॰व्याघ्रो) — ᵇ) K4 नरपतिं ; Dn1 भूमिपतीन् ; D6 रण॰, S नारायणो (for नरपतीन्) — ᶜ) K3 कौरवश्च (for ॰वांश्च)

36 For the repetition in Dc1, of v l 33 — ᵇ) B3 4 Dc1 (both times) transp योद्धा and यस्य. — ᶜ) D8 क्षेत्रे ; G1 M1–4 सख्ये, G3 5 शक्तः (for सख्ये) — ᵈ) Ś1 K1 4 Dn1 D4–8 प्रत्यनीके (for ॰नीको) K1 D4 [ऽ]भवद्रथ॰ ; T G3 4 भवेदय (T ॰थ॰) ; G5 भवेद्युधि (for भवेद्रथ॰)

37 For the repetition in Dc1, of. v l 33 — ᶜ) D1 om मे S संजयाचक्ष्व (for सर्वमाचक्ष्व) Ś1 K1 4 B5 D1 7 8 तस्मात्सर्वं (B5 D4 7 8 तन्मे सर्वं) स(K4 म)माचक्ष्व

38 For the repetition in Dc1, of v l, 33,

अर्जुने विजयो नित्यं कृष्णे कीर्तिश्च शाश्वती ॥ ३८
प्राधान्येन हि भूयिष्ठममेयाः केशवे गुणाः ।
मोहाद्दुर्योधनः कृष्णं यन्न वेत्तीह माधवम् ॥ ३९
मोहितो दैवयोगेन मृत्युपाशपुरस्कृतः ।
न वेद कृष्णं दाशार्हमर्जुनं चैव पाण्डवम् ॥ ४०
पूर्वदेवौ महात्मानौ नरनारायणावुभौ ।
एकात्मानौ द्विधाभूतौ दृश्येते मानवैर्भुवि ॥ ४१
मनसापि हि दुर्धर्षौ सेनामेतां यशस्विनौ ।
नाशयेतामिहेच्छन्तौ मानुषत्वात्तु नेच्छतः ॥ ४२

युगस्येव विपर्यासो लोकानामिव मोहनम् ।
भीष्मस्य च वधस्तात द्रोणस्य च महात्मनः ॥ ४३
न ह्येव ब्रह्मचर्येण न वेदाध्ययनेन च ।
न क्रियाभिर्न शस्त्रेण मृत्योः कश्चिद्विमुच्यते ॥ ४४
लोकसंभावितौ वीरौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ ।
भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा किं नु जीवामि संजय ॥ ४५
यां तां श्रियमसूयामः पुरा यातां युधिष्ठिरे ।
अद्य तामनुजानीमो भीष्मद्रोणवधेन च ॥ ४६
तथा च मत्कृते प्राप्तः कुरूणामेष संक्षयः ।

Before 38, K4 ins. अर्जुन उवाच — b) B2-4 Dc1 (both times) D3 S कृष्णश्चात्मा; D4 कृष्णस्यात्मा; D5 कृष्णो ह्यात्मा (for कृष्णोऽप्यात्मा). — c) D4 7 8 वै जयो, T G2-5 तु जयो (for विजयो) B4 M1 2 नित्य (for नित्यं) — After 38, B Dc1 ins

86* सर्वेष्वपि च लोकेषु बीभत्सुरपराजित ।

39 For the repetition in Dc1, of v l 33 — a) B Dc1 (both times) [प्]व (for हि). S तु भूयिष्ठा (for हि भूयिष्ठम्) — b) T G3 अमोघा° (for अमेया°) — c) Dn1 मूढो (for मोहाद्) T G1-4 M तु वशिनं (G3 M3 4 °न°); G5 वशीकृतं (for दुर्योधन) D7 8 कृष्णो (for कृष्णं) — d) B Dc1 (both times) D1 यो न (for यन्न) Ś1 lacuna for यन्न वे K1 य° पश्यतीह; K3 8 द्वेषयत्येव; D5 न मन्यतीह, S न सर्वो वेत्ति (for यन्न वेत्तीह) D4 7 8 महाबलं (for [इ]ह माधवम्) D6 जानात्येव हि मानवं

40 For the repetition in Dc1, of v l. 33 — a) K1 D3 देवयोगेन, D4 8 मृत्युपाशे(D8 °से)न, D7 मृत्युपाशिने (sic), T G M1 2 5 देवपाशेन, M3 4 देवमायेन (for दैवयोगेन) — b) D4 8 दैवदष्ट, D7 दैवदंडश्च (hypermetric) (for मृत्युपाश-) K1-4 D1 -वशीकृत°, D5 तिरस्कृत (for पुरस्कृत°) S वैष्णवेन समावृत°

41 For the repetition in Dc1, of v l 33 — a) D5 पूर्वौ देवौ (for पूर्वदेवौ) — b) K4 om (hapl) from नर up to एकात्मानौ (in 41a) — c) D4 7 8 द्विधा कृत्वा, M1 2 द्विधाभूतो (for द्विधाभूतौ) — d) K1. 3. 4 D3-5 G3 दृश्यते (for दृश्येते) B1 4 G1 M1. 2 मानुषैर्भुवि; B2 3 Dc1 (both times) मानुषैरपि, Dn1 D6 मानवौ भुवि (for °वैर्भुवि).

42 For the repetition in Dc1, of v. l 33 — a) B2-4 Dc1 (both times) चापि, G5 [अ]पीह (for [अ]पि हि) Ś1 K1 2 4 D6 दुराधर्षौ (for हि दुर्धर्षौ) — b) Ś1 K4 D3 एनां, D5 एतौ (for एतां) Ś1 मनस्विनौ (for यश°) — c) Ś1 K1-4 ममेच्छतौ, D1 समेक्षतौ; M3. 5 यदीच्छतौ, M4 lacuna (for इहेच्छन्तौ) D2 5 नाशयेतामहिंसतौ, D3 नाशयेता महच्छत्रून् (sic) — d) D3 6 मनुष्यत्वात् (for मानुष°) K3 D2 च, T G2-5 न (for तु) T G2-5 चेच्छत, G1 M3 4 नेच्छतां, M1. 2 5 नैच्छतां (for नेच्छतः)

43 For the repetition in Dc1, of v l 33 — a) B4 लोकस्येव (for युग°) — b) B2 5 Dn2 D3 5 इह (for इव) — c) D4 भीष्मस्येव हि (hypermetric), D7 8 भीष्मस्येक (for भीष्मस्य च) T G2-5 वध (for वधस्)

44 a) Ś1 B3 4 न ह्येवं, Dn2 D3 नार्जवाद्, D6 नार्जवान् (for न ह्येव) — c) K1. 4 Dn1 D1 5-7 G1 शास्त्रेण; B1 2 3 D2 चास्त्रेण, B4 Dc1 चेष्टाभिर् (for शस्त्रेण) — d) B (except B1) D5 निवार्यते, Dc1 निवारित (for विमुच्यते) S मृत्योरध्वनि मु(G5 °ध्वान मु, G5 [inf lin] °ध्वा विमु; M3 4 °ध्वनि प)च्यते

45 d) K1 D4. 5 किं तु; Dc1 किमु (for किं नु) Ś1 जीवमि (for जीवामि)

46 a) Dn1 D5 6 असूयाम; D4 अयास्याम°; D7 8 अपश्याम° (for असूयाम°) — b) B2 परां (for पुरा) B Dc1 D5 दृष्ट्वा; Dn1 D3 योर्डी, D2 4 जातां; D3 जाता (for यातां) K4 पुण्यात्ताम् (submetric) (for पुरा यातां) S पांडवस्य महात्मन° — d) B1-4 Dc1 Dn2 D2 6 ह, B5 Dn1 D7 8 हि (for च).

पक्कानां हि वधे सूत वज्रायन्ते तृणान्यपि ॥ ४७
अनन्यमिदमैश्वर्यं लोके प्राप्तो युधिष्ठिरः ।
यस्य कोपान्महेष्वासौ भीष्मद्रोणौ निपातितौ ॥ ४८
प्राप्तः प्रकृतितो धर्मो नाधर्मो मानवान्प्रति ।
क्रूरः सर्वविनाशाय कालः समतिवर्तते ॥ ४९
अन्यथा चिन्तिता ह्यर्था नरैस्तात मनस्विभिः ।
अन्यथैव हि गच्छन्ति दैवादिति मतिर्मम ॥ ५०
तस्मादपरिहार्येऽर्थे संप्राप्ते कृच्छ्र उत्तमे ।
अपारणीये दुश्चिन्त्ये यथाभूतं प्रचक्ष्व मे ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

११

संजय उवाच ।
हन्त ते वर्णयिष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
यथा स न्यपतद्द्रोणः सादितः पाण्डुसृञ्जयैः ॥ १
सेनापतित्वं संप्राप्य भारद्वाजो महारथः ।

---

47 a) G1 M यथा (for तथा)　D7 8 प्राप्त (for प्राप्त)　Ś1 K1-4 तथा च मत्कृतेनाहो; B1 6 Do1 D1 2 मत्कृते चाप्यनुप्राप्त°　— b) D6 पृष (for पृष)　D7 सजय; D8 सजय; G2 8 सक्षय° (for सक्षय°)　— c) B1 2 (both marg) 8-5 Do1 Dn1 पापानां, Dn2 D2 4 6-8 संघूर्नां (for पक्कानां)　K2-4 D1 2 हि नृणां, D4 7 8 सक्षय° (for हि वधे)　— d) D6 वज्रायंति (for वज्रायन्ते)　K4 तृणा मखे; D1 तृणान्युत (for तृणा न्यपि). D7 8 विवूर्षवे नृणामपि

48 a) B D1 S अनतम् (for अनन्यम्)　— b) T G2 4 काल (for लोके)　— c) B2 क्रोधान्; B3 कोपे (for कोपान्)

49 a) D4 7 8 प्रकृतितो (D4 °नो); T G2-5 प्रकृतिजो (for °तितो)　D6 प्राप्तस्तु प्राकृतो धर्मो　— b) K1 माधवो; Dn1 T1 G3 न धर्मो; D4 नाधर्मौ (for °र्मो)　B Do1 Dn2 D2 न धर्मो मामकान्प्रति　— c) B3 मत; T G2 4 5 शूरा°, G3 शूर° (for क्रूर°)　T G2-5 सर्वे (for सर्व°)　— d) K1-4 सम्प्रति, B1 (marg) सनति, Dn D3 4 7 8 सममि, D6 त नाति; G1 M सनाति (for समति)　B1 Do1 D1 2 T G2-5 कालोयं (B1 Do1 कालो वै, D1 2 कालोसौ, G1 कालो*) नातिवर्तते

50 a) Dn1 M8 अन्यथा चिंतितो ह्य(M8 सोप्य)र्थो; M4 °साप्यर्थो　— b) G1 M तपस्विभि (for मन°)　T G2-5 नरैराशापरायणै°　— c) G3 om हि　Ś1 K1-4 D2 5 प्रवर्तंते; B1 D5-8 विपर्यंते; Dn1 D1 4 प्रपद्यंते; Dn2 विपत्यते; D8 विपच्यते (for हि गच्छन्ति)　— d) Ś1 K1-4 B2-4 Do1 Dn1 D4 7 8 दैवयोगात् (for दैवादिति). D5 दैवयोगात्सविन्मम, D6 दैवेनेह विशा पते

51 a) K3 D4 अपरिहार्यर्थे　— b) K1 B3-5 कृच्छ्रम्, D2 7 कृत्स्न (for कृच्छ्र)　D8 सत्तमे (for उत्तमे)　Dn1 प्राप्ते कृच्छ्रे तथोत्तमे; G5 सप्राप्त कृच्छ्रमुत्तम　— c) S (except G1) अवार(G3 °रि)णीये (G5 °यन्) (for अपारणीये)　T G3 5 M1 2 निश्चिन्त्य; G1 निश्चिन्त्ये (for दुश्चिन्त्ये)

Colophon om. in K5　Ś1 missing　— *Sub parvan* Editions द्रोणाभिषेक　— *Adhy name* K1-3 धृतराष्ट्रप्रश्न°, Dn D2 5 6 वासुदेव(D6 श्रीवासुदेव)प्रशंसा, D4 धृतराष्ट्रवाक्यं　— *Adhy no* (figures, words or both) K3 B1 2 Dn1 D8 S 10 (as in text)　— *Śloka no* Do1 52

11

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf v 1 7 1.1)

1 M3 4 om the ref　— After the ref S ins

87* शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा शसतो मम भारत ।
[(G1 स्थितो (for स्थिरो)]

— a) K3 Do1 Dn2 D2 3 6 G2 5 कथयिष्यामि; K5 D5 संप्रवक्ष्यामि, Dn1 D4 7 8 की(D7 कि)र्तयिष्यामि; T G1 3 4 M वर्त° (for वर्ण°)　Cd as in text　— b) Ś1 K1 2 M1 2 सर्वं; G1 M3-5 यथा (for

मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य पुत्रं ते वाक्यमब्रवीत् ॥ २
यत्कौरवाणामृषभादापगेयादनन्तरम् ।
सेनापत्येन मां राजन्नद्य सत्कृतवानसि ॥ ३
सदृशं कर्मणस्तस्य फलं प्राप्नुहि पार्थिव ।
करोमि कामं कं तेऽद्य प्रवृणीष्व यमिच्छसि ॥ ४
ततो दुर्योधनश्चिन्त्य कर्णदुःशासनादिभिः ।
तमथोवाच दुर्धर्षमाचार्यं जयतां वरम् ॥ ५
ददासि चेद्वरं मह्यं जीवग्राहं युधिष्ठिरम् ।
गृहीत्वा रथिनां श्रेष्ठं मत्समीपमिहानय ॥ ६
ततः कुरूणामाचार्यः श्रुत्वा पुत्रस्य ते वचः ।
सेनां प्रहर्षयन्सर्वामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ७
धन्यः कुन्तीसुतो राजा यस्य ग्रहणमिच्छसि ।
न वधार्थं सुदुर्धर्ष वरमद्य प्रयाचसि ॥ ८
किमर्थं च नरव्याघ्र न वधं तस्य काङ्क्षसि ।

सर्वं) Dn1 -दर्शनात् (for दर्शिवान्) — c) K1 2 4 transp यथा and स Dn2 D3 6 सोभ्यपतद्, D4 7 सैन्यप°, D5 सख्येप°; S सत्यपरो (for स न्यपतद्) — d) K1 सादिता, G2 पातित, G1 सूदित (for सादित°) D7 सजयै (for सञ्जयै)

2 b) D4 7 8 महाबल° (for °रथ) S द्रोणो हर्षमुपेयिवान् — c) Dn2 D6 सैन्यस्य सर्वस्य (by transp), S सैन्यस्य राजानं — d) S इदं वचनमब्रवीत्

3 Before 3, S ins द्रोण° — a) K4 5 D1 य° (for यत्) — c) K1 सैनापत्येन B3-5 यद्; G1 M1 2 मा (for मां) T G2 5 सेनापत्ये त्वया राजन् — d) D3 अथ; D5 न च (for अद्य) T G2 4 सत्कृतवानहं, G3 5 °वाहन (for °वानसि) B4 मामद्य कृतवानसि — After 3, S ins

88* अनुरूपं फलं तस्य कर्मणो लभ्यतां त्वया ।

4 b) K5 Dc1 D2 3 6-8 G2 3 5 आप्नुहि (for प्राप्नुहि) B2-4 Dc1 D1 भारत, Dn2 D4 मानव, D2 पांडव, G2 कौरव (for पार्थिव) — c) B5 transp करोमि and कामं Ś1 (orig) कामुक, Ś1 (marg) कर्म किं (for कामं कं) K5 B5 Dn D2-6 T G2-4 किं (for कं) — d) Dn1 वृणुष्व त (for प्रवृणीष्व) Dn1 T G1 3 M3 5 यदि(M3 °दी)च्छसि (for यमिच्छसि) Dn2 D3 6 वृणीष्व किमिहेच्छसि, G5 *णीष्व वरमिच्छसि

5 Before 5, S ins संजय — a) K1 चिंत्य, B Dc1 Dn2 D3 6 S राजा, D2 चिंत्य° (for चिन्त्य) — c) Dc1 Dn2 D1 3 T G2 4 समभ्योवाच; G1 2 3 M समभ्यों(G2 3 M3 °र्यो)वाच (for तमथो°) — d) M1 2 वर° (for वरम्)

6 Before 6, S (except G3) ins दुर्योधन — b) K2 D1 जीवमाद्य; Ca d °ग्राहं (as in text) — c) D3 G3 रथिनं (for रथिनां) Dc1 Dn1 D4 7, 8 T श्रेष्ठ (for श्रेष्ठं) — d) Dn1 S सकाशम् (for समीपम्) B1-4 Dc1 उपानय (for इहानय). — After 6, S ins

89* इच्छेयं वै महात्मानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
भ्रातॄणां पश्यतामेव जीवग्राहेण मे द्विज ।
प्रीणाम्यनेन कार्येण ससुहृज्जनबान्धवः ।

[(L 2) Cv post half as above — (L 3) G2-5 भृणो(G2 5 °णो)म्येतेन (for प्रीणाम्यनेन)]

7 Before 7, S ins संजय — c) Dn2 D3 सेना° (for सेनां) Dn1 सर्वान्, Dn2 D3 6 राजन् (for सर्वाम्)

8 a) B1-3 5 Dn2 D1 राजन्, B4 G4 यस्य (for राजा) — b) D3 यस्त्वं, G4 जीव (for यस्य) D4 7 8 त्व ग्राहम् (for ग्रहणम्). B4 ग्रहणं त्वमिहेच्छसि — After 8ab, D4 7 8 read 9ab for the first time, repeating it in its proper place. — c) K2-4 B Dn D1 2 3 8 सुदुर्धर्ष S न वधं तस्य दुर्धर्ष — d) G2 वधम् (for वरम्). B1 3-5 T G1 3-5 M प्रयाचसे, G2 प्रयच्छसे (for प्रयाचसि) D7, 8 वरमेनं न याचसे, Cv as in text

9 D4 7 8 read 9ab for the first time after 8ab — a) D4 (first time) 7 (both times) 8 (first time) तु (for च) — b) K1 2 Dn1 M3-5 वधं तस्य न; B1 वध न तस्य; D5 न वधस्तस्य (for न वधं तस्य) B4 कांक्षते, B5 D2 4 8 (last two second time) S काङ्क्षसे (for काङ्क्षसि) D4 (first time) 7 (both times) 8 (first time) वध कर्तुं न वाञ्छसि — c) D4 नाशम्*, T G2-5 नाशंससे (for °ससि) K2 3 क्रिया; Dn1 क्षयाम् (for क्रियाम्) Ś1 K1-4 मया; K4 G1 M एनां (for एतां) — d) D7 यतो; D3 lacuna, T G2-5 मम; G1 M1 2 4 मयि; M3 5 मही (for मत्तो) K4 B1 दुर्योधनो D4 स्वयं (for ध्रुवम्)

नाशंससि क्रियामेतां मत्तो दुर्योधन ध्रुवम् ॥ ९
आहो स्विद्धर्मपुत्रस्य द्वेष्टा तस्य न विद्यते ।
यदिच्छसि त्वं जीवन्तं कुलं रक्षसि चात्मनि ॥ १०
अथ वा भरतश्रेष्ठ निर्जित्य युधि पाण्डवान् ।
राज्यांशं प्रतिदत्त्वा च सौभ्रात्रं कर्तुमिच्छसि ॥ ११
धन्यः कुन्तीसुतो राजा सुजाता चास्य धीमतः ।
अजातशत्रुता सत्या तस्य यत्स्निह्यते भवान् ॥ १२

द्रोणेन त्वेवमुक्तस्य तव पुत्रस्य भारत ।
सहसा निःसृतो भावो योऽस्य नित्यं प्रवर्तते ॥ १३
नाकारो गूहितुं शक्यो बृहस्पतिसमैरपि ।
तस्मात्तव सुतो राजन्प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ १४
वधे कुन्तीसुतस्याजौ नाचार्य विजयो मम ।
हते युधिष्ठिरे पार्थो हन्यात्सर्वान्हि नो ध्रुवम् ॥ १५
न च शक्यो रणे सर्वैर्निहन्तुममरैरपि ।

---

10 D4 7 8 read 10ab twice — a) B3 Dn D5 6 अहो स्विद्, D3 4 (second time) 7 (first time) 8 (second time) अहोस्व, D7 (second time) अथ वा (for आहो स्विद्) B Dc1 D4 (second time) 7 (first time) 8 (second time) S धर्मराजस्य (for °पुत्रस्य) — b) D4 (first time).7 (second time) 8 (first time) हिंसा (for द्वेष्टा) B3 D4 (second time) 7 8 (both first time) यस्य, T G M2 3 5 कश्चिन् (for तस्य) M1 कश्चिद्द्वेष्टा कश्चिन्न विद्यते (hyper metric) — c) Ś1 K1-4 D1 यत्त(K1 त्व)मिच्छसि; K5 Dn1 D2 5 येनेच्छसि त्व, B1-4 M4 यदीच्छसि त्व; D8 G1 M1-3 5 त(D8 य)मि°, T G2-5 तदि° (for यदि°)

11 b) Dn1 पांडवं — c) Ś1 राज्यं मां; K4, 5 B Dc1 Dn D1-3 5 राज्य स; D4 राज्य*; D7 8 राज्यार्धं (for राज्यांशं) Dn1 सु (for च) D6 राज्य सधाय दत्त्वा च — d) D6 सौभ्राज्य, M3 4 सौभद्रं, M5 सौहार्दं (for सौभ्रात्रं) K5 Dn D2 3 5 अर्हसि (for इच्छसि)

12 b) B3-5 Dc1 Dn1 D1 6 T G2-4 सुजात, G5 सुजातो (for ता) B3 4 S तस्य, D2 5 यस्य (for चास्य) — c) B5 Dn1 T G2-5 तस्य; D5 यस्य, D7 8 नित्य (for सत्या) — d) Dn2 यस्य (for तस्य) D2 यस्मिन्प्रियो, D4 *स्निह्यते; D5 ह्यस्पृशते (for यत्स्निह्यते) K1 3 तस्य यत्स्नेह्यते भयात्; S यस्य (T G3 4 येन) सस्नि(M1 2 °सि)ह्यते भवान्.

13 Before 13, S (except G3 4) ins संजय: — a) Ś1 B5 Dc1 Dn1 D1 चैवम्; K1 त्वेहम्, M3 त्वेतद् (for त्वेवम्) — c) Ś1 K1-3 D2 विस्मृतो; K4 B1 D6 Ca d निसृतो; D5 निस्सितो; G5 निर्वृतो (for निःसृतो) — d) Dn2 य स; T G2-4 यस्तु; G1 3 M यश्च (for योऽस्य) B Dc1 S (except M3, 4, M5 also as in text) हृदि स्थित (for प्रवर्तते)

14 a) K1 D4 नाकरोद्; G3 नाकार (for नाकारो) K1 न्यूहितु; G3 गूहित (for गूहितु) Dn2 D3 नाय गृहीतु शक्यो वै — b) G5 (marg) न ह्येवाभिनिगूहितु — d) D5 [अ]पहृष्टो (for प्रहृष्टो) D7 8 पृष्टो वाक्य मथाब्रवीत

15 Before 15, Dc1 Dn1 G M3-5 ins दुर्योधन: — a) D4 7 मथ; D8 M3-5 [अ]स्य (for [आ]जौ) G2 वधे युधिष्ठिरस्याजौ — b) Ś1 न चाशा (for नाचार्य). S आचार्य (G3 °र्यो) न जयो मम — c) B4 D2 पार्था (for पार्थो) — d) B3 4 D2 हन्यु (for हन्यात्) B5 D6 सर्वं हि नो; D4 सर्वानपि (for सर्वान्हि नो) B5 बल (for ध्रुवम्) S सर्वानस्मान्वधि(G1 M °न्हनि)ष्यति

16 a) K5 D5 न हि; D4 6-8 न स, S नैव (for न च) B D2 शक्या (for शक्यो) K4 B1-4 Dc1 सर्वे; B5 D2 पार्था, D6 पार्थो; D7 सर्वैर् (for सर्वैर्) — b) K1 निहर्तुम् (for निहन्तुम्) — After 16ab, S ins

90* यदि सर्वे हनिष्यन्ते पाण्डवाः ससुता मृधे ।
ततः कृत्स्नं वशे कृत्वा निःशेषं नृपमण्डलम् ।
ससागरवनां स्फीतां विजित्य वसुधामिमाम् ।
विष्णुर्दास्यति कृष्णायै कुन्त्यै वा पुरुषोत्तमः ।

[(L 2) M1-4 क्षिप्र, M6 क्षत्र (for कृत्स्न) Cv कृत्य (for कृत्वा) — (L. 4) M3-5 कृत्स्नां वै (for कृष्णायै) M3 5 स (for वा)]

— c) D7 8 T G3 4 एष (for एव) K2 B Dc1 Dn2 D2-4 6 तेषां (for चैषां) K1 शोम: (sic) (for शेष) D5 यद्येक एव, G1 M यद्येक ए(M1 °को ये)षां; G2 5 यद्येष चैषां (for य एव चैषां) — d) K4 5 Dn2 D1 3 G2 सर्वान् (for स एव) M1 2 अशेषयेत् (for न शेष°). Ś1 K2 3 D5 6 G4 5 सर्वानस्मान(K2 °र्थान्-; D6 °स्मान्स)शेषयेत्; K1 सर्वानस्मानशोषयन्; Dn1 D7 8

य एव चैषां शेषः स्यात्स एवास्मान्न शेषयेत् ॥ १६
सत्यप्रतिज्ञे त्वानीते पुनर्द्यूतेन निर्जिते ।
पुनर्यास्यन्त्यरण्याय कौन्तेयास्तमनुव्रताः ॥ १७
सोऽयं मम जयो व्यक्तं दीर्घकालं भविष्यति ।
अतो न वधमिच्छामि धर्मराजस्य कर्हिचित् ॥ १८
तस्य जिह्ममभिप्रायं ज्ञात्वा द्रोणोऽर्थतत्त्ववित् ।
तं वरं सान्तरं तस्मै ददौ संचिन्त्य बुद्धिमान् ॥ १९

द्रोण उवाच ।

न चेद्युधिष्ठिरं वीर पालयेदर्जुनो युधि ।
मन्यस्व पाण्डवं ज्येष्ठमानीतं वशमात्मनः ॥ २०
न हि पार्थो रणे शक्यः सेन्द्रैर्देवासुरैरपि ।
प्रत्युद्यातुमतस्तात नैतदामर्षयाम्यहम् ॥ २१
असंशयं स शिष्यो मे मत्पूर्वश्चास्त्रकर्मणि ।
तरुणः कीर्तियुक्तश्च एकायनगतश्च सः ॥ २२
अस्त्राणीन्द्राच्च रुद्राच्च भूयांसि समवाप्तवान् ।
अमर्षितश्च ते राजंस्तेन नामर्षयाम्यहम् ॥ २३
स चापक्रम्यतां युद्धाद्येनोपायेन शक्यते ।
अपनीते ततः पार्थे धर्मराजो जितस्त्वया ॥ २४

सोस्मान्सर्वानशेषयेत्; T G_3 एष वास्मान्न शेषयेत्, M_{3-5} स वा चास्मान्न शेषयेत्

17 ᵃ) $Ś_1$ K_{1-3} च (for तु) —ᵇ) D_6 द्यूतवि (for द्यूतेन) —After 17ᵃᵇ, S ins

91* तस्मिञ्जीवति चानीते ह्युपायैर्बहुभि कृते ।

[T G_2 जानीते; G_5 चायाते (for चानीते) G_1 M_{3-5} [ऽ]प्युपायैर् (for ह्युपायैर्) M_{3-5} कृते (for कृते)]

—ᶜ) K_4 योज्यति (for यास्यन्ति) D_6 पुनर्यास्यत एवाय, S पुनरेष्यत्यरण्यानि —ᵈ) B D_{c1} $D_{2\ 4}$ पांडवास् (for कौन्तेयास्) K_1 कौंतेयस्तस्य विक्रम

18 K_1 om 18 —ᵃ) S नित्यो ($M_{3\ 4}$ °त्या) (for व्यक्त) —ᵈ) D_5 कस्यचित् (for कर्हिचित्)

19 Before 19, S ins संजय —ᵇ) $Ś_1$ K_{1-4} B $D_{7\ 8}$ [ऽ]थ (for ऽर्थ) —ᶜ) $Ś_1$ उत्तर (for त वर)

20 D_4 om the ref —ᵃ) S कुन्तीसुत (for युधिष्ठिर) $B_{1\ 5}$ D_{c1} D_{n2} $D_{2\ 3\ 5-7}$ वीर, $B_{3\ 4}$ D_{n1} D_1 वीर°, S पार्थ (for वीर). —ᵇ) B D_1 पालयति (for पालयेद्) G_2 यदि (for युधि) $M_{3\ 5}$ अर्जुन° पालयिष्यति —ᶜ) T G_{2-5} मन्येह (for मन्यस्व) K_{3-5} B D_n $D_{2-4\ 6-8}$ G_1 M मन्यस्व पाडवश्रे($K_{4\ 5}$ D_n D_6 °ज्ये)ष्ठम्

21 ᵃ) B_4 स (for हि) B D_{c1} शक्यो (for पार्थो) B_{1-4} D_{c1} पार्थ, B_5 जेतु; T_1 $G_{1\ 2,4\ 5}$ M यत्त; T_2 यत्त, G_3 युक्त (for शक्य) —ᵇ) D_6 सर्वैर्; S शक्यो (for सेन्द्रैर्) K_4 $D_{5\ 7\ 8}$ युधि (for अपि). B_5 D_{n1} पार्थ सेंद्रै° (D_{n1} सेंद्रैरपि) सुरासुरै —After 21ᵃᵇ, D_6 ins

92* स्थिते पार्थे धर्मराजो नैव शक्यो मया रणे ।

—ᶜ) K_1 D_7 प्रत्युद्यातम्, D_8 प्रद्युतूद्यातम् (corrupt) (for प्रत्युद्यातुम्) K_5 इतस्तात, D_{n1} अतते वै (sic) (for अतस्तात) D_{n2} D_8 तव पार्थे धर्मराजे; D_4 प्रत्युतयानुमतस्तात (sic) —ᵈ) S नैतस्माद्(G_5 नैतास्माद्)र्षयाम्यहं

22 ᵃ) K_2 D_4 om स B_{1-4} D_{c1} स हि शूर कृतास्त्रश्च —ᵇ) D_{n1} मत्पूर्वस्य (for °र्वश्च) $K_{1\ 2}$ D_1 शास्त्रकर्मणि; K_4 D_{n2} D_8 S शस्त्र°; D_7 C_v चात्र क° (for चास्त्रक°) —ᶜ) B D_{c1} D_6 सुकृतैर्युक्त; D_5 कीर्तियुक्ताश्च, S सुकृती युक्त (M_{3-5} यत्त) (for कीर्तियुक्तश्च) —ᵈ) $Ś_1$ $K_{2\ 5}$ $D_{1\ 5\ 7\ 8}$ [अ]प्येकासन; D_3 [अ]प्येकाग्रानु, C_a d v cite एकायन- (as in text) $B_{1,3\ 4}$ D_{c1} ह; D_4 य (for स°)

23 ᵃ) K_4 D_7 अस्त्राणींद्राश्च K_1 रुद्रश्च, K_4 D_1 रुद्राश्च, B_4 lacuna, $D_{7\ 8}$ रुद्राश्च (for रुद्राच्च) —ᵇ) $K_{1\ 4\ 5}$ D_1 भूयश्च, $K_{2\ 3}$ B D_{c1} D_n $D_{2\ 3}$ भूय° स; D_6 [अ]भूय° स (for भूयांसि) $D_{4\ 6-8}$ भूय° सम्यगवाप्तवान्, T G_{2-5} भूयांसि समुपात्तवान् —B_4 reads 23ᶜᵈ twice —ᶜ) K_2 समर्पितस्ते, D_{c1} अमर्पं तश्च; T G_4 अमर्षित च (for °तश्च) K_2 transp ते and राजस् —ᵈ) B (B_4 both times) D_{c1} D_6 ततो (for तेन) K_5 S सततं (K_5 ते ततो, G_1 M ततस्; G_4 न तेद) मर्षयाम्यह

24 ᵃ) $Ś_1$ K D_6 चापक्रा($K_{3\ 4}$ D_6 °क्र)मितु; B_{1-4} G_5 त्वपक्र(B_{1-3} °क्रा)म्यतां; D_{c1} D_7 चापक्राम्यतां; T G_{1-4} M त्वपाक्रम्यतां (for चाप°). B_5 D_{n2} $D_{2\ 6}$ युद्धे (for युद्धाद्) —ᵇ) K_1 यो नोपायेन (sic), D_{n1} अन्योपायेन (for येनो°) —ᶜ) D_{n1} अपक्रांते (for अपनीते) M_{3-5} भवेत् (for तत).

25 ᵃ) $D_{7\ 8}$ ग्रहेन (for ग्रहण). T G_{2-5} हि यथा;

ग्रहणं चेज्जयं तस्य मन्यसे पुरुषर्षभ ।
एतेन चाभ्युपायेन ध्रुवं ग्रहणमेष्यति ॥ २५
अहं गृहीत्वा राजानं सत्यधर्मपरायणम् ।
आनयिष्यामि ते राजन्वशमद्य न संशयः ॥ २६
यदि स्थास्यति संग्रामे मुहूर्तमपि मेऽग्रतः ।
अपनीते नरव्याघ्रे कुन्तीपुत्रे धनंजये ॥ २७
फल्गुनस्य समक्षं तु न हि पार्थो युधिष्ठिरः ।
ग्रहीतुं समरे शक्यः सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ २८

संजय उवाच ।

सान्तरं तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे ।
गृहीतं तममन्यन्त तव पुत्राः सुबालिशाः ॥ २९
पाण्डवेषु हि सापेक्षं द्रोणं जानाति ते सुतः ।
ततः प्रतिज्ञास्थैर्यार्थं स मन्त्रो बहुलीकृतः ॥ ३०
ततो दुर्योधनेनापि ग्रहणं पाण्डवस्य तत् ।
सैन्यस्थानेषु सर्वेषु व्याघोपितमरिन्दम ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

G1 हि वधात्, M3-5 हि वधस् (for चेज्जय) Ś1 K1-3 D1 तच्च, K4 त च (for तस्य) B Dc1 ग्रहणे हि जय स्तस्य; M1 2 ग्रहण हि वधार्थस्य — b) B Dc1 D2 न वधे (for मन्यसे) S धर्मराजस्य मन्यसे — c) K1 ये तेन (for एतेन) K3 4 B Dc1 Dn1 D1-3 M3-5 च्चा (D5 वा)भ्युपायेन; K5 Dn2 वाभ्युपायेन T G2-5 अनेनैवाभ्यु(T व ह्यु)पायेन — d) Dc1 क्षिप्र (for ध्रुव) Ś1 K Dn D1-3 ग्रहण समुपे(Ś1 K4 Dn1 D1 पै)ष्यति

26 b) S सत्यवादिनमाहवे — d) D5 शमम् (for वशम्)

27 a) D6 7 स्थास्यंति (for स्थास्यति) — b) D4 5 सेग्रत; S पांडव (for मेऽग्रत°) — c) D2 अपयाते, D8 आनीतेन (for अपनीते) Ś1 (before corr, sup lin as in text) तत पार्थे (for नरव्याघ्रे) — d) D7 G5 कुंतीपुत्रो D4 धनजय°

28 a) K1 D6 फाल्गुणस्य; B Dc1 Dn D1-5 7 8 फाल्गुनस्य; G1 M अर्जुनस्य (for फल्गुनस्य) B1 D1 4 7 8 समीपे; Dc1 समक्षे (for समक्षं) Dn1 हि (for तु) — b) B Dc1 Dn2 D2 5 6 S शक्यो (for पार्थो) — c) A few MSS गृहीतु K3 B Dn2 D1 5 6 S राजन्; K4 शक्य (for शक्य°)

29 G2 om the ref After the ref S ins

93* एवमुक्ते सदा तस्मिन्युद्धे देवासुरोपमे ।

— Bom. ed repeats 29[ab] after the ref in 7 12 1 — a) K2 सातुर, K6 Dn1 D2-8 Bom ed सातरे (for सान्तर) G1 M1 2 प्रविज्ञा ते — b) K1 B3 D8 G4 Ca विग्रहे, D8 निग्रह, Cd निग्रहे (as in text) — c) D8 ग्रहीतु (for गृहीत) S एवा(M4 °व)मन्यत (for तमम°) — d) K4 सुयालिसा°, G2 च बालिशा° (for सुबा) Dn1 तव पुत्रो युधिष्ठिर

30 S transp 30 and 31 — a) B5 Dn1 D8 6 च (for हि) — b) K1-3 D8 जानामि (for जानाति) — d) D1 बहुलीकृत, Ca d बहु° (as in text) T G2-4 स तु मन्त्रो बलीकृत°, G5 समन्त्र्य बहुलीकृत

31 a) D8 ततोपि (for ततो) S दुर्योधनश्चापि — b) D4 7 8 तु (for तत्) — After 31[ab], S ins

94* स्कन्धावारेषु सर्वेषु यथास्थानेषु मारिष ।

— c) M3 4 om सर्वेषु — d) D2 6 सुघोषितम् (for व्याघो) D4 घोणापितमर्निदित (sic), S घोषयामास पार्थिव° (M3-5 सर्वशः°)

Colophon Ś2 missing — Sub parvan Editions द्रोणाभिषेक — Day of Drona's Generalship K2 प्रथमदिवसे — Adhy name K5 Dn1 D5 युधिष्ठिरग्रहणमन्त्र°, D8 दुर्योधनवरप्रदान; D4 द्रोणवरप्रदान, D6 युधिष्ठिरग्रहण, G1 M1 2 जीवग्राहप्रतिज्ञान, G5 द्रोणप्रतिज्ञा — Adhy no (figures, words or both) K2 B1 2 Dn1 D8 T G1-4 M 11 (as in text), K5 G5 12 — Śloka no Dc1 31, Dn1 32

१२

संजय उवाच ।
ततस्ते सैनिकाः श्रुत्वा तं युधिष्ठिरनिग्रहम् ।
सिंहनादरवांश्चक्रुर्बाणशङ्खरवैः सह ॥ १
तत्तु सर्वं यथा वृत्तं धर्मराजेन भारत ।
आप्तैराशु परिज्ञातं भारद्वाजचिकीर्षितम् ॥ २
ततः सर्वान्समानाय्य भ्रातॄन्सैन्यांश्च सर्वशः ।
अब्रवीद्धर्मराजस्तु धनंजयमिदं वचः ॥ ३
श्रुतं ते पुरुषव्याघ्र द्रोणस्याद्य चिकीर्षितम् ।
यथा तन्न भवेत्सत्यं तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ ४
सान्तरं हि प्रतिज्ञातं द्रोणेनामित्रकर्शन ।
तच्चान्तरममोघेषौ त्वयि तेन समाहितम् ॥ ५
स त्वमद्य महाबाहो युध्यस्व मदनन्तरम् ।
यथा दुर्योधनः कामं नेमं द्रोणादवाप्नुयात् ॥ ६
अर्जुन उवाच ।
यथा मे न वधः कार्य आचार्यस्य कथंचन ।
तथा तव परित्यागो न मे राजंश्चिकीर्षितः ॥ ७
अप्येवं पाण्डव प्राणानुत्सृजेयमहं युधि ।
प्रतीयां नाहमाचार्यं त्वां न जह्यां कथंचन ॥ ८

12

☞ Ś2 is missing for this adhy (cf v l. 7 1 1)

1 T2 om the ref After the ref, Bom ed repeats 7 11 29ab — a) K1 3 4 ते तत (by transp), K2 ते तस्मै D4 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) — b) D3 तद् (for तं) Dn1 -विनिग्रह (for -निग्रहम्) — d) B4 यान ; Dn2 D3 वाद्य-, D1 बाण (for बाण) M3 om शङ्ख K2 शब्दरवै (for -शङ्ख°)

2 a) Ś1 K1-4 Dn1 D1 तत्र, Dn2 D3 तं तु, D2 5 6 तच्च, T G2-5 तत (for तत्तु) D2 -न्यायं (for वृत्तं) — b) G2 धार्तराष्ट्रेन (for धर्मराजेन) Ś1 lacuna for भारत — c) Ś1 lacuna, K1-3 D1 चरैर्, Cd आप्तैर् (as in text) D6 एव, S चारै (for आशु) K5 G1 प्रतिज्ञातं (for परि°)

3 B4 reads 3ab twice — a) Dc1 अनुज्ञाप्य ; Dn1 समानाय, S समानीय (for समानाय्य) Ś1 K1-4 तत समानाय स (Ś1 K4 om. स) सर्वाह्वानाय — b) K1 G5 सर्वांश्च, K3 B (B4 both times) Dc1 D2 अन्यांश्च, K4 सैन्यश्च; K5 D1. 5 सैन्याश्च; D3 सैन्य च; D7 8 सैन्यांस्तु (for सैन्यांश्च) Ś1 सर्वत ; T G2-5 भारत (for सर्वश) G1 M भ्रातॄन्सैन्याधिपानपि — c) K5 D2 5 त, S वै (for तु)

4 Before 4, S (except G5) ins युधिष्ठिर°. — a) Ś1 Dn1 D1-3 मे (for ते) — b) K4 Dn2 D3 द्रोण स्यास्य, Dn1 M यद्द्रोणस्य, D3 इद्रोस्याद्य (sic), T G2-5 द्रोणस्य च (for द्रोणस्याद्य) — c) D4 7 8 तत्त्वेन तन्न स्यात् — d) D3 om था

5 a) Dn1 यत्, S तु (for हि) D6 प्रतिज्ञान — b) K1 B1 3 4 D5 कर्षणा, K2 3 B5 Dn2 D1-3 -कर्षण ; K4 कर्मणां, B2 -कर्षिणा, Dn1 D6-8 M3-5 कर्शिना, D4 कर्शणा ; T G M1 2 घातिना (for कर्शन) — c) K1 अमोघेत्रा (sic), K4 ममोद्योषौ ; K5 अथाद्योषा, B1 महेष्वास ; B2-5 Dc1 D1 महेष्वास, Dn1 अमोघास्तैस्, Dn2 D3 अनाघ्रष्ये ; D2 6-8 S (except T) अमोघेषो (for °घेषौ) D4 तथांतरममो**, D5 अथांतरममोघो वै — d) Dn2 D3 6 सुसहित (for समाहितम्) K5 श्रूयते सुसमाहित

6 b) Dn2 D6 तदनतर, Cd v मदनन्तरम् (as in text) — c) Ś1 यथा ग्रहणजो दोषो, K1-4 D1 यथा ग्रहणज दो(K4 जो)ष — d) Ś1 Dn1 न मां, K1-4 D1 नाह, K5 B1 नैनं ; M1 2 नष्ट, M3-5 नेष्ट (for नेम) K3 D1 अवाप्नुयां, D3 अवाप्नवान् (for अवाप्नुयात्)

7 a) B1 S (except T G1. 2) transp मे and न — d) D7 8 मम (for न मे) Dn2 चिकीर्षित

8 a) K5 अथैव ; B1 अप्येव ; Dn1 अथैव ; Dn2 D3. 6 S अथैव, D7 यथैवं (for अप्येव) K1 D4 पांडवे, D3 lacuna, D6 पांडव — b) G3 उत्सृजेयुर् (for उत्सृजेयम्) — c) B Dc1 D2 Cd प्रतीपो ; D4 7 8 गृह्णीयां D3 Cd आचार्ये T G3 4 प्रतियाम्यहमाचार्यं ; G1 5 M प्रतियाताहमाचार्यं ; G2 प्रतियाता महाचार्यं — d) K5 त्वां च ; B Dc1 Dn2 D4 7 8 त्वां वा ; D3 D5 त्व च ; G4 तन्न (for त्वां न) K2, 3

त्वां निगृह्याहवे राजन्धार्तराष्ट्रो यमिच्छति ।
न स तं जीवलोकेऽस्मिन्कामं प्राप्तः कथंचन ॥ ९
प्रपतेद्द्यौः सनक्षत्रा पृथिवी शकलीभवेत् ।
न त्वां द्रोणो निगृह्णीयाज्जीवमाने मयि ध्रुवम् ॥ १०
यदि तस्य रणे साह्यं कुरुते वज्रभृत्स्वयम् ।
देवैर्वा सहितो दैत्यैर्न त्वां प्राप्स्यत्यसौ मृधे ॥ ११
मयि जीवति राजेन्द्र न भयं कर्तुमर्हसि ।
द्रोणादस्त्रभृतां श्रेष्ठात्सर्वशस्त्रभृतामपि ॥ १२
न स्मराम्यनृतां वाचं न स्मरामि पराजयम् ।
न स्मरामि प्रतिश्रुत्य किंचिदप्यनपाकृतम् ॥ १३

संजय उवाच ।

ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह ।
प्रावाद्यन्त महाराज पाण्डवानां निवेशने ॥ १४
सिंहनादश्च संजज्ञे पाण्डवानां महात्मनाम् ।
धनुर्ज्यातलशब्दश्च गगनस्पृक्सुभैरवः ॥ १५
तं श्रुत्वा शङ्खनिर्घोषं पाण्डवस्य महात्मनः ।
त्वदीयेष्वप्यनीकेषु वादित्राण्यभिजघ्निरे ॥ १६
ततो व्यूढान्यनीकानि तव तेषां च भारत ।
शनैरुपेयुरन्योन्यं योत्स्यमानानि संयुगे ॥ १७
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।

D1 सह्ये, K4 श्चेक, D8 G4 जह्याद् (for जह्यां) Ś1 K1–4 D1 कदाचन (for कथं°) D2 भवेथ वै कथचन

9 a) Dn1 [आ]वहे (for [आ]हवे) B2 4 5 Dn2 D1–3 M4 राज्य (for राजन्) — b) K1 यमिच्छत, K5 D2 यदिच्छति; D4 यदीच्छसि, D6 यदिच्छसि (for यमिच्छति) — D7 8 om 9^{c}–10^{d} — c) K5 Dn1 D2 5 च (for स) G1 M1–3 तज् (for त) — d) K4 T G3 कास°; G4 कर्मं (for काम) K2 प्रति, K5 प्राप्तात्; B1 2 5 Do1 D2–4 G5 प्राप्ता, B3 प्राप्ते; Dn1 लब्धा; Dn2 प्राप्य; D1 प्राप्ये, M1 2 प्राप्त (for प्राप्त°) Ś1 कदाचन (for कथं°) G2 काम सम्य गवाप्नुयात्

10 With 10^{ab}, cf 5 80 48^{ab} D7 8 om 10 (cf v l 9) — a) K1 Do1 Dn1 D4–6 T प्रपते; K4 प्रवपेद्; M3–5 निपतेद् (for प्रपतेद्) K1 सन क्षत्र° — b) K1 सकली; Cd शकली (as in text) — c) K1. 2 M1–3 5 त्वा, T त्वाद् (for त्वां) D6 विगृह्णीयाज् (for निगृ°) — d) G1 M1 2 ध्रुव (for ध्रुवम्)

11 a) D7 8 कुरु(D8 °रू)णां संगरे साह्यं — K8 om 11^{c}–12^{b} — c) B Do1 S विष्णुर् (for देवैर्) D1 सहितैर् (for सहितो) B Do1 S देवैर्; D6 विष्णुर् (for दैत्यैर्) D7 8 देवा चा(D8 om. चा)-सहीता दैत्यैर् — d) K1 G5 त्वा (for त्वां) T G3 M5 प्राप्नोति; G1 2 M1–4 प्राप्तो हि; G4 5 प्राप्ता हि (for प्राप्स्यति) D6 S रणे (for मृधे)

12 K8 om. 12^{ab} (cf v l 11) — b) Dn1 विद्यते तव; Dn2 D6 कर्तुमिच्छसि (for °मर्हसि) — c) Dn1 मन्त्रविदां (for °भृतां) M1. 2 श्रेष्ठान् (for श्रेष्ठात्) — After 12, B D (except D1 4 5 7) Bom ed ins

95* अन्यथा ब्रूयां राजेन्द्र प्रतिज्ञा मम नित्यदा ।

[B2 3 Dn2 D3 प्रतिज्ञा (for °ज्ञा) Bom ed निश्चला (for नित्यदा)]

13 K5 om 13^{a} — a) K4 अनृत तावन्, Do1 अनृता वाचां; D2 अनृता वाणीं, T G2–5 अनृत प्रोक्तं, G1 M अनृत कर्तुं (for अनृता वाच) — d) D7 om अपि K4 अन्यथा कृत; K5 D3 7 8 अनुपाकृत; B Do1 Dn2 D3 Ca अनृत कृत (for अनपाकृतम्) S विस्मृत्य मनसा कृतं

14 T om the ref — a) Ś1 तत्र (for तत) K1 D4 शस्त्रश् — b) D3 8 तु (for च) S मृद गाश्च सहस्रश° — c) K4 5 Dn2 D6 G2 5 प्रवाद्यंत (for प्रावा°) Ś1 महारण्ये (for महाराज)

15 a) K1 Dn1 D7 G1 M सिंहनादाश् (for °ना दश्) T G2–5 सजात, G1 M सजज्ञु (for सजज्ञे) — b) G5 निवेशने (for महात्मनाम्) — d) G3 सुभैरभ° (for °व)

16 a) B3 सिंह (for शङ्ख) — b) D4 7 8 पांडवानां (for पाण्डवस्य) K2 B1. 2 5 Dn2 D1–3 महौजस°; B3 महायश°; D4 6–8 महौजसां (for महात्मन°) S पांडवेयस्य धीमत° — c) S सैन्येषु (for [अ]नीकेषु) — d) G4 [अ]पि (for [अ]भि) Ś1 K1 5 B1 D3 -जज्ञिरे (for -जघ्निरे)

17 a) K4 D1 [अ]नेकानि; T G2–5 सैन्यानि (for [अ]नीकानि)

18 b) Dn1 D4. 5 7 8 सुमहत् (for तुमुलं). Ś1 S

पाण्डवानां कुरूणां च द्रोणपाञ्चाल्ययोरपि ॥ १८
यतमानाः प्रयत्नेन द्रोणानीकविशातने ।
न शेकुः सृञ्जया राजंस्तद्धि द्रोणेन पालितम् ॥ १९
तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः ।
न शेकुः पाण्डवीं सेनां पाल्यमानां किरीटिना ॥२०
आस्तां ते स्तिमिते सेने रक्ष्यमाणे परस्परम् ।
संप्रसुप्ते यथा नक्तं वनराज्यौ सुपुष्पिते ॥ २१
ततो रुक्मरथो राजन्नर्केणेव विराजता ।
वरूथिना विनिष्पत्य व्यचरत्पृतनान्तरे ॥ २२
तमुद्यतं रथेनैकमाशुकारिणमाहवे ।
अनेकमिव संत्रासान्मेनिरे पाण्डुसृञ्जयाः ॥ २३

तेन मुक्ताः शरा घोरा विचेरुः सर्वतोदिशम् ।
त्रासयन्तो महाराज पाण्डवेयस्य वाहिनीम् ॥ २४
मध्यंदिनमनुप्राप्तो गभस्तिशतसंवृतः ।
यथादृश्यत घर्मांशुस्तथा द्रोणोऽप्यदृश्यत ॥ २५
न चैनं पाण्डवेयानां कश्चिच्छक्नोति मारिष ।
वीक्षितुं समरे क्रुद्धं महेन्द्रमिव दानवाः ॥ २६
मोहयित्वा ततः सैन्यं भारद्वाजः प्रतापवान् ।
धृष्टद्युम्नबलं तूर्णं व्यधमन्निशितैः शरैः ॥ २७
स दिशः सर्वतो रुद्ध्वा संवृत्य खमजिह्मगैः ।
पार्षतो यत्र तत्रैव ममृदे पाण्डुवाहिनीम् ॥ २८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

(except G5) रोमहर्षण (for लोम°) — c) D8 पांडवानां च (hypermetric) (for पाण्डवानां) — d) B6 Dn D4 6 8 S (except G4) पांचालयोर् (for पाञ्चाल्ययोर्)

19 b) K1 द्रोणानेक, D4 °नीके, D5 T G2–5 °नीक (for °नीक) K1–8 D1 निशातने, K5 D5 T G2–5 विशां पते, B1 2 5 विशातनं, B3 Dn2 D8 -विनाशने, B4 विनाशन (for विशातने) — c) D7 सजया (for सृञ्जया) B4 D2 युद्धे (for राजस्) — d) Dn2 D8 6 तद्वै, D4 8 मूर्ध्नि (for तद्धि) K5 तद्विद्धि द्रोणपालित

20 a) T G3 4 धार्तराष्ट्रस्य (for तव पुत्रस्य) — b) M3 4 रथोदारान् (for °दाराः)

21 a) D2 आस्थिते; D4 अश्वांते (for आस्तां ते) D7 8 सैन्ये; T G2–4 आस्तां, G1 M3–5 चास्तां, M1 2 चांतां (for सेने) G5 ते सेनेस्तामितेयुक्ता ❀ Cd स्तिमिते, स्विमितव्यापारे। ❀ — b) K1. 5 B2 D (except Dc1 D1 2 5) रक्षमाणे; K4 रक्ष्यमाने, S कांक्षमाणे (for रक्ष्यमाणे) — c) D8 संप्रयुक्ते; T G2–4 समासक्ते, G5 समासक्ते (for संप्रसुप्ते) — d) K2 वनराज्य; D4 7 8 G2–4 M3–5 °राजी, T G1 5 °राजि (for °राज्यौ) D5 वनराजीव पुष्पिते

22 a) G5 द्रोणो रथे (for रुक्मरथो) D6 स्वाजाव् (sic) (for राजन्) — b) K2 B3 D4 अर्केनेव, B1 रथेनैव, Dn1 अर्केण च; D1 T G2–4 अर्केणैव (for °णेव) K4 B1 D2 G3 विराजिता (for °जता) D6 अर्कवाद्धि विराजते — c) B3 5 Dn1 D5 वरूथिनी, Dn2 वरूथिनीं, Ca.d वरूथिना (as in text) Ś1 K1–3 वरूथिनावनिष्पत्य, D6 वरूथिनीं विनिःपात्य — d) D4 6 व्यचरन् (for व्यचरत्)

23 a) K2–5 B Dc1 Dn2 D3 8 G2 4 5 तमुद्यंत, D4 तमुद्यत, D6 तमुद्यत (for तमुद्यत) D5 स रुक्मरथमेकं वै

24 a) Ś1 शरव्राताः; K1 2 4 शरा राजन्, Dn1 शरा दिव्या (for शरा घोरा) — b) Ś1 K1–4 B1 3 Dc1 D1 M5 सर्वतोदिश° (for °दिशम्) — c) Ś1 K4 नाशयतो, K1 वासयंतौ, K2 3 वासयतो (for त्रासयन्तो) — d) Ś1 K1 पांडवीयस्य, Dn2 D3 6 पांडवस्य च (for पाण्डवेयस्य)

25 c) K2 3 5 B Dc1 Dn D1–4 7 T G2 यथा दृश्येत, D5 यथा दृश्यति (for यथादृश्यत) — d) K3 Dc1 [ऽ]स्य दृश्यत, D4 7 8 G1 M व्यदृश्यत (for ऽप्यदृश्यत) D2 तथासौ सप्रदृश्यत, D5 तथा स प्रत्यदृश्यत.

26 a) B3 चैव (for चैनं) — b) K1 शक्नोहि; D7 क्षुक्नौति (sic) (for शक्नोति) B Dc1 Dn2 S भारत; D1 मारिष°, D8 मानुष° (for मारिष) — c) K4 वीक्ष्य तं; Dn2 वीक्षतुं, M4 5 ईक्षितु (for वीक्षितुं) T क्रुद्धो (for क्रुद्धं) — d) D2 दानव°

27 a) Dn2 D3 6 तु तत् (for तत°) T G2 3 सेनां; G5 सेना (for सैन्यं) — c) D4 दृष्टद्युम्न (for धृष्ट°) K5 सैन्यं; G1 M सर्वं (for तूर्णं)

१३

संजय उवाच ।

ततः स पाण्डवानीके जनयंस्तुमुलं महत् ।
व्यचरत्पाण्डवान्द्रोणो दहन्कक्षमिवानलः ॥ १
निर्दहन्तमनीकानि साक्षादग्निमिवोत्थितम् ।
दृष्ट्वा रुक्मरथं युद्धे समकम्पन्त सृञ्जयाः ॥ २
प्रततं चास्यमानस्य धनुषोऽस्याशुकारिणः ।
ज्याघोषः श्रूयतेऽत्यर्थं विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ ३
रथिनः सादिनश्चैव नागानश्वान्पदातिनः ।
रौद्रा हस्तवता मुक्ताः प्रमथ्नन्ति स्म सायकाः ॥ ४
नानद्यमानः पर्जन्यः सानिलः शुचिसंक्षये ।
अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषामावहद्भयम् ॥ ५
व्यचरत्स तदा राजन्सेना विक्षोभयन्प्रभुः ।

---

28 K$_4$ D$_1$ om 28^{ab} — ^{a}) Ś$_1$ K$_{2,3}$ Dn$_1$ D$_6$ सवृता, K$_1$ सवृत्त, K$_5$ संहिता, D$_6$ सत्वरो (for सर्वतो) Ś$_1$ K$_{1,2,3}$ Dn$_1$ D$_{2,5}$ कृत्वा, Do$_1$ रुद्धा; Dn$_2$ रुध्यन्; D$_3$ रुधन्, D$_{4,6-8}$ हत्वा, S गत्वा (for रुद्ध्वा) — ^{b}) K$_6$ स्वम् (for खम्) Ś$_1$ ख च सवृत्य जिह्मगै — ^{c}) T G$_{2,3,5}$ M$_{3-5}$ तत्रैनाम्, G$_1$ M$_{1,2}$ तत्रैताम्, G$_4$ तत्रैनम् (for तत्रैव) — ^{d}) K$_4$ मम्रजे, D$_1$ ममृते, T G$_{1-3}$ M अभिनत्, G$_5$ आहिनत् (for ममृदे) G$_4$ om पाण्डु K$_5$ कुरुवाहिनीं, Dn$_1$ पाडव बल, M$_4$ पांडुवाहिनी (for °वाहिनीम्)

Colophon Ś$_1$ missing — *Sub-parvan* Editions द्रोणाभिषेक — *Day of Drona's Generalship* K$_{1,3}$ प्रथमे युद्धदिवसे; K$_2$ प्रथमदिवसे — *Adhy name* K$_{4,5}$ सेनाविमर्द, Dn$_1$ सेनाविमर्दन; Dn$_2$ D$_{3,6}$ पांडव निर्याण; D$_2$ सेनाप्रतर्दन; D$_4$ युद्धप्रवर्तन, G$_1$ M$_{1,2}$ युधिष्ठिरार्जुनसंवाद — *Adhy no* (figures, words or both) K$_{2,3}$ B$_1$ Dn$_1$ D$_{2,3}$ S 12 (as in text). — *Śloka no* Do$_1$ Dn$_1$ 28

13

☞ Ś$_1$ is missing for this adhy (cf. v l 7 1 1)

1 D$_2$ om the ref. — ^{a}) Do$_1$ तु; D$_2$ ते (for स) — ^{b}) Do$_1$ D$_{4,7,8}$ तुमकं; Dn$_1$ सुमहत्, D$_5$ तुमळं; Cd तुमुल (as in text) Dn$_1$ D$_{4,8}$ S मय; D$_7$ क्षयं (for महत्) — ^{c}) D$_5$ अचरत्; T G$_{2,5}$ M$_{1,2}$ व्यधमत्, G$_{3,4}$ व्ययमत् (for व्यचरत्) B पृतनां; D$_3$ पांडवीं, G$_1$ M पार्थिवान् (for पाण्डवान्) Dn$_2$ D$_{3,6}$ व्यचरत्पांडवानीकं — ^{d}) Ś$_1$ कक्ष्यम् (for कक्षम्)

2 ^{a}) K$_1$ निरहृतम् (for निर्दहन्तम्) — ^{b}) Dn$_1$ कक्षाद् (for साक्षाद्) M$_4$ आहिम् (for अग्निम्). K$_4$ इह (for इव) — ^{c}) B D$_3$ क्रुद्धं; T G$_{3,5}$ संख्ये; G$_1$ M पार्श; G$_{4,5}$ संख्ये (for युद्धे) — ^{d}) K$_1$ पांडवा (for सृञ्जया)

3 K$_4$ D$_1$ om 3^{ab} — ^{a}) Ś$_1$ प्रतित, K$_3$ B$_4$ Dn$_2$ D$_{2,3,6}$ S सतत (for प्रतत) Ś$_1$ K$_2$ च यथासख्ये; K$_3$ B$_{1-4}$ Do$_1$ Dn$_1$ D$_{3,8}$ कृष्यत सख्ये, B$_6$ Dn$_1$ कर्षत सख्ये, D$_6$ चास्यत सख्ये (for चास्यमानस्य) Cd cite स्फार्यत (for the v l कृष्यत) K$_1$ यतन कुर्वत सख्ये, K$_5$ D$_{4,5,7,8}$ प्रसभ चरत सख्ये — ^{b}) K$_3$ Dn$_1$ S (except G$_1$) [ऽ]पि; D$_6$ तु (for ऽस्य) — ^{c}) G$_3$ ज्याशब्द (for ज्याघोष) B$_{1-4}$ Do$_1$ शुश्रुवे (for श्रूयते) — ^{d}) G$_{1,3,4}$ M त्रिष्फूर्जितम्, G$_6$ विस्फारितम् (for विस्फूर्जितम्)

4 ^{a}) T G$_2$ पत्तिर्, G$_{1,3-5}$ M पत्तीन् (for चैव) — ^{b}) K$_5$ गजान् (for नागान्) T G$_{3-5}$ M द्वि(T$_1$ द्वी)पान्द्वि(M$_3$ °न्द्वी)पगतानपि — ^{c}) K$_3$ D$_{4,5}$ रौद्र, M$_{4,5}$ (*sup lin*) रणे (for रौद्रा) B$_1$ युक्ता (for मुक्ता) T G$_{2-5}$ द्रोणचापविनिर्मुक्ता — ^{d}) K$_5$ प्रमथ्यति; B$_{1,2}$ प्रमृद्नंति; B$_{3,4}$ D$_1$ समृद्नति, B$_5$ प्रमृजति, Do$_1$ प्रगृह्णति, D$_6$ प्रदहति; T प्रमध्नति, G$_{1,4}$ M प्रमथति (for °थ्नन्ति) K$_{1,3,4}$ D$_4$ च (for स्म) B D$_3$ शायका (for सायका)

5 ^{a}) Ś$_1$ D$_8$ नानर्थमान; K$_1$ नानर्द्य°; D$_4$ नानर्दे, D$_6$ नानर्द, Cd नानद्य° (as in text) K$_5$ पर्जन्या — ^{b}) K$_1$ B$_1$ सालिन; K$_5$ सानिला; B$_{3,4}$ सलिल, B$_5$ शालिन, D$_6$ सानिळ°; T G$_{1,3-5}$ M साशनि, G$_2$ शासनि (for सानिल). — ^{c}) K$_{1,3,4}$ Do$_1$ D$_8$ इवावर्षन्, D$_5$ °काश (for इवावर्षत्) — ^{d}) K$_{1,2}$ स एषाम्; Do$_1$ परै (submetric) (for परेषाम्) K$_5$ चादधद्; B$_6$ आहरन्; Dn$_1$ D$_8$ S आदधद्; D$_4$ आद*द्; D$_5$ आदधन् (for आवहद्).

6 G$_5$ om. 6-7. — ^{a}) K$_{2,5}$ B D (except Do$_1$ D$_{6,7}$) विचरन्; K$_3$ T व्यचरन् (for व्यचरत्) Dn$_2$ D$_8$ महाराज; T G$_{1,3,4}$ M दिशः सर्वा (G$_4$ °र्वां)

वर्धयामास संत्रासं शात्रवाणाममानुषम् ॥ ६
तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतम् ।
भ्रमद्रथाम्बुदे तस्मिन्दृश्यते स्म पुनः पुनः ॥ ७
स वीरः सत्यवान्प्राज्ञो धर्मनित्यः सुदारुणः ।
युगान्तकाले यन्तेव रौद्रां प्रास्कन्दयन्नदीम् ॥ ८
अमर्षवेगप्रभवां क्रव्यादगणसंकुलाम् ।
बलौघैः सर्वतः पूर्णां वीरवृक्षापहारिणीम् ॥ ९
शोणितोदां रथावर्तां हस्त्यश्वकृतरोधसम् ।
कवचोडुपसंयुक्तां मांसपङ्कसमाकुलाम् ॥ १०
मेदोमज्जास्थिसिकतामुष्णीषवरफेनिलाम् ।
संग्रामजलदापूर्णां प्रासमत्स्यसमाकुलाम् ॥ ११
नरनागाश्वसंभूतां शरवेगौघवाहिनीम् ।
शरीरदारुशृङ्गाटां भुजनागसमाकुलाम् ॥ १२
उत्तमाङ्गोपलतलां निस्त्रिंशझषसेविताम् ।
रथनागह्रदोपेतां नानाभरणनीरजाम् ॥ १३
महारथशतावर्तां भूमिरेणूर्मिमालिनीम् ।

(for तदा राजन्) G3 विदशन्सदश सर्वा॰. — b) Ś1 विक्षतयन्, K3 B D2 सक्षोभयन्, D3 संक्षोभय॰ (for विक्षोभयन्) K5 M विभु॰, T G2 4 मुहु ; G3 जहु॰ (for प्रभु॰) — d) K4 D1 शत्रवानाम् (for शात्रवाणाम्) S (G5 om) शत्रूणामतिमानुषं

7 G5 om 7 (cf v l 6) — b) A few MSS परिस्कृत (for ॰ष्कृतम्) — c) D7 8 तथा रणे (for रथाम्बुदे) Dc1 भ्रमद्रथवरे यस्मिन्, D4 भ्रामयन्यथांबुदे तस्मिन् (hypermetric), D6 बृहद्रथवरे तस्मिन्; S (G5 om) भ्राजमान (G4 ॰ने) रथे तस्मिन् — d) T G2–4 महाभय; G1 M महाप्रभ (for पुन पुन॰)

8 a) Ś1 K2–5 B1 D1 5 धीर॰ (for वीर) B2 Dn2 D3 4 6–8 S (except G2 5) सत्यवाक्; D5 सहसा (for सत्यवान्) B2 प्रज्ञो — b) K4 5 धर्मनित्य॰ Ś1 K3 सुदारुण, K1 2 सुदारुणां, B1–3 5 Dc1 Dn1 D3 4 6–8 सदा पुरा, B4 D1 2 सदा पुन, T G3–5 दुरासद॰, G1 M महाद्युति॰ (for सुदारुण) — c) Ś1 काल (for -काले) K1 भूयस्व, K3 यन्त्रेव, K5 वा तत्र, B2 यमवद्, D1 सक्रुद्धो (for यन्तेव) B1 (marg) यम इव कालवन्मेघो; B2 (marg) 3–5 Dn2 D3, 6 युगांतकालवन्मेघो (B2 ॰न्मोघा), Dn1 D4 7 8 युगांते कालव द्रौद्रो, D2 युगांतकालवद्घोरां, D5 युगांतकाळो यत्नेन; T G2–5 युद्धकाले प्रयत्नेन, G1 M युगांत इव यत्नेन — d) K4 रौद्र, B1 5 S रौद्रीं (for रौद्रां) K5 B5 Dn2 D4–8 G1 5 M प्रास्यंदयन्, B2 प्रास्य नयन्, B3 D1 प्रस्कंदयन्; B4 D2 प्रावर्तयन् (for प्रास्कन्दयन्)

9 a) D3 वेग; S -शैल (for वेग-) — b) Dn1 संकुल (for सकुलाम्) S शरवेगमहारवां (M4 5 ॰ह्रदां) — c) Ś1 K Dn D1 3 5 6 दीर्णां; D4 7 कीर्णां; D3 कीर्ण- (for पूर्णां) — d) K Dn1 D1 2 4–6 ध्वज (for वीर). Ś1 ध्वजवृक्षापहारिणीं.

10 b) Ś1 K1, 3–5 D2–6 रथरोधसं (for कृत॰) — c) K1 कवचोत्तुत्य, B2 3 5 ॰रपल, D4 ॰द्भुत, D7 ॰द्रुप; T G2–4 M कवचद्वी(T G2 ॰द्वि)प, G5 कवच द्वीप (for कवचोडुप) — d) Dn2 D1 3 शरनक्र (for मांसपङ्क-) D4 G2 मासशोणितसकुलां — Dn2 ins after 10cd D6 subst for 10cd

96* केशशैवालसयुक्तां मांसासृक्कर्दमारुणाम् ।

[D6 -कर्दमाकुलां]

11 Ś1 K2–4 D1 6 om (hapl) 11 Dn1 om (hapl) 11–12 D4 om (hapl) 11a — b) Dn2 D3 उष्णीषा (for उष्णीष) S चय (for वर) — c) K5 D3 5 जल(D5 ॰ळ)जाकीर्णां; Dn2 D4 7 8 -जलदाकीर्णां; S रजसा पूर्णां (for जलदापूर्णां) ❀ Ca d सग्रामेति सग्रामा एव जलदा॰ । अतिप्रसरणसाधर्म्यात् । ❀ — d) Dn2 D3 4 प्राशमत्स्य (for प्रास॰). S अत्युग्रां वीरसेवितां

12 Dn1 om 12 (of v l 11) — a) D6 नागासृक्- (for नागाश्व) K3 B Dc1 D2 -कलिलां, T G3 4 सबाधां, M3–5 सभ्रांतां (for -संभूतां) — b) Ś1 रथवेगौघ, D1 रथवेगश्च (for शरवेगौघ) K5 मालिनीं, Dn2 D3 गामिनीं (for वाहिनीम्) — c) K3 सृगाटां; K4 -संसध्य, K5 D2 -सघातां, Dc1 D1 5–7 G5 सघट्टां; S (except G5) संघाटां (for -शृङ्गाटां) — d) Ś1 K Dn2 D1–3 हयनाग (for भुज नाग) B Dc1 रथकच्छपसकुलां

13 D3 om 13ab — a) Ś1 K1 2 उत्तमांगोपलतुलां; K4 B Dc1 Dn2 D1 M4 5 ॰पलतटां, Dn1 ॰पलमलां; D3 ॰पलशतां; D5 ॰पळचितां; T G2–5 मत्तद्विपोप लवतीं; G1 M1 2 उत्तमांगोपलकुलां — b) B1 -व्याघ्र (for -झष) K1 2 D1 G1 M -सकुलां (for -सेविताम्). — d) Ś1 K B1–3 5 Dc1 Dn2 D1–4 8 भूषितां; B4

महावीर्यवतां संख्ये सुतरां भीरुदुस्तराम् ॥ १४
शूरव्यालसमाकीर्णां प्राणिवाणिजसेविताम् ।
छिन्नच्छत्रमहाहंसां मुकुटाण्डजसंकुलाम् ॥ १५
चक्रकूर्मां गदानक्रां शरक्षुद्रझषाकुलाम् ।
वडगृध्रसृगालानां घोरसंघैर्निषेविताम् ॥ १६
निहतान्प्राणिनः संख्ये द्रोणेन बलिना शरैः ।
वहन्तीं पितृलोकाय शतशो राजसत्तम ॥ १७
शरीरशतसंबाधां केशशैवलशाद्वलाम् ।
नदीं प्रावर्तयद्राजन्भीरूणां भयवर्धिनीम् ॥ १८
तं जयन्तमनीकानि तानि तान्येव भारत ।

सेवितां (for नीरजाम्)

14 ^{a}) D6 नानारथ (for महा°) K5 Dn1 D2 5 6 वरावर्तां; G1 M1. 2 शरावर्तां (for -शतावर्तां) Ś1 महारथावर्तयुता —^{b}) G1 M1 2 भूरि (for भूमि) —^{c}) S आर्य(T G2 र्या)वृत्त (for महावीर्य) G1 M3 4 सघे, M1 2 सखे (for सख्ये) Cv as in text —D4 8 om 14^{d} —^{d}) B1 जीव, D6 Cv भीम (for भीरु) M3 सुता भीरुसुदुस्तरां —Ś1 K B Do1 Dn D1-3 5-7 ins after 14 D4 8 after 14^{c}

97* शरीरशतसबाधां गृध्रकङ्कनिषेविताम् ।
महारथसहस्राणि नयन्तीं यमसादनम् ।

[Dn1 D4 8 om line 1 —(L 1) B6 कवगृध्र K5 -सघ, D3 -काक (for -कङ्क) Ś1 समाकुला (for निषेविताम्) —Ś1 K2-4 D1 om line 2 —(L 2) K5 D2 5 7 आर्य(D7 र्या)वृत्तवता (D2 ता) सख्ये, Dn1 D5 आर्यव्रतवता सख्ये, D4 8 lacuna, D6 आर्यवृत्तधरां सख्ये (for the prior half) Dn1 D4 नयश्रीं; D7 नयीश्रीं, D8 नयिश्रीं (for नयन्तीं)]

— T G2 read 16^{ab} after 14

15 K4 om. 15–16 B6 om 15 Ś1 K2 3 Dn1 D1 om 15^{ab} G1 3-5 M read 15 after 16^{ab} —^{a}) K1 भूरि; B1 Do1 D2 4 शूल (for शूर) B1 बाण (for व्याल) G2 झषाकीर्णां (for -समा°) T G1 3-5 M शूरव्यालमृगा(G5 गा)कीर्णां —^{b}) T G2-5 वारिज (for वाणिज) K1 B1-4 Do1 Dn2 D2-5 7 8 प्राणिवा(B2 Dn2 °रा)जिनिषेवितां; D6 प्राणिवारिजशोभितां —^{c}) K3 B2 4 Dn2 छिन्नक्षत्र, D3 छिन्नच्छत्र, T G1, 4 5 M भिन्नच्छत्र (for छिन्नच्छत्र) —^{d}) D1 मुकुटां रज; S मुद्गरोड्ड(G5 °ड्डु)प (for मुकुटाण्डज-) Dn2 सेवितां (for संकुलाम्)

16 K4 om 16 (cf v l 15) K2 om (hapl) 16^{ab}, T G2 read it after 14 —^{a}) D6-8 T G2 3 चक्रकूर्म (for कूर्मां) B5 नक्रगदां; D6 महानक्रां; G2 -गदासक्तां (for गदानक्रां) —^{b}) Ś1 क्षुर, S (except G4) शकु (for क्षुद्र) B4 बसाकुलां, D3 समाकुलां, D7 8 -महानपां (for झषाकुलाम्)

— After 16^{ab}, G1 3-5 M read 15 —^{c}) K1 2 D1-3 5 वट, K3 Dn1 वट-, B1 4 बक, B2 3 5 Do1 Dn2 D6 G2 बल; T1 वळ, T2 G1 3-5 M वळ (for वड) Ś1 K1-3 5 Dn1 D1 5 पलाशानां; B2 Do1 Dn2 D3 4 6 शृगालानां (for सृगालानां) —^{d}) Dn1 T G3-5 घोरैः संघैर्, D3 घोरैः सर्वैर्, D4 7 8 घोरशब्दैर्, M1 °सखैर् (for °संघैर्) — After 16, S ins

98* नदीं प्रास्यन्दयन्द्रोण केशशैवलशाड्वलाम् ।

[G1 M1. 2 5 प्रास्कदयन् (for प्रास्यन्द°) G3 शाध्वला (for शाड्वलाम्)]

17 D7 om 17^{a}–18^{b} —^{a}) T G2-5 सा तत (for निहतान्) G5 पृतना (for प्राणिन°) D4 8 आर्यवृत्तवतां सख्ये, G1 M सा तदा (M1 2 °था) प्राणिभि° सख्ये (G1 M1 2 °खे, M4 °घे) —^{b}) G1 M विहिता (for बलिना) B2-5 Do1 Dn2 D3 6 रणे; D8 शनैः; T G3-5 कृता (for शरैः) —^{c}) D2 5 8 वहती —^{d}) K5 Dn2 D3 राजसत्तमान् (for °सत्तम) — For 17^{cd}, S subst

99* उवाह शतशो राजन्पितृलोकाय वाहिनीम् ।

[T G2-5 पर- (for पितृ)]

18 D7 om 18^{ab} (cf v l 17) —^{a}) G1 2 4 M -सबाधा —^{b}) Ś1 वस्त्र (for केश) Ś1 K1 -शोवल-; K2 B3 D6 -शैवाल (for -शैवल) K1 Do1 Dn D2-5 -शाड्वलां S क्रव्यादगणसंकुला —^{c}) Dn2 D7 8 नदी (for नदीं) D7 प्रवर्तयद् (for प्राव°) S बभूव सा नदी राजन् —^{d}) Dn D6-8 भयवर्धनीं, S घोरदर्शना (T G3 र्शिनीं) (for भयवर्धिनीम्)

19 ^{a}) K4 Do1 Dn2 D2 8 G2 5 M3-5 तर्जयंतम्, K5 सजयंतम् (for तं जयन्तम्) T G3 4 मजयती (T1 ति) ह्यनीकानि —^{b}) K1-3 [अ]त्र; G1 M च (for एव) B Do1 तानि तानि महारथं; T G2-5 तानि तानि नरर्षभ (G2 भ, G5 °भ) —^{c}) Ś1 तूर्णमभ्यद्रवन्द्रोण; T ततो ह्यभ्य°; G3 ततो ह्यस्य द्र°

20 ^{a}) S तानपि प्राद्रवञ्शूरास् —^{b}) B5 दृढध

सर्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणं युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ १९
तानभिद्रवतः शूरांस्तावका दृढकार्मुकाः ।
सर्वतः प्रत्यगृह्णन्त तदभूल्लोमहर्षणम् ॥ २०
शतमायस्तु शकुनिः सहदेवं समाद्रवत् ।
सनियन्तृध्वजरथं विव्याध निशितैः शरैः ॥ २१
तस्य माद्रीसुतः केतुं धनुः सूतं हयानपि ।
नातिक्रुद्धः शरैश्छित्त्वा षष्ट्या विव्याध मातुलम् ॥ २२
सौबलस्तु गदां गृह्य प्रचस्कन्द रथोत्तमात् ।
स तस्य गदया राजन्रथात्सूतमपातयत् ॥ २३
ततस्तौ विरथौ राजन्गदाहस्तौ महाबलौ ।
चिक्रीडतू रणे शूरौ सशृङ्गाविव पर्वतौ ॥ २४
द्रोणः पाञ्चालराजानं विद्ध्वा दशभिराशुगैः ।
बहुभिस्तेन चाभ्यस्तस्तं विव्याध शताधिकैः ॥ २५
विविंशतिं भीमसेनो विंशत्या निशितैः शरैः ।
विद्ध्वा नाकम्पयद्वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २६
विविंशतिस्तु सहसा व्यश्वकेतुशरासनम् ।

न्विन ; $D_{2\ 5}$ दृढकार्मुकान्, S जितकाशिन (for दृढकार्मुका) — ^{c}) K_{1} प्रतिगृह्णत, K_{3} प्रत्यगृह्णतु ; K_{5} $B_{1-3\ 5}$ D_{c1} Dn $D_{3\ 5\ 7\ 8}$ °गृह्णस्ते, D_{1} °गृह्णस्ते ; D_{4} °गृह्णंते (for °गृह्णन्त) S प्रत्यगृह्णस्ततो (G_{4} °दा) राजन्· — ^{d}) S तदा($G_{1\ 3}$ M °द)मूद्रोमहर्षण

21 ^{a}) Dn_{2} शममायस्, S यतमानस्; Cd शतमायस् (as in text) — ^{b}) Dn_{1} $D_{4\ 7\ 8}$ S उपाद्रवत् (for समाद्र°) — ^{c}) D_{6} सनियत्र , D_{7} सनियतृ-, D_{8} सनियद्- (sic), T G_{2-4} सहयंतृ (for सनियन्तृ) S -ध्वजहय (for ध्वजरथ) — Dn_{2} om 21^{d}–22^{c} — ^{d}) D_{1} om (hapl) from निशितै up to विव्याध (in 22^{d}) $B_{3\ 5}$ दशभि· (for निशितै)

22 Dn_{2} om $22^{a/c}$, D_{1} om up to विव्याध (for both, cf v l 21) — ^{a}) D_{2} तस्य माद्रवती सूनुर् — ^{b}) D_{2} केतु (for सूत) $Ś_{1}$ (also) रथानपि; $M_{3\ 4}$ हयानि च (for हयानपि) — ^{c}) K_{5} G_{4} तानि, G_{1} M अति (for नाति) — ^{d}) $Ś_{1}$ शक्त्या (for षष्ट्या) B D_{c1} S सौबल; D_{5} मातुळ (for मातुल) Dn_{2} विव्याध स च मातुल — After 22, S ins

100* भित्त्वा च शरवर्षेण शकुनिं प्रत्यवारयत् ।

[$M_{3\ 5}$ महता (for भित्त्वा च) T G_{2-5} शरवर्षाणि (for °वर्षेण)]

23 ^{a}) $Ś_{1}$ $K_{1\ 3\ 4}$ D_{1} च (for तु) S गदां गृहीत्वा शकुनि — ^{b}) $Ś_{1}$ $K_{3\ 4}$ प्रचक्राम ; K_{1} D_{1} [अ]पचक्राम, K_{3} प्रचक्रामद् (for °स्कन्द) K_{4} $M_{1\ 2}$ रथोत्तम°, D_{4} M_{3} °त्तमान् (for त्तमात्) — ^{c}) G_{4} पुतस्य (for स तस्य) — ^{d}) Dn_{2} D_{8} तथा सूतमपोथयत् ; S सूतमापातयद्रथात्

24 ^{a}) S विर(G_{5} °त)थौ रथि(G_{5} °ति)नां श्रेष्ठौ — ^{b}) B_{1} महारथौ, B_{4} °रणौ (for °बलौ) — ^{c}) Dn_{2} S राजन् (for शूरौ). $Ś_{1}$ K_{1-4} Dn_{1} D_{1} चिक्रीडतुर्मृधे शूरौ, K_{5} Dn_{2} D_{3-8} चि(D_{8} वि)क्रीडतुस्तदा (D_{6} °था) शूरौ (D_{3} वीरौ) — ^{d}) D_{5} गोवृषौ (for पर्वतौ)

25 ^{a}) $Ś_{1}$ K_{4} $B_{1\ 3\ 5}$ D_{c1} D_{6} पचाल (for पाञ्चाल) S दायाद (for राजानं) — ^{b}) $Ś_{1}$ विध्यन्, D_{6} विव्याध (hypermetric) (for विद्ध्वा) S विव्याध ($G_{3.\ 4}$ °थ) दशभि· शरै· (G_{3} शितै·) — T $G_{3\ 4\ 5}$ ins after 25^{ab} G_{1} M after 25

101* तयोस्तत्र महाराज बाणवर्षैः प्रकाशितम् ।
खद्योतैरिव चाकाश प्रदोषे पुरुषर्षभ ।

[(L 2) G_{5} भरतर्षभ (for पुरुषर्षभ)]

— T $G_{3\ 4\ 5}$ om 25^{cd}, G_{3} om. (hapl) 25^{c}–26^{b} — ^{c}) D_{4} बहुशस् (for बहुभिस्) K_{5} चाप्यस्तस् ; Dn_{2} $D_{3\ 6}$ चाभ्यस्त, D_{4} चाभ्यस्ते, D_{5} चाप्यस्त, D_{8} चान्यस्तैस् ; G_{1} M_{3-5} चाविद्धस् (for चाभ्यस्तस्) B_{5} बहूनन्यांश्च समरे — ^{d}) K_{3} B_{3-4} ततोधिकै·, G_{1} M तत· शरै (for शताधिकै) B_{5} सम व्याधत सायकै·

26 G_{3} om 26^{ab} (cf v l 25) — ^{b}) $Ś_{1}$ K_{5} D_{5} विविधै· (for निशितै·) — ^{c}) Dn_{2} $D_{5\ 6}$ विद्धो (for विद्ध्वा) $K_{1\ 3\ 4}$ D_{1} शूरस् ; D_{c1} वीर (for वीरस्) $Ś_{1}$ विध्यन्नकम्पयच्छूरस् — D_{4} om (hapl) 26^{d}–28^{a}

27 D_{4} om 27 (cf v l 26). — ^{a}) $Ś_{1}$ $K_{1.\ 3\ 4}$ च (for तु) S प्रहसन् (for सहसा) — ^{b}) $Ś_{1}$ विद्ध केतु , Dn_{2} D_{8} हतकेतु- ; D_{5} ध्वस्तकेतु·, D_{3} व्यस्त केतु ; G_{4} विश्वकेतु , G_{5} अश्वकेतु· (for व्यश्वकेतु·) — ^{d}) $Ś_{1}$ अपोथयत्, Dn_{1} D_{8} अपूजयत् (for °यन्) $K_{1\ 3\ 4}$ सर्वे त चाभ्य(K_{4} °प्य)पूजयन् — For 27^{cd}, S subst

102* चक्रे त सर्वसैन्यानि प्रहृष्टान्यभ्यपूजयन् ।

28 D_{4} om 28^{a} (cf v l 26) B_{4} om. 28^{ab}. — ^{a}) $Ś_{1}$ $K_{1\ 4}$ Dn_{1} $D_{1\ 5}$ स तं न ; D_{3} न तत्र ; D_{6}

भीमं चक्रे महाराज ततः सैन्यान्यपूजयन् ॥ २७
स तन्न ममृषे वीरः शत्रोर्विजयमाहवे ।
ततोऽस्य गदया दान्तान्हयान्सर्वानपातयत् ॥ २८
शल्यस्तु नकुलं वीरः स्वस्रीयं प्रियमात्मनः ।
विव्याध प्रहसन्बाणैर्लाडयन्कोपयन्निव ॥ २९
तस्याश्वानातपत्रं च ध्वजं सूतमथो धनुः ।
निपात्य नकुलः संख्ये शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ ३०
धृष्टकेतुः कृपेनास्तांश्छित्त्वा बहुविधाञ्शरान् ।
कृपं विव्याध सप्तत्या लक्ष्म चास्याहरत्त्रिभिः ॥ ३१
तं कृपः शरवर्षेण महता समवाकिरत् ।
निवार्य च रणे विप्रो धृष्टकेतुमयोधयत् ॥ ३२
सात्यकिः कृतवर्माणं नाराचेन स्तनान्तरे ।
विद्ध्वा विव्याध सप्तत्या पुनरन्यैः स्मयन्निव ॥ ३३
सप्तसप्ततिभिर्भोजस्तं विद्ध्वा निशितैः शरैः ।
नाकम्पयत शैनेयं शीघ्रो वायुरिवाचलम् ॥ ३४
सेनापतिः सुशर्माणं शीघ्रं मर्मस्वताडयत् ।

शतैर्न (for स तस्य) K1 वीरा, S (except G2) भीम (for वीर) — D4 reads 28^{b} twice —^{b}) B (B1 om) Dn2 D8 G2 विक्रमम् (for विजयम्) —^{c}) S तस्याश्वान् (G5 om श्वान्) (for ततोऽस्य) Dn1 राजन्, M3 5 शांतान् (for दान्तान्) —^{d}) D6 वाहान् (for हयान्) Ś1 K4 5 D1 5 हयान्सर्वान्व्य-पातयत्; K1 3 र्वान्व्यपातयत्; Dn2 D3 4 7 8 न्हत्वा न्यपातयत्; S सैंधवान्समपोथ (T पोथ; G1 2 °योध) यन् — After 28, S reads 39–44, while N (Ś2 missing) ins

103* हताश्वात्स रथाद्राजन्गृह्य चर्म महाबल ।
अभ्ययाद्भीमसेनं तु मत्तो मत्तमिव द्विपम् ।

[(L. 1) D4 8 तु (for स) D4 हयाद् (for रथाद्) K1 मद्य गृह्य, K5 खड्ग गृह्य, B1 चर्म गृह्य (by transp), D4 गज गृह्य Dn1 बलाद्बली (for महाबल) — (L 2) K1 अत्ययाद् (for अभ्य)]

29 ^{a}) K1 4 D1 धीर, D8 वीर; S शूर (for वीर) —^{b}) Ś1 स*य; K1 D1 स्वस्रेय —^{c}) D8 सहसा (for प्रहसन्) D4 विव्याध स ह बाणौघैर् —^{d}) K2 5 D2 5 8 T G1 3–5 M लीलया, K4 B1 3 4 Dc1 Dc2 D2 4 6 लालयन्, B2 म्लालयन्; B6 मानयन्; Dn1 क्रोलया, G2 लीलयन् (for लाडयन्)

30 ^{b}) K5 सूतपुत्रम् (for ध्वज सूतम्) K2 3 च सशरं; K4 D1 च मुकुट, T G2–5 शरमयी (for सूत मयो) —^{cd}) S नि (T G3–5 वि) पातयित्वा नकुलो दध्मौ शङ्ख मुदान्वित — For 30^{cd}, D4 7 subst

104* चिच्छेद समरे यत्त स च युद्धादुपारमत् ।

[D4 स ययौ *दुपारमत् (for the post half)]

31 ^{b}) D7 स्थित्वा, M1 2 जित्वा (for छित्त्वा) D7 om from बहुविधान् up to विप्रो (in 32^{c}) —^{c}) Ś1 शल्य (for कृप) —^{d}) Ś1 च व्यहनत्, K1 चाव्याहनत्, K4 चाभ्यहनत्, Dc1 चाभ्याहरत्; Dn1 D5 चास्य हरत्; D6 8 वास्याहरत् (for चास्याहरत्) T G1–4 M ध्वज (G1 M लक्ष) चास्य त्रिभि शरै, G5 पुनरन्यै स्मयन्निव (= 33^{d}) Cd cites लक्ष्म (as in text)

32 D7 om 32^{abc} (cf v l 31). G6 om 32 —^{b}) B Dc1 समवारयत्, Dn D3–6 8 °वाकिरन् (for °वाकिरत्) —^{c}) Ś1 K1–3 B1 D1 2 4 5 8 विव्याध (for निवार्य) Dn1 वीरो (for विप्रो) S (G5 om) निहत्य (M5 कृ) त्य बाञ्छरान्क्षिप्र —^{d}) Dn2 D3 T G2–4 M2 धृष्टकेतुर् (for °केतुम्) K1–3 B1 Dn1 D1 2 4 5 7 8 G1 अमर्षेण, B4 अमोधयत्; D6 T G2–4 अपोथयत्; M2 अबोधयत्

33 G4 om (hapl) 33^{d}–34^{a} G5 reads 33 on marg in Telugu —^{d}) G2 स्तनांतरे (for स्मयन्निव)

34 G4 om 34^{a} (cf. v. l 33) —^{a}) B Dc1 Dn2 S (G4 om) त भोज सप्तसप्तत्या, Dn1 D4 सप्तसप्ततिर्भोजस्त (D4 °तिर्भीमेन) —^{b}) B G5 विद्ध्वाशु, Dc1 T G1 3 4 M विद्ध्वा सु; Dn1 D8 विव्याध; G2 विद्ध्वा स्म (for त विद्ध्वा) —^{c}) Dn2 D4 नाकंप*त; D6 नाकंपयत्स; D7 नाकंपयति (for नाकम्पयत) —^{d}) K5 शीघ्रैर्; D4 शीघ्र-; D5 शिघ्र; T G2–5 M5 वीरो, G1 M1–4 विद्वान् (for शीघ्रो) K3–5 Dn1 D3–8 T G M1 2 यथाचल (for इवाचलम्)

35 D8 reads 35^{ab} twice —^{a}) B1–4 Dc1 D3 4 5 7 सभापति (for सेना°) D8 (second time) सात्यकि कृतवर्माणं. —^{b}) B Dc1 Dn2 D1 2 G1 M भृशं (for शीघ्र) T G3 4 तोमरेण समताडयत्; G2 5 भृश मर्माण्यताडयत् — D4 om (hapl) 35^{cd}, D6 8 om (hapl) 35^{c}–36^{b} —^{c}) K1 lacuna, G3 4 तत् (for त) —^{d}) D6 जानुदेशे, Cd जत्रु (as in

स चापि तं तोमरेण जत्रुदेशे *अताडयत् ॥ ३५
वैकर्तनं तु समरे विराटः प्रत्यवारयत् ।
सह मत्स्यैर्महावीर्यैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३६
तत्पौरुषमभूत्तत्र सूतपुत्रस्य दारुणम् ।
यत्सैन्यं वारयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥ ३७
द्रुपदस्तु स्वयं राजा भगदत्तेन संगतः ।
तयोर्युद्धं महाराज चित्ररूपमिवाभवत् ।
भूताना त्रासजननं चक्रातेऽस्त्रविशारदौ ॥ ३८
भूरिश्रवा रणे राजन्याज्ञसेनिं महारथम् ।
महता सायकौघेन छादयामास वीर्यवान् ॥ ३९
शिखण्डी तु ततः क्रुद्धः सौमदत्तिं विशां पते ।
नवत्या सायकानां तु कम्पयामास भारत ॥ ४०

---

text) Ś1 [ऽ]भ्यपीडयत्, K1 3 [अ]त्यता° ; K3 4 5 B3–5 Dc1 Dn1 D1–3 6 7 G1–3 5 M [ऽ]भ्यता°, B1 भ्यता°, B2 T G4 ह्यता°, Dn2 स्वता° (for *अता°)

36 D5 8 om. 36^{ab} (cf v l 35) — ^{a}) Dn1 वैकर्तनस् S वीरं वैकर्तन कर्णं — ^{b}) Dn1 विराट K5 B3 Dn1 D3 4 6 7 प्रत्यताडयत् (for °वारयत्) — ^{c}) S (except G1 M1 2) मात्स्यैर् D8 महावीर्यैस् (for °वीर्यैस्) — ^{d}) = 26^{d}

37 ^{a}) K5 Dn1 D2 5 तस्य (for तत्र) Dn2 D8 6 तत्तस्य पौरुषमभूत्; S तत्राद्भुतमपश्याम (G3 M1 2 °म). — ^{b}) T G2–5 लाघवं; G1 M पौरुषं (for दारुणम्) D5 पुत्रस्य तव दारुण; D8 पत्रस्सूतस्य दा° — ^{c}) K8 त्वत्-; B5 S तत् (for यत्)

38 D8 om 38. — ^{a}) Dn2 D8 6 च (for तु) Ś1 K (except K3) Dn1 D5 राजन् (for राजा) — ^{c}) D7 द्वद्व (for युद्ध) — After 38^{cd} (D8 after 37^{cd}), N (Ś2 missing) ins

105* भगदत्तस्तु राजान द्रुपद नतपर्वभि ।
सनियन्तृध्वजरथं विव्याध पुरुषर्षभ ।
द्रुपदस्तु तत क्रुद्धो भगदत्त महारथम् ।
आजघानोरसि क्षिप्र शरेणानतपर्वणा ।
युद्धं योधवरौ लोके सौमदत्तिशिखण्डिनौ ।

[D8 om line 1 — (L 2) Ś1 K2 3 B1 D1 3–6 पुरुषर्षभ, K1 Dn1 D2 °र्षभ — (L 3) D7 स्वय राजा (for तत क्रुद्धो) D5 om the post half of line 3 and prior half of line 4 B3 4 महाबल (for °रथम्) — After line 3, Ś1 reads 39^{cd} for the first time, repeating it in its proper place — (L 4) K1–4 रणे (for [उ]रसि) Ś1 K Dn D3 4 6–8 क्रुद्ध (for क्षिप्र) K (except K3) D1 4 7 नत- (for [आ]नत-). — (L 5) D4 युद्धे (for युद्ध) K3 युद्धवरौ (for योध°) K1, 2, 5 Dn1 D1, 2, 5 सोमदत्ति, K4 सौमदत्त-. K4 Dn2 -सिखंडिनौ-]

while, G3 4 M ins after 38^{cd} G5 after 45

106* श्रोतॄणां वीक्षितॄणां च मोहकारणमाहवे ।

— G3 4 om 38^{ef} — ^{f}) K1 2 4 D1 स्म, K5 D4 7 8 सु ; Dn2 D8 तु (for ऽस्त्र) Dn1 चक्रातेस्त्रविदा वरौ

39 S reads 39–44 after 28 — ^{a}) D4 8 सौम दत्ती, D7 सोमदत्ती (for भूरिश्रवा) — ^{b}) Ś1 G1 महा बल ; D5 °बळ (for °रथम्) — Ś1 reads 39^{cd} for the first time after line 3 of 105* — ^{c}) D7 सहसा (for महता) — ^{d}) S हृष्टवान् (G1 2 5 M °वत्) (for वीर्य°)

40 For the sequence in S, cf v l 39 — ^{a}) Dn1 D6 च (for तु) K1 रणे (for तत) — ^{b}) K5 D3 5 M1 2 सोमदत्तिं ; D6 सौमदत्त, G4 सोमदत्त (for सौमदत्ति) Ś1 Dn1 प्रतापवान्, D8 विशां पतिं, T G2–5 M1 2 महाहवे, G1 M2–5 अथाहवे (for विशां पते) — For 40^{cd}, S subst

107* छादयामास नाराचैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।

— *After* 40, S ins

108* ऋक्षचर्मपिनद्धौ तु चक्रतुस्तौ परस्परम् ।
बाह्यमाभ्यन्तर मार्गं सप्लवन्तौ यशस्विनौ ।
ददृशाते महात्मानौ सपक्षाविव पर्वतौ ।
पिशिताशनसयुक्तौ वाहैरुद्बाणपातिभि ।
बृहत्पताकौ तूणीरौ घोररूपौ भयानकौ ।
कालमेघाविव गजौ लोकानां भस्यं गर्जनै ।
रथघोषेण महता व्यास्थितौ स्यन्दनोत्तमौ ।
बृहत्पताकौ तूणीरौ पैशाचैर्वाहनैर्युतौ ।

[(L 1) G3–5 असिचर्म- (for ऋक्ष°) G4 5 तौ (for तु) T असिचर्मणि सिद्धौ तौ (for the prior half) T चक्रतुस्तु G3–5 खरस्वन (for परस्परम्) — (L 2) G4 यशस्विन — (L 4) G4 वाहैरुद्रणपाणिभि ; G5 बाणैरुल्बणवर्षिभि (for the post half) — (L 5) G3–5 बृहत्पताक (for °ताकौ) — (L 6) G5 गतौ (for गजौ),

राक्षसौ भीमकर्माणौ हैडिम्बालम्बुसावुभौ ।
चक्रातेऽत्यद्भुतं युद्धं परस्परवधैषिणौ ॥ ४१
मायाशतसृजौ दृप्तौ मायाभिरितरेतरम् ।
अन्तर्हितौ चेरतुस्तौ भृशं विस्मयकारिणौ ॥ ४२
चेकितानोऽनुविन्देन युयुधे त्वतिभैरवम् ।
यथा देवासुरे युद्धे बलशक्रौ महाबलौ ॥ ४३
लक्ष्मणः क्षत्रदेवेन विमर्दमकरोद्भृशम् ।
यथा विष्णुः पुरा राजन्हिरण्याक्षेण संयुगे ॥ ४४
ततः प्रजविताश्वेन विधिवत्कल्पितेन च ।
रथेनाभ्यपतद्राजन्सौभद्रं पौरवो नदन् ॥ ४५
ततोऽभियाय त्वरितो युद्धाकाङ्क्षी महाबलः ।
तेन चक्रे महद्युद्धमभिमन्युररिंदमः ॥ ४६
पौरवस्त्वथ सौभद्रं शरव्रातैरवाकिरत् ।
तस्यार्जुनिर्ध्वजं छत्रं धनुश्चोर्व्यामपातयत् ॥ ४७
सौभद्रः पौरवं त्वन्यैर्विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
पञ्चभिस्तस्य विव्याध हयान्सूतं च सायकैः ॥ ४८　C 7 547 B 7 14 K 7 14

G5 मत्सं तर्जने (for मत्स्य गर्जने) —(L 7) G5 द्यास्थितो (for न्या°) —(L 8) G3-5 बृहत्पताक (for ताकौ)]

41 For the sequence in S, of v 1 39 —a) K3 B Do1 D1 2 S (except G5) रौद्र, K5 घोर (for भीम) D4 7 8 युयुधानेतिकर्माणौ —b) K5 Dn1 D1 8 है(K5 D8 हे)डबालबुसाव्; B Do1 Dn2 D8 हैडिंबा(Dn2 बी)लबुषाव्; D8 °वालबसाव् S रणे (for डभौ) —c) D5 ह्यद्भुत (for ऽत्यद्भुत) —d) B Do1 Dn D1 8 4 7 8 -जयैषिणौ; D6 -यये° (for -वधै°)

42 For the sequence in S, of. v 1 39 —a) D4 सृतौ (for सृजौ) B1 (marg) दीप्तौ; D5 दृष्टौ (for दृप्तौ) —c) D3 4 7 8 अतर्हित D5 ततस्तौ तु (for चेरतुस्तौ) S अवर्धानेन (G1 M °र्धाने) प्रदृणौ —d) D1 7 8 भूत; G1 M सीरौ, G1 भृश (for भृश) G5 कारिकौ (for कारिणौ)

43 For the sequence in S, cf. v 1 39 —a) D1 7 8 युयुत्सुर, G5 यथादे* (for चेकितानो) Ś1 विविंदेन, B1 [ऽ]भ्य, D2 तु विंदेन, D1 8 [ऽ]नुविं देन —b) Ś1 K1-3 D1 तद्धि; D8 त्वभि (for त्वति) — After 43ab, G1 M1, 2 ins

109* तयोस्तु युद्धमभवत्परस्परवधैषिणौ ।
युधिष्ठिर स्वय राजा दुर्योधनमयोधयत् ।
तौ पुत्रौ तव दुर्धर्षौ युयुधाते परस्परम् ।

—d) K5 B1 5 Dn2 D8 4 S बलिशक्रौ, D6 (by corr) वलशुक्रौ Ś1 महासुरौ; B2 5 रथौ; T G3-5 रणे (for बलौ)

44 For the sequence in S, of v 1 39 —a) G1 M लक्षण (for लक्ष्मण) Ś1 K (except K5) क्षत्रदेवश्च —b) K1-3 चक्रतुर् (for अकरोद्), S महत (for भृशम्) — D3 om (hapl) 44d-45c —d) Ś1 K3 5 हिरण्याक्षेन

45 D8 om 45abc (cf v 1 44) —a) B4 D2 प्रज्वलिताश्वेन, G2 प्रजविना° (for प्रजविता) D1 महता यवनश्वेन D1 महता जविताश्वेन —c) K1 [अ]त्यप तद्, K5 B8 Dn1 D6 T G1-4 M1 2 [अ]भ्यद्रवद् (for °पतद्) Ś1 K1 3 4 Dn1 D4 राजा (for राजन्) —d) Ś1 D1 सौभद्र K4 D1 8 पौरवम् K4 D3-6 8 [अ]नदत् — After 45, G5 ins 106*

46 a) Ś1 D2 ततोभीयाय, K5 ततोभ्ययात्स; B2 ततो भीमाय, B5 Dn2 D8 भ्यधावत्, D6 °भीषाय, D8 °भिधावत् (for ततोऽभियाय) S तेनाभिधा(G1 2 M या)तस्त्वरित° (G2 °ते) —b) K2 युद्धकाक्षी; Dn2 D8 युद्धकाले (for युद्धाकाङ्क्षी) D1 [ऽ]भिमन्यु रपि पौरव; S शतमन्यो सुतात्मज —c) B2 5 Dn2 D8 महा (for महद्) S तस्मिंश्चक्रे (G1 °श्च ते) महा मन्युम् (G5 °नुम्) —d) M4 अभिमन्युम् B1 Dn1 D1 5 अरिंदम

47 a) Dn1 तु स (for त्वथ) —b) Dn D3 6 शरवर्षैर् (for व्रातैर्) K1 Do1 Dn1 D1 6 8 अवा किरन् —c) K4 अर्जुन, D4 6 अर्जुन (for अर्जुनिर्) T G2-4 धनुश्छित्र; G1 M धनुश्छत्र, G5 धनुश्छित्वा (for ध्वजं छत्रं) —d) S ध्वज (for धनुश्)

48 a) K5 Dn1 D2 4 5 7 सौभद्र Ś1 K5 Dn1 D1 7 8 पौरवम्, D1 त्वरितम् (for पौरवं) S (except G3) च (for तु) —b) T G2-5 सायकै (for आशुगै) —d) Ś1 K (except K5) Dn2 D1 3 6 शीघ्रगै°; B1 3 शायकै (for सायकै)

49 a) Ś1 K1-4 M2 4 स हर्षयन्; K5 B1 Do1 G1 महं° (for संह°). —b) B2 G3, 4 निनदन्; B1 व्यन

ततः संहर्षयन्सेनां सिंहवद्विनदन्मुहुः ।
समादत्तार्जुनिस्तूर्णं पौरवान्तकरं शरम् ॥ ४९
द्वाभ्यां शराभ्यां हार्दिक्यश्चकर्त सशरं धनुः ।
तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं सौभद्रः परवीरहा ।
उद्बवर्ह सितं खड्गमाददानः शरावरम् ॥ ५०
स तेनानेकतारेण चर्मणा कृतहस्तवत् ।
भ्रान्तासिरचरन्मार्गान्दर्शयन्वीर्यमात्मनः ॥ ५१
भ्रामितं पुनरुद्भ्रान्तमाधूतं पुनरुच्छ्रितम् ।
चर्मनिस्त्रिंशयो राजन्निर्विशेषमदृश्यत ॥ ५२
स पौरवरथस्यैषामाप्लुत्य सहसा नदन् ।
पौरवं रथमास्थाय केशपक्षे परामृशत् ॥ ५३
जघानास्य पदा सूतमसिनापातयद्ध्वजम् ।
विक्षोभ्याम्भोनिधिं तार्क्ष्यस्तं नागमिव चाक्षिपत् ५४
तमाकलितकेशान्तं ददृशुः सर्वपार्थिवाः ।
उक्षाणमिव सिंहेन पात्यमानमचेतनम् ॥ ५५
तमार्जुनिवशं प्राप्तं कृष्यमाणमनाथवत् ।
पौरवं पतितं दृष्ट्वा नामृष्यत जयद्रथः ॥ ५६
स बर्हिणमहावाजं किङ्किणीशतजालवत् ।

दन् (for विनदन्) B$_5$ सिंहद्विरदवन्मुहु —^{c}) Dn$_2$ D$_8$ S (except G$_6$) सम(Dn$_2$ D$_8$ मा)धत्त (for समादत्त) — After 49, N (Ś$_1$ missing) ins

110* तस्य सधितमाज्ञाय सायक घोरदर्शनम् ।

[B त तु, Do$_1$ तेनु- (for तस्य) Ś$_1$ K$_{1-3}$ D$_1$ तद्धितम्, D$_{2\ 5}$ सधानम्, D$_6$ सचिनम् (for सधितम्) Ś$_1$ आदाय]

50 ^{b}) B$_4$ चिच्छेद (for चकर्त) — K$_6$ reads 50^{c} on marg —^{c}) D$_{7\ 8}$ S (except G$_1$ M$_{1\ 2}$) क्षीर्णं (for छिन्न) — B$_4$ om (hapl) 50^{e}–75^{b} —^{e}) K$_1$ उद्धार ; K$_{2\ 3}$ तद्धार, B$_5$ उद्ववाह, D$_7$ उधारह ; D$_8$ उद्यद्दर्ह ; Ca d उद्ववर्ह (as in text) B$_3$ Do$_1$ Dn$_1$ S शित (for सित) Ś$_1$ उदवहायतस्खड्गम् (sic), K$_4$ तद्धानस्तत खड्गम्, K$_6$ उद्ववर्हायनं खड्गम्, D$_{2\ 5}$ उद्ववाहाथ त (D$_5$ °हायत) खड्गम् —^{f}) Ś$_1$ K$_{1-3}$ B$_5$ D$_{4-6}$ T$_2$ G$_{3\ 4}$ आदधान Dn$_1$ G$_4$ शरासन, D$_6$ स चर्म च, D$_{7\ 8}$ शरातर ; Cd शरावरम् (as in text)

51 B$_4$ om 51 (of v l 50) —^{a}) K$_5$ D$_7$ नैक , G$_{3\ 4}$ [अ]नेन (for [अ]नेक) B$_{1\ 2}$ (marg) G$_5$ धारेण (for तारेण) Cd cites अनेकभावेन D$_4$ स तेनाने*शरेण ; D$_6$ शतेनानेकधारेण —^{b}) D$_4$ वर्मणा (for चर्मणा) D$_6$ -हस्तवान् (for °वत्) —^{c}) B$_{1\ 2}$ G$_4$ मार्गं (for मार्गान्) K$_{3\ 5}$ D$_{1\ 2\ 5}$ भ्रांतासिनाचरन्मार्गान्, B$_5$ T G$_{3-4}$ भ्रातासिराचरन्मा°, Do$_1$ विभ्रांतासिश्चरन्मा° ; D$_4$ भ्रांतासि श्चचरन्मा° ; D$_{6-8}$ भ्रांतासिर्व्यं(D$_6$ °र्वि)चरन्मा° ; G$_5$ भ्रांतासि विचरन्मा° —^{d}) D$_{1\ 5}$ वीरम् (for वीर्यम्) Dn$_2$ D$_8$ वीर्यलाघवं, D$_6$ °लाघवान् (for °मात्मन)

52 B$_4$ om 52 (of v l 50) —^{a}) K$_{1-3}$ त्रासितं (for भ्रामित) —^{b}) K$_5$ अधूत, Dn$_2$ D$_{5,\ 6}$ आनत ; T$_1$ आयुत, T$_2$ आयूतं (for आधूतं) Ś$_1$ K$_{2\ 4\ 5}$ D$_5$ उद्धृत ; K$_1$ D$_1$ उद्धृतं, K$_3$ B (B$_4$ om) Dn D$_{2-4\ 6}$ उत्थित (for उच्छ्रितम्) —^{c}) D$_4$ वर्म (for चर्म) —^{d}) M$_4$ अविशेषो (for निर्विशेषम्) M$_4$ om अदृश्यत M$_{3\ 5}$ अविशेषो ह्यदृश्यत

53 B$_4$ om 53 (of v l 50) —^{a}) D$_4$ पौरवस्य (hypermetric) (for पौरव) Ś$_1$ K$_{1-3}$ D$_{7\ 8}$ T$_2$ स पौरवरथस्यै(Ś$_1$ °स्यो षाम्, B$_{1\ 2}$ °रथस्येशाम्, B$_3$ °रथस्तेषाम् Cd cites ईशां —^{b}) D$_4$ अप्लुत्य (for आप्लुत्य) Ś$_1$ K (except K$_5$) घन (for नदन्) —^{c}) Dn$_2$ D$_8$ आसाद्य (for आस्थाय) K (except K$_6$) रथे पौरवमास्थाय —^{d}) K$_6$ केशमध्ये, D$_5$ °पक्षं, Cd °पक्षे (as in text) Ś$_1$ K$_{1\ 3\ 4}$ B$_1$ परामृषत् ; T$_1$ G$_3$ °मृषन् (for °मृशत्)

54 B$_4$ om 54 (of v l 50) D$_7$ om 54–55 —^{b}) D$_5$ [अ]पातयन् —^{c}) Ś$_1$ D$_6$ विक्षिप्य, D$_5$ त्रिक्षोभि (for विक्षोभ्य) K$_5$ [अ]बुनिधेस् (for [अ]म्भोनिधिं) K$_5$ Dn$_1$ तार्क्षस्, D$_4$ पार्थस् (for तार्क्ष्यस्) —^{d}) T G M$_{3\ 5}$ चाग्रहीत् (for चाक्षिपत्)

55 B$_4$ D$_7$ om 55 (of v l 50, 54) —^{a}) K B (B$_4$ om) Do$_1$ Dn$_2$ D$_{1\ 2\ 8}$ तमागलित ; D$_4$ °गलेन, S (except G$_3$) °कुलित (for °कलित) —^{b}) K$_6$ दशपक्षपरामृशत् —^{d}) B$_{3\ 5}$ Dn$_2$ D$_5$ G$_{1\ 2}$ M अचेतस (for °तनम्)

56 B$_4$ om 56 (of v l 50) —^{b}) Ś$_1$ K$_{1\ 2\ 4}$ D$_{4\ 7,\ 8}$ क्लिश्य(D$_7$ °श्य)मानम् ; K$_6$ कृष्यमाणम् (for कृष्य°) —^{c}) K$_6$ B$_6$ T G$_2$ पातित (for पतितं).

57 B$_4$ om 57 (of. v l 50). —^{a}) T$_2$ बर्हण , G$_2$ Ca वर्हिण (for बर्हिण) Ś$_1$ K B$_1$ Dn D$_{1-3}$ स

चर्म चादाय खड्गं च नदन्पर्यपतद्रथात् ॥ ५७
ततः सैन्धवमालोक्य कार्ष्णिरुत्सृज्य पौरवम् ।
उत्पपात रथात्तूर्णं श्येनवन्निपपात च ॥ ५८
प्रासपट्टिशनिस्त्रिंशाञ्शत्रुभिः संप्रवेरितान् ।
चिच्छेदाथासिना कार्ष्णिश्चर्मणा संरुरोध च ॥ ५९
स दर्शयित्वा सैन्यानां स्वबाहुबलमात्मनः ।
तमुद्यम्य महाखड्गं चर्म चाथ पुनर्बली ॥ ६०
वृद्धक्षत्रस्य दायादं पितुरत्यन्तवैरिणम् ।
ससाराभिमुखः शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ६१
तौ परस्परमासाद्य खड्गदन्तनखायुधौ ।
हृष्टवत्संप्रजह्राते व्याघ्रकेसरिणाविव ॥ ६२
संपातेष्वभिपातेषु निपातेष्वसिचर्मणोः ।
न तयोरन्तरं कश्चिद्ददर्श नरसिंहयोः ॥ ६३
अवक्षेपोऽसिनिर्ह्रादः शस्त्रान्तरनिदर्शनम् ।

बर्हिबर्हावत(D8 'न)त ; B2 3 5 Dc1 (marg) T1 G1 स बर्हिण महाराज Cd cites बर्हिबर्हावतत — d) D6 पर्यं चरद् (for पतद्) — After 57, S reads 59

58 B4 om 58 (cf v l 50) S reads 58 after 60^{ab} S transp 58^{ab} and 58^{cd} — b) K2 कार्ष्णिम् D6 पार्थिव (for पौरवम्) S कार्ष्णि पौरवमुत्सृजन् (G5 'जत्) — After 58^{ab}, G4 subst 111* for 60^{cd} G5 repeats 58^{cd} after 60^{cd} — c) Dn1 रथ (for रथात्) — d) B1 Dc1 Dn1 D4 7 8 T G2 5 (second time) ह (for च)

59 B4 om 59 (cf v l 50) S reads 59 after 57 — a) B1 2 Dn2 D3 5 प्राश (for प्रास) D4 पट्टिस ; T G1 2 4 M पट्टस , G5 पट्टासि (for पट्टिश) — b) Ś1 K3 B1–3 Dc1 Dn2 सप्रचोदितान् , K2. 4 सप्रवीरि° ; K5 परिवारि° , B5 परिचोदि ; D3 6 सप्रणोदि ; D5 8 समवेरि° (for सप्रवेरि°) D2 भ्रातृभि समरेरितान् ; S सौभद्रेणाहितेरि(G1 ति ; G5 र) तान् — c) K4 D1 चिच्छेदाशु , B (B4 om) Dc1 D2 चिच्छेद च , Dn1 प्रचिच्छेद , D4 चिच्छेदापि (for चिच्छेदाथ) S अपश्याम महाराज — d) Ś1 च (for सं) S विधूतानसिच(G3 'व)र्मणा

60 B4 om 60 (cf v l 50) — a) S दर्शयन्सर्वं सैन्यानां — b) K5 D4 5 8 S (except G2) आत्मवान् ; D7 भास्वान् (for आत्मन') — After 60^{ab}, S reads 58 T G2 om. 60^{cd} — c) K1 3 D1. 4 7 8 समुद्यम्य ; K4 समपद्य ; D6 समुद्दिश्य (for समुद्यम्य) B5 महत् (for महा) — d) D6 चर्मणाथ (for चर्म चाथ) Dc1 पुनर्नव ; D2 महावल्ली (for पुनर्बली) — After 60, G5 repeats 58^{cd} — For 60^{cd}, G1 3 4 M subst G5, after 58^{ab}

111* दुधाव सहसा खड्गं चर्म चातिरथ' पुन' ।
[G3 4 दुद्राव G4 'रथी (for 'रथ')]

61 B4 om 61 (cf v l 50) — a) D4. 5 बृहत् (for वृद्ध) C — After 61^{ab}, D7 reads 63^{c}–64^{a} — c) D6 8 स(D8 स)साराभिमुख (D8 ख) G1 2 5 M शौरि' (for शूर) K1 समराभिमुखा' शूरा — d) K4 सार्दूल B3 विक्रम (for कुञ्जरम्)

62 B4 om 62 (cf v l 50) Dc1 reads 62 on marg (sec m) — a) D7 8 आयातौ , S आप्लुत्य (for आसाद्य) — b) B1 नखावुभौ , Dn1 कुल , D6 युधे' (for युधौ) D7 8 अभिमन्युजयद्रथौ — c) Dn1 D7 8 सप्रचक्राते , D4 सप्रचक्षाते (for 'जह्राते) — d) Dn1 D8 युद्ध ; D6 व्याघ्रौ ; D7 युद्ध ते (hyper-metric) (for व्याघ्र) Dn1 केशरिणाव् (for केसरि°)

63 B4 om 63 (cf v l 50) For the sequence in D7, cf v l 61 — a) K4 [अ]पि पातेषु , B (B4 om) Dc1 D1 G5 [अ]भिघातेषु ; Dn1 D5 [अ]नि पातेन (Dn1 षु), D2 निपातेषु (for [अ]भिपातेषु) — b) Ś1 K1 3 [अ]पि चर्मणो ; Dn2 S [अ]सिचर्मणां , D4 [अ]भिवर्मणो (for [अ]सिचर्मणो) — c) K1 2 4 नोभयोर् (for न तयोर्) K5 om न्तर B6 किंचिद् (for कश्चिद्) — d) Dc1 D2 ददृशे (for ददर्श)

64 B4 om 64 (cf v l 50) For the sequence in D7, cf v l 61 — a) K1. 2 4 D1 5 7 8 अवा क्षेपोसि ; K3 अचाक्षेपोपि (sic), K5 अथाक्षेपोसि , D4 अथाक्षेपासि- , T G1 3–5 M अवक्षेपासि , G2 अवेक्षा चासि (for अवक्षेपोऽसि) Ca cites अवाक्षेप , Cd स्वराक्षेप' B2 T G1–4 निर्ह्राद ; D2 5–8 निह्रादः ; M3–5 निर्ह्रादे (for निर्ह्राद') — b) B1 Dn2 D8 वि दर्शन ; B1 (marg) 2 (marg , also as in text) 5 G1 M1 2 विसर्जन ; T G2–5 विवर्जन ; M3–5 विसर्जने (for निदर्शनम्) Cd अस्त्रांतरनिदर्शनं , Ca as in text — c) D6 -निपातैश्च ; M3 निपाते (for निपातश्च) T G M1 2 4 5 बाह्यतरनिपात (M4 5 'ते) च Ca cites बाह्ये ; Cd राज्ये (?), Ca d अभ्यन्तरे — d) M3–5 न विशेषम् (for निर्विशेषम्) D7 अदृश्यत ; G1

बाह्यान्तरनिपातश्च निर्विशेषमदृश्यत ॥ ६४
बाह्यमाभ्यन्तरं चैव चरन्तौ मार्गमुत्तमम् ।
ददृशाते महात्मानौ सपक्षाविव पर्वतौ ॥ ६५
ततो विक्षिपतः खड्गं सौभद्रस्य यशस्विनः ।
शरावरणपक्षान्ते प्रजहार जयद्रथः ॥ ६६
रुक्मपक्षान्तरे सक्तस्तस्मिंश्चर्मणि भास्वरे ।
सिन्धुराजबलोद्धूतः सोऽभज्यत महानसिः ॥ ६७
भग्नमाज्ञाय निस्त्रिंशमवप्लुत्य पदानि षट् ।
सोऽदृश्यत निमेषेण स्वरथं पुनरास्थितः ॥ ६८
तं कार्ष्णिं समरान्मुक्तमास्थितं रथमुत्तमम् ।
सहिताः सर्वराजानः परिवव्रुः समन्ततः ॥ ६९
ततश्चर्म च खड्गं च समुत्क्षिप्य महाबलः ।
ननादार्जुनदायादः प्रेक्षमाणो जयद्रथम् ॥ ७०
सिन्धुराजं परित्यज्य सौभद्रः परवीरहा ।
तापयामास तत्सैन्यं भुवनं भास्करो यथा ॥ ७१
तस्य सर्वायसीं शक्तिं शल्यः कनकभूषणाम् ।
चिक्षेप समरे घोरां दीप्तामग्निशिखामिव ॥ ७२
तामवप्लुत्य जग्राह सकोशं चाकरोदसिम् ।

°श्यतां (for °श्यत)

65 B4 om 65 (cf v l 50) — a) Ś1 K1 3 4 D1 सबाह्याभ्यंतर, B2 Do1 Dn2 D3 5 G5 बाह्यमभ्य°, D4 बाह्याभ्य° (submetric) (for बाह्यमाभ्य°) S मार्गं (for चैव) — b) Ś1 चरतौ; Ca d चरन्तौ (as in text) S सप(G4 °पा)तौ यशस्विनौ — c) D3 4 G4 ददर्शाते (for ददृशाते) — d) G1 5 (inf lin as in text) M पक्षिणौ (for पर्वतौ)

66 B4 om 66 (cf v l 50) — a) K2 विपक्षत; T विक्षिपतत् (for पत) G3 खड्गौ (for खड्ग) — b) K5 च सस्वन, M1 तरस्विन (for यशस्विन) —D2 5 om 66cd — c) G1 शरावरेण Ca d as in text — d) Dn2 D3 विजहार, Ca d प्रज (as in text) G3 जयद्रथ

67 B4 om 67 (cf v l 50) — a) K3 B (B4 om) Do1 Ca d पत्रांतरे, Dn1 D7 8 पुखांतरे (for पक्षान्तरे) K4 B1 2 शक्तस्, D5 रक्तस्, M1. 2 सक्त, Ca d सक्तस् (as in text) — b) Ś1 K1-3 भारत, K5 Dn1 D4-8 भास्कर , B1 भास्वति, D2 5 7 भास्वर, D6 भास्करे (for भास्वरे) — c) D3 सिंधूराज Ś1 बलोद्वृत्त; K5 सतोद्धूत , Dn1 D3 -बलोधूत, D7 बलोद्रुत , M करोद्धूत (for -बलोद्धूत) — d) K5 सोभिद्यत (for सोऽभज्यत)

68 B4 om 68 (cf v l. 50) — a) Dn2 D3 6 भग्नमादाय; D5 भग्नमाख्याय, M1 5 (inf lin as in text) भग्नमास्थाय — b) K5 अपासर्प्ये, B1-3 5 सोव (B2 °प)प्लुत्य, D2 5 अपासर्पत्, D7 8 अवप्लुत्य (for °प्लुत्य) — c) B (B4 om) Do1 M3 अदृश्यत (for सोऽदृश्यत) K5 D5 महाबाहु (for निमेषेण) — After 68, T G1 2 M read 71

69 B4 om 69 (cf v l 50) G3-5 read 69 after 71 — a) K5 D5 दृष्ट्वा; Do1 Cd कार्ष्णि , Dn1 D3 4. 6 कार्ष्णि- (for कार्ष्णिं) — b) K4 B5 Dn2 D3 रथ सत्तम (for °मुत्तमम्) S अभिज्ञाय रथे स्थित — c) T G3 4 सहसा (for सहिता)

70 B4 om 70 (cf v l 50) — a) K5 षड्ग — b) D4 समुत्थाप्य, T G2-5 समुत्सृज्य (for °त्क्षिप्य) T G1 महारथ, G2 M1 °बल, G3 °रथ (for °बल) — c) G2 दायाद — d) K1 4 D5 प्रेक्ष्यमाणो

71 B4 om 71 (cf v l 50) T G1 2 M read 71 after 68 — a) Ś1 K1 Do1 D4-8 पराजित्य (for परित्यज्य) — c) D4 om ताप — d) K5 M2 भवन; T2 G3 4 गगन (for भुवन) K5 भास्वरो; Cv as in text — After 71, G3-5 read 69

72 B4 om 72 (cf v l 50). — a) D3 शक्तीं; S शल्य (for शक्तिं) — b) K1 शाल्य, S शक्तिं (for शल्य) K2 D6 S -भूषितां (for -भूषणाम्) — c) S प्रजहार भुजाग्रेण

73 B4 om 73 (cf v l 50). — a) D4 **ववायु-, D7 8 तामेवाप्लुत्य (for तामवप्लुत्य) D6 तामेव प्रतिजग्राह — b) K4 B3 D1 विकोप, B1 2 5 D2 G1. 2 विकोश; T G3 विक्रोश (for सकोश) S कृतवानसिं (G1 M1 2 सि) (for चाकरोदसिम्) Ś1 स केशेषु* रोदसिं; K1-3 करे फल्गुननंदन — c) Dn2 (marg) महासर्पं यथाकाशे — Dn2 om 73d-74a. — d) D3 पतगम् (for पतन्तम्) K4 उरगोपरि; D1 उरुगोपरि (for उरगोत्तमम्) D3 6 पतंतीमुरगोपमां; D4 पन्नग

वैनतेयो यथा कार्ष्णिः पतन्तमुरगोत्तमम् ॥ ७३
तस्य लाघवमाज्ञाय सत्त्वं चामिततेजसः ।
सहिताः सर्वराजानः सिंहनादमथानदन् ॥ ७४
ततस्तामेव शल्यस्य सौभद्रः परवीरहा ।
मुमोच भुजवीर्येण वैडूर्यविकृताजिराम् ॥ ७५
सा तस्य रथमासाद्य निर्मुक्तभुजगोपमा ।
जघान सूतं शल्यस्य रथाच्चैनमपातयत् ॥ ७६
ततो विराटद्रुपदौ धृष्टकेतुर्युधिष्ठिरः ।
सात्यकिः केकया भीमो धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
यमौ च द्रौपदेयाश्च साधु साध्विति चुक्रुशुः ॥ ७७
बाणशब्दाश्च विविधाः सिंहनादाश्च पुष्कलाः ।
प्रादुरासन्हर्षयन्तः सौभद्रमपलायिनम् ।
तन्नामृष्यन्त पुत्रास्ते शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ ७८
अथैनं सहसा सर्वे समन्तान्निशितैः शरैः ।
अभ्याकिरन्महाराज जलदा इव पर्वतम् ॥ ७९
तेषां च प्रियमन्विच्छन्सूतस्य च पराभवात् ।
आर्तायनिरमित्रघ्नः क्रुद्धः सौभद्रमभ्ययात् ॥ ८०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

मुत्तम (submetric), T G_{2-5} पतंती(T G_2 ति)मुरगांगना (G_4 गां गङ्गां), M पतंतीं नागकन्यकां

74 B_4 om 74 (cf v l 50) D_{n2} om 74^{abc} (cf v l 73) G_1 $M_{1,2}$ read 74 after 76 — c) D_4 lacuna for ता सर्वे — d) $K_{1,3}$ $D_{1,7}$ अथो न(D_1 थोच)दन् (for अथानदन्) D_{n2} वैनतेयो यथा नदन्

75 B_4 om 75^{ab} (cf v l 50) — a) S शल्याय — c) S प्रजहार महाशक्तिं — d) K_3 B_1 D_{n2} वैदूर्यं, D_7 सुवर्णं (for वैडूर्य) K_6 D_{n1} $D_{5,6}$ $G_{1,3-5}$ M विकृ(D_6 कृ)तां सितां (D_6 G_1 M शितां, G_{3-5} स्थिरां), $B_{3,5}$ विकृताजिनां

76 a) D_4 om रथ $K_{1,3}$ $D_{2,4,5,7,8}$ आस्थाय (for आसाद्य) S सा कार्ष्णिभुजनिर्मुक्ता — b) B_2 D_{n1} D_5 निर्मुक्ता; S सहसा (for निर्मुक्त) — c) K_5 शल्य (for सूत) K_5 सूतस्य, D_4 *स्यस्य; D_6 शल्यं च (for शल्यस्य) — After 76, G_1 $M_{1,2}$ read 74

77 c) K_4 सात्यकी $Ś_1$ B_3 $G_{2,4,5}$ केकयो, K_1 कौकया, K_5 B_3 D_{c1} D_{n1} D_{2-8} कैकया; D_{n2} कैकयो (for केकया) — d) D_5 दृष्टद्युम्न (for धृष्ट)

78 a) D_4 बाणनादाश्, S साधुवा(G_1 $M_{1,2}$ °ना)दाश् (for बाणशब्दाश्) — b) $B_{3,4,5}$ च दुःसहा, B_8 सुदुःसहा (for च पुष्कला) — d) K (except K_5) T G_{2-5} अपराजित; D_{n1} अपलायन; D_1 अन्वियात (sic), D_4 अपलायित (for °यिनम्) — After 78^{abcd}, S ins

112* परिवव्रु स ते सर्वे पाण्डवाना महारथा ।
हर्षयन्तश्च सौभद्र रोषयन्त सुतांश्च ते ।

[(L 1) T स, G_1 M च (for स्म) — (L 2) G_2 च ते सुतान् (by transp)]

— D_1 om 78^e–80^f — e) $Ś_1$ K_2 $D_{4,5}$ [अ]मृष्यत (for [अ]मृष्यन्त) $Ś_1$ पुत्रस् (for पुत्रास्) — f) K_3 शत्रौ (for शत्रोर्) $Ś_1$ $K_{2,4,5}$ $D_{2,5}$ शत्रौ वि($K_{2,5}$ $D_{2,5}$ °त्रोर्वि)जयमुत्तम, G_1 नाद विज्ञाय लक्षण

79 D_1 om 79 (cf v l 78) — a) S सहिता (for सहसा) B_4 om from सर्वे up to यात् (in 80^d) — c) $K_{1,2,4}$ अवाकिरन्, B_6 अथा° (for अभ्या°) — d) T G_{2-5} तोयदा (for जलदा)

80 B_4 D_1 om 80 (cf v l. 79, 78) K_5 reads 80^{ab} on marg — a) $Ś_1$ तथा च, K_{1-4} तथा स्व ; S (except G_3) तेषां तु (for तेषां च) K_5 $D_{7,8}$ प्रियमथ (for च प्रियम्) $K_{3,4}$ अन्विष्यन् (for °च्छन्) — b) D_7 सूतस्यास्य (hypermetric) (for सूतस्य) K_3 lacuna, T G_{2-5} $M_{1,2}$ तु (for च) D_{c1} $D_{2,5,6}$ G_3 पराभव, $M_{1,2}$ भवान् (for °भवात्) — c) D_8 (marg) शल्योय निर्, Cd v आर्तायनिर् (as in text) — d) $Ś_1$ K_{1-3} अन्वयात्, K_4 अन्वियात्, B_3 अभ्यगात् (for अभ्ययात्)

11

१४

धृतराष्ट्र उवाच ।
बहूनि सुविचित्राणि द्वंद्वयुद्धानि संजय ।
त्वयोक्तानि निशम्याहं स्पृहयामि सचक्षुषाम् ॥ १
आश्चर्यभूतं लोकेषु कथयिष्यन्ति मानवाः ।
कुरूणां पाण्डवानां च युद्धं देवासुरोपमम् ॥ २
न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतो युद्धमुत्तमम् ।
तस्मादार्तायनेर्युद्धं सौभद्रस्य च शंस मे ॥ ३
संजय उवाच ।
सादितं प्रेक्ष्य यन्तारं शल्यः सर्वायसीं गदाम् ।
समुत्क्षिप्य नदन्क्रुद्धः प्रचस्कन्द रथोत्तमात् ॥ ४
तं दीप्तमिव कालाग्निं दण्डहस्तमिवान्तकम् ।
जवेनाभ्यपतद्भीमः प्रगृह्य महतीं गदाम् ॥ ५
सौभद्रोऽप्यशनिप्रख्यां प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
एह्येहीत्यब्रवीच्छल्यं यत्नाद्भीमेन वारितः ॥ ६
वारयित्वा तु सौभद्रं भीमसेनः प्रतापवान् ।
शल्यमासाद्य समरे तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ ७
तथैव मद्रराजोऽपि भीमं दृष्ट्वा महाबलम् ।
ससाराभिमुखस्तूर्णं शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ८

Colophon om in B_5 D_7 $Ś_2$ missing — *Sub parvan* Editions द्रोणाभिषेक — *Day of Drona's Generalship* K_1 युद्धप्रथमदिवसे, K_2 प्रथमदिवसे; K_3 प्रथमे युद्धदिवसे; B_2 D_6 प्रथमयुद्धे; B_3 Dn_2 D_8 प्रथमदिनयुद्धे — *Adhy name* K_5 जयद्रथपराजय; Dn_1 $D_{2\ 5}$ द्वंद्वयुद्धं, D_4 शल्यसारथे पातन, G_1 $M_{1\ 2}$ अभिमन्युयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) $K_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Dn_1 $D_{2\ 3}$ S 13 (as in text) — *Śloka no* Dc_1 84, Dn_1 82

14

☞ $Ś_2$ is missing for this adhy (cf v 1 7 1 1)

1 ^{a}) $Ś_1$ बहून्यहो, K_1 बहूनि हि, K_{2-5} Dn_1 $D_{3\ 4\ 5\ 7\ 8}$ बहूनीह, D_6 चिह्नानीह (for बहूनि सु-) — K_5 reads 1^c–2^d on marg — ^{d}) $Ś_1$ K_5 च चक्षुषा, K_{1-3} पुन पुन; $D_{2\ 5}$ स्वचक्षुषे, D_6 सचक्षुषी, D_3 M_5 सचक्षुषं, T G_4 च चक्षुषे (for सचक्षुषाम्) — After 1, S (except G_3) ins

113* न हि देवासुर युद्धमीदृग्रूप भवेदिति ।
　　　चिन्तयामि च युद्धानि श्रुत्वा घोराणि सजय ।

[(L 1) T $G_{2\ 4\ 6}$ भूत (for रूप) — (L 2) G_1 M_{3-5} [इ]ह, $M_{1\ 2}$ ह (for च)]

2 K_5 reads 2 on marg — ^{a}) S लोकेस्मिन् (for लोकेषु) — ^{c}) Dn_1 transp कुरूणां and पाण्डवाना

3 $Ś_1$ $K_{1\ 3\ 4}$ $D_{1\ 2\ 5}$ om. (hapl) 3^{ab} — ^{b}) S (except G_3) अद्भुत (for उत्तमम्) — ^{c}) B_5 आर्तायि मे (for °यनेर्)

4 M_3 om the ref — ^{a}) $Ś_1$ (inf lin) प्रेष्य (for प्रेक्ष्य) — After 4^{ab}, D_6 reads 6^{ab} M_3 om 4^{cd} — ^{c}) Dn_1 T $G_{2\ 3}$ [अ]नु(Dn_1 न)दत्, D_1 तदा; D_3 G_6 नद्त् (for नदन्) $D_{4\ 7\ 8}$ नाद, T $G_{2\ 3\ 5}$ शीघ्र (for क्रुद्ध) — ^{d}) Dn_1 D_4 प्रचस्कदे, T $G_{2\ 3\ 5}$ प्रस्कद्य च (for प्रचस्कन्द) — After 4, T G_2 read 6

5 S (except G_4) reads 5 after 8 — ^{b}) S (except T G_4) पाश- (for दण्ड) — ^{c}) $Ś_1$ K_5 Dn_1 [अ]भ्यद्रवद्, B_3 °नश्द् (for पतद्) $Ś_1$ भीमं (for भीम°) K_{1-4} D_1 जवेनाभ्य(K_2 °भि)द्रवत (K_4 °वत्त) त

6 K_4 D_1 M_3 om. (hapl) 6^{ab} T G_2 read 6 after 4 B_3 reads 6^{ab} on marg D_6 reads 6^{ab} after 4^{ab} — ^{a}) Dn_1 हि, G_5 [ऽ]भि (for ऽपि) — ^{b}) T $G_{1-3\ 5}$ M (M_3 om) आदाय स्वरथाद्गदां — ^{c}) S (except G_4) आह्वयत् (for अब्रवीत्) K_4 सल्य (for शल्य) — ^{d}) D_2 स्मयन् (for यत्नाद्) K_1 कारिता; D_4 भारत (for वारित) D_6 यद्भीमसेनेन वारित° (hypermetric)

7 ^{a}) G_5 [अ]थ (for तु) — ^{b}) M_{3-5} परतप (for प्रतापवान्) — ^{d}) S (except G_4) मेरुर् (for गिरिर्)

8 ^{b}) B (except B_5) Dc_1 महाबल, T $G_{2\ 3}$ °रथ, G_1 M °गद, G_5 °गदां (for बलम्) — ^{c}) $D_{3\ 5}$ [अ]भिमुख (for °मुखस्) — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1\ 2}$ D_1 शार्दूलम् (for शार्दूल) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 कुजर (for कुञ्जरम्).

ततस्तूर्यनिनादाश्च शङ्खानां च सहस्रशः ।
सिंहनादाश्च संजज्ञुर्भेरीणां च महास्वनाः ॥ ९
पश्यता शतशो ह्यासीदन्योन्यसमचेतसाम् ।
पाण्डवानां कुरूणां च साधु साध्विति निस्वनः ॥ १०
न हि मद्राधिपादन्यः सर्वराजसु भारत ।
सोढुमुत्सहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे ॥ ११
तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महात्मनः ।
सोढुमुत्सहते लोके कोऽन्यो युधि वृकोदरात् ॥ १२
पट्टैर्जाम्बूनदैर्बद्धा बभूव जनहर्षिणी ।
प्रजज्वाल तथाविद्धा भीमेन महती गदा ॥ १३
तथैव चरतो मार्गान्मण्डलानि च भागशः ।
महाविद्युत्प्रतीकाशा शल्यस्य शुशुभे गदा ॥ १४
तौ वृषाविव नर्दन्तौ मण्डलानि विचेरतुः ।
आवर्जितगदाशृङ्गावुभौ शल्यवृकोदरौ ॥ १५
मण्डलावर्तमार्गेषु गदाविहरणेषु च ।
निर्विशेषमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ १६
ताडिता भीमसेनेन शल्यस्य महती गदा ।
साग्निज्वाला महारौद्रा गदाचूर्णमशीर्यत ॥ १७

— After 8, S (except G4) reads 5

9 a) K1 Dn2 D8 T G2-4 निनादैश्, K2 4 D6 7 निनादश् (for निनादाश्) — b) Ś1 K1-3 शङ्खनादा (K3 द) (for शङ्खानां च) Ś1 च सर्वश (for सह स्रश) — c) Dn2 D3 4 6 7 G2-5 सिंहनादश् (for नादाश्) D6 तु (for च) K5 Dn D3 4 5 (marg sec m) 8 T G2-5 सजज्ञे, D6 सजग्मुर्, D6 7 सयज्ञे (for सजज्ञुर्) — d) K4 Dn2 D3 6 G2 4 5 महास्वन, T G3 स्वर (for °स्वना)

10 a) K4 गणसो; S गणशो (for शतशो) T [अ]भि- (for हि) — b) Ś1 अधून, K1 3 4 D1 अदीन (for अन्योन्य) S गतचेतसां (for सम°) K2 B Dc1 Dn2 D3 6 अन्योन्यमभि(Dn2 लि)धावतां — d) K2 3 5 Dn1 D1 3 T G1-4 M3-5 निस्वन, M1 2 वादिनां (for निस्वन)

11 G6 om 11ab — a) Ś1 को (for न) D6 न हि मद्राधिपो मान्य — K1-3 om 11c-12b — c) D5 om (hapl) from वेग up to त्सहते (in 12c) K1 लोके, Dn2 D3 6 युद्ध (for वेग)

12 K1-3 om 12ab, D5 om up to त्सहते (for both, cf v l 11) — b) M3-5 महावेग (for गदा) — d) B Dc1 D1 G6 transp कोऽन्यो and युधि D3 G1 M युद्धे (for युधि)

13 a) K1 यद्दै, D1 3 पदैर् (for पट्टैर्) Dn1 D4 8 नद्धा M3 4 वद्धा (for बद्धा) — b) Ś1 K1-3 Dn1 D2 5 विबभौ (for बभूव) K3 4 B Dn2 D1 3 6-8 G2-5 हर्षणी (D8 णा); D5 हारिणी (for हर्षिणी) — c) K5 प्रज्वलतस्; Dn1 D2 5 प्रज्वलंती (for °जज्वाल) K5 B (except B1) Dc1 D1 2 5 6 तदावि (D2 न)द्धा (for तथाविद्धा) S अग्निज्वालेव चाविद्धा — T G1-3 M ins after 13 G6 after 14

114* साग्निदीप्ता महारौद्रा गदा सा शुशुभे तदा ।

[M3-5 साग्निर् (for साग्नि) G1 M1 2 सा गदा (by transp), M3-5 सधूमा G2 शुशुभे सा गदा तदा]

14 D1 om (hapl) 14, G6 om 14ab — a) D4 [आ]चरतो D8 मार्गं (for मार्गान्) — b) Dn1 D3 5 6 विभागश°, D2 च सर्वश° (for च भागश) — c) D4 महाविष्णु-, T G3 M विद्युद्गर्भ (for महा विद्युत्) — d) Dn1 D4 7 8 महती, D6 च शुभ (for शुशुभ) T तदा (for गदा) — After 14 G6 ins 114*

15 a) K1 3 न(K3 न)दतौ (for नर्दन्तौ) M3 वृषाविव विनर्दंतौ — b) D8 विरेचतु — Dc1 om 15c-20d — c) K3 B (except B2 3) Dn2 D1 2 S (except G3-5) आवर्तित- (for र्जित) D6 आवर्जि महाशृगाव्, Ca d as in text — After 15, S ins

115* कोपताम्रेक्षणौ वीरौ शत्रुमघविमर्दनौ ।
महामात्रौ महोत्साहौ गदायुद्धविशारदौ ।

[(L 1) G1 M क्रोध (for कोप) G1 M विमर्दिनौ (for विमर्दनौ) — (L 2) T G2 महामत्रौ; G1 M बलौ (for मात्रौ)]

16 Dc1 om 16 (cf v l 15) — a) T G2-5 वेगेषु (for मार्गेषु) — b) S (except G6) प्रहरणेषु (for विहर)

17 Dc1 om 17 (cf. v l. 15) D4 om. (hapl) 17a-24b After 17ab, D3 5 read 20cd for the first time, repeating it in its proper place Before 17cd,

तथैव भीमसेनस्य द्विषताभिहता गदा ।
वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृतो वृक्ष इवाबभौ ॥ १८
गदा क्षिप्ता तु समरे मद्रराजेन भारत ।
व्योम संदीपयाना सा ससृजे पावकं बहु ॥ १९
तथैव भीमसेनेन द्विषते प्रेषिता गदा ।
तापयामास तत्सैन्यं महोल्का पतती यथा ॥ २०
ते चैवोभे गदे श्रेष्ठे समासाद्य परस्परम् ।
श्वसन्त्यौ नागकन्येव ससृजाते विभावसुम् ॥ २१
नखैरिव महाव्याघ्रौ दन्तैरिव महागजौ ।
तौ विचेरतुरासाद्य गदाभ्यां च परस्परम् ॥ २२
ततो गदाग्राभिहतौ क्षणेन रुधिरोक्षितौ ।
ददृशाते महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ २३
शुश्रुवे दिक्षु सर्वासु तयोः पुरुषसिंहयोः ।
गदाभिघातसंह्रादः शक्राशनिरवोपमः ॥ २४

K1 ins संजय उवाच D2 5 om (hapl) 17^{c}–18^{b} — c) Ś1 K1 भिज्वाल, K2 5 Dn D8 5 6 8 स्वग्निज्वाला; D7 अग्निजाल (for साग्निज्वाला) Ś1 महादीप्त, K2 D7 °रौद्र (for °रौद्रा) K4 अग्निज्वालां महारौद्रां — d) B2–5 D1 तदा तूर्णम्, Dn D8 6 8 गदातूर्णम्, G5 गदाचूर्ण्यम् (for गदाचूर्णम्) S अमुचत (for अशीर्यत) B1 तदा तूर्णां व्यशीर्यत, D7 तदा मूलमदृश्यत

18 Do1 D4 om 18 (cf v l 15, 17) D2 5 om. 18^{ab} (cf v l 17) B8 reads 18–19 twice — b) B1 प्रेरिता द्विषता गदा; D8 सुवर्णनिकृता गदा — c) G1, 5 M8 4 वर्षप्रदोषे — d) Dn1 वृक्षाद् (for वृक्ष) D5 वभौ (for [आ]बभौ) — After 18, Dn1 reads 21^{c}–23^{b}

19 For the repetition in B8, cf v l 18 Do1 D4 om 19 (cf v l 15, 17) — a) K2 च (for तु) — b) D7 8 T G M1 8–5 धीमता, M2 धीमता (for भारत) — c) K1 5 B1 Dn1 D2 5 व्योम सदीपयामास, K8 B2 8 (both times) 4 5 Dn2 D1 8 6–8 व्योम दीपयमाना सा, K4 व्योम सदीपमाना सा, S आकाश दीपयती सा — d) B8 (second time) ससृजे पारक मृदु, S पावक चासृजद्बहु

20 Do1 D4 om 20 (cf. v l 15, 17) D7 8 om 20^{ab} — b) K1–8 transp द्विषते and प्रेषिता D8 द्विषति (for द्विषते) Dn1 प्रेरिता (for प्रेषिता) S प्रेषिता शत्रुतापनी (G5 °नि) — After 20^{ab}, S ins

116* भीमरूपा महावेगा गदा शल्यं रणेऽनुदत् ।

[T G1 2 M भीमवेगा महारौद्रा (T G2 °रूपा) (for the prior half) G8 4 [S]नदत् (for ऽनुदत्)]

— D2 5 read 20^{cd} for the first time after 17^{ab} — c) K4 5 तपयामास, B1 2 पातया°; S त्रासया° (for तापया°) — d) K1 महती (for पतती) S महावेगोग्रदर्शना

21 For the sequence in Dn1, cf v l 18 D4 om 21 (cf v l 17) — a) D2 5 एते चैव; T G2–5 ते गदानां (for ते चैवोभे) D5 नृपश्रेष्ठ (for गदे श्रेष्ठे) K5 पतिते वै गदाश्रेष्ठे, B Do1 Dn2 D8 6–8 M8–5 ते गदे (M8 4 °दा) गदिनो (B Do1 Dn2 °नां, D8 °नौ) श्रेष्ठे, G1 M1 2 ते गदा तु तयो श्रेष्ठे — D7 8 om (hapl) 21^{c}–22^{d} — c) K2 वसन्त्यौ (for श्वसन्त्यौ) Cd नागकन्ये वा S तथा वि(G1 2 M´ व्य)सृजता वह्निं (G2 °ह्निर्) ❀ Cd वा शब्द इवार्थे । ❀ — d) S नागकन्ये इवोज्ज्वले — After 21, S ins

117* पुन' शल्येन भीमस्य गदाग्राह्रदया हतात् ।
सघर्षणादुत्थितोऽग्निर्दीपयामास मेदिनीम् ।
पुनश्च भीमसेनेन शल्यस्य महती गदा ।
ताडिता सहसा राजन्विससर्जाथ पावकम् ।

[(L 2) G8 4 सकर्षणाद् (for सघ°) M सघर्षाद् उत्थितो (M8 °त) वह्निर् (for the prior half) — G5 om. line 3 — (L 3) G2 भीमसेनस्य (for °सेनेन) — (L 4) G2 गदया (for सहसा)]

22 For the sequence in Dn1, cf v l 18 D4 7 8 om 22 (cf v l 17, 21) D5 om 22^{ab} — a) B4 om (hapl) from महा up to रिव (in 22^{b}) — b) Ś1 K B1 D1 महाद्विपौ (for °गजौ) — c) K1, 2 4 G1 M1 2 विरेजतुर्, T G8 4 M5 वि(G8 वी)रेद°, G2 विनेद°; M8 4 विदेर° (for विचेर°) — d) B S गदाग्राभ्यां, Do1 Dn1 पादाग्राभ्यां (for गदाभ्या च)

23 For the sequence in Dn1, cf v l 18 D4 om 23 (cf v l. 17) — a) K5 ततो गदायाभिहतौ, Do1 Dn1 ततो पदाग्रया, S तौ गदाग्राद(G1 2 M1 2 °ग्राह्वि, G5 °ग्राह्वि)तैर्गात्रै — b) Dn2 रुधिरौक्षितौ — c) K4 G8 4 ददर्शाते (for ददृशाते) — d) B1 Dn1 S किंशुकाविव पुष्पितौ (G5 किंशुकौ)

24 D4 om 24^{ab} (cf v l 17) — a) D5 शुशुभे;

गदया मद्रराजेन सव्यदक्षिणमाहतः ।
नाकम्पत तदा भीमो भिद्यमान इवाचलः ॥ २५
तथा भीमगदावेगैस्ताड्यमानो महाबलः ।
धैर्यान्मद्राधिपस्तस्थौ वज्रैर्गिरिरिवाहतः ॥ २६
आपेततुर्महावेगौ समुच्छ्रितमहागदौ ।
पुनरन्तरमार्गस्थौ मण्डलानि विचेरतुः ॥ २७
अथाप्लुत्य पदान्यष्टौ संनिपत्य गजाविव ।
सहसा लोहदण्डाभ्यामन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २८
तौ परस्परवेगाच्च गदाभ्यां च भृशाहतौ ।
युगपत्पेततुर्वीरौ क्षिताविन्द्रध्वजाविव ॥ २९
ततो विह्वलमानं तं निःश्वसन्तं पुनः पुनः ।
शल्यमभ्यपतत्तूर्णं कृतवर्मा महारथः ॥ ३०
दृष्ट्वा चैनं महाराज गदयाभिनिपीडितम् ।
विचेष्टन्तं यथा नागं मूर्छयाभिपरिप्लुतम् ॥ ३१
ततः सगदमारोप्य मद्राणामधिपं रथम् ।
अपोवाह रणात्तूर्णं कृतवर्मा महारथः ॥ ३२
क्षीबवद्विह्वलो वीरो निमेषात्पुनरुत्थितः ।
भीमोऽपि सुमहाबाहुर्गदापाणिरदृश्यत ॥ ३३

S (except G_5) शुश्रुवुर् —^{c}) D_7 -सह्रादा (for सह्राद) S गदासंघातनिर्ह्रा(G_5 °सह्रा)दा (T °द°) —^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} भिन्नाशनिरि($Ś_1$ र)वोपम° (K_1 मा); $D_{3\ 4\ 5}$ शक्राशनिरिवापर°, D_6 शनिस्वरोपम°, $D_{7\ 8}$ रिवोपम°, T G_3 रिवाब्रभौ; $G_{1\ 2\ 4}$ M रवा इव, G_5 समस्वन

25 ^{b}) S (except G_{3-5}) सव्य (for सव्य-) —^{c}) S न च (G_3 स) स व्यथते (T $G_{2\ 4\ 5}$ विव्यथे, G_3 व्यथितो) भीमो —^{d}) B_2 पीड्यमान (for भिद्य)

26 D_3 om 26 —^{a}) K_4 तस्य; B_1 Dc_1 D_4 तदा; B_5 भय (for तथा) B_1 वेग (for भीम-) —^{b}) K_1 महाबलै (for °बल) —^{c}) $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M हसन् (for धैर्यान्) T G_3 स मद्राधिपतिस्तस्थौ —^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} वज्राद् (for वज्रैर्) $Ś_1$ K_{1-3} Dn_2 [अ]चल°, D_5 [आ]वृत (for [आ]हत)

27 ^{a}) $Ś_1$ K Dn_1 $D_{1\ 3\ 5}$ उत्पेततुर्, D_6 सपे (for आपे) S गदामार्गान् ($G_{3\ 4}$ °र्गस्) (for महावेगौ) —^{b}) K_5 समुत्सृज्य, G_1 M समुद्यत (for च्छ्रित) $B_{1\ 5}$ $D_{4\ 7\ 8}$ M गदावुभौ, D_6 -महागजौ (for महागदौ) —^{c}) T $G_{3\ 4}$ पुनरावृत्त, $G_{1\ 5}$ M_{3-5} रावर्त, G_2 $M_{1,2}$ °रावृत्य (for रन्तर) Cd cites अन्तर as in text

28 ^{a}) K (except K_5) D_1 अवप्लुत्य, $D_{4\ 7}$ अथो त्प्लुत्य (for अथा°) —^{b}) K_1 सक्षिपत्य; K_5 Dn_2 सनिपात्य, Dc_1 समुत्पत्य (for सनिपत्य) G_1 M_2 गदाविव (for गजा) — K_4 D_1 om (hapl) 28^c–29^d —^{c}) B_1 लौह, Cd लोह- (as in text) D_4 -दंष्ट्राभ्याम् (for -दण्डाभ्याम्)

29 K_4 D_1 om 29 (cf v l 28) —^{a}) K_1 -वेगैश्च; Dc_1 $D_{4\ 7\ 8}$ वेगात्तु (for वेगाच्च) G_1 M तौ परस्परमासाद्य —^{b}) Dc_1 परस्पर (for गदाभ्यां च) Dn_1 सु (for च) Dn_1 भृश हतौ, T दृढ हतौ; G M दृढाहतौ (for भृशाहतौ)

30 ^{a}) Dn_1 अति (for ततो) B_{3-4} Dn_2 $D_{3\ 6}$ ततो विह्वलमापन्न, D_5 मारमान, S तथा (G_1 M तदा) विह्वलगात्र त —^{b}) $K_{3\ 4}$ $D_{1\ 3,\ 5\ 6}$ G_5 निश्वसत (for निश्व) —^{c}) K_5 $D_{2\ 5\ 6}$ अभ्य(D_6 भ्या)द्रवत्, Dc_1 आपतत (for अभ्यपतत्) —^{d}) D_2 (*inf lin*) महाबल (for °रथ°)

31 D_2 om (hapl) 31–32 B_1 reads 31–32 on marg —^{a}) D_3 चैव, D_6 चैत, G_2 चैव (for चैन) — G_3 om (hapl) 31^{bc} —^{b}) B_2 D_5 [अ]भिनिपातित, Dn_1 $D_{4\ 7\ 8}$ परिपीडित, Dn_2 $D_{3\ 6}$ [अ]भिप्रपीडित, T $G_{3\ 4}$ भीमपीडित (for [अ]भिनिपीडितम्) —^{c}) $Ś_1$ K_3 विवेष्टतं; K_4 विचेष्टित (for विचेष्टन्त) $K_{2\ 4}$ D_1 महानाग (for यथा नाग) S वेष्टमान महाराज —^{d}) G_3 मूर्छना (for मूर्छया) $Ś_1$ (orig) [अ]ति; $Ś_1$ (marg) हि (for [अ]भि) D_6 मूर्छया परिघूर्णित

32 D_2 om 32 (cf v l 31) B_1 reads 32 on marg —^{a}) B D_3 स्वरथम्; D_5 त रथम्; T_1 स रथम् (for सगदम्) —^{b}) Dn_1 ईश्वरं (for अधिप) $Ś_1$ K_5 Dn $D_{7\ 8}$ रथे; B Dc_1 D_{3-6} रणे (for रथम्) —^{c}) $D_{4\ 8}$ अपोवाहद् (for वाह) $Ś_1$ K_2 D_3 रथात्तूर्णं; T G_{2-5} रणाद्राजन्; G_1 M [अ]भिगत्वा त (for रणात्तूर्णं) —^{d}) G_1 M तूर्णमायोधनाद्वहि°

33 ^{a}) D_5 क्षिबवद्; Cd क्षीब (as in text) $D_{7\ 8}$ विह्वलं (for विह्वलो) S भूमौ निपतितो (T G_4 °तौ) वीरो —^{c}) K_5 च; Dn_2 D_5 स; $D_{4\ 7\ 8}$ हि (for

ततो मद्राधिपं दृष्ट्वा तव पुत्राः पराङ्मुखम् ।
सनागरथपत्त्यश्वाः समकम्पन्त मारिष ॥ ३४
ते पाण्डवैरर्द्यमानास्तावका जितकाशिभिः ।
भीता दिशोऽन्वपद्यन्त वातनुन्ना घना इव ॥ ३५
निर्जित्य धार्तराष्ट्रांस्तु पाण्डवेया महारथाः ।
व्यरोचन्त रणे राजन्दीप्यमाना यशस्विनः ॥ ३६
सिंहनादान्भृशं चक्रुः शङ्खान्दध्मुश्च हर्षिताः ।
भेरीश्च वादयामासुर्मृदङ्गांश्चानकैः सह ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

१५

संजय उवाच ।
तद्बलं सुमहद्दीर्णं त्वदीयं प्रेक्ष्य वीर्यवान् ।
दधारैको रणे पाण्डून्वृषसेनोऽस्त्रमायया ॥ १
शरा दश दिशो मुक्ता वृषसेनेन मारिष ।

सु) D_7 महाबाहो (for महाबाहुर्) S भीमसेनो महाबाहुर्

34 [a]) Ś$_1$ अथ (for ततो) — [b]) S धार्तराष्ट्रा (T $G_{3\,4}$ °ष्ट्र°) (for तव पुत्रा) — [c]) K_1 रथपत्याश्वा , $D_{4\,7\,8}$ रथवताश्च ; T $G_{3\,4}$ °पत्त्यश्व (for °पत्त्यश्वा) $B_{1\,4}$ सनागपत्त्यश्वरथा — [d]) $D_{2\,7\,8}$ मारिष

35 [a]) $D_{5\,7\,8}$ तै (for ते) K_1 अर्पमानास्, B_3 Dn_2 D_3 T $G_{3\,4}$ वध्य°, D_5 अर्थ्य (for अर्द्य) B_1 पांडवैरर्द्यमानास्ते — [c]) $B_{2\,3\,5}$ व्यद्रवत, D_6 [ऽ]भ्यपद्यत, S व्य(M_{3-5} वि)कीर्यंत (for ऽन्वपद्यन्त) — [d]) $B_{2\,3\,5}$ Dc_1 Dn_2 $D_{3\,6}$ वातभग्ना, S वायुनुन्ना (for वात-नुन्ना) D_4 द्रुमा इव, T G_{4-5} यथा घना (for घना इव)

36 [a]) K_1 च, T $G_{1\,2\,4\,5}$ M_{3-5} ते, G_3 तै (for तु) D_4 $M_{1\,2}$ निर्जित्य धार्तराष्ट्रास्ते (D_4 °श्च) — [b]) Dn_2 पांडुपुत्रा (for पाण्डवेया) D_4 समकपत मारिष (=34[d]) — [c]) K_1 व्यचरत (for व्यरोचन्त) Dn_1 तूर्णं (for राजन्) — [d]) B Dc_1 T G_{2-5} M_{3-5} ह्वाश्रय , G_1 $M_{1\,2}$ यथाश्रय (for यशस्विन)

37 [a]) D_6 सिंहनादा (for °नादान्) Dn_2 $D_{3\,6}$ पृथक् (for भृश) — [b]) $D_{4\,7\,8}$ शखशब्दां(D_4 °ब्दा)श्च (for शङ्खान्दध्मुश्) Dn_1 स ; D_6 प्र (for च) D_5 सर्वश (for हर्षिता) — [c]) D_6 नादयामासुर् (for वादया°) — [d]) $D_{3\,8}$ मृदगाश् $B_{2\,3\,5}$ Dn_2 $D_{3\,6}$ मुरजै (for चानकै) — For 37, S subst.

118* अथ मड्डुकभेरिमहामुरजा
पणवानकदुन्दुभिझर्झरिभि ।
विनदन्ति भृशं सह शङ्खरवै
र्विविधैश्च नरोत्तम सिंहरवै ।

[(L 1) G_2 मड्डुक- (for मड्डुक-) — (L 2) T झर्झरीभि , G_5 निर्जरिभि — (L 4) G_4 नृपोत्तम (for नरो°)]

Colophon Ś$_2$ missing — *Sub-parvan* Editions द्रोणाभिषेक — *Day of Drona's Generalship* $K_{1\,3}$ प्रथमे युद्धदिवसे ; K_2 प्रथमदिवसे — *Adhy name* K_5 $D_{2\,5}$ द्वद्वयुद्धे शल्यपराजय , D_3 शल्यपराजय , D_4 शल्यभग , D_6 शल्यभीमयुद्ध , G_1 $M_{1\,2}$ शल्ययुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) K_3 $B_{1\,2}$ Dn_1 $D_{2\,5}$ S 14 (as in text) — *Śloka no* Dn_1 38

15

☞ Ś$_2$ is missing up to 38[c] (of v l 7 1 1)

1 D_4 वैशपायन उवाच (for सजय उवाच) — [a]) B_3 नष्ट (for दीर्णं) — [b]) Ś$_1$ वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य) — [c]) B_4 राजन् ; Dn_1 D_5 पाडुन् (for पाण्डून्) — [d]) K_5 D_5 [ऽ]थ D_2 ह्यस्त्र (hypermetric) (for ऽस्त्र) $D_{4\,7\,8}$ वृषसेनो जनाधिप (D_8 °प)

2 Ś$_2$ missing (of v l. 1) — [a]) D_2 सहस्रशो (for दश दिशो) D_4 मुक्त्वा (for मुक्ता) — [b]) B_1 सयुगे, S तेजसा (for मारिष) — [c]) $D_{4\,7\,8}$ निपेतुस्, T $G_{2\,4}$ विप्रचेरुस् (hypermetric), $G_{1\,5}$ M प्रविचे(G_1 °शे)रुस् (hypermetric) (for विचेरुस्)

विचेरुस्ते विनिर्भिद्य नरवाजिरथद्विपान् ॥ २
तस्य दीप्ता महाबाणा विनिश्चेरुः सहस्रशः ।
भानोरिव महाबाहो ग्रीष्मकाले मरीचयः ॥ ३
तेनार्दिता महाराज रथिनः सादिनस्तथा ।
निपेतुरुर्व्यां सहसा वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥ ४
हयौघाश्च रथौघांश्च गजौघाश्च समन्ततः ।
अपातयद्रणे राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५
दृष्ट्वा तमेवं समरे विचरन्तममीतवत् ।
सहिताः सर्वराजानः परिवव्रुः समन्ततः ॥ ६
नाकुलिस्तु शतानीको वृषसेनं समभ्ययात् ।
विव्याध चैनं दशभिर्नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ७
तस्य कर्णात्मजश्चापं छित्त्वा केतुमपातयत् ।
तं भ्रातरं परीप्सन्तो द्रौपदेयाः समभ्ययुः ॥ ८
कर्णात्मजं शरव्रातैश्चक्रुश्चादृश्यमञ्जसा ।
तान्नदन्तोऽभ्यधावन्त द्रोणपुत्रमुखा रथाः ॥ ९
छादयन्तो महाराज द्रौपदेयान्महारथान् ।
शरैर्नानाविधैस्तूर्णं पर्वताञ्जलदा इव ॥ १०
तान्पाण्डवाः प्रत्यगृह्णंस्त्वरिताः पुत्रगृद्धिनः ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्याः सृञ्जयाश्चोद्यतायुधाः ११
तद्युद्धमभवद्घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।

D8 च (for ते) — [d]) B3 बल (for नर-) K4 -वाह; D1 वाहै (for वाजि) Ś1 K1 2 D1 8 4 रथध्वजान्; S महाद्विपान् (for रथद्विपान्)

3 Ś2 missing (cf v 1 1) — [b]) K5 Dn1 D2 5 विचेरुस्ते, Dn2 D8 निश्चरति, G1 M निश्चेरुरद्वे (for विनिश्चेरु) — [c]) K5 महातीका (sic), B1 4 S महाराज (for °बाहो) — [d]) B2 8 5 Dc1 D5 ग्रीष्ममासे, B4 D1 घर्मकाले, Dn2 ग्रीष्मे मासे (for ग्रीष्मकाले) S दीप्यमाना गभस्तय

4 Ś2 missing (cf v 1 1) — [b]) Dn1 सादिनो रथिनस् (by transp), D4 रथेन रथिन — [c]) K5 सहिता (for सहसा) — [d]) B1 2 4 G2 वातरुग्णा, B3 5 Dn2 °रुग्णा, Dc1 D2 6 °भग्ना (for नुन्ना) Dn1 D4 7 8 द्रुमा इव (by transp)

5 Ś2 missing (cf v 1 1) — [a]) T G1-3 M1, 3-5 गजौघांश्च, M2 lacuna (for रथौ) — [b]) B4 lacuna, T G1-3 M1 3-5 रथौघांश्च (for गजौ) Dn D2 4 8 G4 सहस्रश; M1 महारथ (for समन्तत) — [c]) K4 आपतयद् T G3 5 तापयन्छतशो राजन्; G1 M1 2 कपयन्समरे रा, G2 4 पातयञ्छतशो रा; M3-5 पातयन्समरे रा — [d]) T G3 4 समरेथ; G5 रणे शत (for शतशोऽथ) D5 परिवव्रु समतत

6 Ś2 missing (cf v 1 1) — [a]) B4 Dn1 D4, 7 8 एव; Dc1 D2 एक (for एव) S कर्णात्मजं रणे दृष्ट्वा — [b]) K5 D5 महाबल (D5 ळ) (for अमीतवत्) — D4 om. 6[c]-7[b] — [c]) S (except G4) राजान सहिता सर्वे

7 Ś2 missing (cf v 1 1) D1 om 7[ab] (cf v 6) — [a]) D7 8 च (for तु) — [b]) K1 सम ययु B3 समाह्वयत् (for समभ्ययात्) — K1 om (hapl 7[c]-8[d]

8 Ś2 missing (cf v 1 1) K1 om 8 (cf v 7) — [a]) S कर्णसुतश् (for कर्णात्मजश्) — [b] M1 2 जित्वा (for छित्त्वा) — [c]) Ś1 K2 5 B3 D D1 7 8 भ्रातर (for भ्रातर) D8 G1 2 M अभीप्सतो D6 परिप्सतो; T G3-5 अभिघ्नत (for परीप्सन्तो)

9 Ś2 missing (cf v 1 1) — [b]) D2 [अ]जस्रम् (for [अ]दृश्यम्) Dn1 D4 6-8 ओजसा (for अञ्जसा) Ś1 चक्षुश्चादृश्य सृजया — [c]) Ś1 K1-3 Dn2 त; D1 ते (for तान्) Dn2 D3 द्रवतो, D5 नर्दतो, D6 नुदतो (for नदन्तो) B1 [ऽ]पि (for ऽभि) — [d]) D7 G5 महारथा (for मुखा रथा)

10 Ś2 missing (cf v 1 1) G4 damaged — [a]) D8 द्रावयतो, D5 निजयतो (for छादयन्तो) K5 D2 5 नरव्याघ्रान् (D2 5 °व्याघ्र) (for महाराज) — [b]) G5 महारथा — [d]) Ś1 K5 D (except Dc1 D1 2 5) T G2 पर्वत (for पर्वतान्) K5 यथा (for इव)

11 Ś2 missing (cf v 1 1) — [a]) G5 पांडवा प्रत्यगृह्णत — [b]) K8 गृद्धिण; D4 गृध्निन (for गृद्धिन) — [c]) B4 5 पचाला, D4 7 8 पांचाल्या (for पाञ्चाला) K5 Dc1 Dn2 D3-8 कैकया, Dn1 S सृजया (for केकया) D8 T G1 4 5 M5 मात्स्या (for मत्स्या) — [d]) Dn1 कैकेयाश्च, S के(G3 कै)कयाश्च (for सृञ्जयाश्च) D5 [उ]दितायुधा (for [उ]द्यता)

12 Ś2 missing (cf. v 1 1) — [b]) B4 5 M2 सुम

त्वदीयैः पाण्डुपुत्राणां देवानामिव दानवैः ॥ १२
एवमुत्तमसंरम्भा युयुधुः कुरुपाण्डवाः ।
परस्परमुदीक्षन्तः परस्परकृतागसः ॥ १३
तेषां ददृशिरे कोपाद्वपूंष्यमिततेजसाम् ।
युयुत्सूनामिवाकाशे पतत्रिवरभोगिनाम् ॥ १४
भीमकर्णकृपद्रोणद्रौणिपार्षतसात्यकैः ।
बभासे स रणोद्देशः कालसूर्यैरिवोदितैः ॥ १५
तदासीत्तुमुलं युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ।
महाबलाना बलिभिर्दानवानां यथा सुरैः ॥ १६
ततो युधिष्ठिरानीकमुद्धूतार्णवनिस्वनम् ।
त्वदीयमवधीत्सैन्यं संप्रद्रुतमहारथम् ॥ १७
तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा शत्रुभिर्भृशमर्दितम् ।
अलं द्रुतेन वः शूरा इति द्रोणोऽभ्यभाषत ॥ १८
ततः शोणहयः क्रुद्धश्चतुर्दन्त इव द्विपः ।
प्रविश्य पाण्डवानीकं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ १९
तमविध्यच्छितैर्बाणैः कङ्कपत्रैर्युधिष्ठिरः ।
तस्य द्रोणो धनुश्छित्त्वा तं द्रुतं समुपाद्रवत् ॥ २०
चक्ररक्षः कुमारस्तु पाञ्चालानां यशस्करः ।

इल्ल्, Dn1 D4 5 7 8 तुमल (for तुमुल) K4 रोम हर्षण (for लोम°) T G M1 3–5 सुमहाद्भुतदर्शन

13 Ś2 missing (cf v l 1) — a) N (Ś2 missing) एव युयुधि(D7 8 °ष्ठि)रे वीरा — b) N (Ś2 missing) सरब्धा (for युयुधु°) Ś1 कुरुपांडवै, D8 कुरुपांडवा (for कुरु°) — c) D4 7 8 उदीक्षत, D5 उदेक्षत (for उदीक्षन्त)

14 Ś2 missing (cf v l 1) — b) K1 वायूंष्य- सिमिततेजसा (hypermetric), Dn1 वपुंष्यमितते°; D2 5 धनूंष्यमितते°, D4 व*ष्यमित° — d) Dn1 D5 G5 युयुत्सुनाम् (for युयुत्सू°)

15 Ś2 missing (cf v l 1) — a) D4 भीम कर्णं कृपो द्रोण — b) D4 द्रौणि K5 Dn1 D4 6 8 सायकै°, G1 M सत्यकै (for सात्यकै) — d) D4 7 8 कालमेघैर् (for °सूर्यैर्) D4 इवोद्यतै B1 3 5 Dc1 D2 कालसूर्य इवोदित° — After 15, S ins

119* प्रजानां संक्षये घोरे यथा सूर्योदयो भवेत् ।
शूराणामुदयस्तद्वत्स आसीत्पुरुषर्षभ ।

[(L 1) T G2 क्षोरे (for घोरे) —(L 2) G3 4 आसीत्स (by transp) G1 M तदासीद्भरतर्षभ (for the post half)]

16 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Dc1 Dn1 D4 5 7 8 तुमल (for तुमुल) — c) D8 om भिर् S (except G3) महारथाना बालिना — d) S (except G3 4) यथामरै (for यथा सुरै)

17 Ś2 missing (cf v l 1) — b) Ś1 K3 D8 उद्वृत्तार्णव, K1 उद्धृतारावि-; K5 Dn1 D2 5 उद्धू(Dn1 °द्धृ; D2 °च्छि°, D5 °च्छि)तार्णव; S उदीर्णा° (for उद्धूता°) Ś1 K2 3 5 B (except B1) Dc1 D5 S निस्वन, D4 -सनिभ (for -निस्वनम्) — c) K5 D4 5 अभवत् (for अवधीत्) — d) Dn1 प्रविद्रुत (for सप्रद्रुत) K4 महारथ°

18 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Dn2 D8 तत्र भग्न, D8 तत्प्रभग्न (for तत्प्रभग्न) — b) Dn2 D8 भीमम्, G5 बलम् (for भृशम्) Dn1 सप्रमर्दित — c) D3 द्रवेन, T दूतेन, Ca d द्रुतेन (as in text) — After 18, S ins a passage given in Appendix I, (No 4)

19 Ś2 missing (cf v l 1) — b) K1 2 5 Dn2 D2 8 चतुर्दंष्ट्र, D5 °दिक्षु (for °दन्त) — d) S अभि द्रवत् (for उपा°)

20 Ś2 missing (cf v l 1) Ś1 K2–4 D1 om (hapl) 20 — a) B1 4 आविध्यत् (for अवि°) Dn शतैर् (for शितैर्) — d) D8 तद् (for त) T G2–5 समभिद्रवत् (for समुपा°)

21 Ś2 missing (cf v l 1) — a) K3 कुमारस्य, T G3–5 सुकुमार, G1 M कुमारस्त (M2 °र त) (for °रस्तु) Cd cites कुमार (as in text) — b) B1 4 Dn2 D1 8 पचालानां, G5 M3–5 पांडवाना B3 D5 यशस्विना, Dn1 महारथ° (for यशस्कर°) — After 21ab, S (except M3) reads 25ab for the first time, repeating it in its proper place S reads 21cd twice — c) T M1 2 (all second time) वारय, G1 M3–5 (all second time) वारयन् (for दधार). K1 *घत (for आयान्त) — d) K1–4 B3 Dc1 D1 वेलेव मकरालयं (K4 D1 °कर), S (all first time) वेलेवोद्धूत(G1 M °द्धृत, G2 4 5 °द्धुत)मर्णवं; G1 M3–5 (all second time) शरवर्षेण विष्ठित°

दधार द्रोणमायान्तं वेलेव सरितां पतिम् ॥ २१
द्रोणं निवारितं दृष्ट्वा कुमारेण द्विजर्षभम् ।
सिंहनादरवो ह्यासीत्साधु साध्विति भाषताम् ॥ २२
कुमारस्तु ततो द्रोणं सायकेन महाहवे ।
विव्याधोरसि संक्रुद्धः सिंहवच्चानदन्मुहुः ॥ २३
संवार्य तु रणे द्रोणः कुमारं वै महाबलः ।
शरैरनेकसाहस्रैः कृतहस्तो जितक्लमः ॥ २४
तं शूरमार्यव्रतिनमस्त्रार्थकृतनिश्रमम् ।
चक्ररक्षमपामृद्नात्कुमारं द्विजसत्तमः ॥ २५
स मध्यं प्राप्य सेनायाः सर्वाः परिचरन्दिशः ।
तव सैन्यस्य गोप्तासीद्भारद्वाजो रथर्षभः ॥ २६
शिखण्डिनं द्वादशभिर्विंशत्या चोत्तमौजसम् ।
नकुलं पञ्चभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभिः ॥ २७
युधिष्ठिरं द्वादशभिर्द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
सात्यकिं पञ्चभिर्विद्ध्वा मत्स्यं च दशभिः शरैः ॥ २८
व्यक्षोभयद्रणे योधान्यथामुख्यानभिद्रवन् ।

---

22 Ś2 missing (cf. v. l. 1) —^{a}) B4 om. निवारित. S द्रोणे निवारिते तेन —^{b}) Dn1 यशस्विना (for द्विजर्षभम्). S सुकुमारेण मारिष —^{c}) T G1-4 M चासीत् (for ह्यासीत्). Ś1 K1.3.4 सिंहनादो रणे ह्यासीत्; B3 सिंहनादो महान्ह्या°; G5 सिंहनादस्ततश्चासीत् —^{d}) Ś1 D5 भाष्यतां, D1.8 भाषित; D4 भाषत, T G3 M नि(G3 नि)स्वन, G2.4.5 च स्वन (for भाषताम्).

23 Ś2 missing (cf. v. l. 1) —^{a}) S सुकुमारस् (for कुमारस्तु) —^{b}) K5 D5 महामना° (for °हवे) —^{d}) B1.3 Dc1 व्यनदन्; Dn2 D3.6 विनदन्; D1 स्वानदन्; D5 च मदन् (for चानदन्). S सिंहनादमथाकरोत्

24 Ś2 missing (cf. v. l. 1) —^{a}) K1 सरणे (sic), B4.5 Dn1 च रणे, D8 तु ततो; T G4 तु रथे (for तु रणे). B (except B3) Dc1 D2 द्रोण, M3 द्रोण (for द्रोणः) —^{b}) K4.6 B1.2.4.5 Dc1 D2.5 कुमार (for °रं). B1 स; B2-4 Dc1 सु, B5 D2 तु (for वै). B3.4 Dn2 D3.6 महाबल (for बलः). T G1-3 M1.2 सुकुमार महारथ (G3.8 °थ); G1 M3-5 सुकुमार समाविनोत् —^{c}) T G3-5 रथैर् (for शरैर्) —^{d}) K1 जितश्रम, B3 (marg. as in text) गतक्लम° (for जित).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1). T G M1.2.4.5 read 25^{ab}, for the first time, after 21^{ab}, while M3 reads 25^{ab} after 21^{ab} —^{a}) S (all [except M3] both times) स (for त). T G1 (all second time) आर्यै (for आर्यं). Dn D3-4.7.8 प्रतिमम्; D5 प्रतिमम् (for व्रतिनम्) —^{b}) D7.8 S (all [except M3] first time) श(D8 अ)स्त्रा (for अस्त्रार्थ-). B1 Dn1 D2 G2.4 (last two first time) निश्चय (for निश्रमम्). K2-4 D1 अनस्त्रमकृतश्रमं; B2-5 Dc1 महा(B2.5 Dc1 मया)स्त्रकृतनिश्चय, S (all [except M3] second time) कृत्वा च कृत(G1 M तल) निस्वन — M3 om. 25^{c}–26^{b} —^{c}) K1 अथागृह्णात्, K3 Dn2 D3.5 अपामृद्नत् (Dn2 D5 °न्); B पराम्रज्या° (B3 °ज्या)त्; D4.7.8 अथायात; D6 पराह्लादन्, T G2-4 अवामृद्नात्; G5 अपान्मुक्तात् (for मृद्नात्) —^{d}) K (except K5) D1 द्विजपुंगव; D2.4 सत्तम. S (M3 om.) सुकुमार रथर्षभ — After 25, D4.7.8 ins.:

120* बाणैर्निवारयामास पश्यतां सर्वधन्विनाम् ।

26 Ś2 missing (cf. v. l. 1). M3 om. 26^{ab} (cf. v. l. 25) —^{a}) T G2-5 मध्यम (for स मध्य) —^{b}) K4 G2 सर्वं. K2.3.5 B D प्रविचरन् (Dn2 D5 °द्); T G1.3-5 M1.2.4.5 समचरद् (T2 G1 °न्); G2 स व्यचरद् (for परिचरन्) —^{c}) B2-5 Dc1 तस (for तव) —^{d}) K5 D2.5.6 S महारथ°, B Dc1 द्विजर्षभ° (for रथर्षभ°).

27 Ś2 missing (cf. v. l. 1) —^{b}) B3.5 Dc1 D6 सप्तत्या (for विंशत्या). Dn2 [च]त्तमौत्तम, A few MSS [च]त्तमोजस (for [च]त्तमौजसम्) —^{c}) Ś1 नकुल च (hypermetric) (for नकुलं) — K1 om. (hapl.) 27^{d}–28^{c} —^{d}) D4 पञ्चभि° (for सप्तभि°).

28 Ś2 missing (cf. v. l. 1). K1 om. 28^{abc} (cf. v. l. 27) —^{a}) D8 सहदेव (for युधिष्ठिरं) —^{b}) D8 द्रौपदेयांश्च (hypermetric) (for द्रौपदेयांस्) —^{d}) K1 मत्स्य. S विराटं नवभि° शरैः

29 Ś2 missing (cf. v. l. 1) —^{a}) B3 G1.4 M वि(B3 व्य)क्षोभयन् (G4 यद्) (for व्यक्षोभयद्). Dn2 योद्धान्; S मुख्यान् (for योधान्) —^{b}) Dc1 D2 यथामुख्यम्; D7 यथामुखान्, T G2-5 अथ यो(G3 यौ)धान्, G1 M रथयूथान् (for यथामुख्यान्). K5 Dn

अभ्यवर्तत संप्रेप्सुः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ २९
युगंधरस्ततो राजन्भारद्वाजं महारथम् ।
वारयामास संक्रुद्धं वातोद्धूतमिवार्णवम् ॥ ३०
युधिष्ठिरं स विद्ध्वा तु शरैः संनतपर्वभिः ।
युगंधरं च भल्लेन रथनीडादपाहरत् ॥ ३१
ततो विराटद्रुपदौ केकयाः सात्यकिः शिबिः ।
व्याघ्रदत्तश्च पाञ्चाल्यः सिंहसेनश्च वीर्यवान् ॥ ३२
एते चान्ये च बहवः परीप्सन्तो युधिष्ठिरम् ।
आवव्रुस्तस्य पन्थानं किरन्तः सायकान्बहून् ॥ ३३
व्याघ्रदत्तश्च पाञ्चाल्यो द्रोणं विव्याध मार्गणैः ।
पञ्चाशद्भिः शितै राजंस्तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ ३४
त्वरितं सिंहसेनस्तु द्रोणं विद्ध्वा महारथम् ।
प्राहसत्सहसा हृष्टस्त्रासयन्वै यतव्रतम् ॥ ३५
ततो विस्फार्य नयने धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
तलशब्दं महत्कृत्वा द्रोणस्तं समुपाद्रवत् ॥ ३६
ततस्तु सिंहसेनस्य शिरः कायात्सकुण्डलम् ।

$D_{4\,6\,8}$ T G_2 $M_{2\,5}$ अभिद्रवत् (for °द्रवन्) — S reads 29^{cd} after 121* — ^{c}) K_4 अभिवर्तत, K_5 अभ्यवर्षत (for °वर्तत) Dn_2 D_8 तं प्रेप्सु°, D_5 सप्रेक्ष्य, D_8 सक्रुद्ध (for सप्रेप्सु°)

30 $Ś_2$ missing (of v l 1) — ^{a}) K_5 B_1 D_6 T G_{2-4} राजा; Cv राज्ञ° (for राजन्) — ^{b}) B_1 G_1 M महारथ° (for °रथम्) — ^{c}) $Ś_1$ K Dn_1 $D_{2\,5}$ सक्रुद्धो (for संक्रुद्धं) — ^{d}) $K_{1\,2}$ B_{3-5} Do_1 Dn_1 D_5 वातो द्धतम् (for °द्धूतम्). T G वेलेवोद्वृत्त(G_3 द्धूत-, G_5 °द्धुत)मर्णवं

31 $Ś_2$ missing (of v l 1) — ^{a}) T विव्याथ, G M विद्धाथ (for विद्धा तु) — D_4 om 31^c–32^d — ^{c}) B_1 Dn_2 $D_{1-3\,7\,8}$ T_2 सु (for च) $D_{7\,8}$ बाणेन (for भल्लेन) — ^{d}) S (except $G_{2\,3\,5}$) रथनीळाद् (for °नीडाद्) $B_{1\,2\,4}$ Dn_1 $D_{2\,5}$ अपातयत्; G_2 °सरत् (for °हरत्) — After 31, S ins

121* स विजित्य महातेजा भारद्वाजो महामना ।

— After the above, S reads 29^{cd}

32 $Ś_2$ missing (of v l 1) D_4 om 32 (of v l 31). G_4 om. 32^a–33^b — ^{a}) $Ś_1$ $K_{1\,5}$ Dn_1 $D_{2\,5}$ ततो विराटो द्रुपद — ^{b}) K_2 केकय°, K_5 $D_{3\,8\,7}$ कैकया°, B_2 Do_1 Dn D_5 कैकेया°, D_6 केकजा; D_8 कैकया (for केकया) G_1 M सत्यक° (for सात्यकि°) $Ś_1$ K_1 शिवि°; T $G_{1\,2\,5}$ M शल° (for शिबि°) B_1 केकया सात्वतै सह — $Ś_1$ K_1 D_1 om. 32^c–33^d — ^{c}) $K_{2\,3}$ D_3 व्याघ्रदतश्च (for °दत्तश्च) D_7 पांचाल्या; T $G_{3\,5}$ पांचाल° (for पाञ्चाल्य°) — K_{2-4} om (hapl) 32^c–34^a. D_6 reads 32^c–34^a on marg (see m)

33 $Ś_2$ missing (of. v l 1) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 om 33, G_4 om 33^{ab} (for both, of v l 32) D_6 reads 33 on marg — ^{c}) Dn_1 $D_{3\,6}$ तत्र (for तस्य)

34 $Ś_2$ missing (of v l 1) K_{2-4} om 34^a (of v l 32) D_4 om 34^a–38^b M_{3-5} om 34 T G $M_{1\,2}$ transp 34 and 35 D_6 reads 34^a on marg — ^{a}) $Ś_1$ D_3 व्याघ्रदतश्च; B $D_{3\,5}$ G_3 °दत्तस्तु (for °दत्तश्च) $G_{1,2}$ $M_{1\,2}$ पांचालो (for पाञ्चाल्यो) — ^{c}) $Ś_1$ K_{1-3} $D_{1\,2}$ पचाशता (for °शद्भि°) $B_{4\,5}$ D_8 सितै, $D_{5\,6}$ G_1 शरै, T G_{2-5} $M_{1\,2}$ ततो (for शितै) B_5 D_3 बाणैस् (for राजस्) — ^{d}) $Ś_1$ K (except K_4) $B_{1\,2}$ Dn $D_{1,3\,4\,6\,8}$ सचुक्रुशुर्, T G_{2-5} ते चुक्रुशुर् (for उच्चुक्रुशुर्) K_1 गणा (for जना)

35 $Ś_2$ missing (of v l 1) D_4 om 35 (of v l 34) B_4 om 35-36 T G $M_{1\,2}$ transp 34 and 35 — ^{a}) Dn_1 $D_{5\,7\,8}$ S त्वरित (for त्वरितं) B_3 च (for तु) — ^{b}) K_1 विव्याध (hypermetric) (for विद्ध्वा) $D_{7\,8}$ $G_{1\,2\,4}$ M महारथ (for °रथम्) — ^{c}) Dn_1 D_5 प्राहसन्, Dn_2 $D_{3\,6}$ प्रहसन्, $D_{7\,8}$ प्राहरत्, S प्रा(M_3 प्र)णदत् (for प्राहसत्) T G_{2-5} नाद, G_1 M नादांस् (for हृष्टस्) — ^{d}) D_3 समयन्वै; S रोपयञ्च (for त्रासयन्वै) $B_{1-3\,5}$ Dn_2 $D_{1\,3\,6}$ T G_{2-4} महारथान्, Do_1 महारथात्; G_1 M महारथ° (for यतव्रतम्)

36 $Ś_2$ missing (of v l 1) B_4 D_4 om 36 (of v l 35, 34) G_3 damaged — ^{a}) $Ś_1$ K_{1-3} विस्फूर्य (K_1 °र्यं); Dn_2 उत्पाट्य, $D_{3\,6}$ उत्फाल्य; S (except G_{3-4}) विष्फार्य (for विस्फार्य) $Ś_1$ $K_{1\,3-5}$ $D_{2\,5,6}$ स धनुर्, G_2 समरे (for नयने) — ^{b}) $K_{1\,2}$ Do_1 D_6 अवसृज्य, K_4 °मृष; Dn_1 °मृदय (for °मृज्य) — D_7 repeats 36^{cd} after 37 — ^{c}) $Ś_1$ बल, K_3 सल (for तल) K_1 मह*त्वा (for महत्कृत्वा) — ^{d})

व्याघ्रदत्तस्य चाक्रम्य भल्लाभ्यामहरद्बली ॥ ३७
तान्प्रमृद्य शरव्रातैः पाण्डवानां महारथान् ।
युधिष्ठिरसमभ्याशे तस्थौ मृत्युरिवान्तकः ॥ ३८
ततोऽभवन्महाशब्दो राजन्यौधिष्ठिरे बले ।
हृतो राजेति योधानां समीपस्थे यतव्रते ॥ ३९
अब्रुवन्सैनिकास्तत्र दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमम् ।
अद्य राजा धार्तराष्ट्रः कृतार्थो वै भविष्यति ।
आगमिष्यति नो नूनं धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ॥ ४०
एवं संजल्पतां तेषां तावकानां महारथः ।
आयाज्जवेन कौन्तेयो रथघोषेण नादयन् ॥ ४१
शोणितोदां रथावर्तां कृत्वा विशसने नदीम् ।
शूरास्थिचयसंकीर्णां प्रेतकूलापहारिणीम् ॥ ४२
तां शरौघमहाफेनां प्रासमत्स्यसमाकुलाम् ।
नदीमुत्तीर्य वेगेन कुरून्विद्राव्य पाण्डवः ॥ ४३
ततः किरीटी सहसा द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
छादयन्निषुजालेन महता मोहयन्निव ॥ ४४
शीघ्रमभ्यस्यतो बाणान्संदधानस्य चानिशम् ।
नान्तरं ददृशे कश्चित्कौन्तेयस्य यशस्विनः ॥ ४५

S क्रुद्धस्तान्समभि(G1 M1 2 °मुपा)द्रवत्

37 Ś2 missing (cf v. l. 1) D4 om 37 (cf v. l. 34) — ^{a}) B4 त्वरित; S ततस्तत् (for ततस्तु) G6 देवस्य (for सेनस्य) — ^{c}) Ś1 K1 4 D5 6 8 व्याघ्र दत्त(K4 D6 त्त)स्य (for दत्तस्य) Dn2 वाक्रम्य (for चाक्रम्य) — ^{d}) B1–5 D3 T G1–4 M3 4 आहरद्; Dc1 अहनद् (for °रद्) — After 37, D7 repeats 36^{cd}

38 Ś2 resumes from रिवान्तक (in 38^d) D5 7 G4 om 38^{ab} (for D5, cf v. l. 34) — ^{a}) Ś1 B Dn1 D2 T G3 8 प्रसृज्य, Dn2 D5 6 प्रगृह्य; D8 प्रमथ्य (for प्रमृद्य) — ^{c}) K1 4 -समभ्यापे, B1 2 4 5 Dc1 D1 2 G3 4 रथाभ्याशे (B1 2 4 °से), Dn1 D4 8 समाभ्यासे, D5 G5 समाभ्याशे (for -समभ्याशे) K3 Dn2 D3. 6 युधिष्ठिरस्य सो(Dn2 D8 6 चा)भ्यासे, B3 युधिष्ठिरमथाभ्यासे — ^{d}) Ś1 [अ]तिक; D4 7 8 [अ]प्रत (for [अ]न्तक)

39 ^{a}) S आसीन् (for ऽभवन्) K4 Dc1 Dn D4 6–8 S (except G3) महाञ्छब्दो (for महाशब्दो) Ś1 (marg) ततोभवन्महाशब्दो — ^{c}) B (except B2) Dc1 Dn2 D1 3. 8 हतो; D6 घृतो (for हृतो) G1 M यौधानां (for योधानां)

40 ^{a}) D7 अब्रवन्, S सजल्पु (for अब्रुवन्) — ^{c}) D6 अथ (for अद्य) Dn1 कृतार्थो वै (for धार्तराष्ट्र) K1 अत्यजद्धार्तराष्ट्र त — ^{d}) Dn1 धार्तराष्ट्रो (for कृतार्थो वै) S पांडव सं(T1 G3 स)निगृह्य च — After 40^{cd} N ins

122* अस्मिन्मुहूर्ते द्रोणस्तु पाण्डवं गृह्य हर्षित ।

[B2 तस्मिन् (for अस्मिन्) B2 वीक्ष्य (for गृह्य) Ś1 (before corr) गर्वित]

— ^{e}) B1 वै (for नो) S Cv आहरिष्यति नो मूल — ^{f}) S धृत(T G2 5 M3 4 धार्त)राष्ट्र प्रहर्षयन्

41 ^{a}) D3 सकल्पतां (for सज°) — ^{b}) S (except G1 2 M1 2) पांडवानां (for तावकानां) — B4 om 41^c–43^d — ^{c}) S प्रायाज् (for आयाज्) — After 41, K5 B2 (marg) Dn2 D3 4 6–8 ins

123* मा भैषीरिति सवार्यं शरैर्द्रोणमवारयत् ।

[K5 भैष्टेति (submetric), D4 7 8 भैष्टति च (sic) (for भैषीरिति) K5 D4 7 8 सभाष्य, D6 सचार्य (for सवार्य) K6 अवारयन्, D6 अचारयत् (for अवारयत्)]

42 B4 om 42 (cf v. l. 41) — ^{a}) S महारौद्रीं (for रथावर्तां) — ^{b}) G3 क्षिप्त्वा (for कृत्वा) B1–3 विशसनीं (B3 °ना), Dc1 Dn2 D3 6 विशशा(Dc1 D6 सि)नीं (for °सने) — ^{c}) K5 D5 नरास्थिचय, D4 शूरास्थियच-, G5 शूरसचय (for शूरास्थिचय) — ^{d}) K5 प्रेतकल्पापहारिणीं; B1 °लोकाप

43 B4 om 43 (cf. v. l. 41) — ^{a}) Ś1 शूरौघ- (for शरौघ) K1 -महापेतां; D6 सेना; S वर्तां (for °फेनां) D4. 7 8 तां शरौघां महावेगां — ^{b}) Dn1 ग्राहमत्स्य, Dn2 प्राश° (for प्रास°) B6 सदाकुलां (for -समा°) — ^{c}) T G3 स ताम् (for नदीम्)

44 ^{b}) Dn2 D3 6 उपागत, D4 7 8 अपातयत् (D8 °यन्); T G2–5 अभिद्रवत् (for उपाद्रवत्) — ^{c}) D4. 7 8 इव (for इषु)

45 ^{a}) S K1 D4. 6 7 8 M3 5 अभ्यसतो; D2 अभ्यस्यतो (for अभ्य°) D6 सदमन्यस्यतो बाणान् (sic) — ^{b}) K1 B4 सदधानस्य Ś1 च निर्भिन्न (hypermetric),

न दिशो नान्तरिक्षं च न द्यौर्नैव च मेदिनी ।
अदृश्यत महाराज बाणभूतमिवाभवत् ॥ ४६
नादृश्यत तदा राजंस्तत्र किंचन संयुगे ।
बाणान्धकारे महति कृते गाण्डीवधन्वना ॥ ४७
सूर्ये चास्तमनुप्राप्ते रजसा चाभिसंवृते ।
नाज्ञायत तदा शत्रुर्न सुहृन्न च किंचन ॥ ४८
ततोऽवहारं चक्रुस्ते द्रोणदुर्योधनादयः ।
तान्विदित्वा भृशं त्रस्तानयुद्धमनसः परान् ॥ ४९
स्वान्यनीकानि बीभत्सुः शनकैरवहारयत् ।
ततोऽभितुष्टुवुः पार्थं प्रहृष्टाः पाण्डुसृञ्जयाः ।
पाञ्चालाश्च मनोज्ञाभिर्वाग्भिः सूर्यमिवर्षयः ॥ ५०
एवं स्वशिबिरं प्रायाज्जित्वा शत्रून्धनंजयः ।
पृष्ठतः सर्वसैन्यानां मुदितो वै सकेशवः ॥ ५१
मसारगल्वर्कसुवर्णरूप्यै-
र्वज्रप्रवालस्फटिकैश्च मुख्यैः ।
चित्रे रथे पाण्डुसुतो बभासे
नक्षत्रचित्रे वियतीव चन्द्रः ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ समाप्तं द्रोणाभिषेकपर्व ॥

K5 D4 7 8 वानिश, Dn2 D8 वासवे°, G4 चादिश (for चानिशम्) — c) K5 D5 ददृशु केचित्; B2 3 5 Dn1 दृश्यते किंचित्; Do1 दृश्यते कश्चित् (for ददृशे कश्चित्)

46 b) D8 न व्योम न च मेदिनी — c) K3 B Do1 D2 T G M3 अदृश्यंत (for अदृश्यत) Dn1 तदा राजन् (for महाराज). — M3 om (hapl) 46d–47a — d) B2–5 Do1 बाणभूता; G1 बाणभूत (for °भूतम्) K5 B2–5 Do1 D1 2 G5 इवाभवन्

47 M3 om 47a (cf v l 46). — a) K3 D5 M4 5 महाराज (for तदा राजस्) — c) S बलिना (for महति) — d) B1 om ते K5 गांजीव (for गाण्डीव) Dn D3 4 6–8 धन्विना (for -धन्वना)

48 a) Dn1 चास्तमन (for चास्तमनु) K5 सूर्यश्चास्तमन प्राप्त — b) K3 8 B5 G2 तमसा (for रजसा) K1 Dn1 D4 5 7 8 चापि; K5 चैव, Dn2 D3 6 चाति- (for चाभि) — c) K2 8 न ज्ञायत (for नाज्ञा°) K5 D5 तत° (for तदा) Dn1 तदा न ज्ञायते शत्रुर् — d) D4 7 8 नाति- (for न च) B4 D1 S कश्चन (for किंचन)

49 a) D5 ततोवरोहं, T G M4 ततोपहारं (for ततोऽवहार) — c) Dn2 D3 तद् (for तान्) S विजित्वा (for विदित्वा) K4 [भ]त्र सं, B (except B2) पुनस् (for भृश) K1 अस्तान् (for त्रस्तान्) — d) D5 युद्धेन (for मयुद्ध-). Dn2 D6 युद्धे विमनस परान्

50 b) Dn1 T G M3 अपहारयत् (Dn1 यन्); M5 अभ्य° (for अव°) — c) K1 [ऽ]ति; T G3 हि (for ऽभि) — d) K1 प्रहृष्ट°; Dn1 दृष्ट्वा वै (for प्रहृष्टा°) G3 सह (for पाण्डु) K1 -सृजय° (for सृञ्जया) D5 हृष्टा° पांडवसृजया — e) D1 G1 3–5 पंचालाश्, D4 पांचाल्याश्; D7 **लाश्.

51 a) Ś1 K1. 3 Dn2 D4 7 8 स, K5 च (for स्व) — b) S जितशत्रुर् (for जित्वा शत्रून्) — Do1 om 51cd — d) S मुदित सहकेशव

52 Ś2 partly damaged — a) Ś1 Dn2 D1 2 4 8 सुसार, K1 3 4 D6 ससार; K2 समाल्य, D3 संसार; D7 सुमार; G2 तुषार (for मसार) D2 वस्यर्क-, D6 -गुल्वक, T G3 4 -गल्लर्क-, G2 बालार्क (for गल्वर्क-) Cd cites ससार and गल्वर्क° G4 om -सुवर्ण Ś2 K1–3 रौप्यैर्; B3–5 Dn2 D1–3 6 G2 -रूपैर् (for रूप्यैर्). K5 ससागरान्वर्पसुवर्णरूप्यैर्; D5 सुमाव*त्यर्कसुवर्णरोप्यैर् — b) Ś1 K3 प्रवाड; K1 -प्रवाड्ड-; K4 5 T2 G4 प्रवालै°; D5 T1 G5 प्रवाळै°; G1 M -प्रवाळ (for प्रवाल) K1 स्फुटिकैश् (for स्फटिकैश्) S जुष्टे (for मुख्यै°) — c) S तस्मिन्रथे पांडुसुतो रराज — d) K3 D1 नक्षत्रचित्रैर् (for °चित्रे) D4 जयतीव (for वियतीव) B2 चित्र (for चन्द्र°)

Colophon. — *Sub-parvan* Editions द्रोणाभिषेक — *Day of Droṇa's Generalship*. Ś1 K1 3. 4 Do1

१६

संजय उवाच ।

ते सेने शिबिरं गत्वा न्यविशेतां विशां पते ।
यथाभागं यथान्यायं यथागुल्मं च सर्वशः ॥ १
कृत्वावहारं सैन्यानां द्रोणः परमदुर्मनाः ।
दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य सव्रीडमिदमब्रवीत् ॥ २
उक्तमेतन्मया पूर्वं न तिष्ठति धनंजये ।
शक्यो ग्रहीतुं संग्रामे देवैरपि युधिष्ठिरः ॥ ३
इति तद्वः प्रयतता कृतं पार्थेन संयुगे ।
मातिशङ्कीर्वचो मह्यमजेयौ कृष्णपाण्डवौ ॥ ४
अपनीते तु योगेन केनचिच्छ्वेतवाहने ।
तत एष्यति ते राजन्वशमद्य युधिष्ठिरः ॥ ५
कश्चिदाह्वयतां संख्ये देशमन्यं प्रकर्षतु ।
तमजित्वा तु कौन्तेयो न निवर्तेत्कथंचन ॥ ६
एतस्मिन्नन्तरे शून्ये धर्मराजमहं नृप । C 7 6 B 7 1 K 7 1

Dn2 D1 2 5 6 (see m marg) प्रथमो युद्धदिवस, K2 प्रथमो दिवस°, B1 प्रथममाह्निक, B3 4 प्रथमदिनयुद्ध°; Dn1 G1 M1-3 5 प्रथमदिवस, D3 प्रथमदिवसयुद्ध°; D4 7 प्रथममह° D8 प्रथमदिवसावहार°, G5 प्रथमापहार° — *Adhy name* K5 व्याघ्रदत्तसिंहसेनवध°; B1 3 5 Do1 द्वद्वयुद्ध; D2 5 सेनाविमर्दन(D5 °द°), G1 M1 2 सेनाप(M1 2 °व)हार°, — *Adhy no* (figures, words or both) K2 3 B1 2 Dn1 D2 3 T G1 3-5 M 15 (as in text), G2 16 — *Śloka no* Do1 52, Dn1 51

16

1 a) Ś1 शिबिर (for शिबिरं) Cd as in text — b) Ś1 विविशाते; Dn1 निवेशेतां; Dn2 D4 7 8 निवि (for न्यवि°) T G3 4 हि भारत; G2 निशामुखे; G5 यथातथं (for विशां पते) — G3 4 5 om 1cd — c) Ś1 damaged Ś1 D4, 8 यथा न्याय्य (for यथान्याय) T G1 3 M यथान्याय यथागुल्म (G1 M यथाभागं) — d) Ś1 K D1 2 4 7 8 यथोद्देश, Dn1 यथादेश, Dn2 D3 6 यथायोग (D6 °ग्य); T G3 यथाभाग (for यथागुल्म) K1-3 भागशः; B1 संघश°; G1 M भारत (for सर्वश°)

2 a) T G1 3-5 M1, 5 कृत्वापहारं (for °वहार) — b) K1 दुर्मद (for दुर्मना) — c) T G M1 2 इदं वाक्यम् (for दुर्योधनम्) Dn1 अभिवीक्ष्य; M3-5 तदा वाक्य (for अभिप्रेक्ष्य) — d) Ś1 damaged S (except G2) सव्रीलम् (for सव्रीडम्)

3 a) Ś K1-4 D2 5 पुव, K5 D4 7 8 पूर्व (for एतन्) — c) Some MSS गृहीतं S समरे (for संग्रामे) — After 3, Dn1 reads 6ab, for the first time, repeating it in its proper place

4 G3 M3 om (hapl) 4-5 B1 reads 4-5 on marg — a) D4 7 8 तद्य° (for तद्व°) Dn1 इति तद्वचन तेन; S (G3 M3 om) इति म(T G2 4 5 त)द्वचन सत्य — b) D4 7 8 कृत (for कृतं) S (G3 M3 om) जानीध्व साधु सयुगे — c) Ś1 माभिशङ्के; K1 माविशङ्के, K5 Do1 D2 M5 माविशङ्कीर्; Dn1 नातिशङ्कीर्; G2 मातिशङ्किर् (for शङ्कीर्) D4 7 8 मे त्वम् (for मह्यम्) B3 4 5 D5 पश्यता सर्वसैन्यानाम्; Dn2 D8 माशङ्किष्वाघमस्माकम् — d) D5 आयातौ; T G2 4 5 अजयौ (for अजेयौ)

5 G3 M3 om 5 (cf. v 1 4) B1 reads 5 on marg K4 om. 5b-6a — c) Ś1 तत आनीय; D5 तत्पतिष्यति (for तत एष्यति) Dn2 नो, G1 M1 2 4 5 मे (for ते) Ś1 समागे (for ते राजन्) — d) Ś1 अत्र; B4 G4 एष (for अद्य)

6 K4 om 6abc (of v 1 5) Dn1 reads 6ab for the first time after 3 — a) D5 कश्चिद् (for कश्चिद्) Ś K1 3 B4 5 Dn2 आह्वयतां; B1-3 Do1 D1-3 आह्वयत (for आह्वयतां) D4 7 8 सैन्याद्, G1 M युद्धे, G4 सखे (for संख्ये) Dn1 (both times) कश्चिदाहूय संग्रामे; G2 बलेन नीयतां संख्ये; G5 दैवेनेव गत सखे — b) S इतोर्जुन (G2 °न°); Cd प्रकर्षतु (as in text) — c) D4 reads तमजित्वा तु on marg B Do1 D1 S न (for तु) — d) Ś1 K1 D5 निवर्तेत, K3 B Do1 D1 2 3 S निवर्तेत; D4 न निवर्तेत (hypermetric) (for न निवर्तेत्)

7 a) K4 D1 शूरे; T G2-5 शून्य; G1 M शूर (for शून्ये) — b) Dn1 अह पुन°; D4 7 3 T M1, 2

ग्रहीष्यामि चमूं भित्त्वा धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः ॥ ७
अर्जुनेन विहीनस्तु यदि नोत्सृजते रणम् ।
मामुपायान्तमालोक्य गृहीतमिति विद्धि तम् ॥ ८
एवं ते सहसा राजन्धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
समानेष्यामि सगणं वशमद्य न संशयः ॥ ९
यदि तिष्ठति संग्रामे मुहूर्तमपि पाण्डवः ।
अथापयाति संग्रामाद्विजयात्तद्विशिष्यते ॥ १०
द्रोणस्य तु वचः श्रुत्वा त्रिगर्ताधिपतिस्ततः ।
भ्रातृभिः सहितो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ ११
वयं विनिकृता राजन्सदा गाण्डीवधन्वना ।
अनागःस्वपि चागस्कृदस्मासु भरतर्षभ ॥ १२
ते वयं स्मरमाणास्तान्विनिकारान्पृथग्विधान् ।
क्रोधाग्निना दह्यमाना न शेमहि सदा निशाः ॥ १३
स नो दिव्यास्त्रसंपन्नश्चक्षुर्विषयमागतः ।
कर्तारः स्म वयं सर्वं यच्चिकीर्षाम हृद्गतम् ॥ १४
भवतश्च प्रियं यत्स्यादस्माकं च यशस्करम् ।

अह नृप, M3-5 युधिष्ठिर (for अह नृप) — c) K1 Dn2 D4 7 G3 4 गृहीष्यामि (for ग्रही) D4 8 चमूर् (for चमू)

8 a) K4 अर्जुनस्य (for अर्जुनेन) S परित्यक्तो (for विहीनस्तु) — b) S न चेत्त्रासात्पलायति (G4 ते) — c) B3 यम् (for माम्) Ś समुपाया(Ś2 या)तम्, K1 2 समुपायातुम्, D6 मां तु चायांतम् (for मामुपायान्तम्) Dn2 D3 मामुपायात्तमालक्ष्य, D4 7 8 मामुपालोक्य चा(D8 मा)यांत — d) G1 M गृहीत (for °तम्) Ś2 इव (for इति) D5 वर्धते (for विद्धि तम्) B1 गृहीत विद्धि पांडव

9 a) Do1 एतत् (for एव) K4 5 B Dn D1-3 एव तेह (K5 ते हि) महाराज — For 9^{ab}, S subst

124* क्षोभयित्वा बल तेषां पाण्डवानां महात्मनाम् ।
[T2 फल (for बल)]

— c) S तमानेष्यामि (for समाने) Ś K1-3 D1 हि रणे, D2 5 इह रणे (for सगण) — d) K2 3 वश्यमद्य; S वश तव (for वशमद्य)

10 a) S स्थास्यति (for तिष्ठति) — b) S भारत (for पाण्डव) — c) K5 अपयाति न, B3 तथापयात, B4 अथापिनेष्ये; D3 अथापयात, D4 7 8 अथ प्र(D7 प्रा)याति (for अथापयाति) Cd cites अपयाति (as in text) T G1-4 M यद्यप्येष्य(G3 4 °पेक्ष्य, M1 2 °पेष्य)ति संत्रासाद् (G2 सान्) — d) K4 विजयस्, S ग्रहणाद् (for विजयात्) K2 तु; D4 7 8 ते (for तद्). K5 विजयाशा विशिष्यते, D3 विजयात्तेव शिष्यते

11 Before 11, MSS ins संजय उवाच — a) K4 D1-3 तद्वच; B Do1 Dn2 D6 वचन (for तु वच). — b) D3 तदा (for तत)

12 a) K5 Dn हि (Dn2 च) निकृता, T G2 विनिष्कृता (for विनिकृता) K5 तेन (for राजन्) — b) K5 सह (for सदा) D7 गांडिव K1 4 5 Dn1 D4 6-8 G3 धन्विना (for धन्वना) — c) D4 अनागस्स्वपि K5 B D1 चागस्तद्, Do1 °स्तु, D4 7 स्त्वद् (for °स्कृद्) D6 अनागासि कृता ह्येव, S अनागसोपि चाकस्मात् — d) K4 D1 कृतमस्मासु भरतर्षभ (K4 °भ) (hypermetric), B कृतमस्मासु तेन वै, Do1 स एवास्मासु तेन वै, Dn2 अयमस्मासु वर्तते, D3 उपघ्नस्मासु तेन वै (sic), D6 तस्माद्युद्धाय वै सदा; S प्रेष्या प्रभवता (T G2 °ता) यथा

13 B2 reads 13-16 on marg — a) D4 तदय (for ते वय) Ś K1-4 D1 प्रस्मारमाणा (Ś1 °णान्); Do1 Dn2 G5 स्मरमाणास्तान् (for °णास्तान्) — b) Dn2 S विप्रका(M1 °हा)रान्; D6 विप्रकाशान्; Cd विनिकारान् (as in text) K4 D1 पृथक् (for -विधान्) — c) D3 7 दह्यमाना वै (hypermetric) — d) Ś2 नश्येमहि, B2 न स्वपाम, Cdp न हि शेम, Cd न शेमहि (as in text) B1-4 Do1 D3 निशि (for निशा) Dn1 निशा सदा (by transp) B5 Dn2 D6 न स्वपामो निशा तदा (Dn2 D6 °मोनिश सदा), D4 7 8 वसाम (D4 °मि) सहितानिशं, T G2-5 ह्यशेप(T G3 °cम, G5 °पा)बहुला (G3 °ळा) समा; G1 M शयेम बहुला समा; Cv नाशीमहि दिवानिशम्.

14 B2 reads 14 on marg — a) K2 मनो; K4 त वै (for स नो) K2 5 B Dn2 D2 6 दिष्टयास्त्र, D3 दिष्टयार्थ- (for दिव्यास्त्र) Dn1 निर्दग्धास्त्र (for सपन्नश्) K1 स नो दिव्यास्त्रमापन्नश्, D3 7 सेनाहि (D7 °दि)ष्टार्थसपन्नश्; D5 स नो दिष्टास्त्रसंपन्नाश् — b) K4 आगत, K5 आत्मन (for आगत) — c) Do1 कर्तार D3 om स्म K4 5 B1 3 4 Dn2 D2 6 सर्वे; B2 5 Do1 D2 3 कर्म (for सर्वं) D3 7 कर्तार

वयमेनं हनिष्यामो निकृष्यायोधनाद्बहिः ॥ १५
अद्यास्त्वनर्जुना भूमिरत्रिगर्ताथ वा पुनः ।
सत्यं ते प्रतिजानीमो नैतन्मिथ्या भविष्यति ॥ १६
एवं सत्यरथश्चोक्त्वा सत्यधर्मा च भारत ।
सत्यवर्मा च सत्येषुः सत्यकर्मा तथैव च ॥ १७
सहिता भ्रातरः पञ्च रथानामयुतेन च ।
न्यवर्तन्त महाराज कृत्वा शपथमाहवे ॥ १८
मालवास्तुण्डिकेराश्च रथानामयुतैस्त्रिभिः ।
सुशर्मा च नरव्याघ्रस्त्रिगर्तः प्रस्थलाधिपः ॥ १९
माचेल्लकैर्ललित्थैश्च सहितो मद्रकैरपि ।
रथानामयुतेनैव सोऽशपद्भ्रातृभिः सह ॥ २०
नानाजनपदेभ्यश्च रथानामयुतं पुनः ।

स्तव सकल्प, S यदि ($G_{1\ 2}$ M अपि) कुर्याम तत्कर्म — ^{d}) B_4 D_4 चिकीर्षसि, $D_{3\ 5}$ °र्षामि (for र्षामे) K_1 सवयाश्चिकीर्षसि इद्रत (hypermetric)

15 B_2 reads 15 on marg — ^{a}) $Ś_2$ भवतां (for भवतश्) D_3 यस्माद्; G_{1-4} M तस्याद् G_6 तस्माद्; (for यस्याद्) — S transp 15^{cd} and 16^{ab} — ^{c}) D_4 एक, D_{6-8} G_5 एव (for एन) Ś K (except K_4) D_1 निकृष्यामो, $D_{4\ 7\ 8}$ करिष्यामस् (for हनिष्यामो) — ^{d}) $B_{2\ 3}$ विकृष्य; D_3 निष्क्रम्य; $D_{4\ 7\ 8}$ त्वाकृष्य (for निकृष्य) $Ś_1$ $K_{1\ 3}$ अधि; $K_{2\ 4\ 5}$ $D_{1\ 2\ 5}$ अपि, D_1 वर्हि (for बहि)

16 B_2 reads 16 on marg S transp 15^{cd} and 16^{ab} — ^{a}) $D_{5\ 6}$ G_3 अद्य तु (for अद्यास्तु) — After 16^{ab}, K_1 reads 17^{cd} — ^{c}) D_4 प्रतिजानामि — ^{d}) K_3 $D_{7\ 8}$ नैव (for नैतन्)

17 Before 17, B (B_2 marg) Dc_1 Dn_2 $D_{3\ 6}$ ins संजय उवाच K_5 transp 17^{ab} and 17^{cd} — ^{a}) K_5 सत्यपरोश्, B_4 महारथश्; D_3 सत्यवचश् (for °रथश्) — ^{b}) $Ś_2$ K_{1-3} T G_{2-5} सत्यकर्मा, K_5 $D_{1\ 3}$ वर्मा, $D_{4\ 7\ 8}$ °धर्मश् (for धर्मा) $Ś_2$ $K_{1\ 3}$ तथैव च (for च भारत) — $Ś_2$ $K_{2\ 3}$ $D_{2\ 3\ 5}$ G_2 om (hapl) 17^{cd} K_1 reads 17^{cd} after 16^{ab} — ^{c}) $Ś_1$ B Dc_1 Dn_2 $D_{1\ 6}$ सत्यव्रतश्च; $K_{1\ 5}$ Dn_1 $D_{4\ 7\ 8}$ श्रवाश्च, T $G_{3\ 5}$ धर्मापि, G_4 धर्मोपि (for °धर्मा च) D_6 सत्यश्च; D_3 सत्येष्ट (for सत्येषु) — ^{d}) B_5 सत्यकर्म; T G_{3-5} धर्मा (for कर्मा) S (G_2 om) च भारत (for तथैव च)

18 ^{a}) $Ś_2$ सर्वे (for पञ्च) — ^{b}) G_1 M तु (for च) — ^{c}) S (except G_1 $M_{1\ 2}$) न्यवर्तत — ^{d}) S कर्तुं समयबन्धनं

19 ^{a}) D_7 पुत्रयस्; S (except $G_{2\ 5}$) माळवास् $Ś_1$ $K_{3\ 4}$ तुण्डकेराश्; $Ś_2$ तुंडकीराश्; K_1 तुण्डरेकाश्; K_2 तुण्डवेकाश्; D_3 तुण्डिकेराश्; D_5 तुण्डकेशाश्; D_6 तण्डिकेराश् (for तुण्डिकेराश्) — ^{b}) The portion from रथा up to प्रदिश (in 7 17 3^{a}) is lost in $Ś_2$ on a missing fol K_4 रथानामत्रिभिर्युतैः — After 19^{ab}, $Ś_1$ K_{1-4} D_1 read 21^{cd} for the first time, repeating it in its proper place $Ś_1$ K_{1-3} D_1 om 19^{cd} K_4 om 19^{c}–21^{b} — ^{c}) K_5 महाराज, $D_{1\ 5}$ नरव्याघ्र; T $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{4\ 5}$ रथव्याघ्रस् (for नर) — ^{d}) Dn_1 S त्रैगर्तं

20 $Ś_2$ missing (cf v l 19) K_4 om 20 (cf v l 19) — ^{a}) K_3 मावेल्लकैर्, K_5 मावेलिकैर् B Dc_1 $D_{2\ 5}$ मावेल्लकैर्, Dn_1 मावेलैश्च, Dn_2 मामेल्लकैर्; D_1 सावेल्लकैर्, $D_{4\ 7\ 8}$ माचेल्लिकैर् (for ल्लकैर्) D_7 ललित्थश् (for ललित्थैश्) D_3 मावेल्लकैर्द्ललित्थैश्च, D_6 मावेलकर्लिलत्थैश्च, T_1 मच्चिल्लकैतिर्त्रिग्रैश्च, T_2 $G_{3\ 4}$ मच्चिल्लकैर्लि(G_4 र्मि)लिग्रैश्च, G_1 M मच्छि(M_{3-5} °च्छ) ल्लैश्च लिलिग्रैश्च; G_2 मच्चिल्लकै सिलिग्रैश्च, G_6 मचालकैः सलिंघैश्च — ^{b}) K_5 D_5 सहितैर् (for सहितो) — ^{c}) Dn_2 D_6 [अ]पि, S (except G_6) [ए]वम् (for [ए]व) — ^{d}) B Dc_1 $D_{1\ 2}$ सोऽगमद्; D_7 साशयत, T G_{1-4} M अगमद्; G_6 यमगद्, G_5 (*inf lin*) प्रागमद्; Cd प्रस्खलत् (for सोऽशपद्) — After 20, S ins

125* मलदाश्च करूशाश्च दरदाश्च महारथा ।
तङ्कणाश्च परादाश्च युगपत्ते समागता ।

[(L 1) M_{3-5} मगधाश् (for मलदाश्) G_1 $M_{1\ 2\ 4\ 5}$ दरदानां; M_3 °थानां (for °दाश्च) — (L 2) $M_{3\ 4}$ ककणाश् (for तङ्कणाश्) T G_2 युगपत्ये (for °पत्ते) M_{3-5} समाहिता (for गता)]

21 $Ś_2$ missing (cf v l 19) K_4 om 21^{ab} (cf v l 19) — ^{a}) $D_{2\ 5}$ नानापदेश्यश्च तथा — ^{b}) D_3 अयुतेन च (for अयुत पुन) — $Ś_1$ K_{1-4} D_1 read 21^{cd} for the first time after 19^{ab} — ^{c}) K_5 B_2 S समुच्छ्रितं; D_3 °श्रुत (for °च्छ्रित) — ^{d}) $K_{1\ 2}$ (both times) Ca d सशपार्थम्; K_3 (both times *inf lin.*) सगमार्थम्; K_3 B Dn_1 D_1 (both times) $_{2\ 4\ 6-8}$ G_1 M शपथार्थम्, K_4 (both times) Dn_2 सदायार्थम्; K_5 सशयोर्थम्; Dc_1 शपथार्थे; T G_{2-4} सशासार्थं; G_3 संशासानां (for सशपार्थम्) K_4 उपागता, Dn_2 गत,

समुत्थितं विशिष्टानां संशप्तार्थमुपागतम् ॥ २१
ततो ज्वलनमादाय हुत्वा सर्वे पृथक्पृथक् ।
जगृहुः कुशचीराणि चित्राणि कवचानि च ॥ २२
ते च बद्धतनुत्राणा घृताक्ताः कुशचीरिणः ।
मौर्वीमेखलिनो वीराः सहस्रशतदक्षिणाः ॥ २३
यज्वानः पुत्रिणो लोक्याः कृतकृत्यास्तनुत्यजः ।
योक्ष्यमाणास्तदात्मानं यशसा विजयेन च ॥ २४
ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ।
प्राप्य लोकान्सुयुद्धेन क्षिप्रमेव यियासवः ॥ २५
ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा च निष्कान्दत्त्वा पृथक्पृथक् ।
गाश्च वासांसि च पुनः समाभाष्य परस्परम् ॥ २६
प्रज्वाल्य कृष्णवर्त्मानमुपागम्य रणे व्रतम् ।
तस्मिन्नग्नौ तदा चक्रुः प्रतिज्ञां दृढनिश्चयाः ॥ २७
शृण्वतां सर्वभूतानामुच्चैर्वाचः स्म मेनिरे ।
धृत्वा धनंजयवधे प्रतिज्ञां चापि चक्रिरे ॥ २८
ये वै लोकाश्चानृतानां ये चैव ब्रह्मघातिनाम् ।

S समागतं (for उपागतम्) D8 सशयामसुपागमन्

22 Ś2 missing (cf v l 19) —a) K5 D2 5 M3–5 आधाय, B D1 आनर्च्य, Dc1 Dn D8 आनाय्य (for आदाय) —b) Dn1 transp हुत्वा and सर्वे Dn2 D8 कृत्वा (for हुत्वा) —c) D8 च शरीराणि, Cd v कुशचीराणि (as in text) —d) D7 चक्राणि (for चित्राणि)

23 Ś2 missing (cf v l 19) —a) K2 D1 ते वै, B3 4 Dn2 ते तु, D4 8 ततो (for ते च) Dn1 -शरस्त्राणा; D4 7 8 S -तल° (for तनु°) —b) K1 कृतास्त्रा° (for घृताक्ता) —c) B5 D4 7 8 मौंजी-, Ca d मौर्वी (as in text) —d) G3 M1 2 दक्षिणां (for दक्षिणा)

24 Ś2 missing (cf v l 19) —a) K5 D2 4 7 8 यज्विन°, D8 युवान°, D5 यज्वीन° (for यज्वान) K1 5 लोका°, K3 लौक्या°, B5 D4 8 लोके; D7 लोकै°, S सर्वे; Cd लोक्या (as in text) —c) Dn1 योत्समाणास्, D7 मोक्षमाणास्; S योत्कुकामास्, Ca d योक्ष्यमाणास् (as in text) Dn2 तदान्योन्यं; G2 5 सदात्मानं, M3–5 तथा° (for तदा°) —d) D2 विजयाय, D7 8 S विक्रमेण (for विजयेन) Ś1 K Dn1 D1 5 यशसे विजयाय च (K4 D1 वा)

25 Ś2 missing (cf v l 19) —a) K4 5 D2 5 ब्रह्मचर्यैः (for °चर्य) K4 5 -श्रुति(K4 °त)मुख्यैः, D1 श्रुतमुखैः; D3 -स्तुतिमुखै, S श्रुत(G2 °ति)सुखै° (G3 °खै°) (for श्रुतिमुखैः) Ca cites क्रतुमुख्यैः, Cd क्रतुमुखैः Cv cites ब्रह्मचर्यं श्रुतिमुखा — M3 4 om 25b–26d —c) K4 B4 5 Dc1 D1 5 प्राप्यान्, B2 आर्यान्; D6 प्राप्त; T G3 M5 प्राप्तान्, G2 4 5 प्राप्तु, Cv प्राप्य (as in text) —d) G2 4 जिवासव°, M5 इया° (for यिया°)

26 Ś2 missing (cf v l 19) M3 4 om. 26 (cf v. l 25) —a) G1 M1 2 तु (for च) Dn1 ब्राह्मणान्पूजयित्वा ते —b) T G3–5 M5 निष्क S (M3 4 om) पुन पुन (for पृथक्पृथक्) — T G M1 2 5 ins after 26 M3 4 after 25a

126* द्विजमुख्यै समुदितै कृतस्वस्त्ययनाशिष ।
मुदिताश्च प्रहृष्टाश्च जल संस्पृश्य निर्मलम् ।
[(L 1) M3 4 om the prior half]

27 Ś2 missing (cf v l 19) —a) D8 यद्वारभ्य, D5 आज्वाल्य (for प्रज्वाल्य) K1 कृष्णवर्त्मनि; D1 °वर्तमानम् (hypermetric), D6 °वर्माणम् (for °वर्त्मानम्) S ते ज्वालयित्वा ज्वलनम् —b) K5 B1–3 D (except D1 2) G1 5 M1 2 4 5 उपगम्य (for उपा°) K3 B5 Dn1 D2 4 5 8 S रणव्रत; D1 रणे द्रुत, D6 7 रणवृत (for रणे व्रतम्) —c) T G3 रणे, G1 2 5 M ततश् (for तदा) — B4 om 27d —d) D8 प्रतिज्ञांश्च (hypermetric) T G2 4 5 दृढनिश्चयां

28 Ś2 missing (cf v l. 19) —a) D1 शृणुतां (for शृण्वता) Dn1 -भूपानाम् (for भूतानाम्) —b) K1 वाचा, D2 वच, D6 वाचं (for वाच°) K1 स्म भाषिरे, K2 स मेनिरे, K5 स्म सर्वश°, B Dc1 D8 बभाषिरे, Dn1 समीरिता, Dn2 Cd शशंसिरे, D1 2 5 समीरिर, D4 8 समीक्षिरे, D7 समीरिरे, Cdp भवार्थिन° (for स्म मेनिरे) S अ(G1 M इ)त्युच्चैर्वाक्य (M °च)मीरयन् (G4 °यत्) —c) K3 सर्वे, K4 Dn2 D1 4 7 8 Ca घृता, B1–4 घृतां, B5 दत्तां; Dc1 धृतां, Dn1 प्रीता, D2 5 वृता, D3 भृता; D6 दत्तं; Cd धृता (for धृत्वा) S धृत्वा(M °ता)र्जुनवधे शूरा° —d) D1 प्रतिज्ञाश् S अथ (for चापि) K4 D2 5 च प्रचक्रिरे (for चापि च°)

29 Ś2 missing (cf. v l 19) K4 om 29ab

पानपस्य च ये लोका गुरुदाररतस्य च ॥ २९
ब्रह्मस्वहारिणश्चैव राजपिण्डापहारिणः ।
शरणागतं च त्यजतो याचमानं तथा घ्नतः ॥ ३०
अगारदाहिनां ये च ये च गां निघ्नतामपि ।
अपचारिणां च ये लोका ये च ब्रह्मद्विषामपि ॥ ३१
जायां च ऋतुकाले वै ये मोहादभिगच्छताम् ।
श्राद्धसंगतिकानां च ये चाप्यात्मापहारिणाम् ॥ ३२
न्यासापहारिणां ये च श्रुतं नाशयतां च ये ।
कोपेन युध्यमानानां ये च नीचानुसारिणाम् ॥ ३३
नास्तिकाना च ये लोका येऽग्निहोत्रापितृत्यजाम् ।
तानाप्नुयामहे लोकान्ये च पापकृतामपि ॥ ३४
यद्यहत्वा वयं युद्धे निवर्तेम धनंजयम् ।

— [a]) D₄ ₇ यो (for ये) K₁ वृतिना, K₃ B₄ ₅ D₂ [अ]व्रतिनां ; K₅ B₁₋₃ Do₁ Dn D₃ ₆ ₈ [अ]नृतिनां ; D₄ ₇ [अ]कृतिनां (for [अ]नृतानां) S अनृतस्य च ये लोका — [b]) B₂ वै च, D₆ च स्युर्, S लोका (for चैव) Dn₁ ब्रह्मघातिन ; M₃ घातिन (for °घातिनाम्) — [c]) K₁ मद्यपानां ; B Do₁ Dn₁ D₃ ₅ ₆ ₇ मद्यपस्य, D₁ पाननस्य (sic), G₂ सुरापस्य ; Cd पान° (as in text) — D₄ om (hapl) 29[d]–31[c] — [d]) M₄ गतस्य (for -रतस्य) D₃ वा (for च)

30 Ś₁ missing (of v l 19) D₄ om 30 (of v l 29) — [a]) K₁ ब्रह्मस्व हारिणश्चैव ; B₁ D₇ ब्रह्मस्वाहा , B₃ (also as in text) ₄ Do₁ Dn₃ S हारिणां (G₃₋₅ ण)श्चैव, D₆ ब्रह्मस्वहारिणां चैव. — [b]) E₁ Do₁ Dn₃ D₅ ₆ G₁ ₅ M पिंडापहारिणां ; G₃ ₄ °लापिनां (for °पहारिण) T रथापिंडापलापिनां ; Ca d as in text — [c]) Hypermetric B₃ शरणागतांश्च (for °गत) B Do₁ D₃ ₆ S च त्यजतां, D₅ त्यजतां च (for च त्यजतो) — [d]) Dn₃ D₆ याचमानांस्, Cd °मान (as in text) B (except B₁) Do₁ तथा घ्नतां ; Dn₁ D₃ ₇ ₈ च निघ्नत° (D₃ °तां), D₅ च ये घ्नतां (for तथा घ्नत) T G₂ ₃ ₅ याचमानाभिघातिनां ; G₁ M याचमाननिघातिनां ; G₄ यचमाभिघातिनां (sic)

31 Ś₁ missing (of v l 19) D₄ om 31[abc] (of v l. 29) D₂ ₅ om 31[ab] — [a]) Dn₃ D₁ ₂ ₆₋₈ आगार , G₄ सूतार (for अगार°) Ś₁ K₁ ₄ ₅ D₁ दाहिनो ; K₂ दायिनो (for -दाहिनां) B D₃ G₄ चैव, T G₂ ₅ चापि (for ये च) — [b]) K₁ lacuna, B₄ लोका च (hypermetric), D₃ वै (for च) K₂ गा निघ्नतस्, K₅ D₁ स्त्रीघातिनाम् ; Dn₁ D₈ गा निघ्नताम् (for गां निघ्नताम्) Ś₁ K₁ ₃ तथा ; D₂ तदा (for अपि) — B₄ om 31[cd] — [c]) K₅ अपवादिनां ; B₁ ₅ Dn₃ D₆ कारिणां, D₃ °वारिणां ; S अति(G₁ M °भि) चारिणां (for अप) Ca d cite अपकारिण Ś₁ K₁ ₂ लोका ये (by transp), Do₁ लोकाश्च D₅ अपचारिणीनां लोका (sic). — [d]) Ś₁ om. ये

32 Ś₁ missing (of v l 19) D₅ om (hapl) 32–34 — [a]) K₄ भार्यां च ; K₅ जायायां, B Do₁ Dn₃ स्वजायां ; D₁ ₃ ₆ स्वभार्यां ; D₂ जाया वा (for जायां च) K₂ ऋतुदाने वै, K₅ B₃₋₅ Dn D₁₋₄ ₆₋₈ °कालेषु, B₁ Do₁ कालेपि, B₂ काले च (for °काले वै) S भार्यां चाप्यृतुकालेषु (G₁ M₁ ₂ ले तु) — [b]) B₅ D₂ मोहाद्वै (for ये मोहाद्) K₅ B (except B₂) नाभिगच्छतां ; Dn₁ D₄ ₇ ₈ नोप (for अभि°) K₄ Dn₃ D₁ ₂ ₃ यो मोहाद्याभि(D₁ ₆ °धि)गच्छति ; Do₁ मोहाद्वै नानुगच्छतां ; S ये लोका (G₃ °को) नाभिगच्छतां — [c]) K₃ श्रद्धा , Dn₃ श्राद्धे, D₄ ₇ ₈ श्राद्ध ; Ca श्राद्ध (as in text) D₃ -मैथुनिकानां, D₆ संगतकानां, Ca सह तिकाना, Cd सगतिकाना (as in text) B Do₁ Dn₃ ये (for च) G₃ श्राद्धसंत्यागिनां चापि — [d]) K₃ स्वात्मा ; Dn D₃ वात्मा (for [अ]प्यात्मा).

33 Ś₁ missing (of. v l 19) D₅ om 33 (of v l 32) S transp 33[ab] and 33[cd] — [a]) K₂ ₃ ₅ D₂ चैव , G₃ चापि (for ये च) — [b]) Dn₃ D₆ श्रुतिं ; Cd सुत ; Ca श्रुतं (as in text) K₅ नाश#तां ; D₄ न्यासवती (for नाशयतां) Ś₁ K₂ ₃ श्रुतेनुशयतां च ये — K₃ om 33[cd] — [c]) D₂ क्लीबेण T G₁ ₃ M सांख्यमानानां ; G₂ सांख्य ; G₄ साध्य ; G₅ निंद्य° (for युध्य) — [d]) B₁ ₂ D₃ S Cv ये च दी(T G₃ ही)नानुसारिणां, B₂ (marg) ₃ ₄ ये च दीनापहारिणां ; B₄ ये च दीनाश्रहारिणा ; D₄ ₇ ये च नीचानुचारिणां

34 Ś₁ missing (of v l 19) D₅ om 34 (of v l 32) — [b]) K₄ D₁ ₄ ₆₋₈ येग्निहोत्र , K₅ Dn₁ अग्निहोत्र ; B Do₁ Dn₃ D₂ ₃ S येग्निमातृ (for येऽग्निहोत्रा-) K₅ परित्यजां (for पितृ) — After 34[ab], S Cv ins

127* सत्यमाक्रमतो ये च प्रत्यादिश्य प्रमेहताम् ।

[T G₂ ₅ सत्यम् (for सत्यम्) T G₂ प्रमेहिनां, G₃ ₄ हितां (for हताम्) Cv प्रत्यादिश्य प्रमेहताम् (as above)]

35 Ś₁ missing (of. v. l. 19). — [a]) S निवर्तेम

13

समुत्थितं विशिष्टानां संशपार्थमुपागतम् ॥ २१
ततो ज्वलनमादाय हुत्वा सर्वे पृथक्पृथक् ।
जगृहुः कुशचीराणि चित्राणि कवचानि च ॥ २२
ते च बद्धतनुत्राणा घृताक्ताः कुशचीरिणः ।
मौर्वीमेखलिनो वीराः सहस्रशतदक्षिणाः ॥ २३
यज्वानः पुत्रिणो लोक्याः कृतकृत्यास्तनुत्यजः ।
योक्ष्यमाणास्तदात्मानं यशसा विजयेन च ॥ २४
ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ।
प्राप्य लोकान्सुयुद्धेन क्षिप्रमेव यियासवः ॥ २५
ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा च निष्कान्दत्त्वा पृथक्पृथक् ।
गाश्च वासांसि च पुनः समाभाष्य परस्परम् ॥ २६
प्रज्वाल्य कृष्णवर्त्मानमुपागम्य रणे व्रतम् ।
तस्मिन्नग्नौ तदा चक्रुः प्रतिज्ञां दृढनिश्चयाः ॥ २७
शृण्वतां सर्वभूतानामुच्चैर्वाचः स मेनिरे ।
धृत्वा धनंजयवधे प्रतिज्ञां चापि चक्रिरे ॥ २८
ये वै लोकाश्चानृतानां ये चैव ब्रह्मघातिनाम् ।

S समागतं (for उपागतम्) D8 सशयाममुपागमन्

22 Ś2 missing (cf v 1 19) — a) K5 D2 5 M8-5 आधाय, B D1 आनर्च्य, Do1 Dn D8 आनाय्य (for आदाय) — b) Dn1 transp हुत्वा and सर्वे Dn2 D8 कृत्वा (for हुत्वा) — c) D8 च शरीराणि, Cd v कुशचीराणि (as in text) — d) D7 चक्राणि (for चित्राणि)

23 Ś2 missing (cf v 1 19) — a) K2 D1 ते वै, B3 4 Dn2 ते तु, D4 8 ततो (for ते च) Dn1 -शरत्राणा; D4 7 8 S -तल° (for तनु°) — b) K1 कृताक्षा° (for घृताक्ता°) — c) B5 D4 7 8 मौंजी-, Ca d मौर्वी (as in text) — d) G8 M1 2 दक्षिणां (for दक्षिणा°)

24 Ś2 missing (cf v 1 19) — a) K5 D2 4 7 8 यज्विन ; D8 युवान ; D6 यज्वीन° (for यज्वान) K1 5 लोका°; K8 लौक्या ; B5 D4 8 लोके, D7 लोकै°, S सर्वे, Cd लोक्या (as in text) — c) Dn1 योत्स्यमाणास्, D7 मोक्षमाणास्, S योद्धुकामास्, Ca d योक्ष्यमाणास् (as in text) Dn2 तदान्योन्य; G2 5 सदात्मानं, M8-5 तथा (for तदा°) — d) D2 विजयाय, D7 8 S विक्रमेण (for विजयेन) Ś1 K Dn1 D1 5 यशसे विजयाय च (K4 D1 वा)

25 Ś2 missing (cf v 1 19) — a) K4 5 D2 5 ब्रह्मचर्यै (for °चर्य°) K5 6 -श्रुति(K4 °त)मुख्यै°; D1 श्रुतमुखै°, D8 -स्तुतिमुखै, S श्रुत(G2 °ति)मुखै (G3 °खै°) (for श्रुतिमुखै°) Ca cites क्रतुमुख्यै°, Cd क्रतुमुखै° Cv cites ब्रह्मचर्य श्रुतिमुखा — M8 4 om 25b–26d — c) K4 B4 5 Do1 D1 5 प्राप्यान्; B3 आर्यान्, D6 प्राप्त ; T G3 M5 प्राप्तान्, G2 4 5 प्राप्तुं; Cv प्राप्य (as in text) — d) G1 5 जिघासव°, M5 इया° (for यिया°)

26 Ś2 missing (cf v 1 19) M8 4 om. 26 (cf v. 1 25) — a) G1 M1 2 तु (for च) Dn1 ब्राह्मणान्पूजयित्वा ते — b) T G3-5 M5 निष्कं S (M8 4 om) पुन पुन (for पृथक्पृथक्) — T G M1 2 5 ins after 26 M8 4 after 25a

126* द्विजमुख्यै समुदितै कृतस्वस्त्ययनाशिष ।
मुदिताश्च प्रहृष्टाश्च जलं संस्पृश्य निर्मलम् ।

[(L 1) M8 4 om the prior half]

27 Ś2 missing (cf v 1 19) — a) D8 यद्वाल्य ; D6 आज्वाल्य (for प्रज्वाल्य) K1 कृष्णवर्त्मनि; D1 °वर्तमानम् (hypermetric), D6 °वर्माणम् (for °वर्त्मा नम्) S ते ज्वालयित्वा ज्वलनम् — b) K5 B1-8 D (except D1 2) G1. 5 M1 2 4 5 उपगम्य (for उपा°) K8 B5 Dn1 D2 4 5 8 S रणव्रत; D1 रणे हुतं, D6 7 रणवृत (for रणे व्रतम्) — c) T G8 रणे, G1 2 5 M ततश् (for तदा) — B1 om. 27d — d) D8 प्रतिज्ञाश्च (hypermetric) T G2 4 5 दृढनिश्चयां

28 Ś2 missing (cf v 1. 19) — a) D1 शृणुतां (for शृण्वतां) Dn1 भूपानाम् (for भूतानाम्) — b) K1 वाक्या, D2 वच , D5 वार्च (for वाच°) K1 स भाषिरे; K2 स मेनिरे, K5 स सर्वश°, B Do1 D8 बभाषिरे, Dn1 समीरिता°, Dn2 Cd शशसिरे; D1 2 5 समीरिर , D4 8 समीरिरे, D7 समीरिरे; Cdp भवार्थिन (for स मेनिरे) S अ(G1 M इ)त्युच्चैर्वाक्य (M °च)मीरयन् (G4 °यत्) — c) K8 सर्वे; K5 Dn2 D1 4 7 8 Ca धृता, B1-4 धृतां; B5 हृतां; Do1 धृतां; Dn1 प्रीता, D2 5 वृता; D8 भृता; D6 हर्ढ; Cd धृता (for धृत्वा) S धृत्वा(M °ता)र्जुनवधे शूरा — d) D1 प्रतिज्ञाश् S अथ (for चापि) K5 D2 5 च प्रचक्रिरे (for चापि च°)

29 Ś2 missing (cf. v 1 19) K4 om 29ab.

पानपस्य च ये लोका गुरुदाररतस्य च ॥ २९
ब्रह्मस्वहारिणश्चैव राजपिण्डापहारिणः ।
शरणागतं च त्यजतो याचमानं तथा घ्नतः ॥ ३०
अगारदाहिनां ये च ये च गां निघ्नतामपि ।
अपचारिणां च ये लोका ये च ब्रह्मद्विषामपि ॥ ३१
जायां च ऋतुकाले वै ये मोहादभिगच्छताम् ।
श्राद्धसंगतिकानां च ये चाप्यात्मापहारिणाम् ॥ ३२
न्यासापहारिणां ये च श्रुतं नाशयतां च ये ।
कोपेन युध्यमानाना ये च नीचानुसारिणाम् ॥ ३३
नास्तिकानां च ये लोका येऽग्निहोत्रपितृत्यजाम् ।
तानाप्नुयामहे लोकान्ये च पापकृतामपि ॥ ३४
यद्यहत्वा वयं युद्धे निवर्तेम धनंजयम् ।

— [c]) D4 7 यो (for ये) K1 घृतिनां, K3 B1 3 D2 [अ]व्रतिनां; K5 B1–3 D01 Dn D3 5 8 [अ]नृतिनां, D4 7 [अ]कृतिनां (for [अ]नृतानां) S अनृतस्य च ये लोका — [d]) B2 वै च; D5 च स्युर्, S लोका (for चैव) Dn1 ब्रह्मघातिन; M2 घातिन (for °घातिनाम्) — [e]) K1 मद्यपानां, B D01 Dn1 D2 3 5 7 मद्यपस्य, D1 पाननस्य (sic), G2 सुरापस्य; Cd पान (as in text) — D4 om (hapl) 29[f]–31[c] — [d]) M4 गतस्य (for -रतस्य) D3 वा (for च)

30 Ś1 missing (of v l 19) D4 om 30 (of v l 29) — [a]) K1 ब्रह्मस्व हारिणश्चैव, B1 D7 ब्रह्मस्वाहा°, B2 (also as in text) 4 D01 Dn2 S हारिणां(G2–5 ण)श्चैव; D5 ब्रह्मस्वहारिणां चैव — [b]) E1 D01 Dn2 D5 6 G1 3 M पिण्डापहारिणां; G2 4 °त्यागिनां (for °पहारिण) T स्यापिंडाप्रलापिनां; Ca d as in text — [c]) Hypermetric B3 शरणागतांश्च (for °गत) B D01 D2 6 S च त्यजतां; D4 त्यजतां च (for च त्यजतो) — [d]) Dn2 D6 याचमानांस; Cd °मानं (as in text) B (except B1) D01 तथा घ्नतां; Dn1 D2 7 8 च निघ्नत° (D2 °तां); D5 च ये घ्नतां (for तथा घ्नत) T G2 3 5 याचमानाभिघातिनां; G1 M याचमाननिघातिनां; G4 यचमाभिघातिनां (sic)

31 Ś1 missing (of v l 19) D4 om 31[abc] (of v l 29) D2 5 om 31[ab] — [a]) Dn2 D1 3 5–8 आगार, G4 भूतार- (for अगार) Ś1 K1 4 5 D1 दाहिनो; K2 दायिनो (for -दाहिनां) B D3 G4 चैव, T G2 5 चापि (for ये च) — [b]) K1 lacuna, B1 लोका च (hypermetric), D3 वै (for च) K3 गां निघ्नतस्, K4 D1 स्त्रीघातिनाम्; Dn1 D3 गा निघ्नताम् (for गां निघ्नताम्) Ś1 K1 2 तथा, D2 तदा (for अपि) — B1 om 31[cd] — [c]) K5 अपवादिनां; B1 5 Dn2 D6 कारिणां, D3 वारिणां; S अति(G1 M भि)चारिणां (for अप) Ca d cite अपकारिण° Ś1 K1 2 लोका ये (by transp), D01 लोकाश्च D3 अपचारिणीनां लोका (sic). — [d]) Ś1 om. ये

32 Ś1 missing (of v l 19) D5 om (hapl) 32–34 — [a]) K4 भार्यां च, K5 जायाया, B D01 Dn2 स्वजायां, D1 3 6 स्वभार्यां, D2 जायां वा (for जायां च) K2 ऋतुदाने वै; K5 B3–5 Dn D1–4 6–8 °कालेषु, B1 D01 कालेपि; B2 काले च (for °काले वै) S भार्यां चाप्यृतुकालेषु (G1 M1 2 °ले तु) — [b]) B2 D2 मोहाद्वै (for ये मोहाद्) K5 B (except B2) नाभिगच्छतां; Dn1 D4 7 8 नोप (for अभि°) K4 Dn2 D1 2 6 यो मोहान्नाभि(D1 6 °धि)गच्छति; D01 मोहाद्वै नानुगच्छतां; S ये लोका (G3 °को) नाभिगच्छतां — [c]) K2 श्रद्धा, Dn2 श्राद्धे; D4 7 8 श्राद्धं; Ca श्राद्ध (as in text) D3 -मैथुनिकानां; D6 संगतकानां, Ca मद्दतिकानां, Cd संगतिकानां (as in text) B D01 Dn2 ये (for च) G2 श्राद्धसत्यागिनां चापि — [d]) K2 स्वात्मा; Dn D3 वात्मा (for [अ]प्यात्मा).

33 Ś1 missing (of. v l 19) D5 om 33 (of v l 32) S transp 33[ab] and 33[cd] — [a]) K2 3 5 D3 चैव; G2 चापि (for ये च) — [b]) Dn2 D6 श्रुतिं; Cd सुत; Ca श्रुतं (as in text) K5 नाश*तां; D4 न्यासवती (for नाशयता) Ś1 K2 3 श्रुतेनुशयतां च ये — K3 om 33[cd] — [c]) D3 क्रोधेण T G1 3 M सांख्यमानानां; G2 सांख्य ; G4 साध्य°; G5 मित्र° (for युध्य) — [d]) B1 3 D3 S Cv ये च दी(T G3 ही)-नानुसारिणां; B3 (marg) 3 5 ये च दीनापहारिणां, B4 ये च दीनाश्रहारिणां; D4 7 ये च नीचानुचारिणां

34 Ś1 missing (of v l 19) D5 om 34 (of v l 32) — [b]) K4 D1 4 6–8 येग्निहोत्र, K5 Dn1 अग्निहोत्र; B D01 Dn2 D2 3 S येग्निमात् (for येऽग्निहोत्र-) K5 परित्यजां (for पितृ) — After 34[ab], S Cv ins

127* सत्यमाक्रमतां ये च प्रत्यादित्य प्रमेहताम् ।

[T G2 5 सत्यम् (for सत्यम्) T G2 प्रमेहिनां, G3 4 हितां (for हताम्) Cv प्रत्यादित्य प्रमेहताम् (as above)]

35 Ś1 missing (of. v. l. 19). — [a]) S निवर्तेम

तेन चाभ्यर्दितास्त्रासाद्भवेम हि पराङ्मुखाः ॥ ३५
यदि त्वसुकरं लोके कर्म कुर्याम संयुगे ।
इष्टान्पुण्यकृतां लोकान्प्राप्नुयाम न संशयः ॥ ३६
एवमुक्त्वा ततो राजंस्तेऽभ्यवर्तन्त संयुगे ।
आह्वयन्तोऽर्जुनं वीराः पितृजुष्टां दिशं प्रति ॥ ३७
आहूतस्तैर्नरव्याघ्रैः पार्थः परपुरंजयः ।
धर्मराजमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ॥ ३८
आहूतो न निवर्तेयमिति मे व्रतमाहितम् ।
संशप्तकाश्च मां राजन्नाह्वयन्ति पुनः पुनः ॥ ३९
एष च भ्रातृभिः सार्धं सुशर्माह्वयते रणे ।
वधाय सगणस्यास्य मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४०
नैतच्छक्नोमि संसोढुमाह्वानं पुरुषर्षभ ।
सत्यं ते प्रतिजानामि हतान्विद्धि परान्युधि ॥ ४१
युधिष्ठिर उवाच ।
श्रुतमेतत्त्वया तात यद्द्रोणस्य चिकीर्षितम् ।
यथा तदनृतं तस्य भवेत्तद्वत्समाचर ॥ ४२

(for वय युद्धे) —ᵇ) Dn1 D4 7 8 निवर्तामो, D5 निवर्तेयं, S वय संखे (T G2 संख्ये, G3 सर्वे) (for निवर्तेम) —ᶜ) Ś1 K1 4 Dc1 तेन वा, G5 ते चैव (for तेन च) D4 8 त्रस्ता, D5 त्राणाद्, D7 तत्रस्ता (hypermetric) (for त्रासाद्) —ᵈ) T G2-4 M4 य(G3 स)थास्याम, G1 M1-3 5 यदि स्याम (M3 °म), G5 यास्यामहि (for भवेम हि)

36 Ś2 missing (cf v l 19) —ᵃ) T G2-5 [अ]पि (for तु) K5 D5 S कर्म (for लोके) —ᵇ) K4 D5 S लोके (for कर्म) — Ś1 K2-4 D1 om (hapl) 36ᶜ-37ᵇ —ᶜ) D2 5 पुण्यकृतांल्ल, D4 7 8 °कृतो (for °कृतां) K1 B Dc1 Dn2 D3 6 इष्टांल्लोकान्प्रा(K1 Dc1 °ना)प्नुयाम (B Dn3 D6 °मो) —ᵈ) K1 B Dc1 Dn2 D3 6 वयमत्र, D2 आप्नुयाम, D4 7 आप्नुयायो, D8 आप्नुयामो; G2 M1 2 5 प्राप्नुयामो (for °याम) D4 7 ह (for न) K5 महद्यश, Dn1 न ससय, S सुवर्चस (for न सशय)

37 Ś2 missing (cf v l 19) Ś1 K2-4 D1 om 37ᵃᵇ (cf v l 36) Before 37, K5 ins सजय उवाच —ᵃ) K5 महाराजस्, B4 सदा राजंस् (for ततो राजस्) —ᵇ) K1 G1 M ते न्यवर्तत, K5 तेभ्योवर्तत (for तेऽभ्यवर्तन्त) T G2-5 सयुग —ᶜ) D1 आहुयंतो S महाबाहु (for ऽर्जुन वीरा) —ᵈ) K5 पितृराज; Cd प्रतिजुष्टा, Ca पितृ (as in text)

38 Ś2 missing (cf v l 19) —ᵃ) K4 आहूतस्; B5 आहूय (for आहूतस्) D8 नरव्यग्र, S °व्याघ्र (for °व्याघ्रै) —ᵈ) Dn2 युद्धायातुरम्, Cd अपदान्तरम् (as in text)

39 Ś2 missing (cf v l. 19) S transp 39 and 40. —ᵃ) K4 om. म —ᵇ) K1 4 5 B1 2 D (except D1) स(K1 स)सप्तकाश्च (for सशप्त°) Dc1 मे, T G2 4 5 ते, G3 के, M1 2 मा (for मां) —ᵈ) B Dc1 D6 T G2-5 M3-5 आह्वयते (B1 °तो) (for °यन्ति) B1 D8 S महामृधे, B4 पुन ** (for पुन. पुन).

40 Ś2 missing (cf v l 19) Before 40, G1 3 M ins अर्जुन S transp 39 and 40 K5 om 40ᵃᵇ —ᵃ) K4 D8 T G1 3 M हि; B1 Dn2 G4 5 वै; D4 7 8 मां (for च) —ᵇ) D4 7 8 बलाद् (for रणे) —ᶜ) T G2-5 वधार्थं (for वधाय) D7 repeats सगणस्यास्य D8 सरणस्यास्य (for सगण) —ᵈ) Ś1 K1 4 5 D5 समनु; K3 Dn1 मभानु (for मामनु-)

41 Ś2 missing (cf v l 19) —ᵃ) B3 न तद्; D4 एव, D5 एतत्, D7 एव; D8 नैव (for नैतद्) Ś1 K1 2 4 सवोढुम् (for ससोढुम्) S न शक्नोमि च ससोढुम् —ᵇ) Dn1 पुरुषोत्तम, S भरतर्षभ (for पुरुषर्षभ) —ᶜ) S जानेह (for जानामि) —ᵈ) Ś1 हताद्विद्धि, D5 हतान्युधि (for हतान्विद्धि) — After 41, S ins

128* न ह्यर्जुनो रणे राजन्मिथ्या किंचित्प्रवक्ष्यति ।
हतांस्तैर्गर्तकान्पश्य मा स्म ते कश्मल भवेत् ।

42 Ś2 missing (cf v l 19) —ᵃ) K3 5 B D (except D1) श्रुत ते (Dn1 D8 मे) तत्त्वतस्तात (K5 °त्त्वतस्तावद्, B2 °द्वचस्तात), S अश्रौषी(T1 °षि)स्तात तत्प्रोक्त —ᵇ) K5 द्रोणस्य तु (for यद्द्रोणस्य) —ᶜ) K1 D7 तथा (for यथा) S यथानृत तस्य (M3-5 °च) भवेद् —ᵈ) K3 सद्वै, K5 त्व तद्, B Dc1 Dn2 D3 5 6 तस्त्व (for तद्वत्) S तथा नीतिर्विधीयता

43 Ś2 missing (cf v l 19) —ᵃ) Dn1 बुद्धिमान् (for बलवान्) —ᵇ) D4 7 कृतार्थश्च (for °श्च) B1 3 D4 7 8 जितक्लम, Dn1 महाबल (for जितश्रम),

द्रोणो हि बलवाञ्शूरः कृतास्त्रश्च जितश्रमः ।
प्रतिज्ञातं च तेनैतद्ग्रहणं मे महारथ ॥ ४३

अर्जुन उवाच ।

अयं वै सत्यजिद्राजन्नद्य ते रक्षिता युधि ।
ध्रियमाणे हि पाञ्चाल्ये नाचार्यः काममाप्स्यति ४४
हते तु पुरुषव्याघ्रे रणे सत्यजिति प्रभो ।
सर्वैरपि समेतैर्वा न स्थातव्यं कथंचन ॥ ४५

संजय उवाच ।

अनुज्ञातस्ततो राज्ञा परिष्वक्तश्च फल्गुनः ।
प्रेम्णा दृष्टश्च बहुधा आशिषा च प्रयोजितः ॥ ४६
विहायैनं ततः पार्थस्त्रिगर्तान्प्रत्ययाद्बली ।
क्षुधितः क्षुद्विघातार्थं सिंहो मृगगणानिव ॥ ४७
ततो दौर्योधनं सैन्यं मुदा परमया युतम् ।
गतेऽर्जुने भृशं क्रुद्धं धर्मराजस्य निग्रहे ॥ ४८

—c) B1 तु (for च) B1-3 Dc1 Dn2 D5 6 तेनैव, D3 मे नैतद्, G3-5 तस्यैतद् (for तेनैतद्) —d) K4 च (for मे) B1 2 5 D1 T G1 M1-4 महारथ ; Dn1 बलादिति; Dn2 D8 महाबल (for रथ) D4 7 8 ग्रहणं मम भारत

44 Ś1 missing (cf v 1 19) M3 4 om the ref After the ref., S ins

129* सर्वथा न निवर्त्स्येयमाहूतोऽह परंतप ।
त्रिगर्तो भ्रातृभिः सार्धं स मामाह्वयते भृशम् ।
तवापि तु रणे रक्षा विहिता मे जनाधिप ।
निरपेक्षो गमिष्यामि वधायैषां दुरात्मनाम् ।

[(L 1) T G1 2 स (for न) G2-4 M3 आहूतोय (for तोऽह) —(L 2) T G3 4 मृधे, G2 रणे (for भृशम्) —(L 3) G5 तथापि (for तवापि) G2 च (for तु) —(L 4) G4 दुरासदा (for त्मनाम्)]

—a) S (except G5) एष (for अय) —b) K4 G5 वा, K5 B Dc1 Dn D1-4 6-8 T G2-4 त्वा (for ते) G3 यदि (for युधि) D6 अद्य त्वां रक्षयिष्यति —c) D4 7 8 जीवमाने, Cd ध्रियमाणे (as in text) B4 D2 च; S तु (for हि) K4 पांचाले —d) B1 कालमेष्यति, G5 (marg as in text) कर्ममाप्स्यति

45 Ś1 missing (cf v 1 19) G5 partly damaged —a) G1 M पुरुषव्याघ्र (for °व्याघ्रे) —b) K1 **जित्य****, T G2-4 सत्यजित्यनिवर्तिनि; G1 M सत्यजित्यरिभिर्युधि; G5 सत्यजित्यनि*** —c) S प (G4 व)रैर् (for सर्वैर्) Ś1 K5 Dn2 D7 8 समेतैर्वो, S सहामात्यैर् (for समेतैर्वा) —d) B (except B1) Dn1 D6 कदाचन (for कथचन)

46 Ś1 missing (cf v 1 19) M3-5 om. the ref —b) K4 परिमुक्तश् (for ष्वक्तश्) Dn1 तु (for च) K (except K2) B D च फाल्गुन ; S तथैव च (for च फल्गुन) — G3 om 46^{cd} —c) S (G3 om) ततो (for प्रेम्णा) B3-5 दिष्टश्, D4 7 8 दृढ, D6 युक्तश् (for दृष्टश्) —d) Ś1 K1 ह्याशिषा (for आ) S (G3 om) चैव योजित (G4 °ता) (for च प्रयोजित) K2 3 5 B1 3 Dn1 D5 6 ह्याशिषश्च (K3 षा च, D5 °षाश्च) प्रयोजिता ; K4 ह्यासिभिश्च नियोजिता, B2 4 5 Dc1 Dn2 D2 3 ह्याशिषश्चास्य (D2 °षि) योजिता ; D1 ह्याशीर्भिश्च नियोजित ; D4 7 8 ह्याशिषश्चान्वयुजत

47 Ś1 missing (cf v 1 19). —a) B1 Dn1 विधायैव; D4 7 8 विहायैव, S वधायैव (G3 °व) (for विहायैन) —b) Dn2 D3 ह्याह्वयद्, D4 7 8 प्रत्यगाद्; D6 गम्ययाद् (for प्रत्य) S त्रि(M3 त्रै)गर्तानां बल ययौ —c) G3 क्षीयतो (for क्षुधित) K4 5 क्षुधिघातार्थं, B3 तद्विघातार्थं, T G2-5 द्विप (for क्षुद्वि)

48 Ś1 missing (cf v 1 19) —a) K5 T G3 5 तदा, G4 तदो (for ततो) K1 2 5 Dn1 D5 6 दुर्योधन, G1 M1 2 दुर्योधन (for दौर्योधन) M1 2 राजा (for सैन्य) —b) M1 2 युत (for युतम्) —c) K1 मतेर्जुने, K3 B Dc1 म्रतेर्जुन (for गतेऽर्जुने) K2 D4 7 8 क्रुद्धे (for क्रुद्ध) — For 48^{cd}, S subst

130* ग्रहणे धर्मराजस्य कृतोत्साह महामृधे ।

[M4 ग्रहेण (for ग्रहणे) G1 M1 2 अमन्यत (for महा मृधे)]

49 Ś1 missing (cf v 1 19) —a) K5 B1 D2 3 5 8 T G1 2 4 5 M ततोन्योन्य तु Ś1 K2 3 B1 5 G2 ते सैन्ये, K1 ते सर्वे; D2 तत्सैन्यं (for ते सेने) G3 ततोन्योन्य कृते सैन्ये —b) S (except G2) अजसा (for ओजसा) — After 49^{ab}, S ins

131* वेगेन शङ्खानापूर्य हर्षयुक्ते महास्वने ।

[G3 हर्षयुक्तो, G5 वेगयुक्ते (for हर्षे)]

ततोऽन्योन्येन ते सेने समाजग्मतुरोजसा ।
गङ्गासरय्वोर्वेगेन प्रावृषीवोल्बणोदके ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

१७

संजय उवाच ।
ततः संशप्तका राजन्समे देशे व्यवस्थिताः ।
व्यूह्यानीकं रथैरेव चन्द्रार्धाख्यं मुदान्विताः ॥ १
ते किरीटिनमायान्तं दृष्ट्वा हर्षेण मारिष ।
उदक्रोशन्नरव्याघ्राः शब्देन महता तदा ॥ २
स शब्दः प्रदिशः सर्वा दिशः खं च समावृणोत् ।
आवृतत्वाच्च लोकस्य नासीत्तत्र प्रतिस्वनः ॥ ३
अतीव संप्रहृष्टांस्तानुपलभ्य धनंजयः ।
किंचिदभ्युत्स्मयन्कृष्णमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४
पश्यैतान्देवकीमातर्मुमूर्षूनद्य संयुगे ।
भ्रातॄंस्त्रैगर्तकानेवं रोदितव्ये प्रहर्षितान् ॥ ५
अथ वा हर्षकालोऽयं त्रैगर्तानामसंशयम् ।

— c) K2 4 5 B2-5 Dn D1-8 G1 2 M सरय्वौ; D6 (marg) -सरौय्वो, G5 -सरयुवोर् (hypermetric) (for सरय्वोर्) — d) D4 7 प्रावृषीवाल्बणोदके

Colophon. Ś1 missing — *Sub-parvan* G5 संशप्तकवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 D1 द्वितीययुद्धदिवसे, K2 द्वितीयदिवसे, G1 M1 2 द्वितीयेऽहनि — *Adhy name* K5 Dn1 त्रैगर्तप्रतिज्ञाया (Dn1 °या) अर्जुननिर्या(Dn1 °भया)ण; D2 5 त्रिगर्तप्रतिज्ञा (D2 °ज्ञायां) अर्जुननिर्याणं, D6 संशप्तकयुद्ध, G1 M1 2 संशप्तकप्रतिज्ञा, G5 धनंजययानं — *Adhy no* (figures, words or both) K2 3 B1 Dn1 D1 2 3 T G1. 3-5 M 16 (as in text), G2 17 — *Śloka no* Dc1 48, Dn1 49

17

1 Ś1 is missing up to प्रदिश (in 3a) (cf v l 7 16 19) — a) K1 4 5 B1 2 Dc1 Dn D2-4 6 7 संशप्तका; D5 संशप्तकान् (for संशप्तका) — b) Dn1 D2 5 समा(Dn1 °म)दाय (for समे देशे) — c) D2 व्यूहौनिक (sic), D5 व्यूह्यलीक; S व्यूढा(G3 °ह्या)नीकै (for व्यूह्यानीक) K4 5 Dn D3 5 रणायैव, Dc1 (before corr) रथेनेव (for रथैरेव) K1-3 D1 व्यूह्या(D1 °ह)नीक रणा(K2 °या)यैव, D4 6-8 व्यूह कृत्वा (D6 व्यूह्यानीत्वा) रणे चैव — d) Ś1 चक्रुराख्या; K1. 4 चक्रुर्याख्य (K4 °ख्यां); K2 चक्रुर्व्यंग्र, K3 चक्रुर्वंश्यां; K5 Dn2 D2 3 5 चद्राकार; Dn1 चद्रार्कांभ, D1 चक्रुर्याख्या, D4 चंद्राद्धरि, D7 चद्राद्धरिख (hypermetric), S चद्रार्धा(T1 G2 °र्था)ख्यैर् (for चन्द्रार्धाख्य) Ś1 K1 3 5 B1 D (except D1) T G2-5 मुदा युता (for मुदान्विता)

2 Ś1 missing (cf v l. 1) — b) D6 हर्षात्तु (for हर्षेण) Dn2 माधव (for मारिष) — After 2ab, S ins

132* अतीव संप्रहृष्टास्ते ह्युपलक्ष्य धनंजयम् ।

[G4 5 [ऽ]पि (for हि)]

— cd) S शब्दे(G2 नादे)नापूरयन्दिशः

3 Ś1 is missing up to प्रदिश (cf v l 1) — a) K1 शब्दा; Dn2 T G2-5 दिश (for शब्द) B5 प्राज्ञश (for प्रदिश) — b) S नभ(G1 M दिश)श्चैव (for दिश खं च) B3 तदावृणोत् (for समा°) — c) D7 आवृत्तत्वा च् — d) S महानासीत् (for नासीत्तत्र) K5 प्रतिनिःस्वन (hypermetric)

4 a) N (except Ś K1 D5 7) सोतीव (for अतीव) K1 स*हृष्टांस् (for संप्रहृ°) — b) D3 4 उपालभ्य; S ज्ञात्वा तत्र (for उपलभ्य) — c) M3-5 अप्युत्स्मयन् (for अभ्यु°)

5 Before 5, S (except G1 M1 2) ins अर्जुन — a) Dc1 D5 पश्यतां; D6 S पश्येमान् (D5 G5 °मां; G2 °तान्) (for पश्यैतान्) D4 7 8 S देवकीपुत्र (for °मातर्) — b) D4 7 मुमूर्षुम् Dn1 चैव (for अद्य). — After 5ab, G2 ins 133* — c) Dn1 D4 6 8 त्रिगर्तकान् (for त्रैग°) K1 5 Dc1 Dn D3 4 6 8 एव, D7 एवं च (hypermetric), S एतान् (for एव) D5

कुनरैर्दुरवापान्हि लोकान्प्राप्स्यन्त्यनुत्तमान् ॥ ६
एवमुक्त्वा महाबाहुर्हृषीकेशं ततोऽर्जुनः ।
आससाद रणे व्यूढां त्रैगर्तानामनीकिनीम् ॥ ७
स देवदत्तमादाय शङ्खं हेमपरिष्कृतम् ।
दध्मौ वेगेन महता फल्गुनः पूरयन्दिशः ॥ ८
तेन शब्देन वित्रस्ता संशप्तकवरूथिनी ।
निश्चेष्टावस्थिता संख्ये अश्मसारमयी यथा ॥ ९
वाहास्तेषां विवृत्ताक्षाः स्तब्धकर्णशिरोधराः ।
विष्टब्धचरणा मूत्रं रुधिरं च प्रसुस्रुवुः ॥ १०
उपलभ्य च ते संज्ञामवस्थाप्य च वाहिनीम् ।
युगपत्पाण्डुपुत्राय चिक्षिपुः कङ्कपत्रिणः ॥ ११
तान्यर्जुनः सहस्राणि दश पञ्चैव चाशुगैः ।

आवस्त्रिगर्तानेव च — d) Ś रोधितव्ये (for रोद्धि°) S प्रहृष्य (M3 °ष्ट)त (for प्रहर्षितान्)

6 b) B (except B1) D6 त्रिगर्तानाम् (for त्रैग°). Ś1 K1 4 B1 D1 M3 असशय, K5 Dn1 D5 T G न सशय°; D4 7 8 अजायत (for असशयम्) — c) K3 D1 षाकुनैर्; T G3 4 ये नरैर् (for कुनरैर्) Dn2 D3 कुपुरुषैर्दुरापान्हि; D4 कुनटैर्दुरवापान्हि; D5 कुरवैर्दुरवापां हि; D6 पुनरन्यैर्दुरापान्हि — d) K1 D5 प्राप्स्यति S सयुगे (for [अ]नुत्तमान्) — T G1 3-5 M ins after 6 G2 after 5ab

133* मया हता हि सग्रामे लोकान्प्राप्स्यन्ति पुष्कलान् ।

[T स या (for मया) G4 हता, G5 हतान् (for हता) G2 प्राप्स्यति G2 सयुगे (for पुष्कलान्)]

7 Before 7, T G2 ins सजय° — a) Dc1 D2 4 6-8 महाबाहु, D5 बाहो; T G3 तत पार्थो, G1 2 4 5 M हृषीकेश (for महाबाहुर्) — b) G1 2 4 5 M महाबाहुस् (for हृषीकेशं) K1 धनजय° (for ततोऽर्जुन°) T G3 वासुदेव महाबल° — c) S ततो (for रणे) Ś K3 4 D1 वीरस्; K1 वीरास्; Dn2 D5 6 व्यूह; D8 व्यूढांस् (for व्यूढां) — d) Ś1 K3 5 B Dc1 Dn D2 5 6 G2 त्रिगर्तानाम् (for त्रैग°) Ś1 K1 2 पताकिनीं; Dn1 वरूथिनीं (for अनीकिनीम्)

8 a) Dc1 Dn1 आघ्राय (for आदाय) — b) K1 4 5 D (except D5 6) -परिस्कृत (for °ष्कृतम्) — c) D7 om. दध्मौ B1 (marg, orig as in text) घोषेण (for वेगेन) — Ś K1-3 om. (hapl) 8d-9a — d) K4 B1 5 D1 G1 2 M घोषेण; B2-4 Dc1 Dn D2-8 फाल्गुन, T G4 घोरेण (for फल्गुन°) D1 दिशं (for दिश°) G3 घोरेणापूरयन्दिश

9 Ś K1-3 om 9a (cf. v 1 8) — a) K5 B3 4 D (except Dn2 D1 2) महता, G4 विस्रासं (for वित्रस्ता) — b) K4 B1-3 D (except D1) ससप्तक-; K5 समसप्तक (hypermetric) (for संशप्तक) — c) B5 विचेष्टा, D5 निचेष्टा Dn1 D4 8 [अ]धिष्ठिता, D7 G1 M [अ]विष्ठिता (M3 °त); T G2-4 [अ]विस्मिता, G5 [अ]निश्चिता) (for [अ]वस्थिता) G1 5 M सखे Ś1 K1 2 निश्चेष्टका स्थिता सख्ये — d) Ś K (except K2) B Dc1 Dn D1 2 5-8 G3 ह्यश्म (for अश्म) M3 सथा (for यथा) D4 ह्यश्मसारमयाप्यथ — After 9, S ins

134* सा सेना भरतश्रेष्ठ निश्चेष्टा शुशुभे तदा ।
चित्रपट्टे यथा न्यस्ता कुशलैः शिल्पिभिर्नरैः ।
स्वनेन तेन सैन्यानां दिवमावृण्वता तदा ।
सस्वना पृथिवी सर्वा तथैव च महोदधिः ।
व्यूढानीकैस्तु तैः सर्वैः पृथिव्यां समरार्णवे ।
स्वनेन सर्वसैन्यानां कर्णास्तु बधिरीकृताः ।

[(L 2) G5 चित्रे पटे यदा न्यस्ता (for the prior half) — (L 3) G3 सैन्यानि (for सैन्यानां) M2 आवृण्वते, M3 ण्वता (for °ण्वता) — G1 M1-4 om line 4 T G2-5 om line 5 — (L 6) G1 स्वनैस्तु (for स्वनेन) M3-5 भूतानां (for -सैन्यानां)]

10 a) D6 निवृत्ताक्षा (for विवृ°) — b) Ś K (except K3) Dn2 D1 2 5 G5 M1 2 त्रस्तकर्ण, B2 (marg as in text) अस्तकर्ण, Dn1 ध्वस्तकर्ण; G1 त्रस्त°; M3-5 ततस्तब्ध (for स्तब्धकर्ण) — c) Dc1 विश्रब्ध; D2 5 विध्वस्त (for विष्टब्ध-) Ś1 चरणौ K1 पूर्व (for मूत्रं) D4 7 8 विशुश्रुवु (D4 विषू*वू) रणे मूत्र — d) Ś2 G1 M पुरीष (for रुधिर) Ś2 विसस्रवु; K1 प्रसस्रवु; K4 5 Dn2 D5 प्रसुश्रुवु; Dn1 D3 4 6-8 प्रशुश्रुवु; D1 प्रसस्रुवु (for प्रसु°) — After 10, S ins

135* ततो व्युपारमच्छब्दः प्रहृष्टास्ते सतोऽभवन् ।

[T G3 4 ततोप्युपारमत्, G5 °प्युपाहरत् (for °व्युपारमत्). G2 ततोभवत्]

11 a) D3 उपालभ्य (for उप°) B1 4 D1 4 T G2-5 तत; G1 M तु ते (for च ते) — b) S पर्य-

अनागतान्येव शरैश्चिच्छेदाशुपराक्रमः ॥ १२
ततोऽर्जुनं शितैर्बाणैर्दशभिर्दशभिः पुनः ।
प्रत्यविध्यंस्ततः पार्थस्तानविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १३
एकैकस्तु ततः पार्थं राजन्विव्याध पञ्चभिः ।
स च तान्प्रतिविव्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमी ॥ १४
भूय एव तु संरब्धास्तेऽर्जुनं सहकेशवम् ।
आपूरयञ्शरैस्तीक्ष्णैस्तटाकमिव वृष्टिभिः ॥ १५
ततः शरसहस्राणि प्रापतन्नर्जुनं प्रति ।
भ्रमराणामिव व्राताः फुल्लद्रुमगणे वने ॥ १६
ततः सुबाहुस्त्रिंशद्भिरद्रिसारमयैर्दृढैः ।
अविध्यदिषुभिर्गाढं किरीटे सव्यसाचिनम् ॥ १७
तैः किरीटी किरीटस्थैर्हेमपुङ्खैरजिह्मगैः ।
शातकुम्भमयापीडो बभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥ १८
हस्तावापं सुबाहोस्तु भल्लेन युधि पाण्डवः ।
चिच्छेद तं चैव पुनः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १९
ततः सुशर्मा दशभिः सुरथश्च किरीटिनम् ।

वस्थाप्य (for अवस्थाप्य च) — c) D5 पांडुपुत्रस्य (for °पुत्राय) — d) K1 -पत्रिभि° (for पत्रिण)

12 a) D4 7 8 G1 M तानर्जुन, T G2-5 ततोर्जुन (for तान्यर्जुन) — b) K4 Dc1 D1 पचभिश्, Dn1 पचैव, M3 4 पच च, M5 पंचापि (for पञ्चैव) S चाशुगान् (for चाशुगै) — c) S अनागतानेव (for °तान्येव) Ś2 शिरश्, K1 शतैश्; Dn1 तदा (for शरैश्) — d) B8 छित्वा च (for चिच्छेद) Ś K (except K5) Dc1 D1 2 -पराक्रमी, D5 क्रमै°, Cd पराक्रम (as in text).

13 a) B5 ते चार्जुन, T G3 4 ततोर्जुन (for ततोऽर्जुनं) K4 D4 7 8 सितैर्बाणैर्, K5 D5 शरैर्बाणैर्, T G2-5 शरव्रातैर् (for शितैर्बाणैर्) B2 (marg) Dc1 तेर्जुन निशितैर्बाणैर् — b) B4 om दशभि — c) K5 D2 तदाविध्यस्, Dn1 अत्य°, D1 प्राविध्यत, D5 तदाविध्यन्, T G3 4 प्रत्यविध्यत्, G2 प्रत्यविध्य (for °विध्यस्) K5 D5 तदा (for तत) — G1 om 13^{d} — d) D8 M8 आविध्यत् (for अवि°)

14 a) D6 च (for तु) Ś K1-3 तदा (for तत°) M1 2 पार्थं (for पार्थे) — b) S (except G1) पुनर् (for राजन्) — Ś K1-3 om 14^{c}–15^{b} — c) T G2-5 अपि (for प्रति)

15 Ś K1-3 om 15^{ab} (cf v 1 14) — a) Dn1 हि, D6 सु (for तु). K4 B1 Dn2 D1 8 M3-5 सक्रुद्धास्, Dc1 सरब्धास् (for °ब्धास्) — b) Dn1 अर्जुन, D1 त्वर्जुन (for तेऽर्जुन) D4 7 केशव (for केशवम्) — c) Ś K1 3 Dn2 D8 अपूरयन्, D4 7 8 आधूर (for आपूर°) Dn2 D8 G1 M तूर्णं (for तीक्ष्णैस्) — d) Ś2 G3 4 तडाकम्, K1 4 5 B Dn D1 3 5 G2 तडागम्, D4 7 8 मैनाकम्, G1 M2 तटाकैर् (for °कम्)

16 a) T G3 शत (for शर-). — b) Ś1 प्रपसन्, D6 प्रपयन्, D7 प्रात्तपन् (for प्रापतन्) B3 5 Dc1 संप्राप्तान्यर्जुन प्रति, S प्रपतन्त्य° — c) K1 व्रातै, D4 वातात्, Cd व्राता (as in text) — d) D2 T2 G3-5 M4 फुल्ल; M1 2 फुल्लान् Ś K1-3 द्रुमघने, K4 D1 पद्म गणे, B2 3 Dc1 D2 -द्रुमगण, D4 7 °शते, D8 °शतैर्, S °गणान् (for °गणे) K5 वने गणे, D1 गणे वृते, D8 वनांतरे (for गणे वने) K4 वृते (for वने)

17 a) Ś1 स्व- (for सु) T G2-5 तु शरैर्, G1 M दशभिर् (for त्रिंशद्भिर्) — b) Ś2 वज्र, K1 रौद्र (for अद्रि) — c) Dc1 प्राविध्यद् (for अवि°) D4 7 8 पत्रिभिर् (for इषुभिर्) S अविध्यद्दशभिर्बाणै° (G1 M भिश्चान्यै) — d) Ś2 D6 किरीट (for किरीटे) Ś2 D6 S सव्यसाचिन°

18 a) G5 तत (hypermetric) (for तै) Ś विषक्त; Ś1 (before corr) K2 3 विमुक्त°; K1 विमुक्ता°; K4 5 Dn2 D1-3 5-8 विषक्तै, Dn1 विव्यक्तैः (for किरीटी) — b) S रुक्म (for हेम) — c) Ś K2 3 D8 शातकौंभ, K1 शांतकौंभ, D6 शातकुम, D7 शौतकौंभ (for शातकुम्भ) Dn2 शातकुंभमिवापीडो, Cd शातकुभमयापीते — d) Ś1 K1 2 4 इंश, K3 B5 Dn2 D1 4 सूर्य, G3 5 धूप (for यूप) Ś K1 3 इवोच्छ्रितै, K4 Dn1 D1 4 इवोत्थित (D1 °तै) (for च्छ्रित)

19 a) Dn1 D3 5 6 8 हस्ताच्चापं Dn1 D4 5 7 8 च (for तु) — b) Dn1 तु स (for युधि) S स तु भल्लेन पांडव° — c) K4 Dn2 विच्छेद (for चिच्छेद) — d) K4 5 Dn1 इवाकिरन् (K4 °त्), D4 6 G4 अवाकिरन् (for °किरत्)

20 b) Dn1 D2 G1 M3 4 सुरथस्तु; D4 7 सरथश्च (for सुरथश्च) G4 किरीटिन° (for °टिनम्) — c) Ś K1-3 D5 सुशर्मा, K4 5 D1 सुवर्मा, Dn2 D2 4

सुधर्मा सुधनुश्चैव सुबाहुश्च समर्पयन् ॥ २०
तांस्तु सर्वान्पृथग्बाणैर्वानरप्रवरध्वजः ।
प्रत्यविध्यद्ध्वजांश्चैषां भल्लैश्चिच्छेद काञ्चनान् ॥ २१
सुधन्वनो धनुश्छित्त्वा हयान्वै न्यवधीच्छरैः ।
अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ॥ २२
तस्मिंस्तु पतिते वीरे त्रस्तास्तस्य पदानुगाः ।
व्यद्रवन्त भयाद्भीता येन दौर्योधनं बलम् ॥ २३
ततो जघान संक्रुद्धो वासविस्तां महाचमूम् ।
शरजालैरविच्छिन्नैस्तमः सूर्य इवांशुभिः ॥ २४
ततो भग्ने बले तस्मिन्विप्रयाते समन्ततः ।
सव्यसाचिनि संक्रुद्धे त्रैगर्तान्भयमाविशत् ॥ २५
ते वध्यमानाः पार्थेन शरैः संनतपर्वभिः ।
अमुह्यंस्तत्र तत्रैव त्रस्ता मृगगणा इव ॥ २६
ततस्त्रिगर्तराट् क्रुद्धस्तानुवाच महारथान् ।
अलं द्रुतेन वः शूरा न भयं कर्तुमर्हथ ॥ २७
शप्त्वा तु शपथान्घोरान्सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।

---

b-d S (except M7 4) सुधन्वा (for सुधर्मा). D8 सुधनश्चैव, T G M1 2 च सुबाहुश्च, M6 सुबाहुश्चैव (for सुधनुश्चैव) —d) G1 M1 2 5 सुबाणश्च (for सुबाहुश्च) Ś1 K1 3 समा(K2 °म)र्दयन्, Ś2 K4 Dc1 D3. 5 समर्पे(Ś2 K4 र्दे)यत्; K3 B Dn3 D1 2 M3 4 समार्पयत् (B1-5 °यन्), Dn1 समर्दयत्, D4 7 8 समाहित; D6 समर्थयन् (for °र्पयन्)

21 a) K6 B3 T G1 3. 4 M4 5 च; D6 तान् (for तु) D5 पृथक्चासौ (for पृथग्बाणैर्) —b) K1 Dn1 D3 6 वारयन् (for वानर). D3 6 प्लवगध्वज —c) K1 प्रत्यविव्यद्, D5 6 G3 °विध्य (for विध्यद्) G3 ध्वज T G2 5 तेषां (for चैषां) —d) K1 कांचनात्; Dc1 सायकान्, Dc1 (before corr) कार्मुकान्; S वीर्यवान् (for काञ्चनान्)

22 D3 om 22 —a) K1 सुधन्विनो G5 तत-श्छित्त्वा (for धनुश्छित्त्वा) —b) K3 न्यवधत्, D4 7 8 न्यधमत्, D5 विधमत् (for न्यवधीत्) K6 हयाश्च न्यवधच्छरैः, B Dc1 हयाश्चाप्यवधीच्छरैः; Dn1 हयांश्चैवा वधीच्छरैः, Dn2 D6 हयांस्तानवधीच्छरैः, S हयांश्च जघ्नाच्छ(G3 5 °च्छ)रैः —c) K4 अथास्य शिरसत्राण —d) D2 4 5 7 अपातयत् (for हरत्) — After 22, S ins

136* जहार पार्थः सैन्येषु सहस्रे द्वे च योधिनाम् ।

[G1 M जघान (for जहार) G6 पर (for पार्थ) G6 देहिनां (for योधिनाम्)]

23 a) B1 4 5 Dn2 D3 S नि (for तु) —b) Dn1 त्वस्तास् (for त्रस्तास्) K5 तत्र; D2 तस्थु, T G3-4 सर्वे (for तस्य) — After 23ab, S Cv ins

137* भूपिष्ठ प्रविरुद्धास्ते हतैर्योधैर्यशस्विनः ।

[Cv ये (for ते) G5 हतयोधो (sic), Cv हतैर्योधा (for हतैर्योधैर्) C1 M1-4 महस्रश (for यशस्विन) M6 हयैर्यो*स*स्य (for the post half)]

—c) K5 Dn1 D2 3 5 प्राद्रवत, Dn1 प्रद्रवंत (for व्यद्रवन्त) B3 5 Dc1 रणाद् (for भयाद्) K1 भीताद् (for भीता) S विदुद्रुवुस्तदा योधा (G1 M भीता, G3 योधा) —d) K2 B1 5 Dc1 (by corr) T G1 3 4 M3-5 यत्र, G5 तेन (for येन)

24 a) Dc1 जवेन (for जघान) Ś2 सरब्धो; Dn1 कौंतय (for संक्रुद्धो) —b) Dn1 सक्रुद्धस (for वास विस्) —c) K6 अवच्छिन्नैस्, D4 अवच्छिन्नैस् (for अवि°)

25 a) S बाणैर् (for भग्ने) —b) B Dc1 D1 G1 M विप्रलीने, T G2-5 प्रविलीने (for विप्रयाते) —d) G2 त्रिगर्तान् (for त्रैग°) S मृत्युर् (for भयम्)

26 a) D7 om ते S हन्यमाना (for वध्य) —c) B1 3 5 Dc1 व्यभ्रमस्, Dn2 D3 6 व्यमुह्यस्, D4 मुह्यतस्, D5 आमुह्यस् (for अमुह्यस्) S मुहुर्मुहु स्तत्रस्था (G5 °स्थश्च तत्रा) —d) T G4 M सिंहान्, G1-3 5 सिंह (for त्रस्ता) Dn2 D2 4 6 8 योपिन्म (Dn2 न्म)दवशा(Dn2 D3 °सा)दिव, D7 योपिन्मद्वशा दिव

27 a) Dn1 D3 4 5 7 8 ततस्त्रिगर्तं सक्रुद्धस्, D6 त्रिगर्तराज सक्रुद्धस् —c) K6 द्रवेन, D2 6 द्रवेण, T द्रुतेन, Cd द्रुतेन (as in text) D6 शूरा वो (by transp) Cv as in text —d) G4 मा (for न)

28 a) K6 B2-5 Dc1 Dn2 D1-3 7 8 G2 शप्त्वाथ, B1 कृत्वा च, Dn1 T G1 3-5 M शप्त्वा च, D5 दत्त्वा तु; D6 दृष्ट्वाथ (for शप्त्वा तु) —c) Ś1 K1 नत्वा, K3 जुत्वा; D8 मत्वा (for गत्वा) S K1-3 Dn2 D4 7. 8 दुर्योधनं (for दौर्यो°) Ś2 सपथे; K1-3 सैन्ये (for सैन्य) —d) B3 तु; Dn2 D3 6 वा (for वै)

गत्वा दौर्योधनं सैन्यं किं वै वक्ष्यथ मुख्यगाः ॥ २८
नावहास्याः कथं लोके कर्मणानेन संयुगे ।
भवेम सहिताः सर्वे निवर्तध्वं यथाबलम् ॥ २९
एवमुक्तास्तु ते राजन्नुदक्रोशन्मुहुर्मुहुः ।
शङ्खांश्च दध्मिरे वीरा हर्षयन्तः परस्परम् ॥ ३०
ततस्ते संन्यवर्तन्त संशप्तकगणाः पुनः ।
नारायणाश्च गोपालाः कृत्वा मृत्युं निवर्तनम् ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

१८

संजय उवाच ।
दृष्ट्वा तु संनिवृत्तांस्तान्संशप्तकगणान्पुनः ।
वासुदेवं महात्मानमर्जुनः समभाषत ॥ १
चोदयाश्वान्हृषीकेश संशप्तकगणान्प्रति ।
नैते हास्यन्ति संग्रामं जीवन्त इति मे मतिः ॥ २
पश्य मेऽस्त्रबलं घोरं बाह्वोरिष्वसनस्य च ।
अद्यैतान्पातयिष्यामि क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव ॥ ३
ततः कृष्णः स्मितं कृत्वा परिणन्द्य शिवेन तम् ।

Ś K_{1-4} D_1 नित्यश, K_5 B D_{01} Dn D_{2-8} मुख्यश (for मुख्यगा)

29 ^{a}) S (except $M_{1, 2, 4}$) नापहास्या (for नाव°) — ^{b}) K_5 तेन (for [अ]नेन) — ^{c}) Dn_1 जवेन (for भवेम) K_3 भये समाहिता सर्वे. — ^{d}) $Ś_1$ निवर्तेत, $Ś_2$ K_1 D_5 °र्तेत; $K_{3, 4, 5}$ D_2 °र्तेत, D_4 °र्त्यामो; $D_{7, 8}$ °र्तामो (for °र्तध्व) K_1 महाबल, D_5 $M_{4, 5}$ महाबला; T G_2 M_{1-3} महारथा (for यथाबलम्).

30 ^{a}) K_5 $D_{5, 6}$ S ततो (for तु ते) — ^{b}) T $G_{3, 4}$ विक्रोशतो; $G_{1, 5}$ M उत्क्रोशतो (G_5 °ते) (for उदक्रोशन्) G_2 उत्क्रोशतस्ततस्तत — ^{c}) D_{01} $D_{5, 8}$ दधिरे (for दध्मिरे) S शङ्खान्प्रदध्मुस्ते वीरा — ^{d}) Ś K_{1-3} पुन पुन (for परस्परम्)

31 ^{b}) K_4 $B_{1, 2}$ D संसप्तक (for संशप्तक) — After 31^{ab}, G_1 reads 7.18.1^{cd} — ^{c}) K_3 D_1 नारायणाच् (for °यणाश्) C_a d cite नारायणाश् (as in text) K_3 B D_{01} Dn_2 $D_{2, 3, 5, 6}$ G_5 गोपाला G_2 नादयाना दिश सर्वा; Cv as in text — ^{d}) $Ś_1$ K_5 D_1 G_2 कृत्वा मृत्यु, B D_{01} Dn_2 $D_{2, 6}$ Cv मृत्युं कृत्वा (by transp) K_1 निवर्तिन, Cv निवर्तनम् (as in text)

Colophon — *Sub-parvan* K_5 संशप्तकवध — *Day of Droṇa's Generalship* $Ś_1$ $K_{1, 2}$ द्वितीयदिवसे, K_3 D_1 द्वितीययुद्धदिवसे. — *Adhy. name*. K_5 सुधन्व वधः; $B_{1, 3}$ D_{01} $D_{5, 6}$ संसप्तकप्रतिज्ञा; Dn_1 संसप्तकभगे नीवर्तनसप्तकभगे निवर्तन; D_3 संसप्तकयुद्ध, G_{1} $M_{1, 2}$ संशप्तकयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both). $K_{2, 3}$ $B_{1, 3}$ Dn_1 $D_{2, 3}$ S (except G_2) 17 (as in text), D_3 18 — *Śloka no* D_{01} Dn_1 31.

18

1 ^{a}) T G_{2-5} च (for तु) D_6 विनिवृत्तांस् (for संनिवृ°) K_5 Dn_1 D_5 संनिवृत्तांस्तु तान्दृष्ट्वा — ^{b}) K_4 D (except D_1) संसप्तक- (for संशप्तक-) T G_3 पुर (for पुन) — G_4 reads 1^{cd} after 7.17.31^{ab} — ^{d}) $B_{3, 4}$ S प्रत्यभाषत (for सम°)

2 ^{a}) K_5 D_{01} D_{4-8} नोदयाश्वान् (for चोदया°) — ^{b}) $K_{1, 4}$ D (except $D_{1, 6}$) संसप्तक (for संश°) — ^{c}) Dn_1 $D_{4, 7, 8}$ नैते यास्यति संग्रामाज्

3 ^{a}) K_5 $D_{2, 5}$ मे सुबल, B_3 शस्त्रबलं, D_{01} मेध बल; S चास्त्र(G_3 °स्त्र)बलं (for मेऽस्त्रबल) S महा (for घोर) — ^{b}) Dn_2 D_3 $G_{1, 2}$ बाह्वोरिष्वासनस्य च; D_6 T $G_{3, 4}$ बाह्वोरिष्व° — ^{c}) D_6 अद्यैनान् (for अद्यै तान्) K_5 वारयिष्यामि; Dn_2 D_8 निहनि; $D_{7, 8}$ घातयि° (for पातयि) Dn_1 अथ हस्ये गणानेतान्; D_4 अद्यैव तान्घातयिष्यामि (hypermetric), T G $M_{1, 2}$ अद्य ह्येको (G_2 °तो) गणानेतान्; M_{3-5} अद्य ह्येको रणे हन्यां. — ^{d}) T $G_{1-3, 5}$ $M_{1, 2}$ हन्यां; G_4 हन्याद्; M_{3-5} पृतान् (for क्रुद्धो).

प्रावेशयत दुर्धर्षो यत्र यत्रैच्छदर्जुनः ॥ ४
बभ्राजे स रथोऽत्यर्थमुह्यमानो रणे तदा ।
उह्यमानमिवाकाशे विमानं पाण्डुरैर्हयैः ॥ ५
मण्डलानि ततश्चक्रे गतप्रत्यागतानि च ।
यथा शक्ररथो राजन्युद्धे देवासुरे पुरा ॥ ६
अथ नारायणाः क्रुद्धा विविधायुधपाणयः ।
छादयन्तः शरव्रातैः परिवव्रुर्धनंजयम् ॥ ७
अदृश्यं च मुहूर्तेन चक्रुस्ते भरतर्षभ ।
कृष्णेन सहितं युद्धे कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ॥ ८
क्रुद्धस्तु फल्गुनः संख्ये द्विगुणीकृतविक्रमः ।
गाण्डीवमुपसंमृज्य तूर्णं जग्राह संयुगे ॥ ९
बद्ध्वा च भृकुटीं वक्त्रे क्रोधस्य प्रतिलक्षणम् ।
देवदत्तं महाशङ्खं पूरयामास पाण्डवः ॥ १०
अथास्त्रमरिसंघघ्नं त्वाष्ट्रमभ्यस्यदर्जुनः ।
ततो रूपसहस्राणि प्रादुरासन्पृथक्पृथक् ॥ ११
आत्मनः प्रतिरूपैस्तैर्नानारूपैर्विमोहिताः ।
अन्योन्यमर्जुनं मत्वा स्वमात्मानं च जघ्निरे ॥ १२
अयमर्जुनोऽयं गोविन्द इमौ यादवपाण्डवौ ।

---

4 a) B1 क्रुद्ध (for कृष्ण) Dn1 च त (for स्मित) D4 7 दृष्ट्वा (for कृत्वा) — b) K3 5 B4 D7 8 प्रतिनद्य, K4 परिनिंद्य; B1 D1 3 परिनद्य, B2 Do1 Dn2 D2 अभिनद्य, B3.5 अतिनद्य D4 परिवद्य (for परिणन्द्य) — For 4ab, S subst

138* एवं श्रुत्वा बीभत्सु केशव शत्रुवाहिनीम् ।

— c) Ś K1 4 दुर्धर्ष (for दुर्धर्षो) — d) D1 यत्रैव (for यत्रैच्छद्)

5 a) B3-5 Dn1 D7 8 बभ्राज, D2 भ्राजते; D6 विभ्राज (for बभ्राजे) D1 om स रथो K4 रथेत्यर्थम्, B1 Dn1 रथोत्यथम् D8 रथो राजन् (for रथोऽत्यर्थम्) Do1 S स रथो भ्राजतेत्यर्थम् — b) Ś1 Dn1 D8 मुह्य मानो; Ś2 मुह्यमाने, D4.7 उह्यमाने; S (except M1 2 5) ऊह्यमानो (for उह्य) T G2-5 महाहयै, G1 M हयोत्तमै (for रणे तदा) — c) T G2-4 M2 ऊह्यमानम् — d) D3 पांडुर हयै; S पांडु (G1 3-5 M3 4 र)रैर्धनै (for पाण्डुरैर्हयैः)

6 c) Do1 D6 तथा (for यथा) K1 चक्ररथो (for शक्र) — d) D4 7 8 क्रुद्धो (for युद्धे) Ś2 तदा (for पुरा)

7 a) D6 विद्धा (for क्रुद्धा) — c) In Ś2, the portion from शरव्रातै up to भार (in 7 19 5b) is lost on a missing folio

8 Ś2 missing (cf. v 1 7) D2 om (hapl) 8 — a) B1 Dn2 D5 T G5 अदृश्यं तं; G3 4 अदृश्यत (for अदृश्यं च) — b) D4 7 8 तं (for ते) Do1 Dn1 भरतर्षभ

9 Ś2 missing (cf. v 1 7) — a) Ś1 K (except K5) सक्रुद्ध, D. अयुध्यत; D8 क्रुद्धश्च (for क्रुद्धस्तु) K3-5 B D G2 फाल्गुन G1 4 5 M2-5 सखे; M1 2 सघे (for संख्ये) — c) K1 2 D8 उपसृज्य (D8 स्य), K3 B Do1 धनुरासृज्य; Dn2 D3 धनुराकृष्य; S अनुसमृज्य (for उप) — d) D6 तूण (for तूर्णं) Dn2 D3 सङ्कुले (for संयुगे) S तूणी (G1 णिं, G5 णीं, M1 2 णीं) संस्पृश्य चाहवे

10 Ś2 missing (cf. v 1 7) Ś1 K2 3 om. 10ab — a) K4 D1 बभ्राम, K5 D5 बद्ध्वाथ; D6 बद्धा च, T G2 3 स बद्ध्वा, G4 स कृत्वा, G5 सबद्ध्वा (for बद्ध्वा च) B1 D1 2 4 5 7 8 G5 भृकुटिं, B5 Dn2 भृकुटी (for भृकुटीं) K1 Dn1 D1 7 चक्रे, B5 युक्त (for वक्त्रे) Do1 तथा च भ्रकुटीं चक्र

11 Ś2 missing (cf. v 1 7) — a) S (except G5) ततोऽस्त्रम् (for अथास्त्रम्) — b) Ś1 K1 2 5 D4 7 G1 M1 2 अभ्यसद् (for स्यद्) — c) K1-3 भूप (for रूप)

12 Ś2 missing (cf. v 1 7) — a) T G2 3 5 अर्जुन, G1 4 M अर्जुन (for आत्मन) K5 D2 5 प्रतिरूपैस्तु; Dn1 रूपश्च; D4 7 8 रूपस्थैर् (for रूपैस्तैर्) — b) D6 नानारूप- (for रूपैर्) — c) B (except B3) D1 अन्योन्येनार्जुन — d) Ś1 K1-3 निजघ्निरे; K4 विजघ्निरे (for च जघ्निरे) K5 Dn1 D2-8 स्वकीयाने(D3 नि)व जघ्नि(D5 घ्नी)रे; S परस्परमथाघ्नत (G3 ता, G5 M3 4 त)

13 Ś2 missing (cf. v 1 7) D6 om 13 — a) Hypermetric Dn1 अर्जुन (for अर्जुनोऽय) Dn2 D3 अर्जुनोयमयं कृष्ण — b) K3 Dn2 D8 M1 2 इमौ पांडवयादवौ; D2 स्वयं केशवपांडवौ, D4 7 8 इमौ

14

इति ब्रुवाणाः संमूढा जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥ १३
मोहिताः परमास्त्रेण क्षयं जग्मुः परस्परम् ।
अशोभन्त रणे योधाः पुष्पिता इव किंशुकाः ॥ १४
ततः शरसहस्राणि तैर्विमुक्तानि भस्मसात् ।
कृत्वा तदस्त्रं तान्वीराननयद्यमसादनम् ॥ १५
अथ प्रहस्य बीभत्सुर्ललित्थान्मालवानपि ।
माचेल्लकांस्त्रिगर्तांश्च यौधेयांश्चार्दयच्छरैः ॥ १६
ते वध्यमाना वीरेण क्षत्रियाः कालचोदिताः ।
व्यसृजञ्शरवर्षाणि पार्थे नानाविधानि च ॥ १७
ततो नैवार्जुनस्तत्र न रथो न च केशवः ।
प्रत्यदृश्यत घोरेण शरवर्षेण संवृतः ॥ १८
ततस्ते लब्धलक्ष्यत्वादन्योन्यमभिचुक्रुशुः ।

माधवपांडवौ — ^{c}) Ś1 K2 8 सपूर्णा; K4 D1 स्वात्मान, D4 से मूढा (for समूढा) — ^{d}) M8 4 जघ्नन् (for जघ्नुर्) S अंजसा (for आहवे) — After 13, S ins

139* अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तावका भरतर्षभ ।

[G2 अन्योन्यमनसा (for अन्योन्य समरे)]

14 Ś2 missing (cf v 1 7) — ^{b}) S पांडवेन महात्मना — After 14^{ab}, S ins

140* रुधिरोक्षितगात्रास्ते प्रेक्षमाणा परस्परम् ।

[M5 तु (for ते).]

— ^{c}) Dn1 D4 7 8 मूढा, G1 M यौधा (for योधा) — ^{d}) K2 किंशुका पुष्पिता इव; Dn1 किंशुका इव पुष्पिता — After 14, S ins

141* रुधिरोत्पीडनास्ते तु रुधिरेण समुक्षिता ।
चन्दनस्य रसेनेव व्यभ्राजन्त रणाजिरे ।
तत प्रहस्य बीभत्सुर्व्याक्षिपद्गाण्डिव भृशम् ।
न्यहनत्तान्शरैस्तीक्ष्णैस्तम सूर्य इवांशुभि ।
हतावशिष्टास्ते भूय परिवार्य धनजयम् । [5]
साश्वध्वजरथ चक्रुरदृश्य शरवृष्टिभि ।

[(L 1) G5 रुधिरोत्पीडमानास्ते, M4 5 °त्पीडिनस्ते तु (for the prior half) — (L 2) S (except G1 M1 2 5) रसेनैव G1 M महारथा (for रणाजिरे) — (L 3) G3. 4 प्रमश्च (for प्रहस्य) — After the prior half of line 3, G1 M1 2 5 read 16^{bc}, for the first time, repeating it in its proper place, while M3 4 read 16^{bc} after the prior half of line 3 G1 3 4 M व्याक्षिपन् (for °क्षिपद्) G3 4 धनु (for भृशम्) — (L 4) G5 न्यहनस् (for न्यहनत्) G1 M दीप्तैस् (for तीक्ष्णैस्) — (L 6) G5 साध (for साश्व)]

15 Ś2 missing (cf v 1 7) — ^{b}) D8 om तै K5 B1 Dn2 D8 तैर्मुक्तानि च, S (except G2) विप्रमुक्तानि (for तैर्विमुक्तानि) — ^{c}) T G M1 2 ततस्तु; M3–5 विशस्त्रान् (for तदस्त्र) — ^{d}) K1–3 साधन (for सादनम्)

16 Ś2 missing (cf v 1 7) — ^{a}) S (except G6) तत (for अथ) K1 प्रशस्य, Dn2 D8 6 क्रुद्धस्तु (for प्रहस्य) — G1 M1 2 5 read 16^{bc} for the first time after the prior half of line 3 of 141*, while M3 4 read 16^{bc} after the prior half of the same line — ^{b}) K2 3 B2–4 कलिंगान्, Dn2 लिलित्थान्; T G1 (both times) 3–5 M1 2 (last two both times) 3 4 5 (both times) लिलिं(G3 °लिं)थान्, G2 लिलिंथान् (for ललित्थान्) Ś1 K2 D5 मानवानपि; B2–4 Dc1 मालवान्शकान्; G1 (both times) 3 4 M1 2 (last two both times) 3 4 5 (both times) माळवानपि (for मालवानपि) — ^{c}) Ś1 साचेल्लकास्, K1–3 सचेल(K1 3 °ल्ल)कांस्, B (except B2) Dc1 Dn1 D2 5 मावेल्लकास्; Dn2 मालवाश्च, D1 4 7 8 मांचेल्लिका(D1 °का)स्, D6 मेकलांश्च, T G2 4 5 मच्चिल्ल(G4 °ल्लि)कांस्, G1 M1 2 (all both times) 3 4 5 (both times) मच्छिल्लिकांस्; G3 मच्चिल्लगांस् (for माचेल्लकांस्) — ^{d}) K2 4 Dc1 T G2 3 M1 2 योधेयांश्, D5 योधयश्, D7 योधयेश् (for यौधेयाश्). K1 B2 D1 G3 चार्दयन् (for चार्दयत्) Dn1 D6 योधानाच्छादयच्छरैः, Dn2 योधेयांस्छादयच्छरैः; D2 3 5 यो(D3 यौ)धेयान्छादयां(D3 °य)न्छरैः; G5 योधेयाश्चा**न्छरै

17 Ś2 missing (cf v 1. 7) G5 reads 17 twice — ^{a}) B (except B1) Dc1 D1 S (G5 both times) हन्यमाना (for वध्य°). — ^{b}) B1 कालमोहिता; Dn1 D2 4–8 °नोदिता (for °चोदिता) — ^{c}) M3 5 असृजन् (for व्यसृजन्) B4 5 G5 (both times) -जालानि (for -वर्षाणि) — ^{d}) Ś1 Dn2 D8 ह; K4 D1 वै (for च). D2 पार्थे नानाविधे नृणां

18 Ś2 missing (cf v 1 7) — ^{a}) S न च (for नैव) K1 तात (for तत्र) — ^{b}) B1 नैव; T G2–5 नापि (for न च) — ^{c}) B (except B4) Dc1 D3 S प्रत्यदृश्यंत (for °दृश्यत) — ^{d}) B D8 S संवृता (for संवृत)

19 Ś2 missing (cf v 1. 7) — ^{a}) K2 4, 5 B D

हतौ कृष्णाविति प्रीता वासांस्यादुधुवुस्तदा ॥ १९
भेरीमृदङ्गशङ्खांश्च दध्मुर्वीराः सहस्रशः ।
सिंहनादरवांश्चोग्रांश्चक्रिरे तत्र मारिष ॥ २०
ततः प्रसिष्विदे कृष्णः खिन्नश्चार्जुनमब्रवीत् ।
क्वासि पार्थ न पश्ये त्वां कच्चिज्जीवसि शत्रुहन् ॥ २१
तस्य तं मानुषं भावं भावज्ञोऽऽज्ञाय पाण्डवः ।
वायव्यास्त्रेण तैरस्तां शरवृष्टिमपाहरत् ॥ २२
ततः संशप्तकव्रातान्साश्वद्विपरथायुधान् ।
उवाह भगवान्वायुः शुष्कपर्णचयानिव ॥ २३
उह्यमानास्तु ते राजन्बह्वशोभन्त वायुना ।
प्रडीनाः पक्षिणः काले वृक्षेभ्य इव मारिष ॥ २४
तांस्तथा व्याकुलीकृत्य त्वरमाणो धनंजयः ।
जघान निशितैर्बाणैः सहस्राणि शतानि च ॥ २५
शिरांसि भल्लैरहरद्बाहूनपि च सायुधान् ।
हस्तिहस्तोपमांश्चोरूञ्शरैरुर्व्यामपातयत् ॥ २६
पृष्ठच्छिन्नान्विचरणान्विमस्तिष्केक्षणाङ्गुलीन् ।

S लक्षत्वाद् (for लक्ष्यत्वाद्) — [b]) K5 इति, D4 5 7 8 अति ; M1 अपि (for अभि) — Dn1 reads 19[cd] twice — [c]) D8 इमौ (for इति) Ś1 K (except K3) B1 Dn1 (both times) n2 D1-5 7 8 प्रीत्या ; B1 सदा (for प्रीता) — [d]) Ś1 K2 वासांश्च Ś1 [आ]दुदुधुस्, K2 D2 [आ]दुदुहुस् Ś1 D1 2 सह, K6 B1 Do1 Dn1 (first time) n2 D3 4 6 च ह (for तदा) K1 3 D5 वासांस्या(K1 सांश्च, K3 °सास्या)-दुदुधु सह; K4 D8 वासांश्चाधुधुवु सह (D8 °धुश्च ह); Dn1 (second time) नमृनुस्वे सुदं ययु', S शस्त्रान्द ध्मुश्च से तदा

20 Ś2 missing (cf v 1 7) — [a]) Dn2 S -शङ्खांश्च (T1 °ब्द) (for -शङ्खांश्च) K1 4 D1 भेरीमृ(K1 °न्मृ)दगाश्च शङ्खांश्च; K2 भेरीन्मृदगांश्च शंखान्; D4 7 8 भेरीशखमृदगाश्च — [b]) S चक्रुर्वीरा प्रहृष्टवत् — [c]) K5 Dn2 D2 3 5 6 [प्]ोव (for [उ]ग्रांश्च) — [d]) S प्रचक्रुस् (for चक्रिरे) Dn1 चोग्रांस्तत्र हि मारिष

21 Ś2 missing (cf v 1 7) — [a]) Ś1 K1-3 B (except B1) Do1 Dn D1 2 T G1 2 M1 2 प्रसिस्विदे, K4 D3-5 7 8 G3 4 M3-5 प्रसस्विदे; K5 प्रशमिदे; D6 प्रषिपिदे, G5 प्रशस्यवे (for प्रसिष्विदे) Cd cites सिस्विदे — [b]) Dn2 प्रस्विन्नो; D3 6 स खिन्नो (for खिन्नश्च) — [c]) K1 पश्येतां, B1 3 4 पश्येयं; S पश्यामि (for पश्ये त्वां) — [d]) K1 कश्चिज्; D6 कच्चिज् (for कच्चिज्) D4 7 8 भारत (for शत्रुहन्)

22 Ś2 missing (cf v 1 7) — [a]) Dn1 D4 7 8 T G1 2 M सन् (for त) K1 B1 तस्य तन्माषित श्रुत्वा; B2 3 5 Do1 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा; G4 तस्य तन्मानसगतं — [b]) G2 जीवज्ञो (for भावज्ञो) Ś1 K2-5 B1 Dn D1-3 भाज्ञाय स (B1 भवज्ञाय; Dn1 आज्ञायाय; D2 भाधिस्य स; D4 7 8 समाज्ञाय) धनंजय ; K1 B2-5 Do1 त्वरमाणो धनंजय ; G3 भावयज्ञाय पांडव — [c]) D1 तरसा (for तैरस्ता) Cd cites अस्तां (as in text) G4 वायव्यास्ते तानस्त्रान् (submetric) — [d]) T2 G3 5 शस्त्र (for शर) K2 D5 उपाहरत्, Dn2 D8 उवाह तां; G1 M अपानुदत् (for °हरत्)

23 Ś2 missing (cf v 1 7) — [a]) K1 B1 Do1 Dn2 D2 3 5 6 8 ससप्तक ; Dn1 ससप्तक ; D4 7 त सप्तक (for संशप्तक) K4 D1 गणान् (for व्रातान्). S संशप्तकरथव्रातान् — [b]) K4 G1 M साश्वध्वज , B3-5 Dn1 D1 3 4 5 G2 4 °द्वीप- (for °द्विप-) G3 5 रथा युतान् G4 नरायुतान् (for रथायुधान्) — [d]) Dn2 D3 वनानिव, D4 7 G2 चयानि च; G3 चयानिह (for °चयानिव)

24 Ś2 missing (cf v 1 7) — [a]) K4 उह्यमा मानस, T G2-5 गृह्यमाणास्, M3-5 ऊह्यमानास् (for उह्य°) Dn2 D3 6 सतो (for तु ते) — [b]) Do1 Dn1 D6 बहु शोभत — [c]) K1 उडीना , K4 प्रोड्डीना ; K5 Dn1 D2 3 5 उड्डीना ; B3 4 Do1 D4 6-8 S प्रलीना , D1 प्रोड्डीना ; Cv प्रडीनां; Ca d प्रडीना (as in text)

25 Ś2 missing (cf v 1 7) — [a]) K5 D5 तदा, Dn2 D3 6 सतो; G5 lacuna (for तथा)

26 Ś2 missing (cf v 1. 7) — [a]) Do1 Dn2 D3 G2 4 अहनद् G3 असरद् (for अह) — [c]) D2 5 चोरुन्, D6 चैव (for चोरूञ्) — [d]) B2 Dn2 D4 6 7 8 G1 M क्षुरैर्; B4 बाणैर् (for शरैर्) Dn1 न्यपा तयत् (for अपा)

27 Ś2 missing (cf v 1 7) — [a]) K4 छिन्न पृष्ठान् (for पृष्ठच्छिन्नान्) D2 भाष्टच्छिन्नचरणान् — [b]) K2 4 5 Dn2 विमस्ति(K4 5 °स्त)केक्षणांगुलीन्; B2 3 5 Do1 Dn1 D6 बाहुपृष्ठे(Dn1 °पार्श्वे)क्षणाकुलान्; T G2 4

नानाङ्गावयवैर्हीनांश्चकारारीन्धनंजयः ॥ २७
गन्धर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्रथान् ।
शरैर्विशकलीकुर्वंश्चक्रे व्यश्वरथद्विपान् ॥ २८
मुण्डतालवनानीव तत्र तत्र चकाशिरे ।
छिन्नध्वजरथव्राताः केचित्केचित्क्वचित्क्वचित् ॥ २९
सोत्तरायुधिनो नागाः सपताकाङ्कुशायुधाः ।
पेतुः शक्राशनिहता द्रुमवन्त इवाचलाः ॥ ३०
चामरापीडकवचाः स्रस्तान्त्रनयनासवः ।
सारोहास्तुरगाः पेतुः पार्थबाणहताः क्षितौ ॥ ३१
विप्रविद्धासिनखराश्छिन्नवर्मर्ष्टिशक्तयः ।
पत्तयश्छिन्नवर्माणः कृपणं शेरते हताः ॥ ३२
तैर्हतैर्हन्यमानैश्च पतद्भिः पतितैरपि ।
भ्रमद्भिर्निष्टनद्भिश्च घोरमायोधनं बभौ ॥ ३३
रजश्च महदुद्भूतं शान्तं रुधिरवृष्टिभिः ।
मही चाप्यभवद्दुर्गा कबन्धशतसंकुला ॥ ३४
तद्बभौ रौद्रबीभत्सं बीभत्सोर्यानमाहवे ।
आक्रीड इव रुद्रस्य घ्नतः कालात्यये पशून् ॥ ३५
ते वध्यमानाः पार्थेन व्याकुलाश्वरथद्विपाः ।

विमस्तान्त्रेक्षणांगुली(G$_8$ °ळी)न्, G$_5$ विमस्तक्षेणांगुळीन् (sic) —^{c}) D$_6$ वरांगावयवैर्हीनाश् —^{d}) D$_5$ [भा ज्ञु (for [ञ]रीन्)

28 Ś$_2$ missing (cf v l. 7) —^{b}) Dn$_1$ विविधान् (for विधिवत्) D$_8$ कुंतिसान्, D$_7$ ललितान् (for कल्पितान्) K$_5$ रथान्, M$_{2-5}$ नवान् (for रथान्) —^{d}) G$_5$ चाश्व (for व्यश्व) S (except G$_{4,5}$) -ध्वजान् (for द्विपान्) D$_{4,7,8}$ चक्रे व्य(D$_8$ °क्रैर्व्यं)श्वांस्ततस्तत

29 Ś$_2$ missing (cf v l 7) —^{a}) D$_4$ मुंड; D$_8$ तुंड- (for मुण्ड-) —^{b}) G$_5$ om. the second तत्र Some MSS चकासिरे —^{c}) D$_5$ -रथध्वज- (for -ध्वजरथ-) B$_4$ D$_2$ G$_4$ छिन्ना रथध्वजव्राता —^{d}) Ś$_1$ K$_{1,2}$ तत्र केचित्, K$_3$ B D (except D$_{4,7,8}$) केचित्तत्र, T G$_{2-5}$ केचिद्यौधा (for केचित्केचित्) G$_4$ पृथक्पृथक् (for क्वचित्क्वचित्)

30 Ś$_2$ missing (cf v l 7) —^{a}) B Do$_1$ सातरायुधिनो, D$_1$ सोनरायु°; Ca सोत्तरासाधन, Cd °युधिन (for °युधिनो) G$_2$ दता (for नागा) Dn$_1$ सोत्तरीयवतो नागा; D$_5$ सांतरा रथिनो नागा —^{b}) B$_4$ Dn$_2$ D$_2$ T G$_{2-5}$ सपताकांकुशध्वजा, D$_{4,7,8}$ सपत्रा° (D$_8$ °त्रा) सांकुशायुधा —^{c}) Dn$_2$ D$_8$ शक्राशनिहता पेतुर् — D$_8$ om (hapl) 30^{d}–31^{c} —^{d}) D$_6$ यद्वद्रुमवत (*hypermetric*) (for द्रुमवन्त) G$_2$ सद्रुमा इव पर्वता

31 Ś$_2$ missing (cf v l 7) D$_8$ om 31^{abc} (cf v l 30) —^{a}) B (except B$_4$) Do$_1$ D$_{4,7,8}$ S चामरापी(D$_8$ °पिं)डकधरा, D$_5$ °पिडकवचा —^{b}) K$_{1,2}$ स्रस्तात K$_{1-3}$ D$_1$ -नयनासका (for नयनासव) Do$_1$ D$_4$ स्रस्तांत्रनयनासवः; D$_6$ सस्रातनयनासव,, —^{d}) M$_{1,3}$ पार्थबाणाहता क्षितौ।

32 Ś$_2$ missing (cf v l 7) —^{a}) K$_1$ D$_5$ विप्रसिद्धासिनखराश्, Do$_1$ विषविद्धा°, D$_3$ विप्रवद्धासनवराश्; *D$_6$* विप्रविद्धासनशराश्, S विप्रविद्धासिनाराचाश् —^{b}) Dn$_2$ D$_3$ छिन्नचर्मापि; D$_{4,7,8}$ M$_3$ चर्मर्ष्टि, D$_6$ °धर्मर्ष्टि, T G$_{3,4}$ °वर्मेष्टि (for °वर्मर्ष्टि) —^{c}) D$_4$ पातयन्क्षिप्त- (for पत्तयश्छिन्न) Ś$_1$ K$_1$ Dn D$_8$ चर्माणः; B$_{1,2}$ (marg) Do$_1$ D$_{7,8}$ मर्माण (for वर्माण) —^{d}) B Do$_1$ D$_{2,4,6,8}$ M$_3$ कृपणा (for कृपणं) Ś$_1$ K$_{1,2}$ D$_1$ शिश्यिरे, K$_{4,5}$ D$_{2,4,5,7,8}$ शिश्यिरे; Dn$_1$ शासिरे (for शेरते) Dn$_2$ D$_8$ कृपाणैर्निशितैर्हता; G$_5$ शेरते बहवो हता. — After 32, Dn$_1$ reads 35^{cd}

33 Ś$_2$ missing (cf v l 7) —^{a}) *D$_6$* तु (for च). —^{b}) K$_5$ Dn D$_{5,6}$ महद्भि (for पतद्भि) D$_{4,8}$ पातितैर् (for पतितैर्) —^{c}) T G M$_{1,2}$ कूजद्भिर् (for भ्रमद्भिर्) Ś$_1$ K$_{1-3}$ Dn$_1$ नि(K$_1$ Dn$_1$ नि)स्वनद्भिश्, K$_5$ निष्पत, Dn$_2$ D$_8$ निश्वस°, D$_7$ निष्टने° (for निष्टन°) M$_{3-5}$ विकूजद्भिर्निष्टनद्भिर् —^{d}) B Do$_1$ क्रूरम् (for घोरम्) D$_6$ प्रति (for बभौ) S क्रूर विशसन बभौ Cd cites आयोधन (as in text)

34 Ś$_2$ missing (cf v l 7) —^{a}) Do$_1$ T$_2$ G$_{3,4}$ सुमहद्भूतं, D$_6$ T$_1$ G$_2$ सुमहच्छूत, G$_1$ M महदुद्धूत, G$_5$ सुसमुद्भूत (for महदुद्भूत) —^{b}) S लोहित (for रुधिर) —^{c}) *Dn$_1$* रुग्राः *D$_8$* उग्रा (for दुर्गा) —^{d}) S कवचायुत (for कबन्धशत)

35 Ś$_2$ missing (cf v l 7) —^{a}) B$_4$ om बीभत्स K$_1$ Dn$_1$ D$_{4,7,8}$ रौद्रबीभत्सु —^{b}) Ś$_1$ K$_{1,2}$ Dn D$_{2,8}$ या(D$_8$ यां)तमाहवे (for यान°) D$_6$ संतर्पितमहाहवे. Ca, d cite यान (as in text). — Dn$_1$ reads 35^{cd} after 33 —^{c}) K$_3$ B Do$_1$ D$_1$ S आक्रीडम्; Cd आक्रीड (as in text), K$_4$ एव (for इव);

तमेवाभिमुखाः क्षीणाः शक्रस्यातिथितां गताः ॥ ३६
सा भूमिर्भरतश्रेष्ठ निहतैस्तैर्महारथैः ।
आस्तीर्णा संबभौ सर्वा प्रेतीभूतैः समन्ततः ॥ ३७
एतस्मिन्नन्तरे चैव प्रमत्ते सव्यसाचिनि ।
व्यूढानीकस्ततो द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३८
तं प्रत्यगृह्णंस्त्वरिता व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
युधिष्ठिरं परीप्सन्तस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

१९

संजय उवाच ।
परिणाम्य निशां तां तु भारद्वाजो महारथः ।
बहूक्त्वा च ततो राजन्राजानं च सुयोधनम् ॥ १
विधाय योगं पार्थेन संशप्तकगणैः सह ।
निष्क्रान्ते च रणात्पार्थे संशप्तकवधं प्रति ॥ २
व्यूढानीकस्ततो द्रोणः पाण्डवानां महाचमूम् ।

---

36 Ś1 missing (of v l 7) —b) D7 T G1 व्याकुलाश्च (for °लाश्च) —c) Dn2 D8 छिन्ना (for क्षीणा) —d) K5 D4 8 [आ]तिथ्यतां; D7 विध्यतां (for [आ]तिथितां). Dn1 ययु (for गता)

37 Ś1 missing (of v l. 7) Ś1 K2-4 D1 om 37 —c) Dn2 D8 6 विबभौ; D5 च बभौ (for संबभौ) —d) K1 प्रेतैर्; K5 D2 5 8 प्रेत (for प्रेती) S प्रेतैरिव सचेतनैः

38 Ś1 missing (of v l 7) —a) Ś1 K2 5 D1 8 क्रुद्ध, K1 4 D2 क्रुद्धा (for चैव) —b) D6 प्रसक्ते; Cd प्रमत्ते (as in text) K6 D2 5 प्रमुक्त सव्यसाचिना — After 38ab, Dn2 D8 read 7 19 2cd for the first time, repeating it in its proper place, while D6 reads it here only —c) Ś1 K1 2 व्यूढानीके; K4 °नीक; K5 व्यूढानीकस्; D6 व्यूढानीकैस् (for °नीकस्) —d) T G1-5 मपीडयन्, G1 M अभिद्रवत् (for उपा°)

39 Ś1 missing (of v l 7) —b) K5 व्यूढा नीका (for व्यूढा) D8 व्यूढानीकाप्रहारिण, S व्यूढा नीकेन पांडवा —c) M5 अभीप्सतस् (for परीप्सन्तस्) —d) Do1 Dn1 D2 4 5 7 8 तुमलं (for तुमुलं)

Colophon Ś1 missing — *Sub parvan* K5 D2 5 G1 M1 2 संशप्तकवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 2 D1 द्वितीय, D1 ये)युद्धदिवसे; K5 द्वितीय-दिवसे; Dn2 द्वितीयेह्निके; D8 द्वितीयेह्नि. — *Adhy. name:* K1 त्रैगर्तसैन्यवध; Dn1 D2.6 संशप्तकयुद्धं. — *Adhy no* (figures, words or both) K2 B1 Dn1 D2 8 S 18 (as in text), D8 19 — *Ślok no* Do1 Dn 39

19

1 Ś1 missing up to भार (in b*) (of v 1 7 18. 7) —a) D8 6 G1 M2 परिणम्य (for °णाम्य) D1 त (for तां) —b) K1 D1 G1 भरद्वाजो (for भार°) G5 प्रतापवान् (for महारथ) —c) K4 5 Dn1 बहु मत्वा K4 D1 तु K5 D2 5 स (for च) Ś1 K1 2 D1 तथा (for ततो) K2 B Do1 Dn2 D2 6 उक्त्वा सुबहु राजेंद्र (B1-5 °द्रं), G8-5 M2 5 बहुधोक्त्वा ततो (G1 वचो, M3 5 तदा) राजन् —d) K2 B Do1 Dn2 D2 8 6 S वचनं वै (D2 च); K4 5 राजत च (K4 om च); D1 राजान त (for राजान च)

2 Ś1 missing (of v l 1) —a) K5 Dn1 D2 4 5 7 8 पार्थस्य (for पार्थेन) S विधाय गोप्तृन्पार्थस्य —b) K1 4 B1 D (except D1) ससप्तक- (for संशप्तक) Ś1 K1 2 -गणान्प्रति; D6 -गणैः पुन (for गणैः सह) — Dn2 D8 read 2cd for the first time after 7 18 38ab, while D6 reads it after 7 18 38ab only —c) B Do1 D1 तदा; Dn1 रणे, D4 7 8 S रण (for रणात्) T G1 4 प्राप्ते (for पार्थे) —d) K4 Do1 Dn1 D2 (both times) D2 2 (both times) 4-8 ससप्तक (for संशप्तक). K5 -वधान्; Do1 D4 7 8 बलं; Dn2 (first time) रथं (for वध).

3 Ś1 missing (of v. l. 1). —b) T G1 अभी

अस्ययाद्भरतश्रेष्ठ धर्मराजजिघृक्षया ॥ ३
व्यूहं दृष्ट्वा सुपर्णं तु भारद्वाजकृतं तदा ।
व्यूहेन मण्डलार्धेन प्रत्यव्यूहद्युधिष्ठिरः ॥ ४
मुखमासीत्सुपर्णस्य भारद्वाजो महारथः ।
शिरो दुर्योधनो राजा सोदर्यैः सानुगैः सह ॥ ५
चक्षुषी कृतवर्मा च गौतमश्चास्यतां वरः ।
भूतवर्मा क्षेमशर्मा करकर्षश्च वीर्यवान् ॥ ६
कलिङ्गाः सिंहलाः प्राच्याः शूराभीरा दशेरकाः ।
शका यवनकाम्बोजास्तथा हंसपदाश्च ये ॥ ७
ग्रीवायां शूरसेनाश्च दरदा मद्रकेकयाः ।
गजाश्वरथपत्त्यौघास्तस्थुः शतसहस्रशः ॥ ८
भूरिश्रवाः शलः शल्यः सोमदत्तश्च बाह्लिकः ।
अक्षौहिण्या वृता वीरा दक्षिणं पक्षमाश्रिताः ॥ ९
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्बोजश्च सुदक्षिणः ।
वामं पक्षं समाश्रित्य द्रोणपुत्राग्रगाः स्थिताः ॥ १०
पृष्ठे कलिङ्गाः साम्बष्ठा मागधाः पौण्ड्रमद्रकाः ।

किनीं (for महाचमूम्) — c) Dn2 D8 प्रत्ययाद् (for अस्य°) D5 भरतश्रेष्ठ — d) D6 धर्मराजं (for धर्मराज)

4 Ś2 missing (of v l 1) — a) K3 B Do1 Dn1 D1 व्यूढ; T G1-4 M व्यूढां, G5 व्यूढवान् (for व्यूहं). D6 तु सौवर्णं; S सुपर्णेन (for सुपर्णं तु) — b) B Do1 भारद्वाजेन त तदा; D4 7 भारद्वाजन(D4 °त)त तदा; S भारद्वाजस्य तां चमूं (G5 °मून्) — c) S मडलार्धेन (T G2 °र्धेन, G5 °र्धं तु) त व्यू(G5 तव्यू)ह — d) Ś1 Dn2 D8 प्रतिव्यूह्य, K1 2 D5 प्रतिव्यूह (for प्रत्यव्यूहद्).

5 Ś2 missing up to भार (of v l 1) — a) D8 सुखम् (for मुखम्) Ś1 K (except K5) D1 अस्य; B Do1 Dn2 G1 2 M1 2 त्वासीत; D4 7 8 आस्तां; T G3-5 M2-5 चासीत् (for आसीत्) — b) Dn1 महायशा (for °रथ°) — d) Ś2 B3 4 S (except G2) सोदरै, B1 सौदर्यै, Do1 Dn2 D3 8 सौदर्यैं, D4 6 7 सौदार्यैं (for सोदर्यैः) M5 सानुजै (for °गै°) B Do1 S वृत (for सह)

6 a) B4 D1 2 कृतवर्मासीद्; D4 7 8 गौ(D7 गो)तमश्चास्य (for कृतवर्मा च) — b) K4 D1 [अ]च्यंतां (for [आ]स्यता) D5 स्वयं, G2 गत (for वर°) B3 गौतमश्चास्य भारत, D4 7 8 कृतवर्मास्त्रवित्तम° — c) K3 B Do1 भूस शर्मा, K5 Dn1 D5 6 कृतवर्मा, Dn2 D8 कृतशर्मा (for भूतवर्मा) K4 क्षेमसर्मा, B1 2 °कर्मा; Dn1 T G2-5 °धन्वा, Dn2 D6 °शर्मा च (hypermetric), D4 7 °चर्मा; D3 M °वर्मा, G1 वर्म (for °शर्मा) — d) B D1 2 करकाक्षश्च, Do1 करकाव्यश्च, Dn2 कर्माक्षश्चैव; D5 8 कद(D6 °री)कर्षश्च; D7 करकश्चेव्ये; D3 करकर्णश्च; T G3-5 कर्मभश्च तु; G1 M1 करवर्षश्च (for °कर्षश्च).

7 Ś1 K1-4 D1 om. 7. — a) S (except T G2 3)
सिंहला° — b) K5 D5 T G3 शूराभीर, B3 3 5 Dn1 शूद्राभीरा; D4 7 8 शूरानीरा (for शूराभीरा) K5 T G3 M5 कशेरुका, B4 G1 2 4 M3-4 दशेरुका°; D6 दमेरका; D5 दशीरिका, G5 दशैत्रका°, M5 कशेरुका° (for दशेरका) — d) B Do1 S (except T) हसप थाश्च (for °पदाश्च)

8 a) K5 गैवेया° (for ग्रीवायां) K1 शर (for शूर) B (except B1) तु (for च) — b) K5 Dn D3 5 6 मद्रकैकया; D7 8 मद्रकै सह; G1 M मद्र केकयै° (for °केकया) — c) D4 गवाश्वरथ; D8 गजाश्व रथ, T G1-3 M रथाश्वगज; G4 5 रथाश्व गज (for गजाश्वरथ) D5 पत्त्यौघास्; G1 M पत्त्यौ(M5 °त्यो)वैस् (for पत्त्यौघास्) — d) K4 D5 तस्थौ (for तस्थु°) B Do1 S तस्थु° परमदंसिता (B Do1 T1 °शिता, G3 4 °सितै°; G5 °शितै)

9 a) K3 B Do1 तथा; K4 lacuna (for शल) — b) Ś2 D4 सौ(D4 सो)मदत्तिश्च, S (except G2) सोमदत्तोथ (for °दत्तश्च) K4 D1 वीर्यवान् (for बाह्लिक) — c) D6 S (except G5 M5) अक्षोहिण्या; D7 व्यक्षो° (for अक्षौ) D8 S शूरा (for वीरा) — d) K3 4 B Do1 Dn D1-3 6 पार्श्वम् (for पक्षम्) K3 B Do1 Dn D1 3 6 आस्थि(B1 °ग)ता° (for आश्रिता)

10 a) Do1 D4 बिंदानुबिंदाव्; D7 विंदानुविंदाव्, G3 बिंदानुविंदाव् (for विन्दानुविन्दाव्) — b) Ś K3 D1 कांभोजश्च — c) N पार्श्व (for पक्ष) Ś2 उपाश्रित्य (for समा°) — d) K4 द्रोणपुत्रानुगा स्थिता°; B Do1 Dn1 D1 2 5 °पुत्राग्रत स्थिता; Dn2 D3 द्रोण पुत्रावयस्तथा; D4 7 8 °पुत्रमुखाः स्थिता; D6 द्रोणपुत्र पुरोगमाः, S स्थिता द्रोणसुताग्रगाः (G5 M1.2 °हा; G4 [inf lin.] °त).

गान्धाराः शकुनिप्राग्र्याः पार्वतीया वसातयः ॥ ११
पुच्छे वैकर्तनः कर्णः सपुत्रज्ञातिबान्धवः ।
महत्या सेनया तस्थौ नानाध्वजसमुत्थया ॥ १२
जयद्रथो भीमरथः सांयात्रिकसभो जयः ।
भूमिंजयो वृषक्राथो नैषधश्च महाबलः ॥ १३
वृता बलेन महता ब्रह्मलोकपुरस्कृताः ।
व्यूहस्योपरि ते राजन्स्थिता युद्धविशारदाः ॥ १४
द्रोणेन विहितो व्यूहः पदात्यश्वरथद्विपैः ।
वातोद्धूतार्णवाकारः प्रवृत्त इव लक्ष्यते ॥ १५
तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतन्ति युयुत्सवः ।
सविद्युत्स्तनिता मेघाः सर्वदिग्भ्य इवोष्णगे ॥ १६
तस्य प्राग्ज्योतिषो मध्ये विधिवत्कल्पितं गजम् ।
आस्थितः शुशुभे राजन्नंशुमानुदये यथा ॥ १७
माल्यदामवता राजा श्वेतच्छत्रेण धार्यता ।
कृत्तिकायोगयुक्तेन पौर्णमास्यामिवेन्दुना ॥ १८
नीलाञ्जनचयप्रख्यो मदान्धो द्विरदो बभौ ।

---

11 ^{b}) Dn_2 D_8 मद्रका (for मागधा) Ś K_{1-3} पांडुमद्रका, B Do_1 पौंडूभद्रका, $D_{4\,8}$ पौंडूमस्तका (for पौण्ड्रमद्रका) — ^{c}) K_1 M_1 गांधार॰ Ś K_{3-5} B_4 Dn_1 $D_{1\,2\,5}$ शकुना॰ (D_5 ना) प्राच्या; K_1 B_1 Do_1 शकुनि (K_1 ॰न॰) प्राख्या, $B_{2\,3}$ शकुनि॰ प्राड्या॰ (B_2 [marg] च्या), B_5 T G_4 शकुनिप्राड्या (B_5 च्या॰), Dn_2 $G_{1\,5}$ M शकुनिव्याघ्रा॰ ($G_{1\,5}$ M प्राग्रा), $D_{3\,6}$ शाकुना॰ (D_6 ॰ना) प्राच्या॰; $D_{4\,7\,8}$ शुनका (D_4 ॰का) प्राख्या; $G_{2\,3}$ शकुना॰ प्राड्या॰ (G_2 ड्या) (for शकुनि प्राग्र्या) — ^{d}) $Ś_1$ K_{2-4} पार्वतेया B_{1-3} Do_1 D_1 वशातय॰

12 K_5 om 12^{a}–13^{b} — ^{a}) Do_1 पृष्ठे (for पुच्छे) — ^{c}) B_4 सार्धं (for तस्थौ) — ^{d}) $B_{1-3\,5}$ Do_1 T G_{2-5} नानाजन, B_4 तस्थौ जन, G_1 M नानादेश (for ॰ध्वज) K_1 समुत्थिता, B_1 G_5 पदोत्थया; Dn $D_{2\,3\,5}$ -समुच्छ्रया॰ (Dn_1 य॰), $D_{4\,6-8}$ समु(D_7 ॰म)-च्छ्रया, T G_{2-4} समृद्धया (for समुत्थया)

13 K_5 om 13^{ab} (cf v l 12) — ^{b}) $Ś_1$ सांयात्रिकमहो जय॰, K_2 ॰सहोजय॰, K_4 D_1 सपा(K_4 या)तिरथभो जय॰, $B_{1\,3-5}$ Do_1 सपा(Do_1 ॰म)तिर्त्रैषभो जय॰; B_2 $D_{2\,5}$ सपातिर्यासभो जय॰, Dn_1 सयातिर्वासनो जय॰; Dn_2 शर्यातिश्च सतां जय॰, D_3 सयातिश्च सत जय॰, $D_{4\,7}$ सर्यातिर्यासनेज(D_4 क)य॰; D_6 सर्यातिश्च शतजय॰, D_8 शर्यातिर्यासमेजय॰; S सया(G_2 पा)तिस(G_1 $M_{1\,2}$ सू)जयो जय॰ — ^{c}) D_1 भूमिजन्यो (for भूमिंजयो) Do_1 वृषक्कायो; Dn_1 वृष क्राथो; Dn_2 $D_{3\,6}$ जयक्रोधो, $D_{4\,7}$ विषक्रोधो, D_8 विषक्राथो (for वृष) Ś K (except K_3) D_5 भूमिंजयोभिषक्रा(K_1 ॰प क्रां)थो; S भूमिंजयश्च वृषतो ($G_{1,5}$ M वृषको) — ^{d}) Dn_1 नैमिषश्च; D_6 (inf lin as in text) नैषधस्य, T G_{2-4} निशठश्च; G_1 M निपधश्च, G_5 निशकश्च (for नैषधश्च) Ś K_{1-3} Dn_1 G_5 महारथ॰ (for ॰बल॰)

14 ^{b}) K_3 पुरस्कृता, K_5 $D_{2\,5}$ पुरसरा, G_5 पुर*ता (for पुरस्कृता) Cv as in text — ^{c}) D_7 गृहस्य (for व्यूहस्य) $B_{1\,4}$ Do_1 D_2 [ऽ]रसि ते, $B_{3\,5}$ [ऽ]परितो, Dn $D_{3\,4\,7\,8}$ S परितो (for [ऽ]परि ते) — ^{d}) T_2 G_{2-4} युधि (for युद्ध)

15 ^{a}) $D_{4\,7\,8}$ रचितो; D_5 सहितो (for विहितो) — ^{b}) S पत्त्यश्वरथकुंजरै — ^{c}) K_5 ततो (for वातो) K_1 वातोद्धूतार्णवाकारा — ^{d}) K_{3-5} $B_{2\,3}$ (both marg) $_4$ $D_{1\,8}$ S प्रनृत्त, B_1 प्रवृत्य, Dn_2 $D_{5\,6}$ प्रमत्त (for प्रवृत्त) B_4 दृश्यते (for लक्ष्यते)

16 ^{a}) B (except B_2) Do_1 यस्य (for तस्य) $Ś_1$ प्रपषेभ्यो; K_1 प्रयथेन्यो, K_2 प्रयथेभ्यो; K_4 प्रपातेभ्यो, G_3 प्रपातेन; Ca d प्रपक्षेभ्यो (as in text) — ^{b}) $Ś_1$ D_6 निष्पततो; K_5 तिष्ठन्नसि; $D_{1\,2\,4\,5\,8}$ निपतति, S निष्क्रा(G_5 ॰ष्क्र)मति (for निष्पतन्ति) — ^{c}) G_5 विद्युत्स्तनिता मेघौघा — ^{d}) S Cv दिवि (for सर्वे) Ś K_3 इवोष्णगौ; K_1 इवोरगौ, Dn_2 इवोष्मके (for इवोष्णगे)

17 ^{a}) Dn_2 D_3 राजन्, D_6 राजा (for मध्ये) — ^{b}) D_6 कल्पित, G_2 कल्पिते (for कल्पित) G_2 गजे (for गजम्) — ^{c}) K_5 B_1 आस्थित (for आस्थित) S आस्थितोभूत्स भगवान् — ^{d}) S (except G_5) Cv उदय (for उदये)

18 ^{a}) Ś K_{1-4} राज्ञा; K_5 D (except Do_1 Dn_2 D_6) राजन् (for राजा) — ^{b}) Ś K_{1-3} राजता, K_5 D_5 भारत; D_6 शोभिना; S वीर्यवान् (for धार्यता) Cv as in text — ^{c}) K_5 कार्तिके (for कृत्तिका) — ^{d}) K_5 Dn $D_{3\,6}$ पूर्ण(K_5 ॰र्णि)मास्याम् (for पौर्ण॰) $B_{1\,4}$ इवोडुराट् (for इवेन्दुना)

19 ^{a}) $B_{3\,5}$ -प्रेख्यो (for -प्रख्यो) — ^{c}) $Ś_1$ K_{2-4}

अभिवृष्टो महामेघैर्यथा स्यात्पर्वतो महान् ॥ १९
नानानृपतिभिर्वीरैर्विविधायुधभूषणैः ।
समन्वितः पार्वतीयैः शक्रो देवगणैरिव ॥ २०
ततो युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य व्यूहं तमतिमानुषम् ।
अजय्यमरिभिः संख्ये पार्षतं वाक्यमब्रवीत् ॥ २१
ब्राह्मणस्य वशं नाहमियामद्य यथा प्रभो ।
पारावतसवर्णाश्व तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ २२
धृष्टद्युम्न उवाच ।
द्रोणस्य यतमानस्य वशं नैष्यसि सुव्रत ।
अहमावारयिष्यामि द्रोणमद्य सहानुगम् ॥ २३
मयि जीवति कौरव्य नोद्वेगं कर्तुमर्हसि ।
न हि शक्तो रणे द्रोणो विजेतुं मां कथंचन ॥ २४
संजय उवाच ।
एवमुक्त्वा किरन्बाणान्द्रुपदस्य सुतो बली ।
पारावतसवर्णाश्वः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥ २५
अनिष्टदर्शनं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नमवस्थितम् ।
क्षणेनैवाभवद्द्रोणो नातिहृष्टमना इव ॥ २६
तं तु संप्रेक्ष्य पुत्रस्ते दुर्मुखः शत्रुकर्शनः ।

B3–5 Dc1 Dn1 D1 अतिवृष्टो, B2 D6 अतिवृष्टैर्; D8 अभिहृष्टो; T G1. 3–5 °वृष्ट्या (for °वृष्टो) D4 7 8 G3 यथा मेघैर् (for महामे°)

20 [a]) B5 Dc1 भूपतिभिर् (for -नृपतिभिर्) — [b]) D2 5 -पौरुषै°, D4 -दक्षिणै, D7 8 -लक्षणै (for भूषणै°). — [c]) Ś1 K2 पार्वतीय°, Ś2 पर्वतीयै°; K4 पार्वतेयै (for °तीयै°)

21 [a]) Dn1 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य) — [b]) Ś K1–3 सं व्यूहम् (by transp) Dn2 D8 व्यूहं द्रोणेन कल्पित — [c]) D5 अजेयम् (for अजय्यम्) G1. 3 M1–3 5 सख्ये; G4 संघे (for संख्ये)

22 [a]) D4 7 8 वशे नाहम्; T G3–5 वशं नाद्य, G1 M यथा नाह (for वशं नाहम्) — [b]) K1 D4 7 8 इयाम्यद्य (for °मद्य) Cd cites इयां (as in text). K3 5 D6 यथा विभो, Dn1 D4 7 8 महाहवे (for यथा प्रभो) T G3–5 गच्छेयं भरतर्षभ (G4 °त), G1 M वशं गच्छेयमद्य वै; G2 गच्छेयं पुरुषर्षभ — [c]) Ś2 परावत; D4 7 8 पारापत (for पारावत-) Ś K1 2 4 D1 -समाश्वास्य (for -सवर्णाश्व). T G3–5 पारापताश्व (T °वताश्व, G3 °वताश्व) मन्त्रं ते.

23 D1 धृतराष्ट्र (for धृष्टद्युम्न) — [b]) K2 वश्य Ś2 B1 Dn2 D8 T G1 2 M1–3 नेष्यसि; K1 नेषसि, K3 नेष्यामि; Dn1 नेष्यति; D5 एष्यसि (for नैष्यसि) G1 M संयुगे (for सुव्रत) D2 वशमेष्यति शाश्वत — [d]) B1 न संशय°, D4 महानुग, T G4 सहानुगः (for °नुगम्)

24 [a]) K2 D4 यदि (for मयि) Dn2 S कौंतेय (for कौरव्य) — [b]) G4 मोद्वेगं (for नोद्वेग) — [c]) S न हि द्रोणो रणे शक्तो — D5 om (hapl) 24[c]–26[c]. — [d]) K5 M3 5 मा (for मां) Dn1 मां च जेतु कथंचन

25 D5 om 25 (cf v l 24) — [b]) S (except G5) [आ]त्मजो (for सुतो) — [c]) D4 8 पाराप(D8 °प)त (for पारावत) Ś1 सुपर्णाश्व°, Ś2 सवर्णश्च, K1 2 सुपर्णस्य, K3 सपर्णश्च (for सवर्णाश्व°) — [d]) S अभिद्रवत् (for उपा°)

26 D5 om 26[abc] (cf v l 24) — [a]) K1 3 4 अरिष्ट- (for अनिष्ट-) Dc1 Dn1 मत्वा (for दृष्ट्वा) — [b]) B3 T G3–5 उपस्थितं (for अवस्थितम्) — [d]) D8 विभु° (for इव) — After 26, S ins

142* स हि जातो महारौद्रो द्रोणस्य निधनं प्रति ।
सर्वधर्मतया तस्माद्भारद्वाजो व्यमुह्यत ।
नाशकत्त तत कश्चिदनीके प्रतिवीक्षितुम् ।
तत किरन्निषूस्तीक्ष्णान्द्रुपदस्य वरूथिनीम् ।
भारद्वाजो ययौ तूर्णं पार्षत वर्जयन्युधि । [5]
द्रुपदस्य महत्सैन्य वारयामास ब्राह्मण° ।

[(L 1) G2 महाराज (for °रौद्रो) —(L 2) G2 भरद्वाजो G1 M1 [ऽ]प्यमुह्यत (for व्यमु°) —(L 3) M3 4 नाशकत T G2 तत्र क (T2 त) (for त तत°) T G2 M1. 2 किंचिद्, G3–5 कश्चिद् (for कश्चिद्) T G2 अनीक (for अनीके)]

27 D5 om 27 — [a]) K5 B1 तत्र, D4 7 8 ते तु (for तं तु) S ते पुत्रो (by transp) — [b]) Ś K B Dn2 D1 2 5 6 शत्रुकर्षण (D5 °ण) — [c]) B1 D1 2 5 6 T G2–5 चिकीर्षुर् (for °र्षन्) — [d]) B3 Dc1 अयाद्धयत; D6 निवारयन् (for अवारयत्)

प्रियं चिकीर्षन्द्रोणस्य धृष्टद्युम्नमवारयत् ॥ २७
स संप्रहारस्तुमुलः समरूप इवाभवत् ।
पार्षतस्य च शूरस्य दुर्मुखस्य च भारत ॥ २८
पार्षतः शरजालेन क्षिप्रं प्रच्छाद्य दुर्मुखम् ।
भारद्वाजं शरौघेण महता समवारयत् ॥ २९
द्रोणमावारितं दृष्ट्वा भृशायस्तस्तवात्मजः ।
नानालिङ्गैः शरव्रातैः पार्षतं समंमोहयत् ॥ ३०
तयोर्विषक्तयोः संख्ये पाञ्चाल्यकुरुमुख्ययोः ।
द्रोणो यौधिष्ठिरं सैन्यं बहुधा व्यधमच्छरैः ॥ ३१
अनिलेन यथाभ्राणि विच्छिन्नानि समन्ततः ।
तथा पार्थस्य सैन्यानि विच्छिन्नानि क्वचित्क्वचित् ॥ ३२
मुहूर्तमिव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनम् ।
तत उन्मत्तवद्राजन्निर्मर्यादमवर्तत ॥ ३३
नैव स्वे न परे राजन्नज्ञायन्त परस्परम् ।
अनुमानेन संज्ञाभिर्युद्धं तत्समवर्तत ॥ ३४
चूडामणिषु निष्केषु भूषणेष्वसिचर्मसु ।
तेषामादित्यवर्णाभा मरीच्यः प्रचकाशिरे ॥ ३५
तत्प्रकीर्णपताकानां रथवारणवाजिनाम् ।

D1 2 5, 6 T G2-5 चिकीर्षुर् (for °र्षन्) — d) B4 Do1 अथाह्वयत्, D6 निवारयन् (for अवारयत्)

28 K2 om (hapl) 28–29 B1 D6 (sec m) read 28–29 on marg — a) Do1 Dn1 D1 5 7 8 तुमल° — b) D6 समरूपम् B Do1 S सुघोर° सम(G5 °मु)पद्यत — c) D1 7 पार्षतश्च (for °तस्य) — d) S सयुगे (for भारत)

29 K2 om 29 (cf v l 28) B1 D6 (sec m) read 29 on marg — b) G1 M आच्छाद्य (for प्रच्छाद्य) G2 भूतल (for दुर्मुखम्). — c) Ś K1 4 Dn1 G2 शरौघेन — d) D1 महतां Dn1 S समवाकिरत् (Dn1 G5 °रन्).

30 K4 D1 om (hapl) 30 — a) K1 अपारित; Dn1 आघरित, D6 (before corr) आवरित (for आवा°) — b) D2 क्रुधायस्तस्; D5 धृषा°; D8 मृशा युध्न, S (except G2) मृशं यत्तस् (for भृशायस्तस्) Cd cites आयस्त — d) Ś1 Dn2 D3 6 समवारयत्, T G2-5 °योधयत्; G1 M °वाकिरत् (for °मोहयत्)

31 a) K1 विसक्तयो; K5 B2 (orig) D5 विमु°; B2 (marg) विश° (for विष) G1 5 M1 2 सखे, G4 M3 संघे (for सख्ये) — b) K4 T G2-4 M1 2 पांचाल (for पाञ्चाल्य) S पुत्रयो° (for मुख्ययो°) — After 31ab, T G3 ins

143* अभवत्तुमुलं युद्धं परस्परवधैषिणोः ।

— c) K2 3 द्रोण Ś1 K1-3 D5 युधिष्ठिर Ś K1-4 सख्ये (for सैन्य) — d) K5 D5 बहुशो (for बहुधा) K4 विधमत् (for व्यध) S transp बहुधा and व्यधमद्

32 a) K2 अनेन च (for अनिलेन). — Dn1 om 32cd — c) D1 7 8 तत° (for तथा) Dn2 D3 6 पार्षत (for पार्थस्य) S तथा सैन्यानि पांडूनां — d) S दृश्य(G3 4 M3 °श्य)ते स्म (for विच्छिन्नानि) B4 om the second क्वचित्

33 a) D7 om (hapl) from तद्युद्धम् up to सज्ञा (in 34c) K5 एव, D5 6 अपि (for इव) K1 G5 अभवद् (for इव तद्) — c) B3 4 युद्ध (for राजन्) — After 33, S ins

144* नैव खं न दिशो भूमिर्वभासे न च भास्करः ।

[T2 G3 4 द्यौ (for खं) T G2-4 न भासे न, M3-5 न वभासे (by transp)]

34 D7 om up to सज्ञा (of v l 33) — b) D5 om from अज्ञायन्त up to युद्ध (in 34d) Ś1 K3 4 B3-5 Dn D2 8 आज्ञायत; K5 आज्ञायत, D1 आज्ञायत्य, T G2-4 विज्ञायंत; G1 M व्यज्ञायत (for अज्ञायन्त) — c) Ś1 ज्ञायमान तु; K2 4 D1 ज्ञायमानेन; D2 अमुनानेन (for अनुमा°) Ś1 युध्यमानमसंज्ञाभिर् — d) Dn1 युतं युद्धमवर्तत; D5 युद्ध निर्मर्यादमवर्तत (hyper metric)

35 a) G1 M1 2 4 5 चूलामणिषु (for चूडा°) — b) M3 [अ]पि (for [अ]सि) Ś K1-3 5 B D (except Dn2 D3) [अ]पि च(K5 म)र्मसु; K4 [अ]थ चर्मसु (for [अ]सिचर्मसु) — G1 reads 35cd twice — d) N रश्मय° (for मरीच्य°) K5 D7 8 प्रचकासिरे; D1 प्रचकाशी*, D5 समकाशिरे (for प्रचकाशिरे)

36 b) D2 (marg as in text) गजानां परमद्विपैः (= 38b), S रथवाजिनृहस्तिनां — c) Ś K1-4 D5 बलाकासदृशाभास (D5 °त); K5 D1 °भ्रां(D1 °भ्रा)स

बलाकाशबलाभ्राभं ददृशे रूपमाहवे ॥ ३६
नरानेव नरा जघ्नुरुदग्राश्च हया हयान् ।
रथांश्च रथिनो जघ्नुर्वारणा वरवारणान् ॥ ३७
समुच्छ्रितपताकानां गजानां परमद्विपैः ।
क्षणेन तुमुलो घोरः संग्रामः समवर्तत ॥ ३८
तेषां संसक्तगात्राणां कर्षतामितरेतरम् ।
दन्तसंघातसंघर्षात्सधूमोऽग्निरजायत ॥ ३९
विप्रकीर्णपताकास्ते विषाणजनिताग्नयः ।
बभूवुः खं समासाद्य सविद्युत इवाम्बुदाः ॥ ४०
विक्षरद्भिर्नदद्भिश्च निपतद्भिश्च वारणैः ।
संबभूव मही कीर्णा मेघैर्द्यौरिव शारदी ॥ ४१
तेषामाहन्यमानानां बाणतोमरवृष्टिभिः ।
वारणानां रवो जज्ञे मेघानामिव संप्लवे ॥ ४२
तोमराभिहताः केचिद्बाणैश्च परमद्विपाः ।
वित्रेसुः सर्वभूतानां शब्दमेवापरेऽव्रजन् ॥ ४३
विषाणाभिहताश्चापि केचित्तत्र गजा गजैः ।
चक्रुरार्तस्वरं घोरमुत्पातजलदा इव ॥ ४४
प्रतीपं ह्रियमाणाश्च वारणा वरवारणैः ।

सदृशं, B8 (marg as in text) °समलाभ्रातं; Do1 Dn3 °सहिताभ्रातं (Do1 °भ्राभ), D3 6 °सदृशाभास, D4 7 8 °सयुताभ्राभं; D4 (marg sec m.) °शयुताभ्राभं; T G3 4 बलाकसदृशाभं तद्, G5 वलाभ्राभ बलानां हि॰ — ^{d}) D4 6–8 सदृशं (for ददृशे) D8 om हवे

37 ^{a}) D6 नरान्वर (for नरानेव) D4 7 8 T G2 M3–5 राजन् (for जघ्नुर्). K4 D1 नराश्चैव नराञ्जघ्नुर् — ^{b}) T G1–4 M जघ्नुरुग्रा, G5 **रुग्र (for उदग्राश्च). K4 B2 महाहयान्; Dn1 हयान्हया॰ (by transp) — ^{c}) Dn D3 5 रथाश्च; T G2–5 रथिनो (for रथांश्च) — ^{d}) B2 3 5 Do1 Dn2 D3, 6 वारणान् (for वारणा) B2–5 Do1 Dn3 D3 6 व(Dn2 D3 प)रवारणा॰, D4 7 8 वारणात्रणे (for वरवारणान्).

38 ^{a}) K5 संमूर्छित; D4, 8 समुत्थित- (for समुच्छ्रित) — ^{b}) S द्विपानां (for गजानां) Ś2 च पर- (for परम) — ^{c}) Dn1 D4 7 8 तुमलो; D2 5 तुमलं D2 5 घोरं — ^{d}) D2 5 संयुगं, D4 सभास॰ (for सग्राम॰) B Do1 T समपद्यत; G M °जायत (for °वर्तत).

39 M3 om (hapl) 39 — ^{a}) K1 B1–3 सशक्त (for ससक्त) D8 गात्राणि (for -गात्राणां) — ^{b}) Dn2 D3, 6 निघ्नताम् (for कर्षताम्). — ^{c}) D4 -संहर्ष, D7 सहर्ष; D8 सघर्ष (for -संघात) B1–3 Do1 Dn1 D4 7 संहर्षात्; D6 -संकर्षात् (for सघर्षात्)

40 ^{a}) D4 विप्रकीर्ण (for °कीर्ण) — ^{b}) Ś K1–3 -जनिताश्च(K1 °श्चि)या॰ (for °ताग्नय॰) — ^{c}) D4 बभूव D3 स (for ख) B2 समापद्य (for °साद्य) S बभु(T G2 °भ्रु; G5 M1 2 °हु)राकाशमावार्य (G5 °विश्य) — ^{d}) Ś K1 3 सविद्युत्क (K3 °त्का); K2 सविद्युर्कम् (sic) (for सविद्युत) K1 D4 इवांबुद

41 D4 om 41^{a}–42^{b} — ^{a}) Ś1 K B Dn D1 2 6 विक्षिपद्भिर्, D3 5 विक्षपद्भिर् (for विक्षरद्भिर्) Ś K1–3 Dn D2 3 5–8 पतद्भिश्च, K4 यतद्भिश्च; K5 क्षितद्भिश्च (sic), Do1 निपतद्भिश्च (hypermetric) (for नदद्भिश्च) — ^{b}) B4 lacuna, Dn1 D8 निष्पतद्भिश्च; Dn2 D3, 6 नदद्भिश्चैव (for निपतद्भिश्च) — ^{c}) G1 M सा बभूव (for संबभूव) — ^{d}) D2 मेघोघैरिव K4 सारदी; Dn2 D6 शारदा, S वार्षि(G1 °र्ष)की (for शारदी).

42 D4 om 42^{ab} (cf. v l 41) — ^{a}) Dn2 D3 6 बहुशो हन्यमानानां — ^{b}) Do1 रणे (for बाण) B4 ऋष्टिभि॰ (for वृष्टिभि॰). — ^{c}) Ś K1, 2 रवैर्, S रणे (for रवो) D5 (marg as in text) जज्ञे — ^{d}) D1 एव (for इव) K5 नि॰स्वन॰; S (except G5) सप्लव (for संप्लवे)

43 Ś1 K (except K5) om 43^{b}–44^{a}. — ^{b}) Ś2 D1 om (hapl) from बाणैश्च up to केचित् (in 44^{b}) — ^{c}) Dn1 विविशु॰ (for वित्रेसु॰) K5 B Dn1 D2 5 सर्वनागाना, Dn2 D8 °तो नागा॰, D6 पर्वतो नागा॰ (for सर्वभूतानां). S वित्रस्ता सर्वशब्दानां — ^{d}) Dn1 शब्द; Dn2 D8 शब्दाद्; D6 शब्दान् (for शब्दम्) T G2 पर सृजन्, G1 M3–5 [आ]हवे सृजन् (M5 °जत्); G3–5 [अ]पर सृजन् (for [अ]परेऽव्रजन्).

44 Ś1 K (except K5) om 44^{a} Ś2 D1 om. up to केचित् (for both, cf. v l 43) — ^{a}) K5 D (except Do1, D1 om) T G2–5 -हता केचित् (for -हताश्चापि) — ^{b}) Dn2 D3 6 महागजै॰ (for गजा गजै॰) K5 Dn1 D2 4 5 8 तत्र त(D8 सतत्र)त्र महागजै॰ — ^{c}) B1 Do1 D2 आर्तस्वन (for °स्वर) Ś K1–3 अ (Ś2 आ)क्रोशत स्वय घोरम्.

उन्मथ्य पुनराजह्रुः प्रेरिताः परमाङ्कुशैः ॥ ४५
महामात्रा महामात्रैस्ताडिताः शरतोमरैः ।
गजेभ्यः पृथिवीं जग्मुर्मुक्तप्रहरणाङ्कुशाः ॥ ४६
निर्मनुष्याश्च मातङ्गा विनदन्तस्ततस्ततः ।
छिन्नाभ्राणीव संपेतुः संप्रविश्य परस्परम् ॥ ४७
हतान्परिवहन्तश्च यन्त्रिताः परमायुधैः ।
दिशो जग्मुर्महानागाः केचिदेकचरा इव ॥ ४८
ताडितास्ताड्यमानाश्च तोमरर्ष्टिपरश्वधैः ।
पेतुरार्तस्वरं कृत्वा तदा विशसने गजाः ॥ ४९
तेषां शैलोपमैः कायैर्निपतद्भिः समन्ततः ।
आहता सहसा भूमिश्चकम्पे च ननाद च ॥ ५०
सादितैः सगजारोहैः सपताकैः समन्ततः ।
मातङ्गैः शुशुभे भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ॥ ५१
गजस्थाश्च महामात्रा निर्भिन्नहृदया रणे ।
रथिभिः पातिता भल्लैर्विकीर्णाङ्कुशतोमराः ॥ ५२
क्रौञ्चवद्विनदन्तोऽन्ये नाराचाभिहता गजाः ।
परान्स्वांश्चापि मृद्नन्तः परिपेतुर्दिशो दश ॥ ५३
गजाश्वरथसंघानां शरीरौघसमावृता ।

---

45 a) B Dc1 D2 प्रतीपा (for प्रतीप) K4 5 ह्री (K5 ह्र)यमाणाश्च; B Dn2 D1 ह्रिय°; Dn1 ह्रियमाणास्तु; D2 नुद्यमानाश्च (for ह्रियमाणाश्च) D4 7 8 प्रतीपाद्ध्रियमाणाश्च —b) T वारणान् (for वारणा) —c) Dn1 D4 7 8 प्रमथ्य (for उन्मथ्य) K3 B1 4 5 D (except D1 4 7 8) G2 आजघ्नु (B4 5 °ग्मु) (for आजह्रु) —d) K1 D4 S (except G2) प्रेषिता (for प्रेरिता)

46 a) Ś1 महादन्दैर्; K1 3 °मंद; K2 °पिंदैर् (for °मात्रा). B Dc1 महामात्रैर्महामात्रास्. —b) D2 मारिता (for ताडिता) —c) Ś1 धरणीं (for पृथिवीं) K3 om. जग्मुर् —d) K4 D1 शक्ति (for मुक्त-)

47 b) K4 D1 विनदत समतत —c) D7 छिन्ना भ्राणी च (for °भ्राणीव) D2 om संपेतु —d) K4 समविश्य; B2 (marg) °दिश्य, D4 °पद्य; D6 (before corr) °मृश्य; D6 (by corr) °विद्य; D7 8 मृद्य; S °मध्य (for °विश्य) — After 47, Dn1 reads 49^{ab}

48 Ś1 damaged —a) D8 हितान् (for हतान्) T G2-4 हता प(G5 °तान्प)रिपतंति स्म, G1 M हता (M1-4 °ता) परिपवतश्च. —b) K1 यन्त्रिणा; Dn1 D4 7 8 यंत्रितान् (for यन्त्रिता) S पतिता भुवि (for परमायुधै) B Dc1 D1 3 पसितान्प(B3 पीडितान्प, B5 भूमौ च प)तितायुधान् —c) Dn1 दिश (for दिशो) K3 न नागास्ते; Dn1 D8 महाभागा; D7 °रामा (for नागा) —d) Dn1 एक (for एक) S वायुना सचरा इव

49 Dn1 reads 49^{ab} after 47 —b) Dn2 D8 तोमरासि (for °र्ष्टि) K4 5 D (except D2) -परश्वधै (for -परश्वधै) —c) K2 4 B4 D1 2 6 T G2-5 आर्तस्वन (for °स्वर) —d) G M चरा (for तदा) K2 विशश्वने; G5 °सिरे; Cd °सने (as in text)

50 K1 om 50–51 —a) D6 शिलोपमै (for शैलो°) — Ś K2-4 D8 om (hapl) 50^{c}–51^{b} —d) D4, 7 8 वि (for च).

51 K1 om 51 Ś K2-4 D8 om 51^{ab} (for all, cf v l 50) D1 om 51^{ab} B4 om 51^{b}–53^{a} —b) Dn1 सतोरणै; G1 M सतोमरै (for समन्तत) —c) S तैर्गजै (for मातङ्गै)

52 B4 om 52 (cf v l 51) —b) Dn2 विच्छिन्न-; D8 6 विभिन्न (for निर्भिन्न) Dc1 रथे (for रणे) — For 52^{ab}, S subst

145* गजैर्गात्रवरै क्षुण्णा विषाणश्च निपातिता ।

—c) B1 D8 पतिता (for पातिता) S गजा निपातिता-रोहा —d) B1 D2 6 7 G5 तोमरै (for तोमरा) D4 8 विकीर्ण(D8 °र्णां)कुशतोमरै

53 B4 om 53^{a} (cf. v l 51) —a) K1 विनदन्तस्ते; Dc1 G1 5 M निनदतोन्ये; D5 T G2-4 निनद(D5 °द)न्त्यन्ये (for विनदन्तोऽन्ये) —b) B4 समवाभिहता गजा, D6 नानास्त्राभिहता गजा —c) Ś1 D7 8 [अ]भि- (for [अ]पि) K1 [अ]भिमर्दंत, D4 [अ]भिमृद्नत; S न जानत (for [अ]पि मृद्नन्त) Dn1 परान्स्वांश्चाभिमृद्नत, D8 परान्स्वांश्च प्रमृद्नत, D5 परस्वांश्च विमृद्नत —d) K5 दशो (for दिशो)

54 a) B Dc1 D1 6 योधानां (for संघानां) —b) S शरीरौ(G5 °रैरो)घै (for शरीरौघ) Ś1 परिप्लुता (for -समावृता)

बभूव पृथिवी राजन्मांसशोणितकर्दमा ॥ ५४
प्रमथ्य च विषाणाग्रैः समुत्क्षिप्य च वारणैः ।
सचक्राश्च विचक्राश्च रथैरेव महारथाः ॥ ५५
रथाश्च रथिभिर्हीना निर्मनुष्याश्च वाजिनः ।
हतारोहाश्च मातङ्गा दिशो जग्मुः शरातुराः ॥ ५६
जघानात्र पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा ।
इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्रज्ञायत किंचन ॥ ५७
आ गुल्फेभ्योऽवसीदन्त नराः शोणितकर्दमे ।
दीप्यमानैः परिक्षिप्ता दावैरिव महाद्रुमाः ॥ ५८
शोणितैः सिच्यमानानि वस्त्राणि कवचानि च ।
छत्राणि च पताकाश्च सर्वं रक्तमदृश्यत ॥ ५९
हयौघाश्च रथौघाश्च नरौघाश्च निपातिताः ।
संवृत्ताः पुनरावृत्ता बहुधा रथनेमिभिः ॥ ६०
स गजौघमहावेगः परासुनरशैवलः ।
रथौघतुमुलावर्तः प्रबभौ सैन्यसागरः ॥ ६१
तं वाहनमहानौभिर्योधा जयधनैषिणः ।
अवगाह्यावमज्जन्तो नैव मोहं प्रचक्रिरे ॥ ६२
शरवर्षाभिवृष्टेषु योधेष्वजितलक्ष्मसु ।

---

55 [a]) Do1 (also *sec m.* as in text) प्रमृज्य —[b]) K3 B Do1 D1.2 समुत्क्षिप्ताश्च (for °त्क्षिप्य) K4 5 Dn D3 6 [अ]थ (for च) D4 चारणै (for वा°) —[d]) K1 महारथ°; D4 7 8 S रथा हता, D6 महा स्तमभि° (for °रथा°).

56 [a]) Do1 (by corr) दीना (for हीना) —[d]) Ś1 समंतत°; B Do1 D1 भयातुरा°, D4 7 8 हतेश्वरा (for शरातुरा°).

57 [a]) K5 B3 D6 [अ]थ (for [अ]त्र) K4 पुत्र (for पुत्रं) S जघान पितरं पुत्र° —[b]) K4 च पुत्रश्च (hypermetric) (for पुत्रश्च) B3 4 रणे (for तथा) S पिता पुत्रमताड(G5 °व)यत् —[c]) Dn1 D4 5 7 8 तुमलं —[d]) D7 सत् (for न) Ś1 K2 B Do1 D1 2 7 8 T G3.5 M6 प्राज्ञायत

58 [a]) K4 5 Dn1 D2 3 5 [ऽ]वसीदंति, B Do1 Dn2 D1 °सीदंते; S च सीदंति (for ऽवसीदन्त) —[b]) B1 S लोहित- (for शोणित-) B1 3–5 Do1 Dn2 -कर्दमैः (for -कर्दमे) —[c]) Dn1 D6 दीप्यमाना° (for °मानैः) D4 7 परिक्षिप्त्वा; D5 परीक्षिप्ता (for परि°). —[d]) K5 B5 Dn1 वातैर्; Cd दावैर् (as in text).

59 [a]) K5 सेव्यमानानि (for सिच्य°). —[b]) Ś1 S (except G1 M1 2) शस्त्राणि (for व°) —[c]) Ś K1 3 4 जैत्राणि (for छ°) —[d]) Dn1 सर्वे; D3 5 सर्वे (for सर्वं).

60 K5 reads 60[a]–63[b] on marg —[ab]) D4 7 M2 हयोघाश्च (for हयौ°) Ś1 K5 B1 2 Do1 Dn2 D2 4 6–8 न(Do1 श)रौघाश्च रथौघाश्च (by transp) M4 5 गजौघाश्च (for रथौ°) T G M1 2 गजौघाश्च, M3–5 रथौघाश्च (for नरौ°) D5 निपातितैः —[c]) Ś1 K4 Dn2 D1–3 5 6 संवृत्ता; K5 D4 7 8 मृदिता°, B संकृत्ता°, Do1 संक्षुण्णा°, T G2–4 निकृत्य, G1 M निकृत्ता; Cv निकृत्ता (for संवृत्ता°). K3 5 B D G1 M आवृत्य, K4 आवृता, T G2–5 Cv उत्पत्य (for आवृत्ता) —[d]) S Cv तुरगा (for बहुधा)

61 K5 reads 61 on marg —[a]) M1 2 गजोघ (for गजौघ) Dn1 महावेगै, D5 G4 5 M4 °वेग (for °वेग°) —[b]) Dn2 पराशुजन- (for परासुनर-) Ca cites परासुं, Cd परासुर् Ś K1 4 शवशै(K4 °शै)वल°; K2 D7 नरशैवला (D7 °ल) (for °शैवल°). —[c]) Ś1 D4 (marg *sec m* as in text) तुमु(D4 °म)लावृत्त°; Do1 Dn D3 5 7 8 -तुमलावर्तं, D6 तुमुला युद्ध, S (except G3) -तुरगावर्त (for तुमुला°) —[d]) D4 -सागरे, M1 2 -सागर

62 K5 reads 62 on marg —[a]) Dn2 D3 वाहनैर्; T G2–5 वारण (for वाहन) —[b]) G1 M यौधा Ś K1 2 धनैषिभि°; K4 D1 -जयैषिण (for -धनै°) K5 Dn1 D4 7 योधा धनजयैषिण, B3 योधा जयपरै°; Dn2 D3 6 योधा जन(D6 °य)वधै° —D3 om (hapl) 62[c]–63[d]. —[c]) Ś1 K2 अवमज्जत, K1 D5 7 8 च मज्जंतो (K1 °त), K3 B Do1 Dn1 D1 2 [अ]थ मज्जतो (K3 °त; Dn1 °ते) (for अवम°). Dn2 अवगाह्यानिमज्जंतो; D4 अवगाह्यत मज्जंतो; D6 अवगाह्यानुसज्जंतो —[d]) D5 च चक्रिरे; S अकुर्वत (for प्रचक्रिरे).

63 D3 om 63 (cf v l 62) K5 reads 63[ab] on marg —[a]) Dn2 सृष्टेषु (for वृष्टेषु) B3 (marg as in text) शरवर्षविवृत्तेषु; Cv as in text —[b]) D6 यौधैश्च; G1 M यौधेषु K3 B D2 [अ]चित; K4 5 D1 6 G2 [आ]हित-; Do1 [अ]हत-; Dn1 D7 8

न हि स्वचित्ततां लेभे कश्चिदाहतलक्षणः ॥ ६३
वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयंकरे ।
मोहयित्वा परान्द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ६४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

२०

संजय उवाच ।
ततो युधिष्ठिरो द्रोणं दृष्ट्वान्तिकमुपागतम् ।
महता शरवर्षेण प्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥ १
ततो हलहलाशब्द आसीद्यौधिष्ठिरे बले ।
जिघृक्षति महासिंहे गजानामिव यूथपम् ॥ २
दृष्ट्वा द्रोणं ततः शूरः सत्यजित्सत्यविक्रमः ।
युधिष्ठिरं परिप्रेप्सुमाचार्यं समुपाद्रवत् ॥ ३
तत आचार्यपाञ्चाल्यौ युयुधाते परस्परम् ।

Cd [स्वा]चित , Dn_3 [स्वा]चित्त ; D_4 [स्वा]वित , D_5 चित्त ; T $G_{1, 3-5}$ M C_a [स्वा]हृत ; C_v [स्वा]हव (for [स्व]चित) — [c]) B_5 तेषु (for हि स्व) K_3 $B_{1, 3}$ (marg) $_{3, 4}$ Da_1 Dn_1 D_2 T_2 न तेष्वचित्ततां (T_2 °चि सित) लेभे, T_1 $G_{1, 3-5}$ M न चै(T_1 G_{3-5} ते)षु चितनं लेभे, G_2 न तेष्वभ्यतर लेभे — [d]) K_3 B_4 $D_{2, 5}$ आहित ; G_5 आहव- (for आहत) T G_{2-4} कश्चि(T_2 किंचि)दाहवलक्षणं

64 [a]) T G_{2-5} महायुद्धे (for तथा युद्धे) — [b]) D_3 S भयानके (for भयंकरे) — [c]) T $G_{3, 4}$ परं (for परान्) — [d]) Dn_3 अपाद्रवत्, T $G_{1-3, 5}$ M अभि°, G_4 समापत (for उपाद्रवत्)

Colophon. — *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* $Ś_2$ K_3 D_1 द्वितीय ($Ś_2$ °ये)युद्धदिवसे, $K_{1, 2}$ द्वितीयदिवसे — *Adhy name* K_5 व्यूहरचनायां व्याकुलयुद्धवर्णन, Dn_1 व्यूह युद्धं ; $D_{2, 5}$ व्यूहरचना — *Adhy no* (figures, words or both) K_3 $B_{1, 2}$ Dn_1 $D_{2, 3}$ S 19 (as in text) — *Śloka no* Dc_1 64; Dn_1 63.

20

1 [a]) Ś $K_{1, 3}$ तथा (for ततो) K_4 B_5 Dc_1 Dn_1 ततो (K_4 तथा) युधिष्ठिर द्रोणो — [b]) G_5 (*inf lin* as in text) उपक्रम

2 [a]) $Ś_2$ K_1 ततो हलाहल शब्द — [b]) Dn_2 $D_{2, 6}$ आसीद् (for आसीद्) — [c]) D_2 महासैन्ये ; M_{3-5} यथा सिंहे (for महासिंहे)

3 [a]) K_4 D_1 G M तथा ; T तदा (for तत) Ś K_{1-3} $D_{4, 7, 8}$ शूर ; B_2 क्रुद्ध ; T G_{2-5} वीर (for शूर). — Dn_1 om 3^c–4^d — [c]) D_5 युधिष्ठिर- $Ś_1$ $B_{1, 2, 5}$ D_6 अभिप्रेप्सुम्, $K_{3, 5}$ $D_{2, 5}$ S परिप्रेप्सुर् ; B_4 Dc_1 Dn_2 $D_{1, 3, 4, 7, 8}$ अभिप्रेप्सुर् (for परिप्रेप्सुम्) — [d]) M_{3-5} समभिद्रवत् (for समुपा°)

4 Dn_1 om. 4 (cf v. l 3) — [a]) D_6 T G_{2-4} पांचालौ — [b]) B Dc_1 महाबलौ (for परस्परम्) S (except G_5) युद्धायाभिसमीयतु (G_5 °यु°). — [c]) B_5 विक्षोभयंतस् S तौ (G_1 M ते) सेने (for तत्सैन्यम्) — After 4, N (Dn_1 after 3^{ab}) ins

146* ततो द्रोणं महेष्वासं सत्यजित्सत्यविक्रमः ।
अविध्यन्निशिताग्रैश्च परमास्त्रं विदर्शयन् ।
ततोऽस्य सारथेः पञ्च शरान्सर्पविषोपमान् ।
अमुञ्चदन्तकप्रख्यान्समुमोहास्य सारथिः ।
अथास्य सहसाविध्यद्धयान्दशभिराशुगैः ।
दशभिर्दशभिः क्रुद्ध उभौ च पार्ष्णिसारथी ।
मण्डलं तु समावृत्य व्यचरत्पृतनामुखे ।
ध्वजं चिच्छेद च क्रुद्धो द्रोणस्यामित्रकर्शन ।
द्रोणस्तु तत्समालक्ष्य चरितं तस्य संयुगे ।
मनसा चिन्तयामास प्राप्तकालमरिंदमः ।

[Dn_1 om. line 1 — (L 1) Dn_1 $D_{3, 6}$ तथा (for ततो) K_3 B (except B_2) Dc_1 Dn_2 D_1 महेष्वास (for °ष्वासं) — (L 2) K_3 B Dc_1 Dn_2 $D_{1-3, 6}$

विक्षोभयन्तौ तत्सैन्यमिन्द्रवैरोचनाविव ॥ ४
ततः सत्यजितं तीक्ष्णैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ।
अविध्यच्छीघ्रमाचार्यश्छित्त्वास्य सशरं धनुः ॥ ५
स शीघ्रतरमादाय धनुरन्यत्प्रतापवान् ।
द्रोणं सोऽभिजघानाशु विंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ६
ज्ञात्वा सत्यजिता द्रोणं ग्रस्यमानमिवाहवे ।
वृकः शरशतैस्तीक्ष्णैः पाञ्चाल्यो द्रोणमर्दयत् ॥ ७
संछाद्यमानं समरे द्रोणं दृष्ट्वा महारथम् ।
चुक्रुशुः पाण्डवा राजन्वस्त्राणि दुधुवुश्च ह ॥ ८
वृकस्तु परमक्रुद्धो द्रोणं षष्ट्या स्तनान्तरे ।
विव्याध बलवान्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९
द्रोणस्तु शरवर्षेण छाद्यमानो महारथः ।
वेगं चक्रे महावेगः क्रोधादुद्वृत्य चक्षुषी ॥ १०
ततः सत्यजितश्चापं छित्त्वा द्रोणो वृकस्य च ।

निशिताग्रेण, D4 7 8 °ग्रेषु (for °ग्रैश्च). K1 4 D5 विमर्दयन्, B3 D4 7 8 निदर्श° (for विदर्श°). Ś D1 परमास्त्रविदर्दयन्, K2 परमास्त्रैर्विदर्दयन् (for the posterior half). — (L 3) K5 B2–5 Dc1 Dn2 तथास्य, B1 अथास्य (for ततोऽस्य). D8 शिरोपमान् (for विपोप°). — (L 4) Ś1 K1 2 Dc1 Dn2 D8 4 6 स मुमोह (for समुमोह). — (L 5) Dn2 D8 तरसा (for सहसा) K5 अष्टाभिर् (for दशभिर्) — (L. 6) K5 D2 3 5 तौ, D6 वै (for च) Dn1 D4 7 8 तथोभौ (for उभौ च) Dn2 om च पार्ष्णिसारथी — (L. 7) Dc1 च (for तु). Ś2 व्यचरन्, K3 B Dc1 D1 2 4 विचरन्, D6 सचरन् (for व्यचरत्). — (L 8) B1 transp ध्वज and चिच्छेद च K4 बहुक्रोधो (hypermetric), Dn2 D8 5 6 सक्रुद्धो (for च क्रुद्धो) Ś1 K1 3 D1.6 कर्पिण°, K2 B Dn2 D2 3 5 कर्षण° (for -कर्शन) K4 -कार्पिणी, Ś2 द्रोणस्यामितविक्रम (for the posterior half). — (L 9) Ś2 B6 D1 2 7 8 समालोक्य (for °लक्ष्य) — (L. 10) D1 2 5 अरिंदम]

5 ^{a}) T1 G2 सत्यजित् (submetric), T2 G3–5 स सत्यजित् (for सत्यजित). — K4 om (hapl) 5^{b}–7^{a} Ś2 reads 5^{b} on marg After 5^{ab}, G3 reads 7^{ab} for the first time, repeating it in its proper place M3 reads 5^{c} after 6 — ^{c}) B2 Dn1 आविध्यत् (for अवि°) D6 आसाद्य, S (except M3 4) आचार्य°. — ^{d}) Ś1 छित्त्वा चास्य (hypermetric) (for छित्त्वास्य) D4 सद्य (for सशरं) G1 M1–4 छित्वास्य धनुराशुगैः — After 5, T G2–4 M1 ins ·

147* आचार्यस्तस्य वै चापं चिच्छेद त्रिभिराशुगैः ।

6 K4 om 6 (cf v 1 5). — ^{a}) Dn1 आसाद्य (for आदाय) T G3 4 स शीघ्रमादाय तदा (T2 °था) — ^{c}) Dn1 चापि, D2 5 स नि· (for सोऽभि-) K1 D1 [आ]शुर°. B Dc1 S द्रोणमभ्यहनद्राजन् (S °न्बलैस्) — ^{d}) K1 3 D1 विंशद्भि ; K5 Dn1 D4 6–8 S त्रिंशद्भि ; B Dc1 त्रिंशता (for विंशद्भि). S मर्मभेदिभिः (for कङ्कपत्रिभि°) — After 6, M3 reads 5^{e}.

7 K4 om 7^{abc} (cf v 1 5). G3 reads 7^{ab}, for the first time after 5^{ab}. — ^{a}) K1 B Dc1 दृष्ट्वा; D1 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). D6 T G1 2 3 (both times) M1 2 4 सत्यजितं (for °जिता) D6 द्रोणस्य (for द्रोणं). — ^{b}) Ś K1–3 5 D2 5 ताप्यमान ; Dn1 व्यथमानम्; D3 4 7 ताड्यमानम्; D6 तापयानम्; T G2 5 ग्रसमानम् (for ग्रस्य°). Ś K1–3 D3 महाहवे; B1 D1 इहाहवे; D4 इवाहनत् (for इवाहवे) Dn2 ताड्यमानापिमाहवे (sic), D8 ताड्यमानसिवाहवे (sic). — ^{c}) D4 विध्वन्; T G3 4 वृत (for वृक°) — ^{d}) T G1 2 4 M1 2 पांचालो (for पाञ्चाल्यो). K1 Dn1 D6 आर्दयन्; K3.5 B Dc1 D2 3 5 आर्दयत्; Dn2 आर्द्र°; D4 7 8 अभ्ययात् (for अर्दयत्)

8 ^{a}) K3 संछिद्यमानं, M3 सछाद्यमान (for °मानं) — ^{b}) D4 7.8 महारथा (for °रथम्) — ^{c}) Dn2 D3 6 तुष्टुवु (for चुक्रुशु°) — Ś K1–4 D1 om. (hapl) 8^{d}–9^{c} — ^{d}) D6 (by corr) वाद्याणि, D8 अस्त्राणि (for वस्त्राणि) Dn2 प्रदुधुवु ; S [आ]दु(G5 °द)धुवुश्च (for दुधुवुश्च) D2 5 स (for च) G2 हि (for ह)

9 Ś K1–4 D1 om 9^{abc} (cf v l, 8) G5 damaged — ^{a}) Dn2 D3 6 M1 2 च (for तु). K5 परमं; Dn1 D4 परम° (for परम) — ^{b}) B5 दृष्ट्वा (for षष्ट्या). — ^{c}) K5 T G2–4 बलवद् (for बलवान्)

10 ^{b}) Dn1 पुन पुन° (for महारथ°) — Dc1 om 10^{cd} — ^{c}) D4 तदावेगा (sic), T G2–5 महाघोर, M3–5 °बाहु° (for °वेग) — ^{d}) G1 घोराद्; G4 घोरम्; G5 बाणं (for क्रोधाद्) K1 D2–4 6 7 G3 उद्धृत्य; K2 उद्वृत्य; G5 चोद्धृत्य (for उद्वृत्य) G1 M1 2 लोचने (for चक्षुषी)

षड्भिः ससूतं सहयं शरैर्द्रोणोऽवधीद्वृकम् ॥ ११
अथान्यद्धनुरादाय सत्यजिद्वेगवत्तरम् ।
साश्वं ससूतं विशिखैर्द्रोणं विव्याध सध्वजम् ॥ १२
स तन्न ममृषे द्रोणः पाञ्चाल्येनार्दनं मृधे ।
ततस्तस्य विनाशाय सत्वरं व्यसृजच्छरान् ॥ १३
हयान्ध्वजं धनुर्मुष्टिमुभौ च पार्ष्णिसारथी ।
अवाकिरत्ततो द्रोणः शरवर्षैः सहस्रशः ॥ १४
तथा संछिद्यमानेषु कार्मुकेषु पुनः पुनः ।
पाञ्चाल्यः परमास्त्रज्ञः शोणाश्वं समयोधयत् ॥ १५
स सत्यजितमालक्ष्य तथोदीर्णं महाहवे ।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद शिरस्तस्य महात्मनः ॥ १६
तस्मिन्हते महामात्रे पाञ्चालानां रथर्षभे ।
अपायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणात्त्रस्तो युधिष्ठिरः ॥ १७
पाञ्चालाः केकया मत्स्याश्चेदिकारूषकोसलाः ।
युधिष्ठिरमुदीक्षन्तो हृष्टा द्रोणमुपाद्रवन् ॥ १८
ततो युधिष्ठिरप्रेप्सुराचार्यः शत्रुपूगहा ।
व्यधमत्तान्यनीकानि तूलराशिमिवानिलः ॥ १९
निर्दहन्तमनीकानि तानि तानि पुनः पुनः ।

11 a) D4 तत सत्यस्य चाप च — b) K1 भित्त्वा (for छित्त्वा) — c) B3 सहज; T G2-4 सरथ (for सहय) — d) D4 भृशं (for वृकम्) G5 शरैर्द्रोणोऽब्रवीद्वृत

12 b) K4 D1 वेगवत्तम — d) B1 2 (marg also) सप्तभि (for सध्वजम्)

13 a) B3 Dn1 D2 स त, D6 एतन् (for स तन्) — K5 om. (hapl.) 13^{b}–14^{c} — b) K4 पांचालेन K1 मर्दयन्; K2 अदनं; K4 B2 Dn2 D1, 4 5 G2 अर्दित (G2 °तो); B5 अर्दत (for अर्दनं) K3 S रणे; D6 प्रति (for मृधे). Dn1 पांचाल्येनावमर्दनं — c) G3 सस्य (for तस्य) — d) D2 5 transp सत्वर and व्यसृजत् K4 Dn2 D1 विसृजत्; D4 7 8 विसृजन् (for व्यसृजत्)

14 K5 om 14^{abc} (cf v l 13) — a) D8 transp ध्वजं and धनुर् B (except B4) Do1 ध्वजान् (for ध्वज) B1 3 5 Dn1 D2 5 6 T G3 4 यष्टिम्; M3-5 मुष्टाव् (for मुष्टिम्) — b) Dn2 D2 3 5 तौ; D6 वै (for च) Ś1 K1, 2 प्रार्ष्टिसारथी; G1, 3 4 M प्राष्टि (G1 M °ष्ठि)सारथी (for पार्ष्णि°). — c) Dn1 D5 अवाकिरन् (for °रत्) — d) S शरै शत (for शरवर्षै) Ś2 समतत (for सहस्रश)

15 a) Ś1 K1-3 तथा संछिद्यमाने(Ś1 °ने)षु; S स तथा (T2 °दा) भि(M1 2 5 छि)द्यमानेषु — b) D7 यत पुन (for पुन पुन) — c) Dn2 परमक्रुद्ध (for परमास्त्रज्ञ) — d) K4 द्रोणाश्व, K5 द्रोणोश्व (for शोणाश्व) D4 शोणितोश्व स योधयत् — After 15, G1 M ins

148* अवाकिरच्छरैस्तूर्णं भारद्वाज समन्तत ।
हयेषु च विपन्नेषु विमुखोऽभवदाहवे ।

[(L 2) G1 M1 2 विमुखी]

16 a) M1 ससत्यजितम् (for स सत्यजितम्) K4 5 आलोक्य (sic), B Do1 D4 S आलोक्य (for आलक्ष्य) — b) K5 Do1 D1 7 तथा दीर्णे; B1 ततो दीप्त, B5 अथोदीर्णं; Dn2 D8 तत्रोदीर्णे; D6 ततो दीर्णे; S ततस्तूर्णं (for तथोदीर्णं) — After 16^{ab}, G1 M ins

149* वेगेन महतामृद्धाद्वातो द्रुममिवोच्छ्रितम् ।
तत पाञ्चालपुत्रस्य युद्धे सत्यजितस्तथा ।

[(L 1) M3 4 वातोद्धूत (for वातो द्रुमम्)]

17 a) D4 हते तस्मिन् (by transp) Do1 महेष्वासे, D5 महास्त्रज्ञे (for महामात्रे). — b) B4 पंचालानां B Do1 Dn1 D4 महारथे, D2 नरर्षभ, D5 6 नरर्षभे, G1 M1 2 यशस्करे (for रथर्षभे) — c) D4 अपातयज् (hypermetric) (for अपायाज्) — d) S भीतो (for त्रस्तो)

18 a) B4 D1 पंचाला; Dn1 पाचाल्या (for पाञ्चाला). K5 D (except Do1 Dn1 D1) कैकया (for केकया) G2 4 5 M1 2 मात्स्याश् (for म°) — b) S चेदिकारूशा (for °रूष) K1 5 B5 Do1 Dn D1, 3-8 -कोशला, B1-3 कोषला, T G2-5 -कौसला (for कोसला) K4 चेदिका हृष्टकोशला — c) B D1 T G M1 2 अभीप्सन्तो; Do1 M3-5 परीप्सन्तो (for उदीक्षन्तो) — d) B4 D2 6 G5 हृष्ट्वा, Dn1 D4 हृष्टो, D5 हृष्ट (for हृष्टा) D4 6 उपाद्रवत् (for °द्रवन्)

19 a) K (except K2) B (except B1) Do1 Dn D2 3 5 6 युधिष्ठिरं (for °ष्ठिर) — b) Dn2 D8 आचार्यो हि महारथ (D8 °थ) — c) D7 व्याधमत् — K2 om (hapl.) 19^{d}–20^{a} D7 repeats 19^{d} after the second occurrence of 20^{a} — d) Ś2 K4 5 B Do1

द्रोणं मत्स्यादवरजः शतानीकोऽभ्यवर्तत ॥ २०
सूर्यरश्मिप्रतीकाशैः कर्मारपरिमार्जितैः ।
षड्भिः ससूतं सहयं द्रोणं विद्ध्वानदद्भृशम् ॥ २१
तस्य नानदतो द्रोणः शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
क्षुरेणापाहरत्तूर्णं ततो मत्स्याः प्रदुद्रुवुः ॥ २२
मत्स्याञ्जित्वाजयच्चेदीन्कारूषान्केकयानपि ।
पाञ्चालान्सृञ्जयान्पाण्डून्भारद्वाजः पुनः पुनः ॥ २३
तं दहन्तमनीकानि क्रुद्धमग्निं यथा वनम् ।
दृष्ट्वा रुक्मरथं क्रुद्धं समकम्पन्त सृञ्जयाः ॥ २४
उत्तमं ह्याददानस्य धनुरस्याशुकारिणः ।
ज्याघोषो निघ्नतोऽमित्रान्दिक्षु सर्वासु शुश्रुवे ॥ २५
नागानश्वान्पदातींश्च रथिनो गजसादिनः ।
रौद्रा हस्तवता मुक्ताः प्रमथ्नन्ति स्म सायकाः ॥ २६
नानद्यमानः पर्जन्यो मिश्रवातो हिमात्यये ।
अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषां भयमादधत् ॥ २७
सर्वा दिशः समचरत्सैन्यं विक्षोभयन्निव ।

Dn2 D2–5 T G2 3 5 M5 (*inf lin.*) [अ]नल° (for [अ]निल°).

20 K2 om. 20^{a} (cf v l 19) D7 reads 20^{a} twice After the second occurrence of 20^{a}, D7 repeats 19^{d}. — ^{c}) T1 G2–5 मात्स्याद् (for मत्स्याद्).

21 ^{b}) M3 4 कामार Cd cites कर्मार K2 काश्मीरपरिमोहितै°. — ^{c}) Do1 सरथं (for सहयं). D5 षड्भिश्च सहय द्रोण°. — ^{d}) Ś1 K1–3 D7 8 भित्त्वा; K5 हत्वा (for विद्ध्वा) D6 विद्ध्वा चैव (for द्रोण विद्ध्वा) D4 [अ]नदन् (for [अ]नदद्) K4 D1 बली (for भृशम्) S द्रोण विद्ध्वा ननाद च (G1 M1 2 ह). — After 21, N ins

150* क्रूराय कर्मणे युक्त चिकीर्षु° कर्म दुष्करम् ।
अवाकिरच्छरशतैर्भारद्वाजं समन्ततः ।

[(L 1) B3 (before corr) क्रुद्धाय D6 7 8 कर्मणो (for °णे) Ś2 K2 3 B3–5 D6 युक्तश् Ś1 K1 4 B1 3 5 Do1 D1 2 7 चिकीर्षुं; Dn1 चिकीर्षन् (for चिकीर्षु) — (L 2) The portion from अवाकिरच् in line 2 of 150* up to तान्दृष्ट्वा (in 7 21 7^{a}) is lost in Ś2 on a missing folio K4 D4 6 अवाकिरञ् Ś1 K1 2 4 Dn2 D4 6–8 शि(D4 श)तैर्बाणैर्, Dn1 शरव्रातैर् (for °शतैर्)]

22 Ś2 missing (cf. v. l 21) — ^{a}) Ś1 K3 चानदतो, K1 च नदतो; K4 D1 चापततो, B (except B1) नानर्दतो (for नानदतो) — ^{b}) K4 D1 अपाहरत्, D3 सकुडलं — ^{c}) Ś1 K1–3 5 Dn D3–5, 7 8 [अ]पातयत्(for °हरत्) K4 क्षुरेण पातयत्तूर्णं, D6 शरेणा पातयत्तूर्णं, T G2–5 M3–5 क्षुरेणैवाहर(T G3 °न)द्द्रोणस्; G1 M1 2 क्षुरेणापहरद्द्रोणस्

23 Ś2 missing (cf v l 21) — ^{a}) G2–5 मात्स्यान् (for मत्स्यान्) — ^{b}) K3–5 B1–4 Do1 Dn1 D1–3 6 करूषान्; T G2–4 कारूशान्, G1 5 M3–5 करूशान्; M1 2 कुरूशान् (for कारूषान्) Ś1 K D (except Do1 D5) कोश(Ś1 K2, 3 D1 °स)लान् (for केकयान्) — ^{c}) B4 पचालान् (for पाञ्चालान्) S पार्थान् (for पाण्डून्). — ^{d}) D5 प्रतापवान् (for पुन पुन°).

24 Ś2 missing (cf v l 21) — ^{b}) K1 5 D4–6 G1 4 M1 2 अग्निर् (for अग्निं). D4 7 वने (for वनम्) — ^{c}) M1 2 रुग्मरथ (for रुक्म°) B Do1 T G3 वीर, D4 युद्धे, G1 3–5 M वीरा° (for क्रुद्धं) — ^{d}) Ś1 K4 D1 अकपंत स; K1 सकपतु° स; K2 अकपंतः स (for समकम्पन्त).

25 Ś2 missing (cf v l 21) — ^{a}) Dn1 उद्धांत (for उत्तमं). K5 B D (except D1) ह्या(Dn2 D2 चा)ददानस्य (for °धानस्य) S (except G1 M1 2) उभाभ्यां संदधानस्य — ^{b}) K1 3 अथाशु; B2 (also marg) अप्याशु-; G1 M1 2 अत्याशु (for अस्याशु) K5 G3 4 धनुषोस्याशुकारिण°, T G2 5 M3–5 धनुष्योप्याशु°

26 Ś2 missing (cf v l 21) — ^{b}) G1 M रथांश्च (for रथिनो) K2 D2 -सादिभि (for -सादिन). T G2–5 तथोभौ पार्ष्णि(G3 4 प्राष्टि, G5 प्राष्ठि)सारथी — ^{c}) K2 B3 Dn1 D5 G3–5 रौद्र°, D4 पञ्च- (for रौद्रा) D5 सख्ये (for मुक्ता°) — ^{d}) K5 D5 6 G1 M प्रमथति; D7 °थ्नति, G5 प्रमृथ्नाति (for प्रमथ्नन्ति). K4 च, D2 [अ]स्य (for स्म) B1 2 4 D3 शायका°, D6 सायकै° (for सायका)

27 Ś2 missing (cf v l 21) — ^{a}) Ś1 नानद्यमान°, B1–4 Do1 Dn2 D6 नानर्द(B3 4 °र्द्य)मान° (for नानद्य°) — ^{b}) D5 मिश्रीभूतो; D6 मिश्रवाते, G3–5 Cv विप्वग्वातो, Cd मिश्रवातो (as in text). G1 M मिश्रवातस्तपात्यये — ^{c}) Dn1 D6 अश्मवर्षैर्; S (except G1 M1, 2) °वृष्टिम् (for °वर्षम्) K3–5 B4 5 Dn2

बली शूरो महेष्वासो मित्राणामभयंकरः ॥ २८
तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतम् ।
दिक्षु सर्वास्वपश्याम द्रोणस्यामिततेजसः ॥ २९
द्रोणस्तु पाण्डवानीके चकार कदनं महत् ।
यथा दैत्यगणे विष्णुः सुरासुरनमस्कृतः ॥ ३०
स शूरः सत्यवाक्प्राज्ञो बलवान्सत्यविक्रमः ।
महानुभावः कालान्ते रौद्रीं भीरुविभीषणाम् ॥ ३१
कवचोर्मिध्वजावर्तां मर्त्यकूलापहारिणीम् ।
गजवाजिमहाग्राहामसिमीनां दुरासदाम् ॥ ३२
वीरास्थिशर्करां रौद्रां भेरीमुरजकच्छपाम् ।
चर्मवर्मप्लवां घोरां केशशैवलशाड्वलाम् ॥ ३३
शरौघिणीं धनुःस्रोतां बाहुपन्नगसंकुलाम् ।
रणभूमिवहां घोरां कुरुसृञ्जयवाहिनीम् ।
मनुष्यशीर्षपाषाणां शक्तिमीनां गदोडुपाम् ॥ ३४

D1 8 इवाभ्यवर्षन् (for °वर्षत्) — d) S परेषु (for परेषां) Dn1 आदधे, D3 G3 °धन्, D7 8 °दत् (for °धत्).

28 Ś2 missing (cf v 1 21) — a) K1 D4 दिशा (for दिश°) K1 3 Do1 D3 6 8 समचरन्, K5 समताच्च (for समचरत्) — b) G5 M2–5 सेना (for सैन्य) Ś1 सैन्यान्विद्रावयन्निव, K1–4 D1 सर्वा(K4 D1 सैन्या)न्विद्रावयन्नथो, K5 तत्सैन्यं क्षोभयन्निव; T G2–4 सेनां सक्षोभयन्मुहुः, G1 M1 सेनां विक्षोभयन्प्रभुः — c) K3 बले; Do1 तत, Dn2 D8 रणे (for बली)

29 Ś2 missing (cf v 1 21) — b) A few MSS -परिस्कृत (for °ष्कृतम्) — c) K1 2 B3 5 D3 6 G5 पश्याम; K5 B1 2 Do1 Dn2 D1 3 4 7 8 T G1–4 पश्यामो; B4 D5 पश्यामि (for [अ]पश्याम) — d) K4 om द्रोणस्यामि S [अ]मित्रघातिन (for [अ]मितेजस°) — After 29, N (Ś2 missing) ins

151* शोभमानां ध्वजे चास्य वेदीमद्राक्ष्म भारत ।
हिमवच्छिखराकारां चरतः संयुगे भृशम् ।

[(L 1) D8 शोभमाना D8 वेदी चादर्शि (for वेदीमद्राक्ष्म) — D8 om line 2 — (L. 2) D8 शिखराकारा (for कारां) D4 चरता D1 शयुगे D5 तदा (for भृशम्)]

30 Ś2 missing (cf v 1 21) T G2–5 M3–5 om 30 — a) K4 D5 पांडवानीक — c) Ś1 K (except K5) D6 दैत्यगणान् — d) K4 M1 2 नमस्कृत (for °स्कृत)

31 Ś2 missing (cf v 1 21) — a) K2 4 B1 3 5 Dn1 D4 5 7 8 G4 M4 सत्यवान्; T G1–3 M1–3 5 सत्ववान् (for सत्यवाक्) — b) K4 5 D (except Do1 Dn2 D3 6) दृढ (for सत्य) — c) K4 B Do1 D1 कल्पांते, D3 कालांता (for कालान्ते) — d) Ś1 K1 3 B1 Do1 Dn2 D1 2 4 7 8 रौद्रां; K2 Dn1 D5 6 रौद्र (for रौद्रीं) K4 D1 भीम, D8 भीरु (for भीरु) B1 3 5 Do1 D2 विभीषणीं; Dn1 D5 6 विभीषण (for °षणाम्) K5 रौद्रांतिकविभीषणां, S रौद्रीं प्रावर्तयन्नदीं

32 Ś2 missing (cf v 1 21) — a) Ś1 K2 कवचोदा; M3 4 कवचोर्मी (for चोर्मि) S रथावर्ता (for ध्वजा°) — b) K1 2 4 Dn2 D3 5 मत्स्य(Dn2 D3 रथ)-कूला(K1 2 र्मा)पहारिणीं — Ś1 reads 32cd in Devanagari — c) Dn2 महाग्राहाद् (for °ग्राहाम्) S गजाश्वमकराकीर्णाम् — d) Dn2 D8 शोणितौघां; T1 असिग्राहां (for मीनां)

33 Ś2 missing (cf v 1 21) D7 reads 33a–34a on marg — a) K1 3 कर्करां, B3 -मकरा (for शर्करा) B2 भीमां, D3 रौद्रीं; S दुर्गां (for रौद्रां) — d) T1 G2–5 M3 4 मड्डुक, T2 G1 M1 2 5 मड्डुक- (for मुरज) — c) Ś1 K1 B2 D8 चर्मचर्म; Do1 चर्मकर्म (for चर्मवर्म) — d) Ś1 K1 केशशेवल; K2 D4 G2 केशशैवाल Ś1 K B3–5 D1. 6 -शाद्वला; B1 2 -साद्वला (for -शाड्वलाम्) Dn1 केशशाड्वलशैवलां

34 Ś2 missing (cf v 1 21) D7 reads 34a on marg — a) Ś1 K (except K4) D1 शरौघिनीं; Dn2 D3 5 शरोर्मिणीं, T G3 4 शवौघिनीं; G2 शवौघिणीं (for शरौ) Some MSS धनुःश्रोतां — T G2–5 M3–5 om 34cd — c) B Do1 तीव्रां (for घोरां) D4 रणभूमिसमा घोरा D5 रणभूमिं महाघोरां; G1 M1 2 रथद्वीपा महाघोरां — d) G1 M1 2 वहतीं कुरुसृंजयान् — f) Ś1 K2 3 गदोत्तमां; K1 D7 गदोद्भुमां; D6 गदाद्रुमां, T G2–5 M3–5 गदाकुलां (for गदोडुपाम्)

35 Ś2 missing (cf v 1 21) D8 om (hapl) 35ab — a) Ś1 K1 2 D1 असनां; S विवसा (for -वसनां). Dn1 D7 8 उष्णीषफेन(Dn1 °ना)मध्यानां — b) B D (except Dn2 D5 6, D8 om) विकीर्णाभ्र (for निष्की°) — c) Ś1 K (except K5) D1 वीरोप

द्रोणं मत्स्यादवरजः शतानीकोऽभ्यवर्तत ॥ २०
सूर्यरश्मिप्रतीकाशैः कर्मारपरिमार्जितैः ।
षड्भिः ससूतं सहयं द्रोणं विद्ध्वानदद्भृशम् ॥ २१
तस्य नानदतो द्रोणः शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
क्षुरेणापाहरत्तूर्णं ततो मत्स्याः प्रदुद्रुवुः ॥ २२
मत्स्याञ्जित्वाजयच्चेदीन्कारूषान्केकयानपि ।
पाञ्चालान्सृञ्जयान्पाण्डून्भारद्वाजः पुनः पुनः ॥ २३
तं दहन्तमनीकानि क्रुद्धमग्निं यथा वनम् ।
दृष्ट्वा रुक्मरथं क्रुद्धं समकम्पन्त सृञ्जयाः ॥ २४
उत्तमं ह्यादधानस्य धनुरस्याशुकारिणः ।
ज्याघोषो निघ्नतोऽमित्रान्दिक्षु सर्वासु शुश्रुवे ॥ २५
नागानश्वान्पदातींश्च रथिनो गजसादिनः ।
रौद्रा हस्तवता मुक्ताः प्रमथ्नन्ति स सायकाः ॥ २६
नानद्यमानः पर्जन्यो मिश्रवातो हिमात्यये ।
अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषां भयमादधत् ॥ २७
सर्वा दिशः समचरत्सैन्यं विक्षोभयन्निव ।

Dn2 D2–5 T G2 3 5 M5 (inf lin.) [अ]नल° (for [अ]निल.)

20 K2 om. 20ª (of v l 19) D7 reads 20ª twice After the second occurrence of 20ª, D7 repeats 19ᵈ. — ᶜ) T1 G2–5 मात्स्याद् (for मत्स्याद्).

21 ᵇ) M3 4 कार्मार Cd cites कर्मार K2 काश्मीरपरिमाहितैः. — ᶜ) Dc1 सरथं (for सहयं). D6 षड्भिश्च सहय द्रोण — ᵈ) Ś1 K1–3 D7 8 भित्त्वा; K5 हत्वा (for विद्ध्वा) D6 विध्वा चैव (for द्रोणं विध्वा) D4 [अ]नदन् (for [अ]नदद्) K4 D1 बली (for भृशम्) S द्रोण विध्वा ननाद च (G1 M1 2 ह) — After 21, N ins

150* क्रूराय कर्मणे युक्त चिकीर्षु कर्म दुष्करम् ।
अवाकिरच्छरशतैर्भारद्वाज समन्वतः ।

[(L 1) B3 (before corr) क्रुद्धाय D6 7 8 कर्मणो (for °णे) Ś1 K2, 3 B3–5 D6 युक्तश्च Ś1 K1 4 B1 3 5 Dc1 D1 2 7 चिकीर्षु, Dn1 चिकीर्षन् (for चिकीर्षु) — (L 2) The portion from अवाकिरच् in line 2 of 150* up to तान्दृष्ट्वा (in 7 21 7ª) is lost in Ś1 on a missing folio K4 D4 6 अवाकिरन् Ś1 K1 3 4 Dn2 D4 6–8 शि(D4 श)तैर्बाणैर्, Dn1 शरव्रातैर् (for °शतैर्)]

22 Ś1 missing (of v. l. 21). — ª) Ś1 K2 चानदतो, K1 च नदतो; K4 D1 चापततो; B (except B1) नानर्दतो (for नानदतो) — ᵇ) K4 D1 अपाहरत्; D3 सकुंडलो — ᶜ) Ś1 K1–3 5 Dn D2–5 7, 8 [अ]पातयत् (for °हरत्) K4 क्षुरेण पातयत्तूर्णं; D8 शरेणा पातयत्तूर्णं; T G2–5 M3–5 क्षुरेणैवाहर(T G3 °न)द्द्रोणस; G1 M1 2 क्षुरेणापहरद्द्रोणस.

23 Ś1 missing (of. v l 21) — ª) G2–5 मात्स्यान् (for मत्स्यान्). — ᵇ) K3–5 B1–4 Dc1 Dn1 D1–3 6 करूषान्; T G2–4 कारूशान्; G1, 5 M3–5 करूशान्, M1 2 कुरूशान् (for कारूषान्). Ś1 K D (except Dc1 D5) कोश(Ś1 K2 3 D1 °स)लान् (for केकयान्) — ᶜ) B4 पचालान् (for पाञ्चालान्) S पार्थान् (for पाण्डून्) — ᵈ) D6 प्रतापवान् (for पुन पुन).

24 Ś1 missing (of v l 21) — ᵇ) K1 5 D1–6 G1 4 M1 2 अग्निर् (for अग्निं) D4 7 वने (for वनम्) — ᶜ) M1 2 रुग्मरथं (for रुक्म°) B Dc1 T G2 वीर; D1 युद्धे, G1 3–5 M वीरा (for क्रुद्धं). — ᵈ) Ś1 K4 D1 अकपंत स, K1 संकंपतु स ; K2 अकपतः स (for समकम्पन्त).

25 Ś1 missing (of v l. 21) — ª) Dn1 उद्भ्रांत (for उत्तम). K5 B D (except D1) ह्या(Dn2 D8 चा)ददानस्य (for °धानस्य). S (except G1 M1 2) उभाभ्यां सदधानस्य — ᵇ) K1 3 अथाशु, B2 (also marg) अप्याशु-; G1 M1 2 अत्याशु- (for अस्याशु) K5 G3 4 धनुर्घोषाशुकारिण°, T G2 5 M3–5 धनुष्यो प्याशु°

26 Ś1 missing (of v. l. 21) — ᵇ) G1 M रथांश्च (for रथिनो) K2 D2 -सादिभि (for -सादिन). T G2–5 तथोभौ पार्ष्णि(G3 4 प्राष्टि ; G5 प्राष्ठि)सारथी — ᶜ) K2 B3 Dn1 D5 G3–5 रौद्र°, D4 पञ्च- (for रौद्रा) D6 सव्ये (for मुक्ता°) — ᵈ) K5 D5 6 G1 M प्रमथति; D7 °घ्नति, G5 प्रमृथ्नाति (for प्रमथ्नन्ति). K4 च; D2 [अ]स्य (for स) B1 3 4 D8 शायका°; D5 सायकै° (for सायका)

27 Ś1 missing (of v. l 21). — ª) Ś1 तानद्य मान°, B1–3 Dc1 Dn2 D6 नानर्द(B3 4 °र्द्य)मान° (for नानद्य°) — ᵇ) D5 मिश्रीभूतो; D6 मिश्रवाते, G3–5 Cv विप्लववातो, Cd मिश्रवातो (as in text). G1 M मिश्रवातस्तपात्यये — ᶜ) Dn2 D6 अश्मवर्षंद; S (except G1 M1 2) °वृष्टिम् (for °वर्षम्) K3–5 B1 3 Dn2

बली शूरो महेष्वासो मित्राणामभयंकरः ॥ २८
तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतम् ।
दिक्षु सर्वास्वपश्याम द्रोणस्यामिततेजसः ॥ २९
द्रोणस्तु पाण्डवानीके चकार कदनं महत् ।
यथा दैत्यगणे विष्णुः सुरासुरनमस्कृतः ॥ ३०
स शूरः सत्यवाक्प्राज्ञो बलवान्सत्यविक्रमः ।
महानुभावः कालान्ते रौद्रीं भीरुविभीषणाम् ॥ ३१
कवचोर्मिध्वजावर्तां मर्त्यकूलापहारिणीम् ।
गजवाजिमहाग्राहामसिमीनां दुरासदाम् ॥ ३२
वीरास्थिशर्करां रौद्रां भेरीमुरजकच्छपाम् ।
चर्मवर्मप्लवां घोरां केशशैवलशाद्वलाम् ॥ ३३
शरौघिणीं धनुःस्रोतां बाहुपन्नगसंकुलाम् ।
रणभूमिवहां घोरां कुरुसृञ्जयवाहिनीम् ।
मनुष्यशीर्षपाषाणां शक्तिमीनां गदोडुपाम् ॥ ३४

D1 8 इवाभ्यवर्षन् (for °वर्षत्) — d) S परेषु (for परेषां) Dn1 आदधे, D2 G8 °धन्, D7 8 °दत् (for °धत्)

28 Ś2 missing (cf v l 21) — a) K1 D4 दिशा (for दिश) K1 8 Do1 D3 6 8 समचरन्, K5 समताच्च (for समचरत्) — b) G5 M2-5 सेनां (for सैन्य) Ś1 सैन्यान्विद्रावयन्निव, K1-4 D1 सर्वा(K4 D1 सैन्या)न्विद्रावयन्नथो, K5 तस्सैन्य क्षोभयन्निव, T G1-4 सेनां सक्षोभयन्मुहु ; G1 M1 सेनां विक्षोभयन्प्रभु — c) K2 बले, Do1 तत्र, Dn2 D3 रणे (for बली)

29 Ś2 missing (cf v l 21) — b) A few MSS परिस्कृत (for °ष्कृतम्) — c) K1 2 B8 5 D2 6 G4 पश्याम; K5 B1 2 Do1 Dn2 D1 3 4 7 8 T G1-4 पश्यामो; B4 D5 पश्यामि (for [अ]पश्याम) — d) K4 om द्रोणस्यामि S [अ]मित्रघातिन (for [अ]मिततेजस°) — After 29, N (Ś2 missing) ins

151* शोभमानां ध्वजे चास्य वेदीमद्राक्ष्म भारत ।
हिमवच्छिखराकारां चरतः संयुगे भृशम् ।

[(L 1) D8 शोभमाना D8 वेदी चादर्शि (for वेदीमद्राक्ष्म) — D8 om line 2 — (L 2) D8 शिखराकारा (for कारां) D4 चरता D1 शयुगे D5 तदा (for भृशम्)]

30 Ś2 missing (cf v l 21) T G2-5 M2-5 om 30 — a) K4 D5 पांडवानीक — c) Ś1 K (except K5) D6 दैत्यगणान् — d) K4 M1 2 नमस्कृतं (for °स्कृत)

31 Ś2 missing (cf v l 21) — a) K2 4 B2 3 5 Dn1 D4 5 7 8 G4 M4 सत्यवान्, T G1-3 M1-3 5 सत्त्ववान् (for सत्यवाक्) — b) K4 5 D (except Do1 Dn2 D3 6) दृढ (for सत्य) — c) K4 B Do1 D1 कल्पांते, D2 कालांतं (for कालान्ते) — d) Ś1 K1 3 B1 Do1 Dn2 D1 2 4 7 8 रौद्रां; K2 Dn1 D5 6 रौद्र (for रौद्रीं) K4 D1 भीम, D8 भीरु (for भीरु) B1 3 6 Do1 D3 विभीषणीं: Dn1 D5 6 विभीषण (for °षणाम्) K5 रौद्रांतिकविभीषणां, S रौद्रीं प्रावर्तयन्नदीं

32 Ś2 missing (cf v l 21) — a) Ś1 K2 कवचोदा, M3 4 कवचोर्मीं (for °चोर्मि) S रथावर्तां (for ध्वजा°) — b) K1 - 4 Dn2 D3 5 मत्स्य(Dn2 D3 रथ)-कूला(K1 2 र्मा)पहारिणी — Ś1 reads 32[cd] in Devanāgarī — c) Dn2 महाग्राहाद् (for °ग्राहाम्) S गजाश्वमकराकीर्णाम् — d) Dn2 D8 शोणितौघां; T1 असिग्राहां (for मीना)

33 Ś2 missing (cf v l 21) D7 reads 33[a]-34[a] on marg — a) K1 8 कर्करां, B3 -मकरा (for शर्करा) B3 भीमा; D3 रौद्रीं, S दुर्गां (for रौद्रां) — d) T1 G1-4 M3 4 मड्डुक, T2 G1 M1 2 5 -मड्डुक-(for मुरज) — c) Ś1 K1 B2 D8 वर्मचर्म, Do1 चर्मकर्म (for चर्मवर्म) — d) Ś1 K1 केशशैवल, K2 D4 G3 केशशैवाल Ś1 K B3-5 D1 6 -शाद्वला; B1 2 -साद्वलां (for -शाद्वलाम्) Dn1 केशशाद्वलशैवलां

34 Ś2 missing (cf v l 21) D7 reads 34[a] on marg — a) Ś1 K (except K4) D1 शरौघिनीं; Dn2 D3 6 शरोर्मिणीं, T G3 4 शवौघिनीं; G3 शवौघिणीं (for शरौ°) Some MSS धनुःश्रोतां — T G1-5 M3-5 om 34[cd] — c) B Do1 तीव्रां (for घोरां) D4 रणभूमिसमां घोरां, D5 रणभूमिं महाघोरां; G1 M1 2 रथद्वीपां महाघोरां — d) G1 M1 2 वहन्तीं कुरुसंजयान् — f) Ś1 K2 8 गदोत्तमां; K1 D7 गदोद्रुमां; D6 गदाद्रुमां, T G1-5 M3-5 गदाकुलां (for गदोडुपाम्)

35 Ś2 missing (cf v l 21) D8 om (hapl) 35[ab] — a) Ś1 K1 2 D1 श्वसनां; S विसतां (for -वसनां) Dn1 D7 8 उष्णीषफेन(Dn1 °ना)मध्यानां — b) B D (except Dn2 D5 6, D2 om) विकीर्णाम्र (for निष्की°) — c) Ś1 K (except K5) D1 वीरोप

उष्णीषफेनवसनां निष्कीर्णान्त्रसरीसृपाम् ।
वीरापहारिणीमुग्रां मांसशोणितकर्दमाम् ॥ ३५
हस्तिग्राहां केतुवृक्षां क्षत्रियाणां निमज्जनीम् ।
क्रूरां शरीरसंघाटां सादिनक्रां दुरत्ययाम् ।
द्रोणः प्रावर्तयत्तत्र नदीमन्तकगामिनीम् ॥ ३६
क्रव्यादगणसंघुष्टां श्वशृगालगणायुताम् ।
निषेवितां महारौद्रैः पिशिताशैः समन्ततः ॥ ३७

तं दहन्तमनीकानि रथोदारं कृतान्तवत् ।
सर्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणं कुन्तीपुत्रपुरोगमाः ॥ ३८
तांस्तु शूरान्महेष्वासांस्तावकाभ्युद्यतायुधाः ।
राजानो राजपुत्राश्च समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ३९
ततो द्रोणः सत्यसंधः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
अभ्यतीत्य रथानीकं दृढसेनमपातयत् ॥ ४०
ततो राजानमासाद्य प्रहरन्तममीतवत् ।

हारिणीम् Dn1 T G M1 2 रौद्रां, M3-5 रौद्रीं (for उग्रा)

36 Ś2 missing (cf v l 21) — a) D7 हस्ति ग्रहां S ध्वजनगां (G3 om नगां) (for केतुवृक्षां) — b) Ś1 K1 2 निमज्जिनीं — c) B5 युवा (for क्रूरां) B3 प्रवीर (for शरीर) Ś1 K2 4 5 B Dc1 Dn2 D2 3 5 7 8 G5 संवर्ट्टां, Dn1 सघास्या, D1 संधारां; D4 सघुष्टां; D6 -सघातां (for -सघाटां) — d) D8 प्रवर्तयत् — f) K5 B3 4 Dn1 D5 वाहिनीं, D4 -गामिनी (for गामिनीम्)

37 Ś2 missing (cf v l 21) T G2-5 M3-5 om 37 — a) D7 om from क्रव्याद° up to शृगाल (in 37b) K2-5 B1 5 D2 -सघुष्टां, Dn2 D3 6 -सूपिष्टां, D5 सवट्टां (for -सघुष्टां) — b) K (except K3) D5 G1 M1 2 श्वसृगाल- — d) Dn1 पिशाचोघैः (for पिशिताशैः)

38 Ś2 missing (cf v l 21) — b) S नरो(G1 5 M रथो)दारा प्रगल्भवत् (T प्रगल्भयत्; G3 प्रवल्भयत्; G4 प्रवल्गायन्) — c) D3 G1 [s]भ्यद्रवद् (for °द्रवन्) — d) D3 युगोपमा (for पुरोगमा) — After 38, N (Ś2 missing) ins

152* ते द्रोणं सहिता शूरा सर्वत पर्यवारयन् ।
गभस्तिभिरिवादित्यं तपन्तं भुवने यथा ।

[(L 1) D6 सर्वा (for शूरा) D5 सहिता (for सर्वत) B4 Dn2 D1 प्रत्यवारयन् (for पर्य°) — D4 om line 2 —(L 2) D1 om वादि D6 तपन (for तपन्त) K4 B Dc1 D3 4 भुवन (for भुवने)]

39 Ś2 missing (cf v l 21) D3 4 om 39 — a) N (Ś2 missing, D3.4 om) त तु शूरं (Dn2 युधिष्ठिरं) महेष्वास; T तांस्तु शूरा महेष्वासास — b) Ś1 K1 Dc1 Dn2 D6 तावका उ(Dc1 ह्यु)द्यतायुधाः; D8 °काभ्युद्युतायुधाः; G1 M3-5 °काश्चोद्यतायुधा — d) D8 S (except T G1) सर्वत (for समन्तात्)

— After 39, N (Ś2 missing, D3 4 after 38) ins

153* शिखण्डी तु ततो द्रोणं पञ्चभिर्नतपर्वभि ।
क्षत्रवर्मा च विंशत्या वसुदानश्च पञ्चभि ।
उत्तमौजास्त्रिभिर्बाणै क्षत्रदेवश्च सप्तभि ।
सात्यकिश्च शतेनाजौ युधामन्युस्तथाष्टभि ।
युधिष्ठिरो द्वादशभिर्द्रोणं विव्याध सायकै । [5]
धृष्टद्युम्नश्च दशभिश्चेकितानस्त्रिभि शरै ।

[(L 1) K4 Dn1 च (for तु) — K4 om line 2. —(L 2) Ś1 K1 5 Dc1 Dn D3 5 6 क्षत्रधर्मा, D2 7 8 कृतवर्मा (for क्षत्र°) Dc1 (by corr) वसुदान — D5 om. line 3 D4 reads lines 3–4 twice —(L 3) B3 (marg as in text) क्षत्रधर्मश् (for °देवश्) Ś1 K4 Dn D6 तु, D3 lacuna (for च) —(L 4) Ś1 K Dn1 D4 (both times) 5 7 8 तु (for च) —(L 6) Ś1 K Dn1 D2 4 5 7 8 तु (for च). D5 शतभिश् (for दश°) K5 om शरै]

40 Ś2 missing (cf v l 21) G5 partly damaged — a) S (G5 damaged) स सत्यसंध शोणाश्व — c) Dc1 अत्यतीत्य (for अभ्य°) — d) D5 वृहत्सेनम्; D7 8 वृहत्सेनम्; T G M1 2 वृषसेनं (for दृढसेनम्). T G2-5 M3-5 समभ्ययात्, G1 M1 2 समर्पयत् (for अपात°)

41 Ś2 missing (cf v l 21) G5 partly damaged — a) D6 om मा. — b) K4 D1 अदीनवद् (for अभीत°) — c) B (except B5) भीम; T G2-4 तीक्ष्णै, G5 बाणै, M3-5 क्षेमिं (for क्षेम) D1 7 8 विव्याध पत्रिभि क्षेम — d) Ś1 K1 D8 महत; D5 हसत (for स हत) D1 भुवि (for रथात्)

42 Ś2 missing (cf v l 21) D6 om 42 B3 reads 42a on marg — a) D7 यथा, G5 damaged (for प्राप्य) D5 सेनानां (for सैन्याना) — K2 om. 42b–44a. — b) B1 परिचरन्; T G2-4 M3-5 तु विच

अविध्यन्नवभिः क्षेमं स हतः प्रापतद्रथात् ॥ ४१
स मध्यं प्राप्य सैन्यानां सर्वाः प्रविचरन्दिशः ।
त्राता ह्यभवदन्येषां न त्रातव्यः कथंचन ॥ ४२
शिखण्डिनं द्वादशभिर्विंशत्या चोत्तमौजसम् ।
वसुदानं च भल्लेन प्रेषयद्यमसादनम् ॥ ४३
अशीत्या क्षत्रवर्माणं षड्विंशत्या सुदक्षिणम् ।
क्षत्रदेवं तु भल्लेन रथनीडादपाहरत् ॥ ४४
युधामन्युं चतुःषष्ट्या त्रिंशता चैव सात्यकिम् ।
विद्ध्वा रुक्मरथस्तूर्णं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ४५
ततो युधिष्ठिरः क्षिप्रं कितवो राजसत्तमः ।
अपायाज्जवनैरश्वैः पाञ्चाल्यो द्रोणमभ्ययात् ॥ ४६
तं द्रोणः सधनुष्कं तु साश्वयन्तारमक्षिणोत् ।
स हतः प्रापतद्भूमौ रथाज्ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ४७
तस्मिन्हते राजपुत्रे पाञ्चालानां यशस्करे ।
हत द्रोणं हत द्रोणमित्यासीत्तुमुलं महत् ॥ ४८
तांस्तथा भृशसंक्रुद्धान्पाञ्चालान्मत्स्यकेकयान् ।

रन्, G5 तु व्यचरद् (for प्रविचरन्) — ^{c}) K1 त्राता, G1 M1 2 त्राण (for त्राता) D4 सोभ्यवद् (sic), D7 8 सोभवद् (for ह्यभवद्) T ततोभ्यद्रवदन्येषां ; G3 4 तत्राभ्यभवद — ^{d}) K1 त्रातव्य ; B1 G3 8 M1 2 त्रातव्य (for त्रातव्य) B3 4 कदाचन, T G1–3 M1 2 5 परतप , G4 5 परंतप (for कथंचन)

43 Ś1 missing (cf v l 21) K2 om. 43 (cf v l 42) G5 damaged — ^{b}) G3 4 चोत्तमोजस — ^{c}) S (except T2 G2, G5 damaged) तु (for च) — T G2–4 om (hapl.) 43^{d}–44^{c} — ^{d}) G5 damaged Ś1 B D1 प्रैषयद् ; D7 नाप्रेयद् (sic) (for प्रेषयद्) G1 M रथनीळादपाहरत्

44 Ś1 missing (cf v l 21) K2 om. 44^{a} (cf v l 42) T G2–4 om 44^{abc} (cf v l 43) G5 M3 om 44 D5 reads 44 twice — ^{a}) K5 B1 2 Dc1 Dn1 धर्माण (for वर्माण) Ś1 K1 3 4 D1 स मध्य प्राप्य सैन्यानां (= 42^{a}) — ^{b}) K2 विंशत्या सु (for षड्विंशत्या) K5 सुदर्शन (for सुदक्षिणम्) — ^{c}) B1 क्षत्रधर्म ; B4 5 क्षेत्रदेव ; G1 M1 2 4 5 जळसध (for क्षत्रदेव) Dc1 च भल्लेन ; D3 6 ततस्तूर्ण (for तु भल्लेन) — ^{d}) T2 G1 3 4 M1 2 4 5 रथनीळा(T2 °ला)द् B1. 4 Dc1 Dn1 D2–4 5 (first time) T G2 अपातयत् ; D6 अपाहरन् (for अपाहरत्) D5 (second time) प्रेषयद्यमसादनं (= 43^{d})

45 Ś1 missing (cf v l 21) D5 om. (hapl) 45 — ^{a}) K1 om तु षष्ट्या — ^{b}) Ś1 K Dn1 D2 विंशत्या, Dc1 (by corr) त्रिंशत्या ; Dn2 त्रिंसत्रिंश ; D3 4 6–8 त्रिंशत्रिंश (for °शता) D1 सात्यकीं S सात्यकिं (G1 M3–5 सत्यकं) त्रिंशता (G5 °तां) शरैः — M3 om 45^{e}–46^{b} — ^{c}) K2 रुध्वा (for विद्ध्वा) G3–5 M1 2 प्रेप्सु , M4 5 प्राप (for तूर्णं) T G1 विद्ध्वा रुक्मरथं प्रेप्सु — ^{d}) S (M3 om) कुंतीपुत्र युधिष्ठिर

46 Ś1 missing (cf v l 21) M3 om 46^{ab} (cf v l 45) G5 damaged — ^{b}) Ś1 K D (Dc1 by corr as in text) गुरुतो ; B1 2 (marg as in text) 4 5 विक्लवो ; B2 (also) स राजा, Cd कितवो (as in text) D5 G1 M1 राजसत्तम — ^{c}) G4 अवायेज् (sic) (for अपायाज्) — ^{d}) K4 D4 S (except G5 M3–5) पांचालो K4 अभ्ययत्, K5 °गात् (for °यात्)

47 Ś1 missing (cf v l 21) Dn1 om 47–48 — ^{a}) K5 G1 M सधनुष्केतुं, B2 Dc1 D3 6–8 सधनुष्क च, Dn2 सधनुर्ज्यां च (for सधनुष्क तु) — ^{b}) B1. 3–5 D1–3 5 आक्षिणोत्, B2 D4 7 8 आवृणोत्, Cd अक्षिणोत् (as in text) — ^{c}) K1 महत, D5 हसत (for स हत) Dn2 आपतद् (for प्राप°) — ^{d}) G3–5 यथा (for रथाज्) — After 47, S (except G4) ins

154* त हत्वा विधमौ द्रोण कुरुभि परिवारित ।

[G1 M1 2 transp त and हत्वा G3 छित्वाभिधमौ]

— After 154*, S (G4 om) reads 52

48 Ś1 missing (cf v l 21) Dn1 om. 48 (cf v l 47) — ^{b}) B3 4 पचालानां D2 5 यशस्विनि, S रथर्षभे (for यशस्करे) — ^{c}) Cd cites ह्रत (for हत) K3 हतो द्रोणो ; G4 ह्रतान्द्रोणं Ś1 K1 2 हतो द्रोणो हतो द्रोण ; Dn2 D2–3 T G1–3 5 ह्रत (G1 2 °त) द्रोण ह्रत (G1 2 °त) द्रोणम् — ^{d}) B Dc1 S निस्वनो महान् ; Dn2 D3 6–8 तुमुलो (D7 8 °मलं)महान् (D6–8 हत्)

49 Ś1 missing (cf v l 21) — ^{a}) B2 (marg) D3 तांस्तदा, D7 तांस्त* K5 भृशसक्रुद्ध°, B1 3 4 D1 G1 M भृशसरब्धान् ; B2 5 सहसारब्धान्, Dc1

सृञ्जयान्पाण्डवांश्चैव द्रोणो व्यक्षोभयद्बली ॥ ४९
सात्यकिं चेकितानं च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
वार्धक्षेमिं चित्रसेनं सेनाबिन्दुं सुवर्चसम् ॥ ५०
एतांश्चान्यांश्च सुबहून्नानाजनपदेश्वरान् ।
सर्वान्द्रोणोऽजयद्युद्धे कुरुभिः परिवारितः ॥ ५१
तावकास्तु महाराज जयं लब्ध्वा महाहवे ।
पाण्डवेयान्रणे जघ्नुर्द्रवमाणान्समन्ततः ॥ ५२
ते दानवा इवेन्द्रेण वध्यमाना महात्मना ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्याः समकम्पन्त भारत ॥ ५३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

सह संरब्धान्, Dn1 D8 नृपसंक्रुद्धान्, D6 नृपतिक्रुद्धान्, T G2-5 भृशसंविग्ना(G3 4 °ग्ना न् (for सृञ्जस क्रुद्धान्) —[b]) B1 2 M4 5 पाचाल्यान्, B4 5 Do1 D1 पचालान् (for पाञ्चालान्) K5 Dn D2 4 6 8 कैकयान् (for केकयान्) D5 पांचालात्मजकेकयान् —[c]) K4 सनयान् K4 5 D1 5 7 8 पाडवांश्चको; S पाडवेयांश्च —[d]) Dn1 सर्वान् (for द्रोणो) D6 विक्षोभयद्, G3 M3-5 व्याक्षेपयद्, M1 2 व्यापक्षयद् (for व्यक्षोभयद्) S (M5 inf lin) बलात् (for बली)

50 Ś1 missing (cf v l 21) —[a]) G1 M सत्यकं, G5 सत्यकिं —[c]) Dn1 D3-5 8 वार्धक्षेम, D5 (marg sec m) बृहद्रथ K5 B (except B4) Dn D1 2 4 चैत्रसेनिं, D5 चैत्रसेन G3 वार्धिक्षेमिं चित्रसेन —[d]) K2 बिंदुं सुवर्णवर्चस

51 Ś1 missing (cf v l 21) Ś1 K1-3 om 51[ab] —[a]) K4 D1 अन्यांश्च (for चा) D5 चैव (for च सु°) —[b]) B3 क्रूरान् (for नाना) D6 अन्यान्कुनपक्षेश्वरान् (sic), D8 जनानामापदेश्वरान् —[c]) Dn1 सख्यं (for युद्धे)

52 Ś1 missing (cf v l 21) G4 om 52 S (G4 om) reads 52 after 154* —[a]) B Do1 D3 4 7 8 च (for तु) —[b]) T G1-3 5 M1 2 महारणे, M3-5 ततो रणे (for महाहवे) —[c]) K3 राजन् (for जघ्नुर्) —[d]) Dn1 क्रीडमाणान्, G1 M द्रवतस्तान्, G3 द्रुपदास्तान्; G5 द्रुपदास्तु (for द्रवमाणान्) —After 52, S (except G4) ins

155* वार्धक्षेमिस्तु वार्ष्णेयो द्रोणं विद्ध्वा शरोत्तमैः ।
नवभिश्चावनीपाल पुनर्विव्याध पञ्चभिः ।
चित्रसेनस्ततो द्रोणं पाञ्चाल्यस्त्वर्दयच्छरैः ।
पुनर्विव्याध संक्रुद्धः सेनाबिन्दुश्च पञ्चभिः ।
सुवर्मा पञ्चभिश्चैव धृष्टद्युम्नश्च पञ्चभिः ।
शिखण्डी नवभिर्बाणैश्चेकितानश्च पञ्चभिः ।
सात्यकिश्च चतुःषष्ट्या राजन्विव्याध सायकैः ।
सुचित्रो दशभिर्बाणैर्द्रोणं विद्धानदद्बली ।
तं द्रोणः समरे राजञ्शरवर्षैरवाकिरत् ।
अपातयत्ततो द्रोणः सुचित्रं सहसारथिम् ।
साश्वश्च समरे राजन्हतो वै प्रापतत्क्षितौ ।
पात्यमानो महाराज बभौ ज्योतिरिवाम्बरात् ।

[(L 1) T G2 3 वार्धक्षेमस्, G1 (sup lin as in text) पाचाल्ये, M1 2 पाचाल्यौ (for वार्ष्णेयो) — (L 2) M4 अवनीपाल — G5 M3 5 om (hapl) lines 3-6 — (L 3) G3 पाचाल (for °ल्यस्) G1 M4 चार्दयद् (for त्वर्द°) — (L 4) G1 M1 2 त्रिभिर् (for पुनर्) G1 M1 2 4 सेनाबिंदुश् — (L 5) T2 सुशर्मा, G1 M1 2 4 सुपर्वा (for सुवर्मा) — (L 7) T G1-3 M1 2 सत्यकश् (for सात्यकिश्) — (L 9) G1 M1 2 4 तान् (for तं) — (L 10) G1 M तदा (for ततो) — (L 11) G1 M साश्व च G1 M स हतः (for हतो वै) G1 M1 2 भुवि (for क्षितौ)]

53 Ś1 missing (cf v l 21) —[b]) G1 M1 2 महात्मन —[c]) Ś1 K (except K3) Dn1 D2 4 5 7 8 सृजया; Do1 Dn2 D3 6 कैकया (for केकया) K5 G3 M3 मात्स्या (for मत्स्याः) —[d]) G1 M1 2 मारिष (for भारत)

Colophon— *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 2 D1 द्वितीय युद्धदिवसे, K3 द्वितीयदिवसे — *Adhy name* K4 पांडवसेनापराजये सत्यसंप्रभृतिमहारथवध, Dn1 D2 पांडवसेनापराजय, D5 सेनापराजय — *Adhy no* (figures, words or both) Ś1 K2 3 B1 2 Dn1 D2 S 20 (as in text). — *Śloka no* Do1 65, Dn1 61.

२१

धृतराष्ट्र उवाच ।

भारद्वाजेन भग्नेषु पाण्डवेषु महामृधे ।
पाञ्चालेषु च सर्वेषु कश्चिदन्योऽभ्यवर्तत ॥ १
आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा क्षत्रियाणां यशस्करीम् ।
असेवितां कापुरुषैः सेवितां पुरुषर्षभैः ॥ २
स हि वीरो नरः सूत यो भग्नेषु निवर्तते ।
अहो नासीत्पुमान्कश्चिद्दृष्ट्वा द्रोणं व्यवस्थितम् ॥ ३
जृम्भमाणमिव व्याघ्रं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम् ।
त्यजन्तमाहवे प्राणान्संनद्धं चित्रयोधिनम् ॥ ४
महेष्वासं नरव्याघ्रं द्विषतामघवर्धनम् ।
कृतज्ञं सत्यनिरतं दुर्योधनहितैषिणम् ॥ ५
भारद्वाजं तथानीके दृष्ट्वा शूरमवस्थितम् ।
के वीराः संन्यवर्तन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ६

संजय उवाच ।

तान्दृष्ट्वा चलितान्संख्ये प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ।
पाञ्चालान्पाण्डवान्मत्स्यान्सृञ्जयांश्चेदिकेकयान् ॥ ७

21

☞ Ś2 is missing up to तान्दृष्ट्वा (in 7^{a}) (cf v l 7 20 21)

1 D1 2 5-8 G6 om the ref K4 सृजय (for धृतराष्ट्र) —^{b}) B6 केकयेषु, D2 lacuna (for पाण्डवेषु) T G2-5 महात्मसु, G1 M रमना (M4 नां) (for °मृधे) —^{c}) Ś1 B4 पचालेषु D5 lacuna, D4 7 8 तु (for च) —^{d}) K3-4 D1 क स्विद्; D2 किं स्विद्, G3-5 कच्चित् (for कश्चिद्) G1 M नात्र, G2-5 नान्यो (for अन्यो) D4 7 8 S न्यवर्तत (for ऽभ्यवर्तत)

2 Ś2 missing (cf v l 1) D4 om (hapl) 2^{a}–3^{b} —^{a}) T G2-5 योद्धु, G1 M शुद्धां (for आर्यां) Cv योद्धु युद्धमार्ग कृत्वा —^{b}) B5 यशस्विनां, D6 (by corr) स्करां (for स्करीम्) Cv as in text —^{c}) Dc1 (before corr as in text) D7 आसेवितां (for असे)

3 Ś2 missing (cf v l 1) D4 om 3^{ab} (cf v l 2) —^{a}) K4 ह (for हि) K5 सूता, Dn3 शूरो (for सूत) B Dc1 D2 3 6 स हि वीरोत्तम (B3 रोत्तम) शूरो; S स (G1 M य) एष (G5 व; M4 °षु) पुरुषव्याघ्रो —^{b}) K5 या भग्नपु, G1 M भग्नेषु न (for यो भग्नेषु) —^{c}) M1 2 ह (for न) G1 M3-5 (M4 5 also as in text) अ (M4 आ) हो नैव निवृत्तोन्यो —^{d}) Dn1 D5 S द्रोणं दृष्ट्वा (by transp) Dn1 व्यवस्थित

4 Ś2 missing (cf v l 1). —^{a}) Ś1 छभमाणम्, Dn3 D7 जभ (for जृम्भ) — D3 om (hapl 4^{b}–5^{a} —^{d}) Ś1 K Dn1 D4 5 7 सतत, B2 समर्थं (fo संनद्ध) Dc1 युद्धदुर्मद (for चित्रयोधिनम्)

5 Ś2 missing (cf v l 1) D3 om 5^{a} (cf v l 4) —^{a}) B1 महारौद्र, T2 G1 3. 4 M रथव्याघ्र (for नर) —^{b}) D4 द्विपानाम् (for द्विषताम्) K3 B3 4 Dn D1 3 6 G3 भय, D7 भव (for अघ) — T G (except G1) om 5^{cd} M3 om 5^{c}–6^{b} —^{c}) D3 ऋतज्ञ (for कृतज्ञ) —^{d}) Dn3 D3 4 6 G1 M (M3 om) हिते रत (for हितैषिणम्)

6 Ś2 missing (cf v l 1) M3 om 6^{ab} (cf v l 5) —^{a}) G5 भरद्वाज D6 T G2-4 M4 5 रथानीके; G1 M1 2 तदा (for तथा) —^{b}) M4 5 द्रोणम् (for शूरम्) G1 M1 2 व्यवस्थित (for अव) T G2-5 शूर दृष्ट्वा व्यवस्थित —^{c}) K6 Dc1 D1 4 7 G1 4 M शूरा (for वीरा) — Dc1 reads 6^{c}–7^{a} on marg (sec m) —^{d}) Dn3 M1 2 सजय

7 Ś2 missing up to तान्दृष्ट्वा (in 7^{a}) (cf v l 1) Dc1 Dn1 D1 3 5-8 G6 om the ref Dc1 reads 7^{abs} on marg —^{a}) D5 वलितान्; D6 वलिन (for चलितान्) G1. 4 5 M1. 2 सखे —^{b}) B5 प्रच्छन्नान् (for प्रणु°) B1 D3 शायकै (for सायकैः) —^{c}) K4 B4 D1 2 पचालान् (for पाञ्चा) T G2-4 M1 2 मात्स्यान् Dn1 पांडवान्सृजयान्मत्स्यान् —^{d}) Dn1 पांचालांश्च (for सृञ्जयांश्च) K3 चैव; S च स (for चेदि) K6 Dc1 Dn D3-8 कैकयान् (for केक)

8 ^{a}) Dn1 S प्रमु (G5 यु) क्तैन (for विसु) —^{b}) Ś K3-4 D6 शरौघेन (for घेण) Ś K5 B1 Dn3 D1.

सृञ्जयान्पाण्डवांश्चैव द्रोणो व्यक्षोभयद्बली ॥ ४९
सात्यकिं चेकितानं च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
वार्धक्षेमिं चित्रसेनं सेनाबिन्दुं सुवर्चसम् ॥ ५०
एतांश्चान्यांश्च सुबहून्नानाजनपदेश्वरान् ।
सर्वान्द्रोणोऽजयद्युद्धे कुरुभिः परिवारितः ॥ ५१
तावकास्तु महाराज जयं लब्ध्वा महाहवे ।
पाण्डवेयान्रणे जघ्नुर्द्रवमाणान्समन्ततः ॥ ५२
ते दानवा इवेन्द्रेण वध्यमाना महात्मना ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्याः समकम्पन्त भारत ॥ ५३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

सह संरब्धान्, Dn2 D5 नृपसक्रुद्धान्, D6 नृपति क्रुद्धान्, T G2–5 भृशसविघ्ना(G3 4 °घ्ना न् (for भृशसक्रुद्धान्) —b) B1 2 M4 5 पाचाल्यान्, B4 5 Do1 D1 पचालान् (for पाञ्चालान्) K5 Dn D2 4 6 8 -कैकयान् (for -केकयान्) D5 पांचालात्मजकेकयान् —c) K4 सनयान् K4 5 D1 5 7 8 पाण्डवांश्चको, S पाण्डवेयांश्च —d) Dn1 सर्वान् (for द्रोणो) D6 विक्षोभयद, G1 M3–5 व्याक्षेपयद्, M1 2 व्यापक्षयद् (for व्यक्षोभयद्) S (M5 inf lin) बलात् (for बली)

50 Ś2 missing (cf v l 21) —a) G1 M सत्यकं, G5 सत्यकिं —c) Dn1 D3–5 8 वार्धक्षेम, D5 (marg sec m) बृहद्रथ K5 B (except B1) Dn D1 2 4 चैत्रसेनिं, D5 चैत्रसेन G3 वार्धिक्षेमिं चित्रसेन —d) K2 बिंदु सुवर्णवर्चस

51 Ś2 missing (cf v l 21) Ś1 K1–3 om 51ab —a) K4 D1 अन्यांश्च (for चा) D5 चैत्र (for च सु-) —b) B3 क्रूरान् (for नाना-) D6 अन्यान्कुनपक्षेश्वरान् (sic), D8 जनानामापदेश्वरान् —c) Dn1 सङ्ख्ये (for युद्धे)

52 Ś2 missing (cf v l 21) G4 om 52 S (G4 om) reads 52 after 154* —a) B Do1 D2 4 7 8 च (for तु) —b) T G1–3 5 M1 2 महारणे, M3–5 ततो रणे (for महाहवे) —c) K2 राजन् (for जघ्नुर्) —d) Dn2 क्रीडमाणान्, G1 M द्रवतस्तान्; G3 द्रुपदास्तान्, G5 द्रुपदास्तु (for द्रवमाणान्) —After 52, S (except G4) ins

155* वार्धक्षेमिस्तु वार्ष्णेयो द्रोणं विद्ध्वा शरोत्तमैः ।
नवभिश्चावनीपालः पुनर्विव्याध पञ्चभिः ।
चित्रसेनस्ततो द्रोणं पाञ्चालस्त्वर्दयच्छरैः ।
पुनर्विव्याध संक्रुद्धः सेनाबिन्दुश्च पञ्चभिः ।
सुवर्मा पञ्चभिश्चैव धृष्टद्युम्नश्च पञ्चभिः ।
शिखण्डी नवभिर्बाणैश्चेकितानश्च पञ्चभिः ।
सात्यकिश्च चतुःषष्ट्या राजन्विव्याध सायकैः ।
सुचित्रो दशभिर्बाणैर्द्रोणं विद्धानदद्बली ।
तं द्रोणः समरे राजञ्शरवर्षैरवाकिरत् ।
अपातयत्ततो द्रोणः सुचित्रं सहसारथिम् ।
साश्वश्च समरे राजन्हतो वै प्रापतत्क्षितौ ।
पात्यमानो महाराज बभौ ज्योतिरिवाम्बरात् ।

[(L 1) T G2 3 वाधक्षेमस् G1 (inf lin as in text) पाचाल्ये, M1 2 पाचाल्यौ (for वार्ष्णेयो) —(L 2) M4 अवनीपाल — G5 M3 5 om (hapl) lines 3–6 —(L 3) G3 पाचाल (for °लस्) G1 M4 चार्दयत (for त्वर्द°) —(L 4) G1 M1 2 त्रिभिर् (for पुनर्) G1 M1 2 4 सेनाबिंदुश् —(L 5) T2 सुशर्मा, G1 M1 2 4 सुपर्वा (for सुवर्मा) —(L 7) T G1–3 M1 2 सत्यकश् (for सात्यकिश्) —(L 9) G1 M1 2 4 तान् (for तं) —(L 10) G1 M तदा (for ततो) —(L 11) G1 M साश्वं च G1 M स हतः (for हतो वै) G1 M1 2 भुवि (for क्षितौ)]

53 Ś2 missing (cf v l 21) —b) G1 M1 2 महात्मन —c) Ś1 K (except K3) Dn1 D2 4 5 7 8 सृंजया; Do1 Dn2 D3 6 कैकया (for केकया) K1 G2 M2 मात्स्या (for मत्स्या) —d) G1 M1 2 मारिष (for भारत)

Colophon— *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 D1 द्वितीय युद्धदिवसे; K2 द्वितीयदिवसे — *Adhy name* K5 पाण्डवसेनापराजये सत्यभृत्प्रभृतिसप्तमहारथवधः, Dn1 D2 पाण्डवसेनापराजयः; D5 सेनापराजयः — *Adhy no* (figures, words or both) Ś1 K2 3 B1 2 Dn1 D3 S 20 (as in text) — *Śloka no* Do1 65, Dn1 61.

२१

धृतराष्ट्र उवाच ।
भारद्वाजेन भग्नेषु पाण्डवेषु महामृधे ।
पाञ्चालेषु च सर्वेषु कश्चिदन्योऽभ्यवर्तत ॥ १
आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा क्षत्रियाणां यशस्करीम् ।
असेवितां कापुरुषैः सेवितां पुरुषर्षभैः ॥ २
स हि वीरो नरः सूत यो भग्नेषु निवर्तते ।
अहो नासीत्पुमान्कश्चिद्दृष्ट्वा द्रोणं व्यवस्थितम् ॥ ३
जृम्भमाणमिव व्याघ्रं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम् ।
त्यजन्तमाहवे प्राणान्संनद्धं चित्रयोधिनम् ॥ ४
महेष्वासं नरव्याघ्रं द्विषतामघवर्धनम् ।
कृतज्ञं सत्यनिरतं दुर्योधनहितैषिणम् ॥ ५
भारद्वाजं तथानीके दृष्ट्वा शूरमवस्थितम् ।
के वीराः संन्यवर्तन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ६

संजय उवाच ।
तान्दृष्ट्वा चलितान्संख्ये प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ।
पाञ्चालान्पाण्डवान्मत्स्यान्सृञ्जयाश्चेदिकेकयान् ॥ ७

21

☞ Ś2 is missing up to तान्दृष्ट्वा (in 7ᵃ) (cf v l 7 20 21)

1 D1 2 5–8 G5 om the ref K4 संजय (for धृतराष्ट्र) —ᵇ) B6 केकयेषु; D2 lacuna (for पाण्डवेषु) T G2–5 महात्मसु; G1 M रमना (M4 °ना) (for मृधे) —ᶜ) Ś1 B4 पश्चालेषु D8 lacuna, D4 7 8 तु (for च) —ᵈ) K2–4 D1 क स्विद्, D3 किं स्विद्; G3–5 कच्चित् (for कश्चिद्) G1 M नात्र, G2–5 नान्यो (for अन्यो) D1 7 8 S न्यवर्तत (for ऽभ्यवर्तत)

2 Ś2 missing (cf v l 1) D4 om (hapl) 2ᵃ–3ᵇ —ᵃ) T G2–5 योद्धुं, G1 M शुद्धां (for आर्यां) Cv योद्धुं युद्धमतिं कृत्वा —ᵇ) B5 यशस्विनां, D6 (by corr) स्करां (for स्करीम्) Cv as in text —ᶜ) D01 (before corr as in text) D7 आसेवितां (for असे)

3 Ś2 missing (cf v l 1) D4 om 3ᵃᵇ (cf v l 2) —ᵃ) K4 तु (for हि) K5 सुता, Dn2 शूरो (for सूत) B D01 D2 3 6 स हि वीरोत्तम (B2 °रोत्तम) शूरो, S स (G1 M य) एष (G5 स; M4 °षु) पुरुषव्याघ्रो —ᵇ) K5 या भग्नेषु G1 M भग्नेषु न (for यो भग्नेषु) —ᶜ) M1 2 तु (for न) G1 M3–5 (M4 5 also as in text) अ (M4 आ) हो नैव निवृत्तोन्यो —ᵈ) Dn1 D5 S द्रोणं दृष्ट्वा (by transp) Dn1 व्यवस्थित°

4 Ś2 missing (cf v l 1) —ᵃ) Ś1 क्रममाणम्, Dn2 D1 जम° (for जृम्भ) — D4 om (hapl) 4ᶜ–5ᵃ —ᵈ) Ś1 K Dn1 D1 5 7 सन्नत; B2 समर्थं (for सनद्ध) D01 युद्धदुर्मदं (for चित्रयोधिनम्)

5 Ś2 missing (cf v l 1) D8 om 5ᵃ (cf v l 4) —ᵃ) B1 महारौद्र, T2 G1 3 4 M रथव्याघ्र (for नर) —ᵇ) D4 द्विषानाम् (for द्विषताम) K3 B3 4 Dn D1 3 6 G3 भय, D7 भव (for अघ) — T G (except G1) om 5ᶜᵈ M3 om 5ᶜ–6ᵇ —ᶜ) D3 कृतज्ञ (for कृतज्ञं) —ᵈ) Dn2 D3 4 6 G1 M (M3 om) हिते रत (for हितैषिणम्)

6 Ś2 missing (cf v l 1) M3 om 6ᵃᵇ (cf v l 5) —ᵃ) G5 भरद्वाज D6 T G2–4 M4 5 रथानीके; G1 M1 2 तदा (for तथा) —ᵇ) M4 5 द्रोणम् (for शूरम्) G1 M1 2 व्यवस्थित (for अव) T G2–5 शूर दृष्ट्वा व्यवस्थित —ᶜ) K5 D01 D1 4 7 G1 4 M शूरा (for वीरा) — D01 reads 6ᶜ–7ᵃ on marg (sec m) —ᵈ) Dn2 M1 2 सजय

7 Ś2 missing up to तान्दृष्ट्वा (in 7ᵃ) (cf v l 1) D01 Dn1 D1 2 5–8 G5 om the ref D01 reads 7ᵃᵇᶜ on marg —ᵃ) D5 चलितान्, D6 चलित° (for चलितान्) G1 4 5 M1 2 सखे —ᵇ) B5 प्रच्छन्नान् (for प्रणु) B1 D8 शायकै (for सायकै) —ᶜ) K4 B4 D1 2 पश्चालान् (for पाञ्चा) T G1–4 M1 2 मात्स्यान् Dn1 पाञ्चान्सृंजयान्मत्स्यान् —ᵈ) Dn1 पांचालांश्च (for सृञ्जयाश्च) K3 चैव; S च स (for चेदि) K5 D01 Dn D5–8 कैकयान् (for केक)

8 ᵃ) Dn1 S प्रमु (G5 °यु) क्तैन (for विमु°) —ᵇ) Ś K2–4 D6 शरौघेन (for घेण) Ś K5 B1 Dn2 D1

द्रोणचापविमुक्तेन शरौघेणासुहारिणा ।
सिन्धोरिव महौघेन ह्रियमाणान्यथा प्लवान् ॥ ८
कौरवाः सिंहनादेन नानावाद्यस्वनेन च ।
रथद्विपनराश्वैश्च सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ९
तान्पश्यन्सैन्यमध्यस्थो राजा स्वजनसंवृतः ।
दुर्योधनोऽब्रवीत्कर्णं प्रहृष्टः प्रहसन्निव ॥ १०
पश्य राधेय पाञ्चालान्प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ।
सिंहेनेव मृगान्वन्यांस्त्रासितान्दृढधन्वना ॥ ११
नैते जातु पुनर्युद्धमीहेयुरिति मे मतिः ।
यथा तु भग्ना द्रोणेन वातेनेव महाद्रुमाः ॥ १२
अर्द्यमानाः शरैरेते रुक्मपुङ्खैर्महात्मना ।
पथा नैकेन गच्छन्ति घूर्णमानास्ततस्ततः ॥ १३
संनिरुद्धाश्च कौरव्यैर्द्रोणेन च महात्मना ।
एतेऽन्ये मण्डलीभूताः पावकेनेव कुञ्जराः ॥ १४
भ्रमरैरिव चाविष्टा द्रोणस्य निशितैः शरैः ।
अन्योन्यं समलीयन्त पलायनपरायणाः ॥ १५
एष भीमो दृढक्रोधो हीनः पाण्डवसृञ्जयैः ।
मदीयैरावृतो योधैः कर्ण तर्जयतीव माम् ॥ १६
व्यक्तं द्रोणमयं लोकमद्य पश्यति दुर्मतिः ।
निराशो जीवितान्नूनमद्य राज्याच्च पाण्डवः ॥ १७

---

2 5 7 8 [आ]शु-, Do1 सु, D3 6 [अ]स्व (for [अ]सु) D4 शरौघाणां सुरारिणा —c) K5 Dn1 T2 G4 5 महौघेण; Cdp जलौघेन, Cd महौघेन (as in text) —d) Ś2 Dn1 ह्रियमानान्

9 b) Dn2 D3 6 S -रवेण (T2 °णेन) (for स्वनेन) —c) K3 4 B3 4 Do1 Dn2 D1 2 5 नरांश्चैव, K3 B1 (marg) Dn1 G3 M (except M2) नराश्चैव; K5 D4 7 8 -नरैश्चैव, B2 5 D3 नराश्वेन (for नराश्वैश्च) —d) Dn1 समतात् (for सर्वत) K4 5 B Do1 D1 2 4 5 7 8 समवारयन् (for पर्य°)

10 a) D5 सोपश्यत् (for तान्पश्यन्) —b) G1 M -वर्जितान् (for -संवृत) D5 राजभि परिसंवृत; T G2-5 राजा राजन्विनिर्जितान्

11 Before 11, Ś1 K2 B1 3 (both marg) Dc1 D1-3 6 8 G3-5 ins दुर्योधन उ° —a) Dn2 om from पश्य up to रिति (in 12b) B4 पचालान् —b) B1 4 5 D3 -शायकै —c) G2 3 एव (for इव) B5 D5 अन्यांस्; D3 6 भग्नांस्; S अश्वैस् (for वन्यास्) —d) T G (except G1) सादितान् (for त्रासि°) K1 D (except Do1 D1, Dn2 om) T G3-5 -धन्विना (G4 °न) (for -धन्वना)

12 Dn2 om up to रिति (of v l 11) —a) Ś K1-3 D7 8 न ते; B3 नैव (for नैते) S योद्धुम् (for युद्धम्) —b) B2 (marg) 3 4 ईहेरन्; Cd ईहेयुर् (as in text) S इहे(G3 4 M3-5 °हे)प्यंतीति मे मति. —c) K5 D3 यथा प्र-; D4 5 7 8 S तथा हि (D5 M1 °था तु, G1 M2 °थाति-; G5 °था प्र-) (for यथा तु) G4 भग्ने —d) D7 om (hapl) from वातेनेव up to द्रोणेन (in 14b) D5 G3 5 वातेनैव (for °नेव) D4 यथा द्रुमा

13 D7 om 13 (of v l 12) —a) Ś1 K1 4 5 D3 एतै; Ś2 तीक्ष्णै; B5 एभी; G5 damaged (for एते) Dn1 अर्थमाना शरव्रातै —b) Dn2 महात्मन. —c) Ś2 K4 मिथ्या, K5 Dn1 यथा (for पथा) Ś1 K1 मिथ्या नैते न गच्छति —d) K1 पूर्णमानास्, Dc1 हन्य°; D3 चूर्ण° (for घूर्ण°) Ś1 K1-3 Dn1 पुन पुन; D4 T G3 इतस्तत, G1 4 5 M (M5 also as in text) यत° (for तत°)

14 D7 om up to द्रोणेन (of v l 12) —a) D2 सरुद्धा कौरवेयैश्च —b) D4. 7 8 S विशेषत (for महात्मना) —c) Ś2 K1 2 वै, K4 [ऽ]व, D4 7 8 S [ऽ]द्य (for ऽन्ये) —d) K1 3 4 D5-7 T1 G2 M1 2 [ए]व (for [इ]व)

15 a) Dn2 चान्विष्टा; D4 7 8 चा(D4 वा)दिष्टा (for चाविष्टा) —c) K4 D1 5-7 S अव(K4 चैव, D1 5 7 सम, D6 संप्र)लीयते (for समलीयन्त)

16 a) T G3-5 द्रोणो (for भीमो) N (except B Do1) रणे (D1 महा) (for दृढ) Ś1 K4 B5 Do1 Dn1 D1 4 7 8 क्रोधी, Ś2 K1-3 5 Dn2 D2 3 5 6 क्रुद्धो (for क्रोधो) —b) K4 D6 T2 G4 हीन; D4 दीन (for हीन) —c) S वीरै (for योधै) —d) B Do1 D2 6 S (G5 by corr as in text) नदयति (for तर्जे°)

17 B1 reads 17ab on marg —a) B2 बाणमयं (for द्रोण°). D4 7 लोके. —b) D4 7 8 अव (for

कर्ण उवाच ।

नैष जातु महाबाहुर्जीवन्नाहवमुत्सृजेत् ।
न चेमान्पुरुषव्याघ्र सिंहनादान्विशक्ष्यते ॥ १८
न चापि पाण्डवा युद्धे भज्येरन्निति मे मतिः ।
शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ १९
विषाग्निद्यूतसंक्लेशान्वनवासं च पाण्डवाः ।
स्मरमाणा न हास्यन्ति संग्राममिति मे मतिः ॥ २०
निकृतो हि महाबाहुरमितौजा वृकोदरः ।
वरान्वरान्हि कौन्तेयो रथोदारान्हनिष्यति ॥ २१
असिना धनुषा शक्त्या हयैर्नागैर्नरै रथैः ।
आयसेन च दण्डेन व्रातान्व्रातान्हनिष्यति ॥ २२
तमेते चानुवर्तन्ते सात्यकिप्रमुखा रथाः ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्याः पाण्डवाश्च विशेषतः ॥ २३
शूराश्च बलवन्तश्च विक्रान्ताश्च महारथाः ।
विशेषतश्च भीमेन संरब्धेनाभिचोदिताः ॥ २४
ते द्रोणमभिवर्तन्ते सर्वतः कुरुपुंगवाः ।

ख्य) Ś2 पश्यतु (for पश्यति) — ^{c}) D7 8 निराशा B3 (marg) S जीविते B8 तूर्णी (for नूनम्) — D4 lacuna for 17^{d} — ^{d}) B Dc1 Dn2 D8 6 राजा च ; D7 8 राज्यस्य (for राज्याच्च) Dn1 D7 8 पांडवा (D7 °वै) S राज्येपि च स (T G2 °ज्ये वापि स, G1 M °ज्ये चापीह) पांडव°

18 ^{a}) D4 r 8 T G (except G1) नैव (for नैष) S महातेजा (for बाहुर्) — D8 om 18^{cd} — ^{c}) D4 न पुमान् ; D6 नैवे (for न चे) K2 B3 8 Dn1 D1 4 6 r G1 M1 2 पुरुषव्याघ्र°, K5 °व्याघ्रान् (for °व्याघ्र) — ^{d}) K2 (marg) S सहिष्यते (G2 स मन्यते); K4 Dn1 D1 विषक्ष्यते (Dn1 °ति); K5 D2 विचक्षते, B Dc1 सहिष्यति ; Dn2 D8 विषक्षते, D6 विसर्पयेत् ; Ca विसह्यते ; Cd विवक्ष्यते (for विशक्ष्यते)

19 Dn1 om (hapl) 19–21, B3 reads the same on marg — ^{a}) K5 नाद्यापि (for न चापि) Ś2 K2 युद्ध, B3 4 सर्वे (for युद्धे) — ^{b}) Ś2 K2 त्यजेरन्, K1 3 D6 भज्ये°, D4 r 8 भज्येयुर् (for °रन्) — D4 om (hapl.) 19^{c}–20^{d} — ^{d}) K4 D1 कृतार्था (for °स्त्रा)

20 Dn1 D4 om 20 (cf v l 19) B3 reads 20 on marg — ^{a}) Ś1 (*sup lin* as in text) संक्लेशाद्, Ś2 °सक्लेशं — ^{b}) Ś K Dn2 D3 5 वनवासांश्च ; D6 पाशांश्च, T3 वने वास च (for वनवास च) — ^{c}) Dn2 D3 स्मरमाना

21 Dn1 om 21 (cf v l 19) B3 reads 21 on marg — ^{a}) K1 3 निहृ(K3 °हि)तो ; K4 5 D2 4 8 निकृत्तो ; B Dc1 Dn2 D3 5 G5 निवृत्तो ; T G1–4 M भावृतो (M3 °त्तो) (for निकृतो) S (except G1 M1 2) [ऽ]पि (for हि) D4 महाबाहो — ^{c}) K5 वरान्वारां ; Dn2 D3 6 चमूवीरान् (D6 °वरां), T G1–4 परावरान्, G1 M3 परान्परान् ; G5 M1 5 परान्वरान् (for वरान्वरान्) D5 वरान्वरांश्च ते योधान् — ^{d}) T G (except G1) वधिष्यति (for हनि)

22 Ś K (except K5) D1 G5 om (hapl) 22, D8 reads it on marg — ^{b}) M3 नाग (for नागैर्) B1 रथैरपि ; Dn1 G1 M रथैर्नरै (by transp), Dn2 D8 वरै रथै T G1–4 रथैर्नागैर्हयैर्नरै — ^{c}) B3 तु (for च) — ^{d}) K5 Dn1 तीव्रांस्तीव्रान्, Dn2 D3 6 तीव्रांश्च स, D2 5 तीव्रान्वीरान्, D1 r 8 तीव्रान्व्रातान्, T G1–4 प्रासान्प्रासान् (for व्रातान्व्रातान्)

23 ^{a}) D3 तमेव (for तमेते) K3 B Dc1 D1 तमेन (B3 °व)मनुवर्तते, S त इमे (G1 M1 2 य इमे ; M3–5 न चैते) विनि — ^{b}) S सत्यक(G5 सात्यकि)प्रवरा रथा — K2 om (hapl) 23^{c}–24^{b} T G2 repeat 23^{cd} after 157* G3–5 read 23^{c}–24^{b} after 157* — ^{c}) B4 D8 पचाला K5 D (except Dc1 D1) कैकया T (both both times) G1 2 (both times) M1 2 मात्स्या — ^{d}) D7 पांडवाश्च विशेषिण (sic), S (T G2 all both times) पांडवेयाश्च सर्वश

24 For the sequence in G3–5, cf v l 23 K2 om 24^{ab} (cf v l 23) — ^{a}) G1 M हि (for च) — ^{b}) Dn1 महाबला (for °रथा) — After 24^{ab}, T G2 ins 156*, while G3–5 ins 158* — ^{cd}) D1 विनिघ्नतश्, D4 विशोषणा (for विशेषतश्) Ś K (except K1) Dn D3–8 हि (for च) Ś K1–4 D6 संरम्भाद् (for संरब्धेन) Dn D3–5 r 8 संरम्भादभि (Dn2 D3 5 °दिति)नो(Dn2 D3 °चो)दिता (for ^{d}) K5 विशेषतो हि संरम्भादिति भीमेन नोदिता ; D2 विशेषतो भीमसेनसंरम्भाद्दतिनो — G1 M ins after 24 T G2 after 24^{ab}

वृकोदरं परीप्सन्तः सूर्यमभ्रगणा इव ॥ २५
एकायनगता ह्येते पीडयेयुर्यतव्रतम् ।
अरक्ष्यमाणं शलभा यथा दीपं मुमूर्षवः ।
असंशयं कृतास्त्राश्च पर्याप्ताश्चापि वारणे ॥ २६
अतिभारं त्वहं मन्ये भारद्वाजे समाहितम् ।
ते शीघ्रमनुगच्छामो यत्र द्रोणो व्यवस्थितः ।
काका इव महानागं मा वै हन्युर्यतव्रतम् ॥ २७

संजय उवाच ।

राधेयस्य वचः श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
भ्रातृभिः सहितो राजन्प्रायाद्द्रोणरथं प्रति ॥ २८
तत्रारावो महानासीदेकं द्रोणं जिघांसताम् ।
पाण्डवानां निवृत्तानां नानावर्णैर्हयोत्तमैः ॥ २९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

156* एष चापि महाबाहुर्हिमवानिव सुस्थिरः ।
वधिष्यति महाराज गदया भीमवेगया ॥

[(L 1) M4 हिमवच्छिखरानिव (for the post half)]

On the other hand, T G2 ins after 24 158*, followed by 26^{abcd}

25 ^{a}) T1 G3 4 त (for ते) Ś1 K5 अभ्य(K6 °भि)वर्तंत — ^{b}) Ś1 कुरुपुंगव S सिंह (T2 °ह्मान्) मोहान्मृगा इव — ^{d}) Ś K1 शूरम् (for सूर्यम्) S (except G2) कृष्णघना (for अभ्रगणा) — T G2-5 ins after 25 G1 M after 26^{abcd}

157* समरेषु तु निर्दिष्टा पाण्डवा कृष्णबांधवा ।

[G3 4 विनिर्दिष्टा (for तु नि°) G5 कृष्णपाण्डवा (for °बांधवा).]

— After 157*, G3-5 read 23^e-24^b, while T G2 repeat 23^{cd} G1 M cont T G2 ins after 24 G3-5 ins after 24^{ab}

158* ह्रीमन्त शत्रुमरणे निपुणा पुण्यलक्षणा ।
बहव पार्थिवा राजस्तेषां वशगता रणे ।
नावमस्था पाण्डवांस्त्व नारायणपुरोगमान् ।

[(L 1) M1 शत्रुदलने, M2-5 °दरणे (for °मरणे) — (L 3) G3-5 नावमस्था पांडवाना (G3 4 °वेयान्) (for the prior half) G5 पुरोगमा (for पुरोगमान्)]

26 ^{a}) K4 5 गते (for गता) S स्वेते (for ह्येते) — ^{b}) K4 D1 वृकोदर (D1 °र); B1 3 M1.3 यतव्रता, G3 4 यथा वृक (for यतव्रतम्) — ^{c}) Ś K1 3 4 D1 आरक्ष्य(K3 °क्ष)माण; K5 Dn2 D3 8 T G3 M4 अलक्ष्यमाण (Dn2 D3 °णा); B1, 2 5 Dc1 Dn3 D2 4 7 G5 Cv अरक्ष°, D6 G4 अलक्षमाण (D6 °णा) (for अरक्ष्यमाण) D5 सरभाद्; G2 सहसा, Cv शलभा (as in text) — ^{d}) D2 5 शक्त्या (for दीपं) Cv as in text — After 26^{cd} G1 M ins 157* — ^{e}) K1 5 D4 7 8 कृतास्त्रश्च; G1 M1 2 °स्त्रा ये (for °स्त्राश्च) — ^{f}) Dn2 D3 चाभि-, D5 चैव (for चापि) D4 7 8 पर्याप्तश्च निवारणे, S °साश्चारिनिग्रहे

27 ^{a}) K2 D4 अभिभार (for अति°) K3 B Dc1 Dn D1 M4 अहं; T G2-4 M3 5 त्विम, G1 M1 2 त्विद (for त्वहं) G5 अतिभारममन्येत — ^{b}) D5 भारद्वाजेन धारित; D8 जेन समाहित (hypermetric) — ^{c}) Ś K Dn1 D1 3 4 अत्र, D6 तत्र; T G (except G1) अभि- (for अनु-) D7 शीघ्र तत्र गच्छामो (submetric), D8 शीघ्र तत्रैव गच्छामो — ^{e}) B Dc1 (before corr) Dn D1 8 Ca d कोका, D4 7 8 वृका, D6 लोका (for काका) K2 महानागा, D4 °त्मान, D6 °भागं, Ca d नाग (as in text) — ^{f}) Ś K1 न वै; K2 मैव, K4 D1 नैते, D6 T G2-4 मा च; G1 M1 2 मा वा; M3-5 मा मा (for मा वै) T G3 4 महारथ, G1 2 M महाव्रत (for यत°)

28 Ś K (except K2) B5 D2 4-8 om the ref Dn1 reads 28^{ab} twice — ^{a}) S कर्णस्य तु वच (T G2 वचन) श्रुत्वा — ^{b}) D4 8 राजन् (for राजा) K1 G3 तथा, K4 5 B (except B3) Dc1 Dn1 (both times) n2 D1-8 5 तत (for तदा) — ^{c}) K4 M4 सहितै (for सहितो) K4 सर्वै, Dn1 द्रोण, D6 राजा; S वीरै (for राजन्) — ^{d}) Dn1 प्रायाद्य यत्नसंवृत ·

29 ^{a}) K2 Dn1 D1 रावो; S नादो (for [आ]रावो) — ^{c}) B4 lacuna, M1 निवर्तानां (for निवृत्तानां)

२२

धृतराष्ट्र उवाच ।
सर्वेषामेव मे ब्रूहि रथचिह्नानि संजय ।
ये द्रोणमभ्यवर्तन्त क्रुद्धा भीमपुरोगमाः ॥ १

संजय उवाच ।
ऋश्यवर्णैर्हयैर्दृष्ट्वा व्यायच्छन्तं वृकोदरम् ।
रजताश्वस्ततः शूरः शैनेयः संन्यवर्तत ॥ २

Colophon — *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś1 K3 D1 द्वितीय युद्धदिवसे; K1 2 द्वितीयदिवसे (K2 °स°) — *Adhy name* K5 दुर्योधनवाक्य; Dn1 D3 5 पांडवसेनापराजय° (Dn1 °जयनिवर्तन); D4 कर्णवाक्य — *Adhy no* (figures, words or both) K2 3 Dn1 D2 3 S 21 (as in text) — *Śloka no* Do1 29, Dn1 27

22

1 K3 om the ref — ab) Ś K1 2 5 Dn1 D2 4 5 7 8 नो (for मे) Ś1 K5 Dn1 D2 रथे, D4 7 8 युद्धे, G2 हय (for रथ) K1 सर्वेस (for °संजय) T G1 3-5 M चिह्नान(T G4 °न्य)श्चात्र संजय (for b) Dn2 D3 6 सर्वेषां ब्रूहि चिह्नानि रथानां मम संजय —After 1ab, S ins

159* तानहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण पृथक्पृथक् ।
वृयते मे मनस्तात द्रोणं प्रति परंतप ।
श्रुत्वा भीष्मस्य निधनं तद्वदेतद्भविष्यति ।
[(L 2) G3-5 परंतप (for °तप)]

— c) S अभि(T °भ्य)वर्तंते (G5 [by corr] °त) K1 यो द्रोणं सन्यवर्तत (sic) — d) Ś1 योद्धु, K1 योधा (for क्रुद्धा) S क्रुद्धं भीमपराक्र(G5 °पुरोग)म

2 a) Ś K1-3 5 B3 5 D3 ऋष्य, K4 B1 2 4 Do1 Dn D1 2 6 Cd ऋक्ष; D2 रूप्य; D4 7 कृष्ण; D5 रूक्षण; Ca रूक्ष (for ऋश्य) D4 7 G5 वर्ण हय; T G1-4 M वर्णान्हयान् (for वर्णैर्हयैर्) — b) Dn1 आयच्छत; D2 5 आग (for व्याय) K4 वृकोदर° — c) D4 सूत; D7 8 तत्र; G3 4 शूरै (for शूर°) — d) K5 Dn2 D3 4 सैनेय° K4 B1 Dn2 D3 6 सम वर्तत — After 2, N ins

160* सारङ्गैश्च युधामन्युरुह्यमानो हयोत्तमैः ।
पर्यवर्तत दुर्धर्षः क्रुद्धो द्रोणरथं प्रति ।
पारावतसवर्णैस्तु हेमभाण्डैर्महाजवैः ।
पाञ्चालराजस्य सुतो धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्तत ।
पितरं तु परिप्रेप्सुः क्षत्रधर्मा यतव्रतः । [5]
सिद्धिं चास्य परां कांक्षञ्शोणाक्षः संन्यवर्तत ।
पद्मपत्रनिभैश्चाश्वैर्मल्लिकाक्षैरलंकृतैः ।
शिखण्डी क्षत्रदेवश्च स्वयं प्रस्वरयन्हयौ ।

[Dn1 om lines 1-4 —(L 1) K1-3 B3 शार्ङ्ग(K3 B3 °र)गैश्च, B1 2 3 (marg) 4 5 Do1 D1 Ca d सा (B1 3 [also marg] शा)रंगाश्वो, Dn2 D3 6 सा(D6 शा)रंगाश्वैर्, D4 7 8 °गैस्तु (for °गैश्च) B4 युध्य मानो, D4 7 8 उह्यमाणो (for °मानो) Ś2 महाजवै (for हयोत्तमैः) B1 2 3 (marg) 5 Do1 D1 स्वयं प्रत्वर(B5 °द्रव)यन्हयान् (for the post half) —(L 2) D6 पय वर्तत्सुदुर्धर्षं (for the prior half) Ś1 (marg as above) भीम; D1 रुद्र (for द्रोण) —(L 3) K1 परावत; Do1 D3 4 5 7 8 पारापत (for °वत) K4 D1 सवर्णाश्वान्, D3 °र्णैश्च (for °र्णैस्तु) B2 मनोजवै° (for महा°). D4 lacuna for the post half B2 (marg) पारावत° कपोताभ° सितनीलसमन्वयात् —(L 4) K1 B4 D4 7 8 न्यवर्तत (for ऽभ्यव°) —D1 om (hapl) lines 5-6 —(L 5) Cv cites line 5 K5 Dn2 D6-8 च (for तु) —(L 6) Dn1 सधिं (for सिद्धिं) Ś1 K2 Dn1 D4 7 8 चापि (for चास्य) K1 कांक्ष°, D3 कीर्तिं (for कांक्षन्) Dn2 क्षत्रं चास्य पराकांक्षन् (for the prior half) Dn2 D3 6 शो(Dn2 सो)णाश्व — D4 om the post half of line 6 and the prior half of line 7 Ś1 K1 Dn2 D3 4-8 स न्यवर्तत (for सन्य°) — D3 om lines 7-8 —(L 7) B2 (marg as above) पद्मपर्ण K3 B1 3-5 Do1 Dn2 D6-8 निभांश्चा(Do1 D7 8 °भान)श्वान्, B2 निभानन्यान्, Dn1 निभैरश्वैर् (for °श्वैर्) D8 स्वलंकृतै° (for अल°) B Do1 Dn2 D4 6-8 मल्लिका (Do1 दुर्निरी)क्षान्स्वल(D4 7 °नल)कृतान् (for the post half) —D8 om line 8 —(L 8) K2-5 B (except B1, B2 marg as above) D6 शै(K5 शि)खण्डि°; Dn2 D1 शैखड° (D1 °ढी) (for शिखण्डी) B5 क्षेत्र (for क्षत्र) K5 B (except B5) D6 तु (for च) Dn1 शिखण्डिन° क्षत्रदेव°, D4 7 8 शिखण्डि° (D4 °ढी) क्षत्र(D4 °कृत)वर्मा च (for the prior half) B2 (marg) 3-5 प्रावेश(B2 [marg] 4 °र)यन्; Do1 प्रविर°; Dn1 स स्वर°; D5 6 प्रतिरथं (for प्रस्वरयन्).]

दर्शनीयास्तु काम्बोजाः शुकपत्रपरिच्छदाः ।
वहन्तो नकुलं शीघ्रं तावकानभिदुद्रुवुः ॥ ३
कृष्णास्तु मेघसंकाशाः सहदेवमुदायुधम् ।
भीमवेगा नरव्याघ्रमवहन्वातरंहसः ॥ ४
हेमोत्तमप्रतिच्छन्नैर्हयैर्वातसमैर्जवे ।
अभ्यवर्तन्त सैन्यानि सर्वाण्येव युधिष्ठिरम् ॥ ५
राज्ञस्त्वनन्तरं राजा पाञ्चाल्यो द्रुपदोऽभवत् ।
जातरूपमयच्छत्रः सर्वैः स्वैरभिरक्षितः ॥ ६
ललामैर्हरिभिर्युक्तैः सर्वशब्दक्षमैर्युधि ।
राज्ञां मध्ये महेष्वासः शान्तभीरभ्यवर्तत ॥ ७
तं विराटोऽन्वयात्पश्चात्सह शूरैर्महारथैः ।
केकयाश्च शिखण्डी च धृष्टकेतुस्तथैव च ।
स्वैः स्वैः सैन्यैः परिवृता मत्स्यराजानमन्वयुः ॥ ८
ते तु पाटलपुष्पाणां समवर्णा हयोत्तमाः ।

---

3 a) K B1 D (except Do1 D1) च (for तु) Ś K3 कांभोजा — b) G5 वर्ण (for पत्र) Ś1 T G2-4 सनुच्छदा , D5 -परिच्छदै , G1 M -समच्छदा (for परि°) — c) K5 B2 8 Do1 Dn D3-8 शीघ्रास् ; S युद्धे (for शीघ्र) — d) Ś1 अनुदुद्रुवु S तावका ञ्शीघ्र(G3 °ञ्शक्र)मस्य(T G2-4 °स्य)यु°

4 a) K1 T G2 हृष्टास् (for कृष्णास्) — After 4a, N (Cv cites prior half of 1 3) ins

161* प्रावहन्नुत्तमौजसम् ।
दुर्धर्षायाभिसंधाय क्रुद्धं क्रुद्धाय भारत ।
तथा तित्तिरिकल्माषा हया वातसमा जवे ।
अवहस्तुमुले युद्धे ·

[(L 1) B3-5 Do1 अवहन् (for प्राव°) D6 प्रवह-श्रौत्तमौजस — (L 2) D5 दुर्धर्षम् (for °र्षाय) K4 [अ]भिसरब्ध , K5 °सयात , D8 [अ]तिसधाय (for [अ]भि°) B Do1 क्रुद्धा° , D8 क्रुद्ध (for क्रुद्ध) K2 B Do1 D1 2 युद्धाय (for क्रुद्धाय) — (L 3) K1 3 4 Do1 Dn2 D1 3 5 8 तितिर- — S K1-4 D1 om line 4 — (L 4) D5 आवहस् Do1 Dn1 D4 5 7 8 तुमले Do1 घोरे (for युद्धे)]

— Ś K1-4 D1 om 4b-5b — b) K5 उदायुधे ; D6 मुदा युतं , S हयोत्तमा (for उदायुधम्) — After 4b, K5 B Do1 Dn D2 3 5-8 Cv ins

162* दन्तवर्णास्तु राजानं कालवाला युधिष्ठिरम् ।

[B3 (marg) कृष्णपुच्छा , Cd कालवाला (as above)] — After the above, Dn1 reads 6, for the first time, repeating it in its proper place Dn1 om 4cd — c) G2 महामेघा (for भीमवेगा) — d) T G1-4 M पाडव हया (for वातरहस) G5 अभवत्पांडव रथौ (inf lin प्रति)

5 Ś K1-4 D1 om 5ab (of v 1 4) Dn1 reads 5 after 7ab — a) Dn2 D3 6 T G1 3 4 हेमोत्तर ; D6 (orig) महोत्तम , D6 (marg) हयो° (for हेमो°) T G3 4 -प्रतिच्छदैर् (for °च्छन्नैर्) — b) D6 8 T2 G3 5 जवै — c) Dn1 अध्यवर्तत ; D2 6 S (except T G2 5) अभ्यवर्तंत — d) Ś1 S (except G5) युधि ष्ठिर

6 Dn1 reads 6, for the first time, after 162* — a) D4 राजा (for राज्ञस्) Ś1 B3 4 Do1 Dn2 G2 स्वनतरो° Ś2 D4 7 8 राजन् (for राजा) — b) D4 S (except G5) पाचालो D7 M3 भवेत् (for ऽभवत्) — c) K5 छत्रो ; B1 Do1 D7 छत्रा K2 जातरूप मयैश्छत्रै , D6 °समाछत्र ; D8 °मयश्छत्र — d) N (Dn1 both times) सर्वैस्तै(Do1 °र्वाश्चै)र् Ś1 K5 Dn2 D3-5 7 लक्षित° ; T G5 वीक्षित° (for रक्षित)

7 a) D4 हयभिर् (for हरि°) Ś K Dn1 D1 2 5 युद्धे ; B Do1 युक्त° (for युक्तै°) — b) Do1 -कर्म (for -शब्द-) Dn2 D2 सहैर् (for क्षमैर्) Ś1 हयै (for युधि) — After 7ab, Dn1 reads 5 Dn1 om 7cd — c) S (except G3 5) राज- (for राज्ञां) — d) T G (except G1) शातारिर् (for शान्तभीर्) S निरवर्तत (for [अ]भ्यव°)

8 a) D2 तान् (for तं) — b) B Do1 Dn1 D4 7 8 सर्वैर् (for शूरैर्) Ś K (except K5) D1 महा रमभि° (for °रथै) — M3-5 om 8cdef — c) Ś K1 4 केकयश्च , K5 B3 Dn D2 4-8 कैक(Dn2 °के)याश्च — d) G1 M1 2 धृतकेतुश्च वैशसे — e) D7 8 तैस्तै° (for स्वै स्वै). D6 transp सैन्यै° and परिवृता° . D5 G5 परिवाता — f) D4 अभ्ययु° (for अन्वयु) Ś K (except K5) मत्स्यराज (K4 °जा) तथान्वयु

9 a) B1-4 Do1 Dn1 D1 2 M3 तं तु ; B5 कर्ण ; T G M1 3-5 तस्य (for ते तु) N (except D2 4 6-8) M2 पाटलि Dn2 वर्णानां ; D4 युक्तानां (for पुष्पा णां) — b) S (except M2) तुल्य (for सम). D4

वहमाना व्यराजन्त मत्स्यस्यामित्रघातिनः ॥ ९

हारिद्रसमवर्णास्तु जवना हेममालिनः ।
पुत्रं विराटराजस्य सत्वराः समुदावहन् ॥ १०

इन्द्रगोपकवर्णैस्तु भ्रातरः पञ्च केकयाः ।
जातरूपसमाभासः सर्वे लोहितकध्वजाः ॥ ११

ते हेममालिनः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ।
वर्षन्त इव जीमूताः प्रत्यदृश्यन्त दंशिताः ॥ १२

आमपात्रनिभाकाराः पाञ्चाल्यममितौजसम् ।
दान्तास्ताम्रारुणा युक्ताः शिखण्डिनमुदावहन् ॥ १३

तथा द्वादशसाहस्राः पाञ्चालानां महारथाः ।
तेषां तु षट् सहस्राणि ये शिखण्डिनमन्वयुः ॥ १४

पुत्रं तु शिशुपालस्य नरसिंहस्य मारिष ।
आक्रीडन्तो वहन्ति स्म सारङ्गशवला हयाः ॥ १५

धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
काम्बोजैः शबलैरश्वैरभ्यवर्तत दुर्जयः ॥ १६

बृहत्क्षत्रं तु कैकेयं सुकुमारं हयोत्तमाः ।

वर्णे, D6 वर्णैर् (for वर्णा) D6 M8 हयोत्तमै — c) Ś2 K2 D4 वाहमाना, D6 8 उ(D8 वा)ह्य° (for वह°) D4 विराजत S वहत समशोभत — d) S (except G6) मात्स्यस्य B6 कर्शिन॰ (for घातिन॰)

10 T G (except G1) om 10 — a) Ś2 B Do1 Dn1 D1 2 5 6 हरिद्रा (D5 °द्र) D4 कर्णास् (for वर्णास्) K5 च (for तु) M2–4 हारिद्रकसवर्णास्तु — c) G1 M पुत्र राज्ञो विराटस्य — d) K2 B Do1 Dn1 D1 8 सत्वर K4 B2 8 D4 7 8 समुपावहन्, B6 °दाहरन् G1 M शस्त्र च तुरगावहन्

11 a) K1 D6 कर्णैस्तु, B4 D2 वर्णैश्च; T G1 2 M3–5 वर्णाश्चा (for वर्णैस्तु) G3–5 इन्द्रकोपक(G3 4 स)वर्णाश्चा Cd cites इन्द्रगोपक — b) Ś1 हेयया; K1 5 Dn2 D5–8 कैकया — c) Ś2 Dn2 D3 6 जातरूप मयाभास; K1 B (except B2) Do1 Dn1 D4 7 8 °समाभासा; S जातरूपा इवाभांति (G1 M भासन्) — d) S K (except K5) सध्या; D5 रूपैर् (for सर्वे) B4. 5 रोहितक (for लोहि°) D7 repeats from ध्वजा up to तौजसम् (in 13b) after 23c T G (except G1) ते सर्वे लोहितध्वजा

12 For the repetition in D7, of v l. 11 D4 om 12a–13b T G2–5 M3–5 om. 12ab D8 reads 12 twice — a) K4 वीरा; G1 M1. 2 सर्वे (for शूरा) — b) Ś2 G1 M1 2 सुवर्णकनक(Ś2 °विकृत)ध्वजा — d) K2 3 D5 S (except T G2) दसिता

13 For the repetition in D7, of v l 11 D4 om 13ab (of v l 12) — a) Ś2 D2 5 6 7 (second time) आम्र(Ś2 म)पत्र K4 शिवाकारा; B Do1 Dn1 निकाशास्तु (Do1 काशाश्च; Dn1 °काशाश्चा); D1 नवाकारा (for निभाकारा) S आम्रपल्लवत्रवर्णास्तु — b) K1 3 4 B2 अमितौजस Ś1 K5 Do1 D2 3 5 6 7 (both times) 8 पांचाल्यस्या(Ś1 °लाद्या)मितौजस; D1 °स्योत्तमौजस, S सुधन्वान महौजस (T °स) — c) D4 दत्तास् (for दान्तास्) D1 ता आरुणा, D4 तय रुणा (for ताम्रारुणा) B Dc1 D5 S दत्तास्तुवरुणा दिव्या (D5 युक्ता); G5 (by corr) दत्ताभास्तरुणा दिव्या — d) D6–8 उपावहन्

14 a) K5 ते तु (for तथा) — b) B1 4 D5 G2 पचालानां — c) K1 2 4 येषां — d) Ś1 K3 4 B2–4 ते; Ś2 K1 2 त (for ये) D8 अभ्ययु

15 a) Ś1 च (for तु) — b) Ś1 नरसिंह च (for °सिंहस्य) — c) D4 आक्रीडन्नावहंति स्म — d) Do1 D6 शारगा (D6 °ग) K4 D4–6 8 -सबला Ś2 इव (for हया) K1 (before corr) सारगशबलाशया

16 a) B D2 5 G1 M तु (for च) D4 तेषां तु षट् सहस्राणि (= 14c) — b) G5 अधिपो (for ऋषभो) Ś1 बलोद्यत; Ś2 K (except K5) D1 °र्जित (K1 °ता), D4 8 °चित, S बलान्वित (for बलोदित) — D4 om 16c–17d — c) S काभोज; K1 Dn2 कायोज (Dn2 जा) K4 B1 8 सबलैर्, G3 4 शबलैर् — d) Dn1 T G1 2 4 M1. 2 अभ्यवर्तत Do1 Dn1 दुर्जया (Do1 °य); S सयुगे (for दुर्जय)

17 D4 om. 17 (of v l. 16) — a) B1–3 बृहत्क्षेत्र तु (B1 च), Dn2 D3 °भ्रातु च; D6 °च्छत्र च (for त्क्षत्र तु) K5 कौंतेय, D6–8 कैकेय्य (D6 °या) — b) Dn2 सकुमार; G3 4 सुकुमारा — c) Ś2 K1 2 4 D1 8 पलाश (K4 °स); Dn2 D7 पाळाल Ś2 D5 6 धूम्र K1 -वर्णाभ; B Do1 Dn1 Cv सकाशा (for -वर्णाभा) — d) K1 सैंधव K4 D1 सैंधवा शीघ्रवाहन; S °वास्तमुदावहन्

18 Ś2 Dn2 om (hapl) 18 — b) D6 वाह्नि

पलालधूमवर्णाभाः सैन्धवाः शीघ्रमावहन् ॥ १७
मल्लिकाक्षाः पद्मवर्णा बाह्लिजाताः स्वलंकृताः ।
शूरं शिखण्डिनः पुत्रं क्षत्रदेवमुदावहन् ॥ १८
युवानमवहन्युद्धे क्रौञ्चवर्णा हयोत्तमाः ।
काश्यस्याभिभुवः पुत्रं सुकुमारं महारथम् ॥ १९
श्वेतास्तु प्रतिविन्ध्यं तं कृष्णग्रीवा मनोजवाः ।
यन्तुः प्रेष्यकरा राजन्राजपुत्रमुदावहन् ॥ २०
सुतसोमं तु यं धौम्यात्पार्थः पुत्रमयाचत ।
माषपुष्पसवर्णास्तमवहन्वाजिनो रणे ॥ २१
सहस्रसोमप्रतिमा बभूवुः
पुरे कुरूणामुदयेन्दुनाम्नि ।
तस्मिञ्जातः सोमसंक्रन्दमध्ये
यस्मात्तस्मात्सुतसोमोऽभवत्सः ॥ २२
नाकुलिं तु शतानीकं शालपुष्पनिभा हयाः ।

जाता° (for बाह्लि°) — D5 G5 om 18^cd — ^d) B (except B1) क्षेत्रदेवम्, D1 ऋक्षदेवम्; D4 7 8 क्षत्र व(D4 °ध)र्मम् (for °देवम्) K5 उपावहन् — Ś1 K B Dc1 Dn1 D2–4 6–8 ins after 18 Ś2 Dn2 after 17 D5 after 18^ab.

163* रुक्मभाण्डप्रतिच्छन्ना कौशेयसदृशा हया ।
क्षमावन्तोऽवहन्सख्ये सेनाबिन्दुमरट्टजा ।

[D5 reads lines 1–2 on marg (*sec m*) —(L 1) K1 4 प्रतिच्छिन्ना —(L 2) D4 corrupt D2 5 सुशोभना (for क्षमावन्तो) K4 सैन्ये (for सख्ये) K5 सुशोभमानान्यवहन् (for the prior half) B3–5 सेनाबिंदु- (for °विन्दुम्) Ś1 शरट्टजा, K1 5 सरट्ट(K5 °ध्व)जा, K4 B1 (orig) अरिं ध्वजा (B1 °ज), B1 (marg) 3–5 -व(B5 सु)रध्वज, B1 (marg also) Dc1 अरिंदम (Dc1 °म), Dn1 D1 अरिध्वज (D1 °जा); Dn2 D8 महाध्वजा (D8 °ज), D6 -महाजवा (for अरट्टजा)]

19 D4 om. 19^c–20^b — ^a) K5 सख्ये (for युद्धे) — G5 om 19^b–20^b — ^b) Dc1 (marg *sec m* as in text) Dn1 सौभवर्णा (for क्रौञ्च°) — ^c) Ś2 काशस्य Ś2 K8 Dn1 Cv [अ]भिभव (Dn1 °व), K2 [अ]तिभुव°, K4 [अ]स्य; K5 Dn2 D8 [अ]भिभुव, G2 M3 4 [अ]स्य(G2 °श्य)वहन् (for [अ]भिभुव) K1 काश्यपश्याभिभव° पुत्र (sic), D6 काश्यकाभिरव° पुत्र; T G3 4 M5 काश्य च सुमहाबाहु — ^d) S (G5 om) यशस्विनं (for महारथम्)

20 D4 G5 om 20^ab (cf v l 19) — ^a) Ś2 K2–4 Dn2 D5 6 8 श्वेताश्वा°; K1 °श्व (for °स्तु) K1 Dc1 D5 7 T G1 M1 2 प्रतिविध्य Ś1 (*sup lin*) D7 8 च; Ś2 K1–8 Dc1 Dn1 D1 2 5 6 तु (for तं) Ś1 श्वेतास्तु कृष्णविंध्य च, K5 °स्तु प्रतिविंध्यस्य — ^b) S (G5 om) हयोत्तमा° (for मनोजवा°) — ^c) Ś1 यतु, Ś2 Dc1 Dn1 D1 6 य तु, B1 यस्तु, Cd यन्तु° (as in text) K2 प्राशाकरा; B2–6 प्रैष्य°; D4 प्रेक्ष्य°, Cd प्रेष्य° (as in text) — ^d) Dn2 D8 महारथ (for उदावहन्) — For 20^cd, S subst (of 29^cd)

164* युवानमवहन्युद्धे यन्तु प्रेष्यकरा हया ।
[T2 प्रेक्ष्यकरा]

21 D5 om 21^ab — ^a) D8 स्तुतसोम; G5 श्रुत° (for सुत°) Ś D4 य धौम्य (S2 °म्य); B1 य सोम्य; B2 4 5 Dc1 Dn1 य (B4 य) सौम्य, B8 य सैन्य; Dn2 D8 6 युध्यत (Dn2 °ते), S यो(G1 M यौ)धाय (for यं धौम्यात्) Cv श्रुतसोम तु द्रौपद्यां ❀ Ca d सुत(Ca स्वत°)सोमनिरुक्तिमाह सहस्रे Ca °स्रे)त्यादिना । ❀ — ^b) Dn2 D8 4 6 G1 M पार्थ (for पार्थः) B Dc1 Dn1 अजीजनत्; Dn2 D8 6 महा हया; D4 अपातयत्, G1 M1 2 महाबल; M3 5 हयोत्तमा° (for अयाचत) T G2–5 भीमपुत्र महाबल (G3 रथ) — ^c) Ś2 शमी; B3 4 D8 मास (for माष) Ś K (except K5) D1 पत्र- (for पुष्प) K1 सवर्ण स्तम्, K5 Dn2 D8 6 °र्णाश्च, Dn1 D5 °र्णास्तु, D4 7 8 °र्णाभा° (for °र्णास्तम्) S (except G3) ऊर्णापुष्प समा वर्णैर् — ^d) D7 7 8 प्रावहन्

22 ^a) K2 B Dc1 Dn1 D2 8 सहस्रसोमप्रतिमो (D2 °मा) बभूव (B2 [marg] वु), Ca सहस्रशोस[? सोम]- प्रतिमा बभूवु; Cd corrupt — ^b) B2 (marg) पूर्वे, Dn2 D8 6 सर्वे; D2 5 परे (for पुरे) B2 (marg) उदयेंदुरिंद्र°; Dn2 D8 6 °यें(Dn2 °मिं)द्रप्रस्थे; D4 7 8 उदये सु(D8 °येंदु)नाम्न, Ca d °येन्दुनाम्नि (as in text) — ^c) Ś1 जाते; D4 प्रजात (for जात) Ś1 K1 8 D1 सम; K4 सम (for सोम) B2 (marg) सस्क दमध्ये (for संक्रन्द°) Ca cites सस्कन्द°; Cd सक्रद° — ^d) Ś K1 2 त(K2 य)स्मादस्मात्, K4 तस्मात्तस्मात् (for यस्मा°) K5 सोमसुतो; Ca स्वत° सोमो, Cd सुतसोमो (as in text) — For 22, S subst

165* सहस्रसोमप्रतिमा हया° कनकभूषणा° ।

आदित्यतरुणप्रख्याः श्लाघनीयमुदावहन् ॥ २३
काञ्चनप्रतिमैर्योक्त्रैर्मयूरग्रीवसंनिभाः ।
द्रौपदेयं नरव्याघ्रं श्रुतकर्माणमावहन् ॥ २४
श्रुतकीर्तिं श्रुतनिधिं द्रौपदेयं हयोत्तमाः ।
ऊहुः पार्थसमं युद्धे चाषपत्रनिभा हयाः ॥ २५
यमाहुरध्यर्धगुणं कृष्णात्पार्थाच्च संयुगे ।
अभिमन्युं पिशङ्गास्तं कुमारमवहन्रणे ॥ २६
एकस्तु धार्तराष्ट्रेभ्यः पाण्डवान्यः समाश्रितः ।
तं बृहन्तो महाकाया युयुत्सुमवहन्रणे ॥ २७
पलालकाण्डवर्णास्तु वार्धक्षेमिं तरस्विनम् ।
ऊहुः सुतुमुले युद्धे हया हृष्टाः स्वलंकृताः ॥ २८
कुमारं शितिपादास्तु रुक्मपत्रैरुरश्छदैः ।
सौचित्तिमवहन्युद्धे यन्तुः प्रेष्यकरा हयाः ॥ २९
रुक्मपृष्ठावकीर्णास्तु कौशेयसदृशा हयाः ।

वीरं तमवहन्युद्धे हेषमाणाः समन्ततः ।

23 ^{a}) K1 5 D5 ना(K1 न)कुल, Dn1 D2 5 M1 2 नाकुलीं Dn2 D8 6 च (for तु) — ^{b}) K1 3 4 D1 साल, Dn2 ताळ; G2 काश (for शाळ) T G1 3–5 M साल(T1 काश-; T2 G3–5 सोम-; M1 2 साल्व) पुष्प(M1 2 °ष्पा)समा इव — ^{c}) K5 तरुणा; T G M1. 2 -तेजस (for तरुण) B2 (marg) 3–5 Dc1 Dn1 तरुणादित्यसकाशा, M3 4 आदित्यतेजःप्रख्यास्तु, Ca d v as in text — After 23^{ab}, D1 repeats from ध्वजा (in 11^{d}) up to 13^{b} — ^{d}) S ज्वलतोऽस्य(T1 °तो ह्य)वहन्हयाः

24 Ś2 reads 24^{a}–25^{a} on marg — ^{a}) K3 B Dc1 Dn1 D6 कांचनापिहि(D6 °तिह)तैर् K4 5 D1 2 5 युक्तैर् (for योक्त्रैर्) S कांचनापीड(G5 °पिध)नैर्गात्रैर् — ^{b}) T2 मायूर Ś2 -सनिभैः — ^{c}) D7 8 नरव्याघ्र — ^{d}) T G (except G1) श्रुतधर्माणम् (for °कर्माणम्) Ś2 श्रुतकीर्तिमुदावहन्

25 Ś2 reads 25^{a} on marg — ^{a}) Ś1 श्रुतकर्माणमन्य च — ^{c}) D4 पार्थसुत (for सम) — D4 7 8 om (hapl) 25^{d}–28^{c} — ^{d}) Ś1 K1 3 चाप-; B चास; Dn2 D8 6 वश; G4 वार्ष (for चाष) Ś1 -दंष्ट; B2 (marg) -पक्ष; Cv पंच (for पत्र) S विभु (G5 °भु) (for हयाः)

26 D4 7 8 om 26 (cf. v l 25) — ^{a}) Ś1 G4 भ्यस्य(G4 °स्य)र्धं; Ś2 K1 भ्यर्थं (K1 °र्धं); Cd ध्यर्ध (as in text) D5 य तमाहुश्चातिरथं — ^{b}) Ś1 T G2–4 पार्थात्कृष्णाच्च (by transp), D6 कृष्णनायश्च — ^{cd}) Ś1 कृशांगस्त, K5 पिशगाश्च; Dc1 Dn1 °स्ते, Dn2 D2 5 स्तु; D6 श्चा (for स्त) Cd cites पिशङ्गा (as in text) D2 5 हया (for रणे) S सोभिमन्युं पिशंगैस्तु मृशमश्वैर्न्यवर्तत

27 D4 7 8 om 27 (cf v l 25) Ś1 D2 om (hapl) 27 — ^{a}) Dn2 हरिताश्च विनीताश्च — ^{b}) B5 स (for य) B2 D5 T1 समाहित (for °श्रित) — ^{c}) K1 2 T G3 4 वहतो; G2 सुत ते (for बृहन्तो) Ś2 महाकका, K1 °कर्मा, K3 4 D1 °कर्का, K5 D5 (marg as in text) क(D5 का)र्णा (for °काया) Ca d cite कर्का — ^{d}) S हया (for रणे) Dn1 युयुत्सुमिव संयुगे

28 D4 7 8 om 28^{abc} (cf v l 25) G1 M1 2 om. (hapl) 28–29 — ^{a}) Ś1 पलाश K1 कांडवर्णास्, T G2 3 5 कूटवर्णा(T G2 र्णं स) (for -काण्ड°) G4 रुक्मपुष्पावकीर्णास्तु (of 30^{a}), M3–5 तारकूटसवर्णास्तु — ^{b}) K4 D5 वार्धक्षेमीं (for °क्षेमिं) Dn2 D8 नरेश्वर, T G3 4 तरस्विन (for °स्विनम्) — ^{c}) Dn D5 सुतुमले — ^{d}) B1 3 Dc1 Dn1 कृष्णा, B2 (marg) कका (for हृष्टा) Ś1 तरस्विन (for स्वलंकृता)

29 G1 M1 2 om 29 (cf v l 28) — ^{a}) K4 5 D4 7 8 सितिपादास्, Ca d v शिति (as in text) — ^{b}) T G2–4 M3–5 रत्न; G5 रक्त (for रुक्म) B5 D4 7 8 S (G1 M1 2 om) चित्रैर् (for पत्रैर्) — ^{c}) K5 सौचिंदिम्, D4 सौचित्तिम्, D5 यौचित्तम्; D5 (marg) सौचित्तम् (for सौचित्तिम्) Dn2 D8 6 आवहन् B3 सख्ये (for युद्धे) — ^{d}) Ś2 Dn1 D4 5 यं तु (for यन्तु) T2 प्रेक्ष्यकरा; M3 प्रेष्यकरान् (for °करा)

30 Ś2 K1–3 om. (hapl) 30^{ab} D6 reads 30^{ab} after 33 — ^{a}) K5 सीर्णास् (for -कीर्णास्) S रुक्मपुष्पावकीर्णास्तु — D2 om 30^{cd} — ^{c}) Dn2 D8 सवर्णं Dn2 कांता (for क्षान्ता) — ^{d}) K1 4 शो(K4 श्रे)णिवतम्, D4 6 श्रोणिमतम् — After 30, Ś K (except K1) B3 (marg) Dn2 D1 2 5 6 read 43^{ab}, for the first time, repeating it in its proper place

सुवर्णमालिनः क्षान्ताः श्रेणिमन्तमुदावहन् ॥ ३०
रुक्ममालाधराः शूरा हेमवर्णाः स्वलंकृताः ।
काशिराजं हयश्रेष्ठाः श्लाघनीयमुदावहन् ॥ ३१
अस्त्राणां च धनुर्वेदे ब्राह्मे वेदे च पारगम् ।
तं सत्यधृतिमायान्तमरुणाः समुदावहन् ॥ ३२
यः स पाञ्चालसेनानीर्द्रोणमंशमकल्पयत् ।
पारावतसवर्णाश्वा धृष्टद्युम्नमुदावहन् ॥ ३३
तमन्वयात्सत्यधृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ।
श्रेणिमान्वसुदानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभो ॥ ३४
युक्तैः परमकाम्बोजैर्जवनैर्हेममालिभिः ।
भीषयन्तो द्विषत्सैन्यं यमवैश्रवणोपमाः ॥ ३५
प्रभद्रकास्तु पाञ्चालाः षट् सहस्राण्युदायुधाः ।
नानावर्णैर्हयश्रेष्ठैर्हेमचित्ररथध्वजाः ॥ ३६
शरव्रातैर्विधुन्वन्तः शत्रून्विततकार्मुकाः ।
समानमृत्यवो भूत्वा धृष्टद्युम्नं समन्वयुः ॥ ३७
बभ्रुकौशेयवर्णास्तु सुवर्णवरमालिनः ।

---

31 ^{a}) T G_{2-5} M_5 शुभ्रा, G_1 M_{1-4} शुद्धा (for शूरा) — ^{b}) K_3 B D_{c1} D_{n1} हेमपृष्ठा ; K_5 $D_{2\ 5}$ Cd °माढ्य- (K_5 Cd °ढ्या) (for °वर्णा) K_1 स्वलकृत ; D_{n2} D_3 स(D_3 सु)वाहिन (for स्वलकृता) — ^{c}) $D_{2\ 4-6}$ काशिराज K_1 हयश्रेष्ठ ; B D_{c1} D_{n1} नरश्रेष्ठ ($B_{2\ 3}$ °व्याघ्र), $D_{1\ 7\ 8}$ हया श्रेष्ठा (for हयश्रेष्ठा°) — After 31, D_5 reads 35^{ab}

32 D_{n2} om (hapl) 32–33 D_5 om (hapl) 32 — ^{a}) S यो(G_1 M स ; G_4 सो)श्रूयत (for अस्त्राणां च) — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1\ 2\ 4}$ ब्रह्मवेदे $B_{1\ 3}$ T G $M_{1\ 2}$ पारग , M_{3-5} भारत (for पारगम्) D_4 ब्राह्मणे वेदपारग — ^{cd}) B_5 समुपावहन् S ह्री(G_5 श्री)मान्सत्यधृति° शूरो (G_5 वीरो) द्रोण(G_{3-5} °णं)प्रेप्सु परंतप° (G_5 °प)

33 D_{n2} om 33 (cf v l. 32) Ś $K_{1\ 3.\ 4}$ D_1 om (hapl) 33 D_5 transp 33 and 34 B_1 reads 33 on marg — ^{a}) K_5 B_1 यस्तु, B_{2-5} D_{c1} D_{n1} यश्च T यस्य (for य स). K_2 पचाल-. $D_{4\ 5}$ -सेनानी, T G_{2-5} -सैन्यानां. G_1 M -दायादो (for सेनानीर्) — ^{b}) D_6 द्रोणार्थं समकल्पयत्; Cv as in text — ^{c}) $D_{4\ 7\ 8}$ पारापत $K_{2\ 5}$ $D_{3\ 5}$ स(K_5 -सु)वर्णास्तु ; B D_{c1} $D_{2\ 4\ 6-8}$ °स्वं ; D_{n1} °म (for -सवर्णाश्वा)

34 D_5 transp 33 and 34 — ^{a}) $B_{3\ 5}$ समन्वगात् (for °यात्) $Ś_1$ K_1 D_1 सत्यधृतिं — ^{b}) K_5 B_1 (marg) D_4 सौवित्तिर्, D_6 सौचित्तीं, T G_{2-5} सौविंदो, G_1 $M_{1\ 2}$ सोवच्यो ; M_{3-5} सौविच्यो (for सौचित्तिर्) B_5 यत्र (for युद्ध-) $D_{7\ 8}$ -दुर्मदा° — ^{c}) B_1 D_5 श्रोणिमान् B_4 $D_{7\ 8}$ वसुमानश्च D_4 श्रेणिमानश्च वसुदा — ^{d}) D_4 कास्यस्य (for काश्यस्य) $Ś_1$ K_5 $D_{2\ 4.\ 5\ 8}$ T G (except G_1) M_{3-5} चाभिभू ($Ś_1$ °भो , $D_{2\ 4\ 5\ 8}$ °भु), $K_{1\ 2}$ B_4 D_7 चाविभो (B_4 D_7 °भु°), $B_{1-3\ 5}$ D_{c1} D_n $D_{3\ 6}$ वा (D_{n2} $D_{3\ 6}$ वै) विभु° (for चाभिभो)

35 D_5 reads 35^{ab} after 31 — ^{a}) $Ś_1$ D_{c1} D_{n1} युक्त°, $K_{1\ 4}$ D_1 युक्ता (K_1 °क्ता); S ययु° (for युक्तै°) Ś K_4 D_1 -कांभोजैर् — ^{b}) K_4 हेममालिनै. — ^{c}) D_5 -सेनां (for -सैन्य)

36 ^{a}) K_5 $D_{2\ 5}$ च (for तु) K_1 प्रभद्रकस्तु पांचाल — ^{b}) B_1 S (except T G_2) षट्सहस्रा उदायुधा , D_{n1} खड्गहस्ता उ° — After 36^{ab}, the sequence in T G_2 is 42, 37–38, 44, 40–41, 36^{cd}, 43, 39 G_{3-5}, on the other hand, read 39–41 after 36^{ab} — ^{c}) $Ś_1$ -हयैर्युक्तैर् ; K_{3-5} B D_{c1} D_n $D_{1\ 2\ 4\ 7}$ हयैः श्रेष्ठैर् (for हयश्रे°) G_5 नानावर्णमयैः श्रेष्ठैर् — ^{d}) B_3 D_2 हेमवर्ण- (for °चित्र-) $Ś_1$ $K_{1\ 5}$ $D_{2\ 5}$ -रथध्वजै ; $B_{1\ 3}$ -वरध्वजा (for रथ°) S हेमरूप्यमणिध्वजै° (G_2 °परिच्छदै)

37 For the sequence in T G_2, cf v l 36. — ^{a}) T न्यरुधत° ; G_1 M निरुध्यत (G_1 °त); G_2 निरुधंत , $G_{3\ 4}$ न्यरुध्यत (for विधुन्वन्त) K_1 शरव्राता विधन्वत°, G_5 शरौघैर्निरुन्धत (sic) — ^{b}) $M_{1\ 2}$ -कार्मुकान् — ^{d}) D_{n2} G_1 $M_{1.\ 2}$ समभ्ययु°

38 For the sequence in T G_2, cf v l 36 B_2 om 38^{ab} — ^{a}) D_{n1} M_5 Cd बभ्रु°, D_6 बिभ्रत ; G_5 बभ्रौ B_3 च (for तु) — ^{b}) Ś $K_{1\ 2\ 4}$ D_1 सुवर्णवन , B_3 °र्णमणि- ; D_{n2} D_3 °र्णांबर-, D_5 °र्णकृत (for °र्णवर) — ^{c}) $Ś_1$ $K_{2\ 3\ 5}$ B D_{n1} $D_{1\ 2\ 5\ 8}$ T $G_{1\ 2}$ अम्लान , D_7 अज्ञान (for अग्लान-) B_2 -मनस — ^{d}) D_1 G_5 चेकितान (G_5 °ना)हयास्तमा°

39 For the sequence in T G (except G_1), cf.

ऊहुरग्लानमनसश्चेकितानं हयोत्तमाः ॥ ३८
इन्द्रायुधसवर्णैस्तु कुन्तिभोजो हयोत्तमैः ।
आयात्सुवश्यैः पुरुजिन्मातुलः सव्यसाचिनः ॥ ३९
अन्तरिक्षसवर्णास्तु तारकाचित्रिता इव ।
राजानं रोचमानं ते हयाः संख्ये समावहन् ॥ ४०
कर्बुराः शितिपादास्तु स्वर्णजालपरिच्छदाः ।
जारासंधिं हयश्रेष्ठाः सहदेवमुदावहन् ॥ ४१
ये तु पुष्करनालस्य समवर्णा हयोत्तमाः ।
जवे श्येनसमाश्चित्राः सुदामानमुदावहन् ॥ ४२
शशलोहितवर्णास्तु पाण्डुरोद्गतराजयः ।
पाञ्चाल्यं गोपतेः पुत्रं सिंहसेनमुदावहन् ॥ ४३
पाञ्चालानां नरव्याघ्रो यः ख्यातो जनमेजयः ।
तस्य सर्षपपुष्पाणां तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ॥ ४४
माषवर्णास्तु जवना बृहन्तो हेममालिनः ।
दधिपृष्ठाश्चन्द्रमुखाः पाञ्चाल्यमवहन्द्रुतम् ॥ ४५
शूराश्च भद्रकाश्चैव शरकाण्डनिभा हयाः ।

---

v l 36 G_3 om (hapl) 39^{ab} — ^{a}) S (G_3 om) -सवर्णास् (for °र्णैस्) — ^{b}) K_1 कुंतिभोजोत्तमोत्तमै ; K_3 °त्तमैर्हयै ; S (G_3 om) कुंति($M_{1,2}$ °ती)भोजमुदावहन् — ^{c}) K_1 स्ववश्यै ; B Da_1 Dn $D_{1,4,6-8}$ स(D_4 सु)दश्यै (for सुवश्यै) D_4 पुरजिन् S आपरसुम विपीदतो (G_1 M °त) — ^{d}) S मातुलं

40 For the sequence in T G (except G_1), cf v l 36 — ^{a}) B_{1-3} D_7 अतरीक्ष K_5 च (for तु) — K_3 om (hapl) 40^{b}–43^{a} — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1,3,4}$ Dn_2 D_8 तारकै(Dn_2 D_8 °का)श्च ; G_1 $M_{1,2}$ ताराभिश्च (for तारका) G_{2-5} M_{3-5} तारकाभिश्चिता इव — ^{c}) D_4 तु (for ते) — ^{d}) G_5 भूय (for हया) S शत्रुम् (for संख्ये) T G_{2-5} उदावहन्

41 For the sequence in T G (except G_1), cf v l 36 K_3 om 41 (cf v l 40) $K_{1,3}$ om (hapl) 41–42 D_4 om (hapl) 41 $Ś_1$ reads 41 after 43 — ^{a}) $Ś_1$ कर्षरा, G_5 कर्पूरा $K_{4,5}$ $D_{7,8}$ सिति (for शिति) D_5 च (for तु) — ^{b}) S हेम (for स्वर्ण) — ^{c}) $Ś_1$ $K_{4,5}$ Dn_2 $D_{5,6}$ $G_{2,5}$ जरासंधिं (for जारा) K_4 B_1 D_2 हया श्रेष्ठा —After 41, G_1 M read 43^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

42 For the sequence in T G_2, cf v l 36 K_{1-3} om 42 (cf. v l. 40, 41) Ś K_4 D_1 om (hapl.) 42 — ^{a}) B (except B_1) Da_1 Dn_1 ते तु ; T_1 $G_{3,4}$ श्वेत ; Cv ये तु (as in text) K_5 पुष्कल- B_2 $D_{7,8}$ मालस्य ; Da_1 Dn_1 जालस्य, S Cv सारस्य (for -नालस्य) — ^{b}) S तुल्यवर्णा (for सम°) — D_4 repeats 42^{cd} after 44 — ^{d}) G_1 M (M_5 inf lin as in text) सुमामानम्

43 For the sequence in T G_2, cf v l 36 K_3 om 43^{a} (cf v l 40) D_4 om (hapl) 43 Ś K (except K_1) B_3 (marg) Dn_2 $D_{1,2,5,6}$ read 43^{ab} for the first time after 30 G_1 M read 43^{ab} for the first time after 41 — ^{b}) T $G_{2,5}$ M (last five both times) Cv पांडरोद्धतराजय — M_3 om 43^{cd} — ^{d}) $Ś_1$ सूर्यसेनम्, G_4 सिंहसोमम् (for °सेनम्) $Ś_1$ K (except K_5) Dn_2 $D_{1,3,5,7,8}$ समावहन् — $Ś_1$ reads 41 after 43

44 For the sequence in T G_2, cf v l 36 — ^{a}) K_1 B_1 $D_{1,4,7}$ $G_{3,4}$ पचालानां Dn_2 $D_{5,6}$ नरव्याघ्र, T G_{2-5} रथश्रेष्ठो (T °ष्ठा ; G_2 °ष्ठे) ; G_1 $M_{1,2}$ रथव्याघ्रो (for नर°) — ^{b}) S निवृत्तो (G_2 °त्ते) (for य ख्यातो) T_1 $G_{3,4}$ $M_{1,2}$ जनमेजय — ^{c}) D_8 तस्मात्स वर्षपुष्पाणां, G_5 तस्य चापि पयोदानां — ^{d}) Ś $K_{1,2,4}$ शुद्धवर्णा (for तुल्य°) — After 44, D_4 repeats 42^{cd}

45 K_4 om (hapl) 45-54 — ^{a}) K_5 Dn_2 मास्व, B_4 मास (for माष) K_1 वर्णस् B Da_1 Dn $D_{3,5,6}$ च ; D_3 सु (for तु) $Ś_1$ $K_{1,3}$ $D_{5,7}$ यवना (K_1 °नोर्) (for जवना) — ^{b}) B_2 D_8 वहतो (for बृहन्तो) — ^{c}) K_1 -पृष्ठश्, B_1 पुष्टाश् (for पृष्ठाश्) Ca पांसुमुखा ; Cd पशुमुखा (for चन्द्र-मुखा) — ^{d}) Dn_2 S पांचालम् B_4 रणे ; S हया (for द्रुतम्)

46 K_4 om 46 (cf v l 45) — ^{a}) Ś $K_{1,3}$ $D_{1-3,6}$ पुह्लाश्, B_1 पुत्राश् (for शूराश्) Ca तत्रकाश् ; Cd भद्रकाश् (as in text) $D_{4,5,8}$ पुड्र(D_4 द्रा ; D_8 ड्रो)श्च भद्रकाश्चैव (D_4 °शाश्च) ; D_7 पुत्राश्च भद्रको च (submetric), T G_{2-4} $M_{1,2}$ यौ(T_2 G_3 यो)धाश्च भद्रकाराश्च (T G_2 °का राजन्) ; G_1 M_{3-5} यौधेया भद्रकेयाश्च — D_1 om, 46^{b}. — ^{b}) K_1 वंकदारम्

पद्मकिञ्जल्कवर्णाभा दण्डधारमुदावहन् ॥ ४६
विभ्रतो हेममालाश्च चक्रवाकोदरा हयाः ।
कोसलाधिपतेः पुत्रं सुक्षत्रं वाजिनोऽवहन् ॥ ४७
शबलास्तु बृहन्तोऽश्वा दान्ता जाम्बूनदस्रजः ।
युद्धे सत्यधृतिं क्षैमिमवहन्प्रांशवः शुभाः ॥ ४८
एकवर्णेन सर्वेण ध्वजेन कवचेन च ।
अश्वैश्च धनुषा चैव शुक्लैः शुक्लो न्यवर्तत ॥ ४९
समुद्रसेनपुत्रं तु सामुद्रा रुद्रतेजसम् ।
अश्वाः शशाङ्कसदृशाश्चन्द्रदेवमुदावहन् ॥ ५०
नीलोत्पलसवर्णास्तु तपनीयविभूषिताः ।

— After 46, N (K4 om, B5 after 47^{ab}) ins

166* रासभारुणवर्णाभा पृष्ठतो मूषकप्रभाः ।
वल्गन्त इव सयत्ता व्याघ्रदन्तमुदावहन् ।
हरयः कालकाश्चित्राश्चित्रमाल्यविभूषिताः ।
सुधन्वानं नरव्याघ्रं पाञ्चाल्यं समुदावहन् ।
इन्द्राशनिसमस्पर्शा इन्द्रगोपकसंनिभाः । [5]
कोशैश्चित्रान्तराश्चित्राश्चित्रायुधमुदावहन् ।

[D1 om the prior half of line 1 D5 om lines 1–2 B3 (marg) repeats and B5 reads the prior half of line 1 after line 6 — (L 1) K5 रासभा सुवर्णाभाः, B3 (marg) चित्राभा हेमवर्णाश्च (for the prior half) B5 om the post half of line 1 K1 5 मू(K5 सु)खक, K2 3 B1–4 Do1 D1–6 मूषिक-, D8 सुषक- — After line 1, B3 (marg) reads 47^{ab} — (L 2) K5 Dn2 D8 7 मपत्ता (for सयत्ता) K5 B Do1 Dn1 D4 7 8 व्याघ्रदत्तम् — D1 3 om (hapl) lines 3–4 — (L 3) K5 D5 का(D5 क)लिकाश् K5 चित्रायुध (for °भमाल्य) — (L 4) Dn2 पाचालानामुदावहन् (for the post half) — K5 om (hapl) lines 5–6 — (L 5) D5 इद्रायुध- (for °शनि-) — (L 6) B Dn2 D8 कल्का(B °र्का)श्, Do1 D2 5 कायैश्, Dn1 वक्काश्, D4 7 8 कक (for कोशैश्). D6 कोकाश्चित्राननाश्चित्राश् (for the prior half) B1 चित्रसेनम्, Dn1 चित्रवृषम्, D4 माल्यायुधम् (for चित्रा°) — After line 6, B3 repeats and B5 reads the prior half of line 1, followed by a repetition of 47^{b}]

47 K4 om 47 (cf v l 45) B3 (marg) reads 47^{ab} after line 1 of 166* —^{a}) B (except B2) Do1 Dn1 तु (for च) D6 चित्रिता नेमिमालैश्च, S हेममालास्तु बिभ्राणा(G1 M °भ्रत)श् — After 47^{ab}, B5 ins 166* B3 repeats 47^{b} after the repetition of the prior half of line 1 of 166* while B5 repeats 47^{b} after the prior half of line 1 —^{b}) Dn1 D5. 6 चक्रवाकोपमा हया, S °कोदरोपमा (G1 M °रोदराः). —^{c}) Some MSS. कोशलाधिपते°. —^{d}) B1 3 4 सुक्षेत्र

48 K4 om 48 (cf v l 45) —^{a}) K5 D2. 5 T G1 2 M शबलास्ते (K5 D2 5 °श्च; M1. 2 °श्वा), Do1 Dn D3 4 6–8 सबलास्तु (D8 °श्च); G3–5 शबलास्ते (G5 °स्तु) (for °लास्तु) Dn1 D7 बृहतश्च, G5 वहतोश्वा (for बृहन्तोऽश्वा) —^{b}) Ś1 K1 2 धौत- (for दान्ता) Ś K (K4 om) Dn2 D2 8 प्रभा (K1 °भ) (for स्रज) —^{c}) Dn2 D8 युधि (for युद्धे) Ś1 K1 3 D1 क्षौमिम्; K2 क्षोमम्, K5 B Dn1 D8 S क्षेमि(Dn1 °म)म्, D4 क्षितिम् (for क्षैमिम्) D5 द्विसत्यधृतिं क्षैमीम् (submetric) —^{d}) D1 corrupt K3 सवहन्; D5 आवहन् S अ(G4 आ)वहन्नतिशो (G1 M1 2 न्पथि शो; G4 °न्तोतिशो) भना

49 K4 om 49 (cf v l 45) B2 reads 49^{a}–51^{b} on marg —^{a}) D6 शुद्धेन (for सर्वेण) —^{b}) D4 कनकेन (for कवचेन) —^{c}) D4 6 अश्वैश् (for अश्वैश्च) G5 तु (for च) K1 2 D5 8 धनुष(D5 8 °षा)श् (for °षा) G4 वेषै (for चैव) K5 धनुषा रथवाहैश्च —^{d}) B (except B5) D5 6 G2 [ऽ]भ्यवर्तत, Dn2 D8 ध्यव°, G4 ह्यव° (for न्यव°) K5 नैतैर्नीलोभ्य वर्तत.

50 K4 om 50 (cf v l 45). B2 reads 50^{a}–51^{b} on marg —^{a}) Ś K1 2 5 Dn2 D2–5 7 8 समुद्रदे (D2–5 °द्र दे, D7 °द्रा दे) वपुत्र तु —^{b}) D4 7 8 सामुद्र Ś1 K2 स(Ś1 सा)मुद्राद्दुमतेजस; T G2–4 समुद्रारुणसप्रभ; G1 M समुद्रानूपसभव (M3–5 °सप्रभं), G5 समुद्रावहसनिभ —^{c}) K1 अश्व शशांकसदृशश् —^{d}) B Do1 Dn1 D2 M4 चद्रसेनम्

51 K4 om 51 (of v l 45) B2 reads 51^{ab} on marg —^{a}) D5 S (except M3–5) च (for तु). —^{c}) Ś1 शल्य, Dn2 D8 सैव्यं; G3 सैह्य (for शैब्य) B Do1 Dn1 D2 सदृये (for युद्धे) —^{d}) Ś1 दिव्य- (for चित्र) S (except G1) -माला (for माल्या) — After 51, Ś1 K1–3 read 54–55, T1 G3 read 54.

शैब्य चित्ररथं युद्धे चित्रमाल्यावहन्हयाः ॥ ५१
कलायपुष्पवर्णास्तु श्वेतलोहितराजयः ।
रथसेनं हयश्रेष्ठाः समूहुर्युद्धदुर्मदम् ॥ ५२
यं तु सर्वमनुष्येभ्यः प्राहुः शूरतरं नृपम् ।
तं पटच्चरहन्तारं शुकवर्णावहन्हयाः ॥ ५३
चित्रायुधं चित्रमाल्यं चित्रवर्मायुधध्वजम् ।
ऊहुः किंशुकपुष्पाणां तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ॥ ५४
एकवर्णेन सर्वेण ध्वजेन कवचेन च ।
धनुषा रथवाहैश्च नीलैर्नीलोऽभ्यवर्तत ॥ ५५
नानारूपै रत्नचित्रैर्वरूथध्वजकार्मुकैः ।
वाजिध्वजपताकाभिश्चित्रैश्चित्रोऽभ्यवर्तत ॥ ५६
ये तु पुष्करपत्रस्य तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ।
ते रोचमानस्य सुतं हेमवर्णमुदावहन् ॥ ५७
योधाश्च भद्रकाराश्च शरदण्डानुदण्डजाः ।

52 K4 om 52 (cf v l 45) G4 om (hapl) 52–53 —[a]) Dn1 D5 कलाप-, S (except T1; G4 om) क(G1 M1 2 4 का)लाय K5 सदृशाः; D1 वर्णाश्च (for °स्तु) Cv कालायसवर्णास्तु —[b]) G1 5 M1 2 रोहित (for लोहित) Cv as in text —[c]) Dn1 रथसेन-; T G2 पांड्य(G3 ड्डु)राज (for रथसेन) —[d]) Dn1 तमूहुर् (for समू°) Dn1 D4 T G3 5 युद्धदुर्मदा

53 K4 G4 om 53 (cf v l 45, 52) —[a]) B5 वर्णा; S (except G1, G4 om) य च (for य तु) D4. 7 8 S (except T, G4 om) -मनुष्येषु —[b]) K5 प्राह K1. 2 B3–5 Do1 Dn1 D1. 5 S (G4 om) शूरतम D7 नृप; S (G4 om) बुधा (for नृपम्) —[c]) T G3 यत्तारं (for हन्तारं) K1 स पटुश्वरहर्तारं; D4 °ट्चर निहंतारं (hypermetric) Ca cites पटच्चरहन्तारं Cd पटच्चरनिहन्तार —[d]) K2 शूलवर्णाः; D3 6 G1 M शुक्ल° (for शुक) Dn2 D3 4 7 हया वहन् (by transp), D1 हयोत्तमा D8 शुकवर्णाह सुदावहन् (sic)

54 K4 om 54 (cf v l 45) Ś1 K1–3 read 54–55 after 51, T1 G3 read 54 after 51 —[a]) Ś K (K4 om) Dn2 D1 3 5 चित्रमाल्याश्च (for °माल्यं) —[b]) Dn2 D3 5 ध्वजा B4 D7 8 चित्रवर्णायुधध्वज, B5 °वर्माम्बर°; D6 माल्यायुधध्वजा°, T G (except G1) °वर्ग(T °र्म)रथध्वज —[c]) B1 (marg) 3 5 -वर्णानां (for पुष्पाणां) —[d]) Ś1 तुल्यरूपा, B Do1 Dn1 D6 समवर्णा (for तुल्य°)

55 For the sequence in Ś1 K1–3, cf v l 54 K5 om 55 —[a]) Ś1 K1–3 D1 क(Ś1 का)च; K4 कथन (hypermetric) (for एक) —[b]) G5 रथेन (for ध्वजेन) —[c]) D2 वाही, D4 नारैश्च (for वाहैश्च) —[d]) Do1 Dn1 D2 5 G1 M -न्यवर्तत; G2 श्चष (for ऽभ्यव)

56 S transp 56 and 57 —[a]) In Ś1, the portion from ना up to 7 23 10 is lost on a missing folio K1 B1 नानावर्णै (for °रूपै) B4 D1 2 G3 रत्नचिह्नै (for °चित्रैर्) K5 नानाकारैश्च विविधै —[b]) D वरूप्य; T सांकुश (for वरूथ-) K3 B Do1 D1 रथ (for ध्वज) K5 रत्नचित्रैर्ध्वजांशुकै —[c]) G2–5 M3–5 वाजिभिश्च पताकाभिश्; G1 M1 2 °भिर्वर्मण.. चैव —[d]) Do1 Dn1 D2 5 S न्यवर्तत

57 Ś1 missing (cf v l. 56) S transp 56 and 57 —[a]) T G3 श्वेत-; G1 M3–5 ते तु, G2 4 तेषु, G5 M1 2 ते च (for ये तु) B2 3 G2 5 -वर्णस्य; B3 (marg, also as in text) 5 Do1 Dn1 पर्णस्य, D1 3. 6 7 पुत्रस्य, T सारस्य; G3 damaged, G4 -वर्णास्यास् (for पत्रस्य) —[b]) Dn2 D3 6 तुल्यरूपा (for °वर्णा) — D5 om 57[cd] —[c]) S त (for ते) —[d]) S हेमरूपम् (for °वर्णम्)

58 Ś1 missing (cf v l 56) T G3 om (hapl) 58 —[a]) K5 वाहास्तु; D1 3 5 G2 4 यो(G4 बो) धाश्च, D4 7 8 G1 M क्षो(D4 यो)धांश्च; Cv गोधाश्च (for योधाश्च) D4 7 8 G5 भद्रको(G5 °का)श्चैव; G1. 2 4 M Cv भद्रका(G1 M3–5 °कां)श्चैव ❀ Ca d योधाधा देशविशेषा (Cd भेदा) तत्तो जाता । ❀ —[b]) B1–3 5 Do1 Dn1 दडय; B1 Dn2 D3 6 दडका (for दण्डजा°) D4 7 8 S (T G3 om) शरकांड(D4 7 8 M1–3 5 °दंड)निभा हया; D5 °दडास्तु दडजा —[c]) Ś1 K1 2 4 D1 S (T G3 om) कुक्कुटांडाश्च (for °टाण्डाभा) D4 श्वेताश्वकुकुटोडाभा, D5 श्वेतोंडा कुकुटों डाश्च (sic), D7 श्वेताश्च तु*टोंडाभा (corrupt), D8 °श्च कर्कटांडाभा —[d]) S (T G3 om) दक्षपारम् (for °केतुम्) B (except B2) Do1 Dn हयावहन्; D7 डपा° (for डदा°) — After 58, N (Ś1 missing) Cv ins

167* केशवेन हते संख्ये पितर्यथ नराधिपे ।
भिन्ने कपाटे पाण्ड्यानां विद्रुतेषु च बन्धुषु ।

श्वेताण्डाः कुक्कुटाण्डाभा दण्डकेतुमुदावहन् ॥ ५८
आटरूषकपुष्पाभा हयाः पाण्ड्यानुयायिनाम् ।
अवहन्रथमुख्यानामयुतानि चतुर्दश ॥ ५९
नानारूपेण वर्णेन नानाकृतिमुखा हयाः ।
रथचक्रध्वजं वीरं घटोत्कचमुदावहन् ॥ ६०
सुवर्णवर्णा धर्मज्ञमनीकस्थं युधिष्ठिरम् ।
राजश्रेष्ठं हयश्रेष्ठाः सर्वतः पृष्ठतोऽन्वयुः ।
वर्णैश्चोच्चावचैर्दिव्यैः सदश्वानां प्रभद्रकाः ॥ ६१

भीष्मादवाप्य चास्त्राणि द्रोणाद्रामात्कृपात्तथा ।
अस्त्रै समत्वं संप्राप्य रुक्मिकर्णार्जुनाच्युतै ।
इयेष द्वारकां हन्तुं कृत्स्नां जेतुं च मेदिनीम् ।
निवारितस्तत प्राज्ञै सुहृद्भिर्हितकाम्यया ।
वैरानुबन्धमुत्सृज्य स्वराज्यमनुशास्ति य ।
ससागरध्वज पाण्ड्यश्चन्द्ररश्मिनिभैर्हयै. ।
वैडूर्यजालसंछन्नैर्वीर्यद्रविणमाश्रित ।
दिव्य विस्फारयश्चापं द्रोणमभ्यपतद्बली ।

[(L 1) D4 नराधिप. — (L 2) Ś1 K1 4 कवाटे, Ca d कपाटे (as above). Cv भिन्नैकपादयोधाना (for the prior half) D4 7 8 धन्विषु, D6 पाण्डुषु (for बन्धुषु) Cv post half as above. — (L 3) Ś1 भीष्मादवापदस्त्राणि (for the prior half) Ś1 K1-3 5 D2 4. 5 7 8 तथा कृ(Ś1 क्रमात्कृ-, K1-3 D4 द्रुमात्कृ)पात् (by transp), K4 कृपाद्द्रमात् ❀ Cv भीष्मादिभ्य' अस्त्राण्यवाप्य ❀ — (L 5) K3 5 द्वारिकां D7 om from हन्तु up to सुहृद् (in line 6). D4 8 जेतु (for हन्तु) Ś1 K1 3 4 D1 इयेष द्वारि- (Ś1 D1 °र)काभर्तु (for the prior half) D5 transp कृत्स्नां and जेतु ❀ Cv दारकान् सपत्नान् हन्तु कृत्स्नां मेदिनीं जेतु च इयेषेति योजना। ❀ — (L 7) Ś1 स्व राज्यम्, D4 सराज्यम् — (L 8) Dn1 चित्र- (for चन्द्र-) — (L 9) B वैदूर्य-. B2 3 (marg as above) -मणि-, B4 नाल (for -जाल-) K1 3 4 Dn1 D2 4 5 8 -सछि(Dn1 °प)न्नैर्, D01 (marg as above) -सजन्नैर् (for -सछन्नैर्) K1 B1 आस्थित, B5 Dn1 आश्रितै, D4 लालस (for आश्रित) — (L 10) Ś1 K1 2 4 द्रोणस्य (for द्रोणम्) B D01 Dn D8 6 अभ्यद्रवद् (for °पतद्)]

59 Ś2 missing (of v l. 56) — a) B1. 2 3 (last two marg) 5 अटरूषक, Ca d अटरूषक K5 B D01 Dn D1-3 5 T -वर्णाभा(T °श्च), D6 कर्णाभा (for पुष्पा°) G1-3 5 M आरकूटस(G5 °क)वर्णाश्च; G4 आरक्षवर्णकूटाश्च, Cv आरकूटकवर्णाभा — b) K5 B Dn1 D2 3 6 -यायिन (Dn1 D2 °नं) (for -यायिनाम्) S राकवा(T G2 पर्यंका, M4 रांकव)स्तर(M4 °रु)णा पृथक् — c) K1 D4 6-8 आवहन्; G1 M न्यवर्तन् (for अवहन्) S यो(G1. 3 4 M3-5 यौ)ध- (for रथ-) — After 59abc, Dn1 reads for the first time the post half of line 1 and line 2 of 168*, repeating the same in its proper place

60 Ś2 missing (of v l. 56). G5 om 60c-61b — a) S (except T G2, G5 om.) रूपेण (for वर्णेन). Dn2 D8 6 नानावर्णेन रूपेण — b) K1 S (G5 om) नानामुखमुखा (K1 °कृता) हया; D4 °कृतिहया मुखा — c) T G2-4 -छत्रध्वजं (for -चक्रध्वजं) Ś1 K D2 4-8 रथचक्रध्वजवर. — d) D4 उदाहृत (for °वहन्) G3 घटोत्कचहता वहन्. — After 60, N (Ś2 missing) ins

168 * भरतानां समेतानामुत्सृज्यैको मतानि यः ।
गतो युधिष्ठिरं भक्त्या त्यक्त्वा सर्वस्वमीहितम् ।
लोहिताक्षं महाबाहुं बृहन्तं तं वरध्वजम् ।
महासत्त्वा महाकाया सौवर्णे स्यन्दने स्थितम् ।

[(L 1) K1. 4 5 D4 7. 8 भारतानां. D4 7 8 च सर्वेषाम् (for समेतानाम्) Dn1 reads, for the first time, the post. half of line 1 and line 2 after 59abc K1. 3 Dn1 (both times) मतानि व (Dn1 न), K3 4 °निव (for °नि य) — (L 2) Ś1 D4 7 युधिष्ठिरे (Ś1 °रो) K3 B2 5 D01 Dn1 (both times) D1 2 5 6 त्यक्त्वा सर्वमभीप्सित, K5 °वं समीहितं, B1 °वंमहीक्षित (for the post half) — (L 3) D2 transp बृहन्त and त. Ś1 K3 D1-5 अरट्टजा ; K1 अरट्ट, K4 B2 (marg as above) D5 अरि(D5 °र)ध्वजा; B5 रथध्वज (for वर°). K2 बृहत मलयध्वजा, K5 बहतमपर ध्वजा ; Dn2 D4. 6-8 बृहतममर(Dn2 °मरित-, D4 °मधुर)-ध्वज (Dn2 °जा) (for the post. half) — (L 4) K4 महादाता, K5 Dn2 D2 3 5 6 बहदाता (Dn2 D2 6 °ति स) (for महाकाया) Ś1 D1. 7 8 महासत्त्व महादात (Ś1 °ता), K1-3 महादाता महासत्त्वा (for the prior half) Dn1 D4. 8 सौवर्ण (for सौवर्णे)]
Dn2 D8 cont.

169* नानाध्वजपताकेन नानाकवचवाजिना ।

61 Ś2 missing (cf. v 1 56). G5 om 61ab (cf v 1. 60) — a) Ś1 -धर्मा; D4 वर्मा (for वर्णा) K5 सुवर्णवर्णाभरणम्; Dn2 D2 T G2-4 M सर्वे(Dn2 D2 हेम)वर्णा(M3 4 °धर्मा)स्तु धर्मज्ञम् (Dn2 °ज्ञा), G1 आरकूटकवर्णास्तु — b) Dn2 D2 आवहश्च, T G2-4

ते यत्ता भीमसेनेन सहिताः काञ्चनध्वजाः ।
प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र सेन्द्रा इव दिवौकसः ॥ ६२

अत्यरोचत तान्सर्वान्धृष्टद्युम्नः समागतान् ।
सर्वाण्यपि च सैन्यानि भारद्वाजोऽत्यरोचत ॥ ६३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

२३

धृतराष्ट्र उवाच ।
व्यथयेयुरिमे सेनां देवानामपि संयुगे ।
आहवे ये न्यवर्तन्त वृकोदरमुखा रथाः ॥ १

संप्रयुक्तः किलैवायं दिष्टैर्भवति पूरुषः ।
तस्मिन्नेव तु सर्वार्था दृश्यन्ते वै पृथग्विधाः ॥ २
दीर्घं विप्रोषितः कालमरण्ये जटिलोऽजिनी ।

M आपदर्थं; G1 धर्मराज (for अनीकस्थ) Cv as in text — e) G1 M1. 2 राज श्रेष्ठ, G3 (sup lin) इय श्रेष्ठं; M5 राजश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठ) K4 रथ, B3 हया (for हय) — d) Dn2 सर्वतो (for पृष्ठतो) D4 सर्वेमुदावहन् (submetric), D7 8 सर्वत समुदावहन्; S हृष्यंत (M3. 4 °त) पृष्ठतो ययु (M3–5 °तोन्वयु) — e) K3 B Dc1 Dn1 om. च S उच्चावच (for °सचैर्) K3 B Dc1 Dn1 D1. 2. 4. 7. 8 अन्यै, S प्रख्यै (for दिव्यै) — f) K5 सहस्वान; G3 मृदवानां (for सद भानां) Ś1 K (except K2) D (except Dc1 Dn1) रथ ध्वजा (K1 D3. 5–8 °ध्वजा); B4 सुभद्रका (for प्रभ°) — After 61, N (except K3, Ś2 missing) T G3 ins

170* संन्यवर्तन्त युद्धाय बहवो देवरूपिण ।

[Ś1 D1. 2. 5. 6 सन्यवर्तंत; G3 °वर्षत, K5 D5 वहृतो (for बहवो) K5 दिव्य (for देव) K4 बलदेवस्य रूपिण (for the post half)]

62 Ś2 missing (cf v 1 56) — a) K5 सजीता; B1 सर्वता; B3. 4 मे यत्ता (for ते यत्ता) Cv as in text — b) T G3–5 कांचनप्रभा D2 नानाविधरथ ध्वजा — c) G3 प्रत्यादृश्यंत; G5 इत्थर

63 Ś2 missing (cf v 1, 56) — a) Ś1 K2–4 B1 Dn1 D1. 2. 6 अभ्यरोच (Dn1 D5 °चं) त; B2. 3 अभ्यरो°; T G3–5 अलक्ष्यत, G2 °रिच्यत (for °रोचत) D4. 7. 8 अभ्यरोचंत ते सर्वे — b) D4. 5. 7. 8 G1. 3. 5 M1. 2 धृष्टद्युम्न (for °द्युम्न) D4 पुरोगमा; D7 8 समागता (for समागतान्) — c) K1. 2. 4 एव च; K3 B4 D1. 2 अपि च; B1–3. 5 Dc1 अतील्य, Dn1 तानि, D4 अरि- (for अपि च) T G1. 3–5 M अपि सर्वाणि सैन्यानि, G2 अपि सैन्यानि सर्वाणि — d) Ś1 (by corr as in text) न्यवर्तत, K2. 5 B Dc1 Dn1 D1. 6. 8 G2 M3–5 व्यरोचत; K3. 4 [ऽ]भ्यरोचत (K4 °चित); Dn2 D3 भ्य (D3 [ऽ]भ्य) योधयत्; G1 M1. 2 भ्यराजत (for ऽत्यरोचत) — After 63, N (Ś2 missing) T G3 ins a passage given in App I (no 5)

Colophon om in N (Ś2 missing) — *Sub parvan* editions संशप्तकवध — *Day of Droṇa's Generalship* K3 द्वितीययुद्धदिवस — *Adhy name* T G3 अश्ववर्णन; G5 अश्वकथनं — *Adhy no* (figures, words or both) S 22 (as in text)

23

☞ Ś2 is missing up to 10 (cf v 1. 7 22 56)

1 b) B3 इव (for अपि) K5 B Dc1 Dn1 D1 S संजय (for संयुगे) — c) G1 M1. 2 transp ये and आहवे D3. 7. 8 [ऽ]न्यवर्तत (for न्यव°) T G2–5 आहवेष्वभ्यवर्तत — d) B4 वृकोदरमुखा नृपा, Dn1 °रथा मुखा, D4 °महारथा; S भीमसेनपुरोगमा

2 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) K1. 3 G5 किलेवायं (G5 °श्रोद्) (for किलै°) D8 असंयुक्त किलै- कोयं; T G3. 4 य प्रयुक्त कुले चायं — b) B (except B4) दिष्ट्या; T G3. 4 M1. 5 (sup lin) दिष्टे; G1 M1 (sup lin) 2. 4. 5 दिष्टाद्; G2 दिष्टो; G5 दिष्ट्यो (sic), M3 दिष्टाद् (for दिष्टैर्) D5. 7 पुरुष, S पौरुषात् — c) B Dn1 D2. 3 T G1. 3–5

श्वेताण्डाः कुक्कुटाण्डाभा दण्डकेतुमुदावहन् ॥ ५८
आटरूषकपुष्पाभा हयाः पाण्ड्यानुयायिनाम् ।
अवहन्रथमुख्यानामयुतानि चतुर्दश ॥ ५९
नानारूपेण वर्णेन नानाकृतिमुखा हयाः ।
रथचक्रध्वजं वीरं घटोत्कचमुदावहन् ॥ ६०
सुवर्णवर्णा धर्मज्ञमनीकस्थं युधिष्ठिरम् ।
राजश्रेष्ठं हयश्रेष्ठाः सर्वतः पृष्ठतोऽन्वयुः ।
वर्णैश्चोच्चावचैर्दिव्यैः सदश्वानां प्रभद्रकाः ॥ ६१

भीष्मादवाप्य चास्त्राणि द्रोणाद्रामात्कृपात्तथा ।
अस्त्रैः समत्वं संप्राप्य रुक्मिकर्णार्जुनाच्युतैः ।
इयेष द्वारकां हन्तुं कृत्स्नां जेतुं च मेदिनीम् ।
निवारितस्ततः प्राज्ञैः सुहृद्भिर्हितकाम्यया ।
वैरानुबन्धमुत्सृज्य स्वराज्यमनुशास्ति यः ।
ससागरध्वजः पाण्ड्यश्चन्द्ररश्मिनिभैर्हयैः ।
वैडूर्यजालसंछन्नैर्वीर्यद्रविणमाश्रितः ।
दिव्यं विस्फारयंश्चापं द्रोणमभ्यपतद्बली ।

[(L 1) D4 नराधिप. — (L 2) Ś1 K1 4 कवाटे, Ca d कपाटे (as above) Cv भिन्नैकपादयोधाना (for the prior half) D1 7 8 धन्विषु; D6 पांडुषु (for बन्धुषु) Cv post half as above — (L 3) Ś1 भीष्मादवापदस्त्राणि (for the prior half) Ś1 K1–3 5 D2 4 5 7 8 तथा कृ(Ś1 क्रमात्कृ-, K1–3 D4 द्रुमात्कृ)पात् (by transp), K4 कृपाद्रुमात् ꙮ Cv भीष्मादिभ्य अस्त्राण्यवाप्य. ꙮ — (L 5) K2 5 द्वारिकं D7 om from हन्तु up to सुहृद् (in line 6) D4 8 जेतु (for हन्तु). Ś1 K1 3 4 D1 इयेष द्वारि- (Ś1 D1 °र)कामर्तुं (for the prior half) D2 transp कृत्स्नां and जेतुं ꙮ Cv द्वारकान् सपत्नान् हन्तु कृत्स्नां मेदिनीं जेतुं च इयेषेति योजना। ꙮ — (L 7) Ś1 स्व राज्यम्; D4 सराज्यम् — (L 8) Dn1 चित्र (for चन्द्र-) — (L 9) B वैदूर्य- B3 8 (marg as above) -मणि-, B4 नाल- (for -जाल-). K1 3 4 Dn1 D2 4 5 8 -सछि(Dn1 °प)न्नैर्, Dc1 (marg as above) -सजनैर् (for -सछन्नैर्) K1 B1 आस्थितः, B5 Dn1 आश्रितैः, D4 लालसः (for आश्रितः) — (L 10) Ś1 K1 2 4 द्रोणस्य (for द्रोणम्). B Dc1 Dn D8 6 अभ्यद्रवद् (for °पतद्).]

59 Ś2 missing (of v 1. 56) — a) B1. 2 3 (last two marg) 5 अटरूषक, Ca d अटरूषकं K5 B Dc1 Dn D1–3. 5 T -वर्णाभा(T °श्च); D6 कर्णाभा (for पुष्पा°) G1–3 5 M आरकूटस(G5 °क)वर्णाश्च; G4 आरक्षवर्णकूटाश्च, Cv आरकूटकवर्णाभा — b) K5 B Dn1 D2 3 6 -यायिनः (Dn1 D2 °नं) (for -यायिनाम्) S रांकवा(T G2 पर्यंका, M4 रांकव)स्तर(M4 °रु)णा पृथक् — c) K1 D4 6–8 आवहन्; G1 M न्यवर्तन् (for अव हन्) S यो(G1 3 4 M3–5 यौ)ध- (for रथ-) — After 59abc, Dn1 reads for the first time the post half of line 1 and line 2 of 168*, repeating the same in its proper place

60 Ś2 missing (of v 1 56) G5 om 60c–61b. — a) S (except T G2, G5 om) रूपेण (for वर्णेन) Dn2 D8 6 नानावर्णेन रूपेण — b) K1 S (G5 om) नानामुखमुखा (K1 °कृता) हया; D4 °कृतिहया मुखा — c) T G2–4 -छत्रध्वजं (for -चक्रध्वजं). Ś1 K D2 4–6 रथचक्रध्वजवरं — d) D4 उदाहृत (for °वहन्) G3 घटोत्कचहृता वहन्. — After 60, N (Ś2 missing) ins.

168* भरतानां समेतानामुत्सृज्यैको व्रतानि यः ।
गतो युधिष्ठिर भक्त्या त्यक्त्वा सर्वस्वमीहितम् ।
लोहिताक्षं महाबाहुं बृहन्तं तं वरध्वजम् ।
महासत्त्वा महाकाया सौवर्णे स्यन्दने स्थितम् ।

[(L 1) K1 4. 5 D4 7. 8 भारतानां D4 7 8 च सर्वेषाम् (for समेतानाम्) Dn1 reads, for the first time, the post half of line 1 and line 2 after 59abc K1. 3 Dn1 (both times) मतानि व° (Dn1 न°), K2 4 °निव (for °नि य) — (L 2) Ś1 D4 7 युधिष्ठिरे (Ś1 °रो) K5 B2 5 Dc1 Dn1 (both times) D1 2 5 6 त्यक्त्वा सर्वमभीप्सित, K5 °र्वं समीहित, B1 °र्वमहीक्षित (for the post half) — (L 3) D2 transp बृहन्त and त Ś1 K3 D1–3 अरट्टजा; K1 अरट्ट°, K4 B2 (marg as above) D5 अरि(D5 °र)ध्वजा°; B5 रथध्वज (for वर°) K2 बृहत मलयध्वजा°, K5 बहतमपर ध्वजा, Dn2 D4. 6–8 बृहतममर(Dn2 °मरित-, D4 °मधुर)-ध्वज (Dn2 °जा) (for the post. half) — (L 4) K4 महादांता, K5 Dn2 D2 3 5 6 बहदाता (Dn2 D3 6 °ति स) (for महाकाया). Ś1 D4. 7 8 महासत्त्व महादांत (Ś1 °ता), K1–3 महादांता महासत्त्वा (for the prior half) Dn1 D4. 8 सौवर्ण (for सौवर्णे)]
Dn2 D6 cont.

169* नानाध्वजपताकेन नानाकवचवाजिना ।

61 Ś2 missing (of v 1 56) G5 om 61ab (of v 1 60) — a) Ś1 -धर्मा; D4 वर्मा (for वर्णा) K5 सुवर्णवर्णाभरणम्, Dn2 D2 T G2–4 M सर्वे(Dn2 D3 हेम)वर्णा(M3 4 °धर्मा)स्तु धर्मज्ञम् (Dn2 °ज्ञा), G1 आरकूटकवर्णास्तु — b) Dn2 D3 आवहन्; T G2–4

ते यत्ता भीमसेनेन सहिताः काञ्चनध्वजाः ।
प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र सेन्द्रा इव दिवौकसः ॥ ६२

अत्यरोचत तान्सर्वान्धृष्टद्युम्नः समागतान् ।
सर्वाण्यपि च सैन्यानि भारद्वाजोऽत्यरोचत ॥ ६३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

२३

धृतराष्ट्र उवाच ।
व्यथयेयुरिमे सेनां देवानामपि संयुगे ।
आहवे ये न्यवर्तन्त वृकोदरमुखा रथाः ॥ १

संप्रयुक्तः किलैवायं दिष्टैर्भवति पूरुषः ।
तस्मिन्नेव तु सर्वार्था दृश्यन्ते वै पृथग्विधाः ॥ २
दीर्घं विप्रोषितः कालमरण्ये जटिलोऽजिनी ।

M आपदर्थं; G1 धर्मराज (for अनीकस्य) Cv as in text —c) G1 M1.2 राज्ञ श्रेष्ठ; G3 (*sup lin*) हय श्रेष्ठं; M4 राजश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठ) K4 रथ; B3 हया (for हय) —d) Dn2 सर्वतो (for पृष्ठतो) D4 सर्वसुदावहन् (submetric), D7 8 सर्वत समुदावहन्, S हृष्यंत (M3 4 °त) पृष्ठतो ययु (M3-5 °तोन्वयु) —e) K3 B Do1 Dn1 om. च S उच्चावच (for °वचैर्) K3 B Do1 Dn1 D1 3 4 7 8 अन्यै°, S प्रख्यै° (for दिव्यै°) —f) K5 सहस्थानं; G3 मृदवानां (for सद श्वानां) Ś1 K (except K3) D (except Do1 Dn1) रथ मजा (K1 D2 5-8 °ध्वजा), B4 सुभद्रका (for प्रभ°) — After 61, N (except K3, Ś2 missing) T G3 ins

170* संन्यवर्तन्त युद्धाय बहवो देवरूपिण ।

[Ś1 D1 2 4 5 सन्यवर्तंत; G3 °वर्धंत, K5 D6 बहतो (for बहवो) K5 दिव्य (for देव) K4 बलदेवस्य रूपिण (for the post half)]

62 Ś2 missing (cf. v 1. 56) —a) K5 सजीता; B1 सयंता; B3 4 ये यत्ता (for ते यत्ता) Cv as in text —b) T G2-5 कांचनप्रभा° D2 नानाविधरथ ध्वजा° —c) G3 प्रत्यादृश्यत; G5 दृत्यह°

63 Ś2 missing (cf v 1 56) —a) Ś1 K3-4 B5 Dn1 D1 2.6 अभ्यरोच(Dn1 D6 °च)त; B2 3 प्रत्यरो°; T G2-5 अत्यदृश्यत; G3 °रिच्यत (for °रोचत) D4.7 8 अभ्यरोचत ते सर्वे —b) D4 5 7 8 G1 2 5 M1 2 धृष्टद्युम्न (for °द्युम्न°) D4 पुरोगमा; D7 8 समागता (for समागतान्) —c) K1 2 4 एव च; K3 B4 D2 2 अति च; B1-3 5 Do1 अतीत्य, Dn1 तानि; D4 अरि- (for अपि च) T G1 3-5 M अति सर्वाणि सैन्यानि, G2 अति सैन्यानि सर्वाणि —d) Ś1 (by corr as in text) न्यवर्तत; K3 5 B Do1 Dn1 D1 6 8 G2 M3-5 व्यरोचत, K3 4 [ऽ]भ्यरोचत (K4 °चित); Dn2 D8 व्य(D8 [ऽ]भ्य)योधयत्; G1 M1 2 व्यराजत (for ऽत्यरोचत) — After 63, N (Ś2 missing) T G3 ins a passage given in App I (no 5).

Colophon om in N (Ś2 missing) — *Sub parvan* editions संशप्तकवध. — *Day of Droṇa's Generalship* K3 द्वितीययुद्धदिवस — *Adhy name* T G3 अश्ववर्णन; G5 अश्वकथन — *Adhy no* (figures, words or both) S 22 (as in text)

23

☞ Ś2 is missing up to 10 (cf. v l 7. 22 56)

1 b) B3 इव (for अपि) K5 B Do1 Dn1 D1 S संजय (for संयुगे). —c) G1 M1 2 transp ये and आहवे D3 7 8 [ऽ]भ्यवर्तंत (for न्यव°) T G2-5 आहवेष्वभ्यवर्तंत. —d) B4 वृकोदरमुखा नृपा°, Dn1 °रथा मुखा; D4 °महारथा; S भीमसेनपुरोगमा

2 Ś2 missing (cf v l 1). —a) K2 3 G5 किलेवायं (G5 °श्चोर्) (for किलै°) D6 असयुक्त किलै- कोय; T G3 4 य प्रयुक्त कुके चायं —b) B (except B4) दिष्ट्या, T G3 4 M1 5 (*sup lin*) दिष्टे; G1 M1 (*sup lin*) 2 4 5 दिष्टाद्; G2 दिष्टो; G5 दिष्ट्यो (sic), M3 दिष्टाद् (for दिष्टैर्). D6 7 पुरुष°, S पौरुषाद् —c) B Dn1 D2.5 T G1.3-5

अज्ञातश्चैव लोकस्य विजहार युधिष्ठिरः ॥ ३
स एव महतीं सेनां समावर्तयदाहवे ।
किमन्यद्दैवसंयोगान्मम पुत्रस्य चाभवत् ॥ ४
युक्त एव हि भाग्येन ध्रुवमुत्पद्यते नरः ।
स तथाकृष्यते तेन न यथा स्वयमिच्छति ॥ ५
द्यूतव्यसनमासाद्य क्लेशितो हि युधिष्ठिरः ।
स पुनर्भागधेयेन सहायानुपलब्धवान् ॥ ६
अर्धं मे केकया लब्धाः काशिकाः कोसलाश्च ये ।
चेदयश्चापरे वङ्गा मामेव समुपाश्रिताः ॥ ७
पृथिवी भूयसी तात मम पार्थस्य नो तथा ।
इति मामब्रवीत्सूत मन्दो दुर्योधनस्तदा ॥ ८
तस्य सेनासमूहस्य मध्ये द्रोणः सुरक्षितः ।
निहतः पार्षतेनाजौ किमन्यद्भागधेयतः ॥ ९
मध्ये राज्ञां महाबाहुं सदा युद्धाभिनन्दिनम् ।
सर्वास्त्रपारगं द्रोणं कथं मृत्युरुपेयिवान् ॥ १०
समनुप्राप्तकृच्छ्रोऽहं संमोहं परमं गतः ।

M च, G₂ न (for तु) Ś1 K1 2 (marg as in text) 8 सर्वेषां, K6 D2 4 5 7 8 सर्वाशा, D1 सर्वेर्था, D3 सर्वागा, T G3 4 सत्त्वाशा; G1 2 5 M संदृश्या (G2 °श्य) (for सर्वार्था) —d) Ś1 B Do1 Dn1 G2 प्रदृश्यंते, K2 दृश्यंते ते, K4 °तेन्ये, D1 °त्यन्ये; T G3–5 °तेर्था, G1 M °ते च (for °ते वै) Dn2 दिश्यते वै पृथग्विधा°

3 Ś2 missing (cf v 1 1) —a) D6 शीघ्र (for दीर्घं) M1 हि प्रोषित (for विप्रो°) K6 काले; D6 कालौ —b) Ś1 जने (for ऽजिनी) S अरण्येषु (G5 °ण्ये तु) जटाजिनी —c) D8 अज्ञातं

4 Ś2 missing (cf v 1 1) K1 8 om (hapl) 4c–6b —a) D1 7 8 G1 M एष, G8 एव (for एव) —b) Ś1 M4 समवर्तयद्, B2 (marg) समाह्वा वयद्, Ca समावर्त° (as in text) —c) G2 4 5 M2 देव (for दैव-) —d) D4 वा भवेत्; D6 चानयात्, D7 8 चाभवे (for °वत्). T G3 4 मम पुत्रा(G3 °त्र)हवाशया (T1 °या); G1, 2 5 M1 2 °त्रा(G5 °त्र)भवाय च (G5 वा), M3–5 °त्रभयाय च

5 Ś2 missing (cf v 1 1) K1 3 om. 5 (cf v 1 4) —a) Do1 Dn1 युक्तम्. D2 भोग्येन, G1 M1 (inf lin as in text) 2 चान्येन —b) K6 D8 4 उत्पाद्यते G5 पुन (for नर°) —c) G1 M1, 5 यया (for तथा) D1 7 8 क्लिश्यते, M1 (sup lin as in text) तुप्यते (for [आ]कृष्यते) —d) B2 3 5 Dn1 transp न and यथा K3 5 D1 M3–5 तया (for यथा) Dn2 D8 यथा स्वयमिहेच्छति, T G3 4 न यथा यधमृच्छति

6 Ś2 missing (cf v 1. 1) K1 3 om 6ab (cf. v 1. 4). —a) T G3 4 नूनं (for द्यूत). Ś1 आस्थाय; D4 आलोक्य (for आसाद्य) —c) S स पुनर्भाग्ययोगेन —d) D3. 4 स(D4 सा)हायम् (for °यान्) D7 8 S (except G1 M1 2) नारायणमुपाश्रित°

7 Ś2 missing (cf v 1 1) —a) Ś1 K1 8 5 D8 8 अर्धा मे; K1 (marg) B Do1 Dn D1 2 अद्य मे; T G3–5 स्वधर्मं, G2 अथेमे (for अर्धं मे) Some MSS कैकया K4 T G3–5 लब्ध्वा, Dn2 मात्स्या° (for लब्धा) —b) Dn2 D4 काशिका (for काशिका°) K1 Do1 Dn D8 5–8 कोशलाश्च, K6 D2 को(D4 कौ)-शिकाश्च (for कोसलाश्च) S काशय° कौ(G1 M3–5 °य को; M1 2 °या° को)सला(M1 2 °ल)स्तथा —c) D1 वेनयश्च (for चेदयश्च) Ś1 K1, 2 D1 7 8 परे (for [श्चा]परे) K2 (marg) Do1 वंश्या, K2 (orig) B1, 2 (marg as in text) 3 4 Dn1 वश्या (for वङ्गा) S चेदीनां चार्ध(T °नां चार्थ; G1 M1 2 °नामश; G3 °नां नार्ध; M3–5 °नां चाश)मपरे —d) T G3–5 M1 2 तम्, G2 सान् (for माम्) K4 D8 एव (for एव)

8 Ś2 missing (cf v 1 1) —a) G1 M जीयते (for भूयसी) —b) Dn2 D4 नो यथा, G1 M1 2 वा तथा, M3–5 नित्यशः (for नो तथा) T G3 समैव न तु पार्थत° —c) G1 सूतं —d) K1 D2, 5 G3 M3–5 तथा; B Do1 Dn1 पुरा (for तदा)

9 Ś2 missing (cf. v 1 1) —b) S [ऽ]भिवी (G1 M °र)क्षित° (for सुर°) —d) B3 च मे (for अन्यद्)

10 Ś2 missing (cf v 1 1) D7 om (hapl) 10a–11b —a) D8 राज्ञो G3 5 महायाहु° —b) B1, 3 युद्धे, Dn2 शस्त्र, D2 मध्ये (for सदा) Dn2 नंदन G1 सदा युद्धेभिनदिनं —c) S ब्रह्मास्त्रविदुष द्रोण (G2 शूरं) —d) K1 द्रोणम्, K6 M2 मृत्युम् (for मृत्युर्)

भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ११
यन्मा क्षत्ताब्रवीत्तात प्रपश्यन्पुत्रगृद्धिनम् ।
दुर्योधनेन तत्सर्वं प्राप्तं सूत मया सह ॥ १२
नृशंसं तु परं तत्स्यात्त्यक्त्वा दुर्योधनं यदि ।
पुत्रशेषं चिकीर्षेयं कृच्छ्रं न मरणं भवेत् ॥ १३
यो हि धर्मं परित्यज्य भवत्यर्थपरो नरः ।
सोऽस्माच्च हीयते लोकात्क्षुद्रभावं च गच्छति ॥ १४
अद्य चाप्यस्य राष्ट्रस्य हतोत्साहस्य संजय ।
अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति ॥ १५
कथं स्यादवशेषं हि धुर्ययोरभ्यतीतयोः ।
यौ नित्यमनुजीवामः क्षमिणौ पुरुषर्षभौ ॥ १६
व्यक्तमेव च मे शंस यथा युद्धमवर्तत ।
केऽयुध्यन्के व्यपाकर्षन्के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् १७
धनंजयं च मे शंस यद्यच्चक्रे रथर्षभः ।

11 D7 om 11ab (cf v l 10) — a) K1 3 B5 [s]म (for ऽह) Dc1 Dn1 समर्थश्चासकृच्छ्रोहं — b) D6 8 समोह B Dc1 Dn1 मोह परममास्थि(B °ग)त

12 a) All MSS (except Ś1 K1 3 G1 M) मां (for मा) G3 4 तात — b) D4 7 8 पुरा वै (for प्रपश्यन्) Dc1 reads (sec m) from पुत्रगृद्धिनम् up to मया सह (in 12d) on marg Ś2 पुत्रगृद्धिण, D4 °गृद्धित; G1 °गाद्धिन; G3 °गृद्धिता; M2 °गोधिन — cd) S transp सर्वं and प्राप्तं

13 a) Ś2 नृशस्य; D7 नृशसु Dn2 G4 M3-5 त पर; G1 M1, 2 परमं (for तु पर) B1 Dn1 तस्मात्, B4 D1 5 6 7 न (B4 D1 तु) स्यात्; Dn2 S तात (for तस्यात्) D3 6 नृशसत्व पर न स्यात् — b) K2 (marg as in text) G5 युधि (for यदि) D5 त्यक्तो दुर्योधनो यदि — c) Ś1 K1 2 (marg as in text) 3, 4 D6 चिकीर्षे(K1 °र्षो)ह, Ś2 चकर्षेह T G1, 3, 4 M पुत्रशेषस्तु रक्ष्य स्यात्(G1 M रक्ष्योय); G2 °षस्त्वया रक्ष्या; G3 °ष तु रक्ष त्व — d) Ś1 K2-4 D1 कृत्स्न च, K2 (marg) 5 B Dc1 Dn1 D2-8 कृत्स्न न; Dn2 न कृत्स्न; S न सर्वं (for कृच्छ्र न) Ś2 K1 च (for न) M3-5 हरण (for मरण) K3 B1 Dc1 D7 8 व्रजेत् (for भवेत्).

14 b) K4 Dn2 D6 नृप (for नर) — c) S अस्माच्च (G6 °त्तु) (for सोऽस्माच्च) D5 सोस्माल्लोकाच्च हीयते

15 a) Ś यद्यदा(Ś2 °द्य), K1 D1 यद्वा (D1 °वा); K2-4 यद्य; K5 अथा च, Dc1 Dn1 D4 6 8 अद्य(Dc1 Dn1 °थ) वा; T G3-5 अस्य च (for अद्य च) G3-5 [अ]द्य, M3 [अ]नु (for [अ]स्य) K4 D1 लोकस्य; Dn1 शब्दस्य; T G3 राज्यस्य (for राष्ट्रस्य) — b) Ś K1 4 Dc1 हतोत्साहस्य, S कृ(G1 M1-3 ह)तोत्सेधस्य — c) D5 अथ (for अव) T G (except G1) गच्छाम (G5 °मि) (for पश्यामि) — d) S कुरूणामीदृशे सति

16 a) Ś1 D4 एव शेष, K3, 4 B Dc1 D1 अवशेषो Dn2 अर्धशेष, D5 दिव° (for अव°) S अर्थस्य त्वव (G1 M चाप्य)शेषस्य — b) K4 दर्पयोर्, D6 नृप योर् (for धुर्य°) B1 अप्यल तयो; B3 4 Dn D3 5 6 G1 M अप्यतीतयो; Dc1 अत्य°, D4 अभ्यनीकयो, G5 ह्यपनीतयो (for अभ्यती°) — c) K3 B Dc1 D1-3 उपजीवाम; Dn2 D4 7 8 अनुजीवामि; D6 °जानामि (for जीवाम) S यो दीर्घमन्वजीविष्ट (G1 M1 2 °न्विजेविष्ट, G2 °नुजीविष्ट) — d) D3 रक्षिणौ; D4 7 8 क्षेमिणौ (for क्षमिणौ) S क्षेमेण पुरुषोत्तम (G1 4 M1 2 °षोत्तम, G6 °षर्षभ; M3-5 °षोषम) — After 16, D4 6 7 ins

171* तौ द्रोणभीष्मौ निहतौ किमन्यच्छागधेयत ।

[D4 तौ भीष्मद्रोणनिहतौ (for the prior half)]

17 a) D2 मां (for मे) Ś K1 2 (marg as in text) D1 शेष (for शंस) S यु(G1 M व्य)क्तमेवाद्धि (G1 M1 2 °कं हि) मे शस — Ś K (except K5) D1 6 om. (hapl) 17b-18a — c) B1 (marg) G1 M1 2 [s]प्यु(B1 °व्य)पाकर्षन्, Dc1 Dn1 D2 व्यपा कुर्वन्; Dn2 °कार्षु; T G3, 4 ह्यपाकर्षन् (for व्यपा°) — d) B1, 4 प्रापतन्

18 Ś K (except K5) D1 6 om 18a (cf v l 17) — a) B1 धनजयस्य K4 शेष (for शस) — b) K3 यस्यश्चक्रे (sic), K4 यदि चक्रे; Dn2 D5 यच्चक्रे स, D6 यच्च चक्रे; D7 प्रत्यचाक्र (sic), D8 प्रत्युच्चक्रे; T G3 4 योर्यं(T °र्थं) चक्रे, G2 को व्यधा वद् (for यद्यच्चक्रे) Ś1 रथोत्तम, Dc1 Dn G4 नर- र्षभ, D3 4 T G3 रथर्षभ. G5 केऽभ्यधावदृथर्षभा — c) M3 यस्माद्. K5 मे (for नो) — d) Ś1 भ्रातृ व्यश्च; K2 °व्यश्च, D6 °व्याद्धि; S °व्याणां (for °व्याच्च) B Dc1 Dn1 वृकोदरात्, D4 6-8 S भयकरात् (for विशेषत)

तस्माद्भयं नो भूयिष्ठं भ्रातृव्याच्च विशेषतः ॥ १८
यथासीच्च निवृत्तेषु पाण्डवेषु च संजय ।
मम सैन्यावशेषस्य संनिपातः सुदारुणः ।
मामकानां च ये शूराः कांस्तत्र समवारयन् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

२४

संजय उवाच ।
महद्भैरवमासीन्नः संनिवृत्तेषु पाण्डुषु ।
दृष्ट्वा द्रोणं छाद्यमानं तैर्भास्करमिवाम्बुदैः ॥ १
तैश्चोद्धूतं रजस्तीव्रमवचक्रे चमूं तव ।
ततो हतममन्याम द्रोणं दृष्टिपथे हृते ॥ २
तांस्तु शूरान्महेष्वासान्क्रूरं कर्म चिकीर्षतः ।
दृष्ट्वा दुर्योधनस्तूर्णं स्वसैन्यं समचूचुदत् ॥ ३
यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वं नराधिपाः ।
वारयध्वं यथायोगं पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ ४
ततो दुर्मर्षणो भीममभ्यगच्छत्सुतस्तव ।

---

19 a) Ś1 D6 यद्वासीच् (for यथा°) S सं (for च) — b) K1 पांडवेषु*; K5 B Dc3 Dn1 D1-3 5 7 8 °वेयेषु; D4 °वेषु न (for °वेषु च) D4 सशय — D2 om 19cdef — c) Ś1 K1 D6 शेषश्च; K3 -शेषाश्च, K4 -शेषाश्च (for शेषस्य) S मम सेनावशेषेण (G1 M °षस्य) — d) D4 सनिपात सुदारुण — After 19abcd, N (D2 after 19ab) ins

172* कथं च वो मनस्तात संनिवृत्तेष्ववर्तत ।

[D7 8 वा (for च) Ś1 परस् (for मनस्) K4 5 सनिवर्तेषु (for °वृत्तेषु) Ś K1-3 D1 वर्तते (for [अ]वर्तत) B Dc1 Dn1 निवृत्तेष्वभवत्तदा, D4 सनिवृत्ते व्यवर्तत (for the post half)]

— e) B2 सोमकानां (for माम°) K (except K5) B2 D1, 5 G1 M1 2 6 के, M3 ते (for ये) — f) Ś1 के तत्र, D5 तांस्तत्र, S तत्र तान् (for कांस्तत्र)

Colophon. — *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध — Day of Drona's Generalship Ś1 K3 D1 द्वितीययुद्धदिवस°, K1 2 द्वितीयदिवस — *Adhy name* K5 D2-4 T G2 धृतराष्ट्रप्रश्न (K5 D3 °श्न) — *Adhy no* (figures, words or both) K3 B1-3 Dn1 D2 3 S 23 (as in text); K5 21, D3 24 — *Śloka no.*. Dc1 Dn1 20

24

1 a) B1 महा (for महद्) K6 आसीच्च (for आसीन्न°) — c) T G2-4 दृष्ट्वा द्रोणं छादित तैस्; G5 दृष्ट्वा तच्छादितं द्रोणं — d) T G2-4 स (for तैर्)

2 a) Dn2 G1 M चोद्धत; D4 चोद्भूत; T G2-5 चोत्थितं (for चोद्धूतं) Ś1 चोग्रम् (for तीव्रम्) — b) K5 B2 तत, B1 (marg) द्रुत (for तव) D6 अवरेश्वरसेव च (sic) — cd) Ś1 K1-4 transp हत and द्रोणं Ś1 K (except K5) B1 2 (both marg also as in text) अपश्याम, B Dc1 Dn1 D2 अमन्याम; G1 M1, 2 अमन्यामो, G5 मन्यमानो (for अमन्याम) K5 तथा हतमिमेमन्यु (sic), M3-5 हत मन्यामहे द्रोणं (for c) M3-5 तथा (for द्रोण) G5 गते (for हृते). D5 द्रोण दृष्यपथोत्थित (for d)

3 a) M1, 2 तं (for तांस्) D7 8 दृष्ट्वा (for शूरान्) Ś1 महेष्वासा — b) K1 D7 8 G1 5 M3 5 क्रूर (for क्रूर) Ś1 K4 चिकीर्षित; D5 G1 M °र्षव. — d) D7 8 समनूनुदत् Ś1 स्वसैनिकमचूचुदत्

4 Before 4, D6 6-8 ins दुर्योधन उवाच — b) Ś1 यथातत्त्व; D1 7 8 °सर्व; G1 °शक्ति (for °सत्त्वं) Ś1 D2 नराधिप, Dc1 जनाधिपा — After 4, G1 M1 2 4 5 ins

आराद्दृष्ट्वा किरन्बाणैरिच्छन्द्रोणस्य जीवितम् ॥ ५
तं बाणैरवतस्तार क्रुद्धो मृत्युमिवाहवे ।
तं च भीमोऽनुदद्बाणैस्तदासीत्तुमुलं महत् ॥ ६
त ईश्वरसमादिष्टाः प्राज्ञाः शूराः प्रहारिणः ।
बाह्यं मृत्युभयं कृत्वा प्रत्यतिष्ठन्परान्युधि ॥ ७
कृतवर्मा शिनेः पुत्रं द्रोणप्रेप्सुं विशां पते ।
पर्यवारयदायान्तं शूरं समितिशोभनम् ॥ ८
तं शैनेयः शरव्रातैः क्रुद्धः क्रुद्धमवारयत् ।
कृतवर्मा च शैनेयं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ९
सैन्धवः क्षत्रधर्माणमापतन्तं शरौघिणम् ।
उग्रधन्वा महेष्वासं यत्तो द्रोणादवारयत् ॥ १०
क्षत्रधर्मा सिन्धुपतेश्छित्त्वा केतनकार्मुके ।
नाराचैर्बहुभिः क्रुद्धः सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ११
अथान्यद्धनुरादाय सैन्धवः कृतहस्तवत् ।
विव्याध क्षत्रधर्माणं रणे सर्वायसैः शरैः ॥ १२
युयुत्सुं पाण्डवार्थाय यतमानं महारथम् ।

173* एवमुक्त्वा स्वय भीममभ्ययात्तनयस्तव ।
क्रूरं दृष्ट्वा तु ते पुत्र भीमसेनोऽभ्यवर्तत ।

5 Before 5, K5 D4 6–8 ins सजय उवाच· K5 D4 7 8 transp 5^{ab} and 5^{cd}, followed by a repetition of 5^{cd} in K5 D4 —^{a}) Ś1 K3 4 5 D3 5 5 दुर्मर्षणो; B1 Dc1 दुर्योधनो (for दुर्मर्षणो) D4 7 8 दुर्मर्षणस्ततो भीमम्, M8 एवमुक्त्वा स्वय भीमम् —^{b}) D4 7 8 S अभ्ययात्तनयस्तव —^{c}) D6 सेनां; G1 M दूराद् (for आराद्) D6 बाणान् K5 D4 (both first time) 7 8 सेनां (D7 स तां) तु दृष्ट्वा (D4 [first time] दृष्ट्वा तु) बहुलां —^{d}) Dn1 om from द्रोणस्य up to प्रत्य (in 7^{d}) D2 जिघृक्षुस्तस्य जीवितं

6 Dn1 om 6 (of v l 5) —^{a}) Ś1 अवतस्तात, K1–4 D1 आहतस्तात (D1 °र), Dn2 एव वेगात्त (sic), D6 सर्वतस्तत्र (for अवतस्तार) K5 T G1 3–5 M1 2 बाणैरेवाव (K5 °रवह, G1 M1 2 रवत) तस्तार —^{b}) Ś1 K Dn2 D1 3–5 7 8 नृत्यन्; B Dc1 D3 6 मृत्युर् (for मृत्युम्) S निरयमिवाहि (G5 °महोहि, M1 °मिवाह) त —^{c}) D4 7 8 तु (for च) K2 B1 2 Dc1 D4 5 7 8 नुदन्; K5 D6 तुदन्; B2 (marg) 3 Dn2 D2 [ऽ]नुदद्; S [ऽ]र्दयद् (M3–5 न्) (for ऽनुदद्) K1 भीमसेनस्तु तद्बाणैस्; K4 सेनोनुदन्बाणैस् —^{d}) Dc1 D4 5 7 8 तुमलः; D6 तुमुलो

7 Dn1 om. up to प्रत्य (of. v l. 5) —^{a}) Ś1 K (except K5) D1 ते (Ś1 before corr तं) चेश्वर; G5 नरेश्वर (for त ईश्°) M1. 2 समाविष्टा; Cd °दिष्टा (as in text) —^{b}) Dn2 D6 सर्वे; D1. 7 प्राज्ञाः (for प्राज्ञा) —^{c}) B4 D5 राज्य; Ca d बाह्यं (as in text) Ś1 K5 B2 D1 त्यक्त्वा; Ca d कृत्वा (as in text) —^{d}) Ś K1 प्रत्युत्तिष्ठन् B1 परा; D5 नरा (for परान्) S युयुधु पांडवै सह

8 ^{a}) K1 (before corr) हतवर्मा K5 D2 3 5 च शैनेय, B Dc1 D6–8 शिने पौत्र, Dn2 सिने पुत्र (for शिने पुत्र) —^{b}) K1 2 5 B (except B2) Dn D1–3 8 G1 द्रोण प्रेप्सु (Dn D8 °प्सु; D3 6 °प्सुर्), D5 7 G6 द्रोणप्रेप्सुर् (for °प्रेप्सु) —^{c}) D5 प्रत्यवारयद् (for पर्य°) —^{d}) Ś1 शोभिन, Dn2 शोधिन B Dc1 S शूर स (B2 शूर स; M3–5 किरन्स) मरशोभिन

9 ^{a}) G5 शैनेय शरसंघातै —^{b}) K5 क्षुद्र; B1 3 5 शितै (for क्रुद्ध) S तदाकिरत् (G5 न्) (for अवारयत्) —^{c}) Dn1 D4. 6–8 S तु (for च) —^{d}) G5 द्विप.

10 ^{a}) K1 3 4 B1 Dc1 Dn2 D1 4 7 8 G1 5 M क्षत्रधर्माणम्; K3 (also as in text) कृतवर्माणम् —^{b}) B शितै शरै (for शरौघिणम्) K3 Dc1 D3 आयांत निशितै शरै. —^{d}) Dc1 यांत, Dn2 यथा; M1 2 यत्तं (for यत्तो) D8 द्रोणम् (for द्रोणाद्)

11 D7 8 M3 om (hapl) 11 —^{a}) Ś K1 (by corr) 4 Dc1 D1 3 4 G1 M (M3 om) क्षत्रवर्मा; D6 छत्रधर्मा —^{b}) B4 कार्मुकम्; D3 5 ते वर्म (for केतन) Cd cites केतन K5 B1–3 5 Dn1 D6 कार्मुक, B4 आहवे (for -कार्मुके) —^{c}) B Dc1 D1 S दशभि (for बहुभि) K5 क्षुद्र (for क्रुद्ध)

12 ^{a}) D2 अथास्य (for °न्यद्) —^{b}) D6 G2 -हस्तवान् —D4 om (hapl) 12^{c}–13^{d} —^{c}) B1 विभाव्य (for विव्याध) Ś K1. 2 (sup lin. as in text) 3. 4 B1 Dc1 D1 7 8 G1 M क्षत्रवर्माण; D6 (marg as in text) छत्रध° (for क्षत्रध°) —^{d}) K3 घरै (for शरै) S मनोगतिभिराशुगै (M5 inf lin °यसै)

13 D4 om 13 (of v l 12) —^{a}) Dn1 M युयुत्सु, Dn2 D3 8 युयुत्सं —^{b}) S रोषमान महाहवे —^{c}) K4 सुबाहु Dn1 D2 6 भारतं, M3–5

सुबाहुर्भ्रातरं शूरं यत्तो द्रोणादवारयत् ॥ १३
सुबाहोः सधनुर्बाणावस्यतः परिघोपमौ ।
युयुत्सुः शितपीताभ्यां क्षुराभ्यामच्छिनद्भुजौ ॥ १४
राजानं पाण्डवश्रेष्ठं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
वेलेव सागरं क्षुब्धं मद्रराट् समवारयत् ॥ १५
तं धर्मराजो बहुभिर्मर्मभिद्भिरवाकिरत् ।
मद्रेशस्तं चतुःषष्ट्या शरैर्विद्ध्वानदद्भृशम् ॥ १६
तस्य नानदतः केतुमुच्चकर्त सकार्मुकम् ।
क्षुराभ्यां पाण्डवश्रेष्ठस्तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ १७
तथैव राजा बाह्लीको राजानं द्रुपदं शरैः ।
आद्रवन्तं सहानीकं सहानीको न्यवारयत् ॥ १८
तद्युद्धमभवद्घोरं वृद्धयोः सहसेनयोः ।
यथा महायूथपयोर्द्विपयोः संप्रभिन्नयोः ॥ १९
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं मत्स्यमार्छताम् ।
सहसैन्यौ सहानीकं यथेन्द्राग्नी पुरा बलिम् ॥ २०
तदुत्पिञ्जलकं युद्धमासीद्देवासुरोपमम् ।

मागधं (for भ्रातरं) K4 B8 4 वीर (for शूरं) — d) Dn2 D6-8 S यांतं (for यत्तो).

14 a) Ś1 2 (*sup lin* as in text) K2 5 B1 4 D1 5 G4 सुधनुर् K4 5 D6 बाणान् — b) Ś2 परिघो त्तमौ — c) K1 शिशि-; K4 5 Dn1 D2 4 7 8 सित, Dc1 Dn2 D6 श्वे(D6 स्वे)त-, T G1 4 5 M8 शीत- (for शित) Dn2 -बाणाभ्यां (for पीताभ्यां) — d) B5 D5 शराभ्याम्; M1 2 कराभ्याम् (for क्षुरा°) — After 14, K5 Dn2 D6 7 ins

174* दुःशासनस्तु सयान्तं द्रोणाय नकुलं युधि ।
सव्यदक्षिणमस्यन्तं शूरं शूरं न्यवारयत् ।

[(L 1) K5 D7 समायात (for तु सयान्त) Dn2 D6 तदा (for युधि) — (L 2) D7 आयात (for अस्यन्त) K5 सूर सूरो, D7 शूर शूरो (by transp)]

15 a) D4 राजान B2 4 5 Dc1 पार्श्वं, D4 पांडव B3 Dc1 ज्येष्ठ; Dn1 -श्रेष्ठ — b) Ś K (except K8) D (except Dc1 D1) धर्मनित्य (for धर्मात्मान) — c) D5 क्रुद्ध; D7 दुष्ट (for क्षुब्ध) — d) K5 Dn2 D6 (before corr) मद्रराज(D6 [before corr] °ड्)मवारयत्

16 B5 om (hapl) 16[ab] — a) Ś K (except K5) D1 स राजा बहुभिर्बाणैर् — b) Dc1 D6 मर्मच्छिद्भिर्; D4 7 °विद्भिर्, G5 °भेदैर् (for °भिद्भिर्) Ś1 अवारयत्, Ś2 अताडयत्, K1 Dn1 D5 अवाकिरन्, K5 इवाकिरत् (for अवा°) T G3 4 शरैर्मर्माण्यवाकिरत्, G2 शरैर्मर्मस्वताडयत् — c) D8 तु (for त) — d) D4 नदन् (for [अ]नदद्)

17 a) B (except B1) Dn2 D6 नानदंत° — b) Dn1 अथचकर्तद् (for उच्चकर्त) B4 5 च (for स) — c) D5 शराभ्यां (for क्षुराभ्यां) N (except Ś1 Dn2 D6) पांडवो ज्येष्ठस् (for °वश्रेष्ठस्)

18 ab) Dn2 D6 च (for [ए]व) S transp बाह्लीको and राजान — c) B1 प्रद्रवंतं, Dn2 D6 अर्दयंतं (for आद्रवन्त) Ś D6 महानीक (Ś1 °क), K2 B8 5 D8 G1 सहानीक°, B1 lacuna (for °नीक) — d) Ś K1-3 D1 सहानीक, D8 द्रुपदेन (for सहानीको) D8 [ऽ]भ्यवारयत्

19 G4 om (hapl) 19–22 — b) Dn D8 5 6 S (G4 om) क्रुद्धयो (for वृद्धयो) D4 सहसैन्ययो° — d) Dn2 प्रतिमत्तयो; S (G4 om) सहयूथ(T G2 °थ)यो° (for संप्रभिन्नयो°)

20 G4 om 20 (cf. v. l. 19) — a) Dc1 D4 7 8 विंदानुविं(D4 °विं)दावावंत्यौ — b) S (G4 om) मात्स्यम् Dn2 D6 विराटमा(Dn2 °भु)र्छतां शरैः (Dn2 °रान्) — cd) Ś K1 4 D4 महासैन्यौ (K4 D4 °न्य), K2 5 B1 Dn1 D2 5-8 सहसैन्य° (K5 D2 5 °न्यैः; B1 Dn1 D8 °न्य), K8 महावीरौ; G1 M सहसेन (for °सैन्यौ) Ś1 महाधीरौ, Ś2 K1 2 4 महावीरो (Ś2 °यौं; K1 °रौ); K8 महासैन्यौ, K5 Dn D5 6 G1 M सहानीकौ (K5 D4 °कैर्; Dn2 °को) (for °नीक) — Dc1 reads 20[c]–22[a] on marg D4 7 यथेंद्राग्नि (sic) K5 महा (for पुरा) Ś2 K1 2 (marg as in text) बलिं; B5 वली; Dn1 बलि T G2 3 5 सहसेन यथेंद्राग्नी पुरा बलिमिवाध्वरे

21 G4 om 21 (cf v l 19) Dc1 reads 21 on marg — a) B1 (marg as in text) तद्वत् (for तदुत्) G1 M शार्पिंजालिक, Cd शार्पिजलक (as in text) Ś K D (except Dc1 Dn2) तद्युद्धमभव(K5 D8 5 °द्ध सुमह)द्घोर; Cv तदुत्पिच्छलिक युद्ध — b) Ś K (except K5) D1 तयोर्, D5 8 महद् (for आसीद्) Dn1 D7 महा(D7 °द्द)देवासुरोपम — c) Some MSS कैकयै S (except G1 M1 2, G4 om)

मत्स्यानां केकयैः सार्धमभीताश्वरथद्विपम् ॥ २१
नाकुलिं तु शतानीकं भूतकर्मा सभापतिः ।
अस्यन्तमिषुजालानि यान्तं द्रोणादवारयत् ॥ २२
ततो नकुलदायादस्त्रिभिर्भल्लैः सुसंशितैः ।
चक्रे विबाहुशिरसं भूतकर्माणमाहवे ॥ २३
सुतसोमं तु विक्रान्तमापतन्तं शरौघिणम् ।
द्रोणायाभिमुखं वीरं विविंशतिरवारयत् ॥ २४
सुतसोमस्तु संक्रुद्धः स्वपितृव्यमजिह्मगैः ।
विविंशतिं शरैर्विद्ध्वा नाभ्यवर्तत दंशितः ॥ २५
अथ भीमरथः शाल्वमाशुगैरायसैः शितैः ।
षड्भिः साश्वनियन्तारमनयद्यमसादनम् ॥ २६
श्रुतकर्माणमायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः ।

म(T G2 3 मा)त्स्यै सार्धमवतीनाम् —[d]) K1 D6 अवी(D6 °ती)ताश्व ; Dn1 G1 अभीताश्व (for °ताश्व) D3 5 द्विपै (for -द्विपम्)

22 D1 G4 om 22 (for G4, cf v l 19) —[a]) K4 5 S (except M3-6 , G4 om) ना(T2 न)कुलिस् ; D4 6 ना(D4 न)कुल T G3 5 शतानीको (for °नीक) —[b]) B5 G1 M भूतवर्मा, D4 क्रूरकर्मा ; G5 हृतवर्मा (for भूतकर्मा) K3 4 D8 M1 2 4 सभापतिं, Dn1 स भूपति , Dn2 सतां पति , D3 5 महाहवे ; G1 सभां प्रति (before corr पतिं) (for सभापति). K5 T G2 3 भूत(K5 कृत , G3 हृद्)वर्माणमाहवे —[c]) T G3 5 सवानि ; G2 -वर्षाणि (for -जालानि) —[d]) Ś2 यत्त ; D6 यात S (G4 om) द्रोणप्रेप्सुमवारयत्

23 [a]) Ś1 पुत्रस्तु (for -दायादस्) Ś1 K1 3 4 D1 नाकुलिस्तु तत क्रुद्धस् —[b]) K1 वल्लै Ś1 सुसंसित ; Ś2 अजिह्मगै , K3 सुसंचितै ; Dn1 D1 4 सुशसितै ; Dn2 D6 सुसयतै (D6 °स), D3 5 सुपुङ्खिभि ; D8 सुसंस्कृतै , S समाहितै (for सुसंशितै) — Ś2 reads 23[c]–25[b] on marg —[d]) K5 कृत , D3 5 क्रूर ; T G1-5 हृत (G3 °द) (for भूत) K5 S वर्माणम् (for कर्मा°)

24 Ś2 reads 24 on marg —[a]) D3 5 8 श्रुतसोम, S (except M3-5) श्रुतकीर्ति (for सुतसोमं). S मै(G3 4 है)मेयम् (for विक्रान्तम्) —[b]) K3 4 B5 D1 2 5 G2 आयांत सं (for आपतन्त) Ś1 K1 3 4 D1. 6 शरौघिन —[c]) Ś1 K (except K5) अभिगत (for °मुखं) S यांत (for वीरं). —[d]) G1 अवाकि रत् (for °रयत्)

25 G4 om 25 Ś2 reads 25[ab] on marg —[a]) D2 3. 5 8 श्रुतसोमस्, S (except M3-5, G4 om) श्रुतकीर्ति (for सुतसोमस्) M3 सक्रुद्ध —[b]) K5 M स्व (for स्त्र) T G3 5 सु(T1 स)पीताजिह्मगै शरै , G2 स्वपितृव्यमजिह्मगै शरै (hypermetric) — After 25[ab], D4 ins

175* अविध्यत्समरे सोऽपि पुन पुनर्ननादयत् ।

—[c]) D4 त्रिविंशति T शनैर्, M1 2 शितैर् (for शरैर्) K3 B5 D1 2 भित्त्वा (for विद्ध्वा) M3-6 विंशद्भि सुशितैर्विद्ध्वा —[d]) Ś K (except K3) D6 न (K1 ना) न्यवर्तत, B4 सोऽभ्य°, Dn1 नात्य°, D3 सन्य° ; D4 नाभि° (for नाभ्य°) S (except T G2, G4 om.) दंसित — After 25, Dn2 S (G4 after 24) ins

176* साल्वो भीमरथ शूर श्रुतसेन महाहवे ।
द्रोणायाभिमुख यान्त शरौघेण न्यवारयत् ।

[(L 1) Dn2 शल्वो Dn2 भीमरथ Dn2 G5 M3-5 शूर — (L 2) G5 [अ]भियुधे (for [अ]भिमुख) Dn2 lacuna, M1 न्यवारयत् (for न्यवा°)]

26 [a]) Dn2 om from अथ up to कर्माण (in 27[a]) Dn1 भीमरथ Ś K (except K4) साल्वम् ; D5 शल्वम् S स तु भीमरथ साल्वम् —[b]) K4 Dc1 Dn1 D4 6-8 सितै ; K5 शरै°, D6 त्रिभि (for शितै) S मनो(G1 M अजो)गतिभिरायसै —[c]) K5 साश्व ; B4 साल्व (for साश्व-). K5 -सयतारम् —[d]) G3 आनयद्

27 Dn2 om up to कर्माण (cf v l 26) —[a]) Ś1 K5 वर्माणम् ; D2 5 धर्माणम् (for -क°) B3 अन यद् (for आयान्त) S सुतसोम (G2 M3-5 श्रुतकीर्ति) समायांतं —[c]) K5 B5 Dn1 D3 4 7 G5 चित्रसेनिर्, T G1-4 M चित्रसेनो —[d]) Ś1 K5 B Dc1 Dn1 D2 3 6 G1 2 5 M पौत्रम् ; D4 पुत्रम् ; T G3 4 पुत्रो (for पौत्रो) Ś1 K4 B1-3 Dc1 Dn1 D3 4 6 G1 2 5 M अ वारयत् ; K4 निवा° ; D7 8 [ऽ]भ्यवा (for न्यवा) — After 27, S (except G4) ins

177* तमार्जुनि शरैश्चक्रे पितृव्य जर्जरच्छविम् ।
शरैश्च द्रौपदीपुत्र चित्रसेन समावृणोत् ।
किरन्त शरजालानि प्रभिन्नमिव कुंजरम् ।
श्रुतकर्माणमायान्त दौःशासनिरवारयत् ।

19

चैत्रसेनिर्महाराज तव पौत्रो न्यवारयत् ॥ २७
तौ पौत्रौ तव दुर्धर्षौ परस्परवधैषिणौ ।
पितॄणामर्थसिद्ध्यर्थं चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ॥ २८
तिष्ठन्तमग्रतो दृष्ट्वा प्रतिविन्ध्यं तमाहवे ।
द्रौणिर्मानं पितुः कुर्वन्मार्गणैः समवारयत् ॥ २९
तं क्रुद्धः प्रतिविव्याध प्रतिविन्ध्यः शितैः शरैः ।
सिंहलाङ्गूललक्ष्माणं पितुरर्थे व्यवस्थितम् ॥ ३०
प्रवपन्निव बीजानि बीजकाले नरर्षभ ।
द्रौणायनिर्द्रौपदेयं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३१
यस्तु शूरतमो राजन्सेनयोरुभयोर्मतः ।
तं पटच्चरहन्तारं लक्ष्मणः समवारयत् ॥ ३२
स लक्ष्मणस्येष्वसनं छित्त्वा लक्ष्म च भारत ।

[(L 1) G_3 आर्जुन° — (L 2) T G_2 द्रौपदीपुत्रश्च् T $G_{2.3}$ चित्रसेन. — (L 4) Prior half = 27* T G_2 श्रुतवर्माणम्]

28 S repeats 28 after the first occurrence of 37 after 180* — ^{a}) B_1 पौत्रौ तौ (by transp), B_3 $D_{6.8}$ तौ पुत्रौ T G_{2-5} (all first time) तौ पेततुश्च दुर्धर्षौ, T G_{2-4} (all second time) तव पौत्रौ च दु° — ^{c}) A few MSS पितॄणाम्; G_3 (second time) पुत्राणाम् — ^{d}) S (all both times) चक्राते (for चक्रतुर्) T (both second time) G_1 (both times) $_2$ (second time) $_{3.4}$ M (all both times) अद्भुत, G_6 (both times) अच्युतं (for उत्तमम्) Dn_2 चक्रतुर्युद्ध दुर्मदौ — After 28, $D_{4.7.8}$ ins

178* महारथं तु सौभद्रं सर्वयुद्धविशारदम् ।

29 ^{a}) B_4 D_1 अग्रे तं (for अग्रतो) S तिष्ठंतं तु पितु शास्त्रे — ^{b}) K_1 Dn_1 D_{3-8} प्रतिविध्यं, G_1 प्रत्यविंध्य (for प्रति°). $B_{2.4}$ महाहवे, S तमायसैः (for °हवे) — ^{c}) Ś $K_{1.3.4}$ D_1 द्रौणायनि पितुर्मार्गान् — ^{d}) K_4 सह मारयत्, B_3 D_5 स(D_6 त)मवाकिरत्, D_1 °धारयन्; D_3 तमवारयत् (for सम°) S आततायिनम(M_{3-5} °मा)र्दयत् — After 29, $D_{4.7.8}$ ins 179*

30 $D_{4.7.8}$ om (hapl) 30–31. — ^{a}) $K_{3.4}$ Dc_1 Dn_2 $D_{1.5}$ T G त क्रुद्धं, K_5 संक्रुद्ध° D_5 प्रतिविंध्योपि (for °विव्याध) — ^{b}) B_5 प्रतिविंध्य $K_{4.5}$ D_6 शतै शरैः, G_1 शरै. शितैः (by transp), M_{3-5} तमायसैः. — ^{c}) K_1 -लक्ष्मणं; $K_{4.5}$ Dn_3 लक्ष्म्या(Dn_2 °क्ष्या)ण — ^{d}) Ś K (except K_5) D_1 द्रोणस्याग्रे व्यवस्थित° ($Ś_2$ $K_{2.3}$ °त).

31 $D_{4.7.8}$ om 31 (cf v 1 30) — ^{a}) M_3 जालानि (for बीजानि) — ^{b}) Ś $K_{1.2}$ $B_{4.5}$ Dc_1 $D_{1.2}$ नरर्षभ°, $B_{1.2}$ (marg) $_3$ Dn_1 S कृषीवल°; Dn_2 D_6 च कर्षकः (for नरर्षभ) — After 31^{ab}, D_3 ins line 1 and the prior half of line 2 of 179* B_3 reads 31^{cd} on marg — ^{c}) S_1 द्रौणायणिर्; $Ś_2$ $K_{2.4.5}$ B Dc_1 द्रौ(K_2 द्रो)णायनिं, $D_{1.2}$ G_1 द्रौ(G_1 द्रो)णायनि-, $D_{3.6}$ द्रौ(D_6 द्रो)णायणिं, T_1 G_{2-4} M_3 द्रोणायनिर् (for द्रौणा°) $Ś_1$ K (except K_5) द्रौपदेयान्, $Ś_2$ Dn_2 $D_{1.2}$ °देया; B Dc_1 $D_{3.6}$ °द्देय (for °देय) — ^{d}) S शरजालैर् (for °वर्षैर्) $Ś_2$ $K_{2.3.5}$ $D_{1.6}$ G_5 अवाकिरन्, D_5 °रयत् — Ś K B (except B_5) Dc_1 Dn $D_{1-3.5.6}$ ins after 31 $D_{4.7.8}$ after 29

179* आर्जुनिं श्रुतकीर्तिं च द्रौपदेयं महारथम् ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं दौःशासनिरवारयत् ।
तस्य कृष्णसमः कार्ष्णिस्त्रिभिर्भल्लैः सुसंशितैः ।
धनुर्ध्वजं च सूतं च छित्त्वा द्रोणान्तिकं ययौ ।

[$D_{4.7.8}$ om lines 1–2 D_3 ins line 1 and the prior half of line 2 after 31^{ab} — (L 1) K_3 $B_{1.4}$ Dn_1 D_1 तु (for च) — (L 2) D_1 यात K_3 निवारित (for अवारयत्) — (L 3) Dn_1 कीर्तिस् (for कार्ष्णिस्) $Ś_1$ सुदसित°, K_1 Dn_1 $D_{4.5}$ सुशमितै, K_2 सुसंसितैः, K_5 °धितैः; Dn_2 $D_{6.8}$ °स्कृतैः, D_8 °हृतैः (for °शितैः) — (L 4) K_4 lacuna, Dn_2 $D_{5.6}$ छत्र (for सूत)]

32 ^{a}) $Ś_2$ K_{1-3} Dn_1 D_{1-3} शूरतरो — ^{b}) $K_{3.4}$ B Dc_1 D_1 S transp सेनयो and उभयो° $D_{2.5}$ शैनेयोर् (for सेनयोर्) T G $M_{1.2}$ स्मृत, M_4 प्रभु (for मत) — ^{c}) T G_3 पाटच्चर $K_{1.3}$ हर्तारं; G_4 -यतारं. Cv as in text. — ^{d}) $G_{1.2}$ M लक्षण°

33 ^{a}) G_1 M लक्षणस्य D_6 ज्यासंग (for [इ]ष्वसन) T G_{2-5} लक्ष्मणस्येष्वसं छित्त्वा — ^{b}) M_{1-5} लक्षं (for लक्ष्म) Dn_2 D_6 सायकैः; G_1 M मारिष (for भारत) T G_{2-5} लक्ष्मण चापि मारिष — ^{c}) Dc_1 (by corr) लक्ष्मण°; G_1 M लक्षणे — ^{d}) K_1 Dn_2 शोभत D_4 विसृजते बहु शोभत (hypermetric). — After 33, S ins

180* ततोऽभिमन्युः कर्माणि कुर्वन्तं चित्रयोधिनम् ।
आर्जुनिं कृतिनं शूरं लक्ष्मणं समयोधयत् ।

लक्ष्मणे शरजालानि विसृजन्बह्वशोभत ॥ ३३
विकर्णस्तु महाप्राज्ञो याज्ञसेनिं शिखण्डिनम् ।
पर्यवारयदायान्तं युवानं समरे युवा ॥ ३४
ततस्तमिषुजालेन याज्ञसेनिः समावृणोत् ।
विधूय तद्बाणजालं बभौ तव सुतो बली ॥ ३५
अङ्गदोऽभिमुखः शूरमुत्तमौजसमाहवे ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं वत्सदन्तैरवारयत् ॥ ३६
स संप्रहारस्तुमुलस्तयोः पुरुषसिंहयोः ।
सैनिकानां च सर्वेषां तयोश्च प्रीतिवर्धनः ॥ ३७
दुर्मुखस्तु महेष्वासो वीरं पुरुजितं बली ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं कुन्तिभोजमवारयत् ॥ ३८
स दुर्मुखं भ्रुवोर्मध्ये नाराचेन व्यताडयत् ।
तस्य तद्विबभौ वक्त्रं सनालमिव पङ्कजम् ॥ ३९
कर्णस्तु केकयान्भ्रातॄन्पञ्च लोहितकध्वजान् ।
द्रोणायाभिमुखं यातान्शरवर्षैरवारयत् ॥ ४०
ते चैनं भृशसंक्रुद्धाः शरव्रातैरवाकिरन् ।

[(L 2) G1. 2 M लक्षण]

— After the above, S reads 37 for the first time repeating it in its proper place, followed by a repetition of 28

34 [a]) Dn2 महाप्रज्ञ

35 [a]) Ś1 D4 6–8 स, K4 D8 तु (for तम्) Ś K Dn D1–8 शर (for इषु) — [b]) Ś1 Do1 D7 8 याज्ञसेनिं — [c]) G1 M गण (for जाल)

36 [a]) D4 जगदो; M1 2 अगजो K2 B Do1 D2 5 6 G1 M1 2 [ऽ]भिमुख B Do1 D2 वीरम् (for शूरम्) Dn2 G4 अगदाभिमुख शूरम् — [d]) B Do1 शरौघेण, D8 दौःशासनिर् (for वत्सदन्तैर्) B Do1 D8 न्यवारयत्, D5 6 S अवाकिरत् (for रयत्) —After 36, T G2 ins line 2 of 181*

37 D4 om (hapl.) 37–38 S reads 37 for the first time after 180* — [a]) Do1 Dn1 D2 5 7 सुम ल्स Ś2 समप्रहार: सुतुमुलस् — [b]) S (all both times) तयोरासीन्महात्मनो — [c]) S (all both times) ओघु णामीक्षितॄणां च — [d]) T G1 (all both times) 2 (first time) 3–5 M1 2 (all both times) 3–5 (all first time) भृश प्रीतिविवर्धन: (G1 2 M1 2 4 [all first time] °न) — After 37, S ins

181* अङ्गद पञ्चभिर्बाणैरविध्यत्स परंतप ।
अङ्गदो दशभिर्बाणै: पुनरेनमवाकिरत् ।
तत: समभवद्युद्धमन्योन्यमितरेतरम् ।
वीराणां जयकाङ्क्षाणामतीव बलपौरुषात् ।

[G4 5 om lines 1–2 — (L 1) G1 M1 2 अगज — T G2 ins line 2 after 36 — (L 2) T G2 3 निशितैर् (for दशभिर्) G2 पुन: पुनर् (for पुनरेनम्) G1 M अवारयत् (for किरत्) — (L 3) G1 M इतरे- तरे (for °तरम्) — (L 4) G1 M1 2 -कामानाम्, G3 5 M3–5 -कांक्षीणाम्]

38 D4 om 38 (cf v l 37) — [a]) Ś K1 4 Dn1 D1 7 8 च (for तु) Ś1 K (except K3) D (except Do1 Dn2, D4 om) महेष्वास — [b]) Dn1 D6 G5 पुरजित — After 38[ab], K4 reads 39 Ś K1 3 D1 om (hapl) 38[cd], K2 reads it on marg — [c]) K4 द्रोणायाभिमुखायातान् — [d]) N (Ś K1 3 D1 4 om) वत्सदन्तैरवारयत् (B2 [marg] Dn2 D5 °किरत्) (= 36[d])

39 K4 reads 39 after 38[ab] — [a]) K1 5 B1 D1 4 सुदुर्मुख. — [b]) B1–5 Do1 नाराचेनाभ्यपीडयत्, Dn2 D2 5 6 °नाभ्यताडयत्, S °नाहन(G5 °र)द्भृश — [c]) Ś1 K3 B Do1 Dn2 D1 2 5 6 T तद्वि बभौ, Dn1 D4 7 8 विद्ध बभौ (for तद्विबभौ) — [d]) S (except T G1) सनालम्

40 [a]) Some MSS कैकयान् — [b]) K3 Dn1 D2 3 5 6 अभिमुखान् B1 (before corr) 2 3 5 Do1 Dn2 यात:; D4 यांतान् (sic), G1 यांत Ś1 K1–4 D7 8 M5 द्रोणायाभिमुखायातान् (D7 °यांतिम्; D8 °यांतान् [both sic]) — [d]) S शरौघेण (for शरवर्षैर्) K5 B1 3 5 Do1 Dn D4–8 अ(K5 इ)वाकिरत् (D4–6 °न्); S न्य(G2 व्य)वारयत् (for अवा°)

41 B1 om (hapl) 41[ab] — [a]) S त पुन Dn2 M3 सहसा (for संक्रुद्धा:) — B4 om 41[b]–45[c] — [b]) Ś1 K2 5 B1 Dn2 D6 G1 M1 2 वर्षैर्; M3 -जालैर् (for व्रातैर्) Ś K (except K3) Dn1 D1–4 7 8 अ(K4 इ)वारयन् (Dn1 °त्), D5 इवाकिरन्; M1 2 अवाकिरत् — [c]) D4 च मां; S (except T G5) ए(M3 4 हि)वान् (for च तांश्) — [d]) Ś1 समंतत (for पुन पुन)

स च तांश्छादयामास शरजालैः पुनः पुनः ॥ ४१
नैव कर्णो न ते पश्च दद्दशुर्बाणसंवृताः ।
साश्वसूतध्वजरथाः परस्परशराचिताः ॥ ४२
पुत्रस्ते दुर्जयश्चैव जयश्च विजयश्च ह ।
नीलं काश्यं जयं शूरास्त्रयस्त्रीन्प्रत्यवारयन् ॥ ४३
तद्युद्धमभवद्घोरमीक्षितृप्रीतिवर्धनम् ।
सिंहव्याघ्रतरक्षूणां यथेभमहिषर्षभैः ॥ ४४
क्षेमधूर्तिबृहन्तौ तौ भ्रातरौ सात्वतं युधि ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं शरैस्तीक्ष्णैस्ततक्षतुः ॥ ४५
तयोस्तस्य च तद्युद्धमत्यद्भुतमिवाभवत् ।
सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा वने ॥ ४६
राजानं तु तथाम्बष्ठमेकं युद्धाभिनन्दिनम् ।
चेदिराजः शरानस्यन्क्रुद्धो द्रोणादवारयत् ॥ ४७
तमम्बष्ठोऽस्थिभेदिन्या निरविध्यच्छलाकया ।
स त्यक्त्वा सशरं चापं रथाद्भूमिमथापतत् ॥ ४८
वार्धक्षेमिं तु वार्ष्णेयं कृपः शारद्वतः शरैः ।

---

42 B4 om 42 (cf v l 41) — a) T G2-5 न वै (for नैव) — b) Dn2 दृश्यंते (for दद्दशुर्) K5 Dn1 D3 4 7 8 S शर- (for बाण) — c) D4 रथ द्वीपा (for ध्वजरथा॰) — d) Ś K (except K5) Dn1 D3 4 6 G3 -शरार्दिता॰, Dn2 समाचितान् (for -शराचिता)

43 B4 om. 43 (cf. v l 41). — a) K1. 2 5 B (B4 om) Dc1 D6-8 T G2 पुत्रास्ते. — b) D4 विजयश्च जयश्च ह — c) K4 5 कास्यं, Dn1 D5 कांस्य, D6 काश (for काश्यं) D4 जय॰ (for जयं). Ś2 शूरस्, K4 D3 शूरांस् K2 3 B (B4 om) Dc1 D1 2 नीलकाश्यजयस्सेनांस्, T G1 3 M नीलकाश्य(G3 ॰श्म)-जयाञ्छूरांस्; G2 नीलकान्ध्रजयञ्छूरांस्; G4 नीलकास्यजयच्छूरास्; G5 नीलकस्य जयाच्छूरांस् — d) K1 प्रत्यवारयत्, Dn1 पर्यवारयत्, S समवारयन् (G4 5 ॰त्)

44 B4 om 44 (cf v. l. 41) — b) Dn1 D2. 3 ईक्षितु॰; Dn2 D5 6 वीक्षतां, D4 7 8 इन्द्रिय, G3-5 वीक्षितृ- (for ईक्षितृ) — c) D7 सिंह K4 5 Dn1 D4 तरि(K4 ॰र)क्षाणां — d) B (B4 om) Dc1 यथर्क्ष-, D1 यथेन (sic), G4 यथेभ्व-, G5 यथेह (for यथेभ-) Dn2 D6 यथेमै(Dn2 ॰लै)रमिहर्पितै Cd cites ऋषभ — After 44, Dn2 D6 ins

182* बृहद्धनुर्बृहथैव जयमित्रो जयस्तथा ।
धृष्टद्युम्नसुतान्वीरान्पुत्रास्ते समवारयन् ।

[(L 1) D6 बृहद्धनुबृहश्चैव (for the prior half).]

45 B4 om 45[a b c] (cf. v l 41) — a) Ś K1 क्षेमधूर्तै (Ś1 ॰र्तै); K4 ॰धौतृ (sic), K5 ॰मूर्ति-, Dn1 D4 ॰धूर्विर्; D1 ॰धूत, D5 G2 क्षे(D5 हे)-मधूर्तौ (for ॰धूर्ति) K4 -महतौ, G2 4. 5 ग्रहौ तौ (for -बृहन्तौ) — b) Ś1 D7 8 भ्रातर, T G3-5 सानुगौ (G4 ॰ग); G1 2 M सात्वत (for भ्रातरौ) Ś1 सात्वतौ; K1 D3 सांत्वता (D3 ॰तं); K4 सात्विती, Dn1 D4 सात्वतां, D3 सात्यकिं, S प्रवरौ (G2 ॰रो; G5 ॰रा) (for सात्वत) D4 7 8 रणे (for युधि) — c) G1 5 M1. 2 अभिमुखौ D3 4 Cv यात; S यांतौ — d) Ś2 शरवर्षैस् (for शरैस्तीक्ष्णैस्) K5 ततु क्षुतु॰; Cd अतक्षतु॰ S शल्यपुत्रो न्यवारयत्

46 a) K5 [अ]त्र, D3 5 तु (for च) Dn2 युद्ध हि (for तद्युद्धम्) S तयो॰ समेतयोर्युद्धम् — b) K5 इत्यद्भुतम्; Dn2 तदद्भु॰; D5 तदद्भू॰, D8 अत्यद्भूतम् — d) D4 महावने (for यथा वने)

47 a) Ś1 K1 3. 5 D3 G3-5 तदा (for तथा) K1 (before corr) अस्वष्टम्; K4 आश्लिष्टम्, D7 अवुष्टम् — b) D6 नैक, D7 एक-, G1 M1 2 एन (for एक) B1 युद्धाभिमानिनं — c) K1 चेदिराजा Ś1 D7 8 शरानस्यत्, K5 Dn2 D3 पराक्रम्य, D3 (before corr) शरान्पश्यन्, D6 पर शक्त्या, S स्वया (M3-5 ॰य) शक्त्या (for शरानस्यन्) — d) Dn1 क्रुद्धाद्; S क्रुद्ध (G5 ॰द्ध) D4 अवारयन्

48 D6 om 48 — a) K3 B Dc1 D2 ततोंबष्ठो, D5 तथांबष्ठो D4 has lacuna for अस्थिभेदिन्या and 48[b] Dn2 लेहिन्या (for -भेदिन्या) — b) Ś1 K2 B1 3 4 5 D1 2 निरभिद्यत्; K4 B3 D3 ॰वध्यत्, K5 पर्यविध्यत्; Dc1 Dn2 D3 5 7 निरविध्य; Dn1 ॰व्यध्य (for ॰विध्यत्) Ś K3 4 रजाकया (K4 ॰यका), K1 स्वजीकया; M1 2 5 (sup lin) द्विजाकया (for शला॰) — c) Dn1 स छित्त्वा, G4 5 सात्यके॰ (for स त्यक्त्वा) D3 सरथ (for सशर) G2 सज्यमेव शर चापं — d) Ś1 क्षितिम्. S भूमौ (for भूमिम्) K2 B1 D5 अ(D6 न्य)पातयत्, B3-5 Dc1 उपागमत् (Dc1 ॰न्), Dn1 इहापतत्, D2 5 7 8 अथा॰; D4 इवा॰; S पपात ह (for अथापतत्)

49 a) Ś1 वार्धक्षेमिस्; K4 D3 6 G4 ॰क्षेमं (for

अक्षुद्रः क्षुद्रकैर्द्रोणात्क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४९
युध्यन्तौ कृपवार्ष्णेयौ येऽपश्यंश्चित्रयोधिनौ ।
ते युद्धसक्तमनसो नान्या बुबुधिरे क्रियाः ॥ ५०
सौमदत्तिस्तु राजानं मणिमन्तमतन्द्रितम् ।
पर्यवारयदायान्तं यशो द्रोणस्य वर्धयन् ॥ ५१
स सौमदत्तेस्त्वरितश्छित्त्वेष्वसनकेतने ।
पुनः पताकां सूतं च छत्रं चापातयद्रथात् ॥ ५२
अथाप्लुत्य रथात्तूर्णं यूपकेतुरमित्रहा ।
साश्वसूतध्वजरथं तं चकर्त वरासिना ॥ ५३
रथं च स्वं समास्थाय धनुरादाय चापरम् ।

°क्षेभिः) B (except B4) Do1 D5 6 च (for तु) Ś1 कार्ष्णेय, M1 2 षार्ष्णेय° —b) K1 चारभृत (for शारद्वत) D5 त्रिभि° (for शरै°) —c) Ś1 आक्रुद्ध, K4 क्षुद्रश्च, D5 अंगद°, D6 अक्षुद्र (for अक्षुद्र°) D3 क्षुद्रक; G5 क्षुद्रकान् (for क्षुद्रकैर्) Ś1 द्रोण, Do1 D1 6 बाणै°, D5 योधै°; D7 द्रोणै, G5 lacuna (for द्रोणात्) —d) K1 रुद्ध, G5 M3–5 क्रूर (for क्रुद्ध) M3–5 -चापाद् (for रूपम्) D5 द्रोणात्क्रुद्धै रवारयत्, D6 द्रोणात्क्रुद्धो न्यवारयत्

50 a) Ś1 वध्यतौ, K4 D5 युध्यतौ, T G3 4 युद्धेतौ; G2 युध्येते. —b) G2 बलिनौ (for येऽपश्यंश्) —c) K1 T तौ, G6 तद् (for ते) Ś1 K3 5 B D युद्धासक्त- (for युद्धसक्त-) K1 T -मनसौ —d) D1 नान्यां K5 विदधिरे (for बुबु°) B Do1 Dn D3, 4–8 नान्यां (D2 °न्या) बुबु(D5 युयु)धिरे क्रियां; S (except G1 M1, 2) नान्ये यु(T G3 4 न्येयुं; G2 °न्यो यु)युधिरे नृपा°

51 a) K4 Dn2 G5 सौमदत्तस्; Dn1 D5 7 8 G4 सोमदत्तिस्. B5 च (for तु) —b) Ś K1 4 5 Dn1 D3 मतन्द्रित°, Dn2 D5 मव(D6 °चा)स्थित; G1 M महाबल (for अतन्द्रितम्) —d) G3 5 यशो द्रोण वि(G2 व्य)वर्धयन्, G4 यशो द्रौणिर्व्यवर्धयन्

52 a) K5 G4 सोमदत्तेस्, B2 5 6 Do1 Dn1 D4 6–8 T सौमदत्तिस् K5 Dn1 D2–4 8 G2 4 M3 4 त्वरित Dn2 D5 सौ(D6 सो)मदत्त(D5 °त्ति)स्तु त्वरितस् —b) Ś1 K1 5 छित्त्वेष्वसनकेतने, B Do1 Dn2 D5 6 तस्येष्व(D5 °ष्वा)स° ; D1, 4 7 8 चित्रेष्व°, S छित्त्वा केतनकार्मुके (G3 4 °कौ) —c) Ś1 तत° (for पुनः) G5 पताका° D4 पुन परा च भूमिं च —d) D4 पत्र (for छत्रं) G1 M1 2 क्षितौ (for रथात्)

53 a) B2 अथोत्प्लुत्य; B3 Dn2 D5 तथाप्लुत्य; D6 तथोत्पत्य; S अवप्लुत्य —b) K3 (marg) सौमदत्तिर् (for यूपकेतुर्) B1 (marg as in text) अमित्रजित्, T G2–5 अरिंदम° —c) Dn1 M3 साश्वसूत (for °सूत) T G2–4 -ध्वज चैव, G1 3 M1 2 4 5 (orig) ध्वज चैन, M3, 5 (s/ lin) ध्वज छत्र (for -ध्वजरथ) —d) S निचकर्त Ś K D (except Do1 D1) महासिना

54 a) D1 8 चमू (for च स्व). S अथ (G6 पुन) स्वरथमास्थाय —b) Ś1 आधाय —c) S (except M3–5) राजा (for राजन्) —d) Ś K1 5 Dn1 D3 5 प्रामथ(D3 °थ्य)त्; K4 प्रमथ्यात् (for व्यधमत्) K3 पांडवीचमू; D7 8 पांडवां चमू, S पांडुवाहिनीं —After 54, N ins

183* पाण्ड्यमिन्द्रमिवायान्तमसुरान्प्रति जघ्नुषम् ।
समर्थं सायकौघेन द्वीप सिन्धुरिवावृणोत् ।
गदापरिघनिस्त्रिंशपट्टिशायोघनोपलैः ।
कडङ्गरैर्भुशुण्डीभिः प्रासतोमरसायकैः ।

[(L 1) B1 lacuna for पाण्ड्य B3 दैतेयान् (for असुरान्) B4 5 Do1 दुर्जय, D2 जघ्नुष (for °षम्) —(L 2) B1 4 सरब्ध ; Do1 सगर्व, Dn2 समाच्छैत्; D4, 6 (marg) 7 8 शकुनि°, D6 (orig) ववर्ष (for समर्थं) K4 5 D5 द्विप Ś2 D5 सिंधुम् K3 (by corr) B Do1 वृषसेनो न्यवारयत् (for the post half) —D6 ins lines 3–4 after line 6 of 184* —(L 3) K4 5 निस्त्रिंश, D4 8 -निस्तृश, D7 -निस्तश- K1 2 4 B3 Dn2 D1 पट्टिशा(K1 2 °सा)योधनोपमैः (K1 2 °लैः) (for the post half) —(L 4) Ś2 काडगरैर्, B4 घड° (for कड°). K3 भुसुरीभिः, K4 5 D8 8 भुश(K4 °स ; K5 °प)डीभिः (for भुशु°) Ca. d cite कडगरैः K1 कडरथारैर्भुसुरीभिः, K2 कडकटैर्भुसुडीभिः, Dn1 भिंडिमालैर्भुशुंडिभिः, D2 5 कटकरैर्भुशडी(D5 °ढि)भिः, D4 7 कर(D7 °ड)गरैर्भुशढीभिः, D6 कारडकैर्भुशडीभिः (for the prior half) Ś1 K5 B (except B2) प्रासैस् (for प्रास)]

D6 cont

184* तस्य सिन्धुपतेर्वाहान्व्यधमत्पाण्ड्यराट् स्वयम् ।
वीरो वीरेण सक्रुद्धो द्रोणायाभिमुखं
अलम्बुषस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमवारयत् ।
मृगर्क्षयुक्ते तिष्ठन्त रथे वीरो रथेषुभिः ।
तौ पाण्ड्यौ महासेनौ देवसेनोपमौ रथे ।
अवाकिरच्छरौघेण असुरा इव तावकः ।

स्वयं यच्छन्हयान्राजन्व्यधमत्पाण्डवीं चमूम् ॥ ५४
मुसलैर्मुद्गरैश्चक्रैर्भिण्डिपालैः परश्वधैः ।
पांसुवाताग्निसलिलैर्भस्मलोष्ठतृणद्रुमैः ॥ ५५
आरुजन्प्ररुजन्भञ्जन्निघ्नन्विद्रावयन्क्षिपन् ।
सेनां विभीषयन्नायाद्द्रोणप्रेप्सुर्घटोत्कचः ॥ ५६
तं तु नानाप्रहरणैर्नानायुद्धविशेषणैः ।
राक्षसं राक्षसः क्रुद्धः समाजघ्ने ह्यलम्बुसः ॥ ५७
तयोस्तदभवद्युद्धं रक्षोग्राममणिमुख्ययोः ।

[After line 6, D6 ins lines 3-4 of 183*]

On the other hand M3-5 ins after 54.

185* पार्थमिन्द्रमिवायान्तं द्रोणं प्रति निजघ्नुषम् ।
समाच्छेरसायकौघेन स्वयं राजा न्यवारयत् ।
स नृपं साश्वयन्तारमरातिघ्नमरातिहा ।
अमृद्गात्तं पृषत्केन दुर्योधनमरिंदमम् ।
स ज्यां मृद्गत्पृषत्केन स्पृष्ट्वा वृक्षमिवाशनि ।
वीरो विस्मापयन्युद्धे द्रोणायाभिमुखोऽव्रजत् ।
अलम्बुसस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमवारयत् ।
वृकक्षयुक्ते तिष्ठन्तं रथे वीरो वरेषुभिः ।

55 a) Ś K1 मुसु(K1 °शु)लैर्, K5 Do1 Dn D3-6 8 मुशलैर्, B (except B5) मुषलैर् B5 चापि, Dn1 चित्रैर्; G5 चैव (for चक्रैर्) — b) Ś1 दिंडिपाल, Ś2 K (except K5) D1 2 7. 8 भिंडिपा(D7 8 °मा)ल ; B Do1 भिंदिपाल (B1 °लै), Dn1 D4 भिंडि(D4 °ड)मालै; D3 भिंदपाल-; D5 भिंडिमाणा; T1 G3 भिंडि(G2 °दि)वालै (for भिण्डिपालै) K4 Do1 Dn D2-5 7 8 परस्वधै D6 भिंडिमालाभिपट्टिशै — c) Do1 Dn D4 6-8 पांशु-; G2 पाद (for पासु-) Dn1 G2 -पाताग्नि (for -वाता°) D4 -शालयैर् (for -सलिलैर्) K5 D2 8 5 पांशु(K5 °सु)वर्षेण महता — d) K5 Dn2 D2 साश्म-; D5 शाल्म- (for भस्म-) B1 -काष्ठ- (for -लोष्ठ)

56 a) K1 8 lacuna for न्प्ररुजन्भञ्ज D1 अरुजन् (for आरुजन्) Ś2 सरुजन्, K4 D1 निरु°; B1 न्यरु°; B4 lacuna, B5 प्रभ°, D4 प्रारु° (for प्ररु°) Ś2 बीजन्, K4 आह्वन्, D8 M3 मुंजन्; D5 8 निघ्नन् (for भञ्जन्) K5 आजघ्नु प्रसभं राजन्, D2 आरुदन्प्रणुदंस्तर्जन् — b) D5 भजन्; D8 सेनां (for निघ्नन्) D2 सेनां विभीषयन्परान् — c) Dn2 D5 ते भीषयन् (for विभी°) G1 M आगाद् (for आयाद्) D2 विद्रावयन्क्षिपान्निघ्नन्; T G2-5 सेनां विभीषणोऽस्येति — d) Dn D2 8 6 द्रोण (for द्रोण)

57 a) S तस्य (for नाना) — b) Ś K2 8 D (except D1 5) नानायुध (for °युद्ध) Ś K (except K5) D1 विभीषणै; B1 विशेषितै, Dn1 D5 विभूषणै; Dn2 विभूषितै, D6 प्रहारणै (for विशेषणै) — c) S राक्षसो राक्षसं क्रुद्धं — d) K4 B Do1 Dn2 D4 6 7 अलंबुष° (D4 °सा; D7 °ध°) S क्रुद्धोऽभ्यघ्न(G2 °भ्या या)दलंबुस (G2 °ष)

58 a) K5 बभूव तद्, Dn D6 S समभवद् (for तदभ°) — b) Ś K D8 5 घोररूपं भयावह — c) G1 M यादृक्तादृक् (by transp) — T G5 ins after 58 D8 6 after 60ab D4 5 7 8 after 61 M3-5 after 59

186* भारद्वाजस्तु सेनान्यं धृष्टद्युम्नं महारथम् ।
तमेव राजन्नपश्यन्नतिक्रम्य तथा बहून् ।
महता शरजालेन किरन्तं शत्रुवाहिनीम् ।
अवारयन्महाराज सामात्यं सपदानुगम् ।
तथान्ये पार्थिवा राजन्बहुस्वाम्नानुकीर्तिता ।
समसज्जन्त ते सर्वे यथायोगं यथाबलम् ।
हयैर्हया समाजग्मु कुञ्जरैरेव कुञ्जरा ।
पदातय पदातैश्च रथैरेव रथर्षभा ।
अकुर्वन्नार्यकर्माणि तत्र ते पुरुषर्षभा ।
कुलवीर्यानुरूपाणि संसृष्टाश्च परस्परम् ।

[(L 1) D8 5-8 तु दृष्ट्वाथ, D4 सुसंक्रुद्धो (for तु सेनान्य) — (L 2) T G3 M3 5 आयात (for सपश्यन्) D8 6 महारथान्, D4 5 7 8 रथान्व(D4 °था व)हून्, T पराञ्रवान्, G3 परान्नृपान् (for तथा बहून्) — (L 3) D4 5 7 8 अरिवाहिनीं — (L 4) T महाराज (for °राज) D8 6 सामात्य सपदानुग, D4 5 7 8 स(D4 म) हामात्य(D5 7 °त्य°)पदानुग (for the post half) — G3 ins lines 5-6 after 59 — (L 5) T G3 नातिवीर्तिता — (L 6) T G3 सर्वे ते (by transp) — (L 7) D5 7 M3-5 समाजग्मु, T G3 तथा जग्मु (for समाजग्मु°). — (L 8) T पदातीभी; G3 °तिभी, M3-5 °तैश्च (for °तैश्च) T G3 महारथा (for रथर्षभा) D8 6 ददृशो भरतर्षभ, D4 5 7 8 ददृशस्ते (D8 °स्ति) नरर्षभ (for the post half). — (L 9) D8 अकुर्वंत G3 आयुकर्माणि T G3 तत्रैव (for तत्र ते) — D8 om line 10 — (L 10) T G3 कुरु (for कुल) T G3 रूपाणां, M3-5 रूपाश्च D8 6 सदृष्टाश्च, T G3 सरष्ट°

तादृग्यादृक्पुरा वृत्तं शम्बरामरराजयोः ॥ ५८
एवं द्वंद्वशतान्यासन्रथवारणवाजिनाम् ।
पदातीनां च भद्रं ते तव तेषां च संकुलम् ॥ ५९
नैतादृशो दृष्टपूर्वः संग्रामो नैव च श्रुतः ।
द्रोणस्याभावभावेषु प्रसक्तानां यथाभवत् ॥ ६०
इदं घोरमिदं चित्रमिदं रौद्रमिति प्रभो ।
तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रततानि बहूनि च ॥ ६१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

२५

धृतराष्ट्र उवाच ।
...वं संनिवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
...युयुधिरे पार्था मामकाश्च तरस्विनः ॥ १
...तश्चाप्यकरोत्संशप्तकबलं प्रति ।
संशप्तका वा पार्थस्य किमकुर्वत संजय ॥ २
संजय उवाच ।
तथा तेषु निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
स्वयमभ्यद्रवद्भीमं नागानीकेन ते सुतः ॥ ३

...र्ध°) $D_{4\,5\,7}$ तत्र ते पुरुषर्षभा° (for the post ...]

...ter the above $D_{5\,6}$ read 61, followed by a ...tition of 60^{ab}, D_5 repeating 60^{ab} and 61^{cd} D_6 repeating 60^{ab} and 61 respectively in their ...per places, $D_{4\,5\,7\,8}$ on the other hand repeat ...

59 ^{b}) B_6 नर (for रथ) — ^{d}) Dn_1 समाकुल; $_{3\,5\,7\,8}$ T $G_{2\,3\,5}$ च सकुले; G_1 M च सयुगे After 59, G_3 ins lines 5–6 of 186* M_{3-5}, on other hand ins 186*

0 $D_{4\,5\,7\,8}$ repeat 60 after 186* D_3 reads 1 D_6 repeats 60^{ab}, preceded by 61, after 186* $_8$ repeats 60^{a} after 60 — ^{a}) D_6 (second time) ... तादृशो (for नैता°) — ^{b}) $Ś_1$ च न च; $K_{1\,4}$ वै न च; K_2 वै च न; K_6 न च वि; D_3 चैव न; D_6 (second time) नैव न (for नैव च) K_4 M_3 (first time) स्मृत° — After 60^{ab}, $D_{5\,6}$ ins. 186* — ^{c}) K_2 $B_{1\,3\,4\,5}$ Da_1 $D_{2\,3\,4}$ (first time) $_6$ G_1 ...$M_{1\,2}$ भावे तु; K_5 भावेन; B_3 भावार्थे; M_4 (inf ...) काले तु (for -भावेषु) $D_{4\,5\,7\,8}$ (all second ...) द्रोणस्य भा(D_3 म)रतानां च — ^{d}) K_4 D_6 ...; Cd प्रमत्ता°, Cv प्रसक्ता° (as in text) $D_{4\,5}$ (first time) $_6$ यथाभवन्; D_4 (second time) ...त; S परस्पर (for यथाभवत्)

61 $D_{5\,6}$ read 61 (D_6 for the first time) after 186* D_5 repeats 61^{cd} after 60^{cd} — ^{c}) D_4 (first time) S [अ]वर्तंत (for [अ]दृश्यन्त). — ^{d}) S पृतना (G_5 प्रतता)नां (for प्रततानि) $D_{7\,6}$ (both first time) प्रतीतानि महांति च — After 61, $D_{5\,7}$ ins. 186*.

Colophon —*Sub parvan* Editions संश ... —*Day of Droṇa's Generalship* $Ś_1$ K_2 ... दिवस°; $K_{1\,3}$ D_1 द्वितीययुद्धदिवस°. —*Adhy n...* K_4 Dn_1 $D_{2\,3}$ T $G_{1-3\,5}$ $M_{1\,2}$ द्वंद्वयुद्ध ($D_{2\,3}$ °द्व... Dn_2 अभिमन्युयुद्धरचना; D_5 द्वंद्वयुद्धवर्णने ... —*Adhy no* (figures, words or both) K_3 B ... Dn_1 $D_{2\,3}$ S 24 (as in text), K_3 D_3 25 — ... *no* Da_1 Dn_1 63

25

1 ^{a}) D_4 तेष्येव; T तेष्वेव — ^{b}) D_6 प्रत्युत्पातेषु — D_4 om. (hapl.) 1^{c}–3^{b}, $Ś_1$ reads it on marg — ^{c}) $Ś_2$ K_4 Dn_2 D_6 युधिष्ठिरे (for युयुधिरे). Dn_2 $D_{4,6}$ वीरा (for पार्था).

2 D_4 om 2 (of v. l. 1) $Ś_1$ reads 2 on marg. — ^{b}) K_4 D (except D_1, D_4 om) संशप्तक° $Ś_1$ K_4 D_1 गणान्; K_{1-3} बलान्, Dn_1 गण (for बलं). S तत्र तात प्रतापवान्. — ^{c}) K_4 D (except D_1, D_4 om) संशप्तका: Dn_2 $D_{5\,6}$ तु, D_1 lacuna (fo...

स्वयं यच्छन्हयान्राजन्व्यधमत्पाण्डवीं चमूम् ॥ ५४
मुसलैर्मुद्गरैश्चक्रैर्भिण्डिपालैः परश्वधैः ।
पांसुवाताग्निसलिलैर्भस्मलोष्टतृणद्रुमैः ॥ ५५
आरुजन्प्ररुजन्भञ्जन्निघ्नन्विद्रावयन्क्षिपन् ।
सेनां विभीषयन्नायाद्द्रोणप्रेप्सुर्घटोत्कचः ॥ ५६
तं तु नानाप्रहरणैर्नानायुद्धविशेषणैः ।
राक्षसं राक्षसः क्रुद्धः समाजघ्ने ह्यलम्बुसः ॥ ५७
तयोस्तदभवद्युद्धं रक्षोग्रामणिमुख्ययोः ।

[After line 6, D6 ins lines 3–4 of 183*]

On the other hand M3–5 ins after 54

185* पार्थमिन्द्रमिवायान्त द्रोण प्रति जिजमुषम् ।
समार्च्छच्छरसायकौघेन स्वयं राजा न्यवारयत् ।
स नृपं साश्वयन्तारमरातिघ्नमरातिहा ।
असृग्दात्तं पृषत्केन दुर्योधनमरिंदमम् ।
स ज्यां मृद्गन्पृषत्केन स्पृष्ट्वा वृक्षमिवाशनिः ।
वीरो विस्मापयन्युद्धे द्रोणायाभिमुखोऽव्रजत् ।
अलम्बुसस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमवारयत् ।
वृकर्क्षयुक्ते तिष्ठन्तं रथे वीरो वरेषुभिः ।

55 a) Ś K1 मुसु(K1 °शु)लैर्; K5 D01 Dn D3–6 8 मुशलैर्, B (except B5) मुषलैर् B5 चापि, Dn1 चित्रैर्, G5 चैव (for चक्रैर्) — b) Ś1 भिंडि-पाल , Ś2 K (except K5) D1 2 7 8 भिंडिपा(D7 8 °मा)ल ; B D01 भिंदिपाल (B1 °लै), Dn1 D4 भिंडि(D4 °ढ)मालै ; D3 भिंढपाल-; D5 भिंडिमाणा; T1 G2 भिंडि(G2 °दि)वालै (for भिण्डिपालैः) K4 D01 Dn D2–5 7 8 परस्वधै D6 भिंडिमालाभिपट्टिशै — c) D01 Dn D4 6–8 पांशु-, G2 पाद (for पांसु-). Dn1 G2 -पाताग्नि (for -वाता°). D4 -शलयैर् (for -सलिलैर्) K5 D2 3 5 पांशु(K5 °सु)वर्षेण महता — d) K5 Dn2 D2 साश्म-; D5 शालम- (for भस्म-) B1 -काष्ठ- (for -लोष्ट)

56 a) K1 3 lacuna for न्प्ररुजन्भञ्ज D1 अरुजन् (for आरुजन्) Ś1 सरुजन्, K4 D1 निरु°, B1 न्यरु°, B4 lacuna, B5 प्रभ°, D4 प्रारु° (for प्ररु°) Ś1 बीजन्, K4 आह्वन्, D3 M3 मुजन्; D5 8 निघ्नन् (for भञ्जन्) K5 आजघ्नु प्रसभ राजन्, D2 आरुद-न्प्रणुदंस्तर्जन् — b) D5 मंजन्, D8 सेनां (for निघ्नन्) D2 सेनां विभीषयन्परान् — c) Dn2 D5 ते भीषयन् (for विभी°) G1 M आगाद् (for आयाद्) D2 विद्रावयन्क्षिपन्निघ्नन्, T G2–5 सेनां विभीषणोस्येति — d) Dn D2 3 6 द्रोण (for द्रोण)

57 a) S तस्य (for नाना) — b) Ś K2 3 D (except D1 5) नानायुध (for °युद्ध) Ś K (except K5) D1 विभीषणै°, B1 विशेषितै , Dn1 D5 -विभूषणै ; Dn2 विभूषितैः ; D6 प्रहारणै (for -विशेषणैः) — c) S राक्षसो राक्षस क्रुद्धं — d) K4 B D01 Dn2 D1 6 7 अलबुष (D4 °सा, D7 °ष) S क्रुद्धोस्यघ्न(G2 °घ्या या)दलंबुस (G2 °ष)

58 a) K5 बभूव तद्, Dn D5 S समभवद् (for तदभ°) — b) Ś K D3 5 घोररूपं भयावह — c) G1 M यादृक्तादृक् (by transp) — T G5 ins after 58 D3 6 after 60ab D4 5 7 8 after 61 M3–5 after 59

186* भारद्वाजस्तु सेनान्य धृष्टद्युम्नं महारथम् ।
तमेव राजन्नपश्यंश्चातिक्रम्य तथा बहून् ।
महता शरजालेन किरन्तं शत्रुवाहिनीम् ।
अवारयन्महाराज सामात्य सपदानुगम् ।
तथान्ये पार्थिवा राजन्बहुत्वान्नानुकीर्तिताः ।
समसज्जन्त ते सर्वे यथायोगं यथाबलम् ।
हयैर्हया समाजग्मु कुञ्जरैरेव कुञ्जरा ।
पदातय पदातैश्च रथैरेव रथर्षभा ।
अकुर्वन्नार्यकर्माणि तत्र ते पुरुषर्षभाः ।
कुलवीर्यानुरूपाणि संसृष्टाश्च परस्परम् ।

[(L 1) D3 5–8 तु दृष्ट्वाथ, D4 सुसंक्रुद्धो (for तु सेनान्य) — (L 2) T G3 M3 5 आयात (for मपश्यन्) D3 6 महारथान्, D4 5 7 8 रथान्व(D4 °था व)हून्, T पराक्रवान्, G3 पराकृपान् (for तथा बहून्) — (L 3) D4 5 7 8 अरिवाहिनीं — (L 4) T महाराज (for °राज) D3 6 सामात्य सपदानुग°, D4 5 7 8 स(D4 म) हामात्य(D5 7 °ल)पदानुग (for the post half) — G3 ins lines 5–6 after 59 — (L 5) T G3 नातिकीर्तिता — (L 6) T G3 सर्वे ते (by transp) — (L 7) D5 7 M3–5 समाजघ्नु , T G3 तथा जग्मु (for समाजग्मु). — (L 8) T पदातीभी, G3 °निभी, M3–5 °तीश्च (for °तैश्च) T G3 महारथा (for रथर्षभा). D3 6 ददृशो भरतर्षभ, D4 5 7 8 ददृशुस्ते (D8 °सि) नरर्षभ (for the post half). — (L 9) D3 अकुर्वत G3 आयुकर्माणि T G3 तत्रैव (for तत्र ते) — D3 om line 10 — (L 10) T G3 कुरु- (for कुल-) T G3 रूपाणां, M3–5 रूपाश्च D3 6 सहृष्टाश्च; T G3 सरु-

ताद्दग्याद्दक्पुरा वृत्तं शम्बरामरराजयोः ॥ ५८
एवं द्वंद्वशतान्यासन्रथवारणवाजिनाम् ।
पदातीनां च भद्रं ते तत्र तेषां च संकुलम् ॥ ५९
नैताद्दशो द्दष्टपूर्वः संग्रामो नैव च श्रुतः ।
द्रोणस्याभावभावेषु प्रसक्तानां यथाभवत् ॥ ६०
इदं घोरमिदं चित्रमिदं रौद्रमिति प्रभो ।
तत्र युद्धान्यद्दश्यन्त प्रततानि बहूनि च ॥ ६१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

२५

धृतराष्ट्र उवाच ।
तेष्वेवं संनिवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
कथं युयुधिरे पार्था मामकाश्च तरस्विनः ॥ १
किमर्जुनश्चाप्यकरोत्संशप्तकबलं प्रति ।
संशप्तका वा पार्थस्य किमकुर्वत संजय ॥ २
संजय उवाच ।
तथा तेषु निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
स्वयमभ्यद्रवद्भीमं नागानीकेन ते सुतः ॥ ३

(for सम्°) D4 5 7 तत्र ते पुरुषर्षभा (for the post half)]
— After the above D5 6 read 61, followed by a repetition of 60^{ab}, D5 repeating 60^{ab} and 61^{cd} and D6 repeating 60^{ab} and 61 respectively in their proper places, D4 5 7 8 on the other hand repeat 60

59 ^{b}) B5 नर (for रथ) — ^{d}) Dn1 समाकुलः; D5 6 7 8 T G2 3 5 च सकुले; G1 M च सयुगे — After 59, G5 ins lines 5–6 of 186* M3–5, on the other hand ins 186*

60 D4 5 7 8 repeat 60 after 186* D5 reads and D6 repeats 60^{ab}, preceded by 61, after 186* M3 repeats 60^{a} after 60 — ^{a}) D6 (second time) न ताद्दशो (for नैता°) — ^{b}) Ś1 च न च, K1 4 वै न च; K2 वै च न; K5 न च वि; D3 चैव न; D6 (second time) नैव न (for नैव च) K4 M3 (first time) स्मृत° — After 60^{ab}, D5 6 ins 186* — ^{c}) K2 B1 3 4 5 Dc1 D2 3 4 (first time) 6 G1 M1 2 भावे तु, K5 भावेन; B3 भावार्थे; M4 (inf lin) काले तु (for -भावेषु) D4 5 7 8 (all second time) द्रोणस्य भा(D8 भ)रतानां च — ^{d}) K4 D6 प्रशक्ताना; Cd प्रमत्ता°; Cv प्रसक्ता° (as in text) D4 5 (both first time) 6 यथाभवन्, D4 (second time) च भारत; S परस्परं (for यथाभवत्)

61 D5 6 read 61 (D6 for the first time) after 186* D5 repeats 61^{cd} after 60^{cd} — ^{c}) D5 (first time) S [अ]वर्तत (for [अ]दृश्यन्त) — ^{d}) S पृतना (G5 प्रतता)नां (for प्रततानि) D5 6 (both first time) प्रतीतानि महांति च — After 61, D4 5 7 8 ins 186*

Colophon — *Sub-parvan* Editions -संशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* Ś1 K2 द्वितीय दिवस°, K1 3 D1 द्वितीययुद्धदिवस° — *Adhy name* K5 Dn1 D1 2 T G1–3 5 M1 2 द्वंद्वयुद्ध (D1 2 °द्ध°), Dn2 अभिमन्युयुद्धरचना, D5 द्वंद्वयुद्धवर्णने वीरसमीलन° — *Adhy no* (figures, words or both) K2 B1–3 Dn1 D2 3 S 24 (as in text), K3 D3 25 — *Śloka no* Dc1 Dn1 63

25

1 ^{a}) D4 तेष्वेव; T तेष्वेव — ^{b}) D6 प्रत्युत्पातेषु — D4 om. (hapl.) 1^{c}–3^{b}, Ś1 reads it on marg — ^{c}) Ś1 K5 Dn2 D6 युधिष्ठिरे (for युयुधिरे) Dn2 D5 6 वीरा (for पार्था)

2 D4 om 2 (of v l. 1) Ś1 reads 2 on marg — ^{b}) K4 D (except D1, D4 om.) संसप्तक Ś1 K4 D1 गणान्; K1–3 बलान्, Dn1 -गण (for बल) S तत्र तास्तमवापवान् — ^{c}) K4 D (except D1, D4 om.) संसप्तका Dn2 D5 6 तु; D1 lacuna (for वा)

स्वयं यच्छन्हयांस्तत्र जन्यधमत्पाण्डवीं चमूम् ॥ ५४
मुसलैर्मुद्गरैश्चक्रैर्भिण्डिपालैः परश्वधैः ।
पांसुवाताग्निसलिलैर्भस्मलोष्टतृणद्रुमैः ॥ ५५
आरुजन्प्ररुजन्भञ्जन्निघ्नन्विद्रावयन्क्षिपन् ।
सेनां विभीषयन्नायाद्द्रोणप्रेप्सुर्घटोत्कचः ॥ ५६
तं तु नानाप्रहरणैर्नानायुद्धविशेषणैः ।
राक्षसं राक्षसः क्रुद्धः समाजघ्ने ह्यलम्बुसः ॥ ५७
तयोस्तदभवद्युद्धं रक्षोग्रामणिमुख्ययोः ।

[After line 6, D6 ins lines 3-4 of 183*]

On the other hand M3-5 ins after 54

185* पार्थमिन्द्रमिवायान्तं द्रोणं प्रति निजघ्नुषम् ।
समाच्छेत्सायकौघेन स्वयं राजा न्यवारयत् ।
स नृपं साश्वयन्तारमरातिघ्नमरातिहा ।
अमृद्गात्त पृषत्केन दुर्योधनमरिंदमम् ।
स ज्यां मृद्गन्पृषत्केन स्पृष्ट्वा वृक्षमिवाशनिः ।
वीरो विस्मापयन्युद्धे द्रोणायाभिमुखोऽव्रजत् ।
अलम्बुसस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमवारयत् ।
वृकर्क्षयुक्ते तिष्ठन्तं रथे वीरो वरेषुभिः ।

55 a) Ś K1 मुसु(K1 °शु)लैर्, K5 Dc1 Dn D3-6 8 मुशलैर्, B (except B5) मुषलैर् B5 चापि, Dn1 चित्रैर्, G5 चैव (for चक्रैर्) — b) Ś1 ढिंढिपाल, Ś2 K (except K5) D1 2 7, 8 भिंडिपा(D1 8 °मा)ल ; B Dc1 भिंदिपाल (B1 °लै), Dn1 D4 भिंदि(D4 °ड)मालै, D8 भिंडपाल-, D5 भिंडिमाणा ; T1 G3 भिंढि(G2 °दि)वालै (for भिण्डिपालै) K4 Dc1 Dn D2-5 7 8 परस्वधै D6 भिंडिमालाभिपट्टिशै — c) Dc1 Dn D4 6-8 पाशु-, G2 पाद (for पांसु-) Dn1 G3 -पाताग्नि (for -वाता°) D4 -शलवैर् (for -सलिलैर्) K5 D2 3 5 पांशु(K5 °सु)वर्षेण महता — d) K5 Dn2 D3 साश्म- ; D5 शाल्म- (for भस्म) B1 -काष्ठ- (for -लोष्ट)

56 a) K1 3 lacuna for न्प्ररुजन्भञ्ज D1 अरुजन् (for आरुजन्) Ś2 सरुजन्, K4 D1 निरु° ; B1 स्यरु° ; B4 lacuna, B5 प्रम°, D4 प्रारु° (for प्ररु°) Ś2 बीजन्, K4 आह्वन्, D3 M3 भुजन् ; D6 8 निघ्नन् (for भञ्जन्) K5 आजघ्नु प्रसभ राजन्, D2 आरुदन्प्रणुदंस्तर्जन् — b) D5 भजन्, D8 सेनां (for निघ्नन्) D2 सेनां विभीषयन्परान् — c) Dn2 D5 ते भीषयन् (for विभी°) G1 M आगाद् (for आयाद्) D2 विद्रावयन्क्षिपन्निघ्नन्, T G2-5 सेनां विभीषणोस्त्येति — d) Dn D2 3 6 द्रोणं (for द्रोण)

57 a) S तस्य (for नाना) — b) Ś K2 3 D (except D1 5) नानायुध (for °युद्ध) Ś K (except K5) D1 विभीषणै, B1 विशोषितै, Dn1 D5 -विभूषणै ; Dn2 विभूषितै ; D6 प्रहारणै (for -विशेषणै) — c) S राक्षसो राक्षस क्रुद्धं — d) K4 B Dc1 Dn2 D4 6 7 अलबुष (D4 °सा, D7 °ध°) S क्रुद्धोभ्यघ्न(G2 °स्या या)दलंबुस (G2 °ष)

58 a) K5 बभूव तद्, Dn D6 S समभवद् (for तदभ°) — b) Ś K D3 5 घोररूपं भयावहं — c) G1 M यादृक्तादृक् (by transp) — T G3 ins after 58 D3 6 after 60ab D4 5 7 8 after 61 M3-5 after 59

186* भारद्वाजस्तु सेनान्यं धृष्टद्युम्नं महारथम् ।
तमेव राजन्संपश्यन्नतिक्रम्य तथा बहून् ।
महता शरजालेन किरन्व शत्रुवाहिनीम् ।
अवारयन्महाराज सामात्यं सपदानुगम् ।
तथान्ये पार्थिवा राजन्बहुत्वान्नानुकीर्तिताः ।
समसज्जन्त ते सर्वे यथायोगं यथाबलम् ।
हयैर्हया समाजग्मुः कुञ्जरैरेव कुञ्जराः ।
पदातयः पदातैश्च रथैरेव रथर्षभाः ।
अकुर्वन्नार्यकर्माणि तत्र वै पुरुषर्षभाः ।
कुलवीर्यानुरूपाणि संसृष्टाश्च परस्परम् ।

[(L 1) D3 5-8 तु दृष्ट्वाथ, D3 सुसंक्रुद्धो (for तु सेनान्य) — (L 2) T G3 M3 5 आयात (for संपश्यन्) D3 6 महारथान्, D4 5 7 8 रथान्व(D4 °था व)हून्, T पराक्रवान्, G3 पराश्रुपान् (for तथा बहून्) — (L 3) D4 5 7 8 अरिवाहिनीं — (L 4) T महाराज (for °राज) D3 6 सामात्यं सपदानुग°, D4 5 7 8 स(D4 म) हामात्य(D5 7 °त्य°)पदानुग (for the post half) — G3 ins lines 5-6 after 59 — (L 5) T G3 नातिकीर्तिता — (L 6) T G3 सर्वे ते (by transp). — (L 7) D5 7 M3-5 समाजघ्नु, T G3 तथा जग्मु (for समाजग्मु) — (L 8) T पदातीभी, G3 °तिभी, M3-5 °तैश्च (for °तैश्च) T G3 महारथा (for रथर्षभा) D3 6 ददृशो भरतर्षभ, D4 5 7 8 ददृशस्ते (D8 °स्ति) नरर्षभ (for the post half) — (L 9) D3 अकुर्वत G3 आयुकर्माणि T G3 तत्रैव (for तत्र ते) — D3 om line 10 — (L 10) T G3 कुरु- (for कुल) T G3 सरूपाणां, M3-5 रूपाश्च D3 6 सदृष्टाश्च, T G3 सरट°

ताद्दग्याद्दक्पुरा वृत्तं शम्बरामरराजयोः ॥ ५८
एवं द्वंद्वशतान्यासन्रथवारणवाजिनाम् ।
पदातीनां च भद्रं ते तव तेषां च संकुलम् ॥ ५९
नैताद्दशो द्दष्टपूर्वः संग्रामो नैव च श्रुतः ।
द्रोणस्याभावभावेषु प्रसक्तानां यथाभवत् ॥ ६०
इदं घोरमिदं चित्रमिदं रौद्रमिति प्रभो ।
तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रततानि बहूनि च ॥ ६१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

२५

धृतराष्ट्र उवाच ।
तेष्वेवं संनिवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
कथं युयुधिरे पार्था मामकाश्च तरस्विनः ॥ १
किमर्जुनश्चाप्यकरोत्संशप्तकबलं प्रति ।
संशप्तका वा पार्थस्य किमकुर्वत संजय ॥ २
संजय उवाच ।
तथा तेषु निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः ।
स्वयमभ्यद्रवद्भीमं नागानीकेन ते सुतः ॥ ३

(for सप्त) $D_{4\,5\,7}$ तत्र ते पुरुषर्षभा (for the post half)]

— After the above $D_{5,6}$ read 61, followed by a repetition of 60^{ab}, D_5 repeating 60^{ab} and 61^{cd} and D_6 repeating 60^{ab} and 61 respectively in their proper places, $D_{4\,6\,7\,8}$ on the other hand repeat 60

59 ^{b}) B_6 नर (for रथ) — ^{d}) Dn_1 समाकुल; $D_{5\,7\,8}$ T $G_{2\,3\,6}$ च सकुले; G_1 M च सयुगे — After 59, G_3 ins lines 5–6 of 186* M_{3-5}, on the other hand ins 186*

60 $D_{4\,5\,7\,8}$ repeat 60 after 186* D_5 reads and D_6 repeats 60^{ab}, preceded by 61, after 186* M_3 repeats 60^a after 60 — ^{a}) D_6 (second time) न ताद्दशो (for नैता°) — ^{b}) $Ś_1$ च न च, $K_{1\,4}$ वै न च; K_2 वै च न, K_6 न च वि; D_3 चैव न; D_6 (second time) नैव न (for नैव च) K_4 M_3 (first time) स्मृत° — After 60^{ab}, $D_{5,6}$ ins. 186* — ^{c}) K_2 $B_{1\,2\,4\,6}$ Dc_1 $D_{2\,3\,4}$ (first time).$_6$ G_1 $M_{1\,2}$ भावे तु, K_3 भावेन; B_3 भावार्थे; M_4 (*inf lin*) काले तु (for -भावेषु) $D_{4\,5\,7\,8}$ (all second time) द्रोणस्य भा(D_8 भ)रतानां च — ^{d}) K_4 D_6 प्रशक्ताना; Cd प्रमत्ता°; Cv प्रसक्ता° (as in text) $D_{4\,5}$ (both first time) $_6$ यथाभवन्; D_4 (second time) च भारत; S परस्पर (for यथाभवत्)

61 $D_{5\,6}$ read 61 (D_6 for the first time) aft 186* D_4 repeats 61^{cd} after 60^{cd} — ^{c}) D_5 (fir time) S [अ]वर्तंत (for [अ]दृश्यन्त) — ^{d}) S घृत(G_5 प्रतता)नो (for प्रततानि) $D_{5\,6}$ (both first time) प्रवीतानि महांति च — After 61, $D_{4\,5\,7\,8}$ ins. 186*

Colophon — *Sub-parvan* Editions -संशप्तकवध — *Day of Droṇa's Generalship* $Ś_1$ K_2 द्वितीय दिवस°, $K_{1\,3}$ D_1 द्वितीययुद्धदिवस° — *Adhy name* K_5 Dn_1 $D_{1\,2}$ T $G_{1-3\,5}$ $M_{1\,2}$ द्वंद्वयुद्ध ($D_{1\,2}$ °द्ध°); Dn_2 अभिमन्युयुद्धरचना, D_5 द्वंद्वयुद्धवर्णने वीरसमीलन° — *Adhy no* (figures, words or both) K_2 B_{1-3} Dn_1 $D_{2\,3}$ S 24 (as in text), K_3 D_3 25 — *Śloka no* Dc_1 Dn_1 63

25

1 ^{a}) D_4 तेष्येवं; T तेष्वेव — ^{b}) D_6 प्रत्युत्पातेषु — D_4 om (hapl) 1^c–3^b, $Ś_1$ reads it on marg — ^{c}) $Ś_1$ K_4 Dn_2 D_6 युधिष्ठिरे (for युयुधिरे) Dn_2 $D_{5,6}$ वीरा (for पार्था)

2 D_4 om 2 (of v.l 1) $Ś_1$ reads 2 on marg — ^{b}) K_4 D (except D_1, D_4 om) ससप्तक $Ś_1$ K_4 D_1 गणान्; K_{1-3} बलान्, Dn_1 गण (for -बल) S तत्र तात प्रतापवान् — ^{c}) K_4 D (except D_1, D_4 om) संसप्तका Dn_2 $D_{5\,6}$ तु, D_1 lacuna (for वा)

स नाग इव नागेन गोवृषेणेव गोवृषः ।
समाहूतः स्वयं राज्ञा नागानीकमुपाद्रवत् ॥ ४
स युद्धकुशलः पार्थो बाहुवीर्येण चान्वितः ।
अभिनत्कुञ्जरानीकमचिरेणैव मारिष ॥ ५
ते गजा गिरिसंकाशाः क्षरन्तः सर्वतो मदम् ।
भीमसेनस्य नाराचैर्विमुखा विमदीकृताः ॥ ६
विधमेदभ्रजालानि यथा वायुः समन्ततः ।
व्यधमत्तान्यनीकानि तथैव पवनात्मजः ॥ ७
स तेषु विसृजन्बाणान्भीमो नागेष्वशोभत ।
भुवनेष्विव सर्वेषु गभस्तीनुदितो रविः ॥ ८
ते भीमबाणैः शतशः संस्यूता विबभुर्गजाः ।
गभस्तिभिरिवार्कस्य व्योम्नि नानाबलाहकाः ॥ ९
तथा गजानां कदनं कुर्वाणमनिलात्मजम् ।
क्रुद्धो दुर्योधनोऽभ्येत्य प्रत्यविध्यच्छितैः शरैः ॥ १०
ततः क्षणेन क्षितिपं क्षतजप्रतिमेक्षणः ।
क्षयं निनीषुर्निशितैर्भीमो विव्याध पत्रिभिः ॥ ११
स शरार्पितसर्वाङ्गः क्रुद्धो विव्याध पाण्डवम् ।
नाराचैरर्करश्म्याभैर्भीमसेनं स्मयन्निव ॥ १२

— d) K2 5 Dn1 D6–8 T2 G1 M3–5 अकुर्वत ; K4 अ(?)कुर्वति

3 D4 om 3ab (of v l 1) Ś2 reads 3ab on marg — a) B2 (marg) प्रवृत्तेषु (for निवृ°) Ś2 तेष्वेवं सनिवृत्तेषु (= 1a) — d) K5 नागानीकेषु

4 a) K5 सुनाग, B5 मातंग, S सुप(M1 2 4 °व)र्णं (for स नाग) D4, 5 7 8 नागेषु (for नागेन). — b) Dc1 गोवृषेण च, D3 वृषेणेव च, D4 lacuna, D7 8 गोवृषेणैव (for °णेव) K1 °गोवृषेण यथा वृष°, T G1 3–5 M1 2 वृ(G1 M1 2 ऋ)षभेणे(G4 °णै)व चर्ष भ° ; G2 M3–5 ऋ(G2 वृ)षभेण यथर्षभ Cd cites गोवृष° — c) Ś1 (sup lin) K5 राजा ; S राजस (for राज्ञा) — d) Ś K1–4 D1 भीमसेनस्तमा(Ś1 K3 °सुपा , Ś2 °मथा)द्रवत्, K5 नागानीकेष्वपा° ; Dn2 गजानीकमुपा° ; T G2–5 तथा नाग इवा° ; G1 M तथा नागानुपा°

5 a) G1 M सु (for स) G3 -कुशल Ś1 प्राज्ञो, T G2–4 प्राप्तो (for पार्थो) — b) Dn1 बल- (for बाहु-) D7 च समन्वित (hypermetric), S चात्मन (for चान्वित) — d) Ś2 K1 Dn1 अचिरेणेव ; T G4 चिरेणैव च (for अचिरेणैव) B4 Dn भारत, D7 मारिप° ; S पांडव° (for मारिष) — After 5, D4 ins

187* तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रहस्तानि बहूनि च ।

6 a) Ś1 शैल ; Ś2 K (except K5) D1 शा(K4 शा)ल (for गिरि) — b) D5 6 मदान् (for मदम्) Dn2 क्षरत इव तोयदा° ; S क्षरतोतिमदा म(T G2–4 °दान्म)द — c) G2 भीमसेनेन° — d) B2 (marg) विदलीकृता , D4 7 8 विमदा कृता , Ca d °दीकृता (as in text) Dn1 D5 6 S विमदा (D3 °दें) विमुखी कृता

7 a) T2 G4 5 व्यधमेद्. K1 पत्रजालानि, G4 अस्त्र° (for अभ्र°). D4 6–8 विधमेता(D6 °मत्य)भ्रजालानि. — b) B1 4 5 Dc1 D5, 6 समुद्धत° ; B2 3 समुद्गत°, Dn2 D2 समुत्थि(Dn2 °स्थि)त (for समन्तत°) T G2–5 पश्चाद्वातो यथा तथा ; G1 M पश्चाद्वातो वि(M3 °तोपि)वान्यथा — d) S नागानां मारुति° शरै°

8 D4 om 8a–9b — a) K4, 5 भुवनेष्वपि, B2 Dc1 भवनेष्विव — d) G1 उद्यतो

9 D4 om 9ab (of v l 8) — a) B Dc1 Dn2 D5 6 ते भीमबाणा(Dn2 D5 6 °वेगा)भिहता , G2 °बाणै° सस्यूता — b) K1 (before corr) D6 T ससृता, K1 (by corr) संसक्त, B2 ससृता ; D6 7 8 निस्यू (D7 °स्फु)ता , G6 सस्नाता (for सस्यूता) G6 दुद्रुवुर् (for विबभुर्) G2 प्रदिशो विविशुर्गजा° — d) G3 4 M (except M3) वलाहका°

10 a) T G (except G5) M1 2 तदा (for तथा) M3–5 गजानां कदनं घोरं — d) B1, 4 5 D3 न्यविध्य (B2 व्यधम , D3 प्राविश)न्निशितै शरै°, Dn2 D5 6 अविध्यद्(Dn2 विव्याध द)शभि° शरै°

11 a) D3 क्षितिप , T G5 क्षिपतं (sic), G1 M3–5 क्षितिप° — b) K4 5 B5 D (except Dc1 D5 6) S (except M3–5) क्षतजप्रतिमेक्षणं — B3 reads 11c–21b on marg — c) Dn1 भयं (for क्षयं) — d) M5 भीम°

12 B3 reads 12 on marg — a) Ś K B1 Dn1 D1, 2 4–8 G5 शराचित- ; Dn2 शरांकित ; D3 शरा र्चित (for °र्पित-) K4 -सर्वांग — b) Ś2 K1 2 4 D1 क्रुद्ध (for क्रुद्धो) G1 3 M3–5 पांडव° — c) K5 रवि , G6 lacuna (for अर्क) Ś2 K1–3 वर्णाभैर्

तस्य नागं मणिमयं रत्नचित्रं ध्वजे स्थितम् ।
भल्लाभ्यां कार्मुकं चैव क्षिप्रं चिच्छेद पाण्डवः ॥ १३
दुर्योधनं पीड्यमानं दृष्ट्वा भीमेन मारिष ।
चुक्षोभयिषुरभ्यागादङ्गो मातङ्गमास्थितः ॥ १४
तमापतन्तं मातङ्गमम्बुदप्रतिमस्वनम् ।
कुम्भान्तरे भीमसेनो नाराचेनार्दयद्भृशम् ॥ १५
तस्य कायं विनिर्भिद्य ममज्ज धरणीतले ।
ततः पपात द्विरदो वज्राहत इवाचलः ॥ १६
तस्यावर्जितनागस्य म्लेच्छस्यावपतिष्यतः ।
शिरश्चिच्छेद भल्लेन क्षिप्रकारी वृकोदरः ॥ १७
तस्मिन्निपतिते वीरे संप्राद्रवत सा चमूः ।
संभ्रान्ताश्वद्विपरथा पदातीनवमृद्नती ॥ १८
तेष्वनीकेषु सर्वेषु विद्रवत्सु समन्ततः ।
प्राग्ज्योतिषस्ततो भीमं कुञ्जरेण समाद्रवत् ॥ १९
येन नागेन मघवानजयद्दैत्यदानवान् ।
स नागप्रवरो भीमं सहसा समुपाद्रवत् ॥ २०
श्रवणाभ्यामथो पद्भ्यां संहतेन करेण च ।
व्यावृत्तनयनः क्रुद्धः प्रदहन्निव पाण्डवम् ॥ २१

(for रश्म्या°) —d) M2 5 भीमसेन Ś1 (marg as in text) स्म(? स)मतत (for स्मयन्निव).

13 B3 reads 13 on marg —b) K5 Do1 D3 3.5 S (except T M5) चित्र (for चित्र) B4 रथे; Dn D5 7 8 G6 ध्वज (for ध्वजे) —d) S क्षुराभ्याम (G1 M क्षिप्रमभ्य)हनद्रुक्मी

14 B3 reads 14 on marg —a) K5 B2 (marg) Do1 Dn D3–6 8 विक्षोभयिषुर् (Dn2 D3 °यितुम्); G1 M1 2 सुमोक्ष° (for चुक्षोभ°) D4 अभ्यगाद्; G1 M1–4 अभ्यायाद्; G3 आगाद् (submetric) —d) S वंगो (T G3.5 °को) (for अङ्गो) B1 आश्रितः; D4.5 7 8 सुस्थित°

15 B3 reads 15 on marg —a) N (except Ś1) नागेंद्रम् (for मातङ्गम्) —b) K4 5 D1 4 5 7 8 अबुदप्रतिनि(K5 D1 8 'नि')स्वन —c) K4 कुंभांतर —d) B4 5 Do1 D2 नाराचैर् (for °चेन). S आर्पयद्

16 B3 reads 16 on marg —a) G1 M स तस्य कायं निर्भिद्य —b) B1 D6 ममज्जुर्; B4 5 D2 S न्य मज्जद् B1 अवनीतले

17 B3 reads 17 on marg —a) K5 D4.8 T G3 4 वर्जित (for [आ]वर्जित) Cd cites आवर्जितम् Dn2 D5–8 -कायस्य (for नागस्य) —b) B3 च, B4 5 Dn2 D4 5 7 8 [अ]च°; D2 [अ]थ; D3 6 [अ]पि; T G2–5 M1 [अ]ति; M3–5 [अ]भि (for [अ]व) Dn1 म्लेच्छस्याप्यधितिष्ठत — G4 om (hapl) 17c–19b —c) D4 5 7 8 वेगेन (for भल्लेन)

18 G4 om. 18 (cf v l 17) B3 reads 18 on marg —b) D8 om (hapl.) from त सा up to विद्रव (in 19b) D4.7 सप्राद्रवदथो चमू —c) K1 2
20

D4 5 संभ्रांता(K2 °तां)श्व (for °ताश्व) Ś2 K1 2 I द्विपरथान्; D4 द्विपरथ- (for -द्विपरथा) —d) चैव मृद्नती; Ś2 K2 D1 च विमृद्न(D1 °ध्न)ती; च विमर्द्नती, D4 अवमृध्नती; D6 आवमृद्नती (for अव°).

19 G4 om 19ab (cf v l 17), D8 om up विद्रव (cf v l. 18). B3 reads 19 on marg —a) Ś1 B Do1 Dn2 D1 3 6 G2 भग्नेषु (for सर्वेषु). —c) S सदा (for ततो) D4 7 8 क्रुद्ध°; G2 राजन् (for भीम). —d) S कुजरेणाभ्युपाद्रवत् (G2 °गमत्)

20 K1 om (hapl) 20 B3 reads 20 on marg K5 om 20ab —a) D4 बलवान् (for मघ°) G4 तेन नादेन मघवान्. —b) S विजिग्ये (for अज यद्) K3 पुरावान्, G4 (before corr) मानवान् (for दान°) — After 20ab, Ś K1–4 B Do1 Dn D1–3, 5–8 ins

188* तदन्वयेन नागेन भीमसेनमुपाद्रवत् ।

[Ś1 तदा मतेन, Ś2 K1–4 D1 मदपूर्णेन (for तदन्व येन)]

— D3 5 om (hapl) 20cd D4 om. 20c–21d

21 D4 om. 21 (cf v l 20) B3 reads 21ab on marg —a) B Do1 चरणाभ्याम् (for श्रव°) B Do1 अथो द्वाभ्यां, T G2–5 M3–5 अथोभाभ्याम्; G1 M1 2 स मभाभ्याम् (for अथो पद्भ्यां) —b) D5 स हतेन; S आयतेन; Ca d सह (as in text) —c) M3–5 विवृत्त (for व्यावृत्त) G1 M1 2 व्यावृत्य नयने क्रुद्ध° —d) K2 (marg) 3 B Do1 D2 प्रमथ्नन्; D5 प्रहसन्; D6 प्रसरन् (for प्रदहन्) K2 इह (for इव) D1 पांडव. S सम्प्रयंत्रा(G1 M °तृ)निचोदित°. — K2

ततः सर्वस्य सैन्यस्य नादः समभवन्महान् ।
हा हा विनिहतो भीमः कुञ्जरेणेति मारिष ॥ २२
तेन नादेन वित्रस्ता पाण्डवानामनीकिनी ।
सहसाभ्यद्रवद्राजन्यत्र तस्थौ वृकोदरः ॥ २३

ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा वृकोदरम् ।
भगदत्तं सपाञ्चालः सर्वतः समवारयत् ॥ २४
तं रथं रथिनां श्रेष्ठाः परिवार्य समन्ततः ।
अवाकिरञ्शरैस्तीक्ष्णैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५

(marg).4 5 Dn D1-3 5-8 ins. after 21 · D4 after 20[ab]

189* वृकोदररथं साश्वमविशेषमचूर्णयत् ।
पद्भ्यां भीमोऽप्यथो धावस्तस्य गात्रेष्वलीयत ।
जानन्नञ्जलिकावेधं नापाक्रामत पाण्डवः ।
गात्राभ्यन्तरगो भूत्वा करेणाताडयन्मुहुः ।
लालयामास तं नाग वधाकाङ्क्षिणमव्ययम् ।
कुलालचक्रवन्नागस्तदा तूर्णमथाभ्रमत् ।
नागायुतबल श्रीमान्कालयानो वृकोदरम् ।
भीमोऽपि निष्क्रम्य तत सुप्रतीकाग्रतोऽभवत् ।
भीमं करेणावनम्य जानुभ्यामभ्यपातयत् ।
ग्रीवायां वेष्टयित्वैन स गजो हन्तुमैहत ।
करवेष्टं भीमसेनो भ्रम दत्त्वा व्यमोचयत् ।
पुनर्गात्राणि नागस्य प्रविवेश वृकोदरः ।
यावत्प्रतिगजायातं स्वबलस्थमवैक्षत ।
भीमोऽपि नागगात्रेभ्यो विनि सृत्यापयाज्जवात् ।

[D4 reads and D5 7 repeat lines 1-2 after 23 D8 repeats line 1 after 23 —(L 1) K5 Dn2 D4 मवशेषम्, D5 7 8 (last two second time) सविशोकम्, D6 (first time) अविशकम् (for अविशेषम्) D6 (second time) अविशोकविचूर्णयत् (for the post half) —(L 2) D5 transp. the prior and the post half D7 (second time) corrupt. Dn2 D8 8 पद्भिर् (for पद्भ्या). K5 Dn1 D5 [ऽ]प्य (K5 °प्य) धावश्च (for ऽप्यथो धावस्) D6 (second time) भीमो (for तस्य) D8 तस्य गात्रे व्यलीयत (for the post. half) —D4 om lines 3-9. —(L. 3) K5 अजलिना वध्य; Dn2 °कावेधे, D3 5 आंगुलिकवेध; D5 (by corr.) अजलिकवेधिं, D6 नसलिकविधिं, D7 आंजलिकविधिं —(L. 4) K3 D5 गात्राभ्यतरतो —(L. 5) D6 6 चालयामास K3 D1.5 7 वधकांक्षिणम् Dn2 D8 6 अव्यय D8 वधाकाक्षिमय दृढ (for the post half) —(L 6) D8 6 तथा (for तदा). Dn2 [अ]धमत् (for [अ]भ्रमत्) —(L 7) K3 D3 5 मली, D3.5 -वल, D7 8 -वल- (for -वल). D7 8 -प्राण (for श्रीमान्) —(L 8) Dn2 D5 7 8 विनिष्क्रम्य (for ऽपि नि°). Dn2 स (for सु) Dn1 स्थित (for ऽभवत्). —(L 9) K3 Dn2 D5 7.8 [अ]वनाम्य, K5 निपद्य; D6 [अ]वमत्य (for [अ]वनम्य). K4 D1 अभ्य ताडयत्, D8 तमपातयत्. —After the above, Dn2 reads 22[a]-23[b] —(L 10) D4 ग्रीवा तिष्ठति लैन (for the prior half) D4 5 7 8 समाजे (for स गजो) K5 Dn1 D8 ईहत (D8 °ते), D6 पेक्षत —(L. 11) D7 8 करवेष्टनाद् (hypermetric) K5 स मोचयत्, D4 5 7 8 व्यमुचत —(L 13) K3 Dn1 D1 3 5 6 यावत्प्रतिगजा (D3 6 °जो, D5 °ज) यांत (for the prior half) K4 स्व (for स्व) K5 स्वबल समवैक्षत; Dn2 D4 5 7 8 स्वे (D8 स्व) बले प्रत्यवै° (for the post half). —(L. 14) K4 Dn D6.7 विनिसृत्य]

22 Dn2 reads 22[a]-23[b] after line 9 of 189*. —[a]) Ś1 Dn1 D5-8 अहो विनि; Ś1 K1-4 D1 हतो भीमो; Dc1 B अहो धिङ्कि; G1 M हा हा धिङ्कि (for हा हा विनि-). —[d]) D3.6 न श्रुत (for मारिष)

23 For the sequence in Dn2, of v 1 22. —[a]) D5 6 सन्त्रस्ता; D7 8 विभ्रस्ता B Dc1 Dn2 D1.2 G3 तेन नागेन सन्त्रस्ता —[d]) D8 शत्रुसस्थो; S तत्र यत्र (for यत्र तस्थौ) —After 23, D4 reads lines 1-2 of 189*, while D5 7 repeat lines 1-2 and D8 line 1 of 189*

24 Ś K1 3 D7 om. (hapl) 24[ab], K3 reads it on marg —[c]) K4 B Dn2 D1.3 5-8 सपांचाल्य (D8 °ह्रै); D4 च पांचाल्य Ś1 K1 3 भगदत्त सपांचाकान् (K3 °स्य) —[d]) Ś1 निपुण (for सर्वत) K1 Dn1 समवारयन्; S पर्यवारयत् —After 24, G1 M ins.

190* भीमोऽपि दोर्भ्यां नागेन्द्रं निपीड्यामोचयद्बली ।

25 [a]) Ś1 तै, K1 ते (for तं). B1 3 Dc1 Dn2 D3 रथ (for रथं). Dn2 D8 6 रथिन Ś1 Dc1 D1 श्रेष्ठ S स रथं. पृतनाश्रेष्ठ —[b]) Ś K (except K5) D1 परिवृत्य (for °वार्य) D1 परतपा (for समन्तत) D4 7 8 सर्वत समवारयन् —[c]) D4 शरैस (for शरैस) S कीर्यते विशिखैस्तीक्ष्णै

26 [b]) Ś K1 D7 4 M5 समाचरत्; B4 °हरन्, M4 °रथत् (for °चरन्). —[c]) T G1 4 लक्षणे; G1.2.3

स विघातं पृषत्कानामङ्कुशेन समाचरन् ।
गजेन पाण्डुपाञ्चालान्व्यधमत्पर्वतेश्वरः ॥ २६
तदद्भुतमपश्याम भगदत्तस्य संयुगे ।
तथा वृद्धस्य चरितं कुञ्जरेण विशां पते ॥ २७
ततो राजा दशार्णानां प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ।
तिर्यग्यातेन नागेन समदेनाशुगामिना ॥ २८
तयोर्युद्धं समभवन्नागयोर्भीमरूपयोः ।
सपक्षयोः पर्वतयोर्यथा सद्रुमयोः पुरा ॥ २९
प्राग्ज्योतिषपतेर्नागः संनिपत्यापवृत्य च ।
पार्श्वे दशार्णाधिपतेर्भित्त्वा नागमपातयत् ॥ ३०
तोमरैः सूर्यरश्म्याभैर्भगदत्तोऽथ सप्तभिः ।
जघान द्विरदस्थं तं शत्रुं प्रचलितासनम् ॥ ३१
उपसृत्य तु राजानं भगदत्तं युधिष्ठिरः ।
रथानीकेन महता सर्वतः पर्यवारयत् ॥ ३२
स कुञ्जरस्थो रथिभिः शुशुभे सर्वतो वृतः ।
पर्वते वनमध्यस्थो ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ३३
मण्डलं सर्वतः श्लिष्टं रथिनामुग्रधन्विनाम् ।
किरतां शरवर्षाणि स नागः पर्यवर्तत ॥ ३४
ततः प्राग्ज्योतिषो राजा परिगृह्य द्विपर्षभम् ।
प्रेषयामास सहसा युयुधानरथं प्रति ॥ ३५

M क्षणेन (for गजेन) B_4 पंचालान्; G_5 -पांचाल्यान् (for °लान्) — d) D_3 योधयन्; D_6 पोथयत् (for °व्यधमत्).

27 a) $D_{4, 7, 8}$ तम् (for तद्) $D_{1, 4, 5}$ अ(D_4 उ)द्भुतम् D_{n1} $D_{5, 7, 8}$ अपश्यामो — b) D_4 सोमदत्तस्य (for भग°) $\acute{S}$ K D_n $D_{1, 4, 5, 7, 8}$ विक्रमं (for सं-युगे) — c) D_{n1} यथा (for तथा) $\acute{S}_1$ $K_{4, 5}$ D_n D_3 चरत° $\acute{S}_2$ K_{1-3} D_1 तथावृत्तस्य चरतः — d) S रणे स्वयं (for विशां पते).

28 b) G_1 $M_{1, 2}$ अभिद्रवत् (for उपा°). — c) K_3 तिर्यक्पातेन; D_2 वीर्ययुक्तेन; $D_{4, 5}$ (marg as in text) $_{7, 8}$ तिर्यग्भ्रामेण (D_5 °भ्रासेन); T G_{1-4} M गि-(G_2 भू)रिप्रख्येन (for तिर्यग्यातेन). G_5 नागेन महता युक्त° — d) K_1 आशुकामिना; K_5 D_{n1} °पातिना (for °गामिना) S श्रीमताभि(G_1 M °ताति; G_2 °ता हि)विराजता

29 a) D_{n2} D_8 ततो (for तयोर्) — b) D_4 भीमसेनयो° (for °रूपयो) — c) S द्रुमवतोर् (for पर्वत-योर्) — d) $D_{2, 6}$ द्रुमवतो° (for सद्रुमयो°) T G_{2-5} धरणीधरयोरिव; G_1 M यथा पर्वतयोरिव

30 b) $\acute{S}_1$ $K_{4, 5}$ B D_{c1} D_n $D_{2, 4, 5, 7, 8}$ $M_{3, 4}$ Ca d संनिवृत्य (for °पत्य) K_4 B (B_2 marg as in text) D_{c1} D_{n2} Ca [अ]पसृत्य; $D_{2, 6}$ G_1 M_{1-4} [अ]व($M_{3, 4}$ °प)सृप्य; $D_{4, 5, 7, 8}$ [अ]पसृप्य; T_1 [अ]पसृज्य; T_2 G_{2-5} M_5 [अ]व(T_2 °प)सृज्य; Cd [अ]पवृत्य (as in text) — After 30ab, G_5 ins

191* प्राग्ज्योतिषानाधिपतेर्गत्वा ना[ग]मयोधयत् ।

— G_5 om. 30c–32d. — d) S (G_5 om) ग(T_1 G_2 ह)त्वा नागमयोध(G_1 M °पोथ)यत्

31 G_5 om 31 (cf. v l 30) D_{n1} om. (hapl) 31–32. — a) G_3 सकाशैर् (for -रश्म्याभैर्) — b) T $G_{3, 4}$ हि (for ऽथ) — c) D_{n2} (also as in text) D_2 T G_{2-4} द्विरदश्र(G_2 °श्रे)ष्ठ, D_6 °द पृष्ठे, G_1 M °दारूढ (for °दस्थ त) — d) K_5 शीघ्र (for शत्रु) K_4 D_1 M_{3-5} शत्रुमा(K_4 D_1 °त्रु प्र)चलितासा(M_{3-5} °स)न — After 31, G_1 M ins

192* ततो युधिष्ठिरो दृष्ट्वा दशार्णाधिपतिं हतम् ।
महता रथवंशेन प्राग्ज्योतिषमभिद्रवत् ।

32 D_{n1} G_5 om 32 (cf v l. 31, 30) — a) B D_{c1} D_{n2} Cv व्यवच्छिद्य, D_6 (marg as in text) व्यवस्थितं; S (G_5 om) परिच्छाद्य (for उपसृत्य) $\acute{S}$ K $D_{1, 3, 5}$ च; Cv तु (as in text) — b) K_4 B_5 D_{n2} T $G_{3, 4}$ भगदत्तो (K_4 B_5 °त्त) युधिष्ठिरं — c) $G_{1, 3, 4}$ तयानीकेन (for रथा°) S (G_5 om) सर्वेण (for महता) — d) $\acute{S}_1$ प्रत्यवारयन्; D_{4-6} पर्यवारयन्; S (G_5 om.) समवारयत् (G_2 M_3 °किरत्).

33 a) K_4 कुञ्जरोपि (for °रस्थो). — b) $D_{2, 6}$ दिश° (for वृत°). — cd) S किरन्निषुसहस्राणि रश्मीनिव दिवाकर

34 a) $\acute{S}$ K_1 शिष्टं; D_5 क्लिष्ट (for श्लिष्टं). — b) $\acute{S}_1$ उग्रधन्वनो — c) M_5 किरंस्तान् (sic) (for किरतां) B_1 शरवर्षेण — d) S प्रत्यवर्तत, Ca. d पर्य° (as in text)

35 b) $\acute{S}_2$ D_{n1} प्रतिगृह्य; D_{n2} D_3 परिवार्य (for °गृह्य) B D_{c1} D_1 महागजं; D_{n1} $D_{4, 8}$ द्विजर्षभं;

ततः सर्वस्य सैन्यस्य नादः समभवन्महान् ।
हा हा विनिहतो भीमः कुञ्जरेणेति मारिष ॥ २२
तेन नादेन वित्रस्ता पाण्डवानामनीकिनी ।
सहसाभ्यद्रवद्राजन्यत्र तस्थौ वृकोदरः ॥ २३

ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा वृकोदरम् ।
भगदत्तं सपाञ्चालः सर्वतः समवारयत् ॥ २४
तं रथं रथिनां श्रेष्ठाः परिवार्य समन्ततः ।
अवाकिरञ्शरैस्तीक्ष्णैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५

(marg). K4 5 Dn D1–3. 5–8 ins after 21: D4 after 20ab.

189* वृकोदररथं साश्वमविशेषमचूर्णयत् ।
पद्भ्यां भीमोऽप्यथो धावंस्तस्य गात्रेष्वलीयत ।
जानन्नञ्जलिकावेधं नापाक्रामत पाण्डवः ।
गात्राभ्यन्तरगो भूत्वा करेणाताडयन्मुहुः ।
लालयामास तं नागं वधाकाङ्क्षिणमव्ययम् ।
कुलालचक्रवन्नागस्तदा तूर्णमथाभ्रमत् ।
नागायुतबलः श्रीमान्कालयानो वृकोदरम् ।
भीमोऽपि निष्क्रम्य ततः सुप्रतीकाग्रतोऽभवत् ।
भीमं करेणावनम्य जानुभ्यामभ्यपातयत् ।
ग्रीवायां वेष्टयित्वैनं स गजो हन्तुमैहत ।
करवेष्टं भीमसेनो भ्रमं दत्त्वा व्यमोचयत् ।
पुनर्गात्राणि नागस्य प्रविवेश वृकोदरः ।
यावत्प्रतिगजायातं स्वबलस्थमवैक्षत ।
भीमोऽपि नागगात्रेभ्यो विनिःसृत्यापयाज्जवात् ।

[D4 reads and D6. 7 repeat lines 1–2 after 23 D8 repeats line 1 after 23 —(L. 1) K5 Dn2 D4 अवशेषम्, D3 7 8 (last two second time) सविशोकम्, D6 (first time) अविंशकम् (for अविशेषम्) D6 (second time) अविशोकविचूर्णयत् (for the post half) —(L 2) D5 transp the prior and the post half D7 (second time) corrupt Dn2 D3 8 पद्भिर् (for पद्भ्यां). K5 Dn1 D5 [S]भ्य(K5 °व्य)धावश्च (for ऽप्यथो धावस्) D6 (second time) भीमो (for तस्य) D3 तस्य गात्रे व्यलीयत (for the post half). — D4 om lines 3–9. —(L. 3) K5 अजलिना वध्य; Dn2 °कावेधे, D3 5 आंगुलिकवेध; D5 (by corr.) अजलिकवेधिं, D6 नसालिकविधिं, D7 आंजलिकाविधिं —(L 4) K2 D5 गात्राभ्य तरतो —(L 5) D5 6 चालयामास K2 D1. 5 7 वध कांक्षिणम् Dn2 D3 6 अन्यय॰ D3 वधाकांक्षिमय दृढ॰ (for the post half) —(L 6) D3 6 तथा (for तदा) Dn2 [अ]धमत् (for [अ]भ्रमत्) —(L 7) K2 D3 5 बली, D3 6 -बल, D7 8 -बल- (for -बल) D7 8 -प्राण॰ (for श्रीमान्) —(L. 8) Dn2 D5 7 8 विनिष्क्रम्य (for ऽपि नि॰). Dn2 स- (for सु) Dn1 स्थित (for ऽभवत्). —(L 9) K2 Dn2 D5 7. 8 [अ]वनाम्य, K5 निःपश्य; D6 [अ]वमत्य (for [अ]वनम्य). K4 D1 अभ्य ताडयत्, D3 तमपातयत्. — After the above, Dn2 reads 22a–23b —(L 10) D4 ग्रीवा तिष्ठति त्वैन (for the prior half). D4 5. 7 8 समाजे (for स गजो) K5 Dn1 D3 ईहत (D3 °ते), D6 ऐक्षत॰ —(L 11) D7 8 करवेष्टनाद् (hypermetric). K5 स मोचयत्, D4 5 7 8 व्यमुचत. —(L 13) K2 Dn1 D1. 3 5 6 यावत्प्रतिगजा (D3 6 °जो, D5 °ज)यांत (for the prior half). K4 स्व (for स्व). K5 स्वबल समवैक्षत; Dn2 D4 5 7 8 स्वे (D3 स्व) बले प्रत्यवै॰ (for the post half). —(L. 14) K4 Dn D6 7 विनिसृत्य.]

22 Dn2 reads 22a–23b after line 9 of 189*. —a) Ś1 Dn1 D3–8 अहो विनि; Ś2 K1–4 D1 हतो भीमो; Dc1 B अहो धिङ्कि; G1 M हा हा धिङ्कि (for हा हा विनि-). —d) D3. 6 न श्रुत (for मारिष)

23 For the sequence in Dn2, cf. v. l. 22. —a) D3 6 सन्त्रस्ता; D7 8 विश्वस्ता B Dc1 Dn2 D1. 2 G2 तेन नागेन सन्त्रस्ता —d) D3 शत्रुसस्थो; S तत्र यत्र (for यत्र तस्थौ) — After 23, D4 reads lines 1–2 of 189*, while D6 7 repeat lines 1–2 and D3 line 1 of 189*.

24 Ś K1 3 D7 om. (hapl.) 24ab, K2 reads it on marg —c) K4 B Dn2 D2. 3 5–8 सपांचाल्य॰ (D3 °लै॰); D4 च पांचाल्य॰ Ś1 K1 3 भगदत्त॰ सपांचालान् (K3 °ल्यः) —d) Ś1 निपुण॰ (for सर्वत॰) K1 Dn1 समवारयन्; S पर्यवारयत् — After 24, G1 M ins:

190* भीमोऽपि दोर्भ्यां नागेन्द्रं निपीड्यामोचयद्बली ।

25 a) Ś1 तैः; K1 ते (for तं) B4 5 Dc1 Dn2 D2 रथं (for रथे). Dn2 D3 6 रथिन Ś2 Dc1 D1 श्रेष्ठ॰ S स रथैः पृतनाश्रेष्ठैः —b) Ś K (except K3) D1 परिवृत्य (for °वार्य) D1 परंतपा॰ (for समन्ततः). D4 7 8 सर्वत॰ समवारयन् —c) D4 शातैस् (for शरैस्) S कीर्यते विशिखैस्तीक्ष्णैः.

26 b) Ś K1 D2 4 M3 समाचरत्; B4 °हरन्, M4 °रचस् (for °चरन्) —c) T G3 4 तत्क्षणे; G1. 2. 5

स विघातं पृषत्कानामङ्कुशेन समाचरन् ।
गजेन पाण्डुपाञ्चालान्व्यधमत्पर्वतेश्वरः ॥ २६
तदद्भुतमपश्याम भगदत्तस्य संयुगे ।
तथा वृद्धस्य चरितं कुञ्जरेण विशां पते ॥ २७
ततो राजा दशार्णानां प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् ।
तिर्यग्यातेन नागेन समदेनाशुगामिना ॥ २८
तयोर्युद्धं समभवन्नागयोर्भीमरूपयोः ।
सपक्षयोः पर्वतयोर्यथा सद्रुमयोः पुरा ॥ २९
प्राग्ज्योतिषपतेर्नागः संनिपत्यापवृत्य च ।
पार्श्वे दशार्णाधिपतेर्भित्त्वा नागमपातयत् ॥ ३०

तोमरैः सूर्यरश्म्याभैर्भगदत्तोऽथ सप्तभिः ।
जघान द्विरदस्थं तं शत्रुं प्रचलितासनम् ॥ ३१
उपसृत्य तु राजानं भगदत्तं युधिष्ठिरः ।
रथानीकेन महता सर्वतः पर्यवारयत् ॥ ३२
स कुञ्जरस्थो रथिभिः शुशुभे सर्वतो वृतः ।
पर्वते वनमध्यस्थो ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ३३
मण्डलं सर्वतः श्लिष्टं रथिनामुग्रधन्विनाम् ।
किरतां शरवर्षाणि स नागः पर्यवर्तत ॥ ३४
ततः प्राग्ज्योतिषो राजा परिगृह्य द्विपर्षभम् ।
प्रेषयामास सहसा युयुधानरथं प्रति ॥ ३५

M क्षणेन (for गजेन) B1 पचालान्, G5 -पांचाल्यान् (for °लान्) — ^{d}) D2 योधयन्; D8 पोथयत् (for व्यधमत्)

27 ^{a}) D4, 7 8 तम् (for तद्). D2, 4 5 स(D4 च) द्भुतम् Dn1 D5 7 8 अपश्यामो — ^{b}) D4 सोमदत्तस्य (for भग°) Ś K Dn D1 4, 5 7 8 विक्रमं (for संयुगे) — ^{c}) Dn1 यथा (for तथा) Ś1 K4 5 Dn D2 चरत° Ś2 K1-3 D1 तथावृत्तस्य चरत° — ^{d}) S रणे स्वय (for विशां पते)

28 ^{b}) G1 M1 2 अभिद्रवत् (for उपा°) — ^{c}) K3 तिर्यक्पातेन; D2 वीर्ययुक्तेन; D4, 5 (marg as in text) 7, 8 गिर्यग्रामेण (D5 °ग्रासेन); T G1-4 M गि(G2 मू)रिमल्येन (for तिर्यग्यातेन). G5 नागेन महता युक्त° — ^{d}) K1 आशुकामिना; K5 Dn1 °पातिना (for °गामिना) S श्रीमतामि(G1 M °ताति ; G2 °ता हि)विराजता.

29 ^{a}) Dn2 D2 ततो (for तयोर्) — ^{b}) D4 भीमसेनयो° (for °रूपयो°) — ^{c}) S द्रुमवतोर् (for पर्वतयोर्) — ^{d}) D2 6 द्रुमवतो (for सद्रुमयो°) T G2-5 धरणीधरयोरिव; G1 M यथा पर्वतयोरिव.

30 ^{b}) Ś1 K4 5 B Do1 Dn D1 2, 4, 5 7 8 M3, 4 Ca d संनिवृत्य (for °पत्य) K4 B (B1 marg as in text) Do1 Dn2 Ca [अ]पसृत्य, D2 6 G1 M1-4 [अ]व (M3, 4 °प)सृत्य; D4 5 7 8 [उ]पसृत्य; T1 [अ]पहृत्य; T2 G2-5 M5 [अ]व(T2 °प)सृत्य; Cd [अ]पवृत्य (as in text) — After 30^{ab}, G5 ins

191* प्राग्ज्योतिषानाधिपतेर्गत्वा ना[ग]मपोधयत् ।

— G5 om. 30^{c}–32^{d} — ^{d}) S (G5 om) ग(T1 G2 ह)त्वा नागमपोध(G1 M °पोथ)यत्

31 G5 om 31 (cf v l 30). Dn1 om (hapl.) 31–32. — ^{a}) G2 सकाशैर् (for -रश्म्याभैर्) — ^{b}) T G2 4 हि (for ऽथ) — ^{c}) Dn2 (also as in text) D2 T G2-4 द्विरदभ्र(G2 °श्रे)ष्ठ; D6 °द पृष्ठे; G1 M °दारूढ (for °दस्थं त). — ^{d}) K5 शीघ्र (for शत्रु). K4 D1 M3-5 शत्रुमा(K4 D1 °त्रु प्र)चलिताश(M3-5 °स)न — After 31, G1 M ins

192* ततो युधिष्ठिरो दृष्ट्वा दशार्णाधिपतिं हतम् ।
महता रथवंशेन प्राग्ज्योतिषमभिद्रवत् ।

32 Dn1 G5 om 32 (cf. v l. 31, 30) — ^{a}) B Do1 Dn2 Cv व्यवच्छिद्य, D6 (marg as in text) व्यवस्थित, S (G5 om) परिच्छाद्य (for उपसृत्य) Ś K D1 2 5 च; Cv तु (as in text) — ^{b}) K4 B5 Dn2 T G2 4 भगदत्तो (K4 B5 °त्त) युधिष्ठिरं — ^{c}) G1, 2 4 तथानीकेन (for रथा°). S (G5 om.) सर्वेण (for महता) — ^{d}) Ś1 प्रत्यवारयन्; D4-6 पर्यवारयन्; S (G5 om) समवारयत् (G2 M3 °किरत्)

33 ^{a}) K4 कुंजरोपि (for °रस्थो). — ^{b}) D2 6 दिशा° (for वृत°) — ^{cd}) S किरन्निषुसहस्राणि रश्मीनिव दिवाकर°

34 ^{a}) Ś K1 शिष्टं; D5 क्लिष्टं (for श्लिष्टं) — ^{b}) Ś1 उग्रधन्वनां — ^{c}) M5 किरंतान् (sic) (for किरतां) B1 शरवर्षेण — ^{d}) S प्रत्यवर्तत; Ca, d पर्य° (as in text)

35 ^{b}) Ś2 Dn1 प्रतिगृह्य; Dn2 D2 परिवार्य (for °गृह्य). B Do1 D1 महागजं; Dn1 D4, 8 द्विजर्षभं

शिनेः पौत्रस्य तु रथं परिगृह्य महाद्विपः ।
अभिचिक्षेप वेगेन युयुधानस्त्वपाक्रमत् ॥ ३६
बृहतः सैन्धवानश्वान्समुत्थाप्य तु सारथिः ।
तस्थौ सात्यकिमासाद्य संप्लुतस्तं रथं पुनः ॥ ३७
स तु लब्ध्वान्तरं नागस्त्वरितो रथमण्डलात् ।
निश्चक्राम ततः सर्वान्परिचिक्षेप पार्थिवान् ॥ ३८
ते त्वाशुगतिना तेन त्रास्यमाना नरर्षभाः ।
तमेकं द्विरदं संख्ये मेनिरे शतशो नृपाः ॥ ३९
ते गजस्थेन काल्यन्ते भगदत्तेन पाण्डवाः ।
ऐरावतस्थेन यथा देवराजेन दानवाः ॥ ४०
तेषां प्रद्रवतां भीमः पाञ्चालानामितस्ततः ।
गजवाजिकृतः शब्दः सुमहान्समजायत ॥ ४१
भगदत्तेन समरे काल्यमानेषु पाण्डुषु ।
प्राग्ज्योतिषमभिक्रुद्धः पुनर्भीमः समभ्ययात् ॥ ४२

S गजोत्तमं (for द्विपर्षभम्) — c) D6 प्रेरयामास — d) T G M1.2 सा(G1 5 M1.2 स)त्यकाय विशां पते ; M3-5 सात्यके स्यंदनं प्रति — After 35, S ins .

193* आपतन्तं तु संप्रेक्ष्य नागं सात्वतपुंगवः ।
अविध्यत्पञ्चभिर्बाणैः शितैराशीविषोपमैः ।

[(L 1) T G2 4 5 आग(G2 5 °प)त तु स, G3 आगतस्तु स, M3-5 तमापतत (for आपतन्त तु)]

M3-5 cont.

194* सोऽतिविद्धो बलवता सत्यकेन विशां पते ।
व्यवर्तत परित्रासान्मण्डलानि शरार्दित ।
[(L 1) M4 द्विपवर (for बलवता)]

36 Dn1 om 36–37. — a) K5 D4 5 शने (for शिने) Ś2 B1 D3 6 पुत्रस्य (for पौत्रस्य) Ś2 K D1. 4 5 7 8 T G3-5 स (for तु) B1 बल (for रथं) Ś1 युयुधानस्य स रथं — b) Ś1 प्रति- ; G1 M1.2 धुरि (for परि-). B3 महागज , S स नागराट् (for महाद्विप) — c) S समाचिक्षेप (for अभि°) — d) B2 G1 M2 युयुधानं (for °धानस्) Ś1 त्वपाद्रवत् ; B3 समाक्रमत् ; S तु पुप्लु(G5 °प्लु)वे (for त्वपाक्रमत्)

37 Dn1 om. 37 (cf v l 36) — a) K1 2 बृहत (K1 °ता), D1 बहत , D7 बृहती ; D8 बृहतान् (for बृहत) S दांतान् (for अश्वान्) — b) Ś K (except K2) Dn2 D1 समुत्सृज्य (for °त्थाप्य). Ś K B2 4 5 Dc1 Dn2 D1-8 [अ]थ ; B1 D4-8 स ; B3 च (for तु). Ś1 सारथे ; K4 सारथी — c) M3-5 सत्यकम् (for सात्यकिम्) K3 आस्थाय (for आसाद्य). K4 तस्थौ सात्यकिना सार्धं — d) Ś1 B2 स(B2 स)प्रतस्थे ; Ś2 B2 (marg also as in text) संप्लुतस्थे (Ś2 °स्थ) ; K4 सप्लुत्य त ; K5 जग्मतुस्तौ ; Dc1 Dn2 सप्लुत त्वं (Dn2 त्व), D2 सुप्लुतस्त ; D3 6 स प्लुतस्तु ; D4 5 7 8 स प्लुतस्तु (D4 °तं तु), S सोत्य- (G1 M1.2 °प्य- ; M3-5 °त्य)तिष्ठद् (for संप्लुतस्तं) Ca d cite सप्लुत (as in text) D1 प्रति (for पुन).

38 a) D5 च (for तु) K1 M1 लब्धांतरं ; K2 [अ]लब्धांतरं — c) S निष्पतन्सतत (G1 M °न्सहसा) सर्वान् — K5 om 38d — d) K4 पांडवान् (for पार्थि°).

39 a) S (except G2) -गामिना (for -गतिना). Ś2 K (except K5) D1 ते त्व(K3 4 त्वा)स्य गतिना(K4 °ना)तेन ; D3 6 ते त्वाशुगतिनागेन — b) K (except K5) D1 भ्राम्यमाणा(D1 °ना), D8 भ्रासमाना ; G2 5 त्रस्य° (for त्रास्य°) Dn2 नराधिपा ; S (except T1 G2) रथर्षभा (for नर°) — c) G5 एन (for एक) D4 मेने ; G1 3 M1 2 सखे, M3 सघे (for सख्ये) — d) D4 सख्ये च (for मेनिरे). K2 (marg) B Dc1 D1 द्विपान् ; S गजान् (for नृपा)

40 a) K4 D1 कल्पांते (for काल्यन्ते) — b) Dn1 धीमता ; S पार्थिवा (for पाण्डवा) — D7 8 om. 40c–42b — c) Ś K (except K3) D1 2 5 ऐरावणस्थेन

41 D7 8 om 41 (cf. v l 40) — a) K1 2 Dn2 D1 4 G5 प्राद्रवतां D5 वीर ; D6 T G2 3 M5 सख्ये ; G1 4 5 M1-3 सखे ; M4 सघे (for भीम) — b) Ś1 B4 Dc1 पंचालानाम् ; M3-5 पांडवानाम् (for पाञ्चाला°) D1 om. from इतस्तत up to भीम (in 42d) — c) S रथ (for गज). T G3 4 -गजे , G1 M3-5 -भव ; G2 5 -गज ; M1.2 -गत (for -कृत) — d) Dn2 D2 स (for सु-)

42 D7 8 om 42ab (cf v l 40), D1 om up to भीम (cf v l 41) — b) D4 कल्प्यमानेषु पांडव — c) Dn2 अधि-, D7 अति (for अभि-) G4 M3-5 क्रुद्धं K5 प्राग्ज्योतिषवधे क्रुद्ध — d) Dn2 D3 6 भीमसेन ; D7 8 पुनर्भीम (for °र्भीम) D5 समन्वयात्.

तस्याभिद्रवतो वाहान्हस्तमुक्तेन वारिणा ।
सिक्त्वा व्यत्रासयन्नागस्ते पार्थमहरंस्ततः ॥ ४३
ततस्तमभ्ययात्तूर्णं रुचिपर्वाकृतीसुतः ।
समुक्षञ्शरवर्षेण रथस्थोऽन्तकसंनिभः ॥ ४४
ततो रुचिरपर्वाणं शरेण नतपर्वणा ।
सुपर्वा पर्वतपतिर्निन्ये वैवस्वतक्षयम् ॥ ४५
तस्मिन्निपतिते वीरे सौभद्रो द्रौपदीसुताः ।
चेकितानो धृष्टकेतुर्युयुत्सुश्चार्दयन्द्विपम् ॥ ४६

त एनं शरधाराभिर्धाराभिरिव तोयदाः ।
सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदन्तो जिघांसवः ॥ ४७
ततः पार्ष्ण्यङ्कुशाङ्गुष्ठैः कृतिना चोदितो द्विपः ।
प्रसारितकरः प्रायात्स्तब्धकर्णेक्षणो द्रुतम् ॥ ४८
सोऽधिष्ठाय पदा वाहान्युयुत्सोः सूतमारुजत् ।
पुत्रस्तु तव संभ्रान्तः सौभद्रस्याप्लुतो रथम् ॥ ४९
स कुञ्जरस्थो विसृजन्निषूनरिषु पार्थिवः ।
बभौ रश्मीनिवादित्यो भुवनेषु समुत्सृजन् ॥ ५०

---

43 ^{a}) D1 अभ्यद्रवतो; M3-5 अभिपततो (for °द्रवतो) — ^{b}) K5 B3 मुक्तेन (for -मुक्तेन) — ^{c}) Dn1 विद्रावयन्; S व्यद्राव° (for व्यत्रास°) Dn2 D4 नागास् — ^{d}) D7 8 पुन° (for तत°) D4 ते पार्थाहरयत्पुन° (corrupt), S ते पार्थमवहन्द्रया

44 ^{a}) Ś1 समाह्वयात्; T G (except G1) समभ्ययात् (for तमभ्य°) — ^{b}) K1 D6 [आ]हृती (D6 °ते) सुत° (sic), D8 [आ]कृते सुत Dn1 D4 5 6 (marg) सुपर्वा रुचिरप्रभ°; T G2-5 सुपर्वा पार्वतीसुत; G1 M सुपर्वा पर्वताधिप° (M2 °तीसुत) — ^{c}) Ś1 K4 D1 8 मुसुक्षन् (D8 °त्); K1 2 B1, 5 T G2-5 स मुचन्; K3 समग्रम्; K5 अवर्षन्; B3 स क्षुण्णन्, Dn2 स सृज (corrupt), D3, 6 सवपन् (for समुक्षन्) Ś1 B5 D8 T G3-5 -वर्षाणि (for वर्षेण) — G5 reads 44^{d} on marg — ^{d}) G5 गजस्थो (for रथ°). K4 मेघ (for ऽन्तक)

45 ^{a}) B Dc1 Dn2 D3 6 स रुचि (for रुचिर) S समासं तं (G1 M1 2 स परस; M3-5 स रयस्य) सुपर्णो — ^{b}) K3 समरे (for शरेण) Ś1 K3 4 B Dc1 D1-3 6 [आ]नत (for नत) Ś1 स शरैर्नतपर्वभि°; G1 M1, 2 शरै सनतपर्वभि° — ^{c}) K3 Dn2 सपर्वा; K5 Dn1 सुवर्वा; D2 सुधन्वा; D4 5 6 (before corr as in text) 7 8 स राजा; T G M1, 2 जघान; M3-5 विकिरन् (for सुपर्वा) Dn1 M3-5 पतिं (for पतिर्) — ^{d}) Dn1 निन्ये चैन यमक्षयं, S प्रेषयन्वै (M3-5 °द्वै) यम°

46 ^{b}) Ś K1 2 B4 Dc1 D2 3 G4 मौपदीसुत° — ^{d}) Ś1 चाययुर्; K3 मदयन् (for चार्द°) B3 5 Dc1 भृशं; Dn1 गजं; D4 नृप, S शरै (for द्विपम्)

47 ^{a}) K5 पर्वतं; D3 त एव; D4 7 8 तपर्तं (for त एनं) D2 M5 (sup lin) शस (for शर) — ^{b}) Dc1 D4 G3 तोयदः — K4 B (B3 marg) Dc1 Dn2 D1 8 repeat 47^{cd} after 196*, D6 after युयु (in line 1 of 196*) — ^{c}) B1 (second time) विभिदुर् (for सिषिचुर्) Dn2 D8 6 (all first time) S ववर्षुर्भैं (Dn2 D8 सिषिचुर्भैं; D6 अमुचन्भैं, M5 ववृषुर्भैं) रव नाद — ^{d}) K1 Dn1 D1 (both times) T G M1 2 निनदतो (G5 °ते, M1 2 °त); B1-4 (all second time) 6 (both times) विसृजतो; Dn2 (second time) नदतोपि (for विनदन्तो) Ś1 जिघासया; D6 (second time) जिघांसत°

48 B3 reads 48^{a}–49^{b} on marg. — ^{a}) K5 तत सेनांकुशांगुष्ठै° — ^{b}) Ś1 K5 Dn1 D4 5 7 8 नोदितो (for चोदितो) B1 Dn1 M3-5 गज (for द्विप°) — ^{c}) D3 कोपात् (for प्रायात्) — ^{d}) Ś1 शुद्ध°; D5 स्तब्ध° (for स्तब्ध) D8 6 स्तब्धकर्णेक्षणोद्यत; G5 *ब्धकी*****

49 B3 reads 49^{ab} on marg — ^{a}) K3 D3 6 अधिष्ठाय (for सोऽधि°) Ś1 (sup lin) वाहन् (for वाहान्) — ^{b}) Ś1 D4 5 आरुजन्; K5 आभजत् (for आरु°) — After 49^{ab}, D6 ins

195* रथं बभञ्ज सकृद्धश्चण्डवातो यथा द्रुमम् ।

— D6 cont K4 B (B3 marg) Dc1 Dn2 D1 3 5 ins after 49^{ab}

196* युयुत्सुस्तु रथाद्राजन्नपाक्रामत्त्वरान्वित° ।
तत° पाण्डवयोधास्ते नागराजं शरैर्द्रुतम् ।

[(L 1) After युयु, D6 repeats 47^{cd} Dc1 अपक्रामत् — (L 2) Dn2 D8 5 गज (for नाग) D8 गजराजकरैर्हता (for the post half)]

— After 196*, K4 B (B3 marg) Dc1 Dn2 D1 8 repeat 47^{cd} — ^{d}) G1 M1 2 [आ]रुहद्; M3-5 [अ]भजद्; Ca d आप्लुतो (as in text)

50 ^{b}) K3 G1 M1 2 5 पार्थिव — ^{c}) D5 रश्मिभिर् (for रश्मीनिव) — ^{d}) K1-4 D1 प्रसारयन्; T

तमार्जुनिर्द्वादशभिर्युयुत्सुर्दशभिः शरैः ।
त्रिभिस्त्रिभिर्द्रौपदेया धृष्टकेतुश्च विव्यधुः ॥ ५१
सोऽरियत्नार्पितैर्बाणैराचितो द्विरदो बभौ ।
संस्यूत इव सूर्यस्य रश्मिभिर्जलदो महान् ॥ ५२
नियन्तुः शिल्पयत्नाभ्यां प्रेषितोऽरिशरार्दितः ।
परिचिक्षेप तान्नागः स रिपून्सव्यदक्षिणम् ॥ ५३
गोपाल इव दण्डेन यथा पशुगणान्वने ।
आवेष्टयत तां सेनां भगदत्तस्तथा मुहुः ॥ ५४
क्षिप्रं श्येनाभिपन्नानां वायसानामिव स्वनः ।
बभूव पाण्डवेयानां भृशं विद्रवतां स्वनः ॥ ५५
स नागराजः प्रवराङ्कुशाहतः
पुरा सपक्षोऽद्रिवरो यथा नृप ।

G3–4 समा(G3 °मं)सृजन् (for समुत्स°) — After 50, M3–5 ins.

197* स भीमेनाथ बहुधा दन्ताभ्यामवपीडयन् ।
मोक्षितो युद्धशौण्डेन नागायुतबलो गजः ।

51 After 51, D8 6 S ins.

198* चेकितानश्चतुःषष्ट्या सोत्तरायुधिकं पुनः ।
प्रत्यविध्यच्छरैः सर्वान्भगदत्तस्त्रिभिस्त्रिभिः ।

[(L 1) D5 6 शराणां युधि त पुनः, T G3–5 सोत्तरास्य धिक पुन , G2 °मायुधिक° पुन (for the post half). — (L 2) G5 ततः (for शरै). D5 6 विव्याध तान्प्रत्यविध्यद् (for the prior half)]

52 a) K1–4 B2–5 Do1 D1 2 G2 सोति ; B1 Dn3 D3–8 T G3 4 सोपि; G5 असौ; M5 सोनि- (for सोऽरि-) Dn D2.6 M3–5 यन्त्रार्पितैर् (Dn2 °तो); D4 यत्ता°; T G3 4 वीरा°; G5 वीर्याहतो (for यत्नार्पितैर्). K5 तैर्मित्रा(? वैरामित्रा)र्पितैर्बाणैर्, G1 M1 2 सोरिभिर्बहुभिर्बाणैर्. — b) Dn3 D5 6 अर्दितो (for आचितो). — c) Dn1 सखात; T G3 4 संस्यू(,G3 °सू)तैर् (for संस्यूत). — d) Dn3 पर्वतो (for जलदो). Dn2 G1 M यथा (for महान्)

53 a) G1 M1 2 स यंतृ (for नियन्तु). Dn D2 4 शाल्य (for शिल्प) Ś2 K1–3 5 Dn3 D1–3 7 8 -यत्रा (D8 °त्ता)भ्यां, K4 Dn1 -पत्राभ्यां (for यत्नाभ्यां) T G2 3 स यंत्रशिल्पियत्नाभ्यां; G4 स यत्रशिल्पयत्ताभ्यां; G5 सरुपतुशिल्पाभ्यां (corrupt), M3–5 स यतृयत्न शिल्पाभ्यां — In Ś2 the portion of the text from 53b up to the end of 7. 26 is lost on a missing folio — b) Ś1 K Dn3 D1–6 प्रेरितो (for प्रेषितो). Dn3 [ऽ]पि; D5.6 [ऽ]ति (for ऽरि-) K1 शरार्दिता S प्रेषितोति(G1 M1. 2 °तोरु-; G5 °तोभ्रि-; M3–5 °तोरि)शराहत° (G2 °तो हता°) — c) G5 तं (for तान्) K1 नागा°; M3 4 नागान् (for नाग°) Dn3 परितो व्यधमन्नाग° — d) B1 3–5 Do1 D3–8 -दक्षिणान्; T G3 4 दक्षिण. (for दक्षिणम्) B2 स -रिपून्मरूदाक्षणान् (sic).

54 Ś2 missing (cf v 1. 53). — b) Dn1 वने (for -गणान्) — c) Ś1 Do1 D1 अवे(D1 °वि)ष्टयत D4. 5 7 अचेष्टयत; S सं(M5 स)काळयति (for आवेष्टयत). — d) D7 सदा (for तथा).

55 Ś2 missing (cf. v. 1 53) — a) K1 B1 D4–6 सेनाभि(D5 °वि)पन्नानां; D8 श्येनवि° (for श्येनाभि°). — b) D4 वायवानाम् (for °सानाम्). B3 अभि- (for इव). — D4. 5 7 ins after 55ab D5 6 S after 55

199* रजश्च सुमहद्राजन्नन्तरिक्षं समाचिनोत् ।

[M3 रथश् (for रजश्). D4 समुद्दते (hypermetric) (for सुमहद्). D3–7 समावृणोत्; G2 °छिनोत् (for °चिनोत्)]

— D4 5 7 cont .

200* स रेणुमार्गो वियति भाति दण्ड इवोत्थितः ।
समुच्छ्रितो मृशार्ताया सेनाया सुमुजो यथा ।

[(L 1) D4 निर्याति (for वियाति) D4 इवोच्छ्रितः (for °त्थित°)]

— D4. 5 7 cont D5 6 S ins after 199*.

201* अभिधावेति कौन्तेय संचोदयदिवार्जुनम् ।

[D4 6 T G2–4 अभिधावति (for °वेति). D5. 6 सनोदयद् (for सचो°) D4 5 7 मोधयन्निव चार्जुन; T G2. 4 सचोदयति चा° (for the post. half)]

— Ś1 K1. 3 om (hapl) 55cd; K2 B3 read it on marg D7 repeats 55c–57b after 7 26. 3 — d) S तथा (for भृश). T1 G3 4 परं (for स्वन°).

56 For the repetition in D7, cf. v 1. 55 Ś2 missing (cf. v 1 53) — a) Dn3 D4 5 8 नागराज° (for °राज°) Dn3 D7 (both times) 8 प्रवरोंकुशाहत ; G1 M1 2 प्रबलोद्धतो द्रुतं (for प्रवराङ्कुशाहत°). T G2–5 M3–5 स नागराट् प्रबल(M3–5 स्वमद)बलोद्धतो (G2 °भ्रतो; G4 °द्भूतो) द्रुतं. — b) K4 om. from यथा up to जनितो (in 57b). D4. 7 (both times)

भयं तथा रिपुषु समादधद्भृशं
वणिग्गणानां क्षुभितो यथार्णवः ॥ ५६
ततो ध्वनिर्द्विरदरथाश्वपार्थिवै-
र्भयाद्द्रवद्भिर्जनितोऽतिभैरवः ।
क्षितिं वियद्द्यां विदिशो दिशस्तथा
समावृणोत्पार्थिव संयुगे तदा ॥ ५७
स तेन नागप्रवरेण पार्थिवो
भृशं जगाहे द्विपतामनीकिनीम् ।
पुरा सुगुप्तां विबुधैरिवाहवे
विरोचनो देववरूथिनीमिव ॥ ५८
भृशं ववौ ज्वलनसखो वियद्रजः
समावृणोन्मुहुरपि चैव सैनिकान् ।
तमेकनागं गणशो यथा गजाः
समन्ततो द्रुतमिव मेनिरे जनाः ॥ ५९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

२६

संजय उवाच ।
यन्मां पार्थस्य संग्रामे कर्माणि परिपृच्छसि ।
तच्छृणुष्व महाराज पार्थो यदकरोन्मृधे ॥ १
रजो दृष्ट्वा समुद्भूतं श्रुत्वा च गजनिस्वनम् ।

नृपोत्तम (D4 °म); T G M1 2 यथाद्रवत्; M3-5 यथा वै (for यथा नृप) —^{c}) Ś1 K5 Do1 Dn1 D1 2 4 7 (both times) 8 सदा, S महद् (for तथा) B5 शत्रुषु (for रिपुषु) B5 चादधद्; D5 समादधन् (for °दधद्). Ś1 K1 D1 महद्; K2 महा (for भृश) —^{d}) K5 प्रचक्रमे सां; B D (D7 both times) वणिग्जनानां (for वणिग्गणानां).

57 For the repetition in D7, cf v l 55 Ś1 missing (cf v l 53), K4 om up to जैनितो (cf. v l 56) —^{a}) S तथा (for ततो) Dn2 D5, 6 -चराश्व; D2 रथाश्च (for रथाश्व) D2 -वर्तयन्; S मानवैर् (for पार्थिवैर्) — Ś1 K1 3 om. 57^{b} —^{b}) D4 भगाद्रविभ्दिर्; S भयाभ्रदभ्दिर् (for °द्रवभ्दिर्) K4 [ऽ]थ (for ऽति) —^{c}) G1 M क्षितिर् (for क्षितिं) G1 M द्यौ (for द्यां) S प्रदिशो (for विदिशो) Dn2 तथा दिश (by transp) D6 च; G4 सदा (for तथा) —^{d}) K2 B Do1 Dn2 D2 3 6 8 तत (for तदा) S समानवेगा प्रविसस्वनुर्भृशं — After 57, Ś1 ins

202* समन्ततस्तत्र जमाधिपेश्वर ।

58 Ś1 missing (of v. l. 53) —^{b}) D1 8 जगाद; D4 जग्राह S वरूथिनीं (for अनीकिनीम्) — K1 3. 4 D1 om 58^{c}–59^{b}, K2 reads it on marg —^{c}) S [अ]भि(G4 हि)गुप्तां (for सुगुप्तां) S महाहवे (for इवा°).

59 Ś1 missing (of v l 53), K1 3 4 D1 om 59^{ab} (of v l 58) K2 reads 59^{ab} on marg —^{a}) Ś1 Dn2 बभौ (for ववौ). G1 M -सखा (for -सखो). Ś1 जयद्रथ (for वियद्रज). —^{b}) K5 स रथगजाश्व; S (except G2) मुहुरभितश्च (for मुहुरपि चैव) Dn2 सैन्यकांस्तत (for चैव सैनिकान्). T G3 4 सैनिका (for °कान्) —^{c}) D2-8 एव (for एक-). S (except G2) शतशो (for गणशो) D8 महा (for यथा) K2 3 B1, 2 4 5 Dn1 D5, 6 S गजान्; K5 गज; B3 द्विपा, Do1 द्विपान् (for गजा) —^{d}) K5 समन्वितान् (for °न्ततो) D4 [ऽ]द्भुतम् (for द्रुतम्) K3 B D2 मथ (for इव). K1 गजा; D2 जन (for जना.) S समततो द्रुतमभिकांक्षते जन.

Colophon Ś1 missing —*Sub parvan* B1 संशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 D1 द्वितीययुद्धदिवस; K2 द्वितीय —*Adhy name* Ś1 K2 3 Dn1 D1-3 6 भगदत्तवध; K1 भगदत्तजये पाण्डवसेनापलायन; Dn1 गजविजय; D5 भगदत्तविजय; T G3 5 भगदत्तयुद्धं; G1 M1 2 सुप्रतीकयुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) K3 B1 2 Dn1 D8 S 25 (as in text), D2 24 —*Śloka no* Do1 63, Dn1 61.

26

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf v l 7. 25 53).

भज्यतां भगदत्तेन कौन्तेयः कृष्णमब्रवीत् ॥ २
यथा प्राग्ज्योतिषो राजा गजेन मधुसूदन ।
त्वरमाणोऽभ्यतिक्रान्तो ध्रुवं तस्यैष निस्वनः ॥ ३
इन्द्रादनवरः संख्ये गजयानविशारदः ।
प्रथमो वा द्वितीयो वा पृथिव्यामिति मे मतिः ॥ ४
स चापि द्विरदश्रेष्ठः सदाप्रतिगजो युधि ।
सर्वशब्दातिगः संख्ये कृतकर्मा जितक्लमः ॥ ५
सहः शस्त्रनिपातानामग्निस्पर्शस्य चानघ ।
स पाण्डवबलं व्यक्तमद्यैको नाशयिष्यति ॥ ६
न चावाभ्यामृतेऽन्योऽस्ति शक्तस्तं प्रतिबाधितुम् ।
त्वरमाणस्ततो याहि यतः प्राग्ज्योतिषाधिपः ॥ ७
शक्रसख्याद्द्विपबलैर्वयसा चापि विस्मितम् ।
अद्यैनं प्रेषयिष्यामि बलहन्तुः प्रियातिथिम् ॥ ८
वचनादथ कृष्णस्तु प्रययौ सव्यसाचिनः ।
दार्यते भगदत्तेन यत्र पाण्डववाहिनी ॥ ९
तं प्रयान्तं ततः पश्चादाह्वयन्तो महारथाः ।

---

1 B8 reads the ref on marg. — [ab]) Dn1 G1–4 M मा (for मां). K5 पार्थिव (for पार्थस्य). S transp संग्रामे and कर्माणि. — [cd]) K3 B Dc1 महाबाहो; Dn2 महाभाग (for महाराज). B Dc1 Dn1 रणे (for मृधे). S शृणु राजन्यथा पार्थश्चकार कदनं महत्

2 [a]) D7 राजा (for रजो) D7 S (except G2 5) समुद्भूतं (for °द्भूत) — [b]) S जननिस्वन (for गज°). Dn2 D8 6 भगदत्तेन मारिष — [c]) K3 Dc1 Dn1 S भगदत्ते विकुर्वणि.

3 Before 3, Ś1 K1 2 4 5 Dn1 D1 4–8 ins अर्जुन उवाच — [a]) Ś1 K1–4 Dn1 D1, 2 4–8 एष (for यथा) G5 प्राग्ज्योतिषेश्वरो राजा — [c]) K3 B [s]भिनिष्क्रांतो, K5 Dn2 D8 6 व्यतिक्रांतो, Dc1 विनिष्क्रांतो (for ऽभ्य तिक्रान्तो) — [d]) Ś1 K2 B1 3 Dn2 D2 4 5 7 8 G3 [ए]व (for [ए]ष) Some MSS नि स्वन — After 3, D7 repeats 7. 25 55[c]–57[b]

4 [a]) B6 [अ]पि वर°; Dn1 D1 6 [अ]वरज; T G1–4 M [अ]नवम°; G5 [अ]चवन°; Ca d [अ]नवरः (as in text). G1 4 M सखे (for संख्ये) K1 इन्द्राद्या दानवा संख्ये — K5 om (hapl) 4[b]–5[a] — [b]) K1 -विशारदा°. — [c]) Bom ed प्रथमो गजयोधाना.

5 K5 om. 5[abc] (of v l 4) — [a]) K2 D4 वा (for च) — [b]) Dn2 D8 6 व(D6 य)ली; G1 5 M भुवि (for युधि) T G2–4 मद° प्रतिगजो भुवि — [c]) B1 5 सर्वशस्त्रातिग; Dn2 °धन्वाधिक°; D8 °सत्त्वाधिक° (for सर्वशब्दातिग°) G1 4 M सखे (for संख्ये) — [d]) Ś1 T G2 4 कृतवर्मा (for कृतकर्मा) K1–4 श्रम°, Dn2 -क्रम° (for -क्लम)

6 [a]) K5 D2 3 5 सोढा; D4 7 8 सम°; G4 सह; Ca. d सह (as in text) Dc1 (marg as in text) Dn1 सर्वं (for शस्त्र-). D4 -प्रतापानाम्; D8 प्रपाता-नाम् (for निपातानाम्). — [b]) T G3 4 अस्त्रस्पर्शस्य. G5 वा पुन° (for चानघ). — [c]) K2 B Dc1 Dn1 D4 8 T G M1, 2 सर्वम् (for व्यक्तम्) — After 6, S ins.

203* सिंहनादं महत्कृत्वा धनुर्बाणरवैः सह ।
विद्राव्यमाणं संपश्य हतभूयिष्ठनायकम् ।
दृष्ट्वा विनद्य सहसा मम सेनां प्रमृद्गति ।

[(L. 1) G1 M बाणशङ्ख (for धनुर्बाण). — (L 3) T G4 [अ]नुविश्य (for विनद्य) M3–5 सैन्य (for सेनां). G4 प्रवर्तते; M3 5 विमृद्गति (for प्र°).]

7 [a]) S पुमानन्य° (for [ऋ]तेऽन्योऽस्ति). — [b]) Ś1 शब्दस; K5 कश्चित् (for शक्तस्) Dn2 D1, 2, 6 T G M1, 2 संप्रति (for तं प्रति) K4 D1 पादितुं; B1 4 वारितुं (for बाधितुम्). M3–5 शक्त° संरक्षितुं बलं (M3 बभौ) — [d]) D6 S यत्र (for यतः) Ś1 D4 प्राग्ज्यो-तिषेश्वर°; B1 S °षो नृप°

8 [a]) Ś1 K1 2 B4 Dn2 G2 शक्रसं(Dn2 °स)ख्ये; K3 शक्रसह्यो; B1 Dc1 Dn1 शतसख्याद् (B1 °ख्यो); B3 शक्रसख्यैर्; D4 6–8 शक्रसख्युर्; T G4 5 शक्रसख्यं (for शक्रसख्याद्) Dn1 M -बलाद्; Dn2 D6 7 -वर; T G2–5 बलं (for -बलैर्). — [b]) K4 M3–5 [अ]ति-विस्मित; Dn1 G1 M1, 2 [अ]पि विस्मित; T G3 4 च विनिर्जितं; G5 [अ]पि विनिर्मितं (for [अ]पि विस्मितम्). K5 बलेन सुदर्पितं (submetric) Ca d cite विस्मित (as in text) — [c]) K3 B Dn1 D7 8 अथ (for अद्य) S [ए]व — [d]) Ś1 बलसख्यु°; K1 2 °हर्तुं; K5 °वंत; Cd °हन्तु° (as in text)

9 [a]) S कृष्णस्तु वचनात्तस्य — [b]) S प्रययौ य(M3 प्रापयच्च)त्र तद्बलं. — [c]) K1 4 5 B5 Dn D6 दीर्यते; S काल्यते (for दार्यते) — [d]) S पांचाला° सह पांडवै°.

10 [a]) K2 5 D2 5 प्रयांतं. — [b]) D5 आह्वयंतं (for

संशप्तकाः समारोहन्सहस्राणि चतुर्दश ॥ १०
दशैव तु सहस्राणि त्रिगर्तानां नराधिप ।
चत्वारि तु सहस्राणि वासुदेवस्य येऽनुगाः ॥ ११
दार्यमाणां चमूं दृष्ट्वा भगदत्तेन मारिष ।
आहूयमानस्य च तैरभवद्धृदयं द्विधा ॥ १२
किं नु श्रेयस्करं कर्म भवेदिति विचिन्तयन् ।
इतो वा विनिवर्तेयं गच्छेयं वा युधिष्ठिरम् ॥ १३
तस्य बुद्ध्या विचार्यैतदर्जुनस्य कुरूद्वह ।
अभवद्भूयसी बुद्धिः संशप्तकवधे स्थिरा ॥ १४

स संनिवृत्तः सहसा कपिप्रवरकेतनः ।
एको रथसहस्राणि निहन्तुं वासवी रणे ॥ १५
सा हि दुर्योधनस्यासीन्मतिः कर्णस्य चोभयोः ।
अर्जुनस्य वधोपाये तेन द्वैधमकल्पयत् ॥ १६
स तु संवर्तयामास द्वैधीभावेन पाण्डवः ।
रथेन तु रथाग्र्याणामकरोत्तां मृषा तदा ॥ १७
ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ।
व्यसृजन्नर्जुने राजन्संशप्तकमहारथाः ॥ १८
नैव कुन्तीसुतः पार्थो नैव कृष्णो जनार्दनः ।

°यन्तो) D4 महाबला° (for °रथा) — cd) K1 4 D (except D1) ससप्तका° D6 सहस्रश (for चतुर्दश) K5 ससप्तका महाराज तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रुवन्

11 Ś1 K5 om. 11 K1 3 om (hapl) 11^{bc} — b) K4 D1 महारथा° (D1 °थ°), Dn1 नराधिपा° ; Dn2 D2 3 5–7 जनाधिप, G5 महाबल (for नराधिप) — c) K3 4 B1 2 4 5 Dn1 D1 च (for तु) G2 चत्त्रा रिंशत् Cv as in text — d) K3 Dn D2 3 6 च (for ये) Cv धेनुपा°, Cvp चात्मजा° (for येऽनुगा°)

12 a) K5 हन्यमान बलं दृष्ट्वा — b) S सयुगे (for मारिष) — d) M4 [अ]भजद् (for [अ]भवद्) S वै मनो (for हृदय)

13 a) K1 D8 न ; K4 5 Dn2 D2 तु (for नु) K5 भस्यं (for कर्म) S किं नु (G4 तु) नि(M3–5 नै) श्रेयस कृत्यं — b) K3 B Do1 Dn1 D1 भवेद्यैति चिंत यन् (B1 चिंतयें ; B3–5 चिंतया) ; S भवेदत्रेत्यचिंतयत् (T G3 °यन्) — c) K4 यतो वा, K5 B Do1 Dn1 D3, 8 इह वा ; D2 ततो वा, S न चैव (for इतो वा) Ś1 K1 3 4 [अ]पि (for वि-) — d) S पाळयेय च पांडवान्

14 a) T G M1 2 तया (for तस्य) B [ए]वम्, Do1 Dn1 [ए]व (for [ए]तद्) K5 इत्येव चिंत्यमानस्य ; M3–5 बुद्ध्या विचार्यमाणस्य — b) K5 फाल्गुनस्य महा त्मन° ; T G3–5 M1, 2 [अ]सकृत्कुरुनंदन° (G5 °न ; M1 2 °ने) ; M3–5 [अ]सकृत्तस्य भूपते — c) G1 M परमा (for भूयसी) T G2–5 अकरोत्परमां बुद्धिं — d) Do1 Dn D2 3, 5–7 ससप्तक (for संशप्तक) Dn2 D3 6 स्थिता ; T G2–4 स्थितां ; G5 स्थिरां (for स्थिरा) D4 संशप्तकवध प्रति

15 b) G1 M -लक्षण° (for केतन°) — c) T G3–5 शूरो (for एको) S सहस्राणां — d) Dn2 निहता, S बहूनां (for निहन्तु)

16 b) Ś1 K3 5 D2 4 5 7 8 सवित् ; K5 स हि (for मति) — c) K5 वधोपायैस् — d) T G2–4 यावद्, G1 5 M या तु (G5 च) (for तेन) M1 2 अकल्प यन् (for °यत्) D3 6 तद्द्वैध समकल्पयत्, Cv as in text

17 a) Ś1 K Do1 Dn D2 त, B D5 6 8 तां, D3 तांस् (for स) D1 स तु दोलायमानोभूद् ; D4 तास्तु संवर्तमाना सा — b) G1 M द्वैधीभावे (M1 2 °व) महामति° — c) B Do1 Dn D3 6 वधेन (for रथेन) K5 D2 नराग्र्याणाम् (for रथा°). T G3–5 वधे संशप्त काख्यानाम् ; G1 M वधेन तद्रथाख्यानाम् ; G2 वधे तत्र रथाख्यानाम् — d) Ś1 K1 3–5 Dn2 D2 G1 तन्, D1 4 5 7 8 त, G2 च (for तां) K4 मया तदा, T G3–5 तदानघ, G1 M मृषानघ (for मृषा तदा)

18 a) B1 2 S शर ; B4 तस्मिन् (for शत) — b) K3 शरेण (for शराणां) S प्रयुतान्यर्बुदानि च — c) D1 असृजन् (for व्य°) K4 बाणान्, S क्रुद्धा (for राजन्) — d) K4 5 Do1 Dn D2–8 संसप्तक (for संशप्तक) K4 महारथान्, S रथर्षभा° (for -महारथा)

19 a) D3 6 न च (for नैव) — b) D6 न च (for नैव) — Ś1 K1 3 D4 om (hapl) 19^{c}–20^{b} — c) D6 रथा (for रथो) — d) Dn2 D3 [अ]दृश्यत ; D6 सदृश्यत (for दृश्यन्ते स्म) — For 19, S subst.

204* ततो नैवार्जुनोपेन्द्रौ न रथ° साश्वकेतन° ।
दृश्यन्ते शरवर्षेण प्रबलेन समावृता° ।

[(L 1) G3 [अ]र्जुनोपेतौ — (L 2) T G3 5 दृश्यते (for दृश्यन्ते) M3–5 महता तु (for प्रबलेन). T G2

न हया न रथो राजन्दृश्यन्ते स्म शरैश्चिताः ॥ १९
यदा मोहमनुप्राप्तः सस्वेदश्च जनार्दनः ।
ततस्तान्प्रायशः पार्थो वज्रास्त्रेण निजघ्निवान् ॥ २०
शतशः पाणयश्छिन्नाः सेषुज्यातलकार्मुकाः ।
केतवो वाजिनः सूता रथिनश्चापतन्क्षितौ ॥ २१
द्रुमाचलाग्राम्बुधरैः समरूपाः सुकल्पिताः ।
हतारोहाः क्षितौ पेतुर्द्विपाः पार्थशराहताः ॥ २२
विप्रविद्धकुथावल्गाश्छिन्नभाण्डाः परासवः ।
सारोहास्तुरगाः पेतुर्मथिताः पार्थमार्गणैः ॥ २३
सर्ष्टिचर्मासिनखराः समुद्गरपरश्वधाः ।
संछिन्ना बाहवः पेतुर्नृणां भल्लैः किरीटिना ॥ २४
बालादित्याम्बुजेन्दूनां तुल्यरूपाणि मारिष ।
संछिन्नान्यर्जुनशरैः शिरांस्युर्वीं प्रपेदिरे ॥ २५
जज्वालालंकृतैः सेना पत्त्रिभिः प्राणभोजनैः ।
नानालिङ्गैस्तदामित्रान्क्रुद्धे निघ्नति फल्गुने ॥ २६
क्षोभयन्तं तदा सेनां द्विरदं नलिनीमिव ।

$_{3}$ $_{5}$ समावृतः.]
— After 19, S ins

205* ततस्तेन शरौघेण महता समवास्तृत ।
नाशकत्साम बीभत्सुरमित्रान्प्रतिबाधितुम् ।

[(L 1) T G$_2$ $_3$ च समावृत, G$_4$ $_5$ च तिरस्कृतः (for समवास्तृत)]

20 Ś$_1$ K$_{1}$ $_{3}$ D$_4$ om. 20^{ab} (cf v l 19) —^{a}) K$_4$ D$_1$ $_3$ तदा (for यदा). D$_7$ $_8$ सोहम् (for मोहम्). S [इ]व (for [अ]नु-) —^{b}) B$_4$ D$_1$ सिष्विदे हि, Dn$_2$ D$_2$ $_3$ सखेदश्च (D$_8$ °दं च) (for सस्वेदश्च) S प्रस्विन्न(G$_2$ प्रभिन्न)श्चाच्यु(G$_5$ °प्य)तोभवत्. — After 20^{ab}, M$_2$ ins

206* ततो जनार्दनः पार्थं प्रत्युवाच हसन्निव ।
वज्रमस्त्रं तु संधाय जहि संशप्तकानिह ।

—^{c}) B$_5$ तदा (for ततस्) Dn$_2$ निहितान्; D$_8$ $_6$ सहितान्, S अहितान् (for प्रायशः) —^{d}) Ś$_1$ K B$_1$ $_5$ Dn D$_3$ $_5$ $_6$ ब्रह्मास्त्रेण (for वज्रास्त्रेण) D$_8$ $_6$ [अ]भि- (for नि-) S वज्रेणास्त्रेण जघ्निवान्

21 ^{a}) T G$_{2-5}$ पार्श्व(G$_5$ पार्स्व)संछिन्ना. —^{b}) Ś$_1$ K$_{1-3.\,5}$ Dn D$_{1-5}$ $_7$ $_8$ -ज्यांगुलि- (for -ज्यातल-) —^{c}) S केतनानि हता (T °ताः; G$_1$ M$_{1.\,2}$ °या) प्रोता.

22 D$_8$ om 22^{ab} —^{a}) K$_1$ D$_4$ द्रुमाचलांबुद(K$_1$ °ध)धरै —^{b}) B$_4$ समकाया; M$_{3-5}$ तुल्यरूपा (for समरूपा) —^{c}) Ś$_1$ K$_{1-3}$ रथारोहा (for हता°) —^{d}) Ś$_1$ K$_{1-4}$ D$_4$ $_5$ $_7$ पार्थशरैर्हता; B$_1$ °शरार्दिता (for पार्थशराहता).

23 ^{ab}) B$_1$ विप्रविद्धद्र(marg °ध्र)थावन्याश्, B$_2$ °विद्धकुथानधाश् (marg) °वर्णाश् (also °वन्याश्), D$_2$ $_5$ (marg) °विद्धकुथांगास्त्, D$_8$ $_6$ °विद्धांकुशावर्ताश्, D$_4$ °विद्धाकुथाश्वार्ताश्; D$_5$ °विद्धकुशाविल्गाश्, D$_7$ $_8$ °विद्ध-कुथावर्ताश्; T G$_3$ $_4$ M$_{3-5}$ °विद्ध(G$_3$ °द्ध्य)कशावल्गाश्; G$_1$ M$_{1.\,2}$ °विद्धकशाप्रासाश्, G$_2$ °विद्धांकुशावल्गाश्; G$_5$ °विद्धांकुशवराश् K$_{1}$ $_{3.\,4}$ D$_1$ छिन्नदंडा (for °भाण्डा) Dn$_2$ D$_6$ S छिन्नभांड(Dn$_2$ °कांड-, D$_6$ °कांडा, G$_5$ °पांडु)प्रकीर्णका K$_2$ विप्रविद्धकुथावर्माच्छिन्नभांडा परासव. —^{d}) G$_4$ -सायकैः (for -मार्गणैः). D$_4$ मथिता पार्थिवा रणे.

24 M$_{3-5}$ om 24 —^{a}) K$_1$ Dc$_1$ सर्ष्टिश(Dc$_1$ °व)र्मासिनखरा, K$_5$ सार्ष्टिवर्मा°, D$_8$ सृष्टिचर्मा°; T G$_{2-4}$ सार्ष्टिचर्मा°, G$_5$ सधिचर्मा° —^{b}) K$_1$ $_5$ B$_1$ D (except D$_1$) -परस्वधा (for °श्वधा) — D$_5$ om. (hapl) 24^c–25^b —^{c}) K$_3$ D$_1$ विच्छिन्ना —^{d}) Dn$_1$ D$_{4.\,7}$ $_8$ किरीटिन

25 D$_5$ om 25^{ab} (cf v l. 24). —^{a}) K$_1$ D$_1$ बालादित्यांबुजेंद्राणां; K$_5$ °जाक्षानां —^{d}) B$_2$ D$_6$ G$_3$ [उ]र्व्यां (for [उ]र्वीं)

26 G$_5$ om 26 —^{a}) B$_4$ जंघाश्च (for जज्वाल) B$_4$ D$_1$ $_7$ अलंकृता (for °कृतैः) K$_1$ B$_5$ सेनां; Dn$_1$ सेना S (G$_5$ om) सारो(G$_{1.\,2}$ M$_{1-4}$ सलो)हालकृतैः सैन्यैः (G$_1$ M$_3$ सेनां) —^{b}) K$_2$ $_3$ B$_{3-5}$ Dc$_1$ Dn$_2$ D$_5$ $_7$ $_8$ प्राणिभोजनैः, D$_8$ $_6$ प्राणभजनैः —^{c}) K$_{1-4}$ B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{1-3}$ $_6$ नानारूपैस् (for °लिङ्गैस्) D$_8$ $_6$ तथाविद्धाः; D$_4$ $_5$ $_7$ $_8$ तथामित्रान्; T G$_{2-4}$ सदामित्रान्; M$_{3-5}$ शरव्रातैः (for तदामित्रान्) —^{d}) K$_{3-5}$ B D फाल्गुने (for फल्गुने) S (G$_5$ om) क्रुद्धोभ्यघ्नद्धनंजयः

27 ^{a}) Dc$_1$ Dn$_2$ D$_8$ M$_5$ क्षोभयंतस् B$_{1}$ $_{2}$ $_{5}$ D$_8$ $_6$ S (except T G$_4$) तथा (for तदा) —^{b}) Dn$_2$ D$_2$ $_4$ $_5$ द्विरदो(D$_2$ °दां) (for द्विरदं) G$_1$ $_3$ $_4$ M$_1$ $_3$ $_4$ नलिनीम् G$_5$ प्रभिन्नमिव कुञ्जर —^{c}) D$_4$ $_7$ $_8$ सूतगणाः.

धनंजयं भूतगणाः साधु साध्वित्यपूजयन् ॥ २७
दृष्ट्वा तत्कर्म पार्थस्य वासवस्येव माधवः ।
विस्मयं परमं गत्वा तलमाहत्य पूजयत् ॥ २८
ततः संशप्तकान्हत्वा भूयिष्ठं ये व्यवस्थिताः ।
भगदत्ताय याहीति पार्थः कृष्णमचोदयत् ॥ २९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

२७

संजय उवाच ।
यियासतस्ततः कृष्णः पार्थस्याश्वान्मनोजवान् ।
अप्रैषीद्धेमसंछन्नान्द्रोणानीकाय पाण्डुरान् ॥ १
तं प्रयान्तं कुरुश्रेष्ठं स्वांस्त्रातुं द्रोणतापितान् ।
सुशर्मा भ्रातृभिः सार्धं युद्धार्थी पृष्ठतोऽन्वयात् ॥ २
ततः श्वेतहयः कृष्णमब्रवीदजितं जयः ।
एष मां भ्रातृभिः सार्धं सुशर्माह्वयतेऽच्युत ॥ ३
दीर्यते चोत्तरेणैतत्सैन्यं नः शत्रुसूदन ।

28 ^{a}) S तु (for तत्) B2 दृष्ट्वा तत्पार्थकर्माणि — ^{b}) D6 (marg as in text) साधुभि (for माधव) — ^{d}) G5 [आ]गत्य (for [आ]हत्य) N (Ś2 missing) प्रांजलिसमुवाच ह — After 28, N (Ś2 missing) ins

207* कर्मैतत्पार्थ शक्रेण यमेन धनदेन च ।
दुष्कर समरे यत्ते कृतमद्येति मे मति ।
युगपच्चैव संग्रामे शतशोऽथ सहस्रश ।
पतिता एव मे दृष्टा सशप्तकमहारथा ।

[(L 2) D8 यत्तु (for यत्ते) K1 [अ]स्येति, D4 [अ]ध्येति (for अद्येति) — (L 4) K1 2 D1 4 5 7 8 पातिता (for पतिता) Ś1 K3 4 D (except D1) समप्तक (for सश°) K1 महारथ]

29 ^{a}) K1 2 D (except D1) सप्तसकान् (for संश°) K6 दृष्ट्वा (for हत्वा) B1 Bom ed सप्त(Bom. ed °श)प्तकास्ततो हत्वा — ^{b}) B1 Dn1 D2 5 (marg) भूयिष्ठा (for °ष्ठं) — ^{d}) B Do1 कृष्णं पार्थोऽभि ; D8 6 कृष्ण पार्थस्तु ; T G1 3–5 M वासुदेवम् (for पार्थ कृष्णम्) K4 5 D4 पार्थकृष्णमनो(K4 °चो)दयत् ; G2 यशोर्य समचोदयत्

Colophon. Ś2 missing — *Sub-parvan* K5 D2 T G1 2 5 M1 2 संशप्तकवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1–3 D1 द्वितीययुद्धदिवस ; T G3 द्विसीयेऽह्नि — *Adhy name* Ś1 K1–3 Dn1 D6 (marg) 8 भगदत्तवध ; D7 भगष्यवध (sic) — *Adhy no* (figures, words or both) K3 24, B1–3 Dn1 D2 8 26 (as in text) — *Śloka no* Do1 30

27

1 Ś2 resumes — ^{a}) K5 Dn1 D4 7 8 तु कृष्णस्य (K5 Dn1 D4 °ष्णोस्य) (for तत कृष्ण) Dn2 D8 6 यियासोस्तस्य कृष्णस्तु ; S सतोसौ(T2 °त स, G1 4 M °श्रासौ) बलवान्कृष्ण . — ^{b}) G1 M कृष्णस्य (for पार्थस्य) Ś2 B1–3 5 Do1 D4 5 7 महाजवान्, Dn1 महीतवान् T G2–4 सत्राश्वान्वै मनोजवान् — M3 om (hapl) 1^{c}–2^{b} — ^{c}) B Do1 D2 6 सप्रैषीद् ; G5 अनैषीद् (for अप्रैषीद्) B3 Dn2 D1 सच्छिन्नान् ; D4 ·सकाशान् (for सछन्नान्) — ^{d}) K1 5 D8 4 पांडवान् ; K4 B S (M3 om) पांदरान् ; D2 सत्वर, Bom ed संस्वरन् (for पाण्डुरान्)

2 M3 om 2^{ab} (of v l 1) — ^{a}) Dn1 D5 प्रयात (for प्रयान्त) D1 कुरुश्रेष्ठ, D5 T G3–5 °श्रेष्ठ (for °ष्ठ) — ^{b}) K2 3 B G2 स्वान्त्रायन् (for स्वांस्त्रातु) D4 ·पांडवान् ; D8 ·पालयन् (for तापितान्) — K1 3 om (hapl) 2^{d}–3^{c} — ^{d}) D5 7 G2 युद्धार्थ (for °र्थी), D4 पृष्ठतोन्वयात्तत (submetric)

3 K1 3 om 3^{abc} (of v l 2) — ^{b}) Ś K4 5 D (except Do1) युधि, K3 भुवि (for जय) S अब्रवीत्समितिंजय — ^{c}) Ś1 Dn1 D1 मा (for मां) — ^{d}) T2 युधि (for ऽच्युत) K1, 3 एषमा(K3 °ष मा) ह्वयतेच्युत

4 ^{a}) B4 उत्तमेन (for उत्तरेण) K1 B5 Do1 (marg) Dn2 D3 5 6 G3 4 एव (D3 °वं) (for एतत्) — ^{b}) T G1–4 M1 2 शत्रुकर्शन, Bom ed. मधुसूदन Dn2 D8 6 त(D7 6 म)स्यैन्यं शत्रुकर्षण ; G5 सैन्यं नोमित्र

द्वैधीभूतं मनो मेऽद्य कृतं संशप्तकैरिदम् ॥ ४
किं नु संशप्तकान्हन्मि स्वान्रक्षाम्यहितार्दितान् ।
इति मे त्वं मतं वेत्थ तत्र किं सुकृतं भवेत् ॥ ५
एवमुक्तस्तु दाशार्हः स्यन्दनं प्रत्यवर्तयत् ।
येन त्रिगर्ताधिपतिः पाण्डवं समुपाह्वयत् ॥ ६
ततोऽर्जुनः सुशर्माणं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
ध्वजं धनुश्चास्य तथा क्षुराभ्यां समकृन्तत ॥ ७
त्रिगर्ताधिपतेश्चापि भ्रातरं षड्भिरायसैः ।
साश्वं ससूतं त्वरितः पार्थः प्रैषीद्यमक्षयम् ॥ ८
ततो भुजगसंकाशां सुशर्मा शक्तिमायसीम् ।
चिक्षेपार्जुनमादिश्य वासुदेवाय तोमरम् ॥ ९

शक्तिं त्रिभिः शरैश्छित्त्वा तोमरं त्रिभिरर्जुनः ।
सुशर्माणं शरव्रातैर्मोहयित्वा न्यवर्तत ॥ १०
तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षशरौघिणम् ।
राजंस्तावकसैन्यानां नोग्रं कश्चिदवारयत् ॥ ११
ततो धनंजयो बाणैस्तत एव महारथान् ।
आयाद्विनिघ्नन्कौरव्यान्दहन्कक्षमिवानलः ॥ १२
तस्य वेगमसह्यं तु कुन्तीपुत्रस्य धीमतः ।
नाशक्नुवंस्ते संसोढुं स्पर्शमग्नेरिव प्रजाः ॥ १३
संवेष्टयन्ननीकानि शरवर्षेण पाण्डवः ।
सुपर्णपातवद्राजन्नायात्प्राग्ज्योतिषं प्रति ॥ १४
यत्तदानामयज्जिष्णुर्भरतानामपायिनाम् ।

कर्शन. — G5 om. 4^{cd} — ^{d}) K4 Do1 Dn D2-8 संसप्तकैर्, T G2 त्रैगर्तकैर्. D8 [इ]ह (for [इ]दम्).

5 ^{a}) Dn1 D3-7 G1 किं तु; G5 अहं (for किं नु). K2 4 Do1 Dn D3-8 संसप्तकान्, T G2-4 त्रैगर्तकान् (for संशप्त°) — ^{b}) Ś1 D5 रक्ष्यामि (for रक्षामि). T G1-4 M स्वान्वा रक्षामि चार्दितान्, G5 स्वानुभीतानुपागमे — ^{c}) B4 Dn2 D2 8 वेत्सि (for वेत्थ). S इति वेत्थ (G5 °द) हृदि द्वैधं — ^{d}) Ś त्वत्र किं; K1 किं न्वत्र, K2 D1 किं त्वत्र, K4 किं तत्र (by transp), K5 मत्र किं D8 तव (for भवेत्)

6 ^{a}) Dn2 D8 ब्रुवति (for उक्तस्तु) — ^{b}) Dn2 सप्रवर्तयेत्, D4 पर्यवारयत्; S पर्य(M3 परि)वर्तयत् (for प्रत्यवर्तयत्) — D4 om. (hapl) 6^{cd}. — ^{d}) B1 समुपाहरत्; B3 °द्रवत् (for °ह्वयत्) T G2-5 पांडव प्रति चाह्वयत्; G1 M पांडवं प्रत्युपाह्वयत्

7 Dn1 om. 7^{c}–8^{b} — ^{c}) Dn2 D6 S (except G5) तस्य ध्वजं धनुश्चैव; D5 धनुर्ध्वजं चास्य तथा. — ^{d}) D6 शराभ्यां (for क्षुराभ्यां). Ś1 क्षुराभ्यां संचकर्त ह.

8 Dn1 om 8^{ab} (cf v l. 7) — ^{a}) K4 D1 [अ]स्य (for [अ]पि) Dn2 D3 6 S ततस्त्रिगर्ताधिपतेर् — ^{b}) B Do1 Dn2 D3 6 [आ]शुगैः (for [आ]यसैः) — ^{c}) Dn2 त्वरित, G2 सरथं (for त्वरित) — ^{d}) S प्रेषयद्वै यमक्षयं

9 ^{a}) K4 5 Dn1 D3 4, 6-8 भुजंग (for भुजग) K1 सकाशं, D4 °काशा S निर्मुक्तोरगसंकाशां — ^{c}) B5 आसाद्य, Dn S उद्दिश्य; D3 6 उद्यम्य (for आदिश्य) — ^{d}) S वासुदेव च (for °देवाय)

10 ^{a}) K5 Dn D2-8 transp त्रिभि° and शरै°. M3-5 शितैश् (for शरैश्) — ^{d}) B1 D1-3 5 6 न्यवर्तयत् (for °र्तत)

11 11^{ab} = 7 29 35^{ab} — ^{a}) D3 तं वासवसमायांत — ^{b}) Bom ed भूरिवर्षं Ś K1 3 D2 3 -शरौघिन T G3 4 वासवीं भूरिवर्षि(G3 °र्षं)णं (G4 °र्षिणीं); G2 5 वासविं भूरिवर्षिण (G5 °ण) — ^{c}) K4 तावकसैन्यानि — ^{d}) K5 Do1 नाग्रे; B3 नोग्र, M3-5 नैन (for नोग्रं) K3 T G2-4 किं(G4 कं)चिद् (for कश्चिद्). S (except G5) न्यवारयत्

12 ^{a}) D6 वाजैस् (for बाणैस्) — ^{b}) B Do1 D1 G3 सर्वान् (for तत). T G1 3-5 M त्वरिता(G1 M त्वदीया)न्रथसत्तमान् — ^{c}) D6 अयाद्; S प्रायाद् (for आयाद्) — ^{d}) Ś1 कक्ष्यम् (for कक्षम्)

13 ^{a}) K1 असह तु, Dn1 असंसह्यं, Dn2 D3 6 अशक्यं तु (for असह्य तु) K3 B Do1 D1 2 4 5 7 8 T1 G1, 2 M1 2 तं, M3-5 तत् (for तु) — ^{c}) Ś1 D4 अशक्नुवस् Ś1 K1 2 सवोढु (for ससोढु) Dn1 शक्नुवंस्ते न वै सोढुं

14 ^{a}) D5 6 स वेष्टयन्, G2 सश्लेषयन् (for संवेष्ट°). — ^{c}) K5 -यानवद् (for पात°) S सुपर्ण इव नागेंद्रम् — ^{d}) B1-3 Do1 Dn2 D3 6 प्रायात् (for [आ]यात्)

15 ^{a}) K1 या तु (for यत्तद्) K2 D5 (marg) यत्तदा ह्यजयज्जि(D5 °य जि)ष्णुर्; Do1 D5 6 यत्तदानामयं जिष्णुर्, Dn1 यत्तदा ह्यनयज्जिष्णुर्. D3 यत्तदानीमयाज्जि

धनुः क्षेमकरं संख्ये द्विषतामश्रुवर्धनम् ॥ १५
तदेव तव पुत्रस्य राजन्दुर्द्यूतदेविनः ।
कृते क्षत्रविनाशाय धनुरायच्छदर्जुनः ॥ १६
तथा विक्षोभ्यमाणा सा पार्थेन तव वाहिनी ।
व्यदीर्यत महाराज नौरिवासाद्य पर्वतम् ॥ १७
ततो दश सहस्राणि न्यवर्तन्त धनुष्मताम् ।
मतिं कृत्वा रणे क्रुद्धा वीरा जयपराजये ॥ १८
व्यपेतहृदयत्रास आपद्धर्मातिगो रथः ।
आर्छत्पार्थो गुरुं भारं सर्वभारसहो युधि ॥ १९
यथा नडवनं क्रुद्धः प्रभिन्नः षष्टिहायनः ।
मृद्नीयाच्चद्वदायस्तः पार्थोऽमृद्नाच्चमूं तव ॥ २०
तस्मिन्प्रमथिते सैन्ये भगदत्तो नराधिपः ।
तेन नागेन सहसा धनंजयमुपाद्रवत् ॥ २१
तं रथेन नरव्याघ्रः प्रत्यगृह्णादभीतवत् ।
स संनिपातस्तुमुलो बभूव रथनागयोः ॥ २२
कल्पिताभ्यां यथाशास्त्रं रथेन च गजेन च ।
संग्रामे चेरतुर्वीरौ भगदत्तधनंजयौ ॥ २३
ततो जीमूतसंकाशान्नागादिन्द्र इवाभिभूः ।
अभ्यवर्षच्छरौघेण भगदत्तो धनंजयम् ॥ २४
स चापि शरवर्षं तच्छरवर्षेण वासविः ।

ष्णुर्, S मासीत्सदागते जिष्णौ —^{b}) T G_{2-4} भारवानाम् (for भर°) $Ś_{2}$ K_{1-3} D_{1} [अ]मायिनां; K_{4} B D_{c1} Dn_{2} D_{2} $_{8}$ [अ]पापिनां, Dn_{1} T G_{2-4} [अ]नामयं; D_{4} [अ]पलायिनां (hypermetric), D_{5} [अ]यायीनां, G_{1} M_{1} $_{2\ 4\ 5}$ [अ]नामय°, M_{3} अनात्मनां (for अपायिनाम्) —^{c}) D_{7} क्षेमकर (for क्षेमकरं) S स्वेषां क्षेम($G_{3\ 4}$ °मं)करे संख्ये (T $G_{2\ 3}$ °ख्ये; G_{4} M_{3} °घे) —^{d}) Dn_{1} अश्रुसाधनं; S अघवर्धने (for अश्रुवर्धनम्)

16 ^{a}) Dn_{1} तदेव; S तथैव —^{b}) K_{1} सुद्यूत (for दुर्द्यूत) G_{2} वेदिन, G_{3} देवन (for -देविन°) —^{c}) S कृते (G_{5} °त) क्षत्रियनाशाय —^{d}) T G_{2-5} धनुरादाय चार्जुन

17 ^{a}) B_{5} S ततो (for तथा) $Ś_{2}$ K $D_{1\ 2\ 4\ 5\ 7\ 8}$ विक्षोभ्यमाना —^{b}) T $G_{1\ 3-5}$ $M_{1\ 2}$ पुत्रस्य तव; G_{2} M_{3-5} तव पुत्रस्य (for पार्थेन तव) —^{c}) Bom. ed व्यशीर्यत (for व्यदी°) T G_{1-4} M तदा राजन्; G_{5} तदा सेना (for महाराज)

18 ^{a}) K_{4} देवसहस्राणि; S रथ° —^{cd}) B_{1} वीराः; B_{3-5} D_{c1} D_{2} क्रूरां (for क्रुद्धा) $Ś$ $K_{1.4}$ वीरराज; B_{1} क्रूरां राजन् (for वीरा जय) S मरणाय मतिं कृत्वा आत्मनो वार्जुनस्य वा

19 ^{a}) Dn_{1} व्यपेतहृदयास् K_{2} -त्रासान्; K_{5} Dn_{2} D_{1-3} -त्रासा; Dn_{1} त्रस्ता; T G_{3-5} त्रासम् (for -त्रास) —^{b}) K_{5} आपत्कुत्स्न महारथा°; Dn_{2} D_{3} आपद्धर्मातिगा रथा°; D_{2} आपत्कृत्स्न महारथा°; $D_{4\ 6\ 7\ 8}$ वहुक्ले त (D_{4} क्लेनं) महारथा°, S आपद्धर्मार्थकोविद° (G_{2} M_{3} °द) —^{d}) S सर्वलोकमहारथ

20 G_{3} om 20^{a}–21^{b} —^{a}) $Ś_{2}$ K_{3} नड्वर, I नरवर; $K_{4\ 5}$ B D_{c1} Dn $D_{1\ 2\ 4\ 6}$ T G_{2} नलवन, $D_{5\ 7\ 8}$ ताल(D_{5} °ळ)वन; $G_{2\ 4\ 5}$ $M_{1\ 2\ 4\ 5}$ नळवन T $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M नाग (for क्रुद्ध°) —^{b}) D_{6} S (G_{3} om) षाष्टि(D_{6} °ष्टि)हायन° —^{c}) D_{3} अत्रस्त°, S (G_{3} om) आयत्त° (for आयस्त) —^{d}) K_{1} [ऽ]मृद्नथ्; D_{6-7} °मृद्नन् (for °द्नाच्)

21 G_{3} om. 21^{ab} (cf. v l 20) —^{a}) G_{1} $M_{1.2}$ प्रसृदिते (for प्रमथिते) —^{b}) D_{c1} महीपति°; T $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ $M_{1\ 2}$ महारथ, M_{3-5} प्रतापवान् (for नराधिप°) —^{d}) G_{1} M अभिद्रवत् (for उपा°).

22 G_{5} om 22–23 —^{a}) $B_{3\ 4}$ $D_{7\ 8}$ नरव्याघ्र, $D_{3\ 6}$ °व्याघ्रं (for °व्याघ्र) —^{b}) B D_{c1} D_{1} धनंजय°; T G_{2-4} [अ]थार्जुन, G_{1} M सदार्जुन° (for [अ]भीतवत्) —^{c}) $K_{4\ 5}$ Dn_{1} $D_{2\ 4\ 5\ 8}$ तुमलो

23 G_{5} om 23 (cf v l. 22) —^{b}) $Ś_{2}$ $K_{1\ 2}$ G_{1} M गजेन च रथेन च —^{c}) $Ś_{1}$ K_{1-4} D_{1} संग्रामं (for °मे)

24 B_{4} om 24–25 —^{a}) Dn_{2} D_{3} सकाशे (for °शान्) —^{b}) Dn_{2} D_{3} नाग, D_{6} M_{3-5} नागान्; G_{5} नागम् (for नागाद्) M_{3-5} भिदन् (for [इ]न्द्र) K_{3} $B_{1-3.5}$ D_{c1} D_{2} प्रभु°, Dn_{2} D_{3} [अ]वमौ (for [अ]भिभूः) —^{c}) B_{5} प्रत्यवर्षत; Dn_{2} अभि°; D_{3} अश्म° (for अभ्य°) $Ś$ K_{1-4} Dn_{2} शरौघेन

25 B_{4} om 25 (cf v l 24) —^{a}) S ततस्तु (for स चापि) K_{3} B_{5} D_{c1} D_{3} T G_{2-4} तं (for तत्)

अप्राप्तमेव चिच्छेद भगदत्तस्य वीर्यवान् ॥ २५
ततः प्राग्ज्योतिषो राजा शरवर्षं निवार्य तत् ।
शरैर्जघ्ने महाबाहुं पार्थं कृष्णं च भारत ॥ २६
ततः स शरजालेन महताभ्यवकीर्य तौ ।
चोदयामास तं नागं वधायाच्युतपार्थयोः ॥ २७
तमापतन्तं द्विरदं दृष्ट्वा क्रुद्धमिवान्तकम् ।
चक्रेऽपसव्यं त्वरितः स्यन्दनेन जनार्दनः ॥ २८
संप्राप्तमपि नेयेष परावृत्तं महाद्विपम् ।
सारोहं मृत्युसात्कर्तुं स्मरन्धर्मं धनंजयः ॥ २९
स तु नागो द्विपरथान्हयांश्चारुज्य मारिष ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय ततोऽक्रुध्यद्धनंजयः ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

२८

धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा क्रुद्धः किमकरोद्भगदत्तस्य पाण्डवः ।
प्राग्ज्योतिषो वा पार्थस्य तन्मे शंस यथातथम् ॥ १

संजय उवाच ।

प्राग्ज्योतिषेण संसक्तावुभौ दाशार्हपाण्डवौ ।
मृत्योरिवान्तिकं प्राप्तौ सर्वभूतानि मेनिरे ॥ २

— b) Ś K D (except Dc1) मारिष (for वासवि°) — For 25cd, Ś K Dn D1–3 5–8 subst

208* संन्यवारयदस्याशु लघुत्वात्पाकशासनिः ।

[Ś1 K5 Dn D3 8 5–8 विनिवार्य तमर्थं (D8 °ध्य)स्य (for the prior half)]

— After 25, Dn D2 8 5–8 ins :

209* तद्वर्षं शरवर्षं तु पुनरेव धनंजयः ।

26 D4 om 26 — b) K5 B2, 4 D3 5 त (for तत्) Bom ed निवारयत् D7 शरवर्षेण निवार्य तान् (hypermetric), D8 शरवर्षैर्निवारितान्, S शरवर्षे निवारिते (G1 निपातिते) — cd) Dn2 महाबाहु (for °बाहुं) Ś2 B Dc1 Dn2 D5 7 8 मारिष (for भारत) S सरक्तनयनो रोषात्पार्थं पुनरवाकिरत्

27 D2 om 27ab — a) B4 ततस्तु S स (T G1–4 तं) तथा शरवर्षेण — b) D5 6 च (for [अ]भि-) B1 3 व्यवकीर्य, Dc1 प्रविकीर्य. Dn1 सहसा चाभ्यवार्य तौ; S पार्थं समभिद्रु(M3, 5 °द्रु)त्य वै (M1 2 च) — c) K5 D1–3 नोदयामास, G5 प्रेषया° (for चोदया°) — d) D2 5 (marg as in text) युद्धाय (for वधाय)

28 b) B1 क्रूरम्, D4 यांतम्, D5 8 व्यात्तम् (for क्रुद्धम्). — c) Dn1 D4 7 8 T G1 3 4 M1–4 त्वरितं (for °त:) G5 अपचक्राम वेगेन.

29 G5 om 29 — a) K3 स; B Dc1 Dn2 S (G om) तं (for सं) Ś2 K1 3 4 [इ]व (for [अ]पि) Ś1 येनेषु; Ś2 K3 4 मेने तं, G2 चैवेष; Cd नेयेष (as in text). D4 संप्राप्तममितेयेन — b) Ś2 K1, 3 पुरावृत्त; Cd परा° (as in text) — c) T1 परुषा; T2 पुरुषा, G1 M सरोषो, G2–4 सरुषा (for सारोहं).

30 b) Ś K1–4 D1 [आ]भज्य; B3–5 Dc1 Dn2 D4 [आ]रुह्य (for °ज्य) D4 7 8 मानद (for मारिष) — d) Ś1 K1 क्रन्याद्; B Dn1 D2 क्रुद्धो (for ऽक्रुध्यद्) S ततश्च क्रोध फल्गुनः (G5 पांडवः).

Colophon — *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś2 द्वितीयदिवस, D1 द्वितीययुद्धदिवस — *Adhy name* Ś2 K1–3 Dn D1, 2 4 7 8 भगदत्तवधः; K5 भगदत्तार्जुनसमागम, D5 भगदत्तवधेर्जुनसमागम, T G1–3 5 M1 2 भगदत्तार्जुनयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) K3 B1–3 Dn1 D2, 8 S 29, K5 25 — *Śloka no* Dn1 29

28

1 a) Ś K1 3 4 D1 M5 तत; B1 अथ (for तथा) — b) Ś1 भगदत्तश्च (for °दत्तस्य) — c) Dn2 [s]पि (for वा) D4 (before corr) क्रुद्धस्य (for पार्थस्य) — d) Ś K (except K5) D1 वद (for शंस) D2 यथा तथा

तथा हि शरवर्षाणि पातयत्यनिशं प्रभो ।
भगदत्तो गजस्कन्धात्कृष्णयोः स्यन्दनस्थयोः ॥ ३
अथ कार्ष्णायसैर्बाणैः पूर्णकार्मुकनिःसृतैः ।
अविध्यद्देवकीपुत्रं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ४
अग्निस्पर्शसमास्तीक्ष्णा भगदत्तेन चोदिताः ।
निर्भिद्य देवकीपुत्रं क्षितिं जग्मुः शरास्ततः ॥ ५
तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा शरावापं निहत्य च ।
लाडयन्निव राजानं भगदत्तमयोधयत् ॥ ६

सोऽर्करश्मिनिभांस्तीक्ष्णांस्तोमरान्वै चतुर्दश ।
प्रेरयत्सव्यसाची तांस्त्रिधैकैकमथाच्छिनत् ॥ ७
ततो नागस्य तद्वर्म व्यधमत्पाकशासनिः ।
शरजालेन स बभौ व्यभ्रः पर्वतराडिव ॥ ८
ततः प्राग्ज्योतिषः शक्तिं हेमदण्डामयस्मयीम् ।
व्यसृजद्वासुदेवाय द्विधा तामर्जुनोऽच्छिनत् ॥ ९
ततश्छत्रं ध्वजं चैव छित्त्वा राज्ञोऽर्जुनः शरैः ।
विव्याध दशभिस्तूर्णमुत्स्मयन्पर्वताधिपम् ॥ १०

---

2 ^{a}) K_5 प्राग्ज्योतिषे तु (for °तिषेण) $Ś_2$ सकुद्धाद्, K_4 संसिक्ताद्; $B_{1\,4\,5}$ Dn_1 T $G_{2\,5}$ M_6 सयुक्ताद्, $D_{4,5\,7\,8}$ सहसा (for ससत्काद्) —^{b}) K_4 B_3 दाशार्ह (for दाशार्हं) —^{c}) B_4 Dn_2 मृत्यु- (for मृत्योर्) B_1 Dn_2 $D_{2\,6}$ दुर्द्धांतर, B_{2-5} Dc_1 दुर्द्धांतिक; D_1 G_5 दुर्वातकं; $D_{4\,7\,8}$ दुर्वांति(D_4 °स)क (for °न्तिक) G_5 प्रति (for प्राप्तौ)

3 ^{ab}) Dn_2 यथा (for तथा) $Ś_1$ B_{2-4} Dc_1 तु, $B_{1\,2(marg)\,5}$ स (for हि) D_4 वर्षेण (for व र्षाणि) Ś K (except K_5) D_1 विभो (for प्रभो) S महता शरवर्षेण ववर्ष बलवान्रणे —^{c}) $B_{3\,5}$ भगदत्त (for °दत्तो) T G_{1-4} M द्विपस्कंधात्, G_5 द्विपारूढ (for गजस्कन्धात्)

4 ^{a}) B_2 काषायसैर्; D_{5-7} कार्ष्णयां° (for कार्ष्णा°) —^{b}) K_4 $D_{3\,6-8}$ -निसृतैः; D_2 निस्वनै (for -निःसृतैः) — B_3 reads 4^{cd} on marg —^{c}) Dn_2 $D_{6\,7}$ अविध्य; D_2 अभिद्यन् (for अविध्यद्). — Ś $K_{1\,3\,4}$ $D_{1\,3}$ om. (hapl) 4^{d}–5^{c} —^{d}) K_6 Dn D_{4-8} स्वर्ण (for हेम) K_5 Dn_1 $D_{7\,8}$ -सितैः (for -शितैः)

5 Ś $K_{1\,3\,4}$ $D_{1\,3}$ om. 5^{abc} (of v l 4) —^{a}) $B_{4\,5}$ समाकीर्णा (for °स्तीक्ष्णा) —^{b}) $K_{3\,5}$ Dn_1 $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ नोदिता (for चो°) —^{c}) K_5 अविध्यन् (for निर्भिद्य) —^{d}) B_2 किंचिज् (for क्षितिं) B Dc_1 Dn_2 सु(B_1 स)वासस° (for शरास्तत°) S ते सुपुंखा ययुः क्षितिं

6 ^{b}) $K_{4\,5}$ शर चाप; B Dc_1 Dn $D_{2\,3\,6}$ G_5 परिवारं (Dn_2 °रान्); $D_{4\,5\,7\,8}$ हस्तावा(D_4 °वा, D_7 °वा)प; T G_{1-4} M परिवा(G_2 °वा)प, Cd परीवार (for शरावाप) $K_{4,5}$ निहन्य, S निपात्य (for निहत्य) —^{c}) $Ś_1$ (*sup lin* as in text) क्रीडयन्; B Dc_1 Dn $D_{2,6}$ T G_2 लाल°; D_4 चाळ°; $G_{1\,3-5}$ M लाळ° (for लाड°) $D_{5\,6}$ लाडयित्वा च राजान

7 ^{a}) D_1 सार्कं, D_5 सोग्नि, G_1 M अर्कं (for सोऽर्कं) D_7 -निभांस्तीक्ष्ण; T G_{2-5} निपातीनि, G_1 M निकाशानि (for निभास्तीक्ष्णांस्) Dn_1 सोग्निस्पर्शं समांस्तीक्ष्णास्- —^{b}) S तोमराणि (for °रान्वै) —^{c}) $Ś_1$ K_5 B Dc_1 प्रेरयन्, $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ प्रेषयन् ($D_{2\,7}$ °त्) (for °रयत्) D_4 सव्यसाचिन (for °साची तास्) B Dc_1 $D_{2\,6}$ तु (for तांस्) S प्रेषितानि च बीभत्सुस्, Bom ed अप्रेषयत्सव्यसाची —^{d}) B_4 क्रोधैकैकम्; Bom. ed द्विधै° (for त्रिधै°) B_1 (marg) S अशा (B_1 [marg] °पा)तयत् (for अथाच्छिनत्)

8 B_4 reads 8–9 on marg —^{a}) Ś K Dn_2 $D_{5\,6}$ तस्य (for ततो). $Ś_1$ K_4 Dn_1 D_7 धर्म ($Ś_1$ °र्म); D_2 वर्मा; T G_{2-4} वर्प, G_5 वक्त्र (for वर्म) —^{c}) B Dc_1 Dn_2 $D_{6\,8}$ महता, Dn_1 $D_{5\,7\,8}$ च (D_5 वि) बभौ (for स बभौ) — After 8^{abc}, B Dc_1 Dn_2 $D_{2\,5\,6}$ ins

210* तद्धयवीर्येव भूतले ।
विशीर्णवर्मा स गजः शरैः सुभृशमर्दितः ।
बभौ शिरसि मातङ्गो

[(L 2) D_5 आर्दित° —(L 3) Dc_1 corrupt B बभौ धारानिपाताक्तो]

—^{d}) $Ś_1$ (*sup lin* as in text) T G_2 व्यभ्र° (for व्यभ्र°)

9 B_3 reads 9 on marg —^{a}) Dn_2 प्राग्ज्योतिष स्ततः शक्तिं —^{b}) K_1 अयास्मयीं, K_5 $D_{2\,5}$ (marg *sec m*) अयोमयीं —^{d}) K_5 S (except G_2) त्रिधा (for द्विधा)

10 ^{a}) D_6 धनुश् (for ध्वज) —^{d}) Bom ed. पर्वतेश्वरं (for °ताधिपम्)

सोऽतिविद्धोऽर्जुनशरैः सुपुङ्खैः कङ्कपत्रिभिः ।
भगदत्तस्ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य महात्मनः ॥ ११
व्यसृजत्तोमरान्मूर्ध्नि श्वेताश्वस्योन्ननाद च ।
तैरर्जुनस्य समरे किरीटं परिवर्तितम् ॥ १२
परिवृत्तं किरीटं तं यमयन्नेव फल्गुनः ।
सुदृष्टः क्रियतां लोक इति राजानमब्रवीत् ॥ १३
एवमुक्तस्तु संक्रुद्धः शरवर्षेण पाण्डवम् ।
अभ्यवर्षत्सगोविन्दं धनुरादाय भास्वरम् ॥ १४
तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा तूणीरान्संनिकृत्य च ।
त्वरमाणो द्विसप्तत्या सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ १५
विद्धस्तथाप्यव्यथितो वैष्णवास्त्रमुदीरयन् ।
अभिमन्त्र्याङ्कुशं क्रुद्धो व्यसृजत्पाण्डवोरसि ॥ १६
विसृष्टं भगदत्तेन तदस्त्रं सर्वघातकम् ।
उरसा प्रतिजग्राह पार्थं संछाद्य केशवः ॥ १७
वैजयन्त्यभवन्माला तदस्त्रं केशवोरसि ।
ततोऽर्जुनः क्लान्तमनाः केशवं प्रत्यभाषत ॥ १८

---

11 b) Ś K (except K_4) D_1 सुपक्षै°; D_{3-8} सुमुक्तै° (for सुपुङ्खै°) — c) S तु सं (for तत) — d) B Dc_1 जनाधिप ($B_{1\,3\,5}$ °प); S नराधिप ($G_{3\,5}$ °प) (for महात्मन)

12 a) K_{1-3} D_6 व्य(K_1 वि)सृजंस् (for °जत्). $D_{4\,5\,7\,8}$ T $G_{1\,4\,5}$ M तोमर (for °रान्). — Ś $K_{1\,3\,4}$ $D_{1\,4\,7\,8}$ om 12[cd] — c) G_1 M तेनार्जुनस्य

13 $Ś_1$ partly damaged — a) T G_{2-5} परिवृत्त, G_1 $M_{1\,2}$ °वर्तं (for °वृत्त) G_2 -किरीटस् (for किरीट) $Ś_1$ $K_{1\,3}$ D_1 तैर्, K_2 $D_{4\,7\,8}$ तद्, B_1 Dn_2 $D_{3\,5\,6}$ M_{3-5} तु (for तं) K_4 किरीट तु पराभूत्य; D_2 किरीटं परिवृत्त तु — b) K_4 विनयन्, B_4 शम°; $D_{1.\,7\,8}$ ना(D_1 न)म°, $D_{2\,5}$ (by corr) व्यप°, D_4 भय मन् (sic), D_5 (before corr) $_6$ (by corr *sec m*) व्यनयन्, T G_{2-5} व्यय°; Ca d यम° (as in text) K_4 Dn_2 $D_{3\,3\,5\,6}$ इव, G_2 आह (for एव) K_4 $B_{1\,2\,4\,5}$ D फाल्गुन; B_3 पांडव (for फल्गुन) — c) Dn_1 $D_{2\,5-7}$ सुहृष्ट; Dn_2 सुदृढ, Cd v सुदृष्ट (as in text) $D_{1\,4}$ लोके (for लोक) — d) T राजेनम्

14 $Ś_1$ partly damaged — a) K_1 T G_{3-5} उक्त्वा (for उक्तस्) Dn_2 स, G_4 च (for तु). Dn_2 संरब्ध (? °ब्ध), S बीभत्सु (for संक्रुद्ध) — b) $Ś_1$ पांडव, S पार्थिव (for पाण्डवम्) — d) $Ś_1$ पांडुर, $Ś_1$ (*sup lin*) B_2 भासुरं; K_1 $D_{1\,5}$ (before corr) $_{6-8}$ भास्करं; T G_{2-5} वीर्यवान्, G_1 M वेगवत् (for भास्वरम्) — After 14, $D_{3\,6}$ ins

211* तौ विध्यमानौ नाराचैर्भगदत्तेन भारत ।
जग्मतुर्नैव संमोहं क्षुक्षुभाते न चाच्युतौ ।

15 $Ś_1$ partly damaged — b) K_2 G_5 तूणीरौ; D_6 तूणीर, Cd °रान् (as in text) Dn_2 सानियम्य; G_3 °हत्य (for °कृत्य) — c) $D_{4.\,5\,7\,8}$ पुन पार्थो (for त्वरमाणो) B_1 [s]य (for द्वि-) — d) $Ś_1$ Dn_2 D_3 मर्माणि, D_5 वर्मसु (for मर्म°) Dn_1 ताडयत् (for [अ]ताड°)

16 a) K_4 व्यधस् (sic), D_3 द्विधस् (sic), $M_{3\,4}$ वृन्दस् (for विद्धस्) B Dc_1 Dn_2 S ततोति(G_5 ततोपि)व्यथितो, Dn_1 तथाति°, D_6 (before corr marg *sec m* as in text) स नाति° (for तथाप्य°) — b) $Ś_1$ damaged $K_{1\,3}$ B_3 Dn $D_{1\,3\,8}$ G_1 M_{3-5} उदीरय(K_3 °ये)त् — c) $D_{2\,5}$ (before corr as in text) सुसंक्रुद्धो; G_5 [अ]कुशो क्रुद्धो (for °शं क्रुद्धो) — d) K_1 व्यसृजन् (for °जत्) S पांडवं प्रति (for °वोरसि) — After 16, D_{4-7} ins

212* तदस्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा वासुदेवः प्रतापवान् ।
अर्जुनं पृष्ठतं कृत्वा प्रतिजग्राह वीर्यवान् ।
[D_6 om line 2]

17 a) $Ś_1$ निसृष्टं (for विसृ°) — b) $Ś_1$ damaged K_4 B D (except D_1) घाति वै (for घातकम्) — c) K_1 B_2 तरसा (for उरसा)

18 b) M_{3-5} तदा सा (for तदस्त्रं) — After 18[ab], K_2 Dn_2 $D_{4\,6-8}$ S ins

213* पद्मकोशविचित्रा च सर्वर्तुकुसुमाकुला ।
ज्वलनार्केन्दुवर्णाभ्या तारकोज्ज्वलपावका ।
तया पद्माभिशोभिन्या वायुकम्पितलोलया ।
शोभतेऽभ्यधिकं शौरिरतसीपुष्पसंनिभः ।
केशवः केशिमथनः शार्ङ्गधन्वारिमर्दनः । [5]
सन्ध्याभ्रैरिव संछन्नः प्रावृट्काले नगोत्तमः ।

[(L 1) $D_{4\,6}$ (marg *sec m*) $_8$ पद्माशोक- (for पद्मकोश-) K_2 Dn_2 $D_{4\,6-8}$ विचित्राढ्या (for °त्रा च) Dn_2 सर्वत्र (for सर्वर्तु-) K_2 Dn_2 D_{6-8} -कुसुमोत्कटा

अयुध्यमानस्तुरगान्संयन्तासि जनार्दन ।
इत्युक्त्वा पुण्डरीकाक्ष प्रतिज्ञां स्वां न रक्षसि ॥ १९
यद्यहं व्यसनी वा स्यामशक्तो वा निवारणे ।
ततस्त्वयैवं कार्यं स्यान्न तु कार्यं मयि स्थिते ॥ २०
सबाणः सधनुश्चाहं ससुरासुरमानवान् ।
शक्तो लोकानिमाञ्जेतुं तच्चापि विदितं तव ॥ २१
ततोऽर्जुनं वासुदेवः प्रत्युवाचार्थवद्वचः ।
शृणु गुह्यमिदं पार्थ यथा वृत्तं पुरानघ ॥ २२

(K2 रा) (for °माकुला) — T G M1 2 om line 2 —(L 2) Dn2 वर्णाभा, M3-5 ·बालाभा (for वर्णाढ्या) D5 (marg sec m as above) बालमार्क इव वर्णाभा D8 तप्तकोज्ज्वल (hypermetric) (for the prior half) (for तारको°) Dn2 D5 M3-5 स्तव(Dn2 D5 पाव) कोज्ज्वलपल्लवा (for the post half) —(L 3) K2 D4 7 8 पद्माढ्य, Dn2 D5 पद्माव- (for पद्माभि) Bom ed तया पद्मपलाशिन्या (for the prior half) Dn2 D5 वात- (for वायु) K2 D4 7 8 वातालबनलोल(K2 °शोभ)या, Cv वासकपितलोकया (for the post half) —(L 4) K2 Dn2 D4 6-8 शुशुभे (for शोभते) D5 चाधिक, G6 स्पर्धि° (for ऽस्पर्धि°) —(L 5) K2 Dn2 D4 6-8 दमन° (for मथन°) K2 Dn2 D4 6-8 शाङ्ग(Dn2 स्र) मध्ये (for शार्ङ्गधन्वा) —(L 6) K2 D4 6-8 सध्याभ्रेण (for °भ्रैः) T G3 सच्छिन्न (for छन्न°)]

— c) T G1 5 M तमर्जुन° (for ततो) M3 5 (sup lin as in text) क्लीबमना; Cd भ्रांत° (for क्लान्त°)

19 Before 19, Dn2 ins अर्जुन उवाच — a) G1 M युध्यमानस्य तुरगान् — b) D4 सयत्ता (for स यन्ता) B1-3 Dc1 तवानघ, B4 5 [इ]ति चानघ, Dn2 D5 6 M3-5 तवार्जुन, D4 5 8 जनार्दन (for °र्दन) — d) T G (except G2) M2-5 Cv स्व; M1 त(?) (for स्वां) D5 6 निकृतमि, G4 नरर्षभ (for न रक्षसि) — After 19, M3-5 ins

214* इदमस्त्रमवस्थाप्य प्राप्त मां देवकीसुत ।
किमर्थं पुरुषव्याघ्र स्वयं प्रतिगृहीतवान् ।

20 a) D5 6 च; S (except G5) हि (for वा) — b) B2 (marg as in text) 3-5 वा विवारणे; S प्रतिवा (for वा निवा) — c) B3 सदा (for ततस्) Ś1 K1 D1 T G3-5 त्वयैव; K4 सर्वेव; Dn1 त्वद्वीर्यं (for त्वयैवं) — d) D1 तत् (for न) K5 तत्; D4 च; D5 वा (for तु) B4 स्थिरे (for स्थिते)

21 b) Ś1 देवासुर (for सुरा°) K3 4 B1-3 Dn2 D1 2, 5 6 -मानुषान् (D5 °र्प) (for -मानवान्) — d) S तथैव (G1 M1 2 °व चै) विदित हि तत्

22 Before 22, B3 Dn2 D2 5 6 ins सजय उवाच — b) T अर्थविद्; Cd मर्थवद् (as in text) — Before 22cd, T G1 3 5 M1 2 ins वासुदेव उवाच, G4 श्रीकृष्ण — K3 D7 8 repeat 22cd after 26 — c) B1 2 3 (marg as in text) वृत्तम् (for गुह्यम्) K1 3 B1 G2 इम (for इद) K4 D1 तात (for पार्थ) D4 शृणु पार्थ गुह्यमिद — d) Ś1 K B D (except D4 7 8) transp यथा and पुरा B5 तत्त्व (for वृत्त) K3 D7 8 (all second time) S पुरातन, D8 मयानघ; K3 D7 8 तथानघ — D6 S ins after 22 K3 D7 8 after the second occurrence of 22cd D4 after 26

215* येय लोकधरा देवी सर्वभूतधरा धरा ।
सकामा लोककर्तार नारायणमुपस्थिता ।
स सगम्य तया सार्धं प्रीतस्तस्यै वर ददौ ।
सा वव्रे विष्णुसदृश पुत्रमस्त्र च वैष्णवम् ।
बभूव च सुतस्तस्यां नरको नाम विश्रुत । [5]
अस्त्र च वैष्णव तस्मै ददौ नारायण स्वयम् ।

[D4 om lines 1-2 —(L 1) D6-8 M3-5 लोकहिता (for धरा) K3 D7 8 M5 सर्वलोक- (for °भूत) —(L 2) K3 D6-8 सा सर्वे; G2-4 सा कामाल (for सकामा) G5 भर्तार (for कर्तार) D7 8 उपास्थिता, M4 उपाहिता (for उपस्थिता) —(L 3) G5 सगत्य (for सगम्य) —(L 5) K2 D4 6-8 G1 5 M1 2 तस्या (for तस्यां) G2 नामत° (for विश्रुत°) —(L 6) G2 M3-5 तस्यै, G4 तस्य (for तस्मै)]

D6 S cont

216* तदेतन्नरकस्यासीदस्त्र सर्वाहितान्तकम् ।
तस्माद्प्राग्ज्योतिषं प्राप्त सर्वशस्त्रविघातनम् ।
नास्यावध्योऽस्ति लोकेऽस्मिन्मदन्य° कश्चिदर्जुन ।
तस्मान्मया कृत ह्येतन्मा तेऽभूद्बुद्धिरन्यथा ।

सजय उवाच ।

अनुनीय तु दाशार्हः पाण्डव त्वरितोऽब्रवीत् । [5]
जहि प्राग्ज्योतिषं क्षिप्र वाक्यशेषं च मे शृणु ।

[(L 1) D6 एव (for एतत्) D6 सर्वाहितांतकृद, G2 तांतिक (for °तान्तकम्) — (L 2) of 33a T G2 प्राग्ज्योतिषा, G3, 4 °तिषाद् (for °तिष) D6 M3-5 शत्रु- (for शस्त्र) D6 विनाशन, G1 M1 2 विघातक; M3-5

चतुर्मूर्तिरहं शश्वल्लोकत्राणार्थमुद्यतः ।
आत्मानं प्रविभज्येह लोकानां हितमादधे ॥ २३
एका मूर्तिस्तपश्चर्यां कुरुते मे भुवि स्थिता ।
अपरा पश्यति जगत्कुर्वाणं साध्वसाधुनी ॥ २४
अपरा कुरुते कर्म मानुषं लोकमाश्रिता ।
शेते चतुर्थी त्वपरा निद्रां वर्षसहस्रिकाम् ॥ २५
यासौ वर्षसहस्रान्ते मूर्तिरुत्तिष्ठते मम ।
वरार्हेभ्यो वराञ्श्रेष्ठांस्तस्मिन्काले ददाति सा ॥ २६

तं तु कालमनुप्राप्तं विदित्वा पृथिवी तदा ।
प्रायाचत वरं यं मां नरकार्थाय तं शृणु ॥ २७
देवानामसुराणां च अवध्यस्तनयोऽस्तु मे ।
उपेतो वैष्णवास्त्रेण तन्मे त्वं दातुमर्हसि ॥ २८
एवं वरमहं श्रुत्वा जगत्यास्तनये तदा ।
अमोघमस्त्रमददं वैष्णवं तदहं पुरा ॥ २९
अवोचं चैतदस्त्रं वै ह्यमोघं भवतु क्षमे ।
नरकस्याभिरक्षार्थं नैनं कश्चिद्वधिष्यति ॥ ३०

°निघातक (for °विघातनम्) —(L 3) of 33cd D6 T नास्ति; G5 नान्यो (for नास्य). D6 भूतेषु (for लोकेऽस्मिन्) D6 om. the ref —(L 5) D6 वाक्यम् (for त्वरितो) —(L 6) M3.4 lacuna, M5 वाक्य- (for क्षिप्र) M5 शेषं तु त्वं च मे शृणु (for the post half)]

23 a) Dn2 D2 6 S पार्थ (for शश्वल्). —c) M3-5 चतुर्धा (for आत्मानं) D4 7 प्रतिभज्य (for प्रवि°) B3 Dn2 D3.6 [अ]हं (for [इ]ह) —d) B3 हितकाम्यया (for °मादधे) S विधानमिदमादधे

24 a) Dn1 D4 G5 एक-; Ca d एका (as in text) K3 तपश्चर्यं, Dn1 तप कुर्यां (for तपश्चर्यां) —c) Dn2 D3 6 कुरुते भुवि सुस्थिता —d) B4 S साध्वसाधु वा (T G3-4 च), D4 साधु साध्विति (for साध्वसाधुनी)

25 D4 om 25–26 —a) S कर्म कुरुते (by transp) —b) Dn2 D3 6 मानुष धर्ममास्थिता; D7 8 °र्थी तनुमाश्रिता ❀ Ca d अपरा क्षेत्रज्ञरूपा मानुषे लोके कर्म कुरुते । ❀ —c) T G3 4 5 चतुर्थं (for चतुर्थी) D5 तु परा; S मूर्तिस्तु (for त्वपरा) Ś1 चतुर्थी त्वपरा शेते Cd cites शेते and अपरा (both as in text). —d) Ś1 K1 D1 वार्ष- (for वर्ष) Ś K1-3 Dn1 D1 2 7 -सहस्रिकीं, K4 5 Dn2 D3 5 6 °स्रकीं; T °स्रकां, Bom ed °स्रिक (for °स्रिकाम्)

26 D4 om 26 (of v l 25) —a) D7 8 सा (for [अ]सौ) —b) Dn2 वर्तिष्यते (for उत्तिष्ठते) —c) S वरार्हाय (for °र्हेभ्यो) Dn2 D3 6 इष्टांस् (for श्रेष्ठांस्) —d) K4 तस्तत्- (for तस्मिन्) B5 प्रयच्छति, D5 ददामि ते (for °ति सा) — After 26, K3 D7 8 repeat 22cd, while D4 ins 215*

27 D3 om 27 —b) Ś K (except K5) D1 तथा; S पुरा (for तदा). — G5 om (hapl) 27c–29b —c) Ś2 K1 2 4 Dn1 D1 3 6 (before corr as in text) G1 2 प्रयाचत; K3 5 Dn2 D2 5 अया°, D4 प्रवाचयत (hypermetric) (for प्रायाचत) K3-5 B Dc1 D2 3 6 यन्मां, D5 मां यं (by transp), S (G5 om) पार्थ —d) B Dc1 D2 3 6 S (G5 om) तच्छृणु (for तं शृणु)

28 G5 om 28 (of v l. 27) —ab) B Dc1 M3-5 दानवानां (for असुराणां) Ś K (except K5) B1-3 Dc1 Dn1 D1.4 7 8 T G3 4 चा(Dn1 वा)प्यवध्यस् (for च अव°) Dn1 मम (for ऽस्तु मे) — D4 om (hapl) 28c–30b. —cd) Ś K (except K5) Dn2 D6 उपेत (for उपेतो) Ś K1 2 Dn2 D1 3 त मे त्व, K5 त्वं मे त, D2 6 तमेव (for तन्मे त्व) S (G5 om) एव वरं वृणे देव तवानघ (T G3 तव नाथ; G4 देवनाथ) ममास्त्विति

29 G5 om 29ab (cf. v l 27), D4 om 29 (cf. v l 28) —a) Ś2 K (except K5) D1 दत्त्वा (for श्रुत्वा) —b) B3 (marg) पृथिव्यास्; Cd जगत्यास (as in text) D6 (by corr.) तनयं (for तनये) S (G5 om) जगत्या भरतर्षभ. —c) K3 B2-4 Dc1 Dn2 D3 6 T G1 3-5 M Cd प्रायच्छं; G2 प्रथितं (for अददं) Dn1 अमोघास्त्रं चाददं च. —d) Ś1 transp वैष्णव and तदहं B Dc1 Dn2 D3 6 परमं (for तदहं). B1 सदा (for पुरा) S परमं वैष्णवं पुरा.

30 D4 om 30ab (cf. v l 28) —ab) K4 Dn1 अमोघ, D1 अवोघ (sic), D3 अमोघं (for अवोचं). B3 Dc1 D5 7 8 वा (for च) D3 मे (for वै) K3 B1 Dn2 अमोघं (for ह्यमोघ) K3 Dn2 D5 क्षिते, Cd क्षमे (as in text) S एतदस्त्रममोघं मे (M3-5 ते) भविष्यति वसुधरे. —c) G5 [अ]पि (for [अ]भि-). G1 M नरकस्य रक्षणार्थं तु (hypermetric). —d) B1

अनेनास्त्रेण ते गुप्तः सुतः परबलार्दनः ।
भविष्यति दुराधर्षः सर्वलोकेषु सर्वदा ॥ ३१
तथेत्युक्त्वा गता देवी कृतकामा मनस्विनी ।
स चाप्यासीद्दुराधर्षो नरकः शत्रुतापनः ॥ ३२
तस्मात्प्राग्ज्योतिषं प्राप्तं तदस्त्रं पार्थ मामकम् ।
नास्यावध्योऽस्ति लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष ॥ ३३
तन्मया त्वत्कृतेनैतदन्यथा व्यपनाशितम् ।
वियुक्तं परमास्त्रेण जहि पार्थ महासुरम् ॥ ३४
वैरिणं युधि दुर्धर्षं भगदत्तं सुरद्विषम् ।
यथाहं जघ्निवान्पूर्वं हितार्थं नरकं तथा ॥ ३५
एवमुक्तस्ततः पार्थः केशवेन महात्मना ।
भगदत्तं शितैर्बाणैः सहसा समवाकिरत् ॥ ३६

नैतत्, D6 नैत (for नैन) D4 विशिष्यति, D7 8 हनि° (for वधि°)

31 ª) Ś1 पृथ्वि (for गुप्त) —ᵇ) Ś1 Dn1 पुत्र° (for सुत) K4 तव (for पर) T G (except G5) M1 2 सुख परमधार्मिके —ᶜ) G5 सुदुर्धर्ष (for दुराधर्ष)

32 ª) Ś K1–4 D1 4 7 8 भगवता; K5 Dn1 D2 5 भगवती; Dn2 D3 6 T G2–4 तु सा देवी; G1 M तदा देवी, G5 तथा देवे (for गता देवी) Cd cites देवी (as in text) —ᵇ) K5 कृतकर्मा, S °कार्या (for °कामा) Ś2 K (except K5) D1 गता क्षमा, Dn2 D3 6 यशस्विनी, T G2–4 वसुधरा, G1 5 M मही तदा (G1 M2 गता, G5 तथा, M1 धरा) (for मनस्विनी) —After 32ªᵇ, D4 ins

217* व्यजायत धरा देवी पुत्रं पुत्रशतावरम् ।

—ᶜ) T G2 तथा हि (for स चापि) —ᵈ) D3 6 दानव (for नरक) Ś K D (except Dc1) सूदन (for तापन)

33 ᵇ) S वेत्थ (for पार्थ) —D4 7 8 ins after 33ªᵇ D6 after 34

218* तदस्त्रं देवगन्धर्वयक्षपन्नगराक्षसान् ।
सर्वान्समागतान्हन्यात्किं पुनस्त्वां धनंजय ।
भोगिनां चैव दुर्धर्षं मया दत्तं सुरासुरैः ।
जहि प्राग्ज्योतिषं पार्थ पुरा सर्वान्हिनस्ति सः ।

[(L 1) D6 ततस्तु (for तदस्त्र) —(L 3) D6 वर (for चैव) D6 भगदत्त (for मया दत्त)]

—ᶜ) G5 नान्यो (for नास्य) Ś K1–3 D1 त्रि (for ऽस्ति) D4 नगरे; D7 8 नागेषु, S लोकेऽस्मिन् (for लोकेषु) —ᵈ) B4 भारत, Cd मारिष (as in text) S मदन्य कश्चिदर्जुन

34 ª) D5 यत् (for तत्) Dc1 D2 5 (before corr as in text) त्वत्कृते च; S °ते हि (for °तेन) —ᵇ) Ś1 व्यपनाशित; Ś2 K1 3 4 D1 ह्य(Ś2 व्य, K3 D1 ह्यु)पपादित, K2 ह्युपसादित, K5 B2 व्यसनाथि(K5 °शि)त; B1 2 5 Dn2 व्यपलापित, B3 (marg) 4 Dc1 D3 Cd °नामित (for °नाशितम्) S अन्यथैवोपनिर्मित, Ca अन्यथा व्यपलासित —ᶜ) K3 B1 (marg) 2 3 Dc1 D2–4 6–8 विमुक्त, D5 (by corr sec m) विमुक्तः (for वियुक्त) —ᵈ) G2 महारथ (for °सुरम्) —After 34, D6 ins 218*

35 ª) Dn2 D4 6 युद्ध, D3 यु*; Bom ed जहि (for युधि) —ᶜ) D5 तथा (for यथा) B1 जघ्ने चाहं यथा पूर्वं —ᵈ) K3 B1 Dn2 D3. 6 तदा (for तथा). —For 35, S subst

219* वध्योऽयं महास्त्रेण भगदत्तः सुरासुरैः ।
यथाहं नरकं लोकहितार्थमहनं पुरा ।

[(L 2) G5 अथाहं; M1 2 यथाहं G1 M1 2 लोके (for लोक)]

36 Before 36, S ins संजय उ° —ª) K5 तदा (for तत) —ᶜ) K1 2 D6 शतैर्; K5 Dn2 D7 8 सितैर् (for शितैर्) —ᵈ) K5 Dn1 D4 समवाकिरन् —After 36, K2 (marg) D4 7 8 ins

220* घण्टां काञ्चनसछन्नां विश्वकर्मविनिर्मिताम् ।
काञ्चनशृङ्खलानद्धां सव्यां चिच्छेद पाण्डवः ।
सा हता शरघातेन वज्रनिष्पेषसंनिभा ।
पपात दूरपातेन चन्द्रबिम्बसमुज्ज्वला ।
दक्षिणापि हता राजन्घण्टा बाणैः किरीटिना । [5]
पपात दूरमभ्यान गत्वा सूर्य इव क्षितौ ।
भगदत्तेन निर्मुक्तं सुप्रतीकोऽपि वेगत ।
हनुमान्सूर्यबिम्बस्य ग्रसनार्थमिवोद्यत ।

[(L 1) D4 सच्छिन्नां (for सछन्नां) —(L 5) K2 पिहिता (for [अ]पि हता) K2 किरीटिना —(L 8) D7 8 [उ]त्सुक (for [उ]द्यत)]

On the other hand, D6 after 36 ins. 222*.

ततः पार्थो महाबाहुरसंभ्रान्तो महामनाः ।
कुम्भयोरन्तरे नागं नाराचेन समार्पयत् ॥ ३७
समासाद्य तु तं नागं बाणो वज्र इवाचलम् ।
अभ्यगात्सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नगः ॥ ३८
स तु विष्टभ्य गात्राणि दन्ताभ्यामवनिं ययौ ।
नदन्नार्तस्वरं प्राणानुत्ससर्ज महाद्विपः ॥ ३९
ततश्चन्द्रार्धबिम्बेन शरेण नतपर्वणा ।
बिभेद हृदयं राज्ञो भगदत्तस्य पाण्डवः ॥ ४०
स भिन्नहृदयो राजा भगदत्तः किरीटिना ।
शरासनं शरांश्चैव गतासुः प्रमुमोच ह ॥ ४१

---

37 [cd]) B4 D1 ॰न्तरं Ś K (except K5) D1 4 सम(Ś1 ॰मा)र्देयत्; B2 Do1 Dn1 D2 5 समर्पे॰, D7 समर्थे॰, D8 समार्पयन् (for ॰यत्) Dn2 D8 6 अविध्य दर्जुनो नाग कुंमयोरत्तरं भृश = (var) line 2 of 221*. — For 37, S subst

221* तत सधाय विशिख दीप्यमानमिवानलम् ।
अविध्यदर्जुनो नागं कुम्भयोरन्तरे भृशम् ।

38 [a]) D2 5 च, D6 स (for तु) B Do1 Dn1 D4 7 8 स समासाद्य त नागं, S तस्याददानस्य धनुर्॰ — [b]) K5 Dn1 D2 5 भित्वा, S छि(T1 G1 द्दी)प (for बाणो) Ś2 M8-5 वज्रम् (for वज्र) — [c]) Ś2 अत्य##; B2 अभ्ययात्; D6 अत्यगात् (for अभ्य॰) Do1 मङ्खेन (for पुङ्खेन) S अत्यगात्स शरोत्पुग्रो — [d]) Ś1 K1 वाल्मीकम्; B4 Dn1 D8 T G8 वल्मीक (for ॰कम्) — K2 (marg) 4 Dn2 D1 8 ins after 38 Dn1 after line 3 of 227* D4 5 7 8 (marg) after 223*: D6 after 36

222* स करी भगदत्तेन प्रेर्यमाण पुन पुन ।
न करोति वचस्तस्य दरिद्रस्येव कामिनी ।

[(L 1) D4 7 गजो (for करी) Dn1 भगदत्तस्य (for ॰त्तेन) D4 7 नोद्यमान (for प्रेर्यमाण) K2 Dn2 D5 8 मुहुर्मुहु (for पुन पुन). D6 स वीरो भगदत्तस्य शरदाहेन पीडित — D8 reads line 2 twice — (L 2) K2 (marg) Dn D5 8 (first time) योषिता (Dn ॰त) (for कामिनी) D4 7 8 (second time) दारा इव दरिद्रस्य अविधेयत्वमागमत्]

On the other hand, D4 5 7 8 ins after 38

223* मध्ये विदीर्णस्तस्यौ स प्रास्यन्दत पुन पुन ।
स्पन्दमानं ततो नाग चरणाभ्यामनोदयत् ।

[(L 1) D4 हस्ती (for तस्यौ) — D8 om line 2]

39 [a]) K2 मत्तो (for स तु) — [b]) K4 5 B1 Do1 Dn D2 8 5 6 T1 G2 8 5 M8-5 अवनीं (for अवनिं) S गत (for ययौ) D4 7 8 दताभ्यामगमन्महीं — [c]) Ś2 damaged. B2 (marg. as in text) आर्तस्वर॰; B4 T1 ॰स्वनं; G5 अतिस्वर (for आर्त॰) — After 39, Bom Kumbh ed ins.

224* ततो गाण्डीवधन्वानमभ्यभाषत केशव ।
अय महत्तर पार्थ पलितेन समावृत ।
वलीसछन्ननयन शूर परमदुर्जय ।

Bom Kumbh. ed cont B (B1-8 marg) Dn2 D8 5 7 ins after 39

225* अक्ष्णोरुन्मीलनार्थाय बद्धपट्ट सदा नृप ।
देववाक्यात्प्रचिच्छेद शरेण भृशमर्जुन ।
छिन्नमात्रेंऽशुके तस्मिन्रुद्धनेत्रो बभूव स ।

[(L 1) Dn2 चैल (for पट्ट) Bom Kumbh ed असौ (for सदा) D8 5 नृप (for नृप) — (L 3) B1-8 गात्रे (for -मात्रे) B पटे (for [अ]शुके) Dn2 सछिन्ने चांशुके तस्मिन्, D6 छिन्नमात्रांशुके त॰ (for the prior half)]

Bom Kumbh ed cont

226* तमोमय जगन्मेने भगदत्त प्रतापवान् ।

40 B4 om. 40[ab] — [a]) Dn2 D2 6 रूपेण; S -मुख्येन (for बिम्बेन) — [b]) Ś K (except K5) D1 शितेन; B1-8 Do1 बाणेन (for शरेण) B1 2 5 Do1 Dn2 D2 8 6 [सा]नत- (for नत) S शरेणामित्रक र्शन. (G5 M8-5 ॰र्शिना) — After 40[ab], Dn1 ins

227* बिभेद सकलो देहो द्विधाभूतो बभूव ह ।
राज्ञा बलवता तेन जानुभ्यां धारितो रणे ।
अर्जुन प्रति युद्धे न चिरकाल दधार स ।
एव युद्ध तदा तेन राज्ञा तेन दुरात्मना ।
किरीटी चार्धबिम्बेन शरेणानतपर्वणा । [5]

[After line 3, Dn1 ins 222*]

— [c]) M8-5 वीरो (for राज्ञो) — [d]) Dn1 मारिष (for पाण्डव).

41 [cd]) K1 चैवं (for चैव) K5 गतायु॰; D1 S ॰ख (for ॰सु) Do1 प्रमुमोह च (for ॰मोच ह) S मुक्त्वा शरासन बाहू प्रसार्याव(T G2 ॰र्यं न्य ; G3. 4 ॰र्यान्य ; G5 ॰र्याया)पत(G1 ॰गम)द्गजात्.

शिरसस्तस्य विभ्रष्टः पपात च वराङ्कुशः ।
नालताडनविभ्रष्टं पलाशं नलिनादिव ॥ ४२
स हेममाली तपनीयभाण्डा-
त्पपात नागाद्गिरिसंनिकाशात् ।
सुपुष्पितो मारुतवेगरुग्णो
महीधराग्रादिव कर्णिकारः ॥ ४३
निहत्य तं नरपतिमिन्द्रविक्रमं
सखायमिन्द्रस्य तथैन्द्रिराहवे ।
ततोऽपरांस्तव जयकाङ्क्षिणो नरा-
न्बभञ्ज वायुर्बलवान्द्रुमानिव ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८

२९

संजय उवाच ।
प्रियमिन्द्रस्य सततं सखायममितौजसम् ।
हत्वा प्राग्ज्योतिषं पार्थः प्रदक्षिणमवर्तत ॥ १
ततो गान्धारराजस्य सुतौ परपुरंजयौ ।

---

42 ab) Dn1 शिरसा (for °सस्) K2 B Dc1 Dn2 D2 4 7 8 विभ्रष्ट (for °ष्ट) K1 3 4 D1 महां कुश ; K2 B (except B4) Dc1 Dn2 D5 (before corr) 7 8 वरांशुक (for °कुश°) S पपात पततस्तस्य शिरस (M3–5 °स्थं) पूर्वमकुशं — B2 om 42cd — c) D4 तळ, T G2–5 M1 2 नाळ, M3–5 कठ (for नाल-) K4 5 Dn2 G3 4 ताडित ; B1 पासेन; B5 सादन ; T G2 वासन (for ताडन) — d) S नळिनाद्

43 ab) M3–5 transp तपनीयभाण्डात् and गिरिसंनिकाशात् D4 8 मांड ; G5 पांडरात् (for भाण्डात्) Cd cites तप° (as in text) Ś1 K1 2 4 D1 -संनिवेशात्, Ś2 damaged (for °काशात्) — c) Dn2 D5 8 G2–4 सपुष्पितो (for सुपु°) D (except Dc1 D1) S भग्नो (for रुग्णो) K4 सपुष्पितो वातसुवेगभग्नो

44 a) T G1 2 M1 2 विक्रम° (for विक्रमं) — b) B4 सहायम् (for सखायम्) Dc1 (before corr) सखा महेंद्रस्य (for सखायमिन्द्रस्य) K3 5 B Dc1 Dn D2 5 7 तदा; D3 6 तम्; D4 8 तद् (for तथा) D4 5 8 इन्द्रिर् (for ऐन्द्रिर्) S सखा (T G2–5 हा) यमिंद्रस्य स हृत्रसभव° — c) K5 तथा (for ततो) D2 4 तत° परांस् (for ततोऽपरांस्) T G2–5 रणे; G1 M नृपान् (for नरान्) — d) Dn D3 5 6 S इव द्रुमान् (by transp)

Colophon — *Sub parvan* Editions संशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* Ś2 K1 3 द्विती (K1 3 द्वितीययुद्ध) दिवस, G1 M1 2 द्वितीयेऽह्नि — *Adhy name* Ś K1–3 5 B (B2 m) D S भगदत्तवध — *Adhy no* (figures, words or both) K5 26, B2 25, Dn1 D3 8 S 28 (as in text) — *Śloka no* Dc1 45, Dn1 46

29

D3 8 ins before the ref K2 (marg) D6 7 after the ref

228* पूर्वदैत्यं महावीरं भगदत्तं महाबलम् ।
कृष्णौ दशार्हबीभत्सू जघ्नतुर्युधि दुर्जयम् ।
नागायुतबलप्राणं शूरमाहवशोभिनम् ।
सुप्रतीकोऽपि बलवान्नागायुतसमो बली ।
वैष्णवास्त्रेण संयुक्तो ह्यङ्कुशेन च वीर्यवान् ।
त्रीणि तेजांसि तत्रैव त्रेताग्निरिव चाध्वरे ।
भगदत्तं रणे शूरं निहन्यात्कोऽर्जुनं विना ।
अर्जुनोऽपि महावीर्यो हत्वा पितृसखं रणे ।
क्षत्रधर्मं विचिन्त्याजौ धिग्धिगित्येव चाब्रवीत् ।
तमादित्यसमं कान्त्या भूमौ निपतितं दिवः ।
प्रसमीक्ष्य तदा पार्थो रेणुना स्ववगुण्ठितम् ।

[(L 1) D3 पूर्वे (for पूर्वं) — D8 om line 2 — (L 2) D4 (by corr.) वैष्ण (for कृष्णौ) D4 (before corr) वैष्णवास्त्रेण संयुक्तेन (hypermetric) (for

आर्छेतामर्जुनं संख्ये भ्रातरौ वृषकाचलौ ॥ २
तौ समेत्यार्जुनं वीरौ पुरः पश्चाच्च धन्विनौ ।
अविध्येतां महावेगैर्निशितैराशुगैर्भृशम् ॥ ३
वृषकस्य हयान्सूतं धनुश्छत्रं रथं ध्वजम् ।
तिलशो व्यधमत्पार्थः सौबलस्य शितैः शरैः ॥ ४
ततोऽर्जुनः शरव्रातैर्नानाप्रहरणैरपि ।
गान्धारान्व्याकुलांश्चक्रे सौबलप्रमुखान्पुनः ॥ ५
ततः पञ्चशतान्वीरान्गान्धारानुद्यतायुधान् ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्रुद्धो बाणैर्धनंजयः ॥ ६
हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवतीर्य महाभुजः ।
आरुरोह रथं भ्रातुरन्यच्च धनुराददे ॥ ७
तावेकरथमारूढौ भ्रातरौ वृषकाचलौ ।
शरवर्षेण बीभत्सुमविध्येतां पुनः पुनः ॥ ८
स्यालौ तव महात्मानौ राजानौ वृषकाचलौ ।
भृशं निजघ्नतुः पार्थमिन्द्रं वृत्रबलाविव ॥ ९
लब्धलक्ष्यौ तु गान्धारावहतां पाण्डवं पुनः ।
निदाघवार्षिकौ मासौ लोकं घर्माम्बुभिर्यथा ॥ १०
तौ रथस्थौ नरव्याघ्रौ राजानौ वृषकाचलौ ।

---

the prior half) — (L 5) D5 सयुक्त (for सशुक्तो) D4 सांकुशेन स, D5 अकुशेनैव (for °शेन च) —(L. 6) D7 वा (for च) —(L 7) K3 को हन्याद्, D4 हन्यात्को हि (for निहन्यात्को) — K2 om lines 8–9 — (L 9) D5 विनिध (for विचिन्त्य) — (L 10) D5 कीर्त्या (for कान्त्या) — (L 11) D4 रणेन (for रेणुना) D5 चैव (for त्वव).]

1 [a]) B1 सहश (for सततं) T G2-4 सततं प्रियमित्रस्य —[b]) T G2-4 सहायस् (for सखायम्) —[d]) D8 6 अवर्तयत् (for °र्तत)

2 [a]) K4 गंधार (for गान्धार). —[b]) S पुत्रौ (for सुतौ) M3-5 परमदुर्जयौ (for °पुरंजयौ) —[c]) Ś K1 3 4 Do1 D1 Cd आर्छेता(Ś1 °त्ता)म्; K3 अर्दे°; K5 प्राछें°, D8 अछें°; S अस्ये° (for आर्छें°) G1. 2 5 M सखे; G4 सघे (for सख्ये) —[d]) S विसृजंतम(M3-5 °ताव)जिह्मगान्.

3 [a]) G5 वीरं (for वीरौ) —[b]) S पूर्वं (for पुर°) G4 धन्विनां Dn2 D8 पुन पार्थिव धन्विनौ —[c]) Dn1 आविध्येतां; G4 अव° (for अवि°) Dn1 महावेगौ (for °वेगैर्) —[d]) Do1 आयुधैर् (for आशुगैर्) G5 द्रुतं (for भृशम्)

4 [a]) Dn2 वृषकस्य तु (hypermetric) (for वृषकस्य). —[b]) G1 M1 2 छत्र, G3 4 चित्र (for छत्र) K (except K5) Dn1 ध्वजं रथं (by transp), D4 6 G3 4 रथध्वज, G1 M1 2 ध्वज रणे. —[c]) Dn2 D8. 6 व्यहनत् (for व्यधमत्) —[d]) K5 D4. 7 8 सितै (for शितै)

5 [a]) D7 8 -शतैर् (for व्रातैर्) —[b]) Dn1 T G1-5 -प्रहरणान् (for °रणैर्). S युधि (for अपि). —[c]) Bom. ed आकुलांश्च (for व्याकु°) S गान्धारानाकुलीकुर्वन् —[d]) S अचल- (for सौबल)

6 [a]) Ś1 पंचशतिं, Ś2 Dn2 D8 6 पचाशतान्; K3 B2 Do1 Dn1 D4 7 8 M3-5 पच(K5 °चा)शत (for °शतान्). K5 Dn1 D3 5 वीरो (for वीरान्). —[d]) Dn1 राजन् (for बाणैर्)

7 [a]) B1 2 (marg) 5 स हताश्वाद् (for हताश्वात्तु) —[b]) K5 D5 महारथ°, S महाम(G5 °भु)ति° (for °भुज) — K2 om 7[cd] —[d]) B2 स (for च). Ś1 K1 3 4 D1 आदधे (for आददे). S अ(T G1-4 चा)न्यदादाय कार्मुकं

8 [a]) Ś1 B3 Do1 Dn1 एकं (for एक) —[b]) Ś1 lacuna, G5 तावुभौ (for भ्रातरौ) — Ś K (except K5) D1 om (hapl) 8[c]–9[b]. —[d]) K3 Dn1 D3 4 5 7 8 नरर्षभौ; B Do1 Dn2 D3 6 मुहुर्मुहु (for पुन' पुनः)

9 Ś K (except K5) D1 om 9[ab] (cf v l 8). —[a]) K5 B Do1 Dn D3. 6 (before corr) 7 8 G3 श्यालौ, D3 4, 5 6 (by corr) शालौ (for स्यालौ). —[b]) K5 सौबलौ, Dn2 D3 6 M3-5 भ्रातरौ; G3 lacuna (for राजानौ) —[c]) Ś1 K3 B2 4 5 Dn1 D1 2 विजघ्नतु; S तौ ज° (for निज°). B1 निजघ्नतुर्भृश पार्थम् —[d]) D2 S (except T G3) बलाविव (for बला°)

10 [a]) N (except Ś1 K1) T G1-4 M -लक्षौ (for -लक्ष्यौ) G5 तौ लब्धलक्षौ गांधारौ —[b]) K5 D5 दह(D5 °हे)तां; B2 Do1 Dn1 D4 7. 8 आहतां; Dn2 D3 6 S जघ्नतु°, Cd अहतां (as in text) —[c]) Ś1 K1-4 अमोघौ; K5 B2 3 5 Do1 Dn D3 5 8 S नैदाघ (D3 °घौ); D4 निदाघे (for निदाघ). T G3-5 M3-5 मेघौ (for मासौ). —[d]) Ś1 (before corr.) K1-4 B

संश्लिष्टाङ्गौ स्थितौ राजन्नघानैकेषुणार्जुनः ॥ ११
तौ रथात्सिंहसंकाशौ लोहिताक्षौ महाभुजौ ।
गतासू पेततुर्वीरौ सोदर्यावेकलक्षणौ ॥ १२
तयोर्देहौ रथाद्भूमिं गतौ बन्धुजनप्रियौ ।
यशो दश दिशः पुण्यं गमयित्वा व्यवस्थितौ ॥ १३
दृष्ट्वा विनिहतौ संख्ये मातुलावपलायिनौ ।
भृशं मुमुचुरश्रूणि पुत्रास्तव विशां पते ॥ १४
निहतौ भ्रातरौ दृष्ट्वा मायाशतविशारदः ।
कृष्णौ संमोहयन्मायां विदधे शकुनिस्ततः ॥ १५
लगुडायोगुडाश्मानः शतघ्न्यश्च सशक्तयः ।
गदापरिघनिस्त्रिंशशूलमुद्गरपट्टिशाः ॥ १६
सकम्पनर्ष्टिनखरा मुसलानि परश्वधाः ।
क्षुराः क्षुरप्रनालीका वत्सदन्तास्त्रिसंधिनः ॥ १७
चक्राणि विशिखाः प्रासा विविधान्यायुधानि च ।
प्रपेतुः सर्वतो दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यश्चार्जुनं प्रति ॥ १८
खरोष्ट्रमहिषाः सिंहा व्याघ्राः सृमरचिल्लिकाः ।

(except B2) Do1 D1 2 4 5 G4 M4 घर्मांशु(K4 °शु) भिर्; K1 च मांशु° (sic), G4 (inf lin sec m) वर्षांशु° (for घर्मांम्बु°)

11 D3 om. 11 — ab) D6 रथस्थौ च (for तौ रथस्थौ) S तौ स्याक्ष्णौ तव (G1 M1 2 सदा रण) दुर्धर्षौ समाने स्यदने स्थितौ — c) Ś1 सश्लिष्यावस्थितौ राजन्; Ś2 K1, 2 4 D1 °ष्य भ्रातरौ राजन्; S सस्पृशतौ तदा न्योन्य — d) K3 T G2-4 M3-5 पुन (for [अ]र्जुन)

12 a) D3 रथस्थौ च नरव्याघ्रौ; S तौ रथात्सहसा वीरौ — b) Ś K (except K5) D1 लोहिताङ्गौ (for °ताक्षौ) — c) Dn2 D5 6 S निहतौ; Bom ed. राजन्स (for गतासू) Ś2 Dn2 पतितौ (for पेततुर्) Dn2 D5, 6 भीमौ; S भूमौ (for वीरौ) — d) Ś2 सोदरावू; K2, 4 5 B1 Dn D4 5 7 सौदर्याय् (for सोद) Ca एकलक्षण, Cd °णौ (as in text) Do1 (before corr) D5 6 सोदर्यौ (Do1 °र्या) विक(D5 °ह्न)लेक्षणौ

13 a) M1 2 ययोर् (for तयोर्) Ś K1-3 D1 भूमौ (for भूमिं) Bom. ed तयोर्भूमिं गतौ देहौ — b) Bom. ed रथाद् (for गतौ) S -रुययौ (for प्रियौ) — d) S विकिरतौ स्वमुत्तम

14 a) Dn2 D5 6 तौ दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा वि) Ś K (except K3) D1 4 5 7 8 तु; T G3 4 तौ (for वि) G1 5 M1 2 सखे; G2 M3 सचे (for सखये) — c) S सर्वे (for भृश) K5 अस्त्राणि (for अश्रूणि) — d) K1 2 D4 पुत्रस् (for पुत्रास्)

15 a) T G2-4 तौ, G1 M1 2 स (for नि) — b) Dn2 D5 -विशारदौ (for °रद) — d) K1 शाकुनिस् Ś2 K (except K4) D1 G5 तदा (for तत°) G2 शाकु-निर्निदधे तत°

16 a) Dn2 नाराचा° सगुडाश्मान°; D5 6 लांगला कगुडा°; S भसव्येया मनाश्मान (T1 °या द्धाश्मान°; T2 G3 4 °या द्धाश्मान°, G2 °व्याद्रथाश्मान; M1 या जनाश्मान; M2 °या घनाश्मान; M4 5 °यानथा श्मान) — b) D3 4 5 (marg corr as in text) 7 शतघ्नश्च (D2 °घ्न च), D3 6 G M1 2 °घ्नीश्च; T2 °घ्निश्च (for °घ्न्यश्च) Ś2 शतघ्नय°, D6 सशक्तु (sic), S सकिंकिणी (T °णि) (for सशक्तय°) — c) Ś2 K3-4 G1 M1 2 -निस्त्रिंशा (for निस्त्रिंश) — d) K1 D4 8 पट्टिश°, K2 S पट्ट(K2 °ट्टि)सा (for पट्टिशा) Ś1 -शूलपट्टिशमुद्गरा°

17 a) D7 8 स (for स) Ś1 K4 D1 शरशक्त्यृ (K4 D1 °क्त्य)ष्टिनखरा; Ś2 सकम्पितृष्टि°; K1 ***स मर्ष्टि°; K3 ****नृष्टि°, S शक्त्यृ(T G2 3 4 °क्त्य)-ष्टिप्रासनखर (G1 M1 2 रा) — b) Ś K2 D1 मुसु -ळानि, K1 5 Do1 Dn D6-8 °मुशलानि (D5 6 °सि); B1-3 मुपलानि; B4 मुसलादि (for °ळानि) Some MSS परस्वधा° — c) Dn1 क्षुर-; D4 7 8 क्षुरान् (for क्षुरा) K2 क्षुराग्र; Do1 D5 क्षुरमा (for क्षुरप्र) D7 8 -नालीकान्; G1 M -नाळीका (for नालीका) D5, 6 क्षुरप्रहरणा(D5 ना)लीक (D6 °कान्). — d) Dn2 [आ]यस (for वत्स) K2 B Do1 (before corr) Dn D1-3 6 T1 दन्तास्थि; K5 (before corr) -दन्ता सु; D7 8 दन्तास्त्रि; M3-5 दन्तास्त्र- (for दन्तास्त्रि) B Do1 Dn2 D1 S संचयः; D5 6 -वधय° (for सन्धिन°)

18 a) D7 8 चित्राणि (for चक्राणि) K5 D5, 6 विवि(D6 च)धा°; D4 शिखिना (for विशिखाः) K1 प्रासो; D5 6 पाशा (for प्रासा) S कुन्तप्रा(G1 M1, 2 °ता प्रा, G4 °त प्रा)समहाशक्त्यो — b) Dn1 [अ]पि (for च) — c) S आपेतु (for प्र°) B4 D1 शतशो (for सर्वतो) G5 विदिश (for दिग्भ्य°) — d) Ś2 विदिग्भ्यश्च (for प्रदि) D5 6 चार्जुनं केशव प्रति

19 Dn1 om. (hapl) 19a-20b — a) G5 खरोष्ट्रा

ऋक्षाः सालावृका गृध्राः कपयोऽथ सरीसृपाः ॥ १९
विविधानि च रक्षांसि क्षुधितान्यर्जुनं प्रति ।
संक्रुद्धान्यभ्यधावन्त विविधानि वयांसि च ॥ २०
ततो दिव्यास्त्रविच्छूरः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
विसृजन्निषुजालानि सहसा तान्यताडयत् ॥ २१
ते हन्यमानाः शूरेण प्रवरैः सायकैर्दृढैः ।
विरुवन्तो महारावान्विनेशुः सर्वतो हताः ॥ २२
ततस्तमः प्रादुरभूदर्जुनस्य रथं प्रति ।
तस्माच्च तमसो वाचः क्रूराः पार्थमभर्त्सयन् ॥ २३
तत्तमोऽस्त्रेण महता ज्योतिषेणार्जुनोऽवधीत् ।
हते तस्मिञ्जलौघास्तु प्रादुरासन्भयानकाः ॥ २४
अम्भसस्तस्य नाशार्थमादित्यास्त्रमथार्जुनः ।
प्रायुङ्क्ताम्भस्ततस्तेन प्रायशोऽस्त्रेण शोषितम् ॥ २५
एवं बहुविधा मायाः सौबलस्य कृताः कृताः ।
जघानास्त्रबलेनाशु प्रहसन्नर्जुनस्तदा ॥ २६
तथा हतासु मायासु त्रस्तोऽर्जुनशराहतः ।

(for खरोष्ट्र) — b) K2 व्याघ्र- (for व्याघ्रा) K1 सिमिर, K3 समिर, K4 D1 सिमिरि, K5 शबर, B3 (marg as in text) सूकर-, Dc1 (before corr) D4 8 T समर (for सृमर-) Ś1 B2 (marg) D2 -क्षिल्लिका; K1 चल्लु°, K3 4 D7 चिल्ल, K8 -चल्लि°, K5 विल्लला, B1 5 चर्चिका, B2 -विंद°, B3 चिल्ल°; B4 चित्र°; Dc1 -निल्ल°, Dn2 D8 विल्ल°; D8 वल्लिस; D5 G1–3 M3 4 -भल्ल; D6 *ल्लि, T G4 5 M1 2 5 -भल्लु° (for चिल्लिका) — c) Ś1 K1–3 D1 वृक्षा, K4 वृका (for ऋक्षा) Ś2 K4 5 B Dc1 Dn2 D1–8 शालावृका, K3 स्याला° (for साला°) G1 M1 2 काका (for गृध्रा) — d) B Dc1 Dn2 D8 6 G5 कपयश्च, T G1–4 M कपिश्वान (for कपयोऽथ)

20 Dn1 om 20ab (cf v l 19) — a) Ś1 [अ]पि (for च) — b) Ś1 K1 4 5 D5 क्षुभितानि, D4 विविधानि, D7 8 बहुलानि; S विक्षिप्तानि (for क्षुधितानि) — Ś1 om 20cd — c) B1 Dc1 सक्षुब्धानि (for संक्रुद्धानि) K4. 5 Dn1 D1 S अभि(G5 °पि)धावति (K5 °सो, Dn1 D1 °त), B3 4 अभ्यवर्तत (for °धावन्त) — d) Dn2 वसाश्रवा (sic) (for वयांसि च)

21 B1 3 (both marg) repeat 21a–22b after 33. — a) M4 व्यसृजन् (for विसृ°) Ś1 अस्त्र (for इषु) — d) S (except T2 G4) प्रहसन् (for सहसा) G1 M तानताडयत्

22 For the repetition in B1 3, cf v l 21 — a) Ś K D (except Dc1 D3) वीरेण (for शूरेण) — b) B4 Dn1 T G2 दृढ (for दृढैः) B5 प्रवरैः सायकोत्तमैः; Dn2 D8 6 सायकैः (D6 °क) प्रचरैर्दृढैः — c) Ś K D (except Dc1 D3) T G3 4 विनदन्तो (for विरुवन्तो) K4 Dn1 महानादान्, K5 °राज (for °रावान्) — d) K5 G1 5 M1, 2 विनेदुः (for विनेशुः) Ś K D (except Dc1 D1) बहवो (for सर्वतो) G1 M1 2 गता (for हता)

23 a) Dn2 D8 6 S प्रादुरासीद् (for °रभूद्). — b) Dn2 D8 6 S अर्जुनस्याभितो रथ — d) B1 3 (marg as in text) 4 5 अकुत्सयन्; G5 महद्भय (for अभर्त्स यन्) — After 23, N ins

229* तत्तमो भैरव घोरं भयकर्तृ महाहवे ।

[K3 4 B1 उत्तमो (for तत्तमो) Ś1 भयकर्तृकमाहवे (for the post half)]

24 a) N उत्तमास्त्रेण (for तत्तमो°) K3 सहसा; B3 समरे (for महता). G4 तत्तमोस्त्रं महास्त्रेण — b) K3 B3 4 G5 ज्यौतिषेण, K5 D2 5 6 ज्योतिष्केण, Dn1 D7 8 ज्यो(D7 द्यो)तिषा च, D4 °षा सा (? सो) (for °षेण) Ś K Dn1 D1 2 4 5 7 8 [अ]वधीत्तत (Dn1 D5 °म, D2 4 7 दा) (for [अ]र्जुनोऽवधीत्) — c) B1 5 transp हते and तस्मिन् D8 6 जलौघस्; D4 7 8 जलास्त्र (for जलौघास्) — d) Dn2 D3 4 6–8 प्रादुरासीद् (for °रासन्) Ś K Dn1 D2 4 5 7 8 भया वहा (D4 7 8 °ह); D1 **वहा°, D3 6 यथा तम (for भयानका)

25 a) Ś K (except K5) D1 तत्र (for तस्य) — c) Ś1 प्रायाद्; K1 2 Dc1 (before corr) D5 प्रायुक्त, Dn2 D8 6 मुमोच (for प्रायुङ्क्त) S तदा (G2 5 M3–5 °द) स्त्रेण (for ततस्तेन) — d) S प्राशु व्यक्ते(T °क्ते)न शोषित

26 a) K1 2 D4 5 G5 माया (for माया) — b) S सौबलेन K1 Dn D4 कृताकृता° (for कृता कृता°) — c) D5 आशु; D7 8 अस्त्र (for अस्त्र). Dc1 D5 आशौ (for आशु) — d) G1 चार्जुनो (for अर्जुनस्) S [s]ब्रवीत् (for तदा) D6 अर्जुन प्रहसस्तदा. — After 26, S ins

अपायाज्जवनैरश्वैः शकुनिः प्राकृतो यथा ॥ २७
ततोऽर्जुनोऽस्त्रविच्छ्रैष्ठ्यं दर्शयन्नात्मनोऽरिपु ।
अभ्यवर्षच्छरौघेण कौरवाणामनीकिनीम् ॥ २८
सा हन्यमाना पार्थेन पुत्रस्य तव वाहिनी ।
द्वैधीभूता महाराज गङ्गेवासाद्य पर्वतम् ॥ २९
द्रोणमेवान्वपद्यन्त केचित्तत्र महारथाः ।
केचिद्दुर्योधनं राजन्नर्द्यमानाः किरीटिना ॥ ३०
नापश्याम ततस्त्वेतत्सैन्यं वै तमसावृतम् ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषः श्रुतो दक्षिणतो मया ॥ ३१
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषं वादित्राणां च निस्वनम् ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषो व्यतिक्रम्यास्पृशद्दिवम् ॥ ३२
ततः पुनर्दक्षिणतः संग्रामश्चित्रयोधिनाम् ।
सुयुद्धमर्जुनस्यासीदहं तु द्रोणमन्वगाम् ॥ ३३
नानाविधान्यनीकानि पुत्राणां तव भारत ।
अर्जुनो व्यधमत्काले दिवीवाभ्राणि मारुतः ॥ ३४
तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षशरौघिणम् ।

230* दुर्धूतदेविन्गान्धारे नाक्षान्क्षिपति गाण्डिवम् ।
ज्वलिताग्निशिखास्तीक्ष्णाञ्शरान्क्षिपति गाण्डिवम् ।
[(L 1) G_1 $M_{1\,2}$ देवि (for देविन्) T G_{2-4} M_6 गाडिव , G_5 पांडव (for गाण्डिवम्) — (L 2) M_{3-5} ज्वलतो (for ज्वलितान्) G_5 ज्वलिताग्निशिखास्तीक्ष्णान् (for the prior half) T G_{2-4} M_6 गांडिव]

27 ᵃ) D_3 $G_{1\,4}$ तदा (for यथा) — ᵇ) B_2 (marg) G_1 $M_{1\,2}$ ततो (for त्रस्तो) K_1 °शराहता ; Dn_3 $D_{4\,7\,8}$ °र्दित ; $M_{4\,5}$ °शरैर्हत (for °शराहत) — ᶜ) Dn_1 अपायाच्छकुनिस्त्रस्तो — ᵈ) Dn_1 वेगेन (for शकुनि) Ś प्रहृतो (for प्राकृतो)

28 ᵃ) $K_{1\,4}$ श्रेष्ठ ; K_6 B शैघ्र्य ; Dn शीघ्र ; D_8 शैघ्र , D_5 श्रेष्ठो , S शौर्यं (for श्रैष्ठ्य) — ᵇ) B_1 विभु , Dn_2 T $G_{1\,3\,4}$ M रिपून् ; $G_{2\,5}$ रिपो (for ऽरिपु)

29 ᵃ) Dn_3 सा- (for सा) S वध्यमाना (for हन्य) — ᵇ) K_3 B (except B_1) Do_1 Dn $D_{1\,3\,6}$ तव पुत्रस्य वाहिनी

30 ᵃ) K_1 [उ]पपद्यत , Dn_1 G_5 (by corr) [अ]भ्य° ; G_5 (before corr) [अ]भ्यपश्यत (for [अ]न्वपद्यन्त) — ᵇ) D_4 तव (for तत्र) B Do_1 S नरर्षभा (for महारथा) — ᶜ) Dn_3 $D_{5\,6}$ सङ्ख्ये (for राजन्) — ᵈ) Dn_2 $D_{5\,6}$ S ताड्यमाना (for अर्द्य°)

31 ᵃ) $K_{1\,2}$ Do_1 Dn_1 $D_{4\,7\,8}$ नापश्यामस् (for °श्याम) K_3 B Do_1 Dn_2 $D_{1\,2}$ त्वेन ; $D_{5\,6}$ सेन ; D_4 श्वेत ; $D_{7\,8}$ चैन (D_8 °च) (for त्वेतत्) S तत पुन न पश्यामि — ᵇ) Dn_1 सैन्य च ; $D_{4\,7\,8}$ सैन्येन ; D_5 तत्सैन्य (for सैन्य वै) $D_{5\,7\,8}$ रजसा (for तमसा) K_1 सैन्य वै तत्समावृत , K_3 B Do_1 Dn_3 सैन्ये वै (Do_1 वा) रजसावृते (K_3 Dn_2 °त) , $D_{5\,6}$ S तीव्रेण रज($G_{1\,2}$ $M_{1\,2}$ तम)सावृते ($D_{5\,6}$ °त) — D_6 om 31^c–32^b — ᶜ) K_5 गांजीवस्य (for गाण्डी°) D_3 स्वनिर्घोष , G_6 M_{3-5} तु नि° (for च नि°)

32 D_6 om 32^{ab} (cf v l 31) — ᵃ) $D_{5\,7\,8}$ -निर्घोषो ; G_3 निर्घोर (for -निर्घोष) — ᵇ) Ś K (except K_4) $B_{1\,4}$ Do_1 D_3 $G_{1\,2\,5}$ $M_{3\,4}$ निःस्वन , $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ नि(D_4 नि)स्वन (for निस्वनम्) — ᶜ) K_3 $B_{3\,5}$ D_1 G_5 M_3 तु (for च). $Ś_1$ निर्घोष , Do_1 निर्घोषा (for निर्घोषो) — ᵈ) Do_1 [अ]स्पृशन्दिव , $D_{4\,7\,8}$ [अ]विशद्दिव ; T G (except G_5) $M_{1\,2}$ दिवं स्पृशन् (T $G_{2\,3}$ °त्) (for [अ]स्पृशद्दिवम्).

33 ᵇ) S संग्रामे (for संग्रामश्) $Ś_1$ Dn_2 T G_{3-5} -योधिन , G_1 M योधिभि (for योधिनाम्) G_2 सग्रामस्तुमुलो [? लो] महान् — ᶜ) K_3 B Do_1 Dn_2 D_6 चार्जुनस्य , $D_{4,8}$ त्वर्जु° (for अर्जु°) Ś $K_{1\,2\,4\,5}$ $D_{1-3\,5}$ सुयुद्धस्या(K_5 °श्चा)र्जुनस्यासीद् , Dn_1 सक्रुद्धस्या°. — ᵈ) Ś K_{1-3} D_1 आहत्तु , D_6 दहत ; T $G_{1\,3-5}$ M अह च (for अह तु) Ś K $D_{1\,4\,6-8}$ अभ्यया(D_5 °गा)त् ; B_5 Dn_3 $D_{2\,3\,5}$ अभ्यगा ($D_{2\,5}$ °या) ; Dn_1 $G_{1\,5}$ $M_{1\,2}$ अन्वगा (Dn_1 °गात्) , Bom ed अन्वियां (for अन्वगाम्) G_2 सग्रामे चित्रयोधिन (cf 7 29 33^b) — After 33, $B_{1,3}$ (both marg) repeat 21^a–22^b , while after 33, N ins

231* यौधिष्ठिराण्यनीकानि प्रदहन्ति ततस्तत ।
[$B_{4\,5}$ Dn_2 यौधिष्ठिराभ्यनीकानि (for the prior half) Dn_1 D_2 om (hapl) from प्रदहन्ति up to कानि (in 34^a) Ś K_{1-3} $D_{4\,7\,8}$ प्रदहत ; K_5 दहंत त ; B_4 प्रहरति ; D_5 प्रदहतस् (for प्रदहन्ति) B_3 पुनस् (for ततस्)]

34 Dn_1 D_2 om. 34^a (cf v l 231*) — ᵃ) G_2 सैन्यानि (for [अ]नीकानि) — ᵇ) S त्वदीयानि विशां पते — ᵈ) B_3 Do_1 Dn_1 D_4 T G $M_{1\,2}$ दिव्य- (Dn_1 दिवा , G_5 महा)भ्राणीव मारुत

महेष्वासं नरव्याघ्रं नोग्रं कश्चिदवारयत् ॥ ३५
ते हन्यमानाः पार्थेन त्वदीया व्यथिता भृशम् ।
स्वानेव बहवो जघ्नुर्विद्रवन्तस्ततस्ततः ॥ ३६
तेऽर्जुनेन शरा मुक्ताः कङ्कपत्रास्तनुच्छिदः ।
शलभा इव संपेतुः संवृण्वाना दिशो दश ॥ ३७
तुरगं रथिनं नागं पदातिमपि मारिष ।
विनिर्भिद्य क्षितिं जग्मुर्वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ३८
न च द्वितीयं व्यसृजत्कुञ्जराश्वनरेषु सः ।
पृथगेकशरारुग्णा निपेतुस्ते गतासवः ॥ ३९
हतैर्मनुष्यैस्तुरगैश्च सर्वतः
शराभिवृष्टैर्द्विरदैश्च पातितैः ।
तदा श्वगोमायुबडाभिनादितं
विचित्रमायोधशिरो बभूव ह ॥ ४०
पिता सुतं त्यजति सुहृद्वरं सुहृ-
त्तथैव पुत्रः पितरं शरातुरः ।
स्वरक्षणे कृतमतयस्तदा जना-
स्त्यजन्ति वाहानपि पार्थपीडिताः ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

---

35 35^{ab} = 7. 27. 11^{ab} — ^{b}) B (except B_1) D_{c1} G_5 वर्ष (for -वर्ष-). Ś K $D_{1\ 4}$ ·शरौघिन (for °घिणम्) — ^{c}) $D_{1\ 2}$ महेष्वासा (for °ष्वासं) $Ś_1$ D_{c1} (before corr.) D_6 नरव्याघ्र, K_4 °व्याघ्रो, D_2 °व्याघ्रा (for °व्याघ्र) — 35^d = 7. 27. 11^d. — ^{d}) K_5 नोग्रे, B_4 G_1 नोग्र (for नोग्रं). K_2 G_5 किंचिद्; D_2 केचिद् (for कश्चिद्) D_2 अवारयन्, G_5 M_5 न्यवारयत् (for अवा°)

36 ^{a}) $Ś_1$ अपोह्यमाना, $Ś_2$ K (except K_5) D_1 अ(D_1 आ)मुह्य° (for ते हन्य°). — ^{c}) $D_{5,8}$ बहुशो (for बहवो).

37 ^{a}) D_{n2} $D_{8\ 6}$ S अर्जुनेन (for तेऽर्जु°) S [इ]षवो (for शरा) — ^{c}) K_4 B_1 सलभा (for शलभा) K_5 D_5 निष्पेतु°, D_4 ते पेतु° (for संपेतु°) — ^{d}) D_7 दिश° (for दश)

38 ^{a}) D_{c1} D_{n2} D_4 T G (except G_4) $M_{1\ 2}$ तुरग. — ^{b}) Ś K (except K_5) D_1 अथ (for अपि) — ^{c}) $Ś_1$ द्विमथ्य च, $Ś_2$ $K_{1\ 3\ 4}$ D_1 विनद्य (K_1 °त्य) च; S ते निर्भिद्य (for विनि°) D_6 क्षयं (for क्षितिं) — ^{d}) T G $M_{1\ 2\ 4\ 5}$ सु($M_{4\ 5}$ स)पुङ्खा कर्दमं यथा; M_3 सपुंखा इव कर्दमं

39 ^{a}) K_1 $D_{3\ 5}$ व्यसृजन्; T G_5 विसृजत् (for व्यसृ°) — ^{b}) Ś $K_{1\ 2\ 4}$ D_{n1} $D_{1\ 3\ 5.6}$ रथेषु (for नरेषु). B_2 D_{n1} $D_{8\ 6}$ T $G_{1\ 3\ 4}$ M च (for स°) $D_{4\ 7\ 8}$ कुञ्जराश्वरथ प्रति. — ^{c}) ... पृथग्) $D_{3\ 4.6}$ एव (for एक). -शराभग्ना, $D_{8\ 6}$ शरैर्भग्ना (for शरारुग्णा) — ^{d}) D_6 पेतुस्ते तु (for निपेतुस्ते)

40 ^{a}) Ś K (except K_2) D_1 ततो, T G_{2-5} रथैर् (for हतैर्) K_1 मानुषैस् (for मनुष्यैस्) K_1 तुरगैश् (submetric), B D_{c1} द्विरदैश् (for तुरगैश्) D_4 तु (for च) D_{c1} D_n $D_{8\ 6}$ सर्वशः (for °तः) — ^{b}) K_1 -वर्षैर्, $K_{4\ 5}$ -सृष्टैर्, B D_{c1} D_{n2} $D_{2\ 3\ 6}$ सृष्टैश्, D_4 -सृष्ट- (for -वृष्टैर्) B D_{c1} च हयैर् (for द्विरदैश्) $Ś_2$ च सर्वशः; B D_{c1} निपातितैः (for च पा°) S शराभिसृष्टैश्च गजैर्निपातितैः — ^{c}) $K_{2\ 3}$ D_{c1} तदाशु; $D_{3\ 7\ 8}$ तदा च; D_4 तदा हि, S सृगाल- (for तदा श्व-) $Ś_1$ -वडाभि-; $Ś_2$ K_2 D_1 वटाभि-, K_1 -वयाभि, K_{3-5} B D_{c1} D_{n2} $D_{2\ 3\ 5}$ T_2 G_2 वलाभि, D_6 वृकाभि, D_8 बटाभि. T_1 वलाभि. $G_{1\ 3\ 4}$ M ... G_5 वळाभि

३०

धृतराष्ट्र उवाच ।

तेष्वनीकेषु भग्नेषु पाण्डुपुत्रेण संजय ।
चलितानां द्रुतानां च कथमासीन्मनो हि वः ॥ १

अनीकानां प्रभग्नानां व्यवस्थानमपश्यताम् ।
दुष्करं प्रतिसंधानं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ २

संजय उवाच ।

तथापि तव पुत्रस्य प्रियकामा विशां पते ।
यशः प्रवीरा लोकेषु रक्षन्तो द्रोणमन्वयुः ॥ ३

समुद्यतेषु शस्त्रेषु संप्राप्ते च युधिष्ठिरे ।
अकुर्वन्नार्यकर्माणि भैरवे सत्यभीतवत् ॥ ४

अन्तरं भीमसेनस्य प्रापतन्नमितौजसः ।
सात्यकेश्चैव शूरस्य धृष्टद्युम्नस्य चाभिभो ॥ ५

द्रोणं द्रोणमिति क्रूराः पाञ्चालाः समचोदयन् ।
मा द्रोणमिति पुत्रास्ते कुरून्सर्वानचोदयन् ॥ ६

द्रोणं द्रोणमिति ह्येके मा द्रोणमिति चापरे ।
कुरूणां पाण्डवानां च द्रोणद्यूतमवर्तत ॥ ७

Colophon — *Sub parvan* Editions सशप्तकवध — Day of Droṇa's Generalship Ś1 K2 द्वितीयदिवस (K2 °स), K1 3 D1 द्वितीययुद्धदिवस° — *Adhy name* K5 Dn1 D2 5 गांधारपराजये (Dn1 °य°) (K5 adding वृषकाप्र[? च]कवध°), G1 M1 2 शकुनिपराजय — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 D2 3 S 29 (as in text) — *Śloka no* Do1 41, Dn1 38

30

1 [b]) G4 पुत्रेषु (for पुत्रेण) — [c]) D3 प्रस्थितानां; D5 प्रद्रुतानां (for द्रुतानां च) — [d]) D3 6 G1 M1 2 आसन् (for आसीन्) Ś1 हि नो मन, K3 5 मनो हि न; Dn2 D2 6 S मनांसि व° (for मनो हि व)

2 [b]) B Do1 Dn2 D2 3 6 Ca d व्यवस्थानम्; D4 7 8 व्यवस्था, S भवित्ता° (for व्यवस्था°) B5 प्रपश्यता — After 2[ab], B1 3 Do1 (marg *sec m*) Dn2 D3 5 ins

232* अत पर रणे सूत किमकुर्वन्त मामका ।

[Dn2 च ते (for रणे) B1 मानवा (for मामका°)] — [c]) K4 -सधानां; Ca d सधान (as in text)

3 [ab]) S ते तथा (G5 °दा) हतभूयिष्ठास्तव प्रियहितैषिण — [c]) D3 रथ; T G2-5 सर्वे; G1 M सर्वं (for यश°) S लोकस्य (for लोकेषु) — [d]) K1-3 B3 क्षरतो; T G3 3 5 रक्षणे; G4 रक्षिणो (for रक्षन्तो) Dn1 S (except G5) भ्यम्यधु° (for अन्वयु°)

4 [a]) B4 पाशेषु (for शस्त्रेषु) — [b]) B5 सप्राप्तेषु (for °ते च) D5 प्रियकामा विशा पते (= 7 30 3[b]) Cv as in text — [d]) Ś1 K (except K5) D1 भभीरुवत्, S अविक्रमा° (for अभीतवत्).

5 [a]) D4 7 8 अनीके (for अन्तर) — [b]) D3 6 पातयन्, D4 प्रापित (for प्रापतन्) — [c]) D4 7 8 चापि (for चैव) B Do1 वीरस्य (for शूरस्य) S सत्यकस्य च वीर (G1 M1 2 भीम)स्य — [d]) Ś1 K5 D2 5 चाभिभो; K1 B Do1 Dn2 D3 6 वा (K1 चा) विभो; D7 7 8 चाभिभौ (D1 °भौ), S पार्थिव (T G3-4 °वा; G5 °व) (for चाभिभो)

6 [a]) B3 (marg as in text) Do1 S क्रुद्धा° (for क्रूरा°) — [b]) Some MSS पंचाला° (for पाञ्चाला°) D3 6 समघोषयन्; D4 7 8 °मोदयन्; M3-5 °चूचुदन् (for °चोदयन्) — [c]) S ते पुत्रा° (by transp). — [d]) D5 om (hapl) from कुरू up to कुरू (in 7[c]). Ś1 K1 अचोदयत्; K5 D2-6 7 8 अनोदयन् (D5 त्) (for अचोदयन्) S स्वसैन्य समचोदयन् (G1 5 [before corr] M1 2 °चूचुदन्); G5 (by corr) शूरा° सैन्यमचूचुदन्

7 D5 om up to कुरू (of v l 6) — [a]) S पाण्डवा द्रोणमि(G5 °त्याम इ)त्येव (T G2-4 °व) — [b]) Dn2 वा (for च) — [c]) T G2-4 पाण्डवाना कुरूणां च — [d]) Ś1 K4 द्रोणे, K1-3 द्रोणो; T2 G2 4 द्रोण, G5 द्रोणाद् (for द्रोण) G1 M1 2 भूतम्; G5 युद्धम् (for -द्यूतम्) Dn1 D5 भवर्तयत्; Dn2 सदाभवत् (for अवर्तत)

8 [a]) B Do1 D1 T G1, 3 4 M प्रमयते; B2

यं यं स्म भजते द्रोणः पाञ्चालानां रथव्रजम् ।
तत्र तत्र स्म पाञ्चाल्यो धृष्टद्युम्नोऽथ धीयते ॥ ८
यथाभागविपर्यासे संग्रामे भैरवे सति ।
वीराः समासदन्वीरानगच्छन्भीरवः परान् ॥ ९
अकम्पनीयाः शत्रूणां बभूवुस्तत्र पाण्डवाः ।
अकम्पयंस्त्वनीकानि स्मरन्तः क्लेशमात्मनः ॥ १०
ते त्वमर्षवशं प्राप्ता ह्रीमन्तः सत्त्वचोदिताः ।
त्यक्त्वा प्राणान्न्यवर्तन्त घ्नन्तो द्रोणं महाहवे ॥ ११
अयसामिव संपातः शिलानामिव चाभवत् ।
दीव्यतां तुमुले युद्धे प्राणैरमिततेजसाम् ॥ १२
न तु स्मरन्ति संग्राममपि वृद्धास्तथाविधम् ।
दृष्टपूर्वं महाराज श्रुतपूर्वमथापि वा ॥ १३
प्राकम्पतेव पृथिवी तस्मिन्वीरावसादने ।
प्रवर्तता बलौघेन महता भारपीडिता ॥ १४
घूर्णतो हि बलौघस्य दिवं स्तब्ध्वेव निस्वनः ।
अजातशत्रोः क्रुद्धस्य पुत्रस्य तव चाभवत् ॥ १५

(marg) G2 5 प्रथमतो (for स्म भजते) K4 द्रोण, Dn2 D8 6 वीरः (D8 °रा) (for द्रोण) — b) B3 4 D1 2 6 पंचालानां; S पाण्डवानां (for पाञ्चालानां). B2 D3 6 रथध्वजं, Dn1 °र्षभ, D4 °व्रजे (for °व्रजम्) — c) K1 lacuna, K2 B2 3 5 Dc1 D2 T G1 3 M स, B1 Dn1 D1 G4 5 तु, G2 च (for स्म) Ś1 S पांचालो — d) K3 5 B5 Dn D2 5 3 [ऽ]भ्य(Dn2 श्य; D2 न्य)वर्तत, B1–4 Dc1 [ऽ]भ्यधावत, D1 [ऽ]प्यधीयते; D3 4 6 7 S विधी° (for ऽथ धी°)

9 a) Ś2 K6 Dn1 D3 4 7 8 तथा (for यथा) Ś K1 3 D1 -भागे, D4 S भाग्य (for भाग) B3 विपर्यासै; D6 °न्यासे (for °र्यासे) — c) K4 समानदन्; Dn2 G5 °दवन्, D3 °ददन् (for °सदन्) — d) Dc1 T G2–4 नागच्छन् (for अग°) G1 M भैरवं (for भीरव) Ś1 वरान् (for परान्) Ś2 K1–4 D1 4 7 8 नद(D1 4 7 8 कुर्व)तो भैरवान्रवान् (K4 om रवान्), K5 Dn1 D2 5 कुर्वतो भैरवं रवं, Dn2 अगच्छन्भीरवो रणात्, D8 6 गच्छतो वैरिणो रणात्, G5 अपगच्छति भीरव

10 a) Ś1 om (hapl) from नीयाः up to अकम्प (in 10c) Ś2 अकंपनीयान्, K1 °नीय (for °नीया) G2 शूराणाम् (for शत्रूणां) — b) S अभवंस् (for बभूवुस्) — c) D5 कपयंतस् (for अकम्पयस्) B4 S अनीकानि (for त्वनी°) Ś2 K (except K6) D1 तवानीकानि वध्यंत (K4 °ते)

11 a) Dn2 तत्र, T G (except G1) ते हि (for ते तु) B1 5 तेमर्षवशमापन्ना — b) Ś K1–4 D1 सत्य (Ś °त्त्व)वादिन, K5 Dn1 D3–8 सत्त्वनोदिता, M3–5 सत्यविक्रमा (for सत्त्वचोदिता) — c) D6 G5 प्राणा B3 T G1–4 M (except M4) अवर्तत, Dn1 G5 निवर्तंत (for न्यव°) — d) B3 transp द्रोण and घ्नन्तो Dn2 T G2–5 निघ्नतो (Dn2 D8 6 घ्नतं (for घ्नन्तो) घ्नंतो वै) द्रोणमाहवे

12 a) K1 3 Dn2 D1, 3 5 6 आयसाम् (for अय°). D3 संपाता, S सघात (G1 M1 2 °ता) (for सपात). — b) D6 शिलायाम्, T1 शीलानाम् (for शिला°) — c) K5 T G1 M1 2 दिव्यतां, G5 (inf lin, sec m) जीव्यतां (for दीव्यतां) K5 Dn1 D4 5 7 8 तुमले — d) G5 (inf lin, sec m) परैर् (for प्राणैर्)

13 a) K5 S नानु (for न तु) — b) S वृद्धा श्चापि (for अपि वृद्धास्) D8 6 तरस्विन (for तथाविधम्) — cd) 13c corrupt in B1 Dn2 च (for वा). S ये पूर्वदेवैर्देवानामपश्यन्पूर्वं (G1 5 M1 2 °न्युद्ध)मद्भुत (M3 °माहवे, M4 5 [inf lin] °माहवं)

14 a) K2 Dn D3 8 T G (except G1) M3–5 प्र (D2, 3 M3 4 प्रा)कपते च, K5 D6 प्रा(K5 अ)कपतैव; B3 Dc1 D4 प्रकपि(D4 °प)तेव (for प्राकम्प°). — b) S तत्र (for तस्मिन्) — c) B Dc1 D3 निवर्तता, D3 4 6–8 प्रावर्तत, T G1–4 M विवर्तता, G5 व्यवर्तता (for प्रव°) S जमौघेन (for बलौ°)

15 a) Ś2 K1–3 B1 D4 7 घूर्णितो K3 B Dc1 D3 [ऽ]पि (for हि) K1 बलौघेस्य (for °घस्य) Dn2 S बलौघस्य च भीमस्य (Dn2 ततस्तूर्णं), D3 6 स बलौघस्त तस्तूर्णं — b) K1 D3 स्तब्धेन; Dn2 D3 6 गां चैव, T G3 4 स्तब्ध्वैव (for स्तब्ध्वेव) Some MSS निःस्वन — c) Ś K (except K3) Dn D1 4 5 7 8 अजायताशु (for अजातशत्रो) N तस्मै(D7 3 न सै)न्यम् (for क्रुद्धस्य) — d) N आविवेश सुभै(Ś1 °शाथ भै°, Dn2 °श स भै, D8 °श तु भै)रव (K4 5 Dn D3 4 5 7 8 °वं)

16 a) Dn2 D8 6 T G2–5 च (for तु) D2 सम पीड्यत पांडुनाम् — c) G1 M3 सर्वे; G3 M1 2 सखे

समासाद्य तु पाण्डूनामनीकानि सहस्रशः ।
द्रोणेन चरता संख्ये प्रभग्नानि शितैः शरैः ॥ १६
तेषु प्रमथ्यमानेषु द्रोणेनाद्भुतकर्मणा ।
पर्यवारयदासाद्य द्रोणं सेनापतिः स्वयम् ॥ १७
तदद्भुतमभूद्युद्धं द्रोणपाञ्चाल्ययोस्तदा ।
नैव तस्योपमा काचित्संभवेदिति मे मतिः ॥ १८
ततो नीलोऽनलप्रख्यो ददाह कुरुवाहिनीम् ।
शरस्फुलिङ्गश्चापार्चिर्दहन्कक्षमिवानलः ॥ १९
तं दहन्तमनीकानि द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
पूर्वाभिभाषी सुश्लक्ष्णं स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ २०
नील किं बहुभिर्दग्धैस्तव योधैः शरार्चिषा ।
मयैकेन हि युध्यस्व क्रुद्धः प्रहर चाशुगैः ॥ २१
तं पद्मनिकराकारं पद्मपत्रनिभेक्षणम् ।
व्याकोशपद्माभमुखं नीलो विव्याध सायकैः ॥ २२
तेनातिविद्धः सहसा द्रौणिर्भल्लैः शितैस्त्रिभिः ।
धनुर्ध्वजं च छत्रं च द्विषतः स न्यकृन्तत ॥ २३
सोत्प्लुत्य स्यन्दनात्तस्मान्नीलश्चर्मवरासिधृक् ।
द्रोणायनेः शिरः कायाद्धर्तुमैच्छत्पतत्रिवत् ॥ २४

(for संख्ये) —d) S [अ]मितै (for शितै). D4 7 भग्नानि निशितै शरै

17 a) T प्रभग्नमानेषु (for प्रमथ्य°) —c) D8 प्रत्यवारयद्, M3 4 पर्यधावयद् (for °वारयद्) —d) Ś1 D4 G4 सेनापतिं (for °पति) Ś1 तदा; D8 6 तथा (for स्वयम्)

18 a) S तद्युद्धमभवद्घोर —b) K2 3 B2 5 Dn2 D1–4 6 7 S पांचालयोस् (for पाञ्चाल्ययोस्) B3 अपि, B4 5 Dn2 D1 6 तथा, S प्रभो (for तदा) —c) K5 तस्यौपम (for तस्योपमा) K1 5 G5 कश्चिद् (for काचिद्) —d) K5 B D (except D1) इति मे निश्चिता मति; S शक्या (T G2 5 °क्स्या) वक्तु विशेषत

19 a) Ś K Dn1 D2–8 तथा (for ततो) Cv as in text —b) S प्रादहत (for ददाह) —c) Dc1 D5 °स्फुलिंग (for स्फुलिङ्गश्) K1 2 चापाग्निर्; G4 कोपार्चिर् (for चापा°) —d) B1 2 Dc1 Dn1 महत्, Dn2 D3 6 T2 G3 4 शुष्क, T1 G1, 2 5 M शुष्क (for दहन्) Ś1 कक्ष्यम्; G5 वनम् (for कक्षम्).

20 a) G5 दहत तान्यनीकानि —K4 D1 om. 20c–21d —c) Ś K1 2 5 Dn2 D3 6 G1 पूर्वाभिलाषी (K5 °खी); Dn1 पूर्वमाभाष्य; G5 स्मिताभिभाषी (for पूर्वा°) Ś K1–3 D5 6 8 सुश्लक्ष्ण; Dn2 श्लक्ष्ण स (for सुश्लक्ष्ण) —d) S इद वचनमब्रवीत्

21 K4 D1 om 21 (cf v l 20) —a) Ś1 बहुधा; K5 Dn D3 5 6 8 पुरुषैर् (for बहुभिर्) Dc1 भग्नैस् (for दग्धैस्) —b) M3–5 transp तव and योधै G1, 3, 4 M यौधै (for योधै) S (except M3–5) शराधिकै (for शरार्चिषा) —c) M1 (before corr) 2 मयैनेन (for °केन) B1 S [ए]व, Dn1 [इ]ह, D8 च (for हि) D4 युद्धस्तत् (for युध्यस्व) —d) Ś K1–3 D4 7 8 चाशुगान्; B Dc1 चाशु मा, Dn2 चाशु वै, D2, 6 चाहवे (for चाशुगै) T G2–5 सक्रुद्ध प्रहराशुगै

22 K5 om 22a–23b —b) Ś1 पद्मपत्रायतेक्षण, D4 पद्म**निभे —c) B (except B3) Dc1 Cd व्याकोप; T G3 व्या(G3 सा)क्रोश (for व्याकोश) Ś1 K1 B2 (orig) Dn2 T G2 3 5 M4 Cd v पद्माभि- (for -पद्माभ) B Dc1 D3 6 -मुखो; Cd मुख (as in text) Ś1 K2 व्याकोशपद्मवदनं (K2 °सुमुख) —d) B1 2 4 D8 शायकै, S पत्रिभि (for सायकै)

23 K5 om 23ab (cf v l 22) —a) B2 D3 [अ]भि, B4 [अ]पि (for [अ]ति-) S प्रहसन् (for सहसा) Dn2 तेन विद्धस्तु सहसा —b) Dn2 D5 7 M2 द्रोणिर्, D4 *णिर् (for द्रौणिर्) B5 Dn1 G2–4 transp शितै and त्रिभि Dn2 D4 7 8 सितैस्, G1 M त्रिभिस् (for शितैस्) B1 3 (marg) शरै (for त्रिभि) —c) B4 सर्वं (for छत्र) D5 ध्वज छत्र धनुश्चैव —d) K1 3 सन्यकृतत; K5 स न्य(? नि) कृष्टवान्; Dc1 Dn1 स (Dn1 स) निकृंतत; D4 7 सत्यकृतत (for स न्यकृन्तत)

24 a) Ś1 D6 M3–5 आप्लुत्य (D6 °त); K5 B2–4 Dc1 Dn1 D3 स प्लुत (Dn1 D3 °त्य); B1 5 स द्रुत; Dn2 सोत्प्लुवत् (for सोत्प्लुत्य) Ś1 K1–4 D1 सोवप्लुत्य रथात्तस्मान् —b) Ś K2 3 धृत्; K1 4 B Dc1 D1 2 G1 M1, 2 भृत् (for -धृक्) —c) Ś1 K B Dn D2 3 6 द्रौणायने (for द्रोणा°) —d) Ś1 कर्तुम्; K2 D1 हतुम् (for हर्तुम्) K5 Dn इच्छत् (for ऐच्छत्) K4 5 पतत्रवत्; Cd पतत्रि° (as in text)

तस्योद्यतासेः सुनसं शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
भल्लेनापाहरद्द्रौणिः स्मयमान इवानघ ॥ २५
संपूर्णचन्द्राभमुखः पद्मपत्रनिभेक्षणः ।
प्रांशुरुत्पलगर्भाभो निहतो न्यपतत्क्षितौ ॥ २६
ततः प्रविव्यथे सेना पाण्डवी भृशमाकुला ।
आचार्यपुत्रेण हते नीले ज्वलिततेजसि ॥ २७
अचिन्तयंश्च ते सर्वे पाण्डवानां महारथाः ।
कथं नो वासविस्त्रायाच्छत्रुभ्य इति मारिष ॥ २८
दक्षिणेन तु सेनायाः कुरुते कदनं बली ।
संशप्तकावशेषस्य नारायणबलस्य च ॥ २९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

३१

संजय उवाच ।
प्रतिघातं तु सैन्यस्य नामृष्यत वृकोदरः ।
सोऽभिनद्बाह्लिकं षष्ट्या कर्णं च दशभिः शरैः ॥ १
तस्य द्रोणः शितैर्बाणैस्तीक्ष्णधारैरयस्मयैः ।

---

25 [a]) K2 [उ]द्धतासे, K4 [उ]धतास (corrupt), Dn1 [उ]न्नतासं (for [उ]द्यतासे) Ś1 नीलस्य; D8 सुभ्रूवं; S चरत (for सुनसं) — [b]) D7 सुकुण्डल — [c]) Do1 Dn2 D4 7 G1 5 M [अ]पहरद् (for [अ]पा°) K1 D1 द्रोणि°, D4 द्रोण (for द्रौणि°) — [d]) K4 अनघ°

26 [a]) Ś1 Do1 Dn1 D8 M5 स (for सं) Ś1 Dn2 D3 4 7 8 G1 M1 2 -चंद्राभि-; D6 -चद्राति- (for -चन्द्राभ) D4 7 8 सुख; G2 निभ° (for -मुख) Ś2 K1 2 4 D1 सं(K1 D1 स)पूर्ण(K1 °र्वं)चंद्रप्रतिम — [c]) D7 पांशुर् (for प्रांशुर्). Ś1 B3 4 D2 S -पत्राभो (for -गर्भाभो) — [d]) Dn1 निहितो (for निहतो). D3 7 8 न्यपतत् (for न्यप°) Ś1 S भुवि (for क्षितौ)

27 [a]) Dn1 तस्य (for तत°). K2 G1 M सा (for प्र) Dn1 व्यथिता; D4 7 8 -भग्ना सा, T G2–4 -व्यथते (for -विव्यथे) — [b]) K5 Dn D2 3 5 6 अर्दिता; S आतुरा (for आकुला) — [d]) Ś2 K1 2 4 B Do1 Dn1 D1 ज्वलन (for ज्वलित).

28 [a]) S ते यतते यथा(G1 M परं)शक्त्या — [b]) S रथर्षभा° (for महारथा°) — [c]) Ś K1 4 D1 नोपायवित् (for नो वासविस्) D5 6 G5 प्रायात् (for त्रायात्) Cv कथ वो वास्वस्तिनायात् (sic) — [d]) K4 D1 2 G5 इव (for इति) K4 D7 1 मारिष°

29 [a]) S पक्षेण (for सेनाया°). — [b]) Ś K (except K5) D1 4 महत् (for वली). — [c]) Some MSS संसप्तकावशेषस्य

Colophon — *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* Ś2 K1 2 द्वितीय दिवस°, K8 द्वितीययुद्धदिवस° — *Adhy name* K5 Dn1 D2 5 T G (except G4) M1, 2 नीलवध° — *Adhy no* (figures, words or both) K2 B1 2 Dn1 D2 S 30 (as in text), K5 28 — *Śloka no* Dn1 29

31

1 [a]) S सैन्यानां. — [b]) D4 नामर्षत (for नामृष्यत) — [c]) Ś1 D2 5 7 8 सोभ्यहन् (D2 °द्); K4 Dn1 °भ्यघ्नन्; B1–4 Do1 सोहनद्, D4 सोभ्यनद्; S अभि(G4 °ह)नद् (for सोऽभिनद्). B5 Dn2 D3–6 सोभ्याहनद्गुरु षष्ट्या (Dn2 D3 वृद्धं) — [d]) D5 निशितै (for दशभि) S शरै कनकभूषणै. — After 1, B1 ins line 2 of 233*.

2 B4 om (hapl) 2–4, B3 reads 2–4 on marg — [a]) M3 4 द्रौणि° (for द्रोण) K4, 5 शतैर्; D4, 6 7 8 सितैर् — [b]) K5 D5 अयोमुखै°, B (B4 om.) Do1 Dn2 D3 6 अजिह्मगै; D2 अयोमयै°, S सुतेजनै (G1 M °जितै) (for अयस्मयै°) — [d]) Ś K2 5 Dn2 D1 3–5 7 8 मर्माणि D3 [ए]व (for [आ]शु) K3 तं (for ह) D6 मर्माण्येवाजघान ह; S मर्मण्यस्य (T G2–4 M3 °ण्यभि, G5 °स्वभ्य)हनद्बली. — After 2, B (B4 om) Do1 Dn2 D3–6 ins

233* आनन्तर्यमभिप्रेप्सु पाङ्क्तिशत्या समार्पयत् ।
पुनश्चाग्निसमस्पर्शैराशीविषविषोपमैः ।

जीवितान्तमभिप्रेप्सुर्मर्मण्याशु जघान ह ॥ २
कर्णो द्वादशभिर्बाणैरश्वत्थामा च सप्तभिः ।
षड्भिर्दुर्योधनो राजा तत एनमवाकिरत् ॥ ३
भीमसेनोऽपि तान्सर्वान्प्रत्यविध्यन्महाबलः ।
द्रोणं पञ्चाशतेषूणां कर्णं च दशभिः शरैः ॥ ४
दुर्योधनं द्वादशभिर्द्रौणिं चाष्टाभिराशुगैः ।
आरावं तुमुलं कुर्वन्नभ्यवर्तत तान्रणे ॥ ५
तस्मिन्संत्यजति प्राणान्मृत्युसाधारणीकृते ।
अजातशत्रुस्तान्योधान्भीमं त्रातेत्यचोदयत् ॥ ६
ते ययुर्भीमसेनस्य समीपममितौजसः ।
युयुधानप्रभृतयो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ ७
ते समेत्य सुसंरब्धाः सहिताः पुरुषर्षभाः ।
महेष्वासवरैर्गुप्तं द्रोणानीकं बिभित्सवः ॥ ८
समापेतुर्महावीर्या भीमप्रभृतयो रथाः ।
तान्प्रत्यगृह्णादव्यग्रो द्रोणोऽपि रथिनां वरः ॥ ९
महाबलानतिरथान्वीरान्समरशोभिनः ।
बाह्यं मृत्युभयं कृत्वा तावकाः पाण्डवान्ययुः ॥ १०
सादिनः सादिनोऽभ्यघ्नंस्तथैव रथिनो रथान् । C 7 1.. D 7 3.. K 7 3..

[B6 Dn2 D5 6 transp lines 1 and 2. — (L 1) B5 Dc1 Dn2 D5 समर्पयत्, D8 समार्छत (for °र्पयत्) — B1-3 Dc1 D4 5 om. line 2 B2 ins line 2 after stanza 1]

3 B4 om. 3 (of v 1 2), B8 reads it on marg — b) D2 3 [अ]पि (for च) — c) T G2-5 षष्ट्या (for षड्भिर्) — d) K5 भीमम् (for एनम्) Dc1 Dn1 D4-6 अवाकिरन्, Bom ed अथाकिरत् (for अवा°) S त पुन (G5 °त) समवारयन्

4 B4 om 4 (of v 1 2), B8 reads it on marg — a) Ś1 बाणै; D4 lacuna (for सर्वान्) — b) K1 प्रतिविध्य; Dc1 D4 7 8 प्रति(Dc1 °त्या)विध्यन् (for प्रत्य°) — D5 om 4c-5b — c) Ś1 K1 D4 7 पंच शता (for पञ्चा°) S भल्लै (for [इ]षूणां) — d) S कर्ण षड्विंशता शरै

5 D6 om 5ab (of v 1. 4) — b) K3 5 B1 Dn1 D7 8 द्रोण, D1 G3 द्रोणि (for द्रौणिं) Ś1 K3 5 B1 Dc1 (by corr) Dn1 D1 2 4 7 8 चाष्टभिर्; K1 चाशु°, K3 B4 S अष्टा°; K4 रथष्टा°; B3 (marg as in text) पंचा° (sic), Dn2 मै षड्भिर् (for चाष्टाभिर्) Dn2 D2 3 एव च (for आशुगै) D6 द्रौणिमष्टभिवै शरै — The portion of the text from 7 31 5c up to 7 33, 7b in Ś2 is lost on missing folios — c) K4 D1 M3 4 आरव (for आराव) K5 Dc1 D2 4 5 7 8 तुमल; Dn1 विपुल (for तुमुल) — d) D4 अभ्य वर्तत S अभ्यवर्षत्स तान्पुन

6 Ś2 missing (of v 1 5) — a) Dn2 सजयति (for सत्यजति) — b) Dn2 D6 मृत्यो (for मृत्यु) K (except K5) D1 4 साधारणे; S °रण (for °रणी-) S गते (for कृते) — c) K1 3 Dc1 T G2-5 M1 2 स्वान् (for तान्) S (except G1) वीरान् (for योधान्) — d) B4 lacuna, D6 (by corr) पातेति (for त्रातेति) D4 6-8 [अ]नोदयत् (for [अ]चोद°)

7 Ś2 missing (of v 1 5) — a) S [ऽ]गच्छन् (for ययौ) — c) S सौभद्रो युयुधानश्च — d) T G1-3 5 M1 2 भ्रातरौ, G4 M3-5 भारतौ (G4 °त) (for पाण्डवौ)

8 Ś2 missing (of v 1 5). — a) Ś1 K1-3 D1 भीमसेत्य (for ते स°) Dn2 स; D4 च, S (except G5) तु (for सु°) T G1 3 4 M सयत्ता, G5 सयुक्ता (for -संरब्धा) — b) T G3-4 समतात्; G5 सचित्ता (for सहिता) — c) Ś1 K3 4 B4 गुप्ता, D2 गुप्तैर् (for गुप्तं) — d) K5 Dn2 T1 G5 बिभित्सव

9 Ś2 missing (of v 1 5) — a) M2 समापेत (for °पेतुर्) Dn1 महावीरा; S नरव्याघ्रा (for महा वीर्या) — b) Dn2 D3 6 भीमवेगा महारथा — c) Dn2 D3 6 अत्युग्रो (for अव्यग्रो) G5 प्रत्यगृह्णात्तथा-व्यग्रो — d) Ś1 बलिनां; D6 धन्विनां (for ˜).

10 Ś2 missing (of v 1 5) — ab) Dc1 Dn2 D1 3 6 महारथानतिबलान् (for a) Dc1 Dn D2 3, 5 6 योधिन (for शोभिन) इश्यंत पार्थानां स्वेषामपि महारथा — c) K4 B त्यक्त्वा, Cd कृत्वा (as in text) — d) Ś1 D1 3-6 पांडवास्तावकान्य(Ś1 K1, 2 °कानि)यु, पांडवास्तावका ययु; Bom ed तावकान्पांडवा oites ययु (as in text), Cdp वयु

11 Ś2 missing (of v 1 5) — a) K K5) D1 न्यघ्नस्, Dn1 जघ्नुस्; T G2 3

तस्योद्यतासेः सुनसं शिरः कायात्सकुण्डलम् ।
भल्लेनापाहरद्द्रौणिः स्मयमान इवानघ ॥ २५
संपूर्णचन्द्राभमुखः पद्मपत्रनिभेक्षणः ।
प्रांशुरुत्पलगर्भाभो निहतो न्यपतत्क्षितौ ॥ २६
ततः प्रविव्यथे सेना पाण्डवी भृशमाकुला ।
आचार्यपुत्रेण हते नीले ज्वलिततेजसि ॥ २७
अचिन्तयंश्च ते सर्वे पाण्डवानां महारथाः ।
कथं नो वासविस्त्रायाच्छत्रुभ्य इति मारिष ॥ २८
दक्षिणेन तु सेनायाः कुरुते कदनं बली ।
संशप्तकावशेषस्य नारायणबलस्य च ॥ २९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

३१

संजय उवाच ।
प्रतिघातं तु सैन्यस्य नामृष्यत वृकोदरः ।
सोऽभिनद्बाह्लिकं षष्ट्या कर्णं च दशभिः शरैः ॥ १
तस्य द्रोणः शितैर्बाणैस्तीक्ष्णधारैरयस्मयैः ।

---

25 [a]) K_2 [उ]द्धतासे, K_4 [उ]घतासि° (corrupt), Dn_1 [उ]न्नतासिं (for [उ]द्यतासे) $Ś_1$ नीलस्य, D_8 सुभ्रूत; S चरत° (for सुनस) — [b]) D_7 सुकुंडल° — [c]) Dc_1 Dn_2 $D_{4.7}$ $G_{1.5}$ M [अ]पहरद् (for [अ]पा°) K_1 D_1 द्रोणि°, D_4 द्रोण° (for द्रौणि) — [d]) K_4 अनघ°

26 [a]) $Ś_1$ Dc_1 Dn_1 D_6 M_5 स (for सं) $Ś_1$ Dn_2 $D_{3.4.7.8}$ G_1 $M_{1.2}$ -चंद्राभि, D_6 -चन्द्राति- (for -चन्द्राभ) $D_{4.7.8}$ मुख; G_2 निभ° (for -मुख) $Ś_2$ $K_{1.2.4}$ D_1 स(K1 D1 स)पूर्ण(K1 °र्व)चन्द्रप्रतिम° — [c]) D_7 पांशुर् (for प्रांशुर्). $Ś_1$ $B_{3.4}$ D_2 S -पत्राभो (for -गर्भाभो) — [d]) Dn_1 निहितो (for निहतो) $D_{4.7.8}$ व्यपतत् (for न्यप°) $Ś_1$ S भुवि (for क्षितौ)

27 [a]) Dn_1 तस्य (for तत°) K_2 G_1 M सा (for प्र) Dn_1 व्यथिता; $D_{4.7.8}$ -भग्ना सा; T G_{2-4} व्यथते (for -विव्यथे) — [b]) K_5 Dn $D_{2.3.5.6}$ अर्दिता; S आतुरा (for आकुला) — [d]) $Ś_2$ $K_{1.2.4}$ B Dc_1 Dn_1 D_1 ज्वलन (for ज्वलित).

28 [a]) S ते यतते यथा(G1 M पर)शक्त्या — [b]) S रथर्षभा° (for महारथा°) — [c]) Ś $K_{1.4}$ D_1 नोपायवित् (for नो वासविस्) $D_{5.6}$ G_5 प्रायात् (for त्रायात्) Cv कथं वो वास्वस्तिनायाद् (sic). — [d]) K_4 $D_{1.2}$ G_3 इव (for इति) K_4 $D_{1.7}$ मारिष°.

29 [a]) S पक्षेण (for सेनाया) — [b]) Ś K (except K_5) $D_{1.4}$ महद् (for बली). — [c]) Some MSS. संसप्तकावशेषस्य

Colophon — *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध° — *Day of Drona's Generalship* $Ś_2$ $K_{1.2}$ द्वितीयदिवस, K_3 द्वितीययुद्धदिवस° — *Adhy name* K_5 Dn_1 $D_{2.5}$ T G (except G_4) $M_{1.2}$ नीलवधः — *Adhy no* (figures, words or both) K_2 $B_{1.2}$ Dn_1 D_2 S 30 (as in text), K_5 28 — *Śloka no* Dn_1 29

31

1 [a]) S सैन्यानां. — [b]) D_4 नामर्षत (for नामृष्यत) — [c]) $Ś_1$ $D_{2.5.7.8}$ सोऽभ्यहन् (D_2 °द्); K_5 Dn_1 °भ्यघ्नन्, B_{1-4} Dc_1 सोऽहनद्, D_4 सोऽभ्यनद्; S अभि(G_4 °ह)नद् (for सोऽभिनद्). B_5 Dn_2 D_{3-6} सोऽभ्याहनद्गुरु षष्ट्या (Dn_2 D_3 वृद्ध) — [d]) D_5 निशितै° (for दशभि°) S शरै° कनकभूषणै°. — After 1, B_3 ins line 2 of 233*

2 B_4 om (hapl) 2–4, B_3 reads 2–4 on marg — [a]) $M_{3.4}$ द्रौणि (for द्रोण) $K_{4.5}$ शरैर्; $D_{4.5.7.8}$ सितैर् — [b]) K_5 D_5 अयोमुखै°, B (B_4 om) Dc_1 Dn_2 $D_{3.6}$ अजिह्मगैः; D_2 अयोमयैः; S सुतेजनै (G_1 M °जितै) (for अयस्मयै°) — [d]) Ś $K_{2.5}$ Dn_2 $D_{1.3-5.7.8}$ मर्माणि D_8 [ए]व (for [आ]शु). K_3 तं (for ह) D_6 मर्माण्येवाजघान ह; S मर्मण्यभ्य (T G_{2-4} M_3 °प्यभि°, G_5 °स्वभ्य)हनद्बली. — *After* 2, B (B_4 om) Dc_1 Dn_2 D_{3-6} ins

233* आनन्तर्यमभिप्रेप्सु षड्विंशत्या समार्पयत् ।
पुनश्चाग्निसमस्पर्शैराशीविषविषोपमैः ।

जीवितान्तमभिप्रेप्सुर्मर्मण्याशु जघान ह ॥ २
कर्णो द्वादशभिर्बाणैरश्वत्थामा च सप्तभिः ।
षड्भिर्दुर्योधनो राजा तत एनमवाकिरत् ॥ ३
भीमसेनोऽपि तान्सर्वान्प्रत्यविध्यन्महाबलः ।
द्रोणं पञ्चाशतेषूणां कर्णं च दशभिः शरैः ॥ ४
दुर्योधनं द्वादशभिर्द्रौणिं चाष्टाभिराशुगैः ।
आरावं तुमुलं कुर्वन्नभ्यवर्तत तान्रणे ॥ ५
तस्मिन्संत्यजति प्राणान्मृत्युसाधारणीकृते ।
अजातशत्रुस्तान्योधान्भीमं त्रातेत्यचोदयत् ॥ ६
ते ययुर्भीमसेनस्य समीपममितौजसः ।
युयुधानप्रभृतयो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ ७
ते समेत्य सुसंरब्धाः सहिताः पुरुषर्षभाः ।
महेष्वासवरैर्गुप्तं द्रोणानीकं बिभित्सवः ॥ ८
समापेतुर्महावीर्या भीमप्रभृतयो रथाः ।
तान्प्रत्यगृह्णादव्यग्रो द्रोणोऽपि रथिनां वरः ॥ ९
महाबलानतिरथान्वीरान्समरशोभिनः ।
बाह्यं मृत्युभयं कृत्वा तावकाः पाण्डवान्ययुः ॥ १०
सादिनः सादिनोऽभ्यघ्नंस्तथैव रथिनो रथान् ।

[B5 Dn2 D8 6 transp lines 1 and 2 — (L 1) B5 Do1 Dn2 D5 समर्पयत्; D8 समार्छत (for °पयत्) — B1-8 Do1 D4 5 om. line 2 B2 ins line 2 after stanza 1]

3 B4 om. 3 (of v l 2), B8 reads it on marg —b) D2 6 [अ]पि (for च) —c) T G2-5 षष्ट्या (for षड्भिर्) —d) K5 भीमम् (for एनम्) Do1 Dn1 D4-6 अथाकिरन्; Bom ed अथाकिरत् (for अवा°) S स एनं (G6 °त) समवारयन्

4 B4 om. 4 (of v l 2), B8 reads it on marg —a) Ś2 बाणैः; D4 lacuna (for सर्वान्) —b) K1 प्रतिविध्य; Do1 D4 7 8 प्रति(Do1 °त्या)विध्यन् (for प्रत्य°) — D5 om 4c-5b —c) Ś2 K1 D4 7 पञ्चशता (for पञ्चा°) S भल्लैः (for [इ]षूणां) —d) S कर्णं षड्विंशता शरैः

5 D6 om 5ab (of v l 4) —b) K2 5 B1 Dn1 D7 8 द्रोण, D1 G5 द्रोणिं (for द्रौणिं) Ś2 K2 5 B1 Do1 (by corr) Dn1 D1 2 4 7 8 चाष्टभिर्; K1 चाशु°, K8 B4 S अष्टा°; K4 त्वष्टा; B8 (marg as in text) पंचा° (sic), Dn2 वै षड्भिर् (for चाष्टाभिर्) Dn2 D2 8 एव च (for आशुगैः) D6 द्रौणिमष्टभिः शरैः — The portion of the text from 7 31 5c up to 7 33 7b in Ś2 is lost on missing folios —c) K4 D1 M3 4 आरव (for आराव) K5 Do1 D2 4 5 7 8 सुमुल; Dn1 विपुल (for तुमुल) —d) D4 अभ्यवर्तत S अभ्यवर्षंस तान्पुन°

6 Ś2 missing (of v l. 5) —a) Dn2 सजयति (for सत्यजति) —b) Dn2 D8 मृत्यो (for मृत्यु-) K (except K5) D1 4 साधारणे; S °रणं (for रणी-) S गते (for कृते) —c) K1 8 Do1 T G2-5 M1 स्वान् (for तान्) S (except G1) वीरान् (for योधान् —d) B4 lacuna, D8 (by corr) पातेति (for त्रातेति D4 6-8 [अ]नोदयत् (for [अ]चोद°)

7 Ś2 missing (of v l 5) —a) S [ऽ]गच्छ (for ययौ) —c) S सौभद्रो युयुधानश्च —d) T G1-3 5 M1 2 भ्रातरौ, G4 M3-5 भारतौ (G4 °त) (for पाण्डवौ)

8 Ś2 missing (of v l 5). —a) Ś1 K1-3 D1 भीममेत्य (for ते स°) Dn2 स; D4 च, S (except G5) सु (for सु) T G1 3 4 M सयत्ता, G5 सयुक्ता (for -संरब्धा) —b) T G2-4 समवात्; G5 सचित्ता (for सहिता) —c) Ś1 K3 4 B4 गुप्ता, D7 गुप्तैर् (for गुप्तं) —d) K5 Dn2 T1 G3 बिभित्सव

9 Ś2 missing (of v. l 5) —a) M2 समापेत (for °पेतुर्) Dn1 महावीरा; S नरव्याघ्रा (for महावीर्या) —b) Dn2 D8 6 भीमवेगा महारथा —c) Dn2 D8 6 अत्युग्रो (for अव्यग्रो) G6 प्रत्यगृह्णात्तथाव्यग्रो —d) Ś1 बलिनां; D6 धन्विनां (for रथिनां)

10 Ś2 missing (of v l 5) —ab) K3 5 B Do1 Dn2 D1 3 6 महारथानतिबलान् (for a) K4 B Do1 Dn D2 3.5 6 योधिन (for -शोभिन°) S प्रत्यहश्यत पार्थानां स्वेषामपि महारथा° —c) K4 B2 D1 2 त्यक्त्वा; Cd कृत्वा (as in text) —d) Ś1 K Dn2 D1 3-6 पांडवास्तावकान्य(Ś1 K1 2 °कानि)यु°, D2 7 8 पांडवांस्तावका ययु°; Bom ed तावकान्पांडवा ययु° Cd cites ययु° (as in text), Cdp ययु°

11 Ś2 missing (of v l 5) —a) K (except K5) D1 न्यघ्नस्, Dn1 अघ्नुस्; T G2 3 [ऽ]भ्यापन्

आसीच्छक्त्यसिसंपातो युद्धमासीत्परश्वधैः ॥ ११
निकृष्टमसियुद्धं च बभूव कटुकोदयम् ।
कुञ्जराणा च संघातैर्युद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ १२
अपतत्कुञ्जरादन्यो हयादन्यस्त्ववाक्शिराः ।
नरो बाणेन निर्भिन्नो रथादन्यश्च मारिष ॥ १३
तत्रान्यस्य च संमर्दे पतितस्य विवर्मणः ।
शिरः प्रध्वंसयामास वक्षस्याक्रम्य कुञ्जरः ॥ १४
अपरेऽप्यपराञ्जघ्नुर्वारणाः पतितान्नरान् ।
विषाणैश्चावनिं गत्वा व्यभिन्दन्रथिनो बहून् ॥ १५
नराच्चैः केचिदपरे विषाणालग्नसंस्रवैः ।
बभ्रमुः शतशो नागा मृद्गन्तः शतशो नरान् ॥ १६
कांस्यायसतनुत्राणान्नराश्वरथकुञ्जरान् ।

(sic), G4 ह्यापन् (for ऽभ्यघ्नस) G1 M सादिनोभ्यद्रवन्सादीन् — b) S (except G2) अभ्यघ्नन् (for तथैव) G1 M1 2 रथीन् (for रथान्) — c) Ś1 K3 D1 4 शक्त्यभि, K1 D7 8 शक्त्याभि, K4 शक्तिनि; B2 (marg) Dn1 शक्त्यष्टि (for शक्त्यसि). Dn2 -सपातैर् (for सपातो) S असिशक्त्य(G1 5 M 'क्त्यृ)-ष्टिसपातैर् — d) S चा(M3-5 त्वा)सीत् (for आसीत्) Some MSS परस्वधैः

12 Ś2 missing (of v l 5). — ab) K2 B1 (marg) 2-5 Dc1 प्रकृष्टम्; Dn2 D8 निसृष्टम्; D8 निक्षष्टम् (sic) (for निकृष्टम्) Dn2 असि-, D8 6 अपि (for असि-) D6 (by corr sup lin sec m) तद् (for च) K5 कटकोदय (for कटु°). S प्रवृद्ध (G1 M1 °त्त; M2 °द्ध)मासीत्तद्युद्ध प्रसक्तं रोमहर्षण — After 12ab, Dc1 ins.

234* कुञ्जराणां च संपातो बभूव कटुकोदय ।

— c) S तु (for च) B1 संहातैर्; B2-4 S संपातैर्, Dc1 संपाते (for सघातैर्) — d) S आ(M1, 2 अ)स गस्तुमुलोभवत्.

13 Ś2 missing (of v l 5). — a) K (except K5) D1 आपतत्; T G1 3 4 M1 2 5 अपतन् (for अपतत्) S (except G2) अन्ये (for अन्यो) — b) Dn1 [ऽ]पि (for तु) S ह्(G5 M3-5 भ)यादन्ये प्रदुद्रुवु. — c) K5 D5 रणे; B1 नाना; Dc1 S नरा (for नरो) K3 B2 4 D2 8 बाणवि, Dc1 रणे वि (for बाणेन). K1 संभिन्नो, Dc1 D4 निर्भिन्ना, S सविद्धा (for निर्भिन्नो) B3 नाराचबाणनिर्भिन्नो; B5 न(? ना)राचेन विनि° — d) Dn2 D3 6 भारत (for मारिष) S रथादन्येपतन्क्षितौ

14 Ś1 missing (of v l 5) — a) D4 7 तथा (for तत्र) T G2 समामर्दे (G2 समर्दित-) रथाश्चापि, G1 3 4 M सममर्दे रथाश्चापि, G5 स ममर्दे रथै क्षिप्र — b) K5 D2 5 G1 M [अ]पि वर्मिणः, Dn2 विवर्मिण, D3 6 विचर्म(D6 °र्मि)ण, T G3 4 [अ]पि वर्मनि; G2 [अ]पि वर्मन. (for विवर्मण). G5 रथाश्चापि समवत — d) D3 आह्वत्य, D6 आहत्य, G1 M आनम्य (for आक्रम्य) M कुचरान् — After 14, M4 reads 17cd.

15 Ś1 missing (of v. l 5) — a) D2 चापरान्, G5 M3-5 [ऽ]पि प°, M1 2 व्यप (for ऽप्यप°). S मृद्गन् (for जघ्नुर्) B Dc1 Dn2 D3 6 अपरांश्चापरेमृद्गन् — b) K1 D2 4 वारणान्; B5 वारणै, G1 M कुजरा (for वारणा). K1 पातितान् (for पति°) K1 8 D2 G5 रथान् (G5 °त्), K4 Dn2 वरान् (for नरान्) Ś1 वारणात्पतिता नरा, B4 अपरे वारणान्वरान्. D5 वारणानपि ताघ्रणे — K1 om (hapl) 15c–16d D3 om 15c–16b D4 om (hapl) 15c–17b K1 reads 15c–17b on marg — c) Dn2 D8 चावर्नी; S धरणीं (for चावनिं) T G3 4 भित्वा (for गत्वा) — d) Ś1 व्यनिंद्न्; K2 भिंदतो; K4 विदरं, K5 Dc1 Dn2 D6 व्य(K5 वि)मृंदन्, B1 व्यभिनद्; D5 प्रभिन्न; D7 8 विभिंदन् (for व्यभिन्दन्). Ś1 K3 8 D1 वसु°, K4 भुवि (for बहून्) S रुवतो (T G2-4 रवतो; G1 M1 रुवते, M2 रुदते) भैरवान्नवान्

16 Ś1 missing (of v l 5) K1 D4 om. 16, D8 om 16ab (for all, cf v l 15). K4 reads 16 on marg — ab) Ś1 K3 4 D1 नरा(K3 4 °रा)श्च (for नराच्चै) Ś1 सश्रवै (by corr °वा), K3 B4 Dc1 Dn1 -संश्रयै; D5 सचयै, D6 सद्दवै, D7 सद्राय (for -सस्रवै) S नरान(M3-5 आदाया)न्ये विषाणाग्रै र्केन्नासृग्भि क्षतै परै (T1 G2 क्षितै परै, M3-5 क्षतान्परान्) — c) Dc1 D3 6 बभ्रुवु (D6 °मु); S भ्रमति (for बभ्रमु) K3 B Dn2 D1 समरे, S रुषिता (for शतशो) D5 G1 M1 2 नागान् — d) B5 समरे (for शतशो) B6 बहून्, D2 7 T1 परान्, T2 G3 4 वरान् (for नरान्)

17 Ś2 missing (of v l 5). D4 om 17ab (cf v l 15). K4 reads 17ab on marg — a) Ś1 K1 2 कास्यायत, K4 5 B Dc1 Dn D1-3 6 कार्ष्णायस; D5 (before corr. as in text, marg sec m) ताम्रा°

पतितान्पोथयांचक्रुर्द्विपाः स्थूलनडानिव ॥ १७

गृध्रपत्राधिवासांसि शयनानि नराधिपाः ।
ह्रीमन्तः कालसंपक्काः सुदुःखान्यधिशेरते ॥ १८

हन्ति स्मात्र पिता पुत्रं रथेनाभ्यतिवर्तते ।
पुत्रश्च पितरं मोहान्निर्मर्यादमवर्तत ॥ १९

अक्षो भग्नो ध्वजश्छिन्नश्छत्रमुर्व्यां निपातितम् ।
युगार्धं छिन्नमादाय प्रदुद्राव तथा हयः ॥ २०

सासिर्बाहुर्निपतितः शिरश्छिन्नं सकुण्डलम् ।
गजेनाक्षिप्य बलिना रथः संचूर्णितः क्षितौ ॥ २१

रथिना ताडितो नागो नाराचेनापतद्व्यसुः ।
सारोहश्चापतद्वाजी गजेनाताडितो भृशम् ॥ २२

निर्मर्यादं महद्युद्धमवर्तत सुदारुणम् ।
हा तात हा पुत्र सखे क्वासि तिष्ठ क्व धावसि ॥ २३

प्रहराहर जह्येनं स्मितक्ष्वेडितगर्जितैः ।

(for कांस्या) Ś1 K1 D1 तनुत्राणा ; D7 8 °त्रांश्च (for °त्राणान्) — b) K (except K5) D1 यूथपान् (for कुञ्जरान्) — M4 reads 17cd after 14 — c) Do1 D5 पातितान् ; Do1 (before corr) पातिता (for पतितान्) M8 मोथयांचक्रुर् (for पोथ°) — d) K4 5 B Do1 Dn D1-3 6 नलान् ; D5 नलानि , D7 नगान् , D8 नगानि (for नडान्) D5 8 च (for [इ]व) D4 द्विपा स्थलगतानिव ; S वारणा च(T G2-4 M3 4 प)रवा॰ वारणा (G2 5 °णान्) — After 17, Dn2 ins

235* अनीकानां प्रभग्नानामवस्थानमपश्यताम् ।
दुष्करं प्रतिसधान भुवि चासीत्तदा नृप ।

18 Ś2 missing (cf v l 5) — a) Ś1 K1 4 Dn D1-3 6 M5 -पत्राणि ; T G2 3 पत्रासि (G2 °स्थि) (for पत्राधि) G1 M1 2 दुःखेन शरजालानां (G1 °ह्लेपु), Cd as in text — b) Ś1 धनाधिपा ; K5 Dn1 D2-4 6-8 जना(D5 °या)धिपा ; S [अ]त्र पार्थिवा (for नराधिपा) — c) B5 T G2-4 M श्रीमत (for ह्री°) K2 सयुक्ता ; K3 4 B Do1 Dn2 D1 2 4 7 8 सपर्कात् , K5 Dn1 D5 S सप्राप्ता (for सपक्का:) — d) K1 2 स्वदुःखान् (K2 °नि) ; K3 सुदुःखान् ; D2 सुखदुःखानि (hypermetric), T G1-4 M सु(M3-5 स)दुःखम् (for सुदुःखानि) Ś1 K1-3 B2 [अ]प्य (K3 न्य , B2 °च्य) शेरते , B1 3-5 Do1 Dn1 अध्यशेरत , D1 6 [अ]नुशेरते (D6 °त) ; D4 [ए]व शेरते ; G2 M3-5 [अ]तिशेरते (for अधिशेरते) B3 (marg) D3 सुखदु खाय (D3 न्य) शेरते

19 Ś2 missing (cf v l 5) — a) Ś1 K1 B2 (marg as in text) Do1 Dn1 हत ; K3 हत (for हन्ति) Ś1 स्म सु , Dn2 D3 6 तत्र , D5 चात्र ; S स्माथ (for स्मात्र) — b) B2 Do1 रणेन (for रथेन) K4 रथेनाभ्येति वर्तते ; K5 D1 नाभ्यनिवर्तते , B1 नान्येभ्यवर्तत , Dn2 D3 4 6-8 °नाभ्येत्य सयुगे , T G3-5 रणे(G5 °थे)नान्यमवर्तत , G1 M रथेनाप्यनि(M3-5 °ति) वर्तिना , G2 °नान्यमभिद्रवन् — c) K1 D4 पुत्राश्च , S पुत्रस्तु (for पुत्रश्च)

20 Ś2 missing (cf v l 5) — a) B2 (marg) रथदण्ड , Bom ed रथो भग्नो (for अक्षो भग्नो) B1 रथश् (for ध्वजश्) — b) Dn2 ऊर्ध्वं , D3 6 चैव (for उर्व्यां) — c) G3 4 युगार्धञ्च (for °र्धं) — d) S प्राद्रवत हया क्वचित (G1 M1. 2 हया द्रुत , G2 भयानक ; M3-5 हया भृशं)

21 Ś2 missing (cf. v l 5). — a) S सासिर्निपतितो बाहु — c) Dn1 आक्रम्य , G1 M आरुज्य (for आक्षिप्य) G1 M सभग्नो (for बलिना). — d) K1 Dn2 रथा सचूर्णिता क्षितौ

22 Ś2 missing (cf v l 5) — b) B2-5 Do1 Dn2 D3 S क्षितौ (for व्यसु°) B1 नाराचैर्वापतत्क्षितौ — c) Ś1 K (except K5) D1 स्वपतद् , S प(G5 M3 4 पा)तितो (for चापतद्) — d) K1 D4 7 8 ताडितो , B1 [अ]भ्यापतद् , B2-5 Do1 D1 [अ]भ्याहतो ; T G2-4 [आ]पीडितो ; G5 [आ]पतितो (for [आ]ताडितो)

23 Ś2 missing (cf v l 5) — a) K5 महा , D2 अभूद् ; D4 भवद् (for महद्) — b) G5 मावर्तत (for अव°) K5 Dn D2 3 5 6 आसी(Dn1 मह)त्क्रीरसुदारुण , T G1-4 M वर्तते भृशदा° — Do1 reads 23c-24d after मातङ्गो न्य (in 30c) — c) D4 हवा हसा (for हा तात हा) — d) G5 क्वाधि (for क्वासि) Dn2 D3 8 पुत्र (for तिष्ठ) Dn2 D3 6 G1 M (M3 *inf lin* as in text) प्रधावसि (for क्व धा°)

24 Ś2 missing (cf v l 5) For the sequence in Do1, cf v l 23 — a) S हतासि (for जह्येन) — b) D3 6 अस्मिन् ; T G2-4 M नद (M1 दन्), G5 नाति (for स्मित) Ś1 D3. 6 क्ष्वेलित- ; S (except G2 M2) क्ष्वेळि(G3-5 °ळ)त (for क्ष्वेडित) T G2-4

इत्येवमुच्चरन्त्यः स्म श्रूयन्ते विविधा गिरः ॥ २४
नरस्याश्वस्य नागस्य समसज्जत शोणितम् ।
उपाशाम्यद्रजो भौमं भीरून्कश्मलमाविशत् ॥ २५
आसीत्केशपरामर्शो मुष्टियुद्धं च दारुणम् ।
नखैर्दन्तैश्च शूराणामद्वीपे द्वीपमिच्छताम् ॥ २६
तत्राच्छिद्यत वीरस्य सखड्गो बाहुरुद्यतः ।
सधनुश्चापरस्यापि सशरः साङ्कुशस्तथा ॥ २७
प्राक्रोशदन्यमन्योऽत्र तथान्यो विमुखोऽद्रवत् ।
अन्यः प्राप्तस्य चान्यस्य शिरः कायादपाहरत् ॥ २८
शब्दमभ्यद्रवच्चान्यः शब्दादन्योऽद्रवद्भृशम् ।
स्वानन्योऽथ परानन्यो जघान निशितैः शरैः ॥ २९
गिरिशृङ्गोपमश्चात्र नाराचेन निपातितः ।

-गर्जितं, G1 M गर्ज(M1 2 °र्जि)त (for गर्जितै) —ᶜ) K3 5 D2 8 उच्चरंति, B2 °रन्त्य ; Cd °रन्त्य (as in text). Ś1 K1 2 4 D1 च, D5 6 तु (for स्म). S इत्येवमुच्चै(T G3.4 °मूच्चु°, G2 °मुच्च)रत्यर्थं —ᵈ) D4 M1 2 श्रूयते.

25 Ś1 missing (cf v l. 5). —ᵇ) D5 6 समापद्यत शोणितं ; S समंतादतिशो° (M3–5 °पि शो°) Cd cites सम° (as in text). —ᶜ) K (except K3) B5 D01 Dn1 D1 2 4, 5, 8 G1 उपशा(K1 Dn1 D4 °श्या)-म्यद्, G4 5 M1 2 उपा(G4 °प)शाम्यद्; M3–5 °शमद् (for °शाम्यद्). K2 भीमं (for भौमं) —ᵈ) Ś1 D01 Dn2 D5 5 भीरुं; M2 भीम (for भीरून्). — After 25, N (Ś1 missing, Dn1 after 27ᵃᵇ) ins.:

236* चक्रेण चक्रमासाद्य वीरो वीरस्य संयुगे ।
अतीतेषुपथे काले जहार गदया शिरः ।

[(L 1) Dn2 चक्रे चक्र समासाद्य (for the prior half). D4. 7 वीरा (for वीरो) —(L 2) K4 B3 D1 अतीते सु-, B2 °तेश (sic), Dn2 °तेश्व , D8 °ते कु (for °तेषु). D5 यथा, D6 गते (for -पथे) Cd cites prior half as above, Cv अतीतेपूपथे काले Ś1 K1 2 4 D1 जघान (for जहार)]

26 Ś1 missing (cf v. l 5) —ᵃ) K1 2 4 B1 D01 D2 8 6 -परामर्षो (for °मर्शो) —ᵇ) Dn2 D1 5 5 6 सु (for च) —ᶜ) D3. 6 भुजैर् (for नखैर्) Dn1 च दन्तैर् (by transp) Ś1 K1–3 B3 Dn1 D2 4 5 7 8 च वीराणाम्, K4 शरीराणाम् (for च शूराणाम्) —ᵈ) K4 D5 G5 अद्विपे, T G2 8 Cv अद्वी(G3 Cv °द्वि)पेर् (for अद्वीपे). K4 D5 T G2 5 द्विपम्, Cd द्वीपम् (as in text). Dn2 D8 अद्वीपमिच्छतां (sub metric), G4 corrupt.

27 Ś1 missing (cf v. l 5) —ᵃ) K2 B D01 S शूरस्य (for वीरस्य) —After 27ᵃᵇ, Dn1 ins 236* K4 om. (hapl) 27ᶜ–30ᵇ —ᶜ) B2 सधनु सशरश्चापि ; D1. 3 सधनुश्चापरश्चापि —ᵈ) B2 सरथ (for सशर°). Ś1 चांकुशस् (for साङ्कु°) Dn2 D7. 8 तदा (for तथा)

28 Ś1 missing (cf. v l 5) K4 om 28 (cf v l 27). —ᵃ) K3 5 B1 D1 G1 आक्रोशद्, G2 प्राक्रोशम् (for °शद्) K1 Dn2 अन्येत्र ; K5 B1 T G2–5 अन्यत्र; G1 M अन्यो वै (for अन्योऽत्र) — D1 om 28ᵇ–29ᶜ —ᵇ) K1 2, 5 Dn2 D2 8 6 [s]भवत् (for ऽद्रवत्) S तमन्योभि(T1 G2 M3. 4 °न्यो °वि)मुखोद्रवत्. —ᶜ) B1 8 Dn2 D4 5 8 अन्य (for अन्य) T G2–5 तत प्राप्त° स (G5 °स्तोपि) चाप्यन्य°; G1 M असंप्राप्तस्य त देश (G1 M1 2 चाप्यन्य°) —ᵈ) K1 Dn1 D2 अपातयत् (for °हरत्)

29 Ś1 missing (cf v L 5) K4 om 29 (cf v l. 27). D1 om 29ᵃᵇᶜ (cf. v l. 28) —ᵃ) Bom ed स शब्दमद्रवच्चान्य°. —ᵇ) B (except B1) D01 [s]त्रसद् (for ऽद्रवद्) — For 29, S subst

237* भीतश्चान्य उदक्रोशदन्यो भीत उपाद्रवत् ।
असंप्राप्तस्य त देशमन्यो जीवितमाददे ।

[(L 1) T G3 भीताश्, M3–5 भीरुश् (for भीतश्) G5 भीतश्चान्यमपक्रोशद् (for the prior half) M3–5 भीतम् (for भीत). —(L 2) G1 असतप्राप्तस्य, G4 समप्राप्तस्य, M3 4 5 (sup lin) असम्प्रातस्य (for °प्राप्तस्य) G1 4 M1–3 सदेशम् (for त देशम्)]

30 Ś1 missing (cf. v l 5). K4 om 30ᵃᵇ (cf v l 27) —ᵃ) K1 Dn1 G1 M शृगोपमाश् (for °पमश्) Ś1 K1 2 D3 6 चान्यो; Dn2 चान्ये ; T G3 4 चित्रैर्; G1 M चित्रा (for चात्र) G5 अपरैर परश्चित्रैर् —ᵇ) S बाणै (G1 M नरै°) शूरैर् (for नाराचेन) K1 D01 Dn G1 M निपातिता° —ᶜ) After मातङ्गो न्य, D01 reads 23ᶜ–24ᵈ, reading the rest of stanza 30 on marg G1 M मातगा न्यपत° न्भूमौ — D5 om (hapl) 30ᶜ–31ᶜ —ᵈ) D5 (before corr) -वेग, Cd -रोध (as in text) Ś1 (marg) [अ]मसि ; Ca d [उ]ग्गो (as in text)

मातङ्गो न्यपतद्भूमौ नदीरोध इवोष्णगे ॥ ३०
तथैव रथिनं नागः क्षरन्गिरिरिवारुजत् ।
अध्यतिष्ठत्पदा भूमौ सहाश्वं सहसारथिम् ॥ ३१
शूरान्प्रहरतो दृष्ट्वा कृतास्त्रान्रुधिरोक्षितान् ।
बहूनप्याविशन्मोहो भीरून्हृदयदुर्बलान् ॥ ३२
सर्वमाविग्नमभवन्न प्राज्ञायत किंचन ।
सैन्ये च रजसा ध्वस्ते निर्मर्यादमवर्तत ॥ ३३
ततः सेनापतिः शीघ्रमयं काल इति ब्रुवन् ।
नित्याभित्वरितानेव त्वरयामास पाण्डवान् ॥ ३४
कुर्वन्तः शासनं तस्य पाण्डवेया यशस्विनः ।
सरो हंसा इवापेतुर्घ्नन्तो द्रोणरथं प्रति ॥ ३५
गृह्णीताद्रवतान्योन्यं विभीता विनिकृन्तत ।
इत्यासीत्तुमुलः शब्दो दुर्धर्षस्य रथं प्रति ॥ ३६
ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणी राजा जयद्रथः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ शल्यश्चैनानवारयन् ॥ ३७
ते त्वार्यधर्मसंरब्धा दुर्निवार्या दुरासदाः ।

31 $Ś_1$ missing (cf v l 5) D_3 om 31^{abc} (cf v l. 30) G_1 M om 31 K_3 om 31^{ab} —^{a}) $Ś_1$ रथैश्च, $K_{1.3.4}$ रथेन; D_6 रथाश्च (for तथैव) $K_{1\,5}$ Dn रथिनौ (Dn_2 °नो) (for रथिन) Dn_2 नागाज् —^{b}) K_5 D_{01} क्षरद्; $D_{8\,6}$ गिरिं (for क्षरन्) B_2 गिरिम् (for गिरिर्) $B_{1\,3\,4}$ [अ]सृजत्; B_2 [अ]बुज, B_3 (marg) $_5$ D_{01} [अ]त्यजत्; Dn_1 $D_{2\,6\,7}$ [आ]रुजन्; $D_{8\,6}$ [अ]व्रजत्, T $G_{3\,4}$ [आ]व्रजन्, $G_{2\,5}$ व्रजन् (for [अ]रुजत्) D_4 क्षरन्गिरिवारुज —^{c}) $Ś_1$ अत्यतिष्ठत्; K_3 B_5 $D_{2\,5\,6}$ अभ्य°; K_4 D_1 अप्य°, K_5 अवा°; B_2 अध्या° (for अध्य°) $Ś_1$ $K_{2\,4\,5}$ Dn_1 $D_{1\,5}$ तदा (for पदा) K_1 D_7 अध्यतिष्ठत्तदा भूमौ; T G_{3-5} बले(G_5 वंधे)नापातयद्भू(T G_5 °न्भू)मौ —^{d}) D_6 सदश्व (for सहाश्व) K_5 D_{01} D_5 सहाश्व सहसारथि

32 $Ś_1$ missing (cf v l 5) $B_{1\,3}$ read 32^{ab} twice —^{a}) Dn_2 एव बहुविधाकारान् —^{b}) K_5 Dn $D_{2\,5\,6}$ कृतास्त्रान्युद्धदुर्मदान्, $D_{4\,7\,8}$ व्रणदीक्षितान् —^{c}) $Ś_1$ K (except K_5) D_1 भयेन; M_{3-5} लघून् (for बहून्) K_5 B_{1-3} $D_{2\,7\,8}$ अन्वाविशन्; B_4 अन्व°; B_5 चैवा°; Dn_1 $D_{4\,5}$ अन्यान्विशन्, Dn_2 $D_{3\,6}$ हृत्वाविशन्; T $G_{3\,4}$ अत्या°; $G_{1\,2\,5}$ M अभ्या° (for अप्या°) $M_{3\,4}$ मोह —^{d}) K_5 D_4 भीतान् (for भीरून्)

33 $Ś_1$ missing (cf v l 5) G_1 M om 33 —^{a}) $K_{1\,4}$ आविघ्नम्; Dn_2 आभिघम्, D_7 आविघ्नम् (for आविग्नम्) —^{b}) K (except K_5) B_1 Dn_1 $D_{1,4-6}$ T G_{2-5} प्रज्ञायत (for प्राज्ञा) —^{c}) $K_{3\,5}$ B D (except D_1) T_1 G_2 सैन्येन (for सैन्ये च) K_{3-5} B D_{01} Dn_1 $D_{2\,3\,5}$ ध्वस्त; T G_{2-5} ग्रस्ते (for ध्वस्ते)

34 $Ś_1$ missing (cf v l 5) —^{a}) G_5 त्वरित नैव (for °तानेव) K_5 Dn_1 एव (for एव). $D_{4\,7\,8}$ नित्यं हि प्रेरितानेव; T $G_{3\,4}$ नियातेति च तानेव. —^{d}) K_5 Dn D_5 चो(K_5 नो)दयामास (for त्वर°) B_2 पार्थिवान् (for पाण्ड°)

35 $Ś_1$ missing (cf v l 5) G_1 $M_{1\,2}$ om 35 —^{a}) $D_{3\,5}$ कुर्वंत°; S (G_1 $M_{1\,2}$ om) कुर्वाणा (for कुर्वन्त) D_4 शाश्वत (for शासन). —^{b}) B D_{01} S (G_1 $M_{1\,2}$ om) पांडवा बाहुशालिन ($G_{4\,5}$ M_{3-5} °पालिन°) —^{c}) D_{01} उत्पेतुर् (for आपे°) Dn_2 सहस्रा निव सन्निपेतुर् (hypermetric). —^{d}) K_1 भ्रमतो (hypermetric) (for घ्नन्तो) M_{3-5} घ्नतो द्रोण महारथा.

36 $Ś_1$ missing (cf v l 5) D_3 om (hapl.) 36 —^{a}) $Ś_1$ [आ]नयत; $K_{1\,3}$ द्रावत; K_2 [अ]भिद्रवत (hypermetric), B_1 द्रवत (for [आ]द्र°) T G_{2-5} प्रतिगृह्णीत जहि त (T °हित); G_1 M गृह्णीत जहि (M_{3-5} वापि) तान्यो($M_{3\,5}$ °न्यौ)धान् —^{b}) $Ś_1$ $K_{1\,3\,4}$ व्य($K_{1\,3}$ वि)पेत; B_4 विभीत, $D_{4\,7\,8}$ घृणित; D_6 मा भैष्ट, C_a d विभीता (as in text) Dn_2 न्यव (for विनि) $K_{4\,5}$ $D_{7\,8}$ °कृतत° (for कृन्तत). Dn_1 अन्ये तमभिकृतत; S छिंधि भिंधि (G_4 छिपसधि) ह(G_1 M प्र)वाहत (T °त; G_1 M °न) —^{c}) K_5 D_{01} Dn_1 $D_{4\,5\,7\,8}$ तुमल° S इति शब्दो महानासीद् —^{d}) D_{01} दुर्धरस्य; Dn_1 °र्षश्च; S आचार्यस्य (for दुर्धर्षस्य)

37 $Ś_1$ missing (cf. v l 5) —^{a}) G_1 M द्रो($M_{3\,4}$ द्रौ)णि° (for द्रोण) —^{b}) D_1 om (hapl) from णी up to द्रो (in 38^a) K_2 D_{01} D_{5-7} द्रोणी; S स च (for द्रौणी). D_4 राजन् (for राजा) —^{c}) K_5 D_{01} विंदानुविंदावावस्यौ —^{d}) B D (except D_5, D_1 om) T G_{2-5} चैतान् (for चैनान्) $K_{1\,4\,5}$ B (except B_2) Dn $D_{2\,4\,5\,7}$ T $G_{3,4}$ अ($B_{1\,4,5}$ Dn_2 न्य)वारयत् (for °यन्)

38 $Ś_1$ missing (cf v l 5) D_1 om up to द्रो

शरार्ता न जहुर्द्रोणं पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ३८
ततो द्रोणोऽभिसंक्रुद्धो विसृजञ्शतशः शरान् ।
चेदिपाञ्चालपाण्डूनामकरोत्कदनं महत् ॥ ३९
तस्य ज्यातलनिर्घोषः शुश्रुवे दिक्षु मारिष ।
वज्रसंघातसंकाशस्त्रासयन्पाण्डवान्बहून् ॥ ४०
एतस्मिन्नन्तरे जिष्णुर्हत्वा संशप्तकान्बली ।
अभ्ययात्तत्र यत्र स्म द्रोणः पाण्डून्प्रमर्दति ॥ ४१
तं शरौघमहावर्तं शोणितोदं महाह्रदम् ।
तीर्णः संशप्तकान्हत्वा प्रत्यदृश्यत फल्गुनः ॥ ४२
तस्य कीर्तिमतो लक्ष्म सूर्यप्रतिमतेजसः ।
दीप्यमानमपश्याम तेजसा वानरध्वजम् ॥ ४३
संशप्तकसमुद्रं तमुच्छोष्यास्त्रगभस्तिभिः ।
स पाण्डवयुगान्तार्कः कुरूनप्यभ्यतीतपत् ॥ ४४
प्रददाह कुरून्सर्वानर्जुनः शस्त्रतेजसा ।
युगान्ते सर्वभूतानि धूमकेतुरिवोत्थितः ॥ ४५
तेन बाणसहस्रौघैर्गजाश्वरथयोधिनः ।

(cf v l 37) — a) D4 7 ते शौर्ये, T G3-5 स्वार्ये, G1 M1 2 स आर्ये, G2 M3-5 अनार्ये (for ते स्वार्थे) Ś1 K1, 2 धर्मा, S कर्म (for -धर्म-) — b) Ś1 K3 B Dc1 दुर्निवारा (for °वार्या) D5 दुरात्मन°; S निवारिताः (for दुरासदा) — c) D6 (by corr) शरान्विता; S शूरस्त्वाश (for शरार्ता न) D5 (before corr.) 7 द्रौणिं (for द्रोण). Dn2 D8 6 (before corr) शरार्ताश्चायुर्द्रोणं — d) K4 पांचाल्यै°, B1 पंचाला (for पाञ्चाला°). S सह पाण्डवै° (by transp)

39 Ś1 missing (cf v. l. 5) — a) K1 2 4 5 Dn D3 4, 6-8 [ऽ]भि(Dn2 D8 6 °वि)सरब्धो; K3 B1 5 Dc1 D2 [ऽ]विसक्रुद्धो; S भृशं क्रु° (for ऽभिसंक्रु°) — b) K5 विसृजत्; S व्यसृजत् (T G2 M3 4 °न्) (for विसृजन्) — c) B1 -पचाल (for -पाञ्चाल) — d) S कुर्वन्विशसनं महत्

40 Ś1 missing (cf v l 5) — a) K4 D4 M3 -निर्घोषं, G5 नि:शब्द° (for निर्घोष°). — b) K Dn1 D1 2 4 5 7 8 भारत (for मारिष) — c) G3 वस्र- (for वज्र) K5 B Dc1 Dn2 D2 3 5 6 -सह्राद, Dn1 G1 M संपात; T G2-5 संकाश° (for -सघात) T G2-5 M3-5 निर्ह्रादस; G1 M1 2 सदृशस (for संकाशस) — d) K3 B Dc1 मानवान्; T G3 सृजयान्; G2 अहिका(? ता)न्; G4 तर्जयन्; G5 आत्मजान् (for पाण्डवान्) Ś1 D7 बहु; Dn1 बली (for बहून्) K5 D2 5 त्रासयन्पाडवीं चमू; G1 M °यन्सर्वमानवान्

41 Ś1 missing (cf v l 5) — b) B3, 4 Dn1 D2 जित्वा, G5 हित्वा (for हत्वा) Some MSS संसप्तकान् K1 2 5 B Dc1 Dn D2 3 5 6 बहून्, T G M1 2 पुन°, M3-5 रणे (for बली). — c) Dn2 D8 6 [अ]सौ (for स्म) — d) K1 स मर्दति, D5 प्रमार्जति; S प्र(T G2-4 वि)मृद्नति (for प्रमर्दति)

42 Ś1 missing (cf. v l 5) — a) B Dc1 Dn2 T G2 तान् (for त) K3 B1 5 Dc1 शरौघान् (for शरौघ) K2 -महावेगान्; K3 B Dc1 T G1 °वर्तान्; Dn2 समावर्तान् (for महावर्तं) G1 3-5 M तां शरौघ महावर्ता — b) Dn1 D3 4 6-8 S शोणितौ(G4 5 °तो)घ (for °तोद) Dn1 महाह्रदान्; D2 °ह्रवे; D6 °ह्रुत; S -महा(T2 G3 वहां, G1 M ह्रदां)नदीं (for महाह्रदम्) K2 B Dc1 शोणितोदान्महाह्रदान् (B3 °ह्रुमान्) — c) D6 तीव्र (for तीर्णः) Some MSS ससप्तकान् — d) K4 5 B D फाल्गुन; G2 पांडव° (for फल्गुन)

43 Ś1 missing (cf v l 5) — a) T G2 3 लक्ष्मीवतो (for कीर्तिमतो) — b) D7 8 -तेजसं (for तेजस°) — c) K5 D4 5 7 8 G1 M अपश्यामस (for °श्याम) D6 दीप्यमानेन पश्याम

44 Ś1 missing (cf v l 5) — a) Some MSS संसप्तक — b) Ś K (except K3) D1 [आ]शु (for [अ]स्त्र) — D4 om 44c-45d — c) Dn1 D3 6 स पांडवो युगार्काभ° (Dn1 °तार्क). — d) B5 कौरवान् (for कुरूनपि) D2 अति (for अभि) K2 4 कुरूनप्यभ्यभी(K2 °पी)तवत्; K5 D5 8 °नप्यभ्य(D8 °भ्यप्य)-पीपतत्, Dc1 °नप्यन्नवापतत्, Dn1 °नभ्यतिपातयत्. Dn2 D8 6 °नुद्दिश्य (Dn1 °नद्यस्य) तावकान्; D7 °नेष्य त्यवीतपत्; T G3-5 °नभ्यागमजवात्; G1 M °नभ्य पतज्जवात् Cd cites अभ्यती° (as in text)

45 Ś1 missing (cf v l 5) D4 om 45 (cf v. l. 44) — a) S स (G2 सं) ददाह (for प्रद°) — b) D8 6 सर्व (for शस्त्र) K1 -तेजस (for -तेजसा) — c) D7 8 युगांतमिच्छन्भूतानि — d) Ś K Dn1 D1 2 5 7 8 [उ]दित (for [उ]त्थित°)

46 Ś1 missing (cf v l 5) — b) D8 6 प्रसाश्व (D3 °श्व) (for गजाश्व) K5 Dn1 D2 4 5 7 8 सादिन

ताड्यमानाः क्षितिं जग्मुर्मुक्तशस्त्राः शरार्दिताः ॥ ४६
केचिदार्तस्वरं चक्रुर्विनेदुरपरे पुनः ।
पार्थबाणहताः केचिन्निपेतुर्विगतासवः ॥ ४७
तेषामुत्पततां कांश्चित्पतितांश्च पराङ्मुखान् ।
न जघानार्जुनो योधान्योधव्रतमनुस्मरन् ॥ ४८
ते विशीर्णरथाश्वेभाः प्रायशश्च पराङ्मुखाः ।
कुरवः कर्ण कर्णेति हा हेति च विचुक्रुशुः ॥ ४९
तमाधिरथिराक्रन्दं विज्ञाय शरणैषिणाम् ।
मा भैष्टेति प्रतिश्रुत्य ययावभिमुखोऽर्जुनम् ॥ ५०
स भारतरथश्रेष्ठः सर्वभारतहर्षणः ।
प्रादुश्चक्रे तदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ ५१
तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च ।
शरौघाञ्शरजालेन विदुधाव धनंजयः ।
अस्त्रमस्त्रेण संवार्य प्राणदद्विसृजञ्शरान् ॥ ५२
धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सात्यकिश्च महारथः ।
विव्यधुः कर्णमासाद्य त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ ५३

(for योधिन) — [c]) B3.4.5 Dn3 D8.6 अर्द्यमाना (for ताड्य°) Ś1 जग्मुर् (for जग्मुर्) — [d]) K4 D1 कुश (for मुक्त) K6 B3–5 Dn3 केशा (for -शस्त्रा) S मुक्तशस्त्रशरासना

47 Ś2 missing (cf v l 5) — [a]) Dn3 D5.6 ते तदा (for केचिद्) K2 B5 Dn3 D5.8.5.6 स्वन, K6 स्वनांश् (for स्वर) — [b]) Dn3 विनेशुश्च (for °दुर्) Dn3 च परे; D5 चापरे (for अपरे) Dn3 D5.6 जना (for पुन°) — [c]) M4 बाणगता° (for °हता) Dn3 D5.6 पार्थेनाभि(Dn3 °न नि)हता° केचिन् — [d]) S च (for वि°) D3.7.8 निपेतुर्गतचेतस

48 Ś2 missing (cf v l 5) — [a]) K1 अन्यत मान्, K3.5 B D1.5 T G M1.2 उत्पतितान्; Dn3 D5.8.6 M3–5 °तत (for °ततां) — [b]) Ś1 D3 पतता च; K1.4 Dn1 D1.4 पततांश्च; D5.6 पातितांश्च (for प) Ś1 पराङ्मुख; T G1–5 °क्रमात् (for °ङ्मुखान्) — [c]) K4 D1 M4.5 नाजघान; T2 G2.5 निज (for न ज) G1 M1.2 यौधान्, M3–5 वीरो (for योधान्) — [d]) M यौधवृत्तमनुस्मरन्

49 Ś2 missing (cf v l 5) — [a]) K6 B Dc1 Dn D3.4.5.6 विकीर्ण (Dn1 °र्णा), T G2–5 M3–5 च जी(M3–5 शी)र्णं (for विशीर्ण) K4.5 B4 D2 रथाश्रिता°, Dc1 °श्वेता (for °श्वेभा) — [b]) K5 Dn D3.5.6 प्रययुश्च; B3 प्रायशोस्य (for °शश्च) — [c]) K4 B3 om कुरव — [d]) T G2–5 हा हा हे(G3.4 चे)ति (for हा हेति च)

50 Ś2 missing (cf. v l. 5) — [a]) K2 आधिरथम्; D7 °रथि, T G2–5 आधिरथिर् (for आधि°) D7 चक्रन्दं, G5 (before corr) आक्रांत, G5 (by corr) आक्रोश (for आक्रन्द) B5 D3.4 समाधि(D4 °सि)-रथिनाक्रन्दः D6 (by corr) °रथिनां क्रन्द — [b]) D3 शरणैषिण (for °षिणाम्) — [d]) G1 M1.2 [आ]भिमुखं (for [अ]भि°)

51 Ś2 missing (cf v l 5) — [a]) D5.6 रथि (for रथ) — [b]) D4 T G2–4 हर्पण (for हर्षण) Ś1 (before corr) सर्वभारसहोरण, Ś1 K (except K6) D1 सर्वभारसहोर्जुन (Ś1 °ने) — After 51[ab] D6 ins

238* रामशिष्यो महाबाहुर्धन्विनां मानहा सदा ।

— [c]) Ś1 K1–4 B3.5 D8 तथा(B5 °मा, D8 °द)ग्नेयम्; K5 D4 तदा(D4 °था)ज्ञेयम् (for °ग्नेयम्)

52 Ś2 missing (cf v l 5) — [a]) G5 रथौघस्य (for शरौ°) — Ś1 K1.3.4 D1 om (hapl.) from 52[b] up to the prior half of 239* — [b]) T G1–5 रथस्य (for -धरस्य) — [c]) Dn3 शरौघ (for शरौघान्) S वारुणेन तदा(T G2–4 °न तद्, M3–5 °नैव चा)स्त्रेण — [d]) K3 B2.8 Dn1 D2.4.5.7.8 विदुद्राव; Dn3 D5.6 विव्याध च; Cd विदधार (for विदुधाव) — After 52[cd], N (Ś2 missing) ins

239* तथैवाधिरथेस्तस्य बाणाञ्ज्वलिततेजस° ।

[Ś1 K1.3.4 D1 om the prior half. K2 D4 -रथस्, Dc1 -रथेस् (for -रथिस्) D5.6 बाण (for बाणान्). K (except K5) D1 ज्वलन (for ज्वलित)]

— G6 om 52[e]–54[b] — [f]) K1.2 Dn1 प्रणदद्; D3.5.6 प्रा(D3 प्र)णुदन्; G1 M1.2 विनदन्; M3–5 व्यनदद् (for प्राण°) D3.4.6 G1 M1.2 व्य(D4 वि)सृजत्; M3.4 विदधन्, M5 विधमन् (for विसृजन्)

53 Ś2 missing (cf v l. 5) G6 om. 53 (cf v l. 52) — [a]) D4 स (for च) — [b]) T G (G6 om) M1.2 सत्यकश्च (for सात्यकिश्च) M2 महारथ; M5 °रथा° (for °रथ°) — [c]) D5 विव्यधु°, T G2 विव्याध;

अर्जुनास्त्रं तु राधेयः संवार्य शरवृष्टिभिः ।
तेषां त्रयाणां चापानि चिच्छेद विशिखैस्त्रिभिः ॥ ५४
ते निकृत्तायुधाः शूरा निर्विषा भुजगा इव ।
रथशक्तीः समुत्क्षिप्य भृशं सिंहा इवानदन् ॥ ५५
ता भुजाग्रैर्महावेगा विसृष्टा भुजगोपमाः ।
दीप्यमाना महाशक्त्यो जग्मुराधिरथिं प्रति ॥ ५६
ता निकृत्य शितैर्बाणैस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
ननाद बलवान्कर्णः पार्थाय विसृजञ्शरान् ॥ ५७
अर्जुनश्चापि राधेयं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
कर्णादवरजं बाणैर्जघान निशितैस्त्रिभिः ॥ ५८

ततः शत्रुंजयं हत्वा पार्थः षड्भिरजिह्मगैः ।
जहार सद्यो भल्लेन विपाटस्य शिरो रथात् ॥ ५९
पश्यतां धार्तराष्ट्राणामेकेनैव किरीटिना ।
प्रमुखे सूतपुत्रस्य सोदर्या निहतास्त्रयः ॥ ६०
ततो भीमः समुत्पत्य स्वरथाद्वैनतेयवत् ।
वरासिना कर्णपक्षाञ्जघान दश पञ्च च ॥ ६१
पुनः स्वरथमास्थाय धनुरादाय चापरम् ।
विव्याध दशभिः कर्णं सूतमश्वांश्च पञ्चभिः ॥ ६२
धृष्टद्युम्नोऽप्यसिवरं चर्म चादाय भास्वरम् ।
जघान चन्द्रवर्माणं बृहत्क्षत्रं च पौरवम् ॥ ६३

G3 4 विव्याध (for विव्यधु॰)

54 Ś1 missing (cf v l 5) G5 om. 54ab (cf v l. 52) —ab) B2 D1 7 च (for तु) M3-5 transp राधेय and संवार्य —d) Dn1 निशितैस् (for विशि-खैस्) D4 शरै॰ (for त्रिभिः) G1 M छि(M3-5 भि)त्वा भल्लैस्त्रिभिस्त्रिभि॰

55 Ś1 missing (cf v l 5). —a) Ś1 Dn1 D3 5 6 ते नि(Dn1 D3 तेन)कृत्तायुधा॰ शूरा —b) S निर्विषा इव पन्नगा. —c) K5 Dc1 (marg sec m) D5 S (except M1 2) अथ, D6 शर- (for रथ) Dn1 T1 G2 शक्ति॰; T2 शक्तिं (for ॰शक्ती॰) —d) S भुजैः (for भृशं) K1 4 Dn1 सिंह (for सिंहा). M3-5 [उ]न्नदन्

56 Ś1 missing (cf v l 5) —a) Ś1 K1 3 4 सं; B1 3 (marg as in text) 5 Dn2 D2 6 सैर्; Dn1 D3 ते (for ता). S ता भु(G1 M1 2 सैर्भु)जाग्रामि(T G2 ॰ग्रवि)निर्मुक्ता —b) B1 D1 निसृष्टा, S निर्मुक्त (for विसृष्टा) —d) K2 4 5 B1 3 5 D4 G2 आधिरथ; G3-5 आविरथिं (G4 ॰थं) (for आधि॰)

57 Ś1 missing (cf v l 5) —a) D4 M1 2 नानिकृत्य; D7 8 ताञ्शि॰ (for ता नि॰) K4 5 B1, 2 5 Dc1 D1 5 7 8 शि(D1 श-, D7 8 सि)तैर्भल्लैस्; B4 D2 शरव्रातैस्, Dn1 D4 शरैर्भल्लैस्, S शरैस्तीक्ष्णैः (for शितैर्बाणैस्) —b) S सिंहनादं चकार ह —K4 Dn1 D1 4 om (hapl) 57c-59b, B1 reads the same on marg —c) K1 2 बलवत् (for ॰वान्) —d) K1 [अ]वसृजन् (for विसृ॰)

58 Ś1 missing (cf. v l 5) K4 Dn1 D1 4 om 58 (cf v l 57). B1 reads 58 on marg —b) T G3-5 सायकै॰ (for आशुगैः) —c) M3-5 चापि (for बाणैर्) —d) D3 6 विशिखैस् (for निशि॰) K5 B2 5 D5 T1 G2 M3-5 शरै (for त्रिभि॰).

59 Ś1 missing (cf v l 5) K4 Dn1 D1 4 om 59ab (cf v l 57) B1 reads 59ab on marg —d) Dc1 Dn1 D3 विपाठस्य, D7 8 विपावस्य (sic), T G1-5 द्विधा तस्य; G1 वीराधस्य; M1 2 विराटस्य; M3-5 विद्धा तस्य (for विपाटस्य) Dn2 शिरस्तदा, G2 शिरो धरात् (for शिरो रथात्)

60 Ś1 missing (of v l. 5). —a) D4 पपात; D7 8 पततां (for पश्यतां) D1 धार्तराष्ट्रस्य —b) S पुवमेते (G1 M ॰व) (for एकेनैव) —c) Dn2 D3 6 वर्तमानस्य (for सूतपुत्रस्य). —d) K4 Dn D5 सौदर्या D4 7 8 शौर्योदार्यहतास्त्रय

61 Ś1 missing (of v l 5) —a) S तदा(G1 M1 2 ॰मा; M3-5 ॰था)प्लुत्य (for समुत्पत्य) —c) D4 स्वासिना; D6 वराशिना (for ॰सिना) S जघान सूतपुत्रस्य —d) Dn1 जवनान्, S बांधवान् (for जघान).

62 Ś1 missing (cf v l 5) D7 8 om 62-63. —a) Ś1 K (except K5) Dn D1 3, 4 6 तत॰ (for पुन) K5 च; B1 स; D1 5 G2 तु (for स्व) —b) S वीर्यवान् (for चापरम्) Dn2 D3, 6 पश्चादादाय कार्मुकं — D3 repeats 62cd after 66ab —c) K5 कीर्णं, D4 तूर्णं (for कर्णं) —d) Dn2 D5 M4 सप्त भि (for पञ्च॰)

63 Ś1 missing (cf v l 5) D7 8 om. 63 (cf.

ततः स्वरथमास्थाय पाञ्चाल्योऽन्यच्च कार्मुकम् ।
आदाय कर्णं विव्याध त्रिसप्तत्या नदन्रणे ॥ ६४
शैनेयोऽप्यन्यदादाय धनुरिन्द्रायुधद्युति ।
सूतपुत्रं चतुःषष्ट्या विद्ध्वा सिंह इवानदत् ॥ ६५
भल्लाभ्यां साधुमुक्ताभ्यां छित्त्वा कर्णस्य कार्मुकम् ।
पुनः कर्णं त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ ६६
ततो दुर्योधनो द्रोणो राजा चैव जयद्रथः ।
निमज्जमानं राधेयमुज्जह्रुः सात्यकार्णवात् ॥ ६७

धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सौभद्रोऽर्जुन एव च ।
नकुलः सहदेवश्च सात्यकिं जुगुपू रणे ॥ ६८
एवमेष महारौद्रः क्षयार्थं सर्वधन्विनाम् ।
तावकानां परेषां च त्यक्त्वा प्राणानभूद्रणः ॥ ६९
पदातिरथनागाश्वैर्गजाश्वरथपत्तयः ।
रथिनो नागपत्त्यश्वै रथपत्ती रथद्विपैः ॥ ७०
अश्वैरश्वा गजैर्नागा रथिनो रथिभिः सह ।
संसक्ताः समदृश्यन्त पत्तयश्चापि पत्तिभिः ॥ ७१　C.7 144 B 7 32. K 7 31

---

v. l 62) —c) T G2–5 रथवरश्च (G2 °राच्) (for ऽप्यसिवरं) —b) T G3–5 चापं, G2 गदां (for चर्म) Ś1 B2 भासुरं; B1 सुपर्ण; D5 भास्कर (for भास्वरम्) —d) B1–3 चन्द्ररक्षेत्रं; D5 6 °च्छत्र (for °रक्षत्र) E Dn2 D3. 6 S नैषधं; Dc1 (before corr) पौष्टुच (sic) (for पौरवम्)

64 Ś2 missing (of v l. 5). —a) D1 आसाद्य (for आस्थाय) —b) B5 पांचालानां (for °ल्योऽन्यच्) S पांचाल्यो(T G3–5 °ल्को)न्यच्छरासनं — K4 D1 om. (hapl) 64c–66b —d) Dn1 S शरै° (for रणे).

65 Ś2 missing (of v l. 5) K4 D1 om. 65 (of v l 64). —a) Dn2 सैनेयो (for शैनेयो) D4 7 8 [अ]न्यम् (for [अ]न्यद्) —b) K1. 5 B D (D1 om) S धनुरिंद्र(K5 B2–5 °द्र)समद्युति. —c) Dn2 D3 सूर्य ; D4 तव (for सूत-). —d) K1 Dc1 D4 8 G5 [आ]नदन्, K5 D3 5 T G1–4 M [उ]न्नदन् (T G1. 2 °त्) (for [अ]नदत्).

66 Ś2 missing (of. v l 5) K4 D1 om 66ab (of v l 64) After 66ab, D6 repeats 62cd —d) Ś1 K (except K5) B2 3 D1 चार्पयत्; D5 ताड° (for चार्प°)

67 Ś2 missing (of. v l. 5) —ab) S राजा द्रोणश्च (by transp) —c) Dn1 कर्णं ते (for राधेयम्) —d) Ś1 K (except K2) D1 T1 माजह्रुः; Dc1 (before corr) D4–7 उज्जहु (for उज्जह्रु) T G3–5 समरार्णवात्; G1 M सत्यकार्णवात् (M1. 2 °न्) (for सात्य°) — After 67, N (Ś2 missing) ins.

240* परस्परस्थमारुह्यास्त्वदीया शतशोऽपरे ।
कर्णमेवाभ्यधावन्त त्रास्यमाना प्रहारिण ।

[(L 1) D4 नृप (for ऽपरे) —(L. 2) Ś1 K D1. 2 5 [अ]भ्यवर्तंत (K5 D7 8 °तस्), D5 °पधत (for °धावन्त) K1–3 D1 भ्राम्यमाणा°, K5 भस्यमाना, B3 8 Dc1 Dn2 D2 6 त्रासया(B2 °मा)ना, Dn1 त्रातुकामा° (for त्रास्यमाना)]

68 Ś2 missing (of v l 5) —b) D4 [ऽ]र्जुनम् —d) G (except G5) M1 2 स(G4 सा)त्यक (for सात्यकिं) K5 जग्मतू रणे, S जुगुपुस्तदा(G4 °था) (for जुगुपू रणे)

69 Ś2 missing (of v l 5) —a) D6 M3 5 एव (for एष) G3 M4 5 -रौद्र (for रौद्र). —b) Dn2 D3 6 प्रहार (for क्षयार्थं) —d) D5 6 रणे, G5 M3–5 रणं (for रणः).

70 Ś2 missing (of v l 5) B2 reads 70a–71b on marg —a) K2 रथि (for रथ) Ś1 K Dn2 D1 3 4–8 -नागोघैर्, B1. 3–5 T नागाश्वा, B2 Dc1 नागाश्व; Dn1 नागोघो, D2 नागैर्वा (for नागाश्वैर्) —b) N (Ś2 missing) पत्तिभि (for पत्तय) — D3 om. (hapl) 70c–71d —c) K4 नागपत्त्यैश्च (for °पत्त्यश्वै) —d) T G1–4 M1. 2 गजा; G5 गज, M3 रथा, M4 5 अश्वा (for the first रथ) D4 पत्त्यै, S पत्ति (for पत्ती) T G3–5 ध्वजै (for द्विपै).

71 Ś2 missing (of v l 5) D3 om 71 (of v l. 70) B2 reads 71ab on marg —a) M3–5 अश्वा अश्वैर् (by transp) G3 अश्वान् (for अश्वा) K4 D4 7 गजा (for गजैर्) D7 नागै, G4 5 नागान् (for नागा) —c) B1 M4 संयुक्ता; T G3–5 सपक्षा (for संसक्ता) K4 D1 समसज्ज(K4 °ज्य)त, Dn2 D2 5 चैव दृश्यते (D2 °त) (for समदृश्यन्त) K5 संसक्तान्येव दृश्यंते —d) T चापि (for चापि)

72 Ś2 missing (of. v l 5) —a) K4 5 D1

एवं सुकलिलं युद्धमासीत्क्रव्यादहर्षणम् ।
महद्भिस्तैरभीतानां यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ ७२
ततो हता नररथवाजिकुञ्जरै-
रनेकशो द्विपरथवाजिपत्तयः ।
गजैर्गजा रथिभिरुदायुधा रथा
हयैर्हयाः पत्तिगणैश्च पत्तयः ॥ ७३
रथैर्द्विपा द्विरदवरैर्महाहया
हयैर्नरा वररथिभिश्च वाजिनः ।
निरस्तजिह्वादशनेक्षणाः क्षितौ
क्षयं गताः प्रमथितवर्मभूषणाः ॥ ७४
तथा परैर्बहुकरणैर्वरायुधै-
र्हता गताः प्रतिभयदर्शनाः क्षितिम् ।
विपोथिता हयगजपादताडिता
भृशाकुला रथखुरनेमिभिर्हताः ॥ ७५
प्रमोदने श्वापदपक्षिरक्षसां
जनक्षये वर्तति तत्र दारुणे ।
महाबलास्ते कुपिताः परस्परं
निषूदयन्तः प्रविचेरुरोजसा ॥ ७६

Cd सुकलिप(K4 Cd °लि)तं, Dc1 स्वकालक; G5 सुतुमुल; Ca सुकुलित (for सुकलिल) — b) G5 भीषण (for -हर्षणम्) Dn1 अमवल्लोमहर्षणं — c) S सहा(T G2-5 °ह)भीतैर् (for महद्भिस्तैर्) Dn1 अनीकानां; D4 अभी**, D5.8 अतीतानां (for अभी°) — After 72, S ins

241* संरम्भेणाभिससृज्य निघ्नतामितरेतरम् ।
कुरूणां पाण्डवानां च द्रोणार्जुनसमागमे ।

[(L 1) G3 संगम्य, M3-5 ससृत्य (for -ससृज्य). G5 निवातम् (for निघ्नताम्) — (L 2) G4 पांडवानां कुरूणां च (for the prior half)]

73 Ś2 missing (cf v 1 5) D4 partly corrupt — a) G5 M3 4 रथा (for हता) Dc1 D8 6 रथनर (for नररथ-) — b) B Dc1 S पत्तिवाजिन° (T G3-5 °भि; M1 2 °नं) (for -वाजिपत्तय°) — K5 om (hapl) 73cd — c) D1 om (hapl) from रथिभि up to निरस्तजि (in 74c) Ś1 K1, 2 Dn1 D5 उ(Ś1 ग)दायुधै (for °युधा) Ś1 lacuna, K1 तथा, D2 6 T G3-5 रथैर् (for रथा) — d) K1 D5 हया हयै° (by transp) B5 Dn2 D3, 6 S गणाश्च पत्तिभि° (for गणैश्च पत्तय°)

74 Ś2 missing (cf v 1 5) D1 om up to निरस्तजि (cf v 1 73) — a) B2 महाहवे, S °रथा (for °हया) — b) K1 5 नर (for वर-) — After 74ab, S reads 75 — c) Ś1 K1 4 D1 -दशनै° क्षता (for -दशनेक्षणा°) K4 क्षत (for क्षितौ) — d) K1 गत° (for गता) T G2-5 खदित (for प्रमथित) D6 -चर्म (for वर्म) K1 -भूषण

75 Ś2 missing (cf v 1 5) S transp 75ab and 75cd — a) B (except B1) Dc1 Dn D3 4 6-8 च तथा परे; G2-4 तथा वरैर्, M4 रथा परैर् (for तथा परैर्) B5 परवर्णैर् (for बहुकरणैर्) M3-5 उदायुधैर् (for वरा°) — b) Ś1 Dn2 हया (for हता) T G3 4 भटा; G1 5 M गजा°, G2 हया (for गता) K4 दर्शिता°, D8 दर्शिन (for दर्शना°) B3 4 Dn2 क्षितौ — c) Ś1 विमोहिता; K5 विपाटिता, D4 **थिता, G1 M निपोथिता, G5 निपातिता (for विपोथिता) T G2-5 गजहय (for हयगज) Dn2 D5 पीडिता, S ताडनैर् (for -ताडिता) — D4 om. (hapl) 75d. — d) K1 D5 क्षुर, K3 B1-4 Dc1 D2 3 T G1 3-5 M मुख, K5 D1 कुल; B5 G2 -वर; D1 lacuna (for खुर) K4 भृशाकुला रथनेमिभि° खुरै°; Dn2 D8 6 भृश नराश्वरथखुरनेमिभि° कृता° (D8 क्षता°, D6 [marg] हता°)

76 Ś2 missing (cf. v, 1 5) — a) Ś1 K1 2 D1 रक्षि (for पक्षि) — b) D4 तत्र वर्तति (by transp) — c) G1 M परिकुपिता (for ते कुपि°) — D2 om. (hapl) 76d-77a — d) Ś1 K1, 3 D1 निषेधयत, B1 2 G1 M निसूद°; B4 सुमृद्द°- (for निषूद°) S प्रचरंस्तुदायुधा° (for प्रविचेरुरोजसा) — After 76, S ins

242* महाबले क्षुब्धमहार्णवोपमे
महेन्द्रसद्मातिथिता यियासव° ।

[(L 2) G5 -सद्माभिमत, M3-5 वामानिधिनां (for सद्मा°)]

77 Ś2 missing (cf v 1 5) D2 om 77a (cf v 1 76) — a) S तथा (T G3 °दा) (for ततो). D8 6 भृश (for बले) Dn2 D8 6 सलु(D3 °तु)लिते; T G2-4 भृशमुदिने, G1 M1 2 5 भृशलुलिते, G5 प्रति

ततो बले भृशलुलिते परस्परं
निरीक्षमाणे रुधिरौघसंप्लुते ।
दिवाकरेऽस्तंगिरिमास्थिते शनै-
रुभे प्रयाते शिबिराय भारत ॥ ७७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ समाप्तं संशप्तकवधपर्व ॥

३२

संजय उवाच ।
पूर्वमस्मासु भग्नेषु फल्गुनेनामितौजसा ।
द्रोणे च मोघसंकल्पे रक्षिते च युधिष्ठिरे ॥ १
सर्वे विध्वस्तकवचास्तावका युधि निर्जिताः ।
रजस्वला भृशोद्विग्ना वीक्षमाणा दिशो दश ॥ २
अवहारं ततः कृत्वा भारद्वाजस्य संमते ।
लब्धलक्ष्यैः परैर्दीना भृशावहसिता रणे ॥ ३
श्लाघमानेषु भूतेषु फल्गुनस्यामितान्गुणान् ।
केशवस्य च सौहार्दे कीर्त्यमानेऽर्जुनं प्रति ।
अभिशस्ता इवाभूवन्ध्यानमूकत्वमास्थिताः ॥ ४

युयुधे; M3 4 भृशमुल्लुलिते (for भृशलुलिते) — b) K (except K3) B1 5 D2 4 6 निरीक्ष्यमाणे (for निरीक्ष°) Ś1 K1 2 4 B4 Dn D1 3 4 6–8 रुधिरेण (for रुधिरौघ) S सवृ(G5 °पृ)ते (for संप्लुते) — c) Dn1 गतम् (for गिरिम्) M3–5 दिवाकरे संगमिते शनै° शनैर् — d) K5 ह्यास्तं (for प्रयाते) T2 G2 पार्थिव (for भारत)

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* Editions संशप्तकवध — *Day of Drona's Generalship* Ś1 द्वितीयमह; K1–3 D1 द्वितीययुद्धदिवसे समाप्त°; K5 द्वितीयो युद्धदिवस°; B1 4 द्वितीयदिनयुद्ध, B2 3 (both marg) Dc1 Dn3 D2 5–7 द्वितीययुद्धदिवस°; Dn1 D4 द्वितीये दिवसयुद्धे; D2 (marg *sec m*) 3 द्वितीयो (D3 य) दिवस°, T G2 3 5 द्वितीयापहार° समाप्त; M3–5 द्वितीयाह्निक समाप्त — *Adhy name* K5 संकुलयुद्धवर्णनं; G1 M1, 2 संकुलयुद्धं (G1 adding द्वितीये ह्नि समाप्त°) — *Adhy no* (figures, words or both) K5 29, B1–3 Dn1 S 31 (as in text), D2 5 30, D3 33 — *Śloka no* Dn1 77

32

☞ Ś2 is missing for this adhy (cf. v. l. 7. 31. 5)

1 Dn1 om the ref. — b) Ś1 K1–3 Dn D1–3 पांडवेन; K4 5 B Dc1 T G2 M1 2 फाल्गुनेन (for फल्गुनेन) — c) G5 तु (for च) K1 मोघसकाशे K4 मेघसंकल्पे; D4 [अ]मोघ°.

2 a) D4 सा च (for सर्वे). S वि(G5 स)शस्त्र (for विध्वस्त) K1 D5 कवचा. — b) K1 युद्ध (for युधि) — c) K5 Dn1 रुधिराक्ता; M3–5 विमनस्का; Cd रजस्वला (as in text) Dn2 D5 4 8 भयोद्विग्ना (for भृशो°) — d) K1 2 Dn2 D1 3–5 वीक्ष्यमाणा

3 a) T G1 2 4 5 अपहार; G3 अपाहार (for अव°) S शनै (for तत) — c) All MSS (except Ś1, Ś2 missing) लब्ध(Dn2 om लब्ध; D3 लब्ध)लक्षै K1 दीनान्, K5 B3 5 Dc1 Dn1 D2 4 हीना, B2 (marg as in text) वीरा (for दीना) — d) S भृशापहसिता रणे

4 a) K2 3 Dn1 D3 4 G2 श्लाघ्यमानेषु K3 Dn1 D2, 3 5 6 वीरेषु (for भूतेषु) — b) K4 5 B Dc1 Dn2 D1–4 6–8 फाल्गुनस्य; Dn1 D5 पांडवस्य, G1 M अर्जुनस्य (for फल्गुनस्य) S अमितैर्गुणै — c) T G3 4 M3 तु (for च) — e) Dn1 reads from वन् up to ब्रवीत् (in 5b) on marg Ś1 (*sup lin*) D3 अभिशप्ता, B1 (marg, orig as in text) शापाभिभूत; B5 अविशस्ता; D7 3 अभिशक्ता, M1 2 अपि शस्ता; Ca d अभिशस्ता (as in text) K1 इवाभूत्वा, Dn2 D3 6 S °भांति; D4 7 8 इव बभुर् — f) B2 D4 7 8

ततः प्रभातसमये द्रोणं दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
प्रणयादभिमानाच्च द्विषद्वृद्ध्या च दुर्मनाः ।
शृण्वतां सर्वभूतानां संरब्धो वाक्यकोविदः ॥ ५
नूनं वयं वध्यपक्षे भवतो ब्रह्मवित्तम ।
तथा हि नाग्रहीः प्राप्तं समीपेऽद्य युधिष्ठिरम् ॥ ६
इच्छतस्ते न मुच्येत चक्षुःप्राप्तो रणे रिपुः ।
जिघृक्षतो रक्ष्यमाणः सामरैरपि पाण्डवैः ॥ ७
वरं दत्त्वा मम प्रीतः पश्चाद्विकृतवानसि ।
आशाभङ्गं न कुर्वन्ति भक्तस्यार्याः कथंचन ॥ ८
ततोऽप्रीतस्तथोक्तः स भारद्वाजोऽब्रवीन्नृपम् ।
नार्हसे मान्यथा ज्ञातुं घटमानं तव प्रिये ॥ ९
ससुरासुरगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः ।
नालं लोका रणे जेतुं पाल्यमानं किरीटिना ॥ १०
विश्वसृग्यत्र गोविन्दः पृतनारिस्तथार्जुनः ।
तत्र कस्य बलं क्रामेदन्यत्र त्र्यम्बकात्प्रभोः ॥ ११
सत्यं तु ते ब्रवीम्यद्य नैतज्जात्वन्यथा भवेत् ।

S (except T1) आगताः (for आस्थिताः). — After 4, D4.7 8 ins.

243* निस्तेजसो विमनसो निर्वीर्या निष्पराक्रमाः ।
ये प्रधाना हतास्तेषां वैराग्यं समुपाश्रिताः ।
नार्जुनश्च समो वीर्ये श्लाघ्यमानाः पुनः पुनः ।

[(L 3) D7.8 नार्जुनस्य सखा वीर्ये (for the prior half) D8 श्लाघमाना.]

On the other hand, D6 ins.:

244* राजानो राजपुत्राश्च सर्वे दुर्योधनादयः ।

5 Dn1 reads 5ab on marg. D8 reads 5ab twice. — For 5ab, S subst.

245* ततो दुर्योधनो राजा द्रोणं दीनोऽभ्यभाषत ।

— a) T G2-4.5 (inf. lin.) अतिमानाच्; G5 अतिनामाच् (for अभिमानाच्) — d) K1 द्विषघृष्ट्या (sic) — e) B Dc1 Dn D1 2 -योधानां, D5 देवानां, T G2-5 सैन्यानां, G1 M -यौधानां (for -भूतानां). — f) K4 Dn D1 2.5 6 वाक्यमथब्रवीत्; S द्रोणमब्रवीत् (for वाक्यकोविदः) — After 5, D4 7 8 ins.

246* कृपकर्णमुखादीनां प्रणयान्निष्ठुरं वचः ।

6 Before 6, B1 2-5 Dn2 D6 S ins. दुर्योधन उवाच. — a) K1 वश्यपक्षे; D5 6 शत्रु° (for वध्य°) — b) B Dc1 Dn1 भवतो द्विजसत्तम — c) K1-4 यथा (for तथा). B1 G2 [अ]पि; G5 न (for हि). G5 चाग्रही D5 पार्थ, S प्राप्य (for प्राप्तं) — d) K5 समीपे यद्, D5 6 समीपेषु (for °पेऽद्य).

7 a) G5 इच्छतोपि T G1-4 M इच्छतो न हि (G3 ह) ते मुच्येच् — b) S -विषयगो (G1 5 M °तो) (for -प्राप्तो रणे) — c) K4 निघृक्षतो; D7 जिघृक्ष्यतो K (except K1) B1 Dn D5-8 रक्षमाणः — d) S ससुरैर् (for सामरैर्) D1 G1 M पांडव°.

8 a) Ś1 K3-5 Dn D1.4 5 7 8 मयि; D5 6 तु मे (for मम) — b) D8 विकृतवान्, Ca d विकृत° (as in text) — d) Ś1 भवतो हि (for भक्तस्यार्याः). T G1-4 M आर्या भक्तस्य सत्तम (G1 M1.2 °मा°, G3 °मः); G5 आर्या आचार्यसत्तमाः

9 Before 9, T G M1 2 ins. संजयः — a) B1 [ऽ]प्रीणस्, Dc1 हीनस् (for ऽप्रीतस्) K3-5 B1 2 4 5 D3 सन्, S तु (for स) Dn2 D5 6 तथा चो(Dn2 प्रो)क्तो (for तथोक्तः स) Dn1 ततस्तयोक्तः प्रीतः सन् — D5 reads 9b-10a on marg — b) Ś1 K (except K5) D1 भृश, Dc1 नृप, Dn D5.6 इदं; S वचः (for नृपम्) — c) D5.6 नाशसे; G5 मार्हसे (for नार्हसे) K1.4 नान्यथा, K3 मा यथा; K5 B4 Dn2 D5 6 मां तथा, K5 मा वृथा (for मा न्यथा) K5 कर्तुं; Dn1 मन्तु, D3.5 शातु (for ज्ञातु) — d) D1 7 8 घटमाने Ś1 प्रियं; G5 (by corr) प्रिय.

10 D5 reads 10a on marg — a) D5 नाळ, Cd नाल (as in text) S पार्थ (for लोका). Dn2 D5 6 हर्तुं (for जेतु) — d) D5 रक्षमाण (for पाल्यमानं).

11 a) Dn2 D3 विश्वघृग् (for °सृग्) — b) K1.2 4 5 Dn2 D1 पूतनारिस्; B Dc1 D5 6 G3 पृतनानीस्, D5 पृतनानि, T G1 3 4 5 M पृतनायां (for पृतनारिस्) D5 6 ततोर्जुन, G5 जनार्दन (for तथार्जुनः) — c) M5 तव (for तत्र) T G3 4 5 कस्तद् (for कस्य) D5 बळ क्रामेद्, G1 M सर्वेच्छक्तिर् (for बलं क्रामेद्) — d) K3 अन्यथा; M3-5 अन्यतस् (for अन्यत्र) K4 5 B1-3 Dc1 D1 3 4 6 7 8 G1 3 4 M1 2 प्रभो; Dn1 कृते, G2 विभो (for प्रभोः).

अथैषां प्रवरं वीरं पातयिष्ये महारथम् ॥ १२
तं च व्यूहं विधास्यामि योऽभेद्यस्त्रिदशैरपि ।
योगेन केनचिद्राजन्नर्जुनस्त्वपनीयताम् ॥ १३
न ह्यज्ञातमसाध्यं वा तस्य संख्येऽस्ति किंचन ।
तेन ह्युपात्तं बलवत्सर्वज्ञानमितस्ततः ॥ १४
द्रोणेन व्याहृते त्वेवं संशप्तकगणाः पुनः ।
आह्वयन्नर्जुनं संख्ये दक्षिणामभितो दिशम् ॥ १५
तत्रार्जुनस्याथ परैः सार्धं समभवद्रणः ।
तादृशो यादृशो नान्यः श्रुतो दृष्टोऽपि वा क्वचित् ॥ १६
ततो द्रोणेन विहितो राजन्व्यूहो व्यरोचत ।
चरन्मध्यंदिने सूर्यः प्रतपन्निव दुर्दृशः ॥ १७
तं चाभिमन्युर्वचनात्पितुर्ज्येष्ठस्य भारत ।
बिभेद दुर्भिदं संख्ये चक्रव्यूहमनेकधा ॥ १८
स कृत्वा दुष्करं कर्म हत्वा वीरान्सहस्रशः ।

---

12 a) K4 Dn2 D1. 3 8 ते तु (by transp.), B1 तेष; B4 तास — b) K1 T G2-4 न ते; G1. 5 M न तज् (for नैतज्) Dn2 नैतत्त्वयि; D5 6 न तत्त्वय॰ (for नैतज्जातु) — c) Ś1 K1 3 4 D1 अन्येषां; D01 अथैक, Dn1 यथैषां (for अथैषां) B1-4 D01 कंचित्; B5 Dn2 D6 किंचित् (for वीरं) — d) M4 वारयिष्ये (for पात॰) B1 महाहवे (for ॰रथम्)

13 a) K6 Dn1 D5 T G4 5 चक्र, G3 पद्म, M1 2 क च (for तं च) D6 विधास्यामो — b) K1 योऽभी स्यस् (sic) (for योऽभेद्यस्) S अभे(G3 अह)द्यममरै- रपि — c) S साधु (for राजन्) — d) S सोऽर्जुनस् (for अर्जु॰)

14 a) Dn2 नह्यज्ञातम्; D8 न ह्यज्ञातम् (for न ह्यज्ञातम्). S अजित (G3 ॰ज्ञात) न च नासह्यं (G1 M1 2 नासंह्य, G5 वासव्यस, M3-5 नासाध्य) — b) D7 संख्ये; S युद्धे (for संख्ये) — c) Dn2 D8 6 S ह्यवाप्त (M1 ॰हुं); D4 ह्यपत्य, D7 ह्यपात्त (for ह्युपात्त) K2 3 B2 (marg.) 3-5 D01 Dn2 D2 3 सकल; K6 Dn1 D4 7 8 शिववत्; B1. 2 अचल, D5 शिखिवत्, D6 सबल (for बलवत्) — d) Ś1 K1 B3 5 D01 D1 सर्वं ज्ञानम्, B4 अस्त्रज्ञानम्; D2 सर्वं जातम् (for सर्वं ज्ञानम्) Dn2 D8 6 सर्वास्त्रममितं शुभ; S अस्त्रग्रामं समततः (G1 M1 2 ततस्ततः) Ca. d cite इतस्ततः (as in text)

15 Before 15, G2 ins संजय॰ — a) Dn2 ह्येवं (for त्वेवं) K1 3. 4 D1 इति द्रोणे वदत्येव (K3 4 ॰वं) — b) K4 5 D (except D1) संशप्तक Ś1 चक्रास्, K1-4 D1 चक्रा (for गणा) D4 ततः (for पुनः) — c) B1. 5 D5 S आह्वयंतो G1 M1-3 संख्ये; G4 संघे (for संख्ये) — d) S अनयन् (G5 ॰याद्) (for अभितो)

16 G5 damaged — a) B3 4 D01 Dn2 D8 6 ततो, B5 तथा (for तत्र) D3 3 M3-5 [अ]पि (for [अ]थ) D8 [अ]परै (for परैः) — b) T G3 4 सह (for सार्धं). D4 तत (for रण) — c) G5 transp तादृशो and यादृशो — d) Ś1 K B2 D01 Dn1 [ऽ]थ वा; D2 7 8 मया (for ऽपि वा). S पुन (for क्वचित्)

17 D4 om. 17c–18b — a) B (except B1) D01 तत्र (for ततो) D8 6 रचितो (for विहितो) — b) K3-5 B2 D2 3 6 S व्यूहो राजन् (D6 ॰ज्ञो) (by transp.), Dn2 व्यूहराजो; D1 राजव्यूहो B4 व्यराजत, D6 7 व्यरोचतत् (sic) — c) B1 3 4 D01 Dn D3 6 7 S (except T1 G5) शरन्, B3 5 सरन् (for चरन्) G4 मध्यंदिन — d) K2 D5 7 8 प्रपतन्निव, D6 प्रतपन्त च, S निर्दहन्निव (for प्रतप॰) D01 M2 दुर्दृश॰; Dn2 D8 6 दुःसह (for दुर्दृश)

18 D4 om 18ab (cf v l 17) — a) Ś1 K1 2 4 D1 वचसा (for वचनात्) — b) S धर्मवित् (for भारत) — D7 om 18c–19a — c) D4 दुर्भिदां, G5 दुर्हिद G1 4 5 M1-4 संख्ये. — d) G1 2 M पद्म व्यूहम् (for चक्र॰) S अभीतवत् (for अनेकधा)

19 D7 om 19 (cf v l 18) — a) K2 D8 दुष्कृत (for दुष्कर) — After 19ab, S ins

247* राजपुत्रशतं हत्वा कौसल्यं च बृहद्बलम् ।
महारथं शल्यपुत्रं लक्ष्मणं च तव प्रियम् ।
[(L 1) G2-4 कौसल]

T G2 cont G3 M5 ins after 19

248* निहतः पुरुषव्याघ्र पुत्रो गाण्डीवधन्विनः ।
[G3 सुतो (for पुत्रो) G2 धन्वन]

— c) B3-5 Dn2 D8 षट्सु. S षड्भिर्वीरैः सुसंरब्धो (T G3 4 सुसंवृत्तो, G2 ससंयुक्तो; G5 सुसंयुक्तो) — d) M1 हत (for गत) — After 19, K3 Dn2 D8 6 ins .

249* सौभद्रः पृथिवीपाल जहौ प्राणान्परंतप ।
[Dn2 D8 परतप]

षट्सु वीरेषु संसक्तो दौःशासनिवशं गतः ॥ १९
वयं परमसंहृष्टाः पाण्डवाः शोककर्शिताः ।
सौभद्रे निहते राजन्नवहारमकुर्वत ॥ २०

धृतराष्ट्र उवाच ।

पुत्रं पुरुषसिंहस्य संजयाप्राप्तयौवनम् ।
रणे विनिहतं श्रुत्वा भृशं मे दीर्यते मनः ॥ २१
दारुणः क्षत्रधर्मोऽयं विहितो धर्मकर्तृभिः ।
यत्र राज्येप्सवः शूरा बाले शस्त्रमपातयन् ॥ २२
बालमत्यन्तसुखिनं विचरन्तमभीतवत् ।
कृतास्त्रा बहवो जघ्नुर्ब्रूहि गावल्गणे कथम् ॥ २३
बिभित्सता रथानीकं सौभद्रेणामितौजसा ।
विक्रीडितं यथा संख्ये तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ २४

संजय उवाच ।

यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र सौभद्रस्य निपातनम् ।
तत्ते कार्त्स्न्येन वक्ष्यामि शृणु राजन्समाहितः ।
विक्रीडितं कुमारेण यथानीकं बिभित्सता ॥ २५
दावाग्न्यभिपरीतानां भूरिगुल्मतृणद्रुमे ।
वनौकसामिवारण्ये त्वदीयानामभूद्भयम् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२

20 [b]) $Ś_1$ K (except K_5) B D_{c1} D_{n2} D_{1-3} शोककर्पिता — [c]) D_{c1} सौभद्रो निहतो राजन् — [d]) S अपहारम् (for अव°) K_5 $B_{1\ 5}$ D_{n2} D_{3-8} अकुर्महि (D_4 °हे), $B_{2\ 3}$ D_{c1} स्म कुर्महे, B_4 प्रकुर्महे, D_2 अकुर्वहि (for अकुर्वत). — After 20, S (except G_2) ins an addl. colophon [*Adhy name* G_1 $M_{1\ 2}$ तृतीयाह्निकसंक्षेप° — *Adhy no* $G_{1\ 3-5}$ M 32] — After the addl. colophon, S reads 7. 33 1–11 followed by 251*.

21 M_2 om the ref G_5 damaged — [b]) K_2 B_5 प्राप्त (for [अ]प्राप्त) — [c]) S निप(G_1 M_{1-3} °पा)तितं (for विनिहत). $Ś_1$ दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) — [d]) S दृढ (for भृशं) M_3 om from मे up to बाले (in 22[d]) S (M_3 om) दूय(G_5 °र्य)ते

22 M_3 om up to बाले (cf v l 21) — [b]) K_5 क्षत्रकर्तृभि°, G_2 बध°, Cd कर्म°; Ca धर्म° (as in text) G_5 (marg. as in text) सहितो वशकर्तृभि° — [c]) D_2 राज्ये भवं; G_1 M (M_3 om, M_5 *sup lin*) धर्मेप्सव (for राज्येप्सव) — [d]) $K_{1.2\ 4\ 5}$ $B_{1-3\ 5}$ D_{c1} Dn $D_{1\ 2\ 6-8}$ शस्त्राणि ($K_{2\ 4}$ $D_{1.6}$ °नि) (for शस्त्रम्) $K_{1\ 4.5}$ $B_{1\ 4}$ $D_{1\ 6\ 8}$ G_1 M अपातयत्. D_{3-5} बा(D_4 व)लेष्वस्त्राण्यपातयन्

23 [b]) S (except T_1) प्रहरंतम् (for विचरन्तम्) M_4 om. भीतवत् — [c]) K_1 कृतास्त्र B_3 बहुशो (for बहवो) — [d]) $Ś_1$ K (except K_5) $D_{1\ 3\ 6}$ गावल्गने $Ś_1$ हि तत् (for कथम्).

24 G_5 damaged — [a]) K_5 रणानीकं; T_2 तदा°; $G_{1\ 5}$ $M_{1\ 2}$ यथा° (for रथा°) — [b]) $Ś_1$ सौभद्रेन — [c]) D_5 T_2 G_{1-3} M चिक्रीडित (D_5 °ते); G_4 चिकीर्षितं $Ś_1$ K (except K_5) D_1 सर्वं, $G_{1\ 4}$ M_{1-4} सखे (for संख्ये).

25 M_2 om the ref — [a]) G_1 M यन्मा (for यन्मां) S सग्रामे (for राजेन्द्र). — [b]) S सौभद्र (M_{3-5} °द्र-) विनिपातित (T_1 M_{3-5} °पातन) — [c]) $Ś_1$ $K_{1\ 2\ 5}$ D_1 तु (for ते) S तत्ते(G_4 तं ते)ह सम्प्रवक्ष्यामि — [d]) D_4 reads शृणु राजन् twice — [e]) S चि(T_2 G_5 वि)क्रीडितं कुमारस्य — [f]) B_5 रथानीक (for यथा°) K_1 विविरसता, D_4 बीभत्सता; T_1 G_2 विभत्सत, T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ M बिभित्सत° (for बिभित्सता). — After 25, N ($Ś_2$ missing) ins

250* आरुग्णाश्च यथा वीरा दुःसाध्याश्चापि विप्लवे ।

[Cd cites आरुग्ना° $D_{2\ 5}$ जयेप्सव° (for [अ]पि विप्लवे) $Ś_1$ $B_{1\ 2}$ D_{c1} दुश्च्यावाश्च्या(D_{c1} °श्चा)वयिष्यता ($B_{1.2}$ °यिष्णव°, D_{c1} °यिप्सव°); K_1 चुन्यर्थं श्चावयिष्यत°; K_2 दुर्पर्षितविधिष्ठित, K_3 च्युच्यर्पाश्चावयिष्यत; K_4 वच्यर्षाच्युवयिष्यत°, K_5 $D_{4\ 7\ 8}$ दुश्चान्याश्चाव(D_4 °न्य)यिष्णुना; B_5 दुःसाध्याश्चावयिष्णव°, D_{n1} दुश्चावाश्चात्र जिष्णुना; D_1 वच्यर्पान्यावयिष्यत (for the post half)]

26 [a]) $K_{1\ 3}$ $D_{1\ 4\ 7.8}$ G_4 दा(K_1 द)वाग्निभि°; K_4 दावाग्न्यस्य; T $G_{1\ 2}$ $M_{1\ 3-5}$ दवाग्न्यभि (M_2

३३

संजय उवाच ।

समरेऽत्युग्रकर्माणः कर्मभिर्व्यञ्जितश्रमाः ।
सकृष्णाः पाण्डवाः पञ्च देवैरपि दुरासदाः ॥ १
सत्त्वकर्मान्वयैर्बुद्ध्या प्रकृत्या यशसा श्रिया ।
नैव भूतो न भविता कृष्णतुल्यगुणः पुमान् ॥ २
सत्यधर्मपरो दाता विप्रपूजादिभिर्गुणैः ।
सदैव त्रिदिवं प्राप्तो राजा किल युधिष्ठिरः ॥ ३
युगान्ते चान्तको राजञ्जामदग्न्यश्च वीर्यवान् ।
रणस्थो भीमसेनश्च कथ्यन्ते सदृशास्त्रयः ॥ ४
प्रतिज्ञाकर्मदक्षस्य रणे गाण्डीवधन्वनः ।
उपमां नाधिगच्छामि पार्थस्य सदृशीं क्षितौ ॥ ५
गुरुवात्सल्यमत्यन्तं नैभृत्यं विनयो दमः ।
नकुलेऽप्रातिरूप्यं च शौर्यं च नियतानि षट् ॥ ६
श्रुतगाम्भीर्यमाधुर्यसत्त्ववीर्यपराक्रमैः ।

°इयवि) Dn1 D3 -परिखानां — [b]) Ś1 K (except K3) D1 तृणोदके ; Dn2 -लताद्रुमे (for तृणद्रुमे) — [c]) D4 वनौकसानां चारण्ये

Colophon om. in Ś1 K1-3 D4 7 8 Ś2 missing — *Sub parvan* K5 B1 3 4 Dn1 D2 5 अभिमन्युवध — *Day of Droṇa's Generalship* D1 द्वितीयो युद्ध दिवस ; T2 G3 4 तृतीयेह्नि — *Adhy no* (figures, words or both) B1 3 Dn1 D2 32, S 33 — *Śloka no* Dn1 28

33

1 Ś2 is missing up to पराक्र (in 7[b]) (of v l 7 31 5) Ś1 K1-3 D7 om the ref Dn1 धृतराष्ट्र ; S (except G2) जनमेजय (for संजय°) S reads 1-11 followed by 251* after the addl colophon following 7 32 20 — [a]) S समरोद्युक्त(G3 5 °रे युक्त)-कर्माण° (G4 °ण) — [b]) K4 B3-5 Dn1 D8 कर्मभि (for कर्मभिर्) K5 D5 4 6 7 वि(D7 व्य)जितश्रमाः ; B4 व्यजितश्रिय° ; Dc1 व्यजिताश्च ये ; G1 M वि(M3-5 व्य)जितेन्द्रिया — [d]) Ś1 K D (except Dc1) सु दुर्जया° (K1 °य) (for दुरासदा)

2 Ś2 missing (of v l 1) For the sequence in S, of v l 1 — [a]) S शश्वत् (for सत्त्व) D4 7 8 -कर्माश्रयैर् (for °न्वयैर्) B2 (marg as in text) दत्ता — [b]) K1-3 5 नीत्या च ; K4 D1. 5 नीत्याथ, B Dc1 Dn D1-4 6-8 कीर्त्या च (for प्रकृत्या) Dn2 D3 6 वयसाश्रिता (Dn2 D3 °सा श्रिया) — [c]) Dn1 D5 transp नैव and भूतो न S न भूतो भविता चापि. — B4 om (hapl.) 2[c]-3[a] — [d]) B2 नैव (for कृष्ण) Dn1 -पराक्रम (for गुण° पुमान्)

3 Ś2 missing (of v l 1) For the sequence in S, of v l 1 B4 om 3[a] (cf v l 2) — [a]) D3 6 स तु (for सत्य) B1. 3 5 Dc1 D5 धर्मरतो B1 (marg) 3 5 Dc1 Dn D2 3 5 6 दांतो (for दाता) S सत्यधर्मतपोदानैर् — [b]) S द्विज (for विप्र-) — [c]) K5 Dn1 D2 4 7 8 S सदेहस (D8 G1 5 M2 °वस), Cd सदैव (as in text) Dn1 यातो (for प्राप्तो) — [d]) K5 D2 5 transp राजा and किल. S (except G5) काले (for किल)

4 Ś2 missing (of v l 1) For the sequence in S, of v l 1 — [a]) D4 7 राजा (for राजञ्) S चां (G5 वां)वकश्चै(G3 °क चै)व — [b]) D4 जामद * श्र S कीर्तिमान् (G2 om न्) (for वीर्यवान्) — [c]) B Dc1 Dn2 D2 3 5 6 M2 रथस्थो (for रण°) — [d]) D5 6 कस्यैते ; D4 क * * (for कथ्यन्ते)

5 Ś2 missing (of v l 1) For the sequence in S, of v l 1 — [b]) D3 गांडिव- K1 4 5 Dn1 T G2 3. 5 -धन्विन° — [c]) K4 उपमा — [d]) K4 सदृशी Dn2 D3 6 य पार्थ सदृश क्षितौ

6 Ś2 missing (of v l 1) For the sequence in S, of v l 1 — [a]) B1 अत्यर्थं (for अत्यन्त) — [b]) Ś1 मौर्ध (*sup lin* नाद)त्य ; K2 नैनृत्यं ; K4 D1 नानृत, D8 नैपुण्य ; Ca नैव्रत्य, Cd नैभृत्य (as in text) — [c]) K2 Dn D3 G2 [ऽ]प्रतिरूप (Dn1 °प्य); T G3 4 [ऽ]प्याभिरूप्य, G5 [ऽ]प्यभिरूप्य, M1. 2 [ऽ]प्रातिमाव्य (for ऽप्रातिरूप्य) Cd युगांतेऽप्रातिरूप्य — [d]) D3 वै (for च) G5 विनयानि (for नियतानि)

7 For the sequence in S, of v l 1 Ś2 resumes from मै (in 7[b]) — [a]) Ś1 K (except K3) Dn

सदृशो देवयोर्वीरः सहदेवः किलाश्विनोः ॥ ७
ये च कृष्णे गुणाः स्फीताः पाण्डवेषु च ये गुणाः ।
अभिमन्यौ किलैकस्था दृश्यन्ते गुणसंचयाः ॥ ८
युधिष्ठिरस्य धैर्येण कृष्णस्य चरितेन च ।
कर्मभिर्भीमसेनस्य सदृशो भीमकर्मणः ॥ ९
धनंजयस्य रूपेण विक्रमेण श्रुतेन च ।
विनयात्सहदेवस्य सदृशो नकुलस्य च ॥ १०

धृतराष्ट्र उवाच ।
अभिमन्युमहं सूत सौभद्रमपराजितम् ।
श्रोतुमिच्छामि कार्त्स्न्येन कथमायोधने हतः ॥ ११

संजय उवाच ।
चक्रव्यूहो महाराज आचार्येणाभिकल्पितः ।
तत्र शक्रोपमाः सर्वे राजानो विनिवेशिताः ॥ १२
संघातो राजपुत्राणां सर्वेषामभवत्तदा ।

D1, 2 4 6–8 -माधुर्यगांभीर्य- (K4 °र्यं; D4 °र्या) B4 om माधुर्यं G1 रूपं च (for माधुर्यं) —[b]) Ś1 Dn1 S सत्त्वरूप-; K3 -सत्यवीर्य-; K5 रूपवीर्यं, B Dc1 D6 -सत्यरूप (for सत्त्ववीर्यं). —[c]) D5 सदयो (for सदृशो) —[d]) G5 किलार्जुनो

8 For the sequence in S, cf. v 1 1 —[a]) G2 5 गीता (for स्फीता). —[b]) S (except G5) पांडवेयेषु (for °वेषु च) —[c]) D3 4 7 8 G1 5 M1, 2 अभिमन्यो D3 किलैकत्र; D4 °कस्य; D6 °कात्र (for °कस्था) —[d]) D4 दृश्यते च (hypermetric) (for दृश्यन्ते) Ś1 ते न संशयः; Ś2 गुणसंश्रय, K (except K5) D1 न हि संशय ; S ते (G4 ये) गुणाः शुभाः (for गुणसंचयाः)

9 For the sequence in S, cf v 1 1 —[a]) K3 B4 D8 वीर्येण (for धैर्येण) —[b]) K5 D2 स (for च) — M3 om (hapl.) 9[c]–10[b]. —[c]) S (M3 om) कर्मणा (for °भिर्) —[d]) G1 5 M (M3 om) सदृशं Ś1 K1–3 D1 -विक्रम (K1 °मा) (for -कर्मण)

10 For the sequence in S, cf. v 1 1. M3 om 10[ab] (cf v. 1 9). —[b]) D3 6 श्रमेण; T G2–4 शुभेन (for श्रुतेन) — G1 om (hapl) 10[cd] —[c]) D3 6 नयेन, S (G5 om) विनये (for °यात्). —[d]) G1 2 M सदृशं.

11 For the sequence in S, cf v 1. 1 Dn1 S om. the ref —[a]) B3 सौते (for सूत) D5 6 हतं तात; S द्विज(M4 नर-)श्रेष्ठ (for अहं सूत) —[b]) D3 सौभद्रेयं पराजितं —[d]) D5 हत — After 11, S ins

251* वैशंपायन ।
अभिमन्युं हतं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
विस्तरेण महाराज पर्यपृच्छत्स संजयम् ।

12 After the ref. N ins .

252* स्थिरो भव महाराज शोकं धारय दुर्धरम् ।
महान्तं पशुनाश ते कथयिष्यामि तच्छृणु ।

[(L 1) B Dc1 Dn2 D3 6 स्थिरी D3 om (hapl) from शोक up to महाराज in (12[a]). — (L. 2) B1–3 Dc1 D2 5 त (for तत्)]

—[a]) S पद्मव्यूहो. —[b]) K1 4 ह्याचार्येण. T G M1 2 रणे कृतः; M3–5 निवेशितः (for [अ]भिकल्पित) M4 (sup lin) रणे द्रोणेन कल्पित . —[c]) S पत्रो(M3–5 [M5 inf. lin °त्रो] °भो)पमा (for शक्रो°) —[d]) S स्म (for वि-) D3 6 सुवर्णविकृतध्वजाः (= 13[d]). — After 12, N ins

253* अणुस्थानेषु विन्यस्ताः कुमाराः सूर्यवर्चसः ।

[K2 B3–5 Dc1 Dn1 Ca d अवस्थानेषु, K5 D2 अरास्था°, B1 2 अथ स्था°, B1 [marg] अक्षगर्भेषु; Dn2 आवस्थानेषु, D3, 4 6 आरस्था°, D7 8 आशास्था° (for अणुस्था°) B4 देव*** (for सूर्यवर्चस°)]

On the other hand, T G1–4 M ins after 12 G5 after 16

254* केसराणि च पद्मस्य सुकुमाराणि भारत ।
कुमारा राजलोकस्य निक्षिप्ताः केसरोपमाः ।
कर्णिकास्थो महाराज तस्य दुर्योधनोऽभवत् ।

[(L. 1) G5 पत्रस्य (for पद्मस्य) G5 रक्षिता (for भारत)]

— After 254*, S reads 17–20

13 Ś K1, 2 4 D1 om. 13[c]–14[b]. —[a]) S सघाता. —[b]) S (except T1) अभवन्. —[c]) D3 6 -सघय (for -समया) S चासन् (for सर्वे). — After 13[c], D4 reads 14[bc] for the first time, repeating it in its proper place —[d]) Dn2 om. (hapl) from सुवर्ण up to सर्वे (in 14[d]). S (except T1) -कपध्वजाः (for विकृत°).

कृताभिसमयाः सर्वे सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १३
रक्ताम्बरधराः सर्वे सर्वे रक्तविभूषणाः ।
सर्वे रक्तपताकाश्च सर्वे वै हेममालिनः ॥ १४
तेषां दशसहस्राणि बभूवुर्दृढधन्विनाम् ।
पौत्रं तव पुरस्कृत्य लक्ष्मणं प्रियदर्शनम् ॥ १५
अन्योन्यसमदुःखास्ते अन्योन्यसमसाहसाः ।
अन्योन्यं स्पर्धमानाश्च अन्योन्यस्य हिते रताः ॥ १६
कर्णदुःशासनकृपैर्वृतो राजा महारथैः ।
देवराजोपमः श्रीमाञ्श्वेतच्छत्राभिसंवृतः ।
चामरव्यजनाक्षेपैरुदयन्निव भास्करः ॥ १७
प्रमुखे तस्य सैन्यस्य द्रोणोऽवस्थितनायके ।
सिन्धुराजस्तथातिष्ठच्छ्रीमान्मेरुरिवाचलः ॥ १८
सिन्धुराजस्य पार्श्वस्था अश्वत्थामपुरोगमाः ।
सुतास्तव महाराज त्रिंशत्त्रिदशसंनिभाः ॥ १९

---

14 For the repetition in D4, of v l 13 Ś K1 3 4 D1 om. 14^{ab}, Dn2 om up to सर्वे (for both, of v l 13) D4 om 14^{a} — a) D8 6 ते रथाश्ववरा सर्वे — b) D7 सर्व (for सर्वे) K5 Dn1 रत्नविभूषणा, S कनक° (G1 M कांचन°) (for रक्तवि°) — After 14^{ab}, D4 ins

255* ते रथाश्ववरा सर्वे सर्वे रक्तविभूषणा ।

— c) D5 च हैम ; T G M1 2 कनक ; M3–5 काचन (for वै हेम) — After 14, N ins

256* चन्दनागुरुदिग्धाङ्गा स्रग्विण सूक्ष्मवासस ।
सहिता पर्यधावन्त कार्ष्णिं प्रति युयुत्सव ।

[(L 1) K4 5 Dn1 D2 5 चदनागरु Ś K1–4 D1. 3 5 सर्वे वै (for स्रग्विण°) Ś1 सूर्यवर्चस° (for सूक्ष्मवासस) — B3 reads line 2 on marg — (L 2) Ś1 पर्यवर्त्स्यत, Ś1 K1–4 Dn2 D1 3 5–7 पर्यवर्तत, K5 Dn1 प्रत्यवर्तत, Dc1 प्रत्यधावत, D4 पार्थ वर्तत, D8 सर्व वर्तत (sic) (for पर्यधावन्त)]

15 b) G3 बभूव (for °वुर्) Ś1 दृढधन्वनो, T G2 3 5 रथधन्विनो (for दृढधन्विनाम्) — d) D7 G1 M लक्षण (for लक्ष्मण) D4 प्रतिदर्शन ; D7 8 शुभ लक्षण (for प्रियदर्शनम्).

16 a) Ś1 K1 2 Dn2 D4 M3–5 अन्योन्यं — b) Ś1 K1 2 4 D1 ह्यन्योन्य-, Dn2 D4 M3 4 अन्योन्य (for अन्योन्य). B5 समदर्शना ; Dn2 ते महारथा (for -समसाहसा) — c) B3 D3 अन्योन्य (for °न्यं) K4 स्पर्धमानस्य ; S अन्व(T G3 4 °न्य)वर्तत (for स्पर्धमानाश्च) — d) Ś1 K1 3 4 D1 ह्यन्योन्यस्य ; B2 3 Dc1 [अ]प्यन्योन्यस्य (for अन्योन्यस्य) B1 Dc1 हितैषिण (for हिते रता) S अन्योन्यकृत(G5 न्य कृत)निश्रमा — After 16, N ins

257* दुर्योधनस्तु राजेन्द्र सैन्यमध्ये व्यवस्थित ।

[Ś1 राजेंद्र Ś K1 मध्ये, K1, 3 तव, K4 D3 तुद, K5 तुग ; Dn2 चक्र, D3, 4, 6 तत्र, D5 कुद, D7 तुव (for सैन्य)]

On the other hand, G4 ins 254* after 16

17 S reads 17–20 after 254* — a) D7 8 दुर्योधन (for दुःशासन) — b) T G3–5 युतो (for वृतो) D5 राजन् (for राजा) — c) Dn2 D8 राजसम ; D4 lacuna (for राजोपम) — d) K1 छत्रैश्च (for छत्राभि) G1 M1 2 शत्रुजिच्छत्रुसंवृत — e) K3 चामरैर् (for चामर) D1 व्यजनापेक्षैर् ; D5 6 व्यजनछत्रैर् ; T2 G1 3 4 M -व्यजनोत्क्षेपै (for °नाक्षेपैर्) — f) Ś1 (sup lin as in text) भासयन्, S समुद्यन् (for उदयन्)

18 For the sequence in S, of v l 17 — a) T G3 व्यूहस्य ; G2 4 5 (inf lin as in text, sec m) M3–5 शूरस्य (for सैन्यस्य). — b) K3 D5 द्रोणावस्थित, B1, 4 5 द्रोणो वा स्थित ; T G1–4 द्रोणोपस्थित- ; M3–5 द्रोणो विस्मित (for द्रोणोऽवस्थित-) B Dc1 Dn D2 3 6 G5 नायक ; T G1–4 M सायक (for -नायके) Ś2 K1–4 D1 द्रोणो (Ś1 °णे) राजन्यवस्थित — c) K3 D3 4 6 8 [अ]तिष्ठन् (for °ष्ठत्) — d) S गिरिर् (for श्रीमान्)

19 For the sequence in S, of v l 17 — a) D4 repeats from पार्श्वस्था up to संनिभा (in 19^{d}) after 20^{ab} — b) D1, 8 अश्वत्थामा — d) D6 त्रिंशस्, Cd त्रिंशत् (as in text) Dn1 S विक्रमा (for संनिभा)

20 For the sequence in S, of v l 17 For the repetition in D4, of v l 19 — a) D3 गन्धारराज Ks Dn1 शकुनि (for कितव) S शकुनि कृतवर्मा च — b) K5 Dn1 तत ; B5 सुत ; S शल्य (for तथा) — D3 om. (hapl) 20^{cd} — c) B5 पृष्ठत (for पार्श्वत) — d) D4 राजस्तव (for ध्यराजन्त)

सदृशो देवयोर्वीरः सहदेवः किलाश्विनोः ॥ ७
ये च कृष्णे गुणाः स्फीताः पाण्डवेषु च ये गुणाः ।
अभिमन्यौ किलैकस्था दृश्यन्ते गुणसंचयाः ॥ ८
युधिष्ठिरस्य धैर्येण कृष्णस्य चरितेन च ।
कर्मभिर्भीमसेनस्य सदृशो भीमकर्मणः ॥ ९
धनंजयस्य रूपेण विक्रमेण श्रुतेन च ।
विनयात्सहदेवस्य सदृशो नकुलस्य च ॥ १०

धृतराष्ट्र उवाच ।
अभिमन्युमहं सूत सौभद्रमपराजितम् ।
श्रोतुमिच्छामि कार्त्स्न्येन कथमायोधने हतः ॥ ११
संजय उवाच ।
चक्रव्यूहो महाराज आचार्येणाभिकल्पितः ।
तत्र शक्रोपमाः सर्वे राजानो विनिवेशिताः ॥ १२
संघातो राजपुत्राणां सर्वेषामभवत्तदा ।

D1. 2 4. 6–8 -माधुर्यगांभीर्य- (K4 °र्यं; D4 °र्या) B4 om माधुर्य G1 रूपं च (for माधुर्य-) —b) Ś1 Dn1 S -सत्वरूप-; K3 -सत्ववीर्य-; K5 रूपवीर्य; B Dc1 D6 -सत्यरूप (for सत्ववीर्य). —c) D8 सदृशो (for सदृशो). —d) G5 किलार्जुनोः

8 For the sequence in S, cf. v 1 1 —a) G2 5 गीता (for स्फीताः) —b) S (except G5) पांडवेयेषु (for °वेषु च). —c) D3 4 7. 8 G1. 5 M1 2 अभिमन्योः D8 किलैकत्र; D4 °कस्य; D5 °कात्र (for °कस्था) —d) D4 दृश्यते च (hypermetric) (for दृश्यन्ते) Ś1 ते न संशयः; Ś2 गुणसंश्रयः; K (except K5) D1 न हि संशयः, S ते (G4 ये) गुणाः शुभाः (for गुणसंचयाः)

9 For the sequence in S, cf. v 1 1 —a) K3 B4 D8 वीर्येण (for धैर्येण) —b) K5 D2 स (for च) — M5 om (hapl) 9c–10b. —c) S (M5 om) कर्मणा (for °भिर्) —d) G1 5 M (M5 om.) सदृशं Ś1 K1–3 D1 -विक्रमः (K1 °माः) (for -कर्मणः)

10 For the sequence in S, cf v 1 1. M5 om 10ab (cf v 1 9). —b) D3 6 क्रमेण, T G2–4 शुभेन (for श्रुतेन) — G5 om (hapl) 10cd —c) D3 6 नयेन; S (G5 om) विनये (for °यात्). —d) G1 2 M सदृशं

11 For the sequence in S, cf v 1 1. Dn1 S om. the ref —a) B2 सौते (for सूत) D3 6 हतं तात; S द्विज(M4 नर)श्रेष्ठ (for महं सूत) —b) D2 सौभद्रेयं पराजितं —d) D5 हतं —After 11, S ins

251* वैशंपायनः ।
अभिमन्युं हतं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
विस्तरेण महाराज पर्यपृच्छत्स संजयम् ।

12 After the ref. N ins

252* स्थिरो भव महाराज शोकं धारय दुर्धरम् ।
महान्तं बंधुनाशं ते कथयिष्यामि तच्छृणु ।

[(L 1) B Dc1 Dn2 D8 6 स्थिरी D8 om. (hapl) from शोकं up to महाराज in (12a) — (L 2) B1-3 Dc1 D2 5 त (for तत्)]

—a) S पद्मव्यूहो —b) K1 4 ह्याचार्येण. T G M1. 3 रणे कृत; M3–5 निवेशितः (for [ऽ]भिकल्पितः) M5 (sup lin) रणे द्रोणेन कल्पितः —c) S पत्रो(M3–5 [M5 inf lin °त्रो] °शो)पमाः (for शक्रो°) —d) S स (for वि-) D5 6 सुवर्णविकृतध्वजाः (= 13d). — After 12, N ins

253* अणुस्थानेषु विन्यस्ताः कुमाराः सूर्यवर्चसः ।

[K2 B3–5 Dc1 Dn1 Ca d अवस्थानेषु, K5 D3 अरा स्था°, B1 2 अथ स्था°, B3 [marg] अक्षगर्भेषु, Dn2 आवस्थानेषु, D3. 4 6 आरस्था°, D7 8 आशास्था° (for अणुस्था°) B4 देव*** (for सूर्यवर्चसः)]

On the other hand, T G1–4 M ins after 12 G5 after 16

254* केसराणि च पद्मस्य सुकुमाराणि भारत ।
कुमारा राजलोकस्य निक्षिप्ताः केसरोपमाः ।
कर्णिकास्थो महाराज तस्य दुर्योधनोऽभवत् ।

[(L. 1) G5 पत्रस्य (for पद्मस्य) G5 रक्षिता (for भारत)]

— After 254*, S reads 17–20

13 Ś K1 3 4 D1 om. 13a–14b. —a) S सघाताः —b) S (except T1) अभवन् —c) D3 6 -समय (for -समयाः). S चासन् (for सर्वे) — After 13c, D4 reads 14ab for the first time, repeating it in its proper place. —d) Dn2 om. (hapl) from सुवर्ण up to सर्वे (in 14d) S (except T1) -काञ्चनध्वजाः (for -विकृत°).

कृताभिसमयाः सर्वे सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १३
रक्ताम्बरधराः सर्वे सर्वे रक्तविभूषणाः ।
सर्वे रक्तपताकाश्च सर्वे वै हेममालिनः ॥ १४
तेषां दशसहस्राणि बभूवुर्दृढधन्विनाम् ।
पौत्रं तव पुरस्कृत्य लक्ष्मणं प्रियदर्शनम् ॥ १५
अन्योन्यसमदुःखास्ते अन्योन्यसमसाहसाः ।
अन्योन्यं स्पर्धमानाश्च अन्योन्यस्य हिते रताः ॥ १६

कर्णदुःशासनकृपैर्वृतो राजा महारथैः ।
देवराजोपमः श्रीमाञ्श्वेतच्छत्राभिसंवृतः ।
चामरव्यजनाक्षेपैरुदयन्निव भास्करः ॥ १७
प्रमुखे तस्य सैन्यस्य द्रोणोऽवस्थितनायके ।
सिन्धुराजस्तथातिष्ठच्छ्रीमान्मेरुरिवाचलः ॥ १८
सिन्धुराजस्य पार्श्वस्था अश्वत्थामपुरोगमाः ।
सुतास्तव महाराज त्रिंशत्त्रिदशसंनिभाः ॥ १९

---

14 *For the repetition in D4, of v. l 13* Ś K1 2 4 D1 om 14ab, Dn2 om up to सर्वे (for both, of v l 13) D4 om 14a — a) D2 6 ते रथाश्ववरा सर्वे — b) D7 सर्वं (for सर्वे) K5 Dn1 रत्नविभूषणा, S कनक° (G1 M कांचन°) (for रक्तवि°) — After 14ab, D4 ins

255* ते रथाश्ववरा सर्वे सर्वे रक्तविभूषणा ।

— d) D2 च हैम ; T G M1 2 कनक , M3-5 कांचन (for वै हेम) — After 14, N ins

256* चन्दनागुरुदिग्धाङ्गा स्रग्विण सूक्ष्मवाससः ।
सहिता पर्यधावन्त कार्ष्णि प्रति युयुत्सवः ।

[(L 1) K4 5 Dn1 D2 5 चदनागरु Ś K1-4 D1. 2 5 सर्वे वै (for स्रग्विण) Ś1 सूर्यवर्चस° (for सूक्ष्मवास°) — B2 reads line 2 on marg — (L. 2) Ś1 पर्यवत्स्यत, Ś2 K1-4 Dn2 D1 2 5-7 पर्यवर्तंत, K5 Dn1 प्रत्यवर्तंत, Do1 प्रत्यधावत ; D2 पार्थे वर्तेत, D8 सर्वे यर्तत (sic) (for पर्यधावन्त)]

15 b) G2 बभूव (for °वुर्) Ś1 दृढधन्वनां, T G2 3 5 रथधन्विनां (for दृढधन्विनाम्) — d) D7 G1 M लक्षण (for लक्ष्मण) D4 प्रतिदर्शन ; D7 8 शुभ लक्षण (for प्रियदर्शनम्).

16 a) Ś1 K1 2 Dn2 D4 M3-5 अन्योन्यं — b) Ś1 K1 3 4 D1 ह्यन्योन्य- ; Dn2 D4 M3, 4 अन्योन्य (for अन्योन्य). B5 समदर्शना ; Dn2 ते महारथा (for -समसाहसा) — c) B2 D2 अन्योन्य (for न्यं) K4 स्पर्धमानस्य ; S अन्व(T G2 4 °न्य)वर्तत (for स्पर्धमानाश्च) — d) Ś1 K1 2 4 D1 ह्यन्योन्यस्य ; B2 3 Do1 [अ]प्यन्योन्यस्य (for अन्योन्यस्य) B1 Do1 हितैषिण (for हिते रता) S अन्योन्यकृत(G5 न्य कृत)निश्रमा — After 16, N ins

257* दुर्योधनस्तु राजेन्द्र सैन्यमध्ये व्यवस्थित ।

[Ś1 राजेंद्र Ś K2 मध्ये ; K1 8 तव ; K4 D2 तुर, K6 तुग ; Dn2 चक्र , D2 4, 6 तत्र, D6 कुरु ; D7 8 तुव (for सैन्य)]

On the other hand, G2 *ins* 254* after 16

17 S reads 17–20 after 254* — a) D7 8 दुर्योधन (for दुःशासन) — b) T G3-5 युतो (for वृतो) D5 राजन् (for राजा) — c) Dn2 D8 राजसम° ; D1 lacuna (for राजोपम) — d) K1 छत्रैश्च (for छत्राभि) G1 M1 2 शत्रुजिच्छत्रसवृत — e) K2 चामरैर् (for चामर) D1 व्यजनापेक्षैर् ; D8 6 व्यजनछत्रैर् ; T2 G1 3 4 M -व्यजनोत्क्षेपै (for °नाक्षेपैर्) — f) Ś1 (*sup lin* as in text) भासयन्, S समुद्यन् (for उदयन्)

18 For the sequence in S, of v l 17 — a) T G3 व्यूहस्य ; G2 4 5 (*inf lin* as in text, *sec m*) M3-5 शूरस्य (for सैन्यस्य) — b) K5 D5 द्रोणावस्थित, B1, 4 5 द्रोणो वा स्थित ; T G2-4 द्रोणोपस्थित ; M3-5 द्रोणो विस्मित (for द्रोणोऽवस्थित-) B Do1 Dn D2 8 6 G5 नायक ; T G1-4 M सायक (for -नायके) Ś2 K1-4 D1 द्रोणो (Ś2 °णे) राजन्यवस्थित — c) K2 D2 4 6 8 [अ]तिष्ठन् (for °ष्ठत्) — d) S गिरिर् (for श्रीमान्)

19 For the sequence in S, of v l 17 — a) D4 repeats from पार्श्वस्था up to संनिभा (in 19d) after 20ab — b) D1, 8 अश्वत्थामा — d) D6 त्रिंशस ; Cd त्रिंशत् (as in text) Dn1 S विक्रमा (for संनिभा)

20 For the sequence in S, of v l 17 For the repetition in D4, of v l 19 — a) D3 गंधारराज K5 Dn1 शकुनि (for कितव) S शकुनि कृतवर्मा च — b) K5 Dn1 तत ; B1 सुत ; S शल्य (*for* तथा) — D2 om. (hapl) 20cd — c) B1 प्रहृत (for पार्श्वत). — d) D4 राजस्तव (for स्वराजन्य)

गान्धारराजः कितवः शल्यो भूरिश्रवास्तथा । पार्श्वतः सिन्धुराजस्य व्यराजन्त महारथाः ॥ २०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

३४

संजय उवाच ।
तदनीकमनाधृष्यं भारद्वाजेन रक्षितम् ।
पार्थाः समभ्यवर्तन्त भीमसेनपुरोगमाः ॥ १
सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
कुन्तिभोजश्च विक्रान्तो द्रुपदश्च महारथः ॥ २
आर्जुनिः क्षत्रधर्मा च बृहत्क्षत्रश्च वीर्यवान् ।
चेदिपो धृष्टकेतुश्च माद्रीपुत्रौ घटोत्कचः ॥ ३
युधामन्युश्च विक्रान्तः शिखण्डी चापराजितः ।
उत्तमौजाश्च दुर्धर्षो विराटश्च महारथः ॥ ४
द्रौपदेयाश्च संरब्धाः शैशुपालिश्च वीर्यवान् ।
केकयाश्च महावीर्याः सृञ्जयाश्च सहस्रशः ॥ ५
एते चान्ये च सगणाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ।

— After 20, N (D2 after 20^{ab}) ins.

258* ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
तावकानां परेषां च मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ।

[(L 1) Dn1 प्रवर्तते, Dn2 प्र*वृते (for प्रववृते) K5 Dn1 D4 5 7 8 तुमल (for तुमुलं) Ś1 D1 रोम- (for लोम-) — (L 2) Dn1 मृत्यो (for मृत्यु) Cd cites post half as above]

Colophon om in S — *Sub parvan* Ś K1-3 B1-4 D (except Do1 D4) अभिमन्युवध — *Day of Drona's Generalship* Ś1 K1 3 D1 तृतीययुद्धदिवस ; K2 तृतीये — *Adhy name* K5 दुर्गकर्मणि ; Dn1 व्यूहरचन — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 D8 33 (as in text), D2 31 — *Śloka no* Dn1 24.

34

1 ^{a}) G2 तदानीकम् K5 अनादृश्य — ^{c}) Ś2 K1 3 Dn2 D3 4 6 समभिवर्तत ; D5 S °भ्य(G5 °भि) धावत (for °भ्यवर्तन्त)

2 ^{a}) S सत्यक सात्यकि(T2 G3 4 °स्वत)श्चैव — ^{c}) B1 कुंतीभोजश्च (for कुन्ति°) — D4 om. (hapl) 2^d–4^a — ^{d}) K1 D5 G5 महारथा

3 D4 om 3 (of v 1 2) Ś K3 4 D1 om (hapl) 3-4 Dn2 repeats 3^{abc} followed by 4^a–5^c after 5^{abc} — ^{a}) S दुर्जय (for आर्जुनि) B1 क्षेत्रवर्मा, B2 D5 7 8 G1 M क्षत्रवर्मा ; B4 क्षेत्रधर्मा K2 om च D8 6 कैकेयाश्चित्रवर्मा च — ^{b}) B1 वृद्ध (for बृहत्-) — ^{c}) B4 चेदयो, S (except G2) चेदिको (for चेदिपो) — ^{d}) D7 8 M4 माद्रीपुत्रो D6 धनजय (for घटोत्कच). T G3-5 माद्रीपुत्रघटोत्कचा (G5 °चौ)

4 For the repetition in Dn2, of v 1 3 Ś K3 4 D1 om 4 (of v 1 3) D4 om. 4^a (of v 1 2) — ^{a}) S पांचाल्य (G1 2 M1-4 °ल) (for विक्रान्त) — ^{b}) K1 D4 च (D4 वा) पराजित ; Dn2 (both times) M3-5 च महारथ (for चापराजित) — ^{c}) B4 G1 M1 2 विक्रांतो (for दुर्धर्षो) — ^{d}) D5 महारथा

5 For the repetition in Dn2, of v 1 3 G5 damaged — ^{a}) K1 सरब्ध ; S दुर्धर्षा (for सरब्धा) — ^{b}) Ś1 K1 2 Do1 D8 शैशुपालश्च ; G5 **पालश्च (for °पालिश्च) — K4 G5 om (hapl) 5^c–7^b, B3 reads the same on marg D1 reads 5^c–7^b twice — ^{c}) Ś1 Do1 D4 7 कैकयाश्च ; K5 B3 3 Dn1 D3 5 6 8 कैकेयाश्च (for केकयाश्च) D4 om from महा up to भाव (in 6^c) Dn2 कैकयाश्चित्रवर्मा च

6 For the repetition in D1, cf. v 1 5. K4 G5 om 6 (of v 1 5) D4 om up to भाव (of v 1 5) B3 reads 6 on marg — ^{a}) Ś1 सगुणा, Ś1 K1 S (G5 om) बहव (for सगणा) — ^{b}) S (G2 om) सगणा (for कृतास्त्रा) — ^{c}) S (G5 om.) सहसा

समभ्यधावन्सहसा भारद्वाजं युयुत्सवः ॥ ६
समवेतांस्तु तान्सर्वान्भारद्वाजोऽपि वीर्यवान् ।
असंभ्रान्तः शरौघेण महता समवारयत् ॥ ७
महौघाः सलिलस्येव गिरिमासाद्य दुर्भिदम् ।
द्रोणं ते नाभ्यवर्तन्त वेलामिव जलाशयाः ॥ ८
पीड्यमानाः शरै राजन्द्रोणचापविनिःसृतैः ।
न शेकुः प्रमुखे स्थातुं भारद्वाजस्य पाण्डवाः ॥ ९
तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्य भुजयोर्बलम् ।
यदेनं नाभ्यवर्तन्त पाञ्चालाः सृञ्जयैः सह ॥ १०
तमायान्तमभिक्रुद्धं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
बहुधा चिन्तयामास द्रोणस्य प्रतिवारणम् ॥ ११
अशक्यं तु तमन्येन द्रोणं मत्वा युधिष्ठिरः ।
अविषह्यं गुरुं भारं सौभद्रे समवासृजत् ॥ १२
वासुदेवादनवरं फल्गुनाच्चामितौजसम् ।
अब्रवीत्परवीरघ्नमभिमन्युमिदं वचः ॥ १३
एत्य नो नार्जुनो गर्हेद्यथा तात तथा कुरु ।
चक्रव्यूहस्य न वयं विद्म भेदं कथंचन ॥ १४
त्वं वार्जुनो वा कृष्णो वा भिन्द्यात्प्रद्युम्न एव वा ।
चक्रव्यूहं महाबाहो पञ्चमोऽन्यो न विद्यते ॥ १५
अभिमन्यो वरं तात याचतां दातुमर्हसि ।

स्माभ्यवर्तंत —[d]) K_3 सहस्रश (for युयुत्सव)

7 For the repetition in D_1, of v 1 5 K_4 G_5 om. 7^{ab} (of v 1 5) B_3 reads 7^{ab} on marg —[a]) K_5 Dn_1 D_2 च (for तु) B Do_1 Dn_2 D_3 S (G_3 om) समीपे वर्तमानां(D_3 मवमान)स्तान्; D_6 समे*जन मानस्तान् —[b]) $Ś_1$ च, K_1 [ऽ]ति (for ऽपि) —[c]) Ś $K_{1\ 2}$ Dn_2 $D_{1\ 6}$ शरौघेन —[d]) D_4 सहसा (for महता) D_7 समवारयेत्; S प्रत्यवारयत् (for समवारयत्)

8 $Ś_1$ om 8^{ab} G_5 damaged —[a]) $K_{1\ 2\ 5}$ B Do_1 Dn D_{6-8} Cd महौघ; D_2 महौघ K_1 T G_{2-4} सलिलस्यैव — Do_1 om 8^{cd} —[c]) S स तु (for द्रोण) K_5 Dn_2 $G_{1\ 2\ 5}$ M_{1-4} नात्यवर्तंत (for नाभ्य°) —[d]) K_1 Dn_1 $D_{7\ 8}$ जलाशय

9 [a]) D_6 बाध्यमाना (for पीड्य°) S तीक्ष्णैर् (for राजन्) —[b]) $Ś_1$ (*sup lin* as in text) द्रोणाचार्य —[c]) S नाशक्नुवन् (for न शेकु प्र) K_5 Dn_1 समरे (for प्रमुखे)

10 [a]) B_3 तत्राद्भुतम् (for तद°). Dn_1 $D_{4\ 5}$ M_2 अपश्यामो —[c]) Dn_1 यदैन, D_4 येनैव; D_6 यद्यैन (for यदेन) K_5 B_1 G_1 M [अ]त्यवर्तंत (for [अ]भ्य°) —[d]) $B_{3\ 5}$ D_6 पचाला; Dn_1 पांचाल्या K_2 सह सृजयै (by transp), B_2 S पांडवै सह

11 [a]) M_2 तदायांतम्. $Ś_1$ $K_{1\ 3\ 4}$ Do_1 D_1 अति क्रुद्ध ($Ś_1$ °द्धो); T G_{2-3} अभिक्रुद्धो —[b]) B_1 (marg) मत्वा (for दृष्ट्वा) — D_1 om (hapl) 11^{c}–12^{b} —[d]) D_5 प्रतिवारणे

12 D_2 om 12^{ab} (of v 1 11) —[a]) D_8 तर्तुम (for तु तम्) B_2 S तद(G_5 °दा)न्येन (for तमन्येन) —[b]) S मेत्तु (for द्रोण) Do_1 Dn_2 D_{6-8} दृष्ट्व (for मत्वा) —[c]) $B_{1.2}$ अविसह्य; Dn_2 अवि*ह्य D_2 °शह्य (for °षह्य) —[d]) G_5 (*inf lin*) सभद्रे D_4 समवारयन् (for °सृजत्)

13 [a]) D_6 अनवर; S °वर्म; Cd °वर (as in text) —[b]) $Ś_2$ फल्गुनाच्, K_1 $D_{2\ 6}$ फाल्गुणाच्, $K_{4\ 5}$ B Do_1 Dn $D_{1.\ 3-5\ 7\ 8}$ फाल्गुनाच् (for फल्गु-नाच्) $M_{3\ 5}$ अर्जुनस्यामितौजस

14 Before 14, S ins युधिष्ठिर —[a]) K_5 एतान्; B_3 (marg as in text) अद्य; $D_{3\ 6}$ पुत्र; Cd एत्य (as in text) $D_{7\ 8}$ मे; Cd नो (as in text) K_1 $D_{2\ 5}$ गर्हेद्; Dn_2 गर्हे —[c]) D_6 चक्रव्यूहे तु; T G $M_{1\ 2}$ द्रोणानीकस्य; M_{3-5} पद्मव्यूहस्य (for चक्रव्यूहस्य) G_1 $M_{1\ 2}$ भेद वै (for न वयं) D_8 चक्रस्य न वय पुत्र —[d]) B_3 Dn_2 $D_{2-4\ 6\ 8}$ G_2 विद्यो भेद; G_1 $M_{1\ 2}$ न च विद्म (for विद्म भेद)

15 [a]) K_5 अर्जुनो; B_3 Dn_1 $D_{5\ 8}$ चार्जुनो —[b]) $Ś_1$ Dn_2 D_4 भिद्यात्; D_1 विंद्यात्; $D_{3\ 6}$ भिद्येत् (for भिन्द्यात्) Dn_1 D_8 च (for वा) —[c]) T G $M_{1\ 2}$ द्रोणानीक; M_{3-5} पद्मव्यूहं (for चक्रव्यूहं) K_5 मम चक्रे (for महाबाहो) —[d]) K_1 पंचमोन्ये $K_{4\ 5}$ पचमो नात्र विद्यते; B Do_1 Dn_1 G_6 °मो नोपपद्यते

16 [b]) $D_{3\ 6}$ याचतो; S याचे त्वां —[c]) Dn_2 वै (for च) S पितृभ्यो (G_5 °णां) मातुलेभ्यश्च —[d]) Do_1 D_8 [अ]पि (for [ए]व) S सं॰यरे यशैव भारत.

पितॄणां मातुलानां च सैन्यानां चैव सर्वशः ॥ १६
धनंजयो हि नस्तात गर्हयेदेत्य संयुगात् ।
क्षिप्रमस्त्रं समादाय द्रोणानीकं विशातय ॥ १७

अभिमन्युरुवाच ।

द्रोणस्य दृढमव्यग्रमनीकप्रवरं युधि ।
पितॄणां जयमाकाङ्क्षन्नवगाहे भिनद्मि च ॥ १८
उपदिष्टो हि मे पित्रा योगोऽनीकस्य भेदने ।
नोत्सहे तु विनिर्गन्तुमहं कस्यांचिदापदि ॥ १९

युधिष्ठिर उवाच ।

भिन्ध्यनीकं युधां श्रेष्ठ द्वारं संजनयस्व नः ।
वयं त्वानुगमिष्यामो येन त्वं तात यास्यसि ॥ २०
धनंजयसमं युद्धे त्वां वयं तात संयुगे ।
प्रणिधायानुयास्यामो रक्षन्तः सर्वतोमुखाः ॥ २१

भीम उवाच ।

अहं त्वानुगमिष्यामि धृष्टद्युम्नोऽथ सात्यकिः ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्यास्तथा सर्वे प्रभद्रकाः ॥ २२
सकृद्भिन्नं त्वया व्यूहं तत्र तत्र पुनः पुनः ।
वयं प्रध्वंसयिष्यामो निघ्नमाना वरान्वरान् ॥ २३

अभिमन्युरुवाच ।

अहमेतत्प्रवेक्ष्यामि द्रोणानीकं दुरासदम् ।

---

17 a) D1 8 हि वस्, S न न(M1 2 त)स् (for हि नस्) — b) B2 न गर्हेदेत्य, Dn1 गर्हेदेत्य न (for गर्हयेदेत्य) K5 Dn1 संगरात्; D1 सयुगे (for सयुगात्). — c) K5 Do1 Dn1 D5 8 T3 M3 4 5 (sup lin as in text) समाधाय; D1 °ध्याय, G5 °साद्य (for °दाय) — d) G1 M1 2 पद्मव्यूहं (for द्रोणानीक) Ś2 K1 4 D4 विनाशय; D1 विनातय (for विशातय)

18 After the ref , K1 2 ins

259* श्रृणु राजन्महाबाहो वचनं मम सुव्रत ।
पुरा गर्भगते चापि चक्रव्यूहप्रवेशनम् ।
मुखात्कृष्णस्य राजेन्द्र श्रुतमस्मि मया प्रभो ।
तस्माद्व्यूहं प्रविश्यामि चक्राख्यं नृपसत्तम ।

— a) B4 व्यूहम् (for दृढम्) K4 5 B8 Dn1 D2 5 T1 अत्युग्रम् (for अव्यग्रम्) — b) D8 7 मनीक (for ऽनीक) S महत् (for युधि) — c) Ś1 हितम्, Ś2 K (except K8) D (except Do1 D1) सिद्धिम् (for जयम्) S अन्विच्छन् (for आकाङ्क्षन्) — d) D3 8 अवगाह्य (for °गाहे) Ś1 D4 भिनद्मि च (D4 वा); K8 lacuna, K4 D1 महारथ (D1 °थ°), T जवेन च; G4 [ऽ]भिनाम च; G5 हिनद्मिव (for भिनद्मि च) G8 न च गाहे हिनापि च (sic)

19 a) Ś1 D1 उपदिष्ट — b) N योगो(Ś2 K1 2 4 D1 °घा)नीकवि(Ś1 °नि)शासने; G4 योनीकस्य च भेदने — c) K5 Dn1 D5 च; B4 D2 हि; D8 5 [ऽ]प (for तु) D1 8 नोत्सहेत B3 (marg , orig as in text) निवर्तितुम् (for विनिर्गन्तुम्) S नोत्सहे प्रतिनिर्गन्तुम्

20 The portion of the text from 7 34 20a up to वारुणं in 7 41. 1a is lost in Ś2 on missing folios T1 om the ref — a) K1 D4 भिद्यानीक; B4 D2 भित्त्वा°, B5 भङ्क्ता°, D6 विध्य° (for भिन्ध्य°) Bom ed युधां (for युधा). S भिंधि व्यूहं युधि श्रेष्ठ — c) K3 G5 तु; D8 4 6 G1 च; Cd त्वा (as in text) — Ś1 K3 4 D1 om (hapl) 20c–22c, K3 reads the same on marg — d) D5 तप ; S पुत्र (for तात). G1 M1 2 योत्स्यसि (for यास्यसि)

21 Ś2 missing (cf v 1 20). Ś1 K3 4 D1 om. 21 (cf v 1 20) K3 reads 21 on marg — a) S धनंजयस्य प्रतिम — b) S त्वां योतं (G5 त्वयास्मिन्) (for त्वां वय) Dn2 D3 4 6 कर्मणा (for सयुगे) — c) K5 D6 7 प्रनिधाय (for प्रणि) D7 8 [अ]भियास्यामो, T G3–5 गत्वा° सर्वे; G1 M [अ]प्रत्ता (G1 M1 2 °त°) सर्वे (for [अ]नुयास्यामो) G2 प्रणिधायामृत° सर्वे — d) Dn2 D4 6 सर्वतोदिश, D8 °तोदिश (for °तोमुखा) S अनुयास्याम पृष्ठत°.

22 Ś2 missing (cf v 1 20) Ś1 K3 4 D1 om 22a (cf v 1 20) K3 reads 22a on marg B3 reads the ref on marg — a) D4 त्वां तु (for त्वानु). S अहं त्वामनुयास्यामि — b) B5 हि; D4 [ऽ]पि; S च (for ऽथ) M3–5 सत्यक° — c) B4 D6 पचाला° Dn D3 4–8 कैकया T G3 5 M3 मात्स्यास् (for मत्स्यास्) — D7 reads 22d–23b on marg

23 Ś2 missing (cf v 1 20) D7 reads 23ab on marg (sec m) — a) K (except K3) D3 तया

पतंग इव संक्रुद्धो ज्वलितं जातवेदसम् ॥ २४
तत्कर्माद्य करिष्यामि हितं यद्वंशयोर्द्वयोः ।
मातुलस्य च या प्रीतिर्भविष्यति पितुश्च मे ॥ २५
शिशुनैकेन संग्रामे काल्यमानानि संघशः ।
अद्य द्रक्ष्यन्ति भूतानि द्विषत्सैन्यानि वै मया ॥ २६

युधिष्ठिर उवाच ।
एवं ते भाषमाणस्य बलं सौभद्र वर्धताम् ।
यस्त्वमुत्सहसे भेत्तुं द्रोणानीकं सुदुर्भिदम् ॥ २७
रक्षितं पुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैः प्रहारिभिः ।
साध्यरुद्रमरुत्कल्पैर्वस्वग्न्यादित्यविक्रमैः ॥ २८

(for त्वया) — [b]) Dn[2] D[5] [4] [6] तेषां (for the second तम्र) S त्वया सह (for पुन पुन) — [d]) Ś[1] D[5] G[1] M[2] निम्नमानान्; K[6] Dn[1] विनिम्नाना (for निम्नमाना) Ś[1] वर वरान्; Dn[2] पराश्च तान्, D[6] T G[1–4] M[2] परान्प(D[6] G[2] °न्व)रान् (for वरान्वरान्)

24 Ś[1] missing (cf v l. 20) — After the ref., K[1] [2] ins

260* यातोऽहमर्जुनाद्राजन्सुभद्रायां तथैव च ।
महद्बलेन संपूर्णं पश्यध्वं पौरुषं मम ।
सर्वान्हनिष्यामि कुरून्द्रोणमुख्यान्नराधिप ।
यैः कृतं दुष्कृतं कर्म पाण्डवानां महात्मनाम् ।
ज्येष्ठा माता मदीया यत्सभां नीता दुरासदे ।
दुःशासनेन च तदा पापेन दुष्टकर्मणा ।
पाञ्चालीं प्रति राजेन्द्र यत्कृतं दुष्टकारिभिः ।
तत्सर्वं चाद्य तद्युद्धे दर्शयिष्यामि लाघवात् ।

[(L 2) K[2] मम पौरुषं (by transp) — (L 5) K[2] समापते (for दुरासदे) — (L 6) K[2] पापिना (for पापेन) — (L 7) K[2] पांचालीं]

— [a]) D[1] एव तत् (hypermetric), T G[2–4] एक; G[1] M पुन; G[5] एक (for एतत्) K[1] [2] D[4] प्रवक्ष्यामि (for प्रवे) — [c]) S सुदुर्भिदं (for दुरासदम्) — K[6] D[7] [8] om. (hapl) 24[cd] — [d]) Dn[1] D[5] [4] S (except G[2]) ज्वलत (for ज्वलित) — After 24, K[4] reads 26[cd] for the first time, repeating it in its proper place

25 Ś[1] missing (cf. v l 20) K[4] om 25[ab] — [a]) D[1] गमिष्यामि (for करि°) K[2] Dn[1] अह तत्कर्म कर्तास्मि — K[6] om. 25[b]–26[a] — [b]) S धर्मं (for हित) D[6] तद् (for यद्) Dn[1] युद्ध द्वयोर् (for यद्वंश°) Cv as in text — Ś[1] om. 25[c]–26[b] — [c]) K[2] reads from तस्य up to संघश (in 26[b]) on marg K[1, 2] B Dc[1] च मत्प्रीतिं; K[4] D[1] महत्प्रीतिं; K[5] T G[1–5] च मे (K[5] या) प्रीतिं (for च या प्रीतिर्) — [d]) K[1, 2] S करिष्यामि; K[4] [5] B Dc[1] D[1] करिष्यति

(for भवि)

26 Ś[1] missing (cf v l 20). Ś[1] K[6] om 26[ab] (cf v l 25) K[2] reads 26[ab] on marg — [a]) S समरे (for संग्रामे) — S transp 26[b] and 26[a] — [b]) Dn[2] D[6] कल्यमानानि, D[1] कल्प° (for काल्य°) K[1] सर्वेश (for संघश) — After 26[ab], K[1] ins

261* दुस्थानि सर्वसैन्यानि मरकथा*****।

— K[4] reads 26[cd] for the first time after 24 — [c]) K[1] अपि (for अद्य) D[4] द्रक्षसि K[2] अभिरक्ष्यति K[5] संग्रामे; S राजान (for भूतानि) K[4] (second time) B Dc[1] D[1] द्र(K[4] D[1] व)क्ष्यति सर्वभूतानि — K[6] om 26[d] — [d]) K[1] lacuna, T G[2] द्विषद्° (for द्विषत्) Ś[1] K[4] (first time) मम तेजो ह्यनुत्तम — K[4] Dn[2] D[1] [8] (marg) [6] G[1] M[1] [2] [3–5] (last three first time) ins after 26 T G[2–5] M[3–5] (last three second time) after 7 35 7

262* नाहं पार्थेन जातः स्यां न च जातः सुभद्रया ।
यदि मे संयुगे कश्चिज्जीवितो नाद्य मुच्यते ।
यदि चैकरथेनाहं समग्रं क्षत्रमण्डलम् ।
न करोम्यष्टधा युद्धे न भवाम्यर्जुनात्मजः ।

[(L 1) D[6] सजातो (for जातः स्यां) G[1] M[1] [2] [3–5] (last three both times) सुत (for जात) T G[2–5] M[3–5] (last three second time) तु (for स्यां) — (L 2) Dn[2] D[6] जीवतो D[6] तत्र (for नाद्य) D[6] च जीवतोद्य प्रमुच्यते, T G M[1] [2] [3–5] (last three both times) जीवमानस्य जीवति (for the post half) — (L. 3) M[3–5] (all second time) वा (for च) — (L 4) K[4] तृषा (for [अ]ष्टधा). D[6] [6] T G M[1] [2] [3–5] (last three both times) न कुर्मि (D[6] वे) शतधा युद्धे (for the prior half)]

27 Ś[1] missing (cf v l 20) — [a]) D[6] (sec m) मा (for ते) K[1] [5] भाष्यमाणस्य — [c]) K[4] यतुम्, B[2] [4] य त्वम्, Dn[1] D[1] [2] [6] G[3] [4] यस्त्वम्; D[6] स त्वम् (for यस्त्वम्) Dn[2] जेतुं; D[1] [5] योद्धुं (for भेत्तुं) K[2] B[2] यस्समुत्सहसे भेत्तुं — [d]) Ś[1]

संजय उवाच ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स यन्तारमचोदयत् ।
सुमित्राश्वान्रणे क्षिप्रं द्रोणानीकाय चोदय ॥ २९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

३५

संजय उवाच ।
सौभद्रस्तु वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ।
अचोदयत यन्तारं द्रोणानीकाय भारत ॥ १
तेन संचोद्यमानस्तु याहि याहीति सारथिः ।
प्रत्युवाच ततो राजन्नभिमन्युमिदं वचः ॥ २
अतिभारोऽयमायुष्मन्नाहितस्त्वयि पाण्डवैः ।
संप्रधार्य क्षमं बुद्ध्या ततस्त्वं योद्धुमर्हसि ॥ ३
आचार्यो हि कृती द्रोणः परमास्त्रे कृतश्रमः ।

K1–4 D1.3 4 6 सुदारुण, K5 B Dc1 Dn D2.5 7 8 दुरासद (for सुदुर्भिदम्).

28 Ś2 missing (cf. v 1 20) — b) K4 5 महारिभि°; B Dc1 °बलैः, Dn1 वरासिभि°; T G1.3–5 M महारथैः, G2 महात्मभिः (for प्रहारिभि) — c) D5 साध्यं (for साध्य) B4 5 D2 °तुल्यैर् (for कल्पैर्) — d) Ś1 S (except G2) वस्त्वद्य्या(Ś1 °स्या)दित्य, D1 वस्वस्थादित्य° (for वस्वद्य्या°) Dc1 वर्चसै° (for विक्रमै) Dn2 D3 4 6 वस्वादित्यपराक्रमै° — After 28, K4 D1 read 7 35 1 for the first time, repeating it in its proper place

29 Ś2 missing (cf v. 1 20). Ś1 K1–4 D1.3 om. (hapl.) 29 — a) K5 Dn1 स तस्य (for तस्य तद्) — b) K5 Dn1 D5 7 8 M3–5 स्व-; B3 G5 स (for स). — c) K5 रथे (for रणे) — d) K5 D7 8 नोदय; B5 प्रेरय; Dn1 नोदय; D6 नोदयस् (for चोदय)

Colophon om. in Ś1 K1–3 D3 Ś2 missing — *Sub-parvan* K5 B1 2 4 Dn D2 5 7 8 अभिमन्युवध — *Day of Droṇa's Generalship* D1 तृतीय युद्धदिवस° — *Adhy name* D2 अभिमन्युप्रतिज्ञा — *Adhy no* (figures, words or both). B1 2 Dn1 T G M1–3 5 34 (as in text), M4 24. — *Śloka no* Dc1 29, Dn1 28

35

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf. v 1 7 34. 20)

1 K4 D1 read 1 for the first time after 7 34 28 — a) K4 (second time) B3 Dn1 सौभद्रस्य; K5 °द्रश्च; B1 5 D1 (second time) °द्रस्तद् (for °द्रस्तु) D7 8 वचनं (for तु वचः) Ś1 K1–3 4 D1 (last two first time) तस्य तद्वचन श्रुत्वा — b) S (except G2) भारत (for धीमत) — c) Ś1 अचोदयत्स; K4 (first time) प्रचोदयत; K4 (second time) D6–8 अनो°; T G M3–5 अचोदयच्च (G1 °यति; M3–5 °यत्स्व), M1 2 संचोदयेति — d) K1–3 4 (second time) D1 (both times) मारिष; K4 (first time) मारिष°; G1 M1 2 मा वह, M3 4 मानद; M5 मां नय (for भारत)

2 a) Ś1 K (except K5) D1 अथ (for तेन). Dn1 D6–8 सनोद्यमानस् — c) K5 D5 महाराज (D5 °जन्) (for ततो राजन्)

3 Before 3, S ins सुमित्र — b) Dn1 D3 4 5 निहितस्, G1 अहि° (for आहि°). D6 8 तव (for त्वयि) — c) K3 सम; B1 क्षण; T G1–3 M3–5 [अ]सकृद्; G1 M1 2 सकृद् (for क्षम) — d) Dn1 D2–6 तत्र (for ततस्). Ś1 K Dn D1–6 त्व कर्तुम्; D7 8 G5 संकर्तुम् (for त्वं योद्धुम्).

4 D4 7 om (hapl) 4b–5a — b) Dn D3 6 परमास्त्र (Dn1 °स्त्र) (for °मास्त्रे) — c) Dn1 सबद्धस (for -संवृद्धस) — d) K5 B1 2 4 Dc1 Dn1 D2 चा युद्ध-; D6 वायुद्ध (for च युद्ध-) — For 4, S subst

263* द्रोणो हि कृतवान्यत्नं शस्त्रास्त्रकृतनिश्रम° ।
त्वं तु बाल स बलवान्संग्रामाणामकोविद° ।

अत्यन्तसुखसंवृद्धस्त्वं च युद्धविशारदः ॥ ४
ततोऽभिमन्युः प्रहसन्सारथिं वाक्यमब्रवीत् ।
सारथे को न्वयं द्रोणः समग्रं क्षत्रमेव वा ॥ ५
ऐरावतगतं शक्रं सहामरगणैरहम् ।
योधयेयं रणमुखे न मे क्षत्रेऽद्य विस्मयः ।
न ममैतद्द्विषत्सैन्यं कलामर्हति षोडशीम् ॥ ६
अपि विश्वजितं विष्णुं मातुलं प्राप्य सूतज ।
पितरं चार्जुनं संख्ये न भीर्मामुपयास्यति ॥ ७
ततोऽभिमन्युस्तां वाचं कदर्थीकृत्य सारथेः ।
याहीत्येवाब्रवीदेनं द्रोणानीकाय माचिरम् ॥ ८
ततः संचोदयामास हयानस्य त्रिहायनान् ।
नातिहृष्टमनाः सूतो हेमभाण्डपरिच्छदान् ॥ ९
ते प्रेषिताः सुमित्रेण द्रोणानीकाय वाजिनः ।
द्रोणमभ्यद्रवन्राजन्महावेगपराक्रमाः ॥ १०

[(L 1) G5 यत्न°, M2 व्यक्त (for यत्न) — (L 2) G2 सु- (for स)]

5 D4 7 om 5abc (cf. v l. 4) — b) S स सारथिमथाब्रवीत् — c) D8 ह्यय (for न्वय) S विस्मय° को हि मे द्रोणे — d) B8 6 G5 समक्षे; D3 4 7 8 समग्र, D5 समत्रं; T G2–4 समग्रे; G1 M समरे (for समग्र) Ś1 K (except K3) Dn2 D3 4 6–8 बलम्; B3 5 क्षेत्रम्; S क्षत्र (for क्षत्रम्) Dc1 Dn1 D1–8 M1 च (for वा) — After 5, Dn2 D6 S ins

264* व्यवसायो हि मे योद्धु रणोत्सवसमुद्भव ।

[G1 3 M योय, G4 यूय, G5 योध (for योद्धु). Dn2 D6 T योय मे (for मे योद्धु) G2 5 M1 2 समुत्थत (for °द्भव)]

6 a) Ś1 K (except K3) D1 3–5 7 8 ऐरावण (for °वत) — b) D5 सर्वदेवगणै सह; S सहामरगण गणे — After 6ab, Dn2 S ins

265* अथवा रुद्रमीशान सर्वभूतगणैर्वृतम् ।

[Dn2 -गणार्चित (for गणैर्वृतम्)]

On the other hand, D6 ins 266* after 6ab — c) D5 योधयेह D4 रणमुख्ये S युद्धेयमद्य (G2 3 °त्र) समरे — K1 2 om. 6d — d) D1 3 किमु (for न मे) D2 यत्रोद्य; D5 यत्रोद्य; T G2–5 क्षत्रेत्र (for क्षत्रेऽद्य) D8 विस्मय K4 D1 नापास्ते (D1 नोपेक्ष्या) द्रोणविक्रमे (sic) — Dn2 S ins after 6cd D6 after 6ab

266* यश्चैतत्पश्यसे सूत सयोधाश्वरथद्विपम् ।

[Dn2 यानेतान्, D6 यान्येतान् (for यश्चैतत्) D6 पश्य मे (for पश्यसे) M2–5 सैन्य (for सूत) G1 M सयोधाश्व- G1 M2–5 नर (for -रथ) Dn2 D6 सर धाश्वगजाश्रुपान् (for the post half)]

— e) D4 om न D8 न ममेह; T समयाद्य; G1 3 M1 2 5 न ममाद्य, G2 5 तन्ममाद्य; M3 4 न माग (for न ममैतद्) — f) Ś1 K1 2 स्पर्धति; K4 नार्हति, G3 5 M1 2 नार्हति (for अर्हति)

7 a) D1 6 जिष्णु; D6 कृष्ण (for विष्णु) Dn1 S अपि त विष्णुमजित (G2 तुल) — b) S सयुगे (for सूतज) — c) K2 D4 वार्जुन B2–4 Dc1 युद्धे; T G2–5 लोके, G1 M3 4 सखे, M1 2 सूत (for संख्ये) — d) G4 हि (for भीर्) D4 उपयास्यति; S °सर्पति (for °यास्यति) — T G M1 2 3–5 (last three second time) ins 262* after 7 M3–5 (all first time) after 7 34 26 — After the above S cont

267* एवमप्युच्यमान स सारथिस्त पुन पुन ।
धीर ते तेन मा युद्धमिति सौभद्रमब्रवीत् ।
[(L 1) M3–5 तु (for स)]

8 a) K3 B1 4 Dc1 S अभिमन्युश्च (T G1 3–5 M °स्तु) (for ततोऽभिमन्युस्) G1 M1, 2 तद्वाक्य; M3 तां** (for तां वाचं) — c) G1 M1 2 प्रयाहीति (for याहीत्येव) Dn2 D6 8 चैन (for एन) — d) D8 om (hapl) from माचिर up to नीकाय (in 10b) D5 द्रुतानीकाय (for द्रोणा°)

9 D8 om 9 (cf v l 8) — a) K3 B4 Dn1 D3 4 7 स(D4 स)चोदयामास; D6 सबोधया° (for संचोदया°) — b) K3 B Dn1 S हयानाशु; D3 हयां स्तस्य (for हयानस्य) D3 6 G1 M1 2 5 त्रिहायणान् — d) D8 6 हेमदंड- (for °भाण्ड)

10 D8 om up to नीकाय (cf. v l. 8). — a) D8 6 प्रेरिता — b) Dn2 om (hapl) from नीकाय up to सर्वे (in 11b) D5 भारत (for वाजिन) — c) K4 D1 अभ्याद्रवन्; D3 5 M1 2 अभ्यद्रवद् — d) Ś1 D2 -पराक्रम; Dc1 °क्रम; D8 -पदक्रमा (for पराक्रमा). S महावेगा महाबला.

तमुदीक्ष्य तथा यान्तं सर्वे द्रोणपुरोगमाः ।
अभ्यवर्तन्त कौरव्याः पाण्डवाश्च तमन्वयुः ॥ ११
स कर्णिकारप्रवरोच्छ्रितध्वजः
सुवर्णवर्मार्जुनिरर्जुनाद्वरः ।
युयुत्सया द्रोणमुखान्महारथा-
न्समासदत्सिंहशिशुर्यथा गजान् ॥ १२
ते विंशतिपदे यत्ताः संप्रहारं प्रचक्रिरे ।
आसीद्गाङ्ग इवावर्तो मुहूर्तमुदधेरिव ॥ १३
शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् ।
संग्रामस्तुमुलो राजन्प्रावर्तत सुदारुणः ॥ १४
प्रवर्तमाने संग्रामे तस्मिन्नतिभयंकरे ।
द्रोणस्य मिषतो व्यूहं भित्त्वा प्राविशदार्जुनिः ॥ १५
तं प्रविष्टं परान्घ्नन्तं शत्रुमध्ये महाबलम् ।
हस्त्यश्वरथपत्त्यौघाः परिवव्रुरुदायुधाः ॥ १६
नानावादित्रनिनदैः क्ष्वेडितोत्क्रुष्टगर्जितैः ।
हुंकारैः सिंहनादैश्च तिष्ठ तिष्ठेति निस्वनैः ॥ १७
घोरैर्हलहलाशब्दैर्मा गास्तिष्ठैहि मामिति ।
असावहममुत्रेति प्रवदन्तो मुहुर्मुहुः ॥ १८

11 Dn2 om up to सर्वे (cf v 1 10) — a) Ś1 K1. 3 Dn1 D5 वमुद्वीक्ष्य, S तं तु (G5 om तु) दृष्ट्वा (for तमुदीक्ष्य). Ś1 K2–4 D1 7 तदायांतं, K1 तमायांत; D4 महायाव; D8 तमायंत; T G2–5 प्रयांतं तु, M4 5 [अ](M5 [उ])पयांत तु (for तथा यान्तं) — b) K5 Dn1 पुरःसराः, D2 पराक्रमाः; S मुख्या रथाः (for पुरोगमा) — c) Ś1 K (except K5) D1 अभ्यद्रवंत; D4 8 °वर्तंत (for °वर्तन्त) — d) D2 4 तमभ्ययुः.

12 G5 damaged — b) K5 Dn Ca d वर्णाभरणो; D3 4 6 -वर्माभरणो (for वर्मार्जुनिर्) Ś1 K3–5 Dn D1–4 6 अर्जुनात्मज; K1 °त्मजाः; B Dc1 °वर° (for °द्वर°) — d) Ś1 समासृधे; K1 °दधे; K2 4 Dn D1 2 4, 5 °ददे; K5 D7 8 °ययौ; B4 °दधत्; D8 6 °द्रवत् (for °सदत्) B Dc1 S द्विपान् (for गजान्) — After 12, Dn2 ins an addl colophon

13 Before 13, Dn2 ins संजय उवाच. G5 damaged — a) M3 4 5 (sup lin) संयति (for विंशति) K5 -पदीं; Dn1 D2, 3 6 पद; Dn2 मुदा; D1 परे; D5 पदैर् (for पदे) K5 Dn1 D2–4 6 गत्वा, Dn2 lacuna, D5 यात्वा; G1 M1 2 स्थित्वा (for यत्ता) — b) B4 स*हार; G5 (marg as in text) समकारम् (for संप्रहार). S अकुर्वत (for प्रचक्रिरे) — d) K2 B Dc1 Dn2 D3 4 6 8 उदधाविव; D7 उदये रवे (for उदधेरिव)

14 b) D8 इतरेतरे — c) K5 Dc1 Dn1 D3 4 5 8 तुमलो. — d) D4 सुदारुणं

15 a) K2 Dn1 D3 4 विवर्तमाने; S विमथ्यमाने (for प्रवर्त°). — b) D4, 7, 8 अभि- (for अति). — d) D6 प्रविशद्; S व्यचरद् (for प्राविशद्) D2 भित्वाविषत दारुणं — After 15, D6 S ins

268* तदभेद्यमनाधृष्यं द्रोणानीकं सुदुर्जयम् ।
भित्वार्जुनिरसंभ्रान्तो विवेशाचिन्त्यविक्रमः ।

[(L 1) T G3, 4 M1 2 तम् (for तद्) D6 मही क्षितां, M1 2 सुदुर्जयं (for सुदुर्जयम्) — (L 2) D6 विध्ये सानल्पविक्रम (for the post half)]

16 a) B3 तं प्रहृष्ट, B4 सम्प्रविष्टं B Dc1 T G2 विनिघ्नत, Dn2 परिघ्नतं; D7 8 पराक्रांतं; G1 3–5 M नरान्निघ्न (for परान्घ्नन्त) D4 तत प्रविष्टमरीन्घ्नत (hypermetric). — b) D4 महाबल S जिघांसतः (T G2 M3–5 °त) सहस्रशः — c) K1 -पत्त्यौघ; Dn2 -पत्योघा S रथाश्वेभपदात्यौ(G4 5 M4 5 °त्यो)घा — d) D6 अपवव्रुर् (for परि°) Dn2 D3 4 6 सुदारुणा (for उदायुधा)

17 a) S ततो (for नाना) Dn2 D3 4 6 सनादैः (for निनदैः) — b) Ś1 क्ष्वेळितोत्क्रुष्ट-; Dc1 D7 8 क्ष्वेडिताक्रुष्ट; G1 3 4 M क्ष्वेळितोत्कृष्ट, G2 5 क्ष्वेळि(G2 °डि)तोद्घुष्ट K1 -निर्जितैः, D8 6 नादितैः (for गर्जितैः) Ca as in text Cd cites क्ष्वेडित, उत्कृष्ट and गर्जित — c) T G1 3 5 श्रीत्कारैः; G2 फट्कारैः; G4 फीत्कारैः; M1 2 झींकारैः, M3 फित्कारैः; M4 5 फीट्कारैः (for हुंकारैः) — d) D7 8 निस्वनः; T G2 4 M3–5 च स्वनैः (for निस्वनैः)

18 a) Ś1 हरहराशब्दैर् (for हलहला°) — b) Ś1 K B2 5 Dn1 D1 3–5 7 8 T G2–4 तिष्ठेति; B1 3 G1, 4 M1, 2 तिष्ठेहि; Dn2 तिष्ठत (for तिष्ठेहि) Cd cites तिष्ठ (as in text) K1–4 नादितैः; K5 मामित; Dn2 D3 6–8 मां प्रति (for मामिति) — c) K1 5 D1 मे

बृंहितैः शिञ्जितैर्हासैः खुरनेमिस्वनैरपि ।
संनादयन्तो वसुधामभिदुद्रुवुरार्जुनिम् ॥ १९
तेषामापततां वीरः पूर्वं शीघ्रमथो दृढम् ।
क्षिप्रास्त्रो न्यवधीद्व्रातान्मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥ २०
ते हन्यमानाश्च तथा नानालिङ्गैः शितैः शरैः ।
अभिपेतुस्तमेवाजौ शलभा इव पावकम् ॥ २१
ततस्तेषां शरीरैश्च शरीरावयवैश्च सः ।
संतस्तार क्षितिं क्षिप्रं कुशैर्वेदिमिवाध्वरे ॥ २२
बद्धगोधाङ्गुलित्राणान्सशरावरकार्मुकान् ।
सासिचर्माङ्कुशाभीशून्सतोमरपरश्वधान् ॥ २३
सगुडायोमुखप्रासान्सर्ष्टितोमरपट्टिशान् ।
सभिण्डिपालपरिघान्सशक्तिवरकम्पनान् ॥ २४
सप्रतोदमहाशङ्खान्सकुन्तान्सकचग्रहान् ।
समुद्गरक्षेपणीयान्सपाशपरिघोपलान् ॥ २५

पुत्रेति ; B3–5 D2 3 6 अमित्रेति ; T G2–5 M1 3 असुव्येति ; G1 असृग्येति , M3–5 उपेत्येति (for असुत्रेति) Cd cites अन्वत्र (for असुत्र) — d) Ś1 K1 3 4 D1 प्रवर्दत , Dn D3 5 6 प्रभुवंतो , D4 7 8 प्रावदस (for प्रवदन्तो) S प्रवदति महीक्षित्

19 a) K1–3 B Do1 Dn D2 3 5 7 8 Cd सिंजितैर् , K4 5 D6 संजितैर् ; D4 सिं*तैर् , Cd शिञ्जितैर् (as in text) M3 5 ह्रादै (for हासै) — b) Ś1 कर , K1 Do1 D2 क्षुर (for खुर) B4 om. खुरनेमि Dn2 D3 4 6 तथा (for अपि) — c) D6 वसुधाश्च S ते नादयंतो बहुधा — d) D6 चाभिदुद्रुवुर् ; S ह्यभि (G5 ह्यभि) (for अभि)

20 a) Ś1 K1 3 B4 वीर — b) Dn2 सर्वं , T G2–5 M3–5 शीघ्रं (for पूर्वं) Do1 शीघ्रपूर्वम् ; Dn1 मृदुपूर्वम् (for पूर्वं शीघ्रम्) G5 भृश (for दृढम्) — c) D5 व्यवधीद् (for न्यव) K3 D2 6 ओवान् ; K3 व्रातान् , K4 B (except B1) D4 राजन् ; D3 5 आशून् , D8 ओतो (for व्रातान्). S क्षिप्र तान (G1 M न्य) हनद्व्रातान् (T G2–4 व्रातान्)

21 a) Dn2 D2 3 6 तु ; D5 [अ]पि ; S हि (for च) K3 B Do1 विवशा ; K5 च रथा ; D4 तु सदा (for च तथा) — b) K (except K5) D1 शिलीमुखै , Dn2 D7 8 सि (Dn2 श) तै शरै (for शितै शरै) — c) B4 सुबहुश (for तमेवाजौ)

22 b) D7 8 तथा (for च स) — c) B3–5 आततार ; Dn2 सस्ततार ; D5 G5 स सस्तार ; M3–5 संतस्तान ; Cd सप्रस्ताव (sic) (for संतस्तार) Ś1 K Dn1 D1 2 5 7 8 सदा भूमिं (for क्षितिं क्षिप्रं) — d) Ś1 K (except K5) D1 भूमिम् ; B5 Do1 D2 6 M5 वेदीम् (for वेदिम्)

23 a) Ś1 -त्राणा° . — b) Dn D3 4 सशरान्वर (for °रावर) Ś1 -कार्मुका B Do1 D2 G1 2 5 M सशरासन (B2 [marg] °वर) सा (B2 4 5 °श्रा) यकान् , T G3 4 सकुन्तान्सकचग्रहान् Cd cites शरावर — After 23ab, T G3 read 25c–26b — c) K1 2 D1 7 8 सासिचर्मा (D7 8 °वर्मा) कुशाभीशून् ; K3 B Do1 Dn1 D3 4 5 °च (D4 °व) र्मांकुशाभी (B1–3 °शान्से) पून् ; Dn2 D3 6 °चर्मांकुशधरान् ; G3 4 °चर्मांकुशामीरा (G4 °भीमन्) ; M3 4 °चर्मांकुशाभीरून् — d) K5 D (except D1 7) परस्वधान्

24 D4 om (hapl) 24a–25b K5 reads 24 after 26ab — a) K1–4 D1 8 लगु (K1 °घु) डायोमुखप्रासान् ; K5 B Do1 सगदायोगुड° ; Dn1 D5 लगुडायोगुडायासा (D5 °पाशा) न् ; Dn2 गदायोलगुडप्रासान् , D2 लकुरायोगुड° ; D3 6 सगदालगुड° , S गदाखड्गहुलप्रा (G3 °ख हुप्रा ; G4 M3 °गुळप्रा ; M4 °हुळप्रा) सान् — b) Ś1 K1 2 4 D1 सासि , K5 Dn1 D3 5 6 8 सार्ष्टि ; T G2–5 यष्टि (for सर्ष्टि) K1 2 D1 8 पट्टि (S °ट्ट) सान् — c) Ś1 सर्दिंडिपाल , K4 Dn2 D8 सभिंडय (Dn2 D8 ढ) पाल ; B Do1 Dn1 सभिंदिपा (Dn1 °मा) ल ; D5 7 8 सभिंडिमाल- (for °पाल) Cd cites भिंदिपालो — d) Ś1 K1–4 D8 परि ; K5 Dn2 D3 5 7 8 -शर (for वर) T G1–4 M1 3–5 सशक्तिनखरान्वरान् (T G3 °न्वहून्), G5 °नखतोमरान् ; M3 °नवरासरान्

25 For the sequence in T G3, cf v l 23 D4 om 25ab (cf v l 24) — b) Ś1 K (except K5) D1 सशरान् ; Dn2 D3 6 सकुत- (for °तान्) K4 D1 सगदाग्रहान् ; K5 Dn2 D3 8 M3 कवच° (for सकच°) — K5 om (hapl.) 25cd — c) Ś1 क्षपाणकान् ; K1–3 D2 5 7 8 क्षेपणीकान् ; K4 D1 3 6 °णिकान् ; B1 4 °मीकान् ; Dn2 °निकान् ; D4 णिका (for °णीयान्) — d) D7 8 सप्रास ; S सपाशान् (for °श) K1 Dn1 D5 S (except T G2) -परिघोपमान् (for °पलान्)

26 For the sequence in T G3, cf. v l 23

सकेयूराङ्गदान्बाहून्हृद्यगन्धानुलेपनान् ।
संचिच्छेदार्जुनिर्वृत्तांस्त्वदीयानां सहस्रशः ॥ २६
तैः स्फुरद्भिर्महाराज शुशुभे लोहितोक्षितैः ।
पञ्चास्यैः पन्नगैश्छिन्नैर्गरुडेनेव मारिष ॥ २७
सुनासाननकेशान्तैरव्रणैश्चारुकुण्डलैः ।
संदष्टौष्ठपुटैः क्रोधात्क्षरद्भिः शोणितं बहु ॥ २८
चारुस्रङ्मुकुटोष्णीषैर्मणिरत्नविराजितैः ।
विनालनलिनाकारैर्दिवाकरशशिप्रभैः ॥ २९
हितप्रियंवदैः काले बहुभिः पुण्यगन्धिभिः ।
द्विषच्छिरोभिः पृथिवीमवतस्तार फाल्गुनिः ॥ ३०
गन्धर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्रथान् ।
वीषामुखान्वित्रिवेणून्न्यस्तदण्डकबन्धुरान् ॥ ३१
विजङ्घकूबराक्षांश्च विनेमीननरानपि ।
विचक्रोपस्करोपस्थान्भग्नोपकरणानपि ॥ ३२

— ^{b}) K1 हव्य, D8 6 दिव्य, G1 5 M पुण्य- (for हृद्य) D8 6 लेपितान् — After 26^{ab}, K5 reads 24 — ^{c}) Dn1 D4 5 S (except G1 M1 2) स चिच्छेद B2 व्यूहां; Do1 युद्धे; D4 व्रातं, G5 वृत्तं (for वृत्तास्) K1 2 4 सचिच्छेदार्जुनसुतस्

27 ^{a}) D4 भुजै (hypermetric) (for तैः) Ś1 सरद्भिर्, K1 3 4 D1 शिरोभिर् (for स्फुरद्भिर्) Dn2 D8 6 महावेगै; S मही भाति (for महाराज) — ^{b}) S वृहद्भिर् (for शुशुभे) Ś1 Dn2 D8 6 रुधिरोक्षितैः; B Do1 Dn1 भू सु(Do1 स)लोहितैः; D2 लोहितोक्षिता, D4 °ताक्षितै (for °तोक्षितैः) — ^{c}) Ś1 पांचालै (for पञ्चास्यैः) — ^{d}) K1 गरुडेनैव; Dn2 गारुडेनेव K5 Dn D2-6 मेदिनी; D1 7 8 मारिषः (for मारिष)

28 ^{a}) Ś1 सुनसारुण, K1 2 Dn D6-8 सुनसानन; D4 सुनासैर्नर, D5 सुनासावर, G5 सुनासामुख (for सुनासानन). — ^{b}) Ś1 K (except K5) D1 सरुणैश्च, D5 सव्रणैश् (for अव्रणैश्) — ^{c}) S (except T G2) संदष्टोष्ठ- K4 कोपात् (for क्रोधात्) — ^{d}) Dn2 सरद्भिः K (except K5) D1 रुधिर; B4 शौणित (for शोणित) S असृगार्कैः (T G2-5 °गर्कैः) समंततः

29 ^{a}) Dn1 चारुसङ्; D2 सचारु, G1 M1 2 रुक्मस्रङ् (for चारुस्रङ्-) G M -मकुटोष्णीषैर् (G1 M1 2 °ष) — ^{b}) G5 मणिरत्नैर् K5 B4 D2 4 5 7 8 विभूषितैः (D1 °त) (for विराजितै) — ^{c}) D4 विना* S (except T G2) विनाळनाळिनाकारैर् — ^{d}) D2 रविप्रभैः (for -शशि°) D5 निशाकरसमप्रभैः

30 ^{a}) G1 3 M1 2 हित (for हित) Dn1 -प्रियधैरः (for -प्रियंवदैः) — ^{c}) S जगतीम् (G5 °तिम्) (for पृथिवीम्) — ^{d}) K2 B1, 3 Dn1 स वै तस्तार (for अवत°). K1 M2 फल्गुनि.

31 ^{a}) K1 नगराकाराद् — ^{b}) Ś1 गिरिवत्; B2, 3, 5 Do1 D3 4 विविधान् (for विधिवत्) — After 31^{ab}, D7 8 S ins

269* समास्थितान्योधवरैर्दान्ताश्वान्साधुसारथीन् ।
विपताकाध्वजच्छत्रान्वितूणीरायुधानपि ।
विसूताश्वरथाभीशून्विशम्यायोक्त्रदण्डकान् ।

[(L 1) D7 8 समन्वितान् (for समास्थि°) S (except G3-5) यौधवरैर् D7 8 व्यताश्वान् (for दान्ता°) — (L 2) D7 8 T G2 M5 विपताक, G1 M1-4 °ताकान् D7 8 -ध्वजच्छत्रान् D7 *तूणीराचरानपि, D8 वितूणीरां वरानपि (for the post half) — (L 3) D7 विसूताश्व, D8 विमूताश्व (for विसूताश्व) D7 8 T G2 -युगाहीनान् (for -रथाभीशून्) G3-5 विसूता(G5 °ध्यता)न्विरथान्भीशून् (for the prior half) D7 8 विशाल्यायोक्त्रकटकान् (for the post half)]

— ^{c}) Ś1 K1 3 4 D1 रथायुगान्, K3 Dn2 D4 5 ईं(D5 इ)षायुगान्, K5 Dn1 D2 ईं(Dn1 इ)षामुखान्; B1 3 वीशामुखान्; B2 4 वीशायुगान्; B2 (marg) विशामुखान्, D7 8 चापमुक्तान्, G2 M1 2 विपामुखान् (for वीषामुखान्) Ś1 K1 3 D1 नेत्रवेणून्, K2 B1 3 Dn2 द्वित्रि°, K5 वित्र°, Dn1 D2 4 वेत्र°; D3 चित्र°, S वित्रिदण्डान् (for वित्रिवेणून्) D8 6 ईषायुगांश्च त्रिवेणून् — ^{d}) K2-5 B5 Do1 Dn D2 5 6 न्यस्त, D1 मस्ता- (sic), D4 प्रस्त, D7 8 ध्वस्त (for न्यस्त) Ś1 नव्यस्थाघडकधुरान्; K1 न्यवस्थादण्डकधुरान्, S ध्वस्तोप(G1 M2 °जाप; M1 3-5 °स्ताव) स्करवंधुरान् (M3 4 °धनान्)

32 M3-5 om 32 — ^{a}) D1 कूबराक्षांश्च Ś1 विजघकूबरक्षणान्; K1 विजघकूबराक्षांश्च (sic) K2 विजवान्कूबरा°; K5 Dn1 विजघकूबराक्षोणीन्, B Do1 D6 विजघाकूबरांस्तत्र; Dn2 D4 विजघान्कूबरांस्तत्र, D2 विनेमिकूबरारक्षान्; D3 विजघान कूबरांस्तत्र (hypermetric), D5 8 वि(D8 नि)जघान्कूबरानक्षान्, D7 विजंघाकूबराक्षांश्च — ^{b}) D2 5 अपरानपि, D7 8 च नराधिप; T G2-5 च

प्रशातितोपकरणान्हतयोधान्सहस्रशः ।
शरैर्विशकलीकुर्वन्दिक्षु सर्वास्वदृश्यत ॥ ३३

पुनर्द्विपान्द्विपारोहान्वैजयन्त्यङ्कुशध्वजान् ।
तूणान्वर्माण्यथो कक्ष्या ग्रैवेयानथ कम्बलान् ॥ ३४

घण्टाः शुण्डान्विषाणाग्रान्क्षुरपालान्पदानुगान् ।
शरैर्निशितधाराग्रैः शात्रवाणामशातयत् ॥ ३५

वनायुजान्पार्वतीयान्काम्बोजारट्टबाह्लिकान् ।
स्थिरवालधिकर्णाक्षाञ्जवनान्साधुवाहिनः ॥ ३६

स्वारूढाञ्शिक्षितैर्योधैः शक्त्यृष्टिप्रासयोधिभिः ।
विध्वस्तचामरकुथान्विप्रकीर्णप्रकीर्णकान् ॥ ३७

निरस्तजिह्वानयनान्निष्कीर्णान्त्रयकृद्घनान् ।
हतारोहान्भिन्नभाण्डान्क्रव्यादगणमोदनान् ॥ ३८

ष्यरानपि (for अनरानपि) K3 B Do1 Dn3 D8 विनेमि (Dn3 D8 °मी) दृश(D8 °र्श)नानपि ; D6 विनीमीदृदृशानपि ; G1 M1 2 विनेमीनाम्यरानपि ; G5 विनैमि*नारानपि — G4 om (hapl) 32^{cd} — ^{c}) M2 विचक्रोपस्करोपस्वरान् — D4 reads 32^{d}–34^{c} twice — ^{d}) D2 नष्टोपकरणान् (for भग्नो°) K5 Dn1 अथ (for अपि) D6 भग्नोपकरणानि च ; T G2 3 5 विकी(G2 5 °क)र्णाम्बधुरानपि , G1 M1 2 विकर्षोद्बंधुरानपि

33 For the repetition in D4, of v l 32 — ^{a}) Ś1 K1–4 D1 प्रमथ्नतोपि करि(K4 °र)णो ; K5 B2–5 प्रशातितोपस्तरणान् ; Dn3 D2 3 4 (both times) 7 प्रशांति(Dn3 °सारि ; D7 °याति)तोपकरणान् — ^{b}) G1 2 हतयौधान्

34 For the repetition in D4, of v l 32 — ^{b}) Ś1 K1 3 4 वर्जयन्नङ्कुशध्वजान् — ^{c}) B1–3 तूणा ; B5 Do1 Dn3 D3 6 तूग ; S तूणी (G3 °णि) (for तूणान्) Dn3 D8 चर्म्याण्ययो (D8 था) K3 Dn D3 4 (both times) 6 कक्षान् ; K4 5 B3 5 Do1 कक्षा ; B1 3 कक्ष (for कक्ष्या) — D6 om 34^{d}–36^{c} — ^{d}) K1 शैवयोमथ ; B D2 प्रैग्रेयाण्यथ , Do1 D1 5 प्रैवेयाण्य(D1 व) थ ; D4 अवनेपाल (for ग्रैवेयानथ) D7 8 S रक्त (D7 8 G4 रत्न ; M2 रक्ष)कमला(D7 8 G5 M1 2 °ला)न् (for अथ कम्बलान्) Dn3 D8 ग्रैवेया(D8 °यां)श्च सकंबलान्

35 D6 om 35 (of v l 34) D5 om 35^{ab} — ^{a}) K1 घाणुशुण्डान् ; K4 5 B1 Do1 घटा° शुण्डा ; B3 4 G1 M1. 2 घंटा° कुभान् (B3 5 सुण्डान्) ; Dn1 घडशुण्ड ; D2 घटाचड ; D4 पांडून्सुड , D7 8 घटासुण्डान् ; T G2–5 घंटाकर्णान् , M3–5 कठांगुष्ठान् (for घण्टा° शुण्डान्) — ^{b}) K1 2 D1 खुरपालान् ; K3 B3 4 क्रममाला° (K3 °लान्) ; K4 वहपालान् ; K5 B2 3 Dn1 D2 3 S क्षुरमाला° (B2 °ल ; B3 [marg] , Dn1 D3 T G2–5 °ला , D2 °लां ; M3–5 °लान्) ; B1 Cd खुरमाला (Cd °ला°) ; Do1 स्फुरमाणान् ; Dn3 जरमाला ; D4 कुंवमाला ; D7 8 वरमाला° (for क्षुरपालान्) . K1 पदातिगान् (for °नुगान्)

— D2 om 35^{cd} — ^{c}) Ś1 D1 धारोग्रै K1 स्थिरवालधिकर्णक्षाजव (hypermetric) (of 36^{c}) , S शरैर्निकृत्य सौभद्र° — ^{d}) K5 Do1 अपातयत् ; D4 अशातयन् ; D5 G3 अयातयत् ; G5 अशातयात् (for अशातयत्)

36 D6 om 36^{abc} (of v l 34) — ^{a}) B D3 M1 2 वाना(B1 2 °णा)युजान् , D1 7 वनायुज्यान् ; Ca d वना° (as in text) Dn3 पारसीकान् (for पार्वतीयान्) — ^{b}) Ś1 D1 कांभोजारट्ट , K3–5 B Do1 Dn3 D2 3 8 G2 कांबो(Dn3 om बो)जानथ (D8 °रद) D4 om रट्ट Ś1 D7 बाह्लिजान् (for °कान्) — ^{c}) K5 D3 4 छिन्न (for स्थिर) G1 M वालाधि K5 -कर्णास्यान् . Dn1 छिन्नवालान्विकर्णास्यान् — ^{d}) Ś1 K (except K5) Dn1 D1–4 6 साधुवाहनान् , D7. 8 G1 M1 2 °वाहितान् , T G3 4 सायुधानपि (for साधुवाहिन°)

37 ^{a}) Ś1 K3 lacuna , K1 स * * न् ; K2 B3 4 Dn3 D2 5 आरूढान् ; K4 D1 सरथान् ; Dn1 G5 सारूढान् (for स्वारूढान्) Ś1 K1 D4 विक्षितैर् ; K3 4 D1 2 विक्षतैर् (for शिक्षि°) G1 M यौधै (for योधै°) — ^{b}) Do1 शक्त्यर्ष्टि Dn1 पाशयोधिभि ; S प्रासपाणिभि° (for प्रासयोधिभि) K1 शक्तपट्टिप्राशयोधिभि° ; Dn3 D8 6 पाशशक्त्यृष्टियोधि(Dn3 °पि)भि° ; D4 पाश*क्त्यृष्टतोमरै ; D5 प्रासशक्त्यर्ष्टियोधिभि° — ^{c}) D8 विन्नस्त (for विध्वस्त) Ś1 K B1 2 3 (last two also as in text) D (except Do1) चारुमुकुटान् ; G2 5 चामरकुशान् (for -चामरकुथान्) — ^{d}) B Do1 S विप्रविद्ध ; D4 6 कीर्णान् , D5 विनिकीर्णं (for विप्रकीर्णं) M3 4 प्रकार्णिकान् Ca cites प्रकीर्णक ; Cd प्रकीर्णं

38 ^{a}) M1 2 जिह्व (for जिह्वा) S दशनान् (G5 श्रवणान्) (for नयनान्) D7 नयनाजिह्वान् — ^{b}) K5 Dn1 निरस्तांत्र ; Dn3 D8 6 विशीर्णांत्र ; D7 *कीर्णांत्र (for निष्कीर्णान्त्र) Ś1 D4 श(D4 -य)कृद्धना(D4 °ता)न् ; K1. 2 4 D1 यकृद्घ्रणान् (K3 [marg] °घुसान्) ; Dn3 यकृद्घुमान् ; D5 3 -यकृद्धुषणान् (hyper-

27

निकृत्तवर्मकवचाञ्शक्रन्मूत्रासृगाप्लुतान् ।
निपातयन्नश्ववरांस्तावकान्सोऽभ्यरोचत ॥ ३९
एको विष्णुरिवाचिन्त्यः कृत्वा प्राक्कर्म दुष्करम् ।
तथा विमथितं तेन त्र्यङ्गं तव बलं महत् ।
व्यहनत्स पदात्योघांस्त्वदीयानेव भारत ॥ ४०
एवमेकेन तां सेनां सौभद्रेण शितैः शरैः ।
भृशं विप्रहतां दृष्ट्वा स्कन्देनेवासुरीं चमूम् ॥ ४१
त्वदीयास्तव पुत्राश्च वीक्षमाणा दिशो दश ।
संशुष्कास्याश्चलनेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षणाः ॥ ४२
पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ।
गोत्रनामभिरन्योन्यं क्रन्दन्तो जीवितैषिणः ॥ ४३
हतान्पुत्रांस्तथा पितॄन्सुहृत्संबन्धिबान्धवान् ।
प्रातिष्ठन्त समुत्सृज्य त्वरयन्तो हयद्विपान् ॥ ४४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

---

metric), T G_{1-4} M यक्रुल्लिहान्, G_{5} यव*हान् (for यकृद्घनान्) B_{8} निष्कीर्णान्प्रजहु स्वनान् — ^{c}) N ($Ś_{2}$ missing) भि(D_{01} D_{n2} D_{8} $_{4}$ $_{6}$ छि)न्नघटान् (D_{n1} D_{5} °कंठान्) (for भिन्नभाण्डान्) — ^{d}) K_{1} $_{3}$ $_{4}$ D_{1} मोदनान्; B D_{01} -भोजनान्; D_{n2} D_{8} $_{4}$ $_{6}$ सेवितान्, D_{8} मोदितान्; G_{2} $_{5}$ मोदकान् (for मोदनान्)

39 D_{7} $_{8}$ om (hapl) 39^{ab} — ^{a}) K_{1} $_{3}$ निवृत्त-; D_{n2} D_{8} $_{5}$ निकृंत-, D_{4} निष्कृंत- (for निकृत्त-) K_{2} वर्मकदलीन्; $K_{4.5}$ B_{2-5} D_{01} D_{n2} D_{2} $_{3}$ $_{5}$ $_{6}$ -चर्मकवचान्; B_{1} -चर्मकदलीन्, T G_{2-5} कदलीवर्मान्; G_{1} M -वर्मकदलीन् (for -वर्मकवचान्) — ^{b}) K_{4} स्रवन् (for शकृन्) $Ś_{1}$ -मूत्रासृगाकुलान् (for °प्लुतान्) — ^{c}) $Ś_{1}$ K D_{n1} D_{1} $_{2}$ $_{5}$ $_{7}$ $_{8}$ ना(D_{5} $_{7}$ न)गगणां(D_{2} °नां)स्; B_{8} अश्ववीरांस् (for अश्ववरांस्) D_{n2} D_{8} $_{4}$ $_{6}$ विशी(D_{4} °र्णी)र्णनयनापांगांस् — ^{d}) K_{4} $_{5}$ B D_{01} D_{2} $_{5}$ स व्यरोचत; D_{n2} D_{8} $_{4}$ $_{6}$ सोऽभ्यवर्तत, S सोत्यरोचत (for सोऽभ्यरोचत) D_{n1} तावकानां व्यरोचत.

40 ^{a}) K_{1} $_{3}$ $_{4}$ B_{5} D_{1} [अ]चिंत्यं; D_{4} [आ]दित्य (for [अ]चिन्त्य°) — ^{b}) D_{n2} S कृतवान् (for कृत्वा प्राक्) K_{3} $_{4}$ D_{1-6} कृत्वा कर्म सुदुष्कर (K_{4} °ष्कृत) — ^{c}) B_{4} D_{1} निर्मथितं; D_{n2} D_{8} $_{4}$ $_{6}$ [अ]भिमथित; $D_{7.8}$ प्रम° (for विम°) D_{4} तत्र, D_{8} गतं (sic) (for तेन) — ^{d}) B_{1} $_{3}$ $_{4}$ ऽयशा, D_{01} D_{2} राजन्; D_{7} ऽयग; D_{8} तया; Ca d ऽयङ्ग (as in text) $Ś_{1}$ K_{1} $_{3}$ $_{4}$ कौरवाणां; B_{2} D_{n2} त्रस्त तव, D_{n1} अगेनेव, $D_{5.6}$ त्रस्त सर्वं; D_{5} ***व, S चतुरग (G_{3} $_{5}$ °ग) (for ऽयङ्ग तव). D_{8} बल महान्; M_{3-5} महद्बल (by transp). — After 40^{cd}, N ($Ś_{2}$ missing) ins.

270* यथासुरबल घोरं ऽयम्बकेनामितौजसा ।
कृत्वा कर्म रणेऽसह्य परैरासुंनिराहवे ।

[(L 1) K_{5} यथा चांध; D_{7} यथोसुर (for यथासुर-) D_{8} अविकेन B_{2} बलीयसा (for [अ]मितौजसा) — (L 2) K_{1} $_{3}$ $_{4}$ D_{1} तथा (for रणे) B_{2} यात (for ऽसह्य) D_{8} $_{4}$ शरैर् (for परैर्)]

— D_{6} reads 40^{ef} twice — ^{e}) K_{3} $_{5}$ D_{01} D_{n1} D_{3} $_{5}$ $_{6}$ (first time). $_{7}$ $_{8}$ अभिनत्स, B D_{n2} D_{8} $_{4}$ व्यभि°; S न्यहनत्तान् (for व्यहनत्स) K_{2} D_{n1} D_{4} $_{5}$ $_{6}$ (first time) $_{7}$ $_{8}$ T G_{1-4} M_{1} $_{2}$ पदात्यौघां(K_{3} °घा)स्, D_{2} $_{3}$ °त्योघांस् (for °त्योघांस्) $Ś_{1}$ K_{4} D_{1} जघान रथसैन्यौघ ($Ś_{1}$ °सत्योघांस्); K_{1} ******त्येषां; D_{6} (second time) तृणमुद्वेजयामास — ^{f}) D_{7} $_{8}$ चैव; T G_{1-4} अपि; G_{5} चापि (for एव) $Ś_{1}$ K_{1-4} D_{n2} D_{1-5} $_{6}$ (first time) $_{7}$ $_{8}$ सर्वश° (for भारत) K_{5} त्वदीयान्येव भारत; D_{n1} त्वदीयांश्च सहस्रश°

41 ^{a}) B_{5} एतेन (for एकेन) B_{1} S ते (for तां). D_{n1} दृष्ट्वा; T_{2} G_{1-5} सेना (for सेनां) — ^{b}) D_{4} $_{7}$ सितै°, D_{8} [अ]सितै; T G_{3} $_{4}$ [अ]चिता; G_{1} M [अ]मितै°; G_{2} [अ]चितै; G_{5} [अ]जिता (for शितै) — ^{c}) D_{4} वि*हतां, G_{3} $_{4}$ विप्रहतान् $Ś_{1}$ K_{4} D_{1} घोरां, D_{n1} सेनां (for दृष्ट्वा) K_{1} lacuna from तां up to सुरीं (in 41^{d}) — ^{d}) D_{5} स्कदेनैव $Ś_{1}$ K_{4} D_{1} दृष्ट्वा युद्धे महाचमूं (D_{1} °शमं)

42 ^{b}) K_{1} D_{01} D_{3} $_{3}$ $_{5-8}$ वीक्ष्यमाणा — ^{c}) $Ś_{1}$ सशुष्कास्याश्चलप्रभा° — ^{d}) $Ś_{1}$ K_{4} B (except B_{2}) S रोमहर्षणा° (K_{4} र्षिणा°; T G_{2} $_{3}$ °र्षिण°), K_{1} lacuna, K_{3} (marg) लोमहर्षण.; D_{n1} D_{3} $_{5}$ लोमहर्षिण°

43 ^{a}) Dn D_{8} $_{4}$ $_{6}$ परोत्साहा; G_{4} गतो° (for -कृतो°) — ^{c}) D_{n2} D_{8} $_{4}$ $_{6}$ वेदनां चक्रुरन्योन्ये — ^{d}) K (except K_{5}) D_{1} जीविषेप्सव

44 ^{a}) $Ś_{1}$ (*sup lin as in text*) तथा भ्रातॄन्; K_{5}

३६

संजय उवाच ।
तां प्रभग्नां चमूं दृष्ट्वा सौभद्रेणामितौजसा ।
दुर्योधनो भृशं क्रुद्धः स्वयं सौभद्रमभ्ययात् ॥ १
ततो राजानमावृत्तं सौभद्रं प्रति संयुगे ।
दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्योधान्पर्याप्नुत नराधिपम् ॥ २
पुराभिमन्युर्लक्ष्यं नः पश्यतां हन्ति वीर्यवान् ।
तमाद्रवत मा भैष्ट क्षिप्रं रक्षत कौरवम् ॥ ३
ततः कृतज्ञा बलिनः सुहृदो जितकाशिनः ।
त्रास्यमाना भयाद्वीर परिवव्रुस्तवात्मजम् ॥ ४
द्रोणो द्रौणिः कृपः कर्णः कृतवर्मा च सौबलः ।
बृहद्बलो मद्रराजो भूरिर्भूरिश्रवाः शलः ॥ ५
पौरवो वृषसेनश्च विसृजन्तः शिताञ्शरान् ।

B Do1 Dn D2–7 पितॄन्भ्रातॄन् (for तथा पितॄन्) T G M1 2 हतान्भ्रातॄन्पितॄन्पुत्रान्, M3–5 हतान्भ्रातॄनपि पितॄन् —[b]) S प्रियान् (for सुहृद॰) B Do1 बधून्सबधिनस्तथा —[c]) D4 प्रातिष्ठति S उत्सृज्योत्सृज्य गच्छति —[d]) Dn1 D8 6 चो(D6 नो)दयतो (for त्वर॰) B5 रथान्ह यान्; D2 4 5 7 8 हयान्द्विपान् S सौभद्रशरपीडिता

Colophon Ś2 missing —*Sub-parvan* Ś1 K1 3 5 B1. 3 4 Do1 Dn D1 5 6 G1 M1 2 अभिमन्यु(D6 om. मन्यु)वध (Dn1 D6 ॰युद्ध) —*Day of Droṇa's Generalship* K1–3 तृतीययुद्धदिवसे —*Adhy name* K6 Dn1 व्यूहप्रवेशे सेनाक्षोभ (Dn1 ॰भग); D2 अभिमन्युव्यूहप्रवेश; D4 चक्रव्यूहसंग्रामसनिवर्तन; D5 सेनाप्रवेशे चक्रव्यूहभग, D1 8 चक्रव्यूह —*Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 S 36 (as in text), D2 32 —*Śloka no* Do1 47, Dn1 45

36

☞ This adhy is missing in Ś1 (of v l 7 34 20)

1 1[ab] is mostly damaged in G6 —[a]) B4 प्रभिन्नां; D2 सु भग्नां (for प्रभग्नां) —D6 om. (hapl) 1[b]–2[a] —[d]) K4 अन्वयात्; B1–3 Do1 अभ्यगात्; D1 अन्वियात् (for अभ्य॰)

2 D6 om 2[a] (of v l 1) D2 reads 2 twice —[b]) Dn1 D8 6 सौभद्रेणैव सयुगे; S ॰द्रेण युयुत्सया. —[c]) Dn1 D8 6 दृष्ट्वाब्रवीत्ततो द्रोणः; S द्रोणो दृष्ट्वाब्रवीद्वीरान् —[d]) Ś1 पर्याप्तत, K1 3 4 B1. 3 Do1 Dn1 D1 3 7 8 ॰प्नुत; K4 ॰यत; B3 4 ॰संस्तान्, B5 ॰प्लुतान्; Dn1 D8 4 (first time) 6 पुनरेव; D2 परीप्सध्वं; D4 (second time) पर्याप्त त (for ॰प्नुत) K2 G2 5 M4 5 नराधिपा; B2 4 5 Dn2 D8 4 (first time) 6 ॰धिपान्, Dn1 नरद्विपान् (for नराधिपम्)

3 [a]) Ś1 K1–4 D1 सर्वेषां, Dn D3 4 लक्षत॰, D2 लक्ष्यम्; D6 लक्षत॰; D7 लाक्ष्यत; T G3 4 लक्ष स; Some MSS लक्ष न॰; Cd लक्ष्य न (as in text) —M2 om from 7 36 3[b] up to 7 37 13[b] —[b]) K5 Dn1 D2 5 कौरव; Cd वीर्यवान् (as in text) —[c]) D8 अस्माद्रवत, D5 तथाद्र॰; S (except M3 4, M2 om) अभिद्र॰ —After 3, K3 (marg) ins

271* अभिमन्युरसौ वीरो विष्णुतुल्यपराक्रमः ।
सौभद्रो ह्ययमायातो अस्माञ्जेतु महाबलः ।

4 M2 om 4 (of v l 3) —[a]) K1 प्रतिज्ञा (for कृतज्ञा) S (M2 om) कृ(G5 न)तज्ञानबलोत्सेधा (G1 M1 ॰त्साहा) —[b]) G2 4 M1 सुकृतो (for सुहृदो) Dn2 D8 4 6 शूरा (D8 सर्वे) शत्रुनिबर्हणा —[c]) Ś1 त्राम्यमानाद्; K1 त्राम्यमान; K3 D1 त्रास मान, D7 त्रायमाणा; D8 त्रा(*sup lin* त्रा)स्यमाणा; G4 त्रास्यमान; M3–5 त्रातुकामा; Ca d त्रास्यमाना (as in text) K4 om from भया up to शल॰ (in 5[d]) Ś1 भय; G4 हया (for भयाद्) Dn2 S (M2 om) वीरा॰ (for वीर) G5 (*inf lin*) त्रातुमभ्यागता वीर —[d]) K1 2 D1 समतत (for तवात्मजम्)

5 K4 M2 om 5 (of. v l 4, 3) —[a]) D8 चैव (for कर्णः) —[b]) Ś1 K1–3 Dn1 D1 2 5 7 8 [स]थ; G1 M1 3 स (for च) —[c]) Dn1 बृहद्बलौ; D5 ॰द्रथो D7 3 महाराजो (for मद्र॰) —[d]) K1 Dn1 D4 7 G5 भूरि (for भूरिर्)

6 M2 om 6 (of v l 3) —[a]) Dn1 T G2–5 transp शितान् and शरान् Do1 D6–8 सिताम् (for शि) —[d]) B5 समवारयन्; D7 3 सेनया किरन् (for समवाकिरन्) S (M2 om) भ्रंतो लोकमहारथा

सौभद्रं शरवर्षेण महता समवाकिरन् ॥ ६
संमोहयित्वा तमथ दुर्योधनममोचयन् ।
आस्याद्ग्रासमिवाक्षिप्तं ममृषे नार्जुनात्मजः ॥ ७
ताञ्शरौघेण महता साश्वसूतान्महारथान् ।
विमुखीकृत्य सौभद्रः सिंहनादमथानदत् ॥ ८
तस्य नादं ततः श्रुत्वा सिंहस्येवामिषैषिणः ।
नामृष्यन्त सुसंरब्धाः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ॥ ९
त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
व्यसृजन्निषुजालानि नानालिङ्गानि संघशः ॥ १०
तान्यन्तरिक्षे चिच्छेद पौत्रस्तव शितैः शरैः ।
तांश्चैव प्रतिविव्याध तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ११
ततस्ते कोपितास्तेन शरैराशीविषोपमैः ।
परिवव्रुर्जिघांसन्तः सौभद्रमपलायिनम् ॥ १२
समुद्रमिव पर्यस्तं त्वदीयं तद्बलार्णवम् ।
अभिमन्युर्दधारैको वेलेव मकरालयम् ॥ १३
शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् ।
अभिमन्योः परेषां च नासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥ १४
तस्मिंस्तु घोरे संग्रामे वर्तमाने भयंकरे ।
दुःसहो नवभिर्बाणैरभिमन्युमविध्यत ॥ १५
दुःशासनो द्वादशभिः कृपः शारद्वतस्त्रिभिः ।

7 M2 om 7 (cf v l 3) — a) K1 2 4 D1 तमथो, Dn2 D3 4 6 S (M2 om) संग्रामे (for तमथ) — b) Dn1 D4 अमोचयत्, Dn2 अचोदयन्, D2. 5 अपालयन्, D3 6 अवारयन् (D6 °त्); G1 अमोदयन्. — c) D3 4 6 आस्ये (for आस्याद्) K4 [ऽ]रिक्षिप्तं; G5 क्षिप्रं; M3. 4 क्षिप्तं (for [आ]क्षिप्तं)

8 M2 om 8 (cf v l 3). — a) D7 स तान् (hypermetric) (for ताञ्). Ś1 K1 2 4 5 शरौघेन; Dn2 °घेण (sic) — d) K1 2 अथोनदत्, K3 D1 अथोत्सदत्

9 M2 om. 9 (cf. v l 3) — a) Ś1 D7 8 नाद तथा, K1-4 D1 नादमथो; K5 G2 M3 4 नानदत; D2 5 नाद महत्; G1 नादनत; G6 नाननद° (for नाद तत°) K1 दृष्ट्वा, Dn1 कृत्वा (for श्रुत्वा) — b) Do1 D4 G3 सिंहस्यैव.

10 M2 om 10 (cf v l 3) — a) D6 तमेनं, T G3 4 तदैन, G2 5 तदेनं, Cv त एन (as in text) — c) K5 Dn2 D3-6 T G2-4 विसृजन् (for व्य°) — d) Ś1 K1-4 D1 सर्वशः, K5 Dn D2 5 भागशः (for संघशः) D4 7. 8 सिंहनादमथानदन् (cf 8^{d})

11 M2 om 11 (cf v l 3) — a) D4 om from च्छेद up to कोपितास्तेन (in 12^{a}) — b) K4 से निशितैः; D2 तु नि°; D7 8 तव सितैः. Dn2 त्रिभि° (for शरै°) — After 11, S (M2 om) ins

272* ततो रथाः पदात्योघाः कुञ्जराः सादिनश्च ह ।

[G1 M3 4 रथ (for रथाः) T G2 पदात्यौघाः. M1 तथा (for च ह).]

12 M2 om 12 (cf v l 3) D4 om 12^{a} (cf v l 11) — a) Dn2 कंपितास् (for को°) S (M2 om) कोपितास्तेन शू(G5 वी)रेण — c) Dn2 D3 6 जिगीषन्त; D4 जिगीषंत (for जिघांसन्त) — d) K1 अपलायन; D2 °राजित; D4 °लायितं; M4 °लायिन°

13 M2 om 13 (cf v l 3) — a) B1 3 पर्यंत; B2 (gloss [m] उत्क्रान्तमर्यादम्) पर्यस्तं (as in text) S (M2 om) समुद्रव(M3 °द्रप)दपर्यंतं — b) B1 3 Do1 Dn2 तु; B3 4 5 D2 G2 5 त; D3 त्वद्° (for तद्). — c) Ś1 ददार (for दधार). B Do1 S (M2 om) दधारैकोऽर्जुनिर्बाणैर् — d) K1-3 D1 मकराकर; K4 भरतकर (sic), K5 B Do1 भरतर्षभ; T G M1-5 [ऽ]द्वृत्तमर्णव (for मकरालयम्) M1 वेलोद्वृत्तमिवार्णव

14 M2 om 14 (cf v l 3) — a) T G2 3 धीराणां; G4 वी° (for शू°) — d) Do1 कोन्यः (for कश्चित्)

15 M2 om 15 (cf v l 3). — a) Dn1 तस्मिन्घोरे च, Dn2 D3 4 6 घोरे तस्मिंस्तु (D4 °स्मिन्तु) (by transp), D7 8 तस्मिन्सुघोरे; S (M2 om) वि (G5 नि)मथ्यमाने — b) S (M2 om) तस्मिन्नति (for वर्तमाने) Ś1 K D1-3 भयावहे; Dn1 [ऽ]ति दारुणे; Dn2 महाभये (for भयंकरे) — c) Dn2 G2 दशभिर् (for नव°) — D3 om (hapl) 15^{c}–18^{c}. — d) Ś1 K1-4 D1 अभिध्यत (for अविध्यत)

16 D3 M2 om 16 (cf v l 15, 3). — a) D7 [ऽ]थ दशभि° (for द्वाद°) — D3 reads 16^{ab} on marg — d) B Dn2 D3 6 शितैर्; D7 सितैर् (for शरैर्) — After 16, Dn1 reads 19.

द्रोणस्तु सप्तदशभिः शरैराशीविषोपमैः ॥ १६
विविंशतिस्तु विंशत्या कृतवर्मा च सप्तभिः ।
बृहद्बलस्तथाष्टाभिरश्वत्थामा च सप्तभिः ॥ १७
भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्मद्रेशः षड्भिराशुगैः ।
द्वाभ्यां शराभ्यां शकुनिस्त्रिभिर्दुर्योधनो नृपः ॥ १८
स तु तान्प्रतिविव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
नृत्यन्निव महाराज चापहस्तः प्रतापवान् ॥ १९
ततोऽभिमन्युः संक्रुद्धस्ताप्यमानस्तवात्मजैः ।
विदर्शयन्वै सुमहच्छिक्षौरसकृतं बलम् ॥ २०
गरुडानिलरंहोभिर्यन्तुर्वाक्यकरैर्हयैः ।
दान्तैरश्मकदायादं त्वरमाणोऽभ्यहारयत् ।
विव्याध चैनं दशभिर्बाणैस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २१
तस्याभिमन्युर्दशभिर्बाणैः सूतं हयान्ध्वजम् ।
बाहू धनुः शिरश्चोर्व्यां स्मयमानोऽभ्यपातयत् ॥ २२
ततस्तस्मिन्हते वीरे सौभद्रेणाश्मकेश्वरे ।
संचचाल बलं सर्वं पलायनपरायणम् ॥ २३
ततः कर्णः कृपो द्रोणो द्रौणिर्गान्धारराट्शलः ।
शल्यो भूरिश्रवाः क्राथः सोमदत्तो विविंशतिः ॥ २४

---

17 D8 M3 om 17 (cf v l 15, 3) — a) Ś1 K1-4 D1 3,4,6 च विंशत्या; B2 3 Dc1 Dn1 D7 7 च (Dn1 D2 तु; D7 त्रि) सप्तत्या — b) B4 कृतवर्मा D5 4,6 तु; M4 [अ]थ (for च) — B4 om (hapl.) 17cd — c) B3 षड्भिर् (for [अ]ष्टाभिर्) — d) S (M3 om.) पंचभि (for सप्तभि)

18 M3 om 18 (cf v l 3) D8 om. 18a (cf v l 15) — b) K5 D3 5 सायकै (for आशुगै) — d) Ś1 K1-4 D1 शितै; K5 Dn D2-6 शरै; D8 सितै; G1 M1 नृप; G2 पुत्र (for नृप)

19 M3 om 19 (cf v l 3) Dn1 reads 19 after 16 — a) D4 स्वामि (for प्रति) — c) S (M3 om.) महारंगे (for °राज) — d) S (M3 om) रणाजिरे (for प्रतापवान्)

20 M3 om. 20 (cf v l 3) — a) Dn2 D2 5 6 तथा (for ततो) D4 अभिमन्यु सुसंक्रुद्ध — b) K2 3 B Dc1 Dn D2-8 G5 Ca d त्रास्यमानस्; T G1 3 4 M2-5 ताड्य; G2 तास्य (for ताप्य) G1 तवा त्मजान् (for त्मजै) — c) B2 (marg) Dc1 (marg) Dn D5,6-8 व्यदर्शयद्वै; Dc1 (orig) विदर्शयद्वै; S (M3 om) विदर्शयिष्यन् D4 व्यदर्शयत्सुमहाहस्त्वा (hypermetric) — d) B1 शिक्षौरस्य; B2 (marg) शिक्षौरस्य, B4 शिक्षाविधा; B5 Dn1 शिक्षाभ्यास; Dn2 corrupt, D2 शिक्षा रोष; D4 रोष (submetric), D6 कृत्स्वोरस; S (M3 om.) शिक्षाबल (for शिक्षौरस) D5 बल कृतं (for कृत बलम्) Ca d शिक्षौरसकृत बल

21 M3 om. 21 (cf. v l 3) — b) Dn1 D5 4 6 M3-5 यद्; Cd यन्तुर् (as in text) S (M3 om) प्रेष्य (G1 M1 प्रेष; G4 प्रेक्ष्य); Cd वाक्य (as in text) — After 21ab, S (M3 om) ins

273* अभ्यद्रवत स कार्ष्णिमश्मकेन्द्रः कृतश्रमः ।

[G1 अभ्यद्रवच्चत (for °त त) and कृतश्रम (for °त्वर)]

— c) S (M3 om) अश्वां (G5 °श्वा)श्च (for दान्तैर्) K2-5 Dn2 D2-7 S (M3 om) [अ]श्मकदायादस् (G5 °मादाय); D5 °दायादैस् — d) B (except B4) Dc1 त्वरमाणम् K1 3 [ऽ]भ्य(K3 °भ्य)पाहरत्, B Dc1 अ (B4 ह्य)वारयत्; Dn2 D8 न्यवार°; D4 [ऽ]भ्यवारयन्; D3 [ऽ]भ्यदारयत्; T G3 4 M1 4 5 [ऽ]भ्यवा°; G5 समभ्ययु — K1 3 om (hapl) 21e-22d, K2 reads it on marg — e) K2 B4 विव्याध दशभिर्बाणैस् — f) K2 4 B4 D1 G2 तिष्ठ (for बाणैस्)

22 K1 3 M3 om 22 (cf v l 21, 3) K2 reads 22 on marg — b) K2 हयाश्च; B1 D4 हयान्ध्व जान्; B4 हय ध्वज, G1 5 M1 3-5 ध्वजं हयान् (by transp) — d) Ś1 K4 [ऽ]स्यपाहरत्, D5 7 8 न्यपातयत्; D6 नि°; G1 5 M1 [ऽ]भ्यप्रातयत्; G3 4 प्रपात (for ऽभ्यपात)

23 D8 M3 om. 23 (for M3, cf v l 3) — a) Dn1 शूरे (for वीरे) — b) K4 सौवीरेण (for सौभ द्रेण) — c) D1 सर्वे; S (M3 om.) तूर्णं (G5 तूर्ण्या) (for सर्वं)

24 M3 om 24 (cf v l 3) — ab) M1 कर्णकृपौ D5 G1, 2 M1 transp द्रोणो and द्रौणिर् Ś1 K2 Dc1 D2 बल° (for शल°) — B4 om 24c-25b — c) G2 कृष°; M (M3 om) चैव (for क्राथ) — d) K4 5 सौमदत्तो (K4 °त्तिर्) K1 विशां पति (for विविंशति).

25 M3 om 25 (cf v l, 3) B4 om 25ab (cf.

वृषसेनः सुषेणश्च कुण्डभेदी प्रतर्दनः ।
वृन्दारको ललित्थश्च प्रबाहुर्दीर्घलोचनः ।
दुर्योधनश्च संक्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ २५
सोऽतिक्रुद्धो महेष्वासैरभिमन्युरजिह्मगैः ।
शरमादत्त कर्णाय परकायावभेदनम् ॥ २६
तस्य भित्त्वा तनुत्राणं देहं निर्भिद्य चाशुगः ।
प्राविशद्धरणीं राजन्वल्मीकमिव पन्नगः ॥ २७
स तेनातिप्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव ।
संचचाल रणे कर्णः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥ २८
अथान्यैर्निशितैर्बाणैः सुषेणं दीर्घलोचनम् ।
कुण्डभेदिं च संक्रुद्धस्त्रिभिस्त्रीनवधीद्बली ॥ २९
कर्णस्तं पञ्चविंशत्या नाराचानां समर्पयत् ।
अश्वत्थामा च विंशत्या कृतवर्मा च सप्तभिः ॥ ३०
स शरार्दितसर्वाङ्गः क्रुद्धः शक्रात्मजात्मजः ।
विचरन्दृश्यते सैन्ये पाशहस्त इवान्तकः ॥ ३१
शल्यं च बाणवर्षेण समीपस्थमवाकिरत् ।
उदक्रोशन्महाबाहुस्तव सैन्यानि भीषयन् ॥ ३२
ततः स विद्धोऽस्त्रविदा मर्मभिद्भिरजिह्मगैः ।
शल्यो राजन्रथोपस्थे निषसाद मुमोह च ॥ ३३
तं हि विद्धं तथा दृष्ट्वा सौभद्रेण यशस्विना ।

v l 24) —a) Ś1 K Dn1 D1 5 6 8 बृहत्सेन (for वृषसेन°) Dn1 D4 6 7 सुखेणश्च, D5 सुसेनश्च —b) D4 कुडभेदी; G4 °भेदि° Dn1 D2 5 T G2–4 M1 5 प्रमर्दन (for प्रतर्दन°). —c) K1 वृदाकारी, K2 °करो; Dn2 वृक्षावत्थ°, G3–5 वृदारको Dn2 कौललिश्च; S (M2 om, G2 damaged) लिलिभ्र(G5 °लस्त)श्च (for ललित्थश्च) —d) Ś1 K B2 (marg) Dn D1–6 8 सुबाहुर् (for प्र°) —e) Dn1 तु (for च) —f) B1, 3 Dn G1, 4 M1 3 4 अवाकिरत्

26 M2 om. 26 (cf v l 3). —c) K5 Dn1 D2 5 मुमोच (for आदत्त) —d) Ś1 K B4 Dn1 D1 5 7 8 वर्म- (for पर). B1 5 D2 G2 पर(D2 वर्म) कायावभेदिनं; B3 Dn2 D3 6 °कायविभेद(Dn2 °दि)नं

27 M2 om 27 (cf v l 3). —a) D7 सर्वं; D8 स च (for तस्य) K5 Dn1 छित्त्वा (for भित्त्वा). —b) D3 4 6 S (M2 om, G5 damaged) कर्णं (for देह) D4 8 चाशुगैः. —c) K4 Dn2 D6 प्रविशद् B4 वेगाद् (for राजन्)

28 M2 om 28 (cf. v l 3). —a) K5 Dn1 G5 [अ]भिप्रहारेण; T G3 4 विप्रकारेण, G2 हि प्रहारेण (for [अ]तिप्र°) —b) B1 3 D7 8 विज्वलन् (for विह्व°) —c) K4 D1 संचचार; D4 स चचाल K5 G5 तत°; T G1–4 M (M2 om) तथा (for रणे) —d) D8 क्षितिपके (for °कम्पे)

29 M2 om 29 (cf. v l 3) —a) K3 B Dc1 D2, 5 G1 2 3 M1 तथान्यैर्; Dn2 D3, 4 6 अन्यैश्च (for अथान्यैर्). Dn2 विविधैर् (for निशितैर्) —b) K1 4 5 D4, 5, 7 सुखेण; B3 सुसेन; Dn2 D8 सुखेन. —c) K4 5 B3 4 Dn2 D3 5 6 कुडभेदं (K4 °दीं); Dn1 कुडीभेद; D4 कुभभेदिं (for कुण्ड°). —d) S (M2 om) न्यहनद् (for अवधीद्)

30 M2 om 30 (cf v l. 3) —a) K5 D5 S (M2 om) तु (for स) — D3 om (hapl.) 30[cd]. —b) Ś1 K4 5 B Dc1 Dn1 D2 5–8 समार्पयत्; K1–3 समर्द°; Dn2 अतर्द° —c) S (M2 om.) सप्तत्या (for विंशत्या)

31 M2 om. 31 (cf. v l 3) —a) K1–4 B3–5 Dn1 D1 G3 4 शराचित; T G1, 2 5 M (M2 om) °र्पित (for °र्दित) —c) Ś1 B Dc1 ददृशे (for दृश्यते) Ś1 K1–4 D1 सर्वे; B1 सख्ये (for सैन्ये)

32 M2 om 32 (cf. v l 3). —a) S (M2 om) स शल्य (for शल्यं च) B Dc1 Dn2 D2 4 6 शर (for बाण) —b) D5 शरवर्षैर् (for समीपस्थम्). —c) D4 om from उदक्रोश up to राज (in 33c).

33 M2 om 33 (cf v. l 3) D4 om up to राज (cf v l 32) —a) Ś1 त्रिविध (for ऽस्त्रविदा). —b) D7 8 मर्मविद्भिर् (for °भिद्भिर्) S (M2 om) मर्मभेदिभिराशुगैः —c) B1 transp. शल्यो and राजन्. G1 M (M2 om) राजा (for राजन्). —d) K1 2 4 D5 6 (by corr, orig as in text) G3 M4 मुमोच ह; K3 °ह ह, Dn1 °ह स, D4 °ह या (for °ह च)

34 M2 om. 34 (cf. v l 3). —a) K3 B1–3 Dc1 S (M2 om.) हि दृष्ट्वा; K5 Dn1 D2 4 तु विद्धं; B1 दृष्ट्वा हि (for हि विद्धं) Ś1 शल्य दृष्ट्वा; K1 2 4 भृशं दृष्ट्वा; K3 B Dc1 S (M2 om) तथा विद्ध; D1 भृश विद्ध (for तथा दृष्ट्वा) —c) K1 समादर्शयम् सर्वा;

संप्राद्रवच्चमूः सर्वा भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ ३४
प्रेक्षन्तस्तं महाबाहुं रुक्मपुङ्खैः समावृतम् ।
त्वदीयाश्च पलायन्ते मृगाः सिंहार्दिता इव ॥ ३५
स तु रणयशसाभिपूज्यमानः
पितृसुरचारणसिद्धयक्षसंघैः ।
अवनितलगतैश्च भूतसंघै-
रतिविबभौ हुतभुग्यथाज्यसिक्तः ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

३७

धृतराष्ट्र उवाच ।
तथा प्रमथमानं तं महेष्वासमजिह्मगैः ।
आर्जुनिं मामकाः सर्वे के त्वेनं समवाकिरन् ॥ १

संजय उवाच ।
शृणु राजन्कुमारस्य रणे विक्रीडितं महत् ।
बिभित्सतो रथानीकं भारद्वाजेन रक्षितम् ॥ २

D7 8 °चश्च सैन्यानि — d) B6 चाग्रत (for पश्यत°)

35 M2 om 35 (cf v 1 3) — a) Ś1 सप्रेक्ष्य त; K1-4 D1 पश्यतस्तं; K5 Dn1 अप्रेक्षतो; B1 3 Do1 अवैक्षंत; B2 5 त प्रेक्षत; B4 त प्रेक्ष्य तं; Dn2 D3, 5 8 अप्रेक्षत; D7 अप्रेक्ष्यंस्तं; D4 सप्रेक्ष्य तु; D5 संप्रेक्षंस्ते; D7 अप्रेक्ष तु; G1 M1 त प्रेक्षंत; M3-5 प्रेक्षति स्म (for प्रेक्षन्तस्तं) S (M2 om) महेष्वास (M3-5 °सा) (for महाबाहुं) — b) K6 Dn1 D2 समावृता°; D6 शरावृता°; T G2-5 M3, 5 समर्पित; G1 M1 समर्पिता°; M4 सहार्पितं (for समावृतम्) — c) Dn2 तु (for च) K1, 2 5 D1 त्वदीयाश्च (K2 °श्च) पलायत; K3 B Do1 D2 °या° अपलायते (K3 °त, Do1 °तो); K4 Dn1 D5 T G1-4 M3-5 °या व्यपलायत (Dn1 D6 M3 4 °ते); D3 4 6 G5 M1 °यास्त्व (D3 °याभि; G5 M1 °या ह्य)पलायत — d) G2 3 5 M3-5 यथा (for इव) D3 मृगा सिंहा इवार्दिता° — After 35, K3 (marg) ins

274* एकोऽनेकान्ब्रघानाशु प्राणिनामन्तको यथा ।
कालाग्निसदृशो वीर्ये मातरिश्वेव वै जवे ।
युध्यमानो महाबाहु° शक्रतुल्यपराक्रम ।
जघान समरे सर्वांस्तानाशस्त्रविशारदान् ।
हर्षाच्च तेषां समरे महात्मा [5]
प्रतापवाश्चीतिवतां वरिष्ठः ।
युद्धे च तस्मिन्स महाबलो रिपूं
श्चकार सर्वानिषुभि° प्रदग्धान् ।

On the other hand, S (except M2, M3 om.) ins after 35:

275* सौभद्रशरनिर्भिण्णा समरेऽमरविक्रमा ।
एवं शल्यो विमृदितस्तव पौत्रेण भारत ।

[(L 1) G1 M1 समग्रा; G5 निर्भिन्ना (for निर्भिण्णा) M4 रण (for ऽमर-).]

36 M2 om 36 (cf v. 1 3) — a) K4 युज्यमान° (for पूज्य°) S (M2 om) विपुलबलयशा° सु(G1 M1 3-5 स)पूज्यमानः — b) Dn2 D6 8 पितृमुनि; S (M2 om) सुरमुनि (for पितृसुर) K1-3 5 B2-4 Do1 Dn1 D5 -यक्षसिद्ध-; T G2-5 M3-5 °सिद्धसाध्य (for °यक्ष) D6 पितृमुनिचारणवृन्दसिद्धैः — d) Ś1 D6 अभि; D4 7 8 हृति (for अति)

Colophon om. in M2 Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K1-3 4 B Do1 Dn1 D1 3 5-8 अभिमन्युवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 तृतीय युद्धदिवसे; K2 तृतीयदिवसे; G2 तृतीयेऽह्नि — *Adhy name* K5 Dn1 D2 5 कौरवपराजय°; Dn2 अभिमन्युयुद्ध; D4 चक्रव्यूहे अभिमन्युयुद्ध; G4 युद्धकांड — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 S (M2 om) 36 (as in text) — *Śloka no* Do1 Dn1 37.

37

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v 1 7 34 20)

1 M2 om 1a–13b (cf v 1 7 36 3) — a) Ś1 तदा; B3 (marg.) तत° (for तथा) K5 Do1 Dn1 D5 8 प्रमथ्यमानं; D4 G5 प्रथम° (by metathesis), T G1-4 प्रयत°. K1 (marg.) 2-4 D1 तैर् (for तं).

मद्रेशं सादितं दृष्ट्वा सौभद्रेणाशुगै रणे ।
शल्यादवरजः क्रुद्धः किरन्बाणान्समभ्ययात् ॥ ३
स विद्ध्वा दशभिर्बाणैः साश्वयन्तारमार्जुनिम् ।
उदक्रोशन्महाशब्दं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ४
तस्यार्जुनिः शिरोग्रीवं पाणिपादं धनुर्हयान् ।
छत्रं ध्वजं नियन्तारं त्रिवेणुं शम्युपस्करम् ॥ ५
चक्रे युगेषां तूणीराननुकर्षं च सायकैः ।
पताकां चक्रगोप्तारौ सर्वोपकरणानि च ।
व्यधमल्लाघवाच्चच ददृशे नास्य कश्चन ॥ ६
स पपात क्षितौ क्षीणः प्रविद्धाभरणाम्बरः ।
वायुनेव महाचैत्यः संभग्नोऽमिततेजसा ।
अनुगाश्चास्य वित्रस्ताः प्राद्रवन्सर्वतोदिशम् ॥ ७
आर्जुनेः कर्म तद्दृष्ट्वा प्रणेदुश्च समन्ततः ।
नादेन सर्वभूतानि साधु साध्विति भारत ॥ ८
शल्यभ्रातर्यथारुग्णे बहुशस्तस्य सैनिकाः ।
कुलाधिवासनामानि श्रावयन्तोऽर्जुनात्मजम् ॥ ९

— b) K2 महेष्वासैर्; K5 B4 5 D2 5 °सान् — c) S (except G1 M1, M2 om) मामक (for °का) B Do1 D3 S (M2 om) सख्ये (G1 2 4 M1 °खे) (for सर्वें) — d) Dn1 चैन; D4 च त; D7 8 नूनं (for त्वेनं) B Do1 Dn2 D2 5 G1 M1 समवारयन् T G2-5 M3-5 कस्तत्र समवारयत्

2 M2 om 2 (of v 1 1) — b) G1 3 M1 विक्रीडितं — c) K1 D6 विभरसतो; K5 विभिरिसतो; T G3 5 घीभ° K5 रणानीकं, D4 रणेनीक (for रथा°). — d) K4 भरद्वाजेन

3 M2 om 3 (of v 1 1) — a) D3 महीशं (for मद्रेश) — b) D7, 8 S (M2 om) शरै (for रणे) — d) S (M2 om) बाणै (for बाणान्) Dn2 समभ्ययात्; D3 4 6 समभ्यगात्, G1 M1 तमभ्यगात्.

4 M2 om 4 (of v 1 1) — a) S (M2 om) आ(G2 3 5 म, M3-5 सो)र्जुनिं दशभिर्विद्ध्वा — b) K4 (also as in text) आहवे; Dn1 आर्जुनि; S (M2 om) आशुगै° (for आर्जुनिम्) — c) D7 8 महाराज (for °शब्दं) S (M2 om) शरै (G1 M1 विद्ध्वा; G5 वाने) क्रोश(M3-5 °धा)न्महाशब्दस्

5 M2 om 5 (of. v 1 1) — a) K4 शिरोग्रीवा; D6 7 S (except G2 M1, M2 om) °वां — b) D7 8 पाणिपाद — c) S (M2 om) ध्वज छत्र (by transp). Dn1 च (for नि) — d) D1 4 त्रिवेणु; Ca d °णु (as in text) K1 om the portion of the text from शम्यु up to संव (in 7 38 12c) Ś1 B2 (marg) Dn2 D2 4 6-8 तल्पमेव च (D4 वा); K2-4 D1 ध्वजमेव च, K5 B Do1 Dn1 D3 तुल्यमेव च (for शम्युपस्करम्) D5 त्रिवेण्वाकल्पमेव च Ca d cite तल्प — After 5, K1 reads 7. 39 9b–7 40 3d

6 K1 M2 om. 6 (of. v 1 5, 1) — a) Ś1 K3 Do1 D2,4,6 चक्रं (for चक्रे). K3 B1 Dn2 D2,4 6 युग च; B1 2 4 युगेशे; Do1 युगेषा-, G2 युगे च (for युगेषां) K3 D2 4 तूणीर B3 चक्रेष्वासनतूणीरान् — b) Ś1 Dn1 अनुकर्षंश्; K3 D2 ह्यनुकर्षं D3 स (for च) B1 2 4, 5 D3 शायकैः; Cv सायकैः (as in text) — d) D4 om from णानि च up to प्रविद्धाभर (in 7b) — e) Dn1 अधमल्, T G2 व्यधमल्; G5 व्यधि° D3 6 लाघवं (for °घात्) K5 D7 8 त च; D3 6 G2 तत्र; D5 T G1 3-5 M (M2 om) तस्य (for तच्च) D2 व्यधमल्लाघवेनास्य — f) K5 Dn1 नापि; B1-3 5 Do1 [ऽ]स्य न; B4 स न, T G M1 नात्र (for नास्य) K2 Dn2 D2 7 8 किंचन, D5 कचन (for कश्चन).

7 K1 M2 om 7 (of v 1 5, 1). D4 om up to प्रविद्धाभर (of v l. 6). — a) Dn2 D3 6 क्षितिं (for क्षितौ) — c) B1 D7 8 G1 वायुनैव. Ś1 K3 महावृक्ष, K3 B Do1 D3 4 °शैल; K4 °कक्षे; K5 °स्शैलः; Dn1 D2 5 7 8 महाश्चैत्य; D1 महाकक्ष (for °चैत्य) Cd cites चैत्य — d) D1 प्रभग्नो; D4 समग्नो (for संभग्नो) S (M2 om) समूलश्चारुवेदिक — e) Ś1 K2-5 Dn1 D1 5 7 8 चापि; B4 D2 तस्य (for चास्य) — f) S (M2 om) विद्रुता (for प्राद्रवन्) B Do1 M1 सर्वतोदिश°

8 K1 M2 om 8 (of v 1 5, 1) M3 4 om (hapl) 8ab — a) T G1 M1 5 तत्तु (M1 स तु) कर्मार्जुनेर्दृष्ट्वा — b) B Do1 Dn2 D2-4 6 सप्रणेदु (for प्रणेदुश्च) D7 8 सौभद्र सर्वतो रणे; T G M1 5 प्रणेदु सर्वतोदिश (G1 3 5 M1 °श°) — c) T G1-5 M3 स्वरेण; G1 M3 4 तारेण (for नादेन).

9 K1 M2 om 9 (of v 1 5, 1) — a) Dn1 तस्य (for चास्य) Dn1 [आ]मग्ने; D7, 8 [आ]हवे (for °रुग्णे) K3 शल्यभ्रातर्ययोमग्ने; Dn1 D2 °भ्रातृरथे (D3 °वरे)हते; D4 °स्य भ्रातरो हतो (sic); D7

अभ्यवर्तन्त संक्रुद्धा विविधायुधपाणयः ।
रथैरश्वैर्गजैश्चान्ये पादातैश्च बलोत्कटाः ॥ १०
बाणशब्देन महता खुरनेमिस्वनेन च ।
हुंकारैः क्ष्वेडितोत्क्रुष्टैः सिंहनादैः सगर्जितैः ॥ ११
ज्यातलत्रस्वनैरन्ये गर्जन्तोऽर्जुननन्दनम् ।
ब्रुवन्तश्च न नो जीवन्मोक्ष्यसे जीवतामिति ॥ १२
तांस्तथा ब्रुवतो दृष्ट्वा सौभद्रः प्रहसन्निव ।
यो यः स प्राहरत्पूर्वं तं तं विव्याध पत्रिभिः ॥ १३
संदर्शयिष्यन्नस्त्राणि चित्राणि च लघूनि च ।
आर्जुनिः समरे शूरो मृदुपूर्वमयुध्यत ॥ १४
वासुदेवादुपात्तं यद्यदस्त्रं च धनंजयात् ।
अदर्शयत तत्कार्ष्णिः कृष्णाभ्यामविशेषयन् ॥ १५

°भ्रातृवरे भग्ने; G1 M1 °भ्रातरस्तथा रणे; G6 °भ्रातुर्यथा भग्ना — b) T G2 M1 4 5 हताशा; G3-5 हताश्चा (for बहुशस्) Dn2 D2 4 6 T G1-4 M1 4 5 तव; G6 हत (for तस्य) M3 हता' शाश्र्वसैनिका — d) D4 [ऽ]र्जुनात्मजा'; T G3-5 यथार्जुनिं, G2 [ऽ]र्जुनिं प्रति; M3-5 युधार्जुनिं

10 K1 M2 om 10 (of v 1 5, 1) — a) B Do1 G1 M1 अभ्यधावं(M1 °व)त; Dn1 D4 °वर्तत; T G2-5 M3-5 °द्रवन्तु (for °वर्तन्त) D3 6 सहसा (for संक्रुद्धा) — c) K2 3 D1.7 8 M1 3-5 अन्ये; Do1 Dn2 D3 चान्यै; Dn1 D4 6 T G अन्ये', D5 चैव (for चान्ये) — d) K4 5 Dn1 D2 4 5 7 8 पदातैश्च; B Do1 पत्तिश्चान्ये; Dn2 D3 प्रा(D3 प्र)र्थास्त्वन्ये; T G2-5 M1 पादाताश्च, G1 M3-5 पदाताश्च K2-4 Dn1 D1 4. 6-8 बलोत्कटै' (K4 °रै'), Do1 °स्वता'; S (M2 om.) मदोत्कटा (for बलो°)

11 K1 M2 om 11 (of v 1 5, 1) — b) Ś1 B4 D2 G2 रथ; B3 क्षुर (for खुर) Before स्वनेन, D4 ins स्वनेमि D4 वा (for च) — c) D3 क्ष्वेडिताक्रुष्टै; S (M2 om, G5 damaged) क्ष्वेलितो त्क्रुष्टै° — d) Ś1 K2-4 Dn2 D1 6-8 च गर्जितै'; K5 T G1-4 सुग'; M1 स्वनैर्जितै' D3 सिंहनादेन गर्जितै

12 K1 M2 om 12 (of v 1 5, 1) — a) Do1 Dn1 ज्यातलघ्न; D7 8 तलशब्द (for ज्यातलत्र) K2 D2 स्वनै(D5 °रै)रन्यैर्; S (M2 om.) स्वनैश्चैव (for °रन्ये) — b) Ś1 गर्जतोर्जुनिमन्ययु' — c) S (M2 om.) ब्रुवाणाश्च (for ब्रुवन्तश्च) Do1 (before corr as in text) मे (for नो) — d) K4 6 Dn1 D2 4 6 8 मोक्षसे, G6 मोक्ष्यस्ये B (B6 marg as in text) Do1 Dn2 D2-6 T G1 2 4 5 M5 जीविताद् (for जीवताम्) K4 Do1 D1 5 अपि (for इति) B2 ins on marg the following gloss ॐ जीवन् न मोक्ष्यसे किं तु जीवि ताद् जीवनात् मोक्षसे । मोऽस्माकं जीवमाद्देतोर्न मोक्ष्यसे । यद्वा मोऽस्माकं मध्ये जीविताद् कस्माविदेकस्माजनात् एवं जीवन् न मोक्ष्यसे इत्यर्थ । ॐ

13 K1 om 13 (of v 1 5) D1 M2 om 13[a b] (for M2, of v 1 1) — a) S (M2 om.) द्रवतो (M1 °वित) (for ब्रुवतो) — b) K6 D2 5 सौभद्र' पर वीरहा — c) K2 य सु'; K5 Dn1 य' स, B2 यश्च, Do1 यस्य, D4 6 योस्य; D7 8 यस्तु; T G2-5 M3-5 योसौ; G1 योस्मिन्; M1 2 स्मस्मिन् (for य स) K6 Dn D2 5 व्याहरत्, B3 4 D3 6 G1 5 M3 प्रहरत्, D4 व्यहरत्, T G2-4 प्रहरेत्, M1 2 प्रहरन् (for प्राहरत्) Ś1 यो योसौ प्राह संहार: K3 damaged, K4 D1 यो योब्रवीदिद नून — d) B6 च (for the second त). T G2 विव्याथ

14 K1 om 14 (of v 1 5). — a) G2 M1 2 स (for स) Dn1 सदर्शयस्तथास्त्राणि — b) K2 5 B1 4. 5 Dn1 D2 7 8 विचित्राणि, D5 विविधानि (for चित्राणि च) Ś1 K2-5 Dn2 D2 4 5 7 8 बहूनि च; Dn1 समत्त (for लघूनि च) — c) Ś1 K2 4 D1 M3 वीरो (for शूरो) D3 6 समरे तत्र तै' शूरैर् — d) S मयोध (G3 4 °पोथ)यत् (for अयुध्यत)

15 K1 om 15 (of v 1 5) — a) K2 Dn1 D1 T G2-4 M3-5 उपादत्त (G3 4 °त्त), K5 Dn2 D2 उपात्त च, G5 अवाप्त यत् (for उपात्त यद्) — b) K3 4 B Do1 अस्त्र यश्च, K5 Dn D2 4 यद्यदस्त्र; D5 यदस्त्र यश्च (hypermetric), T G2-4 M3-5 यदस्त्र यद्; G1 5 M1. 2 तदस्त्र यद् (for यदस्त्र च) — c) K2 5 D2 4 5 7 8 अदर्शयत्तत्र (K5 °त्र) कार्ष्णि; Dn2 अद र्शीत्तु तत्कार्ष्णि'; S सर्वं स(G1 M1 2 तत्सर्व)दर्शय त्कार्ष्णि — d) K2 5 अवशेषयन्, K3 Dn2 D3 4 6 अविशेषयत्, B2 S अवि(M1 °पि)शेषत'; B2(marg) 3-5 अविशेषयत्; D7 8 स विशेषयन् (D8 °त्) Ś1 कृष्णार्जुन (lacuna), Ś1 (marg) K4 D1 इपूनै विस जन्बहून्

16 K1 om 16 (of. v. 1. 5). — a) B4 Dn2 D2 Cv दूरमस्य; M1. 2 °मन्युद् (sic) (for °मसन्). Cd

दूरमस्यन्गुरुं भारं साधयंश्च पुनः पुनः ।
संदधद्विसृजंश्चेषून्निर्विशेषमदृश्यत ॥ १६

चापमण्डलमेवास्य विस्फुरद्दिक्ष्वदृश्यत ।
तमो घ्नतः सुदीप्तस्य सवितुर्मण्डलं यथा ॥ १७

ज्याशब्दः शुश्रुवे तस्य तलशब्दश्च दारुणः ।
महाशनिमुचः काले पयोदस्येव निस्वनः ॥ १८

ह्रीमानमर्षी सौभद्रो मानकृत्प्रियदर्शनः ।
संमिमानयिषुर्वीरानिष्वासांश्चाप्ययुध्यत ॥ १९

मृदुर्भूत्वा महाराज दारुणः समपद्यत ।
वर्षाभ्यतीतो भगवाञ्शरदीव दिवाकरः ॥ २०

शरान्विचित्रान्महतो रुक्मपुङ्खाञ्शिलाशितान् ।
मुमोच शतशः क्रुद्धो गभस्तीनिव भास्करः ॥ २१

क्षुरप्रैर्वत्सदन्तैश्च विपाठैश्च महायशाः ।
नाराचैरर्धनाराचैर्भल्लैरञ्जलिकैरपि ॥ २२

अवाकिरद्रथानीकं भारद्वाजस्य पश्यतः ।
ततस्तत्सैन्यमभवद्विमुखं शरपीडितम् ॥ २३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

भावं (for भार) Ś1 रत्त तस्यांकुर द्दार, K2 D7 8 दूर मम्युद्यतं भारं, K4 D1 दूर तस्यांगसंहारं —b) Ś1 K4 D1 सादयश्च, K2 8 B1 5 साध्वस च; Cd साधयश्च (as in text) —c) K4 5 Dn D8-5, 7 8 S संदधन् (for °धद्). Dn1 D4 5 चेष्टन् (for चेषून्) —d) D7, 8 अयुध्यत, G1 M1 2 अपश्यत (for अदृश्यत)

17 K1 om 17 (cf v. l 5). —a) Dn1 D7 8 G2 M5 चापं, G1 M1 2 धनुर् (for चाप) Ś1 बाणानभ्यस्यतस्तत्र, K3 damaged, K4 D1 भास्क(D1 °स्व)रं मण्डमेवास्य —b) K2-5 Dn1 D1 5 वि(K3 प्र)स्फुरन् (for °रद्) D4 विस्फुरन्निव दृश्यते; S स्फुरदेव (G1 M1 2 °न्नेव) प्रकाशते —c) D1 सुदीप्तश्च K2 शरत्काले सुदीप्तस्य; B Do1 Dn2 D2-4 6 सु(D6 स)दीप्तस्य शरत्काले; D5 तमो घ्नव सुदीप्तं च —d) D2 तथा (for यथा) Ś1 सवितुरिव दुःसहं

18 K1 om 18 (cf v l 5) —a) T G2-4 श्रूयते (for शुश्रुवे) Ś1 K4 5 Dn1 D1 5 7 8 चास्य; K2 वास्य (for तस्य) —b) D5 सु (for च) S भारत (for दारुण) —d) Dn1 यथोदस्य. S नीर(G5 जल)दस्य (for पयो°) Some MSS नि स्वनः.

19 K1 om 19 (cf v l 5). —a) B3 (marg) Dn2 D3 G4 श्रीमान् (for ह्री°) Dn2 D3, 4 6 दुर्धर्षो (for सौभद्रो) G5 (before corr) ह्रीयमानमसौ भद्रो — M3-5 om 19cd —c) B5 स स मानयिपुर्; Dn1 सासि साध°; Dn2 D2 3 M1 2 स मिमान°; D5 स मिमार°; D8 स ममार° —d) Ś1 दृप्वासाश्चापि; K2 4, 5 B Do1 Dn1 D1 2 5 दृप्वसैश्चापि; K3 ***श्चापि; Dn2 D3 4 6 G1 M1 2 महेष्वासान्; D7 8 विश्वासाश्चापि (for दृप्वासाश्चापि) G1 M1 2 अदृश्यत (for अयुध्यत).

20 K1 om 20 (cf v l 5) Ś1 K2-4 D1 om. (hapl) 20ab —b) Dn2 D3, 4 6 समजायत (for °पद्यत) —c) T G3 4 वर्षाभ्यतीतो. K5 बलवान् (for भग°)

21 K1 om 21 (cf v l 5) —a) S विपाठान् (for विचित्रान्) K3 B5 D1 सुबहून्; B1 बहुशो; B2-4 Do1 Dn2 D3 6 बृहतो; D4 बहवो; S विशिखान् (for महतो) —b) S स्वर्ण (for रुक्म) Dn1 D4 7 8 शिलासितान् —c) S सहस्रशोमुचत्क्रुद्धो —d) G5 गभस्तीव दिवाकर

22 K1 om 22 (cf v l 5) —a) Ś1 क्षुरप्र G4 अर्धदंतैश् (for वत्सदन्तैश्) —b) Ś1 D5 6 विपाटैश्च D4 महारथा; G5 °रथ (for °यशा) —c) Dn2 चार्धनाराचैर्, D3 अतितीक्ष्णैश्च —d) K5 D2 सांजलिकैर्, D3 6 चांज° B4 तथा (for अपि). — After 22, K5 Dn1 ins

276* तांस्तथा द्रवतो दृष्ट्वा सौभद्रः प्रहसन्निव ।

23 K1 om 23 (cf v l 5) —a) S अभ्यद्रवद् (for अवाकिरद्). —c) Ś1 partly damaged S तत्सैन्यमभवत्सर्वं (M1 2 °त्सैन्य)

Colophon om in K1. Ś2 missing — *Subparvan* Ś1 K2 3 5 B Do1 Dn1 D1 2 6-8 अभिमन्युवध. — *Day of Droṇa's Generalship* K2 तृतीय

३८

धृतराष्ट्र उवाच ।
द्वैधीभवति मे चित्तं ह्रिया तुष्ट्या च संजय ।
मम पुत्रस्य यत्सैन्यं सौभद्रः समवारयत् ॥ १
विस्तरेणैव मे शंस सर्वं गावल्गणे पुनः ।
विक्रीडितं कुमारस्य स्कन्दस्येवासुरैः सह ॥ २
संजय उवाच ।
हन्त ते संप्रवक्ष्यामि विमर्दमतिदारुणम् ।
एकस्य च बहूनां च यथासीत्तुमुलो रणः ॥ ३
अभिमन्युः कृतोत्साहः कृतोत्साहानरिंदमान् ।
रथस्थो रथिनः सर्वांस्तावकानप्यहर्षयत् ॥ ४
द्रोणं कर्णं कृपं शल्यं द्रौणिं भोजं बृहद्बलम् ।
दुर्योधनं सौमदत्तिं शकुनिं च महाबलम् ॥ ५
नानानृपान्नृपसुतान्सैन्यानि विविधानि च ।
अलातचक्रवत्सर्वांश्चरन्बाणैः समभ्ययात् ॥ ६
निघ्नन्नमित्रान्सौभद्रः परमास्त्रः प्रतापवान् ।
अदर्शयत तेजस्वी दिक्षु सर्वासु भारत ॥ ७

दिवसे; K_8 तृतीययुद्धदिवसे — *Adhy name* K_5 सेनाभग'; Dn_2 अभिमन्युयुद्ध; D_4 चक्रव्यूहे अभिमन्यु युद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) $B_{1\ 3}$ Dn_1 T G M_{1-4} 37 (as in text), D_3 34, M_5 38 — *Śloka no* Dc_1 23, Dn_1 24

38

☞ This adhy is missing in $Ś_2$ (of v l 7. 34 20)

1 K_1 om up to संव in 12* (of v l 7 37 6). —^{a}) D_2 मचित्त (for मे चित्त) —^{b}) S शुचा (G_4 भिया) (for ह्रिया) D_5 शुद्धा; G_5 (marg as in text) हिष्ट्या (for तुष्ट्या) Dn_2 $D_{8\ 4}$ तु (for च) —^{c}) K_4 Dc_1 D_6 तत् (for यत्) — After 1^{c}, $D_{7\ 8}$ ins

277* मम पौत्रो जिघांसति ।
यथा चैव हि यत्सैन्य

—^{d}) $Ś_1$ K_2 (*inf lin* as in text) $_{3-5}$ Dn_1 $D_{1\ 2\ 5}$ समपद्यत; Dn_2 $D_{8\ 6}$ 'बाधत; $D_{7\ 8}$ 'बाधस (for 'वार यत्) — For 1^{cd}, S subst.

278* यत्सैन्य मम पुत्रस्य मम पौत्र प्रबाधते ।
[T $G_{2\ 3}$ सम (for the second मम)]

2 K_1 om 2 (of v l 1) —^{ab}) $D_{7\ 8}$ [अ]थ (for [पु]न) K_3 transp शंस and सर्वं A few MSS गावल्गने T G_{2-5} M_{3-5} कथ (for पुन) —^{c}) K_4 Dn_1 $D_{2\ 3}$ आक्रीडित; S चि (for वि) —^{d}) $Ś_1$ partly damaged G_4 स्कन्दस्येव Dn_1 [अ]मरै (for [अ]सुरै).

3 K_1 om 3 (of v l 1) —^{a}) K_5 अह (for हन्त) $Ś_1$ Dn_1 $D_{7\ 8}$ कथयिष्यामि, D_4 सर्वं प्रवक्ष्यामि (hypermetric), T G_{2-4} वर्णयिष्यामि, G_1 M [ऽ]ह प्रवक्ष्यामि (for संप्र') —^{b}) Dn_1 समर्दम् (for वि') —^{d}) K_4 यदा (for यथा) $Ś_1$ K_{2-4} D_1 तुमुलं; Dn_1 $D_{5\ 6}$ तुमलो; D_8 तुमल $Ś_1$ K_{2-4} $D_{5\ 7\ 8}$ रणे (for रण) S रणे चि(G_5 वि)क्रीडित महत्

4 K_1 om 4 (of v l. 1) —^{a}) S महोत्साह (for कृतो') —^{b}) D_2 अरिंदम; $D_{8\ 4\ 6}$ अरिंदम', D_7 अविद्यमान्; D_8 कृत्वा सर्वान् (for कृतोत्साहान्) —^{c}) $Ś_1$ रथिनो, $K_{3\ 4}$ D_1 सरथी (for रथस्थो) —^{d}) K_8 D_8 अभ्यहर्षयत्, K_4 नपि हर्षयत्, $B_{1\ 3}$ Dc_1 अभ्यकर्ष(B_1 'वर्त)त; S अभ्यधाव(M_{3-5} 'बाध)त (for अभ्यहर्षयत्) K_5 Dn D_{1-6} चरन्बाणै समभ्ययात्

5 K_1 om 5 (of v l 1) $D_{7,\ 8}$ om 5^{ab} —^{b}) M_{3-5} भूरिं (for भोज) —^{c}) G_2 दु'शासन (for दुर्योधन) K_5 $G_{2\ 3}$ सोमदत्त; $M_{1\ 2}$ सोमदत्तिं —^{d}) K_5 Dn_1 $D_{2\ 5}$ महारथ, Dn_2 $D_{8\ 4\ 6}$ 'रथ' (for 'बलम्) S शकुनिं सुबलात्मजं

6 K_1 om 6 (of v l. 1) —^{a}) Dn_1 G_1 $M_{1\ 2}$ नानानृपसुतान्सख्ये (Dn_1 'शस्त्रम) — D_4 *om.* 6^{c}–7^{b} —^{c}) K_3 आलात $Ś_1$ सैन्यांश् (for सर्वांश्) —^{d}) B Dc_1 सम($B_{1\ 3\ 5}$ मा)र्पयत्, T G_{1-4} M समाकिरत् (T $G_{3\ 4}$ 'न्), G_5 समाकिरन् (for समभ्ययात्) K_5 Dn_1 $D_{8\ 6}$ तावकानभि(D_8 'भ्य; D_6 'थ)हर्षयन्; Dn_2 $D_{2\ 5}$ तावकानभ्यव(D_2 'क)र्षत

7 K_1 om 7 (of v l 1) D_4 om. 7^{ab} (of v. l.

तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सौभद्रस्यामितौजसः ।
समकम्पन्त सैन्यानि त्वदीयानि पुनः पुनः ॥ ८
अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
हर्षेणोत्फुल्लनयनः कृपमाभाष्य सत्वरम् ॥ ९
घट्टयन्निव मर्माणि तव पुत्रस्य मारिष ।
अभिमन्युं रणे दृष्ट्वा तदा रणविशारदम् ॥ १०
एष गच्छति सौभद्रः पार्थानामग्रतो युवा ।
नन्दयन्सुहृदः सर्वान्राजानं च युधिष्ठिरम् ॥ ११
नकुलं सहदेवं च भीमसेनं च पाण्डवम् ।
बन्धून्संबन्धिनश्चान्यान्मध्यस्थान्सुहृदस्तथा ॥ १२
नास्य युद्धे समं मन्ये कंचिदन्यं धनुर्धरम् ।
इच्छन्हन्यादिमां सेनां किमर्थमपि नेच्छति ॥ १३
द्रोणस्य प्रीतिसंयुक्तं श्रुत्वा वाक्यं तवात्मजः ।
आर्जुनिं प्रति संक्रुद्धो द्रोणं दृष्ट्वा स्मयन्निव ॥ १४
अथ दुर्योधनः कर्णमब्रवीद्बाह्लिकं कृपम् ।
दुःशासनं मद्रराजं तांस्तांश्चान्यान्महारथान् ॥ १५
सर्वमूर्धावसिक्तानामाचार्यो ब्रह्मवित्तमः ।
अर्जुनस्य सुतं मूढं नाभिहन्तुमिहेच्छति ॥ १६

---

6) —b) K5 Dn1 D5 7 8 परमास्त्र, B Do1 Dn2 D1-3 6 °स्त्रै D5 प्रदर्शयन् (for प्रतापवान्) —c) S प्रत्य(G2 सभ्य ; G5 सत्य)दृश्यत (for अदर्शयत)

8 K1 om 8 (cf v l. 1) —a) D6 T G1-3 M1 2, 5 सं (for तद्) K5 यस्य (for तस्य) —b) D2 6 महात्मन (for [अ]मितौजस) Ś1 सौभस्यामित तेजस. (sic) —d) D4 lacuna, T G2 M1 2 त्वदी यानां.

9 K1 om 9 (cf v. l. 1) —b) S महारथ (for प्रतापवान्) —c) Dn2 प्रहर्षोत्फुल्लनयन —d) Do1 आसाद्य (for आभाष्य) S सस्मित (for सत्वरम्)

10 K1 om 10 (cf v l. 1) —a) K2-4 B1 Do1 Dn D1-3, 5-7 घटयन् ; K5 भेदयन्, D4 आदा यन् ; D8 यद्यन् (for घट्ट°) B3 (marg as in text) G3, 4 वर्माणि (for म°) —b) K4 मारिष. B Do1 पुत्रस्य तव भारत ; S पुत्रस्योच्चैस्तथा(T1 °था)मिभो (T2 G3, 4 °भो) —c) S तदा (T1 G2 °दो) (for रणे) —d) D8 तथा (for तदा). Do1 D4 विशारद S रणे रणकृत(M5 °तं)व्रणं (G5 M3-5 °तं)

11 K1 om. 11 (cf. v l 1) —a) B1 एवं (for एष) —b) B4 प्रथितो ; D2 अग्रणी (for °तो).

12 K1 om. up to संब (cf v l 1) —ab) Dn1 transp सहदेवं and भीमसेनं G2 5 धनंजयं (for च पाण्डवम्) —c) K1 reads the portion from धिन श्चान्या up to महाबाहु (in 7 39 9a) after 7 41 4 S संबंधिर्या(M3-5 °धीन्वा)धर्वांश्चान्यान् —d) G1 मध्य मान् (for °स्थान्) D1 तदा, G2 5 सदा (for तथा)

13 For sequence in K1, cf v l 12. —a) G3, 5 नायुध्यस्समरे चैन. —b) D7 8 कंचिदुर्व्यां ; G2 4 कश्चिदन्यो (for कंचिदन्य) —c) K4 G1 M1 2 4 हन्याम् (for °द्) —d) T G2-5 M5 (sup lin as in text) इह (for अपि)

14 For sequence in K1, cf v l 12 Before 14, S (except G2 5) ins संजय —a) D8 प्रति ; T G1 5 M4 5 प्रिय ; G3 4 M3 [अ]प्रिय (for प्रीति) —b) D6 वाक्यं श्रुत्वा (by transp), G5 damaged, M3-5 श्रुत्वा वाच —c) Ś1 K5 D7 आर्जुने, K1 °नौ ; K3 °न्यै, D8 °नेर् (for °निं) Ś1 K1 3-5 Dn1 D1 5 7 8 भृश (for प्रति) D6 सक्रोधो S भृशाभिमन्यु संरब्धो —d) T G3 महाबल (for स्मयन्निव)

15 For sequence in K1, cf v l 12 —a) T G1-3 M ततो (for अथ) —b) K4 5 D5 7 8 नृप ; D1 नृप ; D3 4 6 प्रति (for कृपम्) S अब्रवीत्प्रहस न्निव —c) G5 damaged, M2 मद्रराजांश्च —d) K5 B2 तांस्तानन्यान् ; B1 G1 2 5 M2 तांश्चान्यांश्च ; B4 Dn1 D2 तांस्तथान्यान् ; D5 तांश्चान्यान्स ; T तांश्चा न्यान्, G4 स्तानन्यान् (sic), M3-5 तांश्चैवान्यान् (for तांस्तांश्चान्यान्)

16 For sequence in K1, cf v l 12 Before 16, G2 ins दुर्योधन —a) K5 B Do1 Dn D1-4 मूर्धाभिषिक्तानाम्, G5 damaged —b) G5 damaged G2 [s]स्त्रवित्तम (for ब्रह्म°) — After 16^{ab}, Dn2 reads 18^{ab} for the first time, repeating it in its proper place G2 ins after 16^{ab}

279* अभिमन्यु महासत्त्वं श्लाघते वन्दिनो यथा ।
तस्मात्संपश्यतस्तस्य द्रोणाचार्यस्य धीमत ।

—c) B Do1 मूढो ; Dn2 शूर (for मूढ) — G2, 5 om (hapl) 16^{d}–19^{c} —d) K1 नाभिहर्तुम्, K3 B Do1 Dn2 नाय हतुम् (for नाभिहन्तुम्). D3 4 6 नाम

न ह्यस्य समरे मुच्येदन्तकोऽप्याततायिनः ।
किमङ्ग पुनरेवान्यो मर्त्यः सत्यं ब्रवीमि वः ॥ १७
अर्जुनस्य सुतं त्वेष शिष्यत्वादभिरक्षति ।
पुत्राः शिष्याश्च दयितास्तदपत्यं च धर्मिणाम् ॥ १८
संरक्ष्यमाणो द्रोणेन मन्यते वीर्यमात्मनः ।
आत्मसंभावितो मूढस्तं प्रमथ्नीत माचिरम् ॥ १९
एवमुक्तास्तु ते राज्ञा सात्वतीपुत्रमभ्ययुः ।
संरब्धास्तं जिघांसन्तो भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ २०
दुःशासनस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनवचस्तदा ।
अब्रवीत्कुरुशार्दूलो दुर्योधनमिदं वचः । २१
अहमेनं हनिष्यामि महाराज ब्रवीमि ते ।
मिषतां पाण्डुपुत्राणां पाञ्चालानां च पश्यताम् ।
ग्रसिष्याम्यद्य सौभद्रं यथा राहुर्दिवाकरम् ॥ २२
उत्क्रुश्य चाब्रवीद्वाक्यं कुरुराजमिदं पुनः ।
श्रुत्वा कृष्णौ मया ग्रस्तं सौभद्रमतिमानिनौ ।
गमिष्यतः प्रेतलोकं जीवलोकान्न संशयः ॥ २३

वै हन्तुमिच्छति, T $G_{1, 3, 4}$ M न हिनस्ति न चेच्छति

17 For sequence in K_1, cf. v l 12 $G_{2, 5}$ om 17 (cf v l 16) —^{a}) T G_4 समर (for °रे) K_3 B_4 Dn_2 युध्येद् (for मुच्येद्) —^{b}) D_3 तत को (for अन्तको) —^{c}) B_4 Dn_2 अन्य°; $D_{3, 6}$ बाल°, Cd अङ्ग (as in text) K_4 अप्यान्यो, $D_{5, 6}$ एवासौ (for एवान्यो) $Ś_1$ किमगदत्तुलोता (*sup lin* °त्व)न्यो (sic), $K_{1, 3}$ किमग*****

18 For sequence in K_1, cf v l. 12 $G_{2, 5}$ om. 18 (cf v l. 16) Dn_2 reads 18^{ab} for the first time after 16^{ab} —^{a}) B_1 M_{3-5} सुतस् B_1 चेष; Dc_1 T $G_{3, 4}$ चैव (for त्वेष) —^{b}) $M_{1, 2}$ शिष्यं त्वाम् (for शिष्यत्वाद्) D_5 अपि रक्षति, M_{3-5} अभिरक्षित Dn_2 (second time) मन्यते नाततायिनं —^{c}) $Ś_1$ (before corr) B Dc_1 शिष्या पुत्राश् (by transp), D_3 पुत्रा शिष्यश्, G_3 पुत्राञ्शिष्याश् $Ś_1$ (*inf lin* by corr) पुत्राच्छिष्याद्धि दयितस्, K_{1-3} D_1 पुत्रा(K_2 त्र)श्च शिष्यो दयित(K_3 °ता)स् —^{d}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 तत्समं, D_4 धर्मिणे (for °णाम्)

19 For sequence in K_1, cf v l 12 $G_{2, 5}$ om 19^{abc} (cf v l 16) —^{a}) $G_{3, 4}$ संरक्ष्यमाणा —^{b}) $G_{3, 4}$ मन्यते —^{c}) S ($G_{2, 5}$ om.) आत्मसभावित मूढं —^{d}) K_5 T समप्रमथ्नीत, B_3 तम्प्र; $G_{1, 3, 4}$ M संप्रमृद्नीत; G_2 समप्रमृद्नय, G_5 समप्रमुक्तत

20 For sequence in K_1, cf v l 12 —^{a}) K_1 D_4 उक्त्वा (for उक्तास्) K_4 D_1 तेन राज्ञा; K_5 Dn_1 तु ते धीरा; Dn_2 ततो राज्ञा, D_5 तु ते शूरा; S तु राजान° (for तु ते राज्ञा) —^{b}) G_5 सत्वती D_3 अभ्ययात्, G_3 अन्वयु° (for अभ्ययु) —^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 सहितास् (for संरब्धास्) B_3 सं, B_4 Dc_1 $D_{2, 7}$ ते; M_{3-5} तु (for त) —^{d}) S सैनिका° ($G_{2, 5}$ समत) (for पश्यत)

21 For sequence in K_1, cf v l 12 —^{a}) Dn_2 $D_{5, 6}$ च (for तु) —^{c}) $Ś_1$ K_2 B_4 -शार्दूल; $D_{7, 8}$ °ल (for °लो) — For 21, S subst

280* दु:शासनस्तु संरब्ध ज्ञात्वा भ्रातरमग्रजम् ।
साञ्जिवर्त्यं रथोदारानथ भ्रातरमब्रवीत् ।
[(L 2) Prior half damaged in G_5]

22 For sequence in K_1, cf v l 12 —^{b}) $D_{7, 8}$ S राजन्सत्य (for महाराज) Dn_2 $D_{3, 4, 6}$ ब्रवीहि मां (for °मि ते) —^{c}) S मिषतां पांडवेयानां —^{d}) A few MSS पचालानां D_5 महात्मनां (for च पश्यताम्) —^{e}) D_6 om (hapl) from सौभद्र up to ग्रस्तं (in 23^{c}) T $G_{1, 3, 4}$ M ग्रसि(G_3 °ही)ता ह्यस्मि (G_1 $M_{1, 2}$ °तास्म्यद्य) सौभद्र; G_2 ता सैंहिकेयोस्मि, G_5 °ता ह्यासिता ह्यस्मि (sic) —^{f}) K_4 D_1 पांचालानां च पश्यतां ($= 22^{d}$), S स्वर्भानुरि($G_{2, 5}$ सौभद्रमि)व भास्कर

23 For sequence in K_1, cf v l 12 D_6 om 23^{abc} (cf. v l 22) Dn_2 om 23^{ab} —^{a}) $K_{1, 4}$ $D_{1, 3}$ उत्क्रम्य; K_5 उत्कुष्य, D_4 उत्कृष्य; D_5 उत्कृश्य S राजन् (for वाक्य) — G_4 om 23^{b} —^{b}) $Ś_1$ $K_{1, 5}$ $D_{4, 5, 7, 8}$ S (G_4 om) वच° (for पुन°) —^{c}) K_4 D_1 तस्यौ (for कृष्णौ) G_1 $M_{1, 2}$ transp कृष्णौ and ग्रस्त —^{d}) $Ś_1$ B_1 अभि; K_4 Dn_1 D_1 M_2 इति (for अति) Dc_1 Dn $D_{3, 4, 6-8}$ मानिन (for °नौ) B_4 सौभद्रमपलायिनौ —^{e}) G_1 $M_{1, 2}$ प्रयास्यत° (for गमिष्यत) D_6 (marg) पर (for प्रेत) —^{f}) K_5 Dn_1 मर्त्यं; M_{3-5} इह (for जीव) K_{1-4} D_1 जीवलोकस्य पश्यत°

24 For sequence in K_1, cf v l. 12 —^{a}) Dn_2 तांश् (for तौ) D_5 तु श्रुत्वा; T $G_{3, 4}$ श्रुत्वा

तौ च श्रुत्वा मृतौ व्यक्तं पाण्डोः क्षेत्रोद्भवाः सुताः ।
एकाह्ना ससुहृद्वर्गाः क्लैब्याद्धास्यन्ति जीवितम् ॥ २४
तस्मादस्मिन्हते शत्रौ हताः सर्वेऽहितास्तव ।
शिवेन ध्याहि मा राजन्नेष हन्मि रिपुं तव ॥ २५
एवमुक्त्वा नदन्राजन्पुत्रो दुःशासनस्तव ।
सौभद्रमभ्ययात्क्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ २६
तमभिक्रुद्धमायान्तं तव पुत्रमरिंदमः ।
अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णैः षड्विंशत्या समर्पयत् ॥ २७
दुःशासनस्तु संक्रुद्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
अयोधयत सौभद्रमभिमन्युश्च तं रणे ॥ २८
तौ मण्डलानि चित्राणि रथाभ्यां सव्यदक्षिणम् ।
चरमाणावयुध्येतां रथशिक्षाविशारदौ ॥ २९
अथ पणवमृदङ्गदुन्दुभीनां
क्रकरमहानकभेरिझर्झराणाम् ।
निनदमतिभृशं नराः प्रचक्रु-
र्लवणजलोद्भवसिंहनादमिश्रम् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

तु (for च श्रुत्वा). Dn2 हता (for मृतौ) — b) Ś1 K Dn1 D1 2 5 7 8 पांडो पुत्रा भयात्तव (K5 Dn1 D2 5 °त); D4 पांढो क्षत्राहमासुता (sic) — c) Dn2 एकांगा; D2 एकांता; D3.6 पांचाला (for एकाह्ना) B3 एकात्मान सुहृद्वर्गा; D4 एकांगा सुहृद्वर्गाण (sic), S सुहृद्गणास्तदेकाम्रा (G1 M1 2 °दैकाह्ना; M3-5 °यैकाह्ना) — d) K2 क्लैशाद्; D7 क्लैश्यद् (for क्लैब्याद्) S त्यक्ष्यंति (for हास्यन्ति)

25 For sequence in K1, cf. v l 12 — a) D7 8 पुत्रो; G1 M1 2 राजन् (for शत्रौ) — b) Ś1 G1 M1-4 सर्वाहितास् D4 सर्वेपि निहतास्तत — Ś1 om (hapl) 25c-26b K1-4 D1 om (hapl) 25cd — c) B1 2 5 ध्याय मां; B4 मां ध्याहि; Dn2 D3 6 ब्रूहि मां; D4 ब्रूहि मे K5 B3 Dc1 Dn1 D2 5 7 8 G2-5 मां (for मा) — d) B4 रिपून्; Dn2 D2 5 पुरस् (for रिपुं)

26 For sequence in K1, cf v l 12. Ś1 om. 26ab (cf v l 25) — a) K5 B1.3-5 Dn2 D2 7 [अ]नदद्; D3 M3-5 ततो; T G M1 2 तदा (for नदन्) — For 26ab, K1-4 D1 subst

281* दुःशासनस्तथेत्युक्तो भ्राता तव सुतस्तदा ।

— D3 om. (hapl) 26d-28a. — d) K2 4 B1 (marg) 2 D8 T G1 3 4 M3 4 अवाकिरत्

27 For sequence in K1, cf v l. 12. D3 om 27 (cf v l. 26) Dn1 om 27a-28a — a) K1-4 B D1 5 7 अतिक्रुद्धम् (for अभि°) — b) S (except G5) भ्रातराग्रम् (for तव पुत्रम्) D2 4 5 आरिंदम; D6 7 S °दम — c) S राजन् (for तीक्ष्णै.) — d) Ś1 K1-4 D1 सम(Ś1 °मा)र्दयत्; K5 B (except B5) Dc1 Dn2 D2 5 G3 4 समार्पयत्.

28 For sequence in K1, cf v l 12 Dn1 D3 om. 28a (cf v l 27, 26). — a) G3.4 दुःशासन (for °नस्). — c) D5 सक्रुद्धम् (for सौभद्रम्) T G1.3 4 M अभिमन्यु च सौभद्रम्; G2 5 दुःशासनश्च (G5 °न च) सौभद्र — d) T G1 3 4 M3-5 तथा; M1 2 तदा (for रणे) Ś1 अभिमन्युं ततो रणे; K1-4 D1 धनंजयसुतं रणे; G2.5 सौभद्रश्चापि तं तथा

29 For sequence in K1, cf. v l. 12 — a) Dc1 D1 5 8 M3-5 मंडलानि विचित्राणि — c) B1 (marg as in text) व्रसमाणाव्; D1 3 6 स्वर°; D4 भ्रम° (for चर°) B2 (marg) अयुध्येतां (for अयुध्येतां) — d) D7 8 रथे; M1.2 रणे (for रथ) D3 6 युद्ध (for शिक्षा) K4 विशारदै

30 For sequence in K1, cf v l 12 — a) Ś1 K1 D1 क्रकच, K2 B Dc1 Dn1 D2-7 T G2-5 M1 क्रकच-; K3-5 B1 (marg) D8 क्रकच, Dn2 क्रकण; M3 कुकच (for क्रकर) Dn1 D5 भेरी- (for भेरि) K4 -जर्जराणां; K5 B2 8 S (except G5) झर्झरीणां; Dn1 -झिल्लिरिणां, D2 3 झ(D3 झि)ल्लरीणां (for झर्झराणाम्) — c) K5 Dn1 D7 8 S जना (for नरा)

Colophon. Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K1-3 B Dc1 Dn1 D1 5 7 8 अभिमन्युवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 तृतीययुद्धदिवसे; K2 द्वितीयदिवसे; T G3 तृतीयेह्नि — *Adhy name* K4 D7 अभिमन्यु

३९

संजय उवाच ।

शरविक्षतगात्रस्तु प्रत्यमित्रमवस्थितम् ।
अभिमन्युः स्मयन्धीमान्दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १
दिष्ट्या पश्यामि संग्रामे मानिनं शत्रुमागतम् ।
निष्ठुरं त्यक्तधर्माणमाक्रोशनपरायणम् ॥ २
यत्सभायां त्वया राज्ञो धृतराष्ट्रस्य शृण्वतः ।
कोपितः परुषैर्वाक्यैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
जयोन्मत्तेन भीमश्च बह्वबद्धं प्रभाषता ॥ ३
परवित्तापहारस्य क्रोधस्याप्रशमस्य च ।
लोभस्य ज्ञाननाशस्य द्रोहस्यात्याहितस्य च ॥ ४

दुःशासनयुद्ध; Dn2 D6 T G3 अभिमन्युयुद्ध, D4 चक्र युद्धे अभिमन्युयुद्ध; G2 अभिमन्युदुःशासनसमागम. —*Adhy no* (figures, words or both) B1 2 39, Dn1 S 38 (as in text), D2 35, D8 40 —*Śloka no* Do1 Dn1 30

39

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 34 20) For the sequence in K1, cf v l 7 38 12

1 After the ref, S ins

282* तत समभवद्युद्ध तयो पुरुषसिंहयो ।
तस्मिन्काले महाबाहु सौभद्र परवीरहा ।
सशरं कार्मुकं छित्त्वा लाघवेन न्यपातयत् ।
दुःशासनं शरैर्घोरै सततक्ष समन्तत ।
[(L 3) T G2 व्यपातयत्]

— a) K1 D5 विक्षिप्त; G5 वीक्षित K5 Dn D3 4 6 T G गात्रं (for गात्रस्) K6 च (for तु) — b) Ś1 K1-3 D1 7 प्रत्यमित्रान्, B1 °मित्र (for °त्रम्) Ś1 K1-3 D1 अवस्थित°; B2 व्यवस्थितान्; D7 अवस्थितान् — c) K1 स्वय श्रीमान्; K2 Dn1 स्मयञ्छ्रीमान्; S महाराज (for स्मयन्धीमान्)

2 b) B4 D1 6-8 शूरम् (for शत्रुम्) — c) D4 6 G3 5 -कर्माणम्, M1 2 च (for -ध) — K4 om 2d — d) G5 विक्रोशन (for आ°)

3 a) Ś1 K1 2 4 D1 8 सदा; T तथा (for त्वया) Dn3 यत्सभां त्वपरा राज्ञो; D2 पूर्वं सभायां यद्राज्ञो — b) T G1-3 धार्तराष्ट्रस्य (for धृत°) K1 B4 D7 8 T G2-5 M8 पश्यत (for शृण्वत) — After 3ab, K2 ins

283* अक्षकूट समाश्रित्य सौबलस्याभवद्बलम् ।
शृणु मे वचन तात पितृव्योऽसि महामते ।
सौहृद पृष्ठत कृत्वा सर्वैरेव दुरात्मभि ।
भुक्त राज्यमिद मूढै सर्वधर्मबहिष्कृतै ।
सुहृद्भिर्भुज्यते राज्य सुहृद्भिर्भुज्यते सुखम् ।
विना सुहृद्भिर्भोगाश्च ऐहिकामुष्मिक च यत् ।
स्थिराभूतं च तत्सर्वं सुहृद्भिर्वर्जितं तदा ।
दूर्धूतदेवना यूय पापिष्ठा पापवञ्चका ।
तेषां त्वमग्रणी पाप येन सा द्रुपदात्मजा ।
आनीता च सभां साध्वी तस्येद कर्मण फलम् ।
दर्शयिष्यामि सर्वेषां कुरूणां च दुरात्मनाम् ।

— a) K1 Dn1 D7 8 G3 4 पुरुषैर् (for प°) — c) Ś1 लोकोन्मत्तेन; K Dn1 D2 5 7 8 बलो°; D6 त्वयो° (for जयो°) Dn1 भीमस्तु; Dn3 D3 4 6 °स्य, D3 भीमेन (for भीमश्च) S जयोन्मादे (T G2 °यस्याजे; G3-5 °योध्याजे) न संरब्ध — f) K5 [अ]भद्र; M1 2 [अ]वध; Ca d [अ]बद्ध (as in text) K5 B5 D2 5 G5 प्रभाषित°; Dn D3 4 6 T G1-4 M °षित. Ś1 बहुभद्रमभाषत; K1-4 D1 बहुभद्र च भाषित — After 3, K5 Dn D3 4-6 S ins (cf 283*, line 1)

284* अक्षकूट समाश्रित्य सौबलेन दुरात्मना ।

[M3 युधिष्ठिर°, M4 (*sup lin*) महात्मना (for दुरा°) K5 Dn D3 5 सौबलस्याबल बल; D4 सौबल *** बल, D6 सौबलस्य पलायिन (for the posterior half)]

— K5 Dn1 D2 4-6 cont Ś1 K1-4 B Do1 D1 5 7 8 ins after 3 (cf 5cd)

285* तत्त्वयेदमनुप्राप्त तस्य कोपान्महात्मन ।

[Dn1 त्वयेदमिह सप्राप्त (for the prior half) Ś1 कोपात्तस्य (by transp), D6 तत्कोपादे D6 महात्मना]

4 D6 om (hapl) 4-5 — b) Ś1 K1-3 D1 [अ]पशमस्य; D3 [अ]पगमस्य; D4 प्रथमस्य; G3 5 [अ]तिश (for [अ]प्रश°) — c) G3 5 लोकस्य (for लोभस्य) S हीनस्य (for नाशस्य) — d) K5 Dn D1 मोहस्य; D4 लोभस्य (for द्रोहस्य). K1 4 D1

पितॄणां मम राज्यस्य हरणस्योग्रधन्विनाम् ।
तत्त्वामिदमनुप्राप्तं तत्कोपाद्वै महात्मनाम् ॥ ५
सद्यश्चोग्रमधर्मस्य फलं प्राप्नुहि दुर्मते ।
शासितास्म्यद्य ते बाणैः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ६
अद्याहमनृणस्तस्य कोपस्य भविता रणे ।
अमर्षितायाः कृष्णायाः काङ्क्षितस्य च मे पितुः ॥ ७
अद्य कौरव्य भीमस्य भवितास्म्यनृणो युधि ।
न हि मे मोक्ष्यसे जीवन्यदि नोत्सृजसे रणम् ॥ ८
एवमुक्त्वा महाबाहुर्बाणं दुःशासनान्तकम् ।
संदधे परवीरघ्नः कालाग्न्यनिलवर्चसम् ॥ ९
तस्योरस्तूर्णमासाद्य जत्रुदेशे विभिद्य तम् ।
अथैनं पञ्चविंशत्या पुनश्चैव समर्पयत् ॥ १०
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
दुःशासनो महाराज कश्मलं चाविशन्महत् ॥ ११
सारथिस्त्वरमाणस्तु दुःशासनमचेतसम् ।
रणमध्यादपोवाह सौभद्रशरपीडितम् ॥ १२
पाण्डवा द्रौपदेयाश्च विराटश्च समीक्ष्य तम् ।
पाञ्चालाः केकयाश्चैव सिंहनादमथानदन् ॥ १३

[अ]भिहतस्य, Ca d [अ]त्याहि° (as in text) Ś1 प्रद्रोहस्याहितस्य च, S क्रूरस्यापनयस्य च

5 D6 om. 5 (of v l 4) — a) G4 राज्ञश्च (for राज्यस्य). — b) D8 4 हरणाच्च (for °णस्य) Ś1 धन्वनां (for धन्विनाम्) S दुर्जयस्योग्रधर्मिणां — c) K2 B1 8 5 Do1 D2 5 तत्त्वया; B3 4 तत्तु वा; G1 8 M सं त्वाम् (for तत्त्वाम्) D4 अनुप्राप्य — d) Ś1 कोपात्तेषां; K5 Dn1 D2 4 तेषां कोपान्; B4 Do1 प्रकोपाद्धि (Do1 °द्वै); S तस्य कोपान् (G3 5 °पं) (for तत्कोपाद्वै) D2 S महात्मन.

6 a) G2 5 सत्य, M8-5 साक्षात् (for सद्यश्). K2 6 चाग्रम्; K4 5 Dn1 D1 7 8 चाद्यम्; Do1 D8 6 चेदम्; D4 चैतद्; T G-5 कृतस्य; G1 M कृतम् (for चोग्रम्) D3 सद्यश्चायासधर्मस्य — b) K5 D3 5 G1 M आप्नुहि; T G3-5 आप्स्यसि (for प्राप्नुहि) — c) Dn2 D8 6 शासिष्यामि (for °तास्मि) S पातितास्म्य (G2 5 °तयिष्ये)द्य पापं (T G8 4 °प) त्वां

7 d) Dn1 कोपितस्य (for काङ्क्षि°) M8-5 जये (for च मे) K5 रिपु (for पितु)

8 a) D2 अथ (for अद्य) K1-8 Dn D1-4 8 कौरव; S तावस्य (for कौरव्य) — b) K6 भविता ह्यनृणो S भुवि (for युधि) — c) M8-5 त्व (for मे) Some MSS मोक्षसे

9 Before 9, S (except M1 2) ins संजय° — K1 reads the portion from 9b up to 7 40 3 after 7 37 5. — c) K4 T G2 3 5 -वीरघ्न — d) K4 कालाग्निनल°; T G1-3 5 M8-5 °ग्निसम- (for °ग्न्य निल).

10 For sequence in K1, of v l 9 — a) B4 D8 6 स शरस् (for तस्योरस्) — b) Ś1 D7 8 जत्रुदेश D2 5 विभज्य (for विभिद्य) Ś1 स; Dn2 D8 6 च (for तम्) — For 10ab, S subst

286* तेन तं जत्रुदेशे वै विद्धा परपुरंजय ।
[G1 M ततस् (for तेन) M1 2 शत्रुदेशे (for जत्रु°)]

— After 10ab, N (Ś2 missing) ins

287* जगाम सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नग ।

— c) D6 तथा (for अथ) — d) Ś1 K8 5 B D (except D1) एव, S अग्रै° (for चैव) Ś1 D4 समार्दयत्; K1-4 Dn2 D1 समर्द°, K5 B Dn1 D2 M5 समार्प°; D8 6 समार्छ° (for समर्प°) — After 10, N (Ś2 missing) ins

288* शरैरग्निसमस्पर्शैराकर्णसमचोदितै ।
[K3 Dn1 D8-8 नोदितै (for चो°)]

11 For sequence in K1, of v l 9 — b) K5 Dn1 S स्यदनोपस्थ आ(K6 Dn1 °स्थमा)विशत् — K2 reads 11cd on marg — c) G1 दुर्योधनो (for दुःशासनो) — d) S कश्मलापह(M1 2 °पहः; M8-5 °भिह)तो भृशं Cd cites कश्मल (as in text)

12 For sequence in K1, of v l 9 — a) B1 2 Do1 G1 M1 2 त (for तु) — b) K4 5 D2 5 S अचेतन. — c) Dn1 D4 अथोवाह (for अपो°)

13 For sequence in K1, of v l 9 G4 reads 13a–15b twice — b) Dn2 D7 8 तद् (for तम्). S (G4 both times) विराट° सह सृजयै°. — c) A few MSS पंचाला° K5 Do1 D5 7, 8 कैकयाश्; Dn D2 4, 6 सृंजयाश्. — d) K1-2 D1, 5 अथोन्नदन्.

वादित्राणि च सर्वाणि नानालिङ्गानि सर्वशः ।
प्रावादयन्त संहृष्टाः पाण्डूनां तत्र सैनिकाः ॥ १४
पश्यन्तः स्मयमानाश्च सौभद्रस्य विचेष्टितम् ।
अत्यन्तवैरिणं दृप्तं दृष्ट्वा शत्रुं पराजितम् ॥ १५
धर्ममारुतशक्राणामश्विनोः प्रतिमास्तथा ।
धारयन्तो ध्वजाग्रेषु द्रौपदेया महारथाः ॥ १६
सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
केकया धृष्टकेतुश्च मत्स्यपाञ्चालसृंजयाः ॥ १७
पाण्डवाश्च मुदा युक्ता युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
अभ्यवर्तन्त सहिता द्रोणानीकं विभित्सवः ॥ १८
ततोऽभवन्महद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ।
जयमाकाङ्क्षमाणानां शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ १९
दुर्योधनो महाराज राधेयमिदमब्रवीत् ।
पश्य दुःशासनं वीरमभिमन्युवशं गतम् ॥ २०
प्रतपन्तमिवादित्यं निघ्नन्तं शात्रवान्रणे ।
सौभद्रमुद्यतास्त्रातुमभिधावन्ति पाण्डवाः ॥ २१

14 For the sequence in K_1, cf v 1 9 For the repetition in G_4, cf v 1 13 —^{b}) S (G_4 both times) हृष्टवत् (for सर्वश॰) —^{c}) $K_{3.5}$ Dn D_{1-8} T $G_{3.4}$ (both times) $_5$ M_{3-5} प्रवादयत (K_5 Dn D_4 T M_{3-5} ॰न), G_1 मावादयत॰ ; G_2 प्रसादयत॰ ; $M_{1.2}$ प्राग्वादयंत (for ॰वादयन्त)

15 For the sequence in K_1, cf v 1 9 For the repetition in G_4, cf v 1 13 —^{a}) B Do_1 अपश्यन् ; $D_{5.6}$ पश्यत , D_6 पश्यत ; $D_{7.8}$ पश्यति (for ॰त॰) S (G_4 both times) स्मयमाना स्म ($G_{1.2}$ $M_{1.2}$ नाश्च) पश्यति —^{b}) K_4 D_1 च चेष्टित॰ (D_1 ॰तं) —^{c}) Dn_2 $D_{3.4.6}$ S (except G_3) दृष्ट्वा (for दृप्तं) —^{d}) Dn_2 $D_{3.4.6}$ दुष्ट , S (except G_6) दृप्त ($M_{1.2}$ प्त) (for दृष्ट्वा) $K_{4.5}$ $D_{1.4.6}$ शत्रु (for शत्रुं)

16 For the sequence in K_1, cf. v 1 9 —^{b}) K_3 Dn_1 S प्रतिमाश्चाश्विनो॰ शुभा॰ —^{c}) G_1 $M_{1.2}$ भारयंतो (for धार) Dn_2 ध्वजाग्र्यांश्च , $D_{1.7.8}$ ॰ग्र्येषु , S रथाग्र्ये($G_{1.5}$ $M_{1.2}$ ग्रे)षु —^{d}) G_1 $M_{1.2}$ द्रौपदेयान्महारथान् (G_1 ॰या)

17 For the sequence in K_1, cf v 1 9 —^{a}) $M_{3.4}$ सत्यकिश्च —^{c}) K_3 Dn_2 $D_{1.7}$ कैकया ; K_3 $B_{1.3}$ Do_1 Dn_1 $D_{3.4.5.8}$ कैकेया ; D_6 कैकेयो —^{d}) $K_{3.4}$ B (except B_2) $D_{6.7}$ मत्स्या॰ (for मत्स्य-) S पांचाला मत्स्यसृंजया

18 For the sequence in K_1, cf v 1 9 —^{a}) D_2 पांचालाश्च ; G_3 पांडवेया (for ॰वाश्च) —^{c}) B Do_1 S अभ्यद्र(G_3 ॰धा)वत (for ॰वर्तन्त) $Ś_1$ मुदिता ; K_4 Dn_1 D_2 सहसा ; B Do_1 त्वरिता ; T G_{2-5} संहृष्टा ; G_1 M संक्रुद्धा (for सहिता).

19 For the sequence in K_1, cf v 1 9 —^{a}) $Ś_1$ K_{2-4} D_1 तत्राभवन् ; S यथा (for ततोऽभ॰) $K_{4.5}$ B Do_1 D_4 महा (for महद्) —^{c}) D_5 चाकांक्षमाणानां (for ॰मा). —^{d}) D_8 अभि (for अनि) S अतिघोरमभीतवत् — After 19, N ($Ś_1$ missing) ins

289* तथा तु वर्तमाने वै संग्रामेऽतिभयंकरे ।

[$Ś_1$ $K_{3.4}$ $D_{1.7.8}$ तथाभि , K_2 युद्धेभि ; K_6 D_2 तथाति , $B_{2.4}$ तेषां तु ; Dn_1 तथा च (for तथा तु)]

20 For the sequence in K_1, cf v 1 9 —^{a}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ D_1 महाराजो (for ॰ज) S अथ दुर्योधनो राजा —^{b}) D_8 इति च (for इदम्)

21 For the sequence in K_1, cf v 1 9 —^{a}) K_2 प्रपतत्तम् $M_{1.2}$ आयात (for आदित्य) —^{b}) S निघ्नत क्षत्रियर्षभान् — After 21^{ab}, N ($Ś_1$ missing, B_3 on marg) ins

290* अथ चैते सुसंरब्धा सिंहा इव बलोत्कटा ।

[$Ś_1$ K_{1-4} Dn_1 $D_{7.8}$ अपि , B_5 तथा (for अथ) K_5 Dn_1 D_5 चैव सु ; B_1 चैतेषु , D_4 चैव सु (for चैते सु) K_5 Dn_1 D_4 मदो(D_8 ॰द्दो)त्कटा]

—^{c}) Dn $D_{1.2.5-8}$ G_1 M मुदितास् ; T G_{2-5} अभितस् (for उद्यतास्) K_1 सौभद्रस्तु त त्रातुम् (submetric) —^{d}) $Ś_1$ K_2 B (except B_1) Do_1 Dn_2 D_{2-5} अभ्यधावत (D_5 ॰ति) — After 21, K_2 ins

291* ततः कर्णो ययौ राजन्नभिमन्युजिघांसया ।
बालोऽयं युध्यमानोऽद्य मया योद्धुमिहेच्छति ।
एनं वधिष्यामि रिपुं यथा वृत्रं शचीपतिः ।
एवमुक्त्वा तु राधेयो रथारूढो महारथः ।
ययौ योद्धुं महावीरः कुरूणां तत्र पश्यताम् । [5]
प्रध्माप्य शङ्खं राधेयो महामेघौघनिस्वनम् ।
रथेनाभ्यपतद्वेगादादित्यसदृशेन वै ।
धनुषा पूर्यमाणेन मौर्वीगुणविभूषिणा ।

29

ततः कर्णः शरैस्तीक्ष्णैरभिमन्युं दुरासदम् ।
अभ्यवर्षत संक्रुद्धः पुत्रस्य हितकृत्तव ॥ २२
तस्य चानुचरांस्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः ।
अवज्ञापूर्वकं वीरः सौभद्रस्य रणाजिरे ॥ २३
अभिमन्युस्तु राधेयं त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः ।
अविध्यत्त्वरितो राजन्द्रोणं प्रेप्सुर्महामनाः ॥ २४
तं तदा नाशकत्कश्चिद्द्रोणाद्वारयितुं रणे ।
आरुजन्तं रथश्रेष्ठान्वज्रहस्तमिवासुरान् ॥ २५
ततः कर्णो जयप्रेप्सुर्मानी सर्वधनुर्भृताम् ।
सौभद्रं शतशोऽविध्यदुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥ २६
सोऽस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठो रामशिष्यः प्रतापवान् ।
समरे शत्रुदुर्धर्षमभिमन्युमपीडयत् ॥ २७
स तथा पीड्यमानस्तु राधेयेनास्त्रवृष्टिभिः ।
समरेऽमरसंकाशः सौभद्रो न व्यषीदत ॥ २८
ततः शिलाशितैस्तीक्ष्णैर्भल्लैः संनतपर्वभिः ।
छित्त्वा धनूंषि शूराणामार्जुनिः कर्णमार्दयत् ।
स ध्वजं कार्मुकं चास्य छित्त्वा भूमौ न्यपातयत् ॥ २९
ततः कृच्छ्रगतं कर्णं दृष्ट्वा कर्णादनन्तरः ।

शरैरग्निशिखाकारैराशीविषसमप्रभैः ।

22 For the sequence in K_1, of v 1 9 — [a]) $Ś_1$ $K_{1\ 3-5}$ Dn D_{1-5} शितैर्बाणैर्, D_{6-8} सितैर्बाणैर् (for शरैस्तीक्ष्णैर्) K_2 विव्याध निशितैर्बाणैर् — [b]) S महारथ (M_4 °थ°) (for दुरासदम्) — B_3 reads 22[cd] on marg — [c]) Dn_1 अभ्यवर्तत, D_2 °वर्षत; S °वर्षत्सु (for °त) K_5 Dn_1 संग्रामे, $G_{4\ 5}$ सक्रुद्ध — [d]) K_1 स तस्य (for पुत्रस्य) K_5 Dn_1 S प्रिय (for हित-)

23 For the sequence in K_1, of v 1 9 — [a]) $Ś_1$ D_8 तत्र (for तस्य) — [b]) S विष्टम्य (for विव्याध) — [c]) B Da_1 Dn_2 $D_{3\ 4\ 6}$ शूर, S शूरं (for वीर°). — [d]) S सौभद्र प्रत्यवु(G_1 M °वि)ध्यत

24 For the sequence in K_1, of v 1 9 — [a]) Dn_2 $D_{3\ 4\ 6}$ च (for तु) — [b]) D_8 सप्तत्या त्रि- (for त्रिसप्तत्या) S शिलाशितै (for शिलीमुखै°) — [c]) $Ś_1$ D_5 त्वरित; Dn_2 $D_{3\ 4\ 6}$ कुपितो (for त्वरितो) — [d]) $K_{1\ 2}$ $B_{3\ 5}$ D_5 S द्रोण (for द्रोणं) Dn_1 G_1 M महारथं; D_4 G_3 °रथा, T $G_{2\ 4\ 5}$ °रथ° (for °मना°)

25 For the sequence in K_1, of v 1 9 — [a]) $D_{7\ 8}$ न (for तं) B_4 $D_{1\ 2\ 5\ 6}$ S तथा (for तदा) $Ś_1$ राजन् (for कश्चिद्) — [b]) G_1 $M_{1\ 2}$ द्रोण (for द्रोणाद्) B Da_1 Dn_2 $D_{3\ 4\ 6}$ रथी (B_4 बली) (for रणे) — [c]) B_4 रारुजंतं $Ś_1$ $D_{3\ 4\ 6-8}$ रथश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठान्) — [d]) $G_{2\ 5}$ वज्रहस्त (for °स्तम्) N ($Ś_2$ missing) वज्रहस्तात्मजात्मजं (D_2 °न्महात्मन°)

26 For the sequence in K_1, of v 1 9 — [a]) Dn_1 जयं (for जय) — [b]) K_1 तेषां (for मानी). K_5 $B_{3\ 4}$ Dn $D_{3\ 4\ 6}$ धनुष्मतां (for °र्भृताम्). S राजन्सैन्ये पराजिते — [d]) S परमास्त्राणि (for उत्त°)

27 For the sequence in K_1, of v 1 9 — [b]) Dn_2 $D_{3\ 4\ 6}$ राधेयस्तु (for रामशिष्य) D_5 परमास्त्राणि दर्शयन् — [c]) S समेत्य (for समरे) $D_{3\ 6}$ T G_{1-4} $M_{1\ 3-5}$ शत्रुः; M_2 शत्रुर् (for शत्रु) $D_{3\ 6}$ दुर्धर्षम् (for दुर्धर्षम्) K_5 Dn_1 दुर्धर्षं समरे शत्रुम्

28 For the sequence in K_1, of v 1 9 D_1 om 28 — [a]) $K_{4\ 5}$ Da_1 D_1 तदा (for तथा) B_3 Da_1 च (for तु) D_4 पीड्यमानस्तु राधेये — [b]) $D_{7\ 8}$ राधेयशर; G_5 °यास्त्र (for °येनास्त्र) — [d]) K_1 D_1 सौभद्रेण (for °द्रो न) K_4 व्यषीदित°; $B_{1-3\ 5}$ Da_1 Dn_2 $D_{3\ 6}$ व्यसीदत; D_2 व्यशी°, S विषीदति

29 For the sequence in K_1, of v 1 9 — [b]) B Da_1 D_2 आनत (for सनत) $Ś_1$ सौभद्रो नतपर्वभि — [c]) $D_{3\ 6}$ भित्त्वा (for छित्त्वा) S वीराणाम् (for शू°) — [d]) $D_{7\ 8}$ S अर्दयत् (for आ°) — After 29[cd], N ($Ś_2$ missing) ins

292* धनुर्मण्डलनिर्मुक्तैः शरैराशीविषोपमैः ।
सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु स्मयन्निव ।
कर्णोऽपि चास्य चिक्षेप बाणान्संनतपर्वण ।
असंभ्रान्तश्च तान्सर्वानगृह्णात्फल्गुनात्मज ।
ततो मुहूर्तात्कर्णस्य बाणेनैकेन वीर्यवान् । [5]

[(L 3) $D_{3\ 4\ 6}$ एवास्य (for ऽपि चास्य) Dn_2 $D_{3\ 4\ 6}$ नाराचान् (for बाणान्स) D_2 पर्वभि — (L 4) K_1 असंभ्रांतांश्च $D_{4\ 5}$ गृह्णीयात् (for अगृह्णात्) Some MSS फाल्गुनात्मज]

On the other hand, S ins after 29[cd]

293* तस्मै चिक्षेप निशितं शरं परमसंहितम् ।

सौभद्रमभ्ययात्तूर्णं दृढमुद्यम्य कार्मुकम् ॥ ३०
तत उच्चुक्रुशुः पार्थास्तेषां चानुचरा जनाः ।
वादित्राणि च संजघ्नुः सौभद्रं चापि तुष्टुवुः ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

४०

संजय उवाच ।
सोऽभिगर्जन्धनुष्पाणिर्ज्यां विकर्षन्पुनः पुनः ।
तयोर्महात्मनोस्तूर्णं रथान्तरमवापतत् ॥ १
सोऽविध्यद्दशभिर्बाणैरभिमन्युं दुरासदम् ।
सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु स्मयन्निव ॥ २
पितृपैतामहं कर्म कुर्वाणमतिमानुषम् ।
दृष्ट्वार्दितं शरैः कार्ष्णिं त्वदीया हृषिताभवन् ॥ ३
तस्याभिमन्युरायम्य स्मयन्नेकेन पत्रिणा ।
शिरः प्रच्यावयामास स रथात्प्रापतद्भुवि ॥ ४
कर्णिकारमिवोद्धूतं वातेन मथितं नगात् ।
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा राजन्कर्णो व्यथां ययौ ॥ ५
विमुखीकृत्य कर्णं तु सौभद्रः कङ्कपत्रिभिः ।
अन्यानपि महेष्वासांस्तूर्णमेवाभिदुद्रुवे ॥ ६
ततस्तद्विततं जालं हस्त्यश्वरथपत्तिमत् ।

—^{e}) N (Ś2 missing) वीरश्च (for चास्य). —^{f}) G4 शत्रून् (for भूमौ) B8 4 अपातयत् (for न्य°)

30 For the sequence in K1, cf v 1 9 —^{ab}) Dn2 कर्णो S transp कर्ण and दृष्ट्वा Dn2 दृष्ट्वा तु तदनन्तर; D4 दृष्ट्वा कर्णानुजं सुहृत् Cd cites अनन्तर (as in text) —^{c}) D8 कर्ण (for तूर्णं) —^{d}) S आयस्य (for उद्यम्य)

31 For the sequence in K1, cf v 1 9 —^{a}) Ś1 ते चुक्रुशु, K5 तु चु (for उच्च) S सर्वे (for पार्थास्) —^{b}) Dn1 अनुचरा (for चा°) D4 तेषां चारु चरानुजा; S पार्था सानुचरास्तथा (G1 M °दा) —^{c}) T G1–4 [अ]थ; G3 5 M [अ]भि (for च) —^{d}) Dn1 G1 M1 2 अभि; D4 अपि (for चापि)

Colophon Ś2 missing — *Sub parvan* Ś1 K1–8 B1–4 Da1 Dn1 D1 4 5 7 8 अभिमन्युवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 8 तृतीययुद्धदिवसे; K2 तृतीयदिवसे — *Adhy name* K3 कर्णदुःशासनपराजय; Dn2 D6 अभिमन्युयुद्धं; D2 3 दुःशासनकर्णपराजय; D4 चक्रव्यूह — *Adhy no* (figures, words or both) B1 3 Dn1 S 39 (as in text), D5 36 — *Śloka no* Da1 Dn1 37

40

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v 1 7 34 ... the sequence in K1, cf. v 1 7 39 9

1 ^{a}) Ś1 B5 सोतिगर्जन्; Dn2 D3 4 6 सोपि राजन्, S सोभ्यगच्छद् —^{d}) B2 Dn1 D4 5 [अ]पातयत्, D6 [अ]वारयत्; Cv [अ]वापतत् (as in text)

2 D4 om 2^{c}–4^{a} —^{c}) B5 D6 सध्वजच्छत्रयन्तार —^{d}) K1 साश्ववाह, G2 कार्ष्णिमाशु (for साश्वमाशु)

3 D4 om 3 (cf v 1 2) —^{b}) S [अ]पराजितं (for [अ]तिमानुषम्) —^{c}) K4 D7 8 S [अ]र्पित (for [अ]र्दित). —^{d}) K1–3 D1 7 8 हर्षिता (for हृषिता)

4 D4 om 4^{a} (cf v 1 2) —^{a}) D8 [आ]नम्य (for [आ]यम्य) —^{b}) K5 स्मयन्नेव पतत्रिणा; S स्मयन्नि (G1 M1–4 °न्ने)व महारथ —^{cd}) Ś1 B Da1 Dn D3–6 तद् (for स) K1–4 D1 सकुंडलशिर काया त्पातयामास भूतले

5 ^{a}) B [आ]धूत (for [उ]द्धूत) —^{b}) K1–4 [उ]न्मथित; K5 B2 D2 S पतितं, B1, 3–5 [आ]पतित, Dn2 D3 4 मृदित; D5 पातित (for मथित) D7 8 द्रुमं; S भुवि (for नगात्) — After 5^{ab}, S ins

294* कर्णानुज च संप्रेक्ष्य तावका व्यथिताभवन् ।

—^{d}) D2 5 राधेयस्तु (for राजन्कर्णो) S कर्णश्चासीत्प राङ्मुख — After 5, K2 ins a passage given in App I (No 6)

6 Before 6, K2 ins संजय उवाच D4 om 6^{b}–7^{b} —^{cd}) S अन्यांश्च परमेष्वासांस्तूर्णं कर्णमुपाद्रवत्

ततः कर्णः शरैस्तीक्ष्णैरभिमन्युं दुरासदम् ।
अभ्यवर्षत संक्रुद्धः पुत्रस्य हितकृत्तव ॥ २२
तस्य चानुचरांस्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः ।
अवज्ञापूर्वकं वीरः सौभद्रस्य रणाजिरे ॥ २३
अभिमन्युस्तु राधेयं त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः ।
अविध्यत्त्वरितो राजन्द्रोणं प्रेप्सुर्महामनाः ॥ २४
तं तदा नाशकत्कश्चिद्द्रोणाद्वारयितुं रणे ।
आरुजन्तं रथश्रेष्ठान्वज्रहस्तमिवासुरान् ॥ २५
ततः कर्णो जयप्रेप्सुर्मानी सर्वधनुर्भृताम् ।
सौभद्रं शतशोऽविध्यदुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥ २६
सोऽस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठो रामशिष्यः प्रतापवान् ।
समरे शत्रुदुर्धर्षमभिमन्युमपीडयत् ॥ २७
स तथा पीड्यमानस्तु राधेयेनास्त्रवृष्टिभिः ।
समरेऽमरसंकाशः सौभद्रो न व्यषीदत ॥ २८
ततः शिलाशितैस्तीक्ष्णैर्भल्लैः संनतपर्वभिः ।
छित्त्वा धनूंषि शूराणामार्जुनिः कर्णमार्दयत् ।
स ध्वजं कार्मुकं चास्य छित्त्वा भूमौ न्यपातयत् ॥ २९
ततः कृच्छ्रगतं कर्णं दृष्ट्वा कर्णादनन्तरः ।

शरैरग्निशिखाकारैराशीविषसमप्रभैः ।

22 For the sequence in K1, cf v l 9 — a) Ś1 K1 3–5 Dn D1–5 शितैर्बाणैर्; D6–8 सितैर्बाणैर् (for शरैस्तीक्ष्णैर्) K2 विव्याध निशितैर्बाणैर् — b) S महारथ (M4 °थ°) (for दुरासदम्) — B3 reads 22cd on marg — c) Dn1 अभ्यवर्सत, D2 °वर्षत; S °वर्षन्सु (for °त) K5 Dn1 संग्रामे; G4 5 °सक्रुद्ध — d) K1 स तस्य (for पुत्रस्य) K5 Dn2 S प्रिय (for हित-)

23 For the sequence in K1, cf v l 9 — a) Ś1 D3 तत्र (for तस्य) — b) S विष्टम्य (for विव्याध) — c) B Do1 Dn2 D3 4 6 शूर; S शूरं (for वीर°). — d) S सौभद्र प्रत्ययु(G1 M °वि)ध्यत

24 For the sequence in K1, cf v l. 9 — a) Dn2 D3 4 6 च (for तु) — b) D3 सप्तत्या त्रि (for त्रिसप्तत्या) S शिलाशितै° (for शिलीमुखै) — c) Ś1 D5 त्वरित, Dn2 D3 4 6 कुपितो (for त्वरितो) — d) K1 2 B3 5 D5 S द्रोण (for द्रोणं) Dn1 G1 M महारथं, D4 G3 °रथा, T G2 4 5 °रथ. (for °मना°)

25 For the sequence in K1, cf v l 9 — a) D7 8 न (for तं) B4 D1 2 5 6 S तथा (for तदा) Ś1 राजन् (for कश्चिद्) — b) G1 M1 2 द्रोण (for द्रोणाद्) B Do1 Dn2 D3 4 6 रथी (B4 बली) (for रणे). — c) B4 रारुजंत Ś1 D3 4 6–8 रथश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठान्) — d) G2 5 वज्रहस्त (for °स्तम्) N (Ś1 missing) वज्रहस्तात्मजात्मजं (D2 °न्महात्मन)

26 For the sequence in K1, cf v l 9 — a) Dn2 जय (for जय) — b) K1 तदा (for मानी) K5 B2 4 Dn D3 4 6 धनुष्मतां (for °भृताम्). S राजन्सैन्ये पराजिते — d) S परमास्त्राणि (for उत्त°)

27 For the sequence in K1, cf v l 9 — b) Dn2 D3 4 6 राधेयस्तु (for रामशिष्य) D6 परमास्त्राणि दर्शयन् — c) S समेत्य (for समरे) D3 6 T G1–4 M1 3–5 शत्रु; M2 शत्रुर् (for शत्रु) D3 6 उद्धर्षम् (for दुर्धर्षम्). K5 Dn1 दुर्धर्षं समरे शत्रुम्

28 For the sequence in K1, cf v l 9 D6 om 28 — a) K4 5 Do1 D1 तदा (for तथा) B3 Do1 च (for तु) D4 पीड्यमानस्तु राधेये — b) D7 8 राधेयशर; G5 °यास्त्र (for °येनास्त्र) — d) K1 D1 सौभद्रेण (for °द्रो न) K4 व्यषीदित°; B1–3 5 Do1 Dn2 D3 6 व्यसीदत, D2 व्यशी°, S विषीदति

29 For the sequence in K1, cf v l 9 — b) B Do1 D2 आनत- (for सनत) Ś1 सौभद्रो नतपर्वभि° — c) D3 6 भित्त्वा (for छित्त्वा) S वीराणाम् (for शू°) — d) D7 8 S अर्दयत् (for मा°) — After 29cd, N (Ś1 missing) ins

292* धनुर्मण्डलनिर्मुक्तैः शरैराशीविषोपमैः ।
सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु स्मयन्निव ।
कर्णोऽपि चास्य चिक्षेप बाणान्संनतपर्वणः ।
असंभ्रान्तश्च तान्सर्वानगृह्णात्फल्गुनात्मजः ।
ततो मुहूर्तात्कर्णस्य बाणेनैकेन वीर्यवान् । [5]

[(L 3) D3 4 6 पुनास्य (for ऽपि चास्य) Dn2 D3 4 6 नाराचान् (for बाणान्स) D2 पर्वभि° — (L 4) K1 असंभ्रांतांश्च D4 5 गृह्णीयात् (for अगृह्णात्) Some MSS फाल्गुनात्मज]

On the other hand, S ins after 29cd

293* तस्मै चिक्षेप निशितं शरं परमसंहितम् ।

सौभद्रमभ्ययात्तूर्णं दृढमुद्यम्य कार्मुकम् ॥ ३०
तत उच्चुक्रुशुः पार्थास्तेषां चानुचरा जनाः ।
वादित्राणि च संजघ्नुः सौभद्रं चापि तुष्टुवुः ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

४०

संजय उवाच ।
सोऽभिगर्जन्धनुष्पाणिर्ज्यां विकर्षन्पुनः पुनः ।
तयोर्महात्मनोस्तूर्णं रथान्तरमवापतत् ॥ १
सोऽविध्यद्दशभिर्बाणैरभिमन्युं दुरासदम् ।
सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु स्मयन्निव ॥ २
पितृपैतामहं कर्म कुर्वाणमतिमानुषम् ।
दृष्ट्वार्दितं शरैः कार्ष्णिं त्वदीया हृषिताभवन् ॥ ३
तस्याभिमन्युरायम्य स्मयन्नेकेन पत्रिणा ।
शिरः प्रच्यावयामास स रथात्प्रापतद्भुवि ॥ ४
कर्णिकारमिवोद्धूतं वातेन मथितं नगात् ।
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा राजन्कर्णो व्यथां ययौ ॥ ५
विमुखीकृत्य कर्णं तु सौभद्रः कङ्कपत्रिभिः ।
अन्यानपि महेष्वासांस्तूर्णमेवाभिदुद्रुवे ॥ ६
ततस्तद्विततं जालं हस्त्यश्वरथपत्तिमत् ।

— ᵉ) N (Ś1 missing) वीरस्य (for चास्य) — ᶠ) G4 धात्रूत् (for भूमौ) B6 4 अपातयत् (for न्य°)

30 For the sequence in K1, cf v 1 9 — ᵃᵇ) Dn2 कर्णो S transp कर्ण and दृष्ट्वा Dn2 दृष्ट्वा तु तदनन्तरं, D4 दृष्ट्वा कर्णनरराजः सुहृत् Cd cites अनन्तर (as in text) — ᶜ) D8 कर्ण (for तूर्णं) — ᵈ) S आयम्य (for उद्यम्य)

31 For the sequence in K1, cf v 1 9 — ᵃ) Ś1 ते चुक्रुशुः, K6 तु चु (for उच्चु°) S सर्वे (for पार्थास्) — ᵇ) Dn1 अनुचरा (for चा°) D4 तेषां चारु चरानुगाः ; S पार्था सानुचरास्तथा (G1 M °दा) — ᶜ) T G1-4 [अ]थ ; G1 5 M [अ]भि- (for च) — ᵈ) Dn1 G1 M1 2 आभि ; D4 अपि (for चापि)

Colophon Ś1 missing — *Sub parvan* Ś1 K1-5 B1-4 Dc1 Dn1 D1 4 5 7 8 अभिमन्युवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1, 8 तृतीययुद्धदिवसे ; K3 तृतीयदिवसे — *Adhy name* K6 कर्णदुःशासनपराजय, Dn2 D6 अभिमन्युयुद्धं ; D2 5 दुःशासनकर्णपराजय ; D4 चक्रव्यूह — *Adhy no* (figures, words or both) B1, 2 Dn1 S 39 (as in text), D5 36 — *Śloka no* Dc1 Dn1 37

40

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf v 1. 7 34 20) For the sequence in K1, cf. v 1 7 39 9.

1 ᵃ) Ś1 B5 सोतिगर्जन् ; Dn2 D3 4 5 सोपि राजन्, S सोऽभ्यगच्छद् — ᵈ) B1 Dn1 D4 5 [अ]पातयत्, D6 [अ]वारयत् ; Cv [अ]वापतत् (as in text)

2 D4 om 2ᶜ-4ᵃ — ᶜ) B5 D6 सध्वजच्छत्रयन्तार — ᵈ) K1 साश्ववाह ; G2 कार्ष्णिमाशु (for साश्वमाशु)

3 D4 om 3 (cf v 1 2) — ᵇ) S [अ]पराजित (for [अ]तिमानुषम्) — ᶜ) K4 D7 8 S [अ]र्दित (for [अ]र्दितं). — ᵈ) K1-3 D1 7 8 हर्षिता (for हृषिता)

4 D4 om 4ᵃ (cf v 1 2) — ᵃ) D5 [आ]नम्य (for [आ]यम्य) — ᵇ) K6 स्मयन्नेव पतत्रिणा, S स्मयन्नि(G1 M1-4 न्ने)व महारथ — ᶜᵈ) Ś1 B Dc1 Dn D2-6 तद् (for स) K1-4 D1 सकुण्डलशिरः कायात् पातयामास भूतले

5 ᵃ) B [आ]धूत (for [उ]द्धूत) — ᵇ) K1-4 [उ]न्मथित, K6 B2 D2 S पतित, B1 3-5 [आ]पतित, Dn2 D6 4 मृदित, D5 पातित (for मथित) D7 8 द्रुमं ; S भुवि (for नगात्) — After 5ᵃᵇ, S ins

294* कर्णानुजं च संप्रेक्ष्य तावका व्यथिताभवन् ।

— ᵈ) D2 5 राधेयस्तु (for राजन्कर्णो) S कर्णश्चासीत्पराङ्मुख — After 5, K2 ins a passage given in App I (No 6)

6 Before 6, K2 ins संजय उवाच D4 om 6ᵇ-7ᵃ. — ᶜᵈ) S अन्यांश्च परमेष्वासांस्तूर्णं कर्णमुपाद्रवत्

झषः क्रुद्ध इवाभिन्ददभिमन्युर्महायशाः ॥ ७
कर्णस्तु बहुभिर्बाणैरर्द्यमानोऽभिमन्युना ।
अपायाज्जवनैरश्वैस्ततोऽनीकमभिद्यत ॥ ८
शलभैरिव चाकाशे धाराभिरिव चावृते ।
अभिमन्योः शरै राजन्न प्राज्ञायत किंचन ॥ ९
तावकानां तु योधानां वध्यतां निशितैः शरैः ।
अन्यत्र सैन्धवाद्राजन्न स कश्चिदतिष्ठत ॥ १०
सौभद्रस्तु ततः शङ्खं प्रध्माप्य पुरुषर्षभः ।
शीघ्रमभ्यपतत्सेनां भारतीं भरतर्षभ ॥ ११
स कक्षेऽग्निरिवोत्सृष्टो निर्दहंस्तरसा रिपून् ।
मध्ये भारतसैन्यानामार्जुनिः पर्यवर्तत ॥ १२
रथनागाश्वमनुजानर्दयन्निशितैः शरैः ।
स प्रविश्याकरोद्भूमिं कबन्धगणसंकुलाम् ॥ १३
सौभद्रचापप्रभवैर्निकृत्ताः परमेषुभिः ।
स्वानेवाभिमुखान्घ्नन्तः प्राद्रवञ्जीवितार्थिनः ॥ १४
ते घोरा रौद्रकर्माणो विपाठाः पृथवः शिताः ।
निघ्नन्तो रथनागाश्वाञ्जग्मुराशु वसुंधराम् ॥ १५
सायुधाः साङ्गुलित्राणाः सखड्गाः साङ्गदा रणे ।

7 D4 om 7^{ab} (cf. v l 6) — a) D2 5 तु (for तद्) K5 Dn1 D2 5 विविध, T G2–5 विहित (for विततं) Ś1 K Dn D1–3 5–8 सैन्य (for जाल) Do1 ततस्त्वद्धितसंजातं. — cd) N (Ś2 missing) क्रुद्धोऽभिमन्युरभिनत्तिग्म(Dn2 D3, 6 °त्तीव्र)तेजा महायशाः (Ś1 K1, 3 D3 °रथ). Ca d cite तिग्मतेजाः

8 d) B4 Dn2 D7 8 T G2 [अ]भज्यत; D3 [अ]विध्यत (for [अ]भिद्यत) — After 8, T G M3 4 ins

295* तिष्ठ कर्ण महेष्वास कृप दुर्योधनेति च ।
द्रोणस्य क्रोशतो राजंस्तदनीकमभज्यत ।

9 a) S [आ]काशं (for °काशे) — b) G2 [अ]भि (for [इ]व). T G2–5 सवृतं; G1 M पर्वत (for चावृते) — c) S छन्न (for राजन्) — Ś1 K1 3 4 D1 om (hapl) 9^{d}–10^{c} — d) K2 5 Dn1 D5 S प्रज्ञायत (for प्राज्ञा°)

10 Ś1 K1, 3 4 D1 om 10^{abc} (cf. v l 9) D6 om. 10^{abc} — a) K2 Dn D2 4 5 7 8 च (for तु) D3 परेषां तु; G1 3–5 M तु यौधानां (for तु योधानां). — b) D2, 5 M1 2 विध्यतां (for व°). — c) T G3–5 M3–5 नान्यत्र (for अन्यत्र) — d) Dn2 D3 [अ]शिष्यत (for [अ]तिष्ठत) Ś1 कश्चिन्न स तात व्यतिष्ठत (sic), K4 ना स्म कश्चन तिष्ठते, K5 न स्म किंचिदधिष्ठते; D4 6 न कश्चिदवशिष्यते; T G3–5 M3–5 काश्चित्तत्राव(T °त्राप्य; G3 4 °त्राप्य)तिष्ठति

11 b) D5 प्रदध्मौ (for प्रध्माप्य) Ś1 B1 Dn2 D2–6 पुरुषर्षभ, K5 भरतर्षभ (for पुरुषर्षभ). S प्रध्माय रणमूर्धनि. — d) S पितृनदन (for भरतर्षभ).

12 K2 (marg) Do1 S repeat 12 after 21^{ab} — a) Ś1 D1 स कक्ष्येऽग्निर्; K2 Do1 S (all second time) कक्षमग्निर् Ś1 K1 2 [उ]त्कृष्टो (Ś1 °ष्ट), K3 4 D1 [उ]त्क्रुष्टो (for [उ]त्सृष्टो) — b) G2–4 (all second time) [अ]रिवाहिनीं (for तरसा रिपून्) — c) D1 3 भरतसैन्यानाम् — K4 om 12^{c}–13^{d} — d) K2 (marg) Do1 S (all second time) प्रत्यदृश्यत

13 K4 om. 13 (cf v l 12) — a) Dn2 D3 4, 6 रथाश्वनागांश्च समरे; S रथाश्वनागमनुजान्. — b) Dn1 मर्दयन्; Dn2 D3 4 5–8 G3 4 निर्दहन्; T G2 निर्दयन्; G5 निर्भिंदन् (for [अ]र्दयन्) Ś1 K1–3 D1 निर्दहन्निव पावक — c) K5 B3–5 G3 4 सम्प्रविश्य (for स प्र°) — d) Dn2 D3 4 6 कबन्धशत (for °गण).

14 a) Ś1 (sup lin as in text) निर्भिन्नैर्, Dn1 -निनदैर् (for प्रभवैर्) — b) Dn2 D3 5 6 निकृत्ता; D2 निक्षता (for निकृत्ता) T G3 4 तव सैनिका (for परमेषुभि) — c) Dn2 D6 T G2–5 [अ]भिमुखा (for °खान्). Dn1 D4 जघ्नु (for घ्नन्त) — d) K1–4 D1 जीवितेप्सव (for °तार्थिन) Dn1 प्राद्रवंस्ततस्तत

15 a) D3 6 घोर (for घोरा) Ś1 K Dn1 D2 5 7 8 ते रौद्रा घोरकर्माणो — b) D3 वियाता (for विपाठा). B Do1 Dn2 बहव (for पृथव) Ś1 शरा, K4 5 Dn1 D7 8 सिता (for शिता) — c) Ś1 रथि; G1 M1 2 वर- (for रथ) — d) Dn2 समाजग्मुर् (for जग्मुराशु)

16 a) Dn2 सतनुत्राणा, D3 4 6 सतल° (for साङ्गुलि°) — b) B सगदा; D4 सशंखा (for सखड्गा) D3 3, 5, 8 S सगदा (for साङ्गदा) — c) Ś1 K Dn1 D1, 2, 5 7 8 अदृश्यत भुजाश्छिन्ना.

दृश्यन्ते बाहवश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ १६
शराश्चापानि खड्गाश्च शरीराणि शिरांसि च ।
सकुण्डलानि स्रग्वीणि भूमावासन्सहस्रशः ॥ १७
अपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्च बहुधा रथैः ।
शक्तिचापायुधैश्चापि पतितैश्च महाध्वजैः ॥ १८
निहतैः क्षत्रियैरश्वैर्वारणैश्च विशां पते ।
अगम्यकल्पा पृथिवी क्षणेनासीत्सुदारुणा ॥ १९
वध्यतां राजपुत्राणां क्रन्दतामितरेतरम् ।
प्रादुरासीन्महाशब्दो भीरूणां भयवर्धनः ।
स शब्दो भरतश्रेष्ठ दिशः सर्वा व्यनादयत् ॥ २०
सौभद्रश्चाद्रवत्सेनां निघ्नन्नश्वरथद्विपान् ।
व्यचरत्स दिशः सर्वाः प्रदिशश्चाहितान्रुजन् ॥ २१
तं तदा नानुपश्याम सैन्येन रजसावृतम् ।
आददानं गजाश्वानां नृणां चायूंषि भारत ॥ २२
क्षणेन भूयोऽपश्याम सूर्यं मध्यंदिने यथा ।

---

17 ^{a}) T ऋष्यश्; G_{2-4} M ऋष्टयश्; G_5 यष्टयश् (for शराश्) Dn_2 D_{4-6} चापासि (for चापानि) K_5 खड्गानि, $D_{2\,7\,8}$ खड्गांश्च (for खड्गाश्च) — ^{b}) D_4 वा (for च) — ^{d}) $Ś_1$ भूमावापु°, $K_{1\,3\,4}$ भूमिमापु°; K_2 Dn_2 $D_{3\,4\,6-8}$ भूमौ पेतु° (for भूमावासन्)

18 ^{a}) K_1 Dn_2 अयस्का(Dn_2 °क)रैर्; $K_{3\,4}$ अप स्कारैर्; K_5 Dn_1 $D_{2\,5}$ सुपस्कैरैर्; D_{6-8} उपस्करैर्, S अवस्करैर्; Ca उपस्कारैर्; Cd अपस्करैर् (as in text) — ^{b}) B_4 दंडैश्च (for दण्डक) Dn_2 [आ]सीद्भूरति बन्धुरैः; Cv as in text — ^{c}) S भिन्नैर् (for चक्रैर्) — ^{d}) B [आ]युधै° (for रथै°) $Ś_1$ K Dn D_{1-8} भग्नै($Ś_1$ K_{1-4} D_1 भिन्नै; K_5 चक्रै)श्च परमायुधैः, D_{c1} भल्लैश्च बहुधायुधैः; Bom ed बहुधा पतितैर्युगैः — ^{e}) D_8 चैव; S चान्यै (for चापि) B D_{c1} शक्ति चापासिभिश्चैव; Dn_2 $D_{3\,4\,6}$ शक्तिभिश्चासिभिश्चैव — ^{f}) G_1 M पातितैश् (for प°) D_2 स, D_6 सु (for च) — After 18, N ($Ś_2$ missing) ins

296* चर्मचापधरैश्चापि व्यवकीर्णैं समन्ततः ।

[K_2 पाश (for चाप) K_5 Dn_1 $D_{2\,5\,7\,8}$ वरैश्; $B_{2\,4}$ शरैश् (for धरैश्). Bom ed चैव (for चापि)]

19 ^{a}) $D_{2\,5}$ निर्भिन्नै (for निहतै) S शूरै (for अश्वैर्) — ^{b}) S कुंजरैश् (for वारणैश्) — ^{c}) K_2 अगम्यरूपा; D_4 °वर्मा (for °कल्पा) — ^{d}) S वीक्षिता (for क्षणेन) Dn_2 $D_{3\,4\,6}$ समाकुला (for सुदारुणा) Dn_1 क्षणेन समपद्यत

20 ^{a}) D_4 नृपपुत्राणां (for राज°). — ^{b}) Dn_2 $D_{3\,4\,6}$ क्रोशताम् (for क्रन्दताम्) S नदतां च तदा रणे — ^{c}) $Ś_1$ महाक्रंदो; $K_{4\,5}$ Dn_2 $D_{5\,6}$ S (except G_{3-5}) महाञ्शब्दो (for महाशब्दो) — ^{d}) S क्रदतामितरेतर (= 20^{b}) — ^{e}) $K_{1\,3\,4}$ शब्दो भरतश्रेष्ठस्य; S स शब्द स नरव्याघ्र — ^{f}) K_2 D_5 व्यनादयन्; Dn_2 $D_{2\,6}$ व्यदारयन् (for व्यनादयत्) S सहसाभिव्यनादयत्

21 ^{a}) $Ś_1$ $K_{1\,3}$ $D_{3\,5}$ स्त्वाद्रवत्, $D_{1\,3}$ तावर्क्षी (for चाद्रवत्) S क्षिप्रमभ्यपतत्सैन्य — ^{b}) $Ś_1$ K $D_{1\,7\,8}$ निघ्नन्वै सुमहाबल (K_5 °लै), B_{1-4} घ्नश्वाश्वरथद्विपान्, Dn $D_{2-4\,6}$ विनिघ्नन्वै महाबल°; D_5 विनिघ्नस्त्वरयन्परान् — After 21^{ab}, K_3 (marg) D_{c1} S repeat 12 — B_4 om 21^{cd} — ^{c}) $Ś_1$ व्यद्रवत्स, K_1 व्यचरत; K_5 विचरन्स; $B_{1-3\,5}$ D_{c1} विचरत; D_8 व्यचरन्स (for °रत्स). S स दिशो विचर(G_5 °दिश)न्सर्वा (T G_{2-5} °र्वान्) — ^{d}) Dn_2 द्रवन्; $D_{1\,3}$ हनन्; G_5 व्रजन् (for रुजन्) $B_{1-3\,5}$ D_{c1} D_8 प्रदिशश्चापि भारत

22 ^{a}) $K_{1-3\,5}$ G_1 M_{3-5} नान्वपश्याम, D_{c1} नानु पश्येम; Dn_1 $D_{1\,5}$ $M_{1\,2}$ नान्वपश्याम° (for नानुप श्याम) Dn_2 त तदानीमपश्याम; D_2 नाददान च पश्याम — ^{b}) D_2 सैन्ये च; T G_{2-5} स्वसैन्ये (for सैन्येन) K_5 $D_{3\,5\,6}$ S रजसावृते (for °वृतम्) — ^{c}) $Ś_1$ आद धान (for आददान) — ^{d}) D_3 प्राण (for नृणां) D_4 चायूंषि; T G_{2-4} आयूंषि (for चायूंषि)

23 ^{a}) $K_{1\,3}$ B_2 भूयोपश्याम, Dn $D_{2\,4-8}$ भूय पश्याम (Dn $D_{7\,8}$ °मि), T G_{2-5} चाभिपश्याम; $M_{1\,2}$ चान्वपश्याम (for भूयोऽपश्याम) G_1 M_{3-5} स क्षणेनान्वपश्याम — ^{b}) $Ś_1$ सूर्यो (for सूर्यं) Dn_1 D_4 मध्यंदिने; D_8 मध्ये दिने (for मध्यंदिने) — $Ś_1$ K_{1-4} $D_{1,7\,8}$ om. 23^{c}–24^{b} — ^{c}) G_4 अभिमन्युर् (for °मन्यु) — ^{d}) K_5 Dn_1 $D_{3\,4\,6}$ द्विपद्बल; $D_{3\,5}$ महाबल (for द्विषद्गणान्). Dn_2 विनिघ्नन्वै महाबल°

24 $Ś_1$ K_{1-4} $D_{1\,7\,8}$ om 24^{ab} (cf v l 23) — ^{a}) $G_{1\,2\,4\,5}$ M संख्ये (G_4 °घे) (for सख्ये) — ^{d}) S सेनामध्ये (for सैन्यमध्ये) $Ś_1$ $B_{1\,4}$ $D_{7\,8}$ व्यराजत;

अभिमन्युं महाराज प्रतपन्तं द्विषद्गणान् ॥ २३
स वासवसमः संख्ये वासवस्यात्मजात्मजः ।
अभिमन्युर्महाराज सैन्यमध्ये व्यरोचत ॥ २४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

४१

धृतराष्ट्र उवाच ।
बालमत्यन्तसुखिनमवार्यबलदर्पितम् ।
युद्धेषु कुशलं वीरं कुलपुत्रं तनुत्यजम् ॥ १
गाहमानमनीकानि सदश्वैस्तं त्रिहायनैः ।
अपि यौधिष्ठिरात्सैन्यात्कश्चिदन्वपतद्रथी ॥ २
संजय उवाच ।
युधिष्ठिरो भीमसेनः शिखण्डी सात्यकिर्यमौ ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च द्रुपदश्च सकेकयः ।
धृष्टकेतुश्च संरब्धो मत्स्याश्चान्वपतन्रणे ॥ ३
अभ्यद्रवन्परीप्सन्तो व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
तान्दृष्ट्वा द्रवतः शूरांस्त्वदीया विमुखाभवन् ॥ ४
ततस्तद्विमुखं दृष्ट्वा तव सूनोर्महद्बलम् ।
जामाता तव तेजस्वी विष्टम्भयिषुराद्रवत् ॥ ५
सैन्धवस्य महाराज पुत्रो राजा जयद्रथः ।

K1-4 Dc1 D1 व्यवस्थित (Dc1 °त) (for व्यरोचत) — After 24, S ins

297* यथा पुरा वह्निसुत. सुरसैन्येषु वीर्यवान् ।

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K B D1 2-8 अभिमन्युवध ; D3 4 अभिमन्युयुद्ध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 2 तृतीययुद्धदिवसे — *Adhy name* K4 सेनाविमर्द , D2 सेनाप्रमर्दन ; D5 सेनाप्रतर्दन — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 S 40 (as in text), D2 37, D8 41 — *Śloka no* Dn1 26

41

☞ Ś2 resumes from त्यन्त सु (in 7 41 1).

1 a) Ś1 अवाप्य, K2 भुजवीर्यं (hypermetric), K4 D1 अहार्य , B Dc1 स्वबाहु , Dn2 D4 स्ववीर्यं ; D2 अवीर्यं ; D6 सुवीर्यं (for अवार्यं) S महरथमभीतवत् — c) Ś2 K1-3 D1 2 7. 8 युद्धे सु° (for युद्धेषु) G1 M युद्धेष्वकुशलं

2 b) Ś1 K3 4 D1 सैस ; B Dc1 D5 च (for त). S किशोराश्वैस (for सदश्वैस्त) — c) Ś1 K (except K5) D1 असाद् ; Dn1 D2 S अस्ति ; Dn2 D3 अन्यो, D4 अभि (for अपि) — d) Ś K D (except Dc1) बली (for रथी) S एकोप्यन्व(G3 4 °को नान्व ; G5 °कोप्यद्य , M1 2 °को न्यन्व , M3 °को न्यन्य)पतद्रथी

3 d) D3 om द्रुपदश्च. K1 सकेकया ; K2 महारथ ; K5 B1-3 5 Dn D2 3 5-8 सकैकय , B4 सकेशव ; Dc1 D4 सकैकया (for सकेकय). S द्रुपद. केकयास्तथा — e) Ś K (except K5) D7 8 सक्रुद्धो (for संरब्धो) — f) K5 D3 4 मत्स्यश्च ; D8 मत्स्यांश्च K1 [अ]नुप तन् ; K3 B2 4 5 Dn2 [अ]स्यपतन् (B3 5 °तद्) ; B1 Dn1 D3-6 [अ]न्वपतद् , G5 न्यपतन् (for [अ]न्वपतन्) M3-5 रथै (for रणे) D2 मत्स्यश्चैवान्वपद्यत — After 3, N ins

298* सेनैव तु यथा याता पितरो मातुलैः सह ।

[Ś2 D4 6 8 यथा (for पथा) K2 B Dc1 Dn2 यांत ; D4. 6 यात (for याता)]

4 a) S अन्वधावन् (for अभ्यद्रवन्) — b) Ś1 व्यूढानीकान् — d) G4 5 (*sup lin* as in text) [अ]भिमुखा (*for* वि°) D3 4 ययु (*for* [अ]भवन्)

5 a) D2 5 तु, D3 6 तां, M3-5 तान् (for तद्). Dn2 D4 विद्रुत ; D3 6 विद्रुतां ; M3-5 विमु खान् (for विमुख) — b) D8 6 सेनां (for सूनोर्) B2 Dn2 D2-4 6-8 महाबलं (D5 6 °ल) (for महद्ब लम्) — d) K3 B4 5 Dc1 सस्तंभयिषुर् ; B1-3 विस्तंभ° ; D2 विष्टभयिषुम् (for विष्टम्भयिषुर्) Ś1 K3 4 5 Dn1 D1 2 7 8 आव्रजन् ; Dn2 D3 6 आगमत्

स पुत्रगृद्धिनः पार्थान्सहसैन्यानवारयत् ॥ ६

उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यमस्त्रमुदीरयन् ।
वार्धक्षत्रिरुपासेधत्प्रवणादिव कुञ्जरान् ॥ ७

धृतराष्ट्र उवाच ।

अतिभारमहं मन्ये सैन्धवे संजयाहितम् ।
यदेकः पाण्डवान्क्रुद्धान्पुत्रगृद्धीनवारयत् ॥ ८
अत्यद्भुतमिदं मन्ये बलं शौर्यं च सैन्धवे ।
तदस्य ब्रूहि मे वीर्यं कर्म चाग्र्यं महात्मनः ॥ ९
किं दत्तं हुतमिष्टं वा सुतप्तमथ वा तपः ।
सिन्धुराजेन येनैकः क्रुद्धान्पार्थानवारयत् ॥ १०

संजय उवाच ।

द्रौपदीहरणे यत्तद्भीमसेनेन निर्जितः ।
मानात्स तप्तवान्राजा वरार्थी सुमहत्तपः ॥ ११
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः संनिवर्त्य सः ।
क्षुत्पिपासातपसहः कृशो धमनिसंततः ।
देवमाराधयच्छर्वं गृणन्ब्रह्म सनातनम् ॥ १२   C 7 1 B 7 4 K 7 4

(for आद्रवत्) K1 विष्टस्त्वपिपुरागजन्, K4 विष्टमव पुरागजन्; D4 वि*ष्टमयि*रागमद्.

6 a) S तु यो राजा (for महाराज) — b) Ś1 राजपुत्रो; D5 6 पुत्रो राजन् (for पुत्रो राजा) — c) Dn1 पुत्रगर्द्धिन — d) D5 6 G1 M1 2 4 5 न्यवारयत् (for अथा)

7 a) B1 वार्धक्षेमिर्; B3 °क्षेत्रिर्; M3 °क्ष*र् (for °क्षत्रिर्) Ś K Dn D1 3 4 6-8 महातेजा°, B1 2 Dc1 G1 M3 Cd अपासेधत्, D3 5 महाराज, T G2-5 M5 अवासेधत्, M1 2 अवाधेत (for उपासेधत्) — d) Ś D7 प्रपाणादिव; K1 3 4 D1 प्रयाणा; K5 प्रयानामिव, B1 2 (orig as in text) D8 Cs प्रपानादिव; Dn मया(Dn1 °पा)ता; D3 4, 6 मृगाणामिव; T G2-5 M3-5 प्रभिन्नानिव; M1 2 स प्रभिन्नानि; Cap Cd प्रवणादिव (as in text) B1-4 Dc1 Dn2 D3 6 कुञ्जर°; B5 D1 7 8 कुञ्जरे D3 5 सैन्यमध्ये व्यरोचत; G1 प्रभिन्नानि पजरान् (submetric)

8 D4 6 om (hapl) 8b-9a, D5 reads the same on marg (*see m*) — b) Ś K D (except Dc1, D4 6 om) संजयार्पितं — c) T G3 4 यदेतत् (for °क) Dn1 पुत्र (for क्रुद्धान्) — d) Ś K B Dc1 Dn2 D2 3 5 पुत्रप्रेप्सून्; Dn1 प्रेप्सून्क्रुद्धान्; D7 8 सह सैन्यान्; T G5 पुत्रगृद्धीन्

9 D4 6 om 9a (cf v l 8) D5 reads 9a on marg (*see m*) — a) K5 B D (D4 6 om) अह (for इद) G5 अद्भुततरं मन्ये — c) B Dc1 S तस्य प्रब्रूहि; Dn2 तस्य ब्रूहि च; D4 तद*ब्रूहि (for तदस्य ब्रूहि) S रूप (for वीर्यं) — d) Dn1 चास्य; D2 S घोरं; D4, 7 वाग्य (for चाग्र्य)

10 a) Ś1 K2 किं हुतमिष्ट (for हुतमिष्टं वा) — b) Ś1 किं तप्तम्; B5 सुदीप्तम्, T G2-5 स्वधी(G5 °धा)तम्; G2 M स्वाधीनम् (G2 M1 °तम्) (for सुतप्तम्) Dn2 D5 पुन° (for तप) — After 10ab, S ins

299* दमो वा ब्रह्मचर्यं वा सूत यथास्य सत्तम ।
देव कतममाराध्य विष्णुमीशानमग्निजम् ।

[(L 1) G4 तपो (for दमो) G1 M क्षमा वा सत्तम सम (for the post half) — (L 2) G5 देव G5 अब्जज, M3 अग्रज (for अग्निज)]

— D4 om (hapl) 10c-11d — c) Ś1 K5 Dn1 D2 3 7 8 सिंधुराजो हि (for °जेन) S सिंधुराट्तनये सकान्. — d) D2 T G2 क्रुद्ध Dc1 अवारयन् Bom ed पांडवान्समवारयत् — After 10, S ins

300* नैव कृतं महत्कर्म भीष्मेणाज्ञासिष तथा ।
सिन्धुराट्तनयस्त्वेको यथा पार्थानवारयत् ।

[(L 1) G1 M अह (for महत्) T G2 M3-5 पुरा (for तथा)]

11 D4 om 11 (cf v l 10) — a) D2 यस्तो, D3 6-8 यत्तु (for यत्तद्) — b) D5 सर्जित°, D7 वर्जित° (for नि°) — c) Dn2 अत स; D3 अत सु; D5 आर्तं सु; D7 8 S मानात्स (for मानात्स) Dc1 D7 S राजन् (for राजा) — d) M3-5 फलार्थी (for वरार्थी) Ś1 सुमहत्तम°

12 b) K4 om. प्रियेभ्य° Ś K (except K5) Dn1 D1 2 7 8 सनिवार्य स°, B1 D1 सनि(D4 न्य)वर्तत — c) Dn1 reads from सह° up to दयाम् (in 13b) on marg — c) D4 om माराधयच्छर्वं G1 M1 2 आराधयेत् D3 6-8 G1 सर्वं; Cd शर्वं (as in text) — f) K4 D7 गृह्णन्, D3 सर्वं; G5 गुणाद्; Cd गृणन् (as in text).

भक्तानुकम्पी भगवांस्तस्य चक्रे ततो दयाम् ।
क्षमान्तेऽप्यथ चैवाह हरः सिन्धुपतेः सुतम् ।
वरं वृणीष्व प्रीतोऽस्मि जयद्रथ किमिच्छसि ॥ १३
एवमुक्तस्तु शर्वेण सिन्धुराजो जयद्रथः ।
उवाच प्रणतो रुद्रं प्राञ्जलिर्नियतात्मवान् ॥ १४
पाण्डवेयानहं संख्ये भीमवीर्यपराक्रमान् ।
एको रणे धारयेयं समस्तानिति भारत ॥ १५
एवमुक्तस्तु देवेशो जयद्रथमथाब्रवीत् ।
ददामि ते वरं सौम्य विना पार्थं धनंजयम् ॥ १६
धारयिष्यसि संग्रामे चतुरः पाण्डुनन्दनान् ।
एवमस्त्विति देवेशमुक्त्वाबुध्यत पार्थिवः ॥ १७
स तेन वरदानेन दिव्येनास्त्रबलेन च ।
एकः संधारयामास पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ १८
तस्य ज्यातलघोषेण क्षत्रियान्भयमाविशत् ।
परांस्तु तव सैन्यस्य हर्षः परमकोऽभवत् ॥ १९
दृष्ट्वा तु क्षत्रिया भारं सैन्धवे सर्वमर्पितम् ।
उत्क्रुश्याभ्यद्रवन्राजन्येन यौधिष्ठिरं बलम् ॥ २०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

---

13 Dn1 reads 13^{ab} on marg — ^{a}) K1 D7 भक्त्यानुकपी — ^{b}) S तस्मिन् (for तस्य) Dn2 D8 8 ततोऽस्य, D4 त * * *; G1 M1 2 M5 (sup lin) महादया: M3 4 महोदया (M4 °यां) (for ततो दयाम्) D2 तस्याथ विदधे दयां — For S subst for 13^{cdef}, cf v l 15 — ^{c}) Ś1 चास्य, Ś2 K4 D1 तस्य, K1 8 [ऽ]स्याथ; D5 स्त्वथ (for ऽप्यथ) D6 वै प्राह (for चैवाह) — ^{f}) B यमिच्छसि; Do1 यद्री° (for किमि°)

14 For S subst for 14, cf v l 15 — ^{a}) K1-8 उक्त्वा (for उक्तस्) — ^{cd}) Ś1 Dn1 transp प्रणतो and प्राञ्जलिर् Ś1 नियतात्मवाक्

15 K4 transp 15^{ab} and 15^{cd} — ^{b}) Dn2 D3-6 भीमवेग (for °वीर्य) — D1 om 15^{cd} — ^{c}) Do1 (marg) D2 5 7 8 वारयेय (for धा°) B धारयेय रथेनैक°; Do1 (orig) वारयन्नथघोषेण; Dn2 D3 4 6 व (D5 धा) रयेय (D6 °येह) रणे ह्येक — For 13^{c}–15^{c}, S subst

301* तस्य चाल्पेन कालेन नियमेन सुतोषित: ।
प्रीतो महेश्वरस्तस्मै वर चैव ददौ तदा ।
स तु वव्रे वर तत्र पाण्डवेयानह रणे ।
धारयेय रथेनैक

[(L 2) M1 2 तस्यै (for तस्मै) T G2-5 चेम (for चैव)]

— ^{d}) D3 समग्रान्; M3 समस्ताद् (for समस्तान्). K6 मे मति° (for भारत)

16 For subst. for 16, cf v l 17. K5 ins after 17^{ab} D7 8 after 16^{ab}.

302* यमाहुरजितं सख्ये शङ्खचक्रगदाधरम् ।
विष्णुसहस्रमूर्धान स कृष्ण पाति फाल्गुनम् ।

— ^{c}) Ś2 K (except K5) ददानि (for °मि) D7 8 तस्माद् (for सौम्य)

17 ^{a}) B Do1 Dn2 D3-6 धारयिष्यसि — After 17^{ab}, K5 ins 302* D3 4 om 17^{cd} — ^{d}) D7, 8 T G8 [अ]युध्यत; Cd [अ]बु° (as in text) D7 8 सैन्धव°; T G3 पांडवान् (for पार्थिव) — T ins after 17 G1 2 4 5 M subst for 16–17 G3 subst for 16^{c}–17^{b}

303* तेनोक्तस्तमृते पार्थं शर्वस्तस्मै वर ददौ ।
एकाहमिति राजेन्द्र तत्रैवादर्शनं गत ।

[(L 1) T जयस् (for शर्वस्) — (L 2) T G8 ययौ (for गत°)]

18 ^{b}) D7 8 दैवेन (for दि°) D8 फलेन (for बलेन) S परमास्त्रबलेन च — ^{c}) K6 B1 5 Do1 Dn2 D4-6 S एक° मवा (Do1 Dn2 स वा) रयामास

19 ^{b}) D2 T G2 4 5 क्षत्रिया भयमाविशन् — ^{c}) D3 4 6 परेषां; D8 परांश्च (for परांस्तु) Ś1 K1 2 4 Do1 तव तु (Do1 तु) (by transp) D1 सैन्यानि, M3-5 सैन्यानां (for सैन्यस्य) — ^{d}) Ś1 D4 G4 प्रहर्ष (G4 सहर्ष°) परमो भवत्

20 ^{a}) Dn2 D3, 5 च (for तु). — ^{b}) D7 8 सत्यम्; S महद् (for सर्वम्). — ^{c}) K1, 2 Dn1 D2 5 उत्कृष्य; K4 D1 उत्कृष्य; Dn2 उत्कम्प्य (for उत्क्रुश्य). D3 4 6 दुद्रुवु (for [अ]भ्यद्रवन्). — ^{d}) G5 अन्ये (for येन).

४२

संजय उवाच ।
यन्मा पृच्छसि राजेन्द्र सिन्धुराजस्य विक्रमम् ।
शृणु तत्सर्वमाख्यास्ये यथा पाण्डूनयोधयत् ॥ १
तमूहुः सारथेर्वश्याः सैन्धवाः साधुवाहिनः ।
विकुर्वाणा बृहन्तोऽश्वाः श्वसनोपमरंहसः ॥ २
गन्धर्वनगराकारं विधिवत्कल्पितं रथम् ।
तस्याभ्यशोभयत्केतुर्वाराहो राजतो महान् ॥ ३
श्वेतच्छत्रपताकाभिश्चामरव्यजनेन च ।
स बभौ राजलिङ्गैस्तैस्तारापतिरिवाम्बरे ॥ ४
मुक्तावज्रमणिस्वर्णैर्भूषितं तदयस्मयम् ।
वरूथं विबभौ तस्य ज्योतिर्भिः खमिवावृतम् ॥ ५
स विस्फार्य महच्चापं किरन्निषुगणान्बहून् ।
तत्खण्डं पूरयामास यद्व्यदारयदार्जुनिः ॥ ६
स सात्यकिं त्रिभिर्बाणैरष्टभिश्च वृकोदरम् ।
धृष्टद्युम्नं तथा षष्ट्या विराटं दशभिः शरैः ॥ ७
द्रुपदं पञ्चभिस्तीक्ष्णैर्दशभिश्च शिखण्डिनम् ।
केकयान्पञ्चविंशत्या द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ८
युधिष्ठिरं च सप्तत्या ततः शेषानपानुदत् ।

Colophon *Sub parvan* Ś1 K1-3 B Do1 Dn1 D1 3 4 6-8 अभिमन्युवध (D6 युद्ध) — *Day of Drona's Generalship* K1 3 तृतीययुद्धदिवसे; K2 तृतीयदिवसे — *Adhy name* K4 D2 5 जयद्रथवरप्रदानं; D4 चक्रव्यूह — *Adhy no* (figures, words or both) B1 3 Dn1 S 41 (as in text), D2 38

42

1 a) Ś1 K1 3 5 B Dc1 Dn D1-6 8 T G2-5 यन्मां S सौहार्दात् (for राजेन्द्र) — b) Ś K (except K5) D1 चेष्टितं (for विक्रमम्) — c) T G2-4 शृणु तत्सहसा राजन्; G1 M शृणु तस्य यथा राजन्; G5 शृणु तत्वं यथा सर्वं — d) S कुद्धान्पार्थानवारयत्

2 a) D7 8 उत्तमा (for तमूहु) B3 वाजिनो (for सारथेर्) D8 वाक्यास्, G4 मत्या (s10) (for वश्या) — b) T सैंधव — c) Dn2 D3 4 6 क्रममाणा; Ca d विकुर्वाणा (as in text) Dn2 D8 बृहतोश्वा (Dn2 °श्वान्) — d) Ś1 K (except K5) D1 मनपवनरंहस; Dn1 हेषतो वातर, D2. 4 6 वहंतो वातर

3 c) Ś1 Dn2 [अ]भ्यशोभयत्; K2 [अ]भिशो°; K3 T G2-5 स्वशो°; Do1 [अ]स्यशो°; Dn1 D2 5 श्वशो°; D1 [अ]भ्यासोभवत्; D3 6 ह्यशोभयत्, D4 [अ]थशोभते; D7 8 न्यस्तोभवत्, G1 M [अ]न्वशोभयत् (for [अ]भ्यशोभयत्) K5 D2 केतु — d) Ś K1 3 D (except Do1) वराहो; K4 lacuna.

4 a) B1 ध्वजस्तम्भ. G1 M1 2 पताकेन (for °का भिश्) — b) K5 Dn1 व्यजनैरपि (for °नेन च) — c) D5 om स D4 om (hapl) from राजलिङ्गै up to विबभौ (in 5c) T G3 4 M3-5 युद्ध, G1 3 5 M1 2 युधि (for राज) — d) T G1-4 M चारुश्च (T G2 °रुश्च; G1 M °रु च) प्रत्यरोचत; G5 चारुभि प्रत्यदृश्यत

5 D4 om up to विबभौ (of v l 4) — a) K4 D1 मुक्तामणिव(K4 °र्ध)ज्रस्वर्णैर्, S मुक्तावज्रै (G2 °क्तवज्र) स (G4 च) मणिभिर् — b) Ś1 D2 5 तम यस्मयं, K4 यद्दय°; D3 तदुय°, G3 तद*° (for तदय°) — c) G1 M स्यदन (for वरूथं) D1 तात (for तस्य) — d) D4 repeats ज्योतिर्भिर् D7 8 द्योतिभि° S खमिवाचित

6 a) G1 5 M विष्फार्य B1. 3 महाचाप — c) K5 तत्पद; D4 तं शास्त्र (for तत्खण्डं) — d) K3-5 यथद्दारयद्; Do1 यद्दा°; D1 यं व्यदा°; D6 यद्विदा°; D8 यव्यादा° (for यद्व्यदा) S यदार्जुनिरदारयत्.

7 a) Dn2 D3 4 6 सात्यकिं च; S स सात्यक. — b) K3 5 B Do1 D3 6-8 G1 3 5 M अष्टाभिश् — c) S (except G1) पुन (for तथा)

8 a) D6 दशभिस् (for पञ्च°) — b) B4 D1 सप्तभिश्; D6 पंच° (for दश°) — c) K4 5 B1-3 5 D कैके(B2 D1. 7 °क)यान् D2 5 पचसप्तत्या

9 a) B Do1 D7 8 तु (for च) D4 विंशत्या (for सप्त°). — b) Dn1 शेषान्सर्वान्; S विध्वा शिष्टान् (for तत शेषान्). Dn2 D3 5. 6 अपानुदत्; D7. 8 अपा

इषुजालेन महता तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९
अथास्य शितपीतेन भल्लेनादिश्य कार्मुकम् ।
चिच्छेद प्रहसन्राजा धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥ १०
अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकम् ।
विव्याध दशभिः पार्थं तांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः ११
तस्य तल्लाघवं ज्ञात्वा भीमो भल्लैस्त्रिभिः पुनः ।
धनुर्ध्वजं च छत्रं च क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ १२
सोऽन्यदादाय बलवान्सज्यं कृत्वा च कार्मुकम् ।
भीमस्यापोथयत्केतुं धनुरश्वांश्च मारिष ॥ १३
स हताश्वादवप्लुत्य छिन्नधन्वा रथोत्तमात् ।
सात्यकेराप्लुतो यान गिर्यग्रमिव केसरी ॥ १४
ततस्त्वदीयाः संहृष्टाः साधु साध्विति चुक्रुशुः ।
सिन्धुराजस्य तत्कर्म प्रेक्ष्याश्रद्धेयमुत्तमम् ॥ १५
संक्रुद्धान्पाण्डवानेको यद्दधारास्त्रतेजसा ।
तत्तस्य कर्म भूतानि सर्वाण्येवाभ्यपूजयन् ॥ १६
सौभद्रेण हतैः पूर्वं सोत्तरायुधिभिर्द्विपैः ।
पाण्डूनां दर्शितः पन्थाः सैन्धवेन निवारितः ॥ १७
यतमानास्तु ते वीरा मत्स्यपाञ्चालकेकयाः ।

न्नवत् (for अपानुदत्) Ś K1–4 D1 तत शेषानु(K2 °न)गाद्युदन् (K6 4 °द्)

10 a) D7 अथोस्य K5 Dn D3 4 7 8 सितपीतेन — b) D6 आच्छिद्य; S उद्दिश्य (for आदिश्य) — c) T G3 4 राजन् (for राजा) — d) Ś1 धर्मराज (for °पुत्र°)

11 a) D8 चक्षुर् (for अक्ष्णोर्) Dn2 निमिष (for निमेष-) S मात्रात्तु (for -मात्रेण) D2 5 तत्क्षणात्सोऽन्यदादाय. — b) D7 8 आदत्त (for आदाय) D2 5 बल(D2 °ल)वान्बा(D2 °ना)णु कार्मुकं — c) D8 विव्या*. Dn2 M5 पार्थांस् — d) K1 चैवान्यांस्; G5 सा*न्यांस् (for चैवा°) K2 om (hapl) from त्रिभि° up to भल्लै (in 12b)

12 K2 om up to भल्लै (of v l 11) — a) D1 ततस्तस्य (by transp) Ś1 K1 3 4 D1 वीक्ष्य; G5 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा) — b) G5 भीमैस् (for भल्लैस्) K3 5 T G1–4 M त्रिभि°; G5 शरै (for पुन°) — d) G6 छित्त्वा भूमौ न्यपातयन्

13 a) T G2–5 बलवत् (for °वान्) — b) B1 D1 2 4 5 7 सज्ज S महद्धनु° (for च कार्मुकम्) — c) K4 B Do1 [अ]पातयत्, D6 पोथ°; S [उ]न्माथ° (for [अ]पोथ°). K6 B3 (marg) Dn1 D2 5 विरथ भीम कर्माणं — d) G5 चाश्वांश्च (for अ°) K5 B3 (marg) Dn1 D2 5 भीमं चक्रे महारथं (Dn1 D5 °थ°)

14 c) Ś1 सात्यकेरग्रतस्तस्थौ; S स(G5 सा)त्यकस्या प्लुतो यानं. — d) G1 M1 2 गिर्यग्राद् (for °ग्रम्) K1 B1 2 D3 केशरी

15 b) Bom ed. चादिन (for चुक्रुशु) — The portion of the text from 15c up to 7 44 7d is lost in Ś2 on missing folios — d) K3 4 B1 5 Dn D1 4 8 T G2–5 श्रद्धेयम् (for [अ]श्र°) K4, 5 B Do1 Dn1 अद्भुत (for उत्तमम्) D2 5 पूजयतो (D2 °रयतो) मुहुर्मुहु — After 15, G1 M ins

304* विव्यधु शरवर्षेण समन्तात्नृपसत्तमा ।
सछाद्यमानो बहुभि पाण्डवानां महारथै ।
न विव्यथे महाराज दिव्यमस्त्रमुपाश्रित ।
छित्त्वा च तान्शरान्राजन्शरवर्षै पृथग्विधै ।
छादयामास तान्सर्वांस्तदभूद्रोमहर्षणम् । 5

[(L 3) G1 अपाश्रित (for उपाश्रित)]

16 Ś2 missing (of v l 15) D5 om 16c–17b — c) K3 सर्वकर्माणि, G5 सर्वभूतानि (for कर्म भूतानि) — d) G5 कर्म तत्र (for सर्वाण्येव) Dn2 [अ]भिपूजयन्, D2 [अ]भ्यपूरयत् (for °पूजयन्)

17 Ś2 missing (of v l 15) D5 om 17ab (of v l 16) — b) K2 D3 5 7 सोत्त(D5 सोत)रायोधिभिर्; K5 B1 (marg as in text) 8 Do1 Dn1 सो (K5 सो)त्तरायुधिभिर्; D2 सोत्तरा बहुभिर्; Ca सोत्तरयोधभिर्; Cd सोत्तरायुधिभिर् (as in text) B3 D5 नृपै°, G1 M1 2 गजै (for द्विपै) — c) S आवृत (for दर्शित) — d) K4 निवारित, S च धन्विना (for निवारित)

18 Ś2 missing (of v l 15) K4 D1 om (hapl) 18c–19b — a) K5 जितमानास्; D1 यत° (for यत°) — b) D2 मत्स्या°; D5–7 मत्स (for मत्स्य) K3 D3 -पचाल K2 5 D (except Do1, D1 om) -कैकया S पांचाला म(T मा)त्स्यकेकया — c) D2 [अ]भ्य पीड्यत, D1 [अ]न्वपद्यत, D6 [अ]न्वपद्यते (for [अ]

पाण्डवाश्चान्वपद्यन्त प्रत्यैकश्येन सैन्धवम् ॥ १८
यो यो हि यतते भेत्तुं द्रोणानीकं तवाहितः ।
तं तं देववरप्राप्त्या सैन्धवः प्रत्यवारयत् ॥ १९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

४३

संजय उवाच ।
सैन्धवेन निरुद्धेषु जयगृद्धिषु पाण्डुषु ।
सुघोरमभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ॥ १
प्रविश्य त्वार्जुनिः सेनां सत्यसंधो दुरासदाम् ।
व्यक्षोभयत तेजस्वी मकरः सागरं यथा ॥ २
तं तथा शरवर्षेण क्षोभयन्तमरिंदमम् ।
यथाप्रधानाः सौभद्रमभ्ययुः कुरुसत्तमाः ॥ ३
तेषां तस्य च संमर्दो दारुणः समपद्यत ।
सृजतां शरवर्षाणि प्रसक्तममितौजसाम् ॥ ४
रथव्रजेन संरुद्धस्तैरमित्रैरथार्जुनिः ।
वृषसेनस्य यन्तारं हत्वा चिच्छेद कार्मुकम् ॥ ५
तस्य विव्याध बलवाञ्शरैरश्वानजिह्मगैः ।

न्वपद्यन्त) —^{d}) Ś1 प्रत्येकस्यैव ; K1 3 °कस्तेन, K2 क सेन ; K5 Dn1 D3 प्रविशेकुर्ने, B1 (marg) 3 5 Do1 प्रत्येकैकेन, B1 (also marg) 4 एकैकश्येन, Dn2 D4 5 7 8 S प्रत्येक चैव ; D2 प्रत्यषेवस्स, D3 प्रत्येकाख्येन ; D6 प्रत्यैकाग्रेण ; Cd (gloss प्रत्येकशः) प्रत्यैकश्येन (as in text) ·

19 Ś2 missing (of v l 15) K4 D1 om 19^{ab} (of v l 18) —^{a}) D4 यत्न, D7 8 हतु (for भेत्तुं) —^{b}) K4 Dn1 D2 5 7 8 समाहित° (for तवा°) —^{c}) K1 तदेव ; K3 B Do1 Dn2 D3 4 6 तमेव (for त मेव) K4 वरप्राप्त° ; K5 Dn1 वर प्राप्य ; Dn2 D3 6 वर प्राप्त° (for वरप्राप्त्या) S त त देवाद्वर (G4 त तद्देवावर) प्राप्य

Colophon Ś2 missing *Sub-parvan* Ś1 K1-3 B Do1 Dn D1 3 4 6-8 अभिमन्युवध (Dn2 °युद्ध) — *Day of Drona's Generalship* K1-3 तृतीयदिवसे ; G2 तृतीयेह्नि — *Adhy name* K5 D6 पांडवसेनापराजय° ; D2 जयद्रथयुद्धे पांडवसेनापराजय ; D4 चक्रव्यूह ; G2 सैंधववरनिरूपण — *Adhy no* (figures, words or both) B1 3 Dn1 S 42 (as in text) — *Śloka no* Dn1 19

43

☞ This adhy is missing in Ś2 (of v l 7 42 15)

1 B1 reads the ref on marg —^{a}) M3 सजयेन (for सैन्धवेन) Do1 हि रुद्धेषु ; Dn2 D3 4 6 निरस्तेषु ; D1 विरुद्धेषु, D7 8 निरुद्धेन (for निरुद्धेषु). —^{b}) B4 D1 T G2 3 M5 (inf lin as in text) जय गृध्निषु ; D2 °गर्द्धिषु ; D4 6 G4 °गृध्रिषु, D7 °मद्दिषु (for गृद्धिषु) D7 om पाण्डुषु —^{c}) Ś1 K1, 2 D1 तद् (for सु)

2 G5 om 2^{a}–8^{a} —^{a}) K3 B Do1 [अ]थार्जुनि ; D3 7 8 T G2 M3-5 चार्जुनि , Dn1 भार्जुनि (for त्वा°) —^{b}) K1 D3 4 दुरासद ; K2 Dn1 D2 G1 M °सद° ; D5 °सनां (for °सदाम्) —^{c}) Dn1 भक्षोभयत, G1 M1 2 विक्षो° ; G3 व्यक्षोभयति (for व्यक्षोभयत) —^{d}) T G2 4 transp मकर° and सागर

3 G5 om 3 (of v l. 2) —^{a}) Dn2 D2 तस् (for त) S (G5 om) शरजालेन (for °वर्षेण) —^{b}) S (G5 om) छादयतम् (for क्षोभ) K4 अरिंदम —^{c}) D2 5 यथाप्रधान —^{d}) Ś1 K5 B1-3 Do1 Dn D2-8 नरसत्तमा° ; K1-4 D1 तत्र कौरवा ; B4 5 रथसत्तमा° (for कुरु°)

4 G5 om 4 (of v l 2) —^{a}) D4 चर मर्दो (for च सं°) —^{d}) T G2-4 ससक्तम् (for प्रस°) D4 अमितौजस

5 G5 om 5 (of v l 2) —^{a}) Ś1 K1-4 D1 राजव्रजैस्तु (Ś1 °जेन) ; B3 Do1 S (except G1, G5 om) रथमातेन (for °व्रजेन) T G2-4 संयुक्तस ; G1

वातायमानैरथ तैरश्वैरपहृतो रणात् ॥ ६
तेनान्तरेणाभिमन्योर्यन्तापासारयद्रथम् ।
रथव्रजास्ततो हृष्टाः साधु साध्विति चुक्रुशुः ॥ ७
तं सिंहमिव संक्रुद्धं प्रमथ्नन्तं शरैररीन् ।
आरादायान्तमभ्येत्य वसातीयोऽभ्ययाद्द्रुतम् ॥ ८
सोऽभिमन्युं शरैः षष्ट्या रुक्मपुङ्खैरवाकिरत् ।
अब्रवीच्च न मे जीवञ्जीवतो युधि मोक्ष्यसे ॥ ९
तमयस्मयवर्माणमिषुणा *आशुपातिना ।
विव्याध हृदि सौभद्रः स पपात व्यसुः क्षितौ ॥ १०
वसातीयं निहतं दृष्ट्वा क्रुद्धाः क्षत्रियपुंगवाः ।
परिवव्रुस्तदा राजंस्तव पौत्रं जिघांसवः ॥ ११
विस्फारयन्तश्चापानि नानारूपाण्यनेकशः ।
तद्युद्धमभवद्रौद्रं सौभद्रस्यारिभिः सह ॥ १२
तेषां शरान्सेष्वसनाञ्शरीराणि शिरांसि च ।
सकुण्डलानि स्रग्वीणि क्रुद्धश्चिच्छेद फाल्गुनिः ॥ १३
सखड्गाः साङ्गुलित्राणाः सपट्टिशपरश्वधाः ।
अदृश्यन्त भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ १४
स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाध्वजैः ।

M1 2 संरुद्धैस् (for संरब्धस्). — b) K2 5 B2, 4 D2 M1 2 तथार्जुनिः (for अथा°).

6 G5 om 6 (cf. v l 2) B5 om 6–8 — a) S (except M4, G5 om.) तं च (for तस्य) K4 वि*ध; D5 M8 (inf lin as in text) चिच्छेद; T G2 विव्याय (for विव्याध) — b) S (G5 om) तस्य चाश्वान् (for शरैर°) — c) S (G5 om) तैरश्वैर् (for अथ तैर्) — d) S (G5 om) नि सज्ञोपहृ(G8 °ह ; M1 2 °हृ)तो रणात्

7 B5 G5 om 7 (cf v l 6, 2). — a) Ś1 D1 अभिमन्युर् — b) D6 यत्ता (for यन्ता) Dn2 चो त्सारयद्; D5 6 [अ]वासारयद्, D7 [अ]पसा°; S (G5 om) निःसा° (for [अ]पासा°) G4 दृढ (for रथम्) Ś1 K3 4 D1 यतार वारयत्र(Ś1 हरयद्र ; K8 वारयद्र) थात् (K4 °थं); D4 युतासारजयद्रथ — c) D4 अथ पार्थास् (for रथव्रजास्) M4 तथा (for ततो) Dn2 D3, 5 6 8 दृष्ट्वा (for हृष्टा)

8 B5 om 8 (cf. v l 6) G5 om 8a (cf v l 2). — a) T G2–4 स तु सिंहमिव क्रुद्ध — b) D4 M2 प्रथमतं, D6 G1 3 4 M1 3–5 प्रमथंत (for प्रमथ्नन्तं) K1 इषून्; K2–4 Dn2 D1 रिपून्; D7 असीन् (for अरीन्) — c) K1 3 D1 आरादावर्तम्; D4 7 °यतम् (for °यान्तम्) S आलोक्य (for अभ्येत्य) — d) B (B5 om) Dc1 वशातीयो Dn1 रथं; D3 6 रणे (for द्रुतम्) S वसाति सोऽभ्ययाद्रुत

9 a) K5 Dn1 रणे (for शरै°). D1 3 दृष्ट्वा (for षष्ट्या) — b) M1 2 रुग्म (for रुक्म) K4 M1 इवा किरद्; D2 4–6 M2 अ(M2 इ)वाकिरन् (for अवाकिरत्). — c) D3 om. जीवन् — d) K1 Dn1 G1 M1 2 जीवितो S वीर (for युधि) K1, 4 5 B2, 3 Dc1 Dn D1–6 युधिमोक्षसे (Dc1 °सि), D8 मोक्ष्यसे यथा (for युधिमोक्ष्यसे)

10 a) Dn1 तं तथास्मय, D3 4 6 तमयोमय- (for तमयस्मय) — b) Ś1 K1–3 D1 [अ]श्याशुपातिना; K4 [अ]श्यासपा°, K5 S श्वाशु°; B Dc1 Dn2 दूरपा°; Dn1 [अ]प्याशुपा°, D2 प्राशुपा°; D3 4 शस्त्रपा, D5 ह्याशुपा°; D6 शस्त्रपा°; D7 न्याशुपा°; D8 [अ]त्याशुपा° (for *आशुपा°) — c) S transp विव्याध (T G2 °थ) and हृदि — d) S ममार च (for व्यसुः क्षितौ) Cd cites व्यसुः (as in text) Ś1 निपपात क्षितौ व्यसुः

11 a) K2 B1 4 वासत्य; B2 3 Dc1 वाशात्य; B5 D3 4 6 वासात्य, D1 2 वशात्य; D7 दसात्य; S वसाति (for वसात्य) K5 Dn1 D5 वसातीय हतं दृष्ट्वा (Dn1 श्रुत्वा) — b) Dn1 क्षुब्धा (for क्रुद्धा).

12 Dc1 om 12ab — a) S (except T G2) विष्फारयतश्च — c) Ś1 K5 D7 T G घोरं; M3 राजन् (for रौद्रं).

13 a) Ś1 सरसनान्; B5 सकवचान्; Dn1 महेष्वा सान्; Dn2 D3 6 अशेषाश्च; D4 चेष्वसनान्; Cd सेष्वसनान् (as in text) T G2–4 तेषां शरानि(G3 °णि)ष्वसनान्; G5 तेषां शरौघानिष्वासान् — d) Ś1 फल्गुनि ; D4 पाण्डवि (for फाल्गुनि)

14 a) K6 सपक्ष — b) K1 D1 सपट्टिप ; K3 Dn1 सप्रासा स ; S सपट्टासि (G1 M °ट्टस) (for सप ट्टिश-). K5 परिच्छदा ; B1 D पर(D1 °रि)श्वधा°; T G2 परश्वधा (for परश्वधा°) — c) B2–5 Dc1 D1 अपश्यत; D3 आदृश्यत; G5 अदृश्यत (for अदृश्यन्त) — d) Dn1 हेमभारेण; D5 7 8 हैमाभरण-, S नाना भरण (M3–5 °भूषण) (for हेमाभरण).

वर्मभिश्चर्मभिर्हारैर्मुकुटैश्छत्रचामरैः ॥ १५
अपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्च बहुधा युगैः ॥ १६
अनुकर्षैः पताकाभिस्तथा सारथिवाजिभिः ।
रथैश्च भग्नैर्नागैश्च हतैः कीर्णाभवन्मही ॥ १७
निहतैः क्षत्रियैः शूरैर्नानाजनपदेश्वरैः ।
जयगृद्धैर्वृता भूमिर्दारुणा समपद्यत ॥ १८

दिशो विचरतस्तस्य सर्वाश्च प्रदिशस्तथा ।
रणेऽभिमन्योः क्रुद्धस्य रूपमन्तरधीयत ॥ १९
काञ्चनं यद्यदस्यासीद्वर्म चाभरणानि च ।
धनुषश्च शराणां च तदपश्याम केवलम् ॥ २०
तं तदा नाशकत्कश्चिच्चक्षुर्भ्यामभिवीक्षितुम् ।
आददानं शरैर्योधान्मध्ये सूर्यमिव स्थितम् ॥ २१ C. 7 18.. B 7 44.. K 7 44..

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

15 a) D8 अग्निमाभरणैर्ध्वजै — b) K3 B4 पातितैश्; B1 पतितैश् (for पतितैश्) B4 महाभुजे; Dn1 °रथे (for °ध्वजे) S (except G4) पतितैर्विविधैर्ध्वजै — c) D2 5 वर्मभिश्च महार्हैश्च; D7 8 चर्मभिर्वर्मभिर्हारैर् — D4 om. (hapl) 15d — d) G1 3–5 M मकुटैश् (for मुकु°) G5 चित्र (for छत्र)

16 a) Ś1 K3. 5 B2 (marg) 3 4 Do1 Dn1 D5 7 8 उपस्कारैर्; B3 Dn2 D3 अयस्करैर्; T G2–5 M अवस्क (G2 M1. 2 °स्का)रैर् (for अप) — b) Ś1 ईषादंडैश्च बंधुरै — c) T G1–3 M transp अक्षैर् and चक्रैर् G4 lacuna, G5 अश्वैर् (for चक्रैर्) — d) B4 युधे; S धरे (for युगै) Ś1 K D (except Do1 D8) भग्नैश्च परमायुधै

17 G4 om (hapl.) 17c–18b — a) K5 D2 5 अनुकर्ष (for °कर्षै) S (G4 om) पा(G1 प)दातैरनुकर्षैश्च — c) Dn1 ध्वजैर्भग्नैश्च (for रथैश्च भग्नैर्) D5 रथैश्च पतितैर्नागैर् — d) D4 5 हयै; G3 M भग्नै (for हतै) T G2 3 5 पादातैश्चास्तृता मही

18 G4 om. 18ab (cf v l. 17) — a) Ś1 K1 2 4 हतैश्च (for निहतै) — c) Ś1 जयागतैर्; K1–4 D1 जयेप्सुभिर्; B1 Do1 D4. 7 8 जयगृध्रैर्; D3 जयगध्यों (for जयगृद्धैर्) S हतैर् (G2 M1 2 °यैर्) (for वृता) K3 Dn1 ततो गृध्रावृता भूमिर् — d) D7 8 समदृश्यत; S (अ)प्रियदर्शना (for समपद्यत)

19 c) K1 D8 क्रोधस्य (for क्रुद्धस्य) — d) D1 सर्वम् (for रूपम्)

20 a) K5 Dn1 D2 एव (for अस्य) T G M3–5 यद्धि तस्या(G5 °त्रा)सीद्; M1 2 यद्धि यत्तस्य (for यद्य दस्यासीद्) — c) G5 सुधनुश् (for धनुषश्) — d) Dn2 तदा पश्याम (for तदप°) Ś1 K1 3 om श्याम केवलम् K4 तदपश्यत्तदाहव, T G2–4 M3–5 तत्तदेवाव दृश्यते (M3–5 °त); G1 M1 2 तत्तदेवास्य दृश्यत; G5 तत्तदेवाथ दृश्यते

21 a) Ś1 Dn2 तत्, D8 lacuna (for त) G5 नाशाक्नन् S द्रष्टु (for कश्चिच्) — b) Dn1 D6 अपि (D6 °भि)वीक्षितु; S कश्चिदाहवे (for अभिवीक्षितुम्). — c) K3. 4 G5 आददान G1 3 M योधान् — d) Ś1 D5 [उ]दित, Dn1 D2 7 8 [उ]त्थितं; T G2–4 [आ]स्थितं (for स्थितम्)

Colophon Ś2 missing *Sub parvan* Ś1 K1–3. 5 B Do1 Dn D1 3 4 6–8 अभिमन्युवध (Dn2 D3 6 °युद्ध) — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 तृतीययुद्ध दिवसे; K2 तृतीयदिवसे — *Adhy name* K3 D2 कौरव(K5 °वी)सेनामर्दन; D5 सेनाप्रमर्दनं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 3 Dn1 S 43 (as in text), D3 40 — *Śloka no* Dn1 21

४४

संजय उवाच ।

आददानस्तु शूराणामायूंष्यभवदार्जुनिः ।
अन्तकः सर्वभूतानां प्राणान्काल इवागते ॥ १
स शक्र इव विक्रान्तः शक्रसूनोः सुतो बली ।
अभिमन्युस्तदानीकं लोडयन्बह्वशोभत ॥ २
प्रविश्यैव तु राजेन्द्र क्षत्रियेन्द्रान्तकोपमः ।
सत्यश्रवसमादत्त व्याघ्रो मृगमिवोल्बणम् ॥ ३
सत्यश्रवसि चाक्षिप्ते त्वरमाणा महारथाः ।
प्रगृह्य विपुलं शस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन् ॥ ४
अहं पूर्वमहं पूर्वमिति क्षत्रियपुंगवाः ।
स्पर्धमानाः समाजग्मुर्जिघांसन्तोऽर्जुनात्मजम् ॥ ५
क्षत्रियाणामनीकानि प्रद्रुतान्यभिधावताम् ।
जग्रास तिमिरासाद्य क्षुद्रमत्स्यानिवार्णवे ॥ ६
ये केचन गतास्तस्य समीपमपलायिनः ।
न ते प्रतिन्यवर्तन्त समुद्रादिव सिन्धवः ॥ ७
महाग्राहगृहीतेव वातवेगभयार्दिता ।
समकम्पत सा सेना विभ्रष्टा नौरिवार्णवे ॥ ८
अथ रुक्मरथो नाम मद्रेश्वरसुतो बली ।

44

1 Ś$_2$ is missing up to 7 44 7 (cf v l 7 42 15) B$_1$ reads the ref. on marg —^{a}) Ś$_1$ K$_{1\ 4}$ D$_1$ G$_6$ आदधानस् G$_6$ स (for तु) —^{b}) D$_2$ आयुश्च (for आयूंषि) K$_1$ D$_6$ भवदार्जुनि (for [अ]भव°) D$_8$ आयुष्यं च तदार्जुनि°. —^{d}) Ś$_1$ द्रोणरूप; K$_{1\ 3}$ **काल, K$_4$ D$_1$ काले काल; S साक्षात्काल (for प्राणान्काल) D$_{8\ 6}$ इवागत; G$_6$ इवांतक° (for इवागते)

2 Ś$_2$ missing (cf v l 1). —^{a}) S सम (for इव) D$_{8\ 6}$ स शक्रेण सम शूर° —^{c}) D$_2$ ततोनीक; G$_6$ तदा सैन्यं (for तदानीक) —^{d}) S लोळयन् (for लोड°) K$_{1,2}$ B$_{1-3}$ D$_6$ बहू (K$_1$ D$_5$ °हु) शोभत (for बह्वशो°)

3 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) D$_5$ स प्रविश्य; D$_{7\ 8}$ सप्रविश्य (for प्रविश्यैव) —^{b}) B$_1$ क्षत्रियेष्वत कोपम, T G$_{2-5}$ क्षत्रियाणां यमोपम (G$_5$ भयकर°); G$_1$ M क्षत्रियानतकोपम° —^{d}) G$_{1\ 5}$ M$_{1\ 2}$ मृग Ś$_1$ K$_{1-3}$ D$_1$ इवोद्धत; K$_5$ Dn$_1$ D$_2$ °द्धत (K$_5$ °द्भुत°); Dn$_2$ D$_{8\ 6}$ G$_2$ M$_{3-5}$ °ल्यण, D$_5$ °र्दित; G$_6$ इवारण (sic) (for इवोल्बणम्)

4 Ś$_2$ missing (cf v l 1). —^{a}) B$_1$ च क्षिप्ते; Dn$_2$ D$_{5\ 4\ 6}$ विक्षिप्ते (for चा°) —^{b}) D$_4$ reads महा twice —^{c}) K B$_{2\ 3\ 4}$ Dc$_1$ D$_1$ S (except G$_1$ M$_{1\ 2}$) विविध; D$_2$ विमल; D$_5$ विमळ (for विपुल) D$_3$ खड्गम् (for शस्त्रम्) —^{d}) S अभिद्रवन्.

5 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) Dn$_2$ D$_{5\ 4\ 6}$ त्वरमाणा (for स्पर्धमाना°) T G$_{2-4}$ जघांसंति, G$_{1\ 6}$ M इवायांति (for समाजग्मुर्) —^{d}) Ś$_1$ महार्जुनिं; K (except K$_5$) D$_1$ महार्जुनिं, D$_5$ रणेर्जुनिं (for ऽर्जुनात्मजम्)

6 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{b}) K$_5$ D$_{2\ 5}$ विद्रुतानि (for प्र°) G$_1$ M [अ]मितौजसां (for [अ]भिधावताम्) —^{c}) K$_2$ B (except B$_4$) Dc$_1$ Dn D$_{2\ 5}$ जग्राह; D$_1$ जग्रासत्, S अग्रसत् (for जग्रास) —^{d}) B$_4$ क्रुद्धो (for क्षुद्र-) Dn$_1$ यथा (for इव) K$_{1\ 2,4}$ D$_1$ [आ]हवे; D$_7$ [अ]र्णके (for [अ]र्णवे).

7 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) K$_5$ D$_{2\ 5}$ केचिदागतास्, T G$_{2-4}$ M$_{3-5}$ ये समागतास्; G$_1$ M$_{1\ 2}$ केचनागतास् (for केचन गतास्) D$_5$ G$_1$ M$_{1\ 2}$ तत्र (for तस्य) —^{b}) S (except G$_1$) अनि(G$_2$ परि)वर्तिन (for अपलायिन) — G$_5$ om 7^c–9^b. —^{c}) D$_2$ S (G$_5$ om) न ते प्रतिनिवर्तंते; D$_{5\ 8}$ न ते प्रत्यभिवर्तंत —^{d}) Ś$_1$ K$_{1\ 2}$ D$_1$ समुद्रम् Ś$_1$ निम्नगा; Cd सिन्धव° (as in text)

8 Ś$_2$ resumes G$_5$ om 8 (cf v l. 7) —^{a}) D$_4$ -गृहीतेन —^{b}) Ś$_2$ K$_{1\ 2\ 4}$ D$_1$ हतवेगा; Dn$_1$ हतप्रभा; G$_1$ M वायुवेग (for वातवेग) —^{c}) M$_{3-5}$ से (for सा) —^{d}) B$_{1-3\ 5}$ Dc$_1$ विभ्रांता; B$_4$ विक्रांता; M$_{3-5}$ वित्रस्ता (for विभ्रष्टा) K$_{3\ 4}$ D$_1$ इवाहवे, Dc$_1$ (marg as in text) इवांतरे — For 8^{cd}, T G$_{1-4}$ M$_{1\ 2}$ subst

305* संत्रस्ता वाहिनी तुभ्य नौरिवासीन्महार्णवे ।

9 G$_5$ om 9^{ab} (cf. v l 7). —^{a}) Ś$_1$ अत्रासयन्;

त्रस्तामाश्वासयन्सेनामत्रस्तो वाक्यमब्रवीत् ॥ ९
अलं त्रासेन वः शूरा नैष कश्चिन्मयि स्थिते ।
अहमेनं ग्रहीष्यामि जीवग्राहं न संशयः ॥ १०
एवमुक्त्वा तु सौभद्रमभिदुद्राव वीर्यवान् ।
सुकल्पितेनोह्यमानः स्यन्दनेन विराजता ॥ ११
सोऽभिमन्युं त्रिभिर्बाणैर्विद्ध्वा वक्षस्यथानदत् ।
त्रिभिश्च दक्षिणे बाहौ सव्ये च निशितैस्त्रिभिः ॥ १२
स तस्येष्वसनं छित्त्वा फाल्गुनिः सव्यदक्षिणौ ।
भुजौ शिरश्च स्वक्षिभ्रु क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ १३
दृष्ट्वा रुक्मरथं रुग्णं पुत्रं शल्यस्य मानिनम् ।
जीवग्राहं जिघृक्षन्तं सौभद्रेण यशस्विना ॥ १४
संग्रामदुर्मदा राजन्राजपुत्राः प्रहारिणः ।
वयस्याः शल्यपुत्रस्य सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १५
तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ।
आर्जुनिं शरवर्षेण समन्तात्पर्यवारयन् ॥ १६
शूरैः शिक्षाबलोपेतैस्तरुणैरत्यमर्षणैः ।
दृष्ट्वैकं समरे शूरं सौभद्रमपराजितम् ॥ १७
छाद्यमानं शरव्रातैर्हृष्टो दुर्योधनोऽभवत् ।
वैवस्वतस्य भवनं गतमेनममन्यत ॥ १८
सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नानालिङ्गैस्त्रिभिस्त्रिभिः ।

C 7 B 7 K 7

K_2 Dn D_8 G_{3-5} $M_{1\,2}$ आश्वासयत् (for °यन्)

10 D_7 om 10^a–11^b Before 10, G_1 ins रुक्मरथ — ^{a}) D_4 वै (for व) — ^{b}) S न मामेषो ($G_{1\,5}$ M नैष माम)भिवर्तते — ^{c}) $D_{4\,5}$ हनिष्यामि (for ग्रही°)

11 D_7 om 11^{ab} (cf v l 10) — ^{a}) K_4 D_1 T $G_{1\,2}$ M स (for सु) D_{01} (marg *sec m* as in text) वरूकस्तु — ^{c}) S महता (for [उ]ह्यमान.)

12 ^{b}) Ś K (except K_5) $D_{1\,2\,5}$ भित्त्वा (for विद्ध्वा) — ^{c}) K_1 त्रिस्त्रिश् (for त्रिभिश्) — ^{d}) G_5 तु (for च) D_4 शरै° (for त्रिभि) — After 12, S ins

306* सोऽभिमन्युस्ततस्तस्य छित्त्वा प्रणदतो बली ।

[G_4 तस्य (for ततस्) G_4 छित्त्वा, $M_{4\,5}$ तेन (for तस्य) G_1 M विद्ध्वा ; G_4 बाहू (for छित्त्वा)]

13 ^{a}) $Ś_1$ स तस्येष्वसनेश्छिरश्चा ; S तस्य सेष्व(G_5 °ष्वा)सन सव्य — ^{b}) S दक्षिणं च ससायक — ^{c}) $Ś_1$ स्वकुत्रक्षि ; K_5 $D_{2\,5}$ [अ]भिमन्यु (K_5 D_2 °न्युं) ; D_{01} [अ]स्य धनु ; Dn_1 [अ]क्षिभ्रुवौ, Dn_2 सस्वाक्षि ; $D_{3\,6}$ सच्छित्त्वा ; D_8 T G_2 स्वाक्षिभ्रू (for स्वक्षिभ्रु)

14 ^{a}) K_2 D (except D_{01} $D_{1\,8}$) भग्न, S राजन् (for रुग्णं) — ^{b}) D_6 मानित ; G_5 मानिन — ^{c}) D_7 जिघृक्षाण (for °क्षन्तं). — ^{d}) S निपातित (for यशस्विना)

15 ^{a}) $Ś_1$ समामे K_5 -दुर्मना (for °दा) G_1 M शल्यपुत्रे हते राजन् — ^{b}) G_1 $M_{1\,2}$ ससत्वरा (for प्रहारिण) — ^{d}) D_4 स्व*र्णं, $M_{3\,5}$ (*sup lin*, orig as in text) विचित्र (for सुवर्ण) G_1 M कनच (for विकृत)

16 ^{a}) S सति (for ताल) The portion of the text from चापानि up to स वि (in 7 47 14^c) is lost in D_4 on missing folios — ^{b}) $M_{3\,4\,5}$ (*sup lin* as in text) विस्फारयंतो (for विकर्षन्तो) $Ś_1$ Dn $D_{1-3\,5-8}$ T G_{3-5} महाबला (for °रथा) — ^{c}) K_2 $D_{6\,7}$ अर्जुनिं ; Dn_1 आगत्य (for आर्जुनिं) T G_{2-5} $M_{3\,4}$ (*inf lin*) $_5$ रथ($M_{3\,4}$ शर)वर्षेन (for शरवर्षेण) — ^{d}) G_1 $M_{1\,2}$ समवारयन् (M_1 °यत्) (for पर्यवारयन्)

17 D_4 missing (cf v l 16) — ^{a}) $Ś_1$ K (except K_5) D_1 शरैश्चैव (for शूरै शिक्षा) $Ś_1$ शरै सारफलोपेतस् — ^{b}) K_2 $B_{2\,3}$ अभ्यम(B_3 °व)र्षणै ; S अत्य(G_1 $M_{1\,2}$ भ्य)मर्षिभि (for अत्यमर्षणै) Dn_2 तरुण*स्यमर्षणै — G_4 om (hapl) 17^c–19^c — ^{d}) Dn_1 अपलायिनं ; S (G_4 om) परिवारित (for अपराजितम्)

18 D_4 missing (cf. v l 16) G_4 om 18 (cf v l 17) — ^{a}) Ś $K_{1\,3}$ Dn_2 D_1 अर्द्यमान ; K_2 पीड्य° ; D_2 अर्द° ; D_6 अर्थमाण (for छाद्यमान) — ^{b}) $Ś_1$ K_1 दृष्ट्वा (for हृष्टो) $Ś_1$ $K_{1\,4}$ D_1 [ऽ]ब्रवीत् (for ऽभवत्) — ^{c}) K_5 D_8 भुवन ; B (except B_4) D_{01} च गृहं (for भवन) — ^{d}) G_5 दृष्ट्वा (for गतम्). N (D_4 missing) चैनम् ; G_5 गतम् (for एनम्)

19 D_4 missing (cf v l 16) G_4 om 19^{ab} (cf v l 17) — ^{a}) D_5 विविधैर् (for इषुभिर्) — ^{b})

अदृश्यमार्जुनिं चक्रुर्निमेषात्ते नृपात्मजाः ॥ १९
ससूताश्वध्वजं तस्य स्यन्दनं तं च मारिष ।
आचितं समपश्याम श्वाविधं शललैरिव ॥ २०
स गाढविद्धः क्रुद्धश्च तोत्रैर्गज इवार्दितः ।
गान्धर्वमस्त्रमायच्छद्रथमायां च योजयत् ॥ २१
अर्जुनेन तपस्तप्त्वा गन्धर्वेभ्यो यदाहृतम् ।
तुम्बुरुप्रमुखेभ्यो वै तेनामोहयताहितान् ॥ २२
एकः स शतधा राजन्दृश्यते स्म सहस्रधा ।
अलातचक्रवत्संख्ये क्षिप्रमस्त्राणि दर्शयन् ॥ २३
रथचर्यास्त्रमायाभिर्मोहयित्वा परंतपः ।
बिभेद शतधा राजञ्शरीराणि महीक्षिताम् ॥ २४
प्राणाः प्राणभृतां संख्ये प्रेषिता निशितैः शरैः ।
राजन्प्रापुरमुं लोकं शरीराण्यवनिं ययुः ॥ २५
धनूंष्यश्वान्नियन्तॄंश्च ध्वजान्बाहूंश्च साङ्गदान् ।
शिरांसि च शितैर्भल्लैस्तेषां चिच्छेद फाल्गुनिः ॥ २६
चूतारामो यथा भग्नः पञ्चवर्षफलोपगः ।

Ś1 वर्णैस् (for लिङ्गैस्) Ś1 D7 सुतेजितै°, Ś2 K1-3 Dn2 D1 3 6 सुतेजनै°, D2 सुतेजसै°, D5 सहस्रश°, D8 सुपूजितै° (for त्रिभिस्त्रिभि°) — c) D6 G1 M1 2 चार्जुनिं Ś1 अदृश्यं कुरुतार्जुनिं च (hypermetric) — d) Ś1 K1 नृपात्मज°; Do1 °त्मजं

20 D4 missing (cf. v. l. 16). — a) D8 स वै; D6 तं च; G1 M1 2 चैव (for तस्य) — b) Ś K1-3 D1 तस्य; B2 G1 M1 2 चापि; B3 Do1 बत; D2 6 तत्र, D8 तस्य (for त च) Ś2 K (except K5) D1 भारत (for मारिष) — K1 om. (hapl.) 20c-21d — c) Ś1 आर्च्छितं, Dn2 आर्दितं (for आचितं) Dn1 तस्य पश्याम; D5 7 8 समपश्याम°; S प्रत्यप(G5 °इ)श्याम (for समप°). D2 आच्छादितमपश्याम — d) Ś2 K3 4 D1 पर्वतं, Dn1 श्वाविद्धं; D8 चाविद्धं; S (except G5) Cv श्वाविद (for श्वाविधं) Ś K2 D1 सलिलैर्; K5 Dn1 D2 5 7 8 शलभैर्; B2 (marg., orig. as in text) कश्मलैर्; B3 (also marg.) शशक; Cv शबलैर्, Ca d शललैर् (as in text)

21 D4 missing (cf. v. l. 16) K1 om. 21 (cf. v. l. 20) — a) B (except B1) Do1 Dn2 क्रुद्धस्तु; D5 क्षुधितस् (for क्रुद्धश्च) S स गाढमिषुभिर्विद्धस् — b) D7 [अ]र्पित°; T G M1 2 श्वसन् (for [अ]र्दित) M3-5 तोत्रैरिव गज श्वसन् — c) K4 5 गांधर्व मस्त्रम्; D6 गांधर्वशस्त्रम् S गांधर्वमिस्त्रमायां च — d) D2 अस्त्रमायां; M3-5 रक्षोमायां (for रथ°) Ś2 om. च N (D4 missing, K1 om.) भारत (for योजयत्)

22 D4 missing (cf. v. l. 16) — a) S ये(G1 M1 2 यो)र्जुनेन (for अर्जु°) — b) T G2 4 समाहृते, G1 3 M निराहृते; G5 [S]पि चाहृतै (for यदाहृतम्) — c) K5 D8 तुंबरु; Do1 Dn1 D2 6 तुंपर (for तुम्बुरु). S तुंबुरुप्रमुखैर्दत्ते. — d) K1 तथो (for तेन). K1 2 B2 Dn1 समोहयित; K5 मोहयत (for अमो°). S ताभ्यां तान्मोहयाञ्चि(G1 2 5 M1, 2 °द्रि)पून्

23 D4 missing (cf. v. l. 16) — a) B4 Dn D8 G1 एकधा; T G2-5 M एकस्तु (M1 2 °अ) (for एकः स) — b) Do1 अदृश्यत, Dn2 दृश्यते च (for दृश्यते स्म) — c) D8 अला* (for अलात) T G2-4 सर्वे, G1 5 M क्षिप्र (for संख्ये) — d) S अमस्त्र(G5 °ण्य)स्त्राण्यदर्शयत् (T G2 M1 °यन्).

24 D4 missing (cf. v. l. 16) — a) D2 6 रथ वर्यास्त्र (for °चर्यास्त्र) T G2-5 मायाभ्यां (for मायाभिर्) — b) Ś1 K1-3 Dn1 D5 परतप — c) K5 शतशो (for °धा) S [अ]नीक (for राजञ्) — d) Dn1 महीभृता (for °क्षिताम्) S क्षत्रियाणां भयं दधत् — After 24, S ins.

307* भिन्नानीकाश्च दिङ्मूढा भूय संत्रस्तचेतस ।
भल्लैरुत्कृत्तशिरस परलोकमयाविशन् ।

[G1 4 5 M भीतानीकाश् (for भिन्ना°)]

25 D4 missing (cf. v. l. 16) — a) D2 6 श्रेष्ठ; G1 3 M सखे; G4 सधे (for संख्ये). — b) M3-5 प्रेषितैश्च शितै (for °ता नि°) G1 M1 2 प्रेषितैरनिवर्तिनां — B5 om. 25c-26d — c) T G2-5 M3-5 प्र(G3 प्रा)यांति (for प्रापुर्) D5 वरान् (for अमु) Ś1 लोक; D6 सर्वात्र् (for लोक) G1 M1 2 शरीरैर्हियतोमु लोक — d) B1 2 G3 4 M3 [अ]वनीं; D6 क्षितिं (for [अ]वनिं) M1 2 शरीरैरवनिं ययु°

26 D4 missing (cf. v. l. 16) B5 om. 26 (cf. v. l. 25). Before 26, G3 ins. संजय — a) K3 Dn1 D7 8 धनूंष्यस्त्राणि यंतृंश्च — b) D1 संगत (for साङ्गदान्) — c) K4 5 B3 Do1 Dn2 D7 8 G1 3 M1 2 च शितैर्; D7 8 निशितैर् (for च शितैर्). S बाणैस् (for भल्लैस्). — d) K2 फल्गुनि

राजपुत्रशतं तद्वत्सौभद्रेणापतद्धतम् ॥ २७
क्रुद्धाशीविषसंकाशान्सुकुमारान्सुखोचितान् ।
एकेन निहतान्दृष्ट्वा भीतो दुर्योधनोऽभवत् ॥ २८
रथिनः कुञ्जरानश्वान्पदातींश्चावमर्दितान् ।
दृष्ट्वा दुर्योधनः क्षिप्रमुपायात्तममर्षितः ॥ २९
तयोः क्षणमिवापूर्णः संग्रामः समपद्यत ।
अथाभवत्ते विमुखः पुत्रः शरशतार्दितः ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

४५

धृतराष्ट्र उवाच ।
यथा वदसि मे सूत एकस्य बहुभिः सह ।
संग्रामं तुमुलं घोरं जयं चैव महात्मनः ॥ १
अश्रद्धेयमिवाश्चर्यं सौभद्रस्याथ विक्रमम् । C 7 183 B 7 46 K 7 46

27 D4 missing (cf v l. 16) — a) Ś1 K2 D1 चूत(Ś1 °सा)राजो; K1 3 सूतराजो; B3 5 सूतारामो, Do1 D6 चूतारामा; D2 5 (marg, sec m) वेलारामो, D5 मूतारामो; D8 चुतारामो, M3 4 चूतारामे (for चूतारामो) Cd cites चूतावान् (meaning आम्रोद्यान) Do1 Dn1 D6 सभा° — b) K3-5 B2-4 Dn1 G2 4 5 M5 पक्ववर्षे (Dn1 °र्षा); M3 4 °वेप° (for °वर्षे) K1 Do1 Dn1 D6 फलोपगा° (K1 °मा°) — c) G5 कुलं (for °शत) — d) Ś1 [अ]र्थवद्, Ś2 K1-3 D1 [अ]त्रावद्; K5 Dn D2 3 6-8 [अ]भवद् (for अपतद्) K3 हितं (for हतम्) K4 सौभद्रेणास्तु वीक्षत; D5 °ण सदा हृत; T G1 2 5 M Bom ed °ण निपातित

28 D4 missing (cf v l 16) — b) D6 तान् (for सु) — c) K1 D6 निहितान् — d) Ś K1 2 हीतो; D7 8 [अ]प्रीतो (for भीतो)

29 D4 missing (cf v l 16) — b) Ś K Dn D1 5 चाभिनस्तत°; B1-3 5 Do1 चावमज्जत, B4 D3 6 चाभि(B4 पि)मज्जत; D2 चाभि*स्तत°; D7 8 निहतांस्तत° (for चावमर्दितान्) — c) Ś1 कृष्णम्; Ś2 K1 2 4 D1 कार्ष्णिम् (for क्षिप्रम्) — d) K1 D1 उपयातम्; K2 B1 (marg) D6-8 M3 उपायां(B1 D7 8 या)तम् (for उपायात्तम्) Ś1 अरिंदम, Ś2 K1, 3 4 D1 अमर्षण°, D3 अमार्षितं; G5 अमर्षेत (for अमर्षित°)

30 D4 missing (cf v l 16) — a) K5 Dn D3, 6 8 S अपूर्वे (G5 °र्वं) (for °र्णो) — b) G1, 5 M2 संग्राम B Do1 G1 M1 2 तुमुलोभवत्, Dn1 प्रत्यपद्यत, T G2-5 M3-5 समभू(G5 अभव)न्नृप (for समपद्यत) — c) Do1 G1 M1 2 अथाभवत्स, D2 अभवत्ते हि, D7 8 अथाभवंस्ते K1 2 D7 8 M4 विमुखा° — d) K2 D7 8 पुत्रा° K1 शताहता, K2 शरार्दिता, K5 शतान्वित, Dn1 D6 शताचित; D7 8 शतार्दिता, M3 शरार्दित (for शतार्दित°) B4 पुत्र° शतशरार्दित°

Colophon D4 missing — *Sub-parvan* Ś1 K1-3 5 B Do1 Dn D1 3 6-8 अभिमन्युवध (Dn2 D3 6 °युद्ध) — *Day of Drona's Generalship* Ś2 तृतीय दिने; K1-3 तृतीययुद्ध(K2 om युद्ध)दिवसे; G2 तृतीयेह्नि — *Adhy name* K5 राजपुत्रसैन्यमर्दन°; D2 5 राजपुत्राणां वध° (D5 मर्दन) — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 44 (as in text), D2 41 — *Śloka no* Dn1 30

45

☞ This adhy is missing in D4 (cf v l 7 44 16)

1 a) G5 सूत त्वम् (for मे सूत) — b) Ś K1-3 त्वेकस्य, D1 ह्येकस्य (for एकस्य) — c) Dn1 D5 7 8 तुमलं Do1 समामे तुमलं क्षयं

2 a) Ś K1 3 4 दृष्ट्वा; B1-3 Do1 मन्ये (for तेषां).

81

किं तु नात्यद्भुतं तेषां येषां धर्मो व्यपाश्रयः ॥ २
दुर्योधनेऽथ विमुखे राजपुत्रशते हते ।
सौभद्रे प्रतिपत्तिं कां प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥ ३
संजय उवाच ।
संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षिणः ।
पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥ ४
हतान्भ्रातॄन्पितॄन्पुत्रान्सुहृत्संबन्धिबान्धवान् ।
उत्सृज्योत्सृज्य समियुस्त्वरयन्तो हयद्विपान् ॥ ५
तान्प्रभग्नांस्तथा दृष्ट्वा द्रोणो द्रौणिर्बृहद्बलः ।
कृपो दुर्योधनः कर्णः कृतवर्माथ सौबलः ॥ ६
अभिद्रुताः सुसंक्रुद्धाः सौभद्रमपराजितम् ।
तेऽपि पौत्रेण ते राजन्प्रायशो विमुखीकृताः ॥ ७
एकस्तु सुखसंवृद्धो बाल्याद्दर्पाच्च निर्भयः ।
इष्वस्त्रविन्महातेजा लक्ष्मणोऽर्जुनिमभ्ययात् ॥ ८
तमन्वगेवास्य पिता पुत्रगृद्धी न्यवर्तत ।
अनु दुर्योधनं चान्ये न्यवर्तन्त महारथाः ॥ ९

— ^{d}) S transp येषां and धर्मो D7 8 कृष्णो (for धर्मो) Ś K1-4 D1 व्यवस्थित (for °व्यपाश्रय°)

3 ^{a}) B1-3 5 Dc1 Dn1 D2 5 T G1 2 4 5 M तु, B4 G3 च; D7 [s]पि (for ऽथ) — ^{b}) G5 राज न्यारशताहते — ^{c}) D5 (marg) प्रतिवृत्तिं, Ca d °पत्तिं (as in text) — After 3, D2 5 ins.

308* मूलं हि सर्वधर्माणां दैवतं स्वर्गवासिनाम् ।
स कृष्णो दैवतं येषां किं तेषां दुःखसंभवः ।
कर्मणां प्रतिपत्तेर्ऽर्थे कालेन परिणामिते ।
का चिन्ता महती भूप चिन्तया बाध्यते जडः ।
क्रियोपक्रमितं पूर्वं परिणामदशं सुखम् [5]
त्यागं विना महाराज समाधानं न विद्यते ।
भवांस्त्वदहितो राजञ्शृणुष्वाचरिते फलम् ।

[(L 3) D2 प्रतिपत्तेय — D5 om lines 5-7]

4 After the ref , G1 M ins

309* तावकास्तव पुत्राश्च वीक्षमाणा परस्परम् ।
[G1 M1 3 दिशो दश (for परस्परम्).]

— ^{a}) Ś1 चलन्नास्त्रा (sic), Ś2 K1-3 D1 भग्नशस्त्रा (for चलन्नेत्रा) K4 संशुष्कास्यामनिशस्त्रा (sic), G1 M1 2 शुष्कास्याचलनेत्रास्या — ^{b}) Ś2 K1-3 B1 2 (marg as in text) 4 5 D1 3 5 8 G5 लोमहर्षणा°, D2 T G1-4 M रोमहर्ष(D2 °र्षि)णा° — ^{c}) D2 °परान्दृष्ट्वा (for °कृतोत्साहा) — ^{d}) D2 कृतोत्साहा (for निरु°) — After 4, G1 M ins

310* गोत्रनामभिरन्योन्यं क्रन्दन्तो जीवितैषिणः ।

5 ^{a}) G5 हतभ्रातृपितापुत्रान्; M1 2 हतान्भ्रातॄंश्च पुत्रांश्च. — ^{b}) S सर्वसंबन्धि(G5 संबद्धा चो)बान्धवानपि

— ^{c}) K5 B3 Dc1 D7 8 S गच्छंति, B2 सप्रेक्ष्य, Dn1 सजग्मुस्, Dn2 वान्वीयुस् (for समियुस्) B1 समीयुरु त्सृज्योत्सृज्य — ^{d}) K3 M1. 2 हतद्विपान्, B2 हयान्द्वि पान्; Dn1 D5 7 8 G5 रथद्विपान् (for हयद्विपान्)

6 ^{a}) B2 D8 6 ततो, Dn2 D2 तदा (for तथा) S ता प्रभग्नां चमू दृष्ट्वा — ^{b}) Dn2 D2 5 महा (for बृहद्) — ^{d}) B2 Dn2 D8 6 G5 च, D2 स (for [ऽ]थ) — After 6, G1 M1 2 ins

311* तथा सर्वे समभ्येत्य सौभद्रं द्रुतमर्पयन् ।
तथा विनिहतां दृष्ट्वा तव सेनामनाथवत् ।

7 G1 M om 7^{ab} — ^{a}) B1 3 5 Dc1 सभ्यद्रवन्सु संक्रुद्धा , B2 4 अभ्यधावत सं° (B4 °वन्सुस°); T G2-4 अभिभूतास्तु स° — ^{b}) T G2-5 अपलायिन (for °राजितम्) — ^{c}) Ś K D (D4 missing) तु (for ऽपि) G1 M त्वदीयास्तव पुत्राश्च — ^{d}) G1 M प्रायशो विमुखाभवन् — After 7, S ins

312* सौभद्रेण महाराज शक्रप्रतिमतेजसा ।

8 ^{a}) B2-4 च (for तु) — ^{b}) K1 दर्पाच्, Dn1 रूपाच् (for दर्पाच्) G5 बाह्यादस्याप्रतीभय (corrupt) — ^{c}) Dn2 एकोस्त्रविन्, D7 इष्वस्त्रयोर् (for °विन्). S इष्वस्त्रकुशलः शूरो — ^{d}) Dn2 D8 6 आर्जुनिं लक्ष्मणो. G1 M3 4 लक्षणो (for लक्ष्मणो) K5 अभ्यगात्

9 K5 om 9 — ^{a}) Ś K (K5 om) D1 एवान्वगा; D8 6 अन्वगाच्च, D7 8 °गाद् (for °गेव) Cd (also) cites अनुक°; Cd अन्वक् (as in text) — ^{b}) Ś D1 °गृद्धी (for गृद्धी) K4 निवर्तत; Dn1 व्यवर्तत; D2 6 निवर्तयत्; D7 8 निवारयन् (D8 °द्) (for न्यवर्तत) — ^{c}) Ś B1 5 (marg) अथ; D8 तत्र (for अनु). — ^{d}) S संनिवृत्ता (for न्यवर्तन्त)

तं तेऽभिपिपिचुर्बाणैर्मेघा गिरिमिवाम्बुभिः ।
स च तान्प्रममाथैको विष्वग्वातो यथाम्बुदान् ॥ १०
पौत्रं तु तव दुर्धर्षं लक्ष्मणं प्रियदर्शनम् ।
पितुः समीपे तिष्ठन्तं शूरमुद्यतकार्मुकम् ॥ ११
अत्यन्तसुखसंवृद्धं धनेश्वरसुतोपमम् ।
आससाद रणे कार्ष्णिर्मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ १२
लक्ष्मणेन तु संगम्य सौभद्रः परवीरहा ।
शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैर्बाह्वोरुरसि चार्पितः ॥ १३
संक्रुद्धो वै महाबाहुर्दण्डाहत इवोरगः ।
पौत्रस्तव महाराज तव पौत्रमभाषत ॥ १४
सुदृष्टः क्रियतां लोको अमुं लोकं गमिष्यसि ।
पश्यतां बान्धवानां त्वा नयामि यमसादनम् ॥ १५
एवमुक्त्वा ततो भल्लं सौभद्रः परवीरहा ।
उद्बबर्ह महाबाहुर्निर्मुक्तोरगसंनिभम् ॥ १६　C 7 1s B 7 A K 7 A

---

10 ^{a}) Ś2 K3 D1 ते ते, K1 ततो (for त ते) K1-3 Dn2 D1 7 8 सिषिचुर् (for पिपि°) S त तु वै सिषिचुर्बाणैर् — ^{c}) Ś K (except K5) Dn2 D1-2 6-8 G3 4 तु (for च) — ^{d}) K4 इव (for यथा)

11 S reads 11 after 17^{cd} followed by a repetition of 12^{ab} — ^{a}) D3 G5 पौत्रस् (for पौत्र) Ś1 च तव; Bom ed तव च (for तु तव) — ^{b}) G1 M लक्षणं — ^{d}) S प्राहिणोद्यमसादन

12 For the repetition in S, cf v. l 11 — ^{a}) K4 D1 सपक्ष, G1 (second time) सरब्ध (for संवृद्ध) — ^{b}) S (first time) देवैरपि दुरासद — ^{c}) T G2 कार्ष्णि (for कार्ष्णिर्) — After 12, K2 (marg) ins

313* अब्रवील्लक्ष्मण युद्धमार्जुनिं परमास्त्रवित् ।
श्रृणु वाक्यं महाबाहो अभिमन्यो महाबल ।
गच्छ त्वं पाण्डवान्शीघ्रं मा युद्धं कुरु सुव्रत ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा अभिमन्युः प्रतापवान् ।
उवाच लक्ष्मणं क्रुद्धः प्रहसन्निव भारत ।
गमिष्यामि चिरं भ्रात सर्वानिहाभिहत्य वै ।
पाण्डवान्प्रति चाद्यैव इति सत्यं वदामि ते ।

— After 313*, K2 (marg) reads 15 for the first time, repeating it in its proper place, while S ins after 12

314* सिंहशावो वने यद्वत्पुण्डरीकशिशुं यथा ।

13 ^{a}) G1 M लक्षणेन B5 च (for तु) B2 लक्ष्मणेन पदं पश्यन् — ^{b}) T G2-5 सौभद्रः शुभलक्षण — ^{c}) T G2-5 चैव; G1 M पीतैर् (for तीक्ष्णैर्) B2 शरैस्तीक्ष्णैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैर् (sic) — ^{d}) Ś1 चार्दयत्, Ś2 K1 3 4 B2 Dn D1 चार्दित ; K5 B4 D5 (before corr.) 7 8 T G2-5 चार्पयत् (for चार्पित)

14 K2 repeats 14^{a} after 15 — ^{a}) S समक्रुध्यन् (for संक्रुद्धो वै) Ś K (K2 both times) B3 D (except Dc1, D4 missing) महाराज (for °बाहुर्) — K2 reads 14^{b} after the second occurrence of 14^{a} — ^{b}) B2 गजाहत (for दण्डा°) Ś2 द्विप, M3 [अ]न्तक (for [उ]रग) M5 (sup lin as in text) दृढपाणिरिवान्तक — K2 om 14^{c} — ^{c}) S महाबाहुस् (for °राज)

15 Before 15, G1 M3-5 ins अभिमन्युः. K2 (marg) reads 15 for the first time after 313*. — ^{a}) B5 अदृष्ट , Dn1 D3 5-7 G5 सुदृष्टः ; Dn2 स दृष्ट (for सुदृष्ट) K2 (first time) लोके (for लोको) — ^{b}) N (except D7 8; D4 missing, K2 [both times] अमु; S यम (for अमु) — ^{c}) T G2-4 पार्थिवानां (for बान्ध) Ś2 K1 2 (both times) D7 त्वा, T G (except G5) M1 2 च (for त्वां) — ^{d}) G5 शासन (for सादनम्) — K2 repeats 14^{a} after 15 and, reading 14^{b} thereafter, ins

315* तस्य चातिक्रमं दृष्ट्वा लक्ष्मणो युद्धकोविद् ।
युद्धं चक्रे तदा तेन शस्त्रास्त्रैर्मतिमान्नृप ।
तयोर्युद्धमतीवासीद्बुधाङ्गारकयोरिव ।
अन्योन्यं *जिघांसतोर्बलवासवयोरिव ।
शरजालैर्महाघोरैर्विव्यधुस्ते परस्परम् ।
लक्ष्मणो निशितैर्बाणैर्दशभिश्च स्तनान्तरे ।
आजघानार्जुनिं चैव तथा विद्धोऽभिमन्युना ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैर्निजघ्ने रथवाजिनः ।
सारथिमिषुणैकेन ध्वजं चैकेषुणाहनत् ।
त्रिभिर्बाणैर्धनुश्छित्त्वा आर्जुनिः सुमहाबलः

16 ^{a}) K2 अतितीक्ष्ण, G1 M1 2 एतदुक्त्वा, G5 एवमुक्तस् (for एवमुक्त्वा) G1 5 M1 2 बाण (for भल्लं) — ^{c}) B3 (marg) ऊर्ध्वबाहुर्; D2 उज्जहार;

स तस्य भुजनिर्मुक्तो लक्ष्मणस्य सुदर्शनम् ।
सुनसं सुभ्रु केशान्तं शिरोऽहार्षीत्सकुण्डलम् ।
लक्ष्मणं निहतं दृष्ट्वा हा हेत्युच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ १७
ततो दुर्योधनः क्रुद्धः प्रिये पुत्रे निपातिते ।
हतैनमिति चुक्रोश क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ १८
ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रोणपुत्रो बृहद्बलः ।
कृतवर्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्यवारयन् ॥ १९
स तान्विद्ध्वा शितैर्बाणैर्विमुखीकृत्य चार्जुनिः ।
वेगेनाभ्यपतत्क्रुद्धः सैन्धवस्य महद्बलम् ॥ २०

आवव्रुस्तस्य पन्थानं गजानीकेन दंशिताः ।
कलिङ्गाश्च निषादाश्च क्राथपुत्रश्च वीर्यवान् ।
तत्प्रसक्तमिवात्यर्थं युद्धमासीद्विशां पते ॥ २१
ततस्तत्कुञ्जरानीकं व्यधमद्धृष्टमार्जुनिः ।
यथा विवान्नित्यगतिर्जलदाञ्शतशोऽम्बरे ॥ २२
ततः क्राथः शरव्रातैरार्जुनिं समवाकिरत् ।
अथेतरे संनिवृत्ताः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ।
परमास्त्राणि धुन्वानाः सौभद्रमभिदुद्रुवुः ॥ २३
तान्निवार्यार्जुनिर्बाणैः क्राथपुत्रमथार्दयत् ।

D6 उद्धवर्षे; Ca d उद्वहर्षे (as in text) Ś2 D2 महाबाहो (for °बाहुर्)

17 [b]) G1 M लक्षणस्य D2 लक्ष्मणं शुभदर्शनं — [c]) S (except T G3) सुनासं D3. 5 शु(D3 सु)भ्रु (for सुभ्रु) — After 17[cd], S reads 11 followed by a repetition of 12[ab] — [e]) G1 M लक्षण Dn1 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) — [f]) D2 हत (for हा हा) — After 17, K2 D7. 8 ins

316* स भ्रातृभ्राजपुत्रांश्च कुमारस्यानुयायिनाम् ।
जघान बाणैः सौभद्रः सहस्राणि चतुर्दश ।
अष्टौ रथसहस्राणि सप्त नागशतानि च ।

[(L 1) K2 अनुयायिन (for °यायिनाम्)]

18 [a]) K6 राजा (for क्रुद्ध°). — [b]) Ś1 D1 प्रिय (for प्रिये) — [c]) B1 Dn2 D2. 7. 8 S Cd हत (for हत) K1 चुक्रुशुः; D1 (marg) समक्रोधी (for चुक्रोश) — [d]) S1 क्षत्रिय; Ś2 K2 क्षत्रिया, D2 चुक्रोश (for क्षत्रियान्) Ś1 B1. 3 Dc1 क्षत्रियर्षभं; K1. 2 भरतर्षभ (K2 °भः); Dn1 पुरुषर्षभ (for क्षत्रिय°)

19 [b]) D7. 8 द्रौणिश्चैव; G1 M अ(G1 M1. 2 ह्य)श्वत्थामा (for द्रोणपुत्रो)

20 [a]) Ś K1–4 D1. 3. 6–8 तांस्तु, K5 Dn D2. 5 तांश्च (for स तान्) Ś1 भित्त्वा (for विद्ध्वा) Dn1 D7. 8 सितैर् (for शितैर्). — [b]) D7. 8 सोऽर्जुनिः (for चार्जुनिः) — [e]) Dn2 D6 T G M1. 2 [अ]भ्यद्रवत्; D2. 6 [अ]प्यपतत् (for [अ]भ्य) — [d]) T G1–4 M5 (sup lin as in text) सैंधव च (for °वस्य). D2 T G1–4 महाबल; D8. 6 बृहद्बल (for महद्बलम्)

21 [b]) G4 कृतानीकेन (for गजा°). S दंसिता Ś K (except K5) D1 सौभद्रस्य महात्मन (Ś1 यशा) — [c]) Ś1 K2 कलिंगास्, Dn2 D1 कालिंगा(D1 °ग)श्च (for कलिङ्गाश्च) Ś1 तु (for च) Ś K2 D1 निषादश्च (for °दाश्च) — [d]) K1 Dc1 G2 पुत्राश्च (for पुत्रश्च) — [d]) K6 B Dc1 Dn1 D2 प्रतप्तम् (for प्रसक्तम्) Dn2 D6–8 अत्यंतं (for अत्यर्थं) S तैनंदक्षियैर्यादित्यो घनैश्छन्नो विशां पते

22 [a]) D2. 6 स (for तत्) — [b]) D2 व्यथयद् (for व्यधमद्) — [c]) Ś2 मघौ; K4 Dn1 D1–3. 5. 6. 8 वायुर्; K5 यस्तो (sic), B1 (marg) वहो, B1 (also marg) गच्छन्; B3. 4 वहन्, T G3. 4 [अ]खि लान्, G1 M1. 2 विवस्वान् (hypermetric), G5 लिख (sic) (for विवान्) Ś1 K1–3 B5 Dn2 G2 यथाविधा नि(B5 Dn2 G2 °धाश्चि)त्यगतिर् — [d]) K1. 3 om जलदान् Ś1 [s]परान्, K1 D1 [s]परे; Dc1 युधि; D5 रणे (for ऽम्बरे)

23 [a]) D7. 8 तथा (for तत°) Ś1 G5 क्रुद्ध°; Ś2 K1. 3 D (D4 missing, Dc1 D5 [by corr]) T G2–4 M5 क्राथ (for क्राथ°) B1 -शतैर् (for व्रातैर्) B4 सह शरव्रातवातैर् — [b]) Ś K1. 5 D (except D1. 2, D4 missing) T G2–5 M5 आर्जुनि (for आर्जुनिं) B3. 5 G1. 2. 5 M समवारयत् (for °किरत्) — [d]) Dn2 तथा (for रथा°) — Ś2 K1. 4 D1 om 23[ef] D5 om 23[e]—24[b] K2 reads 23[ef] on marg — [e]) K2 B1 (marg as in text). 2 Dc1 S (except G5) Cd तन्वाना; D7. 8 कुर्वाणा (for धुन्वाना°)

24 D5 om 24[ab] (cf v l 23) — [b]) S अपो थयत् (for अथार्द°). — [c]) Ś1 K1. 3. 4 D1 द्य(K4 स)रौघेन (for °घेण). Ś K D1. 3. 6. 7 S अभ(Ś1 °भ्य)भि

शरौघेणाप्रमेयेण त्वरमाणो जिघांसया ॥ २४
सधनुर्बाणकेयूरौ बाहू समुकुटं शिरः ।
छत्रं ध्वजं नियन्तारमश्वांश्चास्य न्यपातयत् ॥ २५
कुलशीलश्रुतबलैः कीर्त्या चास्त्रबलेन च ।
युक्ते तस्मिन्हते वीराः प्रायशो विमुखाभवन् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

४६

धृतराष्ट्र उवाच ।
तथा प्रविष्टं तरुणं सौभद्रमपराजितम् ।
कुलानुरूपं कुर्वाणं संग्रामेष्वपलायिनम् ॥ १
आजानेयैः सुबलिभिर्युक्तमश्वैस्त्रिहायनैः ।
प्लवमानमिवाकाशे के शूराः समवारयन् ॥ २

संजय उवाच ।
अभिमन्युः प्रविश्यैव तावकान्निशितैः शरैः ।
अकरोद्विमुखान्सर्वान्पार्थिवान्पाण्डुनन्दनः ॥ ३
तं तु द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिश्च सबृहद्बलः ।
कृतवर्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्यवारयन् ॥ ४ C. 7 1 B 7 .. K 7 4

येन (for °मेयेण)

25 a) D5 केयूरो (for -केयूरौ) — b) D5 बाहु°; G3 बाहौ (for बाहू) K1 D8 सु (for स) G1 3 4 M मकुटं (for मुकुट) — c) Do1 ध्वज छत्र (by transp), M1 2 छत्रध्वज Ś K Dn D1–3 5–8 सच्छत्र- (D8 °छिन्न)ध्वजयन्तार — d) Ś K B4 D (except Do1, D4 missing, D7 om) रथ (for अश्वांश्च) Bom ed चाश्वान् (for चास्य) D7 8 निपातयत्

26 D8 om 26 — a) B1 5 श्रुति (for श्रुत) S -धर्मै (for बलै) — b) S कांत्या (for कीर्त्या) K1 T G2–4 शास्त्र; D2 चास्य (for चास्त्र) — c) K5 D2 3 5 युद्धे (for युक्ते) D5 6 अस्मिन्; G1 तस्य (for तस्मिन्) G3 मृते (for हते) T G2–4 M3–5 शूरा; G5 M5 (sup lin) शूरे (for वीरा) — d) Dn2 D5 6 ययौ (for [अ]भवन्)

Colophon D4 missing — *Sub-parvan* Ś K (except K4) B Do1 Dn1 D1. 8 अभिमन्युवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś1 तृतीयदिने; K1 3 तृतीय युद्धदिवसे; K2 तृतीये दिवसे — *Adhy name* K5 D5 लक्ष्मणवध; Dn2 D5 6 अभिमन्युयुद्धं; D2 क्राथवध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 S 45 (as in text), D2 42 — *Śloka no* Dn1 27.

46

☞ This adhy is missing in D4 (cf. v l 7 44 16)

1 a) Ś1 यथा, B5 अथ (for तथा) K4 त्वरित (for तरुण) — b) S सौभद्र रथिनां वर — c) S (except G1 M1 2) कुलानुरूपकर्माण — d) Bom ed [अ]पराजित (for °लायिनम्)

2 a) Ś K1 2 आजानीयै°, Dn1 आजानयै, Dn2 D1 6 Cd अजानेयै (for आजा°) B2 च; Dn स (for सु) Ś1 T G2–5 बहुभिर् (for बलि°) — b) K3 5 B Do1 Dn1 D2 5 S यां(D2 या)तम् (for युक्तम्) D5 6 G1 M1 2 त्रिहायणै — c) S अनीकानि (for इवाकाशे) — d) Ś1 वीरा (for शूरा) K4 5 B (except B4) Do1 Dn1 D3 5 8 S पर्यवारयन् (for सम°)

3 a) Ś K1 3 D1 7 [पु]नांस; K4 Dn2 D3 8 [पु]तांस; K5 Dn1 M3–5 [पु]वं (for [पु]व) — cd) Bom ed transp विमुखान् and पार्थिवान् D5 (by corr, see m as in text) तावकान् (for पार्थिवान्); S सत्वाम्पांडवात्मज

4 a) Dn1 त च; D8 ततो; S पुनर् (for तं तु). — b) K5 चाथ; T G2–4 सह (for च स-).

दृष्ट्वा तु सैन्धवे भारमतिमात्रं समाहितम् ।
सैन्यं तव महाराज युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ५
सौभद्रमितरे वीरमभ्यवर्षञ्शराम्बुभिः ।
तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ॥ ६
तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्सर्वविद्यासु निष्ठितान् ।
व्यष्टम्भयद्रणे बाणैः सौभद्रः परवीरहा ॥ ७
द्रोणं पञ्चाशता विद्ध्वा विंशत्या च बृहद्बलम् ।
अशीत्या कृतवर्माणं कृपं षष्ट्या शिलीमुखैः ॥ ८
रुक्मपुङ्खैर्महावेगैराकर्णसमचोदितैः ।
अविध्यद्दशभिर्बाणैरश्वत्थामानमार्जुनिः ॥ ९
स कर्णं कर्णिना कर्णे पीतेन निशितेन च ।
फाल्गुनिर्द्विषतां मध्ये विव्याध परमेषुणा ॥ १०
पातयित्वा कृपस्याश्वांस्तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
अथैनं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ११
ततो वृन्दारकं वीरं कुरूणां कीर्तिवर्धनम् ।
पुत्राणां तव वीराणां पश्यतामवधीद्बली ॥ १२
तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समर्पयत् ।
वरं वरममित्राणामारुजन्तमभीतवत् ॥ १३
स तु बाणैः शितैस्तूर्णं प्रत्यविध्यत मारिष ।
पश्यतां धार्तराष्ट्राणामश्वत्थामानमार्जुनिः ॥ १४
षष्ट्या शराणां तं द्रौणिस्तिग्मधारैः सुतेजनैः ।
उग्रैर्नाकम्पयद्विद्ध्वा मैनाकमिव पर्वतम् ॥ १५

---

5 M8 om 5^{a}–6^{b} — ^{a}) K5 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). G5 च (for तु) — ^{b}) K5 Dn1 समर्पित (for समाहितम्). — ^{c}) D7 8 सैन्यास् (for सैन्य) — ^{d}) S (except G1, M8 om) अभिद्रवत् (for उपा°)

6 M8 om 6^{ab} (cf v l 5) — ^{a}) Ś1 D8 6 अपरे, K4 D1 इति ते, G5 अपि ते (for इतरे) Ś1 राजन्; Dn1 D5 S (M8 om) वीरा (for वीरम्) — ^{b}) K5 अतिमात्र समर्पितं; Dn1 अभ्यवर्षञ्शितैः शरैः, S (M8 om) रथव्याघ्रास्त्वयोध(G5 °पोथ, M4 °वार)यन् — ^{d}) B1 4 महाबला; S वर्धपिण (for महारथा)

7 ^{a}) T G2-4 महेष्वास (for °ष्वासान्) — ^{b}) K5 पारगान्, D5 [अ]धिष्ठितान्, D7 8 [अ]नुष्ठि° (for निष्ठि°) D3 सर्वान्दिव्यास्त्रनिष्ठित — ^{c}) Dn2 D8 6 व्यदारयद् (for व्यष्टम्भ°) — ^{d}) S मुहूर्तमिव (G5 °र्तमपि, M8 4 °र्तादिव) भारत

8 ^{a}) K3 D3 5 M1 2 पचशता (for पञ्चा°) K8 5 B D (except D1, D4 missing) [अ]विध्यद् (for विद्ध्वा) — ^{b}) S त्रिंशता (for विंशत्या) — ^{d}) S शितैः शरैः (for शिलीमुखैः) Dn1 षष्ट्या बाणैः कृप यथा

9 G5 om 9–10 — ^{a}) M1 2 रुक्म (for रुक्म) S (G5 om) प्रसन्नाग्रैर् (for महावेगैर्) — ^{b}) K5 Dn1 पूरितैः; D5-8 नोदितैः (for चोदितैः) Ś1 आकर्णमथ चोदितैः; S (G5 om) °मभिनिःसृतैः — ^{c}) B5 (marg) अभिक्ष्यद् (for अविध्यद्)

10 10^{c} = 7. 47 1^{c} G5 om 10 (cf v l 9) D3 om 10^{c}–11^{b}. — ^{a}) T G1-4 कर्णं च (for स कर्णं) — ^{b}) G1 M1 2 तीक्ष्णेन (for पीतेन) B1 G3 च शितेन (for निशि°) D6 ह (for च)

11 D3 om 11^{ab} (cf v l 10) — ^{a}) B3 Dc1 घातयित्वा, G4 ताप° (for पात°) D6 तु तस्य (for कृपस्य). — ^{b}) Ś K1 4 D1 ततोसौ, S उभौ च (for तथोभौ) Ś1 प्राष्टि, K1 प्राषि; D1 प्राष्टि-; G1 6 M प्राष्ठि; G8 4 प्राष्टि (for पार्ष्णि) — ^{c}) D3 कर्णं च नवभिर्बाणैः

12 ^{a}) G3-5 वृन्दारकं — ^{b}) D6 प्रीति (for कीर्ति) — ^{c}) S (except G1 M1 2) शूराणां (for वीराणां). — ^{d}) D6-8 बलः; S पुनः (for बली)

13 ^{b}) Ś1 K1 क्षुद्रकाना Ś K1-3 सम(Ś1 °मा)र्दयत्, K4 5 B (except B2) Dc1 D1 6 (before corr) समार्प° (for समर्प°) — D8 om (hapl) 13^{cd} — ^{c}) K5 Dn1 D3 5 6 एव बल(D2 वश)म्; T G2-5 पर परम्; G1 M8-5 बल परम् (for वर वरम्). — ^{d}) Dn2 D8 6 पातयतम् (for आरुजन्तम्)

14 ^{a}) D7 om from स तु up to धारैः (in 15^{b}) D8 6 बाण (for बाणैः) D3 5 8 सितैस्; D8 6 -शातैस् (for शितैस्) Ś1 तीक्ष्णैः; K3 कर्णं (for तूर्णं) — ^{b}) D5 8 प्रत्यविध्यस्स्तनान्तरे, G5 °ध्यदभीतवत्

15 D7 om up to धारैः (cf v l 14) — ^{a}) S तं द्रौणिर्वि(G3 द्रोणं वि)शिखैः षष्ट्या — ^{b}) K1-4 D1 विप्वग्वातैः, K5 Dn D3 5 6 G1 M तिग्मधारैः; Dc1 D8 तिग्मबाणैः, T G2-5 तीक्ष्णधारैः (for तिग्म°). D2. 5 8 सुतेजसैः. — ^{c}) Ś1 K1 Dn1 D1. 2 6-8 विद्धो;

स तु द्रौणिं त्रिसप्तत्या हेमपुङ्खैरजिह्मगैः ।
प्रत्यविध्यन्महातेजा बलवानपकारिणम् ॥ १६
तस्मिन्द्रोणो बाणशतं पुत्रगृद्धी न्यपातयत् ।
अश्वत्थामा तथाष्टौ च परीप्सन्पितरं रणे ॥ १७
कर्णो द्वाविंशतिं भल्लान्कृतवर्मा चतुर्दश ।
बृहद्बलस्तु पञ्चाशत्कृपः शारद्वतो दश ॥ १८
तांस्तु प्रत्यवधीत्सर्वान्दशभिर्दशभिः शरैः ।
तैरर्द्यमानः सौभद्रः सर्वतो निशितैः शरैः ॥ १९
तं कोसलानामधिपः कर्णिनाताडयद्धृदि ।
स तस्याश्वान्ध्वजं चापं सूतं चापातयत्क्षितौ ॥ २०
अथ कोसलराजस्तु विरथः खड्गचर्मधृत् ।
इयेष फाल्गुनेः कायाच्छिरो हर्तुं सकुण्डलम् ॥ २१
स कोसलानां भर्तारं राजपुत्रं बृहद्बलम् ।
हृदि विव्याध बाणेन स भिन्नहृदयोऽपतत् ॥ २२
बभञ्ज च सहस्राणि दश राजन्महात्मनाम् ।
सृजतामशिवा वाचः खड्गकार्मुकधारिणाम् ॥ २३
तथा बृहद्बलं हत्वा सौभद्रो व्यचरद्रणे ।
विष्टम्भयन्महेष्वासान्योधास्तत्र शराम्बुभिः ॥ २४ C 7 1E B 7 17 K 7 47

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

K5 विध्यन्; D2 धीमान्; D5 वीर (for विद्धा) —[d]) Dn2 D8 6 मैनाक इ(D8 °कमि)व पर्वत°

16 [a]) G8 द्रोण (for द्रौणिं) —[b]) S तिर्यग्धारैर्महायशा —[c]) S महारगे (for °तेजा) —[d]) T G2–5 M3–5 भास; G1 M1, 2 भाशु (for अप)

17 [a]) D8 6 शर (for बाण) S तस्मिन्द्रोणः शिताग्न्बाणान् —[b]) Ś D6 गृध्रो, K1–3 Dn D1 3, 7 8 गृद्धो; D2 G5 गृध्नुर्; D5 गृध्व (sic), G3 गृध्नी; G4 गृध्नि (for -गृद्धी) G1 M1 2 न्यवारयत् (for न्यपात) —[c]) S पुन (for तथा) K5 Dn1 D2 5 [अ]ष्टौ तु; B1–3 Da1 S षष्टिं (for [अ]ष्टौ च) —[d]) S वधात् (for रणे)

18 [a]) K1 द्वाविंशत; D2 5 6 द्वाविंशतिर्; S द्वात्रिंशत (G1 M1 2 शो) (for द्वाविंशतिं) Ś K (except K5) D1 बाणान् (for भल्लान्) —[b]) Bom ed च विंशतिं (for चतुर्दश) —[c]) D2 7 8 च (for तु) Dn2 D8 6 पञ्चाशतं च (Dn2 तु) कौशल्य°

19 [a]) T G M1, 2 प्रत्य(G1 M1 2 °त्या)क्षिपत्; M3–5 प्रत्याहनत् (for प्रत्यवधीत्) — Ś K (except K5) D1 om. (hapl) 19[cd], B3 reads it on marg —[c]) K5 Dn1 D5 7 8 तैर(Dn1 तम)र्द्यमान सौभद्र; S वध्यमान स(G5 M4 5 नस्तु) सौभद्रो —[d]) S रुद्र° क्रुद्ध° पशूनिव

20 [a]) N (except Ś K2 3; D4 missing) कोशला नाम्; T G2 5 कौसला (for कोसला°) B1 D3 6 S (except G1 M1 2) अधिप —[b]) D2 कार्ण्णिमाताडय शुधि; T G2–5 कर्णिनापातयद्रथात् —[c]) S तस्याश्वानर्जुनिश्चापं —[d]) G2 रथात् (for क्षितौ)

21 [a]) Some MSS कोशळ- (for कोसल) S को (T G2 4 5 कौ)सळानामधिपतिर् —[b]) S (except G5) चर्मखड्ग (by खड्गचर्म) Ś2 K1 Dn2 D7 8 T G1 2 M1 2 धृक्; K5 B Da1 Dn1 D2 3 5 6 M3–5 भृत् (for धृत्) —[c]) S (except G5) चार्जुने (for फाल्गुने) G1 M कोपात् (for कायात्) —[d]) D1 हत्तु (for हर्तुं)

22 [a]) Dn1 त (for स) Some MSS कोशळानां Bom ed आधिप (for भर्तार) B S कोस(B कोश; T G1 2 4 5 M4 कौस)लानां तु (B1 5 स) भर्तार —[b]) Ś1 (*sup lin* as in text) महाबल (for बृहद्बलम्) —[c]) S हृद्यवि(G4 प्रत्यवि, M1 2 हृदि वि)ध्यत्पृ(M1 2 °न्पृ)षत्केन (G3 4 णा) —[d]) G1 3 4 M1 2 सं (for स) B1–3 Da1 Dn2 T G M1 2 छिन्न (for भिन्न)

23 [a]) Ś2 K1–3 स बभज; T G2 4 5 M3–5 अभज्यंत; G1 M1 2 अभजत, G3 अभवत (for बभञ्ज च) D2 स (for च) —[b]) D2 सप्त (for दश) K2 B Da1 Dn2 D2 6 राज्ञां (for राजन्) —[c]) D8 सृजतामासिधारां च

24 [a]) D7 om. from चरद् up to कर्णो (in 7. 47 1)

४७

संजय उवाच ।
स कर्णं कर्णिना कर्णे पुनर्विव्याध फाल्गुनिः ।
शरैः पञ्चाशता चैनमविध्यत्कोपयन्भृशम् ॥ १
प्रतिविव्याध राधेयस्तावद्भिरथ तं पुनः ।
स तैराचितसर्वाङ्गो बह्वशोभत भारत ॥ २
कर्णं चाप्यकरोत्क्रुद्धो रुधिरोत्पीडवाहिनम् ।
कर्णोऽपि विबभौ शूरः शरैश्चित्रोऽसृगाप्लुतः ॥ ३
तावुभौ शरचित्राङ्गौ रुधिरेण समुक्षितौ ।
बभूवतुर्महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ४
अथ कर्णस्य सचिवान्षड् शूरांश्चित्रयोधिनः ।
साश्वसूतध्वजरथान्सौभद्रो निजघान ह ॥ ५
अथेतरान्महेष्वासान्दशभिर्दशभिः शरैः ।
प्रत्यविध्यदसंभ्रान्तस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६
मागधस्य पुनः पुत्रं हत्वा षड्भिरजिह्मगैः ।

— [b]) K4 विचरद्, D5 व्यद्रवद्, D8 व्याचरन् (for व्यचरद्) D8 इव (for रणे) — [c]) B2 विस्तमयन्, B3-5 Dn1 D5, 8 T G2-5 व्यष्टम' (for विष्टम्भ') B5 D1 महेष्वासो (for 'ष्वासान्) — [d]) Dn1 पुत्रांस् (for योधांस्). S मोहयन्निव भारत

Colophon om in D7 D4 missing — *Sub-parvan* Ś K1-3 5 B Do1 Dn1 D1 3 5 8 अभिमन्युवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś1 तृतीय दिने, K1 3 तृतीययुद्धदिवसे; K2 तृतीये दिवसे; G2 तृतीयेह्नि — *Adhy name* K5 D3 5 G3 बृहद्बलवध; Dn2 D8 6 अभिमन्युयुद्धं. — *Adhy no* (figures, words or both) B1, 2 Dn1 S 46 (as in text) — *Śloka no* Do1 Dn1 24

47

1 D4 missing up to त वि (in 14[a]) (of v l 7 44 16) D7 om 1[a] (of v l 7 46 24) Ś1 om the ref. — [a]) = 7 46 10[a] Ś कर्ण (for कर्णे) S तत' कर्ण समासाद्य. — [b]) S रणे (for पुनर्) T G1 2 विव्याय — [c]) Dn1 D1 पंचशता B2 D7 पुनम् (for एनम्) — [d]) B1 Dn2 S इव (for भृशम्)

2 D4 missing (of v l 1) D5 reads 2[ab] on marg — [a]) T विव्याय (for -विव्याध) — [b]) Ś1 2 (*sup lin*) K1 2 D1 शरभिर्; Ś1 (orig) सनभिर् (for ताव') — [c]) B Do1 Dn D3 6 T G3 4 शरैर्; G2 रथैर्; G5 स पै (for स तैर्) K5 B2 Dn1 D2 साहृत, T G2-4 विकृत; G1 5 (before corr) विचित्र; G5 (by corr.) विध्वस्त; M1 2 4 5 (orig) प्रविद्ध- (for आचित) M3 5 (*sup lin*) स तैर्विद्धो महाबाहुर्. — [d]) D7 om from शोभत up to चित्राङ्गौ (in 4[a]) Dn1 मारिष (for भारत)

3 D4 missing (of v l 1) D7 om 3 (of v l 2) — [a]) G5 तं चैव (for कर्णं च) S युद्धे (for क्रुद्धो) — [b]) D3 8 रुधिरापीड (for 'रोत्पीड) Ś1 वाहन; B4 -धारिण (for वाहिनम्) S रुधिरौघपरिप्लुत — [c]) D8 स कर्णोपि (for कर्णोऽपि वि). T G M1 2 कर्णस्त्वपि(G1 M1 2 'स्तु वि)बभौ तस्मात्; M3-5 कर्णश्च विबभौ तत्र — [d]) K5 D6 (by corr) G1 M3-5 छिन्नो; G3, 4 चित्रैर्; G5 (marg) विद्धो (for चित्रो) K5 Dn1 [ऽ]ति भारत; G3 4 अभिप्लुत'; M2 [ऽ]सृगाप्लुतं (for 'प्लुत') — After 3, S ins

317* सध्यानुगतपर्यन्त शरदीव दिवाकर' ।

[G1 M3-5 सध्यानुराग, Cv सध्यानुगत (as above)]

4 D4 missing (of v l 1) D7 om 4[a] (of v l 2) — [a]) K5 B Do1 Dn1 तौ तथा; S तौ तदा (for तावुभौ) Ś1 दिग्धाङ्गौ, Ś2 भिन्नाङ्गौ (for चित्राङ्गौ). — [b]) G5 रुधिरौघपरिप्लुतौ — [c]) S यमतु' कर्णसौभद्रौ

5 D4 missing (of. v l 1) — [a]) D2 6 विविधान् (for सचिवान्) — [b]) S रथांश् (for शूरांश्) — [d]) Dn1 तान् (for नि) S सौभद्रो न्य(T G4 ह्य, G2 [ऽ]भ्य)हनद्बली

6 D4 missing (of v l 1). — [a]) K1 B D (except D1, D4 missing) T G1 तथा (for अथ) G3 उत्तरान् (for इत') — [c]) S अविभ्रमस् (for असंभ्रान्तस्).

साश्वं ससूतं तरुणमश्वकेतुमपातयत् ॥ ७
मार्तिकावतकं भोजं ततः कुञ्जरकेतनम् ।
क्षुरप्रेण समुन्मथ्य ननाद विसृजञ्शरान् ॥ ८
तस्य दौःशासनिर्विद्ध्वा चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
सूतमेकेन विव्याध दशभिश्चार्जुनात्मजम् ॥ ९
ततो दौःशासनिं कार्ष्णिर्विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
संरम्भाद्रक्तनयनो वाक्यमुच्चैरथाब्रवीत् ॥ १०
पिता तवाहवं त्यक्त्वा गतः कापुरुषो यथा ।
दिष्ट्या त्वमपि जानीषे योद्धुं न त्वद्य मोक्ष्यसे ॥ ११
एतावदुक्त्वा वचनं कर्मारपरिमार्जितम् ।
नाराचं विससर्जास्मै तं द्रौणिस्त्रिभिराच्छिनत् ॥ १२
तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्त्वा शल्यं त्रिभिरताडयत् ।
तं शल्यो नवभिर्बाणैर्गार्ध्रपत्रैरताडयत् ॥ १३
तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्त्वा उभौ च पार्ष्णिसारथी ।
तं विव्याधायसैः षड्भिः सोऽपक्रामद्रथान्तरम् ॥ १४
शत्रुंजयं चन्द्रकेतुं मेघवेगं सुवर्चसम् ।
सूर्यभासं च पञ्चैतान्हत्वा विव्याध सौबलम् ॥ १५
तं सौबलस्त्रिभिर्विद्ध्वा दुर्योधनमथाब्रवीत् । C 7 B 7 K 7

---

7 D4 missing (of v l 1) — [a]) Ś K1-4 D1 7 8 सत, K5 B5 तथा; B3 [आ]त्मन, D2 निज (for पुत्र) Dn2 सूत्र (for पुत्र) — [d]) T G3 4 मत्स्यकेतुम्; G3 अश्म (for अश्व) S अपोथयत्, G6 (*sup lin*) अबोध° (for अपात°)

8 D4 missing (of v l 1) — [a]) Ś1 G3 4 मार्तिकावत(G3 4 °थ)कांभोजं; K1 3 4 D1 सातिकावत (K4 D1 ति)क भोज; K5 Dn1 D5 मा(Dn1 म)र्ति कावतिक भोज; D3 मार्तिकावतिकांभोज; D7 8 मत्तिका वतकांभोज — [b]) S पुन (for तत) — After 8[ab], M3-5 ins

318* मगधाधिपतेश्चापि जयत्सेनस्य वै शिर ।
[M4 वा (for वै)]

9 D4 missing (of v l 1) — [a]) K1 3 D1 दु शासनिर्

10 D4 missing (of v l 1) — [a]) K1 दु शा सनिं, Dn1 दौ शासनं — [c]) T G1-4 M सरभ (for संरम्भाद्) G6 संरक्तनयनो वाक्यम् — [d]) G6 इदमुत्त रमब्रवीत्

11 D4 missing (of v l 1) — [a]) D3 कृत्वा (for त्यक्त्वा) — [b]) D5 om (hapl) from गत up to दुक्त्वा (in 12[a]) D7 सत° (for गत°) — [c]) D6 विष्या (for दिष्ट्या) D3 6 इह; D7 असि (for अपि) — [d]) D2 योद्धुरसं (for योद्धुं न) K3 4 5 Dn1 D1 6 8-7 मोक्षसे

12 D4 missing (of v l 1). D5 om up to दुक्त्वा (of v l 11) — [b]) Ś1 कदार (for कर्मार) Ś1 कार्ष्णिरपरिमार्जित, D7 कार्मुक परिमार्ज्यं तत्, D3 कार्मुकं परि*** — [c]) Dn1 [अ]सौ (for [अ]स्मै) — [d]) Ś K Dn1 D2 7 8 द्रोणस्, Dn2 D6 द्रोणिस् (for द्रौणिस्) D2, 7 6 G3-5 M अच्छिनत्

13 D4 missing (of v l 1) — [a]) S धनुश् (for ध्वज) — K1 3 4 D1 om (hapl) 13[b]-14[a], K3 reads it on marg Dn1 D3 6 om (hapl) 13[cd] — [c]) S दशभिर् (for नव°) — [d]) S (except G5) गृध्र (for गार्ध्र) Ś पक्षैर् (for पत्रैर्) — Ś K3 (marg) 5 B Do1 Dn2 D1 3 5 7 8 ins. after 13 Dn1 D3 6 after 13[ab]

319* हयसम्भ्रान्तवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ।

14 D4 missing up to त वि (of v l 1). K1, 3 4 D1 om 14[a] (of v l 13) K3 reads 14[a] on marg — [a]) B1-3 S धनुश् (for ध्वज) — [b]) Ś K1-4 B1-3 D1 3 6 हत्वा च, K5 B4 5 Dn D5 7 8 हत्वोभौ, Do1 (by corr *sec m*) D2 तथोभौ; M3-5 उभौ तौ (for उभौ च) S (except T G3) प्राष्ट्ठि (for पार्ष्णि) — [c]) Ś [आ]यस, B3 (marg as in text) [आ]युधै°; D1 यत; D3 4 6 रणे (for [आ]यसै) K1 स विव्याधयित्वा षड्भि — [d]) Ś1 सोथाक्रामद्, Ś3 सोद°, B Do1 D1 T G1-4 M4 5 सोपा° (for सोऽप°) K5 D7 8 रथांतरे; D4 रथांतरा

15 [a]) G6 शत्रुसैन्य च केतुं च — [b]) B (except B1) Do1 महामेघ; G1, 3, 4 M मोघवेगं; G6 मोघमेघ (for मेघवेग). — [c]) Ś K1, 3 D1 सूर्यवास; K5 सूर्याभासं (for सूर्य°). — [d]) D7 8 पंचभि° (for सौब- लम्)

16 [a]) Ś1 K1 त सौभद्रस; Ś2 G1 M1 2 सौबलस्तं

17 सर्वे एनं प्रमथ्नीमः पुरैकैकं हिनस्ति नः ॥ १६
17 अथाब्रवीत्तदा द्रोणं कर्णो वैकर्तनो वृषा ।
पुरा सर्वान्प्रमथ्नाति ब्रूह्यस्य वधमाशु नः ॥ १७
ततो द्रोणो महेष्वासः सर्वांस्तान्प्रत्यभाषत ।
अस्ति वोऽस्यान्तरं कश्चित्कुमारस्य प्रपश्यति ॥ १८
अन्वस्य पितरं ह्यद्य चरतः सर्वतोदिशम् ।
शीघ्रतां नरसिंहस्य पाण्डवेयस्य पश्यत ॥ १९
धनुर्मण्डलमेवास्य रथमार्गेषु दृश्यते ।
संदधानस्य विशिखाञ्शीघ्रं चैव विमुञ्चतः ॥ २०
आरुजन्निव मे प्राणान्मोहयन्नपि सायकैः ।
प्रहर्षयति मा भूयः सौभद्रः परवीरहा ॥ २१
अति मा नन्दयत्येष सौभद्रो विचरन्रणे ।
अन्तरं यस्य संरब्धा न पश्यन्ति महारथाः ॥ २२
अस्यतो लघुहस्तस्य दिशः सर्वा महेषुभिः ।

(*by transp.*) K_5 Dn_1 हत्वा (*for* विद्ध्वा) — ^{c}) $K_{1.5}$ G_8 एव, Dn_1 $D_{7.8}$ एव; D_2 एत (for एन) $K_{4.5}$ B_1 D_4 प्रमथ्नीम; B_4 $D_{2.5.7}$ विमथ्नीम ; S प्रमृद्नीम (G_1 $M_{1.2}$ °म) (for प्रमथ्नीम)

17 ^{ab}) D_4 om. from द्रोण up to ततो (in 18^a) Dn_1 अब्रवीच्च (for अथाब्रवीत्) $B_{1.2.5}$ तथा; B_4 पुनर्, D_4 त्वं*, S ततो (for तदा) $D_{7.8}$ कर्णो द्रोण (by transp) N (D_4 om) G_5 रणे (for वृषा) — ^{c}) G_5 परान् (for पुरा) G_1 M ह्यस्मान् (for सर्वान्) S प्रमृद्नाति (for प्रमथ्नाति) — ^{d}) K_5 त्व ब्रूह्य (sic) (for ब्रूह्यस्य)

18 D_4 om up to ततो (cf. v l 17) D_5 repeats 18^{ab} after 20 — ^{a}) $D_{2.4.6}$ $G_{1.5}$ $M_{1.2}$ महेष्वासान् (for °ष्वास) — ^{c}) K (except K_5) D_1 अस्ति या, Dn_1 अस्यतो (for अस्ति वो) K_4 B_5 $D_{2.5}$ किंचित् (for कश्चित्) S नास्य (G_5 °न्न) बाणांतर कश्चित् — ^{d}) Dn_2 om (hapl) from प्रपश्यति up to वास्य (in 20^a) Ś $K_{1.2}$ प्रपश्यतु; $K_{3.4}$ Do_1 D_2 °श्यत, $D_{1.5}$ °श्यत°, G_5 (*sup lin* as in text) प्रपासति; Bom ed [अ]थ पश्यत (for प्रपश्यति)

19 Dn_2 om 19 (cf. v l 18) Ś K (except K_5) D_1 om. 19 — ^{a}) D_7 om (hapl) from पितर up to सदधानस्य (in 20^c) B_1 Do_1 (marg *sec m*) अण्वस्य; D_4 अन्विस्य (corrupt), G_4 अन्वास्य, Cv अन्यस्य; Ca d अन्वस्य (as in text). D_4 वि*र, Ca. d पितरं (as in text). Do_1 D_2 ह्यस्य, G_4 चा*; Cv यस्य (for ह्यद्य). Dn_1 क्रुद्धस्य तरसा चास्य; T G_{1-4} M अस्यतो ($M_{1.2}$ अन्वास्य) विवर (G_1 °विष) चास्य; Bom ed अण्वप्यस्यांतर ह्यद्य — ^{c}) $D_{2.6.8}$ G_5 शीघ्रता — ^{d}) S पांडवस्ये(G_5 °सै)व (for °वेयस्य) Dn_1 D_{5-8} $G_{1-4.5}$ (before corr) M पश्यत°, G_5 (by corr.) दृश्यते (for पश्यत)

20 Dn_2 om 20^a (cf v l 18), D_7 om up to सदधानस्य (cf v l 19) — After 20^{ab}, M_{3-5} ins

320* तमो घ्नत सुदीप्तस्य सवितुर्मण्डल यथा ।

— ^{c}) B_1 सदहानस्य — ^{d}) K (except K_5) D_1 S प्रमुचत , $D_{7.8}$ [अ]धिमु (for विमु°). — After 20, $Ś_2$ K (except K_5) ins

321* विकर्षतो धनु श्रेष्ठ नान्तर दृश्यते हि वै ।

while D_5 repeats 18^{ab} after it

21 Dn_2 om 21^a–23^b — ^{a}) B Do_1 $D_{1.2.4.6-8}$ अपि (for इव) — ^{b}) $K_{4.5}$ Dn_1 $D_{2.5}$ T G_{1-4} M इव; D_8 मम (for अपि) G_5 मोहयित्वा हि (for °यन्निव) B (except B_2) D_8 शायकैः ; Dn_1 चाशुगैः , S सैनिकान् (for सायकैः) — ^{c}) $D_{3.4.6}$ G_{1-3} M सहर्षयति; D_5 (by corr *sec m*) प्रधर्ष°; T G_4 सघर्ष° (for प्रहर्ष°) N (except $Ś_1$ $K_{1.2}$, Dn_2 om) T G_{2-4} मां, $M_{1.2}$ मे (for मा) T G_{1-4} M वीर (for भूयः) G_5 सघर्षति महावीरः — G_4 om 21^d $K_{1.3}$ read 21^d–22^a twice

22 For the repetition in $K_{1.3}$, cf v l 21 Dn_2 om 22 (cf v l 21) — ^{a}) K_5 B Do_1 Dn_1 $D_{2.4.7}$ मां (for मा) $Ś_1$ $K_{2.3}$ (first time) $_4$ D_1 G_1 $M_{1.3.4}$ Cv अतिमान दशात्ये(K_2 °दस्ये°, G_1 $M_{1.3.4}$ °धस्ये)प; $Ś_2$ K_1 (first time) T G_{2-5} $M_{2.5}$ अभि(K_1 G_5 $M_{2.5}$ °ति)मान दधात्ये(K_1 °दात्ये)प; D_6 अभि(by corr °ति)मानं करोत्येप — ^{b}) $K_{1.3}$ विचरद्; D_1 व्यचरन् — ^{c}) D_4 हस्य; D_6 चास्य (for यस्य) D_6 सधान (for संरब्धा) — ^{d}) D_6 पश्यन्ति न (by transp)

23 Dn_2 om 23^{ab} (cf v l 21) — ^{b}) $D_{7.8}$ शरान्परमदारुणान्. — ^{c}) D_4 G_4 निर्दिशेप (for न दि°).

न विशेषं प्रपश्यामि रणे गाण्डीवधन्वनः ॥ २३
अथ कर्णः पुनर्द्रोणमाहार्जुनिशरार्दितः ।
स्थातव्यमिति तिष्ठामि पीड्यमानोऽभिमन्युना ॥ २४
तेजस्विनः कुमारस्य शराः परमदारुणाः ।
क्षिण्वन्ति हृदयं मेऽद्य घोराः पावकतेजसः ॥ २५
तमाचार्योऽब्रवीत्कर्णं शनकैः प्रहसन्निव ।
अभेद्यमस्य कवचं युवा चाशुपराक्रमः ॥ २६
उपदिष्टा मया *अस्य पितुः कवचधारणा ।
तामेष निखिलां वेत्ति ध्रुवं परपुरंजयः ॥ २७
शक्यं त्वस्य धनुश्छेत्तुं ज्या च बाणैः समाहितैः ।
अभीशवो हयाश्चैव तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥ २८
एतत्कुरु महेष्वास राधेय यदि शक्यते ।
अथैनं विमुखीकृत्य पश्चात्प्रहरणं कुरु ॥ २९
सधनुष्को न शक्योऽयमपि जेतुं सुरासुरैः ।
विरथं विधनुष्कं च कुरुष्वैनं यदीच्छसि ॥ ३०
तदाचार्यवचः श्रुत्वा कर्णो वैकर्तनस्त्वरन् । C 7 B 7 K 7

— ^{d}) K_1 Dn $D_{5,6}$ (before corr as in text) G_5 -धन्विन: (for धन्वन:)

24 ^{b}) D_5 अथ (for आह) $Ś_1$ B D_{c1} T G_{2-5} शराहत (for र्दित) — ^{d}) G_5 ताड्यमानो (for पीड्य)

25 ^{c}) T G_{2-5} क्षिपति; Cd क्षिण्वन्ति (as in text) — ^{d}) K_5 Dn_1 शरा पावकवर्चसः, T $G_{1-3,5}$ M घोरा: घो(G6 ग्र घ्र; M_{3-5} °ग्रा घो)रतमधं (T $G_{2,3}$ °मुख) यथा; G_4 लोकास्तु द्वि** यथा — After 25, $D_{7,8}$ ins

322* हीमत्त्वारिक्षितिपालानां पश्यतामद्य च द्विज ।
न मेऽङ्ग हीयते किंचिन्न वै चागेति मां तथा ।
कुमारवरवीरस्य सततपरमेषुभिः ।
बाणैरच्छिन्ननिर्मुक्तै शल्यैरन्तर्गतं मम ।
विभिन्दन्निरिवासून्मे शरीरं न विभाव्यते । [5]
क किं किं स धनुर्वेदो येनैकेन वयं जिताः ।

[(L 2) D_7 इह ते (for हीयते)]

26 ^{a}) D_2 स चाचार्यो (for तमा°) K_5 Dn द्रोण: (for कर्णं) — ^{b}) G_1 M प्रहसञ्शनकैरिव (M_{3-5} °द) — ^{c}) D_2 पश्य; D_6 यस्य (for अस्य) S अभेद्य कवचं चास्य — ^{d}) D_8 युधि (for युवा) Ś K_{1-3} Dn_1 D_2 चा(K3 था)स्य (for चाशु-) S युवा च लघुविक्रम:

27 ^{a}) S (except G_3) उपदिष्टं (for °दिष्टा) $Ś_1$ विद्या; $Ś_2$ K B_{1-3} D_{c1} $D_{1,7,6-8}$ T G_2 ह्यस्य; $B_{4,5}$ Dn $D_{2,5}$ G_3 चास्य; D_4 यस्य; $G_{1,3,4}$ M [अ]प्यस्य (for *अस्य) — ^{b}) Ś धारिण:, K (except K_5) D_1 धारिणी (K_2 णा); D_4 धारणात्; S -धारण (for धारणा) — ^{c}) Ś K_{1-3} एव (for एष) S तदेष निखिलं वेत्ति — ^{d}) S (except G_3) युवा (for ध्रुवं) — After 27, $D_{7,8}$ ins.

323* ज्यालक्षणं मया चेह नोपदिष्टं तु फल्गुने ।

28 ^{a}) $Ś_1$ ह्यस्य; K_5 च तद्, T G_{2-5} नास्य; G_1 $M_{1,2}$ त्वद्य (for त्वस्य) — ^{b}) T G_{2-5} वा (for च) K_5 सुसहितैः (for समा°) G_1 M अस्यतो हि (M_5 °तोस्य) महात्मनः — After 28^{ab}, G_5 reads 31^{c}-32^{b} G_5 om 28^{c}-29^{d} — ^{c}) $Ś_1$ अभी*वो, $B_{1-3,5}$ D_{c1} (before corr) D_{5-6} अभीषवो, D_2 अभितश्च (for अभीशवो) B_4 D_{c1} (by corr) Dn_2 अभीषूश्च हयांश्चैव; S (G_5 om) अस्यतो लघुहस्तस्य — ^{d}) K_2 पाष्टि-, K_3 प्राष्टिं, K_4 पाष्टिं, $G_{1,5}$ प्राष्ठि, $G_{3,4}$ प्राष्टि- (for पार्ष्णि) M_4 सारथिं (for सारथी)

29 G_5 om 29 (cf v l 28) G_2 om 29^{ab} — ^{a}) D_6 एव (for एतत्) K_4 महाराज (for महेष्वास) — ^{b}) $Ś_1$ K (except K_5) D_1 $G_{3,4}$ शक्यसे, Dn_1 मन्यसे, $D_{5,6}$ शक्य(D_6 °क्ष)से (for शक्यते) — ^{c}) $Ś_1$ Dn_2 विरथीकृत्य — ^{d}) S (G_5 om) ततः (for पश्चात्)

30 ^{b}) $Ś_1$ जेतुं सर्वैं (for अपि जेतुं) — ^{d}) D_{c1} (by corr as in text) $D_{2,4,5}$ यदिच्छसि (for यदी°) — After 30, $D_{7,8}$ ins

324* विलक्षकरणं चा(?ना)द्य विमुखस्यग्रतो नृप ।
सधानकृतलक्षस्य किंचिद्व्याक्षिप्तचेतसः ।

[(L 1) D_8 कर (submetric) (for करण). D_7 धृप (for नृप)]

On the other hand, T G_{2-5} ins after 30

325* पुरः स्थितेन केनापि दुःशक्यो जेतुमार्जुनिः ।

31 ^{a}) $D_{5,6}$ इति (for तद्) — After 31^{ab}, $D_{7,8}$ ins

326* दृष्ट्वा सौभद्रमस्यन्तमुखे शब्दमकुर्वत ।

अस्यतो लघुहस्तस्य पृषत्कैर्धनुराच्छिनत् ॥ ३१
अश्वानस्यावधीद्भोजो गौतमः पार्ष्णिसारथी ।
शेषास्तु छिन्नधन्वानं शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३२
त्वरमाणास्त्वराकाले विरथं षण्महारथाः ।
शरवर्षैरकरुणा बालमेकमवाकिरन् ॥ ३३
स छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन् ।
खड्गचर्मधरः श्रीमानुत्पपात विहायसम् ॥ ३४
मार्गैः स कैशिकाद्यैश्च लाघवेन बलेन च ।
आर्जुनिर्व्यचरद्व्योम्नि भृशं वै पक्षिराडिव ॥ ३५
मय्येव निपतत्येष सासिरित्यूर्ध्वदृष्टयः ।
विव्यधुस्तं महेष्वासाः समरे छिद्रदर्शिनः ॥ ३६
तस्य द्रोणोऽच्छिनन्मुष्टौ खड्गं मणिमयत्सरुम् ।
राधेयो निशितैर्बाणैर्व्यधमच्चर्म चोत्तमम् ॥ ३७
व्यसिचर्मेषुपूर्णाङ्गः सोऽन्तरिक्षात्पुनः क्षितिम् ।
आस्थितश्चक्रमुद्यम्य द्रोणं क्रुद्धोऽभ्यधावत ॥ ३८
स चक्ररेणूज्ज्वलशोभिताङ्गो
बभावतीवोन्नतचक्रपाणिः ।
रणेऽभिमन्युः क्षणदासुभद्रः

नष्टलक्ष्यं कुमारोऽस्य हन्यतां हन्यतामिति ।
तस्य चिन्तयमानस्य अभिमन्योर्महात्मन ।

— G5 reads 31^c–32^b after 28^ab — ^d) S (except G5) पृषत्वो (for पृषत्कैर्) D2 4 5 G1 5 M अच्छिनत्.

32 For sequence in G5, cf v 1 31 — ^a) K2 S द्रोणो (for भोजो) — ^b) Ś1 K2 3 प्रा(K3 पा)र्ष्टि-; S (except T G3) प्राष्टि (G3 4 °ष्ट्रि) (for पार्ष्णि) — ^c) K5 Dn1 D3 5 द्रोणस्, G5 (marg) द्रौणिस् (for शेषास्) K6 च; S (except G5) स (for तु) D7 8 -वर्माण (for -धन्वान). — ^d) D5 G5 अवाकिरत्

33 K1 om (hapl) 33 D1 repeats 33^ab after 33 — ^a) T G2–5 तदा (for त्वरा-) — ^c) T G2–5 शरवर्षेण महता — ^d) G5 बाणैर् (for बालम्) D5 एवापि; G4 5 एनम् (for एकम्) D4 समाकिरन् (for अवा°)

34 D1 om 34^ab — ^a) S (except M5) स (for स). D1 छिन्नधन्वापि विरथ — ^b) Dn1 ससरन् (for -पालयन्). T G2–4 हताश्वो हतसारथि — ^c) S श्रीमम् (for श्रीमान्). — ^d) K1 4 5 Do1 Dn D1–7 5 G1 M1 2 विहायसा; K3 D4 °यस; G2 damaged (for विहायसम्) — After 34, D7 8 ins

327* मण्डलानि सुशिक्षाभिर्गतप्रत्यागतानि च ।

35 B1 om 35^c–36^c — ^ab) Do1 Dn1 D3 5 च; D7 तु (for स) K3 D3 4 केशिकाद्यैश्; K4 B5 Dn2 D6 कौशि°; Dn1 D5 कैश° (for कैशि°) S यत-लाघवशिक्षाभि कै(T G3 5 कौ)शिकानां च (G5 °कद्येन) विद्यया. — ^c) K2 आरुजद् (for आर्जुनिर्). Ś1 K (except K5) D1 व्यरुज(Ś1 °च)द् (for व्यचरद्). S भृश क्रुद्धोर्जुनिर्व्योम्नि — ^d) S व्यचरत् (for भृश वै)

36 B1 om 36^abc (cf v 1 35) — ^a) Dn1 D4 मय्येव (D4 °वा); D3 6 मय्ये च (for मय्येव) Dn2 एव (for एष) S मयि खान्ति(T G3 4 किं नि)पतेदेष — ^c) Ś K D (except Do1) G1 M3–5 महेष्वास (for °ष्वासा°) — ^d) S विवरे (for समरे) Ś K (except K5) D1 समरे छिन्नधन्वि(K1 2 D1 °न्व)नं

37 ^b) S K (except K5) Do1 वरत्सरु; D7 8 -मयच्छर; D3 मय धारै, D7 8 मयत्सर (for °त्सरुम्). G5 खड्गचर्मणि च त्सरुं — After 37^ab, N ins

328* क्षुरप्रेण महातेजास्त्वरमाण सपत्नजित् ।

[Dn1 वेगस् (for तेजास्) Dn2 स्फुरमाण (for त्वरमाण)]

— ^c) G2 damaged, G5 कालेयो (for राधेयो) G1 M दशभिर् (for निशितैर्) — ^d) S सुप्रभं (for चोत्तमम्)

38 ^a) D3 व्यसिचर्मेषुपूर्वांग; D4 व्यसिवर्मा पुपूर्णांग, T G3 4 व्यसिचर्मा निपूर्णांग, M1 2 व्यसिचर्मेषु चूर्णांग — ^b) B Do1 च्युत क्षिति (Do1 °तौ), Dn3 D5 4 6 पपात ह (Dn3 यत्) (for पुन क्षितिम्) — ^d) K3 क्रोधो (for क्रुद्धो) K1 (before corr as in text) [ऽ]त्यधावत; K4 5 D1 [ऽ]भ्यधापत (for °धावत)

39 ^a) K5 Dn1 D3 5 6 6 रेणूत्कर (for °ज्ज्वल) B1 चित्रितांगो (for -शोभि°) S स चक्रपाणिश्च(T G1 2 5 °व्युज्ज्व; M1 2 °णो ज्व)लद्दीप्तगात्रो — ^b) B1 5 [उ]ज्ज्वल; D2 [आ]हत (for [उ]न्नत) T G2 -पत्रिणा स, G1 M -वक्त्र(M5 °क्र)भास (M1 2 °स); G3 पत्रराडिव; G4 -पत्रिणा सम; G5 -पत्रिनास (for

स वासुभद्रानुकृतिं प्रकुर्वन् ॥ ३९
स्रुतरुधिरकृतैकरागवक्त्रो
भ्रुकुटिपुटाकुटिलोऽतिसिंहनादः ।
प्रभुरमितबलो रणेऽभिमन्यु-
र्नृपवरमध्यगतो भृशं व्यराजत् ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

४८

संजय उवाच ।
विष्णोः स्वसानन्दिकरः स विष्ण्वायुधभूषितः ।
रराजातिरथः संख्ये जनार्दन इवापरः ॥ १
मारुतोद्धूतकेशान्तमुद्यतारिवरायुधम् ।
वपुः समीक्ष्य पृथ्वीशा दुःसमीक्ष्यं सुरैरपि ॥ २
तच्चक्रं भृशमुद्विग्नाः संचिच्छिदुरनेकधा । C 7 19 B 7 49 T 7 49

-चक्रपाणि॰) D2 5 विभाति चक्रोद्य(D3 द्य)तचक्रपाणि — c) K2 B Do1 Dn D1 क्षणमास भ(K2 Do1 [marg sec m] Dn2 D1 ॰रौ)द्र, K4 क्षण सत्यरौद्र॰ (310), K5 D2 5 7 8 क्षितिमास रौ(D8 भ)द्र; D2 द्युतिमान्सु रौद्र॰; D4 क्षणदाभिचद्र॰; S बलवान्सुभद्रज (G1 M1 2 4, 5 ॰भद्र॰) (for क्षणदासुभद्र॰) — d) K2 4 5 B D (except D1) S -देवानु (for भद्रानु) K4 -कृतिर् (for कृतिं) K4 Do1 D1 7 T G1-5 M2-5 विकुर्वन्, D4 प्रकुर्वत (for ॰र्वन्)

40 a) K1 5 B4 D5 6-8 श्रुत; B1 द्रुत, B3 Do1 Dn1 क्षत; D1 G1 स्रुत; D2 G3 सृत (for स्रुत) D2 5 कृतोकराग; D4 कृतैक, T G1-4 M कृतांगराग (G4 ज), G5 कृतारुणांग (for कृतैकराग) B Do1 D3 वक्षो; T G1-4 M1 3 5 वक्त्र; G5 राग (for वक्त्रो) — b) Ś1 Dn2 भ्रकुटि; Do1 D3-7 भ्रू (for भ्रु) Ś1 K4 5 B (except B3) D1 4 पुटा कुटिलो (for ॰कुटिलो) D4 नृ (for ऽति) S भ्रुकु टिपुटाकुटिलाति(G1 द्रि; M3-5 ॰सि)सिंहनाद — c) D4 प्रभुरमितबलोभिमन्युवीरो; S वपुरमितबल रणेभि मन्योर् — d) D5 (marg as in text) पृष (for नृप) D2 रण (for वर) Ś K2-3 D1 3 4 व्यराजतेति; K4 व्यराजत्; B Do1 विराजते स्म; D5 भृशं व्यराजतेति; D7 8 व्यराजतोम॰ (for भृशं व्यराजत्) T G1-4 M न नृपबल सहतेप्यरि(T G1-4 ते व्यसि)प्रणुन्न, G5 नृपबल सहनेप्यरिप्रणुन्न

Colophon om in S — Sub-parvan Ś K1 3 5 B Do1 Dn D1 4, 5 7 8 अभिमन्युवध — Day of Drona's Generalship Ś1 तृतीयदिने, K1-3 तृतीययुद्ध दिवसे, D1 तृतीयेहनि — Adhy name K5 धनुर्ज्या छेदन; Dn1 ज्याछे॰, D3 8 अभिमन्युयुद्ध; D4 चक्रव्यूहे धनुर्ज्याछेदन, D6 अभिमन्युयुद्धे धनुर्ज्याछेदन — Adhy no (figures, words or both) B1 Dn1 47 (as in text), D2 44 — Śloka no Dn1 40

48

1 S om the ref — a) Dn1 विष्णु (for विष्णो) Dn2 D3 4 6 S श्वसुर् (for स्वसा) K (except K1) B2 3 Do1 (before corr as in text) Dn1 D1-5 7 8 नदकर॰ (for नन्दि) B1 4 5 Do1 (by corr) विष्णो स्वस्रानन्दकर॰ — b) D3 T G2-5 भूषण (for ॰षित) Dn1 विष्ण्वायुधविभूषित Cd cites विष्ण्वायुध — D7 8 om. 1c-2b — c) G1 M रथांगेन (for रथः संख्ये) T G2 रणे, G3-5 युद्धे (for संख्ये) — d) S स विष्णु रिव फाल्गुनि

2 Do1 D7 8 om 2ab (for D7 8, cf v l 1) — a) D2 मारुतोद्धूत; G1 3 4 M1 2 ॰ताधूत (for ॰तोद्धूत-) — b) Ś1 B Dn D2-6 G2 उद्यतासि (for ॰तारि) Cn d cite अरिं T G3 4 उद्यतासुकरायुध; G5 उद्यत सुमहा॰ — cd) Ś1 D6 दुःसमीक्ष; K1 D4 ॰मीक्ष्य; Dn2 दुर्निरीक्ष्य (for दुःसमीक्ष्य) S अभिमन्योर्वपुर्युद्धे सुरैरपि निरीक्षितं — After 2, S ins

329* यदि पाणितलादेतच्चक्रं मुच्येत फाल्गुने ।
वरदानान्मातुलस्य विष्णोश्चक्रमिवापरेत् ।

[(L. 1) G5 मुचेत (for मुच्येत), T G2-5 M5 (also

महारथस्ततः कार्ष्णिः संजग्राह महागदाम् ॥ ३
विधनुःस्यन्दनासिस्तैर्विचक्रश्चारिभिः कृतः ।
अभिमन्युर्गदापाणिरश्वत्थामानमाद्रवत् ॥ ४
स गदामुद्यतां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमशनीमिव ।
अपाक्रामद्रथोपस्थाद्विक्रमांस्त्रीन्नरर्षभः ॥ ५
तस्याश्वान्गदया हत्वा तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
शराचिताङ्गः सौभद्रः श्वाविद्वत्प्रत्यदृश्यत ॥ ६
ततः सुबलदायादं कालकेयमपोथयत् ।
जघान चास्यानुचरान्गान्धारान्सप्तसप्ततिम् ॥ ७
पुनर्ब्रह्मवसातीयाञ्जघान रथिनो दश ।
केकयानां रथान्सप्त हत्वा च दश कुञ्जरान् ।
दौःशासनिरथं साश्वं गदया समपोथयत् ॥ ८
ततो दौःशासनिः क्रुद्धो गदामुद्यम्य मारिष ।
अभिदुद्राव सौभद्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ९
तावुद्यतगदौ वीरावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
भ्रातृव्यौ संप्रजह्राते पुरेव त्र्यम्बकान्तकौ ॥ १०
तावन्योन्यं गदाग्राभ्यां संहत्य पतितौ क्षितौ ।
इन्द्रध्वजाविवोत्सृष्टौ रणमध्ये परंतपौ ॥ ११

---

as above) फाल्गुनि°]

3 [b]) K5 D5 7 8 संचिच्छेदुर्; D4 सचिच्छेदुर् (for सचिच्छिदुर्) —[c]) Ś1 तदा, Ś2 K (except K5) D1 तथा (for तत°) Dc1 D3 6 महारथसुत कार्ष्णि; S स्वरयात्तुमुलात्का (G1 M1 2 °त्तुमुला का; M3-5 °त्तुमुल का) र्ष्णि —[d]) B M1 स; T G M2-5 स्वां (for सं) S पुनर् (for महा) Dn1 D4 जग्राह महतीं (D4 सहसा) गदां

4 [a]) Ś1 स्यदन सोथ, Ś2 K1-3 D1 °नगतैर्, D7 8 °नास्त्र, D8 °श्च)स्तो (for °नासिस्तैर्) — B5 om 4[c]-7[d] —[d]) Ś2 K3 B (B5 om) D (except D1) आर्दयत्; S अभ्ययात् (for आद्रवत्).

5 B5 om 5 (cf v l 4). —[a]) T G2-4 गदां समुद्यतां दृष्ट्वा. —[c]) K4 5 Dn2 D4 6 M1 2 5 अपक्राम्. —[d]) S K1-3 B1 3 Dc1 D4 नरर्षभ; T G M3-5 रथर्षभ° (for नर°)

6 B5 om 6 (cf v l 4) —[a]) D5 जघ्ने (for हत्वा) —[b]) Ś K (except K5) D1 [अ]सौ (for [उ]भौ) Ś1 K3 D1 प्रार्ष्टि, K1 प्रार्ष्णि; K2 पार्ष्टि; K4 पार्ष्टि; G1 5 M प्राष्टि; G3 4 प्राष्टि (for पार्ष्णि) —[c]) M4 स शराचितसर्वाङ्ग —[d]) K1 श्वाविधस् (sic), D3 6 G5 श्वाविद्वत् (G6 °द्धे). D9 चाविद्ध°; D4 स्यात्पतत् (for श्वाविद्वत्) Cd cites श्वावित् Ś1 K B4 D1 2 7 8 समदृश्यत (K1 D7 8 °ते); Dn2 D3 4 6 G5 सम° (for प्रत्य°) Dn1 श्वाविच्छल्यश्च दृश्यते, D4 श्वाविद्ध° समवर्तत; T G1-4 M4 श्वाविद्धे (G2 °द्धि) व स दृश्यते; G1 M1-3 5 स श्वाविद्धिव दृश्यते

7 B5 om 7 (cf v l 4). —[a]) Ś1 K1 2 सुप (Ś2 °प)र्णं (for सुबल-) —[b]) K4 5 B4 Dn1 D1 6 कालिकेयम्, T G2-5 कोपवेगम्, G1 M कोपावे (M1-3 °द्वे)गम् (for कालकेयम्) D3 अयोधयत् (for अपोथ°). — G5 om (hapl) 7[c]-8[f] —[c]) K5 अस्य (for चास्य) —[d]) B3 (marg) D4 S (G6 om) विंशतिं, D6 सप्तभि. (for सप्ततिम्)

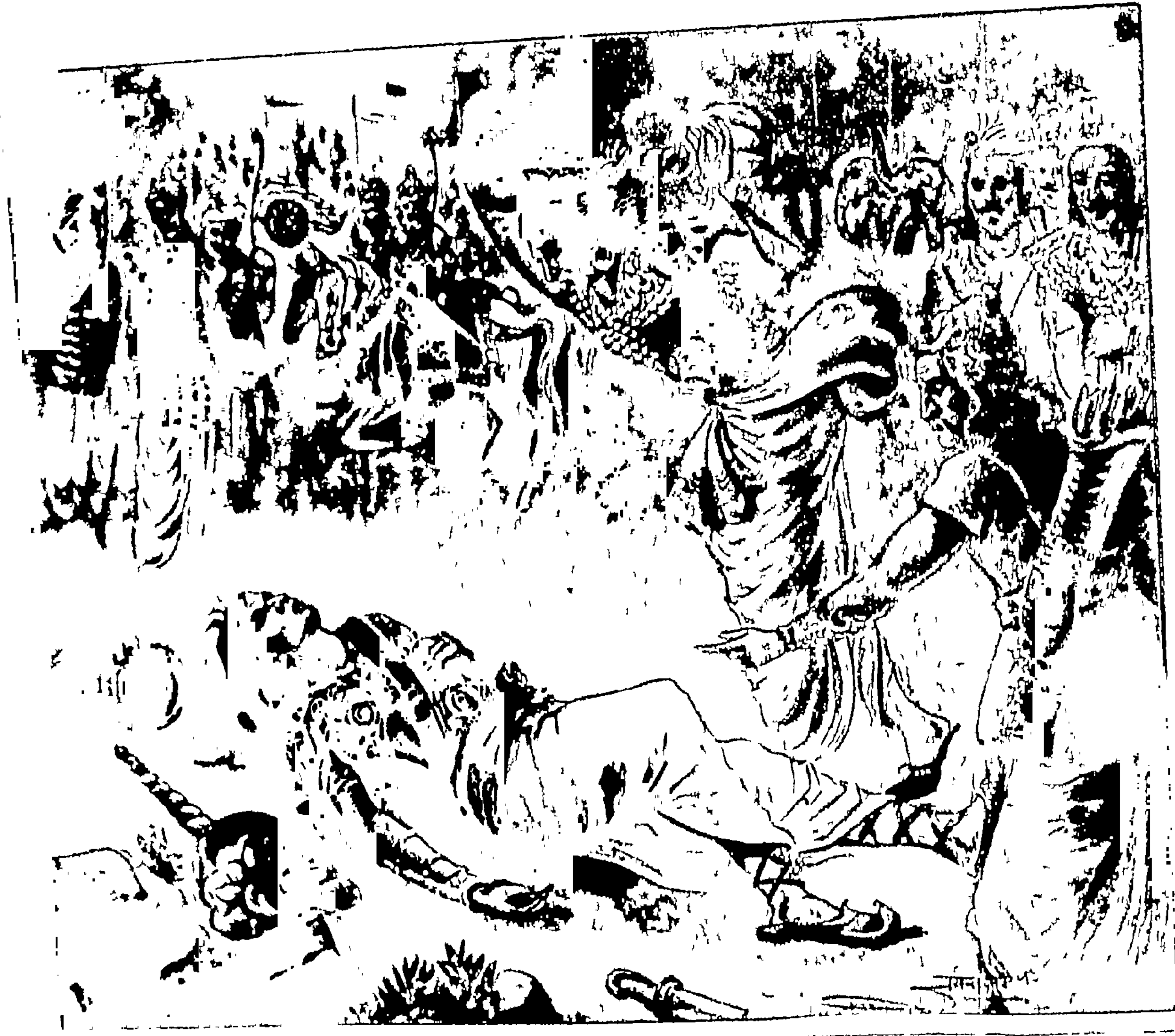
8 G6 om 8 (cf v l 7) —[a]) Dn3 lacuna, D4 ब्राह्म, T G2-4 M5 बहून्; Bom ed चैव (for ब्रह्म) Dc1 -वशातीयान् —[b]) S (G6 om) [अ]पि रथान् (for रथिनो) D5 6 जघानारीननेकधा —[c]) K5 B3-5 Dn1 D7 8 कैकयानां, Dc1 Dn2 D9 6 कैके° (for केक°) Ś1 पञ्च (for सप्त) —[d]) Ś2 K5 B1 D (except D1) S (G6 om) दश च (by transp) —[e]) Dn1 T G2-4 M3-5 दौःशासने (for °सनि) D3 दौःशासनिमथेष्वास —[f]) D2 समयोधयत् (for °पोथयत्)

9 [b]) B1 Dn D4 5 G5 आदाय (for उद्यम्य) G5 सत्वर (for मारिष) —[c]) S सोऽभिदुद्राव (for अभि°) —[d]) G6 सौभद्रश्चापि त रणे

10 [b]) G5 अन्योन्य Ś1 G5 -जय (for -वध) —[c]) B (except B5) Dc1 भ्रातरौ (for भ्रातृव्यौ) —[d]) K1 मुखे* (for पुरेव) K2 B D (except D1) पुरेव त्र्यम्बकान्धकौ

11 [a]) D3 गदायासाद्; G5 °भ्यां तु (for °ग्राभ्यां). —[b]) K5 Dn D3-6 आहत्य; S ताडितौ (for संहत्य). Ś1 K4 B1 2 Dc1 Dn1 D2 6-8 [अ]पतताम् (for पतितौ) — After 11[ab], D7 8 ins

330* ततो महीतलात्कार्ष्णिर्विपपीत इव स्वतन्
समभ्यधावद्दृष्टात्मा दौःशासनिमथ क्षितौ ।

दौःशासनिरथोत्थाय कुरूणां कीर्तिवर्धनः । प्रोत्तिष्ठमानं सौभद्रं गदया मूर्ध्न्यताडयत् ॥

दौःशासनिरथोत्थाय कुरूणां कीर्तिवर्धनः ।
प्रोत्तिष्ठमानं सौभद्रं गदया मूर्ध्न्यताडयत् ॥ १२
गदावेगेन महता व्यायामेन च मोहितः ।
विचेता न्यपतद्भूमौ सौभद्रः परवीरहा ।
एवं विनिहतो राजन्नेको बहुभिराहवे ॥ १३
क्षोभयित्वा चमूं सर्वां नलिनीमिव कुञ्जरः ।
अशोभत हतो वीरो व्याधैर्वनगजो यथा ॥ १४
तं तथा पतितं शूरं तावकाः पर्यवारयन् ।
दावं दग्ध्वा यथा शान्तं पावकं शिशिरात्यये ॥ १५
विमृद्य तरुशृङ्गाणि संनिवृत्तमिवानिलम् ।
अस्तं गतमिवादित्यं तप्त्वा भारतवाहिनीम् ॥ १६
उपप्लुतं यथा सोमं संशुष्कमिव सागरम् ।
पूर्णचन्द्राभवदनं काकपक्षवृताक्षकम् ॥ १७
तं भूमौ पतितं दृष्ट्वा तावकास्ते महारथाः ।
मुदा परमया युक्ताश्चुकुशुः सिंहवन्मुहुः ॥ १८
आसीत्परमको हर्षस्तावकानां विशां पते ।
इतरेषां तु वीराणां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलम् ॥ १९
अभिक्रोशन्ति भूतानि अन्तरिक्षे विशां पते ।
दृष्ट्वा निपतितं वीरं च्युतं चन्द्रमिवाम्बरात् ॥ २०
द्रोणकर्णमुखैः षड्भिर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः । C 7 B 7 r 7

सोऽपि वेगवतीं गृह्य गदामुद्यम्य चार्जुनिम् ।
किंचिच्छ्वासस्तु सौभद्रो दौःशासनिमताडयत् ।
तावुभौ आतुरावेव गतौ वैवस्वतक्षयम् । [5]

[After line 3, D7 8 read 12^{cd}]

— ^{d}) D7 8 S शत्रु (for रण) D3 5 परंतप

12 ^{a}) D7 8 शोचयतो महीपालान्; S ताप(G1 पोत; M1–3 5 [*sup lin*] शोच; M4 पात)यित्वा महीपालान् — ^{b}) K4 D8 वर्धन; D7 8 M वर्धनौ (for वर्धन°) — After 12^{ab}, D7 8 S ins

331* देवकल्पो महेष्वास क्षत्रं दग्ध्वा महायशाः ।

[D7 8 M1 2 देवकल्पौ महेष्वासौ (M1 2 °सं) (for the prior half)]

— S om 12^{cd}, D7 8 read it after line 3 of 330*. — ^{c}) Ś1 B2 3 5 Do1 D8 प्रतिष्ठमान; K6 B2 (marg) Dn1 D2 4 5 उत्ति° (for प्रोत्ति) — D4 om 12^{d}–13^{c}

13 D4 om 13^{abc} (of v l 12) — ^{b}) K5 वि (for च) — After 13^{ab}, K3 (marg) ins a passage given in App I, No 7 — ^{c}) S विम(G4 5 मा)ना (for विचेता). — ^{d}) D4 om सौभद्र° — ^{e}) Dn3 D6–8 विनिहितो S अभिमन्युर्हतो राजन्

14 ^{a}) G5 चमू — ^{b}) Some MSS नळिनीम् — ^{c}) G2 सदा (for हतो) K6 Dn1 हतो विरुरुचे वीरो; T G1 3–5 M अशोत निहतो वीरो — ^{d}) D6 व्याघ्रैर्; G2 वन्यैर् (for व्याधैर्) Dn1 व्याघ्रैरिव गजो वने

15 ^{a}) K5 S वीर; Dn3 घोरं (for शूर) — ^{b}) Dn2 समवारयन् (for पर्य°) — ^{c}) S (except T G2) वन (for दाव) — ^{d}) G1 पावक गमयति च

16 ^{a}) K1 D2 G5 विसृज्य; B1 विमृज्य (for विमृद्य) B2 नग, D7 तरुण (hypermetric) (for तरु) G5 गात्राणि (for शृङ्गाणि) — ^{b}) Dn2 D3 4 6–8 G3 M4 5 (*sup lin* as in text) [अ]नल (for [अ]निलम्) B1 सनिवर्त्यमिवात्यये; D5 विनिवृत्त यथानल, G5 शांतज्वालमिवानल — Dn2 repeats 16^{c} after 16^{d}

17 Dn3 om 17^{a}–18^{b} — ^{a}) Cd उपप्लुत (as in text) — ^{c}) G2 सुखेन पूर्णचन्द्राभ — ^{d}) Ś2 Do1 Cv काकपक्षावृताक्ष(Cv °लि)क; K6 Dn1 D3 5–8 °पक्ष(D8 6 7 क्षा)वृताक्षिक; D4 °पक्षधराक्षिक, T G2 3 5 °पक्ष(G5 क्षा)वृताळिक; G1 4 M °पक्षवृ(G1 M1 2 घृ)ताळक — After 17, D7 8 ins (the gloss)

332* काकपक्षाङ्कितकेश पौगण्डमिति संज्ञितम् ।

18 Dn3 om 18^{ab} (of v l 17) — ^{a}) G5 भूमौ नि (for त भूमौ) D6 पातित — ^{d}) G5 विनेदु (for चुकुशु) T G1–4 M सिंहवच्च(G3 M1 2 च्च; M3–5 द्वि)नदन्मुहु

19 ^{b}) G5 महात्मनां (for विशां पते). — ^{c}) Dn1 पाण्डवानां (for इतरेषां) G5 सैन्यानां (for वीराणां). — ^{d}) K2 नेत्राभ्यां; D5 6 नेत्रत

20 ^{ab}) T G2–4 अति (for अभि) T G2–4 अन्त रिक्षे (for अन्त) N अन्तरिक्षे तु (Ś1 Do1 D2 °रिक्षे च; B रीक्षे च, D5 °रीक्षे तु) भूतानि प्राक्रोशत (K5 ति) विशां पते — K2 om 20^{cd} — ^{c}) D4 दृष्ट्वा तु; S

एकोऽयं निहतः शेते नैष धर्मो मतो हि नः ॥ २१
तस्मिंस्तु निहते वीरे बह्वशोभत मेदिनी ।
द्यौर्यथा पूर्णचन्द्रेण नक्षत्रगणमालिनी ॥ २२
रुक्मपुङ्खैश्च संपूर्णा रुधिरौघपरिप्लुता ।
उत्तमाङ्गैश्च वीराणां भ्राजमानैः सकुण्डलैः ॥ २३
विचित्रैश्च परिस्तोमैः पताकाभिश्च संवृता ।
चामरैश्च कुथाभिश्च प्रविद्धैश्चाम्बरोत्तमैः ॥ २४
रथाश्वनरनागानामलंकारैश्च सुप्रभैः ।
खड्गैश्च निशितैः पीतैर्निर्मुक्तैर्भुजगैरिव ॥ २५
चापैश्च विशिखैश्छिन्नैः शक्त्यृष्टिप्रासकम्पनैः ।
विविधैरायुधैश्चान्यैः संवृता भूरशोभत ॥ २६
वाजिभिश्चापि निर्जीवैः स्वपद्भिः शोणितोक्षितैः ।
सारोहैर्विषमा भूमिः सौभद्रेण निपातितैः ॥ २७
साङ्कुशैः समहामात्रैः सवर्मायुधकेतुभिः ।
पर्वतैरिव विध्वस्तैर्विशिखोन्मथितैर्गजैः ॥ २८
पृथिव्यामनुकीर्णैश्च व्यश्वसारथियोधिभिः ।

त दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा नि) D6 पातित B (except B4) शूरं (for वीर) D2 5 दृष्ट्वाभिमन्यु पतित — d) D5 सूर्यम् (for चन्द्रम्)

21 a) Dn1 कुपे (for -मुखे) — b) Dn1 D5 दुरात्मभि (for महारथै॰) — c) D7 8 एतैर्येन् (for एकोऽय) D4 om (hapl) from शेते up to निहते (in 22a) T G3 सल्पे, G1 2 5 M सखे, G4 सघे (for शेते) — d) K5 Dn1 सनातन, D5 मतो मम (for मतो हि न) S (except M3-5) नैतद्धर्म्यं मत हि न

22 D4 om up to निहते (cf v l 21) — a) Ś K1-3 D1 3 6-8 विनिहते; Dn2 निपतिते (for तु निहते) Ś K1 4 5 Dn1 शूरे (for वीरे) — d) K5 Dn1 ग्रह (for गण)

23 a) K5 B (except B4) Dc1 Dn2 D2 4 6 G1 M1 2 सकीर्णा; T G3-5 सं(G5 स्वा)स्तीर्णा (for संपूर्णा) — b) B4 रुधिरौघै, G1 M1 2 रैश्च (for ॰रौघ) B1-3 5 Dc1 D2 5 रुधिरौघैश्च सप्लुता. — c) B4 शूराणां (for वीराणां) — d) D3 राजमानै॰ (for भ्राज॰)

24 a) Dn2 om (hapl.) from परिस्तोमै up to लकारैश्च (in 25b) — b) K4 om from श्च संवृता up to शोभत (in 26d) D3 6 सचिता (for संवृता) — c) S (except G5) कशाभिश्च (for कुथा॰) Cd cites कुथाभि (as in text) — d) Ś K (K4 om) Dc1 Dn1 D1 6 प्रवृत्तैश्च (for प्रवि॰) Ś K1-3 चांपरोपमै; Dc1 च नरोत्तमै॰ (for चाम्ब॰)

25 Dn2 om up to मलकारैश्च; K4 om 25 (for both, cf. v l 24). — a) B4 Dn1 सपाश्व (for रथा॰). Ś K1-3 -वर, D1 चर; T G3 रथ; G4 रथा॰). Ś K1-3 -वर, D1 चर; T G3 रथ; G4 गज (for नर) — c) Bom ed सु- (for च) M3-5 क्षितैर्; Cd पीतैर् (as in text) — d) D4 नियुक्तैर् (for निर्मु॰) Dn1 S उरगैर् (for भुज॰)

26 K4 om 26 (cf v l 24) — a) Ś1 K1 3 D1 स (for च) B1 D2 5 विविधैश्; S बहुभिश्च (for विशिखैश्) — b) D5 7 शक्त्यर्ष्टि, G3-5 शक्त्यष्टि (for शक्त्यृष्टि) Dn2 D4 प्राश (for -प्रास) K5 Dn2 S तोमरै॰ (for कम्पनै) — c) K1 B (except B1) D7 8 T G3 M3 चायुधैश् (for ऱायु॰) D5 छिन्नै (for चान्यै) Dn2 D3 4 6 असैश्च विविधैश्चान्यै॰ (Dn2 ॰धै राजन्) — d) D3 6 सभृता (for संवृता) D4 पतितैर्भूर्व्यशोभत — After 26, S ins

333* निष्टनद्भिरतीवार्तैरुद्वमद्रुधिरस्रवै ।
नरै पतद्भि पतितैरवनिस्त्वधिक बभौ ।

[(L 1) G5 अन्यैर् (for आर्तैर्) G3-5 उद्वहद् (for उद्वमद्) T G2 रुधिरास्रवै, M1 2 ॰रानवै॰ (sic) (for ॰रस्रवै) — (L 2) T G2 नरैश्च पतितैर्धीरैर् (for the prior half)]

27 a) K4 कुथाभिश्च (for वाजि॰) S निहतै (for निर्जीवै॰) — b) Ś1 Dc1 (marg sec m) D7 8 श्वसद्भि; Ś1 श्वपद्भि; K4 5 B स्वपद्भि; Dc1 (orig) क्षवद्भि; Dn1 पतद्भि; D2 पश्यद्भि॰, G1 M शयानै॰ (for स्वपद्भि) B शोणित क्षितौ; D4 ॰तोक्षिणै, D6 ॰तो क्षितौ (for ॰तोक्षितै॰) D शयद्भि शोणितोदके; T G3-5 हेमभाण्डपरिच्छदै॰

28 a) Dc1 Dn2 च (for स॰) — b) Ś K1 3 4 D1 सवर्मसु(K4 D1 ॰स्व)ज; Dn1 सवर्मायुध; D7 8 सव(D8 ॰च)र्माङ्कुश; D7 8 सच(D8 ॰व)र्माङ्कुश (for सवर्मायुध) D3 सर्व सायुधकेतुभि — D3 om (hapl) 28c-29b — d) G3 विशिखैर्मथितैर्गजै॰

29 D2 om 29ab (cf v l 28) — a) Dn1 तैर्

ह्रदैरिव प्रक्षुभितैर्हतनागै रथोत्तमैः ॥ २९
पदातिसंघैश्च हतैर्विविधायुधभूषणैः ।
भीरूणां त्रासजननी घोररूपाभवन्मही ॥ ३०
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ चन्द्रार्कसदृशद्युतिम् ।
तावकानां परा प्रीतिः पाण्डूनां चाभवद्व्यथा ॥ ३१
अभिमन्यौ हते राजञ्शिशुकेऽप्राप्तयौवने ।
संप्राद्रवच्चमूः सर्वा धर्मराजस्य पश्यतः ॥ ३२
दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा सौभद्रे विनिपातिते ।
अजातशत्रुः स्वान्वीरानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३३
स्वर्गमेष गतः शूरो यो हतो नपराङ्मुखः ।
संस्तम्भयत मा भैष्ट विजेष्यामो रणे रिपून् ॥ ३४
इत्येवं स महातेजा दुःखितेभ्यो महाद्युतिः ।
धर्मराजो युधां श्रेष्ठो ब्रुवन्दुःखमपानुदत् ॥ ३५
युद्धे ह्याशीविषाकारान्राजपुत्रान्रणे बहून् ।
पूर्वं निहत्य संग्रामे पश्चादार्जुनिरन्वगात् ॥ ३६
हत्वा दशसहस्राणि कौसल्यं च महारथम् ।
कृष्णार्जुनसमः कार्ष्णिः शक्रसद्म गतो ध्रुवम् ॥ ३७
रथाश्वनरमातङ्गान्विनिहत्य सहस्रशः । C 7 1.. B 7 41 K 7 41

(for च) —b) K5 Dn1 D2 5 स्यसु ; G5 सम- (for स्यम्व) K5 Dn1 D5 वाजिभि (for योधिभि). —c) G5 प्रस्फुरितैर् ; M1 2 प्रसुक्षुतैर् (sic) (for प्रक्षुभितैर्) —d) Ś K B1 D (except Do1 D8) M3 हृत (for हत) Ś K (except K5) Dn2 D1 3 4 6–8 ह्रयोत्तमै (for रथो°)

30 d) M1 2 भवेन् (for [अ]भवन्)

31 a) G5 (marg as in text) सदृश (for पतितं). —b) Ś2 प्रभ (for द्युतिम्) —d) D2 स्त्वभवद् ; D3 5 6 अभ° (for चाभ) Ś K (except K5) D1 पांडवानां व्यथाभवत्, S आसीत्पांडुपु च व्य(M3 5 [inf lin] चान्य)था

32 d) Ś1 K (except K5) D1 धीमत°; S मारिष (for पश्यत°)

33 a) D6 (by corr as in text) 7 दीर्यमानं (D7 °ण) (for दीर्यमाण) D8 तु तद् (for बलं) —c) S K B4 D (except Do1 Dn1) G4 तान् (for स्वान्). — After 33, K2 ins

334* अस्तं गतोऽयं द्युमणिस्तापयित्वा महाबल ।
सौभद्र शत्रुदमन किं जात न विद्म वै ।
एवं ब्रुवाणो नृपति सैन्येन महता वृत ।
व्यूहद्वार समासाद्य बाष्पपूर्णाकुलेक्षण ।
तच्छ्रुत्वा च हतं पुत्र कौरवैर्जिह्मकारिभि । [5]
लोके संकथित सर्वमभिमन्यो पराक्रमम् ।
श्रुत्वा च तैर्हतं वीरं धैर्यमालम्ब्य सत्वरम् ।
परम सत्त्वमालम्ब्य प्रत्युवाच युधां वर ।
[(L. 2) The post half is submetric]
33

34 Before 34, G1 M ins युधिष्ठिर° —a) Do1 D8 G4 एव (for एष) Ś1 D2 वीरो (for शूरो) —d) K5 B Do1 D5 वय (for रणे) S जेष्यामो वै (M3–5 विजेष्यामो) वय परान्

35 D6 om 35 —a) Ś K (except K5) B1–3 Do1 Dn2 D1 3 5 सु (for स) K1 2 महत् (for महा) S इत्येभ्यो दु खनी(G5 °भी)तेभ्यो —b) S महाप्राज्ञो महाद्युति (G5 °बल°) —c) S युधि ; Ca d युधां (as in text) —d) Ś2 K (except K5) D1 7 ध्रुव ; T G2–4 भृश (for ब्रुवन्) Ś2 D1 3 5 7 8 उपा नुदत्

36 M3 om 36 —a) D7 8 युधि (for युद्धे) S (M3 om) [s]पि (for हि) —b) Ś K (except K5) Dn2 D1 3 5 6 रणे रिपून् ; D7 8 रणाजिरे ; S (except M4 5, M3 om) बहून्रणे (by transp) —c) Dn2 D3 6 सर्वान् (for पूर्वं) —d) Ś K1 2 D1 भ्यगात् ; K2 Dn D2–7 8 (marg) भ्यगात् ; K4 5 B5 D8 अभ्ययात् ; B2 4 G2 अन्वयात् (for अन्व गात्)

37 B5 om 37ab —b) Some MSS कौशल्य D5 महाबल ; T G2–4 बृहद्बलं (for महारथम्) —c) K5 Dn1 श्रीमान् (for कार्ष्णि) —d) D4 शिव (for शक्र°) B4 5 D4 लोकं (for -सद्म).

38 a) D7 8 तथाश्व° (for रथाश्व). Dn1 G1. 4 M नराश्वरथमातगान् ; G5 नरवाजिरथाश्वागान्. —b) B4 हत्वा शत ; B5 निहताश्च ; D5 विनिवृत्य ; S निहत्य च (G5 स) (for विनिहत्य) —c) D7 8 अभिसृत्त° (for अविसृप्त°) Dn2 D3 6 संग्रामे B3 विरस स तु

एकोऽयं निहतः शेते नैष धर्मो मतो हि नः ।। २१
तस्मिंस्तु निहते वीरे बह्वशोभत मेदिनी ।
द्यौर्यथा पूर्णचन्द्रेण नक्षत्रगणमालिनी ।। २२
रुक्मपुङ्खैश्च संपूर्णा रुधिरौघपरिप्लुता ।
उत्तमाङ्गैश्च वीराणां भ्राजमानैः सकुण्डलैः ।। २३
विचित्रैश्च परिस्तोमैः पताकाभिश्च संवृता ।
चामरैश्च कुथाभिश्च प्रविद्धैश्चाम्बरोत्तमैः ।। २४
रथाश्वनरनागानामलंकारैश्च सुप्रभैः ।
खड्गैश्च निशितैः पीतैर्निर्मुक्तैर्भुजगैरिव ।। २५
चापैश्च विशिखैश्छिन्नैः शक्त्यृष्टिप्रासकम्पनैः ।
विविधैरायुधैश्चान्यैः संवृता भूरशोभत ।। २६
वाजिभिश्चापि निर्जीवैः स्वपद्भिः शोणितोक्षितैः ।
सारोहैर्विषमा भूमिः सौभद्रेण निपातितैः ।। २७
साङ्कुशैः समहामात्रैः सवर्मायुधकेतुभिः ।
पर्वतैरिव विध्वस्तैर्विशिखोन्मथितैर्गजैः ।। २८
पृथिव्यामनुकीर्णैश्च व्यश्वसारथियोधिभिः ।

त दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा नि) D_6 पातितं B (except B_1) शूरं (for वीर). $D_{2\,5}$ दृष्ट्वाभिमन्युं पतित —^{d}) D_5 सूर्यम् (for चन्द्रम्)

21 ^{a}) Dn_1 कृपै (for मुखै) —^{b}) Dn_1 D_5 दुरात्मभि॰ (for महात्मै.) —^{c}) $D_{7\,8}$ एतैर्यन् (for एकोऽयं) D_4 om (hapl) from शेते up to निहते (in 22^{a}) T G_3 सख्ये, $G_{1\,2\,5}$ M सखे, G_4 सघे (for शेते) —^{d}) K_5 Dn_1 सनातन, D_5 मतो मम (for मतो हि न) S (except M_{3-5}) नैतद्धर्म्यं मत हि न

22 D_4 om up to निहते (cf v l 21). —^{a}) Ś K_{1-3} $D_{1\,3\,6-8}$ विनिहते; Dn_2 निपतिते (for तु निहते) Ś $K_{1,4\,5}$ Dn_1 शूरे (for वीरे) —^{d}) K_5 Dn_1 ग्रह (for गण)

23 ^{a}) K_5 B (except B_3) Do_1 Dn_2 $D_{2\,4\,6}$ G_1 $M_{1\,2}$ संकीर्णा; T G_{3-5} सं(G_6 स्वा)स्तीर्णा (for संपूर्णा) —^{b}) B_1 रुधिरौघै॰; G_1 $M_{1\,2}$ रैश्च (for ॰रौघ) $B_{1-3\,5}$ Do_1 $D_{2\,5}$ रुधिरौघैश्च संप्लुता —^{c}) B_4 शूराणां (for वीराणां) —^{d}) D_3 राजमानै (for भ्राज॰)

24 ^{a}) Dn_3 om (hapl) from परिस्तोमै up to लंकारैश्च (in 25^{b}) —^{b}) K_4 om from श्च संवृता up to शोभत (in 26^{d}) $D_{2\,6}$ संचिता (for संवृता) —^{c}) S (except G_4) कशाभिश्च (for कुथा॰) Cd cites कुथाभि (as in text) —^{d}) Ś K (K_4 om) Do_1 Dn_1 $D_{1\,6}$ प्रवृद्धैश्च (for प्रवि॰). Ś K_{1-3} चांपरोपमै; Do_1 च नरोत्तमै (for चाम्ब॰)

25 Dn_2 om up to लंकारैश्च; K_4 om 25 (for both, cf v. l 24). —^{a}) B_1 Dn_1 रथाश्व (for रथा॰) Ś K_{1-3} ॰वर; D_1 वर; T G_2 रथ; G_1 गज (for नर) —^{b}) Bom ed सु (for च) M_{3-5} क्षितैर्, Cd पीतैर् (as in text) —^{d}) D_4 नियुक्तैर् (for निर्मु॰) Dn_1 S उरगैर् (for भुज॰)

26 K_4 om 26 (cf v l 24) —^{a}) $Ś_1$ $K_{1\,3}$ D_1 स (for च) B_3 $D_{3\,5}$ विविधैश्; S बहुभिश् (for विशिखैश्) —^{b}) $D_{5\,7}$ शक्त्यष्टिं, G_{3-5} शक्त्यष्टि (for शक्त्यृष्टि) Dn_2 D_4 प्राश (for प्रास) K_4 Dn_3 S तोमरै॰ (for कम्पनै) —^{c}) K_1 B (except B_1) $D_{1\,3}$ T G_2 M_3 चायुधैश् (for रायु॰) D_5 छिन्नै (for चान्यै) Dn_2 $D_{3\,4\,6}$ अन्यैश्च विविधैश्चान्यै॰ (Dn_2 ॰धै राजन्) —^{d}) $D_{8\,6}$ संभृता (for संवृता) D_5 पतितैर्भूर्व्यशोभत — After 26, S ins

333* निघ्नद्भिरतीवार्तैरुद्वमद्भुधिरस्रवै ।
नरै पतद्भि॰ पतितैरवनिस्त्वधिक बभौ ।

[(L 1) G_5 अन्यैर् (for आर्तैर्) G_{3-5} उद्वदद् (for उद्वमद्) T G_2 रुधिरास्रवे; $M_{1\,2}$ ॰रानवे॰ (sic) (for ॰रस्रवे॰) —(L 2) T G_2 नरैश्च पतितैर्धीरैर् (for the prior half)]

27 ^{a}) K_4 कुथाभिश् (for वाजि॰) S निहतै (for निर्जीवै॰) —^{b}) $Ś_1$ Do_1 (marg sec m) $D_{7\,8}$ श्वसद्भि; $Ś_1$ श्वपद्भि॰; $K_{1\,3}$ B स्वशद्भि; Do_1 (orig) क्षरद्भि; Dn_1 पतद्भि, D_2 पश्यद्भि॰; G_1 M शयानै (for स्वपद्भि॰) B शोणितं क्षितौ; D_4 ॰तोक्षितै॰; D_3 ॰तो क्षितौ (for ॰तोक्षितै॰) D_5 शयद्भि शोणितोदकै; T G_{3-5} हेमभांडपरिच्छदै

28 ^{a}) Do_1 Dn_2 च (for स॰) —^{b}) S $K_{1\,2\,4}$ D_1 सवर्मसु(K_4 D_1 ॰ध्व)ज; Dn_1 सवर्मायुध; $D_{2\,4}$ सद(D_2 ॰व)र्माङ्कुश॰; $D_{7\,8}$ सव(D_8 ॰च)र्माङ्कुश (for सवर्मायुध) D_3 सर्वं सायुधकेतुभि॰ — D_6 om (hapl) 28^{c}–29^{b}. —^{d}) G_1 विशिखैर्मथितैर्गजै

29 D_6 om 29^{ab} (cf v l 28) —^{a}) Dn_1 तैर्

ह्रदैरिव प्रक्षुभितैर्हतनागै रथोत्तमैः ॥ २९
पदातिसंघैश्च हतैर्विविधायुधभूषणैः ।
भीरूणां त्रासजननी घोररूपाभवन्मही ॥ ३०
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ चन्द्रार्कसदृशद्युतिम् ।
तावकानां परा प्रीतिः पाण्डूनां चाभवद्व्यथा ॥ ३१
अभिमन्यौ हते राजञ्शिशुकेऽप्राप्तयौवने ।
संप्राद्रवच्चमूः सर्वा धर्मराजस्य पश्यतः ॥ ३२
दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा सौभद्रे विनिपातिते ।
अजातशत्रुः स्वान्वीरानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३३
स्वर्गमेष गतः शूरो यो हतो नपराङ्मुखः ।
संस्तम्भयत मा भैष्ट विजेष्यामो रणे रिपून् ॥ ३४
इत्येवं स महातेजा दुःखितेभ्यो महाद्युतिः ।
धर्मराजो युधां श्रेष्ठो ब्रुवन्दुःखमपानुदत् ॥ ३५
युद्धे ह्याशीविषाकारान्राजपुत्रान्रणे बहून् ।
पूर्वं निहत्य संग्रामे पश्चादार्जुनिरन्वगात् ॥ ३६
हत्वा दशसहस्राणि कौसल्यं च महारथम् ।
कृष्णार्जुनसमः कार्ष्णिः शक्रसद्म गतो ध्रुवम् ॥ ३७
रथाश्वनरमातङ्गान्विनिहत्य सहस्रशः । C 7 B 7 4 K 7 4

(for च) — b) K5 Dn1 D2 5 ऽयसु ; G5 ऽश्व- (for ऽयश्व) K5 Dn1 D5 वाजिभि (for योधिभि॰) — c) G1 प्रस्फुरितैर् ; M1, 2 प्रसुक्षुतैर् (sic) (for प्रक्षुभितैर्) — d) Ś K B1 D (except Do1 D8) M3 हृत (for हत) Ś K (except K5) Dn2 D1 3 4 6-8 हयोत्तमै (for रथो॰)

30 d) M1 2 भवेन् (for [अ]भवन्)

31 a) G5 (marg as in text) सदृश (for पतित). — b) Ś1 प्रभं (for -द्युतिम्) — d) D2 स्वभवद् ; D3 5 6 ऽभव॰ (for चाभ) Ś K (except K5) D1 पांडवानां व्यथाभवत् , S आसीत्पांडुषु च व्य(M3 5 [inf. lin] चाम्य)था

32 d) Ś1 K (except K5) D1 धीमत ; S मारिष (for पश्यत)

33 a) D5 (by corr as in text) 7 दीर्यमानं (D7 ॰णं) (for दीर्यमाणं) D3 तु तद् (for बलं) — c) S K B4 D (except Do1 Dn1) G4 तान् (for स्वान्). — After 33, K3 ins

334* अस्तं गतोऽयं द्युमणिस्तापयित्वा महाबल॰ ।
सौभद्र॰ शत्रुदमन॰ किं जात न विद्म वै ।
पूर्वं ब्रुवाणो नृपति॰ सैन्येन महता वृत ।
व्यूहद्वार समासाद्य बाष्पपूर्याकुलेक्षण॰ ।
तच्छ्रुत्वा च हतं पुत्र कौरवैर्जिह्मकारिभि । [5]
लोके संकथित सर्वमभिमन्यो॰ पराक्रमम् ।
श्रुत्वा च तैर्हतं वीर धैर्यमालम्ब्य सत्वरम् ।
परमं सत्वमालम्ब्य प्रत्युवाच युधां वर॰ ।

[(L. 2) The post half is submetric]

33

34 Before 34, G1 M ins युधिष्ठिर॰ — a) Do1 D5 G4 एव (for एष) Ś1 D2 वीरो (for शूरो) — d) K5 B Do1 D5 वय (for रणे) S जेष्यामो वै (M3-5 विजेष्यामो) वय परान्

35 D6 om 35 — a) Ś K (except K5) B1-3 Do1 Dn2 D1 3 5 सु (for स) K1 3 महद् (for महा) S इत्येभ्यो दु खनी(G5 ॰भी)तेभ्यो — b) S महाप्राज्ञो महाद्युति॰ (G5 ॰बल॰) — c) S युधि ; Ca d युधां (as in text) — d) Ś2 K (except K5) D1 7 ध्रुव ; T G2-4 भृश (for ब्रुवन्) Ś2 D1 3 5 7 8 उपा नुदत्

36 M8 om 36 — a) D7 8 युधि (for युद्धे). S (M8 om) [s]पि (for हि) — b) Ś K (except K5) Dn2 D1 3 5 6 रणे रिपून् ; D7 8 रणाजिरे ; S (except M4 5, M8 om) बहून्रणे (by transp) — c) Dn1 D3 6 सर्वान् (for पूर्वं) — d) Ś K1 3 D1 अन्वगात् ; K2 Dn D2-7 8 (marg) अभ्यगात् ; K4 5 B5 D8 अभ्ययात् , B2 4 G2 अन्वयात् (for अन्व गात्)

37 B5 om 37ab — b) Some MSS कौशल्य D5 महाबलः ; T G2-4 बृहद्बलं (for महारथम्) — c) K5 Dn1 श्रीमान् (for कार्ष्णि) — d) D4 शिव (for शक्र॰) B4 5 D4 लोकं (for -सद्म).

38 a) D7, 8 तथाश्व॰ (for रथाश्व).
नराश्वरथमातगान् ; G5
हत्वा शत ; B5 निहताश्च ; D5
च (G5 स) (for विनिहत्य) — c)
(for अविरुत॰) Dn2 D3 5 संग्रामे

अवितृप्तः स संग्रामादशोच्यः पुण्यकर्मकृत् ॥ ३८
वयं तु प्रवरं हत्वा तेषां तैः शरपीडिताः ।
निवेशायाभ्युपायाम सायाह्ने रुधिरोक्षिताः ॥ ३९
निरीक्षमाणास्तु वयं परे चायोधनं शनैः ।
अपयाता महाराज ग्लानिं प्राप्ता विचेतसः ॥ ४०
ततो निशाया दिवसस्य चाशिवः
शिवारुतः संधिरवर्तताद्भुतः ।
कुशेशयापीडनिभे दिवाकरे
विलम्बमानेऽस्तमुपेत्य पर्वतम् ॥ ४१
वरासिशक्त्यृष्टिवरूथचर्मणां
विभूषणानां च समाक्षिपन्प्रभाम् ।
दिवं च भूमिं च समानयन्निव
प्रियां तनुं भानुरुपैति पावकम् ॥ ४२
महाभ्रकूटाचलशृङ्गसंनिभै-
र्गजैरनेकैरिव वज्रपातितैः ।
सवैजयन्त्यङ्कुशवर्मयन्तृभि-
र्निपातितैर्निष्टनतीव गौश्चिता ॥ ४३
हतेश्वरैश्चूर्णितपत्त्युपस्करै-

संग्रामाद्; T G_{1-4} M अतृप्यन्ने(G_1 $M_{1\ 2}$ °न्नै)व सं°, G_5 न्यायच्छन्नेव स° — [d]) S अगच्छत्पुण्यलोकजित् — After 38, K_2 (marg.) $_5$ Dn $D_{2\ 4-6}$ ins

335* गत पुण्यकृतां लोकान्भास्वरान्पुण्यनिर्जितान् ।

[Dn_1 $D_{4\ 5}$ कृताल्ँ (for कृतां) D_4 स्ववीर्य-, Bom ed. शाश्वतान् (for भास्वरान्) D_6 भास्वराद्वीर्यनिर्जितान् (for the post. half)]

K_2 cont

336* पुत्रशोकात्परं नास्ति दुःखमन्यन्महत्तरम् ।
ऐहिकामुत्रिको दाता फलस्यान्यो न विद्यते ।
स पुत्रो निहतो मेऽद्य नाहं जीवितुमुत्सहे ।
किं मया जीवितेनार्य सौभद्रेण विना भुवि ।

while K_5 cont.

337* अक्षयां गतिमासाद्य स गतः शाश्वतीः समाः ।

— After 335*, Dn_2 D_4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* Dn_2 अभिमन्युवध — *Day of Drona's Generalship* D_4 तृतीयो दिवस — *Adhy name* D_4 चक्रव्यूहे अभिमन्युयुद्ध]

39 Before 39, all MSS (except G_1 M_{1-4}) ins संजय उवाच — [a]) S प्रवरान् — [b]) Dn_2 $D_{2\ 6}$ -पूरिताः (for पीडिताः) — [c]) K_1 [अ]भ्युपायाम, B Dn_1 $D_{1\ 7\ 8}$ T $G_{1,2\ 5}$ $M_{1\ 2}$ [अ]भ्युपायामः; Dn_2 $D_{2\ 5}$ °पेयाम° (for °पायाम).

40 [a]) $Ś_1$ K L (except B_4) Dn_1 $D_{1\ 4-7}$ T $G_{2,4}$ निरीक्ष्यमाणास् (for निरीक्ष°). $Ś_1$ च (for तु) — [b]) S परस्य (for परे च) Ś K B_2 $D_{1\ 7\ 8}$ $M_{1\ 2}$ शरैः Dn_2 $D_{2,4,6}$ पूर्णे(D_4 पर)मायोधन (for शनैः) — [c]) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 अभि($Ś_1$ °ति)तप्ता; $D_{3\ 5\ 7\ 8}$ अपायाता (D_8 °त), S अप(T G_{2-4} °पा)याम (for °याता) — [d]) Dn_1 याता, D_2 प्राप्य (for प्राप्ता)

41 [a]) K_2 $D_{7\ 8}$ निशायां (for निशाया) $Ś_1$ चाद्भुत°, Dn_1 $D_{4\ 6-8}$ वाशिव; T $G_{3\ 4}$ चाशिव; G_1 $M_{1\ 2,4}$ चाशिवा (for चाशिवः) — [b]) K_4 $B_{4\ 5}$ Dc_1 Dn_2 $D_{1-3,6}$ रुतैः; K_5 Dn_1 स्वन; D_4 नुत; G_1 $M_{1\ 2}$ -रुताः; G_4 -रव° (for रुत) Ś K (except K_5) B_{1-3} Dn_2 $D_{1\ 6}$ सनि(K_1 °ति)रव र्तत (for संधि°) — [d]) Dn_1 विलक्ष्यमाने; D_5 विलघ°; D_8 विषम°; $G_{1\ 3\ 4}$ M विळप° (for विलम्ब°) $D_{7\ 8}$ उपैति (for उपेत्य)

42 [a]) S (except G_5) शरासि (for वरासि) Dc_1 शक्त्यृष्टि; $D_{7\ 8}$ शक्त्य(D_8 °क्त्यृ)र्ष्टि; G_{3-5} -शक्त्यष्टि (for -शक्त्यृष्टि) G_5 वरूथि (for वरूथ-) K_5 Dn_2 $D_{3\ 4}$ M_5 वर्म(D_4 °र्मि)णां (for चर्मणां) — [b]) D_2 तथा मणीनां, T G_3 विभूषितानां (for °षणानां) K_5 $G_{1\ 4}$ M समाक्षिपत् Ś K (except K_3) Dn_2 $D_{1\ 3\ 4\ 6}$ G_5 प्रभा — [c]) D_2 समापयन्; Cd °नयन् (as in text) — [d]) G_5 पावकीं (for °कम्) T G_{1-4} M प्रियां तनुं स्वां रविरेति पावकीं (G_4 °कं; $M_{4\ 5}$ °किं)

43 [a]) D_5 (marg sec m) महार्हं (for °भ्र). G_5 तुगशृङ्गैर् (for -शृङ्गसंनिभैर्). — [b]) B Dc_1 द्विपैर् (for गजैर्). $Ś_1$ D_2 अनीकैर् (for अने°). S $K_{1\ 3,4}$ उत (for इव) $D_{1,8}$ रणे कौशिक (for अनेकैरिव). T G_{1-4} M अने($M_{1-3\ 5}$ °नी)कपैर्वज्रहतैरिवाद्रिभिः; G_5 अनेकशो वज्रहतैर्यथाद्रिभिः. — [c]) $B_{3\ 5}$ Dc_1 D_2 चर्म

हताश्वसूतैर्विपताककेतुभिः ।
महारथैर्भूः शुशुभे विचूर्णितैः
पुरैरिवामित्रहतैर्नराधिप ॥ ४४
रथाश्ववृन्दैः सहसादिभिर्हतैः
प्रविद्धभाण्डाभरणैः पृथग्विधैः ।
निरस्तजिह्वादशनान्त्रलोचनै-
र्धरा बभौ घोरविरूपदर्शना ॥ ४५
प्रविद्धवर्माभरणा वरायुधा
विपन्नहस्त्यश्वरथानुगा नराः ।
महार्हशय्यास्तरणोचिताः सदा
क्षितावनाथा इव शेरते हताः ॥ ४६
अतीव हृष्टाः श्वसृगालवायसा
बडाः सुपर्णाश्च वृकास्तरक्षवः ।
वयांस्यसृक्पान्यथ रक्षसां गणाः
पिशाचसंघाश्च सुदारुणा रणे ॥ ४७
त्वचो विनिर्भिद्य पिबन्वसामसृ-
क्तथैव मज्जा पिशितानि चाश्नुवन् ।
वपां विलुम्पन्ति हसन्ति गान्ति च C 7 D 7 K 7

(for वर्म) K4 Dn1 T G2 M5 (*sup lin*) -यत्रि मिर्; D4 पत्ति (for यन्तृ) Ś2 K1-3 सर्वैजयस्य (Ś1 °ती, K1 °स्या) कुथवर्मयतृ (Ś2 °त्रि) मिर् —d) Dn1 नष्टवति; D2 निष्कवति, D4 निस्वनसि; D5 विष्टमति; Cd निष्टनति (as in text) K1 3 चिता, B3 5 चितान्; B1 युता (for चिता)

44 a) G4 घूर्णित (for चूर्णित-) K1 * क्षयस्करैर्; K3 ** पस्करैर्; S चक्रकूबरैर् (for पर्युपस्करैर्) —c) Cd गौ (for भू) D2 [ऽ]तिचूर्णितै (for विचू°) S महारथैर्भग्नविघू (G4 भंग्नविघू; G5 स्तै प्रविघू) र्णि तैर्मही —d) B3 Dn2 सुरैर् (for पुरैर्) Dn3 नरे श्वरे; D5 6 नराधिपै; S चिता बभौ (for नराधिप)

45 a) K5 Dn1 D3 5 तथाश्व; B1-3 Do1 वराश्व; T G2-4 गजाश्व; G1 5 M नराश्व (for रथाश्व) K5 वृते (for हतै) —D8 om (hapl) 45cd —b) Ś K1 3 4 Dn D3-7 G1 M1 2 प्रवृद्ध; T G3 4 प्रसिद्ध; Ca d प्रविद्धं (for प्रविद्ध) Ś K B2 3 D (except Dn1 D2, D8 om.) G5 M3-5 -भांडा (D4 माला) स्त रणै (for °भरणै) Cd cites भांड —c) Ś1 D4 दशनांस (for °नान्त्र) —d) T G1, 3-5 M दर्शिभिः; G2 रूपिभिः (for दर्शना) D3 4 6 धरा बभौ घोरवि रूपदर्शि (D4 °शो)नी

46 a) Ś2 K1 D1 3 6 प्रवृद्ध (for प्रविद्ध) D1, 3 चर्माभरणा (for वर्मा) D3, 6 युधो वरा; D4 G3 4 युधांवरा; T G2 यथांवरा (for वरायुधा) K2-4 B Do1 Dn2 D2 5 7 8 G1 3 M प्रवि (K4 D5 °वृ; D8 °सि) द्धवर्मा (K4 °चर्मा; D3 5 चाणा) भरणांवरा युधा (D8 M4 5 °धैर्); K5 Dn1 प्रविद्धचर्माम्बरभूषणायुधा —b) D2 विशस्त; D5 विषण्ण- (for विपन्न) D8 खुरानुगा (for रथा°) T G2-4 हता (for नरा) —c) K4 B Do1 Dn1 G5 तदा, D3 5 तथा; D6 नृपा (for सदा) G1 M महार्हशय्यास्तरणे सदोचिता —d) T G2-4 नृपा (for हता)

47 a) Dn1 D3 7 8 च, D1 स्वि (sic) (for श्व) Some MSS शृगाल S दिनक्षये हि श्वसृ (G1 M1 2 °यो हि श्वसृ; G3 °येसि श्वशृ; G4 ये च श्वशृ; G5 °ये तत्र शृ) गालवायसा —b) Ś1 वसा, Ś2 K1-3 वटा; K4 D1 घुका; B1 D4 व्याला; B2 3 5 Do1 D6 बला; B4 रणा; Dn1 वका; Dn2 वडा, D2 वय; D5 वला; D8 वटा, S Cd व (T G2 Cd थ) ला (for बडा) Ś1 सुपर्णाथ, B °र्णा स (for °र्णाश्च) K4 वकास्; D1 वटास्; M1 2 घृतास् (for वृकास्) —c) M1 2 वयस्तु (for वयांसि) K5 [अ]सृक्प्राप्य च; Do1 D2 4 °क्पा (Do1 का; D4 °क्पो) ण्यथ, Dn1 क्प्राणि च; D1 S °क्पास्त्वथ; D7 8 क्पानप (for °क्पान्यथ) Ca cites अमृतपावे; Cd असृक्पाकि (sic) —d) Ś K1 मेघाश् (for संघाश्) K4 सुदारुणे रणे; S नदंति भैरवं (for सुदारुणा रणे)

48 G5 om 48ab —a) D4 स्तो; D6 वक्षो; D8 त्वचा (for त्वचो) S (G5 om) विभिंदति (for विनिर्भिद्य) Ś1 सथामिवान् (sic), B2 (marg) 3 Dn2 D3 4 6 पपुर् (for पिबन्) D2 वसा पृथक्; D6 6 वसासृजं (for °मसृक्) K5 Dn1 S (G5 om) पिबंत्य सृग्वसां (M3-5 °सा) (for पिबन्वसामसृक्) —b) K1 Dn1 D5 मज्जा; B Do1 Dn2 D3 4 6 मज्जां; D2 मसां (for मज्जा) K5 पिशिताशिनो (for °तानि च) Dn2 D3 4 6 [अ]भक्षयन्; D1 8 चाश्नुवन् (for चाश्नु°) S (G5 om.) वमति मज्जां (M1 2 °ज्जा) पिशितान्यदंति च —c) Ś B2 D1 वपा; K1-3 वटा; Dn1 वसां; D7 8 वपुर्; M3-5 तथा (for वपां) B2 स्न

प्रकर्षमाणाः कुणपान्यनेकशः ॥ ४८
शरीरसंघाटवहा असृग्जला
रथोडुपा कुञ्जरशैलसंकटा ।
मनुष्यशीर्षोपलमांसकर्दमा
प्रविद्धनानाविधशस्त्रमालिनी ॥ ४९
महाभया वैतरणीव दुस्तरा
प्रवर्तिता योधवरैस्तदा नदी ।
उवाह मध्येन रणाजिरं भृशं
भयावहा जीवमृतप्रवाहिनी ॥ ५०
पिबन्ति चाश्नन्ति च यत्र दुर्दृशाः
पिशाचसंघा विविधाः सुभैरवाः ।
सुनन्दिताः प्राणभृतां भयंकराः
समानभक्षाः श्वसृगालपक्षिणः ॥ ५१
तथा तदायोधनमुग्रदर्शनं
निशामुखे पितृपतिराष्ट्रसंनिभम् ।
निरीक्षमाणाः शनकैर्जहुर्नराः
*समुत्थितारुण्डकुलोपसंकुलम् ॥ ५२
अपेतविध्वस्तमहार्हभूषणं
निपातितं शक्रसमं महारथम् ।
रणेऽभिमन्युं ददृशुस्तदा जना
व्यपोढहव्यं सदसीव पावकम् ॥ ५३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

(for वि) K_5 Do_1 Dn_2 $D_{4\,6}$ वयांसि लुपति (for वपां विलुम्पन्ति) K_4 lacuna, B_{1-3} Dn_2 $D_{5\,6}$ राक्षसा , T $G_{3\,4}$ भांति च (for गान्ति च) D_8 वयांसि लुपति च राक्षसा पुन ; G_1 $M_{1\,2}$ हसंति नृत्यंति नदंति गांति च — [d]) K_4 D_4 प्रहर्षमाणा ; D_2 चकर्ष (for प्रकर्ष) $Ś_1$ B (except B_6) Dn_2 $D_{5\,6}$ कुनपानि (for कुण) Cd cites कुणपान् D_1 मनीकश ; D_5 मशेषत (for मनेकश).

49 G_3 damaged up to रथोडुपा (in 49[b]) — [a]) N (except $Ś_1$) G_4 सघात (for सघाट) N (except Dn_1) ह्यसृग्जला ; T $G_{4\,5}$ [म]प्यसृ ; G_3 ऽप्यसृ (for मसृ). — [b]) K_{1-3} रथोज्ज्वला ; D_4 रथो द्रुमा (for रथोडुपा) D_2 -सकुला (for सकटा). — [c]) Dn_1 -शीर्षोत्पल (for पल) — [d]) Ś K (except K_5) B_3 Dn_1 $D_{4\,5}$ प्रवृद्ध (for प्रविद्ध) $D_{7\,8}$ नागायुध (for नानाविध) K_6 वस्त्र ; B_2 यन्त्र- (for शस्त्र) D_6 घा(? -घो)तिनी (for मालिनी) G_1 $M_{1\,2}$ प्रविद्ध हारावलिफेनमालिनी

50 [a]) $B_{4\,5}$ $D_{1.2}$ S भयावहा (for महाभया) K_5 G_6 सुदुस्तरा ; D_7 च दु ; $M_{1.2}$ विदु (for [इ]व दु) — [b]) $Ś_1$ K_2 प्रवर्तते (for र्तिता) $G_{3\,4}$ M योध (for योध) — [c]) D_2 मध्ये च (for मध्येन) Ś $K_{1\,2}$ रणाजिव($Ś_1$ रा)द् $K_{3\,4}$ B Do_1 $D_{7\,8}$ Cd जिरे (for जिरं) — [d]) Dn_2 भयावही, S नका (for वहा) Dn_3 lacuna; S मी(T G_{3-5} दी)न (for जीव-)

51 [a]) $Ś_1$ मश्नांति (sic), $Ś_2$ $K_{1,2}$ D_1 श्नश्यति, K_3 Dn_1 $D_{3\,4}$ S च स्नांति (for चाश्नन्ति) S तत्र (for यत्र) $Ś_1$ B_1 D_1 M_4 दुर्दश ; $Ś_2$ दुर्भृगा ; K_2 Dn_1 D_6 दुर्दशा (for दुर्दशा) — [b]) G_1 M विविधाति ; Bom ed सु सुदति (for विविधा सु-) — [c]) $Ś_2$ $K_{1\,2}$ Dn_3 $D_{3\,4\,6}$ सुनिर्मिता ; $K_{3\,4}$ B_1 D_2 सुनिर्दिता (D_2 ती) (for सुनन्दिता) $B_{4\,5}$ Dn_1 क्षयंकरा (for भय) — [d]) Ś Do_1 D_2 भक्ष्या ; D_4 पक्षा ; $D_{7\,8}$ चक्षाद्य ; S भक्षाद्य (for भक्षा) $D_{7\,8}$ S च (for श्व) Some MSS शृगाल Ś K Dn_2 $D_{1-3,\,5-8}$ पक्षिणां ; Dn_1 वायसै ; G_1 M_{3-5} पक्षिभि (for पक्षिण)

52 [a]) K_4 तथा (for तद्). — [b]) Ś K (except K_5) Dn_2 $D_{1,\,3\,4\,6}$ -वर्चस (for संनिभम्) — [c]) Ś

४९

संजय उवाच ।

तस्मिंस्तु निहते वीरे सौभद्रे रथयूथपे ।
विमुक्तरथसंनाहाः सर्वे निक्षिप्तकार्मुकाः ॥ १
उपोपविष्टा राजानं परिवार्य युधिष्ठिरम् ।
तदेव दुःखं ध्यायन्तः सौभद्रगतमानसाः ॥ २
ततो युधिष्ठिरो राजा विललाप सुदुःखितः ।
अभिमन्यौ हते वीरे भ्रातुः पुत्रे महारथे ॥ ३
द्रोणानीकमसंबाध मम प्रियचिकीर्षया ।

C 7
B 7
K 7

$K_{1.3.4}$ Dn_2 $D_{1-3.5}$ निरीक्ष्यमाणा　K_5 T G_{3-5} मुहुर् (for जहुर्)　Dn_1 $D_{7.8}$ T G_{1-5} जना (for नरा)　— [d]) $Ś_1$ समुत्थितोकुडकुलोपसकुल; $Ś_2$ K_{1-3} °त्थित कु° ($Ś_2$ *sup lin* मु)ढकुलोपसकुल; K_4 B Dn_2 $D_{1.3.6}$ °त्थितानेक(B °ता नृत्त , Dn_2 तोद्धृत , D_3 °ता नृत्त ; D_6 °ता मृत)कबंधसंकुल; K_5 Dn_1 समुत्थितोरुढकुलोप° ; Dn_1 D_4 °त्थि(D_4 °त्थि)तोधृत्तक(D_4 नृत्यक)बधसकुल; $D_{7.8}$ °च्छ्रितं भीरुकुलोपसकुल; $D_{7.8}$ °त्थित रुढकुलो(D_8 कुंडलौ)घसकुल; T G_{2-5} °त्थितोरुढगणाभि(G_2 रणीय ; G_5 °कुणाप)सकुलं; G_1 °त्थितोरुढपकौणपाकुल; $M_{1.2}$ °त्थिते कुडकुणीवसकुल; M_{3-5} समुत्थितोरुढगणैश्चसकुलं

53 [b]) D_5 महारणे; Bom. ed °बल (for °रथम्)　— [c]) K_4 G_2 जनास्तदा (by transp)　— [d]) T $G_{1.5}$ M यथोद्दहृष्य; G_3 यथा स°; $G_{3.4}$ यथोक्त° (for यथोद°)

Colophon. — *Sub-parvan* N (except K_4 D_4) T G_{3-5} अभिमन्युवध　— *Day of Droṇa's Generalship* $Ś_1$ तृतीयदिने; $K_{1.3}$ तृतीययुद्धदिवसे; K_2 तृतीये दिवसे; K_5 $D_{2.5}$ तृतीयो युद्धदिवस (K5 adds समाप्त); B_4 तृतीयदिनयुद्ध; Dn_1 तृतीयदिवसयुद्धं समाप्त; D_4 तृतीयो दिवस ; T $G_{3.4}$ तृतीयेह्न **** तृतीयापहार समाप्त; G_2 तृतीयापहार समाप्त; M_{3-5} तृतीयाह्निक समाप्ते　— *Adhy name* D_4 चक्रव्यूहे अभिमन्युवध ; D_3 संग्रामभूमिवर्णनं　— *Adhy no* (figures, words or both) $B_{1.3}$ Dn_1 $G_{2.5}$ 48 (as in text), D_3 46, T $G_{1.3.4}$ M 47　— *Śloka no* Dn_1 53

49

1 [a]) Dn_1 च (for तु)　Ś K D (except Dn_1) हते तस्मिन्महावीर्ये ($Ś_2$ °रे); T G_{1-5} निहते पांडवा स्तत्र　— [b]) $D_{7.8}$ -यूथगे (for °पे)　— [d]) $Ś_2$ K_{1-3} D_2 S विक्षिप्त ; D_8 निक्षिप्य (for निक्षिप्त).

2 In $Ś_1$, the portion from 2 up to 7. 50 52 is lost on missing folios　$Ś_1$ K (except K_5) D_1 om 2^{ab}　— [a]) D_7 उपविष्टा स्म (for उपोपविष्टा)　T G_{2-4} राजान°　— [b]) T G_{2-4} परिवव्रुर् (for °वार्य)　— [c]) Bom ed युद्ध (for दुःख)　— [d]) $Ś_1$ चेतस° (for -मानसा)

3 $Ś_1$ missing (of v l 2)　— [a]) S तत्र (for राजा)　— [c]) G_5 महा (for हते)　M_4 पुत्रे (for वीरे)　— After 3, S ins

338*　　युधिष्ठिर ।

एष कर्णं कृप शल्य राजान च सुयोधनम् ।
द्रोण द्रौणिं महेष्वास तथैवान्यान्महारथान् ।

[T_1 G_1 $M_{1.2}$ om the ref　— (L 1) G_5 जित्वा (for कर्णं)]

— After the above, G_4 cont 339*

4 $Ś_1$ missing (of v l 2). G_5 M_{3-5} repeat 4^{ab} after 339*　— [a]) K_5 Dn_1 D_5 सुसंबाध (for असं°)　T $G_{1-3.5}$ M ins after 4^{ab}　G_4 cont 338*

339* हत्वा शत्रुगणान्वीर एष शेते निपातित ।
कृतास्त्रान्युद्धकुशलान्महेष्वासान्महाबलान् ।
कुलशीलगुणैर्युक्ताञ्शूरान्विख्यातपौरुषान् ।
द्रोणेन विहित व्यूहमभेद्यममरैरपि ।
अदृष्टपूर्वमस्माभि पश्य चक्रायुधप्रिय ।　[5]

[G_4 om lines 1–3　— (L 1) G_1 M भित्त्वा (for हत्वा). G_5 वीरान् (for वीर)　G_5 महारथ (for निपातित)　— M_3 om. lines 2–3　— (L 2) T $G_{2.3}$ महारथान् (for बलान्)　— (L. 3) T G_3 -शीलैर् (for -शील-)　M_5 युधि (for शूरान्)　— (L. 5) G_3 अद्याभि (for अस्माभि)　G_2 पश्य (for पश्य)　$G_{2.4}$ -प्रियं, G_5 -प्रभ (for प्रिय)]

— After the above, G_5 M_{3-5} repeat 4^{ab}.　— [c])

भित्त्वा व्यूहं प्रविष्टोऽसौ गोमध्यमिव केसरी ॥ ४
यस्य शूरा महेष्वासाः प्रत्यनीकगता रणे ।
प्रभग्ना विनिवर्तन्ते कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ ५
अत्यन्तशत्रुरस्माकं येन दुःशासनः शरैः ।
क्षिप्रं ह्यभिमुखः संख्ये विसंज्ञो विमुखीकृतः ॥ ६
स तीर्त्वा दुस्तरं वीरो द्रोणानीकमहार्णवम् ।
प्राप्य दौःशासनिं कार्ष्णिर्यातो वैवस्वतक्षयम् ॥ ७
कथं द्रक्ष्यामि कौन्तेयं सौभद्रे निहतेऽर्जुनम् ।
सुभद्रां वा महाभागां प्रियं पुत्रमपश्यतीम् ॥ ८
किं स्विद्वयमपेतार्थमश्लिष्टमसमञ्जसम् ।
तावुभौ प्रतिवक्ष्यामो हृषीकेशधनंजयौ ॥ ९
अहमेव सुभद्रायाः केशवार्जुनयोरपि ।
प्रियकामो जयाकाङ्क्षी कृतवानिदमप्रियम् ॥ १०
न लुब्धो बुध्यते दोषान्मोहाल्लोभः प्रवर्तते ।
मधु लिप्सुर्हि नापश्यं प्रपातमिदमीदृशम् ॥ ११
यो हि भोज्ये पुरस्कार्यो यानेषु शयनेषु च ।

T छित्त्वा (for भित्त्वा) T G3.4 M [प्र]नीकं; G6 मध्य (for व्यूह) — [d]) K1 B D8 केशरी — After 4, S ins

340* चिक्रीडितं रणे तेन निघ्नता वै परान्वरान् ।

5 Ś1 missing (cf v l 2) — [a]) Ś1 K B1 Dn2 D1.3-8 तस्य (for यस्य) — [b]) S (except G6) प्रत्यनीकं (for °नीक-) T G3.4 स्थिता (for गता) — [c]) D6 वै; G1 M हि (for वि) B4 Dn2 D3.6 -न्यवर्तत, B5 D4.5 निवर्तत (for °र्तन्ते) — [d]) K2 हतास्त्रा (for कृ°)

6 Ś1 missing (of v l. 2) — [a]) D2.5.8 सत्यत (for अत्यन्त) S अत्यन्तवैरी चास्माक — [b]) D8 दुःस्म हन (for दुःशासन) — [c]) S क्षिप्तस्त्वभिमुख (M3-5 °ख-) सङ्ख्ये (G1 M °ख्ये). — [d]) S निःसंज्ञो (for विसंज्ञो).

7 Ś1 missing (of v l 2) — [a]) D4 अतीर्त्वा (for स तीर्त्वा) T G1-3 M स कथं प्राप्य दुष्पार (T G2.3 °ष्प्राप), G4.5 कथं प्राप्य सुदुष्प्राप — [b]) K2.5 B3 T G1-3 M1-3 द्रोणानीकं (for °नीक) K4 महारथ (for °र्णवम्). — After 7[ab], S ins

341* शूरमाहाकुलं भीमं तीर्त्वा चैनमभीतवत् ।

[G6 च तम् (for चैनम्)]

— [c]) T G1-5 प्राप्तो (for प्राप्य) G6 दौःशासनि · S पाप (G5 °पो) (for कार्ष्णिर्) — [d]) Ś1 K4 B4.5 प्राप्तो, K1 याति; Dn2 D2-6 गतो (for यातो).

8 Ś1 missing (of v l 2) — [a]) D7.8 S किं स्विद् (for कथं) Ś1 K1.3.4 D1 द्रक्ष्याम; D7.8 S वक्ष्यामि (for द्रक्ष्यामि) T G3-5 सौभद्रे (for कौन्तेय) — [b]) K5 Dn1 D2.5 पतिते (for निहते) T G3.5 निहते चार्जुनं प्रति — [c]) K4 D1 च, D6 वै (for वा) Dn1 महाबाहु (sic) (for °भागां) S किं वा सुभद्रां वक्ष्यामि — After 8, S ins

342* हतवत्सां यथा धेनुं तद्दर्शनकृतोन्मुखीम् ।

[G2 हृत- (for हत) G5 हतवत्सा यथा धेनुस् (for the prior half) G5 -कृतोन्मुखी, M1.2 -समुन्मुखीं (for -कृतो°)]

9 Ś1 missing (of. v l 2) — [a]) T G M3-5 वक्ष्यामि (for वयम्) M1.2 किं स्विद्वक्ष्यति मे पार्थो — [b]) Ś1 K5 B3 (marg) 3 Dn1 D2.5.7.8 T G M1.2 अक्लिष्टम्, M3-5 अनि° (for अश्लि°) — [c]) D2.4 वक्षामो; D5 (by corr as in text) S वक्ष्यामि (for वक्ष्यामो) — [d]) T G2-5 प्रियं पुत्रमपश्यतौ (G4.5 °ता); G1 M प्रियं (M5 °य-) पुत्र(M1 °त्रं)विनाकृतौ

10 Ś1 missing (of v l 2) — [a]) S ह्येव (G1 M1-4 °व) (for एव) — [b]) D7.8 युधि (for अपि) — [c]) T G3.4 प्रियकारो (for °कामो) D4 प्रिय****कांक्षी

11 Ś1 missing (of v l 2). — [a]) Dn2 दोषं; D5 G2 मोहाद् (for दोषान्) — [b]) Ś1 K B1 Dn2 D1-3.6-8 लोभान्मोह (Ś1 K1.3.4 D1.2 °हाद्); Dn1 T G3.4 मोहाल्लोभात्; D5 दोषान्मोह; G2 दोषाल्लोभात् (for मोहाल्लोभ) — [c]) Ś1 T G1-4 ह्यव (for हि न) D8 S [अ]द्राक्ष (D8 °क्षम) (for [अ]पश्य) — [d]) G5 (sup lin as in text) प्रवदाद् (for प्रपातम्) K B1.4 Dn D1.3.4.6-8 अहम्; B3.5 Dn1 D2 इमम् (for इदम्)

12 Ś1 missing (of v l 2) — [a]) T G3.4

भूषणेषु च सोऽस्माभिर्बालो युधि पुरस्कृतः ॥ १२
कथं हि बालस्तरुणो युद्धानामविशारदः ।
सदश्व इव संबाधे विषमे क्षेममर्हति ॥ १३
नो चेद्धि वयमप्येनं महीमनुशयीमहि ।
बीभत्सोः कोपदीप्तस्य दग्धाः कृपणचक्षुषा ॥ १४
अलुब्धो मतिमान्ह्रीमान्क्षमावान्रूपवान्बली ।
वपुष्मान्मानकृद्वीरः प्रियः सत्यपरायणः ॥ १५
यस्य श्लाघन्ति विबुधाः कर्माण्यूर्जितकर्मणः ।
निवातकवचाञ्जघ्ने कालकेयांश्च वीर्यवान् ॥ १६
महेन्द्रशत्रवो येन हिरण्यपुरवासिनः ।
अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण पौलोमाः सगणा हताः ॥ १७
परेभ्योऽप्यभयार्थिभ्यो यो ददात्यभयं विभुः ।
तस्यास्माभिर्न शकितस्त्रातुमद्यात्मजो भयात् ॥ १८
भयं तु सुमहत्प्राप्तं धार्तराष्ट्रं महद्बलम् ।
पार्थः पुत्रवधात्क्रुद्धः कौरवाञ्शोषयिष्यति ॥ १९
क्षुद्रः क्षुद्रसहायश्च स्वपक्षक्षयमातुरः ।
व्यक्तं दुर्योधनो दृष्ट्वा शोचन्हास्यति जीवितम् ॥ २०
न मे जयः प्रीतिकरो न राज्यं C 7 D 7 K 7

[S]सौ भोज्ये; G$_{1.3.5}$ भोज्येषु, M भोज्ये हि (by transp) D$_{3.6}$ [S]प्रमुक् (for पुरस्) —^{b}) T G$_{3.4}$ धनेषु (for यानेषु) S (except G$_{4}$) जमनेषु (for शय°) —^{c}) G$_{5}$ सोस्माक (for °भिर्) —^{d}) G$_{5}$ बुद्धि (for युधि)

13 Ś$_{1}$ missing (of v l 2) —^{a}) D$_{3.6}$ तरुणैर् (for तरुणो) Ca, d cite बालस्तरुण (as in text) —^{b}) D$_{8}$ अविशारदै —^{d}) D$_{4}$ क्षेतुम् (for क्षेमम्)

14 Ś$_{1}$ missing (of v l 2) —^{a}) B$_{6}$ न (for नो) K$_{1}$ B$_{3.5}$ (marg) Ca d एत; K$_{4}$ D$_{6}$ S (except G$_{2}$) एव; B (except B$_{5}$) एतां; Dn$_{2}$ एक (for एन) —^{b}) Dn$_{1}$ D$_{3.4.6}$ मह्याम् (for महीम्) S अधि (for अनु) Ś$_{1}$ अनुभिमीमहि; K$_{1.3}$ D$_{1}$ °शमीमहि; Cd अनुसचीमहि; Ca अनुशयीमहि (as in text) —^{c}) D$_{5}$ G$_{1}$ M$_{1-3}$ क्रोध (for कोप) Ca क्रोध दीप्तस्य Cd cites क्रोध —^{d}) K$_{1}$ रुद्धा° (for दग्धा) D$_{2.4.5}$ (by corr sec m) $_{7.8}$ कृष्णास्य; T G$_{3.4}$ क्रूरेण; G$_{5}$ क्रुद्धस्य (for कृपण) ❀ Ca d कृपणचक्षुषा दग्धा इत्यन्वय ❀

15 Ś$_{1}$ missing (of v l 2) —^{a}) G$_{1}$ M द्युतिमान् (for मति°) K$_{1.5}$ D$_{2.5}$ T G$_{2.5}$ श्रीमान्; Dn$_{1}$ शूर°; D$_{7}$ lacuna (for ह्रीमान्) —^{b}) K$_{4}$ D$_{1}$ रूपवान्; Dn$_{2}$ **वान्; G$_{5}$ सत्यवान् (for क्षमा°) K$_{4}$ D$_{1.5}$ बलवान्; B$_{4}$ कोप° (for रूप°) —^{c}) K$_{1,2}$ दानकृद्; K$_{4}$ D$_{1}$ दीन°; T G$_{2-5}$ नय° (for मान°). —^{d}) K$_{5}$ B$_{1.3.5}$ Do$_{1}$ Dn$_{1}$ D$_{2}$ S पराक्रम (for °यण)

16 Ś$_{1}$ missing (of v l 2) —^{a}) S श्लाघंते यस्य विबुधा —^{b}) S कर्मभिर्भीमकर्मण —^{c}) S योघ्नन् (G$_{1.4.5}$ M$_{4}$ °त्) (for जघ्ने)

17 Ś$_{1}$ missing (of v l 2)

18 Ś$_{1}$ missing (of v l 2) —^{a}) B$_{3}$ अन्येभ्यो (for परे°) K (except K$_{5}$) D$_{1}$ तु, T G$_{2-4}$ हि (for ऽपि) Do$_{1}$ भयार्तेभ्यो (for [अ]भयार्थिभ्यो) —^{b}) S दद्याद् (for ददाति) B$_{8}$ प्रभु (for विभु) S यो दद्यादभय प्रभु (G$_{6}$ °ति) —^{c}) S न च (G$_{5}$ च न) कृत (for न शकितस्) —^{d}) Ś$_{1}$ K$_{4.5}$ B अपि (for अद्य) Ś$_{1}$ K (except K$_{5}$) D$_{1}$ बलात्; B$_{4}$ Dn$_{2}$ D$_{3.4.6}$ रणे; Bom ed बली (for भयात्) T G$_{2-4}$ M$_{3-5}$ पुत्रत्राण भयादिह, G$_{1.5}$ M$_{1.2}$ त्राणमस्मान्महाभयात्

19 Ś$_{1}$ missing (of v l 2) B$_{5}$ om 19–21 —^{a}) Do$_{1}$ च (for तु) —^{b}) D$_{2}$ धार्तराष्ट्र (for °राष्ट्र) K$_{1}$ महद्भय; K$_{2}$ B$_{4}$ D$_{4}$ महाबल (for महद्बलम्) B$_{1-3}$ Do$_{1}$ Dn$_{2}$ D$_{3.6}$ धार्तराष्ट्रान्महाबलान्; S धार्तराष्ट्र (G$_{4}$ °ष्ट्र) बल महत् —^{d}) S शात्रवान् (G$_{3.5}$ °व) (for कौर°). B$_{1-3}$ सादयिष्यति, Dn शोष°; D$_{6}$ (by corr) योध°; S शम° (for शोष)

20 Ś$_{1}$ missing (of v l 2) B$_{5}$ om 20 (of v l 19) —^{b}) Ś$_{1}$ स (for स्व) G$_{2}$ भयम् (for °क्षयम्) Ś$_{1}$ K B$_{3}$ (marg as in text) $_{4}$ D (Do$_{1}$, marg sec m) क्ष(D$_{2}$ भ)यकारक° (Ś$_{1}$ °क) (for °मातुर°) —^{c}) Ś$_{1}$ (sup lin) पार्थ (for व्यक्त). D$_{7.8}$ राजा (for दृष्ट्वा) —^{d}) Ś$_{1}$ मोहाद्; K$_{1,2}$ मुहुर्; K$_{4}$ D$_{1}$ मुह्यन्; Cd शुचा (for शोचन्).

21 Ś$_{1}$ missing (of v l 2) B$_{5}$ om 21 (of v l 19) —^{b}) D$_{8}$ वा (for च) K Do$_{1}$ Dn D$_{3-6}$

न चामरत्वं न सुरैः सलोकता ।
इमं समीक्ष्याप्रतिवीर्यपौरुषं
निपातितं देववरात्मजात्मजम् ॥ २१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

M4 5 सलोकतां; M8 स लोक° (for सलोकता) — °) D8. 6 हतं (for इमं). B1 3 प्रवीक्ष्य; B2 (marg) प्रतीक्ष्य, B2 (marg also) निरीक्ष्य; D2 5 च वीक्ष्य (for समीक्ष्य). D01 Dn1 D2 G3 4 वार्यं (for वीर्यं)

Colophon. Ś1 missing —*Sub parvan* N (except K4 B4 D01 D8, Ś1 missing) अभिमन्युवध (D4 prefixing चक्रव्यूहे). — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 तृतीयमह° (K3 adds समाप्त); K2 तृतीयदिवसे — *Adhy name* K5 B4 Dn1 D2 4 5 T G1–3 M1. 2 युधिष्ठिरप्र(K5 B4 G3 °वि)लाप — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 Dn1 G2 5 49 (as in text), T G1 3 4 M 48 — *Śloka no* · Dn1 21

☞ After adhy 49, most MSS insert nineteen adhyāyas, giving the legends of Mṛtyu (Bom. ed. adhy 52–54) and of Sṛñjaya and his son Suvarṇaṣṭhīvin (*ibid* adhy. 55), and the rather lengthy episode of Ṣoḍaśarājakīya (*ibid* adhy 56–71), all of which are omitted here and given as additional passages in App I (no 8), on the evidence of ŚK MSS, in which they are entirely absent These legends and episodes are found in the Śānti (Crit ed adhy 29, 30–31, 248–250), where they are all given by ŚK It should also be noted that internal evidence also proves that these passages are later additions in the Droṇa In the legend of Mṛtyu, for instance, Droṇaparvan indulges in *phala śruti* (Bom. ed 7 52 22–25, 54 54), which are not found in the Śānti In the Ṣoḍaśarājakīya, the two lists of the "sixteen kings" in the two Parvans do not entirely agree, and the sequence slightly differs The Śānti has Aṅga Jayadratha and Sagara, for whom the Droṇa substitutes Paurava and Rāma Jāmadagnya (ignored by the Śānti) as one who is not yet dead, but 'will die' (*mariṣyati*), — all of which constitutes an interesting additional evidence that the Droṇa addition is post-Śānti (see Sukthankar, *Epic Studies*, no VI, *Annals*, B O R I, xviii, pt 1, pp 1–76) See also the critical note on 12 29 12 (of the Rājadharma sub parvan) given by S K. Belvalkar, editor of the Śāntiparvan, on pp 649–650 of that edition, and on 12 248–250 (of the Mokṣadharma sub parvan).

☞ Editions end the Abhimanyuvadha parvan at this place In the Critical Edition it ends with 7 51 See note at the end of that adhy

५०

संजय उवाच ।
तस्मिन्नहनि निर्वृत्ते घोरे प्राणभृतां क्षये ।
आदित्येऽस्तंगते श्रीमान्संध्याकाल उपस्थिते ॥ १
व्यपयातेषु सैन्येषु वासाय भरतर्षभ ।
हत्वा संशप्तकव्रातान्दिव्यैरस्त्रैः कपिध्वजः ॥ २
प्रायात्स्वशिबिरं जिष्णुर्जैत्रमास्थाय तं रथम् ।
गच्छन्नेव च गोविन्दं सन्नकण्ठोऽभ्यभाषत ॥ ३
किं नु मे हृदयं त्रस्तं वाक्यं सज्जति केशव ।
स्पन्दन्ति चाप्यनिष्टानि गात्रं सीदति चाच्युत ॥ ४
अनिष्टं चैव मे श्लिष्टं हृदयान्नापसर्पति ।
भुवि यद्दिक्षु चाप्युग्रा उत्पातास्त्रासयन्ति माम् ॥ ५
बहुप्रकारा दृश्यन्ते सर्व एवाघशंसिनः । C 7 D 7. K 7

50

1 Ś2 missing up to 52 (cf v 1 7 49 2) Before the ref, S ins

343* धृतराष्ट्र उवाच ।
अथ संशप्तकैः सार्धं युध्यमाने धनंजये ।
अभिमन्यौ हते चापि बाले बलवतां वरे ।
महर्षिसत्तमे याते व्यासे स तु युधिष्ठिरः ।
पाण्डवाः किमथाकार्षुः शोकोपहतचेतसः ।
कथं संशप्तकेभ्यो वा निवृत्तो वानरध्वजः ।
केन वा कथितस्तस्य प्रशान्तः सुतपावकः ।
एतन्मे शंस तत्त्वेन सर्वमेवेह संजय ।
संजय उवाच ।
शृणु राजन्यथा तेभ्यो निवृत्तः कृष्णसारथिः ।
ततः सर्वाणि सैन्यानि दहन्कृष्णगतिर्यथा ।
संप्रयातेऽस्तमादित्ये संध्याकाल उपस्थिते ।
आयातस्यात्मशिबिरं निमित्तैरघशंसिभिः ।
यथासीन्मानसं तस्य यच्च कृष्णेन भाषितम् ।
यथा च कथितस्तस्य निहतः सुतपावकः ।
विस्तरेणैव मे सर्वं ब्रुवतः शृणु मारिष ।

[M8 om the ref —(L 3) G1 M सत्तमेनैत्य (for °मे याते) G1 M व्यासेन स (for व्यासे स तु) G2 युधिष्ठिरपुरोगमा (for the post half) —(L 4) T G2 M3–5 शोकेन (for शोकोप°) — G5 om (hapl) from line 11 up to 1[d] —(L 11) G3 4 अयातस्य (for आ°) —(L 13) M3–5 transp कथित° and निहत] K5 T G1–4 M1, 3–5 om the ref Dn2 सृंजय (for सं°) —[a]) G1–4 M महति (for अहनि) K1–3, 5 B4 Dn1 D2, 7, 8 संवृत्ते; D4, 6 निवृत्ते (for निर्वृत्ते). —[b]) Ś1 D8 घरे; K1–4 वधे; D7 घरे (for क्षये). —[c]) K1 4 गते श्रीमत्, D2 प्रति गते, D4 गते धीमान्, G3 4 गते श्रीमन् (for गते श्रीमान्)

2 Ś2 missing (cf v 1 1) —[a]) B1 3 उपा(B3 °प)यातेषु (for व्यप°) B Dc1 D1 G5 वासाय (for सैन्येषु) —[b]) B Dc1 D1 सर्वेषु, Dn° D3 4 6 सायाह्ने, G5 वयासि (for वासाय) B° 5 Dn2 भरतर्षभ —[c]) K4 5 D संसप्तक

3 Ś° missing (cf. v 1 1) —[a]) D6 प्रयात्, T G1 5 M आयात् (for प्रायात्) —[c]) K5 G2 M5 तु, Dn1 हि (for च) —[d]) B1 3 5 D1 साश्रुकंठो, B2 समुत्कंठो, B2 (marg) साश्रुगात्रो (for सन्नकण्ठो) Dc1 ह्यभाषत (for ऽभ्यभाषत)

4 Ś2 missing (cf v 1 1) Before 4, S (except G5) ins अर्जुन —[a]) D3 6 तु (for नु) D2 हृदयस्तंभो (for °यं त्रस्तं) —[b]) B Dc1 D1 4 वाक्च (for वाक्यं) K1 Dn D6 मज्जति (for सज्जति) —[c]) K2 B4 Dc1 Dn1 D1 2 5 7 स्यंदति, Dn2 D6 स्यदने, D3 4 स्यंदते (for स्पन्दन्ति) G1 M [अं]गानि (for चापि) T G2–4 स्पंदतेंगान्यनिष्टानि, G5 स्यंदनेनात्यतिष्ठामि —[d]) Ś1 B4 Dn1 चाप्युत, D4 वाच्युत (for चाच्युत) S गात्रैः सीदामि चाच्युत (G5 °प्युत)

5 Ś2 missing (cf v 1 1) —[a]) Dn2 अरिष्टं (for अनिष्टं) D3 सं (for मे) B3 T G2–4 शिष्टं, Dn2 D2–4 6 क्लिष्टं, G5 दृष्टं (for श्लिष्टं) —[b]) D7 हृदय नावसर्पति — D4 reads 5[c]–6[b] twice —[c]) B3 Dn2 भूरि (for भुवि) K4 5 B3 4 D4 (both times) 6 7 ये (B3 यं, D4 वा) दिक्षु; D3 ये दिवि, D5 दिक्षु च (for यद्दिक्षु) B1 2 4 5 Dc1 चात्युग्रा; D4 (both times) वाप्युग्रा (for चाप्युग्रा). D8 धूनय दिक्षु चाप्युग्रा; T G1, 3–5 M भूम्यां दिवि (G5 दृच) च चात्युग्रा (G1 च वाप्युग्रा; G5 च चात्युग्रा; M1, 2 च

34

अपि स्वस्ति भवेद्राज्ञः सामात्यस्य गुरोर्मम ॥ ६

वासुदेव उवाच ।

व्यक्तं शिवं तव भ्रातुः सामात्यस्य भविष्यति ।
मा शुचः किंचिदेवान्यत्तत्रानिष्टं भविष्यति ॥ ७

संजय उवाच ।

ततः संध्यामुपास्यैव वीरौ वीरावसादने ।
कथयन्तौ रणे वृत्तं प्रयातौ रथमास्थितौ ॥ ८
ततः स्वशिविरं प्राप्तौ हतानन्दं हतत्विषम् ।
वासुदेवोऽर्जुनश्चैव कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ९
ध्वस्ताकारं समालक्ष्य शिबिरं परवीरहा ।
बीभत्सुरब्रवीत्कृष्णमस्वस्थहृदयस्ततः ॥ १०
नाद्य नन्दन्ति तूर्याणि मङ्गल्यानि जनार्दन ।
मिश्रा दुन्दुभिनिर्घोषैः शङ्खाश्चाडम्बरैः सह ।
वीणा वा नाद्य वाद्यन्ते शम्यातालस्वनैः सह ॥ ११
मङ्गल्यानि च गीतानि न गायन्ति पठन्ति च ।
स्तुतियुक्तानि रम्याणि ममानीकेषु बन्दिनः ॥ १२
योधाश्चापि हि मां दृष्ट्वा निवर्तन्ते ह्यधोमुखाः ।
कर्माणि च यथापूर्वं कृत्वा नाभिवदन्ति माम् ॥ १३
अपि स्वस्ति भवेदद्य भ्रातृभ्यो मम माधव ।
न हि शुध्यति मे भावो दृष्ट्वा स्वजनमाकुलम् ॥ १४

चाप्युग्रा, M3–5 तथाप्यत्र) —^{d}) M3–5 मा (for माम्)

6 Ś2 missing (cf v l 1) For the repetition in D4, cf v l 5 —^{b}) G5 यशस्विन (for [अ]घशंसिन) —) M3–5 सानुजस्य (for सामात्यस्य)

7 Ś2 missing (cf v l 1) Ś1 K1–3 D4 om 7 with the ref Dn1 G4 श्रीकृष्ण, T G2 3 5 भगवान् (for वासुदेव) —^{a}) T G1–4 M शिवं सह, G5 सह शिवं (for शिवं तव) —^{b}) S धर्मराजस्य पाण्डव —^{c}) D2 एवास्य (for °न्यत्) —^{d}) K5 D7 तवानिष्टं, Dn2 तत्रारिष्ट, D2 स्तोकानिष्टं (for तत्रानिष्टं)

8 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 इति; K1–4 D1 कृष्णौ (for तत) D7 8 सध्या K5 Dn1 उपास्याथ, D3 4. 6 °स्यैना, D7 8 °स्यैवं (for °स्यैव) —^{b}) Dn1 वीरापसादने, Cd वीराव° (as in text) —^{d}) G5 प्रयातौ D2 आश्रितौ (for आस्थितौ)

9 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 प्राप्य, K1–4 D1 दृष्ट्वा (for प्राप्तौ) —^{b}) S हतामित्रौ (for °नन्दं) K1 B2 हतद्विष, S (except M3–5) °द्विषौ (for त्विषम्) —^{c}) D7 8 S वासुदेवा(T G3 °वो)र्जुनौ चैव (G5 °व)

10 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) S इवालेख्यं (for समालक्ष्य) T G2–5 M5 संवीक्ष्य शिबिर , G1 M1–4 5 ([illegible]) उद्वीक्ष्य (M3–5 °द्धूतं) कृतं —^{d}) B3 Dn1 S तदा, D7 8 [illegible] तत)

[illegible] ng (cf v [illegible] —^{a}) K1–3 B1 2 [illegible] Dc1 D1 [illegible] K4 B1 2 नर्दंति नाद्य (by transp), K5 Dn1 नाद्य नर्दंति, Dn2 S नाद्य नर्दंति, D2 नाभिनंदति, D5 नाभ्यनंदंति, D7 8 नाद्य वाद्यंति —^{b}) K4 D5 मांगल्यानि, B3 D3 4 6 मंगलानि, T G3–5 मगळानि (for मङ्गल्यानि) —^{d}) Ś1 चानुस्वनै, K (except K5) D1 चानुस्वरै, S आडबरै, Ca d चौदुंबरै, Cap dp चाडम्बरै (as in text) —^{e}) K5 Dn D2 5–8 नैवाद्य, B1 2 Dc1 वाद्यानि, B3–5 वाद्या न, D3 नैव च, T G2–4 न साधु, G1 M1 वा साधु, G5 M3–5 साधु न, M2 नासाधु (for वा नाद्य) Dn2 वादते K1 4 5 वीणा वा नाभ्यवाद्यते —^{f}) Ś1 K1–3 D1 शस्तास्, D2 रम्य, D3 रम्या, D7 8 शम्यास्, G5 शल्य, Ca शस्या, Cd शाम्या (for शम्या) Ś1 K2 Dn2 -तालस्वरै, B2 -तानस्वनै, D2 -ताळस्वनै, T G2–4 -ताळरवै, G1 M1 2 -ताळसलै, G5 -तालरवै, M3 5 -ताळलयै, M4 -ताळतयै (for -तालस्वनै) D3 om सह

12 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) B3 Dc1 D3 4 6 G1 2 M मगलानि, D1. 5 मागल्यानि, T G3–5 मंगळानि (for मङ्गल्यानि) D2 चरित्राणि, D3 न गीतानि (for च गी°) —^{b}) K2 B4 D3 गायंति न (K2 च) (by transp), S नाद्य गाति K5 B3 Dc1 Dn1 पठंति वा, D5 परस्वरं (for पठन्ति च) —^{c}) Dn2 श्रुति (for स्तुति) S स्तुतिमगल(T2 G3 4 M3 °ळ)संयुक्ता —^{d}) Ś1 K1 G1 M वदिन, T G3 4 वर्तिन (for बन्दिन)

13 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) G1 M यौधाश् S च (for हि) D2 दृष्ट्वा मा (by transp) —^{b}) Dn2 D4 निवर्तंति Dn D3 त्व(Dn1 अ)धोमुखा (for ह्यधो°) —^{c}) K4 om च Ś1 K (except K5) D1 -सूर्स (for -पूर्वं) —^{d}) D7 8 माति (for नाभि).

अपि पाञ्चालराजस्य विराटस्य च मानद ।
सर्वेषां चैव योधानां सामर्थ्यं स्यान्ममाच्युत ॥ १५
न च मामद्य सौभद्रः प्रहृष्टो भ्रातृभिः सह ।
रणादायान्तमुचितं प्रत्युद्याति हसन्निव ॥ १६
एवं संकथयन्तौ तौ प्रविष्टौ शिबिरं स्वकम् ।
ददृशाते भृशास्वस्थान्पाण्डवान्नष्टचेतसः ॥ १७
दृष्ट्वा भ्रातॄंश्च पुत्रांश्च विमना वानरध्वजः ।
अपश्यंश्चैव सौभद्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १८
मुखवर्णोऽप्रसन्नो वः सर्वेषामेव लक्ष्यते ।
न चाभिमन्युं पश्यामि न च मां प्रतिनन्दथ ॥ १९
मया श्रुतश्च द्रोणेन चक्रव्यूहो विनिर्मितः ।
न च वस्तस्य भेत्तास्ति ऋते सौभद्रमाहवे ॥ २०
न चोपदिष्टस्तस्यासीन्मयानीकविनिर्गमः ।
कच्चिन्न बालो युष्माभिः परानीकं प्रवेशितः ॥ २१
भित्त्वानीकं महेष्वासः परेषां बहुशो युधि ।
कच्चिन्न निहतः शेते सौभद्रः परवीरहा ॥ २२
लोहिताक्षं महाबाहुं जातं सिंहमिवाद्रिषु ।
उपेन्द्रसदृशं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २३
सुकुमारं महेष्वासं वासवस्यात्मजात्मजम् ।
सदा मम प्रियं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २४ C 7 B 7 K 7

---

14 Ś2 missing (of v l 1) —a) K1 अत्र (for अद्य) —b) K (except K5) B4 D1 मानद (for माधव) —c) D4 शुध्यति मे, D5 मे शुध्यते (for शुध्यति मे) G1 M1 2 भावोत्र (for मे भावो)

15 Ś2 missing (of v l 1) —a) Dn2 D3 4 6 पंचाल (for पाञ्चाल) —b) K1-3 Dn1 D1 माधव, K4 मागध (for मानद) —c) Dn1 D5 एव (for चैव) G1 M यौधाना —d) D4 च, D6 वा (for स्यान्)

16 Ś2 missing (of v l 1) —a) T G2-5 च माम्येति, G1 M1. 2 च मामिह, M3-5 मामभ्येति (for च मामद्य) —b) T G प्रहृष्टैर् (G1 ष्टौ) —c) K4 6 आयांतम् (for आयान्तम्) K4 D1 2 5 7 8 G5 उदित (for उचित) —d) D7 8 प्रत्युदेति (for °द्याति)

17 Ś2 missing (of v l 1) G2 damaged Before 17, several MSS ins संजय उवाच —a) G1 M1 2 तु (for तौ) G6 एवं कथयंतौ यातौ —b) G3 4 प्रविष्टं D5 प्रति (for स्वकम्)

18 Ś2 missing (of v l. 1) —b) S दुःखिताश्नष्ट चेतस —c) B1 नापश्यंश्च (for अप) S तत्र (for चैव)

19 Ś2 missing (of v l. 1) Before 19, S (except G5) ins. अर्जुन —b) G1 M1. 2 इह, M3-5 अद्य (for एव) D5 7 लक्षये, S दृश्यते (for लक्ष्यते) —c) Ś1 K D (except Do1) अभिमन्युं न पश्यामि —d) Ś1 अभिनदति, K D (except Do1) प्रतिनंद(Dn2 °ध)ति; S अभि(G5 भ्य)नंदथ (for प्रतिनन्दथ)

20 Ś2 missing (of v l 1) —a) S श्रुतो यथा मे द्रोणेन —b) S पद्म (for चक्र) G1 6 M1 2 [ऽ]भिनिर्मित, M3-5 सुदुर्भिद (for विनिर्मित) —c) K5 Dn1 न कश्चित्तस्य, D2 न वस्तस्य तु, D7 8 न चान्यस्तस्य (for न च वस्तस्य) —d) B Do1 विना (for ऋते) B1-3 5 Do1 Cd अर्भक (for आहवे) S अभिमन्युमृते शिशु

21 Ś2 missing (of v l 1) —a) D4 च मया (for तस्यासीन्) S नोपदिष्टश्च मे तस्य —b) B Do1 D3 मयानीकाद्, D4 तस्यानीक (for मयानीक) D3 च निर्गम (for विनि°) S भित्त्वानीकस्य नि(G4 दु)र्गम· —c) K1 2 Do1 D1 4 कश्चिन्, D8 कच्चिद् (for कच्चिन्) D3 6 बालो न (D6 हि) (by transp) —d) K2 तदानीक (for परा)

22 Ś2 missing (of v l 1) —a) T G3 4 हत्वानीक (for भित्त्वा°) K4 Dn1 महाबाहु, S नरव्याघ्र (for महेष्वास) —b) S बहुभिर् (for बहुशो) —c) K1 2 D1 कश्चिन् D2 G1 M1 2 [अ]भिहत· (for निहत) B4 5 Do1 (marg, orig as in text) संक्ष्ये (for शेते)

23 Ś2 missing (of v l 1) —a) B4 Dn2 D3, 4 6 लोहिताक्षो महाबाहुर् —b) B4 D3 4 6 जात सिंह, Dn1 सिंहं जात (by transp) —c) B4 Dn2 D3 4 6 °सदृशो —d) Dn1 D2 हतं, D6 स्थितं (for हत·)

24 Ś2 missing (of v l 1) K4 D1 om (hapl.) 24–26 —a) S महोत्साहं (for महेष्वास) B4 Dn2 D3 4 6 सुकुमारो महेष्वासो —b) B4 Dn2 D3 4 6 [आ]त्मजात्मज (for °जम्) —c) B4 Dn2 D4 6 प्रियो

अपि स्वस्ति भवेद्राज्ञः सामात्यस्य गुरोर्मम ॥ ६

वासुदेव उवाच ।

व्यक्तं शिवं तव भ्रातुः सामात्यस्य भविष्यति ।
मा शुचः किंचिदेवान्यत्तत्रानिष्टं भविष्यति ॥ ७

संजय उवाच ।

ततः संध्यामुपास्यैव वीरौ वीरावसादने ।
कथयन्तौ रणे वृत्तं प्रयातौ रथमास्थितौ ॥ ८
ततः स्वशिबिरं प्राप्तौ हतानन्दं हतत्विषम् ।
वासुदेवोऽर्जुनश्चैव कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ९
ध्वस्ताकारं समालक्ष्य शिबिरं परवीरहा ।
बीभत्सुरब्रवीत्कृष्णमस्वस्थहृदयस्ततः ॥ १०
नाद्य नन्दन्ति तूर्याणि मङ्गल्यानि जनार्दन ।
मिश्रा दुन्दुभिनिर्घोषैः शङ्खाश्चाडम्बरैः सह ।
वीणा वा नाद्य वाद्यन्ते शम्यातालस्वनैः सह ॥ ११
मङ्गल्यानि च गीतानि न गायन्ति पठन्ति च ।
स्तुतियुक्तानि रम्याणि ममानीकेषु बन्दिनः ॥ १२
योधाश्चापि हि मां दृष्ट्वा निवर्तन्ते ह्यधोमुखाः ।
कर्माणि च यथापूर्वं कृत्वा नाभिवदन्ति माम् ॥ १३
अपि स्वस्ति भवेदद्य भ्रातृभ्यो मम माधव ।
न हि शुध्यति मे भावो दृष्ट्वा स्वजनमाकुलम् ॥ १४

चाप्युग्रा, M3-5 तथाप्यत्र) —d) M3-5 मा (for माम्)

6 Ś2 missing (cf v l 1) For the repetition in D4, cf v l 5 —b) G5 यशस्विन (for [अ]घर्षसिन) —) M3-5 सानुजस्य (for सामात्यस्य)

7 Ś2 missing (cf v l 1) Ś1 K1-3 D4 om 7 with the ref Dn1 G4 श्रीकृष्ण, T G2 3 5 भगवान् (for वासुदेव) —a) T G1-4 M शिव सह, G5 सह शिवं (for शिवं तव) —b) S धर्मराजस्य पाण्डव —c) D2 एवास्य (for °न्यत्) —d) K5 D7 तवानिष्टं, Dn2 तत्रारिष्ट, D3 स्तोकानिष्टं (for तत्रानिष्टं)

8 Ś2 missing (cf v l 1) —a) Ś1 इति, K1-4 D1 कृष्णौ (for तत) D7 8 सध्या K5 Dn1 उपास्याथ, D3 4 6 °स्यैना, D7 8 °स्यैवं (for °स्यैव) —b) Dn1 वीरापसादने, Cd वीराव° (as in text) —d) G5 प्रयातौ D2 आश्रितौ (for आस्थितौ)

9 Ś2 missing (cf v l 1) —a) Ś1 प्राप्य, K1-4 D1 दृष्ट्वा (for प्राप्तौ) —b) S हतामित्रौ (for °नन्द) K1 B2 हतद्विप, S (except M3-5) °द्विषौ (for °त्विषम्) —c) D7 8 S वासुदेवा(T G2 °वो)र्जुनौ चैव (G5 °वं)

10 Ś2 missing (cf v l 1) —a) S इवालेख्यं (for समालक्ष्य) —b) T G2-5 M5 सवीक्ष्य शिबिरं स्वक, G1 M1-4 5 (sup lin) उद्वीक्ष्य (M3-5 °क्षूतं) शिबिर कृतं —d) B3 -हृदयं Dn1 S तदा, D7 8 पुन (for तत)

11 Ś2 missing (cf v l 1) —a) K1-3 B1, 2 (both marg), 3, 5 Dc1 D1 नर्दंति नाद्य, K4 B1, 2 नंदंति नाद्य (by transp), K5 Dn1 नाद्य नर्दंति, Dn2 S नाद्य नर्दंति, D3 नाभिनंदति, D5 नाभ्यनंदंति, D7 8 नाद्य वाद्यंति —b) K4 D5 मागल्यानि, B3 D3 4 6 मंगलानि, T G3-5 मगळानि (for मङ्गल्यानि) —d) Ś1 चानुस्वनै, K (except K5) D1 चानुस्वरै, S आडंबरै, Ca. d चौदुबरै, Cap dp चाडम्बरै (as in text) —e) K5 Dn D5-8 नैवाद्य, B1 2 Dc1 वाद्यानि, B3-5 वाद्या न, D3 नैव च, T G2-4 न साधु, G1 M1 वा साधु, G5 M3-5 साधु न, M2 नासाधु (for वा नाद्य) Dn2 वादते K1 4 5 वीणा वा नाभ्यवाद्यंते —f) Ś1 K1-3 D1 शस्तास्, D2 रम्य-, D5 रम्या, D7 8 शम्यास्, G5 शल्य, Ca शस्या, Cd शाम्या (for शम्या-) Ś1 K2 Dn2 -तालस्वरै, B2 -तानस्वनै, D3 -ताळस्वनै, T G2-4 -ताळरवै, G1 M1 2 -ताळतलै, G5 -तालरवै, M3 5 -ताळलयै, M4 -ताळतयै (for -तालस्वनै) D3 om सह

12 Ś2 missing (cf. v l 1) —a) B3 Dc1 D3 4 6 G1 2 M मंगलानि, D1, 5 मागल्यानि, T G3-5 मगळानि (for मङ्गल्यानि) D2 चरित्राणि, D3 न गीतानि (for च गी°) —b) K2 B1 D3 गायंति न (K2 च) (by transp), S नाद्य गाति K5 B3 Dc1 Dn1 पठंति वा, D5 परस्वरं (for पठन्ति च) —c) Dn2 श्रुति (for स्तुति) S स्तुतिमगल(T2 G3 4 M3 °ळ)संयुक्ता —d) Ś1 K1 G1 M वंदिन, T G3 4 वर्तिन (for बन्दिन)

13 Ś2 missing (cf v l 1) —a) G1 M यौधाश् S च (for हि) D3 दृष्ट्वा मा (by transp) —b) Dn2 D4 निवर्तंति Dn D3 स्व(Dn1 अ)धोमुखा (for ह्यधो°) —c) K4 om च Ś1 K (except K5) D1 वृत्तं (for -पूर्वं) —d) D7, 8 नाति- (for नाभि).

अपि पाञ्चालराजस्य विराटस्य च मानद ।
सर्वेषां चैव योधानां सामर्थ्यं स्यान्ममाच्युत ॥ १५
न च मामद्य सौभद्रः प्रहृष्टो भ्रातृभिः सह ।
रणादायान्तमुचितं प्रत्युद्याति हसन्निव ॥ १६
एवं संकथयन्तौ तौ प्रविष्टौ शिबिरं स्वकम् ।
ददृशाते भृशास्वस्थान्पाण्डवान्नष्टचेतसः ॥ १७
दृष्ट्वा भ्रातॄंश्च पुत्रांश्च विमना वानरध्वजः ।
अपश्यंश्चैव सौभद्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १८
मुखवर्णोऽप्रसन्नो वः सर्वेषामेव लक्ष्यते ।
न चाभिमन्युं पश्यामि न च मा प्रतिनन्दथ ॥ १९
मया श्रुतश्च द्रोणेन चक्रव्यूहो विनिर्मितः ।
न च वस्तस्य भेत्तास्ति ऋते सौभद्रमाहवे ॥ २०
न चोपदिष्टस्तस्यासीन्मयानीकविनिर्गमः ।
कच्चिन्न बालो युष्माभिः परानीकं प्रवेशितः ॥ २१
भित्त्वानीकं महेष्वासः परेषां बहुशो युधि ।
कच्चिन्न निहतः शेते सौभद्रः परवीरहा ॥ २२
लोहिताक्षं महाबाहुं जातं सिंहमिवाद्रिषु ।
उपेन्द्रसदृशं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २३
सुकुमारं महेष्वासं वासवस्यात्मजात्मजम् ।
सदा मम प्रियं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २४ C 7 B 7 K 7

14 Ś2 missing (cf v l 1) —a) K1 अत्र (for अद्य) —b) K (except K5) B4 D1 मानद (for माधव) —c) D4 शुध्यति मे, D5 मे शुध्यते (for शुध्यति मे) G1 M1 2 भावोऽत्र (for मे भावो)

15 Ś2 missing (cf v l 1) —a) Dn2 D3 4 6 पंचाल (for पाञ्चाल) —b) K1–3 Dn1 D1 माधव, K4 मागध (for मानद) —c) Dn1 D5 एव (for चैव) G1 M योधाना —d) D4 च, D6 वा (for स्यान्)

16 Ś2 missing (cf v l 1) —a) T G2–5 च माभ्येति, G1 M1 2 च मामिह, M3–5 मामभ्येति (for च मामद्य) —b) T G प्रहृष्टैर् (G1 ष्टौ) —c) K4 5 मार्यतम् (for आयान्तम्) K4 D1. 2 5 7 8 G5 उदित (for उचित) —d) D7 8 प्रत्युदेति (for याति)

17 Ś2 missing (cf v l. 1) G2 damaged Before 17, several MSS ins संजय उवाच —a) G1 M1 2 तु (for तौ) G5 एवं कथयतौ यातौ —b) G3 4 प्रविष्टं D5 प्रति (for स्वकम्)

18 Ś2 missing (cf v l 1) —b) S दुःखितान्नष्टचेतस —c) B2 नापश्यंश्च (for अप) S तत्र (for चैव)

19 Ś2 missing (cf v l. 1) Before 19, S (except G5) ins. अर्जुन॰ —b) G1 M1. 2 इह, M3–5 अद्य (for एव) D5 7 लक्षये; S दृश्यते (for लक्ष्यते) —c) Ś1 K D (except Dc1) अभिमन्युं न पश्यामि —d) Ś1 अभिनंदति; K D (except Dc1) प्रतिनंद(Dn2 °क्ष)ति, S अभि(G5 भ्य)नंदथ (for प्रतिनन्दथ)

20 Ś2 missing (cf v l 1) —a) S श्रुतो यथा मे द्रोणेन —b) S पद्म- (for चक्र) G1 5 M1 2 [ऽ]भिनिर्मित, M3–5 सुदुर्भिद (for विनिर्मित॰) —c) K5 Dn1 न कश्चित्तस्य, D2 न वस्तस्य तु, D7 8 न चान्यस्तस्य (for न च वस्तस्य) —d) B Dc1 विना (for ऋते) B1–3 5 Dc1 Cd अर्भकं (for आहवे) S अभिमन्युमृते शिशुं

21 Ś2 missing (cf v l 1) —a) D4 च मया (for तस्यासीन्) S नोपदिष्टश्च मे तस्य —b) B Dc1 D3 मयानीकाद्, D4 तस्यानीक (for मयानीक) D3 च निर्गम॰ (for विनि) S भित्त्वानीकस्य नि(G4 दु)र्गम॰ —c) K1 3 Dc1 D1. 4 कश्चिन्, D3 क्वचिद् (for कच्चिन्) D3 6 बालो न (D6 हि) (by transp) —d) K2 तदानीक (for परा)

22 Ś2 missing (cf v l 1) —a) T G3 4 हत्वा नीकं (for भित्त्वा) K5 Dn1 महाबाहु, S नरव्याघ्र (for महेष्वास॰) —b) S बहुभिर् (for बहुशो) —c) K1 2 D1 कश्चिन् D2 G1 M1 2 [अ]भिहत॰ (for निहत) B4 5 Dc1 (marg, orig as in text) सख्ये (for शेते)

23 Ś2 missing (cf v l 1) —a) B4 Dn2 D3 4. 6 लोहिताक्षो महाबाहुर् —b) B4 D3 4 6 जातं सिंह, Dn1 सिंहं जातं (by transp) —c) B4 Dn2 D3 4 6 -सदृशो —d) Dn1 D2 हतं, D5 स्थितं (for हत॰)

24 Ś2 missing (cf. v l 1) K4 D1 om (hapl.) 24–26 —a) S महोत्साहं (for महेष्वासं) B4 Dn2 D3 4 6 सुकुमारो महेष्वासो —b) B4 Dn2 D3 4. 6 [आ]त्मजात्मज॰ (for °जम्) —c) B4 Dn2 D4 6 प्रियो

अपि स्वस्ति भवेद्राज्ञः सामात्यस्य गुरोर्मम ॥ ६
वासुदेव उवाच ।
व्यक्तं शिवं तव भ्रातुः सामात्यस्य भविष्यति ।
मा शुचः किंचिदेवान्यत्तत्रानिष्टं भविष्यति ॥ ७
संजय उवाच ।
ततः संध्यामुपास्यैव वीरौ वीरावसादने ।
कथयन्तौ रणे वृत्तं प्रयातौ रथमास्थितौ ॥ ८
ततः स्वशिबिरं प्राप्तौ हतानन्दं हतत्विषम् ।
वासुदेवोऽर्जुनश्चैव कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ९
ध्वस्ताकारं समालक्ष्य शिबिरं परवीरहा ।
बीभत्सुरब्रवीत्कृष्णमस्वस्थहृदयस्ततः ॥ १०
नाद्य नन्दन्ति तूर्याणि मङ्गल्यानि जनार्दन ।
मिश्रा दुन्दुभिनिर्घोषैः शङ्खाश्चाडम्बरैः सह ।
वीणा वा नाद्य वाद्यन्ते शम्यातालस्वनैः सह ॥ ११
मङ्गल्यानि च गीतानि न गायन्ति पठन्ति च ।
स्तुतियुक्तानि रम्याणि ममानीकेषु बन्दिनः ॥ १२
योधाश्चापि हि मां दृष्ट्वा निवर्तन्ते ह्यधोमुखाः ।
कर्माणि च यथापूर्वं कृत्वा नाभिवदन्ति माम् ॥ १३
अपि स्वस्ति भवेदद्य भ्रातृभ्यो मम माधव ।
न हि शुध्यति मे भावो दृष्ट्वा स्वजनमाकुलम् ॥ १४

चाप्युग्रा, M3–5 तथाप्यत्र) — d) M3–5 मा (for माम्)

6 Ś2 missing (cf v l 1) For the repetition in D4, cf v l 5 — b) G5 यशस्विन (for [म]घश सिन) —) M3–5 सानुजस्य (for सामात्यस्य)

7 Ś2 missing (cf v l 1) Ś1 K1–3 D4 om 7 with the ref Dn1 G4 श्रीकृष्ण, T G2 3 5 भगवान् (for वासुदेव) — a) T G1–4 M शिवं सह, G5 सह शिव (for शिवं तव) — b) S धर्मराजस्य पांडव — c) D2 एवास्य (for °न्यत्) — d) K5 D7 तवानिष्टं, Dn2 तत्रारिष्ट, D2 स्तोकानिष्टं (for तत्रानिष्टं)

8 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Ś1 इति, K1–4 D1 कृष्णौ (for ततः) D7 8 संध्या K5 Dn1 उपास्याथ, D3. 4. 6 °स्यैना, D7 8 °स्यैवं (for °स्यैव) — b) Dn1 वीरापसादने, Cd वीराव° (as in text) — d) G5 प्रयातौ D2 आश्रितौ (for आस्थितौ)

9 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Ś1 प्राप्य, K1–4 D1 दृष्ट्वा (for प्राप्तौ) — b) S हतामित्रौ (for °नन्द) K1 B2 हतद्विपं, S (except M3–5) °द्विषौ (for °त्विषम्) — c) D7 8 S वासुदेवा(T G3 °वो)र्जुनौ चैव (G5 °वं)

10 Ś2 missing (cf v l 1) — a) S इवालेख्यं (for समालक्ष्य) — b) T G2–5 M5 संवीक्ष्य शिबिर स्वक, G1 M1–4 5 (sup lin) उद्वीक्ष्य (M3–5 °द्भूतं) शिबिर कृतं — d) B3 -हृदयं Dn1 S तदा, D7 8 पुन (for तत)

11 Ś2 missing (cf v l 1) — a) K1–3 B1 2 (both marg.). 3. 5 Dc1 D1 नदंति नाद्य; K4 B1. 2 नंदंति नाद्य (by transp), K5 Dn1 नाद्य नदंति, Dn2 S नाद्य नदंति, D2 नाभिनंदंति, D5 नाभ्यनंदंति, D7 8 नाद्य वादंति — b) K4 D5 मागल्यानि, B3 D3 4. 6 मंगलानि, T G3–5 मगळानि (for मङ्गल्यानि) — d) Ś1 चानुस्वनै, K (except K5) D1 चानुस्वरै, S आडंबरै, Ca d चौदुबरै, Cap dp चाडम्बरै (as in text) — e) K5 Dn D2 5–8 नैवाद्य, B1 2 Dc1 वाद्यानि, B3–5 वाद्या न, D3 नैव च, T G2–4 न साधु, G1 M1 वा साधु, G5 M3–5 साधु न, M2 नासाधु (for वा नाद्य) Dn2 वादंते K1 4 5 वीणा वा नाभ्यवाद्यते — f) Ś1 K1–3 D1 शस्तास्, D2 रम्य-, D3 रम्या, D7 8 शम्यास्, G5 शल्य, Ca शस्या, Cd शाम्या (for शम्या) Ś1 K2 Dn2 -तालस्वरै, B2 -तानस्वनै, D2 -ताळस्वनै, T G2–4 -ताळरवै, G1 M1 2 -ताळतलै, G5 -तालरवै, M3 5 -ताळलयै, M4 -ताळतयै (for -तालस्वनै) D3 om सह

12 Ś2 missing (cf v l 1) — a) B3 Dc1 D3 4 6 G1. 2 M मगलानि, D1 5 मागल्यानि, T G3–5 मंगळानि (for मङ्गल्यानि) D2 चरित्राणि, D3 न गीतानि (for च गी°) — b) K3 B4 D3 गायंति न (K2 च) (by transp), S नाद्य गाति K5 B3 Dc1 Dn1 पठंति वा, D5 परस्वरं (for पठन्ति च) — c) Dn2 श्रुति (for स्तुति) S स्तुतिमगल(T2 G3 4 M3 °ळ)सयुक्ता — d) Ś1 K1 G1 M वंदिन, T G3 4 वर्तिन (for बन्दिन)

13 Ś2 missing (cf v l 1) — a) G1 M यौधास् S च (for हि) D2 दृष्ट्वा मा (by transp) — b) Dn2 D4 निवर्तंति Dn D3 स्व(Dn1 अ)धोमुखा (for ह्यधो°) — c) K4 om च Ś1 K (except K5) D1 वृत्तं (for -पूर्वं) — d) D7 8 नाति- (for नाभि-)

अपि पाञ्चालराजस्य विराटस्य च मानद ।
सर्वेषां चैव योधानां सामग्र्यं स्यान्ममाच्युत ॥ १५
न च मामद्य सौभद्रः प्रहृष्टो भ्रातृभिः सह ।
रणादायान्तमुचितं प्रत्युद्याति हसन्निव ॥ १६
एवं संकथयन्तौ तौ प्रविष्टौ शिबिरं स्वकम् ।
ददृशाते भृशास्वस्थान्पाण्डवान्नष्टचेतसः ॥ १७
दृष्ट्वा भ्रातॄंश्च पुत्रांश्च विमना वानरध्वजः ।
अपश्यंश्चैव सौभद्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १८
मुखवर्णोऽप्रसन्नो वः सर्वेषामेव लक्ष्यते ।
न चाभिमन्युं पश्यामि न च मां प्रतिनन्दथ ॥ १९
मया श्रुतश्च द्रोणेन चक्रव्यूहो विनिर्मितः ।
न च वस्तस्य भेत्तास्ति ऋते सौभद्रमाहवे ॥ २०
न चोपदिष्टस्तस्यासीन्मयानीकविनिर्गमः ।
कच्चिन्न बालो युष्माभिः परानीकं प्रवेशितः ॥ २१
भित्त्वानीकं महेष्वासः परेषां बहुशो युधि ।
कच्चिन्न निहतः शेते सौभद्रः परवीरहा ॥ २२
लोहिताक्षं महाबाहुं जातं सिंहमिवाद्रिषु ।
उपेन्द्रसदृशं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २३
सुकुमारं महेष्वासं वासवस्यात्मजात्मजम् ।
सदा मम प्रियं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २४ C 7 B 7 K 7

14 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) K1 अत्र (for अद्य) — b) K (except K5) B4 D1 मानद (for माधव) — c) D4 शुध्यति मे, D5 मे शुध्यते (for शुध्यति मे) G1 M1. 2 भावोऽत्र (for मे भावो)

15 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) Dn2 D3 4 6 पंचाल (for पाञ्चाल) — b) K1–3 Dn1 D1 माधव, K4 मागध (for मानद) — c) Dn1 D5 एव (for चैव) G1 M योधानां — d) D4 च, D6 वा (for स्यान्)

16 Ś2 missing (of v 1 1) — a) T G2–5 च माम्येति, G1 M1 2 च मामिह, M3–5 मामभ्येति (for च मामद्य) — b) T G प्रहृष्टैर् (G1 ष्टौ) — c) K4 5 आर्यतम् (for आयान्तम्) K4 D1. 2 5 7 8 G5 उदित (for उचित) — d) D7 8 प्रत्युदेति (for याति)

17 Ś2 missing (cf v 1. 1) G2 damaged Before 17, several MSS ins संजय उवाच — a) G1 M1. 2 तु (for तौ) G5 एवं कथयतौ यातौ — b) G3 4 प्रविष्टे D5 प्रति (for स्वकम्)

18 Ś2 missing (of v 1 1) — b) S दुःखिताभ्रष्ट-चेतसः — c) B2 नापश्यंश्च (for अप) S तत्र (for चैव)

19 Ś2 missing (of v 1. 1) Before 19, S (except G5) ins अर्जुन॰ — b) G1 M1. 2 इह, M3–5 अद्य (for एव) D5. 7 लक्ष्यये, S दृश्यते (for लक्ष्यते) — c) Ś1 K D (except Do1) अभिमन्युं न पश्यामि — d) Ś1 अभिनंदति, K D (except Do1) प्रतिनद(Dn2 ...) (G5 भ्य)नंदथ (for प्रतिनन्दथ)

20 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) S श्रुतो यथा मे द्रोणेन — b) S पद्म (for चक्र) G1 5 M1. 2 [ऽ]भिनिर्मित, M3–5 सुदुर्भिद (for विनिर्मित) — c) K5 Dn1 न कश्चित्तस्य, D2 न वस्तस्य तु, D7 8 न चान्यस्तस्य (for न च वस्तस्य) — d) B Do1 विना (for ऋते) B1–3 5 Dc1 Cd अर्भकं (for आहवे) S अभिमन्युमृते शिशु

21 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) D4 च मया (for तस्यासीन्) S नोपदिष्टश्च मे तस्य — b) B Dc1 D3 मयानीकाद्, D4 तस्यानीक (for मयानीक) D3 च निर्गम॰ (for विनि) S भित्त्वानीकस्य नि(G4 दु)र्गम॰ — c) K1 2 Do1 D1 4 कश्चिन्, D3 क्वचिद् (for कच्चिन्) D3 6 बालो न (D6 हि) (by transp) — d) K2 तदानीक (for परा॰)

22 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) T G3 4 हत्वा नीक (for भित्त्वा) K5 Dn1 महाबाहु, S नरव्याघ्र (for महेष्वास॰) — b) S बहुभिर् (for बहुशो) — c) K1 2 D1 कच्चिन् D2 G1 M1 2 [अ]भिहत॰ (for निहत) B4 5 Do1 (marg, orig as in text) सख्ये (for शेते)

23 Ś2 missing (of v 1 1) — a) B4 Dn2 D3 4. 6 लोहिताक्षो महाबाहुर् — b) B4 D3 4 6 जात॰ सिंह, Dn1 सिंहं जातं (by transp) — c) B4 Dn2 D3 4 6 -सदृशो — d) Dn1 D2 हतं, D5 स्थितं (for हत)

24 Ś2 missing (cf. v 1 1) K4 D1 om (hapl) 24–26 — a) S महोत्साहं (for महेष्वासं) B4 Dn2 D3 4 6 सुकुमारो महेष्वासो — b) B4 Dn2 D3 4. 6 [आ]त्मजात्मज (for ॰जम्) — c) B4 Dn2 D4 6 प्रियो

वार्ष्णेयीदयितं शूरं मया सततलालितम् ।
अम्बायाश्च प्रियं नित्यं कोऽत्रधीत्कालचोदितः ॥ २५
सदृशो वृष्णिसिंहस्य केशवस्य महात्मनः ।
विक्रमश्रुतमाहात्म्यैः कथमायोधने हतः ॥ २६
सुभद्रायाः प्रियं नित्यं द्रौपद्याः केशवस्य च ।
यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ २७
मृदुकुञ्चितकेशान्तं बालं बालमृगेक्षणम् ।
मत्तद्विरदविक्रान्तं शालपोतमिवोद्गतम् ॥ २८

स्मिताभिभाषिणं दान्तं गुरुवाक्यकरं सदा ।
बाल्येऽप्यबालकर्माणं प्रियवाक्यममत्सरम् ॥ २९
महोत्साहं महाबाहुं दीर्घराजीवलोचनम् ।
भक्तानुकम्पिनं दान्तं न च नीचानुसारिणम् ॥ ३०
कृतज्ञं ज्ञानसंपन्नं कृतास्त्रमनिवर्तिनम् ।
युद्धाभिनन्दिनं नित्यं द्विषतामघवर्धनम् ॥ ३१
स्वेषां प्रियहिते युक्तं पितॄणां जयगृद्धिनम् ।
न च पूर्वप्रहर्तारं संग्रामे नष्टसंभ्रमम् ।

(for प्रिय) D4 जात (for सूत) D2 5 मम प्रिय सूत सुत —[d]) Dn1 D2 5 हत (for हत)

25 Ś2 missing (cf v l 1) K4 D1 om 25 (cf v l 24) K5 B (except B4) Dc1 Dn1 D2 transp 25^{ab} and 27^{ab} —[a]) Ś1 वार्ष्णीयी-, K5 वृष्णीना, S (except M1-3 5) वार्ष्णेय (for वार्ष्णेयी-) Dn2 पुत्रं, D5 वीरं, D8 सुत (for शूर) —[b]) K1 -ताडितं, K2 3 D8 -लाडित, S (except G5) -लालित (for -लालितम्) —[c]) D4 मावयोश् (for अम्बायाश्) Dn1 पुत्र (for नित्य) —[d]) K5 Dn1 D2 5 -मोहित, D6-8 -नोदित (for -चोदित)

26 Ś2 missing (cf. v l 1) K4 D1 om 26 (cf v l 24) —[a]) K5 Dn1 D2 3 5.6 सदृश (for °शो) K3 D2 5 G1 M1 2 -वीरस्य, K5 -यशस्य (for -सिंहस्य) —[c]) Dn2 विक्रमाक्रात-, D6-8 विक्रमश्रुति- G5 -माहात्म्य —[d]) K5 Dn1 D2 5 हृत

27 Ś2 missing (cf. v l. 1) K5 B (except B4) Dc1 Dn1 D2 transp 25^{ab} and 27^{ab} —[a]) K3 सौभद्राया Ś1 प्रियो (for प्रिय) K5 Dc1 Dn2 D2 8 पुत्र (for नित्य) — After 27, B4 reads 33^{a} for the first time repeating it in its proper place, while T G1-4 M1.2 4 5 read 30^{ab} followed by repetition of 27^{cd}

28 Ś2 missing (cf v l 1) D3 om (hapl) 28^{bc} B5 om (hapl.) 28^{c}–30^{d} —[d]) Ś1 K1-4 B3 D1 S साल-, D6 शाख- (for शाल-) B1 इवार्भक, Dn1 इवोच्छ्रित, D3 इवोद्यतं (for °द्गतम्) D7 8 शालापोतमिवोद्धत

29 Ś2 missing (cf. v l 1) B5 om 29 (cf v l 28) —[a]) K Dn2 D1 -भाषण —[b]) D2 -वाक्य रत, S -प्रेष्यकरं (for -वाक्यकर) —[c]) K4 S बाले, D5 बाले (for बाल्ये) K4 पृथुल-, K5 B4 Dn2 D1-3 5 6 8 [ऽ]प्यतुल, D4 [ऽ]प्यतनु-, D7 8 ह्यतुल, S चाबाल- (for ऽप्यबाल-) Ś1 K1-3 बाल्ये पुत्रलकाराणा —[d]) D7 8 अमर्षणं (for °त्सरम्) S प्रियोध वीत (G4 °धावित) मत्सर

30 Ś2 missing (cf v l 1) B5 om 30 (cf v l 28) G5 M3 om 30^{ab} T G1-4 M1 2 4 5 read 30^{ab} after 27 followed by repetition of 27^{cd} —[a]) Ś1 K1-4 D1 सिंहोत्साह (for महो°) K5 B1-3 Dn1 S (G5 M3 om) महावीर्यं (for °बाहु) —[c]) D2 -सारिण (for -कम्पिनं) D5 शात (for दान्त) —[d]) D2 मयि (for न च) S दीनानु- (for नीचानु) D4 नवनीतानुसारिण

31 Ś2 missing (cf v l. 1) —[a]) Ś1 कृतार्थं (for कृतज्ञ) B4 दान (for ज्ञान-) —[b]) Ś1 कृतज्ञम् (for कृतास्त्रम्) G3 अनुवर्तिन —[c]) D7 8 दातं (for नित्य) —[d]) K1 अव, B4 शोक-, B5 D4 भय- (for अघ-) — After 31, D3 ins 344*

32 Ś2 missing (cf v l. 1) D3 om (hapl) 32 —[a]) D4 तेषा (for स्वेषा) K1 [ऽ]प्युक्त (for युक्त) D5 येषा प्रियकृत युद्धे —[b]) Ś1 K4 D4 -गृध्रिण, K1-3 Dn2 D5 G1 M1-4 -गृद्धिना, D2 -गर्दिनं (for -गृद्धिनम्) —[c]) D4 नैव (for न च) K4 5 B (except B3) Dc1 Dn2 D2 T G2 M5 पूर्वं (for पूर्व-) —[d]) D2 -सुप्रभं (for -सम्भ्रमम्) — S om 32^{cd} — K4 5 B Dc1 Dn D1.2 4 5 7 8 ins after 32 D3 after 31

344* रथेषु गण्यमानेषु गणित त महारथम् ।
मयाप्यर्धगुणं सख्ये तरुण बाहुशालिनम् ।
प्रद्युम्नस्य प्रियं शिष्यं केशवस्य ममैव च ।

[(L 2) B3 (marg) मया चैक-, D1 मया चार्थ; D4 मया सार्थ, D5 ममायुधा (sic), D7 8 ममाप्यधि (for

यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ॥ ३२
सुललाटं सुकेशान्तं सुभ्रक्षिदशनच्छदम् ।
अपश्यतस्तद्वदनं का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ३३
तन्त्रीस्वनसुखं रम्यं पुंस्कोकिलसमध्वनिम् ।
अशृण्वतः स्वनं तस्य का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ३४
रूपं चाप्रतिरूपं तत्त्रिदशेष्वपि दुर्लभम् ।
अपश्यतोऽद्य वीरस्य का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ३५
अभिवादनदक्षं तं पितॄणां वचने रतम् ।
नाद्याहं यदि पश्यामि का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥ ३६
सुकुमारः सदा वीरो महार्हशयनोचितः ।
भूमावनाथवच्छेते नूनं नाथवतां वरः ॥ ३७
शयानं समुपासन्ति यं पुरा परमस्त्रियः ।
तमद्य विप्रविद्धाङ्गमुपासन्त्यशिवाः शिवाः ॥ ३८
यः पुरा बोध्यते सुप्तः सूतमागधवन्दिभिः ।
बोधयन्त्यद्य तं नूनं श्वापदा विकृतैः स्वरैः ॥ ३९
छत्रच्छायासमुचितं तस्य तद्वदनं शुभम् ।
नूनमद्य रजोध्वस्तं रणे रेणुः करिष्यति ॥ ४०
हा पुत्रकावितृप्तस्य सततं पुत्रदर्शने । C 7 B 7 K 7

मयाध्यर्धे) Ca.d cite एकगुण — (L 3) K5 Dc1 (*sup lin*, orig as above) D7 8 नित्य, D1 शिष्य, D8 सख्ये (for शिष्य) D5 प्रिय शिष्य केशवस्य (for the prior half) D5 प्रद्युम्नस्य (for केशवस्य) Dn1 D7 8 ममापि (for ममैव)]

33 Ś1 missing (cf v l 1) B4 reads 33^a for the first time after 27 —^{a}) B1–3. 5 Dc1 D2 S सुन(S ना)स सुललाटात (Dc1 ट त) — M3 om 33^b —^{b}) K1 तरिक्षप्य, K4 D1 सुचक्षु-, B Dc1 Dn G5 स्वक्षिभ्रू-, D2 सुभ्रूक्षि, D6 सुभ्राक्षि, G1 स्वभ्रवस्ति, M1. 2 स्वभ्रक्षि- (for सुभ्रक्षि) S (M3 om) दशन-(G2 नं)स्मित

34 Ś1 missing (cf. v l 1) K4 D1 8 om (hapl) 34 B4 om 34^a–36^b —^{a}) K1–3 5 Dc1 D1 स्वनसुखं, B1 D5 -स्वरसुखं, B5 -स्वनं सुख, Dn1 Cd -स्वरसुखं, D8 -वचसुखं, M3–5 -स्वर(M5 न)सम (for -स्वनसुखं) —^{b}) Dn2 -समस्वनं (for ध्वनिम्) —^{c}) K5 B1 Dc1 Dn2 D4 6 G1 5 M स्वरं तस्य, D2 सद्वदनं, D5 7 8 तद्वचन (for स्वनं तस्य) — After 34^{abc}, B2 reads 35^{bc} for the first time repeating it in its proper place

35 Ś1 missing (cf. v l 1) B4 om 35 (cf v l. 34) Dn2 M3 om (hapl) 35 G4 om (hapl) 35-36 —^{a}) D8 च, D6 सु, T सं (for तत्) D7 8 -रूपस्य (for -रूपं तत्) B (B4 om) Dc1 रूपं चाप्रतिम तस्य — B2 reads 35^{bc} for the first time after 34^{abc} —^{b}) K4 B2 (second time) 5 त्रिदशै-श्चापि, K6 त्रिदिवैश्चापि; Dn1 त्रिषु लोकेषु; D5 त्रिद-शेष्वति-, S (except G2, G4 M3 om) दैवैरपि (for °शेष्वपि) —^{c}) B1 2 (second time) 3 5 मपश्यतो हि, B2 (first time) T G3 °श्यतोस्य, D3 श्यतेद्य (for श्यतोऽद्य) K4 D1 रूपस्य (for वीरस्य) —^{d}) D3 हृदये मम (for °यस्य मे)

36 Ś1 missing (cf v l 1) G1 om 36 (cf v l 35) B1 om 36^{ab} (cf v l 34) K1 2 4 D1 om (hapl) 36 K3 om 36^{cd} —^{c}) B° (marg as in text) नास्याहं, T ना ह्यहं (sic), G1 M न ह्यहं, G2 3 5 नाप्यहं (for नाद्याहं) Dn1 त तु (for यदि)

37 Ś1 missing (cf v l 1) —^{c}) Ś1 कच्चिन्ना-नाथवच्छेते

38 Ś1 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 S समुपा-सते (Ś1 त), K5 Dn1 यमुपासति —^{b}) K5 Dn1 सर्वदा (for य पुरा) D3 6 G5 परमा, T G3 4 परित (for परम-) —^{c}) Ś1 K1–4 D1 विप्रविद्धासु, G2 विद्ध तम्, Ca रिपुविद्धाग, Cd विप्रविद्धाङ्गम् (as in text) —^{d}) T G2–4 M3 4 उपासते, M5 उपासंतो (for सन्ति) K1–4 D1 उपयास्यति वै शिवा

39 Ś1 missing (cf v l 1) —^{a}) K4 om सुप्त —^{b}) D8 G1 M -चंदिभि (for -वन्दिभि) —^{c}) D6 बोधयंतेधर्न नून, S तमद्य बोधयिष्यंति —^{d}) K4 D1 2 4 विकृतै स्वनैः, K5 विकृतस्वरैः, B2 विततैः स्वरैः, T G2–5 M3 5 विरुतै (M3 °तेः) स्वरैः (for विकृतैः स्वरैः)

40 Ś1 missing (cf v l 1) —^{b}) G1 M1 2 यद् (for तद्) —^{d}) K3–5 B D (except D1 2) G1 M1 2 रण- (for रणे)

41 Ś1 missing (cf v l 1) —^{b}) K1. 3 4 D1 G1 M1. 2 सव (for पुत्र) M1. 2 यौवने (for -दर्शने) —^{c}) K1–3 भाग्यहीनेन, K4 भाग्येन हीन, S मंद-

भाग्यहीनस्य कालेन यथा मे नीयसे बलात् ॥ ४१
साद्य संयमनी नूनं सदा सुकृतिनां गतिः ।
स्वभाभिर्भासिता रम्या त्वयात्यर्थं विराजते ॥ ४२
नूनं वैवस्वतश्च त्वा वरुणश्च प्रियातिथिः ।
शतक्रतुर्धनेशश्च प्राप्तमर्चन्त्यभीरुकम् ॥ ४३
एवं विलप्य बहुधा भिन्नपोतो वणिग्यथा ।
दुःखेन महताविष्टो युधिष्ठिरमपृच्छत ॥ ४४
कच्चित्स कदनं कृत्वा परेषां पाण्डुनन्दन ।
स्वर्गतोऽभिमुखः संख्ये युध्यमानो नरर्षभः ॥ ४५
स नूनं बहुभिर्यत्तैर्युध्यमानो नरर्षभैः ।
असहायः सहायार्थी मामनुध्यातवान्ध्रुवम् ॥ ४६
पीड्यमानः शरैर्बालस्तात साध्वभिधाव माम् ।
इति विप्रलपन्मन्ये नृशंसैर्बहुभिर्हतः ॥ ४७
अथ वा मत्प्रसूतश्च स्वस्रीयो माधवस्य च ।

पुण्यस्य (for भाग्यहीनस्य) —d) G5 न यथा, M3–5 यदा मे (for यथा मे) D1 2 नीयते

42 Ś2 missing (cf v l 1) —a) Ś1 सदा, B2 साथ, B4 5 सा च, D5 8 सोद्य (for साद्य) Ś1 सयमने, Dn1 संयमिनी, D2 5 7 8 सायम(D5 °मि)नी (for सयमनी) —b) B2 (marg as in text) S (except G5) सता (for सदा) K5 B3 Dn D2 4 5 8 सभासु कृतिनां गति —c) K1 3 D1 समाभिर्, K2 मताभिर् (sic) (for स्वभाभिर्) K5 B1.4 5 मोदिता, B2 Dc1 Dn1 D2 5 मोदिता, Dn2 D4 6 भासता (for भासिता) K5 Dn1 [अ]त्यर्थं, Dn2 D3 4 6 पुत्र (for रम्या) Ś1 सभा समुदिता रम्या, S सु(G1 M1 2 स्व) धाभिर्भ(G3 4 °भिर्म-, G5 °ष्टिर्म)हिता रम्या —d) K5 Dn1 त्वया रम्या (for त्वयात्यर्थं) S विराजिता (for °जते)

43 Ś2 missing (cf v l 1) —a) Ś1 K5 B Dc1 Dn1 D2 5 7 8 त्वा (for त्वा) D3 4 6 नूनं वैवस्वतश्चेन्द्रो (D6 °द्रो) —b) D5 G5 वरुणस्य, D7 8 तरुण च (for वरुणश्च) K5 B2 (marg as in text) 4 5 Dn D2 5 7 8 S प्रियातिथिं —d) D7 8 [अ]भीतकं (for [अ]भीरुकम्) D2 प्राप्ता सर्वे ह्यभीरुकं, D3–6 प्राप्तसर्व (D5 °पूर्व, D6 °मर्थ)त्यभीरुकं (sic)

44 Ś2 missing (cf v l 1) Before 44, G1 2 4 M ins संजय —a) B5 पर (for एव) T G2–5 बहुळं, G1 M1 2 बहुल (for बहुधा) M3–5 एव स विलपित्वाथ —b) Dn1 भिन्नपोते यथा वणिक्, S भिन्ना नौरिव सागरे —d) K5 Dn1 उवाच ह, D5 S (except G1) समापत (for अपृच्छत) — After 44, S ins

345* अर्जुन ।

कथं त्वयि च भीमे च धृष्टद्युम्ने च जीवति ।
सात्यके शक्रविक्रान्ते सौभद्रो निहत परै ।

[M1 2 om the ref —(L 2) T G2 सात्यकौ G1 M चेंद्र- (for शक्र-)]

45 Ś2 missing (cf v l. 1) —a) K1.2 D1 कश्चिव्, D2 कंचित् (for कच्चित्) —b) Ś1 K (except K5) D1 कुरूणा (for परेषां) Ś1 K B Dn2 D1 3 5 7 कुरुनदन (B1 2 D3 °न, B4 5 D1 °नं), G3–5 M1.2 पाडुनदन (for °नन्दन) —c) Ś1 K (except K5) Dn2 D1 4 स्वर्गाय, B5 सद्गतो (for स्वर्गतो) K (except K5) D1 यातो, G1 संघे, G4 M सखे (for संख्ये) —D8 om (hapl) 45^d–46^a —d) K5 Dn1 नरर्षभान्, B3 5 Dc1 °र्षभै, Dn2 D4 5 °र्षभ, S महारथै (for नरर्षभ)

46 Ś2 missing (of v l 1) D8 om 46^a (of v l 45) D2 om (hapl) 46^{ab} D7 reads 46^{ab} after line 1 of 346* —a) B2 T G2–5 M3–5 युक्तैर्, D7 युक्तो, G1 M1 2 युद्धैर् (for यत्तैर्) —b) Ś1 K2–4 D1 नरर्षभ, B1 S महारथै (for नरर्षभै) —D8 transp 46^{cd} and 47^{ab} —c) K1–3 D1 सहायार्थे, Dn2 D3.4 6 °यार्हो, T G2–5 °यार्थं (for °यार्थी) —d) K5 ममाभाग्याद्धतो ध्रुव, Dn1 मम भाग्यावृतो ध्रुवं

47 Ś2 missing (of v l 1) D8 transp 46^{cd} and 47^{ab} —a) N (Ś2 missing) तीक्ष्णै (for बालस्) —b) T G3 4 अभिधावता, G2 अनुधाव मा (for अभि) N (Ś2 missing) कर्णद्रोणकृपादिभि — After 47^{ab}, N (Ś2 missing) ins

346* नानालिङ्गै सुधौताग्रैर्मम पुत्रोऽल्पचेतन ।
इह मे स्तादपि त्राणं पितेति स पुन पुन ।

[(L 1) K1–4 Dn2 D1 सुतीक्ष्णाग्रैर् (Dn2 °ग्यैर्); K5 B3 सुधूताग्रैर् —After line 1, D7 reads 46^{ab} —(L 2) K2 4 B Dc1 परित्राण; D2 अपि रणे, D5 इति रणे (for अपि त्राण)]

—c) K5 B2 Dn1 प्रविलपन्, B5 Dn2 D3 4 6 [पु]र्वं विलपन्, D7 8 मा प्रलपन् (for विप्र°) Dc1 Dn1 D2 8 मध्ये (for मन्ये) —d) N (Ś2 missing) नृशंसैर्भुवि पातित

सुभद्रायां च संभूतो नैवं वक्तुमिहार्हति ॥ ४८
वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।
अपश्यतो दीर्घबाहुं रक्ताक्षं यन्न दीर्यते ॥ ४९
कथं बाले महेष्वासे नृशंसा मर्मभेदिनः ।
स्वस्रीये वासुदेवस्य मम पुत्रेऽक्षिपञ्शरान् ॥ ५०
यो मां नित्यमदीनात्मा प्रत्युद्गम्याभिनन्दति ।
उपयान्तं रिपून्हत्वा सोऽद्य मां किं न पश्यति ॥ ५१
नूनं स पतितः शेते धरण्यां रुधिरोक्षितः ।
शोभयन्मेदिनीं गात्रैरादित्य इव पातितः ॥ ५२
रणे विनिहतं श्रुत्वा शोकार्ता वै विनंक्ष्यति ।
सुभद्रा वक्ष्यते किं मामभिमन्युमपश्यती ।
द्रौपदी चैव दुःखार्ते ते च वक्ष्यामि किं न्वहम् ॥ ५३
वज्रसारमयं नूनं हृदयं यन्न यास्यति ।
सहस्रधा वधूं दृष्ट्वा रुदतीं शोककर्शिताम् ॥ ५४
हृष्टानां धार्तराष्ट्राणां सिंहनादो मया श्रुतः ।
युयुत्सुश्चापि कृष्णेन श्रुतो वीरानुपालभन् ॥ ५५ C 7 25 B 7 72 K 7 72

48 Ś2 missing (cf. v l 1) — ^{a}) B Do1 Dn2 प्रसूत स, D2 5 तस्य (for तश्च) — ^{b}) K2 3 D1 स्वस्रेयो (for स्वस्रीयो) — ^{c}) K4 D1, 2 5 G5 M1-3 5 सुभद्रायाश्च (for द्रायां) — ^{d}) K5 D4, 6 8 इहार्हसि (for र्हति) B Do1 S न चै(S स नै)व वक्तुमर्हति (B1 सि)

49 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) S वज्रायसाश्म(G4 5 विज्ञाय चाश्म)भिस्तुल्य Ca cites वज्रसार — ^{b}) K1, 3 B3 4 5 transp हृदयं and सुदृढं Dn1 च मे (for मम) D3 6 का शान्तिर्हृदयस्य मे

50 Ś2 missing (cf v l. 1) — ^{a}) K1 बाल्ये K4, 5 B D (except D7 8) महेष्वासा — ^{b}) B3 Do1 D5 (marg sec m as in text) T मर्मभेदिभिः, B4 G1, 5 M धर्मभेदिन (for मर्म) — ^{c}) K2-4 D1 स्वस्रेये (for स्वस्रीये) — ^{d}) K1-4 D1 [ऽ]क्षरन् (for ऽक्षिपन्)

51 Ś2 missing (cf. v l 1) — ^{a}) D3 4 योसौ, G1 M1, 2 यो मा (for यो मां) B4 D6 योसौ निहत्य दीनात्मा — ^{b}) K4 D1 प्रद्युम्नस्य, D3 प्रत्यागम्य (for प्रत्युद्गम्य) — ^{c}) K1-3 B5 Dn1 D6 उपायातं, K4 B1-3 Do1 D1, 4 T G2-5 M3 5 उपयातं, Dn2 उपयाति, D2 M1 2 उपायांतं, D3 उपायंतं (for उपयान्तं) G2 M3 5 रिपु (for रिपून्) — ^{d}) B3 Do1 किं, T G1 3, 4 M मा (for मां) K1-3 किं नु, B3 Do1 मा न, G2 न तु (for किं न)

52 Ś2 missing (cf v l 1) G5 om (hapl) 52^{a}–53^{d} B3 reads 52^{ab} twice — ^{a}) K2 B3 (both times) 4 स पातित, Dn1 G3, 4 संपतित, D2 निपतित (for स पतित) D3 अभिमन्यु (before corr रणभूमि) तत शेते — ^{c}) K2 3 D5, 7 शोभयेन् B2 पात्रैर् (for गात्रैर्) — ^{d}) S (G5 om.) भूम्यां (M5 भूमौ) चंद्र इवोदित — After 52, N (Ś2 missing) ins

347* सुभद्रा ननु शोचामि या पुत्रमपलायिनम् ।
[K5 B D (except D1) अनु (for ननु)]

53 Ś2 resumes G5 om 53^{abcd} (cf v l 52) — ^{a}) K1 4 5 B (except B2) Dn2 D1-3 विनिहित — ^{b}) D2 न; D3 6 च, D3 [अ]पि (for वै) K5 भविष्यसि, D2 विनश्यति (for विनंक्ष्यति) —For 53^{ab}, S (G5 om) subst

348* श्रुत्वा निपतितं शूरमनघं कृतलाघवम् ।
[G2 वीरम् (for शूरम्)]

— ^{c}) K1, 2 द्रौपद्याश्चैव, B1 °द्यमेव च (hypermetric), B2 T G2-5 M3-5 °दीं चापि, B3 °द्यर्थे च, Do1 D2 3 °द्यपि च, G1 °दीं चैव (for °दी चैव) K2 3 दुःखार्ते; K4 5 B Dn D1-4 6 8 दुःखार्ता, S दुःखार्तां (for दुःखार्ते) — ^{d}) Dn1 ता च, D3 से नु, D4 तत्र, S किं वा (for ते च) Ś2 K5 Do1 Dn D3-8 किं त्वहं, D2 किं त्विह, S तामहं (for किं न्वहम्)

54 T G2 om 54 — ^{b}) K1 D1 यत्र, Dn2 D3 6 न प्र, D4 मे न (for यन्न) K4 पश्यति; B2 (marg, orig as in text) 3 5 Dn1 दीर्यते (for यास्यति) D2 हृदयं न विदीर्यसे — ^{d}) K1 Do1 Dn1 D1 6 7 M3-5 रुदंतीं (for रुदतीं) Ś K1 3 4 B1 2 Dn2 D2 शोककर्षितां, K2 च प्रकाषिता (for शोककर्शिताम्)

55 ^{a}) K5 संहृष्टो, B Do1 हसाना, D3 6 दुष्टाना (for हृष्टानां) — ^{b}) G5 महाम् (for मया) — ^{c}) Ś K1-3 D1, 2 युयुत्सुनापि (for श्चापि) K4 कृत्स्नेन (for कृष्णेन) Cv as in text — ^{d}) D1 श्रुतं (for श्रुतो) Dn1 D7 उपालभत्, D2 4-6 उपालयन् (for उपालभन्) K1-4 श्रुतं (K4 °तो) वीरानुपालनं; Cv as in text.

भाग्यहीनस्य कालेन यथा मे नीयसे बलात् ॥ ४१
साद्य संयमनी नूनं सदा सुकृतिनां गतिः ।
स्वभाभिर्भासिता रम्या त्वयात्यर्थं विराजते ॥ ४२
नूनं वैवस्वतश्च त्वा वरुणश्च प्रियातिथिः ।
शतक्रतुर्धनेशश्च प्राप्तमर्चन्त्यभीरुकम् ॥ ४३
एवं विलप्य बहुधा भिन्नपोतो वणिग्यथा ।
दुःखेन महताविष्टो युधिष्ठिरमपृच्छत ॥ ४४
कच्चित्स कदनं कृत्वा परेषां पाण्डुनन्दन ।
स्वर्गतोऽभिमुखः संख्ये युध्यमानो नरर्षभः ॥ ४५
स नूनं बहुभिर्यत्तैर्युध्यमानो नरर्षभैः ।
असहायः सहायार्थी मामनुध्यातवान्ध्रुवम् ॥ ४६
पीड्यमानः शरैर्बालस्तात साध्वभिधाव माम् ।
इति विप्रलपन्मन्ये नृशंसैर्बहुभिर्हतः ॥ ४७
अथ वा मत्प्रसूतश्च स्वस्रीयो माधवस्य च ।

पुण्यस्य (for भाग्यहीनस्य) — ^{d}) G5 न यथा, M3–5 यदा मे (for यथा मे) D1 2 नीयते

42 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 सदा, B2 साथ, B4 5 सा च, D5 8 सोद्य (for साद्य) Ś1 सयमने, Dn1 संयमिनी, D2 5 7 8 सायम(D5 °मि)नी (for सयमनी) — ^{b}) B2 (marg as in text) S (except G5) सता (for सदा) K5 B3 Dn D2 4 5 8 सभासु कृतिनां गति — ^{c}) K1 3 D1 सभाभिर्, K2 मवाभिर् (sic) (for स्वभाभिर्) K5 B1.4 5 मोहिता, B2 Dc1 Dn1 D2 5 मोदिता, Dn2 D4 6 भासता (for भासिता) K5 Dn1 [अ]त्यर्थं, Dn2 D3 4 6 पुत्र (for रम्या) Ś1 सभा समुदिता रम्या, S सु(G1 M1 2 स्व)धाभिर्भ(G3 4 °भिर्भ-, G5 °ष्टिम)ासिता रम्या — ^{d}) K5 Dn1 त्वया रम्या (for त्वयात्यर्थं) S विराजिता (for °जते)

43 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 K5 B Dc1 Dn1 D2 5 7 8 स्वा (for त्वा) D3 4 6 नूनं वैवस्वतश्चेन्द्रो (D6 °न्द्रो) — ^{b}) D5 G5 वरुणस्य, D7 8 तरुण च (for वरुणश्च) K5 B2 (marg as in text) 4 5 Dn D3 5 7 8 S प्रियातिथिं — ^{d}) D7 8 [अ]भीतकं (for [अ]भीरुकम्) D2 प्राप्ता सर्वे ह्यभीरुकं, D4–6 प्राप्तसर्वं (D5 °पूर्वं-, D6 °मर्थं)त्यभीरुक (sic)

44 Ś2 missing (cf v l 1) Before 44, G1. 2 4 M ins सजय — ^{a}) B5 पर (for एव) T G2–5 बहुलं, G1 M1 2 बहुलं (for बहुधा) M3–5 एवं स विलपित्वाथ — ^{b}) Dn1 भिन्नपोते यथा वणिक्, S भिन्ना नौरिव सागरे — ^{d}) K5 Dn1 उवाच ह, D5 S (except G1) समाषत (for अपृच्छत) — After 44, S ins

345* अर्जुन ।

कथं त्वयि च भीमे च धृष्टद्युम्ने च जीवति ।
सात्यके शक्रविक्रान्ते सौभद्रो निहत परै ।

[M1 2 om. the ref. — (L 2) T G2 सात्यकौ G1 M चेंद्र- (for शक्र-)]

45 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) K1 2 D1 कश्चित्, D2 कंचित् (for कच्चित्) — ^{b}) Ś1 K (except K5) D1 कुरूणा (for परेषा) Ś1 K B Dn2 D1 3 5 7 कुरुनदन (B1 2 D3 °न, B4 5 D1 नं), G3–5 M1. 2 पाडुनंदन (for °नन्दन) — ^{c}) Ś1 K (except K5) Dn2 D1 4 स्वर्गाय, B5 सद्गतो (for स्वर्गतो) K (except K5) D1 यातो, G1 सखे, G4 M संखे (for संख्ये) — D3 om (hapl) 45^{d}–46^{a} — ^{d}) K5 Dn1 नरर्षभान्, B3 5 Dc1 °र्षभै, Dn2 D4 5 °र्षभ, S महारथै (for नरर्षभ)

46 Ś2 missing (cf v l 1) D3 om 46^{a} (cf v l 45) D2 om (hapl) 46^{ab} D7 reads 46^{ab} after line 1 of 346* — ^{a}) B2 T G2–5 M3–5 युक्तैर्, D7 युक्तो, G1 M1 2 युद्धैर् (for यत्तैर्) — ^{b}) Ś1 K2–4 D1 नरर्षभ, B1 S महारथै (for नरर्षभै) — D3 transp 46^{cd} and 47^{ab} — ^{c}) K1–3 D1 सहायार्थे, Dn2 D3 4 6 यार्हो, T G2–5 °यार्थं (for °यार्थी) — ^{d}) K5 ममाभाग्याद्धतो ध्रुव, Dn1 मम भाग्याद्धतो ध्रुव

47 Ś2 missing (cf v l 1) D3 transp 46^{cd} and 47^{ab} — ^{a}) N (Ś2 missing) तीक्ष्णै (for बालस्) — ^{b}) T G3 4 अभिधावता, G2 अनुधाव मा (for अभि) N (Ś2 missing) कर्णद्रोणकृपादिभि — After 47^{ab}, N (Ś2 missing) ins

346* नानालिङ्गै सुधौताग्रैर्मम पुत्रोऽल्पचेतन ।
इह मे स्यादपि त्राणं पितेति स पुन पुन ।

[(L 1) K1–4 Dn2 D1 सुतीक्ष्णाग्रैर् (Dn2 °ग्र्यैर्), K5 B3 सुधूताग्रैर् — After line 1, D7 reads 46^{ab} — (L 2) K3 4 B Dc1 परित्राण, D2 अपि रणे, D5 इति रणे (for अपि त्राण)]

— ^{c}) K5 B2 Dn1 प्रविलपन्, B5 Dn2 D3. 4. 6 [ए]वं विलपन्, D7 8 मां प्रलपन् (for विप्र°) Dc1 Dn1 D2 8 मध्ये (for मन्ये) — ^{d}) N (Ś2 missing) नृशंसैर्भुवि पातित

सुभद्रायां च संभूतो नैवं वक्तुमिहार्हति ॥ ४८
वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम ।
अपश्यतो दीर्घबाहुं रक्ताक्षं यन्न दीर्यते ॥ ४९
कथं बाले महेष्वासे नृशंसा मर्मभेदिनः ।
स्वस्रीये वासुदेवस्य मम पुत्रेऽक्षिपञ्शरान् ॥ ५०
यो मां नित्यमदीनात्मा प्रत्युद्गम्याभिनन्दति ।
उपयान्तं रिपून्हत्वा सोऽद्य मां किं न पश्यति ॥ ५१
नूनं स पतितः शेते धरण्यां रुधिरोक्षितः ।
शोभयन्मेदिनीं गात्रैरादित्य इव पातितः ॥ ५२
रणे विनिहतं श्रुत्वा शोकार्ता वै विनंक्ष्यति ।
सुभद्रा वक्ष्यते किं मामभिमन्युमपश्यती ।
द्रौपदी चैव दुःखार्ते ते च वक्ष्यामि किं न्वहम् ॥ ५३
वज्रसारमयं नूनं हृदयं यन्न यास्यति ।
सहस्रधा वधूं दृष्ट्वा रुदतीं शोककर्शिताम् ॥ ५४
हृष्टानां धार्तराष्ट्राणां सिंहनादो मया श्रुतः ।
युयुत्सुश्चापि कृष्णेन श्रुतो वीरानुपालभन् ॥ ५५

C B K

---

48 Ś1 missing (of v 1 1) — a) B Dc1 Dn2 प्रसून स, D2 5 तस्य (for तश्च) — b) K2 3 D1 स्वस्रेयो (for स्वस्रीयो) — c) K4 D1 3 5 G5 M1-3 5 सुभद्रायाश् (for द्राया) — d) K5 D4 6 8 इहार्हसि (for र्हति) B Dc1 S न चै(S स नै)व वक्तुमर्हति (B1 सि)

49 Ś1 missing (of v 1 1) — a) S वज्राय-सारम(G4 5 विज्ञाय चात्म)भिस्तुल्य Ca cites वज्रसार — b) K1. 3 B1 4 5 transp हृदयं and सुदृढं Dn1 च मे (for मम) D8 6 का शांतिर्हृदयस्य मे

50 Ś1 missing (of v 1 1) — a) K1 बाल्ये K4 5 B D (except D1 8) महेष्वासा — b) B3 Dc1 D5 (marg sec m as in text) T मर्मभेदिभि, B4 G1. 5 M धर्मभेदिन (for मर्म) — c) K2-4 D1 स्वस्रेये (for स्वस्रीये) — d) K1-4 D1 [s]क्षरन् (for ऽक्षिपन्)

51 Ś1 missing (of. v 1 1) — a) D8 4 योसौ, G1 M1. 3 यो मा (for यो मां) B4 D6 योसौ निहत्य दीनात्मा — b) K4 D1 प्रद्युम्नस्य, D3 प्रत्यागम्य (for प्रत्युद्गम्य) — c) K1-3 B3 Dn1 D6 उपायातं, K4 B1-3 Dc1 D1 4 T G2-5 M8 5 उपयातं, Dn2 उपयाति, D2 M1 3 उपायातं, D8 उपायसं (for उपयान्तं) G2 M3 5 रिपु (for रिपून्) — d) B3 Dc1 किं, T G1 3. 4 M मा (for मां) K1-3 किं नु, B2 Dc1 मां न, G2 न तु (for किं न)

52 Ś1 missing (of v 1 1) G5 om (hapl) 52^{a}–53^{d} B3 reads 52^{ab} twice — a) K1 B3 (both times) 4 स पतित, Dn1 G3 4 संपतित, D1 निपतित (for स पतित) D3 अभिमन्यु (before corr रणभूमिं) तत शेते — c) K2 3 D3 7 शोभयेन् B2 पात्रैर् (for गात्रैर्). — d) S (G5 om.) भूम्यो (M5 भूमौ) चंद्र इवोदित — After 52, N (Ś1 missing) ins

347* सुभद्रा ननु शोचामि या पुत्रमपलायिनम् ।
[K6 B D (except D1) अनु- (for ननु)]

53 Ś1 resumes G5 om 53^{abcd} (of v 1 52) — a) K1 4 5 B (except B2) Dn2 D4-8 विनिहित — b) D2 न, D3 6 च, D8 [अ]धि (for वै) K5 भविष्यति, D2 विनश्यति (for विनंक्ष्यति) — For 53^{ab}, S (G5 om) subst

348* श्रुत्वा निपतितं शूरमनघं कृतलाघवम् ।
[G2 वीरम् (for शूरम्)]

— e) K1 2 द्रौपद्याश्चैव; B1 धर्मेव च (hypermetric), B2 T G2-5 M3-5 °दीं चापि, B3 °धर्मे च, Dc1 D2 3 °धपि च, G1 दीं चैव (for °दी चैव) K2 3 दुःखाते; K4 5 B Dn D1-4 6 8 दुःखार्ता, S दुःखार्तां (for दुःखार्ते) — f) Dn1 तां च, D3 ते तु; D4 तत्र, S किं वा (for ते च) Ś1 K5 Dc1 Dn D3-8 किं त्वहं, D2 किं त्विह, S तामहं (for किं न्वहम्)

54 T G2 om 54 — b) K1 D1 यत्र, Dn2 D3 6 न प्र-, D4 मे न (for यन्न) K4 पश्यति, B3 (marg, orig as in text) 3 5 Dn1 दीर्यते (for यास्यति) D2 हृदयं न विदीर्यते — d) K1 Dc1 Dn1 D1. 6 7 M3-5 रुदतीं (for रुदतीं) Ś K1 3 4 B1 2 Dn2 D2 शोककर्षिता, K3 च प्रकर्षितां (for शोककर्शिताम्)

55 a) K5 संहृष्टो, B Dc1 हतानां, D8 6 दुष्टानां (for हृष्टानां) — b) G5 महाश्च (for मया) — c) Ś K1-3 D1 2 युयुत्सुनापि (for श्चापि) K4 कृत्स्नेन (for कृष्णेन) Cv as in text — d) D1 श्रुतं (for श्रुतो) Dn1 D7 उपालभत्, D1 4-6 उपालभन् (for उपालभन्) K1-4 श्रुतं (K1 °तो) वीरानुपालनं; Cv as in text

अशक्नुवन्तो बीभत्सुं बालं हत्वा महारथाः ।
किं नदध्वमधर्मज्ञाः पार्थे वै दृश्यतां बलम् ॥ ५६
किं तयोर्विप्रियं कृत्वा केशवार्जुनयोर्मृधे ।
सिंहवन्नदत प्रीताः शोककाल उपस्थिते ॥ ५७
आगमिष्यति वः क्षिप्रं फलं पापस्य कर्मणः ।
अधर्मो हि कृतस्तीव्रः कथं स्यादफलश्चिरम् ॥ ५८
इति तान्प्रति भाषन्वै वैश्यापुत्रो महामतिः ।
अपायाच्छस्त्रमुत्सृज्य कोपदुःखसमन्वितः ॥ ५९
किमर्थमेतन्नाख्यातं त्वया कृष्ण रणे मम ।
अधक्ष्यं तानहं सर्वांस्तदा क्रूरान्महारथान् ॥ ६०
निगृह्य वासुदेवस्तं पुत्राधिभिरभिप्लुतम् ।
मैवमित्यब्रवीत्कृष्णस्तीव्रशोकसमन्वितम् ॥ ६१
सर्वेषामेष वै पन्थाः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
क्षत्रियाणां विशेषेण येषां युद्धेन जीविका ॥ ६२
एषा वै युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
विहिता धर्मशास्त्रज्ञैर्गतिर्गतिमतां वर ॥ ६३
ध्रुवं युद्धे हि मरणं शूराणामनिवर्तिनाम् ।
गतः पुण्यकृतां लोकानभिमन्युर्न संशयः ॥ ६४

---

56 ᵃ) S पार्थस्य (for बीभत्सुं) —ᵇ) Ś2 K1-3 मत्वा (for हत्वा) S (except G1 M1. 2) महाबल (for °रथा) —ᶜ) K4 B (except B4) Dc1 मोदध्वम्, D4 वदध्वम् (sic) (for नदध्वम्) S किं न लज्जध्वमधर्मज्ञा —ᵈ) Ś1 पार्थे वो, K4 Dn2 D3 S पार्थिवा, K5 Dn1 D2 4 5 पार्थाद्वो, B Dc1 पांडवं, D6 पार्थिवो, D7 8 पार्थे नो (for पार्थे वो) Ś2 K5 Dn1 दृश्यते (for °ता) K5 Dn1 D2 5 भयं, D4 मया, M3-5 फल (for बलम्)

57 ᵃ) Ś K1 2 4 5 Dn1 D1. 2 5 द्वयोर्, Dn2 D3 6 स्वद्य, D4 त्वाद्य (for तयोर्) —ᵇ) B2 युधि (for मृधे) —ᶜ) K1 2 5 Dn1 D2 3 T G1 M नदत, K4 नदतं, B Dc1 Dn2 D4 6 G3-5 नदथ, D3 G2 नदथ (for नदत)

58 ᵃ) D3 6-8 च (for व·) —ᵇ) D2 प्रापस्य (for पापस्य) —ᶜ) D5 G5 तीव्रं (for तीव्र)

59 ᵃ) Ś2 B2-5 S परि- (for प्रति) K2 भाषती (for भाषन्वै) D2 प्रत्यभाषन् —ᵇ) Ś1 धर्मपुत्रो, K1-3 कुंतीपुत्रो, T कुत्या प्रीतो, G3-5 कुत्या पुत्रो (for वैश्यापुत्रो) B2 (marg, orig as in text) 3 Dn2 महाद्युति (for °मति) —ᵈ) B3 Dc1 रोष-, D5 T G2-5 कोपाद् (for कोप-)

60 Before 60, T G2 3 ins वासुदेव, G4 श्रीकृष्ण —ᵃ) Dn2 D3 4 6 नैतदाख्यात, G3 5 एतन्नाख्यातस् —ᵇ) T G1 2 5 M पार्थ (for कृष्ण) —ᶜ) K4 अवध्यान्, B1 3 4 Dc1 D2 4 5 7 T G2 3 5 अधक्ष, B2 5 Dn2 अधाक्ष, D1 अवध्य (for अधक्ष्यं) B4 क्रूरास् (for सर्वांस्). —ᵈ) T G1-3 M तत्र; G4 5 ताव (for तदा). B4 सर्वान् (for क्रूरान्). B3 तदद्भुतमिवाभवत्. — After 60, D4 ins.:

349* बालमेकं परिक्षिप्य हत्वा हृष्टान्प्रनर्दितान् ।

D4 cont B1 2 4. 5 Dn D3 5 6 ins after 60

350* संजय उवाच ।
पुत्रशोकार्दितं पार्थं ध्यायन्तं साश्रुलोचनम् ।

61 Before 61, Ś K B3 Dc1 D1. 2 7 8 S ins संजय उवाच —ᵃ) D3 6 तु (for त) —ᵇ) T G2-5 शोकाधि(G3 5 °दि)भिर् (for पुत्राधि°) —ᵈ) D8 -परायणं (for -समन्वितम्)

62 ᵃ) B1 D1 4 7 8 G1. 2 5 M एव (for एष) S transp वै and पन्था —ᵇ) S (except G1 M1. 2) कुरुनंदन (for अनिवर्तिनाम्) — D6 om (hapl) 62ᶜ–63ᵇ, G1 om (hapl) 62ᶜ–64ᵇ —ᵈ) S (G1 om) येषां (T एषा, G3 4 M1 एषा) न शस्त्रजीविका

63 D6 om 63ᵃᵇ G1 om 63 (for both, cf v l 62) —ᵃ) K1 B1 2 Dn2 D2 4 5 7 G4 M1. 2 एषा (for एषा) —ᵇ) S (G1 om) कुरुनंदन (for अनिवर्तिनाम्) —ᶜ) K4 D1 क्षत्रधर्मज्ञैर्, B4 5 D3 सर्वशास्त्रज्ञैर् (for धर्म°) —ᵈ) Ś2 K5 B4 5 Dc1 Dn2 D2-4 6 G3-5 मतिमता (for गति°) D4 वरा (for वर)

64 G1 om 64ᵃᵇ (cf v l 62) K5 transp 64ᵃᵇ and 64ᶜᵈ —ᵃ) Ś2 K5 B Dc1 Dn1 D2 4 हि युद्धे (by transp) —ᵇ) B (except B4) Dc1 कुरुनंदन (for अनिवर्तिनाम्) —ᶜ) Ś1 B2 Dn D6 G4 -कृतांल्, D7 8 -कृतो (for -कृता) M1 2 लोकम् (for लोकान्)

65 Before 65, M5 ins कृष्ण —ᵃ) Ś2 हि, S वै (for च). —ᵇ) Ś2 Dn1 S (except G5) पुरुषर्षभ (for भरत°). —ᶜ) B (except B3) Dc1 D3, 6-8

एतच्च सर्ववीराणां काङ्क्षितं भरतर्षभ ।
संग्रामेऽभिमुखा मृत्युं प्राप्नुयामेति मानद ॥ ६५
स च वीरात्रणे हत्वा राजपुत्रान्महाबलान् ।
वीरैराकाङ्क्षितं मृत्युं संप्राप्तोऽभिमुखो रणे ॥ ६६
मा शुचः पुरुषव्याघ्र पूर्वैरेष सनातनः ।
धर्मकृद्भिः कृतो धर्मः क्षत्रियाणां रणे क्षयः ॥ ६७
इमे ते भ्रातरः सर्वे दीना भरतसत्तम ।
त्वयि शोकसमाविष्टे नृपाश्च सुहृदस्तव ॥ ६८
एतांस्त्वं वचसा साम्ना समाश्वासय मानद ।
विदितं वेदितव्यं ते न शोकं कर्तुमर्हसि ॥ ६९

एवमाश्वासितः पार्थः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ।
ततोऽब्रवीत्तदा भ्रातॄन्सर्वान्पार्थः सगद्गदान् ॥ ७०
स दीर्घबाहुः पृथ्वंसो दीर्घराजीवलोचनः ।
अभिमन्युर्यथा वृत्तः श्रोतुमिच्छाम्यहं तथा ॥ ७१
सनागस्यन्दनहयान्द्रक्ष्यध्वं निहतान्मया ।
संग्रामे सानुबन्धांस्तान्मम पुत्रस्य वैरिणः ॥ ७२
कथं च वः कृतास्त्राणां सर्वेषां शस्त्रपाणिनाम् ।
सौभद्रो निधनं गच्छेद्वज्रिणापि समागतः ॥ ७३
यद्येवमहमज्ञास्यमशक्तान्रक्षणे मम ।
पुत्रस्य पाण्डुपाञ्चालान्मया गुप्तो भवेत्ततः ॥ ७४ C. 7 2[illegible] B 7 7[illegible] K 7 7[illegible]

[ऽ]भिमुखो, D2 मुखे, D4 मुखान् (for °मुखा) D2 मृत्यु Dn2 D5 संग्रामाभिमुखं (Dn2 खो) मृत्यु —^{d}) K1 4 B (except B2) Dc1 Dn2 D2 4–8 प्राप्नुयामिति (B1 D7 दिति), D8 °याम च (for यामेति) D2 मानिनं, T G2–5 भारत (for मानद)

66 ^{a}) D7 8 हि, T G2–5 तु (for च) —^{b}) M3 राजपुत्रो B8 D (except Dn1 D1) S रथान् (for -बलान्). —^{c}) S वीराणां काङ्क्षितं मृत्युं —^{d}) T G2–4 प्राप्नोति, G1. 5 M प्राप्तो हि (for संप्राप्तो) K1 क्षत्रियाणा रणे क्षय (= 67^{d}), K2 प्राप्नुयामेति मानद (= 65^{d})

67 D6 om 67 G2 damaged —^{a}) S (G2 damaged) मा शुचो नृवरश्रेष्ठ —^{b}) Ś K1–4 D1 सर्वैरेतै ; K5 Dn1 D2 5 सर्वैरेष (for पूर्वैरेष) S (G2 damaged) एवमेष (G4 5 °व) पुरातन —^{c}) Ś K1–4 D1. 7 8 M3 4 धर्मविद्भि (for कृद्भि)

68 ^{a}) Ś1 इतीमे, Dn2 D4 6 तवैते, D8 ते चैते (for इमे ते) D3 इमे सैन्ये नरा सर्वे —^{b}) S दीना वै भ्रातृवत्सल (T ल, G3 ला) — D5 repeats 68^{cd} after 69^{ab} —^{c}) T G3 4 शोकं (for शोक-) G1 M1 2 -समापन्ने (for विष्टे) —^{d}) M3–5 दीनाश्च (for नृपाश्च) K3 Dn2 D3 6 तथा ; B4 च ह (for तव)

69 ^{a}) B4 5 Dc1 च, D7 त्वां, S वै (for त्वं) Ś1 वचनादायम् (sic), Ś2 K1 D1 नादानाद् ; K2 3 °नादानं (for सा साम्ना) —^{b}) Ś K1. 3 D1 आश्वासय ससादन, K2 श्वासयामास सादन — After 69^{ab}, D5 repeats 68^{cd} — After 69, D2 ins

351* कालो ग्रसति कौन्तेय विश्वमेतच्चराचरम् ।
नालं बुद्धिस्तथाप्यस्य पुमान्वापि विरज्यते ।
उत्पत्तौ च विपत्तौ च कर्मणा गलहस्तिना ।
बद्ध शकुन्तवज्जीवो मध्ये स्वप्नोपमा गति ।
न शोचन्ति कृतप्रज्ञा श्वसतामुपकल्पनात् । [5]
नूनं जातेन मर्तव्य किमु शोचसि बालवत् ।

70 ^{b}) D7 8 [आ]क्लिष्ट- (for [अ]द्भुत-) —^{c}) Dn पार्थ (for भ्रातॄन्) —^{d}) Dn1 भ्रातॄन्सर्वान्, Dn2 सर्वान्भ्रातॄन् (for सर्वान्पार्थ) K B1–3 Dc1 Dn D1 2 4–8 S सगद्गद (B3 D2 7 8 द), D8 स मानद (for सगद्गदान्)

71 ^{a}) B1–3 Dn2 D3 6 पृथ्वंशो —^{c}) G1 5 M1 2 अभिमन्योर्यथा वृत्तं, Ca as in text

72 ^{a}) Ś2 T G2–4 -हया (for -हयान्) —^{b}) Ś1 K2–4 D1 6 प्रेक्ष्यध्वं, K1 Dn2 D3–5 प्रेक्षध्वं, D2 7 द्रक्षध्वं, S सग्रामे (for द्रक्ष्यध्वं) T G2–4 निहता (for तान्) K2 यथा, D6 (sup lin as in text) हयान् (for मया) Ś2 तिष्ठंश्चापि पुरानिमान् — For 72^{cd}, S subst

352* क्षिप्रं द्रक्ष्यन्ति मे नून मम पुत्रं निहत्य वै ।
[M1 2 द्रक्ष्यति M वै (for मे)]

73 ^{a}) Ś1 कथं स व ; Ś2 K1–4 D1 स कथं व (Ś2 K1 वा) ; D4 कथं सर्व- (for कथं च व) —^{b}) K5 Dn1 पश्यतां (for सर्वेषां)

74 D7 om 74^{a}–78^{b} D8 om 74–76 —^{a}) Dc1 D3 4. 6 अज्ञासम् (for अज्ञास्यम्) —^{b}) S transp रक्षणे and मम —^{c}) B (except B2) Dc1 -पंचालान् D5

56 .80 85 कथं च वो रथस्थानां शरवर्षाणि मुञ्चताम् ।
नीतोऽभिमन्युर्निधनं कदर्थीकृत्य वः परैः ॥ ७५
अहो वः पौरुषं नास्ति न च वोऽस्ति पराक्रमः ।
यत्राभिमन्युः समरे पश्यतां वो निपातितः ॥ ७६
आत्मानमेव गर्हेयं यदहं वः सुदुर्बलान् ।
युष्मानाज्ञाय निर्यातो भीरूनकृतनिश्रमान् ॥ ७७
आहो स्विद्भूषणार्थाय वर्मशस्त्रायुधानि वः ।
वाचश्च वक्तुं संसत्सु मम पुत्रमरक्षताम् ॥ ७८
एवमुक्त्वा ततो वाक्यं तिष्ठंश्चापवरासिमान् ।
न स्माशक्यत बीभत्सुः केनचित्प्रसमीक्षितुम् ॥ ७९
तमन्तकमिव क्रुद्धं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ।
पुत्रशोकाभिसंतप्तमश्रुपूर्णमुखं तदा ॥ ८०
नाभिभाष्टुं शक्नुवन्ति द्रष्टुं वा सुहृदोऽर्जुनम् ।
अन्यत्र वासुदेवाद्वा ज्येष्ठाद्वा पाण्डुनन्दनात् ॥ ८१
सर्वास्ववस्थासु हितावर्जुनस्य मनोनुगौ ।
बहुमानात्प्रियत्वाच्च तावेनं वक्तुमर्हतः ॥ ८२
ततस्तं पुत्रशोकेन भृशं पीडितमानसम् ।
राजीवलोचनं क्रुद्धं राजा वचनमब्रवीत् ॥ ८३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

मम पुत्रस्य पाचालान् — ^{d}) K5 Dn1 D2 5 तु स (for तत·) — For 74^{cd}, S subst

353* सूनो पाण्डवपाञ्चालानगोप्स्य त महारणे ।
[G1 5 अगोप्स्यंत (for °प्स्यं त) M अह (for महा-)]

75 D7 8 om 75 (cf. v l. 74) — ^{a}) B1 च वै, B2 3 5 Dc1 चैव (for च वो) — ^{b}) M3–5 शरवर्षै प्रवर्षतां — ^{c}) S सौभद्रो निधनं नीत (M5 गच्छेद्) — Dn2 repeats 75^d–76^b after यद् (in 77^b) — ^{d}) Dn2 (both times) D3 4 6 शरै· (for परै) M5 देवै-रपि समागत

76 For the repetition in Dn2, cf v l 75 D7 8 om 76 (cf v l 74) — ^{c}) G1 M1 2 यथा (for यत्र) — ^{d}) B2. 3 5 वि-, D2 वै (for वो)

77 For the repetition in Dn2, of v l 75 D7 om 77 (cf. v l 74) — ^{a}) Dc1 Dn D4 अव- (for एव) K3 गर्ह्येयं — ^{b}) M3–5 अय (for अहं) K2 B Dc1 Dn D3 4 6 G1 M1. 2 वै, D5 तु (for व) D6 [s]ति- (for सु-) — ^{c}) Dn2 D3–6 आस्थाय (for आज्ञाय) — ^{d}) D3 गुरून् (for भीरून्) K4 B Dc1 Dn1 D1–6 -निश्रयान् (for -निश्रमान्)

78 D7 om 78^{ab} (cf v l 74) — ^{a}) B2 (marg, orig as in text) 3–5 Dc1 Dn1 D2 3 अहो स्विद् K5 B1–3 Dc1 Dn1 D2 5 S भूषणार्थानि (for °र्थाय) — ^{b}) B1 चर्म- (for वर्म-) S -पत्रा(G5 om त्रा)युधानि (for -शस्त्रा°) K4 5 Dn1 D2 3 T G M1 2 च (for व) — ^{c}) B4 5 Dn2 D3 4.6 वाचस्तु, M1. 2 वादश्च (for वाचश्च), K5 वक्तुं शोभिन्यो; S वदतां सत्सु (for वक्तु संसत्सु) — ^{d}) G5 समीक्ष्यतां (for अरक्षताम्) D5 मम पुत्रस्य पश्यता

79 G2 partly damaged — ^{b}) Ś K1–4 D1 तिष्ठं-श्चापि, B1 श्वसंश्चाप-, S (G2 damaged) श्चतिष्ठद्दै (for तिष्ठश्चाप-) Ś1 परासि मा, Ś2 K4 D1 तथैव स (K4 च), K1–3 lacuna, B1 D4 6 G1 4 M1 2 -शरासिमान्, Dn2 -धरोसिमान्, T -पराभिमान् (sic) (for -वरासि-मान्) K5 Dn1 D2 5 तिष्ठंश्चास परायण, D3 तिष्ठंश्च परमासिमान् — Before 79^{cd}, Dn2 ins संजय उवाच — ^{c}) K5 Dn2 D4. 6 स्म शक्यत, D7 न स्म शक्ये (for स्माशक्यत) T G2–5 M3–5 न स्म शक्ष्यंति बीभत्सु — ^{d}) G3–5 केचन (for केनचित्) D7 स समीक्षितु, D3 समवी°, S प्रतिवीक्षितुं (G5 °वक्षतु) (for प्रसमीक्षितुम्)

80 ^{a}) T G [आ]यांत, M [आ]यस्त (for क्रुद्धं) — ^{b}) Dn2 S पुन पुन (for मुहुर्मुहु) — After 80^{ab}, S ins

354* महेन्द्रमिव तिष्ठन्त वज्रोद्यतमहाभुजम् ।

— ^{d}) Ś K D2–5 तथा (for तदा)

81 ^{a}) K4 B Dc1 D6 G1 3 4 M1 3–5 न (D6 नो) भाषितुं, Dn1 G2 5 नाभापितु, D3 4 न भाषित, D5 नाभिभाषुं, M2 नाभाषित (for नाभिभाष्टुं) — ^{b}) D2 4 दृष्टं (for द्रष्टुं) T G3–4 M3–5 वापि तदा, G1 M1 2 वापि तम्, G5 चापि तदा (for वा सुहृदो) B4 जना (for ऽर्जुनम्) — ^{c}) T G2–5 हि (for वा) — ^{d}) T G2–4 वै (for वा)

82 ^{a}) S सर्वावस्थास्वपि हितान् — ^{d}) D4 तदैव (for तावेनं),

५१

युधिष्ठिर उवाच ।
त्वयि याते महाबाहो संशप्तकबलं प्रति ।
प्रयत्नमकरोत्तीव्रमाचार्यो ग्रहणे मम ॥ १
व्यूढानीकं वयं द्रोणं वारयामः स्म सर्वशः ।
प्रतिव्यूह्य रथानीकं यतमानं तथा रणे ॥ २
स वार्यमाणो रथिभी रक्षितेन मया तथा ।
अस्मानपि जघानाशु पीडयन्निशितैः शरैः ॥ ३
ते पीड्यमाना द्रोणेन द्रोणानीकं न शक्नुमः ।
प्रतिवीक्षितुमप्याजौ भेत्तुं तत्कुत एव तु ॥ ४
वयं त्वप्रतिमं वीर्ये सर्वे सौभद्रमात्मजम् ।
उक्तवन्तः स्म ते तात भिन्ध्यनीकमिति प्रभो ॥ ५
स तथा चोदितोऽस्माभिः सदश्व इव वीर्यवान् ।
असह्यमपि तं भारं वोढुमेवोपचक्रमे ॥ ६
स तवास्त्रोपदेशेन वीर्येण च समन्वितः । C 7: B 7 K 7

83 ^{b}) D2 5 संतप्त- (for पीडित-) M8-5 भृशपीडित-चेतस

Colophon — *Sub parvan* Ś1 K1-3 5 B (B2 marg) Dc1 Dn D1-3 6 7 अभिमन्युवध (D8 °युद्ध) — *Day of Drona's Generalship* K1 8 तृतीययुद्धदिवसे — *Adhy name* K5 अर्जुनविलाप, Dn1 अर्जुनशोक, D2 5 T G1-3 M1 2 अर्जुनप्रलाप, D4 चक्रव्यूहे अभिमन्युवधे अर्जुनविषाद — *Adhy no* (figures, words or both) B1 D8 S 69, B5 67, Dn1 70 — *Śloka no* Dn1 86

51

1 K4 संजय (for युधिष्ठिर) — ^{a}) D5 जाते — ^{b}) K1 4 5 B1 D (except D1) संसप्तक B4 D3 5-8 T G1-4 बर्ध, Dn1 -गणं (for -बलं) G1 M संशप्तकवधैषिणि — ^{c}) S यतते (G4 5 °तो) राजभि साधैम्

2 D4 om 2^{a}-3^{b} — ^{a}) Ś1 K1 3 4 Dc1 D1, 3 6-8 व्यूढानीका, B5 व्यूहानीकं (for व्यूढानीकं) S ततो (for वयं) Ś1 व्यूढानीको ह्ययं द्रोणो — ^{b}) Ś Dn1 D1 वारयामास, K (except K5) मस्तु, Dn1 D3 5 म स्म, D2 म च (for म· स्म) B1 सर्वत· S यत मान महामृधे — ^{c}) K1, 2 D6 प्रतिव्यूह- (for प्रतिव्यूह्य) D5 तथानीकं, S सहानीका (G3 कं) — ^{d}) D5 महारणे (for तथा रणे) S प्रत्यरुध्म (T प्रत्यरुध्य, G2 प्रत्यरुधे, G4 प्रत्यरुंधं, G5 प्रत्युद्याय, M8-5 प्रत्यरुंध्म) धर्म बलं

3 D4 om. 3^{ab} (cf v 1. 2) — ^{a}) S संग्रामे (for रथिभी) — ^{b}) B (except B4) Dc1 S मयि चा(B2 [marg] 8 वा)पि सुरक्षिते — ^{c}) K5 अति-, B1, 2 4 5 Dc1 Dn1 अभि- (for अपि) B1 5 -जगामाशु, D4 जघा*शु S अस्मानभ्यहनत्क्रुद्ध — ^{d}) D2 6 आचार्यो (for पीडयन्) T G2-4 पीडयन्निव वाहिनीं

4 ^{a}) T G2-4 नि- (for ते) — ^{b}) D5 अशक्नुम (for न श) — ^{c}) Ś1 एवाजौ, D2 अथाजौ (for अप्याजौ) M8-5 प्रतिविप्रेक्षितु रौद्रं — ^{d}) B2 (marg as in text) जेतु, D2 ते भेत्तु (hypermetric) (for भेत्तुं) S हि (for तत्) Ś1 हि, K5 Dn1 वा, T G2-5 न, M8-5 तत् (for तु)

5 ^{a}) K1 तु प्रतिम, K5 तत्र, Dn1 च प्र°, Dn2 D8 स्वत्र, D2 चाप्र° (for त्वप्र°) D4 स्वय तत्प्रति वीर्येण, D7 8 वय तु प्रतिसवार्य — ^{b}) Dn1 रणे, Dn2 D8 6 अय (for सर्वे) Ś2 K (except K5) D1 अच्युत, D4 आद्रव (for आत्मजम्) D5 सौभद्र सर्वमाद्रव — ^{c}) K2 स (for स्म) B Dc1 D7 स, Dn1 D3 6 हे (for ते) —The portion of the text from 7 51 5^{d} up to च मा in 7 52 30^{b} is lost in Ś2 on missing folios — ^{d}) K1 D2 7 भिंद्यनीकम्, K5 D3 भिंध्या°, D4 भिंद्या° (for भिन्ध्य) — For 5, S (except G2) subst

355* ततस्त्वमप्रतिरथमद्य सौभद्रमब्रवम् ।
द्रोणानीकमिदं भिन्धि द्वारं संजनयस्व न ।

[(L 1) T G4 5 अब्रुव — (L 2) T भिंदि,]

6 Ś2 missing (of v 1 5) — ^{a}) K4 D1 3 6 T G3-5 M8-5 तदा (for तथा) D5-8 नोदितो (for चो°) — ^{c}) D7 8 चापि त; D8 (also) त चापि, T अर्पित (for अपि त) — ^{d}) Ś1 K1, 3 4 D7 एकोपचक्रमे, Dn2 D8 4, 6 एक· म° (for एवोप)

7 Ś2 missing (of v 1 5) — ^{a}) B4 D7 8 स तथास्त्रोप(D7 थास्त्रोप)देशेन; D2 स च शास्त्रोप°; S

प्राविशत्तद्बलं बालः सुपर्ण इव सागरम् ॥ ७
तेऽनुयाता वयं वीरं सात्वतीपुत्रमाहवे ।
प्रवेष्टुकामास्तेनैव येन स प्राविशच्चमूम् ॥ ८
ततः सैन्धवको राजा क्षुद्रस्तात जयद्रथः ।
वरदानेन रुद्रस्य सर्वान्नः समवारयत् ॥ ९
ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिश्च स बृहद्बलः ।
कृतवर्मा च सौभद्रं षड्रथाः पर्यवारयन् ॥ १०
परिवार्य तु तैः सर्वैर्युधि बालो महारथैः ।
यतमानः परं शक्त्या बहुभिर्विरथीकृतः ॥ ११
ततो दौःशासनिः क्षिप्रं तथा तैर्विरथीकृतम् ।
संशयं परमं प्राप्य दिष्टान्तेनाभ्ययोजयत् ॥ १२
स तु हत्वा सहस्राणि द्विपाश्वरथसादिनाम् ।
राजपुत्रशतं चाग्र्यं वीरांश्चालक्षितान्बहून् ॥ १३
बृहद्बलं च राजानं स्वर्गेणाजौ प्रयोज्य ह ।

तव चैवास्त्रोप° —^{c}) K1 D4 बाल- (for बाल) —^{d}) G2 (marg as in text) मकर सागर यथा

8 Ś2 missing (cf. v l 5) —^{a}) Dn1 अनुयाता, D2 ते न याता, D4 ते त्व°, D5 6 ते तु याता, T G1–3 M तेन्वयाम, G4 ते तु याम, G5 तेन्वयाता (for तेऽनुयाता) D6 7 वीर (for वीरं) —^{c}) D3 6 प्रवेशकामास्तेनैव —^{d}) D2 5 यत· (for येन) Dn1 S स- (G2 तत्) (for स) M5 बलं (for चमूम्)

9 Ś2 missing (cf v l. 5) —^{b}) Dn2 D3 4 क्षुद्रस् (for क्षुद्रस्) —^{d}) D6 सर्वत (for सर्वान्न) K4 D1 समचोदयत्, K5 समार्दयत्, D4 स निवार्य तु, T G M1 2 4 5 प्रत्यवारयत् (for सम°) D2 5 सर्वानस्मानवारयत्, M3 °न्न· प्रविवार्य तु

10 Ś2 missing (cf v l 5) D4 om 10^{a}–11^{b} —^{a}) M3 तै क्षुद्रैर् (hypermetric) (for ततो) —^{b}) G3 द्रोणश्च N (Ś2 missing, D4 om.) द्रौणि कौशल्य (Ś1 K1–3 D1 वै शल्य, B4 कौसल्य, D7 8 कौशिल्य) एव च —^{c}) S तं वीरं (for सौभद्रं)

11 Ś2 missing (cf v l. 5) D4 om 11^{ab} (cf. v l. 10) —^{a}) K5 Dn D2 5 T G2–5 च (for तु) S क्षुद्रैर् (for सर्वैर्) —^{c}) Dn2 D3 4 6 परै· (for परं) —^{d}) D4 विरथीकृता

12 Ś2 missing (cf v l. 5) —^{a}) S पापस् (for क्षिप्रं) —^{b}) G5 तु, M4 तं (for तैर्) G4 विरथीकृत —^{c}) K1–4 D1 समय, K5 D3 सयश (for संशय) B4 Dn2 D3 4 7 8 S Cv प्राप्तं (for प्राप्य) —^{d}) D2 मरणेन, D4 दृष्ट्वा तेन, Cd दिष्टान्तेन (as in text) B3 [अ]भ्ययोधयत् S पदातिनमवस्थितं, Cv as in text —After 12, S ins

356* गदाहस्तोऽभ्ययात्तूर्णं जिघांसुरपराजितम् ।
गदिनं स्वय तं दृष्ट्वा वासवस्यात्मजात्मज ।
स जग्राह गदां वीरो गदायुद्धविशारद ।
गदामण्डलमार्गस्थौ सर्वक्षत्रस्य पश्यत· ।
तौ सम्प्रजह्तुर्वीरावन्योन्यस्यान्तरैषिणौ ।
तावन्योन्य गदाग्राभ्या ताडितौ युद्धदुर्मदौ ।
इन्द्रध्वजाविवोत्सृष्टौ गतसत्त्वौ महीं गतौ ।

[(L 1) G1 M जिघृक्षुर् (for जिघांसुर्) M4 अपराजित —(L 2) G2 त्वरथ (for स्वथ त) —(L 4) G1 M गदामण्डलिनौ तौ तु (M3–5 तत्र) (for the prior half) —(L 5) G3–5 सम्प्रजग्मतुर् (for °जह्तुर्) —(L 6) T G2 गदाग्र्याभ्यां]

13 Ś2 missing (cf v l. 5) —^{a}) Dn2 हत्वा (for स तु) Dn2 D4 दश-, D3. 6 तदा (for हत्वा) —^{b}) G5 गजाश्व (for द्विपाश्व-) K4 नरसादिना, S -रथपत्तिना (for रथसादिनाम्) B (except B1) Dc1 नराश्वरथदंतिना —After 13^{ab}, K4 B D (except D7 8) ins

357* अष्टौ रथसहस्राणि नव दन्तिशतानि च ।
[Dn1 दश (for रथ)]

—^{c}) Dn1 साग्र्यं, G1 M4 5 चोग्रं, G2 3 5 M3 चाग्र, M1 2 साग्र (for चाग्र्यं) B Dc1 Dn2 D3–6 राजपुत्र सहस्रे द्वे, D2 °श्चिर चाग्र्य —^{d}) B2 (marg) असख्यातान्, B3 (also) अप्रसिद्धान्, Ca. d अलक्षितान् (as in text)

14 Ś2 missing (cf v l 5) —^{b}) D6 प्रयुध्य (for प्रयोज्य) K1–4 B3 5 D3. 6 च, K5 हि (for ह) Dn1 आजौ स्वर्गेण योज्य हि, D7 8 S स्वर्गेण समयोजयत् (D7 8 °युज्यत) —After 14^{ab}, D5 ins

358* ततो दुर्योधनसुत लक्ष्मण हतवान्बली ।

while S ins after 14^{ab}

359* गत सुकृतिनां लोकान्ये च स्वर्गजितां शुभाः ।

ततः परमधर्मात्मा दिष्टान्तमुपजग्मिवान् ॥ १४
एतावदेव निर्वृत्तमस्माकं शोकवर्धनम् ।
स चैवं पुरुषव्याघ्रः स्वर्गलोकमवाप्तवान् ॥ १५

संजय उवाच ।

ततोऽर्जुनो वचः श्रुत्वा धर्मराजेन भाषितम् ।
हा पुत्र इति निःश्वस्य व्यथितो न्यपतद्भुवि ॥ १६
विषण्णवदनाः सर्वे परिगृह्य धनंजयम् ।
नेत्रैरनिमिषैर्दीनाः प्रत्यवेक्षन्परस्परम् ॥ १७
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां वासविः क्रोधमूर्छितः ।
कम्पमानो ज्वरेणेव निःश्वसंश्च मुहुर्मुहुः ॥ १८
पाणिं पाणौ विनिष्पिष्य श्वसमानोऽश्रुनेत्रवान् ।
उन्मत्त इव विप्रेक्षन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १९
सत्यं वः प्रतिजानामि श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ।
न चेद्वधभयाद्भीतो धार्तराष्ट्रान्प्रहास्यति ॥ २०
न चास्माञ्शरणं गच्छेत्कृष्णं वा पुरुषोत्तमम् ।
भवन्तं वा महाराज श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ॥ २१
धार्तराष्ट्रप्रियकरं मयि विस्मृतसौहृदम् ।
पापं बालवधे हेतुं श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ॥ २२ C. 7 2.. B 7 7 K 7 7

अदीनस्त्रासयञ्शत्रून्सन्तर्पयित्वा च बान्धवान् ।
असकृन्नाम विश्राव्य पितॄणां मातुलस्य च ।
[(L. 1) G1 M यात (for गत) G5 M3–5 जित (for जिर्तां) — (L 2) G2 पांडवान् (for बाध)]
— d) K4 अपि (for उप॰) D5 स दिष्टांतमुपेयिवान् — For 14cd, S subst

360* वीरो दिष्टान्तमापन्नः शोचयन्बान्धवान्बहून् ।
[G5 दिष्टयांतम्, M3–5 नष्टत्वम्]

— After 14, S ins

361* तत स शोकसतप्ता भवताय समेयुष ।

15 Ś2 missing (cf v 1 5) — a) Dn1 एतदेव निवृत्तं हि — c) D3–5 7 8 पुरुषव्याघ्र — d) Ś1 D5 G1 M1. 2 उपेयिवान्, Dn1 D7 अवाप्नुयात् (for ॰सवान्)

16 Ś2 missing (cf v 1. 5) N (Ś2 missing) G5 om. the ref — c) K1. 4 5 B3 5 Dn1 D2 3 5 निश्वस्य, D6 निश्वित्य (for निःश्वस्य) — For 16cd, S subst

362* व्यथितो न्यपतद्भूमौ दुःखार्तः स मुमोह च ।
[M4 स (for स)]

17 Ś2 missing (cf v 1 5) — a) K1 B4 Dn2 D3. 4 6 विवर्ण-, G5 विषाद (for विषण्ण) — b) K5 B (except B1) Dc1 Dn1 D2 5 परिवार्य, M3 4 प्रतिगृह्य (for परि) — d) K B (except B1) Dc1 D4 6 M5 प्रत्यवैक्ष(K5 D6 क्ष्य)न्; Dn1 वेक्ष्यन्; T G2–5 ॰पश्यन्; G1 M1. 2 पेक्षन् (for वेक्षन्) B3 धनंजय (for परस्परम्)

18 Ś2 missing (cf. v 1. 5) — a) Dn2 पुन (for तत) — c) Ś1 कम्पमानो K2 5 B1. 2 Dc1 D2–8 T G2–5 M3 4 ज्वरेणैव G1 M1 2 कपयश्चाप्यमर्षेण — d) K5 Dn2 D2 5 T G2–5 पुन पुन (for मुहुर्मुहु)

19 Ś2 missing (cf v 1 5) — a) Ś1 K1–3 Dc1 D1 2 5 पाणौ पाणिं (by transp), D7 पाणि पाणौ D4 विनिक्षिप्य (for ॰ष्पिष्य) — b) K1 श्वसमानोस्तु (for नोऽश्रु) S दन्तान्कटकटाप्य च — After 19ab, S ins

363* त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा क्रोधसरक्तलोचन ।
[M2 भ्रुकुटिं G1 M1 2 5 क्रोधात्, M3 4 कोपात् (for क्रोध)]

— c) K1–3 विक्षेपन्, K5 Dn2 D3 सप्रेक्षन् , D4, 6 संप्रेक्ष्यन्, S रोषेण (for विप्रेक्षन्) — d) S सयन् (for इद)

20 Ś2 missing (cf v 1 5) Before 20, Dn2 D8 S (except G5) ins अर्जुन — a) D2 च; D5 हि, D6 वै (for व) D8 सत्य चैव प्रजानामि — b) K2 हर्ता (for हन्ता) K5 B2 Dn1 S हन्तास्मि (by transp) — Ś1 K1–3 Dn1 om (hapl) 20c–21d — c) B1 (marg , orig as in text) न चेद्वर , B2 (marg , orig as in text) न चेदथ, D8 न च द्वेष (for न चेद्वध-) S त्रस्तो (for भीतो)

21 Ś2 missing (cf v 1 5) Ś1 K1–3 Dn1 om 21 (cf v 1. 20) — a) D8 नास्माञ् (submetric), T G2–5 न च मां, G1 M1 2 न वास्माञ् (for न चास्माञ्) — b) K5 B4 D (except Dc1 D1, Dn1 om) कृष्णं वा देवकीसुतं — d) K5 B2 S हन्तास्मि (by transp)

22 Ś2 missing (of v 1 5) K5 D8 om (hapl.) 22 — a) D3 6 प्रियं कर्तुं (for प्रियकरं) — b) K1

रक्षमाणाश्च तं संख्ये ये मां योत्स्यन्ति केचन ।
अपि द्रोणकृपौ वीरौ छादयिष्यामि ताञ्शरैः ॥ २३
यद्येतदेवं संग्रामे न कुर्यां पुरुषर्षभाः ।
मा स्म पुण्यकृतां लोकान्प्राप्नुयां शूरसंमतान् ॥ २४
ये लोका मातृहन्तॄणां ये चापि पितृघातिनाम् ।
गुरुदारगामिनां ये च पिशुनानां च ये तथा ॥ २५
साधूनसूयतां ये च ये चापि परिवादिनाम् ।
ये च निक्षेपहर्तॄणां ये च विश्वासघातिनाम् ॥ २६
भुक्तपूर्वां स्त्रियं ये च निन्दतामघशंसिनाम् ।
ब्रह्मघ्नानां च ये लोका ये च गोघातिनामपि ॥ २७
पायसं वा यवान्नं वा शाकं कृसरमेव वा ।
संयावापूपमांसानि ये च लोका वृथाश्नताम् ।

माधि- (for मयि) — For 22^{ab}, S subst

364* मयि विस्मृतसौहार्दं दुर्योधनहिते रतम् ।

—^{d}) B_{1} Dn_{1} S हन्तास्मि (by transp) K_{2} हर्ता (for हन्ता)

23 $Ś_{2}$ missing (cf v l 5) —^{a}) $K_{1.2.5}$ $D_{1-3.5}$ $M_{3.4}$ रक्ष्यमाणाश् $G_{1.4}$ संघे, $G_{2.5}$ M संखे (for संख्ये) —^{b}) M_{3-5} यास्यति (for योत्स्यन्ति) —^{c}) B (except B_{4}) Dc_{1} राजन् (for वीरौ) —^{d}) D_{2} छादयिष्ये च (for °ष्यामि) $D_{3.4.6-8}$ तौ (for तान्) Dn_{1} छादयेता रणे शरैः — For 23^{cd}, S subst

365* राजन्द्रोणमुखांस्तांस्तान्वारयिष्याम्यहं शरैः ।

24 $Ś_{2}$ missing (cf v l 5) G_{2} partly damaged —^{a}) $Ś_{1}$ यद्येवमेवं, $K_{1.3}$ B_{2} यद्येतदेव, $D_{2.5}$ अहो तदेवं, T G_{3-5} एवं यदि न, G_{1} M एतद्यदि न (for यद्येतदेवं) —^{b}) B_{1-3} Dc_{1} Dn_{1} $D_{2.3.5}$ पुरुषर्षभ S कुर्यां श्च (G_{4} य) पुरुषोत्तम —^{c}) K_{5} D_{7} पुण्यकृताल्ँ —^{d}) $Ś_{1}$ $K_{2.3}$ $D_{3.6-8}$ सुरसंम($K_{2.3}$ °मि)तान्, K_{1} सुरसस्मितान्, K_{4} B_{5} शूर(K_{4} सूर)सत्तमान्, K_{5} Dn_{1} $D_{2.4.5}$ साधुसंमतान्, S सदनुष्ठितान् (for शूरसमतान्)

25 $Ś_{2}$ missing (cf v l 5) D_{2} om 25^{ab} —^{a}) S -घातीना (for -हन्तॄणा) —^{b}) S लोका (for चापि) — Dn_{2} om (hapl) 25^{b}–26^{c} —^{c}) Hypermetric $Ś_{1}$ K_{1-4} D_{1} गुरुस्त्री- (for गुरुदार) K_{5} $B_{2.3}$ Dc_{1} Dn_{1} $D_{2.4-8}$ गुरुदाररताना ये (Dc_{1} $D_{7.8}$ च) —^{d}) G_{4} om (hapl) from पिशुनानां up to ये च (in 26^{d}) B_{4} D_{3} ये सदा, S (G_{4} om) या गतिः (for ये तथा)

26 $Ś_{2}$ missing (cf v l 5) Dn_{2} om 26^{abc}, G_{4} om up to ये च (in ^{d}) (for both, cf v l 25) G_{2} damaged —^{a}) K_{4} om ये च T $G_{1.3.5}$ M साधू-स्निंदयतां चापि Cd cites असूयता (as in text) — K_{4} om (hapl.) 26^{c}–27^{b} G_{5} reads 26^{cd} after 29 —^{c}) K_{5} B_{1} (marg as in text) $_{2.3}$ $D_{1.2.5.7.8}$ -हंतॄणा; T $G_{1.3.5}$ M -हारीणां (for -हर्तॄणा) —^{d}) B_{4} S (except M_{5} [*sup lin* as in text], G_{2} damaged) विश्वस्त- (for विश्वास-) — After 26, $K_{1.3}$ B_{4} Dn $D_{1-4.6-8}$ read 28^{ef}, while D_{5}, after 26, ins 367* followed by 31^{abcd}

27 $Ś_{2}$ missing (cf v l 5) K_{4} om 27^{ab} (cf v l 26) —^{a}) G_{1} $M_{1.2}$ पूर्वंभुक्तां Dn_{2} चैव, D_{3} ये वा, S चापि (for ये च) —^{b}) K_{2} निर्मितान्, $B_{4.5}$ Dn_{1} $D_{5.8}$ विंदताम्, D_{2} वादिनाम्, $D_{4.7}$ निंदिताम्, D_{6} [अ]निंदिताम् (for निन्दताम्) $Ś_{1}$ K_{1-3} -शासिना, G_{5} -भक्षिना (for शसिनाम्) $B_{1.2}$ Dc_{1} निं- (B_{2} [on marg] Dc_{1} विं)दतामयशस्विना, D_{3} [था]-लिंगितामयशस्विना —^{c}) D_{2} लोका ये (by transp) S ब्राह्मणाभिघ्नता ये च

28 $Ś_{2}$ missing (cf v l 5) G_{2} partly damaged D_{5} reads 28^{ab} on marg —^{a}) K_{2} $D_{1.6}$ च (for वा) D_{2} यावकान्न, T G_{2-5} पायसान्नं (for वा यवान्न) K_{2-4} $D_{1.4}$ च (for वा) K_{1} पायस च यवान्ये च —^{b}) $B_{1.3.4}$ Dc_{1} Dn_{2} $D_{3.4.6-8}$ कृष(D_{3} °श)रम् $K_{1.2.4}$ B_{1} $D_{1.3.6}$ च (for वा) K_{5} Dn_{1} $D_{2.5}$ कृसर (K_{5} °शरा, Dn_{1} शर) सकुम्भेव च (D_{2} वा), Cv as in text — After 28^{ab}, G_{5} reads 29^{cd} —^{c}) $Ś_{1}$ K_{1-3} सयवापूप-, D_{2} यथाश्नता च, D_{3} संयावपूप, G_{1} M स्वयं चापूप- (for सयावापूप-) $Ś_{1}$ K_{1-3} $D_{1.5.7.8}$ -मासाना — D_{2} om 28^{d} —^{d}) K_{4} D_{1} लोकाश्च (by transp) $Ś_{1}$ K (except K_{5}) Dn_{2} $D_{1.4.5.7.8}$ वृथाशिना (for °श्नताम्) — For 28^{cd}, K_{5} Dn_{1} subst

366* अदत्त्वा भुञ्जता या वै मांसं वा सा गतिर्मम ।
[Dn_{1} ये (for या)]

— $Ś_{1}$ $K_{2.4.5}$ om 28^{ef} $K_{1.3}$ B_{4} Dn $D_{1-4.6-8}$ read 28^{ef} after 26 B_{5} reads 28^{e}–30^{d} after 31^{cd}. D_{5} reads 28^{ef} on marg (*sec m*) —^{e}) B_{3} Dc_{1} Dn_{1} M_{3-5} अद्यैव, B_{4} अह्णाय, Dn_{2} $D_{3.5}$ अह च; D_{2} अन्यान्त्वा, $D_{4.6-8}$ अहं वा, T G_{2-5} इहैव (for अद्यैव) T G $M_{1.2}$ उपगच्छेयं, M_{3-5} उपगच्छामि (for अधि

तानहंवाधिगच्छेयं न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥ २८
वेदाध्यायिनमत्यर्थं संशितं वा द्विजोत्तमम् ।
अवमन्यमानो यान्याति वृद्धान्साधूंस्तथा गुरून् ॥ २९
स्पृशतां ब्राह्मणं गां च पादेनाग्निं च यां लभेत् ।
याप्सु श्लेष्म पुरीषं वा मूत्रं वा मुञ्चता गतिः ।
तां गच्छेयं गतिं घोरां न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥ ३०
नग्नस्य स्नायमानस्य या च वन्ध्यातिथेर्गतिः ।
उत्कोचिनां मृषोक्तीनां वञ्चकानां च या गतिः ।
आत्मापहारिणां या च या च मिथ्याभिशंसिनाम् ३१
भृत्यैः संदृश्यमानानां पुत्रदाराश्रितैस्तथा ।
असंविभज्य क्षुद्राणां या गतिर्मृष्टमश्नताम् ।
तां गच्छेयं गतिं घोरां न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥ ३२ C 7 B 7 K 7

गच्छेयं) —^{f}) D3 च (for चेद्) D5 हन्यां चेज् (by transp), G1 5 M चेद्धन्मि

29 For the sequence in B5, cf v l 28 Ś2 missing (cf v l. 5) D2 om 29^{a}–31^{b} —^{a}) Ś1 K1. 3 4 D1 4–6 G4 5 वेदाध्यय(K3 यि)नम् (for ध्यायिनम्) G4 5 अध्यायी (for अत्यर्थं) T G2 3 येध्यापयं-त्यनध्याये, G1 M वेदाध्याय(M3–5 ध्यास)मनध्याये —^{b}) Ś1 K1 2 शमित, K3 D1 शपित, K4 सश्रित, K5 B1. 3 Dc1 Dn D4 6–8 शंसित, D5 शंसिन (for सशित) K5 Dn1 D5 च (for वा) S संश्रितं (T G2–5 °श्रुतं) वापि ब्राह्मणं —G5 reads 29^{cd} after 28^{ab} —^{c}) K1 अव**मानो, B1 D7 8 समन्य°, Dn1 अवमन्य** Dn1 ये यांति, D4–6 T G1–4 M1 2 यो (D5 T G2–4 यां) याति (for यान्याति) K5 अवमानयतस्तात, D3 अवमान्य च ये यांति —^{d}) K1–3 B1. 3 Dc1 S transp तथा and गुरून् — After 29, G5 reads 26^{cd}

30 For the sequence in B5, cf v l 28 Ś2 missing (cf v l 5) D2 om 30 (cf v l 29) G2 damaged —^{a}) K4 5 B1 2 (marg) 3 4 Dn1 D3. 4 6 स्पृशतो, B2 स्पृशंस्तु, Dn2 स्पर्शतो, D7 8 स्पृशन्वै; S (G2 damaged) सस्पृशन् (for स्पृशता) Dn1 D5 ब्राह्मणान् (for °ण) K5 Dn1 गाश्च, D4 गाव, D5 गाश्च, G5 चापि (for गां च) B2 Dc1 स्पृशतो ब्राह्मणानां वा —^{b}) Dn1 यो (for या) Ś1 (sup lin, orig as in text) K5 B1 (marg as in text) 4 Dc1 Dn2 D4 5 च या म(D4 यो भ; D5 यन्न-)वेत्, K1–4 D1 तथैव च (for च यां लभेत्) S पदाग्निं चापि यो व्रजेत् —^{c}) K5 B Dc1 Dn D3. 6–8 अप्सु, T G2–5 योप्सु, G1 M1 2 4 5 येप्सु, M3 येषु (for याप्सु) K5 S मूत्रं (for श्लेष्म) K1 पुरी*; Dn1 पुरीषा; D4 पुरीषो (for °षं) B1–3 Dc1 च (for वा) —^{d}) K5 श्लेष्म (for मूत्र) B2 मुंचतो (for मुञ्चता) Dn1 नृणां (for गति) S श्लेष्माणं वापि (G5 वा वि) मुंचति (G1 M तां) —B3 om. 30^{ef} —^{e}) S transp तां and गच्छेयं B1. 3 4 Dc1 कष्टां; T G (G2 damaged) क्ष्टां; M4 कृष्ण भो (for घोरां) —^{f}) S हन्मि (for हन्या) —B1 D4 6 ins after 30 B2 3 after 32 D5 after 26

367* शीतभीताश्च ये विप्रा रणभीताश्च क्षत्रिया ।
तेषां गतिं गमिष्यामि न चेद्धन्या जयद्रथम् ।

[B1 repeats 367* after 32 —(L 1) D4 ये नृपा (for क्षत्रिया) —D5 om line 2 —(L 2) B1 (second time) 2 3 गच्छेय तद्गतिं घोरां (for the prior half) D4 हन्यां चेद् (by transp)]

31 For the sequence in B5, cf v l 28 Ś2 missing (cf v l 5) D2 om 31^{ab} (cf v l 29) D1 om 31, G2 partly damaged —^{a}) K1 त्राय-मानस्य, D5 स्नप° (for स्नाय°) —^{b}) K5 विध्यातिथेर्, G1 M1 2 वंध्या च ते, M3–5 वध्यापतेर् (for °तिथेर्) —^{c}) K1 उत्कोचिता, Dn1 उत्कोचिना, D2 उत्कोधीना, D5 उत्कोषिता (for उत्कोचिना) K1–4 वृयोक्तीना, Dc1 मृषोक्ताना (for °क्तीना) T G1–4 M उत्कोट(G1 M त्कोच, G2 °त्कोश)कानृ(G2 °मृ)ताना च, G5 उत्कोट घातकानां च —^{e}) D4. 6 आत्मप्रहारिणा, D8 आत्माप-हारिण K5 D2 5 चापि, D7 8 चैव (for या च) S सूचकात्मापहा(G5 °ही)रीणां —^{f}) D3 ये (for या) Dn2 [अ]भिभाषिणं, D3 4 6 भाषिणां, D5 °शासिनां, G1 M °शंसतां (for °शंसिनाम्)

32 Ś2 missing (cf v l 5) —^{a}) K1 धृतै (for भृत्यै) B4 संदिश्यमानाना, Dn1 संद्रुष्य°, D2 5 सतुष्य (D5 संश्रिष्य)माणानां, D3. 7 8 संवदमानाना (for संदृश्य°) —^{c}) Dc1 D3 M3 पुत्राणां, G5 तु तदा, M4 5 (sup lin, orig as in text) भृत्याना (for क्षुद्राणा) —^{d}) Ś1 K2 3 (marg as in text) दृष्टम्, K1 घृष्टम्, K4 5 B Dc1 Dn D1. 5 8 मिष्टम् (for मृष्टम्) K1 2 अश्नुता (for अश्नताम्) D3 4 6 एकाकीमिष्टमश्न(D4 °श्नु)तां —After 32^{cd}, D2 ins

368* य प्रत्यवसितो विप्रो न संन्यास पुनश्चरेत् ।
प्रायश्चित्तेन यस्य स्याच्छुद्धस्तस्य च या गति ।

संश्रितं वापि यस्त्यक्त्वा साधुं तद्वचने रतम् ।
न बिभर्ति नृशंसात्मा निन्दते चोपकारिणम् ॥ ३३
अर्हते प्रातिवेश्याय श्राद्धं यो न ददाति च ।
अनर्हते च यो दद्याद्वृषलीपत्युरेव च ॥ ३४
मद्यपो भिन्नमर्यादः कृतघ्नो भ्रातृनिन्दकः ।
तेषां गतिमियां क्षिप्रं न चेद्धन्यां जयद्रथम् ॥ ३५
धर्मादपेता ये चान्ये मया नात्रानुकीर्तिताः ।
ये चानुकीर्तिताः क्षिप्रं तेषां गतिमवाप्नुयाम् ।
यदि व्युष्टामिमां रात्रिं श्वो न हन्यां जयद्रथम् ॥ ३६
इमां चाप्यपरां भूयः प्रतिज्ञां मे निबोधत ।
यद्यस्मिन्नहते पापे सूर्योऽस्तमुपयास्यति ।
इहैव संप्रवेष्टाहं ज्वलितं जातवेदसम् ॥ ३७
असुरसुरमनुष्याः पक्षिणो वोरगा वा
पितृरजनिचरा वा ब्रह्मदेवर्षयो वा ।
चरमचरमपीदं यत्परं चापि तस्मा-
त्तदपि मम रिपुं तं रक्षितुं नैव शक्ताः ॥ ३८

— [e]) M8–5 transp ता and गच्छेयं — [f]) S हन्मि (for हन्यां) — After 32, B1 repeats and B2 8 ins 367*, while B4 ins 370*

On the other hand, D7 ins after 33 D8 after 32

369* तथा देवलकाम्श्राद्धे सततं पङ्क्तिदूषकान् ।
ये भोजयन्ति समूढास्तां गतिं समवाप्नुयाम् ।
[(L 2) D7 मूढास् (for स°)]

33 Ś2 missing (cf v 1 5) B4 om (hapl) 33–35 — [a]) K5 Dn1 संस्तुत K5 B (B4 om) D (except D4. 8) च (for वा) — [b]) G4. 5 साधु S सद् (for तद्) — [c]) D4 विभाति (for बिभर्ति) S नैन भ (T G2 ह)रति दुष्टात्मा — [d]) K1 D4 निंदिते K1. 4 5 G2 M1 2 [ऽ]पकारिणा (for °णम्) — After 33, D7 ins 369*

34 Ś2 missing (cf v 1 5) B4 om 34 (cf v 1 33) — [a]) K1 प्रातिवेशाय, K3 Dn2 प्रतिवेश्याय, K5 Dc1 D5 7 प्रा(D5 प्र)तिवेश्माय — [b]) T G2–5 ह, G1 M1. 2 हि (for च) — [c]) K1–4 D1 4 7 अनर्हतेपि (D4 °तेव, D7 °ये च), K5 B (B4 om) Dc1 Dn1 D2 5 G1 M1. 2 अनर्हेम्यश्च, G5 °र्हेषु च (for °र्हते च) — [d]) B (B4 om) Dc1 Dn D3 4 6 वृषलीपतये तथा, S °येपि च (G5 वा) — B1 ins after 35 B2 8 after 34 B4 after 32

370* मत्स्यकच्छपभक्षाणां भक्ष्यमस्तकशायिनाम् ।
सैन्धवानां गतिं यामि श्वो न हन्यां जयद्रथम् ।
[(L 1) B2 8 -भक्तानां (for भक्षाणां) B4 अपि (for भक्ष्य) B2 8 अतपाश्रयशालिनां (for the post half) — (L 2) B4 शैवलानां (for सैन्धवानां) B2 8 कैवर्तीं गतिमायामि (for the prior half) B1 न चेद् (for श्वो न)]

35 Ś2 missing (cf. v 1 5) B4 om 35 (cf v 1 32) — [a]) D4 मित्र (for भिन्न-) — [b]) K3–5 B5 Dn1 S भर्तृनिंदक — [c]) Dn1 एता, D2 एषा (for तेषां) — [d]) S हन्मि (for हन्यां) — After 35, B1 ins 370*, while D8 reads 37[ab]

36 Ś2 missing (cf v 1 5) D3 om (hapl) 35 D8 reads 36[ab] after line 8 of App I (No 8) — [a]) D7 वा (for च) — [b]) Ś1 ये च (for मया) D7 चात्र (for नात्र) S ये चात्रा (T G2 M4 ये चात्र, M3 5 ये नात्र) परिकीर्तिता — D8 om 36[cd] — [cd]) Ś1 K1–3 वानु, S मया (for चानु-) Ś1 K5 Dc1 Dn1 D2–4 transp क्षिप्रं and तेषां D7 S गतिं क्षिप्रम् (for तेषां गतिम्) — G5 om. 36[ef] D7 reads 36[ef] twice — [f]) D4 श्वोऽसि, D8 न चेद् (for श्वो न) D4 M1. 2 न हंता, M5 (inf lin as in text) निहन्यां (for न हन्यां) — After 36, D8 ins last three lines of App I (No 8)

37 Ś2 missing (cf v 1 5) G4 om 37 D8 reads 37[ab] after 35 — [b]) Dn1 निबोधत, D6 निबोध मे — After 37[ab], D7 8 ins a passage given in App I (No 8) T G1–3 5 M subst for 37[cd], placing it after 372*

371* अनस्तमित आदित्ये न चेद्धन्मि जयद्रथम् ।

— [c]) D7 8 संप्रवेक्ष्येहं, S च प्रवेक्ष्यामि (for संप्रवेष्टाहं) — After 37[ef], T G1–3 5 M ins

372* गाण्डीवहस्तो राज्ञा च समक्षं पृथिवीपते ।

38 Ś2 missing (cf v 1 5) — [a]) K5 Dn2 D2 चोरगा, Dn1 चोरुगा (for वोरगा) — [c]) B4 अचरचरम् (for चरमचरम्) K1–4 D1–4 6 वा (for च) — [d]) B1 तददि (for तदपि) Dn2 D3 4 6 ते (for तं) S नेह (for नैव) Ś1 (sup lin as in text) शक्त, K1 शक्त (for शक्ता)

यदि विशति रसातलं तदग्र्यं
 वियदपि देवपुरं दितेः पुर वा ।
तदपि शरशतैरहं प्रभाते
 भृशमभिपत्य रिपोः शिरोऽभिहर्ता ॥ ३९
एवमुक्त्वा विचिक्षेप गाण्डीवं सव्यदक्षिणम् ।
तस्य शब्दमतिक्रम्य धनुःशब्दोऽस्पृशद्दिवम् ॥ ४०
अर्जुनेन प्रतिज्ञाते पाञ्चजन्यं जनार्दनः ।
प्रदध्मौ तत्र संक्रुद्धो देवदत्तं धनंजयः ॥ ४१
स पाञ्चजन्योऽच्युतवक्त्रवायुना
 भृशं सुपूर्णोदरनिःसृतध्वनिः ।
जगत्सपातालवियद्दिगीश्वरं
 प्रकम्पयामास युगात्यये यथा ॥ ४२
ततो वादित्रघोषाश्च प्रादुरासन्समन्ततः ।
सिंहनादाश्च पाण्डूनां प्रतिज्ञाते महात्मना ॥ ४३ C 7 B 7 K 7

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ समाप्तमभिमन्युवधपर्व ॥

39 Ś2 missing (cf v l 5) —a) D2 तदद्य (for ग्र्य) —b) G5 ह (for वा) —c) K4 om शर S निशितशरवरैरहं प्रसह्य —d) B4 D7 अभिमन्यु (for पत्य) Ś1 K3 D1 [ऽ]भिहता, Dn1 स हर्ता, Dn2 D3 6 निहता (for ऽभिहर्ता) D4 भृशमपि हत्य शिशो शिरो निह वा (sic), S शृणुत हि (M3–5 प्रशृणुत) सिंशुपते शिरो हरिष्ये

40 Ś2 missing (cf v l 5) Before 40, S (G3 om) ins संजय G3 om 40–41 —b) D7 गाण्डिव K2 पाण्डवं सव्यसाचिन —c) S (G3 om) सर्वम् (for शब्दम्) K (except K5) D1 शब्द तस्य ह्यतिक्रम्य —d) M3 5 transp [ऽ]स्पृशत् and दिव

41 Ś2 missing (cf v l 5) G3 om 41 (cf v l 40) —b) D3 महात्मना (for जनार्दन) —c) D5 7 प्रदध्मौ (for ध्मौ) G5 सु तत (for तत्र स) —d) K5 B Dc1 Dn1 D1 2 5 7 8 च फाल्गुन (for धनजय)

42 Ś2 missing (cf v l. 5) —a) D7 8 [ऽ]र्जुन (for ऽच्युत) G2 वायुना तदा, M3 वक्त्रपासुना (for वायुना) —b) Dc1 D3 6 -नि सृतो, Dn1 D2 5 निसृत (for नि सृत) —c) S (except G5 M3–5) पाताळ

43 Ś2 missing (cf v l. 5) —a) K5 Dn1 D2 5 T G3 4 निर्घोषा, D7 -घोषास्तु (for -घोषाश्च) —b) K5 B Dc1 Dn1 D2 5 S सहस्रश (for समन्तत) —c) K1 2 4, 5 B1 2 4 5 Dc1 Dn1 D5 6 G4 5 नादश् S वीराणा (for पाण्डूनां) —d) S (except G1 M3 4) महात्मनि — After 43, S ins

373* अनृत्यदिव गाण्डीवं शरास्तूणीगता मुदा ।
निराक्रामन्निव तदा स्वयमेव मृधैषिण ।
भीमसेनस्तु सहृष्ट प्रत्यभाषत भारत ।
धनजयमभिप्रेक्ष्य हर्षगद्गदया गिरा ।
प्रतिज्ञोद्भवशब्देन कृष्णशङ्खस्वनेन च ।
निहतो धार्तराष्ट्रोऽय सानुबन्ध सुयोधन ।
अथ मुदिततमाग्र्यदाममाल्य
 तव सुतशोकमयं च रोषजातम् ।
व्यपनुदति महाप्रभावमेत
 नरवर वाक्यमिद महार्थमिष्टम् ।
सजय उवाच ।
अथ शङ्खैश्च भेरीभि पणवै सैनिकास्तथा ।
ससूतमागधा जिष्णुं स्तुतिभि समपूजयन् ।
तदा भीम बलं सर्वं तेन नादेन मोहितम् ।
तावकं तन्महाराज विषण्ण समपद्यत ।

[(L 1) G2 अनृत्यन्, G3–5 प्रनृत्यद् (for अनृत्यद्) —(L 2) T G2 M5 निराक्रमन् M3 वधैषिण (for मृधै°) —(L 3) G3–5 सु (for तु) — Before line 5, T G1 2 M ins. भीम उवाच —(L 6) G2 निहतोय महामात्य (for the prior half) —(L 7) G1 M -माल्यदाम (for -दाममाल्य) G2 अथ मुदितशिशु कुरु प्रमोद —(L 8) G1 M1 हत, M2 5 मम (for तव) —(L 9) G1 M1 2 एन (for एनन्) —(L 11) M3–5 तदा (for तथा) —(L 13) T G2 भीत (for भीम) —(L 14) M4. 5 तु (for तन्)]

Colophon Ś2 missing —*Sub parvan* Ś1 K1–3, 5

५२

संजय उवाच ।

श्रुत्वा तु तं महाशब्दं पाण्डूनां पुत्रगृद्धिनाम् ।
चारैः प्रवेदिते तत्र समुत्थाय जयद्रथः ॥ १
शोकसंमूढहृदयो दुःखेनाभिहतो भृशम् ।
मज्जमान इवागाधे विपुले शोकसागरे ॥ २
जगाम समितिं राज्ञां सैन्धवो विमृशन्बहु ।
स तेषां नरदेवानां सकाशे परिदेवयन् ॥ ३
अभिमन्योः पितुर्भीतः सव्रीडो वाक्यमब्रवीत् ।

B D (except D_4) अभिमन्युवध — *Day of Droṇa's Generalship* K_{1-3} तृतीयदिवस (K_8 °युद्धदिवस) — *Adhy name* D_4 अर्जुनविषादप्रतिज्ञा, T $G_{2,3}$ अर्जुनप्रतिज्ञा, G_1 $M_{1,2}$ अर्जुनप्रतिज्ञानं — *Adhy no* (figures, words or both) $B_{1,3}$ S 70, Dn_1 71, D_2 63 — *Śloka no* Dc_1 46, Dn_1 43

☞ As we have already noted, the editions end the Abhimanyuvadha sub-parvan with adhy 49 This would at first sight appear natural, but the actual closing incident of Abhimanyu's death occurs not in adhy 49, but in adhy 48, while the adhys 49–51 describe its immediate effect Perhaps because twenty adhys of additional matter (which are now omitted) intervene between adhy 49 and 50 and somewhat obscure their proper perspective, the editions thought it best to mark the termination at this point But we cannot accept this procedure because (1) none of our MSS mark the ending of the Abhimanyuvadha at adhy 49, and (2) most of our N MSS (including ŚK, B, —S giving no indication at all) agree in ending the sub-parvan at adhy 51 and distinctly add the word समाप्त here It is, therefore, clear that we are amply justified by our MSS in shifting the ending from adhy 49 to adhy 51 But, curiously enough, the very MSS on which we rely straightway begin the Jayadrathavadha sub-parvan after adhy 51 Neither the name nor the place of the Pratijñā sub parvan is indicated by them! But on the authority of the Parvasaṁgraha summary (1 2 57), as well as from the testimony of some commentators (see V S Sukthankar, Epic Studies in *JBomRAS*, N S, V, p 174), we know that the Pratijñā follows the Abhimanyuvadha and precedes the Jayadrathavadha sub-parvan This raises a real difficulty, for even if we begin the Pratijñā with adhy 52, we do no know, on MS evidence, where to end it In other words, the definite ending of the Abhimanyuvadha is indicated by our MSS but not the definite commencement and ending of the Pratijñā! The difficulty, however, is not without a parallel, for the case is somewhat similar to that of the Bhīṣmābhiṣecana sub parvan of the Udyoga, where the MS indications fail to locate it definitely We have thus no other alternative but to begin the Pratijñā with adhy 52 and end it tentatively with adhy 60, which concludes with Kṛṣṇa and Arjuna resolving to set out on the quest of the Pāśupata weapons

52

1 $Ś_2$ missing up to च मा (cf v l 7 51 5) — [a]) K_2 तं तु (by transp), K_6 तु ते, Dn_1 च ते, D_2 तु स G_5 तच्छ्रुत्वा तु महाशब्द — [b]) K (except K_6) D_1 पार्थाना (for पाण्डूना) $Ś_1$ B Dc_1 D_2 जय- (for पुत्र) — [c]) D_6 चरै (for चारै) $Ś_1$ Dn_1 $D_{7,8}$ Ca d प्रचारिते, K_{1-4} D_1 प्रवेशिते, K_5 प्रवेरिते, Dn_2 प्रचोदिते, D_2 प्रचारितस्, D_4 प्रतिदिते (sic), D_5 प्रचारिभिस्, T G_{2-5} प्रवेदितस् (for °दिते) $G_{3,4}$ त्रस्त (for तत्र)

2 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — [a]) K_2 $D_{3,4}$ शोक संपूर्ण, $D_{2,7,8}$ °सवस- (for °समूढ-) — [b]) $D_{5,6}$ दु खेनापि, D_7 दु खैरभि (for दु खेनाभि-) B (except B_4) Dc_1 दु खेनाभिपरिप्लुत, S दु खेनाभ्याहतो (G_5 °घृतो) भृशं

3 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — [b]) K_1 B (except B_4) Dn_2 $D_{3,4}$ विमृपन्, Dn_1 विसृजन्, $D_{7,8}$ विलपन् (for विमृशन्) K_5 Dn_1 $D_{2,5}$ मुहु (for बहु) — [d]) K_8 Dn परिदेवयत्, Dc_1 $D_{7,8}$ S पर्यदेवयत् (G_5 °यन्), $D_{1,3}$ परिवेद (D_3 परदेव) यन् (for °देवयन्)

4 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — [a]) K_4 $D_{1,2}$ S अभिमन्यु, D_6 lacuna (for °मन्यो) — [b]) S (except

योऽसौ पाण्डोः किल क्षेत्रे जातः शक्रेण कामिना ॥ ४
स निनीषति दुर्बुद्धिर्मां किलैकं यमक्षयम् ।
तत्स्वस्ति वोऽस्तु यास्यामि स्वगृहं जीवितेप्सया ॥ ५
अथ वा स्थ प्रतिबलास्त्रातुं मां क्षत्रियर्षभाः ।
पार्थेन प्रार्थितं वीरास्ते ददन्तु ममाभयम् ॥ ६
द्रोणदुर्योधनकृपाः कर्णमद्रेशबाह्लिकाः ।
दुःशासनादयः शक्तास्त्रातुमप्यन्तकार्दितम् ॥ ७
किमङ्ग पुनरेकेन फल्गुनेन जिघांसता ।
न त्रायेयुर्भवन्तो मां समस्ताः पतयः क्षितेः ॥ ८
प्रहर्षं पाण्डवेयानां श्रुत्वा मम महद्भयम् ।
सीदन्तीव च मेऽङ्गानि मुमूर्षोरिव पार्थिवाः ॥ ९
वधो नूनं प्रतिज्ञातो मम गाण्डीवधन्वना ।
तथा हि हृष्टाः क्रोशन्ति शोककालेऽपि पाण्डवाः ॥ १०
न देवा न च गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः ।
उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुं कुत एव नराधिपाः ॥ ११ C 72
तस्मान्मामनुजानीत भद्रं वोऽस्तु नरर्षभाः । B 77 K 77

G_5) सत्रीळो (for ण्डो) — Before 4^{cd}, S ins जयद्रथ — ^{c}) G_1 यस्य, M य स (for योऽसौ) D_2 पाडु प्रिया , D_5 पाडो पुरा (for पाण्डो किल) T G_{2-5} पाडो क्षेत्रे यस्तु जात , Cd योसौ ला (sic) किल क्षेत्रे — ^{d}) D_{c1} $D_{6\ 7}$ जात क्षत्रेण, T G_{2-5} शक्रेण किल, Cd जा त शक्रेण (as in text)

5 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — ^{a}) D_5 तितिर्षति (for निनीषति) D_2 युद्धेन (for दुर्बुद्धिर्) Cd as in text — ^{c}) S स्वस्ति वोस्तु गमिष्यामि

6 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — ^{a}) B_3 तथा (for अथ) $Ś_1$ $K_{4.5}$ B_2 (marg as in text) $_{4\ 5}$ D_{n1} $D_{2\ 5}$ वास्त्र , K_{1-3} D_1 वा सु , B_3 D_{c1} चास्त्र , D_3 वा तत् , D_4 वास्त्व , D_6 वा स्वित् (for वा स्थ) $D_{2\ 5}$ G_4 प्रति-बलात् (for लास्) — ^{b}) $Ś_1$ K $D_{1\ 2\ 5\ 7}$ Cd त्रातं, G_4 स्यातुं (for त्रातुं) D_3 मा (for मा) — ^{c}) G_1 M पार्थाच्च (for पार्थेन) S पार्थिवा (for प्रार्थितं) — ^{d}) S तव् (for ते) $Ś_1$ सास्थत, K_4 $D_{2\ 5}$ यच्छत, K_5 संधत्त, B_3 D_3 D_{n2} वदत्तु, $B_{4\ 5}$ D_{c1} D_{n1} n_3 (also) सवत्त, D_6 ददतु, S ददध्व (for ददन्तु) $M_{3.5}$ (*sup lin* , orig as in text) महाभयं (for ममा) K_{1-3} D_1 ते सस्य उप(K_1 स्यमुप , K_2 D_1 स्यतप)साद्य मां (K_2 ता)

7 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — ^{a}) K (except K_5) D_{n1} D_1 मुखा (for -कृपा) — ^{b}) $Ś_1$ K_1 -वाह्लिका (for -वा) — ^{c}) D_{n1} दुर्योधनादय D_3 चैव (for शक्तास्) — ^{d}) K_1 B_5 Dn मामंत(K_1 D_{n1} मत्यंत)-कार्दित (for अप्यन्तका°) B_1 ते दिशंतु ममाभयं, D_2 स्वपुत्रमनयाद्धृत, D_5 मां रक्षंत नृपात्मजा

8 $Ś_2$ missing (cf v l 1) D_4 om. 8^{ab} — ^{a}) D_3 एकं, Cd अङ्ग (as in text) D_{n1} किं पुनर्मम एकेन, D_2 किमग दुष्करं सेन — ^{b}) $K_{4\ 5}$ B D (D_5 om) G_5 फाल्गुनेन (for फ°) T G_{2-5} युयुत्सता (T °दा) (for जिघासता) — After 8^{ab}, D_2 ins

374* प्रतिज्ञात न जानामि सर्वान्विज्ञापयामि व ।

— D_4 om 8^{cd} — ^{c}) D_2 तन्नायेयुर्, $D_{3\ 6}$ सत्रायेयुर्, D_5 तत्रायतो, S न त्रास्यति (for न त्रायेयुर्) — ^{d}) $Ś_1$ K (except K_5) D_1 समंतात् (for समस्ता) D_2 समस्ता पृथिवीक्षित

9 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — ^{a}) T G_{2-4} प्रतिज्ञा (for प्रहर्षं) $D_{7\ 8}$ प्रहर्प पाडुसेनाया — ^{b}) D_3 मे सु (for मम) — 9^{cd} is damaged in G_2 — ^{c}) D_5 च (for [इ]व) K_5 D_{n1} D_6 मम (for च मे) K_2 सीदति दश मेंगानि, B D_{c1} S (G_2 damaged) सीदंति चैव (B D_{c1} G_5 मम) गात्राणि, D_2 °ति मम चागानि — ^{d}) K_{1-3} B_4 पाडवास् (for पार्थिवा)

10 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — ^{a}) K_3 $D_{4\ 7\ 8}$ वधे (for वधो) $D_{7\ 8}$ प्रतिज्ञाते — ^{b}) $K_{1\ 4\ 5}$ D_{n1} $D_{4\ 6}$ G_5 धन्विना — ^{c}) $Ś_1$ K D (except D_{c1} D_4) यथा (for तथा) K_1 हृष्टश्च, K_3 D_1 हि हृष्टा , D_{n1} हृष्टा न G_3 [अ]पि, $M_{1\ 2}$ [अ]भि (for हि) — ^{d}) D_{c1} (marg as in text , *sec m*) क्रोध- (for शोक-) B_2 -कालेषु (for -कालेऽपि) $Ś_1$ K_{2-4} $B_{1\ 3-5}$ D_{c1} $D_{1\ 2\ 5\ 7\ 8}$ स्म, K_1 स; Dn $D_{3\ 4\ 6}$ हि (for ऽपि) $K_{1\ 2}$ पाडव° — After 10, B_4 ins

375* वशमेष्यन्ति चत्वारस्तमृते सर्वपाण्डवा ।

11 $Ś_2$ missing (cf v l 1) — ^{a}) $K_{1\ 2}$ न च देवा न (K_2 स) गंधर्वा, K_3 B (except B_4) D_{c1} S तं न ($G_{2\ 5}$ तु) देवा न गं — ^{b}) S नासुरा न च पन्नगा (G_1 M राक्षसा) — ^{c}) B_3 यथा, D_3 तथा (for ऽन्यथा) S प्रभ(G_3 शक्नु)वंत्यन्य($G_{2\ 5}$ °स्यय)था कर्तुं

12 $Ś_2$ missing (cf v l 1) G_2 damaged — ^{a})

अदर्शनं गमिष्यामि न मां द्रक्ष्यन्ति पाण्डवाः ॥ १२
एवं विलपमानं तं भयाद्व्याकुलचेतसम् ।
आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ १३
न भेतव्यं नरव्याघ्र को हि त्वा पुरुषर्षभ ।
मध्ये क्षत्रियवीराणां तिष्ठन्तं प्रार्थयेद्युधि ॥ १४
अहं वैकर्तनः कर्णश्चित्रसेनो विविंशतिः ।
भूरिश्रवाः शलः शल्यो वृषसेनो दुरासदः ॥ १५
पुरुमित्रो जयो भोजः काम्बोजश्च सुदक्षिणः ।
सत्यव्रतो महाबाहुर्विकर्णो दुर्मुखः सहः ॥ १६
दुःशासनः सुबाहुश्च कलिङ्गश्चाप्युदायुधः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ द्रोणो द्रौणिः ससौबलः ॥ १७
त्वं चापि रथिनां श्रेष्ठः स्वयं शूरोऽमितद्युतिः ।
स कथं पाण्डवेयेभ्यो भयं पश्यसि सैन्धव ॥ १८
अक्षौहिण्यो दशैका च मदीयास्तव रक्षणे ।

B4 Dn3 -जानीथ, S (G2 damaged) -जानीर्ध्वं (for -जानीत) —[b]) Ś1 नराधिपा (for नरर्षभा) D5 मद्र वो मनुजर्षभा, S (G2 damaged) भर्द्रं व (M8 4 ते) पुरुषर्षभा —[d]) K5 M1 2 मा (for मा) — After 12, D7 8 ins

376* वृत्तमास्थाय तन्यूर्ज्यं (sic) सोपनीतो भवाम्यहम् ।
दुःशला भ्रातृसौहार्दान्मां रक्षस्व वा ध्रुवम् ।

[(L 1) D7 om तन् — (L 2) D7 दुःशाला D7 मां रक्षिस्यथ चाद्य (sic) (for the post half)]

13 Ś2 missing (cf v 1 1) Before 13, G1 5 M ins संजय —[a]) G5 व्याकुलमान (for विलप°) D7 8 तु (for तं) —[b]) K5 D2 7 S भय, D4 शोक- (for भयाद्) Ś1 K1, 3 4 -चेतन (for -चेतसम्)

14 Ś2 missing (cf v 1 1) Before 14, S ins दुर्योधन G2 damaged —[a]) M3-5 महाराज (for नरव्याघ्र) —[b]) K4 5 B D G5 त्वा (for त्वा) Ś1 K (except K5) B4 D6 T G1, 3 4 पुरुषर्षभ, D3 8 भरतर्षभ (D8 °भ°) (for पुरुष°) —[c]) G1 M -सिंहाना (for -वीराणा) —[d]) K4 पारयेद्, T G3 4 प्रार्दयेत् (for प्रार्थयेद्) S पुमान् (for युधि) D7 8 तिष्ठ- (D8 °ष्ठ)त पार्थतो भय — After 14, S ins

377* एषा हि नरदेवाना मत्तमातङ्गगामिनाम् ।
संघातमुपयातानामपि बिभ्येत्पुरंदर ।

15 Ś2 missing (cf v 1 1) G2 damaged —[c]) G5 om शल° D3 6 शैब्यो (for शल्यो) —[d]) D7 दुरासदा, M3-5 [ऽ]प्यलम्बुस (for दुरासद)

16 Ś2 missing (cf v 1. 1) G2 damaged —[b]) Ś1 काम्भोजश्च, S (G2 damaged) काम्भोजो बाह्लिक कृप —[c]) D7 8 महाबाहो (for °बाहुर्) —[d]) D6 दुर्मर्ष (for दुर्मुख) Ś1 K1 2 B Dc1 Dn1 D1-4 8 च ह, Dn2 तथा, M3 5 सह (for सह). D5 विकर्णो दुःसहेऽपि ह

17 Ś2 missing (of v 1 1) —[a]) Dn1 महाबाहु (for सुबाहुश्च) —[b]) K1 M3-5 कलिंगाश्च, K2 3 5 B1, 2 4 5 Dc1 Dn2 D1 5 6 G3 कालिंगश्च (for कलिङ्गश्च) K1 2 B1 M3-5 [अ]प्युदायुधा, D2 [उ]द्यतायुधा, D7 8 [अ]प्यलायुधा, T G3 श्रुतायुध (for [अ]प्युदायुध) Dn1 सुबाहुश्च कालिंगराट् —[c]) Dc1 विंदानुविंदाव्, Dn1 D4. 8 विंदानुविं(Dn1 °वि)दाव् —[d]) B4 D1 8 द्रौणि- (for द्रौणि) B4 om ससौबल Dc1 D2 च (for स-) K1 -सौबला, Dn2 सौबल (for -सौबल) S द्रौणिश्च सह(G5 om ह)सौबल — After 17, N (Ś2 missing) ins

378* एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वरा ।
ससैन्यास्त्वाभियास्यन्ति व्येतु ते मानसो ज्वर ।

[(L 1) D2 एते च बहवो राजन् (for the prior half) — (L 2) D3 6 सैन्यानि (for ससैन्यास्) Dn2 D2 4 5 त्वमि- (for त्वाभि)]

— While S ins after 17

379* मायावी बलवाञ्शूरो राक्षसश्चाप्यलम्बुस ।
इमे च त्वाभिगोप्स्यन्ति सैन्येन महता वृता ।

[(L 1) M3 5 अलायुध° (for अलम्बुस°) — (L 2) T च वाभि, G2 हि वा हि, M1, 2 च त्वा हि (for च त्वाभि-) M3 -गोप्यति (for -गोप्स्यन्ति)]

18 Ś2 missing (cf v 1 1) —[a]) D4 वा (for च) —[b]) K (except K5) D1 महाद्युति, B Dc1 D2 7 8 [ऽ]मितद्युते, S [ऽ]मि पार्थिव (G1 M °व) (for ऽमितद्युति) —[c]) T G2-5 कथं च, M3 5 कथ तु, M4 कथ नु (for स कथं) Dn2 D3 पाण्डवेयस्य (for °येभ्यो)

19 Ś2 missing (cf. v 1. 1) —[a]) D2 6 S (except G5 M5) अक्षोहिण्यो (for अक्षौ°) B (except B2) D3 दशैकाश्च, S (except G5) महावीर्य (G1 M3 °र्या) (for

यत्ता योत्स्यन्ति मा भैस्त्वं सैन्धव व्येतु ते भयम् ॥ १९
एवमाश्वासितो राजन्पुत्रेण तव सैन्धवः ।
दुर्योधनेन सहितो द्रोणं रात्रावुपागमत् ॥ २०
उपसंग्रहणं कृत्वा द्रोणाय स विशां पते ।
उपोपविश्य प्रणतः पर्यपृच्छदिदं तदा ॥ २१
निमित्ते दूरपातित्वे लघुत्वे दृढवेधने ।
मम ब्रवीतु भगवान्विशेषं फल्गुनस्य च ॥ २२
विद्याविशेषमिच्छामि ज्ञातुमाचार्य तत्त्वतः ।
ममार्जुनस्य च विभो यथातत्त्वं प्रचक्ष्व मे ॥ २३

द्रोण उवाच ।
सममाचार्यकं तात तव चैवार्जुनस्य च ।
योगाद्दुःखोचितत्वाच्च तस्मात्त्वत्तोऽधिकोऽर्जुनः ॥ २४
न तु ते युधि संत्रासः कार्यः पार्थात्कथंचन ।
अहं हि रक्षिता तात भयात्त्वां नात्र संशयः ॥ २५
न हि मद्बाहुगुप्तस्य प्रभवन्त्यमरा अपि ।
व्यूहिष्यामि च तं व्यूहं यं पार्थो न तरिष्यति ॥ २६
तस्माद्युध्यस्व मा भैस्त्वं स्वधर्ममनुपालय ।
पितृपैतामहं मार्गमनुयाहि नराधिप ॥ २७ C 7 C 7 K 7

दशैका च) Ca d as in text — c) D4 योत्स्यसि, M1. 2 योत्स्याम (for योत्स्यन्ति) S भैषी (for भैस्त्व) — d) G1 M व्यैतु (for व्येतु) D2 7 8 व्येतु ते मानस म(D2 °सान्न)म, D5 व्येतु ते मानसो ज्वर Cd cites व्येतु, and ज्वर° (for भयम्)

20 Ś2 missing (cf v l 1) Before 20, MSS ins संजय उवाच — a) T G2-5 राज्ञा, M3-5 राजा (for राजन्) — b) D3 transp पुत्रेण and तव — d) Dn1 रात्रौ द्रोणम् (by transp), Dn2 द्रोणपार्श्वम्

21 Ś2 missing (cf v l 1) — a) D5 Ca -संग्रहणं, Cd -सग्रहणं (as in text) S उपसंगृह्य चरणौ — b) G1 M द्रोणस्य (for द्रोणाय) S पति (for पते) — M1. 2 om 21cd — c) D4 7 8 उपोपविष्ट (for विश्य) — d) D2 तथा, T G2-5 M3 5 वच (for तदा) — T G1 ins after 21 M1 2 after 21ab

380* अर्जुनस्यात्मनश्चार्ये विशेषं पर्यपृच्छत ।

[G1 M1. 2 चास्ते (for चार्ये) G1 M1 2 विशेष पर्यपृच्छत° (for the post half)]

22 Ś2 missing (cf. v l. 1) Before 22, K5 D7 8 S ins जयद्रथ उवाच — b) K4 D1 दृढविक्रमे, K5 धन्वनि, D5 धन्विने, D7 8 पातने (for °वेधने) — c) Dn1 भगवन् (for वान्) S ब्रवीतु भगवन्मह्यं — d) N (except K2 3, Ś2 missing) फाल्गुनस्य (for फल्गु)

23 Ś2 missing (cf v l 1) — ab) S transp इच्छामि and आचार्य D3 reads from चार्य up to चक्ष्व मे (in 23d) on marg — c) D3 तमार्जुनस्य (for ममा°) B (except B4) Dc1 S अर्जुनस्यात्मनश्चैव — d) K3 T G2 3 5 M1. 2 5 याथातत्त्वं, B1 3 Dc1 D3 G4 याथातथ्यं, B2 (marg) यातातथ्यं, Dn2 D6 यथातथ्यं (for यथातत्त्व) Ś1 विचक्ष्व मे, B5 प्रचक्षते, Dn° D3 प्रचक्ष मे, D4 प्रचक्रमे, D6 प्रयच्छ मे, S ब्रवीहि मे (for प्रचक्ष्व मे)

24 Ś2 missing (cf v l 1) D3 reads the ref on marg — a) Ś K1-3 सममाचार्यकर्ताहं, Cv as in text — b) D2 मे (for च) — Before 24cd, B5 ins द्रोण उवाच — c) Dn1 D7 8 योगान्, Ca d °गाद् (as in text) K2 B. D2 दुःखोपि(K2 दि)तत्वाच् (for चितत्वाच्) — d) S त्वदधिको (for त्वत्तोऽधिको)

25 Ś2 missing (cf v l 1) — a) T G2-4 बुद्धि (for युधि) — b) T G2-5 transp कार्य and पार्थात् K (except K5) D1 कदाचन (for कथं) — c) B4 एव (for अहं) — d) Ś1 स्वा (for त्वा) S भ्रो न (for नात्र)

26 Ś2 missing (cf v l 1) D6 om 26 — a) S (except G1 M1 2) बाण- (for बाहु) — K4 D1 om 26c–27d — c) B3-5 D4 8 व्यूहयिष्यामि; T G2-5 विधास्यामि च (for व्यूहिष्यामि च) D5 om. च Ś1 D2 से (for तं) — d) Ś1 यं शक्रो, D2 पार्थो यं (by transp)

27 Ś2 missing (cf v l. 1) K4 D1 om 27 (cf v l 26) — a) G1 M1. 2 भैषी (for भैस्त्वं) — b) B1-3 Dc1 Dn2 D2 5 अनुपालयन् (for °पालय) — d) B (except B4) Dc1 D2 S महारथ (G1 M1 2 भुज) (for नराधिप)

28 Ś2 missing (cf v l. 1) — a) Dn1 S अधीता (for त्य) D3. 6 विविधान्, M1 2 विविधा (for विधिवद्) Dn1 S वेदा (for वेदान्) — b) Ś1 K (except K5) च (for सु-) — c) D2 इष्ट्वैव (for इष्टं च) G1

अधीत्य विधिवद्वेदानग्नयः सुहुतास्त्वया ।
इष्टं च बहुभिर्यज्ञैर्न ते मृत्युभयाद्भयम् ॥ २८
दुर्लभं मानुषैर्मन्दैर्महाभाग्यमवाप्य तु ।
भुजवीर्यार्जिताल्लोकान्दिव्यान्प्राप्स्यस्यनुत्तमान् ॥ २९
कुरवः पाण्डवाश्चैव वृष्णयोऽन्ये च मानवाः ।
अहं च सह पुत्रेण अध्रुवा इति चिन्त्यताम् ॥ ३०
पर्यायेण वयं सर्वे कालेन बलिना हताः ।
परलोकं गमिष्यामः स्वैः स्वैः कर्मभिरन्विताः ॥ ३१
तपस्तप्त्वा तु याँल्लोकान्प्राप्नुवन्ति तपस्विनः ।
क्षत्रधर्माश्रिताः शूराः क्षत्रियाः प्राप्नुवन्ति तान् ॥ ३२

संजय उवाच ।

एवमाश्वासितो राजन्भारद्वाजेन सैन्धवः ।
अपानुदद्भयं पार्थाद्युद्धाय च मनो दधे ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

M1 2 विविधैर् (for बहुभिर्) — ^{d}) K5 मृत्युर् (for मृत्यु) B Dc1 Dn1 D3 5 G2 -कृतं भयं, Dn2 -कृताद्भयं, D5 -वशाद्भयं, T G3–5 -भव (G5 °य) भयं, Bom ed -भयंकर (for -भयाद्भयम्)

29 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 K1–3 D1 अथाप्तं, K4 5 B4 D2 4 5 7 8 अवाप्तं, Dn2 D8 अवाप्य, M3–5 दुर्लभान् (for दुर्लभं) K5 D3 5 मानुष, Dn1 मानुषे (for °षैर्) K1 3 D1 दर्पैर्, K2 Dn2 D3 4 6 देहैर्, K4 देवैर्, K5 D3 5 जन्म, Dn1 लोके (for मन्दैर्) — ^{b}) Ś1 K B4 D (except Dc1) सुदुर्लभ (D7 8 °र्लभं), T G3–5 अथाप्युत, G1 M1 2 अवाप्य च (for अवाप्य तु) — ^{c}) M2 om लोकान् — K4 om (hapl) 29^{d}–32^{a} — ^{d}) M3–5 लप्स्यसि (for प्राप्स्यसि)

30 Ś2 missing up to च मा (in 30^{b}) (cf v l 1) K4 om 30 (cf v l 29) — ^{b}) Ś2 *नुपा, K1 मानुषा, T पाडवा (for मानवा) — ^{d}) K5 Dn1 D8 अध्रुवा (Dn1 °वो) नेति (D8 °निति), S (except G1 M1. 2) न ध्रुवा इति (G2 इव) (for अध्रुवा इति) Cd cites अध्रुवा (as in text) S (except M2) लक्ष्यता (for चिन्त्यताम्) Ś1 Dn2 ध्रुवा इति (Ś1 [sup lin] नेति) विचिंत्यता, Ś2 ध्रुवानीति विचि°, K1–3 D1 ध्रुवा नेति विचि°, D2 अध्रुवाण्यविचिंत्यता, D3 5 6 शूरा इति विचिं°, D4 ध्रुवमिति विचिं°, D7 ध्रुवानिति तपस्विन

31 K4 om 31 (cf v l 29) D1 om (hapl) 31^{a}–32^{b} — ^{a}) D2 च ते (for वय) — ^{d}) K5 om from रन्विता up to शूरा (in 32^{c}) Ś K1 2 उच्छ्रिता, K3 उच्छ्रित, Dn1 अर्चिता, D2 आचिता (for अन्विता)

32 K4 om 32^{a} (cf v l 29) K5 om 32^{abc}, D7 om 32^{ab} (for both, cf v l 31) — ^{a}) Dc1 Dn1 च (for तु) — ^{b}) S यशस्विन (for तप°) — ^{c}) B2 -धर्मान्विता, D3. 6 -कर्माश्रिता, M3–5 -धर्मास्थिता (for -धर्माश्रिता) B Dc1 S वीरा (for शूरा)

33 N (except D7 8) om the ref — ^{a}) B4 5 S (except G1 M1 2) राजा (for राजन्) — ^{c}) D7 8 उपानुदद्, S (except G5) व्यपा° (for अपा°) — After 33, K5 B D (except D1) S ins

381* तत्र प्रहर्षं सैन्याना तवाप्यासीद्विशा पते ।
वादित्राणा ध्वनिश्चोग्र सिंहनादरवैः सह ।

[(L 1) D8 G2 प्रहर्ष (for °र्षं) S तस्य चासीद् (for तवाप्या°) Dn1 महामते (for विशां पते) — (L 2) T G4 [उ]च्चै (for [उ]ग्र)]

Colophon *Sub-parvan* Ś K1–3 5 B Dc1 Dn D1. 3–6 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 2 तृतीयदिवसे — *Adhy name* K5 सैंधवाश्वासन, D2. 5 जयद्रथसमाश्वासनं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 D3 S 71, B2 Dn1 72 — *Śloka no* Dc1 35, Dn1 34

५३

संजय उवाच ।

प्रतिज्ञाते तु पार्थेन सिन्धुराजवधे तदा ।
वासुदेवो महाबाहुर्धनंजयमभाषत ॥ १
भ्रातॄणां मतमाज्ञाय त्वया वाचा प्रतिश्रुतम् ।
सैन्धवं श्वोऽस्मि हन्तेति तत्साहसतमं कृतम् ॥ २
असंमन्त्र्य मया सार्धमतिभारोऽयमुद्यतः ।
कथं नु सर्वलोकस्य नावहास्या भवेमहि ॥ ३
धार्तराष्ट्रस्य शिबिरे मया प्रणिहिताश्चराः ।
त इमे शीघ्रमागम्य प्रवृत्तिं वेदयन्ति नः ॥ ४
त्वया वै संप्रतिज्ञाते सिन्धुराजवधे तदा ।
सिंहनादः सवादित्रः सुमहानिह तैः श्रुतः ॥ ५
तेन शब्देन वित्रस्ता धार्तराष्ट्राः ससैन्धवाः ।
नाकस्मात्सिंहनादोऽयमिति मत्वा व्यवस्थिताः ॥ ६
सुमहाञ्शब्दसंपातः कौरवाणां महाभुज ।
आसीन्नागाश्वपत्तीनां रथघोषश्च भैरवः ॥ ७
अभिमन्युवधं श्रुत्वा ध्रुवमार्तो धनंजयः ।
रात्रौ निर्यास्यति क्रोधादिति मत्वा व्यवस्थिताः ॥ ८ C 7
तैर्यतद्भिरियं सत्या श्रुता सत्यवतस्तव । B 7 K 7

53

1 B_3 reads the ref on marg D_4 reads 1–4 twice —^{a}) $D_{1\,7\,8}$ च (for तु) —^{b}) K_{1-4} D_1 तथा (for तदा) K_5 Dn_1 सिंधुराजपतेर्वधे —^{c}) S महाबुद्धिर् (for बाहुर्) Ca d as in text

2 For the repetition in D_4, cf v l 1 Before 2, G_1 M ins वासुदेव, $G_{2\,5}$ श्रीकृष्ण —^{a}) $Ś_2$ $K_{1\,5}$ $B_{3\,4.\,5}$ Dc_1 Dn_2 $D_{1.\,6}$ अज्ञाय (for आज्ञाय) S भ्रातॄणा पार्थिवानां च —^{b}) D_2 तव (for त्वया) $B_{1\,3\,5}$ Dc_1 चापि, B_2 चैव, B_2 (marg) मम, S मध्ये (for वाचा) — D_6 om 2^c–3^b —^{c}) Ś K (except K_5) B_4 $D_{1\,5}$ चास्मि, B_2 Dn_2 सोस्मि, Dc_1 श्वोभि-, $D_{7\,8}$ G_5 श्वो नि (for श्वोऽस्मि) D_5 हता श्वो (for हन्तेति) —^{d}) B Dc_1 Dn_2 D_1 S साहसमिदं (for °तमं) $Ś_1$ K_5 Dn_1 D_5 मम, D_2 मत (for कृतम्) $D_{3\,4}$ (both times) तत्साहसमसशयं, $D_{7\,8}$ तत्संभाषत मा (D_8 मा) भवान्

3 For the repetition in D_4, cf v l 1 D_6 om 3^{ab} (cf v l. 2) —^{c}) N (except Ś $K_{1\,3\,4}$ B_2 D_1, D_6 om, D_4 [both times]) तु (for नु) S कथ सर्वस्य लोकस्य —^{d}) T $G_{1.\,3-5}$ M नापहास्या (for नाव) $D_{7\,8}$ नावहास्यो भविष्यसि (D_8 ति), G_2 नाप हास्यामहे वयं

4 For the repetition in D_4, cf. v l. 1 —^{b}) T G_{2-5} ये तु, G_1 M ये न (for मया) K_5 Dn_1 ये मया प्रहिताश्चरा —^{c}) $Ś_2$ इति मे, Dn_3 D_4 (both times) इह मा, $D_{3\,6}$ इह ते (for त इमे) S समनुप्राप्ता (for शीघ्रमागम्य) —^{d}) S कथयति (for वेदयन्ति) D_4 (both times) ते, $D_{7\,8}$ व (for न)

5 G_5 partly damaged —^{a}) Dn_2 $D_{7\,8}$ त्वया वाचा (Dn_2 चैवं) प्रतिज्ञाते —^{b}) K_1 D_2 तथा, B (except B_4) Dc_1 प्रभो (for तदा) — For 5^{ab}, S (G_5 damaged) subst

382* सश्रुते सिन्धुराजस्य वधे गाण्डीवधन्वना ।

[G_4 -धन्विना]

—^{c}) K_5 Dn_1 तु (Dn_1 स) पाहूना (for सवादित्र) —^{d}) Dn_2 निशि (for इह)

6 ^{a}) K_1 विभ्रस्ता (for वित्रस्ता) —^{b}) S सबाधवा (for ससैन्धवा) —^{c}) B_4 $D_{1\,4\,5}$ अकस्मात्, Ca नाशकात्, Cd नाकस्मात् (as in text) —^{d}) S सर्वे (for मत्वा) — After 6, G_5 reads 9^a–10^b

7 ^{a}) Dn_1 शब्दसघात, S चात्र (G_5 स्म) संबाध (M_{3-5} पात°) (for शब्दसंपात) —^{c}) T G_{2-4} M_{3-5} नराश्व- (for नागाश्व) —^{d}) D_8 रथघोषैश् (for षश्) B_4 Dn_2 $D_{3\,4.\,6}$ सु (for च) $Ś_1$ रथाना भयवर्धन°, $Ś_2$ K_{1-4} D_1 रथाना च भयावह

8 ^{a}) B Dc_1 D_7 S अभिमन्योर् (for °मन्यु) —^{b}) K_5 S भृशम् (for ध्रुवम्) —^{c}) D_1 नायास्यति (for निर्या°) —^{d}) S सर्वे (for मत्वा)

प्रतिज्ञा सिन्धुराजस्य वधे राजीवलोचन ॥ ९
ततो विमनसः सर्वे त्रस्ताः क्षुद्रमृगा इव ।
आसन्सुयोधनामात्याः स च राजा जयद्रथः ॥ १०
अथोत्थाय सहामात्यैर्दीनः शिबिरमात्मनः ।
आयात्सौवीरसिन्धूनामीश्वरो भृशदुःखितः ॥ ११
स मन्त्रकाले संमन्त्र्य सर्वा नैःश्रेयसीः क्रियाः ।
सुयोधनमिदं वाक्यमब्रवीद्राजसंसदि ॥ १२
मामसौ पुत्रहन्तेति श्वोऽभियाता धनंजयः ।
प्रतिज्ञातो हि सेनाया मध्ये तेन वधो मम ॥ १३
तां न देवा न गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः ।
उत्सहन्तेऽन्यथाकर्तुं प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥ १४
ते मां रक्षत संग्रामे मा वो मूर्ध्नि धनंजयः ।
पदं कृत्वाप्नुयाल्लक्ष्यं तस्मादत्र विधीयताम् ॥ १५
अथ रक्षा न मे संख्ये क्रियते कुरुनन्दन ।
अनुजानीहि मां राजन्गमिष्यामि गृहान्प्रति ॥ १६
एवमुक्तस्त्ववाक्शीर्षो विमनाः स सुयोधनः ।

9 For the sequence in G5, cf. v l. 6 — ^{a}) S तैश्चारेम्य इयं कृत्स्ना — ^{b}) K2 D1. 2 श्रुत्वा (for श्रुता) B4 श्रुता सत्यव्रतस्य तत् — B4 om 9^{cd} — ^{d}) G1 M1. 2 वधे रणकृता वर

10 For the sequence in G5, cf v 1 6 B4 reads 10^{a}–13^{b} after 15 — ^{a}) S (except M2) विचेतस (for विमनस) K1 त्रस्ता (for सर्वे) — ^{b}) Ś2 K2 D2–5 7 8 त्रस्ता, K1 तत (for त्रस्ता) S (except M2) त्रस्ता क्षुभितमानसा — G5 om. 10^{cd} — ^{c}) Ś2 K1–4 दुर्योधनामात्या (for सुयो) — ^{d}) Dn2 सुयोधन (for जयद्रथ) Ś K1–4 D1 स च दुर्योधनस्तथा — After 10, K2 ins 383*

11 For the sequence in B4, cf v 1 10 — ^{b}) D4 दात (for दीन) S दीन स्वशिबिरात्किल — For 11^{ab}, Ś K1. 3 4 D1 subst K2 ins after 10

383* भृशं विमनसो भूत्वा शिबिराणि स्वकानि ते ।

[Ś1 राजन् (for भूत्वा) Ś1 स्वकान्ययु (for °नि ते)] — ^{c}) D6–8 प्रायात् (for आ°) — ^{d}) S राजसत्तम (G2 °सत्तम°) (for भृशदुःखित°)

12 For the sequence in B4, cf v 1 10 — ^{a}) Ś1 समंत्र्ययित्वा स चिर, Ś2 K1–4 D1 समत्रयित्वा सुचिर, S संमंत्र्य काले सामात्य — Ś2 K1–4 D1 om 12^{bc} — ^{b}) Ś1 om from सर्वा up to सुयोधन (in 12^{c}) B Dc1 सर्वां (for सर्वा) Dn2 सर्वां नै श्रेयसीं क्रिया, D2 सर्वा नैश्रेयसी कृतान्, S आत्मनि (G3–5 M3 4 °न , M5 °नै) श्रेयसीं क्रिया — ^{c}) K5 इमं (for इदं) — Ś1 reads 12^{d} twice. — ^{d}) S (except G2) उक्तवान् (for अब्रवीद्) G1 3 M नृप- (for राज-)

13 For the sequence in B4, cf v 1 10 — ^{a}) D2 S ममासौ, D7 8 मा ह्यसौ (for मामसौ) K2 -हर्तेति (for -हन्तेति) — ^{b}) Ś1 D7 8 श्वोभियातो (D7 8 °याद्), D4 श्रुतवान्वै (for श्वोऽभियाता) S श्वोभियास्यति मार्जुन — ^{c}) S प्रतिज्ञा(T G3 4 °श्रु)तश्च (for °ज्ञातो हि) K1 B3 D8 6 सेनाया, G5 सेनाना (for सेनाया) — ^{d}) Ś1 तथा (for वधो) — After 13, Dn1 ins

384* मम पुत्र[त्रो] हतोऽनेन हनिष्येऽहं जयद्रथम् ।
इति वाचो बहुविधा[ ] पार्थेन प्रतिज्ञा कृता ।

14 ^{a}) S त (for ता) Dn2 D3 5 सदेवासुरगंधर्वा, D8 त देवा न च ग° — ^{b}) Dn2 D3 5 समहोरग-, G5 नासुरा न च (for नासुरोरग-) — ^{c}) Dn2 D2 5 नोत्सहंते, T G2–4 न सहंते, G1 M उत्सहति (for उत्सहन्ते) — ^{d}) S यदुक्तं सव्यसाचिना

15 For the sequence in B4, cf. v 1 10 D4 om 15^{a}–16^{b} — ^{a}) B1 तेषां; D7 T G2–5 ते मा (for ते मा) K5 G5 रक्षंति, G4 रक्षति (for रक्षत) — ^{d}) S transp मा वो and मूर्ध्नि — ^{c}) B2 S (except G2) पादं (for पद) K5 B3 Dn D5 7 G1 5 M लक्षं, T G3 4 लक्ष्मीं (for लक्ष्य) — ^{d}) B2 तस्मादस्मिन्, D3 6 तस्मादनु-, T G2–4 युक्त प्रति-, G1 M1 2 तत्र रक्षा, M3–5 भये युक्तं (for तस्मादत्र) G5 उक्तं प्रतिधीयता (submetric)

16 D4 om 16^{ab} (cf v 1. 15) — ^{a}) S सम्यक (for सख्ये) — ^{b}) D5 क्रियंता (for क्रियते) Ś1 कुरुनंदनात्, Ś2 K1. 2 नरपुगवै , K3 4 D1 कुरुपुगवै (for कुरुनन्दन) — ^{c}) G1 M1 2 मा (for मां) — ^{d}) B1 गृहं (for गृहान्) S यास्यामि (G5 यामि च) स्वगृहानहं

17 ^{a}) Ś1 उक्त्वा (for उक्तस) K1 तु वाक, D3 6 ह्यवाक्- (for त्ववाक्-) S अवाक्शिरास्त्वेवमुक्तो (G2 °मुक्ता; M3 °मुक्त्वा) — ^{b}) D3 6 च (for स) — ^{c}) D7

श्रुत्वाभिशस्तवन्तं त्वां ध्यानमेवान्वपद्यत ॥ १७
तमार्तमभिसंप्रेक्ष्य राजा किल स सैन्धवः ।
मृदु चात्महितं चैव सापेक्षमिदमुक्तवान् ॥ १८
नाहं पश्यामि भवतां तथावीर्यं धनुर्धरम् ।
योऽर्जुनस्यास्त्रमस्त्रेण प्रतिहन्यान्महाहवे ॥ १९
वासुदेवसहायस्य गाण्डीवं धुन्वतो धनुः ।
कोऽर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेत्साक्षादपि शतक्रतुः ॥ २०
महेश्वरोऽपि पार्थेन श्रूयते योधितः पुरा ।
पदातिना महातेजा गिरौ हिमवति प्रभुः ॥ २१
दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनाम् ।
जघानैकरथेनैव देवराजप्रचोदितः ॥ २२
समायुक्तो हि कौन्तेयो वासुदेवेन धीमता ।
सामरानपि लोकांस्त्रीन्निहन्यादिति मे मतिः ॥ २३
सोऽहमिच्छाम्यनुज्ञातुं रक्षितुं वा महात्मना ।
द्रोणेन सहपुत्रेण वीरेण यदि मन्यसे ॥ २४
स राज्ञा स्वयमाचार्यो भृशमाक्रन्दितोऽर्जुन ।
संविधानं च विहितं रथाश्च किल सज्जिताः ॥ २५
कर्णो भूरिश्रवा द्रौणिर्वृषसेनश्च दुर्जयः ।
कृपश्च मद्रराजश्च षडेतेऽस्य पुरोगमाः ॥ २६
शकटः पद्मपश्चार्धो व्यूहो द्रोणेन कल्पितः । C. 7 B 7 7 K 7 7

तु, D_{8} [अ]ति (for [अ]भि-) B_{2} (marg as in text) °शस्तवंतं Ca cites अभिशस्तवतं, Cd अतिश° D_{2} स (for त्वा) $Ś_{2}$ K_{1-4} D_{1} श्रुत्वाभिशस्त(K1 स्त)मात्मानं, B_{4} श्रुत्वा तं समय तस्य, D_{4} श्रुत्वा च ते प्रतिज्ञा वै, S तत्राभिशस्तवत्पार्थ (G_{1} M °स्तवद्राजन्)

18 ^{a}) B_{2} इव (for अभि) $Ś_{2}$ K_{1-4} D_{1} संलक्ष्य (for संप्रेक्ष्य) — ^{b}) D_{8} $_{6}$ स राजा किल; T G_{2-4} राजा स किल (for राजा किल स) G_{1} M राजा वै सैंधव-स्तदा — ^{c}) D_{2} चैवं (for चैव) S साम्नैवात्महितं वाक्यं — ^{d}) Ś K_{2} $_{8}$ D_{1} सावेक्षम्, K_{1} सावेक्ष्यम्, K_{5} D_{2} सापेक्ष्यम्, D_{c1} D_{3} $_{4.6}$ साक्षेपम् (for सापेक्षम्) $Ś_{1}$ Dn D_{3} $_{4}$ $_{6}$ अब्रवीत् (for उक्तवान्)

19 Before 19, S ins जयद्रथ. — ^{a}) K_{5} B D (except $D_{1.3}$ $_{7}$ $_{8}$) नेह (for नाहं) — ^{b}) $Ś_{1}$ तथा वीरं, S तथा राजन् (for तथावीर्यं) K_{4} G_{1} M धनु-र्धरं — ^{c}) M_{3-5} अर्जुनस्य (for योऽर्जु°) — ^{d}) S महामृधे (for हवे)

20 ^{b}) K_{1} $_{2}$ D_{7} धन्वतो, D_{6} धन्विनो, G_{1} M धू-न्वतो (for धुन्वतो) S रणे (for धनु) — ^{d}) D_{7} $_{8}$ अपि साक्षात् (by transp) K_{4} D_{1} गांडीवं यस्य वै धनु — For 20^{cd}, S subst

385* अर्जुनस्याग्रतो योद्धुं बिभियादपि देवराट् ।

21 ^{b}) B_{2} (marg, orig as in text) S श्रूयते युधि तोषि(G_{2} धि चोदि, G_{3} °इतोषि)त, D_{6} तेधिगत पुरा — ^{c}) K_{4} B D_{c1} G_{1} M महावीर्यो, T G_{2-5} °वीर्यं (for तेजा) — ^{d}) S गिरौ हैमवते तदा

22 ^{c}) Bom ed [ए]करथेनेव

37

23 ^{a}) $Ś_{1}$ समाहितो, G_{5} तम्माद्युक्तो (for समायुक्तो) G_{2} [ऽ]पि (for हि) — ^{d}) K_{4} om नि K_{5} B_{1} D_{n1} हन्यादिति मतिर्मम — After 23, D_{2} ins

386* यथा दाशरथिं राम सहाय प्राप्य दुर्धरम् ।
वालिनं घातयामास सुग्रीवोऽसौ तथात्र माम् ।

24 ^{a}) $Ś_{1}$ B_{2} (marg, orig as in text) Ca. d अनुज्ञातं, D_{4} °ज्ञातो (for °ज्ञातुं) — ^{b}) $Ś_{1}$ K_{1-8} Ca d रक्षितं, G_{1} M रक्षणं (for रक्षितुं) S महाभुज (for °त्मना) — D_{6} om 24^{c}–25^{b} — ^{d}) D_{2} transp वीरेण and यदि D_{7} lacuna for वीरेण D_{4} सह (for यदि)

25 D_{6} om 25^{ab} (cf v l 24) Before 25, T G_{2-4} ins भगवान्, G_{1} M वासुदेव — ^{a}) D_{8} om स $Ś_{2}$ K_{1-8} राज्ञा, D_{2} G_{1} M_{3} राजा (for राज्ञा) $Ś_{2}$ भृशम् (for स्वयम्) D_{4} स्व*मावार्य (sic) (for स्वय-माचार्यो) — ^{b}) D_{4} om भृश B_{4} $_{5}$ अभ्यर्थितो (for आक्रन्दितो) — ^{c}) T G_{2-4} विधिवत्, G_{5} विविधं (for विहित) — ^{d}) B_{8} D (except D_{1}) रथाश्वा (for रथाश्च) B_{4} किल माजिता, D_{n1} स जिता किल (for किल सज्जिता) K_{5} तथाश्वा सज्जिता किल, S मन्त्रयित्वा नरर्षभै

26 ^{a}) D_{7} द्रोणिर् — ^{b}) $Ś_{2}$ सु (for च) K_{1} दुर्जया — ^{d}) D_{7} $_{8}$ [ऽ]च (for ऽस्य)

27 ^{a}) B_{1} D_{8} $_{6}$ सकटः, D_{n2} शाकट (for शकट) $K_{1.3}$ om पश्चार्धो $Ś_{2}$ K_{2} $_{5}$ $B_{4.5}$ D_{n2} D_{3} $_{4.6}$ $_{8}$ पद्म कश्चार्धो (K_{2} °र्धे), K_{4} D_{1} °गर्भश्च, D_{c1} D_{7} °कश्चार्धो, D_{2} °पक्षार्धो, G_{4} $_{5}$ पंचार्धो (for पश्चार्धो)

पद्मकर्णिकमध्यस्थः सूचीपाशे जयद्रथः ।
स्थास्यते रक्षितो वीरैः सिन्धुराड्युद्धदुर्मदैः ॥ २७
धनुष्यस्त्रे च वीर्ये च प्राणे चैव तथोरसि ।
अविषह्यतमा ह्येते निश्चिताः पार्थ षड्रथाः ।
एतानजित्वा सगणान्नैव प्राप्यो जयद्रथः ॥ २८
तेषामेकैकशो वीर्यं षण्णां त्वमनुचिन्तय ।
सहिता हि नरव्याघ्रा न शक्या जेतुमञ्जसा ॥ २९
भूयश्च चिन्तयिष्यामि नीतिमात्महिताय वै ।
मन्त्रज्ञैः सचिवैः सार्धं सुहृद्भिः कार्यसिद्धये ॥ ३०

अर्जुन उवाच ।

षड्रथान्धार्तराष्ट्रस्य मन्यसे यान्बलाधिकान् ।
तेषां वीर्यं ममार्धेन न तुल्यमिति लक्षये ॥ ३१
अस्त्रमस्त्रेण सर्वेषामेतेषां मधुसूदन ।
मया द्रक्ष्यसि निर्भिन्नं जयद्रथवधैषिणा ॥ ३२
द्रोणस्य मिषतः सोऽहं सगणस्य विलप्यतः ।
मूर्धानं सिन्धुराजस्य पातयिष्यामि भूतले ॥ ३३
यदि साध्याश्च रुद्राश्च वसवश्च सहाश्विनः ।
मरुतश्च सहेन्द्रेण विश्वेदेवास्तथासुराः ॥ ३४

— [b]) D4 द्रोण- (submetric) (for द्रोणेन) B1-3 5 Dc1 Dn1 निर्मित· (for कल्पित·) — [c]) Ś K1-3 D1 2 5 कर्णिकापाशे, K4 5 B4 Dn D3. 4 6 कर्णिकाया (Dn D6 °या) स, D7 8 कर्णिकावास- (for पद्मकर्णिक) T G3. 4 -मध्यस्थे, G1 M1. 2 -मध्यस्य (for -मध्यस्थ) — [d]) K2 B Dc1 Dn2 D3. 4. 6 Cv सू(B2 Dn2 D3. 6 शू)चीपार्श्वे (Cv °श्वैर्), Dn1 D5 शुचि(D5 °ची)पाशे, G5 सूचिपार्श्वे (for सूचीपाशे) — [e]) K4 D3 6 स्थाप्यते (for स्थास्यते) D5 वीर (for वीरैः) — [f]) B2 सिंधुराज· सु·, G5 °राजश्च (for °राड्युद्ध·) Ś K Dn D1-4. 7 8 -दुर्मद (for -दुर्मदैः) B4 D5 6 सिंधुराट्स सुदुर्मद·

28 [a]) K5 D7 8 धनु·(D8 °नु)शस्त्रे च, Dn1 धनुर्वेदे च, D1. 6 धनुषास्त्रेण (for धनुष्यस्त्रे च) D2 धनुशस्त्रेण वीर्येण — [b]) K3 5 तथौरसि, K4 B1. 3. 5 Dc1 तथौरसे, B2 महारथे; B4 S तथा रथे, D2 तथौरसा, D5 तथोरसैः, D7 8 तयोरसे (for तथोरसि) — [c]) B1 3 D3 अविसह्यतमा, B5 अभिसह्य° (for अभिषह्य°) S स्वेते (for ह्येते) — [d]) D7 8 शिक्षिता (for निश्चिता) D2 सर्व- (for पार्थ) — [e]) Ś1 K (except K5) अहत्वा (for अजित्वा) B (except B1) G5 षड्रथान् (for सगणान्) — [f]) D2 नैष (for नैव)

29 [a]) K5 B (B2 marg, orig as in text) Dc1 Dn1 D5 एषाम् (for तेषाम्) — [b]) Ś1 K1 2 D1 समनु- (for त्वमनु-) — [c]) Ś1 ते (for हि) K2 4 B (except B2) Dn2 D3. 4 G2-5 M3-5 नरव्याघ्र — [d]) D7 8 मोजसा, Ca. d अञ्जसा (as in text)

30 G2 damaged. — [a]) B Dc1 Dn तु (for च) B Dc1 Dn1 D1. 2. 5 मंत्रयिष्यामि (B2 Dc1 °मो); D3 6 8 चिंतयिष्यामो (for °ष्यामि) S (G2 damaged) मन्त्रयिष्याम भूयस्तु — [c]) T G2-4 मन्त्रज्ञ (for °ज्ञैः) — [d]) K5 -निश्चये (for -सिद्धये) — After 30, K5 B Dc1 Dn1 D2 6-7 S ins an addl colophon [*Sub-parvan* K5 B Dn1 D2 7 जयद्रथवध, Dc1 D6 प्रतिज्ञापर्व — *Adhy name* K5 वासुदेवमन्त्रं, Dc1 D8 कृष्णवाक्यं, D2 G1 M1. 2 वासुदेववाक्यं, D5 भगवद्वाक्य — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 S 72, Dc1 D6 75, Dn1 73, D5 74 — *Śloka no* Dc1 32, Dn1 31]

31 [a]) S धार्तराष्ट्रेषु — [b]) D2 5 महारथान्, G1 M मयाधिकान् (for बलाधिकान्) — [c]) Ś1 सहार्धेन, K1 समा° (for ममा°) — [d]) D3 अपि (for इति) K2 लक्ष्यसे, B (except B1) Dc1 S मे मति· (for लक्षये)

32 [a]) S अस्त्रैरस्त्राण्यह तेषा — [b]) S मिषता (for एतेषा) — [c]) D (except Dc1 Dn2 D1. 3) द्रक्षसि (for द्रक्ष्यसि) D2 निर्भग्नं (for निर्भिन्नं) — For 32[cd], S subst

387* पश्यतस्ते निहन्तास्मि यदि ते वज्रधारिण ।

33 [a]) D4 द्रोणास्य (for द्रोणस्य) K4 5 D5 मोह, B1 3-5 Dc1 S चाहं, D2 श्रो हि (for सोऽहं) — [b]) B4 D4 विलापिन, D3 6 [अ]पलायिन, D5 विलुप्यत, T G2-4 विपश्चित·, Cd विलप्यत (as in text) G5 सगणं सपरिच्छदं — [c]) G5 छेत्स्यामि (for मूर्धानं) — [d]) S छेत्स्यामि (G5 मूर्धानं) निशि(G2 om. शि)तै शरै

34 [a]) T G3 4 यस्य (for यदि) K1 यदि साध्यश्च रुद्रश्च, B4 D4 यदि सिद्धाश्च (B4 विश्वे च) साध्याश्च — [b]) S साश्विनौ (G1 M1-4 °ना; M5 °का) वसुभिस्सह — [c]) K3 T G2-5 महेंद्रेण; K5 Dn1 महेंद्रश्च;

पितरः सहगन्धर्वाः सुपर्णाः सागराद्रयः ।
द्यौर्वियत्पृथिवी चेयं दिशश्च सदिगीश्वराः ॥ ३५
ग्राम्यारण्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
त्रातारः सिन्धुराजस्य भवन्ति मधुसूदन ॥ ३६
तथापि बाणैर्निहतं श्वो द्रष्टासि रणे मया ।
सत्येन ते शपे कृष्ण तथैवायुधमालभे ॥ ३७
यश्च गोप्ता महेष्वासस्तस्य पापस्य दुर्मतेः ।
तमेव प्रथमं द्रोणमभियास्यामि केशव ॥ ३८
तस्मिन्द्यूतमिदं बद्धं मन्यते स्म सुयोधनः ।
तस्मात्तस्यैव सेनाग्रं भित्त्वा यास्यामि सैन्धवम् ॥ ३९
द्रष्टासि श्वो महेष्वासान्नाराचैस्तिग्मतेजनैः ।
शृङ्गाणीव गिरेर्वज्रैर्दार्यमाणान्मया युधि ॥ ४०
नरनागाश्वदेहेभ्यो विस्रविष्यति शोणितम् ।
पतद्भ्यः पतितेभ्यश्च विभिन्नेभ्यः शितैः शरैः ॥ ४१
गाण्डीवप्रेषिता बाणा मनोनिलसमा जवे ।
नृनागाश्वान्विदेहासून्कर्तारश्च सहस्रशः ॥ ४२
यमात्कुबेराद्वरुणाद्रुद्रादिन्द्राच्च यन्मया ।
उपात्तमस्त्रं घोरं वै तद्द्रष्टारो नरा युधि ॥ ४३ C 7 B 7 K. 7

D2 5 सहस्राक्षो (for सहेन्द्रेण) —[d]) B4 रुद्रा देवास् (for विश्वेदेवास्) Ś1 च सेश्वरा , Ś2 K1-4 B1-3 5 Dc1 D1 स(Ś2 K1 म)हेश्वरा , K5 Dn D3. 4 6-8 तथे श्वरा , D2 5 तथेश्वर , G1 सहासुरा (for तथासुरा)

35 [a]) K2 G1. 2 M1-3 सर्वे , D4 M4 5 च स , T G3. 4 सिद्ध (for सह-) —[b]) K5 Dn1 D2 5 पिशाचा (for सुपर्णा) K1. 2 B (except B4) Dn2 D3. 4. 6 G1 M1. 2 सागरादय , D2 °स्तथा , D7 8 भय (for द्रय)

36 [a]) Ś2 K1 Dn1 D3 4 6 ग्रामा(K1 म)रण्यानि (for ग्राम्या) —[d]) S भविष्यति जनार्दन

37 [a]) S एभिर्बाणैश्च (G4 र्हि) निहतं —[b]) Ś2 K1-3 D1 द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि) K5 महारणे, Dn1 मया रणे (by transp) S मया द्रक्ष्यसि (M5 क्ष्यंति) संयुगे — G5 om. 37[c]-38[d] —[c]) Ś1 [अ]हं, K2 5 B Dc1 Dn2 D1-3. 5-8 च , D4 [अ]पि (for ते) —[d]) Ś1 चर्माणम्, Ś2 K D1. 3 चा(K5 D3 वा)स्मानम्, Dn1 D2 6 7 [ए]वात्मानम्, S (G5 om) [ए]व धनुर् (for [ए]वायुधम्)

38 G5 om 38 (cf v l 37) D3 om 38-39 —[a]) B3 5 Dn2 यस्य, Dn1 यस्तु ; D3 यश्च (for यश्च) —[b]) T G2-4 द्रोण (for तस्य) D4 यानघ (for दुर्मते) G1 M1. 2 आचार्यस्तस्य दुर्मते —[c]) Dn1 यास्ये (for द्रोणम्) —[d]) S (G5 om) संयुगे (for केशव) Dn1 द्रोण कृष्ण महाभुज

39 D3 om. 39 (cf. v l 38) D4 reads 39 twice —[a]) B2-4 Dc1 यस्मिन् (for त°) Dc1 श्रुतम् ; S युद्धम्, Ca d द्यूतम् (as in text) D1 भद्रं ; Ca d बद्धं (as in text) —[b]) B Dc1 Dn2 D7 स, S arg as in text) सेनाग्र्यं —[d]) D4 (both times) केशव (for सैन्धवम्)

40 K4 D1 om (hapl) 40-46 G2 damaged —[a]) Ś2 K1-3 द्रक्ष्यसि श्वो, D3 6 श्वो द्रष्टासि (by transp), T1 G4 दृष्ट्वा श्वोसि , T2 G1. 3 5 M द्रष्टा श्वोसि (G3 श्वोस्मि) D2 पश्य गुप्तं महाबाहु —[b]) K5 B1 Dn1 D2 5 8 -तेजसै (for -तेजनै) S (G2 damaged) रथि-नस्तिग्मतेजस —[d]) Ś1 K1 धार्यमाणान्, K5 Dn1 D3 4 दीर्य (for दार्य) K3 हयान् (for मया) Dn1 रणे (for युधि) D7 दीर्यमाणात्मनि चायुधि (sic) — For 40[cd], S (G2 damaged) subst

388* मया निपातितान्संख्ये वज्रैरिव गिरिव्रजान् ।

[M1. 2 निपतितान् G1. 5 M1-3 सखे, G4 M4 सघे (for सख्ये)]

41 K4 D1 om 41 (cf v l 40) —[a]) G5 नर नागतुरंगाणा —[b]) B3 D3-8 विश्रविष्यति, Dn1 विद्र° (for विस्र°) —[c]) D4 om प K5 पतद्भि —[d]) D5 भिन्नभ्यो नि ; S मया न्यस्तै (G1 M ध्वस्तै) (for विभिन्नेभ्य)

42 K4 D1 om 42 (cf v l 40) —[a]) D5 -प्रेरिता, D7 8 -प्रेषितैर्, S प्रभवा (for -प्रेषिता) D7 8 बाणैर् (for बाणा) —[b]) D7 8 -समैर्जये (D8 वै) (for -समा जवे) —[c]) Ś2 K1-3 च निर्जीवान्, D2 विदेहास्तु , D5 विदेहास्तान् (for विदेहासून्) Ś1 नरनागाश्वदेहेषु —[d]) Ś K2 3 कर्तार श्च , D2 कर्तास्मि श्च , D7 8 च (D8 श्च) कर्तास्मि, G5 कर्ता चापि (for कर्तारश्च) D5 सदा रणे (for सहस्रश)

43 K4 D1 om 43 (cf v l 40) —[a]) K5 मया (for यमाद्) S शक्रा(G5 जैत्रा)द्भीष्मात्कृपाद्द्रोणाद् —[b]) Ś1 रुद्रादित्याच् ; B Dc1 Dn2 D2 इंद्राद्रुद्राच् (by

2 14 14 ब्राह्मेणास्त्रेण चास्त्राणि हन्यमानानि संयुगे ।
मया द्रष्टासि सर्वेषां सैन्धवस्याभिरक्षिणाम् ॥ ४४
शरवेगसमुत्कृत्तै राज्ञां केशव मूर्धभिः ।
आस्तीर्यमाणां पृथिवीं द्रष्टासि श्वो मया युधि ॥ ४५
क्रव्यादांस्तर्पयिष्यामि द्रावयिष्यामि शात्रवान् ।
सुहृदो नन्दयिष्यामि पातयिष्यामि सैन्धवम् ॥ ४६
बह्वागस्कृत्कुसंबन्धी पापदेशसमुद्भवः ।
मया सैन्धवको राजा हतः स्वाञ्शोचयिष्यति ॥ ४७
सर्वक्षीरान्नभोक्तारः पापाचारा रणाजिरे ।
मया सराजका बाणैर्नुन्ना नङ्क्ष्यन्ति सैन्धवाः ॥ ४८
तथा प्रभाते कर्तास्मि यथा कृष्ण सुयोधनः ।
नान्यं धनुर्धरं लोके मंस्यते मत्समं युधि ॥ ४९
गाण्डीवं च धनुर्दिव्यं योद्धा चाहं नरर्षभ ।
त्वं च यन्ता हृषीकेश किं नु स्यादजितं मया ॥ ५०

---

transp), S देवाद्युद्राघ् K5 तु (for च) — ^{c}) B (except B2) Dc1 Dn2 घोरं तत्, D7 8 घोर यत्, S य(G1 M त)द्धोरं (for घोर वै) — ^{d}) D4 तं (for तद्) Dc1 द्रष्टारोत्र (for तद्द्रष्टारो) D5 [ऽ]द्य वै नरा (for नरा युधि) S द्रष्टारो युधि शत्रव

44 K4 D1 om 44 (cf v l 40) G2 damaged — ^{a}) K2 G3 ब्राह्मणास्त्रेण, K5 D7 8 ब्रह्मणो°, D4 ब्राह्मयेणा° (for ब्राह्मेणा°) Ś1 जन्यानि, Ś2 K1-3 5 Dn1 D2 3 6-8 चान्यानि, D4 वास्त्राणि, D5 चान्येन (for चास्त्राणि) — ^{c}) K5 S द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि) Ś1 नरनागाश्वसैन्यानि, Ś2 K1-3 मया भवतु सैन्यानि, Dn1 D2-8 मया द्रक्ष्यति सैन्यानि — ^{d}) Ś K1-3 [अ]पि (Ś1 °षि , Ś2 °ति) रक्षिण , Dn1 D3 6 [अ]-भिराक्षिण (D3 °क्षण), D2 4 5 G5 [अ]भि(D2 °ति-, G5 °त्र)रक्षणे, G1 M [अ]पि (M1 2 भि)गोप्तृणा, G3 [अ]पि रक्षणा (for [अ]भिरक्षिणाम्)

45 K4 D1 om 45 (cf v l. 40) — ^{b}) S शिरोभिश्चारुकुडलै° — ^{c}) Ś2 श्चादीर्यमाणा, D5 आकीर्ण° (for आस्तीर्य) — ^{d}) Ś2 द्रक्ष्यामि, K1-3 द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि) Dn1 रणे (for युधि) — For 45^{cd}, S subst

389* मया द्रष्टासि विस्तीर्णां कीर्यमाणा च मेदिनीम् ।

[G1 M3 4 सस्तीर्णान्, M1 2 5 सतोर्णा (for विस्तीर्णा) G1 5 M स्ती(M5 दी)र्यमाणां (for कीर्य°)]

46 K4 D1 om 46 (cf v l 40) — ^{b}) S शा-(G1 5 M पा)तयिष्यामि (for द्राव°) — ^{c}) D4 सुहृदोंतर्पयिष्यामि — ^{d}) B Dc1 Dn2 प्रमथिष्यामि (for पातयि°) S क्षुद्रं हत्वा जयद्रथं

47 ^{a}) B2 (marg , orig as in text) Dc1 समाग स्कृत्, D6 बह्वाग कृत् (for बह्वागस्कृत्) K5 D2 4 5 बह्वागा(D2 5 °ग)स्त्यक्तसंबंधी (D2 4 °ध), B1 समागच्छेत्ससंबंधी — ^{b}) D4 पापदेशमुपद्रव° — ^{d}) Ś K1-4 D1 G3 स्वां, Dc1 साम् (for स्वाम्) K1-3 चोदायिष्यति; T G2-5 त्रास°, Ca d शोच° (as in text) D2 हत स्वस्थो भविष्यति

48 ^{a}) Ś2 D3-5 T G M1 2 सर्वे (for सर्व-) B2 5 D6 क्षीराणि (for °क्ष) B (except B4) Ca d भोक्तारं — ^{b}) B1-3 5 Dc1 Dn2 पापाचारं, B4 D1. 6 पापाचारो (D6 °रान्), D2 प्रपात्य तान् (for पापाचारा) S नराधमा (for रणाजिरे) — ^{c}) K1-3 D2 5 7 8 सराजकान्, B1 Dc1 Dn2 D1 °जकं, G5 °जको, M2 °जता (for °जका) — ^{d}) D4 5 नून, T G3 4 छिन्ना, G5 छिन्नो (for नुन्ना) K1 नक्ष्यति, K5 नक्षंति, D1 द्रक्ष्यति, D3 4 S नश्य(G5 °श्य)ति, D5 नक्ष्यति (for नक्ष्यन्ति) K1 D4 G5 सैंधव°, K2 सैंधव (for सैन्धवा) B Dc1 Dn1 D2 भिन्नं (D2 नुन्ना) द्रक्ष्यसि (B द्रक्ष्यंति, Dn1 रक्षंति) सैंधव, Dn2 नुन्नान्पश्यसि सैंधवं, D6 विनश्यति स सैंधव , D7 8 नृपान्द्रक्ष्यति सैंधवान्

49 ^{a}) Ś K1 3 कर्तासि (for °स्मि) — ^{b}) Ś1 (*sup lin* as in text) राजा (for कृष्ण) — K2 om 49^{cd}, D5 om 49^{c}–50^{b} — ^{c}) Ś K1 3 4 D1 दुर्योधनो (K3. 4 °नं) (for धनुर्धरं) — ^{d}) S भुवि (for युधि) D2 धनुरन्यं न शंस्यते

50 D5 om 50^{ab} (cf v l 49) S repeats 50 after 52 — ^{b}) K5 धनजय°, S (second time) जनार्दन (for नरर्षभ) S (first time) योद्धार च धनंजय — ^{cd}) T G2-5 (all second time) तु (for च) D5 यत्ता (for यन्ता) K1 D5 T G2-4 (last five second time) Ca d न, D6 तु (for नु) Dn1 युधि (for मया) S (first time) यतारं च हृषीकेशं कोतिवर्तेत संयुगे — After 50, N ins

390* तव प्रसादाद्भगवन्किमिवास्ति रणे मम ।
अविषह्यं हृषीकेश किं जानन्मां विगर्हसे ।

[D2 om line 1 — (L 1) B1 किंनिवास्ते; B5 किमेवास्ति, Dn2 किं नावास, D4, 7 8 किमिहास्ति (for किमि-

यथा हि लक्ष्म चन्द्रे वै समुद्रे च यथा जलम् ।
एवमेतां प्रतिज्ञां मे सत्यां विद्धि जनार्दन ॥ ५१
मावमंस्था ममास्त्राणि मावमंस्था धनुर्दृढम् ।
मावमंस्था बलं बाह्वोर्मावमंस्था धनंजयम् ॥ ५२
यथा हि यात्वा संग्रामे न जीये विजयामि च ।
तेन सत्येन संग्रामे हतं विद्धि जयद्रथम् ॥ ५३
ध्रुवं वै ब्राह्मणे सत्यं ध्रुवा साधुषु संनतिः ।
श्रीर्ध्रुवा चापि दक्षेषु ध्रुवो नारायणे जयः ॥ ५४

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वा हृषीकेशं स्वयमात्मानमात्मना ।
संदिदेशार्जुनो नर्दन्वासविः केशवं प्रभुम् ॥ ५५
यथा प्रभातां रजनीं कल्पितः स्याद्रथो मम ।
तथा कार्यं त्वया कृष्ण कार्यं हि महदुद्यतम् ॥ ५६ C 7 B 7 K 7

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

वास्ति). — (L 2) D8 अविसह्य, Ca d °पक्ष (as above) Dn1 किं मां जानन्, D2. 5 जानन्मां किं (by transp) Dn1 D6 विगर्हसि (for से)]

51 a) M1 तथा हि, M4 यथा च (for यथा हि) Dn3 चंद्रे वै लक्ष्य; D3 चंद्रे लक्ष्मीश्च, D6 चंद्रे लक्ष्मै च (for लक्ष्म चन्द्रे वै) S transp चन्द्रे and वै D7 हि (for वै) B Do1 यथा लक्ष्म स्थिरं चंद्रे — b) Ś1 K (except K5) D1 समुद्रे वा, D4 द्रेषु (for °द्रे च) — c) D2 G1 एव (for एता) — d) S ध्रुवा (for सत्यां) — After 51, D2 ins

391* यथा रामेण चैकेन साधितो दशकंधर ।
विभुना साधयिष्यामि तथा त सैन्धवं रिपुम् ।

52 D1 om 52a — a) M8 महा (for मम) — b) S च गांडिवं (for धनुर्दृढम्) — c) S इमौ (G1 इमे) बाहू (for बलं बाह्वोर्) — After 52, S repeats 50

53 D4 om. 53 — a) K5 तथा (for यथा) Ś1 यात्वा च; B1 2(marg) 3. 5 Do1 [अ]भियाय, B1 (marg) 2 हि प्राप्य; D1 हि यामि, D6 हि यास्या, G6 [अ]भियाता (for हि यात्वा) K4 5 B1 3 (marg as in text) 3 5 D2 5 S संग्रामं (for मे) B4 ययोत्स्था *संग्रामं (sic), Dn3 तथाभियामि संग्राम D8 om from मे up to मि च (in 53b) — b) K3 जयो, Dn1 जये; D5 6 जीवे, Cd जीये (as in text) B1. 3 4 Do1 Dn3 D2 S न जीयेयं (S जितो वै) जयामि च, B2 न जीवेयाज(marg वेयं ज)यामि च; B5 न जीयेम जयानि च

54 G2 damaged — a) T G3–5 ब्रह्म (for सत्यं) — b) Dn1 T G3 4 ध्रुव (for ध्रुवा) K4 वा साधु (for साधुषु) D4 संगति (for सनति) — c) K5 चाति, B1. 5 Dn2 [अ]पि च (by transp) B4 Dn3 यज्ञेषु (for दक्षेषु) — After 54, S ins

392* त्वं च माधव सर्वं तत्तया प्रतिविधास्यसि ।
यथा रिपूणां मिषतां प्रमथिष्यामि सैन्धवम् ।

[(L 1) G4 5 न (for तत्) M3 5 यथा (for तथा)]

55 Ś K1–4 D1 om (hapl) 55–56 with the ref K5 om the ref — b) Dn1 D2 4 7 8 स्वामिव, D3 6 सोपि च (for स्वयम्) — c) D4 राजन्, S विद्वान् (for नर्दन्) — d) B2 विभु, Dn1 D4 प्रभु (for प्रभुम्)

56 Ś K1–4 D1 om 56 (of v 1 55) G2 partly damaged — a) Dn1 D5 T G3 4 यथा प्रभाता रजनी — b) M3–5 कलित° (for कल्पित) G5 M3–5 रथोत्तम° (for रथो मम) — c) G5 अथ (for तथा) — d) Dn1 मद्भुत (for उद्यतम्) T G2–5 M5 प्रतिज्ञा स्यायथा ध्रुवा (G3 °वं), G1 M1–4 5 (sup lin) मो योद्धुं हि महाद्युते

Colophon om in D2 — *Sub-parvan* Ś K1–3 5 B Do1 Dn D1 3–7 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1. 3 D5 6 तृतीययुद्ध(K1 D5 om युद्ध) दिवसे — *Adhy no* (figures, words or both) K3 20, B1 S 73, B3 Dn1 74, D8 76 — *Śloka no* Do1 54, Dn1 27

५४

संजय उवाच ।

तां निशां दुःखशोकार्तौ श्वसन्ताविव चोरगौ ।
निद्रां नैवोपलेभाते वासुदेवधनंजयौ ॥ १
नरनारायणौ क्रुद्धौ ज्ञात्वा देवाः सवासवाः ।
व्यथिताश्चिन्तयामासुः किं स्विदेतद्भविष्यति ॥ २
ववुश्च दारुणा वाता रूक्षा घोराभिशंसिनः ।
सकबन्धस्तथादित्ये परिघः समदृश्यत ॥ ३
शुष्काशन्यश्च निष्पेतुः सनिर्घाताः सविद्युतः ।
चचाल चापि पृथिवी सशैलवनकानना ॥ ४
चुक्षुभुश्च महाराज सागरा मकरालयाः ।
प्रतिस्रोतःप्रवृत्ताश्च तथा गन्तुं समुद्रगाः ॥ ५
रथाश्वनरनागानां प्रवृत्तमधरोत्तरम् ।
क्रव्यादानां प्रमोदार्थं यमराष्ट्रविवृद्धये ॥ ६
वाहनानि शकृन्मूत्रे मुमुचू रुरुदुश्च ह ।
तान्दृष्ट्वा दारुणान्सर्वानुत्पाताँल्लोमहर्षणान् ॥ ७
सर्वे ते व्यथिताः सैन्यास्त्वदीया भरतर्षभ ।
श्रुत्वा महाबलस्योग्रां प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥ ८
अथ कृष्णं महाबाहुरब्रवीत्पाकशासनिः ।
आश्वासय सुभद्रां त्वं भगिनीं स्नुषया सह ॥ ९
स्नुषा श्वश्र्वावनघायस्ते विशोके कुरु माधव ।

54

1 a) T एवं सौ (for तां निशा) B4 शोकदु खार्तौ, Dn1 दु खसतप्तौ, S भृशसतप्तौ (G1 M1 2 °त्रस्तौ) (for दु:खशोकार्तौ) — b) D5 श्वसतामिव K5 Dn1 पन्नगौ, D1 वोरगौ (for चोरगौ) B Dc1 Dn2 D1 4 S नि(D4 om नि)श्वसंताविवोरगौ — c) D8 निद्रा (for निद्रां) — For 1^{cd}, S subst.

393* वासुदेवार्जुनौ वीरौ न स्वप्नमुपलेभतु ।

2 b) Dc1 दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा) — d) K1 2 4 D1 एव (for एतद्)

3 a) D2 5 बभुवुर्, D4 वव्रुश्च (for ववुश्च) — b) Ś2 transp रूक्षा and घोरा K1 [अ]भिससिन (sic), B2 (marg as in text) S [अ]घशसिन — d) D3 परिघै, T परिधि, Ca d परिघ (as in text)

4 a) D7 T G2–5 M5 उल्का(D7 °ल्क)शन्यश् (for शुष्का°) Ś1 D3 4 6–8 सपेतु (for निष्पेतु) — b) Dn1 च विद्युत (for सवि°)

5 b) K1 सकला, K4 D1 सजला (for सागरा) Ś2 (*sup lin* as in text) K1. 3 4 मकराकरा — c) K1. 4 5 D3 6–8 प्रतिश्रोत- (D3 °त-), D4 अप्रस्रोत-, T प्रतिस्रोता- (for प्रतिस्रोत-) S (G2 *sup lin* as in text) तु (for च) — d) D6 सर्वा (for तथा) D4 सर्वा (for गन्तुं) S गंतु वै निम्नगा(G5 मनमा)स्तथा (G2–4 M1 2 °स्तदा)

6 a) Ś1 K1–3 5 B2 3 5 Dc1 Dn1 D5 T G1–4 M1, 2 गजाश्व-, B1 नराश्व- (for रथाश्व) Ś1 B4 D8 -नरनागं च, K5 Dn1 D5 रथपत्तीनां, B1–3 5 Dc1 रथनागाना D7 रथनागं च, T G2–4 M3–5 नरनाशार्थं, G5 °नागाश्च (for °नागाना) — d) Ś1 K5 D2–8 -राष्ट्राभिवृद्धये (for राष्ट्रविवृ°) Dn1 यमराष्ट्रस्य वृद्धये

7 a) Ś2 K4 5 Dn1 D3 6 S मूत्रं (for मूत्रे) — b) S मुंचंति च रुदति च — K4 om (hapl) 7^{c}–9^{d} — d) Ś2 K3 रोमहर्षणान्, Dn1 घोरदर्शनान् (for लोमहर्षणान्) — For 7^{cd}, S subst

394* दीनाश्च पार्थिवा सर्वे नाशमुर्जेयमात्मन ।

8 K4 om 8 (cf v 1 7) — a) D5 ते सर्वे (by transp) S एव सा व्यथिता सेना

9 K4 om 9 (cf v 1 7) — a) K5 D4–8 G3 5 -बाहुम् (for बाहुर्) — Before 9^{cd}, G1 M ins अर्जुन — c) Ś2 D5 T ता, D4 स्वा (for त्व)

10 a) K3 स्नुषाश्वश्र्वावधायस्ते, K4 B1 2 (marg) 3 Dc1 Dn2 D1 3 6 स्नुषाश्वा(Dc1 °षा चा, Dn2 °षा चा)स्या वयस्याश्च (K4 D1 °स्यास्ते, Dc1 D6 °स्या च), K5 D7 8 स्नुषा स्वसा च ते (K5 D8 सा) दीने, B2 (orig) स्नुषां स्वसारमेवाशु; B4 स्नुषा स्वसा च याश्चान्या, B5 स्नुषा स्वसा च ध्यायंतौ, Dn1 वधू स्वस्रावघायस्ते, D2 स्नुषा श्वश्रू च पर्यस्ते, D4 ∗∗श्वश्रूवपर्यस्ते; D5 स्नुषा स्वश्रू वपर्यस्ते, S श्वश्रूस्नुषे भृशायस्ते, Ca d स्नुषाश्वश्र्वौ अपायान्ते (Cd यदुघयस्ते) — b) B1 3 4 Dc1 Dn2

साम्ना सत्येन युक्तेन वचसाश्वासय प्रभो ॥ १०
ततोऽर्जुनगृहं गत्वा वासुदेवः सुदुर्मनाः ।
भगिनीं पुत्रशोकार्तामाश्वासयत दुःखिताम् ॥ ११
मा शोकं कुरु वार्ष्णेयि कुमारं प्रति सस्नुषा ।
सर्वेषां प्राणिनां भीरु निष्ठैषा कालनिर्मिता ॥ १२
कुले जातस्य वीरस्य क्षत्रियस्य विशेषतः ।
सदृशं मरणं ह्येतत्तव पुत्रस्य मा शुचः ॥ १३
दिष्ट्या महारथो वीरः पितुस्तुल्यपराक्रमः ।
क्षात्रेण विधिना प्राप्तो वीराभिलषितां गतिम् ॥ १४
जित्वा सुबहुशः शत्रून्प्रेषयित्वा च मृत्यवे ।
गतः पुण्यकृतां लोकान्सर्वकामदुहोऽक्षयान् ॥ १५
तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन प्रज्ञयापि च ।
सन्तो यां गतिमिच्छन्ति प्राप्तस्तां तव पुत्रकः ॥ १६
वीरसूर्वीरपत्नी त्वं वीरश्वशुरबान्धवा ।
मा शुचस्तनयं भद्रे गतः स परमां गतिम् ॥ १७
प्राप्स्यते चाप्यसौ क्षुद्रः सैन्धवो बालघातकः ।
अस्यावलेपस्य फलं ससुहृद्गणबान्धवः ॥ १८
व्युष्टायां तु वरारोहे रजन्यां पापकर्मकृत् ।
न हि मोक्ष्यति पार्थात्स प्रविष्टोऽप्यमरावतीम् ॥ १९
श्वः शिरः श्रोष्यसे तस्य सैन्धवस्य रणे हृतम् । C 7 2 B 7 77 K. 7 7

विशोका, D1 8 विशोका (for के) — cd) Ś2 K1–4 D1 transp सत्येन and युक्तेन K5 Dn1 transp युक्तेन and वचसा D5 युक्त्या च (for युक्तेन)

11 Before 11, M3–5 ins संजय — c) Dn1 T G2–4 दुःखशोकार्ताम्, D2 शोकदुःखार्ताम्, G5 शोकसंतप्ताम् (for पुत्रशोकार्ताम्) — d) K5 B4 Dn1 दुर्मना, D2 T G3 4 दुःखित° (for दुःखिताम्) Ś1 आश्वासय सु- (sup lin °यति)दुःखिता

12 Before 12, Ś1 K B Do1 Dn3 D1–8 ins वासुदेव; Ś2 Dn1 T G3–4 M3–5 ins. श्रीकृष्ण G2 partly damaged — a) S (G2 damaged) वार्ष्णेयि शोकं मा कार्षी° (T G1 M4 °र्षि°) — b) D7 सन्मुखा (for सस्नुषा) — d) Ś2 K1–3 D5 6 G2 निष्ठैका; B2 निष्ठैव, G5 निष्ठेयं (for निष्ठैषा)

13 G5 om 13–14 — a) D2 धीरस्य (for वी) — d) S (G5 om.) मा शोचीरात्मजस्य ते

14 G5 om. 14 (of v 1 13) — a) D6 दृष्ट्या (for दिष्ट्या) B2 धीर° (for वीर) — c) Ś2 D6 क्षत्रेण (for क्षा°) — d) D7 8 वीरलोकानभीप्सितान्

15 a) Dn1 स, D2 5 हि; T G2–5 M3–5 च, G1 M1, 2 [स]म (for सु) D5 बहव (for -बहुश°) — c) D2 6 तत° (for गत) D2 4, 5 पुण्यकृताँल्; G2 कर्तं (for °कृतां) — d) Dn2 D2 3, 6 G1, 5 M1, 2 -काम दुघो; D5 दुघा (for °दुहो) Dn1 क्षयान् (for ऽक्षयान्)

16 b) D5 व्रतेन (for श्रु) Ś1 प्रज्ञया वरयापि च; S प्रज्ञया च श्रुतेन च — d) B Do1 Dn3 तां प्राप्तस् (by transp), D4 प्राप्तवान्, D6 प्राप्तुवस्तान् (hypermetric), D7 8 गतस्तां

17 a) Ś1 च (for त्व) — b) K4 5 Dn1 D3 -स्वसुर, D3 4 श्वसुर, D7 -स्वशुर (for श्वशुर) B Do1 Dn3 वीरजा वीरबान्धवा — After 17, S ins

395* स्वाध्याययुक्तं ब्राह्मणी याचितारं
गौर्वोढारं त्वाशुगन्तारमश्वा ।
दासं शूद्रा कर्मकरं तु वैश्या
शूरं सूते त्वद्विधा राजपुत्री ।

[(L 1) G1 M1, 2 5 (sup lin) दीन पुत्र, M3 4 दीन गर्भ (for स्वाध्याययुक्त) T2 ब्रह्माणी, M3 ब्रह्माणी (for ब्राह्मणी) — (L 2) T G2 5 शीघ्र, M3–5 ह्याशु (for त्वाशु) M5 अश्वा — (L 3) G5 दाश (for दास) G1 2 5 M1 2 कर्मकार, M3–5 °रत (for °कर) — (L 4) T G3 4 मृत; G1 M प्रेत; G2 वीर (for शूर)]

18 a) Ś2 D4 वा (for च) B Do1 Dn3 पाप (for क्षुद्र°) S (G2 damaged) ध्रुवं प्राप्स्यत्यसौ पाप — Ś2 transp 18b and 18d — b) G1 M बालहाधम (for °घातक) — c) T G2–5 अधर्मस्यास्य तु फलं Ca. d cite अवलेपस्य (as in text) — d) T G3 ससुहृज्जन (for °द्गण)

19 a) S अस्यां निशाया (G2 रजन्यां) व्युष्टायां — b) S निर्दय (G1 °र्दय) (for रजन्यां) — c) K1 4, 5 D2 4–6 मोक्षति, D7 मोर्क्षति (for मोक्ष्यति) S मोक्ष्यसे न हि पार्थस्य

समन्तपञ्चकाद्वाह्यं विशोका भव मा रुदः ॥ २०
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गतः शूरः सतां गतिम् ।
यां वयं प्राप्नुयामेह ये चान्ये शस्त्रजीविनः ॥ २१
व्यूढोरस्को महाबाहुरनिवर्ती वरप्रणुत् ।
गतस्तव वरारोहे पुत्रः स्वर्गं ज्वरं जहि ॥ २२
अनु जातश्च पितरं मातृपक्षं च वीर्यवान् ।
सहस्रशो रिपून्हत्वा हतः शूरो महारथः ॥ २३
आश्वासय स्नुषां राज्ञि मा शुचः क्षत्रिये भृशम् ।
श्वः प्रियं सुमहच्छ्रुत्वा विशोका भव नन्दिनि ॥ २४
यत्पार्थेन प्रतिज्ञातं तत्तथा न तदन्यथा ।
चिकीर्षितं हि ते भर्तुर्न भवेज्जातु निष्फलम् ॥ २५
यदि च मनुजपन्नगाः पिशाचा
रजनिचराः पतगाः सुरासुराश्च ।
रणगतमभियान्ति सिन्धुराजं
न स भविता सह तैरपि प्रभाते ॥ २६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

20 a) Dn2 D6 स्व शिर°, D4 श्वशिर (for श्व शिर°). K2 श्रेष्ठ मे, K4 B8 Do1 D2–4 श्रोष्यते (for °से) S श्व शिर पादमूलं ते — b) B2 (marg, orig as in text) कृत, B5 हत, Cd हृतम् (as in text) S सैंधवस्याहृतं (G3–5 °स्य हृतं) ध्रुवं — c) Do1 Dn1 D2 5 8 स्यमत- (for समन्त-) D3 बाह्ये (for बाह्यं) S पन्नयां प्रमथितासि त्वं, Cd as in text — d) Ś1 K1–4 B1.4 Do1 D1 3 5 6 8 M5 6 मा रुद, Ś2 मानदे, K5 Dn1 D2–4 मा शुच (for मा रुद)

21 b) K1 गता शूरा (for गत शूर°) M3–5 परा (for सता) — c) B4 ता गतिं, Dn2 D4 तां वयं, T वध च, G2–5 वयं च (for यां वयं) D1 प्राप्नुयामो हि, D5 प्रार्थयास्म्येह (for प्राप्नुयामेह) — d) D4 भान्ये (for चान्ये)

22 b) K5 Dn1 D5 महाहवे, B Do1 D2–4 6–8 रथ प्रणुत्, Dn2 महाभुज, S रिपुप्रणुत् (for वरप्रणुत्) — c) D3 पुत्रस्, D4 6 मृतस् (for गतस्) — d) Ś1 सुत°, D3 4 6 गत° (for पुत्र) T जहीश्वरं, G2 5 जहि स्वर, G3 4 जहि ज्वरं (by transp)

23 a) Ś2 K4 B2–5 Dn2 D1.3 8 अनुया(Ś2 °ज्ञा) तश्च, Do1 °यात स्व-, D4 6 °जातस्य, Cd अन्वायातश्च (for अनु जातश्च) Dn1 स्वपितरं, S पितु पक्षं (for च पितरं) — c) D3 4 मातृपक्षाश् (for °क्षं) — c) Do1 D7 8 [ऽ]रिसंघातान् (for रिपून्हत्वा) — K5 om (hapl) 23^d–24^a — d) B4 गत, S यात (for हत°) B1 D5 महारथै (for °रथ) D7 8 हतान्शूरान्महारथा

24 K5 om 24^{abc} (cf v l. 23) — a) T G2–5 ध्रुवं (G5 वधू) भद्रे, G1 M वधूं दीना (for स्नुषा राज्ञि) — b) S क्षत्रिया ह्यसि (for °ये भृशम्) — c) Dn1 G5 कृत्वा (for श्रुत्वा) — d) B4 सुस्था त्व (for विशोका) S भवितासि हि (M3–5 °ता ह्यसि) (for भव नन्दिनि)

25 b) D4 तदा (for तथा) — Ś K1 3 4 D1 om 25^{cd} — c) D2 5 7 8 तु (for हि) — d) K5 B4 Dn1 D2 5 तन्मृषा, Do1 D7 8 चान्यथा (for निष्फलम्)

26 G2 damaged — a) S स (for च) D7 8 समिश्रा (for पिशाचा) — b) S सगणा° (for पतगा) G2 सुरोरगाश् (for सुरासुराश्) — c) D2 अभियातु, Cd °यान्ति (as in text) — d) Ś1 स न (by transp), D2 न च, D4 8 न स- Cd cites न स भविता (as in text) D7 8 प्रभातमात्रे (for अपि प्रभाते)

Colophon — *Sub-parvan* K5 B D5 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 तृतीययुद्धदिवसे — *Adhy name* Ś1 K3 5 D1–6 T G2 3 सुभद्राश्वासनं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 S 74, B2 75, B5 73, D2 66 — *Śloka no* Do1 27, Dn1 26

५५

संजय उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।
सुभद्रा पुत्रशोकार्ता विललाप सुदुःखिता ॥ १
हा पुत्र मम मन्दायाः कथं संयुगमेत्य ह ।
निधनं प्राप्तवांस्तात पितृतुल्यपराक्रमः ॥ २
कथमिन्दीवरश्यामं सुदंष्ट्रं चारुलोचनम् ।
मुखं ते दृश्यते वत्स गुण्ठितं रणरेणुना ॥ ३
नूनं शूर निपतितं त्वां पश्यन्त्यनिवर्तिनम् ।
सुशिरोग्रीवबाह्वंसं व्यूढोरस्कं निरूदरम् ॥ ४
चारूपचितसर्वाङ्गं स्वक्षं शस्त्रक्षताचितम् ।
भूतानि त्वा निरीक्षन्ते नूनं चन्द्रमिवोदितम् ॥ ५
शयनीयं पुरा यस्य स्पर्ध्यास्तरणसंवृतम् ।
भूमावद्य कथं शेपे विप्रविद्धः सुखोचितः ॥ ६
योऽन्वास्यत पुरा वीरो वरस्त्रीभिर्महाभुजः ।
कथमन्वास्यते सोऽद्य शिवाभिः पतितो मृधे ॥ ७
योऽस्तूयत पुरा हृष्टैः सूतमागधबन्दिभिः । C 7 273 B 7 78 K 7 78

55

1 c) B1 शोकदुःखार्ता, G5 दुःखशोकार्ता (for पुत्र) —d) K5 Dn1 D5 [अ]ति (for सु)

2 Before 2, S (except G3 5) ins सुभद्रा —b) G5 संग्रामम् (for संयुगम्) K5 Dn1 D3–8 एत्य हि, S पृथिवान् (for एत्य ह) B1–3 5 Do1 Dn2 कथमेत्यासि संयुगं (B1 संगमं, B3 5 संयुगे); B4 कथं स*गमेन हि; D2 कथं संयोगमेष्यति —d) Ś B4 D2 5 7 M5 -पराक्रम

3 a) S (except M3–5) इंदीवराभासं (for °वर श्यामं) —b) Dn1 सुमृष्टं (for सुदंष्ट्रं) G1 2 5 M हासिन (for लोचनम्) —d) D4 गुप्तं च (for गुण्ठितं) S कुठितं रणपांसुभि

4 a) D3 रणे, D5 वीरं (for शूरं) —b) D7 त्वा पश्यंति, T G2–5 प्रपश्यति, G1 M पश्यंत्यद्य (for त्वा पश्यन्ति) —c) Ś1 K1 2 4 सशिरोग्रीव (for सु) —d) B1. 3 (marg as in text) 3 5 Do1 नतोदरं, B4 Dn D2 3 5 6 S तनूदर; D4 तनूदरं (for निरूद रम्)

5 a) Dn1 चारुचर्चित (for चारूपचित) —b) Ś1 दर्श; D4–6 वक्ष (for स्वक्षं) Do1 Dn1 D7 8 -क्षता (D7 वा)कृतिं, Dn2 G4 -क्षतान्वितं, D3 -शताचित, T G3 -क्षता चित, G5 -क्षतार्चित (for -क्षताचितम्) — B5 reads 5cd on marg —c) K5 B Do1 Dn1 D2–8 T G1–4 M1. 2 त्वां (for त्वा) Ś1 K2 D7 8 [अ]भिवीक्षंति (K2 °ते); Ś2 K1 4 D1 [अ]भिवीक्ष्यंते (K4 ति), K3 D2 3 निरीक्ष्यते (D2 ति) (for निरीक्षन्ते) —d) S भूमौ (for नून)

6 a) D5 शयन वै (for नीय) B1 3 पुराध्यास्य, D4 पुरा पश्यस, S पुराध्युष्य (G5 °रा व्युष्या) (for पुरा यस्य) —b) K2 D3 6 स्पर्धास्तरण, Dn1 स्पृद्धास्त, D2 5 मेध्यास्तरन, D4 तृष्यास्तरण, S स्वध्यास्त° (G1 M स्वर्ध्यास्त) (for स्पर्ध्यास्त°) Cd cites स्पर्ध्यम् and आस्तरणम् Ś K1–4 D1 संभृत, K5 संस्तृतं, Dn1 D3 संस्कृतं, D4 संयुतं (for संवृतम्) —c) B3 (marg, orig as in text) अनाथवत् (for अद्य कथं) Ś2 K5 B3 D (except D1) शेते (for शेषे) —d) S विप्रविद्ध विभूषण (G4 °षणं, G5 °षित) Ca cites विप्रविद्ध, Cd °विद्धं

7 a) Ś2 K1 3 4 Dn1 D4 योन्वास्यते, B2 (marg, orig as in text) योसंडित· (for योऽन्वास्यत) Cd cites अवास्यत Ś2 वरस्त्रीभि (for पुरा वीरो) S योन्वास्यसे पुरा वीर —b) Ś2 पुरा वीरो, Dn1 दिव्य स्त्रीभिर्, D2 महास्त्रीभिर् (for वरस्त्रीभिर्) Dn1 महा बल, G1 M भुज (for भुज) D3 सुकठाभिर्वरस्त्रीभि· —c) S (except T G2) अन्वास्यसे (for ते) D3 योध ; G5 (orig as in text, sup lin) सोत्वं (sic) (for सोऽद्य) —d) K5 परितो, D4 पातितो (for पतितो) Dn1 रणे, G5 भुवि (for मृधे)

8 a) Ś2 K3 D5 य स्तूयते; S य (G5 स) स्तूयसे (for योऽस्तूयत) G5 सदा (for पुरा) K4 धर्षैं·, D3 हृष्ट (for हृष्टै) —b) K3 G1 M -वंदिभि· (for बन्दिभि) —c) K5 हृष्टैर्, Dn1 रौद्रैर् (for घोरैर्) —d) D7 8 विनदद्भिर् (for °दद्भिर्) S उपास्यसे (for ते) — After 8, B3 (marg) ins 398*

सोऽद्य क्रव्याद्गणैर्घोरैर्विनदद्भिरुपास्यते ॥ ८
पाण्डवेषु च नाथेषु वृष्णिवीरेषु चाभिभो ।
पाञ्चालेषु च वीरेषु हतः केनास्यनाथवत् ॥ ९
अतृप्तदर्शना पुत्र दर्शनस्य तवानघ ।
मन्दभाग्या गमिष्यामि व्यक्तमद्य यमक्षयम् ॥ १०
विशालाक्षं सुकेशान्तं चारुवाक्यं सुगन्धि च ।
तव पुत्र कदा भूयो मुखं द्रक्ष्यामि निर्व्रणम् ॥ ११
धिग्बलं भीमसेनस्य धिक्पार्थस्य धनुष्मताम् ।
धिग्वीर्यं वृष्णिवीराणां पाञ्चालानां च धिग्बलम् ॥ १२
धिक्केकयांस्तथा चेदीन्मत्स्यांश्चैवाथ सृञ्जयान् ।
ये त्वा रणे गतं वीरं न जानन्ति निपातितम् ॥ १३
अद्य पश्यामि पृथिवीं शून्यामिव हतत्विषम् ।
अभिमन्युमपश्यन्ती शोकव्याकुललोचना ॥ १४
स्वस्रीयं वासुदेवस्य पुत्रं गाण्डीवधन्वनः ।
कथं त्वा विरथं वीरं द्रक्ष्याम्यन्यैर्निपातितम् ॥ १५
हा वीर दृष्टो नष्टश्च धनं स्वप्न इवासि मे ।

9 a) G1 M3–5 सपाण्डवेषु (for पाण्डवेषु च) — b) K1 2 Dn1 चाविभो, K3 B Dc1 Dn2 D3 4 6 M3–5 वाविभो, B2 (marg) चातिभो, D2 चाभित°, G5 वाविभौ (for चाभिभो) Cd cites अभिभो, giving विभो as v l — c) K3 B (except B2) D4 G5 पचालेषु K5 Dn1 D5 नाथेषु (for वीरेषु) — d) Ś1 B4 Dc1 Dn2 D2–3 केनास्य(B4 Dn2 D3 6–8 °द्या, D4 °स्या)नाथवद्धत°, K5 Dn1 पुत्रो मेनाथवद्धत — After 9, S (except G5) ins

396* यत्र त्व केशवे नाथे सत्यनाथो यथा हत ।
[M3–5 कथ (for यत्र)]

10 a) D2 अपुत्र- (for अतृप्त-) Ś2 नयना (for -दर्शना) Dc1 D3 6–8 अतृप्ता दर्शनात्पु(D3 दर्शने पु-, D6 दर्शनं पु)त्र — b) B2 (marg as in text) वदनस्य, Dc1 D7 8 स्पर्शनस्य (for दर्शनस्य) S दर्शने तव चानघ — c) G1 M संदभागा (for °भाग्या) — d) Ś2 D4 नूनमद्य, D2 5 त्वया हीना (for व्यक्तमद्य)

11 a) D3 6 सुविशाल (for विशालाक्षं) — b) S चारुहासं (for °वाक्यं) Ś K B4 Dn1 D1–3 5 6 वै (for च) — c) T G2–5 कथं (for कदा) S वक्त्र (for भूयो) — d) S भूयो (for मुख) K4 B4 Dn1 D2 5 G2 पश्यामि (for द्रक्ष्यामि) — K5 B1 3 (marg) 4 Dn2 D3 5–8 ins after 11 Bom. ed after 15

397* एह्येहि तृषितो वत्स स्तनौ पूर्णौ पिवाशु मे ।
अङ्कमारुह्य मन्दाया ह्यतृप्तायाश्च दर्शने ।
[(L 2) K5 संयुगात् (for दर्शने)]

12 b) Ś1 K1 3 Dc1 T G2–5 धनुष्मत° (for °ताम्) — c) B4 Dc1 Dn1 T G2–3 बल (for वीर्यं) — d) K2 4 D4.8 पचालानां

13 a) K5 D3 कैकेयास्, B1 Dc1 Dn1 D2 4–8 कैकयांस् (for केक°) S मत्स्यांश् (for चेदीन्) — b) Ś1 K1–3 चैव स, K4 चैव च (for चैवाथ) Dn1 D2 सजयान् (for सृञ्ज°) S चेदि(G5 °ति)पांडवसृजयान् — c) Ś1 K1 3 5 B D (except D3) G2 M5 ये त्वा (D4 येषां) (for ये त्वा) D3 रणागत (for रणे गत) M1 2 वीर, M3–5 वीरा (for वीरं) — d) Dn2 नियोजित (for निपातितम्) B2 न शेकुरभिर(marg °वी)क्षितु, D3. 6 अजानन्विनियोजितं, S नारक्षन्विनिपातनात् (T G1 M4 °तितान्, G3 °तितं, M1 2 °तनान्) — After 13, S reads 15

14 M1 2 om 14 — b) Ś2 हतशून्या (for शून्यामिव) K1 हतद्विष, B1 °श्रिय, S (M1 2 om) गतद्विषं (for हतत्विषम्) — d) Ś K1 3 4 B3 (marg) 4 D1 7 8 -चेतना (for -लोचना) — T G M3–5 ins after 14 B3 (marg) after 8

398* साक्षान्मघवत पौत्र पुत्र गाण्डीवधन्वन ।
स्वस्रीय वासुदेवस्य त गृध्रा पर्युपासते ।
[L 1) B3 पौत्र पुत्रो (for पौत्र पुत्र) — (L 2) B3 स्वस्रीयो, T स्वस्रिय (for स्वस्रीय) M3–5 गृध्रास्त्वां (for त गृध्रा) B3 समुपासते (for पर्युपा°)]

15 S reads 15 after 13 — a) Ś2 K2 3 स्वस्रेय — b) K4 5 Dn G5 -धन्विन — c) Ś1 K1 2, 4 B4 D1 3 4 6 त्वा विरथं, K5 Dn1 D5 त्वा(Dn1 त्व)भिमुखं, B1–3 5 Dn2 त्वातिरथं, T G1 3–5 M1 3–5 त्वतिरथं, G2 चाति° (for त्वा वि°) K1–3 D3 4 वीर (for वीरं) M2 स्वस्रीय वासुदेवस्य — d) Ś1 K5 B1–3 5 Dn D2 5 द्रक्ष्याम्यद्य; Dc1 न जानंति; T G M3–5 पश्याम्यद्य (for द्रक्ष्याम्यन्यैर्) D5 निपूदितं (for निपातितम्) M1 2 गृध्रास्ता (M2 पुत्रास्ता) पर्युपासते — After 15, Bom ed ins 397*

16 a) T G3–5 transp वीर and दृष्टो G1 M1 2

अहो ह्यनित्यं मानुष्यं जलबुद्बुदचञ्चलम् ॥ १६
इमां ते तरुणीं भार्यां त्वदाधिभिरभिप्लुताम् ।
कथं संधारयिष्यामि विवत्सामिव धेनुकाम् ॥ १७
अहो ह्यकाले प्रस्थानं कृतवानसि पुत्रक ।
विहाय फलकाले मां सुगृद्धां तव दर्शने ॥ १८
नूनं गतिः कृतान्तस्य प्राज्ञैरपि सुदुर्विदा ।
यत्र त्वं केशवे नाथे संग्रामेऽनाथवद्धतः ॥ १९
यज्वनां दानशीलानां ब्राह्मणानां कृतात्मनाम् ।
चरितब्रह्मचर्याणां पुण्यतीर्थावगाहिनाम् ॥ २०
कृतज्ञानां वदान्यानां गुरुशुश्रूषिणामपि ।
सहस्रदक्षिणानां च या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ २१
या गतिर्युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
हत्वारीन्निहतानां च संग्रामे तां गतिं व्रज ॥ २२
गोसहस्रप्रदातॄणां क्रतुदानां च या गतिः ।
नैवेशिकं चाभिमतं ददतां या गतिः शुभा ॥ २३
ब्रह्मचर्येण यां यान्ति मुनयः संशितव्रताः । C 7. 27.. B 7. 7.. K 7. 7..

ह्ह (for ह्हो) — ^{b}) T G_2 $M_{1.2}$ रम्य, G_1 M_{3-5} रम्य (for घनं) D_4 मो (for मे) — ^{c}) $Ś_2$ ह्यजनि, S सत्त्वं हि (for ह्यनित्यं) — ^{d}) Dn_1 सनिमं (for -चञ्चलम्) S जलबुद्बुदवच्चलं (G_1 °चंसं)

17 ^{a}) $Ś_1$ च (for ते) — ^{b}) K_1 त्वदादिभिर्, B (B_2 marg as in text) Da_1 Dn_2 G_3 (*sup lin*) तवाधिभिर्, T G_{2-4} पुत्राधि°, Ca. d त्वदाधि (as in text) $Ś_2$ K_2 परिप्लुता, Da_1 आधि° (for अभि°) G_5 पुत्रात्ययिरभीर्षितां (sic) — After 17^{ab}, S ins

399* उत्तरामुत्तरा जात्या सुशीला प्रियभाषिणीम् ।
शनकैः परिरभ्यैनां स्नुषां मम यशस्विनीम् ।
सुकुमारीं विशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
बालपल्लवतन्वङ्गीं मत्तमातङ्गगामिनीम् ।
बिम्बाधरोष्ठीमबलामभिमन्यो प्रहर्षय ।
त्वया विना कथं पुत्र जीर्णां पतितमानसाम् ।

[(L. 1) G_1 M उत्तमां (for the second उत्तरां) M_{3-5} शाला (for जात्या) — (L. 6) G_1 $M_{1.2}$ जीर्ण्या (for जीर्णां) M_{3-5} जीवयामि प्रियां तव (for the post. half)]

— ^{c}) S इमां (for कथं) $D_{3.5.7.8}$ सवारयिष्यामि (for संधार) — ^{d}) T G_{2-5} ऋषभादिव, G_1 M निर्षभामिव (for विवत्सामिव)

18 ^{a}) D_4 G_5 ह्यकाल (for °ले) — ^{c}) D_1 विवाह- (for विहाय) — ^{d}) Ś D_4 सुगृद्धां, $K_{1.2}$ $D_{5.7.8}$ सुगृध्नीं, Dn_1 सुगृद्धां, D_6 सुगृद्धीं, T G_2 प्रगृद्धा, $G_{1.3-5}$ M प्रगृद्धां, Cd सुगृद्धा (as in text)

19 ^{b}) D_4 सुदुर्भिदा, S °स्तरा (for °र्विदा) — ^{c}) K_4 अत्र, B_2 (marg., orig. as in text) $_3$ Dn_1 G_5 पुत्र (for यत्र) — ^{d}) S सत्यनाथो ($G_{1.5}$ M_4 थे) यथा हत

20 ^{a}) K_5 Dn_1 $D_{3.4.6.8}$ G_1 M याज्विना (for यज्वना) $D_{7.8}$ कर्म (for दान) — ^{b}) K_5 Dn_1 महात्मना (for कृता) — G_4 om. (hapl.) 20^{cd} — ^{d}) Dn_1 सर्व (for पुण्य)

21 ^{a}) $D_{7.8}$ कृतान्यानां (for कृतज्ञाना) Ś K_1 वदन्याना, Cd वदा° (as in text) — ^{c}) Ś $K_{1.3}$ या (for च) — ^{d}) K_4 D_1 समाप्नुहि (for अवा) Ś $K_{1.3}$ गतिस्ता समवाप्नुहि

22 $Ś_1$ $K_{1.3}$ lacuna for 22^{a} — ^{a}) D_6 युद्धमानाना $Ś_2$ शास्त्रज्ञाना वदन्याना — ^{b}) $Ś_1$ वीराणाम् (for शूरा°) — G_1 M read 22^{cd} twice — ^{c}) $Ś_2$ K_{1-4} D_1 या (for च) D_2 हतारो निंदमानाश्च, T G_1 (second time) $_{2-5}$ M (last five second time) च (G_5 om.) पराङ्मुखाना समरे, G_1 M (all first time) गोब्राह्मणस्वराष्ट्रार्थे — ^{d}) $B_{1.3}$ (marg. as in text) Da_1 S (G_1 M [all both times]) ता गतिं व्रज पुत्रक

23 ^{b}) K_5 Dn_1 $D_{2.5}$ क्रतुयाजा, $D_{3.4.6}$ क्षत्रियाणा (for क्रतुदाना) — K_2 om. 23^{cd} — ^{c}) $Ś_1$ नवाशिक, $Ś_2$ नैवेशक, K_1 नैवैशकं, K_5 नैविशिक, $B_{1.2}$ (marg. as in text) $_3$ D_4 नैवेशिके, D_3 नैवैषिकान्, Ca. d नैवेशिकं (as in text) D_2 चाभिमतान्; D_4 वाभिमतं (for चाभिमतं) S वैदेशिकाना चाभिमत (G_5 याभि**; M_{2-5} चाभिमातिं [M_5 ती]), Cap. dp नैवेशिकायाभिमत — ^{d}) D_4 वदता, G_5 *दता (for ददतां) D_4 सा (for या) S भवेत् (for शुभा) — After 23, N ins

400* ब्राह्मणेभ्य शरण्येभ्यो निधिं निदधतां च या ।
या चापि न्यस्तदण्डानां ता गतिं व्रज पुत्रक ।

[K_4 D_1 om. line 1 — (L. 1) K_1 ब्रह्मणेभ्य K_5 D_2 शरीरेभ्यो, $D_{5.6}$ शरणेभ्यो (for शरण्येभ्यो) $Ś_1$ K_{1-3} धनानि (for निधिं नि-) Cd cites निधिं $D_{3.6}$ प्रददता (for निदधतां) $Ś_1$ निधींश्च ददतां च या, D_2 निधीनाददतां

सोऽद्य क्रव्याद्गणैर्घोरैर्विनदद्भिरुपास्यते ॥ ८
पाण्डवेषु च नाथेषु वृष्णिवीरेषु चाभिभो ।
पाञ्चालेषु च वीरेषु हतः केनास्यनाथवत् ॥ ९
अतृप्तदर्शना पुत्र दर्शनस्य तवानघ ।
मन्दभाग्या गमिष्यामि व्यक्तमद्य यमक्षयम् ॥ १०
विशालाक्षं सुकेशान्तं चारुवाक्यं सुगन्धि च ।
तव पुत्र कदा भूयो मुखं द्रक्ष्यामि निर्व्रणम् ॥ ११
धिग्बलं भीमसेनस्य धिक्पार्थस्य धनुष्मताम् ।
धिग्वीर्यं वृष्णिवीराणां पाञ्चालानां च धिग्बलम् ॥ १२
धिक्केकयांस्तथा चेदीन्मत्स्यांश्चैवाथ सृञ्जयान् ।
ये त्वा रणे गतं वीरं न जानन्ति निपातितम् ॥ १३
अद्य पश्यामि पृथिवीं शून्यामिव हतत्विषम् ।
अभिमन्युमपश्यन्ती शोकव्याकुललोचना ॥ १४
स्वस्रीयं वासुदेवस्य पुत्रं गाण्डीवधन्वनः ।
कथं त्वा विरथं वीरं द्रक्ष्याम्यन्यैर्निपातितम् ॥ १५
हा वीर दृष्टो नष्टश्च धनं स्वप्न इवासि मे ।

---

9) G1 M3–5 सपाण्डवेषु (for पाण्डवेषु च) —) K1.2 Dn1 चाविभो, K3 B Dc1 Dn2 D3 4 6 M3–5 वाविभो, B2 (marg) चातिभो, D2 चाभित, G5 वाविभो (for चाभिभो) Cd cites अभिभो, giving विभो as v l —) K3 B (except B2) D4 G5 पचालेषु K5 Dn1 D5 नाथेषु (for वीरेषु) —) Ś1 B4 Dc1 Dn2 D2–3 केनास्य(B4 Dn2 D3 6–8 °द्या, D4 °स्या)नाथवद्धत, K5 Dn1 पुत्रो मेनाथवद्धत — After 9, S (except G5) ins

396* यत्र त्व केशवे नाथे सत्यनाथो यथा हत ।
[M3–5 कथ (for यत्र)]

10) D2 अपुत्र (for अतृप्त-) Ś2 -नयना (for -दर्शना) Dc1 D3 6–8 अतृप्ता दर्शनात्पु(D3 दर्शने पु-, D6 दर्शनं पु)त्र —) B2 (marg as in text) वदनस्य, Dc1 D7 8 स्पर्शनस्य (for दर्शनस्य) S दर्शने तव चानघ —) G1 M मदभागा (for °भाग्या) —) Ś2 D4 नूनमद्य, D2 5 त्वया हीना (for व्यक्तमद्य)

11) D3 6 सुविशालं (for विशालाक्षं) —) S चारुहासं (for °वाक्यं) Ś K B4 Dn1 D1–3 5 6 वै (for च) —) T G2–5 कथं (for कदा) S वक्त्र (for भूयो) —) S भूयो (for मुखं) K4 B4 Dn1 D2 5 G2 पश्यामि (for द्रक्ष्यामि) — K5 B1 3 (marg) 4 Dn2 D2 5–8 ins after 11 Bom. ed after 15

397* एह्येहि तृषितो वत्स स्तनौ पूर्णौ पिबाशु मे ।
अङ्कमारुह्य मन्दाया ह्यतृप्तायाश्च दर्शने ।
[(L 2) K5 संयुगात् (for दर्शने)]

12) Ś1 K1 3 Dc1 T G2–5 धनुष्मत (for °ताम्) —) B4 Dc1 Dn1 T G2–5 बलं (for वीर्यं) —) K2 4 D4–8 पंचालानां

13) K5 D2 कैकेयास्, B1 Dc1 Dn1 D2 4–8 कैकयास् (for केक) S मत्स्याश् (for चेदीन्) —) Ś1 K1–3 चैव स, K4 चैव च (for चैवाथ) Dn1 D2 सजयान् (for सृञ्ज°) S चेदि(G5 °ति)पांडवसंजयान् —) Ś1 K1 2 5 B D (except D3) G2 M5 ये त्वा (D4 येषा) (for ये त्वा) D3 रणागतं (for रणे गतं) M1 2 वीर, M3–5 वीरा (for वीरं) —) Dn2 नियोजित (for निपातितम्) B2 न शेकुरभिर(marg °वी)क्षितु, D3 6 अजानन्विनियोजितं, S नारक्षन्विनिपातनात् (T G1 M4 °तितान्, G3 °तितं, M1. 2 °तनान्) — After 13, S reads 15

14 M1 2 om 14 —) Ś2 हतशून्या (for शून्यामिव) K1 हतत्विष, B1 °श्रिय, S (M1 2 om) गतद्विषं (for हतत्विषम्) —) Ś K1 3 4 B3 (marg) 4 D1 7 8 -चेतना (for -लोचना) —T G M3–5 ins after 14 B3 (marg) after 8

398* साक्षाद्भगवतः पौत्रं पुत्रं गाण्डीवधन्वन ।
स्वस्रीय वासुदेवस्य त गृध्रा पर्युपासते ।
[L 1) B3 पौत्र पुत्रो (for पौत्र पुत्र) — (L 2) B3 स्वस्रीयो, T स्वास्रिय (for स्वस्रीय) M3–5 गृध्रास्त्वां (for त गृध्रा) B3 समुपासते (for पर्युपा°)]

15 S reads 15 after 13 —) Ś2 K2 3 स्वस्रेय —) K4 5 Dn G5 -धन्विन —) Ś1 K1 3 4 B4 D1 3 4 6 त्वां विरथं, K5 Dn1 D3 त्वा(Dn1 त्व)भिमुखं, B1–3 5 Dn2 त्वातिरथं, T G1 3–5 M1 3–5 त्वतिरथं, G2 चाति° (for त्वा वि°) K1–3 D3 4 वीर (for वीरं) M2 स्वस्रीयं वासुदेवस्य —) Ś1 K5 B1–3 5 Dn D2 5 द्रक्ष्याम्यद्य, Dc1 न जानंति; T G M3–5 पश्याम्यद्य (for द्रक्ष्याम्यन्यैर्) D5 निपूवितं (for निपातितम्) M1 2 गृध्रास्ता (M2 पुत्रास्ता) पर्युपासते — After 15, Bom ed ins 397*

16) T G2–5 transp वीर and दृष्टो G1 M1 2

अहो ह्यनित्यं मानुष्यं जलबुद्बुदचञ्चलम् ॥ १६
इमां ते तरुणीं भार्यां त्वदाधिभिरभिप्लुताम् ।
कथं संधारयिष्यामि विवत्सामिव धेनुकाम् ॥ १७
अहो ह्यकाले प्रस्थानं कृतवानसि पुत्रक ।
विहाय फलकाले मां सुगृद्धां तव दर्शने ॥ १८
नूनं गतिः कृतान्तस्य प्राज्ञैरपि सुदुर्विदा ।
यत्र त्वं केशवे नाथे संग्रामेऽनाथवद्धतः ॥ १९
यज्वनां दानशीलानां ब्राह्मणानां कृतात्मनाम् ।
चरितब्रह्मचर्याणां पुण्यतीर्थावगाहिनाम् ॥ २०
कृतज्ञानां वदान्यानां गुरुशुश्रूषिणामपि ।
सहस्रदक्षिणानां च या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ २१
या गतिर्युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
हत्वारीन्निहतानां च संग्रामे तां गतिं व्रज ॥ २२
गोसहस्रप्रदातॄणां क्रतुदानां च या गतिः ।
नैवेशिकं चाभिमतं ददतां या गतिः शुभा ॥ २३
ब्रह्मचर्येण यां यान्ति मुनयः संशितव्रताः ।　C 7 27 B 7 71 K 7 75

दृष्ट (for दृष्टो) — ^{b}) T G3 M1 2 रम्य, G1 M3-5 रम्य (for धने) D4 मो (for मे) — ^{c}) Ś2 ह्यजनि, S सत्त्व हि (for ह्यनित्यं) — ^{d}) Dn1 संनिभं (for °चञ्चलम्) S जलबुद्बुदचञ्चलं (G1 °चंस)

17 ^{a}) Ś1 च (for ते) — ^{b}) K1 त्वदादिभिर्, B (B2 marg as in text) Dc1 Dn2 G5 (*sup lin*) तवा धिभिर्, T G2-4 पुत्राधि°, Ca d त्वदाधि (as in text) Ś2 K2 परिप्लुता, Dc1 आधि (for अभि) G5 पुत्राल्य यिरमीर्षितां (*sic*) — After 17^{ab}, S ins

399* उत्तरामुत्तरा जात्या सुशीला प्रियभाषिणीम् ।
शनकैः परिरभ्यैना स्नुषा मम यशस्विनीम् ।
सुकुमारीं विशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
बालपल्लवतन्वङ्गीं मत्तमातङ्गगामिनीम् ।
बिम्बाधरोष्ठीमबलामभिमन्यो प्रहर्षय ।
त्वया विना कथं पुत्र जीर्णां पतितमानसाम् ।

[(L 1) G1 M उत्तमा (for the second उत्तरा) M3-5 ख्यात्या (for जात्या) — (L 6) G1 M1 2 जीव्या (for जीर्णां) M3-5 जीवयामि प्रिया तव (for the post. half)]

— ^{c}) S इमा (for कथ) D2 5 7 8 सधारयिष्यामि (for संधार) — ^{d}) T G2-5 ऋषभादिव, G1 M निर्धमा मिव (for विवत्सामिव)

18 ^{a}) D4 G5 ह्यकाल (for ले) — ^{c}) D1 विवाह- (for विहाय) — ^{d}) S D4 सुगृद्धां, K1 2 D5 7 8 सु गृध्नां, Dn1 सुगृद्धां, D6 सुगृद्धीं, T G2 प्रगृद्धां, G1. 3-5 M प्रगृद्धां, Cd सुगृद्धा (as in text)

19 ^{b}) D4 सुदुर्भिदा, S स्तरा (for र्विदा) — ^{c}) K4 अत्र, B2 (marg, orig as in text) 3 Dn1 G5 पुत्र (for यत्र) — ^{d}) S सत्यनाथो (G1. 5 M4 थे) यथा हत

20 ^{a}) K5 Dn1 D3 4 6 8 G1 M याज्विना (for यज्वना) D7 8 कर्म (for दान) — ^{b}) K5 Dn1 महा त्मनां (for कृता°) — G4 om (hapl) 20^{cd} — ^{d}) Dn1 सर्व (for पुण्य)

21 ^{a}) D7 8 कृतान्यानां (for कृतज्ञाना) Ś K1 वद न्याना, Cd वदा (as in text) — ^{c}) Ś K1 3 या (for च) — ^{d}) K4 D1 समाप्नुहि (for अवा) Ś K1 3 गतिस्तां समवाप्नुहि

22 Ś1 K1 3 lacuna for 22^{a} — ^{a}) D6 युद्धमा नाना Ś2 शास्त्रज्ञाना वदन्याना — ^{b}) Ś1 वीराणाम् (for शूरा°) — G1 M read 22^{cd} twice — ^{c}) Ś2 K1-4 D1 या (for च) D2 हंतारो निंदमानाश्च, T G1 (second time) 2-5 M (last five second time) अ(G5 om)परा ङ्मुखाना समरे, G1 M (all first time) गोब्राह्मणस्वराष्ट्रार्थे — ^{d}) B1 3 (marg as in text) Dc1 S (G1 M [all both times]) ता गतिं व्रज पुत्रक

23 ^{b}) K5 Dn1 D2 5 क्रतुयाजा, D3 4 6 क्षात्रियाणा (for क्रतुदाना) — K2 om 23^{cd} — ^{c}) Ś1 नवाशिक, Ś2 नैवेशकं, K1 नैवैशकं, K5 नैविशिकं, B1 2 (marg as in text) 3 D4 नैवेशिके, D2 नैवेषिकाश्च, Ca d नैवे शिकं (as in text) D2 चाभिमतान्; D4 वाभिमतं (for चाभिमत) S वैवेशिकाना चाभिमतं (G5 याभी**, M2-5 चाभिमतिं [M5 ती]), Cap dp नैवेशिकायाभिमतं — ^{d}) D4 वदतां, G5 *दतां (for ददता) D4 सा (for या) S भवेत् (for शुभा) — After 23, N ins

400* ब्राह्मणेभ्य शरण्येभ्यो निधिं निदधतां च या ।
या चापि न्यस्तदण्डाना ता गतिं व्रज पुत्रक ।

[K4 D1 om line 1 — (L 1) K1 ब्रह्मणेभ्य K5 D2 शरीरेभ्यो, D5 6 शरणेभ्यो (for शरण्येभ्यो) Ś2 K1-3 धनानि (for निधिं नि) Cd cites निधिं D3 6 प्रददतां (for निदधतां) Ś1 निधींश्च ददतां च या, D2 निधीनाददतां

एकपत्न्यश्च यां यान्ति तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २४
राज्ञां सुचरितैर्या च गतिर्भवति शाश्वती ।
चतुराश्रमिणां पुण्यैः पावितानां सुरक्षितैः ॥ २५
दीनानुकम्पिनां या च सततं संविभागिनाम् ।
पैशुन्याच्च निवृत्तानां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २६
व्रतिनां धर्मशीलानां गुरुशुश्रूषिणामपि ।
अमोघातिथिनां या च तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २७
ऋतुकाले स्वकां पत्नीं गच्छतां या मनस्विनाम् ।
न चान्यदारसेवीनां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ २८
साम्ना ये सर्वभूतानि गच्छन्ति गतमत्सराः ।
नारुंतुदानां क्षमिणां या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ २९
मधुमांसनिवृत्तानां मदाद्दम्भात्तथानृतात् ।
परोपतापत्यक्तानां तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ ३०
ह्रीमन्तः सर्वशास्त्रज्ञा ज्ञानतृप्ता जितेन्द्रियाः ।

च या (for the post half) — (L 2) D8 च वि- (for चापि)]

— After the above, D7 8 read 25^{ab}

24 K4 D1 om (hapl) 24 — ^{a}) D4 6 ये (for या) — D8 om (hapl) 24^{bc} — ^{b}) K1 5 Dn1 D1–7 शंसितव्रता, K8 संश्रित° (for संशित°) — ^{c}) D6 एकपत्निरता याति Cd cites एकपत्न्य — ^{d}) K5 transp ता and गतिं Ś2 समवाप्नुहि, Dn2 D4 गच्छ पुत्रक (for व्रज पुत्रक)

25 G4 om (hapl) 25–30 D7 8 read 25^{ab} after 400* — ^{a}) B4 चाज्ञा, D7 8 यज्ञै (for राज्ञा) — ^{c}) B2 D2 7 8 G1 M1–8 5 चातुराश्रमिणा, T G8 चरमा° (for चतुरा) K5 D7 8 या च, D4–6 पुण्या (for पुण्यै) — ^{d}) Ś1 पालितानां, D4 6 8 याचितानां (for पावि°) Ś K1–4 Dn1 सुरक्षिणां, K5 D7 8 स्वकर्मभिः, Dn2 सुरर्षिणा, D2 सुदक्षिणै (for सुरक्षितैः) D8 पावनाना स्वधर्मिणा, D6 याचताना सुधर्मिणा, S (G4 om) सेवितानां (T °ता ता) पुरस्थितै (G1 M1 2 पुरार्जितै, G6 पुरास्थितै)

26 G4 om 26 (cf v 1 25) G2 damaged — ^{a}) D6 दीनानुकंपितानां च — ^{b}) D5 या च सत्सगभागिना — ^{c}) Dc1 Dn1 D6 7 पैशून्याच्च, Ca. d पैशु° (as in text) D6 पैशून्यविनिवर्तानां — ^{d}) Ś2 समवाप्नुहि (for व्रज पुत्रक) — After 26, Ś2 K1–4 D1. 4 ins 401*

27 Ś2 K1–4 D1 4 G4 5 om 27 (for G4, cf v 1. 25) G8 om (hapl) 27–28 — ^{a}) T G2 M3–5 कृतिना, G1 M1 2 कृतीना (for व्रतिना) — D7 om 27^{bc} — ^{b}) T G1 2 M देव (for गुरु-) — ^{c}) D6 यच्चामोघातिथिनां — Ś1 K5 B Dc1 Dn D2 3 5–8 ins after 27 Ś2 K1–4 D1. 4 after 26

401* कृच्छ्रेषु या धारयतामात्मानं व्यसनेषु च ।
गतिः शोकाग्निदग्धाना ता गतिं व्रज पुत्रक ।
पितुर्मातुश्च शुश्रूषा कल्पयन्तीह ये सदा ।
स्वदारनिरताना च या गतिस्तामवाप्नुहि ।

[Ś2 D4 7 om (hapl) lines 1–2 — (L 1) Ca. d कृच्छ्रेषु (as above) D5 आत्मना, Cd आत्मान (as above) — D4 reads lines 3–4 followed by 28 after 31 — (L 3) B1–3 5 Dc1 मातापित्रोश्च (for पितुर्मातुश्च) K1 Dn1 कल्पयने ह (Dn1 °यति च), D7 8 कारयतीह B1 भूतले (for ये सदा) — (L 4) Ś2 -चरितानां (for -निर) Ś2 तां गतिं समवाप्नुया (for the post. half)]

28 G3 4 om 28 (cf v 1 27, 25) — ^{a}) B (except B2) Dn2 D1 5 भार्यां (for पत्नीं) — ^{b}) D5 च, T G2 5 वा (for या) K5 यशस्विना, B Dc1 D. S (G8 4 om) मनीषिणा, D8 मनस्विनीं (for °स्विनाम्) — ^{c}) S (G8 4 om) अनन्यदार (G5 °नारी-) (for न चान्यदार) B4 Dn2 D2 3 6 -सक्ताना (for -सेवीना) B1–3 5 Dc1 D5 परस्त्रीभ्यो निवृत्ताना — ^{d}) Ś2 समवाप्नुहि, Dn1 गच्छ पुत्रक (for व्रज पुत्रक)

29 G4 om 29 (cf v 1 25) — ^{b}) K4 गच्छंत, B Dc1 Dn2 पश्यति (for गच्छन्ति) Dc1 विगतज्वरा (for गतमत्सरा) — ^{c}) T G1–3 M अदारुणाना, Cd नारुंतुदाना (as in text) D4 क्षत्रियाणां (hypermetric), Cd क्षमिना G5 अदारुणा क्षत्रियाणा

30 G4 om 30 (cf v 1 25) — ^{a}) D2–4 6 M1 2 मधुमासान् (for °मास-) — ^{b}) Dc1 महा (for मदाद्) Ś1 दर्पाद्, T G2 8 M डंभाद् (for दम्भाद्) K2 तु यानृताद् (for तथानृतात्) — ^{c}) Ś K1–4 -तप्ताना (for त्यक्तानां) S (G4 om) परोपतापाद् (G5 दा)न्यायाद् — ^{d}) Ś2 समवाप्नुहि (for व्रज पुत्रक)

31 D1 om (hapl.) 31 — ^{a}) T G3 यज्वान (for ह्रीमन्त·) S -भाव (G1 5 M °ज्य)ज्ञा (for -शास्त्रज्ञा)- — ^{d}) Ś1 K5 transp तां and गतिं Ś2 समवाप्नुहि (for

यां गतिं साधवो यान्ति तां गतिं व्रज पुत्रक ॥ ३१
एवं विलपतीं दीनां सुभद्रां शोककर्शिताम् ।
अभ्यपद्यत पाञ्चाली वैराटीसहिता तदा ॥ ३२
ताः प्रकामं रुदित्वा च विलप्य च सुदुःखिताः ।
उन्मत्तवत्तदा राजन्विसंज्ञा न्यपतन्क्षितौ ॥ ३३
सोपचारस्तु कृष्णस्तां दुःखितां भृशदुःखितः ।
सिक्त्वाम्भसा समाश्वास्य तत्तदुक्त्वा हितं वचः ॥ ३४
विसंज्ञकल्पां रुदतीमपविद्धां प्रवेपतीम् ।
भगिनीं पुण्डरीकाक्ष इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३५
सुभद्रे मा शुचः पुत्रं पाञ्चाल्याश्वासयोत्तराम् ।
गतोऽभिमन्युः प्रथितां गतिं क्षत्रियपुंगवः ॥ ३६
ये चान्येऽपि कुले सन्ति पुरुषा नो वरानने ।
सर्वे ते वै गतिं यान्तु अभिमन्योर्यशस्विनः ॥ ३७
कुर्याम तद्वयं कर्म क्रियासुः सुहृदश्च नः ।
कृतवान्यादृगद्यैकस्तव पुत्रो महारथः ॥ ३८
एवमाश्वास्य भगिनीं द्रौपदीमपि चोत्तराम् ।
पार्थस्यैव महाबाहुः पार्श्वमागादरिंदमः ॥ ३९
ततोऽभ्यनुज्ञाय नृपान्कृष्णो बन्धूंस्तथाभिभूः ।
विवेशान्तःपुर राजंस्तेऽन्ये जग्मुर्यथालयम् ॥ ४० C 7 B 7 K 7

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि-पञ्चपञ्चाशोऽध्याय ॥ ५५ ॥

व्रज पुत्रक) — After 31, D_4 reads lines 3–4 of 400* followed by 28

32 Before 32, T G_{2-5} ins संजय — ^{b}) D_1 सुभद्र Ś $K_{1.2.4}$ B $D_{1.4}$ -कर्षिता (for -कर्शिताम्) — ^{c}) K_4 अभिपद्यत, B D_{c1} अन्वपद्यत, S उपा($M_{3.4}$ प)गच्छत (for अभ्यपद्यत) — ^{d}) $Ś_1$ (marg, orig as in text) S उत्तरा, D_1 वैराटि, D_4 वैरार्य (sic) (for वैराटी) $D_{7.8}$ $G_{4.5}$ M_{3-5} -सहितां (for °ता) K_5 तथा (for तदा)

33 ^{a}) B_5 S (except G_5) सा (for ता) B_1 स्व काम (for प्र°) K_4 B_2 D_1 तु (for च) — ^{b}) D_4 सुविलप्य (for विलप्य च) B_5 मुहुर्मुहु, T G_{1-4} M सुदु खिता (for सुदुःखिता) — For 33^{ab}, G_5 subst.

402* द्रौपदी शोकसंतप्ता रुदित्वा च विलप्य च ।

— D_4 om (hapl) 33^c–34^b — ^{d}) $B_{3.8}$ G_1 M नि संज्ञा (for विसंज्ञा) S पतिता (for न्यपतन्)

34 D_4 om 34^{ab} (cf v l 33) — ^{a}) Ca d (gloss शातवार्त्तिं) सोपचारा $Ś_1$ $K_{1-3.5}$ Dn $D_{3.5-8}$ तां कृष्णो (by transp), B_4 D_2 ता कृष्णो, B_5 कृष्णश्च — ^{b}) D_2 कार्यचित्तोपि दु खित — ^{c}) $M_{3.4}$ सिक्त्वाम्भसा (for मसा) K_5 [आ]श्वास्य तदा (for समाश्वास्य) — ^{d}) D_2 तस उक्त्वा; $D_{7.8}$ बहु चोक्त्वा (for तत्तदुक्त्वा)

35 ^{a}) Dn_2 om from रुदती up to पाञ्चाल्या (in 36^b) — B_4 om 35^b — ^{b}) $Ś_2$ K_3 अधविद्धां, $K_{1.2}$ अध विद्धा, K_4 $B_{1-3.5}$ D_{c1} Dn_1 $D_{1.3.4.6}$ G_5 मर्म विद्धा; $M_{3.4}$ अप्रविद्धा (for अपविद्धा)

36 ^{a}) S मानुशोची सुभद्रे त्व — ^{b}) T G M_2 स्नुषा च, Cd पाञ्चालि (as in text) Ś $K_{1.3.4}$ पाचालीं श्वासयोत्त($K_{3.4}$ यातु)रा, M_1 (sup lin) स्नुषा चाश्वास योत्तरा, M_{3-5} स्नुषा जीवय गर्भिणीं — ^{c}) D_3 ततो (for गतो)

37 ^{a}) D_5 चापि वै, S चान्ये च (for चान्येऽपि) S संत (for सन्ति) — ^{b}) B_4 पुरुषा वै, D_4 पुत्रा स्तव, T G_{2-5} पुरुषाणा, G_1 $M_{1.2}$ पुरुषाश्च, M_{3-5} क्षत्रियाणां (for पुरुषा नो) — ^{c}) T G_{2-5} न (for ते) B D_{c1} Dn_2 D_2 S ता (for वै) Ś $K_{1.3.4}$ D_1 T G $M_{1.2}$ याति (for यान्तु) — ^{d}) K_3 Dn_2 D_5 ह्यभिम न्योर्, $B_{1-3.5}$ D_{c1} S याभि (for अभि) B_3 वरानने (for यशस्विन) B_4 सर्वे ते वै मनस्विन

38 D_2 om 38^{ab} — ^{a}) $Ś_1$ K_1 D_1 कुर्यामैतद्, $Ś_2$ K_3 $D_{7.8}$ मेतद्, D_{3-6} T G $M_{1.2.5}$ कुर्या(D_4 °र्वां)-मस्तव् (for कुर्याम तद्) $D_{7.8}$ अहं (for वयं) $M_{3.4}$ कुर्यामस्त्वभयं कर्म — ^{b}) $Ś_1$ क्रियाम°, $K_{4.5}$ $B_{1.3-5}$ Dn $D_{3.4.6.8}$ G_1 $M_{2.3.5}$ क्रियासु, T G_{2-5} कुर्युर्यत् (for क्रियासु°) D_4 हृदयश्च (for सुहृदश्च) — ^{c}) Ś K Dn_1 $D_{3-5.7.8}$ या(D_5 ह्या)दृशं ह्येकस् (K_4 ह्येकं, K_5 Dn_1 कर्म), D_6 यादृका ह्येकस्, G_4 यावदद्यैकस् (for यादृगद्यैकस्) — ^{d}) Ś K_{1-4} D (except D_{c1} Dn_1) महाबल° (for रथ)

39 Before 39, S ins संजय — ^{d}) D_2 क्षयम् (for पार्श्वम्) S आयाद् (for आगाद्) D_{c1} अरिंदम°

40 ^{a}) T G_{2-4} नृप, G_1 $M_{1.2}$ नृपं, G_5 जये (for नृपान्) — ^{b}) Ś K B_4 Dn_2 $D_{1-4.6-8}$ तथा वि(K_3

५६

संजय उवाच ।

ततोऽर्जुनस्य भवनं प्रविश्याप्रतिमं विभुः ।
स्पृष्ट्वाम्भः पुण्डरीकाक्षः स्थण्डिले शुभलक्षणे ।
संतस्तार शुभां शय्यां दर्भैर्वैडूर्यसंनिभैः ॥ १
ततो माल्येन विधिवल्लाजैर्गन्धैः सुमङ्गलैः ।
अलंचकार तां शय्यां परिवार्यायुधोत्तमैः ॥ २
ततः स्पृष्टोदकं पार्थं विनीताः परिचारकाः ।
दर्शयां नैत्यकं चक्रुर्नैशं त्रैयम्बकं बलिम् ॥ ३
ततः प्रीतमनाः पार्थो गन्धैर्माल्यैश्च माधवम् ।
अलंकृत्योपहारं तं नैशमस्मै न्यवेदयत् ॥ ४
स्मयमानस्तु गोविन्दः फल्गुनं प्रत्यभाषत ।
सुप्यतां पार्थ भद्रं ते कल्याणाय व्रजाम्यहम् ॥ ५
स्थापयित्वा ततो द्वाःस्थान्गोप्तृंश्चात्तायुधान्नरान् ।
दारुकानुगतः श्रीमान्विवेश शिबिरं स्वकम् ।

D7 8 तथाभि)भु, B1–3 5 Dc1 Dn1 तथार्जुनं (for तथाभिभूः) S कृष्ण चा(G1 M1 2 कृष्णश्चा)न्याश्च पार्थिवान् —^{c}) B1 3–5 Dn2 अंतःपुरे S (except G5) श्रीमास् (for राजस्) —^{d}) Ś K1–3. 5 B D (except Dn1) च (for ऽन्ये) K4 D1. 3 यथाबल, K5 Dn1 D5 यथालयान्, Dc1 यथातथ, S स्वमालय (for यथालयम्)

Colophon. — *Sub-parvan* Ś1 K5 B Dc1 Dn D1 3 4 6 7 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 तृतीययुद्धदिवसे, D1 तृतीये युद्धदिवसे — *Adhy name* K1–3 6 D2 सुभद्राविलाप, D5 सुभद्राश्वासनं — *Adhy no* (figures, words or both) K3 22, B1 S 75, B2 Dn1 76 — *Śloka no* Dc1 42, Dn1 43

56

1 ^{a}) K5 भुवनं, S (M5 *sup lin* as in text) शिबिरं (for भवन) —^{b}) Dn1 [अ]नुत्तमं, G3 [अ]-तःपुर (for [अ]प्रतिम) D3 S भुवि (for विभु) K5 विवेशानुत्तम विभु —^{c}) D2 [आ]प, G2 [अं]बु (for [अ]म्भ) —^{e}) G5 शुभाकारर् (for शुभां शय्यां) —^{f}) D4 damaged from दर्भै up to परिवार्या (in 2^{d}) K3 5 B D2 वैदूर्यसंनिभै, Bom ed वैदूर्यसंनिभ

2 D4 damaged up to परिवार्या —^{a}) Ś K1. 3–5 Dn1 D3 5–8 माल्यैश्च, B1 मान्यै स (for माल्येन) K4. 5 Dn1 D2 3 5 6 विविधैर् (for विधिवल्) —^{b}) Ś1 B1 Dc1 D6–8 समगलै, Dn1 मनोरमै, S च मंगलै —^{d}) B2 [अ]वरोत्तमै (for [आ]युधोत्तमै)

3 ^{a}) D8 स्पृष्ट्वोदकं K5 D7 8 पार्थो (for पार्थं) B Dc1 Dn2 D3 4 6 तत स्पृष्टोदके पार्थे — K5 om (hapl.) 3^{b}–4^{a} —^{b}) D7 8 S विनीत- (for °ता) Ś2 B2 5 D2 परिचारिका, D7 8 -परिचारक —^{c}) D2 दर्शयन् (for °या) D7 चक्रे (for चक्रुर्) Ś2 दर्शयद्दैवतं चक्रुर्, K4 B Dc1 दर्शयंतोंतिके चक्रुर्, Dn D3 T G1–4 M नैत्यक द(M5 °कान्द)र्शया चक्रे (Dn D3 °क्रुर्), D7 8 निशाया नैत्यक चक्रुर्, G5 दैविकं दर्शया चक्रे Cd cites नैत्यक (as in text) —^{d}) D3 च त्र्यंबक, M4 त्र्यय्यवकं (for त्रैयम्बक)

4 K5 om 4^{a} (cf v l 3) —^{b}) Dn1 D5 6 गंधमाल्यैश्च B2 केशवं (for माधवम्) —^{c}) T G2–5 च (for त) D4 अलकृत्यो महाराजन्, D6 °कृतोपहार त —^{d}) M3–5 शैवम् (for नैशम्) Ś2 K1–4 B Dc1 Dn2 D1–8 तस्मै (for अस्मै) Dn1 नैशं तस्सन्यवेशयत्

5 ^{ab}) K1 4. 5 B D फाल्गुनं (for फल्गुनं) S साधु साध्विति गोविंद फल्गुन वाक्यमब्रवीत् —^{c}) G5 स्वपता (for सुप्यता) T G3 4 प्राप्य (for पार्थ)

6 ^{a}) K5 Dn1 प्रस्थाप्य च (for स्थापयित्वा) K5 गोप्तॄन्, Dn1 गोप्तान् (for द्वाःस्थान्) —^{b}) Dn1 द्वारि, D3 4. 6 शौरिश्, D3 गोप्तुं, S आप्ताश् (for गोप्तृंश्) T G2 नानायुधान् (for चात्ता°) D3 6 वरान् (for नरान्) K5 द्वाभ्यामात्तायुधान्नरान् —^{d}) K2 सुषिरं (for शिबिरं) — D7 8 om 6^{ef} —^{e}) Ś K1 4 Dn2 D2 4 5 [ऽ]थ, Dn1 स (for च) M3–5 शुक्ले (for शुभ्रे) —^{f}) S बहुकार्यं (for °कृत्यं) — After 6, N (D7 8 after 6^{cd}) ins

403* पार्थाय सर्वं भगवाञ्शोकदुःखापहं विधिम् ।
व्यदधात्पुण्डरीकाक्षस्तेजोद्युतिविवर्धनम् ।
योगमास्थाय युक्तात्मा सर्वेषामीश्वरेश्वरः ।
श्रेयस्कामः पृथुयशा विष्णुर्जिष्णुप्रियंकरः ।

[D7 8 om line 1 — (L 2) K1–4 D1 विदध्यौ (K4 °धौ), Dn1 D4 6 8 व्यदधत्, D5 दधार (for व्यद-

शिश्ये च शयने शुभ्रे बहुकृत्यं विचिन्तयन् ॥ ६
न पाण्डवानां शिबिरे कश्चित्सुष्वाप तां निशाम् ।
प्रजागरः सर्वजनमाविवेश विशां पते ॥ ७
पुत्रशोकाभिभूतेन प्रतिज्ञातो महात्मना ।
सहसा सिन्धुराजस्य वधो गाण्डीवधन्वना ॥ ८
तत्कथं नु महाबाहुर्वासविः परवीरहा ।
प्रतिज्ञां सफलां कुर्यादिति ते समचिन्तयन् ॥ ९
कष्टं हीदं व्यवसितं पाण्डवेन महात्मना ।
पुत्रशोकाभितप्तेन प्रतिज्ञा महती कृता ॥ १०
भ्रातरश्चापि विक्रान्ता बहुलानि बलानि च ।
धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण सर्वं तस्मै निवेदितम् ॥ ११
स हत्वा सैन्धवं संख्ये पुनरेतु धनंजयः ।
जित्वा रिपुगणांश्चैव पारयत्वर्जुनो व्रतम् ॥ १२
अहत्वा सिन्धुराजं हि धूमकेतुं प्रवेक्ष्यति । C 7 2 B 7 7 K 7 7

धात्) — (L 3) D7 8 योगानां (for युक्तात्मा) — (L 4) B2 प्रिय काम (for श्रेयस्काम) K5 पृथुमना Ś1 K5 D2–6 जिष्णो (for जिष्णु) Ś2 K1–4 D1 जिष्णो विष्णु प्रियकर (for the post. half)]

7 ^{b}) G4 5 कश्चित् (for कश्चित्) — ^{d}) N ह्या(D8 त्वा)विवेश (for आवि)

8 Before 8, T G1 2 M1. 2 ins जना, M3–5 प्रजा — ^{a}) K1. 3 4 D1 -शोकाभिभूताना, D2 4 6–8 °त सेन (for भूतेन) — ^{b}) B2 प्रतिज्ञाते, S त (for तो) Ś1 K B1 Dn D1–8 प्रतिज्ञा महती कृता (= 10^{d}) — After 8^{ab}, Dn1 reads 9^{cd} D6 om (hapl) 8^{c}–10^{b} — ^{c}) S स सिंधुराजस्य वध — ^{d}) Ś1 K1 4 5 D3 8 वधे, S कार्यो (for वधो) K1. 4 5 Dn2 G3–5 -धन्विना

9 D6 om 9 (of v 1 8) Dn2 om (hapl) 9^{a}–10^{b} — ^{a}) K4 D2 3 8 तु, B1 चिन्, B (marg) 5 च (for नु) — Dn1 reads 9^{cd} after 8^{ab} — ^{d}) D- प्रत्यचिंतयन्, D4 सममंत्रयन्

10 Dn2 D6 om 10^{ab} (cf v 1 9, 8) — ^{a}) Ś1 कथं (for कष्टं) — ^{b}) S [अ]मितौजसा (for महात्मना) — After 10^{ab}, N (D6 om, Dn2 after 9) ins

404* स च राजा महावीर्यं पारयत्वर्जुन सताम् ।

[Ś1 K3 पालयतु, Ś2 K4 D1 पालयति, D8 वारयतु (for पारयतु) Ś1 K3 D1 स्म तत् (D1 त), K5 B2 Dn2 D3 5 7 8 कथ, B1 3 5 Do1 स्म तां (for सताम्) Dn1 D2 4 पारयेदर्जुन कथ (Dn1 स्म तत्) (for the post half)]

— D2 om 10^{cd} — ^{c}) B1 2 (marg) T G3–5 -शोकाभिभूतेन (for तप्तेन)

11 ^{a}) Dn भारतश्च (for भ्रातरश्च) Ś1 K1–4 [अ]स्य, D7 8 [ए]व, S हि (for [अ]पि) S भूयिष्ठा (for विक्रान्ता) — ^{b}) D5 धनानि (for बलानि) T G2–5 मि(G5 वि)त्राणि विपुलानि च, G1 (marg) M बलानि विपुलानि च — ^{d}) D1 transp सर्वं and तस्मै S सर्वत सं(T सु)निवेशिता (T G5 [marg] त)

12 ^{a}) S (except G3 8) सखे (G5 M4 °घे) (for संख्ये) — ^{b}) Ś K B2 (marg) D (except Dn2 D3 6) [ए]व, M5 (sup lin) [ए]ति (for [ए]तु) T G1–3 M जयी सुखी (M3–5 रा), G4 5 सुखी जयी (for धनंजय) — K4 D1 om (hapl) 12^{c}–13^{d} — ^{c}) K1 3 हत्वा (for जित्वा) — ^{d}) B2 3 5 Dn पारयन्, Do1 येन्, D2 °येद्, D3 4 6 पालयतु (for पार°) D7 8 [अ]थ त (for व्रतम्) Ś2 पालयित्वार्जुनो व्रतं — For 12^{cd}, S subst.

405* स जित्वारिगणान्संखे वारयित्वा महाव्रतम् ।

[T G2–5 हत्वा (for जित्वा) T G2–5 गण (for गणान्) T G2–5 पारयित्वा (for वार)]

— After 12, D7 8 read 13^{cd} for the first time repeating it in its proper place S cont after 405* D7 8 ins after the second occurrence of 13^{cd}

406* यद्यस्ति सुकृतं किंचिदस्माकं हन्तु सैन्धवम् ।
जित्वा सर्वाग्रिपून्पार्थस्त्रातु नोऽस्मान्महाभयात् ।
एवमाशंसमानास्ते केचित्तस्थुरुपश्रुतिम् ।
श्रुत्वा चेष्टं सुमनसो व्यक्तमाशशिरे जयम् ।
भविता नु कथं कृत्यमिदमित्यपरेऽब्रुवन् । [5]

[(L 1) G1 M1. 5 हंति, G2 सिंधु (for हन्तु) M3 सैंधव — (L 2) D7 8 सर्वानरीन् (for सर्वाग्रिपून्), D7 8 त्रातु चास्मान् (for त्रातु नोऽस्मान्) T2 महाबलात् (for °भयात्) — (L 3) M3 आश्वासमानास् (for आशंस) T G2–5 उपश्रुन, M3 °श्रितिं (for °श्रुतिम्) — (L 4) D7 8 स्व- (for सु) — (L 5) T G2 M3 न; G1 M1 2 न (for नु) D7 3 भविता नु (D8 नु) कृतिसत्या (D7 त्यम्) (for the prior half) D7 corrupt, T

न ह्येतदनृतं कर्तुमर्हः पार्थो धनंजयः ॥ १३
धर्मपुत्रः कथं राजा भविष्यति मृतेऽर्जुने ।
तस्मिन्हि विजयः कृत्स्नः पाण्डवेन समाहितः ॥ १४
यदि नः सुकृतं किंचिद्यदि दत्तं हुतं यदि ।
फलेन तस्य सर्वस्य सव्यसाची जयत्वरीन् ॥ १५
एवं कथयतां तेषां जयमाशंसतां प्रभो ।
कृच्छ्रेण महता राजन्रजनी व्यत्यवर्तत ॥ १६
तस्यां रजन्यां मध्ये तु प्रतिबुद्धो जनार्दनः ।
स्मृत्वा प्रतिज्ञां पार्थस्य दारुकं प्रत्यभाषत ॥ १७
अर्जुनेन प्रतिज्ञातमार्तेन हतबन्धुना ।
जयद्रथं हनिष्यामि श्वोभूत इति दारुक ॥ १८
तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा मन्त्रिभिर्मन्त्रयिष्यति ।
यथा जयद्रथं पार्थो न हन्यादिति संयुगे ॥ १९
अक्षौहिण्यो हि ताः सर्वा रक्षिष्यन्ति जयद्रथम् ।
द्रोणश्च सह पुत्रेण सर्वास्त्रविधिपारगः ॥ २०
एको वीरः सहस्राक्षो दैत्यदानवमर्दिता ।
सोऽपि तं नोत्सहेताजौ हन्तुं द्रोणेन रक्षितम् ॥ २१
सोऽहं श्वस्तत्करिष्यामि यथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः ।

G2 इदमित्यब्रुवज्जना (for the post half)]
— After 406*, D7 8 read 20^{c}–21^{d} for the first time repeating the same in its proper place

13 K4 D1 om 13 (cf v l 12) D8 om 13^{ab} — ^{a}) Dn1 D2 वै (for हि) D4 अहत्वा सिंधुराजस्य — ^{b}) D3 4 6 प्रवेक्ष्यते — D7 8 read 13^{cd} for the first time after 12 — ^{c}) Ś2 [ए]वम्, K1–3 [ए]नम्, Dn2 D3 [ए]तम् (for [ए]तद्) D7 8 (both first time) S न शक्यमनृतां (D7 8 °क्या ह्यनृता, G4 °क्य-मनृत) कर्तुं — ^{d}) B Dc1 Dn1 D3 (second time) [अ]लं (for [अ]र्हः) D5 ईहेत्पार्थे कथंचन, D7 8 (both first time) S प्रतिज्ञा विजयेन हि — S ins after 13 D7 after the first occurrence of 13^{cd}

407* महद्धि साहस पार्थ कृतवाञ्शोकमोहित ।
[D7 अहो धिक् (for महद्धि)]

14 ^{a}) B4 धर्मराज (for °पुत्र) — ^{b}) K5 हतेऽर्जुनाद्
S करिष्यति सहानुग (G5 °ज) — D6 om 14^{c}–15^{b} — ^{d}) D5 पाण्डवेये (for °वेन) — For 14^{cd}, S subst

408* अर्जुने हि जयस्तेषामायत्तो जीवितानि च ।

15 D6 om 15^{ab} (cf v l 14) — ^{a}) B2 4 Dn2 यदि नोस्ति कृत किंचिद् — ^{b}) S [अ]थो हुतं (for हुतं यदि) — ^{c}) Ś K D2 4 5 7 8 तेन, D3 6 [अ]नेन (for तस्य) K5 Dn1 D2–8 सर्वेण, B2 (marg) धर्मस्य (for सर्वस्य) — ^{d}) Ś K1 2 4 जयस्त्विति, D2 मरीञ्जयेत्
T G2–5 स (G5 वि) जयत्वर्जुनो रिपून्

16 G5 om 16 — ^{b}) Ś2 Dc1 [आ]कांक्षतां; T G2–4 आशंसिनाम् (for [आ]शंसतां) S (G5 om) अपि (for प्रभो) — ^{c}) S (G5 om) कृच्छ्रेण सा महा राज — ^{d}) Ś K2–4 D1 सा (Ś स) व्यतीयाय शर्वरी, K5 रजनी साभ्यवर्तत, Dn1 D8 °नी सा (D8 सं) न्यवर्तत, D3 6 T °नी ह्यत्य(D6 °न्व)वर्तत, D4 7 °नी विनि(D7 व्यन्य)वर्तत

17 ^{a}) Ś2 K1–3 च (for तु) B Dc1 Dn D3 7 8 तस्या रजन्या मध्ये तु, S रजन्यामर्धयामायां — ^{d}) D5 समभाषत (for प्रत्य°)

18 ^{b}) S पार्थेन (for आर्तेन) D3 सह बधुना, M3 4 5 (sup lin) हतबुद्धिना (for °बन्धुना) — ^{c}) B1–3 5 Dc1 वधिष्यामि, S अहं हंता (for हनिष्यामि) — ^{d}) G5 भारत (for दारुक)

19 ^{a}) K4 S ततो, Dc1 D3–8 तं तु, Dn2 तत्र, D1 तत्तद् (for तत्तु) — ^{b}) S मंत्रयिष्यति मन्त्रिभि (M1. 2 बंधुभि) — ^{d}) S न हन्यादित्यसंशयं

20 G4 om (hapl) 20^{ab} — ^{a}) D5 अक्षोहिण्यो हि, S (G4 om) अक्षो(M5 °क्षौ)हिण्यश्च — ^{b}) K1 रक्षयिष्यं, D7 क्षयिस्यंति (for रक्षिष्यन्ति) S (G4 om.) न संशय (for जयद्रथम्) — D7 8 read 20^{c}–21^{d} for the first time after 406* — ^{c}) Dn1 D5 तु (for च) — ^{d}) D7 8 (both first time) S ये चान्ये प्रवरा रथा

21 For the repetition in D7 8, of v l 20 — ^{a}) K1 Dn1 D2 एकवीर·, D7 8 (both first time) S स(D8 म)हावीर्यं (for एको वीर) — ^{b}) B2 Dn D3, 4 6 -दर्पहा, S -संघजित् (for मर्दिता) — ^{c}) D7 (first time) साप्येन, D3 (first time) S सोप्येन (for सोऽपि त) K5 D2–6 7 8 (last two second time) नोत्सहेदाजौ, D7 8 (both first time) °हे हंतुं; S °हेद्धतुं (M3 [sup lin] °योद्धुं) — ^{d}) K1 हत्तुं; D7 8 (both first time) रणे, S संख्ये (G2 4 M4 °घे) (for हन्तुं)

22 ^{a}) D2–4 स्वस्ति (for श्वस्तत्) S अहं तु श्वस्तथा

अप्राप्तेऽस्तं दिनकरे हनिष्यति जयद्रथम् ॥ २२
न हि दारा न मित्राणि ज्ञातयो न च बान्धवाः ।
कश्चिन्नान्यः प्रियतरः कुन्तीपुत्रान्ममार्जुनात् ॥ २३
अनर्जुनमिमं लोकं मुहूर्तमपि दारुक ।
उदीक्षितुं न शक्तोऽहं भविता न च तत्तथा ॥ २४
अहं ध्वजिन्यः शत्रूणां सहयाः सरथद्विपाः ।
अर्जुनार्थे हनिष्यामि सकर्णाः ससुयोधनाः ॥ २५
श्वो निरीक्षन्तु मे वीर्यं त्रयो लोका महाहवे ।
धनंजयार्थे समरे पराक्रान्तस्य दारुक ॥ २६
श्वो नरेन्द्रसहस्राणि राजपुत्रशतानि च ।
साश्वद्विपरथान्याजौ विद्रविष्यन्ति दारुक ॥ २७
श्वस्तां चक्रप्रमथितां द्रक्ष्यसे नृपवाहिनीम् ।
मया क्रुद्धेन समरे पाण्डवार्थे निपातिताम् ॥ २८
श्वः सदेवाः सगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ।
ज्ञास्यन्ति लोकाः सर्वे मां सुहृदं सव्यसाचिनः ॥ २९
यस्तं द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्तमनु स मामनु ।
इति संकल्प्यतां बुद्ध्या शरीरार्धं ममार्जुनः ॥ ३०
यथा त्वमप्रभातायामस्यां निशि रथोत्तमम् ।
कल्पयित्वा यथाशास्त्रमादाय व्रतसंयतः ॥ ३१
गदां कौमोदकीं दिव्यां शक्तिं चक्रं धनुः शरान् ।　　C 7 281 B 7 79 K 7.79

कर्ता —b) D7 8 कुंतीपुत्रो यथार्जुन —c) G4 अस्तं प्राप्ते S त(G1 M अ)थादित्ये (for दिनकरे) —d) K1 हरिष्यति, S हता पाप (for हनिष्यति)

23 a) Ś1 K1–4 D1 न भ्राता न च मित्राणि —b) S न पुत्रज्ञा(M त्रा ज्ञा)तयोपि वा —c) Ś1 D2 5 7 8 वान्य, Ś2 K5 B Dc1 Dn1 अन्य, Dn2 D4 चान्य (for नान्य) Dn1 D4 प्रियकर°, M1 2 °तमो —d) K6 B3 Dn1 धनंजयात् (for ममार्जुनात्) S मर्त्ये (M2 °त्र, M5 °म) पार्थाद्धनंजयात्

24 a) Ś1 K1 3 lacuna, S विनार्जुनम् G1 5 M1. 2 इदं (for इमं) D8 अर्जुन विना लोक —b) K1 इव (for अपि) —cd) Ś1 K1 D1 [ए]व (for न) S नोत्सहे वीक्षितुं सूत सत्यमेतद्ब्रवीमि ते

25 a) K5 D5 7 8 सर्वास्त्वा; Dn1 D2 ता सर्वा (for शत्रूणा) K3 D3 4 S अह तु (K3 च) ध्वजि(K3 D3 4 वाहि)नी सर्वा —b) K2–4 D1 T M5 सहाया, Dn1 सप्रासे; M1–4 सरथा (for सहया) K5 D2–4 7 8 स नर, M1–4 सहय (for सरथ) B4 सहयाश्वनरद्विपा; D6 सहया सनराधिपा —c) K5 S अर्जुनार्थं —d) B1–3 5 Dc1 Dn2 सकर्णान्ससुयोधनान्

26 a) D3 4 6 transp मे and वीर्यं S अद्य पश्यति मे वीर्यं —b) D3 4 6 लोका सर्वे (for त्रयो लोका) T G3–5 महामृधे (for °हवे) —c) K3 8 B4 Dn2 D3, 6–8 धनंजयार्थे —d) D7 8 परिक्रांतस्य

27 a) S अद्य राज (for श्वो नरेन्द्र) —c) B1 स्वश्व (for साश्व) D4 द्वीप; G1 M1. 2 -ध्वज (for द्विप) —d) D2 विद्रवयिष्यामि, G1 विद्रविष्यामि K5 Dn1 सर्वेश (Dn1 °त) (for दारुक)

28 K1 om 28ab —a) Ś ध्वस्ता, K D3 6 त्रस्ता, D4 ततस्ता (hypermetric), D7 8 आस्ता, S अद्य (for श्वस्ता) M3–5 -प्रतिहता (for -प्रमथिता) B1. 3 Dc1 श्वो ध्वस्ता च प्रमथिता —b) Ś2 रिपु (for नृप) S द्रक्ष्यसि स्व तु वाहिनीं —c) K5 महा- (for मया) —d) D5 महात्मनां; M1. 2 निपातिता° (for °तिताम्) — After 28, S ins

409* अद्य ज्ञास्यन्ति त्रिदशा सासुरा सचराचरा ।
वासुदेवस्य तां प्रीतिं पाण्डवेष्वनपायिनीम् ।
[(L 2) T G2 तत्र (for तां)]

29 S reads 29 after 36 —a) G4 यस्य (for श्व स) —b) T G1 M3–5 सयक्षाप्सरसोसुरा, G2 स यक्षा ससुरासुरा, G3–5 M1 2 सरक्षोप्सरसो सुरा —c) D4 यास्यति (for ज्ञा) Ś2 K6 Dn1 D4 सर्वे (K6 Dn1 °र्वे) लोका (by transp)

30 a) S (except M3) तान् (for तं) —b) S तान् (for तम्) Ś1 K5 Dn1 D2 7 8 ह्यनु, B Dc1 चानु, Ca d अनु (as in text) —c) K1. 4 Dc1 D2–5 7 सकल्पि(Dc1 D3 5 7 °ल्प)ता (D2 4 °त) M3–5 बुद्धौ (for बुद्ध्या) —d) M3–5 धनंजय° (for ममार्जुन°)

31 a) S Bom. ed यथा तु त्वं (T G3 4 तत्त्वं, G5 तु सं; Bom ed त्वं मे) प्रभातायाम् —c) Dn1 सशस्त्राग्रम्; S समीपं ये (for यथाशास्त्रम्) —d) D2 आचार्य (for आदाय) K3 व्रतसंयुत°, B1–3 5 Dc1 D3 व्रजसीह मां, B4 Dn D2 5 व्रजसंयु(D5 °य)त; D4 6 व्रज शीघ्रगं (for व्रतसंयत°) D7 8 S आगच्छसि यथा कुरु

आरोप्य वै रथे सूत सर्वोपकरणानि च ॥ ३२
स्थानं हि कल्पयित्वा च रथोपस्थे ध्वजस्य मे ।
वैनतेयस्य वीरस्य समरे रथशोभिनः ॥ ३३
छत्रं जाम्बूनदैर्जालैरर्कज्वलनसंनिभैः ।
विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरश्वानपि च भूषितान् ॥ ३४
बलाहकं मेघपुष्पं सैन्यं सुग्रीवमेव च ।
युक्त्वा वाजिवरान्यत्तः कवची तिष्ठ दारुक ॥ ३५
पाञ्चजन्यस्य निर्घोषमार्षभेणैव पूरितम् ।
श्रुत्वा तु भैरवं नादमुपयाया जवेन माम् ॥ ३६
एकाह्नाहममर्षं च सर्वदुःखानि चैव ह ।
भ्रातुः पितृष्वसेयस्य व्यपनेष्यामि दारुक ॥ ३७
सर्वोपायैर्यतिष्यामि यथा बीभत्सुराहवे ।
पश्यतां धार्तराष्ट्राणां हनिष्यति जयद्रथम् ॥ ३८
यस्य यस्य च बीभत्सुर्वधे यत्नं करिष्यति ।
आशंसे सारथे तत्र भवितास्य ध्रुवो जयः ॥ ३९

दारुक उवाच ।

जय एव ध्रुवस्तस्य कुत एव पराजयः ।
यस्य त्वं पुरुषव्याघ्र सारथ्यमुपजग्मिवान् ॥ ४०
एवं चैतत्करिष्यामि यथा मामनुशाससि ।
सुप्रभातामिमां रात्रिं जयाय विजयस्य हि ॥ ४१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

---

32 D4 om 32^{a}–33^{b} — ^{a}) Ś2 कौमोदिकीं — ^{b}) M3-5 transp शक्तिं and चक्र D2 धनुर्दधत्, G5 °र्धर (for धनु शरान्) — ^{c}) S आरोपय (for °प्य वै) Dc1 च, D7 8 मे (for वै)

33 D4 om. 33^{ab} (cf v l 32) — ^{a}) K3 B Dc1 Dn2 च (for हि) B1 2 4 5 Dc1 D2 [अ]थ (for च) S स्थानं च कल्प्य(G5 °ल्प)ता तत्र (G5 °स्य) — ^{b}) K1 B4 वै (for मे) B1 Dc1 ध्वजोत्तमे Cd cites ध्वजस्य (as in text) — ^{d}) S समरेष्वमि(G1 M °ति)शोभिन

34 ^{a}) D6 G1. 3 4 M छत्रां, T G2 5 छत्र (for छत्र) D4 लाजैर्, D7 जात्यैर्, S माल्यैर्, Ca d जालैर् (as in text) — ^{b}) K4 -संनिभ, B M3-5 -स(B2 -सु)प्रभै (for -संनिभै) — ^{d}) B2 अश्वैर् (for अश्वान्) K4 B Dc1 Dn2 D3-8 विभूषितान्, S च भूषय (for च भूषितान्)

35 ^{b}) B Dc1 Dn शैब्यं, D1. 2 4 6 सैन्यं (for सैन्यं) — ^{c}) K1. 4 5 Dc1 D3 4 6-8 M3-5 युक्ता, K2 B4 5 Dn2 D1 5 युक्तान् (for युक्त्वा) M3-5 वाजिवरास् K5 D7 8 तात, B2 S तत्र (for यत्त)

36 ^{b}) K2 D5-8 आर्षभेनैव, Dn1 D2 °णेव Ca cites आर्षभेण, Cd °न K. Dn1 गर्जितं, Dn2 पूजित (for पूरितम्) S पर्जन्यनिनदोपम ❀ Ca आर्षभेण ऋषभरागेण। स यद्यपि सर्वस्य पञ्चम स्वरस्तथापि ऋषभ । ❀ — ^{c}) S श्रुत्वा भैरवमत्यर्थं — ^{d}) B1 Dc1 D2 7 उपायास्त्व, B3 उपेयाया, B4 5 Dn2 D6 उपेयास्त्व, D1 उपयातु (for उपयाया) K3 मा, K5 हि (for माम्) Dn1 उपयाज्जवनेन मे, S जवेनैवोपयाहि मा — After 36, S reads 29

37 ^{a}) S (except G5) अमर्षाश्च D4 एकाह्ना मम वधं च — ^{b}) K4 5 Dn D1-3 5 6 चैव हि, S चाभिभो (for चैव ह) — ^{c}) Ś1 D2 7 पितृष्वस्रेयस्य, Ś2 B2 4 Dn1 D3 G5 पैतृष्वसे(Ś2 Dn1 D3 °स्रे)यस्य, K1 पितृसुश्रेयस्य, K2 3 D1 °स्वश्रेयस्य

39 ^{a}) D5 जयद्रथस्य बीभत्सुर् — ^{c}) Ś1 K2 आशासे, D2 ततोस्य (for आशासे) T G1 2 4 5 M आशसे स (G1 M1. 2 °सेहं, G2 °ससे) रणे त त, G3 आशसे सति रण त (sic) — ^{d}) S तत्र तत्र हनिष्यति

40 ^{a}) T G M1 2 ध्रुव एव जयस्तस्य, M3-5 ध्रुवो हि विजयस्तस्य — ^{b}) D3 कुतस्तस्य, S न तस्यास्ति (for कुत एव)

41 ^{a}) Ś1 चेत्तत्, B5 मे तत्, D3-5 वैतत् (for चै°) — ^{b}) B3 Dn2 अनुशासति, S °भाषसे (for °शाससि) — K3 om 41^{cd} — ^{c}) B1 2 (marg) D2 7 8 अप्रभाताम् (for सु°) D3 राजन् (for रात्रिं) Ś K4 D1 एवमेव त्विमां रात्रिं — ^{d}) Ś जयार्थं (for जयाय) Dc1 विजयाय; Ca. d °यस्य (as in text). B3. 6 ह; Dc1 D2 6 S च (for हि)

५७

संजय उवाच ।
कुन्तीपुत्रस्तु तं मन्त्रं स्मरन्नेव धनंजयः ।
प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्मुमोहाचिन्त्यविक्रमः ॥ १
तं तु शोकेन संतप्तं स्वप्ने कपिवरध्वजम् ।
आससाद महातेजा ध्यायन्तं गरुडध्वजः ॥ २
प्रत्युत्थानं तु कृष्णस्य सर्वावस्थं धनंजयः ।
नालोपयत धर्मात्मा भक्त्या प्रेम्णा च सर्वदा ॥ ३
प्रत्युत्थाय च गोविन्दं स तस्मायासनं ददौ ।
न चासने स्वयं बुद्धिं बीभत्सुर्व्यदधात्तदा ॥ ४
ततः कृष्णो महातेजा जानन्पार्थस्य निश्चयम् ।
कुन्तीपुत्रमिदं वाक्यमासीनः स्थितमब्रवीत् ॥ ५
मा विषादे मनः पार्थ कृथाः कालो हि दुर्जयः ।
कालः सर्वाणि भूतानि नियच्छति परे विधौ ॥ ६
किमर्थं च विषादस्ते तद्ब्रूहि वदतां वर ।
न शोचितव्यं विदुषा शोकः कार्यविनाशनः ॥ ७
शोचन्नन्दयते शत्रून्कर्शयत्यपि बान्धवान् । B 7 2 C 7 8 K 7 8

Colophon — *Sub-parvan* N (except K4 D8) G1 M1 2 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1 8 तृतीययुद्धदिवसे —*Adhy name* K2 कृष्णदारुकसभाषणं, K5 वासुदेवचिंतायां दारुकवाक्यं, D5 वासुदेवचिंता, T G8 श्रीकृष्णदारुकसंवाद, G2 वासुदेवदारुकसंवाद —*Adhy no* (figures, words or both) K2 79, B1 S 76, B2 Dn1 77, B5 74, D2 68 —*Śloka no* Dn1 44

57

1 [a]) D8 च (for तु) D6–8 तन् (for तं) S धार्तराष्ट्रस्य तं मन्त्रं

2 After 2[ab], D2 5 ins

410* निश्वसन्तं महात्मानं सफेनमिव पन्नगम् ।
विसंज्ञमनसं ज्ञात्वा अर्जुनं शोकविह्वलम् ।

[(L 1) D अनात्मानं (for महा) D5 श्रमतम् (for सफेनम्) —(L 2) D5 विषण्णमनसप्राय (sic) (for the prior half) D5 ह्यर्जुनं (for अर्जुनं)]

—[d]) S ज्वलन्तं (for ध्यायन्तं)

3 [a]) B5 D1 च (for तु) Dn1 कृष्णाय (for कृष्णस्य) —[b]) K4 5 B1 Dn D1, 5 7 8 सर्वावस्थो (K4 D4 स्था) (for वस्थं) S सर्वावस्थासु फल्गुनः —[c]) K3 B Dc1 Dn2 D2, 7 S न लोपयति (K8 Dn2 D8 7 °त) —[d]) Ś1 K1 D3 4 प्रेम्ना (for प्रेम्णा) S नित्यशः (for सर्वदा)

4 D2 om. (hapl) 4 —[a]) S स प्रत्युत्थाय गोविंदं —[b]) K5 D1 तस्माद् (for तस्मै) Ś1 K1–4 D1 तदा स्वायासनं ददौ, S स्वं तस्मै चा —[c]) K5 स (for न) D3 न चासनेषु स्वयं बुद्धिं (hypermetric), S नासने च तदा बुद्धिं Ca d cite आसने (as in text) —[d]) K2 D8 6 8 व्यदधत् S स्वयं (for तदा)

5 [a]) M1 2 महाबाहुर् (for महातेजा) —[b]) D6 ध्यायन् (for जानन्) S लोकस्य (for पार्थस्य) —[c]) K5 Dn1 शुभं (for इदं) —[d]) Ś K1 D1 आसीनमिति चाब्रवीत्, K2 5 Dn1 D7 8 आसीनमिदम°, D2–6 आसीनं केशवोऽब्र

6 [b]) K5 Dn1 [s]ति (for हि) —[d]) K5 पुरा विधौ, Dn1 पुरो विधौ, Dn2 पुरं विधौ, S भवाभवे (for परे विधौ) Ca d cite परे (as in text)

7 [a]) D1 5 किमर्थश्च (for र्थं) K5 Dn1 हि (for च) —[b]) B Dc1 D1 8 S द्विपदां (for वदतां) —[c]) B (except B1) Dc1 Dn2 S न (Dn2 ना) शोच्य (G1 M1 2 शुचो, G5 शोच्यो) विदुषां श्रेष्ठ —[d]) Dn2 शोकः शत्रुर्धनंजय — After 7, N (except Dn2) ins

411* यत्तु कार्यं भवेत्कार्यं कर्मणा तत्समाचर ।
हीनचेष्टस्य यः शोकः स हि शत्रुर्धनंजय ।

[(L 1) B1 यत्र, D7 य तु (for यत्तु) Cd cites कार्यं प्रयोजनं कार्यं कर्तव्यं Ś1 समाचरेत् (for °चर) —(L 2) Dn1 न संशय (for धनंजय)]

8 [a]) D4 M3–5 शोको (for शोचन्) K8 अर्दयते (for नन्द°) —[b]) Some MSS कर्षयत्यपि, K4 D1 कर्षयत्यपि च; Dn1 कर्षयत्यपि —[c]) Ś K1 2 रसस् (for

क्षीयते च नरस्तस्मान्न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ८
इत्युक्तो वासुदेवेन बीभत्सुरपराजितः ।
आबभाषे तदा विद्वानिदं वचनमर्थवत् ॥ ९
मया प्रतिज्ञा महती जयद्रथवधे कृता ।
श्वोऽस्मि हन्ता दुरात्मानं पुत्रघ्नमिति केशव ॥ १०
मत्प्रतिज्ञाविघातार्थं धार्तराष्ट्रैः किलाच्युत ।
पृष्ठतः सैन्धवः कार्यः सर्वैर्गुप्तो महारथैः ॥ ११
दश चैका च ताः कृष्ण अक्षौहिण्यः सुदुर्जयाः ।
प्रतिज्ञायां च हीनायां कथं जीवेत मद्विधः ॥ १२
दुःखोपायस्य मे वीर विकाङ्क्षा परिवर्तते ।
द्रुतं च याति सविता तत एतद्ब्रवीम्यहम् ॥ १३
शोकस्थानं तु तच्छ्रुत्वा पार्थस्य द्विजकेतनः ।
संस्पृश्याम्भस्ततः कृष्णः प्राङ्मुखः समवस्थितः ॥ १४
इदं वाक्यं महातेजा बभाषे पुष्करेक्षणः ।
हितार्थं पाण्डुपुत्रस्य सैन्धवस्य वधे वृतः ॥ १५
पार्थ पाशुपतं नाम परमास्त्रं सनातनम् ।
येन सर्वान्मृधे दैत्याञ्जघ्ने देवो महेश्वरः ॥ १६
यदि तद्विदितं तेऽद्य श्वो हन्तासि जयद्रथम् ।

नरस्) Ś1 तस्मिन्, D8 तन्वन् (for तस्मान्) —[d]) D7 8 त्वा (for त्व)

9 Before 9, S ins संजय —[a]) Ś1 K1 8 D1 इत्युक्ते, S तथोक्तो (M3 4 °क्ते) (for इत्युक्तो) —[c]) S बभाषे हि तथा विद्वान् —[d]) B1 G4 अब्रवीत् (for अर्थवत्)

10 Before 10, S ins अर्जुन —[a]) K2 श्वोस्मि हर्ता, D5 S श्वो हंतास्मि, D7 8 श्वो निहता (for श्वोऽस्मि हन्ता) K6 Dn1 दुराधर्षं (for °त्मानं)

11 [a]) D6 यत्- (for मत्-) K5 -विनाशार्थं (for -विघातार्थं) —[c]) D2 transp पृष्ठत and सैन्धव G1 M1 2 पृष्ठत सैंधव चक्रे, M3-5 °त स्थास्यते कृष्ण —[d]) G5 गुप्तैर्, M1 2 गुप्तं (for गुप्तो) D5 महारथ (for °रथै)

12 [a]) T G2-5 तथा (for च ता) —[b]) Ś2 K1-4 ह्यक्षौहिण्य, S (except G4 M5) अक्षो° — After 12[ab], N ins

412* इतावशेषास्तत्रेमा दश माधव संख्यया ।
ताभि परिवृत सख्ये सर्वैश्चैव महारथै ।
कथ शक्येत स द्रष्टुं दुरात्मा कृष्ण सैन्धव ।
प्रतिज्ञापारणं चैव न भविष्यति केशव ।

[(L 1) B4 5 Dn2 हत (for दश) — (L 2) B2 तत (for ताभि) D2 चेदावृत (for परिवृत) — (L 3) Ś2 स शक्यते (for शक्येत स) K4 5 B Dn D1 2 सद्रष्टु, Dc1 वै द्रष्टु (for स द्रष्टु) D4 गुप्त- (for कृष्ण) — (L 4) B1 3 -पालन, D3 6 -तरण (for -पारण) B Dc1 Dn2 चापि (for चैव) D3 transp न and भविष्यति]

—[c]) K5 B1-3 तु, D5 7 8 वि (for च) —[d]) B2 4 5 Dn2 D6 8 जीवति (for जीवेत)

13 D8 om 13[ab] —[a]) B4 दुःखोदयस्य, D5 7 8 दुःखोपायश्च, G3-5 दुःखापायस्य D7 8 मेधावी (for मे वीर) Cv as in text —[b]) B2 विशंका, Ca d विकाङ्क्षा (as in text) D2 विकांक्षो ह्यपवर्तते, Cv as in text —[c]) K1-3 T G3 4 M1-4 चायाति (for च याति) D2 सा चिंता (for सविता) Cd as in text —[d]) K5 एनं, Dc1 D2 3 6 एव, Dn1 एव (for एतद्)

14 Before 14, S ins संजय —[a]) K5 Dn1 च (for तु) S बुद्ध्वा (for श्रुत्वा) —[c]) K1 स स्पृश्या भस्, D2 सस्मृत्यांतस्, D6 सपश्यामस्, D8 संस्पृश्या पस्, G5 संस्पृश्य चांभस् (hypermetric) (for संस्पृश्याम्भस्) D4 7 8 तदा (for ततः) —[d]) Ś2 प्रत्युपस्थित, M3-5 समुप° (for समवस्थित)

15 [b]) G5 बभाषे पुरुषोत्तम —[c]) G1 M1 2 -पुत्राणा (for पुत्रस्य) —[d]) K2 3 B3-5 Dn2 D5-7 S वृत, Dn1 कृत, D8 धृतं (for वृत)

16 [a]) D5 पार्थं (for पार्थ) D7 भीम- (for नाम) —[b]) S महास्त्रं तत् (for परमास्त्रं) Ś1 सुदारुणं (for सनातनम्) — Ś K1-3 om 16[c]-17[b] —[c]) D7 8 येन दैत्यान्मृधे सर्वान्, S येन दैत्या मृधे सर्वे —[d]) S निहता शूलपाणिना

17 Ś K1-3 om 17[ab] (cf v l. 16) —[a]) K4 D5 ते (for तद्) D1 विहितं (for विदितं) —[b]) Dn2 D3. 6 [s]सि हंता (by transp) K4 Dn1 T G1 [अ]स्मि (for [अ]सि) —[c]) Ś K1-4 Dn1 D3 6 यथाज्ञातं (K1 °नं, K4 °तुं), K6 B Dc1 Dn2 D1 2

अथ ज्ञातुं प्रपद्यस्व मनसा वृषभध्वजम् ॥ १७
तं देवं मनसा ध्यायञ्जोषमास्स्व धनंजय ।
ततस्तस्य प्रसादात्त्वं भक्तः प्राप्स्यसि तन्महत् ॥ १८
ततः कृष्णवचः श्रुत्वा संस्पृश्याम्भो धनंजयः ।
भूमावासीन एकाग्रो जगाम मनसा भवम् ॥ १९
ततः प्रणिहिते ब्राह्मे मुहूर्ते शुभलक्षणे ।
आत्मानमर्जुनोऽपश्यद्गगने सहकेशवम् ॥ २०
ज्योतिर्भिश्च समाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् ।
वायुवेगगतिः पार्थः खं भेजे सहकेशवः ॥ २१
केशवेन गृहीतः स दक्षिणे विभुना भुजे ।
प्रेक्षमाणो बहून्भावाञ्जगामाद्भुतदर्शनान् ॥ २२
उदीच्यां दिशि धर्मात्मा सोऽपश्यच्छ्वेतपर्वतम् ।
कुबेरस्य विहारे च नलिनीं पद्मभूषिताम् ॥ २३
सरिच्छ्रेष्ठां च तां गङ्गां वीक्षमाणो बहूदकाम् ।
सदापुष्पफलैर्वृक्षैरुपेतां स्फटिकोपलाम् ॥ २४
सिंहव्याघ्रसमाकीर्णां नानामृगगणाकुलाम् ।
पुण्याश्रमवतीं रम्यां मनोज्ञाण्डजसेविताम् ॥ २५
मन्दरस्य प्रदेशांश्च किंनरोद्गीतनादितान् ।
हेमरूप्यमयैः शृङ्गैर्नानौषधिविदीपितान् ।
तथा मन्दारवृक्षैश्च पुष्पितैरुपशोभितान् ॥ २६
स्निग्धाञ्जनचयाकार संप्राप्तः कालपर्वतम् ।
पुण्यं हिमवतः पादं मणिमन्तं च पर्वतम् । C. 7 B 7 K 7

4. 5 7 8 अथाज्ञातं (D8 °नं) (for अथ ज्ञातु)

18 ^{a}) B Dc1 Dn2 D3 6 8 M3–5 ध्यात्वा (for ध्यायन्) — ^{b}) B1–3 Dc1 जपन्नास्व, D3 6 जयन्नास्व, Ca. d जोषमास्स्व (as in text) — ^{d}) K2 भुक्त्वा, K5 Dn1 D2–6 भक्तं, B2 युक्त, D7 (marg) S भक्त्या (for भक्त·) D5 प्राप्स्यति (for °सि) B2 यन् (for तन्)

19 ^{a}) Ś1 D2 स्मृत्वा (for श्रुत्वा) — ^{b}) D2 5 आपो (for अम्भो) — ^{c}) S भूमावासीत्समापन्नो — ^{d}) S शिवं (for भवम्)

20 ^{a}) Ś2 B4 5 प्रणिहितो, Ca. d हिते (as in text) D6 ब्राह्मे (for ब्राह्मे) — ^{b}) Ś2 चतुर्थे (for मुहूर्ते) — K4 B2 4 D1 read 27^{cd} for the first time after 20, repeating it in its proper place, while B1. 3 5 Dc1 Dn2 D3. 6 read it after 20

21 ^{b}) S गंधर्व (for -चारण-) — ^{c}) G1 पूर्व (for पार्थ) — ^{d}) D3 सं (for खं) S सहमाधव· (for केशव·)

22 ^{a}) Ś K1–4 D3 6–8 च, B2 स (for स) D2 गृहीतस्य (for °त स) — ^{c}) Ś2 K2–5 D3–5 7 8 प्रेक्ष्य माणो (for प्रेक्ष°)

23 ^{c}) K4 विहारेण, K5 °रे वै, Dc1 रत्ने, S रं च (for रे च) — ^{d}) K3 D4 7 8 नलिनी, G1. 3 4 M नळिनीं (for नलिनीं) G5 भूमि (for पद्म) D3 पितं (for ताम्)

24 ^{b}) Ś प्रेक्षमाणो, K B2 Dc1 D1 3 6–8 वीक्ष्य°, D4 5 प्रेक्ष्य° (for वीक्ष°) — After 24^{ab}, D7 8 read 27–29 — ^{d}) Ś1 B6 Dn1 D4 5 7 8 स्फटिकोपमा, K1 2 D3 स्फु(D3 स्फा)टिकोपला, S स्फ(G1 M1–3 5 स्फा)टिकोदका (for स्फटिकोपलाम्)

25 ^{a}) D3 M3–5 गणाकीर्णां (for समा°) — ^{b}) Ś1 K5 B Dc1 Dn1 D2 5 7 8 G5 समाकुला (Dc1 °ल) — ^{c}) D4 पुण्यां (for रम्या) — ^{d}) Dn D5 मनोज्ञा जहसेविता, S मनोज्ञा द्विजसेविता (T G2–5 °शोभिता)

26 ^{a}) Ś2 प्रदेशाश्, K3 शाच् (for °शाच्) — ^{b}) D2 4 5 किंनरीगीत (for किंनरोद्गीत-) B4 D2 -सेवितान्, D4 G1 M1 2 -चाहितान् (for -नादितान्) — B5 om (hapl) 26^{cd} — ^{c}) Ś K1–4 दृढैर्, D6 स्वर्गैर् (for शृङ्गैर्) D5 हेमशृंगमयैर्दीप्तैर् — ^{d}) D3 नानौषध, G1 M1 2 नानाधातु, G3 नानोषधि (for नानौषधि-) D4 5 -प्रदीपि(D4 प्य)ता, D6 S -विभूषितान् (for विदीपितान्) — ^{e}) Ś1 K1 4 B1. 2 3 (marg as in text) D5 7 8 पुष्पैश्च, D2 -कुसुमै· (for वृक्षैश्च) — After 26, D7 8 ins

413* विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरन्यानपि च भूषितान् ।

27 D7 8 read 27–29 after 24^{ab} — ^{a}) D4 -जपाकार (for -चया°) — ^{b}) D3 समासौ; M1. 2 संप्राप्तं (for °स) G1 3 4 M काळपर्वतं — K4 B2 4 D1 read 27^{cd} for the first time after 20, while B1. 3. 5 Dc1 Dn2 D3 6 read it after 20 — ^{c}) K2 B2 (second time) Dn1 पुण्ये हिमवत पादे — ^{d}) T मणिरत्नं (for °मन्तं) — ^{e}) B1 (orig) मत्तवत्सं, B1 (marg) वृक्ष-

ब्रह्मतुङ्गं नदीश्चान्यास्तथा जनपदानपि ॥ २७
सुशृङ्गं शतशृङ्गं च शर्यातिवनमेव च ।
पुण्यमश्वशिरःस्थानं स्थानमाथर्वणस्य च ॥ २८
वृषदंशं च शैलेन्द्रं महामन्दरमेव च ।
अप्सरोभिः समाकीर्णं किंनरैश्चोपशोभितम् ॥ २९
तांश्च शैलान्व्रजन्पार्थः प्रेक्षते सहकेशवः ।
शुभैः प्रस्रवणैर्जुष्टान्हेमधातुविभूषितान् ॥ ३०
चन्द्ररश्मिप्रकाशाङ्गीं पृथिवीं पुरमालिनीम् ।
समुद्रांश्चाद्भुताकारानपश्यद्बहुलाकरान् ॥ ३१
वियद्द्यां पृथिवीं चैव पश्यन्विष्णुपदे व्रजन् ।
विस्मितः सह कृष्णेन क्षिप्तो बाण इवात्यगात् ॥ ३२
ग्रहनक्षत्रसोमानां सूर्याग्न्योश्च समत्विषम् ।
अपश्यत तदा पार्थो ज्वलन्तमिव पर्वतम् ॥ ३३
समासाद्य तु तं शैलं शैलाग्रे समवस्थितम् ।
तपोनित्यं महात्मानमपश्यद्वृषभध्वजम् ॥ ३४
सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानं स्वतेजसा ।
शूलिनं जटिलं गौरं वल्कलाजिनवाससम् ॥ ३५
नयनानां सहस्रैश्च विचित्राङ्गं महौजसम् ।
पार्वत्या सहितं देवं भूतसंघैश्च भास्वरैः ॥ ३६
गीतवादित्रसंह्रादैस्ताललास्यसमन्वितम् ।
वल्गितास्फोटितोत्क्रुष्टैः पुण्यगन्धैश्च सेवितम् ॥ ३७
स्तूयमानं स्तवैर्दिव्यैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।

गुल्म, Dn1 व्रह्मतुंग-, D4 ब्रह्मतुंगा, D7 8 बहुतुंग (for ब्रह्मतुङ्ग) T G2 चान्यां, G1 M चान्यान् (for चान्यास्) G3–5 ब्रह्मतुग नदीं चान्यान् — f) S नाना- (for तथा) M3–5 -जनपदानि च (for जनपदानपि)

28 For the sequence in D7 8, of v l 27 — a) B5 D1 स तुंगं (for सुशृङ्गं) — b) Ś K1–4 D1 श(K1 4 D1 स)र्वण्या, D3 4 सर्याति- (for शर्याति) S शय्या(G5 °र्श)नाभ (T G2–5 °गं) तथैव च — c) Ś1 आथर्वण (for अश्वशिर-) — d) Dn1 आथर्वमेव, T G2 आथर्वणस्य, M3–5 आथर्वणं च (for °णस्य) Ś1 तथैवाश्वशिरोपि च

29 For the sequence in D7 8, of v l 27 — a) Ś K1–4 D1 वृषभ चैव, T G2 M5 पृषदंशं (for वृष°) — b) K2 4 B3 -मंदारम् (for मन्दरम्) — d) K2 विवरैश्, S विहारैश् (for किंनरैश्)

30 a) T G2–5 तां स (for तांश्च) N तस्मिन्शैले व्रजन्पार्थ — b) N सकृष्ण समवैक्षत — c) D4 M3–5 शुभ्रैः (for शुभैः) D3 4 6–8 प्रश्रवणैर् (for प्रस्र°) Ś1 D5 युक्ता, Ś2 K1–4 B Dc1 Dn D1–4 6–8 T G2 M5 (sup lin as in text) जुष्टा, K5 जुष्टा (for जुष्टान्) — d) Ś1 K1–4 D1 M3–5 हेमपद्म-, G5 °सानु- (for °धातु-) N -विभूषितां (for -विभूषितान्)

31 a) B3 Dc1 -प्रतीकाशा, D4 -प्रतीकाशाग्नीं (hypermetric), S -परीताङ्गीं (for -प्रकाशाङ्गीं) — b) Ś1 K1 पृथिव्या (for °वीं) Ś2 K2 पृथिव्या सुरमालिनीं, M3–5 °वीं च सकाननां — c) Ś1 अद्भुताकारान् (for चाद्भुता°) — d) S पश्यन्सुबहुलाद्भु(T G3 4 °लान्द्रि)तान्

32 b) N तथा विष्णुपदं (D3 6 °ष्णोः पद, D4 °ष्णुपुरीं) व्रजन् — c) D4 वार्ष्णेय (for कृष्णेन) — d) Ś K1–3 इवाधक (Ś °कं), K4 5 B Dn2 D1 3–8 इवाभ्यगात् (for इवात्य°)

33 a) G2 damaged — b) Ś K1 सूर्याग्नीन्दु; K2–4 D1 °ग्नींदु- (for सूर्याग्न्योश्च) Ś2 D7 8 समप्रभं, D4 6 °न्वितं (for °त्विषम्) — c) S प्रेक्षते स (for अपश्यत) — d) Ś1 (sup lin as in text) K1 पावकं (for पर्वतम्)

34 a) Ś2 च (for तु) S समाप(G1 M °स)न्नस्तु तं देशं (T G3 °वं) — d) S अपश्यद्वानरध्वज

35 c) D2 7 8 T M5 जटिनं (for °लं) T G1 3–5 जीर्णं, Ca d गौरं (as in text) — d) G2 damaged

36 a) G2 damaged — b) B2 (marg as in text) विचित्रांशुं (for °त्राङ्गं) — d) Ś1 भास्करैः, Ś2 B2 भासुरैः, K4 भारत, B1 भास्वरं (for भास्वरैः)

37 a) D7 8 -संवातैस्, T G2–5 -संवादैस् (for -संह्रादैस्) — b) B Dc1 हास्य- (for ताल) K5 B2 (marg) 3 4 -समन्वितै (for °तम्) S ताळ(G5 °ल)नर्तनलापि(T G3 4 M5 °सि)तै — c) K1 Dn1 D7 वलि(K1 °छि)तास्फोटितो(D7 °टनो)त्कुष्टै, B2 वल्गितास्फोटिताक्रोशै, T G3 4 °तास्फोटनोत्कुष्टै; M °तास्फोटितोत्कुष्टै — d) Ś2 K5 B Dc1 D2 5–7 T G3–4 पुण्यैर् (for पुण्य-)

गोप्तारं सर्वभूतानामिष्वासधरमच्युतम् ॥ ३८
वासुदेवस्तु तं दृष्ट्वा जगाम शिरसा क्षितिम् ।
पार्थेन सह धर्मात्मा गृणन्ब्रह्म सनातनम् ॥ ३९
लोकादिं विश्वकर्माणमजमीशानमव्ययम् ।
मनसः परमां योनिं खं वायुं ज्योतिषां निधिम् ॥ ४०
स्रष्टारं वारिधाराणां भुवश्च प्रकृतिं पराम् ।
देवदानवयक्षाणां मानवानां च साधनम् ॥ ४१
योगिनां परमं ब्रह्म व्यक्तं ब्रह्मविदां निधिम् ।
चराचरस्य स्रष्टारं प्रतिहर्तारमेव च ॥ ४२
कालकोपं महात्मानं शक्रसूर्यगुणोदयम् ।
अवन्दत तदा कृष्णो वाङ्मनोबुद्धिकर्मभिः ॥ ४३
यं प्रपश्यन्ति विद्वांसः सूक्ष्माध्यात्मपदैषिणः ।
तमजं कारणात्मानं जग्मतुः शरणं भवम् ॥ ४४
अर्जुनश्चापि तं देवं भूयो भूयोऽभ्यवन्दत । C 7 B 7 K 7

---

38 ^{a}) Dn1 D1 स्तूयमान, M4 °माने (for °मानं) — ^{b}) K5 B Do1 Dn2 D1 S ऋषिभिर् (for मुनिभिर्) D4 ब्रह्मचारिभि (for वादिभि) — ^{c}) D7 8 सैन्यानाम्, S (G4 damaged) -लोकानाम् (for -भूतानाम्) — ^{d}) Ś K1-4 Dn2 D1 6 G5 M3-5 वरम्, T G3 परम् (for -धरम्) D7 8 ईश्वर परमाच्युतं

39 ^{a}) The portion of the text from स्तुत in 39^a up to 69^b is lost on missing folio in Ś2 — ^{b}) D7 8 स्वात्मपेदे च स क्षितिं — B4 om 39^c–41^b — ^{d}) Ś1 स्तुवन्, Cd गृणन् (as in text)

40 Ś2 missing (cf v 1 39) B4 om 40 (cf. v 1. 39) — ^{a}) D1-6 लोकादि (for दिं) D5 -सर्व (for विश्व) — ^{b}) D2 सर्वम्, D3 मृदुम् (for अजम्) — ^{c}) K5 Dn1 तपस, D3-6 S तमस (for मनस) K1 B Do1 Dn2 D6 T G2-5 परमं (for मा) D5 T G2-4 ज्योति (G3 °तिं) (for योनिं) — ^{d}) Ś1 D1 3 6 T G2-4 खं वायुर्, K1 3 Dn1 D4 G5 खं (K1 3 ख) वायु (for खं वायुं) D5 वरं, S गतिं (for निधिम्)

41 Ś2 missing (cf v 1 39) B4 om 41^{ab} (cf v 1 39) — ^{a}) D6 स्रष्टार सर्वजंतूनां — D4 om (hapl) 41^{bc} — ^{b}) D7 8 M3 भवश्च, G1 M1 2 भवां च, M4 5 भवं च (for भुवश्च) Ca d cite भुव (as in text) M2 परात् (for पराम्) D5 भुवश्च परम पदं — ^{d}) S मनुष्याणां (for मानवानां) Dn1 साधकं, T G2-5 M5 (*sup lin* as in text) शासक (for साधनम्)

42 Ś2 missing (cf v 1 39) Dn1 om 42–43 — ^{a}) Ś1 K1-3 B1 2 (marg as in text) 3-5 Do1 D1 3-5 योगा(B5 °गि)नां च परं ब्रह्म — ^{b}) Ś1 K3 4 D1 ब्रह्म, K1 परं, K2 Do1 द्दष्टं, K5 B4 D1 7 8 दृष्टं (for व्यक्तं) T G2-5 वेदविदा (for ब्रह्म°) D2 वेदानां निधिं — ^{c}) T G2-5 परावरस्य (for चराचरस्य) — ^{d}) K3 4 प्रतिहतारम् (for °हर्तारम्)

43 Ś2 missing (cf v 1 39) Dn1 om 43 (cf v 1 42) — ^{a}) D5 7 काल (D7 °ले) कोप, T G3-5 कालकेयं, G2 कालज्ञेयं, M2 कालकोय, Ca d कालकोपं (as in text) — ^{b}) K1 B1 Ca शुक्र, K5 G4 शत, B1 (marg) T G1 2 M1 3-5 शुक्र (for शक्र) B3 -गुणालयं (for -गुणोदयम्) K4 D1 शुक्र (D1 क्र) सूर्येंदुलोचनं, D2 शतसूर्यगणोदयं, Cd शुक्र सूर्य स्तनोदयं — ^{c}) K3 D4-6 अव (K5 D6 व) दत, B1-3 5 Do1 ववंदे त, Dn2 अचक्षतस्, S ववंदतुस् (for अवन्दत) D3 तथा (for तदा) K5 D2 4-6 S कृष्णौ (for कृष्णो) — ^{d}) Dn2 D2 5 वाङ्मन कर्म (Dn2 °र्म)-बुद्धिभि

44 Ś2 missing (cf v 1 39) — ^{a}) Ś1 K1-4 B2 D1 7 8 प्रपश्यंति, D4 प्रविशंति (for प्रपश्यन्ति) — ^{b}) D4 सूक्ष्मध्यान, D5 शूराध्यान (for सूक्ष्माध्यात्म) Ś1 K1 3 Dn2 D3 6 गवेषिण, B3 विभूतय, T G1-4 M3 5 निदर्शनात् (M3 5 °ना) (for पदैषिण) D7 8 सूक्ष्माक्षरगवेषिण, G5 सूक्ष्ममध्यात्मदर्शन — After 44^{ab}, D7 8 ins

414* यमृग्वेदविदो गान्ति ऋचो ह्यक्षरमेव च ।
यजुर्वेदविदश्चैवादित्यवर्णं तमस परस्तात् ।
गायन्ति यं सामविद इहैव इति निश्रुतम् ।

— ^{c}) M3-5 मनुं (for अजं) — ^{d}) D5 जगाम (for जग्मतु) D3 6 जन्मातकरणं भव — After 44, D7 8 ins

415* तमेवाग्निं समादित्य भूयो भूयस्तथेश्वरम् ।

45 Ś2 missing (cf v 1 39) — ^{b}) D4 om from भूयो up to वा (in 46^c) B Do1 D5 [s]पि; G1 M1 2 हि; G4 च (for sभि) G1 M3-5 [अ]नंदत; G4 केशव (for [अ]वन्दत) — ^{c}) B Do1 तं, T G2-5 [ए]नं; G1

41 ब्रह्मतुङ्गं नदीश्चान्यास्तथा जनपदानपि ॥ २७
सुशृङ्गं शतशृङ्गं च शर्यातिवनमेव च ।
पुण्यमश्वशिरःस्थानं स्थानमाथर्वणस्य च ॥ २८
वृषदंशं च शैलेन्द्रं महामन्दरमेव च ।
अप्सरोभिः समाकीर्णं किंनरैश्चोपशोभितम् ॥ २९
तांश्च शैलान्व्रजन्पार्थः प्रेक्षते सहकेशवः ।
शुभैः प्रस्रवणैर्जुष्टान्हेमधातुविभूषितान् ॥ ३०
चन्द्ररश्मिप्रकाशाङ्गीं पृथिवीं पुरमालिनीम् ।
समुद्रांश्चाद्भुताकारानपश्यद्बहुलाकरान् ॥ ३१
वियद्द्यां पृथिवीं चैव पश्यन्विष्णुपदे व्रजन् ।
विस्मितः सह कृष्णेन क्षिप्तो बाण इवात्यगात् ॥ ३२
ग्रहनक्षत्रसोमानां सूर्याग्न्योश्च समत्विषम् ।
अपश्यत तदा पार्थो ज्वलन्तमिव पर्वतम् ॥ ३३
समासाद्य तु तं शैलं शैलाग्रे समवस्थितम् ।
तपोनित्यं महात्मानमपश्यद्वृषभध्वजम् ॥ ३४
सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानं स्वतेजसा ।
शूलिनं जटिलं गौरं वल्कलाजिनवाससम् ॥ ३५
नयनानां सहस्रैश्च विचित्राङ्गं महौजसम् ।
पार्वत्या सहितं देवं भूतसंघैश्च भास्वरैः ॥ ३६
गीतवादित्रसंह्रादैस्ताललास्यसमन्वितम् ।
वल्गितास्फोटितोत्क्रुष्टैः पुण्यगन्धैश्च सेवितम् ॥ ३७
स्तूयमानं स्तवैर्दिव्यैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।

गुल्मं, Dn1 ब्रह्मतुंग-, D4 ब्रह्मतुंगा, D7 8 बहुतुंगं (for ब्रह्मतुङ्गं) T G2 चान्या, G1 M चान्यान् (for चान्यास्) G3-5 ब्रह्मतुगं नदीं चान्यान् — f) S नाना (for तथा) M3-5 -जनपदानि च (for जनपदानपि)

28 For the sequence in D7 8, cf v 1 27 — a) B5 D1 स तुंगं (for सुशृङ्गं) — b) Ś K1-4 D1 श(K1 4 D1 स)र्वण्या, D3 4 सर्याति- (for शर्याति) S शय्या(G5 °र्ये)नाभ (T G2-5 °गं) तथैव च — c) Ś1 आथर्वण (for अश्वशिर-) — d) Dn1 आथर्वमेव, T G2 आथर्वणस्य, M3-5 आथर्वणं च (for °णस्य) Ś1 तथै वाश्वशिरोपि च

29 For the sequence in D7 8, cf v 1 27 — a) Ś K1-4 D1 वृषभं चैव, T G2 M5 वृषदंशं (for वृष°) — b) K2 4 B3 -मंदारम् (for -मन्दरम्) — d) K2 विबरैश्, S विहारैश् (for किंनरैश्)

30 a) T G2-5 ता स्स (for तांश्च) N तस्मिन्शैले व्रजन्पार्थं — b) N सकृष्ण समवैक्षत — c) D4 M3-5 शुभ्रैः (for शुभैः) D3 4 6-8 प्रश्रवणैर् (for प्रस्र°) Ś1 D5 युक्तां, Ś2 K1-4 B Dc1 Dn D1-4 6-8 T G2 M5 (sup lin as in text) जुष्टा, K5 युष्टा (for जुष्टान्) — d) Ś1 K1-4 D1 M3-5 हेमपद्म-, G5 °सानु- (for °धातु-) N -विभूषिता (for -विभूषितान्)

31 a) B3 Dc1 -प्रतीकाशा, D4 -प्रतीकाशागीं (hypermetric), S परीताङ्गीं (for प्रकाशाङ्गीं) — b) Ś1 K1 पृथिव्यां (for °वीं) Ś2 K2 पृथिव्यां सुरमालिनीं, M3-5 °वीं च सकाननां — c) Ś1 अद्भुताकारान् (for चाद्भुता°) — d) S पश्यन्सुबहुलाद्भु(T G3 4 °लान्वि) तान्

32 b) N तथा विष्णुपदं (D3 6 °ष्णो पद, D4 °ष्णुपुरीं) व्रजन् — c) D4 वार्ष्णेय (for कृष्णेन) — d) Ś K1-3 इवाधक (Ś °कं), K4 5 B Dn2 D1 3-8 इवा भ्यगात् (for इवात्य°)

33 a) G2 damaged — b) Ś K1 सूर्याग्नीन्दु, K2-4 D1 °ग्नींदु- (for सूर्याग्न्योश्च) Ś2 D7 8 सम प्रभ, D4 6 न्वित (for °त्विषम्) — c) S प्रेक्षते स्म (for अपश्यत) — d) Ś1 (sup lin as in text) K1 पावकं (for पर्वतम्)

34 a) Ś2 च (for तु) S समाप(G1 M °स)श्च तु देशं (T G3 °वं) — d) S अपश्यद्वानरध्वज

35 c) D2 7 8 T M5 जटिनं (for °लं) T G1 3-5 जीर्णं, Ca d गौरं (as in text) — d) G2 damaged

36 a) G2 damaged — b) B1 (marg as in text) विचित्रांशु (for °त्राङ्गं) — d) Ś1 भास्करै, Ś2 B3 भासुरै, K4 भारत, B1 भास्वरं (for भास्वरैः)

37 a) D7 8 -सवादैस्, T G2-5 -संवादैस् (for -संह्रादैस्) — b) B Dc1 हास्य- (for ताल-) K5 B3 (marg) 3. 4 -समन्विते (for °तम्) S ताल(G5 °ल)नर्तनलापि(T G3 4 M5 °सि)तै — c) K1 Dn1 D7 वल्गि(K1 °ल्लि)तास्फोटितो(D7 °टनो)त्कुष्टै, B2 वल्गि तास्फोटिताक्रोशै, T G3 4 °तास्फोटनोत्कुष्टै, M °तास्फोटितोद्घुष्टै — d) Ś1 K5 B Dc1 D2 5-7 T G2-4 पुण्यैर् (for पुण्य)

गोप्तारं सर्वभूतानामिष्वासधरमच्युतम् ॥ ३८
वासुदेवस्तु तं दृष्ट्वा जगाम शिरसा क्षितिम् ।
पार्थेन सह धर्मात्मा गृणन्ब्रह्म सनातनम् ॥ ३९
लोकादिं विश्वकर्माणमजमीशानमव्ययम् ।
मनसः परमां योनिं खं वायुं ज्योतिषां निधिम् ॥ ४०
स्रष्टारं वारिधाराणां भुवश्च प्रकृतिं पराम् ।
देवदानवयक्षाणां मानवानां च साधनम् ॥ ४१
योगिनां परमं ब्रह्म व्यक्तं ब्रह्मविदां निधिम् ।
चराचरस्य स्रष्टारं प्रतिहर्तारमेव च ॥ ४२
कालकोपं महात्मानं शक्रसूर्यगुणोदयम् ।
अवन्दत तदा कृष्णो वाङ्मनोबुद्धिकर्मभिः ॥ ४३
यं प्रपश्यन्ति विद्वांसः सूक्ष्माध्यात्मपदैषिणः ।
तमजं कारणात्मानं जग्मतुः शरणं भवम् ॥ ४४
अर्जुनश्चापि तं देवं भूयो भूयोऽभ्यवन्दत । C 7 2 B 7 K 7

38 ^{a}) Dn1 D1 स्तूयमान , M4 °मानै (for °मान) — ^{b}) K5 B Dc1 Dn2 D1 S ऋषिभिर् (for मुनिभिर्) D4 ब्रह्मचारिभि (for वादिभि) — ^{c}) D7 8 सैन्यानाम्, S (G4 damaged) -लोकानाम् (for भूतानाम्) — ^{d}) Ś K1–4 Dn2 D1 6 G5 M3–5 वरम्, T G8 -परम् (for -धरम्) D7 8 ईश्वर परमाच्युत

39 ^{a}) The portion of the text from स्तु तं in 39^a up to 69^b is lost on missing folio in Ś2 — ^{b}) D7 8 स्वात्मपेदे च स क्षितिं — B4 om 39^c–41^b — ^{d}) Ś1 स्तुवन्, Cd गृणन् (as in text)

40 Ś2 missing (cf v l 39) B4 om 40 (cf v l. 39) — ^{a}) D4–6 लोकादि (for °दिं) D5 -सर्वं (for विश्व) — ^{b}) D2 सर्वम्, D8 सृद्रुम् (for अजम्) — ^{c}) K5 Dn1 तपस , D3–6 S तमस (for मनस) K1 B Dc1 Dn2 D5 T G2–5 परमं (for °मां) D5 T G2–4 ज्योति (G8 °तिं) (for योनिं) — ^{d}) Ś1 D1 8 6 T G2–4 खं वायुर्, K1. 3 Dn1 D4 G5 खं (K1 3 ख) वायु (for खं वायु) D5 धर, S गतिं (for निधिम्)

41 Ś2 missing (cf v l 39) B4 om 41^{ab} (cf v l 39) — ^{a}) D6 स्रष्टार सर्वजंतूनां — D4 om (hapl) 41^{bc} — ^{b}) D7 8 M3 भवश्च, G1 M1 2 भवाच, M4 5 सर्वं च (for भुवश्च) Ca d cite भुव° (as in text) M2 पराव् (for पराम्) D6 भुवश्च परमं पदं — ^{d}) S मनुष्याणां (for मानवानां) Dn1 साधकं, T G2–5 M5 (*sup lin* as in text) शासक (for साधनम्)

42 Ś2 missing (cf v l 39) Dn1 om. 42–43 — ^{a}) Ś1 K1–3 B1 2 (marg as in text) 3–5 Dc1 D1. 3–5 योगा(B5 °गि)नां च परं ब्रह्म — ^{b}) Ś1 K3 4 D1 ब्रह्म, K1 पर, K2 Dc1 दृष्टं, K5 B4 D4. 7 8 दक्ष (for व्यक्तं) T G2–5 वेदविदा (for ब्रह्म°) D2 वेदानां परमं निधिं — ^{c}) T G2–5 परावरस्य (for चराचरस्य) — ^{d}) K3 4 प्रतिहंतारम् (for °हर्तारम्)

43 Ś2 missing (cf v l 39) Dn1 om 43 (cf v l 42) — ^{a}) D5 7 काल (D7 °ले) कोप, T G3–5 कालकेयं, G2 कालज्ञेयं, M2 कालकोय, Ca d कालकोपं (as in text) — ^{b}) K1 B1 Ca शुक्र , K5 G4 शत , B1 (marg) T G1. 2 M1 3–5 शुक्र- (for शक्र) B2 -गुणालयं (for -गुणोदयम्) K4 D1 शुक्र (D1 °क्र) सूर्येदुलोचनं, D2 शतसूर्यगणोदयं, Cd शुक्र सूर्य स्तनोदयं — ^{c}) K5 D4–6 अव(K5 D6 व)दता, B1–3 5 Dc1 ववदे तं, Dn2 अचक्षतस्, S ववदतुस् (for अवन्दत) D3 तथा (for तदा) K5 D° 4–6 S कृष्णौ (for कृष्णो) — ^{d}) Dn2 D2 5 वाङ्मन कर्म(Dn2 °र्ण)-बुद्धिभि°

44 Ś2 missing (cf v l 39) — ^{a}) Ś1 K1–4 B2 D1 7 8 प्रपश्यंति, D4 प्रविश्यति (for प्रपश्यन्ति) — ^{b}) D4 सूक्ष्मध्यान ; D5 शूराध्यान (for सूक्ष्माध्यात्म) Ś1 K1 3 Dn2 D3. 6 गवेषिण, B3 विभूतय, T G1–4 M3 5 -निदर्शनात् (M3 5 °ना) (for पदैषिण) D7 8 सूक्ष्माक्षरगवेषिण , G5 सूक्ष्ममध्यात्मदर्शनं — After 44^{ab}, D7 8 ins

414* यमृग्वेदविदो गान्ति ऋचो ह्यक्षरमेव च ।
यजुर्वेदविदश्चैवादित्यवर्णं तमस परस्तात् ।
गायन्ति य सामविद इहैव इति निह्नुतम् ।

— ^{c}) M3–5 अमुं (for अज) — ^{d}) D5 जगाम (for जग्मतु) D8 6 जन्मातकरणं भव — After 44, D7 8 ins

415* तमेवाग्निं तमादित्यं भूयो भूयस्तथेश्वरम् ।

45 Ś2 missing (cf v l 39) — ^{b}) D4 om from भूयो up to वां (in 46^c) B Dc1 D8 [ऽ]पि; G1 M1 2 हि; G3 च (for ऽभि) G1 M3–5 [अ]नंदत; G4 केशव° (for [अ]वन्दत) — ^{c}) B Dc1 तं; T G2–5 [पु]नै; G1

ज्ञात्वैकं भूतभव्यादिं सर्वभूतभवोद्भवम् ॥ ४५
ततस्तावागतौ शर्वः प्रोवाच प्रहसन्निव ।
स्वागतं वां नरश्रेष्ठावुत्तिष्ठेतां गतक्लमौ ।
किं च वामीप्सितं वीरौ मनसः क्षिप्रमुच्यताम् ॥ ४६
येन कार्येण संप्राप्तौ युवां तत्साधयामि वाम् ।
व्रियतामात्मनः श्रेयस्तत्सर्वं प्रददानि वाम् ॥ ४७
ततस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युत्थाय कृताञ्जली ।
वासुदेवार्जुनौ शर्वं तुष्टुवाते महामती ॥ ४८
नमो भवाय शर्वाय रुद्राय वरदाय च ।
पशूनां पतये नित्यमुग्राय च कपर्दिने ॥ ४९
महादेवाय भीमाय त्र्यम्बकाय च शंभवे ।
ईशानाय भगघ्नाय नमोऽस्त्वन्धकघातिने ॥ ५०
कुमारगुरवे नित्यं नीलग्रीवाय वेधसे ।
विलोहिताय धूम्राय व्याधायानपराजिते ॥ ५१
नित्यं नीलशिखण्डाय शूलिने दिव्यचक्षुषे ।
हन्त्रे गोप्त्रे त्रिनेत्राय व्याधाय वसुरेतसे ॥ ५२

M1 2 [ए]व (for °क) K5 B Do1 Dn1 D2 सर्वभूतादिं, S सर्वलोकादिं (for भूतभव्यादिं) — d) K3 5 B Do1 Dn1 D1, 2 भूतभव्यभवोद्भव, S भूतभव्यभवप्रभुम् — After 45, T G3 M5 ins

416* शरण्यं शरणं देवमीशानं परमेश्वरम् ।
जगाम जगतां नाथमर्जुनः सजनार्दनः ।

46 Ś2 missing (cf v. l 39) D4 om up to वा (cf v l 45) — a) D2 5 तौ सहितौ (for तावागतौ) B Do1 Dn2 D3 6 दृष्ट्वा (for शर्वः) — After 46a, B Do1 Dn2 D8 6 ins

417* नरनारायणावुभौ ।
सुप्रसन्नमना शर्वः

— b) S उवाच (for प्रो°) — c) Ś1 B2 4 Dn2 D1 6–8 वो, Ca d वा (as in text) S नरव्याघ्राव् (for °श्रेष्ठाव्) — d) T G M1, 2 विक्लवं च न (G1 M1 2 ननु) तिष्ठता, M3–5 क्लीबवच्च च गच्छतं — e) K3 D7 8 तु (for च) D3 6 किं दत्तामीप्सितं वीरौ — f) S मनसा (for °स)

47 Ś2 missing (cf v l 39) — a) S केन (for येन) — b) K3 किं, B1 D3 7 8 [अ]र्हं (for वाम्) S साधने रतौ (for साधयामि वाम्) — Dn1 om (hapl) 47cd — c) S (except T) क्रियताम् (for व्रिय°) G1 M आत्मनि (for °न) — d) K5 B3 D (Dn1 om) प्रददामि (for °नि)

48 Ś2 missing (cf v l 39) — a) D3 तस्य (for ततस्) — b) K5 Dn1 D3 4 5 समुत्थाय (for प्रत्यु°) — c) K4 D1 6 7 सर्वं; G4 चैनं (for शर्वं) — d) B2 4 महाद्युती; D2 °बलं, D5 °बलौ (for °मती) S तुष्टावतुरविह्वलौ — After 48, N (Ś1 missing) ins

418* भक्त्या स्तवेन दिव्येन महात्मानमनिन्दितम् ।
[B1 3–5 महात्मानाव् (for °त्मानम्) B Do1 D3, 5 6 अनिन्दितौ

49 Ś2 missing (cf v l. 39) Before 49, Ś1 K1–4 B1–3 5 D1, 3 4 6 ins श्रीवासुदेवार्जुनावूचतुः, K5 B4 Do1 Dn2 कृष्णार्जुनौ°, D2 7 8 वासुदेव उवाच, D5 तावूचतुः — a) K1 D5 रुद्राय, K4 D8 सर्वाय (for शर्वाय) Ca d cite शर्व — b) K1 शर्वाय (for रुद्राय) Ca d cite रुद्र D2 वरदायाभयाय च, D5 वरदाय शिवाय च — d) Do1 रुद्राय, Ca d उग्राय (as in text)

50 Ś2 missing (cf. v l. 39) D4 om. (hapl.) 50 G4 om 50–51 S (G4 om) transp 50 and 51 — a) D3 महावेधाय, Ca d °देवाय (as in text) — b) Cd त्रिम्बकाय Ś1 विपत्तये, K1 शंकराय (sic), K3 B Do1 D7 च शातये, K8 [अ]ष्टमूर्तये, Dn1 S (G4 om) शिवाय च, D8 वशनये, Ca वशन्वये, Cd वशन्नाय (for च शम्भवे) — c) K2 5 B1, 3–5 Dn1 D1, 2 5 S (G4 om) मखघ्नाय, D8 भवघ्नाय, Cd भग° (as in text) — d) D1 T G1–3 M [अं]तक- (for [अ]-न्धक) D5 नमस्त्र्यंबकधारिणे, G5 नमोंतकनिघातिने

51 Ś2 missing (cf v l 39) G4 om 51 (cf v l. 50) S (G4 om) transp 50 and 51 — a) B4 5 Do1 D3 T G2 तुभ्यं (for नित्यं) — After 51ab, K3 (marg) B Do1 D8 ins

419* पिनाकिने हविष्याय सत्याय विभवे सदा ।
[Ca हविर्याय (for °ष्याय) B4 नमः (for सदा)]

— D4 om (hapl) 51c–52d — d) K1–3 D1 Ca. d व्याधये; D3 व्यापिने (for व्याधाय) K Do1 D1–3 7 8 G1 M1, 2 नपराजिते, M3–5 [अ]धाप°; Ca. d [अ]न-पराजित (as in text) T G3 व्यालयज्ञोपवीतिने

52 Ś2 missing (cf v. l. 39) D4 om. 52 (cf

अचिन्त्यायाम्बिकाभर्त्रे सर्वदेवस्तुताय च ।
वृषध्वजाय पिङ्गाय जटिने ब्रह्मचारिणे ॥ ५३
तप्यमानाय सलिले ब्रह्मण्यायाजिताय च ।
विश्वात्मने विश्वसृजे विश्वमावृत्य तिष्ठते ॥ ५४
नमो नमस्ते सेव्याय भूतानां प्रभवे सदा ।
ब्रह्मवक्त्राय शर्वाय शंकराय शिवाय च ॥ ५५
नमोऽस्तु वाचस्पतये प्रजानां पतये नमः ।
नमो विश्वस्य पतये महतां पतये नमः ॥ ५६
नमः सहस्रशिरसे सहस्रभुजमन्यवे ।
सहस्रनेत्रपादाय नमोऽसंख्येयकर्मणे ॥ ५७
नमो हिरण्यवर्णाय हिरण्यकवचाय च ।
भक्तानुकम्पिने नित्यं सिध्यतां नौ वरः प्रभो ॥ ५८ C B K

v l. 51) — ^{b}) S दैत्यघातिने, Ca d दिव्यचक्षुषे (as in text) — ^{c}) B (B₂ m as in text) Dn₂ D₁ होत्रे, G₁ M₁ ₂ भर्त्रे, Ca. d हर्त्रे (for हृष्ट्रे) B₁ ₃ D₅ गोत्रे, B₄ पोत्रे, B₅ नेत्रे, Ca d गोप्त्रे (as in text) — ^{d}) K₅ Dn₁ दिव्याय, Ca d व्याधाय (as in text) D₂ ₅ च सुरेतसे, Ca. d वसुरे° (as in text)

53 Ś₁ missing (cf v l 39) — ^{a}) D₆ Ca अर्चिताय, Cd अचिन्त्याय (as in text) D₄ भद्रे (for भर्त्रे) — D₄ ₅ om. (hapl) 53^{c}–54^{b} — ^{c}) D₇ M₅ वृषभध्वजाय (hypermetric) (for वृषध्व) B Dn D₂ S मुंडाय, Ca. d पिङ्गाय (as in text) — ^{d}) K₂ ₄ ₅ Dn₂ D₁ ₃ ₆ जटिले, Ca. d ने (as in text)

54 Ś₁ missing (cf v l. 39) D₄. ₅ om 54^{ab} (cf v l 53) — ^{a}) T G तपसे तप्य(T °प)मानाय — ^{b}) S [अ]मिताय च, Cd [अ]जिताय (as in text) K₅ D₇ ब्रह्मण्या(D₇ ण्य)योजिताय च — K₄ G₄ (hapl) om 54^{c}–55^{d} — ^{c}) Ś₁ K₁–₃ Dn₂ D₃ ₆–₈ Ca. d शिवात्मने (for विश्वा) — ^{d}) D₈ तिष्ठते देव रूपिणे

55 Ś₂ missing (cf. v l 39) K₄ G₄ om 55 (cf v l 54) — ^{a}) S (G₄ om) नमोस्तु (for नमस्ते) K₅ Dn₁ D₄ ₅ सत्याय, Cd सेव्याय (as in text) — ^{b}) Ś₁ D₅ पतये, Cd प्रभवे (as in text) Dn₁ नम॰, D₄ तदा (for सदा) — After 55^{ab}, S (G₄ om) ins

420* अभिगम्याय काम्याय स्तुत्यायार्याय सर्वदा ।
[T G₁. ₂ कामाय (for काम्याय)]

— ^{c}) B Dn₂ D₂ Cd सर्वाय, S (G₄ om.) कांताय (for शर्वाय) K₃ ब्रह्मवक्त्रहृदायाय Ca. d cite ब्रह्मवक्त्राय (as in text) — ^{d}) K₅ Dn₁ हराय (for शिवाय)

56 Ś₂ missing (cf v l 39) — ^{a}) B₂ (marg) वाचो पतये; Ca d वाचस्प° (as in text) — ^{b}) K₅ सदा (for नम॰) — K₄ ₅ Dn₁ D₁ om (hapl.) 56^{cd}

40

G₄ om 56^{c}–58^{b} — ^{d}) D₂ ₄ ₅ भूतानां, S (G₄ om) पतीनां (for महतां)

57 Ś₂ missing (cf v l 39) G₄ om 57 (cf v l 56) — ^{b}) K₁–₄ D₁ ‑चक्षुषे, B₃ ₅ Dc₁ मृ(Dc₁ म)त्यवे (for मन्यवे) Ca d cite सहस्रभुज° (as in text) Cnp सहस्रभुजाय मृत्यवे च मन्यवे — ^{c}) K₁–₄ सहस्रमौलि (for °नेत्र) — ^{d}) D₄ [s]सख्याय, G₅ मुख्याय (for ऽसख्येय)

58 Ś₂ missing (cf v l 39) G₄ om 58^{ab} (cf v l 56) — After 58^{ab}, D₈ ₆ ins

421* कद्रुद्राय नमो विश्वक्चक्षुषे च हनीयसे ।
मीढुष्टमाय हव्याय अविष्टाय श्रुताय च ।
शिपिविष्टाय गिरये नमो क्षुप्याय विलिमने ।
नम॰ पर्णाय गेह्याय ह्रुह्याय प्रभृशाय च ।
नम पर्णाय शुष्काय रजस्याय पुलस्त्यये । [5]
दुंदुभ्याय हनन्याय स्वायुधाय सुधन्वने ।
नम स्तुरयाय पथ्याय काव्यायाशुरथाय च ।
नम सोम्याय वास्याय ऊर्वयाय निषङ्गिणे ।
वैशन्ताय च कूप्याय नीपाय च वरूथिने ।
नम सोमाय रुद्राय ताम्राय शिवमूर्तये । [10]

[D₆ om lines 2–3 — (L 4) D₆ पसाय (for पर्णाय) D₆ प्रमृशाय (for प्रभृ°) — (L 6) D₆ सुधन्विने (for न्वने) — (L 7) D₆ कल्याणि (for पथ्याय) D₆ काथायाशुरथाय च (for the post. half) — (L 8) D₆ सोम्याय (for सोम्याय) D₆ ऊर्धयोपनिषगिणे (for the post half) — (L 9) D₆ नीप्याय (for नीपाय)]

On the other hand, S (G₄ om) ins after 58^{ab}

422* नमोऽस्तु देवदेवाय महाभूतधराय च ।

— ^{d}) K₃ ₄ Dn₂ D₃ ₅ ₇ ₈ T G M₁ ₃ ₄ नो; Cd नौ (as in text) D₅ सदा (for प्रभो)

59 Ś₂ missing (cf v. l 39). D₄ om. 59 Before 59, S ins संजय उवाच For 59^{cd}, S subst.

एवं स्तुत्वा महादेवं वासुदेवः सहार्जुनः ।
प्रसादयामास भवं तदा ह्यस्त्रोपलब्धये ॥ ५९
ततोऽर्जुनः प्रीतमना ववन्दे वृषभध्वजम् ।
ददर्शोत्फुल्लनयनः समस्तं तेजसां निधिम् ॥ ६०
तं चोपहारं स्वकृतं नैशं नैत्यकमात्मनः ।
ददर्श त्र्यम्बकाभ्याशे वासुदेवनिवेदितम् ॥ ६१
ततोऽभिपूज्य मनसा शर्वं कृष्णं च पाण्डवः ।
इच्छाम्यहं दिव्यमस्त्रमित्यभाषत शंकरम् ॥ ६२
ततः पार्थस्य विज्ञाय वरार्थे वचनं प्रभुः ।
वासुदेवार्जुनौ देवः स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ ६३
सरोऽमृतमयं दिव्यमभ्याशे शत्रुसूदनौ ।
तत्र मे तद्धनुर्दिव्यं शरश्च निहितः पुरा ॥ ६४
येन देवारयः सर्वे मया युधि निपातिताः ।
तत आनीयतां कृष्णौ सशरं धनुरुत्तमम् ॥ ६५
तथेत्युक्त्वा तु तौ वीरौ तं शर्वं पार्षदैः सह ।
प्रस्थितौ तत्सरो दिव्यं दिव्याश्चर्यशतैर्वृतम् ॥ ६६
निर्दिष्टं यद्वृषाङ्केन पुण्यं सर्वार्थसाधकम् ।
तज्जग्मतुरसंभ्रान्तौ नरनारायणावृषी ॥ ६७

423* अर्जुनाय ददौ बुद्धिं तस्मिन्नस्त्रे यदीप्सितम् ।
[M3–5 transp बुद्धिं and तस्मिन्]

— After 59, K2 5 B Dc1 Dn D1–3 5–8 ins an addl colophon [— *Sub-parvan* K2 5 B Dc1 Dn2 जयद्रथवधः; Dn1 सजयवध (sic) — *Adhy name* K5 B Dc1 Dn2 D2 3 5–8 शतरुद्रियं, Dn1 शतरुद्रियस्तव — *Adhy no* (figures, words or both) B2 Dn1 78, B3 79, B5 75, D8 76 — *Śloka no* Dc1 63, Dn1 60]

60 Ś1 missing (cf v l 39) Before 60, MSS ins संजय उवाच — [a]) B1–3 5 Dc1 S तत पार्थ प्रसन्नात्मा — [b]) K2 Dn D3 4 वरदं, B1–3 5 Dc1 S प्राजलिः (for ववन्दे) — [c]) B2 दर्शनोत्फुल्ल, D7 8 प्रहर्षो (for ददर्शो°) D3 4 6 M3–5 -नयनं (for °न) — [d]) B5 तेजसान्वितं (for °सां निधिम्)

61 Ś1 missing (cf v l 39) — [a]) B1 पंचोपचारं (for तं चोपहारं) K4 5 D (except Dc1 D1) सुकृतं, B3 सदृश, M3–5 कृतवान् (for स्वकृतं) — [b]) K4 D3 नित्यकम्, Cd नै° (as in text) B1–3 Dc1 Dn1 आत्मना (for °न) — [c]) K1 4 B1 2 Dc1 Dn1 D3–5 7 8 त्र्यंबकाभ्यासे — [d]) K4 T G1. 2 5 M वासुदेवे (for °देव-) G1 M1. 2 निवेशितं (for -निवेदितम्)

62 Ś1 missing (cf. v l 39) — [a]) D3 6 [ऽ]भिस्तूय (for °पूज्य) K1. 3. 4 D1 वरदं (K4 °दा) (for मनसा) — [b]) B1–3. 5 Dc1 Dn2 S transp शर्वं and कृष्ण

63 Ś1 missing (cf v l. 39) — [b]) D3 S वरार्थं, D4 परार्थे (for वरार्थे) B1. 3 5 Dc1 तदा, D3. 5 T G1–4 M विभु°, G5 शिव (for प्रभु°) — [c]) B2 (marg as in text) T G2–4 वीरौ, D7 8 चैव (for देव) G5 ततश्चाप्यर्जुन वीर — After 63, N (Ś1 missing) ins

424* स्वागत वा नरश्रेष्ठ विज्ञात मनसेप्सितम् ।
येन कामेन सम्प्राप्तौ भवद्भ्या तं ददाम्यहम् ।

[(L 2) K1 3 -न्प्राप्तौ, D3 5 6 -वा प्राप्तौ (for सम्प्राप्तौ) K1–4 D1 भवतौ (for भवद्भ्या) K2 5 B1 3 Dc1 D2 6 तद्, D4 स- (for त) D3 ददामि (for ददामि)]

64 Ś1 missing (cf v l 39) — [a]) D7 8 मम (for सरो) — [b]) K1 2 4 B2 Dn1 D3–5 7 8 Cd अभ्यासे (for °शे) B2 शत्रुतापनौ — [d]) D6 शराश K1. 4 5 Dn1 D4 5 निहत, D1 2 6 T G M1 2 निहिता (for °त) S शुभा (M3–5 °भ) (for पुरा)

65 Ś1 missing (cf v l 39) — [b]) Dc1 भुवि (for युधि) T G2–4 निपूदिता, G1 M निसूदिता, G5 निपातिता (for निपातिता) — [c]) D2 हृत, D4 अत्र, D6 ततश्, S तत्र (G5 °द्वा) (for तत) D1 6 ऽानीयता, S मे तद्धय (for आनीयता) — [d]) S तदिहानयत (M1 4 °ता) द्रुतं

66 Ś1 missing (cf v l 39) — [a]) Ś1 ततो, K5 च तौ (for तु तौ) K1–4 D1 त श(K1 स)र्वं, K5 वीरौ तौ (by transp), T G2–5 त श्वेव — [b]) Ś1 D3 ते सर्वं, K1–3 D1 तौ वीरौ (K3 °रैः), K5 त देवं (for त शर्वं) T G2–5 पार्षदै (for °दैः) B Dc1 Dn2 M3–5 स(M3–5 श)र्वपारिषदै सह, G1 M1 2 शर्वपार्षदैः सह (submetric) Cd cites पारिषदै — [d]) K3 दिव्यैश्वर्य, M3 तस्याश्चर्य (for दिव्या) K4 5 B Dc1 -शतैर्युतं, D5 7 8 -वरैर्वृतं, S -शतायुतं (for -शतैर्वृतम्)

67 Ś1 missing (cf v l 39) — [a]) D2 5 तद्

ततस्तु तत्सरो गत्वा सूर्यमण्डलसंनिभम् ।
नागमन्तर्जले घोरं ददृशातेऽर्जुनाच्युतौ ॥ ६८
द्वितीयं चापरं नागं सहस्रशिरसं वरम् ।
वमन्तं विपुलां ज्वालां ददृशातेऽग्निवर्चसम् ॥ ६९
ततः कृष्णश्च पार्थश्च संस्पृश्यापः कृताञ्जली ।
तौ नागावुपतस्थाते नमस्यन्तौ वृषध्वजम् ॥ ७०
गृणन्तौ वेदविदुषौ तद्ब्रह्म शतरुद्रियम् ।
अप्रमेयं प्रणमन्तौ गत्वा सर्वात्मना भवम् ॥ ७१
ततस्तौ रुद्रमाहात्म्याद्धित्वा रूपं महोरगौ ।
धनुर्बाणश्च शत्रुघ्नं तद्द्वंद्वं समपद्यत ॥ ७२
ततो जगृहतुः प्रीतौ धनुर्बाणं च सुप्रभम् ।
आजह्रतुर्महात्मानौ ददतुश्च महात्मने ॥ ७३
ततः पार्श्वाद्वृषाङ्कस्य ब्रह्मचारी न्यवर्तत ।
पिङ्गाक्षस्तपसः क्षेत्रं बलवान्नीललोहितः ॥ ७४
स तद्गृह्य धनुःश्रेष्ठं तस्थौ स्थानं समाहितः ।
व्यकर्षच्चापि विधिवत्सशरं धनुरुत्तमम् ॥ ७५
तस्य मौर्वीं च मुष्टिं च स्थानं चालक्ष्य पाण्डवः ।
श्रुत्वा मन्त्रं भवप्रोक्तं जग्राहाचिन्त्यविक्रमः ॥ ७६
सरस्येव च तं बाणं मुमोचातिबलः प्रभुः ।
चकार च पुनर्वीरस्तस्मिन्सरसि तद्धनुः ॥ ७७ C 72 B 76 K 7

(for यद्) B Dn2 D8 4 8 वृषाकेण G5 निदिष्टमवि शंकेन —[b]) K5 B2 सर्वास्त्र (for सर्वार्थं) K5 Dc1 Dn1 D2 5 -साधनं (for साधकम्) —[c]) B Dc1 D7 8 तौ, D2 ते (for तज्)

68 Ś2 missing (cf v l 39) —[a]) B Dc1 Dn2 T G M1 2 4 तौ (for तु) G5 तु (for तत्) —[b]) S -वर्चसं (for संनिभम्) —[c]) K2 भोग, Dn1 घोरे (for घोरं) —[d]) D7 8 ददर्शाते (for ददृशाते) K5 D5 7 8 T G2–5 M4 5 [ऽ]च्युतार्जुनौ, B4 [ऽ]र्जुनावुभौ (for च्युतौ)

69 Ś2 resumes from 69[c] —[a]) G5 [अ]पि त (for [अ]पर) —[b]) Dn1 तदा, D5 च त, D6 चर, S परं (for वरम्) —[c]) D2 धमंत (for वमन्त) K2 4 5 B4 D4 6 7 8 M3 4 धमत (K5 धमत, D4 वमतु) विपुला ज्वाला

70 [b]) B Dc1 Dn D2 4 S अंभ (for आप) —[c]) D7 8 द्वौ (for तौ) —[d]) K2 D7 वृषध्वजौ (for ध्वजम्)

71 [a]) N विद्वांसौ (for विदुषौ) —[b]) M1 2 4 तं (for तद्) —[c]) K1–4 D1 अप्रमेयौ, G3 5 मेय- (for मेयं) Ś1 K2 3 प्रणमतो, Ś2 K5 D7 8 प्रणमतां, K1. 4 D1 5 प्र(K1 प्रा)णमतौ, D4 प्रणम्योभौ, T G2 3 M5 प्रमाण तौ, G1 4 5 प्रणामं नौ, M1 2 प्राणमतौ, M3 प्रणम्यंतौ (for प्रणमन्तौ) —[d]) K4 D5 गतौ (for गत्वा)

72 [b]) D6 दिव्यरूपौ (for हित्वा रूप) —[c]) Ś1 K2 3 B2 D1. 5 शत्रुघ्नस्, K1 घ्नश्च (hypermetric), Dn1 D3 4 6 घ्नौ (for घ्नं) G1. 5 M1 धनुर्बाणं च शत्रुघ्नौ —[d]) G4 द्वय, Cd द्वंद्व (as in text) T G3 समपश्यता, G1 4 M पद्यता (for °पद्यत) Dn1 D3 6 स्वरूप प्रति(Dn1 सम)पद्यतां

73 [a]) B Dc1 Dn2 D2 तौ तज्, Dn1 D3 तत्तौ (for ततो) G5 वीरौ (for प्रीतौ) —[b]) K4 धनुर्बाणौ (for बाण) Ś K D1 सुव्रतौ —[c]) B1 3 Dc1 Dn2 जह्रतुश्च, B2 S जग्मतुश्च, B5 चक्रतुश्च, D7 8 आजग्मतुर् (for आजह्रतुर्) —[d]) K5 दधतुश्च, T G2 3 ददृशाते, G4 5 ददर्शाते (for ददतुश्च) G5 महेश्वरं (for महात्मने)

74 [a]) K2 D3–5 पार्थौ, B5 D6 M3 पश्चाद्, T G2–5 पार्श्वे (for पार्श्वाद्) —[b]) D2 व्यवर्धत, D4 T G2–4 व्यवर्तत, G1 (inf lin) M1 2 न्यवर्धत, Ca. d न्यवर्तत (as in text) — D2 5 (hapl) om 74[cd] —[c]) D7 8 तेजस (for तपस) T G2–5 पिंगाक्षस्तपसा श्रेष्ठो

75 [a]) S सगृह्य (for तद्गृह्य) S घोरं (for श्रेष्ठं) —[b]) Ś K1. 2 D1 स्थाने (for स्थान) Ś2 K2 D1. 7 8 समास्थित°, K4 B2 D3 श्रित (for हित) —[c]) Ś K1 व्याकर्षंश्, D4 व्याकर्णाश् (for व्यकर्षच्) K2–4 D1 चारु (for चापि) B Dc1 विचकर्षाथ विधिवत्, S व्यपाकर्षच्च विधि

76 [a]) T G2–5 पूर्णां, G1 M पूजा (for मौर्वीं) —[b]) D5 समालभ्य च पांडव —[c]) T G3 4 स्मृत्वा (for श्रुत्वा) —[d]) Dn2 -कर्मण (for विक्रम°)

77 [a]) B4 Dn2 Cv स स(Cv श)रस्येव त बाणं —[b]) K5 G5 [अ]तिबल (for बल) S पुन (for प्रभु)

ततः प्रीतं भवं ज्ञात्वा स्मृतिमानर्जुनस्तदा ।
वरमारण्यके दत्तं दर्शनं शंकरस्य च ।
मनसा चिन्तयामास तन्मे संपद्यतामिति ॥ ७८
तस्य तन्मतमाज्ञाय प्रीतः प्रादाद्वरं भवः ।
तच्च पाशुपतं घोरं प्रतिज्ञायाश्च पारणम् ॥ ७९
संहृष्टरोमा दुर्धर्षः कृतं कार्यममन्यत ।
ववन्दतुश्च संहृष्टौ शिरोभ्यां तौ महेश्वरम् ॥ ८०
अनुज्ञातौ क्षणे तस्मिन्भवेनार्जुनकेशवौ ।
प्राप्तौ स्वशिबिरं वीरौ मुदा परमया युतौ ।
इन्द्राविष्णू यथा प्रीतौ जम्भस्य वधकाङ्क्षिणौ ॥ ८१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

५८

संजय उवाच ।
तयोः संवदतोरेव कृष्णदारुकयोस्तदा ।
सात्यगाद्रजनी राजन्नथ राजान्वबुध्यत ॥ १
पठन्ति पाणिस्वनिका मागधा मधुपर्किकाः ।

— ᶜ) S चिक्षेप (for चकार) M3–5 धनुर् (for पुनर्) K5 धीमान् (for वीरस्) — ᵈ) M3–5 पुन (for धनु)

78 For the incident, cf 3 41 — ᵇ) Ś2 K1–4 Dn1 D1 2 5 स्मृतवान्, S प्रीतिमान्, Ca स्मरमाणो, Cd स्मयमानो (for स्मृतिमान्) — ᶜ) D4 आरण्यक (for °ण्यके) G5 वरेण्य केशवे दत्तं, Cv as in text — ᵈ) T G3–5 शंकरस्य च दर्शनं, Cv as in text — ᶠ) K3 समुद्यताम् (for संपद्यताम्) S भव (for इति)

79 ᵃ) G1 M हृद्गतम् (for तन्मतम्) K4 D1 आदाय, D7 8 आस्थाय (for आज्ञाय) D3 6 तस्य तन्मनसा ज्ञात्वा (D6 °नसाज्ञाय) — ᵇ) D1 वरे भव, D4 धनंजय, D5 वर शिव (for वरं भव) — ᶜ) B2 तत, B5 तस्य, D5 तत्र, T G2 3. 5 तत्तु (for तच्च) — ᵈ) D7 8 प्रतिज्ञायास्य (for °याश्च) D8 पालन (for पारणम्) S अवाप्यास्त्रं महेश्वरात् (G5 महाबलात्) — After 79, N ins

425* ततः पाशुपतं दिव्यमवाप्य पुनरीश्वरात् ।
[K4 पाशुपत Ś1 घोरम् (for दिव्यम्)]

80 ᵃ) Ś1 सहृष्ट-, Ś2 K1–4 D1 प्रहृष्ट- (for सहृष्ट-) D4 संहृष्टमाना — ᵇ) K1. 2 T G3 कृत- (for कृतं) — After 80ᵃᵇ, S ins

426* ततोऽर्जुनहृषीकेशौ पुनः पुनररिंदमौ ।

— ᶜ) G4 पुन पुनश् (for ववन्दतुश्) — ᵈ) D7 8 शिरसा (for शिरोभ्यां) Ś K1–4 B4 5 Dn2 D1. 3. 6 G5 सं (for तौ)

81 ᵃ) K3 B4 अनुत्रातौ (for °ज्ञातौ) — ᵇ) Ś1 देवेन (for भवेन) — ᶜ) B4 प्राप्त (for प्राप्तौ) D7 8 च (for स्व-) Ś1 दिव्य (for वीरौ) — After 81ᶜᵈ, K5 B Dc1 Dn D2 3 5–7 S ins

427* तथा भवेनानुमतौ महासुरनिघातिनौ ।
[T G2–5 यथा, M2 तथो, M3–5 ततो (for तथा) K5 Dn1 D6 G3–5 -निपातिनौ, B1 -विपातिनौ, B4 -निपातिना, B5 T -निपातितौ, D2 -विनाशनौ, D7 -निपातिते (for निघातिनौ) D5 महावैरिविनाशिनौ (for the post half)]

— ᵉ) K4 B1 इन्द्रोविष्णु (B1 °ष्णुर्), K5 इन्द्रोपेन्द्रौ, B2 3 5 Dc1 D7 8 इन्द्रविष्णू (D8 °ष्णु) S पुरा (for यथा) D2 4 5 इंद्रोपेंद्राविव प्रीतौ — ᶠ) Ś2 वधकाङ्क्षया

Colophon — *Sub-parvan* Ś K1–3 B प्रतिज्ञापर्व, Dc1 Dn D1 3. 5–7 G1 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 Dn2 तृतीययुद्धदिवस — *Adhy name* K5 D4 अर्जुनपाशुपतास्त्रप्राप्ति, Dn1 अर्जुनस्वप्ने रुद्रप्राप्ती, D2 पाशुपतप्राप्ति, T G2 3 5 कैलासयात्रा — *Adhy no* (figures, words or both) B1. 3 78, B5 73, Dn1 79, D2 70, D3 S 77 — *Śloka no* K2 24, Dn1 25

58

1 ᵃ) Ś2 K2 5 D2–3 G5 एव, K1 खे च (for एव) — ᵇ) B3 Dn2 तथा (for तदा) — ᶜ) K3 Dn2 D3. 4 साम्यगाद्, B5 अभ्य° (for सात्य°) Ś2 K D1 शर्वरी (for रजनी) — ᵈ) Ś1 तदा (for अथ).

वैतालिकाश्च सूताश्च तुष्टुवुः पुरुषर्षभम् ॥ २
नर्तकाश्चाप्यनृत्यन्त जगुर्गीतानि गायकाः ।
कुरुवंशस्तवार्थानि मधुरं रक्तकण्ठिनः ॥ ३
मृदङ्गा झर्झरा भेर्यः पणवानकगोमुखाः ।
आडम्बराश्च शङ्खाश्च दुन्दुभ्यश्च महास्वनाः ॥ ४
एवमेतानि सर्वाणि तथान्यान्यपि भारत ।
वादयन्ति स्म संहृष्टाः कुशलाः साधुशिक्षिताः ॥ ५
स मेघसमनिर्घोषो महाञ्शब्दोऽस्पृशद्दिवम् ।
पार्थिवप्रवरं सुप्तं युधिष्ठिरमबोधयत् ॥ ६
प्रतिबुद्धः सुखं सुप्तो महार्हे शयनोत्तमे ।
उत्थायावश्यकार्यार्थं ययौ स्नानगृहं ततः ॥ ७
ततः शुक्लाम्बराः स्नातास्तरुणाष्टोत्तरं शतम् ।
स्नापकाः काञ्चनैः कुम्भैः पूर्णैः समुपतस्थिरे ॥ ८
भद्रासने सूपविष्टः परिधायाम्बरं लघु ।
सस्नौ चन्दनसंयुक्तैः पानीयैरभिमन्त्रितैः ॥ ९
उत्सादितः कषायेण बलवद्भिः सुशिक्षितैः ।

C
B
K

S स बोध्यते (for [अ]न्वबुध्यत) D3 6 अबुध्यत युधिष्ठिर

2 ᵃ) D4 पवित्र (for पठन्ति) D3 6 प्रात (for पाणि) K3 -स्वर्णिका, D3 -स्तविका, D4 -स्वविका, D5 -स्वरका (for -स्वनिका) Ca d cite पाणि (as in text) B2 (marg as in text) पठति पाठका सर्वे, D2 पठति वाणीश्चानेका —ᵇ) Ś1 K2 मधुपर्किगा, Ś2 (sup lin as in text) पर्कगा, B2 (marg as in text) D3 6 सदिनस्तथा, S स्तवगाय(G1 M कालि)का, Ca d मधुपर्किका (as in text) —ᶜ) S (except G5) Cd वैतालिकाश्, Ca v निका —ᵈ) S (G2 damaged) स्तुवति (for तुष्टुवु) B4 भरतर्षभं (for पुरुष)

3 ᵃ) K5 D2 5-8 नर्तनाश्, D3 नृत्तकाश् (for नर्तकाश्) B2 [अ]नर्तत, Dn1 [अ]नर्ततो, D3 [अ]निर्ततो, S नृत्यंति (for [अ]नृत्यन्त) —ᵇ) S गाति (for जगुर्) K5 B Dc1 D3 4 6 7 गायना (for का) — D4 7 om (hapl) 3ᶜ-4ᵈ —ᶜ) Ś1 शुक्रवश, Ś1 (sup lin) चंद्रवश, Ś2 K1-3 D1 चुकुशुश्च (for कुरुवंश) Ś K D1, 2 5 6 8 स्तवार्थं हि, B2 (marg) स्तवाख्यानि, Dn1 -स्तवार्थाय (for -स्तवार्थानि) B1 कुरुवंशस्तथाख्यानि (marg °र्थानि); D2 शस्तथा वाग्भिर्, Cd कुरुवशस्तवाच्या (? -ख्या)नि —ᵈ) Ś2 रक्तकंठिका, K1 रक्तकापिन, B2 बहुकठिन (for रक्तकण्ठिन)

4 D4, 7 om. 4 (cf. v l 3) —ᵃ) D3 T G1-4 M मृदंग (for मृदङ्गा) Ś1 K1, 3 D1 जर्जरी, D2 5 झल्लरी, D6 झर्झरी, D6 (inf lin) झर्झुरी, S -झर्झरी (for झर्झरा) —ᵇ) Dn2 D3 6 पटहानक (for पणवानक) —ᶜ) Ś2 औदुंबराश्च, K1 आडुम्बरश्च, B2 अतिस्वराश्च, T G2-5 आडंबराणि (for आडम्बराश्च) K1 शंखश्च —ᵈ) K4 Dn1 T G1, 2 M1 2 दुंदुभि(Dn1 °भी)-श्च; D3 भाश्च, G3 4 दुंदुभींश्च (for °भ्यश्च) T G2-4 महास्वनान्

5 ᵃ) Ś K1-3 D1 एवमुक्तानि (for एवमेतानि) —ᵇ) M3-5 [अ]न्यानपि K5 Dn1 D2 4 5 7 8 च (for [अ]पि) —ᶜ) B Dc1 Dn2 D2 सु (for स्म) S गभीर (for संहृष्टा)

6 ᵃ) B2 मेघस्वन (for सम) —ᵇ) Dn1 भुवं व्याप्य स्पृशन्दिव, S दिविस्पृड्विस्वनो महान् —ᶜ) D3 पार्थिव (for पार्थिव-) S त पार्थिववर सुप्त —ᵈ) K5 D3-6 अबोधयन् (for यत्) S प्रत्यबोधयतानघ

7 ᵃ) Dc1 स्वयं, G1 M सुखात् (for सुख) D3 प्राप्तो, S तस्मात् (for सुप्तो) —ᵇ) K2 4 Dc1 D3 5 7 8 S (except T G2) महार्हं (for महार्हे) S -शयनोत्तमात् —ᶜ) D4 5 आवश्यक कर्तुं, S आवश्यकार्याणि (for यार्थं) —ᵈ) S कृत्वा (for ययौ) B1-3 5 Dn2 D3 6 नृप (D3 °प), Dc1 पुन, D2 गत, S ययौ (for तत) B4 ययौ स्व च गृह पुन

8 ᵃ) D2 4 5 शूरास् (for स्नातास्) T G2-5 शुक्लाम्बरधरा स्नातास् —ᵇ) Ś K1-3 D1 तरुणाष्टशतं तथा, K4 तरुणनृशत तथा, K5 D2 4 5 °णाष्टौ शतं नरा (D4 समा), Dn2 D3, 6 युवानोष्टौ (D3 ष्ट, D6 ष्टा) शत नरा, D7 8 तरुणास्त्रिशत नरा —ᶜ) D2 4, 5 G1, 2 5 M1 2 स्नातका, T G3, 4 स्नायका (for स्नापका) D3 पावनै (for काञ्चनै) —ᵈ) M1 2 तत, M3-5 पुण्यै (for पूर्णै) T G3-5 सपूर्णै समुपस्थिरे, G1 तत समुपचक्रिरे, G2 सपूर्णै समुपास्थिता

9 ᵃ) G3 वस्त्रासने (for भद्रा) T G2-4 M3-5 सूपविष्टं (for विष्ट) Ś1 K4 5 B2 5 Dc1 D1 2 4 5 7 8 भद्रासनेषूपविष्ट, B1 तत्रासनेषूपविष्ट, D3, 6 G1, 5 M1 2 भद्रासनेपूपविष्टं — S transp 9ᶜᵈ and 10ᵃᵇ —ᶜ) Ś2 K1-4 D1 8 संसिक्तै (K4 °क्तौ) (for -संयुक्तै) —ᵈ) S स्नानीयैर् (for पानीयैर्)

आप्लुतः साधिवासेन जलेन च सुगन्धिना ॥ १०
हरिणा चन्दनेनाङ्गमनुलिप्य महाभुजः ।
स्रग्वी चाक्लिष्टवसनः प्राङ्मुखः प्राञ्जलिः स्थितः ॥ ११
जजाप जप्यं कौन्तेयः सतां मार्गमनुष्ठितः ।
ततोऽग्निशरणं दीप्तं प्रविवेश विनीतवत् ॥ १२
समिद्धं स पवित्राभिरग्निमाहुतिभिस्तथा ।
मन्त्रपूताभिरर्चित्वा निश्चक्राम गृहात्ततः ॥ १३
द्वितीयां पुरुषव्याघ्रः कक्ष्यां निष्क्रम्य पार्थिवः ।
तत्र वेदविदो विप्रानपश्यद्ब्राह्मणर्षभान् ॥ १४
दान्तान्वेदव्रतस्नातान्स्नातानवभृथेषु च ।
सहस्रानुचरान्सौरानष्टौ दशशतानि च ॥ १५
अक्षतैः सुमनोभिश्च वाचयित्वा महाभुजः ।
तान्द्विजान्मधुसर्पिर्भ्यां फलैः श्रेष्ठैः सुमङ्गलैः ॥ १६
प्रादात्काञ्चनमेकैकं निष्कं विप्राय पाण्डवः ।
अलंकृतं चाश्वशतं वासांसीष्टाश्च दक्षिणाः ॥ १७
तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सर्षभाः पाण्डुनन्दनः ।

---

10 S transp 9^{cd} and 10^{ab} — ^{a}) Ś1 आच्छादित, Ś2 K1–4 D1 सछादित, T उच्छोधित, G1 5 M1 2 उच्छादितं, G2 3 M4 5 उच्छोधि(M4 °द्रि)त, G4 उच्छोधिता, M3 उच्छोदिकं, Cv उत्सारित (for उत्सादित) Ś1 K1 4 5 D4 5 7 8 कषायेन, Cv °येण (as in text) — ^{b}) K1 सुसेवतै (for सुशिक्षितै) — ^{c}) Dn1 D2 3 5 6 सोधिवासेन, Ca d साधि (as in text) — ^{d}) D7 8 गधेन, G5 lacuna (for जलेन) B1–3 5 D5 G1. 5 M सुसुगंधिना, B4 Dc1 Dn D3–4 6–8 T G2–4 स सुगंधिना (for च सुगन्धिना) — After 10, B Dc1 Dn2 D2 3 5 6 S ins

428* राजहंसनिभ प्राप्य उष्णीषं शिथिलार्पितम् ।
जलक्षयनिमित्तं वै वेष्टयामास मूर्धनि ।

[(L 1) S गृह्य (for प्राप्य) D3 मस्तकार्पित, G1 M1 3 कुशला° (for शिथिला°) — (L 2) D2 3. 5 च (for वै)]

11 ^{a}) B2 (marg as in text) D3 Cd हारिणा (for ह°) Cv as in text — ^{b}) K4 B Dc1 D1 2 4–8 उप- (for अनु) — ^{c}) D7 वा (for च) K5 D3 5 6 M3 [आ]श्लिष्ट- (for [आ]क्लिष्ट) Ś K1–3 -वदन°, K5 D1 -वचनं (D1 °न), S वासाश्च (for वसन) ❀ Ca d अक्लिष्टमच्छिन्नदशं वसनं यस्य । ❀ — ^{d}) Ś2 Dn2 D3 6 7 S प्राजलि प्राङ्मुख स्थित — After 11, S ins

429* कृत्वेन्द्रियाणामैकाग्र्यं मनसश्च महामना ।
[G1 M1. 2 महाबल (for °मना)]

12 M3 om. 12 — ^{a}) T G जप्यान्, M1. 2 जप्या, M4 5 मन्त्रान् (for जप्य) — ^{b}) D5 उपस्थित (for अनुष्ठित) — ^{c}) K3 B1. 4 5 तत्र (for ततो) Ś K1–4 D1 [ऽ]ग्निसदन, Ca d °शरणं (as in text) S वीर, Ca d दीप्तं (as in text) — ^{d}) S समाहित, Ca d विनीतवत् (as in text)

13 ^{a}) K1 3 4 D7 8 सु (for स) K3 प्रसिद्ध स, K5 D2 4 5 समित्कुश, S विविधाभि (for समिद्ध स) — ^{b}) K4 तदा (for तथा) S आहुतीभिर्हुताशनं — ^{d}) S तत पुन (for गृहात्तत)

14 ^{a}) S च नर (for पुरुष) Dn1 D4 T G2–4 -व्याघ्र (for व्याघ्र) — ^{b}) Ś2 B1. 2 Dc1 D2 3 5–8 कक्षा, Dn1 कक्षं (for कक्ष्या) B4 Dn2 निर्गम्य, B5 निष्क्राम्य (for निष्क्रम्य) S पांडव (for पार्थिव) — ^{c}) K2 B1 4 5 Dn2 ततो, D3 6 तद्वद् (for तत्र) B वृद्धान्, T G2–5 विद्वान् (for विप्रान्) — ^{d}) S अपश्य(G5 विद्य)द्ब्राह्मणाञ्शुचीन्

15 ^{a}) K3 शातान् (for दान्तान्) Dc1 D4 वेदाविद (for वेदव्रत-) — ^{b}) K5 Dn1 अवभृथेष्वपि, D5 °थेपि च (for °थेषु च) Ca d cite अवभृथेषु (as in text) — ^{c}) K4 5 B1–3 Dc1 Dn1 D3 4 6 गौरान्, D7 8 राजन् (for सौरान्) D2 स सहस्रवरान्विप्रान्, S अष्टौ चैषां सहस्र च Cd cites सहस्रानुचरान् (as in text) — ^{d}) B Dc1 सहस्र चाष्ट चापरान्, T G1. 2 4 M सहस्रानुचरान्नृ(G4 °रं नृ)प, G3 सहस्रानुचरा नृप, G5 सहस्रचरितं नृप

16 ^{b}) S स्वस्ति वाच्याथ (G5 °च्याधि-, M5 °च्य च) मोदकै — ^{c}) D4 विद्वान् (for द्विजान्) S दधि (for मधु) K1 Dn1 D1 3–5 -सर्पिभ्या (for °र्भ्यां) — ^{d}) T भक्षै (for फलै) Ś2 K1 4 Dc1 D1 7 8 G1. 3–5 चेष्टै (for श्रेष्ठै) Ś2 सम वलै, K1–4 D1 महारसै, Dc1 च मंगलै, D3. 4 6 समगलै, T G2–4 सुमगळै (for सुमङ्गलै)

17 ^{a}) K2 काचनसेवेत (sic) (for °मेकैक) — ^{b}) K5 Dn1 तेभ्य स (for विप्राय) — ^{c}) D4 वा (for

हेमशृङ्गी रूप्यखुरा दत्त्वा चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ १८
स्वस्तिकान्वर्धमानांश्च नन्द्यावर्तांश्च काञ्चनान् ।
माल्यं च जलकुम्भांश्च ज्वलितं च हुताशनम् ॥ १९
पूर्णान्यक्षतपात्राणि रुचकान्रोचनांस्तथा ।
स्वलंकृताः शुभाः कन्या दधिसर्पिर्मधूदकम् ॥ २०
मङ्गल्यान्पक्षिणश्चैव यच्चान्यदपि पूजितम् ।
दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च कौन्तेयो बाह्यां कक्ष्यामगात्ततः ॥ २१
ततस्तस्य महाबाहोस्तिष्ठतः परिचारकाः ।
सौवर्णं सर्वतोभद्रं मुक्तावैडूर्यमण्डितम् ॥ २२
परार्ध्यास्तरणास्तीर्णं सोत्तरच्छदमृद्धिमत् ।
विश्वकर्मकृतं दिव्यमुपजह्रुर्वरासनम् ॥ २३
तत्र तस्योपविष्टस्य भूषणानि महात्मनः ।
उपजह्रुर्महार्हाणि प्रेष्याः शुभ्राणि सर्वशः ॥ २४
युक्ताभरणवेषस्य कौन्तेयस्य महात्मनः ।
रूपमासीन्महाराज द्विषतां शोकवर्धनम् ॥ २५
पाण्डरैश्चन्द्ररश्म्याभैर्हैमदण्डैश्च चामरैः । C 7 2 B 7 8 K 7 8

च) —^{d}) D5 गवा शिष्टाश् (for वासांसीष्टाश्) K2 दारुणा (for दक्षिणा)

18 ^{a}) B4 तदा, S पुनर् (for तथा) K4 गां कपिला, D2 गोपालिका (for गा कपिला) K1 D2 7 दोग्धी, K4 दोग्ध्रीं (for दोग्ध्री) —^{b}) B Do1 Dn D3 4 सवत्सा (for सर्षभा) — D4 om 18^{c}–19^{b} —^{c}) G1 M1–4 हेमशृङ्ग्यो, G2–5 हेमशृंगा (for शृङ्गी) K4 B4 5 Dn D2 5 6 रौप्य (for रूप्य) K4 -खुरां, D3 -खुरीर्, D5 -क्षुरी, M2 मुखा (for -खुरा) —^{d}) B4 5 Dn1 तेभ्य (for चक्रे)

19 D4 om 19^{ab} (cf v l 18) —^{a}) D7 वर्धमा स्माना (for मानांश्च) —^{b}) G5 कामिन (for काञ्च नान्) — The portion from 19^{c} to 7 61 19^{d} is lost in Ś2 on missing folios —^{c}) K1 माल्या, D6 माला (for माल्यं) S सुमनोलाज(G5 जाल)कुंभां(M1 2 भा)श्च —^{d}) D3 G1 M1 2 ज्वलंत Dn2 D3 6 जात वेदसं (for च हुताशनम्)

20 Ś2 missing (cf v l 19) —^{b}) B Do1 Dn2 रुचकं, S रोचना (for रुचकान्) K4 Cd रोचनं, B Dn3 D7 8 रोचनास्, D3 रोचकास्, T G3 4 रुचिरस्, G1 2 M1, 2 रुचकास्, G5 रुचिरा, M3–5 रुचकास् (for रोचनास्) Cv रुचिका रोचनास्तथा —^{c}) K5 Dn1 अलंकृता (for स्व) —^{d}) K1 D3–7 दधिसर्पि- (for सर्पिर्) K4 मधूदकान्

21 Ś2 missing (cf v l 19) —^{ab}) D2 मंगल्या, D8 मगलान्, D4 मागल्य, D5 मांगल्यान् (for मङ्ग ल्यान्) K3 D7 8 दक्षिणाश् (K3 णश्) (for पक्षिणश्) S मृगपक्षिपशून्पुण्यांस्तत्र(G3–5 स्तत्र म)गल(M1, 2 गल्य)सूचित —^{c}) D3 transp दृष्ट्वा and स्पृष्ट्वा —^{d}) K1 D1, 6 7 बाह्य (for बाह्यां) K1 5 B1, 3 Do1 Dn1 D1–3, 5–8 कक्षाम् (for कक्ष्याम्) K5 Dn D1–8 6 7 अगात्तदा, B1–3, 5 Do1 ततोगमत्, B1 उपागमत्, D4 पतत्वत (for अगात्तत) S कक्ष्या बाह्या विनि र्ययौ

22 Ś2 missing (cf v l 19) —^{a}) G1 M1 2 तत्र (for ततस्) B4 Dn तस्या (for तस्य) T G3 4 महाभागास् (for महाबाहोस्) —^{b}) D3–5 तिष्ठत (for तिष्ठत) K1 B2 5 D2 परिचारिका (for °रका) —^{d}) B D7 वैदूर्य (for -वैडूर्य)

23 Ś2 missing (cf v l 19) —^{a}) K1 2 परा र्ध्यास्तरणास्तूर्णं, B3 °णाकीर्णं, T G1 2 M4 परार्ध्या(G1 M4 ध्या)स्तरणास्तीर्णं Cd cites परार्द्धं —^{b}) D2 अर्पयन् (for ऋद्धिमत्) —^{d}) K2 4 D2 4 5 7 उपा जह्रुर् (for उप°)

24 Ś2 missing (cf v l 19) —^{a}) K5 B3 Dn1 G1 5 M1 2 तस्य तत्र (by transp), M3–5 ततस्तत्र —^{b}) K5 भूषणारूपमात्मन —^{c}) K2–4 B1 3–5 Dn1 D1 7 उपाजह्रुर् (for उप) G5 वरार्हाणि (for महा°) —^{d}) K1 प्रेष्य (for प्रेष्या) K1 3 4 D1 शस्त्राणि (K1 णि), T G2–5 शुभ्रा(G5 भ्रा)श्च (for णि) D5 मारिष (for सर्वश) — After 24, B1 3 ins

430* शुभानि सर्वपुण्याणि मुक्ताहाराश्च पुष्कलान् ।

25 Ś2 missing (cf v l 19) —^{a}) Ś1 K1–4 B1–3, 5 D1 2 5 8 G5 मुक्ताभरण (for युक्ता°) Ś1 K1–4 B1–4 D1 2 -वेशस्य (for वेषस्य)

26 Ś2 missing (cf. v l 19) —^{a}) Ś1 K D (except Do1) चामरैश् (for पाण्डरैश्) —^{b}) Ś1 (*sup lin* as in text) हेमभाण्डैश् (for दण्डैश्) Ś1 K D (except Do1) सुशोभनै (for च चामरै) —^{c}) B3 (marg as in text) 3 D2 G1 2 M1 2 दोधूयमानै —^{d}) B1–3 Do1 सविद्युदिव तोयद

दोधूयमानः शुशुभे विद्युद्भिरिव तोयदः ॥ २६
संस्तूयमानः सूतैश्च वन्द्यमानश्च बन्दिभिः ।
उपगीयमानो गन्धर्वैरास्ते स्म कुरुनन्दनः ॥ २७
ततो मुहूर्तादासीत्तु बन्दिनां निस्वनो महान् ।
नेमिघोषश्च रथिनां खुरघोषश्च वाजिनाम् ॥ २८
ह्रादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
नराणां पदशब्दैश्च कम्पतीव स्म मेदिनी ॥ २९
ततः शुद्धान्तमासाद्य जानुभ्यां भूतले स्थितः ।
शिरसा वन्दनीयं तमभिवन्द्य जगत्पतिम् ॥ ३०
कुण्डली बद्धनिस्त्रिंशः संनद्धकवचो युवा ।
अभिप्रणम्य शिरसा द्वाःस्थो धर्मात्मजाय वै ।
न्यवेदयद्धृषीकेशमुपयातं महात्मने ॥ ३१
सोऽब्रवीत्पुरुषव्याघ्रः स्वागतेनैव माधवम् ।
अर्घ्यं चैवासनं चास्मै दीयतां परमार्चितम् ॥ ३२
ततः प्रवेश्य वार्ष्णेयमुपवेश्य वरासने ।
सत्कृत्य सत्कृतस्तेन पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

---

27 Ś2 missing (of v l 19) —^{b}) K2 नंदमानश्, D6 वक्षमाणश् (for वन्द्यमानश्) T G1 3 4 वंदिभि॰ (for बन्दिभि) —^{c}) K5 B2 (marg) Dc1 Dn1 S उद्गीयमानो (for उपगी°)

28 Ś2 missing (of v l 19) —^{a}) D8 T G1–3 5 M मुहूर्तम्, G4 र्ते (for °र्ताद्) T G3 5 आसीच्च, G4 स्वरिते (for आसीत्तु) —^{b}) K1–4 D1 गजानां, K5 B1–3. 5 Dc1 D7 8 दंतिनां, S (G2 damaged) वदिनां, (for बन्दिना) S निनदो (for निस्वनो) D2 4 5 स्यदनाना स्वनो महान् —^{c}) K5 खुरनेमिस्वनैश्चैव, T G2–5 रथाना नेमिघोष(G2 षै)श्च —^{d}) K5 रथघोषश् (for खुर°)

29 Ś2 missing (of v l 19) —^{a}) K4 नादेन, K5 शब्देन, T G1–4 M ह्रादश्च (for ह्रादेन) G1 M3 राजघंटाना (for गजघण्टाना) Dn1 नागानां चैव घटाना, G5 ह्रादश्च वै गजाना तु —^{b}) D4 रथानां (for शङ्खानां) K1–4 B3 Dc1 D1 निस्वनेन च, S च रवो महान् (for निनदेन च) —^{c}) K1 5 Dn1 D2 6 S पाद , D4 वाद (for पद) B1–3 5 Dc1 -शब्देन, S -शब्दश्च (for -शब्दैश्च) —^{d}) S मेदिनीं कंपयन्निव

30 Ś2 missing (of v l 19) —^{a}) Ś1 K1–4 तं तथातरमासाद्य, D7 8 S तत क्षत्ता समासाद्य —^{b}) D6 G5 भूतल- (for भूतले) — Ś1 K D1 om 30^{cd} —^{d}) Dn2 D2 3 5 6 T G1–4 M समभिवाद्य, G5 °गम्य (for °वन्द्य) Dc1 Dn1 महीपतिं, Dn2 D2, 3 5, 6 जनेश्वरं (for जगत्पतिम्).

31 Ś2 missing (of v. l. 19). —^{b}) D4 संनद्धकवचायुध॰, S संनद्ध॰ (G5 °गत्वा) प्रांजलिर्युवा. — S transp 31^{cd} and 31^{ef} —^{d}) Some MSS द्वास्थो B1–4 Dc1 ह, B5 T G3 4 तु, G2 5 हि (for वै) Ś1 K Dn1 D1 4 5 7 8 द्वास्थो (D1 द्वास्थौ) धर्मात्मजस्य वै (D5 7 8 च) —^{e}) K5 निवेदयद्, D3 आवे° (for न्यवे°) —^{f}) K4 D1 उपायातं, B Dn2 D3 T G2–4 Ca d उपयातं, D2–5 7 8 उपायातं (for उपयातं) Ś1 D4 5, 7 महात्मन , K4 महीपते (for महात्मने) — After 31, K5 D7 ins

431* शङ्खचक्रगदापाणि पीतवासाश्चतुर्भुज ।
तवाज्ञादर्शनाकाङ्क्षी द्वारि तिष्ठति केशव ।

32 Ś2 missing (of v l 19) —^{a}) S तमब्रवीत्ततो राजा —^{b}) G1 M [ए]तु (for [ए]व) S (except G5) माधव (for °वम्) K5 Dn1 D2 4 5 7 8 आगच्छतु जनार्दन — After 32^{ab}, T G2 M ins

432* प्रवेश्यता समीप मे किमर्थं प्रविलम्बसे ।
[M2 प्रविळयमे]

—^{c}) K1 अर्च्यं, Dn1 D3 5–8 अर्घं, D4 अर्घ्यैश् (for अर्घ्यं) D4 च वासन (for चैवा°) D3 5 6 तस्मै (for चास्मै) S आसनं च मधुप्राय

33 Ś2 missing (of v l 19) —^{a}) Ś1 K1 2. 4 D3 6 प्रविश्य, K5 Dn1 D2 4 प्रविष्ट (for प्रवेश्य) —^{b}) Ś1 K1–4 D1 उपविष्टो, K5 Dn1 D3 4 5 °विष्ट, D3 6 °विश्य (for °वेश्य) — Ś1 K1–4 D1 om 33^{cd} —^{c}) K5 D (except Dc1, D1 om) पूजयामास विधिवत् । B सत्कृतस्तेन सत्कृत्य —^{d}) K5 D (except Dc1; D1 om.) धर्मराजो (for पर्यपृच्छद्).

५९

युधिष्ठिर उवाच ।
सुखेन रजनी व्युष्टा कच्चित्ते मधुसूदन ।
कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रसन्नानि तवाच्युत ॥ १
संजय उवाच ।
वासुदेवोऽपि तद्युक्तं पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरम् ।
ततः क्षत्ता प्रकृतयो न्यवेदयदुपस्थिताः ॥ २
अनुज्ञातश्च राज्ञा स प्रावेशयत तं जनम् ।
विराटं भीमसेनं च धृष्टद्युम्नं च सात्यकिम् ॥ ३
शिखण्डिनं यमौ चैव चेकितानं च केकयान् ।
युयुत्सुं चैव कौरव्यं पाञ्चाल्यं चोत्तमौजसम् ॥ ४
एते चान्ये च बहवः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ।
उपतस्थुर्महात्मानं विविशुश्चासनेषु ते ॥ ५ C 7 285 B 7 81 K 7 83

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K B Dc1 Dn D1 3 6–8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 तृतीयदिवसे, K5 चतुर्थदिवसे, G1 चतुर्थेहनि, M1 2 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* K5 युधिष्ठिरालये कृष्णागमप्रबोधन, Dn1 युधिष्ठिराह्निक, D2 5 कृष्णागमन, D4 युधिष्ठिरप्रबोधे कृष्णागमनं, D6 प्रतिदिन कृत्यानंतरे कृष्णागमनं, G1 M1. 2 युधिष्ठिरकाल्यविधि — *Adhy no* (figures, words or both) B1 6 79, B2 3 Dn1 80, D2 71, D3 S 78 —*Śloka no* Dn1 33

59

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 58 19)

1 Before the ref, N (Ś2 missing) ins

433* संजय उवाच ।
ततो युधिष्ठिरो राजा प्रतिनन्द्य जनार्दनम् ।
उवाच परमप्रीत कौन्तेयो देवकीसुतम् ।

N (Ś2 missing) om the ref — ᵃ) D6 व्युष्टा, Cd व्युष्टा (as in text) — ᵈ) T G1–4 M महामते (M1. 2 °ते), G5 महामुने (for तवाच्युत)

2 N (Ś2 missing) om the ref. — ᵇ) S प्रत्युवाच (for पर्यपृच्छत्) — After 2ᵃᵇ, S ins

434* दर्शनादेव ते सौम्य न किंचिदशुभ मम ।
[G2 महत् (for मम)]

— G5 ins श्रीभगवान् before 2ᶜᵈ — ᶜ) Dn2 D2 6 ततश्च प्रकृती क्षत्ता, S ततो वै (M3–5 °तोयं) प्रकृती सर्वा Cd cites प्रकृतयो (as in text)

3 ᵃ) Dn1 तु (for च) S तत क्षत्ता (for च राज्ञा स) — ᶜ) S प्रकृतीर् (T G3–5 °तिं) (for विराट)

— ᵈ) K1–3 B1–3 Dc1 D3 6 स (for च) G1 M सत्यक, G2 पार्षत (for सात्यकिम्) — After 3, N (Ś2 missing) ins

435* चेदिपं धृष्टकेतु च द्रुपद च महारथम् ।
[K1 चेदिक, D2 चेदीक, D6 चेदिप (for चेदिप)]

4 ᵃ) K3 (*sup lin* as in text) 5 Dn1 यमौ चोभौ, S चेकितानं (for यमौ चैव) — ᵇ) Ś1 K3 B Dc1 स (for च) K3 B1. 4 केकय, K4. 6 D2 5 7 कैकयान्, B2 3 5 Dc1 Dn D3 6 8 कैकय (for केकयान्) S धृष्टकेतुं यमावपि — After 4ᵃᵇ, S ins

436* केकयान्सृञ्जयान्मत्स्यान्पाञ्चालाश्चापि राजकान् ।
[G4 मात्स्यान् (for म°) G4 पचालाश् (for पाञ्चा°) M3–5 च स (for चापि)]

— ᶜ) D5 चापि (for चैव) — ᵈ) Dn1 पचालं (for पाञ्चाल्य) S द्रौपदेयान्घटोत्कचं — After 4, N (Ś2 missing) ins

437* युधामन्युं सुबाहु च द्रौपदेयाश्च सर्वश ।
[D1 युधामन्यु (for °मन्यु) Dn1 पाचालाश्चैव (for द्रौपदेयांश्च) Ś1 सर्वत (for सर्वश)]

5 ᵇ) K5 B1–3 Dc1 Dn1 D4 7 8 पांडवर्षभं, D5 6 क्षत्रियर्षभा (for र्षभम्) — ᵈ) K5 D8 स्वासनेषु ते, B3–5 Dc1 चासने शुभे, Dn2 °नेषु च (for °नेषु ते) — For 5, S subst.

438* एताश्च सुहृदश्चान्यान्दर्शयामास पाण्डवम् ।
अनुज्ञाताश्च पार्थेन आसीना आसनेषु ते ।

[(L 1) G1 M2–4 एतांश्चान्यांश्च सुहृदो (for the prior half) — (L 2) T1 G3–5 स्वासीना (for आ°) G1 M1–4 स्वासनेषु (for आ°) G5 च (for ते)]

— After 5, G3–5 ins

41

एकस्मिन्नासने वीरावुपविष्टौ महाबलौ ।
कृष्णश्च युयुधानश्च महात्मानौ महाद्युती ॥ ६
ततो युधिष्ठिरस्तेषां शृण्वतां मधुसूदनम् ।
अब्रवीत्पुण्डरीकाक्षमाभाष्य मधुरं वचः ॥ ७
एकं त्वां वयमाश्रित्य सहस्राक्षमिवामराः ।
प्रार्थयामो जयं युद्धे शाश्वतानि सुखानि च ॥ ८
त्वं हि राज्यविनाशं च द्विषद्भिश्च निराक्रियाम् ।
क्लेशांश्च विविधान्कृष्ण सर्वांस्तानपि वेत्थ नः ॥ ९

त्वयि सर्वेश सर्वेषामस्माकं भक्तवत्सल ।
सुखमायत्तमत्यर्थं यात्रा च मधुसूदन ॥ १०
स तथा कुरु वार्ष्णेय यथा त्वयि मनो मम ।
अर्जुनस्य यथा सत्या प्रतिज्ञा स्याच्चिकीर्षिता ॥ ११
स भवांस्तारयत्वस्माद्दुःखामर्षमहार्णवात् ।
पारं तितीर्षतामद्य प्लवो नो भव माधव ॥ १२
न हि तत्कुरुते संख्ये कार्तवीर्यसमस्त्वपि ।
रथी यत्कुरुते कृष्ण सारथिर्यत्नमास्थितः ॥ १३

439* स्थितेष्वधिपरार्ध्येषु यथार्हं वद्य पार्थिवम् ।

6 ᵃ) G1 M त्वासने (for आसने) —ᵇ) G2 om from वुप up to त्मानौ (in 6ᵈ) G1 M महारथौ (for °बलौ) —ᵈ) G3 हुताशनौ (for महाद्युती) T G3–5 वेद्यामिव हुताशनौ, G1 M वेद्यामिंद्रानलाविव

7 ᵃ) Dn1 transp ततो and युधिष्ठिर D5 राजा (for तेषां) —ᵈ) Ca. d cite आभाष्य (as in text) S सत्यं पथ्य प्रियं वच —Ca ends here

8 ᵃ) B5 पूर्वं त्वा, D6 एकं त्वा, S सर्वतं (for एकं त्वां) —ᵇ) Dn1 शतक्रतुम् (for सहस्राक्षम्) —ᶜ) B2 सख्ये, D4 सर्वे, S चैव (for युद्धे)

9 ᵃ) B4 च (for हि) —ᵇ) D1 निराक्रिया, D2 4 5 °कृतान् S द्विषद्भिश्चापि (T °प) निष्क्रिया —ᵈ) K1–4 D1 [ए]व, D3 [उ]प- (for [अ]पि) K5 B1–3 5 Dc1 Dn D7 8 वेद्मि (for वेत्थ) S सर्वं तदुपवेत्थ (G5 °वेद्मि) न

10 ᵃ) Dn1 सर्वं हि (for सर्वेश) —ᶜ) K4 D1 आयातुम्, D4 आयातम्, G5 तावत्तम् (for आयत्तम्) S अत्यंतं (for अत्यर्थं) —ᵈ) S शत्रूणा च पराजयं (G3–5 M3–5 °य)

11 ᵇ) D4 गतो, D7 8 S मतं (for मनो) B4 यथा मम मनस्त्वयि —ᵈ) S च (for स्याच्)

12 ᵃ) D4 तारयन् (for °यतु) Ś1 D2 5 G2 स भवास्तारयस्वास्मान् —ᵇ) K4 D1 दुःखार्णवमहाभयात् —ᵈ) S प्लवोऽस्माकं भवाच्युत

13 ᵃ) G2 तस्य (for न हि) K1–3 ते, D3 तं, M4 तान् (for तत्) T G2–5 M2 योध (G5 °धा), M1 3–5 यौध- (for संख्ये) —ᵇ) K1. 4 Dn2 D3 8 त्वयि, D4 युधि, T जय, G1 M [ऽ]पि वा, G2–5 [ऽ]पि य (for त्वपि) K5 B Dc1 Dn1 D2 5 रथी रिपुवधोद्यत —ᶜ) K1 3 4 रथे यत्, K5 B Dc1 Dn1 D2 4 5 यथा वै, S युधि यत् (for रथी यत्) T G2 4 5 कुरुषे (for °ते) G5 वीर (for कृष्ण) —ᵈ) S सारथ्यं (for °थिर्) T G2 3 त्व समास्थित, G1 M नयमा°, G4 त्वं समर्थित (for यत्नमास्थित) —After 13, N (Ś2 missing) ins

440* यथैव सर्वास्वापत्सु पासि वृष्णीञ्जनार्दन ।
तथैवास्मान्महाबाहो वृजिनात्त्रातुमर्हसि ।
त्वमगाधेऽप्लवे मग्नान्पाण्डवान्कुरुसागरे ।
समुद्धर प्लवो भूत्वा शङ्खचक्रगदाधर ।
नमस्ते देवदेवेश सनातन विशातन । [5]
विष्णो जिष्णो हरे कृष्ण वैकुण्ठपुरुषोत्तम ।
नारदस्त्वा समाचख्यौ पुराणमृषिसत्तमम् ।
वरद शार्ङ्गिण देव तत्सत्यं कुरु माधव ।
इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो धर्मराजेन संसदि ।
तोयमेघस्वनो वाग्मी प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् । [10]

[(L 1) K5 Dn1 यथा हि, D4 तथैव (for यथैव) K1–4 D1 अरिंदम (K4 °म) (for जनार्दन) —(L 2) Cd cites वृजिनात् (as above) —(L 3) Ś1 K1. 5 [ऽ]प्लवान् (for ऽप्लवे) Ś1 वृजिनार्णवे (for कुरुसागरे) —(L 4) B1–3 Dc1 D7 8 तारयाथ, D2 प्लवस्त्व न (for समुद्धर) —(L 5) D7 8 मदा मित्र, Cd सनातन (as above) K1–4 D1 जनार्दन; K5 नमोस्तु ते, D2 निशातन, D7 8 विनाशन (D8 °न-), Cd विशोभन (for विशातन) —(L 6) K4 D1 transp विष्णो and जिष्णो. —(L 7) Ś1 D1 त्वा (for त्वां) Ś1 Dc1 Dn1 D1 5 6 समाचख्यौ (D8 6 °ख्ये) (for समाचख्यौ) K5 Dn2 D2 5 6 पुराण पुरुषोत्तम (for the post half) —(L 8) K1–4 Dc1 D7 8 शृंगिन (for शार्ङ्गिण) Dn2 D2 4 श्रेष्ठ (for देव) —(L 10) Ś1 K3 B1 5 D4 ओघ-, K1 D2

वासुदेव उवाच ।
सामरेष्वपि लोकेषु सर्वेषु न तथाविधः ।
शरासनधरः कश्चिद्यथा पार्थो धनंजयः ॥ १४
वीर्यवानस्त्रसंपन्नः पराक्रान्तो महाबलः ।
युद्धशौण्डः सदामर्षी तेजसा परमो नृणाम् ॥ १५
स युवा वृषभस्कन्धो दीर्घबाहुर्महाबलः ।
सिंहर्षभगतिः श्रीमान्द्विषतस्ते हनिष्यति ॥ १६
अहं च तत्करिष्यामि यथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः ।
धार्तराष्ट्रस्य सैन्यानि धक्ष्यत्यग्निरिवोत्थितः ॥ १७
अद्य तं पापकर्माणं क्षुद्रं सौभद्रघातिनम् ।
अपुनर्दर्शनं मार्गमिषुभिः क्षेप्स्यतेऽर्जुनः ॥ १८
तस्याद्य गृध्राः श्येनाश्च वडगोमायवस्तथा ।
भक्षयिष्यन्ति मांसानि ये चान्ये पुरुषादकाः ॥ १९
यद्यस्य देवा गोप्तारः सेन्द्राः सर्वे तथाप्यसौ ।
राजधानीं यमस्याद्य हतः प्राप्स्यति संकुले ॥ २०
निहत्य सैन्धवं जिष्णुरद्य त्वामुपयास्यति ।
विशोको विज्वरो राजन्भव भूतिपुरस्कृतः ॥ २१ C 7. B 7. K 7.

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

अथ, K5 Dn1 उद्यन्, D7 8 पूर्ण (for तोय) K1 3–5 Dn1 D1 4 5 स्वरो (for -स्वनो) K5 Dn1 धीमान् (for वाग्मी) B2 मेघौघनिःस्वनो वाग्मी (for the prior half) K4 जनार्दन (for युधिष्ठिरम्)]

— After the above, K1 B4 D2 4 5 7 8 ins an addl colophon [*Sub parvan* K1 B4 D2 4 5 7 8 जयद्रथवध — *Adhy name* D4 5 वासुदेवप्रसादन — *Adhy no* (figures, words or both) D2 72]

14 T G2 श्रीभगवान् (for वासुदेव) — ^{a}) S (except G5) समग्रेषु (for सामरेषु) — ^{b}) T G1–4 M न ह्यन्योस्ति, G5 नेहान्योऽस्ति (for सर्वेषु न) K2 Dn1 च (for न) — ^{c}) T G5 शरासनधृत (for धरः) — ^{d}) Dn1 तेषु पार्थो, S सत्यं यादृग् (for यथा पार्थो) B5 युधिष्ठिर (for धनंजय)

15 ^{a}) B1 D6 शस्त्र (for अस्त्र) — ^{b}) Dn1 विक्रातोऽति (for पराक्रान्तो) — ^{c}) K5 Dn1 S तथामर्षी, B2 परा (for सदा) — ^{d}) S तेजस्वी विगतक्लम

16 ^{a}) K1 वायु (for युवा) D7 स वृष (for वृषभ) — ^{b}) K4 D1 T G3 4 महाभुज, G1, 2 5 M हनु (for बल) — D8 om 16^{c}–17^{d} — ^{c}) S सिंहद्विरदविक्रान्तो — ^{d}) B4 Dn2 द्विषदस् (for तस्) K5 Dn1 द्विषत प्रवधिष्यति, S त प्रमथिष्यति

17 D3 om. 17 (cf v l. 16) — ^{a}) M3 4 तं (for वत्) — ^{b}) S यथा स रथिनां (T G2–4 °था सारथिनां, G5 थासौ रथिना) वर — K4 D1 7 8 om (hapl) 17^{c}–18^{d} — ^{d}) Dc1 Dn1 D5 6 धक्षते, G3 4 धक्ष्यंति, M धक्ष्यते (for धक्ष्यति) B Dc1 [इ]धनं, T G3–5 [आ]श्रय, G1 2 M [आ]शय (G1 °यान्) (for [उ]त्थित)

18 K4 D1 7 8 om 18 (cf v l 17) — ^{a}) K5 Dc1 अथ त, S अत्यत- (for अद्य त) T G2 पापकरण (for पापकर्माण) — ^{b}) Dn1 क्षौद्रं (for क्षुद्रं) S रौद्र सैंधवक नृप — ^{c}) D5 अपूर्वं (for अपुनर्) D4 मार्ग (for मार्गम्) S शरैर्गांडीवनिर्मुक्तैर्, Cv as in text — ^{d}) B2 नेष्यते (for क्षेप्स्यते) S निशितैर्ध (G5 °र्ल)क्ष्यतेर्जुन

19 ^{ab}) K1 [अ]स्य (for [अ]द्य) K1 गृद्ध (for गृध्रा) K1 श्येनश् K1–3 D1 वटा, K4 B1–3 Dc1 बला, K5 D4 7 8 घटा, B4 5 Dn2 D2 8 चट-, Dn1 बका (for वड) Ś1 तव (for तथा) D5 बडा गोमायुवायसा (for ^{b}) S अद्य कङ्का (T G3–5 काका)श्च गृध्राश्च श्येन (T G4 °ना)गोमायवो बला — ^{d}) S ये चाप्यन्ये च पक्षिण

20 ^{a}) D3 देव, S लोका (for देवा) — ^{b}) Dn1 देवास् (for सर्वे) B Dc1 युधिष्ठिर (for तथाप्यसौ) S ससुरासुरमानवा — ^{c}) D1 7 8 यमासाद्य, G5 यमस्याथ (for स्याद्य) — ^{d}) Ś1 K4 5 B2 (marg) Dn1 संकुलां, K1 8 D4 ल (for ले) S हतो यास्यति दुर्मति

21 ^{b}) S अनु (for उप) — ^{d}) Dc1 D6 तव (for भव) Ś1 K1, 8 D1 भूरि, G M शांति (for भूति)

६०

संजय उवाच ।

तथा संभाषतां तेषां प्रादुरासीद्धनंजयः ।
दिदृक्षुर्भरतश्रेष्ठं राजानं ससुहृद्गणम् ॥ १
तं प्रविष्टं शुभां कक्ष्यामभिवाद्याग्रतः स्थितम् ।
समुत्थायार्जुनं प्रेम्णा सस्वजे पाण्डवर्षभः ॥ २
मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय परिष्वज्य च बाहुना ।
आशिषः परमाः प्रोच्य स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ ३
व्यक्तमर्जुन संग्रामे ध्रुवस्ते विजयो महान् ।
यादृग्रूपा हि ते छाया प्रसन्नश्च जनार्दनः ॥ ४
तमब्रवीत्ततो जिष्णुर्महदाश्चर्यमुत्तमम् ।
दृष्टवानस्मि भद्रं ते केशवस्य प्रसादजम् ॥ ५
ततस्तत्कथयामास यथादृष्टं धनंजयः ।
आश्वासनार्थं सुहृदां त्र्यम्बकेन समागमम् ॥ ६
ततः शिरोभिरवनिं स्पृष्ट्वा सर्वे च विस्मिताः ।
नमस्कृत्य वृषाङ्काय साधु साध्वित्यथाब्रुवन् ॥ ७
अनुज्ञातास्ततः सर्वे सुहृदो धर्मसूनुना ।
त्वरमाणाः सुसंनद्धा हृष्टा युद्धाय निर्ययुः ॥ ८
अभिवाद्य तु राजानं युयुधानाच्युतार्जुनाः ।
हृष्टा विनिर्ययुस्ते वै युधिष्ठिरनिवेशनात् ॥ ९
रथेनैकेन दुर्धर्षौ युयुधानजनार्दनौ ।

D_7 पुर.सर (for पुरस्कृत) T भवंति च पुरस्कृत

Colophon $Ś_2$ missing —*Sub-parvan* N (except $K_{4\ 5}$, $Ś_2$ missing) जयद्रथवध —*Adhy name* K_5 D_4 अर्जुनप्रशंसा, G_1 $M_{1,2}$ वासुदेवयुधिष्ठिरसवाद —*Adhy no* (figures, words or both) B_1 80, B_2 82, B_3 Dn_1 81, D_2 73, D_3 S 79 —*Śloka no* K_2 26, Dn_1 25

60

☞ This adhy is missing in $Ś_2$ (cf v 1. 7 58 19)

1 ^{a}) K_3 संभाष्यत, Dn_2 $D_{3\ 6}$ सव(D_6 °वा)दता, G_5 संभाविता (for °षता) —^{c}) $D_{2\ 6}$ भरतश्रेष्ठ —^{d}) K_4 च (for स-) $D_{7\ 8}$ -सुहृज्जन (for °द्गणम्)

2 ^{a}) Dn_2 $D_{3\ 6}$ निविष्ट (for प्र°) K_1 D (except Dn_2 D_1) कक्षाम् (D_4 °क्षा) (for कक्ष्याम्) —^{b}) K_5 B_2 अभिवद्य (for °वाद्य) —^{c}) K_3 तमुत्थाय (for समु°) Dn_1 [अ]प्रत, S [आ]सनात् (for [अ]र्जुन) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 प्रीत्या (for प्रेम्णा) —^{d}) D_5 पुरुषर्षभ, S पाडवोर्जुन (for °वर्षभ) D_4 संमृजे पुरुषर्षभ

3 ^{a}) $D_{3\ 7\ 8}$ चैवम्, D_4 चैतम् (for चैनम्). —^{b}) K_1 परिपृज्य, D_2 °मृज्य (for °ष्वज्य) S परिमृज्य च पाणिना

4 ^{a}) G_2 partly damaged —^{b}) D_4 [ऽ]ध्रुव (for ध्रुवस्) S तव जयो (for ते विजयो) —^{c}) T G_{2-5} तादृग्, G_1 M तथा (for यादृग्) $Ś_1$ K D (except Dc_1 D_3) च (for हि) Cv तच् (for ते) —^{d}) D_6 प्रत्यक्षश् (for प्रसन्नश्)

5 ^{a}) G_5 तदा (for ततो) —^{d}) $M_{1\ 2}$ प्रसादज

6 ^{b}) G_3 यथादृष्टं (for दृष्ट) D_7 धनजय —6^{cd} is partly damaged in G_2 —^{d}) K_2 त्र्यवके च, Bom ed °केण (for °केन)

7 ^{a}) $K_{4\ 5}$ B_2 D_5 T G_{2-4} M_{3-5} अवनीं (for अवनिं) —^{b}) K_4 D_1 स्मृत्वा, D_2 गत्वा (for स्पृष्ट्वा) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 श्रुत्वा च, G_4 सर्वेषु (for सर्वे च) K_5 B_1 Dn_1 $D_{2\ 3\ 6-8}$ T $G_{1-3\ 5}$ $M_{1\ 2\ 4\ 5}$ सुविस्मिता, B_2 स वि°, D_5 च पार्थिवा, M_3 युधि स्मिता (for च वि°) —^{c}) $K_{3\ 4}$ नमस्कृत्वा (for °स्कृत्य) —^{d}) K_3 साधु साध्वित्याब्रुवन् (sic), D_3 साधु साध्विति चाब्रवीत्

8 ^{a}) G_1 $M_{1,2}$ अनुजातास् (for °ज्ञातास्) $D_{3,4\ 6}$ तथा, D_5 तदा (for तत) —^{c}) $B_{1\ 2}$ Dc_1 $D_{2\ 6}$ सुसरब्धा, B_3 सुसबद्धा (for सुसनद्धा) —^{d}) S तुष्टा (for हृष्टा)

9 ^{b}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 युयुधानार्जुनाच्युता —^{c}) G_2 damaged $Ś_1$ K D (except Dc_1 Dn_2) सर्वे (for ते वै)

10 ^{a}) K_5 रथानीकेन (for रथेनैकेन) K_5 Dn_1 संहृष्टौ (for दुर्धर्षौ) —^{b}) B_3 -धनजयौ (for -जनार्दनौ).

जग्मतुः सहितौ वीरावर्जुनस्य निवेशनम् ॥ १०
तत्र गत्वा हृषीकेशः कल्पयामास सूतवत् ।
रथं रथवरस्याजौ वानरर्षभलक्षणम् ॥ ११
स मेघसमनिर्घोषस्तप्तकाञ्चनसप्रभः ।
बभौ रथवरः क्लृप्तः शिशुर्दिवसकृद्यथा ॥ १२
ततः पुरुषशार्दूलः सज्जः सज्जं पुरःसरः ।
कृताह्निकाय पार्थाय न्यवेदयत तं रथम् ॥ १३
तं तु लोके वरः पुंसां किरीटी हेमवर्मभृत् ।
बाणबाणासनी वाहं प्रदक्षिणमवर्तत ॥ १४
ततो विद्यावयोवृद्धैः क्रियावद्भिर्जितेन्द्रियैः ।
स्तूयमानो जयाशीर्भिरारुरोह महारथम् ॥ १५
जैत्रैः सांग्रामिकैर्मन्त्रैः पूर्वमेव रथोत्तमम् ।
अभिमन्त्रितमर्चिष्मानुदयं भास्करो यथा ॥ १६
स रथे रथिनां श्रेष्ठः काञ्चने काञ्चनावृतः ।
विबभौ विमलोऽर्चिष्मान्मेराविव दिवाकरः ॥ १७
अन्वारुरोहतुः पार्थं युयुधानजनार्दनौ ।
शर्यातेर्यज्ञमायान्तं यथेन्द्रं देवमश्विनौ ॥ १८
अथ जग्राह गोविन्दो रश्मीन्रश्मिवतां वरः ।
मातलिर्वासवस्येव वृत्रं हन्तुं प्रयास्यतः ॥ १९
स ताभ्यां सहितः पार्थो रथप्रवरमास्थितः ।

C
B
K

— ^{d}) M$_4$ निकेतनं (for निवेशनम्)

11 ^{a}) T G$_3$ ततो (for तत्र) G$_5$ तस्य (for गत्वा) — ^{b}) S शास्त्रवित् (for सूतवत्) — ^{c}) T G$_{2-5}$ महा रथस्य, G$_1$ M रथर्षभस्य (for रथवरस्य) — ^{d}) D$_2$ ध्वजवानरलक्षणं

12 ^{a}) K$_1$ D$_4$ मेघस्वन, K$_4$ मेघाशनि, G$_2$ मेघरव- (for सम) — ^{b}) G$_2$ damaged D$_2$ सुप्रभ॰, T G$_{3.4}$ भूषण, G$_{1.5}$ M भूषित (for सप्रभ) — ^{c}) Ś$_1$ K$_{1-4}$ क्षिप्त, Cd क्लृप्त (as in text) D$_{7.8}$ बभौ रथ (D$_8$ थ) परिक्षिप्त — ^{d}) Cv शशी (for शिशुर्)

13 ^{a}) D$_5$ प्रहृष्ट (for पुरुष) — ^{b}) Ś$_1$ D$_{2-8}$ सज्ज सज्ज, K$_1$ सज्जं मान, K$_{2.3}$ सज्जमान (K$_3$ न), K$_4$ D$_1$ मज्जमान॰ (D$_1$ ॰नं), K$_5$ B Dc$_1$ Dn सज्ज सज्ज, T G$_{3.4}$ सज्ज सर्वं (G$_3$ र्वं), G$_2$ सद्य सर्वं (for सज्ज सज्जं) D$_6$ पुरस्कृत॰, S न्यवेदयत् (for पुरःसर॰) — ^{c}) K$_5$ कृत्वाह्निकाय (for कृताह्निकाय) — For 13^{cd}, S subst

441* रथ पुरुषसिंहस्य सध्वजं सपताकिनम् ।

14 ^{a}) S स (for तं) B$_2$ च (for तु) K$_3$ B$_2$ D$_{2.4.5.7.8}$ लोक (for लोके) — ^{b}) T G$_{2-4}$ M$_{3.4.5}$ (*sup lin*) हेमवर्मच्छक् — ^{c}) K$_4$ S बाणी (for बाण) D$_3$ चाहं (for वाहं) B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{3.6}$ Cdp चापबाणधरो वाहं; Dn$_1$ तूणबाणासनी पार्थं; D$_5$ बाणबाणासनिश्चात्र, D$_7$ सबाणबाणासनिरर्थं, Cd बाणबाणासनवान्

15 ^{a}) K$_{3-5}$ B$_4$ Dn D$_{2.5.6}$ तपोविद्या; T G$_{3.4}$ M भय विद्या; G$_5$ विद्याज्ञान (for ततो विद्या) D$_4$ तपोविद्यादिभिर्वृद्धै — ^{b}) K$_5$ B$_2$ D$_{1.4.6}$ T G$_3$ क्रिया- विद्भिर्, B$_{1.3}$ Dc$_1$ क्रियावृद्धैर्, D$_3$ कृपावद्भिर्, D$_{7.8}$ क्षमाव(D$_8$ ॰वि)द्भिर् (for क्रियावद्भिर्) — ^{c}) T G$_{2-5}$ नद्यमानो, G$_1$ M$_{1.2}$ वद्य॰, M$_{3-5}$ वर्ध (for स्तूय॰) — ^{d}) Ś$_1$ महारथ, K$_5$ रथै, B$_5$ व्रत, S [अ]र्जुनो रथं (for महारथम्)

16 ^{a}) D$_5$ जैत्रं (for जैत्रै) Dc$_1$ D$_{4.6}$ सग्रामिकैर्, D$_{7.8}$ सामग्रिकैर् (for साम्रामिकैर्) D$_2$ तन्त्रै (for मन्त्रै) — ^{b}) K$_{1.3}$ पूर्णमेव, K$_5$ Dn$_1$ D$_{4.5}$ पुनरेव (for पूर्वमेव) — ^{c}) D$_{6-8}$ आयुष्मान् (for आर्चिष्मान्) — K$_5$ D$_4$ om (hapl) 16^d–17^c — ^{d}) Ś$_1$ Dn$_1$ D$_5$ उदये, Cd उदयं (as in text)

17 K$_5$ D$_4$ om 17^{abc} (cf v l 16) — ^{a}) D$_3$ T G$_{3.4}$ सरथो (for स रथे) — ^{b}) Ś$_1$ काचकवचेनावृत (sic) — ^{c}) K$_{1.2.4}$ Dn$_1$ D$_{1.3.6-8}$ G$_1$ M विमला- (Dn$_1$ ॰ले)र्चिष्मान्, B$_2$ विमले शृंगे, T G$_{2-5}$ बहुला- (T G$_2$ ळा)र्चिष्मान् (for विमलोऽर्चिष्मान्) — ^{d}) Dn$_1$ मेरोरिव, D$_2$ गोभिर्दिवि, D$_{4.5}$ यथा दिवि (for मेराविव)

18 ^{a}) Ś$_1$ K$_5$ अन्वारुरो(K$_5$ रु)हत पार्थं, B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{2.3.5.6}$ अन्वा(D$_3$ था)रुरुहतु पार्थं, S अन्वारूढौ तत॰ पार्थं — ^{b}) S तत्र गोविंदसा(G$_1$ M स)त्यकौ — ^{c}) S शय्या(G$_1$ M$_{1.2}$ श या-, G$_{2.5}$ शर्या)तियज्ञं गच्छंतं (G$_5$ ॰तौ) — ^{d}) B$_4$ Dn$_2$ अथ (for यथा) D$_{7.8}$ यथेंद्रं देवसत्तमौ, S यथा च्यवनमश्विनौ

19 ^{b}) K$_5$ D (except Dc$_1$ D$_1$) रश्मिविदां, B$_{1.3.4}$ रश्मिमतां (for ॰वतां) S रथरश्मीन्नरर्षभ॰ — ^{c}) G$_3$ वासवस्यैव (for ॰स्येव)

६०

संजय उवाच ।
तथा संभाषतां तेषां प्रादुरासीद्धनंजयः ।
दिदृक्षुर्भरतश्रेष्ठं राजानं ससुहृद्गणम् ॥ १
तं प्रविष्टं शुभां कक्ष्यामभिवाद्याग्रतः स्थितम् ।
समुत्थायार्जुनं प्रेम्णा सस्वजे पाण्डवर्षभः ॥ २
मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय परिष्वज्य च बाहुना ।
आशिषः परमाः प्रोच्य स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ ३
व्यक्तमर्जुन संग्रामे ध्रुवस्ते विजयो महान् ।
यादृग्रूपा हि ते छाया प्रसन्नश्च जनार्दनः ॥ ४
तमब्रवीत्ततो जिष्णुर्महदाश्चर्यमुत्तमम् ।
दृष्टवानसि भद्रं ते केशवस्य प्रसादजम् ॥ ५
ततस्तत्कथयामास यथादृष्टं धनंजयः ।
आश्वासनार्थं सुहृदां त्र्यम्बकेन समागमम् ॥ ६
ततः शिरोभिरवनिं स्पृष्ट्वा सर्वे च विस्मिताः ।
नमस्कृत्य वृषाङ्काय साधु साध्वित्यथाब्रुवन् ॥ ७
अनुज्ञातास्ततः सर्वे सुहृदो धर्मसूनुना ।
त्वरमाणाः सुसंनद्धा हृष्टा युद्धाय निर्ययुः ॥ ८
अभिवाद्य तु राजानं युयुधानाच्युतार्जुनाः ।
हृष्टा विनिर्ययुस्ते वै युधिष्ठिरनिवेशनात् ॥ ९
रथेनैकेन दुर्धर्षौ युयुधानजनार्दनौ ।

D_7 पुरःसर (for -पुरस्कृत) T भवति च पुरस्कृत

Colophon $Ś_2$ missing — *Sub-parvan* N (except $K_{4\ 6}$, $Ś_2$ missing) जयद्रथवध — *Adhy name* K_5 D_4 अर्जुनप्रशंसा, G_1 $M_{1.2}$ वासुदेवयुधिष्ठिरसंवाद — *Adhy no* (figures, words or both) B_1 80, B_2 82, B_3 Dn_1 81, D_2 73, D_8 S 79 — *Śloka no* K_2 26, Dn_1 25

60

☞ This adhy is missing in $Ś_2$ (cf v l 7 58 19)

1 ^{a}) K_3 संभाष्यत, Dn_2 $D_{8\ 6}$ सव(D_6 °वा)दता, G_5 संभाविता (for °षता) — ^{c}) $D_{2\ 6}$ भरतश्रेष्ठ — ^{d}) K_4 च (for स-) $D_{7\ 8}$ -सुहृज्जन (for द्गणम्)

2 ^{a}) Dn_2 $D_{3\ 6}$ निविष्टं (for प्र°) K_1 D (except Dn_2 D_1) कक्षाम् (D_4 °क्षा) (for कक्ष्याम्) — ^{b}) K_5 B_2 अभिवद्य (for °वाद्य) — ^{c}) K_3 तमुत्थाय (for समु°) Dn_1 [अ]ग्रत, S [आ]सनात् (for [अ]र्जुनं) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 प्रीत्या (for प्रेम्णा) — ^{d}) D_5 पुरुषर्षभ, S पाण्डवोऽर्जुनं (for °वर्षभ) D_4 सस्वजे पुरुषर्षभ

3 ^{a}) $D_{3\ 7\ 8}$ चैवम्, D_4 चैतम् (for चैनम्) — ^{b}) K_1 परिपूज्य, D_2 °मृज्य (for °ष्वज्य) S परिमृज्य च पाणिना

4 ^{a}) G_2 partly damaged — ^{b}) D_4 [ऽ]ध्रुव (for ध्रुवस्) S तव जयो (for ते विजयो) — ^{c}) T G_{2-5} तादृग्, G_1 M तथा (for यादृग्) $Ś_1$ K D (except Dc_1 D_8) च (for हि) Cv तत् (for ते) — ^{d}) D_6 प्रत्यक्षश् (for प्रसन्नश्)

5 ^{a}) G_5 तदा (for ततो) — ^{d}) $M_{1\ 2}$ प्रसादज

6 ^{b}) G_3 यथादृष्टं (for °दृष्ट) D_7 धनजय — 6^{cd} is partly damaged in G_2 — ^{d}) K_2 त्र्यंबके च, Bom ed °केण (for °केन)

7 ^{a}) $K_{4\ 5}$ B_2 D_5 T G_{2-4} M_{3-5} अवनीं (for अवनिं) — ^{b}) K_4 D_1 स्मृत्वा, D_2 गत्वा (for स्पृष्ट्वा) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 श्रुत्वा च, G_4 सर्वेषु (for सर्वे च) K_5 B_1 Dn_1 $D_{2\ 3\ 6-8}$ T $G_{1-3\ 5}$ $M_{1\ 2\ 4\ 5}$ सुविस्मिता, B_2 स वि°, D_5 च पार्थिवा, M_3 युधि स्मिता (for च वि°) — ^{c}) $K_{3\ 4}$ नमस्कृत्वा (for °स्कृत्य) — ^{d}) K_3 साधु साध्वित्याब्रुवन् (sic), D_8 साधु साध्विति चाब्रवीत्

8 ^{a}) G_1 $M_{1\ 2}$ अनुजातास् (for °ज्ञातास्) $D_{3\ 4\ 6}$ तथा, D_5 तदा (for ततः) — ^{c}) $B_{1\ 2}$ Dc_1 $D_{3\ 6}$ सुसरब्धा, B_3 सुसबद्धा (for सुसनद्धा) — ^{d}) S तुष्टा (for हृष्टा)

9 ^{b}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 युयुधानार्जुनाच्युता — ^{c}) G_2 damaged $Ś_1$ K D (except Dc_1 Dn_2) सर्वे (for ते वै)

10 ^{a}) K_6 रथानीकेन (for रथेनैकेन) K_5 Dn_1 संहृष्टौ (for दुर्धर्षौ) — ^{b}) B_3 -धनंजयौ (for -जनार्दनौ).

जग्मतुः सहितौ वीरावर्जुनस्य निवेशनम् ॥ १०
तत्र गत्वा हृषीकेशः कल्पयामास सूतवत् ।
रथं रथवरस्याजौ वानरर्षभलक्षणम् ॥ ११
स मेघसमनिर्घोषस्तप्तकाञ्चनसप्रभः ।
बभौ रथवरः क्लृप्तः शिशुर्दिवसकृद्यथा ॥ १२
ततः पुरुषशार्दूलः सज्जः सज्जं पुरःसरः ।
कृताह्निकाय पार्थाय न्यवेदयत तं रथम् ॥ १३
तं तु लोके वरः पुंसां किरीटी हेमवर्मभृत् ।
बाणबाणासनी वाहं प्रदक्षिणमवर्तत ॥ १४
ततो विद्यावयोवृद्धैः क्रियावद्भिर्जितेन्द्रियैः ।
स्तूयमानो जयाशीर्भिरारुरोह महारथम् ॥ १५
जैत्रैः सांग्रामिकैर्मन्त्रैः पूर्वमेव रथोत्तमम् ।
अभिमन्त्रितमर्चिष्मानुदयं भास्करो यथा ॥ १६
स रथे रथिनां श्रेष्ठः काञ्चने काञ्चनावृतः ।
विबभौ विमलोऽर्चिष्मान्मेराविव दिवाकरः ॥ १७
अन्वारुरोहतुः पार्थं युयुधानजनार्दनौ ।
शर्यातेर्यज्ञमायान्तं यथेन्द्रं देवमश्विनौ ॥ १८
अथ जग्राह गोविन्दो रश्मीन्रश्मिवतां वरः ।
मातलिर्वासवस्येव वृत्रं हन्तुं प्रयास्यतः ॥ १९
स ताभ्यां सहितः पार्थो रथप्रवरमास्थितः । C 7 B 7 K 7

— d) M4 निकेतनं (for निवेशनम्)

11 a) T G3 ततो (for तत्र) G5 तस्य (for गत्वा) — b) S शास्त्रवित् (for सूतवत्) — c) T G2–5 महा रथस्य, G1 M रथर्षभस्य (for रथवरस्य) — d) D2 ध्वजवानरलक्षण

12 a) K1 D4 मेघस्वन, K4 मेघाशनि, G2 मेघरव (for °सम) — b) G2 damaged D2 सुप्रभ, T G3 4 भूषण, G1. 5 M भूषित (for सप्रभ) — c) Ś1 K1–4 क्षिप्त, Cd क्लृप्त (as in text) D7 8 बभौ रथ (D8 थ) परिक्षिप्त — d) Cv शशी (for शिशुर्)

13 a) D5 प्रहृष्ट (for पुरुष) — b) Ś1 D2–8 सज्ज सज्ज, K1 सज्जं मान, K2 3 सज्जमान (K3 °न), K4 D1 सज्जमान (D1 °नं), K5 B Do1 Dn सज्ज सज्ज, T G3. 4 सज्ज सर्वं (G3 °र्वं), G2 सद्य सर्वं (for सज्ज सज्जं) D5 पुरस्कृत, S न्यवेदयत् (for पुरःसर) — c) K3 कृत्याग्निकाय (for कृताह्निकाय) — For 13cd, S subst

441* रथं पुरुषसिंहस्य सध्वजं सपताकिनम् ।

14 a) S स (for त) B2 च (for तु) K3 B2 D2 4 5 7 8 लोक (for लोके) — b) T G2–4 M3 4 5 (sup lin) हेमवर्मधृक् — c) K4 S बाणी (for बाण) D8 चाहं (for वाहं) B Do1 Dn2 D3 6 Cdp चापबाणधरो वाह, Dn1 तूणबाणासनी पार्थ, D5 बाणबाणासनिश्चात्र, D7 सबाणबाणासनिरथं, Cd बाणबाणासनवान्

15 a) K3–5 B4 Dn D2 5 6 तपोविद्या, T G3 4 M अथ विद्या; G5 विद्याज्ञान (for ततो विद्या) D4 तपोविद्यादिभिर्वृद्धै — b) K5 B3 D1 4. 6 T G3 क्रिया-विद्भिर्, B1 3 Do1 क्रियावृन्दैर्, D3 कृपावद्भिर्, D7 8 क्षमाव(D8 °वि)द्भिर् (for क्रियावद्भिर्) — c) T G2–5 नद्यमानो, G1 M1 2 वद्य°, M3–5 वर्ध° (for स्तूय) — d) Ś1 महारथ, K5 रथै, B5 म्रत, S [अ]र्जुनो रथ (for महारथम्)

16 a) D6 जैत्रं (for जैत्रै) Do1 D4 6 सग्रामिकैर्, D7 8 सामग्रिकैर् (for साम्रामिकैर्) D2 तत्रै (for मन्त्रै) — b) K1 3 पूर्णमेव, K5 Dn1 D4 5 पुनरेव (for पूर्वमेव) — c) D6–8 आयुष्मान् (for अर्चिष्मान्) — K5 D4 om (hapl) 16d–17a — d) Ś1 Dn1 D5 उदये, Cd उदयं (as in text)

17 K5 D4 om 17abc (cf v l 16) — a) D3 T G3 4 सरथो (for स रथे) — b) Ś1 काचकवचेनावृत (sic) — c) K1 2 4 Dn1 D1. 3 6–8 G1 M विमला-(Dn1 °ले)र्चिष्मान्; B2 विमले शृंगे, T G2–5 बहुला-(T G2 °ळा)र्चिष्मान् (for विमलोऽर्चिष्मान्) — d) Dn1 मेरोरिव, D2 गोभिर्दिवि, D4 5 यथा दिवि (for मेराविव)

18 a) Ś1 K5 अन्वारुरो(K5 °रु)हत पार्थं; B Do1 Dn2 D2 3. 5 6 अन्वा(D3 °था)रुरुहतु पार्थं, S अन्वारूढौ तत पार्थं — b) S तत्र गोविंदसा(G1 M °स)त्यकौ — c) S शय्या(G1 M1. 2 °शं या; G2 5 शर्या)तियज्ञ गच्छतं (G5 °तौ) — d) B4 Dn2 अथ (for यथा) D7 8 यथेंद्रं देवसत्तमौ, S यथा च्यवन मश्विनौ

19 b) K5 D (except Do1 D1) रश्मिविदां, B1. 3 4 रश्मिमतां (for °वतां) S रथरश्मीन्रथर्षभ — c) G3 वासवस्यैव (for स्येव)

सहितो बुधशुक्राभ्यां तमो निघ्नन्यथा शशी ॥ २०
सैन्धवस्य वधप्रेप्सुः प्रयातः शत्रुपूगहा ।
सहाम्बुपतिमित्राभ्यां यथेन्द्रस्तारकामये ॥ २१
ततो वादित्रनिर्घोषैर्मङ्गल्यैश्च स्तवैः शुभैः ।
प्रयान्तमर्जुनं सूता मागधाश्चैव तुष्टुवुः ॥ २२
सजयाशीः सपुण्याहः सूतमागधनिस्वनः ।
युक्तो वादित्रघोषेण तेषां रतिकरोऽभवत् ॥ २३
तमनुप्रयतो वायुः पुण्यगन्धवहः शुचिः ।
ववौ संहर्षयन्पार्थं द्विषतश्चापि शोषयन् ॥ २४
प्रादुरासन्निमित्तानि विजयाय बहूनि च ।
पाण्डवानां त्वदीयानां विपरीतानि मारिष ॥ २५
दृष्ट्वार्जुनो निमित्तानि विजयाय प्रदक्षिणम् ।
युयुधानं महेष्वासमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २६
युयुधानाद्य युद्धे मे दृश्यते विजयो ध्रुवः ।
यथा हीमानि लिङ्गानि दृश्यन्ते शिनिपुंगव ॥ २७
सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र सैन्धवको नृपः ।
यियासुर्यमलोकाय मम वीर्यं प्रतीक्षते ॥ २८
यथा परमकं कृत्यं सैन्धवस्य वधे मम ।

---

20 ^{a}) K_{2-4} D_1 बभौ (for ताभ्या) S शुशुभे (for सहित) $Ś_1$ वीरो, K_{1-4} D_1 ताभ्या (for पार्थो) — ^{b}) K_5 Dn_1 $D_{4.5\,7\,8}$ विबभौ रथमास्थित — ^{c}) $M_{3\,4}$ सहितौ — ^{d}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 [s]भिघ्नन् (for निघ्नन्)

21 ^{a}) $K_{3\,5}$ Dn $D_{2\,8}$ G_5 $M_{2\,4}$ वधं प्रेप्सु, D_4 रथं प्रेप्सु (for वधप्रेप्सु) — ^{b}) B_5 Dc_1 D_4 शत्रुसंघ- (Dc_1 °ग)हा (for °पूगहा) Cd cites पूग — After 21, D_2 ins

442* धनुर्जैत्रं तथा बाणान्दधानो निर्गतोऽर्जुन ।
हन्तुं लंकापतिं देवो भगवानिव राघव ।

22 ^{a}) K_5 Dn_1 घोषेण, B_{1-3} Dc_1 S घोषैश्च (for -निर्घोषैर्) — ^{b}) K_4 $B_{2\,4\,5}$ Dn मागल्यैश् (K_4 °लैश्), $B_{1\,3}$ D_4 T $G_{1\,3-5}$ मंगलैश् (for मङ्गल्यैश्) $Ś_1$ च स्वनै, K_{1-4} D_1 विविधै. (for च स्तवै) $D_{7\,8}$ गुणस्तवै, S शुभै स्तवै (by transp) D_5 मगलै शुशुभे स्तवै — ^{c}) K_1 $D_{3\,5}$ प्रयातम्, B_5 प्रायातम् (for प्रयान्तम्) B_3 Dc_1 अथ त (for अर्जुन) K_2 सूर्त, Dn_1 $D_{4\,5\,7\,8}$ सूत, T G_3 संख्ये, $G_{2\,4}$ संखे, G_5 सघे (for सूता) — ^{d}) D_1 मगधाश्, $D_{7\,8}$ मागधैश् (for मागधाश्) S चापि (G_4 °भि-) (for चैव)

23 ^{a}) B_5 जयाशीभि, D_2 सपर्यास (for सजयाशी) K_5 $D_{2\,5}$ T G_{2-4} सुपुण्याह (for सपु°) G_5 जयाशीकृतपुण्याह — ^{b}) $B_{1,6}$ T G_2 -निःस्वनै, B_4 -वन्दिभि (for निस्वन) — ^{c}) $D_{7\,8}$ -निर्घोषैस् (for घोषेण) — ^{d}) K_4 $D_{1\,7\,8}$ S प्रीतिकरो (for रति°) Cd cites रति

24 ^{a}) $Ś_1$ अनुप्रपतन्, B_2 Dc_1 Dn_1 $D_{3\,4\,6-8}$ °प्रततो, D_5 °पततो, S °प्रवणो (for °प्रयतो) $K_{1,3\,4}$ तमन्वगैव ततो वायु — ^{b}) D_6 पुण्यो (for पुण्य-) T $G_{1\,3\,5}$ पुण्यगंध, M_{3-5} °गंधी (for °गन्ध) S (except G_4) शिव (for -वह) K $B_{1-3\,5}$ D शुभ, B_4 शिव (for शुचि) — ^{c}) K_2 Dn_1 D_5 सहर्षयन्, D_4 सघर्षयन् (for संहर्ष°) $D_{7\,8}$ पार्थान् (for पार्थं) — ^{d}) $Ś_1$ चास्य, T G_{2-5} च वि (for चापि) G_1 M द्विषश्चास्य विशोषयन् — After 24, N ($Ś_2$ missing) ins

443* ततस्तस्मिन्क्षणे राजन्विविधानि शुभानि च ।
[K_1 सुखानि (for शुभानि)]

25 ^{b}) S transp विजयाय and बहूनि

26 ^{a}) S तत संप्रेक्ष्य तत्सर्वं — ^{b}) K_5 B_{1-3} Dc_1 Dn_1 विजयस्य, S विजयस्थं (for °याय) $Ś_1$ सदक्षिणं (for प्रदक्षिणम्) — ^{c}) S सैन्येषु सात्यकं सत्यम्

27 ^{a}) S transp युद्धे and मे — ^{b}) $Ś_1$ दृढ, K_{1-3} Dn_1 $D_{1\,7\,8}$ ध्रुव, B_1 मम (for ध्रुव) — B_1 om (hapl) 27^{c}–29^{b} — ^{c}) $B_{2\,3\,5}$ $D_{4\,7\,8}$ S तथा (G_5 °तो) (for यथा) — ^{d}) S मनोज्ञानि भवंति मे

28 B_1 om 28 (cf v l 27) — ^{a}) $Ś_1$ [आ]गमिष्यामि (for गमि°) — ^{b}) S यत्र यातो (G_1 M पापो) जयद्रथ — ^{c}) D_2 यथा सूर्यमयं लोको — ^{d}) D_8 प्रचक्ष्यते (for प्रतीक्षते) — For 28^{cd}, S subst

444* गच्छ त्वं रक्ष राजानं त्वं हि तुल्यो मया रणे ।
[G_5 महारणे (for मया रणे)]

29 B_1 om 29^{ab} (cf v l 27) G_2 partly damaged — ^{a}) $B_{2\,3\,5}$ यथा तु परमं कृत्यं, S यथैव च परं कृत्यं — ^{b}) $K_{4\,6}$ B_{2-5} Dc_1 Dn_2 $D_{2\,3\,6}$ वधो (for वधे) S धूर्त (for मम) — ^{c}) S हि परं (for

तथैव सुमहत्कृत्यं धर्मराजस्य रक्षणे ॥ २९
स त्वमद्य महाबाहो राजानं परिपालय ।
यथैव हि मया गुप्तस्त्वया गुप्तो भवेत्तथा ॥ ३०
त्वयि चाहं पराश्वस्य प्रद्युम्ने वा महारथे ।
शक्नुयां सैन्धवं हन्तुमनपेक्षो नरर्षभ ॥ ३१
मय्यपेक्षा न कर्तव्या कथंचिदपि सात्वत ।
राजन्येव परा गुप्तिः कार्या सर्वात्मना त्वया ॥ ३२
न हि यत्र महाबाहुर्वासुदेवो व्यवस्थितः ।
किंचिद्व्यापद्यते तत्र यत्राहमपि च ध्रुवम् ॥ ३३
एवमुक्तस्तु पार्थेन सात्यकिः परवीरहा ।
तथेत्युक्त्वागमत्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ समाप्तं प्रतिज्ञापर्व ॥

६१

धृतराष्ट्र उवाच ।
श्वोभूते किमकार्षुस्ते दुःखशोकसमन्विताः ।
अभिमन्यौ हते तत्र के वायुध्यन्त मामकाः ॥ १
जानन्तस्तस्य कर्माणि कुरवः सव्यसाचिनः ।
कथं तत्किल्बिषं कृत्वा निर्भया ब्रूहि मामकाः ॥ २
पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् । C 7 B 7 K 7

सुमहत्) —[d]) B Do1 Dn2 D8 6 S रक्षणं (for °णे)

30 [c]) G5 प्रोक्तस् (for गुप्तस्) —[d]) S तथा भवेत् (by transp) — After 30, N (Ś2 missing) ins

445* न हि पश्यामि तं लोके यस्त्वा युद्धे पराजयेत् ।
वासुदेवसमं युद्धे स्वयमप्यमरेश्वरः ।

[(L 1) K2 Dn2 D2 3 6 न पश्यामि च तं लोके (for the prior half) Ś1 K3 4 B1-3 Do1 Dn1 D1 4 7 8 युधि (for युद्धे) — (L 2) B1. 3 4 सख्ये (for युद्धे) K1-3 D1 [अ]मरोपम (K3 म), K4 रोत्तम (for रेश्वर) K5 Dn1 स्वयमेव महेश्वरः (for the post. half)]

31 [a]) Ś1 K1 3 4 D1 न हि, K2 ब्रूहि (for त्वयि) Ś1 K1-3 D1 चाश्व, K4 चार्स्व (sic), B1. 3 Do1 वाहं (for चाहं) B3 पराश्वास्य, B1 Dn2 D2 3 6 °श्वस्त, Cd श्वस्य (as in text) Cv as in text —[b]) Ś1 प्रद्युम्नस्य; D3. 6 M3 5 म्ने च, Cv °म्नेव (for °म्ने वा) —[d]) K5 M1 अनुपेक्षो, M2-5 मनपेक्ष्य (for पेक्षो)

32 [a]) K D1 [अ]वेक्षा (for [अ]पेक्षा) —[b]) D4 शाश्वत (for सात्वत). S गोसार्थं मम केशव —[c]) G1. 3-5 M राज्ञ एव (for राजन्येव) —[d]) S कार्या सत्यक सर्वदा

33 [b]) B5 महाबल (for व्यवस्थित) —[c]) Ś1 K3 द्यापतते, K4 व्यापतते (for द्यते) D4 स्वयं (for तत्र) —[d]) Ś1 इति (for अपि) Ś1 K D1 4 6 7 8 वा (for च) G1 5 M ध्रुव

34 [b]) S सत्यक (for सात्यकि)

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* N (Ś2 missing, D5 om) G1 M1 2 5 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1-3 तृतीययुद्धदिवस — *Adhy name* K1-3 रात्रिकथास्वप्नवृत्तात , K5 D1 5 G1 M1 2 अर्जुननिर्याण — *Adhy no* (figures, words or both) B1 81, B2 3 Dn1 82, B5 79, D2 74, D3 S 80, D5 84 — *Śloka no* Dn1 36

61

1 Ś2 is missing up to 7 61 19 (of v 1 7 58 19) —[a]) S अकुर्वत (for अकार्षुस्ते) —[b]) D5 शोकदुःख (for दुःखशोक) —[c]) M3-5 तात (for तत्र) —[d]) S कैर् (for के) S पाण्डवा (for मामका)

2 Ś2 missing (of v 1 1) Ś1 K1-4 D1 om (hapl) 2 —[a]) Dn1 जानंति; G5 राजानस् (for जानन्तस्) —[c]) T G2-5 तु (for तत्) S चक्रु (for कृत्वा) —[d]) D6 मूत (for ब्रूहि) S प्रतिगृह्य धर्मं जयं

3 Ś2 missing (of v 1 1). Dn1 om (hapl) 3-4

सहितो बुधशुक्राभ्यां तमो निघ्नन्यथा शशी ॥ २०
सैन्धवस्य वधप्रेप्सुः प्रयातः शत्रुपूगहा ।
सहाम्बुपतिमित्राभ्यां यथेन्द्रस्तारकामये ॥ २१
ततो वादित्रनिर्घोषैर्मङ्गल्यैश्च स्तवैः शुभैः ।
प्रयान्तमर्जुनं सूता मागधाश्चैव तुष्टुवुः ॥ २२
सजयाशीः सपुण्याहः सूतमागधनिस्वनः ।
युक्तो वादित्रघोषेण तेषां रतिकरोऽभवत् ॥ २३
तमनुप्रयतो वायुः पुण्यगन्धवहः शुचिः ।
ववौ संहर्षयन्पार्थं द्विषतश्चापि शोषयन् ॥ २४

प्रादुरासन्निमित्तानि विजयाय बहूनि च ।
पाण्डवानां त्वदीयानां विपरीतानि मारिष ॥ २५
दृष्ट्वार्जुनो निमित्तानि विजयाय प्रदक्षिणम् ।
युयुधानं महेष्वासमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २६
युयुधानाद्य युद्धे मे दृश्यते विजयो ध्रुवः ।
यथा हीमानि लिङ्गानि दृश्यन्ते शिनिपुंगव ॥ २७
सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र सैन्धवको नृपः ।
यियासुर्यमलोकाय मम वीर्यं प्रतीक्षते ॥ २८
यथा परमकं कृत्यं सैन्धवस्य वधे मम ।

---

20 a) K2–4 D1 बभौ (for ताभ्या) S शुशुभे (for सहित) Ś1 वीरो, K1–4 D1 ताभ्या (for पार्थो) — b) K5 Dn1 D4 6 7 8 विबभौ रथमास्थित — c) M3 4 सहितौ — d) Ś1 K1–4 D1 [ऽ]भिघ्नन् (for निघ्नन्)

21 a) K3 5 Dn D2 3 G5 M2 4 वधं प्रेप्सु, D4 रथ प्रेप्सु (for वधप्रेप्सु) — b) B5 Dc1 D4 शत्रुसंघ- (Dc1 °ग)हा (for °पूगहा) Cd cites पूग — After 21, D2 ins

442* धनुर्जैत्रं तथा बाणान्दधानो निर्गतोऽर्जुन ।
हन्तुं लंकापतिं देवो भगवानिव राघव ।

22 a) K5 Dn1 -घोषेण, B1–3 Dc1 S घोषैश्च (for -निर्घोषैर्) — b) K4 B2 4 5 Dn मागल्यैश्च (K4 लैश्च), B1 3 D4 T G1 3–5 मंगलैश्च (for मङ्गल्यैश्च) Ś1 च स्वनै, K1–4 D1 विविधै (for च स्तवै) D7 8 गुणस्तवै, S शुभै स्तवै (by transp) D5 मगलै शुशुमे स्तवै — c) K1 D3 5 प्रयातम्, B5 प्रायातम् (for प्रयान्तम्) B3 Dc1 अथ त (for अर्जुनं) K2 सूतं, Dn1 D4 5 7 8 सूत-, T G3 संख्ये, G2 4 संखे, G5 सवे (for सूता) — d) D1 मगधाश्च, D7 8 मागधैश्च (for मागधाश्च) S चापि (G4 °मि-) (for चैव)

23 a) B5 जयाशीभि, D2 सपर्याप्त (for सजयाशी) K5 D2 5 T G2–4 सुपुण्याह (for सपु°) G5 जयाशीकृतपुण्याह — b) B1 5 T G2 -निःस्वनै, B4 वंदिभि (for निस्वन) — c) D7 8 -निर्घोषैस् (for -घोषेण) — d) K4 D1 7 8 S प्रीतिकरो (for रति°) Cd cites रति

24 a) Ś1 अनुप्रपतन्, B2 Dc1 Dn1 D3 4 6–8 °प्रततो, D5 °पततो, S °प्रवणो (for °प्रयतो) K1. 3. 4 तमन्वगवै ततो वायु — b) D6 पुण्यो (for पुण्य-) T G1 3 5 पुण्यगंध, M3–5 °गंधी (for °गन्ध-) S (except G4) शिव (for -वह) K B1–3 5 D शुभ, B4 शिव (for शुचि) — c) K2 Dn1 D5 सहर्षयन्, D4 सवर्षयन् (for संहर्ष°) D7 8 पार्थान् (for पार्थं) — d) Ś1 चास्य, T G2–5 च वि (for चापि) G1 M द्विषश्चास्य विशोषयन् — After 24, N (Ś2 missing) ins

443* ततस्तस्मिन्क्षणे राजन्विविधानि शुभानि च ।
[K1 सुखानि (for शुभानि)]

25 b) S transp विजयाय and बहूनि

26 a) S तत संप्रेक्ष्य तत्सर्वं — b) K6 B1–3 Dc1 Dn1 विजयस्य, S विजयस्त्वं (for °याय) Ś1 सदक्षिणं (for प्रदक्षिणम्) — c) S सैन्येषु सात्यकं सत्यम्

27 a) S transp युद्धे and मे — b) Ś1 दृढ, K1–3 Dn1 D1. 7 8 ध्रुवं, B1 मम (for ध्रुव) — B1 om (hapl.) 27c–29b — c) B2 3 5 D4 7 8 S तथा (G5 °तो) (for यथा) — d) S मनोज्ञानि भवंति मे

28 B1 om 28 (cf v l 27) — a) Ś1 [आ]गमिष्यामि (for गमि°) — b) S यत्र यातो (G1 M पापो) जयद्रथ — c) D2 यथा सूर्यमयं लोको — d) D3 प्रचक्ष्यते (for प्रतीक्षते) — For 28cd, S subst.

444* गच्छ त्वं रक्ष राजानं त्वं हि तुल्यो मया रणे ।
[G5 महारणे (for मया रणे)]

29 B1 om. 29ab (cf v l 27) G2 partly damaged — a) B2 3 5 यथा तु परम कृत्यं, S यथैव च परं कृत्यं — b) K4 5 B2–5 Dc1 Dn2 D2 3 6 वधो (for वधे) S धृतं (for मम) — c) S हि परं (for

तथैव सुमहत्कृत्यं धर्मराजस्य रक्षणे ॥ २९
स त्वमद्य महाबाहो राजानं परिपालय ।
यथैव हि मया गुप्तस्त्वया गुप्तो भवेत्तथा ॥ ३०
त्वयि चाहं पराश्वस्य प्रद्युम्ने वा महारथे ।
शक्नुयां सैन्धवं हन्तुमनपेक्षो नरर्षभ ॥ ३१
मय्यपेक्षा न कर्तव्या कथंचिदपि सात्वत ।
राजन्येव परा गुप्तिः कार्या सर्वात्मना त्वया ॥ ३२
न हि यत्र महाबाहुर्वासुदेवो व्यवस्थितः ।
किंचिद्व्यापद्यते तत्र यत्राहमपि च ध्रुवम् ॥ ३३
एवमुक्तस्तु पार्थेन सात्यकिः परवीरहा ।
तथेत्युक्त्वागमत्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ समाप्तं प्रतिज्ञापर्व ॥

६१

धृतराष्ट्र उवाच ।
श्वोभूते किमकार्षुस्ते दुःखशोकसमन्विताः ।
अभिमन्यौ हते तत्र के वायुध्यन्त मामकाः ॥ १
जानन्तस्तस्य कर्माणि कुरवः सव्यसाचिनः ।
कथं तत्किल्बिषं कृत्वा निर्भया ब्रूहि मामकाः ॥ २
पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् । C 7 B 7 K 7

सुमहत्) — d) B Do1 Dn2 D3 6 S रक्षणं (for °णे)

30 c) G5 प्रोक्तस् (for गुप्तस्) — d) S तथा भवेत् (by transp) — After 30, N (Ś2 missing) ins

445* न हि पश्यामि तं लोके यस्त्वां युद्धे पराजयेत् ।
वासुदेवसमं युद्धे स्वयमप्यमरेश्वर ।

[(L 1) K2 Dn2 D2 3 6 न पश्यामि च त लोके (for the prior half) Ś1 K3 4 B1–3 Do1 Dn1 D1 4 7 8 युधि (for युद्धे) — (L 2) B1. 2 4 सख्ये (for युद्धे) K1–3 D1 [अ]मरोपम (K3 °म°), K4 °रोत्तम (for °रेश्वर) K5 Dn1 स्वयमेव महेश्वर (for the post. half)]

31 a) Ś1 K1. 3. 4 D1 न हि, K2 ब्रूहि (for त्वयि) Ś1 K1–3 D1 चाश्व, K4 चास्यं (sic), B1. 3 Do1 वाहं (for चाहं) B3 पराश्वास्य, B4 Dn2 D2 3 6 श्वस्त , Cd श्वस्य (as in text) Cv as in text — b) Ś1 प्रद्युम्नस्य, D3. 6 M3. 5 म्ने च ; Cv म्नेव (for म्ने वा) — d) K5 M1 अनुपेक्षो, M3–5 अनपेक्ष्य (for °पेक्षो)

32 a) K D1 [अ]वेक्षा (for [अ]पेक्षा) — b) D4 शाश्वत (for सात्वत) S गोप्तार्यं मम केशव — c) G1. 3–5 M राज्ञ एव (for राजन्येव) — d) S कार्या सत्यक सर्वदा

33 b) B5 महाबल° (for व्यवस्थित) — c) Ś1 K3 द्यापतते, K4 व्यापतते (for द्यते) D4 स्वद्य (for तत्र) — d) Ś1 इति (for अपि) Ś1 K D1 4 5 7 8 वा (for च) G1 5 M ध्रुव

34 b) S सत्यक° (for सात्यकि)

Colophon Ś2 missing — *Sub–parvan* N (Ś2 missing, D5 om) G1 M1 2 5 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1–3 तृतीययुद्धदिवस — *Adhy name* K1–3 रात्रिकथास्वप्नवृत्तात , K5 D4 5 G1 M1 2 अर्जुननिर्याण — *Adhy no* (figures, words or both) B1 81 , B2 3 Dn1 82 , B5 79 , D2 74 , D3 S 80 , D5 84 — *Śloka no* Dn1 36

61

1 Ś2 is missing up to 7 61 19 (of v l 7 58 19) — a) S अकुर्वंत (for अकार्षुस्ते) — b) D5 शोकदुःख (for दुःखशोक) — c) M3–5 तात (for तत्र) — d) S कैर् (for के) S पाण्डवा (for मामका)

2 Ś2 missing (of v l 1) Ś1 K1–4 D1 om (hapl.) 2 — a) Dn1 जानति ; G5 राजानस् (for जानन्तस्) — c) T G2–5 तु (for तत्) S चक्रु° (for कृत्वा) — d) D5 ब्रूत (for ब्रूहि) S प्रतिगृह्य धर्मं जयं

3 Ś2 missing (of v l. 1) Dn1 om (hapl) 3–4

आयान्तं पुरुषव्याघ्रं कथं दद्दशुराहवे ॥ ३
कपिराजध्वजं संख्ये विधुन्वानं महद्धनुः ।
दृष्ट्वा पुत्रपरिद्यूनं किमकुर्वन्त मामकाः ॥ ४
किं नु संजय संग्रामे वृत्तं दुर्योधनं प्रति ।
परिदेवो महानत्र श्रुतो मे नाभिनन्दनम् ॥ ५
बभूवुर्ये मनोग्राह्याः शब्दाः श्रुतिसुखावहाः ।
न श्रूयन्तेऽद्य ते सर्वे सैन्धवस्य निवेशने ॥ ६
स्तुवतां नाद्य श्रूयन्ते पुत्राणां शिबिरे मम ।
सूतमागधसंघानां नर्तकानां च सर्वशः ॥ ७
शब्देन नादिताभीक्ष्णमभवद्यत्र मे श्रुतिः ।
दीनानामद्य तं शब्दं न शृणोमि समीरितम् ॥ ८
निवेशने सत्यधृतेः सोमदत्तस्य संजय ।
आसीनोऽहं पुरा तात शब्दमश्रौषमुत्तमम् ॥ ९
तदद्य हीनपुण्योऽहमार्तस्वरनिनादितम् ।
निवेशनं हतोत्साहं पुत्राणां मम लक्षये ॥ १०
विविंशतेर्दुर्मुखस्य चित्रसेनविकर्णयोः ।
अन्येषां च सुतानां मे न तथा श्रूयते ध्वनिः ॥ ११
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या यं शिष्याः पर्युपासते ।
द्रोणपुत्रं महेष्वासं पुत्राणां मे परायणम् ॥ १२
वितण्डालापसंलापैर्हुतयाचितवन्दितैः ।

—^{b}) D_2 कृष्णं (for कृद्धं) —^{c}) $D_{3\ 4}$ $M_{3.\ 5}$ आयातं (for आयान्त) D_2 तं पुरो (for पुरुष-)

4 $Ś_2$ missing (cf. v l 1) Dn_1 om 4 (cf v l 3) —^{a}) S क्रुद्धं (for संख्ये) —^{b}) $D_{4\ 5}$ विधुन्वतं (for °न्वान) S धून्वानं गाण्डिव धनु —^{c}) K_5 $D_{7\ 8}$ शोक-, D_6 $M_{1.\ 2}$ तत्र (for पुत्र) D_3 -परिक्लिष्टं, G_1 M °न्यूनं, Cd -परिद्यूनं (as in text) —^{d}) $Ś_1$ अकुर्वंत (for °र्वन्त) S मे सुता (for मामका)

5 $Ś_2$ missing (cf. v l 1) —^{a}) $D_{2\ 5\ 6}$ तु, G_4 च (for नु) —^{b}) S वृत्त दुर्योधनाप्रियं (M_5 [*sup lin*] °नार्पितं) —^{c}) Dn_2 S अद्य, D_3 एव, D_4 तत्र (for अत्र) —^{d}) K_3 श्रुतसे (for श्रुतो मे) S श्रूयते हि गृहे गृहे

6 $Ś_2$ missing (cf v l. 1) —^{a}) D_5 च नो योग्या, Cd मनोग्राह्या (as in text) —^{c}) $B_{4\ 5}$ Dn_2 $D_{2.\ 4}$ सर्वे ते (by transp), D_8 सर्वे वै — For 6, S subst.

446* भूयाञ्शब्दानतीवान्याञ्शब्दः सैन्धववेश्मनि ।
पौराणिकानां तूर्याणां शङ्खदुन्दुभिघोषवान् ।
[(L 1) G_5 [अ]न्य (for [अ]न्याञ्)]

7 $Ś_2$ missing (cf v l 1) S transp 7^{ab} and 7^{cd} —^{a}) Dc_1 स्तुवतां, D_5 स्तुतानां (for स्तुवता) —^{b}) K_5 Dn_1 मम संजय (for शिबिरे मम) — For 7^{ab}, S subst

447* सोऽद्य न श्रूयते शब्द सूतपुत्र यथापुरम् ।
—^{c}) S -वदीना (for -संघाना) —^{d}) D_5 सहस्रश, S च निस्वन (for च सर्वश)

8 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) $Ś_1$ नादिता तीक्ष्णम्, Dc_1 [आ]नंदिता तीक्ष्णम् S शब्दो नानाविधोभीक्ष्णम् —^{b}) S श्रुत (G_2 °तं) (for श्रुति) —^{c}) B_4 वीराणाम् (for दीनानाम्) —^{d}) G_5 शृणोमि सममीरितं

9 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{c}) $D_{3\ 6}$ य आसीन (for आसीनोऽहं)

10 $Ś_2$ missing (cf v l 1) M_5 reads 10^{ab} twice —^{a}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 क्षीणपुण्योहम्, Dn_1 $D_{4\ 5}$ पुण्यहीनोहम्, M_5 (first time) हीनपुण्यानाम्, Cd °पुण्योऽहम् (as in text) —^{b}) D_5 -निनादिकम् (for निनादितम्) S (M_5 [both times]) हीनस्वरविनादितं ($M_{1.\ 2}$ °कं) —^{c}) B_{3-5} Dn_3 D_2 G_4 गतोत्साहं —^{d}) K_1 $D_{3.\ 6}$ पुत्राणा मम-, K_5 Dn_1 मम पुत्रस्य, S विकृतं तात (for पुत्राणां मम) $Ś_1$ K_{1-4} B_1 $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ लक्ष्यते, Dn_1 संजय, D_2 लक्षित (for लक्षये)

11 $Ś_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) G_5 निवेशनेषु मुख्यस्य —^{b}) G_5 चित्रसेनस्य संजय —^{c}) D_3 तु (for च) K_3 D_2 च (for मे) —^{d}) K_3 नान्यथा, T G_{2-5} तथा न (by transp) D_2 श्रूयते तथा (by transp).

12 $Ś_2$ missing (cf v l. 1) —^{d}) K_5 D_4 S अद्याहं तं न लक्ष(G_2 संश)ये, $D_{7\ 8}$ गायना नर्तकाश्च ये (cf 15^{b})

13 $Ś_2$ missing (cf v l. 1) G_5 om 13^{a}–15^{a} —^{a}) D_4 वितंडानाम (for °डालाप-) K_1 -संलभैर् (for -संलापैर्) Cd वितंडालापिसंलापै, Cv विमंद्रालापसंलापैर्

गीतैश्च विविधैरिष्टै रमते यो दिवानिशम् ॥ १३
उपास्यमानो बहुभिः कुरुपाण्डवसात्वतैः ।
सूत तस्य गृहे शब्दो नाद्य द्रौणेर्यथा पुरा ॥ १४
द्रोणपुत्रं महेष्वासं गायना नर्तकाश्च ये ।
अत्यर्थमुपतिष्ठन्ति तेषां न श्रूयते ध्वनिः ॥ १५
विन्दानुविन्दयोः सायं शिविरे यो महाध्वनिः ।
श्रूयते सोऽद्य न तथा केकयानां च वेश्मसु ॥ १६
नित्यप्रमुदितानां च तालगीतस्वनो महान् ।
नृत्यतां श्रूयते तात गणानां सोऽद्य न ध्वनिः ॥ १७
सप्ततन्तून्वितन्वाना यमुपासन्ति याजकाः ।
सौमदत्तिं श्रुतनिधिं तेषां न श्रूयते ध्वनिः ॥ १८
ज्याघोषो ब्रह्मघोषश्च तोमरासिरथध्वनिः ।
द्रोणस्यासीदविरतो गृहे तन्न शृणोम्यहम् ॥ १९
नानादेशसमुत्थाना गीतानां योऽभवत्स्वनः ।
वादित्रनादितानां च सोऽद्य न श्रूयते महान् ॥ २०
यदा प्रभृत्युपप्लव्याच्छान्तिमिच्छञ्जनार्दनः ।
आगतः सर्वभूतानामनुकम्पार्थमच्युतः ॥ २१
ततोऽहमब्रुवं सूत मन्दं दुर्योधनं तदा । C 7 30 B 7 65 K 7 81

— [b]) K4 5 द्रुत, G2 भुक्त (for द्रुत) B Dc1 Dn1 Cd नृत्य(Cd द्रुत)वादित्रवदितै (B3 Dc1 °वलितै, Dn1 वादितै), Dn2 द्रुतवादित्रनिस्वनै, D3 6 द्रुतवादित्र वादितै, T G3 4 हेतुवादिकर्वदिकै — [c]) Dn1 हृष्टो, D5 रम्यै (for इष्टै) — [d]) D2 यदि वा (for यो दिवा)

14 Ś2 missing (cf v l 1) G5 om 14 (cf v l 13) — [b]) D3 6 कुरुभि सात्वतै सह — [c]) S (G5 om.) श्लक्ष्णस् (for सूत) — [d]) K1 D4 5 द्रोणेर्, M1 4 रात्रौ (for द्रौणेर्) S (G5 om) पुरं (for पुरा)

15 Ś2 missing (cf v l. 1) G5 om 15[a] (cf v l. 13) — [a]) Ś1 K1–4 D1. 3 6 महात्मानं (for महे ष्वासं) — [b]) G1 M गायका (for ना) Ś1 K1. 2 5 B4 Dc1 Dn D1. 7 8 नर्तनाश् (for काश्) D4 अद्याहं वै न लक्षये — [d]) K5 Dn1 D5 transp तेषा and न

16 Ś2 missing (cf v l 1) Dn2 om (hapl) 16–18 G5 om (hapl) 16[ab] — [a]) D7 8 चापि, T G2–4 चास्मिन्, G1 M साये (for सायं) — [b]) K3 D1. 4 महान् (for महा) — [c]) Ś1 शिबिरे (for श्रूयते) K1–3 D1 योद्य (for सोऽद्य) — [d]) K5 कैकेयानां, Dn1 D2–3 कैक (for केक) D4 तु (for च) S वेश्मनि (for वेश्मसु)

17 Ś2 missing (cf v l 1) Dn2 om 17 (cf v l 16) T G3 om (hapl) 17 — [a]) K1–3 B Dc1 Dn1 D1–3 5 6 नित्यं (for नित्य) D4 तु (for च) — [b]) Ś1 वालगीत, D2 वाद्यमान, D6 नानागीत, D7 8 वीणा, G1 M ताळ° (for ताल) — [c]) B4 नित्यतां (for नृत्यतां) G1. 4 5 M सूत, G2 सोद्य (for तात) — [d]) G2 सूत (for सोऽद्य) D8 G1 M नो;

G2 4 5 वै (for न)

18 Ś2 missing (cf v l 1) Dn2 om 18 (cf v l 16) K1 om (hapl) 18 D3 om (hapl) 18[a]–19[b] — [a]) Ś1 K2 B2 (marg) Dn1 D1–7 Cd सप्ततन्तुं, G5 तंत्रीर् (for तन्तून्) Ś1 वितन्वान, D4 वितताय, D5 वितन्वानो (for °न्वाना) — [b]) K2 Dc1 ये (for यम्) D5 7 G5 याचका, G1 M3. 4 5 (sup lin) यावचा (for याजका) D2 3 6 याजका यमुपासते — [c]) K5 Dc1 D4 5 G5 सोमदत्तिं, Dn1 सोमदत्तं, Cd सौमदत्तिं (as in text) D2 श्रुतिनिधि, S श्रुत(M2 3 ति)धनास् (for श्रुतनिधिं) — [d]) K5 Dn1 transp तेषां and न

19 Ś2 missing (cf v l 1) D3 om 19[ab] (cf. v l 18) — [a]) G1 5 M ज्याशब्दो (for ज्याघोषो) — [b]) Dc1 -वरध्वनि, D2 -हय° (for रथ°) — D4 om 19[c]–20[d] — [c]) T G2–5 स्याद् (for आसीद्) G1 अविरतं

20 D4 om 20 (cf v l 19) — [b]) D3 6 अभवत्, G1 M भवेत् (for योऽभवत्) Dn1 ध्वनि° (for स्वन) — [c]) K3 -वादित्राणां, B3. 5 Dc1 भाषिताना, Dn1 वादितानां, T G M1 2 घोषितानां (for -नादिताना) M3–5 वादित्रघोषसंमिश्र — [d]) Ś2 Dn1 S ध्वनि (for महान्)

21 Dn2 om 21 — [a]) B2 यत (for यदा) K2 T G1 2 5 M [उ]पप्लाव्यात्, D3 व सर्वान्; D6 व श्रीमान्, Cd [उ]पप्लव्यात् (as in text)

22 [a]) G1 M1. 2 4. 5 अब्रवं (for अब्रुवं) S तात (for सूत) — [b]) Dn1 मूढं (for मन्दं) — [d]) S तात (for पुत्र) Ś1 संगच्छ; Cd संशाम्य (as in text).

42

वासुदेवेन तीथन पुत्र संशाम्य पाण्डवैः ॥ २२
कालप्राप्तमहं मन्ये मा त्वं दुर्योधनातिगाः ।
शमे चेद्याचमानं त्वं प्रत्याख्यास्यसि केशवम् ।
हितार्थमभिजल्पन्तं न तथास्त्यपराजयः ॥ २३
प्रत्याचष्ट स दाशार्हमृषभं सर्वधन्विनाम् ।
अनुनेयानि जल्पन्तमनयान्नान्वपद्यत ॥ २४
ततो दुःशासनस्यैव कर्णस्य च मतं द्वयोः ।
अन्ववर्तत हित्वा मां कृष्टः कालेन दुर्मतिः ॥ २५

न ह्यहं द्यूतमिच्छामि विदुरो न प्रशंसति ।
सैन्धवो नेच्छते द्यूतं भीष्मो न द्यूतमिच्छति ॥ २६
शल्यो भूरिश्रवाश्चैव पुरुमित्रो जयस्तथा ।
अश्वत्थामा कृपो द्रोणो द्यूतं नेच्छन्ति संजय ॥ २७
एतेषां मतमाज्ञाय यदि वर्तेत पुत्रकः ।
सज्ञातिमित्रः ससुहृच्चिरं जीवेदनामयः ॥ २८
श्लक्ष्णा मधुरसंभाषा ज्ञातिमध्ये प्रियंवदाः ।
कुलीनाः संमताः प्राज्ञाः सुखं प्राप्स्यन्ति पाण्डवाः ॥ २९

---

23 a) Ś2 D4.7 T G2–5 कालं प्राप्तम्, K1 5 B1 2 Dn1 Cd प्राप्तकालम् (for कालप्राप्तम्) — b) S नै(G1 M1 2 मै)नं (for मा त्व) B2 D1.5 S दुर्योधनात्यगा (B3 °म्यगा, D1.5 °तिग) Cd cites नाभिगा — After 23^{ab}, S ins

447* संशाम्य भ्रातृभिस्तैस्तु क्षत्रियानभिपालय ।

— c) K4 सत्यं, D1 स मे (for शमे) B2 च (for चेद्) T G3.4 याचमानस् (for °मान) K5 तं, D5 त्वा (for त्व) Ś1 शमे च चोद्यमान त्व, Ś3 K1.3 ममेदं चोद्यमानस्त्व (K1 3 °न त्वं), K2 भये संचोद्यमानं त्वं, G2 स मया चोद्यमानस्त्व — e) D3.8 अपि (for अभि-) — K5 om (hapl.) 23^{f}–24^{c} — f) K2 4 B1–3.5 D1 तव (for तथा) Ś1 K1 D2 न तथास्ति प(K1 °रीन्प)-राजय, B4 Dn D3–8 न तवा(D4 °था)स्ति रणे जय, S अवाप्स्यसि पराजयं

24 K5 om 24^{abc} (cf v l 23) — a) G1 M प्रत्याख्यातस्तु दाशार्हो — b) G1 M वृषभ (for ऋषभ) S -सात्वता (for धन्विनाम्) — c) K1 T G2–4 अनु नीयाभिजल्पंतम्, G1 M कुरुपांडवपथ्यानि, G5 अनुनेया न्विजल्पंतम् Cd cites अनुनेयानि (as in text) — d) K5 B1.3 Dc1 Dn1.n2 (marg) D4 7 8 अन्वबुध्यत, B5 अनुबुध्यत, D5 अवबुध्यत (for अन्वपद्यत) — After 24, S ins

448* कर्णदुःशासनमते सौबलस्य च दुर्मते ।
प्रत्याख्यातो महाबाहुः कुलान्तकरणेन मे ।
[(L 1) G3–5 कर्णदुःशासनमत]

25 a) K1–3 तत्तु, S नित्यं (for ततो) B1–3 एष (for एव) — b) Ś1 [ए]व (for च) K5 Dn1 D7 8 मतिं, S मते (for मतं) K5 D7 8 तदा, B2 तयोः (for द्वयोः) — c) Ś K Dn D1–6 transp हित्वा and मा — d) K3 5 Dn3 T G2–4 कष्ट, B4 ग्रस्त, M3–5 क्लिष्ट, Cd कृष्ट (as in text)

26 a) S युद्धम् (for द्यूतम्) — c) K4 5 B Dc1 Dn2 D2 नेच्छति — d) D7 8 transp भीष्मो and न D5 भीष्मो द्रोणोपि नेच्छाते — For 26^{bcd}, S subst.

449* विदुरो द्रोण एव वा ।
याह्लिक सोमदत्तो वा भीष्मो द्रोणायनिस्तदा ।
[(L 2) G3–5 वाह्लीक G3–5 द्रौणायनिस् G1 M तथा (for तदा)]

27 a) D7 G2 शलो (for शल्यो) D4 तत्र (for चैव) — b) D2 पुरुमीढो, D3 6 जयमित्रो (for पुरुमित्रो) Ś2 K1–3 B5 जयद्रथ, S विविंशति (for जयस्तथा) — d) Ś K1 D1.3 5 नेच्छति (for °न्ति) — for 27^{cd}, S subst.

450* जय कृपो वा धर्मात्मा ये चान्ये मम वान्धवा ।
[T G2–4 न (for ये)]

28 a) T G3 मतिम् (for मतम्) B2 5 Dn2 आदाय, S आस्थाय (for आज्ञाय) — b) D1 परि (for यदि) T G2–4 M वर्त्स्यति (M °सि) (for वर्तेत) B5 सजय, D6 पुत्रका, M3–5 पुत्रक (for पुत्रक) G5 प्रतिपत्स्यति पुत्रक — c) Ś1 स्वज्ञातिपुत्र, B1 स्वज्ञातिवधु K1 सुहृदश्, B1 सुमुखं, B3 स्वसुख, Dc1 Dn1 सुमुखं (for ससुहृच्) — d) Ś K1–3 B4 D1.2 अनामयं, Cd °मय (as in text) — For 28^{cd}, S subst.

451* एतेभ्यश्च मदूर्ध्वं च अभोक्ष्यद्वसुधामिमाम् ।
[G3 चाभोक्ष्यन्, M1 च भोक्ष्यते, M5 चाभोक्ष्यो]

29 a) Ś K1–3 D1 शुक्ला, K4 B5 शक्ता, B4 T G2–5 शुद्धा, Cd श्लक्ष्णा (as in text) K5 मधुरभाषज्ञा; Dn1 °भाषा च — b) Bom ed ज्ञातिबंधु- (for °मध्ये) K5 Dn1 पुरस्कृता (for प्रियंवदा) — c)

धर्मापेक्षो नरो नित्यं सर्वत्र लभते सुखम् ।
प्रेत्यभावे च कल्याणं प्रसादं प्रतिपद्यते ॥ ३०
अर्हन्त्यर्धं पृथिव्यास्ते मोक्तुं सामर्थ्यसाधनाः ।
तेषामपि समुद्रान्ता पितृपैतामही मही ॥ ३१
नियुज्यमानाः स्थास्यन्ति पाण्डवा धर्मवर्त्मनि ।
सन्ति नो ज्ञातयस्तात येषां श्रोष्यन्ति पाण्डवाः ॥ ३२
शल्यस्य सोमदत्तस्य भीष्मस्य च महात्मनः ।
द्रोणस्याथ विकर्णस्य बाह्लिकस्य कृपस्य च ॥ ३३
अन्येषां चैव वृद्धानां भरतानां महात्मनाम् ।
त्वदर्थं ब्रुवतां तात करिष्यन्ति वचो हितम् ॥ ३४
कं वा त्वं मन्यसे तेषां यस्त्वा ब्रूयादतोऽन्यथा ।
कृष्णो न धर्मं संजह्यात्सर्वे ते च त्वदन्वयाः ॥ ३५
मयापि चोक्तास्ते वीरा वचनं धर्मसंहितम् ।
नान्यथा प्रकरिष्यन्ति धर्मात्मानो हि पाण्डवाः ॥ ३६
इत्यहं विलपन्सूत बहुशः पुत्रमुक्तवान् ।
न च मे श्रुतवान्मूढो मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥ ३७
वृकोदरार्जुनौ यत्र वृष्णिवीरश्च सात्यकिः ।
उत्तमौजाश्च पाञ्चाल्यो युधामन्युश्च दुर्जयः ॥ ३८

C 7
B 7
K 7

D5 राज्ञा (for प्राज्ञा) S कुलीनाश्चाभिजाताश्च — d) S सुख जीवति मानवा

30 a) K4 5 B4 5 Dn2 D1-3 6 S धर्मापेक्षी (for पेक्षो) S तात (for नित्यं) — c) The portion of the text from प्रेत्यभावे up to सप्र (in 7. 62. 1a) is lost in B5 on missing folio Cv as in text — d) S प्रसादात् (for प्रसादं) Dc1 प्रतिपत्स्यते (for पद्यते)

31 B5 missing (cf v. l. 30) — a) S अलमर्धं (for अर्हन्त्यर्धं) B1-4 अर्हास्ते पृथिवीं मोक्तुं — b) D7 8 साधनात् (for साधनाः) B1-4 सामर्था साधनेपि च, D2 मोक्तु समर्थ्य तं मता (sic), S सहामात्यस्य मा द्रुह, Cd सामर्थ्यसाधनापि च — d) K5 पैतामहा (for मही) — After 31, B1. 2 4 T G2-5 M5 ins

452* न च स्वाभिभविष्यन्ति हित्वा धर्मं पृथात्मजा ।
[M5 हत्वा (for हित्वा)]

32 B5 missing (cf v. l. 30) — c) K1 B3 4 Dn2 D2-4 6 मे (for नो) D2 कामतस् (for ज्ञातयस्) — d) K4 D8 G1 M तेषा (for येषां) G1 M2 मे वच (for पाण्डवा)

33 B5 missing (cf. v. l. 30) — a) D2 शलस्य, D7 8 शैब्यस्य (for शल्यस्य) K1 D2 सोमदतस्य (for दत्तस्य) — c) G5 [अ]पि (for [अ]थ) — d) K4 5 B2-4 Dn D3 5 T G1 2 M बाह्लीकस्य

34 B5 missing (cf v. l. 30) — b) K1. 5 Dn1 D3-8 G1 4 5 M1 2 भारतानां, Cd भर (as in text) — c) Ś K1. 2 B3 D1. 5 7 8 T तदर्थं (for त्वदर्थं) Ś K1-4 D1 श्रूयते, T G2 अब्रुव, G3 4 अवंतां (sic) (for ब्रुवता) — d) K5 Dn1 D1 3-5 7 8 हि ते (for हितम्) B1. 2. 4 T G2 M1 (orig) न जह्यु(B4 T G2 हु)र्वचनानि मे, Dc1 न जह्युर्वचनानि च, G1 M न जहु(M1 [sup lin] 2 °ह्यु)र्धर्ममि(M1 [sup lin] 2 °मै)- त्रता (G1 का)

35 B5 missing (of v. l. 30) D7 om (hapl) 35a-36b — a) Ś1 Dc1 के, K4 5 B2 Dn1 D1. 4 5 G1 M किं (for कं) Ś1 (sup lin) वा नु; Cv वार्थे (for वा त्व) Ś1 मन्यते (for मन्यसे) M3 4 तात (for तेषां) — b) Ś K1-4 D1 कस् (for यस्) K4 5 Dn1 D1-6 8 T1 G2-4 त्वा, B1-4 Dc1 Dn2 तान्, G1 M [s]त्र (for त्वा) D8 तद् (for [अ]तो) — c) Ś2 K1. 3 D2 M3 4 कृष्णे (for कृष्णो) B1 3 Dc1 Dn2 T G2-5 M3-5 transp न and धर्मं Ś1 सत्यं च, Ś2 K1-3 सत्यज्ञा, K5 Dn D5 8 T G2-5 संत्यज्यात्, D4 सत्यज्य, M3-5 सत्यक्ता (for संजह्यात्) G1 M1 2 त्वदर्थं धर्मसयुक्तं — d) K2 5 B4 Dn D4 5 ते हि, D3 6 ते ये, S Cv एते (for ते च) Dc1 तदन्यथा, T G5 Cd v तदन्वया (for त्वदन्वया) D2 सर्वं एवैतदन्वया

36 B5 missing (cf v. l. 30) D7 om 36ab (cf v. l. 35) — a) G2-5 सर्वे (for वीरा) G1 M मयि चापि मृते नूनं (M3-5 चोक्ता) — b) G1 M1 2 त्वदर्थं (for वचनं) M3-5 से वीरा वचन हित — c) T G2-5 वै, G1 M तु (for प्र-)

37 B5 missing (cf v. l. 30) — a) K4 D1 इत्यलं, Dc1 इत्येवं (for इत्यहं) K5 S तात (for सूत) — c) T G2 हि (for च) D7 8 मदो (for मूढो) — d) Dc1 D6 पर्ययान्, D2 यात्, Cd यम् (as in text)

38 B5 missing (cf v. l. 30) — a) Dn1 वृकोदरात्मजो Dn1 T G3 4 वीरौ, G2 ज्येष्ठौ (for यत्र)

वासुदेवेन तीथन पुत्र संशाम्य पाण्डवैः ॥ २२
कालप्राप्तमहं मन्ये मा त्वं दुर्योधनातिगाः ।
शमे चेद्याचमानं त्वं प्रत्याख्यास्यसि केशवम् ।
हितार्थमभिजल्पन्तं न तथास्त्यपराजयः ॥ २३
प्रत्याचष्ट स दाशार्हमृषभं सर्वधन्विनाम् ।
अनुनेयानि जल्पन्तमनयान्नान्वपद्यत ॥ २४
ततो दुःशासनस्यैव कर्णस्य च मतं द्वयोः ।
अन्ववर्तत हित्वा मां कृष्टः कालेन दुर्मतिः ॥ २५
न ह्यहं द्यूतमिच्छामि विदुरो न प्रशंसति ।
सैन्धवो नेच्छते द्यूतं भीष्मो न द्यूतमिच्छति ॥ २६
शल्यो भूरिश्रवाश्चैव पुरुमित्रो जयस्तथा ।
अश्वत्थामा कृपो द्रोणो द्यूतं नेच्छन्ति संजय ॥ २७
एतेषां मतमाज्ञाय यदि वर्तेत पुत्रकः ।
सज्ञातिमित्रः ससुहृच्चिरं जीवेदनामयः ॥ २८
श्लक्ष्णा मधुरसंभाषा ज्ञातिमध्ये प्रियंवदाः ।
कुलीनाः संमताः प्राज्ञाः सुखं प्राप्स्यन्ति पाण्डवाः ॥ २९

---

23 a) Ś2 D4. 7 T G2-5 कालं प्राप्तम्, K1 5 B1. 2 Dn1 Cd प्राप्तकालम् (for कालप्राप्तम्) — b) S नै(G1 M1. 2 मै)नं (for मा त्वं) B2 D1. 5 S दुर्योधनात्यगा (B2 °श्यगा, D1. 5 °तिग) Cd cites नाभिगा — After 23ab, S ins

447* सशाम्य भ्रातृभिस्तैस्तु क्षत्रियानभिपालय ।

— c) K4 सत्यं, D1 स मे (for शमे) B2 च (for चेद्) T G3 4 याचमानस् (for °मान) K5 तं, D6 त्वा (for त्व) Ś1 शमे च चोद्यमान त्व, Ś2 K1. 3 ममेदं चोद्यमानस्य (K1. 3 °न त्वं), K2 भये संचोद्यमानं त्व, G2 स मया चोद्यमानस्त्व — e) D3. 8 अपि (for अभि-) — K5 om (hapl.) 23f–24c — f) K2 4 B1-3 5 D1 तव (for तथा) Ś1 K1 D2 न तथास्ति प(K1 °रीन्प)-राजय, B4 Dn D3-8 न तवा(D4 °था)स्ति रणे जय, S अवाप्स्यसि पराजयं

24 K5 om 24abc (cf. v l 23) — a) G1 M प्रत्याख्यातस्तु दाशार्हो — b) G1 M वृषभ (for ऋषभ) S -सात्वता (for धन्विनाम्) — c) K1 T G2-4 अनु नीयाभिजल्पतम्, G1 M कुरुपाण्डवपथ्यानि, G5 अनुनेयान्विजल्पंतम् Cd cites अनुनेयानि (as in text) — d) K5 B1. 3 Do1 Dn1. n2 (marg) D4. 7 8 अन्वबुध्यत, B5 अनुबुध्यत, D5 अवबुध्यत (for अन्वपद्यत) — After 24, S ins

448* कर्णदुःशासनमते सौबलस्य च दुर्मते ।
प्रत्याख्यातो महाबाहुः कुलान्तकरणेन मे ।
[(L 1) G3-5 कर्णदुःशासनमत]

25 a) K1-3 तत्तु, S नित्य (for ततो) B1-6 एष (for एव) — b) Ś1 [दु]च (for च) K5 Dn1 D7 8 मतिं, S मते (for मतं) K5 D7 3 तदा, B2 तयो (for द्वयो) — c) Ś K Dn D1-6 transp हित्वा and मा — d) K3 5 Dn2 T G2-4 कष्ट, B4 ग्रस्त, M3-5 क्लिष्ट, Cd कृष्ट (as in text)

26 a) S युद्धम् (for द्यूतम्) — c) K4. 5 B Do1 Dn2 D2 नेच्छति — d) D7 8 transp भीष्मो and न D5 भीष्मो द्रोणोपि नेच्छति — For 26bcd, S subst.

449* विदुरो द्रोण एव वा ।
बाह्लिकः सोमदत्तो वा भीष्मो द्रोणायनिस्तदा ।
[(L 2) G3-5 वाह्लिक G3-5 द्रौणायनिस् G1 M तथा (for तदा)]

27 a) D7 G3 शलो (for शल्यो) D4 तत्र (for चैव) — b) D2 पुरुमीढो, D3 6 जयमित्रो (for पुरुमित्रो) Ś2 K1-3 B5 जयद्रथ, S विविंशति (for जय स्तथा) — d) Ś K1 D1. 3 5 नेच्छति (for °न्ति) — for 27cd, S subst

450* जय कृपो वा धर्मात्मा ये चान्ये मम बान्धवा ।
[T G2-4 न (for ये)]

28 a) T G3 मतिम् (for मतम्) B2 5 Dn2 आदाय, S आस्थाय (for आज्ञाय) — b) D1 परि (for यदि) T G2-4 M वत्स्यति (M °सि) (for वर्तेत) B5 सजय, D6 पुत्रका, M3-5 पुत्रक (for पुत्रक) G5 प्रतिपत्स्यति पुत्रक — c) Ś1 स्वज्ञातिपुत्र, B1 स्वज्ञातिबधु K1 सुहृदश, B1 सुमुख, B3 स्वसुख, Do1 Dn1 सुसुखं (for ससुहृच्) — d) Ś K1-3 B4 D1. 2 अनामय, Cd °मय (as in text) — For 28cd, S subst

451* एतेभ्यश्च मदूर्ध्वं च अभोक्ष्यद्वसुधामिमाम् ।
[G3 चाभोक्ष्यन्, M1 च भोक्ष्यते, M5 चाभोक्ष्यो]

29 a) Ś K1-3 D1 शुक्ला, K4 B5 शक्ता, B4 T G2-5 शुद्धा, Cd श्लक्ष्णा (as in text) K5 मधुर भाषज्ञा, Dn1 °भाषा च — b) Bom ed ज्ञातियधु (for °मध्ये) K5 Dn1 पुरस्कृता (for प्रियंवदा) — c)

धर्मापेक्षी नरो नित्यं सर्वत्र लभते सुखम् ।
प्रेत्यभावे च कल्याणं प्रसादं प्रतिपद्यते ॥ ३०
अर्हन्त्यर्धं पृथिव्यास्ते भोक्तुं सामर्थ्यसाधनाः ।
तेषामपि समुद्रान्ता पितृपैतामही मही ॥ ३१
नियुज्यमानाः स्थास्यन्ति पाण्डवा धर्मवर्त्मनि ।
सन्ति नो ज्ञातयस्तात येषां श्रोष्यन्ति पाण्डवाः ॥ ३२
शल्यस्य सोमदत्तस्य भीष्मस्य च महात्मनः ।
द्रोणस्याथ विकर्णस्य बाह्लिकस्य कृपस्य च ॥ ३३
अन्येषां चैव वृद्धानां भरतानां महात्मनाम् ।
त्वदर्थं ब्रुवतां तात करिष्यन्ति वचो हितम् ॥ ३४
कं वा त्वं मन्यसे तेषां यस्त्वा ब्रूयादतोऽन्यथा ।
कृष्णो न धर्मं संजह्यात्सर्वे ते च त्वदन्वयाः ॥ ३५
मयापि चोक्तास्ते वीरा वचनं धर्मसंहितम् ।
नान्यथा प्रकरिष्यन्ति धर्मात्मानो हि पाण्डवाः ॥ ३६
इत्यहं विलपन्सूत बहुशः पुत्रमुक्तवान् ।
न च मे श्रुतवान्मूढो मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥ ३७
वृकोदरार्जुनौ यत्र वृष्णिवीरश्च सात्यकिः ।
उत्तमौजाश्च पाञ्चाल्यो युधामन्युश्च दुर्जयः ॥ ३८ C 7 B 7 K 7

D5 राज्ञा (for प्राज्ञा) S कुलीनाश्चाभिजाताश्च — d) S सुख जीवंति मानवा

30 a) K4 5 B4 5 Dn2 D1-3 6 S धर्मापेक्षी (for पेक्षो) S तात (for नित्यं) — c) The portion of the text from प्रेत्यभावे up to सप्र (in 7 62 1a) is lost in B5 on missing folio Cv as in text — d) S प्रसादात् (for प्रसादं) Dc1 प्रतिपत्स्यते (for पद्यते)

31 B5 missing (cf v l 30) — a) S अलमर्धं (for अर्हन्त्यर्धं) B1-4 अर्हास्ते पृथिवीं भोक्तुं — b) D7 8 -साधनात् (for साधना) B1-4 सामर्था साधनेपि च, D2 भोक्तुं समर्थ्य तं मता (sic), S सहामात्यस्य मा ब्रुह, Cd सामर्थ्यसाधनापि च — d) K5 पैतामहा (for मही) — After 31, B1 2 4 T G2-5 M5 ins

452* न च स्वाभिमविष्यन्ति हित्वा धर्मं पृथात्मजा ।
[M5 हत्वा (for हित्वा)]

32 B5 missing (cf v l 30) — c) K1 B2 4 Dn2 D2-4 6 मे (for नो) D2 कामतस् (for ज्ञातयस्) — d) K4 D3 G1 M तेषां (for येषां) G1 M2 मे वच (for पाण्डवा)

33 B5 missing (cf v l 30) — a) D2 शलस्य, D7 8 शैब्यस्य (for शल्यस्य) K1 D2 सोमदत्तस्य (for दत्तस्य) — c) G5 [अ]पि (for [अ]थ) — d) K4 5 B2-4 Dn D3. 5 T G1. 2 M बाह्लीकस्य

34 B5 missing (cf v l. 30) — b) K1. 5 Dn1 D2-8 G1. 4. 5 M1 2 भारतानां, Cd भर (as in text) — c) Ś K1. 2 B3 D1 5 7 8 T सदर्थं (for त्वदर्थं) Ś K1-4 D1 श्रूयते, T G2 ब्रुवत, G3. 4 अर्थता (sic) (for ब्रुवतां) — d) K5 Dn1 D1 3-5 7 8 हि ते (for हितम्) B1. 3. 4 T G2 M1 (orig.) न जह्यु(B1 T G2 हु)र्वचनानि मे, Dc1 न जह्युर्वचनानि च, G1 M न जहु(M1 [sup lin] 2 °ह्यु)र्धर्ममि(M1 [sup lin] 2 °मे)-त्रता (G1 का)

35 B5 missing (cf v l 30) D7 om (hapl) 35a-36b — a) Ś1 Dc1 के, K4 5 B3 Dn1 D1. 3 5 G1 M किं (for कं) Ś1 (sup lin) वा नु, Cv वार्थं (for वा त्व) Ś1 मन्यते (for मन्यसे) M3 4 तात (for तेषा) — b) Ś K1-4 D1 कस् (for यस्) K4 5 Dn1 D1-3 8 T1 G2-4 त्वा, B1-4 Dc1 Dn2 तान्, G1 M [s]त्र (for त्वा) D3 तद् (for [अ]तो) — c) Ś2 K1 3 D2 M3 4 कृष्णे (for कृष्णो) B1 3 Dc1 Dn2 T G2-5 M3-5 transp न and धर्मं Ś1 सत्य च, Ś2 K1-3 सत्यज्ञा, K5 Dn D5 8 T G2-5 सत्यज्यात्, D4 सत्यज्य, M3-5 सत्यक्ता (for सजह्यात्) G1 M1 2 त्वदर्थं धर्मसयुक्त — d) K3 5 B4 Dn D4 5 ते हि, D3 6 ते ये, S Cv एते (for ते च) Dc1 तदन्यथा, T G5 Cd v तदन्वया (for त्वदन्वया) D2 सर्वं एवैतदन्वया

36 B5 missing (cf v l 30) D7 om 36ab (cf v l 35) — a) G3-5 सर्वे (for वीरा) G1 M मयि चापि मृते नूनं (M3-5 चोक्ता) — b) G1 M1 2 त्वदर्थं (for वचनं) M3-5 ते वीरा वचन हित — c) T G2-5 वै, G1 M तु (for प्र)

37 B5 missing (cf v l 30) — a) K4 D1 इत्यलं, Dc1 इत्येवं (for इत्यह) K5 S तात (for सूत) — c) T G2 हि (for च) D7 8 मदो (for मूढो) — d) Dc1 D6 पर्ययान्, D2 °यात्, Cd यम् (as in text)

38 B5 missing (cf v l 30) — a) Dn1 वृकोदरात्मजो Dn1 T G3 4 वीरौ, G2 ज्येष्ठौ (for यत्र)

धृष्टद्युम्नश्च दुर्धर्षः शिखण्डी चापराजितः ।
अश्मकाः केकयाश्चैव क्षत्रधर्मा च सौमकिः ॥ ३९
चैद्यश्च चेकितानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभुः ।
द्रौपदेया विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ।
यमौ च पुरुषव्याघ्रौ मन्त्री च मधुसूदनः ॥ ४०
क एताञ्जातु युध्येत लोकेऽस्मिन्वै जिजीविषुः ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणान्संहरेयुररिंदमाः ॥ ४१
अन्यो दुर्योधनात्कर्णाच्छकुनेश्चापि सौबलात् ।
दुःशासनचतुर्थानां नान्यं पश्यामि पञ्चमम् ॥ ४२
येषामभीशुहस्तः स्याद्विष्वक्सेनो रथे स्थितः ।
संनद्धश्चार्जुनो योद्धा तेषां नास्ति पराजयः ॥ ४३
तेषां मम विलापानां न हि दुर्योधनः स्मरेत् ।
हतौ हि पुरुषव्याघ्रौ भीष्मद्रोणौ त्वमात्थ मे ॥ ४४
तेषां विदुरवाक्यानामुक्तानां दीर्घदर्शिनाम् ।
दृष्ट्वेमां फलनिर्वृत्तिं मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ४५
हिमात्यये यथा कक्षं शुष्कं वातेरितो महान् ।

— b) D4 स (for च) Ś1 केशव, G5 सात्यक (for सात्यकि) — c) Dn1 T G2-5 पाचालो (for °ल्यो) — d) B1 वीर्यवान् (for दुर्जय)

39 B5 missing (cf. v. l. 30) D3 om. 39c–40b — c) Dn1 D2 8. 6 कैकयाश् (for केक°) — d) K2 क्षत्रधर्मेश्, K5 चित्रधर्मा, G1 M क्षत्रवर्मा (for °धर्मा) T G2 3 M [स]थ (for च) Ś1 K1-3 5 D1 5 सोमकि, Dn1 सौमिक, D2 सैंहिका, G1. 2 M सोमक (G2 °का) (for सौमकि) D7 वृष्णिवीरश्च सात्यकि (cf. 38b)

40 B5 missing (cf. v. l. 30) D5 om. 40ab (cf. v. l. 39) — a) B4 D4 5 शै(D5 सै)व्यश् (for चैद्यश्) — b) D5 राजा (for पुत्र) D5 काश्यश्च (for °श्यस्य) K1 Dn1 D8 चाविभु, B1-4 Dc1 वाविभु (B1 °भो), D5 7 M3-5 चाभिभो (D7 °भो), T G2-5 M1 2 चाभिभू (for चाभिभु) Cd cites अभिभू — d) D2 महारथा

41 B5 missing (cf. v. l. 30) — a) Ś K1-3 D1 को (K2 के) वै तान्, D2 एकस्तान्, D7 8 एतान्को (by transp.) D3 6 युध्येयुर् (for युध्येत) — b) S अस्मिँल्लोके (for लोकेऽस्मिन्वै) Dn1 D7 8 विजिजीविषु, D3 6 विजिगीषव (for वै जिजीविषु) — c) T विकुर्वाणा — d) M1 2 अरिंदमान् (for °दमा) Ś1 Dc1 Dn1 D4 5 सहेयुर्वाप्यरिंदमान् (Ś1 °म, Dc1 °मा), Ś2 विषहेद्वारिमर्दनान्, K1-4 D1 विषहेदरिमर्दनान् (D1 °नाद्), K5 न विषह्यानरिंदमान्, B1-3 के सहेरन्(B3 °युर)रिंदमान्, B4 Dn2 प्रसहेद्वा परान्मम, D2 क सहेदप्यरीन्मम, D3 6-8 क सहेद्वा(D8 विषहेद्-, D7 8 विषह्याद्वा)प्यरिंदमान्

42 B5 missing (cf. v. l. 30) — a) B1 मन्ये, Dn1 अन्ये (for अन्यो) — b) Dn1 D7 8 वापि (for चापि) — c) G5 दुःशासनात्तु पार्थाना

43 B5 missing (cf. v. l. 30) — a) K5 B (B5 missing) Dn1 चाभी(Dn1 °भि)षु-, D7 8 चाभीशु- (for अभीशु-) T G2-5 येषा वचनकृत्स स्याद्, G1 M येषा वचनग स स्याद् — b) Ś K1 D1 5 विश्वक्सेनो, D6 विष्वसेनो (for विष्वक्सेनो) Ś1 K1-3 D1 रथेषुभि, B1-3 D5 महारथ, Dc1 जनार्दन, G1 M रथस्थित (for रथे स्थित) — G5 om. 43c–44b — c) M3 4 5 (sup. lin.) संनतश् (for संनद्धश्) — d) D2 तेषा किं दुष्करं भवेत्

44 B5 missing (cf. v. l. 30) G5 om. 44ab (cf. v. l. 43) — a) S (G5 om.) तथा (for तेषा) K3 Dn2 अथ, D4 5 अपि (for मम) D2 कृतमद्य विलापाना — b) Ś1 नार्थं, Ś2 यदि, K1 तदा, K2 3 Dn2 D2 3 6 नार्थं, K4 D5 न तु, K5 Dn1 M3-5 नो चेद्, D1 न तद्, D7 ते ह, D3 ननु, T G1-4 M1 2 नेह (for न हि) — c) Dc1 इमौ, M3 4 5 (sup. lin.) हतो (for हतौ) M3 4 5 (sup. lin.) व्याघ्रो (for व्याघ्रौ) — d) Dn2 त्वमात्य वै, T G2 समाहितौ, G1 M1 2 समागतौ, G5 सदेहितौ, M3-5 स गौतम (for त्वमात्थ मे)

45 B5 missing (cf. v. l. 30) — b) B2 युक्ताना, M3-5 सर्वेषा (for उक्ताना) D7 8 दर्शिना — c) B1 दृष्ट्वा ता (for दृष्ट्वेमा) S (except G5) फलनिष्पत्तिं — d) Ś2 K1-4 D1 मामका (for पुत्रका) — After 45, B (B5 missing) Dc1 Dn2 D2 5 6 S ins.:

453* सेना दृष्ट्वाभिभूता मे शैनेयेनार्जुनेन च ।
शून्यान्दृष्ट्वा रथोपस्थान्मन्ये शोचन्ति पुत्रका ।

[(L. 2) T G2 शून्य दृष्ट्वा रथोपस्थ (for the prior half)]

46 B5 missing (cf. v. l. 30) — a) Ś1 K4 D1 कक्ष्यं, D3 काष्ठ (for कक्ष) — b) K2 आर्द्र (for शुष्क) — d) Ś1 D7 8 मामकीं स, Ś2 मामकाना, K1 2 4 5 Dn1 D1 4 5 मामका स (for मामिका स),

अग्निर्दहेत्तथा सेनां मामिकां स धनंजयः ॥ ४६
आचक्ष्व तद्धि नः सर्वं कुशलो ह्यसि संजय ।
यदुपायात्तु सायाह्ने कृत्वा पार्थस्य किल्बिषम् ।
अभिमन्यौ हते तात कथमासीन्मनो हि वः ॥ ४७
न जातु तस्य कर्माणि युधि गाण्डीवधन्वनः ।
अपकृत्वा महत्तात सोढुं शक्ष्यन्ति मामकाः ॥ ४८
किं नु दुर्योधनः कृत्यं कर्णः कृत्यं किमब्रवीत् ।
दुःशासनः सौबलश्च तेषामेवं गते अपि ।
सर्वेषां समवेतानां पुत्राणां मम संजय ॥ ४९
यद्वृत्तं तात संग्रामे मन्दस्यापनयैर्भृशम् ।
लोभानुगतदुर्बुद्धेः क्रोधेन विकृतात्मनः ॥ ५०
राज्यकामस्य मूढस्य रागोपहतचेतसः ।
दुर्नीतं वा सुनीतं वा तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

६२

संजय उवाच ।
हन्त ते संप्रवक्ष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा तव ह्यपनयो महान् ॥ १
गतोदके सेतुबन्धो यादृक्तादृगयं तव । C 7 · B 7 · K 7

D₃ ₆ इमा मम धनजय

47 B₅ missing (cf. v. l. 30) — [a]) Ś₁ अशक्यं (for आचक्ष्व) B (B₅ missing) Dc₁ Dn₂ मम तत्, D₇ स्वै हन (sic), D₈ ह स्वन, S मे पुन (for तद्धि न) — [c]) Ś₁ K₆ B₁ Dn D₃₋₈ M₃₋₅ यदुपायात (K₅ D₃ यात्त, M₃₋₅ याथ), D₂ युद्धोपयाता, G₁ M₁ ₂ यदुवाचाथ, G₂ ₅ यदो(G₅ दा)पयाता — [f]) G₁ M मतं (for मनो)

48 B₅ missing (cf. v. l. 30) — [a]) D₇ ₈ विजानंस्तस्य कर्माणि, S विजानंस्तस्य क — [b]) K₁ ₄ Dn₁ D₆₋₈ T धन्विन (for ˚धन्वन) — [c]) B₁ अपहृत्वा, B₂₋₄ Dc₁ Dn D₂ ₃ ₈ T G₂₋₄ अपकृत्य (T G₃ त्यं), D₅ अपि कृत्वा (for अपकृत्वा) D₄ महात्मात, G₁ M₁ ₂ कथं चैव (for महत्तात) — [d]) K₅ B₁ ₂ D₄ शक्यंति, Dn शक्षंति (for शक्ष्यन्ति) S सोढव्यं च महात्मन

49 B₅ missing (cf. v. l. 30) M₃ om 49–50 — [a]) Ś₂ D₁ ₂ ₆₋₈ तु (for नु) — [b]) G₅ transp कृत्यं and किं Dn₁ सत्यं (for कृत्यं) M₄ ₅ यत् (for किम्) T G₂₋₄ किं कर्ण कृत्यमब्रवीत् — [d]) Ś K₁₋₃ B₁₋₃ Dn₁ D₁ ₂ ₄ गते ह्यपि, K₄ Dn₂ D₆ ₇ गतेष्वपि, K₅ D₃ T G₂₋₅ गते सति, Dc₁ गतो ह्यसि (for गते अपि)

50 B₅ missing (cf. v. l. 30) M₃ om 50 (cf. v. l. 49) — [a]) Ś₂ मम, Dn₁ तत्र (for तात) — [b]) D₂ [अ]यतने, G₅ [अ]पनये (for ˚नयैर्) — [c]) K₅ B (B₅ missing) Dn₂ S (M₃ om) लोभानुगस्य — D₃ ₆ transp 50[d] and 51[b] — [d]) Ś₁ K₁ ₂ D₁ निकृतात्मन, Ś₂ निहतात्मन, S (M₃ om) विवृ(G₂ ₅ वृ)-तात्मन

51 B₅ missing (cf. v. l. 30) D₃ ₆ transp 50[d] and 51[b] — [c]) Ś₁ दुर्विनीत (hypermetric) (for दुर्नीतं) K₁ सुविनीतं (for वा सुनीत) K₂ दुर्विनीतं सुविनीतं वा (hypermetric) — [d]) M₁ ₂ सजय

Colophon B₅ missing — *Sub parvan* Ś K₁₋₃ ₅ B (B₅ missing) D₁₋₄ ₆ G₁ M₁ ₂ जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K₁ ₈ चतुर्थयुद्धदिवसे, K₂ चतुर्थे दिवसे — *Adhy name* K₅ D₅ T G₂ ₃ धृतराष्ट्रप्रश्न, G₁ M₁ ₂ धृतराष्ट्रविलाप — *Adhy no* (figures, words or both) B₁ 82, B₂ ₃ 83, D₂ 75, D₃ S 81 — *Śloka no* Dn 51

62

☞ G₅ om adhy 62

1 B₅ missing up to संप्र (cf. v. l. 7. 61. 30) — [a]) G₂ अहं (for हन्त) Ś₂ K₁ ₃ ₄ D₁ G₁ M [ऽ]हं प्रवक्ष्यामि, B₅ **यिष्यामि, T G₂₋₄ कथयिष्यामि (for संप्रवक्ष्यामि) — [b]) Ś K₁ ₂ ₄ G₁ M सर्वे- (for

विलापो निष्फलो राजन्मा शुचो भरतर्षभ ॥ २
अनतिक्रमणीयोऽयं कृतान्तस्याद्भुतो विधिः ।
मा शुचो भरतश्रेष्ठ दिष्टमेतत्पुरातनम् ॥ ३
यदि हि त्वं पुरा द्यूतात्कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
निवर्तयेथाः पुत्रांश्च न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥ ४
युद्धकाले पुनः प्राप्ते तदैव भवता यदि ।
निवर्तिताः स्युः संरब्धा न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥ ५
दुर्योधनं चाविधेयं बध्नीतेति पुरा यदि ।
कुरूनचोदयिष्यस्त्वं न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥ ६
तत्ते बुद्धिव्यभीचारमुपलप्स्यन्ति पाण्डवाः ।
पाञ्चाला वृष्णयः सर्वे ये चान्येऽपि महाजनाः ॥ ७
स कृत्वा पितृकर्म त्वं पुत्रं संस्थाप्य सत्पथे ।
वर्तेथा यदि धर्मेण न त्वां व्यसनमाव्रजेत् ॥ ८
त्वं तु प्राज्ञतमो लोके हित्वा धर्मं सनातनम् ।
दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्चान्वगा मतम् ॥ ९
तत्ते विलपितं सर्वं मया राजन्निशामितम् ।

सर्वं) D7 8 -दर्शनात् (for -दर्शिवान्)

2 G2 om 2–3 — c) K2 विलासो (for विलापो) — d) D2 शोक (for शुचो) T G1 3 4 M न तु शक्यमशोचितुं — After 2, D7 8 ins

454* प्रथम शिरो मुण्डयित्वा पश्चान्नक्षत्रपृच्छनम् ।
किं करोषि च त्व राजन्कालो हि दुरतिक्रम ।

[(L 2) D7 राजेंद्र (hypermetric) (for राजन्)]

3 G2 om 3 (cf v l 2) — a) T G3 4 हि (for ऽय) — b) K5 [ए]व दुर्नय , Dn1 च दुर्नय , T G3 4 कृतो विधि (for [अ]द्भुतो विधि) — d) B3 Dc1 Dn1 D8 दृष्टम् , Cd दिष्टम् (as in text) Ś1 D8 पुरातन , B1–3 5 D4 पुरातने , Dn2 पुरागमे (for °तनम्) S (G2 5 om) तवैवापनयो महान्

4 a) B4 Dc1 Dn2 D6 G1 M त्व हि (by transp), D2 त्व त — c) Ś2 B Dc1 ना(Ś2 Dc1 न)वारयिष्य , S (G5 om) न्यवारयिष्य (for निवर्तयेथा) S (G5 om) प्रीतात्मा (for पुत्राश्च) — d) Ś1 ते , Ś2 K3 त्वा (for त्वा) B Dc1 S (G5 om) नाभविष्यज्जनक्षय

5 Ś1 om (hapl.) 5–6 D2 3 G2 4 om (hapl) 5 — a) D4 5 त्वनु- (for पुन·) — b) Ś2 K1–4 D1. 7 8 तथैव , B1–3 5 त्वयैव (for तदैव) K5 G1 M1–4 भरता , D7 8 M5 भरतान् (for भवता) D6 युधि (for यदि) B4 त्वयैते तनया यदि , T G3 तथैव भरतर्षभ — K5 om (hapl) 5c–6b — c) K1. 3 4 D1 निवर्तिताश्च (K3 4 °ता च) सरमान् , D5 निवर्तयेथा संरब्धान् , D7 निवर्तेथा सुसंरब्धान् , T G3 निवर्तयेथा पुत्राश्च , M3–5 न्यवारयिष्य सरब्धान् — d) T न त्वा व्यसनसमाव्रजेत् (hypermetric), M3–5 न भवेद्वैशसं महत्

6 Ś1 om 6 , K5 om 6ab (for both, cf v l 5) Ś2 K1–3 D5 7 om (hapl) 6 — a) K4 B2 D1 2 चाभिधेयं (for चावि°) Cd cites अभिधेयं — b) S (G5 om) बध्नीयास्त्व (for बध्नीतेति) — cd) K4 वानोदयिष्यस् , D6 8 अनोदयिष्यस् (for अचोद°) S (G5 om) अवेक्ष्य कौरवान्राजन्प्राप्स्यसे सुमहद्यश·

7 a) Ś1 K2–4 B4 Dn2 D1 3 न ते , Ś2 त्वत्तो , K1 ततो , D7 8 तेन (for तत्ते) D3 6 युधि (for बुद्धि-) Cd cites व्यभिचार D2 5 न बुद्धिव्यभिचार तम् , M3–5 तत्ते नयफलं राजन् — b) D3 उपलिप्सति , D5 °लिप्सत , G1 M उपलभ्य(M3–5 °योक्ष्यं)ति (for °लप्स्यन्ति) T G3 4 त जना (for पाण्डवा) — c) K3 पंचाला (for पाञ्चाला) G1 M केकया (for वृष्णय) K5 B1 2 Dn1 D7 3 T1 G3 4 चैव (for सर्वे) — d) K5 तु , B1 D7 8 G1 3 4 M1 2 च (for ऽपि) K5 B Dc1 Dn D2–6 नराधिपा , D7 8 T G M1 2 जनाधिपा (for महाजना) M3–5 ये चान्ये सुहृदस्तव

8 a) D4 5 तत्कृत्वा , G1 M1 2 अकृत्वा (for स कृत्वा) D2 स्वयं कृत्वापि तत्कर्म — b) T G1–4 M राजसु (for सत्पथे) — M3 4 ins after 8ab M5 after 8

455* अप्राप्त स महद्धर्मं काममर्थं यशस्तथा ।

— M3 4 om 8cd — c) G1 M1. 2 निवर्तयेथा पुत्राश्च — d) Dn1 त्व (for त्वा) K5 Dn1 आप्नुयात् (for आव्रजेत्)

9 b) D4 5 हित्वा धर्मान्सनातनान् — d) K4 B1 3 G3 [अ]नुगा , Dn1 D1 4 5 7 8 [अ]न्वगान् (for [अ]न्वगा)

10 ab) K2 ते तु (for तत्ते) Ś2 transp विलपित and सर्वं K1 विलापितं , Cd विल° (as in text) D2 S (G5 om) transp सर्वं and राजन् Dn1 निवेदित , D2 नियम्यते , Cd निशामितम् (as in text) — c) Ś K1–4 D1 निवसमानस्य , Dc1 निर्विश° , Dn1 Cd

अर्थे निविशमानस्य विषमिश्रं यथा मधु ॥ १०
न तथा मन्यते कृष्णो राजानं पाण्डवं पुरा ।
न भीष्मं नैव च द्रोणं यथा त्वा मन्यते नृप ॥ ११
व्यजानत यदा तु त्वां राजधर्मादधश्च्युतम् ।
तदा प्रभृति कृष्णस्त्वां न तथा बहु मन्यते ॥ १२
परुषाण्युच्यमानांश्च यथा पार्थानुपेक्षसे ।
तस्यानुबन्धः प्राप्तस्त्वां पुत्राणां राज्यकामुकम् ॥ १३
पितृपैतामहं राज्यमपवृत्तं तदानघ ।
अथ पार्थैर्जितां कृत्स्नां पृथिवीं प्रत्यपद्यथाः ॥ १४
पाण्डुनावर्जितं राज्यं कौरवाणां यशस्तथा ।
ततश्चाभ्यधिकं भूयः पाण्डवैर्धर्मचारिभिः ॥ १५
तेषां तत्तादृशं कर्म त्वामासाद्य सुनिष्फलम् ।
यत्पित्र्याद्भ्रंशिता राज्यात्त्वयेहामिषगृद्धिना ॥ १६
यत्पुनर्युद्धकाले त्वं पुत्रान्गर्हयसे नृप ।
बहुधा व्याहरन्दोषान्न तदद्योपपद्यते ॥ १७
न हि रक्षन्ति राजानो युध्यन्तो जीवितं रणे ।
चमूं विगाह्य पार्थानां युध्यन्ते क्षत्रियर्षभाः ॥ १८
यां तु कृष्णार्जुनौ सेनां यां सात्यकिवृकोदरौ । C 7 B 7 K 7

निवेश (for निविश) B4 नात्र किंचिदतुल्यं स्याद् —^{d}) D4 मधु (for मधु)

11 ^{a}) Ś K B4 Dn D1 3-8 नामन्यत तदा (K3 B4 Dn2 D3 4 6 8 तथा) कृष्णो Cd cites मन्यते (as in text) —^{b}) Dn1 राजान पांडुनदनं, T G1 3, 4 M न च राजा युधिष्ठिर, G2 राजान च युधिष्ठिर —^{c}) S (G5 om.) भीष्मो (for भीष्मं) Dn1 न तु वै, D2 चैव च, D8 6 चैव न, G3 4 वै न च (for नैव च) S (G5 om) द्रोणो (for द्रोण) —^{d}) B3 पुरा; B4 Dn2 D2 3, 5 6 [ऽ]च्युत (D2 °तं) (for नृप) Ś K Dn1 D1 4 7 यथा त्वामन्यता (Ś1 त्वामन्यदा, K4 त्वा मन्यता, Dn1 त्वा मन्यते)च्युत, D3 यथा त्वामन्यताच्युत, S (G5 om) यथा त्वं मन्यसे नृप

12 ^{a}) K4 5 B1-3 Dc1 Dn1 D2 3, 5 6 व्यजानीत, B4 अजानीत्स; T G2-4 व्यजानत (for व्यजानत) Ś K1-3 D1 2 च त्वां (K1-3 त्वा), D5 त्वां तु (by transp) G1 M यदा तु त्वां विजानीते —^{b}) B1 5 Dc1 अध स्थितं, B2 अवस्थितं, Dn1 अपच्युतं, D2-8 अवच्युतं (for अधश्च्युतम्) B3 धर्मराजादध स्थितं, S (G5 om.) लुब्धं धर्मप्रवादिनं ❀ Cd राजा भूत्वा धर्मादध स्थित पंडितं व्यजानीतेत्यन्वय ❀ —^{c}) Ś K1 3 D1 त्वा (for त्वा) —^{d}) Ś1 transp न and तथा

13 ^{a}) G1 M त्वं (for च) T G3 4 अर्थे (G3 ह्ये) निविशमानांश्च —^{b}) K5 B1 3 Dn1 यदा, S (G5 om) पुरा (for यथा) —^{c}) Dn1 D7 [अ]नुबंधं, D8 बंध, M1 °बद्ध°, Cd °बन्ध° (as in text) B2 D7 8 त्वं (for त्वा) Ś K1-3 तस्यानुबंधप्राप्तस्त्वात् —^{d}) Ś1 Dn2 कामुक; D4, 7 8 -कामुक (for -कामुकम्)

14 K2 om (hapl.) 14^{b}-15^{a} —^{b}) Ś1 D3 G1 M उप(D3 M3-5 °पा)वृत्तं, B2 अपावृत्तं, T अप्रवृत्त, Cd अपवृत्तं (as in text) Ś K1 3 4 D1-3 तवानघ, D7 8 सदानघ, T G2-4 त्वयानघ (for तदा°) —^{c}) D7 8 पार्थार्जिता; G4 पार्थैं कृता (for पार्थैर्जितां) Ś1 सर्वां, Dn1 पृथ्वीं (for कृत्स्ना) G1 M कथ पार्थजिता भूमिं —^{d}) G1 M त्व कृ(M1 2 त्वत्कृ)त्स्ना (for पृथिवीं) Ś K1 3 Dn D1 प्रत्यपद्यत, D. 7 S (G5 om) प्रतिपद्यथा

15 K3 om 15^{a} (cf v l 14) —^{a}) K4 5 B Dc1 Dn D4-6 Cd निर्जित, D7 8 G1 M वर्धित, T G2-4 [अ]धिष्ठित (for [आ]वर्जित) K4 om राज्यं D3 पाडुना निर्जितं राज्य —^{c}) T G2 4 एतच् (for ततश्) Ś1 K1, 3-5 B4 5 Dn D1 3-6 [अ]प्यधिकं

16 ^{a}) B1-3 5 Dc1 D1 तु (for तत्) B3 Dc1 धर्मं (for कर्म) —^{b}) B5 सुनिष्ठुर, Cd सुनिष्फलम् (as in text) —^{c}) Dn1 D2 3 यत्पैत्र्याद्, S (G5 om) पैत्र्याद्धि (G1 M द्धि) (for यत्पित्र्याद्) —^{d}) Dn1 T G2-4 त्वयैव (for त्वयेह)

17 ^{a}) K5 B1 3 T G2 तु (for त्व) —^{b}) K5 B1 3 Dc1 Dn1 D4 5 7 8 T G2-4 पुत्र (for पुत्रान्) K5 [ऽ]नघ, Dn1 न तु (for नृप) —^{d}) Ś K1, 2 Dn1 D1 5 नैतद् (for न तद्) D5 8 अन्योपपद्यते (for अद्योप) Cd cites अद्य (as in text) D2 नैतत्त्वय्युपपद्यते — After 17, M3-5 ins [= (var) 17]

456* यत्पुनर्युद्धसंसक्तान्भरतान्परिकुत्सयन् ।
बहु व्याहरसे तस्मान्नैतदद्योपपद्यते ।

18 ^{d}) S (G5 om) क्षत्रिया जयकाङ्क्षिण

19 ^{ab}) S (G5 om) यत्तां कृष्णार्जुनोपेतां ससात्यकवृकोदरां —^{c}) B1 4 पक्षतां, B2 3 5 रक्षंति, D2 रक्ष्येते, D8 रक्षत (for रक्षेरन्) K5 सख्ये च (for सा युध्येच्)

रक्षेरन्को नु तां युध्येच्चमूमन्यत्र कौरवैः ॥ १९
येषां योद्धा गुडाकेशो येषां मन्त्री जनार्दनः ।
येषां च सात्यकिर्गोप्ता येषां गोप्ता वृकोदरः ॥ २०
को हि तान्विषहेद्योद्धुं मर्त्यधर्मा धनुर्धरः ।
अन्यत्र कौरवेयेभ्यो ये वा तेषां पदानुगाः ॥ २१
यावत्तु शक्यते कर्तुमनुरक्तैर्जनाधिपैः ।
क्षत्रधर्मरतैः शूरैस्तावत्कुर्वन्ति कौरवाः ॥ २२
यथा तु पुरुषव्याघ्रैर्युद्धं परमसङ्कटम् ।
कुरूणां पाण्डवैः सार्धं तत्सर्वं शृणु तत्त्वतः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

६३

संजय उवाच ।
तस्यां निशायां व्युष्टायां द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
स्वान्यनीकानि सर्वाणि प्राक्रामद्व्यूहितुं ततः ॥ १
शूराणां गर्जतां राजन्संक्रुद्धानाममर्षिणाम् ।
श्रूयन्ते स्म गिरश्चित्राः परस्परवधैषिणाम् ॥ २
विस्फार्य च धनूंष्याजौ ज्याः करैः परिमृज्य च ।
विनिःश्वसन्तः प्राक्रोशन्क्वेदानीं स धनंजयः ॥ ३
विकोशान्सुत्सरूनन्ये कृतधारान्समाहितान् ।

S (G5 om) को नु ता (T1 G2–4 कोत्र तां, T2 कोत्र स्वां) प्रति युध्येत — d) K5 D3 5 7 8 S (G5 om) कौरवात् (for कौरवै)

20 a) B5 तेषां (for येषां) T G2–4 गोप्ता (for योद्धा) — c) D3 lacuna, D4 5 तु (for च) Ś K1 2 Dn2 D1–5 योद्धा (for गोप्ता) — d) Dn2 D2 3 6 योद्धा (for गोप्ता)

21 d) D7 8 T G3 4 च (for वा) B1 2 (marg) 3 वशानुगा (for पदा°)

22 a) K5 Dn1 हि (for तु) — b) B (B1 [marg as in text]) Dn3 अंतरज्ञैर् (for अनुरक्तैर्) Dn1 नराधिपै, D4 7 8 S (G5 om) जनाधिप, D5 नराधिप (for जनाधिपै) — D7 om 22c–23b — c) B (except B1) धर्मपरै (for °रतै) — d) M3–5 बाधवा (for कौरवा)

23 D7 om 23ab (cf. v l 22) — c) M3 4 कौरवा (for कुरूणां)

Colophon om in G5 — *Sub-parvan* Ś K1–3 5 B Dn D1–4 6–8 G1 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś2 चतुर्थदिने; K1 3 चतुर्थं, K2 चतुर्थे युद्धदिवसे; Dc1 तृतीयो युद्धदिवस — *Adhy name* K5 D4 पांडवपराक्रमवर्णन. — *Adhy no* (figures, words or both) B1 83, B2 Dn1 84, D2 76, D3 T G1 3 4 M 82 — *Śloka no* Dn1 23

63

1 d) K4 5 B1 3 Dc1 D1 5 7 8 G1. 2 5 M प्राक्रमद् (for प्राक्रा°) Dn1 D4 व्यूहितं (for व्यूहितुं)

2 a) Ś K1 3 4 Dn D1 3–5 कुरूणा (for शूराणा) — 2bc is partly damaged in G2 — b) S सनद्धाना (for संक्रु°) D4 5 अमर्पणा, T G3–5 M3–5 मनीषिणां (for अमर्षिणाम्) — c) Ś2 K1 3 M4 च, B4 हि (for स्म) K4 D1 सत्या, S (G2 damaged) चात्र (for चित्रा) — d) Dn2 D2 3 6 गर्जता च परस्पर, S परस्परमवे (G2 °पे) क्षता

3 a) K1–4 Dn1 D1 3 विस्फार्य तु, D3 विस्फूर्ज्य च, D4 विस्फारतो, D5 विस्फार्यंत (for विस्फार्य च) B Dc1 Dn2 D2 धनूंष्यन्ये (for °ष्याजौ) S वि (M1 नि) ष्फार्य धनुरुद्यम्य — b) K1 ज्या, D5 8 ज्या (for ज्या) Dn2 D2 परे (for करै) S केयूरमव (T1 °मिव, G1 M °मनु) मृज्य च — c) K5 Dc1 Dn1 D1 5–7 G5 विनिश्वसंत (for विनि°) — d) G3 4 तदानीं (for क्वेदानीं)

4 a) K1. 4 5 विशोकान्, B (except B1) विकोपान्, Cd विकोशान् (as in text). — b) D5 सहस्रसान्, Cd

पीतानाकाशसंकाशानसीन्केचिच्च चिक्षिपुः ॥ ४
चरन्तस्त्वसिमार्गांश्च धनुर्मार्गांश्च शिक्षया ।
सग्राममनसः शूरा दृश्यन्ते स्म सहस्रशः ॥ ५
सघण्टाश्चन्दनादिग्धाः स्वर्णवज्रविभूषिताः ।
समुत्क्षिप्य गदाश्चान्ये पर्यपृच्छन्त पाण्डवम् ॥ ६
अन्ये बलमदोन्मत्ताः परिघैर्बाहुशालिनः ।
चक्रुः संबाधमाकाशमुच्छ्रितेन्द्रध्वजोपमैः ॥ ७
नानाप्रहरणैश्चान्ये विचित्रस्रगलंकृताः ।
संग्राममनसः शूरास्तत्र तत्र व्यवस्थिताः ॥ ८
क्वार्जुनः क्व च गोविन्दः क्व च मानी वृकोदरः ।
क्व च ते सुहृदस्तेषामाह्वयन्तो रणे तदा ॥ ९

ततः शङ्खमुपाध्माय त्वरयन्वाजिनः स्वयम् ।
इतस्ततस्तान्रचयन्द्रोणश्चरति वेगितः ॥ १०
तेष्वनीकेषु सर्वेषु स्थितेष्वाहवनन्दिषु ।
भारद्वाजो महाराज जयद्रथमथाब्रवीत् ॥ ११
त्वं चैव सौमदत्तिश्च कर्णश्चैव महारथः ।
अश्वत्थामा च शल्यश्च वृषसेनः कृपस्तथा ॥ १२
शतं चाश्वसहस्राणां रथानामयुतानि षट् ।
द्विरदानां प्रभिन्नानां सहस्राणि चतुर्दश ॥ १३
पदातीनां सहस्राणि दंशितान्येकविंशतिः ।
गव्यूतिषु त्रिमात्रेषु मामनासाद्य तिष्ठत ॥ १४
तत्रस्थं त्वां न संसोढुं शक्ता देवाः सवासवाः । C 7 B 7. K 7

समाहितान् (as in text) —^{d}) G2 damaged Ś1 निचिक्षिपु, K B2 8 Dn1 D1 5–8 विचिक्षिपु, D4 विनिक्षिपु (for च चिक्षिपु) S (G2 damaged) असीनुच्चिक्षिपुर्जना

5 ^{a}) G3 damaged D4 चरतस् (for चरन्तस्) —^{b}) S रथ(T G3 4 शर)मार्गांश्च शिक्षिता (G2 °तान्) Cd cites मार्गान् —D4 om (hapl) 5^{d}–8^{c} —^{d}) Ś1 K2 [s]थ, K1 हि, K3 तु (for स्म) K6 Dn1 न्यदृश्यंत सहस्रश —For 5^{cd}, S subst

457* दृश्यन्ते कुञ्जरैश्चान्यैर्वाजिभिश्च युयुत्सव ।

6 D4 om 6 (cf. v l 5) —^{a}) D8 सर्वदा, D6 संघशश् (for सघण्टाश्) —^{b}) D3 6 M4 स्वर्णपत्र (for °वज्र) —K4 om (hapl.) 6^{d}–8^{a} —^{d}) K6 Dn1 D5 7 8 पाण्डवान्

7 K4 D4 om 7 (cf v l 6, 5) —^{a}) Ś K1 2 Dn1 D1 अन्ये मदबलोन्मत्ता, G1 M1 2 अन्ये मदोत्कटा दोर्भिर्, M3 4 5 (*sup lin*) मदोत्कटान्ये परिघैर् —^{b}) S बृहद्भिर्बाहुशालिन

8 K4 om 8^{a} (cf. v l 6) D4 om 8^{abc} (cf. v l 5) —^{a}) Ś K1–3 D1 7 8 -प्रहरणाश् (for °णैश्) D3 6 G1. 3 M1–4 चान्यैर् (for चान्ये) —^{b}) D7 8 विभूषिता (for अलंकृता) S नानारंजितवासस —^{cd}) Ś1 transp शूरास् and तत्र B4 प्रपेदिरे (for व्यवस्थिता)

9 G5 partly damaged —^{a}) B Dc1 Dn2 स (for च) G1 M क्व चार्जुन क्व गोविंद —^{b}) D8 क्व च भीमो यमौ तथा —^{c}) Ś2 चान्ये (for च ते) —^{d}) B3. 4 5 Dn2 D8 आह्वयते, D7 8 यान्तो (for °यन्तो) Ś2 K1–3 सदा (for तदा) S (G5 damaged) आह्वयाना स्तदा रणे

10 ^{b}) B3 सदा (for स्वयम्) D5 त्वरन्वाजिगतस्तत. —^{c}) K2 ततस्ततस् (for इत°) D7 स्वान् (for तान्) Ś1 दुवीरो (sic), Ś2 तुदयन्, D1 सुवीरो, D4 अचरन् (for रचयन्) —^{d}) Ś Dn1 D4 5 वेगत (for वेगित)

11 D2 om 11^{a}–12^{b} —^{a}) G1 M यत्तेषु (for सर्वेषु) B4 तेषु सर्वेष्वनीकेषु, D4 संग्रामे तेष्वनीकेषु —^{b}) S -शोभिषु (for -नन्दिषु) —^{d}) Dn1 अभाषत (for अथाब्रवीत्)

12 D2 om 12^{ab} (cf v l 11) —^{a}) K1 Dc1 Dn1 D4 5 G3 4 सोमदत्तिश् (for सौम°) —^{c}) B4 D4 5 विकर्णश्; D2 च शैलश्, T G2–4 सशल्यश् (for च श)

13 ^{a}) Dn1 लक्षं, D4 चाष्ट (for चाश्व) D7 शत-सहस्रमश्वानां — D4 om (hapl) 13^{b}–14^{a} —^{b}) Ś K1–4 D1 च (for षट्)

14 D4 om 14^{a} (cf. v l 13) —^{a}) S सहस्राणा (for स्राणि) —^{b}) D2 नियुतानि, D6 बलिनाम् (for दंशितानि) Dn1 D1–8 [ए]कविंशति (for शति·) S सहस्राण्यपि (G5 णि च) पच च —^{c}) S योजनेषु (for गव्यूतिषु) B1 Dc1 Dn2 D2 त्रिमात्रासु (for त्रिमात्रेषु) Dn1 D4 5 Cd गव्यूतित्रि(D5 °तिं त्रि)षु मात्रेषु (Dn1 Cd मात्रासु) —^{d}) D5 तिष्ठ हि (for तिष्ठत) S मम सैन्यस्य पृष्ठत ❀ Cd मामनासाद्य, मध्ये व्यवधानं कृत्वेत्यर्थ । ❀

48

किं पुनः पाण्डवाः सर्वे समाश्वसिहि सैन्धव ।। १५
एवमुक्तः समाश्वस्तः सिन्धुराजो जयद्रथः ।
संप्रायात्सह गान्धारैर्वृतस्तैश्च महारथैः ।
वर्मिभिः सादिभिर्यत्तैः प्रासपाणिभिरास्थितैः ।। १६
चामरापीडिनः सर्वे जाम्बूनदविभूषिताः ।
जयद्रथस्य राजेन्द्र हयाः साधुप्रवाहिनः ।
ते चैव सप्तसाहस्रा द्विसाहस्राश्च सैन्धवाः ।। १७
मत्तानामधिरूढानां हस्त्यारोहैर्विशारदैः ।
नागानां भीमरूपाणां वर्मिणां रौद्रकर्मिणाम् ।। १८
अध्यर्धेन सहस्रेण पुत्रो दुर्मर्षणस्तव ।
अग्रतः सर्वसैन्यानां योत्स्यमानो व्यवस्थितः ।। १९
ततो दुःशासनश्चैव विकर्णश्च तवात्मजौ ।
सिन्धुराजार्थसिद्ध्यर्थमग्रानीके व्यवस्थितौ ।। २०
दीर्घो द्वादशगव्यूतिः पश्चार्धे पञ्च विस्तृतः ।
व्यूहः स चक्रशकटो भारद्वाजेन निर्मितः ।। २१
नानानृपतिभिर्वीरैस्तत्र तत्र व्यवस्थितैः ।
रथाश्वगजपत्त्योघैर्द्रोणेन विहितः स्वयम् ।। २२
पश्चार्धे तस्य पद्मस्तु गर्भव्यूहः सुदुर्भिदः ।

15 ^{a}) M_{3-5} तत्रस्थान्वो (for °स्थं त्वा) D_4 संरोढुं (for संसोढुं) T G_{2-4} तत्र स्थितं न सोढु त्वा, G_5 तत्र स्थिताश्च संसोढुं — ^{b}) M_{3-5} अलं (for शक्ता) T G $M_{1.2}$ अल लोका सदेवता

16 D_2 om 16^{cdef} — ^{c}) B_4 $G_{3\ 4}$ स प्रायात् (for संप्रा°) D_3 गंधारैर् (for गान्धा°) — ^{d}) Ś K_{1-4} $D_{1\ 3\ 6-8}$ चैव (for तैश्च) — T G_5 om (hapl) 16^{ef} — ^{e}) $Ś_1$ K_4 D_1 बंदिभि, D_5 धान्विभि, $G_{1\ 2\ 4}$ M वर्मिण (for वर्मिभि) G_1 M सादिनो (for °दिभिर्) K_{1-4} यानै, T G_{2-4} युक्तै, G_1 M यांति (for यत्तै) — ^{f}) $B_{1.2}$ Dn_2 $D_{3\ 6}$ पाश- (for प्रास-) G_1 M पाशशक्त्यृष्टिपाणय

17 The portion of the text from 17 up to 7 78 25 is lost in $Ś_2$ on missing folios — ^{a}) K_5 Dn_1 चामरापीडसंयुक्ता, D_2 सध्रीचीनाश्च ते सर्वे, S (except G_5) चामरापीडना सर्वे — ^{b}) G_5 चामीकर- (for जाम्बूनद) — ^{d}) K_5 B_1 -प्रहारिण (for -प्रवाहिन) T G_{2-5} योधा साधुप्रहारिण, G_1 M गोसार समलंकृता — ^{f}) B Dc_1 Dn_3 D_3 G_1 M त्रिसाहस्राश्, Dn_1 D_4 त्रिसह°, T G_3 द्विसह°- (for द्विसाह°) K_1 सैंधव, D_4 सैंधवै (for °वा) D_3 रथयानश्च सैंधवा

18 $Ś_2$ missing (cf. v l. 17) — ^{a}) $Ś_1$ K B_{1-3} Dn_1 $D_{1.2\ 4\ 6-8}$ स्वा($K_{4\ 5}$ B_3 Dn_1 $D_{2\ 6\ 7}$ स्व)धिरूढाना, B_4 Dn_3 सुविरू°, Dc_1 युधि रू° (for अधिरू°) — ^{b}) $Ś_1$ K_{1-4} Dn D_{1-8} विशा पते (for विशारदै) — ^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} Dn_3 D_{1-6} गजानां, T G_{2-4} हस्तिना (for नागाना) — ^{d}) $Ś_1$ G_5 रौद्रकर्मणा, G_1 M °वर्चसा (for °कर्मिणाम्) $D_{4\ 5}$ बलिना क्रूरकर्मणा

19 $Ś_2$ missing (cf. v l 17) — ^{a}) G_4 अत्यर्धेन, G_5 अर्धेन च (for अध्यर्धेन) G_1 M ययौ द्विसप्तसाहस्रै — ^{b}) K_{1-3} दुर्धर्षणस्, D_5 दुर्योधनस् (for दुर्मर्षणस्) — ^{d}) B Dc_1 युध्यमानो (for योत्स्यमानो) B_4 व्यतिष्ठत (for व्यवस्थित)

20 $Ś_2$ missing (cf v l 17) — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1\ 3.4}$ $D_{1\ 3-8}$ तवात्मज, Dn_2 तथात्मज (for तवात्मजौ) — ^{c}) Dn_1 $D_{4\ 5}$ G_1 M सिंधुराजस्य, $D_{7\ 8}$ राज्ञोर्थं (for °राजार्थ-) $D_{4\ 6}$ -रक्षार्थम् (for सिद्ध्यर्थम्) — ^{d}) Dn_2 D_6 [अ]श्वानीके, D_2 [अ]ग्रानीकैर् (for [अ]ग्रानीके) D_5 व्यवस्थित.

21 $Ś_2$ missing (cf v l 17) — ^{a}) G_5 दीर्घश्च द्वादशव्यूति — ^{b}) $K_{1\ 4}$ पचार्धे, K_5 परार्धे, D_3 पश्चार्द्धे, D_7 पार्श्वार्धे, G_5 पचार्ध (for पश्चार्धे) D_5 विसृति, Cd विस्तृत (as in text) — ^{c}) K_5 Dn_1 सु (for स) $Ś_1$ K_{1-3} $D_{1\ 3}$ व्यूह सुचक्र शकटो, Dn_2 $D_{3\ 6}$ T G_{2-4} व्यूह स (Dn_2 $D_{3\ 6}$ °हश्च) शकटो नाम, G_5 व्यूह सर्वत्र शकटो

22 $Ś_2$ missing (cf v l 17) D_7 om 22^{a}–23^{a} — ^{c}) $D_{1\ 6}$ T $G_{1\ 2}$ $M_{2\ 4}$ पत्त्यौघैर् (for पत्त्योघैर्) $Ś_1$ K_5 B_3 Dn_1 D_5 M_1 गजाश्वरथपत्त्यौघैर् — ^{d}) B_1 निर्मित (for विहित)

23 $Ś_2$ missing (cf v l 17) D_7 om 23^{a} (cf v l. 22) — ^{a}) K_5 तत्र, Cd तस्य (as in text) $Ś_1$ K_{1-4} $D_{1.3\ 6}$ Cd पद्मस्य (for पद्मस्तु) — ^{b}) S पुन कृत (for सुदुर्भिद) — D_6 om (hapl) 23^{c}–24^{b} — ^{c}) T G_{2-4} पाशस्य (for पद्मस्य) K_5 B Dn_1 $D_{4\ 5}$ गर्भस्थो, D_7 $M_{3\ 5}$ मध्ये तु, D_3 मध्ये च, $G_{3\ 4}$ मध्यस्था (for मध्यस्थो) — ^{d}) D_4 व्यूढो (for गूढो) K_5 $D_{4\ 5}$ पुरस्कृत, B Dc_1 कृत पुन (by transp), Dn_1 सुदुर्भिद. S दृढव्यूहो जयद्रथ,

सूची पद्मस्य मध्यस्थो गूढो व्यूहः पुनः कृतः ॥ २३
एवमेतं महाव्यूहं व्यूह्य द्रोणो व्यवस्थितः ।
सूचीमुखे महेष्वासः कृतवर्मा व्यवस्थितः ॥ २४
अनन्तरं च काम्बोजो जलसंधश्च मारिष ।
दुर्योधनः सहामात्यस्तदनन्तरमेव च ॥ २५
ततः शतसहस्राणि योधानामनिवर्तिनाम् ।
व्यवस्थितानि सर्वाणि शकटे सूचिरक्षिणः ॥ २६
तेषां च पृष्ठतो राजा बलेन महता वृतः ।
जयद्रथस्ततो राजन्सूचिपाशे व्यवस्थितः ॥ २७
शकटस्य तु राजेन्द्र भारद्वाजो मुखे स्थितः ।
अनु तस्याभवद्भोजो जुगोपैनं ततः स्वयम् ॥ २८
श्वेतवर्माम्बरोष्णीषो व्यूढोरस्को महाभुजः ।
धनुर्विस्फारयन्द्रोणस्तस्थौ क्रुद्ध इवान्तकः ॥ २९
पताकिनं शोणहयं वेदीकृष्णाजिनध्वजम् ।
द्रोणस्य रथमालोक्य प्रहृष्टाः कुरवोऽभवन् ॥ ३०
सिद्धचारणसंघानां विस्मयः सुमहानभूत् ।
द्रोणेन विहितं दृष्ट्वा व्यूहं क्षुब्धार्णवोपमम् ॥ ३१
सशैलसागरवनां नानाजनपदाकुलाम् ।
ग्रसेद्व्यूहः क्षितिं सर्वामिति भूतानि मेनिरे ॥ ३२
बहुरथमनुजाश्वपत्तिनागं
प्रतिभयनिस्वनमद्भुताभरूपम् ।
अहितहृदयभेदनं महद्वै
शकटमवेक्ष्य कृतं ननन्द राजा ॥ ३३ C 7. B 7. K 7

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

---

24 Ś2 missing (cf v l 17) D6 om 24^{ab} (cf. v l 23) — a) K5 B1. 5 D3 G4 M2-5 एतन्, B4 D4 एनं (for एतं) — b) T G3 [ऽ]भ्यवस्थित (for व्यव) — D4 om. (hapl.) 24^{c}–28^{b}

25 Ś2 missing (cf v l 17) D4 om 25 (cf. v l 24) — a) D3 G5 अनंतरश्, D7 तरे (for अनन्तरं) Ś1 K1 4 D1 काभोजो — b) D5 7 8 मागध, S वीर्यवान् (for मारिष) — c) Ś1 K1-4 Dn2 D1 2 5 6 च कर्णश्च (for सहामात्यस्)

26 Ś2 missing (cf v l 17) D4 om 26 (cf v l 24) — b) G1 3 M यौधानाम् — c) Ś1 व्यूह्य स्थितानि (for व्यव°) — d) K5 B1-3 Dn1 D5-8 शूचि रक्षिण (K5 D7 8 °णां), D2 सुचिरक्षणे, T सूचिरक्षिणा (for रक्षिण)

27 Ś2 missing (cf v l 17) D4 om 27 (cf v l 24) — a) G1 M वै (for च) T G2 5 पृष्ठगतो (for च पृष्ठतो) Ś1 K1 3, 4 G5 राजन् (for राजा) — Ś1 K1-4 D1 om (hapl) 27^{bc} — c) M3-5 तथा (for ततो) B3, 4 Dn2 D2 S राजा (for राजन्) — d) K5 पार्श्वेर्, B Dc1 Dn2 D3 5 6 Cd पार्श्वे, D8 -पार्श्वे (for -पाशे)

28 Ś2 missing (cf v l 17) D4 om 28^{ab} (cf v l. 24) — a) K5 Dn1 च (for तु) K4 D1 श (K4 शा)कटस्तस्य राजेंद्र, G1 M शकटस्य पुनस्तुंडो — b) D5 G1 M व्यवस्थित, D7 8 स्थितो मुखे (by transp) — c) D7 8 S ना(D7 8 य)त्र तत्र (T G2-5 °स्य) भवेद्भेदो — d) G1 M अथ (for तत)

29 Ś2 missing (cf. v l 17) — a) Ś1 K1 2 4 D1 श्वेतवर्णांबरोष्णीषो, Dn1 D4 7 G3 4 श्वेत(D7 कृत)-वर्मा वरो(D4 स्थितो)ष्णीषो — b) D5 महाबल (for °भुज) — c) S विष्फारयन् (for विस्फा°) — d) D4 शास्ता (for तस्थौ) K1 युद्ध, G1 M काल (for क्रुद्ध) — After 29, S ins

458* तस्य सर्वस्य सैन्यस्य नेता गोप्ता च वीर्यवान् ।

30 Ś2 missing (of v l 17) — a) M1, 2 पताकिन — b) T G2 M वेदि (for वेदी) — c) D3, 6 द्रोणं रथे समालोक्य — d) K1 महान् (for ऽभवन्)

31 Ś2 missing (of v l 17) — b) Ś1 T G3, 4 स महान् (for सुमहान्) — cd) Ś1 K1-4 D1, 3-8 transp दृष्ट्वा and व्यूहं

32 Ś2 missing (of. v l 17) B3 reads 32^{ab} on marg — a) G5 -कानन (for सागर-)

33 Ś2 missing (of v l 17) — b) K4 B Dc1 Dn D1-6 अद्भुतानुरूपं, K5 T G1-3 M °ताभ्ररूप, D3

६४

संजय उवाच ।
ततो व्यूढेष्वनीकेषु समुत्क्रुष्टेषु मारिष ।
ताड्यमानासु भेरीषु मृदङ्गेषु नदत्सु च ॥ १
अनीकानां च संह्रादे वादित्राणां च निस्वने ।
प्रध्मापितेषु शङ्खेषु संनादे लोमहर्षणे ॥ २
अभिहारयत्सु शनकैर्भरतेषु युयुत्सुषु ।
रौद्रे मुहूर्ते संप्राप्ते सव्यसाची व्यदृश्यत ॥ ३
वडानां वायसानां च पुरस्तात्सव्यसाचिनः ।
बहुलानि सहस्राणि प्राक्रीडंस्तत्र भारत ॥ ४
मृगाश्च घोरसंनादाः शिवाश्चाशिवदर्शनाः ।
दक्षिणेन प्रयातानामस्माकं प्राणदंस्तथा ॥ ५
सनिर्घाता ज्वलन्त्यश्च पेतुरुल्काः समन्ततः ।
चचाल च मही कृत्स्ना भये घोरे समुत्थिते ॥ ६
विष्वग्वाताः सनिर्घाता रूक्षाः शर्करवर्षिणः ।

°तानुकार, G4. 5 °ताग्ररूप (for °ताभरूपम्) — c) D5 -चेदनं, T G2-4 -मेदिनं (for -भेदन) S महात (for महद्धै)

Colophon om in D7 Ś2 missing — *Sub parvan* Ś1 K1-3. 5 B Dc1 Dn D1-4. 8 G1. 2 M1. 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 चतुर्थे, K2 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K5 D4 सेनाव्यूहरचन (D4 °नं), D5 व्यूहरचने, Bom ed कौरवव्यूहनिर्माणे — *Adhy no* (*figures, words or both*) B1 84, B2 87, B3 Dn1 85, D2 79, T G1 M 83, G2 5 82 — *Śloka no* Dc1 34, Dn1 33

64

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v 1 7 63 17)

1 D7 om 1[ab] with the ref M4 om the ref — a) Ś1 D3 व्यूहेषु (for व्यूढेषु) S व्यूढेषु तव सैन्येषु — b) K1 Dn1 D2 5 6 समुत्क्रुष्टेषु, Cd °त्क्रुष्टेषु (as in text) Dc1 पार्थिव (for मारिष) — c) T G2-5 नाद्यमानासु, G1 M नर्द° (for ताड्य°) — d) K5 Dn1 S [आ]नकेषु (for नदत्सु)

2 a) B1. 2 (marg as in text) आनकाना (for अनी°) B1 D7 च निर्ह्रादे (B1 °दैर्), D2 4 च संह्रादैर्, D5 सहस्राणि (for च संह्रादे) — b) Ś1 K2 3 5 D1 4 T G1-4 M निस्वने, B4 नि स्वनै, D2 5 निस्वनै (for निस्वने) — c) B5 आध्मापितेषु, M4 5 प्राध्मा° (for प्रध्मा°) K1 संख्येषु (for शङ्खेषु) — d) D5 G1 M संह्रादे (for संनादे) Some MSS रोम (for लोम-) G4 भीषणे (for -हर्षणे)

3 a) Hypermetric K2 अभ्याहरत्सु, B2 (marg) अभिधावयत्सु, B3 °धारत्सु, D2 °सारेषु, D3. 6 आवारयत्सु, D5 (before corr as in text) अभिसारयत्सु, Cd °हारयत्सु (as in text) S प्रगृहीतेषु शस्त्रेषु — b) K1-3 Dn1 D1 4. 5 8 G1 M भारतेषु (for भर°) K1 3 D1 5 युयुत्सु च (sic), B5 °त्सव, D2 युयुत्सु* (for °त्सुषु) — d) G1 M1 2 प्रदृश्यत M3 4. 5 (*sup lin*) सव्यसाचिरदृश्यत

4 a) K1 2 B4 वटाना, K3 B1-3 5 Dc1 Dn2 D3. 4 6 G2 वलाना, K4 5 D5 7 8 वडाना, D1 वटाना, D2 वासना, T वलीना, G1 5 M Cd वळानां, G3. 4 वलिना (for वडाना) — b) Dn1 पुरस्ताच्च सहस्रश — cd) Dn1 बहुलानि च राजेंद्र प्राक्रीडन्सव्यसाचिना — For 4[cd], S subst

459* पिशितासृग्भुजा सघा प्रलीयन्ते सहस्रश ।

[G4 पीडितासृग्भुजां G1 प्रलीयत°, M1 2 °यत, M3-5 प्रालीयत (for प्रलीयन्ते)]

5 b) K1 D4 -दर्शिन, M3 -शम्सिन (for -दर्शना) — c) Ś1 प्रवृत्तानाम् (for प्रयाता°) — d) Ś1 K (except K4) Dn1 D2 5 तदा (for तथा) T G3-5 अस्माक नेदुरध्वनि (G5 °न), G1 2 M °क नेदुरत्स्वरा (G2 °न) — After 5, S ins

460* लोकक्षये महाराज यादृशास्तादृशा हि ते ।
अशिवा धार्तराष्ट्राणा शिवा पार्थस्य सयुगे ।

[(L 1) M4 -क्षय (for क्षये) M3-5 च (for हि) T G4 ता (for ते)]

6 a) T2 विनिर्घाता (for सनि°) Cd cites निर्वात — b) B Dc1 Dn2 S सहस्रश (for समन्तत) — c) G1 M3-5 पृथिवी (for च मही) S सर्वा (for कृत्स्ना) — d) G5 ह्युपस्थिते (for समुत्थिते) G1 M3-5 भयमोह समावृता

वज्रुरायाति कौन्तेये संग्रामे समुपस्थिते ॥ ७
नाकुलिस्तु शतानीको धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
पाण्डवानामनीकानि प्राज्ञौ तौ व्यूहतुस्तदा ॥ ८
ततो रथसहस्रेण द्विरदानां शतेन च ।
त्रिभिरश्वसहस्रैश्च पदातीनां शतैः शतैः ॥ ९
अध्यर्धमात्रे धनुषां सहस्रे तनयस्तव ।
अग्रतः सर्वसैन्यानां स्थित्वा दुर्मर्षणोऽब्रवीत् ॥ १०
अद्य गाण्डीवधन्वानं तपन्तं युद्धदुर्मदम् ।
अहमावारयिष्यामि वेलेव मकरालयम् ॥ ११
अद्य पश्यन्तु संग्रामे धनंजयममर्षणम् ।
विषक्तं मयि दुर्धर्षमश्मकूटमिवाश्मनि ॥ १२
एवं ब्रुवन्महाराज महात्मा स महामतिः ।
महेष्वासैर्वृतो राजन्महेष्वासो व्यवस्थितः ॥ १३
ततोऽन्तक इव क्रुद्धः सवज्र इव वासवः ।
दण्डपाणिरिवासह्यो मृत्युः कालेन चोदितः ॥ १४
शूलपाणिरिवाक्षोभ्यो वरुणः पाशवानिव ।
युगान्ताग्निरिवार्चिष्मान्प्रधक्ष्यन्वै पुनः प्रजाः ॥ १५
क्रोधामर्षबलोद्धूतो निवातकवचान्तकः ।
जयो जेता स्थितः सत्ये पारयिष्यन्महाव्रतम् ॥ १६
आमुक्तकवचः खड्गी जाम्बूनदकिरीटभृत् । C 7 3 B 7 8 K 7 8

7 $D_{5\ 7}$ om (hapl) 7 — ^{a}) $Ś_1$ K_1 D_1 विश्वग्वाता (for विष्व) T G $M_{1\ 2}$ सनीहारा, M_{3-5} सनिर्हादा (for सनिर्घाता) — ^{b}) S नीचै (for रूक्षा) $K_{3\ 5}$ B (except B_4) Dn $D_{2-4\ 6\ 8}$ G_1 $M_{1\ 2\ 4}$ -कर्षिण (for -वर्षिण) — ^{c}) D_6 G_4 कौंतेय, D_8 कौरव्य (for कौन्तेये)

8 ^{a}) $Ś_1$ $B_{2\ 4}$ $D_{2\ 4\ 6\ 7\ 8}$ च, G_5 damaged (for तु) — ^{c}) G_5 damaged from नामनीकानि up to सहस्रैश्च प (in 9^{cd}) — ^{d}) M_{3-5} तु (for तौ) G_1 M तत (for तदा)

9 G_5 damaged up to सहस्रैश्च प — ^{a}) Dn_1 सहस्राणि, D_8 स्राणां (for स्रेण) — ^{b}) K_4 D_1 द्विपदानां, K_5 द्विपानां च (for द्विरदानां) K_5 Dn_1 $D_{4\ 5}$ शतैस्त्रिभि (for शतेन च) Dn_2 $D_{3\ 6}$ वै (for च) — ^{c}) $D_{7\ 8}$ तु (for च) D_4 त्रिभिश्च रथसाहस्रै — ^{d}) $Ś_1$ K_{1-4} Dn_1 $D_{1-3,\ 6}$ पा(K_1 प)दातैश्च, D_8 पादाताना (for पदातीना) B_2 (marg) Dn_1 D_7 S शतं (for the first शतै) B_5 तथा, D_8 शत (for the second शतै)

10 ^{a}) D_4 G_4 अत्यर्ध, Cd अध्यर्ध (as in text) D_3 मात्रैर्, Cd -मात्रे (as in text) — ^{b}) B_2 D_8 सहस्रैस्, Cd सहस्रे (as in text) D_4 सहस्रे भरतर्षभ — ^{c}) K_{1-4} अग्रणी (for अग्रत) — ^{d}) $Ś_1$ (sup lin as in text) $K_{1,\ 2}$ दुर्धर्षणो, $D_{4\ 5}$ दुर्योधनो (for दुर्मर्षणो) G_2 damaged from ब्रवीत् up to तप (in 11^b)

11 G_2 damaged up to तप· — ^{a}) D_4 गाजीव (for गाण्डीव) — ^{b}) $K_{4\ 5}$ Dn_1 $D_{1-4\ 6}$ पतंतं, D_8 नृत्यत, S सम(G_2 damaged)रे (for तपन्तं) — ^{d}) K_{1-4} D_1 मकराकरं

12 ^{b}) K_4 T $G_{1\ 3-5}$ $M_{1\ 2}$ अमर्षिण (for र्षणम्) — ^{c}) K_4 $D_{2\ 3\ 6}$ अपि, D_4 अथ (for मयि) — ^{d}) Cd अश्वकूटम् (for अश्म°) S भिन्न कुम्भमिवाश्मनि — After 12, B Dc_1 Dn_1 $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ ins

461* तिष्ठध्व रथिनो यूय संग्राममभिकाङ्क्षिण ।
युध्यामि सहतानेतान्यशो मान च वर्धयन् ।
[(L 1) $D_{2\ 3\ 5}$ समागाद् (for °मम्)]

13 ^{a}) T G_{2-4} ततोर्जुनो (for एव ब्रुवन्) — ^{b}) K_5 Dc_1 Dn_1 D_{2-6} द्युति (for मति) S महात्मा महता पवि — ^{c}) D_5 महेष्वासो (for °ष्वासैर्) $D_{4\ 6}$ राजा (for राजन्) S महारथसमाख्यातो — ^{d}) $D_{4\ 6}$ तत्र मध्ये (for महेष्वासो) — After 13, G_1 M ins

462* ततोऽर्जुनो महाराज प्रत्यदृश्यत भारत ।

14 ^{a}) Dn_1 ततोंधक S कक्षा($M_{3\ 4}$ °क्ष्या)ग्निरिव दुस्पर्श (G_2 ष्पर्श, G_5 स्वर्ग) — ^{c}) K_5 Dn_1 [अ]धृष्यो, D_5 क्रुद्धो (for [अ]सह्यो) — ^{d}) K_5 $D_{6\ 8}$ नोदित (for चोदित) S मृत्यु कालप्र(T $G_{2\ 5}$ °ल प्र)-चोदित

15 ^{c}) K_5 Dn [अ]धृष्य (for [अ]र्चिष्मान्) — ^{d}) $K_{3\ 5}$ B Dn $D_{2\ 3\ 5-7}$ प्रधक्षन् K_{1-4} D_1 पुन (for प्रजा) S दिधक्षु स्थाणुजंगम

16 ^{a}) G_5 क्रोधान्महा (for °मर्ष) K_4 **द्भूतो, D_2 -बलोन्मत्तो, D_8 द्भूतो, S पेतो (for °द्भूतो) — ^{c}) S युद्धे, Cd जयं (for जयो) $Ś_1$ K_4 $B_{2\ 3}$ $D_{2\ 7\ 8}$ Cd [अ]जित सत्य (B_2 Cd त्य, B_3 $D_{2\ 8}$ त्ये); K_{1-3} D_1 जितासत्यं, K_5 [अ]जित संख्ये, B_1 स्थित.

शुभ्रवर्माम्बरधरः स्रग्वी चारुकुण्डली ॥ १७
रथप्रवरमास्थाय नरो नारायणानुगः ।
विधुन्वन्गाण्डिवं संख्ये बभौ सूर्य इवोदितः ॥ १८
सोऽग्रानीकस्य महत इषुपाते धनंजयः ।
व्यवस्थाप्य रथं सज्जं शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ १९
अथ कृष्णोऽप्यसंभ्रान्तः पार्थेन सह मारिष ।
प्राध्मापयत्पाञ्चजन्यं शङ्खप्रवरमोजसा ॥ २०
तयोः शङ्खप्रणादेन तव सैन्ये विशां पते ।
आसन्संहृष्टरोमाणः कम्पिता गतचेतसः ॥ २१
यथा त्रसन्ति भूतानि सर्वाण्यशनिनिस्वनात् ।
तथा शङ्खप्रणादेन वित्रेसुस्तव सैनिकाः ॥ २२
प्रसुस्रुवुः शकृन्मूत्रं वाहनानि च सर्वशः ।
एवं सवाहनं सर्वमाविग्नमभवद्बलम् ॥ २३
व्यषीदन्त नरा राजञ्शङ्खशब्देन मारिष ।
विसंज्ञाश्चाभवन्केचित्केचिद्राजन्वितत्रसुः ॥ २४
ततः कपिर्महानादं सह भूतैर्ध्वजालयैः ।

संख्ये, Dn1 D5 जय सत्यं, D1 जितो सत्यात् (sic) (for स्थित सत्ये) —d) Cd महारथं (for °व्रतम्)

17 a) Ś1 K D1-3 6 आबद्ध-, B2 आवध- (for आमुक्त-) K5 B5 Dn1 D4 कवची (for कवच) —b) K5 Dn1 T G1 3-5 M -किरीटवान्, D4 °टधृक्, G2 -विभूषण (for किरीटभृत्) —c) K1-3 श्वभ्र-, B1 2 Dc1 शुक्ल, D3 6 शुद्ध-, D4 5 G1 M शुभ- (for शुभ्र) B Dc1 -माल्यावर, D4 8 -चर्मा°, D7 -वर्णा°, G2 वर्मांगद, M1 2 -वर्मांगर (for वर्माम्बर) —d) K4 सांगदी, K5 Dn1 D4 5 सुखस्वी, B Dc1 Dn2 D2 3 6 7 स्वं(D2 सा)गदश्, T G3-4 स्वगदी, G1 M1 स्वागदी (for स्रग्वी) K2 5 B D T G2-4 कुडल (for -कुण्डली)

18 c) T G2-4 विकर्षन, G1 5 M विधून्वन (for विधुन्वन्) Dn1 D5 गाडीवं, D4 गाजीवं (for गाण्डिव) G1 M1 2 5 संखे, G4 M3 4 संवे (for संख्ये) —d) D5 [उ]द्यत (for [उ]दित)

19 a) K5 D2 सोग्रेनीकस्य, B5 D4 साग्रा°, D7 द्रोणा°, D8 शोणा°, S अग्रा° (for सोऽग्रा) Ś1 K1-3 D1 स(D1 म)हित, T G2-4 सोध्यर्धे, G1 M सो प्यर्ध, G5 सोर्ध्वं च (for महत) —b) Ś1 इषुपात, K1-3 °वात, D1 °घात, D4 °पातैर् (for °पाते) —c) D3 6 व्यवस्थाय, S अवस्थाप्य (for व्यव°) D5 धर्नु (for रथं) K2 मज्जौ (corrupt), K5 Dn1 संख्ये, B5 राजन्, M3 4 5 (sup lin) तज्ज (for सज्ज) —d) S शस्त्र प्रा(G1 3 M3 4 प्र)ध्मापयत्प्र(M °न्प्र)भु°

20 a) K4 D1 सभ्रात (for [अ]सं°) —b) D5 सह पार्थेन (by transp) S वीर्यवान् (for मारिष) —c) K1 M2 प्राध्मापयन्, K2 5 D1-6 G2 5 M3 प्रध्मापयत् (D6 °न्) (for प्राध्मा°) —d) K1 Dn1 शर्ख (for शङ्ख)

21 Dc1 om (hapl) 21b-22c, D7 reads the same twice —b) Dn1 D4 सेना, D3 5 7 (both times) 8 सैन्या, S सैन्य (for सैन्ये) —cd) K4 रोमाणि (for रोमाण) D4 5 आसील्स(D5 °सन्सं)विग्नमनस (for c) D4 -चेतना, D5 साध्वसा (for -चेतस) S सहृष्टरोम मुद्विग्न महद्बल(M1 [before corr] °भय)मभूत्तव (G2 °दा)

22 For the repetition in D7, cf v l 21 Dc1 om 22abc (cf. v l 21) G5 M3-5 om. (hapl) 22-23 D2 om. 22ab —a) B Dn2 D5 त्रसंति, D4 शसति, T G1-4 M1 2 त्रस्तानि (for त्रसन्ति) —b) Some MSS निस्वनात् D4 सर्वान्पश्यति निस्वनान् —c) D2 तयो (for तथा) —d) K1 2 विभ्रमुस, D4 वित्रस्तास् (for वित्रेसुस्) K2 तत्र (for तव)

23 G5 M3-5 om 23 (cf v l 22) —a) A few MSS प्रशुश्रुवु K4 D6 8 सकृन्- (for शकृन्-) K5 D5-8 M1 2 मूत्रे (for मूत्र) —cd) K5 Dn1 D4 एवं तव महाराज (for c) T G1-4 M1 2 तथा प्रव(G1 M1 2 °च)लमुद्विग्न महद्बल(T °द्भय)मभूत्तव Cd cites आविग्नम् (as in text)

24 a) K1-4 D1-3 6-8 व्यसी(D2 °शी)दंत, B Dc1 Dn2 S सीदंति स्म (for व्यषीदन्त) D3 तदा राजन्, D6 ततो रा°, G2 महाराज (for नरा राजन्) —b) Dc1 नादेन (for -शब्देन) S भारत (for मारिष) —c) Dn1 D7 G5 om (hapl) केचित् D5 राजन् (for केचित्) —d) G1 M1-4 राजन (for केचिद्) D2 5 तत्र, G1 M केचिद् (for राजन) B5 विदुद्रुवु (for वितत्रसु)

25 a) K1 2 D4 6 7 कपि (for कपिर्) —b) D1 वलाजयै (for ध्वजालयैः) —c) Ś1 K1 व्याधिदा(K1 °धा)स्यन्वै, K2 3 व्या(K3 द्या)दिधास्यन्वै, K5 Dn1 D2 7 °तास्य सन, B1-3 Dc1 D1 °तास्य च, D4 5 8 °तास्या स(D4 °न्मा स)न, D6 °तास्य स, S व्याददे

अकरोद्व्यादितास्यश्च भीषयंस्तव सैनिकान् ॥ २५
ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह ।
पुनरेवाभ्यहन्यन्त तव सैन्यप्रहर्षणाः ॥ २६
नानावादित्रसंह्रादैः क्ष्वेडितास्फोटिताकुलैः ।
सिंहनादैः सवादित्रैः समाहूतैर्महारथैः ॥ २७
तस्मिन्सुतुमुले शब्दे भीरूणां भयवर्धने ।
अतीव हृष्टो दाशार्हमब्रवीत्पाकशासनिः ॥ २८
चोदयाश्वान्हृषीकेश यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ।
एतद्भित्त्वा गजानीकं प्रवेक्ष्याम्यरिवाहिनीम् ॥ २९
एवमुक्तो महाबाहुः केशवः सव्यसाचिना ।
अचोदयद्धयांस्तत्र यत्र दुर्मर्षणः स्थितः ॥ ३०
स संप्रहारस्तुमुलः संप्रवृत्तः सुदारुणः ।
एकस्य च बहूनां च रथनागनरक्षयः ॥ ३१
ततः सायकवर्षेण पर्जन्य इव वृष्टिमान् ।
परानवाकिरत्पार्थः पर्वतानिव नीरदः ॥ ३२
ते चापि रथिनः सर्वे त्वरिताः कृतहस्तवत् ।
अवाकिरन्बाणजालैस्ततः कृष्णधनंजयौ ॥ ३३
ततः क्रुद्धो महाबाहुर्वार्यमाणः परैर्युधि ।
शिरांसि रथिनां पार्थः कायेभ्योऽपाहरच्छरैः ॥ ३४
उद्भ्रान्तनयनैर्वक्त्रैः संदष्टोष्ठपुटैः शुभैः ।

चास्यं (for व्यादितास्यश्च) —^{d}) Dn1 तत्र (for तव)

26 ^{c}) D4 5 अपि (for एव) G1 M प्रवाद्यंत (for [अ]भ्यहन्यन्त) —^{d}) K1 प्रकर्षण, K3 प्रवेषण, K4 D1 6 -प्रहर्षिण, K5 -प्रधर्षणा, G5 -प्रभीषणा (for -प्रहर्षणा) D2 तव सैन्यममर्षिण, D5 न्यस्य हर्षण·

27 ^{a}) Do1 D4 5 सनादै, G1 M संह्रादे (for -संह्रादै) B2 (marg) नानानिघातवादित्रै Cd cites वादित्रै —^{b}) Ś1 K2 S (except G3 4) क्ष्वेळि(Ś1 K2 लि)तास्फोटिताकुलै (G1 M ळे), D4 क्ष्वेडितास्फोटितांकुरौ —^{c}) B Do1 T G2–5 समुत्कुष्टै, Dn1 सुवादित्रै (for स) G1 M सिंहनादे समुत्क्रुष्टे (G1 °ष्ट्रे) —^{d}) B Do1 Dn2 समाधूतैर्, D4 5 समुद्भूतैर् (for समाहू) T G2–5 समाहूय परस्परं; G1 M °हूयेतरेतरं — After 27, G1 M1 2 ins

463* दुर्मर्षणबल पूर्वमथ दु शासनानुगम् ।
तत शकटसंस्थ च घोरनादसमाकुलम् ।

28 ^{a}) K B (except B1) Dn D1–5, 7 T G2 तु (for सु) Dn1 D4 5 8 -तुमले Ś1 K (except K2) Dn D1 3–5 7 8 युद्धे (for शब्दे) —^{b}) Ś1 K1–4 D1 भयवर्धिनि —^{c}) S हर्षाद् (for हृष्टो) — K5 B Do1 Dn1 D3 (marg) 4 6–8 S ins an addl colophon after 28, D2 after 29 [*Sub parvan* K5 B Do1 Dn1 D4 7 8 G1 M1 2 जयद्रथवध — *Adhy name* K5 सेनासंग्राम, D4 सेनासमागम, Bom ed अर्जुनरणप्रवेश — *Adhy no* (figures, words or both) B1 85, B3 25, B4 Dn1 86, D2 79, D8 T G1 3, 4 M 84, G2 5 83. — *Śloka no* Do1 Dn1 28]

29 Before 29, MSS. (Ś2 missing) ins अर्जुन उवाच —^{b}) K1 दुर्धर्षण (for दुर्मर्षण) — B3, having originally omitted (hapl), reads 29^{c}–30^{d} on marg —^{c}) D8 एतज्जित्वा, G3 (marg as in text) एतागता (for एतद्भित्त्वा) —^{d}) Ś1 प्रवेक्ष्यामी

30 B3 reads 30 on marg Before 30, N (Ś2 missing) ins संजय उवाच —^{a}) D6 7 अनोदयद् (for अचोद°) S समचूचुदद्श्वां(T G2 °श्वा)स्तान् —^{d}) K1 दुर्धर्षण

31 ^{a}) Dn1 D4 5 8 तुमल —^{b}) Dn1 प्रवृत्तश्च (for संप्रवृत्त) G5 [S]थ (for सु) —^{d}) B5 बल, Dn2 -हयस्, D8 रथ (for नर) Ś1 -क्षये, Dn3 तत (sic) (for -क्षये) S कटुको रोमहर्षण

32 ^{a}) B1 3 D3 शायक, B2 च शर (for सायक) S शरवर्षेण महता —^{b}) G5 वृष्टिभि (for वृष्टिमान्) —^{c}) D4 नरान्, T1 2 (before corr as in text) शरान्, G5 गजान् (for परान्) K1 D4 7 G6 अवाकिरन् — Dn1 om (hapl) 32^{d}–34^{c} —^{d}) D5 S (except G1) वारिद (for नीरद)

33 Dn1 om 33 (cf v l 32) —^{a}) D4 पदाति (for ते चापि) —^{d}) B4 5 D8 तत्र (for तत) Ś1 धनंजयजनार्दनौ

34 Dn1 om 34^{abc} (cf v l 32) —^{a}) D2 G2 कृष्णो (for क्रुद्धो) —^{b}) Do1 D4 शरैर् (for परैर्) —^{d}) K5 Dn1 व्यहरत्, B2 S [ऽ]पातयत्, D4 5 [ऽ]पहरत् (for ऽपाह) S क्षितौ (for शरै)

35 ^{a}) B5 उद्भ्रातनयन क्रुद्ध —^{b}) D संहृ (for शुभै) Ś1 K D1, 4 संद(K4 5 D4 °ह)ष्टैरुग्रसै (K3 °त्तमै·) शुभै; Dn1 संहष्टै*****, Dn2 D2 3 6 संद

तथार्जुनो गजानीकमवधीत्कङ्कपत्रिभिः ॥ ५३
हस्तिभिः पतितैर्भिन्नैस्तव सैन्यमदृश्यत ।
अन्तकाले यथा भूमिर्विनिकीर्णैर्महीधरैः ॥ ५४
यथा मध्यंदिने सूर्यो दुष्प्रेक्ष्यः प्राणिभिः सदा ।
तथा धनंजयः क्रुद्धो दुष्प्रेक्ष्यो युधि शत्रुभिः ॥ ५५
तत्तथा तव पुत्रस्य सैन्यं युधि परंतप ।
प्रभग्नं द्रुतमाविग्नमतीव शरपीडितम् ॥ ५६
मारुतेनेव महता मेघानीकं विधूयता ।
प्रकाल्यमानं तत्सैन्यं नाशकत्प्रतिवीक्षितुम् ॥ ५७
प्रतोदैश्चापकोटीभिर्हुंकारैः साधुवाहितैः ।
कशापार्ष्ण्यभिघातैश्च वाग्भिरुग्राभिरेव च ॥ ५८
चोदयन्तो हयांस्तूर्णं पलायन्ते स्म तावकाः ।
सादिनो रथिनश्चैव पत्तयश्चार्जुनार्दिताः ॥ ५९
पार्ष्ण्यङ्गुष्ठाङ्कुशैर्नागांश्चोदयन्तस्तथापरे ।
शरैः संमोहिताश्चान्ये तमेवाभिमुखा ययौ ।
तव योधा हतोत्साहा विभ्रान्तमनसस्तदा ॥ ६०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

स , D7 न किंचन न हंति यं, D8 न किंचन हि तं यथा, G1 M1-4 5 (*sup lin*) न कश्चन हिनस्ति न (M5 न)

53 a) Dn D3 6 [उ]दये (for [उ]दयन्) S यथोदयान समये (G3. 5 M3 4 °रे) — c) T G3 4 महानीकं (for गजा°) — d) G2 damaged S (G2 damaged) व्यध(T G3 4 °थ)मत् (for अवधीत्)

54 Ś1 K D (except Dc1 Dn2) read 54–55 after 59ab — a) K1. 2 B1. 3 Dc1 D1 पातितैर् (for प°) D5 भग्नैस् (for भिन्नैस्) — c) S आदि- (for अन्त-) — d) K4 5 B1–3 Dc1 D5 6 विनिकीर्णा, B4 5 व्यवकीर्णा (for विनिकीर्णैर्) S विनिक्षिप्तमहीधरा

55 For the sequence in Ś1 K D (except Dc1 Dn2), cf v 1 54 — b) Ś1 Dc1 Dn1 D2 6 दुष्प्रेक्ष (for °क्ष्य) Ś1 K1 4 Dn2 D1. 6 प्राणिना (for प्राणिभि) Dn1 D3 सह (for सदा) — d) Ś1 D2 G5 दुष्प्रेक्षो K5 Dn1 D4 5 7 8 भाति (for युधि)

56 a) Ś1 D5 तं (for तत्) — b) B4 सैन्य तत्र, G2 युधि सैन्यं (by transp) — c) T G4 5 प्रहतं, G3 प्रभूत, M3–5 प्रभिन्न, Cd प्रगल्भ (for प्रभग्नं) Ś1 K1–4 D1 आविष्टम्, G2 damaged, M3–5 °द्रुम्, Cd आविग्नं (for °ग्नम्)

57 a) G3 5 [ए]व (for [इ]व) K1 विहिता (for महता) — b) Dn1 मेघानीव (for °नीकं) K2 विदूयता, K5 B3 Dn1 G2 व्य(K5 वि)दीर्यत, B1 2 4 D4–6 विदार्यंते (D5 °ता), B5 Dc1 Dn2 D2 3 विदीर्यंते, D7 8 निवार्यंते, T G3 4 उदीरितं, G1. 5 M उदीर्यता (G5 °त; M3 °त·) (for विधूयता). — c) Dn1 प्रज्वालमानं, D3 प्रकाश°, D4 6 प्रकंप°, D5 प्रकल्य°, Cd प्रकाल्य° (as in text) — d) Ś1 B1 D3 4 नाशकन्; K1 नाशक्त, D5 नाशयत् (for नाशकत्) S न शक्नोति स्म चेष्टितु

58 b) D4 फेत्कारैं, T G2–5 फीत्कारै, G1 M3 4 भीङ्कारैः; M1. 2 5 भिङ्कारैः (for हुंकारैः) B4 D5 -वादिभि·, S -वादितै, Cd -वाहितै (as in text) — c) Ś1 K1. 3 4 B3 5 Dn1 D2 कषा; K2 B1 तथा, D4 7 कसा-, Cd कशा- (as in text) Ś1 K1–3 D1 पा(K3 -प)दाभिघातैश्, Dn2 -पार्श्वाभि°, D2 -पार्ष्णिवि° (for पार्ष्ण्यभि°) Cd cites पार्ष्णि D3 6 कशायाश्चाभिघातैस्तु

59 a) D5–7 नोदयतो (for चोद°) Ś1 (also as in text) हयानीक, G1 रथांस्तूर्णं (for हयांस्तूर्णं) — b) Ś1 K1–3 D1 द्वप(Ś1 तेप-, D1 अप)लायंत, K4 5 Dn1 D4 5 7 8 M3. 5 पलायति स्म, G2 damaged (for पलायन्ते स्म) K1 तावक, K5 Dn1 D4 5 7 8 सैनिका, D2 तावता (for तावका) — After 59ab, Ś1 K D (except Dc1 Dn2) read 54–55 — d) D5 पदातानां सहस्रश

60 a) B4 नाग (for नागाश्) K1 D4–6 पार्ष्ण्यां गुष्ठांकुशैर्नागाश्, B2 पार्ष्ण्यंगुष्ठागुणैर्नागं, D2 पार्ष्ण्युद्धृता कुशैर्नागाश् — b) D6 8 नोदयतस्, D7 वोद°, G1 M चोदयंति (for °यन्तस्) — c) D3 शनै; G1 शते (for शरै) — d) Dn2 S [अ]भिमुखं (for °मुखा) — e) D2 ततो (for तव) S (except G2) तव योधा महो(T हतो)त्साहा — f) K1–4 D1 तथा, B4 [s]भवन् (for सदा),

६५

धृतराष्ट्र उवाच ।
तस्मिन्प्रभग्ने सैन्याग्रे वध्यमाने किरीटिना ।
के नु तत्र रणे वीराः प्रत्युदीयुर्धनंजयम् ॥ १
आहो स्विच्छकटव्यूहं प्रविष्टा मोघनिश्चयाः ।
द्रोणमाश्रित्य तिष्ठन्तः प्राकारमकुतोभयाः ॥ २
संजय उवाच ।
तथार्जुनेन संभग्ने तस्मिंस्तव बले तदा ।
हतवीरे हतोत्साहे पलायनकृतक्षणे ॥ ३
पाकशासनिनाभीक्ष्णं वध्यमाने शरोत्तमैः ।
न तत्र कश्चित्संग्रामे शशाकार्जुनमीक्षितुम् ॥ ४
ततस्तव सुतो राजन्दृष्ट्वा सैन्यं तथागतम् ।
दुःशासनो भृशं क्रुद्धो युद्धायार्जुनमभ्ययात् ॥ ५
स काञ्चनविचित्रेण कवचेन समावृतः ।
जाम्बूनदशिरस्त्राणः शूरस्तीव्रपराक्रमः ॥ ६
नागानीकेन महता ग्रसन्निव महीमिमाम् ।
दुःशासनो महाराज सव्यसाचिनमावृणोत् ॥ ७
ह्रादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च ।
ज्याक्षेपनिनदैश्चैव विरावेण च दन्तिनाम् ॥ ८ C 7 B. 7 K

Colophon partly damaged in G5 Ś2 missing — *Sub-parvan* N (except D5 7, Ś2 missing) G1 2 4 M1. 2 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 8 चतुर्थे युद्धदिवसे, K2 चतुर्थे दिवसे, T G3 5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* K5 Dn1 दुर्मर्षणसेनावध· ; D4 दुर्धर्षसेनावध(क)बंधोत्थापनं, D5 कबंधोत्थापनं, Bom. ed अर्जुनयुद्धं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 86, B2 26, Dn1 D5 87, D2 80, D3 T G1 2. 4 M 85, G5 त्रिकशीतितम· (?)

65

☞ This adhy is missing in Ś1 (of v l. 7 63 17)

1 ^{a}) K5 प्रभिन्ने (for प्रभग्ने) Dc1 D2 सैन्ये स्वे (D2 च), T G3. 4 सैन्यागे (for सैन्याग्रे) — ^{b}) D4 5 वध्यमाना ; S हन्यमाने (for वध्यमाने) — ^{cd}) K4 5 B1 D1-3. 6-8 के तु, B3. 5 के च ; D4 5 केचित् (for के नु) D5 सं च (for तत्र) S को नु तत्रार्जुनं युद्धे (G2 संयत्ये) वीर· (G2 धीर·) प्रत्युदियाद्वयी Cd cites प्रत्युदीयु· (as in text)

2 ^{a}) D (except D1 8) अहो (for आहो) — ^{b}) D2 निश्चिता (for निश्चया) Ś1 प्रविष्टमतिनिश्चया — ^{c}) K4 5 Dn1 D3. 6-8 S तिष्ठंति (for तिष्ठन्त) — ^{d}) B Dc1 Dn2 D2. 4. 6-8 [अ]कुतोभयं (for भया)

3 ^{a}) D5 तदा ; T G3 ततो (for तथा) — ^{b}) B बलेनच, D4 बले तथा ; S महाबले (for बले तदा) — ^{d}) Dn1 पलायनपरायणे

4 ^{a}) Dn1 तूर्णं, D4 5 तीक्ष्णैर्, D7 तीक्ष्णं (for [अ]भीक्ष्णं) — ^{c}) K5 Dn1 D7 8 S transp तत्र and कश्चित्

5 ^{a}) K1-4 D1 तथा (for ततस्) S तु शतशो (for तव सुतो) — ^{b}) G1 M3-5 तथाहृतं, M1. 2 तथागत (for तथागतम्) — ^{c}) B2 दुर्योधनो (for दुःशासनो) — ^{d}) D5 क्रुद्धम् (for युद्धाय) B3 5 Dn2 [अ]भ्यगात्, G1 M [आ]ह्वयत् (for [अ]भ्ययात्)

6 D7 8 om 6^{ab} — ^{d}) D6 परायण (for पराक्रम·)

7 ^{a}) D5 गजानीकेन, D7 नाना° (for नागा°) — ^{b}) Ś1 श्वसन् (for ग्रसन्) K1-4 D1 चालयन्निव मेदिनीं — ^{c}) G1 M युद्धशौंड (for महाराज) — ^{d}) K1-4 D1 G1 M [अ]भ्ययात् (for [आ]वृणोत्) — After 7, S ins

467* युवराजो बलश्लाघी पिङ्गल प्रियदर्शन ।

— After the above, S reads 9^{cd}

8 ^{a}) G5 प्रह्रादैर् (for ह्रादेन) — ^{b}) D3 6 मृदंग, S ज्याक्षेप (for शङ्खानां) — ^{c}) D2 ज्याक्षेपैर्बाहुनिनदै·, D5 ज्यानिक्षेपनिनादैश्च, S शंखतूर्यप्रणादेन — ^{d}) S निनदेन (for विरावेण) D2 सिंहनादैर्महोद्धतै, D6 गजानां बृंहितैस्तथा

9 ^{ab}) D2 भुवश् (for दिशश्) D7 8 सर्वमासीत् (for शब्देना°) S द्यावापृथिव्योर्विवरं सांतर्देशं समावृतं

भूर्दिशश्चान्तरिक्षं च शब्देनासीत्समावृतम् ।
स मुहूर्तं प्रतिभयो दारुणः समपद्यत ॥ ९
तान्दृष्ट्वा पततस्तूर्णमङ्कुशैरभिचोदितान् ।
व्यालम्बहस्तान्संरब्धान्सपक्षानिव पर्वतान् ॥ १०
सिंहनादेन महता नरसिंहो धनंजयः ।
गजानीकममित्राणामभितो व्यधमच्छरैः ॥ ११
महोर्मिणमिवोद्धूतं श्वसनेन महार्णवम् ।
किरीटी तद्गजानीकं प्राविशन्मकरो यथा ॥ १२
काष्ठातीत इवादित्यः प्रतपन्युगसंक्षये ।
ददृशे दिक्षु सर्वासु पार्थः परपुरंजयः ॥ १३
खुरशब्देन चाश्वानां नेमिघोषेण तेन च ।
तेन चोत्क्रुष्टशब्देन ज्यानिनादेन तेन च ।
देवदत्तस्य घोषेण गाण्डीवनिनदेन च ॥ १४
मन्दवेगतरा नागा बभूवुस्ते विचेतसः ।
शरैराशीविषस्पर्शैर्निर्भिन्नाः सव्यसाचिना ॥ १५
ते गजा विशिखैस्तीक्ष्णैर्युधि गाण्डीवचोदितैः ।
अनेकशतसाहस्रैः सर्वाङ्गेषु समर्पिताः ॥ १६
आरावं परमं कृत्वा वध्यमानाः किरीटिना ।

— S reads 9^cd after 467* — ^c) Dn1 D4 6 समुहूर्तं (for स मुहूर्तं) K1–3 D1 अप्युभयो (for प्रतिभयो) — ^d) D8 प्रत्यपद्यत (for सम°)

10 D7 om 10 — ^a) D8 नदतस् (for पततस्) S नागान् (for तूर्णम्) — ^b) K5 Dn1 D4–6 8 आभि- (D4 5 पि)नोदितान् (for °चोदितान्) S शिक्षितैः साधु चोदितान् — ^c) D3 व्यालंब्य, S गृहीत (for व्यालम्ब-)

11 ^b) B5 श्वसन्निव महीमिमा — ^d) Ś1 K1 2 4 5 B1–3 D1. 3 6–8 अभीतो, D4 व्यभीतो (for अभितो) D5 व्यधमन्निशितैः शरैः — After 11, S ins

468* तदाचलघनप्रख्य पताकाशतसंकुलम् ।
[T G2–4 तस्य (for तदा)]

12 ^a) B2 4 महोर्मयम् (for °र्मिणम्) Ś1 इवाधूतं, B2 4 इवोद्धूता (for °द्धूत) — ^b) D. स्वनेनेव (for श्वसनेन) B4 समीरिता (for महार्णवम्) — After 12^ab, B Dc1 Dn1 ins

469* धनजयशरोद्विग्ना पलायन्तो बभुर्गजा ।
[B3 [s]भवन् (for बभुर्)]

— ^cd) B2 तत्प्रविश्य गजानीकं मकरः सागरं यथा — After 12, B4 ins 470*.

13 B4 om 13^a–15^b — ^a) S खमाश्रित, Cd काष्ठातीत (as in text) — ^b) S1 प्रपतन् (for प्रतपन्) Dc1 Dn1 सयुगक्षये (for युगसंक्षये) — G5 om 13^c–14^f — ^c) D7 दृश्यते (for ददृशे)

14 B4 G5 om 14 (cf v l 13) — ^a) D. -घोषेण (for शब्देन) — ^b) T G2–4 -शब्देन (for -घोषेण) B1 2 D. नेमिघोषस्वनेन च — D3 6 M. om (hapl) 14^cd — ^c) D4 चाक्रुष्ट- (for चोत्क्रुष्ट-) — ^d) K5 T G1–4 M1 2 पाञ्चजन्यस्वनेन च — Ś1 K1 2 4 5 B1–3 5 Dc1 Dn D1 2 4 5 7 8 ins after 14^cd B4 after 12 D3 6 M5 after 14^ab

470* नानावादित्रशब्देन पाञ्चजन्यस्वनेन च ।
[G3 4 om the prior half.]

— ^e) D5 शब्देन (for घोषेण)

15 B4 om. 15^ab (cf v l 13) — ^a) K5 Dn1 D2 4 5 मन्दवेगा नरा नागा — ^b) D5 गत, S त्रस्त (for ते वि) — ^c) D7 8 -विषसमैर् (for विषस्पर्शैर्) S शरव्रातमये सत्रे — ^d) Dc1 D1 . विभिन्ना, S वितते (for निर्भिन्ना)

16 ^a) D7 8 विविधैस् (for विशिखैस्) S ते गजा समसीदतस् — After 16^a, S ins

471* तीर्णा पङ्कार्णवेष्विव ।
युगपच्च समाविष्टैर्
[(L 2) T G2 5 शराविष्टा (G2 °ष्टैर्), G1 3 4 M4 समाविष्टा]

— ^b) Ś1 K1–3 5 D4–8 शरैर् (for युधि) Dn1 D2 4–7 -नोदितैः, S -धन्व(G3 °न्वि)न (for -चोदितैः) — ^d) Ś1 K1–4 समर्दिता, B3 5 समर्पितैः, Dn2 समन्विता (for समर्पिता) S द्रुमा मधुकरैरिव — After 16, S ins

472* पुङ्खावशिष्टैर्बहुभि शोणितोत्पीडवाहिन ।

17 ^a) Ś1 निनद, K1–4 D1 कदन, G1 M निनादं (for आराव) — ^b) S सपताकायुध(G. °त)ध्वजा — ^c) D2 3 6 निपेदुर् (for निपेतुर्) D5 भूयश्च (for

निपेतुरनिशं भूमौ छिन्नपक्षा इवाद्रयः ॥ १७
अपरे दन्तवेष्टेषु कुम्भेषु च कटेषु च ।
शरैः समर्पिता नागाः क्रौञ्चवद्व्यनदन्मुहुः ॥ १८
गजस्कन्धगतानां च पुरुषाणां किरीटिना ।
आच्छिद्यन्तोत्तमाङ्गानि भल्लैः संनतपर्वभिः ॥ १९
सकुण्डलानां पततां शिरसां धरणीतले ।
पद्मानामिव संघातैः पार्थश्चक्रे निवेदनम् ॥ २०
यन्त्रबद्धा विकवचा व्रणार्ता रुधिरोक्षिताः ।
भ्रमत्सु युधि नागेषु मनुष्या विललम्बिरे ॥ २१
केचिदेकेन बाणेन सुमुक्तेन पतत्रिणा ।
द्वौ त्रयश्च विनिर्भिन्ना निपेतुर्धरणीतले ॥ २२
मौर्वीं धनुर्ध्वजं चैव युगानीषास्तथैव च ।
रथिनां कुट्टयामास भल्लैः संनतपर्वभिः ॥ २३
न संदधन्न चाप्यस्यन्न विमुञ्चन्न चोद्धरन् । C 7 320 B 7 90 K 7 90

भूमौ) S सोत्तरायुधिन पेतुश् — d) D1 M3 4 5 (sup lin) द्रुमा (for [अ]द्रय)

18 a) Ś1 K1–4 D1 दन्तकोष्टेषु, Cd °वेष्टेषु (as in text) — b) Ś1 स्तम्भेषु (for कुम्भेषु) Ś1 K1 2 शकटेषु, B3 कटकेषु, D7 8 G5 च करेषु, T G2–4 [अ]क्षि करेषु, G1 M1, 2 च घटेषु (for च कटेषु) Cd cites करेषु (as in text) — c) K1 3 4 D1–3 6 स(K3 4 D1 स)मर्दिता, K5 Dn1 D8 सतर्दिता (for समर्पिता)

19 c) B Dc1 Dn D3 6 S (except G5) छि(G1 M भि)द्यते च, D2 4 7 अच्छियत (for आच्छिद्यन्त)

20 ab) D5 transp पतता and शिरसां S पृथिवी तले (M1 5 [sup lin] पते) (for धरणीतले) — G5 om. (hapl) 20c–22d — c) T G2–4 संपातै (for संघातै) — d) D2 रणांगणे, G1 M1, 2 निवेशनं, Cd निवेदनम् (as in text)

21 G5 om. 21 (cf v l. 20) — a) D3 6 भिन्न वर्मा, D5 यत्र बद्धा, G2 स्तम्भबद्धा, Cd यन्त्रे बद्धा (for यन्त्रबद्धा) D2 पेतुर्विद्धोरुकवचा — b) Ś1 K2–4 D1 7 8 विकचा, K1 विकवचा, Dn1 बाणार्ता, D3 प्राणार्ता, T G3, 4 ह्यंसा(T2 स)श्च, G1 M ह्यंगास्त्र, G2 ह्यंगा स (for व्रणार्ता) K5 D4 5 विच(K5 व, D4 घ)र्णाणोसृगुक्षिता — c) Ś1 K1 2 4 D1 पतत्सु (for भ्रमत्सु) S (G5 om) भ्रममाणेषु नागेषु (G2 भग्नेषु) — d) T G2–4 ते (for वि) D2 गौर्मनुष्याविलाचिरे (sic)

22 G5 om 22 (cf v l. 20) — a) K5 भल्लेन (for बाणेन) — b) K2 समुत्थेन, B1, 2 4 5 Dn2 सुयुक्तेन (for सुमु) B1 3–5 Dc1 Dn2 D2 सुपत्रिणा (for पतत्रिणा) G2 सुमहस्तेन पत्रिणा — c) K5 D4 5 क्षत्रियाश्च, T G3 4 ते भूयश्च; G2 बहुधा ते, M1, 2 द्वौ मू(M2 भ)यश्च (for द्वौ त्रयश्च) S (G5 om.) विनिर्भिण्णा (G1 M1, 2 ण्णौ) (for भिन्ना) — d) M3–5 पेततु (for निपेतुर्) S (G5 om) पृथिवी (for धरणी-)

— After 22, S ins

473* अपरे मन्दसरब्धा मातङ्गा पर्वतोपमा ।
पेतु पृथिव्या निहता वज्ररुग्णा इवाचला ।

[(L 1) G1 M3–5 मद (for मन्द) — (L 2) G1 M3–5 अद्रय (for अचला)]

— S cont B Dc1 Dn D2 3 6 ins after 22

474* अतिविद्धाश्च नाराचैर्वमन्तो रुधिर मुखै ।
सारोहा न्यपतन्भूमौ द्रुमवन्त इवाचला ।

[(L 1) = 25ab B2 अभिविद्धाश्, Dn1 अनिरुद्धाश् (for अतिविद्धाश्) D2 स्रवतो (for वमन्तो) — (L 2) S उर्व्यां (for भूमौ)]

— S cont

475* ततोऽर्जुनो भृश क्रुद्ध प्रदहन्निव तेजसा ।
ववर्ष शरवर्षाणि योधानामनिवर्तिनाम् ।

[(L 2) G5 शतवर्षाणि (for शर°) M1 2 5 यौधानाम् (for योधा°)]

23 K3 om. (hapl) 23–25 — a) Ś1 K1 2 Dn2 D1, 3–8 मौर्वी (for मौर्वीं) B4 transp धनु and ध्वजं Ś1 K (K3 om) Dn2 D1–3 6 7 ध्वजांश्, D4 5 शराश् (for ध्वजं) — b) Ś1 D6 युगानीषास्, B Dc1 युगमीषा, Dn2 युगानीशास्, D3 युगानक्षास्, D5 युगामीषा (for युगानीषास्) Dn1 तरस्विना (for तथैव च) S युगमक्षमवस्करं — c) K1 कुट्टयामास, Dn1 छेदया, D3 6 कर्तया, G1 M घट्टयामास, Cd कुट्टया° (as in text)

24 K3 om. 24 (cf. v l 23) — a) D4 T G2–4 सदधानश् (D4 नं), Cd सदधन्न (as in text) K1 चाप्यसृजन् (hypermetric), K5 चापदयन्, B Dc1 D1 चा(Dc1 वा)कर्षन् (for चाप्यस्यन्) Cd cites अस्यन् (as in text) — b) B Dc1 चोद्वहन्, Dn2 D3 4 7 5 S Cd चोद्य(G2–4 श)मन् (for चोद्धरन्) K5 Dn1 न

मण्डलेनैव धनुषा नृत्यन्पार्थः स्म दृश्यते ॥ २४
अतिविद्धाश्च नाराचैर्वमन्तो रुधिरं मुखैः ।
मुहूर्तान्निपतन्त्यन्ये वारणा वसुधातले ॥ २५
उत्थितान्यगणेयानि कबन्धानि समन्ततः ।
अदृश्यन्त महाराज तस्मिन्परमसंकुले ॥ २६
सचापाः साङ्गुलित्राणाः सखड्गाः साङ्गदा रणे ।
अदृश्यन्त भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ २७
स्वपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
चक्रैर्विमथितैरक्षै भग्नैश्च बहुधा युगैः ॥ २८
वर्मचापशरैश्चैव व्यवकीर्णैस्ततस्ततः ।
स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाध्वजैः ॥ २९
निहतैर्वारणैरश्वैः क्षत्रियैश्च निपातितैः ।
अदृश्यत मही तत्र दारुणप्रतिदर्शना ॥ ३०
एवं दुःशासनबलं वध्यमानं किरीटिना ।
संप्राद्रवन्महाराज व्यथितं वै सनायकम् ॥ ३१
ततो दुःशासनस्त्रस्तः सहानीकः शरार्दितः ।
द्रोणं त्रातारमाकाङ्क्षञ्शकटव्यूहमभ्यगात् ॥ ३२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

मुंचन्नापि चोद्वहन् —^{d}) S नित्यं (for नृत्यन्) K_{2} B_{5} स, $D_{4\ 5}$ प्र- (for स्म) $D_{7\ 8}$ व्यदृश्यते

25 K_{3} om 25 (cf. v l. 23) —^{a}) Dn_{1} D_{7} अभि-, $D_{4\ 5}$ प्रति- (for अति-) —^{b}) D_{5} युधि (for मुखै) —^{c}) B Dc_{1} Dn_{2} T G_{2-4} न्यपतन्; Dn_{1} नि श्वसंति, $D_{3\ 6}$ प्रपतति (for निपतन्ति) $Ś_{1}$ K (K_{3} om) D (except Dc_{1} Dn_{2}) [ए]व (for [अ]न्ये) —^{d}) $Ś_{1}$ K (K_{3} om) Dn_{1} $D_{1\ 3-8}$ धरणी- (for वसुधा)

26 ^{a}) D_{3} $M_{3\ 4}$ उच्छ्रितानि (for उत्थि°) —^{b}) D_{5} सहस्रश (for समन्तत)

27 ^{a}) D_{3} सवाया (for सचापा) —^{b}) $K_{3\ 4}$ $D_{2\ 4}$ T G_{2-5} M_{3-5} सगदा (for साङ्गदा) $D_{7\ 8}$ तथा (for रणे) K_{1} खड्गपाशगदा रणे

28 ^{a}) K_{1} स्वायस्करैर्, $K_{3\ 4}$ D_{1} स्वपस्करैर्, D_{2} अपस्करैर्, $D_{3.\ 6}$ अयस्करैर्, $D_{4\ 5}$ परस्वधैर्, S अव-स्करैर्, Cd सूपस्करैर् (as in text) —^{c}) D_{4} निपातितैर्, D_{5} नियति°, D_{6} विमर्दि (for विमथि°) —^{d}) D_{4} भिन्नैश्च (for भग्नैश्च) $Ś_{1}$ K B_{3} Dn $D_{1.\ 3-8}$ परमा युधै (for बहुधा युगै)

29 ^{a}) B D चर्म- (for वर्म-) $Ś_{1}$ $K_{1\ 3\ 4}$ $B_{1\ 3-5}$ Dn $D_{2\ 4-6\ 8}$ M_{3-5} धरैश्च, K_{5} D_{7} $G_{1\ 5}$ $M_{1.\ 2}$ -वरैश्च, B_{2} -करैश्च (for शरैश्च) —^{b}) K_{1-4} $D_{1\ 5}$ समतत°; D_{4} यतस्तत° (for ततस्तत°) —^{c}) D_{5} चैव (for वस्त्रै) —^{d}) $D_{2.\ 6}$ पातितैश्च (for प°) Dn_{1} महारथै, D_{1} °धनै, D_{5} °भुजै (for °ध्वजै)

30 $D_{3\ 6}$ om. 30^{ab} —^{b}) S महाबलै (for निपातितै) —^{d}) $K_{1.\ 2\ 4\ 5}$ Dn_{1} D_{4} S दारुणाप्रति(S °प्रिय)-दर्शना

31 ^{a}) S दुःशासनबल सर्वं —^{b}) G_{1} M हन्यमानं (for वध्य°) —^{d}) K_{1} सैव, B Dc_{1} सह-, S हत (for वै स-) — After 31, S ins

476* एवं बले द्रुते याते राजपुत्रं महारथम् ।
विव्याध दशभिर्बाणैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
जीवितेन कथ गन्ता दुरुक्त यावदद्य ते ।
तद्वाक्यसदृशं कर्म कुरु त्व यदि मन्यसे ।
एवमुक्त्वा ततो राजन्पार्थं पार्थिवमर्दन । [5]
भृश क्रुद्धो महाराज अविध्यत्तनयं तव ।

[(L 1) G_{1} M महारथ (for °रथम्) — (L 2) G_{1} M विव्याध चैन दशभिर् (for the prior half) G_{1} M बाणैस् (for the first तिष्ठ) — (L 3) G_{1} $M_{1\ 2}$ दुरुक्त यत्त्वाघ मे, M_{3-5} दुरुक्त यत्त्वया तु मे (for the post half) — (L 4) $M_{3\ 4}$ दुरुक्त (for कुरु त्व) — Before line 5, G_{1} M ins संजय — (L 5) $M_{1\ 2}$ -नदन° (for -मर्दन°)]

32 K_{1-3} om 32 —^{a}) $Ś_{1}$ $K_{4\ 5}$ Dn_{1} $D_{1\ 3-8}$ त्रस्त (for त्रस्त) —^{b}) $Ś_{1}$ महानीके, $K_{4\ 5}$ महानीक; $D_{2\ 6\ 8}$ सहानीक, D_{5} °नीकै (for °नीक) —^{d}) K_{4} Dn_{1} $D_{1\ 2\ 6}$ अभ्ययात्, B_{1} अन्वगात् (for अभ्यगात्).

६६

संजय उवाच ।

दुःशासनबलं हत्वा सव्यसाची धनंजयः ।
सिन्धुराजं परीप्सन्वै द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १
स तु द्रोणं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् ।
कृताञ्जलिरिदं वाक्यं कृष्णस्यानुमतेऽब्रवीत् ॥ २
शिवेन ध्याहि मां ब्रह्मन्स्वस्ति चैव वदस्व मे ।
भवत्प्रसादादिच्छामि प्रवेष्टुं दुर्भिदां चमूम् ॥ ३
भवान्पितृसमो मह्यं धर्मराजसमोऽपि च ।
तथा कृष्णसमश्चैव सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ४
अश्वत्थामा यथा तात रक्षणीयस्तवानघ ।
तथाहमपि ते रक्ष्यः सदैव द्विजसत्तम ॥ ५
तव प्रसादादिच्छामि सिन्धुराजानमाहवे ।
निहन्तुं द्विपदां श्रेष्ठ प्रतिज्ञां रक्ष मे विभो ॥ ६
एवमुक्तस्तदाचार्यः प्रत्युवाच स्मयन्निव ।
मामजित्वा न बीभत्सो शक्यो जेतुं जयद्रथः ॥ ७
एतावदुक्त्वा तं द्रोणः शरव्रातैरवाकिरत् ।
सरथाश्वध्वजं तीक्ष्णैः प्रहसन्वै ससारथिम् ॥ ८
ततोऽर्जुनः शरव्रातान्द्रोणस्यावार्य सायकैः । C 7 3225 B 7 91 K 7 91

Colophon. Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K B T G1 2 4 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, G2 5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* K5 D4 दुःशासनसेनाप्रमर्दनं, G1 M1 2 दुःशासनपलायन, Bom ed दुःशासनसैन्यपराभव — *Adhy no* B1 2 87, B3 Dn1 D3 88, B5 T2 G2 85, D2 81, D3 T G1, 3 M1, 2 86, G5 84 — *Śloka no* Dn1 34

66

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 63 17)

1 ᵇ) K5 B2 G1 M महाबल ; B1 3, 5 D (except D1) महारथ , T G2–5 परतप (for धनंजय) —ᵈ) G1 M1, 2 अभिद्रवत् (for उपा)

2 ᵇ) B2 च मुखे (for प्रमुखे) —ᵈ) T G3 [अ]नुमतो (for °मते)

3 ᵃ) K1 मद्दिमां, D3 ध्यायता, D4 G M1 2 ध्याहि मा, D6 ध्यायता (for ध्याहि मा) —ᵇ) D5 शिवेन च (for स्वस्ति चैव) K (except K5) D1 अधीहि, G5 ददस्व (for वदस्व) —ᶜ) B3 4 D7 8 S (except G5) तव (for भवत्) —ᵈ) D6 दुर्मदा; T G3 4 दुर्द्धर्दां (for दुर्भिदां)

4 ᵇ) D3 [ऽ]सि (for ऽपि) D5 हि (for च) —ᶜ) T G2–5 सौम्य (for तथा) Dn1 चासि (for चैव) —ᵈ) M3–5 तथा सत्यं (for सत्यमेतद्) D3 [अ]हं (for ते)

5 ᵇ) K3 B Do1 Dn2 D3 3 5 6 8 G5 त्वया, M तथा (for तव) —ᵈ) D5 तथैव (for सदैव)

6 ᵃ) K5 D1 5 S भवत् (for तव) B Do1 D2 S इच्छेय (for इच्छामि) —ᵇ) G1 M सिंधुराजं तमाहवे —ᵈ) G4 प्रतिष्ठा (for °ज्ञा) B Do1 Dn2 D3 6 S प्रभो (for विभो)

7 Before 7, K1 B Do1 Dn2 D3 G3–5 ins संजय उवाच —ᵃ) G1 M समाचार्य (for तदा°) —ᵇ) K4 हसन्निव, D4 धनंजयं (for स्मयन्निव) S प्रत्युवाचार्जुनं स्मयन् — After 7ᵃᵇ, D7 8 ins

477* यथा त्वं भाषसे पार्थ ममाप्येवं मत विभो ।
किं तु स्वाम्यर्थयुक्तैस्तु कार्यं युद्ध मनीषिभि ।

[(L 2) D3 सामर्थ्य- (for स्वाम्यर्थ)]

—ᵈ) D7 शक्तो, T G M3–5 शक्य (for शक्यो) S प्राप्तुं (for जेतुं) K4 D6 T G2–5 M5 जयद्रथं (for °द्रथ)

8 ᵇ) D3 -जालैर्; S -वर्षैर् (for -व्रातैर्) A few MSS अवाकिरन् —ᶜ) S बाणै (for तीक्ष्णै) —ᵈ) Do1 चक्ररक्षा (for प्रहसन्वै) S प्रहरन्स(G2 प्राहरत्स)हसारथिं

9 ᵃ) Ś1 K2–4 Dn1 -व्रातैर् (for -व्रातान्) —ᵇ) Ś1 K (except K5) Dn1 D1 सायकान् (for सायकैः) —ᶜ) Ś1 B Dn2 D2 3, 6 अभ्यद्रवद्, K1 अभ्यर्दयन्, K3 4 5 D4 T G3 4 M3 4 अभ्यर्दयन्; Do1 °द्रवन्; G2 °र्धयद्; G5 °र्धयन् (for °र्दयद्). —ᵈ) Ś1 K1–3 Dn1

मण्डलेनैव धनुषा नृत्यन्पार्थः स दृश्यते ॥ २४
अतिविद्धाश्च नाराचैर्वमन्तो रुधिरं मुखैः ।
मुहूर्तान्निपतन्त्यन्ये वारणा वसुधातले ॥ २५
उत्थितान्यगणेयानि कबन्धानि समन्ततः ।
अदृश्यन्त महाराज तस्मिन्परमसंकुले ॥ २६
सचापाः साङ्गुलित्राणाः सखड्गाः साङ्गदा रणे ।
अदृश्यन्त भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ॥ २७
सूपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ।
चक्रैर्विमथितैरक्षै भग्नैश्च बहुधा युगैः ॥ २८
वर्मचापशरैश्चैव व्यवकीर्णैस्ततस्ततः ।
स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाध्वजैः ॥ २९
निहतैर्वारणैरश्वैः क्षत्रियैश्च निपातितैः ।
अदृश्यत मही तत्र दारुणप्रतिदर्शना ॥ ३०
एवं दुःशासनबलं वध्यमानं किरीटिना ।
संप्राद्रवन्महाराज व्यथितं वै सनायकम् ॥ ३१
ततो दुःशासनस्त्रस्तः सहानीकः शरार्दितः ।
द्रोणं त्रातारमाकाङ्क्षञ्शकटव्यूहमभ्यगात् ॥ ३२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

मुचश्चापि चोद्वहन् —[d]) S नित्यं (for नृत्यन्) K_2 B_5 स, $D_{4\ 5}$ प्र- (for स) $D_{7\ 8}$ व्यदृश्यते

25 K_3 om 25 (cf v l. 23) —[a]) Dn_1 D_7 अभि-, $D_{4\ 5}$ प्रति- (for अति-) —[b]) D_5 युधि (for मुखैः) —[c]) B Dc_1 Dn_2 T G_{2-4} न्यपतन्, Dn_1 निश्वसंति, $D_{3\ 6}$ प्रपतंति (for निपतन्ति) $Ś_1$ K (K_3 om) D (except Dc_1 Dn_2) [द्]व (for [अ]न्ये) —[d]) $Ś_1$ K (K_3 om) Dn_1 $D_{1\ 3-8}$ धरणी- (for वसुधा-)

26 [a]) D_4 $M_{3\ 4}$ उच्छ्रितानि (for उत्थि°) —[b]) D_5 सहस्रश (for समन्तत·)

27 [a]) D_3 सवाया (for सचापा) —[b]) $K_{3.\ 4}$ $D_{3\ 4}$ T G_{2-5} M_{3-5} सगदा (for साङ्गदा) $D_{7\ 8}$ तथा (for रणे) K_1 खड्गपाशगदा रणे

28 [a]) K_1 स्वायस्करैर्, $K_{3\ 4}$ D_1 स्वपस्करैर्, D_2 अपस्करैर्, $D_{3\ 6}$ अयस्करैर्, $D_{4\ 5}$ परस्वधैर्, S अव-स्करैर्; Cd सूपस्करैर् (as in text) —[c]) D_4 निपातितैर्, D_5 नियति°, D_6 विमर्दि° (for विमथि°) —[d]) D_4 भिन्नैश्च (for भग्नैश्च) $Ś_1$ K B_3 Dn $D_{1.\ 3-8}$ परमायुधै (for बहुधा युगै·)

29 [a]) B D चर्म- (for वर्म) $Ś_1$ $K_{1.\ 3\ 4}$ $B_{1\ 3-5}$ Dn $D_{2\ 4-6\ 8}$ M_{3-5} धरैश्च, K_5 D_7 $G_{1\ 5}$ $M_{1.\ 2}$ -वरैश्च, B_2 -करैश्च (for शरैश्च) —[b]) K_{1-4} $D_{1\ 5}$ समतत·; D_4 यतस्तत· (for ततस्तत) —[c]) D_5 चैव (for वस्त्रै) —[d]) $D_{2\ 6}$ पातितैश्च (for प) Dn_1 महारथै·, D_4 °धनै, D_5 °भुजै (for °ध्वजै)

30 $D_{3\ 6}$ om. 30^{ab} —[b]) S महाबलै· (for निपातितै) —[d]) $K_{1.\ 2\ 4\ 5}$ Dn_1 D_4 S दारुणाप्रति(S °प्रिय)-दर्शना

31 [a]) S दु·शासनबल सर्वं —[b]) G_1 M हन्यमानं (for वध्य°) —[d]) K_1 सैव, B Dc_1 सह-, S हत- (for वै स) — After 31, S ins

476* एवं बले द्रुते याते राजपुत्रं महारथम् ।
विव्याध दशभिर्बाणैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
जीवितेन कथं गन्ता दुरुक्त यावदद्य ते ।
तद्वाक्यसदृशं कर्म कुरु त्वं यदि मन्यसे ।
एवमुक्त्वा ततो राजन्पार्थ पार्थिवमर्दन· ।
भृशं क्रुद्धो महाराज अविध्यत्तनयं तव ।

[(L 1) G_1 M महारथ (for °रथम्) — (L 2) G_1 M विव्याध चैन दशभिर् (for the prior half) G_1 M बाणैस् (for the first तिष्ठ) — (L 3) G_1 $M_{1\ 2}$ दुरुक्त यत्त्वाद्य मे, M_{3-5} दुरुक्त यत्त्वया तु मे (for the post half) — (L 4) $M_{3\ 4}$ दुरुक्त (for कुरु त्व) — Before line 5, G_1 M ins सजय — (L 5) $M_{1.\ 2}$ -नदन· (for -मर्दन·)]

32 K_{1-3} om 32 —[a]) $Ś_1$ $K_{4\ 5}$ Dn_1 $D_{1.\ 3-8}$ तत्र (for त्रस्त) —[b]) $Ś_1$ महानीके, $K_{4\ 5}$ महानीक, $D_{2\ 6\ 8}$ सहानीकं; D_5 °नीकै (for °नीक·) —[d]) K_4 Dn_1 $D_{1\ 2\ 6}$ अभ्ययाद्, B_1 अन्वगात् (for अभ्यगात्).

६६

संजय उवाच ।

दुःशासनबलं हत्वा सव्यसाची धनंजयः ।
सिन्धुराजं परीप्सन्वै द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १
स तु द्रोणं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् ।
कृताञ्जलिरिदं वाक्यं कृष्णस्यानुमतेऽब्रवीत् ॥ २
शिवेन ध्याहि मां ब्रह्मन्स्वस्ति चैव वदस्व मे ।
भवत्प्रसादादिच्छामि प्रवेष्टुं दुर्भिदां चमूम् ॥ ३
भवान्पितृसमो मह्यं धर्मराजसमोऽपि च ।
तथा कृष्णसमश्चैव सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ४
अश्वत्थामा यथा तात रक्षणीयस्तवानघ ।
तथाहमपि ते रक्ष्यः सदैव द्विजसत्तम ॥ ५
तव प्रसादादिच्छामि सिन्धुराजानमाहवे ।
निहन्तुं द्विपदां श्रेष्ठ प्रतिज्ञां रक्ष मे विभो ॥ ६
एवमुक्तस्तदाचार्यः प्रत्युवाच स्मयन्निव ।
मामजित्वा न बीभत्सो शक्यो जेतुं जयद्रथः ॥ ७
एतावदुक्त्वा तं द्रोणः शरव्रातैरवाकिरत् ।
सरथाश्वध्वजं तीक्ष्णैः प्रहसन्वै ससारथिम् ॥ ८
ततोऽर्जुनः शरव्रातान्द्रोणस्यावार्य सायकैः । C 7 B 7 K 7

Colophon Ś2 missing — *Sub parvan* Ś1 K B T G1. 3 4 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1. 8 चतुर्थदिवसे; G2 5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* K5 D4 दुःशासनसेनाप्रमर्दन, G1 M1 2 दुःशासन पलायनं, Bom ed दुःशासनसैन्यपराभव — *Adhy no* B1. 2 87, B8 Dn1 D8 88, B5 T2 G2 85, D2 81, D3 T G1. 8 M1 2 86, G5 84 — *Śloka no* Dn1 34.

66

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 63 17)

1 [b]) K5 B2 G1 M महाबल, B1 8 5 D (except D1) महारथ, T G2-5 परतप (for धनंजय) — [d]) G1 M1. 2 अभिद्रवत् (for उपा°)

2 [b]) B2 च मुखे (for प्रमुखे) — [d]) T G8 [अ]नुमतो (for °मते)

3 [a]) K1 महिर्मा; D8 ध्यायतां, D4 G M1. 2 ध्याहि मा, D6 ध्यायता (for ध्याहि मा) — [b]) D5 शिवेन च (for स्वस्ति चैव) K (except K5) D1 ब्रवीहि; G6 ददस्व (for वदस्व) — [c]) B2 4 D7 8 S (except G5) तव (for भवत्) — [d]) D6 दुर्मदां, T G3. 4 दुर्दंदां (for दुर्भिदां)

4 [b]) D8 [ऽ]सि (for ऽपि) D5 हि (for च) — [c]) T G2-5 सौम्य (for तथा) Dn1 चासि (for चैव) — [d]) M8-5 तथा सत्यं (for सत्यमेतद्) D2 [अ]हं (for ते)

5 [b]) K8 B Do1 Dn2 D2 8 5 6 8 G5 त्वया, M तथा (for तव) — [d]) D5 तथैव (for सदैव)

6 [a]) K5 D1 5 S भवत् (for तव) B Do1 D2 S इच्छेयं (for इच्छामि) — [b]) G1 M सिंधुराजं तमाहवे — [d]) G4 प्रतिष्ठां (for °ज्ञा) B Do1 Dn2 D3 6 S प्रभो (for विभो)

7 Before 7, K1 B Do1 Dn2 D8 G3-5 ins संजय उवाच — [a]) G1 M तमाचार्य (for तदा°) — [b]) K4 हसन्निव, D4 धनंजयं (for स्मयन्निव) S प्रत्युवाचार्जुनं स्मयन् — After 7[ab], D7 8 ins

477* यथा त्वं भाषसे पार्थ ममाप्येवं मतं विभो ।
किं तु स्वाम्यर्थयुक्तैस्तु कार्यं युद्ध मनीषिभि ।

[(L 2) D8 सामर्थ्य (for स्वाम्यर्थ)]

— [d]) D7 शक्तो, T G M3-5 शक्य (for शक्यो) S प्राप्तुं (for जेतुं) K4 D6 T G2-5 M5 जयद्रथं (for °द्रथ)

8 [b]) D3 -जालैर्, S -वर्षैर् (for -व्रातैर्) A few MSS अवाकिरन् — [c]) S बाणै (for तीक्ष्णै) — [d]) Do1 चक्ररक्षां (for प्रहसन्वै) S प्रहरन्स (G2 प्राहरत्स)ह सारथिं

9 [a]) Ś1 K2-4 Dn1 -भातैर् (for -व्रातान्) — [b]) Ś1 K (except K5) Dn1 D1 सायकान् (for सायकै) — [c]) Ś1 B Dn2 D2. 8. 6 अभ्यद्रवद्, K1 अन्वर्दयन्; K2 4 5 D4 T G3 4 M3 4 अभ्यर्दयन्; Do1 °द्रवन्; G2 °र्दयद्; G5 °र्दयम् (for °र्दयद्), — [d]) Ś1 K1-8 Dn1

द्रोणमभ्यर्दयद्बाणैर्घोररूपैर्महत्तरैः ॥ ९
विव्याध च रणे द्रोणमनुमान्य विशां पते ।
क्षत्रधर्मं समास्थाय नवभिः सायकैः पुनः ॥ १०
तस्येषूनिषुभिश्छित्त्वा द्रोणो विव्याध तावुभौ ।
विषाग्निज्वलनप्रख्यैरिषुभिः कृष्णपाण्डवौ ॥ ११
इयेष पाण्डवस्तस्य बाणैश्छेत्तुं शरासनम् ।
तस्य चिन्तयतस्त्वेवं फल्गुनस्य महात्मनः ।
द्रोणः शरैरसंभ्रान्तो ज्यां चिच्छेदाशु वीर्यवान् ॥ १२
विव्याध च हयानस्य ध्वजं सारथिमेव च ।
अर्जुनं च शरैर्वीरं स्मयमानोऽभ्यवाकिरत् ॥ १३
एतस्मिन्नन्तरे पार्थः सज्जं कृत्वा महद्धनुः ।
विशेषयिष्यन्नाचार्यं सर्वास्त्रविदुषां वरम् ।
मुमोच षट्शतान्बाणान्गृहीत्वैकमिव द्रुतम् ॥ १४
पुनः सप्त शतानन्यान्सहस्रं चानिवर्तिनाम् ।
चिक्षेपायुतशश्चान्यांस्तेऽघ्नन्द्रोणस्य तां चमूम् ॥ १५
तैः सम्यगस्तैर्बलिना कृतिना चित्रयोधिना ।
मनुष्यवाजिमातङ्गा विद्धाः पेतुर्गतासवः ॥ १६
विद्रुताश्च रणे पेतुः संछिन्नायुधजीविताः ।
रथिनो रथमुख्येभ्यः सहयाः शरपीडिताः ॥ १७
चूर्णिताक्षिप्तदग्धानां वज्रानिलहुताशनैः ।
तुल्यरूपा गजाः पेतुर्गिर्यग्राम्बुदवेश्मनाम् ॥ १८
पेतुरश्वसहस्राणि प्रहतान्यर्जुनेषुभिः ।

D1 3 6–8 बृहत्तरै, D5 बृहत्तमै, G3 भयानकै (for महत्तरै)

10 a) T G2 विव्याथ (for °ध) — b) Dn अनुमन्ये (for °मान्य) — d) B (except B5) D3 शायकैः (for सा°) K5 Dn1 D8 T G2–5 नवभि सायकोत्तमैः

11 a) D6 तस्येषुम् (for °षून्) D7 8 निशितैश् (for इषुभिश्) — b) T G2 विव्याथ (for °ध) B2 शायकै, Dn1 D5 सायकै (for तावुभौ) — c) Ś1 K3 B Do1 Dn2 D2–7 -ज्वलित (for -ज्वलन)

12 b) S transp बाणैः and छेत्तु D8 छत्तं (for छेत्तुं) — c) K1 3 4 D1 S (except M3–5) एव (for एवं) — d) K3–5 B Do1 Dn D1. 2 5–8 फाल्गुनस्य — f) M3–5 नुनोद (for चिच्छेद) Ś1 K Dn D1. 2 6 8 [अ]स्य, D4 च, D5 स (for [आ]शु)

13 a) T G2 विव्याथ (for °ध) — c) K4 B Do1 Dn2 D6 G5 वीर, K5 Dn1 D3 4 5 7 8 T G1–4 M1–4 द्रोण, D8 M5 घोरै (for वीर) — d) K1 Do1 D1. 4–6 8 G5 [ऽ]भ्यवाकिरन्, B4 D3 न्यवाकिरन् (for ऽभ्यवाकिरत्)

14 b) K1 2 B1 (marg) Do1 D1 6 8 G5 सज्य, B1 सह्य (for सज्जं) — d) D3. 6 शस्त्रास्त्र (for सर्वास्त्र) B1 वल, B4 Dn2 D3 वर (for वरम्) D7 8 प्रत्यविध्य (D7 प्रत्युवाच) स्मयन्निव — ef) S transp मुमोच and गृहीत्वा D4 खड्ग (for षट्) K1. 2 इवाश्रुतं, D2 8 इवाहतं (for इव द्रुतम्)

15 a) D2 निघ्नन्; G1 M चान्यान् (for अ°) — B3 D3 read 15^{bc} on marg — b) Ś1 K2–4 D1 6 सहस्रं चाथ (D6 °ति) वर्तिना (Ś1 कर्णिनां, K2 कर्तिना, K3 वर्तिन), K1 °स्र चातिकृत्तिना, K6 D4 8 °स्र चावकर्तनान् (D3 °त्), D7 °स्र च विवर्तनान् — c) Dn1 चायुताश् (for [अ]युतशश्) — d) K5 D5–7 निघ्नन्, Dn1 जघ्नुर्, T G2–5 तेन (for तेऽघ्नन्)

16 a) B2 4 G5 अस्त्रैर् (for अस्तैर्) G5 निहता (for बलिना) — b) G4 बलिना (for कृतिना) — c) D3 6 मनुष्या (for °ष्य) — d) D4 भिन्ना, D3 द्विपा (for विद्धा) Ś1 K (except K2) Dn2 D1–8 सहस्रश (for गतासव) Dn1 पेतु शतसहस्रश

17 a) D2 विहताश्, D8 विद्धताश् (for विद्रु°). B Do1 S विसू (B3 Do1 °सृ, G1 M °धू)ताश्वध्वजा पेतु — b) K4 सछिन्नायुधि (for °युध) — c) K1 4 रथि (for रथ-) — d) K4 5 B Do1 Dn D4 7 8 सहसा (for सहया) D4 पीडितान् (for °ता) S सरथा बाणपीडिता

18 a) B4 Dn1 D1 चूर्णिता क्षिप्त, T G3 4 °ताक्षत (for °क्षिप्त) K5 -दग्धांगा, G2–5 -सर्वांगा (for -दग्धाना) — b) D5 वनानि च (for वज्रानिल-) G5 -हताशरै (for -हुताशनैः) — c) S द्विपा (for गजा) — D2 om 18^{d}–20^{c} — d) D7 -सन्निभा, T G2–4 -चर्मण (for -वेश्मनाम्) D8 गिर्यग्रावरसंनिभा

19 D2 om 19 (cf v l 18) — b) B2 (marg, orig as in text) D5 प्रयुतानि (for प्रह°) S प्रयुतान्यर्बुदानि च — c) Ś1 K (except K3) Dn D1. 4–6 सिंहा (for हंसा) B (except B5) Do1 प्रस्थे (for पृष्ठे)

हंसा हिमवतः पृष्ठे वारिविप्रहता इव ॥ १९
रथाश्वद्विपपत्त्योघाः सलिलौघा इवाद्भुताः ।
युगान्तादित्यरश्म्याभैः पाण्डवास्तशरैर्हताः ॥ २०
तं पाण्डवादित्यशरांशुजालं
कुरुप्रवीरान्युधि निष्टपन्तम् ।
स द्रोणमेघः शरवर्षवेगैः
प्राच्छादयन्मेघ इवार्करश्मीन् ॥ २१
अथात्यर्थविसृष्टेन द्विषतामसुभोजिना ।
आजघ्ने वक्षसि द्रोणो नाराचेन धनंजयम् ॥ २२
स विह्वलितसर्वाङ्गः क्षितिकम्पे यथाचलः ।
धैर्यमालम्ब्य बीभत्सुर्द्रोणं विव्याध पत्रिभिः ॥ २३
द्रोणस्तु पञ्चभिर्बाणैर्वासुदेवमताडयत् ।
अर्जुनं च त्रिसप्तत्या ध्वजं चास्य त्रिभिः शरैः ॥ २४
विशेषयिष्यञ्शिष्यं च द्रोणो राजन्पराक्रमी ।
अदृश्यमर्जुनं चक्रे निमेषाच्छरवृष्टिभिः ॥ २५
प्रसक्तान्पततोऽद्राक्ष्म भारद्वाजस्य सायकान् ।
मण्डलीकृतमेवास्य धनुश्चादृश्यताद्भुतम् ॥ २६
तेऽभ्ययुः समरे राजन्वासुदेवधनंजयौ ।
द्रोणसृष्टाः सुबहवः कङ्कपत्रपरिच्छदाः ॥ २७
तदृष्ट्वा तादृशं युद्धं द्रोणपाण्डवयोस्तदा । C 7 3245 B 7 91 K 7 91

—d) Ś1 K1, 3 विग्रहिता; K4 Dn1 D1 विग्रहिता; Dn2 वेगहता, D7 धारा हता (for विप्रहता) D8 वारिभि प्रहता इव, G1 M3–5 ह्रादिन प्रहुता इव

20 D2 om 20abc (of v l 18) —a) K2 Do1 Dn1 D3 4 6 8 G1 2 M1–4 -पत्त्यौघा (for पत्त्योघा) Ś1 K4 5 D1 रथाश्वद्विपमत्यौघा —b) B4 इवोद्धता, Dn2 D3 6 इवार्णवात् (D3 °वात्), D4 5 इव प्लुता, D7 इवोद्गता, D8 इवोद्गतं (for इवाद्भुता) —c) A few MSS रश्माभै —d) N (except K1 B2 D2) पाण्डवास्त, T G2–5 °वस्य (for वास्त) Cd cites अस्तशरै

21 a) Dn1 D7 8 T G2–4 तद् (for तं) —b) D2 विक्षरत; D5 निष्पतंतं, D6 निष्ठुरतं, D8 निष्टनंतं (for निष्टपन्तम्) Ś1 K (except K5) D1 कुरुप्रवीरेष्वधिनिष्टपंतं (Ś1 भिनि * घत; K1 2 D1 °धिनिष्टनंतं) —c) D4 तद् (for स) K4 D1 द्रोणवेग (for °मेघ) K3 B Do1 D2 शरवृष्टि (for °वर्ष) K1 4 Dn1 D1 मेघै, B2 -जालै, D3 6 -तोयै (for -वेगै) —d) K1, 2 5 Do1 Dn2 D1, 2 4, 5 T G1 2 5 प्रच्छादयन् (for प्रा) K5 Dn1 D4 5 इवोष्णरश्मि (for इवार्करश्मीन्)

22 a) K5 B4 5 Dn1 D4 5 T अथास्यर्थं, Dn2 क्रुधा कर्ण, D3 6 आरात्यार्थं, G5 तथात्यर्थं (for अथात्यर्थ-) G1 M -विकृष्टेन (for विसृष्टेन) —b) Ś1 उदवाजिना, K2–4 D1, 2 रक्तभोजिना, K5 असुशोषिना; B4 अस्त्रभेदिना, D6 असुयोधिना, Cd भोजिना (as in text) —c) S वक्षस्यस्या (G1 M स्यस्य, G2 °स्यभि-, G5 °स्याभ्या) हनद्रो (G2 °सो द्रो) णो

23 a) B3 विजवलित (for विह्वलित) – D2 स विद्धो भिन्नसर्वांग —c) S आस्थाय (for आलम्ब्य) —d) T G2 विव्याथ (for °ध) D3 6 पंचभि, T G2–5 सप्तभि (for पत्रिभि)

24 b) Ś1 वातनुन्नैरिव द्रुमै, K (except K5) D1 वातनुन्न इव द्रुम —c) D3 om च

25 a) D8 विशोषयिष्यति शराम् (sic) —b) D8 शरव्राते (for द्रोणो राजन्) Ś1 K1–4 परंतप, K6 पराक्रमै, D1 परंतप (for पराक्रमी) —d) G1 M निमेषार्धादिव प्रभु

26 a) D7 प्रसक्त्यान् T G3, 4 यच्छतो, G1 5 M गच्छतो (for पततो) B1–3 5 D2 3, 5–7 [ऽ]द्राक्ष (B3 °क्ष्यं, D7 °क्ष्य), Dn2 राजन्, T G1 3–5 M [ऽ]पश्यं (T °श्यद्; G3–5 M3 श्यन्) (for ऽद्राक्ष्म) G2 सुप्रसक्तान्नतोपश्यत्

27 a) Ś1 K (except K5) Dn1 D1 2 8 [ऽ]भ्यघ्नन् (for ऽभ्ययु) —c) Do1 D3 6 तु, D4 5 च (for सु) —d) Dn1 -शरच्छदा (for परि°) — After 27, S ins

478* तत्राद्भुतमपश्याम शिलानामिव सर्पणम् ।
यद्द्रोणं तरसा पार्थो वृद्ध बालोऽपि नातरत् ।
चिन्तयामास वार्ष्णेयो दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमम् ।
नातिवर्तिष्यसे द्रोणं वेलामिव महार्णव ।

[(L 1) G1 तस्य (for तत्र) G1 M1 2 अपश्याम, Cv श्याम as above. — (L 4) G2 द्रोण (for द्रोणं)]

28 a) B2 D4 तं दृष्ट्वा; D3 6 दृष्ट्वा च —c) K4 महाबाहु (for °बुद्धि) —d) A few MSS अचिंतयन्.

45

वासुदेवो महाबुद्धिः कार्यवत्तामचिन्तयत् ॥ २८
ततोऽब्रवीद्वासुदेवो धनंजयमिदं वचः ।
पार्थ पार्थ महाबाहो न नः कालात्ययो भवेत् ॥ २९
द्रोणमुत्सृज्य गच्छामः कृत्यमेतन्महत्तरम् ।
पार्थश्चाप्यब्रवीत्कृष्णं यथेष्टमिति केशव ॥ ३०
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा द्रोणं प्रायान्महाभुजः ।
परिवृत्तश्च बीभत्सुरगच्छद्विसृजञ्शरान् ॥ ३१
ततोऽब्रवीत्स्मयन्द्रोणः क्वेदं पाण्डव गम्यते ।
ननु नाम रणे शत्रुमजित्वा न निवर्तसे ॥ ३२

अर्जुन उवाच ।

गुरुर्भवान्न मे शत्रुः शिष्यः पुत्रसमोऽस्मि ते ।
न चास्ति स पुमाँल्लोके यस्त्वां युधि पराजयेत् ॥ ३३

संजय उवाच ।

एवं ब्रुवाणो बीभत्सुर्जयद्रथवधोत्सुकः ।
त्वरायुक्तो महाबाहुस्तत्सैन्यं समुपाद्रवत् ॥ ३४
तं चक्ररक्षौ पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।
अन्वयातां महात्मानौ विशन्तं तावकं बलम् ॥ ३५
ततो जयो महाराज कृतवर्मा च सात्वतः ।
काम्बोजश्च श्रुतायुश्च धनंजयमवारयन् ॥ ३६
तेषां दशसहस्राणि रथानामनुयायिनाम् ।
अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ॥ ३७
मावेल्लका ललित्थाश्च केकया मद्रकास्तथा ।

— For 28, S subst

479* तत पार्थं समुद्विग्नं लक्ष्य चिन्तयतेऽच्युत ।
द्रोणस्य चापि विक्रान्त दृष्ट्वा मधुनिघातन ।

[(L 1) G_3 [ऽ]र्जुन (for ऽच्युत) — (L 2) G_1 M transp च and अपि G_5 -निपातन , M_{3-5} निसूदन (for -निघातन)]

29 [a]) S इति (for ततो) — [b]) S उदारधी (for इदं वच.) — [c]) Ś$_1$ महाभाग (for °बाहो) — [d]) K_1 D_4 तत (for न न)

30 [a]) Dn_1 $D_{2-5\ 7\ 8}$ S गच्छाव (for °म) — [b]) S ब्राह्मणोसौ जितक्लम — K_2 reads 30^c–31^d twice — [c]) S तं पार्थश्चाब्रवीत्कृष्ण — [d]) Dn_1 कुरु (for इति) $B_{1.2}$ Dc_1 Dn_2 $D_{6\ 7}$ T G_{2-5} केशवं

31 For the repetition in K_2, of v l 30 — [a]) G_1 M द्रोण (for कृत्वा) — [b]) Ś$_1$ B_4 Dn_2 महाभुजं G_1 M कृत्वा प्रायात्सकेशव — [c]) G_5 बीभत्सु (for °त्सुर्) — [d]) K_1 D_8 अगच्छन्, D_5 गच्छन्वै (for अगच्छद्) K_1 विसृजत् (for °जन्) T G_{2-5} गच्छन्नस्यन्शिताञ्शरान्, G_1 M गच्छन्नस्यति मार्गणान्

32 [a]) Ś$_1$ K (except K_5) Dn_1 $D_{2\ 4\ 5\ 7\ 8}$ तमब्रवीद् (for ततोऽब्र°) Ś$_1$ K_{1-3} B_1 (marg as in text) $_{2\ 4\ 5}$ Dc_1 Dn_2 $D_{1\ 2}$ स्वयं (for स्मयन्) — [b]) Ś$_1$ नेदं, K (except K_5) नेत्थ, D_2 क्वेह (for क्वेद) $D_{4\ 5}$ क्व नु त्वं यास्यसेर्जुन — [c]) $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ S शत्रून् (for शत्रुम्) — [d]) S अजित्वा ($M_{1.2}$ न जित्वा) त्वं प्रतिष्ठसे ($M_{1.2}$ °से)

33 [b]) D_4 पुत्र शिष्य (for शिष्य पुत्र-) $D_{7\ 8}$ च (for ऽस्मि) — [d]) Ś$_1$ त्वा, $K_{1\ 2\ 4}$ D_1 मां (for त्वां) S यस्त्वां क्रुद्धमभिद्रवेत्.

34 M_{3-5} om the ref — [a]) Ś$_1$ उक्त्वा स, K (except K_2) Dn_1 D_{1-6} ब्रुवन्वै, $D_{7\ 8}$ ब्रुवन्स (for ब्रुवाणो) — [c]) $K_{1\ 2}$ D_4 त्वया (for त्वरा-) Dn_1 महाबुद्धिस्, $D_{7\ 8}$ °राज (for °बाहुस्) G_1 M अभ्यद्रवत संरब्धस् — [d]) K_2 B Dc_1 त्वत्सैन्यं (for तत्सैन्यं) G_1 M तव पुत्रस्य वाहिनीं

35 [a]) G_4 चक्ररक्षौ च (hypermetric) (for चक्ररक्षौ) G_5 M_{3-5} पाचालौ (for पाञ्चाल्यौ) — [c]) K_3 अयायातां, K_5 B_2 $D_{4\ 5}$ अनुयातौ, G_1 $M_{1.2}$ अनुयातां (for अन्वयातां) Dn_1 महावीर्यौ, D_4 °त्मानं, D_5 °बाहौ, G_1 M °राज (for °त्मानौ) — [d]) D_2 विशंतौ, D_5 विशेता (for विशन्त) S विशत तावकीं चमू

36 [a]) K_5 Dn D_5 ययौ, T जय (for जयो) — [b]) K_5 Dn_1 D_5 तु (for च) — [c]) Ś$_1$ D_1 काम्भोजश् (for काम्बो°) D_4 reads श्रुतायुश्च twice — [d]) $K_{1\ 3\ 4}$ D_1 उपाद्रवन् (for अवारयन्)

37 [a]) B_2 नाग-; $D_{7\ 8}$ अथ (for दश-) — [c]) K_1 अभीषाह , K_4 Dn_1 अभीवाहा , D_4 अभी वाहा , D_7 अभिषाहा , G_1 M अभीषहा ; G_5 अभीष्टगा (for अभीषाहा) — [d]) K_3 B Dn_2 $D_{2\ 3}$ T G_2 शिवयो (for शिबयो) B (except B_5) Dn_1 वशातय (for वसा°). G_5 शिवयोयाश्च वातय (sic)

नारायणाश्च गोपालाः काम्बोजानां च ये गणाः ॥ ३८
कर्णेन विजिताः पूर्वं संग्रामे शूरसंमताः ।
भारद्वाजं पुरस्कृत्य त्यक्तात्मानोऽर्जुनं प्रति ॥ ३९
पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् ।
त्यजन्तं तुमुले प्राणान्संनद्धं चित्रयोधिनम् ॥ ४०
गाहमानमनीकानि मातङ्गमिव यूथपम् ।
महेष्वासं पराक्रान्तं नरव्याघ्रमवारयन् ॥ ४१
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
अन्योन्यं वै प्रार्थयतां योधानामर्जुनस्य च ॥ ४२
जयद्रथवधप्रेप्सुमायान्तं पुरुषर्षभम् ।
न्यवारयन्त सहिताः क्रिया व्याधिमिवोत्थितम् ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

६७

संजय उवाच ।
संनिरुद्धस्तु तैः पार्थो महाबलपराक्रमः ।
द्रुतं समनुयातश्च द्रोणेन रथिनां वरः ॥ १
किरन्निषुगणांस्तीक्ष्णान्स्वरश्मीनिव भास्करः । C 7 32 B 7 92 K 7 92

38 [a]) K1 3 5 B1 (marg, orig as in text) 2 4 5 Do1 Dn D1–3 5–7 मावेल्लका, K4 मावेलिका, B3 माचोल्लका, T G2 माचिल्लका, G1 3 M मच्छिल्लिका, G4 मच्छल्लका, G5 माचिल्लिका (for माम्वेल्लका) S ल्लि(G1 M1 2 वि)लिंभ्राश् (for ल्लित्थाश्) —[b]) G1 M transp केकया and मद्रका K5 D2 4, 7 8 कैकया, Do1 Dn D3 6 कैकेया, D5 मागधा (for केकया) D3 मात्रकास्, D7 मात्रिकास्, T G2–5 भद्रकास् (for मद्रकास्) —[c]) D7 8 स (for च) —[d]) Ś1 K4 D1 कांभोजानां Ś1 K1–3 गजाश्च ये, K4, 5 Dn D1, 3 4 6–8 गणाश्च ये (by transp), D5 रथाश्च ये

39 [a]) D7 8 निर्जित (for विजिता) Dn1 कर्णेन सहिता सर्वे —[b]) Ś1 -संगता, G1 M1–4 5 (inf lin as in text) सत्तमा (for -संमता) —[d]) K1 D4 त्यक्त्वात्मा(D4 त्म)नो, B1, 2 Do1 G1 M सृष्टा°, B3–5 T G2–5 हृष्टा°, D5 कृत्वा (for त्यक्ता)

40 [a]) D3 -शोकाग्नि (for भि) —[b]) G2 transp क्रुद्धं and मृत्युम् —[c]) D4 त्याजितं; D7 8 त्यजंतस् (for त्यजन्तं) Dn1 D4 5 8 तुमले Ś1 (orig as in text, sup lin) बाणान् (for प्रा°) —[d]) D2 संरब्धं, D5 सक्रुद्धं, D8 संबद्धाद् (for संनद्धं) D3 7 -योधिन°; D7 8 ना (for °नम्)

41 [b]) Do1 यूथगं, D3 यूथप (for °पम्) —Ś1 K (except K5) D1 om. 41[c]–42[d] —[c]) T G3, 4 महेष्वासा (for °सं) D3 6 महाध्मानं (for पराक्रान्तं)

—[d]) Dn1 D4 अवारयत्, D6 °किरन् (for °रयन्)

42 Ś1 K1–4 D1 om 42 (cf v l 41) —[b]) Dn1 D5 8 तुमल S रोमहर्षण (for लोम°) —[c]) D8 चैव (hypermetric) (for वै) D2 प्रपतता (for प्रार्थयतां) Dn1 D5 अन्योन्यं प्रार्थयंतो (Dn1 येता) वै —[d]) K5 Dn1 D4 5 7 8 योधानामर्जुनेन ह (K5 Dn1 हि, D6 च); S यो(G1 M यौ)धाना जयगृद्धिना

43 [a]) Dn1 D5 वधं, G1, 3 M3 वधे (for -वध) —[c]) Dn1 D4 5 8 निवारयत (for न्यवा°) D7 8

वासुदेवो महाबुद्धिः कार्यवत्तामचिन्तयत् ॥ २८
ततोऽब्रवीद्वासुदेवो धनंजयमिदं वचः ।
पार्थ पार्थ महाबाहो न नः कालात्ययो भवेत् ॥ २९
द्रोणमुत्सृज्य गच्छामः कृत्यमेतन्महत्तरम् ।
पार्थश्चाप्यब्रवीत्कृष्णं यथेष्टमिति केशव ॥ ३०
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा द्रोणं प्रायान्महाभुजः ।
परिवृत्तश्च बीभत्सुरगच्छद्विसृजञ्शरान् ॥ ३१
ततोऽब्रवीत्स्मयन्द्रोणः क्वेदं पाण्डव गम्यते ।
ननु नाम रणे शत्रुमजित्वा न निवर्तसे ॥ ३२
अर्जुन उवाच ।
गुरुर्भवान्न मे शत्रुः शिष्यः पुत्रसमोऽस्मि ते ।
न चास्ति स पुमाँल्लोके यस्त्वां युधि पराजयेत् ॥ ३३
संजय उवाच ।
एवं ब्रुवाणो बीभत्सुर्जयद्रथवधोत्सुकः ।
त्वरायुक्तो महाबाहुस्तत्सैन्यं समुपाद्रवत् ॥ ३४
तं चक्ररक्षौ पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।
अन्वयातां महात्मानौ विशन्तं तावकं बलम् ॥ ३५
ततो जयो महाराज कृतवर्मा च सात्वतः ।
काम्बोजश्च श्रुतायुश्च धनंजयमवारयन् ॥ ३६
तेषां दशसहस्राणि रथानामनुयायिनाम् ।
अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ॥ ३७
मावेल्लका ललित्थाश्च केकया मद्रकास्तथा ।

— For 28, S subst

479* तत पार्थं समुद्विग्नं लक्ष्य चिन्तयतेऽच्युत ।
द्रोणस्य चापि विक्रान्तं दृष्ट्वा मधुनिघातन ।

[(L 1) G_2 [ऽ]र्जुन (for ऽच्युत) — (L 2) G_1 M transp च and अपि G_5 -निपातन, M_{3-5} निसूदन (for -निघातन)]

29 ^{a}) S इति (for ततो) — ^{b}) S उदारधी (for इदं वच) — ^{c}) $Ś_1$ महाभाग (for °बाहो) — ^{d}) K_1 D_4 तत (for न न)

30 ^{a}) Dn_1 D_{2-5} $_{7}$ $_{8}$ S गच्छाव (for °म) — ^{b}) S ब्राह्मणोसौ जितक्लम — K_2 reads 30^{c}–31^{d} twice — ^{c}) S तं पार्थश्चाब्रवीत्कृष्णं — ^{d}) Dn_1 कुरु (for इति) B_{1} $_{2}$ Dc_1 Dn_2 D_6 $_{7}$ T G_{2-5} केशवं

31 For the repetition in K_2, of v l 30 — ^{a}) G_1 M द्रोण (for कृत्वा) — ^{b}) $Ś_1$ B_4 Dn_2 महाभुजं G_1 M कृत्वा प्रायात्सकेशव — ^{c}) G_5 बीभत्सुं (for °त्सुर्) — ^{d}) K_1 D_3 अगच्छन्, D_5 गच्छन्वै (for अगच्छद्) K_1 विसृजत् (for °जन्) T G_{2-5} गच्छन्नस्यञ्शिताञ्शरान्, G_1 M गच्छन्नस्यति मार्गणान्

32 ^{a}) $Ś_1$ K (except K_5) Dn_1 D_2 $_{4.}$ $_{5}$ $_{7}$ $_{8}$ तमब्रवीत् (for ततोऽब्र°) $Ś_1$ K_{1-3} B_1 (marg as in text) $_{2}$ $_{4}$ $_{5}$ Dc_1 Dn_2 D_1 $_{2}$ स्वयं (for स्मयन्) — ^{b}) $Ś_1$ नेद, K (except K_5) नेत्थ, D_2 केह (for क्वेदं) D_4 $_{5}$ क नु त्वं यास्यसेर्जुन — ^{c}) D_4 $_{5}$ $_{7}$ $_{8}$ S शत्रून् (for शत्रुम्) — ^{d}) S अजित्वा ($M_{1.}$ $_{2}$ न जित्वा) त्वं प्रतिष्ठसे ($M_{1.}$ $_{2}$ °से)

33 ^{b}) D_4 पुत्र शिष्य (for शिष्य पुत्र-) D_7 $_{8}$ च (for ऽस्मि) — ^{d}) $Ś_1$ त्वा, K_1 $_{2}$ $_{4}$ D_1 मा (for त्वां) S यस्त्वा क्रुद्धमभिद्रवेत्

34 M_{3-5} om the ref — ^{a}) $Ś_1$ उक्त्वा स, K (except K_2) Dn_1 D_{1-6} ब्रुवन्वै, D_7 $_{8}$ ब्रुवन्स (for ब्रुवाणो) — ^{c}) $K_{1.}$ $_{2}$ D_4 त्वया (for त्वरा-) Dn_1 महाबुद्धिस्, D_7 $_{8}$ °राज (for °बाहुस्) G_1 M अभ्यद्रवत संरब्धस् — ^{d}) K_2 B Dc_1 त्वत्सैन्यं (for तत्सैन्य), G_1 M तव पुत्रस्य वाहिनीं

35 ^{a}) G_4 चक्ररक्षौ च (hypermetric) (for चक्ररक्षौ) G_5 M_{3-5} पाचालौ (for पाञ्चाल्यौ) — ^{c}) K_3 अथायाता; K_5 B_2 D_4 $_{5}$ अनुयातौ, G_1 M_1 $_{2}$ अनुयाता (for अन्वयाता) Dn_1 महावीर्यौ, D_4 °त्मानं, D_5 °बाहौ, G_1 M °राज (for °त्मानौ) — ^{d}) D_2 विशंतौ, D_5 विशेता (for विशन्त) S विशत तावकीं चमू

36 ^{a}) K_5 Dn D_5 ययौ, T जयं (for जयो) — ^{b}) K_5 Dn_1 D_5 तु (for च) — ^{c}) $Ś_1$ D_1 काम्भोजश् (for काम्बो°) D_4 reads श्रुतायुश्च twice — ^{d}) K_1 $_{3}$ $_{4}$ D_1 उपाद्रवन् (for अवारयन्)

37 ^{a}) B_2 नाग-, D_7 $_{8}$ अथ (for दश) — ^{c}) K_1 अभीषाह, K_4 Dn_1 अभीवाहा; D_4 अमी वाहा, D_7 अभिषाहा, G_1 M अभीषहा, G_5 अभीष्टगा (for अभीषाहा) — ^{d}) K_3 B Dn_2 D_2 $_{3}$ T G_2 शिवयो (for शिबयो) B (except B_5) Dn_1 वशातय (for वसा°), G_5 शिवयोयाश्च वातय (sic).

नारायणाश्च गोपालाः काम्बोजानां च ये गणाः ॥ ३८
कर्णेन विजिताः पूर्वं संग्रामे शूरसंमताः ।
भारद्वाजं पुरस्कृत्य त्यक्तात्मानोऽर्जुनं प्रति ॥ ३९
पुत्रशोकाभिसंतप्तं क्रुद्धं मृत्युमिवान्तकम् ।
त्यजन्तं तुमुले प्राणान्संनद्धं चित्रयोधिनम् ॥ ४०
गाहमानमनीकानि मातङ्गमिव यूथपम् ।
महेष्वासं पराक्रान्तं नरव्याघ्रमवारयन् ॥ ४१
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
अन्योन्यं वै प्रार्थयतां योधानामर्जुनस्य च ॥ ४२
जयद्रथवधप्रेप्सुमायान्तं पुरुषर्षभम् ।
न्यवारयन्त सहिताः क्रिया व्याधिमिवोत्थितम् ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

६७

संजय उवाच ।
संनिरुद्धस्तु तैः पार्थो महाबलपराक्रमः ।
द्रुतं समनुयातश्च द्रोणेन रथिनां वरः ॥ १
किरन्निषुगणांस्तीक्ष्णान्स्वरश्मीनिव भास्करः । C 73 B 79 K 79

38 a) K1 3 5 B1 (marg, orig as in text) 2 4 5 Dc1 Dn D1-3 5-7 मावेल्लका, K4 मावेलिका, B3 मावेल्लका, T G2 मावेल्लका, G1 3 M मच्छिलिका, G4 मच्छलका, G5 माचेलिका (for मावेल्लका) S लि(G1 M1 2 वि)लिथाश्च (for ललित्थाश्च) — b) G1 M transp केकया and मद्रका K5 D2 4 7 8 कैकया, Dc1 Dn D2. 6 कैकेया, D5 मागधा (for केकया) D3 माद्रकास्, D7 माद्रिकास्, T G2-5 भद्रकास् (for मद्रकास्) — c) D7 8 स (for च) — d) Ś1 K4 D1 कामभोजानां Ś1 K1-3 गजाश्च ये; K4 5 Dn D1 3 4 6-8 गणाश्च ये (by transp), D5 रथाश्च ये

39 a) D7 8 निर्जित (for विजिता) Dn1 कर्णेन स हिता सर्वे — b) Ś1 -संगता, G1 M1-4 6 (inf lin as in text) सत्तमा (for समता) — d) K1 D4 त्यक्तत्वात्मा(D4 °त्म)नो, B1 2 Dc1 G1 M सृष्टा°, B3-5 T G2-5 हृष्टा°, D5 कृता° (for त्यक्ता°)

40 a) D3 शोकाग्नि (for °भि) — b) G2 transp क्रुद्धं and मृत्युम् — c) D4 त्याजितं, D7 8 त्यजतस् (for त्यजन्तं) Dn1 D4 5 8 सुमले Ś1 (orig as in text, sup lin) बाणान् (for प्रा) — d) D2 संरब्धं, D5 सक्रुद्धं, D8 संभ्रद्धाः (for संनद्धं) D6 7 -योधिन, D4 8 नां (for नम्)

41 b) Dc1 यूथगं; D3 यूथप° (for °पम्) — Ś1 K (except K5) D1 om 41c-42d — c) T G3. 4 महेष्वासा (for स) D3 6 महात्मानं (for पराक्रान्तं) — d) Dn1 D4 अवारयत्, D5 °किरन् (for रयन्)

42 Ś1 K1-4 D1 om 42 (cf v 1 41) — b) Dn1 D5 8 तुमलं S रोमहर्षणं (for लोम°) — c) D3 चैव (hypermetric) (for वै) D2 प्रपतता (for प्रार्थयता) Dn1 D6 अन्योन्यं प्रार्थयतो (Dn1 येता) वै — d) K5 Dn1 D4 5 7 8 योधानामर्जुनेन ह (K5 Dn1 हि, D5 च), S यो(G1 M यौ)धाना जयगृद्धिना

43 a) Dn1 D5 वधं, G1 5 M3 -वधे (for -वध) — c) Dn1 D4 5 8 निवारयत (for न्यवा) D7 8 सहसा (for सहिता) — d) G1 M1 2 इवोधित (for इवोत्थितम्)

Colophon om in G1 M, Ś1 missing — *Subparvan* Ś1 K1-3 B Dc1 Dn D1-3 5 6 8 T G3 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K5 द्रोणयुद्ध, Dn1 D4 5 द्रोणार्जुनयुद्धं; Bom ed द्रोणातिक्रम — *Adhy no* (figures, words or both) B1 88, Dn1 89, D2 82, D3 T G3. 4 87, G2 86, G5 85 — *Śloka no* K2 46, Dn1 44, G5 47

67

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v 1.7 63 17)

1 G1 M om the ref. — a) K5 G1 M1 2 स निरुद्धस् (for संनि°) — b) S पराक्रमैः (for °क्रमः) — c)

तापयामास तत्सैन्यं देहं व्याधिगणो यथा ॥ २
अश्वो विद्धो ध्वजश्छिन्नः सारोहः पतितो गजः ।
छत्राणि चापविद्धानि रथाश्चक्रैर्विना कृताः ॥ ३
विद्रुतानि च सैन्यानि शरार्तानि समन्ततः ।
इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्राज्ञायत किंचन ॥ ४
तेषामायच्छतां संख्ये परस्परमजिह्मगैः ।
अर्जुनो ध्वजिनीं राजन्नभीक्ष्णं समकम्पयत् ॥ ५
सत्यां चिकीर्षमाणस्तु प्रतिज्ञां सत्यसंगरः ।
अभ्यद्रवद्रथश्रेष्ठं शोणाश्वं श्वेतवाहनः ॥ ६
तं द्रोणः पञ्चविंशत्या मर्मभिद्भिरजिह्मगैः ।
अन्तेवासिनमाचार्यो महेष्वासं समर्दयत् ॥ ७
तं तूर्णमिव बीभत्सुः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
अभ्यधावदिषूनस्यन्निषुवेगविघातकान् ॥ ८
तस्याशु क्षिपतो भल्लान्भल्लैः संनतपर्वभिः ।
प्रत्यविध्यदमेयात्मा ब्रह्मास्त्रं समुदीरयन् ॥ ९
तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्याचार्यकं युधि ।
यतमानो युवा नैनं प्रत्यविध्यद्यदर्जुनः ॥ १०
क्षरन्निव महामेघो वारिधाराः सहस्रशः ।
द्रोणमेघः पार्थशैलं ववर्ष शरवृष्टिभिः ॥ ११
अर्जुनः शरवर्षं तद्ब्रह्मास्त्रेणैव मारिष ।

B_2 (marg, orig as in text) समनुजातश्च (for °यातश्च) — ^{d}) G_4 वर (for वर॰)

2 ^{a}) D_4 तीव्रान् (for तीक्ष्णान्) — ^{b}) B Dn_2 स-, D_2 स्वान्, D_4 lacuna, G_5 सु- (for स्व) — ^{c}) M_{3-5} तापयंस्तव (for °यामास) D_8 तत्सेना, G_1 M सैन्यानि (for तत्सैन्य) — ^{d}) D_7 व्याधिगणैर् (for °गणो) G_1 M देहान्व्याधीरु(M_3 °धिं रु, M_4 °धीन्रु)-जन्निव

3 ^{a}) B (except B_2) Dn_2 रथश्छिन्न, S रथो विद्ध॰ (for ध्वजश्छिन्न) K_1 अश्वविद्धो ध्वजश्छिन्ना, K_5 Dn_1 D_{4-6} अश्वा विद्धा ध्वजाश्छि(D_5 तथा छि)न्ना — ^{b}) G_5 सारोह (for °ह) K_3 $B_{2.3}$ Dc_1 Dn_2 $D_{2\,3}$ G_3 पातितो (for प°) K_5 $D_{5\,6}$ सारोहा प(K_5 पा)तिता गजा, D_4 सारोह पतितो ध्वज, D_7 सारोह पर्वतो गत — ^{c}) G_1 M_{3-5} चक्राणि, G_5 शराणि (for छत्राणि) M_2 पाप- (for चाप) — ^{d}) B_1 निराकृता (for विना कृता) $Ś_1$ रथश्चक्रैर्विना कृत, D_2 रथाश्चैव विनाशिता

4 ^{a}) K_6 Dn_1 $D_{4\,5\,7\,8}$ विद्रावितानि सैन्यानि — ^{b}) G_1 M प्राद्रवति (M_5 °वत) दिशो दश — ^{c}) Dn_1 $D_{5\,8}$ तुमलं — ^{d}) $K_{1.4}$ B_5 $D_{1.3-5}$ S (except $G_{3\,4}$ M_5) प्रज्ञायत (for प्राज्ञा°)

5 ^{a}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 ह्यायच्छता, K_6 Dn_1 D_{4-6} $M_{4\,5}$ व्याय°, $B_{1\,3-5}$ Dc_1 संय°, B_2 (marg) प्राय°, D_2 व्यापतता, D_7 प्रपततां, D_8 प्रयतता, G_3 आगच्छता (for आय°) $G_{1.5}$ $M_{1-3\,5}$ संखे, G_1 M_4 संघे (for संख्ये) — ^{b}) S पर पारमिवेच्छता — ^{c}) D_4 अर्जुनो ध्वजिना नाथम् — ^{d}) D_2 सुतीक्ष्णै, Cd अभीक्ष्ण (as in text) K_1 समकल्पयद् (for °कम्पयद्)

6 ^{a}) K_{1-3} D_1 च, B_2 ता (for तु) — ^{c}) K_5 Dc_1 Dn_1 $D_{3.5\,6}$ अभ्य(Dc_1 °त्या)र्दयद् (for अभ्यद्रवद्) G_2 M रथश्रेष्ठ॰ — ^{d}) A few MSS श्रोणाश्व (for शो°) D_2 श्वेताश्व शोणवाहनं

7 ^{b}) $Ś_1$ $K_{1\,2}$ D_1 मर्मविद्भिर् (for °भिद्भिर्) S मर्मज्ञो म(G_5 [marg] आशुगैर्म)र्मभेदिभि — ^{d}) $Ś_1$ (also as in text) मर्मविद्भि (for महेष्वास) $Ś_1$ K_{2-4} D_1 समार्दयत्, $B_{4\,5}$ Dn_2 D_6 समार्प°, Dn_1 $D_{3-5\,7\,8}$ समर्प°, D_2 असर्द (for समर्द) S पांडव समपीडयत्

8 ^{a}) $Ś_1$ तत् (for त) S स तु तूर्णतर (T °पर) पार्थो — 8^{bc} partly damaged in G_2 — ^{b}) S द्रोणं (for सर्व-) K (except K_5) S (G_2 damaged) वर (for वर॰) $D_{4\,5}$ प्रतिज्ञा सत्यसगर — ^{c}) K_{1-3} D_1 अभ्यद्रवद् (for °धावद्) K_1 D_7 अस्यान् (for अस्यन्) — ^{d}) D_4 निघातितान्, M_{3-5} विघातवान् (for -विघातकान्)

9 ^{a}) Dn_2 $D_{3\,6}$ अन्यास्तु (for तस्याशु) $B_{4\,5}$ क्षिप्तान् (for क्षिपतो) D_2 सत्कान् (for भल्लान्) — ^{c}) K_{1-3} अदीनात्मा, S स्मयन्द्रोणो (for अमेयात्मा) — ^{d}) K_1 समुदीरयत् (for °यन्) S ब्रा(G_1 ब्र)ह्ममस्त्रमुदीरयन्

10 ^{a}) K_1 Dn_1 D_5 G_2 अपश्यामो — ^{b}) D_6 $M_{3.4\,5}$ (inf lin as in text) आचार्यता (for क) — ^{c}) $B_{2\,3}$ $D_{3\,6}$ युधा (for युवा) K_5 नैत, $D_{2\,8}$ चैन, D_5 चैकं (for नैन) $D_{7\,8}$ यतमान युवान च — ^{d}) Dn_1 प्रत्यगच्छद् (for °विध्यद्) B_2 यदर्जुन, B_5 यथार्जुन, D_5 अथार्जुन॰, T $G_{3\,4}$ M_{3-5} यदार्जुन (for यद°) D_7 प्रत्याविध्य तदर्जुन

प्रतिजग्राह तेजस्वी बाणैर्बाणान्विशातयन् ॥ १२
द्रोणस्तु पञ्चविंशत्या श्वेतवाहनमार्दयत् ।
वासुदेवं च सप्तत्या बाह्वोरुरसि चाशुगैः ॥ १३
पार्थस्तु प्रहसन्धीमानाचार्यं स शरौघिणम् ।
विसृजन्तं शितान्बाणानवारयत तं युधि ॥ १४
अथ तौ वध्यमानौ तु द्रोणेन रथसत्तमौ ।
आवर्जयेतां दुर्धर्षं युगान्ताग्निमिवोत्थितम् ॥ १५
वर्जयन्निशितान्बाणान्द्रोणचापविनिःसृतान् ।
किरीटमाली कौन्तेयो भोजानीकं न्यपातयत् ॥ १६
सोऽन्तरा कृतवर्माणं काम्बोजं च सुदक्षिणम् ।
अभ्ययाद्वर्जयन्द्रोणं मैनाकमिव पर्वतम् ॥ १७
ततो भोजो नरव्याघ्रं दुःसहः कुरुसत्तम ।
अविध्यत्तूर्णमव्यग्रो दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ १८
तमर्जुनः शितेनाजौ राजन्विव्याध पत्रिणा ।
पुनश्चान्यैस्त्रिभिर्बाणैर्मोहयन्निव सात्वतम् ॥ १९
भोजस्तु प्रहसन्पार्थं वासुदेवं च माधवम् ।
एकैकं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत् ॥ २०
तस्यार्जुनो धनुश्छित्त्वा विव्याधैनं त्रिसप्तभिः । C 7 3 D. 7 K 7

---

11 a) K5 D7 8 किरन् (for क्षरन्) Dn1 वेगा, D8 6 -घोरा, G8 वेगो (for मेघो)

12 Dc1 om. 12 — a) Dn1 D2 3 6 S (except G1 M1 2 5) तं, D8 तु (for तद्) B2 अर्जुनस्त प्रव र्षतं — b) D8 6 च (for [एृ]व) D5 प्रक्षणोक्षेण मारिष — c) K2 3 5 Dn1 D2 5–8 परिजग्राह (for प्रति) — d) K4 D1 transp बाणै and बाणान् K1 D6 विशांतयन्, K8 निशातयस्, B4 5 Dn2 निशातयन्, D1 विशातयत्, D5 अवारयत् (for विशातयन्) — For 12bcd, S subst.

480* शरवर्षेण वीर्यवान् ।
अवारयदसम्भ्रान्तो न स्वाचार्यमपीडयत् ।

13 a) K (except K5) D1 च तं तु (for तु पञ्च-) — b) K1 आर्दयन्, K4 Dn1 D1 S (except G5 M5) अर्दयत् (for आर्द) — d) Ś1 K5 Dn D3 4 6 G2 चार्पयस् (D6 न्), K2–4 D1 2 7 8 चार्दयस् (D8 °न्) (for चाशुगैः) K1 बाहोदरमिवार्दयन् (sic)

14 G1 M om 14 — a) Ś1 K (except K5) D1 च (for तु) — b) D2 सं (for स) K4 आचार्यं सशरैर्धनु, T G2–5 आचार्यस्य शरौ(T रो)घिणीं — c) K1 D7 शतान्बाणान्, K5 Dn1 D5 शरान्घोरान् (for शितान्बाणान्) D8 6 विसृजन्निशितान्बाणान्, T G2–4 क्षपयन्वा यथा शक्त्या, G5 क्षपतश्च यथा शक्त्या — d) D3 5 आवारयत (for अवा) Dn1 घोरैरवारयन्युधि, T G2–5 न स्म वारयते युधि

15 a) B1 2 (marg, orig as in text) 3 Dc1 Dn1 D2 4 G2 युध्यमानौ, D3 6 विध्य, D5 युध्य°; G1 M हन्य° (for वध्य°) — b) Ś1 K1 2 4 D1. 4 5 नर-, T G3. 4 रथि (for रथ) — c) K5 B1 D3 4 6 S (except G2) अवर्जयेता (for आव°) Ś1 K1 D1 7 8 T G2–5 दुर्धर्षौ (for °र्षं) — d) D5 युगाताग्निर् (for °ग्निम्) S इवोल्बणं (for °त्थितम्)

16 a) Ś1 Dn2 D3–8 वर्जयंतौ (D7 8 °यन्वै) शरांस्तीक्ष्णान्, K Dn1 D1 वर्जयस्ताञ्शरास्तीम्रान् (K5 °रांस्तीक्ष्णान्, Dn1 °रान्घोरान्), D2 वर्जयंतौ शरैस्तीक्ष्णैर् — b) Ś1 K5 Dn D2–4 6–8 व(Dn2 D8 घ)रातिगान्, K1–4 D1 -चरच्युतान् (for विनि सृतान्) — c) Dc1 कौरव्यो, S त्वरितो (for कौन्तेयो) — d) K5 न्यवारयत्, B Dc1 Dn2 व्यशातयत्, D5 अपातयत्, D7 8 अशातयत्, S अथाविशत् (for न्यपातयत्) D2 3 6 भोजानीकान्यपातयत्

17 a) D8 सोत्तरी (sic) (for सोऽन्तरा) S सोत्तरा युधव(G1 क)र्माण — b) Ś1 K4 D1 काभोज — K4 D1 om 17cd — c) B4 प्रत्ययाद् (for अभ्य°) Ś1 K1 2 D2 दुर्जयं (for वर्जयन्) — d) G1 M क्रुद्ध मृत्युमिवातकं

18 a) K1 2 B Dc1 Dn2 D2–6 G1 M नरव्याघ्रो (for व्याघ्रं) — b) K1 4 दुष्प्रह; K2 5 Dn1 D1 3–5 7 8 दुःसहं, B Dc1 Dn2 T G2 3 दुर्धर्षं; G4 दुर्धर, G6 दुर्धर्ष (for दु सह) All MSS (except Ś1 D1, Ś2 missing) कुरुसत्तम — c) G4 अवध्यत् (for अवि°) D7 कृष्णम् (for तूर्णम्)

19 a) D8 ततोर्जुन (for तम°) Ś1 K1–4 Dn1 D1 शरेणाजौ, K5 B4 Dn2 D2 4–6 8 शतेनाजौ (for शिते) — b) D5 शरैर् (for राजन्) K4 5 D2 पत्रिणा, D5 चाशुगै (for पत्रिणा) — c) T G2–5 transp चान्यैस् and बाणै K (except K5) D1 चैनं (for चान्यैस्)

20 a) D6 प्रहरन् (for °सन्) — d) K1–3 B2

शरैरग्निशिखाकारैः क्रुद्धाशीविषसंनिभैः ॥ २१
अथान्यद्धनुरादाय कृतवर्मा महारथः ।
पञ्चभिः सायकैस्तूर्णं विव्याधोरसि भारत ॥ २२
पुनश्च निशितैर्बाणैः पार्थं विव्याध पञ्चभिः ।
तं पार्थो नवभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ॥ २३
विषक्तं दृश्य कौन्तेयं कृतवर्मरथं प्रति ।
चिन्तयामास वार्ष्णेयो न नः कालात्ययो भवेत् ॥ २४
ततः कृष्णोऽब्रवीत्पार्थं कृतवर्मणि मा दयाम् ।
कुरुसांबन्धिकं कृत्वा प्रमथ्यैनं विशातय ॥ २५
ततः स कृतवर्माणं मोहयित्वार्जुनः शरैः ।
अभ्यगाज्जवनैरश्वैः काम्बोजानामनीकिनीम् ॥ २६
अमर्षितस्तु हार्दिक्यः प्रविष्टे श्वेतवाहने ।
विधुन्वन्सशरं चापं पाञ्चाल्याभ्यां समागतः ॥ २७
चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यावर्जुनस्य पदानुगौ ।
पर्यवारयदायान्तौ कृतवर्मा रथेषुभिः ॥ २८
तावविध्यत्ततो भोजः सर्वपारशवैः शरैः ।
त्रिभिरेव युधामन्युं चतुर्भिश्चोत्तमौजसम् ॥ २९
तावप्येनं विव्यधतुर्दशभिर्दशभिः शरैः ।
संचिच्छिदतुरप्यस्य ध्वजं कार्मुकमेव च ॥ ३०
अथान्यद्धनुरादाय हार्दिक्यः क्रोधमूर्छितः ।
कृत्वा विधनुषौ वीरौ शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३१
तावन्ये धनुषी सज्ये कृत्वा भोजं विजघ्नतुः ।

Dn1 समर्दयत्, K4 D1-3 6 समार्दयत्, Dc1 D4 7 S समर्पयत् (for समा°)

21 ^{b}) D3 पतत्रिभि (for त्रिसप्तभि॰) —^{c}) K5 D5 -विषाकारै (for -शिखाकारै) —^{d}) D5 T G2-5 संक्रुद्धाशीविषोपमै॰

22 ^{b}) S महाबल (for °रथ) —^{c}) A few MSS शायकैस् (for सा°) K5 तीक्ष्णैर् (for तूर्णं) —^{d}) K2 3 B1 3. 5 Dc1 G1 M1 2 4. 5 मारत, D5 पार्थिव (for भारत)

23 ^{a}) D4 विंशतिर् (for निशितैर्) T G2-5 उग्रै (for बाणै) —^{b}) D3 सप्तभि (for पञ्चभि) D4 मोहयन्निव सात्वतं (= 19^{d})

24 ^{a}) G1 दृश्यते (hypermetric) (for दृश्य) N (Ś2 missing) दृष्ट्वा विषक्तं (D3 विधस्तु) कौंतेयं (Ś1 कौरव्य) —^{b}) D4 8 कृतवर्मा (for °वर्म) Dn1 महारथं (for रथं प्रति) —^{c}) M3 कौंतेयो (for वार्ष्णेयो)

25 ^{b}) Ś1 नो दया, T G2 3 5 मा दया, G4 मार्दवं (for मा दयाम्) Dn1 कृतवर्माणमाह्वयन्, D2 7 °र्माण-मार्दयन्; D4 8 °र्माणमार्दय — D2 om 25^{cd} —^{c}) G1 M कार्ष्णी, G2 कार्या-, G5 कार्ष्णि (for कुरु) K1 -सावतिकं, K2 D3 -साबंधकं, B (except B1) Dc1 Dn D3. 6 G2 M3-5 -संबधक, D1 -सायांधिकं, G1. 5 M1 2 -संबंधिकं (for -साबन्धिकं) K3 B2 4 5 Dn2 हित्वा (for कृत्वा) T G3 कार्ष्णिसंबंधकं मुक्त्वा, G4 सत॰ संस्तंभितं कृत्वा —^{d}) S व्र(G3-5 प्र)जाहितान् (for विशातय)

26 ^{c}) B3 Dc1 Dn1 D4 6 7 G3-5 अभ्ययाज्; G1 M अत्ययाज् (for अभ्य°) —^{d}) Ś1 K4 D1 काभोजानाम् D3 अनिकिनी (sic)

27 ^{c}) G1. 5 M विधून्वन् (for विधु°) —^{d}) K1. 2 4 B2 Dc1 Dn1 D3-8 T G M1 2 पाचालाभ्या (for °ल्याभ्या) K1 समागता

28 ^{b}) Dn1 रथानुगौ (for पदा°) —^{d}) Ś1 K1. 4 Dn D1 3 5 6 तथेषुभि (for रथे°)

29 ^{a}) Dn1 reads from ताव up to त्रिभिरे (in 29^{c}) on marg G3 भोजा —^{b}) K3 सर्वै (for सर्व-) Ś1 K1 2 पारगवै, K3 पारगवै (for पारशवै॰) B Dc1 Dn2 कृतवर्मा शितै॰ शरै॰ Cv as in text — K5 D5 repeat 29^{cd} after 30^{ab} —^{c}) Dc1 M5 (orig as in text, *sup lin*) एष (for एव) K5 (second time) D4 5 (second time) युधामन्युर् (for °मन्युं) —^{d}) K1-3 D1 उत्तमौजसं (for चोत्त) K5 (second time) D4 5 (second time) उत्तमौजास्त्रिभिस्तथा (K5 °स्तथा त्रिभि)

30 D4 om 30^{ab} —^{a}) D3 तावप्येव K5 B3-5 Dn2 D3 विविधतुर्, D3 विव्यधत्तु, T G1-4 M3. 4 5 (*sup lin*) विव्यथतुर् (for °धतुर्) — After 30^{ab}, K5 D5 repeat 29^{cd} —^{c}) K6 B1. 2 Dn2 D3-5 7 संचिच्छेदतुर् (for सचिच्छि°) Ś1 एव (for अपि) Dn1 चिच्छेद तु रथं तस्य, D6 स संचिच्छेदतुरस्य

31 D6 reads 31^{cd} on marg —^{c}) M1 2 विधनुषो (for °नुषौ) Ś1 K (except K5) D1 वीर (for

तेनान्तरेण बीभत्सुर्विवेशामित्रवाहिनीम् ॥ ३२
न लेभाते तु तौ द्वारं वारितौ कृतवर्मणा ।
धार्तराष्ट्रेष्वनीकेषु यतमानौ नरर्षभौ ॥ ३३
अनीकान्यर्दयन्युद्धे त्वरितः श्वेतवाहनः ।
नावधीत्कृतवर्माणं प्राप्तमप्यरिसूदनः ॥ ३४
तं दृष्ट्वा तु तथायान्तं शूरो राजा श्रुतायुधः ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो विधुन्वानो महद्धनुः ॥ ३५
स पार्थं त्रिभिरानर्छत्सप्तत्या च जनार्दनम् ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन पार्थकेतुमताडयत् ॥ ३६
तमर्जुनो नवत्या तु शराणां नतपर्वणाम् ।
आजघान भृशं क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥ ३७
स तन्न ममृषे राजन्पाण्डवेयस्य विक्रमम् ।
अथैनं सप्तसप्तत्या नाराचानां समार्पयत् ॥ ३८
तस्यार्जुनो धनुश्छित्त्वा शरावापं निकृत्य च ।
आजघानोरसि क्रुद्धः सप्तभिर्नतपर्वभिः ॥ ३९
अथान्यद्धनुरादाय स राजा क्रोधमूर्छितः ।
वासविं नवभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ ४०
ततोऽर्जुनः स्मयन्नेव श्रुतायुधमरिंदमः ।
शरैरनेकसाहस्रैः पीडयामास भारत ॥ ४१
अश्वांश्चास्यावधीत्तूर्णं सारथिं च महारथः ।
विव्याध चैनं सप्तत्या नाराचानां महाबलः ॥ ४२
हताश्वं रथमुत्सृज्य स तु राजा श्रुतायुधः । C 7 3303 B 7 92. K 7 92.

चीरौ) — d) K4 इवाकिरत्, Do1 D4–6 8 G5 अवा किरन् (for °किरत्)

32 b) K5 B2 (marg) D5 7 विभेदतु , B1–3. 5 Do1 विचेरतु°, B4 व्यभिंदतां, Dn1 D3 विभेदतु , Dn2 च जघ्नतु , D2. 6 निजघ्नतु , D4 निवेदतु°, T G1. 3 4 M1. 2 विरेदतु°; G2 वितेरतु°; G5 M3–5 विदेरतु (for विजघ्नतु)

33 a) Ś1 D3 5 ततो; K5 Dn1 च तौ (for तु तौ) — d) Do1 M3–5 रथर्षभौ; T G2–5 महारथौ (for नर र्षभौ)

34 a) क्रुद्धो (for युद्धे) S अनीकानि तु संमृद्नंस (G1 M र्नंस) — c) D1 8 कर्माणं (for वर्माणं) — d) S प्राप्य वारिनिपू(G1 M सू)दन

35 a) K4 Dn1 S transp दृष्ट्वा and तु D2 [अ]थ (for तु) K1 तथायातं; D1 तदायांत, D3 तथा न्यार्य (for तथायान्तं) — b) T G3 पार्थ (for शूरो) — c) K5 अभ्यर्दयत्, D8 अभिद्रवत्, G5 अत्यद्रवीत् (for अभ्यद्रवत्) — d) G1. 5 M विधून्वानो K4 5 महाधनु (for महद्धनु) — After 35, D8 ins

481* द्र[द्रा]व्यमाणेषु सैन्येषु पाण्डवेन ततस्ततः ।
श्रुतायुधो महातेजा किरन्बाणान्समभ्ययात् ।

36 a) T G3 4 धनुर् (for त्रिभिर्) D2 आजघ्ने (for आनर्छत्) — b) Do1 Dn1 तु (for च) — c) S (except M3–5) च (for तु) — d) T G3 पार्थं (for पार्थ)

37 a) Ś1 तथार्जुनो, B4 5 Dn2 D2 G4 ततोर्जुनो (for तम°) Ś1 K1–3 D1 2 4–6 [अ]शु, K4 5 [अ]थ, D7 8 च (for तु) — b) D3. 6 शरेणानतपर्वणा — c) K5 स संक्रुद्धस (for भृशं क्रुद्धस)

38 a) Dn1 D3–6 त न (for तन्न) S राजा (for राजन्) — d) Ś1 K2–4 B2 D1–3 6 समार्दयत्, K1 समर्द°; B4 Dn1 D4, 7, 8 S (except G4) समर्प° (for समार्प°)

39 G4 5 om (hapl) 39–40 — a) M3 4 ततो (for तस्य). — b) K5 Dn1 हस्तावापं, B2 D2 3 6 7 शराश्चापि, D4 शरं चापं, D5 शरानन्यान्, D8 शरा श्चाप (for शरावापं) S (G4 5 om) च मारिष (for निकृत्य च)

40 G4 5 om 40 (of v l 39) — c) G2 वास वस्यात्मजं वीरं — d) Ś1 K (except K5) D1. 2 चार्दे- यत् (for चार्प°)

41 Do1 om 41 — b) K1 शतायुधम् (for श्रुता°) K Dn1 D1 4 5 S अरिंदम, Dn2 अरिक्षम (for अरिं दम) — d) T G3 4 योधयामास, G2 5 पोथया° (for पीडया°)

42 a) Ś1 G1 M अस्य, Dn1 चापि (for चास्य) — b) Dn2 S (G3 lacuna) महाबल (for रथ) — G1 om (hapl) 42cd — c) K4. 5 विव्यधे (for विव्याध) K (except K3) D1 चैव (for चैनं) — d) D5 समर्प- यत् (for महाबल°)

43 b) Ś1 D7 च (for तु) — D4. 5 om (hapl.)

शरैरग्निशिखाकारैः क्रुद्धाशीविषसंनिभैः ॥ २१
अथान्यद्धनुरादाय कृतवर्मा महारथः ।
पञ्चभिः सायकैस्तूर्णं विव्याधोरसि भारत ॥ २२
पुनश्च निशितैर्बाणैः पार्थं विव्याध पञ्चभिः ।
तं पार्थो नवभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ॥ २३
विषक्तं दृश्य कौन्तेयं कृतवर्मरथं प्रति ।
चिन्तयामास वार्ष्णेयो न नः कालात्ययो भवेत् ॥ २४
ततः कृष्णोऽब्रवीत्पार्थं कृतवर्मणि मा दयाम् ।
कुरुसांबन्धिकं कृत्वा प्रमथ्यैनं विशातय ॥ २५
ततः स कृतवर्माणं मोहयित्वार्जुनः शरैः ।
अभ्यगाज्जवनैरश्वैः काम्बोजानामनीकिनीम् ॥ २६
अमर्षितस्तु हार्दिक्यः प्रविष्टे श्वेतवाहने ।
विधुन्वन्सशरं चापं पाञ्चाल्याभ्यां समागतः ॥ २७
चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यावर्जुनस्य पदानुगौ ।
पर्यवारयदायान्तौ कृतवर्मा रथेषुभिः ॥ २८
तावविध्यत्ततो भोजः सर्वपारशवैः शरैः ।
त्रिभिरेव युधामन्युं चतुर्भिश्चोत्तमौजसम् ॥ २९
तावप्येनं विव्यधतुर्दशभिर्दशभिः शरैः ।
संचिच्छिदतुरप्यस्य ध्वजं कार्मुकमेव च ॥ ३०
अथान्यद्धनुरादाय हार्दिक्यः क्रोधमूर्छितः ।
कृत्वा विधनुषौ वीरौ शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३१
तावन्ये धनुषी सज्ये कृत्वा भोजं विजघ्नतुः ।

Dn1 समर्दयत्, K4 D1-3 6 समार्दयत्, Dc1 D4 7 S समर्पयत् (for समा°)

21 ^{b}) D3 पतत्रिभि (for त्रिसप्तभि॰) —^{c}) K5 D5 -विषाकारै (for -शिखाकारै॰) —^{d}) D5 T G2-5 संक्रुद्धाशीविषोपमै॰

22 ^{b}) S महाबल (for °रथ) —^{c}) A few MSS शायकैस् (for सा°) K5 तीक्ष्णैर् (for तूर्णं) —^{d}) K2 3 B1 3. 5 Dc1 G1 M1. 2 4 5 भारत, D5 पार्थिव (for भारत)

23 ^{a}) D4 विंशतिर् (for निशितैर्) T G2-5 उग्रै॰ (for बाणै) —^{b}) D3 सप्तभि (for पञ्चभि) D4 मोहयन्निव सात्वतं (= 19^{d})

24 ^{a}) G1 दृश्यते (hypermetric) (for दृश्य) N (Ś2 missing) दृष्ट्वा विषक्तं (D3 विघस्तु) कौंतेयं (Ś1 कौरव्यं) —^{b}) D4 8 कृतवर्मा (for °वर्म-) Dn1 महारथं (for रथं प्रति) —^{c}) M3 कौंतेयो (for वार्ष्णेयो)

25 ^{b}) Ś1 नो दया, T G2 3. 5 मा दया, G4 मार्दवं (for मा दयाम्) Dn1 कृतवर्माणमाह्वयन्, D2 7 °र्माणमार्दयन्, D4. 8 °र्माणमार्दय —D2 om 25^{cd} —^{c}) G1 M कार्ष्णि, G2 कार्ण-, G5 कार्ष्णि (for कुरु-). K1 -सावतिक, K2 D8 -सांबंधक, B (except B1) Dc1 Dn D3. 5 G3 M3-5 -संबंधकं, D1 -सांबांधिकं, G1. 5 M1 2 -संबंधिकं (for -सांबन्धिकं) K3 B2. 4. 5 Dn2 हित्वा (for कृत्वा). T G3 कार्ष्णिसंबधकं मुक्त्वा, G4 तत॰ संस्तंभितं कृत्वा —^{d}) S प्र(G3-5 प्र)जाहितान् (for विशातय)

26 ^{c}) B2 Dc1 Dn1 D4 5 7 G3-5 अभ्ययाज्, G1 M अत्यगाज् (for अभ्य°) —^{d}) Ś1 K4 D1 काभोजानाम् D3 अनिकिनी (sic)

27 ^{c}) G1. 5 M विधून्वन् (for विधु°) —^{d}) K1. 2 4 B2 Dc1 Dn1 D3-3 T G M1. 2 पांचालाभ्यां (for °ल्याभ्या) K1 समागता

28 ^{b}) Dn1 रथानुगौ (for पदा°) —^{d}) Ś1 K1. 4 Dn D1. 3 5 6 सथेषुभि (for रथे°)

29 ^{a}) Dn1 reads from ताव up to त्रिभिरे (in 29^{c}) on marg G3 भोजा —^{b}) K3 सर्वै (for सर्व-) Ś1 K1. 2 पारगवै, K3 पारगवै (for पारशवै॰) B Dc1 Dn2 कृतवर्मा शितै॰ शरै॰ Cv as in text —K5 D5 repeat 29^{cd} after 30^{ab} —^{c}) Dc1 M5 (orig as in text, *sup lin*) एष (for एव) K5 (second time) D4 5 (second time) युधामन्युर् (for °मन्युं) —^{d}) K1-3 D1 उत्तमौजसं (for चोत्त) K5 (second time) D4. 5 (second time) उत्तमौजास्त्रिभिस्तथा (K5 °स्तथा त्रिभि॰)

30 D4 om. 30^{ab} —^{a}) D3 तावप्येवं K5 B3-5 Dn2 D3 विविधतुर्, D8 विव्यधतुं, T G1-4 M3. 4. 5 (*sup lin*) विव्यथतुर् (for °धतुर्) —After 30^{ab}, K5 D5 repeat 29^{cd} —^{c}) K5 B1. 2 Dn2 D3-5 7 संचिच्छेदतुर् (for संचिच्छि°) Ś1 एव (for अपि) Dn1 चिच्छेद तु रथं तस्य, D6 स संचिच्छेदतुरस्य

31 D6 reads 31^{cd} on marg —^{c}) M1. 2 विधनुषो (for °नुषौ) Ś1 K (except K5) D1 वीर॰ (for

तेनान्तरेण बीभत्सुर्विवेशामित्रवाहिनीम् ॥ ३२
न लेभाते तु तौ द्वारं वारितौ कृतवर्मणा ।
धार्तराष्ट्रेष्वनीकेषु यतमानौ नरर्षभौ ॥ ३३
अनीकान्यर्दयन्युद्धे त्वरितः श्वेतवाहनः ।
नावधीत्कृतवर्माणं प्राप्तमप्यरिसूदनः ॥ ३४
तं दृष्ट्वा तु तथायान्तं शूरो राजा श्रुतायुधः ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो विधुन्वानो महद्धनुः ॥ ३५
स पार्थं त्रिभिरानर्छत्सप्तत्या च जनार्दनम् ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन पार्थकेतुमताडयत् ॥ ३६
तमर्जुनो नवत्या तु शराणां नतपर्वणाम् ।
आजघान भृशं क्रुद्धस्तोत्त्रैरिव महाद्विपम् ॥ ३७
स तन्न ममृषे राजन्पाण्डवेयस्य विक्रमम् ।
अथैनं सप्तसप्तत्या नाराचानां समार्पयत् ॥ ३८
तस्यार्जुनो धनुश्छित्त्वा शरावापं निकृत्य च ।
आजघानोरसि क्रुद्धः सप्तभिर्नतपर्वभिः ॥ ३९
अथान्यद्धनुरादाय स राजा क्रोधमूर्छितः ।
वासविं नवभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ ४०
ततोऽर्जुनः स्मयन्नेव श्रुतायुधमरिंदमः ।
शरैरनेकसाहस्रैः पीडयामास भारत ॥ ४१
अश्वांश्चास्यावधीत्तूर्णं सारथिं च महारथः ।
विव्याध चैनं सप्तत्या नाराचानां महाबलः ॥ ४२
हताश्वं रथमुत्सृज्य स तु राजा श्रुतायुधः । C 7 3301 B 7 92. K 7 92.

वीरौ) —ᵈ) K4 द्रुवाकिरत्, Do1 D4–6 8 G5 अवाकिरन् (for °किरत्)

32 ᵇ) K5 B2 (marg) D5 7 विभेदतु, B1–3. 5 Do1 विचेरतु, B4 व्यभिंदतां, Dn1 D3 विभेदतु, Dn2 च जघ्नतु, D3. 6 निजघ्नतु; D4 निवेदतु; T G1. 3 4 M1. 2 विरेदतु; G2 वितेरतु, G5 M3–5 विदेरतु (for विजघ्नतु)

33 ᵃ) Ś1 D3 6 ततो, K5 Dn1 च तौ (for तु तौ) —ᵈ) Do1 M3–5 रथर्षभौ; T G3–5 महारथौ (for नरर्षभौ)

34 ᵃ) क्रुद्धो (for युद्धे) S अनीकानि तु संमृद्गंस्(G1 M °द्नंस्) —ᶜ) D1. 8 -कर्माणं (for -वर्माणं) —ᵈ) S प्राप्य चारिनिषू(G1 M °षू)दन

35 ᵃ) K4 Dn1 S transp दृष्ट्वा and तु D2 [अ]थ (for तु) K1 तथायातं; D2 तदायातं, D8 तथा न्याय (for तथायान्तं) —ᵇ) T G3 पार्थं (for शूरो) —ᶜ) K5 अभ्यर्दयत्, D8 अभिद्रवत्; G5 अत्यब्रवीत् (for अभ्यद्रवत्) —ᵈ) G1. 5 M विधून्वानो K4 5 महाधनु (for महद्धनु) — After 35, D8 ins

481* म[द्रा]व्यमाणेषु सैन्येषु पाण्डवेन ततस्ततः ।
श्रुतायुधो महातेजा किरन्बाणान्समभ्ययात् ।

36 ᵃ) T G3. 4 धनुर् (for त्रिभिर्) D2 आजघ्ने (for आनर्छत्) —ᵇ) Do1 Dn1 तु (for च) —ᶜ) S (except M3–5) च (for सु) —ᵈ) T G3 पार्थं (for पार्थ)

37 ᵃ) Ś1 तथार्जुनो; B4 5 Dn2 D2 G4 ततोर्जुनो (for तम°) Ś1 K1–3 D1 2 4–6 [अ]शु, K4 5 [अ]थ, D7 8 च (for तु) —ᵇ) D3. 6 शरेणानतपर्वणा —ᶜ) K5 स संक्रुद्धस् (for भृशं क्रुद्धस्)

38 ᵃ) Dn1 D3–6 तं न (for तन्न) S राजा (for राजन्) —ᵈ) Ś1 K2–4 B2 D1–3. 6 समार्दयत्, K1 समर्द°; B4 Dn1 D4 7 8 S (except G4) समर्प° (for समार्प°)

39 G4. 5 om (hapl) 39–40 —ᵃ) M3 4 ततो (for तस्य) —ᵇ) K5 Dn1 हस्तावापं, B2 D2 3 6 7 शराश्चापि, D4 शर चापं, D5 शरानन्यान्; D8 शरां श्चाप (for शरावापं) S (G4 5 om) च मारिष (for निकृत्य च)

40 G4 5 om 40 (of v 1 39) —ᶜ) G2 वासवस्यात्मजं वीरं —ᵈ) Ś1 K (except K5) D1. 2 धार्दयत् (for चार्प°)

41 Do1 om 41 —ᵇ) K1 शतायुधम् (for श्रुता°) K Dn1 D1. 4 5 S अरिंदम, Dn2 अरिक्षम (for अरिंदम) —ᵈ) T G3. 4 योधयामास, G2 3 पोथया° (for पीडया°)

42 ᵃ) Ś1 G1 M अस्य; Dn1 चापि (for चास्य) —ᵇ) Dn2 S (G3 lacuna) महाबल (for °रथ) — G4 om (hapl.) 42^{cd} —ᶜ) K4. 5 विव्यधे (for विव्याध) K (except K3) D1 चैव (for चैनं) —ᵈ) D5 समर्पयत् (for महाबल)

43 ᵇ) Ś1 D7 च (for तु) — D4 5 om. (hapl.)

अभ्यद्रवद्रणे पार्थं गदामुद्यम्य वीर्यवान् ॥ ४३
वरुणस्यात्मजो वीरः स तु राजा श्रुतायुधः ।
पर्णाशा जननी यस्य शीततोया महानदी ॥ ४४
तस्य माताब्रवीद्वाक्यं वरुणं पुत्रकारणात् ।
अवध्योऽयं भवेल्लोके शत्रूणां तनयो मम ॥ ४५
वरुणस्त्वब्रवीत्प्रीतो ददाम्यस्मै वरं हितम् ।
दिव्यमस्त्रं सुतस्तेऽयं येनावध्यो भविष्यति ॥ ४६
नास्ति चाप्यमरत्वं वै मनुष्यस्य कथंचन ।
सर्वेणावश्यमर्तव्यं जातेन सरितां वरे ॥ ४७
दुर्धर्षस्त्वेष शत्रूणां रणेषु भविता सदा ।
अस्त्रस्यास्य प्रभावाद्वै व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ ४८
इत्युक्त्वा वरुणः प्रादाद्गदां मन्त्रपुरस्कृताम् ।
यामासाद्य दुराधर्षः सर्वलोके श्रुतायुधः ॥ ४९
उवाच चैनं भगवान्पुनरेव जलेश्वरः ।
अयुध्यति न मोक्तव्या सा त्वय्येव पतेदिति ॥ ५०
स तया वीरघातिन्या जनार्दनमताडयत् ।
प्रतिजग्राह तां कृष्णः पीनेनांसेन वीर्यवान् ॥ ५१
नाकम्पयत शौरिं सा विन्ध्यं गिरिमिवानिलः ।

43^{c}–44^{b}, D3 reads the same on marg (sec m) —^{c}) K1 रथे (for रणे) Dn1 तूर्णं (for पार्थं)

44 D4 5 om 44^{ab} (of v l 43) D3 reads 44^{ab} on marg (sec m) —^{c}) Ś1 K1–4 D1 4 वर्णासा, K5 D2 7 8 वर्णाशा, D3 6 G1 M पर्णासा, T G2 वेण्णासा, G3 वेण्णास, G4. 5 घण्णासा (for पर्णाशा) D1–6 तस्य (for यस्य) —^{d}) Ś1 K1–3 D1 शततोया, D2 6 सित° (for शीत°)

45 ^{a}) B S राजन् (for वाक्यं) —^{c}) B4 न वध्यो (for अवध्यो)

46 ^{a}) K (except K5) D1 प्रीत्या; D4 प्राज्ञो (for प्रीतो) —^{b}) K1. 4 D1. 3 5 6 M3–5 ददानि, D3 द्रास्यामि; G3 4 ददाति (for ददामि) —^{c}) M3–5 येनास्त्रेण (for दिव्यमस्त्र) Ś1 K1. 3 अतस्तेयं, D7 सुतस्तेहं, D8 सुतं तेहं (for सुतस्तेऽयं) —^{d}) Ś1 तेन (for येन) M3–5 अवध्यो वै (for येनावध्यो)

47 ^{a}) Dn1 D4 वास्य, D5 चास्य (for चापि) Ś1 वा (for वै) K4 D1 न चास्ति चाप्यमरत्वं —^{b}) Ś1 K1–4 D1 मानुषाणा, K5 D4 8 G4 मानुषस्य, B2 Dn1 D2 3. 6 7 G3. 5 मानुष्यस्य, D5 मानुषेषु (for मनुष्यस्य) —^{c}) K1 3 D1 -मंतव्यं, K5 D4 G4 -कर्तव्यं (for -मर्तव्यं) Ś1 (*sup lin* as in text) जातेनावश्यकर्तव्य

48 ^{a}) D4 M3 4 5 (*inf lin* as in text) एव (for एष) —^{b}) B2 रणे प्र (for रणेषु) —^{c}) D4 5 तस्यास्त्रस्य, D3 अस्यास्त्रस्य (by transp), T G3 4 अस्त्रस्यास्त्र- T G2–5 -प्रभावेन (for प्रभावाद्वै) —^{d}) S (except G5) व्यैतु (for व्येतु) K3 Dn1 G5 मनसो ज्वर, K4 मानुषो ज्वर (for मानसो ज्वर)

49 D6 om. 49. —^{c}) B4 माम् (for याम्). K5 Dn1 D4. 5 आश्रित्य (for आसाद्य) K5 Dn1 सदुर्धर्ष (for दुराधर्ष)

50 ^{b}) N (except B Do1 Dn2, Ś2 missing) स्वयमेव (for पुनरेव) —^{d}) K5 Dn1 त्वय्येव (Dn1 त्वयैव) निपतिष्यति, S त्वय्येव (M2 °व) निपतेदिति —After 50, K4 B Do1 Dn2 D1–3 5 6 S ins

482* इन्यादेषा प्रतीपं हि प्रयोक्तारामिति प्रभो ।
न चाकरोत्स तद्वाक्यं प्राप्ते काले श्रुतायुध ।

[S om. line 1 —(L 1) B3 5 अपि (for इति) —(L 2) S transp प्राप्ते and काले D3 काल° (for काले)]

51 ^{a}) Ś1 K1 3–5 D1–4. 6–8 तया स (by transp), K2 तया सह, Do1 स तथा, Dn1 तथा स D5 सर्व (for वीर-) —^{b}) G2 5 गदयोरस्यताडयत् —^{c}) D4 तं (for ता) Ś1 (orig) विष्णु, Ś1 (*sup lin*) विप्र (for कृष्ण) —^{d}) K1 Dn1 D1–6 8 पीतेन (for पीनेन) D3. 4 6 8 अंशेन (for अंसेन)

52 G2 partly damaged —^{a}) A few MSS सौरिं (for शौरिं) G1 M न चकपे तदा शौरिर् —^{b}) G1 M भिद्यमान (for विन्ध्य गिरिम्) B1. 2 5 Do1 Dn1 D2 T G3–5 इवाचलं, B3 °शनि°, D4 7 °नल°, D5 °नळ, G1 M °चल° (for °निल°) — After 52^{ab}, S ins

483* ततोऽर्जुन क्षुरप्राभ्या भुजौ परिघसंनिभौ ।
विव्याध पाण्डव शीघ्रं जलेश्वरसुतस्य वै ।
सा ज्वलन्ती महोल्केव समासाद्य जनार्दनम् ।

[(L 1) G1 इति, M तस्य (for ततो)]

—^{c}) Dn2 D3 6 प्रत्युद्याता तु, D2 प्रत्यवर्तत तु (for

प्रत्यभ्ययात्तं विप्रोढा कृत्येव दुरधिष्ठिता ॥ ५२
जघान चास्थितं वीरं श्रुतायुधममर्षणम् ।
हत्वा श्रुतायुधं वीरं जगतीमन्वपद्यत ॥ ५३
हाहाकारो महांस्तत्र सैन्यानां समजायत ।
स्वेनास्त्रेण हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिंदमम् ॥ ५४
अयुध्यमानाय हि सा केशवाय नराधिप ।
क्षिप्ता श्रुतायुधेनाथ तस्मात्तमवधीद्गदा ॥ ५५
यथोक्तं वरुणेनाजौ तथा स निधनं गतः ।
व्यसुश्चाप्यपतद्भूमौ प्रेक्षतां सर्वधन्विनाम् ॥ ५६
पतमानस्तु स बभौ पर्णाशायाः प्रियः सुतः ।
संभग्न इव वातेन बहुशाखो वनस्पतिः ॥ ५७
ततः सर्वाणि सैन्यानि सेनामुख्याश्च सर्वशः ।
प्राद्रवन्त हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिंदमम् ॥ ५८
ततः काम्बोजराजस्य पुत्रः शूरः सुदक्षिणः ।
अभ्ययाज्जवनैरश्वैः फल्गुनं शत्रुसूदनम् ॥ ५९
तस्य पार्थः शरान्सप्त प्रेषयामास भारत ।
ते तं शूरं विनिर्भिद्य प्राविशन्धरणीतलम् ॥ ६०
सोऽतिविद्धः शरैस्तीक्ष्णैर्गाण्डीवप्रेषितैर्मृधे । B. 7. 332 C 7 97 K. 7. 92

प्रत्यभ्ययात्तं) Cd cites प्रत्यत्ययात् Ś1 विप्रोढी, Dn2 D3 6 विप्रौढा, D5 विकृता, D7 विद्रौढा, D8 विप्राद्य, Cd (gloss ब्राह्मणायोपसाधिता) विप्रोढा (as in text) B Dc1 Dn1 प्रत्युद्यांती त(B1 प्रत्युद्याता त ; B4 समभ्ययात्त)मेवैषा, B1 (marg) प्रत्यभ्ययात्तु विप्रोढा, S प्रत्यागता (G1 M1 2 °हत , G4 हता) महावेगा (G2 भागा) —[d]) D4 प्रत्येवे (sic ?) (for कृत्येव) S दुरनुष्ठिता (for धिष्ठिता) Cd cites अनधिष्ठिता

53 [a]) Dn1 D4 8 S च स्थित, D7 चावस्थित (hyper metric) (for चास्थित) Cd cites आस्थितं (as in text). D1 वीर, T G3 8 संख्ये, G1 M1, 3 5 संख्ये ; G4 5 M3 4 सख्ये (for वीरं) —[b]) K (except K5) D1 2 अरिंदम (for अमर्षणम्) — After 53[ab], S ins

484* स पपात हतो भूमौ विशिरा विभुजो बली ।
स भग्न इव वातेन बहुशाखो वनस्पति ।
सा विस्फुरन्ती ज्वलिता वज्रवेगसमा गदा ।

[(L 2) G1 M सभग्न (for स भग्न) — (L 3) G1 M विष्फुरती (for विस्फु)]

—[c]) S भीमा (for वीरं) —[d]) B Dc1 Dn2 धरणीम् (for जगतीम्) — After 53, K1 B (except B4) Dc1 D5 ins

485* गदा निवर्तिता दृष्ट्वा निहतं च श्रुतायुधम् ।

54 [a]) D6 S मासीत् (for तत्र) —[b]) D8 सैन्यानि समवार्जयत् ; S नां तव भारत —[c]) Dn1 तेनास्त्रेण, D1 श्वेता°, G1 M श्रुतायुधं (for स्वेनास्त्रेण) D4 5 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) —[d]) Dn1 T G2–5 अमर्षणं (for अरिंदमम्) G1 M तदास्त्रं विनिपातित

55 G3 partly damaged —[a]) B Dn2 तत°, Dc1 यत , Dn1 हि ता (for हि सा) —[c]) D7 om from युधेनाथ up to वातेन (in 57[a]) —[d]) Dc1 G1 3 M1 2 तदा (for गदा)

56 D7 om 56 (cf. v l 55) —[a]) D3, 6 [अ]सौ (for [आ]जौ) —[b]) Dn1 तथा सा निधनंकरा —[c]) Ś1 K3 D1 वपुश्च, D2 वसुश्च (for व्यसुश्च) D4 [अ]हनद् (for [अ]पतद्) — G5 om 56[d]–57[a] —[d]) K1, 4 D1 4 6 प्रेक्ष्यता, D5 S (G5 om.) पश्यतां (for प्रेक्षतां)

57 D7 om 57[abc] (cf v l 55) G5 om 57[a] (cf v l. 56) —[a]) T G1, 2 4 M स (G4 सु) विबभौ (for तु स बभौ) —[b]) Ś1 D8 वर्णाशाया , K1 वर्णामाय , K3 वर्णाभाया , K8 D4 वर्णासाया , D1, 3 6 G1 M पर्णासाया (for पर्णाशाया) T G2–5 व(T वे , G2 3 पे)ण्णाया सुप्रिय सुत —[c]) B4 5 D2 3 6 8 G5 स भग्न (for संभग्न)

58 B4 om 58[ab] —[a]) T G2–5 transp सर्वाणि and सैन्यानि —[b]) T G2–5 सैन्य (for सेना) —[c]) B3 Dc1 मृतं (for हतं) Dn1 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) —[d]) K4 D8 अरिंदम, D4 अरिक्षयं ; G1 M अमर्षणं (for अरिंदमम्)

59 [a]) D1 om. तत Ś1 K4 D1 कांभोजराजस्य —[b]) T G2–5 वीर (for शूर) K1 पुत्रा शूरा प्रदक्षिणा —[c]) K1 अस्ययाज् (for अभ्य°) —[d]) N (except Ś1 K1–3 , Ś2 missing) फाल्गुनं

60 [a]) D2 तस्मै ; D4, 5 तत (for तस्य) —[b]) D3 4 6 प्रेरयामास (for प्रेष) —[c]) Ś1 ते तु , D2 4 तत (for ते तं) T G3–4 वीरं (for शूरं) —[d]) K1–3 Dn1 D4 G4, 5 प्राविशद् (for °शन्) Dc1 D3 4 धरणीतले

14 63 64 अर्जुनं प्रतिविव्याध दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ६१
वासुदेवं त्रिभिर्विद्ध्वा पुनः पार्थं च पञ्चभिः ।
तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा केतुं चिच्छेद मारिष ॥ ६२
भल्लाभ्यां भृशतीक्ष्णाभ्यां तं च विव्याध पाण्डवः ।
स तु पार्थं त्रिभिर्विद्ध्वा सिंहनादमथानदत् ॥ ६३
सर्वपारशवीं चैव शक्तिं शूरः सुदक्षिणः ।
सघण्टां प्राहिणोद्घोरां क्रुद्धो गाण्डीवधन्वने ॥ ६४
सा ज्वलन्ती महोल्केव तमासाद्य महारथम् ।
सविस्फुलिङ्गा निर्भिद्य निपपात महीतले ॥ ६५
तं चतुर्दशभिः पार्थो नाराचैः कङ्कपत्रिभिः ।
साश्वध्वजधनुःसूतं विव्याधाचिन्त्यविक्रमः ।
रथं चान्यैः सुबहुभिश्चक्रे विशकलं शरैः ॥ ६६
सुदक्षिणं तु काम्बोजं मोघसंकल्पविक्रमम् ।
विभेद हृदि बाणेन पृथुधारेण पाण्डवः ॥ ६७
स भिन्नमर्मा स्रस्ताङ्गः प्रभ्रष्टमुकुटाङ्गदः ।
पपाताभिमुखः शूरो यन्त्रमुक्त इव ध्वजः ॥ ६८
गिरेः शिखरजः श्रीमान्सुशाखः सुप्रतिष्ठितः ।
निर्भग्न इव वातेन कर्णिकारो हिमात्यये ॥ ६९

---

61 ^{a}) T G_{2-5} उग्रैर् (for तीक्ष्णैर्) —^{b}) D_8 गांजीव- (for गाण्डीव) K_5 B_2 Dn_2 $D_{8.6}$ G_4 -प्रेरितैर्, D_4 -प्रेरिता (for -प्रेषितैर्) $Ś_1$ K Dn_2 D_{1-8} रणे, Dn_1 शरैः (for मृधे) —^{c}) D_2 सोर्जुनं (for अर्जुनं)

62 ^{a}) Dn_1 पुनर् (for त्रिभिर्) —^{b}) K_5 Dn_1 D_7 G_1 M सप्तभिः (for पञ्चभिः) D_5 पांडवं पंचभिः शरैः. — K_2 om 62^{c}–63^{b} —^{c}) G_4 भित्त्वा (for छित्त्वा) —^{d}) D_5 ध्वजं (for केतुं)

63 K_2 om 63^{ab} (cf v l. 62) —^{a}) T G_{2-5} पृथु- (for भृश-) D_4 भल्लाभ्या चायसाभ्या च —^{b}) D_4 विव्याध च (by transp), T G_2 च विव्याध $Ś_1$ $K_{1.3.4}$ D_1 पंचभि (for पाण्डव) —^{c}) G_1 M तं तु पार्थस् (for स तु पार्थं) $D_{8.6}$ स च पार्थेन निर्विद्ध —^{d}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ अथोन्नदन्, K_3 Dn_1 $D_{1.4.7}$ अथोन्नदत्, $K_{4.5}$ D_5 अथोनदत्, D_2 ह्वानदत्, D_3 अवासृजत्, D_6 मनिंदत, D_8 अथानदन् (for ॰नदत्)

64 ^{a}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ -पारगवीं, K_3 -पारंगमीं, $K_{4.5}$ Dn_1 $D_{3.5-7}$ Cd -पारसवीं, D_2 -पारसविं, D_8 -पापसवीं (for -पारशवीं) —^{b}) $Ś_1$ वीरः (for शूरः) K_4 D_1 शूरः शक्तिं च दारुणं —^{d}) $Ś_1$ K Dn_1 $D_{1.3-5.7.8}$ क्रोधाद् (for क्रुद्धो) D_4 गांजीव- Dn_1 $D_{3.4.6}$ -धन्विने (for -धन्वने)

65 D_5 om 65^{a}–66^{b} —^{a}) G_2 महोल्काभा (for ॰ल्केव) —^{b}) $K_{3.4}$ S समासाद्य (for तमा॰) $Ś_1$ महोरगं; K (except K_5) D_1 महोरसं (for महारथम्) —^{c}) B_2 परिस्फुलिंगा, S सविष्फुलिंगा (for सविस्फु॰) D_8 सा शक्तिर्, D_7 निर्भित्त्वा (for निर्भिद्य) —^{d}) D_2 निप्पपात (for निप॰). D_5 धरा (for मही-) —After 65, D_5 ins.:

486* शक्त्या चाभिहतो गाढं मूर्छयाभिपरिप्लुत ।
समाश्वास्य महातेजा सृक्किणी परिलेलिहन् ।

66 D_6 om 66^{ab} (cf v l. 65) —^{a}) $Ś_1$ D_8 चतुर्द(D_8 तं च द)शभि पार्थेन —^{c}) D_3 साश्वबाण, T G_3 ॰ध्वजं (for ॰ध्वज) —^{d}) T $G_{3.4}$ $M_{1.2.4}$ विक्रमं (for -विक्रमः) — D_3 om (hapl.) 66^{e}–67^{b} —^{f}) D_7 रणे, S (except M_{3-5}) पुनः (for शरैः)

67 D_8 om. 67^{ab} (cf v l 66) —^{a}) $K_{1.2.4}$ T G_3 च, B Da_1 $D_{1.2.7}$ तं (for तु) $Ś_1$ D_1 कांभोजं —^{cd}) $Ś_1$ K Dn_2 $D_{1-3.6}$ transp हृदि बाणेन (K_5 बाणेन हृदि) and पृथुधारेण D_4 युयुधानेन पांडवः

68 ^{a}) K_5 B (except B_2) Dn_2 $D_{2.4}$ S भिन्नवर्मा (for ॰मर्मा) G_1 M_{3-4} त्रस्तांगः (for स्र॰) — K_4 om 68^{b}–69^{b} —^{b}) K_{1-3} B_{1-3} $D_{1.5}$ प्रभिन्न, $G_{3.4}$ ॰हृष्ट- (for ॰भ्रष्ट) K_5 -कनकांगद॰, T $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ -मकुटा॰ (for मुकुटाङ्गद) G_2 प्रभ्रष्टांगदकुंडलः —^{c}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ D_1 प्रवाताभि (for पपाताभि) D_4 [अ]भिमतः, D_3 ॰मुखं (for ॰मुख) —^{d}) $D_{1.3}$ यत्र मुक्त, S मुक्तयंत्र (for यन्त्रमुक्त)

69 K_4 om 69^{ab} (cf v l 68) —^{a}) $D_{3.6.7}$ शिखरतः (for ॰रज) K_5 श्रीमान्सुशाखः सुच्छाय —^{b}) $M_{3.4}$ सशाख (for सु॰) D_3 स प्रतिष्ठित (for सुप्र॰) —^{c}) $Ś_1$ $K_{1.2}$ $D_{1.5}$ निर्भिन्न; K_4 प्रभिन्न, Dn_1 $G_{1.2.5}$ M सभग्न, T $G_{3.4}$ स भग्न (for निर्भग्न) —^{d}) D_3 हिमालये, Cd त्यये (as in text) —After 69, S ins

487* विकीर्णं पतितो राजा प्रसार्य विपुलौ भुजौ ।
[G_5 विसार्य (for प्रसार्य).]

शेते स्म निहतो भूमौ काम्बोजास्तरणोचितः ।
सुदर्शनीयस्ताम्राक्षः कर्णिना स सुदक्षिणः ।
पुत्रः काम्बोजराजस्य पार्थेन विनिपातितः ॥ ७०

ततः सर्वाणि सैन्यानि व्यद्रवन्त सुतस्य ते ।
हतं श्रुतायुधं दृष्ट्वा काम्बोजं च सुदक्षिणम् ॥ ७१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

६८

संजय उवाच ।
हते सुदक्षिणे राजन्वीरे चैव श्रुतायुधे ।
जवेनाभ्यद्रवन्पार्थं कुपिताः सैनिकास्तव ॥ १

अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः ।
अभ्यवर्षंस्ततो राजञ्शरवर्षैर्धनंजयम् ॥ २
तेषां षष्टिशतानार्यान्प्रामथ्नात्पाण्डवः शरैः । C. 7 334 B 7 85 K 7 93

—S cont B Dc1 Dn1 D2–4 6–8 ins. after 70

488* धारयन्नग्निसंकाशां शिरसा काञ्चनीं स्रजम् ।

70 a) S वि (for स्म) B2 वीर॰ (for भूमौ) — b) Ś1 K4 D1 काभोज(K4 ॰जा)स्तरणोचित, K1.2 B2 Dn1 कांबोजस्तर(B2 रु)णो ; K3 D3–6 कांबोजस्तु (D4 ॰जास्ते) रणो ; S कांबोज(T G2 जा)स्तरणो विभु॰ Cd cites आस्तरणं — After 70ab, N (Ś2 missing) ins.

489* महार्हाभरणोपेतः सानुमानिव पर्वतः ।

[K1 D3 महार्ह(D3 ॰र्हा)भरणोपेत (for the prior half) K3 साधुमान् ; D3 सानुगान्, Cd सानुमान् (as above)]

— Dc1 om. (hapl.) 70cdef — c) D3 6 सुदर्शकाय (for नीयस्) — d) D7 8 सुनास॰, Cd कर्णिना (as in text). D3.6 च, D5 lacuna (for स) S भिन्नो हेमगिरिर्यथा — e) Ś1 K4 D1 कांभोज (for काम्बोज) — f) S श्रीमान्पार्थेन पातितः (G1 M वै हतः) — After 70, B Dc1 Dn1 D2–4, 6–8 ins 488* and cont

490* अशोभत महाबाहुर्व्यसुर्भूमौ निपातितः ।

[D4 om the post half]

On the other hand, S ins

491* शोचयन्सर्वभूतानि केशवं च सहार्जुनम् ।

71 D3 om. 71abc — b) D3 G1 M3.4 प्राद्रवंस (for व्यद्र) D5 सुतस्य वै, D3 स वैनुगा (for सुतस्य ते) — c) K4 M1.2 श्रुत्वायुधं B2 G4 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) — d) Ś1 D1 कामोज ; K4 कामोजश् (for काम्बोजं)

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K1–4 B Dc1 Dn2 D1 3–8 G1 M1.2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, T G2 3 5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* K4 5 Dn1 D4 5 7 8 G1 2 M1 2 श्रुतायुधसुदक्षिणवध (K5 Dn1 D7 8 ॰योर्वध), Dc1 श्रुतायुधकांबोजवध, D2 श्रुतायुधसुदक्षिणसुत — *Adhy no* (figures, words, or both) K4 92, B1 D2 89, Dn1 D5 90, D3 T G3 4 88, G1.2 M 87, G5 86 — *Śloka no* Dc1 76, Dn1 73, G5 75

68

1 Ś2 missing up to 54 (cf v l. 7 63 17) G5 om the ref. — a) S transp हते and सुदक्षिणे — c) K1 प्राद्रवन्, D7 8 M3–5 [अ]भ्यपतन् (for ॰द्रवन्) K5 reads from पार्थं up to राज (in 2c) on marg — K4 om (hapl) 1d–4a

2 Ś2 missing, K4 om 2 (for both, cf v l 1) K5 reads 2abc on marg — a) K1 अभीषाह-, Dn1 अभीषाहा, D2 7 अभिषाहा, D4 5 आभीषाहा ; G1.3–5 M अभीषहा (for ॰षाहा) Some MSS सूरसेना — b) Ś1 K1.2 Dc1 D1.2 5–8 G1.5 M1 2 शिवयो, D4 शिबिरो (for शिबयो) B वशातय, D4 वसांतय (for वसा) — c) M1.2 अभ्यद्रवंस् (for ॰वर्षंस्) G1 M सुसंक्रुद्धा (for ततो राजन्) — d) G1 M शस्त्रवृष्ट्या (for शरवर्षैर्)

3 Ś2 missing, K4 om 3 (for both, cf v l. 1) — a) K5 Dn1 ॰शतान्याजौ ; B4 Dc1 Dn2 D3 6 ॰नन्यान्,

ते स्म भीताः पलायन्त व्याघ्रात्क्षुद्रमृगा इव ॥ ३
ते निवृत्य पुनः पार्थं सर्वतः पर्यवारयन् ।
रणे सपत्नान्निघ्नन्तं जिगीषन्तं परान्युधि ॥ ४
तेषामापततां तूर्णं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
शिरांसि पातयामास बाहूंश्चैव धनंजयः ॥ ५
शिरोभिः पतितैस्तत्र भूमिरासीन्निरन्तरा ।
अभ्रच्छायेव चैवासीद्ध्वाङ्क्षगृध्रवडैर्युधि ॥ ६
तेषु तूत्साद्यमानेषु क्रोधामर्षसमन्वितौ ।
श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च धनंजयमयुध्यताम् ॥ ७
बलिनौ स्पर्धिनौ वीरौ कुलजौ बाहुशालिनौ ।
तावेनं शरवर्षाणि सव्यदक्षिणमस्यताम् ॥ ८
त्वरायुक्तौ महाराज प्रार्थयानौ महद्यशः ।
अर्जुनस्य वधप्रेप्सू पुत्रार्थे तव धन्विनौ ॥ ९
तावर्जुनं सहस्रेण पत्त्रिणां नतपर्वणाम् ।
पूरयामासतुः क्रुद्धौ तडागं जलदौ यथा ॥ १०
श्रुतायुश्च ततः क्रुद्धस्तोमरेण धनंजयम् ।

D4 °नार्यात्, D7 8 °न्योधान्, Cd °नार्यान् (as in text) Ś1 तेषां षष्टिमहावीर्यान्, T G3 4 °शतान्यर्यानि —^{b}) K1–8 Dn1 D1 प्रमथ्नात्, D2 प्रमथ्नत्, D3 7 प्रामृद्नात्, D6 प्रमृद्नन्, S अहनत् (for प्रामथ्नात्) D1 निशितै (for पाण्डव·) —^{c}) D4 तस्यै, D5 तस्माद्, D7 तस्य (for ते स्म) K5 B Dc1 Dn2 D6 S पलायते, D1 2 °यंतो (for °यन्त) —^{d}) D5 भीता (for क्षुद्र-) S सिंहेनेवार्दिता गजा (G1 M मृगा)

4 Ś2 missing, K4 om 4^{a} (for both, cf v l 1) —^{a}) B1. 3 5 Dc1 Dn2 निवृत्ता, B2 वर्त्यंते, D2 निर्वृत्य (for निवृत्य) —^{b}) K4 परिवारयन्, K5 Dn1 D5 6 सम° (for पर्य°) G5 कुपिता सैनिकास्तव —^{d}) Dn1 वरान्युधि, D5 रणे परान् (for परान्युधि) S वज्रहस्तमिवासुरा (M3 °स्ता इवासुरान्)

5 Ś2 missing (cf v l. 1) Dn1 om (hapl) 5–6 —^{d}) K1 B1. 3. 5 Dc1 Dn2 D3 चापि (for चैव) — For 5^{cd}, S subst

492* उच्चकर्त शिरांस्युग्रो नाळेभ्य इव पङ्कजान् ।
[G3 4 नालेभ्य]

6 Ś2 missing (cf v l 1) Dn1 om 6 (cf v l. 5) —^{a}) Ś1 K3 B4 D4 5 8 पातितैस् (for पति°) D7 8 चैव (for तत्र) S शिरोभि प्रपतद्भिस्तैर् —^{b}) D3 अनंतरा, D8 निराशया (for निरन्तरा) S अंतरिक्षं समावृत —^{c}) G5 सुभ्रच्छायेव (for अभ्र°) D2 7 8 S तत्र (for चैव) —^{d}) Ś1 K1 2 4 D1 -गृतैर्, K3 5 B Dc1 D3 -चलैर्; Dn2 D4 5 8 -वडैर्, D2 -चरैर्, D6 -वधैर् (for -वडैर्) B4 सह, D8 अपि (for युधि) D7 ध्वाक्षगृध्रवहैरिव, S °वळै (G3 4 °वलै·) पुन

7 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) D2 G5 च, D4. 5 तच् (for तु). K2–4 D1 [उ]त्सार्यमाणेषु; B2 D4 5 छाद्यमानेषु, Dn1 D3 [उ]च्छाद्य°, D2 [आ]छाद्य° (for [उ]त्साद्य°) K1 तेन्वभूत्सार्यमाणेषु —^{b}) G2 जयामर्ष (for क्रोधा°) D8 -समन्विते (for °न्वितौ) — D5 reads 7^{cd} on marg (*sec m*) —^{c}) Dn2 om. (hapl.) from युश्चाच्युतायुश्च up to त्वरा (in 9^{a}) Dc1 D1. 3 T G2–5 [अ]श्रुतायुश्, Dn1 [अ]युता°, D6 [अ]च्युता (for [अ]च्युता°)

8 Ś2 missing (cf. v l 1) Dn2 om 8 (cf v l. 7) Ś1 K1–3 om (hapl) 8 —^{a}) D4 S श्लाघिनौ (for बलिनौ) — G2 om 8^{b}–9^{a} —^{b}) G1 M बल षाळिनौ, G3–5 बाहुषालिनौ (for °शालिनौ) —^{c}) B5 तथैन, Dc1 तावेव, D4 तावेव (for तावेनं) B2 D7 8 शरवर्षेण, S (G2 om) °वर्षाभ्या (for °वर्षाणि) — After 8^{abc}, D7 reads from पत्त्रिणा (in 10^{b}) up to पूरया (in 10^{c}) for the first time, repeating it in its proper place —^{d}) S (except G5, G2 om) सव्यं (for सव्य)

9 Ś2 missing (cf v l 1) Dn2 om up to त्वरा (cf v l 7) G2 om 9^{a} (cf. v l. 8) B5 om 9 —^{b}) K5 Dc1 Dn1 D4. 5 S प्रार्थयतौ (for °यानौ) D8 महायशा (for महद्यश) —^{c}) K1 D1. 7 वधप्रेप्सु, B1. 2 Dn1 वधं प्रेप्सु, D3 वधं प्रेप्सू, D4 वधे प्रेप्सु, D5 वध प्रेप्सु, D8 वधप्रेप्सुं (for वधप्रेप्सू) —^{d}) B1. 2 Dc1 D1. 3 G1 M पुत्रार्थं (for °र्थे) G5 पुत्रौ तव च धन्विनौ

10 For the repetition in D7, cf. v l. 8 Ś2 missing (cf. v l. 1) —^{b}) D3 S शराणा (for पत्त्रिणा) —^{c}) D4 5 पूरयामास संक्रुद्ध· — D4 om. 10^{d}–12^{b} —^{d}) K3 D1 तडाक, B5 Dn1 D2 तटाग, S (except G2 5) तटाकं (for तडाग) K1. 4 Dn1 D1 2 5 G5 जलदो (for °दौ)

11 Ś2 missing (cf. v l. 1) D4 om 11 (cf v l.

आजघान रथश्रेष्ठः पीतेन निशितेन च ॥ ११
सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुकर्शनः ।
आजगाम परं मोहं मोहयन्केशवं रणे ॥ १२
एतस्मिन्नेव काले तु सोऽच्युतायुर्महारथः ।
शूलेन भृशतीक्ष्णेन ताडयामास पाण्डवम् ॥ १३
क्षते क्षारं स हि ददौ पाण्डवस्य महात्मनः ।
पार्थोऽपि भृशसंविद्धो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥ १४
ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशां पते ।
सिंहनादो महानासीद्धतं मत्वा धनंजयम् ॥ १५
कृष्णश्च भृशसंतप्तो दृष्ट्वा पार्थं विचेतसम् ।
आश्वासयत्सुहृद्याभिर्वाग्भिस्तत्र धनंजयम् ॥ १६
ततस्तौ रथिनां श्रेष्ठौ लब्धलक्षौ धनंजयम् ।
वासुदेवं च वार्ष्णेयं शरवर्षैः समन्ततः ॥ १७
सचक्रकूबररथं साश्वध्वजपताकिनम् ।
अदृश्यं चक्रतुर्युद्धे तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १८
प्रत्याश्वस्तस्तु बीभत्सुः शनकैरिव भारत ।
प्रेतराजपुरं प्राप्य पुनः प्रत्यागतो यथा ॥ १९
संछन्नं शरजालेन रथं दृष्ट्वा सकेशवम् ।
शत्रू चाभिमुखौ दृष्ट्वा दीप्यमानाविवानलौ ॥ २०
प्रादुश्चक्रे ततः पार्थः शाक्रमस्त्रं महारथः ।
तस्मादासन्सहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ॥ २१
ते जघ्नुस्तौ महेष्वासौ ताभ्यां सृष्टांश्च सायकान् । C 7 3359 B 7 93 2 K 7 93 7

---

10) —a) B4 5 Do1 S (except M3-5) तु (for च) —c) K4 Dn2 G1 M नरश्रेष्ठ, B2 Dn1 D6 रथश्रेष्ठं, B3 D1, 3 नरश्रेष्ठ (D3 ष्ठ), D2 वरश्रेष्ठ, D7 8 [उ]रसि क्रुद्ध, T G2-5 सुतीक्ष्णेन (for रथश्रेष्ठ.) —d) B1 च शितेन (for निशि)

12 Ś2 missing (cf v l 1) D4 om 12ab (cf v l 10) —b) Ś1 K2-4 B (except B2) Dn2 D1-3 6 7 शत्रुकर्षण, K1 कर्षिण, D5 सूदन, G2 तापन (for कर्शन) —c) K5 B Do1 S जगाम परम मोहं —d) G5 परमं (for केशवं)

13 Ś2 missing (cf v l 1) —b) S अश्रु(G1 M °च्यु)तायुर्महाबल —c) K5 शरेण (for शूलेन) —d) Ś1 पीडयामास (for ताड) B4 लब्धलक्ष्यो धनजयं

14 Ś2 missing (cf v l 1) D3 om 14ab —a) B (except B1) Do1 D7 T G2-5 M5 transp स and हि G1 M (M5 inf lin) हि प्रददत्, Cv हि स शरौ (for स हि ददौ) —b) K5 Dn1 अर्जुनस्य (for पाण्डवस्य) T G2-5 रणाजिरे (for महात्मन) —c) K2 B1, 3 5 D3 भृशसक्रुद्धो, K3 Dn1 D5 7 8 समूढो, D4 संमूढौ (for सविद्धो) S पार्थोऽपि भृशमाविद्धो (G2 5 मो) —d) K1 समाश्रिता; K3 Dn1 D5 उपाश्रित; S अशिश्र(M5 श्रि)यत् (for समाश्रित)

15 Ś2 missing (cf. v l. 1) —a) D7 8 M3-5 transp सर्वस्य and सैन्यस्य —d) D6 धनंजय

16 Ś2 missing (cf. v l 1) K1-3 om (hapl) 16a-17b G4 om. (hapl.) 16 —a) Ś1 K4 D1-3, 6 तु (for च) Ś1 -सक्रुद्धो (for सतप्तो) —b) K4 विचेष्टित, K5 B2 Dn1 D8 तन (for तसम्) —c) B1, 2 (marg, orig as in text) 3 D4 S (G4 om) आश्वासयत (G3 यंत) हृद्याभिर् (D4 सत्याभिर्)

17 Ś2 missing (cf v l 1) K1-3 om 17ab (cf v l. 16) —a) D3 6 धन्विना (for रथिना) —d) D5 समाकिरन् (for समन्तत)

18 Ś2 missing (cf v l 1) —a) Ś1 K1 2 Do1 Dn1 D1 4 6 -कुबर (for -कूबर) S सचक्रकूबर साश्वं —b) D7 8 -सूत (for -ध्वज) S सध्वज स पताकिनं

19 Ś2 missing (cf v l. 1)

20 Ś2 missing (cf. v l 1) —a) D3 5 G5 स च्छन्नं, D7 T G3 संछिन्नं (for सछन्नं) —b) M3-5 [अ]थ (for स) — Do1 om 20cd —c) S च प्रमुखे (for चाभिमुखौ) Ś1 K1-3 D1 क्रुद्धौ (for दृष्ट्वा) K4 सचक्रचाभिमुख्यौ क्रुद्धौ (sic) —d) Ś1 K1-3 D1 [अ]चलौ, D2 [अ]क्षुतौ (for [अ]नलौ)

21 Ś2 missing (cf. v l 1) D4 reads 21 twice. —a) D4 (second time) तेजश्चक्रे (for प्रादु°) —b) K4 5 B2 Dn1 D4 (first time) 6 शक्रमस्त्रं, S ऐन्द्रमस्त्रं (for शाक्र) —c) D4 (both times) दश-, D3 तदा (for आसन्) —d) D7 reads नतपर्वणां twice.

22 Ś2 missing (cf v l 1) —a) K1, 3 से जघ्नुर्, B4 तेभिजघ्नुर्, D3 जघ्नाते तौ, D6 जघ्नतुस्तौ; S हत्वा तु तौ (for ते जघ्नुस्तौ) —b) K5 Dn1 D4, 5 सृष्टाश्; B Do1 मुक्ताश्; D2 सृष्टांश् (for सृष्टांश्) B

विचेरुराकाशगताः पार्थबाणविदारिताः ॥ २२
प्रतिहत्य शरांस्तूर्णं शरवेगेन पाण्डवः ।
प्रतस्थे तत्र तत्रैव योधयन्वै महारथान् ॥ २३
तौ च फल्गुनबाणौघैर्विबाहुशिरसौ कृतौ ।
वसुधामन्वपद्येतां वातनुन्नाविव द्रुमौ ॥ २४
श्रुतायुषश्च निधनं वधश्चैवाच्युतायुषः ।
लोकविस्मापनमभूत्समुद्रस्येव शोषणम् ॥ २५
तयोः पदानुगान्हत्वा पुनः पञ्चशतान्रथान् ।
अभ्यगाद्भारतीं सेनां निघ्नन्पार्थो वरान्वरान् ॥ २६
श्रुतायुषं च निहतं प्रेक्ष्य चैवाच्युतायुषम् ।
अयुतायुश्च संक्रुद्धो दीर्घायुश्चैव भारत ॥ २७
पुत्रौ तयोर्नरश्रेष्ठौ कौन्तेयं प्रतिजग्मतुः ।
किरन्तौ विविधान्बाणान्पितृव्यसनकर्शितौ ॥ २८
तावर्जुनो मुहूर्तेन शरैः संनतपर्वभिः ।
प्रेषयत्परमक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥ २९
लोडयन्तमनीकानि द्विपं पद्मसरो यथा ।
नाशक्नुवन्वारयितुं पार्थं क्षत्रियपुंगवाः ॥ ३०
अङ्गास्तु गजवारेण पाण्डवं पर्यवारयन् ।

(except B3) शायकान्, Dn1 D4. 5 सायका (for साय कान्) — c) D5 विषेदुर् (for विचेरुर्) — d) K (except K5) D1 पार्थबाणा (K1 °ण, K4 °ण) प्रहारिण, D3. 6 S °चापविनिःसृता, D7 °बाणविदारितान्

23 Ś2 missing (cf v l 1) — a) K1. 2 D1. 5. 7. 8 प्रतिहन्य (for °हत्य) — b) D5 -वर्षेण (for -वेगेन) — c) K1 तत्र वै (for तत्रैव) — d) Ś1 K1. 2 Dn1 D1. 3–8 पोथयन् (for योध°) Dn1 तान् (for वै) Ś1 महारथ, D2 °रथौ, D8 °शरान् (for °रथान्) — After 23, D4 reads 26cd

24 Ś2 missing (cf v l. 1) D4 om 24 — a) G1 M तु (for च) B Dc1 Dn D1. 2. 5–8 G1 M3. 4 फाल्गुन-, D8 नाराच (for फल्गुन) — c) G5 अनुपश्येता (for अन्वपद्येतां) — d) Ś1 वातरुग्णाव्; D1. 8 °छिन्नाव्, D8 °नुन्ना (for °नुन्नाव्)

25 Ś2 missing (cf v l 1) D1 om (hapl) 25b–27a — b) Ś1 K1–3 Dn1 D5–7 T G3. 4 वधं, K4 प्रेत्य, D2 दृष्ट्वा, D4. 8 G2 प्रेक्ष्य (for वधश्) D6 [अ]च्युतायुत°, D3 T G2–5 [अ]श्रुतायुष°, G1 [अ]श्रुता° (for [अ]च्युता°) — K4 om. (hapl.) 25c–27b D4 om. 25c–26b — c) G1 M1–4 लोके (for लोक-) K5 M3 विस्मापयम्, M5 (sup lin as in text) °पकम् (for °पनम्) D8 भूमौ (for अभूत्) — d) B5 वि- (for [ए]व)

26 Ś2 missing (cf v l 1) K4 D1 om 26, D4 om 26ab (for all, cf v l 25) — a) K1 D2 D4 om 26ab ... K1 D2 3. 5 M4 पादानुगान् (for पदा°) — b) Ś1 K2. 3. 5 D2. 3 3. 5 M4 पादानुगान् (for पदा°) — b) Ś1 K2. 3. 5 D2. 3 T पञ्चाशतान्, B Dc1 Dn1 पंचाशतं, D7 पञ्चशतं, D8 पञ्चायुतं (for पञ्चशतान्) — D4 reads 26cd after 23

— c) K5 S अत्यगाद्, B Dc1 Dn2 प्रत्यगाद्, D2 अभ्यागाद्, D5 अभ्ययाद् (for °गाद्) — d) K2 वरान्बहून्, Dn1 महारथान्, T G3–5 M3–5 रथा(M3–5 परा)न्वरान्, G2 वरान्रथान् (for वरान्वरान्)

27 Ś2 missing (cf v l. 1) K4 om 27ab, D1 om 27a (for both, cf. v l 25) G2 damaged — a) B1 D4. 5. 7. 8 S (G2 damaged) श्रुतायुषश् (for °षं) T G3–5 तु (for च) D2. 4. 5. 7 S (G2 damaged) निधनं (for निहत) — b) D4. 5. 7. 8 S (G2 damaged) अच्यु (D8 T G3–5 °श्रु)तायुष° (for °युषम्) — c) K1 आयुतायुश्, B1. 3–5 G1. 3 M1. 2 नियतायुश्, B2 Dc1 T G5 M3–5 नियुतायुश् (for अयुतायुश्) T G3. 5 हि (for च) D4 आयुताश्च सुसंक्रुद्धो

28 Ś2 missing (cf. v l 1) — a) Ś1 Dn1 ताभ्यां, D7. 8 आभ्यां (for तयोर्) Ś1 नरश्रेष्ठ, S रथश्रेष्ठौ (for नरश्रेष्ठौ) — B2 om 28bc — b) K5 Dn1 -जघ्नतु° (for -जग्मतु), S तौ प्रधावतुरर्जुनं — c) Ś1 K (except K5) D1 निशितान् (for विविधान्) — d) Ś1 K2–4 B (except B1) Dn2 D2. 3. 6 -कर्षितौ

29 Ś2 missing (cf v l 1) — c) K3–5 B1. 3–5 Dc1 Dn2 D2. 7 प्रैषयत् (for प्रेष°) B2 प्रैषयत्परलोकाय, S अप्रेषयत्सुसंक्रुद्धो

30 Ś2 missing (cf. v l. 1) G2 partly damaged — a) B4 क्षोभयंतम्, B5 लोभ°, S लोळ° (G3. 4 लोल°) (for लोड°) — b) K1. 5 B3 Dn1 D2. 5–7 द्विप° (for द्विपं) Ś1 K D1. 4–6 पद्मवन, D8 अम्रशिरो (for पद्मसरो) — c) K5 D2 M3. 4 न शक्नुवन् (for नाश°) S (G2 damaged) धारयितु (for वार°) — d) D3 -पुंगव (for °वा)

क्रुद्धाः सहस्रशो राजञ्शिक्षिता हस्तिसादिनः ॥ ३१
दुर्योधनसमादिष्टाः कुञ्जरैः पर्वतोपमैः ।
प्राच्याश्च दाक्षिणात्याश्च कलिङ्गप्रमुखा नृपाः ॥ ३२
तेषामापततां शीघ्रं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
निचकर्त शिरांस्युग्रौ बाहूनपि सुभूषणान् ॥ ३३
तैः शिरोभिर्मही कीर्णा बाहुभिश्च सहाङ्गदैः ।
बभौ कनकपाषाणा भुजगैरिव संवृता ॥ ३४
बाहवो विशिखैश्छिन्नाः शिरांस्युन्मथितानि च ।
च्यवमानान्यदृश्यन्त द्रुमेभ्य इव पक्षिणः ॥ ३५
शरैः सहस्रशो विद्धा द्विपाः प्रस्रुतशोणिताः ।
व्यदृश्यन्ताद्रयः काले गैरिकाम्बुस्रवा इव ॥ ३६
निहताः शेरते स्मान्ये बीभत्सोर्निशितैः शरैः ।
गजपृष्ठगता म्लेच्छा नानाविकृतदर्शनाः ॥ ३७
नानावेषधरा राजन्नानाशस्त्रौघसंवृताः ।
रुधिरेणानुलिप्ताङ्गा भान्ति चित्रैः शरैर्हताः ॥ ३८
शोणितं निर्वमन्ति स्म द्विपाः पार्थशराहताः ।
सहस्रशश्छिन्नगात्राः सारोहाः सपदानुगाः ॥ ३९
चुक्रुशुश्च निपेतुश्च बभ्रमुश्चापरे दिशः । C 7 337: B 7 93 K 7 93

---

31 Ś2 missing (cf v l 1) —a) K2 D4 7 अंगस् (for अङ्गास्) Dn1 च (for तु) Ś1 D8 गजधारेण, K3 चारेण, K5 Dn1 °सैन्येन, Do1 D7 °राजेन, Dn2 D3.6 शरवर्षेण, D2 गजसंघेन, S संघैश्च (for °वारेण) —b) D4 reads पाण्डवं twice. D4 पर्यवारयत्; S प्रत्य वारयन् (for पर्य°) —D7 om. 31c —c) S म्लेच्छा (for राजन्) —d) Ś1 गजसादिन , D2 हस्तिसाधना (for सादिन॰)

32 Ś2 missing (cf. v 1 1) —a) K5 G3 -समा विष्टा (for दिष्टा) —c) A few MSS दक्षिणात्याश्च K1 प्राच्यश्च दाक्षिणात्यश्च —d) Ś1 -प्रभवा (for प्रमुखा) D2 नरा , S गणा (for नृपा)

33 Ś2 missing (cf v 1 1) G2 partly damaged —a) K4 आपतितां (for °ततां) D4 तूर्णं (for शीघ्रं) —b) D4 5 गाण्डीवप्रेरितैः शरैः, D3 गांजीवप्रेषितै शरै —c) Ś1 G1 M1.2 निश्चकर्त, K1 निचकृंत, D4 5 7 8 विचकर्त (for नि°) , D3.6 S उग्रैर् (G5 तीक्ष्णैर्) (for उग्रौ) —d) K2 D4 7 बहून् (for बाहून्) Ś1 सुभूषितान्; K1-3 D2 3.6 च भूषितान्; K4 D1 च भूषणान्, B1 3 Do1 Dn1 D7 सभूषणान्; S च सायु धान् (for सुभूषणान्)

34 Ś2 missing (cf. v 1 1) —b) K1.2 महांगदैः (for सहा) —c) S -पाषाणैर् (for -पाषाणा) —d) B1 transp भुजगैरिव and संवृता K2 Dn1 D7 भुजंगैर् S उरगैरिव चावृता

35 Ś2 missing (cf. v 1. 1) —b) B4 M3-5 [अ]पि (for च) —c) K4 5 च्यवमानान्; B3 Do1 Dn D3 6 पतमानानि, B4 वध्यमा°; B5 विध्यमा°; D1 4 च्यवमा° (for च्यवमानानि) G5 दृश्यंत (submetric) (for अदृश्यन्त) D2 5 8 च्य(D5 च्य)वमाना व्यदृश्यंत

36 Ś2 missing (cf v 1. 1) —a) G2 om from विद्धा up to नानावेषधरा (in 38a) —b) D4 6-8 प्रश्रुत (for प्रस्रुत) —c) K3 B Do1 D2 अदृश्यंत (for व्यदृ) B2 तत (for [अ]द्रय) —d) Ś1 गैरिकाम्बु धरा; B2 3 Dn2 D3-8 श्रवा, B4 5 °स्रुता (for स्रवा) T G1 3 4 M गैरिकप्रसृता इव , G5 (orig) गैरिककैप्रघ्टता इव (sic), G5 (marg) गैरिकच्छुरिता इव

37 Ś2 missing (cf v 1. 1) G2 om 37 (cf. v 1. 36) —a) D4 निकृत्ता (for निहता) K5 Dn1 D3.6 चान्ये (for स्मान्ये) —b) B4 आर्दिता (for निशितै)

38 Ś2 missing (cf v 1 1) G2 om नानावेषधरा (cf. v 1 36) —a) Ś1 K1 2 B (except B4) D1 वेश (for -वेष) —b) Ś1 पीडिता (for -संवृता) —c) Ś1 K1.3 4 D1 3 विलिप्तांगा, K2 [अ]विलु°, K5 Dn1 D3-7 [अ]वलि (for [अ]नुलि) —d) G5 हंत (for भान्ति)

39 Ś2 missing (cf. v 1 1) G5 om. (hapl) 39a-46b D5 om (hapl.) 39ab K4 D1 repeat 39a after 39b —a) B1 M3-5 निर्वपंति, T G2 3 5 °मंत (for मन्ति) D1 (both times) lacuna, T G2 3.5 च (for स्म) —b) K1.3 D1 G1 M -शरैर्हता , B4 -शरार्दिता (for °हता) — K4 D1 om. 39c —c) D3 6 महामात्रा (for छिन्नगात्राः) —d) G2 (sup lin , orig as in text) सपरिच्छदा (for °दानुगा)

40 Ś2 missing (cf v 1 1) G5 om. 40 (cf v 1 39). —a) T G3 4 निपेतुश्च, G2 रुरुदुश्च (for निपेतुश्च) —b) D7.8 दुद्रुवुश्च (for बभ्रमुश्च). —c)

भृशं त्रस्ताश्च बहुधा स्वानेन मम्रदुर्गजाः ।
सान्तरायुधिका मत्ता द्विपास्तीक्ष्णविषोपमाः ॥ ४०
विदन्त्यसुरमायां ये सुघोरा घोरचक्षुषः ।
यवनाः पारदाश्चैव शकाश्च सुनिकैः सह ॥ ४१
गोयोनिप्रभवा म्लेच्छाः कालकल्पाः प्रहारिणः ।
दार्वाभिसारा दरदाः पुण्ड्राश्च सह बाह्लिकैः ॥ ४२
न ते स्म शक्याः संख्यातुं व्राताः शतसहस्रशः ।
वृष्टिस्तथाविधा ह्यासीच्छलभानामिवायतिः ॥ ४३
अभ्रच्छायामिव शरैः सैन्ये कृत्वा धनंजयः ।
मुण्डार्धमुण्डजटिलानशुचीञ्जटिलाननान् ।
म्लेच्छानशातयत्सर्वान्समेतानस्त्रमायया ॥ ४४
शरैश्च शतशो विद्धास्ते संघाः संघचारिणः ।

Ś1 K1–3 D1 4 भृशतसा(K1 °स)श् (for भृशं त्रस्ताश्) B Dc1 D2 बहुव (for बहुधा) — c) Ś1 D6 7 सोंतरायुधिका, Dn1 D5 सोतरा°, D8 सोत्तरायोधिका (for सान्तरायुधिका) Cd cites उत्तरायुधिन K (except K5) D1 दाता, D2 मार्ता, D6 7 मर्ता (for मत्ता) B Dc1 Dn2 सातरायुधिनश्चैव, T G2–4 सातरा(T सोंतरा°, G2 सोत्तरा)युधयंत्राश्च, G1 M उत्तरायुधिमतश्च — f) S (G5 om) ये चान्ये ती(G1 M ये द्विपास्ती)-क्ष्णसंमता Cd cites तीक्ष्णविषा

41 Ś2 missing (cf v l 1) G5 om. 41 (cf v l 39) — a) D2 3 विंदंति, D4 सेवते, D5 विंदतो, D7 8 वहंति, T G1–4 M1. 2 वसति, M3–5 हसति (for विदन्ति) Ś1 K1–3 D1 3 G1 3. 4 M1. 2 [अ]सुरमाया, M3–5 [अ]जरमायां (M5 °या) (for [अ]सुर°) — b) D1 -चक्षुर्ष, D4 -चक्षुषा, D8 -चक्षुषां (for -चक्षुष) — c) T G2–4 यवनांबा(G3 °बु)दराश्चैव — d) D8 शक्याश् (for शकाश्) Ś1 (orig) D5 मुनिभि, Ś1 (*sup lin*) मुनिकै°, K4 D4 8 सुनकै°; Dn1 D2 शुनिकै; D3 6 बाह्लिकै°; D7 ममुकै (for सुनिकै) B Dc1 Dn2 शकाश्च सहबाह्लिका (B2–4 Dn2 कै°), T G1–4 M1. 2 शकाश्चैव सहस्रश, M3–5 काश्याश्च सहबाह्लिकै — After 41, D7 8 ins

493* काकवर्णा दुराचारा स्त्रीलोला कलहप्रिया ।
द्राविडास्तत्र युध्यन्ते मत्तवारणवारणा ।

42 Ś2 missing (cf v l 39) G5 om 42 (cf v l. 39) — a) D2 om (hapl) from च्छा up to म्ले (in line 2 of 494*) Ś1 K (except K5) D1. 6 -प्रमुखा, Cv प्रभवा (as in text) D8 गोपयो-निमुखा म्लेच्छा — b) D7 8 कालकेया (for °कल्पा°) — c) Ś1 K1. 3 D1. 7 दावाभिसारा, B4 5 दार्वाति°; Dn2 दर्माभि°; D8 दार्वावि°; D6 दीर्घाविशा*, S (G5 om.) उर्वा(G4 गुर्वा)भिसारा (for दार्वाभि°) K1 (G5 om.) D4 दरद (for °दा). — d) D8 सुह्माश्, D6 युग्माश्, G1 M1. 2 दग्धाश्; M3. 4 दंडाश्, M5 मुंडाश् (for पुण्ड्राश्) Dn2 D3. 5 6 बाह्लिका (for °कै) B Dc1 पुण्ड्राश्चैव सहस्रश, T G2–4 ग(G3 द)रदाश्च सबाह्लिका

43 Ś2 missing (cf v l 1) D2 G5 om 43 (cf v l 42, 39) — a) D8 transp स्म and शक्या D4 5 संरब्धा (for संख्यातुं) B1 S (G5 om) ते न शक्या समाख्यातुं, B2–5 Dc1 D7 ते न शक्या स्म संख्यातुं (B4 संग्रामे) — b) K1 2 व्रात°, Dn2 म्रास्या, D3 नरा, D3 पुष्टा, T G2 4 वृता (for व्राता) K4 -सहस्रका (for °स्रश) B4 D5 ख्यातुं व्राता (D5 शत शोय) सहस्रश — After 43ab, N (except K5 B2 Dn1 D4, D2, after 42a, Ś2 missing) ins

494* अभ्यवर्षन्त ते सर्वे पाण्डवं निशितैः शरैः ।
अवाकिरंश्च ते म्लेच्छा नानायुद्धविशारदा ।
तेषामपि ससर्जाशु शरवृष्टिं धनंजय ।

(L 1) Ś1 अभियांति स्म, K (except K5) D1 अभ्यगच्छत, B1 3 5 Dc1 °वर्तंत, Dn2 D3 6 अभियाय तु, D7 अभियात्वा तु (for अभ्यवर्षन्त) B1 3 Dc1 सग्रामे (for ते सर्वे)]

— K1 D1 om (hapl.) 43c–44b — c) B Dc1 Dn2 सृष्टिस्, D7 8 ततस् (for वृष्टिस्) S (G5 om) तेषां सृष्टि(M3–5 वृष्टि)स्तथाप्यासीत् — d) Ś1 B (except B1) Dc1 D3 6 8 इवायती, M3 4 इवाततिः (for °यतिः)

44 Ś2 missing (cf v l 1) G5 om 44 (cf v l 39) K1 D1 om 44ab (cf v l. 43) — a) D3 6 अभ्रच्छायाशरैश्चैव — b) G3 4 सद्य (for सैन्ये) — c) Ś1 K2 3 मुडावर्मुडाम्, K1. 4 B Dc1 Dn2 D1–3 5 6 मुद्यार्धमुडाम्, D4 मुंडाद्विर्मुंड (for मुण्डार्धमुण्ड-) Cd cites जटिलान् — d) Dc1 कुटिलाननान्, D4 ज्वलितान्° (for जटिलान°) D3 6 मुक्तकेशांस्तथापरान्, S (G5 om.) अशुचीञ्शीलवासस° — e) Ś1 K D1 5 विशातयत्, D3 6 व्यशा° (for अशा°) S (G5 om) पार्थ (for सर्वान्) D7 8 म्लेच्छा द्विजातय सर्वा — f) K1 समवेतान् (hypermetric), K3 समस्तान्, S (G5 om.) पिशाचान् (for समेतान्) K (except K5) B1 3 (marg as in text) 3–5 Dc1 D1 3 6 -तेजसा (for

प्राद्रवन्त रणे भीता गिरिगह्वरवासिनः ॥ ४५
गजाश्वसादिम्लेच्छानां पतितानां शतैः शरैः ।
वडाः कङ्का वृका भूमावपिबन्रुधिरं मुदा ॥ ४६
पत्त्यश्वरथनागैश्च प्रच्छन्नकृतसंक्रमाम् ।
शरवर्षप्लवां घोरां केशशैवलशाड्वलाम् ।
प्रावर्तयन्नदीमुग्रां शोणितौघतरङ्गिणीम् ॥ ४७
शिरस्त्राणक्षुद्रमत्स्यां युगान्ते कालसंभृताम् ।
अकरोद्गजसंबाधां नदीमुत्तरशोणिताम् ।
देहेभ्यो राजपुत्राणां नागाश्वरथसादिनाम् ॥ ४८
यथा स्थलं च निम्नं च न स्याद्वर्षति वासवे ।
तथासीत्पृथिवी सर्वा शोणितेन परिप्लुता ॥ ४९
षट्सहस्रान्वरान्वीरान्पुनर्दशशतान्वरान् ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ ५०
शरैः सहस्रशो विद्धा विधिवत्कल्पिता द्विपाः ।
शेरते भूमिमासाद्य शैला वज्रहता इव ॥ ५१
स वाजिरथमातङ्गान्निघ्नन्व्यचरदर्जुनः ।
प्रभिन्न इव मातङ्गो मृद्नन्नडवनं यथा ॥ ५२
भूरिद्रुमलतागुल्मं शुष्केन्धनतृणोलपम् ।　C 7 339 B. 7.93. K 7.93

मायया) D7 8 समेता शस्त्रमायया Cd cites मायया

45 Ś2 missing (cf v l 1) G5 om 45 (cf v l 39) — a) K5 D4 5 S (G5 om.) तु (for च) — b) G1 M स (for ते) B Dc1 गिरि, D4 सख्य (for संघ) — c) D2 भिक्षा (for भीता) — d) D2 -चारिण (for -वासिन)

46 Ś2 missing (cf v l 1) G5 om 46^{ab} (cf v l 39) — a) K5 -संघाना (for म्लेच्छानां) Dn1 T G2-4 M3-5 गजाश्वसादिनो म्लेच्छा (Dn1 °न° संघा), G1 M1 2 जगा(G1 गजा)श्वा सादिनो म्लेच्छा — b) B2 D2 5 पातिताना (for पति°) B3 D4 शितै (for शतै°) S (G5 om) पत्तयश्च शरैर्हता — c) K1 D1 वटा, K3 4 B4 D5 बका, K5 Dn D7 8 बडा, B1-3 5 Dc1 वला; D2 श्वटा°, D3 6 चंडा, D4 बिडा (for वडा). D5 गृध्रा (for भूमाव्) T G1 5 M बळककवृकै° पीता, G2-4 बलकङ्क(G3 वडे कंक; G4 परे कंक)वृकै पातुं — d) D5 प्रपियन् (for अपि) Ś1 K (except K5) बहु, Dn1 D2 मुनि; D2 (sup lin) तदा (for मुदा) S वमतो रुधिर हता

47 Ś2 missing (cf v l 1) — b) D3 प्रच्छन्ना (for प्रच्छन्न) Ś1 K1-3 -सक्रमान्, M2 -संक्रमास् (for सक्रमाम्) K5 प्रच्छन्नगतिसंक्रमा, D2 प्रभूतरथसंक्रमां, T G2-5 प्रच्छन्न(T G3 4 न्नां)रथसंकुलां (G5 क्रमां), M3-5 प्रच्छन्नाशवसक्रमां — c) D7 8 -वंशप्लवां (for -वर्ष) — D1 om 47de — d) K2 -शाद्वल, D1 G2 -शैवाल (for -शैवल) Ś1 K1-3 B D1 6 8 -शाद्वला — e) K5 प्रावर्तत, Dn1 प्रवर्तयन् (for प्रा) Ś1 K (except K5) D1 घोरा (for उग्रा)

48 Ś2 missing (cf. v l 1) — a) Ś1 K1-3 Dn2 D1, 2 6-8 छिन्नांगुलि (K3 Dn2 °ली); K5 Dn1 D4 5 शि(D4 5 श)रपोतां, B Dc1 शिरोव(B2 °ह्व)पा (for शिरस्त्राण) K5 B Dc1 Dn1 D4 5 खड्गमत्स्यां, D7 क्षुद्र वत्सा (for °मत्स्या) — b) Ś1 K1-3 D (except Dc1) संनिभा, B3-5 संवृता, T G2-5 समिता (for -संभृताम्) — c) K3 प्रकरोद् (for अक°) D2 जल, D7 8 गत (for गज) — d) Ś1 K Dn1 D1 5 M (except M2) उत्तम, D7 8 सत्वर, Cd उत्तर (as in text) — f) M4 5 रथि (for रथ) K2 5 -दंतिनां (for -सादिनाम्)

49 Ś2 missing (cf v l 1) — a) K4 स्थानं (for स्थलं) S वा (for the first and second च) — b) Dn2 D3 6 समं, D4 तस्य (for न स्याद्) — For 49^{cd}, S subst

495* तथासीदाप्लुता धात्री रुधिरेण विशां पते ।

50 Ś2 missing (cf v l 1) — a) K1 B Dc1 Dn1 (marg) D4 हयान्, M3-5 च तान् (for वरान्) — b) B3 D6 नरान्, Dc1 T G2-5 परान्, D5 रथान् (for वरान्) — d) D7 क्षत्रियार्दन°, G5 क्षत्रियपुंगव° (hypermetric) (for °र्षभ)

51 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Ś1 K3 D1 नरै° (for शरै) D2 4 विद्धा (for विद्धा) K1 नरै सहस्रैर्विद्धापि — b) Ś1 K Dn D1 5 6 8 रथा (for द्विपा) D2 विधिवत्कल्पितास्रथान्; D4 °त्कल्पितो रथ; D7 °त्क ल्पितै रथै — c) M3-5 शिश्यिरे (for शेरते) — d) D7 यथा (for इव)

52 Ś2 missing (cf v l 1) — b) K1 2 विचरद् (for व्यच°) — c) K5 Dn1 प्रमत्त (for प्रभिन्न) — d) Ś1 K (except K5) D2 T G3 4 निघ्नन्, G5 नृत्तन् (for मृद्नन्) K1-3 नडवरं; B Dc1 Dn D2-7 G2-4 नलवनं; D1 8 तालवनं, T G1 M नळवनं, G5 नाळवनं (for नडवनं) S महत् (for यथा).

निर्दहेदनलोऽरण्यं यथा वायुसमीरितः ॥ ५३
सैन्यारण्यं तव तथा कृष्णानिलसमीरितः ।
शरार्चिरदहत्क्रुद्धः पाण्डवाग्निर्धनंजयः ॥ ५४
शून्यान्कुर्वन्रथोपस्थान्मानवैः संस्तरन्महीम् ।
प्रानृत्यदिव संबाधे चापहस्तो धनंजयः ॥ ५५
वज्रकल्पैः शरैर्भूमिं कुर्वन्नुत्तरशोणिताम् ।
प्राविशद्भारतीं सेनां संक्रुद्धो वै धनंजयः ।
तं श्रुतायुस्तथाम्बष्ठो व्रजमानं न्यवारयत् ॥ ५६
तस्यार्जुनः शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रपरिच्छदैः ।
न्यपातयद्धयाञ्शीघ्रं यतमानस्य मारिष ।
धनुश्चास्यापरैश्छित्त्वा शरैः पार्थो विचक्रमे ॥ ५७
अम्बष्ठस्तु गदां गृह्य क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।
आससाद रणे पार्थं केशवं च महारथम् ॥ ५८
ततः स प्रहसन्वीरो गदामुद्यम्य भारत ।

---

53 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) K4 B1 G5 भूमि-, B5 गिरि- (for भूरि) Ś1 K1–3 D7 8 गुल्म-, D2 -गुल्मै॰, D4 युग्म (for -गुल्मं) —^{b}) Ś1 K4 B3 D1–6 -तृणोपल (D5 °ळं), K1–3 -तृणोपमं, Dc1 Dn1 D7 -तृणोल्लुपं, D3 तृणोत्तमं, G2 -चयं महत्, Cd -तृणोलपम् (as in text)

54 Ś2 missing (cf. v l 1) Ś1 K (except K5) D1 om (hapl) 54^{ab} —^{a}) Dc1 Dn2 D2–6 8 S सेनारण्यं, D7 सेनारथं (for सैन्यारण्यं) Dn2 D3 6 अथा जिष्णु, D2 तथा तत्र (for तव तथा) —^{b}) K5 -समन्वितः (for -समीरित॰) —^{c}) K (except K5) D1 तथा (K2 तत) शरार्चिरदहत् —^{d}) G2 भयंकर॰, M3–5 महाबल (for धनजय॰) — After 54, Ś1 K1 3 read 58^{c}–59^{b}

55 Ś2 resumes Ś1 K1 3 read 55^{ab} after 56^{cd} Ś2 K2 4 D1 transp 55^{ab} and 55^{cd} and read it after 59^{ab} —^{b}) Ś1 K1–4 D1 सायकै (for मानवै) S K2 3 संस्तृणन्, K1 सम्भृणन् (for संस्तरन्) S निघ्नन्पत्त्यश्वकुञ्जरान् — D4 om 55^{cd} —^{c}) Ś1 प्रावृत्यद्, K1–4 D3 5 7 8 G1 M प्रनृत्यन्, K5 Dn1 T G3–5 अनृत्यद्, Dc1 D6 प्रानृत्यन्, D1 प्रवृत्यन् (for प्रानृत्यद्) K5 Dn1 D5 7 8 संग्रामे (for सबाधे)

56 K2 4 D1 om (hapl.) 56^{abcd} —^{a}) Ś2 om. from वज्रकल्पै॰ up to श्चास्यापरै (in 57^{e}) K5 वज्रहस्तै, D3 चक्रकल्पै॰ (for वज्र°) —^{b}) D2 चकार, G5 चरैर् (for कुर्वन्) Ś1 K1. 3 5 Dn1 D5 G1 5 M1–3 5 उत्तम (for उत्तर) — After 56^{ab}, S ins

496* तत प्रावर्तत नदी शोणितस्य तरङ्गिणी ।
नराश्वद्विपकायेभ्य पर्वतेभ्य इवापगा ।
अस्थिशर्करसंबाधा ध्वजवृक्षा रथह्रदा ।
संछिन्नशीर्षपाषाणा हस्तिहस्तमहाग्रहा ।
मांसमज्जास्थिपङ्काढ्या हताश्वमकराकुला । [5]
योधगोमायुसकीर्णा कबन्धशतसकुला ।
उष्णीषफेनसंछन्ना शरघोरझषाकुला ।
रुद्रस्याक्रीडसदृशीं भूमिं कुर्वन्विभीषणाम् ।

[(L 1) G3 5 तरंगिणीं — (L 2) G5 रथाश्व- (for नराश्व-) — (L 3) M3 4 ध्वजवृक्ष (for ध्वजवृक्षा) — (L 4) G1. 2 M1 2 हतहस्ति, M4 हस्तिहस्ता (for हस्तिहस्त) T G2 महाग्रहा (for °ग्रहा) — (L 5) M3 -मकरालया (for °कुला) — (L 6) G1 M यौध (for योध-) — (L 7) G1 शरघोरा (for शरघोर) — (L 8) G1 M सदृशा (for -सदृशीं)]

—^{c}) D5 प्राम्रद्गन् (for प्राविशद्) G1 M प्राविशन्महतीं सेनां —^{d}) K1 स क्रुद्धो वै, G1 M त्वरं जित्वा (for संक्रुद्धो वै) — After 56^{cd}, Ś1 K1 3 read 55^{ab} —^{e}) K4 श्रुतायुधस्, D7 श्रुतायुद्धं (for तं श्रुतायुस्) D4 5 तदांबष्ठो Ś1 K1–3 D1 श्रुतायुधसुतोंबष्ठो, D2 सुतश्रुतायुषोंबष्ठो — G5 om 56^{f}–58^{a} —^{f}) D3 6 यतमानं, S (G5 om) त्वरमाणो (for व्रजमानं) D4 अताश्यत्, T G2–4 [ऽ]भ्यवारयत् (for न्यवारयत्)

57 Ś2 om up to श्चास्यापरै (cf v l 56) G5 om 57 (cf v l 56) —^{a}) D3 तथा (for तस्य) G1 M पुनर्बाणै (for शरैस्तीक्ष्णै) —^{c}) D4 व्यपातयद्; (for न्यपा°) D4 5 रथं (for हयाञ्) D3 6–8 शीघ्रान् (for शीघ्र) —^{d}) G2 सायकै (for मारिष) —^{e}) D2 तद्धनुश्च, D3. 6 धनुश्चापि (for °श्चास्य) B2 D5 शरैश् (for [अ]परैश्) —^{f}) D6 शितै॰, G1 M1 2 त्वरन् (for शरै) S (G5 om) व्यतिक्रमत् (for विचक्रमे) D4 शरैश्चापि परै रणे

58 For the sequence in Ś1 K1 3, cf v l 54 G5 om 58^{a} (cf v l 56) —^{a}) D4 च (for तु) S K (except K5) D1 गदासक्त॰, D3 6 गदाहस्त॰; M3–5 तत॰ क्रुद्धो (for गदा गृह्य) —^{b}) M3–5 विद्रवतं रथोत्तमं — After 58^{ab}, M3–5 ins

497* गदापाणिर्द्रुतं यात्वा प्रगृह्य महतीं गदाम् ।

रथमावार्य गदया केशवं समताडयत् ॥ ५९

गदया ताडितं दृष्ट्वा केशवं परवीरहा ।
अर्जुनो भृशसंक्रुद्धः सोऽम्बष्ठं प्रति भारत ॥ ६०

ततः शरैर्हेमपुङ्खैः सगदं रथिनां वरम् ।
छादयामास समरे मेघः सूर्यमिवोदितम् ॥ ६१

ततोऽपरैः शरैश्चापि गदां तस्य महात्मनः ।
अचूर्णयत्तदा पार्थस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६२

अथ तां पतितां दृष्ट्वा गृह्यान्यां महतीं गदाम् ।
अर्जुनं वासुदेवं च पुनः पुनरताडयत् ॥ ६३

तस्यार्जुनः क्षुरप्राभ्यां सगदावुद्यतौ भुजौ ।
चिच्छेदेन्द्रध्वजाकारौ शिरश्चान्येन पत्रिणा ॥ ६४

स पपात हतो राजन्वसुधामनुनादयन् ।
इन्द्रध्वज इवोत्सृष्टो यन्त्रनिर्मुक्तबन्धनः ॥ ६५

रथानीकावगाढश्च वारणाश्वशतैर्वृतः ।
सोऽदृश्यत तदा पार्थो घनैः सूर्य इवावृतः ॥ ६६ C 7 3408 B 7 93 7 K 7 93 7

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

— d) K5 B Do1 महाबलं, Dn1 °बल°, S (except G5) °रथ (for °रथम्)

59 For the sequence in Ś1 K1 3, cf v l 54 — a) B4 च, Dn1 G5 तु, D3 6 त, D7 सं (for स) K3 B1 5 G5 प्रहरन्, K4 प्रहसद्, Dn1 संहसन् (for प्रहसन्) — b) Ś2 K1-4 D1 सर्वश(K2 शा)स्त्रभृता वर — After 59^{ab}, Ś2 K2 4 D1 read 55^{ab} and 55^{cd} (by transp) — Ś K1-4 D1 om (hapl.) 59^{c}–60^{d} — c) K6 Dn1 D4 5 शरान् (for रथम्) S आलंब्य (for आवार्य) — d) D4 om (hapl.) from समताडयत् up to केशवं (in 60^{b})

60 Ś K1-4 D1 om 60, D4 om. up to केशव in 60^{b} (for both, cf v l 59) — c) B Do1 Dn2 [s]थ भृशं, D5 प्रतिस (for भृशस) D4 सक्रुद्धं (for द्ध·) — d) D4 5 सांबष्ठं, S स्वंबष्ठं (for सोऽम्बष्ठ)

61 a) S शरैरनेकसाहस्रै — b) D4 स्वर्यं (for सगद) D3-5 S गदिना (for रथिनां) D7 8 वर (for वरम्) — c) B4 आच्छादयत्तं समरे — d) D3 6 मेघै (for मेघ·) K1 [उ]द्यतं (for [उ]दितम्)

62 a) K4 D1 तत परै, B1 S तथापरै·, B3-5 Do1 Dn2 अथापरै, D7 8 ततोमरै (for ततोऽपरै) D3 चापि महान् (for शरैश्चापि) — c) Ś K1 3. 4 Dn2 D1. 3 6 8 अपातयत्, D2 आपात, D4 5 अशात, G1 M4 आचूर्णं (for अचूर्ण)

63 b) Ś K (except K5) D1 गृहीत्वा (for गृह्यान्यां) Ś2 K1. 3 4 D1 चापरा, K2 परमा (for महतीं) D2 गृहीत्वान्यां महागदा — c) Ś1 धनजयं केशव च

64 a) T G3 4 वासविस्तु (for तस्यार्जुन) — c) D3 स, D6 च (for [इ]न्द्र·) — d) Dn1 स्वन्येन, G2 चिच्छेद (for चान्येन) Ś1 निशितेन च पत्रिणा, Ś2 K1-3 D1 शितेन च (Ś2 शिरश्चैव) पतत्रिणा, K4 शते च **पत्रिणा

65 a) T G2 4 ततो (for हतो) — After 65, S ins

498* अम्बष्ठे तु तदा भग्ने तव सैन्यमभज्यत ।

[T त्वबष्ठे (for अम्बष्ठे) G1 2 5 M हतायुधि (M3 यथा हता) तथा भग्ने (for the prior half)]

66 a) Ś2 D3 रथानीकावगूढ(D3 °गाढ)श्च; S °गूढं (G1 गूढं, G3 गूढाश्च) G1 M तु (for च) — b) S वारणाश्वनरैर्वृत (G3 नरेषु तं; G5 नरैर्वृत) — After 66^{ab}, S ins

499* आददान शरैः प्राणान्गजाश्वरथसादिनाम् ।

[G5 रथाश्वगजसादिना (for the post. half)]

— B4 om. (hapl.) 66^{cd}, B3 reads the same on marg — c) B (B4 om) Do1 D5 अदृश्यत (for सोऽदृ°) S नान्व(G6 तु)पश्यामि (G1 M1. 2 5 °म) बीभत्सुं — d) S (except G1) सूर्यम् (for सूर्य) Ś1 D3. 5 6 [उ]दित, Ś2 K (except K5) D1 [अं]शुभि, T G1. 3-5 M [आ]वृतं, G2 [उ]दित (for [आ]वृत)

Colophon — *Sub parvan* Ś K1-3 5 B D G1 M1. 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K2 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K5 D4 अर्जुनमोहे महारथवध; Dn1 अर्जुनसमोहनमहारथवध, D2 अंबष्ठवध,

६९

संजय उवाच ।
ततः प्रविष्टे कौन्तेये सिन्धुराजजिघांसया ।
द्रोणानीकं विनिर्भिद्य भोजानीकं च दुस्तरम् ॥ १
काम्बोजस्य च दायादे हते राजन्सुदक्षिणे ।
श्रुतायुधे च विक्रान्ते निहते सव्यसाचिना ॥ २
विप्रद्रुतेष्वनीकेषु विध्वस्तेषु समन्ततः ।
प्रभग्नं स्वबलं दृष्ट्वा पुत्रस्ते द्रोणमभ्ययात् ॥ ३
त्वरन्नेकरथेनैव समेत्य द्रोणमब्रवीत् ।
गतः स पुरुषव्याघ्रः प्रमथ्येमां महाचमूम् ॥ ४
अत्र बुद्ध्या समीक्षस्व किं नु कार्यमनन्तरम् ।
अर्जुनस्य विघाताय दारुणेऽस्मिञ्जनक्षये ॥ ५
यथा स पुरुषव्याघ्रो न हन्येत जयद्रथः ।
तथा विधत्स्व भद्रं ते त्वं हि नः परमा गतिः ॥ ६
असौ धनंजयाग्निर्हि कोपमारुतचोदितः ।
सेनाकक्षं दहति मे वह्निः कक्षमिवोत्थितः ॥ ७
अतिक्रान्ते हि कौन्तेये भित्त्वा सैन्यं परंतप ।
जयद्रथस्य गोप्तारः संशयं परमं गताः ॥ ८
स्थिरा बुद्धिर्नरेन्द्राणामासीद्ब्रह्मविदां वर ।
नातिक्रमिष्यति द्रोणं जातु जीवन्धनंजयः ॥ ९
सोऽसौ पार्थो व्यतिक्रान्तो मिषतस्ते महाद्युते ।

G1 M1 2 श्रुतायुरच्युतायुवध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 D2 90, Dn1 91, D8 T G2–4 89, D5 94, G1 M 88, G5 87 — *Śloka no* Dn1 66, G5 64

69

1 [b]) D5 -वधे तदा (for -जिघांसया) — [d]) D4 भोजराज (for भोजानीकं) K5 B4 D2 G1 M सुदुर्भिद, Dn1 सुपुष्कल, D4 5 T G2–5 सुदुस्तर (for च दुस्तरम्)

2 [a]) Ś1 K4 D1 काभोजस्य Dn1 D7 G1 M तु (for च) — [b]) D8 तस्मिन् (for राजन्) K5 सुदारुणे (for सुदक्षिणे) — [c]) S श्रुतायुषि (for °युधे) K1 निष्क्रांते, D6 निहते (for विक्रान्ते) — [d]) D5 अबष्ठे पतिते तथा

3 [a]) D2 विप्रहृष्टेषु (for °द्रुतेषु) G1 M सैन्येषु (for [अ]नीकेषु) B4 विद्रुतेष्वप्यनीकेषु — [b]) Ś K (except K5) D1 4 ततस्तत, D3 इतस्तत (for समन्तत) D7 8 किं नु (D8 तु) कार्यमत पर — [c]) K8 D7 स्वं बल, D4 च बल, S सर्वतो (for स्वबलं) D6 प्रभग्ना च चमू दृष्ट्वा — [d]) Ś1 B4 D2 4 5 7 8 G1 M1 अभ्यगात् (for °यात्)

4 [a]) Dc1 Dn1 चरन् (for त्वरन्) D6 एको (for एक-) — [b]) G1 M पुत्रस्ते (for समेत्य) — Before 4[cd], T G1 M ins दुर्योधन — [c]) D4 G1 व्याघ्र (for -व्याघ्र) — [d]) K8 प्रमथ्यैता, D5 8 °थ्यैना (for °थ्येमा) K2 महाबल (for °चमूम्)

5 [a]) Ś1 अद्य, B2 4 D1 अथ (for अत्र) K1–3 अत्र वत्स, B3 Dc1 आत्मबुद्ध्या, D6 अनुबुद्ध्वा, S त(G1 M अ)त्र कार्यं (for अत्र बुद्ध्या) A few MSS समीक्ष्यस्व — [b]) K6 अनुत्तर (for अनन्तरम्) G3–5 ब्रह्मन्नि श्रेयस हितं — [c]) G1 M विघातार्थं (for °ताय)

6 [a]) T G2–5 -व्याघ्र (for व्याघ्रो) — [b]) K6 जयेत्तं, B3 हि हन्याज्, D3 6 हन्याच्च (for हन्येत) K1–3 B1 2 Dn2 D1 3–6 8 जयद्रथं — [c]) D3 6 विधेयं (for विधत्स्व)

7 [a]) G1 M अहो (for असौ) D2 जनक्षयाग्निर्, D3 6 धनजयोग्निर् (for धनजया°) — [b]) Ś1 Dn1 D1–3 क्रोध(D6 कृष्ण)मारुतनो(Ś1 चो)दित — [c]) Ś1 D1 सेनाकक्ष्य, Cd °कक्ष (as in text) K5 B2 (marg, orig as in text) Dc1 Dn1 वै, S न (for मे) — [d]) Ś1 D1 कक्ष्यम् (for कक्षम्) K8 B4 [उ]ज्झित, K5 Dn1 D1 7 8 [अ]र्जित, B1 (marg, orig as in text) [उ]द्गत, B3 (marg as in text) 5 D3 6 [उ]दित, Dc1 [उ]द्धृत (for [उ]त्थित) S कक्षमग्निरिवोत्थि(M3–5 °द्ध)त

8 [a]) T G2–5 तु (for हि) D3 6 7 अति(D3 अभि)क्रांतो हि कौंतेयो — [b]) K6 जित्वा, S तव (for भित्त्वा) D2 सेना, T G3.4 सैन्या (for सैन्य) — [d]) D5 transp संशयं and परम

9 [a]) Ś1 स्थिर (for स्थिरा) — [b]) D6 धर्मविदां, T G2–5 बुद्धिमतां (for ब्रह्मविदा) K4 आसीत्तेषा तु भारत — [c]) K6 Dn1 G1 M नातिक्रमिष्यते (for °ष्यति) K5 द्रोणो (for द्रोणं) — [d]) K5 धनंजयं (for °जय).

सर्वं ह्यद्यातुरं मन्ये नैतदस्ति बलं मम ॥ १०

जानामि त्वां महाभाग पाण्डवानां हिते रतम् ।
तथा मुह्यामि च ब्रह्मन्कार्यवत्तां विचिन्तयन् ॥ ११

यथाशक्ति च ते ब्रह्मन्वर्तये वृत्तिमुत्तमाम् ।
प्रीणामि च यथाशक्ति तच्च त्वं नावबुध्यसे ॥ १२

अस्मान्न त्वं सदा भक्तानिच्छस्यमितविक्रम ।
पाण्डवान्सततं प्रीणास्यस्माकं विप्रिये रतान् ॥ १३

अस्मानेवोपजीवंस्त्वमस्माकं विप्रिये रतः ।
न ह्यहं त्वां विजानामि मधुदिग्धमिव क्षुरम् ॥ १४

नादास्यच्चेद्वरं मह्यं भवान्पाण्डवनिग्रहे ।
नावारयिष्यं गच्छन्तमहं सिन्धुपतिं गृहान् ॥ १५

मया त्वाशंसमानेन त्वत्तस्त्राणमबुद्धिना ।
आश्वासितः सिन्धुपतिर्मोहाद्दत्तश्च मृत्यवे ॥ १६

यमदंष्ट्रान्तरं प्राप्तो मुच्येतापि हि मानवः ।
नार्जुनस्य वशं प्राप्तो मुच्येताजौ जयद्रथः ॥ १७

स तथा कुरु शोणाश्व यथा रक्ष्येत सैन्धवः । C 7 2429 B 7 94 16 K 7 94 15

---

10 $Ś_3$ damaged — ^{a}) K_5 S मसौ, B Dc_1 Dn_2 $D_{1-3\ 5\ 6}$ योसौ (for सोऽसौ) Dn_1 [s]प्यतिक्रान्तो, T G_{2-5} ह्यति (for ह्यति) — ^{b}) D_4 नियतस् (for मिषतस्) — ^{c}) K_1 ह्यातरं, K_5 Dn_1 एवातुर (for ह्यद्यातुरं) Cd cites आतुर (as in text) $Ś_1$ D_5 सैन्ये, $Ś_2$ $K_{1\ 3\ 4}$ D_1 सैन्य (for मन्ये) — ^{d}) B S नेदम् (for नैतद्)

11 ^{a}) K_1 G_1 $M_{1\ 2}$ त्वा (for त्वां) K_2 महाबाहुं, D_8 भागं (for भाग) — ^{c}) $Ś_1$ M_{3-5} यथा, T G_{2-5} सतो (for तथा) $D_{1\ 4\ 5}$ हि (for च) — K_5 om (hapl) 11^d–12^a — ^{d}) $D_{4\ 5}$ हि (for वि)

12 K_5 om 12^a (cf v l. 11) — ^{a}) K_3 $D_{3\ 5\ 8}$ यथाशक्तिं (for शक्ति) — ^{b}) $Ś_1$ $K_{1\ 2\ 4}$ D_4 वर्तेय, S (except T G_2) वर्तयन् (for वर्तये) — ^{c}) G_1 प्रीणुयामि, $M_{3\ 4}$ प्रीणयामि (for प्रीणामि च) Ś K_{1-3} $D_{1\ 3.\ 6}$ यथाशक्त्या, D_4 °शक्तिं (for शक्ति) — ^{d}) Dn_1 न वि, D_4 न च (for नाव)

13 ^{a}) B_4 नून, S अपि (for न त्वं) — ^{b}) S इच्छसे शत्रुकर्शं (G_4 सूद)न — ^{c}) G_1 M चापि (for प्रीणासि) — ^{d}) B_3 (marg as in text) विजये, T G_{2-5} अहिते (for विप्रिये) D_3 रत G_1 M प्रीयते त्वं सदा प्रभो — After 13, S reads 14^{cd} for the first time, repeating it in its proper place

14 D_7 om (hapl) 14^{ab} — ^{a}) K_1 $D_{1\ 3-5\ 8}$ [ह्]पजीवस् — ^{b}) G_1 $M_{1.\ 2}$ रत (for रत) — S reads 14^{cd} for the first time after 13 — ^{c}) M_4 (first time) [अ]पि (for हि) $Ś_1$ K_{1-4} त्वामि, G_2 (first time) त्वा न (for त्वा वि) $Ś_2$ न ह्येतं प्रतिजानामि — After the first occurrence of 14^c, S ins

500* वचसा ललित सदा ।
हृदयेन भृशं तीक्ष्णं

[(L 1) T G_2 लळित, G_1 $M_{3\ 4}$ गलित, $M_{1\ 2\ 5}$ गुळित (for ललित)]

— ^{d}) $Ś_1$ प्रतिदिग्धम्, $Ś_2$ प्रत्यदिष्टम्, K (except K_5) D_1 प्रतिपक्षम्, $D_{2\ 3\ 6}$ विषदिग्धम् (for मधु) T G_{2-5} M_5 (all second time) सर्पं मह्रूकरावि(M_5 [also *sup lin*] °धारि)णं, G_1 M_{1-4} (all second time) सर्पम(M_1 °र्पं म)ह्रूकधारिण, Cv सर्वमह्रूकरावणि

15 ^{a}) K_1 $D_{3\ 6}$ नादास्याश्, D_2 न दास्यच्, D_5 नादास्ये, D_3 T G_{2-4} M_{3-5} °स्यश् (for स्यच्) Cv तस्माशश्चेद्वर मृद्यम् — ^{b}) K_1 $B_{2\ 5}$ D_3 विग्रहे (for नि) — ^{c}) $K_{1\ 3}$ Dn_1 न वारयिष्य, D_5 T G_{2-5} नावारयिष्ये, $M_{1\ 2}$ °यिष्यद् (for यिष्य) — ^{d}) G_1 M ह्यम (for अह) $Ś_1$ $K_{2\ 3}$ D_1 गृह (for गृहान्)

16 D_3 reads 16 twice — ^{a}) $Ś_2$ $D_{1\ 3\ 6}$ G_5 मया त्वा शास(D_1 G_5 त्वा शस, $D_{3\ 6}$ ह्याशस)मानेन — ^{d}) $B_{2\ 3}$ Dc_1 स (for च)

17 ^{a}) D_7 दष्ट्रांतरे (for °न्तरं) — ^{b}) T G_{2-4} M ह्यपि मुच्येत मानव, G_5 ह्यमुच्येत वै स मानव (hypermetric) — ^{c}) D_4 च स, D_5 वध, G_5 वध (for वश) — ^{d}) B (B_3 marg as in text) Dc_1 मुच्येताद्य, D_5 °तापि, T G_{2-4} मुच्य(G_2 °च्ये)ते हि, $G_{1\ 5}$ M मुच्य सेथ (for मुच्येताजौ)

18 ^{a}) $D_{3\ 5}$ transp स and तथा — ^{b}) K_2 D_1 रक्षेत, $K_{3\ 5}$ B Dc_1 Dn $D_{2\ 4\ 5}$ T G_{1-4} $M_{1\ 2}$ मुच्येत; G_5 मुच्येत (for रक्ष्येत) — D_4 om 18^c–19^b — ^{c}) K_1 D_6 घात–, D_3 घातां (for पार्तं) M_{3-5} -प्रलापेन (for पानां) — ^{d}) K_1 $D_{3\ 7}$ मा क्रुद्ध, K_2 मा क्रुधा, D_5 कुरु त्वं (for मा क्रुध) G_1 M त्राहि (for पाहि)

19 D_4 om 19^{ab} (cf. v l. 18) — ^{a}) K_5 नाभि-

मम चार्तप्रलापानां मा क्रुधः पाहि सैन्धवम् ॥ १८

द्रोण उवाच ।

नाभ्यसूयामि ते वाचमश्वत्थाम्नासि मे समः ।
सत्यं तु ते प्रवक्ष्यामि तज्जुषस्व विशां पते ॥ १९
सारथिः प्रवरः कृष्णः शीघ्राश्चास्य हयोत्तमाः ।
अल्पं च विवरं कृत्वा तूर्णं याति धनंजयः ॥ २०
किं नु पश्यसि बाणौघान्क्रोशमात्रे किरीटिनः ।
पश्चाद्रथस्य पतितान्क्षिप्ताञ्शीघ्रं हि गच्छतः ॥ २१
न चाहं शीघ्रयानेऽद्य समर्थो वयसान्वितः ।
सेनामुखे च पार्थानामेतद्बलमुपस्थितम् ॥ २२
युधिष्ठिरश्च मे ग्राह्यो मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
एवं मया प्रतिज्ञातं क्षत्रमध्ये महाभुज ॥ २३
धनंजयेन चोत्सृष्टो वर्तते प्रमुखे मम ।
तस्माद्व्यूहमुखं हित्वा नाहं यास्यामि फल्गुनम् ॥ २४
तुल्याभिजनकर्माणं शत्रुमेकं सहायवान् ।
गत्वा योधय मा भैस्त्वं त्वं ह्यस्य जगतः पतिः ॥ २५
राजा शूरः कृती दक्षो वैरमुत्पाद्य पाण्डवैः ।
वीर स्वयं प्रयाह्याशु यत्र यातो धनंजयः ॥ २६

दुर्योधन उवाच ।

कथं त्वामप्यतिक्रान्तः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
धनंजयो मया शक्य आचार्य प्रतिबाधितुम् ॥ २७
अपि शक्यो रणे जेतुं वज्रहस्तः पुरंदरः ।

सूयामि (for नाभ्य°) B4 om from वाच up to याति (in 20[d]) B (B4 om) Dc1 Dn2 वाक्यम् (for वाचम्) — [b]) Dn1 अश्वत्थामासि D2 मत, M1-8 सम (for सम) D7 8 अश्वत्थाम्न समोसि मे — [c]) S तथ्यं (for सत्यं) — [d]) B3 (marg, orig as in text) तत्त्वमद्य, D3 4 तज्जयस्व (for तज्जुषस्व)

20 B4 om up to याति (cf v l 19) — [a]) Ś2 K1 8 B1 8 Dc1 Dn1 D1 8 8 G4 सारथि-, B6 सारथे, D7 सारथी (for सारथि) — [c]) G1 M1 2 कुर्वन् (for कृत्वा) M8-5 रक्षा च विपुला कृत्वा — [d]) G1 M याति शीघ्र (for तूर्णं याति)

21 [a]) N (except K2 B1 8) T G M1 2 न (for नु) K2 पश्यामि (for पश्यसि) G5 बाणाग्रान् (for बाणौघान्) — [b]) D3 क्रोशमात्रं (for °मात्रे) Ś1 K1 D8 6 8 किरीटिना (for °टिन) — [c]) D8 पतिता (for °तान्) — [d]) D8 क्षिप्ता, M8-5 शीघ्राव् (for क्षिप्ताञ्)

22 [a]) Dn2 D8 6 -यानस्य (for -यानेऽद्य) — [b]) D5 शक्तोह (for समर्थो) D4 वयसातिग, D5 T G2-5 °धिक, Cd °न्वित (as in text) — [c]) Ś1 K1-8 D6 मुखेन, M8-5 -मुखं च (for -मुखे च) — [d]) G4 अनस्थित (for उप°) G1 M एतदस्येति मामपि

23 D8 om 23 — [a]) K4 स (for मे) — [b]) T G2-5 समक्षं (for मिषता) — [d]) D5 महाबळ (for °भुज)

24 [b]) S transp वर्तते and प्रमुखे B4 D1 नृप, D8 न मे (for मम) — [d]) K2 4 5 B Dc1 Dn D2-6 योत्स्यामि (for यास्यामि) Ś2 फल्गुणं, K2 4 5 B Dc1 Dn D1. 8 5 6 फाल्गुन, D4 G1 M पाण्डवं (M1 2 °व) (for फल्गुनम्) D7 8 नाह योत्स्ये धनजयं

25 [a]) Ś2 K1 8 om from जन up to सहाय (in 25[b]) Ś1 तुल्याभिजनसंबध — [b]) D8 शत्रुमध्ये (for °मेकं) Ś1 पुरुषोस्यभिमानवान् — Before 25[cd], Ś2 ins द्रोण — [c]) B1 न (for मा) — [d]) K1 ह्यसि, D2 ह्यद्य (for ह्यस्य)

26 [a]) D5 राजा दक्ष कृती शूरो — After 26[ab], D2 reads 28[ab] for the first time repeating it in its proper place — [c]) B Dn2 D2-4 वीर॰ (for वीर) B1 D4 5 [अ]द्य, B3-4 Dc1 Dn2 D2 3. 6-8 [अ]त्र, B5 स्व (for [आ]शु) — [d]) K2 तत्र (for यत्र)

27 [a]) K5 B (except B2) Dc1 Dn1 D4 5 7 G1 M अभ्यति- (for अप्यति-) — [b]) B1 2 4 Dn2 G1 वरं (for वर) — D4 om (hapl) 27[c]-28[b] — [c]) The portion of the text from जयो up to त च (in 65[c]) is lost in Ś2 on a missing fol Ś1 महाबाहु (for मया शक्य) — [d]) Ś1 शक्रस्त्वं, K1 बलेन, K4 D1 न जातु, D5 नाचार्य (for आचार्य) Ś1 K (except K5) D1 युधि (for प्रति) B2 8 -वारितु, S -योधितु (for बाधितुम्)

28 Ś2 missing D4 om 28[ab] (for both, of v l 27) D2 reads 28[ab] for the first time after 26[ab] — [a]) D2 (first time) शक्तो (for शक्यो) — [b]) Ś1 K (except K5) D1 पुन पुन (for पुरदर॰) D2 (first time) वज्रहस्त पुरदर — [d]) S जेतुमिच्छन्कथंचन

नार्जुनः समरे शक्यो जेतुं परपुरंजयः ॥ २८
येन भोजश्च हार्दिक्यो भवांश्च त्रिदशोपमः ।
अस्त्रप्रतापेन जितौ श्रुतायुश्च निबर्हितः ॥ २९
सुदक्षिणश्च निहतः स च राजा श्रुतायुधः ।
श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च म्लेच्छाश्च शतशो हताः ॥ ३०
तं कथं पाण्डवं युद्धे दहन्तमहितान्बहून् ।
प्रतियोत्स्यामि दुर्धर्षं तन्मे शंसास्त्रकोविद ॥ ३१
क्षमं चेन्मन्यसे युद्धं मम तेनाद्य शाधि माम् ।
परवानस्मि भवति प्रेष्यकृद्रक्ष मे यशः ॥ ३२

द्रोण उवाच ।
सत्यं वदसि कौरव्य दुराधर्षो धनंजयः ।
अहं तु तत्करिष्यामि यथैनं प्रसहिष्यसि ॥ ३३
अद्भुतं चाद्य पश्यन्तु लोके सर्वधनुर्धराः ।
विषक्तं त्वयि कौन्तेयं वासुदेवस्य पश्यतः ॥ ३४
एष ते कवचं राजंस्तथा बध्नामि काञ्चनम् ।
यथा न बाणा नास्त्राणि विषहिष्यन्ति ते रणे ॥ ३५
यदि त्वां सासुरसुराः सयक्षोरगराक्षसाः ।
योधयन्ति त्रयो लोकाः सनरा नास्ति ते भयम् ॥ ३६ C 7 B 7 K 7

29 Ś2 missing (cf. v l. 27) —^{a}) D6 भोज (for भोजश्च) D4 तु (for च) K2-4 Dn2 D1-3 6 विक्रांतो (for हार्दिक्यो) —^{b}) Ś1 त्रिदशोपम, K1 D7 पमा (for पम) —^{c}) S शस्त्र (for अस्त्र) K5 D3 जित, D4. 6 जिता (for जितौ) —^{d}) K Dn1 D1 5 निपातित, Cd निबर्हित (as in text)

30 Ś2 missing (cf. v l. 27) D4 om. 30 D3 om 30^{a}–31^{b} —^{b}) K5 Dn1 D5 7 तु (for च) —^{c}) B3 (orig) श्रुताक्षश्च, B3 (marg) Dn1 D6 7 शतायुश्च; D2 दीर्घायुश्च (for श्रुतायुश्च) B3 (marg as in text) [अ]श्रुताक्षश्च, T G2-5 [अ]श्रुतायुश्च (for [अ]च्युता). —^{d}) K2 B (B3 marg as in text) Dn2 D2 [अ]युतशो, S बहवो (for शतशो) M2 हुता (for हता)

31 Ś2 missing (cf v l 27) D3 om 31^{ab} (cf v l 30) —^{a}) G1 M1. 2 हत (for कथं) Dn1 T G2 3 सख्ये, G1 M3. 4 संघे, G4 5 M1. 2 5 सखे (for युद्धे) —^{b}) M4 इव तान् (for अहितान्) B Dc1 Dn D2 4 5 7 दहंतमिव पावक —^{c}) T G2-5 कथं (for प्रति) Ś1 K1-3 दुर्धर्षं (for र्षं) D5 प्रतियुध्यामि कौंतेय —^{d}) K2 B2 4 D3 [अ]स्त्रकोविदं, D2 [अ]त्र कोविद (for [अ]स्त्रकोविद) Dn2 D1 तमह शस्त्रकोविद, D3 6 सर्व शास्त्रास्त्रकोविद, S तन्ममाचक्ष्व सत्तम Cd cites शंस (as in text)

32 Ś2 missing (cf v l 27) —^{a}) D4 G5 क्षेमं (for क्षमं) B Dc1 च (for चेन्) —^{b}) B Dc1 Dn1 D4 5 7 8 संयुगे, G1 M1. 2 शाधि मा (for शाधि माम्) —^{c}) D2 3 भवत, D4 6 S भवता, D6 भवतु, Cd भवति (as in text) —^{d}) Ś1 K1 D1. 4 प्रेष्यकृत्, K2 B1 3 (marg) 4 5 Dc1 Dn2 D2 T G2-5 Cd प्रेष्यवद्, K5 D7 8 प्रेष्योह; B2 (marg, orig as in text) प्रैष्य मा, B3 (also as in text) प्रहृष्य, Dn1 प्रेक्षकृद्, D6 प्रेक्षवद् (for प्रेष्यकृद्) K1 D1 रक्ष्यसे, K3 4 रक्षसे, D4 रक्ष्यतो, D5 रक्षता (for रक्ष मे)

33 Ś2 missing (cf v l 27) —^{a}) B2 D2 कौंतेयो (for कौरव्य) —^{c}) K5 D3 च (for तु) —^{d}) S (except G3) येन (for यथा) G1 प्रसहिष्यति (for °ष्यसि) Ś1 K3 D2-4 6 यथैन (D6 तथैन) वै (D2 त्व) प्रशक्ष्यसि (K3 प्रसह्यसि, D3 6 सहिष्यसे), K5 Dn1 D7 8 यथा चैनं (K5 यथैवैन, D7 यथो वैनं) प्रशक्ष्य (D7 °क्ष)सि

34 Ś2 missing (cf v l 27) —^{a}) Dn1 वाद्य, M3-5 चात्र (for चाद्य) D4 पश्यामि (for पश्यन्तु) —^{b}) Ś1 K (except K5) चान्ये (for सर्व) D3 लोकेश्वरधनुर्धरा —Dc1 reads 34^{cd} twice

35 Ś2 missing (cf. v l 27) —^{a}) M3-5 एतस् (for एष) K1-3 कवचो (for चं) G1 M सास (for राजंस्) —^{b}) G5 [अ]वबध्नामि (hypermetric) (for बध्नामि) —^{c}) D4 तथा (for यथा) K2 B2 Dn1 D1 G1 M3 4 बाणान् (for बाणा) Dn1 चास्त्राणि (for ना) Dc1 (orig) यथा नराणामस्त्राणि, Dc1 (by corr) ययारीणां महास्त्राणि —^{d}) K3 B1 2 (marg) 4 5 Dn2 प्र(K3 वि)हरिष्यंति, K5 Dn1 D5 विप्रवे(Dn1 व)क्ष्यंति, B2 (orig) 3 (marg) M3-5 प्रसहिष्यति, B3 प्रहसिष्यंति; Dc1 प्रसाहिष्यसि, D3 विहसिष्यति, D4 विप्रसिक्षंति, D6 विप्रतिक्ष्यंति; D7 विप्र*क्ष्यंसि, D8 विप्रशाक्ष्यति, T G M1. 2 प्रभविष्यंति (for विषहिष्यन्ति) Ś1 K3-5 D1-3 वै रणे, K1 Dn1 D7 वैरिणे, D8 वैरिण (for ते रणे)

36 Ś2 missing (cf v l 27) K5 transp 36 and

न कृष्णो न च कौन्तेयो न चान्यः शस्त्रभृद्रणे ।
शरानर्पयितुं कश्चित्कवचे तव शक्ष्यति ॥ ३७
स त्वं कवचमास्थाय क्रुद्धमद्य रणेऽर्जुनम् ।
त्वरमाणः स्वयं याहि न चासौ त्वां सहिष्यते ॥ ३८
संजय उवाच ।
एवमुक्त्वा त्वरन्द्रोणः स्पृष्ट्वाम्भो वर्म भास्वरम् ।
आबबन्धाद्भुततमं जपन्मन्त्रं यथाविधि ॥ ३९
रणे तस्मिन्सुमहति विजयाय सुतस्य ते ।
विसिस्मापयिषुर्लोकं विद्यया ब्रह्मवित्तमः ॥ ४०
द्रोण उवाच ।
करोतु स्वस्ति ते ब्रह्मा स्वस्ति चापि द्विजातयः ।
सरीसृपाश्च ये श्रेष्ठास्तेभ्यस्ते स्वस्ति भारत ॥ ४१
ययातिर्नहुषश्चैव धुन्धुमारो भगीरथः ।
तुभ्यं राजर्षयः सर्वे स्वस्ति कुर्वन्तु सर्वशः ॥ ४२
स्वस्ति तेऽस्त्वेकपादेभ्यो बहुपादेभ्य एव च ।
स्वस्त्यस्त्वपादकेभ्यश्च नित्यं तव महारणे ॥ ४३

---

37 — ^{a}) Ś1 K2-5 T G2-5 M4.5 त्वा (for त्वा) Ś1 K1-4 D1 सुरगधर्वा, K5 सासुरनरा, S सासु (M1 °ग्रु) रगणा (for °सुरा) — ^{b}) K1 सयज्ञोरगराक्षस (sic), Dn2 D2-4 6-8 S सय (G1 M °र) क्षोरगपक्षिण, D5 सौरगा यक्षपक्षिण° — ^{d}) D1 समरे, D6 सुतरा, S (except M3-5) तरसा (for सनरा) Ś1 K D1-4 6 नाद्य, D7 8 च न (for नास्ति) G1 मे (for ते) K4 भृश (for भयम्) Dn1 D5 नाद्य ते भयमस्ति वै

37 Ś2 missing (cf v 1 27) K6 transp 36 and 37 — ^{a}) Ś1 K1 2 4 Dn D3-8 न च कृष्णो न कौंतेयो (Ś1 गंधर्वो) — ^{b}) K4 D1 G1 M शस्त्रकृद्, D3 °विद् (for °भृद्) — ^{c}) S शरम् (for शरान्). T G3-5 शक्य, G1.2 M शक्त (for कश्चित्) — ^{d}) K1.4 तस्य (for तव) B1 5 शक्यते, B3 शक्ष्यते, S कौरव (for शक्ष्यति) K5 Dn1 शक्तो (Dn1 सक्तो) न तव वर्मणि, D2 कवचे न च वक्षसि, D5 कवचे ते प्रशक्ष्यति

38 Ś2 missing (cf. v 1 27) D4 om 38 — ^{a}) K5 Dn1 आदाय, D5 आसाद्य (for आस्थाय) — ^{b}) K5 Dc1 Dn1 D5 7 8 युध्यस्वाद्य (for क्रुद्धमद्य) Dn1 transp रणे and अर्जुनम् — ^{c}) K2 यावन् (for याहि) — ^{d}) D3 6 च स (for चासौ) K1-3 त्वा (for त्वा) Cd cites असौ and त्वा (both as in text) D2 3 6 सहिष्यति (for °ते) K4 न त्वासौ त्व हि शक्ष्यते, K5 B Dc1 न त्वासौ (K5 चासौ) वि(B3 प्र)सहिष्यति, Dn1 न चासौ त्वयि शिक्ष्यति, D5 न चासौ शक्ष्यति त्वयि, D7 8 न त्वसौ त्वा विशक्ष्यति, S न त्वासौ (G1 M1 2 त्वा स, M3-5 त्वा स) विष(T2 °स, G5 °ज)हिष्यति

39 Ś2 missing (cf. v. 1. 27) — ^{a}) D5 ततो, M3-5 स्वय (for त्वरन्) — ^{b}) Ś1 B2 Dc1 D7 भासुरं, K1 भेदनं; D6 भास्करं (for भास्वरम्) T G3 5 स्पृष्ट्वा पांभो विभास्वरं; G4 स्पृष्ट्वा चापो च भास्वरं. Cd cites स्पृष्ट्वा (as in text) — ^{c}) Ś1 आबबद्ध (for °बन्ध) G1 M [अ]द्भुत तत्र (for [अ]द्भुततम) — After 39^{abc}, G1 M read 40^{a} and 40^{b} by transp — ^{d}) G1 M पठन्मन्त्रान् (for जपन्मन्त्र)

40 Ś2 missing (cf. v 1 27) G1 M transp 40^{a} and 40^{b} and read it after 39^{abc} — ^{a}) D5 transp रणे and तस्मिन् Dn1 तु महति, D8 सुतस्येते (for सुमहति) S रणाय महते राजन् — ^{b}) B4 5 D3 विजयस्य (for °याय) D5 कवच धारयस्तुत — ^{c}) K1 D4 5 विशिस्मापयिषुर्, K3 D1 G1 M विसिस्मा° (for विसिस्मा°) K1 2 लोके, B Dc1 Dn2 S लोकान् (for लोकं) — ^{d}) K4 D1 ब्रह्मकृत्तम°, G3 °सत्तम° (for °वित्तम) — After 40 G1 M ins

501* स संयुक्तो महाबाहुराचार्येण महात्मना ।
[G1 M1 2 सयत्तो (for °युक्तो)]

41 Ś2 missing (cf v 1 27) S om the ref — ^{a}) D1.2 करोति (for °तु) B3-5 ब्रह्म (for ब्रह्मा) — ^{b}) B3-5 ब्रह्मा (for स्वस्ति) D2 द्विजाश्रय (for °तय) T G2-5 स्वस्ति कुर्वंतु ब्राह्मणा — ^{c}) D5 ये सृप्तास्, G2 श्रेष्ठास्ते (for ये श्रेष्ठास्) K1 सरीसृपश्च यो श्रेष्ठस् — ^{d}) B2 (marg, orig as in text) 3 Dc1 Dn1 ते तुभ्य, G2 कुर्वंतु (for तेभ्यस्ते) D3 6 स्वस्त्यस्तु (for ते स्वस्ति) G1 M चाप्यय (for भारत)

42 Ś2 missing (cf v 1 27) — ^{a}) K2 D1 ययाति- (for °तिर्) B4 D2 3 6 नाहुषश् (for नहु°) — ^{b}) Ś1 ढुंधुमारो, K1-3 दुंदुमारो, D7 8 बुद्धिमांश्च (for धुन्धुमारो) D8 जयद्रथ (for भगीरथ) — ^{d}) K5 B (except B2) Dc1 Dn1 D4.5 7 8 नित्यश, T G2.3 5 सर्वत, G1 4 M1 2 ते सदा, M3-5 सर्वदा (for सर्वश°)

43 Ś2 missing (cf. v. 1 27). D1 G3 om. 43^{ab}.

स्वाहा स्वधा शची चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते सदा ।
लक्ष्मीररुन्धती चैव कुरुतां स्वस्ति तेऽनघ ॥ ४४
असितो देवलश्चैव विश्वामित्रस्तथाङ्गिराः ।
वसिष्ठः कश्यपश्चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते नृप ॥ ४५
धाता विधाता लोकेशो दिशश्च सदिगीश्वराः ।
स्वस्ति तेऽद्य प्रयच्छन्तु कार्त्तिकेयश्च षण्मुखः ॥ ४६
विवस्वान्भगवान्स्वस्ति करोतु तव सर्वशः ।
दिग्गजाश्चैव चत्वारः क्षितिः खं गगनं ग्रहाः ॥ ४७
अधस्ताद्धरणीं योऽसौ सदा धारयते नृप ।
स शेषः पन्नगश्रेष्ठः स्वस्ति तुभ्यं प्रयच्छतु ॥ ४८
गान्धारे युधि विक्रम्य निर्जिताः सुरसत्तमाः ।
पुरा वृत्रेण दैत्येन भिन्नदेहाः सहस्रशः ॥ ४९
हृततेजोबलाः सर्वे तदा सेन्द्रा दिवौकसः ।
ब्रह्माणं शरणं जग्मुर्वृत्राद्भीता महासुरात् ॥ ५० C 7 3458 B 7 94 50 K 7 94 52

G4 om. 43^{a}–44^{b} —^{a}) G1 M1 2 [ऽ]स्त्वैक-, G5 [ऽ]स्त्वधि (for ऽस्त्वेक) —^{c}) K2 स्वस्त्यस्तु (for स्तु) Ś1 D1 [अ]पादुकेभ्यश्च; K1 2 पादुकें (for [अ]पादकें) G1 M अपादकेभ्यस्ते स्वस्ति —^{d}) Ś1 transp. नित्यं and तव

44 Ś2 missing (cf v l 27) G4 om 44^{ab} (cf. v l. 43) —^{a}) Dn1 transp स्वाहा and स्वधा G1 M transp स्वधा and शची —^{b}) K4 D4 कुर्वंति (for कुर्वन्तु) Dn1 G1 M3–5 सर्वदा; D4. 5 7 नित्यश (for ते सदा) —^{c}) D4 5 8 चारुंधती (for अरुन्धती) —^{d}) Dn1 कुर्वतां, S कुर्याता (for कुरुतां) G1 M1 2 तेन च (for तेऽनघ) D4 कुर्वंति**ते नृप, D5 स्वस्ति कुर्वंतु तेनघ

45 Ś2 missing (cf. v l. 27) D4 om (hapl) 45 —^{b}) K1 D1 तथांगिर —^{c}) K1 B2 3 5 D3 5–7 वशिष्ठ (for वसिष्ठ.) B2 5 Dc1 S काश्यपश्च (for क) —^{d}) Ś1 Dn1 सदा, K (except K6) D1 G2 [ऽ]नघ (for नृप)

46 Ś2 missing (cf. v l 27) D7 8 om. (hapl) 46^{a}–48^{b} —^{a}) S लोकाश्च (for लोकेशो) —^{b}) D2 [अ]पि (for स) G2 दिशश्च विदिशश्च ता — K4 om 46^{c}–47^{b} —^{c}) S तुभ्यं (for तेऽद्य) Ś1 K1–3. 5 Dn1 D1 2–6 प्रकुर्वंतु (K2 ति) (for प्रयच्छन्तु) D2 स्वस्ति सेनघ कुर्वंतु —^{d}) G5 तु (for च) — After 46, S ins

502* येन देवा सकृद्भग्ना संग्रामे तारकामये ।
धृता स चाहत शूरो ह्यवध्यो देवतागणै ।

[(L 2) M3–5 धृतस्य (for धृता स) G5 च हत (for चाहत)]

47 Ś2 missing (cf. v l. 27) K4 om 47^{ab}, D7 8 om 47 (for both, cf. v l 46) —^{a}) S कुरुतां (for भगवान्) —^{b}) K2 करोति (for तु) Ś1 सर्वदा; B1. 5 सर्वत (for सर्वश) S तथा (M1–3 ततो) वैवस्वतो यम — After 47^{ab}, S ins

503* पार्षदा वशगा यस्य स्वस्ति तुभ्यं प्रयच्छतु ।

[G3 4 बहवो (for वशगा) M5 (orig as above, *inf lin*) प्रकुवर्ता (for प्रयच्छतु)]

— T1 om (hapl) 47^{c}–48^{d} —^{c}) S (T1 om) दिशागजाश्च चत्वार —^{d}) B1 2 (marg as in text) 3–5 Dc1 ख, D2 4 कं, Cd खं (as in text) Dn2 पवने, Cd गगनं (as in text) Ś1 गुहा; K1 गुह (for ग्रहा) M3–5 क्षिति खं पवनस्तथा — After 47, S (T1 om) ins

504* दिशश्च विदिशश्चैव स्वस्ति तुभ्य प्रकुर्वताम् ।
प्रजानां पतयश्चैव सिद्धा लोकहिते रता ।
स्वस्ति कुर्वन्तु ते नित्यं मन्त्रेणानेन संस्तुता ।

[(L 1) T2 G3–5 om (hapl) the post half and the prior half of line 2 M3 प्रयच्छतां (for प्रकुर्वताम्) —(L 3) G3 4 सत्यं (for नित्य) G3 4 M3. 5 सस्कृता; M4 सस्मृता (for सस्तुता)]

48 Ś2 missing (cf. v l 27) D7 8 om 48^{ab} (cf. v l 46) T1 om 48 (cf. v l. 47) —^{a}) G1 M च (for ऽसौ) —^{c}) B1 2 4 शेषश्च (for स शेष) Dn2 D3 6 स शेष सर्वनागेश (Dn2 ॰भ्य) —^{d}) D2 (marg) त्वां च (for तुभ्यं)

49 Ś2 missing (cf. v l 27) —^{a}) D2 गाधारेषु च; M4 गांधारयुधि (for रे युधि) D5 निर्जित्य (for विक्रम्य) —^{b}) D4 शूर (for सुर) S निर्जिते पाकशासने —^{c}) B4 transp वृत्रेण and दैत्येन —^{d}) B5 -देवा (for -देहा)

50 Ś2 missing (cf. v l 27) —^{a}) D2 7 8 हृत (for हृत) T G2–5 शीघ्रं (for सर्वे) —^{b}) K5 तथा; D7 8 पुरा; T G2–5 ऋजु (for सदा) G4 चैवा

48

देवा ऊचुः ।

प्रमर्दितानां वृत्रेण देवानां देवसत्तम ।
गतिर्भव सुरश्रेष्ठ त्राहि नो महतो भयात् ॥ ५१

द्रोण उवाच ।

अथ पार्श्वे स्थितं विष्णुं शक्रादींश्च सुरोत्तमान् ।
प्राह तथ्यमिदं वाक्यं विषण्णान्सुरसत्तमान् ॥ ५२
रक्ष्या मे सततं देवाः सहेन्द्राः सद्विजातयः ।
त्वष्टुः सुदुर्धरं तेजो येन वृत्रो विनिर्मितः ॥ ५३
त्वष्ट्रा पुरा तपस्तप्त्वा वर्षायुतशतं तदा ।
वृत्रो विनिर्मितो देवाः प्राप्यानुज्ञां महेश्वरात् ॥ ५४
स तस्यैव प्रसादाद्वै हन्यादेव रिपुर्बली ।
नागत्वा शंकरस्थानं भगवान्दृश्यते हरः ॥ ५५
दृष्ट्वा हनिष्यथ रिपुं क्षिप्रं गच्छत मन्दरम् ।
यत्रास्ते तपसां योनिर्दक्षयज्ञविनाशनः ।
पिनाकी सर्वभूतेशो भगनेत्रनिपातनः ॥ ५६
ते गत्वा सहिता देवा ब्रह्मणा सह मन्दरम् ।
अपश्यंस्तेजसां राशिं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ५७
सोऽब्रवीत्स्वागतं देवा ब्रूत किं करवाण्यहम् ।

(for सेन्द्रा) — For 50^{ab}, G1 M subst

505* विह्वला हतवीर्याश्च सहेन्द्रा विबुधा द्रुता ।

—^{c}) K1 D4 G3 ब्राह्मणं (for ब्रह्माण) T G2–5 गत्वा (for जग्मुर्) —^{d}) B5 महाबलात् (for °सुरात्) G2 5 वृत्रासुरनिपीडिता

51 Ś2 missing (cf. v l 27) —^{b}) B3 D4 5 सुर-, D6 चैव (for देव-) —^{d}) S पाहि (for त्राहि)

52 Ś2 missing (of v l. 27) MSS om the ref. —^{a}) K1. 3 अत्र (for अथ) B2 D2 3 6 G1 M पार्श्वस्थितं, D7 8 पार्श्वस्थितान् (for पार्श्वे स्थितं) D7 8 दृष्ट्वा (for विष्णुं) —^{b}) D1. 3 शक्रादीश् (for °दींश्) D7 8 तान् (for च) S तथा सुरान् (for सुरोत्तमान्) — D2 om (hapl) 52^{cd} —^{c}) S ब्रह्मा पथ्यम् (for प्राह तथ्यम्) K5 प्रियं (for इद) —^{d}) D8 संविषण्णान्सुरोत्तमान्, T G1–3 5 M जगाद जगतां पति, G4 वाक्यज्ञो जगतीपति

53 Ś2 missing (cf. v l 27) —^{a}) K1. 3 रक्ष्यसे, K4 रक्ष्यामहे (hypermetric), B1. 3 5 रक्ष्यामि, B2 (marg as in text) वक्ष्यामि, Dc1 D2 रक्षामि, T G2–5 रक्ष्या हि (for रक्ष्या मे) —^{b}) K2 सेंद्रा सह, Dn1 समहेंद्रा (for सहेन्द्रा स) D7 सहेंद्रा द्विजजायत (sic), G1 M सहेंद्रा ब्राह्मणै सह —B1 reads 53^{d}–55^{c} on marg —^{d}) G3–5 तेन (for येन) D7 8 येन वृत्रेण निर्जिता

54 Ś2 missing (of v l 27) B1 reads 54 on marg —^{a}) K1. 2 B6 D2 5 6 G1 M त्वष्टा (for त्वष्ट्रा) Ś1 तदा, T G2–5 महत् (for पुरा). D5 तेपे (for तप्त्वा). —^{b}) Ś1 D2 पुरा (for तदा). D5 वर्षाणामयुतं तदा. —^{c}) B1 Dc1 D6 S देवात् (for देवाः). —^{d}) G1 M अनुज्ञां माप्य शंकरात्.

55 Ś2 missing (of v l 27) B1 reads 55^{abc} on marg —^{a}) B2 न (for स) Ś1 K (except K5) D1 तस्यैव स (by transp), S शंकरस्य K1–3 वा, B Dc1 Dn2 वो (for वै) —^{b}) K1–3 D1 हन्यो देव, B1 Dn1 S हन्यादेव-, B2 हन्यान्देव, D2 हंति देव, D3 6 हन्याद्देवान्, D7 8 हता देव (for हन्यादेव) K1 2 रिपून्, D2 M3–5 रिपुं (for रिपुर्) —^{c}) K3 प्रगत्वा, Dn1 न गत्वा, D3 तद्गत्वा (for नागत्वा) Ś1 K1 D1. 4 5 7 8 शांकर (D5 °र-), K2–5 Dc1 Dn1 D6 शंकरं (for °र) Dc1 स्थाणुर् (for स्थान)

56 Ś2 missing (of v l 27) —^{a}) Ś1 D2 5 हनिष्यत (D2 °ति) (for °ष्यथ) D7 8 रिपून् B Dc1 दृष्ट्वा जेष्यथ वृत्रं तं, T G2–5 वृत्रं हनिष्यथ सुरा, G1 M निहनिष्यसि ते श(G1 M1 2 तच्छ)क्र —^{b}) B1 गच्छथ, T G2–5 गच्छेम, G1 M गच्छामि (M5 °म) (for गच्छत) K4 Dn1 T G2–5 मदिरं (for मन्दरम्) —D2 M3 om (hapl) $56^{c'ef}$ —^{c}) Ś1 K1–3 D1 7 8 स तपो; D4 5 तपसो (for °सा) —^{d}) T G4 यज्ञानैक, G1 5 M1 2 यज्ञातक, G2 M4 5 रजोंतक, G3 युजानैक (for दक्षयज्ञ) Ś1 B4 M4 5 -विनाशक (for शन) — D7 8 om (hapl) 56^{ef} —^{f}) D3 6 विनाशन- (for -निपातन)

57 Ś2 missing (of v l 27) Before 57, D3 6 ins द्रोण उवाच —^{a}) K5 अगच्छन् (for ते गत्वा) D3 S (except M3) तं (D3 M4 5 ते) देवा सहिता गत्वा — Ś1 K1, 2 D1. 4 om, (hapl) 57^{b}–58^{a} —^{b}) K4 Dn1 T G2–5 मदिरं (for मन्दरम्) K3 ददृशुस्तत्र त्र्यंबकं — K3 om 57^{cd} —^{c}) K4 om from स्तेजसा up to देवा (in 58^{a}). D3. 5–8 तेजसो; T G5–6 तपसो (for तेजसां). D2 अपश्यंस्ते महाराशिं; G1 M अथा पश्यंस्तपोराशिं. —^{d}) B1 D6 कोटिसूर्यसमप्रभं.

अमोघं दर्शनं मह्यं कामप्राप्तिरतोऽस्तु वः ॥ ५८
एवमुक्तास्तु ते सर्वे प्रत्यूचुस्तं दिवौकसः ।
तेजो हृतं नो वृत्रेण गतिर्भव दिवौकसाम् ॥ ५९
मूर्तीरीक्षस्व नो देव प्रहारैर्जर्जरीकृताः ।
शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म गतिर्भव महेश्वर ॥ ६०
महेश्वर उवाच ।
विदितं मे यथा देवाः कृत्येयं सुमहाबला ।
त्वष्टुस्तेजोभवा घोरा दुर्निवार्याकृतात्मभिः ॥ ६१
अवश्यं तु मया कार्यं साह्यं सर्वदिवौकसाम् ।
ममेदं गात्रजं शक्र कवचं गृह्य भास्वरम् ।
बधानानेन मन्त्रेण मानसेन सुरेश्वर ॥ ६२
द्रोण उवाच ।
इत्युक्त्वा वरदः प्रादाद्वर्म तन्मन्त्रमेव च ।
स तेन वर्मणा गुप्तः प्रायाद्वृत्रचमूं प्रति ॥ ६३
नानाविधैश्च शस्त्रौघैः पात्यमानैर्महारणे ।
न संधिः शक्यते भेत्तुं वर्मबन्धस्य तस्य तु ॥ ६४
ततो जघान समरे वृत्रं देवपतिः स्वयम् ।
तं च मन्त्रमयं बन्धं वर्म चाङ्गिरसे ददौ ॥ ६५ C. 7 3473 B 7 94 K 7 94

58 Ś2 missing (cf. v l 27) Ś1 K1 2 4 D1 4 om 58ᵃ (cf v l 57) —ᵃ) D6 ब्रूत (for देवा) K8 स तानुवाच त्रिदशान् —ᵇ) Dn1 ब्रूहि (for ब्रूत) Dc1 D7 8 व (for [अ]हम्) D5 6 किंचन (D5 ब्रूत किं) करवाम्यह —ᶜ) Ś1 K2 8 D1 6 मेऽम्या, K1 4 5 मेस्या, Dn1 D2 5 मे (Dn1 ते) स्यात्, D4 मेऽर्घ्यं (for मह्यं) D3 अमोघदर्शन दिव्यं —ᵈ) D3 कार्यं (for काम) D8 M3–5 तथा; D7 8 इतो (for अतो) D4 ध्रुवं (for ऽस्तु व)

59 Ś2 missing (cf v l 27) —ᵃ) Ś1 (orig as in text, sup lin) गत्वा (for उक्तास्) D7 8 च ते, G1 M1 2 तु सं, M3–5 तत (for तु ते) —ᵇ) D7 8 G1 M ते, G5 तद् (for तं) D8 प्रोचुस्तत्र (for प्रत्यूचुस्तं) —ᶜ) S हृतौजसां (for तेजो हृत)

60 Ś2 missing (cf v l 27) —ᵃ) D2 मुहुर्, T G M1 2 मूर्तिं, Cd मूर्तिर् (for मूर्तीर्) D5 निरीक्षस्व (hypermetric), G1 M संपश्य (for ईक्षस्व) D4 om (hapl) from च up to दे (in 61ᵃ) D7 8 देवेश, G1 M भो देव (for नो देव) —ᵇ) T G2 शर्जरीकृता, G1 3–5 M1 2 जर्जरीकृतां (for कृता) —ᶜ) K1 त्वा (for त्वां) K1. 3 D1 2 स्मो (for स्म) —ᵈ) M अगतीनां गतिर्भव Cd cites गति (as in text)

61 Ś2 missing (cf v l 27) D4 om up to दे (cf v l. 60) D6 om 61 K3 5 om the ref. B Dc1 शर्व, T G2–5 ईश्वर, M3–5 शंकर (for महेश्वर) —ᵃ) K3 B2 4 5 Dn2 मो, D8 ते (for मे) D3 विदितेय मम सुरा, M1 यथा मे विदित देवा —ᵇ) G2 5 कृत्येव (for य) B3 5 Dn1 D3 T G2–5 सुमहाबला (for बला) D2 कृत्यमेवं महाबला —ᶜ) G1 M त्वष्टृ (for त्वष्टुस्) B1 (marg, orig as in text) 5 D4 5 7 8 S तेजोद्भवा (for तेजोभवा) D2 त्वष्टुस्तेजोद्भवो घोरो —ᵈ) Ś1 दुर्निवाराकृतात्मभि

62 Ś2 missing (cf v l 27) —ᵇ) B सह्यं, Dc1 (marg) कार्यं, Cd साह्य (as in text) G1 सर्व (for सर्व) —ᵈ) Ś1 K1–3 D1 3 6 गृहीत्वा वर्म (for कवचं गृह्य) Ś1 B2 भासुरं, K1 भास्करं (for भास्वरम्) — G5 om 62ᶜ–64ᵇ —ᵉ) K2 बुधा न, Dc1 Dn1 बद्ध्वा न, Dn2 D5 ववध, D1 वधा न, D3 6 वर्वध (for बधान) M3–5 पुन तु (for अनेन) K1 वदानानेन मन्त्रेण, D2 बौधायनेन मं°, T G3 4 साधनेन तु मं°, G1 M1 2 बद्ध्वानेन (G1 नेव) तु मं —ᶠ) B1 सुरोत्तम, D8 सुरेश्वरं, S (G5 om) ममैव तु (for सुरेश्वर) — After 62, D5 ins

506* वधायासुरमुख्यस्य वृत्रस्य सुरघातिन ।

63 Ś2 missing (cf v l 27) G5 om 63 (cf v l 62) G2 om the ref. —ᵃ) K5 मन्त्रवत् (for वरद) —ᵇ) K6 धर्म, G4 मम (for वर्म) —ᶜ) D5 [आ]यत्त (for गुप्त) — M5 om (hapl) from 63ᵈ up to prior half of 507* —ᵈ) G1 M1–4 ययौ (for प्रायाद्)

64 Ś2 missing (cf v l 27) G5 om 64ᵃᵇ (cf v l. 62) M5 om 64 (cf v l 63) —ᵃ) Dc1 स; T G2–4 तु (for च) D2 शरास्त्रौघैः (for च शस्त्रौघैः) —ᵇ) D2 4 महामृधे, S (G5 M5 om) सहस्रश (for महारणे) —ᶜ) Dn1 तस्य (for संधि) D4 छेत्तुं, D5 तस्य, D7 8 ज्ञातु; G5 भोक्तुं (for भेत्तुं) —ᵈ) D2 G1 M2–4 बद्धस्य (for बन्धस्य) D2 तत्; D3 6 ते, D7 8 च (for तु) D5 वर्म भेत्तुं कथंचन — After 64, S (M5 after 63ᶜ) ins

507* स तेन वर्मणा गुप्तो वृत्रं देवरिपुं तदा ।
[M5 om the prior half]

65 Ś2 missing up to तं च (in 65ᶜ) (cf v l 27)

देवा ऊचुः ।
प्रमर्दितानां वृत्रेण देवानां देवसत्तम ।
गतिर्भव सुरश्रेष्ठ त्राहि नो महतो भयात् ॥ ५१
द्रोण उवाच ।
अथ पार्श्वे स्थितं विष्णुं शक्रादींश्च सुरोत्तमान् ।
प्राह तथ्यमिदं वाक्यं विषण्णान्सुरसत्तमान् ॥ ५२
रक्ष्या मे सततं देवाः सहेन्द्राः सद्विजातयः ।
त्वष्टुः सुदुर्धरं तेजो येन वृत्रो विनिर्मितः ॥ ५३
त्वष्ट्रा पुरा तपस्तप्त्वा वर्षायुतशतं तदा ।
वृत्रो विनिर्मितो देवाः प्राप्यानुज्ञां महेश्वरात् ॥ ५४
स तस्यैव प्रसादाद्वै हन्यादेव रिपुर्बली ।
नागत्वा शंकरस्थानं भगवान्दृश्यते हरः ॥ ५५
दृष्ट्वा हनिष्यथ रिपुं क्षिप्रं गच्छत मन्दरम् ।
यत्रास्ते तपसां योनिर्दक्षयज्ञविनाशनः ।
पिनाकी सर्वभूतेशो भगनेत्रनिपातनः ॥ ५६
ते गत्वा सहिता देवा ब्रह्मणा सह मन्दरम् ।
अपश्यंस्तेजसां राशिं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ५७
सोऽब्रवीत्स्वागतं देवा ब्रूत किं करवाण्यहम् ।

(for सेन्द्रा) — For 50^{ab}, G1 M subst

505* विह्वला हतवीर्याश्च सहेन्द्रा विबुधा द्रुता ।

— ^{c}) K1 D4 G3 ब्राह्मण (for ब्रह्माण) T G2–5 गत्वा (for जग्मुर्) — ^{d}) B5 महाबलात् (for °सुरात्) G2 5 वृत्रासुरनिपीडिता

51 Ś2 missing (cf v l 27) — ^{b}) B3 D4 5 सुर-, D6 चैव (for देव-) — ^{d}) S पाहि (for त्राहि)

52 Ś2 missing (cf v l 27) MSS om the ref. — ^{a}) K1. 3 अत्र (for अथ) B2 D3 8 6 G1 M पार्श्वे-स्थितं, D7 8 पार्श्वस्थितान् (for पार्श्वे स्थितं) D7 8 दृष्ट्वा (for विष्णुं) — ^{b}) D1 8 शक्रादीश् (for °दींश्) D7 8 तान् (for च) S तथा सुरान् (for सुरोत्तमान्) — D2 om (hapl) 52^{cd} — ^{c}) S ब्रह्मा पथ्यम् (for प्राह तथ्यम्) K5 प्रिय (for इदं) — ^{d}) D8 संविषण्णान्सुरोत्तमान्, T G1–3 5 M जगाद जगतां पति, G4 वाक्यज्ञो जगतीपति

53 Ś2 missing (cf. v l 27) — ^{a}) K1. 3 रक्ष्यसे, K4 रक्ष्यामहे (hypermetric), B1. 3 5 रक्ष्यामि, B2 (marg as in text) वक्ष्यामि, Dc1 D2 रक्षामि, T G2–5 रक्ष्या हि (for रक्ष्या मे) — ^{b}) K2 सेंद्रा सह, Dn1 समहेंद्रा (for सहेन्द्राः स) D7 सहेंद्रा द्विजजायत (sic), G1 M सहेंद्रा ब्राह्मणै सह — B1 reads 53^d–55^c on marg — ^{d}) G3–5 तेन (for येन) D7 8 येन वृत्रेण निर्जिता

54 Ś2 missing (cf. v l 27) B1 reads 54 on marg — ^{a}) K1. 2 B6 D2 5 6 G1 M त्वष्टा (for त्वष्ट्रा) Ś1 तदा; T G2–5 महत् (for पुरा). D5 तेपे (for तप्त्वा). — ^{b}) Ś1 D2 पुरा (for तदा). D5 वर्षाणामयुतं तदा. — ^{c}) B3 Dc1 D6 S देवाद् (for देवाः). — ^{d}) G1 M अनुज्ञां प्राप्य शंकराद्.

55 Ś2 missing (cf v l 27) B1 reads 55^{abc} on marg — ^{a}) B2 न (for स) Ś1 K (except K5) D1 तस्यैव स (by transp), S शंकरस्य K1–3 वा, B Dc1 Dn2 वो (for वै) — ^{b}) K1–3 D1 हन्यो देव, B1 Dn1 S हन्यादेव-, B2 हन्यान्देव, D2 हंति देव, D3 6 हन्याद्देवान्, D7 8 हता देव (for हन्यादेव) K1 2 रिपून्, D2 M3–5 रिपुं (for रिपुर्) — ^{c}) K3 प्रगत्वा, Dn1 न गत्वा, D8 तद्गत्वा (for नागत्वा) Ś1 K1 D1 4 5 7 8 शांकरं (D5 °र), K2–5 Dc1 Dn1 D6 शंकरं (for °र-) Dc1 स्थाणुर् (for स्थान)

56 Ś2 missing (cf v l 27) — ^{a}) Ś1 D2 5 हनिष्यत (D2 °ति) (for °ष्यथ) D7 8 रिपून् B Dc1 दृष्ट्वा जेष्यथ वृत्र त, T G2–5 वृत्रं हनिष्यथ सुरा, G1 M निहनिष्यति से श(G1 M1 2 तच्छ)क्र — ^{b}) B1 गच्छथ, T G2–5 गच्छेम, G1 M गच्छामि (M5 °म) (for गच्छत) K4 Dn1 T G2–5 मंदिर (for मन्दरम्) — D2 M3 om. (hapl) 56^{cdef} — ^{c}) Ś1 K1–3 D1 7 8 स तपो, D4 5 तपसो (for °सा) — ^{d}) T G4 यज्ञानैक, G1. 5 M1 2 यज्ञांतक, G2 M4 5 रजोंतक, G3 युजानैक (for दक्षयज्ञ-) Ś1 B4 M4 5 -विनाशक (for शन) — D7 8 om (hapl) 56^{ef} — ^{f}) D3 6 -विनाशन (for -निपातन)

57 Ś2 missing (cf. v l 27) Before 57, D3 6 ins द्रोण उवाच — ^{a}) K5 अगच्छन् (for ते गत्वा). D3 S (except M3) तं (D3 M4 5 ते) देवा सहिता गत्वा. — Ś1 K1, 2 D1, 4 om. (hapl) 57^b–58^a — ^{b}) K4 Dn1 T G2–5 मंदिरं (for मन्दरम्) K3 ददृशुस्तत्र त्र्यंबकं — K3 om 57^{cd} — ^{c}) K4 om from स्तेजसा up to देवा (in 58^a). D3, 6–8 तेजसो; T G3–5 तपसो (for तेजसां). D2 अपश्यंस्ते महाराशिं; G1 M अथा पश्यंस्तपोराशिं. — ^{d}) B2 D5 कोटिसूर्यसमप्रभं.

अमोघं दर्शनं मह्यं कामप्राप्तिरतोऽस्तु वः ॥ ५८
एवमुक्तास्तु ते सर्वे प्रत्यूचुस्तं दिवौकसः ।
तेजो हृतं नो वृत्रेण गतिर्भव दिवौकसाम् ॥ ५९
मूर्तीरीक्षस्व नो देव प्रहारैर्जर्जरीकृताः ।
शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म गतिर्भव महेश्वर ॥ ६०

महेश्वर उवाच ।

विदितं मे यथा देवाः कृत्येयं सुमहाबला ।
त्वष्टुस्तेजोभवा घोरा दुर्निवार्याकृतात्मभिः ॥ ६१
अवश्यं तु मया कार्यं साह्यं सर्वदिवौकसाम् ।
ममेदं गात्रजं शक्र कवचं गृह्य भास्वरम् ।
बधानानेन मन्त्रेण मानसेन सुरेश्वर ॥ ६२

द्रोण उवाच ।

इत्युक्त्वा वरदः प्रादाद्वर्म तन्मन्त्रमेव च ।
स तेन वर्मणा गुप्तः प्रायाद्वृत्रचमूं प्रति ॥ ६३
नानाविधैश्च शस्त्रौघैः पात्यमानैर्महारणे ।
न संधिः शक्यते भेत्तुं वर्मबन्धस्य तस्य तु ॥ ६४
ततो जघान समरे वृत्रं देवपतिः स्वयम् ।
तं च मन्त्रमयं बन्धं वर्म चाङ्गिरसे ददौ ॥ ६५ C. 7 B. 7 K. 7

---

58 Ś2 missing (cf. v l 27) Ś1 K1 2 4 D1 4 om 58^{a} (cf v l 57) —^{a}) D6 ब्रूत (for देवा) K3 स तानुवाच त्रिदशान् —^{b}) Dn1 ब्रूहि (for ब्रूत) Do1 D7 8 व (for [अ]हम्) D5 6 किंचन (D5 ब्रूत किं) करवाण्यह —^{c}) Ś1 K2 3 D1 6 मेऽस्या, K1 4 5 मेस्या, Dn1 D2 5 मे (Dn1 ते) स्याद्, D4 मेऽर्यं (for मह्यं) D3 अमोघदर्शनं दिव्यं —^{d}) D3 कार्यं (for काम) D3 M3-5 तथा; D7 8 कृतो (for अतो) D4 ध्रुवं (for ऽस्तु व)

59 Ś2 missing (cf v l 27) —^{a}) Ś1 (orig as in text, sup lin) गत्वा (for उक्तास्) D7 8 च ते, G1 M1 2 तु त, M3-5 तत (for तु ते) —^{b}) D7 8 G1 M ते, G5 तद् (for तं) D6 प्रोचुस्तत्र (for प्रत्यूचुस्तं) —^{c}) S हृतौजसा (for तेजो हृतं)

60 Ś2 missing (cf v l 27) —^{a}) D2 मुहुर्, T G M1 2 मूर्तिं, Cd मूर्तिर् (for मूर्तीर्) D5 निरीक्षस्व (hypermetric), G1 M संपश्य (for ईक्षस्व) D4 om (hapl) from व up to दे (in 61^{a}) D7 8 देवेश, G1 M भो देव (for नो देव) —^{b}) T G2 झर्झरीकृतो, G1 3-5 M1 2 जर्जरीकृता (for कृताः) —^{c}) K1 त्वा (for त्वां) K1 3 D1 2 स्मो (for स्म) —^{d}) M अगतीना गतिर्भव Cd cites गति (as in text)

61 Ś2 missing (cf v l 27) D4 om up to दे (cf v l 60) D6 om 61 K2 5 om the ref B Dc1 शर्व, T G2-5 ईश्वर, M3-5 शंकर (for महेश्वर) —^{a}) K3 B2 4 5 Dn2 वो, D3 से (for मे) D3 विदितेयं मम सुरा, M4 यथा मे विदित देवा —^{b}) G3. 5 कृत्येव (for य) B3 5 Dn1 D3 T G2-5 सुमहाबला (for बला) D2 कृत्यमेव महाबला —^{c}) G1 M त्वष्टु (for त्वष्टुस्) B1 (marg, orig as in text) 5 D1 5 7 8 S तेजोद्भवा (for तेजोभवा) D2 त्वष्टुस्तेजोद्भवो घोरो —^{d}) Ś1 दुर्निवाराकृतात्मभिः

62 Ś2 missing (cf v l 27) —^{b}) B सह्यं, Do1 (marg) कार्यं, Cd साह्य (as in text) G1 सर्वं (for सर्व) —^{d}) Ś1 K1-3 D1 3 6 गृहीत्वा वर्म (for कवचं गृह्य) Ś1 B2 भासुरं, K1 भास्कर (for भास्वरम्) — G5 om 62^{e}–64^{b} —^{e}) K2 बुधा न, Do1 Dn1 बध्वा न; Dn2 D5 बबध, D1 बधा न, D3 6 बबध (for बधान) M3-5 एन तु (for अनेन) K1 वदानानेन मन्त्रेण, D2 बौधायनेन म, T G3 4 साधनेन तु मं°, G1 M1 2 बद्धानेन (G1 नैव) तु म —^{f}) B4 सुरोत्तम, D3 सुरेश्वरं, S (G5 om) ममैव तु (for सुरेश्वर) — After 62, D6 ins

506* वधायासुरमुख्यस्य वृत्रस्य सुरघातिन ।

63 Ś2 missing (cf v l 27) G5 om 63 (cf v l. 62) G2 om the ref —^{a}) K5 मन्त्रवद् (for वरद) —^{b}) K5 धर्म, G4 मम (for वर्म) —^{c}) D5 [आ]यत्त (for गुप्त) — M5 om (hapl) from 63^{d} up to prior half of 507* —^{d}) G1 M1-4 ययौ (for प्रायाद्)

64 Ś2 missing (cf v l 27) G5 om 64^{ab} (cf v l 62) M5 om 64 (cf v l 63) —^{a}) Do1 स, T G2-4 तु (for च) D2 शरास्त्रौघै (for च शस्त्रौघै) —^{b}) D2 4 महामृधे, S (G5 M5 om) सहस्रश (for महारणे) —^{c}) Dn1 तस्य (for संधि) D4 छेत्तुं, D5 तस्य, D7 8 ज्ञातुं, G5 भोक्तु (for भेत्तुं) —^{d}) D2 G1 M2-4 बद्धस्य (for बन्धस्य) D2 तत्; D3 6 ते, D7 8 च (for तु) D5 वर्म भेत्तुं कथंचन — After 64, S (M5 after 63^{c}) ins

507* स तेन वर्मणा गुप्तो वृत्रं देवरिपुं तदा ।
[M5 om the prior half]

65 Ś2 missing up to त च (in 65^{c}) (cf v l 27)

अङ्गिराः प्राह पुत्रस्य मन्त्रज्ञस्य बृहस्पतेः ।
बृहस्पतिरथोवाच अग्निवेश्याय धीमते ॥ ६६
अग्निवेश्यो मम प्रादात्तेन बध्नामि वर्म ते ।
तवाद्य देहरक्षार्थं मन्त्रेण नृपसत्तम ॥ ६७
संजय उवाच ।
एवमुक्त्वा ततो द्रोणस्तव पुत्रं महाद्युतिः ।
पुनरेव वचः प्राह शनैराचार्यपुंगवः ॥ ६८
ब्रह्मसूत्रेण बध्नामि कवचं तव पार्थिव ।
हिरण्यगर्भेण यथा बद्धं विष्णोः पुरा रणे ॥ ६९
यथा च ब्रह्मणा बद्धं संग्रामे तारकामये ।
शक्रस्य कवचं दिव्यं तथा बध्नाम्यहं तव ॥ ७०
बद्ध्वा तु कवचं तस्य मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ।
प्रेषयामास राजानं युद्धाय महते द्विजः ॥ ७१
स संनद्धो महाबाहुराचार्येण महात्मना ।
रथानां च सहस्रेण त्रिगर्तानां प्रहारिणाम् ॥ ७२
तथा दन्तिसहस्रेण मत्तानां वीर्यशालिनाम् ।
अश्वानामयुतेनैव तथान्यैश्च महारथैः ॥ ७३
वृतः प्रायान्महाबाहुरर्जुनस्य रथं प्रति ।
नानावादित्रघोषेण यथा वैरोचनिस्तथा ॥ ७४
ततः शब्दो महानासीत्सैन्यानां तव भारत ।
अगाधं प्रस्थितं दृष्ट्वा समुद्रमिव कौरवम् ॥ ७५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

— For 65^{ab}, S subst.

508* जघान समरेऽभीत॰ शक्रो देवाग्रणीस्तदा ।

— ^{c}) $D_{3\,6\,7}$ तच्च, D_{8} तव, S स तन् (for त च) Ś K_{1-3} $D_{1\,7\,8}$ $G_{1\,6}$ बद्ध, K_{4} धर्म- (for वन्धं) — ^{d}) K_{4} lacuna, B_{2} शक्रश् (for वर्म) $K_{1\,2}$ D_{1} सोंगिरसे $Ś_{1}$ K_{3} Dn_{1} $D_{2\,4}$ वर्मणोंगिरसे ददौ

66 ^{a}) S (except M_{3-5}) चापि (for प्राह) $M_{3\,4\,5}$ (*inf lin* also as in text) पुत्राय (for पुत्रस्य) — ^{b}) $M_{3\,4\,5}$ (*inf lin* also as in text) मंत्रज्ञाय (for °ज्ञस्य) — ^{d}) D_{4} om (hapl) from श्याय up to अग्निवे (in 67^{a}) K_{1-3} D_{1} अग्निवेशाय (for °श्याय)

67 D_{4} om up to अग्निवे (cf v l 66) B_{3} reads 67^{ab} on marg — ^{a}) K_{1} अग्निवेशा, $K_{2\,3}$ $D_{1\,6}$ वेशो (for °वेश्यो) — ^{b}) M_{3-5} वर्मणा (for वर्म ते) — D_{4} om 67^{c}–68^{b} — ^{c}) T देहे (for देह) — ^{d}) Dn_{1} धर्मेण (for मन्त्रेण) G_{1} M शर्म तेन क्रमिष्यति

68 D_{4} om 68^{ab} (cf. v l 67) $D_{3,6}$ G_{1} M om the ref. — ^{b}) B_{2} Dn_{2} D_{2} महाद्युतिं, $D_{7\,8}$ °द्युते (for °द्युति) — ^{c}) K_{5} Dn_{1} $D_{4\,5\,7\,8}$ तत (for वच) — For 68^{bcd}, G_{1} M subst

509* तस्य कर्म बबन्ध च ।
उवाच चैनमाचार्यस्तव पुत्रमिद वच ।

69 ^{a}) T $G_{3\,4}$ M_{5} (*sup lin* as in text) सूक्तेन (for -सूत्रेण) — ^{b}) B_{4} भारत (for पार्थिव) — For 69^{ab}, G_{2} subst.

510* ब्रह्मणश्च स्वसूक्तेन बध्नामि कवचं तव ।

— ^{c}) K_{5} Dn_{1} पुरा (for यथा) — ^{d}) B_{2} बद्धो विष्णु, M_{5} (*sup lin* as in text) बद्ध जिष्णो (for बद्ध विष्णो) $K_{1,5}$ Dn_{1} D_{4} यथा रणे, S तु वैशसे (for पुरा रणे)

70 ^{a}) B_{2} वर्मणा (for ब्रह्मणा) D_{7} वधं (for बद्धं) — ^{b}) D_{4} च तयामये (for तारका°) — ^{c}) D_{6} बंधन (for कवचं)

71 Before 71, G_{1} M ins. संजय उवाच — ^{a}) D_{2} $G_{4\,5}$ बध्नातु (for बद्ध्वा तु) — ^{d}) $D_{3,6}$ समरे (for महते)

72 ^{a}) $D_{4\,5}$ सुसनद्धो, S सुसयुक्तो ($G_{1\,5}$ $M_{1,2}$ °यत्तो) (for स संनद्धो) — ^{b}) D_{7} अर्जुनस्य रथ प्रति (= 74^{b}) — After 72^{ab}, K_{5} Dn_{1} S ins

511* प्रस्थित सहसा राजन्यत्र यातो धनंजय ।
[Dn_{1} आस्थित (for प्र°)]

— ^{c}) S ततो रथ- (for रथाना च)

73 B_{1} reads 73^{ab} on marg — ^{a}) Ś K Dn_{1} $D_{1\,3\,6}$ दतिना च (for तथा दन्ति) — ^{c}) B Dn_{1} Dn_{2} S नियुतेन (for अ°)

74 ^{a}) B_{4} प्रायात्ततो (for वृत प्रायान्) — G_{1} M om 74^{c} — ^{c}) $D_{7\,8}$ निर्घोषैर् (for घोषेण) — T G_{2-6} ins after 74^{abc} G_{1} M after 74^{ab}

512* नानाजनपदायुत ।
तव पुत्र॰ प्रयातस्तु
[G_{1} M om line 1]

७०

संजय उवाच ।

प्रविष्टयोर्महाराज पार्थवार्ष्णेययोस्तदा ।
दुर्योधने प्रयाते च पृष्ठतः पुरुषर्षभे ॥ १
जवेनाभ्यद्रवन्द्रोणं महता निस्वनेन च ।
पाण्डवाः सोमकैः सार्धं ततो युद्धमवर्तत ॥ २
तद्युद्धमभवद्घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
पाञ्चालानां कुरूणां च व्यूहस्य पुरतोऽद्भुतम् ॥ ३
राजन्कदाचिन्नास्माभिर्दृष्टं तादृङ्न च श्रुतम् ।
यादृङ्मध्यगते सूर्ये युद्धमासीद्विशां पते ॥ ४
धृष्टद्युम्नमुखाः पार्था व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
द्रोणस्य सैन्यं ते सर्वे शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ५
वयं द्रोणं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
पार्षतप्रमुखान्पार्थानभ्यवर्षाम सायकैः ॥ ६
महामेघाविवोदीर्णौ मिश्रवातौ हिमात्यये ।
सेनाग्रे विप्रकाशेते रुचिरे रथभूषिते ॥ ७
समेत्य तु महासेने चक्रतुर्वेगमुत्तमम् ।

---

75 ^{b}) D6 पार्थिव (for भारत) —^{c}) D4 मागधं (for अगाधं) D7 8 प्रेषितं (for प्रस्थितं) —^{d}) Ś1 अपि (for इव)

Colophon —*Sub-parvan* N (except K4 D4 5) G1, 4 M1 2 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1, 8 चतुर्थदिवसे —*Adhy name* K5 Dn1 D4 5 दुर्योधनप्रयाणं, G1 M1 2 कवचबंधनं, G3 मंत्र कवचप्रदानं, Bom ed दुर्योधनकवचबंधनं —*Adhy no* (figures, words or both) B1 D2 91, B5 G1 M 89, Dn1 92, D3 T G2–4 90, G5 88 —*Śloka no* Dn1 75, G5 79

70

1 ^{a}) K4 महाबाहो, Dn1 °राजन्, D1 °बाहो (for °राज) —^{b}) B Dn1 S (except G1 M3–5) रणे, Dc1 तयो°, D5 तथा (for तदा) K5 Dn2 कृष्णपांडवयोस्तदा —^{c}) G1 M चानुयाते (for प्रयाते च) —^{d}) D6 प्रस्थिता (for पृष्ठत°) Ś1 K1–3 B1 D2 4 G1, 5 पुरुषर्षभ, K4 D8 र्षभ; B5 °र्षभ, D6 T G3 4 °र्षभा (for °र्षभे)

2 ^{a}) Ś2 K3, 4 D1 4 T G2–4 [अ]भ्यपतन्, K1 पतत् (for °द्रवन्) K1 D6 द्रोणो (for द्रोण) —^{b}) Ś K1–3 B (except B2) Dc1 Dn D1 4 8 S (except G3–5) निःस्वनेन (for निस्व) —^{d}) B2 (marg, orig as in text) 8 G5 तयोर्, G1 M तत्र (for ततो)

3 ^{a}) Ś1 युद्धं, K5 B Dc1 Dn2 D3 5 S तीव्र (for घोरं) —^{b}) Dn1 D5 8 तुमल (for तुमुलं) Ś D2 S (except T G2) रोम (for लोम) —^{c}) B1 पांचाल्यानां, B3 G1 M पांडवानां, D2 पचालानां (for पाञ्चालानां) D4 कुंजराणां (hypermetric) (for कुरूणां) B2 5 कुरूणां पांडवानां च —^{d}) D3 5 द्रुत (for ऽद्भुतम्)

4 ^{a}) D5 कथाभिर् (for कदाचिन्) Ś2 D3 अस्माभिर् (for ना) D4 यत्कथाभिर्न चास्माभिर् —^{b}) D3 नापि (for तादृङ्) K4 D1 वा (for च) —For 4^{ab}, G1 M subst

513* राजन्न तादृशं युद्धं दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।

—^{c}) Dc1 Dn1 D7 8 G3 मध्यंगते, D4 5 मध्यंदिने (for मध्यगते) —Ś K1–3 om 4^{d}–5^{c}

5 Ś K1–3 om 5^{abc} (of v l 4) —^{b}) Dn1 नानानीका (for व्यूढा) —^{c}) S सैन्यं तव कुरुश्रेष्ठ —^{d}) Ś K1 अवाकिरत् (for °रन्)

6 D7 om 6^{a}–7^{b} —^{a}) Ś2 lacuna for वयं द्रोण —^{b}) D6 G3 5 सर्वे (for सर्व) D8 वरा (for वरम्) —^{d}) K5 S अभिवर्षाम (for अभ्य) D8 6 अभ्यवर्षन्सु (D8 न्स) सायकै

7 D7 om 7^{ab} (of v l 6) —^{a}) Ś1 K (except K5) D1 महार्णवाव् (for °मेघाव्) D5 इवोदीर्णान् (for °दीर्णौ) —^{b}) Ś1 मिश्रवीर्यौ, K2 B Dn2 D1 5 °वातैर्, G5 मिश्रौ तौ तु (for मिश्रवातौ) T G2–5 युगात्यये (for हिमा) —^{c}) D5 सैन्याग्रे (for सेनाग्रे) B Dc1 Dn2 प्रचकाशेते, Dn1 प्रवि°, S ते प्र° (for विप्र) —^{d}) D8 रुधिरे (for रुचिरे) D2, 6 शर, S रत्न (for रथ) Ś2 K1, 2 4 D1 रुचि(K4 धि)रध्वजभूषिते, B5 रुचिरै रथभूषितै, Dn1 वीरे रथविभूषिते

8 ^{a}) K2 सर्वैत्यंत, S (except G3) ते समेत्य (for

अङ्गिराः प्राह पुत्रस्य मन्त्रज्ञस्य बृहस्पतेः ।
बृहस्पतिरथोवाच अग्निवेश्याय धीमते ॥ ६६
अग्निवेश्यो मम प्रादात्तेन बध्नामि वर्म ते ।
तवाद्य देहरक्षार्थं मन्त्रेण नृपसत्तम ॥ ६७

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वा ततो द्रोणस्तव पुत्रं महाद्युतिः ।
पुनरेव वचः प्राह शनैराचार्यपुंगवः ॥ ६८
ब्रह्मसूत्रेण बध्नामि कवचं तव पार्थिव ।
हिरण्यगर्भेण यथा बद्धं विष्णोः पुरा रणे ॥ ६९
यथा च ब्रह्मणा बद्धं संग्रामे तारकामये ।
शक्रस्य कवचं दिव्यं तथा बध्नाम्यहं तव ॥ ७०
बद्ध्वा तु कवचं तस्य मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ।
प्रेषयामास राजानं युद्धाय महते द्विजः ॥ ७१
स संनद्धो महाबाहुराचार्येण महात्मना ।
रथानां च सहस्रेण त्रिगर्तानां प्रहारिणाम् ॥ ७२
तथा दन्तिसहस्रेण मत्तानां वीर्यशालिनाम् ।
अश्वानामयुतेनैव तथान्यैश्च महारथैः ॥ ७३
वृतः प्रायान्महाबाहुरर्जुनस्य रथं प्रति ।
नानावादित्रघोषेण यथा वैरोचनिस्तथा ॥ ७४
ततः शब्दो महानासीत्सैन्यानां तव भारत ।
अगाधं प्रस्थितं दृष्ट्वा समुद्रमिव कौरवम् ॥ ७५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

— For 65^{ab}, S subst.

508* जघान समरेऽभीत शक्रो देवाग्रणीस्तदा ।

— ^{c}) D3 6 7 तच्च, D8 तव, S स तन् (for तं च) Ś K1–3 D1 7 8 G1. 5 बद्धं, K4 धर्म- (for बन्ध) — ^{d}) K4 lacuna, B2 शक्रश् (for धर्म) K1 2 D1 सोंगिरसे Ś1 K8 Dn1 D2 4 वर्मणोंगिरसे ददौ

66 ^{a}) S (except M3–5) चापि (for प्राह) M3 4 5 (*inf lin* also as in text) पुत्राय (for पुत्रस्य) — ^{b}) M3 4 5 (*inf lin* also as in text) मंत्रज्ञाय (for °ज्ञस्य) — ^{d}) D4 om (hapl) from श्याय up to अग्निवे (in 67^{a}) K1–3 D1 अग्निवेशाय (for °श्याय)

67 D4 om up to अग्निवे (cf v l 66) B3 reads 67^{ab} on marg — ^{a}) K1 अग्निवेशा, K2 3 D1 6 °वेशो (for °वेश्यो) — ^{b}) M3–5 वर्मणा (for वर्म ते) — D4 om 67^{c}–68^{b} — ^{c}) T देहे (for देह) — ^{d}) Dn1 धर्मेण (for मन्त्रेण) G1 M शस्त्रं तेन क्रमिष्यति

68 D4 om 68^{ab} (cf. v l 67) D3 6 G1 M om the ref. — ^{b}) B2 Dn2 D2 महाद्युतिं, D7 8 °द्युते (for °द्युति) — ^{c}) K5 Dn1 D4 5 7 8 तत (for वच) — For 68^{bcd}, G1 M subst

509* तस्य कर्म बबन्ध च ।
उवाच चैनमाचार्यस्तव पुत्रमिदं वच ।

69 ^{a}) T G3 4 M5 (*sup lin* as in text) सूक्तेन (for -सूत्रेण) — ^{b}) B4 भारत (for पार्थिव) — For 69^{ab}, G2 subst.

510* ब्रह्मणश्च स्वसूक्तेन बध्नामि कवचं तव ।

— ^{c}) K5 Dn1 पुरा (for यथा) — ^{d}) B2 बद्धो विष्णु, M5 (*sup lin* as in text) बद्धं जिष्णो (for बद्धं विष्णो) K1. 5 Dn1 D4 यथा रणे, S तु वैशसे (for पुरा रणे)

70 ^{a}) B2 वर्मणा (for ब्रह्मणा) D7 बधं (for बद्धं) — ^{b}) D4 च तथामये (for तारका°) — ^{c}) D6 बधन (for कवचं)

71 Before 71, G1 M ins संजय उवाच — ^{a}) D2 G4 5 बध्नातु (for बद्ध्वा तु) — ^{d}) D3. 6 समरे (for महते)

72 ^{a}) D4 5 सुसंनद्धो, S सुसयुक्तो (G1 5 M1. 2 °यत्तो) (for स संनद्धो) — ^{b}) D7 अर्जुनस्य रथं प्रति (= 74^{b}) — After 72^{ab}, K5 Dn1 S ins

511* प्रस्थित सहसा राजन्यत्र यातो धनंजय ।
[Dn1 आस्थित (for प्र°)]

— ^{c}) S ततो रथ- (for रथानां च)

73 B1 reads 73^{ab} on marg — ^{a}) Ś K Dn1 D1 3 6 दंतिना च (for तथा दन्ति) — ^{c}) B Dc1 Dn2 S नियुतेन (for अ°)

74 ^{a}) B4 प्रायात्ततो (for वृत प्रायान्) — G1 M om 74^{c} — ^{c}) D7 8 -निर्घोषैर् (for घोषेण) — T G2–5 ins after 74^{abc} G1 M after 74^{ab}

512* नानाजनपदायुत ।
तव पुत्र प्रयातस्तु
[G1 M om line 1]

७०

संजय उवाच ।
प्रविष्टयोर्महाराज पार्थवार्ष्णेययोस्तदा ।
दुर्योधने प्रयाते च पृष्ठतः पुरुषर्षभे ॥ १
जवेनाभ्यद्रवन्द्रोणं महता निस्वनेन च ।
पाण्डवाः सोमकैः सार्धं ततो युद्धमवर्तत ॥ २
तद्युद्धमभवद्घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
पाञ्चालानां कुरूणां च व्यूहस्य पुरतोऽद्भुतम् ॥ ३
राजन्कदाचिन्नास्माभिर्दृष्टं तादृङ्न च श्रुतम् ।
यादृङ्मध्यगते सूर्ये युद्धमासीद्विशां पते ॥ ४
धृष्टद्युम्नमुखाः पार्था व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
द्रोणस्य सैन्यं ते सर्वे शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ५
वयं द्रोणं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
पार्षतप्रमुखान्पार्थानभ्यवर्षाम सायकैः ॥ ६
महामेघाविवोदीर्णौ मिश्रवातौ हिमात्यये ।
सेनाग्रे विप्रकाशेते रुचिरे रथभूषिते ॥ ७
समेत्य तु महासेने चक्रतुर्वेगमुत्तमम् । C 7 B 7 Y 7

---

75 *b*) D5 पार्थिव (for भारत) —*c*) D4 मागधं (for अगार्धं) D7 8 प्रेषित (for प्रस्थित) —*d*) Ś1 अपि (for इव)

Colophon —*Sub-parvan* N (except K4 D1 5) G1 4 M1 2 जयद्रथवध —*Day of Droṇa's Generalship* K1 8 चतुर्थदिवसे —*Adhy name* K5 Dn1 D4 5 दुर्योधनप्रयाणं, G1 M1 2 कवचबंधनं, G3 मन्त्रकवचप्रदानं, Bom ed दुर्योधनकवचबंधनं —*Adhy no* (figures, words or both) B1 D2 91, B5 G1 M 89, Dn1 92, D3 T G2-4 90, G6 88 —*Śloka no* Dn1 75, G5 79

70

1 *a*) K4 महाबाहो; Dn1 °राजन्, D1 °बाह्लो (for °राज) —*b*) B Dn1 S (except G1 M3-5) रणे, D01 तयो, D6 तथा (for तदा) K5 Dn2 कृष्णपांडवयोस्तदा —*c*) G1 M चानुयाते (for प्रयाते च) —*d*) D6 प्रस्थिता (for पृष्ठत) Ś1 K1-3 B1 D2 4 G3 5 पुरुषर्षभ; K4 D8 र्षभं; B5 °र्षभं, D6 T G3 4 °र्षभा (for °र्षभे)

2 *a*) Ś1 K2. 4 D1 4 T G2-4 [अ]भ्यपतन्; K1 पतद् (for द्रवन्) K1 D5 द्रोणो (for द्रोणं) —*b*) Ś K1-3 B (except B1) D01 Dn D1 4 8 S (except G3-5) निस्वनेन (for निस्व) —*d*) B2 (marg, orig as in text) 3 G5 तयोर्, G1 M तत्र (for ततो)

3 *a*) Ś1 युद्धं, K5 B D01 Dn2 D2. 5 S तीव्रं (for घोरं) —*b*) Dn1 D5 8 तुमलं (for तुमुलं) Ś D2 S (except T G2) रोम (for लोम) —*c*) B1 पाञ्चाल्याला, B3 G1 M पांडवाना, D2 पचालाना (for पाञ्चालाना) D1 कुजराणा (hypermetric) (for कुरूणा) B2 5 कुरूणा पाडवाना च —*d*) D3 5 द्रुत (for ऽद्भुतम्)

4 *a*) D5 कथाभिर् (for कदाचिन्) Ś2 D3 अस्माभिर् (for ना°) D4 यत्कथाभिर्न चास्माभिर् —*b*) D3 नापि (for तादृङ्) K4 D1 वा (for च) —For 4*ab*, G1 M subst

513* राजन्न तादृशं युद्धं दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।

—*c*) D01 Dn1 D7 8 G2 मध्यगते, D4 5 मध्यदिने (for मध्यगते) —Ś K1-3 om 4*d*-5*c*

5 Ś K1-3 om 5*abc* (cf v l. 4) —*b*) Dn1 मानानीका (for व्यूढा°) —*c*) S सैन्य तव कुरुश्रेष्ठ —*d*) Ś K1 अवाकिरत् (for °रन्)

6 D7 om 6*a*-7*b* —*a*) Ś2 lacuna for वय द्रोण —*b*) D6 G2 5 सर्वे (for सर्व) D8 धरा (for वरम्) —*d*) K5 S अभिवर्षाम (for अभ्य) D3 6 अभ्यवर्षन्नु (D8 न्स) सायकै

7 D1 om 7*ab* (cf v l 6) —*a*) Ś1 K (except K5) D1 महार्णवाव् (for °मेघाव्) D5 इवोदीर्णान् (for °दीर्णौ) —*b*) Ś1 मिश्रवीर्यौ, K2 B Dn2 D1 5 °घातैर्, G5 मिश्रौ तौ तु (for मिश्रवातौ) T G2-5 युगात्यये (for हिमा°) —*c*) D5 सैन्याग्रे (for सेनाग्रे) B D01 Dn2 प्रचकाशेते, Dn1 प्रवि°, S ते प्र (for विप्र°) —*d*) D8 रुधिरे (for रुचिरे) D3 6 दार, S रत्न (for रथ) Ś1 K1. 2 4 D1 रुचि(K4 धि)रध्वजभूषिते; B5 रुचिरै रथभूषितै, Dn1 धीरे रथविभूषिते

8 *a*) K2 सर्वेत्संत, S (except G2) ते समेत्य (for

जाह्नवीयमुने नद्यौ प्रावृषीवोल्बणोदके ॥ ८
नानाशस्त्रपुरोवातो द्विपाश्वरथसंवृतः ।
गदाविद्युन्महारौद्रः संग्रामजलदो महान् ॥ ९
भारद्वाजानिलोद्धूतः शरधारासहस्रवान् ।
अभ्यवर्षन्महारौद्रः पाण्डुसेनाग्निमुद्धतम् ॥ १०
समुद्रमिव घर्मान्ते विवान्घोरो महानिलः ।
व्यक्षोभयदनीकानि पाण्डवानां द्विजोत्तमः ॥ ११
तेऽपि सर्वप्रयत्नेन द्रोणमेव समाद्रवन् ।
विभित्सन्तो महासेतुं वार्योघाः प्रबला इव ॥ १२
वारयामास तान्द्रोणो जलौघानचलो यथा ।
पाण्डवान्समरे क्रुद्धान्पाञ्चालांश्च सकेकयान् ॥ १३
अथापरेऽपि राजानः परावृत्य समन्ततः ।
महाबला रणे शूराः पाञ्चालानन्ववारयन् ॥ १४
ततो रणे नरव्याघ्रः पार्षतः पाण्डवैः सह ।
संजघानासकृद्द्रोणं विभित्सुररिवाहिनीम् ॥ १५
यथैव शरवर्षाणि द्रोणो वर्षति पार्षते ।
तथैव शरवर्षाणि धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्षत ॥ १६
सनिस्त्रिंशपुरोवातः शक्तिप्रासर्ष्टिसंवृतः ।

समेत्य तु) B4 महासैन्य (for °सेने) —^{b}) Dn2 चक्राते (for चक्रतुर्) Ś2 (*sup lin* , orig as in text) K (except K4) Dn2 D4 5 G1 M अद्भुतं (for उत्तमम्) —^{c}) B2 चैव, A few MSS नद्य (for नद्यौ) —^{d}) Ś1 D4 5 7 8 [उ]द्धतोदके (for [उ]ल्बणो°)

9 ^{a}) K1 D5 नानाशस्त्रपुरोवाते —^{b}) T G2–4 पत्त्यश्व-, G1 M जात्यश्व , G5 प्रत्यश्व (for द्विपाश्व-) K1 -सयुत , B1 2 सभृत , D2 -सकुल (for संवृत) —^{c}) D4 तथा (for गदा) — D4 om (hapl) 9^{d}–10^{c} —^{d}) Dn1 G5 संग्रामो, D7 8 सग्रामे (for संग्राम) Ś K2 3 D1 8 [ऽ]नडत्, K1 D2 3 5–7 नदन्, K4 न तत् (for महान्)

10 D4 om 10^{aba} (cf v 1 9) —^{a}) Ś K2 D1 भारद्वाजानिलोद्धूता (D1 °द्धूता) —^{b}) D2 सहायवान् (for -सहस्र°) Ś K1–3 B1 D1 S शरधारा (M2–5 °वर्षैं) सहस्रश —^{c}) Ś K1 2 महारौद्रा , B4 5 Dn2 °सैन्य , S °रौद्रं (for °रौद्र) —^{d}) Ś2 K1–3 D1 4 उद्यत, Dn1 अद्भुत, D2 उद्धत , D5 उद्यत (for उद्धतम्) D7 8 पार्थसेना समतत , T G2–5 पाडुसैन्याभिमुत्थित

11 ^{a}) G5 मेघाते (for घर्मान्ते) Cv as in text —^{b}) Ś2 प्रवन्, K2 विवस्वान् (hypermetric), K4 B2 4 Dn2 D1 8 M5 विदान्, D2 विभुर्, D5 विध्यन्, D6 पिबन्, T G2–5 महा-, Cd विवान् (as in text) Cv D2 वन्यो (for घोरो) D4 महाबल (for निल) Cv as in text

12 ^{a}) Ś K1 2 D1 3 T G5 सर्वे (for सर्व) —^{b}) Dn1 समाव्रजन् (for °द्रवन्) —^{c}) K2 महावेग, K5 °सेना, S रथानीकं (for महासेतुं) —^{d}) K2 वातौघा , Dc1 Dn1 D5–7 S (except M3–5) वार्यौघा (for वार्योघा) D8 प्रलये (for प्रबला)

13 ^{a}) Ś1 K (except K5) D1 M3 4 धारयामास (for वारया°) D4 G2 M5 त (for तान्) —^{b}) B4 5 Dn2 जलौघ, S वार्यौ(G3 4 M5 °र्यो)घान् (for जलौ°) B3 (marg as in text) महान् (for यथा) —^{c}) T G3–5 जित्वा (for क्रुद्धान्) —^{d}) B3–5 Dc1 Dn2 G2 पचालाश्च (B2 लास्तु), G1 M1. 2 सपाचालान् (for पाञ्चालाश्च) B2 Dn D2 3 5–8 सकैकयान् (for सके°) K4 पाचालाना च केकयान्, K5 प्राचालान्सह कैकयान्

14 ^{a}) B4 तथा, B5 यथा (for अथ) B2 Dn2 D1 च (for ऽपि) S पर्यवर्तंत राजान —^{b}) K3 B Dc1 Dn2 D2 परिवृत्य (for परा°) S कुर्वाणास्तव शासनं —^{d}) K3 B4 Dc1 D6 पंचालान् (for पाञ्चा°) Ś1 अभ्यवारयन्, K1–3 अनुवा°, D6 व्यवहा° (for अन्ववा°)

15 ^{a}) G1 M पाचालाना रथव्याघ्र (G1 °घ्रं) —^{c}) K2 D4 5 स (for स) K1 D1 3 सकृद् (for [अ]स°) G1 M अभ्यघ्नदसकृद्युद्धे —^{d}) D5 विधत्सुर्, D6 वीभत्सुर्, D7 8 बिभित्सन, G3 4 बीभित्सुर्, G5 M3–5 बीभत्सुर्, M5 (*inf lin*) विभासुर्, A few MSS बिभत्सुर् (for विभित्सुर्) Ś1 K3 B4 Dn2 D7 8 M3 4 इव, Ś2 K1 2 4 B2 D1 रिपु-, Dc1 अपि (for अरि)

16 B1 om (hapl) from शरवर्षाणि (in 16^{a}) up to तथैव (in 16^{c}) D6 8 om (hapl) 16^{bc} —^{b}) B2 (marg , orig as in text) Dc1 वर्षत (for वर्षति) S सयुगे (for पार्षते) —^{c}) D1 वर्षेण (for वर्षाणि) —^{d}) Ś2 K4 B Dc1 T G2 3 5 [ऽ]प्यवर्ष(Ś2 °र्ष)त, K5 [ऽ]थ पार्षत , Dn1 [ऽ]पि वर्षति, D3 [ऽ]भ्यवर्षति (for °वर्षत) G1 M पाचालो विप्रक(G1 M3 4 °व)र्षति

17 ^{b}) G1 M प्रासासि (for प्रासर्ष्टि-) K5 Dn1 D5 -सयुत , D4 -तोमर (for -संवृत) —^{c}) Dn1 T G2–5 -निर्ह्रादो (for सह्रादो) G1 M ज्याविद्युन्निनदह्रादो

ज्याविद्युच्चापसंह्रादो धृष्टद्युम्नबलाहकः ॥ १७

शरधाराश्मवर्षाणि व्यसृजत्सर्वतोदिशम् ।
निघ्नन्रथवराश्वौघांश्छादयामास वाहिनीम् ॥ १८

यं यमार्छच्छरैर्द्रोणः पाण्डवानां रथव्रजम् ।
ततस्ततः शरैर्द्रोणमपाकर्षत पार्षतः ॥ १९

तथा तु यतमानस्य द्रोणस्य युधि भारत ।
धृष्टद्युम्नं समासाद्य त्रिधा सैन्यमभिद्यत ॥ २०

भोजमेके न्यवर्तन्त जलसंधमथापरे ।
पाण्डवैर्हन्यमानाश्च द्रोणमेवापरेऽव्रजन् ॥ २१

सैन्यान्यघटयद्यानि द्रोणस्तु रथिनां वरः ।
व्यधमच्चापि तान्यस्य धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ २२

धार्तराष्ट्रास्त्रिधाभूता वध्यन्ते पाण्डुसृञ्जयैः ।
अगोपाः पशवोऽरण्ये बहुभिः श्वापदैरिव ॥ २३

कालः संग्रसते योधान्धृष्टद्युम्नेन मोहितान् ।
संग्रामे तुमुले तस्मिन्निति संमेनिरे जनाः ॥ २४

कुनृपस्य यथा राष्ट्रं दुर्भिक्षव्याधितस्करैः ।
द्राव्यते तद्वदापन्ना पाण्डवैस्तव वाहिनी ॥ २५

अर्करश्मिप्रभिन्नेषु शस्त्रेषु कवचेषु च ।
चक्षूंषि प्रतिहन्यन्ते सैन्येन रजसा तथा ॥ २६

त्रिधाभूतेषु सैन्येषु वध्यमानेषु पाण्डवैः । C 7 B 7 K 7

— ^{d}) $D_{7\ 8}$ धृष्टद्युम्नो (for द्युम्न) S (except T G_{2}) -बलाहक (for -बलाहक)

18 ^{a}) Ś K (except K_{4}) Dn_{1} $D_{2\ 7\ 8}$ धारासि, D_{4} धारामि, T $G_{3\ 4}$ धाराबु, $G_{2\ 5}$ धाराशु (for धाराश्म) — ^{b}) K_{5} B_{2} (marg, orig as in text) Dc_{1} Dn_{1} $D_{4.7\ 8}$ विसृजन्, $D_{5\ 6}$ $G_{1\ 4}$ M (except M_{1}) व्यसृजन् (for जत्) K_{5} Dn_{1} D_{4} दिश (for दिशम्) — ^{c}) Dn_{1} $D_{7\ 8}$ -नराश्वौघाश्च, D_{5} -वरौघान्स, G_{1} $M_{1.2}$ -वराश्वौघां (for -वराश्वौघांश्च) T G_{2-5} निघ्नंस्तत्र नराश्वौघान् — G_{5} om 18^{d} — ^{d}) B Dc_{1} $D_{2\ 5}$ स्नावयामास, S (G_{5} om) पातया (for छादया)

19 ^{a}) G_{1} $M_{1\ 2}$ यमाघ्नत्, M_{3-5} यमघ्नत्; A few MSS यमार्च्छंत् (for यमार्छत्) — ^{b}) K_{5} B_{1} रथध्वजं, D_{2} व्रजान्, D_{5} महारथं (for रथव्रजम्) — ^{c}) S तस्मात्तस्मात् (for ततस्तत) — ^{d}) K_{1} lacuna, G_{2} पांडव (for पार्षत)

20 ^{a}) D_{3} M_{3-5} यथा (for तथा) D_{3} नु (for तु) — ^{b}) S मारिष (for भारत) — ^{d}) G_{3} क्रिया- (for त्रिधा) Ś K (except K_{5}) Dc_{1} (*sup lin* as in text) $D_{1-3.\ 5\ 7\ 8}$ अभज्यत (for अभिद्यत) D_{6} त्रि सैन्यमभिभज्यत

21 ^{a}) B Dc_{1} Dn_{2} G_{2} [ऽ]भ्य(G_{2} न्व)वर्तत, G_{1} M [ऽ]न्वपर्यत (for न्यवर्तन्त) — ^{b}) B Dc_{1} Dn_{2} $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ S तथा (for अथ) — ^{c}) D_{7} जयमानाश्च (for हन्य°). — D_{5} reads 21^{d}–22^{a} twice — ^{d}) B Dc_{1} T G_{1-5} पयु°; Dn_{2} प्रजेस्; D_{5} (both times) [illegible] व्रजन्).

22 For the repetition in D_{5}, of v l 21 — ^{a}) $K_{1\ 3}$ [अ]घट्टयद्, K_{2} घट्टयद्, K_{4} घटयद्, D_{2} [अ] चोदयद्, $D_{3\ 6}$ घटयेद् (for [अ]घटयद्) K_{5} B Dc_{1} Dn $D_{4\ 5}$ (both times) मघट्ट(K_{4} Dn_{1} °घात)यति सैन्यानि, $D_{7\ 8}$ संघाटयित्वा सै, S सघाते यतते द्रोण ($G_{3\ 4}$ °ण) — ^{b}) S सैन्यस्य (for द्रोणस्तु) B_{1} बलिनां (for रथिना) — ^{c}) $Ś_{3}$ K (except K_{5}) D_{1} तानि चापि (by transp), $B_{1\ 3\ 5}$ तानि तानि D_{4} सैन्यस्य (for तान्यस्य) S व्यधमच्चास्य सैन्यानि

23 ^{a}) $K_{1\ 4}$ D_{4} M_{1} धार्तराष्ट्रस् (for °राष्ट्रास्) $Ś_{1}$ द्विधाभूता, Dn_{1} $D_{2\ 7\ 8}$ T G_{2-5} तथाभूता (for त्रिधाभूता) — ^{b}) D_{4} वध्यता, T G_{5} व्यथते, $G_{3\ 4}$ व्यथते (for वध्यन्ते) B_{1} T $G_{3\ 4}$ -नदनै, Dn_{1} D_{3} संजयै (for -सृञ्जयै) — ^{d}) Dc_{1} चापरैर् (for श्वापदैर्)

24 Dn_{2} om 24 — ^{a}) Ś K $B_{2\ 4}$ Dn_{1} D_{1-6} स (K_{2} स) ग्रसते, Dc_{1} सक्रमते, G_{5} स ग्रहते (for संग्रसते) B_{1} लोकान्, $G_{1\ 3}$ M यौधान् (for यो) — ^{b}) G_{1} M_{2} मोक्षितान् (for मोहि) — ^{c}) Dn_{1} D_{3-5} तुमले (for तुमुले) — ^{d}) T G_{2-5} स (for सं) $D_{7\ 8}$ प्रजा (for जना)

25 ^{a}) K_{5} D_{2} राज्यं (for राष्ट्रं) — ^{b}) Dn_{2} D_{5} S व्याधिदुर्भिक्षतस्करै — ^{c}) $D_{7\ 8}$ प्राप्यते (for द्राव्यते) D_{2} आयत्ता, D_{3} आयाता (for आपन्ना) — ^{d}) T $G_{3,\ 4}$ शत्रु (for तव)

26 ^{a}) B Dc_{1} विमिश्रेषु; S -विभिन्नेषु (for प्रभि°). — ^{c}) B Dc_{1} S प्रत्यहन्यंत; Dn_{2} D_{3} प्रत्यहन्यंते; D_{4} प्रतिहन्यते (for °हन्यन्ते). — ^{d}) K_{5} D_{1} सैन्यानां (for

अमर्षितस्ततो द्रोणः पाञ्चालान्व्यधमच्छरैः ॥ २७
मृद्गतस्तान्यनीकानि निघ्नतश्चापि सायकैः ।
बभूव रूपं द्रोणस्य कालाग्नेरिव दीप्यतः ॥ २८
रथं नागं हयं चापि पत्तिनश्च विशां पते ।
एकैकेनेषुणा संख्ये निर्बिभेद महारथः ॥ २९
पाण्डवानां तु सैन्येषु नास्ति कश्चित्स भारत ।
दधार यो रणे बाणान्द्रोणचापच्युताञ्शितान् ॥ ३०
तत्पच्यमानमर्केण द्रोणसायकतापितम् ।
बभ्राम पार्षतं सैन्यं तत्र तत्रैव भारत ॥ ३१
तथैव पार्षतेनापि काल्यमानं बलं तव ।
अभवत्सर्वतो दीप्तं शुष्कं वनमिवाग्निना ॥ ३२
वध्यमानेषु सैन्येषु द्रोणपार्षतसायकैः ।
त्यक्त्वा प्राणान्परं शक्त्या प्रायुध्यन्त स सैनिकाः ३३
तावकानां परेषां च युध्यतां भरतर्षभ ।
नासीत्कश्चिन्महाराज योऽत्याक्षीत्संयुगं भयात् ॥ ३४
भीमसेनं तु कौन्तेयं सोदर्याः पर्यवारयन् ।
विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च महारथः ॥ ३५
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ क्षेमधूर्तिश्च वीर्यवान् ।

सैन्येन) D_{8} तेजसा (for रजसा) S वृते (for तथा) Ś $K_{2\ 8}$ सैन्यानां भास्वता ($Ś_{1}$ $K_{2\ 8}$ lacuna) तव , K_{1} सैन्याना तव पुत्रक , K_{4} सैन्येन तव मारिष

27 ^{d}) $Ś_{1}$ पांचालं , K_{3} $B_{1\ 4\ 5}$ D_{6} पचालान् , B_{3} पचाल्य , D_{c1} $D_{7\ 8}$ पाचाल्य (for पाञ्चालान्) D_{2} अध मत् (for व्यध°) D_{n1} व्यधमत्पाडुसृंजयान् , G_{2} पंचालानन्ववारयत्

28 ^{a}) D_{n1} $D_{5\ 7\ 8}$ मर्दतस् , $D_{3\ 6}$ अर्दतस् (for मृद्गतस्) K_{4} B_{4} चापि (for तानि) B_{4} सैन्यानि (for [अ]नीकानि) — ^{b}) A few MSS शायकै॰ (for सा°) T G_{2-5} निघ्नत॰ शात्रवाञ्रणे , G_{1} M °श्चाहिताञ्रणे — ^{c}) G_{1} $M_{1\ 2}$ सैन्यस्य (for द्रोणस्य) — ^{d}) $Ś_{1}$ D_{c1} कालाग्निर् (for °ग्नेर्) Ś K_{1-3} D_{1} दीप्तिमत् , K_{4} दीप्तवान् , D_{c1} दीपितं (for दीप्यत॰)

29 ^{a}) D_{5} रथान्नागान्हयांश्चापि , T G_{2-5} रथनागहयाश्चापि — ^{b}) Ś $K_{1\ 2\ 4}$ $D_{1\ 4}$ पत्तिं चैव ($Ś_{1}$ K_{2} चापि , D_{4} तस्य), K_{6} $B_{1\ 2}$ D_{c1} D_{n2} $D_{2\ 3\ 6}$ M_{4} पत्तिनं च , D_{n1} पत्तिनां च , D_{5} $G_{2\ 5}$ पत्तयश्च , $D_{7\ 8}$ पदातींश्च , G_{1} पत्तीना च , $G_{3\ 4}$ पत्तीश्चापि (for पत्तिनश्च) D_{5} महारणे (for विशां पते) — ^{c}) $G_{1.\ 4.\ 5}$ M संख्ये (for संख्ये) — D_{4} om. 29^{d}–30^{a} — ^{d}) B_{2} महारथं (for °रथ)

30 D_{4} om. 30^{a} (cf. v l 29) — ^{a}) K_{5} Dn D_{5} च , D_{8} तेषु (hypermetric) (for तु) K_{1-3} सैन्यस्य (for सैन्येषु) — ^{b}) S नास्ति राजन्स मानव — B_{3} reads 30^{c}–31^{d} on marg — ^{c}) K_{5} $D_{2\ 4\ 5\ 7\ 8}$ प्रासान् (for बाणान्) S अधारयत (G_{1} M न धारयति) यो बाणान् — ^{d}) K_{5} D_{n1} $D_{2-5,\ 7,\ 8}$ शरान् ; B D_{c1} D_{n2} S प्रभो (for शितान्).

31 B_{3} reads 31 on marg — ^{a}) $Ś_{2}$ K (except K_{5}) D_{1} उच्छाद्यमानेनार्केण — ^{b}) G_{2} -ताडितं (for -तापितम्) G_{4} द्रोणबाणप्रतापितं — ^{c}) G_{1} M भ्रमते (for बभ्राम) B (except B_{1}) D_{c1} पाण्डवं , D_{2} [आ]मर्षितं (for पार्षतं) — ^{d}) $Ś_{2}$ K (except K_{5}) D_{1} स (for [ए]व) — After 31, S ins

514* हन्यमानं तु तत्सैन्यं भारद्वाजेन सर्वत ।
शरैरग्निशिखाकारैर्दह्यते भरतर्षभ ।

[(L. 1) T सर्वश॰ (for सर्वत॰)]

32 ^{b}) B_{2} चाल्यमानं (for काल्य°) — ^{c}) S विद्रुत (G_{5} °त) सर्वत॰ क्षीणं — ^{d}) D_{n2} $D_{2\ 5}$ शुष्केंधनम् (for शुष्कं वनम्)

33 ^{a}) K_{3} D_{n2} G_{5} बाध्यमानेषु , G_{2-4} मथ्य (for वध्य°) B_{4} om सैन्येषु — ^{c}) $Ś_{1}$ त्राण (for प्राणान्) — ^{d}) $K_{4\ 6}$ D_{n2} D_{5} प्रायुध्यंति , D_{2} °ध्यते (for °ध्यन्त) B D_{c1} युध्यंते सर्वतोमुखा , S युध्यंते स्वर्गलिप्सव॰

34 ^{b}) B D_{c1} पुरुषर्षभ (for भरत°) — ^{d}) S [ऽ]जहात् (G_{1} $M_{1\ 2}$ °न्) (for ऽत्याक्षीत्) K_{6} संगरं (for संयुग) $D_{7\ 8}$ सदा (for भयात्) — After 34, $Ś_{2}$ reads 7 71 26 – 7 73 3

35 D_{2} om. 35^{a}–36^{b} — ^{b}) D_{n1} $D_{5\ 7}$ सौदर्या , $D_{4\ 8}$ सौं° (for सो) — ^{d}) B_{4} om विकर्णश्च D_{n1} महाबल॰ (for °रथ) — After 35, D_{7} reads 37 for the first time, repeating it in its proper place

36 D_{2} om 36^{ab} (cf. v L 35). — ^{a}) D_{c1} D_{8} बिंदानुबिंदाव् (for विन्दानुविन्दाव्) S तेषां तु (for आवन्त्यौ) — ^{b}) D_{6} -मूर्तिश्च (for -धूर्तिश्च). S पौरव॰

त्रयाणां तव पुत्राणां त्रय एवानुयायिनः ॥ ३६
बाह्लीकराजस्तेजस्वी कुलपुत्रो महारथः ।
सहसेनः सहामात्यो द्रौपदेयानवारयत् ॥ ३७
शैब्यो गोवासनो राजा योधैर्दशशतावरैः ।
काश्यस्याभिभुवः पुत्रं पराक्रान्तमवारयत् ॥ ३८
अजातशत्रुं कौन्तेयं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
मद्राणामीश्वरः शल्यो राजा राजानमावृणोत् ॥ ३९
दुःशासनस्त्ववस्थाप्य स्वमनीकममर्षणः ।
सात्यकिं प्रययौ क्रुद्धः शूरो रथवरं युधि ॥ ४०
स्वकेनाहमनीकेन संनद्धकवचावृतः ।
चतुःशतैर्महेष्वासैश्चेकितानमवारयम् ॥ ४१
शकुनिस्तु सहानीको माद्रीपुत्रमवारयत् ।
गान्धारकैः सप्तशतैश्चापशक्तिशरासिभिः ॥ ४२
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं मत्स्यमार्छताम् ।
प्राणांस्त्यक्त्वा महेष्वासौ मित्रार्थेऽभ्युद्यतौ युधि ॥ ४३
शिखण्डिनं याज्ञसेनिं रुन्धानमपराजितम् ।
बाह्लिकः प्रतिसंयत्तः पराक्रान्तमवारयत् ॥ ४४
धृष्टद्युम्नं च पाञ्चाल्यं क्रूरैः सार्धं प्रभद्रकैः । C 7 B 7 K 7

(for वीर्यवान्) — D2 reads 36ᶜ–37ᵈ after 42 — ᵈ) D3 6 -योधिन (for -यायिन)

37 For the sequence in D2, cf v l 36 — ᵃ) Ś1 K1–3 D1 3 7 8 राजा (for राजस्) — ᵇ) T G3–5 कुलपुत्रास् (for °पुत्रो) S (except G2) तनुत्यज° (for महारथ) — D7 reads 37ᶜᵈ for the first time after 35 — ᶜ) Ś1 K5 B5 Dn1 D6 महासेन, G1 M मह सैन्य° (for सेन) D6 महामात्यो (for सहा) — ᵈ) D2 द्रौपदेयम् (for °यान्) Ś1 B4 अवारयन्, K5 न्यवारयन्, Do1 अवारयत्, G1 M1 2 अवाकिरत् (for रयत्) Dn1 D3 द्रौपदेयान्यवारयत्, D5 तव पुत्रा महारथा

38 D2 om (hapl) 38 — ᵃ) B4 D3 6 सैब्यो (for शैब्यो) K1 3 गोवाचनो, K5 जिनो, D1 शनो, D6 योधासमो, S गोपायनो (for गोवासनो) — ᵇ) T G2–5 -शतोत्तरै°, G1 M1, 2 -शतापरै, M3–5 -शतै परै° (for -शतावरै) — ᶜ) K4 D5 [अ]भिमुख, D8 भुव (for भुव) — ᵈ) Ś K Dn2 D1 3 5–8 अयोधयत् (for अवार°) Dn1 पराक्रांतेन योधयत्

39 ᶜ) D3 सव्ये (for शल्यो) — ᵈ) K4 lacuna, D6 राजन्; D8 शल्यो (for राजा) B1 (marg as in text) आर्दयत् (for आवृणोत्) B5 राजानमावृणोत्कृतै, G4 रणे चार्जुनमावृणोत्

40 B5 om 40ᵃᵇ — ᵇ) T G3 4 अमर्षण, G5 मनीषिण (for अमर्षण) — ᶜ) D2 शूर; G2 क्रुद्ध (for क्रुद्ध°) — ᵈ) D2 क्रुद्धो (for शूरो) D7 8 युधि वरं (for रथवरं) Ś1 K5 Dn1 G2 प्रति (for युधि)

41 ᵃ) S तेनैव हस्त्यनीकेन — ᵇ) K5 B D (except ‿) संनद्ध (for °द्ध) Ś2 K1–4 D1 -कवचो वृत; S ध्वज (for चावृत°) — ᶜ) K5 T G3–5 M3–5 शतै शतैर्, D2 चतु शत, G1 M1 2 शतं शरैर् (for चतु-शतैर्) Ś1 महेष्वासश्, K1 3 4 °ष्वास (for °ष्वासैश्) — ᵈ) Ś K2 B1–3 Dn1 D3–8 S अवारयत्, K1 5 °यन् (for °यम्)

42 D4 om (hapl) 42ᵃᵇ — ᵃ) K3 5 Dn1 च (for तु) D2 सहसेन (for शकुनिस्तु) K3 D1 3 G3 महानीको, B2 D2 सहामात्यो (for °नीको) — ᵇ) K5 Dn1 D7 8 S माद्रीपुत्राव्, D2 द्रौपदेयम् (for माद्रीपुत्रम्) D1 अवारय (for °यत्) — ᶜ) D3 गधारकै; S सगांधारै (for गान्धारकै) — ᵈ) D2 S वरासिभि (for -शरा) B1 2 3 (marg) 4, 5 Do1 Dn2 चापशक्त्यसिपाणि(B3 [orig] वृष्टि)भि — After 42, D2 reads 36ᶜ–37ᵈ

43 ᵃ) Do1 Dn1 विंदानुविंदाव् (for विन्दानुविन्दाव्) D7 कैकयौ (for आवन्त्यौ) — ᵇ) S (except G5) मात्स्यम् (for मत्स्यम्) D3 6 विराटं व्यस(D3 °स्य)ता शरान् — ᶜ) D7 8 चतु-शतैर्महेष्वासैर् (=41ᶜ), G1 M मित्रार्थे च पराक्रांतं — ᵈ) Ś1 ह्युद्यतौ, K4 [ऽ]भ्युदितै, D1 दितौ; T G3 4 °स्थितौ, G5 ह्युद्य तौ (for ऽभ्युद्यतौ) B Do1 Dn D4 5 7 8 मित्रार्थेभ्युद्यतायुधौ (D7 8 धै), G1 M र्थे स्व व्यवस्थितौ

44 ᵃ) D6 याज्ञसेनिं तु (hypermetric) (for याज्ञसेनिं) — ᵇ) Ś1 D3 तन्वानम्, Ś2 धन्विनम्, K1 2 4 D1 धन्वानम्, D4 रुंधताम्, D5 सुधन्वम् (for रुन्धानम्) S युवानममितौजसं — ᶜ) B1 3 4 Do1 D2 3 6 बाह्लीक°, G1 4 M बाह्लीकं, G5 बाह्लिक (for बाह्लिक) K5 पुत्र (for प्रति) K2 -ययतु (sic), K5 संयुक्त°, D4 संवृत्त, D6 -संजात, T G2–5 संरब्ध, G1 M -संयातं (for -संयत्त)

45 Ś K1–4 D3 G3 om (hapl) 45. D4 reads 45

आवन्त्यः सह सौवीरैः क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४५
घटोत्कचं तथा शूरं राक्षसं क्रूरयोधिनम् ।
अलायुधोऽद्रवत्तूर्णं क्रुद्धमायान्तमाहवे ॥ ४६
अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं कुन्तिभोजो महारथः ।
सैन्येन महता युक्तः क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४७
सैन्धवः पृष्ठतस्त्वासीत्सर्वसैन्यस्य भारत ।
रक्षितः परमेष्वासैः कृपप्रभृतिभी रथैः ॥ ४८
तस्यास्तां चक्ररक्षौ द्वौ सैन्धवस्य बृहत्तमौ ।
द्रौणिर्दक्षिणतो राजन्सूतपुत्रश्च वामतः ॥ ४९
पृष्ठगोपास्तु तस्यासन्सौमदत्तिपुरोगमाः ।
कृपश्च वृषसेनश्च शलः शल्यश्च दुर्जयः ॥ ५०
नीतिमन्तो महेष्वासाः सर्वे युद्धविशारदाः ।
सैन्धवस्य विधायैवं रक्षां युयुधिरे तदा ॥ ५१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

---

twice G5 repeats 45 after 47 —a) T G2 4 धृष्टद्युम्नश् (for °द्युम्नं) B (except B3) Dn2 D1 8 M1. 2 5 तु (for च) T G2 4 पाचाल्य (for पाञ्चाल्यं) —b) D2 4 (both times) क्रूरं (for क्रूरै·) D1 G4 प्रभेदकै, G5 (both times) प्रहारकै (for प्रभद्रकै) —c) T G2 5 (both times) आवंत्यौ (for आवन्त्य·) —d) T G4 क्रुद्धरूपाव् (for °रूपम्).

46 D4 G4 om (hapl) 46–47; B3 reads the same on marg —a) K5 Dn1 महाशूरं, D3. 6 महावीरं, G1 M ततो वीर (G1 °र-) (for तथा शूरं) —b) D5 क्षुद्र-, D6 कूट-, G5 शूर- (for क्रूर-) B Do1 -कर्मिण, S (G4 om) -कर्मकृत् (for -योधिनम्) —c) D2 आलायुधो, D6 अलम्बुषो, T G2 3 5 अलम्बुसो (for अलायुधो) —d) D7 8 क्रूरम्, G5 क्रांतम् (for क्रुद्धम्) D5 आसाद्य (for आयान्तम्)

47 D4 G4 om 47 (cf v l. 46) B3 reads 47 on marg —a) B Do1 अलंबुषं, Dn D2 3 5 7 8 अलम्बुसो (Dn2 D3 °षो), T G3 अलंवलं (for अलम्बुसं) K5 Dn D2 3 5 7 8 राक्षसेंद्र (for °सेन्द्रं) —b) K5 Dn D3 7 8 कुंतिभोजं, D2 5 कुंतीभोजं (for कुन्तिभोजो) K5 Dn D3 5 7 8 महारथं, T G2 3 5 °बल· (for °रथ·) —c) Dn1 G5 M3–5 युक्तं (for युक्त·) K5 घटोत्कचं महाशूर —d) = 45d G2 क्रूररूपम् (for क्रुद्ध°) — After 47, B2–4 ins

515* एवं द्वद्वशतान्यासंस्तत्र तेषां च भारत ।

[B2 द्वन्द्व (for द्वद्व).]

while G5 repeats 45.

48 a) Dn1 च (for तु) —c) D2 रक्षित· स महेष्वासै. —d) Dn1 रणे, G1 M नृपै· (for रथै) D6 कृपप्रभृतिभारत (sic)

49 a) D4 5 तौ, S (except G1 M1 2) तु (for द्वौ) —b) Ś2 K1–3 बृहत्तरौ, Do1 D5 6 महत्तमौ (for बृह°) —c) D3 6 तु दक्षिणे (for दक्षिणतो)

50 a) B3 (marg as in text) -गुप्ताश् (for -गोपास्), K5 B1. 3 Dn1 D5 च (for तु) G1 M तत्र (for तस्य) —b) D5 7 8 T G2–4 सोमदत्ति K2 M2 -पुरोगम (M2 °मास्) (for °गमा) —c) B2 (marg, orig as in text) 3 (marg as in text) Do1 सोमदत्तश् (for वृषसेनश्) —d) D4 7 शल्य (for शल) D4 शाल्वश्, T G2–5 चैव, G1 M1 2 साल्वश् (for शल्यश्) D3 वीर्यवान्; G5 दुर्जया (for दुर्जय)

51 b) S सर्वश(G5 °शा)स्त्र- (for सर्वे युद्ध-) —c) Ś K1–4 वधायैव (Ś2 K4 °व), G1 M1 रथं चैव, G3–5 M3–5 रथस्यैव, M2 रथश्चैव (for विधायैवं) —d) Ś1 K1–4 D1 विदधिरे (for युयु°) K5 B Do1 Dn D1 5 तत· (for तदा) S रक्षार्थं युयुधुस्त(G1 M हि ययुस्त)दा

Colophon —*Sub parvan* Ś K1–3 5 B Do1 Dn D1–5 7 8 G1 4 M1 2 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे; G5 चतुर्थेह्नि —*Adhy name* K5 D4 सेनाप्रमर्दनं, G1 M1 2 यौधाभिसार·, Bom. ed संकुलयुद्धं —*Adhy no* (figures, words or both) B1 92, B2 88, B3 D2 5 93, D3 T G2–4 91; G1 M 90, G5 89. —*Śloka no*. Dn1 49, G5 55.

७१

संजय उवाच ।

राजन्संग्राममाश्चर्यं शृणु कीर्तयतो मम ।
कुरूणां पाण्डवानां च यथा युद्धमवर्तत ॥ १
भारद्वाजं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् ।
अयोधयन्रणे पार्था द्रोणानीकं बिभित्सवः ॥ २
रक्षमाणाः स्वकं व्यूहं द्रोणस्यापि च सैनिकाः ।
अयोधयन्रणे पार्थान्प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ३
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं दशभिः शरैः ।
आजघ्नतुः सुसंक्रुद्धौ तव पुत्रहितैषिणौ ॥ ४
विराटश्च महाराज तावुभौ समरे स्थितौ ।
पराक्रान्त । पराक्रम्य योधयामास सानुगौ ॥ ५
तेषां युद्धं समभवद्दारुणं शोणितोदकम् ।
सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा वने ॥ ६
वाह्लीकं रभसं युद्धे याज्ञसेनिर्महाबलः ।
आजघ्ने विशिखैस्तीक्ष्णैर्घोरैर्मर्मास्थिभेदिभिः ॥ ७
वाह्लीको याज्ञसेनिं तु हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ।
आजघान भृशं क्रुद्धो नवभिर्नतपर्वभिः ॥ ८
तद्युद्धमभवद्घोरं शरशक्तिसमाकुलम् ।
भीरूणां त्रासजननं शूराणां हर्षवर्धनम् ॥ ९
ताभ्यां तत्र शरैर्मुक्तैरन्तरिक्षं दिशस्तथा ।
अभवत्संवृतं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन ॥ १०
शैब्यो गोवासनो युद्धे काश्यपुत्रं महारथम् । C 7 B 7 K 7

71

1 ^{c}) G2 transp कुरूणां and पाण्डवाना

2 ^{b}) G4 वीरस्य (for व्यूहस्य) D7. 8 स्थिता (for स्थितम्) — ^{c}) S योधयंति (for अयोधयन्) — D8. 6 om. (hapl) 2^{d}–3^{c} — ^{d}) G1. 5 M द्रोणानीक (for °नीकं) S बिभित्सया (for °त्सव)

3 D8. 6 om 3^{abc} (cf v l. 2) Dn1 om. 3 — ^{a}) Ś1 K3 B2. 4 Do1 D2 T G2–5 रक्षमाण, Ś2 K1. 2. 4 B1. 3. 5 D4. 5 रक्ष्यमाण (Ś2 K4 °णा) (for रक्षमाणा) Ś1 K4 स्वयं (for स्वकं) D7. 8 T G2–5 सैन्यं (for व्यूहं) — ^{b}) B Do1 D2 T G2–5 द्रोणोपि सहसैनिक° (B4. 5 D2 T G2–5 °कैः), G1 M भारद्वाजस्य सैनिका — ^{c}) Ś2 K3 B Do1 D2. 4 T G2–5 अयोधयत् (for °यन्) — ^{d}) B Do1 D2 T G2–5 प्रार्थयानो (for °यन्तो)

4 ^{a}) D8 विंदानुविंदाव् — D1 om (hapl.) 4^{bcd} — ^{c}) D4 सम, S रणे (for सुसं) B3 (marg as in text) Do1 जघ्नतुर्युधि संक्रुद्धौ

5 ^{a}) Ś1 K1. 2. 4. 5 D (except Do1 D2) तु (for च) — ^{b}) Ś2 K2 समव (for समरे) — ^{c}) N (except B Do1) समासाद्य (for पराक्रम्य) — ^{d}) G1 M द्वे रणे (for सानुगौ)

6 D6 om 6 — ^{a}) S तेषां समभवद्युद्धं — ^{b}) T G दारुणं रोमहर्षणं — ^{d}) K5 चले (for वने)

7 ^{a}) K5 B1. 5 Do1 Dn1 D3–8 G1 M3–5 वाह्लिकं D2 च ततो (for रभसं) Dn1 युद्ध Ś K1–4 D1 वाह्लीकं चा(Ś1 °ह्लीकम, Ś2 K1 °ह्लिकं चा)थ संक्रु(K3 °यु)द्धं. — ^{c}) S उग्रैर् (for तीक्ष्णैर्)

8 ^{a}) Ś K1. 2. 5 B5 Dn1 D1. 3–6. 8 G1 वाह्लिको K5 Dn1 च (for तु) — ^{b}) K4. 5 Dn1 D3. 4. 8 शिलासितैः, B4 शिलीमुखैः S शरैः सनतपर्वभिः — T G3–5 om (hapl) 8^{cd} — ^{c}) D5 [उ]रसि (for भृशं)

9 ^{b}) T G1–3. 5 M शरशक्त्यृष्टि(G1 M °क्त्यसि)-संकुलं; G4 शक्त्यृष्टिशरसंकुलं — After 9, S ins

516* आवन्त्यौ भ्रातरौ शूरौ धृष्टद्युम्नमयुध्यताम् ।
सात्वतो बिल्वकश्चोभौ यथा विष्णुं कृते युगे ।
[(L 2) T G3 चैव (for चोभौ)]

10 ^{a}) S तेषां (for ताभ्यां) — ^{b}) B (except B4) D8 अंतरीक्षं — ^{c}) D8 सम्भृतं (for संवृतं) — ^{d}) K5 Dn1 D3. 5 प्रज्ञायत — For 10^{cd}, G1 M subst.

517* न स्म विज्ञायते राजन्नाप्यन्यो बुबुधे क्रियाम् ।
[M1. 2 अन्या (for अन्यो)]

11 D2 om 11^{ab} — ^{a}) K4 शैबो; B4 D4. 6

ससैन्यो योधयामास गजः प्रतिगजं यथा ॥ ११
वाह्लीकराजः संरब्धो द्रौपदेयान्महारथान् ।
मनः पञ्चेन्द्रियाणीव शुशुभे योधयन्रणे ॥ १२
अयोधयंस्ते च भृशं तं शरौघैः समन्ततः ।
इन्द्रियार्था यथा देहं शश्वद्देहभृतां वर ॥ १३
वार्ष्णेयं सात्यकिं युद्धे पुत्रो दुःशासनस्तव ।
आजघ्ने सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ १४
सोऽतिविद्धो बलवता महेष्वासेन धन्विना ।
ईषन्मूर्छां जगामाशु सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ १५
समाश्वस्तस्तु वार्ष्णेयस्तव पुत्रं महारथम् ।
विव्याध दशभिस्तूर्णं सायकैः कङ्कपत्रिभिः ॥ १६
तावन्योन्यं दृढं विद्धावन्योन्यशरविक्षतौ ।
रेजतुः समरे राजन्पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ १७
अलम्बुसस्तु संक्रुद्धः कुन्तिभोजशरार्दितः ।
अशोभत परं लक्ष्म्या पुष्पाढ्य इव किंशुकः ॥ १८
कुन्तिभोजं ततो रक्षो विद्ध्वा बहुभिरायसैः ।
अनदद्भैरवं नादं वाहिन्याः प्रमुखे तव ॥ १९
ततस्तौ समरे शूरौ योधयन्तौ परस्परम् ।

सैव्यो, D_3 शैव्यो (for शैव्यो) $Ś_2$ $K_{2\ 3}$ D_1 गोवाश (Ś2 °शि)ने, K_1 °सिने, Dn_1 गोसवने, T G_{2-5} गोपायनो, G_1 $M_{1\ 2}$ गोधा(G_1 °द्धा)यनिर्, M_{3-5} गोपायनिर् (for गोवासनो) $D_{7\ 8}$ राजा (for युद्धे) —[b]) N (except B Dc_1 Dn_2, D_2 om.) वाह्लिक (K_5 $D_{4\ 5}$ काशिप, Dn_1 काश्यप, $D_{3\ 6}$ वाह्लीक) सह सेनया —[c]) T G_{2-5} सहसा, G_1 M समरे (for ससैन्यो)

12 [a]) K_4 om (hapl) from वाह्लीक up to यथा (in 13[c]) Ś K_{1-3} $D_{1-3\ 6-8}$ काश्य(D_7 °शि, D_8 °सि)पुत्रस्तु, K_5 Dn_1 $D_{4\ 5}$ वाह्लिकस्तु सु (for वाह्लीकराज) B Dc_1 Dn_2 $D_{2-5\ 7\ 8}$ संक्रुद्धो, T G_2 संरद्धो (for संरब्धो) —[b]) $Ś_1$ -वलान् —[d]) G_1 M transp शुशुभे and योधयन् D_5 (marg) सयमी (for शुशुभे) D_2 सयन्यायोधयद्रणे

13 K_4 om up to यथा (cf. v. l. 12) D_1 om. 13[ab] —[a]) K_5 B_4 सु-, Dn D_5 [ऽ]थ, D_8 (also as in text) [ऽ]पि, G_3 न (for च) D_2 वर्पंत (for च भृशं) —[b]) D_2 शरौघाश्च (for त शरौघै) —[c]) S इन्द्रियाणि (G_5 °णा), Cd °यार्था (as in text) —[d]) $K_{3\ 5}$ B (except B_4) Dn_2 D_2 S देहवता (for °भृता) $D_{1\ 4\ 7\ 8}$ वर, G_5 वरं (for वर)

14 [a]) Dn_1 $D_{4\ 5}$ योधयन् (for सात्यकिं) $Ś_2$ क्रुद्ध (for युद्धे) K_5 सात्यकिं योधयन्युद्धे —[c]) B_4 om. (hapl) from आजघ्ने up to तव in (16[b]) $B_{1\ 3\ 5}$ D_3 शायकैस् —[d]) = 8[d] G_1 M दशभिर् (for नवभिर्) S दशभिस्तथा (for नतपर्वभि·)

15 B_4 om 15 (cf v l 14) —[b]) B_5 G_1 M धीमता (for धन्विना) —[c]) Dn_1 शरैर् (for ईषन्) T G_{2-5} अथ (for आशु) —[d]) Dn_1 परवीरहा (for सत्यविक्रम)

16 B_4 om. up to तव (cf v l 14) —[b]) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 G_1 M महाबल (D_1 °वल), B_3 D_2 °रथ (for महारथम्) —[c]) T G_2 विव्याथ (for °ध) —[d]) Some MSS शायकै $Ś_2$ सायकैस्तीक्ष्णपर्वभि·

17 [a]) $B_{1.\ 3.\ 5}$ Dc_1 भृश (for दृढ) K_5 B_3 (marg) Dn_2 $D_{2\ 3\ 5-8}$ T G_{1-4} M विध्वा, G_5 कृत्वा (for विद्धाव्) —[b]) $Ś_2$ $K_{2\ 3\ 5}$ Dn_2 $D_{1.\ 6-8}$ ह्यन्योन्य, K_1 $B_{1\ 2\ 4}$ D_4 $M_{1\ 2}$ अन्योन्यं, Dn_1 D_5 ह्यन्योन्यं, D_3 त्वन्योन्य- (for अन्योन्य-) $Ś_2$ K_1 $D_{1\ 5\ 6\ 8}$ $G_{3\ 5}$ विक्षितौ, B_4 D_2 पीडितौ, D_4 वीक्षितौ (for -विक्षतौ) $Ś_1$ अन्योन्य च शरक्षतौ, K_4 ह्यन्योन्य सरवीक्ष्यतौ (sic) — G_5 om 17[cd] —[c]) S (G_5 om) सयुगे (for समरे)

18 [a]) B Dc_1 Dn $D_{3\ 6}$ अलवुपस्, T °घलस्, G_3 °वुलस् (for °वुसस्) —[b]) T G_{2-5} -शरातुर, G_1 M -शराचित (for °र्दित) —[c]) B Dc_1 Dn_2 S भृशं (for पर) —[d]) $Ś_2$ K_{1-4} D_1 पुष्पिता, Dn_1 पुष्पाढ्या, D_2 सुपुष्प (for पुष्पाढ्य) $K_{1\ 2\ 4}$ Dn_1 D_1 किंशुका

19 D_5 om 19 —[a]) B_5 कुतीभोज $Ś_1$ K_{1-4} तथा (for ततो) $Ś_2$ D_1 रक्षौ (for रक्षो) —[b]) K_5 $D_{7\ 8}$ दशभिर् (for बहुभिर्) K_1 D_4 सायकै, K_5 B_1 (marg) $_{4.\ 5}$ Dn_1 $D_{7\ 8}$ आशुगै (for आयसै) —[c]) D_4 भैरवो (for भैरव) D_4 राजन्, G_1 M राव (for नादं) —[d]) Ś K B_5 D (except Dc_1, D_5 om) स्थित (K_1 °ता, $K_{4\ 5}$ D_1 °त) (for तव)

20 [a]) B_1 (marg) $_3$ (marg as in text) Dc_1 प्रमुखे (for समरे) Ś $K_{2\ 3}$ $D_{3\ 6}$ M_{3-5} वीरौ (for शूरौ) —[c]) K_1 B Dc_1 Dn_2 D_4 S -सैन्या(M_3 -यौधा)नि (for

ददृशुः सर्वभूतानि शक्रजम्भौ यथा पुरा ॥ २०
शकुनिं रभसं युद्धे कृतवैरं च भारत ।
माद्रीपुत्रौ च संरब्धौ शरैरर्दयतां मृधे ॥ २१
तन्मूलः स महाराज प्रावर्तत जनक्षयः ।
त्वया संजनितोऽत्यर्थं कर्णेन च विवर्धितः ॥ २२
उद्धुक्षितश्च पुत्रेण तव क्रोधहुताशनः ।
य इमां पृथिवीं राजन्दग्धुं सर्वां समुद्यतः ॥ २३
शकुनिः पाण्डुपुत्राभ्यां कृतः स विमुखः शरैः ।
नाभ्यजानत कर्तव्यं युधि किंचित्पराक्रमम् ॥ २४
विमुखं चैनमालोक्य माद्रीपुत्रौ महारथौ ।
ववर्षतुः पुनर्बाणैर्यथा मेघौ महागिरिम् ॥ २५
स वध्यमानो बहुभिः शरैः संनतपर्वभिः ।
संप्रायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणानीकाय सौबलः ॥ २६
घटोत्कचस्तथा शूरं राक्षसं तमलायुधम् ।
अभ्ययाद्रभसं युद्धे वेगमास्थाय मध्यमम् ॥ २७
तयोर्युद्धं महाराज चित्ररूपमिवाभवत् ।
यादृशं हि पुरा वृत्तं रामरावणयोर्मृधे ॥ २८
ततो युधिष्ठिरो राजा मद्रराजानमाहवे ।
विद्ध्वा पञ्चाशता बाणैः पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ २९
ततः प्रववृते युद्धं तयोरत्यद्भुतं नृप । C 7 B 7 K 7

भूतानि) —d) D5 6 मयशक्रौ, G1 M जभशक्रौ (for शक्रजम्भौ)

21 G5 om 21ab —a) B4 नाकुलिं (for शकुनिं) D2 क्रुद्धौ (for युद्धे) Dn1 सौबल शकुनिं युद्धे —c) Ś1 K1 4. 5 Dc1 Dn1 D1–3 5 6 T G1 3 4 M सु, D4 G5 स, D7 8 तु (for च) T G3–5 संक्रुद्धौ (for संरब्धौ) —d) K5 B1 Dc1 मार्दयता, B2–5 Dn2 G2 चार्दं, Dn1 ह्यर्दं (for अर्दं) B Dc1 Dn1 S मृशं (for मृधे)

22 D4 om 22 —a) K1–3 D1 टन्मूल°, B Dn2 D2 तुमुल, Dc1 तुमल°, D8 त्वन्मूल, G1 तन्मूलं (for तन्मूल°) K5 Dn1 D5 सहसा राजन्, B Dc1 Dn2 D2 S सुम(B3–5 Dn2 D2 स म)हाम्राजन् (G5 जा) (for स महाराज) D6 शक्रजंभौ महाराज —b) S अवर्तत (for प्राव) — G4 repeats 22c after 22 —c) N (except B1–4 Dc1 Dn2, D4 om) त्वया चोपेक्षितो (K4 क्षयं) राजन्

23 a) Dn1 D5 5 6 उ(D6 त)द्धोधितश्च, D2 उच्छ र्दितश्च, D1 उन्मृक्षितश्च; D8 उद्धू (for उद्धु) B Dc1 S रक्षितस्तव पुत्रैश्च (Dc1 °त्रेण) —b) B Dc1 S क्रोधमूलो (for तव क्रोध) —cd) Dc1 D2 S transp राजन् and सर्वां G3 समतत° (for समुद्यत)

24 c) K3 B Dc1 Dn2 D2 न स्म जानाति कर्तव्यं, K4. 5 Dn1 D3 S नाभि(K4 भ्य)जानाति क, D4 नाभ्य जानत क —d) B Dc1 S युद्धे (for युधि) M3–5 कंचित् (for किं) B3 4 पराक्रमत् (for क्रमम्)

25 a) K5 Dn1 चैकम्, D2 4 5 7 8 चैवम् (for चैनम्) —b) D6 महाबलौ (for °रथौ) —d) Ś K D2 7 8 T G2–4 M3 मेघो, D6 मेघैर् (for मेघौ) S महीधर (M1 °र) (for महागिरिम्)

26 a) D3 G1 M विध्यमानो (for वध्य°) —c) D5 अपायाज् (for संप्रायाज्) —d) D5 भारत (for सौबल)

27 a) G5 कटोत्कचस् D4 तदा, D5 तत्र, D7 8 तत (for तथा) K5 B1–3 5 Dn1 D3–8 S शूरो, Dc1 क्रूरो, D1 वीरं (for शूर) —b) G3 राक्षसस् B1 4 Dc1 ह्यलायुध, B5 D3 8 T G3–5 अलम्बुसं (B5 D3 °ष) (for अलायुधम्) —c) D7 अभ्यगाद् (for °याद्) D7 8 द्र(D8 द्रा)वयन् (for रभस) D3 reads from युद्धे up to मध्यमम् (in 27d) twice. K4 D5 6 क्रुद्धो (for युद्धे) —d) T G3 4 वैरम् (for वेगम्)

28 a) Ś1 K5 D2 ततो (for तयोर्) —b) D7 8 प्रावर्तत जनक्षय —c) D2 तु (for हि) —d) Ś1 D2 7 8 युधि; D5 6 इव (for मृधे)

29 b) D5 6 मद्रराजं महाहवे —c) K2 4 5 D2 7 8 S पंच(G1 M चा)शतैर् (for पञ्चाशता) —d) T G2 विव्याथ (for ध)

30 a) B4 तयो (for तत°) —b) B4 राज्ञोर् (for तयोर्) G1 M महत् (for नृप) B5 T G2–5 तयोर-त्यंतमाहवे (B5 मद्भुतं), D7 8 तुमु(D8 °म)लं लोम हर्षणं —c) Dc1 D2 S महाराज; D5 6 महायुद्ध, D4 5 अभूद्युद्धं (for महद्युद्धं)

31 b) B1 तवात्मजा, S महारथ (G5 °था) (for तवात्मज) —c) Dc1 D1. 4 M3 अयोधयद्, D5 अवा

यथा पूर्वं महद्युद्धं शम्बरामरराजयोः ॥ ३०
विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्णश्च तवात्मजः ।
अयोधयन्भीमसेनं महत्या सेनया वृताः ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

७२

संजय उवाच ।
तथा तस्मिन्प्रवृत्ते तु संग्रामे लोमहर्षणे ।
कौरवेयांस्त्रिधाभूतान्पाण्डवाः समुपाद्रवन् ॥ १
जलसंधं महाबाहुर्भीमसेनो न्यवारयत् ।
युधिष्ठिरः सहानीकः कृतवर्माणमाहवे ॥ २
किरन्तं शरवर्षाणि रोचमान इवांशुमान् ।
धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमभ्यद्रवद्रणे ॥ ३
ततः प्रववृते युद्धं त्वरतां सर्वधन्विनाम् ।
कुरूणां सोमकानां च संक्रुद्धानां परस्परम् ॥ ४
संक्षये तु तथा भूते वर्तमाने महाभये ।
द्वंद्वीभूतेषु सैन्येषु युध्यमानेष्वभीतवत् ॥ ५
द्रोणः पाञ्चालपुत्रेण बली बलवता सह ।
विचिक्षेप पृषत्कौघांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६
पुण्डरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः ।

किरन् (for अयोधयन्) — ^{d}) Ś1 K1. 3 4 D1. 7 8 वृतं, Ś2 K2 भृश, B1 D2–4 वृत (for वृता)

Colophon — *Sub-parvan* N (except K4) G1 M1. 2 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1. 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* D4 सेनायुद्धं ; G2 द्वद्वयुद्धं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 D2 93, B2 83, B3 Dn1 94, B5 101, D3 T G2–4 92, G1 M 91, G5 90 — *Śloka no* Dc1 31, Dn1 G5 30

72

1 ^{a}) Ś2 ततस्, D2 तदा (for तथा) Ś2 प्रवद्वृते, Dc1 सप्रवृत्ते, T G3 4 प्रवृद्धे तु (for °त्ते तु) — ^{b}) Ś1 S (except T G2) रोम (for लोम-) — D6 repeats 1^{cd} after 2^{ab} — ^{c}) Ś1 कौरवेयास्, D7 °वेयस् (for °वेयांस्) G5 तथाभूतान् (for त्रिधा°) Ś1 K1. 3 D1 कौरवेयास्त्रिधाभूता — ^{d}) Ś K1 2 D1 पांडवान् (for पाण्डवा) Ś2 समवारयन्, D6 (both times) G1 M समभिद्रवन् (for समुपा°)

2 ^{a}) Dn1 जलसार्धं (for °संधं) K2 4 5 B Dn D2 5–8 T G2–5 महाबाहुं, Dc1 °राजं (for °बाहुर्) — ^{b}) K4 निवारयत्, K5 [s]भ्यवारयत्, B1 2 (marg as in text) 3 (marg) 4 5 S [s]भ्य(T G2–5 °त्य)वर्तत, D6 महारणे (for न्यवारयत्) — After 2^{ab}, D6 repeats 1^{cd} — ^{c}) G4 सहामात्य (for °नीक)

3 ^{a}) B1 2 3 (marg) 4 Dn2 G1 M किरंस्तु (for किरन्तं) — ^{b}) B2 (marg) रोचमानम् — ^{c}) B3 (marg as in text) महातेजा (for °राज) — ^{d}) Ś1 K (except K5) D1 बली (for रणे)

4 ^{b}) Dc1 T G3–5 चरतां, D3 त्वरितं (for त्वरतां) — ^{c}) K5 B Dc1 Dn D4 5 7 8 T G2–5 पाडवाना (for सोमकानां) — ^{d}) D5 संयुक्तानाम् K5 Dn D4 5 8 अमार्षिणां (for परस्परम्) D7 संक्रुद्धाना महार्षिणा ; S क्रुद्धानामितरेतरं

5 ^{a}) B3 च (for तु) D5 तथा वृत्ते, D7 8 तयो भूते (for तथा भूते) — ^{b}) K4 D1 तथा भये, B5 (*sup lin* as in text) D8 महाहवे ; T G2–5 महारणे (for महाभये) — ^{c}) B2 दूरी-, D4 द्वेधी-, D7 8 द्वंद्व-, M5 द्वैधी- (for द्वद्वी) D5 [अ]नीकेषु (for सैन्येषु) — ^{d}) K5 क्षुभ्यमानेषु, Dn2 D3 6 सुध्य° ; T G2–5 मध्य°, G1 M वध्य° (for युध्य°) K1 D3 6 भीतवत् (for [अ]भीत°)

6 ^{a}) K3 B2 पचाल- (for पाञ्चाल-) — ^{c}) B Dc1 यदाक्षिपत् ; S व्यवासृजत् (G5 °जन्) (for विचिक्षेप)

चक्राते द्रोणपाञ्चाल्यौ नृणां शीर्षाण्यनेकशः ॥ ७
विनिकीर्णानि वीराणामनीकेषु समन्ततः ।
वस्त्राभरणशस्त्राणि ध्वजवर्मायुधानि च ॥ ८
तपनीयविचित्राङ्गाः संसिक्ता रुधिरेण च ।
संसक्ता इव दृश्यन्ते मेघसंघाः सविद्युतः ॥ ९
कुञ्जराश्वनरान्संख्ये पातयन्तः पतत्रिभिः ।
तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः ॥ १०
असिचर्माणि चापानि शिरांसि कवचानि च ।
विप्रकीर्यन्त शूराणां संप्रहारे महात्मनाम् ॥ ११
उत्थितान्यगणेयानि कबन्धानि समन्ततः ।
अदृश्यन्त महाराज तस्मिन्परमसंकुले ॥ १२
गृध्राः कङ्का वडाः श्येना वायसा जम्बुकास्तथा ।
बहवः पिशिताशाश्च तत्रादृश्यन्त मारिष ॥ १३
भक्षयन्तः स्म मांसानि पिबन्तश्चापि शोणितम् ।
विलुम्पन्तः स्म केशांश्च मज्जाश्च बहुधा नृप ॥ १४
आकर्षन्तः शरीराणि शरीरावयवांस्तथा ।
नराश्वगजसंघानां शिरांसि च ततस्ततः ॥ १५
कृतास्त्रा रणदीक्षाभिर्दीक्षिताः शरधारिणः । C 7 B 7 K 7

Ś K_1 पृषक्कौघास; D_2 सत· कोपात् (for पृषत्कौघास्)

7 D_4 om (hapl) 7^c–8^b — ^{c}) K_3 -पचाल्यौ, $G_{1,5}$ M_{1-4} -पांचालौ (for -पाञ्चाल्यौ) — ^{d}) Ś K_{1-4} D_1 अशेषत (for अनेकश)

8 D_4 om 8^{ab} (cf. v l 7) — ^{a}) $D_{7,8}$ आविकीर्णानि; $G_{1,3,4}$ M विकीर्णानि च, G_5 विकर्णानीव (for विनिकीर्णानि) — ^{b}) K_5 अनेकानि, Dn_1 S अनीकानि (for केषु) $D_{3,6}$ सहस्रश (for समन्तत) — ^{d}) D_5 G_5 ध्वजवर्मायुतानि च

9 ^{a}) Dn_2 -पवित्राणां, Bom ed. -तनुत्राणा (for विचित्राङ्गा) S सुवर्णचित्राभरणा — ^{b}) D_5 संसक्ता; $D_{7,8}$ संयुक्ता (for संसिक्ता) D_1 om (hapl) from रुधिरेण up to संसक्ता (in 9^c) K_5 शतशोथ सहस्रश — ^{cd}) K_1 संसक्त; K_4 $D_{3,4}$ संसिक्ता; D_7 संप्रक्त्या, D_8 संप्रक्ता (for संसक्ता) S कोविदारा इवाभाति पुष्पितास्तत्र भारत — After 9, S ins

518* तावका समरे योधा· पाण्डवेयाश्च विक्षता ।
[G_1 M यौधा· G_1 वीक्षिता· (for विक्षता)]

10 ^{b}) $D_{2,5,7,8}$ T G_{2-5} कुंजरांश्च (for कुञ्जराश्व) $D_{7,8}$ रथान् (for -नरान्) K_4 D_1 सर्वे, B Do_1 S अन्ये; D_6 चापि (for संख्ये) — ^{b}) B Do_1 Dn_2 S पात($B_{1,3}$ घात , Do_1 धार)यति स्म पत्रिभि ; D_5 पातयक्षिशितै· शरै — ^{c}) T ताळ (for ताल) — K_5 om (hapl.) 10^d–11^a — ^{d}) $D_{2,3,6}$ कर्षयंतो (for विकर्षन्तो) Dn_1 महाबला (for °रथा·)

11 K_5 om 11^a (cf v l 10) — ^{a}) B_4 प्रास (for असि) $D_{3,6}$ असिचापानि चर्माणि — ^{c}) Ś $K_{1,2,4}$ $D_{3,6}$ प्रत्य($D_{3,6}$ °त्य)कीर्यंत शूराणां; T G $M_{1,2}$ विप्रकीर्णानि दृश्यंते, M_{3-5} प्रकीर्णानि स दृश्यंते — ^{d}) D_6 सनिपाते (for सप्रहारे)

12 ^{b}) G_5 M_3 कवचानि (for कबन्धानि) D_5 (marg as in text) सहस्रश (for समन्तत) — ^{d}) B_2 (marg) समर· (for परम) — After 12, K_5 reads 17^c for the first time, repeating it in its proper place

13 K_5 om. 13^a — ^{a}) K_1 गृध्र D_7 काक·; T $G_{2,3}$ कंक , G_4 काका (for कङ्का) $Ś_1$ K_{1-3} $D_{1,2}$ वटा , K_4 B_4 D_5 बका ; $B_{1-3,5}$ Do_1 Dn_2 D_6 बला , Dn_1 $D_{4,7,8}$ वडा , D_3 वला , T $G_{2,5}$ $M_{3,5}$ बळा , G_1 $M_{1,2,4}$ वळा; $G_{3,4}$ बला (for वडा) — ^{b}) D_1 खगा (for तथा) $D_{7,8}$ वायसा जम्बुकादय — ^{c}) K_4 $B_{1,2,4,5}$ Do_1 Dn_2 D_2 T G_{2-5} बहुश (for बहव) B_3 बहवश्च पिशाचाश्च

14 ^{a}) D_5 G_1 M भक्षयति (for °यन्त) $K_{1,2}$ स , B Do_1 Dn_2 $D_{2,7,8}$ T G_{2-5} च (for स्म) — ^{b}) D_3 पिबंति K_5 Dn_1 $D_{4,5}$ च स्म, $D_{7,8}$ स्म हि; T G_{2-5} चैव (for चापि) — ^{c}) $K_{1,2}$ स, $K_{4,5}$ B (except B_3) Dn_2 $D_{2-4,6-8}$ च (for स्म) S विलुप(G_5 लुप)माना केशांश्च — ^{d}) $Ś_1$ K_4 मज्जानां, K_5 Dn_1 मज्जा च (for मज्जाश्च) Ś K_{1-4} $D_{1,2}$ [अ]पि च, $D_{3,6}$ [अ]पिबन् (for नृप)

15 ^{a}) S कर्षतश्च (for आकर्षन्त) — ^{b}) B_2 (marg) सदा (for तथा) Ś K (except K_5) D_1 शरीरावयवानि च — D_7 om 15^c — ^{c}) D_3 सिंहाना (for -संघानां) — ^{d}) $Ś_1$ शरीराणि (for शिरांसि च)

16 Dn_2 om 16, — ^{a}) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 कृतास्त्र (for °स्त्रा). $Ś_1$ -शार (for रण). T G_{2-5} -शिक्षाभिर् (for

रणे जयं प्रार्थयन्तो भृशं युयुधिरे तदा ॥ १६
असिमार्गान्बहुविधान्विचेरुस्तावका रणे ।
ऋष्टिभिः शक्तिभिः प्रासैः शूलतोमरपट्टिशैः ॥ १७
गदाभिः परिघैश्चान्ये व्यायुधाश्च भुजैरपि ।
अन्योन्यं जघ्निरे क्रुद्धा युद्धरङ्गगता नराः ॥ १८
रथिनो रथिभिः सार्धमश्वारोहाश्च सादिभिः ।
मातङ्गा वरमातङ्गैः पदाताश्च पदातिभिः ॥ १९
क्षीवा इवान्ये चोन्मत्ता रङ्गेष्विव च चारणाः ।
उच्चुक्रुशुस्तथान्योन्यं जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥ २०
वर्तमाने तथा युद्धे निर्मर्यादे विशां पते ।
धृष्टद्युम्नो हयानश्वैर्द्रोणस्य व्यत्यमिश्रयत् ॥ २१
ते हया साध्वशोभन्त विमिश्रा वातरंहसः ।
पारावतसवर्णाश्च रक्तशोणाश्च संयुगे ।
हयाः शुशुभिरे राजन्मेघा इव सविद्युतः ॥ २२
धृष्टद्युम्नश्च संप्रेक्ष्य द्रोणमभ्याशमागतम् ।
असिचर्माददे वीरो धनुरुत्सृज्य भारत ॥ २३
चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म पार्षतः परवीरहा ।
ईषया समतिक्रम्य द्रोणस्य रथमाविशत् ॥ २४

-दीक्षाभिर्) — b) Ś2 शस्त्र-, B1. 3-5 D2 रण- (for शर) B Dc1 D2 G5 -शालिन, D3 -चारिण, T G2-4 -मालिन, G1 M -जालिन (for -धारिण) — c) B (except B4) Dc1 D2 T G2-5 प्रार्थयाना (for °यन्तो) — d) Ś2 तत, B1 S जना, D5 नृपा (for तदा)

17 a) Dn1 -ग्रामान् (for -मार्गान्) — b) B2 वितेरु (for विचेरुस्) K3 B Dc1 सैनिका, S चापरे (for तावका) K5 Dn1 तावका व्यचरन्रणे — K5 reads 17c for the first time after 12 — c) K5 (first time) कृष्टिभि, Dn2 अष्टिभि, D4. 7 8 रिष्टिभि, T G2-5 यष्टिभि (for ऋष्टिभि) D3 6 ऋष्टिभि प्रासशक्तीभि (D6 °श्च) — d) Ś K1. 3 4 D1-3 6 -मुद्गर (for -तोमर-) K3 -पट्टिसै, S -पट्टसै (G5 °शै) (for -पट्टिशै) Dn3 D4 5 शू(Dn2 शै)लपट्टिशतोमरै

18 a) Ś2 K1. 4 5 B4. 5 Dn2 D2 3 6 S चान्यैर्, D7 8 चापि (for चान्ये) — b) K3-5 D5 7 T G1-3 5 M व्यायुधैश्, B4 5 Dn D2 3 6 S G4 आयुधैश्, Cd व्यायुधाश् (as in text) — c) T G1. 2 5 M1 2 न्यहनन्, G3 4 न्यहनत्, M3-5 अहनन् (for जघ्निरे) D4 वीरा (for क्रुद्धा) — d) B1 Dn1 रणे, D3 इव (for नरा)

19 b) G2 तु (for च) K2 सारथि (for सादिभि) — c) Dc1 इव, T G2-5 चैव, G1 पर (for वर) — d) Ś1 K4 5 B2 D1 M5 पादाता(D1 °तै)श्, D4 पदातीश् (for °ताश्) D7 8 पदातैश्च पदातय, T G2-5 पा(G3 4 प)दाताश्चैव पत्तिभि

20 a) D4 चान्येव (for इवान्ये) — b) K4 D1 रणेषु (for रङ्गेषु) K5 Dn1 सु- (for च) K1 चारण, K2 4 5 B Dc1 Dn2 D1-3 5-7 T G1 2 5 M वारणा — c) Ś2 K (except K5) D1. 3, 6 तदा; B Dc1 T G2-5 अथ (for तथा) G1 M तानि तानि प्रभाषंतो — d) K1-4 D1 चान्योन्यम् (for अ°) B Dc1 T G M1. 2 [ए]व च (for [आ]हवे)

21 a) T G2-5 महा- (for तथा) B4 तेषा युद्धे वर्तमाने — b) B4 घोररूपे (for निर्मर्यादे) — c) Dn1 महानश्वैर्, D3 6 हयाश्चैव (for हयानश्वैर्) — d) S द्रोणस्यामिश्रयत्स्वकै (G1 M1. 2 4 °न्स्वकै, G5 °त्स्वक)

22 a) D3 6 चानु, D7 8 बहु (for साधु) K1 D7 8 शोभंत, K4 अशोभति — b) K5 B Dc1 Dn D7 8 मिश्रिता, D3 समिश्रा (for वि°) — B3-5 Dn3 D3 T G2-5 read 22cd twice — c) Dc1 D4. 5 7 8 पारापत (for °वत) B2 3-5 T (all [except B2] second time) G1. 2-5 (last four second time) M ते (for च) — d) T G2-5 (all first time) मारिष (for संयुगे) B2 3-5 T (last five second time) G1. 2-5 (last four second time) M रक्तशोणैर्विमिश्रिता

23 a) K5 B Dc1 Dn D3 5 S तु (for च) D4 5 संक्रुद्धो (for संप्रेक्ष्य) — b) K1 4 B1-3 5 Dn1 D1. 3. 4. 6-8 अभ्यासम् (for °शम्) D4 आगत (for °तम्) — c) Ś1 D3 असिं (for असि-) Ś2 दधे, D7 8 [आ]ददद् (for °दे) — d) G1 M वीर्यवान् (for भारत)

24 a) S (except T G2) चिकीर्षन् (for °र्षुर्) K1 दुस्तर (for दुष्करं) — c) D2 4 5 शिक्षया, G5 ईषाया, Cd इषया (for ईषया) G3-5 समभि (for °ति-) B2 ईषपाशमतिक्रम्य, B5 एष सर्वानति, G1 M ईषां समभ्यति — d) Dn2 D5 द्रोणस्य समुपाविशत्

25 a) B1. 3 D2 -मध्येषु, S -पाळीषु (for मध्ये स) Cd cites युगमध्ये (as in text) — b) Dn D2 5 6

अतिष्ठद्युगमध्ये स युगसंनहनेषु च ।
जघानार्धेषु चाश्वानां तत्सैन्यान्यभ्यपूजयन् ॥ २५
खड्गेन चरतस्तस्य शोणाश्वानधितिष्ठतः ।
न ददर्शान्तरं द्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २६
यथा श्येनस्य पतनं वनेष्वामिषगृद्धिनः ।
तथैवासीदभीसारस्तस्य द्रोणं जिघांसतः ॥ २७
ततः शरशतेनास्य शतचन्द्रं समाक्षिपत् ।
द्रोणो द्रुपदपुत्रस्य खड्गं च दशभिः शरैः ॥ २८
हयांश्चैव चतुःषष्ट्या शराणां जघ्निवान्बली ।
ध्वजं छत्रं च भल्लाभ्यां तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥ २९
अथास्मै त्वरितो बाणमपरं जीवितान्तकम् ।
आकर्णपूर्णं चिक्षेप वज्रं वज्रधरो यथा ॥ ३०
तं चतुर्दशभिर्बाणैर्बाणं चिच्छेद सात्यकिः ।
ग्रस्तमाचार्यमुख्येन धृष्टद्युम्नममोचयत् ॥ ३१
सिंहेनेव मृगं ग्रस्तं नरसिंहेन मारिष ।
द्रोणेन मोचयामास पाञ्चाल्यं शिनिपुंगवः ॥ ३२
सात्यकिं प्रेक्ष्य गोप्तारं पाञ्चाल्यस्य महाहवे ।
शराणां त्वरितो द्रोणः षड्विंशत्या समर्पयत् ॥ ३३
ततो द्रोणं शिनेः पौत्रो ग्रसन्तमिव सृञ्जयान् ।
प्रत्यविध्यच्छितैर्बाणैः षड्विंशत्या स्तनान्तरे ॥ ३४ C 7 / B 7 / K 7

S -सहननेषु (for -संनह) Cd gloss युगसंनहना, अश्वा —c) Ś जघानार्तेषु, K1 2 4 D1 नार्तेषु, D2 4 5 जवनार्धेषु; T जघानार्येषु, M3-5 नांसेषु (for नार्धेषु) —d) Dn2 D3-5 7 8 तत्सैन्या (for तत्सैन्यानि) Ś2 K4 अभिपूजयन्, K1 अत्य°, Dn2 D4 7 8 प्रत्य°; D5 सस° (for अभ्य°) S तत्सैन्यं समपूजयत्

26 a) K5 षड्गेन (for खड्गेन) Dn1 D8 च ततस्; D7 च * तस् (for चरतस्) —b) D2, 6 शोणाश्वम् (for °श्वान्) D3, 7 8 अभि (for अधि) D5 शोणानश्वान-धिष्ठित —D8 reads 26c–27b on marg —c) D8 सं (for न) K5 B1 2 5 Dn1 ददर्श (Dn1 दर्शमा) नांतरं द्रोणस्

27 D4 om 27 D8 reads 27ab on marg —a) Dc1 (before corr as in text) D3 6 पततो, D7 8 पतने, S चरतो (for पतनं) —b) D7 8 वने स्वामिष, S द्रुतमामिष (for वनेष्वा) Ś K3 गृध्रिण —c) G1 M1, 2 तत्र (for तथा) D7 S Cd अभिस(Cd सा)-रस् (for अभीसारस्)

28 a) Ś2 Dn1 [आ]शु (for [अ]स्य) T G2-5 ततश्चि(G5 श)तशरेणास्य (G5 णाद्य) —b) K1-3 D1 स चाक्षिपत्, S अपातयत् (for समाक्षिपत्)

29 a) T G2-5 हयानां च (for हयांश्चैव) G1 M हयांश्च चतुर् षष्ट्या —c) K1, 2 भल्लाभ्यां (for भ°). —d) B सौ (for [उ]भौ) K2 G3 प्राष्टिं; K3 पार्ष्टि-; G1 M प्राष्ठि; G4, 5 प्राष्टि (for पार्ष्णि)

30 a) B3 5 तथा (for अथ) Dn1 [अ]सौ (for [अ]स्मै) —b) G5 परमं (for अपरं) —c) Ś2 D1 पूर्णं) —For 30cd, S subst

519* धृष्टद्युम्नाय चिक्षेप शचीपतिरिवाशनिम् ।

31 a) B (except B3) Dc1 (marg as in text) D1 तीक्ष्णैर् (for बाणैर्) —b) B (except B3) Dc1 बाणैश् (for बाण) Dn1 सारथि (for सात्यकि) —d) K4 D1 3 अचोदयत्, K5 B4 D2 व्यमोचयत्, B1-3 5 Dc1 Dn1 विमोचयन् (Dc1 Dn1 °त्), T G2-5 प्रमोचयन् (G2 °त्) (for अमोचयत्)

32 a) D2 राजन् (for ग्रस्त) —b) S संयुगे (for मारिष) —c) D5 8 द्रोणास्त, T G1 3-5 M द्रोणाद्वै, G2 द्रोणार्त्तं (for द्रोणेन) —d) G1 M1 पांचालं

33 a) S (except G5) सत्यकं (G3 °किं) (for सात्यकिं) —b) K1 4 D3 T G M1 2 पाञ्चालस्य, B5 Dn2 °ल्यं च (for ल्यस्य) D2 महात्मन (for °हवे) —c) D2 3 6 शरैश्च; T G1-4 M प्रमुखे, G5 प्राङ्मुखे (for शराणां) —d) Ś K1-3 D1 सम(Ś1 °मा)र्दयत्; K4 °र्दयति (hypermetric), K5 B Dc1 Dn2 D3-5 समार्पयत् (for समर्प°)

34 a) K4 D1 3 पुत्रो, S नप्ता (for पौत्रो) —b) K4 B4, 5 अपि (for इव) D7 8 स मत्तमिव कुञ्जरं —c) D4 शनैर् (for शितैर्) —d) D7 8 षट्त्रिंशत्या (for षड्वि°)

35 a) Ś2 B2 सर्वं (for सर्वे). D5 G1 M1, 2 रथास् (for रथास्). —b) Ś2 K1-4 B2 4 5 D1 2 7 पांचाल्या; B3 D3, 6 पाचाल्यं (D6 °लं); Dc1 M3 4 पांचाल; D4 पंचाला; D5 T G2 पांचाल्य (for पाञ्चाला). Ś -गृध्रिण (Ś1 °न) (for -गृद्धिन) —c) T G2-5 मुते (for -सृते) Ś1 सात्वताभिसृतौ द्रोणो; Ś2 K1-3 D1

ततः सर्वे रथास्तूर्णं पाञ्चाला जयगृद्धिनः । सात्वताभिसृते द्रोणे धृष्टद्युम्नममोचयन् ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

७३

धृतराष्ट्र उवाच ।
बाणे तस्मिन्निकृत्ते तु धृष्टद्युम्ने च मोक्षिते ।
तेन वृष्णिप्रवीरेण युयुधानेन संजय ॥ १
अमर्षितो महेष्वासः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
नरव्याघ्रः शिनेः पौत्रे द्रोणः किमकरोद्युधि ॥ २
संजय उवाच ।
संप्रद्रुतः क्रोधविषो व्यादितास्यशरासनः ।
तीक्ष्णधारेषुदशनः शितनाराचदंष्ट्रवान् ॥ ३
संरम्भामर्षताम्राक्षो महाहिरिव निःश्वसन् ।
नरवीरप्रमुदितैः शोणैरश्वैर्महाजवैः ॥ ४
उत्पतद्भिरिवाकाशं क्रमद्भिरिव सर्वतः ।
रुक्मपुङ्खाञ्शरानस्यन्युयुधानमुपाद्रवत् ॥ ५
शरपातमहावर्षं रथघोषबलाहकम् ।
कार्मुकाकर्षविक्षिप्तं नाराचबहुविद्युतम् ॥ ६

°भिसृतं द्रोणाद् — d) Ś1 Dn1 D3 अवाक्षिपत्, K1–3 G5 अमोचयत्, K4 D1 T G2–4 अचोदयन् (K4 D1 °त्), K5 B Dc1 Dn2 D2. 4. 5. 7 अवा(B1 D4. 5 °पा)क्षिपन्; B3 (marg.) व्यमोचयन्, D3. 6 अपातयन् (for अमोचयन्)

Colophon. — *Sub-parvan*: Ś K1–3. 5 B D (except D4. 5) G1 M1. 2 जयद्रथवध. — *Day of Droṇa's Generalship*: K1–3 चतुर्थदिवसे; G5 चतुर्थेऽह्नि. — *Adhy. name*: K5 G1 M1. 2 धृष्टद्युम्नमोक्षणं, D4 धृष्टद्युम्नविमोक्षणं, D5 धृष्टद्युम्नविमोचन, Bom. ed. द्रोणधृष्टद्युम्नयुद्धं. — *Adhy. no.* (figures, words or both): B1 D2 94, B2 24, B3 Dn1 95, D3 T G2–4 93, G1 M 92, G5 91. — *Śloka no.*: Dc1 Dn1 36, G5 37.

73

1 a) Ś1 K1–4 द्रोणे (for बाणे). K1. 4 Dc1 D1 निवृत्ते तु, K5 Dn1 D4. 5. 7. 8 निपतिते, D3 निकृत्ते च, D6 निकृंते तु, G5 निकृत्तेषु (for °त्ते तु). — b) K4 D1 मोहिते, K5 Dn1 रक्षिते, D2 मोचिते (for मोक्षिते). — d) S संयुगे (for संजय).

2 a) Ś K1. 2 अमर्षिते. — b) K3 D7 -शास्त्र (for -शस्त्र-). — G5 om. (hapl.) 2c–4b. — c) Ś K2–5 Dn1 D1. 3–5. 8 -व्याघ्रे, K1 D6 -व्याघ्र; D7 -व्याघ्रेण (hypermetric) (for -व्याघ्रः). K4. 5 D3. 6 पुत्रे. S (G5 om.) रथव्याघ्रं (G3 °घ्रे) शिने पौ(G4 पु)त्रं

3 D4 G5 om. 3 (for G5, cf. v. l. 2). M4 om. the ref. — a) D1. 6. 8 संप्रक्रुत; D2 M3–5 संप्रा(D3 °प्र)द्रवत्, T G2 संप्रस्तुत-, G1 M1. 2 °द्रुत; G3 °श्रुत; G4 °सूत- (for °द्रुत-). D2 क्रोधवशो, M3 क्रोधविष्टो (for क्रोधविषो). — b) Ś1 व्युदितास्य; K1. 2. 4 D1 व्याधितास्य (for व्यादि°). G1 M इवांतक (for -शरासन). — c) B1 -धारेण (for °षु-). — d) B1 T G3 शत-, B2. 4 Dn2 सित-, D2 शिव-; G1. 4 M1. 2 शर- (for शित). Ś1 दंष्ट्रिवान्, D2. 3. 6 दष्ट्रिक (for -दंष्ट्रवान्)

4 G5 om. 4ab (cf. v. l. 2). — b) Ś1 K1 निस्वनं, K5 Dn D2. 6 S (G5 om.) निश्वसन् (for निःश्व°). B Dc1 महोरग इव श्वसन्. — c) K1 lacuna. B Dc1 Dn2 नरवीर; D3 वीरै (for °वीर-). Ś1 B1. 3 -प्रमुदित; Dc1 प्रस्युदित; Dn1 D3. 6. 8 -प्रणु(D6 °नु)दितै°, T G1. 2 M -प्रचु° (for प्रमु°). — d) Ś1 K1–4 Dn D1. 4. 5 मनोजवै, B3 महारथै (for °जवै).

5 a) B1 उत्पततम् (for °तद्भिर्). Ś1 Dc1 Dn1 आकाशे. — b) B Dc1 Dn2 D2 क्रामद्भिर्, S पतद्भिर् (for क्रम°). Ś2 K1–4 D1. 2. 5. 6 सर्वश, B Dc1 Dn1 पर्वतान् (Dn2 °तं) (for सर्वतः). K5 निष्पतद्भिश्च सर्वश, Dn1 नृत्यद्भिश्चैव सर्वशः. — c) D7. 8 रुक्मपुंखै शरै राजन्

6 a) K2. 3 ताप; D4 G5 M3. 5 वात; M1. 2 -वार्त (for पात). K5 -घोर; Dn1 -घोषं (for वर्षं). D7 संरम्भामर्षताम्राक्षो (= 4a), — b) B1. 3. 4 Dc1

शक्तिखड्गाशनिधरं क्रोधवेगसमुत्थितम् ।
द्रोणमेघमनावार्यं हयमारुतचोदितम् ॥ ७
दृष्ट्वाभिपतन्तं तं शूरः परपुरंजयः ।
उवाच सूतं शैनेयः प्रहसन्युद्धदुर्मदः ॥ ८
एतं वै ब्राह्मणं क्रूरं स्वकर्मण्यनवस्थितम् ।
आश्रयं धार्तराष्ट्रस्य राज्ञो दुःखभयावहम् ॥ ९
शीघ्रं प्रजवितैरश्वैः प्रत्युद्याहि प्रहृष्टवत् ।
आचार्यं राजपुत्राणां सततं शूरमानिनम् ॥ १०
ततो रजतसंकाशा माधवस्य हयोत्तमाः ।
द्रोणस्याभिमुखाः शीघ्रमगच्छन्वातरंहसः ॥ ११
इषुजालावृतं घोरमन्धकारमनन्तरम् ।
अनाधृष्यमिवान्येषां शूराणामभवत्तदा ॥ १२
ततः शीघ्रास्त्रविदुषोर्द्रोणसात्वतयोस्तदा ।
नान्तरं शरवृष्टीनां दृश्यते नरसिंहयोः ॥ १३ C 7 D 7 K 7

महाघ्वानं, D2 महारथ, D8 6 -महारव; G1 5 M -बला हकं (for -बला°) — c) K4 5 B Dc1 Dn1 D7 8 विक्षेपं (for विक्षिप्तं) S कार्मुकैराव(G5 वृ)त राजन्

7 a) K5 वरं, G2 घन (for धर) K1 शक्ति खड्गं पाशधरं, D5 बहुशक्त्याशनि°, G1 M खड्गशक्त्या शनिरवं — b) D2 7 -समुच्छ्रितं; D8 -सस्थितं (submetric); T G2-5 -समन्वित (for समुत्थितम्) — Dc1 om. (hapl) 7cd — c) B1 क्रोधवेगम् (for द्रोणमेघम्) — d) K5 D6-8 -नोदित (for -चोदितम्)

8 a) G1 वै (for तं) Ś K D (except Dc1) दृष्ट्वाभि(Ś1 दृष्ट्वा तु, Ś2 K1-4 D1 दृष्ट्वा त्वा-, D7 8 °दृष्ट्वा °भि)पति(K4 D1 त)त तूर्णं (K1 द्रोण, K5 शूर, Dn1 शूरस्) — b) K6 Dn1 तूर्णं (for शूर°) G1 M शूरं परपुरजय — c) K1 D4 7 सैनेय — d) Ś1 Dn1 युधि (for युद्ध) G1 M1 2 -दुर्मदं

9 a) Ś2 K4 Dc1 D2 एव; K3 एते, K6 B3. 5 Dn D3-6 G1 5 एनं; B1 अल (for एत) K3 च (for वै) K1 एत ब्राह्मणं तं शूर (irregular), D7 8 एष वै ब्राह्मण शूर — b) Ś2 सु, B3 स्वे (for स्व) D7 8 स्थित (for स्थितम्) D2 शूरकर्मण्यसंस्थितं — K3 om 9c-10b — c) Ś K1 D1 आश्रयाद्; Dn1 ससुय (sic), D2 क्रूरं हि, D7 8 आश्रयो (for आश्रयं) K5 Dn1 D2. 3 6 S धार्तराष्ट्राणां (for राष्ट्रस्य) — K5 om (hapl.) 9d-10c — d) D7 8 राज्ञां दुःख, S धर्मराज (for राज्ञो दुःख) K4 भयापहं, D7 8 °वह (for वहम्)

10 K3 om. 10ab, K5 om. 10abc (for both, cf. v 1. 9) — a) D4 प्रज्वलितैर्; D6-8 प्रमजितैर् (for प्रजवितैर्) — b) D4 प्रत्युत्याहि K1 सुहृष्टवत्; Dn1 प्रहृष्टवान्, G1 M गतव्यथ (for प्रहृष्टवत्) — c) B1. 2 (marg) 3 Dc1 पांडुपुत्राणां; D2 शूर, D7 8 धार्तराष्ट्राणां (for राजपुत्राणां). — d) D8 -मानिनां S एवं युद्धाभिनंदिनं — After 10, S ins

520* एवमुक्तस्ततः सूत सत्यकस्यावहद्रथम् ।

[M4 सात्यकस्य (for सत्य°) M3 5 द्रुत (for रथम्)]

11 b) K3 सात्यकेश्च, Dn1 मागधस्य, Cd माधवस्य (as in text) — c) G1 M द्रोणाय (for द्रोणस्य) — d) Dn2 om (hapl) from मगच्छ up to ततः शीघ्रा (in 13a) Ś2 K1-3 आगच्छन्, S अवहन् (for अगच्छन्) — After 11, B Dc1 D5 ins

521* ततस्तौ द्रोणशैनेयौ युयुधाते परंतपौ ।
शरैरनेकसाहस्रैस्ताडयन्तौ परस्परम् ।
इषुजालावृत व्योम चक्रतु पुरुषर्षभौ ।
पूरयामासतुर्वीरावुभौ दश दिश शरैः ।
मेघाविवातपापाये धाराभिरितरेतरम् । [5]
न स्म सूर्यस्तदा भाति न ववौ च समीरण ।

[(L 5) B1 तपापाये; Dc1 (before corr as above) तपो (for [आ]तपा°)]

12 B5 Dc1 Dn2 om 12 (for Dn2, cf. v 1 11), B1 3 read it on marg — a) D3 -जालवृत (for -जाला) — b) Ś1 K1. 3 4 D1. 4 T G2-5 तदंतर, K2 तथा; B (B5 om) समंतत; D2 दृढत्तरं (sic), D3 6 महत्तरं (for अनन्तरम्) D5 अंधकारवृत तदा — c) Ś2 D7 अनादृश्यम्, D2 °कृश्यम् (for °धृष्यम्) K5 Dn1 [अ]न्योन्यं (for [अ]न्येषा) — d) Ś2 K D (Dc1 Dn2 om) G1 M वीराणाम् (for शूरा°) B1 शूराणामनिवर्तिनां — After 12, B Dc1 ins

522* अन्धकारीकृते लोके द्रोणशैनेययोः शरैः ।

13 Dn2 om up to ततः शीघ्रा (cf. v 1 11) — a) B Dc1 S तयोः (for ततः) G1 M दिव्यास्त्र (for शीघ्रास्त्र) — b) S -सा(G1 M -स)त्यकयोस् (for -सात्वत) B1. 5 D3 6 तथा (for तदा) — d) B Dc1 D1 ददृशे (for दृश्यते) — After 13, S reads 16ab for the first time, repeating it in its proper place

इषूणां संनिपातेन शब्दो धाराभिघातजः ।
शुश्रुवे शक्रमुक्तानामशनीनामिव स्वनः ॥ १४
नाराचैरतिविद्धानां शराणां रूपमाबभौ ।
आशीविषविदष्टानां सर्पाणामिव भारत ॥ १५
तयोर्ज्यातलनिर्घोषो व्यश्रूयत सुदारुणः ।
अजस्रं शैलशृङ्गाणां वज्रेणाहन्यतामिव ॥ १६
उभयोस्तौ रथौ राजंस्ते चाश्वास्तौ च सारथी ।
रुक्मपुङ्खैः शरैश्छन्नाश्चित्ररूपा बभुस्तदा ॥ १७
निर्मलानामजिह्मानां नाराचानां विशां पते ।
निर्मुक्ताशीविषाभानां संपातोऽभूत्सुदारुणः ॥ १८
उभयोः पतिते छत्रे तथैव पतितौ ध्वजौ ।
उभौ रुधिरसिक्ताङ्गावुभौ च विजयैषिणौ ॥ १९
स्रवद्भिः शोणितं गात्रैः प्रस्रुताविव वारणौ ।
अन्योन्यमभिविध्येतां जीवितान्तकरैः शरैः ॥ २०
गर्जितोत्कुष्टसंनादाः शङ्खदुन्दुभिनिस्वनाः ।
उपारमन्महाराज व्याजहार न कश्चन ॥ २१
तूर्ष्णींभूतान्यनीकानि योधा युद्धादुपारमन् ।
ददृशे द्वैरथं ताभ्यां जातकौतूहलो जनः ॥ २२
रथिनो हस्तियन्तारो हयारोहाः पदातयः ।
अवैक्षन्ताचलैर्नेत्रैः परिवार्य रथर्षभौ ॥ २३

14 G4 om. 14–15 T G1–3 5 M om 14[ab] —[b]) D7 ध्वानाभि- (for धाराभि-) Ś1 (*sup lin* as in text) वोपज (for -घातज) —[c]) K4 D1.4 शर (for शक्र-) S (G4 om) प्रावृषीवेंद्र(M3–5 °षींद्रवि) मुक्तानाम् — K4 om (hapl) 14[d]–15[c]

15 G4 om. 15, K4 om 15[abc] (for both, cf v l 14) —[a]) K5 B Dc1 Dn D4 7 व्यतिविद्धानां, D2 3 6 प्रतिभिन्नाना (for अतिविद्धाना) —[c]) D5 विदं-ष्ट्राणां, D6 G2 -विशिष्टाना, D7 8 -विमिश्राणा, T G1 3 5 M -निविष्टाना (for -विद°) —[d]) K1 *स्वन (for भारत)

16 S (except G4) reads 16[ab] for the first time after 13 —[a]) T G1–3 5 M (all second time) स तयोस् (for तयोर्ज्या) —[b]) D6 7 व्यशूयत (for व्यश्रू°) D4 सुदक्षिण, D7 पुरातन (for सुदारुण) T G1–3 (all both times) 4 5 M (last six both times) श्रूयते युध्यमान(M3–5 [all first time] °द्ध्योंढ)यो —[d]) D5 वज्राणाम् (for वज्रेण) B2 D5 इति (for इव)

17 Dn2 om. (hapl) 17–18 —[a]) S उभौ तौ हि (for उभयोस्तौ) D3 सेनयो (for तौ रथौ) —[b]) G3 4 तौ चाश्वस्तौ (for ते चाश्वास्तौ) —[c]) Ś1 K5 B (except B1) Dn1 D4 G1 3–5 M छिन्नाश्, K4 छन्नं, D5 विद्धाश् (for छन्नाश्) —[d]) K1 तथा D3 चित्र रूपाभवस्तथा

18 Dn2 om 18 (cf v l 17) —[b]) K5 Dn1 तोमराणा (for नाराचाना) —[c]) Ś1 K1–3 Dc1 Dn1 D7 8 विषाभाणा, D2 -विषाणा हि (for °भाना)

19 [b]) S पतितौ च महाध्वजौ — After 19[ab], S ins

523* निकृन्ततो शरैस्तीक्ष्णैर्द्रोणसत्यकयोस्तदा ।

[G3 5 -सात्यकयोस]

—[c]) T G2–5 -ससिक्ताव्, G1 M रक्ताङ्गाव् (for सिक्ता ङ्गाव्) —[d]) Ś1 K1 विषयैषिणौ, K5 Dn1 विजिगी° (for विजयै°)

20 [a]) Dn1 D3–8 श्रवद्भि (for स्रवद्भि) —[b]) K1 प्रस्तुताव्, Dn1 D3 4 6 7 प्रश्रुताव्, D5 8 प्रभिन्नाव्; G3–5 प्रसृताव् (for प्रस्रुताव्) Ś1 K1 D4 7 8 वारुणौ (for वारणौ) —[c]) Ś1 B Dc1 D5 6 अभ्यविध्येता, K1 3 अत्यवि°, D2 4 अभि(D4 °न्य)व° (for अभिवि°)

21 [a]) Ś1 K1 2 गर्जितोत्क्रुष्ट-, Dc1 Dn1 D7 8 °तो कुष्ट-, T G2–5 °ताक्रुष्ट (for तोत्कुष्ट) —[b]) Some MSS -निस्वना —[d]) D8 व्याहरन्न च कश्चन, D4 व्याजहारानकस्वन

22 [a]) K4 5 Dn1 D4 6–8 तूष्णी (for तूर्ष्णीं) Some MSS अनेकानि (for अनी°) —[b]) D1 3–5 योद्धा (for योधा) D4 वै तद् (for युद्धाद्) G1 M युद्धा द्योधा उपारमन् —[c]) B2 (marg as in text) Dn1 ददर्श, B4 D7 8 M1 2 ददृशुर् (for ददृशे) Ś K1–4 D1.7 8 द्वैरथे (for द्वैरथं) D2 तात, T G2 5 द्वाभ्यां (for ताभ्यां) —[d]) B4 6 D3 6–8 M1 2 जातकौतूहला जना, G1 M3–5 °हलैर्जनै

23 [a]) K5 D7 8 रथ (for हस्ति-) —[b]) D3 चाश्वा रोहा (for हया°) K5 पताकिन, B1 4 5 पदातिन; D7 प्रहारिण (for पदातय) —[c]) Ś1 K1 Dn D3–8

हस्त्यनीकान्यतिष्ठन्त तथानीकानि वाजिनाम् ।
तथैव रथवाहिन्यः प्रतिव्यूह्य व्यवस्थिताः ॥ २४
मुक्ताविद्रुमचित्रैश्च मणिकाञ्चनभूषितैः ।
ध्वजैराभरणैश्चित्रैः कवचैश्च हिरण्मयैः ॥ २५
वैजयन्तीपताकाभिः परिस्तोमाङ्गकम्बलैः ।
विमलैर्निशितैः शस्त्रैर्हयानां च प्रकीर्णकैः ॥ २६
जातरूपमयीभिश्च राजतीभिश्च मूर्धसु ।
गजानां कुम्भमालाभिर्दन्तवेष्टैश्च भारत ॥ २७
सबलाकाः सखद्योताः सैरावतशतह्रदाः ।
अदृश्यन्तोष्णपर्याये मेघानामिव वागुराः ॥ २८
अपश्यन्नस्मदीयाश्च ते च यौधिष्ठिराः स्थिताः ।
तद्युद्धं युयुधानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ॥ २९
विमानाग्रगता देवा ब्रह्मशक्रपुरोगमाः ।
सिद्धचारणसंघाश्च विद्याधरमहोरगाः ॥ ३०
गतप्रत्यागताक्षेपैश्चित्रैः शस्त्रविघातिभिः ।
विविधैर्विस्मयं जग्मुस्तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ ३१
हस्तलाघवमस्त्रेषु दर्शयन्तौ महाबलौ ।
अन्योन्यं समविध्येतां शरैस्तौ द्रोणसात्यकी ॥ ३२

अवेक्षंत (K1 °तो) (for अवै) B3 च शैलेया (for [अ]चलैर्नेत्रै) — d) Dn2 नरर्षभौ (for रथ) — For 23^{cd}, S subst

524* सर्वत परिवार्योभौ प्रतताक्षाभिवीक्षिरे ।

[G1 M प्रतीताक्षाभि-, G3 4 धृतताक्षा हि (for प्रतताक्षाभि)]

24 a) S तिष्ठंति (for [अ]तिष्ठन्त) — b) M4 रथानीकानि (for तथा) — K2 om. 24^{c}–25^{b} — c) S तिष्ठंति (for तथैव) — d) K1 प्रतिव्यूह-, D3 °व्यूह ; D5 6 प्रत्यव्यूह- (D5 °ह्य); S प्रतिव्यूहे (for व्यूह्य)

25 K2 om. 25^{ab} (cf. v l 24) — b) K4 Dn1 D1. 4 भूषणै (for भूषितै) — c) S (except G4 5) छत्रै (for चित्रै)

26 a) Cd वैजयंति — b) D7 8 -स्तोमांश , S स्तोमैश्च (for -स्तोमाङ्ग-) Ś K2–4 D1 -मंगलै ; K1 -मलै (corrupt), T G2 कमलै (for -कम्बलै) ❀ Cd परिस्तोमोऽङ्गकम्बलसंश्लेषपौनरुक्त्यम् । ❀ — c) S (except T G2) निर्मलैर् (for विम) B1. 2 (marg) 3 Do1 खड्गैर् (for शस्त्रैर्) — d) Dn1 रथानां च, D7 8 हयौघानां (for हयाना च) — Ś1 K1–4 D1 read (with var) 7 74 5–6 for the first time after 26, repeating them in their proper place, while Ś2 reads the same thereafter

27 a) Dn1 D2 4 मयैश्चैव (for मयीभिश्च) — b) B3 सजालीभिश्च (for राजती) S मूर्धनि — c) M3. 5 (*sup lin*) क्षुर (for कुम्भ) G4 5 -जालाभिर् (for -माला°) — d) Ś1 दांसाधा * * श्च, Ś2 दंतमाल्यैश्च, K1 दंतो दंतैश्च, K2 3 दंत * * श्च, K4 D1 दंतमालाश्च, B3 दंतैगंडैश्च, Cd दन्तवेष्टैश्च (as in text) S दंतैश्च पृथिवी त(T G3 स)दा

28 a) K1 सवलाक सखद्योत , B2 Dn1 D6 S सब (G1 M °व)लाका सखद्योता (G1 M1 2 °त-) — b) K5 ऐरावण , D2 5 6 8 ऐरावत (for °सैरा) K1 -शतह्रद , S °ह्रदा (for °ह्रदा) — c) B2 अदृश्यतस्तु, B3 °श्यत स्म (for श्यन्तोष्ण) T G2–5 अदृश्यतोष्णपर्यंते, G1 M प्रवृत्ते घर्मकालाते — d) B2 (marg) Do1 पंक्तय , T G2–5 M3–5 धागुरा, Cd वाग्भवा (for वागुरा)

29 a) Dn1 प्रापश्यन्, D3 6 अपश्यत (for °श्यन्) D4 वा (for च) — b) T G2–5 तदा, G1 M स्मृता (for स्थिता) Dn1 D3 4 6 ते च यौधिष्ठिरास्थिता (D6 °श्रिता), D7 8 °ष्ठिरादय — c) K5 Dn1 युद्ध तद् (by transp)

30 B5 reads 30–35 twice — a) S विमानस्थास्तदा (G1 M3–5 °तो) देवा — b) B (B5 both times) Do1 Dn2 G1 2 5 M सोम-, T G3 4 देव (for -शक्र) — After 30, S ins

525* गन्धर्वा दानवा यक्षा राक्षसाप्सरस खगा ।

[G5 राक्षसाप्सरस]

31 For the repetition in B5, cf. v l 30 — a) D3 6 8 G1 M Cd -प्रत्यागतक्षेपैश्, D7 °गते क्षेपे (for °गताक्षेपैश्) — b) B (B5 both times) D2 G3 अस्त्रवि , D5 शस्त्राभि (for शस्त्रवि) T G M1. 2 -घातनै (for -घातिभि) — c) G1 M असीव (for विविधैर्)

32 For the repetition in B5, cf v l 30 — b) K5 बलाबलं, D4 5 च लाघवं, S महारथौ (for °बलौ) — c) K5 B1 3 4. 5 (both times) Dn2 G1 अभिविध्येतां ; B2 Do1 अभ्य°, M1. 2 अति (for सम°) T G2–5

ततो द्रोणस्य दाशार्हः शरांश्चिच्छेद संयुगे ।
पत्रिभिः सुदृढैराशु धनुश्चैव महाद्युते ॥ ३३
निमेषान्तरमात्रेण भारद्वाजोऽपरं धनुः ।
सज्यं चकार तच्चाशु चिच्छेदास्य स सात्यकिः ॥ ३४
ततस्त्वरन्पुनर्द्रोणो धनुर्हस्तो व्यतिष्ठत ।
सज्यं सज्यं पुनश्चास्य चिच्छेद निशितैः शरैः ॥ ३५
ततोऽस्य संयुगे द्रोणो दृष्ट्वा कर्मातिमानुषम् ।
युयुधानस्य राजेन्द्र मनसेदमचिन्तयत् ॥ ३६
एतदस्त्रबलं रामे कार्तवीर्ये धनंजये ।
भीष्मे च पुरुषव्याघ्रे यदिदं सात्वतां वरे ॥ ३७
तं चास्य मनसा द्रोणः पूजयामास विक्रमम् ।
लाघवं वासवस्येव संप्रेक्ष्य द्विजसत्तमः ॥ ३८
तुतोषास्त्रविदां श्रेष्ठस्तथा देवाः सवासवाः ।
न तामालक्षयामासुर्लघुतां शीघ्रकारिणः ॥ ३९
देवाश्च युयुधानस्य गन्धर्वाश्च विशां पते ।
सिद्धचारणसंघाश्च विदुर्द्रोणस्य कर्म तत् ॥ ४०
ततोऽन्यद्धनुरादाय द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
अस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठो योधयामास भारत ॥ ४१

M3-5 अन्योन्यमतिशूरौ तौ — d) K1 शरैस्तैर्, S समरे (for शरैस्तौ) T G3 5 -सात्यकौ, G1 M सत्यकौ (for सात्यकी)

33 For the repetition in B5, cf v l 30 — a) D7 8 S वार्ष्णेय (for दाशार्हः) — b) T G2-5 बाणं, G1 M बाणाश्च (for शराश्च) Dn1 सायकै, D6 सात्यकिः (for संयुगे) — D6 om. (hapl) 33c–34d — c) Dn1 संयुगे (for पत्रिभि) D5 पत्रिभिः सुदृढं चापि — d) Ś1 वर्म (for धनुश्च) K5 Dn D2 7 8 महाद्युतेः, D8 S महीपते (for महाद्युते)

34 For the repetition in B5, cf v l 30 D6 om 34 (cf v l 33) — b) Ś1 महा (for ऽपरं) — c) Ś1 Dn1 D4 5 7 8 सज्ज, D3 सज्जी- (for सज्यं) B (B5 both times) Dc1 Dn2 तदपि; Dn1 तच्चास (sic), D2 3 तच्चापि (for तच्चाशु) — d) Ś2 च (for स) T G3 4 सत्यक K5 Dn1 संचिच्छेदास्य सात्यकिः

35 For the repetition in B5, cf v l 30 — a) G5 तत्र (for ततस्) S आशु (for त्वरन्) — D4 om. (hapl) 35b–36a — b) Ś2 K1-4 D1 व्यदृश्यत, K5 Dn1 D5 व्यवस्थित (for व्यतिष्ठत) — c) Ś1 K1 Dn1 D5 सज्जं सज्जं (K1 °ज्यं), D7 8 सज्जं चक्रे (for सज्यं सज्य) B2 Dn2 धनुश्च, G5 परश्च (for पुनश्च) Dn1 चक्रे, D3 वास्य; T G2-5 चापं (for चास्य) — d) B1 (marg) 2 3 Dc1 चिच्छेद नव सप्त च; D5 °द नरसत्तम — After 35, B5 ins

526* चकार तत्र पन्थानं ययौ येन जनार्दनः ।

while, D7 8 ins

527* एवमेकशतं छिन्नं धनुषां दृढधन्विना ।
न चान्तरं तयोर्दृष्टं संधाने छेदनेऽपि च ।

36 D4 om. 36a (cf v l 35) — a) D3 ततस्य (for ततोऽस्य) — d) Ś2 मनसि (for मनसा) B Dc1 T G2-5 [ए]तद्, G1 M [ए]वातु (for [इ]दम्)·

37 a) K3 D3 अस्ति (for अस्त्र) — d) B3 (marg) सत्वता B4 यदिदं मानुषर्षभे, Dn2 D2 3 6 °द सात्त्वतोत्तमे, T G1-4 M सत्यके चाशुविक्रमे, G5 सात्यको (? कौ) ***क्रमे

38 a) Ś1 तं चापि, D4 5 ततोस्य (for तं चास्य)

39 a) The portion of the text from -स्त्रविदां up to 7 78 25 is lost in Ś2 on missing folios D6 ततो वास्त्र, D7 8 तत शस्त्र- (for तुतोषास्त्र) K3 श्रेष्ठास्— b) Dn1 यथा (for तथा) — For 38c–39b, S subst

528* लाघवं वृष्णिवीरस्य वासवस्येव दृश्य स ।
तुष्टुवुर्लाघवात्तस्य देवा साभिपुरोगमा ।
[(L 2) G1 M1 2 चास्य (for तस्य)]

— After 39ab, S ins

529* सिद्धचारणसंघाश्च साधु साध्विति चुक्रुशुः ।

— G5 om 39c–40b — c) B2 न तामालोकयामासुर् S (G5 om) न तस्य (G1 M3-5 तस्यैव, M1 2 तस्येव) लघुतामन्ये — d) S (G5 om) [स]लक्षयन् (for लघुतां) B2 4 Dn2 D8 -चारिण (for -कारिण)

40 Ś2 missing (cf v l 39) G5 om 40ab (cf. v l 39) — a) D3 देवास्य, T G1 2 M देवास्तु (for देवाश्च) — b) M4 तु (for च) — d) D6 द्रोणश्च (for द्रोणस्य) D5 पूजयामासु कर्म तत्

41 Ś2 missing (cf v l. 39) G4 5 om (hapl) 41–42 — a) Dn1 T G3 अथ (for ततो) — b) S (G4 5 om.) द्रोण शस्त्रभृता वर — c) Dc1 M3-5 शस्त्रैर् (for अस्त्रैर्) D2 M3-5 शस्त्रभृतां (for °विदां) K1-3

तस्यास्त्राण्यस्त्रमायाभिः प्रतिहन्य स सात्यकिः ।
जघान निशितैर्बाणैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४२
तस्यातिमानुषं कर्म दृष्ट्वान्यैरसमं रणे ।
युक्तं योगेन योगज्ञास्तावकाः समपूजयन् ॥ ४३
यदस्त्रमस्यति द्रोणस्तदेवास्यति सात्यकिः ।
तमाचार्योऽप्यसंभ्रान्तोऽयोधयच्छत्रुतापनः ॥ ४४
ततः क्रुद्धो महाराज धनुर्वेदस्य पारगः ।
वधाय युयुधानस्य दिव्यमस्त्रमुदैरयत् ॥ ४५
तदाग्नेयं महाघोरं रिपुघ्नमुपलक्ष्य सः ।
अस्त्रं दिव्यं महेष्वासो वारुणं समुदैरयत् ॥ ४६
हाहाकारो महानासीद्दृष्ट्वा दिव्यास्त्रधारिणौ ।
न विचेरुस्तदाकाशे भूतान्याकाशगान्यपि ॥ ४७
अस्त्रे ते वारुणाग्नेये ताभ्यां बाणसमाहिते ।
न तावदभिपद्येते व्यावर्तदथ भास्करः ॥ ४८
ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पाण्डवः ।
नकुलः सहदेवश्च पर्यरक्षन्त सात्यकिम् ॥ ४९
धृष्टद्युम्नमुखैः सार्धं विराटश्च सकेकयः ।
मत्स्याः शाल्वेयसेनाश्च द्रोणमाजग्मुरञ्जसा ॥ ५० C 7 B 7 K 7

D1 श्रेष्ठ T G2 3 युयुधान नरव्याघ्र

42 Ś2 missing (cf v l 39) G4 5 om 42 (cf v l 41) —ᵃ) Ś1 K1–4 अस्त्रमादाय (for मायाभि॰) Cd cites मायाभि —ᵇ) K4 D1 3 प्रति (D3 ॰त्य) हन्यत्, B Do1 Dn D2 5 ॰हत्य, D7 8 प्रनिहत्य (for प्रतिहन्य) S (G4. 5 om) विहसञ्शि (T1 व्यधमच्छि) निपुगव —Ś1 K1–3 om. (hapl.) 42ᶜ–44ᵇ —ᶜ) S (G4 5 om) निजघ्ने (for जघान)

43 Ś2 missing (cf. v l 39) Ś1 K1–3 om 43 (cf. v l 42) —ᵃ) Dn1 D7 [अ]पि (for [अ]ति) —ᵇ) D2 तस्य तैर्, D4 दृष्ट्वान्येन (for ॰न्यैर्) D7 न समं, G1 M न कृतं (for असम) K4 D7 परै (for रणे) D8 दृष्ट्वा सैन्यसमं परैः —ᵈ) S पूजयति स्म तावका

44 Ś2 missing (cf v l 39) Ś1 K1–3 om 44ᵃᵇ (cf. v l. 42) —ᵃ) D8 यदस्त्रमस्य द्रोणस्य —ᶜ) K2 3 5 B4 5 D4 8 [ऽ]थ संभ्रातो, K4 [ऽ]प्य स (for ऽप्य सं) Dn2 D3 6 तदा (Dn2 ॰मा) चार्यमसंभ्रांतो, S असभ्रात (G3 ॰मार्य) स्तदाचार्यो —ᵈ) Ś1 K1–3 D1. 3 4 6–8 योधयत् (for ऽयोधयत्) D6 पातन (for ॰तापन) S योधयत्यरिसूद (G1 M मर्द) न —After 44, Dn2 D6 ins

530* हृत्यासीत्तुमुलः शब्दो दुर्धर्षस्य रथं प्रति ।

45 Ś2 missing (cf v l 39) —ᵃ) S आग्नेयं (for वधाय) —ᵈ) K1 4 5 B5 D1. 4–8 उदी (K5 दै) रयन्; Dn1 D2 3. 7 8 T G2–5 M3–5 उदीरयत् (for उदैर॰)

46 Ś2 missing (cf v l 39) Ś1 K1–3 Dn2 om (hapl.) 46 D1 reads 46 twice. —ᵃ) Do1 S महाराज (for घोरं) —ᵇ) D5 M3–5 उपकम्य (for ॰लक्ष्य) D8 तु (for स) B1 रिपु समुपलक्ष्य स —ᶜ) K4 B Do1 D1 (both times) G2 दिव्यमस्त्रं (by transp) —ᵈ) K4 D1 (both times) 3 5 6 8 समुदीरयन्; B2 5 Dn1 D2 4 T G2–5 M3–5 ॰दीरयत् (for ॰दैरयत्)

47 Ś2 missing (cf v l 39) —ᵇ) K5 Dn1 -पारगौ (Dn1 ॰गै), D4 6 धार (D4 ॰रि) णे (for धारिणौ) G1 M तयोर्लघुपराक्रमे —ᶜ) S चेरुश्च (for विचेरुस्) K2 D2 तथा (for तदा) —ᵈ) G1 M भूतान्यंतर्हितान्यपि

48 Ś2 missing (cf v l 39) —ᵇ) T G2–5 यदा (for ताभ्यां) Dn1 बाणा; D2 S याणै (for बाण) D3 -समीहते (sic), D6 -शनीहते (sic), G1 M1. 2 समाहते, M3–5 समाहृते (for -समाहिते) Ś1 K B1–3 Do1 D1 ताभ्यां बाणासना (B2 Do1 ॰मा) हिते, D7 8 ताभ्यां पाणिसमागते —ᶜ) B1–3 Do1 Dn2 D5 न यावद्, D1 नंदावद् (sic) (for न तावद्) Ś1 अभिस*ते; K1–4 D1 आभि (K2 ॰ति) संधावे; K5 भिपधेते (corrupt), B Do1 Dn2 अभ्य (Do1 ॰भ्यु) पद्येता, Dn1 अनुपज्येते; D2 अभ्य, D6 अन्यसज्येते (sic) (for अभिपद्येते) T G2–4 M5 (sup lin as in text) न तदा ह्य (T G3 ॰दाभ्य) भिपद्येते, G5 ततदरन्यभिपद्येते (corrupt) —ᵈ) K1. 3 4 D1 व्यावर्तत च, K2 संतेव (for ॰र्तदथ)

49 Ś2 missing (cf v l. 39) —ᵇ) K4 D1 पार्थत (for पाण्डव) —ᵈ) K1. 4 D1 पर्यरक्ष्यंत (K4 ति) (for रक्षन्त)

50 Ś2 missing (cf v l 39) Dn1 G4 om. 50–51 —ᵃ) G1 M धृष्टद्युम्न मुखैः सार्ध —ᵇ) K5 D3 6–8 सकैकयै; B2 Do1 D2 4. 5 सकैकयः (for सके॰) S (G4 om.) विराटः केकयैः सह —ᶜ) D4 मत्स्य॰; D5 T1

नेन्द्रस्य न च रुद्रस्य नापि वैश्रवणस्य च ॥ ११
नान्यस्य समरे राजन्गतपूर्वस्तथा रथः ।
यथा ययावर्जुनस्य मनोभिप्रायशीघ्रगः ॥ १२
प्रविश्य तु रणे राजन्केशवः परवीरहा ।
सेनामध्ये हयांस्तूर्णं चोदयामास भारत ॥ १३
ततस्तस्य रथौघस्य मध्यं प्राप्य हयोत्तमाः ।
कृच्छ्रेण रथमूहुस्तं क्षुत्पिपासाश्रमान्विताः ॥ १४
क्षताश्च बहुभिः शस्त्रैर्युद्धशौण्डैरनेकशः ।
मण्डलानि विचित्राणि विचेरुस्ते मुहुर्मुहुः ॥ १५
हतानां वाजिनागानां रथानां च नरैः सह ।
उपरिष्टादतिक्रान्ताः शैलाभानां सहस्रशः ॥ १६
एतस्मिन्नन्तरे वीरावावन्त्यौ भ्रातरौ नृप ।
सहसेनौ समार्छेतां पाण्डवं क्लान्तवाहनम् ॥ १७
तावर्जुनं चतुःषष्ट्या सप्तत्या च जनार्दनम् ।
शराणां च शतेनाश्वानविध्येतां मुदान्वितौ ॥ १८
तावर्जुनो महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
आजघान रणे क्रुद्धो मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥ १९
ततस्तौ तु शरौघेण बीभत्सुं सहकेशवम् ।
आच्छादयेतां संरब्धौ सिंहनादं च नेदतुः ॥ २०
तयोस्तु धनुषी चित्रे भल्लाभ्यां श्वेतवाहनः ।
चिच्छेद समरे तूर्णं ध्वजौ च कनकोज्ज्वलौ ॥ २१
अथान्ये धनुषी राजन्प्रगृह्य समरे तदा ।

(for नेन्द्रस्य) B4. 5 Dn2 न तु, Dn1 D7 8 च न (by transp) D2 चन्द्रस्य (for रुद्रस्य) S (G5 om) न शक्रस्य न रुद्रस्य — ^{d}) S (G5 om) न च (for नापि)

12 D8 6 G5 om 12^{ab} (for G5, cf v l 10) — ^{a}) D5 यस्यास्य (for नान्यस्य) — D7 8 om (hapl) 12^{b}–13^{a} — ^{b}) B4 Dc1 Dn1 तथाविध॰, D5 तथा परै (for तथा रथ॰) — ^{c}) K5 D6 यथा यथा चार्जुनस्य, Cv as in text — ^{d}) Cd cites मनोभिप्राय K5 -वीर्यग (for -शीघ्रग) Cv as in text

13 D7 8 om 13^{a} (cf v l 12) — ^{a}) Ś1 स प्रविश्य, K1 3. 5 प्रविश्य च K2 प्रविश्य महाराजन् (submetric). — ^{c}) B3 5 Dc1 सैन्यमध्ये (for सेना॰) — ^{d}) K5 Dn1 प्रेषयामास, D6–8 नोद॰ (for चोद॰)

14 ^{a}) Ś1 तथा, D4 तत्र (for ततस्) — ^{c}) D1 om (hapl) from मूहु up to विचेरुस्ते (in 15^{d}) B1 2 D3 5 T G1 2 5 M ते (for त) G5 (*sup lin*, *sec m*) कृच्छ्रेण रथभारेण — ^{d}) K4 5 Dn2 D2 4 -सम न्विता ; Dn1 श्रमाकुला (for ॰न्विता)

15 D1 om up to विचेरुस्ते (cf. v l. 14) — ^{a}) D2 G4 कृताश्च (for क्ष॰) — ^{d}) Dn1 समतत (for मुहुर्मुहु॰)

16 ^{b}) D7 8 सहस्रश (for नरै सह) — ^{d}) Ś1 शैलानां च, K1 3 * * * च, K4 D1 नागाना च (for शैलाभाना) — After 16, S ins.

533* श्रमेण महता युक्तास्ते हया वातरंहस ।
मन्दवेगगता राजन्संवृत्तास्तत्र संयुगे ।

[(L 2) G5 M -वेगतरा (for ॰गता) G5 सवर्तास् (for संवृत्तास्)]

17 ^{a}) D7 वीराश् (for वीराव्) — ^{b}) D7 चावन्त्यौ D4 5 युधि (for नृप) — ^{c}) S सहसैन्यौ त(G3 स)मार्छेतां — ^{d}) D4 क्रात, T G (except G1) श्रात (for क्लान्त-)

18 K1–3 om (hapl.) 18 — ^{c}) B (except B2) Dn3 शतैरश्वान् (for शतेना॰) — ^{d}) D3 अभिध्येता, D7 8 सविध्येता, T G3–5 अयु॰ (for अवि॰) G1 M मुदायुतौ (for ॰न्वितौ)

19 ^{a}) D2 शरैराशीविषाकारैर् — B4 om. (hapl) 19^{d}–22^{c} — ^{d}) B2 मन्त्रभेदिभि (for मर्म॰)

20 B4 om 20 (cf v l 19) — ^{a}) Some MSS शरौघेन — After 20^{ab}, Dn1 reads 21^{cd} — ^{c}) Ś1 विश्रब्धौ (for संरब्धौ) S छादयेता सुसर(G2 5 ॰क्रु)द्धौ — ^{d}) T G (except G1) सिंहनादांश् B1–3 S च (B3 तु) चक्रतु, B5 Dc1 प्रचक्रतु॰, D2 3 6–8 विनेदतु (for च ने॰)

21 B4 om 21 (cf v l 19) — ^{a}) B5 om तु D4 चात्र, D7 8 शुभ्रे, S सु(G4 सृ)ष्टौ (for चित्रे) — After 21^{abc}, T G2 3 5 read 23^{d}–24^{a}, for the first time, repeating the same in its proper place. Dn1 reads 21^{cd} after 20^{cb}. G4 om (hapl) 21^{d}–23^{c} D5 transp 21^{d} and 24^{d}

22 B1 om 22^{abc} (cf v l 19) G4 om 22 (cf.

पाण्डवं भृशसंक्रुद्धावर्दयामासतुः शरैः ॥ २२
तयोस्तु भृशसंक्रुद्धः शराभ्यां पाण्डुनन्दनः ।
चिच्छेद धनुषी तूर्णं भूय एव धनंजयः ॥ २३
तथान्यैर्विशिखैस्तूर्णं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ।
जघानाश्वान्सपदातांस्तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥ २४
ज्येष्ठस्य च शिरः कायात्क्षुरप्रेण न्यकृन्तत ।
स पपात हतः पृथ्व्यां वातरुग्ण इव द्रुमः ॥ २५
विन्दं तु निहतं दृष्ट्वा अनुविन्दः प्रतापवान् ।
हताश्वं रथमुत्सृज्य गदां गृह्य महाबलः ॥ २६
अभ्यद्रवत संग्रामे भ्रातुर्वधमनुस्मरन् ।
गदया गदिनां श्रेष्ठो नृत्यन्निव महारथः ॥ २७
अनुविन्दस्तु गदया ललाटे मधुसूदनम् ।
स्पृष्ट्वा नाकम्पयत्क्रुद्धो मैनाकमिव पर्वतम् ॥ २८
तस्यार्जुनः शरैः षड्भिर्ग्रीवां पादौ भुजौ शिरः ।
निचकर्त स संछिन्नः पपाताद्रिचयो यथा ॥ २९
ततस्तौ निहतौ दृष्ट्वा तयो राजन्पदानुगाः ।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धाः किरन्तः शतशः शरान् ॥ ३०
तानर्जुनः शरैस्तूर्णं निहत्य भरतर्षभ । C D K

v l 21) — ^{a}) Ś1 B8 तथान्ये, K1.2 D1 तावन्ये (for अथान्ये) — ^{b}) D2 प्रतिगृह्य नराधिपौ — ^{c}) Ś1 सक्रुद्ध (for सक्रुद्धाव्) — ^{d}) Ś1 व*यामासतु, K1 2 र्वदया, B4 D5 अर्धया, D6 वर्धया (for अर्दया°)

23 G4 om. 23^{abc} (cf v l 21) Dn2 om 23^{ab} For 23^{ab}, S (G4 om) subst

534* तौ तु शस्त्रभृतां श्रेष्ठ शरैः सतोऽत्य भारत ।

— ^{c}) = var 21^{c} Ś1 चिच्छिदे (for चिच्छेद) K B (except B2) D (except Dn2 D4) T G2 3 5 धनुषी चिच्छिदे तूर्णं — T G2 3 5 read 23^{d}–24^{a} for the first time after 21^{abc}

24 For the repetition in T G2 3 5, cf v l 21 — ^{a}) B1 Dn D3 6 T (both times) G1. 2 3 (last two both times) 4 5 (both times) अथान्यैर्, D2 तथा तैर्, D5 तथा च (for तथान्यैर्) Ś1 K Dn1 D1. 2 4 7 8 विमलैस्, D6 विशिषैस्, T G3 (all second time) विविधैस् (for विशिखैस्) — ^{b}) K2 B Dc1 Dn2 D5 रुक्मपुङ्खै (for हेम) Dc1 Dn1 D3 4 7 8 शिला सितै — ^{c}) B Dc1 G2 तथा सूतौ, Dn2 D2–4. 6 पदा तींश्च; T G3–5 तथा सूत; G1 M तत सूतं (for सपदा तास्) — D5 transp 21^{d} and 24^{d} — ^{d}) K1 तयो तौ, B5 तावुभौ (for तथोभौ) K3 4 D1 पार्ष्टि (for पार्ष्णि-) T G1 3–5 M प्राष्टिं (T पार्ष्णिं) च सपदानुग (G3 ग), G2 पार्ष्णिं चापवधानुगं

25 ^{ab}) Dn2 श्रेष्ठस्य (for ज्येष्ठस्य) D2 3 6 T G1–3 5 M (except M2) तु (for च) S (except M2) transp शिर कायात् and क्षुरप्रेण K5 Dn1 निकृन्तत, G5 अकृन्तत — ^{c}) B2 पपात च (for स पपात) Ś1 सत (for हत) D2 पृथिव्यां (for पृथ्व्यां) — ^{d}) K1 वातनुन्ना, K5 Dc1 Dn1 D4 5 °भग्न, D2 वाताहत (for वातरुग्ण) K1 द्रुमा — After 25, D2 ins

535* निहतो रुधिराक्ताङ्ग कम्पयन्निव मेदिनीम् ।

26 ^{a}) Ś1 हि, K4 D1 वि (for तु) Dn1 M2 निहित (for निहत) D2 स विंद तु हतं दृष्ट्वा — ^{b}) N (except Ś1 D2, Ś2 missing) ह्यनुविंद॰ (for अनु°) — ^{c}) M3–5 हताश्व (for °श्वं) D2 उत्प्लुत्य (for उत्सृज्य) — ^{d}) D 3 6 गदाहस्तो महारथ (D2 °बल॰)

27 ^{a}) K3 Dn2 अभ्यवर्तत, K4 S °द्रवत्स (for °द्रवत) D2 प्रदुद्राव च संग्रामे — ^{c}) D2 तरसा (for गदया) B Dc1 Dn1 D1 4. 5 रथिना (for गदिना) — ^{d}) D2 मूर्ध्नि कृष्णमताडयत्

28 ^{a}) D2 अनुविंदस्य, D1. 7 °विंदस्तु, S °विंद स — ^{b}) D2 मूर्ध्नि वै (sic) (for ललाटे) — ^{c}) Ś1 K4 D1 विद्ध्वा (for स्पृष्ट्वा) — ^{d}) G4 मैनाक इव पर्वत

29 ^{a}) Ś1 K Dn1 D1–3 तूर्णं (for षड्भिर्) — ^{b}) M1 2 गदां (for ग्रीवां) G1 उभौ (for भुजौ) G4 ग्रीवा पादं शिरो भुजौ — ^{c}) Ś1 K1. 2 4 B1 5 Dc1 D1 2 4 5 7 8 विचकर्त (for निच) Ś1 K3 4 D7 8 समं छिन्न, B2 च संछिन्न॰, D3 6 तु (D6 सु) सं°, S स तु छिन्न॰ (for स संछिन्न) — ^{d}) K3 G5 अद्रिचलो, K5 D3 °धरो (for °चयो) Dn1 पपाताद्रिचयोपम

30 ^{b}) T G5 ततो (for तयो) K4 D1 पदातय (for °नुगा) — ^{c}) D4 5 अभ्यवर्तंत (for °द्रवन्त)

31 ^{b}) B5 Dn1 M1 2 भरतर्षभ, Dc1 पुरुषर्षभ — ^{c}) K1–3 D3 व्यरोचत (for व्य°) G3 4 तथा (for यथा) — ^{d}) K2 दग्ध्वा दावं (by transp), M3–5 दवं दग्ध्वा

व्यरोचत यथा वह्निर्दावं दग्ध्वा हिमात्यये ॥ ३१
तयोः सेनामतिक्रम्य कृच्छ्रान्निर्याद्धनंजयः ।
विबभौ जलदान्भित्त्वा दिवाकर इवोदितः ॥ ३२
तं दृष्ट्वा कुरवस्त्रस्ताः प्रहृष्टाश्चाभवन्पुनः ।
अभ्यवर्षंस्तदा पार्थं समन्ताद्भरतर्षभ ॥ ३३
श्रान्तं चैनं समालक्ष्य ज्ञात्वा दूरे च सैन्धवम् ।
सिंहनादेन महता सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ३४
तांस्तु दृष्ट्वा सुसंरब्धानुत्स्मयन्पुरुषर्षभः ।
शनकैरिव दाशार्हमर्जुनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५
शरार्दिताश्च ग्लानाश्च हया दूरे च सैन्धवः ।
किमिहानन्तरं कार्यं ज्यायिष्ठं तव रोचते ॥ ३६
ब्रूहि कृष्ण यथातत्त्वं त्वं हि प्राज्ञतमः सदा ।
भवन्नेत्रा रणे शत्रून्विजेष्यन्तीह पाण्डवाः ॥ ३७
मम त्वनन्तरं कृत्यं यद्वै तत्संनिबोध मे ।
हयान्विमुच्य हि सुखं विशल्यान्कुरु माधव ॥ ३८
एवमुक्तस्तु पार्थेन केशवः प्रत्युवाच तम् ।
ममाप्येतन्मतं पार्थ यदिदं ते प्रभाषितम् ॥ ३९

अर्जुन उवाच ।

अहमावारयिष्यामि सर्वसैन्यानि केशव ।
त्वमप्यत्र यथान्यायं कुरु कार्यमनन्तरम् ॥ ४०

---

32 ^{a}) D_8 सेनामतिक्रम्य कृच्छ्रान् — ^{b}) B D_{01} D_{n2} D_2 इव, D_5 S निघ्नन्, Cd निर्याद् (as in text) D_8 निर्यातश्च धनंजय — ^{c}) D_2 निर्बभौ (for विबभौ) $B_{2.4}$ D_{n3} $D_{4.5}$ जलदं (for °दान्) B_4 D_{n2} $D_{2.4.5.7.8}$ G_5 हित्वा, D_6 हत्वा (for भित्त्वा) — ^{d}) K_5 D_{n1} निशाकर (for दिवा°) K_{1-3} D_1 इवोत्थित (for °दित).

33 ^{a}) D_2 शतश (for कुरवस्) Ś1 क्रुद्धा, D_2 शूरा, T G_{2-5} सर्वे (for त्रस्ता) — ^{b}) D_2 नृप (for पुन) — ^{c}) $K_{3.5}$ Dn $D_{3.4.7.8}$ अभ्यवर्तंस् (for °व-र्षंस्) D_{n1} तथा (for तदा) B D_{c1} D_5 S अभ्यवर्तं- (T G_{2-5} °द्रवं)त पार्थं च (G_1 $M_{3.4}$ ते) — ^{d}) D_2 सर्वतोद्भुतदर्शनं.

34 K_4 D_1 om (hapl) 34^a–35^b — ^{a}) D_4 भार्तं चैव (for श्रान्तं चैनं) D_{n1} समालोक्य (for °लक्ष्य) ❀ Cd अर्जुनत्रासः श्रान्तत्वदर्शनात् ❀ — D_5 reads 34^b–35^b twice — ^{b}) D_{n1} D_6 मत्वा, D_3 गत्वा (for ज्ञात्वा) D_8 दूर (for दूरे) — ^{d}) D_{n1} समवारयन् (for पर्य°)

35 For the repetition in D_5, cf. v l 34 K_4 D_1 om. 35^{ab} (cf v l 34) — ^{a}) K_{1-3} दृष्ट्वा तांस्तु (by transp), D_{n1} तान्दृष्ट्वा च, D_2 स तान्दृष्ट्वा G_1 M सुसंक्रुद्धान् (for °रब्धान्) — ^{b}) K_5 D_{n1} D_5 (both times) $_6$ विस्मयन्, B_2 भस्मयत्, D_{c1} श्यस्मयन्, G_5 उत्स्मरन्, M_{3-5} उत्सृजन्; Cd उत्स्मयन् (as in text) Ś1 D_3 M_8 पुरुषर्षभ, K_{1-3} $D_{2.4}$ G_3 भरतर्षभ (G_2 °भ)

36 ^{a}) D_2 भभाद्य, $D_{3.6}$ म्लानाश्च, S क्लान्ताश्च (for ग्लानाश्च) — ^{c}) $D_{3.6}$ किं मया (for किमिह) — D_6 reads 36^d–38^a twice. — ^{d}) K_5 $D_{2.7.8}$ भूयिष्ठं, D_{n1} D_4 यदिष्टं, D_{n3} श्रेष्ठं वै, $D_{3.6}$ (both times) ह्यपीष्टं, T $G_{3.4}$ श्लाघिष्टं, M_{3-5} ज्यायिष्ठं (for °ष्ठं) D_2 इह (for तव)

37 For the repetition in D_6, cf v l 36 — ^{a}) B_3 (marg as in text) यथावृत्तं (for °तत्त्वं) — ^{b}) D_6 (second time) तदा (for सदा) D_2 त्वं हि प्राज्ञो मतो मम, D_5 त्वं हि कार्यमत सदा — ^{c}) K_3 ** नेत्रा, D_{c1} भवत्कृते, D_{n1}. $D_{3.6}$ (second time) भवजितान्; D_2 भवद्भयात्, Cd भवन्नेत्रा (as in text) — ^{d}) Ś1 $K_{1.2.4}$ Dn $D_{1.3.6}$ (both times) विजे(D_{n1} °जि)ष्यंते (D_m $D_{3.6}$ [both times] °ति) हि, D_5 जयिष्यंतीह; D_7 विजेष्यंति ह (for °ष्यन्तीह)

38 For the repetition in D_6, cf. v l. 36 — ^{a}) D_6 (first time) कार्यं (for कृत्यं) D_4 ममाप्येतन्मतं कृत्यं — ^{b}) $D_{7.8}$ युद्धे (for यद्वै) B D_{c1} D_{n3} $D_{3.6-8}$ सत्त्व (for तत्सं-) — ^{c}) Ś1 K_{1-3} D_1 विमुंच (for विमुच्य) D_2 विमुक्तान् (for हि सुखं)

39 ^{b}) D_{n2} ह (for तम्) D_6 केशव परवीरहा — Before 39^{cd}, Ś1 K_{1-3} D_1 ins केशव, K_4 श्री वासुदेव उवाच — ^{d}) D_6 तेत्र, D_7 मे प्र (for ते प्र) — After 39, K_4 D_{n2} ins an addl colophon.

40 ^{a}) T G_{3-5} अहं हि वारयिष्यामि — ^{b}) D_{c1} G_5 माधव (for केशव) D_2 सूदयिष्यामि केशव — ^{c}) Ś1 K_1 $D_{1.7.8}$ यथा न्याय्यं — ^{d}) D_2 भवातर (for मन न्तरम्) — K_5 D_{n1} D_{4-6} ins an addl colophon after 40, K_4 D_{n2}, after 39 [*Sub-parvan* K_5 जयद्रथसेनाप्रवेशो विंदानुविंदयोर्वध, D_{n1} $D_{5.6}$ विंदानु

संजय उवाच ।

सोऽवतीर्य रथोपस्थादसंभ्रान्तो धनंजयः ।
गाण्डीवं धनुरादाय तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ ४१
तमभ्यधावन्क्रोशन्तः क्षत्रिया जयकाङ्क्षिणः ।
इदं छिद्रमिति ज्ञात्वा धरणीस्थं धनंजयम् ॥ ४२
तमेकं रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।
विकर्षन्तश्च चापानि विसृजन्तश्च सायकान् ॥ ४३
अस्त्राणि च विचित्राणि क्रुद्धास्तत्र व्यदर्शयन् ।
छादयन्तः शरैः पार्थं मेघा इव दिवाकरम् ॥ ४४
अभ्यद्रवन्त वेगेन क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ।
रथसिंहं रथोदाराः सिंहं मत्ता इव द्विपाः ॥ ४५
तत्र पार्थस्य भुजयोर्महद्बलमदृश्यत ।
यत्क्रुद्धो बहुलाः सेनाः सर्वतः समवारयत् ॥ ४६
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्विषतां सर्वतो विभुः ।
इषुभिर्बहुभिस्तूर्णं सर्वानेव समावृणोत् ॥ ४७
तत्रान्तरिक्षे बाणानां प्रगाढानां विशां पते ।
संघर्षेण महार्चिष्मान्पावकः समजायत ॥ ४८
तत्र तत्र महेष्वासैः श्वसद्भिः शोणितोक्षितैः ।
हयैर्नागैश्च संभिन्नैर्नदद्भिश्चारिकर्शनैः ॥ ४९
संरब्धैश्चारिभिर्वीरैः प्रार्थयद्भिर्जयं मृधे । C 7 B 7 K 7

विंदवध , D_4 अर्जुनसेनाप्रवेशे विंदानुविंदवध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn_1 97]

41 ^{a}) D_2 सोवतीर्णो (for °तीर्य) — ^{c}) D_4 गाजीव ; D_7 गांडिवं

42 ^{a}) D_6 अन्वधावन् (for अभ्य°) — ^{b}) B_4 -गृद्धिन , D_2 -गर्द्धिन (for -काङ्क्षिण) — ^{c}) K_2 अभि ज्ञात्वा, G_1 M इदं छिद्रं (for इति ज्ञात्वा) — ^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} Dn_1 $D_{1, 2, 4, 5, 8}$ धरणिस्थं, G_1 M_{3-5} °णीस्थो D_5 दिवौकस ; G_1 M_{3-5} धनंजय

43 ^{a}) B_2 एवं ; S एन (for एकं) M_1 (by corr as in text) कुरु (for रथ) — ^{b}) D_3 क्षत्रिया , S समंतात् (for महता) — After 43^{ab}, D_3 ins lines 5–6 of 537*, repeating the same in their proper place — ^{c}) T $G_{3, 4}$ ते चापान् (for चापानि) D_5 तालमात्राणि चापानि — ^{d}) B (except B_3) D_3 शायकान्

44 ^{a}) Dn_2 शस्त्राणि (for अ°) T G_{2-5} विचित्राणि च शस्त्राणि, G_1 M ते विचित्राणि शस्त्राणि — ^{b}) B_3 क्रुद्धास्ते तु, $D_{5, 6}$ ते च क्रुद्धा (for क्रुद्धास्तत्र) — $Ś_1$ K (except K_5) D_1 om 44^{cd}

45 ^{a}) S आद्रवंश्चापवे(G_1 M पि वे)गेन — ^{b}) T G_{2-5} भरतर्षभ (for क्षत्रिय°) $D_{5, 6}$ क्षत्रियं क्षत्रियर्षभा — ^{c}) $Ś_1$ K $B_{4, 5}$ Dn D_{1-3} नरसिंहं, B_3 D_{c1} रथोदारे (for रथसिंहं) $Ś_1$ $K_{1, 2, 5}$ D (except D_{c1} Dn_2) रथोदारं (for दारा) — ^{d}) D_6 lacuna for सिंहं K_3 D_{6-8} मत्तम्, M_2 मत्वा, M_3 मत्त, M_4 मुक्ता (for मत्ता) $Ś_1$ मत्तं गजमिव द्विपा ; $K_{1, 3, 4}$ Dn_1 $D_{1, 5}$ गजं मत्तमिव द्विपा , D_{2-4} राजन्म(D_3 गजा म)त्तमिव द्विपं (D_4 °पा)

46 ^{a}) B_4 Dn_2 तत (for तत्र) — ^{b}) D_7 वृहद् (for महद्) — After 46^{ab}, D_7 ins

536* तत पार्थस्त्वजेतव्यो महाबाहुबलाश्रय ।

— ^{c}) K_1 यत्क्रुद्धा, K_{2-5} $D_{1, 5, 7, 8}$ T G_{2-5} यत्क्रुद्धा , Dn_1 य क्रुद्धो , D_2 क्रुद्धोथ ; $D_{4, 6}$ यं क्रुद्धा (D_6 °द्धो), G_1 M संक्रुद्धा (G_1 $M_{1, 2}$ °द्धा) (for यत्क्रुद्धो) Dn_1 G_1 M बहुलां ($M_{1, 2}$ °ला) सेनां ($M_{1, 2}$ °ना) — ^{d}) K_{1-3} B_4 D_2 S पर्यवारयत् ($K_{1, 2}$ °यन्) (for सम°)

47 K_4 om 47 — ^{b}) B_4 सर्वधन्विना , D_5 °तोर्जुन ; T G_{2-5} °तोभिभू (for °तो विभु)

48 ^{a}) B (except B_4) अंतरीक्षे — ^{c}) K_4 संवर्षेण ; B_2 Dn_1 $D_{5, 6}$ संहृ° , T G_{2-5} संरम्भेण (for संघर्षेण)

49 G_5 om (hapl) 49–50 — ^{a}) K_{1-4} D_1 जयं (for the first तत्र) S (G_5 om) तैश्च (for the second तत्र) $Ś_1$ महेष्वासा (for °ष्वासै) — ^{b}) $Ś_1$ $K_{2, 3}$ D_7 शंसद्भि , K_1 संशद्भि (for श्वसद्भि) D_5 शोणितोदकै (for °तोक्षितै) — ^{c}) K_1 संविनाद् (for संभिन्नैर्) — ^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 चारिदर्शना , K_4 $D_{5, 7, 8}$ S (G_5 om) चारिकर्शन (K_4 M_{3-5} °न), K_5 °मर्दनै , B_1 D_2 °कर्षण (D_2 °ण), B_2 Dn_2 $D_{3, 6}$ °कर्षणै , B_3 °कर्षिभि ; $B_{4, 5}$ °कर्षणा ; D_{c1} °कर्शणै , Dn_1 मर्दन ; D_4 चातिमर्षन (for चारिकर्शनै)

50 G_5 om. 50 (of v. l. 49) — ^{a}) Dn_2 om from श्चारि up to नागनर्द (in 51^b) G_1 M अरिभिर् (for चा°) — ^{b}) D_7 om. from जयं up to दुन्दुभि (in 51^d) K_{1-4} D_1 जयं रणे ; Dn_1 महद्यश ; D_5

3696 31 31 व्यरोचत यथा वह्निर्दावं दग्ध्वा हिमात्यये ॥ ३१
तयोः सेनामतिक्रम्य कृच्छ्रान्निर्याद्धनंजयः ।
विबभौ जलदान्भित्त्वा दिवाकर इवोदितः ॥ ३२
तं दृष्ट्वा कुरवस्त्रस्ताः प्रहृष्टाश्चाभवन्पुनः ।
अभ्यवर्षंस्तदा पार्थं समन्ताद्भरतर्षभ ॥ ३३
श्रान्तं चैनं समालक्ष्य ज्ञात्वा दूरे च सैन्धवम् ।
सिंहनादेन महता सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ३४
तांस्तु दृष्ट्वा सुसंरब्धानुत्स्मयन्पुरुषर्षभः ।
शनकैरिव दाशार्हमर्जुनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५
शरार्दिताश्च ग्लानाश्च हया दूरे च सैन्धवः ।
किमिहानन्तरं कार्यं ज्यायिष्ठं तव रोचते ॥ ३६
ब्रूहि कृष्ण यथातत्त्वं त्वं हि प्राज्ञतमः सदा ।
भवन्नेत्रा रणे शत्रून्विजेष्यन्तीह पाण्डवाः ॥ ३७
मम त्वनन्तरं कृत्यं यद्वै तत्संनिबोध मे ।
हयान्विमुच्य हि सुखं विशल्यान्कुरु माधव ॥ ३८
एवमुक्तस्तु पार्थेन केशवः प्रत्युवाच तम् ।
ममाप्येतन्मतं पार्थ यदिदं ते प्रभाषितम् ॥ ३९

अर्जुन उवाच ।

अहमावारयिष्यामि सर्वसैन्यानि केशव ।
त्वमप्यत्र यथान्यायं कुरु कार्यमनन्तरम् ॥ ४०

---

32 a) D8 सेनामतिक्रम्य कृच्छ्रान् — b) B Do1 Dn2 D3 इव, D5 S निघ्नन्, Cd निर्याद् (as in text) D6 निर्यातश्च धनंजय — c) D2 निर्बभौ (for विबभौ) B2 4 Dn2 D4 5 जलदं (for °दान्) B4 Dn2 D2 4. 5 7 8 G5 हित्वा, D6 हृत्वा (for भित्त्वा) — d) K5 Dn1 निशाकर (for दिवा°) K1-3 D1 इवोत्थित (for °दितः).

33 a) D2 शतश (for कुरवस्) Ś1 क्रुद्धा, D2 शूरा, T G2-5 सर्वे (for त्रस्ता) — b) D2 नृप (for पुन) — c) K3 5 Dn D3 4, 7 8 अभ्यवर्तंस् (for °वर्षंस्) Dn1 तथा (for तदा) B Do1 D5 S अभ्यवर्तं- (T G2-5 °द्रवं)त पार्थं च (G1 M3 4 ते) — d) D2 सर्वतोद्भुतदर्शन

34 K4 D1 om (hapl) 34a–35b — a) D4 क्षार्तं चैव (for श्रान्तं चैनं) Dn1 समालोक्य (for °लक्ष्य) ❀ Cd अर्जुनत्रासः श्रांतत्वदर्शनात् ❀ — D5 reads 34b–35b twice — b) Dn1 D6 मत्वा, D8 गत्वा (for ज्ञात्वा) D8 दूरं (for दूरे) — d) Dn1 समवारयन् (for पर्य°)

35 For the repetition in D5, cf. v l 34 K4 D1 om. 35ab (cf. v l. 34) — a) K1-3 दृष्ट्वा तांस्तु (by transp), Dn1 तान्दृष्ट्वा च, D2 स तान्दृष्ट्वा G1 M सुसंक्रुद्धान् (for °रब्धान्) — b) K5 Dn1 D5 (both times) 6 विस्मयन्, B3 अस्मयत्, Do1 व्यस्मयन्, G5 उत्स्मरन्, M3-5 उत्सृजन्, Cd उत्स्मयन् (as in text) Ś1 D3 M3 पुरुषर्षभ, K1-3 D2 4 G2 भरतर्षभ (G2 °भ)

36 a) D2 भग्नाश्च, D3 6 म्लानाश्च, S क्लान्ताश्च (for ग्लानाश्च) — c) D3 6 किं मया (for किमिह) — D6 reads 36d–38a twice. — d) K5 D2 7 8 भूयिष्ठ, Dn1 D4 यदिष्टं, Dn2 श्रेष्ठं वै, D3. 6 (both times) ह्यपीष्टं, T G3 4 श्लाघिष्टं, M3-5 ज्यायिष्ठं (for °ष्ठं) D2 इह (for तव)

37 For the repetition in D6, cf v l 36 — a) B3 (marg as in text) यथावृत्तं (for °तत्त्वं) — b) D6 (second time) तदा (for सदा) D2 त्वं हि प्राज्ञो मतो मम, D5 त्वं हि कार्यमत सदा — c) K2 **नेत्रा; Do1 भवत्कृते, Dn1 D3 6 (second time) भवज्जिवान्; D2 भवन्नयाद्, Cd भवन्नेत्रा (as in text) — d) Ś1 K1 2 4 Dn D1 3. 6 (both times) विजे(Dn1 °जि)ष्यंते (Dn1 D3 6 [both times] °ति) हि, D5 जयिष्यतीह, D7 विजेष्यंति ह (for °ष्यन्तीह)

38 For the repetition in D6, cf. v l. 36 — a) D6 (first time) कार्यं (for कृत्यं) D4 ममाप्येतन्मतं कृत्यं — b) D7 8 युद्धे (for यद्वै) B Do1 Dn3 D3. 6-8 तत्त्वं (for तत्सं-) — c) Ś1 K1-3 D1 विमुंच (for विमुच्य) D2 विमुखान् (for हि सुखं)

39 b) Dn2 ह (for तम्) D5 केशवः परवीरहा — Before 39cd, Ś1 K1-3 D1 ins केशवः, K4 श्री वासुदेव उवाच — d) D6 तेत्र, D7 मे प्र (for ते प्र) — After 39, K4 Dn2 ins. an addl colophon.

40 a) T G3-5 अहं हि वारयिष्यामि — b) Do1 G5 माधव (for केशव) D2 सूदयिष्यामि केशव — c) Ś1 K1 D1. 7 8 यथा न्याय्यं — d) D2 अवातर (for अन न्तरम्) — K5 Dn1 D4-6 ins an addl colophon after 40, K4 Dn2, after 39 [Sub-parvan K5 जयद्रथसेनाप्रवेशो विंदानुविंदयोर्वध, Dn1 D5, 6 विंदानु

संजय उवाच ।

सोऽवतीर्य रथोपस्थादसंभ्रान्तो धनंजयः ।
गाण्डीवं धनुरादाय तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ ४१
तमभ्यधावन्क्रोशन्तः क्षत्रिया जयकाङ्क्षिणः ।
इदं छिद्रमिति ज्ञात्वा धरणीस्थं धनंजयम् ॥ ४२
तमेकं रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।
विकर्षन्तश्च चापानि विसृजन्तश्च सायकान् ॥ ४३
अस्त्राणि च विचित्राणि क्रुद्धास्तत्र व्यदर्शयन् ।
छादयन्तः शरैः पार्थं मेघा इव दिवाकरम् ॥ ४४
अभ्यद्रवन्त वेगेन क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ।
रथसिंहं रथोदाराः सिंहं मत्ता इव द्विपाः ॥ ४५
तत्र पार्थस्य भुजयोर्महद्बलमदृश्यत ।
यत्क्रुद्धो बहुलाः सेनाः सर्वतः समवारयत् ॥ ४६
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्विषतां सर्वतो विभुः ।
इषुभिर्बहुभिस्तूर्णं सर्वानेव समावृणोत् ॥ ४७
तत्रान्तरिक्षे बाणानां प्रगाढानां विशां पते ।
संघर्षेण महार्चिष्मान्पावकः समजायत ॥ ४८
तत्र तत्र महेष्वासैः श्वसद्भिः शोणितोक्षितैः ।
हयैर्नागैश्च संभिन्नैर्नदद्भिश्चारिकर्शनैः ॥ ४९
संरब्धैश्चारिभिर्वीरैः प्रार्थयद्भिर्जयं मृधे । C 7 D 7 K 7

विंदवध , D4 अर्जुनसेनाप्रवेशे विंदानुविंदवध — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 97]

41 ᵃ) D2 सोवतीर्णो (for °तीर्य) — ᶜ) D4 गाजीव, D7 गाढिवं

42 ᵃ) D6 अन्वधावन् (for अभ्य°) — ᵇ) B4 गृद्धिन , D2 -गर्द्धिन- (for -काङ्क्षिण) — ᶜ) K3 अभि ज्ञात्वा, G1 M इदं छिद्रं (for इति ज्ञात्वा) — ᵈ) Ś1 K1-3 Dn1 D1 2 4 5 8 धरणिस्थं, G1 M3-5 °णीस्थो D5 दिवौकस ; G1 M3-5 धनंजय

43 ᵃ) B2 एवं, S एनं (for एकं) M1 (by corr as in text) कुरु (for रथ) — ᵇ) D3 क्षत्रिया ; S समंतात् (for महता) — After 43ᵃᵇ, D3 ins lines 5–6 of 537*, repeating the same in their proper place — ᶜ) T G3 4 ते चापान् (for चापानि) D5 तालमात्राणि चापानि — ᵈ) B (except B3) D3 शायकान्

44 ᵃ) Dn2 शस्त्राणि (for अ) T G2-5 विचित्राणि च शस्त्राणि; G1 M ते विचित्राणि शस्त्राणि — ᵇ) B3 क्रुद्धास्ते तु, D3 6 ते च क्रुद्धा (for क्रुद्धास्तत्र) — Ś1 K (except K5) D1 om 44ᶜᵈ

45 ᵃ) S भास्वरश्चापवे(G1 M °पि वे)गेन — ᵇ) T G2-5 भरतर्षभ (for क्षत्रिय°) D3 6 क्षत्रियं क्षत्रियर्षभा — ᶜ) Ś1 K B4 5 Dn D1-3 नरसिंहं ; B3 Do1 रथोदारे (for रथसिंहं) Ś1 K1. 2 5 D (except Do1 Dn2) रथोदारं (for °दारा) — ᵈ) D6 lacuna for सिंह K3 D6-8 मत्तम्, M2 मत्वा, M3 मत्त, M4 मुक्ता (for मत्ता) Ś1 मत्तं गजमिव द्विपा , K1. 2 4 Dn1 D1 5 गजं मत्तमिव द्विपा ; D2-4 राजन्म(D3 गजा म)त्तमिव द्विपं (D4 °पा)

46 ᵃ) B1 Dn2 तत (for तत्र) — ᵇ) D7 सुहद् (for महद्) — After 46ᵃᵇ, D7 ins

536* तत पार्थस्त्वजेतव्यो महाबाहुबलाश्रय ।

— ᶜ) K1 यद्बुद्धा; K2-5 D1 5 7 8 T G2-5 यत्क्रुद्धा, Dn1 य क्रुद्धो, D2 क्रुद्धोथ; D4 6 य क्रुद्धा (D6 °द्धो), G1 M संक्रुद्धां (G1 M1 2 °द्धा) (for यत्क्रुद्धो) Dn1 G1 M बहुलां (M1 2 °ला) सेनां (M1 2 ना) — ᵈ) K1-3 B4 D2 S पर्यवारयत् (K1 2 यन्) (for सम°)

47 K4 om 47 — ᵇ) B1 सर्वधन्विनां, D5 °तोर्जुन ; T G2-5 °तोभिभू (for °तो विभु)

48 ᵃ) B (except B1) अंतरीक्षे — ᶜ) K4 संव र्षेण, B3 Dn1 D3 6 संह°; T G2-5 संरम्भेण (for संघ र्षेण)

49 G5 om (hapl) 49–50 — ᵃ) K1-4 D1 जयं (for the first तत्र) S (G5 om) तैश्च (for the second तत्र) Ś1 महेष्वासा (for °ष्वासै) — ᵇ) Ś1 K2 3 D1 शंसद्भि°, K1 संशान्हि (for श्वसद्भि) D5 शोणि तोदकै (for °तोक्षितै) — ᶜ) K1 संविनाद् (for संभि न्नैर्) — ᵈ) Ś1 K1-3 D1 चारिदर्शना ; K4 D5 7 8 S (G5 om) चारिकर्शन (K4 M3-5 न); K5 °मर्दनै , B1 D2 कर्षण (D2 °ण); B2 Dn2 D3 6 °कर्षणै , B3 °कर्षिभि ; B4 5 °कर्षणा; Do1 °कर्शणै , Dn1 °मर्दनं ; D4 चातिमर्षन (for चारिकर्शनै)

50 G5 om 50 (of v l 49) — ᵃ) Dn2 om from श्चारि up to नागनक्रं (in 51ᵇ) G1 M अरिभिर् (for चा°) — ᵇ) D7 om. from जयं up to दुन्दुभि (in 51ᵈ) K1-4 D1 जयं रणे; Dn1 महयशा ; D5

50 एकस्थैर्बहुभिः क्रुद्धैरूर्मेव समजायत ॥ ५०
51 शरोर्मिणं ध्वजावर्तं नागनक्रं दुरत्ययम् ।
पदातिमत्स्यकलिलं शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् ॥ ५१
असंख्येयमपारं च रजोऽऽमीलमतीव च ।
उष्णीषकमठच्छन्नं पताकाफेनमालिनम् ॥ ५२
रथसागरमक्षोभ्यं मातङ्गाङ्गशिलाचितम् ।
वेलाभूतस्तदा पार्थः पत्रिभिः समवारयत् ॥ ५३
ततो जनार्दनः संख्ये प्रियं पुरुषसत्तमम् ।
असंभ्रान्तो महाबाहुरर्जुनं वाक्यमब्रवीत् ॥ ५४
उदपानमिहाश्वानां नालमस्ति रणेऽर्जुन ।
परीप्सन्ते जलं चेमे पेयं न त्ववगाहनम् ॥ ५५
इदमस्तीत्यसंभ्रान्तो ब्रुवन्नस्त्रेण मेदिनीम् ।

जयं युधि, M8–5 महामृधे (for जय मृधे) — c) D6 एकस्य (for एकस्थैर्) D5 (also as in text) वीरैर् (for क्रुद्धैर्) — d) Dn1 D2 G2 ऊर्म्येव, D8 6 ऊर्म्या च, D4 रौद्रेव (for ऊर्म्येव) K5 D8 नदीरूपं व्यजायत, Cv ऊर्मिव (810) समजायत

51 Dn2 om up to नागनक्रं, D7 om up to दुन्दुभि (for both, cf v l. 50) — a) D4 ध्वजावृत्तं, D5 रथावर्तं, S (except G5) गजावर्तम् (for ध्वजावर्तं) — b) S अश्वनक्रं (for नाग°) B3 (marg as in text) दुरासदं (for दुरत्ययम्) — c) D6 पदात- (for पदाति) D4 सलिलं (for -कलिल) S पदातिमत्स्यमुद्धूतं — d) Ś1 K3 5 B1 D2 3 5 6 S (except G5) -नि स्वनं, K2 -*स्वनं, D4 -निस्वनै (for -निस्वनम्)

52 a) D5 अपारैश् (for °रं) — b) K4 corrupt, K5 D7 8 रणोदीर्णम्, B Dc1 Dn2 D1 8 रथोर्मिणम्, Dn1 सरथोर्मिम्, D2 5 रथानीकम्, D4 रथालीढम्, D6 रजोर्मिनम्, T G2 4 5 रजो नीरम्, Cd रथाभीरम् (for रजोऽऽमीलम्) B1–8 Dc1 Dn1 अभीतवत् (for अतीव च) G1 M1. 2 राजानीकतरंगिणं, M3–5 राजानीकम् (M4 °क म)हाह्रदं — c) Ś1 K B1 Dn1 D1 8 4 6 G1 5 M1 (sup lin) 2–5 -कवच(K4 °चि)च्छन्नं, B2 4 5 Dn2 -कमठं छन्न-, Dc1 -कमलच्छन्नं, D2 -कवचच्छन्न, D5 -कवच छन्नं, D7 -कवच छन्नं, D8 -कवचच्छन्नं (for -कमठच्छन्न) — d) Ś1 K1–4 पताकाहेम-, D8 °पात (for °फेन) D7 पताकाफेनमाविलं

53 a) Ś1 K1–3 B1 8 Dc1 D1 रण, K5 Dn1 D4 5 सेना-, D6 lacuna (for रथ) — b) K1 -दि**तं, B4 विलोडितं, D5 -शिलान्वित, D8 °चितं (for °चितम्) Cd cites मातङ्गाङ्ग — c) K1 बलोभूतस्, D2 बलोद्गतस्, Cd वेलाभूतस् (as in text) B4 D8 तथा (for तदा) — D7 8 ins after 53 Dn1 D8 6 (lines 5–6 only) after 7 75 8 D2 4 5 after 7 76 1

537* धृतराष्ट्र उवाच ।
अर्जुने धरणीं प्राप्ते हयहस्ते च केशवे ।
एतदन्तरमासाद्य कथं पार्थो न निर्जित· ।

संजय उवाच ।
सत्य पार्थिव पार्थेन निरुद्धा सर्वपार्थिवा ।
रथस्था धरणीस्थेन वाक्यमच्छान्दसं यथा ।
भूमिस्थोऽपि रथस्थांस्तान्पार्थ सर्वधनुर्धरान् । [5]
एको निवारयामास लोभ सर्वगुणानिव ।

[Dn1 D8. 6 om lines 1–4 — (L 1) D4 केशव — (L 2) D7 8 घातित (for निर्जित) — (L 3) D2 4 5 अथ (for सत्य) D8 सत्य पार्थेन निरुद्धा (for the prior half) D8 सर्वपार्थिवसत्तम (for the post. half) — (L 4) D8 धरणिस्थेन D4 5 अच्छांदसा (for अच्छान्दस) — D2 5 7 om. lines 5–6 D8 ins lines 5–6, for the first time, after 43^{ab} — (L 5) Dn1 D8 6 स पार्थ· पार्थिवान्सर्वान्भूमिस्थो(Dn1 °ष्ठो)पि रथस्थितान्, D8 (both times) भूमिस्थ पार्थ· सर्वांस्तान्भूमिपान्रथसंस्थितान्]

54 a) G1 2 4 M सख्ये (for संख्ये) — b) Ś1 D8 -सत्तम (for -सत्तमम्) — Dn2 om 54^{cd} — c) S असंभ्रांतं (G5 °तो) महाबाहुम् (T G2 °हुर्)

55 Before 55, T G2 3 M5 ins श्रीभगवान्, G4 श्रीकृष्ण — a) G1 M1 2 उपदानम् (for उदपानम्) — b) T G2–4 अल्पम्, G1 5 M अलम् (for नालम्) — c) Ś1 K1–3 परीप्संतो, D2 7 8 S °प्संति (for °प्सन्ते) — d) D5 जले चापि, D6 पेयं ननु, D7 8 पेयं तत्र (for पेयं न तु) Ś1 K1–3 यत्र त्वमवगाहनं, K4 D1 कुरु त्वमव°, G1 M1. 2 पेय नाश्वावगाहन

56 Before 56, T G (except G5) M1 2 ins. संजय, M3–5 ins अर्जुन — a) K4 संभ्रांतो (for [अ]सं°) — b) K5 Dn1 वीर्यवान् (for मेदिनीम्) G1 M वारुणास्त्रेण मेदिनीं — c) Dn1 D4 5 अभिहन्य (for °हत्य) D7 8 तूर्णं (for चक्रे) — d) D7 8 सरो जनपदाकुल — After 56, B Dc1 Dn D5–8 ins.

538* हंसकारण्डवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ।
सविस्तीर्णं प्रसन्नाम्भ प्रफुल्लवरपङ्कजम् ।
कूर्ममत्स्यगणाकीर्णमगाधमृषिसेवितम् ।
भगवन्नारदमुनेर्दर्शनार्थं कृतं क्षणात् ।

अभिहत्यार्जुनश्चक्रे वाजिपानं सरः शुभम् ॥ ५६

शरवंशं शरस्थूणं शराच्छादनमद्भुतम् ।
शरवेश्माकरोत्पार्थस्त्वष्टेवाद्भुतकर्मकृत् ॥ ५७

ततः प्रहस्य गोविन्दः साधु साध्वित्यथाब्रवीत् ।
शरवेश्मनि पार्थेन कृते तस्मिन्महारणे ॥ ५८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

७५

संजय उवाच ।

सलिले जनिते तस्मिन्कौन्तेयेन महात्मना ।
निवारिते द्विषत्सैन्ये कृते च शरवेश्मनि ॥ १

वासुदेवो रथात्तूर्णमवतीर्य महाद्युतिः ।
मोचयामास तुरगान्वितुन्नान्कङ्कपत्रिभिः ॥ २

अदृष्टपूर्वं तद्दृष्ट्वा सिंहनादो महानभूत् ।
सिद्धचारणसंघानां सैनिकानां च सर्वशः ॥ ३

पदातिनं तु कौन्तेयं युध्यमानं नरर्षभाः ।
नाशक्नुवन्वारयितुं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४

आपतत्सु रथौघेषु प्रभूतगजवाजिषु ।

C
B
K

[(L 1) B_{1-8} -कूजित (for शोभितम्) — (L 2) B_1 वन (for -वर) — (L 3) B_8 अपारम् (for अगाधम्) B_{1-8} Dc_1 Dn_1 क्षप, D_6 सम (for ऋषि) — Dn_2 D_6 om. line 4 — (L 4) B_5 उपवान्, D_5 अगच्छन् (for भगवन्) $B_{1,2}$ Dc_1 Dn_1 नारदमुनि D_5 कृतक्षण (for कृत क्षणात्) $B_{2,3,5}$ Dc_1 $D_{7,8}$ दर्शनात्कृतक्षणात् (D_7 त क्षण) (for the post. half)]
— D_7 cont

539* एवं पार्थस्ततश्चक्रे वाजिना च सर शुभम् ।

57 ^{a}) $Ś_1$ $K_{1,2}$ $D_{8,6}$ शरवर्षं, G_5 M_4 वंश (for °वंश) K_3 शरस्तूणं, K_4 B_5 स्तूणं, D_4 रथस्थूणं; D_8 शरस्थूणं (for स्थूणं) — ^{b}) $B_{1,2}$ Dc_1 D_5 S शरच्छ (Dc_1 D_5 T G_2 च्छा)दनम् (for शराच्छा°) D_7 reads from द्भुतम् up to महा (in 7 75 3^b) twice B_8 एव च (for अद्भुतम्) — ^{c}) K_4 D_1 शरवर्षं (for °वेश्म) — ^{d}) $Ś_1$ तत्रैव; K_{1-4} D_1 सत्वरो, D_5 कृच्छ्रे च (for त्वष्टेव) Dn_1 -कर्म तत् (for -कर्मकृत्)

58 For the repetition in D_7, of v l 57 K_4 om 58^b — ^{d}) $Ś_1$ K D (except Dc_1, D_7 both times) महात्मना (for रणे)

Colophon $Ś_2$ missing — *Sub-parvan* N ($Ś_2$ missing) G_5 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* $K_{1,3}$ चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K_5 D_5 अश्वजलपा(D_5 °दा)नं; D_2 T $G_{3,5}$ विंदानुविंदवध, G_1 वाजिपानसरण, $M_{1,2}$ वाजिपानसरकरणं, Bom. ed विंदानुविंदवधे अर्जुनसरोनिर्माणं — *Adhy no* (figures, words or both) B_1 96, $B_{2,3}$ 97, B_5 104, Dn_1 98, D_2 100, D_3 T G_{2-4} 95, G_1 M 94, G_5 10 — *Śloka no* Dc_1 21, Dn_1 20, G_5 55

75

☞ This adhy is missing in $Ś_2$ (cf v l 7 73 39).

1 For the repetition in D_7, of v l 7 74 57 — ^{c}) Dn_2 निस्सारिते (for निवा°) G_1 $M_{1,2}$ च तत् (for द्विषत्)

2 For the repetition in D_7, of v l 7 74 57 — ^{c}) B_8 (marg as in text) पाययामास (for मोचया°) — ^{d}) K B_4 Dc_1 Dn $D_{1,2,4,5,7}$ (both times) $_8$ वितुन्नान्, $D_{8,6}$ धुन्वन् (for °तुन्नान्)

3 For the repetition in D_7, of v l 7 74 57 S transp 3^{ab} and 3^{cd} — ^{a}) $K_{4,5}$ Dn_2 $D_{3,5,6,7}$ (both times) $_8$ T $G_{1,3,4}$ M_{1-4} त (for तद्) — ^{b}) K_4 B Dc_1 Dn_2 $D_{3,6}$ साधुवादो (for सिंहनादो) S साधुवादा समुत्थिता — ^{c}) D_1 सिद्धि- (for सिद्ध-) — ^{d}) S विस्मयात् (G_2 °म, G_5 या) (for सर्वशः)

4 ^{a}) $D_{4,5,7,8}$ च (for तु) — ^{b}) Dn_2 $D_{3,6}$ महारथा, $G_{1,5}$ M रथर्षभा (for नर°) — ^{c}) D_1 न

नासंभ्रमत्तदा पार्थस्तदस्य पुरुषानति ॥ ५
व्यसृजन्त शरौघांस्ते पाण्डवं प्रति पार्थिवाः ।
न चाव्यथत धर्मात्मा वासविः परवीरहा ॥ ६
स तानि शरजालानि गदाः प्रासांश्च वीर्यवान् ।
आगतानग्रसत्पार्थः सरितः सागरो यथा ॥ ७
अस्त्रवेगेन महता पार्थो बाहुबलेन च ।
सर्वेषां पार्थिवेन्द्राणामग्रसत्ताञ्शरोत्तमान् ॥ ८
तत्तु पार्थस्य विक्रान्तं वासुदेवस्य चोभयोः ।
अपूजयन्महाराज कौरवाः परमाद्भुतम् ॥ ९
किमद्भुततरं लोके भवितास्त्यथ वाप्यभूत् ।
यदश्वान्पार्थगोविन्दौ मोचयामासतू रणे ॥ १०
भयं विपुलमस्मासु तावधत्तां नरोत्तमौ ।
तेजो विदधतुश्चोग्रं विस्रब्धौ रणमूर्धनि ॥ ११
अथोत्स्मयन्हृषीकेशः स्त्रीमध्य इव भारत ।

शकु*न् (for नाशक्नुवन्) T G3.5 न हि (G5 भू) प्रासु, G1.2.4 अभिप्रासुं (for वारयितु)

5 [b]) G1 M1.2 पतत्सु (for प्रभूत-) —[c]) Ś1 K1 3–5 B4 D1.5.7.8 अ(K5 D7.8 न, D5 ना)संभ्रमस्, K2 असंभ्रमत्, D3.6 न व्यभ्रमत् (D6 °मं), T G3.4 न संभ्रांतस्, G5 नासंभ्रांतस् (for °भ्रमत्) G2 असंभ्रांतमना पार्थस्, Cv as in text —D4 om (hapl) 5[d]–7[c] —[d]) D3 न्यस्यत (for तदस्य) B1 प्रति (for अति) D3 तदस्य पुरुषर्षभ ; D5.7.8 °रुषोन्नति, T G3–5 तदास्यन्पुरुषानिति, G1 M पौरुषे पर्य(M3–5 °षेण व्य)वस्थित, Cd v as in text.

6 D4 om. 6 (cf. v l 5) —[a]) K4 Dn1 विसृजंत (K4 °त), D3 व्यसृजंते; G3 व्यसृजंत (for °जन्त) —[c]) D7.8 विव्यथे च, T G2–5 चावार्यत, G1 M1.2 चाव्यथस्स (for °थत) M3–5 नाचाल्यत स धर्मात्मा

7 D4 om 7[abc] (cf v l. 5) —[a]) K4 B2.4 D3.6 शतानि (for स तानि) —[b]) Ś1 K4 B1.2 D5.7.8 G1 M1.2 गदा, B3 तथा, Dn1 गदां (for गदा) K1–3 प्रासाश्च —[c]) K5 Dn1 D5 अग्रहीत्, B2 अग्रत, D3 अनशत् (for अग्रसत्) Ś1 अग्रसत्सर्वत पार्थ , D7.8 ग्रसति सागतास्तूर्णं ; S समताद्ग्रसते पार्थ

8 [b]) B1.2.5 Dc1 बाह्वोर्, D7 बहु (for बाहु-) — After 8, Dn1 D5.6 ins lines 5–6 of 537*

9 [a]) K1–4 D1.3–6 G1 M तं (for तत्) D7.8 विक्रामं (for °न्त) —[c]) G3.5 (sup lin as in text) अपूरयन् (for अपूज°) —[d]) K5 पार्थिवा (for कौरवा) Ś1 K B5 D (except Dc1) महदद्भुतं (for परमा°)

10 Before 10, S ins कौरवा —[a]) T G2–5 M3–5 स्वाद्भुत-; G1 M1.2 वाद्भुत (for अद्भुत-) Ś1 K1–4 B4 D (except Dc1 Dn1) -तमं (for -तर) —[b]) K2.5 B1.2.3 Dc1 T G2–5 वाथ वा, Dn1 G1 M1.2 वा तथा, D4 त्वथ वा, D7.8 [अ]न्यत्तथा, M3–5 वाप्यथ (by transp) Dn2 G5 ह्यभूत् (for [अ]प्यभूत्) B3 भावि वाथ न वाप्यभूत् —[d]) D7.8 T G2–4 M3–5 पाययामासतू रणे

11 [a]) T G3–5 आस्थाय, G1 M अस्माक (for अस्मासु) —[b]) T G1.2 M धत्ताम(T G2 °मि)ति, G3.5 यत्तावि(G5 °मि)ति, G4 ययाविति (for तावधत्तां). S महारथौ (for नरोत्तमौ) —[c]) D7.8 ततो (for तेजो) B2 वै दधतुश् (for विद°) Ś1 K1–4 D1 चोग्रौ, D2 तूर्णं, D7.8 शीघ्रं (for चोग्रं) —[d]) Ś1 सरब्धौ, K4.5 Dn D3–8 विश्रब्धौ, D2 नियंता, T G2–5 M3–5 विस्रंभाद्, G1 M1.2 जृंभंतौ (for विस्रब्धौ) — After 11, S ins

540* संजय ।

तत्राद्भुततरं मन्ये तत्सैन्यं तावकं प्रभो ।
दधारैकौ रणे पार्थो वेलोद्वृत्तमिवार्णवम् ।
पार्थस्य शरसंछन्ने सैन्ये महति भारत ।
आकाशमिव संप्राप्य विचेरुस्तत्र पक्षिण ।
न चैनं युधि तिष्ठन्तं तव सैन्येषु मारिष ।
अभ्यद्रवत संक्रुद्धः पुमान्कश्चित्तु तावक. ।
सर्वे विमनसो भूत्वा तव यौधा विशा पते ।
संप्रेक्ष्य तत्र गोविन्दं पाण्डवं च धनंजयम् ।

[T G2–5 om. line 1 —(L 1) M1.2 यत् (for तत्) —(L 2) M3–5 वेलेवोद्वृत्तमर्णव (for the post half) —(L. 3) G1 M1.2 -संछन्ने (for -सछन्ने) T G2–5 तस्मिन्वेश्मनि (G2.5 °न्वर्षति) भारत (for the post. half) —(L 4) G1 M नैव (for इव) —(L 6) G1 M सक्रुद्ध (for संक्रुद्ध) G5 न (for तु) —(L 7) G1 M1.2 [ऽ]भूवस् (for भूत्वा) T G2 योधा (for यौधा)]

12 [a]) K1.2 B2 (marg.) Dn1 D1.7 G4.5 अथो स्मयन् (D1 °द्), B (except B3) Dc1 Dn2 D2.3.6 अथ स्मयन्

अर्जुनेन कृते संख्ये शरगर्भगृहे तदा ॥ १२
उपावर्तयदव्यग्रस्तानश्वान्पुष्करेक्षणः ।
मिषतां सर्वसैन्यानां त्वदीयानां विशां पते ॥ १३
तेषां श्रमं च ग्लानिं च वेपथुं वमथुं व्रणान् ।
सर्वं व्यपानुदत्कृष्णः कुशलो ह्यश्वकर्मणि ॥ १४
शल्यानुद्धृत्य पाणिभ्यां परिमृज्य च तान्हयान् ।
उपावृत्य यथान्यायं पाययामास वारि सः ॥ १५
स ताँल्लब्धोदकान्स्नाताञ्जग्धान्नान्विगतक्लमान् ।
योजयामास संहृष्टः पुनरेव रथोत्तमे ॥ १६

स तं रथवरं शौरिः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
समास्थाय महातेजाः सार्जुनः प्रययौ द्रुतम् ॥ १७
रथं रथवरस्याजौ युक्तं लब्धोदकैर्हयैः ।
दृष्ट्वा कुरुबलश्रेष्ठाः पुनर्विमनसोऽभवन् ॥ १८
विनिःश्वसन्तस्ते राजन्भग्नदंष्ट्रा इवोरगाः ।
धिगहो धिग्गतः पार्थः कृष्णश्चेत्यब्रुवन्पृथक् ॥ १९
सर्वक्षत्रस्य मिषतो रथेनैकेन दंशितौ ।
बालक्रीडनकेनेव कदर्थीकृत्य नो बलम् ॥ २०
क्रोशतां यतमानानामसंसक्तौ परंतपौ । C 7: B 7 1 K 7

(D6 द्), D5 अथास्मयद्, G1 M1 2 अथ यद्धि (for अथोत्स्मयन्) — c) S (except T) सख्ये — d) Ś1 K1–3 D5 शरगर्भे (for गर्भ) D5 कृते (for गृहे) K2 यदा, S विभो (for तदा)

13 a) T G2–5 उपावर्तयतान्यग्रस् Cd cites उपावर्तयत् (as in text) — b) K1–4 D1 तानश्वान्पुरुषोत्तम — After 13, S ins

541* उपावृत्योत्थितानश्वान्पाणिभ्यां पुष्करेक्षण ।
समार्जयद्रणे राजन्पश्यतां सर्वयोधिनाम् ।

[(L 1) T परिवृत्य, Cd उप (as above) G1 M उपावृत्तोत्थितान् (for वृत्यो) — (L 2) G1 तव (for सर्व) G3–5 M3 4 योधिनां (for -योधि)]

14 a) K5 Dn1 तेषां चैव श्रमं ग्लानिं — b) K4 D1 7 8 च पृथु-, K5 स्वप(? मय)थुं, Dn1 D4 5 च इषु, Dn2 D3.6 च त(D6 य)था, D2 च शर, Cd क्लमथुं (for वमथुं) D3.6 भ्रण (for व्रणान्) B Dc1 S वमथुं वेप(G4 वै पृ)थुं व्रणान्, B2 (marg) क्लमथुं वेपथुं व्र — c) Ś1 G1 2 M1.2 व्यपानुदत्, D8 व्युपा (for व्यपा) T G3 4 सर्वाण्युपानुदत्कृष्ण

15 a) Ś1 शल्यान्युद्धृत्य D8 हस्ताभ्यां (for पाणिभ्यां) — b) D4 परिरम्भत तान्हयान् — c) B2 D2 7 8 उपावर्त्य, D6 उपवृत्य, Cd उपा (as in text) Ś1 K1 यथा न्याय्य (for यथान्याय) T G2–5 M3–5 उपावृत्ता- (T G2 त्या)न्यथाकार्म(T कल्प), G1 M1.2 वृत्य च तान्सर्वान् — d) G1 चारयामास (for पाय) B Dc1 वाजिन, D2.4 5 7 वारि तत्, D3 T G2–5 M1.2 वारि च, G1 M3–5 मारिष (for वारि स)

16 a) S ततो (for स ताँ) D4 स्थिरा लघूदका स्नातान् (S1(b) D3 6 हयास्तान्; D4 जग्धान्नान्,

D7 8 जग्धाश्च, G1 M1.2 शुभास्तान् (for जग्धान्नान्)

17 a) D3 ततो, D6 श्वसन (?) (for स त) G1 M1 2 वर रथ (for रथवर) — d) K1–3 D1.2 8 सो- (K2 सा)र्जुने, Dc1 D6 7 सोर्जुन (for सार्जुन) T G2–5 तदा (for द्रुतम्) — After 17, S ins

542* योजयित्वा हयांस्तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा ।
रणे चचार गोविन्दस्तृणीकृत्य महारथान् ।
[(L 2) T G2–4 रथे (for रणे)]

18 a) M3–5 रथं (for रथं) — b) G5 लवोदरैर् (for लब्धोदकैर्) — c) K1 D3.4 6 -वर- (for बल)

19 a) Some MSS विनिश्वसतस् D2 विनिश्वसंस्ततो राजन् — b) Dc1 भ्रष्ट (for भग्न) — c) D4 5 G1 M1 2 धिग्ग(D5 ग)तो (for धिगहो) T G3 4 धिग्जित, M3–5 निर्गत (for धिग्गत) Ś1 विगा******, K1–3 D1 विगा(K1 पा)ह्यो वि**प्रास (K3 D1 पार्थ), D7 8 विगाह्य विगत पार्थ — d) Ś1 K1–3 कृष्णस्त्वेत्य (Ś1 *)ब्रवीत्पृथक् — After 19, K4 B Dc1 D1 ins

543* तत्सेना सर्वतो दृष्ट्वा लोमहर्षणमद्भुतम् ।
स्वस्त्यस्मिति चाक्रन्दन्नैतदस्तीति चाब्रुवन् ।

[(L 1) K4 B4 D1 त्वत्सैन्य (for तत्सेना) K4 B2 (marg as above) 4 D1 सर्वतो दृष्ट्वा, Dc1 °तोत्क्रुष्य (for तो दृष्ट्वा) — (L 2) B2 नेदम् (for नैतद्)]

20 b) K1–3 S दसितौ (for दंशितौ) — c) T G1, 3–5 M1.2 बाल्य, M3–5 बालौ (for बाल) D7 8 G2 4, 5 एव (for इव) Ś1 K1–4 D1, 4 5 बालक्रीडनकैरेव (D5 वं) — d) K5 Dn1 राजकं, B2 5 सौबलं (for नो बलम्)

21 a) B2 पतमानानाम्, B5 युध्य° (for यत)

दर्शयित्वात्मनो वीर्यं प्रयातौ सर्वराजसु ॥ २१
तौ प्रयातौ पुनर्दृष्ट्वा तदान्ये सैनिकाब्रुवन् ।
त्वरध्वं कुरवः सर्वे वधे कृष्णकिरीटिनोः ॥ २२
रथं युक्त्वा हि दाशार्हो मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
जयद्रथाय यात्येष कदर्थीकृत्य नो रणे ॥ २३
तत्र केचिन्मिथो राजन्समभाषन्त भूमिपाः ।
अदृष्टपूर्वं संग्रामे तद्दृष्ट्वा महदद्भुतम् ॥ २४
सर्वसैन्यानि राजा च धृतराष्ट्रोऽत्ययं गतः ।
दुर्योधनापराधेन क्षत्रं कृत्स्ना च मेदिनी ॥ २५
विलयं समनुप्राप्ता तच्च राजा न बुध्यते ।
इत्येवं क्षत्रियास्तत्र ब्रुवन्त्यन्ये च भारत ॥ २६
सिन्धुराजस्य यत्कृत्यं गतस्य यमसादनम् ।
तत्करोतु वृथादृष्टिर्धार्तराष्ट्रोऽनुपायवित् ॥ २७
ततः शीघ्रतरं प्रायात्पाण्डवः सैन्धवं प्रति ।
निवर्तमाने तिग्मांशौ हृष्टैः पीतोदकैर्हयैः ॥ २८
तं प्रयान्तं महाबाहुं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
नाशक्नुवन्वारयितुं योधाः क्रुद्धमिवान्तकम् ॥ २९
विद्राव्य तु ततः सैन्यं पाण्डवः शत्रुतापनः ।
यथा मृगगणान्सिंहः सैन्धवार्थे व्यलोडयत् ॥ ३०
गाहमानस्त्वनीकानि तूर्णमश्वानचोदयत् ।

— ^{b}) K_5 D_{c1} D_{n1} M_{2-5} असभ्रांतौ, G_1 M_1 असरक्तौ (for °सक्तौ) — ^{c}) $D_{7, 8}$ ततो (for [आ]त्मनो) — ^{d}) $Ś_1$ $K_{1, 2}$ D_1 प्रयतो (for प्रयातौ) — After 21, S ins

544* यथा देवासुरे युद्धे तृणीकृत्य सदानवान् ।
इन्द्राविष्णू पुरा राजञ्जम्भस्य वधकाङ्क्षिणौ ।

[(L 1) G_1 $M_{1, 2}$ स्म, M_{8-5} च (for स-) — (L 2) G_1 $M_{1, 2}$ जृमस्य]

22 G_1 $M_{1, 2}$ om 22^{ab} — ^{a}) M_5 प्रयातौ तौ (by transp) — ^{b}) B_3 त्वदन्ये, S (G_1 $M_{1, 2}$ om.) तवान्ये (for तदान्ये) B_2 यहून् (for [अ]ब्रुवन्) — ^{c}) G_1 M कौरवा (for कुरव) — ^{d}) M_{8-5} वधं (for वधे) $D_{4, 5}$ -किरीटिनौ (for °टिनो) G_1 $M_{1, 2}$ वध्येता कृष्णपाडवौ

23 ^{a}) D_{n2} $D_{8, 6}$ रथयुक्तो, D_3 रथं युक्तो, T G_2 रथ युक्त्वा, M_{8-5} रथयता (for रथं युक्त्वा) T G_{2-5} M_5 तु (for हि) G_1 $M_{1, 2}$ कथं यातौ हि दाशार्हौ — ^{c}) K_{1-4} D_1 (by corr) $_{2, 8}$ जयद्रथं प्रयात्येष (K_1 °व), D_6 °थवधायैष

24 G_5 partly damaged — ^{a}) $B_{1, 8}$ (marg) $_{4, 5}$ D_1 S (G_5 damaged) महाराज (for मिथो राजन्) — ^{b}) D_5 सैनिका, S (G_5 damaged) पार्थिवा (for भूमिपा) — ^{d}) B_2 $D_{7, 8}$ दृष्ट्वा तन् (by transp), $D_{2, 6}$ $G_{3, 4}$ त दृष्ट्वा

25 ^{a}) D_{n1} राज्ञा, D_5 राज्य (for राजा) K_5 न (for च) — ^{b}) $Ś_1$ D_1 धृतराष्ट्रा, K_5 D_7 G_1 $M_{1, 2}$ धार्तराष्ट्रो, M_{8-5} धार्तराष्ट्रा (for धृतराष्ट्रो) $Ś_1$ K_1 B_5 D_1 T $G_{2, 3}$ M_{8-5} [ऽ]त्यय गता, K_5 $D_{4, 5}$ [ऽ]प्यसशय (D_5 °य), D_{n1} [ऽ]य सजयं, D_6 क्षय गत, G_1 $M_{1, 2}$ [ऽ]प्यय हृत (for ऽत्यय गत) Cd cites क्षपय गत (sic) — ^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 क्षता, K_4 क्षत्राद् (for क्षत्र) D_{n1} कृत्वा, $G_{1, 3-5}$ M_{1-8} कृत्स्नं (for कृत्स्ना)

26 ^{a}) $Ś_1$ विजयं (for विलय) G_1 $M_{1, 2}$ परम (for समनु-) D_{c1} T G_{2-4} -प्रासास्, D_4 -प्रासस् (for प्राप्ता) — ^{b}) $D_{7, 8}$ तत्तु, G_1 M स च (for तच्च) B_5 दृश्यते (for बुध्यते) — Before 26^{cd}, G_1 M ins सजय $Ś_1$ K_{1-3} om 26^{cd} — ^{c}) M_5 एव (for एव) D_{c1} त्रस्ता (for तत्र) — ^{d}) K_4 $B_{1, 8}$ D_{c1} $D_{1, 5}$ G_1 M ब्रुवन्, B_2 D_8 [अ]ब्रुवन् (for ब्रुवन्ति) D_{n1} परस्पर (for च भारत)

27 ^{b}) M_2 हतस्य (for गतस्य) — ^{c}) D_5 करोतु तद् (by transp), D_7 करोमि तु $K_{1, 2}$ B_1 यथा-, $D_{4, 5}$ मृषा (for वृथा) — ^{d}) D_{n1} [ऽ]नुपायवद्, D_4 °यायिवित् (for °पायवित्) $D_{8, 6}$ G_4 धार्तराष्ट्रा(D_6 °ष्ट्रो)नुपाविशत्

28 ^{b}) G_1 $M_{1, 2}$ अर्जुन (for पाण्डव) T G_{2-5} M_{8-5} सैंधवं प्रति पाड(G_3 पार्थि)व — ^{c}) K_5 B D_{c1} Dn $D_{2, 4, 5, 7, 8}$ T G_{2-5} विवर्तमाने, Cd निवर्त (as in text) B_8 स्वादित्ये (for तिग्मांशौ)

29 ^{a}) D_{n1} $D_{1, 4, 5}$ प्रयात (for प्रयान्त) — ^{c}) $G_{1, 3, 5}$ $M_{3, 4}$ धारयितु (for वार) — ^{d}) G_1 M योधा

30 ^{a}) K_{1-4} D_1 स तद् (for तत) $Ś_1$ (before corr) तस्सै, $Ś_1$ (by corr) तान्वै; T $G_{3, 4}$ सैन्यान् (for सैन्य) — ^{b}) S पाडव श्वेतवाहन — ^{d}) D_{n1}

बलाकवर्णान्दाशार्हः पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥ ३१
कौन्तेयेनाग्रतः सृष्टा न्यपतन्पृष्ठतः शराः ।
तूर्णात्तूर्णतरं ह्यश्वास्तेऽवहन्वातरंहसः ॥ ३२
वातोद्धूतपताकान्तं रथं जलदनिस्वनम् ।
घोरं कपिध्वजं दृष्ट्वा विषण्णा रथिनोऽभवन् ॥ ३३
दिवाकरेऽथ रजसा सर्वतः संवृते भृशम् ।
शरार्ताश्च रणे योधा न कृष्णौ शेकुरीक्षितुम् ॥ ३४
ततो नृपतयः क्रुद्धाः परिवव्रुर्धनंजयम् ।
क्षत्रिया बहवश्चान्ये जयद्रथवधैषिणम् ॥ ३५
अपनीयत्सु शल्येषु धिष्ठितं पुरुषर्षभम् ।
दुर्योधनस्त्वगात्पार्थं त्वरमाणो महाहवे ॥ ३६ C 7 B 7 K 7

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

विलोडयत्, S व्यलोळयत् (M2 न्) (for व्यलोड)

31 a) S हि (for तु) — b) D5–8 अनोदयत् — c) G1 M1 5 वलाक (for बलाक) B2 4 5 D7 8 -वर्णं (for वर्णान्) Ś1 K1–3 वरा(Ś1 बला)हकर्णान्दाशार्ह, K4 Dn2 D2 3 6 बलाकाभ सु दा — d) Dn1 अनादयत्, D7 8 G5 व्य ना (for व्यना) G3 4 पाञ्चजन्यस्य नादयत् — After 31, B3 5 ins

545* धनुर्गजाश्वसिक्ताना वेदित्वाल्लाघवेन च ।

B5 cont.

546* प्रेषमाणो जयत्तु हि यियासूनपि रहसा ।
अमोघा शत्रुहन्तारो विमला क्रोशपातिन ।
मनोजवास्तेऽपि रणे वाजिनो जवसंपदा ।
कृष्णप्रतोदतुन्नाना रथवृन्दानुशालिनाम् ।
विशेषिता प्रयोगाच्च सर्वशत्रुनिबर्हणा । [5]

32 a) B1, 2 5 सृष्टान् — b) D4 5 T G2–5 ह्यपतन् (for न्यप) K1–4 D1 शरान् B1 2 5 पतत पृष्ठत शरान् — c) Ś1 K1–4 D1 G1 M1 2 तूर्णं (for तूर्णात्) K5 Dn1 G1 M1, 2 तूर्णतरा (for तर) D4 तूर्णतूर्णं हि अश्वास्ते — d) B1 प्राद्रवन्, B2–5 Do1 Dn2 D2 3 6 प्रावहन्, D4 अव (for तेऽव) — After 32, Dn2 D3 6 read 35–36

33 a) B1 3 5 -पताकं तु, B2 4 Do1 Dn2 D2 3 6 G1 3–5 M1 2 क तं (for कान्तं) — b) Some MSS -नि स्वन — d) B2 विभिन्ना; D4 विखिन्ना, D7 8 विवर्णा (for विषण्णा) B1, 2 3 (orig) 4 5 S बहवो (for रथिनो)

34 a) Do1 तु, D4 G1 M1 2 च (for ऽथ) — b) M3–5 सवृत (M5 ता) (for सर्वत) K5 सवृतं, D2 सवृतो (for सवृते) — c) G1–3 5 M1–3, 5 यौधा — d) D3 6 शेकु कृष्णौ न वीक्षितुं

35 Dn2 D3 6 read 35–36 after 32 — a) K5 Dn1 सर्वे (for क्रुद्धा) — d) G2 धनजयवधैषिण

36 For the sequence in Dn2 D3 6, cf v 1 35 — a) D5 अपनीतेषु, Cd नीयत्सु (as in text) K D5 सैन्येषु (for शल्येषु) B1 3 5 सैन्येषु विप्रयातेषु, B2 Do1 D3 6 शस्त्रेष्वाध्मा(D6 षु ध्मा)यमानेषु, Dn2 T G3 4 बले(Dn2 सैन्ये)षु म्रियमाणेषु, G1 2 5 M शल्येषु भ्रि (G2 °षु ध्मा, M1 2 पृद्धि)यमाणेषु — b) Ś1 K1–3 D1 विष्ठित, B2 वेष्टितं, D7 8 तिष्ठत, S वीक्ष्य त (for धिष्ठितं) — c) B (except B2) Dn2 [ऽ]न्वयात्, D3 6 [ऽ]न्वगात्, T G M3–5 [ऽ]भ्ययात्, M1, 2 [ऽ]भ्यगात् (for त्वगात्) — d) B2 Do1 S सहानुग (B2 गै) (for महाहवे)

Colophon Ś2 missing — *Sub parvan* N (except K4, Ś2 missing) G1 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K5 पार्थसेनाप्रवेश; Dn1 दुर्योधनप्राप्ति, D2 अर्जुनस्योदपानं, D5 अर्जुनसेनाप्रवेश, Bom. ed सैन्यविस्मय — *Adhy no* (figures, words or both) B1 3 97, B3 98, Dn1 99, D2 101, D3 T G2–4 96, G1 M 95, G5 94 — *Śloka no* Do1 36, Dn1 35

12 17 दर्शयित्वात्मनो वीर्यं प्रयातौ सर्वराजसु ॥ २१
तौ प्रयातौ पुनर्दृष्ट्वा तदान्ये सैनिकाब्रुवन् ।
त्वरध्वं कुरवः सर्वे वधे कृष्णकिरीटिनोः ॥ २२
रथं युक्त्वा हि दाशार्हो मिषतां सर्वधन्विनाम् ।
जयद्रथाय यात्येष कदर्थीकृत्य नो रणे ॥ २३
तत्र केचिन्मिथो राजन्समभाषन्त भूमिपाः ।
अदृष्टपूर्वं संग्रामे तद्दृष्ट्वा महदद्भुतम् ॥ २४
सर्वसैन्यानि राजा च धृतराष्ट्रोऽत्ययं गतः ।
दुर्योधनापराधेन क्षत्रं कृत्स्ना च मेदिनी ॥ २५
विलयं समनुप्राप्ता तच्च राजा न बुध्यते ।
इत्येवं क्षत्रियास्तत्र ब्रुवन्त्यन्ये च भारत ॥ २६
सिन्धुराजस्य यत्कृत्यं गतस्य यमसादनम् ।
तत्करोतु वृथादृष्टिर्धार्तराष्ट्रोऽनुपायवित् ॥ २७
ततः शीघ्रतरं प्रायात्पाण्डवः सैन्धवं प्रति ।
निवर्तमाने तिग्मांशौ हृष्टैः पीतोदकैर्हयैः ॥ २८
तं प्रयान्तं महाबाहुं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
नाशक्नुवन्वारयितुं योधाः क्रुद्धमिवान्तकम् ॥ २९
विद्राव्य तु ततः सैन्यं पाण्डवः शत्रुतापनः ।
यथा मृगगणान्सिंहः सैन्धवार्थे व्यलोडयत् ॥ ३०
गाहमानस्त्वनीकानि तूर्णमश्वानचोदयत् ।

— b) K5 Dc1 Dn1 M2–5 असञ्जातौ, G1 M1 असरक्तौ (for °सक्तौ) — c) D7 8 ततो (for [आ]त्मनो) — d) Ś1 K1. 2 D1 प्रयतो (for प्रयातौ) — After 21, S ins

544* यथा देवासुरे युद्धे तृणीकृत्य सदानवान् ।
इन्द्राविष्णू पुरा राजञ्जम्भस्य वधकाङ्क्षिणौ ।

[(L 1) G1 M1. 2 स्म, M3–5 च (for स-) — (L 2) G1 M1 2 जृभस्य]

22 G1 M1 2 om 22^{ab} — a) M5 प्रयातौ तौ (by transp) — b) B3 त्वदन्ये, S (G1 M1 2 om.) तवान्ये (for तदान्ये) B2 बहून् (for [अ]ब्रुवन्) — c) G1 M कौरवा (for कुरव) — d) M3–5 वधं (for वधे) D4 5 किरीटिनौ (for °टिनो) G1 M1 2 वध्येता कृष्णपांडवौ

23 a) Dn2 D3 6 रथयुक्तो, D2 रथं युक्तो, T G2 रथ युक्त्वा, M3–5 रथयता (for रथ युक्त्वा) T G2–5 M5 तु (for हि) G1 M1 2 कथं यातौ हि दाशार्हौ — c) K1–4 D1 (by corr) 2 3 जयद्रथं प्रयात्येष (K1 °व), D5 °थवधायैष

24 G5 partly damaged — a) B1 3 (marg) 4 5 D1 S (G5 damaged) महाराज (for मिथो राजन्) — b) D5 सैनिका, S (G5 damaged) पार्थिवा (for भूमिपा) — d) B2 D7 8 दृष्ट्वा तन् (by transp), D2 6 G3 4 त दृष्ट्वा

25 a) Dn1 राज्ञा, D5 राज्य (for राजा) K5 न (for च). — b) Ś1 D1 धृतराष्ट्रा, K5 D7 G1 M1 2 धार्तराष्ट्रो, M3–5 धार्तराष्ट्रा (for धृतराष्ट्रो). Ś1 K1 B5 D1 T G2 3 M3–5 [ऽ]त्यय गता, K5 D4 5 [ऽ]प्यसशयं (D5 °य), Dn1 [ऽ]थ सजय, D6 क्षय गत, G1 M1 2 [ऽ]प्यय हृत (for ऽत्यय गत) Cd cites अपथ गत (sic) — d) Ś1 K1–3 D1 क्षता, K4 क्षत्रात् (for क्षत्रं) Dn1 कृत्वा, G1 3–5 M1–3 कृत्स्न (for कृत्स्ना)

26 a) Ś1 विजय (for विलय) G1 M1 2 परम (for समनु-) Dc1 T G2–4 -प्राप्तास्, D4 प्राप्तस् (for प्राप्ता) — b) D7 8 तत्तु, G1 M स च (for तच्च) B5 दृश्यते (for बुध्यते) — Before 26^{cd}, G1 M ins सजय Ś1 K1–3 om 26^{cd} — c) M5 एव (for एवं) Dc1 त्रस्ता (for तत्र) — d) K4 B1 3 Dc1 D1 5 G1 M ब्रुवन्, B2 D3 [अ]ब्रुवन् (for ब्रुवन्ति) Dn1 परस्पर (for च भारत)

27 b) M2 हतस्य (for गतस्य) — c) D5 करोतु तत् (by transp), D7 करोमि तु K1 2 B1 यथा-, D4 5 मृषा (for वृथा) — d) Dn1 [ऽ]नुपायवत्, D4 °या यिवित् (for °पायवित्) D3 6 G4 धार्तराष्ट्रा (D6 °ष्ट्रो) नुपाविशत्

28 b) G1 M1 2 अर्जुन (for पाण्डव) T G2–5 M3–5 सैंधवं प्रति पाड (G3 पार्थि) व — c) K5 B Dc1 Dn D2 4 5 7 8 T G2–5 विवर्तमाने, Cd निवर्त° (as in text) B3 त्वादित्ये (for तिग्मांशौ)

29 a) Dn1 D1 4 5 प्रयात (for प्रयान्त) — c) G1 3 5 M3 4 धारयितु (for वार°) — d) G1 M यौधा

30 a) K1–4 D1 स तत् (for तत) Ś1 (before corr) तस्मै, Ś1 (by corr) तान्वै, T G2. 4 सैन्यान् (for सैन्य) — b) S पाण्डव श्वेतवाहन — d) Dn1

बलाकवर्णान्दाशार्हः पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥ ३१
कौन्तेयेनाग्रतः सृष्टा न्यपतन्पृष्ठतः शराः ।
तूर्णात्तूर्णतरं ह्यश्वास्तेऽवहन्वातरंहसः ॥ ३२
वातोद्धूतपताकान्तं रथं जलदनिस्वनम् ।
घोरं कपिध्वजं दृष्ट्वा विषण्णा रथिनोऽभवन् ॥ ३३
दिवाकरेऽथ रजसा सर्वतः संवृते भृशम् ।
शरार्ताश्च रणे योधा न कृष्णौ शेकुरीक्षितुम् ॥ ३४
ततो नृपतयः क्रुद्धाः परिवव्रुर्धनंजयम् ।
क्षत्रिया बहवश्चान्ये जयद्रथवधैषिणम् ॥ ३५
अपनीयत्सु शल्येषु धिष्ठितं पुरुषर्षभम् ।
दुर्योधनस्त्वगात्पार्थं त्वरमाणो महाहवे ॥ ३६ C D K

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

त्रिलोडयत्, S व्यलोळयत् (M2 °न्) (for व्यलोड°)

31 a) S हि (for तु) — b) D5–8 मनोदयत् — c) G1 M1.5 वलाक (for बलाक) B2 4 5 D7 8 -वर्णं (for -वर्णान्) Ś1 K1–3 वरा(Ś1 बला)हकर्णान्दाशार्हे, K4 Dn2 D2 3 6 बलाकाम तु दा — d) Dn1 अनादयत्, D7 8 G5 च ना° (for व्यना) G3 4 पाचजन्यस्य नादयत् — After 31, B3 5 ins

545* धनुर्गजाश्वसिक्ताना वेदित्वाल्लाघवेन च ।

B5 cont.

546* प्रेषमाणो जयत्तु हि यियासूनपि रहसा ।
अमोघा शत्रुहन्तारो विमला क्रोशपातिन ।
मनोजवास्तेऽपि रणे वाजिनो जवसपदा ।
कृष्णप्रतोदतुन्नानां रथवृन्दानुशालिनाम् ।
विशेषिता प्रयोगाच्च सर्वशत्रुनिबर्हणा ।

32 a) B1 2 5 सृष्टान् — b) D4 5 T G2–5 ह्यपतन् (for न्यप) K1–4 D1 शरान् B1 2 5 पतत पृष्ठत शरान् — c) Ś1 K1–4 D1 G1 M1 2 तूर्णं (for तूर्णात्) K5 Dn1 G1 M1 2 तूर्णतरा (for तरं) D4 तूर्णंतूर्णं हि अश्वास्ते — d) B1 प्राद्रवन्, B2–5 Do1 Dn2 D2 3 6 प्रावहन्, D4 अव (for तेऽव) — After 32, Dn2 D3 6 read 35–36

33 a) B1.3 5 पताकं तु, B2 4 Do1 Dn2 D2 3 6 G1.3–5 M1.2 क सं (for कान्तं) — b) Some MSS -नि स्वन — d) B3 धिमिस्रा; D4 धिधिस्रा; D7 8 विवर्णा (for विषण्णा) B1 2 3 (orig) 4 5 S बहवो (for रथिनो)

34 a) Dc1 तु, D4 G1 M1 2 च (for ऽथ) — b) M3–5 सवृत (M5 °ता) (for सर्वत) K5 सवृतं, D2 सवृतो (for सवृते) — c) G1–3 5 M1–3.5 यौधा — d) D3 6 शेकु कृष्णौ न वीक्षितु

35 Dn2 D3 6 read 35–36 after 32 — a) K5 Dn1 सर्वे (for क्रुद्धा) — d) G2 धनजयवधैषिण

36 For the sequence in Dn2 D3 6, cf v l 35 — a) D5 अपनीतेषु, Cd नीयत्सु (as in text) K5 D5 सैन्येषु (for शल्येषु) B1 3 5 सैन्येषु त्रिप्रयातेषु, B° Do1 D3 6 शस्त्रेष्वाध्मा(D6 षु ध्मा)यमानेषु, Dn° T G3 4 चक्रे(Dn2 सैन्ये)षु भ्रियमाणेषु, G1 2 5 M शल्येषु ध्रि(G2 षु ध्या, M1 2 °पूद्ध्रि)यमाणेषु — b) Ś1 K1–3 D1 विष्ठित, B2 वेष्टित, D7 8 तिष्ठत, S वीक्ष्य त (for धिष्ठितं) — c) B (except B2) Dn2 [ऽ]न्वयात्, D3 6 [ऽ]न्वगात्, T G M3–5 [ऽ]भ्ययात्, M1 2 [ऽ]भ्यगात् (for त्वगात्) — d) B3 Do1 S सहानुग (B3 गै) (for महाहवे)

Colophon Ś2 missing — *Sub parvan* N (except K4; Ś2 missing) G1 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K5 पार्थसेनाप्रवेश, Dn1 दुर्योधनप्राप्ति, D2 अर्जुनस्योदपान, D5 अर्जुनसेनाप्रवेश, Bom. ed सैन्यविस्मय — *Adhy no* (figures, words or both) B1 3 97, B3 98, Dn1 99, D3 101, D5 T G2–4 96, G1 M 95, G5 94 — *Śloka no* Do1 36, Dn1 35

७६

संजय उवाच ।
स्रंसन्त इव मज्जानस्तावकानां भयान्नृप ।
तौ दृष्ट्वा समतिक्रान्तौ वासुदेवधनंजयौ ॥ १
सर्वे तु प्रतिसंरब्धा ह्रीमन्तः सत्त्वचोदिताः ।
स्थिरीभूता महात्मानः प्रत्यगच्छन्धनंजयम् ॥ २
ये गताः पाण्डवं युद्धे क्रोधामर्षसमन्विताः ।
तेऽद्यापि न निवर्तन्ते सिन्धवः सागरादिव ॥ ३
असन्तस्तु न्यवर्तन्त वेदेभ्य इव नास्तिकाः ।
नरकं भजमानास्ते प्रत्यपद्यन्त किल्बिषम् ॥ ४
तावतीत्य रथानीकं विमुक्तौ पुरुषर्षभौ ।
ददृशाते यथा राहोरास्यान्मुक्तौ प्रभाकरौ ॥ ५
मत्स्याविव महाजालं विदार्य विगतज्वरौ ।
तथा कृष्णावदृश्येतां सेनाजालं विदार्य तत् ॥ ६
विमुक्तौ शस्त्रसंबाधाद्द्रोणानीकात्सुदुर्भिदात् ।
अदृश्येतां महात्मानौ कालसूर्याविवोदितौ ॥ ७
अस्त्रसंबाधनिर्मुक्तौ विमुक्तौ शस्त्रसंकटात् ।

76

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 73 39)

1 Before 1, D4 5 read 7 D2 4 om the ref B1 reads 1^{ab} on marg M4 reads 1^{a} twice —^{a}) Ś1 संसुस, K5 संस्रत, B1 स्रसक्ता, Dc1 (marg, orig as in text) D4. 5 श्रसंत, D8 श्रसत्त, G8 संसृंत (for स्रसन्त) Ś1 lacuna, B1 Dc1 D4 5 राजानस्, D8 सज्जानस्, G3. 4 मज्जानास् (for °नस्) K1–4 D1 संसुसमिव तत्सैन्य, D2 प्रसक्ता इव सर्जतस्, D3 6 सश्रंते स (D6 °तोसै) च मज्जामस्, G1 M1–3 4 (second time) अभवत्सर्वयोधाना (M3 4 °भूताना), M4 (first time) 5 स्रसत्य इव सजतौ (M5 मज्जास्तु) —^{b}) D3 6 तावकास्तद् (for °काना) M1. 3 4 भय (for भयान्) B4 अथ, D5 तत (for नृप) D2 भयार्दिता (for °न्नृप) B1 तावकास्त्वरया नृप —^{d}) Ś1 वासुदेवजनार्दनौ

2 Dn2 om (?hapl) 2 —^{a}) Ś1 K1–3 ते, D7 8 सु- (for तु) D6 -संरब्धाद्, T G3 -संरब्धौ (for संरब्धा) —^{b}) D6 भीमत (for ह्रीमन्त) K2 सर्वे, G5 सत्य (for सत्त्व-) K5 Dn1 D5 7 8 -नोदिता, D6 -रोदिता (for -चोदिता) —^{c}) B1 3 (marg as in text) 5 Dc1 स्थिरात्मान, T G2–5 स्थिरीभूत्वा (for °भूता) Dn1 महात्मानं, G1 M1 2 दृढात्मान (for महा°) —^{d}) Ś1 प्रत्युदीयुर्, K3 5 B1 2 4 Dn1 D3 प्रत्यगाच्छद्, K4 प्रत्युद्गच्छद्, D6 प्रत्युद्गच्छन्, D7 8 प्रत्यगृह्णान्, G1 M प्रत्यागच्छन् (for प्रत्य°) M1 2 धनंजय

3 ^{a}) Ś1 K1. 3 4 D1 पांडवान् (for पाण्डवं). —^{b}) Ś1 K (except K5) Dn D1 3 4 7 8 रोषामर्ष (for क्रोधा°) —^{c}) Dc1 (by corr) ततोपि, Cd अद्यापि (for तेऽद्यापि) —^{d}) D5 सरित, D6 7 सैंधव (for सिन्धव)

4 ^{a}) D5 असतस्, Cd असन्तस् (as in text) G4 तन् (for तु) K1 3 G3 4 निवर्तंते, K4 D1 T निवर्तत, G5 न्यवर्तंते (sic) (for न्यवर्तन्त) —^{b}) Ś1 K (except K3) Dn2 D2 4–6 G2 5 देवेभ्य (for वेदेभ्य) K1 3 इति (for इव) B1 याज्ञिका (for नास्तिका)

5 ^{a}) K (except K5) तद् (for ताव्) —^{b}) B1 (marg as in text) G2 भरतर्षभौ (for पुरुष) —^{c}) D7 8 ददर्शाते (for ददृशाते) D4 ग्रहे (for राहोर्) —^{d}) G3 5 प्रहारणौ (G5 °कौ) (for प्रभाकरौ)

6 ^{a}) D2 5 झषान्, D4 झषाम्, D8 मत्स्याम्, G3 4 मत्स्या (for मत्स्याव्) D8 महज्जाल (for महाजाल) —^{b}) Ś1 K (except K2) D (except Dc1) विगतक्लमौ (for ज्वरौ) —^{c}) D2 व्यदृश्येता (for अदृ°) Dn1 तथा सकृष्णौ दृश्येता —^{d}) D4 त (for तत्)

7 D4 5 read 7 before 1 —^{a}) K4 D1 सकाशाद् (for -संबाधाद्) —^{b}) S द्रोणानीकमहार्णवात् —^{c}) G1 M महावीर्यौ (for °त्मानौ) —K4 D1 6 om (hapl) 7^{d}–8^{c} — After 7^{abc}, the sequence in D2 is 8^{d}, 9^{ab}, 8^{c}, 7^{d}, 8^{d}, 8^{ab}, 9^{cd} D4 transp 7^{d} and 8^{d} —^{d}) D4 कालसूर्यम् (for °सूर्याव्)

8 For the sequence in D2, cf v l. 7 K4 D1 6 om 8^{abc} (cf v l 7) —^{a}) B (except B1) Dc1 D3 शस्त्र (for अस्त्र) Dn1 संवात (for संबाध) K5 शर संघाद्विनिर्मुक्तौ, G5 असंबाधविनि° —^{b}) D2 4 7 निर्मुक्तौ (for विमुक्तौ) B1–3 D5 रथ- (for शस्त्र) D2

अदृश्येतां महात्मानौ शत्रुसंबाधकारिणौ ॥ ८
विमुक्तौ ज्वलनस्पर्शान्मकरास्याज्झषाविव ।
व्यक्षोभयेतां सेनां तौ समुद्रं मकराविव ॥ ९
तावकास्तव पुत्राश्च द्रोणानीकस्थयोस्तयोः ।
नैतौ तरिष्यतो द्रोणमिति चक्रुस्तदा मतिम् ॥ १०
तौ तु दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ द्रोणानीकं महाद्युती ।
नाशशंसुर्महाराज सिन्धुराजस्य जीवितम् ॥ ११
आशा बलवती राजन्पुत्राणामभवत्तव ।
द्रोणहार्दिक्ययोः कृष्णौ न मोक्ष्येते इति प्रभो ॥ १२

तामाशां विफलां कृत्वा निस्तीर्णौ तौ परंतपौ ।
द्रोणानीकं महाराज भोजानीकं च दुस्तरम् ॥ १३
अथ दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ ज्वलिताविव पावकौ ।
निराशाः सिन्धुराजस्य जीवितं नाशशंसिरे ॥ १४
मिथश्च समभाषेताममीतौ भयवर्धनौ ।
जयद्रथवधे वाचस्तास्ताः कृष्णधनंजयौ ॥ १५
असौ मध्ये कृतः षड्भिर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ।
चक्षुर्विषयसंप्राप्तो न नौ मोक्ष्यति सैन्धवः ॥ १६
यद्यस्य समरे गोप्ता शक्रो देवगणैः सह । C B K

-कंटकात् (for -सकटात्) D5 अतिघोरास्सुदारुणात् —D5 om 8^{c}–9^{b} —^{c}) D2 ददृशाते (for अदृश्येता) S असबाधे (G1 M2 °धौ) (for महात्मानौ) —D4 transp 7^{d} and 8^{d} —^{d}) Ś1 K (except K8) Dn2 D1 4 S शस्त्र (for शत्रु-) K1 -धारिणौ Dn2 कारणौ (for -कारिणौ)

9 For the sequence in D2, of v l 7 D5 om 9^{ab} (of v l 8) —^{a}) G1 M8 4 5 (*sup lin*, orig as in text) -स्पर्शौ (for -स्पर्शान्) —^{b}) S झषास्या न्मकरा(G1 M1. 2 °न्मत्स्यका)विव — M3 4 om. (hapl) 9^{cd}, B8 reads the same on marg —^{c}) Dn2 D1. 8 G5 अक्षोभयेतां, D4 विक्षो , D6 आक्षो° (for व्यक्षो°) Ś1 K1 8. 4 ता, G1 M1. 2 ते (for तौ) —^{d}) D2 यथा (for इव)

10 ^{b}) Dn1 तदा, T G8 4 M3–5 द्वयो (for तयो) —^{c}) B Dc1 S नेमौ (for नैतौ) Dn1 D3 7 8 G3 4 तरिष्यते (for तो) —^{d}) D7 8 transp तदा and मतिम्

11 ^{a}) D7 ततो, G1 M1. 2 तौ च (for तौ तु) D5 तौ दृष्ट्वा समतिक्रांतं —^{b}) K1 8 4 D1 महामती (for द्युती) D5 द्रौणे सैन्यं महाबलं, T G2–5 ज्वलंताविव पावकौ —^{c}) B4 नाशंसिरे (for नाशशंसुर्) —Ś1 K (except K5) D1 om. (hapl) 11^{d}–13^{c} —^{d}) Dc1 D8 जीविते (for तम्)

12 Ś1 K (except K5) D1 om 12 (of v l 11) D3 om 12^{ab} Dn1 repeats 12^{ab} after 13 D5 reads 12^{ab} twice —^{a}) D5 विनीता सा (for बलवती) D4 वासीत् (for राजन्) —^{b}) D5 (second time) तदा (for तव) K5 Dn1 (second time) n2 D2 4 5 (first time) 6–8 सिंधुराजस्य जीविते (D5 °तं, D7 °तुं), B2 पुत्राणां तव पार्थिव —^{d}) A few MSS मोक्षेते, G1 M मोक्ष्यत (for मोक्ष्येते)

13 Ś1 K (except K5) D1 om 13^{abc} (of v l 11) —^{a}) B1 5 D2 तामाशा विफलीकृत्य (D2 त्वा) —^{b}) K5 B1 5 Dn D3–8 संतीर्णौ (for निस्तीर्णौ) Dc1 च (for तौ) —^{c}) S सुदुर्धर्षं (for महाराज) —^{d}) K1. 8 4 D1 2 सुदुस्तर, K5 च दुष्कर, D4 5 सुदुर्भिद (for च दुस्तरम्) — After 13, Dn1 repeats 12^{ab}

14 ^{a}) B4 इति (for अथ) Ś1 K1 8 4 D1 दृष्टौ (for दृष्ट्वा) —^{c}) D8 निराशा कौरवा राजन् —^{d}) D8 सिंधुराजस्य जीविते

15 ^{a}) D7 8 संप्र , T G2–5 सह (for सम) —^{b}) B5 Dn1 D3 5–8 G1 M अतीतौ, T G2–5 इति तौ (for अभीतौ) D7 वर्धितौ (for -वर्धनौ) —^{c}) T G2–5 M3–5 यत्तौ (for वाचस्) —^{d}) T G2–5 M3–5 शूरौ (for तास्ता)

16 ^{a}) Dc1 मध्यगत , D2 सख्ये कृत , D3 मध्यकृत (for मध्ये कृत) G1 M संख्ये (for षड्भिर्) —^{b}) T G8 4 धार्तराष्ट्र (for राष्ट्रैर्) K4 महात्मभि , G2 बलै (for रथै) —^{c}) K1 8 Dn1 -संप्राप्ते, D8 5 7 T G3–5 M2 4 संप्राप्तौ (for -संप्राप्तो) K5 चक्षुर्विषय-मापन्नो —^{d}) K1 B3–5 Dn2 D3 6 न मे; B1 2 नाथ, Dc1 Dn1 नार्य; D4 5 7 8 न वि , G1 2 M न नो (for न नौ) D2 मुच्यते, D7 8 मोक्षति (for मोक्ष्यति)

17 ^{b}) S शक्रो देवै समागतै (G1 M1 2 समागत , G4 सहागत) —^{c}) B4 तथाप्येवं; D8 तथाप्येतं; M1 2 तथा छोनं (for तथाप्येनं) Ś1 K Dn2 D1. 2 4–8 निर्दहेयाव; D8 विहन्याव (for हनिष्याव) —^{d}) D2 व्यभा

७६

संजय उवाच ।

स्रंसन्त इव मज्जानस्तावकानां भयान्नृप ।
तौ दृष्ट्वा समतिक्रान्तौ वासुदेवधनंजयौ ॥ १
सर्वे तु प्रतिसंरब्धा ह्रीमन्तः सत्त्वचोदिताः ।
स्थिरीभूता महात्मानः प्रत्यगच्छन्धनंजयम् ॥ २
ये गताः पाण्डवं युद्धे क्रोधामर्षसमन्विताः ।
तेऽद्यापि न निवर्तन्ते सिन्धवः सागरादिव ॥ ३
असन्तस्तु न्यवर्तन्त वेदेभ्य इव नास्तिकाः ।
नरकं भजमानास्ते प्रत्यपद्यन्त किल्बिषम् ॥ ४
तावतीत्य रथानीकं विमुक्तौ पुरुषर्षभौ ।
ददृशाते यथा राहोरास्यान्मुक्तौ प्रभाकरौ ॥ ५
मत्स्याविव महाजालं विदार्य विगतज्वरौ ।
तथा कृष्णावदृश्येतां सेनाजालं विदार्य तत् ॥ ६
विमुक्तौ शस्त्रसंबाधाद्द्रोणानीकात्सुदुर्भिदात् ।
अदृश्येतां महात्मानौ कालसूर्याविवोदितौ ॥ ७
अस्त्रसंबाधनिर्मुक्तौ विमुक्तौ शस्त्रसंकटात् ।

76

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf. v 1 7 73 39)

1 Before 1, D4 5 read 7 D2 4 om the ref B1 reads 1ab on marg M4 reads 1a twice — a) Ś1 संसुस, K5 स्रस्त, B1 स्रसक्ता, Do1 (marg, orig as in text) D4 5 श्रसंत, D8 श्रसंत, G8 संसृस (for स्रंसन्त) Ś1 lacuna, B1 Do1 D4 5 राजानस्, D8 सज्जानस्, G3 4 मज्जानास् (for °नस्) K1–4 D1 संसुसमिव तस्सैन्य, D2 प्रसक्ता इव सर्जतस्, D3. 6 संश्रंते स्म (D6 °तोस्मै) च मज्जामस्, G1 M1–3 4 (second time) असवत्सर्वयौधाना (M3 4 °भूतानां), M4 (first time) 5 स्नसत्य इव सज्जतौ (M5 मज्जास्तु) — b) D3 6 तावकास्तद् (for °काना) M1. 2 4 भयं (for भयान्) B4 अथ, D5 तत (for नृप) D2 भयार्दिता (for °न्नृप) B1 तावकास्त्वरथा नृप — d) Ś1 वासुदेवजनार्दनौ

2 Dn2 om (?hapl) 2 — a) Ś1 K1–3 ते, D7 8 सु- (for तु) D6 -संरब्धाद्, T G8 -संरब्धौ (for संरब्धा) — b) D6 भीमंत (for ह्रीमन्त) K2 सर्वे-, G5 सत्य (for सत्त्व) K5 Dn1 D5 7 8 -नोदिता, D6 -रोदिता (for -चोदिता) — c) B1 3 (marg as in text) 5 Do1 स्थिरात्मानं, T G2–5 स्थिरीभूत्वा (for °भूता) Dn1 महात्मानं, G1 M1. 2 दृढात्मान (for महा°) — d) K1 Ś1 प्रत्युदीयुर्, K3 5 B1 2 4 Dn1 D8 प्रत्यगच्छद्, G1 M प्रत्युद्गच्छद्, D5 प्रत्युद्गच्छन्, D7 8 प्रत्यगृह्णन्, प्रत्यागच्छन् (for प्रत्य°) M1. 2 धनंजय.

3 a) Ś1 K1. 3 4 D1 पांडवान् (for पाण्डवं). — b) Ś1 K (except K5) Dn D1. 3 4 7 8 रोषामर्ष (for क्रोधा°) — c) Do1 (by corr) ततोपि, Cd अद्यापि (for तेऽद्यापि) — d) D5 सरित, D6 7 सैंधव (for सिन्धव)

4 a) D5 असतस्, Cd असन्तस् (as in text) G4 तन् (for तु) K1 3 G3 4 निवर्तंते, K4 D4 T निवर्तंत, G5 न्यवर्तंते (sic) (for न्यवर्तन्त) — b) Ś1 K (except K3) Dn2 D2 4–6 G3 5 देवेभ्य (for वेदेभ्य) K1 3 इति (for इव) B1 याज्ञिका (for नास्तिका)

5 a) K (except K5) तद् (for ताव्) — b) B1 (marg as in text) G2 भरतर्षभौ (for पुरुष°) — c) D7 8 ददृशाति (for ददृशाते) D4 श्रहो (for राहोर्) — d) G2 5 प्रहारणौ (G5 °कौ) (for प्रभाकरौ)

6 a) D2 5 झषान्, D4 झषाम्, D3 मत्स्याम्, G3 4 मत्स्या (for मत्स्याव्) D3 महज्जालं (for महाजालं) — b) Ś1 K (except K2) D (except Do1) विगतक्लमौ (for °ज्वरौ) — c) D2 व्यदृश्येता (for अदृ°) Dn1 तथा सकृष्णौ दृश्येता — d) D4 त (for तत्)

7 D4 5 read 7 before 1 — a) K4 D1 सकाशाद् (for -संबाधाद्) — b) S द्रोणानीकमहार्णवात् — c) G1 M महावीर्यौ (for °त्मानौ) — K4 D1 6 om (hapl) 7d–8c — After 7abc, the sequence in D2 is 8d, 9ab, 8c, 7d, 8d, 8ab, 9cd D4 transp 7d and 8d — d) D4 कालसूर्यम् (for °सूर्याव्)

8 For the sequence in D2, cf v 1. 7 K4 D1 6 om 8abc (cf. v 1. 7) — a) B (except B1) Do1 D8 शस्त्र (for अस्त्र) Dn1 सघात (for -संबाध) K5 शर संघाद्विनिर्मुक्तौ, G5 असंयाधविनि° — b) D4 4 7 निर्मुक्तौ (for विमुक्तौ) B1–3 D8 रथ- (for शस्त्र) D8

अदृश्येतां महात्मानौ शत्रुसंबाधकारिणौ ॥ ८
विमुक्तौ ज्वलनस्पर्शान्मकरास्याज्झषाविव ।
व्यक्षोभयेतां सेनां तौ समुद्रं मकराविव ॥ ९
तावकास्तव पुत्राश्च द्रोणानीकस्थयोस्तयोः ।
नैतौ तरिष्यतो द्रोणमिति चक्रुस्तदा मतिम् ॥ १०
तौ तु दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ द्रोणानीकं महाद्युती ।
नाशशंसुर्महाराज सिन्धुराजस्य जीवितम् ॥ ११
आशा बलवती राजन्पुत्राणामभवत्तव ।
द्रोणहार्दिक्ययोः कृष्णौ न मोक्ष्येते इति प्रभो ॥ १२
तामाशां विफलां कृत्वा निस्तीर्णौ तौ परंतपौ ।
द्रोणानीकं महाराज भोजानीकं च दुस्तरम् ॥ १३
अथ दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ ज्वलिताविव पावकौ ।
निराशाः सिन्धुराजस्य जीवितं नाशशंसिरे ॥ १४
मिथश्च समभाषेतामभीतौ भयवर्धनौ ।
जयद्रथवधे वाचस्तास्ताः कृष्णधनंजयौ ॥ १५
असौ मध्ये कृतः षड्भिर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ।
चक्षुर्विषयसंप्राप्तो न नौ मोक्ष्यति सैन्धवः ॥ १६
यद्यस्य समरे गोप्ता शक्रो देवगणैः सह । C 7 D 1 K 1

-कंटकात् (for -सकटात्) D5 अतिघोरात्सुदारुणात् —D6 om 8^{c}–9^{b} — ^{c}) D2 ददृशाते (for अदृश्येता) S असंबाधे (G1 M2 धौ) (for महात्मानौ) — D4 transp 7^{d} and 8^{d} — ^{d}) Ś1 K (except K3) Dn2 D1.4 S शस्त्र (for शत्रु-) K1 -धारिणौ Dn3 कारणौ (for -कारिणौ)

9 For the sequence in D2, cf v 1 7 D6 om 9^{ab} (cf v 1 8) — ^{a}) G1 M3 4 5 (sup lin, orig as in text) -स्पर्शौ (for -स्पर्शान्) — ^{b}) S झषास्या न्मकरा(G1 M1.2 °न्मस्त्यका)विव — M3 4 om (hapl) 9^{cd}, B3 reads the same on marg — ^{c}) Dn2 D1.3 G5 अक्षोभयेता, D4 विक्षो°, D6 आक्षो° (for व्यक्षो) Ś1 K1 3.4 तां, G1 M1 2 ते (for तौ) — ^{d}) D2 यथा (for इव)

10 ^{b}) Dn1 तदा, T G3 4 M3–5 द्वयो (for तयो) — ^{c}) B Dc1 S नेमौ (for नैतौ) Dn1 D3 7 8 G3 4 तरिष्यसे (for तो) — ^{d}) D7 8 transp तदा and मतिम्

11 ^{a}) D7 ततो, G1 M1.2 तौ च (for तौ तु) D5 तौ दृष्ट्वा समतिक्रांत — ^{b}) K1 3 4 D1 महामती (for द्युती) D5 द्रौणे सैन्यं महाबलं, T G2–5 ज्वलंताविव पावकौ — ^{c}) B4 नाशंसिरे (for नाशशसुर्) — Ś1 K (except K5) D1 om. (hapl) 11^{d}–13^{c} — ^{d}) Dc1 D3 जीविते (for तम्)

12 Ś1 K (except K5) D1 om 12 (cf v 1 11) D2 om 12^{ab} Dn1 repeats 12^{ab} after 13 D5 reads 12^{ab} twice — ^{a}) D8 विनीता सा (for बलवती) D4 वासीत् (for राजन्) — ^{b}) D5 (second time) तदा (for तव) K5 Dn1 (second time) n2 D2 4 5 (first time) 6–8 सिंधुराजस्य जीविते (D5 °तं, D7 °तु), B2 पुत्राणां तव पार्थिव — ^{d}) A few MSS मोक्षेते, G1 M मोक्ष्यत (for मोक्ष्येते)

13 Ś1 K (except K5) D1 om 13^{abc} (cf v 1 11) — ^{a}) B1 5 D3 तामाशा विफलीकृत्य (D2 त्वा) — ^{b}) K6 B1 6 Dn D3–8 संतीर्णौ (for निस्तीर्णौ) Dc1 च (for तौ) — ^{c}) S सुदुर्धर्षं (for महाराज) — ^{d}) K1.3 4 D1 2 सुदुस्तर, K5 च दुष्कर, D4 6 सुदुर्भिद (for च दुस्तरम्) — After 13, Dn1 repeats 12^{ab}

14 ^{a}) B4 इति (for अथ) Ś1 K1 3 4 D1 दृष्टौ (for दृष्ट्वा) — ^{c}) D8 निराशा कौरवा राजन् — ^{d}) D8 सिंधुराजस्य जीविते

15 ^{a}) D7 8 संप्र, T G2–5 सह (for सम) — ^{b}) B5 Dn1 D3 5–8 G1 M अतीतौ, T G2–5 इति तौ (for अभीतौ) D7 वर्धितौ (for -वर्धनौ) — ^{c}) T G2–5 M3–5 यत्तौ (for वाचस्) — ^{d}) T G2–5 M3–5 शूरौ (for तास्ता)

16 ^{a}) Dc1 मध्यगत, D2 सव्ये कृत, D3 मध्यकृत (for मध्ये कृत) G1 M संख्ये (for षड्भिर्) — ^{b}) T G3 4 धार्तराष्ट्र (for राष्ट्रैर्) K4 महात्मभि, G2 बलै (for रथै) — ^{c}) K1 3 Dn1 संप्राप्ते, D3 5 7 T G3–5 M2 4 संप्राप्तौ (for सप्राप्तो) K5 चक्षुर्विषय मापन्नौ — ^{d}) K1 B3–5 Dn2 D3 6 न मे, B1.2 नाथ, Dc1 Dn1 नार्य, D4 5 7 8 न वि, G1 2 M न नो (for न नौ) D2 मुच्यते, D7 8 मोक्षति (for मोक्ष्यति)

17 ^{b}) S शक्रो देवै समागतै (G1 M1 2 समागत; G4 सहागत) — ^{c}) B4 तथाप्येवं; D3 तथाप्येतं; M1 2 तथा ह्येनं (for तथाप्येनं) Ś1 K Dn2 D1 2 4–8 निर्हं स्याव, D3 विर्हंस्याव (for हनिष्याव) — ^{d}) D2 व्यमा

तथाप्येनं हनिष्याव इति कृष्णावभाषताम् ॥ १७
इति कृष्णौ महाबाहू मिथः कथयतां तदा ।
सिन्धुराजमवेक्षन्तौ तत्पुत्रास्तत्र शुश्रुवुः ॥ १८
अतीत्य मरुधन्वेव प्रयान्तौ तृषितौ गजौ ।
पीत्वा वारि समाश्वस्तौ तथैवास्तामरिंदमौ ॥ १९
व्याघ्रसिंहगजाकीर्णानतिक्रम्येव पर्वतान् ।
अदृश्येतां महाबाहू यथा मृत्युजरातिगौ ॥ २०
तथा हि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे ।
तावका दृश्य मुक्तौ तौ विक्रोशन्ति स्म सर्वतः ॥ २१
द्रोणादाशीविषाकाराज्ज्वलितादिव पावकात् ।
अन्येभ्यः पार्थिवेभ्यश्च भास्वन्ताविव भास्करौ ॥ २२
तौ मुक्तौ सागरप्रख्याद्द्रोणानीकादरिंदमौ ।
अदृश्येतां मुदा युक्तौ समुत्तीर्यार्णवं यथा ॥ २३
शस्त्रौघान्महतो मुक्तौ द्रोणहार्दिक्यरक्षितान् ।
रोचमानावदृश्येतामिन्द्राग्न्योः सदृशौ रणे ॥ २४
उद्भिन्नरुधिरौ कृष्णौ भारद्वाजस्य सायकैः ।
शितैश्चितौ व्यरोचेतां कर्णिकारैरिवाचलौ ॥ २५
द्रोणग्राहह्रदान्मुक्तौ शक्त्याशीविषसंकटात् ।

षता (for भभा°)

18 [b]) S (except G5) कथयतस् (for °यतां) B3 कथा (for तदा) — [c]) K4 अवेक्ष्यतौ, D2 अपेक्षंतौ (for अवेक्षन्तौ) — [d]) B Dc1 Dn1 D2. 4. 5 त्वत्- (for तत्) K4 पुत्रास् (for पुत्रास्) B (except B1) Dc1 Dn1 तच, D4 बहु (for तत्र) Ś1 K (except K5) D1. 4 चुक्रुशुः (for शुश्रुवु) D3. 6 तत्र पुत्राश्च शुश्रुवु, G1 M (M3-5 sup lin, orig as in text) पुत्रास्तव च शुश्रुवु

19 [a]) B Dc1 Dn1 धन्वान, Dn2 धन्वे त्व, D5 G5 -धन्वे च, D6 -धन्वौ च, D7. 8 -धन्वानौ, G1 M -धन्वेषु (for -धन्वेव) — [b]) Ś1 प्रतातौ, B1. 3 Dc1 Dn1 D7. 8 प्रयातौ, D3. 6 प्रभ्रांतौ, D4. 5 प्रवृत्तौ, T G2-5 तपाते, G1 M द्रवंतौ (for प्रयान्तौ) B1 गतौ (for गजौ) K (except K5) तृषार्तौ (K2. 3 तृषितौ) क्षुधितौ गजौ — [d]) G1 M1. 2 तथा वास्ताम् (for तथै वा°) B4 तद्वत्कृष्णावदृश्यतां

20 [a]) D2 -गजाकीर्णम्, T G3-5 -समाकीर्णम् (G5 °र्णा), G2 मृगाकीर्णं (for -गजाकीर्णान्) — [b]) K2 B4 Dc1 Dn2 D5 अतिक्रम्य च, D4 अभित्वान्येव (for अतिक्रम्येव) D2 T G2-4 पर्वतं (for पर्वतान्) — [c]) B Dc1 D3. 6 S वणिजाविव दृश्येता — [d]) B Dc1 D3. 6 T G2-5 हीनमृत्यू (D6 °त्यु, G5 °त्यौ) जरातिगौ, G1 M हीनमृत्युजराविव

21 21[ab] = (var) 31[ab] — [a]) G2 [अ]भि- (for हि) — [b]) Dn1 भाति मे (for मेनिरे) — [c]) Ś1 lacuna, K2 Dn2 D2. 3. 6 वीक्ष्य (for दृश्य) D2 तु (for तौ) — [d]) Dn1 आक्रोशंत, D2 व्यत्रसंत (for विक्रोशन्ति) Ś1 K3. 5 Dn D4-8 M3-5 सर्वश (for °त) B Dc1 विक्रोशतौ समंतत

22 [a]) D5 आशीविषाकारौ (for °काराज्). — [b]) D2. 6 G1 M1. 2 ज्वलिताव् (for °ताद्) K4 D1 पर्वताव् (for पावकाद्) — [d]) K1 भास्वराद्, K3 भास्करात्, K4 D1 भासुराद् (for भास्वन्ताव्)

23 [a]) K3 Dn2 D1-3. 6 M3. 4 वि, M1. 2 ते (for तौ) G3 मुख्यौ (for मुक्तौ) — [b]) D6 सुदुर्मिदाव् (for अरिंदमौ) — D6 om (hapl) 23[d]-26[a] — [d]) B1 [अं]तरं (for [अ]र्णव)

24 D6 om 24 (cf v l 23) — [a]) Ś1 K B3 D (except D7, D6 om) अस्त्रौघान्, G1 M1. 2 शस्त्रौघं (for शस्त्रौघान्) K4 om from मुक्तौ up to व्यरो (in 25[c]) — After 24[a], D2 reads 26[b] for the first time repeating it in its proper place D2 om 24[b] — [b]) B3 (marg as in text) वारितान्, B4 -विक्षतौ (for रक्षितान्) D7. 8 द्रोणहार्दिक्ययोस्तदा — [d]) K1. 2 B (except B5) Dc1 D1 इंद्राग्नि, Dn1 धन्वाग्न्यो, G1 M वाय्वग्नि (for इन्द्राग्न्यो) T G2-5 गुणे (for रणे)

25 D6 om 25 (cf v l 23) K4 om. up to व्यरो (cf v l 24) — [a]) T G2-5 उदीर्ण- (for उद्भिन्न) K5 Dn1 उद्भिन्नरुधिरापीडौ — [b]) B1. 2. 5 D3 शायकैः, Dn2 पावकैः (for सायकैः) — [c]) Ś1 K5 Dn1 D5. 7. 8 शरैश्चितौ, K1 B1 D4 शरैश्च तौ, D2 शितै श्वेतैर्, T G2-5 शितै शरैर् (for शितैश्चितौ) G2 व्यरेजेतां, G5 विरेजेता, M5 अरोचेता (for व्यरोचेतां)

26 D6 om 26[a] (cf v l 23) — [a]) Ś1 K1 G1 M1. 2 द्रोणाग्रा(G1 °ह्रा)हग्रहान्मुक्तौ, K2-4 D1. 2 द्रोणग्राहग्रहान्मुक्तौ, D4 °ह्रुतान्मुक्तौ — D2 reads 26[b] for the first time after 24[a] — [b]) B3 (marg as in text) तावाशीविषसकटाव्, D3 शस्त्राशीविष°, S शक्त्यृष्टि(G1 M शस्त्राशी)विषकटकात् — [c]) B1. 5 (marg, orig as in text) 5 धनु (for अय) D2. 5. 6 -शिरोम, D7

अयःशरोग्रमकरात्क्षत्रियप्रवराम्भसः ॥ २६
ज्याघोषतलनिर्ह्लादाद्गदानिस्त्रिंशविद्युतः ।
द्रोणास्त्रमेघान्निर्मुक्तौ सूर्येन्दू तिमिरादिव ॥ २७
बाहुभ्यामिव संतीर्णौ सिन्धुषष्ठाः समुद्रगाः ।
तपान्ते सरितः पूर्णा महाग्राहसमाकुलाः ॥ २८
इति कृष्णा महेष्वासौ यशसा लोकविश्रुतौ ।
सर्वभूतान्यमन्यन्त द्रोणास्त्रबलविस्मयात् ॥ २९
जयद्रथं समीपस्थमवेक्षन्तौ जिघांसया ।
रुरुं निपाने लिप्सन्तौ व्याघ्रवत्तावतिष्ठताम् ॥ ३०
यथा हि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे ।
तव योधा महाराज हतमेव जयद्रथम् ॥ ३१
लोहिताक्षौ महाबाहू संयत्तौ कृष्णपाण्डवौ ।
सिन्धुराजमभिप्रेक्ष्य हृष्टौ व्यनदतां मुहुः ॥ ३२
शौरेरभीशुहस्तस्य पार्थस्य च धनुष्मतः ।
तयोरासीत्प्रतिभ्राजः सूर्यपावकयोरिव ॥ ३३
हर्ष एव तयोरासीद्द्रोणानीकप्रमुक्तयोः ।
समीपे सैन्धवं दृष्ट्वा श्येनयोरामिषं यथा ॥ ३४
तौ तु सैन्धवमालोक्य वर्तमानमिवान्तिके ।
सहसा पेततुः क्रुद्धौ क्षिप्रं श्येनाविवामिषे ॥ ३५
तौ तु दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ हृषीकेशधनंजयौ ।
सिन्धुराजस्य रक्षार्थं पराक्रान्तः सुतस्तव ॥ ३६
द्रोणेनाबद्धकवचो राजा दुर्योधनस्तदा ।

C B K

-शराग्र (for शरोग्र) D_2 -करकात् (for -मकरात्) S भयोमुस(T G_1 योमङ-, G_3 धोमङ, G_5 धोमुस) ऌसमाधात् Cd cites भय शरा —^{d}) $D_{2\,5}$ क्षत्रिय प्रभवा(D_2 वरा)तक

27 ^{a}) $Ś_1$ $K_{1,\,3\,4}$ निर्घोषाद् (for निर्ह्लादाद्) —^{c}) K_4 B_4 मेघ, G_6 -वेगान् (for मेघान्)

28 ^{a}) $Ś_1$ K_{3-4} सतीर्णा, K_1 B_2 सकीर्णौ (for संतीर्णौ) —^{b}) Dn_1 D_5 सिंधुपृष्ठा, Cd °षष्ठा (as in text) —^{c}) $Ś_1$ तेषा ते, $K_{1\,3,\,4}$ D_1 तेषाता (for तपान्ते) —^{d}) M_{3-5} तद्वत्तीर्णावरिंदमौ — After 28, S ins

547* महाशैलोच्चयां घोरां लङ्घयित्वा महानदीम् ।
निस्तीर्णावध्वगौ यद्वत्तद्वत्तौ तारितौ रणे ।

[(L. 1) G_1 M_{3-5} महाटवीं (for नदीम्) —(L 2) T उद्धतौ (for अध्वगौ) T $G_{1\,2}$ M_{1-4} तरितौ, G_5 त्वरितौ, M_5 तरसौ (for तारितौ) $G_{1,\,2}$ M रण (for रणे)]

29 ^{a}) D_3 महात्मानौ, S महाभागौ (for महेष्वासौ) —^{b}) $Ś_1$ $K_{1,\,3,\,4}$ D_1 मनसा, K_2 B_2 (marg, orig as in text) प्रशस्तौ (for यशसा) —^{d}) D_2 विस्मय, D_5 विश्रवात् (for विस्मयात्)

30 ^{a}) G_4 समीपस्थौ (for °स्थम्) —^{b}) T G_{2-5} समीक्षंतौ (for अवेक्षन्तौ) —^{c}) $Ś_1$ $K_{2\,3}$ तरुं, K_1 उरुं, K_5 सरोरु, D_2 तं त, D_3 सरून्, D_6 क्रुरून्, Cd रुरु (as in text) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 निदाघे, K_5 Dn_1 $D_{5\,6}$ $G_{2\,4}$ निपाते; Cd निपाने (as in text) $Ś_1$ K_{1-3} लिप्सत (for तौ) —^{d}) B_4 अदृश्यता (for अतिष्ठताम्) K_5 B_5 व्याघ्रानिव व्यतिष्ठता

31 31^{ab}=(var) 21^{ab} —^{a}) G_1 M तथा (for यथा) —^{c}) $G_{1\,5}$ $M_{1-3\,5}$ यौधा (for योधा) —^{d}) D_2 S आहुर् (for एव)

32 ^{b}) $K_{2\,3}$ $B_{2\,4}$ Dn_2 $D_{3\,6}$ सयुक्तौ, K_5 सयुतौ, B_5 सयतौ, D_4 सयत्तौ, $D_{5\,7\,8}$ सयातौ, G_1 M ससक्तौ (for सयत्तौ) —^{c}) G_5 अनुप्रेक्ष्य (for अभि) —^{d}) B_2 (marg as in text) $_{3-5}$ Dc_1 D_6 कृष्णौ (for हृष्टौ) D_7 व्यानदता, T G_{1-4} M निनदतुर् (for व्यनदता) G_5 प्रहृष्टौ नदतुर्मुहु

33 ^{a}) D_3 सौरेर् (for शौ) $Ś_1$ $K_{2\,4}$ B Dc_1 Dn $D_{1-3,\,5\,6}$ अभीपु, D_4 अभीसु (for अभीशु) —^{b}) D_5 धनुर्भृत (for °ष्मत) —^{c}) B Dc_1 Dn_2 $D_{1\,3\,6}$ प्रभा राजन्, T G_{2-5} $M_{4\,5}$ परिभ्राज, M_3 परा (for प्रति) Cd cites प्रभा

34 ^{a}) B_4 चैव, T G_{2-4} एव (for एव) —^{b}) M_{3-5} द्रोणानीकात् (for नीक) B Dc_1 D_4 विमुक्तयो (for प्र)

35 ^{a}) K_1 ते (for तौ) —^{c}) K_5 Dn_1 $D_{4\,5\,7\,8}$ [उ]त्पेततु (for पेततु) —^{d}) $Ś_1$ श्येन (for श्येनाव्) $K_{2\,5}$ B Dc_1 Dn_1 $D_{3\,4\,7\,8}$ इवामिषं; D_5 इवोद्गतौ (for इवामिषे)

36 ^{a}) B_4 $D_{1\,2}$ दृष्ट्वा तु (by transp) G_2 व्यतिक्रातौ; G_4 [अ]भ्यति; Cd व्यति (as in text)

37 ययावेकरथेनाजौ हयसंस्कारवित्प्रभो ॥ ३७
38 कृष्णपार्थौ महेष्वासौ व्यतिक्रम्याथ ते सुतः ।
अग्रतः पुण्डरीकाक्षं प्रतीयाय नराधिप ॥ ३८
ततः सर्वेषु सैन्येषु वादित्राणि प्रहृष्टवत् ।
प्रावाद्यन्समतिक्रान्ते तव पुत्रे धनंजयम् ॥ ३९
सिंहनादरवाश्चासन्शङ्खदुन्दुभिमिश्रिताः ।
दृष्ट्वा दुर्योधनं तत्र कृष्णयोः प्रमुखे स्थितम् ॥ ४०
ये च ते सिन्धुराजस्य गोप्तारः पावकोपमाः ।
ते प्रहृष्यन्त समरे दृष्ट्वा पुत्रं तवाभिभो ॥ ४१
दृष्ट्वा दुर्योधनं कृष्णस्त्वतिक्रान्तं सहानुगम् ।
अब्रवीदर्जुनं राजन्प्राप्तकालमिदं वचः ॥ ४२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

७७

वासुदेव उवाच ।
सुयोधनमतिक्रान्तमेनं पश्य धनंजय ।
आपद्गतमिमं मन्ये नास्त्यस्य सदृशो रथः ॥ १
दूरपाती महेष्वासः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।

---

37 K_1 om 37^a–38^b —^{a}) B_4 $D_{5\,7\,8}$ S वद्ध- (for [आ]वद्ध-) —^{b}) $Ś_1$ K (K_1 om) B_3 D (except D_{c1} $D_{5\,8}$) तत (for तदा)

38 K_1 om 38^{ab} (cf v l 37) —^{a}) B_3 (marg) व्यतिक्रातौ (for महेष्वासौ) —^{b}) D_2 S तु, $D_{7\,8}$ च (for [अ]थ) $K_{3\,4}$ D_1 व्यतिक्रम्य सुतस्तव —^{d}) $K_{1\,4}$ D_1 G_1 $M_{1\,2}$ व्यतीयाय, $D_{5\,7}$ प्रतियाय (for प्रती°) $B_{1\,2}$ D_{c1} D_{n1} $D_{2-5\,7\,8}$ T G_{3-5} नराधिप

39 ^{a}) $D_{2\,4\,7\,8}$ transp सर्वेषु and सैन्येषु T G_{2-5} M_{3-5} तत सर्वाणि सैन्यानि, G_1 $M_{1.2}$ तत सैन्यानि सर्वाणि —^{c}) K_4 प्रवाद्यन्, B_{1-3} D_{c1} अवा° (for प्रावा) K_2 $B_{4\,5}$ D_{n2} $D_{3\,6}$ प्रा(B_5 $D_{3\,6}$ अ)वाद्यंत व्यतिक्रांते, S अवादयन्नति —^{d}) S transp तव and पुत्रे

40 ^{c}) D_7 om (hapl.) from तत्र up to दुर्योधनं (in 42^a) B_4 दुर्योधन तत्र दृष्ट्वा

41 D_7 om 41 (cf v l 40) —^{a}) K_5 तु (for च) —^{b}) $D_{6\,8}$ पर्वतोपमा (for पावको°) —^{c}) $Ś_1$ K (except K_4) $B_{2\,4\,5}$ D_{n1} D_1 G_{3-5} [ऽ]प्यहृष्यंत, B_1 [ऽ]प्ययुध्यंत, B_3 D_{n2} $M_{1\,2}$ प्राहृष्यंत, D_3 प्रहृष्यंति, $D_{4.8}$ स्वहृष्यंत, D_6 [ऽ]न्वहृष्यंत (for प्रहृष्यन्त) —^{d}) $Ś_1$ $K_{2\,3}$ G_1 $M_{1.2}$ तवाभिभो, K_1 D_{n2} तव विभो, K_5 समाभिभो, B D_{c1} $D_{2\,3.5}$ तव प्रभो, D_1 तवाविभो (for तवाभिभो)

42 D_7 om up to दुर्योधनं (cf v l 40) —^{b}) $K_{2\,5}$ B D (except D_6) व्यतिक्रांत (for स्वति) K_1 D_3 महानुगं, D_2 सहानुजं (for °नुगम्)

Colophon om. in K_{1-3} $Ś_2$ missing —*Sub-parvan* $Ś_1$ K_5 B D_{c1} D_{n1} $D_{1-3\,5-8}$ जयद्रथवध —*Adhy name* K_5 $D_{4\,7}$ वासुदेवार्जुनसेना(D_4 om सेना)प्रवेश, D_{n2} अर्जुनसेनाप्रवेश, G_1 $M_{1\,2}$ सैनिक वितर्क, $G_{3\,4}$ जयद्रथदर्शनं, Bom ed दुर्योधनागम —*Adhy no* (figures, words or both) B_1 98, B_2 88, B_3 99, B_5 106, D_{n1} 100, D_2 102, D_3 T G_{2-4} 97, G_1 M 96, G_5 95 —*Śloka no* D_{c1} D_{n1} 42, G_5 43

77

☞ This adhy is missing in $Ś_2$ (cf v l 7 73 39)

1 M_4 om the ref D_{c1} D_{n1} G_4 $M_{3\,5}$ श्रीकृष्ण उवाच, T $G_{2\,3\,5}$ श्रीभगवानुवाच (for वासुदेव उवाच) —^{a}) D_{c1} $D_{5\,7}$ G_5 दुर्योधनम् (for सुयो°) B_1 व्यतिक्रांतम् (for अति) —^{b}) K_2 D_{c1} D_2 एत (for एनं) —^{c}) $Ś_1$ आपद्गताम्, B_2 अत्यद्भुतम्, $D_{3\,6}$ अपद्भुतम्, Cd आपद्गतम् (as in text) K_5 D_6 इदं (for इम) K_1 आपद्गता महामन्ये (sic), K_3 अत्यद्गताम*मन्ये, K_4 D_1 आपद्गतामल मन्ये —M_3 om. 1^d–5^b —^{d}) T G_{2-5} अत्र (for अस्य) D_{n2} $D_{3\,6}$ रथी, $D_{7\,8}$ रिपु (for रथ) —After 1, D_2 reads 3

2 M_3 om 2 (cf. v l 1) —^{a}) $Ś_1$ दूरापाती

दृढास्त्रश्चित्रयोधी च धार्तराष्ट्रो महाबलः ॥ २
अत्यन्तसुखसंवृद्धो मानितश्च महारथैः ।
कृती च सततं पार्थ नित्यं द्वेष्टि च पाण्डवान् ॥ ३
तेन युद्धमहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ ।
अत्र वो द्यूतमायातं विजयायेतराय वा ॥ ४
अत्र क्रोधविषं पार्थ विमुञ्च चिरसंभृतम् ।
एष मूलमनर्थानां पाण्डवानां महारथः ॥ ५
सोऽयं प्राप्तस्तवाक्षेपं पश्य साफल्यमात्मनः ।
कथं हि राजा राज्यार्थी त्वया गच्छेत संयुगम् ॥ ६
दिष्ट्या त्विदानीं संप्राप्त एष ते बाणगोचरम् ।
स यथा जीवितं जह्यात्तथा कुरु धनंजय ॥ ७
ऐश्वर्यमदसंमूढो नैष दुःखमुपेयिवान् ।
न च ते संयुगे वीर्यं जानाति पुरुषर्षभ ॥ ८
त्वां हि लोकास्त्रयः पार्थ ससुरासुरमानुषाः ।
नोत्सहन्ते रणे जेतुं किमुतैकः सुयोधनः ॥ ९
स दिष्ट्या समनुप्राप्तस्तव पार्थ रथान्तिकम् ।
जह्येनं वै महाबाहो यथा वृत्रं पुरंदरः ॥ १०
एष ह्यनर्थे सततं पराक्रान्तस्तवानघ ।
निकृत्या धर्मराजं च द्यूते वञ्चितवानयम् ॥ ११
बहूनि सुनृशंसानि कृतान्येतेन मानद । C 7 B 7 K 7

(for दूर) —b) G5 कृतार्थौ (for स्त्रो) D7 मर्दन (for -दुर्मद) —c) S (except M6, M8 om) दृढ हस्तश्चित्रयोधी —d) K5 Dn D2 S (M8 om) महारथ (for बल॰)

3 M8 om 3 (of v l 1) D2 reads 3 after 1 —a) D3 6 अत्यर्थं (for अत्यन्त) —b) Ś1 K1–3 D1 महाबलैः, B5 रथ , G5 रथा (for रथै) —d) Ś1 K1–3 मया सह, K4 D1 त्वया सह (for च पाण्डवान्)

4 M8 om 4 (of v l 1) —a) Dn1 ततो (for तेन) —b) S (M8 om.) अरिंदम (for तवानघ) —c) B3 तत्र (for अत्र) B3 (marg, orig as in text) वो युद्धम्, D4 G1 2 5 M (M8 om) नो (D4 या) द्यूतम्, D3 चोद्यतम् (for वो द्यूतम्) K1 4 5 D5 6–8 आयातं, B Dc1 Dn1 S (M8 om) आयत्तं, D2 आयाहि (for आयातं) —d) K1–3 Dn1 D5 6–8 च, K5 वै (for वा) B Dc1 T G2 विजयस्येतरस्य वा

5 M8 om 5ab (of v l 1) —a) D4 तत्र (for अत्र) S (except M4 5, M8 om) कोप (for क्रोध) —b) B5 -संवृत (for -संभृतम्) —c) S ह्यनर्थानां (for अन) —d) S महात्मनां (for रथ)

6 a) T G3–5 एष, G1 2 M एक (for सोऽय) D7 8 पार्थ (for प्राप्तस्) K5 D5 7 8 तवार्थाय; B6 श्रेय, Dn1 D4 ॰र्थो य, D1 श्रेय; T G1–4 M1 2 क्षेपे, G5 क्षेप, M6 (sup lin as in text) इव क्षेप (for तवाक्षेप) —b) Dc1 यथा (for पश्य) M6 (sup lin, orig as in text) सावध्यम् (for साफल्यम्) —c) Dn1 तु राजा; G1 M1 2 ह्यराजा (for हि राजा) Ś1 D2 राज्यार्थे; K1 3 राजार्थे, G2 राज्यार्थ (for र्थी) —d) D2 त्वय (for त्वया) B2 Dc1 Dn1 D2 5 M3–5 संयुगे (for संयुगम्) Ś1 कथं यास्यति संयुगं

7 D3 om (hapl) 7b–10a —b) Dn1 राजा (for एष) —c) B2 यथा वै, B3–5 Dc1 Dn2 D1 6 यथार्थं; T G3–5 यथेष्ट, G1 2 M यथैष (for स यथा)

8 D3 om 8 (of v l 7) —a) D6 -संमत्तो (for संमूढो) —b) K5 Dc1 Dn1 D4 5 7 8 नैव, G4 नैक (for नैष) —c) G3 तव (for न च) Dn1 मे (for ते) —d) Dn1 पुरुषर्षभ

9 D3 om 9 (of v l 7) —a) D8 M8 त्वा (for त्वां) —b) K4 D2 S मानवा, Dn1 (marg as in text) -पन्नगा (for -मानुषा) —d) D2 M3 4 6 (sup lin, orig as in text) किमु चैक, D6 किं पुनस्तु (for किमुतैक)

10 D3 om 10a (of v l 7) —a) S transp स and दिष्ट्या D1 तव स, D2 S समरे (for समनु) K4 स दिष्ट्या तव संप्राप्तो, D6 दिष्ट्या त्विदानीं संप्राप्य. —b) D5 रथं प्रति (for रथान्तिकम्) K4 D1 रथाते तव पांडव —c) K4 B4 D1 त्वं; G5 वा (for वै) Ś1 K (except K4) जह्येवैनं, Dn1 जह्य चैन (for जह्येनं वै) D2 महाबाहु (for बाहो)

11 a) Ś1 K2 3 B2 Dn1 D1 7 8 ह्यनर्थं, D2 ह्यमर्षी (for ह्यनर्थे) —c) D2 निवृत्य, Cd निकृत्या (as in text) K5 Dn1 D2 राजानं, B1–3 राजं तु (for -राजं च) —d) D8 च जितवान् (for वञ्चित॰)

12 b) Dc1 D4 M3 4 एतानि (for एतेन) D4 नारद

53

युष्मासु पापमतिना अपापेष्वेव नित्यदा ॥ १२
तमनार्यं सदा क्षुद्रं पुरुषं कामचारिणम् ।
आर्यो युद्धे मतिं कृत्वा जहि पार्थाविचारयन् ॥ १३
निकृत्या राज्यहरणं वनवासं च पाण्डव ।
परिक्लेशं च कृष्णाया हृदि कृत्वा पराक्रम ॥ १४
दिष्ट्यैष तव बाणानां गोचरे परिवर्तते ।
प्रतिघाताय कार्यस्य दिष्ट्या च यततेऽग्रतः ॥ १५
दिष्ट्या जानाति संग्रामे योद्धव्यं हि त्वया सह ।
दिष्ट्या च सफलाः पार्थ सर्वे कामा हि कामिताः ॥ १६
तस्माज्जहि रणे पार्थ धार्तराष्ट्रं कुलाधमम् ।
यथेन्द्रेण हतः पूर्वं जम्भो देवासुरे मृधे ॥ १७
अस्मिन्हते त्वया सैन्यमनाथं भिद्यतामिदम् ।
वैरस्यास्यास्त्ववभृथो मूलं छिन्धि दुरात्मनाम् ॥ १८

संजय उवाच ।

तं तथेत्यब्रवीत्पार्थः कृत्यरूपमिदं मम ।
सर्वमन्यदनादृत्य गच्छ यत्र सुयोधनः ॥ १९
येनैतद्दीर्घकालं नो भुक्तं राज्यमकण्टकम् ।
अप्यस्य युधि विक्रम्य छिन्द्यां मूर्धानमाहवे ॥ २०

(for मानद) D5 कृतानन्येन मारिष —^{d}) Ś1 K1.3.4 त्वपापेषु, B1–3.5 Dc1 Dn1 D3–8 ह्यपा° (for अपा°) K5 D1.7.8 S (except M3–5) [अ]पि, B4 D2 च (for [ए]व)

13 ^{a}) Ś1 त्वम् (for तम्) K4 महा- (for सदा) Dn1 D1.7.8 क्रुद्धं (for क्षुद्र) —^{b}) K1.5 Dn2 D2–4 G3.4 M3.4 परुष (for पु°) D1 -रूपिणं, D4 -चारिण (for चारिणम्) —^{d}) Dn1 विधारयन्, D6 [अ]वाचिंतयन् (for [अ]विचार°)

14 ^{d}) Ś1 कृत्वा हृदि (by transp), K (except K5) D1 स्मृत्वा यदि, G4 इति कृत्वा K (except K1) B1.5 Dn D2.4.6–8 G1.2.4.5 M1.2 पराक्रमं (for °क्रम)

15 ^{a}) Ś1 K (except K5) D1 दिष्ट्याय, B5 दृष्ट्वैष, D2 G4 दिष्ट्यैव, D7.8 यथैष (for दिष्ट्यैष) —^{c}) Ś1 K1.3 प्रवि (for प्रति) D2 S विघाते (D2 °ती) तव कार्यस्य —^{d}) B2 Dc1 [अ]द्य यतते, B4 [अ]य पतितो, B5 ह्यापतते, D3 च पतते, S च M5 (*sup lin* as in text, orig [अ]भि-) चरते (for च यतते) Dn1 D3 यत· (for ऽग्रत)

16 ^{b}) Ś1 B3 Dn1 च (for हि) —^{c}) K1.3.4 Dn1 S हि, B1.2.5 Dc1 D5 [अ]द्य, D2 ते (for च) M3.4 सफला (for °ला). Dn1 सर्वे, D3 कामा (for पार्थ) — K4 D1 om (hapl) 16^{d}–17^{a} —^{d}) Ś1 K5 सर्वे, Dn1 त्वया (for सर्वे) Dn1 S च (for हि) B Dc1 D5.6 [अ]कामिता (B5 °मत), D3 [अ]हि कामिका, D8 कामिका, T G1–4 M1.2 कामद, G5 कामद, M3–5 मानद (for कामिता)

17 K4 D1 om 17^{a} (cf v. l. 16) Dn1 om (hapl.) 17^{b}–19^{a} —^{b}) K (except K5) D1 सहानुगं (for कुलाधमम्) —^{d}) K2 जंभो (for जम्भो) K (except K5) D1 ह्येकरथे (for देवासुरे) Ś1 K1.2 D1 रणे (for मृधे)

18 Dn1 om 18 (cf. v l 17) —^{a}) Ś1 K B1 D1.4.7.8 तस्मिन् (for अस्मिन्) G1 M1.2 हृते (for हते) —^{b}) K1.3 सनाथं (for अनाथं) B4 हन्यताम् (for भिद्य°) —^{c}) B1 अवभृतं, B2–4 अवभृय, D3 तव भृशं, D6 अवभृशं (for अवभृथो) T G3–5 वैरस्य दिष्ट्या (G5 दृष्ट्या) च भृश, G1.2 M (M5 *sup lin*) वैरस्य दिष्ट्यावभृथं (M5 orig °ष्ट्यावभृशं) —^{d}) K1.2.4 D1 स्वमात्मन, K3 S दुरात्मन (for °त्मनाम्)

19 Dn1 om 19^{a} (cf. v l 17) —^{a}) Ś1 K1–3 D1 तद्, G5 स (for त) B5 हि (for [इ]ति) —^{b}) K1 कृतरूपम् (for कृत्य°) K5 इदं वच, Dn1 अचिंतयत् (for इदं मम) M3–5 केशव शत्रुतापन (M4 °न) —^{c}) Ś1 कार्यम्, M3–5 सैन्य (for सर्वम्) K1.4 T G M1.2 सैन्यम्, M3–5 सर्वम् (for अन्यद्) —^{d}) M3.4 गच्छ तत्र (for गच्छ यत्र)

20 D7 om 20^{a}–21^{b} —^{a}) M3.4.5 (*inf lin* as in text) तेन (for येन) M3–5 तु (for नो) T G M1.2 येनैतद्दीर्घमध्वान —^{b}) D4 भुक्ष्व राज्यम्, D5 राज्य भुक्तम् (by transp) —^{c}) B3 अप्यहं, Dc1 अथास्य, Dn1 जह्यस्य (for अप्यस्य) D2 तस्याद्य (for अस्य युधि) T G3–5 ततोप्यस्य व्यतिक्रम्य, G1 M ततोहमस्य वि(M3–5 °भ्यति)क्रम्य —^{d}) D1 छित्त्वा (for छिन्द्या)

21 D7 om 21^{ab} (cf v l 20) —^{a}) Dc1 Dn2 D1.2.5.6 G5 तस्य (for तस्या) K (except K1) B Dn2 D1–3.5.6.8 G1 ह्यनर्हाया, Dc1 M3–5 अ(Dc1 ह्य)

अपि तस्या अनर्हाया: परिक्लेशस्य माधव ।
कृष्णाया: शक्नुयां गन्तुं पदं केशप्रधर्षणे ॥ २१
इत्येवंवादिनौ हृष्टौ कृष्णौ श्वेतान्हयोत्तमान् ।
प्रेषयामासतु: संख्ये प्रेप्सन्तौ तं नराधिपम् ॥ २२
तयो: समीपं संप्राप्य पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
न चकार भयं प्राप्ते भये महति मारिष ॥ २३
तदस्य क्षत्रियास्तत्र सर्व एवाभ्यपूजयन् ।
यदर्जुनहृषीकेशौ प्रत्युद्यातोऽविचारयन् ॥ २४
तत: सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशां पते ।
महान्नादो ह्यभूत्तत्र दृष्ट्वा राजानमाहवे ॥ २५
तस्मिञ्जनसमुन्नादे प्रवृत्ते भैरवे सति ।
कदर्थीकृत्य ते पुत्र: प्रत्यमित्रमवारयत् ॥ २६
आवारितस्तु कौन्तेयस्तव पुत्रेण धन्विना ।
संरम्भमगमद्भूय: स च तस्मिन्परंतप: ॥ २७
तौ दृष्ट्वा प्रतिसंरब्धौ दुर्योधनधनंजयौ ।
अभ्यवैक्षन्त राजानो भीमरूपा: समन्तत: ॥ २८
दृष्ट्वा तु पार्थं संरब्धं वासुदेवं च मारिष ।
प्रहसन्निव पुत्रस्ते योद्धुकाम: समाह्वयत् ॥ २९
तत: प्रहृष्टो दाशार्ह: पाण्डवश्च धनंजय: ।
व्याक्रोशेतां महानादं दध्मतुश्चाम्बुजोत्तमौ ॥ ३० C 7 B 7

नाथाया, Dn1 ह्यनार्याया, G5 अनार्हाया (for अनर्हाया) — b) K5 D5 -क्लेश च, Dn1 -क्लेशश्च (for -क्लेशस्य) K3 पार्थिव, D2 मानद (for माधव) D4 पराक्लिश्य च माधव — c) K4 शक्नुया गतु कृष्णाया — d) Ś1 (marg, orig as in text) पारं (for पदं) K4 कृष्ण (for केश) B1 D2 3 -प्रधर्षण, Dn2 D4 -प्रकर्षणे (D4 °ण) (for प्रधर्षणे) S पदवीं कलहस्य च — After 21, S ins

548* अप्यहं तानि दुःखानि पूर्ववृत्तानि माधव ।
दुर्योधनं रणे हत्वा प्रतिमोक्ष्ये कथंचन ।

22 ab) K4 B3-5 Dc1 Dn2 D1-3 5 6 G2 M3-5 transp हृष्टौ and कृष्णौ Dn1 श्वेत (for श्वेतान्) — c) G1. 2 M संख्ये, G4 संघे (for संख्ये) — d) S प्रेक्षंतौ (G2 °ते) K4 D1. 3 6 G1 तौ, B2 च (for तं)

23 b) B1 Dn1 पुरुषर्षभ (for भरत°) — d) Dn1 दारुणे, D4 च्चागते (for मारिष)

24 a) T तस्य ते (for तदस्य) G5 क्षत्रियं (for °यास्) D2 S कर्म (for तत्र) — b) D3 चैव (for एव) — c) D2 M3. 4 5 (sup lin, orig as in text) यत्रा(D2 °दा)र्जुन (for यद्) — d) Ś1 K D प्रत्युद्यातौ (for °यातो) Ś1 K Dn D1 5 3 व्य(K4 वि)-धारयत्, Dc1 चिराचरन्; D3 6 न्यवारयत्; D4 7 व्य धारयन् (for ऽविचा°)

25 M3 4 repeat 25ab after 26ab, M5 after 26 — a) Ś1 K1 3 D1 स सर्वे (for सर्वस्य) M3-5 (all second time) पश्यत सर्वसैन्यस्य — c) K (except K5) B1-5 D (except Dn1) G3 M1. 2 महानादो (for °ह्यादो) G2 [ऽ]पि (for हि)

26 a) K1-3 समावाये, K4 समाधाये, D1 समाह्वाये (for समुन्नादे) — b) D4 प्रवर्ते K (except K5 D1) प्रवृत्ते भरतर्षभ — After 26ab, M3 4 repeat 25ab — c) D4 5 7 8 पुत्रस्ते (by transp) — d) G3 प्रत्यनीकम् (for °मित्रम्) D7 अधारयन् — After 26, M5 repeats 25ab

27 a) K3 B3 Dn2 D4 G5 अवारितस् (for आवा°) D2 च (for तु) — b) K5 Dn धीमता, D2 S सयुगे (for धन्विना) — c) T संरब्धम् (for सरम्भम्) G5 अभवद् (for अगमद्) Ś1 भीम, K (except K5) तीव्र, D2 तस्मिन् (for भूय) D3 शूर: समभवद्भूय — d) Ś1 K (except K5) B4 Dn1 D1 5 G2 4 परतप M3-5 तव पुत्रेण भारत

28 c) Ś1 D3 T G2-4 अभ्यवेक्षत, K3 अत्यवैक्षंत, B1 2 (marg, orig as in text) 3 प्रत्य°, Dn1 D3 अभ्यवैक्ष्यंत, D6 7 वेक्ष्यत, G5 चर्षत, M3 5 अभ्यवैक्षन्स, M4 वैक्षंस्तु (for वैक्षन्त) B1 2 D7 8 राजानौ (for °नो) — d) B1-3 Dc1 भीमरूपौ, D5 7 भीतरूपा, T G1-5 भीमवेगा (for रूपा) K3 4 D1 सहस्रश (for समन्तत)

29 a) K5 च (for तु) D4 6 सरब्धौ (for °ब्धं) — c) K3 4 D3. 6 एव (for इव) — d) B4 समभ्ययात्, D3 समाह्वयन् (for ह्वयत्)

30 b) D5 कुंतीपुत्रो (for पाण्डवश्च) — c) K2 3 B4 5 Dn D1-7 व्याक्रोशेता, B1-3 Dc1 G5 व्यक्रोपाता, T G1-4 M1 2 व्याक्रोशतां (for शेतां) D2 S महास्मानौ; D3 6 °राज (for नादं).

तौ हृष्टरूपौ संप्रेक्ष्य कौरवेयाश्च सर्वशः ।
निराशाः समपद्यन्त पुत्रस्य तव जीविते ॥ ३१
शोकमीयुः परं चैव कुरवः सर्व एव ते ।
अमन्यन्त च पुत्रं ते वैश्वानरमुखे हुतम् ॥ ३२
तथा तु दृष्ट्वा योधास्ते प्रहृष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।
हतो राजा हतो राजेत्यूचुरेवं भयार्दिताः ॥ ३३
जनस्य संनिनादं तु श्रुत्वा दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
व्येतु वो भीरहं कृष्णौ प्रेषयिष्यामि मृत्यवे ॥ ३४

इत्युक्त्वा सैनिकान्सर्वाञ्जयापेक्षी नराधिपः ।
पार्थमाभाष्य संरम्भादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३५
पार्थ यच्छिक्षितं तेऽस्त्रं दिव्यं मानुषमेव च ।
तद्दर्शय मयि क्षिप्रं यदि जातोऽसि पाण्डुना ॥ ३६
यद्बलं तव वीर्यं च केशवस्य तथैव च ।
तत्कुरुष्व मयि क्षिप्रं पश्यामस्तव पौरुषम् ॥ ३७
अस्मत्परोक्षं कर्माणि प्रवदन्ति कृतानि ते ।
स्वामिसत्कारयुक्तानि यानि तानीह दर्शय ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

---

31 a) Ś1 K1.2 4 D1 संप्राप्य (for संप्रेक्ष्य) — b) B4.5 Dn2 D2–4 तु (for च) Dn1 कौरवाश्च सहस्रश, S कुरवस्तत्र सर्वश (G1 M1 2 °त) — d) G2 transp पुत्रस्य and तव Dn1 सैंधवस्य च रक्षणे

32 a) Dn2 D2 आपु (for ईयु) Dn1 विषण्णा सुचिर काल — b) Ś1 K1–3 भीरव (for कुरव·) S हि (for ते) — c) K1 अमन्यंतश् (for °न्यन्त) K5 Dn1 D2 4 5 7 8 T G4 अमन्यं(T G4 °न्वं)स्तव पुत्रं ते, G1 M तव पुत्रं ह्यमन्यंत — d) G1 M मुखं (for -मुखे) K5 B2 Dn1 G1 M गत (for हुतम्)

33 a) Ś1 तदा, M3 5 यथा (for तथा) T G2–4 च (for तु) D5 7 8 पुत्रास्, T G3.5 M3–5 यौधास् (for योधास्) — c) G3 हतो (for the second हतो) — d) K2 B2 D4 T ऊचुरेव, K5 Dn1 D2 एवमूचुर् (by transp), B4 Dc1 G3.4 ऊचिरे च, Dn2 इत्यूचुस्ते

34 B3 reads from 34[a] up to 7 78 2[d] on marg — a) B1 जनस्तु, D2 सैन्यस्य (for जनस्य) Dc1 च, T G2–4 स (for सं-) Ś1 च, K4 B4 S स (for तु) — c) S (except G5) व्यैतु (for व्येतु) D7 भीरवं, S भी रणे (for भीरहं) M3.4 5 (*sup lin*, orig as in text) तौ च (for कृष्णौ)

35 B3 reads 35 on marg — a) K3 4 D1 पार्थिवान् (for सैनिकान्) — b) Ś1 जयपक्षे; K (except K5) D1 जनपक्षे, D5 जयाकाक्षी, D8 °न्वेषी, M1 2 °वेक्षी (for °पेक्षी) T G3 3 5 जनाधिप (for नरा°) — c) D2 संरब्धम् (for संरम्भाद्)

36 B3 reads 36 on marg — a) D2 यच्चार्जित, D6 [अ]नुशिक्षित, M3–5 सशिक्षितं (for यच्छि°) — G4 om 36[b] — b) K1 मानुप, K2 B2 3 Dc1 मानुष्यम्, K3 D3 6 पार्थिवम् (for मानुषम्) Ś1 K Dn1 D2 4.8 वा (for च) — c) M3–5 दर्शयाद्य (for तद्दर्शय)

37 B3 reads 37 on marg K5 transp 37 and 38 — a) K (except K5) D1 यद्बास्ति, D5 तद्बल (for यद्बलं) — d) K4 B D7 8 पश्यामि (for °मस्) D2 (marg, orig as in text) कौतुक (for पौरुषम्)

38 B3 reads 38 on marg K5 transp 37 and 38 — a) B1 D5 T G3 4 परोक्ष (for परोक्षं) — b) D2 G1 M [अ]नृतानि, T G2–5 [अ]द्भुतानि (for कृतानि) K4 च (for ते) — c) D5 तानि, D6 M3–5 स्वानि (for स्वामि) K5 -संस्कार, D4 -शंकर-, Cd सत्कार (for र) D2 S भूतानि (for युक्तानि) — d) K4 lacuna, D5 तानि (for यानि)

Colophon Ś2 missing B3 reads the colophon on marg — *Sub parvan* Ś1 K (except K4) B Dc1 Dn D1.3 5–8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेह्नि — *Adhy*

७८

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वार्जुनं राजा त्रिभिर्मर्मातिगैः शरैः ।
प्रत्यविध्यन्महावेगैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ १
वासुदेवं च दशभिः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
प्रतोदं चास्य भल्लेन छित्त्वा भूमावपातयत् ॥ २
तं चतुर्दशभिः पार्थश्चित्रपुङ्खैः शिलाशितैः ।
अविध्यत्तूर्णमव्यग्रस्तेऽस्याभ्रश्यन्त वर्मणः ॥ ३
तेषां वैफल्यमालोक्य पुनर्नव च पञ्च च ।
प्राहिणोन्निशितान्बाणांस्ते चाभ्रश्यन्त वर्मणः ॥ ४
अष्टाविंशत्तु तान्बाणानस्तान्विप्रेक्ष्य निष्फलान् ।
अब्रवीत्परवीरघ्नः कृष्णोऽर्जुनमिदं वचः ॥ ५
अदृष्टपूर्वं पश्यामि शिलानामिव सर्पणम् ।
त्वया संप्रेषिताः पार्थ नार्थं कुर्वन्ति पत्रिणः ॥ ६
कच्चिद्गाण्डीवतः प्राणास्तथैव भरतर्षभ ।
मुष्टिश्च ते यथापूर्वं भुजयोश्च बलं तव ॥ ७
न चेद्विधेरयं कालः प्राप्तः स्यादद्य पश्चिमः । C. 7 B 7 K 7

---

name K5 D7 दुर्योधनार्जुनसमागम॰, D4 दुर्योधनसमागम॰, D6 दुर्योधनागमनं वाक्यं, G1 M1 2 दुर्योधनाभिगमनं, Bom ed दुर्योधनवचनं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 99, B2 89, B3 5 107, Dn1 101, D2 103, D3 T G M1 2 98, M3–5 97 — *Śloka no* Dn1 35, G5 39

78

1 Ś2 missing up to 25 (of v l 7 73 39) B3 reads 1ᵃ–2ᵇ on marg —ᵃ) B1 D2 राजन् (for राजा) —ᵇ) D7 मायातिगैः (for मर्मा॰) —ᶜ) Ś1 अप्यविध्यन्, K1 अतिवि॰, K2–4 B4 Dn2 D1, 3–6 अभ्यवि॰ (for प्रत्यवि॰)

2 Ś2 missing (of v l 1) D4 om. 2 B3 reads 2ᵃᵇ on marg —ᶜ) B5 दंडदं (for प्रतोदं) D2 S बाणेन (for भल्लेन) —ᵈ) Ś1 K1 2 4 D1 तूर्णम् (for भूमाव्॰)

3 Ś2 missing (of v l 1) —ᵇ) Dn1 D6 8 शिलासितैः, D2 शिलीमुखैः (for शिलाशितैः) —ᵈ) B4 Dn2 D1, 2 5 G1 M3–5 च (for ऽस्य) B1 (marg, orig as in text) [अ]भज्यंत (for [अ]भ्रश्यन्त) Ś1 K4, 5 B4 Dn D2–8 वर्मणि, K1–3 वरमंनि, D1 वर्मभिः (for वर्मणः) T G2–5 देहान्कृश्यंत वर्मण

4 Ś2 missing (of v l 1) Ś1 K (except K5) D1, 5 6 G5 om. (hapl.) 4 —ᵃ) K5 B2 Dn2 D3 4 8 नैष्फल्यम् (for वैफल्यम्) —ᵇ) D2 पुनर्बाणाश्चतुर्दश —ᶜ) D2 अन्यास् (for बाणांस्) — B4 D3 om. (hapl.) 4ᵈ–5ᵃ —ᵈ) B1 तस्य (for ते च) B2 प्रभ्रश्यत, B3 Dc1 G1 [अ]प्यभ्रश्यत; Dn1 D2 [अ]स्याभ्र॰, D3 चाभ्रस्यत, D4 चाभ्रस्यंति, T G3 4 ह्यभ्रश्यंत, G2 [अ]प्यदृश्यंत, M1 2 व्यभ्रश्यत (for चाभ्रश्यन्त) K5 Dn D3 4 7 T वर्मणि, G3 वर्मणा (for ॰णः)

5 Ś2 missing (of v l 1) B4 D3 om 5ᵃ (cf v l 4) —ᵃ) K3 अष्टाविंशास्तु, K5 Dn1 D2–4 ॰विंशति (for ॰विंशत्तु) B5 ततो, S शितान् (for तु तान्) D6 (marg, orig as in text) अन्यान् (for बाणान्) —ᵇ) Ś1 K1 3 4 अन्यान्, K5 B5 तान्, B3 पुन॰, Dn1 कृष्ण, D7 8 जातान् (for अस्तान्) B3 Dn1 संप्रेक्ष्य, G1 M वै प्रेक्ष्य (for विप्रेक्ष्य) D4 निर्मलान् (for निष्फलान्) D2 सृष्टान्विप्रेक्ष्य वर्मणि, D6 निष्फलान्प्रेक्ष्य वाभृप, T G2–5 तान्वै प्रेक्ष्य स निष्फलान् — After 5ᵃᵇ, D2 ins

549* वैफल्य चागतान्बाणाञ्छिन्नान्परपुरंजय ।

6 Ś2 missing (of v l 1) —ᵃ) K5 पश्याम (for ॰मि) —ᵇ) K5 B2 D3 7 8 G1 M1 2 शैलानाम् (for शिला॰) D2 शराणां नतपर्वणा —ᵈ) D2 कार्यं नार्थंति पत्रिण

7 Ś2 missing (of v l 1) —ᵃ) Ś1 कश्च, K1 2 D1 कश्चिद्, D3 4 G2 5 क्वचिद् (for कच्चिद्) Dn2 D5 गांडीवज (for ॰वत) K (except K1) B Dc1 Dn D4 5 7 8 M3–5 Cd प्राणस्, D2 3 T बाणास् (for प्राणास्) —ᵇ) Ś1 K2 3 तवैव, D4 स्वबुद्ध्या (for तथैव) B5 पुरुषर्षभ (for भरत॰) —ᶜ) B2 मुष्टेश्च, B3 मुष्टिश्चैव (hypermetric) (for मुष्टिश्च) D5 8 तथापूर्वं, M5 यथापूर्वा (for ॰पूर्वं) —ᵈ) D2 तथा (for तव)

तव चैवास्य शत्रोश्च तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ८
विस्मयो मे महान्पार्थ तव दृष्ट्वा शरानिमान् ।
व्यर्थान्निपततः संख्ये दुर्योधनरथं प्रति ॥ ९
वज्राशनिसमा घोराः परकायावभेदिनः ।
शराः कुर्वन्ति ते नार्थं पार्थ काद्य विडम्बना ॥ १०

अर्जुन उवाच ।

द्रोणेनैषा मतिः कृष्ण धार्तराष्ट्रे निवेशिता ।
अन्ते विहितमस्त्राणामेतत्कवचधारणम् ॥ ११
अस्मिन्नन्तर्हितं कृष्ण त्रैलोक्यमपि वर्मणि ।
एको द्रोणो हि वेदैतदहं तस्माच्च सत्तमात् ॥ १२
न शक्यमेतत्कवचं बाणैर्भेत्तुं कथंचन ।
अपि वज्रेण गोविन्द स्वयं मघवता युधि ॥ १३
जानंस्त्वमपि वै कृष्ण मां विमोहयसे कथम् ।
यद्वृत्तं त्रिषु लोकेषु यच्च केशव वर्तते ॥ १४
तथा भविष्यद्यच्चैव तत्सर्वं विदितं तव ।
न त्वेवं वेद वै कश्चिद्यथा त्वं मधुसूदन ॥ १५
एष दुर्योधनः कृष्ण द्रोणेन विहितामिमाम् ।
तिष्ठत्यभीतवत्संख्ये बिभ्रत्कवचधारणाम् ॥ १६

---

8 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) B Dc1 D3 5 6 न वा (B5 D5 च) कश्चिद्, D4 न चेद्विधिर्, D7 8 °द्विद्विर्, S विधेर्वशाद् (for न चेद्विधेर्) Cd विधेर् (as in text) K1 प्राप्त (for काल) —^{b}) D3. 6 अथ, D4 7 8 यदि (for अद्य) D4 पचम°, Cd पश्चिम° (as in text) —^{c}) D3 चैवाशु (for °स्य) —^{d}) Ś1 तत्त्वमाख्याहि, K (except K2) Dn1 D4 तत्त्वमाचक्ष्व (for तन्ममाचक्ष्व) K1 D7 पृष्टत (for पृच्छत)

9 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) D4 reads महान् twice —^{c}) K5 वृथान् (sic) (for व्यर्थान्) K2 B Dc1 Dn2 D1-3 6 निपतितान्, Dn1 निष्पतता, D4 निष्पतत (for निपतत) T G3 4 सग्रामे पततो व्यर्थान्, G1 2 5 M व्यर्थान्पतत संग्रामे

10 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 (sup lin as in text) K1-4 D1 -समाकारान् (for समा घोरा) —^{b}) B4 परकायावदारणा, Dn1 °काया च भेदिन, D2-4. 6 M5 °कायानु(D4 °यावि, M5 °याभि)भेदिन —^{c}) Ś1 (sup lin as in text) K1 2 शूरा (for शरा) Ś1 K1-4 पार्थानां, D4 S ते पार्थ (for ते नार्थं) —^{d}) D2 अत्र (for पार्थ) Ś1 K1-3 D1 चाद्य, K5 तेद्य, Dn1 ते का, D3 नाद्य (for काद्य) Ś1 D1 विडंबन, K1 3 विडंबनां, D6 विडम्बिता (for विडम्बना) S पार्थिवेंद्र (G1 °वेभ्यो, G2 3 M °वेद्य) विड(G1 M °डं)-बना (G3 °नं)

11 Ś2 missing (cf. v l 1) —^{a}) T G2-5 नियत, Cd [ए]षा मति° (as in text) —^{b}) D6 निवेदिता, T G2-5 निदर्शितं, G1 M1 2 विदार्शिता, M3-5 निदर्शिता (for निवेशिता) —^{c}) K2 D1 अतर्; D6-8 अतो (for अन्ते) B Dc1 Dn2 D5 अभेद्या हि समास्त्राणाम्, D2 एषा नो विहिता°, D3 अभेद्याहितबाणानाम्, D4 अतो विहतमस्त्राणि —^{d}) M1 2 धारणा (for धारणम्) N (Ś2 missing) एषा कवचधारणा (K2 °णात्)

12 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) B4 सर्वं, G2. 5 कर्म, M4 5 कृत्स्न (for कृष्ण) —^{b}) D2 G5 कर्मणि (for वर्मणि). —^{c}) Ś1 विद्ध्यैतद्, K1-4 वेत्त्येतद्, Dn2 D3 6 वै वेद (for वेदैतद्) —^{d}) D4 6 7 8 अ स्माच् (for तस्माच्) D2 चाहमनतर (hypermetric) (for च सत्तमात्)

13 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) D2 अशक्यम् (for न शक्यम्) D4 तन्न शक्नोमि कवचं —^{b}) Ś1 K1 3. 4 छेत्तुं (for भेत्तुं) B हि माधव (for कथंचन) —^{c}) Ś1 K1 4 D1 शक्रेण, K3 चक्रेण (for वज्रेण) —^{d}) B5 यदि, T G2-5 अपि (for युधि)

14 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 K1 3 4 अपि च (for त्वमपि) Dn2 om (hapl) from कृष्ण up to वै (in 15^{c}) K5 कृष्णेमा, S चेत्कृष्ण (for वै कृष्ण) B5 जानस्त्व मम गोविंद —^{b}) S वै (for वि) —^{d}) K (except K5) विद्यते (for वर्तते) S वर्तते यच्च केशव

15 Ś2 missing (cf v l 1) Dn2 om up to वै (cf v l 14) K4 om 15^{a}–16^{b} —^{a}) D4 तथा हि (hypermetric), G1 M भूतं (for तथा) M3-5 यच्चै तत् (for यच्चैव) K1 तथा भविष्यच्चैव तच्, D2 तथा भव्यं च यत्सर्वं —^{b}) K1 चैतत्सर्वं (hypermetric), D2 तच्चैवं, D4 तव सर्वं (hypermetric) (for तत्सर्वं) —^{c}) K2 D1 त्विदं, Dn1 त्वय, M3-5 त्वेतद् (for त्वेवं) D4 वेत्ति वै, T G2-5 वदते, G1 M वेद ते (for वेद वै) —^{d}) Ś1 B2 4 Dc1 D4 5 [अ]हं, D7 8 वै (for त्व)

16 Ś2 missing (cf. v l. 1) K4 om 16^{ab} (cf.

यत्त्वत्र विहितं कार्यं नैष तद्वेत्ति माधव ।
क्लीबदेष विभर्त्येतां युक्तां कवचधारणाम् ॥ १७
पश्य बाह्वोश्च मे वीर्यं धनुषश्च जनार्दन ।
पराजयिष्ये कौरव्यं कवचेनापि रक्षितम् ॥ १८
इदमङ्गिरसे प्रादाद्देवेशो वर्म भास्वरम् ।
पुनर्ददौ सुरपतिर्मह्यं वर्म ससंग्रहम् ॥ १९
दैवं यद्यस्य वर्मैतद्ब्रह्मणा वा स्वयं कृतम् ।
नैतद्गोप्स्यति दुर्बुद्धिमद्य बाणहतं मया ॥ २०

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वार्जुनो बाणानभिमन्त्र्य व्यकर्षयत् ।
विकृष्यमाणांस्तेनैवं धनुर्मध्यगताञ्शरान् ।
तानस्यास्त्रेण चिच्छेद द्रौणिः सर्वास्त्रघातिना ॥ २१
तान्निकृत्तानिषून्दृष्ट्वा दूरतो ब्रह्मवादिना ।
न्यवेदयत्केशवाय विस्मितः श्वेतवाहनः ॥ २२
नैतदस्त्रं मया शक्यं द्विः प्रयोक्तुं जनार्दन ।
अस्त्रं मामेव हन्याद्धि पश्य त्वद्य बलं मम ॥ २३ C 7 B 7 K 7

---

v l 15) —ᶜ) G1 M संधे, G2 सखे (for संख्ये)

17 Ś2 missing (of v l 1) Ś1 K (except K5) D1 om (hapl) 17 —ᵃ) B2 यच्चक्रे, S (except M3–5) यत्तत्र (for यत्त्वत्र) B2 (marg, orig as in text) नार्यं (for कार्यं) —ᶜ) G1 एव, Cd अय (for एष) B1–3 S (except G1) बिभर्त्येना, D8 तीमां (for र्त्येता)

18 Ś2 missing (of v l 1) —ᵃ) D8 7 बाह्वोश्च (for बाह्वोश्च) D4 बलं वीर्यं, T G2–5 बलं मेद्य (for च मे वीर्यं) Dn1 पश्य त्व मेधुना वीर्यं —ᵈ) D2 6 [क्ष]भि (for [क्ष]पि) M3–5 कवचेन च सवृत

19 Ś2 missing (of v l 1) —ᵃ) T G2–5 अ प्यगिरा, G1 M1 2 चाप्यगिरा (for अङ्गिरसे) —ᵇ) Ś1 B2 भासुर (for भास्वरम्) T G M1.2 सुरेशायास्त्र मुत्तम, M3–5 सुरेशो वर्म चोत्तम — After 19ᵃᵇ, Dc1 (marg) Dn2 ins

550* तस्माद्बृहस्पति प्राप तत प्राप पुरंदर ।

— D7 reads 19ᶜᵈ on marg —ᶜ) Ś1 K1.3 4 D1 पूर्वं (for पुनर्) G5 देवै (for ददौ) K4 सुरपतिं (for °पतिर्) —ᵈ) K1.3 4 D1 दत्तं (for मह्यं) D3 अस्त्र (for वर्म) Ś1 स साप्रसं, K1 3 4 D1 हि साप्रसं, K5 B1 D3 6–8 T G2–5 सुसंग्रहं, D2 सुसंस्कृतं, Cd ससंग्रहम् (as in text) G1 M1 2 महामस्त्रपरिग्रहं

20 Ś2 missing (of v l 1) —ᵃ) Ś1 K (except K5) देव (sic), D5–8 दिव्य (for दैवं) D4 यथास्य, D6 यदस्य (for यद्यस्य) Ś1 ह्यर्म्येतद् (sic), K1.3 बर्द्धं तद्; K4 संघ तद् (for वर्मैतद्) —ᵇ) Ś1 ब्रह्मणाभा, K1 3 4 D1 ब्राह्मणेन, Dc1 D2 4 5 7 8 ब्रह्मणा च (for ब्रह्मणा वा) Ś1 K (except K5) स्वलंकृतं, Dn1 स्वयमुवा (for स्वयं कृतम्) —ᶜ) B2 3 Dc1 D2 नैनं, B4 5 नैत, D3.6 न तद्, T G1 M1.2 नैव (for नैतद्) Ś1 T G2–5 दुर्बुद्धिर् (for द्धिम्) —ᵈ) Ś1 K (except K2) Dn1 D4 7 8 अति, B2 (marg, orig as in text) अभि, Dn2 इति, S वर्म (G5 वर्मं) (for अद्य) D4 यथा (for मया) D2 मद्बाणस्याशित क्षणात्, D3 6 मम बाणस्य शिक्षया

21 Ś2 missing (of v l 1) D2 om the ref —ᵇ) Ś1 K1 3 4 D1 [ए]व वर्मसु, K2 5 Dn S व्य(G5 वि, M3–5 प्र)कर्षत, D4 विकर्षयत्, D7 च कर्षयत्, D8 च कर्षत (for व्यकर्षयत्) — After 21ᵃᵇ, Ś1 K2 5 D2 4 7 8 ins

551* मानवास्त्रेण मानार्हं सूक्ष्मावरणभेदिना ।

[Ś1 lacuna D2 मनसार्हेण मानार्हं, D4 मानीवास्त्रेण सयोज्य (for the prior half) K2 5 ती(K5 स्र)क्ष्णा वरणभेदिना, D4 फाल्गुन परवीरहा (for the post half)]

—ᶜ) Ś1 K1 3 4 निकृष्यमाणास् (for विकृष्य°) K3 4 B5 Dc1 Dn2 D1–3 5 7 तेनैव; S एवैतान् (for तेनैव) B4 निकृष्यबाणास्तनकं —ᵈ) D8 वरान् (for शरान्) —ᵉ) D2 तानपि; G4 न तस्य (for तानस्य) D4 विच्छेद (for चि) —ᶠ) D1 G5 द्रोणि (for द्रौणि) Dn1 द्रौणि सर्वास्त्रवानिति

22 Ś2 missing (of v l 1) —ᵃ) K1 D3 6 निकृंतान् (for निकृत्तान्) Dn1 शरान् (for इषून्) —ᶜ) B4 अवेदयत् (for न्यवे) —ᵈ) Ś1 K1.3 4 विस्मयात् (for विस्मित)

23 Ś2 missing (of v l. 1) —ᵇ) G3 निष्प्रयोक्तुं (for द्वि प्र) K (except K5) कदाचन; D6 कथंचन (for जनार्दन) —ᶜ) K4 ममैव (for मामेव) Dn1 च, D4 वै (for द्धि) —ᵈ) K4 5 B1 Dc1 पश्यंस्त्वद्य, B3 (marg, orig as in text) 4 5 Dn2 D3 6 हन्या द्यापि, T G2–5 पश्याद्यास्य, G1 M1 2 पश्यस्यन्यद्, M3–5 पश्यसद्य (for पश्य त्वद्य) Ś1 मया (for मम)

ततो दुर्योधनः कृष्णौ नवभिर्नतपर्वभिः ।
अविध्यत रणे राजञ्शरैराशीविषोपमैः ।
भूय एवाभ्यवर्षच्च समरे कृष्णपाण्डवौ ॥ २४
शरवर्षेण महता ततोऽहृष्यन्त तावकाः ।
चक्रुर्वादित्रनिनदान्सिंहनादरवांस्तथा ॥ २५
ततः क्रुद्धो रणे पार्थः सृक्कणी परिसंलिहन् ।
नापश्यत ततोऽस्याङ्गं यन्न स्याद्वर्मरक्षितम् ॥ २६
ततोऽस्य निशितैर्बाणैः सुमुक्तैरन्तकोपमैः ।
हयांश्चकार निर्देहानुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥ २७
धनुरस्याच्छिनच्चित्रं हस्तावापं च वीर्यवान् ।
रथं च शकलीकर्तुं सव्यसाची प्रचक्रमे ॥ २८
दुर्योधनं च बाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यां विरथीकृतम् ।
अविध्यद्धस्ततलयोरुभयोरर्जुनस्तदा ॥ २९
तं कृच्छ्रामापदं प्राप्तं दृष्ट्वा परमधन्विनः ।
समापेतुः परीप्सन्तो धनंजयशरार्दितम् ॥ ३०
ते रथैर्बहुसाहस्रैः कल्पितैः कुञ्जरैर्हयैः ।
पदात्योघैश्च संरब्धैः परिवव्रुर्धनंजयम् ॥ ३१
अथ नार्जुनगोविन्दौ रथो वापि व्यदृश्यत ।

D2 पश्य त्वं तद्बलं मम

24 Ś2 missing (cf. v. l. 1) —a) B4 Dn1 D1. 2 कृष्णं (for कृष्णौ) —b) Ś1 K1–4 B2. 3 (last two marg. as in text) Dc1 D1 नवभिर्नवभिस्तत (K1–4 D1 °स्तदा), K5 Dn2 D3. 4. 6–8 °र्नवभि शरै (D4. 7. 8 °र्नि-शितै·) —c) D5. 7. 8 अवध्यत (for अवि°) K1. 3. 4 D1 शरै (for रणे) T G2–5 शरैरविध्यत रणे —d) K1. 3. 4 D1 रणे ह्याशी-, T G3. 4 स्वरयाशी-; G1. 2. 5 M स्वरश्चाशी- (for शरैराशी-) —e) D2 लाघवेन, D4. 5. 7. 8 पुनरेव (for भूय एव) D3. 6 [अ]भ्यवर्षतौ (for °वर्षच्च) —f) S (except G5) स रणे (for समरे)

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1) —b) Dc1 कौरवा, D2 मामका· (for तावका) —d) K4 B3 D1 G2 M3. 4. 5 (sup. lin., orig. as in text) तदा (for तथा)

26 Ś2 resumes —b) Ś1 सृक्विनी, Ś2 D4. 8 T G2 सृक्किणी, K2. 4. 5 Dc1 Dn2 D2. 5–7 G3–5 सृक्किणी, K3 सृक्किर्णी, B1 D3 सृक्कणा, G1 M स्रक्कणी (for सृक्कणी) B1. 5 Dc1 Dn S -लेलिहन् (for -संलिहन्) —c) K2 B Dc1 Dn2 D1. 5. 6 नापश्यच्च (for °श्यत) Ś2 K3. 4 D5 तदस्य (for ततोऽस्य) —d) Ś K1. 3. 4 वर्माभि, D4 स्याद्धर्मे (for स्याद्वर्म)

27 a) Ś1 [s]स्या नि, Ś2 K (except K5) [s]र्जुन (for ऽस्य नि-) —b) D3 सुमुखैश्चान्तकोपमै, S ज्वलनार्कानिलो° (M3–5 °कांतको°) —c) K3 वाहांश् (for हयांश्) —d) K5 D3. 5–8 उभौ वै, Dn1 S तथोभौ (for उभौ च) Ś1 K1 प्राष्टि-, K3 D1 G2 पार्ष्टि-, T G1. 3–5 M प्राष्ठि (for पार्ष्णि)

28 a) K2 B5 D5 तूर्णं, K4 द्विन्नं, D4 छन्नं, S क्षिप्रं (for चित्रं). —b) Dn2 D3. 4. 6 हस्तावापं, Cd °वाप (as in text) —c) G1 M1. 2 तु (for च)

29 ab) S (except M3–5) तु (for च) Ś1 transp. बाणाभ्या and तीक्ष्णाभ्या G2 पार्थेन (for तीक्ष्णाभ्या) —c) Ś2 अवध्येद्, K3 B2 D1. 2. 5. 7 आविध्यद् (for अवि°) —d) M3–5 अर्जुन परवीरहा —After 29, D2. 4. 5 ins.

552* प्रयत्नकारी कौन्तेयो नखमांसान्तरेषुभि· ।
स वेदनाभिराविग्न पलायनपरायण ।

[(L. 1) D5 नखेष्वशांतरेषुभि· (for the post. half) —(L. 2) D2 -परोभवत् (for -परायण)]

30 a) K5 T कृच्छ्राद्, B2 D2 कृत्स्नाम् (for कृच्छ्राम्) Ś2 K2. 3 तं तु कृच्छ्रापद प्राप्तं —b) D5 प्राप्तं (for दृष्ट्वा) B2 Dc1 G2 -धन्विनं (for °न) —B1 reads 30cd on marg. —c) T G3. 4 समुत्पेतु (for समापेतु)

31 a) Ś1 Dn1 D5. 7. 8 तै, Ś2 Dc1 D1 तं (for ते) —c) B2 पदात्याश्वैश्, Dn1 D3 प(Dn1 पा)दात्यौघैश् Dn1 सरथै (for संरब्धै) S पदात्योघा(G1. 2. 5 M4 °त्यौघा, M1. 2 °त्योघा)श्च सरब्धा (G1 M1. 2 °ब्धै·)

32 a) Dn2 D4 वार्जुन (for ना°) Ś2 K (except K5) नार्जुनोथ न गोविंदो, D1 नार्जुनोप्यनगोविंदो (sic), D2 अथार्जुनश्च गोविंदो —b) Dn2 D2. 6 न रथो वा, G1 M1. 2 रथौ वापि, G5 रथावापि (for रथो वापि) Ś K (except K5) D1 न दृश्यते, B3 D7 न (D7 च) दृश्यत, Dn1 D3 व्यदृश्यत, D3. 6 [अ]प्यदृश्यत (for व्यदृश्यत) D3 न रथश्चाप्यदृश्यत, M3. 5 न रथो वापि दृश्यते —c) D4 om. महता —d) K4 यानौघैश्, S शरोघैश् (for जनौघैश्) Ś2 K3. 4 D1 T G3–5 संवृता; K1. 2 D3. 5 संवृत·; Dc1 D4 संवृतं (for संवृतौ)

अस्त्रवर्षेण महता जनौघैश्चापि संवृतौ ॥ ३२
ततोऽर्जुनोऽस्त्रवीर्येण निजघ्ने तां वरूथिनीम् ।
तत्र व्यङ्गीकृताः पेतुः शतशोऽथ रथद्विपाः ॥ ३३
ते हता हन्यमानाश्च न्यगृह्णंस्तं रथोत्तमम् ।
स रथस्तम्भितस्तस्थौ क्रोशमात्रं समन्ततः ॥ ३४
ततोऽर्जुनं वृष्णिवीरस्त्वरितो वाक्यमब्रवीत् ।
धनुर्विस्फारयात्यर्थमहं ध्मास्यामि चाम्बुजम् ॥ ३५
ततो विस्फार्य बलवद्गाण्डीवं जघ्निवान्रिपून् ।
महता शरवर्षेण तलशब्देन चार्जुनः ॥ ३६
पाञ्चजन्यं च बलवद्ध्मौ तारेण केशवः ।
रजसा ध्वस्तपक्ष्मान्तः प्रस्विन्नवदनो भृशम् ॥ ३७
तस्य शङ्खस्य नादेन धनुषो निस्वनेन च ।
निःसत्त्वाश्च ससत्त्वाश्च क्षितौ पेतुस्तदा जनाः ॥ ३८
तैर्विमुक्तो रथो रेजे वाय्वीरित इवाम्बुदः ।
जयद्रथस्य गोप्तारस्ततः क्षुब्धाः सहानुगाः ॥ ३९
ते दृष्ट्वा सहसा पार्थं गोप्तारः सैन्धवस्य तु ।
चक्रुर्नादान्बहुविधान्कम्पयन्तो वसुंधराम् ॥ ४०
बाणशब्दरवांश्चोग्रान्विमिश्राञ्शङ्खनिस्वनैः ।
प्रादुश्चक्रुर्महात्मानः सिंहनादरवानपि ॥ ४१
तं श्रुत्वा निनदं घोरं तावकानां समुत्थितम् । C D K

---

33 Dc1 om 33 —^{a}) Ś2 K1.3.4 B1.3.5 T G2–5 -वर्षेण (for -वीर्येण) —^{b}) B1 विजघ्नेता, D2 न्यहनत्तां, S व्यथमत्तां (for निजघ्ने तां) D4.5.7.8 च वाहिनीं (for वरूथिनीम्) K4 घनौघैश्चापि सहत· —^{c}) M3–5 ततो (for तत्र) S व्यगा (for व्यङ्गी) D5 क्षेपु (for पेतु·) —^{d}) Dn1 स (for ऽथ) K3 D2.5 सहस्रश (for रथ द्विपा) M3 शरौघैश्चापि सवृतौ

34 ^{b}) Ś1 K4 व्यगृह्णस्ते, K1 न्यगृह्णांत, B2 (orig) नागृह्णस्ते; B2 (marg) Dc1 नाजहुस्ते, D2 व्यगृह्णत, D3.6 G1 M1.2 न्यगृह्णस्ते, D3 °ह्णंत (for °ह्णस्त) —^{c}) Ś1 सरस (for स रथस्) D7.8 तत्र (for तस्थौ) —^{d}) K3 B Dc1 Dn2 D3.5 क्रोशमात्रे

35 ^{a}) Dn1 वृष्णिवर· (for वीरस्) —^{b}) Dn1 प्रास्विन्नो, D7.8 त्वरित (for °तो) —^{c}) T G1.2 M विष्फारय (for विस्फा) —^{d}) D3 M3 धास्यामि, T प्रध्मामि, G3.4 प्राध्मामि (for ध्मास्यामि)

36 ^{a}) S (except G5) विष्फार्य K5 Dn1 बलवान्, B3 (marg, orig as in text) सुमहद् (for बलवद्) —^{b}) K5 गाढिव, D4 गांजीव (for गाण्डीव) D3 व्यहनद्, S न्यहनद् (for जघ्निवान्) Dn2 नृप, D3 हनु D2 (sup lin) दृढ, D4.5.7.8 भृश (for रिपून्) —^{cd}) M3–5 transp शरवर्षेण and तलशब्देन B2 ताल वर्षेण (for तलशब्देन) D3 पाडव (for चार्जुन)

37 ^{a}) T G3.4 पाचजन्यस्य (for °जन्यं च) K5 B2.4.5 Dn D1.7.8 बलवान्; D5 जलजं (for बलवद्) Cv as in text. —^{b}) D2 वेगेन (for तारेण) Cv as in text —^{c}) Dc1 Dn1 D3 पक्ष्मांता; S पक्ष्माक्ष (for पक्ष्मान्त). —^{d}) Dc1 Dn2 D3.8 -वदना (for -वदनो) — After 37, S ins

553* तेनाच्युतोष्ठपुटपूरितमारुतेन
शङ्खान्तरोदरविवृद्धविनि सृतेन ।
नादेन सासुरवियत्सुरलोकपाल-
मुद्विग्नमीश्वरजगत्स्फुटतीव सर्वम् ।

[(L 1) G5 lacuna for तेनाच्युतोष्ठपुटपूरितमारु G1 M1–4.5 (sup lin, orig as above) पुटमारुतपूरितेन, G2 -पुटपूरित **** —(L 3) G1 M सावनिवियत् (for सासुर°) G1 M1.2 सुरपाललोकम् (for लोकपालम्)]

38 ^{a}) D5 M3–5 तस्य शंखप्रणा(D5 °निना)देन —^{b}) Ś K1–3 B (except B2) Dc1 Dn2 D1.3.4.7.8 S (except G4) नि·स्वनेन —^{c}) K1 नि सत्त्वश्च ससत्त्वश्च, D2 विसंज्ञाश्च क्षितौ पेतुर् —^{d}) Ś1 transp क्षितौ and तदा D2 भयत्रस्तास् (for क्षितौ पेतुस्) K5 नरा (for जना)

39 ^{a}) D2.5 राजन् (for रेजे) —^{b}) T G2–5 [अ]नल· (for [अ]म्बुद·) —^{d}) B2 तस्थु (for तत·) Ś2 K1.3.4 क्षुब्धा, B4 D5.7.8 G3 क्रुद्धा (for क्षुब्धा) Ś1 समंतत (for सहानुगा)

40 ^{b}) Dn1 G5 च, D6 ते (for तु) —^{c}) K2 साधी (sic), K5 Dn1 नादं (for नादान्) K3.5 B (except B2) Dc1 Dn D1.2.6 S महेष्वासा (for बहु विधान्) — After 40, D2 reads 43^{cd} for the first time, repeating it in its proper place

41 D4 om (hapl) 41^{c}–43^{b} —^{a}) K4 D1 बाहु-, Dc1 रणे (for बाण-) M4.5 -पत्र (for -शब्द) —^{b}) K5 मिश्रिताम् (for विमिश्राम्) Ś K (except K4)

प्रदध्मतुस्तदा शङ्खौ वासुदेवधनंजयौ ॥ ४२
तेन शब्देन महता पूरितेयं वसुंधरा ।
सशैला सार्णवद्वीपा सपाताला विशां पते ॥ ४३
स शब्दो भरतश्रेष्ठ व्याप्य सर्वा दिशो दश ।
प्रतिसस्वान तत्रैव कुरुपाण्डवयोर्बले ॥ ४४
तावका रथिनस्तत्र दृष्ट्वा कृष्णधनंजयौ ।
संरम्भं परमं प्राप्तास्त्वरमाणा महारथाः ॥ ४५
अथ कृष्णौ महाभागौ तावका दृश्य दंशितौ ।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

७९

संजय उवाच ।
तावकास्तु समीक्ष्यैव वृष्ण्यन्धककुरूत्तमौ ।
प्रागत्वरञ्जिघांसन्तस्तथैव विजयः परान् ॥ १
सुवर्णचित्रैर्वैयाघ्रैः स्वनवद्भिर्महारथैः ।

B1.4 Dc1 Dn D1.3 5–8 G1–4 M शंख(Dc1 शर)नि स्वनै (for शङ्खनिस्वनैः) —^{d}) Dn1 तथा (for अपि)

42 D4 om. 42 (cf. v l 41) —^{a}) D3 6 G3 4 तत् (for तं) —^{b}) D5 उपस्थितं (for समुत्थितम्) —^{c}) Ś1 K5 Dn1 D1 7 8 तत , B2 तथा (for तदा) B4 Dn2 D2 3 6 S शंखवरौ (for तदा शङ्खौ)

43 D4 om 43^{ab} (cf. v l. 41) S repeats 43^{ab} after 45^{ab} —^{b}) T G3–5 (all first time) पूरितेव (for °तेय) S (all second time) सर्वसैन्येषु पार्थि(G1 पाड)वा — D3 reads 43^{cd} for the first time after 40 —^{c}) Ś2 K1.3 सवन-, D8 सा वन- (for सार्णव-) D3 (first time) सशैलां सार्णवद्वीपा —^{d}) D2 (first time) सपातालां — After 43, Dn1 reads 46^{ab} for the first time, repeating it in its proper place.

44 ^{b}) Dn1 सर्वे (for सर्वा) D7 दिश (for दश) —^{c}) Cd प्रतिसस्वान् (sic) (for °सस्वान)

45 ^{a}) D5 सर्वे (for तत्र) — After 45^{ab}, S repeats 43^{ab} —^{d}) Dn1 विशां पते (for महारथा)

46 Dn1 reads 46^{ab} for the first time after 43 —^{b}) B1 5 Dc1 प्रेक्ष्य, B3 4 Dn2 D2 3 6 8 वीक्ष्य, Cd दृश्य (as in text) S दर्शि(G3 5 °शि)ता (for दंशितौ) D4 7 तावक छा(D7 °काञ्छा)द्य दर्शितौ, D5 तावकाञ्छाद्य सर्वश . —^{c}) D4 5 7 8 अभ्यद्रवेतां (for °वन्त) Ś1 K1–3 B1–3 D1 3–8 सक्रुद्धा, Ś2 सक्रुद्ध (for संक्रुद्धास्) D3 अत्यद्भुताभ्यधावत, S अभ्यद्रवन्युधा श्रेष्ठास्

Colophon. —*Sub-parvan* N (except K4 D4 5) जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1.3 चतुर्थदिवसे —*Adhy name* D4 7 अर्जुनदुर्योधनयुद्धं, D5 दुर्योधनार्जुनयोर्युद्धं, Bom. ed दुर्योधनपराजय —*Adhy no* (figures, words, or both) B1 100, B3 101, B5 108, Dn1 102, D2 104, D3 T G1–4 M1 2 99, G5 97, M3–5 98 —*Śloka no* Dn1 45, G5 48

79

1 ^{a}) D3 तावकास्तु (for °कास्तु) Ś1 K1–4 च, K5 B2 4 Dn D1 2 4 5 7 8 हि (for तु) K2 5 B4 5 Dn D7 8 समीक्ष्यैव, T G1–4 M [अ]भि(M3–5 °ति)सप्रेक्ष्य (for समीक्ष्यैव) Ś1 तावका प्रसमीक्ष्यैव, G5 °का समभिप्रेक्ष्य —^{b}) B1–3 Dc1 वृष्णिसिंह-, Dn1 D3 G1 M वृष्णिवीर (for वृष्ण्यन्धक) M3–5 -कुरूद्वहौ (for °त्तमौ) D5 वृष्ण्यधकुरुसत्तमौ — B3 reads 1^{cd} on marg —^{c}) T G2–5 अत्वरस्तौ, G1 M1 2 प्रात्व रस्तौ, M3–5 प्रात्वरम् (for प्राग°) Dn1 प्रागग्रण्व जिघासंतस् —^{d}) Ś1 K (except K5) तत्रैव (for तथैव) Ś K (except K5) D1 विजय, B1.2 (marg) 3 5 च ययु , B2 (orig) [अ]भिययु , D6 च जय (for विजय). Ś1 पुन , Ś2 K1.2 4 D1 रणे; D4 परा (for परान्), G1 M1–4, 5 (*sup lin* as in text) तथैव विजयाय ते

दीपयन्तो दिशः सर्वा ज्वलद्भिरिव पावकैः ॥ २
रुक्मपृष्ठैश्च दुष्प्रेक्ष्यैः कार्मुकैः पृथिवीपते ।
कूजद्भिरतुलान्नादान्रोषितैरुरगैरिव ॥ ३
भूरिश्रवाः शलः कर्णो वृषसेनो जयद्रथः ।
कृपश्च मद्रराजश्च द्रौणिश्च रथिनां वरः ॥ ४
ते पिबन्त इवाकाशमश्वैरष्टौ महारथाः ।
व्यराजयन्दश दिशो वैयाघ्रैर्हेमचन्द्रकैः ॥ ५
ते दंशिताः सुसंरब्धा रथैर्मेघौघनिस्वनैः ।
समावृण्वन्दिशः सर्वाः पार्थं च विशिखैः शितैः ॥ ६
कौलूतका हयाश्चित्रा वहन्तस्तान्महारथान् ।
व्यशोभन्त तदा शीघ्रा दीपयन्तो दिशो दश ॥ ७
आजानेयैर्महावेगैर्नानादेशसमुत्थितैः ।
पार्वतीयैर्नदीजैश्च सैन्धवैश्च हयोत्तमैः ॥ ८
कुरुयोधवरा राजंस्तव पुत्रं परीप्सवः ।
धनंजयरथं शीघ्रं सर्वतः समुपाद्रवन् ॥ ९
ते प्रगृह्य महाशङ्खान्दध्मुः पुरुषसत्तमाः ।
पूरयन्तो दिवं राजन्पृथिवीं च ससागराम् ॥ १०
तथैव दध्मतुः शङ्खौ वासुदेवधनंजयौ ।
प्रवरौ सर्वभूतानां सर्वशङ्खवरौ भुवि ।
देवदत्तं च कौन्तेयः पाञ्चजन्यं च केशवः ॥ ११ C 7 B 7 K 7

---

2 ^{b}) Ś1 महाबलै, D5 मृधे (for रथै) — Ś2 K1. 3 4 D1 om 2^{cd} — ^{d}) D2 पन्नगै (for पावकै)

3 Dc1 om 3^{ab} — ^{a}) Ś K (except K5) Dn D1–6 रुक्मपुंखैश्च (for पृष्ठैश्च) Ś T G2–5 च दुष्प्रेक्षै, B1 5 दुरानम्यै; B2 दृढानम्यै, B3 दुराधर्षै, D2 दुरासाद्यै (for च दुष्प्रेक्ष्यै) — ^{b}) T G2–5 -तले (for पते) — ^{c}) B5 कुर्वद्भिर्, D2 क्रोशद्भिर् (for कूजद्भिर्) B Dc1 विपुलान्, D3 6 तुमुलान् (for अतुलान्) — ^{d}) Ś1 रोषद्भिर्, Ś2 Dc1 Dn2 कोपितैर्, B2 रोषतैर्, B4 रोधितैर्, G1 M1 2 रुषितैर् (for रोषितैर्)

4 ^{a}) D2 शल्यो (for कर्णो) — ^{c}) D2 कर्ण कृपश्च द्रौणिश्च — ^{d}) D2 प्रययौ (for द्रौणिश्च)

5 ^{a}) Ś2 D5 इवाकाशे (for °शम्) — ^{b}) T G3–5 तत्र (for अष्टौ) S (except M3–5) महाजवै (for °रथा) — ^{c}) S व्यनादयन् (for व्यराज) — ^{d}) Dn1 -चित्रितै, D4 5 7 8 चित्रकै (for -चन्द्रकै)

6 ^{a}) Dn1 तैर् (for ते) K2–4 D1 S (except T) दंसिता — ^{b}) D5 सनिभै° (for निस्वनै°) — ^{c}) Ś K B4 5 Dn D1 3–8 दश दिश (for दिश सर्वा) — ^{d}) Ś1 पार्थस्य (for पार्थं च) T G2–3 सह (for शितै) Ś2 K B D M3–5 पार्थस्य (D2 M3–5 °र्थं च, D4 °र्थश्च) निशितै शरै

7 ^{a}) Ś K3 कैलूतका; K1 कैलूतकान्, Dn2 कौलनिका, D3 6 कुलीनाश्च, D8 कौलूतकान्, T G3 एकीभूतान्, G1 M1. 2 एकीभूता, G2. 4 कौतूहलान्, G5 कुतूहलान् (for कौलूतका) K1 D2 T G3–5 हयांश्च K3 4 T G3–5 चित्रान् (for चित्रा) M3–5 कुतूहलमयाश्चित्रा — ^{b}) T G M1 2 च (for तान्) K1 3 4 रथोत्तमान् (for महारथान्) M3–5 वहति स्म हयोत्तमा — ^{c}) D4 5 7 8 महा- (for तदा) Dn1 चित्रा, D6 शीघ्र, S [आ]काशे (for शीघ्रा) — B1 reads 7^{d}–9^{c} on marg — ^{d}) D2 द्योतयंतो (for दीप°) D7 दिशोदिश (for दिशो दश)

8 B1 reads 8 on marg — ^{a}) Ś K1 3 आ (K1 अ) जानीयैर्, B1 3–5 Cd अजानेयैर्, G4 आजनेयैर् (for आजानेयैर्) — ^{b}) Dn1 D3 S समुद्भवै, D4 7 -समुच्छ्रितै (for °स्थितै) — ^{d}) B4 महाहयै (for हयोत्तमै°)

9 B1 reads 9^{abc} on marg — ^{a}) G1 5 M यौधवरा (for -योध) D2 युक्तास् (for राजंस्) — ^{b}) Dn1 G1 M पुत्र (for पुत्रं) T G2–5 अभीप्सव (for परी) D2 तव पुत्रहिते रता — ^{d}) Ś2 B4 सर्वत° पर्य (B4 सम) वारयन्

10 D4 om 10^{a}–12^{b} — ^{a}) Dn1 प्रदध्मु सु, T G M1 2 प्रगृह्य च (for ते प्रगृह्य) — ^{b}) K5 Dn1 प्रदध्मु° (Dn1 प्रगृह्य) पुरुषर्षभा — ^{c}) D2 दिशं (for दिव) Dn1 S पूरयंतो दिश (G5 °शं) खं च

11 D4 om 11 (of v l 10) Ś K1–3 om 11^{a}–12^{b} — ^{a}) K4 तथैव पांचजन्योपि, Dn1 तौ दध्मतुस्तथा शंखौ — ^{c}) B4 देवानां, S -योधानां (for भूताना) — ^{d}) D8 धरौ (for -वरौ) K5 Dn1 D5 M3–5 युधि (for भुवि) D2 सर्वशस्त्रभृता वरौ — ^{f}) M3–5 जनार्दन° (for च केशव)

12 Ś1 K1–3 D4 om 12^{ab} (of v l 11, 10) B3 reads 12–14 on marg — ^{b}) D5 पांचजन्यसमीरित

12 12 शब्दस्तु देवदत्तस्य धनंजयसमीरितः ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिशश्चैव समावृणोत् ॥ १२
तथैव पाञ्चजन्योऽपि वासुदेवसमीरितः ।
सर्वशब्दानतिक्रम्य पूरयामास रोदसी ॥ १३
तस्मिंस्तथा वर्तमाने दारुणे नादसंकुले ।
भीरूणां त्रासजनने शूराणां हर्षवर्धने ॥ १४
प्रवादितासु भेरीषु झर्झरेष्वानकेषु च ।
मृदङ्गेषु च राजेन्द्र वाद्यमानेष्वनेकशः ॥ १५
महारथसमाख्याता दुर्योधनहितैषिणः ।
अमृष्यमाणास्तं शब्दं क्रुद्धाः परमधन्विनः ।
नानादेश्या महीपालाः स्वसैन्यपरिरक्षिणः ॥ १६
अमर्षिता महाशङ्खान्दध्मुर्वीरा महारथाः ।
कृते प्रतिकरिष्यन्तः केशवस्यार्जुनस्य च ॥ १७
बभूव तव तत्सैन्यं शङ्खशब्दसमीरितम् ।
उद्विग्नरथनागाश्वमस्वस्थमिव चाभिभो ॥ १८
तत्प्रयुक्तमिवाकाशं शूरैः शङ्खनिनादितम् ।
बभूव भृशमुद्विग्नं निर्घातैरिव नादितम् ॥ १९
स शब्दः सुमहान्राजन्दिशः सर्वा व्यनादयत् ।
त्रासयामास तत्सैन्यं युगान्त इव संभृतः ॥ २०
ततो दुर्योधनोऽष्टौ च राजानस्ते महारथाः ।

— K4 om (hapl.) 12^{c}–13^{b} — ^{c}) B (except B4) चातरीक्षं D2 खं (for च) — ^{d}) D4 5 7 8 सर्वा (for चैव) K6 Dn1 [आ]वृणोच्चदा (for समावृणोत्)

13 K4 om 13^{ab} (cf v l 12) B8 reads 13 on marg — ^{a}) M1 वा (for ऽपि) M3–5 तथैव पांचजन्यस्य — ^{c}) Ś K1 3 4 D1 सर्वान् (for सर्व-)

14 B8 reads 14 on marg — ^{a}) Ś1 K4 B4 G2–5 तदा (for तथा) — ^{b}) D2 रण-, D4 ध्वान, M3–5 प्राण- (for नाद-). — ^{d}) Ś1 -वर्विनि, K1 वर्धनी (for -वर्धने)

15 ^{a}) B1–3 Dc1 वादितासु च, D2 प्रणोदितासु (for प्रवादि°) — ^{b}) Ś1 जर्झरेषु, K1. 3. 4 जर्जरेषु, K5 Dn1 G2 5 झल्लरी(Dn1 °की)षु, D4 7 8 मुरजेषु, G1 M झर्झरीषु (for झर्झरेषु) K6 Dn1 च भारत (for [आ]नकेषु च) — ^{c}) D4 झल्लरेषु, D5 झर्झरेषु, D7 हल्लरीषु, D8 झल्लरीषु (for मृदङ्गेषु) D1 [अ]पि (for च) D2 ये शब्दा (for राजेन्द्र) — ^{d}) T मृद्यमानेषु (sic) (for वाद्य°) Dn1 सर्वश (for [अ]नेकश°) D6 वाद्यमाने समंतत, D7 8 °मानास्वनेकश

16 ^{a}) G3 महारथ (for °रथ-) Ś K1–4 B2 D1 समाज्ञाता (for °ख्याता) K6 B1 2 (marg) 3–5 Dc1 Dn D2 3. 6–8 महारथा समाज्ञाता (K5 B3 D7 8 °याता, B4 Dn2 D8 6 °हूता, D2 °ज्ञसो) — After 16^{ab}, D2 reads 17^{cd} for the first time, repeating it in its proper place — ^{c}) S (M6 *sup lin* as in text) कर्णादयो महेष्वासा — ^{f}) B1 2 G2 5 M1 2 स्वत्सैन्य-, B4 Dc1 तत्सैन्य, Dn1 स्वै सैन्यै (for स्वसैन्य) Ś2 K Dn1 -रक्षिता (for °ण)

17 ^{a}) D2 अमर्षेण (for °र्षिता) G1 M1 2 महा वीरा (for शङ्खान्) — ^{b}) M1 2 शखान्दध्मुर् (for दध्मुर्वीरा) M3–5 दध्मु सर्वे ह्यनेकश — D2 reads 17^{cd} for the first time after 16^{ab} — ^{c}) B2 (marg as in text) 4 परि- (for प्रति)

18 ^{a}) Ś1 संवभूव च तत्सैन्य, Ś2 K1 3 4 सर्वं बभूव तत्सैन्य, D4 बभूव तत्सैन्य च (submetric) — ^{b}) S शखशब्दे समीरिते — D4 om (hapl) 18^{c}–19^{d} — ^{c}) B1–3 T G2–4 -नर (for रथ-) — ^{d}) S अपि (G3 4 अभि) (for इव) K1 चाविभो, K3 D1 वाभिभो, K5 Dn1 भारत, B च प्रभो, Dc1 Dn2 D3 वा (Dc1 च) विभो, D2 6 चावभौ (for चाभिभो)

19 D4 om. 19 (cf. v l 18) — ^{a}) B1 त (for तत्) Ś1 K1 3–5 B4 Dn D1 7 8 प्रयुद्धम्, Ś2 K3 B1 2 Dc1 D2 3 5 प्रविद्धम्, B3 5 D6 प्रवृद्धम् (for प्रयुक्तम्) Ś2 इवाकाशै, K4 °काशे, Dn1 D5 अनाकाश, Dn2 महाराज, G1 M अनाधृष्य (for इवाकाश) T G3–5 तत्प्रह्व(G3 °स्र)छजनाबाधं — ^{b}) S भेरी (M5 शौरि-) (for शूरै) K B4 Dn2 D1. 3 M3–5 विनादित, D3 -निनादितै, D6 -विनादितै (for निनादितम्) — ^{c}) B (except B4) Dc1 वभूव व्याकुलं सर्वं — ^{d}) B2 D2 3 G3 4 निर्वातैर् (for निर्घातैर्) T G2–5 सवृतं (for नादितम्) D5 घातैरिव निनादित, D7 8 निर्घातरवनादित

20 ^{a}) D2 4 तु (for सु) — ^{b}) K1. 3 4 D2 6 G3 व्यनादयन्, K5 B Dn1 D1 5 T G5 M5 विनादयन्; Dc1 निनादयन्; D7 8 G3 4 विनादयत् (for व्यना°) — D4 om 20^{c}–21^{d} — ^{d}) K3 B Dc1 D3 5 6 संवृत; K4 Dn2 D2 G1 सम्भृत, T G2–5 संवृत; M1 2 संहृत

जयद्रथस्य रक्षार्थं पाण्डवं पर्यवारयन् ॥ २१
ततो द्रौणिस्त्रिसप्तत्या वासुदेवमताडयत् ।
अर्जुनं च त्रिभिर्भल्लैर्ध्वजमश्वांश्च पञ्चभिः ॥ २२
तमर्जुनः पृषत्कानां शतैः षड्भिरताडयत् ।
अत्यर्थमिव संक्रुद्धः प्रतिविद्धे जनार्दने ॥ २३
कर्णं द्वादशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं त्रिभिस्तथा ।
शल्यस्य सशरं चापं मुष्टौ चिच्छेद वीर्यवान् ॥ २४
गृहीत्वा धनुरन्यत्तु शल्यो विव्याध पाण्डवम् ।
भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ २५
कर्णो द्वात्रिंशता चैव वृषसेनश्च पञ्चभिः ।
जयद्रथस्त्रिसप्तत्या कृपश्च दशभिः शरैः ।
मद्रराजश्च दशभिर्विव्यधुः फल्गुनं रणे ॥ २६
ततः शराणां षष्ट्या तु द्रौणिः पार्थमवाकिरत् ।
वासुदेवं च सप्तत्या पुनः पार्थं च पञ्चभिः ॥ २७
प्रहसंस्तु नरव्याघ्रः श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
प्रत्यविध्यत्स तान्सर्वान्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २८
कर्णं द्वादशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
शल्यस्य समरे चापं मुष्टिदेशे न्यकृन्तत ॥ २९
सौमदत्तिं त्रिभिर्विद्ध्वा शल्यं च दशभिः शरैः ।
शितैरग्निशिखाकारैर्द्रौणिं विव्याध चाष्टभिः ॥ ३०
गौतमं पञ्चविंशत्या सैन्धवं च शतेन ह ।
पुनर्द्रौणिं च सप्तत्या शराणां सोऽभ्यताडयत् ॥ ३१ C. B K

(for सम्भृत) M_{3-5} युगातघनवन्नृश

21 D_4 om. 21 (cf v l. 20) —^{a}) $D_{3\ 6}$ चैव, G_5 चाष्टौ (by transp) —^{d}) B_4 समवारयन् (for पर्यवा)

22 D_5 om. 22–23 —^{a}) $Ś_1$ [s]स्त्राणा, G_5 द्रोणिस् (for द्रौणिस्) — Dn_1 om. (hapl) 22^c–23^b

23 Dn_1 om 23^{ab}, D_5 om 23 (for both, cf v l 22) D_3 om 23^a–24^b —^{a}) Ś K_3 G_2 पृषत्काना —^{b}) G_1 शितै (for शतै°) —^{c}) Dc_1 D_2 अत्यंतम् (for अत्यर्थम्) K_4 संक्रुद्धे, T G_{3-5} सहृष्ट, G_1 M (M_5 *sup lin*) संविभ, G_2 संसृष्ट, M_5 (orig) संरुष्ट (for संक्रुद्ध°) —^{d}) G_1 $M_{1\ 2}$ प्रविद्धे तु (for प्रतिविद्धे)

24 D_3 om. 24^{ab} (cf v l. 23) —^{a}) K_3 $B_{1\ 5}$ Dn_2 $D_{1-3\ 5\ 6}$ च (D_6 स) दशभिर् (for द्वादश) D_2 बाणैर्, M_{3-5} भल्लैर् (for विद्ध्वा) —^{b}) $Ś_2$ त्रिभिस्तदा, D_2 विशेषत (for त्रिभिस्तथा)

25 ^{a}) B_2 (orig) अत्यर्थं, B_2 (marg) $D_{4.\ 6-8}$ T G_{3-5} अन्यं तु, G_1 $M_{1\ 2}$ अन्यच्च (for अन्यत्तु) —^{d}) Dc_1 Dn_1 D_5 शिलासितै°

26 ^{a}) $D_{4\ 7\ 8}$ T G_5 $M_{1\ 2}$ द्वाविंशता (for द्वात्रिं) $Ś_1$ कर्णो वै द्वात्रिंशता च, $Ś_2$ K (except K_5) D_1 द्वात्रिं ($K_{1.\ 2}$ विं)शता तथा कर्णो —^{b}) Dn_1 M_{3-5} तु (for च) K_2 B_2 (marg, orig as in text) $_4$ Dn_2 $D_{2\ 3\ 6}$ सप्तभि° (for पञ्चभि°) — G_4 om (hapl.) 26^c–27^d —^{c}) B_{1-3} Dc_1 च, G_1 $M_{1.\ 2}$ तु (for त्रि) — G_5 om (hapl) 26^d–27^c

27 G_4 om 27, G_5 om 27^{abc} (for both, cf v l 26) —^{a}) D_2 च (for तु) — D_5 om 27^b–28^a —^{b}) D_1 द्रोणि (for द्रौणि) $D_{4\ 6}$ अवाकिरन् (for °रत्) —^{c}) K_4 B_4 Dn_2 $D_{3\ 6}$ विंशत्या (for सप्तत्या) —^{d}) B_2 (marg, orig as in text) $D_{2\ 4}$ S (except M_{3-5}, G_4 om) सप्तभि° (for पञ्चभि)

28 D_5 om. 28^a (cf. v l 27) —^{a}) $Ś_2$ $K_{1\ 3}$ च (for तु) —^{c}) S प्रत्यविध्यत (for °ध्यत्स) B_3 वीरान् (for सर्वान्) —^{d}) $Ś_1$ हस्त- (for पाणि)

29 ^{a}) D_2 च दशभिर् (for द्वाद°) — D_5 G_1 $M_{1.\ 2}$ om. (hapl) 29^b–30^a —^{b}) D_1 तथा (for शरै°) — K_5 Dn_2 om. (hapl) 29^c–30^b —^{c}) B_4 Dc_1 $D_{1\ 3\ 6\ 7}$ सशर (for समरे)

30 K_5 Dn_2 om 30^{ab}, D_5 G_1 $M_{1\ 2}$ om 30^a (for all, cf v l 29) —^{a}) Dn_1 D_4 $G_{4\ 5}$ सोमदत्तिं (for सौम) —^{b}) Ś K_{1-3} $D_{1.\ 4\ 7\ 8}$ $M_{3.\ 4}$ शलं, D_5 शळं (for शल्यं) S नवभि° (for दशभि) —^{c}) Dn_1 सितैर्, D_3 $M_{3\ 5}$ शरैर् (for शितैर्) T G $M_{1\ 2}$ शरैराशीविषाकारैर् —^{d}) $G_{2\ 5}$ द्रोणिं (for द्रौणिं) T G_2 विव्याथ (for ध) $Ś_2$ (*sup lin* as in text) $D_{4\ 5}$ सप्तभि° (for चाष्टभि)

31 D_4 om (hapl.) 31^{bc} —^{b}) $Ś_2$ तु, K_5 $D_{6\ 7\ 8}$ हि, B_4 T G $M_{1.\ 2}$ च (for ह) M_{3-5} सैंधवं नवभि° शरै° — After 31^{ab}, Dc_1 reads 33^{ab} Dn_2

23
4 33 भूरिश्रवास्तु संक्रुद्धः प्रतोदं चिच्छिदे हरेः ।
4 33 अर्जुनं च त्रिसप्तत्या बाणानामाजघान ह ॥ ३२

ततः शरशतैस्तीक्ष्णैस्तानरीञ्श्वेतवाहनः ।
प्रत्यषेधद्द्रुतं क्रुद्धो महावातो घनानिव ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

८०

धृतराष्ट्र उवाच ।
ध्वजान्बहुविधाकारान्भ्राजमानानतिश्रिया ।
पार्थानां मामकानां च तान्ममाचक्ष्व संजय ॥ १
संजय उवाच ।
ध्वजान्बहुविधाकाराञ्शृणु तेषां महात्मनाम् ।
रूपतो वर्णतश्चैव नामतश्च निबोध मे ॥ २
तेषां तु रथमुख्यानां रथेषु विविधा ध्वजाः ।
प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र ज्वलिता इव पावकाः ॥ ३
काञ्चनाः काञ्चनापीडाः काञ्चनस्रगलंकृताः ।
काञ्चनानीव शृङ्गाणि काञ्चनस्य महागिरेः ॥ ४
ते ध्वजाः संवृतास्तेषां पताकाभिः समन्ततः ।
नानावर्णविरागाभिर्विबभुः सर्वतो वृताः ॥ ५
पताकाश्च ततस्तास्तु श्वसनेन समीरिताः ।
नृत्यमानाः व्यदृश्यन्त रङ्गमध्ये विलासिकाः ॥ ६

D2 om 31^c–32^d — ^c) S विंशत्या (for सप्तत्या)

32 Dn2 D2 om 32 (cf v l 31) — ^a) D5 7 8 च, G1 M1. 2 सु (for तु) — ^b) G5 प्रतोदं चिच्छेद भल्लकैः (hypermetric) — ^c) K5 तु (for च) — ^d) K4 D1 स जघान (for आज°)

33 Dc1 reads 33^ab after 31^ab — ^b) D2 नृपान् (for अरीन्) — ^c) K5 Dn1 प्रत्यविध्यद् (for °षेधद्) D3 6 भृशं (for द्रुत) D2 T G2–5 M5 (sup lin as in text) प्रत्यविध्यत्सुसंक्रुद्धो

Colophon — *Sub-parvan* N (except K2 4) T G3 5 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 चतुर्थे, K2 3 चतुर्थदिवसे, T G3 5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* D7 संकुलयुद्धं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 101, B3 102, B5 109, Dn1 103, D2 105, D8 T G1–4 M1. 2 100, D7 104, G5 98, M3–5 99 — *Śloka no* Dn1 33, G5 34

80

1 Ś K1–4 D6 om (hapl.) 1 Ś2 K1 3 om the ref Dc1 reads 1 after 3^ab — ^a) Dn1 ध्वजाश्च विविधाकारा — ^b) B1 (marg as in text) Dn1 D2 राजमानान् (for भ्राज°) B1 अभिश्रिया, Dn1 श्रमि, D2 बहु° (for अति°) — ^c) K5 B5 Dn1 D4 5 7 8 पार्थस्य (for पार्थानां) — ^d) B1–3 D4. 5 7 8 स्व, Dn1 D1 2 तन् (for तान्) D3–5 7 समाचक्ष्व (for ममा°)

2 K4 G5 om the ref. — ^a) G4 राजन् (for ध्वजान्) D5 ध्वजान्बहुविधाभ्राजन् — ^d) T G2–5 स्व (for च)

3 ^b) D2 विपुला (for विविधा) — After 3^ab, Dc1 reads 1, while D2 ins 554*

4 ^a) D2 काचनालकृता सर्वे — ^b) D2 विभूषिता (for अलकृता) — Ś K B Dc1 Dn D1 3–8 ins after 4 D2 after 3^ab

554* अनेकवर्णा विविधा ध्वजा परमशोभिन ।

[D2 विपुला (for विविधा) Ś2 B Dc1 Dn D2–4 6 -शोभना, D8 शोभिता (for -शोभिन)]

5 ^c) Ś2 D3 4 6 विभागाभिर्, B1 3–5 Dc1 विकाराभिर्, B2 (marg as in text) -पताकाभिर्, G1 M विचित्राभिर् (for -विरागाभिर्) — ^d) K2 Dn2 D2 3 5 6 शुशुभु, D3 विविशु (for विबभु) D1 मुखा, D5 नृप, G1 -दिश, M1 2 -दिश (for वृता) B Dc1 अशोभंत समुच्छ्रिता, T G2–5 शोभते स वृता नरा (G2 5 वृतातरा)

6 ^a) K5 B2–4 D2 3. 6 7 तु (for च) K. Dn1 च (for तु) — ^b) M3–5 पवनेन (for श्वसनेन) — ^c)

इन्द्रायुधसवर्णाभाः पताका भरतर्षभ ।
दोधूयमाना रथिनां शोभयन्ति महारथान् ॥ ७
सिंहलाङ्गूलमुग्रास्यं ध्वजं वानरलक्षणम् ।
धनंजयस्य संग्रामे प्रत्यपश्याम भैरवम् ॥ ८
स वानरवरो राजन्पताकाभिरलंकृतः ।
त्रासयामास तत्सैन्यं ध्वजो गाण्डीवधन्वनः ॥ ९
तथैव सिंहलाङ्गूलं द्रोणपुत्रस्य भारत ।
ध्वजाग्रं समपश्याम बालसूर्यसमप्रभम् ॥ १०
काञ्चनं पवनोद्धूतं शक्रध्वजसमप्रभम् ।
नन्दनं कौरवेन्द्राणां द्रौणेर्लक्षणमुच्छ्रितम् ॥ ११
हस्तिकक्ष्या पुनर्हैमी बभूवाधिरथेर्ध्वजे ।
आहवे खं महाराज ददृशे पूरयन्निव ॥ १२
पताकी काञ्चनस्रग्वी ध्वजः कर्णस्य संयुगे ।
नृत्यतीव रथोपस्थे श्वसनेन समीरितः ॥ १३
आचार्यस्य च पाण्डूनां ब्राह्मणस्य यशस्विनः ।
गोवृषो गौतमस्यासीत्कृपस्य सुपरिष्कृतः ॥ १४
स तेन भ्राजते राजन्गोवृषेण महारथः ।
त्रिपुरघ्नरथो यद्वद्गोवृषेण विराजते ॥ १५
मयूरो वृषसेनस्य काञ्चनो मणिरत्नवान् ।
व्याहरिष्यन्निवातिष्ठत्सेनाग्रमपि शोभयन् ॥ १६ C : B : K :

B (except B4) Dc1 स दृश्यते, S प्रदृश्यंते (for व्यदृश्यन्त) — d) D3 रणमध्ये (for रङ्ग°) S यथा स्त्रिय, Cd विलासिका (as in text)

8 a) S सिंहलांगूल उग्रास्यो — b) Ś1 K (except K5) D1 -लक्षितं (for -लक्षणम्) D7 8 वानर ध्वजलक्षणं, S ध्वजो वानरलक्षण — d) Ś2 प्रतिपश्याम, K2 B4 Dn2 D1, 2 S प्रत्यदृश्यत (G2 °श्यंत), Dc1 D7 8 दृश्याम (for पश्याम) T G2–5 भारत, G1 M3–5 भैरव (for भैरवम्)

9 a) S (except M3–5) -ध्वजो (for -वरो) — d) D4 गांजीव (for गाण्डीव) K1 5 Dn D3–7 G2 5 -धन्विन (for -धन्वन)

10 a) G2 5 -लांगूलो (for लं) — c) D2 S ध्वजाग्रे, D6 ध्वजाग्र्य (for ग्रं) D2 G1 M1 2 प्रत्य (D2 सम)पश्यामो, T G2–5 M3–5 प्रत्यदृश्याम (for समपश्याम) — d) Dn1 बालसूर्यमिवोदितं, D4 °सूर्य इव प्रभं

11 K4 D1 om (hapl.) 11^{ab} — a) D6 पवनोद्धूतं — b) K5 Dn1 निर्मं शुभं, B1, 2 (orig) 3 G2–5 सम द्युति, B5 Dc1 T G1 M -समद्युतिं (T ति) (for प्रभम्) — c) G M1 2 कौरवेयाना (for वेन्द्राणां) — d) K1 D2 G1, 5 M1, 2 द्रोणेर् (for द्रौणेर्) Ś K1–4 D1 वत्समं (for उच्छ्रितम्) K5 B Dc1 Dn D3–8 द्रौ (D4 8 द्रो)णेर्लक्ष्म समुच्छ्रि(K5 °मन्वि, D3 मुस्थि)तं, G4 मध्यमर्षणमुच्छ्रित

12 a) Ś1 K5 Dn1 D3, 4 6 8 Cd हस्तिकक्षा, D2 °कार्क्ष ; M1 भस्तिकक्ष्या (for हस्ति) D3 हैम (for हैमी), Cv हस्तकाक्ष्या पुनर्हैमी ; Cvp हस्तिकक्षौ — b) Ś K1 3 Dn1 D1 4 5 8 बभूवाधि(Ś2 °ति)रथे, D2 भ्राजतेधिरथे, G1 M बभावाधिरथेर् (for बभूवाधि°) K5 B Dc1 Dn2 D3 6 G1 M3–5 ध्वज, M1 2 ध्वज (for ध्वजे) K2 4 बभूवाधिरयध्वजे, T G2–5 प्रसह्या तिरथे ध्वजे — c) Ś2 K (except K5) D1 ददृशे च (Ś2 शेय), D2 S स (S ख) चाहवे (for आहवे खं) D1 2 महाराजन् — d) D3 दिश (for इव) Ś2 K (except K5) D1 पूरयंतीव खं रणे

13 a) K2 4 5 B Dc1 Dn D3–8 G5 पताका (for की) K2 B Dn D3–6 G1, 3 4 M1 2 काचनी (for काञ्चन) D2 पताकानां च य स्रग्वी — b) K1 3 B4 5 D4 ध्वजे (for ध्वज) — d) K1 T समीरिता, B1 3 (marg as in text) Dn2 D1–6 G1 3 M1 2 रिता (for रित)

14 a) B2 3 Dn1 D2–8 M3–5 तु (for च) — b) K3 Dn2 D3 6 तपस्विन (for यश) — d) K4 5 Dn1 D1 3 4 7 8 सुपरिस्कृ(D7 °स्तु)त, B4 T G3 4 च परि स्कृत, Cd सुपरिकृत (sic) (for ष्कृत)

15 a) D4 ततस्तक्रातरो राजन् — b) B4 वृषसेन (for गोवृषेण) K4 महात्मना, D1 °त्मन, D6 विरा जता (for महारथ) — c) B1–3 Dc1 D3 5 त्रिपुरारि (for रघ्न) Ś K1–3 D6 त्रिपुराणां रिपुर्यद्वद् — After 15^{abc}, D7 reads 17^{b} for the first time, repeating it in its proper place D7 om 15^{d} — d) K4 M2 विरा जिते, B1, 2 3 (marg) 4 Dc1 Dn1 D2–4 6 T G2–5 M3–5 °जता (for °जते)

16 K3 om. (hapl) 16–17 D7 reads 16^{ab} after 17. — b) D2 नृप (for मणि). — c) B4 मन्या

42 3. 17 5 17 तेन तस्य रथो भाति मयूरेण महात्मनः ।
यथा स्कन्दस्य राजेन्द्र मयूरेण विराजता ॥ १७
मद्रराजस्य शल्यस्य ध्वजाग्रेऽग्निशिखामिव ।
सौवर्णी प्रतिपश्याम सीतामप्रतिमां शुभाम् ॥ १८
सा सीता भ्राजते तस्य रथमास्थाय मारिष ।
सर्वबीजविरूढेव यथा सीता श्रिया वृता ॥ १९
वराहः सिन्धुराजस्य राजतोऽभिविराजते ।
ध्वजाग्रेऽलोहिताकभो हेमजालपरिष्कृतः ॥ २०

शुशुभे केतुना तेन राजतेन जयद्रथः ।
यथा देवासुरे युद्धे पुरा पूषा स्म शोभते ॥ २१
सौमदत्तेः पुनर्यूपो यज्ञशीलस्य धीमतः ।
ध्वजः सूर्य इवाभाति सोमश्चात्र प्रदृश्यते ॥ २२
स यूपः काञ्चनो राजन्सौमदत्तेर्विराजते ।
राजसूये मखश्रेष्ठे यथा यूपः समुच्छ्रितः ॥ २३
शलस्य तु महाराज राजतो द्विरदो महान् ।
केतुः काञ्चनचित्राङ्गैर्मयूरैरुपशोभितः ॥ २४

हरन्, Cd व्याहरिष्यन् (as in text) S व्याहरन्निव चाति छत् —^{d}) K4 B4 Do1 Dn2 D1–3 6 उप, B1–3 5 S अभि- (for अपि)

17 K3 om 17 (cf v l 16) —^{a}) D2 तथा (for तेन) — D7 reads 17^{b} for the first time after 15^{abc} —^{b}) K4 5 D2 3 महात्मना (for °त्मन) — G2 om 17^{cd} —^{c}) D2 S (G2 om) यथा स्कंदरथो राजन् —^{d}) Ś2 K1 4 5 B3 Dn1 D5 G1 M1. 2 विराजते, D8 M3–5 व्यराजत (for विराजता) — After 17, D7 reads 16^{ab}

18 ^{a}) B4 om मद्रराजस्य K1 शैलस्य (for शल्यस्य) — D4 om (hapl) 18^{b}–19^{a} —^{b}) G5 शिखाग्रे (for ध्वजाग्रे) —^{c}) K5 Dn1 G1 3–5 M1 सौवर्णां, D2 5 7 T G2 सौवर्णं (for सौवर्णीं) Ś K1–3 D1 प्रतिपश्याम·, K5 B (except B4) Do1 Dn1 D3 समपश्याम (D3 °मि), D5 7 8 अभिपश्याम (D5 °म), T G M1–3 5 प्रत्यपश्याम (G1 M1. 2 °म), M4 प्रत्यदृश्याम (for प्रतिप°) —^{d}) K5 Dn1 इव (for शुभाम्) Ś K1–4 सी(K3 [sup lin]स्फी)तामग्निशिखामिव (Ś2 °स्विव), Cv सीरामप्रतिमं शुभं

19 D4 om. 19^{a} (cf v l 18) —^{a}) T G1–3 5 राजते (for भ्राजते) —^{b}) Ś K Dn1 D1 भारत, D7 मारिप (for मारिष) —^{c}) B5 lacuna for the portion from जविरूढेव up to वृता (in 19^{d}) B2 (marg as in text) -विरूढेय, D5 -विरूढेन, T G3–5 -विरूढेन, G1 M1 2 -विरोहैव (for विरूढेव) —^{d}) D4 घृत (for वृता)

20 ^{a}) K5 D4 7 8 G1 M1 2 वाराह —^{b}) D4 राजानो (for राजतो) Ś K1 4 [ऽ]पि, K5 B1 Dn1 D4 6 7 8 हि (for ऽभि) —^{c}) K5 राजते (for ध्वजाग्रे) D8 [ऽ]लोहिताकभौ, T G1. 3. 4 M °ताराभो, G2 5 °तांकाभो (for ऽलोहिताकभो) —^{d}) K1 4 5 Dn1 D1 3 4 6–8 -परिस्कृत (Dn1 °तं)

21 ^{a}) D4 5 7 8 स तेन भ्रा(D5 रा)जते राजन् —^{b}) D5 भ्राजतेन, D8 स च तेन (for राजतेन) D4 5 7 8 महारथ (for जयद्रथ) —^{c}) D8 पुरा (for यथा) —^{d}) B5 om from पूषा up to राजसूये (in 23^{c}) Ś2 व्यशोभत, K1 D3 सुशोभते, K2 स शोभन, Dn1 व्यशोभत (for स्म शोभते)

22 B5 om 22 (cf v l 21) —^{a}) K5 Dn1 D4 7 8 G5 सोमदत्ते B1 ध्वजो, T G3 4 पुरा (for पुनर्) —^{b}) K1 यज्ञशूलस्य, K5 °सेनस्य, G5 वज्रशीलस्य (for यज्ञ°) — D5 om 22^{cd} —^{d}) T G2–5 रथे, G1 M1 2 सौम्यश् (for सोमश्)

23 B5 om up to राजसूये (cf v l 21) —^{b}) D3 सोमदत्तेर्, D4 7 T G2–4 सोमदत्तेर् (for सौम°) Dn1 व्यराजत (for विराजते) —^{c}) K5 Dn1 यथा यज्ञे, S क्रतुश्रेष्ठे (for मख°) —^{d}) K5 Dn1 यूप श्रेष्ठ (for यथा यूप·) B3 (marg as in text) प्रदृश्यते (for समुच्छ्रित)

24 ^{a}) Ś2 K1 2 4 5 B (except B2) Dn D4 7 8 S (except G3 4 M1. 2) शल्यस्य, D2 शकुनेस्, D3 स तस्य, D5 शळस्य (for शलस्य) Ś K1. 2 4 D3 च (for तु) —^{b}) D2 3 G2 5 राजते (for °तो) B3 (marg as in text) यथा (for महान्) —^{c}) B5 lacuna for the portion from न चित्राङ्गै up to यथा (in 25^{c}) B3 -चित्रागो (for °ङ्गैर्) T G3–5 केतन काचन(G5 °नै)स्तत्र, G1 M केतना काचनास्त्रग्, G2 केतु काचनस्तत्र (submetric) —^{d}) D2 S मयूरैर् (for मयूरैर्) G1 M इव (M3–5 उप·) शोभिता· (for उपशोभित)

25 B5 lacuna up to यथा (in 25^{c}), —^{a}) B1–3

स केतुः शोभयामास सैन्यं ते भरतर्षभ ।
यथा श्वेतो महानागो देवराजचमूं तथा ॥ २५
नागो मणिमयो राज्ञो ध्वजः कनकसंवृतः ।
किङ्किणीशतसंह्रादो भ्राजंश्चित्रे रथोत्तमे ॥ २६
व्यभ्राजत भृशं राजन्पुत्रस्तव विशां पते ।
ध्वजेन महता संख्ये कुरूणामृषभस्तदा ॥ २७
नवैते तव वाहिन्यामुच्छ्रिताः परमध्वजाः ।
व्यदीपयंस्ते पृतनां युगान्तादित्यसंनिभाः ॥ २८
दशमस्त्वर्जुनस्यासीदेक एव महाकपिः ।
अदीप्यतार्जुनो येन हिमवानिव वह्निना ॥ २९
ततश्चित्राणि शुभ्राणि सुमहान्ति महारथाः ।
कार्मुकाण्याददुस्तूर्णमर्जुनार्थे परंतपाः ॥ ३०
तथैव धनुरायच्छत्पार्थः शत्रुविनाशनः ।
गाण्डीवं दिव्यकर्मा तद्राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ३१
तवापराधाद्धि नरा निहता बहुधा युधि ।
नानादिग्भ्यः समाहूताः सहयाः सरथद्विपाः ॥ ३२
तेषामासीद्व्यतिक्षेपो गर्जतामितरेतरम् ।
दुर्योधनमुखानां च पाण्डूनामृषभस्य च ॥ ३३ C 7 B 7 K 7

Do1 M3 5 शोभयन्सैन्य (for शोभयामास) T G M1 2 स ध्वजोशोभयत्सैन्यं, M4 स केतुरशोभयत्सैन्यं (hyper metric) —b) Do1 S तावकं (for सैन्यं ते) —d) Ś1 यत, Ś2 K1-4 D1 नृप, K5 प्रति, B2 5 T G3 4 M3-5 तदा, Dn1 पुरा, D3 यथा (for तथा)

26 G4 om (hapl) 26-27 —a) Ś2 K (except K5) स वै (for नागो) Ś K (except K5) नागो (for राज्ञो) —b) D5 ध्वजे (for ध्वज) B (B2 marg as in text) कांचन, S (G4 om) केतन (for कनक) Ś2 K1 3. 4 D1 -भूषित- (for -संवृत) —c) Ś2 K4 -क्वण, K1. 2 -क्वाथ (for -शत) D2 G1-3 5 M निर्ह्रादो (for -संह्रादो) —d) B1 2 (marg as in text) Do1 T G3 5 राजंश् (for भ्राजंश्) K1 3 B2 4 5 Do1 Dn2 D1 3 4 6 चित्रो, B2 (marg) चित्र, T G1 2 M जैत्रे, G3 5 चैत्रे (for चित्रे) S (G4 om) महारथे (for रथोत्तमे) D2 भ्राजते स ध्वजोत्तम

27 G4 om. 27 (cf v l. 26) —a) B5 lacuna for the portion from स up to तव (in 28a) Ś1 D4 विभ्राजत; B1 5 Do1 D2 व्यरा (for व्यभ्रा) —b) D3 5 तव पुत्रो (by transp) —c) Ś2 K1 3 4 तेन, G1 2 M संखे, G3 शंखे (for संख्ये) —d) Ś1 K1 D4 5 7 8 तथा (for तदा) M3-5 यथा वासुकिभूषित

28 B5 lacuna for नवैते तव —a) Do1 न चैते (for नवैते) —b) K1 उच्छ्रित- परमध्वज —c) D4 व्यदीपयंस् (for पयंस्) B4 च (for ते) —d) K1 -सनिभ- D2 युगांतचितिसनिभा

29 b) Ś2 K1. 3 D6 महान् (for महा) —c) Dn1 प्रदीप्तो हि, D3 8 M3-5 आदीप्यत Ś1 [ऽ]नेन, Ś2 K3 4 D2 6 M3-5 तेन (for येन) T G M1 2 अ(G1 4 M- - आ)दीप्यदर्जुनस्तेन —d) S शंभुना (for वह्निना) D5 हिमवान्वह्निना यथा

30 a) Ś K (except K5) तत शुभ्राणि चित्राणि —b) D5 विविधानि (for सुमहान्ति) —c) Ś1 K1 3-5 Dn1 D3 M2 कार्मुकानि, B5 कथितानि, G5 कार्मुकस्य (for काणि) D2 [आ]ददुस् B5 lacuna for तूर्णं up to तपा (in 30d) —d) Ś1 K4 T G M1 2 4 अर्जुनार्थं Dn1 परतप

31 D4 om (hapl) 31-32 —a) B1 2 (marg, orig as in text) D2 आदाय (for [आ]यच्छत्) —b) K4 5 B4 Dn1 T G1 3-5 M1 2 विनाशन (for °शन) D2 [अ]र्जुन परपुरंजय, D7 8 स पार्थ शत्रुनाशन —c) D3 G1 M -कर्माण, D8 कर्मैतद् (for कर्मा तद्) T G2-5 धनुस्तद्राज्ञिव दिव्य —d) B5 राजन्दुर्मन्त्रितेन च

32 D4 om 32 (cf v l 31) —a) B Do1 हि नृपा, Dn2 D1-3 6 राजानो, T G M1 2 राजेंद्र, M3 हि तदा (for हि नरा) —b) S (except G1 M1 2) transp निहता and बहुधा B1 3-5 Do1 Dn1 D3 बहवो, B2 Dn2 D1-3 6 बहुशो (for बहुधा) B2 (marg, orig as in text) रणे, S (except M3-5) नरा (for युधि) —c) D2 S नानादेश, D3 6 °देश्या- (for °दिग्भ्य) B1 समाभूता, D7 8 °याता (for °हूता) —d) D2 राजान- (for सहया) K5 Dn1 सरथद्विपपत्तय; D3 5-8 सरथा सहयद्विपा

33 a) Ś1 प्रतिक्षेपो, Ś2 K1. 3 अति, K5 D5 व्यधि°, D2 ध्वनि- क्रूर-, D3 6 G1 M1. 2 व्यतिक्षोभो (for °क्षेपो) —b) M3-5 निघ्नताम् (for गर्जं°) D2 संरब्धानां परस्परं —c) D3 सुयोधन (for दुर्यो°)

34 a) M3 तत्रासुतरथ चक्रे —c) K1 यथैको; D1 यदैको, G3 य एको (for यदेको). D2 कुरुभिः (for

34 तत्राद्भुतं परं चक्रे कौन्तेयः कृष्णसारथिः ।
34 यदेको बहुभिः सार्धं समागच्छदभीतवत् ॥ ३४
अशोभत महाबाहुर्गाण्डीवं विक्षिपन्धनुः ।
जिगीषुस्तान्नरव्याघ्राञ्जिघांसुश्च जयद्रथम् ॥ ३५
तत्रार्जुनो महाराज शरैर्मुक्तैः सहस्रशः ।
अदृश्यानकरोद्योधांस्तावकाञ्शत्रुतापनः ॥ ३६
ततस्तेऽपि नरव्याघ्राः पार्थं सर्वे महारथाः ।
अदृश्यं समरे चक्रुः सायकौघैः समन्ततः ॥ ३७
संवृते नरसिंहैस्तैः कुरूणामृषभेऽर्जुने ।
महानासीत्समुद्धूतस्तस्य सैन्यस्य निस्वनः ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

८१

धृतराष्ट्र उवाच ।
अर्जुने सैन्धवं प्राप्ते भारद्वाजेन संवृताः ।
पाञ्चालाः कुरुभिः सार्धं किमकुर्वत संजय ॥ १

संजय उवाच ।
अपराह्णे महाराज संग्रामे लोमहर्षणे ।
पाञ्चालानां कुरूणां च द्रोणे द्यूतमवर्तत ॥ २

बहुभि) — d) D4 अन्वगच्छद् (for समाग°)

35 a) Ś K1–3 D1. 4 8 सोशोभत, D2 अरोचत, D5 अशोभते, D7 सा शोभते (for अशोभत) D5 महाराज (for °बाहुर्) — b) D4 गाजीवं (for गाण्डीवं) D2 विधूम इव पावक — c) M3 जिहीर्षुस् (for जिगीषुस्) K2 तं (for तान्) K1–3 नरव्याघ्रा, B4 Dn2 D1 G5 °व्याघ्रो, D2 T G1–4 M रथश्रेष्ठान् (for नरव्याघ्रान्) — K1. 3 om (hapl) 35^{d}–37^{a}, K2 om 35^{d}–37^{b} — d) D4 स्व (for च)

36 K1–3 om 36 (cf v l 35) — a) Ś1 तत्रार्जुनं, K4 5 S ततोर्जुनो (for तत्रार्जुनो) Ś K4 5 B5 Dn D1 3–8 नरव्याघ्र (Ś1 D1. 4 °घ्रा , Dn1 °घ्रान्), M3–5 महाबाहु (for °राज) — Ś K4 D1 om (hapl) 36^{b}–37^{a} — b) G5 महात्मन (for सहस्रश) — c) K5 Dn D3–8 तावकान् (for अकरोद्) D4 सर्वांस्, G1 M यौधास् (for योधास्) — d) K5 Dn D3–8 प्रचक्रे (for तावकान्) D2 -कर्षण , M5 -कर्शन (for -तापन)

37 K2 om. 37^{ab} (cf v l 35) Ś K1. 3 4 D1 om 37^{a} (cf v l 36, 35) — a) D5 सर्वे (for तेऽपि) Dn1 नरव्याघ्रं, S महाभागा (for नरव्याघ्रा) — b) S transp पार्थं and सर्वे D2 सव्यसाचिनमाहवे

38 a) Ś1 D3. 6 नरसिंहे (for °सिंहैस्) Ś K B4 5 Dn D1 3–8 तु (for तै) — b) D2 कुरूणामृषभोर्जुन — c) K (except K1) Dc1 Dn D1 2 4–8 T समुद्भूतस् (for °द्धूतस्) — d) D6 S तव (for तस्य) Ś K (except K4) B4 D (except Dn1 D3 5) S (except G5) नि स्वन (M4 °नं) (for निस्वन)

Colophon om in Ś1 K4 D1 — *Sub-parvan* Ś1 K1–3 5 B Dc1 Dn D2–4 6–8 G2 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, G2 5 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* K5 D5 ध्वजविभागवर्णन, Dn1 ध्वजवर्णनं, D7 रथध्वजवर्णन , D3 ध्वजवर्णन — *Adhy no* (figures, words or both) B1 102 , B2 98 , B3 103 , B4 111 , Dn1 104 , D2 106 , D3 T G1–4 M1 2 101 , G5 99 , M3–5 100 — *Śloka no* Dn1 38

81

1 a) S याते (for प्राप्ते) — b) K1 सवृत , D5 °ते (for °ता) — c) K1 पाचाल , D1 5 G1 M3 4 पचाला (for पाञ्चाला) — d) Ś2 K1 B1 3 4 D (except Dc1 D1) G1. 3 4 M अकुर्वंत (for °र्वत)

2 a) K1 D (except Dn2 D4 8) अपराह्ने — b) S रोम (for लोम) D2 संग्रामस्तुमुलोभवत् — After 2^{ab}, D2 reads 4^{cd} D2 om (hapl) 2^{cd} — c) K3 D1 6 पचालाना , D3 पांचालाना च (hypermetric) (for पाञ्चालाना) — G4 om (hapl) 2^{d}–4^{c} — d) K2 3. 5 B Dc1 Dn द्रोणपूर्वम्, D4 प्राणा पूर्वम्; D4 7. 8 प्राणपूर्वम्;

पाञ्चाला हि जिघांसन्तो द्रोणं संहृष्टचेतसः ।
अभ्यवर्षन्त गर्जन्तः शरवर्षाणि मारिष ॥ ३
ततः सुतुमुलस्तेषां संग्रामोऽवर्तताद्भुतः ।
पाञ्चालानां कुरूणां च घोरो देवासुरोपमः ॥ ४
सर्वे द्रोणरथं प्राप्य पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
तदनीकं विभित्सन्तो महास्त्राणि व्यदर्शयन् ॥ ५
द्रोणस्य रथपर्यन्तं रथिनो रथमास्थिताः ।
कम्पयन्तोऽभ्यवर्तन्त वेगमास्थाय मध्यमम् ॥ ६
तमभ्यगाद्बृहत्क्षत्रः केकयानां महारथः ।
प्रवपन्निशितान्बाणान्महेन्द्राशनिसंनिभान् ॥ ७

तं तु प्रत्युदियाच्छीघ्रं क्षेमधूर्तिर्महायशाः ।
विमुञ्चन्निशितान्बाणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ८
धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
त्वरितोऽभ्यद्रवद्द्रोणं महेन्द्र इव शम्बरम् ॥ ९
तमापतन्तं सहसा व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
वीरधन्वा महेष्वासस्त्वरमाणः समभ्ययात् ॥ १०
युधिष्ठिरं महाराज जिगीषुं समवस्थितम् ।
सहानीकं ततो द्रोणो न्यवारयत वीर्यवान् ॥ ११
नकुलं कुशलं युद्धे पराक्रान्तं पराक्रमी ।
अभ्यगच्छत्समायान्तं विकर्णस्ते सुतः प्रभो ॥ १२ C 7 B 7 K 7

S (G4 om) द्रोणे युद्धम् (for द्रोणे द्यूतम्) B4 अभूत्तदा (for अवर्तत)

3 G4 om 3 (cf v l 2) —a) K3 B2 3 D6 पचाला G1 M1 2 [अ]मि (for हि) —c) Ś2 K1 4 B Dc1 Dn D1, 3–5 7 8 T G2 3 5 अभ्यमुचत, K3 5 अत्यमुचंत (for अभ्यवर्षन्त) D2 संरब्धा (for गर्जन्त) D6 अभ्यगाच्छन्विमुंचत —d) Dn2 S (G4 om) भूरिश, D1 मारिषं (for मारिष)

4 G4 om 4^{abc} (cf v l 2) —a) Ś K1 B4 Dc1 Dn2 D1–4 6 तु (Ś2 K1 स) तुमुलस्, K3 तु तुमुलैस्, D7 8 स तुमलस् (for सुतुमुलस्) —b) T G2 [अ]द्भुतं (for °त) — D2 reads 4^{cd} after 2^{ab} —c) B (except B1) D3 6 पचालानां —d) Ś1 घोरो देवासुरो यथा, K5 Dn1 देवासुररणोपम

5 a) Ś1 प्राप्य; D2 4 5 7 8 प्राप्ता (for प्राप्य) —b) B3 4 D6 पंचाला —c) T G3 बिभत्संतो (for विभि) D2 तवानीकमभीप्संतो —d) K (except K5) विदर्शयन्, D1 व्यधर्षयन् (for व्यदर्शयन्) D6 महा शस्त्राणि दर्शयन्

6 Ś K (except K5) D1 om 6 —a) D7 8 -पर्यंते (for °न्तं) —b) K5 D2 4 6 8 रथिनो रथसंस्थिता —c) D2 6 7 [ऽ]भ्यवर्तंते

7 a) B1 3 बृहत्क्षेत्र —b) K5 B2 3 Dc1 D2 3, 5–8 कैकयानां, Dn1 D4 कैके (for केक) G5 महारथा (for रथ) —c) D2 प्रवर्षन्; T G3, 4 प्रवमन् (for प्रवपन्) T G4 निवतान् (sic) (for निशितान्) — Ś K (except K5) D1 3 om. (hapl.) 7^{d}–8^{c} —d) B3 -सुप्रभान्; Dn1 भीषणान्, D2 (sup lin as in text) G5 निस्वनान्, D4 समप्रभान् (hypermetric) (for -संनि भान्) K5 शतशोथ सहस्रश, D5 इंद्राशनिसमप्रभान्

8 Ś K (except K5) D1 3 om 8^{abc} (cf. v l. 7) —a) K5 M3–5 प्रत्युद्ययात्, Dc1 Dn2 D3 6 °ययौ, D2 प्रत्यर्दयत् (for प्रत्युदियात्) —b) D2 4 5 मूर्तिर् (for धूर्तिर्) S महारथ (for °यशा) —c) G1 विमुक्त्वा (for विमुञ्चन्)

9 a) G1 2 5 M1 2 तु (for च) —b) Ś K1 3 D1 बलोद्धत, K5 Dn1 D4 7 8 °चित, D2 -बलो महान्, D6 -बलो विभु, M3–5 -बलान्वित (for -बलो दित) —c) Ś2 K1 3 [ऽ]भ्यपतद् (for °द्रवद्) —d) D2 महेंद्रम् D4 सत्वरं (for शम्बरम्) S महेंद्रमिव शंबर

10 K2 om 10^{ab} —c) Dn1 वीरो धन्वी, D4 5 वीरधर्मा, D7 8 °वर्मा (for धन्वा) —d) B4 इवाभ्य यात्, G3 4 तमभ्ययात्, G5 समभ्यधात् (for °यात्)

11 B3 reads 11^{a}–14^{b} on marg —a) K2 B (B2 marg, orig as in text) Dc1 Dn2 D1, 3, 6 G5 महा राजं, M5 °बाहुर् (for राज) —b) K5 D4 6 जिगीषु (for जिगीषुं) D6 तमवस्थित S (except G3 4) जिगीषुं (G1 °हीर्षुं) समुपस्थितं —c) Ś2 K1, 2 D2 4 महानीक (D4 °कस्) (for सहानीकं) S स्मयन् (for ततो) —d) D7 8 व्यवर्तयत, M5 व्यवारयत (for न्यवार) D2 S स ब(T G3 4 तद्ब)ली (for वीर्यवान्)

12 B3 reads 12 on marg —a) T G2 रभस, G1 M1 2 रभसे; G3 4 रभसा; G5 सहसा (for कुशलं) —c) D6 अगच्छत्स (for अभ्यगच्छत्स्) D2 7 समायातं (for यान्तं) — Ś2 om (hapl) 12^{d}–13^{a} —d) B1 सत् (for ते)

177 16 13 16 13 सहदेवं तथायान्तं दुर्मुखः शत्रुकर्शनः ।
शरैरनेकसाहस्रैः समवाकिरदाशुगैः ॥ १३
सात्यकिं तु नरव्याघ्रं व्याघ्रदत्तस्त्ववारयत् ।
शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैः कम्पयन्वै मुहुर्मुहुः ॥ १४
द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान्मुञ्चतः सायकोत्तमान् ।
संरब्धान्रथिनां श्रेष्ठान्सौमदत्तिरवारयत् ॥ १५
भीमसेनं तथा क्रुद्धं भीमरूपो भयानकम् ।
प्रत्यवारयदायान्तमार्ष्यशृङ्गिर्महारथः ॥ १६
तयोः समभवद्युद्धं नरराक्षसयोर्मृधे ।
यादृगेव पुरा वृत्तं रामरावणयोर्नृप ॥ १७

ततो युधिष्ठिरो द्रोणं नवत्या नतपर्वणाम् ।
आजघ्ने भरतश्रेष्ठ सर्वमर्मसु भारत ॥ १८
तं द्रोणः पञ्चविंशत्या निजघान स्तनान्तरे ।
रोषितो भरतश्रेष्ठ कौन्तेयेन यशस्विना ॥ १९
भूय एव तु विंशत्या सायकानां समाचिनोत् ।
साश्वसूतध्वजं द्रोणः पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ २०
ताञ्शरान्द्रोणमुक्तांस्तु शरवर्षेण पाण्डवः ।
अवारयत धर्मात्मा दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २१
ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य संयुगे ।
चिच्छेद सहसा धन्वी धनुस्तस्य महात्मनः ॥ २२

13 Ś2 om 13ᵃ (cf v l 12) B8 reads 13 on marg — ᵃ) D6 7 8 G1 M3-5 समायांत (for तथायान्त) — ᵇ) Ś K1-3 -सूदनं, K4 D8 -सूदन, B Dc1 M3-5 -तापन, Dn2 D1-3 6 -कर्पण (for -कर्शन) — ᵈ) D2 S (except M3-5) समवारयदाशुगैः

14 B8 reads 14ᵃᵇ on marg — ᵃ) Ś2 K (except K2) च (for तु) D. ʳ नरव्याघ्र (for °घ्रं) — D8 om (hapl) 14ᵇ-15ᵃ — ᵇ) D2 3 G5 व्याघ्रदत्तस् (for °दत्तस्) D2 S त्ववाकिरत् (for रयत्) — D4 om 14ᶜ-15ᵇ — ᶜ) Ś1 K1 3. 4 D7 तु (for सु-) Dn1 चैव, S (except G4 M3-5) उग्रै (for तीक्ष्णै) — ᵈ) K1 कामयन्वै, B3 Dc1 कंकपत्रैर्, D6 7 उरस्सयन्वै (for कम्प°)

15 D4 om 15ᵃᵇ, D8 om 15ᵃ (for both, cf v l 14) — ᵃ) D2 नरव्याघ्र (for °व्याघ्रान्) — ᵇ) D2 पचभि (for मुञ्चतः) Dn1 सायकान्बहून् (for °कोत्तमान्) — ᶜ) K1 सशब्दान्, B1 2 Dc1 D2 सरब्धो (for °ब्धान्) K4 B (except B4) D3 S (except M3-5) रथिन· (for °नां) B (except B4) Dc1 D2 S (except M3-5) श्रेष्ठ· (for श्रेष्ठान्) — ᵈ) D1 2. 4 7 G1 5 M1 2 सोमदत्तिर् (for सौम°) D2 सौमदतिस्त्ववाकिरत्

16 ᵃ) Ś2 K1 तत· क्रुद्धं, K2 3 Dn D3. 6 7 तदा क्रुद्धं, D2 G1 M1 2 तथायातं, T G2-5 अथायातं, M3-5 तमायात (for तथा क्रुद्धं) — ᵇ) K1 D3 भीमरूपं, B Dc1 D2 5 S घोररूपं (T G M1. 2 °पो) (for भीमरूपो) K5 Dn D1 6-8 G2-5 भयानक·, D8 °नका·, G1 M1. 2 °वह (for °नकम्) — ᶜ) B1 पर्यवारयद्, B4 भ्यस्य· (for प्रत्य°) G1 M1. 2 आयत्तम् (for आयान्तम्) — ᵈ) Ś2 S Cv आर्ष्य(Cv °र्श)शृङ्गिर् (for आर्ष्य°) K1 महायशा, K3 B1-3 5 Dc1 M Cv °बल, D2 °भुज (for °रथ)

17 ᵃ) M2 समफलद् (for °भवद्) — ᵇ) D2 युधि (for मृधे) — ᶜ) S (except M3-5) यादृशं वै (for यादृगेव) — ᵈ) K5 B4 5 Dn1 D4 5 7 8 G2 मृधे, Dc1 G1 M इव (for नृप)

18 ᵃ) Ś2 K3 ततो युधिष्ठिर द्रोणो — ᵇ) Ś K (except K5) D1 M3 4 पर्वभि, D4 पर्वणा (for -पर्वणाम्) — ᶜ) K4 -श्रेष्ठं, K5 B Dn2 D7 8 T G1-3 -श्रेष्ठ (for -श्रेष्ठ) — Ś K1-3 D1 om (hapl) 18ᵈ-19ᶜ K4 om 18ᵈ — ᵈ) D5 वर्मसु (for -मर्मसु) M2 भारत, M3-5 स त्वरन् (for भारत)

19 Ś K1-3 D1 om 19ᵃᵇᶜ (cf v l 18) — ᵈ) S महात्मना (for यशस्विना) Ś2 K1 2 4 कौंतेय शत्रुकर्षण

20 ᵃ) M3-5 हि (for तु) — ᵇ) D5 7 8 समावृणोत् (for °चिनोत्) — For 20ᵃᵇ, T G M1 2 subst

555* अदृश्य समरे चक्रे राजानं सायकोत्तमैः ।

21 ᵃ) T G3 4 स (for तु) — ᶜ) Ś K1 अधारयत, D8 6 अवारयच्च; S न्यवारयत (for अवा°) — ᵈ) D7 पाणिलोबल (sic), S हस्तलाघव (for पाणि°)

22 ᶜ) Ś K1-4 D (except Dc1 D2) समरे; K4 सशर (for सहसा) D2 क्रुद्धो (for धन्वी)

23 ᵃ) Ś1 K3. 4 D1 तयैनं (for म°) — ᵇ) Dc1

अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः ।
शरैरनेकसाहस्रैः पूरयामास सर्वतः ॥ २३
अदृश्यं दृश्य राजानं भारद्वाजस्य सायकैः ।
सर्वभूतान्यमन्यन्त हतमेव युधिष्ठिरम् ॥ २४
केचिच्चैनममन्यन्त तथा वै विमुखीकृतम् ।
हृतो राजेति राजेन्द्र ब्राह्मणेन यशस्विना ॥ २५
स कृच्छ्रं परमं प्राप्तो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
त्यक्त्वा तत्कार्मुकं छिन्नं भारद्वाजेन संयुगे ।
आददेऽन्यद्धनुर्दिव्यं भास्वरं वेगवत्तरम् ॥ २६
ततस्तान्सायकान्सर्वान्द्रोणमुक्तान्सहस्रशः ।
चिच्छेद समरे वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २७
छित्त्वा च ताञ्शरान्राजा क्रोधसंरक्तलोचनः ।
शक्तिं जग्राह समरे गिरीणामपि दारणीम् ।
स्वर्णदण्डां महाघोरामष्टघण्टां भयावहाम् ॥ २८
समुत्क्षिप्य च तां हृष्टो ननाद बलवद्बली ।
नादेन सर्वभूतानि त्रासयन्निव भारत ॥ २९
शक्तिं समुद्यतां दृष्ट्वा धर्मराजेन संयुगे ।
स्वस्ति द्रोणाय सहसा सर्वभूतान्यथाब्रुवन् ॥ ३०
सा राजभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसंनिभा ।
प्रज्वालयन्ती गगनं दिशश्च विदिशस्तथा ।
द्रोणान्तिकमनुप्राप्ता दीप्तास्या पन्नगी यथा ॥ ३१
तामापतन्तीं सहसा प्रेक्ष्य द्रोणो विशां पते । C B K

भारद्वाजो (for त्वरमाणो) D5 महारथं (for °रथ) Ś1 त्वरमाणा महारथा, B2 (marg, orig as in text) भारद्वाजेन संयुगे — d) Dn1 सर्वश (for °त) Ś1 पूरयामासुरंजसा

24 a) B Do1 Dn2 D1–3 5 6 वीक्ष्य, D7 8 प्रेक्ष्य (for दृश्य) — b) Ś2 सयुगे, B1 2 5 शायकै (for सा) — B1 G3 om (hapl.) 24d–25a — d) K1 युधिष्ठिर (sic)

25 B1 G3 om. 25a (cf v l 24) — a) D7 8 चैवम् (for चैनम्) — b) N (except K5 B1 Do1) [ए]व (for वै) G3 -कृत (for कृतम्) — c) N (except Ś1 K1 B1, 3 5 D1) M3–5 हतो, G2 ततो (for हृतो) K5 D2 [इ]ति राजेति, D5 हतो राजा, G4 नरेंद्रेंद्र (for [इ]ति राजेन्द्र) — d) K5 ब्राह्मणेति (for णेन) Dn1 D2–4 6 महात्मना (for यशस्विना)

26 b) Dn1 महारथ (for युधिष्ठिर) — D4 om. 26c–28b — c) Ś1 आदधे, M3–5 आदत्ते (for आददे) K5 Dn1 D5 7 8 घोरं (for दिव्यं) — f) Dn2 D3 6 भास्वरं (for भास्वरं) B Do1 भार(B4 बल)साधन मुत्तमं

27 D4 om 27 (cf v l. 26) — a) B1 2 शाय कान् Ś K Dn D1, 5–8 M3–5 तत्र, D2 तीक्ष्णान् (for सर्वान्) — b) Ś2 K2 B2 Dn2 D2 3 5–8 द्रोणनुन्नान् (for मुक्तान्) Ś2 (orig, sup lin as in text) समंतत (for सहस्रश) — c) Dn1 चिच्छेद परवीरहस्

28 D4 om. 28a-b (cf v l 26) — a) K2 B1 Dn2 D1 3 6–8 तु, K5 तांस्, M3–5 [ए]व (for च) K5 B2 4 Dn D1 3 5 S राजन्, D5 7 घोरान् (for राजा) — b) D5 7 8 श रैरेव युधिष्ठिर — d) B3 इव (for अपि) Ś2 K1 2 Do1 Dn2 D1 2 4 5 दारिणीं, B1 D7 G5 M1 2 दारुणीं, Dn1 दारार्णि, T G3 दारणा (for दारणीम्) K5 गिरिणामवदारण — e) T G1–4 M1 2 हेम (for स्वर्ण) G5 -घटा (for -दण्डा) S (except G5) -घोषाम् (for घोराम्) — f) K5 Dn2 महाभया (for भयावहाम्)

29 a) Ś2 तु (for च) — b) K3 Dn1 D2 बल वान् (for °वद्) — c) K5 S तां रणे (for नादेन) — d) S त्रासयंतीमिव प्रभो

30 b) B4 धर्मराजस्य संयुगे — d) B1 2 (marg as in text) 4 5 T G3–5 -सैन्यानि (for -भूतानि) D5 अवारयत् (for अथाब्रुवन्)

31 d) B2 M3–5 स, B3 सा (for च) Ś K B4 Do1 Dn D1, 3–6 स प्र, B1 D3 च प्र, Dn2 खे प्र; D2 चोप, D7 दश (for च वि-) — D4 om. (hapl) 31e-f — e) S (except G2 M3–5) द्रोणानीकम् (for न्तिकम्) Dn1 अनुप्राप्तो, D2 °प्राप्ता (for °प्राप्ता) — After 31e, S ins

556* कालरात्रीव भारत ।
कन्येवोरगराजस्य

— f) D2 दीप्तास्यां पन्नगीं यथा

32 a) K2 D1 6 आपतर्तीं (for °तन्तीं) — b) K3 Dn2 D1 3 6 G2 दृष्ट्वा; B2 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य) — c)

7 13 13 सहदेवं तथायान्तं दुर्मुखः शत्रुकर्शनः ।
शरैरनेकसाहस्रैः समवाकिरदाशुगैः ॥ १३
सात्यकिं तु नरव्याघ्रं व्याघ्रदत्तस्त्ववारयत् ।
शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैः कम्पयन्वै मुहुर्मुहुः ॥ १४
द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान्मुञ्चतः सायकोत्तमान् ।
संरब्धान्रथिनां श्रेष्ठान्सौमदत्तिरवारयत् ॥ १५
भीमसेनं तथा क्रुद्धं भीमरूपो भयानकम् ।
प्रत्यवारयदायान्तमार्ष्यशृङ्गिर्महारथः ॥ १६
तयोः समभवद्युद्धं नरराक्षसयोर्मृधे ।
यादृगेव पुरा वृत्तं रामरावणयोर्नृप ॥ १७

ततो युधिष्ठिरो द्रोणं नवत्या नतपर्वणाम् ।
आजघ्ने भरतश्रेष्ठ सर्वमर्मसु भारत ॥ १८
तं द्रोणः पञ्चविंशत्या निजघान स्तनान्तरे ।
रोषितो भरतश्रेष्ठ कौन्तेयेन यशस्विना ॥ १९
भूय एव तु विंशत्या सायकानां समाचिनोत् ।
साश्वसूतध्वजं द्रोणः पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ २०
ताञ्शरान्द्रोणमुक्तांस्तु शरवर्षेण पाण्डवः ।
अवारयत धर्मात्मा दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ २१
ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य संयुगे ।
चिच्छेद सहसा धन्वी धनुस्तस्य महात्मनः ॥ २२

---

13 Ś$_2$ om 13^a (cf. v l 12) B$_8$ reads 13 on marg — ^{a}) D$_{5\,7\,8}$ G$_1$ M$_{3-5}$ समायातं (for तथायान्त) — ^{b}) Ś K$_{1-3}$ -सूदन, K$_4$ D$_3$ -सूदन, B D$_{c1}$ M$_{3-5}$ -तापन, D$_{n2}$ D$_{1-3,6}$ -कर्षण (for -कर्शन) — ^{d}) D$_2$ S (except M$_{3-5}$) समवारयदाशुगै

14 B$_8$ reads 14^{ab} on marg — ^{a}) Ś$_2$ K (except K$_2$) च (for तु) D$_5$ [illegible] रव्याघ्र (for °घ्रं) — D$_8$ om (hapl) 14^b–15^a — ^{b}) D$_{2\,8}$ G$_5$ व्याघ्रदत्तस् (for °दत्तस्) D$_2$ S स्त्ववाकिरत् (for °रयत्) — D$_4$ om 14^c–15^b — ^{c}) Ś$_1$ K$_{1,3,4}$ D$_7$ तु (for सु-) D$_{n1}$ चैव, S (except G$_4$ M$_{3-5}$) उग्रै (for तीक्ष्णै) — ^{d}) K$_1$ कामयन्वै, B$_8$ D$_{c1}$ कंकपत्रैर्, D$_{5\,7}$ उत्स्मयन्वै (for कम्प°)

15 D$_4$ om 15^{ab}, D$_8$ om 15^a (for both, cf v l 14) — ^{a}) D$_2$ नरव्याघ्र (for °व्याघ्रान्) — ^{b}) D$_2$ पञ्चभि (for मुञ्चत) D$_{n1}$ सायकान्बहून् (for °कोत्तमान्) — ^{c}) K$_1$ सशब्दान्, B$_{1\,2}$ D$_{c1}$ D$_2$ संरब्धो (for °ब्धान्) K$_4$ B (except B$_4$) D$_2$ S (except M$_{3-5}$) रथिन (for °ना) B (except B$_4$) D$_{c1}$ D$_2$ S (except M$_{3-5}$) श्रेष्ठ (for श्रेष्ठान्) — ^{d}) D$_{1\,2\,4\,7}$ G$_{1,5}$ M$_{1,2}$ सोमदत्तिर् (for सौम°) D$_2$ सौमदंतिस्त्ववाकिरत्

16 ^{a}) Ś$_2$ K$_1$ तत क्रुद्ध, K$_{2\,3}$ Dn D$_{5\,6\,7}$ तदा क्रुद्ध, D$_2$ G$_1$ M$_{1,2}$ तथायातं, T G$_{2-5}$ मथायात, M$_{3-5}$ तमायात (for तथा क्रुद्धं) — ^{b}) K$_1$ D$_3$ भीमरूपं, B D$_{c1}$ D$_{2\,5}$ S घोररूपं (T G M$_{1,2}$ °पो) (for भीमरूपो) K$_5$ Dn D$_{4\,6-8}$ G$_{2-5}$ भयानक, D$_3$ °नका, G$_1$ M$_{1,2}$ °वह (for °नकम्) — ^{c}) B$_1$ पर्यवारयद्; B$_4$ भभ्य° (for प्रत्य°) G$_1$ M$_{1,2}$ आयत्तम् (for आयान्तम्) — ^{d}) Ś$_2$ S Cv आर्श्य(Cv °र्श)शृंगिर् (for आर्ष्य) K$_1$ महायशा, K$_3$ B$_{1-3\,5}$ D$_{c1}$ M Cv °बल, D$_2$ °भुज (for °रथ)

17 ^{a}) M$_2$ समफलद् (for °भवद्) — ^{b}) D$_2$ युधि (for मृधे) — ^{c}) S (except M$_{3-5}$) यादृशं वै (for यादृगेव) — ^{d}) K$_5$ B$_{4\,5}$ D$_{n1}$ D$_{4\,5\,7\,8}$ G$_2$ मृधे, D$_{c1}$ G$_1$ M इव (for नृप)

18 ^{a}) Ś$_2$ K$_3$ ततो युधिष्ठिरं द्रोणो — ^{b}) Ś K (except K$_5$) D$_1$ M$_{3\,4}$ पर्वभि, D$_4$ पर्वणा (for -पर्वणाम्) — ^{c}) K$_4$ -श्रेष्ठं, K$_5$ B D$_{n2}$ D$_{7\,8}$ T G$_{1-3}$ -श्रेष्ठ (for -श्रेष्ठ) — Ś K$_{1-3}$ D$_1$ om (hapl.) 18^d–19^c K$_4$ om. 18^d — ^{d}) D$_5$ -वर्मसु (for -मर्मसु) M$_2$ भारव, M$_{3-5}$ स त्वरन् (for भारत)

19 Ś K$_{1-3}$ D$_1$ om 19^{abc} (cf. v l 18) — ^{d}) S महात्मना (for यशस्विना) Ś$_2$ K$_{1\,2\,4}$ कौंतेयं शत्रुकर्षण

20 ^{a}) M$_{3-5}$ हि (for तु) — ^{b}) D$_{6\,7\,8}$ समावृणोत् (for चिनोत्) — For 20^{ab}, T G M$_{1\,2}$ subst

555* अदृश्य समरे चक्रे राजानं सायकोत्तमै ।

21 ^{a}) T G$_{3\,4}$ स (for तु) — ^{c}) Ś K$_1$ अधारयत, D$_{3\,6}$ अधारयन्न, S न्यवारयत (for अवा°) — ^{d}) D$_7$ पाणिलोबल (sic), S हस्तलाघव (for पाणि°)

22 ^{c}) Ś K$_{1-4}$ D (except D$_{c1}$ D$_2$) समरे, K$_5$ सशर (for सहसा) D$_2$ क्रुद्धो (for धन्वी)

23 ^{a}) Ś$_1$ K$_{3,4}$ D$_1$ स्रयैनं (for अ°) — ^{b}) D$_{c1}$

अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः ।
शरैरनेकसाहस्रैः पूरयामास सर्वतः ॥ २३
अदृश्यं दृश्य राजानं भारद्वाजस्य सायकैः ।
सर्वभूतान्यमन्यन्त हतमेव युधिष्ठिरम् ॥ २४
केचिच्चैनममन्यन्त तथा वै विमुखीकृतम् ।
हतो राजेति राजेन्द्र ब्राह्मणेन यशस्विना ॥ २५
स कृच्छ्रं परमं प्राप्तो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
त्यक्त्वा तत्कार्मुकं छिन्नं भारद्वाजेन संयुगे ।
आददेऽन्यद्धनुर्दिव्यं भास्वरं वेगवत्तरम् ॥ २६
ततस्तान्सायकान्सर्वान्द्रोणमुक्तान्सहस्रशः ।
चिच्छेद समरे वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २७
छित्त्वा च ताञ्शरान्राजा क्रोधसंरक्तलोचनः ।
शक्तिं जग्राह समरे गिरीणामपि दारणीम् ।
स्वर्णदण्डां महाघोरामष्टघण्टां भयावहाम् ॥ २८
समुत्क्षिप्य च तां हृष्टो ननाद बलवद्बली ।
नादेन सर्वभूतानि त्रासयन्निव भारत ॥ २९
शक्तिं समुद्यतां दृष्ट्वा धर्मराजेन संयुगे ।
स्वस्ति द्रोणाय सहसा सर्वभूतान्यथाब्रुवन् ॥ ३०
सा राजभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसंनिभा ।
प्रज्वालयन्ती गगनं दिशश्च विदिशस्तथा ।
द्रोणान्तिकमनुप्राप्ता दीप्तास्या पन्नगी यथा ॥ ३१
तामापतन्तीं सहसा प्रेक्ष्य द्रोणो विशां पते ।

C B K

भारद्वाजो (for त्वरमाणो) D5 महारथं (for °रथ) Ś1 त्वरमाणा महारथा, B2 (marg, orig as in text) भारद्वाजेन संयुगे — d) Dn1 सर्वश (for त) Ś1 पूरयामासुरंजसा

24 a) B Do1 Dn2 D1-3 5 6 वीक्ष्य, D7 8 प्रेक्ष्य (for दृश्य) — b) Ś1 संयुगे, B1 2 5 शायकै (for सा) — B1 G3 om (hapl.) 24^{d}–25^{a} — d) K1 युधिष्ठिर (sic)

25 B1 G3 om. 25^{a} (cf. v l 24) — a) D7 8 चैवम् (for चैनम्) — b) N (except K5 B4 Do1) [ए]व (for वै) G3 कृत (for कृतम्) — c) N (except Ś1 K1 B1. 3 5 D1) M3-5 हतो, G2 ततो (for हतो) K6 D2 [इ]ति राजेति, D5 हतो राजा, G4 नरेंद्रेंद्र (for [इ]ति राजेन्द्र) — d) K6 ब्राह्मणेति (for °णेन) Dn1 D3-4 6 महात्मना (for यशस्विना)

26 b) Dn1 महारथ (for युधिष्ठिर) — D4 om 26^{c}–28^{b} — c) Ś1 आदधे, M3-5 आदत्ते (for आददे) K5 Dn1 D5 7 8 घोरं (for दिव्यं) — f) Dn2 D3 6 भास्वरं (for भारघ्नं) B Do1 भार(B4 बल)साधन मुत्तमं

27 D4 om 27 (cf v l 26) — a) B1. 2 शाय कान् Ś K Dn D1. 5-8 M3-5 तत्र, D2 तीक्ष्णान् (for सर्वान्) — b) Ś1 K2 B2 Dn2 D2 5 6-8 द्रोणमुखान् (for मुक्तान्) Ś2 (orig, sup lin as in text) समवत (for सहस्रश) — c) Dn1 चिच्छेद परवीरहस्

28 D4 om. 28^{ab} (cf v l. 26) — a) K2 B4 Dn2 D1 3 6-8 तु, K6 तांस्, M3-5 [ए]व (for च) K5 B2 4 Dn D1 3 5 S राजन्, D5 7 घोरान् (for राजा) — b) D5 7 8 शरैरेव युधिष्ठिर — d) B3 इव (for अपि) Ś2 K1 2 Do1 Dn2 D1 2 4 5 दारिणीं, B1 D7 G5 M1 2 दारुणीं, Dn1 दारार्णी, T G3 दारणा (for दारणीम्) K5 गिरीणामवदारणं — c) T G1-4 M1 2 हेम (for स्वर्ण) G5 घटां (for -दण्डा) S (except G5) -घोषाम् (for घोराम्) — f) K5 Dn2 महाभया (for भयावहाम्)

29 a) Ś2 तु (for च) — b) K3 Dn1 D2 बल-वान् (for °वद्) — c) K5 S ता रणे (for नादेन) — d) S त्रासयंतीमिव प्रभो

30 b) B4 धर्मराजस्य संयुगे — d) B1 2 (marg as in text) 4 5 T G3-5 -सैन्यानि (for भूतानि) D5 अथारयत् (for अथाब्रुवन्)

31 d) B2 M3-5 स, B3 सा (for च) Ś K B4 Do1 Dn D1. 3-6 स प्र, B1 D3 च प्र, Dn2 खं प्र; D2 चोप, D7 दश (for च वि-) — D4 om. (hapl) 31^{ef} — e) S (except G2 M3-5) द्रोणानीकम् (for °न्तिकम्) Dn1 अनुप्रासो, D2 °प्राप्तां (for °प्राप्ता) — After 31^{e}, S ins

556* कालरात्रीव भारत ।
कन्येवोरगराजस्य

— f) D2 दीप्तास्यां पन्नगीं यथा

32 a) K2 D1 6 आपतन्तीं (for °तन्तीं) — b) K3 Dn2 D1 3 6 G2 दृष्ट्वा; B2 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य) — c)

प्रादुश्चक्रे ततो ब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ ३२
तदस्त्रं भस्मसात्कृत्वा तां शक्तिं घोरदर्शनाम् ।
जगाम स्यन्दनं तूर्णं पाण्डवस्य यशस्विनः ॥ ३३
ततो युधिष्ठिरो राजा द्रोणास्त्रं तत्समुद्यतम् ।
अशामयन्महाप्राज्ञो ब्रह्मास्त्रेणैव भारत ॥ ३४
विव्याध च रणे द्रोणं पञ्चभिर्नतपर्वभिः ।
क्षुरप्रेण च तीक्ष्णेन चिच्छेदास्य महद्धनुः ॥ ३५
तदपास्य धनुश्छिन्नं द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
गदां चिक्षेप सहसा धर्मपुत्राय मारिष ॥ ३६
तामापतन्तीं सहसा गदां दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
गदामेवाग्रहीत्क्रुद्धश्चिक्षेप च परंतपः ॥ ३७
ते गदे सहसा मुक्ते समासाद्य परस्परम् ।
संघर्षात्पावकं मुक्त्वा समेयातां महीतले ॥ ३८
ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य मारिष ।
चतुर्भिर्निशितैस्तीक्ष्णैर्हयाञ्जघ्ने शरोत्तमैः ॥ ३९
धनुश्चैकेन बाणेन चिच्छेदेन्द्रध्वजोपमम् ।
केतुमेकेन चिच्छेद पाण्डवं चार्दयत्त्रिभिः ॥ ४०
हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य युधिष्ठिरः ।
तस्थावूर्ध्वभुजो राजा व्यायुधो भरतर्षभ ॥ ४१
विरथं तं समालोक्य व्यायुधं च विशेषतः ।

K4 reads from ब्राह्म up to पर्वभि (in 35^{a}) on marg — D2 तदा (for ततो) K1 D2.4.7.8 ब्रह्मम्, K4 (marg) D1 द्रोणो (for ब्राह्मम्) The portion of the text in Ś2 from ह्ममस्त्र up to निनाद (in 7 83 33^{c}) is lost on missing folios — ^{d}) K4 D1 ब्राह्ममस्त्र स चास्त्रवित्

33 Ś2 missing (cf v l 32) K4 reads 33 on marg — ^{a}) D2 तदीया, D5 तां शक्तिं (for तदस्त्रं) — D6 om 33^{b}–34^{c} — ^{b}) K5 शक्तिं हेमविभूषिता — ^{d}) K2 D4 S महात्मनः (for यशस्विन)

34 Ś2 missing (cf v l 32) D5 om 34^{abc} (cf v l 33) K4 reads 34 on marg — ^{c}) B1.8 Dc1 D7.8 M5 अशातयन्, D6 अशोभयन् (for अशामयन्) D2 G2 महाराज (for °प्राज्ञो)

35 Ś2 missing (cf v l 32) D4 om. 35^{a}–45^{b} K4 reads 35^{ab} on marg — ^{a}) D1.6 विध्वा त च, D2 विचरंत, T G3.4 स विव्याध (for विव्याध च) — ^{b}) B2 (marg as in text) नवभिर् (for पञ्चभिर्) — ^{c}) B4 Dn2 D2.8.6 सु, G2 [पु]व (for च) G1 M1.2 तीव्रेण (for तीक्ष्णेन)

36 Ś2 missing (cf v l 32) D4 om 36 (cf v l 35) — ^{d}) D2 G2 राजाय (for पुत्राय) D2 भारत (for मारिष)

37 Ś2 missing (cf v l. 32) D4 om 37 (cf. v l 35) — ^{a}) K5 Dn1 संप्रेक्ष्य (for सहसा) — ^{b}) Dc1 गदा K5 Dn1 गुर्वी (for दृष्ट्वा) — ^{c}) D5 [अ]वधीत् (for [अ]ग्रहीत्) — ^{d}) Ś1 K (except K5) Dn2 D1.5.6 T G3.4 परंतप

38 Ś2 missing (cf. v l 32) D4 om 38 (cf. v l 35) — ^{c}) B1 हत्वा (for मुक्त्वा) — ^{d}) Ś1 समयेता, K1.4 D2 G1 M1.2 समीयातां, B8 समापेता, D3 शमयेता, D6 समीयात्त, M8 सह याता, M4 सहायाता, M5 सहायाते (for समेयातां) D2 S (except G4.5) महीतलं, D8 °पते (for °तले)

39 Ś2 missing (cf v l 32) D4 om 39 (cf v l 35) D6 om. 39^{ab} — ^{cd}) K5 D2.5.7.8 विशिखैस् (for निशितैस्) T G2–5 transp तीक्ष्णै and जघ्ने K5 D7.8 नरोत्तमः, D2 नरर्षभ, D5 नरोत्तम (for शरोत्तमैः)

40 Ś2 missing (cf. v l 32) D4 om. 40 (cf. v l 35) — ^{a}) K8 भल्लेन (for बाणेन) Dn2 D1.8.6 चिच्छेदैकेन भल्लेन — ^{b}) Ś1 K1 G2 चिच्छिदेंद्र-, Dn2 D1.8.6 धनुश्चेंद्र (for चिच्छेदेन्द्र-) B Dc1 Dn1 चिच्छेदेंद्रायुधोपम — ^{c}) D5 छत्रम् (for केतुम्) — ^{d}) B1 D3.7.8 चार्दयन् (for °यत्) D2 पाढवसार्दयंस्त्रिभि

41 Ś2 missing (cf. v l 32) D4 om 41 (cf. v l. 35) — ^{a}) T G2–5 तद् (for तु) B1 तस्माद् (for तूर्णम्) — ^{c}) D7.8 बाहुर् (for राजा) ❀ Cd ऊर्ध्वभुज इति केवल भुजयुद्धं मृगयते तत्र हेतुर्व्यायुध इति । ❀

42 Ś2 missing (cf v l 32) D4 om 42 (cf v l. 35) — ^{c}) K5 Dc1 Dn1 G1.2 M ह्या(M3–5 वि)मोहयत् (for व्यामोह°) T G3.4 शीघ्र (for शत्रून्) — ^{d}) K1.2 Dn2 D1.8.6 वा विभो; B Dc1 Dn1 च प्रभो, D2 G1 M चाभिभूः, D5 भारत (for चाभिभो)

43 Ś2 missing (cf v l 32) D4 om 43 (cf v l

द्रोणो व्यमोहयच्छत्रून्सर्वसैन्यानि चाभिभो ॥ ४२
मुञ्चन्निषुगणांस्तीक्ष्णाल्लघुहस्तो दृढव्रतः ।
अभिदुद्राव राजानं सिंहो मृगमिवोल्बणः ॥ ४३
तमभिद्रुतमालोक्य द्रोणेनामित्रघातिना ।
हा हेति सहसा शब्दः पाण्डूनां समजायत ॥ ४४
हतो राजा हतो राजा भारद्वाजेन मारिष ।
इत्यासीत्सुमहाञ्शब्दः पाण्डुसैन्यस्य सर्वतः ॥ ४५
ततस्त्वरितमारुह्य सहदेवरथं नृपः ।
अपायाज्जवनैरश्वैः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

८२

संजय उवाच ।
बृहत्क्षत्रमथायान्तं केकयं दृढविक्रमम् ।
क्षेमधूर्तिर्महाराज विव्याधोरसि मार्गणैः ॥ १
बृहत्क्षत्रस्तु तं राजा नवत्या नतपर्वणाम् ।
आजघ्ने त्वरितो युद्धे द्रोणानीकविभित्सया ॥ २
क्षेमधूर्तिस्तु संक्रुद्धः केकयस्य महात्मनः ।

35) —ᵃ) Ś1 K1.2 4 D5 7 8 इषुवरास्, B4 Dn2 D1 3 6 चेषुगणांस् (for इषु) —ᵇ) D2 चाप (for लघु) K5 दृढायुध, M3–5 महाबल (for दृढव्रत) —ᶜ) K5 वेगेन (for राजानं) —ᵈ) Ś1 K1 4 गजम्, S द्विपम् (for मृगम्) Dn1 S (except M3–5) इवो-ल्बणं (Dn1 णा) (for ण) B4 सिंहो मृगगणानिव

44 Ś2 missing (of v 1 32) D4 om 44 (of v 1 35) —ᶜ) K5 transp सहसा and शब्द Ś1 K1–4 समभूत्, D2 सुमहान् (for सहसा) B5 lacuna for the portion from शब्द up to जायत (in 44ᵈ) —Ś1 K (except K5) D1 6 om (hapl) 44ᵈ–45ᶜ —ᵈ) D2 पांडवानामजायत

45 Ś2 missing (of. v 1. 32) D4 om 45ᵃᵇ (of v 1. 35) Ś1 K (except K5) D1 6 om 45ᵃᵇᶜ (of v 1 44) —ᵃ) B4 Dc1 Dn2 D2 3 5 7 8 हतो राजा हतो राजा —ᵇ) K5 Dn2 D7 8 G1 M1 2 भारत (for मारिष) —ᶜ) K5 D5 तुमुल, Dc1 S (except M3–5) च (Dc1 तु) महान् (for सुमहान्) —ᵈ) D3 T G2–5 सैन्येषु (for सैन्यस्य) Ś1 K (except K5) D1 4 7 8 भारत, Dn2 D3 5 6 मारिष, D2 दारुण (for सर्वत)

46 Ś2 missing (of v 1 32) —ᵃ) D2 आसाद्य (for आरुह्य) —ᵇ) T G2–5 सात्यकेश्च (for सहदेव) K1–3 D1.6 7 T G3.4 नृप, B4 प्रभो; D3 प्रति (for नृप) —ᵈ) Dn1 D3 कुंतीपुत्र; G1 कुंतिभोज (for कुन्तीपुत्रो)

Colophon Ś2 missing —*Sub parvan* Ś1 K1–3 B Dc1 Dn D1–3 5–8 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1 चतुर्थदिवसे —*Adhy name* K5 D4 5 7 8 युधिष्ठिरपलायन, D2 धर्मराजपराजय, D6 युधिष्ठिरापयान —*Adhy no* (figures, words or both) B1 103, B2 99, B3 104, B5 112, Dn1 105, D2 107, D6 106, T G1–4 M1 2 102, G5 100, M3–5 101 —*Śloka no* Dc1 24, Dn1 47, G5 46

82

☞ This adhy is missing in Ś2 (of v 1 7 81 32)

1 ᵃ) B (except B5) बृहत्क्षेत्रम्, D6 ब्रह्मक्षत्रम् (for बृहत्क्षत्रम्) D3 अथायातं, M3–5 तथायातं (for अथायान्तं) —ᵇ) K5 B (except B3) Dn D1–3 5 6 8 G3 4 कैकेयं, D7 कैकयं (for केकय) —ᶜ) Dn1 क्षेमे धूर्तिर्, D2 क्षेममूर्तिर् (for °धूर्तिर्) D4 7 8 महाराजा (for राज) —ᵈ) Ś1 सायकै (for मार्गणै)

2 ᵃ) B बृहत्क्षेत्रस् (for °क्षत्रस्) D8 om (hapl.) from त up to क्षेमधूर्तिस्तु (in 3ᵃ) K4 5 B1 Dc1 D2 M3–5 त राजन्, B3 D3 5 6 राजानं (for त राजा) —ᵇ) T G2–5 पर्वभि; G1 M1 2 पर्वणा (for °णाम्) —ᶜ) K2 B4 5 Dn D1 राजन्; D2 3 6 राजा (for युद्धे) —ᵈ) D3 G1 5 M1 2 द्रोणानीक (for °नीक)

3 D8 om up to क्षेमधूर्तिस्तु (of v 1. 2) —ᵃ)

धनुश्चिच्छेद भल्लेन पीतेन निशितेन च ॥ ३
अथैनं छिन्नधन्वानं शरेण नतपर्वणा ।
विव्याध हृदये तूर्णं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ ४
अथान्यद्धनुरादाय बृहत्क्षत्रो हसन्निव ।
व्यश्वसूतध्वजं चक्रे क्षेमधूर्तिं महारथम् ॥ ५
ततोऽपरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
जहार नृपतेः कायाच्छिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥ ६
तच्छिन्नं सहसा तस्य शिरः कुञ्चितमूर्धजम् ।
सकिरीटं महीं प्राप्य बभौ ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ७
तं निहत्य रणे हृष्टो बृहत्क्षत्रो महारथः ।
सहसाभ्यपतत्सैन्यं तावकं पार्थकारणात् ॥ ८
धृष्टकेतुमथायान्तं द्रोणहेतोः पराक्रमी ।
वीरधन्वा महेष्वासो वारयामास भारत ॥ ९
तौ परस्परमासाद्य शरदंष्ट्रौ तरस्विनौ ।
शरैरनेकसाहस्रैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ १०
तावुभौ नरशार्दूलौ युयुधाते परस्परम् ।
महावने तीव्रमदौ वारणाविव यूथपौ ॥ ११
गिरिगह्वरमासाद्य शार्दूलाविव रोषितौ ।
युयुधाते महावीर्यौ परस्परजिघांसया ॥ १२
तद्युद्धमासीत्तुमुलं प्रेक्षणीयं विशां पते ।
सिद्धचारणसंघानां विस्मयाद्भुतदर्शनम् ॥ १३
वीरधन्वा ततः क्रुद्धो धृष्टकेतोः शरासनम् ।
द्विधा चिच्छेद भल्लेन प्रहसन्निव भारत ॥ १४
तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं चेदिराजो महारथः ।
शक्तिं जग्राह विपुलां रुक्मदण्डामयस्मयीम् ॥ १५
तां तु शक्तिं महावीर्यो दोर्भ्यामायम्य भारत ।

S संरब्ध (for संक्रुद्ध) — ^{b}) K2 5 B Dn D1–3. 5–7 कैके(B1 5 D7 °क)यस्य (for केकयस्य) — ^{d}) D1 ह (for च)

4 M3 om. (hapl) 4^{a}–6^{b} — ^{b}) S (except M4 5, M3 om.) शितेन (for शरेण) Ś1 K5 B Dc1 Dn D1. 3 6 [आ]नत- (for नत) — ^{c}) K2 3 B4 Dn2 D2 समरे (for हृदये) D7 8 पूर्णं, M4 5 शूरं (for तूर्णं)

5 M3 om 5 (cf v l 4) — ^{b}) B बृहत्क्षेत्रो (for °त्क्षत्रो) D5 स्मयन् (for हसन्) — K (except K5) D1 om 5^{c}–6^{b} — ^{c}) Ś1 B4 Dn2 D2 4. 6 रथं (for -ध्वजं) — ^{d}) D3 5 -मूर्तिं (for धूर्तिं) D6 महारथ

6 K (except K5) D1 M3 om 6^{ab} (cf. v l 5, 4)

7 ^{a}) D2 शिर (for छिन्न) — ^{b}) Ś1 K (except K5) नील- (for शिरः) K1 3 G5 -कुंजित- (for कुञ्चित) D2 कुंचितानीलमूर्धजं — ^{d}) T G3 4 [अं]भसि (for [अ]म्बरात्)

8 ^{a}) T G3 4 दृष्ट्वा, G5 हृष्टौ (for हृष्टो) — ^{b}) B (except B2) बृहत्क्षेत्रो (for °त्क्षत्रो) B4 महाबल° (for °रथ) — ^{c}) T G2–4 सहयो (for सहसा) Ś1 K1 3 4 D4 न्यपतत्, G1 M [अ]भ्यद्रवत् (for °पतत्) T G2–5 तूर्णं (for सैन्यं) — ^{d}) S पाण्डु (for पार्थ-)

9 ^{a}) G5 धृष्टकेतुर् (for °केतुम्) Ś1 K Dn2 D1 4. 5 7. 8 G1 तथायान्तं; D3. 6 तमा° (for अथा°).

10 ^{b}) D2 शार्दूलाविव दर्पितौ, D8 शरहस्तौ महारथौ — M1 2 repeat 10^{cd} after 12^{ab}

11 ^{c}) Dc1 महाहवे (for °वने) Ś1 K1 2 [ऽ]तीव (for तीव्र-)

12 After 12^{ab}, M1. 2 repeat 10^{cd} M3–5 om. 12^{cd} — ^{c}) K4 महावीरौ, B4 °राज (for °वीर्यौ) — ^{d}) B Dc1 परस्परजये(B4 °वधे)षिणौ — For 12^{cd}, T G2–5 M1 2 subst

557* तावुभौ नरशार्दूलौ पीडयन्तौ परस्परम् ।

13 ^{a}) D4 5 8 तुमलं; G5 विपुलं (for तुमुलं) — ^{d}) D4 विस्मयोद्भुतदर्शनं, D5 चिरायाद्भुत°

14 ^{c}) D4 समरे (for भल्लेन) D2 विद्ध्वा भल्लेन चिच्छेद — ^{d}) M3–5 तदद्भुतमिवाभवत् (= 30^{d})

15 ^{a}) M3–5 समुत्सृज्य (for तदुत्सृज्य) — ^{b}) S चैद्यो राजा महायशा° (G2 M3–5 विशां पते) — ^{c}) D2 M3–5 विमला (for विपुला) — ^{d}) K2 B4 D1 हेम, G5 उग्र- (for रुक्म-) D2 3 6 अयोमयीं (for अयस्मयीम्)

16 ^{a}) B4 ता शक्तिं स, Dn2 जातु शक्तिं (for तां तु शक्तिं) Dn1 D2 3. 6 महावीर्यो (for °वीर्यां) — ^{b}) Dc1 Dn1 भुजेनोद्यम्य भारत, D2 भुजाभ्या गृह्य भा°; T G M1, 2 महतीमस्य भा°, M3–5 भुजाभ्यामथ भा° Cd

चिक्षेप सहसा यत्तो वीरधन्वरथं प्रति ॥ १६
स तया वीरघातिन्या शक्त्या त्वभिहतो भृशम् ।
निर्भिन्नहृदयस्तूर्णं निपपात रथान्महीम् ॥ १७
तस्मिन्विनिहते शूरे त्रिगर्तानां महारथे ।
बलं तेऽभज्यत विभो पाण्डवेयैः समन्ततः ॥ १८
सहदेवे ततः षष्टिं सायकान्दुर्मुखोऽक्षिपत् ।
ननाद च महानादं तर्जयन्पाण्डवं रणे ॥ १९
माद्रेयस्तु ततः क्रुद्धो दुर्मुखं दशभिः शरैः ।
भ्राता भ्रातरमायान्तं विव्याध प्रहसन्निव ॥ २०
तं रणे रभसं दृष्ट्वा सहदेवं महाबलम् ।
दुर्मुखो नवभिर्बाणैस्ताडयामास भारत ॥ २१

दुर्मुखस्य तु भल्लेन छित्त्वा केतुं महाबलः ।
जघान चतुरो वाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥ २२
अथापरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
चिच्छेद सारथेः कायाच्छिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥ २३
क्षुरप्रेण च तीक्ष्णेन कौरव्यस्य महद्धनुः ।
सहदेवो रणे छित्त्वा तं च विव्याध पञ्चभिः ॥ २४
हताश्वं तु रथं त्यक्त्वा दुर्मुखो विमनास्तदा ।
आरुरोह रथं राजन्निरमित्रस्य भारत ॥ २५
सहदेवस्ततः क्रुद्धो निरमित्रं महाहवे ।
जघान पृतनामध्ये भल्लेन परवीरहा ॥ २६
स पपात रथोपस्थान्निरमित्रो जनेश्वरः । C 7 B 7 K 7

---

omits आयस्य (as in text) —c) K5 D2 क्रुद्धो, G2 युक्तो (for यत्तो) — G4 om 16d–20c —d) Ś1 वीरधन्वि, D1 4 7 8 T1 G2 5 °धन्वा (for धन्व)

17 G4 om 17 (of v l. 16) —a) D4 तया तु (for स तया) —b) D2 त्वविहतो, D4 7 8 सु निहतो; D5 विनि (for त्वभि°) D6 सत्वराभिहतो भृश —c) K1 संभिन्न, S (G4 om) निर्भिण्ण (for निर्भिन्न) D7 तूर्णा (for तूर्णं) —d) G2 (inf lin as in text) महीं प्रति (for रथान्महीम्)

18 G4 om 18 (cf. v l 16) —a) Ś1 K1 3 4 D1 निपतिते; D2 त्वविहते (for विनिहते) K3. 5 B4 Dn2 S (G4 om) वीरे (for शूरे) —b) K3 B4 5 Dn2 D1 3 5–8 T G1–3 5 M1 2 5 त्रैगर्तानां (for त्रिग°) —c) = 36c D7 8 विमज्जत (for तेऽभज्यत) D8 विभो —d) Ś1 K1 पाण्डवीयै, K5 पीड्यमानं, B4 पाण्डवैश्च (for पाण्डवेयै) — After 18, K5 D7 8 ins

558* सहदेवस्तत क्रुद्धो दुर्मुखेन समागत ।

[D8 स देवस्तु (for सहदेवस्) D7 8 समाहित (for °गत)]

19 G4 om 19 (of v l 16) —a) M3–5 सहदेव (for °देवे) —b) B2 D4 6 [ऽ]क्षिपन् (for ऽक्षिपत्) —d) D2 पाण्डवान्

20 G4 om. 20abc (of v l 16) —b) K1 निशितै; Dn1 D1 [illegible] D[illegible] त्र तत (for दशभि) —c) भ्रत्रस्तो, Dc1 Dn1 T G2 3. 5 M3 5 आयत्तो, M1 2 आयस्तौ (for आयान्त) —d) T G2 4 विव्याथ (for °ध)

21 a) K4 स (for तं). D8 सुदृढ, Cd रभसं (as in text)

22 a) B3 G5 च (for तु) — M3 om. (hapl) 22b–23a —b) D4 M4 5 महारथ (for °बल) —c) D2 जहार (for जघान) D2 बाणांश्च (for वाहांश्च) —d) B1 तु (for नि)

23 M3 om. 23a (of v 1 22) Dc1 Dn1 om 23ab —b) K3 Dn2 D1 3 6 M5 ह (for च) D2 4 5 7 8 T G M1 2 पीतेन परवीरहा

24 a) K5 B2 (marg, orig as in text) 3 4 Dc1 Dn1 D2 4 5 7 8 सुतीक्ष्णेन, G1 M1 2 तु तीव्रेण (for च तीक्ष्णेन) —b) D7 G3 5 कौरवस्य D8 महाधनु —c) K1 3 4 D1 भित्त्वा (for छित्त्वा) —d) B5 शरैर् (for तं च) T G M1. 2 transp च and विव्याध M4 5 पत्रिभि (for पञ्चभि) K4 D1 त विव्याध महद्धनु

25 a) D3 च, D4 स (for तु) —b) K1 दुर्मनो (for दुर्मुखो) D2 विमुखस् (for विमनास्) K1 M3 4 5 (also as in text) तथा (for तदा)

26 a) K5 D2 S सु सं (M3–5 तु सं) (for तत) —c) S जघान पृ(G3 4 प्र)थुधारेण

27 D6 reads 27a on marg —a) M3–5 रथोपस्थे (for स्थान्) —b) Ś1 K1–4 D1 om from जनेश्वर up to

त्रिगर्तराजस्य सुतो व्यथयंस्तव वाहिनीम् ॥ २७
तं तु हत्वा महाबाहुः सहदेवो व्यरोचत ।
यथा दाशरथी रामः खरं हत्वा महाबलम् ॥ २८
हाहाकारो महानासीत्त्रिगर्तानां जनेश्वर ।
राजपुत्रं हतं दृष्ट्वा निरमित्रं महाबलम् ॥ २९
नकुलस्ते सुतं राजन्विकर्णं पृथुलोचनम् ।
मुहूर्ताज्जितवान्संख्ये तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३०
सात्यकिं व्याघ्रदत्तस्तु शरैः संनतपर्वभिः ।
चक्रेऽदृश्यं साश्वसूतं सध्वजं पृतनान्तरे ॥ ३१
तान्निवार्य शराञ्शूरः शैनेयः कृतहस्तवत् ।
साश्वसूतध्वजं बाणैर्व्याघ्रदत्तमपातयत् ॥ ३२
कुमारे निहते तस्मिन्मागधस्य सुते प्रभो ।
मागधाः सर्वतो यत्ता युयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३३
विसृजन्तः शरांश्चैव तोमरांश्च सहस्रशः ।
भिण्डिपालांस्तथा प्रासान्मुद्गरान्मुसलानपि ॥ ३४
अयोधयन्रणे शूराः सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
तांस्तु सर्वान्स बलवान्सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
नातिकृच्छ्राद्धसन्नेव विजिग्ये पुरुषर्षभ ॥ ३५
मागधान्द्रवतो दृष्ट्वा हतशेषान्समन्ततः ।
बलं तेऽभज्यत विभो युयुधानशरार्दितम् ॥ ३६
नाशयित्वा रणे सैन्यं त्वदीयं माधवोत्तमः ।
विधुन्वानो धनुःश्रेष्ठं व्यभ्राजत महायशाः ॥ ३७

हत्वा (in 28^{d}) B4 जनेश्वर (for °श्वर)

28 Ś1 K1–4 D1 om up to हत्वा (of v l. 27) — ^{a}) T G2–5 transp तं तु and हत्वा — ^{b}) D3 व्यरोचयत् (for °चत) — ^{d}) D2 रक्षो (for खर) Ś1 K1–3 D1 G5 M3 4 महाबल°, D2 °बली, G2 °रथं (for °बलम्)

29 ^{b}) Ś1 जनेश्वरे, K4 B (except B4) D1 °श्वर, K5 G3 °श्वर° (for °श्वर) — ^{d}) N (except Ś1 K2 B4 D5, Ś2 missing) G2 महारथं (for °बलम्)

30 ^{a}) K1. 3 D1 तं, D3 तत् (for ते) Ś1 K1. 3 4 D1 2 महाराज, D7 (also as in text) यथा राजन्, S सुत वीरो (for सुतं राजन्) — ^{b}) D3 6 वृष (for पृथु-) T G1–4 -लोचन (for °नम्) — ^{c}) Ś1 मुहूर्तं (for °र्ताज्) B4 Dn लोके, G1–4 M सख्ये (for सख्ये)

31 ^{a}) D3 -दतस् (for -दत्तस्) — ^{c}) D2 रथं (for ऽदृश्य) — ^{d}) D2 सर्वत (for सध्वज) — For 31^{cd}, G1 M subst

559* साश्वसूतध्वजं चक्रे अदृश्य पृतनान्तरे ।
[G1 पृतनामुखे (for नान्तरे)]

32 M3 om. 32^{a} — ^{a}) K1 D4 तन् (for तान्) G1 M1 2 तत (for शरान्) D3 तीव्र (for शूर°) — D3 om 32^{bcd} — ^{b}) D4 सैनेय (for शै°) — K2 om (hapl) 32^{cd} — ^{c}) D2 -रथ (for -ध्वज) — ^{d}) D3 5 -दतम् (for -दत्तम्) B2 (marg, orig as in text) M1 अवारयत् (for अपात°)

33 ^{b}) G1 M1, 3 मगधस्य (for मा°). — ^{c}) Ś1 सर्वशो (for °तो) — ^{d}) K2 उपाद्रवत्, S अयोधयन् (G1 M2 °धयत्) (for उपाद्रवन्)

34 ^{a}) D2 तीक्ष्णास् (for चैव) — ^{c}) Ś1 दिंडिपालास्, K5 D2 6 7 8 भिंडिमाला(D5 °ळा)स्, B D01 Dn भिंदिपा(Dn1 °मा)लास् (for भिण्डिपालांस्) D3 प्राशान् — ^{d}) K1 5 B Dn1 D2 3 5–8 मुश(B °ष)लान(D7 8 °न्य)पि, D4 मुशलानि च (for मुसलानपि) S (except M3–5) मुसलान्मुद्गरानपि

35 ^{a}) D01 Dn1 अपोथयन् (for अयोध°) S वीरा (for शूरा) — ^{b}) M3–5 सत्यक (for सात्वतं) B (except B3) M3–5 -कोविदं (for दुर्मदम्) — D2 om (hapl) 35^{cd} — ^{c}) D3 6 तु (for स) G2 तान्सर्वान्सबलान्युद्धे — ^{d}) M3 सत्यकिर् (for सा°) — ^{e}) D7 8 -कृस्माद् (for -कृच्छ्राद्) — ^{f}) K (except K1) B Dn1 D2 3 6 T G3 4 पुरुषर्षभ, Dn2 D4 5 7 8 भरतर्षभ (for पुरुष°)

36 ^{a}) D4 निहतान् (for द्रवतो) M3–5 द्रवतो मागधान्दृष्ट्वा — ^{b}) D3 -शेषं, D4 सत्वान् (for -शेषान्) — ^{c}) = 18^{c} S अभवच्च बलं तत्ते (G5 तेषु)

37 ^{a}) T G2 5 रणेनैव, G3 4 क्षणेनैव (for रणे सैन्यं) — ^{b}) D3 त्वदीयं यादवोत्तम, S (except M3–5) त्वदीयास्तु (G1 M1 2 °य तु) समंतत — ^{c}) K1 D1 विधून्वानो, D7 T G1 2 5 M विधू° (for विधु°) — ^{d}) B2 व्यराजत, D2 6 विभ्राजत, M3–5 व्यरोचत (for व्यभ्राजत) K5 Dn D4, 5 7 8 महारथ (for °यशा) — After 37, S ins,

भज्यमानं बलं राजन्सात्वतेन महात्मना ।
नाभ्यवर्तत युद्धाय त्रासितं दीर्घबाहुना ॥ ३८

ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धः सहसोद्वृत्य चक्षुषी ।
सात्यकिं सत्यकर्माणं स्वयमेवाभिदुद्रुवे ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

८३

संजय उवाच ।
द्रौपदेयान्महेष्वासान्सौमदत्तिर्महायशाः ।
एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ १
ते पीडिता भृशं तेन रौद्रेण सहसा विभो ।
प्रमूढा नैव विविदुर्मृधे कृत्यं स्म किंचन ॥ २
नाकुलिस्तु शतानीकः सौमदत्तिं नरर्षभम् ।
द्वाभ्यां विद्ध्वानदद्धृष्टः शराभ्यां शत्रुतापनः ॥ ३
तथेतरे रणे यत्तास्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
विव्यधुः समरे तूर्णं सौमदत्तिममर्षणम् ॥ ४
स तान्प्रति महाराज चिक्षिपे पञ्च सायकान् । C 7 B 7: K 7

560* यथा दैत्यचमूं हत्वा शक्रो राजन्व्यरोचत ।

[G3-5 व्यराजत (for व्यरोचत)]

38 a) Dc1 दृष्ट्वा, T G2-5 सर्वं (for राजन्) G1 M1.2 भज्यमाने बले राजन् — b) D2 युयुधानेन चार्दितं — c) T G1.3-5 M1.2 नाभ्यद्रवत, M3-5 न व्यवर्तत (for नाभ्यवर्तत) — d) K1 भ्रामित (for त्रासितं)

39 b) M3-5 क्रोधाद् (for सहसा) K3 D3 G1 M1.2 [उ]द्धृत्य (for [उ]द्वृत्य) — c) D7 सत्यकिं, M3-5 सत्यक (for सात्यकिं) T G2-5 धर्माणं (for -कर्माणं)

Colophon om in Dn2 Ś2 missing — *Sub-parvan* N (except K5, Dn2 om , Ś2 missing) जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1.3 चतुर्थेदिवसे — *Adhy name* K5 जयपराजयपुत्रवध , Dn1 D4.7.8 राजपुत्रवध , Bom ed. संकुलयुद्धं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1-4 M1.2 103 , B3 105 , Dn1 106 , D2 108 , G5 101 , M3-5 102 — *Śloka no* B2 Dn1 38 , G5 40

83

1 Ś2 missing up to निनदं (in 33a) (cf. v l 7 81 32) Dn2 om 1ab with the ref. — a) T G3.4 महेष्वास — b) D4.5.7 सोमदत्तिर्, G5 सौमदत्ति (for °दत्तिर्) Dn1 S महारथ (G5 °थं) (for यशा) — c) K5 भित्त्वा (for विद्ध्वा) — d) K5 D3 M3-5 पञ्चभि (for सप्तभि)

2 Ś2 missing (cf v l 1) — a) M3-5 [ऽ]भ्यर्दिता (for पीडिता) T G3.4 सेना (for तेन) — b) D2.7.8 द्रोणेन, D3 रौद्रेन (for °ण) D4 महता (for सहसा) Ś1 K3 [अ]भिभो, S (except G3.4) प्रभो (for विभो) — c) T G M1.2 समूढा (for प्र) K5 D2-5 विदधुर् (for विविदुर्) D6 मूढा तेनैव विदधुर्, D8 प्रमूढा तेनैव विदुर्, M3-5 ढा नाभ्यपद्यत — d) M3-5 रणे (for मृधे) S हि (for स्म)

3 Ś2 missing (cf v l 1) — a) K2 Dn3 च (for तु) — b) D2 सोमदर्त्तिं, D4 सोमदत्तिर्, D5 G5 सोमदत्तिं, D7 सोमदत्तं (for सौमदत्तिं) K1-4 महाबलं (K4 °ल), B1.5 Dn1 T G3.5 M1.2 रथर्षभं, D8 नरर्षभ , G1.3 महारथ (for नरर्षभम्) — c) K1-3 G1 M1.2 भित्त्वा, K5 हत्वा (for विद्ध्वा) M1.2 [अ]नदन्, M3 भृशं (for [अ]नदद्) — d) Ś1 K1.3.4 D1-3.6 -कर्षण , K5 Dn1 मर्दन ; D4.7.8 -कर्शन (for -तापन)

4 Ś2 missing (cf v l 1) — a) B5 अथेतरे (for तथे) B4 [ऽ]पि स- (for रणे) D2 राजस् (for यत्तास्) — D5 repeats 4d-5b after 6a — d) D2 सौमदंतिम्, D4.5 (second time) T G2.5 सोमदत्तिम् (D5 त्तिर्) (for सौम°) G2 रथर्षभं, M3.5 अमर्षिणं (for र्षणम्)

5 Ś2 missing (cf. v l 1) For the repetition in

7 25 24 एकैकं हृदि चाजघ्ने एकैकेन महायशाः ॥ ५
ततस्ते भ्रातरः पञ्च शरैर्विद्धा महात्मना ।
परिवार्य रथैर्वीरं विव्यधुः सायकैर्भृशम् ॥ ६
आर्जुनिस्तु हयांस्तस्य चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
प्रेषयामास संक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥ ७
भैमसेनिर्धनुश्छित्त्वा सौमदत्तेर्महात्मनः ।
ननाद बलवन्नादं विव्याध च शितैः शरैः ॥ ८
यौधिष्ठिरो ध्वजं तस्य छित्त्वा भूमावपातयत् ।
नाकुलिश्चाश्वयन्तारं रथनीडादपाहरत् ॥ ९
साहदेविस्तु तं ज्ञात्वा भ्रातृभिर्विमुखीकृतम् ।
क्षुरप्रेण शिरो राजन्निचकर्त महामनाः ॥ १०
तच्छिरो न्यपतद्भूमौ तपनीयविभूषितम् ।
भ्राजयन्तं रणोद्देशं बालसूर्यसमप्रभम् ॥ ११
सौमदत्तेः शिरो दृष्ट्वा निपतत्तन्महात्मनः ।
वित्रस्तास्तावका राजन्प्रदुद्रुवुरनेकधा ॥ १२
अलम्बुसस्तु समरे भीमसेनं महाबलम् ।
योधयामास संक्रुद्धो लक्ष्मणं रावणिर्यथा ॥ १३
संप्रयुद्धौ रणे दृष्ट्वा तावुभौ नरराक्षसौ ।

D$_5$, of v 1 4 —^{a}) Ś$_1$ K$_{1\ 3}$ D$_1$ त (for तान्) D$_5$ (first time) महेष्वासान् (for महाराज) —^{b}) K$_2$ B Dc$_1$ D$_{3.4}$ चिक्षेप (for चिक्षिपे) B (except B$_3$) शायकान् (for सा°) Ś$_1$ K$_{1\ 3\ 4}$ Dn$_1$ पञ्च चिक्षेप साय कान्

6 Ś$_2$ missing (of v 1 1) For the repetition in D$_5$, cf. v 1 4 —^{a}) G$_2$ भारता (for भ्रातर) — D$_5$ om 6^b —^{b}) K$_1$ Dn$_1$ विद्धा (for विद्धा) D$_{4.7\ 8}$ महारथा· (for °त्मना) —^{c}) K$_2$ B$_{4\ 5}$ Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{1-3\ 6}$ G$_5$ रणे (for रथैर्) —^{d}) B$_2$ D$_3$ शाय- कैर् (for सा°)

7 Ś$_2$ missing (of v 1 1) —^{a}) K$_1$ तत्र (for तस्य) — K$_1$ om (hapl) 7^c–8^d —^{c}) D$_{2\ 6}$ तान् (for सं-) —^{d}) K$_{2-4}$ D$_1$ विषय (for सदनं) D$_6$ महद् (for प्रति)

8 Ś$_2$ missing (of v 1 1) K$_1$ om 8 (of v 1 7) —^{a}) D$_4$ om धनुश्छित्त्वा D$_3$ ध्वजं (for धनुश्) —^{b}) K$_4$ D$_1$ सौबलस्य, D$_{4\ 5}$ G$_{2\ 5}$ सोमदत्तेर् (for सौम°) D$_5$ महायशा (for °त्मन) —^{c}) Dn$_1$ D$_{3\ 5-8}$ S (except G$_{2-4}$) बलवान् (for °वन्) D$_{4\ 7\ 8}$ नादैर् (for नाद) —^{d}) Dn$_1$ विद्धा त (for विव्याध) K$_5$ Dc$_1$ Dn$_1$ D$_{2\ 6}$ S (except M$_{3-5}$) निशितै·, D$_5$ दशभि· (for च शितै·)

9 Ś$_2$ missing (of v 1 1) —^{ab}) K$_{2\ 5}$ B D (except D$_{1\ 2}$) M$_{3-5}$ यौधिष्ठिरिं (D$_4$ °रं) (for °ष्ठिरो) S transp तस्य and छित्त्वा — B$_1$ om 9^{cd} —^{c}) Ś$_1$ नकुलिश् (for ना°) Ś$_1$ B$_2$ D$_{2\ 6}$ T G$_{2-4}$ चास्य, K$_2$ Dn$_2$ चाथ, D$_{4\ 5\ 7\ 8}$ साश्व, G$_5$ तस्य (for चाश्व) G$_1$ M$_{1\ 2}$ -यतारौ (for -यन्तार) —^{d}) D$_2$ -पीठाद्, S (except G$_5$) -नीळाद् (for नीडाद्) K$_5$ B$_2$ Dn$_1$ D$_{2\ 4\ 5\ 7\ 8}$ T G$_{1\ 5}$ M$_{1\ 2}$ अपातयत् (for हरत्)

10 Ś$_2$ missing (cf v 1 1) —^{a}) K$_1$ M$_1$ साह देवस् (for °देविस्) T G$_{2\ 3\ 5}$ मत्वा, G$_1$ M दृष्ट्वा, G$_4$ हत्वा (for ज्ञात्वा) —^{b}) K$_5$ Dn$_1$ D$_{7\ 8}$ M$_{3-5}$ विरथीकृतं (for विमुखी°) — D$_4$ om (hapl) 10^c–11^b —^{c}) G$_3$ महा (for शिरो) —^{d}) B (except B$_1$) विचकर्त, D$_{3\ 6}$ विचकर्ष, S उच्चकर्त (for निचकर्त) K$_3$ B Dc$_1$ D$_{2\ 3\ 6}$ महात्मन (K$_3$ °ना), Dn$_2$ D$_{5\ 7\ 8}$ T G M$_{1\ 2}$ °हवे, M$_{3\ 4\ 5}$ (sup lin as in text) °बल (for °मना)

11 Ś$_2$ missing (of v 1 1) D$_4$ om. 11^{ab} (cf. v 1 10) —^{a}) Dn$_1$ वि (for तच्छ) —^{c}) Ś$_1$ भ्राजयस्त, K$_5$ Dn$_2$ D$_{1\ 3}$ यत्तं, B$_{1\ 5}$ Dc$_1$ भासयंत, B$_{2\ 4}$ भाष(B$_4$ स)यान, B$_3$ भासयन्तु, S भासयत्तद् (for भ्राजयन्त) D$_{2\ 4\ 7}$ रणे देशं (for रणोद्देशं)

12 Ś$_2$ missing (of v 1 1) —^{a}) K$_1$ सोमदंते·, D$_{4\ 5}$ G$_{3\ 4}$ सोमदत्ते (for सौम°) G$_5$ भूमौ (for दृष्ट्वा) — K$_5$ om (hapl) 12^b–14^a —^{b}) Ś$_1$ पतितं तु, K (K$_5$ om) पात्यमान, B$_{1-3}$ निपतन्तु, B$_4$ D$_{1-3\ 6}$ निहत तन्, B$_5$ Dc$_1$ D$_4$ G$_{1\ 5}$ M$_{1.2}$ निपतत, Dn$_2$ D$_{7\ 8}$ पतित तन्, D$_5$ निपतच्च, G$_4$ न्यपतत्तन् (for निप°) Dn$_2$ महीतले (for महात्मन) —^{c}) B$_4$ T विस्रस्तास् (for वित्र°) —^{d}) G$_5$ प्रचुक्रुशुर् (for प्रदुद्रुवुर्) D$_{5.7\ 8}$ अनेकश (for °कधा) M$_{3-5}$ विप्रसस्रुर्दिशो दश

13 Ś$_2$ missing (of v 1 1) K$_5$ om 13 (of v 1 12) —^{a}) K$_4$ B Dc$_1$ Dn$_2$ D$_{3\ 6\ 7}$ अलबुषस् —^{b}) M$_3$ महाबल —^{c}) G$_5$ (sup lin as in text) रोधया मास (for योध°) K$_{1\ 3\ 4}$ समरे (for संक्रुद्धो)

14 Ś$_2$ missing (of v. 1 1) K$_5$ om 14^a (cf.

विस्मयः सर्वभूतानां प्रहर्षश्चाभवत्तदा ॥ १४
आर्ष्यशृङ्गिं ततो भीमो नवभिर्निशितैः शरैः ।
विव्याध प्रहसन्राजन्राक्षसेन्द्रममर्षणम् ॥ १५
तद्रक्षः समरे विद्धं कृत्वा नादं भयावहम् ।
अभ्यद्रवत्ततो भीमं ये च तस्य पदानुगाः ॥ १६
स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा शरैः संनतपर्वभिः ।
भीमानुगाञ्जघानाशु रथांस्त्रिंशदरिंदमः ।
पुनश्चतुःशतान्हत्वा भीमं विव्याध पत्रिणा ॥ १७
सोऽतिविद्धस्तदा भीमो राक्षसेन महाबलः ।
निषसाद रथोपस्थे मूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ १८
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां मारुतिः क्रोधमूर्छितः ।
विकृष्य कार्मुकं घोरं भारसाधनमुत्तमम् ।
अलम्बुसं शरैस्तीक्ष्णैरर्दयामास सर्वतः ॥ १९
स विद्धो बहुभिर्बाणैर्नीलाञ्जनचयोपमः ।
शुशुभे सर्वतो राजन्प्रदीप्त इव किंशुकः ॥ २०
स वध्यमानः समरे भीमचापच्युतैः शरैः ।
स्मरन्भ्रातृवधं चैव पाण्डवेन महात्मना ॥ २१
घोरं रूपमथो कृत्वा भीमसेनमभाषत ।
तिष्ठेदानीं रणे पार्थ पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥ २२
बको नाम सुदुर्बुद्धे राक्षसप्रवरो बली ।
परोक्षं मम तद्वृत्तं यद्भ्राता मे हतस्त्वया ॥ २३
एवमुक्त्वा ततो भीममन्तर्धानगतस्तदा ।

---

v l 12) —^{a}) B_2 (marg) संप्रक्षुब्धौ, B_3 G_1 M_{3-5} संप्रयुक्तौ, T $G_{3,4}$ युद्धे (for युद्धौ) T G_{2-5} ततो; G_1 $M_{1,2}$ तदा (for रणे) —^{b}) S (except M_{3-5}) भीम (for नर°) —^{d}) D_1 प्रहर्षं समजायत, S भयं चासीत्सुदारुणं

15 Ś$_2$ missing (cf v l. 1) —^{a}) D_4 आर्ष्यशृंग, D_3 आर्षिशृंगी; S आश्यशृंगिं (G_5 शृंगं) (for आर्ष्य शृङ्गिं) K_{1-3} च त भीमो, K_4 D_1 भीमसेनो, M_{3-5} तथा भीमो (for ततो भीमो) —^{b}) K_5 B_5 Dn $D_{4,5,7,8}$ M_{3-5} नवभिर्नतपर्वभि —Dn_1 om (hapl) 15^{c}–17^{b} —^{c}) D_5 बाणै (for राजन्) —^{d}) D_2 G_1 $M_{1,2}$ अमर्षण°, M_{3-5} महाबलं (for अमर्षणम्)

16 Ś$_2$ missing (cf v l 1) Dn_1 om 16 (cf v l. 15) —^{a}) D_3 क्रुद्धं, G_1 $M_{1,2}$ विध्यन् (for विद्ध) —^{b}) K_5 S (except M_{3-5}) transp कृत्वा and नादं M_{3-5} महाभयं (for भयावहम्) —^{c}) B_3 D_3 अभ्यद्रवस् (for द्रवत्)

17 Ś$_2$ missing (cf. v l 1) Dn_1 om 17^{ab} (cf v l 15) —^{b}) D_5 राक्षस परवीरहा —^{c}) B_5 महावीरान् (for जघानाशु) Ś$_1$ K $D_{1,3,4,6-8}$ भैमान्प(Ś$_1$ K_{1-3} D_1 भीम प, K_4 भीमान्प)रिजघानाशु —^{d}) B_{1-4} Dc_1 रथांस्त्रिं(B_3 Dc_1 स्त्रि)शत्तमोजसा, B_5 शरान्विंशतिनोजसा, Dn_2 $D_{3,6}$ रथास्त्रि(D_3 थास्त्रि)शतमाहवे, G_5 lacuna

18 Ś$_2$ missing (cf v l 1) G_3 reads 18^{ab} twice —^{a}) K (except K_5) Dn_2 $D_{1,3,6}$ G_4 तथा, B_2 ततो (for तदा) G_3 (second time) भूयो (for भीमो) —^{b}) B_4 महात्मना (for °बल) G_3 (second time) भीम विव्याध पत्रिणा (= 17^{d})

19 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{b}) Cv कैसौरि (for मारुति) —^{e}) K_4 B Dc_1 Dn $D_{1,3,6}$ $G_{3,4}$ अलंबुषं, D_4 °बुसै (for °बुस) —^{f}) K_5 दारयामास (for अर्दया°) B_4 D_5 S (except M_{3-5}) भारत (for सर्वत)

20 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) T G_{2-5} दशभिर् (for बहु°) —^{b}) $K_{3,5}$ नीलाभ्रचयोपमैः —^{c}) Ś$_1$ सर्वत शुशुभे राजन् —^{d}) B Dc_1 $D_{2,3,6}$ S (except G_1 $M_{1,2}$) प्रफुल्ल (for प्रदीप्त) D_2 किंशुभि°; $D_{7,8}$ किंशुकै (for °क)

21 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) B_4 $D_{7,8}$ T G_{2-4} विध्यमान (for वध्य°) —^{b}) $D_{7,8}$ शतै (for च्युतै°) —^{c}) Dc_1 भ्रातुर् (for भ्रातृ) —^{d}) D_5 यशस्विना (for महात्मना)

22 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) $K_{1,2,4}$ B_5 $D_{4,6}$ S (except G_2 $M_{4,5}$) घोर (for घोरं) D_2 स वैरं हृदये कृत्वा — Before 22^{cd}, M_{3-5} ins अलम्बुस

23 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) D_2 G_3 सुदुर्धर्षो, G_4 महायुद्धे (for सुदुर्बुद्धे) —^{b}) $K_{4,5}$ $D_{4,6}$ राक्षस (for °स) —^{c}) K_5 M_{3-5} यद् (for तद्) —^{d}) M_{3-5} तन् (for यद्) S transp भ्राता and मे D_2 त्वया हत° (by transp)

24 Ś$_2$ missing (cf v l 1) Before 24, G_2 M_{3-5}

4057 109 25 109 24 एकैकं हृदि चाजघ्ने एकैकेन महायशाः ॥ ५
ततस्ते भ्रातरः पञ्च शरैर्विद्धा महात्मना ।
परिवार्य रथैर्वीरं विव्यधुः सायकैर्भृशम् ॥ ६
आर्जुनिस्तु हयांस्तस्य चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
प्रेषयामास संक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥ ७
भैमसेनिर्धनुश्छित्त्वा सौमदत्तेर्महात्मनः ।
ननाद बलवन्नादं विव्याध च शितैः शरैः ॥ ८
यौधिष्ठिरो ध्वजं तस्य छित्त्वा भूमावपातयत् ।
नाकुलिश्चाश्वयन्तारं रथनीडादपाहरत् ॥ ९
साहदेविस्तु तं ज्ञात्वा भ्रातृभिर्विमुखीकृतम् ।
क्षुरप्रेण शिरो राजन्निचकर्त महामनाः ॥ १०
तच्छिरो न्यपतद्भूमौ तपनीयविभूषितम् ।
भ्राजयन्तं रणोद्देशं बालसूर्यसमप्रभम् ॥ ११
सौमदत्तेः शिरो दृष्ट्वा निपतत्तन्महात्मनः ।
वित्रस्तास्तावका राजन्प्रदुद्रुवुरनेकधा ॥ १२
अलम्बुसस्तु समरे भीमसेनं महाबलम् ।
योधयामास संक्रुद्धो लक्ष्मणं रावणिर्यथा ॥ १३
संप्रयुद्धौ रणे दृष्ट्वा तावुभौ नरराक्षसौ ।

D5, cf. v. l. 4 — [a]) Ś1 K1 3 D1 त (for तान्) D5 (first time) महेष्वासान् (for महाराज) — [b]) K2 B Dc1 D3.4 विक्षेप (for विक्षिपे) B (except B3) शायकान् (for सा°) Ś1 K1 3 4 Dn1 पंच विक्षेप सायकान्

6 Ś2 missing (cf. v. l. 1) For the repetition in D5, cf. v. l. 4 — [a]) G2 भारता (for भ्रातर) — D5 om 6[b] — [b]) K1 Dn1 विद्ध्वा (for विद्धा) D4 7 8 महारथा (for °त्मना) — [c]) K2 B1 5 Dc1 Dn2 D1–3 6 G5 रणे (for रथैर्) — [d]) B2 D3 शाय-कैर् (for सा°)

7 Ś2 missing (cf. v. l. 1) — [a]) K1 तत्र (for तस्य) — K1 om (hapl.) 7[c]–8[d] — [c]) D2 6 तान् (for सं-) — [d]) K2–4 D1 विषयं (for सदनं) D6 महत् (for प्रति)

8 Ś2 missing (cf. v. l. 1) K1 om 8 (cf. v. l. 7) — [a]) D4 om धनुश्छित्त्वा D3 ध्वजं (for धनुश्) — [b]) K4 D1 सौबलस्य, D4 5 G2 5 सोमदत्तेर् (for सौम°) D6 महायशा (for °त्मन) — [c]) Dn1 D3 6–8 S (except G2–4) बलवान् (for °वन्) D4 7 8 नादैर् (for नाद) — [d]) Dn1 विद्ध्वा तं (for विव्याध) K5 Dc1 Dn1 D2 6 S (except M3–5) निशितै, D6 दशभि (for च शितै)

9 Ś2 missing (cf. v. l. 1) — [ab]) K2 5 B D (except D1 2) M3–5 यौधिष्ठिरिं (D4 °रं) (for °ष्ठिरो) S transp. तस्य and छित्त्वा — B1 om 9[cd] — [c]) Ś1 नकुलिश् (for ना°) Ś1 B2 D2 6 T G2–4 चास्य, K2 Dn2 चाथ, D4 5 7 8 साश्व-, G5 तस्य (for चाश्व) G1 M1 2 -यतारौ (for यन्तार) — [d]) D2 -पीठाद्, S (except G5) नीळाद् (for नीडाद्) K5 B2 Dn1 D1 2 4 5 7 8 T G1 5 M1 2 अपातयत् (for °हरत्)

10 Ś2 missing (cf. v. l. 1) — [a]) K1 M1 साहदेवस् (for देविस्) T G2 3 5 मत्वा, G1 M दृष्ट्वा, G4 हत्वा (for ज्ञात्वा) — [b]) K5 Dn1 D7 8 M3–5 विरथीकृतं (for विमुखी°) — D4 om (hapl.) 10[c]–11[d] — [c]) G3 महा- (for शिरो) — [d]) B (except B1) विचकर्त, D3 6 विचकर्ष, S उच्चकर्त (for निचकर्त) K1 B Dc1 D2 3 6 महात्मन (K3 °ना), Dn2 D5 7 8 T G M1 2 °द्युते, M3 4 5 (sup. lin. as in text) 'बल' (for °मना)

11 Ś2 missing (cf. v. l. 1) D4 om. 11[ab] (cf. v. l. 10) — [a]) Dn1 वि (for तच्) — [c]) Ś1 भ्राजयंस्तं, K5 Dn2 D1 3 °यत्तं, B1 5 Dc1 भासयंतं, B2 4 भाष(B4 °स)यान्तं, B3 भासयन्तु, S भासयत्तद् (for भ्राजयन्तं) D2 4 7 रणे देशं (for रणोद्देशं)

12 Ś2 missing (cf. v. l. 1) — [a]) K1 सोमदत्ते; D4 5 G2 4 सोमदत्ते (for सौम°) G5 भूमौ (for दृष्ट्वा) — K5 om (hapl.) 12[b]–14[a] — [b]) Ś1 पतित तु, K (K5 om) पात्यमान, B1–3 निपतत्तु, B4 D1–3 6 निहत तन्, B5 Dc1 D4 G1 5 M1 2 निपतत, Dn2 D7 8 पतित तन्, D5 निपतच्च, G4 न्यपतत्तन् (for निप°) Dn2 महीतले (for महात्मन) — [c]) B1 T वित्रस्तास् (for वित्र°) — [d]) G5 प्रचुकुशुर् (for प्रदुद्रुवुर्) D4 5, 7 8 मनेकशः (for °कधा) M3–5 विप्रसस्रुर्दिशो दश

13 Ś2 missing (cf. v. l. 1) K5 om 13 (cf. v. l. 12) — [a]) K4 B Dc1 Dn2 D3 6 7 अलंबुषस् — [b]) M3 महाबल- — [c]) G5 (sup. lin. as in text) रोधयामास (for योध°) K1 3 4 समरे (for संक्रुद्धो)

14 Ś2 missing (cf. v. l. 1) K5 om 14[a] (cf.

विस्मयः सर्वभूतानां प्रहर्षश्चाभवत्तदा ॥ १४
आर्ष्यशृङ्गिं ततो भीमो नवभिर्निशितैः शरैः ।
विव्याध प्रहसन्राजन्राक्षसेन्द्रममर्षणम् ॥ १५
तद्रक्षः समरे विद्धं कृत्वा नादं भयावहम् ।
अभ्यद्रवत्ततो भीमं ये च तस्य पदानुगाः ॥ १६
स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा शरैः संनतपर्वभिः ।
भीमानुगाञ्जघानाशु रथांस्त्रिंशदरिंदमः ।
पुनश्चतुःशतान्हत्वा भीमं विव्याध पत्रिणा ॥ १७
सोऽतिविद्धस्तदा भीमो राक्षसेन महाबलः ।
निषसाद रथोपस्थे मूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ १८
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां मारुतिः क्रोधमूर्छितः ।
विकृष्य कार्मुकं घोरं भारसाधनमुत्तमम् ।
अलम्बुसं शरैस्तीक्ष्णैरर्दयामास सर्वतः ॥ १९
स विद्धो बहुभिर्बाणैर्नीलाञ्जनचयोपमः ।
शुशुभे सर्वतो राजन्प्रदीप्त इव किंशुकः ॥ २०
स वध्यमानः समरे भीमचापच्युतैः शरैः ।
स्मरन्भ्रातृवधं चैव पाण्डवेन महात्मना ॥ २१
घोरं रूपमथो कृत्वा भीमसेनमभाषत ।
तिष्ठेदानीं रणे पार्थ पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥ २२
बको नाम सुदुर्बुद्धे राक्षसप्रवरो बली ।
परोक्षं मम तद्वृत्तं यद्भ्राता मे हतस्त्वया ॥ २३
एवमुक्त्वा ततो भीममन्तर्धानगतस्तदा ।　C B K

v l 12) — ^{a}) B_2 (marg) संप्रक्षुब्धौ, B_3 G_1 M_{3-5} संप्रयुक्तौ, T $G_{3.4}$ युद्धे (for युद्धौ) T G_{2-5} ततो, G_1 $M_{1.2}$ तदा (for रणे) — ^{b}) S (except M_{3-5}) भीम (for नर॰) — ^{d}) D_1 प्रहर्षं समजायत, S भय च्चासीत्सुदारुणं

15 Ś$_2$ missing (of v l. 1) — ^{a}) D_4 आर्ष्यशृग, D_3 आर्षिशृंगीं, S आश्यशृगिं (G_5 शृंग) (for आर्ष्यशृङ्गिं) K_{1-3} च स भीमो, K_4 D_1 भीमसेनो, M_{3-5} तथा भीमो (for ततो भीमो) — ^{b}) K_5 B_5 Dn $D_{4.5\ 7\ 8}$ M_{3-5} नवभिर्नतपर्वभि — Dn_1 om (hapl) 15^{c}–17^{b} — ^{c}) D_5 बाणै (for राजन्) — ^{d}) D_2 G_1 $M_{1.2}$ अमर्षण, M_{3-5} महाबलं (for अमर्षणम्)

16 Ś$_2$ missing (of v l 1) Dn_1 om 16 (of v l 15) — ^{a}) D_3 क्रुद्धं, G_1 $M_{1\ 2}$ विध्यन् (for विद्ध) — ^{b}) K_5 S (except M_{3-5}) transp कृत्वा and नादं M_{3-5} महाभयं (for भयावहम्) — ^{c}) B_3 D_3 अभ्यद्रवंस् (for द्रवत्)

17 Ś$_2$ missing (cf. v l 1) Dn_1 om. 17^{ab} (of v l 15) — ^{b}) D_5 राक्षस॰ परवीरहा — ^{c}) B_5 महावीरान् (for जघानाशु) Ś$_1$ K $D_{1\ 3\ 4\ 6-8}$ भैमान्प (Ś$_1$ K_{1-3} D_1 भीम प, K_4 भीमान्प) रिजघानाशु — ^{d}) B_{1-4} D_{c1} रथांस्त्रिं (B_3 D_{c1} स्त्रि) शसमोजसा; B_5 शरान्विंशतिनोजसा, Dn_2 $D_{3\ 6}$ रथास्त्रि (D_3 थास्त्रि) शतमाहवे; G_5 lacuna

18 Ś$_2$ missing (cf v l. 1) G_3 reads 18^{ab} twice. — ^{a}) K (except K_5) Dn_2 $D_{1.3\ 6}$ G_4 सथा; B_3 ततो (for तदा) G_3 (second time) भूयो (for भीमो) — ^{b}) B_4 महात्मना (for ॰बल) G_3 (second time) भीम विव्याध पत्रिणा (= 17^{d})

19 Ś$_2$ missing (of v l 1) — ^{b}) Cv कैर्मीरि (for मारुति) — ^{e}) K_4 B D_{c1} Dn $D_{1.3.6}$ $G_{3\ 4}$ अलंबुषं, D_4 बुसै (for ॰बुस) — ^{f}) K_5 दारयामास (for अर्दया) B_1 D_6 S (except M_{3-5}) भारत (for सर्वत)

20 Ś$_2$ missing (of v l 1) — ^{a}) T G_{2-5} दशभिर् (for बहु॰) — ^{b}) $K_{3.5}$ नीलाबरचयोपमै — ^{c}) Ś$_1$ सर्वत शुशुभे राजन् — ^{d}) B D_{c1} $D_{2\ 3\ 6}$ S (except G_1 $M_{1\ 2}$) प्रफुल्ल (for प्रदीप्त) D_2 किंशुभि, $D_{7\ 8}$ किंशुकै (for ॰क)

21 Ś$_2$ missing (of v l 1) — ^{a}) B_4 $D_{7\ 8}$ T G_{2-4} विध्यमान (for वध्य) — ^{b}) $D_{7\ 8}$ गतै (for ॰च्युतै) — ^{c}) D_{c1} भ्रातुर् (for भ्रातृ) — ^{d}) D_6 यशस्विना (for महात्मना)

22 Ś$_2$ missing (of v l 1) — ^{a}) $K_{1\ 2\ 4}$ B_5 $D_{4\ 6}$ S (except G_2 $M_{4\ 5}$) घोर (for घोरं) D_2 स वैरं हृदये कृत्वा — Before 22^{cd}, M_{3-5} ins अलम्बुस

23 Ś$_2$ missing (of v l 1) — ^{a}) D_2 G_5 सुदुर्धर्षो, G_4 महायुद्धे (for सुदुर्बुद्धे) — ^{b}) $K_{4\ 5}$ $D_{4\ 6}$ राक्षस॰ (for ॰स) — ^{c}) K_5 M_{3-5} यद् (for तद्) — ^{d}) M_{3-5} तन् (for यद्) S transp भ्राता and मे D_4 त्वया हत॰ (by transp)

24 Ś$_2$ missing (of v l. 1) Before 24, G_2 M_{3-5}

महता शरवर्षेण भृशं तं समवाकिरत् ॥ २४
भीमस्तु समरे राजन्नदृश्ये राक्षसे तदा ।
आकाशं पूरयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥ २५
स वध्यमानो भीमेन निमेषाद्रथमास्थितः ।
जगाम धरणीं क्षुद्रः खं चैव सहसागमत् ॥ २६
उच्चावचानि रूपाणि चकार सुबहूनि च ।
उच्चावचास्तथा वाचो व्याजहार समन्ततः ॥ २७

तेन पाण्डवसैन्यानां मृदिता युधि वारणाः ।
हयाश्च बहवो राजन्पत्तयश्च तथा पुनः ।
रथेभ्यो रथिनः पेतुस्तस्य नुन्नाः स्म सायकैः ॥ २८
शोणितोदां रथावर्तां हस्तिग्राहसमाकुलाम् ।
छत्रहंसां कर्दमिनीं बाहुपन्नगसंकुलाम् ॥ २९
नदीं प्रवर्तयामास रक्षोगणसमाकुलाम् ।
वहन्तीं बहुधा राजंश्चेदिपाञ्चालसृञ्जयान् ॥ ३०

---

ins सजय —^{b}) K2 8 B Dc1 D5 7 8 G2 अतर्धानं (for °र्धान) G4 5 तथा (for तदा) — Ś1 K1 8 om (hapl.) 24^{c}–25^{b}, K2 reads the same on marg —^{d}) K3 4 5 B2 D4 7 8 T G2–5 M3–5 भृशं स, Dc1 G1 M1 2 स भृश, D2 सुभृशं, D5 नृशस (for भृशं तं) Dc1 Dn1 D4. 6 8 G5 समवाकिरन्, D2 समयोधयत् (for °वाकिरत्)

25 Ś2 missing (cf v l 1) Ś1 K1. 8 om. 25^{ab} (cf v l. 24) K2 reads 25^{ab} on marg

26 Ś2 missing (cf. v l. 1) —^{a}) G5 विध्यमानो (for वध्य°) D2 स विद्धो भीमसेनेन —^{b}) T G3 दृढम् (for रथम्) —^{c}) D2 पृथिवीं, D7 8 धरणिं (for धरणीं) B1 2 Dn2 D2 क्रुद्ध, D1 8 6 चैव (for क्षुद्र) —^{d}) B2 D1 क्षुद्र ख, D3 6 क्रुद्ध ख (for खं चैव) G2 सहसैव खमागमत्, M3–5 पुन खं च समुत्पतत्

27 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) D2 om (hapl) from नि रूपाणि up to स्तथा (in 27^{c}) —^{b}) Dn1 D4 5 7 8 [अ]पि (for च) S स चकार बहूनि च — B1–4 Dc1 ins after 27^{ab} B5 after 27^{cd}

561* अणुर्बृहत्पुन स्थूलो नादान्मुञ्चन्निवाम्बुद ।

[B5 अश्वर्यवृत् (for अणुर्बृहत्) B5 दादन्पचान् (sic) (for नादान्मुञ्चन्)]

— B5 reads 27^{cd} after 562* —^{c}) K4 B3 5 ततो (for तथा) —^{d}) B4 सहस्रश (for समन्तत) — B1–4 Dc1 D5 ins after 27 B5 after 27^{ab}

562* निपेतुर्गगनाच्चैव शरधारा सहस्रश ।
शक्तय कणपा प्रासा शूलपट्टिशतोमरा ।
शतघ्न्य परिघाश्चैव भिण्डिपाला परश्वधा ।
शिला खड्गा गुडाश्चैव ऋष्टीर्वज्राणि चैव ह ।
सा राक्षसविसृष्टा तु शस्त्रवृष्टि सुदारुणा । [5]

[B4 om (hapl) line 1 —(L 1) B3 (marg as above) समतत (for सहस्रश) —(L 2) D5 शूला (for शूल-) —(L 3) MSS भिंदिपाला Dc1 D5 परस्वधा (for °श्वधा) —(L 4) B (except B4) हुलाश् (for गुडाश्) B1 ऋष्टयो, B2–5 [अ]ग्निश (for ऋष्टीर्) B4 च, B5 D5 हि (for ह)]

— B Dc1 D5 cont. D2 ins after 27

563* जघान पाण्डुपुत्रस्य सैनिकान्रणमूर्धनि ।

28 Ś2 missing (cf. v l 1) —^{a}) D4 7 8 तत (for तेन) D2 -सैन्येषु (for -सैन्याना) —^{b}) K3 B1. 5 Dn2 D3 सूदिता, D2 मर्दिता (for मृदिता) D5 पत्तय (for वारणा) —^{c}) G5 राजा (for राजन्) —^{d}) K5 Dn1 D4 7 8 रथा पुन, T G2–5 M1 2 समतत, M3–5 तथैव हि (for तथा पुन) —^{e}) T G2–4 तत्र, G5 तु ये (for पेतुस्) —^{f}) G1 M1 2 तत्र, G2 पेतुर् (for तस्य) K5 Dn1 D3. 6 तु, B1. 3 4 D7 8 च, M3–5 [अ]स्त्र (for स्म) B1 2 4 5 शायकै (for सा°)

29 Ś2 missing (cf. v l 1) Dc1 reads 29^{a}–30^{b} on marg (*sec m*) —^{a}) D3 सशोणिता (for शोणितोदा) D3. 6 महावर्ता (for रथा°) —^{b}) K1 3 4 S हस्तिग्राहा ध्वजा(K1. 3 4 हया-, M3–5 द्रुमा)कुला — For 29^{ab}, D2 subst

564* स हत्वा रथभूयिष्ठा नदीं प्रावर्तयत्तदा ।

— D4 om. (hapl) 29^{cd} —^{c}) Ś1 K1 4 D1 छन्नहस्ता, T G3 चित्रहंसा (for छत्र°) D2 पत्तिमीना, D7 कर्दमिन, S मज्जपका (for कर्दमिनीं) —^{d}) D2 -भूषितां (for संकुलाम्) D5 बहुदेहसमाकुलां

30 Ś2 missing (cf v l. 1) Dc1 reads 30^{ab} on marg S transp 30^{ab} and 30^{cd} —^{a}) Ś1 K2 B Dn2 D5 T G3 4 नदीं प्रावर्तयामास —^{b}) G2 5 -समावृतां (for °कुलाम्) —^{d}) B4. 5 Dn2 -पचाल, D7 -पांचाल्य (for -पाञ्चाल) — For 30^{cd}, S subst.

तथा समरे राजन्विचरन्तमभीतवत् ।
पाण्डवा भृशसंविग्नाः प्रापश्यंस्तस्य विक्रमम् ॥ ३१
तावकानां तु सैन्यानां प्रहर्षः समजायत ।
वादित्रनिनदश्चोग्रः सुमहाल्लोमहर्षणः ॥ ३२
तं श्रुत्वा निनदं घोरं तव सैन्यस्य पाण्डवः ।
नामृष्यत यथा नागस्तलशब्दं समीरितम् ॥ ३३
ततः क्रोधाभिताम्राक्षो निर्दहन्निव पावकः ।
संदधे त्वाष्ट्रमस्त्रं स स्वयं त्वष्टेव मारिष ॥ ३४
ततः शरसहस्राणि प्रादुरासन्समन्ततः ।
तैः शरैस्तव सैन्यस्य विद्रावः सुमहानभूत् ॥ ३५
तदस्त्रं प्रेषितं तेन भीमसेनेन संयुगे ।
राक्षसस्य महामायां हत्वा राक्षसमार्दयत् ॥ ३६
स वध्यमानो बहुधा भीमसेनेन राक्षसः ।
संत्यज्य संयुगे भीमं द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ ३७
तस्मिंस्तु निर्जिते राजन्राक्षसेन्द्रे महात्मना ।
अनादयन्सिंहनादैः पाण्डवाः सर्वतोदिशम् ॥ ३८
अपूजयन्मारुतिं च संहृष्टास्ते महाबलम् ।
प्रह्लादं समरे जित्वा यथा शक्रं मरुद्गणाः ॥ ३९ F 7 B 7 K 7

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

565* वहन्तीं सञ्जयाश्चैव पाञ्चालानथ बाह्लिकान् ।

[G2 चैव (for अथ)]

31 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Dn1 transp तं and तथा D5 तस् (for तं) — D8 om 31^{c}–32^{b} — c) Ś1 B2 (marg as in text) -संक्रुद्धा (for -संविग्ना) — d) K3 G5 प्रपश्यस्, K4 अप॰ (for प्राप) D4 भस्म , D5 उग्र , G5 तत्र (for तस्य)

32 Ś2 missing (cf. v l 1) D8 om 32^{ab} (cf. v l 31) — a) Ś1 K1 4 B2 3 D1 M3–5 च (for तु) — b) B3 5 हर्षः समुपजायत — c) S ततो वादित्रनिनद — d) B1 D8 सुमहल्लँ (for हाल्लँ) Ś1 K (except K5) B4 5 M3 5 रोम (for लोम) T G M1. 2 4 सुमहान्समजायत — After 32, S ins

566* प्रहर्षयद्रणे रक्ष पाण्डवांश्च व्यमोहयत् ।

[G1 M प्रहर्षयन् (for यद्) T व्यमोत्रयत्, G1 M1. 2 विमोहयन् (for व्यमोहयत्)]

33 Ś2 missing up to निनदं (cf v l 1) — a) Ś1 तत् (for तं) — b) D2 S (except M3–5) सैन्येषु (for सैन्यस्य) D1 T G3–5 पांडवा — D2 om. 33^{c}–34^{b} — c) T नामृष्यंत (for ष्यत) K4 T नागास् (for नागस्)

34 D2 om 34^{ab} (cf v l. 33) — a) Ś2 तथा (for तत) K1 3 क्रुद्धाभि , B1 D3. 4 M3–5 क्रोधाति , D6 क्रोधेन (for क्रोधाभि) — b) S (except M2) भारत (for पावक) — c) Ś2 K1 3. 4 D1 G1 M1 च, B5 (also as in text) वै, D2 य , D3 6 यत् (for स) — d) Ś स्रष्टं, K1 4 D1 श्रेष्ठं (for स्वयं) Ś K1 D2 5 6 8 G6 स्वष्ट्रेव, Dn1 स्वष्ट्वेव, D1 7 स्वष्ट्रे च (for त्वष्टेव) M2 मारुति (for मारिष)

35 b) D5 सहस्रश (for समन्तत) — c) T G2–5 सह (for तव) — d) K2 B2 4 5 S विद्रव , Dc1 विराव॰, Cd विद्राव (as in text)

36 a) B4. 5 Dn2 D1 3 प्रेरितं (for प्रेषित) — d) B3 Dn D2–6 S अर्दयत् (for आर्द॰)

37 a) K3 सं (for स) K5 M3–5 बहुभिर् (for बहुधा) — b) Dn1 सायकै (for राक्षस) — c) Ś2 K2 3 5 B4. 5 Dn2 D2 समरे (for संयुगे) — d) B Dc1 S अथाभजत् (B3 5 Dc1 द्रवत्, T2 ॰ध्रवीत्) (for उपाद्रवत्)

38 a) D7 8 च (for तु) K5 विजिते, D6 निर्गते (for निर्जिते) — b) G1 M1 2 महाबले (for ॰त्मना) — c) S (except M3–5) व्यनादयन् (for अना) Ś2 K1. 3 4 सिंहनादान्, G2 ॰नादं (for नादैः) D2 विद्राव्य सर्वसैन्यानि — d) D2 भृश (for दिशम्)

39 a) G5 आपूजयन् (for अपू॰) M3–5 च संहृष्टा (for मारुतिं च) — b) T G M1. 2 संहृष्टास्तं; M3–5

८४

संजय उवाच ।

अलम्बुसं तथा युद्धे विचरन्तमभीतवत् ।
हैडिम्बः प्रययौ तूर्णं विव्याध च शितैः शरैः ॥ १
तयोः प्रतिभयं युद्धमासीद्राक्षससिंहयोः ।
कुर्वतोर्विविधा मायाः शक्रशम्बरयोरिव ॥ २
अलम्बुसो भृशं क्रुद्धो घटोत्कचमताडयत् ।
घटोत्कचस्तु विंशत्या नाराचानां स्तनान्तरे ।
अलम्बुसमथो विद्धा सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ ३
तथैवालम्बुसो राजन्हैडिम्बं युद्धदुर्मदम् ।
विद्धा विद्धानदद्धृष्टः पूरयन्खं समन्ततः ॥ ४
तथा तौ भृशसंक्रुद्धौ राक्षसेन्द्रौ महाबलौ ।
निर्विशेषमयुध्येतां मायाभिरितरेतरम् ॥ ५
मायाशतसृजौ दृप्तौ मोहयन्तौ परस्परम् ।
मायायुद्धे सुकुशलौ मायायुद्धमयुध्यताम् ॥ ६

भीमसेन (for संहृष्टास्ते) B5 Dn1 D2 महाबला (for °बलम्) — c) Ś K1 2 4 D1 8 8 प्रह्लाद (for प्रह्राद) S प्रह्लादमिव दैतेया — d) M2 चक्रं (for शक्रं) K1 मरुद्गण

Colophon — *Sub-parvan* Ś K1–4 B Dc1 Dn2 D1–3 6–8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 8 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* K5 भीमसेनालम्बन, Dn1 अलबुममभीमसेनयुद्ध, D2 भीमालंबुसयुद्ध, D1 5 7 8 भीमसेनालंबुसयुद्धं, Bom ed अलंबुषपराजय — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1–4 M1 2 104, B3 95, B8 106, Dn1 107, D2 109, G5 102, M3–5 103 —*Śloka no* Dc1 42, Dn1 38, G5 50

84

1 After the ref, S ins a passage given in App I, (No 9) T G1–4 M om 1 G5 om 1a–5b — a) K4 B Dc1 Dn2 D3 6 अलंबुष K5 यथा, D6 तदा (for तथा) — c) Ś1 K1–3 5 B1 3–5 Dn2 हैडिंबि, Dn1 D1 5–8 हैडबि, D2 4 हैडंब (for हैडिम्ब) D2 त्वाययौ, D4 प्रा (for प्र°) — d) K5 B2 (marg, orig as in text) 3 5 Dc1 Dn1 D2 3 6 निशितै, D7 8 च शतै (for च शितै) K1 transp शितै and शरै K4 स तै (for शरै)

2 G5 om 2 (of v 1 1) — a) K4 प्रतिभवं; D3 S (G5 om) अप्रतिम (for प्रतिभयं) — c) D5 कुर्वाणौ; S (G5 om) मुंचतोर् (for कुर्व°) Dn1 विविधा माया, M3–5 °धान्याणाम् (for °धा माया) — d) D7 शक्रं (for शक्र) K4 D3 7 -संबरयोर्; D2 -प्रह्राद° (for -शम्बर°)

3 G5 om 3 (of v 1 1) — a) K4 5 B Dc1 Dn2 D3 6 अलंबुषो — After 3ab, N (D8 reading twice) ins

567* तयोर्युद्धं समभवद्रक्षोग्रामणिमुख्ययो ।
यादृगेव पुरा वृत्तं रामरावणयो प्रभो ।

[(L 1) D8 (second time) तादृग् (for तयोर्) Cd reads post half as above — (L 2) = line 32 of App I (No 9) D7 8 (both times) पुरोद्भूतं (for पुरा वृत्त) K1 3 4 D1 पुरा, D2 5 7 8 (both times) इव (for प्रभो)]

— K5 Dn1 D7 8 cont

568* तादृग्युद्धं समभवत्तयो राक्षससिंहयो ।

— c) B Dc1 Dn2 D3 6 7 G3 4 अलबुषम् B4 हत्वा (for विद्धा) — f) K1 आहवे (for सिंहवद्) K5 विनदन् (for व्यन°)

4 G5 om 4 (of v 1 1) — a) S (G5 om) राक्षसो (for [अ]लम्बुसो) — b) K4 5 Dn2 हैडिंबिं, Dc1 हिडिंब, Dn1 D6–8 हैडबिं, D2 5 हैडय, D4 हैडंबिर् (for हैडिम्ब) M3 4 -दुर्मद° — c) T G3 4 [अ]नदन्हृष्ट (for °दद्धृष्ट) — d) Ś1 K5 Dn1 D4 5 7 8 त, Ś2 K2–4 D1 2 वै, K1 वा (for खं) Ś1 K (except K5) D1 दिशो दश (for समन्तत)

5 G5 om 5ab (of v 1 1) — a) G1 तदा (for तथा) D5 7 8 तयोभौ (for तथा तौ) T तथा तेन भृश क्रुद्धौ

6 a) K4 सतसृजौ (for -शतसृजौ) Ś2 K (except K5) Dn2 D1 दीप्तौ, B5 नित्यं, D3 5 6 दृष्टौ (for

यां यां घटोत्कचो युद्धे मायां दर्शयते नृप ।
तां तामलम्बुसो राजन्माययैव निजघ्निवान् ॥ ७
तं तथा युध्यमानं तु मायायुद्धविशारदम् ।
अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं दृष्ट्वाक्रुध्यन्त पाण्डवाः ॥ ८
त एनं भृशसंक्रुद्धाः सर्वतः प्रवरा रथैः ।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धा भीमसेनादयो नृप ॥ ९
त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
सर्वतो व्यकिरन्बाणैरुल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥ १०
स तेषामस्त्रवेगं तं प्रतिहत्यास्त्रमायया ।
तस्माद्रथव्रजान्मुक्तो वनदाहादिव द्विपः ॥ ११

स विस्फार्य धनुर्घोरमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
मारुतिं पञ्चविंशत्या भैमसेनिं च पञ्चभिः ।
युधिष्ठिरं त्रिभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभिः ॥ १२
नकुलं च त्रिसप्तत्या द्रौपदेयांश्च मारिष ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्विद्ध्वा घोरं नादं ननाद ह ॥ १३
तं भीमसेनो नवभिः सहदेवश्च पञ्चभिः ।
युधिष्ठिरः शतेनैव राक्षसं प्रत्यविध्यत ।
नकुलश्च चतुःषष्ट्या द्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १४
हैडिम्बो राक्षसं विद्ध्वा युद्धे पञ्चाशता शरैः ।
पुनर्विव्याध सप्तत्या ननाद च महाबलः ॥ १५ C 7 B 7 K 7

घ्नौ) D2 मायासहस्त्रं सृजतौ — ^{c}) B4 कुशलिनौ, D8 तु कुशलौ (for सुकु) K2–4 B1–3 5 Do1 Dn2 D2 3 6 T G2–5 मायायुद्धेषु कुशलौ — ^{d}) Dn1 अवर्तता; D4 5 7 8 अकुर्वता (for अयुध्यताम्) Cd as in text

7 ^{a}) D4 माया (for यां या) D2 T G M1 2 माया, M3–5 राजन् (for युद्धे) — ^{b}) D2 मायावी दर्शयेद्युधि, T G1–4 M माययादर्श(M3–5 यां सदर्श)यद्युधि (G2 यन्युधि), G5 मायया***** — ^{c}) K2 B Do1 Dn2 D3, 6 G5 अलम्बुषो M3–5 घोरां (for राजन्) — ^{d}) D6 माययेव (for यैव) K1 विजघ्निवान्, D6 S (except M3–5) [अ]भिजघ्निवान् (for निजघ्नि)

8 ^{a}) D6 (before corr) ते (for त) Dn1 च, T G2–5 M3–5 स (for तु) — ^{b}) D7 om from यायुद्ध up to भीमसे in (9^{d}) K4 मायायुधि, D1 °बुद्धि- (for °युद्ध) — ^{c}) B Do1 Dn2 D3 6 अलंबुषं

9 D7 om. up to भीमसे (in 9^{d}) (cf v l. 8) — ^{a}) Ś1 ते च स (for त एनं) K1–4 D1 3 6 -संरब्धा, B4 Dn2 D5 सविघ्ना (for -संक्रुद्धा) T G1, 2 4 M तत एनं भृशं क्रुद्धा, G5 त एनमभ्भृश क्रुद्धा — ^{b}) Dn1 सर्वे वै (for सर्वत) T G2–4 परिवारिता, G1 M प्रवरा रथा, G5 lacuna (for प्रवरा रथै) — ^{c}) D2 अभ्यवर्तंत (for द्रवन्त) K4 T G2–5 संरब्धा; K5 सग्रामे (for संक्रुद्धा) — ^{d}) K1, 5 Dn1 T G2–5 नृपा (for नृप)

10 ^{c}) D2 सर्वशो (for तो) Ś1 [ऽ]भ्यधिकं, Ś2 K1, 4 [ऽ]भ्यर्दयन्, K2 [ऽ]भ्यनदन्; K5 B2 Dn1 D3–8 [ऽ]भ्य(D6 भ्या)किरन्, D2 G1 M1 2 [ऽ]वा, G3 4 [ऽ]प्यकिरन् (for भ्यकिरन्) — ^{d}) Ś1 कुजरे, K4 कुजरै (for कुञ्जरम्)

11 ^{a}) K4 G4 मन्त्रवेगं, G1 M अस्त्रवर्षं (for वेग) B2 Do1 D3 6 तु, G1 M1 2 5 तत् (for त) — ^{b}) K4 5 D1 6 8 प्रतिहन्य (for °हत्य) B4 समतत (for [अ]स्त्रमायया)

12 K2 om 12^{ab} — ^{a}) S (except G5) विष्फार्य G1 M1 2 चोग्रम् (for घोरम्) D6 विस्फारयं च धनुर्घोर् — ^{b}) S (except M3–5) इंद्रायुध- (for °शनि) K1, 5 B4 D2 4 समप्रभ, G5 -समन्वित (for °स्वनम्) — ^{c}) K4 G5 भैमसेन, D6 भीमसेन (for भैमसेनिं) D5 सप्तभि (for पञ्चभि) — G4 om (hapl) 12^{ef}, B3 reads the same on marg — ^{e}) Ś1 हत्वा (for विद्ध्वा) — M2 om. (hapl) 12^{f}–13^{c} — ^{f}) K3 B2 (marg, orig as in text) T G1–3 5 M1 पंचभि (for सप्तभि)

13 M2 om 13^{abc} (cf v l 12) Do1 reads 13^{a}–14^{b} on marg (*sec m*) — ^{c}) Ś1 हत्वा (for विद्ध्वा) — ^{d}) B Do1 S चकार (for ननाद) D3 च (for ह)

14 Do1 reads 14^{ab} on marg — ^{a}) K5 दशभि (for नवभि) — ^{b}) K2 Dn2 D2 तु (for च) B (except B2) सप्तभि (for पञ्चभि) — ^{c}) D2 आजौ (for एव) — ^{e}) K2 4 B D (except Dn1) G1, 2 M1, 2 तु (for च) Do1 D5 तत (for चतु-)

15 ^{a}) Dn1 D2 4–8 हैडम्बो (for हैडिम्बो) Dn1 D5 7 8 राक्षसो (for स) Ś1 हत्वा, K5 D7 8 [ऽ]विध्यद् (for विद्ध्वा) — ^{b}) Dn1 D3–5 पचशता, D2 M4 पंचाशतै (for शता) D3 शतै (for शरै) — After 15^{ab}, D5 reads 17^{ab} for the first time repeating it in its proper place. — ^{d}) S (except M3–5) नकुलस्तु

57

८४

संजय उवाच ।

अलम्बुसं तथा युद्धे विचरन्तमभीतवत् ।
हैडिम्बः प्रययौ तूर्णं विव्याध च शितैः शरैः ॥ १
तयोः प्रतिभयं युद्धमासीद्राक्षससिंहयोः ।
कुर्वतोर्विविधा मायाः शक्रशम्बरयोरिव ॥ २
अलम्बुसो भृशं क्रुद्धो घटोत्कचमताडयत् ।
घटोत्कचस्तु विंशत्या नाराचानां स्तनान्तरे ।
अलम्बुसमथो विद्ध्वा सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ ३
तथैवालम्बुसो राजन्हैडिम्बं युद्धदुर्मदम् ।
विद्ध्वा विद्ध्वानदद्धृष्टः पूरयन्खं समन्ततः ॥ ४
तथा तौ भृशसंक्रुद्धौ राक्षसेन्द्रौ महाबलौ ।
निर्विशेषमयुध्येतां मायाभिरितरेतरम् ॥ ५
मायाशतसृजौ दृप्तौ मोहयन्तौ परस्परम् ।
मायायुद्धे सुकुशलौ मायायुद्धमयुध्यताम् ॥ ६

भीमसेनं (for संहृष्टास्ते) B5 Dn1 D2 महाबला (for °बलम्) — c) Ś K1 2 4 D1 3 8 प्रह्लाद (for प्रह्लादं) S प्रह्लादमिव दैतेया — d) M2 चक्रं (for शक्रं) K1 मरुद्गण

Colophon — *Sub-parvan* Ś K1–4 B Dc1 Dn2 D1–3 6–8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* K5 भीमसेनालम्भन, Dn1 अलबुषभीमसेनयुद्ध, D2 भीमालंबुसयुद्ध, D4 5 7 8 भीमसेनालबुसयुद्धं, Bom ed अलंबुषपराजय — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1–4 M1 2 104, B2 95, B3 106, Dn1 107, D3 109, G5 102, M3–5 103 — *Śloka no* Dc1 42, Dn1 38, G5 50

84

1 After the ref, S ins a passage given in App I, (No 9) T G1–4 M om. 1 G5 om 1^{a}–5^{b} — a) K4 B Dc1 Dn2 D3 6 अलबुष K5 यथा, D6 तदा (for तथा) — c) Ś1 K1–3 5 B1 3–5 Dn2 हैडिंबि, Dn1 D1. 5–8 हैडंबि, D2 4 हैडंब (for हैडिम्ब) D2 स्वाययौ, D4 प्रा° (for प्र°) — d) K5 B2 (marg, orig as in text) 3 5 Dc1 Dn1 D2 3 6 निशितैः, D7 8 च शतैः (for च शितैः) K1 transp शितैः and शरैः K4 स तैः (for शरैः)

2 G5 om 2 (of v l 1) — a) K4 प्रतिभवं; D2 S (G5 om) अप्रतिम (for प्रतिभयं) — c) D3 कुर्वाणौ; S (G5 om) मुंचतोर् (for कुर्व°) Dn1 विविधां मायां, M3–5 °धान्बाणान्स्र (for °धा माया) — d) D7 शक्रं (for शक्र-) K4 D3 7 -संवरयोर्, D2 -प्रह्लाद° (for -शम्बर°)

3 G5 om 3 (of v l 1) — a) K4 5 B Dc1 Dn2 D3 6 अलंबुषो — After 3^{ab}, N (D3 reading twice) ins

567* तयोर्युद्धं समभवद्रक्षोग्रामणिमुख्ययो ।
यादृगेव पुरा वृत्तं रामरावणयो प्रभो ।

[(L 1) D3 (second time) तादृग् (for तयोर्) Cd reads post half as above — (L 2) = line 32 of App I (No 9) D7 8 (both times) पुरोद्भूतं (for पुरा वृत्तं) K1. 3 4 D1 पुरा, D2 5 7 8 (both times) इव (for प्रभो)]

— *K5 Dn1 D7 8 cont*

568* तादृग्युद्धं समभवत्तयो राक्षससिंहयो ।

— e) B Dc1 Dn2 D3 6 7 G3 4 अलंबुषम् B4 हत्वा (for विद्ध्वा) — f) K1 आहवे (for सिंहवद्) K5 विनदन् (for व्यन°)

4 G5 om 4 (of v l 1) — a) S (G5 om) राक्षसो (for [अ]लम्बुसो) — b) K4. 5 Dn2 हैडिंबिं, Dc1 हिडिंबं, Dn1 D6–8 हैडबिं, D2 5 हैडब, D4 हैडंबिर् (for हैडिम्ब) M3 4 -दुर्मद — c) T G3 4 [अ]नदन्हृष्ट (for °दद्धृष्ट) — d) Ś1 K5 Dn1 D4. 5 7 8 त, Ś2 K2–4 D1 2 वै, K1 वा (for खं) Ś2 K (except K5) D1 दिशो दश (for समन्ततः)

5 G5 om 5^{ab} (of v l 1) — a) G2 तदा (for तथा) D6 7 8 तयोभौ (for तथा तौ) T तथा तेन भृश क्रुद्धौ

6 a) K4 सततस्रजौ (for -शतसृजौ) Ś2 K (except K5) Dn2 D1 दीप्तौ, B5 निर्त्तं, D3 5 6 हृष्टौ (for

यां यां घटोत्कचो युद्धे मायां दर्शयते नृप ।
तां तामलम्बुसो राजन्माययैव निजघ्निवान् ॥ ७
तं तथा युध्यमानं तु मायायुद्धविशारदम् ।
अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं दृष्ट्वाक्रुध्यन्त पाण्डवाः ॥ ८
त एनं भृशसंक्रुद्धाः सर्वतः प्रवरा रथैः ।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धा भीमसेनादयो नृप ॥ ९
त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
सर्वतो व्यकिरन्बाणैरुल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥ १०
स तेषामस्त्रवेगं तं प्रतिहत्यास्त्रमायया ।
तस्माद्रथव्रजान्मुक्तो वनदाहादिव द्विपः ॥ ११

स विस्फार्य धनुर्घोरमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
मारुतिं पञ्चविंशत्या भैमसेनिं च पञ्चभिः ।
युधिष्ठिरं त्रिभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभिः ॥ १२
नकुलं च त्रिसप्तत्या द्रौपदेयांश्च मारिष ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्विद्ध्वा घोरं नादं ननाद ह ॥ १३
तं भीमसेनो नवभिः सहदेवश्च पञ्चभिः ।
युधिष्ठिरः शतेनैव राक्षसं प्रत्यविध्यत ।
नकुलश्च चतुःषष्ट्या द्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १४
हैडिम्बो राक्षसं विद्ध्वा युद्धे पञ्चाशता शरैः ।
पुनर्विव्याध सप्तत्या ननाद च महाबलः ॥ १५ C 7 B 7 K 7

दृष्टौ) D3 मायासहस्रं संजतौ — c) B4 कुशलिनौ, D5 तु कुशलौ (for सुकु) K2-4 B1-3 5 Dc1 Dn3 D2 3 6 T G2-5 मायायुद्धेषु कुशलौ — d) Dn1 अवर्तता, D4 5 7 8 अकुर्वता (for अयुध्यताम्) Cd as in text

7 a) D4 माया (for यां यां) D2 T G M1 2 माया, M3-5 राजन् (for युद्धे) — b) D2 मायावी दर्शयेद्युधि, T G1-4 M माययादर्श(M3-5 यां संदर्श)यद्युधि (G3 यन्युधि), G5 मायया***** — c) K2 B Dc1 Dn3 D3, 6 G5 अलंबुषो M3-5 घोरा (for राजन्) — d) D3 माययेव (for यैव) K1 विजघ्निवान्, D6 S (except M3-5) [अ]भिजघ्निवान् (for निजघ्नि)

8 a) D6 (before corr) ते (for त) Dn1 च, T G2-5 M3-5 त (for तु) — b) D7 om from यायुद्ध up to भीमसे in (9d) K4 मायायुधि, D1 बुद्धि- (for युद्ध) — c) B Dc1 Dn3 D3 6 अलंबुषं

9 D7 om. up to भीमसे (in 9d) (cf v 1 8) — a) Ś1 ते च स (for त एनं) K1-4 D1 3 6 संरब्धा, B1 Dn2 D6 सविघ्ना (for -सक्रुद्धा) T G1 2 4 M तत एनं भृश क्रुद्धा, G5 त एनमभृशं क्रुद्धा — b) Dn1 सर्वे वै (for सर्वत) T G3-4 परिवारिता, G1 M प्रवरा रथा, G5 lacuna (for प्रवरा रथै) — c) D2 अभ्यवर्तंत (for द्रवन्त) K4 T G2-5 सरब्धा, K5 संग्रामे (for संक्रुद्धा) — d) K1, 5 Dn1 T G2-5 नृपा (for नृप)

10 c) D2 सर्वशो (for तो) Ś1 [s]भ्यधिकं, Ś3 K1, 4 [s]भ्यर्दयन्, K2 [s]भ्यनदन्; K5 B2 Dn1 D6-8 [s]भ्य(D6 भ्या)किरन्, D2 G1 M1 2 [s]वा, G3 4 [s]प्यकिरन् (for व्यकिरन्) — d) Ś1 कुंजरे, K4 कुंजरै (for कुञ्जरम्)

11 a) K4 G4 मन्त्रवेग, G1 M अस्त्रवर्षं (for वेगं) B3 Dc1 D3 6 तु, G1 M1 2 5 तत् (for तं) — b) K4 5 D1 6 8 प्रतिहन्य (for °हत्य) B4 समतत (for [अ]स्त्रमायया)

12 K2 om 12ab — a) S (except G5) विष्फार्य G1 M1 2 चोग्रम् (for घोरम्) D6 विस्फारय च धनुर्घोर् — b) S (except M3-5) इंद्रायुध- (for °शनि) K1 5 B4 D2 4 समप्रभ, G5 -समन्वित (for °स्वनम्) — d) K4 G5 भैमसेन, D6 भीमसेन (for भैमसेनिं) D5 सप्तभि (for पञ्चभि) — G4 om (hapl) 12ef, B3 reads the same on marg — e) Ś1 हत्वा (for विद्ध्वा) — M2 om. (hapl) 12f-13c — f) K3 B3 (marg, orig as in text) T G1-3 5 M1 पंचभि (for सप्तभि)

13 M2 om 13abc (cf v 1 12) Dc1 reads 13a-14b on marg (sec m) — c) Ś1 हत्वा (for विद्ध्वा) — d) B Dc1 S चकार (for ननाद) D3 च (for ह)

14 Dc1 reads 14ab on marg — a) K5 दशभि (for नवभि) — b) K2 Dn3 D2 तु (for च) B (except B2) सप्तभि (for पञ्चभि) — c) D3 क्षाजौ (for एव) — e) K2 4 B D (except Dn1) G1, 2 M1, 2 तु (for च) Dc1 D5 सत (for चतु-)

15 a) Dn1 D2 4-8 हैडयो (for हैडिम्बो) Dn1 D5 7 8 राक्षसो (for स) Ś1 हत्वा, K5 D7 8 [s]-विध्यद् (for विद्ध्वा) — b) Dn1 D3-5 पचशता, D2 M4 पंचाशते (for शता) D8 शतै (for शरै) — After 15ab, D5 reads 17ab for the first time repeating it in its proper place. — d) S (except M3-5) नकुलस्तु

८४

संजय उवाच ।

अलम्बुसं तथा युद्धे विचरन्तमभीतवत् ।
हैडिम्बः प्रययौ तूर्णं विव्याध च शितैः शरैः ॥ १
तयोः प्रतिभयं युद्धमासीद्राक्षससिंहयोः ।
कुर्वतोर्विविधा मायाः शक्रशम्बरयोरिव ॥ २
अलम्बुसो भृशं क्रुद्धो घटोत्कचमताडयत् ।
घटोत्कचस्तु विंशत्या नाराचानां स्तनान्तरे ।
अलम्बुसमथो विद्ध्वा सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ ३
तथैवालम्बुसो राजन्हैडिम्बं युद्धदुर्मदम् ।
विद्ध्वा विद्ध्वानदद्धृष्टः पूरयन्खं समन्ततः ॥ ४
तथा तौ भृशसंक्रुद्धौ राक्षसेन्द्रौ महाबलौ ।
निर्विशेषमयुध्येतां मायाभिरितरेतरम् ॥ ५
मायाशतसृजौ दृप्तौ मोहयन्तौ परस्परम् ।
मायायुद्धे सुकुशलौ मायायुद्धमयुध्यताम् ॥ ६

भीमसेनं (for संहृष्टास्ते) B5 Dn1 D2 महाबला (for °बलम्) — c) Ś K1. 2 4 D1 3 8 प्रह्लाद (for प्रह्रादं) S प्रह्लादमिव दैतेया — d) M2 चक्रुं (for शक्रं) K1 मरुद्गण

Colophon — *Sub-parvan* Ś K1–4 B Do1 Dn2 D1–3 6–8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* K5 भीमसेनालंभल, Dn1 अलबुममीमसेनयुद्ध, D2 भीमालंबुसयुद्ध, D4 5 7 8 भीमसेनालंबुसयुद्धं, Bom ed अलबुषपराजय — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1–4 M1 2 104, B2 95, B3 106, Dn1 107, D2 109, G5 102, M3–5 103 — *Śloka no* Do1 42, Dn1 38, G5 50

84

1 After the ref, S ins a passage given in App I, (No 9) T G1–4 M om. 1 G5 om 1^a–5^b — a) K4 B Do1 Dn2 D3 6 अलंबुष K5 यथा, D6 तदा (for तथा) — c) Ś1 K1–3 5 B1 3–5 Dn2 हैडिंबि, Dn1 D1. 5–8 हैडंबि, D2 4 हैडंब (for हैडिम्ब) D3 त्वाय यौ, D4 प्रा° (for प्र°) — d) K5 B2 (marg, orig as in text) 3 5 Do1 Dn1 D2 3 6 निशितै, D7 8 च शतै (for च शितै) K1 transp शितै and शरै K4 स तै (for शरै)

2 G5 om 2 (cf v l 1) — a) K4 प्रतिभवं; D3 S (G5 om) अप्रतिमं (for प्रतिभयं) — c) D6 कुर्वाणो; S (G5 om) मुंचतोर् (for कुर्व°) Dn1 विविधां माया, M3–5 °धान्बाणाश् (for °धा माया) — d) D1 शाक्रं (for शक्र-) K4 D3. 7 -संबरयोर्, D2 -प्रह्लाद° (for -शम्बर°)

3 G5 om 3 (cf. v l 1) — a) K4 5 B Do1 Dn2 D3 6 अलंबुषो — After 3^{ab}, N (D3 reading twice) ins

567* तयोर्युद्धं समभवद्रक्षोग्रामणिमुख्ययो ।
याहगेव पुरा वृत्तं रामरावणयो प्रभो ।

[(L 1) D3 (second time) तादृग् (for तयोर्) Cd reads post half as above — (L 2) = line 32 of App I (No 9) D7 8 (both times) पुरोद्भूत (for पुरा वृत्त) K1. 3 4 D1 पुरा, D3 5 7 8 (both times) इव (for प्रभो)]

— K5 Dn1 D7 8 cont

568* तादृग्युद्धं समभवत्तयो राक्षससिंहयो ।

— c) B Do1 Dn2 D3. 6 7 G3 4 अलबुषम् B4 हत्वा (for विद्ध्वा) — f) K1 आहवे (for सिंहवद्) K5 विनदन् (for व्यन°)

4 G5 om 4 (cf v l 1) — a) S (G5 om) राक्षसो (for [अ]लम्बुसो) — b) K4 5 Dn2 हैडिंबिं, Do1 हिडिंबं, Dn1 D6–8 हैडबिं, D2 5 हैडबं; D4 हैडबिर् (for हैडिम्बं) M3 4 -दुर्मद — c) T G3. 4 [अ]नदन्हृष्ट (for °दद्धृष्ट) — d) Ś1 K5 Dn1 D4 5 7 8 स, Ś2 K2–4 D1 2 वै, K1 वा (for ख) Ś1 K (except K5) D1 दिशो दश (for समन्तत)

5 G5 om 5^{ab} (cf. v l 1) — a) G2 तदा (for तथा) D5 7 8 तथोभौ (for तथा तौ) T तथा तेन भृश क्रुद्धौ

6 a) K4 सतसृजौ (for -शतसृजौ) Ś2 K (except K5) Dn2 D1 दीप्तौ, B5 नित्यं, D3 5 6 हृष्टौ (for

यां यां घटोत्कचो युद्धे मायां दर्शयते नृप ।
तां तामलम्बुसो राजन्माययैव निजघ्निवान् ॥ ७
तं तथा युध्यमानं तु मायायुद्धविशारदम् ।
अलम्बुसं राक्षसेन्द्रं दृष्ट्वाक्रुध्यन्त पाण्डवाः ॥ ८
त एनं भृशसंक्रुद्धाः सर्वतः प्रवरा रथैः ।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धा भीमसेनादयो नृप ॥ ९
त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
सर्वतो व्यकिरन्बाणैरुल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥ १०
स तेषामस्त्रवेगं तं प्रतिहत्यास्त्रमायया ।
तस्माद्रथव्रजान्मुक्तो वनदाहादिव द्विपः ॥ ११
स विस्फार्य धनुर्घोरमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
मारुतिं पञ्चविंशत्या भैमसेनिं च पञ्चभिः ।
युधिष्ठिरं त्रिभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभिः ॥ १२
नकुलं च त्रिसप्तत्या द्रौपदेयांश्च मारिष ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्विद्ध्वा घोरं नादं ननाद ह ॥ १३
तं भीमसेनो नवभिः सहदेवश्च पञ्चभिः ।
युधिष्ठिरः शतेनैव राक्षसं प्रत्यविध्यत ।
नकुलश्च चतुःषष्ट्या द्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १४
हैडिम्बो राक्षसं विद्ध्वा युद्धे पञ्चाशता शरैः ।
पुनर्विव्याध सप्तत्या ननाद च महाबलः ॥ १५ C 7 B 7 K 7

ष्टौ) D2 मायासहस्रं सृजतौ — c) B1 कुशलिनौ, D8 तु कुशलौ (for सुकु) K2–4 B1–3 5 Do1 Dn2 D2 3. 6 T G2–5 मायायुद्धेषु कुशलौ — d) Dn1 अवर्तता, D4 5 7 8 अकुर्वतां (for अयुध्यताम्) Cd as in text

7 a) D4 माया (for या या) D2 T G M1 2 मायां, M3–5 राजन् (for युद्धे) — b) D2 मायावी दर्शयेद्युधि, T G1–4 M माययादर्श(M3–5 या सदर्श)यद्युधि (G2 यन्युधि), G5 मायया***** — c) K3 B Do1 Dn2 D3. 6 G5 अलम्बुषो M3–5 घोरां (for राजन्) — d) D6 माययेव (for यैव) K1 विजघ्निवान्, D6 S (except M3–5) [अ]भिजघ्निवान् (for निजघ्नि)

8 a) D6 (before corr) ते (for त) Dn1 च, T G2–5 M3–5 स (for तु) — b) D7 om from यायुद्ध up to भीमसे in (9^{d}) K4 मायायुधि; D1 युद्धि- (for °युद्ध) — c) B Do1 Dn2 D3 6 अलम्बुषं

9 D7 om up to भीमसे (in 9^{d}) (cf v l 8) — a) Ś1 ते च स (for स एनं) K1–4 D1 3 6 संरब्धा; B4 Dn2 D5 सविघ्ना (for -संक्रुद्धा) T G1, 2 4 M तत एनं भृशं क्रुद्धा, G5 त एनमभृश क्रुद्धा — b) Dn1 सर्वे ये (for सर्वत) T G2–4 परिवारिता, G1 M प्रवरा रथा, G5 lacuna (for प्रवरा रथै) — c) D2 अभ्यवर्तंत (for द्रवन्त) K4 T G2–5 संरब्धा; K5 संग्रामे (for संक्रुद्धा) — d) K1 5 Dn1 T G2–5 नृपा (for नृप)

10 c) D2 सर्वशो (for तो) Ś1 [ऽ]भ्याधिकं, Ś2 K1. 4 [ऽ]भ्यर्दयन्, K3 [ऽ]भ्यनदन्, K5 B2 Dn1 D3–8 [ऽ]भ्य(D6 भ्या)किरन्, D2 G1 M1 2 [ऽ]वा, G3 4 [ऽ]प्यकिरन् (for व्यकिरन्) — d) Ś1 कुंजरे, K4 कुञ्जरै (for कुञ्जरम्)

57

11 a) K4 G4 मन्त्रवेगं, G1 M अस्त्रवर्षं (for °वेगं) B2 Do1 D3 6 तु, G1 M1 2 5 तत् (for त) — b) K4 5 D1 6 8 प्रतिहन्य (for °हत्य) B4 समतत (for [अ]स्त्रमायया)

12 K2 om 12^{ab} — a) S (except G5) विष्फार्य G1 M1. 2 चोग्रम् (for घोरम्) D6 विस्फारय च धनुर्घोर् — b) S (except M3–5) इंद्रायुध (for °शनि) K1. 5 B4 D2 4 समप्रभ, G5 समन्वित (for °स्वनम्) — d) K4 G5 भैमसेन, D6 भीमसेन (for भैमसेनिं) D5 सप्तभि (for पञ्चभि) — G4 om (hapl) 12^{ef}, B3 reads the same on marg — e) Ś1 हत्वा (for विद्ध्वा) — M2 om. (hapl) 12^{f}–13^{c} — f) K3 B2 (marg , orig as in text) T G1–3 5 M1 पंचभि (for सप्तभि)

13 M2 om 13^{abc} (cf v l 12) Do1 reads 13^{a}–14^{b} on marg (sec m) — c) Ś1 हत्वा (for विद्ध्वा) — d) B Do1 S चकार (for ननाद) D8 च (for ह)

14 Do1 reads 14^{ab} on marg — a) K5 दशभि (for नवभि) — b) K2 Dn2 D2 तु (for च) B (except B2) सप्तभि (for पञ्चभि) — c) D2 आजौ (for एव) — e) K2 4 B D (except Dn1) G1. 2 M1 2 तु (for च) Do1 D5 तत (for चतु-)

15 a) Dn1 D2 4–8 हैडम्बो (for हैडिम्बो) Dn1 D5 7 8 राक्षसो (for सं) Ś1 हत्वा, K5 D7 8 [ऽ]-विध्यद् (for विद्ध्वा) — b) Dn1 D3–5 पचशता, D2 M4 पंचाशतै (for शता) D8 शतै (for शरै) — After 15^{ab}, D5 reads 17^{ab} for the first time repeating it in its proper place. — d) S (except M3–5) नकुलस्तु

सोऽतिविद्धो महेष्वासः सर्वतस्तैर्महारथैः ।
प्रतिविव्याध तान्सर्वान्पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥ १६
तं क्रुद्धं राक्षसं युद्धे प्रतिक्रुद्धस्तु राक्षसः ।
हैडिम्बो भरतश्रेष्ठ शरैर्विव्याध सप्तभिः ॥ १७
सोऽतिविद्धो बलवता राक्षसेन्द्रो महाबलः ।
व्यसृजत्सायकांस्तूर्णं स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाशितान् ॥ १८
ते शरा नतपर्वाणो विविशू राक्षसं तदा ।
रुषिताः पन्नगा यद्वद्गिरिमुग्रा महाबलाः ॥ १९
ततस्ते पाण्डवा राजन्समन्तान्निशिताञ्शरान् ।
प्रेषयामासुरुद्विग्ना हैडिम्बश्च घटोत्कचः ॥ २०
स वध्यमानः समरे पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
दग्धाद्रिकूटशृङ्गाभं भिन्नाञ्जनचयोपमम् ॥ २१

(G1 M1 2 कुपितस्तु) महारथ — After 15, N M3–5 ins

569* तस्य नादेन महता कम्पितेयं वसुंधरा ।
सपर्वतवना राजन्सपादपजलाशया ।
[K5 om the post half of line 2]

16 K5 om. 16^{abc} — ^{a}) D7 8 सोपि क्रुद्धो (for सोऽतिविद्धो). B4 5 Dn2 D1 S महेष्वासै (for °स) — ^{b}) Dn1 D7 8 राक्षसस्तैर् (D8 °सस्तु), D4 सर्वतस्थैर् (for °तस्तैर्) — ^{c}) B (B3 [marg, orig as in text]) Dc1 पुनर् (for प्रति-) M3–5 transp तान् and सर्वान्

17 D5 reads 17^{ab} for the first time after 15^{ab} — ^{a}) D4 (first time) से क्रुद्ध, D5 T G2–5 सक्रुद्ध (for तं क्रुद्धं) M3–5 त राक्षसं पुनर्युद्धे — ^{b}) M3–5 सोति- (for प्रति-) — ^{c}) Ś K Dn2 D1. 2 4 6–8 G1 M1 2 हैडिंबिर्, D8 हैडबिर्, D5 हैडबिं, G5 हैडबो (for हैडिम्बो) K4 B3 D2 T भरतश्रेष्ठ, G3 4 राक्षसश्रेष्ठ (for भरतश्रेष्ठ) — ^{d}) Ś K1 8 प्रति, D4 स तैर्, D5 बाणैर् (for शरैर्)

18 D2 repeats 18^{ab} after 19 — ^{a}) D2 (second time) प्रत्यविध्यत तान्बाणान् — ^{b}) D4 7 8 महारथ (for °बल·) — ^{c}) K4 5 D4 विसृजत् (for व्यसृ°) B4 तीक्ष्णान् (for तूर्णं) — ^{d}) Ś K (except K5) B3 D (except Dc1 Dn1) रुक्म- (for स्वर्ण) K4 सिताञ्शितान्, D4 6 8 G5 शिलासितान् (for °शितान्)

19 ^{b}) B Dc1 हैडिंबं विविशुर्भृशं (B1 2 5 °स्तदा), S भैमसेनिं विनिर्भिद्य (G1 M1 2 व्यदारयन्) — ^{c}) G5 यावद् (for यद्वद्) — ^{d}) K3 B4. 5 Dn2 D1 गिरिशृंग, B1. 2 (marg) D2 8. 6 °सुग्र, B2 (orig) Dc1 D5 °मग्र्यं, B3 °मग्र, Dn1 सुग्र (for °सुग्रा) K5 Dn1 महाविषा (for °बला) T G2–5 यौधमुख्यान्महाबलान् — After 19, D2 repeats 18^{ab}

20 ^{b}) M3–5 समस्ता (for समन्तान्) T G M1 2 समंतान्निशितैः शरैः — ^{c}) S (except M3–5) छादयामासुर् (for प्रेषया°) — ^{d}) K4 5 Dn1 D2 4–6 हैडबिश्च, Dc1 D7 8 हैडंबश्च, G3 हैडिंबिश्च (for हैडिम्बश्च) D4 तु (for च)

21 ^{a}) K3 Dn विध्यमान (for वध्य°) — After 21^{ab}, S ins a passage given in App I (No 10), while N ins after 21^{ab}

570* मर्त्यधर्ममनुप्राप्त कर्तव्यं नान्वपद्यत ।
ततः समरशौण्डो वै भैमसेनिर्महाबल ।
समीक्ष्य तदवस्थं तं वधायास्य मनो दधे ।
वेगं चक्रे महान्तं च राक्षसेन्द्ररथं प्रति ।

[(L 1) K4 अनुप्राप्य (for °प्राप्त) Ś1 नान्वबुध्यत, K5 नाभ्यपद्यत, B5 नानु° (for नान्व°) — (L 2) K4 D8 7 -शौंडो, Cd -शौण्डो (as above) D5 महारथ (for °बल) Dn1 भैमसेनो घटोत्कच (for the post half) — (L 3) B2 Dc1 D2 समीक्ष्य त तथावस्थ (D2 महाशूर) (for the prior half) — (L 4) Ś K1–3 वेग च चक्रे सुमहद्, D4 वेग च चक्रिरे सुमहान् (for the prior half) D4 5 7 8 -वध (for रथ)]

— G3 4 om. 21^{cd} — ^{c}) D5 दग्धा हि (for दग्धाद्रि-) D5 7 8 सकाशं, S (G3 4 om) -सदृश (for शृङ्गाभं) — ^{d}) G1 2 5 M तमजनचयोपम — After 21, N ins

571* रथाद्रथमभिद्रुत्य क्रुद्धो हैडिम्ब आक्षिपत् ।
उद्ववर्ह रथाच्चापि पन्नगं गरुडो यथा ।

[Dn1 om line 1 — (L 1) Ś1 K1. 3 B2 D4. 5 अभिप्लुत्य, K4 D1 अवप्लुत्य, D7 8 अतिप्लुत्य (for अभिद्रुत्य) K5 रक्षो (for क्रुद्धो) K5 D2. 4–8 हैडबिर्, Some MSS हैडिबिर् (for हैडिम्ब) Ś K1 3 4 D1 क्रुद्धो हैडिंबि (K1 3 °डिब-, K4 °डब) राक्षस (K3 °स) (for the post. half) — (L 2) B2 (marg as above) उद्ववाह, Cd उद्ववर्ह (as above) Dn1 तूर्णं (for चापि) Ś K B1–3 Dn1 D4 5 7 8 त नाग (for पन्नग)]

22 G5 om 22^{ab} — ^{a}) Ś K (except K5) महा

समुत्क्षिप्य च बाहुभ्यामाविध्य च पुनः पुनः ।
निष्पिपेष क्षितौ क्षिप्रं पूर्णकुम्भमिवाश्मनि ॥ २२
बललाघवसंपन्नः संपन्नो विक्रमेण च ।
भैमसेनी रणे क्रुद्धः सर्वसैन्यान्यभीषयत् ॥ २३
स विस्फुटितसर्वाङ्गश्चूर्णितास्थिविभूषणः ।
घटोत्कचेन वीरेण हतः सालकटङ्कटः ॥ २४
ततः सुमनसः पार्था हते तस्मिन्निशाचरे ।
चुक्रुशुः सिंहनादांश्च वासांस्यादुधुवुश्च ह ॥ २५
तावकाश्च हतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं महाबलम् ।
अलम्बुसं भीमरूपं विशीर्णमिव पर्वतम् ।
हाहाकारमकुर्वन्त सैन्यानि भरतर्षभ ॥ २६
जनाश्च तद्ददृशिरे रक्षः कौतूहलान्विताः ।
यदृच्छया निपतितं भूमावङ्गारकं यथा ॥ २७
घटोत्कचस्तु तद्धत्वा रक्षो बलवतां वरम् ।
मुमोच बलवन्नादं बलं हत्वेव वासवः ॥ २८
स पूज्यमानः पितृभिः सबान्धवै- C 7 B 7 K

बाहुम् (for च बाहुभ्याम्) S (G5 om) भैमसेनिरथो क्षिप्य — b) D2 विन्याध च, S (G5 om) समाविध्य (for आविध्य च) Cd cites आविध्य (as in text)

23 b) D2 वीर्यविक्रमशोभित ; G2 विक्रमेण नयेन च — c) D1 भौमसेनी, D6 भीमसेनो (for भैमसेनी) T G2–5 क्षय, G1 M1–4 क्षयो, M5 क्षति (for रणे) K5 Dn1 सत समरशौंडीर (Dn1 शौंडो वै) — d) Ś2 K1 8 D1 [अ]वारयत्, K4 वारयत्, Dn1 [अ]भीषयन्, D3 6 भीषयस् (for [अ]भीषयत्) D2 S सर्वसैन्यस्य पश्यत ; D7 8 °न्यमभीषयत्

24 a) K4 5 B Dc1 Dn D1, 4 5 7 8 विस्फु(Dn2 °स्फा)रित , D2 तु चुर्णित (for विस्फुटित) T G2–5 असृक्क्ष(T G2 क्क्षु)रितसर्वांगश्, G1 M1 2 शस्त्रक्षरितस°, M3–5 सम्प्रस्फुटितस — b) K4 5 B Dn D7 8 चूर्णिता स्थिर्, Dc1 सपूर्णास्थिर्, D5 घूर्णितास्थि , G4 चूर्णिताक्षि- (for स्थि) K5 B Dc1 Dn D3 4 6–8 G1 M3–5 विभीषण (for विभूषण) D2 च्चूर्णितक्षितभूषण — c) S निष्पिष्टो (for वीरेण) — d) K3 5 B Dc1 Dn D1 2 6 8 G5 Cv शालकटंकट, D3–5 7 शा(D4 सा)लक कंटक, Cd सालकटङ्कट (as in text) — After 24, G1 M1. 2 5 ins

572* पाण्डवानां तत सेना स दृष्ट्वा विनिपातितम् ।
नानाद सुमहानादं हर्षवेगसमाप्लुता ।
सतस्तु निपपाताशु गतासुर्भुवि राक्षस ।
शिखरं पर्वतस्येव वज्रवेगेन पातितम् ।
पतता तेन महता रथिना दन्तिनां दश । [5]
तव सैन्ये महाराज निहता सुबृहत्तया ।

[(L 3) G1 M1 2 निष्पपात (for निपपात) — (L 4) G1 M1. 2 वज्रवेगनिपातित (for the post half) — (L 5) G1 M1 2 हयानां रथिनां दश (for the post half).]

25 a) B3 Dc1 सर्वे (for पार्था) — b) B4 महारथे (for निशाचरे) — c) D4 5 सर्वे (for सिंह) — d) M3–5 वस्त्राणि (for वासांसि) D5 दुधुवुश्, G1 [आ]-दधुवुश् (for [आ]दुधुवुश्) Ś2 D4 5 T G3 4 सह (for च ह)

26 G5 reads 26^{ab} twice — a) S (except M3–5, G5 [second time]) तु (for च) — b) Dn1 अमर्षण (for महाबलम्) — c) B Dc1 Dn2 D3 6 अलंबुष Ś K1–3 5 D1 3–7 तथा शूर, K4 B4 Dn2 तथा शूरा, D8 तथासुरं (for भीमरूपं) — d) K5 विदीर्णम्, G4 विकीर्णम् (for विशीर्णम्) — e) Ś K B4 Dn D1 3 5–8 अकार्षुश्च, B5 अकुर्वाणा (for °र्वन्त) D4 हा शब्दमहाकार्षु (sic) — f) D2 तव सैन्यानि मारिष, S सैन्यानि च विशां पते

27 a) K1 जनश् (for जनाश्) T G2–5 M3–5 चैन, G1 M1 2 चैतद् (for च तद्) — b) D2 कौतूहलसमन्विता , D4 रक्ष कौतूहलसमन्विता (hypermetric) — d) D8 भूम्याम् (for भूमाव्)

28 a) Ś2 च (for तु) B (except B4) Dc1 Dn1 D2 3 6 T G M1 2 तं (for तद्) — b) K5 Dn D2 4 7 8 T G2–5 वर (for वरम्) — c) T G1–4 M1 2 मुमोद (for च) K4 D3–6 G1 M1 2 बलवान् (for °वन्) T G M1. 2 राजन् (for नादं) — d) D2 हत्वेव बलिमिंद्रक

29 a) Ś K1. 4 B3 4 D1 T G2 संपूज्यमान , B2 संपृच्छ° (for स पूज्य°) D6 बांधवैश्च, T G1 M1 2 च (T सु-) बांधवैर् (for सबा°) — b) D4 5 om कर्मणि दुष्करे कृते D2 G3 4 दुष्कृते (for दुष्करे) — For 28^{a}–29^{b}, M3–5 subst

573* ततो घटोत्कचो हत्वा तद्रक्षो वृत्रसंनिभम् ।
पुन स्वरथमास्थाय विजिगीषुर्ननाद च ।

घटोत्कचः कर्मणि दुष्करे कृते ।
रिपुं निहत्याभिननन्द वै तदा
अलम्बुसं पक्रमलम्बुसं यथा ॥ २९
ततो निनादः सुमहान्समुत्थितः
सशङ्खनानाविधबाणघोषवान् ।
निशम्य तं प्रत्यनदंस्तु कौरवा-
स्ततो ध्वनिर्भुवनमथास्पृशद्भृशम् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

८५

धृतराष्ट्र उवाच ।
भारद्वाजं कथं युद्धे युयुधानोऽभ्यवारयत् ।
संजयाचक्ष्व तत्त्वेन परं कौतूहलं हि मे ॥ १

संजय उवाच ।
शृणु राजन्महाप्राज्ञ संग्रामं लोमहर्षणम् ।
द्रोणस्य पाण्डवैः सार्धं युयुधानपुरोगमैः ॥ २

ननाद चातीव हि पाण्डवात्मजो
रणाजिरे हृष्टमना घटोत्कच ।
[(L 1) M4 सनिभ (for °भम्)]

— °) D4 [अ]भिननाद, M3–5 [अ]तिननंद (for [अ]भि°) — ᵈ) Ś K1–4 Dn2 D1 2 4 G2–5 ह्यलबुस, B D6 ह्यलंबुषं, Do1 Cd अलबुषं, D3 स्वलंबुष (for अलम्बुसं) B Do1 D3 पक्रमलबुष, D2 6 वृत्ररिपुर्बलं (for पक्रमलम्बुसं) K5 Dn1 D7 8 ह्यलंबुसं राक्षसमुग्रयोधिनं, D5 ह्यलबुसं पक्रमल यथैव

30 D2 7 8 repeat 30 after 7 85 39, 44, and 36ᵃᵇ respectively — ᵃ) Do1 तेषा (for ततो) B1 2 5 Do1 सहसा (for सुमहान्) — ᵇ) D2 (first time) सुशंख- (for सशङ्ख) K1. 4 T G2–5 -विधि (for -विध-) B1 -वेणुशब्दकृत्, B3 D6 -वाद्यघोषवान्, D7 8 (both second time) -बाणघोषान्, T G3–5 -बाणनादवान् (for -बाणघोष°) — °) M3–5 निशाम्य (for निशम्य) D2 (first time) ते (for तं) B1 M5 च (for तु) K1 कौरवस्, M5 सैनिकास् (for कौरवास्) D2 7 8 (all second time) निशम्य ते प्रत्यनद स कौरवास — ᵈ) Ś K1. 3 4 उपास्पृशद्, S अनादयद् (G4 °यन्) (for अथा स्पृशद्) B4 Dn2 भुवनपथास्पृशद् (for °नमथास्पृशद्) K5 Dn1 तदा; D2 (first time) दिवं (for भृशम्) D2 (second time) ततो ध्वनिर्भुवनमस्पृशाद्दिश, D7 8 (both second time) °तलं स्पृशाद्दिव, G2 °निर्भृशमनुनादयद्भुव — After 30, S ins

574* ततोऽभिगम्य राजानं धर्मपुत्र युधिष्ठिरम् ।
स्वकर्मविदयन्मूर्ध्ना साञ्जलिर्निपपात ह ।
मूर्ध्न्युपाघ्राय त ज्येष्ठः परिष्वज्य च पाण्डव ।
प्रीतोऽस्मीत्यब्रवीद्राजन्हर्षादुत्फुल्ललोचन ।
घटोत्कचेन निष्पिष्टे मृते सालकटङ्कटे ।
बभूवुर्मुदिता सर्वे हते तस्मिन्निशाचरे ।
[(L 1) G1 पांडुपुत्र (for धर्मपुत्र) — (L 2) G3 5 वेदयन्, M3–5 [आ]प्रथयन् (for [आ]वेद°) — (L 4) M3–5 राजा (for राजन्)]

Colophon — *Sub-parvan* Ś K4 5 B Do1 Dn1 D1 5 7 8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, K4 चतुर्थयुद्धदिवसे, T G3. 5 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* Ś1 K1 2 4 B Do1 Dn1 D1. 2 5 7 8 T G1–3 M1 2 अलबुसवध, K3 अलबुसवध समास, K5 अलंबुसोर्वध, Dn2 D6 ह्यलबुसवध, D3 स्वलबुषवध, D4 अलबुसयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 106, B2 96, B3 107, B5 115, Dn1 108, D2 110, D3 5 (?), T G1–4 M1 2 105, G5 103, M3–5 104 — *Śloka no* Dn1 36

85

1 ᵃ) K5 Dn1 D4 5 7 8 भारद्वाज (for °द्वाजं) D3 सूत; M3–5 द्रोण (for युद्धे) — D7 om (hapl.) 1ᵇ–2ᶜ — ᵇ) K5 Dn1 D4 5 8 G5 युयुधान (for °धानो) B Do1 Dn D1 4 5 8 न्यवारयत्, T G3 4 व्यपोथयत्, G2 [ऽ]प्ययोधयत्, G5 सुयोधयत्, M1. 2 ह्ययोधयत् (for ऽभ्यवार°) — ᵈ) Dn1 मम (for हि मे) S कौतूहल मतीव मे

2 D7 om 2ᵃᵇᶜ (of v l 1) — ᵃ) B Do1 एकमना.;

वध्यमानं बलं दृष्ट्वा युयुधानेन मारिष ।
अभ्यद्रवत्स्वयं द्रोणः सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ ३
तमापतन्तं सहसा भारद्वाजं महारथम् ।
सात्यकिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् ॥ ४
द्रोणोऽपि युधि विक्रान्तो युयुधानं समाहितः ।
अविध्यत्पञ्चभिस्तूर्णं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ५
ते वर्म भित्त्वा सुदृढं द्विषत्पिशितभोजनाः ।
अभ्यगुर्धरणीं राजञ्श्वसन्त इव पन्नगाः ॥ ६
दीर्घबाहुरभिक्रुद्धस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
द्रोणं पञ्चाशताविध्यन्नाराचैरग्निसंनिभैः ॥ ७
भारद्वाजो रणे विद्धो युयुधानेन सत्वरम् ॥
सात्यकिं बहुभिर्बाणैर्यतमानमविध्यत ॥ ८
ततः क्रुद्धो महेष्वासो भूय एव महाबलः ।
सात्वतं पीडयामास शतेन नतपर्वणा ॥ ९
स वध्यमानः समरे भारद्वाजेन सात्यकिः ।
नाभ्यपद्यत कर्तव्यं किंचिदेव विशां पते ॥ १०
विषण्णवदनश्चापि युयुधानोऽभवन्नृप ।
भारद्वाजं रणे दृष्ट्वा विसृजन्तं शिताञ्शरान् ॥ ११
तं तु संप्रेक्ष्य ते पुत्राः सैनिकाश्च विशां पते ।
प्रहृष्टमनसो भूत्वा सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ १२
तं श्रुत्वा निनदं घोरं पीड्यमानं च माधवम् ।
युधिष्ठिरोऽब्रवीद्राजन्सर्वसैन्यानि भारत ॥ १३

C B K

---

8 महाश्चर्यं (G4 वीर्यं) (for महाप्राज्ञ) —^{b}) K4 G2 संग्रामे (for °मं) D3 6 S रोम (for लोम) — D2 om 2^{d}–3^{a}

3 D2 om 3^{a} (of v l 2) —^{a}) M3–5 हन्यमानं (for वध्य°) —^{c}) Ś K (except K5) Dn1 D5 7 8 स्वयन्, Dn2 रणे (for स्वयं) — D2 om 3^{d}–5^{a} —^{d}) T G2 3. 5 -विक्रम (for विक्रमम्)

4 D2 om. 4 (cf. v l 3) —^{b}) K4 महारणे (for रथम्) —^{d}) D4 क्षुरप्राणा, Cd क्षुद्रकानां (for °काणां) Ś1 K4 समार्दयत्, Ś2 K1. 3 समर्दयत्, D5 6 8 S (except M5) समर्पयत् (for समा°)

5 D2 om 5^{a} (of v l 3) Do1 reads 5 on marg —^{a}) Ś2 K1. 3 4 D1 विक्रम्य, D5 7 8 विक्रातं (for विक्रान्तो) —^{b}) K4 T G2–5 समाहितं (for °हित) M3–5 युयुधानेन मारिष — M3–5 read 5^{cd} twice. —^{c}) G3 बाणैर् (for तूर्णं) M3–5 (all second time) सात्यकिं त्रिभिरानर्छद् —^{d}) K2 Dn2 D1 शरैः शितैः; K4 5 D4 7 8 शिलासितैः, B2 3 Do1 G1 M1. 2 3–5 (last three first time) शितैः शरैः (for शिलाशितैः)

6 ^{b}) T G2–5 रुधिर (for -पिशित) Ś1 K3 Dn1 D1 -भोजिन (for -भोजना) —^{c}) K1. 5 G1 M3–5 अस्य(K5 °ध्य)गुर्, K2 4 B Do1 Dn2 D1 4–8 T G2–5 M1. 2 अभ्ययुर्, D2 भ्राययुर् (for अभ्यगुर्) Ś1 धरणीं. —^{d}) B1 T G2–5 वल्मीकम् (for श्वसन्त)

7 ^{a}) K1 अपि; B (except B4) तत, D2 च सं; D5 मति (for भभि), D4 -क्रुध्य (for -क्रुद्धस्) T G M3–5 त दी(G5 तद्दी)र्घबाहु (G4 °हुं) संक्रुद्धस्, M1 2 त सात्यकिः सुसक्रुद्धस् —^{c}) K1 द्रोण पचशताविध्यन्, D2 °शतैविध्यन्

8 D2 om 8 —^{a}) D6 तथा (for रणे) K5 D4 5 क्रुद्धो (for विद्धो) —^{b}) Ś1 G5 सत्त्ववान्, K5 Dn1 स्वयुगे (for सत्वरम्) —^{c}) S नवभिर् (for बहुभिर्) —^{d}) G4 युध्यमानम् (for यत°) T G2 3 5 अयुध्यत, G4 अबु° (for अवि°)

9 ^{b}) T G M1 2 महारथ, M3–5 तु ब्राह्मण (for महाबल) —^{c}) Do1 D6 सात्यकिं (for सात्वतं) —^{d}) B (B2 marg as in text) Do1 Dn2 D3 5 6 G1 2 M1 2 शरेण, D4 शितेन, T G3–5 व्रातेन (for शतेन) Ś1 K1 D7 8 T G3–5 नतपर्वणां, B Do1 Dn2 D3. 6 [आ]नतपर्वणा D2 तीक्ष्णधारैः शिलीमुखैः

10 ^{a}) B2 (marg as in text) युध्यमान, Dn D4 विध्य° (for वध्य°) —^{c}) K1 [अ]भ्यवर्तत, Dn2 D1–4 6 [अ]न्वपद्यत (for [अ]भ्य°) D4 om from कर्तव्य up to पते (in 10^{d})

11 B4 D7 8 om (hapl) 11^{a}–12^{b} —^{a}) Ś K D2 3 5 6 चाथ (for चापि) D4 विषसाद नरश्चापि —^{b}) M3–5 सत्यकोप्यभवन्नृप —^{c}) K4 ततो (for रणे) —^{d}) T G2–4 विकिरन्तं (for विसृजन्तं) K5 Dn1 T G2–5 शरांश्शितान् (by transp), D4 शरान्वरान्

12 B4 D7 8 om 12^{ab} (cf. v l 11) —^{a}) D5 संक्रुद्धा (for ते पुत्रा) —^{b}) D5 पुत्रास्तव (for सैनिकाश्च) —^{c}) G2 -वदना (for -मनसो)

घटोत्कचः कर्मणि दुष्करे कृते ।
रिपुं निहत्याभिननन्द वै तदा
अलम्बुसं पक्मलम्बुसं यथा ॥ २९
ततो निनादः सुमहान्समुत्थितः
सशङ्खनानाविधबाणघोषवान् ।
निशम्य तं प्रत्यनदंस्तु कौरवा-
स्ततो ध्वनिर्भुवनमथास्पृशद्भृशम् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

८५

धृतराष्ट्र उवाच ।
भारद्वाजं कथं युद्धे युयुधानोऽभ्यवारयत् ।
संजयाचक्ष्व तत्त्वेन परं कौतूहलं हि मे ॥ १

संजय उवाच ।
शृणु राजन्महाप्राज्ञ संग्रामं लोमहर्षणम् ।
द्रोणस्य पाण्डवैः सार्धं युयुधानपुरोगमैः ॥ २

ननाद चातीव हि पाण्डवात्मजो
रणाजिरे हृष्टमना घटोत्कच ।
[(L 1) M_4 सनिभ॰ (for ॰भम्)]

— ^{c}) D_4 [अ]भिननाद, M_{3-5} [अ]तिननंद (for [अ]भि॰) — ^{d}) Ś K_{1-4} Dn_2 $D_{1, 2, 4}$ G_{2-5} ह्यलबुसं, B D_6 ह्यलंबुषं, D_{c1} Cd अलंबुषं, D_3 स्वलंबुषं (for अलम्बुसं) B D_{c1} D_3 पक्मलबुष, $D_{2, 6}$ वृत्ररिपुर्बलं (for पक्मलम्बुसं) K_5 Dn_1 $D_{7, 8}$ ह्यलबुसं राक्षसमुग्रयोधिनं, D_5 ह्यलबुसं पक्मल यथैव

30 $D_{2, 7, 8}$ repeat 30 after 7 85 39, 44, and 36^{ab} respectively — ^{a}) D_{c1} तेषां (for ततो) $B_{1, 2, 5}$ D_{c1} सहसा (for सुमहान्) — ^{b}) D_2 (first time) सुशंख- (for सशङ्ख-) $K_{1, 4}$ T G_{2-5} -विधि (for -विध-) B_1 -वेणुशब्दकृत्, B_3 D_6 -वाद्यघोषवान्, $D_{7, 8}$ (both second time) -बाणघोषान्, T G_{2-5} -बाणनादवान् (for -बाणघोष॰) — ^{c}) M_{3-5} निशाम्य (for निशम्य) D_2 (first time) ते (for त) B_1 M_5 च (for तु) K_1 कौरवस्, M_5 सैनिकास् (for कौरवास्) $D_{2, 7, 8}$ (all second time) निशम्य ते प्रत्यनद स्म कौरवास् — ^{d}) Ś $K_{1, 3, 4}$ उपास्पृशद्; S अनादयद् (G_4 ॰यन्) (for अथास्पृशद्) B_4 Dn_2 भुवनपथास्पृशद् (for ॰नमथास्पृशद्) K_5 Dn_1 तदा; D_2 (first time) दिवं (for भृशम्) D_2 (second time) ततो ध्वनिर्भुवनमस्पृशाद्दिश॰, $D_{7, 8}$ (both second time) ॰तल स्पृशाद्दिव, G_2 ॰निर्भृशमनुनादयन्भुव — After 30, S ins

574* ततोऽभिगम्य राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
स्वकर्मविदयन्मूर्ध्ना साञ्जलिर्निपपात ह ।
मूर्ध्न्युपाघ्राय त ज्येष्ठ परिष्वज्य च पाण्डव ।
प्रीतोऽस्मीत्यब्रवीद्राजन्हर्षादुत्फुल्ललोचन ।
घटोत्कचेन निष्पिष्टे मृते सालकटङ्कटे । [5]
यमूवुर्मुदिता सर्वे हते तस्मिन्निशाचरे ।
[(L 1) G_1 पांडुपुत्र (for धर्मपुत्र) — (L 2) $G_{2, 5}$ वेदयन्, M_{3-5} [आ]प्रथयन् (for [आ]वेद॰) — (L 4) M_{3-5} राजा (for राजन्)]

Colophon — *Sub-parvan* Ś $K_{4, 5}$ B D_{c1} Dn_1 $D_{1, 5, 7, 8}$ जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* $K_{1, 3}$ चतुर्थदिवसे, K_4 चतुर्थयुद्धादिवसे, T $G_{3, 5}$ चतुर्थेह्नि — *Adhy name* $Ś_1$ $K_{1, 2, 4}$ B D_{c1} Dn_1 $D_{1, 2, 5, 7, 8}$ T G_{1-3} $M_{1, 2}$ अलबुसवध, K_3 अलबुसवध समाप्त, K_5 अलंबुसोर्वध, Dn_2 D_6 ह्यलबुसवध, D_3 स्वलबुषवध, D_4 अलबुसयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B_1 106, B_2 96, B_3 107, B_5 115, Dn_1 108, D_2 110, D_3 5(?), T G_{1-4} $M_{1, 2}$ 105, G_5 103, M_{3-5} 104 — *Śloka no* Dn_1 36

85

1 ^{a}) K_5 Dn_1 $D_{4, 5, 7, 8}$ भारद्वाज (for ॰द्वाजं) D_3 सूत, M_{3-5} द्रोणं (for युद्धे) — D_7 om (hapl) 1^b–2^c — ^{b}) K_5 Dn_1 $D_{4, 5, 8}$ G_5 युयुधान (for ॰धानो) B D_{c1} Dn $D_{1, 4, 5, 8}$ न्यवारयत्, T $G_{3, 4}$ व्यपोथयत्, G_2 [s]प्ययोधयत्, G_5 सुयोधयत्, $M_{1, 2}$ ह्ययोधयत् (for ऽभ्यवार॰) — ^{d}) Dn_1 मम (for हि मे) S कौतूहलमतीव मे

2 D_7 om 2^{abc} (of v 1 1), — ^{a}) B D_{c1} एकमना,

वध्यमानं बलं दृष्ट्वा युयुधानेन मारिष ।
अभ्यद्रवत्स्वयं द्रोणः सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ ३
तमापतन्तं सहसा भारद्वाजं महारथम् ।
सात्यकिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् ॥ ४
द्रोणोऽपि युधि विक्रान्तो युयुधानं समाहितः ।
अविध्यत्पञ्चभिस्तूर्णं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ५
ते वर्म भित्त्वा सुदृढं द्विषत्पिशितभोजनाः ।
अभ्ययुर्धरणीं राजञ्श्वसन्त इव पन्नगाः ॥ ६
दीर्घबाहुरभिक्रुद्धस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
द्रोणं पञ्चाशताविध्यन्नाराचैरग्निसंनिभैः ॥ ७
भारद्वाजो रणे विद्धो युयुधानेन सत्वरम् ॥
सात्यकिं बहुभिर्बाणैर्यतमानमविध्यत ॥ ८
ततः क्रुद्धो महेष्वासो भूय एव महाबलः ।
सात्वतं पीडयामास शतेन नतपर्वणा ॥ ९
स वध्यमानः समरे भारद्वाजेन सात्यकिः ।
नाभ्यपद्यत कर्तव्यं किंचिदेव विशां पते ॥ १०
विषण्णवदनश्चापि युयुधानोऽभवन्नृप ।
भारद्वाजं रणे दृष्ट्वा विसृजन्तं शिताञ्शरान् ॥ ११
तं तु संप्रेक्ष्य ते पुत्राः सैनिकाश्च विशां पते ।
प्रहृष्टमनसो भूत्वा सिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ १२
तं श्रुत्वा निनदं घोरं पीड्यमानं च माधवम् ।
युधिष्ठिरोऽब्रवीद्राजन्सर्वसैन्यानि भारत ॥ १३ C 7 B 7 K 7

S महाश्चर्यं (G4 वीर्यं) (for महाप्राज्ञ) —b) K4 G2 संग्रामे (for मं) D3 6 S रोम (for लोम) — D2 om 2d–3a

3 D2 om 3a (cf v l 2) —a) M3–5 हन्यमानं (for वध्य°) —c) Ś K (except K5) Dn1 D5 7 8 सायन्; Dn2 रणे (for स्वयं) — D2 om 3d–5a —d) T G2 3 5 विक्रम (for विक्रमम्)

4 D2 om. 4 (cf. v l 3) —b) K4 महारणे (for रथम्) —d) D4 क्षुरप्राणां, Cd क्षुद्रकानां (for काणा) Ś1 K4 समार्दयत्, Ś2 K1 3 समर्दयत्, D5 6 8 S (except M5) समर्पयत् (for समा)

5 D2 om. 5a (cf v l 3) Do1 reads 5 on marg —a) Ś2 K1 3 4 D1 विक्रम्य, D5 7 8 विक्रान्तं (for विक्रान्तो) —b) K4 T G2–5 समाहितं (for हित) M3–5 युयुधानेन वारित — M3–5 read 5cd twice —c) G3 बाणैर् (for तूर्णं) M3–5 (all second time) सात्यकिं त्रिभिरानर्छेद् —d) K3 Dn2 D1 शरैः शितैः; K4 5 D4 7 8 शिलासितैः; B2 3 Do1 G1 M1. 2 3–5 (last three first time) शितैः शरैः (for शिलाशितैः)

6 b) T G2–5 रुधिर (for पिशित) Ś1 K3 Dn1 D1 भोजिन (for भोजना) —c) K1. 5 G1 M3–5 अत्य(K5 °घ्य)गुर्; K3 4 B Do1 Dn2 D1. 4–8 T G2–5 M1. 2 अभ्ययुर्; D2 आययुर् (for अभ्यगुर्) Ś1 धरणीं, —d) B4 T G2–5 वल्मीकम् (for श्वसन्त)

7 a) K4 अपि; B (except B4) तत, D2 च स, D5 अति (for अभि), D4 -क्रुद्ध (for -क्रुद्धस्) T G M3–5 त दी(G5 तद्दी)र्घबाहु (G4 °हु) सक्रुद्धस्, M1 2 त सात्यकि सुसक्रुद्धस् —c) K1 द्रोण पचशताविध्यन्; D2 °शतैविध्यन्

8 D2 om 8 —a) D6 तथा (for रणे) K5 D4 5 क्रुद्धो (for विद्धो) —b) Ś1 G5 सत्त्ववान्, K5 Dn1 सयुगे (for सत्वरम्) —c) S नवभिर् (for बहुभिर्) —d) G4 युध्यमानम् (for यत) T G2 3 5 अयुध्यत, G4 अवु° (for अवि°)

9 b) T G M1 2 महारथ, M3–5 तु ब्राह्मण (for महाबल) —c) Do1 D6 सात्यकिं (for सात्वतं) —d) B (B2 marg as in text) Do1 Dn2 D3 5 6 G1 2 M1 2 शरेण, D4 शितेन, T G3–5 व्रातेन (for शतेन) Ś1 K1 D7 8 T G3–5 नतपर्वणां, B Do1 Dn2 D3. 6 [आ]न तपर्वणा D2 तीक्ष्णधारैः शिलीमुखैः

10 a) B2 (marg as in text) युध्यमान, Dn D4 विध्य° (for वध्य) —c) K1 [अ]भ्यवर्तत, Dn2 D1–4 6 [अ]न्वपद्यत (for [अ]भ्य°) D4 om from कर्तव्य up to पते (in 10d)

11 B4 D7 8 om (hapl) 11a–12b —a) Ś K D2 3 5 6 चाथ (for चापि) D4 विषसाद नरश्चापि —b) M3–5 सत्यकोप्यभवन्नृप —c) K4 ततो (for रणे) —d) T G2–4 विकिरन्तं (for विसृजन्तं) K5 Dn1 T G2–5 शराञ्छितान् (by transp), D4 शरान्वरान्

12 B4 D7 8 om. 12ab (of v l 11) —a) D5 सक्रुद्धा (for ते पुत्रा) —b) D5 पुत्रास्तव (for सैनिकाश्च) —c) G3 -वदना (for -मनसो)

7 14 14 एष वृष्णिवरो वीरः सात्यकिः सत्यकर्मकृत् ।
ग्रस्यते युधि वीरेण भानुमानिव राहुणा ।
अभिद्रवत गच्छध्वं सात्यकिर्यत्र युध्यते ॥ १४
धृष्टद्युम्नं च पाञ्चाल्यमिदमाह जनाधिप ।
अभिद्रव द्रुतं द्रोणं किं नु तिष्ठसि पार्षत ।
न पश्यसि भयं घोरं द्रोणान्नः समुपस्थितम् ॥ १५
असौ द्रोणो महेष्वासो युयुधानेन संयुगे ।
क्रीडते सूत्रबद्धेन पक्षिणा बालको यथा ॥ १६
तत्रैव सर्वे गच्छन्तु भीमसेनमुखा रथाः ।
त्वयैव सहिता यत्ता युयुधानरथं प्रति ॥ १७
पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि त्वामहं सहसैनिकः ।
सात्यकिं मोक्षयस्वाद्य यमदंष्ट्रान्तरं गतम् ॥ १८
एवमुक्त्वा ततो राजा सर्वसैन्येन पाण्डवः ।
अभ्यद्रवद्रणे द्रोणं युयुधानस्य कारणात् ॥ १९
तत्रारावो महानासीद्द्रोणमेकं युयुत्सताम् ।
पाण्डवानां च भद्रं ते सृञ्जयानां च सर्वशः ॥ २०
ते समेत्य नरव्याघ्रा भारद्वाजं महारथम् ।
अभ्यवर्षञ्शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥ २१
स्मयन्नेव तु तान्वीरान्द्रोणः प्रत्यग्रहीत्स्वयम् ।
अतिथीनागतान्यद्वत्सलिलेनासनेन च ॥ २२

13 a) D4 5 तद् (for तं) — c) Ś1 K2 3 5 B Dc1 Dn2 D3 6 राजा, D2 वाक्यं (for राजन्) — d) D2 मारिष (for भारत)

14 Before 14, G1 M ins युधिष्ठिर G5 damaged — b) B4 Dn1 D2 3 6 S (G5 damaged) सत्यविक्रम॰, D4 5 सर्वकर्मकृत् (for सत्य॰) — c) G4 यस्य ते (for ग्रस्यते) — d) S (G5 damaged) मादित्य (for भानुमान्) — e) Ś1 K3. 4 D4 अभ्यद्रवत, K1 अत्य॰ (for अभि॰) T G M1 आगच्छता(M1 ॰दा)भिद्रवत, M2 आगच्छेद्दाभिद्रवत (sic) — f) T G1 3. 4 M1. 2 सत्यको (for सात्यकिर्) B2 3 5 Dc1 वध्यते (for युध्यते)

15 Before 15, S (G5 lacuna) ins संजय — b) Ś2 K4. 5 B1 3 (marg) 4 5 Dc1 Dn D1 2 4 6 जनाधिप, B3 महीपते, S जनेश्वर (for जनाधिप) —After 15ab, S ins

575* द्रोण वारय सुक्षिप्रं सत्यक मा वधीद्द्विज ।

[T सात्यक G3 4 M1 2 सत्यकर्मावधीद् द्विज, G5 ॰मैविधिद्विज॰ (for the post. half)]

— c) K3 D7 अभ्यद्रव, K4 अभिन्द्रव (for अभिद्रव) Dn1 अभिद्रवतं द्रोणं च — d) K2 5 B4 Dn D1. 5 किमु, D6 किं तु, D7 8 किं त्वं (for किं नु) K4 पार्थिव, B4 पांडव (for पार्षत) — e) M3–5 जानासि (for पश्यसि) B3–5 भयं द्रोणाद्, D2 यथा द्रोणं (for भयं घोरं) — f) B3–5 घोरं न॰, D2 न सदा; D4 द्रोणत (for द्रोणान्न॰) Ś2 K1. 3. 4 D1 समुपागतं (for ॰पस्थितम्)

17 Ś K (except K5) D1 om. 17ab — a) B4 अत्र; D2 तथा (for तत्र). — c) K4 सहितो (for ॰ता) Dn2 सर्वे, M5 युक्ता (for यत्ता) Ś K1–3 D1 त्वयैव सहितो (Ś1 ॰ता) यत्तो (Ś1 ॰त्तां), T G3 4 त्वं चापि तत्र संरब्धो, G2 5 त्वं (G5 तं) च वा तत्र संरब्धो — G5 om 17d–19b — d) S (G5 om) युयुधानस्य कारणात् (= 19d)

18 G5 om 18 (cf v l 17) — a) Ś1 K3 [ऽ]व, K1 4 वा (for ऽनु) — b) D4. 7 सर्व (for सह) Ś K1 3. 4 D6 M3 5 -सैनिकैः, D4 7 -सैनिका (for -सैनिक) — c) Ś1 मोक्षयामि, D2 6 T G1. 3 4 M मोचयस्व, G2 मोचयित्वा, M5 (sup lin) मोचयामि (for मोक्षयस्व) — d) B2 -दंष्ट्रांतरे (for दंष्ट्रान्तर)

19 a) D4 गतो (for ततो) B2 (marg, orig as in text) राजन् (for राजा) — b) Dn1 सर्वे, D3 6 सह (for सर्व) K5 Dn1 D4 5 7 8 -सैन्यानि (for -सैन्येन) K2 5 Dn1 D1 3 6 भारत (for पाण्डव॰) — c) Dn1 अभ्यधावद् (for अभ्यद्र॰)

20 a) K3 Dn1 G5 M1 2 तत्र रावो, D3 6 तदारावो (for तत्रारावो) — b) B4 जिघांसता (for युयुत्सताम्) — c) D2 भवद्भेतो॰ (for च भद्रं ते) — d) D2 सज याना (for सृञ्ज॰) G2 सर्वत (for ॰श)

21 G4 om 21ab — a) D3 नरव्याघ्र, G3 ॰व्याघ्रं (for ॰व्याघ्रा) — d) D4 कंकबर्हिणवाजिभि

22 a) M1. 2 तद् (for तान्) Ś1 K1 4 T G2–5 वीरो, D4 सर्वान् (for वीरान्) K5 स स्मयन्नेव तान्द्रोणो; D3 6 अ(D6 [sup lin] वि)स्मयन्नेव तान्वीरान् — b) K5 वीरान् (for द्रोण) D3 प्रत्यवधीत् (for ॰ग्रहीत्) — c) B Dc1 अतिथीनिव संप्राप्तान् — d) B1 [अ]मलेन (for [आ]सनेन) S आसनेनोदकेन च.

तर्पितास्ते शरैस्तस्य भारद्वाजस्य धन्विनः ।
आतिथेयगृहं प्राप्य नृपतेऽतिथयो यथा ॥ २३
भारद्वाजं च ते सर्वे न शेकुः प्रतिवीक्षितुम् ।
मध्यंदिनमनुप्राप्तं सहस्रांशुमिव प्रभो ॥ २४
तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
अतापयच्छरव्रातैर्गभस्तिभिरिवांशुमान् ॥ २५
वध्यमाना रणे राजन्पाण्डवाः सृञ्जयास्तथा ।
त्रातारं नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्ना इव द्विपाः ॥ २६
द्रोणस्य च व्यदृश्यन्त विसर्पन्तो महाशराः ।
गभस्तय इवार्कस्य प्रतपन्तः समन्ततः ॥ २७
तस्मिन्द्रोणेन निहताः पाञ्चालाः पञ्चविंशतिः ।
महारथसमाख्याता धृष्टद्युम्नस्य संमताः ॥ २८
पाण्डूनां सर्वसैन्येषु पाञ्चालानां तथैव च ।
द्रोणं स ददृशुः शूरं विनिघ्नन्तं वरान्वरान् ॥ २९
केकयानां शतं हत्वा विद्राव्य च समन्ततः ।
द्रोणस्तस्थौ महाराज व्यादितास्य इवान्तकः ॥ ३०
पाञ्चालान्सृञ्जयान्मत्स्यान्केकयान्पाण्डवानपि ।
द्रोणोऽजयन्महाबाहुः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३१
तेषां समभवच्छब्दो वध्यतां द्रोणसायकैः ।
वनौकसामिवारण्ये दह्यतां धूमकेतुना ॥ ३२ C 7 B 7 K 7

23 a) B3 अर्पितास् (for तर्पि°) K5 Dn1 D5 8 तेन (for तस्य) — b) K5 Dn1 D4 5 7 8 भारद्वाजेन (for °जस्य) K5 D7 G5 धन्विना (for °न·) — c) K2. 4 5 Dn D1. 7 8 M3–5 आ(Dn2 अ)तिथेयं, B4 5 G5 अतिथेय (for आ°) — d) S सप्र्यते (for नृपते)

24 a) S युद्धे (for सर्वे) — b) S नाशकन् (for न शेकु) — c) D6 मध्यंदिनमुखं प्राप्त — d) D8 om (hapl.) from प्रभो up to रिव (in 25d) K5 Dn D7 8 प्रजा (for प्रभो)

25 D6 om up to रिव (of v l 24) — a) D7 8 सर्व, G1 M दृष्ट्वा (for सर्वान्) — b) M4 सर्वे (for द्रोण) — c) D2 T G3–5 अपातयत्, G1 M अताडयत् (for अतापयत्) — d) K4 om. रिवांशुमान्

26 a) M3–5 हन्यमाना (for वध्य) Ś K B4 D (except Dc1) महाराज (for रणे राजन्) — b) G2 मामका (for पाण्डवा) K1. 5 तदा (for तथा) — c) D6 अतर (for त्रातारं) K4 नाधिगच्छंत, T G2–5 नाभ्यगच्छंति (G5 °त) (for नाध्यगच्छन्त) — d) T G M1 2 पके सक्ता (for पङ्कमग्ना) G1, 3–5 M1. 2 यथा (for इव)

27 a) S तस्य द्रोणस्य दृश्यते — b) S प्रभवतो (for विसर्पन्तो) D4 महायशा, T G2–5 रथा (for शरा) — T G3 om 27c–28a — d) S (T G3 om) प्रभवत (for प्रतपन्त) K5 Dn1 D4 5 7 8 सहस्रश (for समन्तत)

28 T G3 om. 28 (of v l 27) — b) K3 B4 Dc1 D6 G4 पंचाला — c) Ś1 K2 5 B Dc1 Dn D1. 2 4–8 महारथा (for रथ) — d) Ś K (except K5) सगता (for समता)

29 a) B3–5 सैन्यानां, Dc1 सैन्यस्य (for सैन्येषु) — b) B4 5 समतत (for तथैव च) — For 29ab, S subst

576* पाञ्चालेष्वथ शूरेषु केकयेषु च मानवा ।

— c) D2 द्रोण स, G2 द्रोण हि (for द्रोण स) D2 om from ददृशु up to पाञ्चाला (in 31a) D5 तत्र, T G2–5 शूरा, G1 M1 2 वीरा, M5 शूरान् (for शूरं) D3 6 द्रोण स ददृशे शूरो — d) D5 विनिघ्नन्वै (for घ्नन्त) T G3–5 M3–5 परान्वरान्, G1 M1 2 परान्परान् (for वरान्वरान्) D3 6 विनिघ्नन्सृंजयान्वरान्

30 D2 om 30 (of v l 29) — a) B1. 3 5 Dn2 D3 7 कैकयानां, Dn1 D6 8 कैके° (for केक) — b) M3–5 हत्वा तस्य (for विद्राव्य च) Ś1 पुन पुन, D5 7 8 ततस्तत (for समन्तत) — D7 repeats 30c after 31 — d) S (except M1 2) व्यात्तानन (for व्यादितास्य)

31 D2 om up to पाञ्चाला (of v l 29) — ab) K3 B2 4 Dc1 D3 पंचालान् Ś1 transp सृञ्जयान् and केकयान् T G2 मात्स्यान् (for म) K4. 5 B4 D3 5 7 8 कैकयान्, Dn1 D2 कैकेयान् (for केक) N (except B Dc1) च नराधिप (for पाण्डवानपि) — c) D2 महाराज (for °बाहु) — After 31, D7 repeats 30c

32 b) K2 3 Dn D3 6 विद्धाना (for वध्यता) B1. 2 4 -शायकै — d) Dn2 D3 व्यासानां, D6 दग्धानां, D7 दह्यंतां, G1 दहता (for दह्यतां)

33 a) Ś2 K1. 3 4 D2 ततो (for तत्र) — b) D5 7 8

34 34 तत्र देवाः सगन्धर्वाः पितरश्चाब्रुवन्नृप ।
एते द्रवन्ति पाञ्चालाः पाण्डवाश्च ससैनिकाः ॥ ३३
तं तथा समरे द्रोणं निघ्नन्तं सोमकान्रणे ।
न चाप्यभिययुः केचिदपरे नैव विव्यधुः ॥ ३४
वर्तमाने तथा रौद्रे तस्मिन्वीरवरक्षये ।
अशृणोत्सहसा पार्थः पाञ्चजन्यस्य निस्वनम् ॥ ३५
पूरितो वासुदेवेन शङ्खराट्स्वनते भृशम् ।
युध्यमानेषु वीरेषु सैन्धवस्याभिरक्षिषु ।
नदत्सु धार्तराष्ट्रेषु विजयस्य रथं प्रति ॥ ३६
गाण्डीवस्य च निर्घोषे विप्रनष्टे समन्ततः ।
कश्मलाभिहतो राजा चिन्तयामास पाण्डवः ॥ ३७
न नूनं स्वस्ति पार्थस्य यथा नदति शङ्खराट् ।
कौरवाश्च यथा हृष्टा विनदन्ति मुहुर्मुहुः ॥ ३८
एवं संचिन्तयित्वा तु व्याकुलेनान्तरात्मना ।
अजातशत्रुः कौन्तेयः सात्वतं प्रत्यभाषत ॥ ३९
बाष्पगद्गदया वाचा मुह्यमानो मुहुर्मुहुः ।
कृत्यस्यानन्तरापेक्षी शैनेयं शिनिपुंगवम् ॥ ४०
यः स धर्मः पुरा दृष्टः सद्भिः शैनेय शाश्वतः ।

ऋषयश् (for पितरश्) D$_2$ चाययुर् (for चाब्रुवन्) K$_{1\,3\,4}$ तदा, M$_{3\,4}$ हि ते (for नृप) —^{c}) D$_2$ यत्र (for एते) The portion of the text from न्ति पाञ्चाला up to चेदमब्रवीत् (in 7 88 28^{d}) is lost in Ś$_2$ on missing folios D$_7$ पंचाला —^{d}) K (except K$_5$) सहस्रश, T G M$_{1\,2}$ सकेकया (for ससैनिका) D$_2$ सर्वत सहसैनिका, M$_{3-5}$ पाडवा केकयास्तथा

34 Ś$_2$ missing (cf v l 33) —^{a}) Ś$_1$ K$_{1\,3}$ D$_1$ तांस् (for त) K$_{1\,3\,4}$ D$_1$ वीरं, D$_5$ भ्रंतं (for द्रोण) —^{b}) T G M$_{1\,2}$ सायकै (for सोमकान्) K$_5$ Dn$_1$ युधि, B$_{1-3\,5}$ Dc$_1$ रुषा, B$_4$ D$_2$ नृप, G$_2$ परान् (for रणे) D$_5$ द्रोणं शस्त्रभृता वरं —^{c}) S (except M$_{3-5}$) तं (for न) T [अ]नुययु (for [अ]भि°) —^{d}) Ś$_1$ न च, D$_5$ चैव (for नैव)

35 Ś$_2$ missing (cf v l 33) —^{a}) B$_4$ तथा रौद्रे वर्तमाने —^{b}) Ś$_1$ K$_{1\,3\,4}$ वीरवरान् (for °वर-) —^{c}) D$_{7\,8}$ नाशृणोत् (for अशृ°) Dn$_1$ पार्था, D$_5$ राजा, D$_7$ पार्थे (for पार्थ) —^{d}) K$_5$ Dn$_1$ D$_{7\,8}$ देवदत्तस्य निस्वनं

36 Ś$_2$ missing (cf v l 33) —^{a}) D$_{7\,8}$ S पूरिते (for °तो) —^{b}) K$_4$ transp शङ्खराट् and स्वनते S शखराजे महात्मना — After 36^{ab}, D$_8$ repeats 7 84 30 — Before 36^{cd}, D$_8$ ins संजय उवाच —^{c}) Ś$_1$ K$_3$ अर्धमानेषु, K$_2$ अर्त्य°, M$_4$ वध्य° (for युध्य°) —^{d}) T G$_{2-5}$ च, M$_{3-5}$ [अ]थ (for [अ]भि) —^{f}) M$_{1,2}$ विजयस्सुरथ प्रति

37 Ś$_2$ missing (cf v l 33) B$_4$ om. 37^{a}–40^{b} —^{a}) D$_{7\,8}$ गाजीवस्य (for गाण्डीवस्य) —^{b}) K$_3$ D$_2$ T G$_{3-4}$ विप्रणष्टे, K$_5$ °घुष्टे, D$_{7\,8}$ °मुष्टे (for °नष्टे) S तथैव च (for समन्तत) —^{d}) Dn$_1$ धर्मराट् (for पाण्डव)

38 Ś$_2$ missing (cf. v l 33) B$_4$ om. 38 (cf v l 37) —^{a}) B (B$_4$ om) Dc$_1$ Dn$_2$ D$_8$ पार्थाय (for पार्थस्य) —^{c}) D$_{5\,7\,8}$ तथा (for यथा) —^{d}) K$_4$ G$_{1\,3-5}$ M निनदति (for विन°) — After 38, S ins

577* व्यक्तमद्य विनश्यन्ते सर्वलोकमहारथा ।

Colophon

संजय उवाच ।

श्रुत्वा तु निनद घोर पाञ्चजन्यस्य मारिष ।

[(L 1) G$_{1\,5}$ M$_{3-5}$ हि नश्यति (G$_5$ °ते), M$_{1\,2}$ हि दृश्यते (for विनश्यन्ते) — *Colophon* — *Sub parvan* M$_{1\,2}$ जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* G$_5$ चतुर्थेह्नि — *Adhy name* M$_{1\,2}$ युधिष्ठिरचिंता — *Adhy no* (figures, words or both) T G$_{1-4}$ M$_{1\,2}$ 106, G$_5$ 104, M$_{3-5}$ 105 — *Śloka no* G$_5$ 38]

39 Ś$_2$ missing (cf v l 33) B$_4$ om 39 (cf. v l. 37) D$_7$ om (hapl) 39^{a}–40^{b} —^{a}) Dn$_1$ D$_5$ स (for सं) D$_4$ स एवं चिंतयित्वा तु, S चिंतयित्वा भृशं राजा —^{c}) T G$_{2-5}$ शैनेयम् (for कौन्तेय·) —^{d}) G$_1$ M$_{3-5}$ सात्यकिं (for सात्वत) Dn$_1$ सात्वत वाक्यम ब्रवीत्, T G$_{2-5}$ अभ्यभाषत सात्यकिं — After 39, D$_2$ repeats 7 84 30

40 Ś$_2$ missing (cf. v l 33) B$_4$ D$_7$ om 40^{ab} (cf v l 37, 39) —^{c}) K$_4$ M$_{3\,4}$ कृतस्य K$_{3\,4}$ D$_{3\,5}$ [अ]नतरावेक्षी, D$_1$ वेक्षी, D$_4$ °प्रेक्षी (for °पेक्षी) G$_{2\,5}$ कृत्यस्य नातरापेक्षी —^{d}) D$_{4\,7}$ सैनेयं (for शै°) K$_4$ सिनिपुगव, K$_5$ Dn$_1$ D$_{4\,5\,7\,8}$ कुरुपुंगव, D$_6$ निशि-पुंगव (for शिनि°) D$_2$ शैनेय धर्मज्ञोब्रवीत् — After 40, K$_{1-3}$ ins an addl colophon [*sub-parvan* ·

सांपराये सुहृत्कृत्ये तस्य कालोऽयमागतः ॥ ४१
सर्वेष्वपि च योधेषु चिन्तयञ्शिनिपुंगव ।
त्वत्तः सुहृत्तमं कंचिन्नाभिजानामि सात्यके ॥ ४२
यो हि प्रीतमना नित्यं यश्च नित्यमनुव्रतः ।
स कार्ये सांपराये तु नियोज्य इति मे मतिः ॥ ४३
यथा च केशवो नित्यं पाण्डवानां परायणम् ।
तथा त्वमपि वार्ष्णेय कृष्णतुल्यपराक्रमः ॥ ४४
सोऽहं भारं समाधास्ये त्वयि तं वोढुमर्हसि ।
अभिप्रायं च मे नित्यं न वृथा कर्तुमर्हसि ॥ ४५
स त्वं भ्रातुर्वयस्यस्य गुरोरपि च संयुगे ।
कुरु कृच्छ्रे सहायार्थमर्जुनस्य नरर्षभ ॥ ४६
त्वं हि सत्यव्रतः शूरो मित्राणामभयंकरः ।
लोके विख्यायसे वीर कर्मभिः सत्यवागिति ॥ ४७
यो हि शैनेय मित्रार्थे युध्यमानस्त्यजेत्तनुम् ।
पृथिवीं वा द्विजातिभ्यो यो दद्यात्सममेव तत् ॥ ४८
श्रुताश्च बहवोऽस्माभी राजानो ये दिवं गताः ।
दत्त्वेमां पृथिवीं कृत्स्नां ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ॥ ४९
एवं त्वामपि धर्मात्मन्प्रयाचेऽहं कृताञ्जलिः ।
पृथिवीदानतुल्यं स्याद्धिकं वा फलं विभो ॥ ५०
एक एव सदा कृष्णो मित्राणामभयंकरः । C 7 B 7 K 7

K1 8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1-8 चतुर्थदिवसे]

41 Ś2 missing (of. v 1 33) Before 41, MSS ins युधिष्ठिर उवाच — ^{a}) T G1 2 5 M योय (for य स) Dc1 T G2 5 सृष्ट (for दृष्ट) — ^{b}) K4 D4 7 सैनेय (for शैनेय) Dn1 सात्वत, D4 शाश्वतं (for °त) — ^{c}) K5 आत्ययिके, Cd सापराये (as in text) Ś1 K (except K5) सुहृत्कार्ये, D8.6 महत्कृत्यं, D4 समुत्कृत्ये, M3-5 सुहृत्कृच्छ्रे (for सुहृत्कृत्ये)

42 Ś2 missing (of v 1 33) — ^{a}) G1.5 M यौधेषु (for यो) — ^{b}) A few MSS शिनिपुंगव — ^{c}) S सुहृत्तरं (for त्तमं) K4 5 Dn1 D4 8 7/8 G1 4 5 M1 2 किंचिन् (for कं) — ^{d}) D7 नात्र (for नाभि) T G2-4 M3-5 सात्वत (for सात्यके)

43 Ś2 missing (of v 1 33) — ^{a}) T G2-4 M3-5 प्रिय (for यो हि) K4 प्रीतिमना, T G2-4 प्रिय (for प्रीत) — D5 om (hapl) 43^b–44^a K4 repeats 43^{bcd} and M8 43^{bc} after 44^a — ^{b}) G2 स्व (for यश्च) — ^{c}) B4 कार्ये स (by transp), G1 M1.2 स कृत्ये B4 च, S (M8 both times) वा (for तु) Cv कार्ये च सापराये वा — ^{d}) Cv cites नियोज्य (as in text) M8 4 मत (for मतिः)

44 For the repetition in K4 M8, of v 1 43 Ś2 missing (of v 1 33) D5 om 44^a (cf. v. 1. 43) — ^{a}) S (except G1 M1 2) हि (for च) — K1 om. (hapl) 44^b–45^c — ^{b}) D5 G5 परायण, Cd णम् (as in text) — ^{c}) B3 असि (for अपि) — After 44, D7 repeats 7 84 30

45 Ś2 missing (of v 1 33) K1 om 45^{abc} (cf v 1 44) — ^{a}) K2-4 D1 T G2-5 त्वयि (for सोऽहं) — ^{b}) K3 4 D1 सोह (for त्वयि) Ś1 त्व (for त) Ś1 Dn1 D4 5 सोढुम् (for वोढुम्) T G2-5 तत्त्व वोढु मिहार्हसि — B3 reads 45^{cd} on marg

46 Ś2 missing (of v 1 33) — ^{c}) Ś1 कृच्छ्र (for कृच्छ्रे) K1 सहायार्थे (for °र्थम्) — ^{d}) S महामृधे (for नरर्षभ)

47 Ś2 missing (of v 1 33) — ^{c}) T G2-4 लोके विख्यायते शूर — ^{d}) G1 M3-5 विक्रम (M8 °म), M1 2 -वागिव (for -वागिति)

48 Ś2 missing (of v 1 33) — ^{a}) B2 योयं (for यो हि) K4 D4 5 7 सैनेय (for शैनेय) G1 M1 2 मित्रार्थ (for र्थे) — ^{b}) S transp त्यजेत् and तनुं — ^{c}) K2 4 B1 Dn D1 2 T G2-5 च (for वा) — ^{d}) K2 B Dc1 स समो (Dc1 तत्समो) भवेत् (for सममेव तत्)

49 Ś2 missing (of v 1 33) — ^{a}) D7 8 वीर (for ऽस्मामी) — ^{c}) Ś1 सर्वां (for कृत्स्नां) — After 49, S ins

578* दीयमाना हि बहुभिर्दास्यते च मुहुर्मही ।
ननु कश्चिद्रणे प्राणान्मित्रार्थे त्यक्तवानिह ।

[(L 1) G1 M च (for हि) G1 पुनर् (for मुहुर्). — (L 2) G3-5 M न तु (for ननु)]

50 Ś2 missing (of. v. 1. 33) — ^{b}) D2 प्रयाहि

58

रणे संत्यजति प्राणान्द्वितीयस्त्वं च सात्यके ॥ ५१
विक्रान्तस्य च वीरस्य युद्धे प्रार्थयतो यशः ।
शूर एव सहायः स्यान्नेतरः प्राकृतो जनः ॥ ५२
ईदृशे तु परामर्दे वर्तमानस्य माधव ।
त्वदन्यो हि रणे गोप्ता विजयस्य न विद्यते ॥ ५३
श्लाघन्नेव हि कर्माणि शतशस्तव पाण्डवः ।
मम संजनयन्हर्षं पुनः पुनरकीर्तयत् ॥ ५४
लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च तथा लघुपराक्रमः ।
प्राज्ञः सर्वास्त्रविच्छूरो मुह्यते न च संयुगे ॥ ५५
महास्कन्धो महोरस्को महाबाहुर्महाधनुः ।
महाबलो महावीर्यः स महात्मा महारथः ॥ ५६
शिष्यो मम सखा चैव प्रियोऽस्याहं प्रियश्च मे ।
युयुधानः सहायो मे प्रमथिष्यति कौरवान् ॥ ५७
अस्मदर्थे च राजेन्द्र संनह्येद्यदि केशवः ।
रामो वाप्यनिरुद्धो वा प्रद्युम्नो वा महारथः ॥ ५८
गदो वा सारणो वापि साम्बो वा सह वृष्णिभिः ।
सहायार्थं महाराज संग्रामोत्तममूर्धनि ॥ ५९
तथाप्यहं नरव्याघ्रं शैनेयं सत्यविक्रमम् ।
साहाय्ये विनियोक्ष्यामि नास्ति मेऽन्यो हि तत्समः ६०
इति द्वैतवने तात मामुवाच धनंजयः ।

पांडवं प्रति — ^{c}) Dn1 वा (for स्याद्) S (except M3–5) पृथिवीदानतस्तुल्यम् — ^{d}) D7 च (for वा) Dn1 फलं स्यादधिकं विभो

51 Ś2 missing (cf v 1 33) D4 om 51^c–53^b — ^{c}) K1 स त्यजति; S त्यजति च (for संत्यजति) — ^{d}) M3–5 सत्यक (for सात्यके)

52 Ś2 missing (cf. v 1 33). D4 om. 52 (cf v l. 51) — ^{a}) D8 सविक्रांतस्य युद्धेषु, S शूरस्य युध्यमानस्य — ^{b}) K4 युद्धं, B Do1 D3 4 T G M1 2 युद्धात् (for युद्धे) D8 प्रार्थयंतो महद्यश — ^{c}) D3 S सहायार्थे (for °य स्यान्) — ^{d}) B2 D5 नर° (for जन)

53 Ś2 missing (cf. v l. 33) D4 om 53^{ab} (cf v 1 51) — ^{a}) T G2–5 हि (for तु) K1 परानदे, D3 °मर्शे, D6 °मर्षे, Cd °मर्दे (as in text) — ^{b}) D3 D7 8 T G3 4 वर्तमाने च (D7 8 तु) (for °मानस्य) D2 सात्यके; D5 मारिष (for माधव) — ^{c}) D3 [ऽ]भिजनो (for हि रणे)

54 Ś2 missing (cf. v 1 33) — ^{a}) K5 D7 8 श्लाघते स, D6 श्लाघयते (for श्लाघन्नेव) D6 M1. 2 च (for हि). D3 8 T G M3–5 श्लाघयन्नेव (D2 श्लाघ्यते तव) कर्माणि. — ^{b}) B2 Do1 D2 सततं तव (D2 स हि) तव) कर्माणि, — ^{c}) K5 सर्वं; T G4 पांडव°; S विजयस्तव माधव — ^{d}) Dn2 अगायत (for अकीर्तयत्) हर्षान् (for हर्षं)

55 Ś2 missing (cf. v 1 33) — ^{a}) Dn D2 3 5 6 लघुहस्तश्चित्रयोधी — ^{c}) G5 सर्वार्थवित् (for °स्त्रवित्) D2 प्रथितो ह्यस्त्रविच्छूरो — ^{d}) Ś1 नैव, D5 स न (for न च). B Do1 S न च मुह्यति संयुगे (G1 M1. 2 °गरे)

56 Ś2 missing (cf. v 1 33) — ^{a}) S (except G1 M1 2) महोरस्को महास्कधो — ^{b}) K2 3 D3. 6 T G महाद्युः, D5 M3–5 °रथ (for °धनु) — ^{d}) S (except M3–5) transp स and महात्मा.

57 Ś2 missing (cf. v 1 33) — ^{b}) D3–5 च (for ऽसि) — ^{c}) T G2–5 सात्यकेन सहायेन, M3–5 युयुधानसहायोऽहं — ^{d}) S प्रमथिष्यामि (for °ष्यति) T G2–5 [अ]हं कुरून् (for कौरवान्)

58 Ś2 missing (cf v 1 33) — ^{a}) K4 D2 अस्मदर्थे (for °र्थं) — ^{c}) G5 [अ]नुरुद्धो (for [अ]नि°) — ^{d}) G1 M1. 2 [ऽ]थ (for वा) Ś1 महामना (for °रथ)

59 Ś2 missing (cf. v 1 33) — ^{a}) B2 5 शारणो (for सा°) — ^{b}) D2 3 6 शाबो (for साम्बो) G1 M1. 2 transp सह and वृष्णिभि — B4 om 59^{cd} — ^{c}) B1–3 5 साहाय्यार्थं (for सहायार्थं)

60 Ś2 missing (cf v 1 33) — ^{a}) K5 एक, T G2–5 एनं (for अहं) Ś1 K1 3 4 B2 D3 नरव्याघ्र (for °घ्रं) — ^{b}) D4. 7 8 सैनेय (for शै°) — ^{c}) K1 Dn1 D3–5 G3–5 सहाय्ये (for सा°) — ^{d}) M3–5 न हि (for नास्ति) B2 (marg, orig as in text) M3–5 [ऽ]स्ति (for हि)

61 Ś2 missing (cf. v 1 33) — ^{a}) D5 राजन् (for तात) — ^{c}) K1. 4 5 परोक्ष्यं, K3 B Do1 Dn D1. 3 परोक्षे, D6 परेपस्, T G3 परोक्षास् (for परोक्षं) D3 बहुगुणास्, D4 त्वद्गुणस् (for त्वद्गुणास्) Ś1 K तोप्यन्, D2 तात, G1 M1. 2 तुल्यान् (for तथ्यान्),

परोक्षं त्वद्गुणांस्तथ्यान्कथयन्नार्यसंसदि ॥ ६१
तस्य त्वमेवं संकल्पं न वृथा कर्तुमर्हसि ।
धनंजयस्य वार्ष्णेय मम भीमस्य चोभयोः ॥ ६२
यच्चापि तीर्थानि चरन्नगच्छं द्वारकां प्रति ।
तत्राहमपि ते भक्तिमर्जुनं प्रति दृष्टवान् ॥ ६३
न तत्सौहृदमन्येषु मया शैनेय लक्षितम् ।
यथा त्वमस्मान्भजसे वर्तमानानुपप्लवे ॥ ६४
सोऽभिजात्या च भक्त्या च सख्यस्याचार्यकस्य च ।
सौहृदस्य च वीर्यस्य कुलीनत्वस्य माधव ॥ ६५
सत्यस्य च महाबाहो अनुकम्पार्थमेव च ।
अनुरूपं महेष्वास कर्म त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ६६
सुयोधनो हि सहसा गतो द्रोणेन दंशितः ।
पूर्वमेव तु यातास्ते कौरवाणां महारथाः ॥ ६७
सुमहान्निनदश्चैव श्रूयते विजयं प्रति ।
स शैनेय जवेनात्र गन्तुमर्हसि माधव ॥ ६८
भीमसेनो वयं चैव संयत्ताः सहसैनिकाः ।
द्रोणमावारयिष्यामो यदि त्वां प्रति यास्यति ॥ ६९
पश्य शैनेय सैन्यानि द्रवमाणानि संयुगे ।
महान्तं च रणे शब्दं दीर्यमाणां च भारतीम् ॥ ७०
महामारुतवेगेन समुद्रमिव पर्वसु । C 7 4 B 7 1 K 7 1

— d) Ś1 K1. 3 4 आत्म (for आर्यं) S कथयामास संसदि

62 Ś2 missing (cf v 1 33) — a) B1. 3 तस्मात् (for तस्य) Ś1 K1 3 4 Do1 D4–8 [ए]नं, B1 [ए]तत् (for [ए]वं) — cd) M3–5 transp वार्ष्णेय and भीमस्य

63 Ś2 missing (cf. v 1. 33) — a) Ś1 सचापि, Ś1 (sup lin) न चापि, K (except K5) D1 यदापि, D4 ये चापि, D7 8 यथापि (for यच्चापि) T G2–5 तीर्थं वि (for तीर्थानि) D2 तदा तीर्थान्यनुचरन् — b) Ś1 K1 4 Do1 T G2 M5 (sup lin) अगच्छन्, D2 G1 M3–5 °च्छद्, D4 आगमं, D6 अगमन् (for अगच्छं) — c) D4 तथा (for तत्र) T G2 ताम् (for [अ]हम्) — d) M3 4 चापि (for प्रति) M5 अर्जुनस्यापि दृष्टवान्

64 Ś2 missing (cf v 1. 33) — a) D4, 5 7 8 ते (for तत्) K5 अन्यत्र (for अन्येषु) S तच्चे सौहार्द मस्मासु — b) D5 G1 M1–4 तथा, T G2–5 M5 यथा (for मया) K4 D4 7 सैनेय (for शै°) — c) K5 T G2–4 M5 तथा (for यथा) G5 भजते (for से) — d) T G1–4 M3–5 उपद्रवे, Cd प्लवे (as in text) G5 सवर्तमनुपद्रवे, M1. 2 वर्तमानोनुपद्रवे

65 Ś2 missing (cf v 1 33) — a) D2 सौहृदेन (for सोऽभिजात्या) S सौहार्दस्य च भक्तस्य (M3–5 °केश्च) — b) Ś1 K1. 3 सख्ये हि, K5 सत्यस्य; B1 सख्युश्च, G5 सुखस्य (for सख्यस्य) Ś1 चित् (for च) D4 सख्येस्यार्यकरस्य च — c) D7 8 हृदयस्य (for सौहृदस्य) B1. 4 वीरस्य (for वीर्यस्य) D2 मैत्रभावस्य वीर्यस्य, S संभावनाया पार्थस्य — d) D6 मारिष (for माधव) D2 कौलीनस्य च माधव

66 Ś2 missing (cf v 1 33) — a) K5 Dn1 शौर्यस्य, D2 श्रुतस्य, S (except G3 4) सत्त्वस्य (for सत्यस्य) — b) D2 अनुक्रोशस्य चाविभो — d) Dn2 कर्तुमिह, D2 S कर्तुं त्वम् (by transp) Ś1 कर्तुं कर्म त्वमर्हसि

67 Ś2 missing (cf v 1. 33) — a) M3 4 [ऽ]पि (for हि) D2 दुर्योधनो ह्यागतो वै — b) Dn1 D6 7 8 यत्तो; D2 अद्य, D4 G1 3–5 M यातो (for गतो) K3. 4 S दसित, D7 8 दर्शित, Cd दंशित (as in text). — c) K3 4 B4 Dn D1. 2 6 7 [अ]नु, S (except G1 M1 2) च (for तु)

68 Ś2 missing (cf. v 1 33) — b) S (except M3–5) हि रण (G5 णे), Cd विजय (as in text) — c) D4 सैन्येव, D7 8 सैनेय (for शैनेय) K3 5 B Do1 Dn D1. 2 4 5 7 8 [आ]शु (for [अ]त्र) — d) Ś1 K D (except Do1) मानद (for माधव)

69 Ś2 missing (cf v 1 33) — a) M3–5 चात्र (for चैव) — b) K4 संपन्ना, S समस्ता (for संयत्ता) K4 -सैन्यका, D2 -सैनिकै (for -सैनिका) — d) G1 M1 2 त्वं, M3–5 त्वा (for त्वां) B1–3 5 D5 M3–5 योत्स्यति, B4 D2 T G2–5 योत्स्यते; Do1 रोत्स्यति, G1 M1 2 यास्यसे (for ति)

70 Ś2 missing (cf. v 1 33) — a) K1 4 D4–7 G5 सैनेय (for शै) — c) S (except G1 M1 2) महाश्च तुमुल शब्दो — d) B4 वाहिनीं (for भारतीम्) T G2–5 दीर्यमाणा च भारती; M3–5 °णेव मेदिनी

71 Ś2 missing (cf. v 1 33) — a) T G2–5 महावातसमुद्भूत — b) S (except G1 M1. 2) समुद्र

धार्तराष्ट्रबलं तात विक्षिप्तं सव्यसाचिना ॥ ७१
रथैर्विपरिधावद्भिर्मनुष्यैश्च हयैश्च ह ।
सैन्यं रजःसमुद्भूतमेतत्संपरिवर्तते ॥ ७२
संवृतः सिन्धुसौवीरैर्नखरप्रासयोधिभिः ।
अत्यन्तापचितैः शूरैः फल्गुनः परवीरहा ॥ ७३
नैतद्बलमसंवार्य शक्यो हन्तुं जयद्रथः ।
एते हि सैन्धवस्यार्थे सर्वे संत्यक्तजीविताः ॥ ७४
शरशक्तिध्वजवनं हयनागसमाकुलम् ।
पश्यैतद्धार्तराष्ट्राणामनीकं सुदुरासदम् ॥ ७५
शृणु दुन्दुभिनिर्घोषं शङ्खशब्दांश्च पुष्कलान् ।
सिंहनादरवांश्चैव रथनेमिस्वनांस्तथा ॥ ७६
नागानां शृणु शब्दं च पत्तीनां च सहस्रशः ।
सादिनां द्रवतां चैव शृणु कम्पयतां महीम् ॥ ७७
पुरस्तात्सैन्धवानीकं द्रोणानीकस्य पृष्ठतः ।
बहुत्वाद्धि नरव्याघ्र देवेन्द्रमपि पीडयेत् ॥ ७८
अपर्यन्ते बले मग्नो जह्यादपि च जीवितम् ।
तस्मिंश्च निहते युद्धे कथं जीवेत मादृशः ।
सर्वथाहमनुप्राप्तः सुकृच्छ्रं बत जीवितम् ॥ ७९
श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयश्च पाण्डवः ।
लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च प्रविष्टस्तात भारतीम् ॥ ८०
सूर्योदये महाबाहुर्दिवसश्चातिवर्तते ।
तन्न जानामि वार्ष्णेय यदि जीवति वा न वा ।

(for °द्रम्) — c) B1–3 धृतराष्ट्र-, D1.4.3 धार्तराष्ट्र (for °राष्ट्र-) D1 तद्बद्, M3–5 तत्र (for तात) — d) T विक्षत, G2.4 वीक्षित, G3.5 वीक्षत (for विक्षिप्तं)

72 Ś2 missing (cf. v l 33) — a) D3 T G2–4 च (for वि-) — b) K5 Dn1 तथा, B (except B5) D4 सह (for च ह) S मनुष्यगजवाजिभि — c) K2–5 B1.3.5 Dc1 Dn D1.5.7 S (except G1.5) समुद्भूतम् — d) Ś1 एतद्विपरिवर्तते, B4 D6 एतत्सर्वं परिवर्तते (hypermetric), S °त्संप्रति दृश्यते

73 Ś2 missing (cf. v l 33) — a) K1 वीरेण (for सौवीरैर्) — b) G5 नखरप्रायसादिभि — c) Ś1 वीरै (for शूरै) K2 B Dc1 Dn D1.3.5.6 अत्यंतोपचितै शूरै, D2 समततोन्वित शूरै, D7.8 S अत्यतापचित (G1 M °चजित, G5 °पजितै) शूरै — d) N (except Ś1 K1–3; Ś2 missing) फाल्गुन (for फ°)

74 Ś2 missing (cf v l 33) — a) Ś1 K1 B1.2.4 Dn D2.4.6 असवार्यं, T G2–5 °हार्यं (for °वार्यं) — b) M1.2 शक्य (for शक्यो) K1 हत्तुं, K2 B1.5 Dn D3.6 S जेतुं (for हन्तु) — d) D5 सर्वे त्यक्ष्यंति जीवित

75 Ś2 missing (cf v l 33) — a) K2.5 B D (except Dn1) ध्वजवर (D. °रथ) (for °वन) — b) K5 Dn1 नर (for हय) K5 Dn1 D4.7.8 M3–5 -रथाकुलं (for -समाकुलम्) — d) T G2–5 च (for सु)

76 Ś2 missing (cf v l 33) — b) B4.6 पुस्करान् (for पुष्कलान्) — c) D4 G3 शख (for सिंह) — d) B (except B2) Dc1 स्वनं (for -स्वनास्)

77 Ś2 missing (cf v l 33) D6 reads 77abc on marg — a) D1 T G1–3 M1.2 शब्दाश् (for शब्द) — b) Ś1 समंतत (for सहस्रश) — c) M4 सादीना (for सादिनां) S (except G1 M1.2) शब्द (for चैव)

78 Ś2 missing (cf v l 33) — a) T G3 पुरस्तत्, G5 पुनस्तत् (for पुरस्तात्) — b) K (except K5) Dn D1.3.6 द्रोणानीक च (for °नीकस्य) — c) D3 गच्छ त्वं, S बहुत्व (for बहुत्वाद्) — d) D2 दूषये, S दूषयेत् (for पीड)

79 Ś2 missing (cf v l 33) — a) B3 Dc1 D3.5.6 M3.4 अपर्यंत (for °र्यन्ते) B4.5 रणे (for बले) — b) S प्रजह्यादपि जीवितं — Ś1 K1–4 D1 om (hapl) 79cdef — d) D3 जीवति (for जीवेत) — e) S समनु- (for [अ]हमनु-) — f) Dn1 D2.7 सुकृत्स्नं, T M3–5 Cv सकृच्छ्रं (for सुकृच्छ्र) Dn2 त्वयि, D2 तस्य, D3.6 तत्र, D5 तव, Cv बत (as in text) Dn2 जीवति, Cv जीवितम् (as in text)

80 Ś2 missing (cf v l 33) — a) T G2–5 अभ्रश्यामो (for श्यामो युवा) D8 महाकेशो (for गुडा°) — c) K1 D4.6 लब्धास्त्रश् (for लघ्वस्त्रश्) — d) Ś1 चैव, K5 चापि, S तत्र (for तात) K5 D5.7.8 वाहिनीं (for भारतीम्)

81 Ś2 missing (cf v l 33) M3–5 om (hapl) 81a–82b, B1 reads the same on marg — c) D6 om.

कुरूणां चापि तत्सैन्यं सागरप्रतिमं महत् ॥ ८१
एक एव च बीभत्सुः प्रविष्टस्तात भारतीम् ।
अविषह्यां महाबाहुः सुरैरपि महामृधे ॥ ८२
न च मे वर्तते बुद्धिरद्य युद्धे कथंचन ।
द्रोणोऽपि रभसो युद्धे मम पीडयते बलम् ।
प्रत्यक्षं ते महाबाहो यथासौ चरति द्विजः ॥ ८३
युगपच्च समेतानां कार्याणां त्वं विचक्षणः ।
महार्थं लघुसंयुक्तं कर्तुमर्हसि माधव ॥ ८४
तस्य मे सर्वकार्येषु कार्यमेतन्मतं सदा ।
अर्जुनस्य परित्राणं कर्तव्यमिति संयुगे ॥ ८५
नाहं शोचामि दाशार्हं गोप्तारं जगतः प्रभुम् ।
स हि शक्तो रणे तात त्रील्लोकानपि संगतान् ॥ ८६
विजेतुं पुरुषव्याघ्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
किं पुनर्धार्तराष्ट्रस्य बलमेतत्सुदुर्बलम् ॥ ८७
अर्जुनस्त्वेव वार्ष्णेय पीडितो बहुभिर्युधि ।
प्रजह्यात्समरे प्राणांस्तस्माद्विन्दामि कश्मलम् ॥ ८८
तस्य त्वं पदवीं गच्छ गच्छेयुस्त्वादृशा यथा ।
तादृशस्येदृशे काले मादृशेनाभिचोदितः ॥ ८९　C 7 4221 B 7 110 K 7 110

from तस्य up to प्रतिम (in 81^{f}) K2 तच्च, D5 तेन (for तस्य) M1 2 जानाति (for मि) —^{e}) D4 7 8 वापि तत्, S (M3–5 om) सुमहत् (for चापि तत्) —^{f}) D2 भुवि, S (M3–5 om) शुभं (for महत्)

82 Ś2 missing (cf. v l 33) M3–5 om 82^{ab} (cf v l. 81) B1 reads 82^{ab} on marg —^{a}) K5 तु, Dn1 हि (for च) —^{b}) D3 6 T G2–5 तत्र (for तात) D5 वाहिनीं (for भारतीम्) —^{c}) D2 G1 M महाभागै, T G2–5 °वेगै (for बाहु) —^{d}) D2 शूरैर् (for सुरैर्) D4 एव (for अपि) K2 5 B5 Dn1 D3 6 महाहवे; T G3 °चमू (for मृधे)

83 Ś2 missing (cf v 1 33) —^{a}) K2 D1–3 6 हि (for च) D7 8 शुद्धिर् (for बुद्धिर्) —^{b}) S युद्धेत्यत्र ध (G1 युद्धादन्यत्र-, M1–4 यथा नान्यो ध, M5 अन्यत्राद्य ध) नंजयात् —^{c}) S हि (for ऽपि) K5 रभया (sic), D3 6 तरसा, T G2–5 सहसा, G1 M2 रभसे, Cd रभसो (as in text) G1 M1 2 नित्य (for युद्धे) —^{d}) K1 D4 सम (for मम) D5 कर्तयते (for पीड) —^{e}) G4 महामायो (for °बाहो) —^{f}) S (except M1 2) स (for [अ]सौ) Ś1 B Dc1 Dn2 D5 चरते, M2 भरते (for चरति) —After 83, D7 8 read 86^{ab}

84 Ś2 missing (cf v 1 33) —^{a}) B Dc1 D2 समवेतानां, T G2–4 समुपे (G4 °पै) तानां (for च समे) —^{b}) T G2–4 M3–5 च, G1 M1 2 हि (for त्व) T G2–5 विचारणा, G1 विचक्षणा, M1. 2 विचारणा (for विचक्षण) —^{c}) D2 समार्थं, D3 रहार्थं (sic), M3–5 महार्थं (for महार्थं) D5 तेष्वुसयुक्तं (sic), D7 लघु संयुक्त (for सयुक्त) —^{d}) B2 मानद, G1 M1 2 साधव (for माधव) T G2–5 M3–5 ईहसे कश्चिद् (M3–5 कर्तुम) च्युत; M1 2 कर्तुमर्हति साधव

85 Ś2 missing (cf v 1 33) —^{a}) D2 पश्य (for तस्य) D2 सर्वकार्येभ्य, D4 कार्यसर्वेषु (for सर्वकार्येषु) —^{b}) Ś1 कर्तुम् (for कार्यम्) D7 महा (sic) (for मत) Ś1 K1. 3 4 D1. 2 मम, K3 महत्, B2 तदा (for सदा) —^{d}) D3 6 इह (for इति)

86 Ś2 missing (of v 1 33) D7 8 read 86^{ab} after 83 —^{b}) Ś1 K1 2 B3 (marg as in text) Dn2 D3 4 6 पार्थं (for प्रभुम्) —^{c}) B4 transp हि and शक्तो B1 2 4 5 Dc1 रणे त्रातु (B1 यात), T G2–5 M3–5 महाबाहुस् (for रणे तात) —^{d}) D3 6 त्रिलोकान् (for त्रील्लोकान्) D2 G1 M1 2 त्रील्लोकान्वै (D2 °कांश्च) समागतान्, T G2–4 त्रींश्च लोकान्समा°, G5 M3–5 त्रीन्वै (G5 त्रींस्तु) लोकान्समा°

87 Ś2 missing (of. v 1 33) —^{a}) K4 व्यजेतु (for वि°) K2 3 B Dc1 Dn D1 2 5 7 8 M3–5 -व्याघ्र (for -व्याघ्र) —^{d}) Ś1 B1 D° 7 G5 सुदुर्लभ, Dn2 सुदु सर्ह (for सुदुर्बलम्)

88 Ś2 missing (of v 1 33) —^{a}) K3 B4 Dn2 D1–3 6 एष, Dn1 चापि (for एव) —^{b}) G5 om बहुभिर्युधि D6 यथा (for युधि) Dn1 बहुभिर्युधि पीडित —^{c}) D3 6 चाहवे (for समरे) —^{d}) Ś1 M3–5 तेन, D6 तदा (for तस्माद्) K1 कल्मष, Cd कश्मलम् (as in text)

89 Ś2 missing (cf v 1 33) —^{b}) G1. 4 तादृशा, M1. 2 तादृशो (for त्वादृशा) T G2–5 रथा (for यथा) Ś1 K (except K5) रुद्रस्य सदृशो (K1 शो) यथा —^{c}) M3 4 मादृशस्य (for ताद°) Ś1 कार्ये (for काले) D7 8 त्वा (D8 ता) दृशश्चेदृशे काले —^{d}) K1 [अ]भिचोदिता, Dn1-D1. 6–8 [अ]भिनोदित, D4 प्रचोदित (for [अ]भि)

रणे वृष्णिप्रवीराणां द्वावेवातिरथौ स्मृतौ ।
प्रद्युम्नश्च महाबाहुस्त्वं च सात्वत विश्रुतः ॥ ९०
अस्त्रे नारायणसमः संकर्षणसमो बले ।
वीरतायां नरव्याघ्र धनंजयसमो ह्यसि ॥ ९१
भीष्मद्रोणावतिक्रम्य सर्वयुद्धविशारदम् ।
त्वामद्य पुरुषव्याघ्रं लोके सन्तः प्रचक्षते ॥ ९२
नासाध्यं विद्यते लोके सात्यकेरिति माधव ।
तत्त्वां यदभिवक्ष्यामि तत्कुरुष्व महाबल ॥ ९३
संभावना हि लोकस्य तव पार्थस्य चोभयोः ।
नान्यथा तां महाबाहो संप्रकर्तुमिहार्हसि ॥ ९४
परित्यज्य प्रियान्प्राणान्रणे विचर वीरवत् ।
न हि शैनेय दाशार्हा रणे रक्षन्ति जीवितम् ॥ ९५
अयुद्धमनवस्थानं संग्रामे च पलायनम् ।
भीरूणामसतां मार्गो नैष दाशार्हसेवितः ॥ ९६

B_{1-3} D_2 S माद्दशैरभिचो(G_1 $M_{1.2}$ °शैरपि चो)दित (T G_{2-5} M_5 °ता) — After 89, M_{3-5} ins

579* त्वादृशास्तादृश गच्छेस्तादृशं गच्छ सत्यक ।

[M_4 त्वादृशस् M_3 कश्मल (for सत्यक)]

— M_{3-5} cont T G $M_{1.2}$ ins after 89

580* सुहृदो वै सुहृत्कृत्ये परमास्थाय विक्रमम् ।
सुहृद पदमन्विच्छन्न व्यथेत कथंचन ।

[(L 1) G_5 परमार्थाय (for °मास्थाय) — (L 2) G_4 व्यथते स (for न व्यथेत)]

90 $Ś_2$ missing (cf. v l 33) — ^{a}) S ननु सत्यक वृष्णीना — ^{d}) T G_{2-4} M_{3-5} सत्यक, G_5 सात्यक (for सात्वत)

91 $Ś_2$ missing (cf v l 33) — ^{a}) $Ś_1$ K (except K_5) अस्त्रे रुद्रस्य च समो — ^{b}) $Ś_1$ K (except K_5) नारायण- (for संकर्षण) G_2 अस्त्रे संकर्षणोपम° — ^{c}) B_4 भारताना, D_2 धीरत्वे च (for वीरतायां)

92 $Ś_2$ missing (cf v l 33) — ^{a}) T G_{2-5} अति-क्रान्तं (for °क्रम्य) — ^{b}) G_1 M विशारदौ (for °र-दम्) — ^{c}) B_5 त्वम् (for त्वाम्) D_{c1} D_{n2} $D_{3.5.6}$ एव (for अद्य) B_{1-3} D_{c1} D_{n1} $D_{5.7}$ पुरुषव्याघ्र, S °षा सर्वे (G_1 M संतो) (for °षव्याघ्रं) — ^{d}) D_1 om (hapl) from सन्त up to लोके (in 93^{a}) T G_{2-5} नित्य, G_1 $M_{1.2}$ तात (for सन्त) $K_{4.5}$ प्रच(K_4 °व)क्ष्यते (for °क्षते) — After 92, S ins

581* सदेवासुरगन्धर्वान्सकिंनरमहोरगान् ।
योधयेत्स जगत्सर्वं विजयेत रिपून्बहून् ।
इति ब्रुवन्ति लोकेषु जनास्तव गुणास्तथा ।
समागमेषु जल्पन्ति पृथगेव च सर्वदा ।

[(L 1) M_{3-5} -गधर्व. M_{3-5} -महोरग — (L 2) G_2 योजयेत् (for योध°) $G_{1.2.5}$ M विजित्य च (for विजयेत) — (L 3) T G_2 जनांस् (for जनास्) G_1 M (M_5 *inf lin* as above) तदा, $G_{3.4}$ तव (for तथा) — (L 4) G_1 M चैव (for एव)]

93 $Ś_2$ missing (cf v l 33) D_1 om. 93^{a} (cf. v l. 92) — ^{a}) B_4 Dn $D_{3.6}$ नाशक्य (for नासाध्यं) D_2 विद्यते न समो लोके — ^{b}) B_3 (marg as in text) मे मतिः (for माधव) S सत्यकस्येति माधव — ^{c}) K_1 तस्त्वा, G_1 $M_{1.2}$ तं त्वा, M_{3-5} त त्वा (for तत्त्वां) D_2 अत्र, S इह (for अभि-) B_4 यदत्र त्वा तु वक्ष्यामि — ^{d}) $D_{4.7}$ महाबल, S नरर्षभ (for महाबल)

94 $Ś_2$ missing (cf. v l 33) — ^{a}) G_1 M संभावनां D_4 तु (for हि) T G_{1-4} M पार्थस्य (for लोकस्य) G_5 सभवानभि पार्थस्य — ^{b}) $K_{4.5}$ B D_{c1} D_{n2} D_3 S मम (for तव) S भीमस्य (for पार्थस्य) — ^{c}) $D_{2.3.6}$ त्व, T G_{1-4} M तं, G_5 हि (for तां) B_2 (marg , orig as in text) मान्यता च (for नान्यथा तां) — ^{d}) T G_{2-5} संप्रवक्तुम् (for °कर्तुम्)

95 $Ś_2$ missing (cf v l 33) G_5 om 95–96 — ^{a}) T $G_{3.4}$ परित्यजन् (for °त्यज्य) D_{n1} रणे (for प्रियान्) $Ś_1$ पुत्रान् (for प्राणान्) — ^{b}) K_5 $B_{1.3-5}$ $D_{2.4.7}$ रणे चर अ($B_{1.3.4}$ वि, B_5 ह्य)भीतवत्; B_2 D_{c1} रणे चरस्यभीतवत्, D_{n1} प्रियाश्चर नभीतवत् — ^{c}) K_4 $D_{4.6}$ सैनेय (for शै°) — ^{d}) $K_{1.3-5}$ B_2 D_{c1} $D_{2.3.5-8}$ युद्धे (for रणे)

96 $Ś_2$ missing (cf v l 33). G_5 om 96 (cf v l 95) — ^{a}) $Ś_1$ अयुद्धमेव संस्थानं, G_4 °मानसस्थानं (sic), Cd as in text — ^{b}) $Ś_1$ युद्धे चैव (for संग्रामे च) D_6 [अ]पलायनं (for पला°) — ^{c}) B (except B_1) D_{c1} समतो (for असतां) T G_{1-4} $M_{1.2}$ एष भीरुगतो मार्गो — ^{d}) S (except M_{3-5}, G_5 om) नैव (for नैष)

97 $Ś_2$ missing (cf. v l. 33) — ^{a}) D_1 तथा (for

तवार्जुनो गुरुस्तात धर्मात्मा शिनिपुंगव ।
वासुदेवो गुरुश्चापि तव पार्थस्य धीमतः ॥ ९७
कारणद्वयमेतद्धि जानानस्त्वाहमब्रुवम् ।
मावमंस्था वचो मह्यं गुरुस्तव गुरोर्ह्यहम् ॥ ९८
वासुदेवमतं चैतन्मम चैवार्जुनस्य च ।
सत्यमेतन्मयोक्तं ते याहि यत्र धनंजयः ॥ ९९
एतद्वचनमाज्ञाय मम सत्यपराक्रम ।
प्रविशैतद्बलं तात धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ॥ १००
प्रविश्य च यथान्यायं संगम्य च महारथैः ।
यथार्हमात्मनः कर्म रणे सात्वत दर्शय ॥ १०१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

८६

संजय उवाच ।
प्रीतियुक्तं च हृद्यं च मधुराक्षरमेव च ।
कालयुक्तं च चित्रं च स्वतया चाभिभाषितम् ॥ १ C 7 4 B 7 1 K 7 1
धर्मराजस्य तद्वाक्यं निशम्य शिनिपुंगवः ।

तव) T G2-5 अर्जुनस्ते गुरुर्वृत्तो —[b]) Ś1 K4 Do1 D4 5 G5 M1 2 -पुंगव- (for -पुंगव) —[c]) S (except M3-5) चैव (for चापि) —[d]) Ś1 K1, 4 B1-3 Do1 G1 M1, 2 तथा (for तव) K5 Dn1 D1, 5 7 8 धीमयो-, D6 धर्मत- (for धीमत-) T G2-5 M3-5 अर्जुनस्य (T G3 4 °श्च) सर्वेव च

98 Ś2 missing (cf v 1. 33) —[b]) B Dn2 D1-3 6 S जानस्त्वामहमब्रुवं (G1 M °ब्रवं) —[c]) S (except M3-5) मेद्य (for मह्यं) —[d]) K3 4 S transp गुरुस् and गुरोर् Ś1 K1 गुरोस् K5 B4 D8 अहं (for ह्यहम्)

99 Ś2 missing (cf v 1 33) —[a]) K3 B2 4 Dn D1, 2 6 G2 चैव, D5 चापि, M3-5 ह्येतन् (for चैतन्) —[b]) B2, 5 Do1 मतं (for मम) —[c]) D2 वाक्यमेवं; D7 तस्समेतं (for सत्यमेतन्) K4 D6 मया प्रोक्तं (for मयोक्तं ते) T G2-5 व्यक्तं ब्रवीमि वार्ष्णेय

100 Ś2 missing (cf v 1 33) —[a]) D2 3 6-8 S (except M1 2) आस्थाय (for आज्ञाय) —[b]) D3 6 [अ]सह्य (for सत्य) K1 D1 2 -पराक्रम, D4 M1 2 °क्रमः (for °क्रम) —[c]) K1, 3 B2 D3 6 T G2 प्रविश्य (for श) —[d]) K1 3 दुर्बुद्धे (for दुर्मते)

101 Ś2 missing (cf. v 1. 33) —[a]) Ś1 K3 D2 यथा न्यायं —[d]) S सत्यक (for सात्वत) M1 2 दर्शय (for य)

Colophon Ś2 missing —*Sub-parvan* Ś1 K B Do1 Dn D1-3, 6 G1 M1 2 जयद्रथवध —*Day of Droṇa's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेऽह्नि —*Adhy name* K5 B2 Dn1 D4 5 7 8 सात्यकिप्रवेशे (B2 °किं प्रति) युधिष्ठिरवाक्यं, B1 3-5 Do1 Dn2 सात्यकिप्रवेशे, G1 युधिष्ठिरनियोग, M1 2 सात्यकिप्रवेशे युधिष्ठिर नियोग —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1-4 M1, 2 107, B2 97, B5 D2 113, Dn1 109, D3 6, G5 105, M3-5 106 —*Śloka no* Dn1 104, G5 67

86

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v 1 7 85 33)

1 The portion of the text from 1 up to the end of adhy 87 is lost in B1 on missing folios D2 सात्यकिर् (for संजय) —[a]) D2 प्राप्तकाल (for प्रीतियुक्त) D6 om (hapl) from हृद्य च up to युक्त च (in 1°) G1 प्रीतिहृद्य च युक्त च —[b]) D2 प्रेम्णा चैवाभिभाषितं, T G2-5 माननीयं च सर्वदा (G2 °त) —D2 om 1°-2[d] —[c]) K5 G1 M1 2 विचित्रं, M3-5 च मृष्ट (for च चित्रं) —[d]) K5 D7 8 सुनयाद्य (K5 या च), B3 युक्तं यच्च; Do1 स्वनया च, Dn1 श्रुत्वा चैव; Dn2 D3 6 न्याय्यं (D3 °यं) यच्च, D5 सुनयेन, S स्वधिया च (G5 याभि) (for स्वतया च) Cd cites स्वतया (as in text) K5 B5 Do1 Dn2 D1, 3 6 [अ]पि, D4 [अ]ति; G2 प्र (for [अ]भि) K6 भाखित, Do1 भावितं, Bom ed भाषितुं (for भाषितम्)

2 D2 om 2 (cf v 1. 1) —[b]) M1 2 निगृह्य, M3 निशाम्य (for निशम्य) A few MSS शानिपुगव

सात्यकिर्भरतश्रेष्ठ प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥ २
श्रुतं ते गदतो वाक्यं सर्वमेतन्मयाच्युत ।
न्याययुक्तं च चित्रं च फल्गुनार्थे यशस्करम् ॥ ३
एवंविधे तथा काले मादृशं प्रेक्ष्य संमतम् ।
वक्तुमर्हसि राजेन्द्र यथा पार्थं तथैव माम् ॥ ४
न मे धनंजयस्यार्थे प्राणा रक्ष्याः कथंचन ।
त्वत्प्रयुक्तः पुनरहं किं न कुर्यां महाहवे ॥ ५
लोकत्रयं योधयेयं सदेवासुरमानुषम् ।
त्वत्प्रयुक्तो नरेन्द्रेह किमुतैतत्सुदुर्बलम् ॥ ६
सुयोधनबलं त्वद्य योधयिष्ये समन्ततः ।
विजेष्ये च रणे राजन्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ७
कुशल्यहं कुशलिनं समासाद्य धनंजयम् ।
हते जयद्रथे राजन्पुनरेष्यामि तेऽन्तिकम् ॥ ८
अवश्यं तु मया सर्वं विज्ञाप्यस्त्वं नराधिप ।
वासुदेवस्य यद्वाक्यं फल्गुनस्य च धीमतः ॥ ९
दृढं त्वभिपरीतोऽहमर्जुनेन पुनः पुनः ।
मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य वासुदेवस्य शृण्वतः ॥ १०
अद्य माधव राजानमप्रमत्तोऽनुपालय ।
आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा यावद्धन्मि जयद्रथम् ॥ ११
त्वयि वाहं महाबाहो प्रद्युम्ने वा महारथे ।
नृपं निक्षिप्य गच्छेयं निरपेक्षो जयद्रथम् ॥ १२
जानीषे हि रणे द्रोणं रभसं श्रेष्ठसंमतम् ।

— c) K4 5 B1 8 Dc1 Dn1 D4 5 7 8 G5 M3–5 भरतश्रेष्ठं (for °श्रेष्ठ)

3 Before 3, G1 M ins सात्यकि — a) Dn1 गदित, D4 5 7 8 वदतो (for गदतो) — b) G1 M1 2 एव (for एतन्) Ś1 [अ]नघ (for [अ]च्युत) — c) Dn1 वि (for च) T G2–5 सत्वं (for चित्रं) — d) N (except Ś1 K1, 2, Ś2 B4 missing) फाल्गुनार्थे (for फल्गु°)

4 a) D2 ईदृशे तु (for एवंविधे) T G3 4 तत (for तथा) — b) D5 6 सदृशे (for मादृशं) S (except G1 M1 2) सत्तम (for संमतम्) — d) D4 पार्थस Ś1 K1–4 Dn1 D1 च (for माम्)

5 b) A few MSS रक्षा — D1, 4 om (hapl.) 5c–6b — d) B3 (marg) महारणे, D2 S विशां पते (for महाहवे)

6 D1 4 om 6ab (cf v l. 5) — a) D3 लोकत्रये. K4 शोधयेय, D2 वधिष्यामि, D5 योधयेह (for °येयं) S त्रींल्लोकान्वार(G1 M1 2 °कान्वा ज)येय च — b) T G3–5 -मानुषान्, G1 2 M मानवान् (for -मानुषम्) — c) K2 4 5 B1–3 Dc1 D2 4, 5 7 8 G1 M नरेंद्रं, T G2–4 नरेंद्रस्य (for नरेन्द्रेह) G5 त्वत्प्रयुक्तेन राजेंद्र — d) D5 [ए]नत् (for [ए]तत्) Dc1 D4 7 8 सुदुर्लभ (for °र्बलम्) S किं पुनस्तान्सुदुर्बलान्

7 a) B1 8 Dc1 S (except G1, 5 M1, 2) दुर्योधन (for सुयो°) Ś1 K1–4 तेद्य, D5 स्त्वेतद्, G1 M1 2 ह्यद्य (for त्वद्य) — b) S योधयेय (for °यिष्ये) — c) K2 4 5 D7 8 G3 विजिष्ये च (G3 °ष्येय), D2 विजेष्यामि (for °ष्ये च). T G2–5 M3–5 तथा, G1 M1 2 यथा (for रणे)

8 a) K5 Dn1 D4 5 7 8 कुशलो (for °ली) S (except G1 M1, 2) कुशली कुशलं (G4 °ली) संख्ये (G3 °ख्ये, M3 4 °घे) — c) D2 पार्थ, S पापे (for राजन्) — Ś1 K1–3 repeat 8d after 11a — d) S संस(G3 °प)र्दं (for तेऽन्तिकम्)

9 a) D2 साधु (for सर्वं) — b) Ś1 तु (for त्व) — c) S धनंजयस्य (for वासुदेवस्य) — d) Some MSS फाल्गुनस्य D7 [अ]पि, D3 तु (for च) S वासुदेवस्य चोभयो

10 a) K5 चापि (for त्वभि-) D2 S -हि(G4 -ह)तश्च (for -परीतो) — b) S आचार्येण (for अर्जुनेन) — c) D3 transp सर्वस्य and सैन्यस्य — d) B5 धीमत (for शृण्वत)

11 a) K1 मा जानन् (for राजानम्) K3 (sup lin as in text) अद्य सात्यकेनाजानन् — After 11a, Ś1 K1–3 repeat 8d — d) G5 (inf lin as in text) धनजयं (for जयद्रथम्)

12 a) K3 5 B1 (marg) 2 Dn D1, 3, 5–7 S च, D2 तु (for वा) — c) Dn1 अद्य (for नृपं) T G2–5 M3–5 राजगोपे हनिष्यामि, G1 M1, 2 राजगोपेय गच्छेय — After 12, S (except G2) ins

582* स एव वै विनिक्षिप्तो निक्षेप सव्यसाचिना ।
भारद्वाजभय तेऽद्य मन्यते वै धनंजय ।

[(L 2) M1 2 भारद्वाजे (for भारद्वाज-)]

प्रतिज्ञा चापि ते नित्यं श्रुता द्रोणस्य माधव ॥ १३
ग्रहणं धर्मराजस्य भारद्वाजोऽनुगृध्यति ।
शक्तश्चापि रणे द्रोणो निगृहीतुं युधिष्ठिरम् ॥ १४
एवं त्वयि समाधाय धर्मराजं नरोत्तमम् ।
अहमद्य गमिष्यामि सैन्धवस्य वधाय हि ॥ १५
जयद्रथमहं हत्वा ध्रुवमेष्यामि माधव ।
धर्मराजं यथा द्रोणो निगृह्णीयाद्रणे बलात् ॥ १६
निगृहीते नरश्रेष्ठे भारद्वाजेन माधव ।
सैन्धवस्य वधो न स्यान्ममाप्रीतिस्तथा भवेत् ॥ १७
एवं गते नरश्रेष्ठ पाण्डवे सत्यवादिनि ।
अस्माकं गमनं व्यक्तं वनं प्रति भवेत्पुनः ॥ १८
सोऽयं मम जयो व्यक्तं व्यर्थ एव भविष्यति ।
यदि द्रोणो रणे क्रुद्धो निगृह्णीयाद्युधिष्ठिरम् ॥ १९
स त्वमद्य महाबाहो प्रियार्थं मम माधव ।
जयार्थं च यशोऽर्थं च रक्ष राजानमाहवे ॥ २०
स भवान्मयि निक्षेपो निक्षिप्तः सव्यसाचिना ।
भारद्वाजाद्भयं नित्यं पश्यमानेन ते प्रभो ॥ २१
तस्यापि च महाबाहो नित्यं पश्यति संयुगे । C 7 B 7 K 7

13 ^{a}) S (except G_1 $M_{1,2}$) जानासि (for जानीषे) D_{n1} स्व, $D_{4,6}$ G_4 ह (for हि) —^{b}) B_5 कुरुपु (for रमस) K_4 -सत्तमं (for -संमतम्) D_1 रमसा श्रेष्ठमुत्तम —^{c}) $D_{2,5}$ G_5 त्वा (for च) D_{n2} मे (for ते) K_5 D_{n1} $D_{4,7,8}$ प्रतिज्ञातं हि तेनेद; M_{3-5} प्रतिज्ञा च त्वया तस्य —^{d}) K_1 श्रोता, $D_{3,6}$ श्रुत्वा, G_5 श्रुतो (for श्रुता) B_1 मारिष, D_2 सात्वत, G_1 M शत्रुहन् (for माधव) K_5 D_{n1} $D_{4,7,8}$ पश्यमानेव वै प्रभो

14 ^{a}) K_5 Dn $D_{1,4-8}$ M_{3-5} ग्रहणे (for °णं) —After 14^a, G_5 ins 583* G_5 om 14^b–15^d —^{b}) K_5 [ऽ]भि, D_{n1} D_{n1} $D_{1,4,5,7,8}$ [ऽ]पि; T G_{1-4} $M_{1,2}$ हि (for ऽनु) K_1 गृह्णति, D_2 गृध्यते (for ति) K_4 भारद्वाजेन गच्छति, M_{3-5} गृध्यति ब्राह्मणो ध्रुव —D_6 om (hapl) 14^d–16^c —^{d}) $Ś_1$ $K_{2,3}$ D_{n1} $D_{1,7,8}$ $G_{3,4}$ निग्रहीतु D_{n2} निगृह्णीयाद्रणे बलात् = (16^d)

15 D_6 G_5 om 15 (of v l 14) —^{b}) K_5 D_{n1} $D_{1,7}$ T $G_{3,4}$ नरोत्तम, D_5 युधिष्ठिर, G_2 नृपोत्तमं (for नरोत्तमम्) —^{d}) D_2 च, M_{3-5} वै (for हि) —T G_{1-4} M ins after 15 G_5 after 14^a:

583* स त्वमद्य रणे यत्तो रक्ष माधव पाण्डवम् ।
रक्षणे धर्मराजस्य ध्रुवो हि विजयो मम ।

[G_5 om. (hapl) line 1, and the prior half of line 2 —(L 1) G_2 शक्तो (for यत्तो)]

16 D_6 om 16^{abc} (cf. v l 14) —^{a}) $Ś_1$ K_{1-4} D_{n2} D_{1-3} च हत्वाहं (for अहं हत्वा) —^{b}) $Ś_1$ K_{1-4} D_{n2} D_{1-3} द्रुतम् (for ध्रुवम्) K_3 (*sup lin* as in text) सात्यके (for माधव) —D_4 om. (hapl) 16^c–17^b —^{c}) B (B_4 missing) D_{01} D_1 M_{3-5} धर्मराजं न चेद्द्रोणो; T G $M_{1,2}$ न धर्मराजं द्रोणश्चेन् —^{d}) $Ś_1$ K Dn $D_{2,3,5-8}$ न्न (for त्रि)

17 D_4 om 17^{ab} (cf. v l 16) —^{a}) $D_{2,7,8}$ निगृह्णीते (for °हीते) $K_{1,4}$ $D_{7,8}$ G_4 नरश्रेष्ठ, $D_{3,6}$ रथश्रेष्ठे (D_3 °ष्ठ), D_5 नृप° (for नर°) —^{b}) M_{3-5} धर्मराजे च माधव —^{c}) $Ś_1$ K_1 $G_{3,4}$ वधे (for वधो) D_3 सैंधवस्य वधेनाद्य, D_5 जयद्रथवधे वापि —^{d}) D_2 न मे, D_3 न माम् (for मम) T $G_{2,3}$ प्रीतिस् (for [अ]प्रीतिस्) $D_{7,8}$ क्षयो (for तथा) D_1 युधि (for भवेत्) $K_{1,2,4}$ मम प्रीतिस्तथा युधि, D_5 न मे प्रीतिकरो भवेत्

18 ^{a}) K_5 नरव्याघ्रे, $B_{1,3,5}$ D (except D_{01} D_1) S (except G_1 $M_{1,2}$) नर(D_5 नृप)श्रेष्ठे (for °श्रेष्ठ) —^{b}) $Ś_1$ K (except K_5) D_1 पाण्डवे सव्यसाचिनि —M_{3-5} read 18^c–19^d (except 18^d–19^a) twice —^{c}) K_4 D_1 G_1 $M_{1,2,3-5}$ (last three second time) व्यर्थं (for व्यक्तं) —T G $M_{1,2}$ om (hapl) 18^d–19^a

19 For the repetition in M_{3-5}, of v l. 18 T G $M_{1,2}$ om 19^a (of v l 18) —^{a}) $D_{4,5,7,8}$ transp मम and जयो —^{b}) B_5 एव (for एव) S (M_{3-5} [all second time]) व्यक्तमेव भवेद्युधि —^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} रणे (for यदि) $Ś_1$ $K_{1,2}$ $M_{1,2}$ यदि, K_4 T G M_{3-5} (last three both times) युधि (for रणे)

20 ^{b}) K_4 प्रियार्थे (for °र्थं)

21 ^{a}) K_5 $D_{6,7,8}$ मम (for मयि) D_3 सहाय (for निक्षेपो) —^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} $B_{1,3}$ D_{01} $D_{2,4,6,8}$ भारद्वाजभय नि($Ś_1$ K_{1-3} D_4 °भयात्रि)त्यं —^{d}) $Ś_1$ K (except K_5) D (except D_{01} D_2) मन्यमानेन (for पश्य°) $Ś_1$ K Dn $D_{1,3-8}$ वै (D_3 च) प्रभो, D_2 संयुगे (for ते प्रभो)

सात्यकिर्भरतश्रेष्ठ प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥ २
श्रुतं ते गदतो वाक्यं सर्वमेतन्मयाच्युत ।
न्याययुक्तं च चित्रं च फल्गुनार्थे यशस्करम् ॥ ३
एवंविधे तथा काले मादृशं प्रेक्ष्य संमतम् ।
वक्तुमर्हसि राजेन्द्र यथा पार्थे तथैव माम् ॥ ४
न मे धनंजयस्यार्थे प्राणा रक्ष्याः कथंचन ।
त्वत्प्रयुक्तः पुनरहं किं न कुर्यां महाहवे ॥ ५
लोकत्रयं योधयेयं सदेवासुरमानुषम् ।
त्वत्प्रयुक्तो नरेन्द्रेह किमुतैतत्सुदुर्बलम् ॥ ६
सुयोधनबलं त्वद्य योधयिष्ये समन्ततः ।
विजेष्ये च रणे राजन्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ७
कुशल्यहं कुशलिनं समासाद्य धनंजयम् ।
हते जयद्रथे राजन्पुनरेष्यामि तेऽन्तिकम् ॥ ८
अवश्यं तु मया सर्वं विज्ञाप्यस्त्वं नराधिप ।
वासुदेवस्य यद्वाक्यं फल्गुनस्य च धीमतः ॥ ९
दृढं त्वभिपरीतोऽहमर्जुनेन पुनः पुनः ।
मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य वासुदेवस्य शृण्वतः ॥ १०
अद्य माधव राजानमप्रमत्तोऽनुपालय ।
आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा यावद्धन्मि जयद्रथम् ॥ ११
त्वयि वाहं महाबाहो प्रद्युम्ने वा महारथे ।
नृपं निक्षिप्य गच्छेयं निरपेक्षो जयद्रथम् ॥ १२
जानीषे हि रणे द्रोणं रभसं श्रेष्ठसंमतम् ।

— ^{c}) $K_{4\ 5}$ $B_{1.3}$ Dc_1 Dn_1 $D_{4.5\ 7\ 8}$ G_5 M_{3-5} भरत-श्रेष्ठं (for °श्रेष्ठ)

3 Before 3, G_1 M ins सात्यकि — ^{a}) Dn_1 गदित, $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ वदतो (for गदतो) — ^{b}) G_1 $M_{1\ 2}$ एवं (for एतन्) $Ś_1$ [अ]नघ (for [अ]च्युत) — ^{c}) Dn_1 वि (for च) T G_{2-5} सत्य (for चित्र) — ^{d}) N (except $Ś_1$ $K_{1.2}$, $Ś_2$ B_4 missing) फाल्गुनार्थे (for फल्गु°)

4 ^{a}) D_2 ईदृशे तु (for एवंविधे) T $G_{3\ 4}$ तत (for तथा) — ^{b}) $D_{3\ 6}$ सदृशे (for मादृश) S (except G_1 $M_{1\ 2}$) सत्तम (for संमतम्) — ^{d}) D_4 पार्थस् $Ś_1$ K_{1-4} Dn_1 D_1 च (for माम्)

5 ^{b}) A few MSS रक्षा — $D_{1\ 4}$ om (hapl) 5^c–6^b — ^{d}) B_3 (marg) महारणे, D_2 S विशां पते (for महाहवे)

6 $D_{1\ 4}$ om 6^{ab} (cf v 1 5) — ^{a}) D_3 लोकत्रये K_4 शोषयेयं, D_3 वधिष्यामि, D_5 योधयेह (for °येयं) S त्रीँल्लोकान्वार(G_1 $M_{1\ 2}$ °कान्वा ज)येय च — ^{b}) T G_{3-5} -मानुषान्, $G_{1.2}$ M -मानवान् (for -मानुषम्) — ^{c}) $K_{2\ 4\ 5}$ B_{1-3} Dc_1 $D_{2\ 4\ 5\ 7\ 8}$ G_1 M नरेंद्रेंद्र, T G_{2-4} नरेंद्रस्य (for नरेन्द्रेह) G_5 त्वत्प्रयुक्तेन राजेंद्र — ^{d}) D_5 [ए]नद् (for [ए]तद्) Dc_1 $D_{4\ 7\ 8}$ सुदुर्लभ (for °र्बलम्) S किं पुनस्तान्सुदुर्बलान्

7 ^{a}) $B_{1\ 3}$ Dc_1 S (except $G_{1\ 5}$ $M_{1\ 2}$) दुर्योधन (for सुयो°) $Ś_1$ K_{1-4} तेद्य, D_5 त्वेतद्, G_1 $M_{1.2}$ ह्यद्य (for त्वद्य) — ^{b}) S योधयेय (for °यिष्ये)

— ^{c}) $K_{3\ 4\ 5}$ $D_{7\ 8}$ G_3 विजिष्ये च (G_3 °ष्येथ), D_2 विजेष्यामि (for °ष्ये च). T G_{2-5} M_{3-5} तथा, G_1 $M_{1\ 2}$ यथा (for रणे)

8 ^{a}) K_5 Dn_1 $D_{4.5\ 7\ 8}$ कुशलो (for °ली) S (except G_1 $M_{1.2}$) कुशली कुशलं (G_4 °ली) सखे (G_3 °ख्ये, $M_{3\ 4}$ °खे) — ^{c}) D_2 पार्थं, S पापे (for राजन्) — $Ś_1$ K_{1-3} repeat 8^d after 11^a — ^{d}) S संस(G_3 °प)दं (for तेऽन्तिकम्)

9 ^{a}) D_2 साधु (for सर्वं) — ^{b}) $Ś_1$ तु (for त्वं) — ^{c}) S धनंजयस्य (for वासुदेवस्य) — ^{d}) Some MSS फाल्गुनस्य D_7 [अ]पि, D_8 तु (for च) S वासु-देवस्य चोभयो

10 ^{a}) K_6 चापि (for त्वभि) D_2 S -हि(G_4 -इ)तश्च (for -परीतो) — ^{b}) S आचार्येण (for अर्जुनेन) — ^{c}) D_3 transp सर्वस्य and सैन्यस्य — ^{d}) B_5 धीमत (for शृण्वत)

11 ^{a}) K_1 मा जानन् (for राजानम्) K_3 (*sup lin as in text*) अद्य सात्यकेनाजानन् — After 11^a, $Ś_1$ K_{1-3} repeat 8^d — ^{d}) G_5 (*inf lin as in text*) धनंजयं (for जयद्रथम्)

12 ^{a}) $K_{3\ 5}$ B_1(marg) $_2$ Dn $D_{1.3.5-7}$ S च, D_2 तु (for वा) — ^{c}) Dn_1 अद्य (for नृपं) T G_{2-5} M_{3-5} राजगोपे हनिष्यामि, G_1 $M_{1.2}$ राजगोपेय गच्छेय — After 12, S (except G_2) ins

582* स एव वै विनिक्षिप्तो निक्षेप सव्यसाचिना ।
भारद्वाजभय तेऽद्य मन्यते वै धनंजय ।
[(L. 2) $M_{1\ 2}$ भारद्वाजे (*for* भारद्वाज)]

प्रतिज्ञा चापि ते नित्यं श्रुता द्रोणस्य माधव ॥ १३
ग्रहणं धर्मराजस्य भारद्वाजोऽनुगृध्यति ।
शक्तश्चापि रणे द्रोणो निगृहीतुं युधिष्ठिरम् ॥ १४
एवं त्वयि समाधाय धर्मराजं नरोत्तमम् ।
अहमद्य गमिष्यामि सैन्धवस्य वधाय हि ॥ १५
जयद्रथमहं हत्वा ध्रुवमेष्यामि माधव ।
धर्मराजं यथा द्रोणो निगृह्णीयाद्रणे बलात् ॥ १६
निगृहीते नरश्रेष्ठे भारद्वाजेन माधव ।
सैन्धवस्य वधो न स्यान्ममाप्रीतिस्तथा भवेत् ॥ १७
एवं गते नरश्रेष्ठ पाण्डवे सत्यवादिनि ।
अस्माकं गमनं व्यक्तं वनं प्रति भवेत्पुनः ॥ १८
सोऽयं मम जयो व्यक्तं व्यर्थ एव भविष्यति ।
यदि द्रोणो रणे क्रुद्धो निगृह्णीयाद्युधिष्ठिरम् ॥ १९
स त्वमद्य महाबाहो प्रियार्थं मम माधव ।
जयार्थं च यशोऽर्थं च रक्ष राजानमाहवे ॥ २०
स भवान्मयि निक्षेपो निक्षिप्तः सव्यसाचिना ।
भारद्वाजाद्भयं नित्यं पश्यमानेन ते प्रभो ॥ २१
तस्यापि च महाबाहो नित्यं पश्यति संयुगे । C 7 4 B 7 ॥ K 7 ॥

---

13 a) S (except G1 M1 2) जानासि (for जानीषे) Dn1 स्व; D4 6 G4 ह (for हि) —b) B5 कुरुषु (for रभस) K4 -सत्तमं (for -संमतम्) D1 रभसा श्रेष्ठमुत्तम —c) D2 5 G5 वा (for च) Dn2 मे (for ते) K5 Dn1 D4 7 8 प्रतिज्ञातं हि तेनेद, M3-5 प्रतिज्ञा च त्वया तस्य —d) K1 श्रोता, D1. 2. 6 श्रुत्वा; G5 श्रुतो (for श्रुता) B1 मारिष, D2 सात्वत, G1 M शत्रुहन् (for माधव) K5 Dn1 D4 7 8 पश्यमानेव वै प्रभो

14 a) K5 Dn D1. 4-8 M3-5 ग्रहणे (for °णं) —After 14^{a}, G5 ins 583* G6 om 14^{b}–15^{a} —b) K5 [ऽ]मि, Do1 Dn1 D1. 4 5 7 8 [ऽ]पि; T G1-4 M1 2 हि (for ऽनु-) K1 गृह्णति, D2 गृध्यते (for °ति) K4 भारद्वाजेन गच्छति, M3-5 गृध्यति ब्राह्मणो ध्रुव —D6 om. (hapl.) 14^{d}–16^{c} —d) Ś1 K2 3 Dn1 D1 7 8 G3 4 निग्रहीतुं Dn2 निगृह्णीयाद्रणे बलात् = (16^{d})

15 D6 G5 om 15 (cf v l 14) —b) K5 Dn1 D2 7 T G3 4 नरोत्तम, D5 युधिष्ठिर, G2 नृपोत्तमं (for नरोत्तमम्) —d) D2 च, M3-5 वै (for हि) —T G1-4 M ins after 15 G5 after 14^{a}

583* स त्वमद्य रणे यत्तो रक्ष माधव पाण्डवम् ।
रक्षणे धर्मराजस्य ध्रुवो हि विजयो मम ।

[G5 om (hapl.) line 1, and the prior half of line 2 —(L 1) G2 शक्तो (for यत्तो)]

16 D6 om 16^{abc} (cf v l 14) —a) Ś1 K1-4 Dn2 D1-3 च हत्वाहं (for अहं हत्वा) —b) Ś1 K1-4 Dn2 D1-3 द्रुतम् (for ध्रुवम्) K3 (sup lin as in text) सात्यके (for माधव) —D4 om. (hapl) 16^{c}–17^{b} —c) B (B4 missing) Do1 D1 M3-5 धर्मराजं न चेद्द्रोणो, T G M1 2 न धर्मराजं द्रोणश्चेन् —d) Ś1 K Dn D2 3 5-8 न (for नि)

17 D4 om 17^{ab} (cf. v l 16) —a) D3 7 8 निगृह्णीते (for °हीते) K1 4 D7 8 G4 नरश्रेष्ठ, D3 6 रथश्रेष्ठे (D3 °ष्ठ), D5 नृप° (for नर°) —b) M3-5 धर्मराजे च माधव —c) Ś1 K1 G3 4 वधे (for वधो) D2 सैंधवस्य वधेनाद्य, D5 जयद्रथवधे चापि —d) D2 न मे; D3 न माम् (for मम) T G3 8 प्रीतिस् (for [अ]प्रीतिस्) D7 8 भयो (for तथा) D1 युधि (for भवेत्) K1 2 4 मम प्रीतिस्तथा युधि, D5 न मे प्रीतिकरो भवेत्

18 a) K5 नरव्याघ्रे, B1 3 5 D (except Do1 D1) S (except G1 M1 2) नर(D5 नृप)श्रेष्ठे (for °श्रेष्ठ) —b) Ś1 K (except K5) D1 पाण्डवे सव्यसाचिनि —M3-5 read 18^{c}–19^{d} (except 18^{d}–19^{a}) twice —c) K4 D1 G1 M1 2 3-5 (last three second time) व्यर्थं (for व्यक्तं) —T G M1 2 om (hapl) 18^{d}–19^{a}

19 For the repetition in M3-5, cf v l. 18 T G M1 2 om 19^{a} (cf. v l. 18) —a) D4 5 7 8 transp मम and जयो —b) B5 एवं (for एव) S (M3-5 [all second time]) व्यक्तमेव भवेद्युधि —c) Ś1 K1-4 रणे (for यदि) Ś1 K1 2 M1 2 यदि, K4 T G M3-5 (last three both times) युधि (for रणे)

20 b) K4 प्रियार्थे (for °र्थं)

21 a) K5 D5 7 8 मम (for मयि) D8 सहाय (for निक्षेपो) —c) Ś1 K1-4 B1. 3 Do1 D2 4 6 8 भारद्वाजभयं नि(Ś1 K1-3 D4 °भयाद्धि)त्यं —d) Ś1 K (except K5) D (except Do1 D2) मन्यमानेन (for पश्य°) Ś1 K Dn D1 3-6 वै (D3) प्रभो, D2 संयुगे (for ते प्रभो).

2 13 नान्यं हि प्रतियोद्धारं रौक्मिणेयादृते प्रभो ।
मां वापि मन्यते युद्धे भारद्वाजस्य धीमतः ॥ २२
सोऽहं संभावनां चैतामाचार्यवचनं च तत् ।
पृष्ठतो नोत्सहे कर्तुं त्वां वा त्यक्तुं महीपते ॥ २३
आचार्यो लघुहस्तत्वादभेद्यकवचावृतः ।
उपलभ्य रणे क्रीडेद्यथा शकुनिना शिशुः ॥ २४
यदि कार्ष्णिर्धनुष्पाणिरिह स्यान्मकरध्वजः ।
तस्मै त्वां विसृजेयं वै स त्वां रक्षेद्यथार्जुनः ॥ २५
कुरु त्वमात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ।
यः प्रतीयाद्रणे द्रोणं यावद्गच्छामि पाण्डवम् ॥ २६
मा च ते भयमद्यास्तु राजन्नर्जुनसंभवम् ।
न स जातु महाबाहुर्भारमुद्यम्य सीदति ॥ २७
ये च सौवीरका योधास्तथा सैन्धवपौरवाः ।
उदीच्या दाक्षिणात्याश्च ये चान्येऽपि महारथाः ॥ २८
ये च कर्णमुखा राजन्रथोदाराः प्रकीर्तिताः ।
एतेऽर्जुनस्य क्रुद्धस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ २९
उद्युक्ता पृथिवी सर्वा ससुरासुरमानुषा ।
सराक्षसगणा राजन्सकिंनरमहोरगा ॥ ३०
जङ्गमाः स्थावरैः सार्धं नालं पार्थस्य संयुगे ।
एवं ज्ञात्वा महाराज व्येतु ते भीर्धनंजये ॥ ३१
यत्र वीरौ महेष्वासौ कृष्णौ सत्यपराक्रमौ ।
न तत्र कर्मणो व्यापत्कथंचिदपि विद्यते ॥ ३२

---

22 Ś1 K1–4 D1 om (hapl) 22^{abcd} — a) M3–5 यस्य (for तस्य) B1 महाराज (for °बाहो) — b) B (B4 missing) फलं, D5 नान्यं, T G2–4 सर्त्यं, G5 सत्त्वं (for नित्यं) B (B4 missing) Dc1 D2 पश्यसि; Dn D5 S पश्यामि (for पश्यति) — D2 om 22^{cdef} — d) G2 रौग्मिणेयाद् K5 D3. 4. 6 [ह्]ते (for [ऋ]ते) — e) Ś1 K B1. 3 Dn D1. 3–6 मां चापि, T G2–4 मां वासौ, G5 भवान्स (for मां वापि) — After 22, M3–5 ins

584* भीमो वापि महाराज प्रभञ्जनसमो बले ।

23 a) B (B4 missing) Dc1 D4. 5. 7. 8 M3–5 एताम्, D1 T G M1. 2 चैवम् (G5 °व) (for चैताम्) — b) D1 M3 K4 च यत्, D4 तत (for च तत्) — d) D1 M3 त्वा K1 च, K2 तु, M3–5 वै (for वा) T G M1. 2 न त्वां (M1. 2 त्वा) त्यक्षामि पांडव

24 a) T G1–4 M1. 2 -हस्तस्त्वाम् (for °त्वाद्) — b) S (except M3) अवध्य- (for अभेद्य) — c) K5 B2 Dn1 D7. 8 उपालभ्य, D2 उपलक्ष्य (for °लभ्य) Dn1 क्रीडन्, G5 क्रुद्धे (for क्रीडेद्) — d) M3–5 शकुनिन (for °निना) G5 रिपु (for शिशु)

25 c) Ś1 त्वा तस्मै (by transp), G1 M1. 2 तस्मै त्वा; M3–5 तस्मिन्हि — d) Ś1 M3–5 त्वा (for त्वां) G1 M3–5 यथा ह्यह (for यथार्जुन)

26 a) D1 करोति, G5 गुरुत्वम् (for कुरु त्वम्) — b) K4 त्वा (for ते)

27 a) S मा (G1 M1. 2 न) हि (for मा च) — c) S स (M3–5 हि) (for स)

28 a) G1 M1. 2 यौधास्, M3–5 सर्वे — b) K5 M3–5 ये च (for तथा) G5 -पौरुषा (for -पौरवा) Ś1 G1 M1. 2 तथा पौरवसैंधवा, D7 तथा मागधपौषिका

29 b) Do1 महोदारा (for रथो°) — T G3 om. 29^{c}–30^{a} — c) G2. 4. 5 M3–5 धनंजयस्य क्रुद्धस्य — d) Ś1 K1–3 B3 नार्घंति (for नार्हन्ति)

30 T G3 om 30^{a} (cf v l 29) — a) K1–4 इत्येवं, B5 सद्युक्ता; G5 उद्युक्त्वा (for °क्ता) G1 M कृत्स्ना, G2. 4. 5 राजन् (for सर्वा) — b) K3 D4 -मानुषा, S -मानवा (G1 M °वा) — c) T G2–4 चैव (for राजन्) G5 सगंधर्वगणाश्चैव — d) K1. 5 Dn1 D6 T G2–5 महोरगा

31 a) K1. 2 B1. 3 Dc1 T G2–4 M1. 2 जगम-, K5 B1 Dn1 D2. 4. 5. 7. 8 जगमै- (for °मा) B5 Dn2 D1. 3. 6 जगमा (Dn2 °मै-) स्थावरा सर्वे — c) T G M1. 2 एतद् (for एव) — d) G1. 5 M व्यैतु (for व्येतु) Ś1 K1. 3–5 D4. 5. 7. 8 धनंजयात् (for °जये) Dn1 व्येतु ते मनसो ज्वर-

32 a) G1 M3. 4 तत्र (for यत्र) T G2–5 कृष्णौ (for वीरौ) — b) T G2–5 गतौ पुरुषसत्तमौ — c) D3. 6 व्यासि, G1 M1. 2 ह्यापत्, Cd व्या° (as in text) Ś1 K1–3 न तत्र कर्मणा व्याध (K1 व्यास, K2 न्यास-; K3 व्यास)

33 a) Ś1 K1. 3. 4 दैव कृत्वा योगस(Ś1 K1 °म)हम्. Cd cites योगम् (as in text) — b) D7 om from चाहवे up to चित्रास्त्र (in 34^{c}), D5 संयुगे (for चाहवे).

दैवं कृतास्त्रतां योगममर्षमपि चाहवे ।
कृतज्ञतां दयां चैव भ्रातुस्त्वमनुचिन्तय ॥ ३३
मयि चाप्यपयाते वै गच्छमानेऽर्जुनं प्रति ।
द्रोणे चित्रास्त्रतां संख्ये राजंस्त्वमनुचिन्तय ॥ ३४
आचार्यो हि भृशं राजन्निग्रहे तव गृध्यति ।
प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्सत्यां कर्तुं च भारत ॥ ३५
कुरुष्वाद्यात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ।
यस्याहं प्रत्ययात्पार्थ गच्छेयं फल्गुनं प्रति ॥ ३६
न ह्यहं त्वा महाराज अनिक्षिप्य महाहवे ।
क्वचिद्यास्यामि कौरव्य सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ३७

एतद्विचार्य बहुशो बुद्ध्या बुद्धिमतां वर ।
दृष्ट्वा श्रेयः परं बुद्ध्या ततो राजन्प्रशाधि माम् ॥ ३८

युधिष्ठिर उवाच ।

एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि माधव ।
न तु मे शुध्यते भावः श्वेताश्वं प्रति मारिष ॥ ३९
करिष्ये परमं यत्नमात्मनो रक्षणं प्रति ।
गच्छ त्वं समनुज्ञातो यत्र यातो धनंजयः ॥ ४०
आत्मसंरक्षणं संख्ये गमनं चार्जुनं प्रति ।
विचार्यैतद्द्वयं बुद्ध्या गमनं तत्र रोचये ॥ ४१
स त्वमातिष्ठ यानाय यत्र यातो धनंजयः । C 7 B 7 K 7

T G_{2-5} क्षमर्पं शौर्यमाहवे —^{c}) T G_{2-5} चापि (for चैव) —^{d}) T G $M_{1\ 2}$ [अ]पि (for [अ]नु) Ś1 -कीर्तय, $D_{6\ 8}$ चिंतयन् (for चिन्तय)

34 D_7 om up to चित्रास्त्र (cf. v l 33) K_4 om 34^{a}–35^{b} —^{a}) K_2 B_2 (marg as in text) D_{c1} उपयाते, T $G_{3\ 4}$ असहाये (for अपयाते) G_1 $M_{1\ 2}$ चेद्, G_{2-4} ते, G_5 तु, M_{3-5} स्व (for वै) —^{b}) M_{3-5} भीमसेने च पाण्डवे — Ś1 $K_{1\ 3}$ om (hapl) 34^{c}–36^{d}, D_4 om. 34^{c}–35^{b} —^{c}) D_8 कृतास्त्रतां; G_4 विचित्रतां (for चित्रास्त्रता) B_2 युद्धे, $G_{1\ 2}$ M संखे (for संख्ये) —^{d}) D_2 सर्वं (for राजंस्) S [अ]पि (for [अ]नु-)

35 Ś1 $K_{1\ 3}$ om. 35, K_4 D_4 om 35^{ab} (for all, cf v l 34) K_2 reads 35–36 on marg —^{a}) K_2 [ऽ]पि (for हि) M_{3-5} तात (for राजन्) —^{b}) D_2 G_1 M निग्रहे गृह्य(G1 M3–5 °ध्य)ते तव —^{c}) D_4 राजन् (for रक्षन्) —^{d}) K_4 D_{n1} D_8 सत्यं (for सत्या)

36 Ś1 $K_{1.3}$ om 36 (cf v l. 34) K_2 reads 36 on marg —^{a}) $M_{3.4}$ [आ]त्मना (for नो) —^{b}) T G $M_{1\ 2}$ भवेदिह (for गते मयि) —^{c}) $K_{3\ 4}$ पार्थं K_5 $D_{7\ 8}$ यस्याहं प्रत्ययार्थाय, B_2 (marg) यास्याम्यहं यत्र पार्थो, $M_{1.2}$ यस्याह प्रतीया पार्थं Cd cites प्रत्ययात् (as in text) —^{d}) $M_{1.2}$ फाल्गुनं D_{n1} गमिष्याम्यर्जुन प्रति — For 36^{cd}, T G M_{3-5} subst.

585* प्रत्ययो न हि मे पार्थ यावद्गच्छामि पाण्डवम् ।
[M_{3-5} फल्गुनं (for पाण्डवम्)]

37 G_5 om. 37 —^{a}) $K_{4\ 5}$ Dn $D_{1-3\ 5-8}$ त्वां (for त्वा) B (B_4 missing) न ह्यह त्वामनि(B_6 °नु)क्षिप्य, S (G_5 om) न ह्यहं (T $G_{3\ 4}$ तर्ह्यह) त्वयि कौरव्य —^{b}) B (B_4 missing) कौरवेंद्र महारणे, S (G_5 om) वि($G_{1.2}$ M अ)निक्षिप्ते महारथे —^{c}) B_2 D_{c1} कौंतेय (for कौरव्य) S (G_5 om) कस्मिंश्चित्स(M_{3-5} एकस्मिन्सं)प्रयास्यामि — After 37, S (except G_5) ins

586* न पश्यामि रथं कंचिद्यस्ते गोप्ता भवेदिह ।
शक्तं य मन्यसे राजन्गोप्तारं प्रति पाण्डव ।

[(L 1) G_1 रणे (for रथ) $G_{1\ 3\ 4}$ कश्चिद्, $M_{1.2}$ किंचिद् (for क°) G_1 $M_{1.2}$ इति (for इह) —(L 2) M_{3-5} ब्रूहि (for प्रति)]

38 ^{a}) $D_{3\ 6}$ हि कार्यं (for विचार्यं) $D_{3\ 6}$ बहुधा (for °शो) —^{b}) $D_{3\ 6}$ बुद्धा Ś1 K_1 वर —^{c}) $D_{3\ 6}$ स्वयं (for श्रेय) G_1 $M_{1\ 2}$ यस्त्वास्य (for बुद्ध्या) —^{d}) M_5 मा (for माम्)

39 ^{a}) D_5 एव (for एतन्) —^{c}) B (B_4 missing) D_{c1} हि (for तु) $D_{4\ 6}$ बुध्यते (for शु°) —^{d}) $B_{1\ 5}$ D_6 माधव, D_{n1} मानद; $D_{3\ 6}$ भारत (for मारिष)

40 ^{a}) K_4 S च पर, D_2 प्रथम (for परमं) G_2 ज्ञानम् (for यत्नम्) —^{b}) D_5 आत्मनो रक्षणे ह्यहं — K_1 om 40^{c}–42^{d} —^{c}) K_3 मदनु (for समनु-) — After 40, G_1 $M_{1\ 2}$ read 42^{cd}

41 K_1 om 41 (cf. v l 40) Ś1 K_{2-4} $D_{1\ 5}$ G_3 om (hapl) 41^{a}–42^{b}. G_4 om 41–43 —^{a}) D_2 चैव, $G_{1.2\ 5}$ $M_{1.2}$ सखे, $M_{3\ 4}$ सवे (for संख्ये) —^{b}) D_{c1} वा (for च) D_2 संयोगमर्जुनं प्रति —^{c}) $D_{2\ 3}$ तद्

नान्यं हि प्रतियोद्धारं रौक्मिणेयादृते प्रभो ।
मां वापि मन्यते युद्धे भारद्वाजस्य धीमतः ॥ २२
सोऽहं संभावनां चैतामाचार्यवचनं च तत् ।
पृष्ठतो नोत्सहे कर्तुं त्वां वा त्यक्तुं महीपते ॥ २३
आचार्यो लघुहस्तत्वादभेद्यकवचावृतः ।
उपलभ्य रणे क्रीडेद्यथा शकुनिना शिशुः ॥ २४
यदि कार्ष्णिर्धनुष्पाणिरिह स्यान्मकरध्वजः ।
तस्मै त्वां विसृजेयं वै स त्वां रक्षेद्यथार्जुनः ॥ २५
कुरु त्वमात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ।
यः प्रतीयाद्रणे द्रोणं यावद्गच्छामि पाण्डवम् ॥ २६
मा च ते भयमद्यास्तु राजन्नर्जुनसंभवम् ।
न स जातु महाबाहुर्भारमुद्यम्य सीदति ॥ २७
ये च सौवीरका योधास्तथा सैन्धवपौरवाः ।
उदीच्या दाक्षिणात्याश्च ये चान्येऽपि महारथाः ॥ २८
ये च कर्णमुखा राजन्रथोदाराः प्रकीर्तिताः ।
एतेऽर्जुनस्य क्रुद्धस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ २९
उद्युक्ता पृथिवी सर्वा ससुरासुरमानुषा ।
सराक्षसगणा राजन्सकिंनरमहोरगा ॥ ३०
जङ्गमाः स्थावरैः सार्धं नालं पार्थस्य संयुगे ।
एवं ज्ञात्वा महाराज व्येतु ते भीर्धनंजये ॥ ३१
यत्र वीरौ महेष्वासौ कृष्णौ सत्यपराक्रमौ ।
न तत्र कर्मणो व्यापत्कथंचिदपि विद्यते ॥ ३२

---

22 $Ś_1$ K_{1-4} D_1 om (hapl.) 22^{abcd} —^{a}) M_{3-5} यस्य (for तस्य) B_1 महाराज (for °बाहो) —^{b}) B (B_4 missing) फलं, D_5 नान्य, T G_{2-4} सत्यं, G_5 सत्त्वं (for नित्यं) B (B_4 missing) D_{c1} D_2 पश्यसि, D_n D_5 S पश्यामि (for पश्यति) —D_2 om 22^{cdef} —^{d}) G_2 रौग्मिणेयाद् K_5 $D_{3\ 4.\ 6}$ [हृ]ति (for [ऋ]ते) —^{e}) $Ś_1$ K $B_{1.3}$ D_n $D_{1\ 3-8}$ मा चापि, T G_{2-4} मां वासौ, G_5 भवान्स (for मां वापि) —After 22, M_{3-5} ins

584* भीमो वापि महाराज प्रभञ्जनसमो बले ।

23 ^{a}) B (B_4 missing) D_{c1} $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ M_{3-5} एताम्, D_1 T G $M_{1\ 2}$ चैवम् (G_5 °व) (for चैताम्) —^{b}) K_4 च यत्, D_4 तत (for च तत्) —^{d}) D_4 M_3 त्वा K_1 च, K_2 तु, M_{3-5} वै (for वा) T G $M_{1.\ 2}$ न त्वा ($M_{1\ 2}$ त्वा) त्यक्षामि पाडव

24 ^{a}) T G_{1-4} $M_{1\ 2}$ -हस्तस्त्वाम् (for °त्वाद्) —^{b}) S (except M_3) अवध्य- (for अभेद्य) —^{c}) K_5 B_2 $D_{7\ 8}$ उपालभ्य, D_2 उपलक्ष्य (for °लभ्य) D_{n1} क्रीडन्, G_5 क्रुद्धे (for क्रीडेद्) —^{d}) M_{3-5} शकुनिन (for °निना) G_5 रिपु (for शिशु)

25 ^{c}) $Ś_1$ त्वा तस्मै (by transp.), G_1 $M_{1.\ 2}$ तस्मै त्वा, M_{3-5} तस्मिन्हि —^{d}) $Ś_1$ M_{3-5} त्वा (for त्वा) G_1 M_{3-5} यथा द्यह (for यथार्जुन)

26 ^{a}) D_4 करोति, G_5 गुरुत्वम् (for कुरु त्वम्) —^{b}) K_4 त्वा (for ते)

27 ^{a}) S मा (G_1 $M_{1\ 2}$ न) हि (for मा च). —^{c}) S स्म (M_{3-5} हि) (for स)

28 ^{a}) G_1 $M_{1\ 2}$ यौधास्, M_{3-5} सर्वे —^{b}) K_5 M_{3-5} ये च (for तथा) G_5 -पौरुषा (for -पौरवा) $Ś_1$ G_1 $M_{1.\ 2}$ तथा पौरवसैंधवा, D_7 तथा मागधपौषिका

29 ^{b}) D_{c1} महोदारा (for रथो°) —T G_3 om. 29^{c}–30^{b} —^{c}) $G_{2\ 4.\ 5}$ M_{3-5} धनजयस्य क्रुद्धस्य —^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} B_2 नार्घंति (for नार्हन्ति)

30 T G_3 om 30^{a} (cf v l 29) —^{a}) K_{1-4} इत्येवं, B_5 तद्युक्ता; G_5 उद्युक्त्वा (for °क्ता) G_1 M कृत्स्ना, $G_{2\ 4\ 5}$ राजन् (for सर्वा) —^{b}) K_3 D_4 -मानुषा, S मानवा (G_1 M °वा) —^{c}) T G_{2-4} चैव (for राजन्) G_5 सगधर्वगणाश्चैव —^{d}) $K_{1\ 5}$ D_{n1} D_6 T G_{2-5} -महोरगा

31 ^{a}) $K_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ D_{c1} T G_{2-4} $M_{1\ 2}$ जंगम-, K_5 B_1 D_{n1} $D_{3\ 4\ 5\ 7\ 8}$ जगमै (for °मा) B_5 D_{n2} $D_{1.\ 3\ 6}$ जगमा (D_{n2} °मै) स्थावरा सर्वे —^{c}) T G $M_{1\ 2}$ एतद् (for एव) —^{d}) $G_{1\ 5}$ M व्यैतु (for व्येतु) $Ś_1$ $K_{1\ 3-5}$ $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ धनंजयात् (for °जये) D_{n1} व्येतु ते मनसो ज्वर

32 ^{a}) G_1 $M_{3.\ 4}$ तत्र (for यत्र) T G_{2-5} कृष्णौ (for वीरौ) —^{b}) T G_{2-5} गतौ पुरुषसत्तमौ —^{c}) $D_{3.\ 6}$ व्याप्ति, G_1 $M_{1\ 2}$ ह्यापत्, Cd व्या° (as in text) $Ś_1$ K_{1-3} न तत्र कर्मणा व्याध (K_1 व्यास, K_2 न्यास; K_3 व्यास)

33 ^{a}) $Ś_1$ $K_{1.\ 3\ 4}$ दैवं कृत्वा योगस($Ś_1$ K_1 °म)हम् Cd cites योगम् (as in text) —^{b}) D_7 om from चाहवे up to चित्रास्त्र (in 34^{c}), D_3 संयुगे (for चाहवे).

दैवं कृतास्त्रतां योगममर्षमपि चाहवे ।
कृतज्ञतां दयां चैव भ्रातुस्त्वमनुचिन्तय ॥ ३३
मयि चाप्यपयाते वै गच्छमानेऽर्जुनं प्रति ।
द्रोणे चित्रास्त्रतां संख्ये राजंस्त्वमनुचिन्तय ॥ ३४
आचार्यो हि भृशं राजन्निग्रहे तव गृध्यति ।
प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्सत्यां कर्तुं च भारत ॥ ३५
कुरुष्वाद्यात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गते मयि ।
यस्याहं प्रत्ययात्पार्थ गच्छेयं फल्गुनं प्रति ॥ ३६
न ह्यहं त्वा महाराज अनिक्षिप्य महाहवे ।
क्वचिद्यास्यामि कौरव्य सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ३७
एतद्विचार्य बहुशो बुद्ध्या बुद्धिमतां वर ।
दृष्ट्वा श्रेयः परं बुद्ध्या ततो राजन्प्रशाधि माम् ॥ ३८

युधिष्ठिर उवाच ।

एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि माधव ।
न तु मे शुध्यते भावः श्वेताश्वं प्रति मारिष ॥ ३९
करिष्ये परमं यत्नमात्मनो रक्षणं प्रति ।
गच्छ त्वं समनुज्ञातो यत्र यातो धनंजयः ॥ ४०
आत्मसंरक्षणं संख्ये गमनं चार्जुनं प्रति ।
विचार्यैतद्द्वयं बुद्ध्या गमनं तत्र रोचये ॥ ४१　C 7 B 7 K 7
स त्वमातिष्ठ यानाय यत्र यातो धनंजयः ।

T G2-5 अमर्षं शौर्यमाहवे —^{c}) T G2-5 चापि (for चैव) —^{d}) T G M1.2 [अ]पि (for [अ]नु) Ś1 कीर्तय, D6 8 चिंतयन् (for चिन्तय)

34 D7 om up to चित्रास्त्र (of v l 33) K4 om 34^{a}–35^{b} —^{a}) K2 B2 (marg as in text) Do1 उपयाते, T G3 4 असहाये (for अपयाते) G1 M1.2 चेद्, G2-4 ते, G5 तु, M3-5 त्व (for वै) —^{b}) M3-5 भीमसेने च पाण्डवे — Ś1 K1.3 om (hapl) 34^{c}–36^{d}, D4 om 34^{c}–35^{b} —^{c}) D8 कृतास्त्रता, G4 विचित्रतां (for चित्रास्त्रता) B2 युद्धे, G1.2 M संखे (for संख्ये) —^{d}) D2 सर्वं (for राजंस्) S [अ]पि (for [अ]नु)

35 Ś1 K1.3 om 35, K4 D4 om 35^{ab} (for all, cf v l 34) K2 reads 35–36 on marg —^{a}) K2 [ऽ]पि (for हि) M3-5 तात (for राजन्) —^{b}) D2 G2 M निग्रहे गृह्य(G1 M3-5 °ध्य)ते तव —^{c}) D4 राजन् (for रक्षन्) —^{d}) K4 Dn1 D8 सत्यं (for सत्या)

36 Ś1 K1.3 om 36 (cf v l. 34) K2 reads 36 on marg —^{a}) M3.4 [आ]त्मना (for नो) —^{b}) T G M1.2 भवेदिह (for गते मयि) —^{c}) K2.4 पार्थं K5 D7.8 यस्याहं प्रत्ययार्थाय, B2 (marg) यास्याम्यहं यत्र पार्थो, M1.2 यस्याहं प्रतीयां पार्थं Cd cites प्रत्ययात् (as in text) —^{d}) M1.2 फाल्गुन Dn1 गमिष्याम्यर्जुनं प्रति — For 36^{cd}, T G M3-5 subst.

585* प्रत्ययो न हि मे पार्थ यावद्गच्छामि पाण्डवम् ।
[M3-5 फल्गुन (for पाण्डवम्)]

37 G5 om 37 —^{a}) K4.5 Dn D1-3 5-8 त्वां (for त्वा) B (B4 missing) न ह्यहं त्वामनि(B5 °नु)क्षिप्य, S (G5 om) न ह्यहं (T G3.4 तर्ह्यहं) त्वयि कौरव्य —^{b}) B (B4 missing) कौरवेंद्र महारणे, S (G5 om) वि(G1.2 M अ)निक्षिप्ते महारथे —^{c}) B2 Do1 कौंतेय (for कौरव्य) S (G5 om) कस्मिंश्चित्त्वं (M3-5 एकस्मिन्त्वं)प्रयास्यामि — After 37, S (except G5) ins

586* न पश्यामि रथं कंचिद्यस्ते गोप्ता भवेदिह ।
शक्तं यं मन्यसे राजन्गोप्तारं प्रति पाण्डव ।

[(L 1) G1 रणे (for रथ) G1 3 4 कश्चिद्, M1.2 किंचिद् (for क°) G1 M1.2 इति (for इह) —(L 2) M3-5 ब्रूहि (for प्रति)]

38 ^{a}) D3 6 हि कार्यं (for विचार्य) D3 6 बहुधा (for °शो) —^{b}) D3 6 बुद्ध्वा Ś1 K1 वर —^{c}) D3 6 स्वयं (for श्रेयः) G1 M1.2 यत्स्याद् (for बुद्ध्या) —^{d}) M5 मा (for माम्)

39 ^{a}) D5 एव (for एतन्) —^{c}) B (B4 missing) Do1 हि (for तु) D4 6 बुध्यते (for शु°) —^{d}) B1.5 D5 माधव, Dn1 मानद, D3 6 भारत (for मारिष)

40 ^{a}) K4 S च पर, D2 प्रथमं (for परम) G2 ज्ञानम् (for यत्नम्) —^{b}) D6 आत्मनो रक्षणे ह्यह — K1 om 40^{c}–42^{d}. —^{c}) K2 मदनु (for समनु-) — After 40, G1 M1.2 read 42^{cd}

41 K1 om 41 (cf. v l 40) Ś1 K2-4 D1.5 G3 om (hapl.) 41^{a}–42^{b}. G4 om 41–43 —^{a}) D2 चैव, G1.2 3 M1.2 सखे, M3.4 सघे (for संख्ये) —^{b}) Do1 वा (for च) D2 संयोगमर्जुनं प्रति —^{c}) D2 3 तद्

ममापि रक्षणं भीमः करिष्यति महाबलः ॥ ४२
पार्षतश्च ससोदर्यः पार्थिवाश्च महाबलाः ।
द्रौपदेयाश्च मां तात रक्षिष्यन्ति न संशयः ॥ ४३
केकया भ्रातरः पञ्च राक्षसश्च घटोत्कचः ।
विराटो द्रुपदश्चैव शिखण्डी च महारथः ॥ ४४
धृष्टकेतुश्च बलवान्कुन्तिभोजश्च मारिष ।
नकुलः सहदेवश्च पाञ्चालाः सृञ्जयास्तथा ।
एते समाहितास्तात रक्षिष्यन्ति न संशयः ॥ ४५
न द्रोणः सह सैन्येन कृतवर्मा च संयुगे ।
समासादयितुं शक्तो न च मां धर्षयिष्यति ॥ ४६
धृष्टद्युम्नश्च समरे द्रोणं क्रुद्धं परंतपः ।
वारयिष्यति विक्रम्य वेलेव मकरालयम् ॥ ४७
यत्र स्थास्यति संग्रामे पार्षतः परवीरहा ।
न द्रोणसैन्यं बलवत्क्रामेत्तत्र कथंचन ॥ ४८
एष द्रोणविनाशाय समुत्पन्नो हुताशनात् ।
कवची स शरी खड्गी धन्वी च वरभूषणः ॥ ४९

(for [ए]तद्) K5 B (B4 missing) D (D1.5 om) स्वय (for द्वय) — ^{d}) B2 (marg as in text) तव (for तत्र) Dn1 D2.8 रोचय (for °ये)

42 Ś1 K2–4 D1.5 G3 om 42^{ab} (cf v l 41) K1 G4 om 42 (cf. v l. 40, 41) — ^{a}) G5 damaged D7 सा (for स) D8.6 उत्तिष्ठ (for भ्रातिष्ठ) T G2 M5 (*sup lin* as in text) गच्छ त्व समनुज्ञातो — G1 M1.2 read 42^{cd} after 40 — ^{d}) D8 करिष्यति न सशय — G1 M1.2 ins after 42^{ab} M3.4.5 (*sup lin*) after 42

587* पृष्ठत पुरुषव्याघ्र भीमस्त्वानुगमिष्यति ।
[M2 भीमस्य (for °स्तु)]

while after 42, D8 reads 44^{ab}

43 G4 om 43 (cf v l 41) — ^{a}) D7.8 पार्षतस्तु, M1.2 पाश्वंतश्च, M3–5 धृष्टद्युम्न (for पार्षतश्च) K4 सहोदर्य, K5 D4–6 ससौ° (for ससो°) — ^{b}) S (G4 om) महारथा (for °बला) K1 पार्थिवश्च महाबल — ^{c}) M3–5 मा (for मा) — ^{d}) D5 G3.4 करिष्यंति, T तरिष्यति (for रक्षिष्यन्ति) D8 रक्षयिष्यति न संशय (hypermetric)

44 K1 om (hapl) 44–45 D8 reads 44^{ab} after 42 — ^{a}) K5 B2 Dc1 D2.4.7.8 कैकया, B1.3.5 Dn1 D1.3.5.6 कैकेया (for केकया)

45 K1 om 45 (cf v l 44) — ^{b}) D5.7 कुंतीभोजश्च K5 Dn1 वीर्यवान्, B (B4 missing) Dc1 D3.6 S मातुल, D1.7 मारिष — ^{d}) K3 D4 पचाला M3–5 पाचालाश्च ससृंजया — ^{e}) D2.3.6 समस्ता मा, Cd सावहितास् (for समा°)

46 ^{b}) D4 [स]त्र (for च) M3–5 सात्वत (for संयुगे). — ^{c}) Ś1 K1.3.4 D1.2 मामासादयितु K4 सक्तो, K5 B3.6 Dc1 D3.5–8 S (except G6) शक्तौ (for शक्तो) — ^{d}) M3–5 मा (for मां) K5 B1.2.5 Dc1 Dn1 D3.5–8 S धर्षयिष्यत

47 ^{a}) K1–3 B3 Dc1 Dn D3 S तु (for च) — ^{b}) D5 क्रुद्ध (for क्रुद्धं) Ś1 K1.3 Dn1 D1–3 T G2–5 पर तप, B3 समतत (for परतप) — ^{c}) K5 Dn1 T G M1.2 धारयिष्यति, Dn2 वारयिष्यते Dn2 om from विक्रम्य up to कथ (in 48^{d}) M3–5 वेगेन (for विक्रम्य) — ^{d}) M3–5 वरुणालयं (for मकरालयम्)

48 Dn2 om up to कथं (cf v l 47) — ^{c}) Ś1 K1–3 द्रोणे (K3 °णो) न सैन्येन बल, K5 Dn1 D1.3.4.6–8 द्रोणो न सैन्यं बलवान् (K5 °वद्), D2 द्रोण ससैन्यो बलवान्, S न द्रोणस्य बलं तात — ^{d}) Ś1 K4 S क्रमेत्तत्र (Ś1 °त्तु); K1–3 न क्रमेत्तत्, K5 आक्रमेत्तु, Dn1 D6 नाक्रमेत, D2 आगच्छेत, D8 सक्रामेत्तत्, D7.8 क्रामच्च तु (for क्रामेत्तत्र)

49 For the incident, cf 1 155 38 — ^{b}) K5 विनाशनात् (for हुता°) — ^{c}) Ś1 K1–3 B (B4 missing) Dc1 सशर, M3–5 स रथी (for स शरी) — ^{d}) K1–4 B (B4 missing) Dc1 D3.5.6 G1 M1.2 चर्मी, Dn1 T G2–5 M3–5 वर्मी (for धन्वी) G1 पर- (for वर-) D2 वर्मांवरविभूषण — After 49, S ins

588* एष द्रोणं रणे क्रुद्धं वारयेत स वै प्रभो ।
पाञ्चाल सहित सर्वै पाण्डवाना च धन्विभि ।

[(L 1) G2 क्रूर (for क्रुद्ध) — (L 2) G1 M पांचाले (for °ल°) G5 पांचाला सहिता सर्वै (for the prior half)]

50 ^{a}) K2–4 B1 D1.2 T G1.2 M विस्रब्धो, K5 Dn2 D5.7.8 विश्रब्धं (for °ब्धो) K4 D6 सैनेय. B2 (marg as in text) शीघ्रमागच्छ सैनेय — ^{b}) K1.2 समव, D4 विभ्रम (for सभ्रमम्) — ^{c}) B (B4 miss

विश्रब्धो गच्छ शैनेय मा कार्षीर्मयि संभ्रमम् । धृष्टद्युम्नो रणे क्रुद्धो द्रोणमावारयिष्यति ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

८७

संजय उवाच ।

धर्मराजस्य तद्वाक्यं निशम्य शिनिपुंगवः ।
पार्थाच्च भयमाशङ्कन्परित्यागान्महीपतेः ॥ १
अपवादं ह्यात्मनश्च लोकाद्रक्षन्विशेषतः ।
न मां भीत इति ब्रूयुरायान्तं फल्गुनं प्रति ॥ २
निश्चित्य बहुधैवं स सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
धर्मराजमिदं वाक्यमब्रवीत्पुरुषर्षभ ॥ ३
कृतां चेन्मन्यसे रक्षां स्वस्ति तेऽस्तु विशां पते ।
अनुयास्यामि बीभत्सुं करिष्ये वचनं तव ॥ ४
न हि मे पाण्डवात्कश्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
यो वै प्रियतरो राजन्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ५
तस्याहं पदवीं यास्ये संदेशात्तव मानद ।

---

ing) Do1 Dn2 T G M1 2 क्रुद्धं (for क्रुद्धो) — ^{d}) D2 धारयिष्यति T G3 4 स द्रोण वारयिष्यति

Colophon Ś2 B4 missing — *Sub-parvan* K1, 3–5 B3 5 Do1 Dn D1–3 5–8 जयद्रथवध — *Adhy name* Ś1 K2–5 B (B4 missing) Do1 D1 3, 6 सात्यकिप्रवेशे, Dn1 D4 7 8 सात्यकिप्रवेशे युधिष्ठिररक्षायां, G1 M1 2 सात्यकियुधिष्ठिरसंवाद, Bom ed युधिष्ठिरसात्यकिवाक्यं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1–4 108, Dn1 110, D2 114, D3 7, G5 106, M 107 — *Śloka no* Dn1 G5 52

87

☞ This adhy is missing in Ś2 B4 (cf v l 7 85 33, 86 1)

1 K2 om. (hapl) 1^{a}–3^{b} Dn2 om the ref G5 transp 1^{b} and 1^{d} — ^{b}) Dn1 आकर्ण्य (for निशम्य) K5 D4 6–8 शनि (for शिनि) — D4 om 1^{c}–2^{b} — ^{c}) K1 D1 पार्थश्च, Dn2 D5 स पार्थाद्, D6 पार्थस्य (for पार्थाच्च) K5 B (B4 missing) Do1 Dn2 D5 7 8 T G3 4 आशसन्, D2 G1 2 5 M आशंक्य (for आशङ्कन्) — ^{d}) D2 3 6 परित्यागे (for °त्यागान्) K5 B2 5 Dn1 D5 G3 4 M4 महीपते

2 K1 om 2, D4 om 2^{ab} (for both, cf. v l 1) — ^{a}) G4 om from ह्यात्मनश्च up to दुर्मद (in 3^{b}) D6–8 च (for हि) M3–5 आत्मनश्चापवादं च — ^{b}) B2 G1 M3–5 लोके, D5–8 लोकान् (for लोकाद्) Ś1 K (K2 om) Dn D1 3 5–8 पश्यन् (for रक्षन्) D2 लोकवाद विशेषत — ^{c}) Dn2 स, D3 ते (for न) K4 G1, 4 M1 2 मा, G5 वा (for मां) Do1 Dn2 D2–8 भीतम् (for भीत) Ś1 K1 3 D1 3 ब्रूयाद् (for ब्रूयुर्) Dn1 न भीत इति मा ब्रूयुर् — ^{d}) K4 5 B2 Dn2 D3 4 अयांत, T G2 3 प्रयातु, G1 M3–5 प्रयांतं, G5 M1 (inf lin) प्रयात, M1 2 न यातं (for आयान्तं) Some MSS फाल्गुनं

3 K2 G4 om 3^{ab} (cf v l 1, 2) — ^{a}) K5 चैव, M3–5 राजन् (for [ए]वं स) D2 निश्चित्यैवं बहुविध — After 3^{ab}, S ins.

589* नातिव्यक्तमिवाभाष्य धर्मराजं महायशा ।
शोकगद्गदया वाचा शोकोपहतचेतन ।

[G4 om up to शोकगद्गदया (in line 2) — (L 1) G2 5 इह (for इव)]

— ^{d}) K4 5 B (B4 missing) Do1 Dn2 D3 5–8 पुरुषर्षभ°, Dn1 °भं (for °भ) — For 3^{cd}, S subst

590* यथेदानीमिति ध्यात्वा धर्मराजमथाब्रवीत् ।

4 ^{a}) K2 D2 6 G5 कृता (for कृतां) D5 7 G4 च (for चेन्) D2 रक्षा — D2 om (hapl) 4^{c}–5^{d} — ^{c}) M1, 2 अह (for अनु-) — After 4, G1 M1, 2 read 7^{ab}

5 D2 om 5 (cf v l 4) B2 reads 5^{a}–7^{b} on marg — ^{a}) B1, 3 5 D1, 4 5 7 8 S मे (for वै) Ś1 K2 D5 7 8 G1 M1 2 प्रियतमो (for °तरो)

त्वत्कृते न च मे किंचिदकर्तव्यं कथंचन ॥ ६
यथा हि मे गुरोर्वाक्यं विशिष्टं द्विपदां वर ।
तथा तवापि वचनं विशिष्टतरमेव मे ॥ ७
प्रिये हि तव वर्तेते भ्रातरौ कृष्णपाण्डवौ ।
तयोः प्रिये स्थितं चैव विद्धि मां राजपुंगव ॥ ८
तवाज्ञां शिरसा गृह्य पाण्डवार्थमहं प्रभो ।
भित्त्वेदं दुर्भिदं सैन्यं प्रयास्ये नरसत्तम ॥ ९
द्रोणानीकं विशाम्येष क्रुद्धो झष इवार्णवम् ।
तत्र यास्यामि यत्रासौ राजन्राजा जयद्रथः ॥ १०
यत्र सेनां समाश्रित्य भीतस्तिष्ठति पाण्डवात् ।
गुप्तो रथवरश्रेष्ठैर्द्रौणिकर्णकृपादिभिः ॥ ११
इतस्त्रियोजनं मन्ये तमध्वानं विशां पते ।
यत्र तिष्ठति पार्थोऽसौ जयद्रथवधोद्यतः ॥ १२
त्रियोजनगतस्यापि तस्य यास्याम्यहं पदम् ।
आसैन्धववधाद्राजन्सुदृढेनान्तरात्मना ॥ १३
अनादिष्टस्तु गुरुणा को नु युध्येत मानवः ।
आदिष्टस्तु त्वया राजन्को न युध्येत मादृशः ।
अभिजानामि तं देशं यत्र यास्याम्यहं प्रभो ॥ १४
हुडशक्तिगदाप्रासखड्गचर्मर्ष्टितोमरम् ।
इष्वस्त्रवरसंबाधं क्षोभयिष्ये बलार्णवम् ॥ १५

---

6 T G2–5 om 6, Dn1 om 6^{ab} B2 reads 6 on marg — ^{a}) M4 यस्य (for तस्य) — ^{b}) K3 4 D1 मारिष (for मानद) — ^{c}) B1 2 D2 न हि, G1 M च न (by transp) D7 8 न (for मे)

7 B2 reads 7^{ab} on marg G1 M1. 2 read 7^{ab} after 4 — ^{c}) M3–5 तथा हि वचन तेद्य — ^{d}) K5 B3 Dn2 D5 M4 5 (*sup lin*) च (for मे)

8 ^{a}) D2 8 6 M3 4 प्रियौ — ^{b}) D2 त्रातारौ (for भ्रातरौ) — ^{c}) Ś1 प्रिये हित, G3 प्रियस्थितश् — ^{d}) M3–5 नृप- (for राज-) S -सत्तम (for -पुगव)

9 ^{a}) T त्वदाज्ञा, G3 स्वमाज्ञां, G4 तदाज्ञा (for तवाज्ञा) D2 8. 6 T G2–5 [आ]दाय (for गृह्य) — ^{b}) D4 5 द्युति, G2 5 मद्दीं (for मह) D3 विभो, G3 इमा (for प्रभो) — ^{c}) T G2–5 भेत्स्यामि (for भित्त्वेदं) M3–5 भित्त्वेदा (sic) दुर्भिदा सेना — ^{d}) D5 T G M1. 2 राज- (for नर) D4 5 -पुंगव्र (D4 °वं) (for -सत्तम) M3–5 प्रयास्ये यत्र पाडव

10 ^{a}) K5 [ए]व, D3 [ए]तत् (for [ए]ष) — ^{c}) T G M1. 2 यामि च, M3–5 गच्छामि (for यास्यामि) — ^{d}) D3 6 राजा राजन् (by transp)

11 ^{a}) M3–5 पाप (for यत्र) T G2–5 M3–5 तमाश्रित्य (for समा°) — ^{b}) B (B4 missing) Dc1 फाल्गुनात् (for पाण्डवात्) — ^{c}) Dn1 रथवरै- (for °वर-) — ^{d}) Dn1 D6 M3 4 द्रोण (for द्रौणि)

12 ^{a}) K1–4 D1 फ(K4 °फा)ल्गुनार्थमह यास्ये — ^{b}) K1–4 D1 मही- (for विशा) — ^{c}) S बीभत्सुर् (for पार्थोऽसौ) — ^{d}) G1 M (M5 also as in text) -वधो त्सुक (for °द्यत.)

13 G5 om 13^{ab} — ^{a}) Ś1 K1 2 त्रियोघन (for °जन-) G4 -पदस्य (for -गतस्य) K1 [अ]द्य (for [अ]पि) — ^{b}) D3 6 T G2 तत्र (for तस्य) — ^{c}) M3–5 -पयाद् (for -वधाद्) — ^{d}) D7 सुदृष्टेन, M1 2 निहितेन (for सुदृढेन)

14 ^{b}) D4 om. (hapl) from मानवः up to युध्येत (in 14^{d}) G5 माधव- (for मानव) — Ś1 K1–4 om. (hapl) 14^{cd} — ^{c}) D6 T G M1 2 च (for तु) B5 Dn2 D1 यथा (for त्वया) — ^{d}) K5 B (B4 missing) Dn2 D3 G3–5 M1 2 नु (for न) — ^{e}) D3. 6 अनु- (for अभि) — ^{f}) B2 पर (for यत्र) S इत- पूर्णं त्रि(G1 °वं त्रि, M1. 2 °र्णत्रि)योजन — After 14, S ins

591* यत्र तिष्ठति राजासौ सैन्धवो बालघातक ।
सागरप्रतिम सैन्यं गर्जन्तमिव सागरम् ।

15 ^{a}) K1 उडु-, K4 B2 3 5 Dn2 हल-, B1 G3 4 हुल-, Dc1 Dn1 शूल-, D1 हत-; D2 हठ, D3 6 खड्ग, D4 7 8 बहु-, D5 शक्ति-, T G1 2 M हुळ, G5 शुभ- (for हुड-) D5 -चर्म- (for -शक्ति) S रथ (for -गदा) K4 D3 -पाश- (for -प्रास) — ^{b}) K5 B (B4 missing) Dc1 Dn D2–4 6–8 -च(D6 -च)र्म, S -गदा- (for -खड्ग-) K5 B (B4 missing) Dc1 Dn D2 4 7 8 G1 M3–5 -खड्गर्ष्टि, D3. 6 -शक्त्यृष्टि, D5 -तोमर, T G2–5 -शक्त्यष्टि, M1. 2 -शंसर्ष्टि- (for -चर्मर्ष्टि-) K5 B5 Dn D4 -तोमरैः, D5 -पट्टिशं (for -तोमरम्) — ^{c}) S इष्वास (for इष्वस्त्र) Ś1 K1–4

यदेतत्कुञ्जरानीकं साहस्रमनुपश्यसि ।
कुलमञ्जनकं नाम यत्रैते वीर्यशालिनः ॥ १६
आस्थिता बहुभिर्म्लेच्छैर्युद्धशौण्डैः प्रहारिभिः ।
नागा मेघनिभा राजन्क्षरन्त इव तोयदाः ॥ १७
नैते जातु निवर्तेरन्प्रेषिता हस्तिसादिभिः ।
अन्यत्र हि वधादेषां नास्ति राजन्पराजयः ॥ १८
अथ यान्रथिनो राजन्समन्तादनुपश्यसि ।
एते रुक्मरथा नाम राजपुत्रा महारथाः ॥ १९
रथेष्वस्त्रेषु निपुणा नागेषु च विशां पते ।
धनुर्वेदे गताः पारं मुष्टियुद्धे च कोविदाः ॥ २०

गदायुद्धविशेषज्ञा नियुद्धकुशलास्तथा ।
खड्गप्रहरणे युक्ताः संपाते चासिचर्मणोः ॥ २१
शूराश्च कृतविद्याश्च स्पर्धन्ते च परस्परम् ।
नित्यं च समरे राजन्विजिगीषन्ति मानवान् ॥ २२
कर्णेन विजिता राजन्दुःशासनमनुव्रताः ।
एतांस्तु वासुदेवोऽपि रथोदारान्प्रशंसति ॥ २३
सततं प्रियकामाश्च कर्णस्यैते वशे स्थिताः ।
तस्यैव वचनाद्राजन्निवृत्ताः श्वेतवाहनात् ॥ २४
ते न क्षता न च श्रान्ता दृढावरणकार्मुकाः ।
मदर्थे विष्ठिता नूनं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ २५

-नर (for -षर) — ^{d}) D3.6 महाबलं (for बलार्णवम्) S (except M3-5) क्षोभयित्वा व्रजाम्यहं

16 ^{b}) B1.2.5 Dn1 D2.3.6 S सहस्रम् D3 अनुपश्यति — ^{c}) Dn2 D2.3 Cv आंजनकं (for अञ्ज) Ś1 K1.3 D1 कुलसंजनकं नाम — ^{d}) S मत्ता हैमवता· स्मृता

17 ^{b}) Dn1 D2 युद्धशौंडा (for °शौण्डैः) K5 Dn1 D2 प्रहारिण ; M3-5 महात्मभि (for प्रहारिभि) — K4 D1 om (hapl.) 17^{c}–18^{b} — ^{c}) Ś1 K (K4 om) Dn D3-8 G2.5 नाना (for नागा) S नग- (for मेघ). K1 B3 (marg) -निभाकारा, D2 -प्रतीकाशा, T G2-5 निभाश्चैव (for निभा राजन्) — ^{d}) D5 पर्वता (for तोयदा)

18 K4 D1 om. 18^{ab} (cf v l 17) — ^{a}) M3.4.5 (sup lin) निवर्तते (for र्तेरन्) — ^{b}) Ś1 K1-3 Dn2 D2.3.6 प्रेरिता, D7.8 प्रेव्ये(D7 षे)ता (for प्रेषिता) — ^{c}) G4 M3-5 तेषां (for एषां) — ^{d}) Ś1 K Dn1 D2-4.6 परिक्षय (for पराजय)

19 ^{a}) D2 अजेयान्, D7.8 अन्ययान् (for अथ यान्) M3-5 स्वेतान् (for राजन्) — Dc1 reads 19^{bc} on marg — ^{b}) Ś1 K4 D3.6 सहस्रान्, K1-3.5 Dn1 D1.4.5.7.8 साहस्रान्, Dn2 M3-5 सहस्रम्, D2 समस्तान् (for समन्ताद्) — ^{d}) Ś1 K1-4 G2 M3-5 महाबला, D5 यशा· (for °रथा)

20 ^{a}) Ś1 K1-3 Dc1 D4 G1 M3-5 [अ]श्वेषु, D3.6 स्वेषु (for [अ]स्त्रेषु) G1 M1.2 कुशला (for निपुणा) — ^{c}) Ś1 धनुर्युद्धे; K1.2.4 D5.6 M1.2 धनुर्वेद (for °वेदे) — ^{d}) D2 गदा (for मुष्टि) B3 -युद्धेषु (for -युद्धे च)

21 ^{a}) D2 शक्ति (for गदा) D5 -युद्धे (for -युद्ध-) — ^{b}) K4 तदा (for तथा) — ^{c}) Ś1 -प्रहरणा, D4.7.8 G5 °रणैर् (for °रणे) — ^{d}) K5 Dn1 निपाते (for सपाते) K4 M3 -चर्मणो ; D2 -कर्मणि (for -चर्मणो)

22 K4 om 22^{a}–23^{b} — ^{c}) K5 Dn2 D2.4.5.7.8 M3-5 हि (for च) — K5 om (hapl) 22^{d}–23^{a} — ^{d}) Dn1 विजिगीषंति हि, D4 °षतीह (both hypermetric) (for °षन्ति) B3.5 Dc1 मानुषान् (for मानवान्) T G M1.2 जिगीषंतो रणे स्थिता (M1.2 रणप्रिया)

23 K4 om. 23^{ab}, K5 om 23^{a} (for both, cf v l 22) G4 om (hapl) 23^{a}–24^{b} — ^{a}) Dn D1.4.5.7.8 T G3 विहिता (for विजिता) — ^{cd}) S (G4 om.) एतानेव रथोदारान्वासुदेव प्रशंससि

24 G4 om 24^{ab} (cf v l 23) — ^{a}) B1-3 Dc1 S (G4 om.) हि (for च) — ^{b}) Dn2 अपि (for एते) K4 व्यवस्थिता· (for वशे स्थिता·) — ^{c}) D6 तस्यैते (for तस्यैव) Cv as in text — ^{d}) T G2 निवृत्ताश्च, G1 M1.2 नुवृत्ता (sic) (for निवृत्ता) Cv as in text

25 D4 om. (hapl) 25 Dn1 om 25^{ab} — ^{a}) B3 D1 क्षाता, D2 स्वेते, D3 क्षांता; D5 क्राता, D7.8 कृत्ता (D8 त्ता), G4 damaged (for क्षता) K1-3 च न (by transp) — ^{b}) G5 दृढवारणकार्मुका Cd cites आवरणं — ^{c}) K5 B (B4 missing) D (except D1, D4 om) M3-5 मदर्थे (for मदर्थं), Ś1 K1-3

त्वत्कृते न च मे किंचिदकर्तव्यं कथंचन ॥ ६
यथा हि मे गुरोर्वाक्यं विशिष्टं द्विपदां वर ।
तथा तवापि वचनं विशिष्टतरमेव मे ॥ ७
प्रिये हि तव वर्तेते भ्रातरौ कृष्णपाण्डवौ ।
तयोः प्रिये स्थितं चैव विद्धि मां राजपुंगव ॥ ८
तवाज्ञां शिरसा गृह्य पाण्डवार्थमहं प्रभो ।
भित्त्वेदं दुर्भिदं सैन्यं प्रयास्ये नरसत्तम ॥ ९
द्रोणानीकं विशाम्येष क्रुद्धो झष इवार्णवम् ।
तत्र यास्यामि यत्रासौ राजन्राजा जयद्रथः ॥ १०
यत्र सेनां समाश्रित्य भीतस्तिष्ठति पाण्डवात् ।
गुप्तो रथवरश्रेष्ठैर्द्रौणिकर्णकृपादिभिः ॥ ११
इतस्त्रियोजनं मन्ये तमध्वानं विशां पते ।
यत्र तिष्ठति पार्थोऽसौ जयद्रथवधोद्यतः ॥ १२
त्रियोजनगतस्यापि तस्य यास्याम्यहं पदम् ।
आसैन्धववधाद्राजन्सुदृढेनान्तरात्मना ॥ १३
अनादिष्टस्तु गुरुणा को नु युध्येत मानवः ।
आदिष्टस्तु त्वया राजन्को न युध्येत मादृशः ।
अभिजानामि तं देशं यत्र यास्याम्यहं प्रभो ॥ १४
हुडशक्तिगदाप्रासखड्गचर्मर्ष्टितोमरम् ।
इष्वस्त्रवरसंबाधं क्षोभयिष्ये बलार्णवम् ॥ १५

---

6 T G2–5 om. 6, Dn1 om 6^{ab}. B2 reads 6 on marg. — ^{a}) M4 यस्य (for तस्य). — ^{b}) K3.4 D1 मारिष (for मानद). — ^{c}) B1.2 D2 न हि, G1 M च न (by transp). D7.8 न (for मे).

7 B2 reads 7^{ab} on marg. G1 M1.2 read 7^{ab} after 4. — ^{c}) M3–5 तथा हि वचनं तेद्य. — ^{d}) K5 B3 Dn2 D5 M4.5 (*sup lin*) च (for मे).

8 ^{a}) D2.3.6 M3.4 प्रियौ. — ^{b}) D2 त्रातारौ (for भ्रातरौ). — ^{c}) Ś1 प्रिये हित, G5 प्रियस्थितश्च. — ^{d}) M3–5 नृप- (for राज-). S -सत्तम (for -पुंगव).

9 ^{a}) T त्वदाज्ञां, G3 स्वमाज्ञा, G4 तदाज्ञा (for तवाज्ञा). D2.3.6 T G2–5 [आ]दाय (for गृह्य). — ^{b}) D4.5 द्युति, G2.5 महीं (for अहं). D3 विभो, G1 इमा (for प्रभो). — ^{c}) T G2–5 भेत्स्यामि (for भित्त्वेदं). M3–5 भित्त्वेदां (sic) दुर्भिदा सेनां. — ^{d}) D5 T G M1.2 राज- (for नर). D4.5 -पुंगव (D4 °वं) (for -सत्तम). M3–5 प्रयास्ये यत्र पाडव.

10 ^{a}) K5 [प्ल]व, D8 [प्ल]वत् (for [प्ल]ष). — ^{c}) T G M1.2 यामि च, M3–5 गच्छामि (for यास्यामि). — ^{d}) D5.6 राजा राजन् (by transp).

11 ^{a}) M3–5 पाप- (for यत्र). T G2–5 M3–5 समाश्रित्य (for समा°). — ^{b}) B (B4 missing) Dc1 फाल्गुनात् (for पाण्डवात्). — ^{c}) Dn1 रथवरै (for °वर-). — ^{d}) Dn1 D8 M3.4 द्रोण- (for द्रौणि-).

12 ^{a}) K1–4 D1 फ(K4 °फा)ल्गुनार्थमहं यास्ये. — ^{b}) K1–4 D1 महीं- (for विशां). — ^{c}) S बीभत्सुर् (for पार्थोऽसौ). — ^{d}) G1 M (M5 also as in text) -वधोत्सुक- (for °द्यत).

13 G5 om 13^{ab}. — ^{a}) Ś1 K1.2 त्रियोधन (for °जन). G4 -पदस्य (for -गतस्य). K1 [अ]घ (for [अ]पि). — ^{b}) D3.6 T G2 तत्र (for तस्य). — ^{c}) M3–5 पथाद् (for -वधाद्). — ^{d}) D7 सुदृष्टेन, M1.2 निहितेन (for सुदृढेन).

14 ^{b}) D4 om. (hapl) from मानव- up to युध्येत (in 14^{d}). G5 माधव (for मानव). — Ś1 K1–4 om. (hapl) 14^{cd}. — ^{c}) D3 T G M1.2 च (for तु). B5 Dn3 D1 यथा (for त्वया). — ^{d}) K5 B (B4 missing) Dn2 D3 G3–5 M1.2 तु (for न). — ^{e}) D3.6 अनु- (for अभि). — ^{f}) B2 परं (for यत्र). S इत- पूर्णं त्रि(G1 °र्वं त्रि, M1.2 °र्णत्रि)योजनं. — After 14, S ins:

591* यत्र तिष्ठति राजासौ सैन्धवो बालघातकः ।
सागरप्रतिमं सैन्यं गर्जन्तमिव सागरम् ।

15 ^{a}) K1 उडु-, K4 B1.3.5 Dn3 हल, B1 G3.4 हुल-; Dc1 Dn1 शूल-, D1 हुत-, D2 हुड-, D3.6 खड्ग-, D4.7.8 बहु-, D5 शक्ति, T G1.2 M हुल, G5 शुभ- (for हुड-). D5 -चर्म- (for -शक्ति-). S -रथ- (for -गदा-). K4 D8 -पाश- (for -प्रास). — ^{b}) K5 B (B4 missing) Dc1 Dn D2–4.6–8 -च(D6 -व)र्म-, S -गदा- (for -खड्ग-). K5 B (B4 missing) Dc1 Dn D2.4.7.8 G1 M3–5 -खड्गर्ष्टि; D3.6 -शक्त्यृष्टि, D5 -तोमर, T G2–5 -शक्त्यष्टि-, M1.2 -शखर्ष्टि- (for -चर्मर्ष्टि-). K5 B5 Dn D4 -तोमरैः, D5 -पट्टिशं (for -तोमरम्). — ^{c}) S इष्वास (for इष्वस्त्र). Ś1 K1–4

यदेतत्कुञ्जरानीकं साहस्रमनुपश्यसि ।
कुलमञ्जनकं नाम यत्रैते वीर्यशालिनः ॥ १६
आस्थिता बहुभिर्म्लेच्छैर्युद्धशौण्डैः प्रहारिभिः ।
नागा मेघनिभा राजन्क्षरन्त इव तोयदाः ॥ १७
नैते जातु निवर्तेरन्प्रेषिता हस्तिसादिभिः ।
अन्यत्र हि वधादेषां नास्ति राजन्पराजयः ॥ १८
अथ यान्रथिनो राजन्समन्तादनुपश्यसि ।
एते रुक्मरथा नाम राजपुत्रा महारथाः ॥ १९
रथेष्वस्त्रेषु निपुणा नागेषु च विशां पते ।
धनुर्वेदे गताः पारं मुष्टियुद्धे च कोविदाः ॥ २०
गदायुद्धविशेषज्ञा नियुद्धकुशलास्तथा ।
खड्गप्रहरणे युक्ताः संपाते चासिचर्मणोः ॥ २१
शूराश्च कृतविद्याश्च स्पर्धन्ते च परस्परम् ।
नित्यं च समरे राजन्विजिगीषन्ति मानवान् ॥ २२
कर्णेन विजिता राजन्दुःशासनमनुव्रताः ।
एतांस्तु वासुदेवोऽपि रथोदारान्प्रशंसति ॥ २३
सततं प्रियकामाश्च कर्णस्यैते वशे स्थिताः ।
तस्यैव वचनाद्राजन्निवृत्ताः श्वेतवाहनात् ॥ २४
ते न क्षता न च श्रान्ता दृढावरणकार्मुकाः ।
मदर्थं विष्ठिता नूनं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ २५ C 7 B. 7 K 7

नर (for -चर) — d) D3. 6 महाबलं (for बलार्णवम्) S (except M3–5) क्षोभयित्वा प्रजास्यहं

16 b) B1 2 5 Dn1 D2 3 6 S सहस्रम् D3 अनुपश्यति — c) Dn2 D2 3 Cv आंजनकं (for अञ्ज°) Ś1 K1 3 D4 कुलसंजनकं नाम — d) S मत्ता हैमवता स्मृता

17 b) Dn1 D2 युद्धशौंडा (for °शौण्डै°) K5 Dn1 D2 प्रहारिण°; M3–5 महात्मभि (for प्रहारिभि°) — K4 D1 om (hapl.) 17^{c}–18^{b} — c) Ś1 K (K4 om) Dn D3–8 G2 5 नाना (for नागा) S नग- (for मेघ). K1 B3 (marg) निभाकारा, D2 -प्रतीकाशा, T G2–5 निभाश्चैव (for निभा राजन्) — d) D5 पर्वता (for तोयदा)

18 K4 D1 om. 18^{ab} (cf v l 17) — a) M3. 4. 5 (sup lin) निवर्तते (for °र्तेरन्) — b) Ś1 K1–3 Dn2 D2 3 6 प्रेरिता, D7 8 प्रेष्ये(D7 षे)तां (for प्रेषिता) — c) G4 M3–5 तेषां (for एषां) — d) Ś1 K Dn1 D2–4 6 परिक्षय (for पराजय)

19 a) D2 अजेयान्, D7 8 अप्यथान् (for अथ यान्) M3–5 श्वेतान् (for राजन्) — Do1 reads 19^{bc} on marg — b) Ś1 K4 D3 6 सहस्रान्, K1–3 5 Dn1 D1. 4 5 7 8 साहस्रान्, Dn2 M3–5 सहस्रम्, D2 समस्तान् (for समन्ताद्) — d) Ś1 K1–4 G2 M3–5 महाबला, D5 यशा (for °रथा)

20 a) Ś1 K1–3 Do1 D4 G1 M3–5 [अ]श्वेषु, D3 6 स्वेषु (for [अ]स्त्रेषु) G1 M1. 2 कुशला (for निपुणा) — c) Ś1 धनुर्युद्धे; K1. 2 4 D5, 6 M1. 2 धनुर्वेद (for °वेदे) — d) D2 गदा (for मुष्टि-) B3 -युद्धेषु (for -युद्धे च)

21 a) D2 शक्ति (for गदा) D5 -युद्धे (for -युद्ध-) — b) K4 तदा (for तथा) — c) Ś1 प्रहरणा, D4. 7 8 G5 °रणैर् (for °रणे) — d) K5 Dn1 निपाते (for संपाते) K4 M3 -वर्मणो°, D2 -कर्मणि (for -चर्मणो)

22 K4 om 22^{c}–23^{b} — c) K5 Dn2 D2 4. 5 7 8 M3–5 हि (for च) — K5 om (hapl) 22^{d}–23^{a} — d) Dn1 विजिगीर्षति हि, D4 °षंतीह (both hypermetric) (for °षन्ति) B3. 5 Do1 मानुषान् (for मानवान्) T G M1. 2 जिगीषंतो रणे स्थिता (M1 2 रणप्रिया°)

23 K4 om. 23^{ab}, K5 om 23^{a} (for both, cf v l 22) G4 om. (hapl) 23^{a}–24^{b} — a) Dn D1 4 5 7 8 T G3 विहिता (for विजिता) — cd) S (G4 om.) एतानेव रथोदारान्वासुदेव प्रशंसति

24 G4 om. 24^{ab} (cf v l 23) — a) B1–3 Do1 S (G4 om) हि (for च) — b) Dn2 अपि (for एते) K4 व्यवस्थिता (for वशे स्थिता) — c) D6 तस्यैते (for तस्यैव) Cv as in text — d) T G2 निवृत्ताश्च, G1 M1. 2 नृवृत्ता (sic) (for निवृत्ता) Cv as in text

25 D4 om (hapl.) 25 Dn1 om 25^{ab} — a) B5 D1 क्षाता, D2 त्वेते, D3 क्षाता; D5 क्राता, D7 8 कृत्ता (D8 °ता), G4 damaged (for क्षता) K1–3 च न (by transp) — b) G5 दृढवारणकार्मुका Cd cites आवरणं — c) K5 B (B4 missing) D (except D1, D4 om) M3–5 मदर्थे (for मदर्थं). Ś1 K1–3

एतान्प्रमथ्य संग्रामे प्रियार्थं तव कौरव ।
प्रयास्यामि ततः पश्चात्पदवीं सव्यसाचिनः ॥ २६
यांस्त्वेतानपरान्राजन्नागान्सप्तशतानि च ।
प्रेक्षसे वर्मसंछन्नान्किरातैः समधिष्ठितान् ॥ २७
किरातराजो यान्प्रादाद्गृहीतः सव्यसाचिना ।
स्वलंकृतांस्तथा प्रेष्यानिच्छञ्जीवितमात्मनः ॥ २८
आसन्नेते पुरा राजंस्तव कर्मकरा दृढम् ।
त्वामेवाद्य युयुत्सन्ते पश्य कालस्य पर्ययम् ॥ २९
तेषामेते महामात्राः किराता युद्धदुर्मदाः ।
हस्तिशिक्षाविदश्चैव सर्वे चैवाग्नियोनयः ॥ ३०
एते विनिर्जिताः सर्वे संग्रामे सव्यसाचिना ।
मदर्थमद्य संयत्ता दुर्योधनवशानुगाः ॥ ३१
एतान्भित्त्वा शरै राजन्किरातान्युद्धदुर्मदान् ।
सैन्धवस्य वधे युक्तमनुयास्यामि पाण्डवम् ॥ ३२
ये त्वेते सुमहानागा अञ्जनस्य कुलोद्भवाः ।
कर्कशाश्च विनीताश्च प्रभिन्नकरटामुखाः ॥ ३३
जाम्बूनदमयैः सर्वैर्वर्मभिः सुविभूषिताः ।
लब्धलक्ष्या रणे राजन्नैरावणसमा युधि ॥ ३४

वेष्टिता, K5 B2.5 D (D4 om) G4 धिष्ठिता, B1 निश्रिता, M3-5 विहिता (for विष्ठिता)

26 a) K5 तान्वै, G4 एतत् (for एतान्) — b) D3.4 प्रियार्थे G1 M1.2 भारत, M3.4 पाहव (for कौरव) — c) K1.2 पश्यन् (for पश्चात्) — d) G2 समीपं (for पदवीं)

27 D1 om (hapl) 27a–28b G5 om (hapl) 27–28 — ab) K5 एतास्तु (for यास्त्वेतान्) D2 transp राजन् and नागान् K B (B1 missing) Dc1 Dn1 D3.6 -शतानि ह, Dn2 D2.4.5.7.8 °निमान्, M3-5 °नपि (for °नि च) — D4 om. 27c–28b D7 om 27c–28d — c) A few MSS प्रेक्ष्यसे K5 संछिन्नान् (for -सछ°) — d) B2 (marg as in text) सह सवृतान्, M1.2 समतिष्ठितान् (for धिष्ठितान्)

28 D1.4 om 28ab, D7 G5 om 28 (for all, of v l 27) — b) B (B1 missing) Dc1 विजित (for गृहीत) Ś1 K Dn D2.3.6.8 द्विरदान्सव्यसाचिन· (K5 D2.3.6 °ने) — c) B2 Dc1 अलंकृतांस्, S (G5 om) अ(G3.4 स्व)लंकृत्य (for स्वलकृतास्) B Dc1 Dn2 S (G5 om) तदा (for तथा) Dn1 D5 प्रेक्ष्यान्, T G3 प्रेष्या (for प्रेष्यान्) — d) T G3 निर्ज (for इच्छञ्)

29 a) M3-5 चैते (for एते) Ś1 K1-4 तदा (for पुरा) K5 आसन्नेते महाराज, G5 शकाधस्तैवनाम्राजस् (sic) — b) Ś1 K1-4 D1 -कृतो (for -करा) — c) Ś1 D2 युयुत्संत (for °त्सन्ते) M3-5 ते त्वा प्रतियुयुत्संते —d) T G3.4 पर्यय

30 a) K5 Dn D1.4.5 एषाम्, D7.8 एवम् (for तेषाम्) T G M1.2 महावीर्या ; Cd °मात्रा. (as in text) —Dn2 repeats 30c–32d after 35 — c) D2 S हस्तिशिक्षाव(G1.3 °क्षाप , M3 °क्षा प)दाताश्च — d) K4 D1 सर्व (for सर्वे) Ś1 K1.3.4 D1 दे(Ś1 दै)वाग्नि , K2 देवाग्नि , D2 वाजित , D7.8 चैवाद्रि , M1.2 चैवादि- (for चैवाग्नि-) Dn1 -जातय (for -योनय·) B1.2 (marg as in text) सर्वे चैवाहिताग्नय ; G1 M3-5 °वाश्म(M4 °श्म)योधिन Cd cites आहिताग्नय·

31 For the repetition in Dn2, of v l 30 — a) T G3.4 च (for वि) Ś1 K1-4 D1 चैव, Dn2 (first time) संख्ये (for सर्वे) — b) G1 M1.2 किराता (for संग्रामे) — c) D2 यदर्थं, M3-5 त्वदर्थम् (for मद°) D2 पश्य, D3.6 अस्त्र (for अद्य) K4 संयुक्ता, Dn2 (second time) संपन्ना, D8 अस्यतो (for संयत्ता) T G M1.2 म(G1 M1.2 त्व)दर्थमुद्यता यत्ता — d) D2 S सुयोधनवशे (M3-5 °मते) स्थिता·

32 For the repetition in Dn2, of v l 30 — a) B2 विद्धा, Dn2 (both times) D1.4.5.7.8 T G1-4 हत्वा, D2 M3-5 जित्वा, M1.2 छित्त्वा (for भित्त्वा) Dc1 T G3.4 शनै, D2 रणे (for शरै) G5 एतानि षट्शते राजन् — b) D2 काश्मीरान् (for किरातान्) — c) Ś1 K Dn1.n2 (both times) D1.4.5.7.8 यत्तम् (for युक्तम्) — d) Ś1 पश्यामि (for -यास्यामि)

33 a) T G M1.2 एते हि (for ये त्वेते) — b) M3-5 सुप्रतीक (for अञ्जनस्य) Ś1 K1-3 अर्जुनस्य कुलोद्वहा — c) G2 विभिन्नाश्च (for विनीताश्च)

34 K2 repeats 34ab (without var) after 35 — a) Ś1 K1-4 B2 (marg) Dc1 D1.3.6 M3-5 -निभै, B2 (orig) चित्रै (for -मयै). K1-3.5 Dc1 D3.6 M3-5

उत्तरात्पर्वतादेते तीक्ष्णैर्दस्युभिरास्थिताः ।
कर्कशैः प्रवरैर्योधैः कार्ष्णायसतनुच्छदैः ॥ ३५
सन्ति गोयोनयश्चात्र सन्ति वानरयोनयः ।
अनेकयोनयश्चान्ये तथा मानुषयोनयः ॥ ३६
अनीकमसतामेतद्धूमवर्णमुदीर्यते ।
म्लेच्छानां पापकर्तॄणां हिमवद्दुर्गवासिनाम् ॥ ३७
एतद्दुर्योधनो लब्ध्वा समग्रं नागमण्डलम् ।
कृपं च सौमदत्तिं च द्रोणं च रथिनां वरम् ॥ ३८

सिन्धुराजं तथा कर्णमवमन्यत पाण्डवान् ।
कृतार्थमथ चात्मानं मन्यते कालचोदितः ॥ ३९
ते च सर्वेऽनुसंप्राप्ता मम नाराचगोचरम् ।
न विमोक्ष्यन्ति कौन्तेय यद्यपि स्युर्मनोजवाः ॥ ४०
तेन संभाविता नित्यं परवीर्योपजीविना ।
विनाशमुपयास्यन्ति मच्छरौघनिपीडिताः ॥ ४१
ये त्वेते रथिनो राजन्दृश्यन्ते काञ्चनध्वजाः ।
एते दुर्वारणा नाम काम्बोजा यदि ते श्रुताः ॥ ४२ C 7 B 7 K 7

सर्वे, T G M1 2 एते (for सर्वैर्) — b) T G M1 2 भूषणै (for वर्मभि) S समलंकृता (for सुविभूषिता) — c) All MSS (except Ś1 D7, Ś2 B4 missing) लक्षा (for -लक्ष्या) — d) D2 ऐवतेमत् (sic), S (except G5) ऐरावत (for °वण)

35 For the repetition in K2 Dn2, of v l 34 and 30 respectively — a) Ś1 उत्त*; K1-3 उत्तरा (for उत्तरात्) — b) K5 Dn1 भीमैर्, Cd तीक्ष्णैर् (as in text) K4 आर्दिता (for आस्थिता) — For 35ab, S (except M3-5) subst

593* आस्थिता दस्युभिस्तीक्ष्णै शूरैरुत्तमपार्वतैः ।

[G1 5 पर्वते (for -पा°)]

— c) D2 तस्कर (for कर्कशै) G1 M यौधै — d) T G1-3 M कास्यायस, G4 कास्यायुध, G5 कास्यासन (for कार्ष्णायस) D1 परि-, T G3 5 धनु (for -तनु)

36 a) Ś1 चैव, Dn2 चास्य (for चात्र) M3-5 ऋक्षगोयोनय संति ❀ Cd योसायोनयो (sic) भूमिजन्मान । ❀ — b) D2 T G2-5 M3-5 वारण (for वानर) — c) S मक्षिका (for अनेक) K2 चात्र (for चान्ये) — d) T G2-5 वानर, G1 M1 2 वारण (for मानुष)

37 a) Ś1 K D (except D3 6) अनीकं समवेतानां — b) B (B4 missing) D3 धूम्र (for धूम) G3 -वत्र्मम् (for -वर्णम्) K4 D7 8 उदीक्ष्यते (for यैते) — c) D2 -योनीनां, D4 T G2-5 -कर्माणां (for -कर्तॄणां) — d) G4 भीमवद् (for हिम) T G2-5 गामिना (for -वासि) K5 Dn2 D4 5 M3-5 हिमदुर्गनिवासिना

38 a) K5 Dn1 D2 एतान्, D5 एवं (for एतद्) G5 राजा (for लब्ध्वा) — b) D4 समस्त (for समग्रं) K5 B (B4 missing) D (except Dn2 D1) रा(D5 ग)-ज (for नाग) — c) D2 5 सोमदत्त (for सौमदत्तिं) — d) Ś1 K2 द्रौणिं (for द्रोण)

39 a) Dn1 अथो (for तथा) Dn1 D5 7 8 तूर्णम् (for कर्णम्) — b) K2 D4 5 अवामन्यत, Do1 अवमन्य च, D3 मन्येत (for °मन्यत) Ś1 K1 3 मडलं (for पाण्डवान्) — For 38c-39b, S subst

593* भीष्म द्रोण कृप कर्णमावन्त्यावथ सैन्धवम् ।
द्रौणिं च सौमदत्तिं च पाण्डवानतिमन्यते ।

[(L 1) G3-5 M1 2 भीष्म (for भीष्म) — (L 2) T G सोमदत्ति (for सौम°) G2 अवमन्यते]

— c) D2 7 8 इव (for अथ) Dn1 G4 M1 2 वा (for च) K4 कृतार्थमिदमात्मानं — d) K5 D6-8 -नोदित (for -चोदित)

40 a) B1 3 Do1 Dn2 D5 G1 4 5 M ते तु, D2 एते (for ते च) K5 D5 [s]त्र, B (B4 missing) Do1 Dn2 [s]थ, Dn1 D7 8 T G2-4 तु, D2 च (for ऽनु-) D4 वर्श (for ऽनुसं) D3 6 ते सर्वे समनुप्राप्ता — b) K5 -गोचरे — G1 M1 2 repeat 40cd after 41 — c) K5 च मोक्ष्यति, Dn1 D3-8 विमोक्षंति, T G1 (both times) 2-5 M1. 2 (last two both times) भविष्यंति (for विमोक्ष्यन्ति) K2 D2 M3-5 कौरव्य, D6 8 कौंतेय, G1 (second time) समाप्ता (for कौन्तेय) — d) D4 युगपत् (for यद्यपि) G1 M1. 2 (all second time) हुताशमिव पक्षिण

41 For the repetition in G1 M1. 2, of v l. 40 — a) D2 सतापिता (for संभाविता) — D4 om 41c-42b — c) Dn1 अनु, D2 अव; M5 एते (for उप) — d) Dn1 शरौघेन (for मच्छरौघ) D2 मच्छरौघेण पीडिता, T G3 हुताशमिव पक्षिण

42 a) D6 ये ते हि, T G3 4 यथा (T °दा) ते,

एतान्प्रमथ्य संग्रामे प्रियार्थं तव कौरव ।
प्रयास्यामि ततः पश्चात्पदवीं सव्यसाचिनः ॥ २६
यांस्त्वेतानपरान्राजन्नागान्सप्तशतानि च ।
प्रेक्षसे वर्मसंछन्नान्किरातैः समधिष्ठितान् ॥ २७
किरातराजो यान्प्रादाद्गृहीतः सव्यसाचिना ।
स्वलंकृतांस्तथा प्रेष्यानिच्छञ्जीवितमात्मनः ॥ २८
आसन्नेते पुरा राजंस्तव कर्मकरा दृढम् ।
त्वामेवाद्य युयुत्सन्ते पश्य कालस्य पर्ययम् ॥ २९
तेषामेते महामात्राः किराता युद्धदुर्मदाः ।
हस्तिशिक्षाविदश्चैव सर्वे चैवाग्नियोनयः ॥ ३०
एते विनिर्जिताः सर्वे संग्रामे सव्यसाचिना ।
मदर्थमद्य संयत्ता दुर्योधनवशानुगाः ॥ ३१
एतान्भित्त्वा शरै राजन्किरातान्युद्धदुर्मदान् ।
सैन्धवस्य वधे युक्तमनुयास्यामि पाण्डवम् ॥ ३२
ये त्वेते सुमहानागा अञ्जनस्य कुलोद्भवाः ।
कर्कशाश्च विनीताश्च प्रभिन्नकरटामुखाः ॥ ३३
जाम्बूनदमयैः सर्वैर्वर्मभिः सुविभूषिताः ।
लब्धलक्ष्या रणे राजन्नैरावणसमा युधि ॥ ३४

वेष्टिता, K_5 $B_{2.5}$ D (D_4 om.) G_4 धिष्ठिता, B_1 निश्चिता, M_{3-5} विहिता (for विष्ठिता)

26 ^{a}) K_5 तान्वै, G_4 एतत् (for एतान्) —^{b}) $D_{3.4}$ प्रियार्थे G_1 $M_{1.2}$ भारत, $M_{3.4}$ पाडव (for कौरव) —^{c}) $K_{1.2}$ पश्यन् (for पश्चात्) —^{d}) G_2 समीपं (for पदवीं)

27 D_1 om (hapl) 27^a–28^b G_5 om (hapl) 27–28 —^{ab}) K_5 एतास्तु (for यास्त्वेतान्) D_2 transp राजन् and नागान् K B (B_4 missing) D_{01} D_{n1} $D_{3.6}$ -शतानि ह, D_{n2} $D_{2.4.5.7.8}$ °निमान्, M_{3-5} °नपि (for °नि च) —D_4 om. 27^c–28^b D_7 om 27^c–28^d —^{c}) A few MSS प्रेक्ष्यसे K_5 संछिन्नान् (for -संछ°) —^{d}) B_2 (marg as in text) सह सवृतान्, $M_{1.2}$ समतिष्ठितान् (for °धिष्ठितान्)

28 $D_{1.4}$ om 28^{ab}, D_7 G_5 om 28 (for all, cf v l. 27) —^{b}) B (B_4 missing) D_{01} विजित (for गृहीत) $Ś_1$ K Dn $D_{2.3.6.8}$ द्विरदान्सव्यसाचिन· (K_5 $D_{2.3.6}$ °ने) —^{c}) B_2 D_{01} अलकृतांस्, S (G_5 om.) अ($G_{3.4}$ स्व)लकृत्य (for स्वलकृतास्) B D_{01} D_{n2} S (G_5 om) तदा (for तथा) D_{n1} D_5 प्रेक्ष्यान्, T G_3 प्रेष्या (for प्रेष्यान्) —^{d}) T G_3 निर्ज (for इच्छन्)

29 ^{a}) M_{3-5} चैते (for एते) $Ś_1$ K_{1-4} तदा (for पुरा) K_5 आसन्नेते महाराज, G_5 शकाधस्तैवनाद्राजंस् (810) —^{b}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 -कृतो (for -करा) —^{c}) $Ś_1$ D_2 युयुत्संत· (for °त्सन्ते) M_{3-5} ते त्वा प्रतियुयुत्संते —^{d}) T $G_{3.4}$ पर्यय

30 ^{a}) K_5 Dn $D_{1.4.5}$ एषाम्, $D_{7.8}$ एवम् (for तेषाम्). T G $M_{1.2}$ महावीर्या ; Cd °मात्रा. (as in text) —D_{n2} repeats 30^c–32^d after 35 —^{c}) D_2 S हस्तिशिक्षाव($G_{1.3}$ °क्षाप-, M_3 °क्षा प)दाताश्च —^{d}) K_4 D_1 सर्व (for सर्वे) $Ś_1$ $K_{1.3.4}$ D_1 दे($Ś_1$ दै)वाग्नि-, K_2 देवाग्नि , D_2 वाजित , $D_{7.8}$ चैवाद्रि , $M_{1.2}$ चैवादि- (for चैवाग्नि) D_{n1} -जातय (for -योनय·) $B_{1.2}$ (marg as in text) सर्वे चैवाहिताग्नय , G_1 M_{3-5} °वाश्म(M_4 °त्म)योधिन Cd cites आहिताग्नयः

31 For the repetition in D_{n2}, cf v l. 30 —^{a}) T $G_{3.4}$ च (for वि) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 चैव, D_{n2} (first time) संख्ये (for सर्वे) —^{b}) G_1 $M_{1.2}$ किराता· (for संग्रामे) —^{c}) D_2 यदर्थं, M_{3-5} त्वदर्थम् (for मद°) D_2 पश्य, $D_{3.6}$ अस्त्र (for अद्य) K_4 संयुक्ता, D_{n2} (second time) संपन्ना, D_3 अस्यतो (for संयत्ता) T G $M_{1.2}$ म(G_1 $M_{1.2}$ त्व)दर्थमुद्यता यत्ता —^{d}) D_2 S सुयोधनवशे (M_{3-5} °मते) स्थिता

32 For the repetition in D_{n2}, cf v l 30 —^{a}) B_2 विद्ध्वा, D_{n2} (both times) $D_{1.4.5.7.8}$ T G_{1-4} हत्वा, D_2 M_{3-5} जित्वा, $M_{1.2}$ छित्त्वा (for भित्त्वा) D_{01} T $G_{3.4}$ शनै, D_2 रणे (for शरै) G_5 एतानि षट्शते राजन् —^{b}) D_2 काश्मीरान् (for किरातान्) —^{c}) $Ś_1$ K $D_{n1.n2}$ (both times) $D_{1.4.5.7.8}$ यत्तम् (for युक्तम्) —^{d}) $Ś_1$ पश्यामि (for -यास्यामि)

33 ^{a}) T G $M_{1.2}$ एते हि (for ये त्वेते) —^{b}) M_{3-5} सुप्रतीक- (for अञ्जनस्य) $Ś_1$ K_{1-3} अर्जुनस्य कुलोद्वहा —^{c}) G_2 विभिन्नाश् (for विनीताश्)

34 K_2 repeats 34^{ab} (without var) after 35 —^{a}) $Ś_1$ K_{1-4} B_3 (marg) D_{01} $D_{1.3.6}$ M_{3-5} -निभै·, B_2 (orig) चितैः (for -मयैः) $K_{1-3.5}$ D_{01} $D_{3.6}$ M_{3-5}

उत्तरात्पर्वतादेते तीक्ष्णैर्दस्युभिराश्रिताः ।
कर्कशैः प्रवरैर्योधैः कार्ष्णायसतनुच्छदैः ॥ ३५
सन्ति गोयोनयश्चात्र सन्ति वानरयोनयः ।
अनेकयोनयश्चान्ये तथा मानुषयोनयः ॥ ३६
अनीकमसतामेतद्धूमवर्णमुदीर्यते ।
म्लेच्छानां पापकर्तॄणां हिमवद्दुर्गवासिनाम् ॥ ३७
एतद्दुर्योधनो लब्ध्वा समग्रं नागमण्डलम् ।
कृपं च सौमदत्तिं च द्रोणं च रथिनां वरम् ॥ ३८
सिन्धुराजं तथा कर्णमवमन्यत पाण्डवान् ।
कृतार्थमथ चात्मानं मन्यते कालचोदितः ॥ ३९
ते च सर्वेऽनुसंप्राप्ता मम नाराचगोचरम् ।
न विमोक्ष्यन्ति कौन्तेय यद्यपि स्युर्मनोजवाः ॥ ४०
तेन संभाविता नित्यं परवीर्योपजीविना ।
विनाशमुपयास्यन्ति मच्छरौघनिपीडिताः ॥ ४१
ये त्वेते रथिनो राजन्दृश्यन्ते काञ्चनध्वजाः ।
एते दुर्वारणा नाम काम्बोजा यदि ते श्रुताः ॥ ४२ C 7 43 B 7 111 K 7 111

सर्वै, T G M1 2 एते (for सर्वैर्) — b) T G M1 2 भूषणै (for धर्मभि) S समलंकृता (for सुविभूषिता) — c) All MSS (except Ś1 D7, Ś2 B4 missing) लक्ष्या (for लक्ष्या) — d) D3 ऐवतेमत् (sic), S (except G3) ऐरावत (for °वण)

35 For the repetition in K2 Dn2, of v l 34 and 30 respectively — a) Ś1 उत्त*, K1-3 उत्तरा (for उत्तरात्) — b) K5 Dn1 भीमैर्, Cd तीक्ष्णैर् (as in text) K4 आर्दिता (for आश्रिता) — For 35ab, S (except M3-5) subst

592* आश्रिता दस्युभिस्तीक्ष्णैः शूरैरुत्तमपार्वतैः ।

[G1 5 पर्वतै (for -पा°)]

— c) D3 तस्कर (for कर्कशैः) G1 M यौधै — d) T G1-3 M कास्यायस, G4 कास्यायुध, G5 कास्यासन- (for कार्ष्णायस) D1 परि, T G3 5 धनु- (for तनु)

36 a) Ś1 चैव, Dn2 चास्य (for चात्र) M3-5 ऋक्षगोयोनयः संति ꧁ Cd योसायोनयो (sic) भूमि जन्मानः । ꧂ — b) D2 T G2-5 M3-5 वारण (for वानर) — c) S मक्षिका (for अनेक) K2 चात्र (for चान्ये) — d) T G2-5 वानर; G1 M1 2 वारण (for मानुष)

37 a) Ś1 K D (except D2 5) अनीक समवेताना — b) B (B4 missing) D3 धूम्र (for धूम) G3 -वर्म्मम् (for -वर्णम्) K4 D1 3 उदीक्ष्यते (for °र्यते) — c) D2 -योनीना, D4 T G2-5 -कर्माणां (for -कर्तॄणां) — d) G4 भीमवद् (for हिम) T G2-5 -गामिना (for -वासि) K5 Dn2 D4 5 M3-5 हिमदुर्गनिवासिनां

38 a) K5 Dn1 D2 एतान्, D6 एव (for एतद्) G5 राजा (for लब्ध्वा) — b) D4 समस्तं (for समग्रं) K5 B (B4 missing) D (except Dn2 D1) रा(D6 ग)-ज (for नाग) — c) D2 5 सोमदत्त (for सौमदत्तिं) — d) Ś1 K2 द्रौणिं (for द्रोण)

39 a) Dn1 अथो (for तथा) Dn1 D6 7 8 तूर्णम् (for कर्णम्) — b) K3 D4 5 अवामन्यत, Do1 अव-मन्य च, D3 °मन्येत (for °मन्यत) Ś1 K1 3 मद्बलं (for पाण्डवान्) — For 38c-39b, S subst

593* भीष्म द्रोण कृप कर्णमावन्त्यावथ सैन्धवम् ।
द्रौणिं च सौमदत्तिं च पाण्डवानतिमन्यते ।

[(L 1) G3-5 M1 2 भीष्म- (for भीष्म) — (L 2) T G सोमदत्ति (for सौम°) G2 अवमन्यते]

— c) D2 7 8 इव (for अथ) Dn1 G4 M1 2 वा (for च) K4 कृतार्थमिदमात्मानं — d) K5 D6-8 -नोदित- (for -चोदित-)

40 a) B1 3 Do1 Dn2 D5 G1 4 5 M ते तु, D2 एते (for ते च) K5 D5 [ऽ]त्र; B (B4 missing) Do1 Dn3 [ऽ]थ, Dn1 D7 3 T G2-4 तु, D2 च (for ऽनु-) D4 वशा (for ऽनुसं) D3 6 ते सर्वे समनुप्राप्ता — b) K5 -गोचरे — G1 M1 2 repeat 40cd after 41 — c) K5 च मोक्ष्यंति, Dn1 D3-8 विमोक्षंति, T G1 (both times) 2-5 M1 2 (last two both times) भविष्यंति (for विमोक्ष्यन्ति) K2 D2 M3-5 कौरव्य, D3 6 8 कौंतेयं; G1 (second time) समासा (for कौन्तेय) — d) D4 युगपद् (for यद्यपि) G1 M1 2 (all second time) हुताशमिव पक्षिण

41 For the repetition in G1 M1 2, of v l 40 — a) D2 संतापिता (for संभाविता) — D4 om. 41c-42b — c) Dn1 अनु-, D3 अव, M6 पुते (for उप-) — d) Dn1 शरौघेन (for मच्छरौघ) D2 मच्छरौघेण पीडिता, T G3 हुताशमिव पक्षिण

42 a) D6 ये ते हि, T G3 4 यथा (T °दा) ते,

60

3 43 45

शूराश्च कृतविद्याश्च धनुर्वेदे च निष्ठिताः ।
संहताश्च भृशं ह्येते अन्योन्यस्य हितैषिणः ॥ ४३
अक्षौहिण्यश्च संरब्धा धार्तराष्ट्रस्य भारत ।
यत्ता मदर्थं तिष्ठन्ति कुरुवीराभिरक्षिताः ॥ ४४
अप्रमत्ता महाराज मामेव प्रत्युपस्थिताः ।
तांस्त्वहं प्रमथिष्यामि तृणानीव हुताशनः ॥ ४५
तस्मात्सर्वानुपासङ्गान्सर्वोपकरणानि च ।
रथे कुर्वन्तु मे राजन्यथावद्रथकल्पकाः ॥ ४६
अस्मिंस्तु खलु संग्रामे ग्राह्यं विविधमायुधम् ।
यथोपदिष्टमाचार्यैः कार्यः पञ्चगुणो रथः ॥ ४७
काम्बोजैर्हि समेष्यामि क्रुद्धैराशीविषोपमैः ।
नानाशस्त्रसमावापैर्विविधायुधयोधिभिः ॥ ४८
किरातैश्च समेष्यामि विषकल्पैः प्रहारिभिः ।
लालितैः सततं राज्ञा दुर्योधनहितैषिभिः ॥ ४९
शकैश्चापि समेष्यामि शक्रतुल्यपराक्रमैः ।
अग्निकल्पैर्दुराधर्षैः प्रदीप्तैरिव पावकैः ॥ ५०
तथान्यैर्विविधैर्योधैः कालकल्पैर्दुरासदैः ।
समेष्यामि रणे राजन्बहुभिर्युद्धदुर्मदैः ॥ ५१

G2 5 य एते (for ये त्वेते) —^{b}) Ś1 कनक- (for काञ्चन-) —^{c}) Ś1 K Dn1 D1 4 5 7 8 दुर्वारयो (for °रणा) —^{d}) Ś1 K4 काम्भोजा

43 ^{b}) S प्रतिष्ठिता (for च नि°) —^{c}) D2 सहृताश्, D6 सम्रृ°, D7 8 T G3 4 संहि°, G1 M सहि°, G2 5 संग° (for सह°) K1-3 ये ते (for ह्येते) —^{d}) K5 परस्पर-, G4 M3-5 ह्यन्योन्यस्य (for अन्यो°)

44 ^{a}) D5 T G1. 2 M1-4 अक्षोहिण्यश् Ś1 K1-4 समाप्ता, M3-5 सयत्ता (for सरब्धा) —^{b}) T G2-5 धर्मराजाय (sic) (for धार्तराष्ट्रस्य) S भागश (for भारत) —^{c}) K4 तथा, D2 यदा, D7 यथा (for यत्ता) Ś1 K Dn1 D1-3 5 6 मदर्थे

45 M3 4 om 45-46 —^{b}) G1 M1 2 प्रत्यवस्थिता —^{c}) D7 8 ह्यहं, G1 M1. 2 चाहं (for स्त्वह) S (M3 4 om., G5 *sup lin*) प्रतिध(G5 °व)क्ष्यामि (for प्रमथिष्यामि) —^{d}) G1 M1 2 तृणानिव, G5 °नि च (for °नीव)

46 M3 4 om 46 (cf v 1 45) —^{c}) K1-4 अद्य (for रथे) —^{d}) Ś1 K D (except Dc1 D1) उप- (for रथ-) K4 5 Dn1 D2 4 5 7 8 -कल्पितान्, D6 -कल्पिता (for कल्पका)

47 K4 om 47^{a}-48^{b} —^{a}) B1 5 तस्मिंस् (for अ°) Ś1 K (K4 om.) D (except Dc1 D2) अ(K5 D3 6-8 त)स्मिंस्तु किल समर्दे —^{c}) D2 यथोपपन्नम् (for °दिष्टम्) — After 47^{abc}, D2 reads 50^{d}-51^{a} for the first time, repeating the same in proper place —^{d}) K1 D2 कार्या पचगुणा रथा, D4 कार्ये पंचरथो गुण, G1 M कार्यं (M1 2 5 °र्यं) पचगुणं रथे Cd cites पञ्चगुणो (as in text)

48 K4 om 48^{ab} (cf v 1 47) —^{a}) Ś1 D1 काम्भोजैर् —^{b}) Ś1 K (K4 om) D (except Dc1 D2) तीक्ष्णैर् (for क्रुद्धैर्) M5 शक्रतुल्यपराक्रमै — M3. 4 om (hapl) 48^{b}-50^{a} D2 om (hapl) 48^{c}-50^{b} —^{c}) K1-3 B (B4 missing) Dc1 Dn D1 4 8 G5 समावायैर्, D3 °कीर्णैर् (for °वापैर्) —^{d}) S (except G1, M3 4 om) विविधातर (for °धायुध) T G2-5 -मोदिभि, M5 -वादिभि (for -योधिभि)

49 D2 M3 4 om. 49 (cf v 1 48) —^{b}) K4 om (hapl) from विषकल्पै up to समेष्यामि (in 51^{c}) —^{b}) T G3 4 M5 विषकल्प (for °कल्पै) —^{c}) Dn3 लाडितै, T G2-5 पादातै, G1 M1 2 5 पुलिंदै (for लालितै) D3 S (except G5, M3 4 om) राजन् (for राज्ञा)

50 D2 om 50^{ab}, M3. 4 om. 50^{a} (for both, cf v 1. 48) K4 om 50 (cf. v 1 49) —^{a}) T G3 4 गमिष्यामि (for समे°) —^{b}) S (except M3 4) बलै सह (for -पराक्रमै) — In D4, the portion of the text from 50^{c} up to 96 7^{f} is lost on missing folios D2 reads 50^{d}-51^{a} for the first time after 47^{abc}

51 For the repetition in D2, cf v 1. 50 D4 missing (cf. v 1 50) K4 om up to समेष्यामि (cf. v 1. 49) —^{a}) T G2-5 काले, G1 M3 4 यौधै (for योधै) D2 (first time) अन्येषामपि योधाना —^{b}) D2 वीर- (for काल-) — D3 6 om (hapl) 51^{cd} — After 51, S ins

594* त्रियोजनगतस्याह्न पदवीं सव्यसाचिन ।
यास्यामि रथिना श्रेष्ठं प्रवरं च धनुष्मताम् ।
सूर्योदयगतस्याहं पाण्डवस्य गतिं चरन् ।
अपरेण गते सूर्ये गमिष्यामि न सशय ।

तस्माद्वै वाजिनो मुख्या विश्रान्ताः शुभलक्षणाः ।
उपावृत्ताश्च पीताश्च पुनर्युज्यन्तु मे रथे ॥ ५२
तस्य सर्वानुपासङ्गान्सर्वोपकरणानि च ।
रथे प्रास्थापयद्राजा शस्त्राणि विविधानि च ॥ ५३
ततस्तान्सर्वतो मुक्त्वा सदश्वांश्चतुरो जनाः ।
रसवत्पाययामासुः पानं मदसमीरणम् ॥ ५४
पीतोपवृत्तान्स्नातांश्च जग्धान्नान्समलंकृतान् ।
विनीतशल्यांस्तुरगांश्चतुरो हेममालिनः ॥ ५५
तान्युक्तान्रुक्मवर्णाभान्विनीताञ्शीघ्रगामिनः ।
संहृष्टमनसोऽव्यग्रान्विधिवत्कल्पिते रथे ॥ ५६
महाध्वजेन सिंहेन हेमकेसरमालिना ।
संवृते केतनैर्हैमैर्मणिविद्रुमचित्रितैः ।
पाण्डुराभ्रप्रकाशाभिः पताकाभिरलंकृते ॥ ५७
हेमदण्डोच्छ्रितच्छत्रे बहुशस्त्रपरिच्छदे ।
योजयामास विधिवद्धेमभाण्डविभूषितान् ॥ ५८
दारुकस्यानुजो भ्राता सूतस्तस्य प्रियः सखा । C 7 / B 7 1 / K. 7 1

[(L 2) G1 M1 8 5 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ)]

52 D4 missing (of v 1 50) — a) B5 अस्मान् S मे (for वै) D2 युक्ता, D5 शुभ्रा, T G M1 2 मुक्तान्, M3 4 5 (sup lin) मुक्ता, M5 मुक्त्वा (for मुख्या) — b) Dn2 D3 विश्रुता , D5 दांता वै (for विश्रान्ता) T G2-5 अश्वाश्चैव विचक्षणान्, G1 M5 (sup lin as in text) विश्रांताञ्शुभलक्षणान्, M1, 2 °तांश्च विचक्षणान् — c) Ś1 मुख्याश्, D1, 2 पीनाश् (for पीताश्) S (except M3-5) उपावृत्तांश्च पीतांश्च Cd cites उपावृत्ता and पीताश् — d) D5 युज्यत; D7 युञ्जतु, T G3 4 युजत, G2 युजतु, Cd युज्यन्तु (as in text) K1 D1 रणे (for रथे) Dn2 D2 8 6 युज्य(D6 र्ज)तां मे रथे धुना

53 D1 missing (of v 1 50) Before 53, B3 5 Dn2 D1, 2 7 8 S ins सजय — c) Dn2 रथं (for रथे) K1 Dn2 D2 8 6 M2 प्रस्थापयद्, K5 B1 2 D1 7 T G M3-5 चास्था°, B3, 5 Do1 Dn1 [s]त्रस्थापय(Dn1 °ये)द्, D5 8 च स्था (for प्रास्था°) B2 चापि, D2 5 राजन् (for राजा) — d) D2 अस्त्राणि (for शस्त्राणि) Dn1 सत्यकेसमतेजस

54 D4 missing (of v 1 50) — a) Ś1 K1 2 4 च (for तान्) Dn1 सहसा (for सर्वतो) Ś1 K1-3 G5 मुक्तान्, K4 Do1 Dn2 D1-3, 5-8 युक्तान्; B3 युक्त्वा (for मुक्त्वा) — b) D1 8 चतुरा (for रो) — c) M1 2 पातयामासु — d) D3 6 -समीरिणं, D8 °रितं (for °रणम्) S पानं परमहर्षणं

55 D4 missing (of v 1. 50) — a) D2 पीत्वो पवृत्तान्, D3 पीतोद (for पीतोप) D2 तान्स्नातान्, G5 तान्क्रांश्चित् (for स्नातांश्च) — b) D2 सदश्वान्, G5 स्निग्धासान् (for जग्धा°) — c) D7 8 विनीतकल्पांस्; T G2-4 °वंतस्, G1 M1, 2 °शिक्षांस्, M3-5 अपनीत शल्यास् (hypermetric)

56 D4 missing (of. v 1 50) — a) K4 5 B5 Dn D1 2 5 T G2-5 युक्तान्, B1, 2 Do1 D3 6 तदा, B3 तथा, D7 8 युक्त्वा (for यत्तान्) K5 D5 हेम-, B1 3 (marg as in text) ऋक्ष-; B2 D3 6 G1 M रूप्य , Do1 ऋक्ष ; D2 रौप्य , D7 8 रत्न , T G2-5 रूप (for रुक्म) K2 -शलभान्, T G3 4 -संपन्नान् (for वर्णाभान्) — b) M3-5 विदिताश् (for विनीताश्) D2 दीर्घं , M2 प्रस्थ (for शीघ्र) G1 M1, 2 -वा(G1 -गा)-हिन (for गामिन) — c) D6 G5 व्याघ्रान् (sic), M2 [s]व्यथान् (for ऽव्यग्रान्) — d) B1 विविधे (for विधिवत्) Ś1 K B2 D (except Do1, D4 missing) G5 -कल्पि(D2 °थि)तान् (for -कल्पिते)

57 D4 missing (of v 1 50) — a) T G M1 2 युक्ते, M3-5 हेम (for महा) — b) D7 8 रथे (for हेम) K4 B1 Do1 D6 -केशर (K4 °रि) (for -केसर) — D5 om 57cdef — c) Ś1 K D1 7 8 वृते(K1 °त्ते)-न (for संवृते) Ś1 B2 (marg) 3 Dn G4 5 केतकैर्; K4 5 D2 3 6-8 कौसुकैर् (for केतनैर्) — d) K4 महा (for मणि) B2 विद्युत (for विद्रुम) Dn1 भूषितै , T G3, 4 चिह्नितै (for चित्रितै) — e) K4 S (except G3 4) पद्मराभ्र (for पाण्डु) B1 -प्रकाशैश्च; M3-5 सकाशाभि (for -प्रका°) — f) Ś1 K1-4 Dn1 D1 7 8 अलंकृतै (for °कृते)

58 D4 missing (of. v 1 50) — a) Ś1 K1-4 Dn1 D1 दंडोच्छ्रितं, D2 दंडान्विते, T G3 4 -दंडोद्धत, G2 कृत (for °च्छ्रित) Ś1 K Dn1 D1, 2 5 7 8 च्छत्रं (for -च्छत्रे) — b) D2 रत्न (for -शस्त्र) Ś1 K Dn D1 5 7 8 -परिच्छदं, D2 °च्छदं (for °च्छदे) — d) Ś1 K2 3 D1 2 7 8 दंड , K1 कुंड (for भाण्ड) Ś1 K Dn1 D1, 2, 5-8 विभूषितं (for °पितान्)

न्यवेदयद्रथं युक्तं वासवस्येव मातलिः ॥ ५९

ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा कृतकौतुकमङ्गलः ।
स्नातकानां सहस्रस्य स्वर्णनिष्कानदापयत् ।
आशीर्वादैः परिष्वक्तः सात्यकिः श्रीमतां वरः ॥ ६०

ततः स मधुपर्कार्हः पीत्वा कैलावतं मधु ।
लोहिताक्षो बभौ तत्र मदविह्वललोचनः ॥ ६१

आलभ्य वीरकांस्यं च हर्षेण महतान्वितः ।
द्विगुणीकृततेजा हि प्रज्वलन्निव पावकः ।
उत्सङ्गे धनुरादाय सशरं रथिनां वरः ॥ ६२

कृतस्वस्त्ययनो विप्रैः कवची समलंकृतः ।
लाजैर्गन्धैस्तथा माल्यैः कन्याभिश्चाभिनन्दितः ॥ ६३

युधिष्ठिरस्य चरणावभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
तेन मूर्धन्युपाघ्रात आरुरोह महारथम् ॥ ६४

ततस्ते वाजिनो हृष्टाः सुपुष्टा वातरंहसः ।

---

59 D4 missing (cf v 1 50) —b) K5 D7 8 ततस् (for सूतस्) D2 T G4 सदा, G8 तदा (for सखा) —c) T G1.8 4 M1 2 न्यवेदयत तं युक्तं (G1 M1.2 युक्तं तं), G5 °यत्त युक्त वा

60 D4 missing (cf v 1 50) —b) T G2 मंगळ —c) S सहस्राणा (for °स्रस्य) —d) G1 M2 प्रति (for स्वर्ण) Ś1 K5 D5 7 8 अवाचयत्, K1-8 प्रदापयत्, B Do1 Dn D8.6 अथो ददौ, M2 अपादयत्, M8-5 प्रदाय च (for अदापयत्) K4 D2 स्वर्णनिष्कानि दापयेत् (D2 °न्यथो ददौ), T G2-5 M1 प्रति निष्काण्यदाप(G5 °ण्यपाद-, M1 °न्यदाप)यत् —T G2-5 om. 60ef, G1 M1.2 read it after 62 —e) B2 Dn2 D5 8 आशिर्वादै •

61 D4 missing (cf v 1. 50) —a) S मधुपर्काभ (G1 M °भं) —b) B1-8 Do1 Dn1 S Cdp कैरात(T G3 4 °ति)कं, B2 (marg) 5 Dn2 कैलातकं, D2 कौलवतं, D8 6 केवलकं; D7 8 स्वैलावर्त, Cd कैलानकं; (by corr) किराताहतं (for कैलावतं) —c) K1-8 ददौ (for बभौ) —d) D1 -विकल-, M8-5 रक्तास (for -विह्वल-)

62 D4 missing (cf v 1 50) —a) M1 2 आरभ्य, Cd आलभ्य (as in text) T G2-5 M5 वीर॰ कांस्यं, Cd वीरकांस्यं (as in text) —b) D2 G1 M युत॰, D5 T G2-5 वृत॰ (for [अ]न्वित॰) —c) T G2-4 M8-5 -तेजोभि, G5 -देहाभि॰ (for तेजा हि) —d) B2 (marg) M8-5 ज्वलन्निव हुताशन —e) Ś1 K1-4 उत्सृज्य (for उत्सङ्गे) —f) D8 सदृशं (for सशर) —After 62, G1 M1 2 read 60ef

63 D4 missing (cf v 1 50) —b) D7 कवचै (for कवची) —d) B1-8 Do1 D8 S अभि (for चाभि)

64 D4 missing (cf v 1 50) —a) K4 वचनाद् (for चरणाव्) —c) M8-5 राज्ञा (for तेन) Ś1 K4 5 [उ]पघ्रात, K1 [उ]पाघ्राय, T G2-5 M1 2 चाघ्राय (G5 M1 2 °त) —d) S (except G5) कृतस्वस्त्ययनोपि च —After 64, S ins

595* आशिषो विपुला श्रुत्वा धर्मराजमुखोद्गता ।
हर्षेण महता युक्तस्त्वारुरोह रथोत्तमम् ।

65 D4 missing (cf v 1 50) —a) K1-4 [ऽ]स्य (for ते) —c) K1 अजया, D2 G1 M अजर्य्यं (for अजय्या) D2 नूनम् (for जैत्रम्) K1 ऋद्धस् (for ऊहुस्) D2 ते (for तं) T G2-5 आजानेया जैत्रमूहुर् —d) B (B4 missing) Do1 Cd त्रिकुर्वाणा, Dn2 °वंति (for °र्वन्त) D2 संप्रयातस्य सैंधवा ; T G1-4 M1 2 Cv विकुर्वाणाश्च सैं, G5 कुर्वाणाश्चैव सैं° —After 65, K4 B (B4 missing) Do1 D1.5 S ins

596* यथा शक्ररथं राजन्नूहुस्ते हरय पुरा ।
तथैव भीमसेनोऽपि धर्मराजेन पूजित॰ ।
प्रायात्सात्यकिना सार्धमभिवाद्य युधिष्ठिरम् ।
तौ दृष्ट्वा प्रविविक्षन्तौ तव सेनामरिंदमौ ।
संयत्तास्तावका सर्वे तस्थुर्द्रोणपुरोगमा । [5]
संनद्धमनुगच्छन्तं दृष्ट्वा भीम स सात्यकि ।
अभिनन्द्याब्रवीद्वीरस्तदा हर्षकरं वच ।

[K4 B (B4 missing) Do1 D1 om. line 1 D5 om lines 1-3 —(L 2) G5 ह्रि (for ऽपि) T G1 8-5 M5 (*sup lin* as above) चोदित॰, M4 पूरित (for पूजित) —(L 3) S स(G5 सा)त्यकेन सह प्रायाद् (for the prior half) —S om lines 4-5 —(L 4) B2 तौ तु दृष्ट्वा प्रवेक्षतौ (for the prior half) —(L 5) D5 सपत्नास् (for संयत्तास्) —(L 6) S त्व(G5 चा)नु- (for अनु) K4 -गच्छन्स (for °न्त) S भीम प्रेक्ष्य स स(G1 M1.2 सप्रेक्ष्य स-, G5 प्रेक्ष्य स सा)त्यक॰ (for the post half) —(L 7) G1 M वीर (for वीरस्) S प्रहर्षणमिद वच (for the post half)]

अजय्या जैत्रमूहुस्तं विकुर्वन्तः स्म सैन्धवाः ॥ ६५
अथ हर्षपरीताङ्गः सात्यकिर्भीममब्रवीत् ।
त्वं भीम रक्ष राजानमेतत्कार्यतमं हि ते ॥ ६६
अहं भित्त्वा प्रवेक्ष्यामि कालपक्कमिदं बलम् ।
आयत्यां च तदात्वे च श्रेयो राज्ञोऽभिरक्षणम् ॥ ६७
जानीषे मम वीर्यं त्वं तव चाहमरिंदम ।
तस्माद्भीम निवर्तस्व मम चेदिच्छसि प्रियम् ॥ ६८
तथोक्तः सात्यकिं प्राह व्रज त्वं कार्यसिद्धये ।
अहं राज्ञः करिष्यामि रक्षां पुरुषसत्तम ॥ ६९
एवमुक्तः प्रत्युवाच भीमसेनं स माधवः ।
गच्छ गच्छ द्रुतं पार्थ ध्रुवोऽद्य विजयो मम ॥ ७०
यन्मे स्निग्धोऽनुरक्तश्च त्वमद्य वशगः स्थितः ।
निमित्तानि च धन्यानि यथा भीम वदन्ति मे ॥ ७१
निहते सैन्धवे पापे पाण्डवेन महात्मना ।
परिष्वजिष्ये राजानं धर्मात्मानं न संशयः ॥ ७२
एतावदुक्त्वा भीमं तु विसृज्य च महामनाः ।
संप्रैक्षत्तावकं सैन्यं व्याघ्रो मृगगणानिव ॥ ७३
तं दृष्ट्वा प्रविविक्षन्तं सैन्यं तव जनाधिप ।
भूय एवाभवन्मूढं सुभृशं चाप्यकम्पत ॥ ७४
ततः प्रयातः सहसा सैन्यं तव स सात्यकिः ।
दिदृक्षुरर्जुनं राजन्धर्मराजस्य शासनात् ॥ ७५ C. 7 4 B 7 11 K 7 11

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

66 D_4 missing (cf. v l. 50) Before 66, G_1 ins सत्यक, M सात्यकि· S om 66[ab] —[a]) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 -परीतांग (for ताङ्ग) —[d]) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 हितं, D_3 हि मे (for हि ते) Dn_1 एतत्कार्यं महीपते

67 D_4 missing (cf v l 50) —[a]) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 हत्वा (for भित्त्वा) —[b]) $Ś_1$ D_3 -कल्पम् (for -पक्कम्) $K_{1.5}$ B_5 Dn_2 फल; B_{1-3} रणं, D_2 घनं (for बलम्) —[c]) $D_{7\ 8}$ तदात्वेव, T G_3 स्वेन; Cv तथात्वे च (for तदात्वे च) Cd cites आयत्याम् (810) and तदात्वे —[d]) T $G_{1\ 3.4}$ $M_{1.2}$ हि (for ऽभि)

68 D_4 missing (cf v l 50) —[a]) G_5 च (for स्व) —[d]) $M_{3\ 5}$ यदि (for मम)

69 D_4 missing (cf v l. 50) Before 69, S ins संजय —[a]) $D_{3\ 6}$ तथोक्ते, T G $M_{1\ 2}$ इत्युक्त (for तथोक्तः) —After 69, $M_{1\ 2}$ ins 597*

70 D_4 missing (cf. v l 50) —[b]) K_1 च, B (B_4 missing) स्म (for स) —[c]) Dn $D_{2\ 5}$ ध्रुवं (for द्रुतं) —[d]) Dn $D_{1-3.\ 5-8}$ हि (for ऽद्य)

71 D_4 missing (cf. v l 50) —[a]) Dn_1 $D_{1\ 5}$ गुणानु (for स्निग्धोऽनु-) —[b]) $D_{1.\ 5\ 7\ 8}$ त्वमद्य वशामास्थित —[d]) B_1 तथा (for यथा) $Ś_1$ K D (except Dc_1, D_4 missing) मा (for मे)

72 D_4 missing (cf v l 50) —[d]) D_2 धर्मराज (for धर्मात्मानं) Dn_1 $D_{3\ 5-8}$ युधिष्ठिरं (for न संशय) —T G M_{3-5} ins after 72 $M_{1\ 2}$ after 69

597* अप्रमादश्च ते कार्यो द्रोणं प्रति महारथम् ।

[$M_{1\ 2}$ महारथ]

73 D_4 missing (cf v l 50) —[a]) $Ś_1$ स, D_2 च (for तु) —[b]) Dn_2 $D_{2\ 5\ 7\ 8}$ G_1 M_{3-5} महायशा (for °मना) —[c]) $K_{1\ 4}$ T G_{2-5} M_{3-5} संप्रेक्ष्य, K_3 G_1 $M_{1.2}$ संप्रेक्षत्, K_5 अवेक्ष्य, Dn_1 अवैक्षत्; Dn_2 $D_{2\ 3\ 6}$ सोपश्यत्, $D_{5\ 7\ 8}$ अप्रै(D_7 °प्रे)क्षत् (for संप्रै) —[d]) S (except $M_{3\ 4}$, M_5 [*sup lin*] as in text) सिंहो (for व्याघ्रो)

74 D_4 missing (cf v l 50) —[ab]) $D_{3\ 6}$ प्रति गच्छतं; $D_{7\ 8}$ T $G_{3.4}$ प्रतिवि($G_{3\ 4}$ °वी)क्षंत, G_1 $M_{1.2}$ प्रविशंतं वै (for प्रविविक्षन्तं) K_1 नराधिप, B_3 विशां पते (for जनाधिप) D_2 तद्दृष्ट्वा तावकं सैन्य प्रविशंतं च सात्यकिं —[c]) M_5 (*sup lin*) तव (for एव) $D_{3\ 6}$ व्यूढं (for मूढं) —[d]) $Ś_1$ K_{1-4} सुदृढं; T G $M_{1\ 2}$

८८

संजय उवाच ।
प्रयाते तव सैन्यं तु युयुधाने युयुत्सया ।
धर्मराजो महाराज स्वेनानीकेन संवृतः ।
प्रायाद्द्रोणरथप्रेप्सुर्युयुधानस्य पृष्ठतः ॥ १
ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः समरदुर्मदः ।
प्राक्रोशत्पाण्डवानीके वसुदानश्च पार्थिवः ॥ २
आगच्छत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत ।
यथा सुखेन गच्छेत सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ ३
महारथा हि बहवो यतिष्यन्त्यस्य निर्जये ।
इति ब्रुवन्तो वेगेन समापेतुर्बलं तव ॥ ४
वयं प्रतिजिगीषन्तस्तत्र तान्समभिद्रुताः ।
ततः शब्दो महानासीद्युयुधानरथं प्रति ॥ ५
प्रकम्प्यमाना महती तव पुत्रस्य वाहिनी ।
सात्वतेन महाराज शतधाभिन्व्यदीर्यत ॥ ६

असकृच् (for सुमृशं) B3 (marg as in text) पर्यकंपत, D5 चाप्य° (for चाप्य°)

75 D4 missing (of v l. 50) — [b]) K B2 Dn D1 2. 5 T G M1 2 तव सैन्यं (by transp)

Colophon. Ś2 B4 D4 missing — *Sub-parvan* Ś1 K1 3–5 B3 (marg) 5 Dn D1–3 5–8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś1 K B (B4 missing) D01 Dn D1 3 5 6 सात्यकिप्रवेश, D2 सात्यकिप्रस्थानं, D7 8 सात्यकिप्रतिज्ञा, G1 M1 2 सात्यकेनिर्याणं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1–4 M1. 2 109, B3 110, B5 112, Dn1 111, D3 114, G5 107, M3–5 108 — *Śloka no* D01 80, Dn1 76, G5 82

88

☞ This adhy is missing in D4 (of v 1 7 87 50)

1 Ś2 is missing for 1–28 (of. v 1 7 85 33) B4 resumes — [a]) B1 D01 सैन्ये (for सैन्यं) D5 तत· प्रयाते सैन्यं तु — [d]) D5 सेनानीकेन (for स्वेना) M1. 2 सर्वश· (for संवृत) — [e]) K1. 5 B Dn D2 3 5 G5 द्रोणरथ (K4 °थ), D6 °रण- (for °रथ) T G M1 2 -प्रेक्षी, Cv -प्रेप्सुर् (as in text)

2 Ś2 missing (of v 1 1) — [b]) D6–8 पुत्रा (for पुत्र) K5 B D01 Dn1 S (except M3–5) संग्राम (for समर) D6–8 -दुर्मदा, M3–5 -दुर्जय (for दुर्मद) — After 2[ab], S ins

598* प्रयाते माधवे राजन्निदं वचनमब्रवीत् ।

— K4 om. (hapl) 2[c]–3[d] G1 M1 2 om 2[d] — [c]) D1. 3 प्रा(D3 आ)क्रोशन् — [d]) Ś1 K1. 2 वसुधानश्च, T G2–5 °दामा (for °दानश्च) D2 वसुदानस्य पृष्ठत·

3 Ś2 missing (of v 1 1) K4 om 3 (of v 1 2)

4 Ś2 missing (of v 1 1) — [a]) K5 च (for हि) — [b]) G5 om from यतिष्य up to प्रतिजिगीष (in 5[a]) T2 G (G5 om.) M1 2 यतिर्ष्यंते B4 वै जये (for निर्जये) — After 4[ab], S (G5 om) ins

599* सेनापतिवच श्रुत्वा पाण्डवेया समन्तत ।
अभ्युद्ययुर्महाराज तव सैन्य समन्तत ।
जहि प्रहर गृह्णीहि विध्य विद्राव चाद्रव ।

[Before line 1, T G3. 4 ins सजय उवाच — (L 3) G1 M3–5 गृह्णीत, M1. 2 गृह्णाहि (for गृह्णीहि) G2 विद्धि (for विध्य)]

— [c]) K2 वेगेषु, Dn1 राजानो (for वेगेन) — [d]) T G2–4 समासेदुर् (for °पेतुर्) Ś1 K D (except D01 D2, D4 missing) नि(K2 सं)पेतुस्ते महारथा

5 Ś2 missing (of. v 1 1) G5 om up to प्रतिजिगीष (of. v 1. 4) — [a]) B5 D3 6 जय, D2 वर्धं (for वयं) Ś1 K (except K5) D3 6 चिकीर्षंतस्, D1 चिकीर्षंति, G1 M3–5 -जीह्री(G1 °गी-, M4 °की)र्षंतस् (for -जिगीषन्तस्) — [b]) T G1–4 M1 2 ततस् (for तत्र) K1–4 D1 प्रतिविद्रुता, K5 Dn1 प्रतिसंगता (Dn1 °तान्), D3 5–8 T G2–4 समभिद्रुतान् (for °द्रुता) — After 5[ab], S ins

600* बाणशब्दरवान्कृत्वा विमिश्रान्शङ्खनिस्वनै ।
युयुधानरथं दृष्ट्वा तावका अभिदुद्रुवु ।

[(L 2) M1 2 5 त्वभि (for अभि-).]

6 Ś2 missing (of v 1 1) — [a]) Ś1 K1–4 Dn D1 3 5–8 आकीर्यमाणा (K4 °ना); K5 M1. 2 आ(M1 2

तस्यां विदीर्यमाणायां शिनेः पौत्रो महारथः ।
सप्त वीरान्महेष्वासानग्रानीके व्यपोथयत् ॥ ७
ते भीता मृद्यमानाश्च प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ।
आयोधनं जहुर्वीरा दृष्ट्वा तमतिमानुषम् ॥ ८
रथैर्विमथिताक्षैश्च भग्ननीडैश्च मारिष ।
चक्रैर्विमथितैश्छिन्नैर्ध्वजैश्च विनिपातितैः ॥ ९
अनुकर्षैः पताकाभिः शिरस्त्राणैः सकाञ्चनैः ।
बाहुभिश्चन्दनादिग्धैः साङ्गदैश्च विशा पते ॥ १०
हस्तिहस्तोपमैश्चापि भुजगाभोगसंनिभैः ।
ऊरुभिः पृथिवी छन्ना मनुजानां नरोत्तम ॥ ११
शशाङ्कसंनिकाशैश्च वदनैश्चारुकुण्डलैः ।
पतितैर्वृषभाक्षाणां बभौ भारत मेदिनी ॥ १२

C 7
B 7
K 7

अ)कम्प्यमाना, D2 प्रविश्य (for प्रकम्प्य°) Dn1 धावती (for महती) —^{c}) B Dc1 महाबाहो, D2 तदा राजन् (for महाराज) —^{d}) K1-3 D3 6 [अ]भिच्यद्यी(K1 धी)यंत, D2 समकीर्यंत, D5 [अ]तिष्यदी°, D7 8 [अ] तिविदीर्यंत, G5 हि ष्यदीर्यंत, M3-5 स्वव (for [अ] भिच्य°)

7 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) B1 3 विदार्य माणाया, D6 च दीर्य , G1 ष्यदीर्य° (for विदीर्य) —^{b}) K3-5 Dn1 D3 पुत्रो, M3-5 नप्ता (for पौत्रो) Dc1 Dn2 D2 3. 6 महाबल (for रथ) —^{d}) Dc1 अश्वानीके (for अग्रा) B3 Dn2 D2 3 5 अग्रानीकेप्वपोथ(D3 5 योध) यत्, M4 कस्य पोथयत् — After 7, B Dc1 Dn2 Cd ins

601* अथान्यानपि राजेन्द्र नानाजनपदेश्वरान् ।
शरैरनलसकाशैर्निन्ये वीरान्यमक्षयम् ।
शतमेकेन विव्याध शतेनैकं च पत्रिणाम् ।
द्विपारोहान्द्विपाश्चैव हयारोहान्हयास्तथा ।
रथिन साश्वसूतांश्च जघानेश पशूनिव [5]
तं तथाद्भुतकर्माण शरसपातवर्षिणम् ।
न केचनाभ्यधावन्वै सात्यकिं तव सैनिका ।

[(L 1) B1 3. 5 Dc1 तथा (for अथ) — (L 2) B2 ह्यनल (for अनल) B4 तथा निन्ये यमक्षय (for the post half) — (L 5) Cd cites ईदृ पशूनिव as above — (L 6) B1-3 Dc1 °दक्षिण (for °वर्षिणम्)]

8 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) T G जिता (for भीता) —^{b}) T G4 प्रकृष्टा, G2 प्रदिष्टा, Cd प्रसृष्टा (for प्रमृष्टा) — G3 om (hapl.) 8^c-14^f —^{d}) K5 Dn1 तत्तस्य, D3 समभि (for तमति) K5 Dc1 Dn1 T G (G3 om.) M1 2 पौरुष, D7 8 मानिनं (for मानुषम्) — After 8, B Dc1 ins.

602* तमेकं बहुधा पश्यन्मोहिताास्तस्य तेजसा ।
संग्रामकोविदं वीर विचरन्तमभीतवत् ।

9 Ś2 missing (cf. v l 1) G3 om 9 (cf. v l 8) —^{a}) K2 B3 4 रथैर्विमथितैश्चैव (K2 °ताश्चैव); D3 रथैर्विनाशिताक्षैश्च —^{b}) B1 भग्नकीर्णैश्, B5 °वीरैश्, T G2 4 5 यन्त्रैश्, G1 M3 4 नीळैश्, M1 2 चक्रैश् (for °नीडैश्) —^{c}) B1 2 छन्नैर् (for चक्रैर्) D3 विनाशितैश्, G5 च मथितैश् (for विम°) B4 Dn D2 5 7 8 छन्नैर्; Dc1 चित्रैर्, M3-5 भिन्नैर् (for छिन्नैर्) — G5 om (hapl) 9^d-13^a —^{d}) B1 [अ]वनि (for विनि)

10 Ś2 missing (cf v l 1) G3 5 om. 10 (cf v l 8, 9) —^{ab}) Ś1 transp पताकाभि and शिरस्त्राणै K5 Dn1 शिरोभिश्च (for शिरस्त्राणै) Ś1 तथैव च, K1-4 B (except B3) Dc1 D1 च काचनै , K5 Dn1 S (G3 5 om.) सकुडलै (for सकाञ्चनै) — After 10^{ab}, M3-5 read 11^c-12^b —^{c}) G1 M1 2 बहुशश् (for बाहुभिश्) —^{d}) T G (G3 5 om) M1 2 सकेयूरैर् (for साङ्गदैश्च)

11 For the sequence in M3-5, cf v l 10 Ś2 missing (cf v l 1) G3. 5 om 11 (cf. v l 8, 9) —^{b}) K3 B4 Dn2 D1. 7 8 भुजंगाभोग (for भुजगा) —^{c}) K1 Dn1 D6 कुरुभि , D1 5 उरुभि , D3 जानुभि (for ऊरुभि) —^{d}) K (except K5) D1. 6 (before corr as in text) नरर्षभ, Dn2 नरोत्तम·, D2 5 7 8 नराधिप (for नरोत्तम) S (G3 5 om) नराणा पृथिवीपते

12 For the sequence in M3-5, cf v l 10 Ś2 missing (cf v l 1) G3 5 om 12 (cf. v l. 8, 9) —^{a}) Ś1 K5 B4 Dn2 D2 3. 5-8 शशाकसनिभैश्चैव (D5 श्चापि); K1-4 Dn1 D1 सदृशैश्चैव, T G2 4 सदृशाकारै —^{b}) S (G3 5 om) शिरोभिश् (for वदनैश्) —^{c}) Ś1 K1 B1 Dc1 D5 M1. 2 पातितैर् (for प) K3 4 B4 D (except Dc1 Dn1, D4 missing) ऋषभाक्षाणां, Cd वृषभा (as in text) —^{d}) B4 M3-5 भाति (for बभौ) Ś1 K D (except Dc1 D3; D4 missing) संख्य(Dn D2 5-8 सा ब)भावति मेदिनी

13 Ś2 missing (cf v l 1) G3 om 13 (cf v l 8) G5 om 13^a (cf v l 9) —^{a}) D2 S (G3 5 om) बहुभिश् (for °भा) B (except B4) Dc1 भिन्नै°,

17 20 गजैश्च बहुधा छिन्नैः शयानैः पर्वतोपमैः ।
रराजातिभृशं भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ॥ १३
तपनीयमयैर्योक्त्रैर्मुक्ताजालविभूषितैः ।
उरश्छदैर्विचित्रैश्च व्यशोभन्त तुरंगमाः ।
गतसत्त्वा महीं प्राप्य प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ॥ १४
नानाविधानि सैन्यानि तव हत्वा तु सात्वतः ।
प्रविष्टस्तावकं सैन्यं द्रावयित्वा चमूं भृशम् ॥ १५
ततस्तेनैव मार्गेण येन यातो धनंजयः ।
इयेष सात्यकिर्गन्तुं ततो द्रोणेन वारितः ॥ १६
भारद्वाजं समासाद्य युयुधानस्तु मारिष ।
नाभ्यवर्तत संक्रुद्धो वेलामिव जलाशयः ॥ १७
निवार्य तु रणे द्रोणो युयुधानं महारथम् ।
विव्याध निशितैर्बाणैः पञ्चभिर्मर्मभेदिभिः ॥ १८
सात्यकिस्तु रणे द्रोणं राजन्विव्याध सप्तभिः ।
हेमपुङ्खैः शिलाधौतैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥ १९
तं षड्भिः सायकैर्द्रोणः साश्वयन्तारमार्दयत् ।
स तं न ममृषे द्रोणं युयुधानो महारथः ॥ २०
सिंहनादं ततः कृत्वा द्रोणं विव्याध सात्यकिः ।
दशभिः सायकैश्चान्यैः षड्भिरष्टाभिरेव च ॥ २१
युयुधानः पुनर्द्रोणं विव्याध दशभिः शरैः ।

D7.8 छन्नै (for छिन्नै) — ^{d}) D2 प्रकीर्णैर् (for वि°) K2 पातितै (for पर्वतै)

14 Ś2 missing (cf v l 1) G3 om. 14 (of v l 8) D8 om. 14^{ab} — ^{a}) M3–5 त(M3 अ)पनीय निभैर् K4 युक्तैर् (for योक्त्रैर्) D2.6 तपनीयैश्च योक्त्रैश्च — ^{b}) B3 -परिच्छदै, D2 परिष्कृतै· (for -विभूषितै) — ^{c}) Some MSS उरच्छदैर् B4 भूषितैश् (for विचित्रैश्) — ^{d}) D8 [अ]शोभयंत, T G4.5 व्यरोचत, G2 बभासंत (for व्यशोभन्त) M3–5 शोभ(M5 शेर)ते तुरगोत्तमा — ^{e}) M4 गत्वा (for गत) T G2.4.5 प्राप्ता (for प्राप्य)

15 Ś2 missing (of. v l 1) — ^{b}) Dn1 om (hapl) from सात्वत· up to युयुधानस्तु (in 17^{b}) K5 B4 सात्यकि· (for सात्वत) — ^{d}) Ś1 तव भित्त्वा (for द्रावयित्वा) B5 D2 T G M1.2 चमू तव, M3–5 चमू मुखं (for चमू भृशम्)

16 Ś2 missing (cf v l. 1) Dn1 om 16 (cf v l 15) — ^{a}) Ś1 गतस्, B1.3.4 यातस्, Dc1 (before corr) यते (for ततस्) — ^{b}) K1.3 D1 चेत-यानो (for येन यातो) — ^{d}) Ś1 K1.3.4 D1 द्रोणनि· (for द्रोणेन) K5 om. from वारित· up to समासाद्य (in 17^{a})

17 Ś2 missing (cf v l. 1) K5 om 17^{a} (cf v l 16) Dn1 om. up to युयुधानस्तु (cf v l 15) — ^{b}) K3.5 B Dc1 Dn2 D1.7.8 M3.5 च, D5 स (for तु) Ś1 K Dn D1–3.5–8 सात्यकि· (for मारिष) — K4 om 17^{cd} — ^{c}) K5 B4 S नात्यवर्तत, Dn1 नान्य°, D1.7.8 न न्य°, D5 न नि° (for नाभ्यवर्तत) B4 समामे, G3 संरब्धो, G4 संरुद्धो (for संक्रुद्धो) — ^{d}) K5 Dn1 D7.8 महार्णव, B2 (marg as in text) महोदधि· (for जलाशय)

18 Ś2 missing (of. v l 1) — ^{a}) K4 सात्यकिस्, S (except M3–5) निगृह्य (for निवार्य) — D2 om. (hapl.) 18^{b}–20^{a} G5 om. (hapl) 18^{c}–20^{d} — ^{c}) T G2 विव्याथ (for °ध) — ^{d}) Ś1 वर्म· (for मर्म)

19 Ś2 missing (of. v l 1) D2.3 G5 om 19 (for D2 G5, of v l 18) — ^{ab}) M3–5 transp द्रोणं and राजन् B4 पंचभि (for सप्तभि·) — ^{c}) T G1.3.4 रुक्म-, G2 M1.2 रुग्म-, M3–5 स्वर्ण- (for हेम-) Ś1 K1–4 D1 तैलधौतै, D7 शिलाधूतै· (for °धौतै) K5 दशभिर्हेमपुङ्खैश्च — ^{d}) Dn1 -बर्हण (for -बर्हिण-) K2 D7 M3–5 वाजिभि, B4.5 -राजितै (for -वाजितै) Ś1 कंकपत्रविराजितै

20 Ś2 missing (cf v l 1) D2 om. 20^{a}, G5 om 20 (for both, cf v l 18) — ^{a}) K4 आयसैर् (for सायकैर्) — B2 reads 20^{b}–22^{a} on marg — ^{b}) K4.5.7.8 अर्दयत्, B1–3.5 Dc1 आर्पं, B4 S (G5 om.) अर्प° (for आर्द°) — ^{c}) K2.4 D3.6 G1 M तन् (for तं) Ś1 K1–3.5 Dn1 D3.6–8 द्रोणाद् (for द्रोणं) — ^{d}) Dc1 महाबल·, T G2–4 °रथ (for °रथ)

21 Ś2 missing (cf v l 1) B2 reads 21 on marg — ^{a}) M3–5 -नादरव (for -नादं तत) — ^{b}) T G2 विव्याथ M3–5 पत्रिभि (for सात्यकि·) — ^{c}) B (except B3) शायकैश्, S सप्तभिश्

22 Ś2 missing (cf v l 1) B2 reads 22^{a} on

एकेन सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
ध्वजमेकेन बाणेन विव्याध युधि मारिष ॥ २२
तं द्रोणः साश्वयन्तारं सरथध्वजमाशुगैः ।
त्वरन्प्राच्छादयद्बाणैः शलभानामिव व्रजैः ॥ २३
तथैव युयुधानोऽपि द्रोणं बहुभिराशुगैः ।
प्राच्छादयदसंभ्रान्तस्ततो द्रोण उवाच ह ॥ २४
तवाचार्यो रणं हित्वा गतः कापुरुषो यथा ।
युध्यमानं हि मां हित्वा प्रदक्षिणमवर्तत ॥ २५
त्वं हि मे युध्यतो नाद्य जीवन्मोक्ष्यसि माधव ।
यदि मां त्वं रणे हित्वा न यास्याचार्यवद्द्रुतम् ॥ २६

सात्यकिरुवाच ।

धनंजयस्य पदवीं धर्मराजस्य शासनात् ।
गच्छामि स्वस्ति ते ब्रह्मन्न मे कालात्ययो भवेत् ॥ २७

संजय उवाच ।

एतावदुक्त्वा शैनेय आचार्यं परिवर्जयन् ।
प्रयातः सहसा राजन्सारथिं चेदमब्रवीत् ॥ २८
द्रोणः करिष्यते यत्नं सर्वथा मम वारणे ।
यत्तो याहि रणे सूत शृणु चेदं वचः परम् ॥ २९
एतदालोक्यते सैन्यमावन्त्यानां महाप्रभम् ।
अस्यानन्तरतस्त्वेतद्दाक्षिणात्यं महाबलम् ॥ ३० C 7 B 7 K. 7

---

marg — ^{a}) G5 युयुधान पुनर्द्रोण — G2 5 om 22^{b}–23^{c} — ^{b}) T विव्याथ — ^{c}) D7 वास्य, M4 चापि (for चास्य) — ^{e}) B (except B2) Dc1 चैकेन (for एकेन) G1 चिच्छेद (for बाणेन) — ^{f}) T विव्याथ युधि, G3 4 युधि विव्याध (by transp) M3–5 भारद्वाजस्य सोर्पयत्

23 Ś1 missing (of v l. 1) G2 5 om 23^{abc} (of v l 22) — ^{a}) K2 स तु (hypermetric) (for तं) — ^{b}) M3 4 सशर (for सरथ) B4 सरथध्वजमार्गणै, Dn1 शौर्नि सरथमाशुगै — M3 om (hapl) 23^{c}–24^{b} — ^{c}) K1–4 D8 प्रच्छादयद्, K5 Dn1 M4 प्राच्छादयन्, D5 T G3 4 M1 2 प्रच्छादयन् (for प्राच्छादयद्) B4 त्वरन्प्रच्छादयामास — ^{d}) K4 सलभानाम्

24 Ś1 missing (of v l 1) M3 om 24^{ab} (of v l 23) — ^{b}) K5 दशभिर् (for बहुभिर्) K (except K5) Dn2 D1 8 आयसै (for आशुगै) — D8 om 24^{cd} — ^{c}) K3 Dn1 D5 7 आच्छादयद्, D1 T G2 M1 2, 4 प्रच्छा (for प्राच्छा°) G4 5 प्रच्छादयत सभ्रातस् — ^{d}) D2 [ऽ]भ्युवाच (for उवाच) B Dc1 सं (for ह) S त्वरमाणो महारथ (M1, 2 °थ) — After 24, S ins

603* द्रोणस्तु परमक्रुद्ध सात्यकिं परवीरहा ।
अवाकिरच्छितैर्बाणैर्वासुदेवपराक्रमम् ।
त तथा शरजालेन प्रच्छाद्य महता पुन ।
द्रोण प्रहस्य शैनेयमिदं वचनमब्रवीत् ।

[(L 1) G1 M सत्यक (for सात्यकिं) — (L. 2) M1 2 अवारयत् (for किरत्)]

25 Ś1 missing (of v l 1) K4 om (hapl) 25^{b}–26^{c} — ^{b}) S यात (for गत) — ^{c}) Dn1 युध्यमानो B4 Dn2 D2 5 7 8 च (for हि) S योधयंत हि हित्वासौ — ^{d}) D2 अवैक्षत (for अवर्तत) S मा प्रदक्षिणवो बली

26 Ś1 missing (of v l 1) K4 om 26^{abc} (of v l 25) — ^{a}) K2 8 नात्र (for नाद्य) S त्व न मे युध्यमानस्य — ^{b}) K2 5 Dn1 D1–3 मोक्षसि, B3–5 D5 7 8 यास्यसि (for मोक्ष्यसि) B1 मारिष (for माधव) S जीवन्सत्यक मोक्ष्यसे — ^{c}) K1–3 त्व मा (by transp), G5 मा त्वं — ^{d}) M1 2 आचार्यक (for °र्यवद्)

27 Ś1 missing (of v l 1) — ^{c}) D7 8 M3–5 मे, G5 नो (for ते) — After 27, K4 B1 2 3 (marg) 5 Dc1 (marg) Dn2 D1–3, 5 6 ins

604* आचार्यानुगतो मार्ग शिष्यैरन्वास्यते सदा ।
तस्मादेव व्रजाम्याशु यथा मे स गुरुर्गत ।

[(L 1) B5 अन्विष्यते (for अन्वास्यते) B1 3 (marg) शिष्येनाप्यनुगम्यते, B3 °ण वांछते सदा (for the post half) — (L 2) B2 D1 एव (for एव)]

28 Ś1 missing (of v l 1) B4 T G2–4 om. the ref. — ^{a}) D7 8 सैनेय K5 Dn1 T G2–5 एवमुक्त्वा तु शैनेय — ^{b}) D3 6 परिवर्ज्य तं (for °वर्जयन्)

29 Ś1 resumes — ^{c}) B4 G5 यत्तो (for यत्तो) — ^{d}) K4 वेदं, G5 मेदं (for चेदं) K5 (orig) [ऽ]ब्रवीत्, B Dc1 G1 M मम, T G2–5 [ऽ]परं (for परम्)

30 ^{a}) K5 सर्वम् (for सैन्यम्) — ^{b}) M5 अवतीना Dc1 Dn1 महाबलं (for °प्रभम्). — After 30^{ab}, S ins

61

.AC9 13 37 13 41 तदनन्तरमेतच्च बाह्लिकानां बलं महत् ।
बाह्लिकाभ्याशतो युक्तं कर्णस्यापि महद्बलम् ॥ ३१
अन्योन्येन हि सैन्यानि भिन्नान्येतानि सारथे ।
अन्योन्यं समुपाश्रित्य न त्यक्ष्यन्ति रणाजिरम् ॥ ३२
एतदन्तरमासाद्य चोदयाश्वान्प्रहृष्टवत् ।
मध्यमं जवमास्थाय वह मामत्र सारथे ॥ ३३
बाह्लिका यत्र दृश्यन्ते नानाप्रहरणोद्यताः ।
दाक्षिणात्याश्च बहवः सूतपुत्रपुरोगमाः ॥ ३४
हस्त्यश्वरथसंबाधं यच्चानीकं विलोक्यते ।
नानादेशसमुत्थैश्च पदातिभिरधिष्ठितम् ॥ ३५
एतावदुक्त्वा यन्तारं ब्राह्मणं परिवर्जयन् ।
स व्यतीयाय यत्रोग्रं कर्णस्य सुमहद्बलम् ॥ ३६

605* अभेद्यमरिभिर्वीरैः सुमहद्भिर्महद्बलम् ।
[G1 M महा- (for महद्)]

— Do1 reads 30^{c}–31^{d} on marg — ^{c}) B3 तस्य (for अस्य) D2 त्वेते, D8 चैतद्, D6 चैव (for च्चैतद्) M3–5 तदनतरमेवैतद् — ^{d}) T G बाह्ली(G1 5 ह्लि) काना, M3–5 दाक्षिणात्य- (for °त्य) K (except K4) B1 2 4 5 Dn1 D1. 7 8 T G M1 2 महद्बलं, M3–5 बल महत् (for महाबलम्) D2 दाक्षिणात्या महाबला

31 Ś K1–4 D6 7 om (hapl) 31 D1 om 31^{a}–32^{b} G4 M3–5 om (hapl) 31^{ab} Do1 reads 31 on marg — ^{a}) B3 एतदंतरम् K5 T G2 3 5 M1 2 एवैतद् (for एतच्च) — ^{b}) T G2 3 5 M1 2 दाक्षिणात्यं (G5 °त्या) (for बाह्लिकानां) K5 B2 4 Dn D8 T G1–3 5 M1 2 महद्बलं (by transp), D2 3 5 महाबलं — ^{c}) K5 बाह्लिकेभ्य शतो युक्त (sic), B Dn2 D3 5 8 °काभ्यासतो युक्त, D2 बाह्ली काभ्याशतो युक्त, T G M1 2 बाह्लि(T M1 2 °ह्ली)काभ्याश(G5 स)संयुक्त, M3–5 बाह्लीकस्य च सयुक्तं — ^{d}) K5 B4 Dn D3 8 G1 च (for [अ]पि) D2 महाबल, M1. 2 बृहद्बल (for महद्°)

32 D1 om 32^{ab} (cf v l 31) — ^{a}) B (except B4) Do1 S च (for हि) — ^{d}) Ś K1–3 न न(K2 3 न)क्ष्यंति, K4 B1. 3. 5 D1 न रक्ष(K4 क्ष्यं)ति, K5 विसृक्ष्यति, B2 4 Dn2 D3 6 न त्यक्षति, Dn1 D2 5 7 8 सं(Dn1 वि, D5 प्र)रक्षंति (for न त्यक्ष्यन्ति) Ś K1–4 D1 M1 2 रणाजिरात्, K5 B5 Dn1 D5 7 8 T G2 °जिरे (for °जिरम्) — For 32^{cd}, M3–5 subst

606* देशसाकल्यमासाद्य दृश्यते सुमहद्बलम् ।

33 ^{a}) M3–5 तस्मात्वत्तो रणे सूत — ^{b}) D2 नयस्व; D6 नोदय (for चो°) Dn1 D6 7 प्रहृष्टवान् (for °वत्) — ^{c}) G5 गुणम् (for जवम्) — ^{d}) D2 नय मा तत्र सारथे

34 ^{a}) K1 वह्लिका, K4 B1 4 5 D2 G1 M1–3 5 वाह्लीका K1 यान्न (for यत्र) — ^{c}) T G M1. 2 बहुश (for बहव°) — ^{d}) D2 शतशश्च, D7 8 तत पुत्र (for सूतपुत्र-)

35 ^{b}) B (except B4) Do1 S यत्रानीकं, D7 8 यथा° (for यच्चा°) Ś1 प्रदृश्यते, K1 4 व्य(K4 वि)लोकयेत् (for विलोक्यते) — ^{d}) M3–5 अलंकृत (for अधिष्ठितम्) — After 35, S ins

607* तत शक्यो महाव्यूहो भेत्तुं स्म सहसा रणे ।
तं देश त्वरिता यामो मृद्नन्तो युधि शात्रवान् ।
तत्रैते सप्रहृष्टत्वान्नास्मान्प्रति युयुत्सव ।
अयुध्यमानो बहुभिरेकं प्राप्य सुदुर्बलम् ।
बल प्रमथ्य गच्छामि मिषता सर्वधन्विनाम् । [5]

[(L 1) G1 M [s]शक्यो (for शक्यो) M3–5 महाव्यूह (for °व्यूहो) G3 om from स सहसा up रेक (in the post half of line 4) G2 विभेत्तु, G4 5 M1. 2 भेत्तु स (for भेत्तु स्म) — (L 2) G2 त्वरितो T1 G1 M4 यासो (sic), G2 यावो (for यामो) G2 मृद्नतो — (L 3) G1 M1. 2 तत्र ते (for तत्रैते) G5 तत्रैव सप्रहृष्टानां (for the prior half) G5 lacuna, M3–5 अस्मान् (for नास्मान्) — (L 4) T2 अभिध्यमानो, G5 अयुध्यमाना G5 वर्म (for प्राप्य) M3–5 एकैक प्राप्य दुर्बल (for the post half)]

36 S om 36^{ab} — ^{a}) B (except B4) उक्तो (for उक्त्वा) B1. 2 यता तु (for यन्तार) — ^{b}) Do1 (by corr as in text) D6 परिवर्जयेत्, D2 7 °वर्जयत् — ^{c}) K5 Dn1 D7 8 सात्वतोया(Dn1 °तोगा)त्स यत्रोग्र, B Do1 D3 स व्यती(B5 सर्वतो-, D2 सात्वतो)यादसभ्राव°, Dn2 D1 मध्यतो यदि यच्चोग्र, D3 स व्यतीयात्स यत्रोग्र, D5 मध्यतो यास्यसे नोग्र, D6 सव्यतोयात्स यत्रोग्रं, S सव्यतो याहि यत्रो(G1 5 °त्रा)ग्रं — ^{d}) Dn2 D1. 5 7 8 G2 च (for सु-) Dn1 -महाबल (for -महद्बलम्) — After 36, S ins

608* यत्रैते परमक्रुद्धा दाक्षिणात्या महारथा ।
एतान्विजित्य संग्रामे ततो यामो धनंजयम् ।
संजय उवाच ।
युयुधानवच श्रुत्वा युयुधानस्य सारथि ।

तं द्रोणोऽनुययौ क्रुद्धो विकिरन्विशिखान्बहून् ।
युयुधानं महाबाहुं गच्छन्तमनिवर्तिनम् ॥ ३७
कर्णस्य सैन्यं सुमहदभिहत्य शितैः शरैः ।
प्राविशद्भारतीं सेनामपर्यन्तां स सात्यकिः ॥ ३८
प्रविष्टे युयुधाने तु सैनिकेषु द्रुतेषु च ।
अमर्षी कृतवर्मा तु सात्यकिं पर्यवारयत् ॥ ३९
तमापतन्तं विशिखैः षड्भिराहत्य सात्यकिः ।
चतुर्भिश्चतुरोऽस्याश्वानाजघानाशु वीर्यवान् ॥ ४०

ततः पुनः षोडशभिर्नतपर्वभिराशुगैः ।
सात्यकिः कृतवर्माणं प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ४१
स तुद्यमानो विशिखैर्बहुभिस्तिग्मतेजनैः ।
सात्वतेन महाराज कृतवर्मा न चक्षमे ॥ ४२
स वत्सदन्तं संधाय जिह्मगानलसंनिभम् ।
आकृष्य राजन्नाकर्णाद्विव्याधोरसि सात्यकिम् ॥ ४३
स तस्य देहावरणं भित्त्वा देहं च सायकः ।
सपत्रपुङ्खः पृथिवीं विवेश रुधिरोक्षितः ॥ ४४ C 7 B 7 K 7

यथोक्तमगमद्राजन्वर्जयन्द्रोणमाहवे ।

[(L 1) G1 M1 2 यत्र ते, M3 4. 5 (*sup lin*) तत्रैते M3 परमक्रुद्धो — (L 2) T G2 5 यातो (for यामो) T G M1. 2 om. the ref. — (L 4) G3 4 वर्जयद्]

37 D6 om. 37 — ^{a}) Ś1 नान्वयात्, Ś2 K1–3 चान्वयात्, K4 चाप्ययत् (for ऽनुययौ) Ś1 तूर्णं (for क्रुद्धो) — ^{b}) Ś1 विसृजन्, D5 किरन्स (for विकिरन्) M3–5 निशितान् (for विशिखान्) D2 विशिखान्विकिरन्बहून्, T G M1 2 विकिरन्निशिताञ्शरान् — M3–5 om 37^{cd} — ^{c}) Ś K (except K5) D (D4 missing, D6 om.) महामार्गं (for °बाहुं) — ^{d}) K4 अनिवर्तयं, D7 G5 अनुवर्त(G5 °र्ति)नं (for अनि°) — T G M1 2 ins after 37 M3–5 after 37^{ab}

609* स च सैन्यं महद्भित्त्वा दाक्षिणात्यबलं च तत् ।

[M3 च यत्, M4 5 महत् (for च तत्)]

38 ^{b}) Ś1 D2. 5 7 8 अभिहन्य, T G2–5 निहत्य च K4 सितै — For 38^{ab}, M3–5 subst

610* प्रययौ त्वरितो भित्त्वा कर्णस्य च महद्बलम् ।

— ^{c}) B1 8 प्रविशद् T G1–4 M1 2 महतीं (for भारतीं) M (except M1 2) तूर्णं (for सेनाम्) — ^{d}) B Dn1 आर्दयत्तां, D5 ममर्षंतां (for अपर्यन्ता) B1 5 च (for स) M1 (marg as in text) 3–5 शुष्कं वनमिवानलः — After 38, S ins

611* सात्यको हि तत सैन्य द्रावयन्स समन्ततः ।

[T सात्यको, M2 सत्यतो (for को) G3–5 सैन्याद् M हि (for स)]

39 ^{a}) Ś K (except K5) B4 च (for तु) — For 39^{ab}, S subst

612* विद्रुते तु बले तस्मिन्भग्ने भारत भारते ।

[G1 M बले द्रवति तस्मिंस्तु (for the prior half) G3–4 भरते (for भा°)]

— ^{c}) D2 अमर्षात् (for °र्षी) Dn2 D3 6 च (for तु) — ^{d}) M3–5 सत्यक (for सात्यकिं) K4 परिवारयत्, B2 D2 M3–5 प्रत्य° (for पर्य)

40 ^{a}) G4 तत पतंतं — ^{b}) M3–5 सत्यक (for सात्यकि) — M3 om. 40^c–41^b — ^{c}) K5 D7 8 M4 घाहान्, B1 3 [ऽ]प्यश्वान्, D5 चाश्वान् (for ऽस्या°) — ^{d}) B4 G2 [अ]थ, D6 (marg) च (for [आ]शु) G3 सात्यकिं (for वीर्यवान्)

41 M3 om 41^{ab} (cf. v l 40) K4 om 41^b–42^a — ^{c}) M3–5 सत्यक (for सात्यकिः)

42 K4 om 42^a (cf v l 41) — ^{ab}) K1 तुद्यमानो, K5 B2 4 Dn1 D2 5 7 ताड्य° (for तुद्य°) K1–3 5 B4 D5 G1 M1 2 transp विशिखै(K5 °पै)र् and बहुभिस् G5 [ऽ]पि शिखैर्, M3–5 विविधैर् (for विशिखैर्) Ś2 चतुर्भिस्, K4 विशिखैस् (for बहुभिस्) Dn1 -तेजिभि, D1. 2 5 6 8 -तेजसै (for नैः) — ^{c}) M3–5 सत्यकेन (for सात्वतेन)

43 ^{a}) Ś1 K1 संधार्य (for य) — ^{b}) Ś2 तिग्मगानल, B5 जिह्मगानिल (for °गानल) Ś1 Dn2 D2 3. 6 -वर्चसं (for -संनिभम्) K2 जिह्मगाद्दसंनिभान्, D7 8 वह्निज्वालासमप्रभं Cd cites जिह्मग — ^{c}) T आयस्य, G M आय(G5 °ग)म्य (for आकृष्य) B1–3 T G2–5 आकर्णं, D2 कर्णाग्रान् (for आकर्णाद्)

44 ^{b}) T G2–5 छित्त्वा (for भित्त्वा) K4 om च Ś1 (by corr as in text) K1–3 D3 6 8 सायकैः, Ś2 Dn1 T G M1. 2 सात्यके, K5 मार्गण, D7 सात्यकि (for सायक) — ^{c}) Ś K1–3 सपत्रपुष्प, Dn1 D5 सपुंखपत्र, Dn2 D3 6 सचित्रपुङ्ख (for सपत्र°)

45 ^{a}) M3–5 अथान्यैर् (for °स्य) — ^{b}) Ś K,

तदनन्तरमेतच्च वाह्लिकानां बलं महत् ।
बाह्लिकाभ्याशतो युक्तं कर्णस्यापि महद्बलम् ॥ ३१
अन्योन्येन हि सैन्यानि भिन्नान्येतानि सारथे ।
अन्योन्यं समुपाश्रित्य न त्यक्ष्यन्ति रणाजिरम् ॥ ३२
एतदन्तरमासाद्य चोदयाश्वान्प्रहृष्टवत् ।
मध्यमं जवमास्थाय वह मामत्र सारथे ॥ ३३

वाह्लिका यत्र दृश्यन्ते नानाप्रहरणोद्यताः ।
दाक्षिणात्याश्च बहवः सूतपुत्रपुरोगमाः ॥ ३४
हस्त्यश्वरथसंबाधं यच्चानीकं विलोक्यते ।
नानादेशसमुत्थैश्च पदातिभिरधिष्ठितम् ॥ ३५
एतावदुक्त्वा यन्तारं ब्राह्मणं परिवर्जयन् ।
स व्यतीयाय यत्रोग्रं कर्णस्य सुमहद्बलम् ॥ ३६

605* अभेद्यमरिभिर्वीरैः सुमहद्भिर्महद्बलम् ।
[G1 M महा- (for महद्)]

— Dc1 reads 30^c–31^d on marg — ^c) B3 तस्य (for अस्य) D2 त्वेते, D8 चैतद्, D6 चैत्र (for त्वेतद्) M3–5 तदनतरमेवैतद् — ^d) T G बाह्वी(G1 5 °ह्लि)काना, M3–5 दाक्षिणात्य- (for °स्य) K (except K4) B1. 2 4 5 Dn1 D1. 7 8 T G M1 2 महद्बलं, M3–5 बल महत् (for महाबलम्) D2 दाक्षिणात्या महाबला

31 Ś K1–4 D6 7 om (hapl) 31 D1 om 31^a–32^b G4 M3–5 om (hapl) 31^ab Dc1 reads 31 on marg — ^a) B3 एतदंतरम् K5 T G2 3 5 M1 2 एवैतद् (for एतच्च) — ^b) T G2 3 5 M1 2 दाक्षिणात्य (G5 °स्या) (for बाह्लिकाना) K5 B2 4 Dn D3 T G1–3 5 M1 2 महद्बलं (by transp), D2 3 5 महाबलं — ^c) K5 बाह्लिकेभ्य शतो युक्त (sic), B Dn2 D3 5 8 °काभ्यासतो युक्त, D2 बाह्वी काभ्याशतो युक्त, T G M1 2 बाह्लि(T M1 2 °ह्वी)काभ्याश(G5 °स)संयुक्त, M3–5 बाह्वीकस्य च सयुक्त — ^d) K5 B1 Dn D3 8 G1 च (for [अ]पि) D2 महाबल, M1. 2 बृहद्बलं (for मह°)

32 D1 om 32^ab (cf v l 31) — ^a) B (except B1) Dc1 S च (for हि) — ^d) Ś K1–3 न न(K3 8 न)क्ष्यति, K4 B1. 3 5 D1 न रक्ष(K4 °क्ष्य)ति, K5 विरक्षर्यति, B2 4 Dn2 D3. 6 न त्यक्षंति, Dn1 D2 5 7 8 सं(Dn1 वि-, D5 प्र)रक्षंति (for न त्यक्ष्यन्ति) Ś K1–4 D1 M1 2 रणाजिरात्, K5 B5 Dn1 D5 7 8 T G2 °जिरे (for °जिरम्) — For 32^cd, M3–5 subst

606* देशसाकल्यमासाद्य दृश्यते सुमहद्बलम् ।

33 ^a) M3–5 तस्माद्यत्तो रणे सूत — ^b) D2 नयस्व, D6 नोदय (for चो) Dn1 D5 7 प्रहृष्टवान् (for °वत्) — ^c) G5 गुणम् (for जवम्) — ^d) D2 नय मा तत्र सारथे

34 ^a) K1 वह्लिका, K4 B1 4 5 D2 G1 M1–3 5 बाह्वीका K1 यात्र (for यत्र) — ^c) T G M1. 2 बहुश (for बहव) — ^d) D2 शतशश्च, D7 8 तत पुत्र- (for सूतपुत्र-).

35 ^b) B (except B4) Dc1 S यत्रानीक, D7 8 यथा° (for यच्चा°) Ś1 प्रदृश्यते, K1 4 न्य(K4 वि)लो कयेत् (for विलोक्यते) — ^d) M3–5 अलकृत (for अधिष्ठितम्) — After 35, S ins

607* तत शक्यो महाव्यूहो भेत्तु स सहसा रणे ।
तं देश त्वरिता यामो मृद्नन्तो युधि शात्रवान् ।
तत्रैते सम्प्रहृष्टत्वाञ्चास्मान्प्रति युयुत्सव ।
अयुध्यमानो बहुभिरेकं प्राप्य सुदुर्बलम् ।
बल प्रमथ्य गच्छामि मिषता सर्वधन्विनाम् । [5]

[(L 1) G1 M [स]शक्यो (for शक्यो) M3–5 महाव्यूह (for °व्यूहो) G3 om from स सहसा up रेक (in the post half of line 4) G2 विभेत्तु, G4 5 M1. 2 भेत्तु स (for भेत्तु स्म) — (L 2) G2 त्वरितौ T1 G1 M4 यासो (sic), G2 यावो (for यामो) G2 मृद्नतौ — (L 3) G1 M1. 2 तत्र ते (for तत्रैते) G5 तत्रैव सम्प्रहृष्टानां (for the prior half) G5 lacuna, M3–5 अस्मान् (for नास्मान्) — (L. 4) T2 अभिध्यमानो, G5 अयुध्यमाना G5 वर्म (for प्राप्य) M3–5 पदैक प्राप्य दुर्बल (for the post half)]

36 S om 36^ab — ^a) B (except B4) उक्तो (for उक्त्वा) B1 2 यता तु (for यन्तार) — ^b) Dc1 (by corr as in text) D6 परिवर्जयेत्, D7 7 °वर्जयत् — ^c) K5 Dn1 D7 8 सात्वतोया(Dn1 °तोगा)त्स यत्रोग्र, B Dc1 D2 स व्यती(B5 सर्वतो-, D2 सात्वतो)यादसभ्रात, Dn2 D1 मध्यतो यदि यत्रोग्र, D3 स व्यतीयात्स यत्रोग्रं, D5 मध्यतो यास्यसे नोग्रं, D6 सव्यतोयात्स यत्रोग्रं, S सव्यतो याहि यत्रो(G1 5 °त्रा)ग्रं — ^d) Dn2 D1. 5 7 8 G3 च (for सु) Dn1 -महाबल (for -महद्बलम्) — After 36, S ins

608* यत्रैते परमक्रुद्धा दाक्षिणात्या महारथा ।
एतान्विजित्य सग्रामे ततो यामो धनजयम् ।
संजय उवाच ।
युयुधानवच श्रुत्वा युयुधानस्य सारथि ।

तं द्रोणोऽनुययौ क्रुद्धो विकिरन्विशिखान्बहून् ।
युयुधानं महाबाहुं गच्छन्तमनिवर्तिनम् ॥ ३७
कर्णस्य सैन्यं सुमहदभिहत्य शितैः शरैः ।
प्राविशद्भारतीं सेनामपर्यन्तां स सात्यकिः ॥ ३८
प्रविष्टे युयुधाने तु सैनिकेषु द्रुतेषु च ।
अमर्षी कृतवर्मा तु सात्यकिं पर्यवारयत् ॥ ३९
तमापतन्तं विशिखैः षड्भिराहत्य सात्यकिः ।
चतुर्भिश्चतुरोऽस्याश्वानाजघानाशु वीर्यवान् ॥ ४०
ततः पुनः षोडशभिर्नतपर्वभिराशुगैः ।
सात्यकिः कृतवर्माणं प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ४१
स तुद्यमानो विशिखैर्बहुभिस्तिग्मतेजनैः ।
सात्वतेन महाराज कृतवर्मा न चक्षमे ॥ ४२
स वत्सदन्तं संधाय जिह्मगानलसंनिभम् ।
आकृष्य राजन्नाकर्णाद्विव्याधोरसि सात्यकिम् ॥ ४३
स तस्य देहावरणं भित्त्वा देहं च सायकः ।
सपत्रपुङ्खः पृथिवीं विवेश रुधिरोक्षितः ॥ ४४

C 7
D 7
K 7

यथोक्तमगमद्राजन्वर्जयन्द्रोणमाहवे ।

[(L 1) G1 M1 2 यत्र ते, M3 4 5 (*sup lin*) तत्रैते M3 परमक्रुद्धो — (L 2) T G2 5 यातो (for यामो) T G M1 2 om the ref. — (L 4) G3 4 वर्जयद्]

37 D6 om 37 — a) Ś1 नान्वयात्, Ś2 K1-3 चान्वयात्; K4 चाभ्ययत् (for ऽनुययौ) Ś1 तूर्णं (for क्रुद्धो) — b) Ś1 विसृजन्, D5 किरन्स (for विकिरन्) M3-5 निशितान् (for विशिखान्) D2 विशिखान्विकिरन्बहून्, T G M1 2 विकिरञ्शिशिताञ्शरान् — M3-5 om 37ab — c) Ś K (except K5) D (D4 missing, D6 om.) महामार्गं (for °बाहुं) — d) K4 अनिवर्तयं; D7 G5 अनुवर्त(G5 °र्ति)न (for अनि°) — T G M1 2 ins after 37 M3-5 after 37ab

609* स च सैन्यं महद्भित्त्वा दाक्षिणात्यबलं च तत् ।

[M3 च यत्, M4 5 महत् (for च तत्)]

38 b) Ś1 D2. 5 7 8 अभिहन्य, T G2-5 निहत्य च K4 सितैः — For 38ab, M3-5 subst

610* प्रययौ त्वरितो भित्त्वा कर्णस्य च महद्बलम् ।

— c) B1 3 प्रविशद् T G1-4 M1 2 महतीं (for भारतीं) M (except M1 2) तूर्णं (for सेनाम्) — d) B D01 आर्दयत्ता, D5 समर्षता (for अपर्यन्तां) B4 5 च (for स) M1 (marg as in text) 3-5 शुक्लं वनमिवानलः — After 38, S ins

611* सत्यको हि तत सैन्य द्रावयन्स समन्ततः ।

[T सात्यको, M3 सत्यतो (for को) G3-5 सैन्याद् M हि (for स)]

39 a) Ś K (except K5) B1 च (for तु) — For 39ab, S subst

612* विद्रुते तु बले तस्मिन्भग्ने भारत भारते ।

[G1 M बले द्रवति तस्मिंस्तु (for the prior half) G3-4 भरते (for भा°)]

— c) D2 अमर्षात् (for °र्षी) Dn3 D3 6 च (for तु) — d) M3-5 सत्यक (for सात्यकिं) K4 परिवारयत्, B2 D2 M3-5 प्रत्य° (for पर्य°)

40 a) G4 तत पतंतं — b) M3-5 सत्यक (for सात्यकि) — M3 om 40c-41b — c) K5 D7 8 M4 वाहान्, B1 3 [s]प्यश्वान्, D5 चाश्वान् (for ऽस्या°) — d) B4 G2 [त्र]श्र, D6 (marg) च (for [आ]शु) G3 सात्यकि (for वीर्यवान्)

41 M3 om 41ab (cf v l 40) K4 om 41b-42a — c) M3-5 सत्यक (for सात्यकि)

42 K4 om 42a (cf v l 41) — ab) K1 तुद्यमानो, K5 B2 4 Dn1 D2 5 7 ताड्य° (for तुद्य°) K1-3 5 B4 D5 G1 M1 2 transp विशिखै(K5 °पै)र् and बहुभिस् G5 [s]पि शिखैर्, M3-5 विविधैर् (for विशिखैर्) Ś2 चतुर्भिस्, K4 विशिखैस् (for बहुभिस्) Dn1 °तेजिभि, D1 2. 5 6 8 °तेजसै (for °नै) — c) M3-5 सत्यकेन (for सात्वतेन)

43 a) Ś1 K1 संधार्य (for °य) — b) Ś2 तिग्मगानल, B5 जिह्मगानिल (for °गानल) Ś1 Dn2 D2 3 6 °वर्चसं (for °संनिभम्) K2 जिह्मगाद्दलसनिभान्, D7 8 वह्निज्वालासमप्रभं Cd cites जिह्मग — c) T आयस्य, G M आय(G5 ग)म्य (for आकृष्य) B1-3 T G2-5 आकर्णं, D2 कर्णाग्रान् (for आकर्णाद्)

44 b) T G2-5 छित्त्वा (for भित्त्वा) K4 om च Ś1 (by corr as in text) K1-3 D3 6 8 सायकैः, Ś2 Dn1 T G M1. 2 सात्यकेः, K5 मार्गण; D7 सात्यकि (for सायकः) — c) Ś K1-3 सपत्रपुष्प, Dn1 D5 सपुङ्खपत्र, Dn2 D3 6 सचित्रपुङ्ख (for सपत्र°)

45 a) M3-5 अथान्यैर् (for °स्य) — b) Ś K

(9 37 41

तदनन्तरमेतच्च बाह्लिकानां बलं महत् ।
बाह्लिकाभ्याशतो युक्तं कर्णस्यापि महद्बलम् ॥ ३१
अन्योन्येन हि सैन्यानि भिन्नान्येतानि सारथे ।
अन्योन्यं समुपाश्रित्य न त्यक्ष्यन्ति रणाजिरम् ॥ ३२
एतदन्तरमासाद्य चोदयाश्वान्प्रहृष्टवत् ।
मध्यमं जवमास्थाय वह मामत्र सारथे ॥ ३३
बाह्लिका यत्र दृश्यन्ते नानाप्रहरणोद्यताः ।
दाक्षिणात्याश्च बहवः सूतपुत्रपुरोगमाः ॥ ३४
हस्त्यश्वरथसंबाधं यच्चानीकं विलोक्यते ।
नानादेशसमुत्थैश्च पदातिभिरधिष्ठितम् ॥ ३५
एतावदुक्त्वा यन्तारं ब्राह्मणं परिवर्जयन् ।
स व्यतीयाय यत्रोग्रं कर्णस्य सुमहद्बलम् ॥ ३६

605* अभेद्यमरिभिर्वीरैः सुमहद्भिर्महद्बलम् ।
[G1 M महा- (for महद्)]

— Do1 reads 30^c–31^d on marg — ^c) B8 तस्य (for अस्य) D2 त्वेते, D8 चैतद्, D6 चैव (for च्चैतद्) M8–5 तदनतरमेवैतद् — ^d) T G बाह्ली(G1 5 ह्लि) काना, M8–5 दाक्षिणात्य- (for °स्य) K (except K1) B1 2 4 5 Dn1 D1, 7 8 T G M1 2 महद्बलं, M8–5 बल महत् (for महाबलम्) D2 दाक्षिणात्या महाबला

31 Ś K1–4 D6 7 om (hapl) 31 D1 om 31^a–32^b G1 M8–5 om (hapl.) 31^ab Do1 reads 31 on marg — ^a) B8 एतदतरम् K5 T G2 8 5 M1 2 एवैतद् (for एतच्च) — ^b) T G2 8 5 M1 2 दाक्षिणात्यं (G5 °त्या) (for बाह्लिकाना) K5 B2 4 Dn D8 T G1–8 5 M1, 2 महद्बलं (by transp), D2 8 5 महाबल — ^c) K5 बाह्लिकेभ्य शतो युक्त (sic), B Dn2 D8 5 8 °काभ्यासतो युक्तं, D2 बाह्लीकाभ्याशतो युक्त, T G M1 2 बाह्लि(T M1 2 °ह्ली)काभ्याश(G5 °स)सयुक्त, M8–5 बाह्लीकस्य च सयुक्त — ^d) K5 B4 Dn D8 8 G1 च (for [अ]पि) D2 महाबलं, M1, 2 बृहद्बल (for महद्°)

32 D1 om 32^ab (cf v l 31) — ^a) B (except B1) Do1 S च (for हि) — ^d) Ś K1–8 न न(K2 8 न)क्ष्यंति, K4 B1, 8 5 D1 न रक्ष(K4 °क्ष्यं)ति, K5 विस्रक्ष्यंति, B2 4 Dn2 D8 6 न त्यक्ष्यंति, Dn1 D2 5 7 8 स(Dn1 वि , D5 प्र)रक्षंति (for न त्यक्ष्यन्ति) Ś K1–4 D1 M1 2 रणाजिरात्, K5 B5 Dn1 D5 7 8 T G2 °जिरे (for °जिरम्) — For 32^cd, M8–5 subst

606* देशसाकल्यमासाद्य दृश्यते सुमहद्बलम् ।

33 ^a) M8–5 तस्माद्यत्तो रणे सूत — ^b) D2 नयस्व, D6 नोदय (for चो°) Dn1 D5 7 प्रहृष्टवान् (for °वत्) — ^c) G5 गुणम् (for जवम्) — ^d) D2 नय मा तत्र सारथे

34 ^a) K1 बाह्लिका, K4 B1 4 5 D2 G1 M1–8 5 बाह्लीका K1 यात्र (for यत्र) — ^c) T G M1, 2 बहुश (for बहव:) — ^d) D2 शतशश्च, D7 8 तत पुत्र (for सूतपुत्र).

35 ^b) B (except B1) Do1 S यत्रानीकं, D7 8 यथा° (for यच्चा°) Ś1 प्रदृश्यते, K1 4 त्य(K4 वि)लोकयेत् (for विलोक्यते) — ^d) M8–5 अलकृत (for अधिष्ठितम्) — After 35, S ins

607* तत शक्यो महाव्यूहो भेत्तुं स सहसा रणे ।
तं देश त्वरिता यामो घ्नन्तो युधि शात्रवान् ।
तत्रैते सप्रहृष्टत्वाद्यास्मान्प्रति युयुत्सव ।
अयुध्यमानो बहुभिरेकं प्राप्य सुदुर्बलम् ।
बल प्रमथ्य गच्छामि मिषता सर्वधन्विनाम् । [5]

[(L 1) G1 M [स]शक्यो (for शक्यो) M8–5 महाव्यूह (for °व्यूहो) G8 om from स सहसा up रेक (in the post half of line 4) G2 विभेत्तु, G3 5 M1, 2 भेत्तु स (for भेत्तु स्म) — (L 2) G2 त्वरितौ T1 G1 M4 यासो (sic), G3 यावो (for यामो) G2 घ्नतौ — (L 3) G1 M1, 2 तत्र ते (for तत्रैते) G5 तत्रैव सप्रहृष्टानां (for the prior half) G5 lacuna, M8–5 अस्मान् (for नास्मान्) — (L 4) T2 अभिध्यमानो, G5 अयुध्यमाना G5 वर्मं (for प्राप्य) M8–5 एकैक प्राप्य दुर्बल (for the post half)]

36 S om 36^ab — ^a) B (except B1) उक्तो (for उक्त्वा) B1, 2 यता तु (for यन्तार) — ^b) Do1 (by corr as in text) D6 परिवर्जयेत्, D2 7 °वर्जयत् — ^c) K5 Dn1 D7 8 सात्वतोया(Dn1 °तोगा)स्त यत्रोग्र, B Do1 D2 स व्यती(B5 सर्वतो-, D2 सात्वतो)यादसभ्रात, Dn2 D1 मध्यतो यदि यत्रोग्रं, D8 स व्यतीयास्त यत्रोग्र, D5 मध्यतो यास्यसे नोग्र, D6 सव्यतोयास्त यत्रोग्र, S सव्यतो याहि यत्रो(G1 5 °त्रा)ग्रं — ^d) Dn2 D1, 5 7 8 G2 च (for सु-) Dn1 महाबल (for -महद्बलम्) — After 36, S ins

608* यत्रैते परमक्रुद्धा दाक्षिणात्या महारथा ।
एतान्विजित्य सग्रामे ततो यामो धनजयम् ।
सजय उवाच ।
युयुधानवच श्रुत्वा युयुधानस्य सारथि ।

तं द्रोणोऽनुययौ क्रुद्धो विकिरन्विशिखान्बहून् ।
युयुधानं महाबाहुं गच्छन्तमनिवर्तिनम् ॥ ३७
कर्णस्य सैन्यं सुमहदभिहत्य शितैः शरैः ।
प्राविशद्भारतीं सेनामपर्यन्तां स सात्यकिः ॥ ३८
प्रविष्टे युयुधाने तु सैनिकेषु द्रुतेषु च ।
अमर्षी कृतवर्मा तु सात्यकिं पर्यवारयत् ॥ ३९
तमापतन्तं विशिखैः षड्भिराहत्य सात्यकिः ।
चतुर्भिश्चतुरोऽस्याश्वानाजघानाशु वीर्यवान् ॥ ४०

ततः पुनः षोडशभिर्नतपर्वभिराशुगैः ।
सात्यकिः कृतवर्माणं प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ४१
स तुद्यमानो विशिखैर्बहुभिस्तिग्मतेजनैः ।
सात्वतेन महाराज कृतवर्मा न चक्षमे ॥ ४२
स वत्सदन्तं संधाय जिह्मगानलसंनिभम् ।
आकृष्य राजन्नाकर्णाद्विव्याधोरसि सात्यकिम् ॥ ४३
स तस्य देहावरणं भित्त्वा देहं च सायकः ।
सपत्रपुङ्खः पृथिवीं विवेश रुधिरोक्षितः ॥ ४४ C 7 442 D 7 113 K 7 113

यथोक्तमगमद्राजन्वर्जयन्द्रोणमाहवे ।

[(L 1) G1 M1 2 यत्र ते, M3 4 5 (*sup lin*) तत्रैते M3 परमक्रुद्धो — (L 2) T G2 5 यातो (for यामो) T G M1 2 om the ref. — (L 4) G3 4 वर्जयद्]

37 D6 om 37 — [a]) Ś1 नान्वयात्, Ś2 K1-3 चान्वयात्, K4 चाभ्ययत् (for ऽनुययौ) Ś1 तूर्णं (for क्रुद्धो) — [b]) Ś1 विसृजन्, D5 किरन्स (for विकिरन्) M3-5 निशितान् (for विशिखान्) D2 विशिखान्विकिरन्बहून्; T G M1 2 विकिरन्निशितान्शरान् — M3-5 om 37[cd] — [c]) Ś K (except K5) D (D4 missing, D6 om.) महामार्गं (for °बाहुं) — [d]) K4 अनिवर्तयं, D1 G5 अनुवर्त(G5 °र्ति)नं (for अनि°) — T G M1 2 ins after 37 M3-5 after 37[ab]

609* स च सैन्यं महद्भित्त्वा दाक्षिणात्यबलं च तत् ।

[M3 च यत्, M4 5 महत् (for च तत्)]

38 [b]) Ś1 D2. 5 7 8 अभिहन्य, T G2-5 निहत्य च K4 सितैः — For 38[ab], M3-5 subst

610* प्रययौ त्वरितो भित्त्वा कर्णस्य च महद्बलम् ।

— [c]) B1 3 प्रविशत् T G1-4 M1. 2 महतीं (for भारतीं) M (except M1. 2) तूर्णं (for सेनाम्) — [d]) B Dc1 आर्द्रयसा, D5 समर्षतां (for अपर्यन्ता) B4 5 स्व (for स) M1 (marg as in text) 3-5 शुष्कं वनमिवानल — After 38, S ins

611* सत्यको हि तत सैन्य द्रावयन्स समन्तत ।

[T सात्यको, M3 ससतो (for को) G3-5 सैन्याद् M हि (for स)]

39 [a]) Ś K (except K5) B4 च (for तु) — For 39[ab], S subst

612* विद्रुते तु बले तस्मिन्भग्ने भारत भारते ।

[G1 M बले द्रवति तस्मिंस्तु (for the prior half) G3-4 भरते (for भा)]

— [c]) D2 अमर्षात् (for °र्षी) Dn2 D3 6 च (for तु) — [d]) M3-5 सत्यक (for सात्यकिं) K4 परिवारयत्, B2 D2 M3-5 प्रत्य° (for पर्य)

40 [a]) G4 तत पतंतं — [b]) M3-5 सत्यक (for सात्यकि) — M3 om 40[c]-41[b] — [c]) K5 D7 8 M4 वाहान्, B1 3 [s]प्यश्वान्, D5 चाश्वान् (for ऽस्या°) — [d]) B1 G4 [अ]थ, D6 (marg) च (for [आ]शु) G2 सात्यकि (for वीर्यवान्)

41 M3 om 41[ab] (of v l 40) K4 om 41[b]-42[a] — [c]) M3-5 सत्यक (for सात्यकि)

42 K4 om 42[a] (cf v l 41) — [ab]) K1 तुद्यमानो, K5 B2 4 Dn1 D2 5 7 ताड्य° (for तुद्य°) K1-3 5 B4 D5 G1 M1 2 transp विशिखै(K5 °पै)र् and बहुभिस्, G5 [s]पि शिखैर्, M3-5 विविधैर् (for विशिखैर्) Ś2 चतुर्भिस्, K4 विशिखैस् (for बहुभिस्) Dn1 -तेजिभि°, D1 2 5 6 8 -तेजसै (for °नै) — [c]) M3-5 सत्यकेन (for सात्वतेन)

43 [a]) Ś1 K1 संधार्य (for °य) — [b]) Ś2 तिग्मगानल, B5 जिह्मगानिल (for °गानल-) Ś1 Dn2 D2 3 6 -वर्चसं (for -संनिभम्) K2 जिह्मगादद्रसंनिभान्, D7 8 वह्निज्वालासमप्रभं Cd cites जिह्मग — [c]) T मायस्य; G M आय(G6 ग)म्य (for आकृष्य) B1-3 T G2-5 आकर्णं, D2 कर्णाग्रान् (for आकर्णाद्)

44 [b]) T G2-5 छित्वा (for भित्त्वा) K4 om च Ś1 (by corr as in text) K1-3 D3 6 8 सायकै, Ś2 Dn1 T G M1. 3 सात्यके; K5 मार्गण, D7 सात्यकि (for सायक) — [c]) Ś K1-3 सपत्रपुष्प, Dn1 D5 सपुखपत्र; Dn2 D3 6 सचित्रपुंख (for सपत्र°).

45 [a]) M3-5 अथान्यैर् (for °स). — [b]) Ś K

अथास्य बहुभिर्बाणैरच्छिनत्परमास्त्रवित् ।
समार्गणगुणं राजन्कृतवर्मा शरासनम् ॥ ४५
विव्याध च रणे राजन्सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
दशभिर्विशिखैस्तीक्ष्णैरभिक्रुद्धः स्तनान्तरे ॥ ४६
ततः प्रशीर्णे धनुषि शक्त्या शक्तिमतां वरः ।
अभ्यहन्दक्षिणं बाहुं सात्यकिः कृतवर्मणः ॥ ४७
ततोऽन्यत्सुदृढं वीरो धनुरादाय सात्यकिः ।
व्यसृजद्विशिखांस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४८
सरथं कृतवर्माणं समन्तात्पर्यवाकिरत् ।
छादयित्वा रणेऽत्यर्थं हार्दिक्यं तु स सात्यकिः ॥ ४९
अथास्य भल्लेन शिरः सारथेः समकृन्तत ।
स पपात हतः सूतो हार्दिक्यस्य महारथात् ।
ततस्ते यन्तरि हते प्राद्रवंस्तुरगा भृशम् ॥ ५०
अथ भोजस्त्वसंभ्रान्तो निगृह्य तुरगान्स्वयम् ।
तस्थौ शरधनुष्पाणिस्तत्सैन्यान्यभ्यपूजयन् ॥ ५१
स मुहूर्तमिवाश्वस्य सदश्वान्समचोदयत् ।
व्यपेतभीरमित्राणामावहत्सुमहद्भयम् ।
सात्यकिश्चाभ्यगात्तस्मात्स तु भीममुपाद्रवत् ॥ ५२

(except K5) D1 आकिरत्, D3 6 T G3 आच्छिनत्, M3–5 अभि° (for अच्छि°) —c) Ś K B4 Dn2 D1–3. 5–8 -णार्णं, G5 गुणांश् (for -गुण) S चापं (for राजन्) B5 समाकुलदर्हं राजन् —d) B2 कृतवर्मं, M3–5 सत्यकस्य (for कृतवर्मा) S महारथ (for शरासनम्)

46 a) Dn1 स (for च) —b) B2 सात्यकिं, M3–5 सत्यक (for सात्यकिं) B3 T G2 M3–5 सत्यवि-क्रम° —c) D3 निशितैस् (for विशिखैस्) —d) Ś2 K B (except B4) D1 अतिक्रुद्ध, D5 अभिविध्य (for °क्रुद्ध°)

47 a) Ś2 K2–5 B1 Dn2 D3 6 T G2–5 प्रकीर्णे, Cd प्रशीर्णे (as in text) —c) K5 Dn1 D7 8 S अभ्यघ्नद् (Dn1 G1. 3 M1 2 °न्), B Do1 आ(B5 Do1 अ)र्दयद्, Dn2 D2 3 5 6 जघान (for अभ्यहन्)

48 a) M3–5 दुर्जय (for सुदृढ) D5 चाप (for वीरो) —b) T G वीर्यवान् (for सात्यकि) D5 पूर्णमायस्य सात्यकि — D7 om (hapl) 48c–49d —c) K4 विसृजद्, B4 D5 G1 M वि(D5 व्य)सृजन् (for व्यसृजद्) M3–5 तीक्ष्णान् (for तूर्णं) —After 48, B Do1 ins

613* ते शरा सात्वतेनास्ता कृतवर्माणमाहवे ।
छादयांचक्रिरे वृक्षं शलभा इव घोषिण ।
[(L 1) B4 घोषिण (for °ण)]

49 D7 om 49 (cf v. l 48) B3–5 Do1 om 49ab —b) T G2–5 सायकै°, G1 M इषुभि° (for समन्तात्) Ś1 K4 5 B1 Dn1 D1 2 5 8 G2 M3–5 पर्य(B1 प्रत्य)वा-रयत्, B2 प्रत्यवाकिरत् (for पर्य°) —c) D2 अर्द-यित्वा (for छाद°) M3–5 ततो (for रणे) B (except B2) Do1 Dn2 S राजन्, D5 8 यात, D6 (before corr as in text) पार्थं (for ऽत्यर्थं) —d) K5 हार्दिकिं (for °क्य) B4 न तु, Dn2 स तु (by transp), D2 च स M3–5 सत्यक (for सात्यकि) B1 3 5 Do1 हार्दिक्य सात्यकि शरै, G5 °कस्य च सात्यकि°

50 a) D7 यथा (for अथ) —b) K5 समकृंतत सारथे (by transp) —c) Dn1 रणे, G1 M सत (for हत) K5 G5 शूरो (for सूतो) —d) K5 B2 (marg) रथोत्तमात्, Dn1 रथाद्धत, S ततो रथात् (for महारथात्) —e) Dn1 तु (for ते) Ś1 यत्त रहिता, K1 यतरि हिते, Dn2 D3 5 7 8 यतृरहिता (for यन्तरि हते) —f) D6 M4 5 रणे (for भृशम्)

51 a) K1 3 4 B4 5 Dn1 तु संभ्रातो, D2 [ऽ]प्य सं°, M1 2 स्वसंभ्रातान् (for °तो) —b) K5 विगृह्य (for नि°) —c) K5 B3 Dn D1 2 5 7 8 वीरो, G2 रथ- (for शर) M3–5 तस्थौ शरशतान्मुंचस् —d) Ś1 K4 अभ्यपूजयस्, K1. 2 Dn1 अभिपूजयन्, D2 व्यपूरयन्, D3 6 अस्य पूज (for अभ्यपूज°) Do1 तत्सैन्यानभ्यपूजयत्, S त सै(G1 M तत्सै)न्य प्रत्य(M1 सम)पूजयत् (T G2 °न्)

52 D3 om. 52 —a) B2 D5 7 सु (for स) Ś1 अथ (for इव) Ś2 K2–5 D7 8 T G M1 2 [आ]श्वास्य (for [आ]श्वस्य). —b) K1 5 D1. 2 5 6 समनोदयत् (D6 °यन्), T G M1. 3 अभ्य(T2 G3 4 °भि, G5 °स्य)चू-चुदत्, M3–5 अभ्यचोदयत् (for सम°) —c) D2 अपे-तभीर् (for व्यपे°) —d) Ś1 अवहत्, Ś2 K2 3 5 B1 2 G1 M1 2 आवहन्, D2 T G2–5 आदधत् (D2 °न्) (for आवहत्) B1 सुमहत्तरं, B3 4 भयमुत्तम (for सुमहद्भयम्) M3–5 आहवे सुमहाभये —e) Ś2 K2 D1 स्वभ्यगात्; K1 3 4 स्वत्य°, K5 चात्य° B2 Do1 D2 7 8 चाभ्ययात्, D6 चाप्यगात् (for चाभ्य°) T G M1 2 सात्यकिं नाभ्यया(G4 °त्यया, G5 °भ्यधा)त्तस्मात्,

युयुधानोऽपि राजेन्द्र द्रोणानीकाद्विनिःसृतः ।
प्रययौ त्वरितस्तूर्णं काम्बोजानां महाचमूम् ॥ ५३
स तत्र बहुभिः शूरैः संनिरुद्धो महारथैः ।
न चचाल तदा राजन्सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ५४
संधाय च चमूं द्रोणो भोजे भार निवेश्य च ।
अन्वधावद्रणे यत्तो युयुधानं युयुत्सया ॥ ५५
तथा तमनुधावन्तं युयुधानस्य पृष्ठतः ।
न्यवारयन्त संक्रुद्धाः पाण्डुसैन्ये बृहत्तमाः ॥ ५६

समासाद्य तु हार्दिक्यं रथानां प्रवरं रथम् ।
पाञ्चाला विगतोत्साहा भीमसेनपुरोगमाः ।
विक्रम्य वारिता राजन्वीरेण कृतवर्मणा ॥ ५७
यतमानांस्तु तान्सर्वानीषद्विगतचेतसः ।
अभितस्ताञ्शरौघेण क्लान्तवाहानवारयत् ॥ ५८
निगृहीतास्तु भोजेन भोजानीकेप्सवो रणे ।
अतिष्ठन्नार्यवद्वीराः प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ५९

C 7
B 7
K 7

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

M3–5 सत्यकोपि महाबाहुर् — f) Dn1 च (for तु) M3–5 अभ्यगाद्भारतीं चमूं

53 M3–5 om 53ab — b) K3 Dn2 D2 5 विनिसृत T G M1 2 भोजानीकमतिक्रमत् (G1 M1 2 तीत्य च) — c) Ś1 K1–4 D1 चैव, B1 3 Do1 यत्र (for तूर्णं) M3–5 प्रयातस्त्वरितं तूर्णं — d) Ś1 K4 D1 काम्भोजानां B Do1 महाचमूः, Dn2 अनिकिनीं, M3–5 महद्बलं

54 b) D5 संनिवृत्तो (for °रुद्धो) Ś1 K2–4 D1 G1 M1 2 महाबलै (for रथै) — c) K1–4 D1 ततो राजन्, T G M1 2 महाराज (for तदा राजन्) — d) T G5 M3–5 सत्यक, G3. 4 सत्यकि

55 a) Dn1 संदधार, D2 संधार्य च, D7 8 स संधाय (for संधाय च) D2 चमु — b) B Do1 भोजराजे (for भोजे भारं) — c) Dn1 अनुधावद्, D1 अभ्य° (for अन्व) — d) Dn1 D3 5 T G2–5 युयुधान (for धानं) B4 यदृच्छया (for युयुत्सया)

56 a) D2 तथैनम् (for तथा तम्) Ś1 K4 अन्वधावंतं — c) B4 न्यवारयन्तु, B5 D7 8 G1 न्यवारयंत, D5 न्यवारय* Dn2 D1. 3 5–8 सहृष्टा; D2 सैन्यास्ते (for सक्रुद्धा) — d) Ś1 K1–3 पांडुसैन्यं (K3 8 °न्य), T G2–5 पाचाला वै, G1 M3–5 पांडुपुत्रा (M3 4 °त्र), M1 2 °सैन्या (for सैन्ये) K5 महत्तमा (for बृहत्तमा) D2 आचार्यं युधि भारत

57 K4 D1 om. (hapl.) 57abcd — a) M3–5 ते समासाद्य (for समासाद्य तु) — b) S रथिनां (for रथानां) — c) B3 4 D6 G3. 4 M2 पंचाला D2 अभ्यधावन्गतोत्साहा — f) Dn1 भोजेन (for वीरेण)

58 a) Dn1 जितमानास्, M3–5 यतमानस् Ś2 K (except K5) B Do1 Dn2 D1–3 6 च, D5 7 8 स (for तु) — b) S द्वि(G5 मि)पतो (for ईषद्वि) D6 उद्विग्न (for विगत) Ś2 K2 चेतनान् — c) Ś K (except K5) सहितास्ताम्, B (except B1) Dc1 G1 M अभितस्ताम्, Dn1 अन्वितस्तान्, D5 आनीतास्तान् (for अभित°) Dn1 रथौघेण (for शरौ°) — d) D2 S रूपान् (for -वाहान्) K2 अकारयत्, B1 3 5 Do1 M3–5 न्यवारयत्, Dn1 अवाहयत्, D7 8 अपूरयत् (for अवार°)

59 a) G1 M1 2 निगृहीतास् D3 च (for तु) — b) Ś1 K1–3 रण (for रणे) — G5 om 59c–7 89 1b — c) S (G5 om) आहवे (for आर्यवद्) G1 M1 2 शूरा (for वीरा) — d) T G1–4 M1 2 प्रती(G1 M1. 2 °भी)प्संतो (for प्रार्थयन्तो) D6–8 महायश (for महद्यश) — After 59, S (G5 om) ins

614* हार्दिक्यं समरे यत्ता न शेकु प्रतिवीक्षितुम् ।
[G3 4 शेतु (sic) (for शेकु)]

Colophon om in G5 D4 missing —*Sub-parvan* Ś1 K1 3–5 B3–5 Dn D1 2 5 7 8 जयद्रथवध —*Day of Droṇa's Generalship* K1 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś2 K2–5 B Do1 Dn D1 2 5 6 सात्यकिप्रवेशे, D3 7 8 सात्यकिप्रवेशे सेनाप्रम(D3 °नाम)र्दनं (D8 °न); G1 M1 2 कृतवर्मनिवारणं —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G1–4 M1. 2 110, B3 111, B5 119, Dn1 112, D2 115, D8 9, M3–5 109 —*Śloka no* Dn1 59

८९

धृतराष्ट्र उवाच ।
एवं बहुविधं सैन्यमेवं प्रविचितं वरम् ।
व्यूढमेवं यथान्यायमेवं बहु च संजय ॥ १
नित्यं पूजितमस्माभिरभिकामं च नः सदा ।
प्रौढमत्यद्भुताकारं पुरस्ताद्दृढविक्रमम् ॥ २
नातिवृद्धमबालं च न कृशं नातिपीवरम् ।
लघुवृत्तायतप्राणं सारगात्रमनामयम् ॥ ३
आत्तसंनाहसंपन्नं बहुशस्त्रपरिच्छदम् ।
शस्त्रग्रहणविद्यासु बह्वीषु परिनिष्ठितम् ॥ ४
आरोहे पर्यवस्कन्दे सरणे सान्तरप्लुते ।
सम्यक्प्रहरणे याने व्यपयाने च कोविदम् ॥ ५
नागेष्वश्वेषु बहुशो रथेषु च परीक्षितम् ।
परीक्ष्य च यथान्यायं वेतनेनोपपादितम् ॥ ६
न गोष्ठ्या नोपचारेण न संबन्धनिमित्ततः ।

89

☞ This adhy is missing in D4 (cf. v. l. 7. 87. 50)

1 = (var) 6. 72. 1. G5 om. 1^{ab} (cf. v. l. 7. 88. 59) — a) B Dc1 S (G5 om.) -गुणं (for -विधं) — b) Ś K1–4 B (except B4) Dc1 (orig.) प्रविदितं, K5 प्रवि*त, Dc1 (marg.) D3. 6 °सृतं, Dn1 प्रत्यचितं, D2 प्रमथितं, T G2–4 विप्र(G2 °र)चितं (for प्रविचितं) B Dc1 D1–3. 6 बलं, Dn1 T G2–4 परं (for वरम्) — c) D5 व्यूहम् B1. 4 D2. 6 T G2 पूर्व (for एवं) Ś1 K1–3 यथा न्याय्यम् (for यथान्यायम्) — d) D3. 6 च बहु (by transp.)

2 = (var) 6. 72. 2 — b) B3. 5 D2. 5. 6 अतिकाम, T G2–4 अभिराम, Cd अभिकाळ (sic) (for °कामं) M3–5 (all also as in text) संजय (for न सदा) — c) Ś2 K (except K5) प्रौढमन्य(K4 °त्य)द्भुवो भार (K4 °व), D5 °कृत्यद्भुताकार — d) B2 (marg.) 4 Dc1 D1–3 S दृष्ट (for दृढ-)

3 = (var) 6. 72. 3 — a) K5 न बालं (for अबालं) M3–5 नातिप्रवृद्धबालं च — b) K1 तत्कृशं, K5 B5 D1. 2 नाकृशं (for न कृशं) S न च (for नाति) — c) B1–3. 5 T G2–4 M1. 2 -प्रायं, G5 lacuna (for -प्राण) B4 वृत्तायतलघुस्थूलं, G1 M3–5 लघुवृत्तायत प्रांशु (G1 °शु) — d) B1. 2 (marg. as in text) 4 मात्रम् (for -गात्रम्) D2 नरगात्रमयं दृढं, S सारयोध(T °योथ, G1 M3–5 °यौध)समन्वित

4 4^{ab} = (var) 6. 72. 4^{ab} B4 om. 4^{ab} — a) B3 आत्म, G5 आर्त (for आत्त) K1–4 Dn2 D1 सछन्न, M3–5 -शस्त्रं च (for -संपन्नं) — b) K2 बहुयत्न, G5 बभूवास्त्र, M3–5 बहुपत्र- (for °शस्त्र) S (except M2) -परिग्रहं (for °च्छदम्) — 4^{cd} = (var) 6. 72. 7^{cd} K4 D1 om. (hapl.) 4^{c}–5^{d} — c) K5 Dn1 D2 T G M2 अस्त्र- (for शस्त्र) — d) D7. 8 परिनिर्वृता (for °निष्ठितम्) D2 बाल्हीकेषु परिष्ठिता

5 = 6. 72. 8 K4 D1 om. 5 (cf. v. l. 4) — a) K1–3 पर्यवस्कंधे Cd as in text — b) B3 समरे; B5 मरणे, B6 शरणे, Cd सरणे (as in text) T G2–4 सोत्तर (for सान्तर-) K5 प्लवे, Cd प्लुते (as in text) — c) T G3 याते, Cd याने (as in text) — d) K1 Dn1 D7 व्यपयाते, G5 व्यपायेन, M3–5 अपयाने, Cd उप° (for व्यप°)

6 6^{ab} = (var) 6. 72. 9^{ab} — a) D7. 8 नागेपि (for नागेषु) D2 अन्येषु (for अश्वेषु) D2 बहुषु — b) K4 B4 Dc1 (by corr. as in text) D2 G (except G2) परिक्षितं, D3 परिस्थिता (for परीक्षितम्) — After 6^{ab}, S ins.:

615* चर्मनिस्त्रिंशयुद्धे च नियुद्धे च विशारदम् ।
[G3–5 वर्म (for चर्म-)]

— 6^{cd} = 6. 72. 9^{cd} K2 om. 6^{cd} — c) K1. 3. 4 समीक्ष्य च, D3. 5. 6 परीक्षितं, D7. 8 °क्ष्यैव (for °क्ष्य च) Ś1 K1. 3 D3. 6 यथा न्याय्य — d) M3–5 उपसादितं (for °पादितम्)

7 7^{ab} = (var) 6. 72. 10^{ab} — a) G1 M1 नागोष्ठ्या (for न गोष्ठ्या) Ś K1–3 D1 नापचारेण, B (except B1) Dc1 D2 S नोपकारेण (for °चारेण) Cd cites गोष्ठ्या and उपचारेण — b) D6 संबधान्, D7 सबधि (for संबन्ध-) Cd cites संबधो — c) B1–3 Dc1 Dn M1. 2 मानाहूत, B4 °हृतं; B5 °भूतं; D2 °हृतो, T G °भृतो, M4 °भूतो (for °हूतो). Cd cites अनाहूतं.

नानाहूतो न ह्यभृतो मम सैन्ये बभूव ह ॥ ७
कुलीनार्यजनोपेतं तुष्टपुष्टमनुद्धतम् ।
कृतमानोपकारं च यशस्वि च मनस्वि च ॥ ८
सचिवैश्चापरैर्मुख्यैर्बहुभिर्मुख्यकर्मभिः ।
लोकपालोपमैस्तात पालितं नरसत्तमैः ॥ ९
बहुभिः पार्थिवैर्गुप्तमस्मत्प्रियचिकीर्षुभिः ।
अस्मानभिसृतैः कामात्सबलैः सपदानुगैः ॥ १०
महोदधिमिवापूर्णमापगाभिः समन्ततः ।
अपक्षैः पक्षिसंकाशै रथैरश्वैश्च संवृतम् ॥ ११
योधाक्षय्यजलं भीमं वाहनोर्मितरङ्गिणम् ।
क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्रासझषाकुलम् ॥ १२
ध्वजभूषणसंबाधं रत्नपट्टेन संचितम् ।
वाहनैरपि धावद्भिर्वायुवेगविकम्पितम् ॥ १३
द्रोणगम्भीरपातालं कृतवर्ममहाह्रदम् ।
जलसंधमहाग्राहं कर्णचन्द्रोदयोद्धतम् ॥ १४
गते सैन्यार्णवं भित्त्वा तरसा पाण्डवर्षभे ।
संजयैकरथेनैव युयुधाने च मामकम् ॥ १५
तत्र शेषं न पश्यामि प्रविष्टे सव्यसाचिनि । C 7 B 7 K 7

K4 B Dc1 Dn2 नाप्यभृत, K5 G1 M3 5 नाप्यभृतो, D1 नप्यहृतो, T G2–5 नान्यभृतो, M1 2 नाप्यनुत (for न ह्यभृतो) Cd cites अभृत — d) B Dc1 Dn T G2–4 सैन्य (for सैन्ये) D7 8 च, M3–5 हि (for ह)

8 =(var) 6 72 11 — a) Ś2 D1 कुलेनार्यं, T G2–5 कुलीनाभि- (for °नार्य) D2 कुलीनमार्यवृत्ति च, M3–5 भृशं कुलीनमार्यं च Cd cites आर्यं — b) K4 D2 5 अनुव्रतं, G1 M3–5 अनामय (for अनुद्धतम्) M1 2 तुष्टपुष्टजनामय — c) K5 Dn D1 5–8 कृतमानोपचार च (Dn1 हि), D3 6 क्रियमाणोपचार च, M3–5 कृतो पकारमानं च — d) B4 om (hapl) मनस्वि च Ś2 K1–4 मनस्वि च यशस्वि च

9 =(var) 6 72 12 — b) K5 B4 5 Dn1 D6 7 8 पुण्य (for मुख्य) K4 बहुभि कर्ममुख्याभि — c) D7 -यमोपमैस (for -पालो) D2 चैव (for तात) — d) D3 रथ (for नर) Dn1 पालित पुरुषर्षभै

10 =(var) 6 72 13 — c) K1–3 अस्माद् (for अस्मान्) K2 अभिमतै, Dc1 श्रितै (for °सृतै) Dn1 कामै, D2 काम (for कामात्) — d) G5 सैंधवै (for सबलै) G2 सबलानुगै (for सपदा)

11 =(var) 6 72 14 — b) Ś2 damaged Ś1 अगाधाभि, D2 नानानागै (for आपगाभि) — c) D2 7 8 पक्ष (for पक्षि) Cd as in text. — d) D3 च परि (for अश्वैश्च) T G2–5 समावृतं (for च सं) — After 11, B Dc1 Dn2 D5 ins

616* प्रभिन्नकरटैश्चैव द्विरदैरावृतं महत् ।
यदहन्यत मे सैन्यं किमन्यद्भागधेयत ।
[(L 2) Cd cites भागधेय]

12 =(var) 6 72 15 — a) Ś1 K1–3 यूपाक्षय; Ś2 ध्वजाक्षय, Dn1 D3 6–8 योधा(D6 °द्वा)क्षय, T M3 5 यौधाक्षय्य (for योधा°) Ś1 भीम, K2 Dn1 D2 घोर (for भीम) — b) Ś2 [illegible]तेनोर्मि, D2 कार्मु कोर्मि (for वाहनोर्मि) K4 तरगिन, T G2–5 गित (for तरङ्गिणम्) — G5 om 12c–14d — c) B1–3 क्षेपणासि, M3 4 क्षेपिण्यसि (for क्षेप°) — d) Dn2 D3 6 -प्राश, T G1–4 -घात; M3–5 शूल- (for प्रास) G4 समाकुल (for -झषा)

13 =(var) 6 72 16 G5 om 13 (cf v 1 12) — a) Ś1 B3 4 D2 सबाध (for °ध) K5 Dn1 D7 8 गजपाषाणसबाध, S (G5 om) ध्वजाग्रमणि — b) D2 पट्टाव, D3 पट्टाग (for पट्टेन) G1 M सवृत (for सचितम्) Ś1 रत्नपट्टरसाचित, K4 B Dc1 D1 6 रत्नो त्पलसुसचि(B1 °समन्वि)त; K5 रथपोपट्टस°, Dn1 रथ पदसमा°, Dn2 रत्नयत्रनस° (sic), D7 8 रथपोतसमा, T G2–4 रत्नपट्टसुसवृतं — c) Ś1 अप, Ś2 B Dc1 Dn D2 अभि, S (G5 om) परि (for अपि) — d) D2 इषु (for वायु) B (except B4) Dc1 वेगेन, T G2–4 -वेगैर्वि (for वेगवि) K1 T G2–4 M3–5 -कल्पित (for -कम्पितम्)

14 G5 om 14 (cf v 1 12) — a) T G2 पाताळ B Dc1 द्रोणपातालगभीर — d) M3–5 भोज (for कर्ण) Ś2 K D1, 3 6 कर्णचंद्रोदयोल्बणं

15 a) D2 T G2 5 हित्वा (for भित्त्वा) — b) K5 तरसा पाडुनंदने, D5 पांडवे भरतर्षभे — d) K4 D1 5 8 G5 M3–5 युयुधानेन (for °धाने च) D2 समागते (for च मामकम्)

16 b) K3 B5 D3 सव्यसाचिना — M3 om. 16c–17b — d) D2 सैन्ये च, G1 M (M3 om) सैन्ये तु (for सैन्यस्य)

सात्वते च रथोदारे मम सैन्यस्य संजय ॥ १६
तौ तत्र समतिक्रान्तौ दृष्ट्वामीतौ तरस्विनौ ।
सिन्धुराजं च संप्रेक्ष्य गाण्डीवस्येषुगोचरे ॥ १७
किं तदा कुरवः कृत्यं विदधुः कालचोदिताः ।
दारुणैकायने काले कथं वा प्रतिपेदिरे ॥ १८
ग्रस्तान्हि कौरवान्मन्ये मृत्युना तात संगतान् ।
विक्रमो हि रणे तेषां न तथा दृश्यतेऽद्य वै ॥ १९
अक्षतौ संयुगे तत्र प्रविष्टौ कृष्णपाण्डवौ ।
न च वारयिता कश्चित्तयोरस्तीह संजय ॥ २०
भृताश्च बहवो योधाः परीक्ष्यैव महारथाः ।
वेतनेन यथायोग्यं प्रियवादेन चापरे ॥ २१
अकारणभृतस्तात मम सैन्ये न विद्यते ।
कर्मणा ह्यनुरूपेण लभ्यते भक्तवेतनम् ॥ २२
न च योधोऽभवत्कश्चिन्मम सैन्ये तु संजय ।
अल्पदानभृतस्तात न कुप्यभृतको नरः ॥ २३
पूजिता हि यथाशक्त्या दानमानासनैर्मया ।
तथा पुत्रैश्च मे तात ज्ञातिभिश्च सबान्धवैः ॥ २४
ते च प्राप्यैव संग्रामे निर्जिताः सव्यसाचिना ।
शैनेयेन परामृष्टाः किमन्यद्भागधेयतः ॥ २५
रक्ष्यते यश्च संग्रामे ये च संजय रक्षिणः ।

---

17 M3 om 17^{ab} (cf v l 16) B4 om (hapl) 17–20 — ^{a}) B3 तत्र तौ (by transp) B1 Dc1 G1 M1 2 समनु- (for समति) — ^{b}) B (B4 om) Dc1 भीमौ, D1 [अ]तीव, D2 S (M3 om) वीरौ, D5 तीर्णौ (for [अ]भीतौ) — ^{c}) Ś2 D1 7 8 G5 तु (for च) Dn1 संवीक्ष्य (for संप्रेक्ष्य) — ^{d}) K4 5 T G2–5 M1 2 [ए]व, D2 च, G1 M3–5 [ए]क- (for [इ]षु-) D3 S (except G2) -गोचर

18 B4 om 18 (cf. v l 17) — ^{a}) B om ed नु वा (for तदा) — ^{b}) K1 5 D7 8 व्यदधु (for वि°) K5 Dn D3 5 6 नोदिता (for -चोदिता) — ^{d}) D7 8 च (for वा)

19 B4 om 19 (cf v l 17) — ^{a}) M3–5 त्रस्तान् (for ग्रस्तान्) D2 ग्रस्ता हि कौरवा सर्वे — ^{b}) T G2–4 चाभि-, G1 M चाद्य, G5 वा हि (for तात) B (B4 om) Dc1 संयुगे, D2 सगता (for संगतान्) — ^{c}) B (B4 om) Dc1 S [ऽ]पि (for हि) — ^{d}) Ś K1–4 तेषा (for तथा) D5 7 8 हि (for ऽद्य) Ś2 वा (for वै)

20 B4 om 20 (cf v l 17) — ^{a}) Ś1 K1–3 D1 संयुगं (for °गे) D3 5–8 M3–5 यत्र (for तत्र) — ^{d}) T G M1 2 मम सैन्येपि (G5 M1, 2 °न्येषु) सजय

21 ^{a}) T G3 4 हृताश्, G2 5 मृतश् (for भृताश्) G1 M यौधा D2 मृदिता बहव शूरा — ^{b}) K1 D2 7 8 परीक्षैव (for °क्ष्यैव) Ś2 महाबला, S तु संजय (G3–5 °यं) (for महारथा) — ^{c}) B (except B4) Dc1 Dn1 -योग, D2 G1 M1 2 -न्याय (for -योग्यं) — ^{d}) M3–5 चापि ह (for चापरे)

22 ^{a}) B1 अकारणे, B2 (marg) 5 Dc1 °ले च, G2 5 °रणान् (for °रण-) D3 -धृतस्, G2 5 मृतस् (for -भृतस्) T G3–5 तत्र (for तात) D2 भाख्यात पौरुषस्तात — ^{b}) Dn1 कर्मणा (for विद्यते) — Dn2 om 22^{c}–23^{d} — ^{c}) B5 G1 M कर्मणो (for णा) Ś2 त्वनु, K2 स्वेन (for ह्यनु-) — ^{d}) Ś K1–4 D2 लक्ष्यते (for लभ्यते) D3 भक्ष्य-, D6 लक्ष्य- (for भक्त-) — After 22, D1 reads 24^{c} for the first time, repeating it in its proper place.

23 Dn2 om. 23 (cf v l. 22) D1 om. (hapl) 23^{abc} — ^{a}) M5 मम (for न च) B2 (marg) 4 5 D5 [अ]योधो, Dn1 T G2–4 योद्धा, D6 [अ]प्रीतो, G1 M यौधो (for योधो) K4 B2 4 5 Dc1 (by corr as in text) Dn1 G1 3 4 M भवेत् (for ऽभवत्) — ^{b}) K5 B1 5 Dc1 Dn1 D2 S सैन्येषु (for सैन्ये तु) K6 om from संजय up to तात (in 23^{c}) — ^{c}) T G2–5 M5 नाल्प (for अल्प-) D3 कश्चिन् (for तात) K4 तथा पुत्रैश्च मे तात (= 24^{c}) — ^{d}) K1–3 D1 तथा च (for न कुप्य-) Ś K4 5 B5 D5 7 8 त(K5 य)था चा(D5 वा)भृतको नर, B1–4 Dc1 Dn1 न ह्यत्राप्त°, D3 6 मम सैन्ये न विद्यते (= 22^{b}), T G2–5 नाकुप्यद्भृतकोपि वा

24 ^{a}) Dn D2 3 5 6 पूजितो Ś K1–4 D2 3 6 M3–5 यथाशक्ति — ^{b}) K4 5 Dc1 D3, 6 -मानाशनैर् (for °सनैर्) D6 यथा (for मया) Ś2 (by corr as in text) दानमानासनादिभि — D1 reads 24^{c} for the first time after 22 — ^{d}) K4 B3 सह- (for च स) S तथैव च (G1, 3 5 M1 2 मे) (for सबान्धवै)

25 ^{a}) B2 प्राप्य वै च (for च प्राप्यैव) T G2–5 ते चावाप्य च (G5 °प्यथ) संग्रामं — D5 om (hapl)

एकः साधारणः पन्था रक्ष्यस्य सह रक्षिभिः ॥ २६
अर्जुनं समरे दृष्ट्वा सैन्धवस्याग्रतः स्थितम् ।
पुत्रो मम भृशं मूढः किं कार्यं प्रत्यपद्यत ॥ २७
सात्यकिं च रणे दृष्ट्वा प्रविशन्तमभीतवत् ।
किं नु दुर्योधनः कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥ २८
सर्वशस्त्रातिगौ सेनां प्रविष्टौ रथसत्तमौ ।
दृष्ट्वा कां वै धृतिं युद्धे प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥ २९
दृष्ट्वा कृष्णं तु दाशार्हमर्जुनार्थे व्यवस्थितम् ।
शिनीनामृषभं चैव मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३०
दृष्ट्वा सेनां व्यतिक्रान्तां सात्वतेनार्जुनेन च ।
पलायमानांश्च कुरून्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३१
विद्रुतान्रथिनो दृष्ट्वा निरुत्साहान्द्विषज्जये ।
पलायने कृतोत्साहान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३२
शून्यान्कृतान्रथोपस्थान्सात्वतेनार्जुनेन च ।
हतांश्च योधान्संदृश्य मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३३
व्यश्वनागरथान्दृष्ट्वा तत्र वीरान्सहस्रशः ।
धावमानान्रणे व्यग्रान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३४
विवीरांश्च कृतानश्वान्विरथांश्च कृतान्नरान् । C 7 B 7 K 7

25^{b}–26^{a} —^{c}) T G M1 2 च समृद्धा, M3–5 [ज]पि चा° (for परा)

26 D8 om 26^{a} (cf v l 25) —^{a}) D3 रक्ष्येत, D5 7 रक्षते —^{c}) D7 8 G1 M1 2 एष, Cd एक (as in text) —^{d}) S रक्ष्येण सह रक्षिणा

27 ^{c}) D2 मम पुत्रो (by transp) D7 8 मूढ —^{d}) D3 किं च कार्यं प्रपद्यत

28 Ś K1–4 om (hapl) 28^{b}–32^{a} D1 om 28^{b}–35^{d} —^{b}) B5 प्रमोषंतम् (for प्रविशन्तम्) —^{c}) K5 Dn1 D8.6 तु (for नु) —^{d}) B4 अरिंदम (for अमन्यत)

29 Ś K1–4 D1 om 29 (cf. v l 28) —^{a}) T G3–4 -शक्त्या(G4 क्त्य)धिकौ, G1 M -शक्त्यातिगौ, G5 कृत्याधिकौ (for -शस्त्रातिगौ) K5 सर्वशस्त्रास्त्रसपन्नौ —^{b}) Bom. ed रथि (for रथ) —^{c}) B2 च, G1 M3–5 वा (for वै) K5 D (except Dc1, D1 om) मतिं (for धृतिं)

30 Ś1 K1–4 D1 om 30 (cf v l 28) —^{a}) G1 M1.2 वार्ष्णेयम् (for दाशार्हम्) T G2–5 दृष्ट्वा तु कृष्णं वार्ष्णेयम्, M3–5 दृष्ट्वा कृष्ण हृषीकेशम्

31 Ś K1–4 D1 om 31 (cf v l 28) D5 om (hapl) 31 G2 om (hapl) 31–37 G4 om (hapl.) 31–34 M3–5 om. (hapl.) 31–32 G5 om. (hapl) 31^{c}–33^{b} —^{c}) T G3 द्रवतस्तु कुरून्दृष्ट्वा —^{d}) B5 मामका (for पुत्रका)

32 Ś K1–4 om 32^{a} (cf. v l. 28) D1 G2 4 5 M3–5 om. 32 (cf v l. 28, 31) K5 om. (hapl) 32–33, B1 om (hapl.) 32 —^{b}) Ś K1.2 निरुत्साहा (for त्साहान्) —^{c}) Ś K1 3 कृतोत्साहा —^{d}) B5 मामका (for पुत्रका) Ś2 (marg as in text) किमन्य द्भागधेयत (= 25^{d})

33 K5 D1 G2 4 om 33 (cf v l 32, 28, 31) G5 om 33^{ab} (cf v l 31) Ś K1–4 om (hapl) 33–35 Dn1 om (hapl.) 33 —^{a}) T G3 कृत्वा (for कृतान्) D8 अथ शून्यान्रथोपस्थान् —^{b}) T G3 M3–5 सत्यकेन (for सात्वतेन) —^{c}) G1 5 M3–5 तास्तान् (for योधान्) B1 सदृष्ट्वा, D5 सप्रेक्ष्य (for संदृश्य) T G3 M3–5 दृष्ट्वा च शतशो यो(M3–5 यौ)धान्

34 Ś K1–4 D1 G2 4 om. 34 (cf v l 33, 28, 31) D8 om (hapl) 34 —^{a}) G5 अश्व (for व्यश्व) B3 रथ (for रथान्) — G5 om (hapl) 34^{b}–36^{a} —^{b}) D2 विद्वान् (for वीरान्) —^{c}) S (G2 4 5 om) धावतश्च (for मानान्) B5 (also as in text) रथे (for रणे) M3–5 [ऽ]व्यगान् (for व्यग्रान्) — After 34, B1 Dn2 ins 617*

35 Ś K1–4 D1 G3 5 om 35 (cf v l 33, 28, 31, 34) B1 Dn2 om. (hapl) 35 —^{a}) B2 3 5 Dc1 विहीनाश्च, B4 विलीनाश्च, D2 निर्वीराश्च, D6 T विविराश्च (for विवीरांश्च) B2 3.5 रथेनाश्वान्, T G3 4 रथे भा°, M3–5 रथान्दृष्ट्वा (for कृतानश्वान्) G1 M1 पीवराश्च रथे भग्नान् —^{b}) Dn1 रथान् (for नरान्) M3–5 विरथाश्च महारथान् —^{c}) M3–5 ते स्म सत्यकपार्थाभ्या — K5 B2–5 Dc1 D2.3 5–8 G1 M ins after 35 B1 Dn2 after 34

617* महानागान्विद्रवतो दृष्ट्वार्जुनशराहतान् ।
पतितान्पततश्चान्यान्मन्ये शोचन्ति पुत्रका ।
हयौघांश्चिहतान्दृष्ट्वा भ्राम्यमाणांस्ततस्तत ।
रणे सात्वतपार्थाभ्या मन्ये शोचन्ति पुत्रका ।

[B1 reads lines 1–2 on marg —(L 1) G1 M

तत्र सात्यकिपार्थाभ्यां मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३५
पत्तिसंघात्रणे दृष्ट्वा धावमानांश्च सर्वशः ।
निराशा विजये सर्वे मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३६
द्रोणस्य समतिक्रान्तावनीकमपराजितौ ।
क्षणेन दृष्ट्वा तौ वीरौ मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३७
संमूढोऽस्मि भृशं तात श्रुत्वा कृष्णधनंजयौ ।
प्रविष्टौ मामकं सैन्यं सात्वतेन सहाच्युतौ ॥ ३८
तस्मिन्प्रविष्टे पृतनां शिनीनां प्रवरे रथे ।
भोजानीकं व्यतिक्रान्ते कथमासन्हि कौरवाः ॥ ३९
तथा द्रोणेन समरे निगृहीतेषु पाण्डुषु ।
कथं युद्धमभूत्तत्र तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ४०
द्रोणो हि बलवाञ्शूरः कृतास्त्रो दृढविक्रमः ।
पाञ्चालास्तं महेष्वासं प्रत्ययुध्यन्कथं रणे ॥ ४१
बद्धवैरास्तथा द्रोणे धर्मराजजयैषिणः ।
भारद्वाजस्तथा तेषु कृतवैरो महारथः ॥ ४२
अर्जुनश्चापि यच्चक्रे सिन्धुराजवधं प्रति ।
तन्मे सर्वं समाचक्ष्व कुशलो ह्यसि संजय ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

द्रवतस्तु महागा(M_{3-5} °भा)गान् (for the prior half) M_{3-5} -समागतान् (for -शराह°) — (L 2) $M_{1.2}$ पतति (for पतितान्) D_2 पातितांश् (for पततश्) K_5 पतितान्पात्यमानांश्च, $D_{3.6}$ °तांश्च ततस्त्वन्यान् (for the prior half) — D_5 om (hapl) lines 3–4, B_3 reads them on marg — (L 3) D_6 हयांश्च (for हयौघान्) $B_{4.5}$ Dn_2 द्रवमाणांस् (for द्राव्य°) G_1 M रथौघांश्च सकौरवान् (for the post half) — B_2 reads line 4 on marg — (L 4) D_2 कृत (for रणे) B_4 Dn_2 माधव, M_{3-5} सत्यक (for सात्वत-)]

36 G_2 om 36 (cf. v l 31) G_5 om 36^{a} (cf v l 34) M_{3-5} om. (hapl) 36–37 B_1 reads 36 on marg — ^{a}) $Ś_2$ K_{2-4} D_3 चहून् (for रणे) — D_1 reads 36^{bcd} twice — ^{b}) K_4 D_1 (both times) ततस्तत, B Dc_1 Dn_1 $D_{2.6}$ समतत, D_5 सहस्रश (for च सर्वश) — ^{cd}) D_2 G_1 $M_{1.2}$ निराशान् G_1 $M_{1.2}$ transp सर्वे and मन्ये D_2 सर्वान् K_4 मेने, D_3 मृधे (for मन्ये)

37 G_2 M_{3-5} om 37 (cf v l 31, 36) — ^{a}) D_6 रणस्य (for द्रोणस्य) — ^{b}) G_5 चापराजितौ — ^{c}) K_5 transp क्षणेन and दृष्ट्वा $Ś_3$ वीरौ तौ (by transp) B_3 क्षणे दृष्ट्वा च तौ वीरौ

38 ^{a}) $Ś_2$ G_1 $M_{1.2}$ स (for स) Dn_1 तावत् (for तात) — ^{b}) Ś D_5 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) — ^{c}) G_3 तावकं (for मामकं) $D_{3.6}$ प्रविष्टौ मामके सैन्ये — ^{d}) M_{3-5} सत्यकेन (for सात्वतेन) K_1 अत्यतौ (sic), D_3 अद्युतौ, S अक्षतौ (for अच्युतौ)

39 ^{a}) T G_{1-4} $M_{1.2}$ तत (for तस्मिन्) M_{3-5} प्रविष्टे महतीं सेना — ^{b}) D_2 ऋषभे (for प्रवरे) — ^{c}) $Ś_2$ K_{1-4} अतिक्राते — ^{d}) M_{3-5} मामका (for कौरवा) Bom ed किमकुर्वत कौरवा

40 ^{a}) S सहसा (for समरे) — ^{b}) $D_{7.8}$ साधुषु (for पाण्डुषु) — ^{c}) $B_{1-3.5}$ Dc_1 सूत, S तेषा (for तत्र)

41 ^{a}) M_3 [ऽ]पि (for हि) B_4 $D_{7.8}$ श्रेष्ट (for शूर) — ^{b}) G_4 कृत, G_5 वृद्ध- (for दृढ-) $Ś_2$ K_{1-4} Dn_1 D_1 कृतास्त्रो युद्धदुर्मद — ^{c}) Ś K_{1-3} पाचालस्, D_1 पांचालिस्, D_2 पाञ्चाळास्, D_6 G_5 पचालास्, M_{3-5} पाचालाश् (for °लास्) $D_{2.6}$ तु, M_{3-5} च (for तं) Ś $K_{1.3}$ महेष्वास, K_4 $D_{2.5}$ M_{3-5} °ष्वासान्, Dn_1 D_1 °ष्वासा (for °ष्वासं) — ^{d}) Ś $K_{1.2}$ $D_{2.3}$ प्रत्याविध्यत्, K_3 Dn $D_{3.6.7}$ °विध्यन्, K_4 प्रतिविध्यन्, D_5 युधि विध्यन्, $M_{4.5}$ प्रत्ययुध्यत् (for °युध्यन्) K_5 B_4 रणे कथं (by transp)

42 ^{a}) $Ś_2$ D_5 बद्धवैरस् B Dc_1 Dn_1 D_1 ततो (for तथा) $Ś_2$ $D_{2.5}$ G_5 द्रोणो — ^{b}) B_{3-5} धनजय (for धर्मराज-) S भारद्वाजवधैषिण — ^{c}) Ś $K_{2.3}$ Dn_2 $D_{3.5.6}$ ततस् (for तथा) B_4 $D_{2.7.8}$ भारद्वाजसुतस्तेषु — ^{d}) B $D_{2.7.8}$ S दृढवैरो (S °री), Dc_1 बद्धवैरो (for कृत°) B Dc_1 S -बल (for -रथ)

43 ^{a}) Dc_1 $D_{3.7.8}$ G_3 यद्य् (for यच्) — ^{b}) D_5 -जयं (for -वधं) — ^{c}) T G_{2-5} M_{3-5} स्वमाचक्ष्व, G_1 $M_{1.2}$ तथा° (for समा°)

९०

संजय उवाच ।
आत्मापराधात्संभूतं व्यसनं भरतर्षभ ।
प्राप्य प्राकृतवद्वीर न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ १
तव निर्गुणतां ज्ञात्वा पक्षपातं सुतेषु च ।
द्वैधीभावं तथा धर्मे पाण्डवेषु च मत्सरम् ।
आर्तप्रलापांश्च बहून्मनुजाधिपसत्तम ॥ २
सर्वलोकस्य तत्त्वज्ञः सर्वलोकगुरुः प्रभुः ।
वासुदेवस्ततो युद्धं कुरूणामकरोन्महत् ॥ ३
आत्मापराधात्सुमहान्प्राप्तस्ते विपुलः क्षयः ।
न हि ते सुकृतं किंचिदादौ मध्ये च भारत । C 7 ॥ B 7 11 K 7 1

Colophon om in the editions, D4 missing — *Sub-parvan* Ś K1 3–5 B3 4 Do1 D3 5 7 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś1 K B Do1 D3 सात्यकिप्रवेशो, Dn2 D3 5 धृतराष्ट्रचिंता, D2 G1 M1 2 धृतराष्ट्रपरिवेदन, D7 सात्यकिप्रवेशो धृतराष्ट्रचिंता — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–4 M1. 2 111, B2 3 112, B5 120, Dn 13, D3 10, G5 108, M3–5 110 — *Śloka no* Do1 36

90

☞ This adhy is missing in D4 (cf v 1 7 87 50)

1 ^{a}) K5 Dn1 D2 T G M1 2 आत्मापराध (for °रा धात्) — ^{c}) B2 (marg) G5 धीर, D2 राजन् (for वीर) — After 1, K4 B Do1 Dn D1 5 ins

618* पुरा यदुच्यसे प्राज्ञैः सुहृद्भिर्विदुरादिभिः ।
माहार्षीः पाण्डवान्राजन्निति तन्न त्वया श्रुतम् ।
सुहृदां हितकामाना वाक्यं यो न शृणोति ह ।
स महद्व्यसनं प्राप्य शोचते वै यथा भवान् ।
याचितोऽसि पुरा राजन्दाशार्हेण शमं प्रति । [5]
न च तं लब्धवान्कामं त्वत्तः कृष्णो महायशाः ।

[D5 om. lines 1–2 — (L 2) K4 महर्षीन्, B1–3 5 माहार्सी (for माहार्षी) — Do1 Dn1 om lines 3–4 — (L 3) B1. 3 हि (for ह) — D5 om lines 5–6 Dn1 reads line 5 after 2^{ab} — (L 5) K4 B2 4. 5 D1 सम (for शमं)]

2 ^{a}) T G M1 2 मत्वा (for ज्ञात्वा) — After 2^{ab}, Dn1 reads line 5 of 618* — ^{c}) B4 वैरि, D7 3 द्विधा (for द्वैधी) T G2–5 पृथग्, G1 वृथा; M2 व्यथा (for तथा) B4 भावे (for धर्मे) M1. 3–5 द्वैधीभूतं च ते वित्त — ^{d}) K4 पांडवेयेषु मत्सरं, B4 °वेषु महात्मसु — After 2^{cd}, K4 B Do1 Dn2 D1 ins

619* तव जिह्ममभिप्राय विदित्वा पाण्डवान्प्रति ।

— Dn2 cont., after the above, 620* while D5 ins it after 2^{cd} Do1 reads 2^{ef} followed by 621* after 4 — ^{e}) D6 -प्रतापाश् (for प्रला°) M3–5 सु (for च) — ^{f}) M3–5 ज्ञात्वा तव च मारिष

3 Do1 om 3^{ab} — ^{b}) Ś K1–4 B2 5 Dn2 D1 2 5–8 सर्वलोकेश्वर (D6 °र) प्रभु (Dn2 D3. 6 °भो) — D3 om. 3^{c}–4^{b}, B1 reads the same twice — ^{d}) K5 D1 अकरोत्कुरुसमत (D1 °सत्तम), B1 (second time) 3 (marg) 3 Do1 Dn1 इद घोरमयोजयत्

4 For the repetition in B1, cf v 1 3 D3 om 4^{ab} (of v 1 3) Dn1 repeats 4^{ab} after 4 — ^{a}) D1 आत्मापराध (for °धात्) K5 Dn1 (first time) D1 महत (for सुमहान्) B1 (second time) 4 Do1 Dn1 (second time) तवैवाविनयाद्राजन् — ^{b}) K2 D6 M1 2 विपुल, B1 (second time) 4 Do1 Dn1 (second time) स्वजन, Dn1 (first time) परम (for विपुल) — B ins after 4^{ab} Dn1 after the repetition of 4^{ab} Dn2 cont. after 619* D5 ins after 2^{cd}

620* नैव दुर्योधने दोष कर्तुमर्हसि मानद ।

[Dn D5 नैन B3 (marg as above) दातुम्, Dn2 D5 वक्तुम् (for कर्तुम्)]

— ^{c}) D6 वा (for ते) K5 Dn1 M1 2 सुकृते (for सुकृत) — ^{e}) D2 तात (for चैव) M3–5 दृश्यते हि तथा पश्चात् — ^{f}) D1 3 त्वन्निमित्त (for त्वन्मूलो हि) — B ins after 4 Do1 after 2^{ef} Dn1 cont. after 620*

621* आर्तप्रलापानिह यानिदानीं कुरुषे नृप ।
नैतद्वृद्धस्य ते साधु गतासोरिव मण्डलम् ।

[Do1 om line 1 — (L 2) B1. 2 साधुर् (for साधु) B3–5 नेतद्धुद्धस्य ते साधु (for the prior half) Dn1 महन]

दृश्यते पृष्ठतश्चैव त्वन्मूलो हि पराजयः ॥ ४
तस्मादद्य स्थिरो भूत्वा ज्ञात्वा लोकस्य निर्णयम् ।
शृणु युद्धं यथा वृत्तं घोरं देवासुरोपमम् ॥ ५
प्रविष्टे तव सैन्यं तु शैनेये सत्यविक्रमे ।
भीमसेनमुखाः पार्थाः प्रतीयुर्वाहिनीं तव ॥ ६
आगच्छतस्तान्सहसा क्रुद्धरूपान्सहानुगान् ।
दधारैको रणे पाण्डून्कृतवर्मा महारथः ॥ ७
यथोद्वृत्तं धारयते वेला वै सलिलार्णवम् ।
पाण्डुसैन्यं तथा संख्ये हार्दिक्यः समवारयत् ॥ ८
तत्राद्भुतममन्यन्त हार्दिक्यस्य पराक्रमम् ।
यदेनं सहिताः पार्था नातिचक्रमुराहवे ॥ ९

ततो भीमस्त्रिभिर्विद्ध्वा कृतवर्माणमायसैः ।
शङ्खं दध्मौ महाबाहुर्हर्षयन्सर्वपाण्डवान् ॥ १०
सहदेवस्तु विंशत्या धर्मराजश्च पञ्चभिः ।
शतेन नकुलश्चापि हार्दिक्यं समविध्यत ॥ ११
द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या सप्तभिश्च घटोत्कचः ।
धृष्टद्युम्नस्त्रिभिश्चापि कृतवर्माणमार्दयत् ।
विराटो द्रुपदश्चैव याज्ञसेनिश्च पञ्चभिः ॥ १२
शिखण्डी चापि हार्दिक्यं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
पुनर्विव्याध विंशत्या सायकानां हसन्निव ॥ १३
कृतवर्मा ततो राजन्सर्वतस्तान्महारथान् ।
एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा भीमं विव्याध सप्तभिः ।

---

5 ^{a}) D_{7} अद्य स्थितो, Bom. ed अवस्थितो (for अद्य स्थिरो) —^{b}) D_{2} ज्ञातुं (for ज्ञात्वा) D_{c1} शोकस्य (for लो°) —^{cd}) D_{5} transp वृत्तं and घोरं $Ś_{1}$ भूतं (for वृत्तं)

6 ^{a}) K_{4} D_{n3} D_{8} $_{6-8}$ सैन्ये तु, D_{5} सैन्येषु (for सैन्यं तु) M_{3-5} वाहिनीं ते प्रविष्टे तु —^{b}) D_{6-8} सैनेये (for शैनेये) — K_{4} om (? hapl.) 6^{c}–9^{b} —^{d}) D_{5} प्रययुर् (for प्रतीयुर्) M_{3-5} अभ्ययुस्तत्र वाहिनीं

7 K_{4} om. 7 (cf v l 6) —^{a}) M_{3-5} स ताना-पततस्तूर्णं —^{b}) D_{2} महाबलान्, G_{2} दुरासदान् (for सहानुगान्) —^{c}) D_{c1} पार्थान् (for पाण्डून्) —^{d}) $Ś_{2}$ G_{1} $M_{1.2}$ महाबल (for °रथ)

8 K_{4} om 8 (cf v l 6) —^{a}) K_{1} D_{2} यथो-द्धूतं, D_{3} यथोद्धृत, $M_{1.2}$ तयोद्वृत्त (for यथो°) B_{1-4} D_{c1} D_{n1} D_{1} T G $M_{1.2}$ वारयते (B_{1} $_{3}$ D_{c1} D_{n1} °ति), B_{5} धारयति (for धारयते) —^{b}) Ś K_{1-3} D_{2} T G वेलेव (for वेला वै) $Ś_{2}$ मकरालय; B_{3} सलिलालयं (for र्णवम्) — For 8^{ab}, M_{3-5} subst

622* उद्वृत्त सागर यद्वद्वेला वारयते सदा ।

—^{c}) M_{3-5} पाण्डुसेनार्णव तद्वद् —^{d}) K_{5} समधारयत्

9 K_{4} om. 9^{ab} (cf v l. 6) —^{a}) $Ś_{1}$ K_{1} अपश्यंत, B D_{c1} D_{n1} अपश्याम (for अमन्यन्त) —^{c}) B_{1} $_{2}$ D_{c1} सहसा (for सहिता) —^{d}) S नातिक्रामस्तु सयुगे

10 K_{3} reads 10^{a} 12^{d} twice —^{a}) M_{3-5} भीमसेनं (for ततो भीमस्). —^{b}) S आशुग (for आयसैः) —^{c}) S प्रदध्मौ वारिजं तत्र —^{d}) G_{1} M_{1} $_{2}$ -पार्थिवान् (for -पाण्डवान्)

11 For the repetition in K_{3}, cf v l 10 —^{a}) K_{4} B_{1} M_{3-5} च (for तु) M_{3-5} सप्तत्या (for विंशत्या) — G_{2} $_{5}$ om (hapl) 11^{b}–13^{c} —^{b}) $Ś_{1}$ K_{5} B_{3} D_{5} T G_{1} $_{3}$ $_{4}$ M_{1} $_{2}$ तु (for च) — D_{2} om (hapl) 11^{c}–12^{f} —^{c}) T G_{3} $_{4}$ M_{3-5} नकुलश्च शतेनैव — K_{4} $_{5}$ om (hapl) 11^{d}–12^{e} —^{d}) T विव्यधुः शरैः, G_{3} $_{4}$ M_{3-5} विविधै ($G_{3.4}$ °धु) शरै (for समविध्यत)

12 For the repetition in K_{3}, cf v l 10 K_{4} $_{5}$ om 12^{abc}, D_{2} G_{3} $_{5}$ om 12 (for all, cf v l 11) —^{b}) B_{4} पंचभिश् (for सप्तभिश्) —^{c}) S (G_{2} $_{5}$ om.) —^{d}) K_{4} G_{1} अर्दयत्, D_{6} $_{7}$ बाणै (for चापि) —^{d}) K_{4} G_{1} अर्दयत्, D_{6} $_{7}$ आर्दयन्, T_{1} G_{3} $_{4}$ अर्पयत्, $M_{1.2}$ अर्दयन् (for आर्दयत्) —^{e}) B_{1} $_{3}$ D_{c1} चापि (for चैव) S (G_{2} $_{5}$ om.) विराट पचदशभिर् —^{f}) Ś K_{1-4} तु (for च) B D_{c1} त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत, S (G_{2} $_{5}$ om) द्रुपदश्चैव पचभि°

13 G_{2} $_{5}$ om. 13^{abc} (cf v l 11) —^{a}) K_{5} B_{4} Dn D_{1} $_{2}$ $_{5}$ $_{7}$ $_{8}$ T G_{3} $_{4}$ M_{3-5} चैव (for चापि) —^{b}) G_{3} $_{4}$ भित्त्वा (for विद्ध्वा) D_{5} सप्तभिर् (for पञ्चभिर्) G_{3} $_{4}$ आयसै (for आशुगै) T_{1} $_{2}$ (marg , *sec m*) कंकपत्रिभिरायसै —^{c}) T विव्याथ $Ś_{2}$ K_{1-4} D_{2} $_{5}$ G_{1} M_{3} सप्तत्या (for विंशत्या) —^{d}) M_{3-5} विशिखै प्रहसन्निव

14 ^{b}) D_{1} महारथ (for °रथान्) — D_{1} om. (hapl.) 14^{c}–15^{b} —^{d}) T G_{2} विव्याथ T G_{1} $_{4}$

धनुर्ध्वजं च संयत्तो रथाद्भूमावपातयत् ॥ १४
अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः ।
आजघानोरसि क्रुद्धः सप्तत्या निशितैः शरैः ॥ १५
स गाढविद्धो बलवान्हार्दिक्यस्य शरोत्तमैः ।
चचाल रथमध्यस्थः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥ १६
भीमसेनं तथा दृष्ट्वा धर्मराजपुरोगमाः ।
विसृजन्तः शरान्घोरान्कृतवर्माणमार्दयन् ॥ १७
तं तथा कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ।
विव्यधुः सायकैर्हृष्टा रक्षार्थं मारुतेर्मृधे ॥ १८
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां भीमसेनो महाबलः ।
शक्तिं जग्राह समरे हेमदण्डामयस्मयीम् ।
चिक्षेप च रथात्तूर्णं कृतवर्मरथं प्रति ॥ १९
सा भीमभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसंनिभा ।
कृतवर्माणमभितः प्रजज्वाल सुदारुणा ॥ २०
तामापतन्तीं सहसा युगान्ताग्निसमप्रभाम् ।
द्वाभ्यां शराभ्यां हार्दिक्यो निचकर्त द्विधा तदा ॥ २१
सा छिन्ना पतिता भूमौ शक्तिः कनकभूषणा ।
द्योतयन्ती दिशो राजन्महोल्केव दिवश्च्युता ।
शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा भीमश्चुक्रोध वै भृशम् ॥ २२
ततोऽन्यद्धनुरादाय वेगवत्सुमहास्वनम् ।
भीमसेनो रणे क्रुद्धो हार्दिक्यं समवारयत् ॥ २३
अथैनं पञ्चभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ।
भीमो भीमबलो राजंस्तव दुर्मन्त्रितेन ह ॥ २४
भोजस्तु क्षतसर्वाङ्गो भीमसेनेन मारिष । C 7 4 / B 7 1 / K 7 1

पंचभि (for सप्तभि) —^{e}) Ś K_{1-4} चा (K_4 वा) स्य यत्तो; B_{1-3} $_5$ Dc_1 D_6 च यंतार, $D_{7\ 8}$ वास्य तदा, G_5 च संयुक्तो (for च संयत्तो) —^{f}) $D_{7\ 8}$ $M_{1\ 2}$ अपातयन् (for तयत्)

15 K_5 D_1 om 15^{ab} (for D_1, of v l 14) —^{a}) B_5 तथा (for अथ) —^{b}) $Ś_2$ त्वरमाणं (for °माणो)

16 K_5 repeats 16^{a} and 16^{d} after 17 —^{b}) $Ś_1$ शितैः शरैः (for शरोत्तमैः) —^{c}) S प्रचचाल रथोपस्थे —^{d}) K_5 (second time) प्रचकंपे (for क्षिति°)

17 For the repetition in K_5, of v l 16 —^{a}) K_5 $G_{2\ 5}$ तदा; G_4 ततो (for तथा) —^{c}) K_3 B_4 Dn_1 $D_{1\ 2}$ राजन् (for घोरान्) —^{d}) K_4 T $G_{1\ 3-5}$ $M_{1,2}$ अर्दयन् (for आर्दयन्)

18 ^{ab}) M_{3-5} transp तं and तथा M_{3-5} transp कोष्ठकीकृत्य and रथवंशेन D_2 शरवर्षेण —^{c}) G_1 $M_{1\ 2}$ विध्यत (for विव्यधु) $B_{1\ 2\ 5}$ शायकैर् D_2 दृष्ट्वा (for हृष्टा) —^{d}) M_{3-5} रक्षार्थे (for रक्षार्थं) G_1 $M_{1\ 2}$ भीमस्य बलमादधु

19 ^{a}) M_{3-5} उपलभ्य (for प्रति°) — G_3 om 19^{b}–20^{d} —^{d}) S (G_3 om) स्वर्ण (for हेम) K_4 Dn_2 $D_{2\ 3.\ 6}$ अयोमयीं, $D_{7\ 8}$ अयस्मया (for स्मयीम्) —^{e}) $Ś_2$ K_{1-3} D_1 विचिक्षेप, K_4 विक्षिपे च (for चिक्षेप च) M_{3-5} रथी (for रथात्) M_2 तुष्टं (for तूर्णं) —^{f}) K_4 D_{6-8} M_2 कृतवर्मा (for °वर्म)

20 G_3 om 20 (of v l 19) —^{a}) M_{3-5} भीमसेन (for भीमभुज) —^{b}) D_2 विमुक्तोरग (for निर्मुक्तो°) —^{d}) S (G_3 om) प्रज्वलंती द्यु (G_4 °त्यप्यु) पाद्रवत्

21 ^{b}) B_5 युगाताग्नेरिव प्रभा, M_{3-5} मृत्यो स्वस्रीय सन्निभा. —^{d}) Ś K_{1-4} Dn $D_{1\ 2\ 5-8}$ निजघान (for निचकर्त) $Ś_1$ दृढ, S त्रिधा (for द्विधा) D_2 चिच्छेद कृतहस्तवत्

22 ^{a}) T $G_{3\ 4}$ M_5 स (for सा) $D_{5\ 7\ 8}$ भिन्ना (for छिन्ना) D_7 पातिता, T G $M_{1,2}$ सहसा, M_{3-5} न्यप तद् (for पतिता) —^{b}) M_{3-5} शक्तिर्भूषणमेखला —^{c}) Dc_1 रेजे (for राजन्) —^{d}) K_5 B Dc_1 Dn $D_{1\ 5\ 7\ 8}$ M_{3-5} नभश् (for दिवश्) — D_6 om 22^{e}–23^{b} —^{f}) G_5 चुक्रोश (for चुक्रोध) B_4 D_3 तदा (for भृशम्) M_{3-5} भृश चुक्रोध पांडव

23 D_6 om 23^{ab} (of v l 22) —^{b}) $B_{2\ 5}$ D_3 सुमहत् (for सुमहा) —^{c}) T $G_{2\ 4\ 5}$ यत्तो, G_3 रक्तो (for क्रुद्धो) B_5 नवभिर्मार्गणै क्रुद्धो —^{d}) $K_{2\ 3}$ $B_{1-3\ 5}$ Dc_1 T $G_{4\ 5}$ समवाकिरत्

24 ^{a}) G_1 $M_{1\ 2}$ तथैव (for अथैन) —^{c}) B_4 ततो (for भीमो) K_4 $D_{2\ 3}$ G_1 $M_{1\ 2}$ भीमबलं (for बलो) —^{d}) $Ś_2$ $K_{1\ 3}$ $B_{4\ 5}$ $D_{5\ 7\ 8}$ च; Dn_1 हि (for ह)

25 K_2 reads 25–34 on marg —^{a}) M_{3-5} तै (for तु) —^{b}) B_3 पातित; S संयुगे (for मारिष)

रक्ताशोक इवोत्फुल्लो व्यभ्राजत रणाजिरे ॥ २५
ततः क्रुद्धस्त्रिभिर्बाणैर्भीमसेनं हसन्निव ।
अभिहत्य दृढं युद्धे तान्सर्वान्प्रत्यविध्यत ॥ २६
त्रिभिस्त्रिभिर्महेष्वासो यतमानान्महारथान् ।
तेऽपि तं प्रत्यविध्यन्त सप्तभिः सप्तभिः शरैः ॥ २७
शिखण्डिनस्ततः क्रुद्धः क्षुरप्रेण महारथः ।
धनुश्चिच्छेद समरे प्रहसन्निव भारत ॥ २८
शिखण्डी तु ततः क्रुद्धश्छिन्ने धनुषि सत्वरम् ।
असिं जग्राह समरे शतचन्द्रं च भास्वरम् ॥ २९
भ्रामयित्वा महाचर्म चामीकरविभूषितम् ।
तमसिं प्रेषयामास कृतवर्मरथं प्रति ॥ ३०
स तस्य सशरं चापं छित्त्वा संख्ये महानसिः ।
अभ्यगाद्धरणीं राजंश्च्युतं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ३१
एतस्मिन्नेव काले तु त्वरमाणा महारथाः ।
विव्यधुः सायकैर्गाढं कृतवर्माणमाहवे ॥ ३२
अथान्यद्धनुरादाय त्यक्त्वा तच्च महद्धनुः ।
विशीर्णं भरतश्रेष्ठ हार्दिक्यः परवीरहा ॥ ३३
विव्याध पाण्डवान्युद्धे त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
शिखण्डिनं च विव्याध त्रिभिः पञ्चभिरेव च ॥ ३४
धनुरन्यत्समादाय शिखण्डी तु महायशाः ।

— ^{c}) M_{3-5} यथा फुल्लस् (for इवोत्फुल्लो) — ^{d}) $B_{1.4}$ Dc_1 व्यराजत (for व्यभ्रा°) T G $M_{1.2}$ रणाकणे (for रणाजिरे) M_{3-5} तथा रेजे स सयुगे

26 K_2 reads 26 on marg — ^{a}) G_5 त्रिभिस् (for क्रुद्धस्) — ^{b}) D_2 अताडयत्, S स्वरान्वित (for हसन्निव) — ^{c}) $D_{2.3.5}$ अभिहन्य (for °हत्य) B_1 भृश (for दृढ) B_3 सख्ये (for युद्धे) S आहत्य रभसो (G_5 °से, M_3 °सा) युद्धे — ^{d}) Dc_1 transp तान् and सर्वान् K_5 $D_{7.8}$ प्रत्ययुध्यत (for °विध्यत)

27 K_2 reads 27 on marg — ^{a}) Dc_1 महेष्वासान् (for °ष्वासो) — ^{b}) $Ś_1$ K_4 यतमानो, $D_{7.8}$ °मानं (for °मानान्) — ^{c}) $Ś_1$ प्रत्ययुध्यत, M_{3-5} °विध्यस्तु (for °विध्यन्त)

28 K_2 reads 28 on marg — ^{a}) G_1 शिखण्डिन (for °ण्डिनस्) T G $M_{1.2}$ क्षुरप्रेण, M_{3-5} तु सहसा, (for ततः क्रुद्ध) — ^{b}) T G $M_{1.2}$ धनुश्छित्त्वा (for क्षुरप्रेण) — ^{c}) T G $M_{1.2}$ पुनर्विव्याध (T G_2 °थ) समरे — ^{d}) B Dc_1 Dn_1 T G_{2-5} सात्वत· (Dn_1 °त) (for भारत)

29 K_2 reads 29 on marg — ^{a}) K_5 Dn_1 च (for तु) — ^{b}) Ś K_{1-4} $B_{1.4}$ Dn_2 $D_{1.3.6-8}$ G_5 सत्वर (for °रम्) — ^{d}) Cd शतचद्रं K_5 सु (for च) B_4 D_2 भानुमत्, Dc_1 Dn_1 $D_{6.7}$ भास्करं (for भास्वरम्) D_8 शतचद्रा च भास्वरा

30 K_2 reads 30 on marg — ^{a}) $Ś_1$ $K_{1.3}$ D_1 भासयित्वा (for भ्राम°) $K_{2.4}$ B Dc_1 Dn $D_{2.3.5.6}$ महच्चर्म, K_5 महाखड्गं, S ततश्चर्म (for महाचर्म) — For 30^{bcd}, M_{3-5} subst

623* निस्त्रिंश च महाप्रभम् ।
कृतवर्माणमुद्दिश्य प्रेषयत्तमसिं द्रुतम् ।

31 K_2 reads 31 on marg — ^{a}) K_4 B_3 समरे (for सशर) — ^{b}) $Ś_1$ K_{1-4} Dc_1 Dn $D_{1-3.6-8}$ G_5 M_{3-5} राजन्, $Ś_2$ बाणान्, G_1 सखे, G_2 $M_{1.2}$ संखे (for संख्ये) — ^{c}) Dn_1 अभ्ययाद्, D_5 G_3 $M_{1.2}$ अभ्ययाद्, M_{3-5} अत्यगाद् (for अभ्यगाद्) $Ś_2$ $K_{1.3.4}$ D_1 सदयश्, M_{3-5} तूर्णं (for राजश्)

32 K_2 reads 32 on marg — ^{a}) D_1 च (for तु) — ^{b}) B_{2-5} त्वरमाणो, Dn_2 D_1 G_1 $M_{1.2}$ °माण, G_2 °माण- (for °माणा) — Dn_2 om 32^{c}–33^{c}, D_7 repeats 32^{c}–33^{b} after 33 — ^{c}) B_4 विव्याध (for विव्यधु) K_5 समरे, $B_{1.2.4}$ शायकैर् (for सायकैर्) T G $M_{1.2}$ तूर्णं, M_{3-5} तत्र (for गाढं)

33 For the repetition in D_7, cf v l 32 Dn_2 om 33^{abc} (cf v l 32) K_2 reads 33 on marg $G_{4.5}$ om (hapl) 33^{b}–35^{a} — ^{b}) D_3 महा- (for महद्)

34 $G_{4.5}$ om 34 (cf v l 33) K_2 reads 34 on marg M_{3-5} transp 34^{ab} and 34^{cd} — ^{a}) S ($G_{4.5}$ om) भूयस् (for युद्धे) — ^{c}) $Ś_1$ तु (for च) T G_2 विव्याय — After 34, Dn_2 ins

624* पुनरन्येन बाणेन धनुरस्याच्छिनद्द्रुतम् ।

— On the other hand, after 34, G_1 M ins

625* शिखण्डिन त्रिभिर्बाणैर्विद्ध्वा चिच्छेद कार्मुकम् ।

अवारयत्कूर्मनखैराशुगैर्हृदिकात्मजम् ॥ ३५
ततः क्रुद्धो रणे राजन्हृदिकस्यात्मसंभवः ।
अभिदुद्राव वेगेन याज्ञसेनिं महारथम् ॥ ३६
भीष्मस्य समरे राजन्मृत्योर्हेतुं महात्मनः ।
विदर्शयन्बलं शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ३७
तौ दिशागजसंकाशौ ज्वलिताविव पावकौ ।
समासेदतुरन्योन्यं शरसंघैररिंदमौ ॥ ३८
विधुन्वानौ धनुःश्रेष्ठे संदधानौ च सायकान् ।
विसृजन्तौ च शतशो गभस्तीनिव भास्करौ ॥ ३९
तापयन्तौ शरैस्तीक्ष्णैरन्योन्यं तौ महारथौ ।
युगान्तप्रतिमौ वीरौ रेजतुर्भास्कराविव ॥ ४०

कृतवर्मा तु रभसं याज्ञसेनिं महारथम् ।
विद्ध्वेषूणां त्रिसप्तत्या पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ४१
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृजन्सशरं चापं मूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ ४२
तं विषण्णं रथे दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ ।
हार्दिक्यं पूजयामासुर्वासांस्याद्दुधुवुश्च ह ॥ ४३
शिखण्डिनं तथा ज्ञात्वा हार्दिक्यशरपीडितम् ।
अपोवाह रणाद्यन्ता त्वरमाणो महारथम् ॥ ४४
सादितं तु रथोपस्थे दृष्ट्वा पार्थाः शिखण्डिनम् ।
परिवव्रू रथैस्तूर्णं कृतवर्माणमाहवे ॥ ४५
तत्राद्भुतं परं चक्रे कृतवर्मा महारथः । C 7 . / B 7 1 / K 7 1

---

35 $G_{4.5}$ om 35^a (cf. v l 33) —^{b}) G_4 त्यक्त्वा तश्च (for शिखण्डी तु) Dn_1 $D_{7.8}$ च (for तु) Dn_1 महारथ (for यशा) —^{c}) K_5 Dn_1 अदारयत्; S Cv अवाकिरत् (for अवारयत्) D_2 दीप्तमुखैर्, D_5 कंक पत्रैर्; Cv कूर्मनखैर् (as in text) —^{d}) T हृदि हार्दिक (for हृदिकात्मजम्) Dn_1 हृदिकस्यात्मसभवं

36 ^{a}) $Ś_2$ T G_{2-5} महाराज (for रणे राजन्) — D_3 om. (hapl) 36^b–37^a. D_6 om. 36^c–37^b —^{d}) D_2 महारथ, $G_{1.5}$ $M_{1.2}$ बलं (for रथम्)

37 D_3 om. 37^a, D_6 om 37^{ab} (for both, cf v l 36) —^{a}) K_5 च रणे (for समरे) —^{b}) Ś $K_{1.2}$ D_1 मृत्युहेतुर्; K_4 $D_{2.3.5.7.8}$ मृत्युहेतुं, Dn_1 $G_{1.5}$ $M_{1.2}$ मृत्योर्हेतुर्, M_{3-5} हेतुं मृत्यो (by transp) Do_1 दुरासदं (for महात्मन॰) —^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} D_2 व्यदर्शयत् (K_3 न्) (for विदर्शयन्) T G_{2-5} घोर, G_1 $M_{1.2}$ क्रूर॰ (for शूर॰) M_{3-5} समराभिमुखे शौरि

38 ^{a}) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 दिवाकर, B_{1-3} Do_1 Dn $D_{7.8}$ दिशां गज, D_2 M_{3-5} तु दिग्गज, $D_{5.6}$ च दिग्गज (for दिशागज-) D_3 तावादित्यप्रसंकाशौ —^{b}) S ज्वलंताव् (for ज्वलिताव्) —^{c}) B Do_1 D_1 समापेततुर्, G_5 देवतुर् (for सेदतुर्) —^{d}) G_3 शरै (for शर)

39 B_1 reads 39^a–40^b on marg —^{a}) S (except $G_{3.4}$) विधून्वानौ (for विधु) D_2 अमुचंतौ शरांस्तीक्ष्णान् —^{c}) K_4 शवसो, T G_{2-5} ॰घ्नं (for शो)

40 B_1 reads 40^{ab} on marg —^{a}) $M_{1.2}$ करैस् (for शरैस्) M_{3-5} तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्) —^{b}) K_4 तु (for तौ) —^{c}) M_{3-5} युगाते (for ॰त)

41 ^{a}) B Do_1 Dn_2 च समरे, T $G_{3.4}$ M_{3-5} सरभसं (for तु रभसं) —^{b}) B_5 lacuna, $G_{1.4}$ $M_{1.2}$ याज्ञसेनिर् (for ॰सेनिं) $Ś_1$ महाबल —^{c}) B Do_1 Dn_2 विद्ध्वेषुभिस्, D_2 विव्याधैन, T $G_{1.3-5}$ $M_{1.2}$ विद्ध्वा ततस् (G_4 त्र), G_2 विद्ध्वा पुनस् (for विद्ध्वेषूणां) M_{3-5} त्रिसप्तत्या शरैर्विद्ध्वा —^{d}) T G_2 विव्याथ M_{3-5} पंचभि (for सप्तभि)

42 ^{d}) B_3 (marg as in text) [अ]थ, T G_{2-5} च (for [अ]भि)

43 ^{a}) $Ś_1$ K $D_{1.5}$ निषण्णं, D_2 विसंज्ञ (for विषण्णं) $K_{3.5}$ B Do_1 Dn $D_{1.3}$ रणे; S तथा (for रथे) —^{b}) B Do_1 Dn_1 D_1 पुरुषर्षभ (for भरत॰) —^{c}) G_1 M पूजयंति स्म हार्दिक्य —^{d}) $Ś_1$ K_1 आदुधुवुश्च G_2 वासांसि दुधुवुस्तदा

44 ^{a}) $Ś_1$ तथा दृष्ट्वा, K_3 $D_{5.7.8}$ रथे दृष्ट्वा, Do_1 G_2 ततो ज्ञात्वा (for तथा ज्ञात्वा) —^{c}) $B_{4.5}$ रणे; M_{3-5} रथं (for रणाद्) D_2 तूर्णं (for यन्ता) —^{d}) $M_{1.2}$ महारथ (for रथम्)

45 ^{a}) D_2 पतितं, $D_{3.6}$ सूदित (for सादित) $D_{3.5-8}$ स (for तु) —^{b}) T G_{2-5} तत्र दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा पार्थाः) —^{c}) $Ś_1$ रणे (for रथैस्) D_3 वीरै, D_6 घोरै॰ (for तूर्णं)

46 ^{a}) $Ś_1$ K_2 तदद्भुतं (for तत्रा॰) K_5 (*sup lin*,

B 78 रक्ताशोक इवोत्फुल्लो व्यभ्राजत रणाजिरे ॥ २५
ततः क्रुद्धस्त्रिभिर्बाणैर्भीमसेनं हसन्निव ।
अभिहत्य दृढं युद्धे तान्सर्वान्प्रत्यविध्यत ॥ २६
त्रिभिस्त्रिभिर्महेष्वासो यतमानान्महारथान् ।
तेऽपि तं प्रत्यविध्यन्त सप्तभिः सप्तभिः शरैः ॥ २७
शिखण्डिनस्ततः क्रुद्धः क्षुरप्रेण महारथः ।
धनुश्चिच्छेद समरे प्रहसन्निव भारत ॥ २८
शिखण्डी तु ततः क्रुद्धश्छिन्ने धनुषि सत्वरम् ।
असिं जग्राह समरे शतचन्द्रं च भास्वरम् ॥ २९
भ्रामयित्वा महाचर्म चामीकरविभूषितम् ।
तमसिं प्रेषयामास कृतवर्मरथं प्रति ॥ ३०
स तस्य सशरं चापं छित्त्वा संख्ये महानसिः ।
अभ्यगाद्धरणीं राजंश्च्युतं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ३१
एतस्मिन्नेव काले तु त्वरमाणा महारथाः ।
विव्यधुः सायकैर्गाढं कृतवर्माणमाहवे ॥ ३२
अथान्यद्धनुरादाय त्यक्त्वा तच्च महद्धनुः ।
विशीर्णं भरतश्रेष्ठ हार्दिक्यः परवीरहा ॥ ३३
विव्याध पाण्डवान्युद्धे त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
शिखण्डिनं च विव्याध त्रिभिः पञ्चभिरेव च ॥ ३४
धनुरन्यत्समादाय शिखण्डी तु महायशाः ।

— ^{c}) M3-5 यथा फुल्लस् (for इवोत्फुल्लो) — ^{d}) B1. 4 Do1 व्यराजत (for व्यभ्रा°) T G M1 2 रणांकणे (for रणाजिरे) M3-5 तथा रेजे स संयुगे

26 K2 reads 26 on marg — ^{a}) G5 त्रिभिस् (for क्रुद्धस्) — ^{b}) D2 अताडयत्, S स्वरान्वित (for हसन्निव) — ^{c}) D2 3. 5 अभिहन्य (for °हत्य) B1 भृशं (for दृढं) B3 सख्ये (for युद्धे) S आहत्य रभसो (G5 °से, M3 °सा) युद्धे — ^{d}) Do1 transp तान् and सर्वान् K5 D7 8 प्रत्ययुध्यत (for °विध्यत)

27 K2 reads 27 on marg — ^{a}) Do1 महेष्वासान् (for °ष्वासो) — ^{b}) Ś1 K4 यतमानो, D7 8 °मानं (for °मानान्) — ^{c}) Ś1 प्रत्ययुध्यत, M3-5 °विध्यस्तु (for °विध्यन्त)

28 K2 reads 28 on marg — ^{a}) G1 शिखण्डिन (for °ण्डिनस्) T G M1 2 क्षुरप्रेण, M3-5 तु सहसा, (for तत क्रुद्ध) — ^{b}) T G M1 2 धनुश्छित्त्वा (for क्षुरप्रेण) — ^{c}) T G M1 2 पुनर्विव्याध (T G2 °थ) समरे — ^{d}) B Do1 Dn1 T G3-5 सात्वत (Dn1 °त) (for भारत)

29 K2 reads 29 on marg — ^{a}) K5 Dn1 च (for तु) — ^{b}) Ś K1-4 B1. 4 Dn2 D1. 3 5-8 G5 सत्वर (for °रम्) — ^{d}) Cd शतचन्द्रं K5 सु (for च) B4 D2 भानुमत्, Do1 Dn1 D6 7 भास्करं (for भास्वरम्) D8 शतचन्द्रा च भास्वरा

30 K2 reads 30 on marg — ^{a}) Ś1 K1. 3 D1 भासयित्वा (for भ्राम°) K2 4 B Do1 Dn D2 3 5 6 महच्चर्म, K5 महाखड्गं, S ततश्चर्म (for महाचर्म) — For 30^{bcd}, M3-5 subst

623* निस्त्रिंशं च महाप्रभम् ।
कृतवर्माणमुद्दिश्य प्रेषयत्तमसिं द्रुतम् ।

31 K2 reads 31 on marg — ^{a}) K4 B3 समरे (for सशर) — ^{b}) Ś1 K1-4 Do1 Dn D1-3, 5-8 G5 M3-5 राजन्, Ś2 बाणान्, G1 सखे, G3 M1. 2 संखे (for संख्ये) — ^{c}) Dn1 अभ्ययाद्, D5 G2 M1. 2 अभ्ययाद्, M3-5 अत्यगाद् (for अभ्यगाद्) Ś2 K1. 3, 4 D1 सद्यश्, M3-5 तूर्णं (for राजंश्)

32 K2 reads 32 on marg — ^{a}) D1 च (for तु) — ^{b}) B3-5 त्वरमाणो, Dn2 D1 G1 M1. 2 °माण, G2 °माण- (for °माणा) — Dn2 om 32^{c}–33^{c}, D7 repeats 32^{c}–33^{b} after 33 — ^{c}) B4 विव्याध (for विव्यधु) K5 समरे, B1 2 4 शायकैर् (for सायकैर्), T G M1 2 तूर्णं, M3-5 तत्र (for गाढ)

33 For the repetition in D7, of v l 32 Dn2 om 33^{abc} (of v l 32) K2 reads 33 on marg G4 5 om. (hapl) 33^{b}–35^{a} — ^{b}) D8 महा (for महद्)

34 G4 5 om 34 (of v l 33) K2 reads 34 on marg M3-5 transp 34^{ab} and 34^{cd} — ^{a}) S (G4 5 om) भूयस् (for युद्धे) — ^{c}) Ś1 तु (for च) T G2 विव्याथ — After 34, Dn2 ins

624* पुनरन्येन बाणेन धनुरस्याच्छिनद्द्रुतम् ।

— On the other hand, after 34, G1 M ins

625* शिखण्डिनं त्रिभिर्बाणैर्विद्ध्वा चिच्छेद कार्मुकम् ।

अवारयत्कूर्मनखैराशुगैर्हृदिकात्मजम् ॥ ३५
ततः क्रुद्धो रणे राजन्हृदिकस्यात्मसंभवः ।
अभिदुद्राव वेगेन याज्ञसेनिं महारथम् ॥ ३६
भीष्मस्य समरे राजन्मृत्योर्हेतुं महात्मनः ।
विदर्शयन्बलं शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ३७
तौ दिशागजसंकाशौ ज्वलिताविव पावकौ ।
समासेदतुरन्योन्यं शरसंघैररिंदमौ ॥ ३८
विधुन्वानौ धनुःश्रेष्ठे संदधानौ च सायकान् ।
विसृजन्तौ च शतशो गभस्तीनिव भास्करौ ॥ ३९
तापयन्तौ शरैस्तीक्ष्णैरन्योन्यं तौ महारथौ ।
युगान्तप्रतिमौ वीरौ रेजतुर्भास्कराविव ॥ ४०
कृतवर्मा तु रभसं याज्ञसेनिं महारथम् ।
विद्धेषूणां त्रिसप्तत्या पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ४१
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृजन्सशरं चापं मूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ ४२
तं विषण्णं रथे दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ ।
हार्दिक्यं पूजयामासुर्वासांस्यादुधुवुश्च ह ॥ ४३
शिखण्डिनं तथा ज्ञात्वा हार्दिक्यशरपीडितम् ।
अपोवाह रणाद्यन्ता त्वरमाणो महारथम् ॥ ४४
सादितं तु रथोपस्थे दृष्ट्वा पार्थाः शिखण्डिनम् ।
परिवव्रू रथैस्तूर्णं कृतवर्माणमाहवे ॥ ४५
तत्राद्भुतं परं चक्रे कृतवर्मा महारथः ।　C 7 B 7 K 7

35 G4 5 om 35^{a} (cf v l 33) —^{b}) G4 त्यक्त्वा तत्र (for शिखण्डी तु) Dn1 D7 8 च (for तु) Dn1 महारथ (for यशा) —^{c}) K5 Dn1 अदारयत्, S Cv अवाकिरत् (for अवारयत्) D2 दीप्तमुखैर्, D5 कङ्कपत्रैर्, Cv कूर्मनखैर् (as in text) —^{d}) T हृदि हार्दिक (for हृदिकात्मजम्) Dn1 हृदिकस्यात्मसभवं

36 ^{a}) Ś2 T G2–5 महाराज (for रणे राजन्) — D3 om. (hapl) 36^{b}–37^{a} D6 om. 36^{c}–37^{b} —^{d}) D2 महारथ, G1 5 M1 2 °बलं (for रथम्)

37 D3 om. 37^{a}, D6 om 37^{ab} (for both, cf. v l 36) —^{a}) K5 च रणे (for समरे) —^{b}) Ś K1, 2 D1 मृत्युहेतुर्, K4 D2 3 5 7 8 मृत्युहेतुं, Dn1 G1, 5 M1 2 मृत्योर्हेतुर्, M3–5 हेतुं मृत्यो (by transp) Dc1 दुरासदं (for महात्मन॰) —^{c}) Ś1 K1–4 D2 व्यदर्शयद् (K3 न्) (for विदर्शयन्) T G2–5 घोर, G1 M1 2 क्रूर (for शूर) M3–5 समराभिमुखं शौरि॰

38 ^{a}) Ś2 K1–4 D1 दिवाकर ; B1–3 Dc1 Dn D7 8 दिशा गज ; D2 M3–5 तु दिग्गज, D5 6 च दिग्गज (for दिशागज-) D3 तावादित्यप्रसंकाशौ —^{b}) S ज्वलंताव् (for ज्वलिताव्) —^{c}) B Dc1 D1 समापेततुर्; G5 देवतुर् (for सेदतुर्) —^{d}) G3 शरै॰ (for शर)

39 B1 reads 39^{a}–40^{b} on marg —^{a}) S (except G3 4) विधून्वानौ (for विधु) D2 प्रमुंचंतौ शरांस्तीक्ष्णान् —^{c}) K4 शतसो, T G2–5 °धा (for शो)

40 B1 reads 40^{ab} on marg —^{a}) M1 2 करैस् (for शरैस्) M3–5 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्) —^{b}) K4 तु (for तौ) —^{c}) M3–5 युगाते (for °त)

41 ^{a}) B Dc1 Dn2 च समरे; T G3 4 M3–5 सरभसं (for तु रभसं) —^{b}) B5 lacuna, G3 4 M1, 2 याज्ञसेनिर् (for °सेनिं) Ś1 महाबलं —^{c}) B Dc1 Dn2 विद्धेषुभिस्, D2 विव्याधैन, T G1 3–5 M1 2 विद्धा ततस् (G4 त्र); G2 विद्धा पुनस् (for विद्धेषूणा) M3–5 त्रिसप्तत्या शरैर्विद्धा —^{d}) T G2 विव्याथ M3–5 पञ्चभि॰ (for सप्तभि)

42 ^{d}) B3 (marg as in text) [अ]थ, T G2–5 च (for [अ]भि)

43 ^{a}) Ś1 K D1, 5 निषण्णं, D2 विसंज्ञं (for विषण्णं) K3 5 B Dc1 Dn D1 3 रणे, S तथा (for रथे) —^{b}) B Dc1 Dn1 D1 पुरुषर्षभ (for भरत°) —^{c}) G1 M पूजयंति स्म हार्दिक्य —^{d}) Ś1 K1 आदुदुवुश्च G2 वासांसि दुधुवुस्तदा

44 ^{a}) Ś1 तथा दृष्ट्वा; K5 D5, 7 8 रथे दृष्ट्वा, Dc1 G3 ततो ज्ञात्वा (for तथा ज्ञात्वा) —^{c}) B1 5 रणे; M3–5 रथं (for रणाद्) D2 तूर्णं (for यन्ता) —^{d}) M1 2 महारथ (for रथम्)

45 ^{a}) D2 पतितं, D3 6 सूदित (for सादित) D3 5–8 सं (for तु) —^{b}) T G2–5 तत्र दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा पार्था) —^{c}) Ś1 रणे (for रथैस्) D3 वीरै, D6 घोरै॰ (for तूर्णं)

46 ^{a}) Ś2 K3 तदद्भुतं (for तत्रा°) K5 (sup lin,

78 76 रक्ताशोक इवोत्फुल्लो व्यभ्राजत रणाजिरे ॥ २५
ततः क्रुद्धस्त्रिभिर्बाणैर्भीमसेनं हसन्निव ।
अभिहत्य दृढं युद्धे तान्सर्वान्प्रत्यविध्यत ॥ २६
त्रिभिस्त्रिभिर्महेष्वासो यतमानान्महारथान् ।
तेऽपि तं प्रत्यविध्यन्त सप्तभिः सप्तभिः शरैः ॥ २७
शिखण्डिनस्ततः क्रुद्धः क्षुरप्रेण महारथः ।
धनुश्चिच्छेद समरे प्रहसन्निव भारत ॥ २८
शिखण्डी तु ततः क्रुद्धश्छिन्ने धनुषि सत्वरम् ।
असिं जग्राह समरे शतचन्द्रं च भास्वरम् ॥ २९
भ्रामयित्वा महाचर्म चामीकरविभूषितम् ।
तमसिं प्रेषयामास कृतवर्मरथं प्रति ॥ ३०
स तस्य सशरं चापं छित्त्वा संख्ये महानसिः ।
अभ्यगाद्धरणीं राजंश्च्युतं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ३१
एतस्मिन्नेव काले तु त्वरमाणा महारथाः ।
विव्यधुः सायकैर्गाढं कृतवर्माणमाहवे ॥ ३२
अथान्यद्धनुरादाय त्यक्त्वा तच्च महद्धनुः ।
विशीर्णं भरतश्रेष्ठ हार्दिक्यः परवीरहा ॥ ३३
विव्याध पाण्डवान्युद्धे त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
शिखण्डिनं च विव्याध त्रिभिः पञ्चभिरेव च ॥ ३४
धनुरन्यत्समादाय शिखण्डी तु महायशाः ।

—^{c}) M_{3-5} यथा फुल्लस् (for इवोत्फुल्लो) —^{d}) $B_{1\ 4}$ D_{c1} व्यराजत (for व्यभ्रा°) T G $M_{1\ 2}$ रणाकणे (for रणाजिरे) M_{3-5} तथा रेजे स संयुगे

26 K_{2} reads 26 on marg —^{a}) G_{5} त्रिभिस् (for क्रुद्धस्) —^{b}) D_{2} अताडयत्, S त्वरान्वित (for हसन्निव) —^{c}) $D_{2\ 3.\ 5}$ अभिहन्य (for °हत्य) B_{1} भृश (for दृढ) B_{3} सख्ये (for युद्धे) S आहत्य रभसो (G_{5} °से, M_{3} °सा) युद्धे —^{d}) D_{c1} transp तान् and सर्वान् K_{5} $D_{7\ 8}$ प्रत्ययुध्यत (for °विध्यत)

27 K_{2} reads 27 on marg —^{a}) D_{c1} महेष्वासान् (for °ष्वासो) —^{b}) $Ś_{1}$ K_{4} यतमानो, $D_{7\ 8}$ °मानं (for °मानान्) —^{c}) $Ś_{1}$ प्रत्ययुध्यत, M_{3-5} °विध्यस्तु (for °विध्यन्त)

28 K_{2} reads 28 on marg —^{a}) G_{1} शिखंडिन (for °ण्डिनस्) T G $M_{1.\ 2}$ क्षुरप्रेण, M_{3-5} तु सहसा, (for ततः क्रुद्ध) —^{b}) T G $M_{1\ 2}$ धनुश्छित्त्वा (for क्षुरप्रेण) —^{c}) T G $M_{1\ 2}$ पुनर्विव्याध (T G_{2} °थ) समरे —^{d}) B D_{c1} D_{n1} T G_{2-5} सात्वत (D_{n1} °त) (for भारत)

29 K_{2} reads 29 on marg —^{a}) K_{5} D_{n1} च (for तु) —^{b}) Ś K_{1-4} $B_{1.\ 4}$ D_{n2} $D_{1\ 3.\ 5-8}$ G_{5} सत्वर- (for °रम्) —^{d}) Cd शातचन्द्रं K_{5} सु (for च) B_{4} D_{2} भानुमत्, D_{c1} D_{n1} $D_{6\ 7}$ भास्करं (for भास्वरम्) D_{8} शतचन्द्रा च भास्वरा

30 K_{2} reads 30 on marg —^{a}) $Ś_{1}$ $K_{1\ 3}$ D_{1} भासयित्वा (for भ्राम°) $K_{2.\ 4}$ B D_{c1} Dn $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ महच्चर्म, K_{5} महाखड्गं, S ततश्चर्म (for महाचर्म) — For 30^{bcd}, M_{3-5} subst

623* निस्त्रिंशं च महाप्रभम् ।
कृतवर्माणमुद्दिश्य प्रेषयत्तमसिं द्रुतम् ।

31 K_{2} reads 31 on marg —^{a}) K_{4} B_{3} समरे (for सशर) —^{b}) $Ś_{1}$ K_{1-4} D_{c1} Dn $D_{1-3.\ 5-8}$ G_{5} M_{3-5} राजन्, $Ś_{2}$ बाणान्, G_{1} संघे, G_{2} $M_{1.\ 2}$ सखे (for संख्ये) —^{c}) D_{n1} अध्ययाद्, D_{5} G_{2} $M_{1.\ 2}$ अभ्ययाद्, M_{3-5} अत्यगाद् (for अभ्यगाद्) $Ś_{2}$ $K_{1.\ 3.\ 4}$ D_{1} सद्यश्, M_{3-5} तूर्णं (for राजंश्)

32 K_{2} reads 32 on marg —^{a}) D_{1} च (for तु) —^{b}) B_{2-5} त्वरमाणो, D_{n2} D_{1} G_{1} $M_{1\ 2}$ °माणं, G_{2} °माण- (for °माणा) — D_{n2} om 32^{c}–33^{c}, D_{7} repeats 32^{c}–33^{b} after 33 —^{c}) B_{4} विव्याध (for विव्यधु) K_{5} समरे, $B_{1\ 2\ 4}$ शायकैर् (for सायकैर्). T G $M_{1.\ 2}$ तूर्णं, M_{3-5} तत्र (for गाढ)

33 For the repetition in D_{7}, cf. v l 32 D_{n2} om 33^{abc} (cf v l 32) K_{2} reads 33 on marg $G_{4\ 5}$ om (hapl) 33^{b}–35^{a} —^{b}) D_{8} महा- (for महद्).

34 $G_{4.\ 5}$ om. 34 (cf v l 33) K_{2} reads 34 on marg M_{3-5} transp 34^{ab} and 34^{cd} —^{a}) S ($G_{4\ 5}$ om) भूयस् (for युद्धे) —^{c}) $Ś_{1}$ तु (for च) T G_{2} विव्याय — After 34, D_{n2} ins

624* पुनरन्येन बाणेन धनुरस्याच्छिनद्द्रुतम् ।

— On the other hand, after 34, G_{1} M ins

625* शिखण्डिनं त्रिभिर्बाणैर्विद्ध्वा चिच्छेद कार्मुकम् ।

अवारयत्कूर्मनखैराशुगैर्हृदिकात्मजम् ॥ ३५
ततः क्रुद्धो रणे राजन्हृदिकस्यात्मसंभवः ।
अभिदुद्राव वेगेन याज्ञसेनिं महारथम् ॥ ३६
भीष्मस्य समरे राजन्मृत्योर्हेतुं महात्मनः ।
विदर्शयन्बलं शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ३७
तौ दिशागजसंकाशौ ज्वलिताविव पावकौ ।
समासेदतुरन्योन्यं शरसंघैररिंदमौ ॥ ३८
विधुन्वानौ धनुःश्रेष्ठे संदधानौ च सायकान् ।
विसृजन्तौ च शतशो गभस्तीनिव भास्करौ ॥ ३९
तापयन्तौ शरैस्तीक्ष्णैरन्योन्यं तौ महारथौ ।
युगान्तप्रतिमौ वीरौ रेजतुर्भास्कराविव ॥ ४०
कृतवर्मा तु रभसं याज्ञसेनिं महारथम् ।
विद्ध्वेषूणां त्रिसप्तत्या पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ४१
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृजन्सशरं चापं मूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ ४२
तं विषण्णं रथे दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ ।
हार्दिक्यं पूजयामासुर्वासांस्यादुधुवुश्च ह ॥ ४३
शिखण्डिनं तथा ज्ञात्वा हार्दिक्यशरपीडितम् ।
अपोवाह रणाद्यन्ता त्वरमाणो महारथम् ॥ ४४
सादितं तु रथोपस्थे दृष्ट्वा पार्थाः शिखण्डिनम् ।
परिवव्रू रथैस्तूर्णं कृतवर्माणमाहवे ॥ ४५
तत्राद्भुतं परं चक्रे कृतवर्मा महारथः । C 7 D 7 1 K 7 1

35 $G_{4.5}$ om 35^a (cf v l 33) —^{b}) G_4 त्यक्त्वा सद्य (for शिखण्डी तु) Dn_1 $D_{7.8}$ च (for तु) Dn_1 महारथ (for °यशा) —^{c}) K_5 Dn_1 अदारयत्, S Cv अवाकिरस् (for अवारयत्) D_2 दीप्तमुखैर्, D_6 कंकपत्रैर्, Cv कूर्मनखैर् (as in text) —^{d}) T हृदि हार्दिक (for हृदिकात्मजम्) Dn_1 हृदिकस्यात्मसंभवं

36 ^{a}) $Ś_2$ T G_{2-5} महाराज (for रणे राजन्) — D_3 om. (hapl) 36^b–37^a D_6 om. 36^c–37^b —^{d}) D_2 महारथ, $G_{1.5}$ $M_{1.2}$ बलं (for °रथम्)

37 D_3 om. 37^a, D_6 om 37^{ab} (for both, cf. v l 36) —^{a}) K_5 च रणे (for समरे) —^{b}) Ś $K_{1.2}$ D_1 मृत्युहेतुर्, K_4 $D_{2.3.5.7.8}$ मृत्युहेतुं; Dn_1 $G_{1.5}$ $M_{1.2}$ मृत्योर्हेतुर्; M_{3-5} हेतुं मृत्यो (by transp) Do_1 दुरासदं (for महात्मन) —^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} D_2 व्यदर्शयद् (K_3 न्) (for विदर्शयन्) T G_{2-5} घोर, G_1 $M_{1.2}$ क्रूर (for शूर) M_{3-5} समराभिमुखं शौरि

38 ^{a}) $Ś_2$ K_{1-4} D_1 दिवाकर, B_{1-3} Do_1 Dn $D_{7.8}$ दिशा गज; D_2 M_{3-5} तु दिग्गज, $D_{5.6}$ च दिग्गज (for दिशागज-) D_3 तावादित्यप्रसंकाशौ —^{b}) S ज्वलंताव् (for ज्वलिताव्) —^{c}) B Do_1 D_1 समापेततुर्, G_5 देवतुर् (for सेदतुर्) —^{d}) G_3 शरै (for शर)

39 B_1 reads 39^a–40^b on marg —^{a}) S (except $G_{3.4}$) विधून्वानौ (for विधु) D_2 प्रमुंचंतौ शरांस्तीक्ष्णान् —^{c}) K_4 शतसो, T G_{2-5} °घो (for °शो)

40 B_1 reads 40^{ab} on marg —^{a}) $M_{1.2}$ करैस् (for शरैस्) M_{3-5} तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्) —^{b}) K_4 तु (for तौ) —^{c}) M_{3-5} युगाते (for °न्त)

41 ^{a}) B Do_1 Dn_2 च समरे, T $G_{3.4}$ M_{3-5} सरभसं (for तु रभसं) —^{b}) B_5 lacuna, $G_{1.4}$ $M_{1.2}$ याज्ञसेनिर् (for °सेनिं) $Ś_1$ महाबल —^{c}) B Do_1 Dn_2 विद्धेषुभिस्, D_2 विव्याधैन, T $G_{1.3-5}$ $M_{1.2}$ विद्धा ततस् (G_4 श्च), G_2 विद्धा पुनस् (for विद्ध्वेषूणा) M_{3-5} त्रिसप्तत्या शरैर्विद्धा —^{d}) T G_2 विव्याथ M_{3-5} पंचभि (for सप्तभि)

42 ^{d}) B_2 (marg as in text) [अ]थ, T G_{2-5} च (for [अ]भि)

43 ^{a}) $Ś_1$ K $D_{1.5}$ निषण्णं, D_2 विसंज्ञ (for विषण्णं) $K_{3.5}$ B Do_1 Dn $D_{1.8}$ रणे, S तथा (for रथे) —^{b}) B Do_1 Dn_1 D_1 पुरुषर्षभ (for भरत°) —^{c}) G_1 M पूजयति स्म हार्दिक्यं —^{d}) $Ś_1$ K_1 आदुदुवुश्च G_2 वासांसि दुधुवुस्तदा

44 ^{a}) $Ś_1$ तथा दृष्ट्वा, K_5 $D_{5.7.8}$ रथे दृष्ट्वा, Do_1 G_2 ततो ज्ञात्वा (for तथा ज्ञात्वा) —^{c}) $B_{4.5}$ रणे; M_{3-5} रथं (for रणाद्) D_2 तूर्णं (for यन्ता) —^{d}) $M_{1.2}$ महारथ (for °रथम्)

45 ^{a}) D_2 पतितं, $D_{3.6}$ सूदित (for सादित) D_{5-8} तं (for तु) —^{b}) T G_{2-5} तत्र दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा पार्था) —^{c}) $Ś_1$ रणे (for रथैस्) D_3 वीरै, D_6 घोरै (for तूर्णं)

46 ^{a}) $Ś_1$ K_2 तदद्भुतं (for तत्रा°) K_5 (*sup lin.*

यदेकः समरे पार्थान्वारयामास सानुगान् ॥ ४६
पार्थाञ्जित्वाजयच्चेदीन्पाञ्चालान्सृञ्जयानपि ।
केकयांश्च महावीर्यान्कृतवर्मा महारथः ॥ ४७
ते वध्यमानाः समरे हार्दिक्येन स्म पाण्डवाः ।
इतश्चेतश्च धावन्तो नैव चक्रुर्धृतिं रणे ॥ ४८
जित्वा पाण्डुसुतान्युद्धे भीमसेनपुरोगमान् ।
हार्दिक्यः समरेऽतिष्ठद्विधूम इव पावकः ॥ ४९
ते द्राव्यमाणाः समरे हार्दिक्येन महारथाः ।
विमुखाः समपद्यन्त शरवृष्टिभिरर्दिताः ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

९१

संजय उवाच ।
शृणुष्वैकमना राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
द्राव्यमाणे बले तस्मिन्हार्दिक्येन महात्मना ॥ १
लज्जयावनते चापि प्रहृष्टैश्चैव तावकैः ।
द्वीपो य आसीत्पाण्डूनामगाधे गाधमिच्छताम् ॥ २
श्रुत्वा तु निनदं भीमं तावकानां महाहवे ।

as in text) महाचक्रे (for पर चक्रे) — After 46^{ab}, D7 reads 48^{ab} — ^{d}) D7 8 प्रार्थयामास (for वारया°) K5 सायकै, T G M1 2 सयुगे, M3–5 धन्विन (for सानुगान्)

47 Ś K1 3 4 D1 om (hapl) 47^{a}–49^{b} K2 reads 47–48 on marg — ^{b}) B4 D6 पचालान् (for पाञ्चा°) D2 तथा (for अपि) — ^{c}) K2 5 Dc1 Dn1 D2 5 7 8 G5 कैक(Dn1 D2 7 के)याश् (for केक°) K2 D3 6 महावीर्यै, M2 वीरान् (for °वीर्यान्) M3–5 केकयाश्चा जयद्युद्धे

48 Ś1 K1 3 4 D1 om 48 (cf. v l 47) K2 reads 48 on marg D7 reads 48^{ab} after 46^{ab} — ^{a}) M3–5 हन्यमाना (for वध्य°) — Dn2 om. 48^{b}–49^{c} — ^{b}) K5 D2 G1 M1 2 तु (G1 M1 2 च) पाडवा, Dn1 D7 8 महारथा, D5 महात्मना (for स्म पाण्डवा) — D8 om (hapl) 48^{c}–50^{b} — ^{d}) Dn1 D5 7 मर्ति, Cd धृर्ति (as in text) S न च जग्मुर्धृ(G1 M1. 2 नैव जग्मुर्धृ, M3–5 जग्मुस्तेन धृ)र्ति क्वचित्

49 Ś1 K1 3 4 D1 om 49^{ab} (cf v l 47) Dn2 om 49^{abc}, D8 om 49 (for both, cf v l 48) — ^{d}) D2 निर्धूम (for विधूम)

50 D8 om. 50^{ab} (cf. v l 48) — ^{a}) M3–5 वि (for ते) — ^{b}) Dn1 G2 महात्मना, T G3–5 स्म (G5 स) पाडवा (for महारथा) — ^{d}) Ś2 K2 Dn2 D3 6 आर्दिता, B4 T G2–4 आहता, G1 M आचिता, G5 आवृता (for अर्दिता) — After 50, M3–5 ins

626* लज्जयावनता भूत्वा न किंचित्प्रवदन्ति ते ।

Colophon D4 missing — *Sub-parvan* Ś1 K1 3–5 B2–5 Dc1 Dn1 D1–3 6–8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K3 चतुर्थे दिवसे — *Adhy name* Ś2 K1–3 5 B D1. 6 सात्यकिप्रवेश, Dn D2 5 7 8 सात्यकिप्रवेशे पांडवसेनापराजय, G1 M1. 2 कृतवर्मपराक्रम, G3 कृतवर्मयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–4 112, B2 116, Dn1 114, D2 117, D8 11, G1 M 111, G5 109 — *Śloka no* Dn1 56, G5 48

91

☞ This adhy is missing in D4 (cf v l 7 87 50)

1 ^{a}) Ś2 K5 Dn2 D5 7 8 T G2 3 शृणुष्वेक, G1 M1 2 °ष्वैतन् (for °ष्वैक-) G1 M1. 2 महाराज (for -मना राजन्) — ^{b}) Ś2 M मा (for मां) — ^{c}) Some MSS द्राव्यमाने

2 ^{a}) M (except M2) सैन्ये (for चापि) — ^{b}) K1 4 5 B1 2 (marg as in text) 3–5 Dc1 Dn D1 2 चापि (for चैव) S परिहृष्टे च तावके — ^{c}) Cd द्वीप

3 ^{a}) B1 च, B2 (marg as in text) स (for तु) D2 निहत (for निनदं) T G2–5 घोरं (for भीमं) — ^{b}) G2 महात्मना (for °हवे) — ^{c}) M3–5 कुपितो (for त्वरितो) — ^{d}) D2 अभ्यगाद् (for °यात्) — After 3, Dn1 ins

शैनेयस्त्वरितो राजन्कृतवर्माणमभ्ययात् ॥ ३
कृतवर्मा तु हार्दिक्यः शैनेयं निशितैः शरैः ।
अवाकिरत्सुसंक्रुद्धस्ततोऽक्रुध्यत सात्यकिः ॥ ४
ततः सुनिशितं भल्लं शैनेयः कृतवर्मणे ।
प्रेषयामास समरे शरांश्च चतुरोऽपरान् ॥ ५
ते तस्य जघ्निरे वाहान्भल्लेनास्याच्छिनद्धनुः ।
पृष्ठरक्षं तथा सूतमविध्यन्निशितैः शरैः ॥ ६
ततस्तं विरथं कृत्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
सेनामस्यार्दयामास शरैः संनतपर्वभिः ॥ ७
साभज्यताथ पृतना शैनेयशरपीडिता ।
ततः प्रायाद्द्रै त्वरितः सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ८
शृणु राजन्यदकरोत्तव सैन्येषु वीर्यवान् ।
अतीत्य स महाराज द्रोणानीकमहार्णवम् ॥ ९
पराजित्य च संहृष्टः कृतवर्माणमाहवे ।
यन्तारमब्रवीच्छूरः शनैर्याहीत्यसंभ्रमम् ॥ १०
दृष्ट्वा तु तव तत्सैन्यं रथाश्वद्विपसंकुलम् । C. 7 B. 7 K. 7

627* उवाच सारथिं तत्र क्रोधामर्षसमन्वित ।
हार्दिक्याभिमुखं सूत कुरु मे रथमुत्तमम् ।
कुरुते कदनं पश्य पाण्डुसैन्ये ह्यमर्षित ।
एनं जित्वा पुन सूत यास्यामि विजयं प्रति ।
एवमुक्ते तु वचने सूतस्तस्य महामते । [5]
निमेषान्तरमात्रेण कृतवर्माणमभ्ययात् ।

4 ^{a}) Ś1 K4 D1 8 कृतवर्माथ, B1 Dn1 D5 7 8 °वर्मा च, D6 °वर्माण (for °वर्मा तु) — M1 om (hapl) 4^{c}–6^{d} D8 repeats 4^{cd} after 6 — ^{c}) Ś1 D5 अवारयत्, G1 M (M8 om) अभ्याविध्यत् (for अवाकिरत्) T G3 4 तु (for सु) K1 सरब्धस् (for संक्रुद्धस्) — ^{d}) Ś K1, 2 4 5 B1 Do1 Dn1 D2 8 (both times) 5–8 [ऽ]युध्यत, K3 B3 5 Dn2 M4 5 [ऽ]क्रुध्यतस्; G1 M1, 2 क्रुद्ध स (for ऽक्रुध्यत)

5 M8 om 5 (cf. v l 4) — ^{a}) Ś1 तत स; B1, 4 Dn2 अथाशु; B2 3 5 Do1 अथो सु, T G2–5 अथास्य (for तत सु) D2 ततो निशितपीतेन — ^{b}) D2 भल्लेन (for शैनेय) B (except B2) Do1 D2 T G2–5 कृतवर्मण, D3 6 7 र्मणि (for र्मणे) — ^{c}) D2 यंतारं, T G3 संक्रुद्ध (for समरे) — ^{d}) K1 चतुरोपमान्, B6 भुजगोपमान्, G1 M (M3 om) चतुर पुन (for रोऽपरान्)

6 M8 om 6 (cf v l 4) — ^{a}) B4 तस्य ते (by transp), D2 अन्येन D1 जघ्निवान्, S (M8 om) न्यहनन् (G2 5 द्) (for जघ्निरे) — ^{b}) T G2–5 भल्लैश्च (for भल्लेन) D2 अन्येन धनुराच्छिनत्, G1 M1 2 4 5 भल्लैश्च (M4 5 छोस्य) धनुराच्छिनत् — ^{c}) G1 M1, 2 4 5 पृष्ठरक्षास् (for रक्षं) D2 शूरम् (for सूतम्) T G2–4 पृष्ठरक्षौ (G5 पृष्ठे ∗ ∗) तथा चास्य — ^{d}) T G3, 4 अविध्यन्; G5 प्रवि° (for अवि°) — After 6, D8 repeats 4^{cd}

7 ^{a}) Ś1 K1 2 4 दृष्ट्वा (for कृत्वा) — The portion from 7^{b} up to 50^{c} is lost in Ś2 on a missing folio D8 G5 om (hapl) 7^{c}–8^{d}, D7 reads the same after 10^{ab} — ^{c}) D2 ता सेनाम्, T G3 सेनाताम् (for सेनामस्य) K5 D3 5–7 सेनामस्य (D2 0 °नासम) र्दयामास — ^{d}) D5 शैनेय शरवृष्टिभि

8 For the sequence in D7, cf v l 7 Ś2 missing (cf v l 7) D8 G5 om 8 (cf v l 7). — ^{a}) K3 B Do1 अभज्यताथ, D2 7 साभज्यमाना (for °ताथ) S (G5 om) प्राभज्यत तत सेना — ^{b}) G3 4 शैनेयं परपीडिता. — After 8^{ab}, S (G5 om) ins

628* पलायनकृतोत्साहा भ्रमन्ती तत्र तत्र ह ।

[G1 M भारती (for तत्र ह) G2 विभ्रमति स तत्र ह (for the post half)]

— ^{c}) K1–4 D2 T G2 प्रयाद्द्रै; K5 प्रायाद्धि, B Do1 Dn2 G1 M3, 4 प्रायात्स (for °द्द्रै) — ^{d}) K4 om सत्य

9 Ś2 missing (cf. v l 7) — ^{a}) G5 om करो — ^{b}) Ś1 तव सैन्यस्य, K D2 5 7 8 तव सैन्ये स, T G M1 2 सैन्येषु तव (by transp) M3–5 सात्यकि (for वीर्यवान्) — ^{c}) G5 (sup lin) सात्यक (for अतीत्य) B1 च, M3–5 तु (for स) D2 T G M1 2 अती(G5 दि)त्य सहसा राजन् — ^{d}) B (except B2) D3 5 G2, 4, 5 द्रोणानीकं, D2 भोजानीक (for द्रोणा°)

10 For the sequence in D7, cf v l 7 Ś2 missing (cf v l 7) — ^{a}) K5 D5 7 परित्यज्य, D8 परिहृत्य (for पराजित्य) B1 2 4, 5 Do1 Dn2 D1 G5 M3–5 तु; B3 सु, D2 स (for च) — ^{c}) B1 (marg as in text) सूत, T G3 4 शौरि, G2 वीर (for शूर) — ^{d}) B3 सत्वरं (for असंभ्रमम्)

पदातिजनसंपूर्णमब्रवीत्सारथिं पुनः ।। ११
यदेतन्मेघसंकाशं द्रोणानीकस्य सव्यतः ।
सुमहत्कुञ्जरानीकं यस्य रुक्मरथो मुखम् ।। १२
एते हि बहवः सूत दुर्निवार्याश्च संयुगे ।
दुर्योधनसमादिष्टा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।
राजपुत्रा महेष्वासाः सर्वे विक्रान्तयोधिनः ।। १३
त्रिगर्तानां रथोदाराः सुवर्णविकृतध्वजाः ।
मामेवाभिमुखा वीरा योत्स्यमाना व्यवस्थिताः ।। १४
अत्र मां प्रापय क्षिप्रमश्वांश्चोदय सारथे ।
त्रिगर्तैः सह योत्स्यामि भारद्वाजस्य पश्यतः ।। १५

ततः प्रायाच्छनैः सूतः सात्वतस्य मते स्थितः ।
रथेनादित्यवर्णेन भास्वरेण पताकिना ।। १६
तमूहुः सारथेर्वश्या वल्गमाना हयोत्तमाः ।
वायुवेगसमाः संख्ये कुन्देन्दुरजतप्रभाः ।। १७
आपतन्तं रथं तं तु शङ्खवर्णैर्हयोत्तमैः ।
परिवव्रुस्ततः शूरा गजानीकेन सर्वतः ।
किरन्तो विविधांस्तीक्ष्णान्सायकाँल्लघुवेधिनः ।। १८
सात्वतोऽपि शितैर्बाणैर्गजानीकमयोधयत् ।
पर्वतानिव वर्षेण तपान्ते जलदो महान् ।। १९
वज्राशनिसमस्पर्शैर्वध्यमानाः शरैर्गजाः ।

---

11 Ś$_{2}$ missing (of v l 7) — [a]) $D_{7\ 8}$ सैन्यं च, M_{3-5} सैन्यं तु (for तत्सैन्य) — [b]) G_{2} -कुंजर (for -संकुलम्) D_{5} रथद्विपसमाकुलं — [c]) Ś$_{1}$ K_{1-3} -रथ ; $D_{3\ 6}$ गण- (for -जन-) D_{2} -संकीर्णम् (for संपू°) — [d]) Ś$_{1}$ वच (for पुन) S पुनर्यंतारमब्रवीत्

12 Ś$_{2}$ missing (of v l 7) Before 12, T G_{2-5} ins सात्यकि — [b]) Ś$_{1}$ K_{1-3} D_{1} द्रोणानीकेन (for °कस्य) D_{3} मध्यत (for सव्यत) — [d]) $K_{2\ 4}$ D_{6} (marg , sec m) यत्र, D_{8} पश्य (for यस्य) Ś$_{1}$ महान् (for मुखम्)

13 Ś$_{2}$ missing (of v l 7) — [a]) T G_{2-5} च (for हि) Ś$_{1}$ बलवतोथ, K_{1-4} D_{1} बलवस्सूत, D_{c1} बहव शूरा (for बहव सूत) — [b]) Ś$_{1}$ B D_{c1} D_{n2} दुर्निवाराश्; K_{1} दुर्वार्याश्(submetric), G_{2} सनिवार्याश् (for दुर्नि°) K_{5} D_{8} हि (for च) — [d]) K_{5} समरे (for मदर्थे) — After 13, S ins

629* न चाजित्वा रणे ह्येतान्शक्य प्राप्तुं जयद्रथ ।
नापि पार्थो मया सूत शक्य प्राप्तुं कथचन ।
एते तिष्ठन्ति सहिता सर्वे विद्यासु निष्ठिता ।

[(L 1) M_{8} च जित्वा G_{3} योधाश् (for ह्येताश्) — (L 3) G_{1} M सर्व (for सर्वे)]

14 Ś$_{2}$ missing (of. v l 7) — [a]) D_{3} त्रिगर्तार (sic) (for °र्तानां) Ś$_{1}$ रथोदढा (for °दारा)

15 Ś$_{2}$ missing (of. v l. 7) — [a]) T $G_{3.\ 4}$ M_{5} (sup lin as in text) तत्र (for अत्र) M_{3-5} मा (for मां) — [b]) D_{6} नोदय (for चो°) K_{1-4} प्रचोदयाश्वाश्च सारथे (hypermetric) — [c]) $D_{3\ 7\ 8}$ त्रैगर्तैं (for त्रि°) S योत्स्येह (for योत्स्यामि)

16 Ś$_{2}$ missing (of. v l 7) Before 16, S (except $M_{1\ 2}$) ins संजय — [a]) K_{4} तत प्रयात शनकै सूत (hypermetric) — [b]) T सात्वकस्य, G M सत्यकस्य (for सात्वतस्य) — [d]) $K_{1.\ 3\ 4}$ भासुरेण, $D_{3\ 3}$ भास्क° (for भास्व°)

17 Ś$_{2}$ missing (of v l 7) — [a]) T घृत्या, $G_{2\ 5}$ वृत्या (sic), $G_{3\ 4}$ घृत्ना (for वश्या) — [b]) D_{2} चाल्यमाना, G_{1} $M_{1.\ 2}$ प्रगर्जंतो, $M_{3\ 4}$ प्रवल्गंतो, M_{5} प्रव्रजतो (for वल्गमाना) — [c]) B_{4} partly damaged B_{4} G_{2} युद्धे, $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{1\ 2}$ संख्ये (for संख्ये) — [d]) B_{2} शर्वेंदु (for कुन्देन्दु) — For 17[cd], M_{3-5} subst

630* मारुतस्य गतौ तुल्याश्चन्द्रकुन्दनिभा शुभा ।

18 Ś$_{2}$ missing (of v l 7) — [a]) B D_{c1} D_{n2} $D_{1\ 3}$ रणे, $D_{6\ 7}$ रथे (for रथ) K_{5} तत्र, B_{2} $D_{3\ 8}$ तूर्णं (for त तु) — [b]) D_{5} इंदु (for शङ्ख) — [c]) $D_{7\ 8}$ च ते (for तत) D_{8} वीरा (for शूरा) — [d]) K_{5} D_{n1} $D_{2\ 5\ 7\ 8}$ सात्वतं (D_{8} °ता), B_{4} सर्वेश , T संवृत, G_{2} दसिता (for सर्वत) — [e]) Ś$_{1}$ K_{1-4} $D_{3\ 6}$ विशिखास् (for विविधास्) D_{5} M_{3-5} बाणान् (for तीक्ष्णान्) — [f]) D_{5} तीक्ष्णाश्च (for सायकाल्) B_{5} ऋजु (for लघु-) Ś$_{1}$ -वेदिन (sic), K_{4} -भेदिन, K_{5} $D_{3\ 6}$ -वेगिन , B (except B_{4}) D_{c1} D_{n1} D_{2} T G_{1-4} $M_{1\ 2}$ -योधिन (for वेधिन) G_{5} पायकल्पपुरोधिन (sic), M_{3-5} युयुधानरथ प्रति

19 Ś$_{2}$ missing (cf v l 7) — [a]) K_{2} तस्वतो (for सात्वतो) B_{4} $D_{2\ 5}$ G_{2} नि (for ऽपि) — [b]) B_{2} (marg) अपोथयत् (for अयोध°) — [d]) $D_{2\ 8}$ G_{1} $M_{1-3.\ 4}$ (inf lin) यथा (for महान्)

प्राद्रवन्रणमुत्सृज्य शिनिवीर्यसमीरितैः ॥ २०
शीर्णदन्ता विरुधिरा भिन्नमस्तकपिण्डकाः ।
विशीर्णकर्णास्यकरा विनियन्तृपताकिनः ॥ २१
संभिन्नवर्मघण्टाश्च संनिकृत्तमहाध्वजाः ।
हतारोहा दिशो राजन्भेजिरे भ्रष्टकम्बलाः ॥ २२
रुवन्तो विविधान्रावाञ्जलदोपमनिस्वनाः ।
नाराचैर्वत्सदन्तैश्च सात्वतेन विदारिताः ॥ २३

तस्मिन्द्रुते गजानीके जलसंधो महारथः ।
यत्तः संप्रापयन्नागं रजताश्वरथं प्रति ॥ २४
रुक्मवर्णकरः शूरस्तपनीयाङ्गदः शुचिः ।
कुण्डली मुकुटी शङ्खी रक्तचन्दनरूषितः ॥ २५
शिरसा धारयन्दीप्तां तपनीयमयीं स्रजम् ।
उरसा धारयन्निष्कं कण्ठसूत्रं च भास्वरम् ॥ २६
चापं च रुक्मविकृतं विधुन्वन्गजमूर्धनि । C 7 43 B 7 11! K 7 11!

20 Ś2 missing (cf. v 1 7) — b) K4 B2 D5–8 विध्यमाना, G5 बाध्यमानै°, M3–5 हन्यमाना (for वध्य°) B3 शितैर्गजा, D2 शरोत्तमै°, D5 G3 गजोत्तमा (for शरैर्गजा) — c) K1 2 प्राद्रवद् — d) Ś1 शिनिवर्यं, K1 °वीर्यं, K5 B Dc1 D1 5 7 8 °वीर, D8 क्षतिवीर्य (for शिनि) B Dc1 समीरिता, D2 -हता गजा, D5 समुच्छ्रितै° (for समीरितैः) S शि(G3 श)निपुंगव पीडिता

21 Ś2 missing (cf. v 1 7) — a) D2 स (for वि) — b) Ś1 K2–4 B Dc1 Dn2 D1 8 पिंडिका, D2 पिंडिन° (for पिण्डका°) D7 भिन्नपिंडकमस्तका°, G1 M1 2 भिन्नमस्तिष्कपीडिता Cd cites मस्तकपिंडक — c) K5 Dn1 D7 विदीर्ण, D3 G1 M1 2 निर्भिन्न, T G2–5 M3–5 निर्भिण्ण (for विशीर्ण) G2 -यंत्रास्य- (for -कर्णास्य) D5 शिरा (for करा) — d) Ś1 K1–3 D2 T विनियन्त्र, M5 (sup. lin.) वियोक्ता वि (for विनियन्तृ)

22 Ś2 missing (cf. v 1 7) — a) K2 D5 G5 समिन्न, Dc1 सछिन्न, D7 सनि* (for समिन्न) Ś1 K1–4 B1. 4 Dn2 D1 मर्म, D3 -चर्म (for वर्म-) K1 घटश्च, D3 5 6 -संघांश्च (for -घण्टाश्च) M3–5 समिन्न घटवर्माण — b) B Dc1 D1 विनिकृत्त (for संनि) — d) B2 (marg.) नष्ट; Dn1 भिन्न (for भ्रष्ट) T G2–4 M3–5 -कंबला

23 Ś2 missing (cf. v 1 7) — a) B3 G4 क्षुवंतो, B1 5 Dn1 D7 8 नर्दंतो, Dc1 D2 कुर्वंतो, G5 श्रयंतो (for रुवन्तो) K5 राजन्; B Dc1 Dn D1 2 7 8 नादान् (for रावान्) — b) Ś1 K3 3. 5 B1 4 Dc1 Dn2 D1 8 T G2–4 निःस्वना, B2 3 D5 निस्वनान् (for °ना) — After 23abc, B Dc1 D1 ins.

631* मल्लैरञ्जलिकैस्तथा ।
क्षुरप्रैरर्धचन्द्रैश्च

[D1 om. line 1]

— D1 reads 23d twice — d) K4 सात्यिकेन, M3–5 सत्यकेन (for सात्वतेन) — After 23, K4 B Dc1 D1 ins.

632* क्षरन्तोऽसृक्तथा मूत्रं पुरीषं च प्रदुद्रुवुः ।
बभ्रमुश्चस्खलुश्चान्ये पेतुर्मम्लुस्तथापरे ।
एवं तत्कुञ्जरानीकं युयुधानेन पातितम् ।
शरैरग्न्यर्कसंकाशैः प्रदुद्राव समन्ततः ।

[(L. 2) B1 3 चास्खलुश्च — (L. 3) B1–3 Dc1 तापितं, B1 पीडितं (for पातितम्)]

24 Ś2 missing (cf. v 1 7) — a) K2 स्तुते, B Dc1 D1 3 6–8 G5 हृते (for द्रुते) — b) B2 4 5 Dc1 D2 T G1 3–5 M1. 2 महाबल°, D7 °रथा, G2 °मना (for °रथ) — c) Ś1 K1–4 नागान् (for नागं) — d) D7 8 राजताश्व (for रज°)

25 Ś2 missing (cf. v 1 7) — a) K5 Dn D2 3 5–8 G5 वर्म(D7 8 पर्म)धर°, B1–3 5 Dc1 T G2–4 वर्णरथ, B4 G1 M वर्णतनु (for °कर) K1 2 4 D1 श्रीमान् (for शूरस्) — b) D5 प्रभुः (for शुचिः) — c) D1 मुकुट, T G M1 2 मकुटी K5 Dn1 D2 7 8 स्रग्वी; B3 4 खड्गी (for शङ्खी) — d) Ś1 K Dn D2 3 5–8 भूषित (for रूषित) — For 25cd, M3–5 subst.

633* रक्तचन्दनदिग्धाङ्गः साङ्गदः सहकुण्डलः ।

26 Ś2 missing (cf. v 1 7) Dn2 om. 26ab — a) T G4 शिरस्या (for सा) K5 मालां, D5 श्रीमान् (for दीप्तां) — b) K5 शुभां, D1 मणीं (for स्रजम्) — d) T G2–4 कर्णत्राणं; G1. 5 M कंठत्राणं (for °सूत्रं) Ś1 K3 Dc1 D1 भासुरं (for भास्वरम्)

27 Ś2 missing (cf. v 1 7) — a) D5 रत्न, G5 M1 2 रुग्म (for रुक्म) M3–5 स रुक्मविकृत चाप — b) K4 T G1 2 5 M विधून्वन् K3 D2 6 राज, K5

अशोभत महाराज सविद्युदिव तोयदः ॥ २७
तमापतन्तं सहसा मागधस्य गजोत्तमम् ।
सात्यकिर्वारयामास वेलेवोद्वृत्तमर्णवम् ॥ २८
नागं निवारितं दृष्ट्वा शैनेयस्य शरोत्तमैः ।
अक्रुध्यत रणे राजञ्जलसंधो महाबलः ॥ २९
ततः क्रुद्धो महेष्वासो मार्गणैर्भारसाधनैः ।
अविध्यत शिनेः पौत्रं जलसंधो महोरसि ॥ ३०
ततोऽपरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च ।
अस्यतो वृष्णिवीरस्य निचकर्त शरासनम् ॥ ३१
सात्यकिं छिन्नधन्वानं प्रहसन्निव भारत ।
अविध्यन्मागधो वीरः पञ्चभिर्निशितैः शरैः ॥ ३२
स विद्धो बहुभिर्बाणैर्जलसंधेन वीर्यवान् ।
नाकम्पत महाबाहुस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३३
अचिन्तयन्वै स शरान्नात्यर्थं संभ्रमाद्बली ।
धनुरन्यत्समादाय तिष्ठ तिष्ठेत्युवाच ह ॥ ३४
एतावदुक्त्वा शैनेयो जलसंधं महोरसि ।
विव्याध षष्ट्या सुभृशं शराणां प्रहसन्निव ॥ ३५
क्षुरप्रेण च पीतेन मुष्टिदेशे महद्धनुः ।
जलसंधस्य चिच्छेद विव्याध च त्रिभिः शरैः ॥ ३६
जलसंधस्तु तत्त्यक्त्वा सशरं वै शरासनम् ।

D7 8 रण-, D5 नाग (for गज) — c) Ś1 K1–4 अरोचत, D1 रोच*त (for अशोभत) G3 महाराजा — G5 om (hapl) 27^{d}–29^{a}

28 Ś2 missing (cf v l 7) G5 om 28 (cf v l 27) — b) Ś1 K माधव स (K5 °वश्च) (for मागधस्य) — d) K4 Dn2 D1. 8 उद्भूतम्, B उद्धूतम्, D6 उद्वृतम् (for उद्वृत्तम्) D2 G1 M वेलोद्वृत्त(D2 °द्धूत)-मिवार्णवं, D6 वेलेव मकरालयं

29 Ś2 missing (cf v l 7) G5 om. 29^{abc} (cf v l 28) — c) K1 अरुध्यत (for अक्रु°) — d) G2 महामना (for °बल) — After 29, M3–5 ins

634* संप्रापयद्रणे राजन्नागराज महाबलम् ।

30 Ś2 missing (cf. v l 7) — a) B4 D1. 5 महाराज, D2 M3–5 रणे नागे (D2 राजन्) (for महेष्वासो) — b) Ś1 विशिखैर् (for मार्गणैर्) D5 अरि- (for भार-) M3–5 वारिते भरत(M3 पुरुष)र्षभ — After 30^{ab}, M3–5 ins

635* स वार्यमाणो बाणौघैः शैनेयेनाथ वीर्यवान् ।

— c) K1 शितैः, K4 सनेः, K5 शने (for शिने) — For 30^{cd}, M3–5 subst

636* अविध्यन्निशितैर्बाणैः सत्यक प्रहसन्निव ।

31 Ś2 missing (cf v l 7) G5 om (hapl) 31^{a}–35^{b} — c) M3–5 अथास्य (for अस्यतो) — d) Ś1 निश्चकर्त, B2 Dc1 विच° (for निच°)

32 Ś2 missing (cf. v l 7) G5 om 32 (cf v l 31) — c) G1 अपश्यद् (for अविध्यन्) K1–4 मगधो; S (G5 om) विवरे (for मागधो) K1 वीरा D1 अविध्यद्द्विरदस्थोयं — d) G1 M1 2 पंचाशन् (for पञ्चभिर्) D3 6 विशिखै (for निशितै) B Dc1 D2 T G2–4 M3–5 पचाशद्भि शितै शरै

33 Ś2 missing (cf v l. 7) G5 om 33 (cf v l 31) — b) M3–5 सात्यकि (for वीर्यवान्) — c) T G2–4 तदा राजंस्, G1 M महाराज (for °बाहुस्)

34 Ś2 missing (cf v l 7) G5 om. 34 (cf v l 31) D2 om 34^{ab} — a) T G1–3 M अचिंतयित्वा (for °यन्वै) G4 अर्पयित्वा च स शरान् — b) K5 D1 S (G5 om) अत्यर्थं (for ना°) T G3 4 सस्मृत, G1 2 M संभ्रमे (for °माद्) K1–3 वशी (for वली) — d) B4 G1 M चाब्रवीत्, D6 उवाच च (for उवाच ह)

35 Ś2 missing (cf. v l 7) G5 om 35^{ab} (cf v l 31) — a) K4 D6 सैनेयो D2 S (G5 om) एवमुक्त्वा तु शैनेयो — K3 om 35^{cd} — c) M3–5 विव्याध सायकैः षष्ट्या — d) G2 शराणा नतपर्वणा, M3–5 व्यथयन्निव भारत

36 Ś2 missing (cf v l 7) — a) Ś1 D2 सुपीतेन, K Dn D1. 3 5–8 सुतीक्ष्णेन (for च पीतेन) — b) Ś1 K1–3 D1 मुष्टिच्छेदे (for °देशे) D3 महा- (for महद्) — d) S त विव्याध (T G2 °थ) (for विव्याध च) Ś1 K1–4 D1 दशभि, K5 त्रिशतै (for च त्रिभि)

37 Ś2 missing (cf v l. 7) — a) Ś1 K1–3 B1 2 D1 3 8 तु तं, B3 M3–5 ततस्, G5 तनुं (for तु तद्) B3 कोपात् (for त्यक्त्वा) — c) K5 Dn1 विसृजद् (for त्य°)

तोमरं व्यसृजत्तूर्णं सात्यकिं प्रति मारिष ॥ ३७
स निर्भिद्य भुजं सव्यं माधवस्य महारणे ।
अभ्यगाद्धरणीं घोरः श्वसन्निव महोरगः ॥ ३८
निर्भिन्ने तु भुजे सव्ये सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
त्रिंशद्भिर्विशिखैस्तीक्ष्णैर्जलसंधमताडयत् ॥ ३९
प्रगृह्य तु ततः खड्गं जलसंधो महाबलः ।
आर्षभं चर्म च महच्छतचन्द्रमलंकृतम् ।
तत आविध्य तं खड्गं सात्वतायोत्ससर्ज ह ॥ ४०
शैनेयस्य धनुश्छित्त्वा स खड्गो न्यपतन्महीम् ।
अलातचक्रवच्चैव व्यरोचत महीं गतः ॥ ४१
अथान्यद्धनुरादाय सर्वकायावदारणम् ।
शालस्कन्धप्रतीकाशमिन्द्राशनिसमस्वनम् ।
विस्फार्य विव्यधे क्रुद्धो जलसंधं शरेण ह ॥ ४२
ततः साभरणौ बाहू क्षुराभ्यां माधवोत्तमः ।
साङ्गदौ जलसंधस्य चिच्छेद प्रहसन्निव ॥ ४३
तौ बाहू परिघप्रख्यौ पेततुर्गजसत्तमात् ।
वसुंधराधराद्भ्रष्टौ पञ्चशीर्षाविवोरगौ ॥ ४४
ततः सुदंष्ट्रं सुहनु चारुकुण्डलमुन्नसम् ।
क्षुरेणास्य तृतीयेन शिरश्चिच्छेद सात्यकिः ॥ ४५
तत्पातितशिरोबाहुकबन्धं भीमदर्शनम् ।　C 7 4511 B 7 115 K 7 115

38 Ś2 missing (cf v 1 7) —^{a}) Ś1 K3 निर्विद्य, K1 8 निर्विश्य (for निर्भिद्य) —^{b}) K5 सात्यकेस्तु (for माधवस्य) —^{c}) Ś1 K1 M1 2 अत्यगाद्, D8 अगमद् (for अभ्यगाद्) B5 शूर, S भित्त्वा (G2 गत्वा) (for घोर) — After 38, Dn1 reads 41^{ab}

39 Ś2 missing (cf. v 1 7) —^{a}) D7 8 निर्भिन्नस्तु; T G2–5 M1.2 °ण्णस्तु, G1 निर्भिन्नस्ते, M3–5 निर्भिण्णे तु (for °न्ने तु) —^{c}) B1–3 5 Dc1 त्रिंशता (for °द्भिर्) S त्रिं(G1 M2 विं)शद्भिर्नि(M1 [sup lin as in text] 3–5 सा नि)शितैर्बाणैर्

40 Ś2 missing (cf v 1 7) —^{a}) D3.5 प्रगृह्य च, G1 M1.2 प्रतिगृह्य — K1 om (hapl) 40^{bcde} —^{b}) B4 T G M1.2 महारथ (for बल) —^{c}) B1–3 Dc1 तु (for च) D5 आर्षभं च महच्चर्म —^{d}) Ś1 K3 3 D1 अलंकृत, B4 च भानुमत् B1–3 5 Dc1 T G1.3–5 M1.2 शतचंद्रक(T G3–5 म)संकुल, G2 °म्र सम*हत्; M3–5 °म्रेण संकुलं — Dn1 reads 40^{ef} after 41 —^{e}) D2.3 5 खड्गं च (for तं खड्गं) D1 5 7 8 आविध्य च (D7 8 °ध्यत) तं खड्गं Cd cites आविध्य (as in text)

41 Ś2 missing (cf v 1 7) Dn1 reads 41^{ab} after 38 —^{a}) M3–5 सत्यकस्य (for शैनेयस्य) —^{b}) M3–5 [ऽ]भ्यपतन् (for न्यप) B Dc1 D2 3.5 G1 M1 2 भुवि (for महीम्) —^{c}) D5 तत्र (for चैव) —^{d}) G1 M1.2 मही तत (for महीं गत) — For 41^{cd}, M3–5 subst.

637* अग्निचक्रमिवाविद्धं यथा स्यान्नमसच्युतम् ।

— After 41, Dn1 reads 40^{ef}, while M ins after it

638* भ्राजति स्म तत खड्ग सप्राप्त पृथिवीतलम् ।
[M1 2 भ्राजति]

42 Ś2 missing (cf v 1 7) —^{a}) K2 तथा (for अथ) —^{b}) D3 6 M3–5 सर्वकायविदारण — After 42^{ab}, S ins

639* जलसंधमभिप्रेक्ष्य त्रस्सयित्वा च माधव ।
[M1 2 अपि (for अभि)]

—^{c}) K3–4 S सालस्कंध, B1–3 5 Dc1 शा(B2 सा)-लस्तंभ, B4 °स्तंभ (for स्कन्ध) —^{d}) K1 B3 D5 3 T G5 समप्रभं (for स्वनम्) —^{e}) D7 8 विस्फार्य क्रुद्धो विव्याध; S विस्फार्य सदधे (G5 दधते) क्रुद्धो —^{f}) Ś1 रणेन ह, K1.3 4 रणे त्वरन्, K2 शरे त्वरन्, B1–4 Dc1 शरेण तु (B4 च), D2 7 8 रणे हसन् (for शरेण ह) S जलसंधवधे शरान्

43 Ś2 missing (cf v 1 7) —^{a}) G1 M स हस्ताभरणौ बाहू —^{b}) Ś1 K1.4 D3 6 शराभ्यां (for क्षु) M3–5 क्षुराभ्यां परिघोपमौ —^{c}) K3 D1 सागदो, Dn1 D5 7 8 सात्यकिर् M3–5 सागदौ मगधेंद्रस्य —^{d}) M3–5 चिच्छेद शिनिपुंगव

44 Ś2 missing (cf v 1. 7) —^{a}) D7 8 तौ बाहू परिघाकारौ, M3–5 तौ बाहू जलसंधस्य —^{c}) K3 D5 7 8 वसुंधरावराद्भ्रष्टौ, D2 वसुधामंबरा°; D3 6 वसुंधरायां विभ्रष्टौ Cd cites वसुधराधरा

45 Ś2 missing (cf. v 1. 7) —^{a}) Ś1 K1 3 D6 G1.3 5 M1.2 सुहनुं, K5 B4 Dn D2 5 7 8 सुमहत्, B1–3 5 Dc1 सुभगं (for सुहनु) —^{b}) Ś1 K B (except B4) Dn2 D1–3 6 उन्नसं, Dn1 उन्नतं (for उन्नसम्) D5

द्विरदं जलसंधस्य रुधिरेणाभ्यषिञ्चत ॥ ४६
जलसंधं निहत्याजौ त्वरमाणस्तु सात्वतः ।
नैषादिं पातयामास गजस्कन्धाद्विशां पते ॥ ४७
रुधिरेणावसिक्ताङ्गो जलसंधस्य कुञ्जरः ।
विलम्बमानमवहत्संश्लिष्टं परमासनम् ॥ ४८
शरार्दितः सात्वतेन मर्दमानः स्ववाहिनीम् ।
घोरमार्तस्वरं कृत्वा विदुद्राव महागजः ॥ ४९
हाहाकारो महानासीत्तत्र सैन्यस्य मारिष ।
जलसंधं हतं दृष्ट्वा वृष्णीनामृषभेण ह ॥ ५०
विमुखाश्चाभ्यधावन्त तव योधाः समन्ततः ।
पलायने कृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥ ५१
एतस्मिन्नन्तरे राजन्द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्युयुधानं महारथम् ॥ ५२
तमुदीर्णं तथा दृष्ट्वा शैनेयं कुरुपुंगवाः ।
द्रोणेनैव सह क्रुद्धाः सात्यकिं पर्यवारयन् ॥ ५३
ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां सात्वतस्य च ।
द्रोणस्य च रणे राजन्घोरं देवासुरोपमम् ॥ ५४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

चारुकुण्डलमण्डितं, D7 8 °संयुत

46 Ś2 missing (cf v l 7) Ś1 K1-4 D1 om 46^{ab} — a) Dn1 G1 शिरोबाहु, D5 6 °बाहु, D7 G2 °बाहू (for °बाहु-) — c) Ś1 K1-4 D1 द्विरदो (for °दं) — d) K4 अभिसिंचत

47 Ś2 missing (cf. v l 7) D8 om 47 — b) B2 M3-5 स (for तु) B1 (marg as in text) D5 G2 M3 5 सात्यकि (for सात्वत) — c) Ś1 K1-4 D1 विषाण, K5 D5 विमानं, D2 7 वितान (for नैषादिं) — d) D2 महीपते (for विशां पते) — For 47^{cd}, S subst

640* कबन्ध द्विरद चैव शरवर्षैरवाकिरत् ।

[G1 2 M द्विरथ (for °द)]

48 Ś2 missing (cf v l 7) — a) K2 मवलिप्ताङ्गो (for °सिक्ताङ्गो) — c) G1 M विळवमानम् K2 अवस (for अवहत्) — d) D7 8 सुश्लिष्ट (for सं°) Dn2 om from मासनम् up to सैन्यस्य (in 50^{b}) K2 श्लिष्ट परममानस, D2 सश्लिष्ट परमेषुणा, D3 6 °ष्ट स शरासनं, S कबंधं शि(G1 2 M श्लि)ष्टमासने

49 Ś2 missing (cf v l 7) Dn2 om. 49 (cf v l 48) — b) B2 मार्दयाण (for मर्दमान) — c) Ś1 स्वन (for स्वरं) M4 (inf lin as in text) श्रुत्वा (for कृत्वा) — d) M3-5 गजोत्तम (for महागज)

50 Ś2 missing up to 50^{abc} (cf. v l 7) Dn2 om up to सैन्यस्य (cf. v l 48) G5 om 50^{b}–52^{a} — b) Ś1 K1-4 कुरु (for तव) M3 4 5 (inf lin as in text) जलसधे निपातिते — d) Ś K1 2 D3 वृषभेण: K3 4 ऋषभेन, B2 Dn2 प्रवरेण K5 B1-3 5 Dc1 Dn D1 2 5 7 8 S (G5 om) तु, B1 च (for ह)

51 G5 om 51 (cf v l 50) — a) S (G5 om) विमुखा विद्रुताश्चैव — b) G1 3 4 M योधा Ś2 K1-4 D1 सहस्रश, M3-5 विशा पते (for समन्तत)

52 G5 om 52^{a} (cf. v l 50) — After 52^{ab}, S ins

641* सन्यस्य भार सुमहत्कृतधर्मणि भारत ।
स हि पार्थात्रणे यत्तान्दधारैको महाबल ।

[L 1) T सैन्यस्य, G3 4 स न्यस्य (for सन्यस्य) G3 5 स न्यस्य सुमहद्भार (for the prior half) — (L 2) G1 रणा (for रणे) G2-5 यत्नाद् (for यत्तान्) G1 M महारथ (for °बल)]

— d) M3-5 भारद्वाजोपि सात्यकिं — After 52, G1 M ins

642* जलसध हत दृष्ट्वा पुत्रस्ते कुरुपुंगव ।
सहोदरैस्तु संयुक्त सात्यकिं समुपाद्रवत् ।
तत समभवद्युद्धं कुरूणा सत्यकस्य च ।

[(L 1) G1 M1 2 पुगव — (L 2) G1 M1 2 समोदरै सुसक्रुद्ध (for the prior half) G1 M1 2 सत्यक (for सात्यकिं)]

53 a) K2 G3 ततो, K3 हतं (for तथा) — d) G2 lacuna, M3-5 शैनेय (for सात्यकिं) K3 B Dn2 S समुपाद्रवन्, K4 परिवारयन्, Dn1 D7 8 पर्यवारयत् (for °वारयन्)

54 M3. 4 om 54^{ab} — b) B1 सात्वतेन (for °तस्य)

९२

संजय उवाच ।
ते किरन्तः शरव्रातान्सर्वे यत्ताः प्रहारिणः ।
त्वरमाणा महाराज युयुधानमयोधयन् ॥ १
तं द्रोणः सप्तसप्तत्या जघान निशितैः शरैः ।
दुर्मर्षणो द्वादशभिर्दुःसहो दशभिः शरैः ॥ २
विकर्णश्चापि निशितैस्त्रिंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ।
विव्याध सव्ये पार्श्वे तु स्तनाभ्यामन्तरे तथा ॥ ३
दुर्मुखो दशभिर्बाणैस्तथा दुःशासनोऽष्टभिः ।
चित्रसेनश्च शैनेयं द्वाभ्यां विव्याध मारिष ॥ ४
दुर्योधनश्च महता शरवर्षेण माधवम् ।
अपीडयद्रणे राजञ्शूराश्चान्ये महारथाः ॥ ५
सर्वतः प्रतिविद्धस्तु तव पुत्रैर्महारथैः ।
तान्प्रत्यविध्यच्छैनेयः पृथक्पृथगजिह्मगैः ॥ ६
भारद्वाजं त्रिभिर्बाणैर्दुःसहं नवभिस्तथा ।
विकर्णं पञ्चविंशत्या चित्रसेनं च सप्तभिः ॥ ७
दुर्मर्षणं द्वादशभिश्चतुर्भिश्च विविंशतिम् । C 7 B 7 K 7

D3 6 ह, G5 वै (for च)

Colophon D4 missing — *Sub parvan* Ś1 K3–5 B2–4 Dn1 D1 2 5 7 8 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K1 8 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś K1–4 D1 3 6 सात्यकि(Ś2 °क)प्रवेश , K5 B Dc1 D2 5 7 8 G1 M सात्यकिप्रवेशे जलसंधवध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G3–4 113 , B2 3 114 , B5 122 , Dn1 115 , D2 118 , D3 12 , G1 M 112 , G5 109 — *Śloka no* G5 49

92

☞ This adhy is missing in D4 (cf. v l 7 87 50)

1 After the ref , S ins

643* सात्वतस्य रणे कर्म योद्धुं दृष्ट्वा महारथा ।
अमृष्यमाणा संयत्ता शैनेयं समुपाद्रवन् ।

[(L 1) G2 M3–5 योद्धुर् (for योद्धु) — (L 2) M3–5 पर्यवारयन् (for समुपाद्रवन्)]

— b) Ś1 महारथा (for प्रहारिण) — d) Ś2 शिने पुत्रम् (for युयुधानम्)

2 K2 B5 om. (hapl) 2^{cd} — c) Ś2 दुर्दर्शनो , K1 D5 8 दुर्भेषणो (for दुर्मर्षणो) D8 [ऽ]थ दशभिर् (for द्वादशभिर्) — d) S दुःषहो (for दुःसहो) M3–5 नवभि (for दशभि) D2 तथा (for शरै)

3 a) B5 किरंतश्च (for विकर्णश्च) D5 7 8 विशिखैस् (for निशितैस्) — b) B1–3 Dc1 त्रिंशता , D2 विंशद्भि (for त्रिं) — c) S विव्याध (T G1 2 °थ) मार्गणै स्तूर्णं — d) B1–3 Dc1 D3 5 6 स्तनयोर् (for स्तनाभ्याम्) S वामपार्श्वे स्तनांतरे

4 B4 repeats 4^{ab} after 7 — a) K1 दुर्मर्षणो (hypermetric), B4 (second time) दुर्मुख (for दुर्मुखो) — b) B4 (second time) दुःशासनमथाष्टभि — c) K1 दर्शनीय , D5 च सैनेय (for च शैनेय) — K4 om (hapl) 4^{d}–6^{c}

5 K4 om 5 (cf. v l 4) — a) D2 तु (for च) D7 सहसा , D8 संहत्य (for महता) — c) B2 (marg) G3 4 अपीडयन् (for °यद्) — d) D3 दारैश्च (for शूराश्च)

6 K4 om 6^{abc} (cf. v l 4) Ś K1–3 D1 om (hapl) 6^{ab} — After 6^{ab}, S ins

644* स युध्यमानश्च तथा सर्वत कुरुपुंगवै ।
[M5 तु (for च)]

— c) B4 Dn2 D1 5 7 8 वार्ष्णेय (for शैनेय) — d) M3–5 [अ]रिंदम (for अजिह्मगै) — After 6, S (except G5) ins

645* सात्यकि पुण्डरीकाक्षो ह्यक्षेपु परिनिष्ठित ।
[M1 2 सत्यक (for सात्यकि)]

7 G2 reads 7^{ab} twice. — a) G2 (first time) माश्चर्यशृंगि (for भारद्वाज) — b) Some MSS दुःषहं , G2 (first time) दुर्मुखं B1–3 5 Dc1 D2 S (G2 [both times]) दशभिस् (for नव°) K5 B Dc1 Dn1 D5 7 8 S (G2 [both times]) शरै (for तथा) — d) Ś1 D2 पञ्चभि (for सप्तभि) — For 7^{cd}, D8 subst

646* दशभिश्चित्रसेनं च विकर्णं पञ्चविंशत्या ।

सत्यव्रतं च नवभिर्विजयं दशभिः शरैः ॥ ८
ततो रुक्माङ्गदं चापं विधुन्वानो महारथः ।
अभ्ययात्सात्यकिस्तूर्णं पुत्रं तव महारथम् ॥ ९
राजानं सर्वलोकस्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
शरैरभ्याहनद्गाढं ततो युद्धमभूत्तयोः ॥ १०
विमुञ्चन्तौ शरांस्तीक्ष्णान्संदधानौ च सायकान् ।
अदृश्यं समरेऽन्योन्यं चक्रतुस्तौ महारथौ ॥ ११
सात्यकिः कुरुराजेन निर्विद्धो बह्वशोभत ।
अस्रवद्रुधिरं भूरि स्वरसं चन्दनो यथा ॥ १२
सात्वतेन च बाणौघैर्निर्विद्धस्तनयस्तव ।
शातकुम्भमयापीडो बभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥ १३
माधवस्तु रणे राजन्कुरुराजस्य धन्विनः ।
धनुश्चिच्छेद सहसा क्षुरप्रेण हसन्निव ।
अथैनं छिन्नधन्वानं शरैर्बहुभिराचिनोत् ॥ १४
निर्भिन्नश्च शरैस्तेन द्विषता क्षिप्रकारिणा ।
नामृष्यत रणे राजा शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ १५
अथान्यद्धनुरादाय हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
विव्याध सात्यकिं तूर्णं सायकानां शतेन ह ॥ १६
सोऽतिविद्धो बलवता पुत्रेण तव धन्विना ।
अमर्षवशमापन्नस्तव पुत्रमपीडयत् ॥ १७
पीडितं नृपतिं दृष्ट्वा तव पुत्रा महारथाः ।
सात्वतं शरवर्षेण छादयामासुरञ्जसा ॥ १८

— After 7, B4 repeats 4^ab

8 D8 om (hapl) 8^ab — ^a) Ś2 दुर्दर्शनं (for दुर्मर्षणं) — ^b) B Dc1 Dn2 D1 2 S अष्टा(D3 T G3 5 °ष्ट)भिश् (for चतुर्भिश्) — ^c) Ś2 K1 2 4 B4 Dn1 D3 5-8 S दशभिर् (for नव°) — ^d) Ś2 K1 2 4 B4 Dn1 D1 3 5-8 नवभि (for दशभि) — After 8, S ins

647* दुर्योधनं त्रिभिर्विद्ध्वा सुपुङ्खैस्तिग्मतेजसै· ।
[G1 M1 2 सित- (for तिग्म-) G3. 4 तेजनै· (for °सै·)]

9 ^a) D2 3 6 G5 M3 रुक्मांगदश् (for °गदं) Dn1 D2 5 चापि (for चाप) — ^b) S (except G3-5) विधून्वानो (for विधु°) D2 महद्धनु (for महारथ) — D8 om. (hapl) 9^c–10^b K3 reads 9^cd twice. — ^d) K5 D3 5 S (except G5) तव पुत्रं (by transp)

10 D8 om 10^ab (cf. v 1 9) Ś K1-4 D1. 6 7 G2 om (hapl) 10^ab — ^a) B4 लोकानां (for °लोकस्य) — ^b) K5 Dn D2 5 S (G2 om) सर्वलोकमहारथ (K5 Dn D2 5 G5 °थं) — ^c) Dc1 D2 3 6 G1. 3-5 M1. 2 अभ्यद्रवद् (for अभ्या°) — ^d) D3 6 तदा (for तयो·) — For 10^cd, M3-5 subst.

648* तत· प्रववृते युद्धं कुरुमाधववीरयो ।

11 ^c) M3 अदृश्यत् (for अदृश्यं)

12 ^a) D7 कुरुराजेंद्र — ^b) Ś1 निर्विण्णो, D2 स विद्धो (for निर्विद्धो) K1 D3 6 शोभत (for [ऽ]शो°) M3 4 5 (sup lin) निर्विद्ध· पचभि शरै — ^c) Ś K1-3 Dn1 D7 8 G1 5 M1 2 आस्रवद्, B1 प्राद्र°, D3 6 प्रास्र° (for अस्र°) M3-5 सुस्राव रुधिरं रक्तं — ^d) K1 B1 3. 4 D3 6 सुरस (for स्वरसं) B4 D8 M1 चंदनं, Cd चन्दनो (as in text)

13 ^a) B Dc1 स सात्वतेन, T G M1 2 सात्वतस्य च, M3-5 सत्यकस्य च (for सात्वतेन च) — ^b) D3. 6 विद्धस्तु (for निर्विद्धस्) — ^c) Ś K1-3 D2 शातकौंभमयापीडो, T G3 4 शातकुंभमयो विद्धो — ^d) B4 G1 M3 4. 5 (sup lin) बभौ सूर्य इवोदित·

14 ^b) M3. 4. 5 (sup lin) निर्विद्ध पंचभि शरै· — ^c) N (except B Dc1 D2, D4 missing) समरे (for सहसा)

15 ^a) Ś1 निर्भिन्नाश्, K4 विच्छिन्नस्, S निर्भिण्णस् (for निर्भिन्नश्) Dc1 D3 S तु, D2 स (for च) Ś1 शरास् (for शरैस्) — ^b) D3 6 त्रिशता, M3-5 शत्रुणा (for द्विषता) — ^c) Ś2 D1 नामृश्यत K5 Dn1 D3 6 7 राजन् (for राजा) — ^d) Ś1 K2 3 -कारणं (for -लक्षणम्) D2 शत्रोर्विजयमागतं

16 ^b) Ś2 K3 G1 5 M दुरानम (G5 °न) (for °सदम्) — ^c) T G2 विव्याथ K1 2 G3 सात्यकिस् (for °किं) — ^d) B3-5 D3 शायकाना Ś2 B1 5 Dc1 च, D2 तु, T G M1 2 वै (for ह) M3-5 शतेनैनं शिलीमुखै·

17 ^b) Dn2 धीमता (for धन्विना) — ^d) D2 दुर्योधनमपीडयत्

18 ^a) M3-5 तु नृपं (for नृपतिं) — ^b) D1. 6 G1

स छाद्यमानो बहुभिस्तव पुत्रैर्महारथैः ।
एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ १९
दुर्योधनं च त्वरितो विव्याधाष्टभिराशुगैः ।
प्रहसंश्चास्य चिच्छेद कार्मुकं रिपुभीषणम् ॥ २०
नागं मणिमयं चैव शरैर्ध्वजमपातयत् ।
हत्वा तु चतुरो वाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
सारथिं पातयामास क्षुरप्रेण महायशाः ॥ २१
एतस्मिन्नन्तरे चैव कुरुराजं महारथम् ।
अवाकिरच्छरैर्हृष्टो बहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥ २२
स वध्यमानः समरे शैनेयस्य शरोत्तमैः ।
प्राद्रवत्सहसा राजन्पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
आप्लुतश्च ततो यानं चित्रसेनस्य धन्विनः ॥ २३
हाहाभूतं जगच्चासीद्दृष्ट्वा राजानमाहवे ।
ग्रस्यमानं सात्यकिना खे सोममिव राहुणा ॥ २४
तं तु शब्दं महच्छ्रुत्वा कृतवर्मा महारथः ।
अभ्ययात्सहसा तत्र यत्रास्ते माधवः प्रभुः ॥ २५
विधुन्वानो धनुःश्रेष्ठं चोदयंश्चैव वाजिनः ।
भर्त्सयन्सारथिं चोग्रं याहि याहीति सत्वरः ॥ २६
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
युयुधानो महाराज यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ २७
कृतवर्मा रथेनैष द्रुतमापतते शरी ।
प्रत्युद्याहि रथेनैनं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ २८ C 7 423 D 7 116 K 7 116

पुत्रं (for पुत्रा) B3 Dc1 महाबला (for °रथा) — ^{c}) Dn1 D5 7 8 G1 M3–5 सात्यकिं (for सात्वत) — ^{d}) Ś1 K5 Dn1 D2 5 7 8 ओजसा, Cd अञ्जसा (as in text)

19 ^{a}) Ś1 B1 2 5 D6 T G1, 2 M स (for स) B1–3 बलिभिस् (for बहुभिस्) — ^{b}) M3–5 पुत्रैस्तव (by transp) — ^{c}) Dc1 दशभिर् (for पञ्चभिर्) — ^{d}) K3 सर्वं (sic) (for पुनर्) T G2 विव्याथ

20 ^{b}) T G2 विव्याय K2 B2 [अ]ष्टाभिर् (for [अ]ष्टभिर्) — D6 om 20^{c}–21^{d}, D7 reads the same twice — ^{cd}) D5 सायकं (for कार्मुकं) D2 शत्रु सूदन (for रिपुभीषणम्) M3–5 प्रहसन्निव शैनेयो राज्ञ श्चिच्छेद कार्मुकं

21 For the repetition in D7, cf v l 20 D6 om 21^{abcd} (cf v l 20) — ^{b}) D3 रथान् (for शरैर्) K5 अपाहरत् (for तयत्) — ^{c}) K2 4 5 B (except B1) Dc1 Dn2 D3 5 T G1 2 5 M1 2 हत्वा च; M3–5 चतुर्भिश् (for हत्वा तु) — ^{d}) M3–5 अनयद्यमसादनं — ^{e}) G5 प्रेषयामास (for पातया)

22 ^{a}) Ś K1 2 4 D1 राजन्; T G2–5 वीर (G5 र) (for चैव) — ^{b}) Ś1 D2 कुरुराज (D2 जो) Ś K1–3 B3 D1 3 महारथ, S बल (for रथम्) — ^{c}) B1 शरैस्तीक्ष्णैर्, D3 शरघातैर् (for शरैर्हृष्टो) — ^{d}) B3 महद्भिर् (for बहुभिर्)

23 G5 om. 23^{ab} — ^{a}) M3–5 हन्यमान (for वध्य°) K1 सशरैः (for समरे) — ^{b}) Ś1 D3 शैनेयेन (for °यस्य) — ^{c}) M3 4 राजा (for राजन्) G5 प्राद्रवत्स महाराजा — ^{d}) K5 तया (for तव) — Dn2 om 23^{ef} — ^{e}) D3 राजन् (for यान)

24 ^{a}) S सर्वं (for चासीद्) — ^{b}) B4 G2 दृष्ट्वा राजन्महाहवे — ^{c}) T G M1, 3 सात्वतेन, M3–5 सत्यकेन (for सात्यकिना) — ^{d}) D1 चन्द्रम् (for सोमम्) S राहुणेव निशाकर

25 ^{a}) Ś K1–4 तत्र (for त तु) Dn D1 5 7 8 अथ, D2 S तत (for महत्) Ś2 K1–4 D3 क्रुत्वा (for श्रुत्वा) — ^{b}) D3 महारथं (for °रथ) — ^{c}) S आप तत् (for अभ्ययात्) D8 राजन् (for तत्र) — ^{d}) S यत्रस्थो (for यत्रास्ते) M5 प्रभो

26 ^{a}) T G2 5 M विधून्वानो (for विधु) — ^{b}) Dn1 D8 6 नोदयश्चैव; S नोदयानश्च (G5 °न च) (for चोदयश्चैव) D2 सारथिं (for वाजिन) — ^{c}) K5 चैव, B4 5 Dn2 D1 5 7 8 चाग्रे; Dn1 व्यग्रो (for चोग्र) D2 तरसा घोररूपेण, M3–5 चोदयामास यंतारं — ^{d}) K4 5 B Dc1 Dn2 G1 3 M3–5 सत्वरं (for सत्वर)

27 ^{a}) M3–5 सहसा (for संप्रेक्ष्य) — ^{b}) M3–5 व्यात्ताननम् (for व्यादितास्यम्) — ^{c}) M3–5 [ऽ]थ सदस्य (for महाराज) — ^{d}) D8 प्रतिमानो धनुष्मता (= 29^{d}), D6 सारथिं चेदमब्रवीत्

28 B4 om 28^{ab} — ^{a}) K4 5 D2 6 G1, 2 M1–4 5 (sup lin) रथेनैव (for °नैष) — ^{b}) Dn1 बली, D6 7 8 स्वरी (for शरी) K5 S द्रुतमायाति मां वशी (K5 ते स्वरी, G1 M1–4 मा वशी) — ^{c}) G1 M रणे चैन

सत्यव्रतं च नवभिर्विजयं दशभिः शरैः ॥ ८
ततो रुक्माङ्गदं चापं विधुन्वानो महारथः ।
अभ्ययात्सात्यकिस्तूर्णं पुत्रं तव महारथम् ॥ ९
राजानं सर्वलोकस्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
शरैरभ्याहनद्गाढं ततो युद्धमभूत्तयोः ॥ १०
विसृजन्तौ शरांस्तीक्ष्णान्संदधानौ च सायकान् ।
अदृश्यं समरेऽन्योन्यं चक्रतुस्तौ महारथौ ॥ ११
सात्यकिः कुरुराजेन निर्विद्धो बह्वशोभत ।
अस्रवद्रुधिरं भूरि स्वरसं चन्दनो यथा ॥ १२
सात्वतेन च बाणौघैर्निर्विद्धस्तनयस्तव ।
शातकुम्भमयापीडो बभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥ १३
माधवस्तु रणे राजन्कुरुराजस्य धन्विनः ।
धनुश्चिच्छेद सहसा क्षुरप्रेण हसन्निव ।
अथैनं छिन्नधन्वानं शरैर्बहुभिराचिनोत् ॥ १४
निर्भिन्नश्च शरैस्तेन द्विषता क्षिप्रकारिणा ।
नामृष्यत रणे राजा शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ १५
अथान्यद्धनुरादाय हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
विव्याध सात्यकिं तूर्णं सायकानां शतेन ह ॥ १६
सोऽतिविद्धो बलवता पुत्रेण तव धन्विना ।
अमर्षवशमापन्नस्तव पुत्रमपीडयत् ॥ १७
पीडितं नृपतिं दृष्ट्वा तव पुत्रा महारथाः ।
सात्वतं शरवर्षेण छादयामासुरञ्जसा ॥ १८

— After 7, B4 repeats 4^{ab}

8 D8 om (hapl) 8^{ab} — ^{a}) Ś2 दुर्दर्शन (for दुर्मर्षणं) — ^{b}) B Dc1 Dn3 D1 2 S अष्टा(D2 T G3 5 °ष्ट)भिश्च (for चतुर्भिश्च) — ^{c}) Ś2 K1 2 4 B4 Dn1 D3 5–8 S दशभिर् (for नव°) — ^{d}) Ś2 K1 2 4 B4 Dn1 D1 3 5–8 नवभि (for दशभि) — After 8, S ins

647* दुर्योधन त्रिभिर्विध्वा सुपुंखैस्तिग्मतेजसै ।

[G1 M1 2 क्षित- (for तिग्म) G3 4 -तेजनै॰ (for °सै)]

9 ^{a}) D2 3 6 G5 M5 रुक्मांगदश्च (for °गदं) Dn1 D2 8 चापि (for चाप) — ^{b}) S (except G3–5) विधून्वानो (for विधु°) D2 महद्धनु (for महारथ) — D8 om (hapl) 9^{c}–10^{b} K3 reads 9^{cd} twice. — ^{d}) K5 D2 5 S (except G5) तव पुत्रं (by transp)

10 D8 om 10^{ab} (cf. v l 9) Ś K1–4 D1 6 7 G2 om (hapl) 10^{ab} — ^{a}) B4 लोकाना (for -लोकस्य) — ^{b}) K5 Dn D2 5 S (G2 om) सर्वलोकमहारथ (K5 Dn D2 5 G5 °थ) — ^{c}) Dc1 D2 3 6 G1. 3–5 M1 2 अभ्यहनद् (for अभ्या°) — ^{d}) D3 6 तदा (for तयो॰) — For 10^{cd}, M3–5 subst.

648* तत प्रववृते युद्धं कुरुमाधववीरयो॰ ।

11 ^{c}) M3 अदृश्यत् (for अदृश्यं)

12 ^{a}) D7 कुरुराजेंद्र — ^{b}) Ś1 निर्विण्णो, D2 स विद्धो (for निर्विद्धो) K1 D3 6 शोभत (for [अ]शो°) M3 4 5 (*sup lin*) निर्विद्ध पंचभि शरै॰ — ^{c}) Ś K1–3 Dn1 D7 8 G1 5 M1 2 आस्रवद्, B1 प्राद्र°, D3, 6 प्राश्र° (for अस्र°) M3–5 सुस्राव रुधिरं रक्तं — ^{d}) K1 B1 3. 4 D3 6 सुरस (for स्वरसं) B4 D3 M1 चंदनं, Cd चन्दनो (as in text)

13 ^{a}) B Dc1 स सात्वतेन, T G M1 2 सात्वतस्य च, M3–5 सत्यकस्य च (for सात्वतेन च) — ^{b}) D3 6 विद्धस्तु (for निर्विद्धस्) — ^{c}) Ś K1–3 D3 शातकौंभमयापीडो; T G3 4 शातकुंभमयो विद्धो — ^{d}) B4 G1 M3 4. 5 (*sup lin*) बभौ सूर्य इवोदित॰

14 ^{b}) M3. 4. 5 (*sup lin*) निर्विद्ध॰ पंचभि॰ शरै॰ — ^{c}) N (*except* B Dc1 D3, D4 *missing*) समरे (for सहसा)

15 ^{a}) Ś1 निर्भिन्नाश्च, K4 विच्छिन्नस्; S निर्भिण्णस् (for निर्भिन्नश्च) Dc1 D3 S तु, D2 स (for च) Ś1 शरास् (for शरैस्) — ^{b}) D3 6 त्रिशता, M3–5 शत्रुणा (for द्विषता) — ^{c}) Ś2 D2 नामृष्यत K5 Dn1 D3 6 7 राजन् (for राजा) — ^{d}) Ś2 K2 3 -कारणं (for -लक्षणम्) D2 शत्रोर्विजयमागतं

16 ^{b}) Ś2 K3 G1 5 M दुरानमं (G5 °नं) (for °सदम्) — ^{c}) T G2 विव्याथ K1 2 G3 सात्यकिस् (for °किं) — ^{d}) B3–5 D3 शायकाना Ś2 B4 5 Dc1 च, D2 तु, T G M1, 2 वै (for ह) M3–5 शतेनैन शिलीमुखै

17 ^{b}) Dn2 धीमता (for धन्विना) — ^{d}) D2 दुर्योधनमपीडयत्

18 ^{a}) M3–5 तु नृपं (for नृपतिं) — ^{b}) D3, 6 G2

स छाद्यमानो बहुभिस्तत्र पुत्रैर्महारथैः ।
एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ १९
दुर्योधनं च त्वरितो विव्याधाष्टभिराशुगैः ।
प्रहसंश्चास्य चिच्छेद कार्मुकं रिपुभीषणम् ॥ २०
नागं मणिमयं चैव शरैर्ध्वजमपातयत् ।
हत्वा तु चतुरो वाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
सारथिं पातयामास क्षुरप्रेण महायशाः ॥ २१
एतस्मिन्नन्तरे चैव कुरुराजं महारथम् ।
अवाकिरच्छरैर्हृष्टो बहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥ २२
स वध्यमानः समरे शैनेयस्य शरोत्तमैः ।
प्राद्रवत्सहसा राजन्पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
आप्लुतश्च ततो यानं चित्रसेनस्य धन्विनः ॥ २३
हाहाभूतं जगच्चासीद्दृष्ट्वा राजानमाहवे ।
ग्रस्यमानं सात्यकिना खे सोममिव राहुणा ॥ २४
तं तु शब्दं महच्छ्रुत्वा कृतवर्मा महारथः ।
अभ्ययात्सहसा तत्र यत्रास्ते माधवः प्रभुः ॥ २५
विधुन्वानो धनुःश्रेष्ठं चोदयंश्चैव वाजिनः ।
भर्त्सयन्सारथिं चोग्रं याहि याहीति सत्वरः ॥ २६
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
युयुधानो महाराज यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ २७
कृतवर्मा रथेनैष द्रुतमापतते शरी ।
प्रत्युद्याहि रथेनैनं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ २८ C 7 46; B 7 116 K 7 116

पुत्रं (for पुत्रा) B3 Do1 महाबला (for रथा) — ^{c}) Dn1 D5 7 8 G1 M3–5 सात्यकिं (for सात्वत) — ^{d}) Ś2 K5 Dn1 D2 5 7 8 मोजसा, Cd मञ्जसा (as in text)

19 ^{a}) Ś2 B1 2 5 D6 T G1 2 M स (for स) B1–3 बलिभिस् (for बहुभिस्) — ^{b}) M3–5 पुत्रैस्तव (by transp) — ^{c}) Do1 दशभिर् (for पञ्चभिर्) — ^{d}) K2 सर्वे (sic) (for पुनर्) T G2 विव्याथ

20 ^{b}) T G2 विव्याथ K2 B2 [अ]ष्टाभिर् (for [अ]ष्टभिर्) — D6 om 20^{c}–21^{d}, D7 reads the same twice — ^{cd}) D5 सायकं (for कार्मुकं) D2 शत्रु सूदन (for रिपुभीषणम्) M3–5 प्रहसन्निव शैनेयो राज्ञ श्चिच्छेद कार्मुकं

21 For the repetition in D7, of v l 20 D6 om 21^{abcd} (of v l 20) — ^{b}) D8 रथान् (for शरैर्) K5 अपाहरत् (for °तयत्) — ^{c}) K3 4 5 B (except B4) Do1 Dn2 D3 5 T G1, 2 5 M1 2 हत्वा च, M3–5 चतुर्भिश्च (for हत्वा तु) — ^{d}) M3–5 अनयद्यमसादनं — ^{e}) G5 प्रेषयामास (for पातया)

22 ^{a}) Ś K1 2 4 D1 राजन्, T G2–5 वीर· (G5 र) (for चैव) — ^{b}) Ś2 D2 कुरुराज (D2 जो) Ś K1–3 B3 D1 2 महारथ, S यशं (for रथम्) — ^{c}) B1 शरैस्तीक्ष्णैर्; D2 शरव्रातैर् (for शरैर्हृष्टो) — ^{d}) B3 महद्भिर् (for बहुभिर्)

23 G5 om. 23^{ab} — ^{a}) M3–5 हन्यमान (for वध्य°) K1 सदारे (for समरे) — ^{b}) Ś2 D2 शैनेयेन (for °यस्य) — ^{c}) M3 4 राजा (for राजन्) G5 प्राद्रवत्स महाराजा — ^{d}) K5 तथा (for तव) — Dn3 om 23^{ef} — ^{e}) D3 राजन् (for यान)

24 ^{a}) S सर्वं (for चासीद्) — ^{b}) B4 G2 दृष्ट्वा राजन्महाहवे — ^{c}) T G M1 2 सात्वतेन, M3–5 सत्यकेन (for सात्यकिना) — ^{d}) D2 चन्द्रम् (for सोमम्) S राहुणेव निशाकर

25 ^{a}) Ś K1–4 तत्र (for त तु) Dn D1 5 7 8 अथ, D2 S तत (for महत्) Ś2 K1–4 D3 कृत्वा (for श्रुत्वा) — ^{b}) D8 महारथ (for रथ) — ^{c}) S आप तत् (for अभ्ययात्) D8 राजन् (for तत्र) — ^{d}) S यत्रस्थो (for यत्रास्ते) M5 प्रभो

26 ^{a}) T G2, 5 M विधून्वानो (for विधु°) — ^{b}) Dn1 D3 6 नोदयश्चैव, S नोदयानश्च (G5 न च) (for चोदयश्चैव) D2 सारथिं (for वाजिन) — ^{c}) K5 चैव, B4 5 Dn2 D1 5 7 8 चाग्रे, Dn1 च्यग्रो (for चोग्र) D2 सरसा घोररूपेण, M3–5 चोदयामास यंतारं — ^{d}) K4 5 B Do1 Dn2 G1 3 M3–5 सत्वरं (for सत्वर·)

27 ^{a}) M3–5 सहसा (for संप्रेक्ष्य) — ^{b}) M3–5 व्यात्ताननम् (for व्यादितास्यम्) — ^{c}) M3–5 [s]थ संदृश्य (for महाराज) — ^{d}) D8 प्रतिमानो धनुष्मता (= 29^{d}), D5 सारथिं चेदमब्रवीत्

28 B4 om 28^{ab} — ^{a}) K4 5 D2 6 G1 2 M1–4 5 (sup lin) रथेनैव (for °नैष) — ^{b}) Dn1 बली, D5 7 8 स्वरी (for शरी) K5 S द्रुतमायाति मां वशी (K5 ते स्वरी, G1 M1–4 मा वशी) — ^{c}) G1 M रणे चैनं

30 32 ततः प्रजविताश्वेन विधिवत्कल्पितेन च ।
आससाद रणे भोजं प्रतिमानं धनुष्मताम् ॥ २९
ततः परमसंक्रुद्धौ ज्वलन्ताविव पावकौ ।
समेयातां नरव्याघ्रौ व्याघ्राविव तरस्विनौ ॥ ३०
कृतवर्मा तु शैनेयं षड्विंशत्या समार्पयत् ।
निशितैः सायकैस्तीक्ष्णैर्यन्तारं चास्य सप्तभिः ॥ ३१
चतुरश्च हयोदारांश्चतुर्भिः परमेषुभिः ।
अविध्यत्साधुदान्तान्वै सैन्धवान्सात्वतस्य ह ॥ ३२
रुक्मध्वजो रुक्मपृष्ठं महद्विस्फार्य कार्मुकम् ।
रुक्माङ्गदी रुक्मवर्मा रुक्मपुङ्खानवाकिरत् ॥ ३३
ततोऽशीतिं शिनेः पौत्रः सायकान्कृतवर्मणे ।
प्राहिणोत्त्वरया युक्तो द्रष्टुकामो धनंजयम् ॥ ३४
सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः ।
समकम्पत दुर्धर्षः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥ ३५
त्रिषष्ट्या चतुरोऽस्याश्वान्सप्तभिः सारथिं शरैः ।
विव्याध निशितैस्तूर्णं सात्यकिः कृतवर्मणः ॥ ३६
सुवर्णपुङ्खं विशिखं समाधाय स सात्यकिः ।
व्यसृजत्तं महाज्वालं संक्रुद्धमिव पन्नगम् ॥ ३७

(for रथेनैनं) — d) G1 M प्रवरं रथिना भुवि — After 28, S ins

649* प्रयाहि सत्वर सूत रथेन रथसत्तमम् ।
निहनिष्यामि तं सखे वृष्णिवीरमरिंदमम् ।

[(L 2) T सख्ये (for सखे)]

29 a) T G3-5 प्रजविना (for °विता) — b) S रथेन रथिना वर॰ (M °र) — c) T G2-5 M5 राजन् (for भोजं) G1 M1-4 5 (sup lin) समासादयदिर्युक्त — d) Dn2 D3 6 धनुर्भृतां (for °ष्मताम्)

30 a) D2 S ततो गभस्तिमत्प्रख्यौ (D2 °सकाशौ) — b) K4. 5 B Dc1 Dn D2 3 5 6 T G2-5 ज्वलिताव् (for ज्वलन्ताव्) — c) Ś2 समीयातौ, T समेयेता, G4 समवेता (for समेयाता) D2 चेरतु समरे वीरौ — d) M1. 2 दिव्याव् (for व्याघ्राव्)

31 b) D7 8 षड्त्रिंशत्या (for षाड्विंशत्या) Ś1 K4 D1. 3 6 समार्दय(K4 °ये)त्, Ś2 K1-3 समर्दयत्, B1 5 Dn1 D2 7 T G M1-3 समर्पयत् (for समार्प) — c) B1-3 शायकैस् G1 M क्रुद्धो (for तीक्ष्णैर्) — d) Ś K1-4 D1 चापि (for चास्य) Dn2 पंचभि (for सप्तभि)

32 a) Ś K1-4 D5 चतुर्भिश्, Cd चतुरश् (as in text) Ś K B4 D (except Dc1, D4 missing) चतुरो वाहाश् (for च हयोदाराश्) — b) Ś K1-4 B1 (marg) चतुर, D5 विशिखै (for चतुर्भि) D2 S चतुर्भि॰ सायकोत्तमै॰ — c) K5 D7 8 वाहान् (for -दान्तान्) D5 च (for वै) K4 अविध्यत्साधुधात्ताश्च (sic) — d) G1 M सत्यकस्य (for सात्वतस्य) K1-3 B1 3 D5 T G2-5 च, K4 5 B5 Dn D1 2 7 8 हि, G1 M तु (for ह) B4 सैंधवान्साधुसंगतान्.

33 a) Ś1 रुक्मरथो (for °ध्वजो) — b) T G1. 3 4 M विष्फार्य D2 महद्विस्फारयन्धनु — D7 8 om (hapl) 33cd — c) Ś2 K5 D3 रुक्मागदो, B1 °गदं (for °गदी) Ś1 K1-4 रुक्मवर्णान्, Ś2 D3 6 T G3 4 °वर्णो (for °वर्मा) — d) K4 रुक्मपुंषान्, B1 °पृष्ठैर्, B2-5 Dc1 Dn2 D1-3 6 S °पुंखैर् (for °पुङ्खान्) K3 D1. 2 अवारयत्, G1 M समाकिरत् (for अवा°)

34 a) D2 शतं, S [ऽ]शीत्या (G3 °त्यां, M2 °त्यै) (for ऽशीतिं) K4 पुत्र (for पौत्र) — b) B1 2 5 शायकान्, B3 मार्गणान्, T G2-5 प्रहरत्, G1 M प्राहरस् (for सायकान्) T G2-5 -वर्मण (for वर्मणे). — c) T G2-5 M5 त्वरितस्, G1 M1-4 त्वरित (for प्राहिणोत्) — d) G1 M द्रष्टुमिच्छन् (for °कामो)

35 b) D5 (marg) बलिना, M1 2 शत्रूणा (for शत्रुणा) — For 35cd, G1 M subst

650* अचल॰ स पुरा भूत्वा समकम्पत मारिष ।

36 a) B4 [ऽ]श्वाश्च, D5 8 चाश्वान्, G1 5 M1 2 [ऽ]प्यश्वान् (for ऽस्याश्वान्) — b) D5 तथा, M3-5 पुन (for शरै) Ś2 K1-4 B4 D1 सारथिं सप्तभि॰ शरै॰; D2 3 6 शरै॰ सूतं च सप्तभि — c) K2 विधिवन्, T G3 विव्याथ (for °ध) B1 (marg) T G M1 2 बाणै॰ (for तूर्णं) M3-5 शरैर्विव्याध निशितै — d) K5 Dn1 D1 5 7 8 सत्यविक्रम॰ (for कृतवर्मण) — After 36, S ins

651* हताश्वसूते तु रथे स्थिताय शिनिपुंगव ।

37 b) Ś K1-3 B3 4 समादाय B5 Dn1 D1 3 5-8 G3 च सात्यकि, T G1 3-5 M व्यपा(M3-5 वा)सृजत् (for स सात्यकि) — c) Ś2 K1 Dn1 D2 3 वि(D3 अ)सृजत्तं, K2 D5. 6 व्य(D5 वि)सृजत, D7 8 विससर्ज

सोऽविध्यत्कृतवर्माणं यमदण्डोपमः शरः ।
जाम्बूनदविचित्रं च वर्म निर्भिद्य भानुमत् ।
अभ्यगाद्धरणीमुग्रो रुधिरेण समुक्षितः ॥ ३८
संजातरुधिरश्चाजौ सात्वतेषुभिरर्दितः ।
प्रचलन्धनुरुत्सृज्य न्यपतत्स्यन्दनोत्तमे ॥ ३९
स सिंहदंष्ट्रो जानुभ्यामापन्नोऽमितविक्रमः ।
शरार्दितः सात्यकिना रथोपस्थे नरर्षभः ॥ ४०
सहस्रबाहोः सदृशमक्षोभ्यमिव सागरम् ।
निवार्य कृतवर्माणं सात्यकिः प्रययौ ततः ॥ ४१
खड्गशक्तिधनुःकीर्णां गजाश्वरथसंकुलाम् ।
प्रवर्तितोग्ररुधिरां शतशः क्षत्रियर्षभैः ॥ ४२
प्रेक्षतां सर्वसैन्यानां मध्येन शिनिपुंगवः ।
अभ्यगाद्वाहिनीं भित्त्वा वृत्रहेवासुरीं चमूम् ॥ ४३
समाश्वास्य च हार्दिक्यो गृह्य चान्यन्महद्धनुः ।
तस्थौ तत्रैव बलवान्वारयन्युधि पाण्डवान् ॥ ४४ C. 7 B 7 K 7

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

(for व्यसृजत्) S स (M1 2 स) भूयश्च महाघोरं —d) K1 2 स (for सं) — After 37, S ins

652* प्रेषयत्सात्यको बाणं हार्दिक्यस्य नरर्षभ ।

[T G2 प्रेषयत्, G1 M1-4 प्रेरयत् (for प्रेष) M2 बाह्य (for बाण) T G5 नरधेभ]

38 Dn1 om 38 —a) K2 प्रविशत्, B1 Dn2 D1-3 5-8 सोविध्यत् (for सोऽविशत्) —cd) D5 8 जाम्बुनद T G3 4 स चर्म (for च वर्म) Ś1 भासुरं, D2 भारत (for भानुमत्) — For 38cd, G1 M subst

653* सहेमविकृतं वर्म निर्भिद्य कृतवर्मणः ।

—e) Ś K1-3 अभ्ययाद् (for गाद्) S अगात्स्म दा (G1 M स्संदा) रयन्भूमिं —f) D1 समुच्छ्रित (for क्षित)

39 a) D3 5 स (for सं) Ś1 Dc1 रुधिरश्चासौ, S रोमपीड (for रश्चाजौ) —b) Ś1 D6 आर्दित (for अर्दित) T G2-5 सात्वतेनाभिपीडित, G1 M सत्यकेन स (M3-5 च) मारिष —c) Ś1 K1 5 Dn1 D5 G2 5 प्र (Dn1 D6 प्रा) चलद्, B Dc1 D1 सशरं, Dn2 प्रजलद् (sic), D3 प्रचलं, D7 8 प्राद्रवद् (for प्रचलन्) —d) K5 प्रापतत्, D6 G5 न्यपतन् (for न्यपतत्) Ś1 K1-4 B Dc1 Dn2 D1 3 6 स्यदनोत्तमात्

40 a) D2 संभिन्न सात्यकिशरै —b) Ś2 K1 2 आसन्नो, B Dc1 पतितो, D2 ससिक्तो, S ससम्र (for आपन्नो) Ś2 [s]सितु, G1 M सिंह- (for ऽमित) —c) G1 M सत्यकेन (for सात्यकिना) —d) Ś2 K1-4 रथर्षभ, Dc1 D3, 6 G3, 4 नरर्षभ (for र्षभ·)

41 K4 om 41a–42b —a) Ś K (K4 om) Dn D1-3, 5-8 सहस्रबाहु- (for बाहो·) —c) G1 M निर्जित्य (for निवार्य) —d) G1 M सत्यक (for सात्यकि) B Dc1 D2 G1 M पुन, T G2-5 वहि (for तत) — After 41, S ins

654* न हि तस्य रणे पार्थ कथंचिदपि भारत ।
दिदृक्षु स हि वेगेन प्रायाद्यत्र धनंजय ।
स्वशक्त्या क्षत्रियैस्तत्र निरुद्धो बलवत्तर· ।
युयुधे सात्वतो राजन्दिदृक्षु पाण्डुनन्दनम् ।

[T G3 4 om line 1 —(L 1) G2 शर, G5 शर (for रणे) G2 5 [अ]पि पार्थिव, M3-5 हि व्यदृश्यत (for [अ]पि भारत) —(L 2) G3 ह (for हि) —(L 4) G1 M सत्यको (for सात्वतो)]

42 K4 om 42ab (of v l 41) —a) S शख (for खड्ग) G1 M1, 2 धनुस्तीर्णां, G5 धनुस्तूर्णां (for धनु कीर्णां) —b) S (except T) हताश्व (for गजाश्व) S कुंजरा (G2 5 र) (for ·संकुलाम्) —c) S प्रवृत्तरुधिरस्रोतां (G5 त) —d) Ś1 K1, 3 D1 7 8 क्षत्रियर्षभ (D3 भा)

43 a) K4 6 Dc1 Dn2 D5 6 प्रेक्ष्यता, S पश्यता (for प्रेक्षता) G1 M1 2 भूताना (for सैन्याना) —b) B4 मध्ये तु (for मध्येन) T G2-5 शैनेय· शत्रुकर्श (G5 मर्द)न· —c) K1 S (except G5) अत्यगाद् (for अभ्य·) K4 B1 Dn1 D1 हित्वा (for भित्त्वा) —d) K5 वृत्रो देवासुरीं चमू, B Dn2 D2 3 5 6 वृत्रो देवचमूमिव, G5 पुत्रके वासुकीं चमूं

44 a) Ś1 K5 B Dc1 Dn D1 3 5-8 G3-5 समाश्वस्य (for श्वास्य) S हि (for च) D2 निश्वसंश्च हार्दिक्यो —b) K4 गृह्य वा, S गृहीत्वा (for गृह्य च) K1

९३

संजय उवाच ।
काल्यमानेषु सैन्येषु शैनेयेन ततस्ततः ।
भारद्वाजः शरव्रातैर्महद्भिः समवाकिरत् ॥ १
स संप्रहारस्तुमुलो द्रोणसात्वतयोरभूत् ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां बलिवासवयोरिव ॥ २
ततो द्रोणः शिनेः पौत्रं चित्रैः सर्वायसैः शरैः ।
त्रिभिराशीविषाकारैर्ललाटे समविध्यत ॥ ३
तैर्ललाटार्पितैर्बाणैर्युयुधानः त्वजिह्मगैः ।
व्यरोचत महाराज त्रिशृङ्ग इव पर्वतः ॥ ४
ततोऽस्य बाणानपरानिन्द्राशनिसमस्वनान् ।
भारद्वाजोऽन्तरप्रेक्षी प्रेषयामास संयुगे ॥ ५
तान्द्रोणचापनिर्मुक्तान्दाशार्हः पततः शरान् ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां सुपुङ्खाभ्यां चिच्छेद परमास्त्रवित् ॥ ६
तामस्य लघुतां द्रोणः समवेक्ष्य विशां पते ।
प्रहस्य सहसाविध्यद्विंशत्या शिनिपुंगवम् ॥ ७
पुनः पञ्चाशतेषूणां शतेन च समार्पयत् ।
लघुतां युयुधानस्य लाघवेन विशेषयन् ॥ ८
समुत्पतन्ति वल्मीकाद्यथा क्रुद्धा महोरगाः ।
तथा द्रोणरथाद्राजन्नुत्पतन्ति तनुच्छिदः ॥ ९
तथैव युयुधानेन सृष्टाः शतसहस्रशः ।

G4 M1 2 [अ]न्यं (for [अ]न्यन्) Ś1 महाधनु (for महद्धनु) — c) K5 B4 Dn D1 2 5 7 8 स तत्र (for तत्रैव) S समरे (for बलवान्) — d) Ś1 K1–3 पांडव B5 पांडवान्युधि वारयन्, S वारयान (sic) स पांडवान्

Colophon D4 missing — *Sub parvan* K5 B3 4 Dn D1 2 7 8 G1 M1. 2 जयद्रथवध — *Adhy name* N (except Dc1 Dn2, D4 missing) सात्यकिप्रवेश, Bom ed सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनकृतवर्मपराजय — *Adhy no* (figures, words or both) B1–3 T G2–4 114, B5 123, Dn1 116, D2 119, G1 M 113, G6 26 — *Sloka no* Dn1 44, G5 50

93

☞ This adhy is missing in D4 (cf v 1 7 87 50)

1 Dc1 om the ref — a) T G2–5 वध्यमानेषु, G1 M हन्य° (for काल्य°) D2 योधेषु (for सैन्येषु) — b) B3 समंतत (for ततस्तत·) G1 M सत्यकेन महात्मना — cd) K B (except B1) तमवाकिर(B2 5 °रय)त्, (for सम°) T G2–4 मर्मभिद्भिरवाकिरत्, G5 मर्मभेदिभिराकि° (for d) G1 M महता शरवर्षेण भारद्वाजस्तमावृणोत्

2 a) D5 8 तुमलो — b) D7 8 G1 M स(D7 8 -सा)त्यकयोर् (for -सात्वत°) — d) K1–3 वह्नि, K5 D7 8 बल- (for बलि) — After 2, S ins

655* प्रावर्तत महारौद्र संग्रामो लोमहर्षण ।
शैनेयस्य च राजेन्द्र भारद्वाजस्य चोभयो ।
[(L 1) Some MSS रोम (for लोम-)]

3 a) G1 M तु शैनेयं (for शिने पौत्रं) — b) S सर्वपारशवै शरै — d) G1 M समताडयत् (for °विध्यत)

4 b) B D01 G1 M स्व(B4 स्व)लंकृत·), T G2–5 विशा पते (for त्वजिह्मगै)

5 b) B2 -समस्वरान्, D5 S °प्रभान् (for °स्वनान्) — c) S अतरे च (for भारद्वाजो) D1 द्रोण· क्रुद्धो महाराज — d) S द्रोणश्चिक्षेप सयुगे

6 a) D2 हस्त (for द्रोण) K5 द्रोणचापविनिर्मुक्तान्, S विमुक्तान्द्रोणचापाच्च (G5 °पाना) — b) S द्रवत (for पतत) — c) Ś1 K1 2 M4 सपुखाभ्या (for सुपुङ्खाभ्या)

7 d) B1 D5 त्रिंशता (for विंशत्या)

8 a) Ś2 तत· (for पुन·) K1 पचशता (for पञ्चा°) D2 पुन पचाशतैस्तूर्णं, S पुन पचाशता पश्च्या — b) Ś1 K2 3 D1 5 8 शितेन (for शतेन) Ś2 K1–4 समा(Ś2 K1 °म)र्दयत्, B3 Dn1 D2 3 6–8 समर्प° (for समार्प°) S सहस्रेण शतेन च — Dn1 om 8cd — c) D5 युध्यमानस्य (for युयुधानस्य) — d) K1 D3 T G2–5 व्य(K1 D8 वि)शेषयत्

9 a) M3 4 5 (*sup lin*) समुद्भमवि (for °त्पतन्ति) — b) Ś2 K1–4 D1 विद्धा, G1 M घोरा (for क्रुद्धा) — d) B2 Dn2 G6 आपतंति (for उत्प°)

अत्राकिरन्द्रोणरथं शरा रुधिरभोजनाः ॥ १०
लाघवाद्द्विजमुख्यस्य सात्वतस्य च मारिष ।
विशेषं नाध्यगच्छाम समावास्तां नरर्षभौ ॥ ११
सात्यकिस्तु ततो द्रोणं नवभिर्नतपर्वभिः ।
आजघान भृशं क्रुद्धो ध्वजं च निशितैः शरैः ।
सारथिं च शतेनैव भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ १२
लाघवं युयुधानस्य दृष्ट्वा द्रोणो महारथः ।
सप्तत्या सात्यकिं विद्ध्वा तुरगांश्च त्रिभिस्त्रिभिः ।
ध्वजमेकेन विव्याध माधवस्य रथे स्थितम् ॥ १३
अथापरेण भल्लेन हेमपुङ्खेन पत्रिणा ।
धनुश्चिच्छेद समरे माधवस्य महात्मनः ॥ १४
सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो धनुस्त्यक्त्वा महारथः ।
गदां जग्राह महतीं भारद्वाजाय चाक्षिपत् ॥ १५
तामापतन्तीं सहसा पट्टबद्धामयस्मयीम् ।
न्यवारयच्छरैर्द्रोणो बहुभिर्बहुरूपिभिः ॥ १६
अथान्यद्धनुरादाय सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
विव्याध बहुभिर्वीर भारद्वाजं शिलाशितैः ॥ १७
स विद्ध्वा समरे द्रोणं सिंहनादममुञ्चत ।
तं वै न ममृषे द्रोणः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ १८
ततः शक्तिं गृहीत्वा तु रुक्मदण्डामयस्मयीम् ।
तरसा प्रेषयामास माधवस्य रथं प्रति ॥ १९
अनासाद्य तु शैनेयं सा शक्तिः कालसंनिभा ।
भित्त्वा रथं जगामोग्रा धरणीं दारुणस्वना ॥ २०
ततो द्रोणं शिनेः पौत्रो राजन्विव्याध पत्रिणा ।

10 ^{c}) D_6 अवाकिरंत तं द्रोणं, S अवाकिरत (G_1 पा रयंत, G_5 वाकिरंस्तं) द्रोणस्य —^{d}) S रथं (for शरा) Ś $K_{1.8}$ D_1 भोजिन (for -भोजना)

11 ^{a}) D_{c1} लाघव (for वाद्) G_{3-5} विप्रमुख्यस्य, M_{3-5} सत्यसंधस्य (for द्विजमुख्यस्य) —^{b}) M_{3-5} सत्यकस्य (for सात्वतस्य) —^{c}) Ś$_2$ K_4 D_1 नाधिगच्छाम, K_1 नाध्यगच्छंति, $D_{3\,5}$ $G_{3\,4}$ °गच्छाम, G_5 गच्छामि (for °गच्छाम)

12 ^{a}) T G_{2-5} सात्वतस्, M_{3-5} सत्यकस् (for सात्य किस्) $D_{2\,3.6}$ रणे (for ततो) —^{b}) S नवभि कंक पत्रिभि —^{d}) S (except G_5) त्रिभि (for शरै) —^{e}) G_5 रथेन, M_4 शितेन B_3 [आ]जौ, $M_{3\,4}$ [अ]-स्य (for [ए]व) —^{f}) K_4 पृष्ठत (for पश्यत)

13 ^{c}) Ś K_{1-4} B_4 सप्तभि (for सप्तत्या) B_3 D_{n2} $D_{5\,7\,8}$ सारथिं (for सात्यकिं) —^{d}) Ś$_1$ K_1 B D_{c1} D_{n2} $D_{2\,6\,8}$ तुरंगांश्, Ś$_2$ K_{2-4} D_1 सारथिं (for तुर गाश्) B_3 तु (for च) —^{e}) $B_{2\,4}$ G_1 M (M_5 *inf lin* as in text) चिच्छेद (for विव्याध) —^{f}) D_6 रणे (for रथे) K_2 स्थित (for स्थितम्)

14 ^{a}) B_3 तथा (for अथ)

15 ^{a}) M_1 सत्यकिस्तु —^{c}) G_1 M वेगेन (for महतीं) —^{d}) K_5 T G $M_{1\,2}$ भारद्वाजस्य (for जाय) M_{3-5} ब्राह्मणाय प्रचिक्षिपे

16 ^{b}) K_1 पट, D_5 हेम; $D_{7\,8}$ पद (for पट्ट) Ś$_1$ $K_{4\,5}$ S (except $G_{2\,5}$) नद्धाम्, D_2 वधाम्, D_5 पट्टाम् (for -बद्धाम्) D_3 अयोमयीं

17 ^{b}) B_4 सात्यकि परवीरहा —^{c}) Ś $K_{1\,3\,4}$ विद्ध्वा च (for विव्याध) B D_{c1} वीरो (for वीर) S विव्याध (T G_2 थ) विवरे राजन् —^{d}) B D_{c1} D_3 शितै शरै, S शिलीमुखै (for शिलाशितै)

18 ^{a}) B D_{c1} विद्ध्वा च (for स विद्ध्वा) K_4 स विद्ध्वा बहुभिर्वीर, S विद्ध्वा विद्ध्वा रणे (M_{3-5} च त) द्रोण —^{b}) S विमुं(G_1 M सम मु)ञ्चति (for अमुञ्चत) —^{c}) $K_{4\,5}$ D_5 न (K_4 त) चैन (for तं वै न) —^{d}) S सिंहनाद महात्मन

19 ^{a}) D_{n1} तत्र (for तत) S रणे द्रोणो (for गृहीत्वा तु) —^{b}) $D_{2\,6}$ अयोमयीं —^{c}) K_5 B (except B_5) D_{c1} त्वरया, G_5 ता शक्तिं (for तरसा) —^{d}) M_{3-5} सत्यकस्य (for माधवस्य)

20 ^{a}) Ś K_{1-4} D_1 अनादृत्य, D_3 भारद्वाजं (for अनासाद्य) —^{b}) M_{3-5} द्रोण (for काल) S चोदिता (for संनिभा) —^{c}) $D_{5\,7\,8}$ [उ]ग्रां (for [उ]ग्रा) —^{d}) $M_{1\,2}$ -स्वना (for स्वना) B_1 (marg as in text) धरणीं कालसंनिभा

21 ^{a}) D_{n1} पुत्रो —^{b}) T G_2 विव्याथ (for वि व्याध) M_3 पत्रिभि (for पत्रिणा) —^{d}) D_2 सोर्दय (for पीडयन्) — For 21^{cd}, M_{3-5} subst

656* माधवोऽपि महाराज ब्राह्मणं पीडयन्निव ।

दक्षिणं भुजमासाद्य पीडयन्भरतर्षभ ॥ २१
द्रोणोऽपि समरे राजन्माधवस्य महद्धनुः ।
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद रथशक्त्या च सारथिम् ॥ २२
मुमोह सारथिस्तस्य रथशक्त्या समाहतः ।
स रथोपस्थमासाद्य मुहूर्तं संन्यषीदत ॥ २३
चकार सात्यकी राजंस्तत्र कर्मातिमानुषम् ।
अयोधयच्च यद्द्रोणं रश्मींश्चग्राह च स्वयम् ॥ २४
ततः शरशतेनैव युयुधानो महारथः ।
अविध्यद्ब्राह्मणं संख्ये हृष्टरूपो विशां पते ॥ २५
तस्य द्रोणः शरान्पञ्च प्रेषयामास भारत ।
ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे ॥ २६
निर्विद्धस्तु शरैर्घोरैरक्रुध्यत्सात्यकिर्भृशम् ।
सायकान्व्यसृजच्चापि वीरो रुक्मरथं प्रति ॥ २७
ततो द्रोणस्य यन्तारं निपात्यैकेषुणा भुवि ।
अश्वान्व्यद्रावयद्बाणैर्हतसूतान्महात्मनः ॥ २८
स रथः प्रद्रुतः संख्ये मण्डलानि सहस्रशः ।
चकार राजतो राजन्भ्राजमान इवांशुमान् ॥ २९
अभिद्रवत गृह्णीत हयान्द्रोणस्य धावत ।
इति स्म चुक्रुशुः सर्वे राजपुत्राः सराजकाः ॥ ३०
ते सात्यकिमपास्याशु राजन्युधि महारथाः ।
यतो द्रोणस्ततः सर्वे सहसा समुपाद्रवन् ॥ ३१
तान्दृष्ट्वा प्रद्रुतान्सर्वान्सात्वतेन शरार्दितान् ।

---

22 a) M3–5 ततो द्रोणो महाराज —b) Ś K1–4 D2 3 6 पुनर् (for महद्) —d) T सारथि M3 रथशक्त्यानुषंगयो

23 M3 om 23c–24b —a) G1 M1 2 4 मुमोच (for °ह) M4 5 तत्र (for तस्य) —b) K1 3 समाहित —c) B2 रथोपस्थं समासाद्य —d) K1. 2 D5 7 स न्यषीदत, K4 D1 तं न्य(K4 नि)षेधत, B1–4 Dc1 वै न्यसीदत, B5 सन्यसी°, D2 3 6 स (D2 सु-) न्यषी°, S (M3 om) समलीयत (for सन्यषीदत)

24 M3 om 24ab (cf v l 23) —a) M4 5 सत्यको —b) Dn2 D3. 5 6 T G2 सूत-, M4. 5 तत° (for तत्र) —c) D3 भृशं (for च यद्) Dn1 द्रोण स, G3 4 तं द्रोणं (for यद्द्रोणं) Ś1 अयोधयत काद्रोणं (sic, त का, sec m, in the original blank space) —d) K4 D2 T G2 5 रश्मिं (for रश्मीन्) Ś1 स, K2 Dc1 यत् (for च)

25 a) Ś2 K1–4 D1 एन (for एव) —c) G1–3 M1. 2 संखे, M3–5 चैव (for संख्ये) Ś1 K1 *(Ś1 ह)*****सख्ये, Ś2 जघान द्रोणं सख्ये तु, K3. 4 विव्याध सात्यकि (K4 स्वरित) सख्ये —d) M3–5 क्रोधयन्निव मानद

26 a) D2 एव (for पञ्च) —b) M3–5 प्रे(M5 प्रै)षयस्स महारणे —c) Ś K D (except Dc1, D4 missing) घोरा (for तस्य) —d) G5 पेतु (for पपु°)

27 a) T G M1. 2 स (for तु) —b) D2 अविध्यत् (for अक्रुध्यत्) S युयुधानश्चुकोप ह —c) Some MSS शायकान् K1. 2 Dn1 D2 व्यसृजश्च, T G3 व्यजहच् (for व्यसृजच्) M3–5 व्यसृजत्सायकान्राजन् —d) Ś2 द्रोणो (for वीरो)

28 b) M3–5 निहत्य (for निपात्य) D5 भृश, M3–5 युधि (for भुवि) Dc1 विनिपात्येषुणा भुवि —c) Ś1 K1. 2 प्राद्रावयद्, Ś2 K3 यत्प्राद्रवद्, K4 च प्राद्रवद्, Dn1 M1 विद्रावयद्, D2 6 व्यद्रावयन्, T G3. 4 अद्रावयद्, G2 5 विद्रावयन् (for व्यद्रावयद्) M2 अश्वान्व्यद्रावयन्बाणैर् (sic), M3–5 तस्याश्वान्द्रावयन्वा° —d) K5 Dn1 D5 7 8 ततस्तत°, B1 (marg as in text) महाबल, D3 6 °रथ (for °त्मन°)

29 a) T G3 रथे (for रथ) T G2–5 व्यचरत्, G1 M विचरन् (for प्रद्रुत°) Ś K1–4 D1 सैन्ये, G2 M1. 2 5 संखे, G4 M3. 4 संघे (for संख्ये) —c) K4 D2 चचार, Dn2 D3 6 तेजसा, S शुशुभे (for चकार) K5 जवनो, Dn2 D3 6 राजते (for °तो) D3 राजा — After 29, K4 D1 ins

657* तत सारथिनं हत्वा द्रोणस्यापातयद्रथात् ।
शोणाश्वाश्च रथ गृह्य दुद्रुवु सर्वतोदिशम् ।

30 a) Ś2 अभ्यद्रवत —b) Ś2 K1–4 D1 सत्वरा (K1 °र, K4 °रान्), B1. 4 Dn1 T G2 4 5 धावत ; G1 M धीमत (for धावत) —c) M3–5 इति सर्वे तदा क्रोशन्

31 a) M3–5 सत्यकम् —b) G1 M महारथ (for °रथा) —c) K1–3 द्रौणिस् (for द्रोणस्)

32 a) G4 तं (for तान्) K5 B (except B2) Dc1 Dn D1. 5 7 8 संख्ये (for सर्वान्) D2 दृष्ट्वा प्रदस्य तान्स

प्रभग्नं पुनरेवासीत्तव सैन्यं समाकुलम् ॥ ३२
व्यूहस्यैव पुनर्द्वारं गत्वा द्रोणो व्यवस्थितः ।
वातायमानैस्तैरश्वैर्हृतो वृष्णिशरार्दितैः ॥ ३३
पाण्डुपाञ्चालसंभग्नं व्यूहमालोक्य वीर्यवान् ।
शैनेये नाकरोद्यत्नं व्यूहस्यैवाभिरक्षणे ॥ ३४
निवार्य पाण्डुपाञ्चालान्द्रोणाग्निः प्रदहन्निव ।
तस्थौ क्रोधाग्निसंदीप्तः कालसूर्य इवोदितः ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

९४

संजय उवाच ।
द्रोणं स जित्वा पुरुषप्रवीर-
स्तथैव हार्दिक्यमुखांस्त्वदीयान् ।
प्रहस्य सूतं वचनं बभाषे
शिनिप्रवीरः कुरुपुंगवाग्र्य ॥ १
निमित्तमात्रं वयमत्र सूत
दग्धारयः केशवफल्गुनाभ्याम् ।
हतान्निहन्मेह नरर्षभेण C 7 4.. B. 7 11.. K 7 11..

र्यान् — b) D5 सात्वतस्य, D7 माधवेन, D8 G1 M3–5 स(D8 सा)त्यकेन (for सात्वतेन) D3 6 (before corr) शरोर्मिणा (for शरार्दितान्) — c) D7 8 आभग्नं (for प्र°) — d) G3 महाकुलं (for समा°)

33 a) Ś2 D3 G1 M1 2 इव, B5 एवं, T G2–5 M3–5 अथ (for एव) — b) B1. 5 द्रोणो गत्वा (by transp) K5 व्यतिष्ठत (for व्यवस्थित) — c) D6 (by corr as in text) अश्वैस्तैर् (by transp) — d) B4 5 D1 नीतो (for हृतो) Ś1 K1–3 B4 Dc1 Dn D1 5 7 8 -शरार्दित, D3 6 (marg) बलार्दितै (for -शरा°) S हतो वार्ष्णेयपीडितै

34 a) K5 Dn1 D1. 2 5 7 8 संमिश्रं (for संभग्नं) — b) T G2–5 दृष्ट्वाथ (for आलोक्य) K5 D2 बुद्धिमान् (for वीर्यवान्) — c) K4 युद्धं (for यत्न) — d) K1. 2 व्यूहस्यास्य; D5 °स्येव (for °स्यैव) B Dc1 Dn2 D2 व्यूहमेवाभ्य(Dn2 °न्व)रक्षत; S मेव ररक्ष स° (G1 M1 2 च)

35 a) Some MSS -पंचालान् — b) D2 प्रहसन् (for प्रदहन्) G1 M द्रोणो ह्यासीदमर्षित° — c) Ś1 D7 8 T G2 द्रोणाग्नि; Bom. ed क्रोधेध्म (for क्रोधाग्नि) D5 व्यूहद्वार समासाद्य — d) D6 तस्थौ काल (for काल-सूर्य) Dn2 इवोद्यत (for दित°) G2 कालाग्नि प्रदहन्निव

Colophon D4 missing — *Sub-parvan* Ś1 K6 B2 4 5 Dn1 D1 3 7 8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś K Dn1 D1 2 5 7 8 सात्यकिप्रवेश, B Dc1 D6 सात्यकिप्रवेशे द्रोणपराजय, G1 M1. 2 रथविद्रावणं, Bom ed सात्यकिप्रवेशे सात्यकिपराक्रम° — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–4 115, B6 124, Dn1 117, D2 120, D3 14, G1 M 114, G5 111 — *Śloka no* Dc1 Dn1 36, G5 35

94

☞ This adhy is missing in D4 (cf v l 7 87 50)

1 a) S तु (for स) D7 भित्त्वा (for जित्वा) D2 प्रवीर (for -प्रवीरस्) — b) Dn2 om from स्तथैव up to वयमत्र (in 2a) Ś2 K1–4 प्रवीरान् (for त्वदीयान्) — d) K3 D8 कुरुपुंगवाग्र्य, K4 °पांडवाग्र्य, Dn1 D3 G1 M यदुपुंगवाग्र्य (Dn1 °ग्र्य)

2 Dn2 om up to वयमत्र (cf v l 1) Before 2, G1 M3–5 ins सात्यकि — a) K4 एव; B2 4 अद्य, D3 damaged (for अत्र) — b) Ś1 दधार*न्, Ś2 K1–3 दधार यत्, K4 D1 3 6 दग्धो रिपु (for दग्धारय) Some MSS फाल्गुनाभ्यां D5 दग्धारय फाल्गुनकेशवाभ्या — c) Ś1 ***न, K2 निहन्मे*; K3 D3 6 8 न्मीह, K5 D5 7 न्मिह (for °न्मेह) K4 B3 सुरर्षभेण; D2 नरर्षभेयान् (for र्षभेण) — d) Ś2 यय सुरेशात्मजसंभवेन, D2 रेशस्य सुतेन संख्ये — For 2cd, S

वयं सुरेशात्मसमुद्भवेन ॥ २
तमेवमुक्त्वा शिनिपुंगवस्तदा
महामृधे सोऽभ्ययधनुर्धरोऽरिहा ।
किरन्समन्तात्सहसा शरान्बली ।
समापतच्छ्येन इवामिषं यथा ॥ ३
तं यान्तमश्वैः शशिशङ्खवर्णै-
र्विगाह्य सैन्यं पुरुषप्रवीरम् ।
नाशक्नुवन्वारयितुं समन्ता-
दादित्यरश्मिप्रतिमं नराग्र्यम् ॥ ४
असह्यविक्रान्तमदीनसत्त्वं
सर्वे गणा भारत दुर्विषह्यम् ।
सहस्रनेत्रप्रतिमप्रभावं
दिवीव सूर्यं जलदव्यपाये ॥ ५
अमर्षपूर्णस्त्वतिचित्रयोधी
शरासनी काञ्चनवर्मधारी ।
सुदर्शनः सात्यकिमापतन्तं
न्यवारयद्राजवरः प्रसह्य ॥ ६
तयोरभूद्भारत संप्रहारः
सुदारुणस्तं समभिप्रशंसन् ।
योधास्त्वदीयाश्च हि सोमकाश्च
वृत्रेन्द्रयोर्युद्धमिवामरौघाः ॥ ७
शरैः सुतीक्ष्णैः शतशोऽभ्यविध्य-
त्सुदर्शनः सात्वतमुख्यमाजौ ।
अनागतानेव तु तान्पृषत्कां-
श्चिच्छेद बाणैः शिनिपुंगवोऽपि ॥ ८
तथैव शक्रप्रतिमोऽपि सात्यकिः

---

subst

658* हताभिहन्तास्मि किरीटमालिना
ह्यह सभीम सह पार्षतेन ।

[(L 1) G1 M हि (for नि) G5 -मालीना (for -मालिना) —(L 2) G5 अह, M1 2 वय (for ह्यह)]

3 Before 3, G1 M ins सजय —^{a}) Ś1 [ऽ]थ (for तदा) —^{b}) K5 B1–3 Dc1 M3–5 महाहवे (for °मृधे) D7 8 [ऽ]सौ (for सो) D3 6 T G2–5 [ऽ]म्र- (for ऽभ्य- —^{c}) T G2–5 स शरान्वलीय (for सहसा शरान्बली) —^{d}) Ś K1–3 [अ]पिधाय स, K5 B1–3 Dc1 Dn1 S [आ]मिषाशया, D2 [आ]मिषेच्छया (for [आ]मिषं यथा) B4 परान् (for यथा)

4 ^{a}) D5 तं यातम्, D7 8 प्रयातम् (for तं यान्तम्) —^{b}) D2 विहाय (for विगाह्य) D1 सेनां (for सैन्य) S विगाहमान (for °ह्य सैन्य) K5 B6 D2 -प्रवीरा, D5 -प्रवीर, T G3 -प्रवीर· (for -प्रवीरम्) —^{c}) T G2–5 धारयितुं (for वार°) S तपतम् (for समन्ताद्) —^{d}) D7 नराग्र्या, D3 रथाग्र्य, Bom ed रथाग्र्यं (for नरा°) M3–5 आदित्यरश्मिप्रतिमैः शरैस्तै

5 ^{a}) Ś1 (*sup lin* as in text) अनेकसत्त्वं, S अशक्नुवंस्ते (for अदीनसत्त्व) —^{b}) K5 D7 8 सर्वात्मना, Dn2 D3 सर्वैर्गुणैर्, D6 सर्वैर्गणैर् (for सर्वे गणा) Ś1 B5 दुर्विसह्य, B1–4 Dc1 D2 4 ये त्वदीया, D3 दुर्विगाह्य, S सत्त्ववत (for दुर्विषह्यम्) —^{c}) Ś2 K2 D8 स्वभाव (for प्रभाव) —^{d}) S प्रतिवीक्षितुं तं (for जलदव्यपाये)

6 ^{a}) D2 M3–5 स्वथ (for स्त्वति) —^{b}) M3–5 शरान्किरन् (for शरासनी) —^{d}) K4 D5 निवारयद् (for न्यवा°) Ś2 प्रगृह्य (for प्रसह्य)

7 ^{a}) S तदा (for अभूद्) S संप्रहार (G5 °भाव) (for °हार) —^{b}) B4 5 Dn1 समति- (for समभि) Ś K2 3 D2 5 -भ्यशसन्, K1 -भ्यसशन्, K4 -प्रशसयन् (for -प्रशसन्) S प्रैक्षंत सर्वैनिमिषैस्तु (G5 °ष तु) नेत्रै —^{c}) G1 M यौधास् B4 5 सह-, D2 M3–5 स्वथ, D5 हि स (for च हि) K5 तयोश्च युद्ध (for हि सोमकाश्च) —^{d}) D2 [अ]मरेंद्रा (for [अ]मरौघा) S शक्रस्य (G5 °क्र च) वृत्रेण यथैव पूर्वं

8 ^{a}) G4 च (for सु) K1 3 G1 M1 2 [ऽ]त्यविध्यद्, B (except B2) Dc1 D2 7 8 T G2–5 न्यवि°, M3–5 न्यवि° (for ऽभ्यवि°) — D3 repeats 8^{bcd} after सुदर्शन (in 10^{b}) —^{b}) T G2–5 सात्वतमुग्रम् (for °मुख्यम्) M3–5 सुदर्शनो राजवरप्रवीर —^{c}) S च (for तु) Ś2 K2 D2 पृषत्कैश्, Dn1 प्रसक्तां (for पृषत्कांश्) K5 D7 8 (both times) अनागतांस्तानथ बाणसघान् —^{d}) Ś1 K1–3 राजा; Ś2 K4 5 Dc1 Dn D1. 3 5 7 8 (both times) राजन् (for बाणै) M3–5 युयुधान आशु (for शिनिपुंगवोऽपि)

सुदर्शने यान्क्षिपति स्म सायकान् ।
द्विधा त्रिधा तानकरोत्सुदर्शनः
शरोत्तमैः स्यन्दनवर्यमास्थितः ॥ ९
संप्रेक्ष्य बाणान्निहतांस्तदानीं
सुदर्शनः सात्यकिबाणवेगैः ।
क्रोधाद्दिधक्षन्निव तिग्मतेजाः
शरानमुञ्चत्तपनीयचित्रान् ॥ १०
पुनः स बाणैस्त्रिभिरग्निकल्पै-
राकर्णपूर्णैर्निशितैः सुपुङ्खैः ।
विव्याध देहावरणं विभिद्य
ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ॥ ११
तथैव तस्यावनिपालपुत्रः
संधाय बाणैरपरैर्ज्वलद्भिः ।
आजघ्निवांस्तान्रजतप्रकाशां-
श्चतुर्भिरश्वांश्चतुरः प्रसह्य ॥ १२
तथा तु तेनाभिहतस्तरस्वी
नप्ता शिनेरिन्द्रसमानवीर्यः ।
सुदर्शनस्येषुगणैः सुतीक्ष्णै-
र्हयान्निहत्याशु ननाद नादम् ॥ १३
अथास्य सूतस्य शिरो निकृत्य
भल्लेन वज्राशनिसंनिभेन ।
सुदर्शनस्यापि शिनिप्रवीरः
क्षुरेण चिच्छेद शिरः प्रसह्य ॥ १४
सकुण्डलं पूर्णशशिप्रकाशं
भ्राजिष्णु वक्त्रं निचकर्त देहात् ।
यथा पुरा वज्रधरः प्रसह्य

C 7
B 7
K 7

---

9 [b]) Ś सुदर्शनाय (for °ने यान्) K1 स (for स्म) B1. 3. 5 D8 शायकान् D2 सुदर्शनायोत्क्षिपते पृषत्कान् — [d]) B2 D8 आश्रित (for आस्थित) S शरोत्तमै स्यंदनवर्यविष्ठि(G5 °ष्ठ)त

10 For the repetition in D8, cf v l 8 — [a]) Ś D8. 6 सम्प्रेक्षमाणो, Dn1 D2. 5. 7 M2-5 तान्प्रे(M2 °न्वी)क्ष्य बाणान् (for सम्प्रेक्ष्य बा°) B1 (marg as in text) विसृतास् (for निहतास्) M3-5 सुदर्शनो (for तदानीं) — [b]) D8 om त्यकि Ś K1-4 Dn2 D1. 3. 6 -बाणजालैः, Dn1 बाणवर्षैः, D5 lacuna (for -बाणवेगैः) M3-5 महाहवे सत्यकबाणवेगैः — [c]) B1-3. 5 Dc1 D2 T G M1. 2 प्रनृत्यन्, M3-5 स नृत्यन् (for दिधक्षन्) Ś1 तिग्मतेजस, S तीव्रतेजा (for तिग्म) — [d]) B4 न्यमुंचत्; D3. 6 विमुंचंस् (for अमुञ्चत्) K5 D2 S पुंखान् (for चित्रान्)

11 [a]) D2 तथा स बाणैः पुनरग्निकल्पैर् — [b]) G1 M1. 2 तपनीय (for निशितैः सु) K4. 5 सपुंखैः, M3-5 सुमुक्तैः (for सुपुङ्खैः) — [c]) T G2 विव्याथ (for ध) G1. 3-5 M विदार्य (for विभिद्य) — [d]) M3-5 सत्यकस्य (for सात्यकेर्)

12 [a]) S पुनश्च (for तथैव) — [b]) Ś K1-4 सं(Ś2 सा)नाय्य (for संधाय) — [c]) D3. 6 जघान बाणैः (for आजघ्निवांस्तान्) Ś1 K1-3 तं (for तान्) Ś1 रजतप्रकाशं, D2 ज्वलनप्रकाशैश् (for रजतप्रकाशांश्) — [d]) T G2-5 प्रगृह्य (for प्रसह्य)

13 [a]) K5 B2. 5 G2 [अ]पि, B3 च, Dc1 [आ]शु (for तु) T कृतेन (for तु तेन) — [b]) Ś1 [अ]प्रतिवार्यवीर्यः, Ś2 K1-4 D1 वासवतुल्यवीर्यः, K5 B Dc1 Dn D3. 7. 8 Cd इन्द्रसमानकल्प, D2 इन्द्रसमप्रभाव (for इन्द्रसमानवीर्य) — K4 om 13[c]-14[b] — [c]) D3 [ए]व शरैः (for [इ]षुगणैः) S [इ]षुभिराशुकारी (for [इ]षुगणैः सुतीक्ष्णैर्) — [d]) K1-3 अश्वान् (for हयान्) Ś1 अथ (for आशु) S नादान् (for नादम्)

14 K4 om 14[ab] (cf v l 13) — [a]) K5 तथा (for अथ) M3-5 निकृत्य शीर्षं (for शिरो निकृत्य) D2. 7. 8 न्यकृंतन्, D3. 6 निपात्य (for निकृत्य) — [b]) Ś1 G5 शरेण (for भल्लेन) Ś2 K1-3 दीप्ताशनि, K5 B Dc1 Dn D1-3. 5. 6 शक्राशनि, D7. 8 शक्त्याशनि, G5 भल्लेनाशनि (for वज्राशनि) — Ś2 K1-3 om 14[cd] — [c]) T [अ]स्य (for [अ]पि) B (except B4) T G M1. 2 शितेन वीरः (for शिनिप्रवीरः) — [d]) G4 प्रगृह्य (for प्रसह्य) Ś1 K4. 5 Dn D1-3. 5-8 क्षुरेण कालानलसंनिभेन

15 [b]) K3 B4 Dn D5. 7. 8 विचकर्त, S निपपात (for निचकर्त) — [c]) B1-3. 5 Dc1 D2 transp यथा and पुरा S वज्रधरेण कृत्तं (for °धर प्रसह्य) — [d]) S व(G1. 2 M व)लस्य शीर्षं महद्दुमरूप Cd cites बलस्य (as in text)

बलस्य संख्येऽतिबलस्य राजन् ॥ १५
निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं
रणे यदूनामृषभस्तरस्वी ।
मुदा समेतः परया महात्मा
रराज राजन्सुरराजकल्पः ॥ १६
ततो ययावर्जुनमेव येन
निवार्य सैन्यं तव मार्गणौघैः ।
सदश्वयुक्तेन रथेन निर्याँ-
ल्लोकान्विसिस्मापयिषुर्नृवीरः ॥ १७
तत्तस्य विस्मापयनीयमग्र्य-
मपूजयन्योधवराः समेताः ।
यद्वर्तमानानिषुगोचरेऽरी-
न्ददाह बाणैर्हुतभुग्यथैव ॥ १८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

९५

संजय उवाच ।
ततः स सात्यकिर्धीमान्महात्मा वृष्णिपुंगवः ।
सुदर्शनं निहत्याजौ यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ १
रथाश्वनागकलिलं शरशक्त्यूर्मिमालिनम् ।

---

16 ^{a}) T G_{2-5} पार्थिवमुग्ररूपं D_{2} -राजपौत्रं, M_{3-5} -पुत्रमुग्र (for -पुत्रपौत्रं) — ^{b}) D_{2} S संख्ये ($G_{1.3}$ M °खे) (for रणे) T G_{2-5} M_{3-5} मधूनाम् (for यदूनाम्) K_{1-3} वृषभस् (for ऋषभस्) G_{1} M प्रमाथी (for तरस्वी) — M_{3} om. 16^{c}–18^{d} — ^{c}) $Ś_{1}$ परीत, K_{1} समीत, D_{2} सयुक्त (for समेत॰) D_{8} मनस्वी (for महात्मा) — ^{d}) D_{2} संख्ये (for राजन्) Dc_{1} -तुल्य (for -कल्प) — For 16^{cd}, S (M_{3} om) subst

659* मुदा महत्याभियुतो महात्मा
महाहवे शक्र इवामरेश ।

17 M_{3} om. 17 (cf v l 16) — ^{a}) S (M_{3} om) प्रयातो (for ययाव्) B Dc_{1} Dn $D_{3.6}$ अर्जुन (for अर्जुनम्) Ś K_{1-4} D_{1} तेन, S (M_{3} om) वीरो (for येन) — ^{b}) B_{3} Dc_{1} सेना (for सैन्य) $M_{4.5}$ सैन्यानि राजन्सहसा विदार्य — ^{c}) K_{4} $D_{3.6}$ निर्ययौ, $B_{1-3.5}$ Dc_{1} D_{2} S (M_{3} om) नृल्यँल्, B_{4} Dn $D_{1.5.7.8}$ राजँल् (for निर्याल्) — ^{d}) $D_{1.5.7.8}$ लोकं, D_{2} क्रोधाद् (for लोकान्) $Ś_{1}$ $K_{1.3}$ विषिष्मापयिषुर् (K_{1} °षून्), $G_{1.3.4}$ $M_{1.2}$ विसिष्माप° (for विसिस्माप°) D_{2} नृवीरान् (for नृवीर॰) $M_{4.5}$ गतेन विस्मापयतीव लोकं

18 M_{3} om. 18 (cf v l 16) — ^{a}) $D_{3.6}$ G_{1} $M_{1.2}$ तं (for तद्) S (M_{3} om) ते विस्मयनीयम् (for विस्मापयनीयम्) — ^{b}) G_{1} M (M_{3} om) यौधवरा (for योध°) S (M_{3} om) त्वदीया (for समेता) — ^{c}) $D_{1.5}$ प्र, T G_{1-4} $M_{1.2}$ तान्, $M_{4.5}$ यान् (for यद्) $D_{3.6}$ वर्तमानो (for °मानान्) $Ś_{2}$ K_{1-3} इषुणाजिरे, $D_{3.6}$ रिपुगोचरे (for इषु°) K_{4} यद्वर्तमानाद्धि रणाजिरे रिपून्; G_{5} यावन्विवानेषु च गोचरेषु — ^{d}) D_{2} यथाज्यं (for यथैव)

Colophon D_{4} missing —*Sub-parvan* $Ś_{1}$ $K_{4.5}$ $B_{2.4.5}$ Dc_{1} Dn $D_{1.2.7.8}$ जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* $K_{1.3}$ चतुर्थदिवसे —*Adhy name* Ś K $D_{1.3.6-8}$ सात्यकिप्रवेश, B Dc_{1} Dn $D_{2.5}$ G_{1} $M_{1.2}$ सात्यकिप्रवेशो सुदर्शनवध —*Adhy no* (figures, words or both) B_{1} T G_{2-4} 116, B_{2} 146, B_{6} 125, Dn_{1} 118, D_{2} 121, D_{3} 15, G_{1} M 115, G_{5} 112 —*Śloka no* Dc_{1} Dn_{1} G_{5} 18

95

☞ This adhy is missing in D_{4} (cf v l 7 87 50)

1 After the ref., S ins

660* निर्जित्य कृतवर्माणं भारद्वाजं च संयुगे ।

— ^{a}) D_{2} तु (for स) D_{7} धीरान् (for धीमान्) S स सात्यकि सत्यधृतिर् — ^{b}) S शिनि (for वृष्णि). — *After* 1^{ab}, S *ins* :

खड्गमत्स्यं गदाग्राहं शूरायुधमहास्वनम् ॥ २
प्राणापहारिणं रौद्रं वादित्रोत्क्रुष्टनादितम् ।
योधानामसुखस्पर्शं दुर्धर्षमजयैषिणाम् ॥ ३
तीर्णाः स्म दुस्तरं तात द्रोणानीकमहार्णवम् ।
जलसंधबलेनाजौ पुरुषादैरिवावृतम् ॥ ४
अतोऽन्यं पृतनाशेषं मन्ये कुनदिकामिव ।
तर्तव्यामल्पसलिलां चोदयाश्वानसंभ्रमम् ॥ ५
हस्तप्राप्तमहं मन्ये सांप्रतं सव्यसाचिनम् ।
निर्जित्य दुर्धरं द्रोणं सपदानुगमाहवे ॥ ६
हार्दिक्यं योधवर्यं च प्राप्तं मन्ये धनंजयम् ।
न हि मे जायते त्रासो दृष्ट्वा सैन्यान्यनेकशः ।
वह्नेरिव प्रदीप्तस्य ग्रीष्मे शुष्कं तृणोलपम् ॥ ७
पश्य पाण्डवमुख्येन यातां भूमिं किरीटिना ।
पत्त्यश्वरथनागौघैः पतितैर्विषमीकृताम् ॥ ८ C 7 411 B 7 119 K 7 11

661* दुर्योधनं च निर्जित्य शूरं चैव सुदर्शनम् ।
जलसधं निहत्याजौ शूरसेन च पार्थिवम् ।
म्लेच्छांश्च बहुधा राजन्काश्यपुत्र च संयुगे ।
निषादांस्तंकर्णांश्चैव कलिंगान्मगधानपि ।
केकयाञ्शूरसेनांश्च तथा पर्वतवासिन ।
काम्बोजान्यवनांश्चैव वसातींश्च शिबीनपि ।
कोसलान्मगधांश्चैव यातुधानान्सतित्तिरान् ।
एताश्चान्यात्रणे हत्वागच्छद्युद्धे स सात्यकि ।
रुधिरौघनदीं घोरां केशशैवलशाड्वलाम् ।
शक्तिग्राहसमाकीर्णां छत्रहंसोपशोभिताम् ।
दुस्तरां भीरुभिर्नित्य शूरलोकप्रवाहिनीम् ।

[(L 1) T G2-4 निर्भिद्य (for निर्जित्य) —(L 4) G1 M1 2 मागधान् (for म°) —(L 6) G3-5 कांमोजान् M2 वसातीश् —(L 7) G2 कौसलान् G1 M वाटधानांश्च, G2 मगधांश्चापि (for °श्चैव) G2 सहस्रश (for सतित्तिरान्) —(L 8) G1 M गच्छन् (for [अ] गच्छद्) G1 M1, 2 स सात्वत (for °त्यकि) —(L 9) G1 M रुधिरस्य (for °रौघ) G2-5 -शैवाल (for -शैवल) —(L 10) G1 M शस्त्र (for शक्ति)]

— °) S प्रव(G1 M1 2 5 प्राव, M3 4 प्रावृ)र्त्य हृषितो राजन् — d) K5 B Do1 Dn1 D5 7 8 पुनर् (for इदम्) S पुनर्यंतारमब्रवीत्

2 a) Ś2 K1-4 G1 M रथनागाश्वक(G1 M1-4 स)लिलं — b) D3 om शर K1, 2 D5 7 -शक्त्युर्मि, D2 -शक्त्यृष्टि, T G2-5 -शक्त्यष्टि (for -शक्त्यूर्मि) B1 M3-5 -सकुलं (for मालिनम्) — c) D3 M3-5 -मत्स्य (for मत्स्य) D3 -महा (for गदा) — d) Ś K1-4 Dn2 D1 3, 6 शूरयोध-; B1 नरायुध, B2 (marg) 3 Do1 शरा, B4 शूराराव, D2 M1, 2 °युस- (for युध)

3 a) M3-5 शूरापहारिणं (for प्राणा) B (except B4) Do1 D2 S (except M3-5) घोरं (for रौद्रं) — b) Ś1 D1 वादितोत्क्रुष्ट, Ś2 Do1 D2 8 वादित्रोत्कृष्ट, S °त्रोद्घुष्ट- (for °त्रोत्क्रुष्ट) — c) S शूराणा सुखसंस्पर्शं — d) K1 दुर्धर्षण जयैषिणा, B5 दुर्धर्षममरैरपि, Dn1 दुर्गंधं च जयैषिणां, D2 दुर्धर्षममितौजसं, D3, 6 °र्षं सजयैषिणा, T G2-5 अस्पर्शमथ (G5 °र्शभय-) भीरूणा, G1 M दुस्पर्शमथ (G1 °र्शनम) भीरुभि

4 a) K1 Do1 D5 तीर्णं, B3 G1 M तीर्त्वा, D3 6 तीर्णं, D7 8 G3 4 तीर्णा (for तीर्णा) K5 Dn1 D3 6-8 M3-5 सु, B5 स्मो, G1 M1 2 तु (for स्म) — b) G1 M द्रोणानीकं (for °नीक-) — c) K4 Do1 D1-3 7 8 बलैराजौ, K5 -बलै राजन्, D5 -वधेनाजौ (for -बलेनाजौ) — For 4cd, S subst.

662* शौर्यसत्त्वबलोपेत शूरवाणिजसेवितम् ।

[G1 4 5 M1 2 -जलोपेत (for -बलो°) G5 शौर्यवर्ण जशोभित, M3-5 शूरवाणिज्यसेविक (M3 °त) (for the post half)]

5 a) Ś1 K1 2 4 B Do1 ततो (for अतो) N (except B Do1, D4 missing) T G2-5 [ऽ]न्यत् (for ऽन्यं) — c) Ś1 K1 2 4 G5 कर्तव्याम् (for तर्त) T G2 3 5 M3-5 स्वल्प (for अल्प-) G1 4 M1 2 तरितव्या सुस लिला — d) Dn1 D5 नोदय (for चो°) K5 अभीत वत्, B1-3 5 Do1 G1 4 M1 2 असंभ्रमात् (for भ्रमम्)

6 a) B1 हस्तप्राप्यम् (for °प्राप्तम्) Ś1 (*sup lin* as in text) 2 इदं, K1-4 इम (for अहं) — b) Ś2 K2 संप्राप्तं, D2 सैंधवं (for साम्प्रतं) G1 M सव्यसाचिनमाहवे — c) B1-3 Do1 विजित्य (for निर्जित्य) Ś2 K1-4 D2 S दुर्जयं (G2 °नं) (for दुर्धरं) — d) G1 M ये च तस्य पदानुगा

7 a) Ś K1-4 योधवर्णं (for °वर्यं) S हार्दिक्यमपि योद्धारं — b) Ś K B4 Dn D1, 3, 5-8 T G2-5 transp प्राप्त and मन्ये — d) T G2-5 दृष्ट्वा सैन्यमशेषत — f) Ś K B4 Dn D1 3 5-8 वने (Ś2 °नं), G1 M1, 2 दृष्ट्वा

अभ्याशस्थमहं मन्ये श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ।
स एष श्रूयते शब्दो गाण्डीवस्यामितौजसः ॥ ९
यादृशानि निमित्तानि मम प्रादुर्भवन्ति वै ।
अनस्तंगत आदित्ये हन्ता सैन्धवमर्जुनः ॥ १०
शनैर्विश्रम्भयन्नश्वान्याहि यत्तोऽरिवाहिनीम् ।
यत्रैते सतनुत्राणाः सुयोधनपुरोगमाः ॥ ११
दंशिताः क्रूरकर्माणः काम्बोजा युद्धदुर्मदाः ।
शरबाणासनधरा यवनाश्च प्रहारिणः ॥ १२
शकाः किराता दरदा बर्बरास्ताम्रलिप्तकाः ।
अन्ये च बहवो म्लेच्छा विविधायुधपाणयः ।
मामेवाभिमुखाः सर्वे तिष्ठन्ति समरार्थिनः ॥ १३
एतान्सरथनागाश्वान्निहत्याजौ सपत्तिनः ।
इदं दुर्गं महाघोरं तीर्णमेवोपधारय ॥ १४

सूत उवाच ।

न संभ्रमो मे वार्ष्णेय विद्यते सत्यविक्रम ।
यद्यपि स्यात्सुसंक्रुद्धो जामदग्न्योऽग्रतः स्थितः ॥ १५

(for ग्रीष्मे) Ś2 K4 B4 Dn D1–3. 5–8 शुष्क (for शुष्क) K5 B1 Dn1 तृणोलुप, D1 2 T G2 4 तृणालयं, D3 5 6 -तृणालये, G5 तृणोच्चय (for तृणोलपम्)

8 ^{a}) Ś1 (orig) -सैन्येन, Ś1 (*sup lin*) -वीरेण (for -मुख्येन) — ^{b}) Ś K1. 2 याता, Dn1 चिता, D6 (marg as in text) जितां (for यातां) Ś K1–3 भूमि (for भूमिं) — ^{d}) G1 M पातितैर् (for प°) D7 8 विषमां (for विषमी-) Ś K1–3 D1 -कृता, T1 G3 -कृतै (for -कृताम्) — After 8, B Dc1 ins

663* ब्रवते तद्यथा सैन्यं तेन मम महात्मना ।
रथैर्विपरिधावद्भिर्गजैरश्वैश्च सारथे ।
कौशेयारुणप्रकाशमेतदुद्धूयते रज ।

9 G2 om 9 — ^{a}) K4 B1 2 4 5 Dn1 D3 5–8 अभ्यासस्थम् (for °शस्थम्) — ^{c}) B Dc1 D2 3. 6 एष स, Dn2 य एष (for स एष) — ^{d}) D7 8 गाजि(D3 °जी)वस्य — For 9^{cd}, S (except G2) subst

664* श्रूयते ह्येष निर्घोषो जलदस्येव गर्जत ।

[M3–5 [ऽ]पि (for हि)]

— T G1 3–5 M ins after 9 G2 after 8

665* विस्फार्यमाणस्य रणे गाण्डीवस्यामितौजस ।
अभ्याशस्थमहं मन्ये सैन्धवस्य किरीटिनम् ।
तादृश श्रूयते शब्द सैन्याना सागरोपम ।

[G2 om lines 1–2 —(L 1) M1 गणे (for रणे) G1 M महात्मन (for [अ]मितौजस) —(L 3) G5 तादृश G5 सागरोपम]

10 ^{b}) D2 सूत, G2 तथा (for मम) D2 मे, S च (for वै) — ^{c}) S अनस्तमित आदित्ये — ^{d}) S सैंधवं निहनिष्यति

11 ^{a}) Ś1 K4 D1 विष्टंभयन्, D2 S विश्राम° (for विश्रम्भ°) Ś2 K1–3 शनैर्विष्टंभयित्वाश्वान् — ^{b}) B Dn2 D1 S याहि यत्रारिवाहिनी (B5 M3 4 °नीं) — K3 G5 repeat 11^{cd} after 13^{cd} — ^{c}) K3 (second time) 5 B1 Dc1 Dn1 D1 2 7 8 G5 (second time) सतल, D5 सुतल, T G3. 4 [ऽ]स्य तल-, G1. 5 (first time) M सुतनु- (for स°) — ^{d}) Ś K1 2 (both times) 3–5 B3 दुर्योधन (for सुयो°)

12 Ś K1–3 5 Dn1 D5 7 8 read 12^{a}–13^{d} after 17^{ab}, K4 B1 D1 repeat the same after 17^{ab} D2 om. 12^{a} — ^{a}) K2 3 4 (second time) B1 (first time) G (except G2) M दसिता — ^{b}) Ś1 D1 (second time) काम्भोजा — ^{c}) Ś1 -परा (for -धरा) K4 (first time) शरबाणायुधधरा — ^{d}) Dn2 om from यवना up to बहवो (in 13^{c}) B1 (second time) काबोजा युद्धनिर्जिता

13 For the sequence in Ś K1–3 5 Dn1 D5 7 8 and the repetition in K4 B1 D1, cf v l 12 Dn2 om up to बहवो (cf v l 12) — ^{a}) D2 शूरा, M1. 2 शता (for शका) — ^{b}) M1 2 दर्दरास् (for बर्ब°) K4 (first time) B1 (both times) 2 3 D5 7 8 G1 M ताम (for ताम्र-) Ś2 -लिप्सका, D7 लिप्तगा (for °का) — ^{c}) D2 T G M1 2 विविधा (for बहवो) B4 बहवोन्ये च म्लेच्छा वै — ^{d}) K1 विविधायुधपरायणा (hypermetric) — After 13^{cd}, K2 G5 repeat 11^{cd} — ^{e}) D3 6 ममैव (for मामेव) D6 (marg as in text) कर्णे (for सर्वे) D2 ममैवाभिमुख संख्ये — ^{f}) S स परार्थिन, K1–3 स्मापरा°, T G1–4 M कलहा°, G5 ##हायना (for समरार्थिन)

14 ^{a}) K2 एवं (for एतान्) K5 पत्त्यश्वान्, G1 -नागाश्च (for -नागाश्वान्) — ^{b}) M3 om. हत्याजौ सपत्ति. D3 निपत्य (for निहत्य) Ś2 अन्यान् (for आजौ) K5

द्रोणो वा रथिनां श्रेष्ठः कृपो मद्रेश्वरोऽपि वा ।
तथापि संभ्रमो न स्यात्त्वामाश्रित्य महाभुज ॥ १६
त्वया सुबहवो युद्धे निर्जिताः शत्रुसूदन ।
न च मे संभ्रमः कश्चिद्भूतपूर्वः कदाचन ।
किमु चैतत्समासाद्य वीर संयुगगोष्पदम् ॥ १७
आयुष्मन्कतरेण त्वा प्रापयामि धनंजयम् ।
केषां क्रुद्धोऽसि वार्ष्णेय केषां मृत्युरुपस्थितः ।
केषां संयमनीमद्य गन्तुमुत्सहते मनः ॥ १८
के त्वां युधि पराक्रान्तं कालान्तकयमोपमम् ।
दृष्ट्वा विक्रमसंपन्नं विद्रविष्यन्ति संयुगे ।
केषां वैवस्वतो राजा स्मरतेऽद्य महाभुज ॥ १९

सात्यकिरुवाच ।

मुण्डानेतान्हनिष्यामि दानवानिव वासवः ।
प्रतिज्ञां पारयिष्यामि काम्बोजानेव मा वह ।
अद्यैषां कदनं कृत्वा क्षिप्रं यास्यामि पाण्डवम् ॥ २०
अद्य द्रक्ष्यन्ति मे वीर्यं कौरवाः ससुयोधनाः । C 7 47 B 7 11. K 7 11.

सदातिन , D8 6 पदातिन॰, T G M1 2 4 5 ससैनिकान् (for सपत्तिन॰) — c) B5 युद्धं , T G5 दुरा , G1–4 M1, 2 दुर्ग्लं (for दुर्गं) G3 4 अद्दो (for महा) — d) Ś2 तीक्ष्णम्, K4 D1 दीर्घम्, G5 कीर्णम् (for तीर्णम्) D2 8 6 S अवधा(G5 ॰ता)रय (for उप)

15 D2 सुमित्र (for सूत) — a) G1 M1 2 सभ्रमे (for ॰मो) G5 वा (for मे) D2 संभ्रमो मे न वार्ष्णेय — c) K3 स सक्रुद्धो, K5 च सं ; Dn D1 5 7 तव क्रुद्धो (for सुसक्रुद्धो)

16 G1 M read 16ab twice — a) G1 M (all second time) कर्णो (for द्रोणो) Ś1 वारयितु, Ś2 K1–4 D1 वा जयत्तं, T G2–4 [ऽ]पि रथिना (for वा रथिनां) — b) G1 M (all second time) तथा (for कृपो) K5 वा त्र्यंबको, S शारद्वतो (for मद्रेश्वरो) K4 D1 मद्रेशोपि कृपो(K4 सो)थ वा; B4 कृपो दुर्योधन॰ स्वयं, D2 मद्रराजा कृप॰ स्वय — c) S नास्ति (for न स्यात्) — d) B4 D6 महाभुज

17 For the sequence in Ś K1–3 5 Dn1 D5 7 8 and the repetition in K4 B1 D1, cf. v l. 12 — a) B4 [अ]थ (for सु) K5 बहुशो (for बहवो) — b) D2 तापन (for ॰सूदन) — c) Ś2 नैव, B1 न मे, S न हि (for न च) B1 च, D2 तस् (for मे) — d) B2 भूत पूर्वं, Dn1 भूतपूर्वं, G5 सूत पूर्वं (for भूतपूर्वं) Ś2 B3 5 Dc1 Dn2 D2. 6 कथचन (for कदाचन) — e) K4 T G3 4 किमु वैतत्; K5 B Dc1 Dn D2 3 5–8 G1 M1 2 किमुतैतस्, G2 किमु वैतान् (for किमु चैतत्) — f) B4 Dc1 Dn1 D1 धीर, G1 M रणे (M4 ॰ण) (for वीर)

18 ab) Ś1 कतरेण; B4 कतमेण (for कतरेण) Ś1 K5 B D (D4 missing) त्वा (for त्वा) G1 M पथा र्जुन (for धनंजयम्) T G2–5 आयुष्मन्प्रापयामि त्वां कतरेण (G5 त्वामधरेण) पथार्जुन — G5 om. 18c–19d — c) K4 तेषा, S (G5 om) के(G2 ते)प्य (for केषा) — d) T G2–4 कास्विन्, G1 M कांश्च (for केषां) D5 7 8 अवस्थित (for उप॰) — e) K5 संयमिनीम्, D8 G1 M1–4 सायम(M3 4 ॰मि)नीम्, Cd सयमनीम् (as in text) M3–5 त्वद्य (for अद्य) T G2–4 केषा संघ(G4 ॰य)मनीकस्य — f) T G2–4 हतुम् (for गन्तुम्)

19 G5 om 19ab-d (cf v l 18) — a) Ś K1–4 श्रुत्वा, D3. 6 केषा, T G (G5 om.) M1 2 के वा, M3–5 के वै (for के त्वां) — c) T G3 4 विनय (for विक्रम) — d) T G2–4 वित्रसिष्यंति, Cd विद्रावि॰ (for विद्रवि॰) — e) G1 2 M1 2 तेषा (for केषा) — f) S स्मरत्यद्य (for ॰तेऽद्य) — After 19, B4 Dn2 D2 5 6 ins

666*

सूत उवाच ।
इत्येव कर्म कुर्वाणमन्तकप्रतिम रणे ।
शिने पौत्रस्तथोवाच यन्तारं हृष्टमानस ।

[B4 Dn2 D6 om the ref. D2 सजय (for सूत) B1 om line 1 — (L 2) D2 transp शिने and पौत्र B4 [ऽ]थ यतारम् (for तथोवाच) Dn2 दृष्ट (for हृष्ट) B4 उवाच प्रहसन्निव (for the post half)]

20 a) Ś2 महान् (for मुण्डान्) M3–5 इमान् (for एतान्) — b) Ś1 वामन॰ (for वासव॰) — c) B2 3 5 D2 5 7 T G2–5 पालयिष्यामि, Cd पार॰ (as in text) — d) Ś1 K4 कामोजान्, Ś2 K4 5 B1, 2 4 5 D (D4 missing) G1 M Cd मा (for मा) T G2–5 कांमो(G4 5 ॰बो)जाञ्जेतुमाहवे — e) Dn2 अत्रैषां, D3 6 अद्यैव, T G3–5 अन्येषां (for अद्यैषा) — f) N (except B1–3 5, D4 missing) प्रियं (for क्षिप्रं)

21 a) Ś K1–4 D1 प्रेक्ष्य(Ś ॰क्ष)ति, D2 6 प्रक्षंत

शुण्डानीके हते सूत सर्वसैन्येषु चासकृत् ॥ २१
अद्य कौरवसैन्यस्य दीर्यमाणस्य संयुगे ।
श्रुत्वा विरावं बहुधा संतप्स्यति सुयोधनः ॥ २२
अद्य पाण्डवमुख्यस्य श्वेताश्वस्य महात्मनः ।
आचार्यकक्रुतं मार्गं दर्शयिष्यामि संयुगे ॥ २३
अद्य मद्बाणनिहतान्योधमुख्यान्सहस्रशः ।
दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा पश्चात्तापं गमिष्यति ॥ २४
अद्य मे क्षिप्रहस्तस्य क्षिपतः सायकोत्तमान् ।
अलातचक्रप्रतिमं धनुर्द्रक्ष्यन्ति कौरवाः ॥ २५
मत्सायकचिताङ्गानां रुधिरं स्रवतां बहु ।
सैनिकानां वधं दृष्ट्वा संतप्स्यति सुयोधनः ॥ २६
अद्य मे क्रुद्धरूपस्य निघ्नतश्च वरान्वरान् ।
द्विरर्जुनमिमं लोकं मंस्यते स सुयोधनः ॥ २७
अद्य राजसहस्राणि निहतानि मया रणे ।
दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा संतप्स्यति महामृधे ॥ २८
अद्य स्नेहं च भक्तिं च पाण्डवेषु महात्मसु ।
हत्वा राजसहस्राणि दर्शयिष्यामि राजसु ॥ २९

संजय उवाच ।

एवमुक्तस्तदा सूतः शिक्षितान्साधुवाहिनः ।
शशाङ्कसंनिकाशान्वै वाजिनोऽचूचुदद्भृशम् ॥ ३०

(for द्रक्ष्यन्ति) — b) D5 7 8 कौरवेया॰, G1 M कुरव स (for कौरवा स-) — After 21^{ab}, D2 ins

667* पार्थिवास्तस्य विविधं महास्त्रस्य प्रयोजनम् ।
मकरध्वजान्महामुष्टिं कृष्णाद्दूरेषुपातनम् ।
जगाद संभ्रमो युद्धे मोक्ष शूरात्मजात्मज ।

— c) G2 सैन्ये (for सूत) — d) K1 सर्वे (for सर्व-) T G2–4 वासकृत्, G1 M दारुणे (for चासकृत्) B1 सर्वसैन्ये निराकृते, D5 सर्वानीकेषु चासकृत्

22 a) G1 M अद्यैव कुरुसैन्यस्य — b) G3–5 कीर्यमाणस्य (for दीर्य॰) — Ś1 D2 om (hapl) 22^{c}–23^{d} — d) Dn1 D3 संत्रस्यति, S तप्यते स (for संतप्स्यति)

23 Ś1 D2 om. 23 (cf v l 22) — c) B Dc1 Dn D1 3 6 आचार्यस्य, D7 8 ॰र्यैक; G3 4 आचार्यैक-, G5 आचार्येण (for आचार्यक-) M3 5 -कृतान्मार्गान् (for -क्रुत मार्गं) — After 23, S ins.

668* अद्य मे युद्ध्यमानस्य फल्गुनस्येव सायकान् ।
पतिताश्रथनागेषु दृष्ट्वा शोचन्ति शत्रव ।

[G1 M1 2 repeat line 2 after 25^{ab} — (L 2) T G3–5 शोचतु (for शोचन्ति)]

24 M3–5 om 24^{a}–25^{b} — a) D7 8 अथ (for अद्य) — b) G1 M1. 2 यौध- (for योध) — Ś K1–3 om 24^{c}–28^{b} — d) D2 5 6 करिष्यति (for गमिष्यति) K4 D1 संतप्स्य(K4 ॰प्स)ति महामृधे — After 24, Dn1 reads 27^{ab}

25 Ś K1–3 om 25, M3–5 om 25^{ab} (for both, cf v l 24) — a) B3 अद्य मोक्ष प्रहस्तस्य — b) G1 M1. 2 अस्यत॰ (for क्षिपत) K4 Dn2 D1. 3. 6 क्षिपत सायकान्बहून् — After 25^{ab}, G1 M1 2 repeat line 2 of 668*

26 Ś K1–3 om 26 (cf v l 24) — b) D3 5–7 श्रवता (for स्रवता) B5 D1 मुहु (for बहु) D5 वमतां रुधिरं बहु — c) D5 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) — For 26^{abc}, S subst

669* रुधिरोक्षितसर्वाङ्गान्मद्बाणशकलीकृतान् ।
दृष्ट्वा नागवरान्सख्ये

— d) D3 6 संत्रस्यति, T G2–5 M3–6 विप(G5 ॰व)स्यति, G1 M1 2 विवेत्स्यति (for संतप्स्यति)

27 Ś K1–3 om 27 (cf. v l 24) Dn1 reads 27^{ab} after 24 — a) D1 om (hapl) from अद्य up to ते स (in 27^{d}) Dc1 D7 8 अथ (for अद्य) D2 स- (for मे) — b) D7 तु (for च) D1 नरान्वरान्, T G1–4 M3–5 परान्वरान्, G1 M1. 2 परान्परान् (for वरान्वरान्) G5 पदातीश्चिघ्नतश्चरान् — c) S द्विफल्गुनम् (for द्विरर्जुनम्) — d) D2 6 G3 मन्यते (for मंस्यते) B5 Dn2 D5 7 [ऽ]थ, D2 [ऽ]सौ, D3 च, D6 स्म; T G2–5 वा (for स)

28 Ś K1–3 om 28^{ab} (cf v l 24) — a) D7 8 अथ (for अद्य) — b) K4 हतानि च (for निहतानि) Dn1 G1 महा- (for मया) — c) B1–3 M3 4 सुयोधनो (for दुर्यो) — d) S भविष्यति सुदुर्मना

29 a) Ś1 अति (for अद्य) D3 G1 M1 2 transp स्नेहं and भ(D3 दा)क्तिं — b) K4 महत्सु च (for महात्मसु) — After 29^{ab}, D5 ins

670* बल वीर्यं कृतज्ञत्वं मम ज्ञास्यन्ति कौरवा ।

ते पिबन्त इवाकाशं युयुधानं हयोत्तमाः ।
प्रापयन्यवनाञ्शीघ्रं मनःपवनरंहसः ॥ ३१
सात्यकिं ते समासाद्य पृतनास्वनिवर्तिनम् ।
बहवो लघुहस्ताश्च शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३२
तेषामिषूनथास्त्राणि वेगवन्नतपर्वभिः ।
अच्छिनत्सात्यकी राजन्नैनं ते प्राप्नुवञ्शराः ॥ ३३
रुक्मपुङ्खैः सुनिशितैर्गार्ध्रपत्रैरजिह्मगैः ।
उच्चकर्त शिरांस्युग्रो यवनानां भुजानपि ॥ ३४
शैक्यायसानि वर्माणि कांस्यानि च समन्ततः ।
भित्त्वा देहांस्तथा तेषां शरा जग्मुर्महीतलम् ॥ ३५
ते हन्यमाना वीरेण म्लेच्छाः सात्यकिना रणे ।
शतशो न्यपतंस्तत्र व्यसवो वसुधातले ॥ ३६
सुपूर्णायतमुक्तैस्तानव्यवच्छिन्नपिण्डितैः ।
पञ्च षट् सप्त चाष्टौ च बिभेद यवनाञ्शरैः ॥ ३७
काम्बोजानां सहस्रैस्तु शकानां च विशां पते ।
शबराणां किरातानां बर्बराणां तथैव च ॥ ३८ C. 7 B. 7 K 7

— D5 om 29[cd]

30 [a]) Ś2 K1–4 T G2–4 तत (for तदा) — [c]) Dn2 om (hapl) from शशाङ्क up to मन (in 31[d]) — [d]) Ś1 K1–4 वादिनो (for वाजिनो) Dn1 D5 7 8 [ऽ]नूनुदद्, Bom. ed व्यनदद् (for ऽचूचुदद्) — For 30, G1 M subst

671* चोदितो वृष्णिवीरेण स सूत साधुशिक्षित ।
तत शशाङ्कसंकाशान्विकुर्वाणान्हयोत्तमान् ।

— After 30, S ins

672* सैन्धवांश्चोदिता यन्त्रा ऊहुस्ते सत्यक रणे ।

[G1 M1. 2 चोदयमत्नाद्; G2 चोदयतां, M3–5 चोदयामाम (for चोदिता यन्त्रा) G6 सैंधवाश्चादवतार (for the prior half) G3 ऊपुम् (for ऊहुस्) G2 5 रथात् (for रणे)]

31 Dn2 om up to मन (of v l 30) — [c]) D3 यवना (for °नान्) Ś1 B3 D2 M3–5 प्रापयन्यवनानीक, G5 प्रापर्यस्यवनीं शीघ्र — [d]) D2 मनोमारुतरंहस, M3–5 हरयो वासव यथा

32 [a]) M3–5 सत्यक (for सात्यकिं) D8 तु (for ते) — [b]) T G2 [अ]निवर्तिन (for वर्तिनम्) D7 8 पृतनाग्रविवर्तिनं, G1. 3–5 M यवनास्त्वनिवर्तिन — [c]) B1 बहुधा (for बहवो) — After 32[abc], D5 ins

673* यवना सुमहाबला ।
केचेति वादिन सर्वे

33 [a]) D2 3. 5–7 S तथा (for अथ) — [b]) K3 B1 4. 5 Dn2 D1–3. 6 T G M1. 2 वेगवान् (for °वन्) — [c]) Ś D7 अच्छिनत् (sic) (for °नत्) M3–5 सत्यको (for सात्यकी) — [d]) D2 न चैनं, D3 नैवं ते, S न ते सं (for नैनं ते) G1 M प्राप्नुवन्त्यथ (M3–5 °स्युत)

34 [b]) Ś K3 4 गार्ध्रपक्षैर्; K1. 2 गृध्रपक्षैर्, Dc1 D1. 3 6 7 गार्द्धपत्रैर्, D2 S गृध्र° (for गार्ध्र°) Ś K1–4 Dn2 D1 3 6 सुते (Dn2 सते, D3 तु ते) जनै (for अजिह्मगै) — [c]) D1 तथकर्त (for उच्च) Ś1 (marg as in text) [अ]जौ (for [उ]ग्रो)

35 [a]) Ś1 K1–4 B5 D1 7 8 G1 3 4 M सै(B5 श)क्यायसानि (for शैक्या°) Cd cites शैक्यायसो Dc1 सर्वाणि, D8 चर्माणि (for व°) — [b]) D2 S महांति च (D2 M3–5 °स्युत) (for समन्तत) Dc1 कवचानि समतत — [c]) D2 3 6 G2 भित्त्वा तेषा तदा (G2 °था) देहं (D6 G3 देहान्), M3–5 भित्त्वा देहाञ्शरास्तस्य — [d]) M3–5 तेषा पेतुर् (for शरा जग्मुर्) D7 8 महीतले (for °तलम्)

36 D8 om (hapl) 36 — [b]) M3–5 नप्त्रा शिने (for सात्यकिना) K3 भृश (for रणे) — [c]) B1 Dn D5 7 G3 [ऽ]भ्यपतस् (for न्यप°) B Dc1 D2 राजन् (for तत्र) T G1. 2 4 5 M शतशो निपतति स — [d]) S (except G5) धरणी (for वसुधा) K5 वसुधा वसुधाधिपा

37 [a]) Ś K1–3 सुपर्णायत, B2 4 Dn1 D2 3 6 सं(D2 आ)पूर्णा (for सुपूर्णा) Ś K1–4 मुख्यैस्तान्, B (except B1) Dc1 निर्मुक्तैर्, S मुक्तैस्तैर् (for मुक्तैस्तान्) — [b]) B (except B1) Dc1 गामिभि, Dn1 D7 8 पीडितान् (for पिण्डितै) Dn2 D3. 6 व्य(D6 अ)धमच्छिनिर्पुंगव — [c]) Dc1 D2 चाष्टौ (for चाष्टौ) — [d]) B1–4 Dc1 विव्याध (B1 चिच्छेद) युगपच्छरै (B1 3 °इली) — After 37, B3 Dc1 ins 674*

38 B3. 4 Dc1 om. 38 — [a]) Ś1 K4 कांभोजानां K5 B1 2 5 Dn D1–3 5 6 8 T G2–5 च (for तु) — [b]) D5 यवनानां, D8 lacuna (for शकाना च) — [c]) Ś1 K1–4 D1 दरदानां शब(D1 संब)राणां — K4 B1. 2 D1 ins after 38 B3 Dc1 after 37 B4 after 46

674* हतैर्यवनकाम्बोजै किरातै सह बर्बरै ।

अगम्यरूपां पृथिवीं मांसशोणितकर्दमाम् ।
कृतवांस्तत्र शैनेयः क्षपयंस्तावकं बलम् ॥ ३९
दस्यूनां सशिरस्त्राणैः शिरोभिर्लूनमूर्धजैः ।
तत्र तत्र मही कीर्णा विबर्हैरण्डजैरिव ॥ ४०
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गैस्तैस्तदायोधनं बभौ ।
कबन्धैः संवृतं सर्वं ताम्राभ्रैः खमिवावृतम् ॥ ४१
वज्राशनिसमस्पर्शैः सुपर्वभिरजिह्मगैः ।
ते साश्वयाना निहताः समावव्रुर्वसुंधराम् ॥ ४२
अल्पावशिष्टाः संभग्नाः कृच्छ्रप्राणा विचेतसः ।
जिताः संख्ये महाराज युयुधानेन दंशिताः ॥ ४३
पार्ष्णिभिश्च कशाभिश्च ताडयन्तस्तुरंगमान् ।
जवमुत्तममास्थाय सर्वतः प्राद्रवन्भयात् ॥ ४४
काम्बोजसैन्यं विद्राव्य दुर्जयं युधि भारत ।
यवनानां च तत्सैन्यं शकानां च महद्बलम् ॥ ४५
स ततः पुरुषव्याघ्रः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
प्रहृष्टस्तावकाञ्जित्वा सूतं याहीत्यचोदयत् ॥ ४६

पदातिभिश्च वीरेण सात्वतेन हते रणे ।
पतितैरभवन्राजन्संवृता रणभूमय ।
एवं तद्यवनानीकं हत्वा छित्त्वा च माधव ।

[K_4 D_1 om line 1 —(L 1) B_{1-3} जवन- (for य°) —(L 2) K_4 D_{c1} D_1 नृ- (for च) —(L 4) B_{1-3} जवनानीक]

39 ^{a}) D_7 आगम्य- (for अगम्य-) —^{d}) G_{3-5} कंपयंस् (for क्षपयस्)

40 B_3 reads 40^{a}–41^{b} on marg —^{a}) $Ś_1$ च (for स) Ś K_{1-4} -शिरस्त्राणा (for °स्त्राणै) —^{b}) D_2 क्षिप्र-, T $G_{3.4}$ मुक्त- (for लून-) $Ś_1$ (*sup lin* as in text) -मूर्धभि (for °जै) —^{c}) S बभौ तत्र, Bom ed दीर्घकूर्चैर् (for तत्र तत्र) $M_{1.2}$ मही —^{d}) G_1 $M_{1.2}$ विपक्षैर् (for विबर्हैर्) M_{3-5} विबर्हैरिव पक्षिभि

41 B_3 reads 41^{ab} on marg —^{a}) $D_{3.6}$ रुधिराचित- (for °रोक्षित) S -संनाहैस् (for -सर्वाङ्गैस्) —D_5 om 41^{b}–42^{a} —^{b}) D_2 S महद् (for बभौ) Ś K_{1-4} D_1 तदायोधनमावभौ —^{c}) $B_{1.2}$ (marg) $_3$ D_{c1} T G $M_{1.2}$ अभूत्, M_{3-5} भाति (for सर्वं) —^{d}) $K_{1.2}$ B_3 D_{c1} D_6 ताम्राभै, D_7 °भि (for °भ्रै) D_7 [आ]हत, G_1 M [आ]चित (for [आ]वृतम्)

42 D_5 om 42^{a} (of v l 41) —^{a}) $B_{1-3.5}$ दीप्ताशनि- (for वज्रा°) —^{b}) S अपर्वभिर् (for सुप°) —^{c}) B_1 तौ (for ते) K_5 सायानाश्च (sic), D_{n2} $D_{3.6}$ सात्वतेन, S साश्वनागा (for °याना) K_1 D_6 निहिता (for निहता) D_2 गजाश्वयोधा निहता —^{d}) M_{3-5} परिवव्रुर् (for समा°) — After 42, S ins.

675* तेषामस्त्राणि वाणाश्च शैनेयो नतपर्वभि ।
निचकर्त महाराज यवनाना शिरोधरान् ।
ते शरा नतपर्वाणो युयुधानेन प्रेरिता ।
भित्त्वा देहांस्तथा तेषा पतन्ति स्म महीतले ।
ते हन्यमाना वीरास्तु वृष्णिवीरेण संयुगे
शस्त्राहता पतन्त्युर्व्यां काम्बोजा सपदानुगा ।
काम्बोजाना भुजैश्छिन्नै यवनानां च भारत ।
तत्र तत्र मही भाति पञ्चास्यैरिव पन्नगै ।

[(L 3) G_1 M प्रेषिता (for प्रेरिता) M_5 (*inf lin*) युयुधाने समीरिता (for the prior half) —(L 4) M_{3-5} भित्त्वा तेषां तथा देहान् (for the prior half) —(L 7) M_4 करैश् (for भुजैश्)]

43 ^{a}) D_2 हतावशिष्टा, G_5 अल्पावशेषा (for °शिष्टा) —^{b}) $Ś_2$ K_{1-4} कृच्छ्रप्राप्ता, D_2 मुह्यमाना (for कृच्छ्रप्राणा) —^{c}) $G_{1.2.4}$ $M_{1-3.5}$ संखे, M_4 सघे (for संख्ये) —^{d}) K_{2-4} D_1 दसिता, B D_{c1} (marg as in text) G_1 M ते सुता, T G_{2-5} पोथिता (for दंशिता)

44 ^{a}) $Ś_1$ K_{1-4} B कषाभिश् (for कशा°) —^{b}) M_{3-5} वाग्भिश्चाश्वानचोदयन् —^{d}) B_3 सर्वे ते, M_{3-5} सर्वश (for सर्वत) $Ś_2$ K_2 D_5 प्राद्रवन्सर्वतो भयात्

45 ^{a}) $Ś_1$ K_4 काभोज —^{b}) T G_{2-5} M_{3-5} भुवि भारत, G_1 $M_{1.2}$ भरतर्षभ (for युधि भारत) —^{d}) D_2 दरदाना (for शकानां च) $D_{3.6}$ महायलं (for महद्बलम्)

46 ^{b}) M_{3-5} सात्वत (for सात्यकि) —$B_{1.2}$ om 46^{cd} —^{c}) D_n $D_{3.6}$ प्रविष्टस्, M_{3-5} प्रहसस् (for प्रहृष्टस्) B_{1-3} D_{c1} प्रहृष्ट पुरुषव्याघ्र —^{d}) $D_{3.6}$ तूर्णं, T $G_{3.4}$ सूत (for सूत) D_{n1} D_6 अनोदयत् (for अचो°) — After 46, B_4 ins 674* B_{1-3} D_{c1} ins after 46 B_4 cont after 674*

676* तत्तस्य समरे कर्म दृष्ट्वान्यैरकृतं पुरा ।
चारणा सह गन्धर्वा पूजयांचक्रिरे भृशम् ।

तं यान्तं पृष्ठगोप्तारमर्जुनस्य विशां पते । चारणाः प्रेक्ष्य संहृष्टास्त्वदीयाश्चाप्यपूजयन् ॥ ४७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

९६

संजय उवाच ।

जित्वा यवनकाम्बोजान्युयुधानस्ततोऽर्जुनम् ।
जगाम तव सैन्यस्य मध्येन रथिनां वरः ॥ १
शरदंष्ट्रो नरव्याघ्रो विचित्रकवचच्छविः ।
मृगान्व्याघ्र इवाजिघ्रंस्तव सैन्यमभीषयत् ॥ २
स रथेन चरन्मार्गान्धनुरभ्रामयद्भृशम् ।
रुक्मपृष्ठं महावेगं रुक्मचन्द्रकसंकुलम् ॥ ३
रुक्माङ्गदशिरस्त्राणो रुक्मवर्मसमावृतः ।
रुक्मध्वजवरः शूरो मेरुशृङ्ग इवाबभौ ॥ ४
सधनुर्मण्डलः संख्ये तेजोभास्वररश्मिवान् ।
शरदीवोदितः सूर्यो नृसूर्यो विरराज ह ॥ ५
वृषभस्कन्धविक्रान्तो वृषभाक्षो नरर्षभः । C 7 B 7 K 7

47 [a]) D7 8 ते (for तं) —[b]) B1 3-5 Dc1 Dn2 D1 T G M1 2 महामृधे (for विशां पते) —[d]) K6 D3 5-8 G1 M1 2 चाप्यपूजयन् — For 47[cd], B Dc1 Dn1 subst

677* न केचिदभ्यवर्तन्त तावका वृष्णिनन्दनम् ।

Colophon D4 missing — *Sub-parvan* Ś1 K B3-5 Dc1 Dn D1 6-8 जयद्रथवध — *Adhy name* Ś K B Dc1 Dn D1-3 5-8 T G2 3 5 M3-5 सात्यकिप्रवेश, G1 M1 2 सात्यकिप्रवेशे काम्बोजपराजय, Bom ed सात्यकिप्रवेशे यवनपराजय — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2-4 117, B2 118, B5 126, D2 122, D5 16, Dn1 119, G1 M 116, G5 113

96

1 D4 is missing up to 7 (cf. v 1 7 87 60) —[a]) B1 2 (marg, orig as in text) 8 भित्वा (for जित्वा) Ś K4 D1 -काम्भोजान् —[d]) K6 मध्येन शनिपुगत्र

2 D4 missing (cf. v 1 1) —[a]) Ś K3 D6 धनुर्व्यासो, K1 धनुश्छित्वा, K2 धनु**, D2 महाराज; D8 धनुर्वक्त्रो (for नरव्याघ्रो) —[b]) N (D4 missing) ध्वज (for -च्छवि) —[c]) B1 5 Dn D1 8 मृगं (for मृगान्) Ś1 K1 D3 इवानिघ्नंस, K2 D2 जिघ्रंस्, D3 इव कुद्धस, G5 इवाजिघ्रत् (for इवाजिघ्रंस) —[d]) K5 सैन्यान् (for सैन्य) Dn1 D2 विभीषयत् (for अभी) T G2-5 तव भीषयते बल, G1 M अभीपयत ते बल

3 D4 missing (cf v 1 1) —[a]) Ś1 नागान् (for मार्गान्) —[b]) Ś K1 8 अभ्रामयन्, D8 6 G1 M3 4 उद्भ्रा(D3 द्भ्र)मयन्, T G2-4 M1 2 5 उद्भ्रामयत्, G5 *भ्रामयद् (for अभ्रामयद्) T G1 2 4 5 M शुभ; G3 भुतं (sic) (for भृशम्) B Dc1 भ्रामयंश्च मह(B1 वृह)द्धनु —B4 om (hapl) 3[cd] —[c]) M3-5 हेमपृष्ठ (for रुक्म°) —[d]) Ś K1-3 -चन्द्रार्क (for -चन्द्रक) B1-3 रुक्मकोटि(B1 टिं)महास्वन, S °चित्रलतावृत

4 D4 missing (cf v 1 1) —[b]) K3 प्रधावत (for -समावृत) B2 3 Dc1 D2 S रुक्माभ(D2 G1 M3-5 वमाव, M1 2 ग्माव)रणसंवृत (B2 [marg] 8 Dc1 G2 भूषित) —[c]) Dn2 om from रुक्म up to वोदित (in 5[c]) B4 Dn1 -धनु, D5 6 धर- (for वर-) —[d]) Ś2 K4 B3 8 Dc1 Dn1 D8 7 8 मेरुशृंगम् Ś1 K2 3 B1 4 D1 सदवमौ; K1 सुग्वभौ (sic) (for इवावभौ)

5 D4 missing (cf v 1 1) Dn2 om up to वोदित (cf v 1 4) —[a]) G1 2 4 M1-3 5 संखे, M4 संघे (for संख्ये) —[b]) D2 M3-5 शर (for तेजो) Ś Dc1 T G2-4 भासुर, G1 M भास्कर (for -भास्वर) B1 2 (marg as in text) 3 4 T G3 5 M3-5 रश्मिमान् —[d]) Dn1 D6 द्विसूर्यो, D6 वार्ष्णेयो (for नृसूर्यो) D2 विरराज स माधव, T G2-5 नरसूर्यो (G4 मेरावित्र) रराज ह

6 D4 missing (cf. v 1 1) —[a]) G3 4 ऋषभ

तावकानां बभौ मध्ये गवां मध्ये यथा वृषः ॥ ६
मत्तद्विरदसंकाशं मत्तद्विरदगामिनम् ।
प्रभिन्नमिव मातङ्गं यूथमध्ये व्यवस्थितम् ।
व्याघ्रा इव जिघांसन्तस्त्वदीयाभ्यद्रवन्रणे ॥ ७
द्रोणानीकमतिक्रान्तं भोजानीकं च दुस्तरम् ।
जलसंघार्णवं तीर्त्वा काम्बोजानां च वाहिनीम् ॥ ८
हार्दिक्यमकरान्मुक्तं तीर्णं वै सैन्यसागरम् ।
परिवव्रुः सुसंक्रुद्धास्त्वदीयाः सात्यकिं रथाः ॥ ९
दुर्योधनश्चित्रसेनो दुःशासनविविंशती ।
शकुनिर्दुःसहश्चैव युवा दुर्मर्षणः क्रथः ॥ १०
अन्ये च बहवः शूराः शस्त्रवन्तो दुरासदाः ।
पृष्ठतः सात्यकिं यान्तमन्वधावन्नमर्षिताः ॥ ११
अथ शब्दो महानासीत्तत्र सैन्यस्य मारिष ।
मारुतोद्धूतवेगस्य सागरस्येव पर्वणि ॥ १२
तानभिद्रवतः सर्वान्समीक्ष्य शिनिपुंगवः ।
शनैर्याहीति यन्तारमब्रवीत्प्रहसन्निव ॥ १३
इदमेति समुद्धूतं धार्तराष्ट्रस्य यद्बलम् ।
मामेवाभिमुखं तूर्णं गजाश्वरथपत्तिमत् ॥ १४
नादयन्वै दिशः सर्वा रथघोषेण सारथे ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च कम्पयन्सागरानपि ॥ १५

(for वृ°) D2 वृषभाक्षो वृषस्कंधो — ^{b}) D2 माधव स, G3 ऋषभाक्षो Ś1 नरर्षभ, D5 महाबल- (for नरर्षभ) — ^{c}) D2 ययौ (for बभौ) — ^{d}) D3 यथा वै वृषभध्वज, M3-5 गोष्ठमध्य इवर्षभ

7 D4 missing (cf. v l. 1) B4 om. 7^{a} — ^{a}) B2 3 5 Dc1 D3 -मातंग- (for -द्विरद-) S विक्रांतं (for -सकाशं) — ^{b}) T G2-5 -मातग (for -द्विरद-) Dn1 -विक्रमं (for -गामिनम्) — ^{d}) D3 6 पशुमध्ये, G5 युद्ध° (for यूथ°) — ^{e}) D2 T G1. 2 M व्याधा, G5 व्याजा (for व्याघ्रा) — ^{f}) K1-3 B4 व्यद्रवन्, K5 [अ]भ्यर्दितान्, B1 D2 8 °द्रवद् (for °द्रवन्) B2 3 Dc1 Dn1 D5 त्वदीया (B2 3 Dc1 तावका) समुपाद्रवन्, T G2-5 द्विष(T °ष)तस्तज्जयैषिण, G1 M1-3 तद्विषाण जयैषिण, M4 तद्विषाणग्रहैषिण, M5 विषाणग्रहणैषिण — After 7, S ins

678* सात्यकिं समरे राजन्परिवव्रुस्तवात्मजा ।
[G3 4 त्वदात्मजा (for तवा°)]

8 D4 resumes — ^{ab}) G1 M1 2 transp द्रोणानीकम् and भोजानीकं D5 सुदुर्भिद, G2 सुदुस्तरं (for च दुस्तरम्) — ^{d}) Ś K4 काभोजाना

9 ^{a}) B2 D3 G1 M -समरान्मुक्त, T G4 5 मकरोन्मुक्त D2 म्लेच्छानीक विनिर्मुक्त — ^{b}) T G3 4 भित्त्वा, G1. 2 M तीर्त्वा, G5 नीत्वा (for तीर्णं) D2 सैन्यस्य, M3-5 त सैन्य (for वै सैन्य) D1 -सागराद् (for सागरम्) Ś K1-4 संतीर्णं सैन्यसागराद् — ^{d}) G1 M सत्यर्क (for सात्यकिं) B5 यथा (for रथा) D3 6 सात्यकिं तावका रणे

10 ^{a}) K5 चित्ररथो (for °सेनो) — ^{b}) D4 विशापते, A few MSS विविंशति — ^{c}) Ś1 K3 4 S दु षहश्, K1 दुष्प्रहश्, K2 दुर्मुखश् (for दु सहश्) — ^{d}) Ś2 K1 2 B3 Dc1 Dn2 D1 3 4 7 8 दुर्धर्षण (for दुर्मर्षण) T G2-5 M1 2 तथा (for क्रथ)

11 ^{a}) B1 3 5 Dc1 राजन् (for शूरा) — ^{b}) Dn2 D3 6 महारथा, D2 S धनुर्धरा (for दुरासदा) B1 2 5 Dc1 सेनामुख्या धनुर्भृत — ^{c}) M3-5 सत्यक (for सात्यकिं) D3 यातम् (for यान्तम्) — ^{d}) K5 अन्वगच्छन्, B3 5 अभ्यधावन् (for अन्व°) B2 (marg as in text) 5 D3 6 नरर्षभा (D3 °भ); Dn2 अमर्षिण (for °र्षिता) D4 G5 अन्वधावत मर्षिता (G5 मारिष)

12 ^{a}) B2 3 5 Dc1 तत (for अथ) — ^{b}) Dn1 सैन्येषु (for सैन्यस्य) B2 Dc1 भारत (for मारिष) — ^{c}) D7 8 मारुतोद्धूत- — ^{d}) B2 3 समुद्रस्य (for सागरस्य) S (except M1 2) यथा ध्वनि (for [इ]व पर्वणि)

13 ^{a}) D7 8 शूरान् (for सर्वान्) — ^{b}) B3 5 Dc1 स दृष्ट्वा (for समीक्ष्य) Dc1 शिनिनंदन (for °पुगव)

14 Before 14, M3-5 ins सात्यकिरुवाच — ^{a}) Ś K Dn D1 4 5 7 8 एतत् (for एति) K5 Dn2 D1 3 6 7 8 समुद्भूत (for °द्धूत) — ^{b}) Ś K1-4 तद्, B1 4 5 वै (for यद्) B2 3 Dc1 धार्तराष्ट्र महद्बलं (B2 महाबल), T G2-5 M3 5 °द्यबलं महत् — ^{c}) D2 ममैव (for मामेव) D2 यात (for तूर्णं) — ^{d}) K5 जगाम (for गजाश्व-) B5 धार्तराष्ट्रस्य वै बलं (= 14^{b}), Dn2 गजाश्वरथमविकान्

15 ^{a}) Ś2 K1 2 नादयद्वै, M3-5 संनादयन (for नाद

एतद्बलार्णवं तात वारयिष्ये महारणे ।
पौर्णमास्यामिवोद्धूतं वेलेव सलिलाशयम् ॥ १६
पश्य मे सूत विक्रान्तमिन्द्रस्येव महामृधे ।
एष सैन्यानि शत्रूणां विधमामि शितैः शरैः ॥ १७
निहतानाहवे पश्य पदात्यश्वरथद्विपान् ।
मच्छरैरग्निसंकाशैर्विदेहासून्सहस्रशः ॥ १८
इत्येवं ब्रुवतस्तस्य सात्यकेरमितौजसः ।
समीपं सैनिकास्ते तु शीघ्रमीयुर्युयुत्सवः ।
जह्याद्रवस्व तिष्ठेति पश्य पश्येति वादिनः ॥ १९
तानेवं ब्रुवतो वीरान्सात्यकिर्निशितैः शरैः ।
जघान त्रिशतानश्वान्कुञ्जरांश्च चतुःशतान् ॥ २०
स संप्रहारस्तुमुलस्तस्य तेषां च धन्विनाम् ।
देवासुररणप्रख्यः प्रावर्तत जनक्षयः ॥ २१
मेघजालनिभं सैन्यं तव पुत्रस्य मारिष ।
प्रत्यगृह्णाच्छिनेः पौत्रः शरैराशीविषोपमैः ॥ २२
प्रच्छाद्यमानः समरे शरजालैः स वीर्यवान् । C 7 B 7 K 7

यन्वै) D_{2} विदिशः (for वै दिश) —^{b}) $G_{.}$ नाद (for रथ-) $Ś_{2}$ मारिष, D_{2} वीर्यवान् (for सारथे) —^{c}) $M_{3\,4\,5}$ (*inf lin* as in text) दिव चैव (for पृथिवीं च) —^{d}) $Ś_{2}$ कम्पयेत् (for यन्)

16 ^{a}) D_{c1} एत, D_{2} एतं, T G_{2-5} शरैर् (for एतद्) Dn $D_{1\,4\,5\,8}$ सूत (for तात) —^{b}) T G_{3-5} तारयिष्ये (for वार) T G_{2-4} महाहवे, G_{5} °र्णवे (for रणे) D_{2} प्रतरिष्ये रणाजिरे —^{c}) D_{n1} D_{4} पूर्णिमास्याम्, $D_{7\,8}$ पौर्णि (for पौर्ण) $Ś_{1}$ $K_{1\,2}$ $D_{8\,6}$ इवोद्धृत्तं, $Ś_{2}$ °द्धृतं (for °द्धूत) —^{d}) $Ś_{2}$ B_{2} $D_{2\,4\,5}$ मकरालयं, K_{5} B_{1} D_{6} G_{1} $M_{1\,2}$ सलिलालयं, $B_{3\,5}$ D_{c1} सरितां पतिं, B_{4} T G_{2-5} सलिलार्णवं (for °शयम्)

17 ^{b}) T G $M_{1\,2}$ महारणे (for मृधे) K_{5} वासवस्येव संयुगे —For 16^{a}–17^{b}, M_{3-5} subst

679* तूणीचर्मासिमद्घोरं गजाश्वरथसंकुलम् ।
उद्वृत्त सागरो यद्वद्वेलामाश्रयते तथा ।
मामासाद्य हि तिष्ठन्ति योधा शतसहस्रश ।
[M_{3} om line 3]

—M_{3} om 17^{c}–18^{d} $M_{4\,5}$ om 17^{cd} —^{c}) $D_{7\,8}$ सर्वाणि (for शत्रूणां) —^{d}) D_{6} $M_{1\,2}$ व्यधमामि, G_{1} विव्यधमामि (*sic*), G_{5} व्यथयामि (for विधमामि) K_{5} शरोत्तमै (for शितै शरै) D_{2} व्यधमन्निशितै शरै

18 M_{3} om 18 (of v l 17) D_{6} reads 18^{a}–20^{b} on marg —^{a}) Ś K_{1-4} D_{6} चाहवे (for आहवे) K_{1} om पश्य —^{d}) K_{5} $D_{7\,8}$ विदेहास्तान् (K_{5} स्ता); B (except B_{4}) D_{c1} छिन्नदेहान्, D_{n1} $D_{1,5}$ विद्धदेहान्, D_{n2} D_{8} विदेहाश्च; D_{2} विगतासून्, D_{4} विद्धि देहान् (for विदेहासून्) B_{2} (marg) वि*देहान्समंतत

19 D_{6} reads 19 on marg D_{1} om (hapl) 19^{b}–20^{a} —^{b}) M_{3-5} सत्यकस्य महात्मन —^{c}) B_{2-4} Dn $D_{4\,6\,7\,8}$ समीपे (for प) K_{4} तस्य, D_{8} तत्र (for ते तु) S समीप तानि सैन्यानि —^{d}) D_{6} (*sup lin* as in text) नरर्षभा, T $G_{1\,3\,4}$ M युयुत्सया (for °त्सव) G_{5} वियातन्युयुयुत्सया (*sic*) —^{e}) D_{8} एहि (for जहि) Ś $K_{1\,2}$ D_{6} आद्रव च, K_{8} °वध्व, K_{5} D_{8} वत, G_{5} °वाद्य (for °वस्व) $B_{1\,2}$ (marg, orig as in text) $_{3,5}$ D_{c1} जह्याद्रव क्षिप मैहि —^{f}) B_{2} D_{c1} छिंधि भिंधि (for पश्य पश्य)

20 D_{1} om 20^{a} (of v l 19) D_{6} reads 20^{ab} on marg —^{a}) B_{3} D_{c1} वदतो (for ब्रुवतो) $D_{2\,8}$ शूरान्, M_{3-5} राजन् (for वीरान्) —^{c}) S प्राहिणोत् (for जघान) $Ś_{1}$ K_{1-3} G_{1} $M_{1\,2}$ त्रिंशतान्, K_{5} त्रिंशत्त, B_{1} त्रिंशता (for त्रिशतान्) $Ś_{1}$ K_{1-4} $B_{2\,3\,5}$ $D_{1\,8}$ चार्यान्, K_{5} चाश्वान्, B_{1} चार्यान् (for अश्वान्) —^{d}) K_{5} कुंजराणां (for °रांश्च) K_{1} चतुष्पथा, K_{5} चतु शत —After 20, S ins

680* लुब्धस्य चित्रयोधी च प्रहसन्शिनिपुंगव ।

21 ^{a}) G_{3} सु (for स) $K_{4\,5}$ $D_{4\,5,8}$ तुमलस् (for तुमु°) —^{b}) B_{3} D_{5} तव (for तस्य) —^{c}) G_{1} $M_{1\,2}$ समप्रख्य (for रण) —^{d}) $D_{4\,6}$ प्रववृते, M_{3-5} संप्रवृत्तो (for प्रावर्तत) —For 21^{cd}, B_{1-3} D_{c1} subst

681* प्रावर्तत महाराज देवासुररणोपम ।

22 ^{a}) $B_{2,3\,5}$ D_{c1} -समं (for -निभं) —^{b}) D_{6} तन्महत् (for मारिष) B_{1-3} D_{c1} पुत्रस्य तव तन्महत् —^{c}) $B_{1\,3\,4\,5}$ D_{c1} नप्ता (for पौत्र) —^{d}) B D_{c1} महावात इवाम्बुदान्

23 D_{5} om 23 —^{a}) Ś K_{1-4} संछाद्यमान (for प्रच्छा°) M_{3-5} प्रच्छाद्य तानि सैन्यानि —^{b}) K_{1-3} सु; T G_{2-5} च (for स) D_{2} सवितेव बलाहकै, M_{3-5}

असंभ्रमं महाराज तावकानवधीद्बहून् ॥ २३
आश्चर्यं तत्र राजेन्द्र सुमहद्दृष्टवानहम् ।
न मोघः सायकः कश्चित्सात्यकेरभवत्प्रभो ॥ २४
रथनागाश्वकलिलः पदात्यूर्मिसमाकुलः ।
शैनेयवेलामासाद्य स्थितः सैन्यमहार्णवः ॥ २५
संभ्रान्तनरनागाश्वमावर्तत मुहुर्मुहुः ।
तत्सैन्यमिषुभिस्तेन वध्यमानं समन्ततः ।
बभ्राम तत्र तत्रैव गावः शीतार्दिता इव ॥ २६
पदातिनं रथं नागं सादिनं तुरगं तथा ।
अविद्धं तत्र नाद्राक्षं युयुधानस्य सायकैः ॥ २७
न तादृक्कदनं राजन्कृतवांस्तत्र फल्गुनः ।
यादृक्क्षयमनीकानामकरोत्सात्यकिर्नृप ।
अत्यर्जुनं शिनेः पौत्रो युध्यते भरतर्षभ ॥ २८
ततो दुर्योधनो राजा सात्वतस्य त्रिभिः शरैः ।
विव्याध सूतं निशितैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ २९
सात्यकिं च त्रिभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सोऽष्टभिः ।

शरजालेन सत्यक — For 23ab, B Dc1 subst

682* स शरैरनलस्पर्शैराकर्णादभिचोदितै ।

[B2 -प्रख्यैर् (for -स्पर्शैर्) B1 शरैरनलमस्पर्शैर् (for the prior half) B1. 4 वाकर्णाद् (for आक°) B4 [अ]भिचोदित (for °दितै)]

— c) Ś2 असभ्रमो, K1–3 B4 Dn2 D1. 6 °भ्रमन्, S °भ्रातो (for °भ्रम) B (except B4) Dc1 वृष्णिव(B1. 2 °वी)रस् (for महाराज) — d) M3–5 तावकान्यहनद्बली

24 c) G3–5 अमोघ (for न मोघ) B1. 2. 5 शायक (for सा°) — d) Ś2 D5 G2. 4 प्रभो — For 24cd, M3–5 subst

683* नासीन्मोघ शर कश्चिदासन्सर्वे तनुच्छिद ।

25 a) B1. 4 G3–5 रथाश्वनागकलिल, B3 (marg as in text) नरनागाश्वसलिल — Dn2 om. 25b–26a — b) B4 पदात्यश्व- (for °स्यूर्मि-) — c) K4 D3 सैनेयवेलाम्, D7 शैनेयाचलम्, D8 शैनेयबलम् (for °वेलाम्) — d) B1–3 S तव (for सैन्य) K4 -महार्णव, B1. 3 S बलार्णव, B5 -महाबल (for °र्णव)

26 Dn2 om 26a (cf v l 25) — a) B2. 3 Dc1 संत्रस्त (for संभ्रान्त-) D3. 5. 6 -रथनागाश्वं, D7. 8 -रथनागाश्व (for -नरनागाश्वम्) — b) Ś1 D2 M1 (inf lin) अवर्तत, Dn2 D3. 6 प्राव°, G1 M न्यव° (for आव°) — c) B3 transp तत् and सैन्य — d) T G3. 4 ताड्यमानं, G2. 5 ताड्यमानं, M1. 3–5 हन्य° (for वध्य°) B4 सहस्रश, D2. 5 त(D5 इ)तस्तत (for समन्तत) — After 26cd, B1. 2 (marg). 3. 5 Dc1 ins

684* रथिन पत्तिनागाश्च सादिनश्च शरा हता ।

— K2 reads 26ef twice — e) Ś K1. 2 (both times). 3 वसाम, B Dc1 बभ्रमुस् (for बभ्राम) S तत्र तत्रैव बभ्राम (G1 °ज) — f) B1–3 Dc1 व्याघ्रभयाद्, B4 G1. 3–5 M सिंहार्दिता, B5 व्याघ्रा° (for शीता) K2 (both times) इवार्दित

27 a) S रथं ना(G5 °थना)गं पदातिं वा (G5 °ती वा, M °तिं च) — b) D3 S transp सादिनं and तुरगं — c) D8 तं तु (for तत्र) Ś1 K1–3 [अ]द्राक्षम (for °क्षं) B1–3 Dc1 सर्वमाविद्धमद्राक्ष, S अपश्य तत्र नाविद्ध — d) T G M1. 2 युयुधानेन (for °नस्य) D4 सात्यकि (for सायकै) B2. 3 Dc1 सैन्यं ते सात्वतेषुभि, M3–5 सत्यकेन महात्मना

28 ab) B4 transp कदन and कृतवान् Ś1 फल्गुण, K4. 5 B4 Dn1 D1. 2. 4. 5. 7. 8 फाल्गुन, Dn2 D3. 6 चार्जुन (for फल्गुन) B1–3. 5 Dc1 कृतवानर्जुनो युधि — c) B1 (marg, orig as in text). 2. 3 Dc1 यादृक्चक्रे शिनेर्नेसा — d) M1. 2 सात्यकिं (for °किर्) B1 (marg, orig as in text). 2. 3 बले ते (B1 रणे च) कदन महत्, M3–5 अकार्षीत्सत्यको नृप — e) K4 D4 ह्यत्यर्जुनं (for अत्य°) Ś1 पौत्रं, D3 M3. 4. 5 (inf lin as in text) पुत्रो (for पौत्रो) B2. 3 Dc1 अत्यर्जुन महाराज — f) Ś1 विद्धि त्वं, B2. 3. 5 Dc1 युयुधे (for युध्यते) B1. 4. 5 Dn2 D3. 4. 6 पुरुषर्षभ (B1 D4 °भ), B2 युद्धदुर्मद, B3 Dc1 यदुपुंगव, T G1–4 M स महाबल (G1 M °रथ), G5 [ऽ]सि महाबलि (for भरतर्षभ) D2 व्यतिवृष्णिनिपुंगव — After 28, B Dc1 ins

685* वीतभीर्लाघवोपेत कृतित्व समदर्शयन् ।

29 b) D2. 3 transp त्रिभि and शरै K5 T G M1. 2 शितै (for त्रिभि) — c) M3–5 transp सूत and निशितै — d) D7 om. श्चतुर्भि

30 a) D5 सात्वत, M3–5 सत्यक (for सात्यकिं) M3 पत्रिभिद् (for च त्रिभिद्) — b) G2. 3 विव्याय.

दुःशासनः षोडशभिर्विव्याध शिनिपुंगवम् ॥ ३०
शकुनिः पञ्चविंशत्या चित्रसेनश्च पञ्चभिः ।
दुःसहः पञ्चदशभिर्विव्याधोरसि सात्यकिम् ॥ ३१
उत्स्मयन्वृष्णिशार्दूलस्तथा बाणैः समाहतः ।
तानविध्यन्महाराज सर्वानेव त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३२
गाढविद्धानरीन्कृत्वा मार्गणैः सोऽतितेजनैः ।
शैनेयः श्येनवत्संख्ये व्यचरल्लघुविक्रमः ॥ ३३
सौबलस्य धनुश्छित्त्वा हस्तावापं निकृत्य च ।
दुर्योधनं त्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ ३४
चित्रसेनं शतेनैव दशभिर्दुःसहं तथा ।
दुःशासनं च विंशत्या विव्याध शिनिपुंगवः ॥ ३५
अथान्यद्धनुरादाय स्यालस्तव विशां पते ।
अष्टभिः सात्यकिं विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥ ३६
दुःशासनश्च दशभिर्दुःसहश्च त्रिभिः शरैः ।
दुर्मुखश्च द्वादशभी राजन्विव्याध सात्यकिम् ॥ ३७
दुर्योधनस्त्रिसप्तत्या विद्ध्वा भारत माधवम् ।
ततोऽस्य निशितैर्बाणैस्त्रिभिर्विव्याध सारथिम् ॥ ३८
तान्सर्वान्सहिताञ्शूरान्यतमानान्महारथान् ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैः पुनर्विव्याध सात्यकिः ॥ ३९
ततः स रथिनां श्रेष्ठस्तव पुत्रस्य सारथिम् । C 7 B 7 K 7

B8 Dn2 पचभि (for सोऽष्टभि) Ś K Dn1 D1-8 पुनरष्टाभिरेव च — D2 om 30^c–33^b D4 om (hapl) 30^d–31^c — ^d) K2 4 D7 शनिपुगवं, B8 5 शिनिनंदन (for पुंगवम्) Dn1 विव्याधोरसि सात्यकिं (= 31^d)

31 D2 om 31, D4 om. 31^abc (for both, cf v l 30) B8 reads 31^ab on marg — ^b) Dn1 तु (for च) Ś1 K B (except B2) Dc1 Dn2 D1 6 S (except M3-5) सप्तभि (for पञ्चभि) — ^c) K2 3 S दुष्पह, B5 दुःशह (for दुःसह) S सप्त- (for पञ्च) D8 विंशत्या (for दशभिर्) — ^d) T G3 4 M5 सात्यके, G2 सायकै (for सात्यकिम्) K5 विव्याध परवीरहा, B5 शरैर्विव्याध सात्यकिं

32 D2 om 32 (cf v 1 30) M3, 4 om. 32^ab — ^a) B2 3 5 Dc1 विहसन्, D3 6 विव्याध (for उत्स्मयन्) — ^b) D5 समाचित ; S (except G5, M3 4 om) समर्पित (for समाहत) — B3 reads 32^c–33^b on marg — ^c) K5 महाबाहु (for राज) — ^d) D8 शरै (for the second त्रिभि)

33 D2 om 33^ab (cf v 1 30) M3-5 om. 33^ab B8 reads 33^ab on marg — ^a) S (M3-5 om) शर (for गाढ) Ś2 K1-3 हत्वा; K5 दृष्ट्वा (for कृत्वा) — ^b) S (M3-5 om.) मर्मगै (for मार्गणै) B2 3 5 Dc1 बाणैर्मर्मविं (B2 °र्माति) भेदिभि — ^c) G1 M सखे — ^d) T1 व्याकिरल्ँ (for व्यचरल्) Dn2 D3, 6 तस्समं तत-, G4 बलविक्रम (for लघु°) — For 33^cd, B2 3 Dc1 subst

686* श्येनवद्व्यचरत्संख्ये शैनेयो लघु सुष्ठु च ।

34 ^a) M3-5 दुःशासन (for सौबलस्य) — ^b) Dn1 D1 3 6 8 हस्ताचाप (for वाप) D8 om निकृत्य च — ^d) K1-3 अत्यविध्यत्, B3 अविध्यत (for अभ्यविध्यत्)

35 ^a) K1 3 च तेनैव, S च दशभिर् (for शतेनैव) — ^b) K1 दुष्प्रह, K2 3 T G1 3-6 M1, 2 दुःषह, M3-5 सौवलं (for दुःसह) Ś1 दुःसह दशभिस्तथा — ^c) Ś2 K Dn D1 4 5 7 8 तु (for च) M3-5 सौवलस्य धनुश्छित्वा — ^d) K1 2 D4 8 शनिपुगव

36 ^b) K1 5 B (except B1) Dc1 D3 श्यालस्, Dn1 lacuna, D2 4-8 शालस् (for स्यालस्) — ^c) Ś2 K2 B1 2 Dn D3-8 G5 अष्टाभि M3-5 सत्यक (for सात्यकिं) B1 भित्त्वा (for विद्ध्वा) — ^d) K5 B2 (marg, orig as in text) D2 T G2-5 सप्तभि (for पञ्चभि)

37 B2 3 5 Dc1 D2 S transp 37^a and 37^c — ^a) D6 नवभिर् (for दश) — ^b) Ś1 K° 3 D1 S दुःषहश्, K1 दुष्प्रहश् B1 om त्रिभि D4 शरैराशीविषोपमै — ^c) B2 3 5 Dc1 दुर्मुखोथ, D2 त दुर्मुखो (for दुर्मुखश्च) S चित्रसेनस्त्रिभिश्चैव — ^d) M3-5 सत्यकं (for सात्यकिम्)

38 ^a) M3-5 च (for त्रि) — ^b) D2 छित्वा, G5 कृत्वा (for विद्ध्वा) Dn2 D3, 6 सात्वतं (for माधवम्) K5 D7 8 M3-5 विव्याध शिनि (D7 8 शनि) पुंगवं — ^c) M3-5 च (for ऽस्य) — ^d) Ś2 पुनर् (for त्रिभिर्) K4 सप्तभि, G1 M1 2 सारथि (for सारथिम्)

39 D7 G4 om. (hapl) 39^a–40^b — ^a) D2 एकत (for सहिताम्) — ^b) D2 महाहवे (for °रथान्) — ^d) B2 3 D2 S (G4 om) भृश (for पुनर्) D1 सप्तभि (for सात्यकि)

100 0 41 0 43 आजघानाशु भल्लेन स हतो न्यपतद्भुवि ॥ ४०
पातिते सारथौ तस्मिंस्तव पुत्ररथः प्रभो ।
वातायमानैस्तैरश्वैरपानीयत संगरात् ॥ ४१
ततस्तव सुता राजन्सैनिकाश्च विशां पते ।
राज्ञो रथमभिप्रेक्ष्य विद्रुताः शतशोऽभवन् ॥ ४२
विद्रुतं तत्र तत्सैन्यं दृष्ट्वा भारत सात्यकिः ।
अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णै रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ४३
विद्राव्य सर्वसैन्यानि तावकानि समन्ततः ।
प्रययौ सात्यकी राजञ्श्वेताश्वस्य रथं प्रति ॥ ४४
तं शरानाददानं च रक्षमाणं च सारथिम् ।
आत्मानं मोचयन्तं च तावकाः समपूजयन् ॥ ४५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

40 D7 G4 om 40^{ab} (of v l 39) K4 reads 40^{a}–43^{b} twice. —^{a}) G5 सारथिनां (for स र°) M3–5 ततस्तु स रथोपस्थे —^{c}) B2 3 Dc1 T G1 3. 4 M1 2 [अ]थ (for [आ]शु) M3–5 पातयामास भल्लेन —^{d}) B3 Dc1 प्रापतद् (for न्यप°) B2 (orig) रणे, B2 (marg) रथात् (for भुवि)

41 For the repetition in K4, of v l 40 —^{a}) Ś1 K4 (both times) 5 B1–3 Dn D1–3 5 G1 2 M1 2 पतिते Ś1 G1 3–5 M राजंस् (for तस्मिंस्) B4 सारथौ पतिते तत्र —^{b}) B1 D3 6 T G2–5 रथात् (for -रथ) B2 (marg as in text) 3. 5 Dc1 गतासौ रथसत्तमात् (B2 °त्तम), G1 M तव पुत्रस्य स्यंदनात् —^{c}) B1 वाताय मानं, G1 पातायमानैस् (sic) B2 3 5 Dc1 D6 transp तैर् and अश्वैर् —^{d}) Ś1 K1 2 4 (both times) D2 6 G1 M1 2 अपनीयत, M3–5 अपनीत स्म (for अपानीयत) B1 3 स राजापहृतो रणात्, B2 (marg as in text) 5 अपायात्समदुर्गत

42 For the repetition in K4, of v l 40 B5 lacuna for 42^{a} —^{a}) B4 Dn2 D2 5 6 T G2 5 सुत (for सुता) S चैव (for राजन्) B1–3 Dc1 अ(B1 त)थापरे तव सुता —^{b}) B2 3. 5 Dc1 नराधिप (for विशां पते) S तव सैन्यं च मारिष —^{d}) D3 विद्रता (for विद्रुता) B1–3 Dc1 प्राद्रवञ्शतशो दिशः, S व्यद्र-वंस्ते समंततः

43 For the repetition in K4, of v l 40 —^{a}) Dn1 D3 विद्रुतं (for विद्रुतं) S तु तत (for तत्र तत्) B1. 5 विद्रवंतं त(B5 °वत्तत्त)दा सैन्यं, B2 3 Dc1 ततस्त द्द्रुतं सैन्यं —^{b}) M3–5 सत्यक (for सात्यकि) —^{c}) B2 3 5 Dc1 शरशतैः, S शरैस्तूर्णं (for शरैस्तीक्ष्णै) —^{d}) K5 D4 6 8 शिलासितैः, B2 3 5 Dc1 महारथ (for शिलाशितैः)

44 ^{b}) M3. 4 तावकाना (for °कानि) Dn1 D4 7 8 सहस्रशः, D5 सहस्रिण (for समन्ततः) —^{c}) B2 3 Dc1 जगाम (for प्रययौ) M3–5 सत्यको (for सात्यकी) K4 reads from राज up to सारथिम् (in 45^{b}) twice. —^{d}) D6 अर्जुनस्य (for श्वेताश्वस्य) S (except M3–5) येन यातो धनंजय — After 44, S ins

687* त प्रयान्त महाबाहु तावका प्रेक्ष्य मारिष ।
दृष्टं चादृष्टवत्कृत्वा क्रियामन्या प्रयोजयन् ।

[(L 1) M3 स- (for त) — (L 2) G5 प्रयोजयत्]

45 For the repetition in K4, cf. v l 44 —^{a}) K1 तान् (for त) B2 3 Dc1 तमरीनात्र्जंतं च, M3–5 आददान शरांश्चैव —^{b}) B2 3 Dc1 G1 M रक्षंतं चैव; T G4 5 कर्षंतं चैव (for रक्षमाणं च) K1–3 सात्यकिं, G5 भारतीं (for सारथिम्) —^{c}) Ś K Dn D1 2 4–7 पाल यानं, D3 पालयाना (sic), G4 मोचयंतश् (for °यन्तं)

Colophon — *Sub-parvan* Ś1 K B3–5 Dc1 D1–3 G1 M1 2 जयद्रथवध — *Adhy name* Ś K2 4 5 D1 5 7 8 G1 सात्यकिप्रवेश, B Dc1 सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनापयानं, D2 सात्यकिप्रवेशे कौरवपराजय, D3 सकुलयुद्धं, M1. 2 धार्तराष्ट्रपलायनं, Bom. ed सात्यकिप्रवेशे दुर्योधनपलायनं — *Adhy no* (figures, words or both) B1. 2 T G3 4 118, D2 123, D3 17, G1 M 117, G2 116, G5 114 — *Śloka no* Dc1 48, G5 49.

९७

धृतराष्ट्र उवाच ।
संप्रमृद्य महत्सैन्यं यान्तं शैनेयमर्जुनम् ।
निर्ह्रीका मम ते पुत्राः किमकुर्वत संजय ॥ १
कथं चैषां तथा युद्धे धृतिरासीन्मुमूर्षताम् ।
शैनेयचरितं दृष्ट्वा सदृशं सव्यसाचिनः ॥ २
किं नु वक्ष्यन्ति ते क्षात्रं सैन्यमध्ये पराजिताः ।
कथं च सात्यकिर्युद्धे व्यतिक्रान्तो महायशाः ॥ ३
कथं च मम पुत्राणां जीवतां तत्र संजय ।
शैनेयोऽभिययौ युद्धे तन्ममाचक्ष्व तत्त्वतः ॥ ४
अत्यद्भुतमिदं तात त्वत्सकाशाच्छृणोम्यहम् ।
एकस्य बहुभिर्युद्धं शत्रुभिर्वै महारथैः ॥ ५
विपरीतमहं मन्ये मन्दभाग्यान्सुतान्प्रति ।
यत्रावध्यन्त समरे सात्वतेन महात्मना ॥ ६
एकस्य हि न पर्याप्तं मत्सैन्यं तस्य संजय । C. 7 1 B 7 1 K 7 1

97

1 [a]) K5 T G2 4 समसध्य, B1 मृज्य, D4 सप्र-*ध्य, G5 त प्रमध्य (for संप्रमृद्य) B2 3 Do1 महा सैन्यं — D5 repeats 1[b] after 2[abc] — [b]) D3, 4 5 (both times) यान (for यान्तं) K4 D1 शैनेयस्; B2 3 5 सात्वकिम् (for शैनेयम्) — After 1[ab], D5 reads 2[abc] — [c]) Dn2 D3, 5–7 निह्रीका (for निर्ह्रीका) — [d]) Ś2 K2 3 5 D1 3–8 G1 2 4 M अकुर्वत, K1, 4 Dn1 G5 वंति (for र्वत) B2 3 Do1 वीक्ष्य वै (for संजय)

2 For the sequence in D5, cf v 1 1 — [a]) Dn2 D6 वैषा, D2 5 S तेषा (for चैषा) K5 B (except B3) Do1 Dn2 D5 S (except G1, 5) तदा (for तथा) — D4 om (hapl) 2[b]–4[a] — [b]) D2 8 मतिर् (for धृतिर्) B1 (marg, orig as in text) 2–4 Do1 S च (S तु) संजय (for मुमूर्षताम्) — D5 om 2[c]–3[d] G4 om (hapl) 2[c]–4[b] — [c]) Ś2 K1–4 चरतं (K1 चरता) सात्यकिं दृष्ट्वा, B Do1 शैनेये (B4 5 °य) समनुप्राप्ते — D5 om 2[d] — [d]) K5 Dn D1 2 7 यादृश, B Do1 सदृशे (for °शं) S (G4 om) संग्रामे परमाद्भुतं

3 D1, 8 G4 om 3 (cf v 1 2) — [a]) Dn1 D2 तु, D3 6 वा (for नु) Ś2 K1 D1 रक्षति, K2 3 रक्ष्यंति, K4 रक्षति (for वक्ष्यन्ति) K1–4 D1 तं (for ते) Ś1 lacuna, Ś2 क्षंतुं, K1 दृष्ट्वा, K3 D1 देवा, B4 सूत, B5 D4 7 क्षत्रं, Dn1 सर्वे, D2 क्षत्र; D2, 6 T G1–3, 5 M2 तत्र (for क्षात्रं) B1, 2 Do1 विदधे किं नु तत्क्षत्रं, M3–5 किमवोचन्त ते तत्र — [b]) B1, 2 Do1 ते च युद्धे (Do1 द्ध-); Dn1 युद्धे चैव (for सैन्यमध्ये) Ś2 K3 4 पराजितं (for °ता) — [c]) Ś K1 3 न, K3–5 B3 4 Dn D1 7 नु, B5 वा, D° तु (for च) Dn सात्यकिं, M3–5 सत्यको (for सात्यकिर्) B2 5 तत्र, Dn1 युद्ध (for युद्धे) D3 6 कथ सात्यकिना युद्धे — [d]) T G1–3, 5 M1 2 महारथ (for °यशा) Dn2 D3 6 व्यतिक्रान्ता महारथा

4 D4 om 4[abc], G4 om 4[ab] (for both, cf v 1 2) — [b]) K2 D3 6 T G2 3 5 जीवित (for जीवतां) B (except B1) Do1 एव (for तत्र) D1 संजय, D5 सयुगे (for सजय) — K4 D1 om 4[cd] — [c]) D6 सैनेयो D5 [s]पि, T G2 हि, M3–5 प्र (for ऽभि) K1 क्रुद्ध, K5 संख्ये, G1, 4 5 M1 2 जित्वा (for युद्धे) — [d]) Ś2 K3 3 Dn1 D4 5 7 8 M3–5 सजय, Dn2 D2 पृच्छत (for तत्त्वत) T G1–4 M1 2 सर्वसैन्यानि संयुगे, G5 lacuna

5 [a]) D4 अमुं (for इद) B3 Do1 सूत (for तात) — [b]) Ś1 K4 कर्म यत्तत्, K1 कर्म कार्यं, K3 तद्यत्कर्म, S त्वत्समीपात् (for काशात्) B2 3 श्रुत मया (for शृणोम्यहम्) — [c]) Ś K1–3 5 B4 5 D (except Do1 D2) सार्धं, K4 lacuna, M5 युद्धे (for युद्ध) — [d]) S शत्रुमध्ये (for °भिर्वै) B2 3 Do1 तु, B5 Dn1 D1 3 4 5 7 8 तैर् (for वै) Ś K (except K5) Dn2 D1, 3, 6 महामृधे (for रथै)

6 [a]) T M3–5 विपरीतान् (for °तम्) B3 Do1 इद (for अहं) B2 5 Do1 दैव (for मन्ये) — [b]) B2 3 Do1 सूत मन्ये, B4 5 मंदभार्ग्य, D5 भाग्या (sic), S अल्पभाग्यान् (for मन्द°) G1 M मम (for प्रति) — [c]) T G2–5 तत्र (for यत्र) M3–5 [अ]हन्यंत (for [अ]वध्यन्त) Ś1 *तान्वध्य* समरे; Ś2 K1–4 वध्यंते यत्र (K1–2 यतु) समरे — G5 lacuna for 6[d] — [d]) Dn1 D2 4 5 7 8 S (G3 lacuna) सा(G1 M स)त्यकेन (for सात्व-

क्रुद्धस्य युयुधानस्य सर्वे तिष्ठन्तु पाण्डवाः ॥ ७
निर्जित्य समरे द्रोणं कृतिनं युद्धदुर्मदम् ।
यथा पशुगणान्सिंहस्तद्वद्धन्ता सुतान्मम ॥ ८
कृतवर्मादिभिः शूरैर्यत्तैर्बहुभिराहवे ।
युयुधानो न शकितो हन्तुं यः पुरुषर्षभः ॥ ९
नैतदीदृशकं युद्धं कृतवांस्तत्र फल्गुनः ।
यादृशं कृतवान्युद्धं शिनेर्नप्ता महायशाः ॥ १०
संजय उवाच ।
तव दुर्मन्त्रिते राजन्दुर्योधनकृतेन च ।
शृणुष्वावहितो भूत्वा यत्ते वक्ष्यामि भारत ॥ ११
ते पुनः संन्यवर्तन्त कृत्वा संशप्तकान्मिथः ।
परां युद्धे मतिं कृत्वा पुत्रस्य तव शासनात् ॥ १२
त्रीणि सादिसहस्राणि दुर्योधनपुरोगमाः ।
शकाः काम्बोजवाह्लीका यवनाः पारदास्तथा ॥ १३
कुणिन्दास्तङ्गणाम्बष्ठाः पैशाचाश्च समन्दराः ।
अभ्यद्रवन्त शैनेयं शलभाः पावकं यथा ॥ १४
युक्ताश्च पार्वतीयानां रथाः पाषाणयोधिनाम् ।
शूराः पञ्चशता राजञ्शैनेयं समुपाद्रवन् ॥ १५

तेन) B (except B1) Dc1 महारथा (for °त्मना)

7 ^{a}) D3. 6 [ए]व (for हि) M3–5 एकस्य माधवस्यैव — ^{b}) Ś K4 D2 T G M1 2 तत्, K5 B4 5 Dn D1 3–7 यत्, B2 स- (for मत्-) Ś1 मम, Ś2 K1 2 4 तत्र, D4 तव (for तस्य) M3–5 मम सैन्यं च संजय — ^{c}) M3–5 क्रुद्धस्य नैव पर्याप्तं — ^{d}) B5 Dn1 D3 4 तिष्ठंति (for तिष्ठन्तु)

8 G5 partly damaged — ^{b}) Ś K1 Dn D1 3–8 कृतिन चित्रयोधिन — ^{c}) M3 5 सिंह पशुगणान्यद्वत् — ^{d}) D5 तथा (for तद्वद्) D3 6 एतान्, D4 हस्तान् (for हन्ता) B2 3 5 Dc1 Dn1 विनिघ्नन्मम सैनिकान्

9 ^{b}) D5 7 यत्तो, D6 G5 यस्तैर् (for यत्तैर्) Ś1 एव च (for आहवे) — ^{c}) B1 (marg as in text) युधा नो शकितुं जेतुं, B4 5 D2 युधा न (B5 युवा न, D3 युद्धे न) शकितो जे(D3 ह)तुं — ^{d}) B4 मन्ये, D3 6 जेतु (for हन्तु) Ś K Dn2 D1 यत् (for य) Ś K1–3 D4 पुरुषर्षभ B1–3 5 Dc1 Dn1 जेतु (B1 मन्ये, B5 हंतुं) जेष्य(B1 5 हस्य)ति मे सुतान्, D2 शैनेय पश्य मे सुतै — For 9^{cd}, S subst.

688* न शक्य समरे जेतु निहनिष्यति मे सुतान् ।

10 ^{a}) Ś K1–4 कर्म, D3 6 युद्धे, D5 कर्तुं (for युद्धं) B2 3. 5 Dc1 Dn1 न चैतदीदृशं कर्म — ^{b}) D2 सूत, M3–5 तात (for तत्र) N (except Ś K1 2) फाल्गुन — ^{c}) Ś K1. 2 4 D3 युद्धे, B3 सर्वं, Dc1 कर्मं (for युद्धं) S चकार ता(G1. M या)दृशं युद्धं — ^{d}) M3–5 पौत्रो (for नप्ता) D2 M3–5 महाबल, G3 °रथ (for °यशा) B3 Dc1 यदुवीरः प्रतापवान्

11 M3 4 om 11 B3 reads 11^{a}–14^{b} on marg G5 partly damaged — For 11, B Dc1 subst

689* शृणुष्व राजन्संग्रामं नरवाजिगजक्षयम् ।
दुर्योधनापनीतेन तव दुर्मन्त्रितेन च ।

[(L 2) B1. 4 दुर्योधनापराधेन (for the prior half)]

12 B3 reads 12 on marg — ^{b}) Ś1 हत्वा, Ś2 योधा (for कृत्वा) Some MSS संसप्तकान्, K5 Dc1 Dn2 D4 7 संसप्तका, T1 सशपथ, T2 G3–5 संशपथं, G1 M1. 2 सशपथान्; G2 तु शपथान्, M3–5 च शपथं (for संशप्तकान्) Ś K1–3 इव, Dn1 पुन, G5 दिश (for मिथ) K4 D1 5 कृत्वा संनय(D5 °ह)नानि च — ^{c}) Ś2 K5 कृत्वा, K1–4 D1 4. 5 7 8 पुरा, D2 आर्यां (for परा) Ś1 laouna, D7 मध्ये (for युद्धे) Ś1 युद्धे, Ś2 K2–4 D1 राजन्, K6 B Dn2 D4 7 8 क्रूरा (for कृत्वा) — ^{d}) K5 Dn2 D2 8 T G3 M3–5 तव पुत्रस्य (by transp)

13 B3 reads 13 on marg — ^{a}) D6 शत, T G3 4 (*sup lin* as in text) वाजि- (for सादि-) — ^{c}) K3 5 B Dc1 Dn D3 3 5 7 8 T G2 शक, D4 शाक (for शका) Ś D1 काम्भोजबाह्लीका, D5 -वाह्लीककाम्बोजा, S यवनकाम्बो(T G2 °म्भो)जा — ^{d}) Ś K1 2 पारतास् (for °दास्) S पा(G3–5 द)रदा बाह्लिकास्तथा (G3 4 °दा) — After 13, D3 reads 14^{c}–15^{b}

14 For the sequence in D3, cf. v l. 13 D4 om. (hapl) 14 B3 reads 14^{ab} on marg — ^{a}) Ś2 कुविंदास्, K1. 3 4 D1 कुनिंदास्, K2 5 B1 2 4 Dc1 Dn D2 3 कुलिंदास्, B3 कलिंगास्, B5 D6 कुलिंगास् (for कुणिन्दास्) Ś1 तगनाम्बष्ठा, K2 तंगणाम्बष्ठा, K4 B2 (marg as in text) तुगणाम्बष्ठा, T G1–4 M1 2 तकणांबष्ठा (for तङ्गणाम्बष्ठा) M3–5 पुंड्रास्तंकणकांबष्ठा — ^{b})

ततो रथसहस्रेण महारथशतेन च ।
द्विरदानां सहस्रेण द्विसाहस्रैश्च वाजिभिः ॥ १६
शरवर्षाणि मुञ्चन्तो विविधानि महारथाः ।
अभ्यद्रवन्त शैनेयमसंख्येयाश्च पत्तयः ॥ १७
तांश्च संचोदयन्सर्वान्घ्नतैनमिति भारत ।
दुःशासनो महाराज सात्यकिं पर्यवारयत् ॥ १८
तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं महत् ।
यदेको बहुभिः सार्धमसंभ्रान्तमयुध्यत ॥ १९
अवधीच्च रथानीकं द्विरदानां च तद्बलम् ।
सादिनश्चैव तान्सर्वान्दस्यूनपि च सर्वशः ॥ २०
तत्र चक्रैर्विमथितैर्भग्नैश्च परमायुधैः ।
अक्षैश्च बहुधा भग्नैरीषादण्डकबन्धुरैः ॥ २१
कूबरैर्मथितैश्चापि ध्वजैश्चापि निपातितैः ।
वर्मभिश्चामरैश्चैव व्यवकीर्णा वसुंधरा ॥ २२ C 7 48. D 7 III K 7 121

B1 Do1 M3-5 पिशाचाश्च (for पैशा°) Ś K1-4 D1 समत्सरा, K5 Dn2 सबर्बरा, D7 सबर्बस (for समन्वरा) D8 6 पैशाचाश्चैव बर्बरा — After 14ab, K5 B (B3 [marg]) Do1 (last six first time) ins 694* — c) K4 अभ्यद्रवंति, B2 3 Do1 M5 द्रवस्ते, M3 4 अभिद्रवंस्ते (for अभ्यद्रवन्त) K4 D1 सैनेय (for शै) — After 14abc, B3 reads 17c-18b for the first time repeating it in its proper place B3 om 14d-15b — d) B1 Do1 M3-5 शलभा इव पावक

15 For the sequence in D3, cf v l 13 B3 om 15ab (cf v l 14) B2 4 Do1 om 15ab — a) Ś1 K3, 4 सुयुक्ता, K1 सयुक्ता, K2 संयुक्ता (for युक्ताश्च) M3-5 पार्वतीयाश्च (for °याना) — b) Dn1 -पाणय; M3-5 -योधिन (for -योधिनाम्) — c) Ś1 K1-3 क्रूरा, B3 Do1 युक्ता, D2 वीरा (for शूरा) Ś1 K3 B2 4 D1 पचाशता, B1 3 5 पचशतो, T G1 2 M3-5 पचशत, G3-5 पचाशतं (for पञ्चशता) — d) K4 D1 सैनेय (for शै) D3 6 M3-5 समभिद्रवन (for समुपाद्रवन्)

16 a) B1 असौ (for ततो) — b) B1-3 Do1 शूरा (for महा) T G2 द्विसहस्रेण वाजिनां, G3-5 M3-5 द्विसाहस्रैश्च दंतिभि (G3-5 वाजिभि) — c) M1 2 द्विपदाना (for द्विर) — d) D1 3 द्विसहस्रैश् (for द्विसा) B1 वाजिनां (for भि) — For 16cd, T G2-5 M3-5 subst G1 M1 2 ins after 16

690* नियुतैश्च पदात्यौघैर्विविधायुधपाणिभि ।
[M3 4 पाणय]

17 For the repetition in B3, cf v l. 14 M3 4 om. 17ab — a) B1, 4 D2 S (except G5, M3 4 om.) वर्षंतो (for मुञ्चन्तो) — c) B3 (both times) अभ्यद्रवंस्ते, Do1 द्रवस्तु (for द्रवन्त) K4 D1 सैनेयम् (for शै) — d) B2 3 (both times) Do1 परसप, M3 4 5 (orig as in text, sup lin) च सर्वत (for च पत्तय)

18 For the repetition in B3, cf v l 14 G5 om 18a-20b — a) K5 B1 5 तु (for च) Dn1 D6 संनोदयन् (for सचो) M3-5 योधान् (for सर्वान्) — b) K1 घ्नतैनम्, K3 घ्नंतैनम्, B (B3 [both times]) Do1 D2 हते, D1 3 घ्नतैजम् (for घ्नतैनम्) M3-5 निघ्नतेति पुन पुन — D1 om 18c-19d — c) M3-5 रणे यत्त (for महाराज) — d) B5 शैनेय (for सात्यकिं) D2 सन्यवारयत्, M3-5 प्रत्यवा (for पर्यवा°)

19 D1 G om 19 (cf v l 18) — a) D1 G3 अपश्याम — b) K4 D1 सेनेय (for शैनेय) — d) B3 अचोदयत् (for अयुध्यत)

20 G5 om 20ab (cf v l 18) — a) M3-5 सोहनत्तद् (M5 °द्र)थानीक — b) D3 यद् (for तद्) D2 शरौघेण स सात्यकि — c) G2 सादिन (for नश्) D2 चापि (for चैव) M3-5 महाबाहुर् (for [त]न्तान्सर्वान्) — d) D2 दस्यूंश्चैव सहस्रश, M3 4 5 (orig as in text, sup lin) दस्यूना विविधै शरै — After 20, M4 5 ins

691* समाद्रवन्महत्सैन्य भग्न च बहुधा शरै ।

21 M3 om 21, M4 om (haplo) 21ab — a) Ś1 K5 प्रमथितैर् (for विम°) — b) B1 4 5 विविधायुधै, B2 3 Do1 बहुधायुगै (B3 °धै), D2 सुमहायुधै om) बहुधा रथै (for परमायुधै) K4 पातितै — c) K4 B (except B1) I M4 5 विमथितैश् (for च बहुधा) B1 om) छिन्नैर् (for भग्नैर्)

22 a) Ś K B1-3 5 D कुञ्जरैर् (for B2 3 Do1 D1 2 T G M1 2 चैव (for मथितै कुञ्जरैश्चापि — b) N M3-5 च वि (— c) B5 मर्मभिश्च, D5-8 चर्म (for च B1 Dn D1-8 च तथानीकै (K4 B1 D8,

67

क्रुद्धस्य युयुधानस्य सर्वे तिष्ठन्तु पाण्डवाः ॥ ७
निर्जित्य समरे द्रोणं कृतिनं युद्धदुर्मदम् ।
यथा पशुगणान्सिंहस्तद्वद्धन्ता सुतान्मम ॥ ८
कृतवर्मादिभिः शूरैर्यत्तैर्बहुभिराहवे ।
युयुधानो न शकितो हन्तुं यः पुरुषर्षभः ॥ ९
नैतदीदृशकं युद्धं कृतवांस्तत्र फल्गुनः ।
यादृशं कृतवान्युद्धं शिनेर्नप्ता महायशाः ॥ १०
संजय उवाच ।
तव दुर्मन्त्रिते राजन्दुर्योधनकृतेन च ।
शृणुष्वावहितो भूत्वा यत्ते वक्ष्यामि भारत ॥ ११
ते पुनः संन्यवर्तन्त कृत्वा संशप्तकान्मिथः ।
परां युद्धे मतिं कृत्वा पुत्रस्य तव शासनात् ॥ १२
त्रीणि सादिसहस्राणि दुर्योधनपुरोगमाः ।
शकाः काम्बोजबाह्लीका यवनाः पारदास्तथा ॥ १३
कुणिन्दास्तङ्गणाम्बष्ठाः पैशाचाश्च समन्दराः ।
अभ्यद्रवन्त शैनेयं शलभाः पावकं यथा ॥ १४
युक्ताश्च पार्वतीयानां रथाः पाषाणयोधिनाम् ।
शूराः पञ्चशता राजञ्शैनेयं समुपाद्रवन् ॥ १५

तेन) B (except B1) Do1 महारथा (for °त्मना)

7 ^{a}) D8 6 [ए]व (for हि) M3–5 एकस्य माधव स्यैव — ^{b}) Ś K4 D2 T G M1 2 तत्, K5 B4 5 Dn D1 3–7 यत्, B2 स (for मत्) Ś1 मम, Ś2 K3 2 4 तत्र, D4 तव (for तस्य) M3–5 मम सैन्यं च संजय — ^{c}) M3–5 क्रुद्धस्य नैव पर्याप्तं — ^{d}) B5 Dn1 D2 4 तिष्ठंति (for तिष्ठन्तु)

8 G5 partly damaged — ^{b}) Ś K1 Dn D1 3–8 कृतिन चित्रयोधिन — ^{c}) M3. 5 सिंह पशुगणान्यद्वत् — ^{d}) D5 तथा (for तद्वद्) D8 6 एतान्, D4 हस्तान् (for हन्ता) B2 3 5 Do1 Dn1 विनिघ्नन्मम सैनिकान्

9 ^{b}) D5 7 यत्तो, D6 G5 यत्नैर् (for यत्तैर्) Ś1 एव च (for आहवे) — ^{c}) B1 (marg as in text) युधा नो शकितुं जेतुं, B4 5 D2 युधा न (B5 युवा न, D2 युद्धे न) शकितो जे(D2 ह)तु — ^{d}) B4 मन्ये, D8 6 जेतुं (for हन्तु) Ś K Dn2 D1 यत् (for य) Ś K1–3 D4 पुरुषर्षभ B1–3 5 Do1 Dn1 जेतु (B1 मन्ये, B5 हंतुं) जेष्य(B1 5 हंस्य)ति मे सुतान्, D2 शैनेय पश्य मे सुतै — For 9^{cd}, S subst.

688* न शक्य समरे जेतुं निहनिष्यति मे सुतान् ।

10 ^{a}) Ś K1–4 कर्म, D8 6 युद्धे, D5 कर्तुं (for युद्धं) B2 3 5 Do1 Dn1 न चैतदीदृशं कर्म — ^{b}) D2 सूत, M3–5 तात (for तत्र) N (except Ś K1 2) फाल्गुन — ^{c}) Ś K1. 3 4 D6 युद्धे, B3 सर्वं, Do1 कर्म (for युद्धं) S चकार ता(G1, M या)दृशं युद्धं — ^{d}) M3–5 पौत्रो (for नप्ता) D2 M3–5 महाबल, G2 °रथ (for °यशा) B3 Do1 यदुवीर प्रतापवान्

11 M3 4 om 11 B3 reads 11^{a}–14^{b} on marg G5 partly damaged — For 11, B Do1 subst

689* शृणुष्व राजन्संग्रामं नरवाजिगजक्षयम् ।
दुर्योधनापनीतेन तव दुर्मन्त्रितेन च ।

[(L 2) B1 4 दुर्योधनापराधेन (for the prior half)]

12 B3 reads 12 on marg — ^{b}) Ś1 हृत्वा, Ś2 योधा (for कृत्वा) Some MSS संसप्तकान्, K5 Do1 Dn2 D4 7 संसप्तका, T1 सशपथ, T2 G3–5 संशपथं, G1 M1 2 सशपथान्; G2 तु शपथान्, M3–5 च शपथं (for सशप्तकान्) Ś K1–3 इव, Dn1 पुन, G5 दिश (for मिथ) K4 D1 5 कृत्वा सनय(D5 °ह)नानि च — ^{c}) Ś2 K5 कृत्वा, K1–4 D1 4 5 7 8 पुरा, D2 आर्यां (for परां) Ś1 lacuna, D7 मध्ये (for युद्धे) Ś1 युद्धे, Ś2 K2–4 D1 राजन्, K5 B Dn2 D4 7 8 क्रूरां (for कृत्वा) — ^{d}) K5 Dn2 D2 8 T G2 M3–5 तव पुत्रस्य (by transp)

13 B3 reads 13 on marg — ^{a}) D6 शत, T G3 4 (sup lin as in text) वाजि (for सादि-) — ^{c}) K3 5 B Do1 Dn D2 3 5 7 8 T G2 शक, D4 शाक (for शका) Ś D1 कांभोजबाह्लीका, D5 -बाह्लीककांबोजा, S यवनकांबो(T G2 °भो)जा — ^{d}) Ś K1. 2 पारतास् (for °दास्) S पा(G3–5 द)रदा बाह्लिकास्तथा (G3 4 °दा) — After 13, D5 reads 14^{c}–15^{b}

14 For the sequence in D5, cf v l 13 D4 om. (hapl) 14 B3 reads 14^{ab} on marg — ^{a}) Ś2 कुविंदास्; K1. 3 4 D1 कुनिंदास्, K2 5 B1 2 4 Do1 Dn D2 8 कुलिंदास्, B3 कलिंगास्, B5 D6 कुलिंगास् (for कुणिन्दास्) Ś1 तंगनावष्ठा, K2 तंगणास्त्वष्ठा, K4 B2 (marg as in text) तुगणावष्ठा, T G1–4 M1 2 तकणा वष्ठा (for तङ्गणाम्बष्ठा) M3–5 पुंड्रास्तंकणकावष्ठा — ^{b})

ततो रथसहस्रेण महारथशतेन च ।
द्विरदाना सहस्रेण द्विसाहस्रैश्च वाजिभिः ॥ १६
शरवर्षाणि मुञ्चन्तो विविधानि महारथाः ।
अभ्यद्रवन्त शैनेयमसंख्येयाश्च पत्तयः ॥ १७
तांश्च संचोदयन्सर्वान्घ्नतैनमिति भारत ।
दुःशासनो महाराज सात्यकिं पर्यवारयत् ॥ १८
तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं महत ।
यदेको बहुभिः सार्धमसंभ्रान्तमयुध्यत ॥ १९
अवधीच्च रथानीकं द्विरदानां च तद्बलम् ।
सादिनश्चैव तान्सर्वान्दस्यूनपि च सर्वशः ॥ २०
तत्र चक्रैर्विमथितैर्भग्नैश्च परमायुधैः ।
अक्षैश्च बहुधा भग्नैरीषादण्डकबन्धुरैः ॥ २१
कूबरैर्मथितैश्चापि ध्वजैश्चापि निपातितैः ।
वर्मभिश्चामरैश्चैव व्यवकीर्णा वसुंधरा ॥ २२ C 7 41 B 7 12 K 7 12

B1 Do1 M3–5 पिशाचाश् (for पैशा°) Ś K1–4 D1 समस्सरा , K5 Dn1 सबर्वरा , D7 सवर्चस (for समन्दरा) D3 6 पैशाचाश्चैव बर्बरा — After 14^{ab}, K5 B (B3 [marg]) Do1 (last six first time) ins 694* — ^{c}) K4 अभ्यद्रवंति , B2 3 Dc1 M5 द्रवस्ते , M3 4 अभिद्रवंस्ते (for अभ्यद्रवन्त) K4 D1 सैनेय (for शै) — After 14^{abc}, B3 reads 17^{c}–18^{b} for the first time repeating it in its proper place. B3 om 14^{d}–15^{b} — ^{d}) B3 Do1 M3–5 शलभा इव पावक

15 For the sequence in D3, cf v l 13 B3 om 15^{ab} (cf v l 14) B2 4 Dc1 om 15^{ab} — ^{a}) Ś2 K3 4 सुयुक्ता , K1 सयुक्ता , K2 संयुक्ता (for युक्ताश्च) M3–5 पार्वतीयाश्च (for याना) — ^{b}) Dn1 पाणय , M3–5 -योधिन (for -योधिनाम्) — ^{c}) Ś1 K1–3 क्रूरा ; B3 Do1 युक्ता , D2 वीरा (for शूरा) Ś2 K3 B2 4 D1 पचाशता , B1 3 5 पचशतो , T G1 2 M3–5 पचशत , G3–5 पचाशत (for पञ्चशता) — ^{d}) K4 D1 सैनेय (for शै) D3 6 M3–5 समभिद्रवन् (for समुपाद्रवन्)

16 ^{a}) B4 असो (for ततो) — ^{b}) B1–3 Do1 शूरा (for महा) T G2 द्विसहस्रेण वाजिना , G3–5 M3–5 द्विसाहस्रैश्च दंतिभि (G3–5 वाजिभि) — ^{c}) M1. 2 द्विप दाना (for द्विर) — ^{d}) D4 8 द्विसहस्रैश् (for द्विसा°) B4 वाजिना (for भि) — For 16^{cd}, T G2–5 M3–5 subst G1 M1 2 ins after 16

690* नियुतैश्च पदात्यौघैर्विविधायुधपाणिभि ।
[M3 4 पाणय]

17 For the repetition in B3, of v l 14 M3 4 om. 17^{ab} — ^{a}) B1 4 D2 S (except G5, M3 4 om) वर्षंतो (for मुञ्चन्तो) — ^{c}) B3 (both times) अभ्यद्रवंस्ते , Dc1 द्रवंस्तु (for द्रवन्त) K4 D1 सैनेयम् (for शै) — ^{d}) B2 3 (both times) Do1 परतप , M3 4 5 (orig as in text, *sup lin*) च सर्वत (for च पत्तय)

18 For the repetition in B3, of v l 14 G5 om 18^{a}–20^{b} — ^{a}) K5 B1 . तु (for च) Dn2 D6 संनोदयन् (for सचो°) M3–5 योधान् (for सर्वान्) — ^{b}) K1 घ्नतैनम् , K5 घ्नतेनम् , B (B3 [both times]) Do1 D2 हते , D4 8 घ्नतैवम् (for घ्नतैनम्) M3–5 निघ्नतेति पुन पुन — D4 om 18^{c}–19^{d} — ^{c}) M3–5 रणे यत्त (for महाराज) — ^{d}) B5 शैनेय (for सात्यकिं) D2 सन्यवारयत् , M3–5 प्रत्यवा° (for पर्यवा)

19 D4 G5 om 19 (cf v l 18) — ^{a}) D7 G3 अपश्याम — ^{b}) K4 D1 सैनेय (for शैनेय) — ^{d}) B3 अचोदयत् (for अयुध्यत)

20 G5 om 20^{ab} (cf v l 18) — ^{a}) M3–5 सोहनत्तद(M5 °द्र)थानीक — ^{b}) D3 यद् (for तद्) D2 शरौघेण स सात्यकि — ^{c}) G3 सादिन (for °नश्) D2 चापि (for चैव) M3–5 महाबाहुर् (for [ए]व तान्सर्वान्) — ^{d}) D2 दस्यूश्चैव सहस्रश , M3 4 5 (orig as in text, *sup lin*) दस्यूना विविधै शरै — After 20, M4 5 ins

691* संप्राद्रवन्महत्सैन्य भग्नं च बहुधा शरै ।

21 M3 om 21 , M4 om (?hapl) 21^{ab} — ^{a}) Ś1 K5 प्रमथितैर् (for विम°) — ^{b}) B1 4 5 विविधायुधै , B2 3 Dc1 बहुधायुधै (B3 °धै), D2 सुमहायुधै , S (M3 4 om) बहुधा रथै (for परमायुधै) K4 D1 ध्वजैश्च विनिपातितै — ^{c}) K4 B (except B4) Do1 च बहुभिर् , M4 5 विमथितैश् (for च बहुधा) B1 भल्लैर् , S (M3 om) छिन्नैर् (for भग्नैर्)

22 ^{a}) Ś K B1–3 5 D कुञ्जरैर् (for कूब°) K4 B2 3 Do1 D1 2 T G M1 2 चैव (for चापि) B4 मथितै कुञ्जरैश्चापि — ^{b}) N M3–5 च वि (for चापि) — ^{c}) B5 मर्मभिश् , D6–8 चर्म (for वर्म) Ś2 K B4 Dn D1–5 च तथानीकै(K4 B4 D5, 6 7 °थानेकै ,

स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैरनुकर्षैश्च मारिष ।
संछन्ना वसुधा तत्र द्यौर्ग्रहैरिव भारत ॥ २३
गिरिरूपधराश्चापि पतिताः कुञ्जरोत्तमाः ।
अञ्जनस्य कुले जाता वामनस्य च भारत ।
सुप्रतीककुले जाता महापद्मकुले तथा ॥ २४
ऐरावणकुले चैव तथान्येषु कुलेषु च ।
जाता दन्तिवरा राजञ्शेरते बहवो हताः ॥ २५
वनायुजान्पार्वतीयान्काम्बोजारट्टबाह्लिकान् ।
तथा हयवराञ्राजन्निजघ्ने तत्र सात्यकिः ॥ २६
नानादेशसमुत्थांश्च नानाजात्यांश्च पत्तिनः ।
निजघ्ने तत्र शैनेयः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २७
तेषु प्रकाल्यमानेषु दस्यून्दुःशासनोऽब्रवीत् ।
निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः ॥ २८
तांश्चापि सर्वान्संप्रेक्ष्य पुत्रो दुःशासनस्तव ।

D2 °थानिष्कै)र्, B1–3 5 Dc1 चर्मभिश्चैव, T G8 चापरैश्चैव (for चाम°) Ś1 सवर्मभिस्तथानीकैर् — After 22abc, G5 ins 692* G5 om 22d–24b — d) K5 D3 6 अवकीर्णा, D2 व्यापासीत्सा (for व्यवकीर्णा) B1–3 5 Dc1 विनिकीर्णैः (B3 ध्वजैः कीर्णैः) समतत

23 G5 om 23 (of v l 22) — b) Dn1 अनुकार्यैश्च (for °कर्षैश्च) D2 वाजिनीं (for मारिष) — c) D2 सछन्ना पृथिवी सर्वा — d) K2 विग्रहैर्, D2 सा नागैर् (for द्यौर्ग्रहैर्) B2 3 Dc1 Dn1 शरदि द्यौर्ग्रहैरिव, G1 M (M5 *inf lin* as in text) वर्सते स्तवकैरिव

24 G5 om. 24ab (cf. v l. 22) D3 om (hapl) 24abcd — a) Ś K2 4. 5 निभास्, K1. 3 निभा, S (G5 om) -धरैश्च (for -धराश्च) Ś K1–4 तत्र, K5 Dc1 G1 M चैव (for चापि) — b) Ś1 परित°, Dn1 D2 6 पातिता (for पतिता) D1 कुंजरोपमा S (G5 om.) पतितैश्च महागजैः — T G1–4 M ins after 24ab G5 after 22abc

692* म्लेच्छास्थितैर्महाराज भिन्नाञ्जनचयोपमैः ।
मृगैर्मन्दैश्च भद्रैश्च मृगमन्दैस्तथापरैः ।
भद्रैर्मन्दमनोभिश्च मृगभद्रैस्तथैव च ।
मन्दैर्मन्दमदैश्चैव तथा मन्दमृगैरपि ।
तत्र तत्र धराकीर्णा शयानैः पर्वतोपमैः । [5]

[(L 1) G5 om from म्लेच्छासिनै up to मदैश्चैव (in the prior half of line 4) — (L 2) M3 मृगमस्तैस् (for °मन्दैस्) G3 4 च च (for तथा) — (L 3) T1 -मृगैश्चैव (for -मनोभिश्च) — (L 5) G5 पराकीर्णा (for धरा°) G1 M पर्वतैरिव (for °तोपमैः)]

— c) K2 अर्जुनस्य (for अञ्जनस्य) — D3 om (hapl) 24de — e) G5 सुप्रकीर्ण (for °तीक)

25 a) K5 B Dc1 Dn D2 G3–5 ऐरावतकुले B1 चापि; T G2–5 जातास् (for चैव), — c) T G2–5 दन्तिकुले (for °वरा) — D3–5 om (hapl) 25d–26c — d) K5 रणे ते (for शेरते) Ś1 जना, Ś2 K1–4 रणे (for हता) B2 3 5 Dc1 शेरते स हता युधि — For 25, G1 M subst

693* कुमुदस्य तथा नागा ऐरावतकुलोद्भवा ।
निहता सत्यकेनाजौ नाराचैरग्निसंनिभैः ।

26 D3–5 om 26abc (of v l 25) — a) B1–3 D6 वाणायुजान्, D2 शोणा° (for वना) — b) Ś K1–3 काबो(Ś1 °भो)जारट्टका(Ś1 °जा)नपि, K4 B Dc1 D1 का(D1 क)भोजानथ बाह्लिकान्, K5 कामोजान्दरदानपि, Dn D6 8 कांभोजानद्रि(Dn1 D3 °ब्रद)जानपि, D7 कामोजारबजानपि — c) D2 हैमवतान् (for हयवरान्) G1 M1 2 स्थिरवालधिकर्णाक्षान् — d) Ś1 विजघ्ने, B2 3 Dc1 अवधीत्, D5 जघ्निरे (for निजघ्ने) G1 M निजघानात्र सत्यक° (M3–5 सात्यकि°)

27 a) B2 3 5 Dc1 नानादेशोद्भवान्पत्तीन्, D5 °देशासमुत्थाश्च — b) K4 Dn2 D5 नानाजात्याश्, K5 °रूपाश्, B2 °जाताश्, B3 D1. 3 6 °जातींश्, Dc1 °ज्ञातींश्, D2 °सत्त्वाश् (for जात्याश्) Ś1 मानवान्, K5 D1. 2 दन्तिन, B2 3 5 Dc1 D3 6 सर्वश, B4 पत्तिकान्; Dn D4 5 7 8 पत्तय (for पत्तिन) S पत्तिसंघान्सुजन्मन — c) Ś1 विजघ्ने, B2 3 5 Dc1 G1 M जघान (for निजघ्ने) T G5 सात्यकिस्तत्र, G1 M सत्यकस्तत्र (for तत्र शैनेय)

28 a) B3 प्राकल्प्यमानेषु, Dn1 D3 6 प्रकल्प°, G1 M1 2 प्रणश्य° (for प्रकाल्य°) — b) S दुर्योधनो (for दुःशासनो) — c) K4 5 निवर्तध्वजधर्मज्ञा (sic) — d) G1 M1 2 स्थीयता (for युध्यध्व) Ś K1 3 D2 ऋतेन, K5 D7 8 S द्रुतेन, D3 6 स्थितेन, D5 श्रुतेन (for सृतेन) D5 वै (for व)

29 a) K5 B Dc1 D1 [अ]तिम(K5 °पि भ)मान् (for [अ]पि सर्वान्) D2 ताश्चापि निहतान्प्रेक्ष्य, S सवस्था°

पाषाणयोधिनः शूरान्पार्वतीयानचोदयत् ॥ २९
अश्मयुद्धेषु कुशला नैतज्जानाति सात्यकिः ।
अश्मयुद्धमजानन्तं घ्नतैनं युद्धकामुकम् ॥ ३०
तथैव कुरवः सर्वे नाश्मयुद्धविशारदाः ।
अभिद्रवत मा भैष्ट न वः प्राप्स्यति सात्यकिः ॥ ३१
ततो गजशिशुप्रख्यैरुपलैः शैलवासिनः ।
उद्यतैर्युयुधानस्य स्थिता मरणकाङ्क्षिणः ॥ ३२
क्षेपणीयैस्तथाप्यन्ये सात्वतस्य वधैषिणः ।
चोदितास्तव पुत्रेण रुरुधुः सर्वतोदिशम् ॥ ३३
तेषामापततामेव शिलायुद्धं चिकीर्षताम् ।
सात्यकिः प्रतिसंधाय त्रिंशतं प्राहिणोच्छरान् ॥ ३४
तामश्मवृष्टिं तुमुलां पार्वतीयैः समीरिताम् ।
बिभेदोरगसंकाशैर्नाराचैः शिनिपुंगवः ॥ ३५
तैरश्मचूर्णैर्दीप्यद्भिः खद्योतानामिव व्रजैः । C 7 4 B 7 1 K 7 1

न्समरे यो (G1 M यौ)धान् — b) D2 8 G3 दुर्योधनस् (for दुःशास°) — c) Ś1 K (except K5) D1 सर्वान्, Dc1 पूर्वान् (for शूरान्) — d) Dn1 D4 7 8 अनोदयत्, G5 अचोदयन् (for °दयत्) D8 6 पार्वतीयाश्च नोदयत्

30 Before 30, S ins दुःशासन — a) G5 om अश्म Ś1 K5 B2 Dn1 D7 G5 कुशलो, D3-5 8 T G2-4 [अ]कुशलो (D4 °ला), M3-5 [अ]कुशल (for कुशला) G1 M1 2 अस्त्रयुद्धेषु कुशल — b) G1 M नैते जानति (for नैतज्जानाति) D2 T G2-5 सात्वत, M सात्वत (for सात्यकिः) — D8 om (hapl.) 30c-31d — c) D2 अश्मयुद्धान्यजानत — d) K5 घ्नतैन, B Dc1 Dn1 D2 हतैन (for घ्नतैनं) D3.6 दुर्मद (for °कामुकम्) G1 M एनं निघ्नत माचिरं

31 D8 om 31 (cf v 1 30) — b) K1 D4 विशारद — c) Ś K D1 4 5 7 समाद्रवत (for अभि°) — d) G5 तत (for न व) T G2-5 सात्वत, G1 M सत्यक (for सात्यकि) — K4 B Dc1 (last six second time) D1-3 5 6 ins after 31 K5 B (B3 [marg]) Dc1 (last six first time) after 14ab

694* ते पार्वतीया राजान सर्वे पाषाणपाणय ।

[K5 B Dc1 (last six first time) पार्वतीयाश्च राजान (K5 °जेंद्र) (for the prior half) K5 B Dc1 (last six first time) क्रुद्धा (for सर्वे) B1 (second time) D2 आत्राण, B2 (marg, second time) मार्गेण (for पाषाण)]

— K4 B Dc1 D1-3 5 6 cont. G1 M1.2 ins. after the repetition of 38ab

695* अभ्यद्रवन्त शैनेयं राजानमिव मन्त्रिण ।

[G1 M1 2 अभिद्रवति (for अभ्यद्रवन्त) D6 मन्त्रिणा]

32 a) Ś1 K5 D (except D1) गजशिर (Dn1 D4 °र) (for °शिशु) — c) B4 5 उद्यता; T G3 4 उद्धतैर्; G3 उद्धृतैर्, G5 वर्धतैर् (for उद्य°) Dn2 D3 6 युयुधानेन (for °नस्य) — d) D2 यथा, D5 स्थित (for स्थिता) K5 Dn D3-8 समर (for मरण) B2 3 5 Dc1 पुरस्ते त (B3 °स्तात, B5 तस्त) स्थुराहवे

33 a) T G2-5 क्षेपणीभिस् (for °णीयैस्) Ś1 K1 8 D1 तथाप्यन्यै, D2 तथैवान्ये, G1 M सुबहुभि, G2 5 अथाप्यन्ये (for तथा°) — b) G1 M सत्यकस्य (for सात्वतस्य) — c) K5 D3 6-8 नोदितास् (for चोदि°) G2-5 सह (for तव) — d) K1 रुरुदु Ś1 K1-3 B2 4 5 Dc1 D1 सर्वतोदिश — After 33, S ins

696* शैनेयमभ्यधावस्ते ग्रावभिर्दृढहस्तवत् ।
म्लेच्छा पिपासव प्राज्ञा राजानमिव मन्त्रिण ।

[(L 2) G4 om the prior half G2 पियासव, G5 पिशाचव M3-5 सर्वे (for प्राज्ञा)]

34 a) G1 M तेषामागच्छमानानां — c) G1 M1 5 सत्यक K1-3 प्रत्यसधाय, D4 प्रविसयत्त, D7 8 °यधाय (for सधाय) — d) Ś1 K1 Dc1 D1 8 M3.4 त्रिशतं, K2 B4 Dn D8 6 निशितान्, K5 D5 7 T G M1 2 त्रिशतान्, B5 D4 त्रिंशतान् (for °तं) D2 प्राहिणोत्सर्वत शरान् — S reads 38 for the first time after 34, T G2-5 repeating it (G1 M repeating 38ab only) in the proper place

35 a) Ś K D2-8 अतुला (for तुमुला) — b) B3 पार्वतीय (for °तीयै) M3-5 समाचिता (for समीरिताम्) — c) B Dc1 Dn D1 चिच्छेद (for बिभेद) D2 [अ]शनि (for [उ]रग) — d) K5 D1 7 8 शनिपुगव (sic), G1 M1 2 अग्निसंनिभै, M3 4 5 (inf lin as in text) निशितै शरै (for शिनिपुगव)

36 a) Ś1 K1 8 G3 4 पूर्णैर्, Dc1 धूर्णैर्, D6 -वर्णैर् (for °चूर्णैर्) Ś1 द्योतद्भि, B5 दीर्यद्भि, Dn1 D8 6 T G2 4 M3-5 दीप्यद्भि (for दीप्यद्भि) G1 M1 2 तैरग्निचूर्णसंकाशै — c) Ś1 B2-4 Dn1 D2 G1 M

प्रायः सैन्यान्यवध्यन्त हाहाभूतानि मारिष ॥ ३६
ततः पञ्चशताः शूराः समुद्यतमहाशिलाः ।
निकृत्तबाहवो राजन्निपेतुर्धरणीतले ॥ ३७
पाषाणयोधिनः शूरान्यतमानानवस्थितान् ।
अवधीद्बहुसाहस्रांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३८
ततः पुनर्बस्तमुखैरश्मवृष्टिं समन्ततः ।
अयोहस्तैः शूलहस्तैर्दरदैः खशतङ्गणैः ॥ ३९
अम्बष्ठैश्च कुणिन्दैश्च क्षिप्तां क्षिप्तां स सात्यकिः ।
नाराचैः प्रतिविव्याध प्रेक्षमाणो महाबलः ॥ ४०
अद्रीणां भिद्यमानानामन्तरिक्षे शितैः शरैः ।

[अ]हन्यत, K2 [अ]वर्तत, B1 Dn2 [अ]वध्यत, D8 [अ]वध्यंत (for [अ]वध्यन्त)

37 a) Ś2 D5 पचशत, K1 2 4 5 B5 G8 पचाशता (K1 °तं), G1 M पचशतं, G5 °शरा (for °शता) B4 पंचाशतस्तत शूरा — b) K2 -महाबल, G1 M1 2 -शिलायुधा (for -महाशिला) — c) K3 निवृत्ता, K2 4 G2 निकृत्ता, D2 निहता, D3 5 6 निकृत (for निकृत्त) Ś K1 2 4 D4 G2 -वहवो (for बा°) — After 37, K4 5 B Dc1 Dn2 D1 2 7 8 ins

697* पुनर्दशशताश्चान्ये शतसाहस्रिणस्तथा ।
सोपलैर्बाहुभिश्छिन्नै पेतुरप्राप्य सात्यकिम् ।

[(L 1) Dn2 -साहस्रशस् (for -साहस्रिणस्) K5 D7 8 शतस(K5 °सा)हस्रमेव च (for the post half) —(L 2) B1 8 D7 8 बहुभिश् (for बा°) D8 भिन्नै (for छिन्नै)]

On the other hand, S ins after 37

698* सात्वतस्य च भल्लेन निष्पिष्टैस्तैस्तथाद्रिभि ।
निपतश्चिहता म्लेच्छास्तत्र तत्र गतासव ।
ते हन्यमाना समरे सात्वतेन महात्मना ।
अश्मवृष्टिं महाघोरा पातयन्ति स्म सात्वते ।

[(L 1) G1 M सत्यकस्य तु (for सात्वतस्य च) G1 M1 2 यथाद्रिभि — (L 2) T G2-4 न्यपतन् (for नि°) M3-5 निहता न्यपतन् — (L 3) G1 M1 2 सग्रामे (for समरे) G1 M सत्यकेन (for सात्वतेन) — (L 4) G2-5 अश्मवृष्टि- G1 M सत्यके (for सात्वते)]

38 For the sequence and repetition in S, cf v l 34 — a) G1 M1-4 (all second time) म्लेच्छान्, M5 (second time) घोरान् (for शूरान्) — b) K5 युधि स्थितान्, B1 3 D4 5 7 8 T (both times) G1 (first time) 2-5 (last four both times) M (last five first time) व्यवस्थितान् (for अव°) G1 M (all second time) घोरा (M3-5 म्लेच्छा) पर्वतवासि(M3 4 °योधि)न· — After the repetition of 38ab, G1 M1 2 ins 695* — c) B Dc1 Dn1 D1 2 5 न्यवधीद् (for अव°) Ś K1-3 -साहस्रं, G3 4 (both second time) -साहस्रैस T (both first time) G1 2-5 (last four first time) M तेभ्यश्चश्मशतसाहस्रास्

39 G5 partly damaged — a) Ś K D1 3 4 6-8 भ्रस्तमुखैर्, B1-4 Dc1 तु (B4 च) संभूय, B5 व्यात्तमुखास्, Dn1 व्यात्तमुखैर्, D2 हस्ति°, D5 शस्त°, G5 तत्र पुंखैर् (for बस्तमुखैर्) — b) B Dc1 तेश्मवृष्टी, Dn1 D5 T G2-4 अश्मवृष्टि, D1 4 6 G5 °वृष्टि (for °वृष्टिं) G1 M समुद्यता (for समन्तत) — c) Ś1 अयो**, Ś2 K2 D5 6 अयोधयन्, G1 M1 2 ता तु वस्तै, G3. 4 अथो वस्तै, M3-5 तनुहस्तै (for अयोहस्तै) Ś2 K3 स्थूल वक्तैर्, Dn D6 G1 M स्थूलहस्तैर्, D5 G3 4 स्थूलवस्तैर् (for शूलहस्तैर्) K1 अयोधयदस्थूनक्षै (810), K3 °दयै स्थूलवस्त्रैर्, K4 D1 °धयन्स्थूलवक्षयै(D1 क्षै)र्, K5 वर्षे स्थूलवर्णैर्, B Dc1 °हस्ता शूलहस्ता, D4 °वर्ते स्थूलवर्तैर्, D7 8 अथोबद्धे स्थूलदेहैर् — d) K4 B5 Dn2 D2 3 6 दरदैश्च सतं(K4 B5 शत)गणै, K5 D7 °दै परतगणै, B1 °दा खशतंगणा, B2 3 Dc1 °दास्तगणा खशा, B4 °दै सह तंगणै, D8 °दै परतङ्गणै, T °दै कर्षतंकणै, G1 M1 2 °दैरथ तकणै, G2 3 M3-5 °दै खष(G3 °ष्ट)तकणै, G4 °दै खपितंकणै, G5 दैरघतघणै

40 a) B2 G5 लपकैश्, D2 लुब्धकैश्, T G1 2 4 M लंबकैश्, G3 अबकैश् (for अम्बष्ठैश्) Ś2 कुविंदैश्, K1-3 B4 5 Dn2 D2 3 कुलिंदैश्, G1 M कालिंगैश् (for कुणिन्दैश्) B1 3 Dc1 लपाका(B1 भवष्ठा)श्च कुलिंदाश्च — b) K1 5 D5 क्षिप्तान्क्षिप्तान्, D8 क्षिप्तांगे*, T G2-4 क्षिप्ता क्षिप्ताश् (for क्षिप्तां क्षिप्तां) Ś K1 2 4 T G2-4 च सात्यकि, D2 सहस्रश, G1 M स सत्यक (for स सात्यकि) B1-3 Dc1 चिक्षिपुस्ताश्च सात्यकि, G5 निक्षिप्ताश्चैव सा° — c) B (except B4) Dc1 D3 चिच्छेद (for -विव्याध) — d) Ś2 K4 5 B4 D4 5 प्रेक्ष्यमाणो, Dn1 प्रेक्ष्यमाणैर्, G5 प्रेक्षमाणै (for °माणो) S समतत (for महाबल) B1-3. 5 Dc1 D3 प्रतिपत्तिविशारद, D2 सात्यकि शिनिपुंगव

41 a) Ś2 K (except K5) छिद्यमानानाम् (for भिद्य°). — b) B1-3 5 अतरीक्षे D2 शरै कालाग्निसंनिभै — c) K1 Dn2 D3-6 प्रावदद् (for °वन्) B2 3 5 Dc1 सत्ये (for राजन्) — d) K5 B2-5 Dc1 T G1-4 M स्था-

शब्देन प्राद्रवन्राजन्गजाश्वरथपत्तयः ॥ ४१
अश्मचूर्णैः समाकीर्णा मनुष्याश्च वयांसि च ।
नाशक्नुवन्नवस्थातुं भ्रमरैरिव दंशिताः ॥ ४२
हतशिष्टा विरुधिरा भिन्नमस्तकपिण्डिकाः ।
कुञ्जराः संन्यवर्तन्त युयुधानरथं प्रति ॥ ४३
ततः शब्दः समभवत्तव सैन्यस्य मारिष ।
माधवेनार्द्यमानस्य सागरस्येव दारुणः ॥ ४४
तं शब्दं तुमुलं श्रुत्वा द्रोणो यन्तारमब्रवीत् ।
एष सूत रणे क्रुद्धः सात्वतानां महारथः ॥ ४५
दारयन्बहुधा सैन्यं रणे चरति कालवत् ।
यत्रैष शब्दस्तुमुलस्तत्र सूत रथं नय ॥ ४६
पाषाणयोधिभिर्नूनं युयुधानः समागतः ।
तथा हि रथिनः सर्वे ह्रियन्ते विद्रुतैर्हयैः ॥ ४७
विशस्त्रकवचा रुग्णास्तत्र तत्र पतन्ति च ।
न शक्नुवन्ति यन्तारः संयन्तुं तुमुले हयान् ॥ ४८
इत्येवं ब्रुवतो राजन्भारद्वाजस्य धीमतः ।
प्रत्युवाच ततो यन्ता द्रोणं शस्त्रभृतां वरम् ॥ ४९
आयुष्मन्द्रवते सैन्यं कौरवेयं समन्ततः । C 7 4 B 7 K 1

श्वगजपत्तय (M3 पक्तय), G5 रथनागाश्व°

42 ^{a}) Ś1 अश्मचूर्ण , Ś2 K1–4 D1 °वर्षै , K5 D7 8 अयश्चूर्णै , Dc1 अश्मवृंदैर्, D4 अ * चूर्णै , G3 5 अश्म पूर्णैर् (for चूर्णै) B2–5 Dc1 अवाकीर्णा, T G2–4 अथा°, G1 M3–5 अवाकीर्णैर्, G5 अथानीका, M1 2 तथाकीर्णैर् (for समाकीर्णा) — ^{b}) B2 3 5 Dc1 मनुष्यगजवाजिन — ^{d}) G1 M मशकैर् (for भ्रमरैर्) K1–4 D1 दंसिता , T G1–3 M दशकै , G4 5 दाशकै (for दशिता)

43 ^{a}) Ś K1–4 D1 तत्र शिष्टा, D6 अवशिष्टा, G1 M हतशब्दा (for शिष्टा) B2–5 Dc1 Dn सरुधिरा (for विरु) — ^{b}) D2 M3–5 छिन्न (for भिन्न) K3 4 5 B4 Dn2 D2 5 6 G2 M3, 5 पिंडका , D3 -पीडिता , D4 -पिंडिता (for पिण्डिका) G1 M1 2 भिन्नगात्रापरास्तथा — After 43^{ab}, S ins

699* विभिन्नशिरसो राजन्दन्तैश्छिन्नैश्च दन्तिन ।
निर्धूतैश्च करैर्नागा व्यङ्गाश्च शतश कृता ।
हत्वा पञ्चशतान्योधान्स क्षणेनैव मारिष ।
व्यचरत्पृतनामध्ये शैनेय कृतहस्तवत् ।

[(L 1) G5 विभिन्न — (L 3) G3 पचदशान् (for शतान्) G1 M1 2 योधान्, M3–5 नागान् (for योधान्) — (L 4) G1 M क्षिप्र- (for कृत)]

— ^{c}) B1. 2 (marg as in text) 3 Dc1 वर्जयामासुर्; B5 शून्यकर्तव्या, Dn1 D7 8 M4 संनिवर्तंत (for सन्य) — ^{d}) B1–3 Dc1 सदा (for प्रति) S युयुधानेन मोहिता — After 43, S ins

700* अश्मना भिद्यमानाना सायकै श्रूयते ध्वनि ।
पद्मपत्रेषु धाराणा पतन्तीनामिव ध्वनि ।

44 G1 M1–4 om. 44 — ^{a}) B4 तत्र (for तत°) — ^{b}) Dc1 सैन्यस्य तव (by transp) D7 3 तस्य (for तव) — ^{d}) Ś1 K2 3 D1 गर्जत , K1 गर्जिता , K4 गर्जित , B2 3 5 Dc1 पर्वणि (for दारुण)

45 ^{a}) D5 ते (for त) Ś2 Dn1 D5 8 तुमल — Before 45^{cd}, M3–5 ins. द्रोण — ^{d}) D3 महा रथा

46 ^{a}) Dn1 सैन्यै — ^{b}) Dn1 D4 कौरवेय समतत , M1 2 रणे चलति काकवत् — ^{c}) Dn1 D4 5 8 तुमलस् B1 यत्रैव तुमुल शब्दस् — ^{d}) K1 Dn1 प्रति (for नय)

47 ^{a}) G1 M पाणिभिर् (for योधिभिर्) D2 शूरैर् (for नून) — ^{b}) K6 समागमत् (for °गत) K1 युयुधाना समागता — ^{d}) A few MSS ह्रीयते Ś1 प्रद्रुतैर्, Ś2 विहृतैर्, B4 बहुभिर् (for विद्रुतैर्)

48 ^{a}) K5 विवस्त्र , D8 विस्रस्त , G5 विचित्र- (for विशस्त्र) D2 7 8 भग्नास् (for रुग्णास्) — ^{b}) K4 सूत (for the first तत्र) — ^{d}) G5 सारथ (for सयन्तु) Ś1 G1 M1 2 तुमुलान्, Dn1 D4 5 8 तुमले (for तुमुले)

49 ^{a}) G1 M तस्य (for राजन्) B2 3 5 Dc1 इत्ये तद्वचन श्रुत्वा — ^{b}) B2 3 Dc1 D2 सारथि°, G3 पश्यत (for धीमत) — ^{c}) G1 M रणे (for ततो) K5 B2 3 5 Dc1 द्रोण; Dn3 यत्ता (for यन्ता) — ^{d}) K5 सूत ; B2 3. 5 Dc1 सर्व , D4 द्रोण (for द्रोणं) G1 M1 2 दर्शयन्ब्राह्मणं तदा

50 Before 50, G1 M ins सारथि — ^{a}) D3 द्रवता (for ते) B2 3 Dc1 सैन्यं द्रवति चायुष्मन् — For 50^{ab}, G1 M subst.

701* आयुष्मन्विद्रवस्येव कुरूणा सैन्यमातुरम् ।

— After 50^{ab}, Dn1 D4 read 51 — Ś K1–3 om.

पश्य योधान्रणे भिन्नान्धावमानांस्ततस्ततः ॥ ५०
एते च सहिताः शूराः पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
त्वामेव हि जिघांसन्तः प्राद्रवन्ति समन्ततः ॥ ५१
अत्र कार्यं समाधत्स्व प्राप्तकालमरिंदम ।
स्थाने वा गमने वापि दूरं यातश्च सात्यकिः ॥ ५२
तथैवं वदतस्तस्य भारद्वाजस्य मारिष ।
प्रत्यदृश्यत शैनेयो निघ्नन्बहुविधान्रथान् ॥ ५३
ते वध्यमानाः समरे युयुधानेन तावकाः ।
युयुधानरथं त्यक्त्वा द्रोणानीकाय दुद्रुवुः ॥ ५४
यैस्तु दुःशासनः सार्धं रथैः पूर्वं न्यवर्तत ।
ते भीतास्त्वभ्यधावन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति ॥ ५५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

९८

संजय उवाच ।
दुःशासनरथं दृष्ट्वा समीपे पर्यवस्थितम् ।
भारद्वाजस्ततो वाक्यं दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १
दुःशासन रथाः सर्वे कस्मादेते प्रविद्रुताः ।

(hapl) 50c–51d —c) G1 M यौधान् K4 B (except B4) Dc1 Dn1 D1 T G2–5 M3–5 भग्नान्, G1 M1 2 प्राप्तान् (for भिन्नान्) —d) K4 B2 3 Dc1 Dn2 D1 धावतो वै, D2 माधवेन, D3 6 द्रावमाणास्, G1 M धावतस्तु (for °मानास्) D1 om the second तत° B1 4 5 इतस्तत°; G1 M1. 2 समतत° (for ततस्तत°)

51 Ś K1–3 om 51 (cf. v l 50) Dn1 D4 read 51 after 50ab —a) K4 B2 3 Dc1 D1 इमे च, K5 B4 एते हि, Dn1 D4 एतेन, S इमे तु (for एते च) K4 B2 3 5 Dc1 D1 सहता (for सहिता) D2 4 सर्वे (for शूरा) —b) B4 पञ्चाला G1 M पांडुभि (for पाण्डवै) G2 पाडवेयाश्च पार्षता —c) K4 त्वि, K5 B1 D2 4 5 7 8 [अ]भि (for हि) —d) K4 B1 2 4 Dc1 Dn2 D1 आद्रवति, K5 Dn1 D3 5–8 T G2–5 आ(D3 5 6 प्रा)द्रवते, D4 आर्द्रवते (for प्राद्रवन्ति)

52 a) B3 तत्र (for अत्र) —c) Dn2 वेह, D3 6 नेह, D8 चापि (for वापि) —d) Ś K1–3 दूरमासद्य, K4 D5 7 8 M1 2 दूरयात(D8 °न)श्च (for दूर यातश्च) D3. 6 स (for च) Ś K1–3 D1 सात्यके, G1 5 M1 2 सत्यक (for सात्यकि°)

53 Before 53, S (except G5) ins संजय —a) B4 अथ (for तथा) Ś2 K1–3 D4 [ए]व, B1–3. 5 Dc1 D6 च, Dn2 D8 [इ]ति (for [ए]व) S तथा तेनोच्यमानस्य —b) B2 3 5 Dc1 सारथे (for मारिष) —c) D4 सैनेयो —d) G1 M बहुशतान् (for °विधान्) Ś1 K1 3. 4 नरान् (for रथान्) K2 विनिघ्नन्बहुधा नरान्, B2 3 Dc1 निघ्नन्रथवरान्बहून् (Dc1 °न्वरान्)

54 a) G1 M हन्यमाना (for वध्य°) —b) Ś2 द्रोणानीकेन तावका —c) B1 3 Dc1 युद्धमुत्सृज्य सन्त्रस्ता, G1 M युयुधानं रणे त्यक्त्वा —d) Ś K1 2 4 D1 द्रोणानीकानि (for °काय) B4 द्रोणानीकं प्रदुद्रुवु

55 a) B4 T G1 2 5 M तैस् (for यैस्) B3 Dc1 पूर्वं (for सार्धं) —b) S रथ (for रथै°) B3 Dc1 सार्धं, M3 तूर्णं (for पूर्वं) T G1 3 4 M न्यवर्तयत्, G3 °र्धयत् (for °र्तत) —c) Ś1 [S]तीतास्, T G3 4 हता (for भीतास्) K1 त्वभिधावत, K5 पर्यधा°, B1–3 Dc1 S समकीर्यंत, D2 समधावत (for त्वभ्य°)

Colophon — *Sub-parvan* Ś1 K1–4 B2–4 Dn1 D2 3 5–8 G1 M1 2 जयद्रथवध — *Adhy name* Ś K1–4 B D G4 5 सात्यकिप्रवेश — *Adhy no* (figures, words or both) B1. 2 T G2–4 119, Dn1 121, D2 124, D3 18, G1 118, G5 115 — *Śloka no* Dn1 55, G5 59

98

1 b) D4 पर्युपस्थितं, D8 G4 पर्यवस्थित, G1 M प्रत्युपस्थित; G5 [S]थ व्यव° (for पर्यव°) —c) T G2–5 राजन् (for वाक्य)

2 Before 2, G1 M ins द्रोण —b) D1 2 4 7 8 चैते (for एते) Dc1 D4 प्रतिद्रुता, G1 M द्रवति ह

कच्चित्क्षेमं तु नृपतेः कच्चिज्जीवति सैन्धवः ॥ २
राजपुत्रो भवानत्र राजभ्राता महारथः ।
किमर्थं द्रवसे युद्धे यौवराज्यमवाप्य हि ॥ ३
स्वयं वैरं महत्कृत्वा पाञ्चालैः पाण्डवैः सह ।
एकं सात्यकिमासाद्य कथं भीतोऽसि संयुगे ॥ ४
न जानीषे पुरा त्वं तु गृह्णन्नक्षान्दुरोदरे ।
शरा ह्येते भविष्यन्ति दारुणाशीविषोपमाः ॥ ५
अप्रियाणां च वचनं पाण्डवेषु विशेषतः ।
द्रौपद्याश्च परिक्लेशस्त्वन्मूलो ह्यभवत्पुरा ॥ ६
क्व ते मानश्च दर्पश्च क्व च तद्वीर गर्जितम् ।
आशीविषसमान्पार्थान्कोपयित्वा क्व यास्यसि ॥ ७
शोच्येयं भारती सेना राजा चैव सुयोधनः ।
यस्य त्वं कर्कशो भ्राता पलायनपरायणः ॥ ८
ननु नाम त्वया वीर दीर्यमाणा भयार्दिता ।
स्वबाहुबलमास्थाय रक्षितव्या ह्यनीकिनी ।
स त्वमद्य रणं त्यक्त्वा भीतो हर्षयसे परान् ॥ ९ C 7 B 7 K. 7

(for प्रविद्रुता) —°) D6 क्वचित्, A few MSS कश्चित् (for कच्चित्) D4 om मं तु नृपते B1-3 G1 M1 2 नु, D5 च; T G3 4 न (for तु) —d) D6 क्वचित् (for कच्चित्) Ś1 K1-3 सजय, Ś2 सजय (for सैन्धव)

3 a) K3 महानत्र, D5 सदा तत्र, G1 M भवान्यत्र (for भवानत्र) —°) Dn D2 4 प्रवसे (for से) B (except B4) D01 D3 युद्धाद्द्रवसि कस्मात्त्वं, G1 M युद्धे किमर्थं प्रवसि —d) Ś ते, K1 2 4 D1 तद्, B (except B3) D3. 6 ह; S च (for हि) Dn2 यौवराज्यमवा सुहि, D7 8 मवाप्यति — After 3, K4 B D01 Dn2 D1-3. 5 6 ins

702* दासी जितासि द्यूते त्वं यथाकामचरी भव ।
वाससां वाहिका राज्ञो भ्रातुर्ज्येष्ठस्य मे भव ।
न सन्ति पतयः सर्वे तेऽद्य षण्ढतिलैः समाः ।
दुःशासनैवमुक्त्वा त्वं पूर्वं कस्मात्पलायसे ।

[(L 1) B4 जातासि, D3 6 कृतासि (for जि) D3 6 कृष्णे (for द्यूते) —(L 2) Dn2 सदा (for भव) D2 वस त्व दासि राज्ञोथ; D3. 6 वास(D6 पाद)मवाहिका सदा (D6 राज्ञो) (for the prior half) D2 ज्येष्ठभ्रातुर्गृहे मम (for the post half) —(L 3) Dn2 D3 6 सजाता (for न सन्ति) K4 B1 Dn2 D2 3 6 transp सर्वे and तेऽद्य D1 तेच (for सर्वे) —(L 4) Bom ed transp पूर्वं and कस्मात्]

4 a) T G2-5 पुरा, G1 M त्वं हि (for स्वय) D3 6 वैरे (for वैर) D3 6 मतिं (for महत्) —b) B4 D01 D4 पंचालैः B5 पांडुभिस् (for पाण्डवै) B (except B4) D01 तथा (for सह) D3 6 पांचालैः सह पांडवै; S पांडवैः सह बंधुभि —°) K3 Dn2 D5 6 एवं, T G3 4 एक (for एकं) G1 M सत्यकम् (for सात्यकिम्) —d) D01 कस्माद् (for कथं)

5 a) T G2-5 जानासि (for जानीषे) D3 स्वैतान्, D6 स्वेतद् (for त्व तु) G1 M अज्ञोसि त्व (M3-5 नाज्ञासीस्त्वं) पुरा मूढ —b) K1 सुरोदरा, K2 सुरोदरे, G1 2 M दरोदरे (sic) (for दुरो°) —°) K2 M3-5 ग्ते (for ह्येते) —d) T G2-5 दारुणाग्निशिखोपमा, G1 M घोरा माशीविषो

6 a) B (except B4) D (except D3) T G2-4 हि (for च) Ś K D (except D01 D3) वचसां (for वचन) G1 M अप्रिय यच्च वचन, G5 अप्रिया एव हि वन —b) Dn D1 पाढवस्य, D6 °वाना (for वेषु) Ś1 [अ]विशेषत (for विशे) —°) K1 3 5 D1. 4 5 G2 4 परिक्लेश, D2 8 क्लेशे (for °क्लेशस्) —d) D3 7 तन्मूल°, M3 4. 5 (inf lin as in text) त्वन्मुखो (for त्वन्मूलो) D3 प्राभवत् (for ह्यभवत्) Ś2 K Dn1 D1 2 4-6 8 त्वन्मूलमभवत्तदा (D4 °वत्पुरा)

7 a) B3 G1 M1 2 transp मानश् and दर्पश् —b) B5 T G2 ते, D6 तत्, G3-5 नु (for च) Ś K1-4 B3 D1 च तद्वीर्यं, K5 B4 Dn D2-5 8 ते वीर्यं क्व (for च तद्वीर) — B3 reads 7cd twice —d) M3 4 5 (sup lin) योधयित्वा, M5 (orig) क्रोध (for कोप)

8 b) K5 B4 Dn1 D5 राज्यं, D2 शोच्यो (for राजा) D2 राजा, D5 शोच्यं (for चैव)

9 a) K4 om from वीर up to परान् (in 9f) —b) D5 T G2-4 दार्यमाणा (for दीर्य°) Dn2 D3 6 समार्दिता, D2 भयान्विता, A few MSS भयार्दिता (for भयार्दिता) —°) D3 आसाद्य, G1 M आश्रित्य (for आस्थाय) B1-3 D01 रणे स्वबलमास्थाय —d) K5 स्ववाहिनी, B2 3 D01 वरूथिनी (for ह्यनीकिनी) —e) D2 सत्यसध, D4 सत्यमद्य, T G3 4 यस्त्वमद्य (for स त्वमद्य) K1, 3 रणे (for रणं), Ś K2, 3 5 D (except

विद्रुते त्वयि सैन्यस्य नायके शत्रुसूदन ।
कोऽन्यः स्थास्यति संग्रामे भीतो भीते व्यपाश्रये ॥१०
एकेन सात्वतेनाद्य युध्यमानस्य चानघ ।
पलायने तव मतिः संग्रामाद्धि प्रवर्तते ॥ ११
यदा गाण्डीवधन्वानं भीमसेनं च कौरव ।
यमौ च युधि द्रष्टासि तदा त्वं किं करिष्यसि ॥ १२
युधि फल्गुनबाणानां सूर्याग्निसमतेजसाम् ।
न तुल्याः सात्यकिशरा येषां भीतः पलायसे ॥ १३
यदि तावत्कृता बुद्धिः पलायनपरायणा ।
पृथिवी धर्मराजस्य शमेनैव प्रदीयताम् ॥ १४
यावत्फल्गुननाराचा निर्मुक्तोरगसंनिभाः ।
नाविशन्ति शरीरं ते तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १५
यावत्ते पृथिवीं पार्था हत्वा भ्रातृशतं रणे ।
नाक्षिपन्ति महात्मानस्तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १६
यावन्न क्रुध्यते राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
कृष्णश्च समरश्लाघी तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १७
यावद्भीमो महाबाहुर्विगाह्य महतीं चमूम् ।
सोदरांस्ते न मृद्नाति तावत्संशाम्य पाण्डवैः ॥ १८

Do1 D3) हित्वा, B5 कृत्वा (for त्यक्त्वा) —^{f}) K2 ततो (for भीतो) T G1-4 M भीषयसे, G5 भिक्ष° (for हर्ष°)

10 ^{a}) K8 तव (for त्वयि) —^{b}) D8 -सूदने (for °न) —^{c}) D3 T G2-4 कोद्य (for कोऽन्य) —^{d}) Ś2 B1 2 (marg as in text) D2 भीत-, K2 T G3 4 भीतो, K4 D1 भीरु, B5 भीता, D5 7 भीत (for भीते) D5 7 व्यपाश्रयेत् (for °श्रये) K3 B3 4 Do1 Dn2 D8 भीतो भीतव्यपाश्रय, G1 M भीतो भीतान्हि पश्यति

11 ^{a}) G1 M1. 2 एतेन (for एकेन) G1 M सत्यकेन (for सात्वतेन) —^{b}) K1 2 युयुधानस्य, B3 युयुधानेन (for युध्यमानस्य) Ś1 K5 तेनघ, Dn D3-8 तेन वै, D2 संयुगे, S ते युधि (for चानघ) —^{c}) G1 M बुद्धि पलायने व्यक्त —^{d}) Ś2 Do1 D4 6 8 विप्र-, G5 विनि (for हि प्र)

12 ^{a}) Dc1 गाजीव-, D7 गाडिव (for गाण्डीव) —^{b}) K5 D4-8 कौरव, G1 M भारत, G5 मारिष (for कौरव) —^{c}) B5 Dn D1 3-8 वा (for च) K5 द्रष्टासि वा यमौ युद्धे, B2 3 Do1 युधि द्रष्टासि च यमौ, S यमौ च द्रक्ष्यसि रणे —^{d}) B3 transp त्वं and किं. D2 वा, T G M1 2 वै (for त्वं)

13 ^{a}) B (except B4) Do1 D3 T G2 एते, Dn2 D3 6 अपि (for युधि) Ś2 K1 T फल्गुण-, K2 D1 6 K4 5 B Do1 Dn D2-5 7 8 G1 M3 4 फाल्गुन फाल्गुण-, —^{b}) K2 Dn D3 5-8 S (except G1 (for फल्गुन) M1. 2) वर्चसा, D4 -वर्धता (for तेजसाम्) —^{c}) G1 M सत्यक- (for सात्यकि) —^{d}) Ś2 K1-4 B2 3 Dc1 K1 2 Dn1 D4 पलायसि (for D6 S येभ्यो (for येषां) °से) — After 13, D2 ins

703* त्वरितो वीर गच्छ त्वं गान्धार्युदरमाविश ।
पृथिव्या धावमानस्य न संपश्यामि ते शमम् ।

14 ^{c}) K2 D5 G1. 2 M (M5 inf lin as in text) पृथिवीं B Do1 Dn2 D1 2 धर्मराजाय, G1 M °पुत्राय (for °राजस्य) —^{d}) B1 सात्वेन, B2 (marg as in text) कालेन, D3 साक्षेन (sic) (for शमेन) M3-5 [उ]प- (for प्र-) D4 साम्नैव प्रतिपद्यता

15 ^{a}) Ś2 फल्गुण-, K3-5 B D फाल्गुन- (for फ°) K4 -नाराचान्, B1-3. 5 Dc1 D2 बाणा वै, S -बाणास्ते (for नाराचा) —^{c}) Ś1 B1 न विशंति, D2 न भिंदंति, D7 8 नाविशंते (for शन्ति) —^{d}) D3 संगम्य (for संशाम्य) — After 15, T G2 M4 5 read 19^{abcd} and G1 M1. 2 18 and 19^{abcd} (transposed), while G5 reads after 15, 18^{a}–19^{b} The sequence of G3 after 15 is 19^{ab}, 17, 16 19^{ab} (r), 17 (r), 704*

16 For the sequence in G3, cf v l 15 Ś2 K1 4 D1 om (hapl) 16–17 D2 om (hapl) 16 —^{c}) G1 M महेष्वासास् (for महात्मानस्)

17 For the sequence in G3, cf v l 15 Ś2 K1 4 D1 om. 17 (cf v l 16). D3 8 G5 om (hapl) 17 D4 om (hapl) 17–18 G2 om (hapl) 17^{a}–19^{b} Dn2 transp 17 and 18 —^{a}) B2 3 Do1 क्रुध्यति नो; B5 न क्रुध्यति, G1 M1 2 न क्रुध्यते (for न क्रु°) G1 M व्यक्तं (for राजा) —^{b}) Ś1 धर्मराजो (for °पुत्रो)

18 For the sequence in G3 5, cf v l 15 D4 G2 om 18 (cf v l 17) K2 om (hapl) 18 Dn2 transp 17 and 18 G1 M1 2 transp 18 and 19^{abcd}

पूर्वमुक्तश्च ते भ्राता भीष्मेण स सुयोधनः ।
अजेयाः पाण्डवाः संख्ये सौम्य संशाम्य पाण्डवैः ।
न च तत्कृतवान्मन्दस्तव भ्राता सुयोधनः ॥ १९
स युद्धे धृतिमास्थाय यत्तो युध्यस्व पाण्डवैः ।
गच्छ तूर्णं रथेनैव तत्र तिष्ठति सात्यकिः ॥ २०
त्वया हीनं बलं ह्येतद्विद्रविष्यति भारत ।
आत्मार्थं योधय रणे सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ २१
एवमुक्तस्तव सुतो नाब्रवीत्किंचिदप्यसौ ।
श्रुतं चाश्रुतवत्कृत्वा प्रायाद्येन स सात्यकिः ॥ २२
सैन्येन महता युक्तो म्लेच्छानामनिवर्तिनाम् ।
आसाद्य च रणे यत्तो युयुधानमयोधयत् ॥ २३
द्रोणोऽपि रथिनां श्रेष्ठः पाञ्चालान्पाण्डवांस्तथा ।
अभ्यद्रवत संक्रुद्धो जवमास्थाय मध्यमम् ॥ २४
प्रविश्य च रणे द्रोणः पाञ्चालानां वरूथिनीम् ।
द्रावयामास योधान्वै शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५
ततो द्रोणो महाराज नाम विश्राव्य संयुगे । C. 7. 4?.. B. 7. 122.. K. 7. 122..

— *b*) The portion of the text from गाढ़ up to समरे द्रो (in 55*a*) is lost in Ś2 on a missing folio — *c*) K1. 4 B4 Dn2 D1-3. 5 6 8 गृह्णाति, Dn1 मृद्गाति, G3 मन्त्राति (for मृद्गाति) G1 M न इति सोदरान्सखे (M4 चे) — After 18, S (G2 om) ins

704* मया शमवता चोक्तो रक्ष शेष सुयोधन ।
सशाम्य वीर पार्थैस्त्वं रक्ष सर्वान्महीक्षित ।

[(L. 1) G3. 4 चोक्ता (for चोक्तो) — (L 2) G3. 4 सशाम्य पार्थं सरक्ष (for the prior half) G3. 4 वीर (for रक्ष)]

19 For the sequence in G3. 5, cf. v l 15 Ś2 missing (cf v l 18) G2 om 19*abcd* (cf v l 17) M3 om (hapl) 19*abcd* After 15, T G1 M4. 5 read 19*abcd*, while G1 M1. 2 read 18 and 19*abcd* transp — *a*) D7. 8 पूर्वं सूक्तश्च K5 तु (for च) — *b*) K5 B1. 3-5 D (except D1) [अ]सौ, B2 [आ]जौ, G5 च (for स) — D4. 8 om (hapl) 19*cdef* G3. 5 om 19*cd* — *c*) G1 M (M3 om) अजय्या पांडवा संख्ये (M4 चे) — *d*) K5 तावत् (for सौम्य) B (except B4) Dc1 Dn1 D3 तैः सह (for पाण्डवैः) Ś1 K4 D1. 5-7 सौम्य शाम्यस्व (K4 D1 साम्यस्व, D5 शाम्य च, D6 संसाम्य) तैः सह, K1-3 सौम्य चास्य (K3 शास्य, K8 शाम्य) सुतैः सह — *e*) Ś1 तावत् (for च सत्) — After 19, Dn1 D2 ins

705* तथापि शोणितं भीम पास्यतीति मया श्रुतम् ।
तच्चाप्यवितथं तस्य तत्तथैव भविष्यति ।
किं भीमस्य न जानासि विक्रमं त्वं सुबालिश ।
येन ते वैरमारब्धं संयुगे प्रपलायता ।

[(L 3) D2 transp भीमस्य and न जानासि — (L 4) Bom ed यस्त्वया (for येन ते)]

20 Ś2 missing (cf v l 18) — *a*) Ś1 K3 स्व, K1. 4 B1-4 D5 T G5 सु (for स) K5 D2. 5 मतिम्, G1 M बुद्धिम् (for धृतिम्) — *b*) K3 वृतो, D2 ततो, D4. 6 यतो, G3 lacuna (for यत्तो) B1. 4 D2 S भारत, B2. 3. 5 Dc1 (before corr) कौरव (for पाण्डवैः) — *c*) K1-3 D1 [ए]व, B2 Dc1 [आ]शु, M1. 2 [ए]व (for [ए]व) — *d*) K1-4 D1 सत्य (for तत्र) M3-5 सत्यक (for सात्यकिः) B2. 3 Dc1 वर्तते यत्र सात्यकिः

21 Ś2 missing (cf v l 18) — *a*) G5 भिन्नं (for हीनं) — *b*) B4 वै ध्रुवं (for भारत) — *c*) B2 (marg as in text) T G2-5 आत्मानं, D3 G1 M आत्मार्थे (for °र्थं) T G2-5 योजय (for योधय) — *d*) G1 M सत्यक (for सात्यकिं)

22 Ś2 missing (cf v l 18) — *b*) B Dc1 D2 T G2-5 नावोचत् (for नाब्रवीत्) G1 M नोक्तवान्किंचिदेव तु — *c*) K4 वा (for च) B1. 4 G1 M अश्रुतवत् (for चाश्रुत°) B2. 3 Dc1 श्रुतमप्यश्रुतं कृत्वा — *d*) K1 प्रयात्येव, D2 प्रायात्तत्र (for प्रायाद्येन) Ś1 च (for स) G1 M प्रयात्येव च सत्यकं

23 Ś2 missing (cf v l 18) — *d*) D2 उपाद्रवत् (for अयोधयत्) — After 23, Ś1 K1-4 D1 read 25*cd*

24 Ś2 missing (cf v l 18) — *b*) K3 पचालान् — *c*) K1 अत्यद्रवत (for अभ्य) B2 D5 G1 M अभ्य- (D5 अभि)द्रवत्सुसंक्रुद्धो — *d*) D3. 6 वेगम्, D4 युद्धम्, D5 जैत्रम्; G1 M1. 2 गुणम् (for जवम्)

25 Ś2 missing (cf v l 18) — *a*) T G2-5 तथा (for रणे) — *b*) Dn पाण्डवानां, D4 पचालानां (for पाञ्चालानां) B2. 3 Dc1 Dn2 अनीकिनीं (for वरूथिनीम्) — Ś1 K1-4 D1 read 25*cd* after 23 — *c*) S व्य(T G3. 4 वि)द्रावयद्रणे योधान् — After 25, K5 reads 28*ab* for the first time, repeating it in proper place

26 Ś2 missing (cf v l 18) K5 om 26*ab* — *b*)

पाण्डुपाञ्चालमत्स्यानां प्रचक्रे कदनं महत् ॥ २६
तं जयन्तमनीकानि भारद्वाजं ततस्ततः ।
पाञ्चालपुत्रो द्युतिमान्वीरकेतुः समभ्ययात् ॥ २७
स द्रोणं पञ्चभिर्विद्ध्वा शरैः संनतपर्वभिः ।
ध्वजमेकेन विव्याध सारथिं चास्य सप्तभिः ॥ २८
तत्राद्भुतं महाराज दृष्टवानस्मि संयुगे ।
यद्द्रोणो रभसं युद्धे पाञ्चाल्यं नाभ्यवर्तत ॥ २९
संनिरुद्धं रणे द्रोणं पाञ्चाला वीक्ष्य मारिष ।
आवव्रुः सर्वतो राजन्धर्मपुत्रजयैषिणः ॥ ३०
ते शरैरग्निसंकाशैस्तोमरैश्च महाधनैः ।
शस्त्रैश्च विविधै राजन्द्रोणमेकमवाकिरन् ॥ ३१
निहत्य तान्बाणगणान्द्रोणो राजन्समन्ततः ।
महाजलधरान्व्योम्नि मातरिश्वा विवानिव ॥ ३२
ततः शरं महाघोरं सूर्यपावकसंनिभम् ।
संदधे परवीरघ्नो वीरकेतुरथं प्रति ॥ ३३
स भित्त्वा तु शरो राजन्पाञ्चाल्यं कुलनन्दनम् ।

K₂ D₇ G₃ विश्राम्य (for °क्ष्य) G₁ M₁ ₂ चात्मन (for संयुगे) B₁. ₄ नाम विश्रावयन्युधि — ᶜ) T G₂ -मात्स्याना — ᵈ) D₂ चक्रे कदनमुत्तमं

27 Ś₂ missing (cf v l 18) — ᵃ) S (except G₅) सर्जयंतम् (for तं जयन्तम्) — ᵇ) S (except G₂ ₅) समतत॰ (for ततस्तत) — ᶜ) B (except B₄) Dc₁ S बलवान् (G₅ °वद्) (for द्युतिमान्) — ᵈ) G₅ विच्छेत्तुं स * मभ्ययात्

28 Ś₂ missing (cf v l 18) K₅ reads 28ᵃᵇ for the first time after 25 — ᵃ) B₁ ₄ Dn₂ D₃ ₆ G₁ M बाणैर् (for विद्ध्वा) K₅ (first time) द्रोणस्तु बहुभिर्विद्ध्वा — ᵇ) B₁ ₃ Dn₂ D₃ ₆ G₁ M विद्ध्वा, B₃ ₅ Dc₁ बाणै (for शरै) K₁ om. सनतपर्वभि — G₄ om (hapl) 28ᶜᵈ — ᵈ) K₅ तस्य, M₄ चापि (for चास्य) — For 28ᶜᵈ, G₁ M₁ ₂ subst

706* ननाद बलवान्नाद तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।

29 Ś₂ missing (cf v l 18) K₄ reads 29ᵃᵇ twice — ᵃ) K₄ (first time) ध्वजं तत्राद्भुतं राजन् — ᵇ) D₃ ₆ नाम विश्राव्य संयुगे (= 26ᵇ) — D₄ reads 29ᶜ on marg — ᶜ) D₃ यं (for यद्) Ś₁ द्रोण B (except B₄) Dc₁ M रभसो, T G₂₋₄ रभसा, G₁ रभसे (for रभसं) D₄ यतो द्रोण सुसंरब्ध — ᵈ) Ś₁ पाचाल्यो, G₂ ₅ M₃₋₅ पाचालान् (for °ल्यं) Ś₁ K₁. ₃ D₁ न न्य(D₁ नि)वर्तत ; K₄ न निवर्तित, K₅ Dc₁ S (except M₁ ₂) नात्यवर्तत, B₂ (marg as in text) नान्यव°, D₃ नाभिवर्तते, D₇ नात्यमर्षत (for नाभ्यवर्तत)

30 Ś₂ missing (cf v l 18) — ᵃ) T G₂₋₄ सनिरुध्य, G₅ यन्निरुध्य (for संनिरुद्ध) D₂ तूर्णं (for द्रोणं) — ᵇ) Ś₁ पाचालैर्, B₅ Dc₁ पचाला S प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) M₃ मारिष — ᶜ) K₄ ₅ अवव्रु, Dn₁ आजघ्नु, D₃ आचक्रु (for आवव्रु) D₂ सहसा, D₁ च रणे (for सर्वतो) G₁ M द्रोणं (for राजन्) — ᵈ) B₁₋₃ Dc₁ धर्मराजजयेप्सव°, D₂ S °राज(D₂ °पुत्र)हितैषिण

31 Ś₂ missing (cf v l 18) — ᵃ) K₁₋₃ B (except B₁) Dc₁ D₃ तै (for ते) — ᵇ) B₂ ₃. ₅ Dc₁ सहस्रश, Dn₁ महास्वनै°, Dn₂ D₃ °ध्वजै, D₂ °हवे, D₄ °शरै, D₆ °बलै, T G₂₋₅ °मुखै, G₁ M तथा शितै (for महाधनै) — ᶜ) Dn₁ D₃. ₄ ₆ अस्त्रैश् (for श°) T G₃ ₄ विविधा — ᵈ) K₃ द्रोणपुत्रम्, G₅ °मेव (for °मेकम्) Dn₁ D₄ अवारयन् (D₄ °यत्), D₇ इवाकिरन्, G₁ M अपूर(G₁ °ज)यन् (for अवाकिरन्) Dn₂ D₃ ₅ ₆ द्रोणमेव समाकिरन्

32 Ś₂ missing (cf v l 18) — ᵃ) T G₂₋₅ निवार्य (for निहत्य) K₃ B D (except D₃ ₆) -गणैर् (for -गणान्) — ᶜ) K₂ D₁ ₆ महाजलधरा (s₁₀) — ᵈ) D₁ ₃. ₆ वनानिव, T G₃ ₄ विवाति च, G₂ यथा तथा (for विवानिव) B₃ Dn₁ D₂ ₅ मातरिश्वेव धन्विन (B₃ मारिष, D₅ चाभिभु) — For 32ᶜᵈ, G₁ M subst

707* यथा वायुर्महाभ्राणि विवाचित्यं वियस्युत ।
[M₁ ₂ विविधानि (for विवाचित्य)]

33 Ś₂ missing (cf v l 18) — ᵃ) B Dc₁ D₂ G₂ ₄ महावेगं, G₁ M °राज (for °घोर) — ᵇ) G₁ M सूर्याग्निसदृशं तदा (G₁ M₁ ₂ °शप्रभ) — ᵈ) K₃ B₃₋₅ Dc₁ D₂ वीरकेतो (for °केतु-)

34 Ś₂ missing (cf v l 18) — ᵃ) D₂ भित्त्वा तु, D₃ संभित्त्वा (for स भित्त्वा) D₂ स, G₁ M [आ]शु (for तु) Ś₁ शरान्, T G₃ ₄ शरैं (for शरो) — ᵇ) K₁₋₃ B₃ पाचाल्य, B₂ ₅ Dc₁ Dn D₁ ₂ ₅ ₆ T G M₁. ₂ पाचाल-, D₃ पचाल, M₃₋₅ पाचालं K₃ ₄ B₁ ₄ D₇ ₈ M₃ ₄ कुरुनंदन (for कुलनन्दनम्) — ᶜ) D₃ अभ्ययाद्, M₁ ₂ अत्यगाद् (for अभ्यगाद्) D₂ उभो, G₁ M₁. ₂ राजर्द्रं (for तूर्णं) — K₂ ₅ om (hapl) 34ᵈ–35ᵃ,

अभ्यगाद्वरणीं तूर्णं लोहितार्द्रो ज्वलन्निव ॥ ३४
ततोऽपतद्रथात्तूर्णं पाञ्चाल्यः कुलनन्दनः ।
पर्वताग्रादिव महांश्चम्पको वायुपीडितः ॥ ३५
तस्मिन्हते महेष्वासे राजपुत्रे महाबले ।
पाञ्चालास्त्वरिता द्रोणं समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ३६
चित्रकेतुः सुधन्वा च चित्रवर्मा च भारत ।
तथा चित्ररथश्चैव भ्रातृव्यसनकर्शिताः ॥ ३७
अभ्यद्रवन्त सहिता भारद्वाजं युयुत्सवः ।
मुञ्चन्तः शरवर्षाणि तपान्ते जलदा इव ॥ ३८
स वध्यमानो बहुधा राजपुत्रैर्महारथैः ।
व्यश्वसूतरथांश्चक्रे कुमारान्कुपितो रणे ॥ ३९
तथापरैः सुनिशितैर्भल्लैस्तेषां महायशाः ।
पुष्पाणीव विचिन्वन्हि सोत्तमाङ्गान्यपातयत् ॥ ४०
ते रथेभ्यो हताः पेतुः क्षितौ राजन्सुवर्चसः ।
देवासुरे पुरा युद्धे यथा दैतेयदानवाः ॥ ४१
तान्निहत्य रणे राजन्भारद्वाजः प्रतापवान् । C.7.491 B 7 122 K.7 121

— [d]) Ś1 K1 3.4 लोहिताक्षो, D7 8 °तांगो (for °तार्द्रो) T G3–5 लोहितार्द्रकृतच्छवि

35 Ś2 missing (cf. v. l. 18) K2 5 om 35[a] (cf v l 34) — [a]) G1 M स पपात (for ततोऽपतद्) — [b]) K1 2 D1 3 5 पांचाल्य, B2 3 5 T G M1 2 पांचाळ, D7 पाचाल्य, M3–5 पाचाल K3 4 B1 4 Dn1 D4 7 8 M3–5 कुरुनंदन — B5 T G3.4 om 35[cd] — [c]) G1 M1 2 पर्वताग्रे D7 8 इव महीं, G1 M यथा भ्रमश् (for इव महाश्) — [d]) K1 च पावको (hypermetric), Dn2 D3.6 अशोको (for चम्पको) D7 पीडितै (for °त)

36 Ś2 missing (cf v l 18) — [b]) B Dc1 T G2–5 M3–5 महारथे (for बले) D5 पाचाळकुळनंदने — [c]) K3 D1 पचालास् Ś1 K1–4 Dn2 D4 5 7 8 राजन्; G5 तूर्णं (for द्रोण) — [d]) G1 M पीडयंति स्म सर्वत

37 Ś2 missing (cf v l 18) — [a]) K3 5 सधन्वा, G5 सुधर्मा (for सुधन्वा) D2 सुकेतुश्चैव धर्मात्मा — [b]) D3 6 G5 चित्रधन्वा (for वर्मा) Dn2 मारिष (for भारत) — [c]) D2 रिवत्र (for चित्र) — [d]) G1 M भ्रातुर् (for भ्रातृ) Ś1 K1–4 B (except B2) Dn1 D1 2 6 °कर्षिता, D3 G5 पीडिता (for °कर्शिता)

38 Ś2 missing (cf v l 18) — [a]) K4 D4 अभ्यद्रवंति, Dn2 तेऽभ्यद्रवत, G1 M अभ्यद्रवंस्ते (for द्रवन्त) K3 T G3 4 सहसा (for सहिता) — [b]) G1 M1, 2 युयुत्सया — [c]) K4 मुंचति (for मुञ्चन्त) — [d]) K5 D1 7 वर्षाते, D3 घर्मांते (for तपान्ते) G1 M1 2 जलदो S यथा (for इव) B2 3 Dc1 वर्षास्विव बलाहका — After 38, S ins

708* अदृश्यं समरे चक्रुर्भारद्वाजं सुधन्विन ।

39 Ś2 missing (cf v l 18) — [a]) D2 ताड्यमानो, D4 विध्य, G1 M हन्य (for वध्य) — [b]) Ś1 महाबलै (for रथै) — After 39[ab], K4 B Dc1 D1 ins

709* क्रोधमाहारयत्तेषामभावाय द्विजर्षभ ।
तत शरमय जाल द्रोणस्तेषामथासृजत् ।
ते हन्यमाना द्रोणस्य शरैराकर्णचोदितैः ।
कर्तव्यं नाभ्यजानन्वै कुमारा राजसत्तम ।
तान्विमूढान्रणे द्रोण प्रहसन्निव भारत । [5]

[(L 2) B4 अवारयत् (for °सृजत्)]

— [c]) D4 अप्रभ्रंश्य रथ चक्रे — [d]) D2 युधि (for रणे) K4 D1 कुपितोपि महारणे, B (except B4) Dc1 कुपित कंकपत्रिभि, Dn° कुमारान्सूर्यवर्चस

40 Ś2 missing (cf v l 18) — [a]) B Dc1 D1 S (except G2) तथापरै, Dn1 D4 5 7 8 तथा शरै (D4 शब्दै) (for तथापरै) K1 सुनिचितैर् — [b]) B2 3 5 Dc1 transp भल्लै and तेषां Ś1 K1–4 D1 G2 महात्मना, K5 रथ (for यशा) — [c]) B Dc1 D2 8 विचिन्वान, T महान्वायुर्, G2 3 5 विवान्वायुर्; G4 धुवन्वायुर् (for विचिन्वन्हि) — [d]) B Dc1 D3 6 T G2 5 उत्तमांगानि (for सोत्तमाङ्गानि) D2 ह्युत्तमांगान्यशातयत्, G3 4 उत्तमांगान्यपातयत् — For 40[cd], G1 M subst

710* न्यकृन्तत्सोत्तमाङ्गानि यथा तालवनानि ह ।

[G1 M1, 2 फलानि (for वनानि)]

41 Ś2 missing (cf v l 18) — [a]) T G2 4 5 रथा, G3 रथात् (for हता) G1 M ते हता निपतंति स्म — [b]) G1 M सदा (for क्षितौ) T G2–5 सहस्रश (for सुवर्चस) — [cd]) K5 D2 T G2–5 transp पुरा and यथा B4 देवासुरेषु युद्धेषु, G1 M यथा देवासुरे युद्धे K1–3 D4 7 दैत्येय (for दैतेय) G1 M दैतेया निहतास्तथा (M3 4 5 [inf lin] °दा)

कार्मुकं भ्रामयामास हेमपृष्ठं दुरासदम् ॥ ४२
पाञ्चालान्निहतान्दृष्ट्वा देवकल्पान्महारथान् ।
धृष्टद्युम्नो भृशं क्रुद्धो नेत्राभ्यां पातयञ्जलं ।
अभ्यवर्तत संग्रामे क्रुद्धो द्रोणरथं प्रति ॥ ४३
ततो हा हेति सहसा नादः समभवन्नृप ।
पाञ्चाल्येन रणे दृष्ट्वा द्रोणमावारितं शरैः ॥ ४४
संछाद्यमानो बहुधा पार्षतेन महात्मना ।
न विव्यथे ततो द्रोणः स्मयन्नेवान्वयुध्यत ॥ ४५
ततो द्रोणं महाराज पाञ्चाल्यः क्रोधमूर्छितः ।
आजघानोरसि क्रुद्धो नवत्या नतपर्वणाम् ॥ ४६
स गाढविद्धो बलिना भारद्वाजो महायशाः ।
निषसाद रथोपस्थे कश्मलं च जगाम ह ॥ ४७
तं वै तथागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नः पराक्रमी ।
समुत्सृज्य धनुस्तूर्णमसिं जग्राह वीर्यवान् ॥ ४८
अवप्लुत्य रथाच्चापि त्वरितः स महारथः ।
आरुरोह रथं तूर्णं भारद्वाजस्य मारिष ।
हर्तुमैच्छच्छिरः कायात्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ४९
प्रत्याश्वस्तस्ततो द्रोणो धनुर्गृह्य महाबलः ।
शरैर्वैतस्तिकै राजन्नित्यमासन्नयोधिभिः ।
योधयामास समरे धृष्टद्युम्नं महारथम् ॥ ५०

---

42 Ś2 missing (cf. v l 18) M8 om 43^{bcd} —c) K3 8 भ्रमयामास (for भ्राम°) — For 42^{cd}, G1 M (M8 om.) subst

711* भ्रामयन्बहुधा चाप हंसपृष्ठ दुरानमम् ।

— T G M1. 2 4. 5 ins after 42 M8 after 42^{a}

712* तदस्य भ्राजते राजन्मेघमध्ये तडिद्यथा ।

[M8 om the prior half. G6 तत्तस्य (for तदस्य)]

43 Ś2 missing (cf v l 18) Dc1 om 43^{ab} —a) K3 D5 पचालान् — B1 reads 43^{b}–44^{c} on marg —b) K1 कार्यान् (for कल्पान्) B3 5 दुरासदान्, D7 8 महारथ —c) K1–4 Dn2 D1 8 भृशो द्विग्नो, K5 रणे क्रोधान्, D4 5 7 8 रणे क्रुद्धो, G1 M सुसंक्रुद्धो, G3 भृशं क्रुद्धान् (for भृश क्रुद्धो) —d) Dn3 D2 4. 6 पातयज् B Dc1 नेत्राभ्यामश्रु (B1 4 °भ्या वारि) पातयन्, S °भ्यामश्रु मुंचत (G1 M1 2 °श्रु मुंचति, G4 M3–5 °श्रमुचत) —e) Ś1 K1–4 D2 अभ्यद्रवत, M8 अभिवर्तत (for अभ्यव°) —f) D7 8 यत्तो (for क्रुद्धो)

44 Ś2 missing (cf v l 18) B1 reads 44^{abc} on marg —a) Ś1 तदा (for ततो) G1 M बहुधा (for सहसा) —b) B3 Dc1 M3 4 महान् (for नृप) —c) K1 2 4 G1 M3 4 पांचालेन D3 राजन् (for दृष्ट्वा) —d) Ś1 संपीडित, K1. 2 सछादित, K4 D1 सछा(D1 °सा)द्य त, Dn1 आवाकिरञ् (for आवारितं)

45 Ś2 missing (cf. v l 18) —a) K2 सछिद्यमानो, K5 B2 4 Dn D4 5 7 8 G3 4 स छाद्य° (for संछाद्य°) D3 G1 सहसा (for बहुधा) —c) K5 D7 8 रणे (for ततो) S न स विव्यथते द्रोणो —d) B (except B4) S हसन् (for स्मयन्) K2 B (except B4) Dc1 G1 M1 2 [इ]व (for [ए]व) K1–3 [अ]नुयुध्यत, K5 D7 8 [अ]भ्ययु°, B1 3 Dc1 त्वयु° B2 व्ययु°, G1 M च युध्यते (for [अ]न्वयुध्यत)

46 Ś2 missing (cf v l 18) —b) S पाचाल्यो (M3–5 °लो) नतपर्वभि —d) S नवत्या सायकोत्तमै

47 Ś2 missing (cf v l 18) D2 om 47^{ab} —a) D4 व्यथितो, G2 बहुधा (for बलिना) —b) D3 6 महारथ (for °यशा) B (except B4) Dc1 पार्षतेन द्विजर्षभ —d) G1 M [आ]जगाम (for ज°)

48 Ś2 missing (cf v l 18) —a) Ś1 वा (for वै) —b) Ś1 भारद्वाज (for धृष्टद्युम्न) B2 3 6 Dc1 प्रतापवान् (for पराक्रमी) —c) D7 8 रथ (for धनुस्) Dn1 D5 चापमुत्सृज्य शीघ्र तु —d) B4 जग्राहासिं स वीर्यवान्

49 Ś2 missing (cf v l 18) —a) B2 3 Dc1 चैव (for चापि) —b) B4 महाबल (for °रथ) S त्वरित खड्गचर्मधृक् (G1 M °भृत्) —c) D3 6 चापि (for तूर्णं) —e) K (except K1) हंतुम् B Dc1 Dn3 D1 4 5 7 8 S (except G1 M1 2) इच्छन् (for ऐच्छत्)

50 Ś2 missing (cf v l 18) —a) B1–3 Dc1 लब्धसञ्ज्ञस्, S प्रत्याश्वस्य (for °श्वस्तस्) T G3 4 रथे (for ततो) —b) Ś1 K1–3 D1 2 महारथ, K4 °रथं, D4 7 8 G1 M3–5 °बल (for °बल) B (except B4) Dc1 चापमादाय वीर्यवान — After 50^{ab}, B Dc1 ins

713* आसन्नमागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्न जिघांसया ।

ते हि वैतस्तिका नाम शरा आसन्नयोधिनः ।
द्रोणस्य विदिता राजन्धृष्टद्युम्नमवाक्षिपन् ॥ ५१
स वध्यमानो बहुभिः सायकैस्तैर्महाबलः ।
अवप्लुत्य रथात्तूर्णं भग्नवेगः पराक्रमी ॥ ५२
आरुह्य स्वरथं वीरः प्रगृह्य च महद्धनुः ।
विव्याध समरे द्रोणं धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ ५३
तदद्भुतं तयोर्युद्धं भूतसंघा ह्यपूजयन् ।
क्षत्रियाश्च महाराज ये चान्ये तत्र सैनिकाः ॥ ५४
अवश्यं समरे द्रोणो धृष्टद्युम्नेन संगतः ।
वशमेष्यति नो राज्ञः पाञ्चाला इति चुक्रुशुः ॥ ५५
द्रोणस्तु त्वरितो युद्धे धृष्टद्युम्नस्य सारथेः ।
शिरः प्रच्यावयामास फलं पक्वं तरोरिव ।
ततस्ते प्रद्रुता वाहा राजंस्तस्य महात्मनः ॥ ५६
तेषु प्रद्रवमाणेषु पाञ्चालान्सृञ्जयांस्तथा ।
व्यद्रावयद्रणे द्रोणस्तत्र तत्र पराक्रमी ॥ ५७
विजित्य पाण्डुपाञ्चालान्भारद्वाजः प्रतापवान् । C. 7 4 B. 7 12 K 7 12

[B2 (marg) इत त (for आगत)]

—c) K5 वितस्तिमी, Dn1 D4.7 8 T G3 वितस्तिकै (for वै°) —d) D7 8 °योगिभि B (except B2) Dc1 Dn2 विव्याधासन्नयोधिभि —e) Ś1 K1-4 D1 चोदयामास (for योध°) —f) D5 महारणे (for °रथम्)

51 Ś2 missing (cf. v l 18) —a) K3 वै; D2 तु (for हि) —b) G1 M ह्यासन्न (for आसन्न) —c) K5 D7 8 द्रोणेन (for द्रोणस्य) D1.7 8 विहिता (for विदिता) G5 प्रत्याश्वस्य ततो राजन् —d) K4 अवाक्षिपत्, K5 D7 8 अयोधयन् (D3 °यत्), Dn2 समाक्षिपत्, D2 6 अयाक्षिणोत्, G5 अकर्षणोत् (sic) (for अवाक्षिपन्) B1-3 5 Dc1 Dn1 D2 5 T G2-4 धैर्ट्युम्नमाक्षि(Dc1 D3 T G2-4 मक्षि; Dn1 °मक्ष)णोत्, G1 M1.2 5 तैर्द्रोण समयोधयत्; M3.4 तैर्द्रोणमयोधयत् (submetric)

52 Ś2 missing (cf. v l 18) —a) D2 ताड्यमानो, T G3 4 विध्य (for वध्य°) —b) B1 महारथै; B2 3.5 Dc1 D2 रथ, T G3 4 बलै°; G2 °स्मन (for °बल°) —c) K5 अवप्लुत्य (for प्लुत्य) B4 D2 S तस्माद् (for तूर्णं) —d) D1 6 भग्नवेग S भग्नवेग पराक्रम° —For 52^{cd}, B1-3 Dc1 subst

714* कृतसंकल्पभूयिष्ठ प्राद्रवत्स्वरथं प्रति ।

53 Ś2 missing (cf. v l. 18) —a) K1 सु; M3-5 च (for स्व) D5 तूर्णं (for वीर°) B1-3 Dc1 तत स्वरथमारुह्य —b) D1.6 महा (for महद्) —d) D5 6 T G2-5 महाबल° (for °रथ) B (except B1) Dc1 कङ्कपत्रिभिरायसै° —After 53, K4 B Dc1 D1 ins

715* द्रोणश्चापि महाराज शरैर्विव्याध पार्षतम् ।
तदद्भुतमभूद्युद्धं द्रोणपाञ्चालयोस्तदा ।
त्रैलोक्यकाङ्क्षिणोरासीच्छक्रप्रह्लादयोरिव ।
मण्डलानि विचित्राणि यमकानीतराणि च ।
चरन्तौ युद्धमार्गज्ञौ ततक्षतुरथेषुभि । [5]
मोहयन्तौ मनांस्याजौ योधाना द्रोणपार्षतौ ।
सृजन्तौ शरवर्षाणि वर्षास्विव बलाहकौ ।
छादयन्तौ महात्मानौ शरैर्व्योम दिशो महीम् ।

[(L 2) Dc1 पांचाल्ययोस् —(L 3) MSS प्रह्लादयोर् —(L 5) K4 युद्धमार्गस्थौ]

54 Ś2 missing (cf. v l. 18) —a) K2 T G3 4 ततो, K4 भवेद् (for तयोर्) K5 तदद्भुततम युद्ध —b) Ś1 T G3 4 भूतसंघान्यपूजयन्, D3.6 °सघोभ्यपूजयत्, G1 M सहारकारकं —c) D2 हन्यमाना (for क्षत्रियाश्च) —d) K3 B Dc1 तव (for तत्र) D2 पाचाल्येन तु सैनिका —For 54^{cd}, G1 M subst

716* क्षत्रिया मनुवश्राजन्वैनतेयोऽयमिस्युत ।

55 Ś2 missing up to द्रो (cf. v l 18) K4 om 55^{a}–56^{b} Dn1 om 55^{ab} —a) Ś1 K1 3 G1 M1 2 अपश्यन्, K2 अपश्यत्; D3 G5 अपश्यं (for अवश्यं) Ś1 K1 2 G1 M1 2 द्रोण —b) Ś K1-3 D1 G1 M1.2 सगतं —G3 om 55^{c}–56^{d} —c) K1 यो (for नो) B Dc1 D2 3.5 6 राजन्, G1 M1 2 राजा (for राज्ञ°) —d) Ś1 (*sup lin* as in text) D2 पाचाल्य, D3 पैचाला (for पाञ्चाला)

56 K4 om 56^{ab}, G3 om 56^{abcd} (for both, cf v l 55) —a) D3 6 च (for तु) D3.6 G1 M राजन् (for युद्धे) —c) K3 प्रकंपयामास, Dn1 D4 5 7 8 प्राच्याव° —d) D3 गिरेर् (for तरोर्) Dn1 D4 यथा (for इव) S तालात्पक्वफलं यथा —ef) B3 Dn D1 4 5 7 8 तु (for ते) S transp वाहा and राजंस् B1.5 वाश्वा (for वाहा) B2 3.5 Dc1 पार्षतस्य (for राजंस्तस्य)

57 a) Ś1 K1-3 G1.5 प्रद्रवमानेषु, D3 प्रद्रुवमाणेषु.

स्वं व्यूहं पुनरास्थाय स्थिरोऽभवदरिंदमः । न चैनं पाण्डवा युद्धे जेतुमुत्सहिरे प्रभो ॥ ५८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

९९

संजय उवाच ।
ततो दुःशासनो राजञ्शैनेयं समुपाद्रवत् ।
किरञ्शरसहस्राणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ १
स विद्ध्वा सात्यकिं षष्ट्या तथा षोडशभिः शरैः ।
नाकम्पयत्स्थितं युद्धे मैनाकमिव पर्वतम् ॥ २
स तु दुःशासनं वीरः सायकैरावृणोद्भृशम् ।

B₂ ₃ Dc₁ तेषु कुतेष्वथाश्वेषु —ᵇ) K₃ B₄ पचालान् —ᶜ) Ś K D (except Dc₁) अयोधयद् (for व्यद्राव॰) —ᵈ) D₇ ततस् (for the first तत्र) D₈ शक्र (for the second तत्र)

58 K₂ ₄ Dn₁ D₁ ₄ ₈ om (? hapl) 58ᵃᵇ —ᵇ) Ś K₁ ₃ Dn₂ D₂ ₃ ₆ ₇ पराक्रमी (for प्रतापवान्) —ᶜ) K₄ त, D₆₋₈ T G₂₋₅ स्व (for स्वं) Ś K₁ ₂ ₄ पुरत स्थाय (K₄ ॰प्य), S पुनरागम्य (for ॰रास्थाय) —ᵈ) K₅ B₄ ₅ Dn D₁. ₃₋₆ ₈ T G₂₋₅ स्थितो (for स्थिरो) Ś₁ K₁ D₄. ₇ ₈ G₅ अरिंदम B₁₋₃ Dc₁ प्रत्यतिष्ठदरिंदम —ᵉ) B₂ M₁. ₂ राजन् (for युद्धे) —ᶠ) K₆ B (except B₅) T G₂ M₅ उत्सेहिरे, D₈ उत्सहिता (for उत्सहिरे) K₅ रणे; B₂ ₃. ₅ तदा (for प्रभो)

Colophon —*Sub-parvan* Ś₁ K B₂₋₄ Dc₁ Dn D₁. ₂ ₄ ₅ ₇ ₈ G₁ M₁. ₂ जयद्रथवध —*Day of Droṇa's Generalship* Ś₂ चतुर्थदिने —*Adhy name* Ś K B Dc₁ Dn₁ D₁ ₃₋₈ सात्यकिप्रवेश, D₂ पाचालवध, G₁ M₁ ₂ सात्यकिप्रवेशे पांचालयुद्ध, Bom. ed सात्यकिप्रवेशे द्रोणपराक्रम —*Adhy no* (figures, words or both) B₁ T G₂₋₄ 120, B₂ 50, B₅ 129, Dn₁ 122, D₂ 125, D₃ 18, G₁ M 119, G₅ 116 —*Śloka no* Dc₁ 72

99

1 ᵃ) D₆ युद्धे; G₃. ₄ राजा (for राजन्) Ś K₁₋₄ D₂ दुःशासनो महाराज (Ś₂ ॰बाहु) —ᵇ) K₄ D₄ ₆ सैनेय B (except B₄) Dc₁ शैनेयं प्रत्यवारयत् —B Dc₁ ins after 1ᵃᵇ K₄ D₁ after 2

717* रथव्रातेन महता नानादेशोद्भवेन च ।
सर्वशो भरतश्रेष्ठ विसृजन्सायकान्बहून् ।
पर्जन्य इव घोषेण नादयन्वै दिशो दश ।
समापतन्तमालोक्य सात्यकिं कौरवं रणे ।
अभिद्रुत्य महाबाहुश्छादयामास सायकैः ।
ते छाद्यमाना बाणौघैर्दुःशासनपुरोगमाः ।
प्राद्रवन्समरे भीतास्तव पुत्रस्य पश्यतः ।
तेषु द्रवत्सु राजेन्द्र पुत्रो दुःशासनस्तव ।
तस्थौ व्यपेतभी राजन्सात्यकिं चार्दयच्छरैः ।
चतुर्भिर्वाजिनस्तस्य सारथिं च त्रिभिः शरैः ।
सात्यकिं च शतेनाजौ विद्ध्वा नादं मुमोच सः ।
ततः क्रुद्धो महाराज माधवस्तस्य संयुगे ।
रथं सूतं ध्वजं तं च चक्रेऽदृश्यमजिह्मगैः ।

[K₄ D₁ om line 1 —(L 1) B₁ ₂ Dc₁ तु (for च) —(L 2) K₄ B₁₋₃ भरतश्रेष्ठो B₁ ₂ ₅ सायकान् —(L 4) K₄ तमालोक्य तदा युद्धे (for the prior half) —(L 5) B₂ ₄ सायकैः —(L 7) D₁ सैन्यस्य (for पुत्रस्य) —(L 8) B₂ (marg as above) प्रायाद् (for पुत्रो) —(L 9) K₄ D₁ *om.* (hapl) from the post. half of line 9 up to the prior half of line 12 B₂ छादयन् (for चार्दयत्) —B₅ om (hapl) line 10 B Dc₁ om line 12]

—B Dc₁ om 1ᶜ–2ᵈ —ᶜ) T G₃ शत (for शर)

2 B Dc₁ om 2 (cf. v 1 1) —ᵃ) G₁ M₁. ₂ सत्यकं (for सात्यकिं) —ᵇ) S पुन (for तथा) —ᶜ) S (except G₅) स्थिरं (for स्थितं) D₈ ₅ नाकंपयत स युद्धे —After 2, K₄ D₁ ins 717*

3 D₁ om 3 D₅ reads 3ᵃᵇ twice —ᵃ) Dn₂ सं (for स) K₁ Dn₂ दुःशासन K₂ ₄ B Dc₁ Dn₁ D₁ ₃ ₅ ₆ ₇ ₈ (both times) शूरं, K₃ ₅ Dn₂ D₂ ₆ G₅ शूर (for वीर) —Dn₂ D₃ om 3ᶜᵈ —ᶜ) Ś K₁₋₄ Dn₁ D₁,

मशकं समनुप्रासमूर्णनाभिरिवोर्णया ॥ ३
दृष्ट्वा दुःशासनं राजा तथा शरशताचितम् ।
त्रिगर्तांश्चोदयामास युयुधानरथं प्रति ॥ ४
तेऽगच्छन्युयुधानस्य समीपं क्रूरकारिणः ।
त्रिगर्तानां त्रिसाहस्रा रथा युद्धविशारदाः ॥ ५
ते तु तं रथवंशेन महता पर्यवारयन् ।
स्थिरां कृत्वा मतिं युद्धे भूत्वा संशप्तका मिथः ॥ ६
तेषां प्रयततां युद्धे शरवर्षाणि मुञ्चताम् ।
योधान्पञ्चशतान्मुख्यानग्रानीके व्यपोथयत् ॥ ७
तेऽपतन्त हतास्तूर्णं शिनिप्रवरसायकैः ।
महामारुतवेगेन रुग्णा इव महाद्रुमाः ॥ ८
रथैश्च बहुधा छिन्नैर्ध्वजैश्चैव विशां पते ।
हयैश्च कनकापीडैः पतितैस्तत्र मेदिनी ॥ ९
शैनेयशरसंकृत्तैः शोणितौघपरिप्लुतैः ।
अशोभत महाराज किंशुकैरिव पुष्पितैः ॥ १०
ते वध्यमानाः समरे युयुधानेन तावकाः ।
त्रातारं नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्ना इव द्विपाः ॥ ११
ततस्ते पर्यवर्तन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति ।
भयात्पतगराजस्य गर्तानीव महोरगाः ॥ १२
हत्वा पञ्चशतान्योधाञ्शरैराशीविषोपमैः । C 7 41 B 7 113 K 7 113

---

8. 6 7 सकाश, K5 D2 भासन्न, B5 सशंकं (for मशक) G1 M1 2 समनुप्राप्य (for प्रासम्) — d) K1 2 D7 G6 पूर्णनाभिर्, B1. 3 4 Do1 D3. 6 ऊ(D6 पू)र्णनाभ, D2 भम् (for °नाभिर्) Ś इवान्वयात्, K1 इव कथ (sic), K3 इवोन्नदन्, K4 इतस्तत, B2 (marg, orig as in text) इवोपमे, D1 इव स्थित (for इवोर्णया) — After 3, B Do1 ins.

718* त्वरन्समावृणोद्बाणैर्दुःशासनममित्रजित् ।

[B5 lacuna for the prior half]

4 a) G2 राजस् (for राजा) — b) Dn2 D2 शरशतार्दित B (except B4) Do1 सात्वतेन शरान्वित — d) D5 सात्यकेश्च (for युयुधान)

5 b) Ś2 K1 5 B (except B4) Do1 Dn D4 5 7 T G1 2 -कर्मण, D8 -कर्मणि, M1. 2 कर्मिण (for -कारिण) — c) K4 G3 4 M3-5 त्रिसाहस्रं, B4 सहस्राणि; B5 द्विसाहस्रा (for त्रि) — d) T G3 4 रथ (for रथा) K1 विशारदं

6 ab) B1-3 Do1 तं तु ते (for ते तु तं) B5 lacuna for वशेन महता — c) D2 स्थिरी (for स्थिरां) B1 (marg, orig as in text) क्रुद्धा, G1 M1 2 युद्धे (for कृत्वा) — d) K4 5 B1 Dn D2-3 ससप्तका B2 3 Do1 मरणाय जयाय वा

7 G1 M1-4 om 7^{ab} — a) Ś2 K3-5 B2 4 6 Dn D1-3 5 प्रपतता, B1 3 Do1 भाप (for प्रय) B2 3 5 Do1 संख्ये (for युद्धे) T G2-5 M5 तेषा प्रय(G5 °या)-समानानां — c) G1 M योधान् B3 Do1 पंचशत — d) Ś B Dn1 D1 4 G3 भग्र्यानीके; K2 भग्रानीकं, D3 गजानीके (for भग्रा°) D4 न्यपोथयत्, D7 8 व्यपोहयन् (for व्यपोथयत्)

8 a) D5 पतति (for ऽपतन्त) B1-3 5 Do1 बाणै (for तूर्णं) B4 Do1 Dn D1 2 4 S तेपतन्निहतास्तूर्णं; D7 8 ते चापतन्नितस्तूर्णं — b) D2 7 निशि (for शिनि) B4 -पुंगव (for प्रवर) B1-3 5 सात्वतस्य नराधिप — c) Ś1 रथ-, Ś2 सह (for महा) — d) K5 B2-5 D भग्ना (D1 रुग्ला) (for रुग्णा) Ś K1. 3-5 B3 D1 नगाद्रुमा, K2 D4 नगद्रुमा, B1 Dn D5 वरद्रुमा, B2 वने द्रुमा, D3 5 6 वनद्रुमा (for महाद्रुमा)

9 a) K1 B3 Dn D4 5 7 8 नागैश् (for रथैश्) K5 B1 2 4 5 Do1 D2 बहुभिश् (for बहुधा) Ś1 Dn1 भिन्नैर् (for छिन्नैर्) — b) K3 विशेषत (for विशा पते)

10 B4 om 10^{ab} — a) K1 संवृत्तै, D5 -संकृतै; D7 8 -सक्षितै (for -संकृत्तै) — K4 repeats 10^{c}–11^{b} after 11 D4 om (hapl) 10^{d}–16^{a} G4 om (hapl.) 10^{cd} — d) D5 शोभिनौ (for पुष्पितै) Dn2 D3 6 पुष्पि(Dn2 ष्प)तैरिव किंशु(D3 °शि)कै

11 For the repetition in K4, cf v l. 10 D4 om. 11 (cf v l 10) — a) Ś2 युध्यमाना, K1 वध्यमान (for वध्यमाना) S शतशो (for समरे) — c) G1 M [अ]ध्यगच्छंस्ते (for °च्छन्त) — d) G1 M1 2 पंके

12 D4 om 12 (cf v l 10) Dn1 om. (hapl.) 12^{c}–13^{d} — c) G1 M पतगाधिपतेर्भीता — d) K3 D2 3. 6 गर्तानिव; D7 8 बिलं प्रति (for गर्तानीव). S पाताळ(G1 M3-5 °ळ)मिव पन्नगा

13 Dn1 D4 om 13 (cf v l 12, 10) — a) Ś1

प्रायात्स शनकैर्वीरो धनंजयरथं प्रति ।। १३
तं प्रयान्तं नरश्रेष्ठं पुत्रो दुःशासनस्तव ।
विव्याध नवभिस्तूर्णं शरैः संनतपर्वभिः ।। १४
स तु तं प्रतिविव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
रुक्मपुङ्खैर्महेष्वासो गार्ध्रपत्रैरजिह्मगैः ।। १५
सात्यकिं तु महाराज प्रहसन्निव भारत ।
दुःशासनस्त्रिभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ।। १६
शैनेयस्तव पुत्रं तु विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
धनुश्चास्य रणे छित्त्वा विस्मयन्नर्जुनं ययौ ।। १७
ततो दुःशासनः क्रुद्धो वृष्णिवीराय गच्छते ।
सर्वपारशवीं शक्तिं विससर्ज जिघांसया ।। १८
तां तु शक्तिं तदा घोरां तव पुत्रस्य सात्यकिः ।
चिच्छेद शतधा राजन्निशितैः कङ्कपत्रिभिः ।। १९
अथान्यद्धनुरादाय पुत्रस्तव जनेश्वर ।
सात्यकिं दशभिर्विद्ध्वा सिंहनादं ननाद ह ।। २०
सात्यकिस्तु रणे क्रुद्धो मोहयित्वा सुतं तव ।
शरैरग्निशिखाकारैराजघान स्तनान्तरे ।
सर्वायसैस्तीक्ष्णवक्त्रैरष्टाभिर्विव्यधे पुनः ।। २१

K2 पचशत, G3 पचदशान् (for पञ्चशतान्) G1 M योधान् Ś1 तत पचाशतान्योधान् — For 13^{ab}, B1–3 5 Dc1 subst

719* ततस्तान्हतविध्वस्तान्कृत्वा योधान्सहस्रश ।

— ^{c}) D2 च, G1 M तु (for स) D5 वीर (for वीरो)

14 D4 om 14 (cf. v l. 10) — ^{a}) Ś K1. 3 4 उपयात, K2 तमायतं, D1 उपयातं, D2 5 7 तं प्रयातं (for त प्रयान्तं) K5 रथश्रेष्ठं, D3 नरश्रेष्ठ, G1 M °व्याघ्रं (for °श्रेष्ठं) — ^{b}) D6 यत्र (for पुत्रो) K (except K5) D1 दुर्योधनस् (for दु शासनस्)

15 D4 om 15 (cf. v l 10) G5 om. 15^{ab} — ^{b}) Dn2 om (hapl.) from निशितै शरै up to दु शासन स्त्रिभि (in 16^{c}) D5 पंचभिर्नतपर्वभि — ^{d}) Ś K1. 2 गार्ध्रपक्षैर्, K3 D2 5 7 T G3–5 M3 गृध्रपत्रैर्, Dc1 D3 गार्द्ध° (for गार्ध्र°) S महारथ (G5 °थै, M3–5 °थं) (for अजिह्मगै)

16 D4 om. 16^{a} (cf. v l 10) Dn2 om up to दु शासनस्त्रिभि (cf v l 15) K4 D2 om (hapl) 16^{e}–17^{b} — ^{a}) T G2–5 सात्यकिस् (for °किं) B1 च, D5 7 8 M3–5 तं (for तु) K5 स सात्यकिं महाराज — ^{b}) B1–3 5 Dc1 प्रहसन्वै (B3 °न्स) पुनस्तदा (B1 पुन पुन) — ^{c}) D5 G3 4 दु शासन (for °सनस्) — ^{d}) B1. 2 5 Dc1 G5 सप्तभि (for पञ्चभि) K5 सिंहनादं ननाद ह (= 20^{d})

17 K4 D2 om 17^{ab} (cf v l 16) — ^{a}) D4 सैनेयस् G1 M शैनेयस्तु ततस्तूर्णं — ^{b}) B4 Dn1 G2 हत्वा, Dn2 D3 4 7 8 भित्त्वा (for विद्ध्वा) K5 पुनर्विव्याध पंचभि (= 16^{d}) — D6 om 17^{cd} — ^{c}) S क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा — ^{d}) B (except B4) Dc1 प्रस्मयन्, D5 व्यस्मयन्, T G2–5 प्रहसन् (for विस्मयन्) G1 M प्रहसन्नभ्यवर्तत

18 ^{c}) Ś K1–3 सर्वपारगवीं, K4 5 Dn1 D2–5 °सवीं (for °शवीं)

19 ^{a}) K5 D3 ततो घोरां, T तदामोघां, G1 M1. 2 तथा घोरां, G3 महामोघां, M3–5 महाघोरां (for तदा घोरां) — ^{c}) Ś K1–4 दशधा, D3 शतशो, M3–5 सहसा (for शतधा)

20 ^{a}) G1 M ततो (for अथ) — ^{b}) B3 G1 M विशां पते, Dn2 D3 जनेश्वर (for °श्वर) — ^{c}) B2 नवभिर्, Dn1 च सितैर्, D4 5 च शतैर्, M3–5 बहुभिर् (for दशभिर्) — ^{d}) B (except B4) Dc1 चकार, D5 ननर्द (for ननाद) Ś1 D3 T G3 M5 च (for ह) G4 ननादवान् (for °द ह)

21 ^{b}) K1 प्रति (for तव) S मोहयन्निव ते सुत — After 21^{cd}, K1 3. 5 Dn2 D2 M5 ins

720* त्रिभिरेव महाभाग शरै संनतपर्वभि ।
[K1. 3 महाभाग, M5 °वेगै (for °भाग)]

— M5 cont

721* ततोऽस्य वाहान्निशितैश्चतुर्भिरहनच्छरै ।
सारथिं चास्य संक्रुद्धो रथि****** ।

— K1 D2 om. 21^{e}–22^{f} K3 om 21^{e}–23^{d} — ^{e}) D1 तीक्ष्णचक्रैर्, S °दंष्ट्रैर् (for °वक्त्रैर्) Dn1 D4 शरै सर्वायसैस्तीक्ष्णैर् — ^{f}) B1–3 Dc1 S पुनर्विव्याध चाष्टभि, B5 विव्याध चाष्टभि पुन

22 K1 3 D2 om 22 (cf v l 21) — ^{a}) S संक्रुद्धो (for विंशत्या) — ^{b}) D5 समवाकिरत् (for प्रत्य-

दुःशासनस्तु विंशत्या सात्यकिं प्रत्यविध्यत ।
सात्वतोऽपि महाराज तं विव्याध स्तनान्तरे ।
त्रिभिरेव महावेगैः शरैः संनतपर्वभिः ॥ २२
ततोऽस्य वाहान्निशितैः शरैर्जघ्ने महारथः ।
सारथिं च सुसंक्रुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ॥ २३
धनुरेकेन भल्लेन हस्तावापं च पञ्चभिः ।
ध्वजं च रथशक्तिं च भल्लाभ्यां परमास्त्रवित् ।
चिच्छेद विशिखैस्तीक्ष्णैस्तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥ २४

स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
त्रिगर्तसेनापतिना स्वरथेनापवाहितः ॥ २५
तमभिद्रुत्य शैनेयो मुहूर्तमिव भारत ।
न जघान महाबाहुर्भीमसेनवचः स्मरन् ॥ २६
भीमसेनेन हि वधः सुतानां तव भारत ।
प्रतिज्ञातः सभामध्ये सर्वेषामेव संयुगे ॥ २७
तथा दुःशासनं जित्वा सात्यकिः संयुगे प्रभो ।
जगाम त्वरितो राजन्येन यातो धनंजयः ॥ २८　C 7 B 7 K. 7

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

विध्यत) B_{1-3} D_{c1} शरैः सात्यकिमार्दयत्, S वृष्णिवीराय गच्छते (= 18^{b}) — After 23^{ab}, S ins

722* प्रेषयामास वीराय गृध्रपक्षाञ्शिलाशितान् ।

[G_1 $M_{1, 2}$ त्वरित प्रेषयामास (for the prior half) T G_3 M_5 गार्ध्रपत्राञ्, G_3 गार्ध्रपक्षाञ्, $M_{3, 4}$ गृध्रपत्राञ् (for गृध्रपक्षाञ्)]

— ^{c}) D_{n3} $D_{3, 6}$ G_1 M सत्यको (for सात्वतो) $D_{7, 8}$ [ऽ]थ (for ऽपि) — ^{e}) $Ś_1$ D_{n1} $D_{8, 5, 6}$ महाभाग, $K_{2, 4}$ B_1 D_{n2} D_1 °भाग°, K_5 $D_{7, 8}$ °राज (for °वेगै)

23 K_3 om 23 (cf v l 21) Ś K_2 D_5 om (hapl.) 23 — ^{b}) B_1 महाहवे (for °रथ) $B_{1-3, 5}$ D_{c1} S चतुर्भिरवधीच्छ(B_3 निशितैः श ; S °रहनच्छ)रैः — ^{c}) B_2 (marg as in text) $_{3, 5}$ D_{c1} तु (for च) D_2 सुसंरब्ध (for क्रुद्ध) S सारथिं चास्य संक्रुद्धो (M_{3-5} भल्लेन) — ^{d}) B (except B_4) D_{c1} त्रिभिः (for शरैः) S रथनीडादपाहरत्

24 ^{a}) S बाणेन (for भल्लेन) — ^{b}) D_{c1} D_6 हस्तावापं, D_{n1} हस्तचापं (for हस्तावापं) $D_{7, 8}$ हस्ते च (D_7 हस्ता वा) पंचभिः शरैः — ^{e}) Ś $K_{1, 3}$ निशितैस्; K_5 विविधैस्, D_5 समरे (for विशिखैस्) — ^{f}) K_{1-3} तथा तौ, K_4 तथासौ (for तथोभौ) $Ś_1$ K_8 पार्ष्टिसारथी — For 24^{ef}, S subst.

723* निमेषमात्रेण शरैरुभौ च प्राष्टिसारथी ।

25 ^{a}) S (except G_{3-5}) संछिन्न (for स छिन्न) — ^{d}) D_5 स्वयमेव (for स्वरथेन) D_{n1} D_6 G_2 [उ]पवाहितः (for [अ]प)

26 $B_{1, 3}$ read 26^{ab} on marg — ^{a}) D_7 अभिप्लुत्य (for °द्रुत्य) K_4 D_4 सैनेयो — For 26^{ab}, $B_{2, 5}$ D_{c1} subst $B_{1, 3}$ ins after 26^{ab}

724* त प्राप्तमपि नैवेष हन्तुं दुःशासनं रणे ।

[B_2 नृप (for रणे)]

— ^{c}) T G_{3-5} नि (for न) B (except B_4) D_{c1} शैनेयो भरतश्रेष्ठ

27 ^{a}) Ś K D G_4 तु वधः, G_5 [अ]भिहत (for हि वध) — ^{b}) $B_{2, 3, 5}$ D_{c1} पुत्राणां (for सुतानां) D_4 चैव (for तव). — ^{d}) D_2 भारत (for संयुगे)

28 ^{a}) K_3 $B_{2, 4, 6}$ Dn $D_{4, 5, 7, 8}$ S ततो (for तथा) — ^{b}) K_5 संयुगे सात्यकिः प्रभो, B (except B_4) D_{c1} सात्यकिर्युधि वीर्यवान्, D_5 सात्यकिः सत्यविक्रमः — ^{d}) S यत्र (for येन)

Colophon — *Sub-parvan* $Ś_1$ $K_{1, 3-5}$ $B_{2, 4}$ D_{c1} D_n $D_{1, 2, 4-7}$ जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* $K_{1, 3}$ चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś K_{1-4} $B_{3, 4}$ D_{c1} D_{n1} $D_{1, 3-6, 8}$ सात्यकिप्रवेश, K_5 $B_{1, 2, 5}$ D_2 $G_{2, 5}$ सात्यकिप्रवेशो दुःशासनपराजय, G_1 $M_{1, 2}$ दुःशासनपराजय — *Adhy no* (figures, words or both) B_1 T G_{2-4} $M_{1, 2}$ 121, B_3 51, B_5 130, D_{n1} 123, D_2 126, D_8 20, G_1 M_{3-5} 120, G_5 117 — *Śloka no* D_{n1} 28

69

प्रायात्स शनकैर्वीरो धनंजयरथं प्रति ॥ १३
तं प्रयान्तं नरश्रेष्ठं पुत्रो दुःशासनस्तव ।
विव्याध नवभिस्तूर्णं शरैः संनतपर्वभिः ॥ १४
स तु तं प्रतिविव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
रुक्मपुङ्खैर्महेष्वासो गार्ध्रपत्रैरजिह्मगैः ॥ १५
सात्यकिं तु महाराज प्रहसन्निव भारत ।
दुःशासनस्त्रिभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥ १६
शैनेयस्तव पुत्रं तु विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।
धनुश्चास्य रणे छित्त्वा विस्मयन्नर्जुनं ययौ ॥ १७

ततो दुःशासनः क्रुद्धो वृष्णिवीराय गच्छते ।
सर्वपारशवीं शक्तिं विससर्ज जिघांसया ॥ १८
तां तु शक्तिं तदा घोरां तव पुत्रस्य सात्यकिः ।
चिच्छेद शतधा राजन्निशितैः कङ्कपत्रिभिः ॥ १९
अथान्यद्धनुरादाय पुत्रस्तव जनेश्वर ।
सात्यकिं दशभिर्विद्ध्वा सिंहनादं ननाद ह ॥ २०
सात्यकिस्तु रणे क्रुद्धो मोहयित्वा सुतं तव ।
शरैरग्निशिखाकारैराजघान स्तनान्तरे ।
सर्वायसैस्तीक्ष्णवक्त्रैरष्टाभिर्विव्यधे पुनः ॥ २१

K_2 पचशत, G_3 पचदशान् (for पञ्चशतान्) G_1 M यौधान्, $Ś_1$ तत पचाशतान्योधान् — For 13^{ab}, $B_{1-3.5}$ D_{c1} subst

719* ततस्तान्हतविध्वस्तान्कृत्वा योधान्सहस्रश ।

— ^{c}) D_2 च, G_1 M तु (for स) D_5 वीर (for वीरो)

14 D_4 om 14 (cf v l. 10) — ^{a}) Ś $K_{1.3.4}$ उपयांत, K_2 तमायंत, D_1 उपयातं, $D_{2\,5\,7}$ तं प्रयातं (for त प्रयान्तं) K_5 रथश्रेष्ठं, D_8 नरश्रेष्ठः, G_1 M °व्याघ्रं (for °श्रेष्ठं) — ^{b}) D_6 यत्र (for पुत्रो) K (except K_5) D_1 दुर्योधनस् (for दु शासनस्)

15 D_4 om 15 (cf v l 10) G_5 om. 15^{ab} — ^{b}) D_{n2} om (hapl.) from निशितै शरै up to दु शासन स्त्रिभि (in 16^c). D_5 पंचभिर्नतपर्वभि — ^{d}) Ś $K_{1.2}$ गार्ध्रपक्षैर्, K_5 $D_{2\,5\,7}$ T G_{3-5} M_8 गृध्रपत्रैर्, D_{c1} D_8 गार्द्ध° (for गार्ध्र°) S महारथ (G_5 °थै, M_{3-5} °थं) (for अजिह्मगै)

16 D_4 om 16^a (cf. v l 10) D_{n2} om. up to दु शासनस्त्रिभि (cf v l 15) K_4 D_2 om (hapl) 16^a–17^b — ^{a}) T G_{2-5} सात्यकिस् (for °किं) B_1 च; $D_{5\,7\,8}$ M_{3-5} त (for तु) K_5 स सात्यकिं महाराज — ^{b}) $B_{1-3\,5}$ D_{c1} प्रहसन्वै (B_3 °न्स) पुनस्तदा (B_1 पुन पुन) — ^{c}) D_5 $G_{3\,4}$ दुःशासन (for °सनस्) — ^{d}) $B_{1,2\,5}$ D_{c1} G_5 सप्तभि (for पञ्चभि) K_5 सिंहनाद ननाद ह (= 20^d)

17 K_4 D_2 om 17^{ab} (cf v l 16) — ^{a}) D_4 सैनेयस् G_1 M शैनेयस्तु ततस्तूर्णं — ^{b}) B_4 D_{n1} G_2 हत्वा, D_{n2} $D_{3\,4\,7\,8}$ भित्त्वा (for विद्ध्वा) K_5 पुन र्विव्याध पंचभि (= 16^d) — D_6 om 17^{cd} — ^{c}) S क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा — ^{d}) B (except B_4) D_{c1} प्रस्मयन्, D_5 व्यस्मयन्, T G_{2-5} प्रहसन् (for विस्मयन्) G_1 M प्रहसन्नभ्यवर्तत

18 ^{c}) Ś K_{1-3} सर्वपारगवीं, $K_{4\,5}$ D_{n1} D_{2-5} °सवीं (for °शवीं)

19 ^{a}) K_5 D_8 ततो घोरा, T तदामोघां, G_1 $M_{1\,2}$ तथा घोरां, G_3 महामोघा; M_{3-5} महाघोरा (for तदा घोरां) — ^{c}) Ś K_{1-4} दशधा, D_8 शतशो, M_{3-5} सहसा (for शतधा)

20 ^{a}) G_1 M ततो (for अथ) — ^{b}) B_3 G_1 M विशां पते, D_{n2} D_8 जनेश्वर (for °श्वर) — ^{c}) B_3 नवभिर्, D_{n1} च सितैर्, $D_{4\,5}$ च शतैर्, M_{3-5} बहुभिर् (for दशभिर्) — ^{d}) B (except B_4) D_{c1} चकार, D_5 ननर्द (for ननाद) $Ś_2$ D_3 T G_3 M_5 च (for ह) G_4 ननादवान् (for °द ह)

21 ^{b}) K_1 प्रति (for तव) S मोहयन्निव ते सुत — After 21^{cd}, $K_{1\,3\,5}$ D_{n2} D_2 M_5 ins

720* त्रिभिरेव महाभाग शरै संनतपर्वभि ।

[$K_{1\,3}$ महाभाग, M_5 °वेगै (for °भाग°)]

— M_5 cont

721* ततोऽस्य वाहान्निशितैश्चतुर्भिरहनच्छरै ।
सारथिं चास्य संक्रुद्धो रथि******* ।

— K_1 D_2 om. 21^e–22^f K_3 om 21^e–23^d — ^{e}) D_1 तीक्ष्णचक्रैर्, S °दंष्ट्रैर् (for °वक्त्रैर्) D_{n1} D_4 शरै सर्वायसैस्तीक्ष्णैर् — ^{f}) B_{1-3} D_{c1} S पुनर्विव्याध चाष्टभि; B_5 विव्याध चाष्टभि पुन

22 $K_{1\,3}$ D_2 om 22 (cf v l 21) — ^{a}) S सक्रुद्धो (for जिघांसया) — ^{b}) D_5 समवाकिरत् (for प्रत्य

दुःशासनस्तु विंशत्या सात्यकिं प्रत्यविध्यत ।
सात्वतोऽपि महाराज तं विव्याध स्तनान्तरे ।
त्रिभिरेव महावेगैः शरैः संनतपर्वभिः ॥ २२
ततोऽस्य वाहान्निशितैः शरैर्जघ्ने महारथः ।
सारथिं च सुसंक्रुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ॥ २३
धनुरेकेन भल्लेन हस्तावापं च पञ्चभिः ।
ध्वजं च रथशक्तिं च भल्लाभ्यां परमास्त्रवित् ।
चिच्छेद विशिखैस्तीक्ष्णैस्तयोभौ पार्ष्णिसारथी ॥ २४
स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
त्रिगर्तसेनापतिना स्वरथेनापवाहितः ॥ २५
तमभिद्रुत्य शैनेयो मुहूर्तमिव भारत ।
न जघान महाबाहुर्भीमसेनवचः स्मरन् ॥ २६
भीमसेनेन हि वधः सुतानां तव भारत ।
प्रतिज्ञातः सभामध्ये सर्वेषामेव संयुगे ॥ २७
तथा दुःशासनं जित्वा सात्यकिः संयुगे प्रभो ।
जगाम त्वरितो राजन्येन यातो धनंजयः ॥ २८ C 7 4D1 B 7 123 K 7 123

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

विध्यत) B_{1-3} D_{01} शरैः सात्यकिमार्दयत्, S वृष्णिवीराय गच्छते (= 18^{b}) — After 22^{ab}, S ins

722* प्रेषयामास वीराय गृद्ध्रपक्षाञ्छिलाशितान् ।

[G_1 $M_{1,2}$ त्वरित प्रेषयामास (for the prior half) T G_3 M_5 गाध्रपत्राञ्, G_2 गार्ध्रपक्षाञ्, $M_{3,4}$ गृध्रपत्रान् (for गृद्ध्रपक्षाञ्)]

— ^{c}) D_{n2} $D_{3,6}$ G_1 M सत्यको (for सात्वतो) $D_{7,8}$ [ऽ]थ (for ऽपि) — ^{e}) $Ś_1$ D_{n1} $D_{3,5,6}$ महाभाग, $K_{2,4}$ B_4 D_{n2} D_1 °भाग, K_5 $D_{7,8}$ °राज (for °वेगैः)

23 K_3 om 23 (cf v l. 21) Ś K_2 D_5 om (hapl.) 23 — ^{b}) B_4 महाहवे (for °रथ) $B_{1-3,5}$ D_{01} S चतुर्भिरवधीच्छ(B_3 र्निशितैः श, S रहनच्छ)रैः — ^{c}) B_2 (marg as in text) $_{3,5}$ D_{01} तु (for च) D_2 सुसरब्ध (for क्रुद्ध) S सारथिं चास्य संक्रुद्धो (M_{3-5} भल्लेन) — ^{d}) B (except B_4) D_{01} त्रिभिः (for शरैः) S रथनीळादपाहरत्

24 ^{a}) S बाणेन (for भल्लेन) — ^{b}) D_{01} D_6 हस्तावाप, D_{n1} हस्तचाप (for हस्तावापं) $D_{7,8}$ हस्ते च (D_7 हस्ता वा) पंचभिः शरैः — ^{e}) Ś $K_{1,3}$ निशितैस्, K_5 विविधैस्, D_5 समरे (for विशिखैस्) — ^{f}) K_{1-3} तया तौ, K_4 तयासौ (for तयोभौ) $Ś_1$ K_3 पार्ष्टिसारथी — For 24^{ef}, S subst.

723* निमेषमात्रेण शरैरुभौ च प्राष्टिसारथी ।

25 ^{a}) S (except G_{3-5}) संछिन्न (for स छिन्न) — ^{d}) D_5 स्वयमेव (for स्वरथेन) D_{n1} D_6 G_2 [ऽ]पत्राहित (for [ऽ]प)

26 $B_{1,3}$ read 26^{ab} on marg — ^{a}) D_7 अभिप्लुत्य (for °द्रुत्य) K_4 D_4 सैनेयो — For 26^{ab}, $B_{2,5}$ D_{01} subst $B_{1,3}$ ins after 26^{ab}

724* त प्राप्तमपि नेयेष हन्तु दुःशासन रणे ।

[B_2 नृप (for रणे)]

— ^{c}) T G_{3-5} नि (for न) B (except B_4) D_{01} शैनेयो भरतश्रेष्ठ

27 ^{a}) Ś K D G_4 तु वध, G_5 [ऽ]भिहत (for हि वध) — ^{b}) $B_{2,3,5}$ D_{01} पुत्राणा (for सुताना) D_4 चैव (for तव) — ^{d}) D_2 भारत (for संयुगे)

28 ^{a}) K_3 $B_{2,4,5}$ Dn $D_{4,5,7,8}$ S ततो (for तथा) — ^{b}) K_5 संयुगे सात्यकि प्रभो, B (except B_4) D_{01} सात्यकिर्युधि वीर्यवान्, D_5 सात्यकिः सत्यविक्रम — ^{d}) S यत्र (for येन)

Colophon — *Sub-parvan* $Ś_1$ $K_{1,3-5}$ $B_{3,4}$ D_{01} Dn $D_{1,2,4-7}$ जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* $K_{1,3}$ चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś K_{1-4} $B_{3,4}$ D_{01} D_{n1} $D_{1,3-6,8}$ सात्यकिप्रवेश, K_5 $B_{1,2,5}$ D_2 $G_{2,5}$ सात्यकिप्रवेशो दुःशासनपराजयः; G_1 $M_{1,2}$ दुःशासनपराजय — *Adhy no* (figures, words or both) B_1 T G_{2-4} $M_{1,2}$ 121, B_2 51, B_6 130, D_{n1} 123, D_2 126, D_3 20, G_1 M_{3-5} 120, G_5 117 — *Śloka no* D_{n1} 28

१००

972
4.1
4 1
धृतराष्ट्र उवाच ।
किं तस्यां मम सेनायां नासन्केचिन्महारथाः ।
ये तथा सात्यकिं यान्तं नैवाघ्नन्नाप्यवारयन् ॥ १
एको हि समरे कर्म कृतवान्सत्यविक्रमः ।
शक्रतुल्यबलो युद्धे महेन्द्रो दानवेष्विव ॥ २
अथ वा शून्यमासीत्तद्येन यातः स सात्यकिः ।
एको वै बहुलाः सेनाः प्रमृद्नन्पुरुषर्षभः ॥ ३
कथं च युध्यमानानामपक्रान्तो महात्मनाम् ।
एको बहूनां शैनेयस्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ४

संजय उवाच ।
राजन्सेनासमुद्योगो रथनागाश्वपत्तिमान् ।
तुमुलस्तत्र सैन्यानां युगान्तसदृशोऽभवत् ॥ ५
आह्निकेषु समूहेषु तव सैन्यस्य मानद ।
नास्ति लोके समः कश्चित्समूह इति मे मतिः ॥ ६
तत्र देवाः स्म भाषन्ते चारणाश्च समागताः ।
एतदन्ताः समूहा वै भविष्यन्ति महीतले ॥ ७

100

1 ^{b}) K1 नाम (for नासन्) T G3-5 किंचिन् (for केचिन्) D7 महारथं — ^{c}) M3-5 तथा हि (for ये तथा) G1 M1. 2 तत्र (for यान्तं) D2 ये सात्वत पथा यातं — ^{d}) B4 नैवापुर् (for नैवाघ्नन्) D4 वाप्यवारयन्, D5 नाप्य° (for नाप्य°) S नाघ्नन्ता(G1 M1. 2 यांतं ना)वारयंस्तदा — B2 3 5 Dc1 ins after 1 B1 after 2

725* यत्कृतं वृष्णिवीरेण कर्म शंससि मे रणे ।
नैतदुत्सहते कर्तुं कर्म शक्रोऽपि संजय ।
अश्रद्धेयमचिन्त्यं च कर्म तस्य महात्मन ।
वृष्ण्यन्धकप्रवीरस्य श्रुत्वा मे व्यथितं मन ।

[L 1) B3 वै (for मे) — B1 om line 2]

2 B1 om. 2^{ab} B3 8 Dc1 om (hapl) 2^{a}-3^{b} — ^{a}) S (except M3-5) [ऽ]पि (for हि) — ^{b}) D3 कृतवान्सात्यकि· क्षम·, S (G5 lacuna) °श्रोमहर्षणं — B1 reads 2^{cd} on marg — ^{c}) M3-5 समो (for बलो) D5 6 शक्रतुल्यो महायुद्धे — ^{d}) Ś K1-4 D1 दानवानिव (K4 °नि च) (for °वेष्विव) — After 2, B1 ins 725*

3 B1-3 Dc1 om 3^{ab} (for B3 8 Dc1, cf v l. 2) D2 5 6 read 3^{ab} twice — ^{a}) G3 शून्य D1 आसीत्तु, S एवासीद् (for आसीत्तद्) D2 5 6 (all second time) हतभूयिष्ठमथ वा — ^{b}) D2 (first time) सैन्यमर्जुनसंगमात् — ^{c}) B1-3 5 Dc1 एकेन, B4 G1 M एको हि, T G2-5 एकोपि K1 बहुल·, K4 S बहुधा, D2 8 बहुलां (for बहुला) D2 7 8 S (except G5) सेनां· — ^{d}) K5 B4 प्रमृद्नात्; Dn1 D1 प्रामृद्नन्; Dn2 D2 प्रामृद्नात्, S विमृद्नन् (for प्रमृद्नन्) D2 स नरर्षभ (for पुरुष°) B1-3 5 Dc1 यथा ता मृदिता रणे — After 3, B1-3 5 Dc1 ins

726* न सन्ति तस्मात्पुत्रा मे यथा संजय भाषसे ।

4 ^{a}) K5 वा कथं, B1-3 5 Dc1 स कथं, T कथंचिद् (for कथं च) — ^{b}) B1. 2 D2 S अतिक्रांतो, Dc1 अभि° (for अप°) — ^{c}) K4 D3 4 7 सैनेयस् (for शै°)

5 K2 om the ref K1 अर्जुन (for संजय) — ^{a}) B1-3 रण; Dc1 बल (for सेना) Ś2 ·समुद्वेगो (for °द्योगो) — ^{b}) D3-5 7 8 G5 पत्तिना (D3 °भि) (for °मान्) — T G3 om 5^{cd} — ^{c}) Dn1 अतुलस्, D3 आकुलस्, D4 5 8 तुमलस्, G1 4 M अतुल्यस् (for तुमुलस्) B1-3 Dc1 D3 G1 M सेनाया, G2 4 5 सेनाया (for सैन्याना) — ^{d}) B1-3 Dc1 क्षत्रियाणां तदाभवत्

6 ^{a}) K5 बाह्लीकेषु, B1 (also as in text) 2-5 Dc1 D3 5 आह्वतेषु, B1 (marg) उच्छ्रितेषु, Dn1 आहतेषु, D1 अहिकेषु, T G3 4 अनीकेषु, M आहितेषु (for आह्निकेषु) Ś K1 3 4 D1 समूलेषु, G1 M1 2 तु सर्वेषु, Cd समूहेषु (as in text) — ^{b}) K5 Dn1 भारत, B2 3 Dc1 G1 M मारिष (for मानद) — ^{c}) The portion of the text in Ś2 from नास्ति लोके up to काले (in 7 101 44^{d}) is lost on missing folios B2 4 D1 5 नामूल्(for नास्ति) D5 [ऽ]भवत् (for सम·) — ^{d}) K1-4 D1 स मूढ (for समूह)

7 Ś1 missing (cf v l 6) — ^{a}) D1 8 स्वय (for तत्र) Ś1 K Dn D1-3 5 6 स्मभाषंत; B1 T G2-4 तु (B1 G2 च) भाषंते, D3 स्म भाषंत; G1 स्मभाषंते (for स्म

न चैव तादृशः कश्चिद्व्यूह आसीद्विशां पते ।
यादृग्जयद्रथवधे द्रोणेन विहितोऽभवत् ॥ ८
चण्डवाताभिपन्नानां समुद्राणामिव स्वनः ।
रणेऽभवद्बलौघानामन्योन्यमभिधावताम् ॥ ९
पार्थिवानां समेतानां बहून्यासन्नरोत्तम ।
त्वद्बले पाण्डवानां च सहस्राणि शतानि च ॥ १०
संरब्धानां प्रवीराणां समरे दृढकर्मणाम् ।
तत्रासीत्सुमहाञ्शब्दस्तुमुलो लोमहर्षणः ॥ ११

अथाक्रन्दद्भीमसेनो धृष्टद्युम्नश्च मारिष ।
नकुलः सहदेवश्च धर्मराजश्च पाण्डवः ॥ १२
आगच्छत प्रहरत बलवत्परिधावत ।
प्रविष्टावरिसेनां हि वीरौ माधवपाण्डवौ ॥ १३
यथा सुखेन गच्छेतां जयद्रथवधं प्रति ।
तथा प्रकुरुत क्षिप्रमिति सैन्यान्यचोदयत् ।
तयोरभावे कुरवः कृतार्थाः स्युर्वयं जिताः ॥ १४
ते यूयं सहिता भूत्वा तूर्णमेव बलार्णवम् । C 7 4.. B. 7 1.. K. 7 1..

भाषन्ते) —ᶜ) Dn1 एतदत्र समूहो वै —ᵈ) Dn1 भविष्यति

8 Ś1 missing (cf v l 6) B3 reads 8ᵃᵇ twice —ᵃ) K B2 4 Dn D1 4 6–8 च वै, G1 M1 2 स्वेव, G4 चैनं, M3–5 स्वेव (for चैव) D5 [ए]तादृश (for तादृश) Dn1 व्यूहे, D4 5 7 8 व्यूह, G1 M राजन् (for कश्चिद्) —ᵇ) B1 व्यूहमासीद्, Dn1 D4 5 7 8 आसीत्कश्चिद् (for व्यूह आसीद्) B4 महीपते (for विशां पते) B3 समूह इति मे मति, G1 M1. 2 कश्चिदासीत्समागम, M3–5 महान्कश्चित्समागम —ᶜ) G5 यावज् (for यादृग्) —ᵈ) K4 निहतो (for विहितो) K1 T G3 भवेत् (for ऽभवत्) — After 8, S (except G5) ins

727* उद्धृता पृथिवी नूनं युद्धहेतो समागतै ।
इति तत्र जना स्माहुर्दृष्ट्वा तां जनसंसदम् ।

[(L 1) G1 M1 2 उद्वृत्ता (for उद्धृता) —(L 2) G3–4 च (for स्म) G1 M जनपद]

9 Ś1 missing (cf v l 6) —ᵃ) M2 पंच (for चण्ड) Ś1 K Dn D1 4–8 चण्डवातविभिन्नानां —ᵇ) D1 भविष्यति, M3–5 इव ध्वनि (for इव स्वन) —ᶜ) K1 2 4 D1 तथाभवद्, S एवमासीद् (for रणेऽभवद्) —ᵈ) Ś1 K1 2 4 D1 अन्योन्यस्य (for न्यम्) D3 अति (for अभि)

10 Ś1 missing (cf v l. 6) —ᵇ) B1. 3 Dc1 तदा नघ (for नरोत्तम) D2 घोरो घोरो यथा नृप —ᶜ) B1–3 5 Dc1 सैन्यानि, D3 [ए]तद्बले (for त्वद्बले) —ᵈ) B4 तु (for च) B1–3 5 Dc1 शतशोऽथ सहस्रश — For 10, S subst

728* तावकानां तदा ह्यासन्प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
तथैव राजन्पाण्डूना सहस्राणि सहस्रश ।

11 Ś1 missing (cf v l 6) G5 om 11 —ᵃ) D7 8 सरथाना (for संरब्धाना) —ᵇ) S (except G2, G5 om) दृष्ट (for दृढ) B4 -कर्मिणा —ᶜᵈ) S (G5 om) transp सुमहान् and तुमुलो K3 B4 5 Dn D1. 2 सुमहा, D3 तु महान् (for सुम) K4 तुमुरो, Dn1 D5 8 तुमलो (for तुमुलो) Ś1 K4 D2 S (G5 om) रोम (for लोम) — After 11, S (G5 after 10) ins

729* पाण्डवानां कुरूणा च गर्जतामितरेतरम् ।
क्ष्वेडा किलकिलाशब्दास्तत्रासन्वै सहस्रश ।
भेरीशब्दाश्च तुमुला बाणशब्दाश्च भारत ।
अन्योन्यं निघ्नतां चैव नराणा शुश्रुवे स्वन ।

[G5 om. (hapl.) lines 1–2 —(L 2) Some MSS क्ष्वेला (for क्ष्वेडा) —(L 3) G1 M1 2 शब्दास्तु, G5 शब्दांश्च]

12 Ś1 missing (cf v l 6) —ᵃ) Ś1 K1–4 D5 G5 तथा, G1 M तत्र (for अथ) D7 8 अभ्याक्रदद् (for अथा॰) D3 अथायाद्भीमसेनेन —ᵇ) B Dc1 G2 4 5 M3–5 पार्षत, D2 पार्षत, T G1 3 M1 2 भारत (for मारिष) —ᶜ) D1 नकुलं

13 Ś1 missing (cf v l. 6) —ᵇ) Dn2 पर्यधावत (for परि॰) B1–3 5 Dc1 D1–8 G1 M द्रुत (G1 M तूर्णं) विपरिधावत —ᶜ) Ś1 नोरिसेनां, S कुरु॰ (for अरि) Dn1 -सेनाया (for सेनां हि) B1–3 Dc1 तौ, T G2–4 तु (for हि) —ᵈ) G3 पार्थिवौ (for -पाण्डवौ) K4 B (except B4) Dc1 वीरौ फाल्गुन(K4 पांडव)-माधवौ

14 Ś1 missing (cf v l. 6) —ᵃ) G1 M1. 2 गच्छेया (for ता) —ᵇ) K1–3 B1–3. 5 D6 -रथं (for -वधं) —ᶜ) D2 तथैव, T G2–5 सदाशु, G1 M तथाशु (for तथा प्र) —ᵈ) K3 5 B1 3–5 Dn2 D6 G1 M1–3 5 अचो(Dn2 D6 ॰नो)दयन्, D4 अनोदयत् (for अचो॰) T G2–5 इति सैन्यमचोदयत् — After

क्षोभयध्वं महावेगाः पवनाः सागरं यथा ॥ १५
भीमसेनेन ते राजन्पाञ्चाल्येन च चोदिताः ।
आजघ्नुः कौरवान्संख्ये त्यक्त्वासूनात्मनः प्रियान् ॥ १६
इच्छन्तो निधनं युद्धे शस्त्रैरुत्तमतेजसः ।
स्वर्गार्थं मित्रकार्यार्थं नाभ्यरक्षन्त जीवितम् ॥ १७
तथैव तावका राजन्प्रार्थयन्तो महद्यशः ।
आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा युद्धायैवोपतस्थिरे ॥ १८
तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ।
हत्वा सर्वाणि सैन्यानि प्रायात्सात्यकिरर्जुनम् ॥ १९
कवचानां प्रभास्तत्र सूर्यरश्मिविचित्रिताः ।
दृष्टीः संख्ये सैनिकानां प्रतिजघ्नुः समन्ततः ॥ २०
तथा प्रयतमानेषु पाण्डवेयेषु निर्भयः ।
दुर्योधनो महाराज व्यगाहत महद्बलम् ॥ २१
स संनिपातस्तुमुलस्तेषां तस्य च भारत ।

14, S ins

730* यत्र यातौ महात्मानौ तूर्णं परपुरंजयौ ।

15 Ś2 missing (cf v l 6) — ^{a}) B4 सर्वे ते (for ते यूयं) — ^{b}) Ś1 D2 एत, K1–3 Dc1 D1 G1 M एतद् (for एव) M3–5 बलार्णवात् — ^{c}) B2 8 महाभागा (for °वेगा) — ^{d}) Dn1 D4 5 M3–5 पवन, D2 प्लवगा (for पवना)

16 Ś2 missing (cf v l 6) — ^{a}) T G2–5 भीमसेनस्त(G5 °नं त)तो राजन् — B5 reads 16^{b}–18^{a}, followed by the repetition of 18^{b}–19^{c}, after 19^{c} — ^{b}) K4 Dc1 D1 4 6 7 पाचालेन K5 Dn D3. 6–8 प्रनोदिता, B4 प्रचो°, Dc1 M4 [ए]व चो°, T G2–5 प्रचोदित (G5 °त) (for च चोदिता) — ^{c}) D7 8 आवघ्नु, T G2–4 आजघ्ने (for °घ्नु) K5 युद्धे (for संख्ये) G1 M अभ्यघ्नस्ते कुरून्संख्ये

17 For the sequence in B5, cf v l 16 Ś2 missing (cf. v l 6) — ^{a}) G1 2 M सखे (for युद्धे) — ^{b}) S शस्त्रेण (for शस्त्रैर्) — ^{c}) B1 -कार्येषु (for -कार्यार्थं) B2 8 Dc1 स्वर्गेप्सवो मित्रकार्ये, S स्वर्गाच्च मित्रकार्या(G2 °भावा)च्च — ^{d}) Ś1 K1–3 D1 व्यरज्यंत, K4 व्यराजत, K5 Dn1 D4 5 7 8 व्यरक्षंत, B2 Dn2 [अ]भ्यनंदंत, D2 तु रक्षंति (for [अ]भ्यरक्षन्त)

18 For the sequence and the repetition in B5, cf. v l. 16 Ś2 missing (cf v l 6) — ^{b}) Ś1 K D1 5–8 प्रार्थयाना (for °यन्तो) Ś1 महा- (for महद्) — ^{d}) B1–3 5 (both times) Dc1 Dn D2 4 7 8 T G2–5 M3–5 [अ]वतस्थिरे, B4 मनो दधु, G1 M1. 2 प्रतस्थिरे (for [उ]प°)

19 For the sequence and the repetition in B5, cf. v l. 16 Ś2 missing (cf v l. 6) — ^{a}) Ś1 K4 B2 4 5 (both times) D2 सुतुमुले, Dn D3–5 8 तु तुमले (for तु तुमुले) — ^{b}) B1 2 (marg, orig as in text) 3 4 Dc1 Dn1 D2 5 T G1 2 M भयावहे (G1 M °नके) (for महाभये) — ^{c}) K3 B1–3. 5 (both times) Dc1 जित्वा, G1 M भिंदन् (for हत्वा) T हत्वा सैन्यानि सर्वाणि

20 Ś2 missing (cf v l 6) — ^{b}) B1 5 D2 T G2–5 M3–5 -विमिश्रिता, B2–4 Dc1 -विराजिता (for -विचित्रिता) G1 M1 2 सूर्यरश्मिमिवाश्रिता — ^{c}) K3 दृष्टे, K4 D1 3 6 दृष्ट्वा, D2 दृष्टिं, D4 द्रष्टा (for दृष्टी) — ^{d}) K4 Dn1 D1 प्रतिजग्मु (for °जघ्नु) — For 20^{cd}, S subst.

731* ध्वजशस्त्रप्रविहता लोकान्समवदीपयन् ।

[M3 om. from शस्त्र up to दीपयन् G1 M1. 2 समुप (for समव)]

— After 20, T G1 M1 2 read 38^{c}–39^{d} twice, while, after 20, G3–5 read 38^{c}–39^{d} followed by 737* for the first time, repeating the same in the proper place

21 Ś2 missing (cf v l 6) G3 M4 5 om 21^{a}–38^{b} M3 om 21–38 — ^{a}) B5 तत (for तथा) K3 प्रयातमानेषु, B (except B4) Dc1 प्रयतमानाना, D6 प्रमथमानेषु, T G4 5 प्रवर्त°, G1 M1 2 प्रवल्ग°, G3 प्रवृत्त° (for प्रयत°) — ^{b}) Ś1 पाडवीयेषु B (except B4) Dc1 पाडवाना महात्मना, Dn1 D2 3 5 8 G1 M1 2 पाडवेषु स (D3 G1 M1 2 च) निर्भय (Dn1 महाबल, D2 महात्मसु) — ^{c}) B (except B4) Dc1 महाबाहुर् (for °राज) D2 ततो दुर्योधनो राजन् — ^{d}) K4 विज्ञाहत (sic), T G1 3–5 M1 2 विजगाहे (for व्यगाहत) B1 4 महाबल, T G3 4 द्विपद्बल, G1 M1 2 द्विपश्रमू (for महद्बलम्)

22 Ś2 missing (cf v l. 6) G3 M3–5 om 22 (cf. v l 21) — ^{a}) Dn1 D2 3 8 तुमलस् — ^{b}) B4 om तस्य — ^{c}) B Dc1 D1 -भूतानाम् (for सैन्यानाम्) — ^{d}) D2 यथा (for महान्) T G1 2. 4 M1 2 महान करुणोदय (G1 M1 2 °यं) — After 22, D2 ins an

अभवत्सर्वसैन्यानाममावकरणो महान् ॥ २२

धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा गतेषु सैन्येषु तथा कृच्छ्रगतः स्वयम् ।
कच्चिद्दुर्योधनः सूत नाकार्षीत्पृष्ठतो रणम् ॥ २३
एकस्य च बहूना च संनिपातो महाहवे ।
विशेषतो नृपतिना विषमः प्रतिभाति मे ॥ २४
सोऽत्यन्तसुखसंवृद्धो लक्ष्म्या लोकस्य चेश्वरः ।
एको बहून्समासाद्य कच्चिन्नासीत्पराङ्मुखः ॥ २५

संजय उवाच ।

राजन्संग्राममाश्चर्यं तव पुत्रस्य भारत ।
एकस्य च बहूनां च शृणुष्व गदतोऽद्भुतम् ॥ २६
दुर्योधनेन सहसा पाण्डवी पृतना रणे ।
नलिनी द्विरदेनेव समन्ताद्विप्रलोडिता ॥ २७
तथा सेना कृतां दृष्ट्वा तत्र पुत्रेण कौरव ।
भीमसेनपुरोगास्तं पाञ्चालाः समुपाद्रवन् ॥ २८
स भीमसेनं दशभिर्माद्रीपुत्रौ त्रिभिस्त्रिभिः ।
विराटद्रुपदौ षड्भिः शतेन च शिखण्डिनम् ॥ २९
धृष्टद्युम्नं च विंशत्या धर्मपुत्रं च सप्तभिः ।
केकयान्दशभिर्विद्ध्वा द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३०
शतशश्चापरान्योधान्सद्विपाश्च रथान्रणे । C 7 3580 B 7 12 ? 7 12

addl Colophon [*Sub parvan* जयद्रथवध —*Adhy name* सात्यकिप्रवेश —*Adhy no* 127]

23 Ś2 missing (cf. v l 6) G2 M3–5 om 23 (cf v l 21) —^{a}) B2 3 5 Do1 यातेषु (for गतेषु) —^{b}) D2 कृत्स्नगत —^{c}) K1 2 कश्चिद् (for कच्चिद्) —^{d}) D4 अकार्षीत् G5 रणे

24 Ś2 missing (cf. v l 6) G2 M3–5 om 24 (cf v l 21) —^{a}) T एतस्य (for एकस्य) Dn1 हि (for the second च) D8 एकस्य बहूना चैव —^{b}) K1 D3–5 सनिपाते Ś1 K Dn D1 3–8 महारणे (for हवे) —^{c}) B Do1 नरपतेर् (for नृपतिना) S (G2 M3–5 om) विशेषतस्तु नृपतेर् —^{d}) T G3 4 M1 2 विषमं

25 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3–5 om 25 (cf v l. 21) —^{a}) B1 5 सोत्यंत, Dn2 D3 6 मत्पुत्र (for सोऽत्यन्त) G5 संवृत्तो (for संवृद्धो) —^{b}) K5 D7 S (G2 M3–5 om) रक्ष्यो (for लक्ष्म्या) — D4 om 25^{c}–27^{b}

26 Ś2 missing (cf v l. 6) D4 G2 M3–5 om 26 (cf v l 25, 21) —^{a}) D5 तत्र (for राजन्) K5 राजन्नाश्चर्यं संग्रामे —^{b}) K2 4 transp तव and पुत्रस्य —^{c}) B2. 3 Do1 एकस्य बहुभि सार्धं —^{d}) S (G2 M3–5 om) शृणु त्व (for शृणुष्व) K5 G5 वदतो (for ग) K5 B Do1 Dn2 D3 6 T G3–5 मम; Dn1 D2 5 7 8 भृशं (for ऽद्भुतम्)

27 Ś2 missing (cf. v l 6) G2 M3–5 om 27 (cf v l. 21) D4 om 27^{ab} (cf v l 25) —^{a}) B2 (orig) 3–5 Do1 समरे, B2 (marg) महती (for सहसा) —^{b}) B2 3 5 Do1 पृतना पांडवी रणे, G1 M1 2 पाहूना रथिना चमू —^{c}) B1 5 D5 G1 M1 2 [ए]व (for [इ]व) —^{d}) Ś1 परिलोडिता; B1–3 Do1 प्रति°, T G1 M1 2 प्रवि(T विप्र, G1 परि)लोळिता (for विप्रलोडिता)

28 Ś2 missing (cf v l 6) G2 M3–5 om 28 (cf v l 21) D6 om 28 —^{a}) Ś1 transp तथा and सेना B1–3 Do1 ततस्ता महता सेना, B4 S (G2 M3–5 om) पाडुसेनां हता दृष्ट्वा, B5 ततस्ता प्रहिता दृष्ट्वा —^{b}) G5 पाडु (for तव) K5 D2 भारत, B4 D5 S (G2 M3–5 om.) मारिष (for कौरव) B1–3 5 Do1 दृष्ट्वा (B5 सेनां) पुत्रेण ते नृप —^{c}) G1 M1 2 सहायास् (for पुरोगास्) K Dn1 D1 2 5 7 8 T G3 4 ते (for तं) —^{d}) Do1 पंचाला T G3–5 तमुपाद्रवन्, G1 M1 2 समभि° (for समुपा°)

29 Ś2 missing (cf. v l 6) G2 M3–5 om 29 (cf v l 21) K4 reads 29^{ab} twice. —^{a}) K5 G5 भीमसेन च (K5 तु) दशभिर्, Dn1 D4 5 7 8 स भीम दशभिर्विद्ध्वा —D8 om (? hapl) 29^{b}–30^{c} —^{b}) Ś1 K1–3. 4 (both times) Dn2 D1–3 6 तथा (for the second त्रिभि) B (except B4) Do1 शरैर्विव्याध पाडव — After 29^{ab}, B1–3. 5 Do1 ins

732* त्रिभिस्त्रिभिर्यमौ वीरौ धर्मराज च सप्तभि ।

— T G3–5 om (hapl) 29^{c}–30^{d} —^{d}) K5 तु (for च)

30 Ś2 missing (cf v l 6) S (except G1 M1. 2) om 30 (cf. v l 21, 29) D8 om 30^{abc} (cf. v l 29) —^{a}) D6 तु (for च) G1 M1 2 सप्तत्या (for विंशत्या) — B2 Do1 om 30^{bc} —^{c}) Ś1 K1–4 D1 एकैकं, K5 B4 Dn1 G1 कैकयान्, B1 3 Dn2 D2 3, 5–7

शरैरवचकर्तोग्रैः क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥ ३१
न संदधन्विमुञ्चन्वा मण्डलीकृतकार्मुकः ।
अदृश्यत रिपून्निघ्नञ्शिक्षयास्त्रबलेन च ॥ ३२
तस्य तान्निघ्नतः शत्रून्हेमपृष्ठं महद्धनुः ।
भल्लाभ्यां पाण्डवो ज्येष्ठस्त्रिधा चिच्छेद मारिष ॥ ३३
विव्याध चैनं बहुभिः सम्यगस्तैः शितैः शरैः ।
वर्माण्याशु समासाद्य ते भग्नाः क्षितिमाविशन् ॥ ३४
ततः प्रमुदिताः पार्थाः परिवव्रुर्युधिष्ठिरम् ।
यथा वृत्रवधे देवा मुदा शक्रं महर्षिभिः ॥ ३५
अथ दुर्योधनो राजा दृढमादाय कार्मुकम् ।
तिष्ठ तिष्ठेति राजानं ब्रुवन्पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३६
तं तथा वादिनं राजंस्तव पुत्रं महारथम् ।
प्रत्युद्ययुः प्रमुदिताः पाञ्चाला जयगृद्धिनः ॥ ३७
तान्द्रोणः प्रतिजग्राह परीप्सन्युधि पाण्डवम् ।

कैके° (for केक°) B5 सप्तभिर् (for दशभिर्) B1 3 M1 2 पच (for विद्धा)

31 Ś2 missing (cf v 1 6) G2 M3-5 om 31 (cf v 1 21) —a) G1 M1. 2 यौधान् (for यो°) —b) Ś1 K1 3 D3. 4 G5 सद्विपाश्व, Dc1 °पाश्व (for °पाश्व) D2 G1 M1 2 स (for च) —c) B3 D8-9 एव (for अव) —d) D2 क्रूरो (for क्रुद्धो) B5 समप्रभ (for इव प्रजा)

32 Ś2 missing (cf v 1 6) G2 M3-5 om 32 (cf v 1 21) —a) Ś1 B1-3 D4 संदधद् (for °धन्) B3 विमुचद्वा, T G1 3. 4 M1 2 अमुंचन्वा, G5 विमुंचानां (for विमुञ्चन्वा) — Dn2 om 32c-33c —c) D1 सोऽदृश्यत (for अदृ°) —d) D4 [श]थ (for [श]क्ष) T G3 वा (for च)

33 Ś2 missing (cf. v 1 6) G2 M3-5 om 33 (cf v 1 21) Dn2 om. 33abc (cf v 1 32) —a) D3. 6 अस्यतो (for तस्य तान्) —b) G1 M1 2 दुरानम (for महद्धनु) —c) D4 पाण्डवश्रेष्ठो, T G1. 3-5 °वश्रेष्ठस्, M1. 2 °वज्येष्ठस् (for °वो ज्येष्ठस्) —d) D2 कार्मुकं (for मारिष) Dn2 भल्लाभ्यामच्छिनद्धनु — For 33, B (except B1) Dc1 subst

733* अजस्रं मण्डलीभूतं ददृशुः समरे जनाः ।
ततो युधिष्ठिरो राजा भल्लाभ्यामच्छिनद्धनु ।
तव पुत्रस्य कौरव्य यतमानस्य संयुगे ।

34 Ś2 missing (cf. v 1 6) G2 M3-5 om 34 (of v 1 21) —a) K5 B Dc1 Dn D1 4 5 7 8 G1 M1. 2 दशभि, T G5 बहुधा, G3 4 विविधा (for बहुभि°) —b) K4 5 Dn1 D1 3. 5 6 T अन्यै (for अस्तै°) B1-3 Dc1 Dn2 शरोत्तमै, D5 शिलाशितै (for शितै शरै°) —c) K1 3 4 G1 M1 2 वर्मण्याशु, K5 D1 7 8 मर्मा ण्याशु; B Dc1 Dn2 D1 G3 वर्म चाशु; D2 वर्म चास्य; D8 वर्मणा च, D6 वर्माण च (for वर्माण्याशु) B1-3 Dc1 T G3-5 तदासाद्य (for समा°) —d) B1 D1 भित्त्वा (for भग्ना)

35 Ś2 missing (cf v 1 6) G2 M3-5 om 35 (cf v 1 21) —c) Dc1 वीरे (for देवा) —d) Ś1 तदा, B Dc1 Dn2 पुरा (for मुदा) Ś1 Dn1 G1 M1 2 सहर्षिभि, B1-4 Dc1 महर्षय., B5 महर्षिणा, D6 प्रहर्षिता (for महर्षिभि)

36 Ś2 missing (cf v 1 6) G2 M3-5 om. 36 (cf. v 1 21) —b) D3. 6 आयम्य (for आदाय) — For 36ab, B (except B4) Dc1 subst

734* ततोऽन्यद्धनुरादाय तव पुत्र प्रतापवान् ।
[B1 अथ (for ततो)]

—d) K1 क्रूर (for ब्रुवन्)

37 Ś2 missing (cf v 1. 6) G2 M3-5 om 37 (cf v 1 21) —a) Dn3 राजा (for राजंस) B Dc1 तमायातमभिप्रेक्ष्य, D2 T G1 3-5 M1 2 तमेव (D2 तदैवं, T तथैवं, G3 4 तथैव) वादिनं दृष्ट्वा —b) B (except B1) Dc1 T G1 3-5 M1 2 महामृधे (for °रथम्) —c) B1 स, G1 M1 2 ते (for प्र-) —d) G1 M1 2 राज (for जय-) Ś1 गृद्धिण

38 For the repetition in T G1 3-5 M1 2, cf v 1 20 Ś2 missing (cf v 1. 6) G2 M1 5 om 38ab, M3 om 38 (for all, cf v 1 21) —b) D2 परीप्सुन् B1 2 4 Dn2 D7 8 T G3-5 पार्थिवं, D2 पार्थिवान्, D5 पार्थिव (for पाण्डवम्) —c) K3-5 B1 Dn D2 4 5 7 8 T G1 6 M1. 2 (last six second time) षड्वा (D1 °पा)तोद्ध (D1 °द्धु)तान्मेघा(Dn2 °न्वेगा)न्, D1 6 संदधारोद्धतान्वे गान् —d) Dn2 D3 6 जलदान्, D1 सजलाम्, D7 8 सबलान् (for सज°) B (except B1) Dc1 गिरिरश्मसुचो यथा, T G1 (all first time) 2 3-5 M1. 2 (last five first time) 3-5 विकिरन्नश्मिमानिव; T G1 2-5 M1 2 (all

चण्डवातोद्धुतान्मेघान्सजलानचलो यथा ॥ ३८
तत्र राजन्महानासीत्संग्रामो भूरिविर्धनः ।
रुद्रस्याक्रीडसंकाशः संहारः सर्वदेहिनाम् ॥ ३९

C. 7. 501; B. 7. 124; K. 7. 124

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

second time) गिरिमंबुमुचो यथा — T G1 3-5 M1 2 ins after the first occurrence of 38^{cd} G2 M3 5 after 38^{cd} M3 after 20

735* तथा तव महत्सैन्य तत्रारोचत तापयन् ।
संप्रहृष्टस्तु सहसा तव सैन्यार्णवं प्रति ।
लोळयन्सर्वतो गत्वा समुद्रं मकरो यथा ।

[(L 1) M3 om. from तथा up to सप्र (in the prior half of line 2) G1 M (M3 om.) ध्यरो चत स पात (G1 M1, 2 ताप) यन् (for the post half) — (L 2) G1 M सप्र (M3 om सप्र) विष्टस् (for °हृष्टस्) T2 G3-5 स (for तु) G1 M प्रमु (for प्रति) — (L 3) G3-5 लोळयन् (for लोळ°)]

39 For the repetition in T G1 3-5 M1 2, of v 1. 20 Ś1 missing (cf v 1 6) —^{a}) K1 महाराजन् (for महानासीत्) —^{b}) D1, 7 संग्रामे (for °मो) K5 B1 D7 भूमि, D2 3 6 मय, T (both times) G2 3 4 (last two both times) 5 (first time) मीति-; M3-5 भूति, Cd भूरि (as in text) B1 (marg as in text) 3 5 Do1 G1 M1 2 (last three both times) सग्रामो लो (G1 M1, 2 रो) महर्षण, D5 मोरिजनक्षय — K4 B Do1 Dn2 D1-3 5 6 S ins after 39^{ab}

736* पाण्डवानां महाबाहो तावकानां च संयुगे ।

[T G1, 2 M1, 2 पांडवस्य, M3-5 अर्जुनस्य (for पाण्डवानां) M3-5 महाबाहोस् (for °बाहो) T G1 2 M1 2 दारुण; M3-5 धन्विनां (for सयुगे)]

—^{c}) B Do1 Dn2 G1 M1 2 (last three both times) सहसा (for -संकाश) K4 D2 रुद्रस्याक्रीडयामास (D2 °नमिव) Cd cites रुद्राक्रीड° —^{d}) D1 5 7 8 प्रहार (for सं) — K4 B Do1 Dn1 D1-3, 5 6 G2 M3-5 ins after 39 T G1, 3-5 M1 2 after the first occurrence after 39 G3-5 (also) after the second occurrence of 39

737* ततः शब्दो महानासीत्पुनर्येन धनंजयः ।
अतीव सर्वशब्देभ्यो लोमहर्षकरः प्रभो ।
अर्जुनस्य महाबाहो तावकानां च धन्विनाम् ।
मध्ये भारतसैन्यस्य माधवस्य महारणे ।
द्रोणस्यापि परैः सार्धं व्यूहद्वारे महारणे । [5]
एवमेष क्षयो वृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते ।
क्रुद्धेऽर्जुने तथा द्रोणे सात्वते च महारथे ।

[T G1 M1 2 read lines 1-2 and 6-7 twice —(L 1) G3-5 (all second time) तत्र, M1 2 (both both times) यत (for तत) D3 6 पुनर्मत्र, D5 पुन युंद्धे, T G1 (all both times) 2 3-5 (last three first time) M1 2 (last two both times) प्रायायत्र, G3-5 (all second time) M3-5 यानो यत्र (for पुनर्येन) D5 निवर्तता (for धनंजय) —(L 2) K4 सैन्यानां, D3 6 शब्दानां (for -शब्देभ्यो) G2 3-5 (last three second time) रोमहर्षप्रदो भृश (for the post half) — For line 2, T G1 (all both times) 3-5 (last three first time) M1 2 (both both times) 3-5 subst

738* तत्र स कदन घोर वर्तते पाण्डुपूर्वज ।

— G2 3-5 (last three second time) om lines 3-5 — (L 3) M3-5 पाढवस्य (for अर्जुनस्य) Do1 महाशब्दो, T G1 M1, 2 बाहोस् M3-5 कौरवाणां च दारुण (M5 °ण) (for the post half) — (L 4) B2 महामृधे, G1 M1, 2 तदा रणे (for महारणे) — (L 5) T G1 2-5 M सुदारुण (M3-5 °णा) (for महारणे) — (L 6) K4 एव (for एष) D2 समाने (for पृथिव्या) — (L 7) G1 M1 2 (all both times) तदा (for तथा) B1 सतानां च, G1 M1 2 (all both times) 3-5 सत्यकेन, G2 3-5 (last three second time) सात्यकेन (for सात्वते च)]

Colophon Ś2 missing — *Sub parvan* Ś1 K1-4 B1 5 D जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K2 3 चतुर्थेदिवसे; G5 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* Ś1 K1-4 B Do1 Dn D1, 2 5 7 8 सात्यकिप्रवेश, G1 4 5 M सात्यकिप्रवेश समास; Bom ed सात्यकिप्रवेशे संकुलयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2-4 122, B2 123, Dn1 124; D2 128, D3 21, G1 M 121, G5 118. — *Śloka no*, Do1 46, G5 50,

१०१

संजय उवाच ।

अपराह्णे महाराज संग्रामः समपद्यत ।
पर्जन्यसमनिर्घोषः पुनर्द्रोणस्य सोमकैः ॥ १
शोणाश्वं रथमास्थाय नरवीरः समाहितः ।
समरेऽभ्यद्रवत्पाण्डूञ्जवमास्थाय मध्यमम् ॥ २
तव प्रियहिते युक्तो महेष्वासो महाबलः ।
चित्रपुङ्खैः शितैर्बाणैः कलशोत्तमसंभवः ॥ ३
वरान्वरान्हि योधानां विचिन्वन्निव भारत ।
अक्रीडत रणे राजन्भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ४
तमभ्ययाद्बृहत्क्षत्रः केकयानां महारथः ।
भ्रातॄणां वीरपञ्चानां ज्येष्ठः समरकर्कशः ॥ ५
विमुञ्चन्विशिखांस्तीक्ष्णानाचार्यं छादयन्भृशम् ।
महामेघो यथा वर्षं विमुञ्चन्गन्धमादने ॥ ६
तस्य द्रोणो महाराज स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाशितान् ।
प्रेषयामास संक्रुद्धः सायकान्दश सप्त च ॥ ७
तांस्तु द्रोणधनुर्मुक्तान्घोरानाशीविषोपमान् ।

101

1 Ś2 missing up to काले (in 44^d) (cf. v 1 7 100 6) — ^a) Some MSS अपराह्ले, D8 अपराह्ले तु — ^b) B1-3 5 Dc1 Dn1 संग्राम सुमहानभूत् — ^d) B5 D3 5 सायकै (for सोमकै)

2 Ś2 missing (cf. v 1 1) — ^a) K2 3 शोणाश्वो, D2 शोणाश्व- (for °श्व) — ^b) D7 नरवीरान्, D8 नृवीरान्स (for नरवीर) Ś1 K1-3 नरवीरसमाहितं — ^c) B3 व्यद्रवत् (for ऽभ्य°) K5 द्रोणो (for पाण्डून्) — ^d) Dn1 भारद्वाज प्रतापवान् (= 4^d)

3 Ś2 missing (cf. v 1 1) — ^ab) D4 प्रिये (for प्रिय) B1-3 Dc1 Dn1 महारथ (for महाबल) G1 M विमुंचन्विशिखांस्तीक्ष्णान्भारद्वाजो महारथ — ^c) D2 हेमपुखै (for चित्र°) K4 D4 7 8 सितैर् (for शितैर्) — ^d) T G3. 4 अर्दयन्कलशोद्भवै (G4 °व), G2 जघान कलशोद्भव Cd as in text — T G2-5 ins after 3 G1 M subst for 3^cd

739* जघान सोमकाश्राजन्सृञ्जयान्केकयानपि ।

[T G2 transp सोमकान् and केकयान् G1 M1 2 पांडवान् (for केकयान्)]

4 Ś2 missing (of v 1 1) — ^a) T G3 4 M4 5 परान्वरान्, G1 2 M1 2 प(G2 व)रान्परान् (for वरान्वरान्) K5 D5 योधान्वै, D7 8 योधाश्च, G1 M1-4 यौधानां (for यो°) — ^b) D6 विचिन्वंति च भारत, G1 M प्रचरन्नथ ब्राह्मण — ^c) K3-5 B4 Dn D1 3-8 आक्रीडत (for अक्री°) B1-3 5 Dc1 क्रीडन्निव रणे द्रोणो, S विक्रीड समरे राजन् — ^d) B1-3. 5 Dc1 जघानारीन्वरान्वरान्, G1 M गवा मध्ये वृषो यथा

5 Ś2 missing (of v 1 1) — ^a) B बृहत्क्षेत्र (for °क्षत्र) — ^b) K4 Dn1 D1 3 6 कैकेयाना, K5 B6 Dc1 D2. 4 5 8 कैकयाना (for केक°) — After 5^ab, G1 M ins

740* भ्रातॄणां पञ्चमो ज्येष्ठ स्पर्धमानो महारथ ।

— ^c) A few MSS भ्रातृणा B1-3 D1 नृपपचानां, B4 Dc1 D3-6 पंचवीराणां (for वीरपञ्चानां) Dn1 कैकेयानां स वै ज्येष्ठ — ^d) B1 3 4 Dn1 G1. 5 M1 2 श्रेष्ठ. (for ज्येष्ठ) D2 -दुर्जय (for -कर्कश)

6 Ś2 missing (of v 1 1) — ^b) K4 आचार्ये K4 छादयद्; B1 4 5 S चार्दयद् (for छादयन्) D1 शरै (for भृशम्) B2 3 Dc1 आचार्यं भृशमार्दयत् — ^c) K3 यथा (for महा) K5 S (except G5) वृष्टिं (for वर्षं) — ^d) G1 M मुचते (for विमुञ्चन्) Dc1 गधं मादन

7 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^a) D2 तस्मै (for तस्य) — ^b) K1 om. शिला K4 5 D5 6-8 शिला मितान् — ^d) K B3-5 Dc1 Dn1 D1 पञ्च च, B1 (marg as in text) 2 (marg) सप्तभि, T G3 चाष्टभि, G1 2 4 5 M चाष्ट च (for सप्त च)

8 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^a) K3 5 B3 4 विनिर्मुक्तान् (for -धनुर्मु°) — ^b) K5 B1 (orig) 4 Dn2 D1 5 7 8 शरान् (for घोरान्) K5 D5 आसी (for आशी) B1 (marg) 2 3 5 Dc1 क्रुद्धाशीविषसंनिभान् — Dn1 om 8^c-10^b — ^c) B1-4 Dc1 Dn2 पंचभिर् (for दश भिर्) — ^d) D6 विव्याध (for चिच्छेद) K1-3 D1

एकैकं दशभिर्बाणैर्युधि चिच्छेद हृष्टवत् ॥ ८
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा प्रहसन्द्विजसत्तमः ।
प्रेषयामास विशिखानष्टौ संनतपर्वणः ॥ ९
तान्दृष्ट्वा पततः शीघ्रं द्रोणचापच्युताञ्शरान् ।
अवारयच्छरैरेव तावद्भिर्निशितैर्दृढैः ॥ १०
ततोऽभवन्महाराज तव सैन्यस्य विस्मयः ।
बृहत्क्षत्रेण तत्कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करम् ॥ ११
ततो द्रोणो महाराज केकयं वै विशेषयन् ।
प्रादुश्चक्रे रणे दिव्यं ब्राह्ममस्त्रं महातपाः ॥ १२
तदस्त्रं राजन्कैकेयः प्रत्यवारयदच्युतः ।
ब्राह्मेणैव महाबाहुराहवे समुदीरितम् ॥ १३
प्रतिहन्य तदस्त्रं तु भारद्वाजस्य संयुगे ।
विव्याध ब्राह्मणं षष्ट्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ १४
तं द्रोणो द्विपदां श्रेष्ठो नाराचेन समर्पयत् ।
स तस्य कवचं भित्त्वा प्राविशद्धरणीतलम् ॥ १५
कृष्णसर्पो यथा मुक्तो वल्मीकं नृपसत्तम ।
तथाभ्यगान्महीं बाणो भित्त्वा कैकेयमाहवे ॥ १६
सोऽतिविद्धो महाराज द्रोणेनास्त्रविदा भृशम् । C 7 503 B 7 125 K 7 125

भारत, D8 सायकान् (for हृष्टवत्)

9 Ś2 missing (cf v l 1) Dn1 om 9 (cf v l 8) —^{a}) B Do1 S तद् (G1 स त) स्य (for तस्य तल्) —^{b}) K4 B Do1 D1 प्रहस्य, D3 सहसा (for प्रहसन्) B2 3. 5 Do1 D1 -पुंगव (for -सत्तम') —^{d}) Ś1 पर्वणां — For 9^{cd}, G1 M subst

741* प्रेषयत्स शरानष्टौ सहस्र च पुन पुन ।

10 Ś2 missing (cf v l. 1) Dn1 om 10^{ab} (cf v l 8) —^{a}) G1 M सहसा (for तान्दृष्ट्वा) K3 पततं B Do1 Dn2 D1. 3 6 तूर्णं, T G2–5 शीघ्रान्, G1 M सर्वान् (for शीघ्रं) —^{c}) D2 बृहत्क्षत्रस् (for शरैरेव) G1 M शितै (M5 शरै) र्वारितवान्राजस् —^{d}) B1–3 5 Do1 मृधे, B4 D2 4 6–8 S शरै (for दृढै) D8 नवभिर्निशितैर्दृढं

11 Ś2 missing (cf. v l 1) —^{a}) G1 M1 2 तत्र (for ततो) —^{b}) Ś1 K Dn1 D1. 3 5–8 पुत्रस्य (for सैन्यस्य) B3 4 सैन्यस्य तव विस्मय — D6 om 11^{c}–12^{b} —^{cd}) B1 3. 5 बृहत्क्षेत्रेण; G4 रक्षत्रस्य (for रक्षत्रेण) B3 transp कर्म and दृष्ट्वा

12 Ś2 missing (cf. v l 1) D6 om 12^{ab} (cf v l 11) —^{b}) K2 5 Dn D1–5 8 कैके (D1 3 क) यं वै (D3 च); B1–3 5 Do1 बृहत्क्षे (Do1 रक्ष) त्रं, T G3 4 M3–5 केकयान्वै; G1 M1 2 केकय स (for 'य वै) —^{c}) Ś1 K1–4 D (except Do1) ततो, K5 महद् (for रणे) —^{d}) K1–3 मस्त्रं ब्राह्मं (by transp), D5 6 ब्राह्मयमस्त्र B Do1 सुदुर्जय (for महातपा)

13 Ś2 missing (cf v l 1) —^{c}) K2 Dn1 D4 5 ब्राह्मणैव (for ब्राह्मे) —^{d}) D3 आहवे समुदाहृत — For 13^{cd}, G1 M subst

742* ब्राह्मेणास्त्रेण तन्मुक्त ब्राह्ममस्त्रं विशा पते ।

14 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) K1 Dn1 प्रतिहन्यत्, D2 S प्रतिहत्य (for हन्य) G1 M ततस्त (for तदस्त्रं) — For 13^{a}–14^{b}, B (except B4) Do1 subst

743* कैकेयोऽस्त्र समालोक्य मुक्त द्रोणेन संयुगे ।
ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र ब्राह्ममस्त्रमशातयत् ।
ततोऽस्त्रे निहते ब्राह्मे बृहत्क्षत्रश्च भारत ।

[(L 1) B1 केकयोस्त्र (for कैकेयोऽस्त्र) B5 युक्त (for मुक्त) —(L 3) B1 3 5 बृहत्क्षेत्रश्च (for बृहत्क्षत्रश्च)]

—^{c}) T G2 विव्याथ —^{d}) T G1–4 M1 2 हेम, M3–5 रुक्म (for स्वर्ण) K4 5 Do1 Dn1 D4 8 शिलासितै

15 Ś2 missing (cf v l 1) K4 Do1 om (hapl) 15^{a}–18^{b} B3 reads 15–18 on marg —^{a}) D4 5 7 8 द्विषतां (for द्विपदां) D5 श्रेष्ठं (for श्रेष्ठो) —^{b}) Ś1 K1 2 समार्दयत्, K3 B Dn D1. 2 4 समार्पयत् (for समर्प) —^{c}) B2 तस्य तत् (for स तस्य) —^{d}) D7 8 धरणीतले (for तलम्)

16 Ś2 missing (cf v l 1) K4 Do1 om 16 (cf v l 15) B3 reads 16 on marg B3 reads 16^{ab} twice. —^{a}) B3 (second time) 5 महाहिरिव वल्मीक —^{b}) B3 (second time) 5 त्रासितो, T G3 4 वल्मीकान् (for वल्मीकं) G1 M वल्मीकं प्राविशन्नृप —^{c}) B3 Dn1 D2 4 5 7 8 ततो (for तथा) B2 4 5 Dn2 S (except M1 2) [अ]त्यगान् (for [अ]भ्य) —^{d}) B3 क्षिप्र (for भित्त्वा) Ś1 T G2 3 केक (Ś1 के) यम्, D2 7 कैकयम् (for कैके) G1 M1 2 आशुग (for आहवे)

क्रोधेन महताविष्टो व्यावृत्य नयने शुभे ॥ १७
द्रोणं विव्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
सारथिं चास्य भल्लेन बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ १८
द्रोणस्तु बहुधा विद्धो बृहत्क्षत्रेण मारिष ।
असृजद्विशिखांस्तीक्ष्णान्केकयस्य रथं प्रति ॥ १९
व्याकुलीकृत्य तं द्रोणो बृहत्क्षत्रं महारथम् ।
व्यसृजत्सायकं तीक्ष्णं केकयं प्रति भारत ॥ २०
स गाढविद्धस्तेनाशु महाराज स्तनान्तरे ।
रथात्पुरुषशार्दूलः संभिन्नहृदयोऽपतत् ॥ २१
बृहत्क्षत्रे हते राजन्केकयानां महारथे ।
शैशुपालिः सुसंक्रुद्धो यन्तारमिदमब्रवीत् ॥ २२
सारथे याहि यत्रैष द्रोणस्तिष्ठति दंशितः ।

---

17 Ś2 missing (cf v l 1) K4 Dc1 om 17 (cf v l 15) B3 reads 17 on marg — ^{b}) D2 4 5 अस्त्रविदा (D5 °भृता) D3 वर, T G2 5 दृढं (for मृधाम्) B (except B4) कैकेयो द्रोणसा(B2 5 °शा)यकै

18 Ś2 missing (cf v l 1) K4 Dc1 om 18^{ab} (cf. v l 15) B3 reads 18 on marg — ^{a}) T G2 विव्याथ T G3 4 बाणैश्च, G1 बाणैवै, G5 lacuna (for सप्तत्या) — ^{b}) G1 M हेम (for स्वर्ण) K5 Dn1 D1 4 8 शिलाशितै — ^{c}) K5 Dn D3 5 8 G5 भल्लैस्तु, B1 2 (marg as in text) 3. 5 Dc1 बाणेन (for भल्लेन) — ^{d}) Ś1 K1-3 D1 चार्दयत्, K4 चोद° (for चार्प°) B (except B4) Dc1 भृश मर्मस्वताडयत्

19 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) B2-5 Dc1 बहुभिर्, G1 M1 2 सहसा (for बहुधा) T G3 4 तेन (for विद्धो) — ^{b}) B1. 3 5 D7 8 बृहत्क्षेत्रेण (for क्षत्रेण) — D1 om 19^{c}-20^{b} — ^{c}) K1 3 Dc1 S (except G2) व्यसृजद् (for असृ°) — D3 6 8 om (hapl) 19^{d}-20^{c} — ^{d}) N (except K1 4, D1 3 6 8 om, Ś2 missing) G1. 3 5 M1 2 कैके(K3 Dc1 D7 °क)यस्य (for केक°)

20 Ś2 missing (cf v l 1) D1 om 20^{ab}, D3 6 8 om 20^{abc} (for all, cf. v l. 19) — ^{a}) G1 M1 2 द्रोणस्तु, M3-5 तु रणे (for तं द्रोणो) — ^{b}) B1 3-5 बृहत्क्षेत्र D2 महाबल (for °रथम्) — After 20^{ab}, Dn1 reads 21 and 22^{ab} (transposed) for the first time, repeating the same in the proper place B1 3 5 Dc1 ins after 20^{ab} B2 Dn1 after 20

744* अश्वाश्चतुर्भिर्न्यवधीच्चतुरोऽस्य पतत्रिभि ।
सारथि चास्य बाणेन रथनीडादपाहरत् ।
द्वाभ्या ध्वज च छत्र च छित्वा भूमावपातयत् ।

[Dn1 reads line 1 after 21 — (L 2) B2 सूत चैकेन बाणेन (for the prior half) B1-3 अपातयत् (for हरत्) — B2 om (hapl) line 3]

— B1. 3 5 Dc1 om. 20^{cd} — ^{c}) B2. 4 Dn D2 सा(B2 शा)यकास्तीक्ष्णान् — ^{d}) K4 5 B3 4 Dn D1-6 कैकेयं, D7 8 कैकयं (for केकय) — For 20^{cd}, S subst

745* व्यसृजत्सर्वतो बाणान्केकयस्य विमोहनात् ।
[G5 कैकयस्य G3 4 विमोहनान्]

— After 20, S ins

746* तमविध्यत्पृषत्केन द्रोणो राजन्स्तनान्तरे ।
भ्रातृणा पञ्चमो ज्येष्ठो महाबलपराक्रम ।

[(L 1) T G2 5 पृषत्केण — (L 2) G5 M3-5 श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो) M -5 om the post half]

21 For the repetition in Dn1, cf v l 20 Ś2 missing (cf v l. 1) M3-5 om 21^{abc} — ^{c}) Dn1 (first time) D1 G1 M1 2 तथा (for रथात्) G2 शार्दूल (for °ल) — For 21^{abc}, B (except B4) Dc1 Dn1 (second time) subst

747* ततः साधुविसृष्टेन नाराचेन द्विजर्षभ ।
हृद्यविध्यद्बृहत्क्षत्र

[(L 1) Dn1 द्विजपम — (L 2) B (except B4) बृहत्क्षेत्र]

— ^{d}) B1 2 Dn2 D2-3 स भिन्न, B3-5 Dc1 Dn1 (second time) S स छि(S संछि)न्न (for संभिन्न)

22 For the repetition in Dn1, cf v l 20 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) B (except B2) D5 बृहत्क्षेत्रे — ^{b}) K4 5 B3 Dn1 (both times) D2-6 G1 M1 2 कैकेयाना, B2 D5 कैक° (for केक°) D3 महा रणे (for रथे) — ^{c}) Ś1 शैशुपाल, G1 M धृष्टकेतु B Dc1 Dn D1 अभि(B1 2 ति)क्रुद्धो, D7 8 तु स, D7 स स° (for सुस°)

23 Ś2 missing (cf v l 1) Before 23, M3-5 ins. धृष्टकेतु — ^{a}) T G3 transp याहि and यत्र D2 यत्रैव, D1 तत्रैव (for यत्रैष) — ^{b}) K2-4 D1 S दमित — ^{c}) K5 D (except Dn1) कैकयान् (for केक°). — ^{d}) Bom. ed पञ्चालानां

विनिघ्नन्केकयान्सर्वान्पाञ्चालानां च वाहिनीम् ॥ २३
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सारथी रथिनां वरम् ।
द्रोणाय प्रापयामास काम्बोजैर्जवनैर्हयैः ॥ २४
धृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः ।
सहसा प्रापतद्द्रोणं पतंग इव पावकम् ॥ २५
सोऽभ्यविध्यत्ततो द्रोणं षष्ट्या साश्वरथध्वजम् ।
पुनश्चान्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सुप्तं व्याघ्रं तुदन्निव ॥ २६
तस्य द्रोणो धनुर्मध्ये क्षुरप्रेण शितेन ह ।
चिच्छेद राज्ञो बलिनो यतमानस्य संयुगे ॥ २७
अथान्यद्धनुरादाय शैशुपालिर्महारथः ।
विव्याध सायकैर्द्रोणं पुनः सुनिशितैर्दृढैः ॥ २८
तस्य द्रोणो हयान्हत्वा सारथिं च महाबलः ।
अथैनं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत् ॥ २९
विरथो विधनुष्कश्च चेदिराजोऽपि संयुगे ।
गदां चिक्षेप संक्रुद्धो भारद्वाजरथं प्रति ॥ ३०
तामापतन्तीं सहसा घोररूपां भयावहाम् ।
अश्मसारमयीं गुर्वीं तपनीयविभूषिताम् ।
शरैरनेकसाहस्रैर्भारद्वाजो न्यपातयत् ॥ ३१
सा पपात गदा भूमौ भारद्वाजेन सादिता ।
रक्तमाल्याम्बरधरा तारेव नभसस्तलात् ॥ ३२ C 7 1 / B 7 1 / K 7 1

---

24 Ś$_2$ missing (cf v l. 1) Before 24, S (except T G$_3$) ins संजय —^{b}) M$_3$ वर (for वरम्) —^{c}) B$_3$ G$_2$ द्रोणाय प्रेषयामास, G$_1$ M प्रापयामास द्रोणाय —^{d}) Ś$_1$ K$_4$ D$_1$ काम्बोजैर्

25 Ś$_2$ missing (cf. v l 1) —^{a}) G$_1$ M तु (for च) —^{b}) Ś$_1$ °बलोद्धत, K$_{1-4}$ D$_{1\ 7\ 8}$ बलोर्जित, D$_2$ °बलो मत, D$_5$ °बलोचित, G$_1$ M बलो रथी (for बलोदित) —^{c}) K$_3$ प्रणमद्, D$_{3.6}$ प्राद्रवद् (for प्रापतद्) B Dc$_1$ Dn$_1$ D$_2$ S वधायाभ्यद्रवद्द्रोणं — D$_2$ reads 25^{d} and 26^{a} (transposed) twice

26 For the repetition in D$_2$, cf v l 25 Ś$_2$ missing (cf v l. 1) —^{a}) K$_3$ D$_5$ [ऽ]त्य(D$_5$ °प्य) विध्यत्, G$_5$ ऽभिवि (for ऽभ्यवि°) B Dc$_1$ Dn D$_2$ (both times) सोवि(D$_2$ सोव)ध्यत तदा (D$_2$ रणे) द्रोणं; G$_1$ M सोविध्यद्ब्राह्मणं षष्ट्या —^{b}) Ś$_1$ K D$_{1\ 3-8}$ च स (for साश्व) T$_2$ G$_{2-5}$ द्विप (for ध्वजम्) D$_2$ षष्ट्या साश्वं ससारथिं; G$_1$ M साश्वसूतरथध्वजं (G$_1$ M$_{1\ 2}$ द्विप) —^{c}) D$_5$ T G$_{3\ 4}$ अन्यै (for चान्यै°) Ś$_1$ तीक्ष्ण (for तीक्ष्णै) —^{d}) Dc$_1$ सुप्त (for सुप्तं) Ś$_1$ K$_{1,\ 2\ 4}$ D$_1$ व्यालं (for व्याघ्रं) K$_5$ G$_5$ नुदन्निव, D$_4$ तु दति वत् (for तुदन्निव)

27 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{b}) K$_{4\ 5}$ Dn$_2$ D$_{4\ 7\ 8}$ सि(D$_4$ श)तेन (for शि) K$_5$ हि; B (except B$_1$) D$_{4\ 5\ 7\ 8}$ T G$_{2-5}$ च (for ह) G$_1$ M क्षुरप्रेण समाच्छिनत् —^{c}) D$_2$ T G$_{3\ 8}$ राजन्, G$_{4\ 5}$ राजा (for राज्ञो) B$_{1-3\ 5}$ Dc$_1$ Dn$_1$ चकर्त गार्ध्रपत्रेण G$_1$ M क्षिप्रं राजन्बलवतो —^{d}) B$_{1-3\ 5}$ Dc$_1$ Dn$_1$ Cd शुष्मिण (for संयुगे)

28 Ś$_2$ missing (cf v l. 1) —^{a}) D$_4$ तथा; G$_1$ M$_{1\ 2}$ ततो, M$_{3-5}$ हित्वा (for अथ) —^{b}) G$_1$ M धृष्टकेतुर् (for शैशुपालिर्) —^{c}) T G$_2$ विव्याध B$_{3\ 4}$ शायकैर् —^{d}) K$_2$ lacuna, Dn$_2$ D$_{3\ 6}$ तु, D$_{2\ 5}$ स, D$_{1\ 7\ 8}$ स (for सु) K$_5$ T G M$_{3-5}$ दृढ, B$_4$ Dn$_2$ D$_{3\ 6}$ शरै, M$_{1\ 2}$ भृश (for दृढै) B$_{1-3\ 5}$ Dc$_1$ Dn$_1$ Bom ed कङ्कबर्हि(Dn$_1$ र्ह)णवाजिभि (Bom ed °तै), D$_1$ पुन सुनिशितेन ह

29 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) K$_4$ D$_1$ G$_5$ विद्ध्वा (for हत्वा) —^{b}) B$_4$ महारथ (for °बल) B$_{1-3\ 5}$ Dc$_1$ Dn$_1$ चतुर्भिश्चतुर शरै — After 29^{ab}, B (except B$_4$) Dc$_1$ Dn$_1$ ins

748* सारथेश्च शिर कायाच्चकर्त प्रहसन्निव ।

—^{d}) Ś$_1$ K$_{1-4}$ D$_{1\ 8}$ समर्द(D$_8$ र्ज)यत्, B$_3$ Dc$_1$ D$_{2\ 6}$ समर्पयत्, S समाचिनोत् (for °र्पयत्)

30 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{b}) B$_4$ Dn$_2$ च; D$_2$ [ऽ]थ (for ऽपि) D$_{3\ 6}$ चेदिनाथो विसंयुगे —^{c}) D$_4$ चिच्छेद (for चिक्षेप) T सभ्रातो, G$_{2-5}$ सभ्रांतो (for संक्रुद्धो) — For 30, B$_{1-3\ 5}$ (marg as in text) Dc$_1$ Dn$_1$ subst

749* अवप्लुत्य रथाच्चैद्यो गदामादाय सत्वर ।
भारद्वाजाय चिक्षेप रुषितामिव पन्नगीम् ।

31 Ś$_2$ missing (cf. v l 1) —^{a}) B$_{1-3}$ आलोक्य, Dc$_1$ Dn$_1$ आसाद्य (for सहसा) —^{b}) G$_2$ दुरासदां, G$_{4\ 5}$ भयापहा (for °वहाम्) B$_{1-3}$ Dc$_1$ Dn$_1$ कालरात्रिमिवोद्यतां —^{f}) B$_{1-3}$ Dc$_1$ Dn$_1$ [ऽ]च्छिनच्छितै°, Dn$_2$ D$_{3\ 6}$ न्यवारयत्, G$_2$ न्यषेधयत् (for न्यपातयत्)

32 Ś$_2$ missing (cf v l 1) —^{a}) G$_1$ M तदा (for गदा) B (except B$_4$) Dc$_1$ Dn$_1$ सा छिन्ना बहुधा

गदां विनिहतां दृष्ट्वा धृष्टकेतुरमर्षणः ।
तोमरं व्यसृजत्तूर्णं शक्तिं च कनकोज्ज्वलाम् ॥ ३३
तोमरं तु त्रिभिर्बाणैर्द्रोणश्छित्त्वा महामृधे ।
शक्तिं चिच्छेद सहसा कृतहस्तो महाबलः ॥ ३४
ततोऽस्य विशिखं तीक्ष्णं वधार्थं वधकाङ्क्षिणः ।
प्रेषयामास समरे भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ३५
स तस्य कवचं भित्त्वा हृदयं चामितौजसः ।
अभ्यगाद्धरणीं बाणो हंसः पद्मसरो यथा ॥ ३६
पतंगं हि ग्रसेच्चाषो यथा राजन्बुभुक्षितः ।
तथा द्रोणोऽग्रसच्छूरो धृष्टकेतुं महामृधे ॥ ३७
निहते चेदिराजे तु तत्खण्डं पित्र्यमाविशत् ।
अमर्षवशमापन्नः पुत्रोऽस्य परमास्त्रवित् ॥ ३८
तमपि प्रहसन्द्रोणः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
महाव्याघ्रो महारण्ये मृगशावं यथा बली ॥ ३९
तेषु प्रक्षीयमाणेषु पाण्डवेयेषु भारत ।
जरासंधसुतो वीरः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥ ४०

बा(B2 5 Dn1 °भिर्बा)णैद्, D4 पपात गदया भूमौ — b) B (except B4) Dc1 Dn1 मारिष, D2 पातिता, G1 M ताडिता (for सादिता) — c) K1–3 D7 रक्तमाल्याम्बरधरा, B1 गदामासाद्य कौरव्य, B2 3 5 Dc1 Dn1 गदा पपात कौरव्य — d) D7 8 M3–5 च नभस् (for नभसस्) K1–4 D1 2 च्युता, T G2–5 तदा, G1 M स्थलात् (for तलात्) K5 D4 5 तार(D5 °रि)केव नभस्तलात् (D4 °ल), B1–3 5 Dc1 Dn1 ना(B5 सा)द्यंती धरा(B3 रसा)तल

33 Ś2 missing (cf v l 1) — b) T G2–5 महाबल, G1 M महारथ (for अमर्षण) — c) D4 विसृजन् (for व्यसृजत्) B Dc1 Dn1 वीर (for तूर्णं) — d) T G3 शक्तिं च कलितायता, M4 शक्तिं च करकोज्ज्वला

34 Ś2 missing (cf v l 1) — a) D1 तोमरैश् Ś1 K B4 Dn2 D3 6 T G2–5 च (for तु) Ś1 K5 छित्त्वा (for बाणैर्) — b) Ś1 बाणैर्द्रोणो, K5 त्रिभिर्बाणैर्, D7 8 छित्त्वा द्रोणो (by transp) B4 महाहवे, D4 5 7 8 °रथ (for °मृधे) — c) K4 D1 चिक्षेप (for चिच्छेद) B4 5 शतधा, T G2–5 दशधा (for सहसा) — d) K5 G1 M महारथ (for °बल) — For 34, B1–3 Dc1 Dn1 subst

750* तोमरं पञ्चभिश्छित्त्वा शक्तिं चिच्छेद सप्तभिः ।
तौ जग्मतुर्महीं छिन्नौ सर्पाविव गरुत्मता ।

[(L 1) Dn1 भित्त्वा (for छित्त्वा) Bom ed. पञ्चभि (for सप्त°)]

35 Ś2 missing (cf v l 1) — a) G1 M अथ (for ततो) D1 चूर्णं (for तीक्ष्णं) — b) B1–4 Dc1 Dn1 वधाय, D3 T G2–5 वधार्थे (for °र्थं)

36 Ś2 missing (cf v l 1) —ab) K5 G2 transp कवच and हृदय — c) S (except G3 4) अत्यगाद्

(for अभ्य°) M3 भित्त्वा (for बाणो) — d) B1–3 Dc1 Dn1 G1 M पद्मवन (for °सरो) — After 36, K4 B3 Dn2 D1 2 5 6 ins

751* स गाढविद्धस्तेनाशु हृदि राजन्महारथ ।
पपात च रथात्तूर्णं धृष्टकेतुर्महायशा ।

[(L 1) D5 स नाराचेनाभिहतो (for the prior half) — (L 2) B3 Dn2 प्रतापवान् (for महायशा)]

37 Ś2 missing (cf v l 1) — a) Ś1 पतगो, B5 तदग, D3 6 पन्नग (for पतगं) G5 ग्रसते (for हि ग्रसेच्) Ś1 lacuna, K5 D4 7 8 चामिर्, B1 Dn1 चासौ, Dn2 D3 6 ताक्ष्यौ, D5 व्याघ्रो (for चाषो) K1–4 D1 पन्नगराड्ग्रसेत्सर्पं, B4 G1 M क्षुद्रं पतगं ग्रसते, D2 T G2–4 पतगं ग्रसते राहुर् (D2 सर्पो) — b) B1–3 5 Dc1 Dn1 क्षुद्रं, B4 lacuna, G1 M1 2 व्याळो, M3–5 चापो (for राजन्) — c1) M4 यथा (for तथा) B Dc1 Dn1 D2 T G3–5 M4 महाहवे (for मृधे) G1 M1 2 तथा द्रोणेन संग्रस्तो व्याघ्रेणेव च गोपति

38 Ś2 missing (cf v l. 1) — b) Ś1 K1 3 D1 तत्खड्गं, K5 Dn1 तद्भागं, D4 तत्सुत (for तत्खण्ड) Ś1 (marg) आददत् (for आविशत्) — d) D1 पुत्रे (for पुत्रो)

39 Ś2 missing (cf v l 1) — a) K4 तमथ, K5 त चापि (for तमपि) — c) T G2–5 M3–5 महाव्याळो (for °व्याघ्रो) B4 5 G1 M1 2 यथारण्ये (for महा°) — d) B4 5 G1 M बुभुक्षित (for यथा बली)

40 Ś2 missing (cf v l 1) — b) D6 पाण्डवेषु च भारत — d) B1 4 स्मयन्, S त्वरन् (for स्वयं)

41 Ś2 missing (cf. v l. 1) — a) B4 lacuna, D4 5 7 8 स स (for स तु) B1–3 Dc1 Dn1 महाबाहुर्

स तु द्रोणं महाराज छादयन्सायकैः शितैः ।
अदृश्यमकरोत्तूर्णं जलदो भास्करं यथा ॥ ४१

तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
व्यसृजत्सायकांस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४२

छादयित्वा रणे द्रोणो रथस्थं रथिनां वरम् ।
जारासंधिमथो जघ्ने मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥ ४३

यो यः स्म लीयते द्रोणं तं तं द्रोणोऽन्तकोपमः ।
आदत्त सर्वभूतानि प्राप्ते काले यथान्तकः ॥ ४४

ततो द्रोणो महेष्वासो नाम विश्राव्य संयुगे ।
शरैरनेकसाहस्रैः पाण्डवेयान्व्यमोहयत् ॥ ४५

ततो द्रोणाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ।
नरान्नागान्हयांश्चैव निजघ्नुः सर्वतो रणे ॥ ४६

ते वध्यमाना द्रोणेन शक्रेणेव महासुराः ।
समकम्पन्त पाञ्चाला गावः शीतार्दिता इव ॥ ४७

ततो निष्टानको घोरः पाण्डवानामजायत ।
द्रोणेन वध्यमानेषु सैन्येषु भरतर्षभ ॥ ४८ C 7 B 7 K 7

(for °राज) —^{b}) G1 M1 2 सादयन् (for छादयन्) K2 4 5 Dn1 D7 8 सितै, D1 शतै, D5 M3–5 शरै (*for* शितै°) B1–3 Dc1 शरधाराभिराद्वते, B5 छादया मास शायकै, D2 सायकैश्छादयन्शितै — K5 om (hapl) 41^{d}–42^{c}

42 Ś2 missing (cf v l 1) K5 om 42^{abc} (cf v l 41) —^{a}) G1 M स तस्य (for तस्य तल्ल°) — D8 om. (? hapl) 42^{b}–43^{a} —^{c}) D2 असृजत्, D8 6 विसृजन् (for व्यसृजत्) D8 शायकांस् D4 असृजन्सा यकांस्तीमान्

43 Ś2 missing (cf v l 1) D8 om 43^{a} (cf v l 42) —^{a}) K3 D6 7 द्रोण (for द्रोणो) —^{b}) B3 D5 रथस्थो (for °स्थं) D6 वर (for वरम्) —^{c}) Ś1 K1 2 4 D1 4–8 T G2 3 5 जरासंधिम् (for जारा°) K5 D2–4, 6 अथाजघ्ने, B1–3 5 Dc1 Dn1 जघानाशु (for अथो जघ्ने) —^{d}) G1 M1 (*sup lin*) 2 द्विषतां (for मिषतां)

44 Ś2 missing up to काले (cf. v l 1) —^{a}) K2 3 Dn2 D1 5 6 7 द्रोणे, K4 5 D8 द्रोणस् (for द्रोणं) B1–4 Dc1 Dn1 यो यो विनी(B3 योयली, B4 यो निधी, Dc1 Dn1 यो विली)यते तत्र, B5 यो यो विद्ध रणे तत्र; D2 यो यो हि युध्यते तत्र, D4 corrupt, T G2–5 M1 2 यो यो विधीयते स्वस्य(G3, 4 स्वस्तस्, G5 स्वस्त, M1, 2 स्वड), G1 यो य स्म नीयते तत्र, M3–5 यो यो हि धीयते स्वडस् —^{b}) D7 8 स त, G5 lacuna (for त त) D4 तथा परमकोपन, G1 स द्रोणो ऽन्तकोपमः, M3–5 त त कालांतको — Ś1 K1–4 D1 om. (? hapl) 44^{cd} —^{c}) B4 5 D2 7 8 T G2–4 आदत्ते (for °त्त) —^{d}) D4 G3 प्राप्तकाले (for प्राप्ते काले) Ś2 [अं]तको पम (for यथान्तक)

45 ^{a}) Ś2 K1–3 ततो (for द्रोणो) K5 B Dc1 Dn1 D2 4 S महाराज (for महेष्वासो) —^{b}) Dn2 D7 8 साहवे (for संयुगे) — B3 reads 45^{c}–46^{d} on marg —^{d}) B (except B1) Dc1 Dn1 D1 समावृणोत्, D1 व्यपोथयत्, M3–5 विमोहयन् (for व्यमोहयत्)

46 B3 reads 46 on marg —^{a}) B4 D2 S ते तु, Dn2 D6 तत्र (for ततो) Ś1 K1–3 D2 4 5 7 8 द्रोणा तिका (Ś1 K2 °काद्) (for द्रोणाङ्किता) Ś2 ततो द्रोणस्य बाणौघा, B1–3 5 Dc1 Dn1 ते तु नामांकिता बाणा —^{b}) Ś1 K1 3 lacuna, B2 3 5 Dc1 Dn द्रोणेनास्ता, G1 M हेमपुंखा (for स्वर्ण°) K5 Dc1 D4 8 शिलासिता —^{c}) D4 7 8 नरनागान्, D5 रथनाग (for नरान्नागान्) —^{d}) K1 विजघ्नु (for नि°) K3 B (except B4) Dc1 Dn1 निजघ्नु शतशो मृधे, S परलोकाय निन्यि(G1 °न्यु)रे

47 ^{a}) G1 M हन्यमाना (for वध्य°) —^{b}) D2 वज्रिणेव (for शक्रेणेव) —^{c}) D3 पचाला — B1 reads 47^{d}–48^{d} on marg —^{d}) Dc1 सिंहार्दिता (for शीता°)

48 B1 reads 48 on marg —^{a}) D5 द्रोण, T घोरं (for घोर) —^{c}) Ś1 वध्यमानस्य, Ś2 K1–4 D1 मानानां, G1 M हन्यमानानां (for वध्यमानेषु) —^{d}) Ś1 सैन्यस्य, Ś2 सैन्यानां, K1 पाडूनां, K3 4 D1 शूराणां (for सैन्येषु) K5 om भरतर्षभ — After 48, B1 3 4 Dc1 (marg) D2 ins

752* प्रताप्यमाना सूर्येण हन्यमानाश्च सायकै ।
अन्वपद्यन्त पाञ्चालास्तदा सन्त्रस्तचेतस ।

[(L 1) B1 reads (on marg) from प्रताप्य up to पाञ्चाला (in line 2) D2 प्रकंपमानास्त्वार्येण (for the prior half) — (L 2) B3 पचालास् (for पाञ्चा°). B1 मानसा (for -चेतस)]

49 B3 reads 49 on marg —^{a}) K5 महवा (for मोहिता) B2 5 बाण (for शर) B Dc1 Dn Ś1

मोहिताः शरवर्षेण भारद्वाजस्य संयुगे ।
ऊरुग्राहगृहीता हि पाञ्चालानां महारथाः ॥ ४९
चेदयश्च महाराज सृञ्जयाः सोमकास्तथा ।
अभ्यद्रवन्त संहृष्टा भारद्वाजं युयुत्सया ॥ ५०
हत द्रोणं हत द्रोणमिति ते द्रोणमभ्ययुः ।
यतन्तः पुरुषव्याघ्राः सर्वशक्त्या महाद्युतिम् ।
निनीषन्तो रणे द्रोणं यमस्य सदनं प्रति ॥ ५१
यतमानांस्तु तान्वीरान्भारद्वाजः शिलीमुखैः ।
यमाय प्रेषयामास चेदिमुख्यान्विशेषतः ॥ ५२
तेषु प्रक्षीयमाणेषु चेदिमुख्येषु भारत ।
पाञ्चालाः समकम्पन्त द्रोणसायकपीडिताः ॥ ५३

प्राक्रोशन्भीमसेनं ते धृष्टद्युम्नरथं प्रति ।
दृष्ट्वा द्रोणस्य कर्माणि तथारूपाणि मारिष ॥ ५४
ब्राह्मणेन तपो नूनं चरितं दुश्चर महत् ।
तथा हि युधि विक्रान्तो दहति क्षत्रियर्षभान् ॥ ५५
धर्मो युद्धं क्षत्रियस्य ब्राह्मणस्य परं तपः ।
तपस्वी कृतविद्यश्च प्रेक्षितेनापि निर्दहेत् ॥ ५६
द्रोणास्त्रमग्निसंस्पर्शं प्रविष्टाः क्षत्रियर्षभाः ।
बहवो दुस्तर घोर यत्रादह्यन्त भारत ॥ ५७
यथाबलं यथोत्साहं यथासत्त्वं महाद्युतिः ।
मोहयन्सर्वभूतानि द्रोणो हन्ति बलानि नः ॥ ५८
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्षत्रधर्मा व्यवस्थितः ।

-जालेन (for वर्षेण) — b) B Dc1 Dn D1–3 6 T G2–5 M3–5 भारद्वाजेन सयुगे — c) Ś2 B Dc1 Dn1 G3 4 -गृहीताना, K2 -गृहीतानि (for °ता हि) K5 D2 5 7 8 [ह]व, M3–5 च (for हि) — d) B1 2 Dc1 पचालाना K5 D2 4 5 7 8 अनीकिनी (for महारथा)

50 b) K1 सृजय (for सृञ्जया) D2 तदा (for तथा) B (except B1) Dc1 Dn1 सृजया काशिकोश (Dn1 °स)ला — d) K2 3 D1 2 7 8 भारद्वाज (for °द्वाज) T G2–5 युयुत्सव (for °त्सया) — After 50, K4 5 B D ins

753* ब्रुवन्तश्च रणेऽन्योन्य चेदिपाञ्चालसृञ्जया ।

[B1 रुवतश् (for ब्रुवन्तश्) K5 तथा (for रणे) K4 B5 पचाए, D4 -पाडव (for पाञ्चाल)]

51 a) B3 D3 6 हतो द्रोणो हतो द्रोण, D4 7 8 हत द्रोण हत द्रोणम्, S ध्नत द्रोण ध्नत द्रोणम् — b) Ś2 इत्येके, D7 8 lacuna K2 इति द्रोण समभ्ययु — c) B (except B1) Dc1 Dn1 ते यततो (Dn1 °ते) नरव्याघ्रा, S ते यतनो यथाशक्ति — d) K4 सर्वतो वा, S व्यथयंतो (for सर्वशक्त्या) Ś K1–4 B4 महाद्युते, B2 (marg) °मृधे, D7 8 °युधि (for °द्युतिम्) — e) K4 B1–4 Dc1 Dn1 निनीषवो, D1 नेनीषतो, G2 निरीक्षतो (for निनीषन्तो) B2 3 Dc1 Dn1 T G2–5 युधि (for रणे)

52 a) G1 M1 2 यतमानस् (for °मानास्) B3 Dc1 Dn1 च (for तु) B1–3 Dc1 Dn1 S शूरान् (for वीरान्) — b) Ś1 शितै शरै, K1 शिलाशितै (for शिलीमुखै) — d) B3 विशां पते, D5 सहसा (for विशेषत)

53 b) B1–3 Dc1 Dn1 D5 S सर्वश (G2 °त) (for भारत) — c) B4 5 D3 6 पचाला — d) B2 3 D3 -शायक

54 a) K5 आक्रोशन्, S प्राक्रोशद् (for °शन्) K5 D3 भीमसेन तु (D3 त), D4 °सेनेन, S °सेनस्तु (for °सेन ते) — b) B Dc1 Dn1 धृष्टद्युम्नं च भारत

55 Before 55, G1 2 5 M ins भीम° — a) Ś1 तथा, D4 7 8 ततो (for तपो) — b) D2 3 7 8 दुष्कर, D4 दुष्कृत (for दुश्चर) Ś K1–4 Dn2 D1 3 5 6 पुरा, D4 7 8 तप (for महत्) — c) K5 B Dc1 Dn D3 6 S संक्रुद्धो (for विक्रान्तो) — d) G1 M दहति क्षत्रपुगवान्

56 a) D4 धर्म (for धर्मो) Ś2 K1–3 युद्ध (sic) (for युद्धं) — b) Dn2 D3 6 महद् (for परं) — d) D4 T G3–5 प्रेषितान (G5 °द)पि, D6 8 M1 2 प्रेषितेनापि (for प्रेक्षि°)

57 a) D4 5 7 8 संपश (for -संस्पर्शं) Dn G2 द्रोणाग्निमस्त्रसस्पर्शं (G2 °सज्ञ च) — b) K1 प्रविष्ट क्षत्रियर्षभ — c) Ś K1–4 D1 विस्तरं (for दु°) — d) G1 M2 दह्यत (for [अ]द°) D3 यत्रादाप्यत मारिष

58 a) B4 om बलं — b) Ś K1–4 यथामत्र, G1 M यथासर्व, G2 यथाशक्ति (for यथासत्त्व) Ś1 यत्नो द्युत, Ś2 K1–3 महाद्युते, B2 यथाद्युति (for महाद्युति) — c) B1 2 S -सैन्यानि (for -भूतानि) — d) Ś K1–4

अर्धचन्द्रेण चिच्छेद द्रोणस्य सशरं धनुः ॥ ५९
स संरब्धतरो भूत्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ।
अन्यत्कार्मुकमादाय भास्वर वेगवत्तरम् ॥ ६०
तत्राधाय शर तीक्ष्णं भारघ्नं विमलं दृढम् ।
आकर्णपूर्णमाचार्यो बलवानभ्यवासृजत् ॥ ६१
स हत्वा क्षत्रधर्माणं जगाम धरणीतलम् ।
स भिन्नहृदयो वाहादपतन्मेदिनीतले ॥ ६२
ततः सैन्यान्यकम्पन्त धृष्टद्युम्नसुते हते ।
अथ द्रोणं समारोहच्चेकितानो महारथः ॥ ६३
स द्रोणं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
चतुर्भिः सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ६४
तस्याचार्यः षोडशभिरविध्यद्दक्षिणं भुजम् ।
ध्वजं षोडशभिर्बाणैर्यन्तारं चास्य सप्तभिः ॥ ६५
तस्य सूते हते तेऽश्वा रथमादाय विद्रुताः ।
समरे शरसंवीता भारद्वाजेन मारिष ॥ ६६
चेकितानरथं दृष्ट्वा विद्रुतं हतसारथिम् ।
पाञ्चालान्पाण्डवांश्चैव महद्भयमथाविशत् ॥ ६७
तान्समेतान्रणे शूरांश्चेदिपाञ्चालसृञ्जयान् । C 7 5.. P 7.1.. K 7.1..

D1 2 4 6–8 च (for न)

59 a) S तस्य (for तेषा) D2 4 5 7 8 तु (for तद्) — b) Ś K D1 G1 M क्षत्रवर्मा, Dc1 Dn1 G4 धर्मे (for °धर्मा) D7 8 धृष्टद्युम्नसुतं स्थित — After 59abc, B Dc1 Dn1 ins

754* क्षत्रधर्मा महाबल ।
क्रोधसंविग्नमनसो

60 a) G1 M सु (for स) T G3 4 भूयो (for भूत्वा) K4 B (except B4) Dc1 Dn1 D2–4 स सरब्ध (B2 रभ)स्ततो भूत्वा (D4 यो) — b) M3 4 पुंगव (for मर्दन) B (except B4) Dc1 Dn1 द्रोण प्रहरतां वर — d) K2 4 D1 भासुरं, D4 भास्कर (for भास्वरं) B1–3 Dc1 Dn1 वेगवद्भारसाधन

61 a) Ś2 K1–4 G3 4 तमादाय, G1 M सधाय च (G1 M1 2 स) (for तत्राधाय) Dn2 D3 6 तीक्ष्णं (for तीक्ष्णं) B1–3 Dc1 Dn1 शर संधाय कालाभं — b) B4 5 S परघ्नं, D6 वीरघ्नं (for भारघ्न) K2 5 D4 5 G1 विपुल, G2 वेगवद् (for विमलं) B1–3 Dc1 Dn1 परानीक विशातन, D2 विमलं विपुलं दृढं — c) Ś1 पूरम् (for पूर्णम्) — d) K1 3 अत्यवासृजत्, D4 अस्य चासृजत् G1 M1, 2 अभिसृष्टवान् — After 61, B (except B4) Dc1 Dn1 ins

755* स जीवितमुपादाय धार्ष्टद्युम्ने शरोत्तम ।
[Dn1 धृष्टद्युम्ने]

62 a) Ś K1 4 5 G1 5 M -व(M2 -क)र्माण (for धर्माणं) B (except B4) Dc1 Dn1 आशीविष इव क्रुद्धो — b) D2, 5 6 तले (for -तलम्) — c) B1–3 Dc1 S स(B1–3 Dc1 स)च्छिन्न, D4 8 सभिन्न (for स भिन्न), K5 वेगात् (for वाहाद्) — d) K5 पपात, B2 4 5 Dn2 D5–8 G2 न्यपतन्, D4 आपतन् (for अ°) K1–4 Dn2 D1 6 T G2–5 मेदिनीतल, K5 D2 5 7 G1 M1 2 धरणीतले (for मेदिनी°)

63 a) D2 अथ (for तत) — b) B4 om हते — c) B4 तथा (for अथ) B (except B4) Dc1 समासाद्य (for °रोहच्च) S ततस्तु समरे वीरश् — d) D4 5 7 8 महाबल (for °रथ) — After 63, B (except B4) Dc1 Dn1 ins

756* व्यसृजत्समरे बाणान्प्रत्यमित्रजिघांसया ।
[Dn1 प्राणान् (for बा°)]

64 a) D1 2 4 5 7 8 विद्ध्वा (for बाणै) — D6 om (hapl) 64b–65c — c) B (except B4) Dc1 Dn1 पञ्चभि (for चतुर्भि) Ś2 तस्य (for चास्य) — d) K4 om चतुर्भि

65 D6 om 65abc (cf v l 64) — a) D4 तु दशभिर् (for षोड°) — b) Ś1 (before corr) शुभ, Dn2 D3 करं (for भुजम्) — c) D4 तत (for ध्वज) — d) B4 चापि, D2 अपि, S चैव (for चास्य) D2 चाष्टभि (for सप्तभि) — For 65, B (except B4) Dc1 Dn1 subst.

757* तमाचार्यस्त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्दयत् ।
ध्वजं सप्तभिरुन्मथ्य यन्तारमवधीत्त्रिभि ।
[(L 1) B1 Dn1 चार्पयत]

66 a) B5 [s]श्वास्तु (for तेऽश्वा) — c) D3 6 समरात् (for समरे) — d) B (except B4) Dc1 Dn1 भारत (for मारिष)

67 b) Ś K B3 4 5 Dn2 D1 2 5 हताश्व, D3 4 6–8 द्रुताश्व (for विद्रुत) T G3 4 सह (for हत) — c) M3 4 अपि (for एव) K5 Dn2 पांचालान्पांडवेयांश्च.

69 72 72 समन्ताद्द्रावयन्द्रोणो वह्वशोभत मारिष ॥ ६८
आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिकात्परः ।
रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ ६९
अथ द्रोणं महाराज विचरन्तमभीतवत् ।
वज्रहस्तममन्यन्त शत्रवः शत्रुसूदनम् ॥ ७०
ततोऽब्रवीन्महाराज द्रुपदो बुद्धिमान्नृप ।
लुब्धोऽयं क्षत्रियान्हन्ति व्याघ्रः क्षुद्रमृगानिव ॥ ७१
कृच्छ्रान्दुर्योधनो लोकान्पापः प्राप्स्यति दुर्मतिः ।
यस्य लोभाद्विनिहताः समरे क्षत्रियर्षभाः ॥ ७२
शतशः शेरते भूमौ निकृत्ता गोवृषा इव ।
रुधिरेण परीताङ्गाः श्वसृगालादनीकृताः ॥ ७३
एवमुक्त्वा महाराज द्रुपदोऽक्षौहिणीपतिः ।
पुरस्कृत्य रणे पार्थान्द्रोणमभ्यद्रवद्द्रुतम् ॥ ७४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

— ^{d}) Ś2 K5 D1 उपाविशत् (for अथावि°)

68 D3 om 68 — ^{a}) D5 रथे शूराश्, T G2-5 रथे (G2 5 °णे) दृष्ट्वा (for रणे शूराश्) — ^{b}) K3 4 पचाल, D4 पाडव (for पाञ्चाल-) D2 -सोमकान् (for -सृञ्जयान्) — After 68^{ab}, Dn1 reads 72 — ^{d}) K1. 4 शोभत (for [अ]शो°) Ś2 B (except B2) Dc1 Dn D3 G2 M3-5 भारत, D7 मारिप (for मारिष) T G3-5 बहुशो भरतर्षभ (G5 °भ)

69 ^{a}) Ś K1-3 आसन्न, D2 4 आपन्न (for आकर्ण) D5 G3-5 पलित, D3 पलिता (for पलित) — ^{b}) Ś K B1 (marg as in text) 2 (marg) D [अ]शीति पञ्चक Cd वयसाशीतिकापर — ^{c}) D4 पर्यद्रवद् (for °चरद्)

70 ^{a}) D6 तथा (for अथ) — ^{b}) D5 G2 व्यच रतम् (for विचरन्तम्)

71 ^{a}) Dn1 महाबाहुर् (for °राज) — ^{b}) Dn2 om (hapl) from बुद्धिमा up to द्रुपदो (in 74^{b}) Ś1 B1 5 Dc1 Dn1 D2 4 6 8 T G3-5 नृप (for नृप) Ś2 K1-4 D1 द्रुपदो वृद्धपार्षत — Dc1 reads 71^{c}–72^{b} on marg — ^{c}) B2 (marg) Dn1 ग्लरब्धान्, D4 7 G2 लब्धोय (for लुब्धोऽयं) B3 8 Dn1 S हंतुं (for हन्ति) — ^{d}) B1-3 Dc1 Dn1 पशुगणान् (for क्षुद्रमृगान्)

72 Dn2 om 72 (cf v l 71) Dn1 reads 72 after 68^{ab} Dc1 reads 72^{ab} on mar‸ — ^{a}) K1-3 G1 M3 4 5 (sup lin) कृच्छ्राद्, D7 कृत्स्नाद्, D1 कृच्छ्रो (for कृच्छ्रान्) Ś2 लोके (for लोकान्) — ^{b}) Ś2 नृप, Dc1 D2 7 8 T G3-5 प्राय (for पाप) G1 M1 2 प्राप्स्यसि (for °ति) — ^{c}) Ś K1-4 लोभेन, B3 (marg) 5 D3 6 कोपाद्वि, D4 5 लोकाद्वि (for लोभाद्वि) — ^{d}) K5 सर्वे वै, B (except B4) Dc1 Dn1 बलिन°, D4 क्षत्रिया (for समरे)

73 Dn2 om 73 (cf. v l 71) — ^{a}) D2 शेरते शतशो भूमौ — ^{b}) K1 2 G2 M1 (sup lin) निवृत्ता, D1 3 6 निकृंता (for निकृत्ता) D2 निवृत्ता इव गोवृषा, D4 निकृत्तागा वृषा इव Cd cites गोवृषा (as in text) — ^{c}) B1-3 Dc1 Dn1 परिक्लिष्टा, G1 M परीतास्तु (for °ताङ्गा) — ^{d}) Ś K1-4 D1 श्वशृ (Ś2 °सृ) गाल (K3 4 D1 °ला) समावृता, D1 7 T G2-5 श्वशृगालोदनीकृता

74 Dn2 om up to द्रुपदो (cf v l 71) Before 74, S ins संजय — ^{a}) G1 M महाबाहुर् (for °राज) — ^{b}) Dc1 D5 T G1 2 M1 2 4 [ऽ]क्षोहिणी — ^{c}) D8 रथे (for रणे) — ^{d}) G1 M1 2 अभ्यपतद् (for °द्रवद्) B4 रणे (for द्रुतम्)

Colophon — *Sub-parvan* Ś1 K1 3-5 B3 4 Dc1 Dn D1 2 4-8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś2 चतुर्थे दिवसे — *Adhy name* Ś K4 B Dc1 Dn D1 3-5 सात्यकिप्रवेश°, K1-3 D1 8 सात्यकि प्रवेश समाप्त, G1 M1 2 बृहत्क्षत्रवध ; G3 द्रोणपराक्रम — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G3-5 123, B2 52, B3 132, Dn1 125, D2 129, D3 22, G1 M 122 — *Śloka no* Dc1 74, Dn1 78

१०२

संजय उवाच ।

व्यूहेष्वालोड्यमानेषु पाण्डवानां ततस्ततः ।
सुदूरमन्वयुः पार्थाः पाञ्चालाः सह सोमकैः ॥ १
वर्तमाने तथा रौद्रे संग्रामे लोमहर्षणे ।
प्रक्षये जगतस्तीव्रे युगान्त इव भारत ॥ २
द्रोणे युधि पराक्रान्ते नर्दमाने मुहुर्मुहुः ।
पाञ्चालेषु च क्षीणेषु वध्यमानेषु पाण्डुषु ॥ ३
नापश्यच्छरणं किंचिद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
चिन्तयामास राजेन्द्र कथमेतद्भविष्यति ॥ ४
तत्रावेक्ष्य दिशः सर्वाः सव्यसाचिदिदृक्षया ।
युधिष्ठिरो ददर्शार्थं नैव पार्थं न माधवम् ॥ ५
सोऽपश्यन्नरशार्दूलं वानरर्षभलक्षणम् ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषमशृण्वन्व्यथितेन्द्रियः ॥ ६
अपश्यन्सात्यकिं चापि वृष्णीनां प्रवरं रथम् ।
चिन्तयाभिपरीताङ्गो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
नाध्यगच्छत्तदा शान्तिं तावपश्यन्नरर्षभौ ॥ ७
लोकोपक्रोशभीरुत्वाद्धर्मराजो महायशाः ।
अचिन्तयन्महाबाहुः शैनेयस्य रथं प्रति ॥ ८ C 7 310 B 7 126 K 7 126

102

1 ^{c}) D4 S अ(G5 आ)दूरम् (for सुदूरम्) D7 8 अन्वगु (for यु) B (except B8) D5 पार्थान्, S द्रोण (for पार्था) — Dn2 om 1^{d}–2^{d} D7 om 1^{d}–3^{b} — ^{d}) G1 M पांसवा (for पाञ्चाला) B1 8 4 Dc1 transp सह and सोमकै Ś1 K (except K5) D1 T G2 सोमका, D4 कैकयै (for सोमकै)

2 Dn2 D7 om 2 (of v l 1) — ^{a}) G3 (orig as in text, *inf lin*) महा (for तथा) D2 घोरे, T G3 द्रोणे (for रौद्रे) — ^{b}) Ś2 B2 S रोम (for लोम) — ^{c}) Ś K D2 4–6 8 सक्षये, D1 संक्षयो, G1 M प्रक्षयो (for प्रक्षये) Ś K1–4 D1 तीक्ष्णे, Dn1 तीव्र, G1 M तीव्रो (for तीव्रे) — ^{d}) G1 M1 2 धामवत् (for भारत)

3 D7 om 3^{ab} (cf. v l 1) — ^{a}) D6 lacuna for पराक्रान्ते — ^{b}) K1 3 D1 नंदमाने, D2 मर्दमाने, D6 lacuna, G1 M1, 2 नदत्यपि (for नर्दमाने) — ^{c}) K3 B1 8 पंचालेषु D4 om. च K1 च छिन्नेषु, G1 प्रनष्टेषु (for च क्षीणेषु) Dc1 Dn1 वध्यमानेषु योधेषु — ^{d}) G1 M त्रास्यमानेषु (for वध्य) B1–3 Dc1 Dn1 पाण्डवेयेषु भारत

4 ^{a}) Ś2 K1–3 B4 Dc1 Dn1 G1–3 5 M कच्चिद् (for किं) D3 नापश्यत रणे किंचिद् — ^{b}) G1 M सहार्य स, G2 धर्मपुत्रो (for राजो) — D2 om (hapl) 4^{c}–7^{d} — ^{c}) B1 2 Dc1 Dn1 धर्मात्मा, D4 राजेंद्र (for राजेन्द्र) — ^{d}) D6 स्वेतद् (for ए)

5 D2 om 5 (of v l 4) — ^{a}) Ś2 K2 T G2–5 तत्र वीक्ष्य, B1 3 5 Dn1 ततो वीक्ष्य, B2 D5 तदा (D5 °था) वेक्ष्य, D4 7 तत्रावेक्ष (sic), D6 तत प्रेक्ष्य (for तत्रावेक्ष्य)

6 D2 om 6 (cf v l 4) — ^{a}) Ś2 रथ (for नर) B2 S (except G4 M5) शार्दूलो (for °लं) — ^{b}) B5 lacuna for भलक्षणम् B1 2 (marg, orig as in text) 3 वरवानरकेतन, G2 वानरध्वजलक्षण — ^{c}) D4 गाजीवस्य — ^{d}) G3 न शृण्वन् (for अशृ°)

7 D2 om 7^{abcd} (cf v l 4) — ^{a}) K1–3 D6 अपश्यत्, G1 M1 2 नापश्यत् (for अपश्यन्) B1–3 Dc1 Dn1 चैव (for चापि) — ^{b}) G1 M तथा (for रथम्) — ^{c}) K5 चिंतया वि, S तत शोक (for चिन्तयाभि) — B3 D5 om 7^{e}–8^{b} — ^{e}) S नाभ्यगच्छत् (for नाध्य) D2 तत (for तदा) — ^{f}) G1 M1 2 अपश्यंस्तौ (by transp) K5 Dn2 D3, 4 6–8 नरोत्तमौ (for नरर्षभौ) D2 नापश्यन्नरतर्षभ

8 B4 D6 om 8^{ab} (cf. v l 7) — ^{a}) D2 भीतस्तु (for -भीरुत्वाद्) Ś K1–3 लोकोपाक्रोशभीरुत्वाद्, G1 M लोकापवादभी Cd cites उपक्रोश° — ^{b}) B (B4 om) Dc1 Dn1 T G2–5 धर्मपुत्रो (for °राजो) B3 5 G1 M1 2 युधिष्ठिर, D4 महामना, D7 **मना, D8 महायश (for यशा) — ^{d}) Ś2 K1–3 D1 सात्वतस्य, D4 7 सैनेयस्य (for शै)

9 Before 9, G1 4 M ins युधिष्ठिर — ^{a}) B2 चापि (for चैव) — ^{b}) N (except Ś K1, 2, 4) फा

पदवीं प्रेषितश्चैव फल्गुनस्य मया रणे ।
शैनेयः सात्यकिः सत्यो मित्राणामभयंकरः ॥ ९
तदिदं ह्येकमेवासीद्द्विधा जातं ममाद्य वै ।
सात्यकिश्च हि मे ज्ञेयः पाण्डवश्च धनंजयः ॥ १०
सात्यकिं प्रेषयित्वा तु पाण्डवस्य पदानुगम् ।
सात्वतस्यापि कं युद्धे प्रेषयिष्ये पदानुगम् ॥ ११
करिष्यामि प्रयत्नेन भ्रातुरन्वेषणं यदि ।
युयुधानमनन्विष्य लोको मां गर्हयिष्यति ॥ १२
भ्रातुरन्वेषणं कृत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
परित्यजति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ १३
लोकापवादभीरुत्वात्सोऽहं पार्थं वृकोदरम् ।
पदवीं प्रेषयिष्यामि माधवस्य महात्मनः ॥ १४
यथैव च मम प्रीतिरर्जुने शत्रुसूदने ।
तथैव वृष्णिवीरेऽपि सात्वते युद्धदुर्मदे ॥ १५
अतिभारे नियुक्तश्च मया शैनेयनन्दनः ।
स तु मित्रोपरोधेन गौरवाच्च महाबलः ।
प्रविष्टो भारतीं सेनां मकरः सागरं यथा ॥ १६
असौ हि श्रूयते शब्दः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
मिथः संयुध्यमानानां वृष्णिवीरेण धीमता ॥ १७
प्राप्तकालं सुबलवन्निश्चित्य बहुधा हि मे ।
तत्रैव पाण्डवेयस्य भीमसेनस्य धन्विनः ।
गमनं रोचते मह्यं यत्र यातौ महारथौ ॥ १८

ल्गुनस्य Ś K1 3 4 D2 8 T G3 4 महारणे, K2 धनजय, B1 2 5 G2 महामृधे, B3 Dc1 Dn1 मया मृधे (for मया रणे) — c) D4 सैनेय B4 D3 शूरो, T सद्यो, G1 M1-3 5 संखे, G2 सोद्य, M4 संधे (for सत्यो) B3 (marg as in text) 3 5 Dc1 Dn1 गतः स पुरुषव्याघ्रो

10 a) Ś1 तदेक हीदमेवासीद्, ० B (except B4) Dc1 Dn1 द्वैध चित्तमिद मेद्य, G1 M शातम (M3-5 तन्ममा)-प्येवमवेद — b) K5 तमद्य, B4 D2 3 5 6 मनोद्य, D7 8 मयाद्य (for ममाद्य) B4 D3 मे (for वै) B1-3 5 Dc1 Dn1 पार्थसात्वतयोः कृते, G1 M द्विधा जात मन पुनः — c) D3 6 स तु, D7 8 चेह, T G2-5 चापि (for च हि) K4 D1 स हि (for हि मे) K5 B5 Dn D4 5 7 8 विज्ञेयः, T मैत्रेय, G4 वार्ष्णेय (for मे ज्ञेय) D3 सात्यकिश्चाहमाज्ञेय (sic), G1 M सत्यकश्चैव मे ज्ञेय — d) Ś K1-4 D2 8 फ (K4 D2 फा)ल्गुनश्

11 a) G1 M1 2 सत्यक (for सात्यकिं) D7 8 [भ्रा]शु, G1 M1 2 5 च (for तु) — b) Ś K1-4 D2 फ- (K4 D2 फा)ल्गुनस्य (for पाण्डवस्य) — K5 om (hapl) 11cd, B3 reads the same on marg — c) D2 G2 स (G3 सा)त्यकेश्च, G1 M सत्यकस्य (for सात्वतस्य) K1-3 किं (for क)

12 b) K4 lacuna, D1 युधि, D6 T G3 M3 प्रति (for यदि) — c) K4 D4 5 7 8 अनन्वेष्य, D2 अहं ज्ञास्ये (for अनन्विष्य) — d) K (except K5) G1 M लोको मा, D4 लोकाना (for लोको मा) B3 गर्हयेत्तु तत्, Dc1 Dn1 °येत्तत (for °यिष्यति)

13 b) Ś K1-4 D (except Dc1 Dn) M3-5 धर्मपुत्रो (for °राजो) — d) B1 सात्वता, B3 3 Dc1 Dn1 G2 5 सात्वत (for सात्यकिं) G5 lacuna for सत्यविक्रमम्

14 a) K4 om from त्वा up to वृष्णि (in 15c) B1 (marg, orig as in text) लोकप्रवादभीरुत्वात्, marg also लोकावचाद°; B3 लोकापरागभी°, Dn3 लोकोपरवभी°, D3 6 लोकोपक्रोशभी, T G2-5 M1 2 लोके (G5 lacuna) परमभी, G1 लोकोपवादभी°

15 K4 om up to वृष्णि (cf v l 14) — a) B1 3 Dc1 मे परा, D5 मम च (by transp) — c) B. यथैव (for तथैव) D2 तु (for ऽपि) M3-5 तथैव च मम प्रीति — d) Ś1 K2 4 युधि (for युद्ध) — After 15, D3 6 read 39c–41b for the first time, repeating the same in the proper place

16 D3 6 om 16 — a) T G3 4 अतिभार (for °भारे) D2 तु (for नि) — b) K4 D4 सैनेय (for शैनेय) — c) Ś1 Dn2 च (for तु) K3 मित्रापरोधेन, S मित्रानु° (for मित्रोप) — d) B Dc1 Dn1 ममानघ (B4 Dc1 °घ) (for महाबल) — After 16, Dn3 reads 39c–41b for the first time, repeating the same in the proper place

17 c) D2 मृधे (for मिथ) G1 M1 2 प्रयुध्यमानाना (for संयुध्य°)

18 a) K4 D4 सुयत्यान्, B1-3 Dc1 Dn1 हि यत्नव (Dn1 °वा)न्, D3 सुय° °न्, S अह मन्ये (for सुबलवन्) — b) K. 4 B1 . Dn2 D4 . 7 8 निश्चित

न चाप्यसह्यं भीमस्य विद्यते भुवि किंचन ।
शक्तो ह्येष रणे यत्तान्पृथिव्यां सर्वधन्विनः ।
स्वबाहुबलमास्थाय प्रतिव्यूहितुमञ्जसा ॥ १९
यस्य बाहुबलं सर्वे समाश्रित्य महात्मनः ।
वनवासान्निवृत्ताः स्म न च युद्धेषु निर्जिताः ॥ २०
इतो गते भीमसेने सात्वतं प्रति पाण्डवे ।
सनाथौ भवितारौ हि युधि सात्वतफल्गुनौ ॥ २१
कामं त्वशोचनीयौ तौ रणे सात्वतफल्गुनौ ।
रक्षितौ वासुदेवेन स्वयं चास्त्रविशारदौ ॥ २२

अवश्यं तु मया कार्यमात्मनः शोकनाशनम् ।
तस्माद्भीमं नियोक्ष्यामि सात्वतस्य पदानुगम् ।
ततः प्रतिकृतं मन्ये विधानं सात्यकिं प्रति ॥ २३
एवं निश्चित्य मनसा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
यन्तारमब्रवीद्राजन्भीमं प्रति नयस्व माम् ॥ २४
धर्मराजवचः श्रुत्वा सारथिर्हयकोविदः ।
रथं हेमपरिष्कारं भीमान्तिकमुपानयत् ॥ २५
भीमसेनमनुप्राप्य प्राप्तकालमनुस्मरन् ।
कश्मलं प्राविशद्राजा बहु तत्र समादिशन् ॥ २६　C 7 | B 7 | K 7 |

(for त्य) Ś1 D2 [म्र]पि (for हि) S यान भीमस्य तत्र तु — c) K4 B1 D1 यत्र (for तत्र) B1 Dc1 D2 6 S वै (for [ए]व) — d) K5 M3–5 धीमत, B4 संयुगे (for धन्विन) — e) G3 [s]व्यग्र (for मह्यं) T G1, 3–5 M गमन रोचये व्यक्त — f) S यत्र यातो महारथ

19 a) Ś1 चाविषह्यं, G1 M1 3–5 चाप्यसाध्यं, M2 चास्य साध्यं (for चाप्यसह्य) T G2–5 नासाध्यं भीमसेनस्य — b) G4 lacuna for भुवि — K4 om. 19c–20b — c) B2 3 Dc1 एष (for ह्येष) K5 B3 5 Dn2 D2 5 7 8 G1 M यत्त ; B1–3 Dc1 Dn1 हत्तु, G3 5 यस्मात् (for यत्तान्) — d) Ś K1–3 D1 पृथिवी (for व्या) B4 5 D5 G5 M3–5 धन्विनां, Dn2 धन्वन (for धन्विन) — e) B1, 3 Dc1 Dn D3 6 S आश्रित्य (for आस्थाय) — f) D6 प्रत्यव्यूहितुम् D2 ओजसा (for अञ्जसा) B (except B4) Dc1 Dn1 भीमसेनो वि(Dc1 Dn1 °नोरि)-मर्दन

20 K4 Dn1 om. 20ab (for K4, cf. v l 19) — c) K4 D1 निववृते, B1 3 निवृत्ता स्मो — d) M3–5 तु (for च) G1 M1, 2 युद्धेन (for षु) Ś1 विश्रुता, D3, 6 निर्वृता (for निर्जिता)

21 a) T G2–5 प्रयातेन च (G5 स) भीमेन, G1 M सम्प्रयातेन भीमेन (M3 4 तेन भीमे तु, M5 से तु भीमे च [sup lin तु]) — b) T G2–5 सात्यर्कि, G1 M सत्यक (for सात्वत) K5 संयुगे, S (M5 [sup lin] as in text) पांडव (for पाण्डवे) — c) S नाथवतौ भवेतां तौ — d) K5 युद्धे (for युधि) G1 M सत्यक (for सात्वत) Ś2 पांडवौ, K1, 4 5 B4 5 D1, 3 4 5 6 -फाल्गुनौ B1–3 Dc1 युधि (Dc1 °द्धे) सात्यकिफाल्गुनौ, D2 युधि फाल्गुणसात्यकी, D5 युधि फाल्गुनपांडवौ

22 D3 6 om (hapl) 22ab, D7 8 read the same after 29 — a) G4 कर्म (for काम) K1 3 5 B1–3 Dn2 D1, 2 त्वशौचनीयौ, K4 तु शोच°, B4 5 न शोच°, G M ह्यशोच (for त्वशोच) T कामस्य शोचनीयौ तु — b) K4 D1 M3 5 युधि (for रणे) M3, 5 सत्यक (for सात्वत) K2 4 5 Dn2 D4 6 7 8 -फाल्गुनौ B Dc1 Dn1 D2 रणे फाल्गुन(D2 °ण)सात्यकी, T G M1, 2 रणे शूरौ महारथौ, M4 रणे फल्गुनसत्यकौ — d) K1 2 शास्त्र, D6 शस्त्र (for चास्त्र) Ś1 स्वयं शस्त्रभृतां वरौ

23 d) S (except G5) सत्यकस्य (for सात्वतस्य) D5 रथं प्रति (for पदानुगम्) — D5 om (hapl) 23ef — e) B2 (marg, orig as in text) प्रीतिकृतं (for प्रति°) — f) B2 (marg) 5 Dc1 Dn1 सात्वत, G1 M सत्यक (for सात्यकिं)

24 Before 24, S ins संजय — a) D5 बहुधा (for मनसा) — D5 om 24c–25b — c) B (except B4) Dc1 Dn1 D1 6–8 राजा (for राजन्) — d) G1 M भीमसेनाय मा वह

25 D5 om 25ab (cf v l 24) — b) G1 M धर्मराजस्य सारथि — c) K4 Dc1 Dn1 D3, 4 6 7 -परिस्कार Cd cites भीमपरिस्कार — d) B1 उपावहत्, B2 3 Dc1 Dn1 T G3–5 उदावहत्, D4 समपातयत्, G2 अथागमत् (for उपानयत्) G1 M भीमसेनान्तिकेवहत् (G1 °न्)

26 a) B3 भीमांतिकम् (for भीमसेनम्) S (except G2 5) भीमसेनरथं प्राप्य — b) G1 M कृच्छ्र- (for प्राप्त) — d) D2 [अ]वशस् (for बहु) Ś K1–4 सत्त्व, D3 T G2–5 तत्तत् (for तत्र) Ś2 K3 Dc1 Dn D1–3 5–8 T G2 समादिशत्, K4 D4 G3 4 °विशत् (for दि-

पदवीं प्रेपितश्चैव फल्गुनस्य मया रणे ।
शैनेयः सात्यकिः सत्यो मित्राणामभयंकरः ॥ ९
तदिदं ह्येकमेवासीद्द्विधा जातं ममाद्य वै ।
सात्यकिश्च हि मे ज्ञेयः पाण्डवश्च धनंजयः ॥ १०
सात्यकिं प्रेषयित्वा तु पाण्डवस्य पदानुगम् ।
सात्वतस्यापि कं युद्धे प्रेषयिष्ये पदानुगम् ॥ ११
करिष्यामि प्रयत्नेन भ्रातुरन्वेषणं यदि ।
युयुधानमनन्विष्य लोको मां गर्हयिष्यति ॥ १२
भ्रातुरन्वेषणं कृत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
परित्यजति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ १३
लोकापवादभीरुत्वात्सोऽहं पार्थं वृकोदरम् ।
पदवीं प्रेषयिष्यामि माधवस्य महात्मनः ॥ १४
यथैव च मम प्रीतिरर्जुने शत्रुसूदने ।
तथैव वृष्णिवीरेऽपि सात्वते युद्धदुर्मदे ॥ १५
अतिभारे नियुक्तश्च मया शैनेयनन्दनः ।
स तु मित्रोपरोधेन गौरवाच्च महाबलः ।
प्रविष्टो भारतीं सेनां मकरः सागरं यथा ॥ १६
असौ हि श्रूयते शब्दः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
मिथः संयुध्यमानानां वृष्णिवीरेण धीमता ॥ १७
प्राप्तकालं सुबलवन्निश्चित्य बहुधा हि मे ।
तत्रैव पाण्डवेयस्य भीमसेनस्य धन्विनः ।
गमनं रोचते मह्यं यत्र यातौ महारथौ ॥ १८

ल्गुनस्य Ś K1 3 4 D2 3 T G3 4 महारणे, K2 धनजय, B1. 2 5 G2 महामृधे, B3 Dc1 Dn1 मया मृधे (for मया रणे) — c) D4 सैनेय B4 D2 शूरो, T सद्यो, G1 M1–3 5 संखे, G2 सोद्य, M4 संधे (for सत्यो) B2 (marg as in text) 3 5 Dc1 Dn1 गत· स पुरुषव्याघ्रो

10 a) Ś1 तदेकं हीदमेवासीद्,॰ B (except B4) Dc1 Dn1 द्वैधं चित्तमिद मेद्य, G1 M शांतम (M3–5 तन्ममा)-प्येवमवेद्ं — b) K5 तमद्य, B4 D2 3 5 6 मनोद्य, D7 8 मयाद्य (for ममाद्य) B1 D2 मे (for वै) B1–3 5 Dc1 Dn1 पार्थसात्वतयो· कृते, G1 M द्विधा जातं मन पुन — c) D3 6 स तु, D7 8 चेह, T G2–5 चापि (for च हि) K4 D1 स हि (for हि मे) K5 B5 Dn D4. 5 7 8 विज्ञेय·, T मैत्रेय, G4 वार्ष्णेय (for मे ज्ञेय) D2 सात्यकिश्चाहमाज्ञेय (810), G1 M सत्यकश्चैव मे ज्ञेय — d) Ś K1–4 D2 8 फ(K4 D2 फा)ल्गुनश्च

11 a) G1 M1 2 सत्यक (for सात्यकिं) D7 8 [भ्रा]तु, G1 M1 2 5 च (for तु) — b) Ś K1–4 D2 फ(K4 D2 फा)ल्गुनस्य (for पाण्डवस्य) — K5 om (hapl) 11cd, B2 reads the same on marg — c) D2 G2 स(G2 सा)त्यकेश्च, G1 M सत्यकस्य (for सात्वतस्य) K1–3 किं (for क)

12 b) K4 lacuna, D1 युधि, D6 T G3 M3 प्रति (for यदि) — c) K4 D4 5 7 8 अनन्वेष्य, D2 अर्हन्नास्ये (for अनान्विष्य) — d) K (except K5) G1 M लोको मा, D4 लोकाना (for लोको मा) B2 गर्हयेत्तु तत्, Dc1 Dn1 ॰येत्तत (for ॰यिष्यति)

13 b) Ś K1–4 D (except Dc1 Dn) M3–5 धर्मपुत्रो (for ॰राजो) — d) B1 सात्वता, B2 3 Dc1 Dn1 G2 5 सात्वत (for सात्यकिं) G5 lacuna for सत्यविक्रमम्

14 a) K4 om from त्वा up to वृष्णि (in 15c) B1 (marg, orig as in text) लोकमपवादभीरुत्वाद्, marg also लोकावदाद॰, B2 लोकापरागभी, Dn2 लोकोपरवभी॰, D3 6 लोकोपक्रोशभी॰, T G2–5 M1 2 लोके (G5 lacuna) परमभी॰, G1 लोकोपवादभी॰

15 K4 om up to वृष्णि (cf. v l 14) — a) B1 3 Dc1 मे परा, D5 मम च (by transp) — c) B5 यथैव (for तथैव) D2 तु (for ऽपि) M3–5 तथैव च मम प्रीति — d) Ś1 K2 4 युधि (for युद्ध-) — After 15, D3 6 read 39c–41b for the first time, repeating the same in the proper place

16 D3 6 om 16 — a) T G3 4 अतिभार- (for ॰भारे) D2 तु (for नि) — b) K4 D4 सैनेय (for शैनेय) — c) Ś2 Dn2 च (for तु) K3 मित्रापरोधेन, S मित्रानु॰ (for मित्रोप) — d) B Dc1 Dn1 ममानघ (B4 Dc1 ॰घ) (for महाबल) — After 16, Dn2 reads 39c–41b for the first time, repeating the same in the proper place

17 c) D2 मृधे (for मिथ) G1 M1 2 प्रयुध्यमानाना (for संयुध्य॰)

18 a) K4 D4 5 सुबलवान्, B1–3 Dc1 Dn1 हि बलव(Dn1 ॰वा)न्, D3 सुबलवन्, S अह मन्ये (for सुबलवन्) — b) K· 5 B1. Dn2 D4 5 7 8 निश्चितं

न चाप्यसह्यं भीमस्य विद्यते भुवि किंचन ।
शक्तो ह्येष रणे यत्तान्पृथिव्यां सर्वधन्विनः ।
स्वबाहुबलमास्थाय प्रतिव्यूहितुमञ्जसा ॥ १९
यस्य बाहुबलं सर्वे समाश्रित्य महात्मनः ।
वनवासान्निवृत्ताः स्म न च युद्धेषु निर्जिताः ॥ २०
इतो गते भीमसेने सात्वतं प्रति पाण्डवे ।
सनाथौ भवितारौ हि युधि सात्वतफल्गुनौ ॥ २१
कामं त्वशोचनीयौ तौ रणे सात्वतफल्गुनौ ।
रक्षितौ वासुदेवेन स्वयं चास्त्रविशारदौ ॥ २२
अवश्यं तु मया कार्यमात्मनः शोकनाशनम् ।
तस्माद्भीमं नियोक्ष्यामि सात्वतस्य पदानुगम् ।
ततः प्रतिकृतं मन्ये विधानं सात्यकिं प्रति ॥ २३
एवं निश्चित्य मनसा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
यन्तारमब्रवीद्राजन्भीमं प्रति नयस्व माम् ॥ २४
धर्मराजवचः श्रुत्वा सारथिर्हयकोविदः ।
रथं हेमपरिष्कारं भीमान्तिकमुपानयत् ॥ २५
भीमसेनमनुप्राप्य प्राप्तकालमनुस्मरन् ।
कश्मलं प्राविशद्राजा बहु तत्र समादिशन् ॥ २६ C 7 B 7 K 7

(for त्य) Ś1 D2 [अ]पि (for हि) S यान भीमस्य तत्र तु —c) K4 B1 D1 यत्र (for तत्र) B1 Dc1 D3 6 S वै (for [ए]व) —d) K5 M3–5 धीमत, B4 सयुगे (for धन्विन) —e) G2 [ऽ]व्यग्र (for मह्यं) T G1 3–5 M गमन रोचये व्यक्त —f) S यत्र यातो महारथ

19 a) Ś1 चाविषह्यं, G1 M1 3–5 चाप्यसाध्य, M2 चास्य साध्यं (for चाप्यसह्यं) T G2–5 नासाध्य भीमसेनस्य —b) G4 lacuna for भुवि —K4 om. 19c–20b —c) B2 3 Dc1 एष (for ह्येष) K5 B4 5 Dn2 D2 5 7 8 G1 M यत्त, B1–3 Dc1 Dn1 हत्तु, G3 5 यत्नात् (for यत्तान्) —d) Ś K1–3 D1 पृथिवी (for व्यां) B4 5 D5 G3 M3–5 धन्विनां, Dn2 धन्वन (for धन्विन) —e) B1 3 Dc1 Dn D3 6 S आश्रित्य (for आस्थाय) —f) D6 प्रत्यव्यूहितुम् D2 ओजसा (for अञ्जसा) B (except B4) Dc1 Dn1 भीमसेनो वि(Dc1 Dn1 नोरि)-मर्दन

20 K4 Dn1 om. 20ab (for K4, of v l. 19) —c) K4 D1 निववृते, B1 3 निवृत्ता स्मो —d) M3–5 तु (for च) G1 M1 2 युद्धेन (for षु) Ś1 विश्रुता, D3 6 निर्वृता (for निर्जिता)

21 a) T G2–5 प्रयातेन च (G5 स) भीमेन, G1 M संप्रयातेन भीमेन (M3 4 तेन भीमे तु, M5 ते तु भीमे च [sup lin तु]) —b) T G2–5 सात्यकिं, G1 M सत्यक (for सात्वत) K5 सयुगे, S (M5 [sup lin] as in text) पाण्डवं (for पाण्डवे) —c) S नाथवंतौ भवेतां तौ —d) K5 युद्धे (for युधि) G1 M सत्यक- (for सात्वत) Ś2 पाण्डवौ, K1, 4 5 B4 5 D1 3 4, 6 8 -फाल्गुनौ B1–3 Dc1 युधि (Dc1 °द्धे) सात्यकिफाल्गुनौ, D2 युधि फाल्गुणसात्यकी, D5 युधि फाल्गुनपांडवौ

22 D3 6 om (hapl) 22ab, D7 8 read the same after 29 —a) G4 कर्म (for काम) K1 3 5 B1–3 Dn2 D1 2 त्वशौचनीयौ, K4 तु शोच°, B4 5 न शोच°, G M ह्यशोच (for त्वशोच°) T कामस्य शोचनीयौ तु —b) K4 D1 M3 5 युधि (for रणे) M3 5 सत्यक (for सात्वत) K2 4 5 Dn2 D1 5 7 8 -फाल्गुनौ B Dc1 Dn1 D2 रणे फाल्गुन(D2 °ण)सात्यकी, T G M1. 2 रणे शूरौ महारथौ, M4 रणे फल्गुनसत्यकौ —d) K1 2 शास्त्र, D6 शस्त्र (for चास्त्र) Ś1 स्वय शस्त्रभृता वरौ

23 d) S (except G5) सत्यकस्य (for सात्वतस्य) D5 रथं प्रति (for पदानुगम्) —D5 om (hapl.) 23ef —e) B2 (marg, orig as in text) प्रीतिकृतं (for प्रति°) —f) B2 (marg) 5 Dc1 Dn1 सात्वत, G1 M सत्यक (for सात्यकिं)

24 Before 24, S ins संजय· —a) D5 बहुधा (for मनसा) —D5 om 24c–25b —c) B (except B4) Dc1 Dn1 D1 6–8 राजा (for राजन्) —d) G1 M भीमसेनाय मा वह

25 D5 om 25ab (of v l 24) —b) G1 M धर्मराजस्य सारथि —c) K4 Dc1 Dn1 D3 4, 6 7 -परिस्कार Cd cites भीमपरिस्कार —d) B1 उपावहत्, B2 3 Dc1 Dn1 T G3–5 उदावहत्, D4 अपातयत्, G2 अथागमत् (for उपानयत्) G1 M भीमसेनान्तिकेवहत् (G1 °न्)

26 a) B3 भीमान्तिकम् (for भीमसेनम्) S (except G2 5) भीमसेनरथं प्राप्य —b) G1 M कृच्छ्र (for प्राप्त) —d) D2 [अ]वशस् (for बहु) Ś K1–4 सर्व्वं, D3 T G2–5 सत्तत् (for तत्र) Ś2 K3 Dc1 Dn D1–3 5–8 T G2 समादिशत्, K4 D4 G3 4 °विशत् (for दि

यः सदेवान्सगन्धर्वान्दैत्यांश्चैकरथोऽजयत् ।
तस्य लक्ष्म न पश्यामि भीमसेनानुजस्य ते ॥ २७
ततोऽब्रवीद्धर्मराजं भीमसेनस्तथागतम् ।
नैवाद्राक्षं न चाश्रौषं तव कश्मलमीदृशम् ॥ २८
पुरा हि दुःखदीर्णानां भवान्गतिरभूद्धि नः ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र शाधि किं करवाणि ते ॥ २९
न ह्यसाध्यमकार्यं वा विद्यते मम मानद ।
आज्ञापय कुरुश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः ॥ ३०
तमब्रवीदश्रुपूर्णः कृष्णसर्प इव श्वसन् ।
भीमसेनमिदं वाक्यं प्रम्लानवदनो नृपः ॥ ३१
यथा शङ्खस्य निर्घोषः पाञ्चजन्यस्य श्रूयते ।
प्रेरितो वासुदेवेन संरब्धेन यशस्विना ।
नूनमद्य हतः शेते तव भ्राता धनंजयः ॥ ३२
तस्मिन्विनिहते नूनं युध्यतेऽसौ जनार्दनः ।
यस्य सत्त्ववतो वीर्यमुपजीवन्ति पाण्डवाः ॥ ३३
यं भयेष्वभिगच्छन्ति सहस्राक्षमिवामराः ।
स शूरः सैन्धवप्रेप्सुरन्वयाद्भारतीं चमूम् ॥ ३४
तस्य वै गमनं विद्मो भीम नावर्तनं पुनः ।

शन्) G1 M बभाषे च वृकोदर — After 26, B Dc1 Dn1 ins

758* स कश्मलसमाविष्टो भीममाहूय पार्थिव ।
अब्रवीद्वचन राजन्कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिर ।

[(L 1) B1 3 Dc1 Dn1 स कश्मल, B5 कश्मल स (for स कश्मल-) — (L 2) B1 3 Dc1 Dn1 राजा (for राजन्)]

27 Before 27, G1 M ins युधिष्ठिर — ^{b}) S सर्वांश्च (for दैत्यांश्च) D5 एक- (for चैक-)

28 Before 28, S ins सजय — ^{a}) B1-3 Dc1 Dn1 D2 S तमब्रवीद् (for ततोऽब्र°) B1 (marg as in text) 2 3 5 Dc1 Dn1 महाबाहुर्, D2 T G3-5 तदा राजन्, G1 M महाराज (for धर्मराज) — ^{b}) B1 (marg) भीमसेनं B (except B4) Dc1 Dn1 युधिष्ठिरं (for तथागतम्) — Before 28^{cd}, B4 ins भीमसेन उवाच — ^{c}) K4 नैवाश्रौषं न चाद्राक्ष — K4 om. 28^{d}–29^{c}

29 K4 om. 29^{abc} (cf. v l 28) — ^{a}) B5 Dn2 [अ]ति- (for हि) B4 दीप्ताना, B5 पूर्णाना, D2 -तीर्णानां (for -दीर्णाना) S पुरा दु खान्विताना हि — ^{b}) K2 भवानातिर् (for भवान्गतिर्) B1-3 Dc1 Dn1 भवान्नोऽभूत्परायण (B2 °ण), B4 5 D2 T G2-5 M3-5 भवान्भवति नो गति, G1 M1. 2 भवान्हि परमा गति — ^{c}) B1-3 Dc1 Dn1 T G2-5 M3-5 उत्तिष्ठ (B3 G3. 4 °ष्ठा-) धत्स्व, G1 M1. 2 समुत्तिष्ठस्व (for उत्तिष्ठोत्तिष्ठ) B1-3 Dc1 Dn1 D2 S कौंतेय (for राजेन्द्र) — B1-3 Dc1 Dn1 repeat 29^{d}–30^{a} after 30^{abc} — ^{d}) D2 G1 M1. 2 ब्रूहि (for शाधि) G1 M [अ]द्य (for ते) B1-3 Dc1 Dn1 (all first time) यन्न कृत्यमनतर — After 29, D7 8 read 22^{ab}

30 For the repetition in B1-3 Dc1 Dn1, cf v l 29 — ^{a}) K1 सख्यम्, K2 साध्यम्, D2 कार्यम् (for [अ]साध्यम्) B1-3 Dc1 Dn1 (all first time) न ह्यकार्यमसाध्यं वा, B1-3 Dc1 Dn1 (all second time) मयि स्थिते नरव्याघ्र — ^{c}) D2 नृपश्रेष्ठ (for कुरु°) — ^{d}) Ś1 स्म शोके, G1 M1 2 शोकेन (for च शोके)

31 Before 31, G1 2 4. 5 M ins सजय — ^{b}) B1-3 Dc1 Dn1 कृष्णोरग (for कृष्णसर्प)

32 Before 32, B4 G1 M ins युधिष्ठिर — For 32^{ab}, B (except B4) Dc1 Dn1 S subst

759* यथा हि पाञ्चजन्यस्य श्रूयते निनदो महान् ।

[S श्रूयते (for यथा हि) S यथा शङ्खस्य निस्वन (for the post half)]

— ^{c}) B D (except D1 2) पूरितो, T G3 4 प्रेषितो, G1 M ईरितो (for प्रेरितो) — ^{d}) B1-3 Dc1 Dn D3 6 S (except G5) तरस्विना, D2 महात्मना (for यशस्विना) — ^{e}) T G3 4 सख्ये, G1 2 M सखे (for शेते) — ^{f}) T G2-5 transp तव and भ्राता

33 ^{a}) B2 Dc1 Dn1 अस्मिन् (for त°) K1 D6 विनिहिते (for °हते) — ^{b}) S स (for ऽसौ) — ^{c}) K3 तस्य (for यस्य) — ^{d}) B2 D1 5 7 8 ह्युपजीवति (for उपजीवन्ति)

34 ^{a}) Dn1 D2 3. 6 G5 [अ]पि, M3-5 [अ]धि (for [अ]भि-) — ^{c}) B5 य (for स) B2 सैंधव (for °व-) — ^{d}) B2 3 Dc1 अविशद्, G1 M अत्यगाद् (for अन्वयाद्)

35 With 35^{ab}, cf 760*, line 6 — ^{a}) Ś2 यस्य वै, D1 तस्यैव (for तस्य वै) D6 om from गमनं up

श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयो महाभुजः ॥ ३५
व्यूढोरस्को महास्कन्धो मत्तद्विरदविक्रमः ।
चकोरनेत्रस्ताम्राक्षो द्विषतामघवर्धनः ॥ ३६
तदिदं मम भद्रं ते शोकस्थानमरिंदम ।
अर्जुनार्थं महाबाहो सात्वतस्य च कारणात् ॥ ३७
वर्धते हविषेवाग्निरिध्यमानः पुनः पुनः ।
तस्य लक्ष्म न पश्यामि तेन विन्दामि कश्मलम् ३८
तं विद्धि पुरुषव्याघ्रं सात्वतं च महारथम् ।
स तं महारथं पश्चादनुयातस्तवानुजम् ।
तमपश्यन्महाबाहुमहं विन्दामि कश्मलम् ॥ ३९　C 7 81 P 7 12 K 7 12

---

to केशो (in 35^c) Dn1 D2 4 7 8 G M विम्र, T वीर (for विशो) —^{b}) D7 8 भीमे च, T G2–5 न च हि (for भीम न) Ś2 नावर्तते (for र्नं) —^{d}) K5 D4 5 7 8 महारथ, D2 G2 च पाण्डव (for महाभुज)

36 ^{a}) K5 Dn1 D2 4 5 7 8 T G2–5 महाबाहुर्, B1–3 Dc1 D1 वृषस्कधो (for महा) —^{b}) B2 (marg) गघ, G5 मुक्त (for मत्त) B2 3 -वारण (for द्विरद) G1 M शार्दूलसमविक्रम —^{c}) K1 3 B Dc1 Dn D1 2 G1 M ताम्रास्यो (Dn1 °स्ये), D6 ताम्राक्ष्यो, G2 ताम्राक्ष (for ताम्राक्षो) D4 चकोरनेत्रसदृशो —^{d}) Dn1 द्विषतो (for °ताम्) B4 Dn1 D2 6 T G3 4 भय वर्धन, D3 अघदर्शन; D7 8 अन्ववर्धन (for अघव) — After 36, S ins.

760* मम प्रियहितार्थं च शक्रलोकादिहागत ।
वृद्धोपसेवी धृतिमान्कृतज्ञ सत्यसगर ।
प्रविष्टो महतीं सेनामर्पयन्त्वा धनजय ।
प्रविष्टे च चमू घोरामर्जुने शत्रुनाशने ।
प्रेषित सात्वतो वीर फल्गुनस्य पदानुग ।　[5]
तस्याभिगमन जाने भीम नावर्तनं पुन ।

[(L 1) T G3. 4 मन- (for मम) —(L 2) M3–5 द्युतिमान् (for धृति) G2 विक्रम (for -सगर) —(L 3) G5 भारतीं (for महतीं) —(L 4) G1 M -तापने; G2 5 (also as above) सूदने (for -नाशने) —(L 6) M3 5 तस्यापि (for भि)]

37 M3 om (hapl) 37^a–38^b —^{b}) G1 M (M3 om) महायशा (for अरिंदम) —^{c}) B (except B1) Dc1 Dn1 अर्जुनार्थे (for र्थं) —^{d}) D5 सात्वकस्य (for तस्य) D5 om च

38 M3 om 38^{ab} (cf. v l 37) B4 om 38^a–39^d —^{a}) M1. 2 च (for [ए]व) —^{b}) D3 8 वर्धमान (for इध्य) —^{d}) K1 कल्मष, Dn2 किल्बिष (for कश्मलम्) — After 38, D2 ins 761*

39 K1 B4 om 39^{abcd} (for B4, cf v l. 38) K2 3 D1 M3–5 om. (hapl) 39 —^{a}) D5 तद् (for त) Dc1 Dn1 G1 M1 2 पुरुषव्याघ्र —^{b}) T G1–4 M1 2 महाबल, G5 यश (for रथम्) —^{cd}) S (M3–5 om) त वै (for स त) Ś1 transp महारथं and तवानुज D7 8 महारथ (for रथ) S (M3–5 om) अनुयातं (for °यातस्) — Dn2 reads 39^e–41^b for the first time after 16, D3–6 do the same after 15 —^{e}) S (M3–5 om) असपश्यन् (for तमप°) Dn2 D3 6 (all first time) सहायो नास्ति वै (D6 मे) कश्चिद् —^{f}) D5 तेन (for अह) Dn2 D3 6 (all first time) किल्बिष (for कश्मलम्) — K4 5 B Dc1 Dn D1 3–5 ins after 39 D2 after 38

761* पार्थे तस्मिन्हते चैव युध्यते नूनमग्रणी ।
सहायो नास्य वै कश्चित्तेन विन्दामि कश्मलम् ।

[(L 1) K4 Dn2 D1 3 6 भृशम्, D2 परम् (for नूनम्) —(L 2) K5 D1 3 नास्ति (for नास्य) D6 (marg) तत्फल (for कश्मलम्)]

— While S ins after 39

762* अथैनं पुनराचक्ष्व लोहिताक्ष सकेशवम् ।
[T G3 4 यथा (for अथ)]

— S cont. K4 B Dc1 Dn D1. 2 5 6 ins after 42

763* दृष्ट्वा कुशलिनौ कृष्णौ सात्वतं चैव सात्यकिम् ।
सविद मम कुर्यास्त्व सिंहनादेन पाण्डव ।

[(L 1) Dn1 दृष्टौ (for कृष्णौ) S दृष्ट्वा कुशलिन पार्थं (for the prior half) D6 सत्त्व चैव तु, T G1. 3–5 M मैथवार्थे स (for सात्वत चैव) G1 M1 2 -सत्यक (for सात्यकिम्) G2 लोहिताक्ष सकेशव (for the post half). —(L 2) K4 Dn1 चैव (for मम) S (except M1. 2) कुर्यात्त्व (for °स्त्व)]

— S cont. (cf. 32–33)

764* असौ हि पाञ्चजन्यस्य नदत श्रूयते स्वन ।
क्रुद्धेन वासुदेवेन पूर्यमाणस्य पाण्डव ।
नून विनिहत शूर सव्यसाची परतप ।
पार्थे तस्मिन्हते चैव युध्यते गरुडध्वज ।
न ह्यस्य प्रियकृत्कश्चिदन्य पाण्डव विद्यते ।　[5]

तस्मात्कृष्णो रणे नूनं युध्यते युद्धकोविदः ।
यस्य वीर्यवतो वीर्यमुपजीवन्ति पाण्डवाः ॥ ४०
स तत्र गच्छ कौन्तेय यत्र यातो धनंजयः ।
सात्यकिश्च महावीर्यः कर्तव्यं यदि मन्यसे ।
वचनं मम धर्मज्ञ ज्येष्ठो भ्राता भवामि ते ॥ ४१
न तेऽर्जुनस्तथा ज्ञेयो ज्ञातव्यः सात्यकिर्यथा ।
चिकीर्षुर्मत्प्रियं पार्थ प्रयातः सव्यसाचिनः ।
पदवीं दुर्गमां घोरामगम्यामकृतात्मभिः ॥ ४२

भीमसेन उवाच ।

ब्रह्मेशानेन्द्रवरुणानवहद्यः पुरा रथः ।
तमास्थाय गतौ कृष्णौ न तयोर्विद्यते भयम् ॥ ४३
आज्ञां तु शिरसा बिभ्रदेष गच्छामि मा शुचः ।
समेत्य तान्नरव्याघ्रांस्तव दास्यामि संविदम् ॥ ४४

संजय उवाच ।

एतावदुक्त्वा प्रययौ परिदाय युधिष्ठिरम् ।
धृष्टद्युम्नाय बलवान्सुहृद्भ्यश्च पुनः पुनः ।

[(L 2) G1 M1 2 transp वासुदेवेन and पूर्यमाणस्य — (L 3) G3-5 हि (for वि)]

40 For the repetition in Dn2 D8 6, of v l 39 — a) B4 एष, Dn2 D8 6 (all first time) तस्य (for तस्मात्) B4 मूलं (for नूनं) B1-3 5 Do1 Dn1 तस्मिन्कृष्णो हते नूनं — b) B1-3 5 Dn1 रणकोविद, B4 Dn2 D8 6 (last three first time) युद्धदुर्मद (for °कोविद) — D5 om 40cd — c) = (var) 33cd Ś1 तस्य (for यस्य) Ś1 K1 D4 सत्त्ववतो (for वीर्य°) — d) D4 ह्युपजीवंति — B Do1 Dn1 ins after 40 K2 D8 after 40ab

765* न हि शुध्यति मे भावस्तयोरेव परंतप ।

[K2 D8 मे शुध्यते (for शुध्यति मे) K2 Do1 Dn1 D8 एव (for एव)]

41 For the repetition in Dn2 D8 6, of v l 39 — a) S स्व (for स) Dn2 D8 6 (all first time) न तत्र गच्छेच्छेनेयो — b) G6 भ्राता (for यातो) S स फल्गुन° (for धनंजय) — c) B (except B4) Do1 Dn1 महाबाहु (for °वीर्य) — f) K5 B1 5 D4-8 transp ज्येष्ठो (D1 श्रेष्ठो) and भ्राता G5 श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो) Ś1 तवापि ते, Ś2 K1-3 तवास्मि च (for भवामि ते)

42 G5 partly damaged — a) K4 D1 ततो, S (G5 damaged) न मे (for न ते) — b) G1 M सत्यको (for सात्यकिर्) — c) M3-5 चिकीर्षन् (for °र्षुर्) Ś2 K2-4 तात (for पार्थ) — d) Ś2 K1-3 D1 सयात, K4 6 B Do1 Dn D2-8 स यात° (for प्रयात°) Ś K Dn2 D1 4 5 8 सव्यसाचिन (for °न) — f) S भीरुभिश्चाकृतात्मभि — After 42, K4 B Do1 Dn D1, 2 5 6 ins 763* K4 Dn D1 2 5 ins after the above, K5 D1 7 8 after 42, an addl. colophon [*Sub parvan* K4 5 Dn D1 2 7 8 जयद्रथवध° — *Adhy name* K4 Dn2 भीमसेनप्रवेश, K5 Dn1 D1 7 8 युधिष्ठिरचिंता, D1 सात्यकिप्रवेश, D2 सात्यकिप्रवेशे धर्मवाक्य, D5 युधिष्ठिरचिंताया भीमसेनप्रवेश — *Adhy no* (figures, words or both) Dn1 126, D2 130 — *Śloka no* Dn1 51]

43 a) G1 M2 -वरुणैर् (for वरुणान्) D6 यो ही शानेंद्रवरुणान्, D7 8 ब्रह्मेशानिंद्रव° — b) D8 अवहद्य, T G2-5 अनयद्य, G1 M2 अप्यवध्य (for अवहद्य) — c) K5 समास्थाय (for तमा°) G2 वीरौ (for कृष्णौ)

44 a) Ś1 K5 B3 D2 आज्ञा ते (K5 च), S तवाज्ञा (for आज्ञां तु) K5 B3 गृह्य, D2 4 T G3 बिभ्रन् (for बिभ्रद्) — b) K5 चैप, D2 अद्य, D8 आर्य (for एष) Ś2 मारिष, Dn1 D2 4 5 7 8 मा शुच (for मा शुच) — c) T G2-5 त, G1 M तैर् (for तान्) T G2-5 नरव्याघ्र, G1 M °व्याघ्र (for °व्याघ्रास्) — d) D6 तदा यास्यामि संविद Cd cites संविद (as in text)

45 S om the ref — a) S (except G1 M1 2) वचनं (for प्रययौ) — b) Ś K2 3 D6 परिधाय, K4 D1 प्रणिधाय, B1 4 5 Do1 Dn1 D3 परिहाय, B2 (orig) प्रविहाय, B3 (marg) प्रविहाय, D2 परिपृच्छय, S (except M3-5) अभिवाद्य, Cd परिदाय (as in text) D8 युधिष्ठिरे — c) G1 M1 (*inf lin* as in text) 2 विधिवत् (for बलवान्) — d) K1 सुहृद्भ्या च, G1 M1 2 सम्प्रदाय (for सुहृद्भ्यश्च) M1 (marg, orig as in text) युधिष्ठिर (for पुन पुन) — e) B1-3 5 Do1 Dn1 पार्थतं चाब्रवीद्धीर, D3 6 धृष्टद्युम्नायेदमाह — f) Ś2 महारथ (for °बल)

46 Before 46, G2 4 ins भीम — b) Ś2 B2 (marg, orig as in text) T G2-5 M3-5 महायशः

धृष्टद्युम्नं चेदमाह भीमसेनो महाबलः ॥ ४५
विदितं ते महाबाहो यथा द्रोणो महारथः ।
ग्रहणे धर्मराजस्य सर्वोपायेन वर्तते ॥ ४६
न च मे गमने कृत्यं तादृक्पार्षत विद्यते ।
यादृश रक्षणे राज्ञः कार्यमात्ययिकं हि नः ॥ ४७
एवमुक्तोऽस्मि पार्थेन प्रतिवक्तुं स्म नोत्सहे ।
प्रयास्ये तत्र यत्रासौ मुमूर्षुः सैन्धवः स्थितः ।
धर्मराजस्य वचने स्थातव्यमविशङ्कया ॥ ४८
सोऽद्य यत्तो रणे पार्थं परिरक्ष युधिष्ठिरम् ।
एतद्धि सर्वकार्याणां परमं कृत्यमाहवे ॥ ४९
तमब्रवीन्महाराज धृष्टद्युम्नो वृकोदरम् ।
ईप्सितेन महाबाहो गच्छ पार्थाविचारयन् ॥ ५०
नाहत्वा समरे द्रोणो धृष्टद्युम्नं कथंचन ।
निग्रहं धर्मराजस्य प्रकरिष्यति संयुगे ॥ ५१
ततो निक्षिप्य राजानं धृष्टद्युम्नाय पाण्डवः ।
अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं प्रययौ यत्र फल्गुनः ॥ ५२
परिष्वक्तस्तु कौन्तेयो धर्मराजेन भारत ।
आघ्रातश्च तथा मूर्ध्नि श्रावितश्चाशिषः शुभाः ॥ ५३ C 7 5 B 7 1 K 2 1

G1 M1.2 यथाबल (for महारथ) — c) B1.2.5 Dc1 Dn1 ग्रहीतु (B5 ग्रहणे, Dn1 गृहीतु) धर्मराज वै (B2 स), B8 निगृहीतु धर्मराजं — d) D2 गृह्यते, D8 विद्यते (for वर्तते) B1-3.5 Dc1 Dn1 सर्वोपायैरमीप्सति B1.2 प्सुभि)

47 B4 repeats 47ab after 49 — a) B5 D6 G1 M1.2 गमनं (for °ने) — b) Dn1 पार्थेन (for पार्षत) — c) B1-3 Dc1 Dn1 यादृक्सरक्षणं (B1.3 णे) द्रोणाद् (B1 राज्ञ) — d) Ś K2-4 D1 G1 M आवेदितं, K1 आचोदितं, B1 आवेजितं, B4.5 आवेशितं, D2.4.8 आत्यंतिक, T G2-5 आदर्शितं (T °नं), Cd आत्य यिक (as in text) K5 पुन, D2 G1 M1.2 हित, D7.8 हि मे (for हि न) B2.3 Dc1 Dn1 राज्ञ कृत्य तम हि न

48 a) G1 M तु (for ऽस्मि) — b) K2 स, B2.3.5 D3 G5 च, T G1-4 M हि (for स्म) K4 B1.4 Dc1 Dn D8 न चोत्सहे, D7 ततोत्स° (for स्म नोत्स°) — B3.5 Dn1 om 48cd, Dc1 reads the same on marg — c) D4 मत्वा (for तत्र) S तत्र यास्यामि यत्रासौ — f) B1-3 Dc1 Dn1 इति पार्षत, D4 अति शंकया (for अवि°) — After 48, B1-3.5 Dc1 Dn1 D5 ins

766* यास्यामि पदवीं भ्रातु सात्वतस्य च धीमत ।

49 a) B5 lacuna for द्य यत्तो Dn2 त्वं (for ऽद्य) B1.3 Dc1 Dn1 वीर, S तात (for पार्थं) — c) B2 Dc1 Dn1 S कृत्याना (for °कार्याणा) — d) B4 उच्यते, G1 M एष न (for माहवे) — After 49, B4 repeats 47ab

50 a) T G3.4 तत्राब्रवीन्; G2.5 ततोम (for तम म) B1-3 Dc1 Dn1 महाबाहुर् (for राज) — c) B2 (marg as in text) 3.5 Dc1 Dn1 ईप्सित ते करि ष्यामि Cd cites ईप्सितेन (as in text) — d) D2 S यथासुख, D4.7.8 [अ]व्र(D4 वि)धारयन् (for [अ]विचार°)

51 a) D2.6 न हत्वा (for नाहत्वा) — For 51ab, B2.3.5 Dc1 Dn1 subst

767* मयि जीवति कौन्तेय भारद्वाज कथचन ।

— c) T G3.4 ग्रहण (for निग्रह) — d) B1.2 (marg as in text) 3.5 न (for प्र) B4 करिष्यति महाहवे

52 Before 52, S ins सजय — a) G1 M नि क्षिप्य धर्मराजान — b) Dn2 धृष्टद्युम्ने च (for °म्नाय) K3 B4 Dn2 D4.5.7 T G2-4 पाडव, G1 M पार्थिव (for पाण्डव) B3.5 Dc1 Dn1 धृष्टद्युम्ने महामति (B3 महात्मनि, B5 दुरात्मनि) — c) Ś2 K1 D2.4 G5 गुरु (G5 रु) श्रेष्ठ, D6.7 गुरुज्येष्ठं; T G2-4 कुरुश्रेष्ठ (for गुरु ज्येष्ठं) — d) Ś1 B5 D4.5 येन, D6 तत्र (for यत्र) K4.5 B1.2.4.5 Dn2 D1-8 फाल्गुन, G1 M फल्गुनं (for फल्गुन) B3 Dc1 Dn1 भ्रातर मारुतात्मज

53 a) Ś2 K5 B4 D2.4.5.7.8 च (for तु) — b) S मारुति (for भारत) — For 53ab, B (except B4) Dc1 Dn1 subst

768* राज्ञा मूर्धनि चाघ्रात परिष्वक्तश्च शत्रुहा ।

— c) T G3.4 यथा, G5 महा (for तथा) B1.3 विजयावेदिनिर्घोषा, B2.5 Dc1 Dn1 विजयावेदिनीस्तोषाव् — D6 om 53d-54a — d) Ś1 K1 श्राविताश् T G2-5 तथा, G1 M1.2 शिवा (for शुभा) — After 53, B Dc1 Dn D2.5 ins

769* कृत्वा प्रदक्षिणान्विप्रानर्चितांस्तुष्टमानसान् ।
आलभ्य मङ्गलान्यष्टौ पीत्वा कैरातकं मधु ।

भीमसेनो महाबाहुः कवची शुभकुण्डली ।
साङ्गदः सतनुत्राणः सशरी रथिनां वरः ॥ ५४
तस्य कार्ष्णायसं वर्म हेमचित्रं महार्द्धिमत् ।
विबभौ पर्वतश्लिष्टः सविद्युदिव तोयदः ॥ ५५
पीतरक्तासितसितैर्वासोभिश्च सुवेष्टितः ।
कण्ठत्राणेन च बभौ सेन्द्रायुध इवाम्बुदः ॥ ५६
प्रयाते भीमसेने तु तव सैन्यं युयुत्सया ।
पाञ्चजन्यरवो घोरः पुनरासीद्विशां पते ॥ ५७
तं श्रुत्वा निनदं घोरं त्रैलोक्यत्रासनं महत् ।
पुनर्भीमं महाबाहुर्धर्मपुत्रोऽभ्यभाषत ॥ ५८
एष वृष्णिप्रवीरेण ध्मातः सलिलजो भृशम् ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च विनादयति शङ्खराट् ॥ ५९
नूनं व्यसनमापन्ने सुमहत्सव्यसाचिनि ।
कुरुभिर्युध्यते सार्धं सर्वैश्चक्रगदाधरः ॥ ६०
नूनमार्या महत्कुन्ती पापमद्य निदर्शनम् ।
द्रौपदी च सुभद्रा च पश्यन्ति सह बन्धुभिः ॥ ६१

द्विगुणद्रविणो वीरो मदरक्तान्तलोचनः ।
विप्रैः कृतस्वस्त्ययनो विजयोत्पादसूचितः ।
पश्यन्नेवात्मनो बुद्धिं विजयानन्दकारिणीम् । [5]
अनुलोमानिलैश्चाशु प्रदर्शितजयोदयः ।

[(L 1) D2 कृत (for कृत्वा) B3 D2 5 प्रदक्षिण (for °णान्) B4 स्वर्चितास् (for अर्चितास्) — (L 2) B4 आरभ्य, Dc1 आलब्य, Dn1 आलिंग्य (for आलभ्य) D2 कैलासक, D5 कैलानक (for कैरा°) — Dn2 om the prior half of line 3 — (L 3) D2 5 धीमान् (for वीरो) D2 -रक्तास्य (for रक्तान्त) — (L 4) Dn2 lacuna, D2 विजयेत्यादिसूचित, D5 °योत्पादसूचिते (for the post half) — D2 om (hapl) line 5 — (L 5) B Dc1 पश्यन्निव (for °न्नेव) B1 3. 5 वृद्धि (for बुद्धि) D5 -कारिणी —(L 6) B2 Dc1 D2 5 प्रदे(D5 °वे)शित- (for प्रदर्शित) B4 -जयो बभौ (for जयोदय)]

54 D6 om 54abc (of v l 53) — a) G1 M प्रययौ त्वरितो भीमः — b) B1–3 5 चारु(B1 [marg] शुद्ध)कुंडल, Dc1 Dn1 D3 S शुभ(Dc1 M3–5 कृत)-कुंडलः (G2 4 5 °लक्षण) (for °कुण्डली) — c) Ś2 K D1–5 7 8 सांगदी, B4 अगदी, T G2–5 सगद (for साङ्गद) K5 B1 3–5 Dc1 Dn D3 5 7 8 S सतल (for सतनु-) — d) Ś1 K5 B Dc1 Dn D2–5 7 8 G2 सरथी, D6 रथस्थो (for सशरी) Ś2 K1–4 D1 सरथ (K1 सुरथ, K3 सरथा) सुमहाबलः — After 54, S ins

770* रथमारुह्य निर्युक्तं सर्वोपकरणान्वितम् ।
[T निर्यात, G1 निमुक्त (for निर्युक्त)]

55 a) Dn1 D7 चर्म (for वर्म) — b) K1 समर्धिमत् (for महार्द्धि°) S हेमराजिविभूषित — c) Ś1 पर्वताश्लिष्ट K5 B1 5 Dn2 D3–5 S विबभौ (D4 °पमः) सर्वतश्लिष्टं (D3. 6 T G2–5 °ष्ट), D2 विबभौ गात्रसंविष्टं — d) B5 lacuna for दिव तोयद D1 5 7 8 तोयदं (for °द) B2 (marg as in text) Dc1 Dn1 सविद्युत्तोयदोपमं

56 a) Ś1 T G2–5 श्वेतैर्, D6 -शितैर् (for सितैर्) Ś2 K1 3 4 B4 D1 पीतरक्तासितैर्धौतैर्, D2 5 °शितसि(D5 °शि)तैर् — b) Ś2 K2 च सुवेष्टितैः, B1–3 5 Dc1 Dn1 च विभूषितः, M3–5 परिवेष्टितः (for च सुवे°) T G M1. 2 वासोभिर्वेष्टि(G5 °र्वाजि)तेन सः — c) T G2–4 कठ(G4 कर्ण)सूत्रेण (for कण्ठत्राणेन) D3 6 च युत, S (except G5) विबभौ (for च बभौ)

57 a) T G2–5 प्रयाते तव सैन्यं तु — b) Ś2 K1 3 Dc1 Dn1 D7 8 तव सैन्य, T G2–5 भीमसेने (for तव सैन्यं)

58 a) K5 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) — b) K3 त्रामन (for -त्रासन) S त्रैलोक्यस्यापि भीषणं — c) K1 5 B (except B1) Dc1 Dn D4 5 7 8 G3 5 महाबाहु (for °हुर्) — d) B1 4 5 S धर्मराजो (for °पुत्रो) K5 ह्यभाषत

59 a) Ś1 K2 T G3 एव (for एष) — b) S प्रध्मातः परमो भृश — c) G5 पृथिव्यां (for °वीं) Ś1 अतरिक्षं, B D5 चातरीक्षं — d) Ś K5 Dc1 Dn1 D3 निनादयति, T G3 4 विराव° (for विनाद°)

60 a) D7 नूनं व्यसनमोहेन — b) K1 स महत् (for सुम°) D7 सव्यसाचिन — c) B1–3. 5 Dc1 Dn1 T G1–4 M3–5 वीरः, G5 वीरैः, M1 2 वीर (for सार्धं) — d) Ś2 D3 शख (for सर्वैश्) S कृष्णो (for चक्र) B4 सर्वैश्चक्रधरः स्वयं

61 a) Ś K Dn2 D2–3 आह (D3 6 अहो) कुती नूनमार्या, D1 आह कुंत्या ममामार्या (sic) — T G3 om 61a–62b G4 om 61a–62d — b) G1 2 5 M पापं व्यसनकर्शिता (G2 5 °त) — c) B2 वा (for the first च)

स भीमस्त्वरया युक्तो याहि यत्र धनंजयः ।
मुह्यन्तीव हि मे सर्वा धनंजयदिदृक्षया ।
दिशः सप्रदिशः पार्थ सात्वतस्य च कारणात् ॥ ६२
गच्छ गच्छेति च पुनर्भीमसेनमभाषत ।
भृशं स प्रहितो भ्रात्रा भ्राता भ्रातुः प्रियंकरः ।
आहत्य दुन्दुभिं भीमः शङ्खं प्रध्माय चासकृत् ॥ ६३
विनद्य सिंहनादं च ज्यां विकर्षन्पुनः पुनः ।
दर्शयन्घोरमात्मानममित्रान्सहसाभ्ययात् ॥ ६४
तमूहुर्जवना दान्ता विकुर्वाणा हयोत्तमाः ।
विशोकेनाभिसंयत्ता मनोमारुतरंहसः ॥ ६५
आरुजन्विरुजन्पार्थो ज्यां विकर्षंश्च पाणिना ।
सोऽवकर्षन्विकर्षंश्च सेनाग्रं समलोडयत् ॥ ६६

C 7 8174
B 7 127
K 7 127

— d) Ś D1 पश्यस्य , K1–8 पश्यत , K5 B4 5 Dn2 D4 5 7 8 पश्यत्यौ, Dn1 पश्यंती, D3 पश्यंते, D6 पश्यंता, G1 2 5 M द्रक्ष्यति (for पश्यन्ति) D2 पश्यता सर्वचक्षुषु

62 T G3 om 62ab, G4 om 62abcd (for both, cf v l. 61) — a) G1 M1 2 स्व, G2 5 M3–5 तद् (for स) — b) G1 M transp याहि and यत्र — c) G1 M1 2 [इ]ह (for [इ]व) Ś2 D2 S (G4 om) च (for हि) D3 मे सञ्ज्ञा, D8 मेंगानि (for मे सर्वा) — c) K1 Dn2 दिशा Ś2 चाप्यदिशश्, K1–3 B1 2 4 5 D1, 2 च प्रदिश(K1 शा)श्, B3 स विदिशश्, T G3 4 च विदिश , G5 सप्रदिश (for सप्र) Ś2 K1–4 B Dc1 Dn1 D1 चैव, D2 सर्वा (for पार्थ) — f) D2 हि (for च) Ś1 K1–4 D1 सात्यकेश्चैव कारणात्, B1–3 Dc1 Dn1 पार्थ सात्वसका — After 62, B1 3 5 Dc1 Dn1 ins

771* एवं सचोदितस्तेन धर्मपुत्रेण सयुगे ।
भीमसेनो महाबाहु कवची दंशितो बली ।
[(L 1) B5 सदेशितस (for सचोदि)]

63 Before 63, S (except T G3) ins सजय — a) K1 *पुनर्, B (except B4) Dc1 Dn1 गुरुणा (for च पुनर्) — b) B (except B4) Dc1 Dn1 सो (Dn1 सा)नुज्ञातो वृकोदर — After 63ab, B (except B4) Dc1 Dn1 ins

772* तत पाण्डुसुतो राजन्भीमसेन प्रतापवान् ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राण प्रगृहीतशरासन ।
[(L 1) B3 वीरो (for राजन्)]

— c) B1–3 Dc1 Dn1 ज्येष्ठेन, B4 स भीम, B5 सभय, T G2–5 स भृश (by transp), G1 M स भीम B1 प्राहिणोद्, T G2–5 प्रेषितो (for प्रहितो) K1 4 B4 Dn M2 भ्राता (for भ्रात्रा) — d) K4 Dn2 D7 भ्रात्रा, B Dc1 Dn1 D5 S (except M2) भ्रात्रे (for भ्राता) D2 T भ्रातृ (for भ्रातु) — e) K1 दुदुभी; K5 दुदुभीं, D2 3 G1 2 M1–4 दुदुभीर्, T G3–5 M5 दुदुभीन (for दुन्दुभिं) B2 D6 वीर , Dn2 वीरे , D3 वीर, T G2–5 M5 सर्वान्, G1 M1–4 सर्वा (for भीम) — f) M5 शखान् Ś2 K B Dc1 Dn D2–7 T G2–5 प्रध्माप्य (for य) M2 वासकृत्

72

64 a) K5 निनद्य, S नदित्वा (for विनद्य) B1, 2 4 D2 3 6 सिंहनादेन (for °नाद च) — b) D1 7 8 ज्या (for ज्यां) D2 G1 M विकृष्य, T G2–5 विस्फार्य (for विकर्षन्) — After 64ab, B (except B4) Dc1 Dn1 D5 ins

773* तलशब्देन वीराणां पातयित्वा मनांस्युत ।
[B5 D5 तेन (for तल) D5 भीरूणां (for वीराणां) B1–3 D5 तापयित्वा (for पात°)]

— c) B1, 3 5 Dc1 रौद्रम्, B2 द्रोणम् (for घोरम्) — d) Ś K1–3 अमित्रान्सह सात्यकिं

65 a) M3–5 यत्ता (for दान्ता) — b) Ś K1–4 विकर्षतो, K5 D1–3 विकु(D7 वै कु)र्वतो, Dn2 D3 विस्फूर्जतो, D1 विरुध्नतो (for विकुर्वाणा) — c) K2 [अ]ति , D7 [अ]पि (for [अ]भि) Ś1 K3 -सयत्रा, K1 संतप्ता, B4 Dn2 D1 7 8 सपत्ना, D2 सत्यक्ता, D6 सयता (for सयत्ता) B1–3 5 Dc1 Dn1 सगृहीता विशोकेन, S सुसयत्ता (G5 °युक्ता) विशोकेन

66 a) S प्रययौ धनुरादाय — b) Cd अपकर्षन्, Cd विकर्षन् (as in text) B1–3 5 Dc1 Dn1 D2 स्पृशश्चैव, B4 कर्षंश्चैव, S विमृ(G3 स मृ)ज्य च (for विकर्षंश्च) Ś1 पुन पुन (for च पाणिना) — c) K4 5 B3 D2–5 8 सोपकर्षन्, B1 2 4 Dc1 Dn1 सो तु क , B5 Dn2 सोतिक°, D6 सोपि क , D7 सापि क° (for सोऽवक°) D1 च सेनाग्र (for विकर्षंश्च) S विस्फारयन्धनुर्भीम — d) B4 सैन्याग्र, D1 भीम (submetric) (for सेनाग्रं) B1–3 G5 अवलोडयत् (G5 न्), Dc1 Dn1 T G1–4 M अवलोकयन्, Dn2 D5 समलोडयन् (for °डयत्) — After 66, B4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* जयद्रथवध — *Adhy name* भीमप्रवेश].

तं प्रयान्तं महाबाहुं पाञ्चालाः सहसोमकाः ।
पृष्ठतोऽनुययुः शूरा मघवन्तमिवामराः ॥ ६७
तं ससेना महाराज सोदर्याः पर्यवारयन् ।
दुःशलश्चित्रसेनश्च कुण्डभेदी विविंशतिः ॥ ६८
दुर्मुखो दुःसहश्चैव विकर्णश्च शलस्तथा ।
विन्दानुविन्दौ सुमुखो दीर्घबाहुः सुदर्शनः ॥ ६९
वृन्दारकः सुहस्तश्च सुषेणो दीर्घलोचनः ।
अभयो रौद्रकर्मा च सुवर्मा दुर्विमोचनः ॥ ७०
विविधै रथिनां श्रेष्ठाः सह सैन्यैः सहानुगैः ।
संयत्ताः समरे शूरा भीमसेनमुपाद्रवन् ॥ ७१
तान्समीक्ष्य तु कौन्तेयो भीमसेनः पराक्रमी ।
अभ्यवर्तत वेगेन सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ७२
ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र वीरा अदर्शयन् ।
वारयन्तः शरैर्भीमं मेघाः सूर्यमिवोदितम् ॥ ७३
स तानतीत्य वेगेन द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
अग्रतश्च गजानीकं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ७४
सोऽचिरेणैव कालेन तद्गजानीकमाशुगैः ।
दिशः सर्वाः समभ्यस्य व्यधमत्पवनात्मजः ॥ ७५

---

67 D7 om 67^{a}–68^{b} Before 67, B1 ins सञ्जय उवाच — a) K1-4 D1 य (K4 D1 त) यान्तं वै, D2 3 5 6 त प्रयातं (for त प्रयान्त) K4 महाबाहो — b) D6 पचाला D2 4 S -सोमकै (for °का) — For 67^{ab}, Ś2 subst

774* त समायान्तमालोक्य घोररूप सुतास्तव ।

— Ś2 om 67^{c}–68^{b} — c) K1 [s]न्वययु (for ऽनु°)

68 Ś2 D7 om 68^{ab} (cf v l 67) — a) Ś1 K1 3 om from सेना up to वारयन् (in 68^{b}) K2 B5 Dn2 D1 3 6 समेता, K4 5 Dn1 D2 4 8 समेत्य, D5 प्रयात (for ससेना) D5 महाबाहुं (for राज) — b) B5 तावका (for सोदर्या) — c) K5 चन्द्रसेनश्च (for चित्र) B (except B1) Dc1 S (except M1 2) दु शासनश्चित्रसेन — d) Ś K1 2 4 Dn2 D1-6 विशा पते (for विविंशति)

69 a) K1 G4 दुष्प्रहश्च, D1 G1 5 M दु पहश्च, T G3 दुष्प्रभश्च (for दु सहश्च) — b) B1-3 Dc1 Dn1 S [s]थ (for च) K5 D1 5 7 सलस् (for शलस्) — c) D7 om (hapl) विन्दानु K5 B2 3 5 Dc1 Dn1 D1 5-8 G2 5 सुमुखौ — d) D3 दुर्गबाहु (for दीर्घ°)

70 a) T G2 वृन्दारक — b) T G3 4 सुघोषो (for सुषेणो) — K1 D1 2 om (hapl) 70^{cd} — d) K5 Dn1 D7 सुधर्मा, Dc1 सुधन्वा, S सुशर्मा (for सुवर्मा)

71 a) Ś K1-4 D1 विबभू, K5 Dn2 D4 5 7 8 शोभतो (D4 5 °ते), Dc1 विविध, D2 विविधा, D3 6 चित्रसू (D6 °भू) (for विविधै) D3 5 7 8 रथिन (for °ना) S श्रेष्ठे (for श्रेष्ठा) — b) Ś K Dn2 D1 3-8 सहसैन्यपदानुगा, B1-3 Dc1 Dn1 स्व (B1-3 स) सैन्यै सपदानुगै — c) D1 सयंता, D2 सहिता; T G3 संयुक्ता (for संयत्ता) D3 6 सहसा (for समरे) Ś K2 3 Dn2 D1-5 7 8 वीरा, D6 वीर (for शूरा) — Ś K2 3 read 74^{cd} after 71, while K4 D1 read it for the first time after 71, repeating it in its proper place — After 71, B Dc1 Dn1 ins

775* तै समन्तावृत शूरै समरे स महारथ ।
[B4 5 समरेषु (for समरे स)]

72 a) Ś1 समेत्य (for समीक्ष्य) Ś2 G1-4 M स, D3 6 [अ]थ, T च (for तु) B1-3 Dc1 Dn1 निरीक्ष्य चैतान्सक्रुद्धो — b) B3 Dc1 Dn1 प्रतापवान् (for पराक्रमी) — c) K4 D1 S अभ्यद्रवत (for °वर्तत) — d) B2 क्रुद्धो, B2 (marg) क्षुद्रो (for क्षुद्र) B4 (marg, orig as in text) भीमसेन पराक्रमी (= 72^{b})

73 a) D3 महास्त्राणि (for महा°) D2 घोराणि (for दिव्यानि) — b) Ś ह्यदर्शयन, K1-4 Dc1 Dn D1 3 प्रदर्श°, B (except B1) S व्यदर्श (for अदर्श°) D2 तत्र दिव्यान्यदर्शयन् — c) B (except B1) Dc1 Dn D2 छादयंत (for वार°) S तीक्ष्णैर् (for भीम) — d) D4 [उ]दिता (for °तम्) S भीमसेन महाहवे — After 73, S reads 90-105

74 S om (hapl) 74^{a}–77^{b} Ś K2 3 read 74^{cd} after 71, while K4 D1 read the same for the first time after 71 — c) D2 अग्रत कुञ्जरानीक — d) Ś1 कृत्वा बाणैर्, D2 इषुसघैर् (for शरवर्षैर्) K1 4 (both times) 5 D4-6 अवाकिरन्

75 S om 75 (cf. v l 74) — b) D5 मातगानीकम् (for तद्गजा°) B4 आशु वै (for आशुगै) — c) D2 om सर्वा B1 2 सम न्यस्य, B3 सुसन्यस्य; D2 समभेत्य (for समभ्यस्य)

76 S om. 76 (cf. v l 74) — a) Ś1 K1 2 च

त्रासिताः शरभस्येव गर्जितेन वने मृगाः ।
प्राद्रवन्द्विरदाः सर्वे नदन्तो भैरवान्रवान् ॥ ७६
पुनश्चातीत्य वेगेन द्रोणानीकमुपाद्रवत् ।
तमवारयदाचार्यो वेलेवोद्वृत्तमर्णवम् ॥ ७७
ललाटेऽताडयच्चैनं नाराचेन स्मयन्निव ।
ऊर्ध्वरश्मिरिवादित्यो विबभौ तत्र पाण्डवः ॥ ७८
स मन्यमानस्त्वाचार्यो ममायं फल्गुनो यथा ।
भीमः करिष्यते पूजामित्युवाच वृकोदरम् ॥ ७९
भीमसेन न ते शक्यं प्रवेष्टुमरिवाहिनीम् ।
मामनिर्जित्य समरे शत्रुमध्ये महाबल ॥ ८०
यदि ते सोऽनुजः कृष्णः प्रविष्टोऽनुमते मम ।
अनीकं न तु शक्यं भोः प्रवेष्टुमिह वै त्वया ॥ ८१
अथ भीमस्तु तच्छ्रुत्वा गुरोर्वाक्यमपेतभीः ।
क्रुद्धः प्रोवाच वै द्रोणं रक्तताम्रेक्षणः श्वसन् ॥ ८२
तवार्जुनो नानुमते ब्रह्मबन्धो रणाजिरम् ।
प्रविष्टः स हि दुर्धर्षः शक्रस्यापि विशेद्बलम् ॥ ८३
येन वै परमां पूजां कुर्वता मानितो ह्यसि ।
नार्जुनोऽहं घृणी द्रोण भीमसेनोऽस्मि ते रिपुः ॥ ८४
पिता नस्त्वं गुरुर्बन्धुस्तथा पुत्रा हि ते वयम् ।
इति मन्यामहे सर्वे भवन्तं प्रणताः स्थिताः ॥ ८५ C 7 B 7 K 7

नमस्येव, D2 शरसंघेण (for शरभस्येव) — b) K4 Dn2 D1 8 महा, D2 यथा (for वने) Ś K1-3 गजा (for मृगा) — d) D2 रवतो (for नदन्तो) D1 रणात् (for रवान्)

77 S om 77ab (cf v l 74) — a) Dn2 D1 5 8 [अ]तीत्र, D6 [अ]तीत (for [अ]तीत्य) — c) B Dc1 D2 4 T आवारयद् — d) Dn1 D4 [उ]द्धूतम्, D1 [उ]द्धुतम्, D2 [उ]द्धृतम्, D7 [उ]द्यतम् (for [उ]द्वृत्तम्) B2 3 Dc1 M1 2 वेलोद्वृत्तमिवार्णव, Dn2 D5 6 वेलेवोद्धत-सागर, D8 वेलोद्वृत्तमहार्णवं — After 77, S ins

776* तस्य द्रोणो रथं राजञ्छादयामास सयुगे ।
साश्वसूतध्वजं तूर्णं तदद्भुतमिवाभवत् ।

78 b) B3 Dc1 Dn1 M8 हसन् (for स्मयन्) — d) B1 3 Dc1 Dn1 तेन (for तत्र)

79 a) G1 M1 2 हन्यमानस् (for मन्य) D2 त्वाचार्यो, D8 6 आचार्यो (for स्त्वा) — b) Ś1 समये (for ममायं) N (except Ś K1) फाल्गुनो G1 M2 यथा फल्गु-नवत्तदा — c) D2 भीम प्रदक्षिणं धरस्व — d) D2 अथोवाच, M1. 5 प्रत्यु (for इत्यु) — For 79cd, G1 M2 subst.

777* भीमं पूजां करिष्यन्तं गुरुभूत्समथाब्रवीत् ।

80 Before 80, S ins द्रोण — a) D8 6 G1 M शक्या (for शक्य) B1 Dc1 Dn1 भीम नेह त्वया शक्यं — b) K2 B4 Dn3 D8 6 G1 M अरिवाहिनी, D2 पर वाहिणीं — c) B1-3 Dc1 Dn1 कौंतेय, D2 समामे (for समरे) — d) K5 B4 Dn2 D2-3 T G2-5 शत्रु मध्य (for मध्ये) Ś2 D4 महाबल, K5 D2 3 6-8 बलं, B2-4 Dc1 Dn1 इवे (for बल)

81 a) B1-3 Dc1 Dn1 [अ]पा (for ते) Ś K1-3 D2 4 T G3-5 सानुज, B1-3 Dc1 Dn1 तेनुज (for सोऽनुज) — c) D6 अतीत (for अनीकं) Ś D8 तु न (by transp), K5 ननु B Dc1 Dn1 D6 T G2-5 शक्य मे (Dc1 Dn1 हि, G2 ते), G1 M ते (M3-5 मे) शक्य (for शक्य भो) — d) Ś1 G5 इह भो (G5 वा), Dn1 अपि ते (for इह वै) Ś1 om त्वया D3 काम्यया (for वै त्वया)

82 a) D2 च (for तु) — b) D3 6 गुर (for गुरोर्) Ś1 (marg as in text) अभीतवत्, B (except B4) Dc1 Dn1 T G2-5 अशोपत (for अपेतभी) G1 M तत्रा(G1 M1 2 तदा)चार्यवचो भृश — c) Ś1 K1-4 भीमो (for द्रोण) — d) Ś1 क्रुधा (for रक्त) D4 5 स्वरन्, D7 3 त्वरी (for श्वसन्) B (except B1) Dn1 रक्तापागेक्षण श्वसन्, G1 M क्रोधदीप्तेक्षण श्व° ❀ Cd रक्तताम्रे अरुणे अक्षिणी यस्य । ❀

83 Before 83, Dn2 S (except G1 M1 2) ins भीम — a) Ś1 नानुमतो (for °ते) G1 M नार्जुनो नुमतेनाद्य — b) Ś K1-4 D1 3 6 रणाजिरे, B3 रणा तिक (for रणाजिरम्) — c) B5 T G3-6 ह, D8 च, D6 तु (for हि) G1 M1 2 प्रविष्ट प्रविशेत्सोपि — d) M3 4. 5 (sup lin, orig as in text) महद् (for वि शेद्) G1 M2 शक्रस्येव महाबल

84 a) Dn2 D8 6 तु, D1 [ए]व, S त्वं (for वै) Dn2 D8 6 [अ]नुपमां (for परमा) — c) B2 हि (for ऽहं) S विप्र (for द्रोण)

85 b) B (except B4) Dc1 Dn1 च (for हि) — d) B (except B4) Dc1 Dn1 सदा, Dn2 D8 6 वयं (for स्थिता)

अद्य तद्विपरीतं ते वदतोऽस्मासु दृश्यते ।
यदि शत्रुं त्वमात्मानं मन्यसे तत्तथास्त्विह ।
एष ते सदृशं शत्रोः कर्म भीमः करोम्यहम् ॥ ८६
अथोद्भ्राम्य गदां भीमः कालदण्डमिवान्तकः ।
द्रोणायावसृजद्राजन्स रथादवपुप्लुवे ॥ ८७
साश्वसूतध्वजं यानं द्रोणस्यापोथयत्तदा ।
प्रामृद्नाच्च बहून्योधान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ॥ ८८

तं पुनः परिवव्रुस्ते तव पुत्रा रथोत्तमम् ।
अन्यं च रथमास्थाय द्रोणः प्रहरतां वरः ॥ ८९
ततः क्रुद्धो महाराज भीमसेनः पराक्रमी ।
अग्रतः स्यन्दनानीकं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ९०
ते वध्यमानाः समरे तव पुत्रा महारथाः ।
भीमं भीमबलं युद्धेऽयोधयंस्तु जयैषिणः ॥ ९१
ततो दुःशासनः क्रुद्धो रथशक्तिं समाक्षिपत् ।

---

86 [a]) B3 5 Dc1 Dn1 अथेदं, D3 यथेवं, T G1–4 M तदद्य (by transp), G5 यद्यद्य — [c]) Dn1 D2 5 8 G4 5 शत्रुत्वम्, D4 शत्रूंस्त्वम्, Bom. ed त्वं शत्रुं (by transp) — [d]) G8 मन्यते (for °से) Ś K1–3 D1 तु हि, D4 द्विज (for त्विह) — D4 om 86[c]–88[d] — [ef]) D3 एतत् (for एष) S transp शत्रो॰ and कर्म Ś K1–3 5 B4 5 D1. 5 7 8 भीम (for भीमः) S करिष्यति (for करोम्यहम्)

87 D4 om 87 (cf. v l 86) Before 87, S ins सजय — [a]) B1 5 तयो(B5 °तो)द्भ्राम्य, G1 M एव मुक्त्वा (for अथोद्भ्राम्य) Dc1 T G3 4 वीर (for भीम॰) — [b]) Dn2 D8 कालदण्डाम् Ś2 इवापर, Dn2 D3 6 °परा (for °न्तक) G2 कालदण्डोपमा भृश — [c]) Dn2 D8 द्रोणस्य (for द्रोणाय) Ś1 K2 Dn1 D2 6 G5 व्यसृजद्, B2 3 5 Dc1 प्रासृ°, S (except G5) [अ]वासृ° (for [अ]वसृ°) B2 3 5 Dc1 Dn1 G1 M क्रुद्ध (for राजन्) — [d]) D7 8 अवद्रुद्रुवे (for °पुप्लुवे)

88 D4 om 88 (cf v l 86) — [a]) D2 वाह (for यानं) — [b]) B2 (marg, orig as in text) गदा, M3–5 तथा (for तदा) — After 88[ab], S ins

778* तदद्भुतमपश्याम पाण्डवेयस्य विक्रमम् ।
द्रोणं तु विरथं कृत्वा भीमसेनो महाबल ।
अभ्यवर्तत सैन्यानि तावकानि समन्ततः ।

[(L 1) T G2 तम् (for तद्)]

— [c]) Ś2 K3 4 प्रमृद्नाच्च, K1 प्रमृद्नंश्च, K2 प्रमृद्याच्च, B2 3 Dc1 अमृद्नाच्च, Dn1 अगृह्णाच्च, D1 प्रमृद्नांश्च, D2 प्रमृदित्वा, D8 प्रममर्द (for प्रामृद्नाच्च) S स मृद्नस्तरसा यो(G1 M यौ)धान् — [d]) A few MSS इवौजसा (for इवौ°) — After 88, S ins

779* विचचार रणे राजन्वायुतुल्यपराक्रम ।

89 [b]) B Dc1 महारथा, Dn2 D3 रथोत्तमा (for °त्तमम्) D. तव योधा समतत — For 89[ab], S subst

780* निर्जितस्तु तदानेन पाण्डवेन महात्मना ।

— [c]) B2 आरुह्य, B3 Dc1 Dn1 आरूढो, D3 6 आतस्थे, T G2–5 आतिष्ठद् (for आस्थाय) G1 M अन्यं रथं समातिष्ठद् — [d]) D5 शस्त्रभृता (for प्रहरता) — After 89, N (except D2 8) ins

781* व्यूहद्वार समासाद्य युद्धाय समवस्थित ।

[Ś2 व्यूहद्वारि, D8 °स्थान (for °द्वार) Ś1 B3 8 5 Dc1 समास्थाय (for °साद्य) B3 4 Dn2 D6 समुपास्थित (for समव°)]

while, D2 ins after 89

782* भीमेनैवाकरोद्यत्न व्यूहमेवाभ्यरक्षत ।

90 S reads 90–105 after 73 — [a]) T G1–4 M स तैर्विद्धो, G5 lacuna (for तत क्रुद्धो) — [b]) B3 3 Dc1 Dn1 प्रतापवान्, S महाबल॰ (for पराक्रमी) — [d]) K1 Dc1 D1 8 G2 अवाकिरन् (for °रत्)

91 For the sequence in S, cf v l 90 — [a]) G1 M हन्यमाना (for वध्य°) Ś1 ते यद्ध*सना सर्वे — [b]) D5 महाबला (for °रथा) — [c]) K3 B1 5 भीमबला (for °बलं) K4 भीमसेनबलं युद्धे — [d]) Ś K1–4 Dc1 Dn1 D1 2 योधयतो, K5 B5 Dn2 D5 योधयंति, B1–3 D3 6–8 [ऽ]योधयत (for °यस्तु) D5 वधैषिण (for जयै°)

92 For the sequence in S, cf v l 90 — [a]) D2 दु शासनस्तत क्रुद्धो — [b]) B (except B4) Dc1 अथाक्षिपत्; D3 T G2–5 विचिक्षिपे (for समाक्षिपत्) G1 M रणे शक्तिं परामृशत् Cd cites रथशक्तिं (as in text) — [c]) Ś K1–3 °पारगर्भां, K4 Dn1 D2–5 7 8 °पारसवीं (for °शवीं) B1–3 Dc1 दीप्तां, D3 शक्तिं (for तीक्ष्णा) B4 5 यमदण्डोपमा गुर्वी — [d]) D7 8 जिघांसन् (for जिघांसु°).

सर्वपारशवीं तीक्ष्णां जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ॥ ९२
आपतन्तीं महाशक्तिं तव पुत्रप्रचोदिताम् ।
द्विधा चिच्छेद तां भीमस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९३
अथान्यैर्निशितैर्बाणैः संक्रुद्धः कुण्डभेदिनम् ।
सुषेणं दीर्घनेत्रं च त्रिभिस्त्रीनवधीद्बली ॥ ९४
ततो वृन्दारकं वीरं कुरूणां कीर्तिवर्धनम् ।
पुत्राणां तव वीराणां युध्यतामवधीत्पुनः ॥ ९५
अभयं रौद्रकर्माणं दुर्विमोचनमेव च ।
त्रिभिस्त्रीनवधीद्भीमः पुनरेव सुतांस्तव ॥ ९६
वध्यमाना महाराज पुत्रास्तव बलीयसा ।
भीमं प्रहरतां श्रेष्ठं समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ९७
विन्दानुविन्दौ सहितौ सुवर्माणं च ते सुतम् ।
प्रहसन्निव कौन्तेयः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ ९८
ततः सुदर्शनं वीरं पुत्रं ते भरतर्षभ ।
विव्याध समरे तूर्णं स पपात ममार च ॥ ९९
सोऽचिरेणैव कालेन तद्रथानीकमाशुगैः ।

C 7 1 B 7 1 K 7 1

93 For the sequence in S, cf v 1 90 — ^{a}) D_6 आयातीं स (for आपतन्तीं) $B_{2.3}$ D_{c1} D_{n1} तु तां, D_5 तदा (for महा) $D_{5.6}$ महाराज (for °शक्तिं) — ^{b}) K_5 B_4 D_{n2} D_{2-8} प्रणो(K_5 $D_{3.4.6}$ °नो)दिता, $B_{1-3.5}$ D_{c1} D_{n1} भुजेरितां (for प्रचोदिताम्) G_1 M तव पुत्रेण प्रेषिता — ^{c}) $B_{2.3.5}$ D_{c1} D_{n1} कौंतेयो (for तां भीमस्) G_1 M शरैश्चिच्छेद समरे — ^{d}) $B_{2.3.5}$ D_{c1} D_{n1} भल्लेनानतपर्वणा

94 For the sequence in S, cf v 1 90 — ^{a}) K_5 अन्यैस्तु; D_2 अन्यैश्च (for अथान्यैर्) K_5 $D_{7.8}$ सुमुखं, B_4 D_{n2} $D_{5.6}$ S तु शितैर्, $D_{4.5}$ विशिखैर् (for निशितैर्) — ^{b}) K_1 D_3 स क्रुद्ध, B_{1-3} D_{c1} D_{n1} पांडव (for संक्रुद्ध) K_5 D_{n2} $D_{7.8}$ संक्रुद्ध पांडुनंदन, S सुषेणं दीर्घलोचन — ^{c}) K_1 दीर्घसूत्र (for °नेत्रं) S कुण्डभेदिनमप्याशु — ^{d}) $B_{1.3}$ D_{c1} D_{n1} तान् (for त्रीन्) S न्यहनद् (for अवधीद्)

95 For the sequence in S, cf v 1 90 — ^{a}) $M_{3.4.5}$ (*sup lin*, orig as in text) विविंशतिं (for वृन्दारकं) T G_{2-4} वीर (for वीरं) — B_4 om 95^{cd} B_5 repeats 95^{cd} after 784* — ^{c}) $B_{1-3.5}$ (second time) D_{c1} D_{n1} D_2 T $G_{1.3.4}$ M शूराणां (for वीराणां) — ^{d}) S पश्यताम् (for युध्यताम्) $Ś_1$ बलात्, D_3 बली (for पुनः)

96 For the sequence in S, cf. v 1 90 — ^{a}) D_2 सरौद्र (for अभयं) — ^{c}) T $G_{1.2}$ M न्यहनद्; G_{3-5} अहनद् (for अवधीद्) B_4 $D_{5.6}$ वीर (for भीमः) — K_2 om 96^d

97 For the sequence in S, cf v 1 l. 90 — ^{a}) S हन्यमाना (for वध्य°) — ^{b}) D_2 तेन (for तव) D_{n2} $D_{5.6}$ यवीयस (for बलीयसा) — For 97^{cd}, $B_{1.2}$ (marg) $_3$ D_{c1} D_{n1} subst. B_2 (marg) $_{4.5}$ D_4 ins after 97:

783* बाह्य मृत्युभय कृत्वा समाजघ्नुर्वृकोदरम् ।

— $B_{4.5}$ D_5 cont. K_4 B_{1-3} D_{c1} D_{n1} D_4 ins after 97:

784* ते शरैर्भीमकर्माण ववर्षु पाण्डवं युधि ।
मेघा इवातपापाये धाराभिर्धरणीधरम् ।
स तद्बाणमय वर्षमश्मवर्षमिवाचलः ।
प्रतीच्छन्पाण्डुदायादो न प्राव्यथत शत्रुहा ।

[(L 1) B_3 D_{c1} D_{n1} ववृषु (for ववृषु) — D_{c1} D_{n1} om lines 2–4 — (L 2) D_5 परीमाभिर् (for [आ]तपापाये) B_1 तल, D_5 तळ (for धरम्) — (L 3) D_1 वर्षाकाल (for अश्मवर्षम्) — (L 4) D_5 प्राव्याथ (for प्राव्यथत)]

— After 784*, B_5 repeats 95^{cd}

98 For the sequence in S, cf v 1 90 — ^{a}) D_4 सुहितौ (for सहितौ) B (except B_4) D_{c1} D_{n1} T G_{2-5} ततो विंदानुविंदौ तु (T G_{2-5} तौ) — ^{b}) K_3 $B_{2.3.5}$ D_{c1} D_{n1} G_2 सुध(B_3 °क)र्माण, D_3 T $G_{3.4}$ सुश(D_3 °स)र्माण (for सुवर्माण) T भूमिप (for ते सुतम्) — ^{c}) Ś K B_2 D (except D_{c1} D_2) एव (for इव)

99 For the sequence in S, cf v 1 90 — ^{b}) G_1 M सुत (for पुत्रं) M_4 पुरुषर्षभ (for भरत°) — ^{c}) S हृदये (for समरे) — ^{d}) D_2 रथाद्भूत, D_3 महारथ (for ममार च) — For 99^{cd}, B (except B_4) D_{c1} D_{n1} subst

785* तोमरेण निहत्याजौ प्रेषयामास मृत्यवे ।

100 For the sequence in S, cf v 1 90 — ^{b}) T G_{2-4} आशु वै (for आशुगै) — ^{c}) K_{3-5} $D_{6.8}$ समभ्यस्यन्, $D_{4.7.8}$ समालोक्य (D_8 °क्ष्य) (for समभ्यस्य) — ^{d}) $Ś_2$ व्यधमत्पाकशासनि, D_{n2} $D_{5.6}$ ह्यपवनात्मज — For 100^{cd}, B (except B_4) D_{c1} D_{n1} subst

786* दिशो विद्रावयामास नीहारमिव भास्करः ।

69 51 दिशः सर्वाः समभ्यस्य व्यधमत्पाण्डुनन्दनः ॥ १००
ततो वै रथघोषेण गर्जितेन मृगा इव ।
वध्यमानाश्च समरे पुत्रास्तव विशां पते ।
प्राद्रवन्सरथाः सर्वे भीमसेनभयार्दिताः ॥ १०१
अनुयाय तु कौन्तेयः पुत्राणां ते महद्बलम् ।
विव्याध समरे राजन्कौरवेयान्समन्ततः ॥ १०२
वध्यमाना महाराज भीमसेनेन तावकाः ।
त्यक्त्वा भीमं रणे यान्ति चोदयन्तो हयोत्तमान् १०३
तांस्तु निर्जित्य समरे भीमसेनो महाबलः ।
सिंहनादरवं चक्रे बाहुशब्दं च पाण्डवः ॥ १०४
तलशब्दं च सुमहत्कृत्वा भीमो महाबलः ।
व्यतीत्य रथिनश्चापि द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १०५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

---

101 For the sequence in S, cf. v l 90 — ^{a}) G1 M [ऽ]स्य (for वै) D8 -घोरेण, G2 -निर्घोष- (for -घोषेण) — K2 reads 101^{c} followed by 103^{b} twice — ^{c}) D2 5–8 भज्यमानाश्, D4 मृज्य°, G1 M हन्य° (for वध्य°) T G2–5 तु (for च) Ś2 च ते सर्वे, B (except B1) Dc1 Dn1 तथा तेन (for च समरे) — Ś K1 3 4 D1 om (hapl) 101^{d}–103^{a} — ^{d}) D2 transp पुत्रा and तव G1 M भयार्दिता (for विशां पते) B (except B1) Dc1 Dn1 सिंहेनेव सुतास्तव — K2 om 101^{e}–102^{d} — ^{e}) B Dc1 Dn1 महत्या, G1 M ते रथा (for सरथा) T G2–5 प्राद्रवन्समरे राजन् — ^{f}) G1 M1 2 शरार्दिता (for -भया°)

102 For the sequence in S, cf v l 90 Ś K1–4 D1 om 102 (cf v l 101) Before 102, G1 ins संजय — ^{a}) B2 D3 T G2–5 अन्वियाय, B5 अनुयातस् (for °याय) D5 7 8 च (for तु) B4 D4 अनुदुद्राव (B4 °यायाच्च) कौंतेय — ^{b}) G1 तु (for ते) B5 D3 महा (for महद्) — ^{c}) D3 तूर्णं (for राजन्) — D2 om (hapl) 102^{d}–103^{a} — ^{d}) T G2–5 स कुरून्वै, G1 M कुरून्सर्वान् (for कौरवेयान्) B2 Dc1 ततस्तत (for समन्ततः)

103 For the sequence in S and the repetition in K2, cf v l 90, 101 Ś K1 3 4 D1 om. 103^{a} (cf v l 101) — ^{a}) G1 M हन्यमाना (for वध्य°) — ^{b}) G1 M भीमेन कुरवस्तथा (M3–5 °दा) — ^{c}) T G2–4 हित्वा, G5 सृत्वा (for त्यक्त्वा) B (B2 marg, orig as in text) Dc1 G2–5 रणाज् (for रणे) Ś1 K1–3 यात, Ś2 यत्त, B Dc1 Dn1 T G2–5 जग्मुश् (for यान्ति) G1 M अगच्छन्स्ते (for रणे यान्ति) D2 ते त्यजन्समरे भीम — ^{d}) Ś K1–4 चोदयत, Dn2 D6–8 नोदयतो (for चोद°)

104 For the sequence in S, cf. v l 90 — ^{a}) K5 B2 3 Dc1 Dn1 D8 तान्विनिर्जित्य संग्रामे (K5 समरे) — ^{b}) G1 2 M प्रतापवान् (for महाबल) B2 3 Dc1 Dn1 भीमो भीमपराक्रम — K5 B1 D3 om (hapl) 104^{c}–105^{b} — ^{d}) K1 D7 बहुशब्द (for बाहु°) B2 3 Dc1 Dn1 भैरव (for पाण्डव)

105 For the sequence in S, cf v l 90 K5 B1 D8 om 105^{ab} (cf v l 104) — ^{a}) Dc1 Dn1 तत (for तल) — ^{b}) D6 भीमसेनो (for कृत्वा भीमो) — For 105^{ab}, D2 subst

787* कृत्वा शब्द च भीम च भीमो वै श्वसनात्मज ।

On the other hand, S subst

788* महान्त तलशब्दं च कृत्वा द्रोणान्तिक ययौ ।

[G1 M1 2 महानाद तत शब्द (for the prior half)]

— After 105^{ab}, B (except B1) Dc1 Dn1 D5 ins

789* भीषयित्वा रथानीक हत्वा योधान्वरान्वरान् ।

[D5 भ्रामयित्वा (for भीष) D6 योध (for योधान्)]

— G3–5 om. 105^{cd} — ^{c}) B1–4 Dc1 Dn D2 3 अतीत्य (for व्यतीत्य) B2 3 Dc1 Dn1 D2 चैव (for चापि) G1 M स तानतीत्य वेगेन (G1 M1 2 समरे)

Colophon. — *Sub parvan* Ś1 K5 B2 4 Dc1 Dn D1–4 6 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* Ś1 चतुर्थे युद्धदिने, K1–3 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś1 K2 4 B5 D1, 7 8 G1 M1 2 भीमसेनप्रवेश, Ś2 K1 3 B4 D3 4 भीमप्रवेश, K5 भीमसेनप्रवेशो द्रोणविरथीकरणं; B1–3 Dc1 Dn1 D5 6 भीमसेन(B1 भीम)प्रवेशो द्रोणपराजय, Dn2 भीमसेनप्रयाण, D2 भीमसेनप्रवेशो धार्तराष्ट्रवध, Bom ed भीमसेनप्रवेशो भीमपराक्रम — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–5 124, B3 54, Dn1 127, D2 131, D3 23, G1 M 123 — *Śloka no* Dn1 72

१०३

संजय उवाच ।

तमुत्तीर्णं रथानीकात्तमसो भास्करं यथा ।
दिधारयिषुराचार्यः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १
पिबन्निव शरौघांस्तान्द्रोणचापवरातिगान् ।
सोऽभ्यवर्तत सोदर्यान्मायया मोहयन्बलम् ॥ २
तं मृधे वेगमास्थाय परं परमधन्विनः ।
चोदितास्तव पुत्रैश्च सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ३
स तथा संवृतो भीमः प्रहसन्निव भारत ।
उदयच्छद्गदां तेभ्यो घोरां तां सिंहवन्नदन् ।
अवासृजच्च वेगेन तेषु तान्प्रमथद्बली ॥ ४
सेन्द्राशनिरिवेन्द्रेण प्रविद्धा संहतात्मना ।
घोषेण महता राजन्पूरयित्वेव मेदिनीम् ।
ज्वलन्ती तेजसा भीमा त्रासयामास ते सुतान् ॥ ५
तां पतन्तीं महावेगां दृष्ट्वा तेजोभिसंवृताम् ।
प्राद्रवंस्तावकाः सर्वे नदन्तो भैरवान्रवान् ॥ ६
तं च शब्दमसंसह्यं तस्याः संलक्ष्य मारिष । C 7 5 D 7 1 K 7 1

103

1 ^{a}) B1 Dn2 D1 4 5 S (except M5) समुत्तीर्णं (for तमु) D2 5 T G2-5 रथानीक (for °कात्) B1-3 Dc1 Dn1 त जिघांसतमायात —^{b}) B1-3 Dc1 Dn1 पार्श्वं विहस(Dn1 र)ञ्रणे —^{c}) B T G2-5 विवारयिषुर्, Dc1 निवार°, Dn1 विचार ; D4 5 विदार (for दिधार°) G1 M पार्श्वेय तदाचार्यं

2 ^{a}) B5 स निवार्य (for पिबन्निव) —^{b}) K5 विनिसृतान्, B1 च्युतान्शरान्, B2-5 Dc1 Dn1 S परिच्युतान्, D6 **निपून् (for वरातिगान्) D2 द्रोणस्य स शरातिगान् —^{c}) T G3 सो (for सो) B2 3 5 Dc1 G2 [s]भ्यद्रवत, D2 °वर्षत (for वर्तत) Cd cites अभिद्रु K5 Dn2 D1 सौदर्यान्, D4 सौंदर्यान् (for सोदर्यान्) —^{d}) K3 Dn2 D3-5 मोहयद् K5 B Dc1 Dn1 D2 T G2-5 M3-5 मोहयन्बलमायया (D2 °लाघवात्, M3-5 मोजसा)

3 ^{a}) D4 वधे (for मृधे) —^{b}) B (except B1) Dc1 Dn1 पुन (for पर) —^{c}) D3 5-8 नोदितास् (for चोदि) K4 B1, 2 D3 6 पुत्रैस्तु, S पुत्रेण (for पुत्रैश्च) —^{d}) B2 Dc1 समतास् (for सर्वत)

4 ^{a}) B2 3 Dc1 Dn स सैस्तु सवृतो राजन्, D2 S तैर्वृत (D2 संवृत) सर्वतो भीम —^{b}) S क्रोधेन प्रहसन्निव —^{c}) K5 B2 4 Dn2 D7 8 उद्यच्छन्स, D3 4 उद्यच्छस, D5 उद्यच्छत, D6 G1 M उद्यम्य च (D6 स), T G2-5 उद्धृत्य स (for उदयच्छद्) —^{d}) B Dc1 Dn1 सुघोरां, D5 स घोरां, S दारुण्य (for घोरां तां) D1 सिंहनादयन्, T G2-5 सहसानदन् (T दन्) (for सिंहवन्नदन्) —^{e}) K4 अवासृजत, G1 M व्यपा(M3-5 °वा)सृजच्च (for अवा) —^{f}) S K1 2 प्रामथद्, G1 M2 प्रमथन्, M3-5 प्राथमद् (for प्रमथद्) K5 D2 4 5 7 8 शत्रुपक्षविनाशि(K5 D4 8 श)नीं, B1 2 ते सु(B2 [orig] तेषु, [marg] ते सु)तान्सुमहानथ, B3 Dc1 Dn1 ते सुतान्प्रमाथ च, B4 स तान्प्रामथयद्बली; B5 स्वपुत्रान्प्रमथन्बली, Dn2 ते सुता अमयन्बली, D3 6 स्वसुतान्प्राध्ययद्बली, T G2-5 तान्मृतान्प्रा(G2 5 ता स तान्प्रा)र्थयन्बली

5 ^{a}) B1-3 Dc1 Dn1 इन्द्राशनिर् (for सेन्द्रा°) —^{b}) K3 D2-4 6 प्रवृद्धा (for प्रविद्धा) S K1-3 संवृतानना, K4 तु कृतात्मना, B4 सुमहा°, D1 सुकरा, D3 सा महा, D4 सहिता°, T G3 4 सयता, G1 2 5 M सशिवा (for संहता) B1-3 Dc1 Dn1 प्रहिता (B3 [marg] प्रविद्धा, Dn1 प्रहता) महती गदा — After 5^{ab}, B1-3 Dc1 Dn1 D5 ins.

790* प्रामथ्नात्सा महाराज सैनिकांस्तव संयुगे ।

[Dc1 प्रामथ्य, Dn1 प्रमथ्य (for प्रामथ्नात्)]

—^{d}) K5 B Dc1 Dn1 D3 6 पूरयतीव (for °यित्वेव) Dn2 D2 च (for [इ]व) T G2-5 पूरयंति दिशो दश —^{e}) M1 2 भीमस् (for भीमा) —^{f}) D2 त्रासयती च (for यामास)

6 ^{a}) B4 अपतंतीं, D6 पततीं ता (by transp) S तामापतन्तीं वेगेन —^{b}) S1 D2 दृष्ट्वा तेजोभिरावृता, B2 (marg, orig as in text) D5 वृहितां —^{c}) K4 आद्रवस् (for प्राद्र) —^{d}) D2 7 8 रवतो, D3-6 रुवतो (for नदन्तो) G3 नदतो भैरव नृपान्

7 ^{a}) B2 3 5 Dc1 तु (for च) K4 5 B1 4 Dn

प्रापतन्ननुज्ञास्तत्र रथेभ्यो रथिनस्तदा ॥ ७
स तान्विद्राव्य कौन्तेयः संख्येऽमित्रान्दुरासदः ।
सुपर्ण इव वेगेन पक्षिराडत्यगाच्चमूम् ॥ ८
तथा तं विप्रकुर्वाणं रथयूथपयूथपम् ।
भारद्वाजो महाराज भीमसेनं समभ्ययात् ॥ ९
द्रोणस्तु समरे भीमं वारयित्वा शरोर्मिभिः ।
अकरोत्सहसा नादं पाण्डूनां भयमादधत् ॥ १०
तद्युद्धमासीत्सुमहद्घोरं देवासुरोपमम् ।
द्रोणस्य च महाराज भीमस्य च महात्मनः ॥ ११
यदा तु विशिखैस्तीक्ष्णैर्द्रोणचापविनिःसृतैः ।
वध्यन्ते समरे वीराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १२
ततो रथादवप्लुत्य वेगमास्थाय पाण्डवः ।
निमील्य नयने राजन्पदातिर्द्रोणमभ्ययात् ॥ १३
यथा हि गोवृषो वर्षं प्रतिगृह्णाति लीलया ।
तथा भीमो नरव्याघ्रः शरवर्षं समग्रहीत् ॥ १४
स वध्यमानः समरे रथं द्रोणस्य मारिष ।
ईषायां पाणिना गृह्य प्रचिक्षेप महाबलः ॥ १५
द्रोणस्तु सत्वरो राजन्क्षिप्तो भीमेन संयुगे ।

D_{2-8} असह्य वै (for असंसह्यं) —^{b}) K_2 तथा (for तस्या) K_5 सयुगे (for मारिष) — For 7^{ab}, S subst

791* सिंहनादमसह्यं हि श्रुत्वा भीमस्य सयुगे ।

—^{c}) S प्रापतश्च नरास्त्रस्ता —^{d}) K_1 $B_{1.5}$ Dn_2 D_{2-8} $M_{1\,2\,5}$ तथा (for तदा) — After 7, B (except B_1) Dc_1 Dn_1 D_5 ins

792* ते हन्यमाना भीमेन गदाहस्तेन तावका ।
प्राद्रवन्त रणे भीता व्याघ्रघ्राता मृगा इव ।

[(L. 2) Dc_1 Dn_1 व्याघ्राद्भीता (for व्याघ्रघ्राता)]

8 ^{a}) K_5 एव (for स तान्) B_{1-8} Dc_1 वेगेन (for कौन्तेय) —^{b}) K_1 दुरासदा , B (except B_1) Dc_1 Dn_1 °सदान् (for °सद) S सर्वानेव महारथ —^{c}) $B_{2\,8}$ Dc_1 कौंतेय (for वेगेन) —^{d}) Ś $K_{2\,8}$ $D_{1\,2\,5}$ अन्वगाच्, K_1 अनु°, K_5 Dc_1 Dn_1 $D_{3\,4\,6}$ अभ्य°, B_8 अभ्ययाच् (for अत्यगाच्)

9 ^{a}) B_1 transp तथा and त $Ś_2$ K $B_{3\,4}$ Dn $D_{1\,2\,4-7}$ G_1 M तु (for त) B_2 च वि , $D_{7\,8}$ प्रति (for विप्र) —^{b}) D_6 यूथपान् —^{cd}) B_4 transp भारद्वाजो and भीमसेन $Ś_1$ समाद्रवत् (for समभ्ययात्)

10 ^{a}) $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ भीम तु समरे द्रोणो —^{b}) S पीडयित्वा (for वार°) —^{c}) G_1 $M_{1\,2}$ प्रणदत महानाद, M_{3-5} अकरोत्सुमहा° —^{d}) M_{3-5} परेषाम् (for पाण्डूना) B_{1-3} Dc_1 Dn_1 भयवर्धन, $D_{2\,3\,5\,6}$ भयमादधन्, T G_{2-5} M_{3-5} मादधद्भय (by transp) G_1 $M_{1\,2}$ भयमाद धत यले

11 ^{a}) $B_{2\,3}$ Dc_1 Dn_1 ततस्तयोर्महद्युद्ध, G_1 M महदासीच्च तद्युद्धं —^{b}) G_1 $M_{1\,2}$ तुमुल रोमहर्षण —^{cd}) Dn_2 om (hapl) महाराज भीमस्य च $B_{1\,3}$ Dc_1 Dn_1 महाबाहोर् (for °राज) D_5 भीमसेनस्य पश्यत

12 ^{a}) K_5 B_2 यथा (for यदा) K_5 च (for तु) —^{b}) $Ś_1$ विनिर्गतै , $B_{1\,2}$ Dc_1 Dn_1 वरातिगै , B_3 G_1 $M_{1\,2}$ परिच्युतै , B_4 च्युतै शरै (for -विनि सृतै) —^{c}) Ś K_{1-3} B_{1-3} Dn_1 $D_{1\,3\,7\,8}$ वध्यते समरे ($B_{1\,3}$ स्म रणे, B_2 स रणे) वीर , G_1 M अहन्यत रणे वीर

13 ^{a}) B_4 तदा (for ततो) —^{b}) S मध्यम (for पाण्डव) —^{c}) D_1 न्यमील्य (for नि°) —^{d}) D_2 अभ्यगात् (for °यात्) — After 13, Bom ed ins

793* असे शिरो भीमसेन करौ कृत्वोरसि स्थिरौ ।
वेगमास्थाय बलवान्मनोनिलगरुत्मताम् ।

14 ^{a}) $D_{7\,8}$ तथा (for यथा) T $G_{3\,4}$ च (for हि) —^{c}) B_4 वीरो (for भीमो) B_{1-3} Dc_1 S महाराज (for नरव्याघ्र) —^{d}) K_5 तमग्रहीत्, B_{1-3} Dc_1 तदग्र° (for समग्र)

15 ^{c}) $B_{1-3\,5}$ ईशाया $B_{3\,8}$ Dc_1 [आ]दाय (for गृह्य) —^{d}) $M_{3\,4}$ च मारिष (for महाबल)

16 ^{a}) $Ś_2$ Dc_1 Dn_1 D_2 समरे, T G_{2-5} सहसा (for सत्वरो) G_1 M द्रोणस्य सरथो राजन — After 16^{ab}, K_4 B_{1-3} Dn_2 $D_{1.3\,6}$ S ins

794* दृश्यते तावकैर्योधैर्विस्मयोत्फुल्ललोचनै ।
परित्यज्य रथ तूर्णं द्रोणो भग्नं महीतले ।

[(L 1) S ददृशे (for दृश्यते) K_4 D_1 मै यैर्, G_1 M योधैर् (for योधैर्) — D_1 om line 2 — (L 2) T $G_{3\,4}$ परिहृत्य (for °त्यज्य) G_1 $M_{1\,2}$ रणे (for रथ) K_4 B_{1-3} D_6 transp तूर्णं and द्रोणो S द्रोणश्च (for तूर्णं) B_{1-3} द्रोणो सम्मार्, S चूर्णित न (for द्रोणो भग्न)]

रथमन्यं समास्थाय व्यूहद्वारमुपाययौ ॥ १६
तस्मिन्क्षणे तस्य यन्ता तूर्णमश्वानचोदयत् ।
भीमसेनस्य कौरव्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १७
ततः स्वरथमास्थाय भीमसेनो महाबलः ।
अभ्यवर्तत वेगेन तव पुत्रस्य वाहिनीम् ॥ १८
स मृद्नन्क्षत्रियानाजौ वातो वृक्षानिवोद्धतः ।
अगच्छद्दारयन्सेनां सिन्धुवेगो नगानिव ॥ १९
भोजानीकं समासाद्य हार्दिक्येनाभिरक्षितम् ।
प्रमथ्य बहुधा राजन्भीमसेनः समभ्ययात् ॥ २०
संत्रासयन्ननीकानि तलशब्देन मारिष ।
अजयत्सर्वसैन्यानि शार्दूल इव गोवृषान् ॥ २१
भोजानीकमतिक्रम्य काम्बोजानां च वाहिनीम् ।
तथा म्लेच्छगणांश्चान्यान्बहून्युद्धविशारदान् ॥ २२
सात्यकिं चापि संप्रेक्ष्य युध्यमानं नरर्षभम् ।
रथेन यत्तः कौन्तेयो वेगेन प्रययौ तदा ॥ २३
भीमसेनो महाराज द्रष्टुकामो धनंजयम् । C 7 5244 B 7.125 K 7 128

— ᶜ) G2 अन्यत् (for अन्यं) Ś K Dn2 D1 2 4-7 G3 समारुह्य (for °स्थाय) — G3 om (hapl) 16ᵈ–18ᵃ. — ᵈ) B1 3 D1 4 5 7 8 T G2 4 5 अथाययौ, B4 समभ्ययात्, B5 Dn2 D8 6 समाययौ, Dc1 Dn1 M3–5 अथो ययौ (for उपाययौ) — After 16, Dn1 Bom ed ins

795* पराङ्मुखं तथा यान्तं भग्नोत्साहं गुरुं तदा ।
गत्वा वेगेन तं भीमो धुरं गृह्य रथस्य तु ।
तमप्यतिरथं भीमश्चिक्षेप भृशरोषितः ।
एवमष्टौ रथाः क्षिप्ता गुरोर्भीमेन लीलया ।
द्रोणोऽपि तु निमेषेण पुनः स्वरथमास्थितः । [5]

[(L 1) Bom ed तमायान्तं तथा दृष्ट्वा (for the prior half) — (L 2) Bom ed वेगात्पुनर् (for वेगेन तं) — (L 4) Bom ed भीमसेनेन लीलया (for the post half) — (L 5) Bom ed व्यदृश्यत निमेषेण (for the prior half)]

17 G3 om 17 (cf v l 16) — ᵃ) B (except B1) तु सयता, Dc1 Dn1 [ऽ]थ संयता, T G4 [ऽ]पि यतास्य, G1 M [ऽ]स्य यंता तु, G2 [ऽ]पि यता तु, G5 [ऽ]प्ययता त (for तस्य यन्ता) — ᵇ) M1 द्रोणम् (for तूर्णम्) D2 6-8 अनोदयत् (for अचो) — ᶜ) K8 B D4 कौरव्यस् (for व्य)

18 G3 om 18ᵃ (cf v l 16) — ᵃ) K1 सु, Dn1 स (for स्व) — ᵇ) G1 M महारथ (for °बल) — ᶜ) B Dc1 Dn S अभ्यद्रवत (for °वर्तत) — ᵈ) D6 transp तव and पुत्रस्य

19 ᵃ) B1 संमृद्नन् (for स मृ°) — ᵇ) K1 [उ]द्धत, M2.4.5 (inf lin as in text) [उ]द्धतान् (for [उ]द्धत) — ᶜ) B2 D1 आगच्छद्, D8 अगाध (for अगच्छद्) B1 धारयन् (for दार°) B2 सैन्य (for सेना) D1 3 आ(D3 अ)गच्छद्दरिसेनां तु — ᵈ) D3 6 सिंहवेग इवोद्वदन् Cd cites नगान्

20 B1 om (hapl) 20-21 — ᵃ) Ś K1-4 D1 गजानीक, M3 4 5 (inf lin as in text) राजा° (for भोजा) — ᵇ) D5 7 हार्दिकेन B1 तु, G1 [अ]पि (for [अ]भि) — ᶜ) B (B1 om) Dc1 Dn1 प्रमथ्य तरसा वीरस् — ᵈ) Dn2 D3 6 तमभ्ययात्, T G3-5 समभ्यगात् (for °यात्) B (B1 om) Dc1 Dn1 तद्-प्यतियलोम्ययात्

21 B1 om 21 (cf v l 20) — ᵃ) Ś1 सतापयन्; K6 B1 Dn1 G1 स (Dn1 त) त्रासयन्, D2.5 स भ्रा-(D5 संभ्रा)मयन्, G1 M1 2 स लोळयन् (for सत्रासयन्) — ᵇ) K8 B (B1 om) Dc1 Dn1 T G2-5 M3-5 पार्थिव, G1 M1 2 वीर्यवान् (for मारिष) — ᶜ) B1-3 Dc1 Dn1 अर्दयन् (B1 °त्) (for अजयत्) T G2-5 अजयत्सर्वत सैन्य — ᵈ) B1 5 D3 गोवृष, S गोकुल (for गोवृषान्)

22 ᵃ) D8 अतीकृत्य (for अतिक्रम्य) — ᵇ) Ś K4 कांभोजानां, B1 2 5 Dc1 Dn1 दरदानां (for काम्बोजानां) Ś1 अनीकिनीं (for च वाहिनीम्) — ᶜ) K5 सर्वान्, B1 2 4 5 Dc1 Dn1 T G2-5 M3-5 अन्यान्, G1 M1 2 चैव (for चान्यान्) Dn2 D8 6 तथा म्लेच्छगणानां च — ᵈ) S प्रययौ त्वरयान्वित

23 ᵃ) B Dc1 Dn2 S चैव (for चापि) — ᵇ) D5 युयुधानं (for युध्यमानं) B Dc1 Dn2 D3 6 S महारथ, D2 8 नरर्षभ (for °र्षभम्) — M3 4 om (hapl) 23ᶜ–25ᵇ — ᶜ) Ś K1-3 D5 यातं, D6 यात, T G3 4 यत्न (for यत्त) K2 कौरव्यो (for कौन्तेयो) G1 M1 2 सा(M2 स)त्वेन सह कौंतेयो — ᵈ) B1 3 Dc1 Dn1 तत ; D8 तथा (for तदा)

24 M3 4 om 24 (cf v l 23) — ᵃ) G1 M1 2 अर्जुनार्थं (for भीमसेनो) — ᶜ) G2 वीरास्, M5 यौ

30 31 अतीत्य समरे योधांस्तावक्रान्पाण्डुनन्दनः ॥ २४
सोऽपश्यदर्जुनं तत्र युध्यमानं नरर्षभम् ।
सैन्धवस्य वधार्थं हि पराक्रान्तं पराक्रमी ॥ २५
अर्जुनं तत्र दृष्ट्वाथ चुक्रोश महतो रवान् ।
तं तु तस्य महानादं पार्थः शुश्राव नर्दतः ॥ २६
ततः पार्थो महानादं मुञ्चन्वै माधवश्च ह ।
अभ्ययातां महाराज नर्दन्तौ गोवृषाविव ॥ २७
वासुदेवार्जुनौ श्रुत्वा निनादं तस्य शुष्मिणः ।
पुनः पुनः प्रणदतां दिदृक्षन्तौ वृकोदरम् ॥ २८
भीमसेनरवं श्रुत्वा फल्गुनस्य च धन्विनः ।
अप्रीयत महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २९
विशोकश्चाभवद्राजा श्रुत्वा तं निनदं महत् ।
धनंजयस्य च रणे जयमाशास्तवान्विभुः ॥ ३०
तथा तु नर्दमाने वै भीमसेने रणोत्कटे ।
स्मितं कृत्वा महाबाहुर्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३१
हृद्गतं मनसा प्राह ध्यात्वा धर्मभृतां वरः ।
दत्ता भीम त्वया संवित्कृतं गुरुवचस्तथा ॥ ३२
न हि तेषां जयो युद्धे येषां द्वेष्टासि पाण्डव ।
दिष्ट्या जीवति संग्रामे सव्यसाची धनंजयः ॥ ३३
दिष्ट्या च कुशली वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।

धास् (for योधास्) G1 M1 2 समतीत्य रणे यौ (G1 यो) धास्

25 M3 4 om 25[ab] (cf v l 23) — [b]) B Dc1 Dn1 S (M3 4 om) महारथ (for नरर्षभम्) — [c]) S वधार्थाय (for °र्थं हि)

26 [a]) K5 च, B4 5 S तु, D3 lacuna (for [स्य]-थ) B1–3 Dc1 तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रश् — After 26[ab], B Dc1 Dn1 D5 ins

796* प्रावृट्काले महाराज नर्दन्निव बलाहक ।
[D5 महाबल (for बलाहक)]

— [c]) D4 5 7 8 तत्र (for तं तु) G3 om नाद B1 5 तं तस्य सुमहानाद, B2–4 Dc1 Dn1 तं तस्य निनदं घोर — [d]) K1 पार्था Ś K1–3 D1 नदित (K1 °ता), D4 मर्दन (for नर्दत) Dn1 पार्थ श्रुत्वा स्वनादत — After 26, B1–3 Dc1 Dn1 D5 ins

797* वासुदेवश्च कौरव्य भीमसेनस्य सयुगे ।

27 B1–3 5 Dc1 Dn1 D5 transp 27 and 28 — [a]) Ś1 (marg, before corr as in text) भीमो (for पार्थो) — [b]) D2 M3–5 अमुंचन् (for मुञ्चन्वै) D2 हि (for ह) — [c]) D3 अभ्ययाश्च (for °याता) S तदा (T तथा) राजन् (for महाराज) — [d]) B5 नदतौ, Dn1 नर्दतौ; D4 गर्जतौ, D5 नर्दतो, T G1 2 4 5 M गर्जतौ (for नर्दन्तौ) Ś1 K1–4 D1 नर्दता (K4 नदिता) विव गोवृषौ, G3 गर्जतौ सिंहपुविव (sic)

28 B1 om. 28 G3 4 om 28[ab] B1–3 5 Dc1 Dn1 D5 transp 27 and 28 — [a]) D4 वा*** र्जुनौ B (B4 om.) Dc1 Dn1 तौ श्रुत्वा (B5 श्रुत्वा च) युगपद्वीरौ — D4 om (hapl) 28[b]–29[a] — [b]) K3 4 6 B (B4 om) Dc1 Dn1 D2 5 7 8 निनद (for निनादं) Dn1 D3 6 तत्र (for तस्य) S (G3 4 om) नाद तस्याभिगर्जत — [c]) D6 om the first पुन K6 B (B4 om) Dn D6 प्राणदता, T G3–5 प्रणदतो (for प्रणदता) Ś K1–4 D1 तत प्रणेदतुर्हृष्टौ (Ś1 °तुस्तौ च) — [d]) K4 दिदृक्षे तु; T °क्षुस्तं, G1–3 5 M क्षू तं, G4 °क्षुस्त (for °क्षन्तौ)

29 D4 om. 29[a] (cf v l 28) — [a]) M1 2 रवाश्च (for रवं) — [b]) N (except Ś K1. 2) फाल्गुनस्य — [c]) Ś1 K1 2 महाराजो, G1 M तदा राजन् (for महाराज) — [d]) D4 5 7 8 धर्मराजो (for °पुत्रो)

30 B1 T G3 4 om (hapl) 30-31 — [a]) G5 M3–5 राजन् (for राजा) — [b]) B3–5 Dc1 Dn1 तयो, D5 मुहु, Cd महत् (as in text) — [c]) B5 Dn1 G1 2 5 M समरे (for च रणे) — [d]) D3 6 आशासयन् (for °स्तवान्) K5 G1 M1. 2 प्रभु, Dn2 D3 6 विभो (for विभु) M3–5 जयमाशास्त पाडव

31 B1 T G3 4 om 31 (cf v l 30) — [a]) Ś K1–4 वर्धमाने (K1 °नो), D4 नर्दमानो (for °माने) — [b]) B2–5 Dc1 D2 G2 5 मदोत्कटे (for रणो°)

32 [a]) K4 प्राप्य, G1 M1 2 त्वाह (for प्राह) — [b]) Ś1 धर्मविदा (for °भृता) — Before 32[cd], G1 M1 2 ins युधिष्ठिर — [c]) K4 D1 5–7 दत्वा (for दत्ता) D6 सर्वं; Cd संवित् (as in text) S उक्तेन — [d]) K5 च तद्, D5 T G2–5 M1 3–5 त्वया, G1 M2 तदा (for तथा)

33 [a]) D3 6 निहता कौरवा युद्धे — [b]) Dn1 D1 5 पाडव, D5 फाल्गुन (for पाण्डव) — [c]) D4 M3 जीवसि (for °ति) — [d]) K4 om from सत्य up to

दिष्ट्या शृणोमि गर्जन्तौ वासुदेवधनंजयौ ॥ ३४
येन शक्रं रणे जित्वा तर्पितो हव्यवाहनः ।
स हन्ता द्विषतां संख्ये दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ३५
यस्य बाहुबलं सर्वे वयमाश्रित्य जीविताः ।
स हन्ता रिपुसैन्यानां दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ३६
निवातकवचा येन देवैरपि सुदुर्जयाः ।
निर्जिता रथिनैकेन दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३७
कौरवान्सहितान्सर्वान्गोग्रहार्थे समागतान् ।
योऽजयन्मत्स्यनगरे दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३८
कालकेयसहस्राणि चतुर्दश महारणे ।
योऽवधीद्भुजवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३९
गन्धर्वराजं बलिनं दुर्योधनकृतेन वै ।
जितवान्योऽस्त्रवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ४०
किरीटमाली बलवाञ्श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
मम प्रियश्च सततं दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ४१
पुत्रशोकाभिसंतप्तश्चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ।
जयद्रथवधान्वेषी प्रतिज्ञां कृतवान्हि यः ।
कच्चित्स सैन्धवं संख्ये हनिष्यति धनंजयः ॥ ४२ C 7 826 B 7 128 K 7 128

दिष्ट्या (in 34^{c}) M2 धनंजय

34 K4 om up to दिष्ट्या (of v l 33) —^{b}) T G2-4 सात्वत, M3-5 सत्यक (for सात्यकि) —^{c}) G1 M युद्धेऽस्मि (for शृणोमि)

35 Ś K1-4 D1 om (hapl) 35^{cd} —^{c}) D3 6 सहर्ता, D4. 5 महतां (for स हन्ता) D7 8 द्विषत (for °ता) G1 4 संघे, M सखे (for संख्ये) —^{d}) N (Ś K1-4 D1 om) फाल्गुन

36 D4 om (hapl) 36 —^{a}) Ś2 K1-4 D1 सख्य; K5 युद्धे (for सर्वे) —^{b}) S जीवाम सश्रिता वयं — K4 repeats 36^{cd} after 37 —^{c}) Dn2 D3. 6 सहर्ता, D5 यो हता (for स हन्ता) D5 T G3-5 सर्वे (for रिपु) G2 स हता द्विषतां सखे —^{d}) Ś2 फल्गुण, K3. 4 (first time) 5 B D (except D3, D4 om) फाल्गुन (D2 °ण) K4 (second time) दिष्ट्या पार्थ स जीवति

37 D3 om 37^{a}-41^{b} —^{b}) T G2-5 दुरासदा (for सुदुर्जया) —^{c}) B Do1 Dn1 धनुषा (for रथिना) K4 D1 येन (for [ए]केन) —^{d}) Dn2 जीवित (for जीवति) — K3 G1 M read 40 after 37, while K4 repeats 36^{cd} after it

38 D3 om. 38 (of v l 37) Ś2 K1 3 D3 4 om (hapl) 38 K2 om (hapl.) 38-39 —^{a}) M1. 2 समरे कौरवान्सर्वान् —^{b}) Ś1 K4 5 Dn2 D1 3 6 7 गोग्रहार्थं; S गोधनार्थे (for गोग्रहार्थे) G1 M1 2 समाहितान् (for °गतान्) —^{c}) T G3 योऽभयन् (for योऽजयन्)

39 K2 D3 om 39 (of v l 38, 37) B1 T G3 4 om (hapl.) 39-40. Ś2 K1 4 D1 transp 39 and 40 —^{a}) Ś1 कालीयीक, Ś2 K (K2 om) D1, 2 5 का(D2 क)लिकेय, D7 कार्तिकेय (for कालकेय) —For 39^{ab}, S (T G3 4 om) subst

798* कालकेयान्महेष्वासान्सहस्राणि चतुर्दश ।

—^{c}) Ś2 K1 3 4 हतानि येन समरे, G1 M1 2 निमिषमात्रेण, G2 5 M3-5 योऽभ्रनिमि(G5 मि)षमात्रेण

40 B1 D3 T G3 4 om 40 (of v l 37, 39) B4 om. 40-41 Ś2 K1 4 D1 transp 39 and 40 K3 G1 M read 40 after 37 —^{a}) K1 गंधर्वराजानं (hypermetric) —^{b}) D2 °कृते तु (for °कृतेन) D1 G1 M च (for वै) —^{c}) D4 7 G1 M अस्त्र (for योऽस्त्र) G2 5 वेगेन (for वीर्येण)

41 D3 om 41^{ab} (of. v l 37) B4 M3-5 om 41 (for B4, of v l 40) —^{a}) K2 T G2-5 भगवान् (for बल°) —^{c}) D6 स मे (for मम) S (M3-5 om) यो नित्य (for सततं) —^{d}) G2 om ष्ट्या जीवति फल्गु D4 जीवसि Ś2 फल्गुण, K2-5 B (B4 om) Do1 Dn D1 4 6-8 फाल्गुन, T G3-5 पांडव (for फल्गुन) D5 दिष्ट्या पार्थ स जीवति

42 ^{b}) K1 चिकीर्षे, B Do1 Dn D2 G1 M चिकीर्षन् (for चिकीर्षु) D7 8 दुस्तरं (for दुष्करम्) —^{c}) T G2-5 °रथान्वेषी (for वधा°) —^{d}) T G2-5 M3-5 च, G1 M1 2 तु (for हि) Ś K D (except Do1 Dn1 D2) स (for यः) —^{e}) K1 2 D4 7 कश्चित् (for कच्चित्) D5 च (for स) B1 S सैंधवकं (for स सैन्धवं) B1 युद्धे, G1 2 M संखे, G4 संघे (for संख्ये) —^{f}) S पात(G1 M1 2 घात)यिष्यति फल्गुन

43 B3 reads 43^{a}-45^{b} on marg —^{a}) K1 2 D7 कश्चित् (for कच्चित्) Ś2 B4 D2 तीर्णं; D4 तीर्णे (for तीर्णे) Ś2 B4 D2 4 प्रतिज्ञा हि, K1, 2 °प्रतिज्ञं मा;

30 31 अतीत्य समरे योधांस्तावकान्पाण्डुनन्दनः ॥ २४
सोऽपश्यदर्जुनं तत्र युध्यमानं नरर्षभम् ।
सैन्धवस्य वधार्थं हि पराक्रान्तं पराक्रमी ॥ २५
अर्जुनं तत्र दृष्ट्वाथ चुक्रोश महतो रवान् ।
तं तु तस्य महानादं पार्थः शुश्राव नर्दतः ॥ २६
ततः पार्थो महानादं मुञ्चन्वै माधवश्च ह ।
अभ्ययातां महाराज नर्दन्तौ गोवृषाविव ॥ २७
वासुदेवार्जुनौ श्रुत्वा निनादं तस्य शुष्मिणः ।
पुनः पुनः प्रणदतां दिदृक्षन्तौ वृकोदरम् ॥ २८
भीमसेनरवं श्रुत्वा फल्गुनस्य च धन्विनः ।
अप्रीयत महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २९
विशोकश्चाभवद्राजा श्रुत्वा तं निनदं महत् ।
धनंजयस्य च रणे जयमाशास्तवान्विभुः ॥ ३०
तथा तु नर्दमाने वै भीमसेने रणोत्कटे ।
स्मितं कृत्वा महाबाहुर्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३१
हृद्गतं मनसा प्राह ध्यात्वा धर्मभृतां वरः ।
दत्ता भीम त्वया संवित्कृतं गुरुवचस्तथा ॥ ३२
न हि तेषां जयो युद्धे येषां द्वेष्टासि पाण्डव ।
दिष्ट्या जीवति संग्रामे सव्यसाची धनंजयः ॥ ३३
दिष्ट्या च कुशली वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।

धास् (for योधांस्) G1 M1 2 समतीत्य रणे यौ (G1 यो) धास्

25 M3 4 om 25ab (cf v l 23) — b) B Dc1 Dn1 S (M3 4 om) महारथ (for नरर्षभम्) — c) S वधार्थाय (for °र्थं हि)

26 a) K5 च, B1. 5 S तु, D3 lacuna (for [अ]थ) B1–3 Dc1 तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रश् — After 26ab, B Dc1 Dn1 D5 ins

796* प्रावृट्काले महाराज नर्दन्निव बलाहक ।
[D5 महाबल (for बलाहक)]

— c) D4 5 7 8 तत्र (for तं तु) G3 om नादं B1 5 सं तस्य सुमहानादं, B2–4 Dc1 Dn1 स तस्य निनदं घोर — d) K1 पार्थो Ś K1–3 D1 नंदित (K1 °ता), D4 मर्दन (for नर्दत) Dn1 पार्थं श्रुत्वा स्वनादत — After 26, B1–3 Dc1 Dn1 D5 ins

797* वासुदेवश्च कौरव्य भीमसेनस्य सयुगे ।

27 B1–3 5 Dc1 Dn1 D5 transp 27 and 28 — a) Ś1 (marg, before corr as in text) भीमो (for पार्थो) — b) D2 M3–5 अमुचन् (for मुञ्चन्वै) D2 हि (for ह) — c) D3 अभ्ययाश्च (for °यातां) S तदा (T तथा) राजन् (for महाराज) — d) B5 नर्दतौ, Dn1 नर्दंतौ, D4 गर्जंतौ, D5 नर्दतो, T G1 2 4 5 M गर्जंतौ (for नर्दन्तौ) Ś1 K1–4 D1 नर्दता (K4 नंदिता) विव गोवृषौ, G3 गर्जंतौ सिंहपुंगवि (sic)

28 B4 om. 28 G3 4 om. 28ab B1–3. 5 Dc1 Dn1 D5 transp 27 and 28 — a) D4 वा *** र्जुनौ B (B4 om.) Dc1 Dn1 तौ श्रुत्वा (B5 श्रुत्वा च) युगपद्वीरौ — D4 om (hapl.) 28b–29a — b) K2 4 5 B (B4 om) Dc1 Dn1 D2 5 7 8 निनद (for निनाद) Dn2 D3 6 तत्र (for तस्य) S (G3 4 om) नाद तस्याभिगर्जत — c) D6 om the first पुन K5 B (B4 om) Dn D6 प्राणदता, T G2–5 प्रणदतो (for प्रणदता) Ś K1–4 D1 तत प्रणेदतुर्हृष्टौ (Ś1 °तुस्तौ च) — d) K4 दिदृक्षे तु, T °क्षूर्स्त, G1–3 5 M °क्षू तं, G4 °क्षुर्स्त (for °क्षन्तौ)

29 D4 om. 29a (cf v l. 28) — a) M1 2 -रवान् (for रवं) — b) N (except Ś K1. 2) फाल्गुनस्य — c) Ś1 K1 2 महाराजो, G1 M तदा राजन् (for महाराज) — d) D4 5 7 8 धर्मराजो (for °पुत्रो)

30 B1 T G3 4 om (hapl) 30-31 — a) G5 M3–5 राजस् (for राजा) — b) B3–5 Dc1 Dn1 तयो, D5 मुहु, Cd महत् (as in text) — c) B5 Dn1 G1 2 5 M समरे (for च रणे) — d) D3 6 आशासयन् (for °स्तवान्) K5 G1 M1 2 प्रभु, Dn2 D3. 6 विभो (for विभु) M3–5 जयमाशास्त पाडव

31 B1 T G3 4 om 31 (cf. v l 30) — a) Ś K1–4 वर्धमाने (K1 °नो), D4 नर्दमानो (for °माने) — b) B3–5 Dc1 D2 G2 5 मदोत्कटे (for रणो)

32 a) K4 प्राप्य, G1 M1 2 स्वाह (for प्राह) — b) Ś1 धर्मविदा (for °भृता) — Before 32cd, G1 M1. 2 ins युधिष्ठिर — c) K4 D1. 5–7 दत्वा (for दत्ता) D6 सर्व; Cd संवित् (as in text) S उक्तेन संविदं भीम — d) K5 च तत्, D5 T G2–5 M1 3–5 त्वया, G1 M2 तदा (for तथा)

33 a) D3 6 निहता कौरवा युद्धे — b) Dn1 D7 8 पाडव, D5 फाल्गुन (for पाण्डव) — c) D4 M3 जीवसि (for °ति). — d) K4 om from सव्य up to

दिष्ट्या शृणोमि गर्जन्तौ वासुदेवधनंजयौ ॥ ३४

येन शक्रं रणे जित्वा तर्पितो हव्यवाहनः ।
स हन्ता द्विषतां संख्ये दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ३५

यस्य बाहुबलं सर्वे वयमाश्रित्य जीविताः ।
स हन्ता रिपुसैन्यानां दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ३६

निवातकवचा येन देवैरपि सुदुर्जयाः ।
निर्जिता रथिनैकेन दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३७

कौरवान्सहितान्सर्वान्गोग्रहार्थे समागतान् ।
योऽजयन्मत्स्यनगरे दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३८

कालकेयसहस्राणि चतुर्दश महारणे ।
योऽवधीद्भुजवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३९

गन्धर्वराजं बलिनं दुर्योधनकृतेन वै ।
जितवान्योऽस्त्रवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ४०

किरीटमाली बलवाञ्श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
मम प्रियश्च सततं दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ४१

पुत्रशोकाभिसंतप्तश्चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ।
जयद्रथवधान्वेषी प्रतिज्ञां कृतवान्हि यः ।
कच्चित्स सैन्धवं संख्ये हनिष्यति धनंजयः ॥ ४२　C 7 88 B 7 12 K 7 12

दिष्ट्या (in 34ᶜ)　M_2 धनंजय

34 K_4 om up to दिष्ट्या (cf v l 33)　— ᵇ) T G_{2-4} सात्वत, M_{3-5} सत्यक (for सात्यकि)　— ᶜ) G_1 M युद्धेभि (for शृणोमि)

35 Ś K_{1-4} D_1 om (hapl) 35ᶜᵈ　— ᶜ) $D_{3\ 6}$ सहर्ता, $D_{4\ 6}$ महता (for स हन्ता)　$D_{7\ 8}$ द्विषत (for °तां)　$G_{1\ 2}$ सघे, M संखे (for सख्ये)　— ᵈ) N (Ś K_{1-4} D_1 om) फाल्गुन

36 D_4 om (hapl) 36　— ᵃ) $Ś_2$ K_{1-4} D_1 सस्य; K_6 युद्धे (for सर्वे)　— ᵇ) S जीवामः सश्रिता वयं — K_4 repeats 36ᶜᵈ after 37　— ᶜ) Dn_2 $D_{3\ 6}$ संहर्ता, D_6 यो हता (for स हन्ता)　D_5 T G_{3-5} सर्वं (for रिपु)　G_2 स हंता द्विषता संखे　— ᵈ) $Ś_2$ फल्गुण, $K_{2,4}$ (first time) $_5$ B D (except D_8, D_4 om) फाल्गुन (D_2 °ण)　K_4 (second time) दिष्ट्या पार्थ स जीवति

37 D_8 om 37ᵃ–41ᵇ　— ᵇ) T G_{2-5} दुरासदा (for सुदुर्जया)　— ᶜ) B Do_1 Dn_1 धनुषा (for रथिना)　K_4 D_1 येन (for [ए]केन)　— ᵈ) Dn_2 जीवित (for जीवति)　— K_3 G_1 M read 40 after 37, while K_4 repeats 36ᶜᵈ after it

38 D_8 om. 38 (cf v l. 37)　$Ś_1$ $K_{1\ 3}$ $D_{2\ 4}$ om (hapl) 38　K_2 om (hapl.) 38–39　— ᵃ) $M_{1\ 2}$ समरे कौरवान्सर्वान्　— ᵇ) $Ś_1$ $K_{4\ 5}$ Dn_2 $D_{1\ 3\ 6\ 7}$ गोमहार्थे, S गोधनार्थे (for गोग्रहार्थे)　G_1 $M_{1\ 2}$ समाहितान् (for °गतान्)　— ᶜ) T G_3 योधयन् (for योऽजयन्)

39 K_2 D_8 om. 39 (cf v l 38, 37)　B_1 T $G_{3\ 4}$ om (hapl.) 39–40.　$Ś_2$ $K_{1\ 4}$ D_1 transp 39 and 40　— ᵃ) $Ś_1$ कालीपीक, $Ś_2$ K (K_2 om) $D_{1\ 2\ 5}$ का(D_2 क)लिकेय, D_7 कार्तिकेय (for कालकेय)　— For 39ᵃᵇ, S (T $G_{3\ 4}$ om) subst

798* कालकेयान्महेष्वासान्सहस्राणि चतुर्दश ।

— ᶜ) $Ś_2$ $K_{1\ 3\ 4}$ हतानि येन समरे, G_1 $M_{1\ 2}$ निमेषमात्रेण, $G_{2\ 5}$ M_{3-5} योऽक्षिमे(G_5 मि)पमात्रेण

40 B_1 D_8 T $G_{3\ 4}$ om 40 (cf v l 37, 39)　B_4 om. 40–41　$Ś_2$ $K_{1\ 4}$ D_1 transp. 39 and 40　K_3 G_1 M read 40 after 37　— ᵃ) K_1 गंधर्वराजानं (hypermetric)　— ᵇ) D_2 -कृते तु (for -कृतेन)　D_1 G_1 M च (for वै)　— ᶜ) $D_{4\ 7}$ G_1 M अस्त्र (for योऽस्त्र)　$G_{2\ 5}$ वेगेन (for वीर्येण)

41 D_8 om 41ᵃᵇ (cf. v l 37)　B_4 M_{3-5} om 41 (for B_4, cf v l 40)　— ᵃ) K_3 T G_{2-5} भगवान् (for बल°)　— ᶜ) D_6 स मे (for मम)　S (M_{3-5} om) यो नित्य (for सतत)　— ᵈ) G_2 om ष्ट्या जीवति फल्गु　D_4 जीवसि　$Ś_2$ फल्गुण, K_{2-5} B (B_4 om) Do_1 Dn $D_{1\ 4\ 6-8}$ फाल्गुन, T G_{3-5} पांडव (for फल्गुन)　D_5 दिष्ट्या पार्थ स जीवति

42 ᵇ) K_1 चिकीर्षे, B Do_1 Dn D_2 G_1 M चिकीर्षन् (for चिकीर्षु)　$D_{7\ 8}$ दुस्तरं (for दुष्करम्)　— ᶜ) T G_{2-5} -रथान्वेषी (for वधा°)　— ᵈ) T G_{2-5} M_{3-5} च, G_1 $M_{1\ 2}$ तु (for हि)　Ś K D (except Do_1 Dn_1 D_2) स (for यः)　— ᵉ) $K_{1\ 2}$ $D_{4\ 7}$ कश्चित् (for कच्चित्)　D_5 च (for स)　B_1 S सैंधवक (for स सैन्धवं)　B_1 युद्धे, $G_{1,2}$ M संखे; G_4 संघे (for सख्ये)　— ᶠ) S पात(G_1 $M_{1\ 2}$ घात)यिष्यसि फल्गुन

43 B_6 reads 43ᵃ–45ᵇ on marg　— ᵃ) $K_{1\ 2}$ D_7 कश्चित् (for कच्चित्)　$Ś_2$ B_4 D_2 तीर्णे; D_4 सीर्णं (for तीर्णं)　$Ś_2$ B_4 $D_{2\ 4}$ प्रतिज्ञां हि, $K_{1\ 2}$ -प्रतिज्ञं या।

15 | 30 | 31
अतीत्य समरे योधांस्तावकान्पाण्डुनन्दनः ॥ २४
सोऽपश्यदर्जुनं तत्र युध्यमानं नरर्षभम् ।
सैन्धवस्य वधार्थं हि पराक्रान्तं पराक्रमी ॥ २५
अर्जुनं तत्र दृष्ट्वाथ चुक्रोश महतो रवान् ।
तं तु तस्य महानादं पार्थः शुश्राव नर्दतः ॥ २६
ततः पार्थो महानादं मुञ्चन्वै माधवश्च ह ।
अभ्ययातां महाराज नर्दन्तौ गोवृषाविव ॥ २७
वासुदेवार्जुनौ श्रुत्वा निनादं तस्य शुष्मिणः ।
पुनः पुनः प्रणदतां दिदृक्षन्तौ वृकोदरम् ॥ २८
भीमसेनरवं श्रुत्वा फल्गुनस्य च धन्विनः ।
अप्रीयत महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २९
विशोकश्चाभवद्राजा श्रुत्वा तं निनदं महत् ।
धनंजयस्य च रणे जयमाशास्तवान्विभुः ॥ ३०
तथा तु नर्दमाने वै भीमसेने रणोत्कटे ।
स्मितं कृत्वा महाबाहुर्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३१
हृद्गतं मनसा प्राह ध्यात्वा धर्मभृतां वरः ।
दत्ता भीम त्वया संवित्कृतं गुरुवचस्तथा ॥ ३२
न हि तेषां जयो युद्धे येषां द्वेष्टासि पाण्डव ।
दिष्ट्या जीवति संग्रामे सव्यसाची धनंजयः ॥ ३३
दिष्ट्या च कुशली वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।

धास् (for योधास्) G_1 $M_{1\,2}$ समतीत्य रणे यौ(G_1 यो)धास्

25 $M_{3\,4}$ om 25^{ab} (cf. v l 23) — ^{b}) B D_{c1} D_{n1} S ($M_{3\,4}$ om) महारथं (for नरर्षभम्) — ^{c}) S वधार्थाय (for °र्थं हि)

26 ^{a}) K_6 च, $B_{4.\,5}$ S तु, D_8 lacuna (for [ञ] थ) B_{1-3} D_{c1} तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रः — After 26^{ab}, B D_{c1} D_{n1} D_5 ins

796* प्रावृट्काले महाराज नर्दन्निव बलाहक ।
[D_5 महाबल (for बलाहक)]

— ^{c}) $D_{4\,5\,7\,8}$ तत्र (for तं तु) G_3 om नादं $B_{1\,5}$ तं तस्य सुमहानादं, B_{2-4} D_{c1} D_{n1} सं तस्य निनदं घोरं — ^{d}) K_1 पार्था Ś K_{1-3} D_1 नदित (K_1 °ता), D_4 मर्दन (for नर्दत) D_{n1} पार्थ श्रुत्वा स्वनादत — After 26, B_{1-3} D_{c1} D_{n1} D_5 ins

797* वासुदेवश्च कौरव्य भीमसेनस्य सयुगे ।

27 $B_{1-3\,5}$ D_{c1} D_{n1} D_5 transp 27 and 28 — ^{a}) $Ś_1$ (marg , before corr as in text) भीमो (for पार्थो) — ^{b}) D_2 M_{3-5} अमुंचन् (for मुञ्चन्वै) D_2 हि (for ह) — ^{c}) D_3 अभ्ययांश्च (for °याता) S तदा (T तथा) राजन् (for महाराज) — ^{d}) B_5 नर्दतौ, D_{n1} नर्दतौ, D_4 गर्जंतौ, D_5 नर्दंतो, T $G_{1.\,2\,4\,5}$ M गर्जंतौ (for नर्दन्तौ) $Ś_1$ K_{1-4} D_1 नर्दता(K_4 नंदिता)विव गोवृषौ, G_3 गर्जंतौ सिंहपुंविव (sic)

28 B_4 om. 28 $G_{3\,4}$ om. 28^{ab} $B_{1-3,\,5}$ D_{c1} D_{n1} D_5 transp 27 and 28 — ^{a}) D_4 वा***र्जुनौ B (B_4 om.) D_{c1} D_{n1} तौ श्रुत्वा (B_5 श्रुत्वा च) युगपद्वीरौ — D_4 om (hapl) 28^b–29^a — ^{b}) $K_{2\,4\,5}$ B (B_4 om) D_{c1} D_{n1} $D_{2\,5\,7\,8}$ निनद (for निनाद) D_{n2} $D_{3\,6}$ तत्र (for तस्य) S ($G_{3\,4}$ om) नाद तस्याभिगर्जत — ^{c}) D_6 om the first पुन K_5 B (B_4 om) D_n D_6 प्राणदता, T G_{3-5} प्रणदतो (for प्रणदता) Ś K_{1-4} D_1 तत प्रणेदतुर्हृष्टौ ($Ś_1$ °तुस्तौ च) — ^{d}) K_4 दिदृक्षे तु; T °क्षूस्तं, $G_{1-3\,5}$ M °क्षू तं, G_4 °क्षुस्तं (for °क्षन्तौ)

29 D_4 om. 29^a (cf v l. 28) — ^{a}) $M_{1\,2}$ रवाम् (for रवं) — ^{b}) N (except Ś $K_{1.\,2}$) फाल्गुनस्य — ^{c}) $Ś_1$ $K_{1\,2}$ महाराजो, G_1 M तदा राजन् (for महाराज) — ^{d}) $D_{4\,5\,7\,8}$ धर्मराजो (for °पुत्रो)

30 B_1 T $G_{3\,4}$ om. (hapl) 30-31 — ^{a}) G_5 M_{3-5} राजम् (for राजा) — ^{b}) B_{3-5} D_{c1} D_{n1} तयो, D_5 मुहु, Cd महत् (as in text) — ^{c}) B_5 D_{n2} $G_{1\,2\,5}$ M समरे (for च रणे) — ^{d}) $D_{3\,6}$ आशासयन् (for °स्तवान्) K_5 G_1 $M_{1\,2}$ प्रभु, D_{n2} $D_{3.\,6}$ विभो (for विभु) M_{3-5} जयमाशास्त पाण्डव

31 B_1 T $G_{3\,4}$ om 31 (cf. v l 30) — ^{a}) Ś K_{1-4} वर्धमाने (K_1 °नो), D_4 नर्दमानो (for °माने), — ^{b}) B_{2-5} D_{c1} D_2 $G_{3\,5}$ मदोत्कटे (for रणो°)

32 ^{a}) K_4 प्राप्य, G_1 $M_{1\,2}$ स्वाह (for प्राह) — ^{b}) $Ś_1$ धर्मविदा (for °भृता) — Before 32^{cd}, G_1 $M_{1,\,2}$ ins युधिष्ठिर — ^{c}) K_4 $D_{1.\,5-7}$ दत्त्वा (for दत्ता) D_6 सर्वं, Cd संवित् (as in text) S दत्तेन संविदं भीम — ^{d}) K_5 च तत्, D_5 T G_{2-5} M_{3-5} त्वया, G_1 M_2 तदा (for तथा)

33 ^{a}) $D_{3\,6}$ निहता कौरवा युद्धे — ^{b}) D_{n1} $D_{7\,8}$ पाण्डव, D_5 फाल्गुन (for पाण्डव) — ^{c}) D_4 M_2 जीवसि (for °ति) — ^{d}) K_4 om from सव्य up to

दिष्ट्या शृणोमि गर्जन्तौ वासुदेवधनंजयौ ॥ ३४
येन शक्रं रणे जित्वा तर्पितो हव्यवाहनः ।
स हन्ता द्विषतां संख्ये दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ३५
यस्य बाहुबलं सर्वे वयमाश्रित्य जीविताः ।
स हन्ता रिपुसैन्यानां दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ३६
निवातकवचा येन देवैरपि सुदुर्जयाः ।
निर्जिता रथिनैकेन दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३७
कौरवान्सहितान्सर्वान्गोग्रहार्थे समागतान् ।
योऽजयन्मत्स्यनगरे दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३८
कालकेयसहस्राणि चतुर्दश महारणे ।
योऽवधीद्भुजवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ३९
गन्धर्वराजं बलिनं दुर्योधनकृतेन वै ।
जितवान्योऽस्त्रवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति ॥ ४०
किरीटमाली बलवाञ्श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
मम प्रियश्च सततं दिष्ट्या जीवति फल्गुनः ॥ ४१
पुत्रशोकाभिसंतप्तश्चिकीर्षुः कर्म दुष्करम् ।
जयद्रथवधान्वेषी प्रतिज्ञां कृतवान्हि यः ।
कच्चित्स सैन्धवं संख्ये हनिष्यति धनंजयः ॥ ४२ C 7 3764 B 7 128 2 K 7 128

दिष्ट्या (in 34ᶜ) M₂ धनंजय

34 K₄ om. up to दिष्ट्या (of v l 33) —ᵇ) T G₂₋₄ सात्वत, M₃₋₅ सत्यक (for सात्यकि) —ᶜ) G₁ M युद्धेमि (for शृणोमि)

35 Ś K₁₋₄ D₁ om (hapl) 35ᶜᵈ —ᶜ) D₃ ₆ संहर्ता, D₄ ₅ महता (for स हन्ता) D₇ ₈ द्विषत (for तां) G₁ ₃ संघे, M संख्ये (for संख्ये) —ᵈ) N (Ś K₁₋₄ D₁ om) फाल्गुन

36 D₄ om (hapl) 36 —ᵃ) Ś₁ K₁₋₄ D₁ सत्य, K₆ युद्धे (for सर्वे) —ᵇ) S जीवाम संश्रिता वय — K₄ repeats 36ᶜᵈ after 37 —ᶜ) Dn₁ D₃ ₆ संहर्ता, D₅ यो हत्वा (for स हन्ता) D₅ T G₃₋₅ सर्वे (for रिपु) G₂ स हंता द्विषता संख्ये —ᵈ) Ś₁ फल्गुण, K₃, ₄ (first time) ₆ B D (except D₃, D₄ om) फाल्गुन (D₂ ण) K₄ (second time) दिष्ट्या पार्थ स जीवति

37 D₃ om 37ᵃ-41ᵇ —ᵇ) T G₂₋₅ दुरासदा (for सुदुर्जया) —ᶜ) B Dc₁ Dn₁ धनुषा (for रथिना) K₄ D₁ येन (for [ए]केन) —ᵈ) Dn₂ जीवित (for जीवति) — K₃ G₁ M read 40 after 37, while K₄ repeats 36ᶜᵈ after it

38 D₃ om. 38 (of v l. 37) Ś₁ K₁ ₃ D₂ ₄ om (hapl) 38 K₂ om (hapl) 38-39 —ᵃ) M₁ ₂ समरे कौरवान्सर्वान् —ᵇ) Ś₁ K₄ ₅ Dn₂ D₁ ₂ ₅ ₇ गोग्रहार्थे; S गोधनार्थे (for गोग्रहार्थे) G₁ M₁ ₂ समाहितान् (for गतान्) —ᶜ) T G₃ योधयन् (for योऽजयन्)

39 K₂ D₃ om. 39 (of. v l 38, 37) B₁ T G₃ ₄ om (hapl) 39-40 Ś₁ K₁ ₄ D₁ transp 39 and 40 —ᵃ) Ś₁ कालीयीक, Ś₁ K (K₂ om) D₁ ₂ ₅ का(D₂ क)लिकेय, D₇ कार्तिकेय (for कालकेय) — For 39ᵃᵇ, S (T G₃ ₄ om) subst

798* कालकेयान्महेष्वासान्सहस्राणि चतुर्दश ।

—ᶜ) Ś₁ K₁ ₃ ₄ हतानि येन समरे, G₁ M₁ ₂ निमिषिमिषमात्रेण, G₂ ₅ M₃₋₅ योमम्षिमे(G₅ °मि)पमात्रेण

40 B₁ D₃ T G₃ ₄ om 40 (of v l 37, 39) B₄ om 40-41 Ś₁ K₁ ₄ D₁ transp. 39 and 40 K₃ G₁ M read 40 after 37 —ᵃ) K₁ गंधर्वराजानं (hypermetric) —ᵇ) D₂ कृते तु (for कृतेन) D₁ G₁ M च (for वै) —ᶜ) D₁ ₇ G₁ M मध्ये (for योऽस्त्र) G₂ ₅ वेगेन (for वीर्येण)

41 D₃ om 41ᵃᵇ (of. v l 37) B₁ M₃₋₅ om 41 (for B₁, of. v l 40) —ᵃ) K₂ T G₂₋₅ भगवान् (for बल°) —ᶜ) D₅ स मे (for मम) S (M₃₋₅ om) यो नित्य (for सततं) —ᵈ) G₂ om ष्ट्या जीवति फल्गु D₄ जीवसि Ś₁ फल्गुण, K₃₋₅ B (B₄ om) Dc₁ Dn D₁ ₄ ₆₋₈ फाल्गुन, T G₃₋₅ पाण्डव (for फल्गुन) D₅ दिष्ट्या पार्थ स जीवति

42 ᵇ) K₁ चिकीर्षे, B Dc₁ Dn D₂ G₁ M चिकीर्षन् (for चिकीर्षुः) D₇ ₈ दुस्तरं (for दुष्करम्) —ᶜ) T G₂₋₅ -रयान्वेषी (for वधा) —ᵈ) T G₂₋₅ M₃₋₅ च; G₁ M₁ ₂ तु (for हि) Ś K D (except Dc₁ Dn₁ D₂) स° (for य) —ᵉ) K₁ ₂ D₁ ₇ कश्चित् (for कच्चित्) D₅ च (for स) B₁ S सैंधवक (for स सैन्धवं) B₁ युद्धे, G₁ ₂ M संख्ये, G₄ संघे (for संख्ये) —ᶠ) S पात(G₁ M₁, ₂ घात)यिष्यति फल्गुन

43 B₃ reads 43ᵃ-45ᵇ on marg —ᵃ) K₁ ₂ D₁ कश्चित् (for कच्चित्) Ś₁ B₁ D₂ तीर्णः; D₄ तीर्णं (for तीर्णं) Ś₁ B₁ D₂ ₄ प्रतिज्ञां हि, K₁, ₃ -प्रतिज्ञं वा;

कच्चित्तीर्णप्रतिज्ञं हि वासुदेवेन रक्षितम् ।
अनस्तमित आदित्ये समेष्याम्यहमर्जुनम् ॥ ४३
कच्चित्सैन्धवको राजा दुर्योधनहिते रतः ।
नन्दयिष्यत्यमित्राणि फल्गुनेन निपातितः ॥ ४४
कच्चिद्दुर्योधनो राजा फल्गुनेन निपातितम् ।
दृष्ट्वा सैन्धवकं संख्ये शममस्मासु धास्यति ॥ ४५
दृष्ट्वा विनिहतान्भ्रातॄन्भीमसेनेन संयुगे ।
कच्चिद्दुर्योधनो मन्दः शममस्मासु धास्यति ॥ ४६
दृष्ट्वा चान्यान्बहून्योधान्पातितान्धरणीतले ।
कच्चिद्दुर्योधनो मन्दः पश्चात्तापं करिष्यति ॥ ४७
कच्चिद्भीष्मेण नो वैरमेकेनैव प्रशाम्यति ।
शेषस्य रक्षणार्थं च संधास्यति सुयोधनः ॥ ४८
एवं बहुविधं तस्य चिन्तयानस्य पार्थिव ।
कृपयाभिपरीतस्य घोरं युद्धमवर्तत ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

T G3 4 °ज्ञातं, G1 M °ज्ञं त (for °ज्ञ हि) — b) Ś2 B4 D2 रक्षित (for °तम्) — d) G1 M1 2 सद्र क्ष्यामि (for समेष्यामि) B4 धनजयं (for [अ]हमर्जुनम्)

44 B8 reads 44 on marg — a) K1 2 D7 कश्चित् (for कच्चित्) — b) D5 हितैषिण (for हिते रत) — c) K2 5 B Dc1 Dn D2 3 5 [अ]मित्रान्हि, T G2–5 [अ]मित्राश्च (for [अ]मित्राणि) — d) K4 5 B D फाल्गुनेन

45 K5 D6 S om (hapl) 45^{ab} B8 reads 45^{ab} on marg — a) K1 2 D1 7 कश्चिद् (for कच्चिद्) D8 om (hapl) from राजा up to कच्चिद्दुर्योधनो (in 47^{c}) — b) K3 4 B D (D5 6 om) फाल्गुनेन — c) S च सैंधव (for सैन्धवक) G1 4 M3 4 सघे, G2 M1 2 5 सखे (for सख्ये) — d) Ś K1–4 D1 दास्यति, D2 S (except G2 3) यास्यति (for धास्यति) Dn2 शममस्मान्प्रदास्यति

46 D8 om 46 (cf. v l 45) D2 6 om (hapl) 46 — a) G1 M1 2 शत्रून् (for भ्रातॄन्) — c) K1–2 D7 कश्चिद्, S भयाद् (for कच्चिद्) T G2–5 राजा (for मन्द) — Dn2 om (hapl) 46^{d}–47^{c} — d) S (except G2 3) यास्यति (for धास्यति) Ś K1 2 4 D1 शममेवानुदा(Ś °या, K2 °धा)स्यति

47 D8 om up to दुर्योधनो (cf v l 45) Dn2 om 47^{abc} (cf v l 46) Dc1 Dn1 om (hapl) 47^{a}–48^{b} — a) D6 विनिहितान् (for चान्यान्बहून्) K3 B महा- (for बहून्) T G2–5 पदातिरथनागाश्वान्, G1 M पुत्रान्भ्रातॄन्पितॄंश्चैव — b) Ś2 K1 3 D2 5 T G M1 2 पतितान् (for पा°) — D3 om (hapl) 47^{cd} — c) K1 2 D7 काश्चिद्, S दृष्ट्वा (for कच्चिद्) — d) Ś2 K1 2 4 D1 प्रयास्यति, K3 5 Dn2 D2 3 नु (K5 D2 तु) यास्यति, B गमिष्यति (for करिष्यति) Ś1 D4–7 पश्चात्तापोनुयास्यति

48 K4 Dc1 Dn1 D1. 2 om (hapl) 48^{ab} (for Dc1 Dn1, cf v l 47) D6 lacuna for 48^{ab} — a) K1 2 D7 कश्चिद् (for कच्चिद्) K2 lacuna for ण नो वैर D4 नौ (for नो) D4 6 वीरम्, D3 वीर (for वैरम्) Cv कच्चिद्भीष्मेण से वैराद् — b) K3 प्रयास्यति, Dn2 [उ]पशाम्यति, S [अ]प(G2 [उ]प)यास्यति (for प्रशाम्यति) Ś K1 2 एकेन प्रतियास्यति, B (except B4) Cv शममेकेन यास्यति — c) Dn2 D3 हि (for च) Dc1 D2 3 शेषस्य रक्षणार्थाय, S कच्चिच्छेषस्य रक्षार्थं

49 b) K2 4 D3. 8 G1 M1 2 पार्थिव, D4 °वा B2 3. 5 Dc1 Dn1 राज्ञश्चिंतयतस्तदा — Dc1 reads 49^{cd} on marg — d) K1 घोर (for घोरं)

Colophon — *Sub-parvan* Ś1 K4 5 B4 Dn1 D1 2 4 8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś2 चतुर्थे दिवसे — *Adhy name* Ś1 K1 3. 4 Dn2 D1 3 6 भीमसेनप्रवेश, Ś2 K2 D2 4 5 भीमप्रवेश, K5 D7 8 भीमसेनप्रवेशे युधिष्ठिरानद, B Dc1 भीम(B2 भीमसेन)प्रवेशे युधिष्ठिरप्रमोद ; Dn1 भीमप्रमोद, G1 M1 2 भीमसेनप्रवेशे अर्जुनदर्शन, Bom ed भीमसेनप्रवेशो युधिष्ठिरहर्ष — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–5 125, B2 53, B5 135, Dn1 128, D2 132, D3 24, G1 M 124 — *Śloka no* : Dn1 54

१०४

धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा तु नर्दमानं तं भीमसेनं महाबलम् ।
मेघस्तनितनिर्घोषं के वीराः पर्यवारयन् ॥ १
न हि पश्याम्यहं तं वै त्रिषु लोकेषु संजय ।
क्रुद्धस्य भीमसेनस्य यस्तिष्ठेदग्रतो रणे ॥ २
गदामुद्यच्छमानस्य कालस्येव महामृधे ।
न हि पश्याम्यहं तात यस्तिष्ठेत रणाजिरे ॥ ३
रथं रथेन यो हन्यात्कुञ्जरं कुञ्जरेण च ।
कस्तस्य समरे स्थाता साक्षादपि शतक्रतुः ॥ ४
क्रुद्धस्य भीमसेनस्य मम पुत्राञ्जिघांसतः ।
दुर्योधनहिते युक्ताः समतिष्ठन्त केऽग्रतः ॥ ५
भीमसेनदवाग्नेस्तु मम पुत्रतृणोलपम् ।
प्रधक्ष्यतो रणमुखे के वीराः प्रमुखे स्थिताः ॥ ६
काल्यमानान्हि मे पुत्रान्भीमेनावेक्ष्य संयुगे ।
कालेनेव प्रजाः सर्वाः के भीमं पर्यवारयन् ॥ ७
भीमवह्नेः प्रदीप्तस्य मम पुत्रान्दिधक्षतः । C 7 B 7 1 K 7 1

104

1 K_{1-4} B_4 नंदमान, D_4 मर्द°, G_5 दर्द (for नर्द) B_4 $D_{3.6}$ तु (for तं) K_5 तथा तु त नर्दमान, $B_{1-3.5}$ D_{c1} D_{n1} नि(B_2 वि)नदंतं (B_1 °तु) तथा त तु —^{c}) B_{1-3} पर्जन्यवद्विनिर्घोष, B_5 D_{c1} पर्जन्यरवनिर्घोष —^{d}) B_2 के वीरा प्रत्यवारयन्

2 D_{n2} om 2^c–3^b —^{a}) D_5 तु (for वै) D_2 न पश्याम्यहमेन वै —^{b}) $B_{1.4}$ D_{c1} D_{n1} कश्चन (for संजय) —T $G_{3.4}$ om 2^c–4^d —^{d}) G_1 $M_{1.2}$ प्रमुखे (for अग्रतो) B_5 पुमान् (for रणे)

3 D_{n2} om 3^{ab}, T $G_{3.4}$ om 3 (for all, cf v 1 2) —^{a}) K_4 $D_{2.3.5.6.8}$ उद्यम्यमानस्य, $B_{4.5}$ D_{n1} युयुत्स°, D_4 उत्साद्य (for उद्यच्छ) D_{c1} गदा मुद्यच्छतस्तस्य —^{b}) D_{n1} मृधेन हि (for महामृधे) B_3 D_{c1} कालस्येवेह संजय —^{c}) D_2 तु (for हि) B_3 युद्धे, B_5 हता (for तात) —K_1 om (hapl) 3^d–1^c —^{d}) Ś K_{2-4} $B_{1.4.5}$ D_1 तिष्ठति (for तिष्ठेत) B_4 बलाग्रत (for रणाजिरे) $B_{2.3}$ D_{c1} D_{n1} यस्तिष्ठेदग्रत पुमान्, G_1 M यस्तिष्ठेत्प्रमुखे रणे

4 T $G_{3.4}$ om. 4 (cf. v 1 2) K_1 om. 4^{abc} (cf. v 1 3) —^{a}) S (T $G_{3.4}$ om) हति (for हन्यात्) —^{b}) $Ś_1$ K_{2-4} D_{c1} D_{n1} $D_{1.5}$ $G_{1.2}$ M ह; K_5 D_{n2} D_{3-4} तु, G_5 हि (for च) —After 4^{ab}, D_{n2} $D_{2.3.6}$ ins

799* अश्वमश्वेन समरे मनुजैर्मनुजांस्तथा ।

—^{c}) D_5 पुरत; S (T $G_{3.4}$ om) प्रमुखे (for समरे) D_5 तात, G_1 $M_{1.2}$ स्थातु (for स्थाता) —^{d}) K_4 D_1 साक्षादिव, G_1 M अपि साक्षात् (by transp) K_5 B D_{c1} D_{n1} D_2 G_1 M पुरंदर (for शतक्रतु)

5 ^{a}) K_5 $D_{1.5.7.8}$ रणे क्रुद्धस्य भीमस्य —^{b}) $D_{3.6}$ S (except M_{3-5}) transp मम and पुत्रान् Ś K_{1-3} मम पुत्रा जिघांसव —^{c}) K_1 युक्त, D_2 रक्ता (for युक्ता) —^{d}) $K_{1.3.5}$ $D_{4.6}$ समतिष्ठति (for °ष्ठन्त) K_1 D_6 को, D_4 ते (for के) G_1 $M_{1.2}$ के वीरा प्रमुखे स्थिता

6 ^{a}) G_1 $M_{1.2}$ च (for तु) D_7 भीमसेनदवाग्नेण —^{b}) $Ś_1$ $K_{3.4}$ B_1 $D_{1.2.4}$ पुत्रास्, K_2 पुत्रस्, K_3 पुत्रास् (for पुत्र) $Ś_2$ M_2 तृणोपल, K_4 $D_{3.6}$ तृणालय, K_5 D_{n2} $D_{7.8}$ $M_{3.4}$ तृणोलुप, $B_{3.4}$ D_{n1} D_2 तृणोपमान्, $B_{2.5}$ D_{c1} तृणोलपान्, D_5 तृणोपम, G_6 तृणालव (for तृणोलपम्) —^{c}) K_4 B D (except D_3) प्रधक्षतो G_1 M दहतस्तस्य समरे —^{d}) $Ś_1$ $D_{3.6}$ के तिष्ठंस्यग्रतो रणे ($D_{3.6}$ नरा), $Ś_2$ $K_{4.5}$ D_{c1} Dn $D_{2.4.5.7.8}$ केतिष्ठन्नाग्रतो नरा ($Ś_2$ K_4 °तस्तदा; B_4 तो नृपा), K_{1-3} D_1 केतिष्ठताग्रतस्तदा (K_2 तो नरा), G_2 के वीरा पर्यवारयन्

7 ^{a}) Ś K_{1-3} D_1 G_1 M_{1-4} काल्यमाना (for °मानान्) K_5 रणे, G_1 M_{1-4} च मे (for हि मे) $K_{3.4}$ पुत्रा $B_{3.5}$ D_{c1} D_{n1} काल्यमानास्तु पुत्रान्मे —^{b}) $Ś_2$ K_{1-3} आवीक्ष्य $B_{2.3}$ D_{c1} D_{n1} दृष्ट्वा भीमेन संयुगे, D_1 G_1 M (M_6 [*inf lin*] as in text) भीमसेनेन संयुगे —^{c}) K_2 T $G_{3.4}$ कालेनैव ° —^{d}) M_3 वीरा (for भीम) $M_{1.2}$ वीरा केस्य. प्रपेदिरे —After 7, K_4 B D_{c1} Dn $D_{1-3.6}$ ins -

के शूराः पर्यवर्तन्त तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ८

संजय उवाच ।

तथा तु नर्दमानं तं भीमसेनं महारथम् ।
तुमुलेनैव शब्देन कर्णोऽप्यभ्यपतद्बली ॥ ९
व्याक्षिपन्बलवच्चापमतिमात्रममर्षणः ।
कर्णस्तु युद्धमाकाङ्क्षन्दर्शयिष्यन्बलं बली ॥ १०
प्रावेपन्निव गात्राणि कर्णभीमसमागमे ।
रथिनां सादिनां चैव तयोः श्रुत्वा तलस्वनम् ॥ ११
भीमसेनस्य निनदं घोरं श्रुत्वा रणाजिरे ।
खं च भूमिं च संबद्धां मेनिरे क्षत्रियर्षभाः ॥ १२
पुनर्घोरेण नादेन पाण्डवस्य महात्मनः ।
समरे सर्वयोधानां धनूंष्यभ्यपतन्क्षितौ ॥ १३

800* न मेऽर्जुनाद्भयं तादृक्कृष्णाच्चापि च सात्वतात् ।
हुतभुग्जन्मनो नैव यादृग्भीमाद्भयं मम ।

[(L 1) B2 कृष्णाद्वापि, B4 नापि कृष्णान् (by transp), Dn2 D3 6 न कृष्णान्न D2 न कृष्णान्नन्नु सात्वतात् (for the post. half) —(L 2) D3 जन्मतो, D3 6 प्रभव (for -जन्मनो) D2 नैव]

8 a) M1 2 च (for प्र) —b) D8 S प्रधक्ष्य- (D8 °क्ष)त (for दिधक्षत) —c) M4 पर्यवार्यंत (for °वर्तन्त) G1 M1. 2 के पुन प्रमुखे स्थातुं

9 Ś1 reads the ref on marg —a) K1–4 नद- मानं K4 D8 तु (for त) D2 नर्दंत तु तथा तत्र, D4 तथा दुर्मदमान त, G1 M1 2 प्रणदस तथा घोरं —b) K Dn2 D1. 3. 6 महारवान्, B Dc1 Dn1 S (except G1 M1 2) °बलं (for °रथम्) —c) Dn1 D5 7 तुमलेन, D4 मतुल्येन (for तुमुलेन) Ś2 K1–4 D1 च (for [ए]व) —d) D7 8 स कर्णो (for कर्णोऽपि) Ś1 [ऽ]भ्यापतद्, K4 D5 ह्यभ्यपतद्, B Dc1 Dn1 [ऽ]प्य(B4. 5 ह्य)भ्यद्रवद्, D2 [ऽ]प्यभ्याययौ, D4 वाभ्यपतद्, D6 [ऽ]त्याप्यपतद् (for ऽप्यभ्यपतद्) S योद्धु कर्णोऽभ्ययाद्बली (G1 M1 2 °भृश) — For 9cd, K5 subst.

801* कर्णोऽप्यभ्यपतद्भीमास्तुमुलेन रवेण च ।

10 a) Ś2 K4 5 Dn2 D3 5–8 T G2–5 व्याक्षिपद्, B (except B1) Dc1 Dn1 आक्षिप्य, G1 M विक्षिपन् (for व्याक्षि°) B1–3 Dc1 Dn1 सुमहच्च, B4 सुमहाश्च, D4 बलवाश्च (for बलवच्च) D3 क्षिपन्स शरजालानि —b) S अमर्षित (for °र्षण) D6 अतिमात्रप्रमर्षण —c) Ś K1–4 कर्णस्य, B Dc1 Dn D4. 7 कर्ण° सु, T G2 शूर° स, G1 4 5 M3–5 शूर° सु, G3 शूरस्य (for कर्ण स्तु) D3. 6 आकांक्षी —d) S transp बलं and बली B (except B1) Dc1 Dn1 मृधे (for बली) — After 10, K4. 5 B D ins

802* रुरोध मार्गं भीमस्य वातस्येव महीरुह ।
भीमोऽपि दृष्ट्वा सावेगं पुरो वैकर्तनं स्थितम् ।
चुकोप बलवद्वीरश्चिक्षेपास्य शिलाशितान् ।
तान्प्रत्यगृह्णात्कर्णोऽपि प्रतीप प्रेषयच्छरान् ।
ततस्तु सर्वयोधाना यतता प्रेक्षता तदा । [5]

[(L 1) K4 5 Dn2 D1–3 6–8 महीधर (for °रुह°) —(L 2) K4 D1 3 6 सर्वेषां, K5 महावेग (hyper metric), Dc1 D3 सवेग, D2 सरथ, D5 त वीर (for सावेग) —(L 3) K4 Dc1 Dn1 D1–3 6 बलवान् (for °वद्) D5 भीमश् (for वीरश्) D2 च (for [अ]स्य) K4 5 Dc1 D6 8 शिलामितान्, D4 शतान्शरान्, D5 शिलातलान् (for °शितान्) —(L 4) Dc1 Dn2 D2 5 8 प्रेषयञ्, D7 प्रेरयञ् (for प्रेषयत) —(L 5) K4 D2 च, D7 8 स (for तु) K4 B3. 5 Dn1 D1 पततां, B2 4 Dc1 प्रतत, Dn2 प्रनि त, D2 यतत , D8 6 पतन°, D4 प्रततां, D7 सुनत (for यततां) K5 D5 प्रेक्ष्यतां K4 D1 3 6 प्रेक्ष्य तान्शरान् D8 सुत सवीक्ष्यता तदा (for the post half)]

11 a) B4 प्राविशन्, D4 प्रवेपन् (for प्रावेपन्) D2 वेपततीव गात्राणि (s10), T G2–5 M3. 5 प्रवेपतीव गा°, G1 M1. 2 4 प्रवेपति च गा° —b) D5 S भीमकर्ण- —c) D4 रथाना —d) B4 तु नि- (for तल-)

12 b) B (except B1) Dc1 Dn2 D2 S transp घोर and श्रुत्वा B2 3 5 Dc1 Dn1 महात्मन°, D2 महारणे (for रणाजिरे) —c) Ś K1–3 शस्त्रभूमिं, D1 विस्वभूमिं (for ख च भूमिं) B (B2 marg as in text) Dc1 Dn1 संरुद्धां, D2 सविद्धा, T G1 M1 2 सबंध, G3 4 M3–5 सबद्ध (for सबद्धा) —d) B (except B1) Dc1 Dn1 D2 G1 M मेनिरे तव (D2 G1 M तत्र) सैनिका (G1 M भूमिपा)

13 a) D2 7 घोषेण (for घोरेण) D8 शूरेण, S शब्देन (for नादेन) —c) G1. 4 M -यौधाना D2 पतितानि च योधाना —d) Ś1 B4 D2 3. 6 न्यपतन् (for [अ]भ्यप°) D2 भुवि (for क्षितौ) — For 13, B (except B4) Dc1 Dn1 subst.

803* केषाञ्चिदल्पसत्त्वानां तं श्रुत्वा निनदं युधि ।

वित्रस्तानि च सर्वाणि शकृन्मूत्रं प्रसुस्रुवुः ।
वाहनानि महाराज बभूवुर्विमनांसि च ॥ १४
प्रादुरासन्निमित्तानि घोराणि च बहूनि च ।
तस्मिंस्तु तुमुले राजन्भीमकर्णसमागमे ॥ १५
ततः कर्णस्तु विंशत्या शराणां भीममार्दयत् ।
विव्याध चास्य त्वरितः सूतं पञ्चभिराशुगैः ॥ १६
प्रहस्य भीमसेनस्तु कर्णं प्रत्यर्पयद्रणे ।
सायकानां चतुःषष्ट्या क्षिप्रकारी महाबलः ॥ १७
तस्य कर्णो महेष्वासः सायकांश्चतुरोऽक्षिपत् ।
असंप्राप्तांस्तु तान्भीमः सायकैर्नतपर्वभिः ।
चिच्छेद बहुधा राजन्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ १८
तं कर्णश्छादयामास शरव्रातैरनेकशः ।
संछाद्यमानः कर्णेन बहुधा पाण्डुनन्दनः ॥ १९
चिच्छेद चापं कर्णस्य मुष्टिदेशे महारथः ।
विव्याध चैनं बहुभिः सायकैर्नतपर्वभिः ॥ २०
अथान्यद्धनुरादाय सज्यं कृत्वा च सूतजः । C 7 P 7 K 7

शस्त्राणि न्यपतन्दोर्भ्यः केषांचिच्चासवोऽद्रवन् ।
[(L 2) B8 व्यापतन् (for न्यप)]

14 a) B2 विश्रस्ताणीव, D8 विश्रस्थानि च (for वित्रस्तानि च) D6 वाह्याणि, T G2–5 M5 (*sup lin* as in text) सैन्यानि (for सर्वाणि) — b) Do1 Dn1 D8 मूत्रे K5 D4. 7 च (for प्र) — c) B2–5 Do1 Dn D8 5 6 च सर्वाणि (for महाराज) — K4 om (hapl) 14d–15c — d) T G2–4 M5 विमनांस्युत, G5 नाप्युत (for °नासि च) K5 D4 न (for च) — For 14, G1 M1 2 subst

804* तं श्रुत्वा निनदं घोरं शकृन्मूत्रं सशोणितम् ।
प्रसुस्रुवुर्वाहनानि स्तब्धानि च ततोऽभवन् ।

15 K4 om 15abc (cf v l 14) — a) D2 पुनश्चासन्, G1 M1. 2 प्रादुरासीन् Ś1 K1 न मित्राणि (for निमित्तानि) — b) B1–3 5 Do1 Dn D2 5 सुबहूनि, B4 च महांति (for च बहूनि) — After 15ab, B Do1 Dn D1. 2 6 8 S ins

805* गृध्रकङ्कबडैश्चासीदन्तरिक्षं समावृतम् ।
[B1–3 5 Do1 Dn D2 8 काक (for कङ्क) B1–3 5 Do1 D1 2 8 बलैश्च, Dn1 बटैश्च, S वलैश्च (for बडैश्च) B4 गृध्रकाकबलइ रैर्, D6 गृध्रकाकवनैस्त्वासीद् (for the prior half) B अंतरीक्षं]

— c) Ś K1–3 B D1 सुतुमुले, Dn1 D4. 5 तु सुमले (for तु तुमुले) — d) B Do1 Dn1 D1 2 कर्णभीम (for भीमकर्ण)

16 a) Ś K1–4 ततः (Ś1 °यो)स्तु कर्णो विंशत्या, G1 M1. 2 तं कर्णं पंचविंशत्या — b) Ś K1–4 D1 बाणानां (for शराणां) Dn2 D8. 6 T G2–5 M3–5 अर्पयत् (T G8 न्), D2 अर्दयत्; D8 मार्दयन्, G1 M1 2 माहवे (for मार्दयत्) — c) K2 D6 त्वरित — d) Ś° G1 M1 2 स त (for सूत)

17 a) Ś K1 3. 4 प्रसह्य, B2 (marg, orig as in text) उत्स्मयन् (for प्रहस्य) B1–3 5 Do1 Dn1 D1 2 S [s]पि, B4 च (for तु) — b) Ś1 K1 3 प्रत्यद्रवद्, Ś3 °ब्रवीद्, K2 4 B3 Dn2 D1 प्रत्याद्रवद्, K. Do1 D7 प्रत्यार्दयन् (D7 द्), B1 3 5 D4 5 प्रत्यर्दयद्, Dn1 D8 र्पयन् (for र्पयद्) K1 2 4 बली (for रणे) — c) B1 2 4 5 शायकाना, D6 सायकाणा Dn2 D3 6 सहस्राणि (for चतुःषष्ट्या) — d) B2 3 Do1 Dn1 महायशा, D2 °रथ, T G2–5 वृकोदर (for महाबल)

18 a) K5 D4 5 7 8 महाराज (for महेष्वास) — b) K1 Dn1 D4 8 [s]क्षिपन् B4 व्यक्षिपच्चतुरः शरान् — c) B2 3 5 Do1 Dn1 च (for तु) Do1 Dn1 वीरः (for भीम) — d) = 20d B4 सायकान्नतपर्वण, S करेव सायकान् — f) S हस्त (for पाणि) D. क्षिप्रकारः महाबल

19 a) K1 D1 कर्णं — b) Ś2 K1–4 D1 अनेकधा (for कशः) — c) Ś K2 3 5 Do1 D1 4 5 7 8 स ठाद्यमान (for सछा°)

20 b) B4 महाबलः (for रथ) — c) K5 D° 4. 5. 7 8 S दशभि (for बहुभि) — K4 repeats 20d–22b after 25ab — d) = 18d Dn2 D8 6 सूत पंचभिराशुगै

21 For the repetition in K4, cf v l. 20 — a) B4 तथा (for अथ) — b) Ś1 K1–3 सज्ञा, K5 B Dn2 D3–6 T G2–5 सज्जं (for सज्य) D2 तु; T G3–5 स (for च) G1 M1 2 सज्यं कृत्वा महारथ — c) Ś2 तूर्णं, D5 घोरं (for भीम) — d) G1 M1 2 स सूतज (for महारथ) Ś3 K1–3 4 (both times) D1 भीमकर्माणमाशुगै, D4 नवत्यानतपर्वणा

विव्याध समरे भीमं भीमकर्मा महारथः ॥ २१
तस्य भीमो भृशं क्रुद्धस्त्रीञ्शरान्नतपर्वणः ।
निचखानोरसि तदा सूतपुत्रस्य वेगितः ॥ २२
तैः कर्णोऽभ्राजत शरैरुरोमध्यगतैस्तदा ।
महीधर इवोदग्रस्त्रिशृङ्गो भरतर्षभ ॥ २३
सुस्राव चास्य रुधिरं विद्धस्य परमेषुभिः ।
धातुप्रस्यन्दिनः शैलाद्यथा गैरिकराजयः ॥ २४
किंचिद्विचलितः कर्णः सुप्रहाराभिपीडितः ।
ससायकं धनुः कृत्वा भीमं विव्याध मारिष ।
चिक्षेप च पुनर्बाणाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५
स छाद्यमानः सहसा कर्णेन दृढधन्विना ।
धनुर्ज्यामच्छिनत्तूर्णमुत्स्मयन्पाण्डुनन्दनः ॥ २६
सारथिं चास्य भल्लेन प्राहिणोद्यमसादनम् ।
वाहांश्च चतुरः संख्ये व्यसूंश्चक्रे महारथः ॥ २७
हताश्वात्तु रथात्कर्णः समाप्लुत्य विशां पते ।
स्यन्दनं वृषसेनस्य समारोहन्महारथः ॥ २८
निर्जित्य तु रणे कर्णं भीमसेनः प्रतापवान् ।
ननाद सुमहानादं पर्जन्यनिनदोपमम् ॥ २९

---

22 For the repetition in K₁, cf v l 20 — [a]) S (except G₅) ततो (for तस्य) Ś₂ K₁₋₃ ₄ (both times) D₁ दृढ, B₃ Dc₁ [ऽ]थ सं (for भृशं) — [b]) D₄ त्रींस्तु स-, T G₂₋₅ सायकान् (for त्रीञ्शरान्) — [c]) D₃ ₆ M₃₋₅ निजघान Dc₁ D₂ ₅ क्रुद्ध (for तदा) — [d]) Ś₂ K₁ ₂ ₄ D₄, ₅ ₇ वेगत, K₅ B₁ D₂ ₃ ₆ ₈ वेगित, B₁₋₃ ₅ Dc₁ Dn₁ पार्थिव (B₃ ₅ Dn₁ °व) (for वेगित)

23 [a]) B₁₋₃ Dc₁ Dn [ऽ]राजत (for ऽभ्रा°) Ś₂ K₁₋₄ D₁ तदा (for शरैर्) S तै शरैर्विबभौ कर्ण — [b]) B₅ सदा, D₂ ₅ तथा (for तदा) Ś₂ K₁₋₄ D₁ क्षुरो-मध्यगतै शरै — [d]) T G₂₋₅ त्रिशृंगो भीमदर्शन — For 23[cd], G₁ M subst

806* मध्यंदिनमनुप्राप्तस्त्रितेजा इव भास्कर ।

24 [a]) B₃ तस्य (for चास्य) S तस्य सुस्राव रुधिर — [c]) D₄ प्रादु (for धातु) K₄ ₅ प्रस्यदन, D₅ -प्रस्यंदत (for प्रस्यन्दिन) S गिरे प्रस्रुतसानोस्तु — [d]) K₅ B₁ ₅ D₄ ₆ ₇ -धातव (for राजय) S यथा गैरिकजो रस (T G₃ ₄ °जं रज, G₂ ₅ °जो रज) — After 24, D₂ reads 29 for the first time, repeating it in its proper place

25 For the repetition in K₄, cf v l 20 — [a]) Ś₁ D₇ प्रचलित, D₈ विक°, G₁ M₁ ₂ च च° (for विच°) — [b]) K₃ ₄ B₂ D₁ T G₂₋₅ संप्रहाराभि (K₃ °दि) पीडित, K₅ प्रहाराभिनि° — [c]) G₁ M सशर तु (for ससायकं) Ś K₁ ₄ छित्वा (for कृत्वा) B (except B₄) Dc₁ Dn₁ आकर्णपूर्णमाकृष्य — [d]) B₁ ₅ शायकै, B₃ Dc₁ Dn सायकै (for मारिष) — B₃ reads 25[e]–26[d] on marg B₁ ₂ ₅ om 25[f].

26 B₃ reads 26 on marg — [a]) K₁ Dn₂ D₃ ₆ G₃₋₅ सछाद्यमान K₅ कर्णेन, S समरे (for सहसा) B (except B₄) Dc₁ Dn₁ स शरैरर्दितस्तेन — [b]) Ś₁ धन्वना K₅ दृढचापेन धन्विना, G₁ M₁ ₂ कर्णेन लघुहस्तवत् — [c]) Dn₁ भल्लेनाथ, D₈ सोच्छिनत्, T G₂ ₅ क्षाच्छिनत् (for अ) Ś₂ K₃ कर्णम् (for तूर्णम्) G₁ M₁ ₂ धनुश्छित्वाथ भल्लेन — [d]) B₄ प्रस्मयन्, D₃ ₆ विस्म° (for उत्स्म°) B₁₋₃ ₅ Dc₁ Dn₁ भीमस्तस्य क्षुरेण ह, S कर्णस्य च (G₁ M₁ ₂ स) महात्मन

27 D₃ om 27[a]–28[a] — [a]) G₁ M₁ ₂ सारथेस्तु शिर कायात् — [b]) B (except B₄) Dc₁ Dn₁ रथनीडाद पाहरत् (B₁₋₃ °पातयत्), T G₂₋₅ M₃₋₅ रथनीळादपाहरत्, G₁ M₁ ₂ पातयामास लीलया — [c]) G₁ M₁ ₂ तथाश्वांश्च (for वाहांश्च) B Dc₁ Dn₁ S तस्य (for संख्ये) — [d]) D₆ व्याधूश्च, D₇ व्यस्त (for व्यसूंश्च) B₄ ₅ महाबल, D₃ ₆ °र्थं, G₃ च मारिष (for महारथ)

28 D₃ om 28[a] (cf v l 27) — [a]) G₁ M₁ ₂ तद् (for तु) K₄ ₅ D₁ ₃₋₇ S तूर्णं (for कर्ण) — [b]) K₅ D₄₋₈ अवप्लुत्य, D₂ समुत्पत्य (for समाप्लुत्य) K₄ D₁ उत्स्मयन्सूतनंदन, G₁ M₁ (sup lin, orig as in text) ₂ पुरुषेन्द्र महारथ — [d]) G₁ M₁ ₂ आरुरोह (for समारोहन्) T G₂₋₅ महाबल (for °रथ) B₂ ₃ ₅ Dc₁ Dn₁ तूर्णमाप्लुप्लुवे भयात्

29 D₂ reads 29 for the first time after 24 — [a]) D₂ (second time) विजित्य (for निर्जित्य) D₂ (first time) दृष्ट्वा किंचिद्विचलित — [b]) D₂ (first time) कर्णं भीम प्रतापवान् — [c]) D₇ नादं (for ननाद) K₅ Dn₁ D₃ ₄ ₆ ₇ G₃ ₄ च (G₃ ₄ स) महा, B₂ ₃ Dc₁ Dn₁ D₅ बलवान् (for सुमहा)

30 [a]) Ś₂ K₄ ₅ G₅ तन् (for त) — [b]) G₁ M

तस्य तं निनदं श्रुत्वा प्रहृष्टोऽभूद्युधिष्ठिरः ।
कर्णं च निर्जितं मत्वा भीमसेनेन भारत ॥ ३०
समन्ताच्छङ्खनिनदं पाण्डुसेनाकरोत्तदा ।
शत्रुसेनाध्वनिं श्रुत्वा तावका ह्यपि नानदन् ।
गाण्डीवं प्राक्षिपत्पार्थः कृष्णोऽप्यब्जमवादयत् ॥ ३१

तमन्तर्धाय निनदं ध्वनिर्भीमस्य नर्दतः ।
अश्रूयत महाराज सर्वसैन्येषु भारत ॥ ३२
ततो व्यायच्छतामस्त्रैः पृथक्पृथगरिंदमौ ।
मृदुपूर्वं च राधेयो दृढपूर्वं च पाण्डवः ॥ ३३

C 7 ..
B 7 12..
K 7 11..

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

हृष्ट आसीद् (for प्रहृष्टोऽभूद्) — ᶜ) K5 Dn2 D2-7 S तु (for च) Ś2 च निहत, B (except B4) Dc1 Dn1 पराजित (for च निर्जितं) D3 T G M1 2 श्रुत्वा, M3-5 दृष्ट्वा (for मत्वा) — K4 om (hapl) 30ᵈ-31ᶜ — ᵈ) Ś1 D2 5 मारिष, Ś2 साहत (sic), B2-4 Dc1 Dn1 सयुगे (for भारत)

31 K4 om. 31ᵃᵇᶜ (cf v 1 30) — ᵃ) B1-3 Dc1 Dn1 S सबाणशङ्ख(G1 M1 2 शब्द)निनद (B1-3 Dc1 Dn1 दा, T G3-5 द) — ᵇ) B (except B4) हर्षा द्राजा स्ववाहिनीं, T G2-5 M3-5 पाहूनामसवतूप, G1 M1 2 पांडुसेनापि चाकरोत् — After 31ᵃᵇ, B (except B4) Dc1 Dn1 ins

807* चक्रे युधिष्ठिर सख्ये हर्षनादैश्च संकुलाम् ।

— ᶜ) G1 M पाडु (for शत्रु) Dn2 D5 6 नर्द, D2 स्वन (for ध्वनिं) G4 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा) — ᵈ) Ś2 K5 B4 D3.7 8 अपि (for ह्यपि) Ś2 D3 चानदन्, K4 मानद, K5 वादयन्, B4 D7 [अ]नादयन् (D7 °द्), D8 [अ]वादयन् (for नानदन्) Dc1 Dn1 D2 T G3-5 तावका ह्यनदन्मृ(Dc1 व्यनदन्मृ ; T G3 4 व्यनदन्मृ)र्धे, D4 तावकापि नदन्मृर्धे, D5 तावका अभिनादयन्, D6 °का प्रतिन**यन्, G1 M हर्षेण समुदीरित — ᵉ) D7 8 गांडिवं B Dc1 Dn D2 T G3-5 M3-5 व्या(Dn1 प्र) क्षिपत्, G2 विक्षिपन् (for प्राक्षिपत्) — ᶠ) Ś1 D8 अपूरयत्, S अनादयत् (for अवादयत्)

32 ᵃ) B4 5 ततोंतर्धाय (for तमन्त) B1-3 Dc1 Dn1 अंतर्धाय निनादं स, G1 M अतर्धायान्यनिनद — ᵇ) K2 3 D1 नंदत B1 3 5 Dc1 Dn1 भीमस्य नद(Dc1 1 ध्वन)तो ध्वनि (B5 ध्वनिं), B2 Dn2 D2.3.6 भीमसेनस्य नर्द(B2 °द)त, D4 ध्वनिप्रस्थं*नर्दन, G1 M पाञ्चजन्यस्य स ध्वनि — ᶜ) B4 अर्जुनस्य, D3.5 व्या (D5 व्य)श्रूयत (for अ°) K3 B (except B4) Dc1 Dn2 D3 T G2-5 तदा राजन् (for महाराज) — ᵈ) K5 B4 D4 5 7 T G3-5 मारिष, B1-3 5 Dc1 Dn1 दारुण (for भारत) — For 32ᶜᵈ, G1 M subst

808* शुश्रुवे भीमसेनस्य तदद्भुतमिवाभवत् ।

33 S repeats 33 after 823* — ᵃ) D4 [s]व्या यच्छताम् (for व्याय°) B1-3 Dc1 Dn1 वीरौ (for अस्त्रै) — ᵇ) Ś K1-4 D1 अरिंदम°, K5 B4 Dn2 D7 8 अजि ह्मगौ (for अरिंदमौ) — ᶜ) B (except B4) तु (for च) — ᵈ) T G.-5 (all first time) क्रोधपूर्वं (for दृढ°) B (except B4) तु (for च) — For 33, G1 M (all first time) subst

809* ततो व्यायच्छमानस्य भीमसेनस्य संयुगे ।
तत्सैन्यं कलुषीभूतं न प्राज्ञायत किंचन ।

— After the first occurrence of 33, T G2-5 ins a passage given in App I (No 11)

Colophon — *Sub parvan* Ś1 K4 5 B2-4 Dn2 D1-3.5.6 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K2 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* Ś2 K1 2 भीमप्रवेश°, K3-5 D1 3 4 7 8 भीमसेनप्रवेश ; B1 3-5 G2 5 भीमप्रवेशो कर्णपराजय ; B2 Dc1 Dn D5.6 भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजय , D2 T G3 कर्णपराजय — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2-5 126, B2 Dn2 129, Dn1 139, D2 133, D3 25, G1 M 125 — *Śloka no* Dn1 39

१०५

संजय उवाच ।
तस्मिन्विलुलिते सैन्ये सैन्धवायार्जुने गते ।
सात्वते भीमसेने च पुत्रस्ते द्रोणमभ्ययात् ।
त्वरन्नेकरथेनैव बहुकृत्यं विचिन्तयन् ॥ १
स रथस्तव पुत्रस्य त्वरया परया युतः ।
तूर्णमभ्यपतद्द्रोणं मनोमारुतवेगवान् ॥ २
उवाच चैनं पुत्रस्ते संरम्भाद्रक्तलोचनः ।
अर्जुनो भीमसेनश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥ ३
विजित्य सर्वसैन्यानि सुमहान्ति महारथाः ।
संप्राप्ताः सिन्धुराजस्य समीपमरिकर्शनाः ।
व्यायच्छन्ति च तत्रापि सर्व एवापराजिताः ॥ ४
यदि तावद्रणे पार्थो व्यतिक्रान्तो महारथः ।
कथं सात्यकिभीमाभ्यां व्यतिक्रान्तोऽसि मानद ॥ ५
आश्चर्यभूतं लोकेऽस्मिन्समुद्रस्येव शोषणम् ।
निर्जयं तव विप्राग्र्य सात्वतेनार्जुनेन च ॥ ६
तथैव भीमसेनेन लोकः संवदते भृशम् ।
कथं द्रोणो जितः संख्ये धनुर्वेदस्य पारगः ॥ ७
नाश एव तु मे नूनं मन्दभाग्यस्य संयुगे ।

105

1 a) G1 M विलुळिते, G5 विदु:खिते (for विलुलिते) — b) D4 मते (for गते) — c) B2 3 Dc1 सात्यकौ, Dn1 G1 M सात्यके (for सात्वते) — d) K5 D2 G1 M1 2 अभ्यगात् (for °यात्) — e) Ś2 K2–4 D1 त्वरंस्त्वेक-, K1 सत्वरं त्वेक-, G1 M1 2 त्वरयैक- (for त्वरन्नेक) — f) D7 विचिंतयन्

2 a) T G3–4 पुत्रस्तु (for पुत्रस्य) — b) T G2–5 [अ]न्वित (for युत) — c) G2 transp तूर्णं and द्रोणं B Dc1 Dn D8 S अभ्यद्रवद् (for °पतद्) — d) G1 M1 2 मनोमारुतवत्तदा — After 2, S ins

810* इह दृष्ट इतो नष्ट सरथ प्राद्रवन्नृप ।
मुहूर्तादिव पुत्रस्ते द्रोणमासाद्य मारिष ।
[(L 2) G1 M1 2 मुहूर्तेम् (for °र्ताद्)]

3 a) B1 3 5 Dc1 Dn1 द्रोणान्तिकमुपागम्य, G1 M2 उवाच त्वरया द्रोणं — b) B (except B4) Dc1 Dn1 राजा रक्तान्तलोचन — After 3^{ab}, B (except B4) Dc1 Dn1 D5 ins

811*ससंरम्भमिदं वाक्यमब्रवीत्कुरुनन्दन ।
[B5 सरब्धस्तम् (for ससरम्भम्)]

— Before 3^{cd}, M5 ins अर्जुन — d) G1 M1 2 महारथ (for [अ]पराजित)

4 D2 repeats 4^{ab} after 4^{cd} — a) D2 (second time) आलोड्य (for विजित्य) — For 4^{ab}, G1 M subst

812* अतिक्रम्य च हत्वा च सैन्यानि सुमहान्ति च ।

— d) Ś K1 3 4 Dn2 D1 2 अरिकर्षणा, K2 D3 6 °कर्षण, B Dc1 Dn1 S अनिवारिता, D4 5 7 8 अरिकर्शन, D5 8 °कर्शन (for °कर्शना) — D2 om 4^{ef} — e) Ś1 व्यायच्छंत, Ś2 K1–4 D1 व्यायच्छंतश्, B3 (marg, orig as in text) व्यायुध्यते, G1 M2 व्यायच्छता, M1 3–5 °च्छते (for °च्छन्ति) T G2–5 तत्रस्था, G1 M1 2 नस्तात, M3–5 नस्तत्र (for तत्रापि) — f) K2 B Dc1 S महारथा (for [अ]पराजिता)

5 b) D2 व्यतिक्रामन् (for °क्रान्तो) B4 D2 महाबल (for °रथ) — c) G1 M कथ सत्यकपार्थाभ्या — d) D1 M1 2 मानद

6 a) B1–3 Dc1 Dn1 T G M1 2 भूतो D2 लोकेषु (for लोकेऽस्मिन्) — c) B (except B4) Dc1 Dn1 D2 T G2–5 निर्जयस्, D3 निर्जितं, G1 M विजय (for निर्जयं) K4 S विप्रेंद्र (for विप्राग्र्य) — e) G1 M सत्यकेन (for सात्वतेन)

7 b) G4 5 सवदतो (for °ते) B2 3 5 Dc1 Dn1 लोके ख्यातिं गमिष्यति, G1 M1 2 लोको वदति सत्तम (G1 °म) — c) G1 M3 4 संघे, M1 2 5 संखे (for संख्ये) — After 7, B Dc1 Dn1 ins

813* इत्येव ब्रुवते योधा अश्रद्धेयमिदं तव ।

8 G3 om. 8^{ab} — a) B2 3 Dc1 transp मे and नूनं B5 भवेन् (for तु मे) D3 6 नाशाय यत मे नून — b) D2 दृश्यते (for संयुगे) — c) D6 यत्र (for

यत्र त्वां पुरुषव्याघ्रमतिक्रान्तास्त्रयो रथाः ॥ ८
एवं गते तु कृत्येऽस्मिन्ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ।
यद्गतं गतमेवेह शेषं चिन्तय मानद ॥ ९
यत्कृत्यं सिन्धुराजस्य प्राप्तकालमनन्तरम् ।
तद्ब्रवीतु भवान्क्षिप्रं साधु तत्संविधीयताम् ॥ १०

द्रोण उवाच ।

चिन्त्यं बहु महाराज कृत्यं यत्तत्र मे शृणु ।
त्रयो हि समतिक्रान्ताः पाण्डवानां महारथाः ।
यावदेव भयं पश्चात्तावदेषां पुरःसरम् ॥ ११
तद्गरीयस्तरं मन्ये यत्र कृष्णधनंजयौ ।
सा पुरस्ताच्च पश्चाच्च गृहीता भारती चमूः ॥ १२
तत्र कृत्यमहं मन्ये सैन्धवस्याभिरक्षणम् ।
स नो रक्ष्यतमस्तात क्रुद्धाद्भीतो धनंजयात् ॥ १३
गतौ हि सैन्धवं वीरौ युयुधानवृकोदरौ ।
संप्राप्तं तदिदं द्यूतं यत्तच्छकुनिबुद्धिजम् ॥ १४
न सभाया जयो वृत्तो नापि तत्र पराजयः ।
इह नो ग्लहमानानामद्य तात जयाजयौ ॥ १५
यान्स्म तान्ग्लहते घोराञ्शकुनिः कुरुसंसदि ।
अक्षान्संमन्यमानः स प्राक्शरास्ते दुरासदाः ॥ १६
यत्र ते बहवस्तात कुरवः पर्यवस्थिताः । C 7 53
B. 7 13
K 7 1

यत्र) K3 4 T G2–4 त्वा (for त्वां) K3 B Dn2 D3 G1 M पुरुषव्याघ्र (G1 M1 2 घ्रा) —d) K2 Dn1 D5 व्यतिक्रांतास् (for अति) B5 G2 महा (for त्रयो)

9 Before 9, S ins द्रोण —a) B3 G4 5 कृते (for गते) K4 एवं गतेषु कृत्येषु —b) B2 3 Do1 Dn1 मनोगतं (for विवक्षितम्) —c) Ś1 ध्रुवं (for the first गत) B1 4. 5 Dn2 G2 एवेदं, G1 M1 2 इत्येव (for एवेह)

10 Before 10, S ins दुर्योधन —b) B1 4 5 G2 4 5 अरिंदम (for अनन्तरम्) —c) K1. 2 4 D1 यद् (for तद्) Ś2 K1 3 D1 ब्रवीति, K2 ब्रवीमि (for ब्रवीतु) B2 (marg) 3–5 Do1 Dn1 तस्मिन्वि(B3 4 Do1 तत्सवि)धीयता क्षिप्रं (B5 शीघ्रं) —d) K2 साधु तत्स विधीयतां, B2 3 5 Do1 Dn1 साधु स(Dn1 त)चिंत्य नो द्विज, G3 साधु तत्सविमृश्य च

11 a) Dn2 D3. 6 G1 M1 2 विचिंत्य तु (for चिन्त्य बहु) B (except B4) Do1 Dn1 चिंत्य बहुविधं तात —b) D2 4 5 8 यत्कृत्य (by transp), D7 यत्कृतम् K5 B4 S तत्तु; Dn2 D3 6 तत्र, D2 4 5 तच्च; D7 अथ, D3 त्वद्य (for तत्र) K1 मत् (for मे) B1–3 5 Do1 Dn1 यत्कृत्यं तच्छृणुष्व मे —c) T G2–5 [ऽ]पि (for हि) —e) Ś K Dn D1 3–5. 7 तेषां, D2 एषा (for एव) B4 पुन, S बल (for भयं) — B4 om 11f —f) G1 M2 यावद् (for तावद्) Ś K1 D5 6 तेषां, K5 B (B4 om) Do1 D2 T G2–4 एव (for एषा)

12 a) Ś K1. 2 D1 गरीय प(K1 °यान्प)रं (for यस्तर) —D2 om 12b —b) K4 यत्र तौ कृष्णपांडवौ —c) G1 M1 2 तौ (for सा) D4 om पश्चाच्च Ś2 K1–4 D1 सेना पुरस्तात्पश्चाच्च, B5 एव तेन सदा राजन्, Cv as in text —d) Ś K D (except Do1 Dn1) गृहीता तव भारती (Ś K1 3 4 D1 °त), Cv as in text

13 a) Ś K1 3 B4 D1 3 6 कृत्यतम (for °महं) — D2 om 13c —c) D4 G1 M2 रक्ष्यमतस् (for °तमस्) —d) Ś2 क्रोधाद् B5 D3 6 भीमाद् (for भीतो)

14 a) B2 3 Do1 Dn1 च (for हि) D3 6 सैंधवे —b) D2 धनंजयौ (for वृकोदरौ) —c) S तत्र द्यूत हि सभू(G1 M1–4 °क्रा)त

15 a) G4 स भूयो (for सभाया) —b) Ś1 transp नापि and तत्र G1 M न च (for नापि) Ś2 K1–4 D1 तात (for तत्र) B5 पराभव (for जय) —c) B5 सैंधव (for इह नो) —d) K1 Dn D4 5 7 8 तावज् (for तात)

16 a) G3–5 M3 4 या (for यान्) Ś2 स स्म, K4 स्म ह, B3 अक्षान्, D6 शरान्, M3 स्म ते (for स्म तान्) D3 6 वहसे (for ग्लहते) Ś1 यन्मृशं सहसे घोरान्, G1 M1 (*sup lin*, orig as in text) 2 यान्स्म तान्मन्यते मन्त्राम् —b) Ś स्मर तान्, K1 **तान्; K3 D1 वितताम्, K4 रचितान् (for शकुनि) —c) Ś2 K B1 4 Do1 (marg) Dn D6 7 स, T G2–5 तु (for सं) K1 स्म, K2 4. 5 Dn D3. 4 6–8 सन्; B1 4 Do1 (marg) प्राक् (for स) D2 अक्षान्समानमाशंसन्, G1 M1 2 न्संमंत्रयान स —d) Ś1 K1 3 lacuna, B1 4 Do1 (marg) शरास्ते हि (for प्राक्शरास्ते) Ś1 K1 4 दुरासद, T G2–5 दुरावरा, G1 M स्मन (for सदा) Ś2

सेनां दुरोदरं विद्धि शरानक्षान्विशां पते ॥ १७
ग्लहं च सैन्धवं राजन्नत्र द्यूतस्य निश्चयः ।
सैन्धवे हि महाद्यूतं समासक्तं परैः सह ॥ १८
अत्र सर्वे महाराज त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ।
सैन्धवस्य रणे रक्षां विधिवत्कर्तुमर्हथ ।
तत्र नो ग्लहमानानां ध्रुवौ तात जयाजयौ ॥ १९
यत्र ते परमेष्वासा यत्ता रक्षन्ति सैन्धवम् ।
तत्र याहि स्वयं शीघ्रं तांश्च रक्षस्व रक्षिणः ॥ २०
इहैव त्वहमासिष्ये प्रेषयिष्यामि चापरान् ।
निरोत्स्यामि च पाञ्चालान्सहितान्पाण्डुसृञ्जयैः ॥ २१
ततो दुर्योधनः प्रायात्तूर्णमाचार्यशासनात् ।
उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणे सपदानुगः ॥ २२
चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ ।
बाह्येन सेनामभ्येत्य जग्मतुः सव्यसाचिनम् ॥ २३
तौ हि पूर्वं महाराज वारितौ कृतवर्मणा ।
प्रविष्टे त्वर्जुने राजंस्तव सैन्यं युयुत्सया ॥ २४

शकुनि सुदुरासद॰, D2 तेत्र बाणा विषोल्बणा — For 16^{cd}, B2 3 5 Dc1 subst Dn1 ins after 16

814* न तेऽक्षा निशिता घोरा शरा युष्मत्तनुच्छदः ।

17 ^{a}) Ś1 K5 T G2-5 कुरवस् (for वह॰) G1 M तत्र (for तात) — ^{b}) Ś1 K5 बहव (for कुरव) D2 पर्युपस्थिता (for पर्यव॰) B (except B1) Dc1 Dn1 S कौरवेया (T G2-5 ग्लहमाना, G1 M1 2 कितवाश्च, M3-5 कितवास्ते) व्यवस्थिता — ^{c}) D5 G3 4 सेना G दरोदरं, M3 4 दरोदरान्, M5 (sup lin as in text) दुरोदरान् (for ॰दर) — ^{d}) D2 क्षरान् (for शरान्) D2 महीपते, G1 M2 विधीयते (for विशां पते)

18 G1 M om 18^{ab} — ^{a}) K5 ग्लाहं हि, B5 आदाय, D2 ग्लहन (for ग्लहं च) — D3 om (hapl) 18^{b}–19^{a} — ^{b}) K5 D2 6 G2 यत्र, B2 (orig) पुत्र, B2 (marg) रणे, B4 5 अक्ष-, Dn2 D1 5 7 तत्र (for अत्र) T G2 3 5 T G2-5 द्यूतं च (for द्यूतस्य) Ś1 निर्णय, K4 T G2 3 5 निश्चय, G4 न स्वयं (for निश्चय) — D3 om 18^{c}–19^{b} — ^{c}) Ś1 सैंधवस्य, Ś2 K1 3 4 D1 ॰वेन; K2 B2 5 Dc1 Dn1 ॰वे तु; K5 ॰वे ह, B3 M3-5 ॰वे च, Dn2 lacuna, G2 5 सैंधव हि (for सैन्धवे हि) K2 5 B (except B1) Dc1 Dn1 D2 5 महद् (for महा) — ^{d}) Ś1 समावृत्तं, S (except G1 M1 2) समायत्त (for ॰सक्तं) — After 18, S ins

815* अत्र ते ध्रुवमायत्तो जयो वाजय एव वा ।

[G1 M1 2 तत्र (for अत्र) G4 आयत्ता M3-5 जयोपजय M4 च (for वा)]

19 D3 om 19^{a}, D3 om 19^{ab} (for both, cf v l 18) — ^{a}) Ś K1 4 G1 M1 2 तत्र (for अत्र) T स स्व, G1 M1 2 सर्वं, G3 सर्व्यं, G4 सर्व्वे (for सर्वे) — ^{b}) M1 2 गर्जितम् (for जीवितम्) — ^{c}) Ś K1-3 D1 वधे (for रणे), D1 यत्तां (for रक्षां) — ^{d}) D2 विविधां (for विधिवत्) S अर्हसि (for ॰थ) — ^{e}) K5 S (except G5 M3-5) अत्र (for तत्र) — ^{f}) Ś D2 T G2-5 M3-5 ध्रुव, D7 ध्रुवस्, G1 M1 2 अद्य (for ध्रुवौ) B2-4 Dc1 Dn1 ध्रुवौ (B4 ॰व) जयपरा जयौ, B5 ध्रुवेशेतजयाजयौ (sic)

20 ^{a}) T G3 4 M3-5 तत्र (for यत्र) — ^{b}) Ś1 रक्षत, K1 3 रक्ष्यत (for रक्षन्ति) — ^{c}) D4 अत्र, G3 lacuna, G5 यत्र (for तत्र) B2 3 Dc1 Dn गच्छ (for याहि) K5 D4 5 7 ध्रुव (for स्वय) B4 वीर (for शीघ्रं) — ^{d}) D3 6 स्वाश्च (for तांश्च) T G3-5 स्व, G2 तु (for च) B2 रक्षथ (for ॰स्व) G1 M तेभिर (M3-5 तेपि र)क्ष्या हि रक्षिण

21 ^{a}) K1 B Dc1 Dn1 D1-3 5 7 8 आशिष्ये (for आसिष्ये) — ^{c}) Ś K1 3 D1-6 8 नियोत्स्यामि (for निरो) D2 संनिरोत्स्यामि पांचालान् — ^{d}) K5 G1 M1 3-5 सृजयान् (for -सृञ्जयैः)

22 Before 22, K4 Dn2 D1-3 6 S (except G5) ins संजय उवाच — ^{a}) K4 राजा, B (except B1) Dc1 Dn [S]गच्छत् (for प्रायात्) — ^{c}) T G3 4 जग्मामि (for उद्यम्य) D4 5 अमात्य (for उग्राय) B5 सैंधवं वरणार्थाय

23 ^{a}) Ś1 K5 D3 6 T G3 च (for तु) G1 3 M1 2 पाचालौ — ^{b}) G1 M अर्जुनस्य पदानुगौ — After 23^{ab}, D7 ins 816* D7 om 23^{c}–24^{d} — ^{d}) K4 G1 सव्यसाचिन (for ॰नम्)

24 D7 om 24 (cf. v l 23) — ^{a}) K5 D4 5 G2 यौ, D2 यो (for तौ) B (except B1) Dc1 Dn1 तु (for हि) — ^{c}) Ś1 तात, S तत्र (for राजन्). — ^{d}) D2 सैन्ये, D5 पुत्रं (for सैन्यं) — Ś K B1 Dn2 D1-6 8 ins after 24 D7 after 23^{ab}

816* पार्थेन सेनामायान्तौ कुरुराजो ददर्श ह ।

ताभ्यां दुर्योधनः सार्धमगच्छद्युद्धमुत्तमम् ।
त्वरितस्त्वरमाणाभ्यां भ्रातृभ्यां भारतो बली ॥ २५
तावभिद्रवतामेनमुभावुद्यतकार्मुकौ ।
महारथसमाख्यातौ क्षत्रियप्रवरौ युधि ॥ २६
युधामन्युस्तु संक्रुद्धः शरांस्त्रिंशतमायसान् ।
व्यसृजत्तव पुत्रस्य त्वरमाणः स्तनान्तरे ॥ २७

C 7 33· B 7 13· K 7 13·

[Ś K1-3 D1 4 पार्श्वे च (K1 2 तु), D2 पार्श्वेन, D7 भाग्येन (for पार्श्वेन) Ś2 K1 3 D3 आयातौ D3 युधामन्यूत्तमौजसौ (= 23^b) (for the post half)]

— On the other hand, B1-3 5 Do1 Dn1 S ins

817* पार्श्वे भित्त्वा चमूं वीरौ प्रविष्टौ तव वाहिनीम् ।

[S (except G5) पार्श्वं S (except G5) तूर्णं (for वीरौ) B5 अपुत्रौ तस्य तां वीरौ (for the prior half)]

25 ^a) G2 तूर्णम् (for सार्धम्) — ^b) K5 B1 D1 5 M1 2 समाच्छेद्, B1-3 5 Do1 अकरोद्, D2 सगच्छद्; D3 6 अगमद्; D7 8 समादाद् (for अगच्छद्) B1 D2 M1 2 युद्धदुर्मदं T G2-5 योद्धुमिच्छन्सुदारुणं, G1 M3-5 युद्धमाच्छेत्सुदारुणं — ^c) G3 4 त्वरित — ^d) K4 G2 ताभ्यां स (for भ्रातृभ्यां) Ś1 K1 3 भरतो, K4 G2 5 M3-5 रभसो, T G3 4 सहसा (for भारतो) D2 बलिभ्यां भरतो बली

26 ^a) Ś1 B4 Dn2 D3 6 [अ]भ्यद्रवताम्, K5 D7 8 [अ]भ्यधज (for [अ]भिद्रव) K3 5 D7 एवम्, D5 एवाम् (sic) (for एनम्) B1-3 5 Do1 Dn1 तावेनमभ्यद्रवताम्, D3 4 तावभिद्रवता सैन्यम् (D3 °तामेवम्), S तावेनमभ्यगाहेताम् (G5 भागेनाम् [sic]) — ^b) G1 M1 2 अस्त्राभ्यां पृथगाहवे — ^c) Ś K Dn2 D1 3 4 7 8 समा (Ś2 D8 म) ज्ञातौ, D3 महाख्यातौ (for समाख्यातौ) B1 महारथो महावेग — ^d) G1 M1 2 क्षत्रियप्रवरोत्तमौ
— After 26, N ins

818* तमविध्यद्युधामन्युस्त्रिंशता कङ्कपत्रिभिः ।
विशल्या सारथिं चास्य चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
दुर्योधनो युधामन्योर्ध्वजमेकेषुणाच्छिनत् ।
इषुधीकार्मुकं चास्य समकृन्तत्तथोत्तमे ।
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् । [5]
ततोऽविध्यच्छरैस्तीक्ष्णैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।

[(L 1) B5 तदुत्तमौजस राजा (for the prior half) — D4 om. (hapl) from the post half of line 1 up to the prior half of line 3 — (L 2) K5 D5 7 8 चापि (for चास्य) — (L. 4) K3 इषुमि, B Do1 Dn1 एकेन, D3 5 इषुणा (for इषुधी) B5 चकृत तद् (sic), D4 समकपद्, D5 समकृत्य (for समकृन्तद्) B1-3 Do1 Dn1 चकर्त तनयस्तव (for the post half) — B1 om lines 5-6 — (L 5) K4 Do1 Dn1 D4 5 अपा तयत् (for °हरत्)]

— On the other hand, S ins after 26

819* युधामन्युश्च पाञ्चाल्य उत्तमौजास्तथैव च ।
भित्त्वा पार्श्वेन सैन्यं तु प्रविष्टौ फल्गुनं प्रति ।
तौ समासादयद्वीर शरैः कायास्थिभेदिभिः ।
सप्तभिश्च युधामन्युं पञ्चभिश्चैवोत्तमौजसम् ।
तौ तु सुनिशितैर्बाणैरविध्येतां महारथौ । [5]
उत्तमौजास्तु भल्लेन चापं चिच्छेद वीर्यवान् ।
अथान्यत्सुमहातेजा धनुर्गृह्य महाबलः ।
छादयामास सक्रुद्धः पाञ्चालौ कुरुनन्दनः ।

[(L 1) G5 युयुधानश्च (for युधामन्युश्च) G1 M1 2 4 युधामन्युं च पांचाल्यम् (for the prior half) G1 M1 2 4 5 (sup lin , orig as above) उत्तमौजसमेव च (for the post half) — (L 2) G1 M1 2 हित्वा (for भित्त्वा) M5 भित्त्वा सैन्येन पार्श्वं तु (for the prior half) — (L 3) T G3 4 समासाद्य यद् (for °सादयद्) Cv शरैः कङ्कालभेदिभिः (for the post half) — (L 5) G1 M1 2 तु तैर् (for तु सु) — (L 7) T G3 4 सुमहाराज (for तेजा) G1 M महारथ (for °बल) — (L 8) G2 M5 पांचाल्यौ G1 M1-4 पांचालकुरुनदनौ, G5 पांचाल्य कुरुनदन]

27 B1 om 27^a-28^b — ^a) S उत्तमौजास् (for युधामन्युस्) B (B1 om) Do1 Dn1 D1 6-8 च (for तु) G1 M तत क्रुद्ध (for तु सं°) — ^b) B1, 3 5 Dn2 D8 T G3, 5 त्रिंशतम् K4 आशुगान्, B1-3 Do1 Dn1 आहवे, B5 D5 आयतान् (for आयसान्) K1 2 D1 शरांस्त्रिंशतसायकान् — ^c) T G3 4 विसृजद् (for व्यसृ) G1 M पुत्राय — N (except Ś K1-3, B1 om) G2 5 (last two first time) ins after 27 T G2-5 M3-5 (G2 5 repeating) after 31

820* तथोत्तमौजा सक्रुद्धः शरैर्हेमविभूषितैः ।
अविध्यत्सारथिं चास्य प्राहिणोद्यमसादनम् ।

[(L 1) K4 D1 3, 6 अथ (for तथा) D8 स क्रुद्धः D7 हि(? है)म (for हेम) B1 5 विभूषणैः, T G3 (both times) 3 4 5 (both times) M3-5 -परिष्कृतैः (for विभूषितैः) D8 सशरैर्हेमभूषितैः (for the post half)]

28 Ś K1-3 om 28^a-29^b — ^a) D7 8 राजेन्द्र°,

35 24 दुर्योधनोऽपि राजेन्द्र पाञ्चाल्यस्योत्तमौजसः ।
जघान चतुरश्चाश्वानुभौ च पार्ष्णिसारथी ॥ २८
उत्तमौजा हताश्वस्तु हतसूतश्च संयुगे ।
आरुरोह रथं भ्रातुर्युधामन्योरभित्वरन् ॥ २९
स रथं प्राप्य तं भ्रातुर्दुर्योधनहयाञ्शरैः ।
बहुभिस्ताडयामास ते हताः प्रापतन्भुवि ॥ ३०
हयेषु पतितेष्वस्य चिच्छेद परमेषुणा ।
युधामन्युर्धनुः शीघ्रं शरावापं च संयुगे ॥ ३१
हताश्वसूतात्स रथादवप्लुत्य महारथः ।
गदामादाय ते पुत्रः पाञ्चाल्यावभ्यधावत ॥ ३२
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य क्रुद्धं परपुरंजयम् ।
अवप्लुतौ रथोपस्थाद्युधामन्यूत्तमौजसौ ॥ ३३
ततः स हेमचित्रं तं स्यन्दनप्रवरं गदी ।
गदया पोथयामास साश्वसूतध्वजं रणे ॥ ३४
हत्वा चैनं स पुत्रस्ते हताश्वो हतसारथिः ।
मद्रराजरथं तूर्णमारुरोह परंतपः ॥ ३५
पाञ्चालानां तु मुख्यौ तौ राजपुत्रौ महाबलौ ।
रथमन्यं समारुह्य धनंजयमभीयतुः ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

— b) S (except G2 5 M4) पांचालस्य D2 4 6 7 पाचाल्यस्यौत्तमौजस — c) K4 हि, Dn D1-3 5-7 [ऽ]स्य (for च) K4 [ऽ]श्वाश्व, B4 [ऽ]श्वास्तु (for चाश्वान्) — d) B2 Dn1 तथा तौ, B4 तयोभौ, Dn2 D3 6-8 तथा वै (for उभौ च) S प्राष्टिसारथी

29 Ś K1-3 om. 29^{ab} (cf v l 28) — a) K4 G1 M1 2 च (for तु) — b) B4 D3 6-8 तु (for च) — B5 om. (hapl.) 29^{c}–31^{d} D7 reads 29^{d}–30^{a} twice — d) D3. 6 अपि (for अभि-) B3 अभित्रवन् (for °त्वरन्) — For 29^{cd}, S subst

821* युधामन्युरथं शीघ्रमारुरोह परतप ।
[M5 तुरंगम् (for शीघ्रम्)]

30 For the repetition in D7, cf v l. 29 B5 om 30 (cf. v l. 29) — a) D4 सारथिं (for स रथं) K4 रथ समाप्य तं भ्रातुर्, T G3 4 तं भ्रातु स रथ प्राप्य — b) G4 सुयोधन (for दुर्यो°) — c) G1 M1 2 बहु-शस् (for °भिस्) — D4 om. (hapl.) 30^{d}–34^{c} — d) D6 हया (for हता)

31 B5 D4 om 31 (cf v l 29, 30) — a) T G3 4 [अ]द्य (for [अ]स्य) — b) G1 M1 2 परमेषुधी (for °षुणा) — c) T G3 4 युधामन्युरथ शीघ्र — d) D3 शरान्सूत (for शरावापं) — After 31, T G2-5 (G2 5 repeating) M3-5 ins 820*

32 D4 om 32 (cf. v l 30) — b) B3 8 Dc1 Dn1 S अवतीर्य, D7 °हत्य, D8 °ब्रुत्य (for °प्लुत्य) Ś K1-4 Dn2 D1 रथर्षभ, K5 B1 4 D2 3. 6 नरर्षभ, B2 3 5 Dc1 Dn1 नराधिप, D5 7 8 नरर्षभ (for महारथ) — d) D1 3 G1 2 M1 2 पाचालान् K1 [अ]त्य धावत, D1 G3 [अ]भि° (for [अ]भ्य°) B1 2 Dc1 पाचाल्यौ तौ समा(Dc1 °भ)र्दयत्

33 D4 om. 33 (cf v l 30) B3 reads 33^{ab} on marg — a) B2 मापतंत तु सप्रेक्ष्य — b) D2 पुरजयौ K3 B2 3 Dc1 Dn1 क्रुद्धं कुरुपतिं तदा — c) D3 अथ क्रातौ, D6 G1 M1. 2 अवप्लुत्य (for °प्लुतौ) Ś1 रथोपस्थे, K5 रथात्तस्माद् (for रथोपस्थाद्)

34 D4 om 34^{abc} (cf. v l 30) — a) B1-4 Dc1 Dn1 D2 T1 G1-3 5 चित्राग्रं, G4 -चित्राभ (for -चित्रं त) — b) K2 D1 3 स्यंदनं (for °न) G4 प्रवरा B1 4 बली, G3 रथ, G5 यदि (for गदी) Dc1 Dn1 गदया स्यदन गदी — c) B2 3 Dc1 Dn सक्रुद्ध (for गदया) T G2-5 M3-5 चूर्णयामास (for पोथ°) — d) Ś2 K2 4 तथा, K3 D1 तदा, B2 3 Dc1 Dn नृप (for रणे) K1 साश्वसूतरथं प्रति, B5 °रथध्वज, D7 8 °स स्वरत्रणे, G1 M सयतार सवाजिनं — After 34, S ins

822* एतदीदृशकं कार्पोस्पुत्रस्तव जनाधिप ।
गदया गदिना श्रेष्ठ सर्वलोकमहारथ ।

35 a) B1-3 Dc1 Dn1 T G2-5 मत्त्वा, B5 भग्न, D2 त्यक्त्वा (for हत्वा) B (except B4) Dc1 Dn1 D5 T G2-5 रथ (for चैन) G1 M मच्छिन्नधन्वा विरथो — d) K1 रथ तप (sic), Dn1 D3 7 परतप

36 a) B1 T G2-5 पचालाना D3 च, D7 8 सु (for तु) B1-3 Dc1 Dn1 D5 G1 M transp मुख्यौ

१०६

धृतराष्ट्र उवाच ।
यौ तौ कर्णश्च भीमश्च संप्रयुद्धौ महाबलौ ।
अर्जुनस्य रथोपान्ते कीदृशः सोऽभवद्रणः ॥ १
पूर्वं हि निर्जितः कर्णो भीमसेनेन संयुगे ।
कथं भूयस्तु राधेयो भीममागान्महारथः ॥ २
भीमो वा सूततनयं प्रत्युद्यातः कथं रणे ।
महारथसमाख्यातं पृथिव्यां प्रवरं रथम् ॥ ३
भीष्मद्रोणावतिक्रम्य धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नान्यतो भयमादत्त विना कर्णं धनुर्धरम् ॥ ४
भयान्न शेते सततं चिन्तयन्वै महारथम् । C 7 B 7 K 7

---

and तौ — ^{b}) K3 5 B2 8 Do1 Dn1 D2 4 5 7 G1 M महारथौ (for °बलौ) — ^{c}) K3 B2 8 Dc1 Dn1 D2 T G2–5 M5 (sup lin as in text) रथावन्यौ (for रथ मन्यं) D2 S समास्थाय (for रुह्य) — ^{d}) B1. 4 T G2–5 M3–5 उपेयतु, G1 M1 2 अगच्छता (for अभीयतु) B2 3 5 Do1 Dn1 बीभत्सुमभिजग्मतु, D2 4 5 धनजय समीयतु

Colophon —*Sub-parvan* Ś1 K4 5 B2–4 Do1 Dn2 D1. 2 5 7 8 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* T G3–5 चतुर्थेह्नि —*Adhy name* Ś2 K2 B1 3 4 भीमप्रवेश, K3–5 B2 5 Do1 Dn2 D1 3–5 7 8 G1 M1. 2 भीमसेनप्रवेश, D2 दुर्योधनयुद्ध, D6 भीमसेनप्रवेशे दुर्योधनस्य युधामन्यूत्तमौजसाभ्या युद्धं, T G3–5 भीमप्रवेशे दुर्योधनयुधामन्यूत्तमौजोयुद्धं, G2 भीमप्रवेशे युधामन्यूत्तमौजसयुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–5 127, B2 57, B3 128, B5 136, Dn1 130, D2 134, D3 26, G1 M 126 —*Śloka no* K2 Do1 Dn1 44

106

1 Before the ref, K4 B Do1 Dn D1 2 5 S ins

823* सजय उवाच ।
वर्तमाने महाराज संग्रामे लोमहर्षणे ।
व्याकुलेषु च सैन्येषु पीड्यमानेषु सर्वश ।
राधेयो भीममानर्च्छद्युद्धाय भरतर्षभ ।
यथा नागो वने नागं मत्तो मत्तमभिद्रवत् ।

[(L 1) G1 3–5 M रोम- (for लोम) —(L 2) K4 B5 Dn2 D2 5 सर्वेषु (for सैन्येषु) B4 सघश, Dn2 D2 8 सयुगे (for सर्वश) —(L 3) S मागच्छद् (for आनर्च्छद्) D2 स राधेयो भीममाच्छंद् (for the prior half) —(L 4) B Dn2 M3 अभिद्रवन्; D2 G2 5 अभिद्रवेत् (for द्रवत्)]

— After 823*, S repeats 7 101 33 — ^{a}) K5 B4 D2 4 5 7 8 G1 M1 2 यौ तौ (B4 ततो, D2 यौ तु) भीमश्च कर्णश्च — ^{b}) G4 समयुद्धौ (for संप्र°) Ś K1–4 D1 महारथौ, D2 °रणे (for °बलौ) G1 M1 2 सप्रयुक्तो महारथौ — ^{d}) G4 रणे

2 ^{a}) Ś K1–4 D1 6 सख्ये (for कर्णो) — ^{b}) S2 K1–4 वीर्यवान्, G1 M संजय (for संयुगे) — ^{c}) B Dc1 Dn1 D2 8 स, S (except G2 6) [ऽ]पि (for तु) — ^{d}) Ś1 K5 आयान् (for आगान्) T G2 महारथ, M3–5 °हवे (for °रथ)

3 Before 3, G1 M1. 2 ins धृतराष्ट्र G1 M1 2 read 3^{ab} twice — ^{a}) B2 (marg) Do1 Dn1 सूर्यं (for सूत) G1 M1 2 (all first time) पुनर्भीमश्च राधेय — ^{b}) G1 M1 2 (all second time) 3–5 प्रत्युद्यायात् (for द्यात) B4 कथ यातो रण प्रति — ^{c}) B2 Dn2 D2 महारथ (for °रथ) B1 3–5 Do1 Dn1 महारथ समाख्यात — ^{d}) Ś1 अपि त, Ś2 K1 3 पितर (for प्रवर) B4 पृथिव्यां प्रवरो रथ

4 M4 reads 4^{ab} after 5^{ab} — ^{a}) B3 Dc1 S द्रोणभीष्माव् (for भीष्मद्रोणाव्) — ^{b}) B (except B4) Do1 Dn धर्मराजो (for धर्मपुत्रो) — K5 om 4^{c}–5^{b} — ^{c}) Ś1 आधत्त, D4–6 8 S आदत्ते (for आदत्त) — ^{d}) B (except B4) Do1 Dn1 यथा (B5 Dn1 विना) कर्णान्महारथात्

5 K5 om 5^{ab} (cf v l 4) — ^{a}) B4 भयानु (for न्न) — ^{b}) D4 चिंतयित्वा (for °यन्वै) —B1–3. 5 Do1 Dn1 subst for 5^{ab}

824* भयाद्यस्य महाबाहोर्न शेते बहुला समा ।
चिन्तयन्विस्यशो वीर्यं राधेयस्य महात्मन ।
[(L 1) B2 5 Dn1 महाबाहो)]

— After 5^{ab}, M4 reads 4^{ab} — ^{c}) B (except B4)

तं कथं सूतपुत्रं हि भीमोऽयुध्यत संयुगे ॥ ५
ब्रह्मण्यं वीर्यसंपन्नं समरेष्वनिवर्तिनम् ।
कथं कर्णं युधां श्रेष्ठं भीमोऽयुध्यत संयुगे ॥ ६
यौ तौ समीयतुर्वीरावर्जुनस्य रथं प्रति ।
कथं नु तावयुध्येतां सूतपुत्रवृकोदरौ ॥ ७
भ्रातृत्वं दर्शितं पूर्वं घृणी चापि स सूतजः ।
कथं भीमेन युयुधे कुन्त्या वाक्यमनुस्मरन् ॥ ८
भीमो वा सूतपुत्रेण स्मरन्वैरं पुरा कृतम् ।
सोऽयुध्यत कथं वीरः कर्णेन सह संयुगे ॥ ९
आशास्ते च सदा सूत पुत्रो दुर्योधनो मम ।
कर्णो जेष्यति संग्रामे सहितान्पाण्डवानिति ॥ १०
जयाशा यत्र मन्दस्य पुत्रस्य मम संयुगे ।
स कथं भीमकर्माणं भीमसेनमयुध्यत ॥ ११
यं समाश्रित्य पुत्रैर्मे कृतं वैरं महारथैः ।
तं सूततनयं तात कथं भीमो ह्ययोधयत् ॥ १२
अनेकान्विप्रकारांश्च सूतपुत्रसमुद्भवान् ।
स्मरमाणः कथं भीमो युयुधे सूतसूनुना ॥ १३
योऽजयत्पृथिवीं सर्वां रथेनैकेन वीर्यवान् ।
तं सूततनयं युद्धे कथं भीमो ह्ययोधयत् ॥ १४
यो जातः कुण्डलाभ्यां च कवचेन सहैव च ।

Dc1 Dn2 D8.6 तु (for हि) D5 तं कथं सूततनय — ^{d}) Ś1 K1 4 युध्येत, K8 वध्येत (for ऽयुध्यत) B3 8 Dc1 Dn1 भीमोयोधयताहवे

6 ^{a}) Ś2 K4 D1 6 ब्राह्मण्य (for ब्रह्मण्यं) G1 M शौर्य °(for वीर्य-) M8 राशिं च (for -सपन्न) K1 ब्रह्मण्य वीर्यवतं तं — ^{b}) K5 D1 [अ]नुवर्तिनं, D6 7 [अ]निवर्तनं (for °वर्तिनम्) — ^{d}) Ś K1–4 B1 Dn2 D1 3 4, 7 8 M6 सजय (for सयुगे) B2 8 Dc1 Dn1 योधयामास पाडव

7 ^{a}) S समेयतुर् (for समीय°) K4 वान्याव् (for वीराव्) — ^{b}) B (except B4) Dc1 Dn1 वैकर्तनवृकोदरौ — ^{c}) Ś2 K5 B4 Dn D3 5 7 G5 तु, D6 च, G1 M हि (for नु) D2 8 कथ तावन्न यु(D2 °वप्ययु) ध्येतां — ^{d}) K8 D3 8 सूतपुत्रौ (for °पुत्र) B (except B4) Dc1 Dn1 महाबलपराक्रमौ — After 7, G1 M read (with var) 16^{ab}

8 For the incident, cf 5 144 20–25 — ^{a}) B1 (marg) दर्शयन्, G1 M श्रुतवान् (for दर्शित) — ^{b}) D2 संजय, D6 चापि च, G1 M चैव स (for चापि स) — ^{c}) S कथ युध्यत (T G3–5 M6 °ति) भीमेन

9 ^{a}) B3 वै (for वा) G3 5 मम (for सूत) T G2–5 पुत्रस्य (for पुत्रेण) — G1 M1 2 om 9^{cd} — ^{c}) K8 B Dc1 Dn1 D5 T G2–5 M3–5 ह्ययुध्यत (for सोऽयु°) G3–5 रणे (for कथं) B Dc1 T G3–5 M3–5 शूर (for वीर) — ^{d}) G3–5 कथं कर्णेन संयुगे

10 ^{a}) D2 4 सूल (for सूत) G1 M1 2 नित्यमाशसते सूत — ^{b}) Dn2 पुत्रे (for पुत्रो) — ^{d}) B3 8 5 Dc1 Dn1 समस्तान्, D1 सहितान् (for सहि°) D3 6 प्रति (for इति) B4 सहितान्पाडुनदनान्, G1 M सहितान्सर्वपांडवान्

11 ^{a}) D2 यस्य (for यत्र) B Dc1 Dn1 D6 G3 पुत्रस्य, Dn2 संहृय, D5 वीरस्य, G5 मर्मस्य (for मन्दस्य) — ^{b}) B Dc1 Dn1 G2 मम (B4 यत्र) मदस्य, D5 7 8 T G3–5 M मम पुत्रस्य (by transp), G1 मम पूर्वस्य Dn2 D3 6 S सजय (for सयुगे) — ^{c}) D1 कथ हि (for स कथं) — ^{d}) B3 8 5 Dc1 Dn1 D5 ह्ययोधयत् (for ह्ययुध्यत) G1 M भीमं युध्यत सयुगे (M5 सजय)

12 ^{a}) Dn2 समासाद्य, D6 °सृत्य (for °श्रित्य) B1 पुत्रो (for पुत्रैर्) — ^{b}) B4 [ऽ]करोद् (for कृत) — B4 om 12^{c}–15^{d} Dn2 om 12^{c}–13^{d} — ^{c}) S स (for त) S -तनयस् (for -तनय) D2 युद्धे (for तात) — ^{d}) D5 [अ]युध्यत (for [अ]योधयत्) T G2–5 कथं भीमसयोधयत्, G1 M कथं युध्यत संयुगे (M3–5 पांडव)

13 B4 Dn2 om 13 (cf v l 12) D3 repeats 13 after 14 — ^{b}) D5 समुद्गतान् (for द्भवान्) — M3 reads 13^{c}–14^{b} after 15^{ab} — ^{c}) G1 M1 2 स्मरंश्च स (for स्मरमाण) — ^{d}) G1 M1 2 सूतपुत्रेण युध्यते

14 For the sequence in M3, cf v l 13 B4 om 14 (cf v l 12) D5 om 14^{cd} — ^{c}) K5 भीमो (for युद्धे) B1–3 Dc1 G1 M तं सूतपुत्रं समरे — ^{d}) K5 योधयामास सजय, G1 M कथं युध्यत भारति, G2 कथ भीमोऽभ्ययोधयत् — After 14, D3 repeats 13.

तं सूतपुत्रं समरे भीमः कथमयोधयत् ॥ १५
यथा तयोर्युद्धमभूद्यश्चासीद्विजयी तयोः ।
तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन कुशलो ह्यसि संजय ॥ १६

संजय उवाच ।

भीमसेनस्तु राधेयमुत्सृज्य रथिनां वरम् ।
इयेष गन्तुं यत्रास्तां वीरौ कृष्णधनंजयौ ॥ १७
तं प्रयान्तमभिद्रुत्य राधेयः कङ्कपत्रिभिः ।
अभ्यवर्षन्महाराज मेघो वृष्ट्येव पर्वतम् ॥ १८
फुल्लता पङ्कजेनेव वक्त्रेणाभ्युत्स्मयन्बली ।
आजुहाव रणे यान्तं भीममाधिरथिस्तदा ॥ १९
भीमसेनस्तदाह्वानं कर्णान्नामर्षयद्युधि ।
अर्धमण्डलमावृत्य सूतपुत्रमयोधयत् ॥ २०
अवक्रगामिभिर्बाणैरभ्यवर्षन्महायसैः ।
द्वैरथे दंशितं यत्तं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ २१ C 7 5371 B 7 131 K 7 131

---

15 For the sequence in M8, cf v l 13 B4 om 15 (cf v l 13) K1-4 D1 om (hapl) 15 —^{a}) S वै (for च) —^{b}) B8 Dn2 D3 6 तु, D7 8 त (for च) D2 S कवचेन च वीर्यवान् —^{c}) D7 8 सूतपुत्र च समरे, G1 M तं सूततनयं युद्धे —^{d}) D2 5 T G2-5 कथं भीमोऽभ्य(D2 5 G5 मो ह्य)योधयत्, G1 M कथं युध्यत मारुति — After 15, T G2-5 ins

825* अस्त्रहेतो पुरा तात भार्गवं समपूजयत् ।
तस्य प्रसादाद्ब्रह्मास्त्रं लब्धवांश्च भृगूत्तमात् ।

16 G1 M read 16^{ab} after 7, B4 reads the same twice —^{a}) Ś1 D4 तथा (for यथा) D7 8 तथा तथा तयोर्युद्धं, G1 M यथा युद्धं तयोरासीत् —^{b}) K1 2 यच्चासीद्; K5 य आसीद् B4 (first time) पश्चाद्वि, T G2-5 यश्च वै, G1 M8-5 कश्चैव (for यश्चासीद्) B2 तथा (for तयो) D8 5 6 यथासीद्विजयस्तयो, M1 2 कस्यैव विजयस्तयो —^{c}) K5 त समाचक्ष्व तत्त्वेन —^{d}) G1 समर्थो (for कुशलो) M1. 2 सजय

17 ^{a}) D8 G2 च (for तु) B4 भीमसेन( ) समुत्सृज्य —^{b}) B4 राधेयं (for उत्सृज्य) B5 वर (for वरम्) —^{c}) D5 यत्रोभौ, G1 M यत्रास्तौ (for यत्रास्ता) —^{d}) G5 कर्ण (for कृष्ण) G1 M किरीटी कृष्णसारथि

18 ^{a}) Some MSS प्रयातम् (for न्तम्) K2 नमस्कृत्य, D4 अभिद्रुत्य, S अनादृत्य (for अभिद्रुत्य) —^{d}) D5 वृष्ट्यैव (for वृष्ट्येव) S यथा (G1 M इवा)-चलं

19 ^{a}) S फुल्लेन (for फुल्लता) K1 2 4 D5 6 T G2-4 पङ्कजेनैव, G5 corrupt (for जेनेव) —^{b}) G1. 5 M1. 2 पत्रेण (for वक्त्रेण) B (except B4) Dc1 Dn1 विहसन् (for [अ]भ्युत्स्मयन्) Ś K1-4 D1 इव (for बली) —^{c}) G1 M1. 2 रणेऽभ्याजुहुवे यांत —^{d}) K1 आधिरथस, T G2-5 आतिरथिस् (for आधि°) K1 4 B4 5 D3 तथा, G1 M तत (for तदा) — After 19, K4 B Dc1 Dn D1-3 5 6 ins

826* कर्ण उवाच ।
भीमाहितैस्तव रणे स्वप्नेऽपि न विभावितम् ।
तद्दर्शयसि कस्मान्मे पृष्ठं पार्थदिदृक्षया ।
कुन्त्याः पुत्रस्य सदृशं नेदं पाण्डवनन्दन ।
तेन मामभितः स्थित्वा शरवर्षैरवाकिर ।

[(L 1) D8 भीमाहिताद् (for °हितैस्) K4 Dn2 D1. 8 6 रण (for रणे) K4 D8 6 युधि (for न वि) K4 B1. 2 Dn2 D8 विभावित, Dn1 विभाति त (for °वितम्) D2 5 रथो यात्यनिवारित (for the post half) — (L 2) D1 विमर्दयसि (for तद्दर्शयसि) D1 नो (for मे) — (L 3) D2 ते पाडु (for पाण्डव) B4 नेदं पांडुसुतस्य ते (for the post half) — (L 4) D2 ते नृपाभिगत स्थित्वा (for the prior half)]

20 ^{a}) D8. 5 6 तथा (for तदा) —^{b}) B (except B2) Dc1 Dn1 कर्णेन (for कर्णान्न) Ś2 K2 4 B2 (marg) 4 5 D3 अमर्षयन् (for °र्षयद्) K1 कर्णादामर्षयन्युधि, S कर्णेनामर्षयन्यु(M3 भ्यद्रवद्यु)धि —^{c}) B5 युद्ध, Dn1 अर्कं, G8 4 अथ (for अर्ध) D2 आस्थाय, D5 आश्रित्य (for आवृत्य) —^{d}) K5 सूर्यं (for सूत)

21 ^{a}) Dn2 D8 6 आकाश (for अवक्र) G1 M वृकोदरस्तु राधेयम् —^{b}) K5 अभ्यकर्षन् (for वर्षन्) K5 B D (except D1) महायशै; G1 M ससायकै (for महायसैः) —^{c}) Ś1 K4 D1 द्वैरथं, K2 8 द्वे रथे K1 2 4 D1 दंसितं, D4 यशसं (sic) K5 D2 4 5 7 8 यात (for यत्तं) B Dc1 Dn1 दंशित द्वैरथे यांत, S दसि(G5 शि)तं द्वैरथे (G2 वै रथे; M8-5 द्वैरथ) यत्त —^{d}) B4 वर (for वरम्) K5 B2 8. 5 सर्वशस्त्रविदा वर; B1 D (except D1) G1 M सर्वश(D2-4 M1 2 शा)स्त्रविशारद (B1 Dc1 Dn1 द°)

75

विधित्सुः कलहस्यान्तं जिघांसुः कर्णमक्षिणोत् ।
तं च हत्वेतरान्सर्वान्हन्तुकामो महाबलः ॥ २२
तस्मै प्रासृजदुग्राणि विविधानि परंतपः ।
अमर्षी पाण्डवः क्रुद्धः शरवर्षाणि मारिष ॥ २३
तस्य तानीषुवर्षाणि मत्तद्विरदगामिनः ।
सूतपुत्रोऽस्त्रमायाभिरग्रसत्सुमहायशाः ॥ २४
स यथावन्महाराज विद्यया वै सुपूजितः ।
आचार्यवन्महेष्वासः कर्णः पर्यचरद्रणे ॥ २५
संरम्भेण तु युध्यन्तं भीमसेनं स्मयन्निव ।
अभ्यपद्यत राधेयस्तममर्षी वृकोदरम् ॥ २६
तन्नामृष्यत कौन्तेयः कर्णस्य स्मितमाहवे ।
युध्यमानेषु वीरेषु पश्यत्सु च समन्ततः ॥ २७
तं भीमसेनः संप्राप्तं वत्सदन्तैः स्तनान्तरे ।
विव्याध बलवान्क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपम् ॥ २८
सूतं तु सूतपुत्रस्य सुपुङ्खैर्निशितैः शरैः ।
सुमुक्तैश्चित्रवर्माणं निर्बिभेद त्रिसप्तभिः ॥ २९
कर्णो जाम्बूनदैर्जालैः संछन्नान्वातरंहसः ।
विव्याध तुरगान्वीरः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥ ३०

---

22 B4 reads 22 twice — ^{a}) Ś K1–4 D1 3 विधिवत्, D4 G1 M1 2 विव(D4 °वि)क्षु, M3 दिधित्सु (for विधित्सु·) — ^{b}) K1 जिघासु (for जिघासु) K1 3. 4 B4 (second time) D2–5 आक्षिणोत्, D6 आवृणोत्, T G2–5 अक्षमी, G1 M ऐक्षत (for अक्षिणोत्) — ^{c}) Ś K1–4 Dn2 D1–3 तांश्च, K5 Dn1 D4 7 8 तांस्तु (for तं च) B4 (second time) हृष्टेभवान् (sic) (for हत्वेतरान्) D5 Bom ed हत्वा तस्यानुगान्सर्वान् (Bom ed °गास्तं च) — ^{d}) Ś K D1 3–8 भीमसेनो, B4 (second time) हृष्टकामो, D2 अनुकर्षन् (for हन्तुकामो) D6 T G2–5 महारथ (for °बल)

23 ^{a}) B4 अस्मै, B5 तस्मात् (for तस्मै) D6–8 प्रसृजद् (for प्रा°) — ^{b}) D3 5 G2 4 परतप — ^{c}) B4 Dn2 D3 6 G4 अमर्षात् (for अमर्षी) — ^{d}) B4 संयुगे (for मारिष)

24 ^{a}) G5 तु (for [इ]षु-) — ^{b}) K5 Dn2 D3 6–8 -घातिन, D2 -शालिन (for -गामिन) — ^{c}) K5 तु, D2 [s]थ (for ऽस्त्र) — ^{d}) B1 स (for सु) K5 D4 7 8 T G2–5 -बल (for यशा) B2 3 5 Dc1 Dn1 अग्रसत्परमास्त्रवित्, G1 M ग्रसते स्म पुन पुन

25 ^{a}) Ś2 K5 तथावन्; D6 यथा वै (for यथावन्) B2 3. 5 Dc1 Dn1 महाबाहुर् (for °राज) — D4 om 25^b–32^a — ^{b}) K4 D1 [ए]व सु-, S (except T G3) वैद्य (for वै सु) B4 मायया वै मपूजित· — ^{c}) D2 T G2–5 महाराज (for महेष्वास) — ^{d}) B1 Dc1 पर्यचरन्; D6 °पतद् (for °चरद्) B2 3 5 Dc1 Dn1 बली (for रणे) S कर्ण पर्यपतद्रथी

26 D4 om 26 (cf v l 25) — ^{a}) Ś2 B1 (orig) 4 T G2–5 च (for तु) Ś K1 2 4 D1 युद्धेन (for युध्यन्तं). B1 (marg) 2, 3, 5 Dc1 Dn1 युध्यमानं तु (B1 °नस्तु) संरभाद्, D2 समेत्य त च युध्यत, G1 M असरभेण त विद्धा — ^{b}) B Dc1 Dn1 S हसन् (for स्मयन्) — ^{c}) K5 D5 7 8 अवमन्यत, D2 अस्युत्स्मयत; S अत्यमन्यत (for अभ्यपद्यत) B2 3 5 Dc1 Dn1 G1 M कौंतेयं (for राधेयस्) — ^{d}) B2 3 5 Dc1 Dn1 कर्णो राजन्, T G3 4 कर्णो मानी, G1 M अतदर्हं, G2 5 कर्णोमर्षी (for तममर्षी)

27 D4 om. 27 (cf v l. 25) — ^{a}) T G3 नो (for न) Ś2 K1, 2 D1. 5 [अ]मर्षत, K4 [अ]मर्षीत (for [अ]मृष्यत) — ^{c}) G1 M शूरेषु (for वीरेषु) — ^{d}) B3 (marg) स्तनातरे (for समन्तत·)

28 D4 om. 28 (cf v l 25) — ^{a}) Dn1 D7 संप्राप्त· (for °प्तं) — ^{b}) G1 M समतत (for स्तनान्तरे) — ^{c}) T G3 विव्याथ S बलवत् (for °वान्)

29 D4 om 29 (cf v l 25) — ^{a}) Ś K1–4 D1 पुत्र तु, K5 B4 D5 7 8 पुनस्तु, B1–3 5 Dc1 Dn1 D2 3 6 पुनश्च (for सूत तु) K5 B Dc1 Dn D2 3 5–8 -पुत्रं तु (D5 7 8 त) (for पुत्रस्य) — ^{b}) K4 संपुखैर् G1 M सुमुखै (for निशितै·) B2 3 5 Dc1 Dn1 स्वर्णपुखै शिलाशितै· — B1 om. (hapl) 29^c–30^d — ^{c}) Ś1 K3 स, T G M1 2 वि- (for सु-) — ^{d}) Ś1 शितै शरै, Ś2 K1–4 D1 महाबल (K2 °लं), D2 महास्थे; T G3 5 त्रिभिस्त्रिभि (for त्रिसप्तभि) G1 M1. 2 ताडयामास सप्तभि·

30 B1 D4 om 30 (cf v l. 29, 25) — ^{a}) S अश्वान् (for कर्णो) Ś2 भाष्टै, D2 बाणै, D5 तस्य (for जालै·) — ^{b}) Ś2 स छन्नान्, D5 स हयान्, S प्रच्छन्नान् (for संछन्नान्) — ^{c}) T G3 विव्याथ D5 चतुरो; T G2–5 [अ]विरयो; G1 M [अ]तिरथेर् (for तुरगान्) B Dc1 Dn1 हयान्विव्याध भीमस्य — ^{d}) D1

ततो बाणमयं जालं भीमसेनरथं प्रति ।
कर्णेन विहितं राजन्निमेषार्धाददृश्यत ॥ ३१
सरथः सध्वजस्तत्र ससूतः पाण्डवस्तदा ।
प्राच्छाद्यत महाराज कर्णचापच्युतैः शरैः ॥ ३२
तस्य कर्णश्चतुःषष्ट्या व्यधमत्कवचं दृढम् ।
क्रुद्धश्चाप्यहनत्पार्श्वे नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ३३
ततोऽचिन्त्य महावेगान्कर्णकार्मुकनिःसृतान् ।
समाश्लिष्यदसंभ्रान्तः सूतपुत्रं वृकोदरः ॥ ३४
स कर्णचापप्रभवानिषूनाशीविषोपमान् ।
बिभ्रद्भीमो महाराज न जगाम व्यथां रणे ॥ ३५
ततो द्वात्रिंशता भल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ।
विव्याध समरे कर्णं भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ३६
अयत्नेनैव तं कर्णः शरैरुप समाकिरत् ।
भीमसेनं महाबाहुं सैन्धवस्य वधैषिणम् ॥ ३७
मृदुपूर्वं च राधेयो भीममाजावयोधयत् ।
क्रोधपूर्वं तथा भीमः पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ३८
तं भीमसेनो नामृष्यदवमानममर्षणः ।
स तस्मै व्यसृजत्तूर्णं शरवर्षममित्रजित् ॥ ३९ C 7 531 B 7 131 K 7 131

तथा (for शरै॰)

31 D4 om 31 (cf v l 25) —^{a}) S वर्षं (for जाल) —^{c}) D5 प्रहितं (for विहित) —^{d}) G1 M1 2 निमेषार्धेण दृश्यते

32 D4 om 32^{a} (cf. v l 25) —^{a}) T G2–5 M3–5 तस्य (for तत्र) B3 सध्वज सरथस्तत्र —^{b}) K1 B1 D3 7 8 तथा (for तदा) T G –5 स सूत पाण्डवस्य ह —^{c}) D1 4–6 T G2–5 प्रच्छाद्यत (for प्राच्छा॰) — K4 om (hapl) 32^{d}–35^{c}

33 K4 om 33 (cf v l 32) —^{a}) T G2–5 त स (G2 5 च) कर्णश्च, G1 M2 स कर्णस्य (for तस्य कर्णश्च) —^{b}) D7 व्यधमत्; S विव्याध (T G2 थ) (for व्यधमत्) G1 M1 2 शरैः (for दृढम्) —^{c}) K2 चास्य हनत्, B Do1 चाप्यवधीत्, D2 3 5 6 चाभ्यहनत् (for चाप्य) B Do1 Dn1 D2–4 6 पार्थं (for पार्श्वे) D7 संक्रुद्धश्चाप्यहन्पार्श्वे, G1 M1, 2 क्रुद्धो द्वादश नाराचान् —^{d}) D2 नाराचैर्नतपर्वभिः, G1 M1, 2 वामपार्श्वे समर्पयत्

34 K4 om. 34 (cf v l. 32) —^{a}) G1 M अवि चिंत्य (for ततोऽचिन्त्य) Cd cites आचिंत्य (as in text) G1 M1 2 महाराज, Bom ed बाहु (for ॰वेगान्) —^{b}) K5 D5 -चापाग्रे (for -कार्मुक) T G2 निसृतान् G1 M1, 2 कर्णचापच्युतान्शरान् —^{c}) T समाच्छदद्, G1 M समाहनद् (for समाश्लिष्यद्) K1–3 D1 समाश्लिष्य च संभ्रात —^{d}) Ś1 K2 3 D2 सूतपुत्रो, K5 पाण्डुपुत्रो (for सूतपुत्रं)

35 K4 om. 35^{abc} (cf v l 32) —^{a}) Ś1 प्रवहान् (for -प्रभवान्) Ś2 K1–3 D1 कर्णचापप्रवहना (K3 D1 ॰णा)न् — D7 om (hapl) 35^{c}–36^{d} —^{c}) G1 M1 2 चापि (for भीमो) G1 M महावेगान् (for ॰राज) —^{d}) D1 न च प्राप, T G2–4 M3–5 नाजगाम (for न जगाम) G1 M1 2 न विव्ययत पाण्डव — After 35, D6 ins

827* स कर्णचाप चिच्छेद भीमसेनो महाबल ।
त्रासयित्वा महाराज गामभितविक्रम ।

36 D7 om 36 (cf v l 35) —^{a}) The portion of the text from द्वात्रिंशता up to 7 110 35^{d} is lost in Ś2 on missing folios B3 D4 6 द्वाविंशता, D2 द्वात्रिंशतैर् (for द्वात्रिंशता) G1 M ततो द्वादशभिर्बाणैर् —^{b}) D" 3 8 तेजसै (for -तेजनै)

37 Ś missing (cf v l 36) —^{a}) B1 प्रयत्नेन (for अय) D4 च (for [ए]व) D6 तान् (for त) —^{b}) D6 कोपात्; G3–5 अपि (for उप) D2 समाचिनोत्; D5 6 8 ॰किरन् (for किरत्) B Do1 Dn1 शरै क्रुद्ध (B" 4 Dn1 शरैर्मृश)मवाकिरत् —^{c}) D8 महाबाहु॰ (for बाहुं)

38 Ś. missing (cf v l 36) —^{a}) B1 3 5 Do1 Dn D8 G1 M तु, B2 हि (for च) —^{b}) K2 B5 Dn2 D2 3 6 भीमसेनम् (for भीममाजाव्) —^{c}) K3 D7 भीमं (for भीम) T G2–5 क्रुद्धो वै भीमसेनस्तु, G1 M क्रुद्धो भीमस्तत क्रुद्धं

39 Ś2 missing (cf v l 36) —^{a}) D5 नामर्षद् (for नामृष्यद्) —^{b}) T G3 4 अमर्षित (for ॰र्षण) —^{c}) G1 M1, 2 transp स and तस्मै —^{d}) K4 D1 शरवर्षैर्, G1 M1 2 वृष्टिम् (for ॰वर्षम्) B2, 3 Do1 Dn1 अमित्रहा (for जित्) D2 शरवृष्टिं महाबल

40 Ś2 missing (cf v l 36) —^{a}) K1–4 D1, 4 7 8 प्रेरिता (for प्रेषिता) B2 3 5 Do1 Dn1 तेन (for राजन्) —^{b}) Ś1 भीमसेनस्य (for सेनेन) —^{c}) D1

8 44 46 ते शराः प्रेषिता राजन्भीमसेनेन संयुगे ।
निपेतुः सर्वतो भीमाः कूजन्त इव पक्षिणः ॥ ४०
हेमपुङ्खा महाराज भीमसेनधनुश्च्युताः ।
अभ्यद्रवंस्ते राधेयं वृकाः क्षुद्रमृगं यथा ॥ ४१
कर्णस्तु रथिनां श्रेष्ठश्छाद्यमानः समन्ततः ।
राजन्व्यसृजदुग्राणि शरवर्षाणि संयुगे ॥ ४२
तस्य तानशनिप्रख्यानिषून्समरशोभिनः ।
चिच्छेद बहुभिर्भल्लैरसंप्राप्तान्वृकोदरः ॥ ४३
पुनश्च शरवर्षेण छादयामास भारत ।
कर्णो वैकर्तनो युद्धे भीमसेनं महारथम् ॥ ४४
तत्र भारत भीमं तु दृष्टवन्तः स्म सायकैः ।
समाचिततनुं संख्ये श्वाविधं शललैरिव ॥ ४५
हेमपुङ्खाञ्शिलाधौतान्कर्णचापच्युताञ्शरान् ।
दधार समरे वीरः स्वरश्मीनिव भास्करः ॥ ४६
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गो भीमसेनो व्यरोचत ।
तपनीयनिभैः पुष्पैः पलाश इव कानने ॥ ४७
तत्तु भीमो महाराज कर्णस्य चरितं रणे ।
नामृष्यत महेष्वासः क्रोधादुद्वृत्य चक्षुषी ॥ ४८

S सपेतु (for निपेतु) Ś1 भीमात्, K4 भीमं, B2 3 5 Dc1 Dn1 वीरे, Dn3 D3 6 भूमौ, D2 कर्णं, D5 मार्गं, D8 भीता, G5 भीम (for भीमा) — d) D2 रुजंत, D4 कुकुज, D5 गर्जंत, D6 कूजंति (for कूजन्त)

41 Ś2 missing (cf v l 36) — a) D4 हेमपुखो B2 3 5 Dc1 Dn1 प्रसन्नाग्रा, T G3 शरावेगा, G2 महा घोरा (for °राज) — b) G1 M1, 2 भीमस्य धनुषश्च्युता — B1 reads 41cd on marg — c) K1 5 D2 5 6 T G2–5 M3–5 अभ्यद्रवत, B2–5 Dc1 Dn1 प्राच्छादयस्ते, Dn2 D7 8 G1 M1 2 अभ्यद्रवंस्तु (for °द्रवंस्ते) — d) S व्याघ्रा (G5 °घ्र) (for वृका) K1 3 4 D1 -मृगा निव, K2 मृगा इव (for -मृग यथा) B2 3 5 Dc1 Dn1 शलभा इव पावकं

42 Ś2 missing (cf v l 36) — c) D1 4 विसृजद् (for व्यसृजद्) — d) B2 3 Dc1 Dn1 भारत, T G2–5 मारिष, G1 M1 2 सर्वश, M3–5 सर्वत (for संयुगे)

43 Ś2 missing (cf v l 36) — b) Ś1 K Dn2 D1 3 4 7 8 परम (for समर) D5 बाणान्परमशोभन, G1 M1 2 इषून्द्विरदकर्मण — c) K5 G1 M बहुधा, D2 विमलैर् (for बहुभिर्) — d) K1–4 Dn2 D1 3 5 6 तानप्राप्तान्, D3 स्वर्णपुखैर्, S तानत्रासान् (for असंप्राप्तान्) G1 M ससूतज (for वृकोदर)

44 Ś2 missing (cf v l 36) — a) G1 M1 2 भीम (for पुनश्) — D7 8 om 44cd — c) G1 M1 2 राजन् (for युद्धे) — d) B2 3 Dc1 Dn1 M3 4 अरिंदम, B4 महारण (for °रथम्) G1 M1 2 सर्वलोकमहारथ — After 44, G1 M1 2 ins

828* पुनर्बाणमयं वर्षं व्यसृजत्पाण्डवं प्रति ।
तथा कर्णेन समरे पीड्यमान समन्तत ।

45 Ś2 missing (cf v l 36) — a) G1 M1 2 तव भारत सैन्ये तु — b) T G2–4 तु (for स्म) B1 2 D3 शायकै — c) B4 युद्धे, G4 M3 4 संघे, G5 M5 सखे (for संख्ये) G1 M1 2 शकलीकृतसर्वांगं — d) K5 D5 7 8 छादितं, Dn1 श्वाविद्ध, D3 6 श्वाविद्ध, D4 श्वाविस्स, S श्वावि(G3 4 °बि)श्च, Cd श्वाविधं (as in text) Ś1 K1–3 सलिलैर्, K5 Dn2 D3 5 7 8 शलभैर्, D4 सिलकैर्, Cd शललैर् (as in text)

46 Ś2 missing (cf v l 36) — a) D4 शिलान् (for शिला) — c) K5 D4 5 7 G1 M1 2 भीम, D2 वीर (for वीर:) — d) B2 रश्मिमान् (for भास्कर)

47 Ś2 missing (cf v l 36) — a) D1 रुधिरोषित — b) D2 राजन्भीमो (for भीमसेनो) K4 विरोचित, B (except B4) Dc1 Dn D1 3 5–8 व्यराजत, D4 व्यत्सृजन् (sic) (for व्यरोचत) G1 M1 2 राजन्राजत भारत — c) D5 6 तपनीयचितै (D6 निले) (for °निभै) G3 फुल्लै, G4 भल्लै (for पुष्पै) — d) G1 M1 2 यथा स्यात्किंशुको वने — For 47cd, B 3 5 Dc1 Dn1 Bom ed subst

829* समृद्धकुसुमापीडो वसन्तेऽशोकवत्तरु ।
[Bom ed [s]शोकवृक्षवत् (for °वत्तरु)]

48 Ś2 missing (cf v l 36) — a) K1–4 D1 3 4 7 8 G3 M3 तं तु, D6 ततो (for तत्तु) B3 5 Dc1 महाबाहो, B4 महेष्वास, Dn1 महाबाहु (for °राज) — b) B4 महत् (for रणे) — c) B2 3 Dc1 Dn1 महाबाहु, T G2–5 महाराज (for महेष्वास) — d) K1–4 D1 कोपाद् (for क्रोधाद्) K4 6 D3 G1 उद्धृत्य, D1 उद्धृत्त, D4 सवृत्य, D7 8 आवृत्य (for उद्वृत्य) B2 3 5 Dc1 Dn1 क्रोधादुद्वृत्तलोचन

स कर्णं पञ्चविंशत्या नाराचानां समार्पयत् ।
महीधरमिव श्वेतं गूढपादैर्विषोल्बणैः ॥ ४९
तं विव्याध पुनर्भीमः षड्भिरष्टाभिरेव च ।
मर्मस्वमरविक्रान्तः सूतपुत्रं महारणे ॥ ५०
ततः कर्णस्य संक्रुद्धो भीमसेनः प्रतापवान् ।
चिच्छेद कार्मुकं तूर्णं सर्वोपकरणानि च ॥ ५१
जघान चतुरश्चाश्वान्सूतं च त्वरितः शरैः ।
नाराचैरर्करश्म्याभैः कर्णं विव्याध चोरसि ॥ ५२
ते जग्मुर्धरणीं सर्वे कर्णं निर्भिद्य मारिष ।
यथा हि जलदं भित्त्वा राजन्सूर्यस्य रश्मयः ॥ ५३
स वैकल्यं महत्प्राप्य छिन्नधन्वा शरार्दितः ।
तथा पुरुषमानी स प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ॥ ५४ C 7 54 B 7 13 K 7 13

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

---

49 Ś1 missing (cf v l 36) — b) K1 4 B3 समर्दयत्, K2 3 Dc1 Dn1 D1 समार्दयत्, Dn2 D2 3 5 6 S समर्पयत् (for समा) — d) K1-3 D1 विषोद्धतै, K4 विषोद्धतैः, Dn2 D3 6 विशोभनै (for विषोल्बणै) B1 गूढपाशैरिवोल्बणै, Cd cites गूढपादैः (as in text) — For 49cd, G1 M subst

830* विविशुश्च यथैवोग्रा वल्मीकं भुजगोत्तमा ।

[M3-5 त (for च)]

— After 49, Dn2 ins

831* सप्तभिर्निशितैस्तूर्णं शरैराशीविषोपमैः ।

50 Ś1 missing (cf v l 36) — a) G1 M विव्याध तं (G1 च) (by transp) T G2 विव्याथ B2 3 5 Dc1 Dn1 पुनरेव च विव्याध — b) G3 6 अष्टभिर् G4 शरैः षष्टिभिरेव च — c) T G2-5 M3-5 विक्रांत (for विक्रान्त) Ś1 K1-4 D1 मत्त समरविक्रांत, D6 मत्त द्विरदविक्रात — d) B2 3 5 Dc1 M3 4 तनुत्यज (for महारणे) — For 50cd, G1 M1 2 subst

832* मर्मण्यनपराधी संदिधिरसु कलह सदा ।

51 Ś1 missing (cf v l 36) — a) G1 M स तु (for तत) D1 सयुक्तो (for संक्रुद्धो) B2 3 5 Dc1 पुनरन्येन बाणेन, D3 तत कर्ण सुसक्रुद्धो — b) D5 महाबल (for प्रतापवान्) — d) B2 3 Dc1 कर्णस्य प्रहसन्निव — After 51, B1 3 5 Dn2 ins

833* तथापि समरे तूर्णं विव्याधोरसि पाण्डव ।
पाण्डवस्तु पुनर्विद्ध्वा सप्तभि सायकोत्तमैः ।
अन्यैश्च बहु स(?)राजन्शरैराशीविषोपमैः ।
[(L 1) B1 त चापि (for तथापि)]

52 Ś1 missing (cf v l 36) — a) G1 M1 2 विव्याध (for जघान) B1 4 त्वरितं, G5 त्वरितश् (for चतुरश्) K0-4 D (except Dc1 D1) [ऽ]श्व (for च) T G3-4 जघान त्व(G2 प)रितोश्वाश्च — b) K4 5 Dc1 D3 त्वरित, D7 त्वरितं, M3-5 बहुभि (for त्वरित) B4 सूत च बहुभि शरै (sic), D5 सूत भल्लेन मारिष — c) D3 सूर्य (for अर्क) — d) T G2 विव्याथ G1 M वक्षसि (for चोरसि)

53 Ś1 missing (cf v l 36) — a) B2 3 5 Dc1 Dn1 आशु, S बाणा (for सर्वे) — b) D5 भित्त्वा च (for निर्भिद्य) B2 3 5 Dc1 पत्रिण (for मारिष) — c) K2 B2 3 5 Dc1 Dn1 जलधर, Dn2 D3 5 6 हि जलदान् (for हि जलद) — d) B2 3 5 Dc1 Dn1 दिवाकरमरीचय — After 53, K5 B1 3 ins.

834* समाश्वस्तस्तु कर्णो वै पुनर्युद्धमरोचयत् ।
भीमसेनो दृढ कोपात्पुनर्विव्याध पत्त्रिणा ।
[(L 1) B1 3 च (for तु) K5 [ऽ]पि (for वै) B1 3 अरोचयत्]

54 Ś1 missing (cf v l 36) — a) K1-3 D4-6 वैकल्पं, B3 4 G5 वैक्लव्यं (for वैकल्यं) D5 om मह — b) B2 3 5 Dc1 Dn1 शराहत, G1 M1 2 चित (for र्दित) — With 54cd, cf 858* — c) Ś1 पुरुषमानं (for मानी) Ś1 laouna, B1 D5 च, T G M1 2 सन् (for स) — After 54c, S ins

835* लज्जामुत्सृज्य भारत ।
भीमसेनभयात्कर्ण

— d) D3 प्रतिपायाद्, D4 7 प्रत्ययायाद् (for °पायाद्) — After 54, B1 3 5 Dn2 D2 ins

836* अपचक्राम समरे युद्धाय भरतर्षभ ।

[D2 उपचक्राम समरात् (for the prior half) D2 युद्धाच्च (for युद्धाय) B5 भरतर्षभ]

१०७

धृतराष्ट्र उवाच ।
यस्मिञ्जयाशा सततं पुत्राणां मम संजय ।
तं दृष्ट्वा विमुखं संख्ये किं नु दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
कर्णो वा समरे तात किमकार्षीदतः परम् ॥ १
संजय उवाच ।
भीमसेनं रणे दृष्ट्वा ज्वलन्तमिव पावकम् ।
रथमन्यं समास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
अभ्ययात्पाण्डवं कर्णो वातोद्धूत इवार्णवः ॥ २
क्रुद्धमाधिरथिं दृष्ट्वा पुत्रास्तव विशां पते ।
भीमसेनममन्यन्त वैवस्वतमुखे हुतम् ॥ ३
चापशब्दं महत्कृत्वा तलशब्दं च भैरवम् ।
अभ्यवर्तत राधेयो भीमसेनरथं प्रति ॥ ४

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K4 5 B2 4 Dc1 Dn1 D1 2 5 6 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K2 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* Ś1 K2-4 Dc1 Dn2 D1. 3 5 भीमसेनप्रवेश , K5 B2 D2 7 8 भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजय , B1 3-5 Dn1 भीमप्रवेशे कर्णपराजय , D4 कर्णपराजय , D6 भीमसेनप्रवेशे भीमेन कर्णजय , T G2-5 कर्णपलायन, G1 M1 2 भीमसेनप्रवेशे कर्णपलायन — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2-5 128 , B2 59 , B3 129 , B5 137 , Dn1 131 , D2 135 , D3 27 , G1 M 127 — *Śloka no* Dc1 Dn1 59

107

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 106 36)

1 After the ref , D2 5 ins 839* — a) B (except B4) Dc1 Dn महती (for सततं) — b) D5 मम पुत्रस्य संजय — c) D4 तद् (for तं) B Dc1 Dn1 भीमात्, T G M3-5 यांतं, M1 2 सखे (for संख्ये) — d) K2 Dc1 Dn D6 7 तु (for नु) — After 1cd, Ś1 K1-3 read 2cd, while D1 reads 2cd for the first time, repeating it in its proper place K5 B (except B4) Dc1 Dn D3 4 5 7 ins after 1cd

837* कथं च युयुधे भीमो वीर्यश्लाघी महाबल ।

[D5 नु (for च) B3 5 Dc1 Dn1 महारथ (for °बल°)]

— e) T G2-4 [ऽ]पि, M3-5 [ऽ]थ (for वा) — f) D2 5 G1 M1 2 तत (for अत)

2 B Dc1 Dn1 D2 3 6 T G2-5 om the ref D2 ins after the ref D5 after 2

838* तवापराधाद्राजेन्द्र पुनर्युद्धमवर्तत ।

— K4 Dn2 D1 3 6 ins after 2ab D2 5 after the ref in 1

839* स्वयं शिष्यो भूतपतेर्भार्गवस्य धनुर्धर ।

[D5 महादेवस्य शिष्यस्य (for the prior half) Dn2 भृगूत्तम-, D5 शिष्य कर्णो (for भार्गवस्य)]

— K4 Dn2 D1 3 6 cont

840* तस्य तुल्योऽस्त्रमायाभिस्तद्विशिष्टोऽथ वा वृष ।
शिष्य शिष्यगुणैर्युक्त कालान्तकयमोपम ।
स भीमसेनेन जित पाण्डुपुत्रेण भारत ।

[(L 1) D6 यथा (for ऽथ वा) Dn2 D3 दृढ ; D1 नृप (for वृष) — (L 2) D1 6 सर्वे (for शिष्य) Dn2 D3 -गणैर् (for -गुणैर्) K4 सिष्य सिष्यगुणायुक्त (sic) (for the prior half) K4 -युगोपम , D1 -युगोपम (for -यमोपम)]

while D2 5 cont after 839*

841* शिष्यत्व प्राप्तवान्कर्णस्तस्य तुल्योऽस्त्रमायया ।
तद्विशिष्टोऽपि वा कर्ण शिष्य शिष्यगुणैर्युत ।
कालान्तकयमो यद्वद्भीमसेनेन निर्जित ।
कुन्तीपुत्रेण भीमेन निर्जित स तु लीलया ।

[(L 3) D2 कालातकोपमो यद्वा (for the prior half)]

— Before 2cd, B Dc1 Dn1 D2 6 T G2 3 5 ins संजय उवाच Ś1 K1-3 read 2cd after 1cd, while D1 reads it for the first time after 1cd — d) D2 तत , T G3 4 पुरा (for पुन)

3 a) K4 G1 M1 2 आधिरथं , T G2-4 आतिरथिं, G5 आदिरथिं (for आधि°) — b) D1 3 ते च (for तव) — d) K3 B1 3 5 Dc1 Dn1 D2 S वैश्वानर (for वैवस्वत) K1 D4 मुखे हत , D3 6 -मुपागत (for मुखे हुतम्) — After 3, D5 ins

842* भीमसेनोऽपि समरे राधेयं प्रत्यमार्पत ।

पुनरेव ततो राजन्महानासीत्सुदारुणः ।
विमर्दः सूतपुत्रस्य भीमस्य च विशां पते ॥ ५
संरब्धौ हि महाबाहू परस्परवधैषिणौ ।
अन्योन्यमीक्षांचक्राते दहन्ताविव लोचनैः ॥ ६
क्रोधरक्तेक्षणौ क्रुद्धौ निःश्वसन्तौ महारथौ ।
युद्धेऽन्योन्यं समासाद्य ततक्षतुररिंदमौ ॥ ७
व्याघ्राविव सुसंरब्धौ श्येनाविव च शीघ्रगौ ।
शरभाविव संक्रुद्धौ युयुधाते परस्परम् ॥ ८
ततो भीमः स्मरन्क्लेशानक्षद्यूते वनेऽपि च ।
विराटनगरे चैव प्राप्तं दुःखमरिंदमः ॥ ९
राष्ट्राणां स्फीतरत्नानां हरणं च तवात्मजैः ।
सततं च परिक्लेशान्सपुत्रेण त्वया कृतान् ॥ १०
दग्धुमैच्छश्च यत्कुन्तीं सपुत्रां त्वमनागसम् ।
कृष्णायाश्च परिक्लेशं सभामध्ये दुरात्मभिः ॥ ११
पतिमन्यं परीप्सस्व न सन्ति पतयस्तव ।
नरकं पतिताः पार्थाः सर्वे पण्ढतिलोपमाः ॥ १२ C 7 B 7 K 7

4 a) D1 7 8 बाणशब्द, D6 बाणवर्षं, G1 M धनुशब्द (for चापशब्द) B2 (marg as in text) 3 5 Do1 Dn1 तत (for महत्) — b) D2 तु (for च) G1 M1 2 भारत (for भैरवम्) — c) B2 अभ्यद्रवत, D2 वर्षत (for °वर्तत) D5 राधेय — d) D6 भीमसेनो महाबल॰

5 a) K6 D2 4 7 8 G3 M1 2 महा, B (except B1) Do1 Dn1 G3 4 तयो (for ततो) — b) B2 3 Do1 Dn1 घोर आसीत्, D6 महाभीम (for महानासीत्) B2 3 5 Do1 Dn1 समागम, D7 8 तदा रण (for सुदारुण) D3 युद्धमासीत्सुदारुण — c) D1 सूर्य (for सूत) B2 3 5 Do1 Dn1 वैकर्तनस्य शूरस्य — d) Dn1 [ए]व (for च) B2 3 Do1 Dn1 महौजस॰ (for विशां पते)

6 a) D4 G2–5 सुसरब्धौ, T सुसक्रुद्धौ (for सरब्धौ हि) D6 महाबाहो, D7 8 राज, G1 M1 2 रगे (for बाहू) — b) Ś1 भीमसेन (for परस्पर) Ś1 K1–4 D1 जयैषिणौ (for वधै) — c) D7 8 ईर्ष्यां चक्राते Ś1 K1–3 अन्योन्यपीडा चक्राते; G1 M1 2 अन्योन्य समुदीक्षेतां, M3 4. 5 (sup lin) अन्योन्य समुदीक्षेतां — d) G1 M1. 2 चक्षुषा (for लोचनै॰)

7 a) Ś1 K1–4 D1 तस्मिन्; B2 3 5 Do1 Dn1 M3 तीव्रौ (for क्रुद्धौ) — M3 om (hapl.) 7b–8a — b) K6 पुन पुन, B1 महाबलौ (for महारथौ) B2–4 Do1 Dn1 D4. 7 8 T G2–5 M4. 5 नि॰श्वसन्ताविवोरगौ, Dn2 D3 6 युयुधाते परस्पर (= 8d), D2 5 निश्वसन्तौ (D5 श्वसन्तौ च) यथोरगौ — c) G2 समास्थाय (for साद्य) B2 3 5 Do1 Dn1 शूरावन्योन्यमासाद्य, G1 M (M3 om.) युद्धे त्वन्योन्यमासाद्य

8 M3 om. 8a (cf v l 7) — a) K4 B4 Dn2 S (M3 om.) सुस(G1 च स)क्रुद्धौ (for सुसरब्धौ) D1 गजाविव मदोन्मत्तौ — b) D1 व्याघ्राव् (for श्येनाव्) K4 D1. 6 सु- (for च) D2 सीरकृतौ (for शीघ्रगौ) — c) Ś1 चरताव्, D5 सरभाव् (for शरभाव्) Ś1 K1–3 D1 5 च क्रुद्धौ, S (except G2) सरब्धौ (for सक्रुद्धौ)

9 a) D4 पर, D7 8 परि, M3–5 [s]स्मरत् (for स्मरन्) — b) D2 तथा, M3–5 [s]पि वा (for ऽपि च) — c) G5 वराद (sic) (for विराट) S यच्च (for चैव) — d) B2 3 5 Do1 Dn1 T G2–5 transp प्राप्त and दुःखम् Ś1 K1 2 D4 5 अरिंदम, B1 T G2–5 °दमै, G1 M1. 2 अनुत्तम (for अरिंदम)

10 D4 om 10 — c) D1 om. (hapl) from परिक्लेशान् up to कृष्णायाश्च (in 11c) Ś1 K1–4 परिक्लेश — K3 4 om (hapl.) 10d–11c — d) Ś1 K1 2 कृत

11 D1 om up to कृष्णायाश्च, K3. 4 om. 11abc (for both, cf v l 10) — a) K1 B1 5 D3 6–8 S (except G5) ऐच्छच् (for ऐच्छश्) B3 Do1 Dn D6 य (for यत्) D5 दृष्टा त्वय (for ऐच्छश्च यत्) B4 यत्कुन्तीं दग्धुमैच्छश्च — b) K5 D3 4 7 8 S सहपुत्रां, D2 5 सपुत्रा त्वाम् (for सपुत्रां त्वम्) Dn2 D2 5 8 अनागसा, D4 S अ(M3–5 त्व)नागसीं (G1 M1 2 °सी) (for अनागसम्) — cd) T G2–5 transp परिक्लेशं and सभामध्ये G1 M1. 2 परिक्लेशान् — After 11, B Do1 Dn1 G2 ins

843* केशपक्षग्रह चैव दुःशासनकृत तथा ।
परुषाणि च वाक्यानि कर्णेनोक्तानि भारत ।
[B4 om. line 2]

12 a) B1 3 Do1 D4 S परी(G2 अभी)प्स त्वं (for परीप्सस्व) — c) B4 G1 M नरके, T G2–5 पके नि (for नरकं) D4 पातिता B2 3. 5 Do1 Dn1 पतिता नरकं पार्था — d) D2 तिलै समा, S तिला इति (for तिलोपमा) D6 सर्वे शृण्वति वै जना

13 b) Ś1 K Dn2 D1 3–6 याम्; D7 8 यान् (for

समक्षं तव कौरव्य यदूचुः कुरवस्तदा ।
दासीभोगेन कृष्णां च भोक्तुकामाः सुतास्तव ॥ १३
यच्चापि तान्प्रव्रजतः कृष्णाजिननिवासिनः ।
परुषाण्युक्तवान्कर्णः सभायां संनिधौ तव ॥ १४
तृणीकृत्य च यत्पार्थांस्तव पुत्रो ववल्ग ह ।
विषमस्थान्समस्थो हि संरम्भाद्गतचेतसः ॥ १५
बाल्यात्प्रभृति चारिघ्नस्तानि दुःखानि चिन्तयन् ।
निरविद्यत धर्मात्मा जीवितेन वृकोदरः ॥ १६
ततो विस्फार्य सुमहद्धेमपृष्ठं दुरासदम् ।
चापं भरतशार्दूलस्त्यक्तात्मा कर्णमभ्ययात् ॥ १७

स सायकमयैर्जालैर्भीमः कर्णरथं प्रति ।
भानुमद्भिः शिलाधौतैर्भानोः प्रच्छादयत्प्रभाम् ॥ १८
ततः प्रहस्याधिरथिस्तूर्णमस्यञ्शिताञ्शरान् ।
व्यधमद्भीमसेनस्य शरजालानि पत्रिभिः ॥ १९
महारथो महाबाहुर्महावेगैर्महाबलः ।
विव्याधाधिरथिर्भीमं नवभिर्निशितैः शरैः ॥ २०
स तोत्त्रैरिव मातङ्गो वार्यमाणः पतत्रिभिः ।
अभ्यधावदसंभ्रान्तः सूतपुत्रं वृकोदरः ॥ २१
तमापतन्तं वेगेन रभसं पाण्डवर्षभम् ।
कर्णः प्रत्युद्ययौ योद्धुं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ २२

यद्) B1 Dn2 कौरवास्, S तनयास् (for कुरवस्) G1 M तव (for तदा) — c) K1-3 -भोग्येन, B2 Dn2 D2 3 6 S (except M3 4, M5 also as in text) -भावेन (for -भोगेन) — d) T G1-5 M5 तवात्मजा, G1 M1-4 5 (also) सुदारुणा (for सुतास्तव)

14 a) D7 8 यथा (for यच्च) K5 D7 8 प्रव्रजितान्, D6 प्रवदतः (for प्रव्रजत) S यच्च (G5 यत्र) प्रव्रजितान्पार्थान् — b) K1 2 B1 D1 -विवासिनः Cd cites कृष्णाजिनवासस — D7 8 repeat 14c after 15 — d) D7 8 तथा (for तव) G1 M1 2 संतत तव सनिधौ — After 14, Dn2 D2 3 6 ins

844* पुत्रस्तव विशेषेण कालद्यूतेन नोदित ।

[D2 तु ते (for तव) Dn2 D3 -दूतेन (for द्यूतेन) D2 दूतकाले प्रचोदित (for the post half)]

15 a) K3 B2 यथा, B1 D2 च य, Dn2 D3 6 तु यत् (for च यत्) D6-8 पार्थं — b) Dn2 D3 6 [s] वमन्यत, D1 चचाल ह (for ववल्ग ह) Dn1 सूतपुत्रा महाबला, D2 सूतपुत्रेण सयुत, G1 M1 2 सूतपुत्रस्य वल्गितं — c) D2 समस्था T G2-4 [s]पि, G1 M तान् (for हि) — d) B2-4 Dc1 सरब्धो, D5 G3 सरभाद् (sic), G1 M1 2 सरभ- (for संरम्भाद्) K3 5 B1-4 Dn1 D2 5 7 8 S (except M1 2 4) -चेतन — After 15, D7 8 repeat 14a

16 D3 om 16a — a) D2 चारिघ्नस् — b) B2 3 5 Dc1 Dn1 D5 स्वानि, G1 M1 2 यानि (for तानि) D6 चिंत्य च (for चिन्तयन्) — c) D2 5 निर्विण्ण (D5 °ण्ण) श्चैव धर्मात्मा, G1 M1 2 निरविद्यद्धि ध°, Cd cites निरविद्यत (as in text) Cv as in text — d) G1 सूतपुत्रं (for जीवितेन) Cv as in text — After 16, T G2-5 ins

845* एव बहुविधान्घोरान्स्मरन्दीप्ताग्निसनिभ ।

17 a) G1 M विष्फार्य D3 6 च (for सु) — b) M4 (also as in text) 5 दुरानम (for °सदम्) G1 M1 2 चाप हेमपरिष्कृत — c) G1 M1 2 भीमो (for चाप) Dc1 T M2 -शार्दूल — d) D6 त्यक्त्वात्मान् (for त्यक्तात्मा) Ś1 त्यक्त्वा कौरव्यमभ्ययात्, K1-4 D1 कर्णं सूतजमभ्ययात्, K5 D4 7 8 सुदृढ वेगवत्तर

18 a) G1 M1 2 कृष्णायसमयैर्भल्लैर् — d) K5 B Dc1 Dn D3 7 8 M3 5 प्राच्छादयत् D7 T G2-4 प्रभा D2 कंकपत्रिभिरायसै

19 a) Ś1 तत्रा** स्य, K1. 2 4 D1 ततस्तु तस्य (for तत प्रहस्य) T G2-4 [अ]तिरथिस् (for [आ]धि°) — b) K4 D1 3 6 अस्य, G1 M1 2 मुंचन् (for अस्यन्) K5 शराञ्शितान् (by transp), D5 शिलाशितान् B (except B4) Dc1 Dn तूर्णमस्य शिलाशितै

20 K3 om (hapl) 20a-21b — a) S महाराज (for °रथो) D8 महाबाहु — b) Ś1 मर्मभिद्भिर्, B1-3 Dc1 Dn महाबाणैर्, B4 D5 °वेगो (for °वेगैर्) Ś1 K1. 2 D2 महाबल, D5 S °रथ, D6 °बलैं (for °बल) D1 महाबलसमान्वित — c) D2 T G2-4 अतिरथिर् K5 G1 M1. 2 तूर्णं, B3 धीमान् (for भीम) — d) K4 5 B2 5 Dc1 Dn1 तदा (for शरै) Ś1 K1 2 Dn2 D2 3 6 नवभिर्नतपर्वभि (Ś1 °णि)

21 K3 om. 21ab (cf v l 20) — c) Ś1 अपोय यद् (for अभ्यधावद्) — d) K5 सूनु (for -पुत्रं)

22 b) D1 T G2-5 रभसाद्, D- प्रगम, Cd रभसं

ततः प्रध्माप्य जलजं भेरीशतनिनादितम् ।
अक्षुभ्यत बलं हर्षादुद्धूत इव सागरः ॥ २३
तदुद्धूतं बलं दृष्ट्वा रथनागाश्वपत्तिमत् ।
भीमः कर्णं समासाद्य छादयामास सायकैः ॥ २४
अश्वानृश्यसवर्णांस्तु हंसवर्णैर्हयोत्तमैः ।
व्यामिश्रयद्रणे कर्णः पाण्डवं छादयञ्शरैः ॥ २५
ऋश्यवर्णान्हयान्कर्कैर्मिश्रान्मारुतरंहसः ।
निरीक्ष्य तव पुत्राणां हाहाकृतमभूद्बलम् ॥ २६
ते हया बह्वशोभन्त मिश्रिता वातरंहसः ।
सितासिता महाराज यथा व्योम्नि बलाहकाः ॥ २७
संरब्धौ क्रोधताम्राक्षौ प्रेक्ष्य कर्णवृकोदरौ ।
संत्रस्ताः समकम्पन्त त्वदीयानां महारथाः ॥ २८
यमराष्ट्रोपमं घोरमासीदायोधनं तयोः ।
दुर्दर्शं भरतश्रेष्ठ प्रेतराजपुरं यथा ॥ २९
समाजमिव तच्चित्रं प्रेक्षमाणा महारथाः ।
नालक्षयञ्जयं व्यक्तमेकैकस्य निवारणे ॥ ३०
तयोः प्रैक्षन्त संमर्दं संनिकृष्टमहास्त्रयोः ।
तव दुर्मन्त्रिते राजन्सपुत्रस्य विशां पते ॥ ३१ C 7 541 B 7 132 K 7 132

(as in text) B1 4 पाडुनदन, S पांडव रणे (for पाण्डवर्षभम्) —^{c}) B3 8 5 Dc1 Dn1 युद्धे (for योद्धु) G1 M कर्णं प्रत्युदियाद्युद्धे —^{d}) B4 मत्त इव द्विप

23 ^{a}) Ś1 Dn1 D2 प्रध्माय, Ś1 (*sup lin*) K1 4 G1 M1 2 प्रध्मात, D1 M3–5 प्राध्मात (for प्रध्माप्य) K1 जलदं, G1 M1 2 -शंख तद् (for जलजं) —^{b}) G2 G2 भेरीशंख (for भेरीशत) B1 2 5 Dc1 Dn1 समस्वन, S (except G1 M1 2) विनादित (for निनादितम्) —^{c}) K5 अभ्युक्षत, D2 अक्षोभत, D4 8 अभ्यधावद्, D5 प्रक्षोभ्यत, D7 अभ्यधावच्च (hypermetric), T G2–5 अक्षोभयद्, G1 M व्यक्षोभत (for अक्षुभ्यत) Ś1 K1–4 D1 सर्वम् (for हर्षाद्) —^{d}) D1 उद्वृत्त (for उद्धूत) G3 4 सागर

24 ^{a}) Ś1 K (except K2) D1 तम् (for तद्) Dc1 Dn1 D4 अद्भुतं, D7 8 G1 उन्नूतं (for उद्धूत) Ś1 तत्र (for दृष्ट्वा) —^{b}) D4 7 8 -पत्तिमान् B Dc1 Dn1 नागाश्वरथपत्तिमत् —^{c}) S (except G5 M3–5) भीमं कर्णं —^{d}) B1 2 शायकै, D2 पत्रिभि, T G2–5 सयुगे (for सायकै) G1 M छादयच्छरवृष्टिभि

25 ^{a}) D2 corrupt. Ś1 K1–3 B2 (marg) Dc1 ऋत्य, K4 5 B Dn D1 3 5–8 ऋक्ष, Cv ऋश्य (as in text) B1, 2 4 Dn1 च, G1 M1 2 तान् (for तु) —^{b}) Ś1 हंसशुभ्रैर्, K4 हेसवर्णैर् (for हंस) —^{c}) Ś1 K1 D2 4 व्यमिश्रयद् K6 G1 M1 2 रथे (for रणे) —^{d}) G1 M1, 2 चार्दयन् (for छाद°)

26 ^{a}) Ś1 K1–3 5 ऋत्यवर्णान्, K4 B2–5 Dn1 D1–3, 5 6 ऋक्ष°, Dc1 Dn2 ऋष्य°, D8 रिक्ष° (for ऋश्य°) Ś1 महान्, K1–3 5 D4 महा (for हयान्) K4 Dn2 D1 महाकायान्, D2 महाकठान्, D8 हंसवर्णान्; D6 शंखवर्णैर्, D7 8 S (except G4) हंसवर्णैर् (for हयान्कर्कैर्)

B1 (marg, orig as in text) श्वेतैर्, B3 (marg, orig as in text) शुक्लैर्, G4 स्वर्गैर्, Cd कर्कैर् (as in text) —^{b}) D2 S वि(G2 व्या)मिश्रान्वातरंहस —Ś1 K1–4 D1 2 om (hapl) 26^{c}–27^{b} —^{c}) S आलोक्य (for निरीक्ष्य) —^{d}) Dc1 T G2 5 हाहाभूतम्, D3 6 घारम् (for कृतम्)

27 Ś1 K1–4 D1 2 om 27^{ab} (cf v l 26) —^{b}) D5 S (except T) विमिश्रा (for मिश्रिता) —^{c}) Ś1 विरोचत, K1–4 D1 व्यरोचत (for सितासिता) G1 M घना राजन् (for महाराज) —^{d}) G3–5 वलाहका G1 M यथैव स्युर्नभस्तले

28 ^{a}) D2 G2 5 ससक्तौ, T G1 3 4 M सयत्तो (for संरब्धौ) B2 3 Dc1 -रक्ताक्षौ (for ताम्राक्षौ) —^{c}) D4 7 8 समस्ता (for सन्त्रस्ता) Ś1 समतप्यंत, K1 3 4 D1 सर्पंत, K2 °सर्पंत (for कम्पन्त) —^{d}) B1–3 Dc1 Dn1 त्वदीया वै (for °याना)

29 K4 D2 3 6 7 om (hapl) 29^{a}–30^{b} —^{a}) G1 M रौद्रम् (for घोरम्) — K5 om 29^{cd} —^{c}) Ś1 दुर्देश, K1–3 D1 दुर्दश्य, B1 3 5 दुर्धर्षं, D1 5 G3 दुर्दश (for दुर्दर्शं)

30 K4 D2 3 6 7 om 30^{ab} (cf v l 29) B1 om 30^{ab} —^{a}) Ś1 K1–3 5 D1 4 5 8 स (for तच्) K1 D1 मित्रं (for चित्रं) —^{b}) K1, 3 5 B1 5 Dc1 D1 4 5 8 प्रेक्ष्यमाणा —^{c}) G1 M नादासंत (for नालक्षयञ्) D5 घोरम् (for व्यक्तम्) —^{d}) B3–5 Dc1 Dn1 तदा रणे (for निवारणे) B1 2 S एकस्यैकस्य वा रणे, Dn2 D3, 6 एकस्यैव महारणे

31 ^{a}) K4 Dn1 D2 4 6 प्रेक्ष्यंत, K5 D3 प्रैक्ष्यत, Dc1 D1, 5 7 प्रेक्षत (for प्रैक्षन्त) K2 तयो *** सस्मरन्,

~6

447
32 36
32 37 छादयन्तौ हि शत्रुघ्नावन्योन्यं सायकैः शितैः ।
शरजालावृतं व्योम चक्राते शरवृष्टिभिः ॥ ३२
तावन्योन्यं जिघांसन्तौ शरैस्तीक्ष्णैर्महारथौ ।
प्रेक्षणीयतरावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ३३
सुवर्णविकृतान्बाणान्प्रमुञ्चन्तावरिंदमौ ।
भास्वरं व्योम चक्राते वह्न्युल्काभिरिव प्रभो ॥ ३४
ताभ्यां मुक्ता व्यकाशन्त कङ्कबर्हिणवाससः ।
पङ्क्त्यः शरदि मत्तानां सारसानामिवाम्बरे ॥ ३५

संसक्तं सूतपुत्रेण दृष्ट्वा भीममरिंदमम् ।
अतिभारममन्येतां भीमे कृष्णधनंजयौ ॥ ३६
तत्राधिरथिभीमाभ्यां शरैर्मुक्तैर्दृढाहताः ।
इषुपातमतिक्रम्य पेतुरश्वनरद्विपाः ॥ ३७
पतद्भिः पतितैश्चान्यैर्गतासुभिरनेकशः ।
कृतो महान्महाराज पुत्राणां ते जनक्षयः ॥ ३८
मनुष्याश्वगजानां च शरीरैर्गतजीवितैः ।
क्षणेन भूमिः संजज्ञे संवृता भरतर्षभ ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

S तयोरथासीत्संमर्दं — b) K2–5 B D (except D1 4) संनिकृष्टं — c) G1 M1 2 युद्धे (for राजन्) — d) T G2–5 पुत्रस्य च (for सपुत्रस्य) B1 3 5 Dc1 Dn1 रणाजिरे (for विशां पते)

32 a) D7 स्थादयतौ (sic) G1 M1 2 संक्रुद्धाव् (for शत्रुघ्नाव्) — b) D4 om. (hapl.) from सायकैः up to तावन्योन्य (in 33a) B2 5 शायकै Dc1 सितै T G2–5 अन्योन्यमपराजितौ, M3–5 अन्योन्य निशितै शरै (M3 om. शरै) — c) G2 घोर (for व्योम) — d) B2 3 Dc1 Dn1 चक्रातेऽद्भुतविक्रमौ

33 D4 om. up to तावन्योन्यं (cf. v. l. 32) — b) G1 M1 2 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्) — c) Ś1 प्रेक्षणीयतमामास्ता

34 a) Ś1 K1 2 4 D1 सुबध (for सुवर्ण) — b) K4 5 Dc1 Dn1 G1 3–5 M1 2 विमुंचताव्, D3 प्रमुंचंताम् (for प्रमुञ्चन्ताव्) B4 इवाम्बुदौ, D5 महाबलौ (for अरिंदमौ) K2 D2 M3–5 मुंचतावरिमर्दनौ — c) B3 Dc1 भासुर (for भास्वर) G1 M चक्राते भास्वदाकाशम् — d) K4 T G3 4 वाहूल्काभिर्, B2 3 Dc1 तावुल्का°, Dn1 D2 6 महोल्का°, G5 वसुष्का° (sic) (for वह्न्युल्का°) B1 4 D5 7 8 G1 M उ(D5 7 8 ह्यु)ल्काभिरिव च प्रभो (D7 8 ते प्रभो, G1 M1 2 भास्वरौ, M3–5 भासुरौ)

35 a) K4 व्यभासंत, K5 D5 T G2–5 प्रकाशंत, B2 3 5 Dc1 Dn1 शरा राजन्, Dn2 D3 6 व्यरोचत, D2 G1 M प्रकाशंते, D1 7 8 प्रकाशत (for व्यकाशन्त) — b) B2, 3 5 Dc1 Dn1 गार्ध्रपत्राश्चकाशिरे. — Ś1 K1–4 D1 om. 35cd — c) B2 3 Dc1 Dn1 श्रेण्य, D7 8 पंक्ति (for पङ्क्त्य) D2 पक्तय शरदि स्पष्टा — d) D4 इवातरे (for इवाम्बरे) — After 35, M1 3–5 (all inf. lin.) ins.

846* ततो भीमो महाराज कर्णं विद्ध्वा त्रिभि शरै ।
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ।
अश्वांश्च चतुर श्वेतान्निजघान शितै शरै ।
छित्वा ध्वज च छत्र च रथं च शतधाकरोत् ।
चकार विरथं कर्णं तव पुत्रस्य पश्यत ।
स तथा विरथ कर्णो भीमसेनेन निर्जित ।
अन्य रथं समास्थाय पुनर्विव्याध मारुतिम् ।
महागजौ यथा दृप्तौ विषाणाग्रै परस्परम् ।
ततक्षतुस्तथा तौ तु अन्योन्य च निजघ्नतु ।

36 b) G1 M2 अरिंदमौ D5 भीम दृष्ट्वा महाबल — c) D6 अथ (for अति) G1 M3 तौ हि सर्तव्यम भूता — d) D1 7 8 तदा कृष्ण, G1 M2 वासुदेव (for भीमे कृष्ण)

37 a) B3 Dn1 ततो, T G1 2 M1 2 यत्र (for तत्र) — b) B2 3 T G2–4 [अ]तिरथि Ś1 तत्राधिरथिमुक्तैस्तु — Dc1 दृढक्षता, Dn2 D6 T G2–5 दृढ हता (for दृढाहता) — d) K1–4 B1 3 Dc1 D1 5 °रथ (for °नर), T G2–4 पेतुरश्वा नरा द्विपा

38 a) Dn2 om. from श्चान्यै up to जीवितै (in 39b) — c) B1 om. (hapl.) महा Dc1 Dn1 कृतोऽस्महान्, T G2–5 तत कृतो, G1 M1 2 जातो महान् (for कृतो महान्) Ś1 K1–4 B5 D1 कृतो महात्मना राजन्

39 Dn2 om. 39ab (cf. v. l. 38) — a) Ś1 K1–4

१०८

धृतराष्ट्र उवाच ।
अत्यद्भुतमहं मन्ये भीमसेनस्य विक्रमम् ।
यत्कर्णं योधयामास समरे लघुविक्रमम् ॥ १
त्रिदशानपि चोद्युक्तान्सर्वशस्त्रधरान्युधि ।
वारयेद्यो रणे कर्णः सयक्षासुरमानवान् ॥ २
स कथं पाण्डवं युद्धे भ्राजमानमिव श्रिया ।
नातरत्संयुगे तात तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ३
कथं च युद्धं भूयोऽभूत्तयोः प्राणदुरोदरे ।
अत्र मन्ये समायत्तो जयो वाजय एव वा ॥ ४
कर्णं प्राप्य रणे सूत मम पुत्रः सुयोधनः ।
जेतुमुत्सहते पार्थान्सगोविन्दान्ससात्वतान् ॥ ५
श्रुत्वा तु निर्जितं कर्णमसकृद्भीमकर्मणा ।
भीमसेनेन समरे मोह आविशतीव माम् ॥ ६
विनष्टान्कौरवान्मन्ये मम पुत्रस्य दुर्नयैः ।
न हि कर्णो महेष्वासान्पार्थाञ्जेष्यति संजय ॥ ७
कृतवान्यानि युद्धानि कर्णः पाण्डुसुतैः सह । C 7 54 B 7 133 K 7 133

M_{3-5} मनुष्याणा (for °व्याश्व) G_{1} M हि (for च) $B_{2\ 3}$ D_{c1} D_{n1} मनुष्यवाजिनागाना — [b]) K_{5} $D_{7\ 8}$ ॰चेतनै (for ॰जीवितै) — After 39, G_{2} ins

847* आक्रीडमिव रुद्रस्य दक्षयज्ञनिबर्हणे ।

Colophon $Ś_{2}$ missing — *Sub-parvan* $Ś_{1}$ $K_{4\ 5}$ B_{2-4} $D_{1-3\ 6-8}$ जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K_{2} चतुर्थे दिवसे — *Adhy name* K_{1-4} $B_{1,\ 3\ 4}$ D_{c1} $D_{2\ 5}$ भीमप्रवेश , K_{5} $B_{2\ 5}$ Dn $D_{1\ 3\ 6-8}$ भीमसेनप्रवेश , Bom. ed भीमकर्णयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B_{1} T G_{2-4} M 129 , B_{2} 58 , B_{6} 138 , D_{n1} 132 , D_{2} 136 , D_{3} G_{1} 128 , G_{5} 131 — *Śloka no* D_{c1} 40 , D_{n1} 41

108

This adhy is missing in $Ś_{2}$ (cf v l 7 106 36)

1 [a]) B_{3} इद (for अहं) — K_{4} om (hapl) 1^{cd} — [d]) D_{5-8} T G_{3} विक्रम (for विक्रमम्)

2 [a]) K_{3} B_{4} चे(B_{4} चो)द्युक्त॰ , $D_{3\ 5}$ चाप्युक्तान् , D_{4} चेद्यु , Bom ed चा युक्तान् (for चोद्यु) — [b]) $D_{2\ 7}$ सर्वशास्त्र (for शस्त्र) $B_{1-3\ 5}$ D_{c1} भृतां वर , B_{4} भृतो युधि , D_{4} ॰धरान्युधि , $D_{7\ 8}$ ॰धरानपि (for न्युधि) — [c]) K_{4} $D_{3\ 6}$ धारयेद्यो ; G_{1} $M_{1\ 2}$ वारयेत (for येद्यो) — [d]) B_{4} D_{2} G_{1} $M_{1\ 2}$ ॰यक्षोरग ; G_{3-5} M_{5} (*inf lin*) देवासुर , M_{5} (orig) ॰यक्षसुर (for ॰यक्षासुर) $Ś_{1}$ B_{5} D_{c1} D_{5} M_{5} (*inf lin*) मानुषान् ; K_{3} मानव , B_{3} D_{2} G_{1} $M_{1-4\ 5}$ (orig) राक्षसान् (for मानवान्)

3 [b]) B_{1-4} D_{c1} D_{2} राजमानम् (for भ्राज॰) — [c]) $Ś_{1}$ K D (except D_{c1} D_{2}) पार्थं (for तात)

4 [a]) D_{c1} तु (for च) B_{6} सभूत (for भूयोऽभूत्) S भूय कथमभूद्युद्ध — [b]) B_{4} D_{c1} D_{2} ॰दुरोदर , G_{1} M ॰दरोदरे , Cd v ॰दुरोदरे (as in text) T G_{2-5} तयो प्र(G_{5} प्रा)णदतो रणे — [c]) B_{4} तत्र (for अत्र) K_{5} महायत्तो , B (except B_{4}) D_{c1} समायत्तौ , D_{2} ॰वेतौ , $D_{3\ 4}$ ॰यातो , D_{6} पन्नो (for यत्तो) — [d]) K_{3} D_{n2} $D_{2\ 6}$ च (for the second वा) B (except B_{4}) D_{c1} युद्धे जयपराजयौ

5 [a]) G_{3-5} सूत (for सूत) — [b]) G_{1} बृहन्मना (for सुयोधन) M_{1} (*inf lin* as in text) $_{2}$ कर्णं प्राप्य बृहन्मना — [d]) G_{1} M सस(M_{4} सा)त्यकान् (for ससात्वतान्) Cd cites सात्वत

6 [a]) $B_{2\ 3}$ D_{c1} विजित (for निर्जित) K_{3} om. कर्णं — [b]) D_{7} om from भीम up to कर्ण (in 8^{b}) — [c]) $B_{2\ 3}$ D_{c1} विक्रम्य (for समरे) — [d]) D_{2} भयम् (for मोह) D_{6} स्त्वाविशति (for आ) B_{3} मे (for माम्) S मोहो मा ($G_{1\ 5}$ M मा) सुत आविशत्

7 D_{7} om 7 (cf v l 6) — [a]) S नष्टानेव कुरून्मन्ये — [b]) B D_{c1} D_{2} पुत्रस्य मम दुर्नयै — [c]) B_{4} D_{2} महेष्वास॰ (for ष्वासान्) — [d]) D_{4} पार्थिवाञ्ज (hypermetric) (for पार्थाञ्ज) $Ś_{1}$ K B_{1} (marg) $_{4}$ $D_{1,\ 4\ 5\ 8}$ संयुगे (for संजय)

8 D_{7} om up to कर्ण (cf v l 6) — [c]) K_{1} D_{6} पांडव (for वा) — [d]) T G_{2-5} अजयंस्ते , G_{1} M म्रष्यजयंत (for अजयन्त) D_{2} महामृधे (for रणाजिरे)

36 37 छादयन्तौ हि शत्रुघ्नावन्योन्यं सायकैः शितैः ।
शरजालावृतं व्योम चक्राते शरवृष्टिभिः ॥ ३२
तावन्योन्यं जिघांसन्तौ शरैस्तीक्ष्णैर्महारथौ ।
प्रेक्षणीयतरावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ३३
सुवर्णविकृतान्बाणान्प्रमुञ्चन्तावरिंदमौ ।
भास्वरं व्योम चक्राते वह्न्युल्काभिरिव प्रभो ॥ ३४
ताभ्यां मुक्ता व्यकाशन्त कङ्कबर्हिणवाससः ।
पङ्क्त्यः शरदि मत्तानां सारसानामिवाम्बरे ॥ ३५
संसक्तं सूतपुत्रेण दृष्ट्वा भीममरिंदमम् ।
अतिभारममन्येतां भीमे कृष्णधनंजयौ ॥ ३६
तत्राधिरथिभीमाभ्यां शरैर्मुक्तैर्दृढाहताः ।
इषुपातमतिक्रम्य पेतुरश्वनरद्विपाः ॥ ३७
पतद्भिः पतितैश्चान्यैर्गतासुभिरनेकशः ।
कृतो महान्महाराज पुत्राणां ते जनक्षयः ॥ ३८
मनुष्याश्वगजानां च शरीरैर्गतजीवितैः ।
क्षणेन भूमिः संजज्ञे संवृता भरतर्षभ ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

---

8 तयोरथासीत्संमर्दे —b) K2-5 B D (except D1 4) संनिकृष्टं —c) G1 M1 2 युद्धे (for राजन्) —d) T G2-5 पुत्रस्य च (for सपुत्रस्य) B1 3 5 Do1 Dn1 रणाजिरे (for विशां पते)

32 a) D7 स्थादयत्तौ (sic) G1 M1 2 संक्रुद्धाव् (for शत्रुघ्नाव्) —b) D4 om. (hapl.) from सायकैः up to तावन्योन्य (in 33a) B2 5 शायकै Do1 सितैः T G2-5 अन्योन्यमपराजितौ, M3-5 अन्योन्य निशितैः शरैः (M3 om. शरैः) —c) G2 घोर (for व्योम) —d) B2 3 Do1 Dn1 चक्रातेऽद्भुतविक्रमौ

33 D4 om. up to तावन्योन्य (cf. v. l. 32) —b) G1 M1 2 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्) —c) Ś1 प्रेक्षणीयतमामास्तां

34 a) Ś1 K1 2 4 D1 सुबध (for सुवर्ण) —b) K4 5 Do1 Dn1 G1 3-5 M1 2 विमुंचताव्, D3 प्रमुंचताम् (for प्रमुञ्चन्ताव्) B1 इवाम्बुदौ, D5 महाबलौ (for अरिंदमौ) K2 D2 M3-5 मुचंतावरिमर्दनौ —c) B3 Dc1 भासुर (for भास्वर) G1 M चक्राते भास्वदाकाशम् —d) K4 T G3 4 बाहूल्काभिर्, B2 3 Dc1 तावुल्का°, Dn1 D3 6 महोल्का°, G5 बभुष्का° (sic) (for वह्न्युल्का°) B1 4 D5 7 8 G1 M उ (D5 7 8 द्यु)ल्काभिरिव च प्रभो (D7 8 ते प्रभो°, G1 M1 2 भास्वरौ, M3-5 भासुरौ)

35 a) K4 व्यभासंत, K5 D6 T G2-5 प्रकाशत, B2 3 5 Do1 Dn1 शरा राजन्, Dn2 D3. 6 व्यरोचंत, D2 G1 M प्रकाशते, D4 7 8 प्रकाशत (for व्यकाशन्त) —b) B1. 3. 5 Do1 Dn1 गार्धपत्राश्वकाशिरे. —Ś1 K1-4 D1 om. 35cd —c) B2 3 Do1 Dn1 श्रेण्य, D7 8 पंक्ति (for पङ्क्त्य) D2 पंक्तय शरदि स्पष्टा —d) D4 इवांतरे (for इवाम्बरे) — After 35, M1. 3-5 (all inf. lin.) ins.

846* ततो भीमो महाराज कर्णं विद्ध्वा त्रिभि शरै ।
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ।
अश्वाश्च चतुर श्वेतान्निजघान शितै शरै ।
छित्त्वा ध्वजं च छत्रं च रथं च शतधाकरोत् ।
चकार विरथं कर्णं तव पुत्रस्य पश्यत । [5]
स तथा विरथ कर्णो भीमसेनेन निर्जित ।
अन्य रथ समास्थाय पुनर्विव्याध मारुतिम् ।
महागजौ यथा दृप्तौ विषाणाग्रै परस्परम् ।
ततक्षतुस्तथा तौ तु अन्योन्य च निजघ्नतु ।

36 b) G1 M2 अरिंदमौ D5 भीम दृष्ट्वा महाबल —c) D6 अथ (for अति) G1 M2 तौ हि सर्वन्यम मूता —d) D4 7 8 तदा कृष्ण, G1 M2 वासुदेव (for भीमे कृष्ण)

37 a) B3 Dn1 ततो, T G1 3 M1 2 यत्र (for तत्र) —b) B2 3 T G2-4 [अ]तिरथि- Ś1 तत्राधिरथिमुक्तैस्तु Do1 दृढक्षता°, Dn2 D6 T G2-5 दृढ हता (for दृढाहता) —c) K1-4 B1 3 Do1 D1 5 -रथ (for -नर). T G2-4 पेतुरश्वा नरा द्विपा

38 a) Dn2 om. from श्चान्यै up to जीवितै (in 39b) —c) B4 om. (hapl.) महा Do1 Dn1 कृतोऽस्मान्, T G2-5 तव कृतो, G1 M1. 2 जातो महान् (for कृतो महान्) Ś1 K1-4 B5 D1 कृतो महात्मना राजन्

39 Dn2 om. 39ab (cf. v. l. 38) —a) Ś1 K1-4

१०८

धृतराष्ट्र उवाच ।
अत्यद्भुतमहं मन्ये भीमसेनस्य विक्रमम् ।
यत्कर्णं योधयामास समरे लघुविक्रमम् ॥ १
त्रिदशानपि चोद्युक्तान्सर्वशस्त्रधरान्युधि ।
वारयेद्यो रणे कर्णः सयक्षासुरमानवान् ॥ २
स कथं पाण्डवं युद्धे भ्राजमानमिव श्रिया ।
नातरत्संयुगे तात तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ३
कथं च युद्धं भूयोऽभूत्तयोः प्राणदुरोदरे ।
अत्र मन्ये समायत्तो जयो वाजय एव वा ॥ ४
कर्णं प्राप्य रणे सूत मम पुत्रः सुयोधनः ।
जेतुमुत्सहते पार्थान्सगोविन्दान्ससात्वतान् ॥ ५
श्रुत्वा तु निर्जितं कर्णमसकृद्भीमकर्मणा ।
भीमसेनेन समरे मोह आविशतीव माम् ॥ ६
विनष्टान्कौरवान्मन्ये मम पुत्रस्य दुर्नयैः ।
न हि कर्णो महेष्वासान्पार्थाञ्जेष्यति संजय ॥ ७
कृतवान्यानि युद्धानि कर्णः पाण्डुसुतैः सह । C 7 B 7 K 7

M3–5 मनुष्याणा (for ष्याश्व) G1 M हि (for च) B2 8 Dc1 Dn1 मनुष्यवाजिनागाना —^{b}) K5 D7 8 चेतनै (for -जीवितै) — After 39, G2 ins

847* आक्रीडमिव रुद्रस्य दक्षयज्ञनिबर्हणे ।

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* Ś1 K4 5 B2–4 D1–3, 6–8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K2 चतुर्थे दिवसे — *Adhy name* K1–4 B1, 3 4 Dc1 D2, 5 भीमप्रवेश°, K5 B2 5 Dn D1 3 6–8 भीमसेनप्रवेश, Bom. ed भीमकर्णयुद्ध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–4 M 129, B2 58, B5 138, Dn1 132, D2 136, D3 G1 128, G5 131 — *Śloka no* Dc1 40, Dn1 41

108

This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 106 36)

1 ^{a}) B3 इदं (for अहं) — K4 om (hapl) 1^{cd} —^{d}) D5–8 T G3 विक्रम (for विक्रमम्)

2 ^{a}) K3 B4 चे(B4 चो)युक्त°, D3 5 चाप्युक्तान्, D4 चेद्यु, Bom ed वा युक्तान् (for चोद्यु) —^{b}) D2 7 सर्वशास्त्र (for शस्त्र) B1–3 5 Dc1 भृतां वर, B4 भृतो युधि, D4 -धरान्युधि, D7 8 -धरानपि (for °न्युधि) —^{c}) K4 D3, 6 धारयेद्यो; G1 M1, 2 वारयेत (for येद्यो) —^{d}) B4 D2 G1 M1 2 -यक्षोरग, G3–5 M3 (*inf lin*) देवासुर, M5 (orig) यक्षसुर (for यक्षासुर) Ś1 B5 Dc1 D5 M5 (*inf lin*) मानुषान्, K2 -मानवं, B4 D2 G1 M1–4 5 (orig) राक्षसान् (for मानवान्)

3 ^{b}) B1–4 Dc1 D2 राजमानम् (for भ्राज°) —^{c}) Ś1 K D (except Dc1 D2) पार्थ (for तात)

4 ^{a}) Dc1 तु (for च) B6 सभूत (for भूयोऽभूत्) S भूय कथमभूद्युद्ध —^{b}) B4 Dc1 D2 दुरोदर, G1 M दरोदरे, Cd v -दुरोदरे (as in text) T G2–5 तयो प्र(G5 प्रा)णदत्तो रणे —^{c}) B4 तत्र (for अत्र) K5 महायत्तो, B (except B4) Dc1 समायत्तौ, D2 °वेतौ, D3, 4 °यावो, D6 °पन्नो (for °यत्तो) —^{d}) K3 Dn2 D2 6 च (for the second वा) B (except B4) Dc1 युद्धे जयपराजयौ

5 ^{a}) G3–5 सूत (for सूत) —^{b}) G1 बृहन्मना (for सुयोधन) M1 (*inf lin* as in text) 2 कर्ण प्राप्य बृहन्मना —^{d}) G1 M सस(M4 °सा)त्वकान् (for ससात्वतान्) Cd cites सात्वत°

6 ^{a}) B2 8 Dc1 विजित (for निर्जित) K2 om कर्णं —^{b}) D7 om from भीम up to कर्णं (in 8^{b}) —^{c}) B2 8 Dc1 विक्रम्य (for समरे) —^{d}) D2 भयम् (for मोह) D5 त्वाविशति (for आ°) B3 मे (for माम्) S मोहो मा (G1, 5 M मा) सुत आविशत्

7 D7 om 7 (cf v l 6) —^{a}) S नष्टानेव कुरून्मन्ये —^{b}) B Dc1 D2 पुत्रस्य मम दुर्नयै —^{c}) B4 D2 महेष्वास (for °ष्वासान्) —^{d}) D4 पार्थिवान् (hypermetric) (for पार्थान्) Ś1 K B1 (marg) 4 D1 4 5 8 संयुगे (for संजय)

8 D7 om up to कर्णं (cf v l 6) —^{c}) K1 D6 पांडव (for °वा) —^{d}) T G2–5 अजयंस्ते, G1 M व्यजयंत (for अजयन्त) D2 महामृधे (for रणाजिरे)

सर्वत्र पाण्डवाः कर्णमजयन्त रणाजिरे ॥ ८
अजय्याः पाण्डवास्तात देवैरपि सवासवैः ।
न च तद्बुध्यते मन्दः पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ ९
धनं धनेश्वरस्येव हृत्वा पार्थस्य मे सुतः ।
मधुप्रेप्सुरिवाबुद्धिः प्रपातं नावबुध्यते ॥ १०
निकृत्या निकृतिप्रज्ञो राज्यं हृत्वा महात्मनाम् ।
जितानित्येव मन्वानः पाण्डवानवमन्यते ॥ ११
पुत्रस्नेहाभिभूतेन मया चाप्यकृतात्मना ।
धर्मे स्थिता महात्मानो निकृताः पाण्डुनन्दनाः ॥ १२
शमकामः सदा पार्थो दीर्घप्रेक्षी युधिष्ठिरः ।
अशक्त इति मन्वानैः पुत्रैर्मम निराकृतः ॥ १३
तानि दुःखान्यनेकानि विप्रकारांश्च सर्वशः ।
हृदि कृत्वा महाबाहुर्भीमोऽयुध्यत सूतजम् ॥ १४
तस्मान्मे संजय ब्रूहि कर्णभीमौ यथा रणे ।
अयुध्येतां युधि श्रेष्ठौ परस्परवधैषिणौ ॥ १५

संजय उवाच ।

शृणु राजन्यथा वृत्तः संग्रामः कर्णभीमयोः ।
परस्परवधप्रेप्स्वोर्वने कुञ्जरयोरिव ॥ १६
राजन्वैकर्तनो भीमं क्रुद्धः क्रुद्धमरिंदमम् ।
पराक्रान्तं पराक्रम्य विव्याध त्रिंशता शरैः ॥ १७

---

9 ^{a}) K5 Dn2 D2–4 6 T G2–5 अजेया (for अजय्या) S सूत (for तात) K1 अजय्य पाण्डवस्तात — ^{c}) K1–4 D1 मन्यते (for बुध्यते) — ^{d}) D7 8 स तु (for पुत्रो)

10 ^{a}) D4 इह (for इव) — ^{b}) D2 दृष्ट्वा, D6 हृत्वा, G2 5 बल, G3. 4 मंद (for हृत्वा) D7 8 हृत्वार्थस्य न (D7 om न) मे सुत — For 10^{ab}, G1 M subst

848* कर्णस्य मतमास्थाय स्वार्थमित्येव मे सुत ।
[M3 4 आशाय (for आस्थाय) M4 वादम् (for स्वार्थम्)]

— With 10^{cd}, cf 7 49 11^{cd} — ^{c}) S (except G1 M1 2) मधुलिप्सुर् (for °प्रेप्सुर्) G1 M1 2 सदा मद (for इवाबुद्धि) Dn1 D8 मधु पश्यति दुर्बुद्धि — ^{d}) Ś1 प्रपाते (for °त) D3 नैव बुध्यते, D7 M3–5 नानुपश्यति (for नावबुध्यते)

11 ^{a}) Ś1 (marg as in text) प्रकृत्या (for नि°) K1 4 B2 D7 प्राज्ञो (for प्रज्ञो) — ^{b}) D2 6 राष्ट्र (for राज्यं) K2 D7 8 हृत्वा (for हृत्वा) — ^{c}) K3 4 B Dc1 Dn2 D2 4 जितम् (for जितान्) — ^{d}) Ś1 K1–4 D1 4 अभ्यमन्यत (D4 °ते), B2 Dc1 अवमन्यत, Dn1 इति मन्यते, D7 8 अन्वमन्यते (D8 °त) (for अव°)

12 ^{a}) D2 -हतेन (for भूतेन) — ^{b}) D7 8 वापि (for चापि) — ^{c}) D2 मयि (for धर्मे) S (except G1 M1 2) महाभागा (for °त्मानो)

13 ^{a}) K4 सम- (for शम-) Bom ed ससोदर्यो (for सदा पार्थो) — ^{b}) K1 6 B (except B4) Dc1 Dn D2–6 8 दीर्घापे(K1 D6 8 °प्रे)क्षी, S (except G1 M1 2) धर्मान्वेषी (for दीर्घप्रेक्षी) — ^{c}) B3 D5 7 8 इव (for इति) M3–5 मत्वा वै (M4 तै), Bom ed मत्वा तु (for मन्वानै) S (except T) मे स (for मम) K4 निराकृतै — After 13, G1 M1 2 ins

849* तानुत्क्रम्याब्रवीत्पुत्रो मम द्यूते सुमन्दधी ।

14 D8 reads 14 on marg G1 M2 om 14^{ab} — ^{a}) D5 सर्वाणि (for [अ]नेकानि) — ^{b}) S (G1 M2 om.) पाण्डव. (for सर्वश) — ^{c}) B2 महाराज, G1 M1. 2 महेष्वास (M1 °स) (for महाबाहुर्) — ^{d}) D4 युध्येत, G3–5 युध्यति (for ऽयुध्यत) G1 M कर्णं युध्यति (M3–5 °त) मारुति

15 ^{a}) D7 अस्मान् (for त°) Ś1 K1–4 D1 3. 6 संशय, K5 D4 7 8 सशयो (for संजय) G1 M1 2 [आ]चक्ष्व (for ब्रूहि) — ^{b}) B1 रणे यथा (by transp), G1 M यथाक्रमं — ^{c}) B1 T G M1 2 युधा श्रेष्ठौ, M3–5 महात्मानौ (for युधि श्रेष्ठौ)

16 After the ref., M3–5 ins

850* हन्त ते कथयिष्यामि तयोः प्राणद(? दु)रोदरम् ।
पश्यता सर्वसैन्याना केशवार्जुनयोरपि ।

— ^{ab}) K4 Dn D3 6–8 S वृत्त (for वृत्त) K4 Dn D1 3. 6 सग्रामं (for °म) D4 यथा वृत्त सग्रामे K5 D7 8 S सग्रामं (K5 °मो) भीमकर्णयो, B1 सग्राम कर्णपार्थयो. — ^{c}) Dn1 G1 M1 2 वधप्रेप्सोर्, D2 °प्रेक्षूर्, D4 वधं प्रेप्सुर्, D5 7 -वधे प्रेप्सोर् (D7 °प्स्वोर्), D6 वध प्रेप्सोर् (for वधप्रेप्स्वोर्) Ś1 K1–4 D1 अन्योन्यस्य जयप्रेप्स्वो(K1 °प्सु)र्, T G2–5 परस्परमभिप्रेप्स्वोर् — ^{d}) K3 D3 वन- (for वने) D2 मत्तद्विरदयोरिव

17 ^{a}) K5 D2 4 5 7 8 राजन्वैकर्तन भीम (D5 कर्ण)

महावेगैः प्रसन्नाग्रैः शातकुम्भपरिष्कृतैः ।
आहनद्भरतश्रेष्ठ भीमं वैकर्तनः शरैः ॥ १८
तस्यास्यतो धनुर्भीमश्चकर्त निशितैस्त्रिभिः ।
रथनीडाच्च यन्तारं भल्लेनापातयत्क्षितौ ॥ १९
स काङ्क्षन्भीमसेनस्य वधं वैकर्तनो वृषः ।
शक्तिं कनकवैडूर्यचित्रदण्डां परामृशत् ॥ २०
प्रगृह्य च महाशक्तिं कालशक्तिमिवापराम् ।
समुत्क्षिप्य च राधेयः संधाय च महाबलः ।
चिक्षेप भीमसेनाय जीवितान्तकरीमिव ॥ २१
शक्तिं विसृज्य राधेयः पुरंदर इवाशनिम् ।
ननाद सुमहानादं बलवान्सूतनन्दनः ।
तं च नादं ततः श्रुत्वा पुत्रास्ते हृषिताभवन् ॥ २२
तां कर्णभुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभाम् ।
शक्तिं वियति चिच्छेद भीमः सप्तभिराशुगैः ॥ २३
छित्त्वा शक्तिं ततो भीमो निर्मुक्तोरगसंनिभाम् ।
मार्गमाण इव प्राणान्सूतपुत्रस्य मारिष ॥ २४
प्राहिणोन्नव संरब्धः शरान्बर्हिणवाससः ।
स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाधौतान्यमदण्डोपमान्मृधे ॥ २५ C 7 B 7 K 7

— b) D2 क्रुद्धरूपम्, D1 क्रुद्धक्रुद्धो (for क्रुद्ध क्रुद्धम्) Ś1 K1-3 D3 G6 अरिंदम, K4 T G2 3 °दम (for °दमम्) D5 भीम क्रुद्धो महाबल — c) Ś1 K1-3 पराक्रांतो (K3 °तौ) (for पराक्रम्य) — d) T G2 विन्याथ Ś1 K1-4 D1 बहुभि, D4 त्रिंशतै (for °ता)

18 K4 om. (hapl.) 18 — a) Ś1 प्रसन्नोग्रै — b) Ś1 K1 3 D1 5 6 शा(D6 श)तकौंभ, D2 हेमजाल- (for शातकुम्भ) K5 Dn1 D1 4 6-8 परिस्कृतै, D5 -विभूषितै, T G2-5 मयैरंसै (for परिष्कृतै) — c) K1-3 D1 प्राहरद्, B Dc1 Dn1 D2 अहनद्, S नात रद् (for आहनद्) — d) B2 (marg) वैकर्तन

19 a) G1 M1 2 तस्याशु सद्, M3-5 स तस्याशु (for तस्यास्यतो) — b) B4 S (except G1 M1 2) विशिखैस्, D3 त्रिंशतै (for निशितैस्) K2-4 B (except B4) Dc1 Dn1 D1, 2 5 7 8 G1 M1 2 शरै (for त्रिभि) — c) S रथनीळाच् (for नीडाच्) — d) K2 बलेन, G1 M1 2 शरेण (for भल्लेन)

20 a) Ś1 (marg) K1-4 D1 चि(D1 वि)कीर्षन्, D7 8 सकांक्षन् — b) B1 4 नृप, B2 3 5 Dc1 Dn2 D3 6 मृश; S रणे (for वृष) — c) K1, 3 4 Dc1 D1 2 8 वैडूर्यां, B1, 3-5 T G2 -वैदूर्य, B2 Dn2 D3 G1 M वैदूर्यां; Dn1 वैडूर्य, D5 वैडूर्यां; D1 वैडूर्यं (for वैडूर्य) — d) K1 चित्रचक्रां (for चित्रदण्डां) Ś1 K1 2 4 B (except B4) D1 परामृषत्, D7 G3 4 मृशन्

21 a) K5 T G2-5 प्रतिगृह्य (for प्रगृह्य च) — b) G1, 4 5 M काळ (for काल-) K5 Dc1 D7 8 -दण्डम्, S -रात्रिम् (for -शक्तिम्) K5 अपर — c) D7 8 स (for च) D2 अमृष्यमाणो राधेय, G1 M तोळयित्वा मृश कर्ण — Dn1 D2 4 om (hapl) 21^{d}–22^{a} — d) T G3-5 स(G3 सु, G5 स)लक्ष्य च, G1 M सरंधो वै (for संधाय च) T G3 5 महाबल (for °बल) — e) S भीमसेनस्य (for °सेनाय) — f) S प्राणानि (T G2 °नी)व विचिन्वतीं

22 Dn1 D2 4 om 22^{a} (cf v l 21) — For 22^{ab}, G1 M1 2 subst

851* शक्तिं वियद्गतां दृष्ट्वा शक्राशनिसमद्युतिम् ।

— a) D5 निनाद (for न°) S बलवा(G3-5 °व)न् (for सुमहा) — d) S नादेनानादयज्ज(M3-5 °ञ्ज)गत् — e) S तस्य (for तं च) B1-4 Dc1 तदा, S भृश (for ततः) — f) D2 5 पुत्रास् B1 5 Dn1 D3 4 हर्षिता, D5 रुषितो (for हृषिता) D3 8 [अ]भवत्

23 a) D6 तां च (for तां) D1 -हस्त (for -भुज) — c) Dn1 D7 8 चिक्षेप (for चिच्छेद) B4 शक्तिं चिच्छेद भीमस्तु — K4 om (hapl) 23^{d}–27^{a} — d) B4 तदा (for भीम)

24 K4 om 24 (cf v l 23) — a) G1 M भित्त्वा (for छित्त्वा) B3 Dc1 तदा, M3-5 तथा (for ततो) — b) Ś1 -संनिभान् — c) Ś1 D3 G2 4 5 मार्गमाणान्; T G3 °माणाम्, G1 M विचिन्वंतीम् (for मार्गमाण) — d) S पांडव (for मारिष)

25 K4 om 25 (cf. v l. 23) — a) K3 B Dc1 D6 क्रुद्ध-, D2 तत्र, D3 न च (for नव) Ś1 K1 2 D1 2 संक्रुद्ध, K3 B Dc1 संरभ, Dn2 D3 संरब्धान् (for °ब्धः) — b) D4 7 8 बर्हेण (for बर्हिण) — c) G1 M1, 2 हेम (for स्वर्ण) — d) G1 M1 2 -दूतो पमान् (for -दण्डो°) Ś1 K1 2 D1 हृदि, B2 4 युधि, T G2-5 रणे (for मृधे)

27 27 कर्णोऽप्यन्यद्धनुर्गृह्य हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
विकृष्य च महातेजा व्यसृजत्सायकान्नव ॥ २६
तान्पाण्डुपुत्रश्चिच्छेद नवभिर्नतपर्वभिः ।
वसुषेणेन निर्मुक्तान्नव राजन्महाशरान् ।
छित्त्वा भीमो महाराज नादं सिंह इवानदत् ॥ २७
तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाशितान्तरे ।
शार्दूलाविव चान्योन्यमत्यर्थं च ह्यगर्जताम् ॥ २८
अन्योन्यं प्रजिहीर्षन्तावन्योन्यस्यान्तरैषिणौ ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ गोष्ठेष्विव महर्षभौ ॥ २९
महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ३०
निर्दहन्तौ महाराज शरवृष्ट्या परस्परम् ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ कोपाद्विवृतलोचनौ ॥ ३१
प्रहसन्तौ तथान्योन्यं भर्त्सयन्तौ मुहुर्मुहुः ।
शङ्खशब्दं च कुर्वाणौ युयुधाते परस्परम् ॥ ३२
तस्य भीमः पुनश्चापं मुष्टौ चिच्छेद मारिष ।

---

26 K_4 om 26 (cf v l 23) — ^{a}) $D_{3\,6}$ G_1 $M_{1\,2}$ कर्णोन्यद्ध(G_1 $M_{1\,2}$ °र्णोपि भ्र)नुरादाय — ^{b}) B_4 हेमदण्ड (for °पृष्ठ) — ^{c}) $D_{3\,6}$ T तन् (for च) Dn_2 विकृष्य तन्महच्चाप, G_1 M °ष्य बलवच्चापं — ^{d}) $M_{3\,5}$ विसृजत् (for व्यसृ°) G_1 $M_{1,2}$ transp सायकान् and नव B_2 शायकान् $Ś_1$ नृप, B Dc_1 Dn_1 बहून्, Dn_2 तदा, $D_{3\,6}$ तथा (for नव) D_5 व्यसृजत्सायकोत्तमान्

27 K_4 om. 27^{a} (cf v l 23) — ^{a}) G_1 M सूत (for पाण्डु) — After 27^{ab}, B_4 ins 852* — ^{c}) K_{1-4} B_4 D_1 T G_{2-5} वसुषेणविनिर्मुक्तान्, G_1 M भीमसेनेन निर्मुक्तान् — ^{d}) G_1 M राजस्तत्र (for नव राजन्) — B_4 ins after 27^{ab} S after 27^{cd}

852* सुवर्णविकृतैर्बाणैः सुवर्णविकृतान्शरान् ।

— ^{e}) D_7 om छित्त्वा G_1 M सूतपुत्रो (for छित्त्वा भीमो) D_5 महाबाहुर् (for °राज) D_8 भीमो महामना राजन् — ^{f}) D_4 सिंहनाद, G_1 M छित्त्वा सिंह (for नाद सिंह) $Ś_1$ M_{3-5} [उ]न्नदन्, K_1 Dc_1 Dn_1 [अ]नदन् (for °दत्)

28 ^{a}) D_7 ततो (for तौ) $K_{1\,3}$ नदतौ (for नर्दन्तौ) — ^{b}) D_6 अन्योन्य (for बलिनौ) $K_{4\,5}$ B Dc_1 Dn $D_{1\,4\,5\,7\,8}$ T G_2 वासितातरे, $D_{2\,3\,6}$ वासिताकृ(D_2 °रु)ते (for वाशितान्तरे) Cd cites वासिता and अतर — ^{c}) K_1 वा (for च) — ^{d}) $K_{1\,3}$ ह्यत्यगर्जता, $K_{2\,4\,5}$ Dn $D_{1\,3-8}$ ह्यभ्य(K_5 Dn_2 $D_{3\,6}$ °भि)ग° (for च ह्यग°) B Dc_1 आमिषार्थेऽभ्यगर्जता, D_2 अत्यर्थमाधिगच्छता, T $G_{3\,4}$ अभीक्ष्ण मर्म मर्दंतु, $G_{1\,2\,5}$ M अभीक्ष्णं सजगर्जतु

29 G_2 om (hapl) 29^{ab} — ^{a}) G_1 $M_{1\,2}$ अतरे (for अन्योन्यं) Dn_1 D_5 T $G_{3\,4}$ M_{3-5} प्रजि(D_5 °जी)हीर्षन्ताव्, D_4 प्रजहीर्षंताव्, $D_{6\,8}$ प्रतिजिही° (hypermetric) (for प्रजिही°) D_2 अन्योन्यस्य जिहीर्षंताव् — ^{b}) $D_{5\,7}$ G_{3-5} अंतरेषिणौ — After 29^{ab}, D_2 reads 31^{ab} — ^{c}) B (except B_2) Dc_1 वीक्षेता, D_5 -वर्षंता (for वीक्षन्तौ) T G $M_{1\,2}$ अन्योन्यमन्ववेक्षाता (G_1 °वैक्षेता, $G_{2\,4}$ $M_{1\,2}$ °वेक्षेता, G_3 वैक्ष्याता), M_{3-5} मभ्युदैक्षेता — ^{d}) Dn_1 महावृषौ (for महर्षभौ) D_2 S (except M_{3-5}) गोष्ठे गोवृषभाविव

30 ^{b}) Dn_1 विषाणैश्च (for °णाग्रै) — D_4 om (hapl) 30^{c}–31^{b} — ^{c}) D_7 om. शरै° — ^{d}) K_4 अपि (for अभि-)

31 D_4 om 31^{ab} (cf v l 30) D_2 reads 31^{ab} after 29^{ab} — ^{b}) $K_{2\,3\,5}$ B D (except D_2, D_4 om) T G_{2-5} शस्त्र- (for शर) — K_4 Dn_2 D_6 om (hapl) 31^{c}–32^{d} — ^{c}) D_2 वर्षंतौ, T G_{3-5} संरब्धौ (for वीक्षन्तौ) K_5 B Dc_1 Dn_1 $D_{4\,5\,7\,8}$ अन्योन्यस्यांतरप्रेप्सू ($B_{1-3\,5}$ Dc_1 D_4 °क्षौ), G_1 M °मभ्युदैक्षेता — ^{d}) K_5 Dn_1 $D_{4\,5\,7\,8}$ रोषाद्, B_3 T G_{2-5} क्रोधाद् (for कोपाद्) K_1 B_2 विवृत्त-, S उद्वृत्त- (for विवृत-)

32 K_4 Dn_2 D_6 om 32 (cf v l 31) — ^{a}) K_5 $D_{7\,8}$ प्रहरतौ, G_3 प्रसहतौ (for प्रहसन्तौ) B (except B_5) Dc_1 $G_{2\,4\,5}$ तदा, Dn_1 D_4 T G_3 यथा, G_1 $M_{1\,2}$ अथ (for तथा) — ^{b}) G_1 $M_{1\,2}$ तत्तदुक्त्वा (for भर्त्सयन्तौ) K_5 परस्पर, D_2 पुन पुन (for मुहुर्मुहु) — ^{c}) B_4 $D_{3\,4\,7\,8}$ -शब्दौ (for शब्द) B_4 प्र (for च) — ^{d}) G_1 M अयुध्येता (for युयुधाते) K_6 मुहुर्मुहु (for परस्परम्)

33 ^{b}) $D_{4\,7\,8}$ आशु (for मुष्टौ) M_4 चिक्षेप (for चिच्छेद) — ^{c}) D_4 महाकर्कांश्च (for शङ्खवर्णांश्च) D_5 शरवर्णोज्वलानश्वान् — ^{d}) T G_{2-5} शरैर् (for बाणैर्) — After 33, Bom ed ins

शङ्खवर्णांश्च तानश्वान्बाणैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ ३३
तथा कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कर्णं दुर्योधनो नृपः ।
वेपमान इव क्रोधाद्व्यादिदेशाथ दुर्जयम् ॥ ३४
गच्छ दुर्जय राधेयं पुरा ग्रसति पाण्डवः ।
जहि तूबरकं क्षिप्रं कर्णस्य बलमादधत् ॥ ३५
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा तव पुत्रस्तवात्मजम् ।
अभ्यद्रवद्भीमसेनं व्यासक्तं विकिरञ्शरान् ॥ ३६
स भीमं नवभिर्बाणैरश्वानष्टभिरर्दयत् ।
षड्भिः सूतं त्रिभिः केतुं पुनस्तं चापि सप्तभिः ॥ ३७
भीमसेनोऽपि संक्रुद्धः साश्वयन्तारमाशुगैः ।
दुर्जयं भिन्नमर्माणमनयद्यमसादनम् ॥ ३८
स्वलंकृतं क्षितौ क्षुण्णं चेष्टमानं यथोरगम् ।
रुदन्नार्तस्तव सुतं कर्णश्चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ ३९
स तु तं विरथं कृत्वा स्मयन्नत्यन्तवैरिणम् ।
समाचिनोद्बाणगणैः शतघ्नीमिव शङ्कुभिः ॥ ४०
तथाप्यतिरथः कर्णो भिद्यमानः स सायकैः ।
न जहौ समरे भीमं क्रुद्धरूपं परंतपः ॥ ४१ C 7 54.. B 7 13.. K 7 13..

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

853* सारथिं च तथाप्यस्य रथनीडादपातयत् ।
ततो वैकर्तन कर्णश्चिन्ता प्राप दुरत्ययाम् ।
स छाद्यमान समरे हताश्वो हतसारथि ।
मोहित शरजालेन कर्तव्य नाभ्यपद्यत ।

34 ab) D5 transp दृष्ट्वा and कर्णं D3 7 8 G1 4 5 M1 2 नृप (for नृप) Ś1 तथा दुर्योधनो दृष्ट्वा कर्णं कृच्छ्रा गत नृप — c) K4 D1 4 क्रुद्धो (for क्रोधाद्) — d) D2 सदिदेश, D5 S (except G5) आदिदेश (for व्यादि°) T G2-5 च (for [अ]थ)

35 b) K3 4 B2 5 Dn D1 3 6 T G2-4 पुरो, Cd पुरा (as in text) G1 M पांडवो ग्रसते पुरा — c) G1 M1 2 गच्छ (for जहि) Ś1 Do1 D5 6 तूवरक, Cd दूर्वरक Dn1 जहि शत्रु महाभीम, G4 जद्यत्र परम क्षिप्रं — d) K5 D5 6 G3 आदधन्, B4 आचरन् (for आदधत्)

36 b) D6 सूत (for तव) Dn2 D2 8 6 G1 पुत्रं (for पुत्रस्) K4 5 Dn3 D2 8 6 तवात्मज (for जम्) — c) D2 अभ्यद्रवत कौंतेय — d) D5 विशिखान् (for विकिरन्) K5 B D शरै (for शरान्)

37 a) K5 B1, 2 Do1 D2 7 8 S दशभिर् (for नवभिर्) — b) K2 अश्वैर् (for अश्वान्) Dn1 D2-8 G1 M अष्टाभिर् (for अष्ट) B Do1 G2 आर्पयत्, D2 एव च, D6-8 अर्दयन्, G1, 3-5 M1 2 अर्पयत् (for अर्द) — c) M3-5 transp सूत and केतुं — d) D2 S भीम च, D7 तं वापि (for त चापि) T G2-5 पंचभि (for सप्तभि)

38 a) D2 G1 M [ऽ]थ, D3 [ऽ]भि (for ऽपि) — b) D7 आहवे (for आशुगै) — c) D2 G1 2 M भीम (for भिन्न) K1 T G3 वर्माणम्, D2 G1 M -कर्माणम् (for म)

39 a) T G2-4 याढ (G2 बाल, G4 गाढं) हतं (for स्वलकृत) K2 Dn1 क्षिप्त, B2 D1 8 क्षिप्र, D3 G1 M क्षीण (for क्षुण्ण) — b) Ś1 K1-3 D1 4 S (except G5) वेष्टमान (for चेष्ट) D2 T G1 3-5 M इवोरग, D6 महो°, G2 महीतले (for यथोरगम्) — c) Do1 नदन् (for रु) K2 3 D1 सुत (for सुत) — d) K1-3 D1 कर्णं (for कर्णश्)

40 K5 D5 om (hapl) 40ab — a) Ś1 B1 स च, Dn1 D7 8 भीमस् (for स तु) S स तु त विरथीकृत्य — b) Ś1 K1-4 B2 (marg) 3 Do1 Dn2 D1-4 6-8 स्वयम्, S (except T G2) स्मरन् (for स्मयन्) — c) D5 समाचितो (for चिनोद्) K5 D5 7 8 -शतै, D4 सितै (for गणै) — d) K5 Dn1 D2 5 7 8 शतघ्नी मिश्च (for मिव) D5 सर्वश, D7 8 शक्तिभि (for शङ्कुभि)

41 G5 partly damaged — a) K4 चाधिरथि, D3 [अ]प्याधिरथि, T G2-4 तु विरथ, G1 M1 2 [अ]पि वि°, G5 तु वि**, M3-5 हि वि° (for [अ]प्यति°) T G2-4 क्षुण्णश् (for कर्णो), D7 8 स तथा विरथ कर्णो,

27 27 कर्णोऽप्यन्यद्धनुर्गृह्य हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
विकृष्य च महातेजा व्यसृजत्सायकान्नव ॥ २६
तान्पाण्डुपुत्रश्चिच्छेद नवभिर्नतपर्वभिः ।
वसुषेणेन निर्मुक्तान्नव राजन्महाशरान् ।
छित्त्वा भीमो महाराज नादं सिंह इवानदत् ॥ २७
तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाशितान्तरे ।
शार्दूलाविव चान्योन्यमत्यर्थं च ह्यगर्जताम् ॥ २८
अन्योन्यं प्रजिहीर्षन्तावन्योन्यस्यान्तरैषिणौ ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ गोष्ठेष्विव महर्षभौ ॥ २९
महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ३०
निर्दहन्तौ महाराज शरवृष्ट्या परस्परम् ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ कोपाद्विवृतलोचनौ ॥ ३१
प्रहसन्तौ तथान्योन्यं भर्त्सयन्तौ मुहुर्मुहुः ।
शङ्खशब्दं च कुर्वाणौ युयुधाते परस्परम् ॥ ३२
तस्य भीमः पुनश्चापं मुष्टौ चिच्छेद मारिष ।

---

26 K4 om 26 (cf. v l 23) — a) D8 6 G1 M1 2 कर्णोन्यद्ध(G1 M1. 2 र्णोपि ध)नुरादाय — b) B4 हेमदड (for °पृष्ठ) — c) D8 6 T तत् (for च) Dn2 विकृष्य तन्महच्चाप, G1 M °ष्य बलवच्चापं — d) M8 5 विसृजत् (for व्यसृ°) G1 M1 2 transp सायकान् and नव B2 शायकान् Ś1 नृप, B Do1 Dn1 बहून्, Dn2 तदा, D3 6 तथा (for नव) D5 व्यसृजत्सायकोत्तमान्

27 K4 om. 27a (cf v 1 23) — a) G1 M सूत (for पाण्डु) — After 27ab, B4 ins 852* — c) K1-4 B4 D1 T G2-5 वसुषेणविनिर्मुक्तान्, G1 M भीमसेनेन निर्मुक्तान् — d) G1 M राजस्तत्र (for नव राजन्) — B4 ins after 27ab S after 27cd

852* सुवर्णविकृतैर्बाणै सुवर्णविकृतान्शरान् ।

— e) D7 om छित्त्वा G1 M सूतपुत्रो (for छित्त्वा भीमो) D5 महाबाहुर् (for °राज) D8 भीमो महामना राजन् — f) D4 सिंहनाद, G1 M छित्त्वा सिंह (for नादं सिंह) Ś1 M3-5 [उ]न्नदन्, K1 Do1 Dn1 [अ]नदन् (for °दत्)

28 a) D7 ततो (for तौ) K1 8 नदतौ (for नर्दन्तौ) — b) D5 अन्योन्य (for बलिनौ) K4 5 B Do1 Dn D1 4 5 7 8 T G2 वासितातरे, D2 3 6 वासिताक्ष(D2 °रु)ते (for वाशितान्तरे) Cd cites वासिता and अतरं — c) K1 वा (for च) — d) K1 8 ह्यत्यगर्जतां, K3 4 5 Dn D1 3-8 ह्यभ्य(K5 Dn2 D3 6 °भि)ग° (for च ह्यग°) B Do1 आमिषार्थेभ्यगर्जता, D2 अत्यर्थमाधिगच्छतां, T G3 4 अभीक्ष्ण मर्म मर्दतु, G1 2 5 M अभीक्ष्ण संजगर्जतु

29 G2 om (hapl) 29ab — a) G1 M1 2 अतरे (for अन्योन्य) Dn1 D5 T G3 4 M3-5 प्रजि(D5 °जी)षीप ताव्, D4 प्रजहीर्षताव्, D6 8 प्रतिजिही° (hypermetric) (for प्रजिही°) D2 अन्योन्यस्य जिहीर्षताव् — b) D5 7 G3-5 अंतरेषिणौ — After 29ab, D2 reads 31ab — c) B (except B2) Do1 वीक्षेता, D5 -वर्षता (for -वीक्षन्तौ) T G M1 2 अन्योन्यमन्ववेक्षातां (G1 °वेक्षेता, G3 4 M1 2 °वेक्षेता, G8 °वैक्ष्याता), M3-5 °मभ्युदैक्षेता — d) Dn1 महावृषौ (for महर्षभौ) D2 S (except M3-5) गोष्ठे गोवृषभाविव

30 b) Dn1 विषाणैश्च (for °णाग्रै) — D4 om (hapl) 30c-31b — c) D7 om. शरै — d) K4 अपि (for अभि-)

31 D4 om 31ab (cf v 1 30) D2 reads 31ab after 29ab — b) K2 3 5 B D (except D2, D4 om) T G2-5 शस्त्र (for शर-) — K4 Dn2 D6 om (hapl) 31c-32d — c) D2 वर्षंतौ, T G2-5 -सरब्धौ (for वीक्षन्तौ) K5 B Do1 Dn1 D4 5 7 8 अन्योन्यस्यातरप्रेप्सू (B1-3 5 Do1 D4 °क्षौ), G1 M °मभ्युदैक्षेता — d) K5 Dn1 D4 5 7 8 रोषाद्, B2 T G2-5 क्रोधाद् (for कोपाद्) K1 B2 विवृत्त-, S उद्वृत्त (for विवृत-)

32 K4 Dn2 D6 om 32 (cf. v 1 31) — a) K5 D7 8 प्रहरतौ, G2 प्रसहतौ (for प्रहसन्तौ) B (except B5) Do1 G2 4 5 तदा, Dn1 D4 T G8 यथा, G1 M1 2 अथ (for तथा) — b) G1 M1 2 तत्तदुक्त्वा (for भर्त्सयन्तौ) K5 परस्पर, D2 पुन पुन (for मुहुर्मुहु) — c) B4 D3 4 7 8 -शब्दौ (for शब्दं) B4 प्र (for च) — d) G1 M अयुध्येतां (for युयुधाते) K5 मुहुर्मुहु (for परस्परम्)

33 b) D4 7 8 आशु (for मुष्टौ) M4 चिक्षेप (for चिच्छेद) — c) D4 महाकर्कांद्र (for शङ्खवर्णाग्र) D5 शङ्खवर्णोज्ज्वलानभान् — d) T G2-5 शरैर् (for बाणैर्). — After 33, Bom ed ins

शङ्खवर्णांश्च तानश्वान्बाणैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ ३३
तथा कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कर्णं दुर्योधनो नृपः ।
वेपमान इव क्रोधाद्व्यादिदेशाथ दुर्जयम् ॥ ३४
गच्छ दुर्जय राधेयं पुरा ग्रसति पाण्डवः ।
जहि तूबरकं क्षिप्रं कर्णस्य बलमादधत् ॥ ३५
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा तव पुत्रस्तवात्मजम् ।
अभ्यद्रवद्भीमसेनं व्यासक्तं विकिरञ्शरान् ॥ ३६
स भीमं नवभिर्बाणैरश्वानष्टभिरर्दयत् ।
षड्भिः सूतं त्रिभिः केतुं पुनस्तं चापि सप्तभिः ॥ ३७
भीमसेनोऽपि संक्रुद्धः साश्वयन्तारमाशुगैः ।
दुर्जयं भिन्नमर्माणमनयद्यमसादनम् ॥ ३८
स्वलंकृतं क्षितौ क्षुण्णं चेष्टमानं यथोरगम् ।
रुदन्नार्तस्तव सुतं कर्णश्चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ ३९
स तु तं विरथं कृत्वा स्मयन्नत्यन्तवैरिणम् ।
समाचिनोद्बाणगणैः शतघ्नीमिव शङ्कुभिः ॥ ४०
तथाप्यतिरथः कर्णो भिद्यमानः स्म सायकैः ।
न जहौ समरे भीमं क्रुद्धरूपं परंतपः ॥ ४१ C 7 54. B 7 133 K 7 133

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

853* सारथिं च तथाप्यस्य रथनीडादपातयत् ।
ततो वैकर्तनः कर्णश्चिन्तां प्राप दुरत्ययाम् ।
स छाद्यमानः समरे हताश्वो हतसारथिः ।
मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत ।

34 ab) D5 transp दृष्ट्वा and कर्णं D3 7 8 G1 4 5 M1 2 नृप (for नृपः) Ś1 तथा दुर्योधनो दृष्ट्वा कर्णं कृच्छ्रगतं नृप — c) K4 D1 4 क्रुद्धो (for क्रोधाद्) — d) D2 सदिदेश, D5 S (except G5) आदिदेश (for व्यादि°) T G2-5 च (for [अ]थ)

35 b) K3 4 B2 5 Dn D1 3 6 T G2-4 पुरो, Cd पुरा (as in text) G1 M पाण्डवो ग्रसते पुरा — c) G1 M1 2 गच्छ (for जहि) Ś1 Do1 D5 6 तूवरक, Cd दूर्वरकं Dn1 जहि शत्रुं महाभीम, G3 जह्यत्र परम क्षिप्र — d) K5 D5 6 G8 आदधन्, B1 आचरन् (for आदधत्)

36 b) D6 सूत (for तव) Dn2 D2 8 6 G1 पुत्रं (for पुत्रस्) K4 5 Dn2 D2 8 6 तवात्मज (for जम्) — c) D2 अभ्यद्रवत कौंतेयं — d) D5 विशिखान् (for विकिरन्) K5 B D शरैः (for शरान्)

37 a) K5 B1, 2 Do1 D2 7 8 S दशभिर् (for नवभिर्) — b) K2 अश्वैर् (for अश्वान्) Dn1 D2-8 G1 M अष्टाभिर् (for अष्ट) B Do1 G3 मार्पयत्, D2 एव च, D6-8 अर्दयन्, G1. 3-5 M1 2 अर्पयत् (for अर्द) — c) M3-5 transp सूतं and केतुं — d) D2 S भीमं च, D7 तं चापि (for तं चापि) T G2-5 पंचभि (for सप्तभि)

38 a) D2 G1 M [ऽ]थ, D3 [ऽ]भि (for ऽपि) — b) D7 आहवे (for आशुगैः) — c) D2 G1 2 M भीम (for भिन्न) K1 T G3 वर्माणम्, D3 G1 M कर्माणम् (for म)

39 a) T G3-4 बाढं (G2 बाल, G4 गाढं) हत (for स्वलंकृत) K2 Dn1 क्षिप्तं, B2 D3 8 क्षिप्तं, D3 G1 M क्षीण (for क्षुण्ण) — b) Ś1 K1-3 D1 4 S (except G5) वेष्टमान (for चेष्ट°) D2 T G1 3-5 M इवोरग, D6 महो, G2 महीतले (for यथोरगम्) — c) Do1 नदन् (for रु°) K. 3 D1 सुत (for सुतं) — d) K1-3 D1 कर्णं (for कर्णश्च)

40 K5 D6 om (hapl) 40ab — a) Ś1 B1 स च, Dn1 D7 8 भीमस् (for स तु) S स तु तं विरथीकृत्य — b) Ś1 K1-4 B2 (marg) 8 Do1 Dn2 D1-4 6-8 स्य यम्, S (except T G2) स्मरन् (for स्मयन्) — c) D5 समाचितो (for °चिनोद्) K5 D5 7 8 °शितै, D4 सितै (for °णै) — d) K5 Dn1 D. 5 7 8 शतघ्नी भिन्न (for मिव) D5 सर्वशः, D7 8 शक्तिभि (for शङ्कुभि)

41 G5 partly damaged — a) K4 चाधिरथि, D3 [अ]प्याधिरथि, T G2-4 तु विरथ, G1 M1 2 [अ]पि वि°, G5 तु वि**, M3-5 हि वि° (for [अ]प्यति°) T G2-4 क्षुण्णश् (for कर्णो) D1 2 स तथा विरथ कर्णो

१०९

संजय उवाच ।

स तथा विरथः कर्णः पुनर्भीमेन निर्जितः ।
रथमन्यं समास्थाय सद्यो विव्याध पाण्डवम् ॥ १
महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २
अथ कर्णः शरव्रातैर्भीमं बलवदर्दयत् ।
ननाद बलवन्नादं पुनर्विव्याध चोरसि ॥ ३
तं भीमो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यदजिह्मगैः ।
पुनर्विव्याध विंशत्या शराणां नतपर्वणाम् ॥ ४
कर्णस्तु नवभिर्भीमं विद्ध्वा राजन्स्तनान्तरे ।
ध्वजमेकेन विव्याध सायकेन शितेन ह ॥ ५
सायकानां ततः पार्थस्त्रिषष्ट्या प्रत्यविध्यत ।
तोत्त्रैरिव महानागं कशाभिरिव वाजिनम् ॥ ६
सोऽतिविद्धो महाराज पाण्डवेन यशस्विना ।

—ᵇ) S (G5 damaged) छायमान (for मिद्य°) K2 4. 5 B1–3 5 Dc1 T G2–4 M3–5 स, B1 तु, Dn D5 6 [s]स्य, D2 3 G1 M1. 2 च (for स) B1 2 4 शायकै (for सा°) —ᵈ) K2 क्रुद्धन्भीमं, D5 क्रुद्ध रूप· (for क्रुद्धरूप) Ś1 K1–4 D1 परतपं, Dc1 Dn1 D4 6 G1 2 M1 2 °तप (for °तप·)

Colophon Ś2 missing —*Sub parvan* Ś1 K4 5 B2–4 Dc1 Dn1 D1 5 जयद्रथवध —*Adhy name* Ś1 K1–4 B2 Dn2 D1 भीमसेनप्रवेश°, K5 भीमेन दुर्जयवध, B1. 3–5 Dc1 भीमप्रवेश°, Dn1 D2 5 T G2–5 दुर्जयवध, D3 6–8 भीमसेनप्रवेशो दुर्जयवध, Bom. ed कर्णभीमयुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–5 130, B2 60, B3 131, B5 139, Dn1 133, D2 137, D3 G1 M 129 —*Śloka no* Dc1 43, Dn1 41

109

☞ This adhy is missing in Ś3 (cf v 1 7 106 36)

1 M3 om 1–2 —ᵃ) B2 G3 सर्वथा (for स तथा) —ᵇ) Ś1 G1 M1 2 भीमसेनेन (for पुनर्भीमेन) K4 D1 गर्जित· (for निर्जित) —ᶜ) M4 5 अन्य रथ (by transp) —ᵈ) Dn2 T G2–5 M4 5 क्रुद्धो, D2 कर्णो, Bom ed पुनर् (for सद्यो) T G3 विव्याथ

2 M3 4 om 2 (for M3, cf v 1 1) —ᵃ) G1 M1. 2 यथा दृप्तौ (for इवासाद्य) —ᶜ) D5 पूर्णायतो· स्फुटैर् G1 M1 2 ततक्षतुस्तथा तौ तु —ᵈ) G1 M1. 2 चापि (for अभि)

3 ᵃ) Ś1 (*sup lin* as in text) भीम (for कर्ण) D3 6 शरशतैर् (for °व्रातैर्) —ᵇ) Dn2 बलिनम् (for बलवद्) Ś1 K1 2 D1 [आ]र्दयत्, K3–5 B1 D5 7 8 [आ]र्पयत्, D2 4 T G2–5 [अ]र्पयत् (for [अ]र्दयत्) B1–3 5 Dc1 Dn1 D3 6 G1 M भीमसेन सम(B1 2 5 Dc1 Dn1 °मा)र्पयत् —ᶜ) D7 ननदे (for ननाद) K5 D1. 3 4 बलवान्, B (except B4) Dc1 Dn2 T G2–5 M3–5 च महा·, D2 G1 M1 2 च पुनर् (for बलवन्) —ᵈ) D2 भीमं (for पुनर्) T G2 विव्याथ

4 ᵃ) D2 तीक्ष्णै (for बाणै) T G2–5 भीमोपि दशभिस्तीक्ष्णै, G1 M त भीमो नवभिर्विद्ध्वा —ᵇ) G1 M हेमपुंखैर् (for प्रत्यविध्यद्) —ᶜ) T G2 विव्याथ D1 2 5 S ससत्या (for विंशत्या) —ᵈ) G1 M शतेन च पुन पुन

5 ᵃ) Dn1 D2 4 7 8 कर्ण (for कर्णस्) D2 4 7 8 भीमो, G1 M बाणैर् (for भीम) —ᵇ) D2 भित्त्वा राजन्, G1 M भीम विद्ध्वा (for विद्ध्वा राजन्) K4 D7 8 स्तनातर (for स्तनान्तरे) —ᶜ) D2 रथम् (for ध्वजम्) K5 Dn1 D4 5 7 8 चिच्छेद, T G2 विव्याथ (for विव्याध) —ᵈ) B2 शायकेन Dc1 D4 सितेन K5 D2 6 च (for ह) S विशोक च त्रिभि शरै

6 ᵃ) B1 2 5 शायकाना Dn1 D4 7 8 त्रिषष्ट्या तु (for तत पार्थस्) S प्रतिविव्याध (T G2 °थ) त पार्थस् —ᵇ) D2 तमविध्यत (for प्रत्य°) Dn1 D4 7 8 प्रत्य विध्यत सारथिं (D7 सात्यकिं), D5 त्रिषष्ट्या नतपर्वणा, S °ष्ट्या निशितै शरै —ᵈ) Ś1 K4 Dc1 D1 2 कशा भिर् (for कशाभिर्)

7 ᶜ) Ś1 K3–5 D1 2 4 8 G3 4 सृक्किणी, B1 2 5 D3 6 सक्कणी, D5 सक्किणीं, G1 M स्रक्कणी, G5 सृक्कणी; Cd सृक्किणी (as in text) Cd लेलिहत् —ᵈ) Ś1 K Dn1 D3–5 कोप, G2 5 क्रोधात् (for क्रोध), —After 7, M3–5 ins

सृक्किणी लेलिहन्वीरः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ७
ततः शरं महाराज सर्वकायावदारणम् ।
प्राहिणोद्भीमसेनाय वलायेन्द्र इवाशनिम् ॥ ८
स निर्भिद्य रणे पार्थं सूतपुत्रधनुश्च्युतः ।
अगच्छद्दारयन्भूमिं चित्रपुङ्खः शिलीमुखः ॥ ९
सर्वशैक्यां चतुष्किष्कुं गुर्वीं रुक्माङ्गदां गदाम् ।
प्राहिणोत्सूतपुत्राय षडस्रामविचारयन् ॥ १०
तया जघानाधिरथेः सदश्वान्साधुवाहिनः ।
गदया भारतः क्रुद्धो वज्रेणेन्द्र इवासुरान् ॥ ११
ततो भीमो महाबाहुः क्षुराभ्यां भरतर्षभ ।
ध्वजमाधिरथेश्छित्त्वा सूतमभ्यहनत्तदा ॥ १२
हताश्वसूतमुत्सृज्य रथं स पतितध्वजम् ।
विस्फारयन्धनुः कर्णस्तस्थौ भारत दुर्मनाः ॥ १३
तत्राद्भुतमपश्याम राधेयस्य पराक्रमम् ।
विरथो रथिनां श्रेष्ठो वारयामास यद्रिपुम् ॥ १४
विरथं तं रथश्रेष्ठं दृष्ट्वाधिरथिमाहवे ।
दुर्योधनस्ततो राजन्नभ्यभाषत दुर्मुखम् ॥ १५
एष दुर्मुख राधेयो भीमेन विरथीकृतः ।
तं रथेन नरश्रेष्ठं संपादय महारथम् ॥ १६
दुर्योधनवचः श्रुत्वा ततो भारत दुर्मुखः । C 7 531 B 7 134 K 7 134

854* चिच्छेद कार्मुकं तूर्णं पाण्डवस्य महात्मन ।

8 D_2 om 8–9 — ^{b}) K_5 $D_{3\,4}$ G_1 M सर्वकाय(D_4 °या)विदारण — ^{d}) K_6 Dn D_{3-8} वधाय, $G_{1\,5}$ M थलाय (for वलाय)

9 D_2 om 9 (cf v 1 8) — ^{a}) $M_{3\,4\,5}$ (*sup lin*) निर्जित्य (for निर्भिद्य) — ^{b}) G_1 M सूतपुत्रेण चोदित — ^{c}) $D_{6\,7}$ आगच्छ(D_6 म)द्, T आविच्छद्, $G_{3\,4}$ आविध्यद् (for अगच्छद्) G_2 M_{3-5} भीम (for भूमिं) — ^{d}) G_{3-5} रुक्मपुङ्ख (for चित्रपुङ्ख) G_1 $M_{1\,2}$ वेगितो दृढधन्वना, $M_{3\,5}$ रुक्मपुङ्ख शिलाशित — After 9, $K_{4\,5}$ B D (except Dn_1 D_2) ins

855* ततो भीमो महाबाहु क्रोधसंरक्तलोचन ।

[Prior half = 12^{a}, post half = 7^{d} K_5 कोप (for क्रोध)]

10 Dn_1 om. 10–11 — ^{a}) $Ś_1$ $K_{1\,2\,4\,5}$ B_1 Dc_1 $D_{1\,3\,5\,6}$ सर्वसै(K_4 स)क्या, K_3 सीमा, $B_{3\,5}$ शक्यां, Dn_2 वज्रकल्पां, T G_2 तत शैक्या, $G_{1\,3-5}$ M Cv तत सैक्यां ($M_{3\,4}$ °क्या), Cd सर्वशैक्या (as in text) — ^{b}) G_1 M हेमाङ्गदां (for रुक्माङ्गदां) — ^{d}) K_{2-4} D_3 T G_2 षडश्राम्, $B_{1-3\,5}$ D_5 °स्रिम्, B_4 M_5 °श्रिम्; $G_{1\,3-5}$ M_{1-4} °श्रोम् (for °स्राम्) K_5 षडश्रो मामेधारयन्; D_1 षड्भ्राम विचारयन् (sic), D_2 षडस्रौ स विदारयन्; $D_{4,7\,8}$ हतमेव विचा(D_4 °धा)रयन्.

11 Dn_1 om. 11 (cf v 1 10) — ^{a}) K_3 D_5 $G_{3\,4}$ तया (for सया) D_6 T G_{2-5} [अ]तिरथे (for [आ]धि) — ^{c}) M_{3-5} मारुति (for भारत) D_2 गदया भरतश्रेष्ठ — ^{d}) G_1 M शक्रवज्रसमानया

12 — ^{a}) S धनुर्गृहीत्वा स पुन — ^{b}) D_4 क्रोधसंरक्तलोचन — ^{c}) T G_{2-5} आतिरथेश् (for आधि°) M_4 भित्त्वा (for छित्त्वा) — ^{d}) K_{1-4} D_1 तत, B (except B_1) Dc_1 शरे, D_2 पुन (for तदा) T G_{2-5} सूतमप्यनयीच्छरै, G_1 M सूत प्रैषी($M_{3\,4}$ प्रेष्य, M_5 प्रैष्य)द्यमक्षयं — After 12, D_2 G_1 M ins

856* महाबलान्महावेगान्सदश्वान्गदया हतान् ।
सूत च निहत दृष्ट्वा केतु च विनिपातितम् ।

[(L 2) D_2 क्षुराभ्या च हत केतु दृष्ट्वा सूत च पातित]

13 ^{b}) $K_{4\,5}$ Dn_1 $D_{2\,4\,5\,7\,8}$ $G_{3\,4}$ रथं स, B (except B_1) Dc_1 D_1 स रथ (by transp), G_1 M रथ नि — ^{c}) S (except $G_{3\,4}$) विस्फारयन्

14 ^{c}) $K_{3\,4}$ श्रेष्ठ (for श्रेष्ठो) G_1 M विरथो यम्रथ श्रेष्ठ — ^{d}) $Ś_1$ यद्रिपून, D_5 G_1 M पाण्डव, T G_{2-5} तं रिपु (for यद्रिपुम्)

15 ^{a}) K_4 स रणे, K_6 $B_{1-3\,5}$ Dc_1 Dn $D_{1\,2\,4\,6-8}$ तं ($B_{2\,3\,5}$ Dc_1 तु) नर, B_4 D_5 S (except M_{3-5}) रथिनां (for तं रथ) D_3 त रथेन नरश्रेष्ठं — ^{b}) D_6 विरथम्; T G_{2-4} [अ]तिरथि($G_{3\,4}$ °थ)म् (for [आ]धिरथिम्). D_3 संपादयन्महारथं. — ^{c}) S तदा (for ततो).

16 Before 16, G_1 $M_{1\,2}$ ins दुर्योधन — ^{a}) D_2 एवं (for एष) — ^{c}) K_2 D_6 $G_{1\,3\,4}$ M रथश्रेष्ठ(K_2 D_6 °ष्ठं); $D_{2\,6}$ रथिश्रेष्ठं(D_2 °ष्ठ), T $G_{2\,5}$ नरश्रेष्ठ (for श्रेष्ठ) — ^{d}) K_{1-4} D_1 सभावय (for संपादय) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 महारथ, D_5 नरर्षभ (for महारथम्) G_1 $M_{1\,2}$ संपादयितुमर्हसि

77

7
18 17 त्वरमाणोऽभ्ययात्कर्णं भीमं चावारयच्छरैः ॥ १७
दुर्मुखं प्रेक्ष्य संग्रामे सूतपुत्रपदानुगम् ।
वायुपुत्रः प्रहृष्टोऽभूत्सृक्किणी परिलेलिहन् ॥ १८
ततः कर्णं महाराज वारयित्वा शिलीमुखैः ।
दुर्मुखाय रथं शीघ्रं प्रेषयामास पाण्डवः ॥ १९
तस्मिन्क्षणे महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
सुपुङ्खैर्दुर्मुखं भीमः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ २०
ततस्तमेवाधिरथिः स्यन्दनं दुर्मुखे हते ।
आस्थितः प्रबभौ राजन्दीप्यमान इवांशुमान् ॥ २१
शयानं भिन्नमर्माणं दुर्मुखं शोणितोक्षितम् ।
दृष्ट्वा कर्णोऽश्रुपूर्णाक्षो मुहूर्तं नाभ्यवर्तत ॥ २२
तं गतासुमतिक्रम्य कृत्वा कर्णः प्रदक्षिणम् ।
दीर्घमुष्णं श्वसन्वीरो न किंचित्प्रत्यपद्यत ॥ २३
तस्मिंस्तु विवरे राजन्नाराचान्गार्ध्रवाससः ।
प्राहिणोत्सूतपुत्राय भीमसेनश्चतुर्दश ॥ २४
ते तस्य कवचं भित्त्वा स्वर्णपुङ्खा महौजसः ।
हेमचित्रा महाराज द्योतयन्तो दिशो दश ॥ २५
अपिबन्सूतपुत्रस्य शोणितं रक्तभोजनाः ।

17 Before 17, G1 M ins संजय —^{ab}) B (except B4) Dc1 D2 S transp श्रुत्वा and ततो —^{c}) D3 तूर्णं (for कर्णं) —^{d}) B4 D7 8 अवारयत्, T अवकिरन्, G1 M अभ्यकिरत्, G3-5 अवाकिरत्, Bom ed आवारयन् (for आवारयत्)

18 ^{a}) Ś1 K1-4 D1 दुर्मुखं स (Ś1 D1 °खं तु, K3 °ख स, K4 °ख तं) समालोक्य —^{c}) S (except T) भीमसेन (for वायुपुत्र) —^{d}) Ś1 K3-5 D1 4 8 T G2 सृक्किणी (D4 °णीं), K1 D3 5 6 सृक्किणी (D5 °णीं), B D8 सृक्कणी, G1 M स्रक्कणी, G3. 5 सृक्कणी (for सृक्किणी) T G M1 2 चापि (for परि-) Ś1 K Dn2 D1. 4 5 7 8 G1 M1 2 -संलिहन् (for -लेलि°)

19 ^{a}) D2 तु स (for कर्णं) — K5 om (hapl) 19^{b}-20^{a} —^{b}) Ś1 K1-3 भीमसेन (for वारयित्वा) D5 शितैः शरैः (for शिलीमुखैः) K4 नवाभिर्नतपर्वभि (= 20^{b}) —^{c}) K1-4 Dn1 D1 4 7 8 दुर्मुखस्य (for °खाय) K1-3 D1 रथे, K4 रणे, B2 (marg) 3 D3 शरान, B4 शर (for रथ) B1 2 (orig) 5 Dc1 Dn3 D2 3 T G2-5 तूर्णं, B2 (marg) 3 आशु, B4 तीक्ष्ण (for शीघ्रं) —^{d}) D4 7 8 योधयामास (for प्रेषया°)

20 K5 om. 20^{a} (cf v l 19) —^{c}) K1 2 4 सपुखैर्, K5 B4 Dn D4 7 8 S सुमुखैर् (G3 4 °खो) (for सुपुङ्खैर्) K4 दुर्मुखो Ś1 K B4 Dn1 D1 2 4 6-8 वीर (Dn1 °र) (for भीम) —^{d}) D5 बाणैर् (for शरैर्) G1 M1 2 प्रैषीद् (for निन्ये) B4 प्रेषयामास मृत्यवे

21 ^{a}) T G2-4 एवातिरथि (for °धिरथि) —^{b}) D2 हत (for हते) —^{c}) G2-5 प्रययौ (for प्रबभौ) G2 भीम (for राजन्) —^{d}) T G M1 2 [अ]नल (for [अ]ंशुमान्)

22 ^{a}) D4 M3 4 भीम (for भिन्न) K4 Dc1 Dn1 D1 2 4 7 8 S (except G3 5) -वर्माण (for मर्माण) —^{b}) Ś1 रुधिरोक्षितं (for शोणितो°)

23 ^{c}) S उष्णमार्तं (T G2 3 5 °र्तः) (for दीर्घमुष्णं) D5 विनिश्वस्य (for श्वसन्वीरो) —^{d}) K4 D1 प्रत्यविध्यत, B4 °भाषत, M3 4 °दृश्यत, M5 (sup lin as in text) °पश्यत (for °पद्यत)

24 ^{a}) Dc1 सु- (for तु) Ś1 K1-4 B1 (marg) Dn3 D1 विरथे (for विवरे) K5 D4 5 7 8 तस्मिन्क्षणे महाराज, B4 तस्मै चातिरथो राजन् — D7 om (hapl) 24^{b}-25^{c} —^{b}) Ś1 K1 3 5 Dn2 D1 3-5 8 T G M1 2 गृध्र, K2 गृद्ध-, B5 सार्धं, Dc1 D6 गार्धं, D2 दीर्घ- (for गार्ध्र) D3 -वर्चस (for -वासस) Dn1 नवभिर्नतपर्वभि° —^{c}) K4 D1 प्राहिणोद्भीमसेनाय

25 D7 om 25^{abc} (cf v l 21) D3 om (hapl) 25 —^{b}) B (except B4) Dc1 स्वर्णचित्र (for पुङ्ख) —^{c}) B (except B4) Dc1 S महोरस्कस्य चाप्युर° T G2-5 M3-5 S हे(T2 G3 है)मपुङ्खा (for °चित्रा) —^{d}) व्यराजत, G1 M1. 2 व्यरोचत (for महाराज) — B1-3 Dc1 व्यद्योतंत; B5 द्योतयत, Dn1 घोपयतो (for द्योतयन्तो)

26 ^{a}) B Dc1 S तेपियन् (for अपि°). —^{b}) Ś1 K (except K4) D (except Dc1 D2 5) G3 5 भोजिनः (D1 °नं); M3-5 भूषणा (for भोजना). —^{c}) B1 2 महाराज; D2 मनुष्येषु (for मनुष्येन्द्र) —^{d}) K1 B2 3 Dn D4 भुजंगा (for भुजगा) K5 D3-5 नोदिता (for चोदिता)

27 ^{a}) D4 प्रत्यर्पमाणा मेदिन्या —^{b}) K4 विरोजित ;

क्रुद्धा इव मनुष्येन्द्र भुजगाः कालचोदिताः ॥ २६
प्रसर्पमाणा मेदिन्यां ते व्यरोचन्त मार्गणाः ।
अर्धप्रविष्टाः संरब्धा बिलानीव महोरगाः ॥ २७
तं प्रत्यविध्यद्राधेयो जाम्बूनदविभूषितैः ।
चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरविचारयन् ॥ २८
ते भीमसेनस्य भुजं सव्यं निर्भिद्य पत्रिणः ।
प्राविशन्मेदिनीं भीमाः क्रौञ्चं पत्ररथा इव ॥ २९
ते व्यरोचन्त नाराचाः प्रविशन्तो वसुंधराम् ।
गच्छत्यस्तं दिनकरे दीप्यमाना इवांशवः ॥ ३०
स निर्भिन्नो रणे भीमो नाराचैर्मर्मभेदिभिः ।
सुस्राव रुधिरं भूरि पर्वतः सलिलं यथा ॥ ३१
स भीमस्त्रिभिरायस्तः सूतपुत्रं पतत्रिभिः ।
सुपर्णवेगैर्विव्याध सारथिं चास्य सप्तभिः ॥ ३२
स विह्वलो महाराज कर्णो भीमबलार्दितः ।
प्राद्रवज्जवनैरश्वै रणं हित्वा महायशाः ॥ ३३
भीमसेनस्तु विस्फार्य चापं हेमपरिष्कृतम् ।
आहवेऽतिरथोऽतिष्ठज्ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ३४ C 7 B 7 K 7

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

D8 व्यराजत (for व्यरोचन्त) D5 सायका (for मार्गणा) — For 27^{ab}, S subst.

857* ते मेदिनीं प्रसर्पन्त शोभन्ते रुधिरोक्षिता ।

— ^{c}) B8 5 अर्धं (for अर्ध) — ^{d}) M8-5 बिलादिव (for बिलानीव)

28 ^{b}) S विभूषणै (for विभूषितै) — ^{c}) D2 अन्यैश्च; S आयत्तो (G1 M1-4 °त्तो) (for अत्युग्रैर्). — ^{d}) Ś1 K5 अविधारयन्, K1 °चिंतयन्, D2 अभ्य वारयत् (for अविचारयन्)

29 ^{c}) D6 धरणीं (for मेदिनीं) S विदार्य प्राविश न्भूमिं — ^{d}) Ś1 कौंजपत्र, K1 2 D2 क्रौंचपत्र (for क्रौञ्च पत्र) ❀ Cd कौंज लतादिगृह । पत्ररथा पक्षिण । ❀

30 ^{a}) G1 M [ऽ]प्रकाशंत (for व्यरोचन्त) — ^{b}) D6 G5 प्राविशंतो (for प्रवि°) K4 धरातलं (for वसुं धराम्) — ^{c}) S अस्तं गच्छंतमादित्यं — ^{d}) S प्रवि शंत (for दीप्यमाना) D2 खगा इव (for इवांशव)

31 ^{a}) S निर्विण्णो (for निर्भिन्नो) G1 M पार्थो (for भीमो) — ^{b}) G1 M रुधिरेण समुक्षित — D7 om (hapl) 31^{c}–32^{d} — ^{c}) K5 B1 Dn1 D2-6 8 सु- (D8 6 सु)स्राव, Dc1 सुस्रुवे (for सुस्राव) G1 M गात्रै (for भूरि) — ^{d}) N (except B Dc1, Ś2 missing, D7 om) कैलास इव पर्वत

32 D7 om 32 (cf v l 31) — ^{a}) K1 D4 T G2 8 आयत्त, Dc1 आयस्तै, D2 आजघ्ने (for आयस्त) — ^{b}) B4 प्राविशतो वसुधरां — ^{c}) Ś1 B1-3 Dc1 Dn1 D8 4 सु(D8 स)पत्रवेगैर्, D2 सपूर्णै°, D6 8 T G M1 2 सुव(G8-5 प)र्णपुंखैर्, M8-5 स्वर्णपुंखैश्च (for सुपर्णवेगैर्) T G2 विव्याथ — ^{d}) M4 चापि (for चास्य) D2 पचाभि (for सप्तभि)

33 ^{b}) G1 M8-5 भीमसेन (for कर्णो भीम) B Dc1 D1 S शराहत, Dn1 D4 शरार्दित (for बलार्दित) — Dc1 reads 33^{c}–34^{b} on marg — ^{c}) B5 तरलैर् (for जवनैर्) D2 प्रदुद्राव च तैरश्वै — ^{d}) Dc1 Dn2 D8 6 त्यक्त्वा (for हित्वा) K5 D5 महाभयात्, Dc1 D4 T G2-5 M8-5 °रथ (for °यशा) — For 33^{cd}, G1 M1 2 subst.

858* तथा पुरुषमानी सन्प्रत्यपायाद्रणाजिरात् ।

34 Dc1 reads 34^{ab} on marg — ^{a}) G1 8-5 M विष्फार्य — ^{b}) K1 4 5 Dn D8 4 6-8 परिस्कृत (for °ष्कृतम्) S चाप रुक्मांगद दृढं — ^{c}) B4 आहवे सम राभिष्टं, D7 8 आजावतिरथं(D8 °थ)स्तिष्ठन्

Colophon Ś2 missing — *Sub parvan* Ś1 K1 8-5 B6 4 D1-3 6-8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 8 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K1-3 B2 Dn2 D1 8 4 भीमसेनप्रवेश, B1, 8-5 Dc1 भीम प्रवेश, D5 भीमप्रवेशे दुर्मुखवध, D6 भीमसेनप्रवेशे भीमसेनेन कर्णजय, D7 8 भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजय, T G2 8 5 कर्णपलायन, Bom ed भीमकर्णापयानं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2-5 131, B2 132, B5 140, Dn1 134, D2 137, D8 G1 M 130 — *Śloka no* Dc1 35, Dn1 32

११०

धृतराष्ट्र उवाच ।
दैवमेव परं मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकम् ।
यत्राधिरथिरायस्तो नातरत्पाण्डवं रणे ॥ १
कर्णः पार्थान्सगोविन्दाञ्जेतुमुत्सहते रणे ।
न च कर्णसमं योधं लोके पश्यामि कंचन ।
इति दुर्योधनस्याहमश्रौषं जल्पतो मुहुः ॥ २
कर्णो हि बलवाञ्शूरो दृढधन्वा जितक्लमः ।
इति मामब्रवीत्सूत मन्दो दुर्योधनः पुरा ॥ ३
वसुषेणसहायं मां नालं देवापि संयुगे ।
किमु पाण्डुसुता राजन्गतसत्त्वा विचेतसः ॥ ४
तत्र तं निर्जितं दृष्ट्वा भुजंगमिव निर्विषम् ।
युद्धात्कर्णमपक्रान्तं किं स्विद्दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ५
अहो दुर्मुखमेवैकं युद्धानामविशारदम् ।
प्रावेशयद्धुतवहं पतंगमिव मोहितः ॥ ६
अश्वत्थामा मद्रराजः कृपः कर्णश्च संगताः ।
न शक्ताः प्रमुखे स्थातुं नूनं भीमस्य संजय ॥ ७
तेऽपि चास्य महाघोरं बलं नागायुतोपमम् ।
जानन्तो व्यवसायं च क्रूरं मारुततेजसः ॥ ८

110

1 Ś2 missing up to भीमध (in 35^{c}) (cf v 1 7 106 36) — ^{b}) D2 अकर्मक (for अनर्थकम्) D4 कर्णे बलसमन्वित, T G2–6 M3–5 पौरुष तु निरर्थक — ^{c}) D4 यदा (for यत्र) G3 4 [अ]तिरथिर् K1 आयस्ते, K3 B4 5 Dn D3 T G2–6 आयत्तो, D2 4 6 आधेयो, Cd आयस्तो (as in text) — ^{d}) B4 युधि (for रणे) D3 नातरद्युधि पाडव, D4 तान्ननाद ह पाडवान

2 Ś2 missing (cf. v 1 1) Ś1 K1–3 om (hapl) 2^{ab} — ^{b}) K4 5 D (except Dc1 Dn1) पुरा (for रणे) — ^{cd}) B4 G1 M transp योधं (G1 M योध) and लोके D3 7 8 पश्याम (for मि) — ^{f}) D5 बहु (for मुहु) — After 2, D7 reads 4^{cd}, for the first time, repeating it in its proper place

3 Ś2 missing (cf v 1 1) D7 om. 3^{ab} — ^{a}) K1 3 G1 M [s]पि (for हि) — ^{c}) D2 मन्ये (for सूत) — ^{d}) D2 सोयं (for मन्दो) Ś1 तदा (for पुरा)

4 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) K1 वासवेन, K6 वसुखेण, D2 वैकर्तन (for वसुषेण) G1 M1 2 मा (for मां) Dn1 D4 सूतपुत्रस्य स(D4 om स)तत — ^{b}) Ś1 K1–3 D1 2 देवो (for देवा) S (except M3–5) च (for [अ]पि) S बाधितुं (for संयुगे) — D7 reads 4^{cd} for the first time after 2 — ^{c}) K5 Dn2 D4 किं नु, Dn1 किं तु (for किमु) — ^{d}) B4 विचेतना (for °स)

5 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) K5 T G2–5 त तत्र (by transp), D2 त भीम- — ^{c}) Ś1 तद्वत्, K1–4 D1 तथा (for युद्धात्) K1 3 D3 8 M3–5 अपाक्रातं, D5 उपक्रात, G1 M1 2 सुभीत च (for अपक्रान्त) — ^{d}) K3 D4 8 किंचिद् (for किं स्विद्)

6 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) Dn1 अह (for अहो) D4 हि दु खम् (for दुर्मुखम्) K1–3 एकैक, T G2–5 एवैन (for एवैक) — ^{d}) D2 पतग (for °गम्) — For 6^{cd}, K5 D6 subst

859* को हि प्रावेशयेन्नून मुक्त्वा तं मम पुत्रकम् ।

while, G1 M subst

860* पतगमिव सदीप्त भीमाग्निं समवेशयत् ।
[M3–5 दीप्त स (for सदीप्त)]

7 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{ab}) K4 transp मद्रराज and कृप कर्ण K1 Dn1 D2 3 6 सगत — ^{c}) K1–4 D1 शेकु, D7 शक्त्या (for शक्ता) Dn1 [अ]द्य शुवन्, D4 शक्नुवन् (for शक्ता प्र) D2 G3–5 समरे (for प्रमुखे) — ^{d}) Dn1 सयुगे (for सजय) D4 वर्तंत इव सजय, D7 भीम नूनं सजय

8 Ś2 missing (cf v 1 1) — ^{a}) B2 3 Dn1 transp ऽपि and च K5 बलं घोरं, D5 महावाहोर्, M1 °घोर (for °घोरं) — ^{b}) D2 महा, D7 मूल (for बलं) — ^{d}) Ś1 K1 2 4 D1 क्रुद्ध, D7 8 K5 नागायुतबलोपमं — ^{d}) Ś1 K1 2 D1 तेजसं, D5 चेतस, T क्रूर (for क्रूरं) Ś1 K1 2 D1 तेजसं, D5 चेतस, T G2 4 रहसं; G3 5 रहम (for तेजस·)

किमर्थं क्रूरकर्माणं यमकालान्तकोपमम् ।
बलसंरम्भवीर्यज्ञाः कोपयिष्यन्ति संयुगे ॥ ९
कर्णस्त्वेको महाबाहुः स्वबाहुबलमाश्रितः ।
भीमसेनमनादृत्य रणेऽयुध्यत सूतजः ॥ १०
योऽजयत्समरे कर्णं पुरंदर इवासुरम् ।
न स पाण्डुसुतो जेतुं शक्यः केनचिदाहवे ॥ ११
द्रोणं यः संप्रमथ्यैकः प्रविष्टो मम वाहिनीम् ।
भीमो धनंजयान्वेषी कस्तमर्छेज्जिजीविषुः ॥ १२
को हि संजय भीमस्य स्थातुमुत्सहतेऽग्रतः ।
उद्यताशनिवज्रस्य महेन्द्रस्येव दानवः ॥ १३

प्रेतराजपुरं प्राप्य निवर्तेतापि मानवः ।
न भीमसेनं संप्राप्य निवर्तेत कदाचन ॥ १४
पतंगा इव वह्निं ते प्राविशन्नल्पचेतसः ।
ये भीमसेनं संक्रुद्धमभ्यधावन्विमोहिताः ॥ १५
यत्तत्सभायां भीमेन मम पुत्रवधाश्रयम् ।
शप्तं संरम्भिणोग्रेण कुरूणां शृण्वतां तदा ॥ १६
तन्नूनमभिसंचिन्त्य दृष्ट्वा कर्णं च निर्जितम् ।
दुःशासनः सह भ्रात्रा भयाद्भीमादुपारमत् ॥ १७
यश्च संजय दुर्बुद्धिरब्रवीत्समितौ मुहुः ।
कर्णो दुःशासनोऽहं च जेष्यामो युधि पाण्डवान् १८ C 7 B 7 K

---

9 Ś2 missing (cf v l 1) —^{b}) K5 D2 कालान्तकयमोपमं, T G2-4 कालसूर्यांतकोपम —^{c}) B1 कोप च, D2 वीर्यज्ञ (for वीर्यज्ञा) —^{d}) Ś1 D2 4 कोपयिष्यति S पाश्च समकोपयन्

10 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) K1 2 स्त्वेव, K4 D1 स्त्वयं, G1 M1 2 कथं, M3-5 चैको (for स्त्वेको) —^{b}) Ś1 K1-4 D1 मास्थित, B4 अर्पित (for आश्रित॰) —^{d}) S युयुधे शत्रुकर्शन — After 10, M1 2 5 read 11^{cd}

11 Ś2 missing (cf v l 1) T G2 4 5 repeat 11^{ab} after 11 —^{a}) B2 (marg as in text) यो जयेत्, D6 अजयत् (for योऽजयत्) —^{b}) K1 2 4 Dn2 D1 8 इवासुरान् T (second time) G1 2 (both times) 4 5 (both second time) M वज्रहस्तो यथा बल (M1 2 लीं) — After 11^{ab}, Dc1 reads 12^{c}–13^{b} G2 om. 11^{cd} M1 2 5 read 11^{cd} after 10 —^{c}) T च (for स) G1 M न हि भीमो रणे जेतु —^{d}) T G3-5 शक्य संख्ये (G4 सघे, G5 सखे) कथचन, G1 M शक्य सजय केनचित्

12 For the sequence in Dc1, cf. v l 11 Ś2 missing (cf v l 1) G3 om 12^{a}–13^{b} —^{a}) G1 M1 2 तु (for सं) K1-3 [प्र]ष (for [प्र]क॰) —^{d}) K1 2 अर्छेज्, K3 D5 आर्छेज्, K6 B (except B2) Dn D4 7 8 Cd आर्छेज्, D2 S (G3 om) इच्छेज्, D3 मृच्येज्, D6 ऋच्येज् (for अर्छेज्)

13 For the sequence in Dc1, cf v l 11 Ś2 missing (cf v l. 1) G3 om 13^{ab} (cf. v l 12) —^{c}) B1 उद्यतायुध, T G2 उद्धृताशनि (for उद्यता॰) Cd cites अशनि K3 B Dc1 Dn D2 T G2-5 M3-5 हस्तस्य (for वज्रस्य) —^{d}) Dc1 G1 3 M दानवा

14 Ś2 missing (cf v l 1) S1 K1-4 D1 4 om (hapl) 14^{ab} G5 M3-5 om (hapl) 14^{bc} —^{b}) D2 हि (for [अ]पि) G1 M1 2 मानुष (for मानव) K5 निवर्तेते कदाचन —^{d}) T G2-5 M3-5 कथचन, G1 M1 2 हि कश्चन (for कदाचन) D2 निवर्तेदिति मे मति

15 Ś2 missing (cf v l 1) —^{b}) B4 मदचेतस, D3 अल्पतेजस, D5 ॰चेतना (for चेतस) —^{c}) K1 येन, G1 5 M यद् (for ये) —^{d}) K3 B Dc1 Dn1 T G2 अन्वधावन् (for अभ्य॰) D2 अभ्यधावत मोहिता

16 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) G1 M1 2 यत्त (for यत्तत्) —^{c}) K4 B5 सप्त, D1 शस्तं (for शप्त) D7 8 अग्रे हि (for उग्रेण) —^{d}) T G3 क्रूराणां (for कुरूणां) K1-4 D1 संनिधौ (for शृण्वता) D3 lacuna, G1 M1 2 तत (for तदा)

17 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) B4 ते, Dc1 Dn1 तं (for तन्) T G2-5 M3-5 सत्यमिति, G1 M1 2 नूनमनु (for नूनमभि) —^{b}) G5 भीमेन (hypermetric) (for च) Ś1 K1 3 4 च वर्जित, K2 5 D4 5 T G2-4 M3-5 विनि(K2 ॰व)र्जित (for च नि॰) — D4 om (hapl) 17^{c}–19^{b} —^{c}) D1, 2 5 6 G1 M1 2 भ्राता (for भ्रात्रा) —^{d}) D7 अपासरत् D5 भीमसेनादुपाद्रवत्, S भयाद्भीममवर्जयत्

18 Ś2 missing (cf v l. 1) D4 om 18 (cf.

११०

धृतराष्ट्र उवाच ।

दैवमेव परं मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकम् ।
यत्राधिरथिरायस्तो नातरत्पाण्डवं रणे ॥ १
कर्णः पार्थान्सगोविन्दाञ्जेतुमुत्सहते रणे ।
न च कर्णसमं योधं लोके पश्यामि कंचन ।
इति दुर्योधनस्याहमश्रौषं जल्पतो मुहुः ॥ २
कर्णो हि बलवाञ्शूरो दृढधन्वा जितक्लमः ।
इति मामब्रवीत्सूत मन्दो दुर्योधनः पुरा ॥ ३
वसुषेणसहायं मां नालं देवापि संयुगे ।
किमु पाण्डुसुता राजन्गतसत्त्वा विचेतसः ॥ ४
तत्र तं निर्जितं दृष्ट्वा भुजंगमिव निर्विषम् ।
युद्धात्कर्णमपक्रान्तं किं स्विद्दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ५
अहो दुर्मुखमेवैकं युद्धानामविशारदम् ।
प्रावेशयद्धुतवहं पतंगमिव मोहितः ॥ ६
अश्वत्थामा मद्रराजः कृपः कर्णश्च संगताः ।
न शक्ताः प्रमुखे स्थातुं नूनं भीमस्य संजय ॥ ७
तेऽपि चास्य महाघोरं बलं नागायुतोपमम् ।
जानन्तो व्यवसायं च क्रूरं मारुततेजसः ॥ ८

110

1 Ś2 missing up to भीमध (in 35c) (cf v 1 7 106 36) — b) D2 अकर्मक (for अनर्थकम्) D4 कर्णे बलसमन्वित, T G2-5 M3-5 पौरुष तु निरर्थक — c) D4 यदा (for यत्र) G3 4 [अ]तिरथिर् K1 आयस्ते, K3 B4 5 Dn D8 T G2-5 आयत्तो, D2 4 6 आधेयो, Cd आयस्तो (as in text) — d) B4 युधि (for रणे) D2 नातरद्युधि पाडव, D1 तान्ननाद ह पाडवान्

2 Ś2 missing (cf. v 1 1) Ś1 K1-3 om (hapl) 2ab — b) K1 5 D (except Dc1 Dn1) पुरा (for रणे) — cd) B4 G1 M transp योधं (G1 M यौध) and लोके D3 7 8 पश्याम (for मि) — f) D5 बहु (for मुहु) — After 2, D7 reads 4cd, for the first time, repeating it in its proper place

3 Ś2 missing (cf v 1 1) D7 om. 3ab — a) K1 3 G1 M [ऽ]पि (for हि) — c) D2 मन्ये (for सूत) — d) D2 सोय (for मन्दो) Ś1 तदा (for पुरा)

4 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) K1 वासवेन, K5 वसुखेण, D2 वैकर्तन (for वसुषेण) G1 M1 2 मा (for मां) Dn1 D4 सूतपुत्रस्य स(D4 om स)तत — b) Ś1 K1-3 D1 2 देवो (for देवा) S (except M3-5) च (for [अ]पि) S वाधितु (for संयुगे) — D7 reads 4cd for the first time after 2 — c) K5 Dn2 D1 किं तु, Dn1 किं तु (for किमु) — d) B4 विचेतना (for °स)

5 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) K5 T G2-5 त तत्र (by transp), D2 तं भीम — c) Ś1 तद्वद्, K1-4 D1 तथा (for युद्धात्) K1 3 D3 8 M3-5 अपा क्रान्त, D5 उपक्रान्तं, G1 M1 2 सुभीतं च (for अप क्रान्त) — d) K2 D4 8 किंचिद् (for किं स्विद्)

6 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) Dn1 अह (for अहो) D4 हि दु खम् (for दुर्मुखम्) K1-3 एवैक, T G2-5 एवैन (for एवैक) — d) D2 पतग (for °गम्) — For 6cd, K5 D5 subst

859* को हि प्रावेशयेन्नून मुक्त्वा त मम पुत्रकम् ।

while, G1 M subst

860* पतगमिव सदीप्त भीमाग्निं समवेशयत् ।
[M3-5 दीप्त स (for सदीप्त)]

7 Ś2 missing (cf v 1 1) — ab) K5 transp मद्रराज and कृप कर्ण K1 Dn1 D2 5 6 सगत — c) K1-4 D1 शेकु, D7 शक्त्या (for शक्ता) Dn1 [अ]द्य K1-4 D1 शेकु, D1 शक्नुवन् (for शक्ता प्र) D2 समरे क्रुवन्, D4 शक्नुवन् (for शक्ता प्र) D2 समरे — d) Dn1 संयुगे (for संजय) D4 (for प्रमुखे) वर्तंत इव सजय, D7 भीम नून ° सजय

8 Ś2 missing (cf v 1 1) — a) B1 3 Dn1 transp ऽपि and च K1 बलं घोर, D5 महायाहोर, M1 °घोर (for °घोर) — b) D2 महा°, D7 मूल (for बल) K5 नागायुतबलोपम — d) Ś1 K1 2 3 D1 क्रुद्ध, D7 क्रूर° (for क्रूर) Ś1 K1 2 D1 -तेजस, D2 चेतस, T G2 4 -रहसं, G3 5 रहस (for तेजसः)

किमर्थं क्रूरकर्माणं यमकालान्तकोपमम् ।
बलसंरम्भवीर्यज्ञाः कोपयिष्यन्ति संयुगे ॥ ९
कर्णस्त्वेको महाबाहुः स्वबाहुबलमाश्रितः ।
भीमसेनमनादृत्य रणेऽयुध्यत सूतजः ॥ १०
योऽजयत्समरे कर्णं पुरंदर इवासुरम् ।
न स पाण्डुसुतो जेतुं शक्यः केनचिदाहवे ॥ ११
द्रोणं यः संप्रमथ्यैकः प्रविष्टो मम वाहिनीम् ।
भीमो धनंजयान्वेषी कस्तमर्छेज्जिजीविषुः ॥ १२
को हि संजय भीमस्य स्थातुमुत्सहतेऽग्रतः ।
उद्यताशनिवज्रस्य महेन्द्रस्येव दानवः ॥ १३
प्रेतराजपुरं प्राप्य निवर्तेतापि मानवः ।
न भीमसेनं संप्राप्य निवर्तेत कदाचन ॥ १४
पतंगा इव वह्निं ते प्राविशन्नल्पचेतसः ।
ये भीमसेनं संक्रुद्धमभ्यधावन्विमोहिताः ॥ १५
यत्तत्सभायां भीमेन मम पुत्रवधाश्रयम् ।
शप्तं संरम्भिणोग्रेण कुरूणां शृण्वतां तदा ॥ १६
तन्नूनमभिसंचिन्त्य दृष्ट्वा कर्णं च निर्जितम् ।
दुःशासनः सह भ्रात्रा भयाद्भीमादुपारमत् ॥ १७
यश्च संजय दुर्बुद्धिरब्रवीत्समितौ मुहुः ।
कर्णो दुःशासनोऽहं च जेष्यामो युधि पाण्डवान् १८　C 7 5 B 7 1 K 1 1

9 Ś$_{2}$ missing (cf v l 1) —^{b}) K$_{5}$ D$_{2}$ कालान्तकयमोपमं, T G$_{2-4}$ कालसूर्यांतकोपम —^{c}) B$_{1}$ कोपघ, D$_{2}$ वीर्यज्ञ (for वीर्यज्ञा) —^{d}) Ś$_{1}$ D$_{2\ 4}$ कोपयिष्यसि S पाद्दच समकोपयन्

10 Ś$_{2}$ missing (cf v l 1) —^{a}) K$_{1\ 2}$ स्त्वेव, K$_{4}$ D$_{1}$ स्त्वयं, G$_{1}$ M$_{1\ 2}$ कथं, M$_{3-5}$ चैको (for स्त्वेको) —^{b}) Ś$_{1}$ K$_{1-4}$ D$_{1}$ आस्थित, B$_{4}$ अपित (for आश्रित) —^{d}) S युयुधे शत्रुकर्शन — After 10, M$_{1\ 2\ 5}$ read 11^{cd}

11 Ś$_{2}$ missing (cf v l 1) T G$_{2\ 4\ 5}$ repeat 11^{ab} after 11 —^{a}) B$_{2}$ (marg as in text) यो जयेत्; D$_{6}$ अजयत् (for योऽजयत्) —^{b}) K$_{1\ 2\ 4}$ Dn$_{2}$ D$_{1\ 8}$ इवासुरान् T (second time) G$_{1\ 2}$ (both times) $_{4\ 5}$ (both second time) M वज्रहस्तो यथा बल (M$_{1\ 2}$ °लिं) — After 11^{ab}, Dc$_{1}$ reads 12^{c}–13^{b} G$_{2}$ om 11^{cd} M$_{1\ 2\ 5}$ read 11^{cd} after 10 —^{c}) T च (for स) G$_{1}$ M न हि भीमो रणे जेतु —^{d}) T G$_{3-5}$ शक्य संख्ये (G$_{4}$ सघे, G$_{5}$ सखे) कथचन, G$_{1}$ M शक्य संजय केनचित्

12 For the sequence in Dc$_{1}$, cf. v l 11 Ś$_{2}$ missing (cf v l. 1) G$_{3}$ om 12^{a}–13^{b} —^{a}) G$_{1}$ M$_{1\ 2}$ तु (for स) K$_{1-3}$ [ए]व (for [ए]क) —^{d}) K$_{1\ 2}$ अर्छेज्, K$_{3}$ D$_{4}$ आर्छेज्, K$_{5}$ B (except B$_{2}$) Dn D$_{4\ 7\ 8}$ Cd आर्छेज्, D$_{2}$ S (G$_{3}$ om) इच्छेज्, D$_{3}$ मृच्येज्, D$_{6}$ ऋच्येज् (for अर्छेज्)

13 For the sequence in Dc$_{1}$, cf v l 11 Ś$_{2}$ missing (cf v l 1) G$_{3}$ om 13^{ab} (cf v l 12) —^{c}) B$_{1}$ उद्यतायुध, T G$_{2}$ उद्धृताशनि (for उद्यता) Cd cites अशनि K$_{3}$ B Dc$_{1}$ Dn D$_{2}$ T G$_{2-5}$ M$_{3-5}$ हस्तस्य (for -वज्रस्य) —^{d}) Dc$_{1}$ G$_{1\ 3}$ M दानवा

14 Ś$_{2}$ missing (cf v l 1) Ś$_{1}$ K$_{1-4}$ D$_{1\ 4}$ om (hapl) 14^{ab} G$_{5}$ M$_{3-5}$ om (hapl) 14^{bc} —^{b}) D$_{2}$ हि (for [अ]पि) G$_{1}$ M$_{1\ 2}$ मानुष (for मानव) K$_{5}$ निवर्तते कदाचन —^{d}) T G$_{2-5}$ M$_{3-5}$ कथंचन; G$_{1}$ M$_{1\ 2}$ हि कश्चन (for कदाचन) D$_{2}$ निवर्तेदिति मे मति

15 Ś$_{2}$ missing (cf v l 1) —^{b}) B$_{1}$ मदुचेतस, D$_{3}$ अल्पतेजस, D$_{5}$ चेतना (for चेतस) —^{c}) K$_{1}$ येन, G$_{1\ 5}$ M यद् (for ये) —^{d}) K$_{3}$ B Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ T G$_{2}$ अन्वधावन् (for अभ्य) D$_{2}$ अभ्यधावत मोहिता

16 Ś$_{2}$ missing (cf v l 1) —^{a}) G$_{1}$ M$_{1\ 2}$ यत्त (for यत्तत्) —^{c}) K$_{4}$ B$_{6}$ सप्त, D$_{4}$ शस्त (for शप्त) D$_{7\ 8}$ अग्रे हि (for उग्रेण) —^{d}) T G$_{2}$ क्रूराणां (for कुरूणा) K$_{1-4}$ D$_{1}$ सन्निधौ (for शृण्वता) D$_{3}$ lacuna, G$_{1}$ M$_{1\ 2}$ तत (for तदा)

17 Ś$_{2}$ missing (cf v l 1) —^{a}) B$_{4}$ से, Dc$_{1}$ Dn$_{1}$ सं (for तन्) T G$_{2-5}$ M$_{3-5}$ सत्यमिति, G$_{1}$ M$_{1\ 2}$ नूनमनु (for नूनमभि) —^{b}) G$_{5}$ भीमेन (hypermetric) (for च) Ś$_{1}$ K$_{1\ 3\ 4}$ च घर्जित, K$_{2\ 5}$ D$_{1\ 5}$ T G$_{2-4}$ M$_{3-5}$ विनि(K$_{2}$ °घ)र्जितं (for च नि) — D$_{4}$ om. (hapl) 17^{c}–19^{b} —^{c}) D$_{1\ 2\ 5\ 6}$ G$_{1}$ M$_{1\ 2}$ भ्राता (for भ्रात्रा) —^{d}) D$_{7}$ अपासरत् D$_{5}$ भीमसेनादुपाद्रवत्, S भयाद्भीममवर्जयत्

18 Ś$_{2}$ missing (cf v l 1) D$_{4}$ om 18 (cf

स नूनं विरथं दृष्ट्वा कर्णं भीमेन निर्जितम् ।
प्रत्याख्यानाच्च कृष्णस्य भृशं तप्यति संजय ॥ १९
दृष्ट्वा भ्रातॄन्हतान्युद्धे भीमसेनेन दंशितान् ।
आत्मापराधात्सुमहन्नूनं तप्यति पुत्रकः ॥ २०
को हि जीवितमन्विच्छन्प्रतीपं पाण्डवं व्रजेत् ।
भीमं भीमायुधं क्रुद्धं साक्षात्कालमिव स्थितम् ॥ २१
वडवामुखमध्यस्थो मुच्येतापि हि मानवः ।
न भीममुखसंप्राप्तो मुच्येतेति मतिर्मम ॥ २२
न पाण्डवा न पाञ्चाला न च केशवसात्यकी ।
जानन्ति युधि संरब्धा जीवितं परिरक्षितुम् ॥ २३

संजय उवाच ।

यत्संशोचसि कौरव्य वर्तमाने जनक्षये ।
त्वमस्य जगतो मूलं विनाशस्य न संशयः ॥ २४
स्वयं वैरं महत्कृत्वा पुत्राणां वचने स्थितः ।
उच्यमानो न गृह्णीषे मर्त्यः पथ्यमिवौषधम् ॥ २५
स्वयं पीत्वा महाराज कालकूटं सुदुर्जरम् ।
तस्येदानीं फलं कृत्स्नमवाप्नुहि नरोत्तम ॥ २६
यत्तु कुत्सयसे योधान्युध्यमानान्यथाबलम् ।

---

v l 17) — ^{a}) K1 3–5 D1 3 5 G1 M यच्च, D7 8 यथा (for यश्च)

19 Ś2 missing (cf v l 1) D4 om 19^{ab} (cf. v l 17) For 19^{ab} G1 M1 2 subst

861* स नून निर्जित कर्णं दृष्ट्वा भीमेन संयुगे ।

— ^{c}) G1 M1 2 प्रत्याख्यानेन (for °नाच्च) — ^{d}) S भृश सजय तप्स्यति

20 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 K Dn2 D1 3–8 संख्ये (for युद्धे) — ^{b}) K2 4 T G1 2 5 M दंसितान्, B1 सर्शि°, B5 निर्जि° (for दशि°) — ^{c}) N (except Dc1 D8, Ś2 missing) आत्मा(D6 महा)पराधे (for °राधात्) K1 सुम*न्, K4 5 सुमहान्, T G2–5 समूढो, G1 M सुभृश (for सुमहन्) — ^{d}) G1 M शोचति, G3–5 तप्स्यति (for तप्यति)

21 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) D1 G1 M1 2 जीवितुम् — ^{b}) Ś1 पाडवाद् S प्रतीप मृत्युमाव्रजेत् — ^{c}) D4 क्रुध्येत् (for क्रुद्ध) K5 भीम भीमाकृतिं दृष्ट्वा — ^{d}) D5 [ड]दितं (for स्थितम्)

22 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) D2 वाडवामुखमध्यस्थो — ^{b}) D5 जीवेत (for मुच्येत) T G2 [ह्]ह (for हि) D4 मुच्यतेतापि मानद (sic), G1 M ह्यपि — B1 om 22^{cd} — ^{c}) S न भीममुखमासाद्य — ^{d}) K1 2 4 Dn2 D3 4 8 T G1 2 5 M मुच्यतेति, B2 3 5 Dc1 मुच्येदिति, D2 6 मुच्यते हि (for मुच्येतेति) मुच्येत मानव

23 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) B5 Dc1 D2 S Cv पार्था (Dc1 D2 °र्थो) न च (for पाण्डवा न) B3 4 पचाला — ^{b}) G1 M सत्यकी Cv as in text — ^{c}) Ś1 K1 3 5 B Dc1 Dn2 D1 जानते, K2 जानीते, K4 Dn1 D3 4 6–8 T जानंते (for जानन्ति) Cv as in text — ^{d}) K2 D1 4 6 8 T G1 5 जीवितु Cv as in text. — After 23, B Dc1 D5 ins.

862* अहो मम सुताना हि विपन्नं सूत जीवितम् ।

[D6 यदि (for सूत)]

24 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) B1 3 Dc1 य (for यत्) K5 B4 Dn1 D7 8 T G2 यस्त्व, D2 G3–5 M5 (inf lin) यस्त्व, D6 स त्व, G1 M1 2 किं तु, M3–5 सर्वं (for यत्स) — ^{b}) B Dc1 Dn2 D1 महाभये, T G2–5 महाहवे, G1 M1 2 भयावहे (for जनक्षये)

25 Ś2 missing (cf. v l 1) — ^{a}) D4 चैव (for वैर) — ^{c}) G1 M गृह्णासि (for गृह्णीषे) — ^{d}) S मर्तुकामो यथौषध

26 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 K1 3 4 D1 मय, D2 स्वीय (for स्वय) — ^{b}) G1 M काळकूट — ^{c}) Ś1 K1–3 D1 2 4 सुदुर्जयं (for °जरम्) — ^{d}) Ś1 K1 3 अवाप्नोति, K4 D1 °प्नोपि (for °प्नुहि) — For 26^{cd}, G1 M subst

863* प्राप्येदानीं फल तस्य यथा पीत्वा विष तथा ।

— After 26, D5 ins

864* सुकृतस्य सुपृष्टस्य सुजातस्य महामृधे ।

27 Ś2 missing (cf v l 1) B1 om 27^{a}–28^{b} — ^{a}) Dc1 यत्त्वं, D1 यत्तत्, D5 यत्र, T G3 4 M1 (sup lin as in text) त्व तु, G2 3 म तु (for यत्तु) — ^{b}) D5 K2 लोकान्, G1 M यौधान् (for योधान्) B1 महायत्न, यतमानान्, S घटमानान (for युध्य°)

अत्र ते वर्णयिष्यामि यथा युद्धमवर्तत ॥ २७
दृष्ट्वा कर्णं तु पुत्रास्ते भीमसेनपराजितम् ।
नामृष्यन्त महेष्वासाः सोदर्याः पञ्च मारिष ॥ २८
दुर्मर्षणो दुःसहश्च दुर्मदो दुर्धरो जयः ।
पाण्डवं चित्रसंनाहास्तं प्रतीपमुपाद्रवन् ॥ २९
ते समन्तान्महाबाहुं परिवार्य वृकोदरम् ।
दिशः शरैः समावृण्वञ्शलभानामिव व्रजैः ॥ ३०
आगच्छतस्तान्सहसा कुमारान्देवरूपिणः ।
प्रतिजग्राह समरे भीमसेनो हसन्निव ॥ ३१
तव दृष्ट्वा तु तनयान्भीमसेनसमीपगान् ।
अभ्यवर्तत राधेयो भीमसेनं महाबलम् ॥ ३२
विसृजन्विशिखान्राजन्स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाशितान् ।
तं तु भीमोऽभ्ययात्तूर्णं वार्यमाणः सुतैस्तव ॥ ३३
कुरवस्तु ततः कर्णं परिवार्य समन्ततः ।
अवाकिरन्भीमसेनं शरैः संनतपर्वभिः ॥ ३४
तान्बाणैः पञ्चविंशत्या साश्वान्राजन्नरर्षभान् ।
ससूतान्भीमधनुषो भीमो निन्ये यमक्षयम् ॥ ३५
प्रापतन्स्यन्दनेभ्यस्ते सार्धं सूतैर्गतासवः ।
चित्रपुष्पधरा भग्ना वातेनेव महाद्रुमाः ॥ ३६
तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् । C 7 B 7 K 7

Dn1 D4 7 8 महाबलान् (for यथाबलम्) — c) K3 B (B4 om) Dc1 Dn2 D3 6 S तत्र (for अत्र) K5 B1 3 5 Dc1 Dn2 D3. 5 8 S वर्तयिष्यामि, Dn1 D4 6 कीर्तं, D2 कथ (for वर्णयिष्यामि)

28 Ś2 missing (of v l 1) B4 om 28^{ab} (of v l 27) — a) K4 D1. 7 8 तु कर्णं (by transp), G1 M हि कर्णं — b) K1-4 D1 भीमसेनेन निर्जित — d) B Dc1 D5 S (except T) भारत (for मारिष)

29 Ś2 missing (of v l 1) — a) K1 दुर्धर्षणो, G3 4 अमर्षणो, G5 अमर्षिणो (for दुर्मर्षणो) Ś1 दुष्षहश्च, T G1-4 M3-5 दुर्मदश्च, G1 M1 2 दुर्जयश्च, G5 दुर्मर्षश्च (for दुःसहश्च) — b) B1 Dc1 दुर्दमो, D2 दुर्गमो (for दुर्मदो) K5 दुर्जयो (for दुर्धरो) D7 8 दुर्धरो दुर्मुखो जय , S दुष्पहो विजयो जय — c) K4 सनाहं (for सनाहास्) — d) D5 स (for त) M3 4 5 (orig as in text, *sup lin*) प्रतीसम् (for प्रतीपम्) A few MSS उपाद्रवत्, G1 M1 2 °व्रजन् (for °द्रवन्)

30 Ś1 missing (of v l 1) — a) B4 संमभ्य (for समन्तान्) — D4 om 30^{c}–32^{d} — c) D6 संप्रवृण्वन् (for समा)

31 Ś1 missing (of v l 1) D4 om 31 (of v l 30) — a) G1 M1 2 सहसापततस्तान्स

32 Ś2 missing (of v l 1) D4 om. 32 (of v l 30) — a) G1 M दृष्ट्वा ते (M3-5 तु) तनयास्त्वेतान् — b) B4 Dc1 -पुरोगतान् (for समीपगान्) B5 T G2-5 दुर्मर्षण(B5 भीमसेन)पुरोगमान् — c) G1 3 4 M अभ्यधावत (for वर्तत) — d) B3 महारथं, T G3. 4 यथाबल, G1 M1 2 महारथ (for °बलम्)

33 Ś2 missing (of v l 1) — a) B Dc1 Dn2 S (except G1 M1 2) तीक्ष्णान्, D3 तूर्णं (for राजन्) — b) G1 M हेम (for स्वर्ण) K1 5 D1 7 8 शिलासितान् — c) Ś1 K1-4 D1 महायुद्धे (for ऽभ्ययात्तूर्णं)

34 Ś2 missing (of v l 1) — a) T G2-5 कुमारास् (for कुरवस्) G1 M पुत्रास्तु तव राधेय — b) B3 वार्यमाणा (for परिवार्य) — c) D3 अथाकिरन्, G3 4 अवारयन् (for अवाकिरन्) G1 M भीमसेनमपि ह्यस्ते

35 Ś2 missing up to भीमध (of v l 1) — a) S तान्पचत्रि(M तानथ त्रि)शता राजन् (M बाणै) — b) D4 गज (for राजन्) Dn2 नरर्षभ, G1 M1 2 महारथान्, M3-5 रथर्षभान् (for नर) — For 35^{ab}, D5 subst

865* भीमसेनस्ततो बाणै पञ्च राजन्सुतांस्तव ।

— c) G5 lacuna from ससुता up to नि (in 35^{d}) S (G5 lacuna) -धन्वा तु (for धनुषो) D7 8 भीमधन्वा भीमबलो — d) D5 बाणैर्निन्ये, G1 M1 2 प्रैषीद्भीमो (for भीमो निन्ये) After निन्ये, K4 reads 37^{bcd} for the first time, repeating it in its proper place

36 a) Ś1 K1 अपतन्; K3 D1 4 प्रपतन् (for प्राप°) Ś1 K1-4 D1 5 च (for ते) S ते स्यंदनेभ्य. प्रपतन् — d) G3 4 वातेनैव

37 For the repetition in K4, cf. v l 35 G5 lacuna for 37^{a} — c) K4 (both times) D4 [आ]-चिरयं T G2-4 निवार्याचिरयैश्चर्णैर् — d) D3 जघान

स नूनं विरथं दृष्ट्वा कर्णं भीमेन निर्जितम् ।
प्रत्याख्यानाच्च कृष्णस्य भृशं तप्यति संजय ॥ १९
दृष्ट्वा भ्रातॄन्हतान्युद्धे भीमसेनेन दंशितान् ।
आत्मापराधात्सुमहन्नूनं तप्यति पुत्रकः ॥ २०
को हि जीवितमन्विच्छन्प्रतीपं पाण्डवं व्रजेत् ।
भीमं भीमायुधं क्रुद्धं साक्षात्कालमिव स्थितम् ॥ २१
वडवामुखमध्यस्थो मुच्येतापि हि मानवः ।
न भीममुखसंप्राप्तो मुच्येतेति मतिर्मम ॥ २२
न पाण्डवा न पाञ्चाला न च केशवसात्यकी ।
जानन्ति युधि संरब्धा जीवितं परिरक्षितुम् ॥ २३

संजय उवाच ।

यत्संशोचसि कौरव्य वर्तमाने जनक्षये ।
त्वमस्य जगतो मूलं विनाशस्य न संशयः ॥ २४
स्वयं वैरं महत्कृत्वा पुत्राणां वचने स्थितः ।
उच्यमानो न गृह्णीषे मर्त्यः पथ्यमिवौषधम् ॥ २५
स्वयं पीत्वा महाराज कालकूटं सुदुर्जरम् ।
तस्येदानीं फलं कृत्स्नमवाप्नुहि नरोत्तम ॥ २६
यत्तु कुत्सयसे योधान्युध्यमानान्यथाबलम् ।

v l 17) —^{a}) K1 3–5 D1 3 5 G1 M यच्च, D7 8 यथा (for यश्च)

19 Ś2 missing (cf v l 1) D4 om 19^{ab} (cf v l 17) For 19^{ab} G1 M1 2 subst

861* स नून निर्जित कर्णं दृष्ट्वा भीमेन संयुगे ।

—^{c}) G1 5 M1 2 प्रत्याख्यानेन (for °नाच्च) —^{d}) S भृश सजय तप्स्यति

20 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 K Dn2 D1. 3–6 संख्ये (for युद्धे) —^{b}) K2 4 T G1 2 5 M दंसितान्, B1 संशि°, B5 निर्जि° (for दंशि°) —^{c}) N (except Dc1 D8, Ś2 missing) आत्मा(D6 महा)-पराधे (for °राधात्) K1 सुम*न्, K4 5 सुमहान्, T G2–5 संमूढो, G1 M सुभृशं (for सुमहन्) —^{d}) G1 M शोचति, G3–5 तप्स्यति (for तप्यति)

21 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) D1 G1 M1 2 जीवितुम् —^{b}) Ś1 पाडवाद् S प्रतीपं मृत्युमाव्रजेत् —^{c}) D4 क्रुध्येत् (for क्रुद्ध) K5 भीम भीमाकृतिं दृष्ट्वा —^{d}) D5 [उ]दित (for स्थितम्)

22 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) D2 वाडवामुखमध्यस्थो —^{b}) D5 जीवेत (for मुच्येत) T G2 [इ]ह (for हि) D4 मुच्यतेतापि मानद (sic), G1 M ह्यपि मुच्येत मानव —B4 om 22^{cd} —^{c}) S न भीममुखमासाद्य —^{d}) K1 2 4 Dn2 D3 4 8 T G1 2 5 M मुच्यतेति, B2 3 5 Dc1 मुच्येदिति, D2 5 मुच्यते हि (for मुच्येतेति)

23 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) B5 Dc1 D2 S Cv पार्थाः (Dc1 D2 °र्थो) न च (for पाण्डवा न) B3 4 पचाला —^{b}) G1 M -सत्यकौ Cv as in text —^{c}) Ś1 K1 3 5 B Dc1 Dn2 D1 जानते, K2 जानीते, K4 Dn1 D3 4, 6–8 T जानंते (for जानन्ति) Cv as in text —^{d}) K2 D1 4 6 8 T G1 5 जीवितु Cv as in text. —After 23, B Dc1 D5 ins

862* अहो मम सुताना हि विपन्नं सूत जीवितम् ।

[D5 यदि (for सूत)]

24 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) B1 3 Dc1 य (for यत्) K5 B4 Dn1 D7 8 T G2 यस्त्व, D2 G3–5 M5 (inf lin) यस्त्व, D6 स त्वं, G1 M1. 2 किं तु, M3–5 सर्व (for यत्स) —^{b}) B Dc1 Dn2 D1 महाभये, T G2–5 महाहवे, G1 M1 2 भयावहे (for जनक्षये)

25 Ś2 missing (cf. v l 1) —^{a}) D4 चैवं (for वैरं) —^{c}) G1 M गृह्णासि (for गृह्णीषे) —^{d}) S मर्तुकामो यथौषध

26 Ś2 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 K1 3. 4 D1 श्रयं, D2 स्वीय (for स्वय) —^{b}) G1 M काळकूटं —^{c}) Ś1 K1. Ś1 K1–3 D1. 2 4 सुदुर्जयं (for °र्जरम्) —^{d}) Ś1 K1 2 अवाप्नोति, 2 4 D1 अस्य (for तस्य) —For 26^{cd}, G1 M subst K4 D1 °प्नोषि (for °प्नुहि)

863* प्राप्येदानीं फलं तस्य यथा पीत्वा विष तथा ।

— After 26, D5 ins

864* सुकृतस्य सुपृष्टस्य सुजातस्य महामृधे ।

27 Ś2 missing (cf v l 1) B4 om 27^{a}–28^{b} —^{a}) Dc1 यस्त्व, D1 यत्तव्, D6 यत्र, T G3 4 M5 (sup lin as in text) त्वं तु, G2 5 स तु (for यत्तु) —^{b}) D5 K2 लोकान्, G1 M यौधान् (for योधान्) B1 महामृदे, यतमानान्, S घटमानान् (for युध्य°)

अत्र ते वर्णयिष्यामि यथा युद्धमवर्तत ॥ २७
दृष्ट्वा कर्णं तु पुत्रास्ते भीमसेनपराजितम् ।
नामृष्यन्त महेष्वासाः सोदर्याः पञ्च मारिष ॥ २८
दुर्मर्षणो दुःसहश्च दुर्मदो दुर्धरो जयः ।
पाण्डवं चित्रसंनाहास्तं प्रतीपमुपाद्रवन् ॥ २९
ते समन्तान्महाबाहुं परिवार्य वृकोदरम् ।
दिशः शरैः समावृण्वञ्शलभानामिव व्रजैः ॥ ३०
आगच्छतस्तान्सहसा कुमारान्देवरूपिणः ।
प्रतिजग्राह समरे भीमसेनो हसन्निव ॥ ३१
तव दृष्ट्वा तु तनयान्भीमसेनसमीपगान् ।
अभ्यवर्तत राधेयो भीमसेनं महाबलम् ॥ ३२
विसृजन्विशिखान्राजन्स्वर्णपुङ्खाञ्शिलाशितान् ।
तं तु भीमोऽभ्ययात्तूर्णं वार्यमाणः सुतैस्तव ॥ ३३
कुरवस्तु ततः कर्णं परिवार्य समन्ततः ।
अवाकिरन्भीमसेनं शरैः संनतपर्वभिः ॥ ३४
तान्बाणैः पञ्चविंशत्या साश्वान्राजन्नरर्षभान् ।
ससूतान्भीमधनुषो भीमो निन्ये यमक्षयम् ॥ ३५
प्रापतन्स्यन्दनेभ्यस्ते सार्धं सूतैर्गतासवः ।
चित्रपुष्पधरा भग्ना वातेनेव महाद्रुमाः ॥ ३६
तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् । C 7 B 7 K 7

Dn1 D4. 7 8 महाबलान् (for यथाबलम्) — ^{c}) K3 B (B4 om.) Dc1 Dn2 D3 6 S तत्र (for अत्र) K5 B1 3 5 Dc1 Dn2 D3. 5 8 S वर्तयिष्यामि, Dn1 D4 6 कीर्त°, D2 कथ (for वर्णयिष्यामि)

28 Ś2 missing (cf v l 1) B4 om 28^{ab} (cf v l 27) — ^{a}) K4 D1 7 8 तु कर्णं (by transp), G1 M हि कर्णं — ^{b}) K1–4 D1 भीमसेनेन निर्जित — ^{d}) B Dc1 D5 S (except T) भारत (for मारिष)

29 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) K1 दुर्धर्षणो, G3 4 अमर्षणो, G5 अमर्षिणो (for दुर्मर्षणो) Ś1 दु षहश्च, T G2–4 M3–5 दुर्मदश्च, G1 M1. 2 दुर्जयश्च, G6 दुर्मर्षश्च (for दु सहश्च) — ^{b}) B1 Dc1 दुर्दमो, D2 दुर्गमो (for दुर्मदो) K5 दुर्जयो (for दुर्धरो) D7 8 दुर्धरो दुर्मुखो जय , S दु षहो विजयो जय — ^{c}) K4 संनाहं (for सनाहास्) — ^{d}) D5 स (for ते) M3 4 5 (orig as in text, *sup lin*) प्रदीसम् (for प्रतीपम्) A few MSS उपाद्रवत्, G1 M1 2 °भ्रजन् (for द्रवन्)

30 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) B4 समन्य (for समन्तान्) — D4 om 30^{c}–32^{d} — ^{c}) D6 संप्र वृण्वन् (for समा)

31 Ś2 missing (cf v l 1) D4 om 31 (cf. v l 30) — ^{a}) G1 M1 2 सहसापततस्तान्स

32 Ś2 missing (cf v l 1) D4 om. 32 (cf v l 30) — ^{a}) G1 M दृष्ट्वा ते (M3–5 तु) तनयांस्त्वेतान् — ^{b}) B4 Dc1 पुरोगतान् (for समीपगान्) B5 T G2–5 दुर्मर्षण(B5 भीमसेन)पुरोगमान् — ^{c}) G1 3 4 M अभ्य धावत (for वर्तत) — ^{d}) B3 महारथं, T G3 4 यथा बलं, G1 M1 2 महारथ (for °बलम्)

33 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) B Dc1 Dn2 S (except G1 M1 2) तीक्ष्णान्, D3 तूर्णं (for राजन्) — ^{b}) G1 M हेम (for स्वर्ण) K1 5 D1 7 8 शिला सितान् — ^{c}) Ś1 K1–4 D1 महायुद्धे (for ऽभ्ययात्तूर्णं)

34 Ś2 missing (cf v l 1) — ^{a}) T G2–5 कुमा रास् (for कुरवस्) G1 M पुत्रास्तु तव राधेय — ^{b}) B3 वार्यमाणा (for परिवार्य) — ^{c}) D6 अथाकिरन्, G3 4 अवारयन् (for अवाकिरन्) G1 M भीमसेनमपि ध्नंस्ते

35 Ś2 missing up to भीमध (cf. v l 1) — ^{a}) S तान्पञ्चत्रिं(M बानय त्रिं)शता राजन् (M बाणै) — ^{b}) D4 गज (for राजन्) Dn2 नरर्षभ, G1 M1 2 महा रथान्, M3–5 रथर्षभान् (for नर°) — For 35^{ab}, D5 subst

865* भीमसेनस्ततो बाणै पञ्च राजन्सुतांस्तव ।

— ^{c}) G5 lacuna from ससुता up to नि (in 35^{d}) S (G5 lacuna) धन्वा तु (for धनुषो) D7 8 भीम धन्वा भीमबलो — ^{d}) D5 बाणैर्निन्ये, G1 M1 2 प्रैषी द्भीमो (for भीमो निन्ये) After निन्ये, K4 reads 37^{bcd} for the first time, repeating it in its proper place

36 ^{a}) Ś1 K1 अपतन्, K3 D1 4 प्रपतन् (for प्राप°) Ś1 K1–4 D1 5 च (for ते) S ते स्यंदनेभ्य प्रपतन् — ^{d}) G3 4 वातेनैव

37 For the repetition in K4, cf v l 35 G5 lacuna for 37^{c} — ^{c}) K4 (both times) D4 [सा] धिरथं T G2–4 निवार्यातिरथैर्बाणैर् — ^{d}) D3 जघान

संवार्याधिरथिं बाणैर्यज्जघान तवात्मजान् ॥ ३७
स वार्यमाणो भीमेन शितैर्बाणैः समन्ततः ।
सूतपुत्रो महाराज भीमसेनमवैक्षत ॥ ३८
तं भीमसेनः संरम्भात्क्रोधसंरक्तलोचनः ।
विस्फार्य सुमहच्चापं मुहुः कर्णमवैक्षत ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

१११

संजय उवाच ।
तवात्मजांस्तु पतितान्दृष्ट्वा कर्णः प्रतापवान् ।
क्रोधेन महताविष्टो निर्विण्णोऽभूत्स जीवितात् ॥ १
आगस्कृतमिवात्मानं मेने चाधिरथिस्तदा ।
भीमसेनं ततः क्रुद्धः समाद्रवत संभ्रमात् ॥ २
स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा राधेयः प्रहसन्निव ।
पुनर्विव्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ३
अवहासं तु तं पार्थो नामृष्यत वृकोदरः ।
ततो विव्याध राधेयं शतेन नतपर्वणाम् ॥ ४
पुनश्च विशिखैस्तीक्ष्णैर्विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ।

च, G1 M आजघान (for यज्जघान)

38 ^{a}) K2 3 5 B1 3 5 Dn1 D5 7 8 G1 M1. 2 स- (for स) — ^{b}) K4 5 Dn1 D1 5 सितैर् — ^{c}) Dn1 सूतपुत्रा D5 महाबाहुर् (for °राज) — ^{d}) D1 7 8 G5 अवेक्षत

39 K1 om (hapl) 39 — ^{a}) D1 संरब्धा, T G M3-5 संरब्ध, M1 2 संक्रुद्ध (for सरम्भात्) — ^{b}) D6 T G3-5 M3 5 क्रोधात् (for क्रोध) G1 M1 2 रक्तात् (for -सरक्त) — ^{c}) K3 Dn1 D2 4 5 च, D3 6-8 तु (for सु) K1 D7 8 महाचाप S (except G5) विस्फारयन्महच्चाप — ^{d}) D2 G1 M मुहुर् (for कर्णम्)

Colophon om in D1 —*Sub parvan* Ś K4 B2-4 Dc1 Dn1 D1 2 जयद्रथवध —*Adhy name* Ś1 K3 5 B2 4 Dn2 D1 7 8 G1 M1 2 भीमसेनप्रवेश, K1 2 B1 3 5 Dc1 Dn1 भीमप्रवेश, K4 भीमसात्यकीप्रवेश, Dn1 D5 पंचकुमारवधं, D2 भीमसेनपराक्रमे धार्तराष्ट्रवध, D3 6 भीमसेनप्रवेशे दुर्मर्षणादिपंचवध —*Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2-4 132, B2 62; B5 141, Dn1 135; D2 138, G1 M 131, G5 130 —*Śloka no.* Dc1 40, Dn1 39.

111

1 ^{a}) G1 M पुत्रास् (for [आ]त्मजास्) — ^{d}) G1 M निरविग्न (for निर्विण्णोऽभूत्) Ś1 K2 3 D1 2 5 7 8 जीविते, B1 5 D4. 6 जीवितान् (for °तात्)

2 D3 6 om 2 Dc1 reads 2^{ab} on marg — ^{b}) T G2-4 चातिरथिस् Ś1 तत, D4 8 तथा (for तदा) — After 2^{ab}, Dc1 (marg) ins

866* यत्प्रत्यक्षं तव सुता भीमेन निहता रणे ।

— Ś1 om 2^{c}–3^{b} — ^{c}) B Dc1 Dn1 G1 5 M1 2 भीमसेनस्, T G3 4 °वेग, G2 °तेगस् (for °सेन) Ś1 B3 तदा (for तत) Dn2 क्रुद्ध — ^{d}) Dn D2 4 7 8 समारोहत (for °द्रवत) D7 सभ्रमान् K5 D5 G1 M समारोहत्ससंभ्रमात्, B तमाधाव (B1 तमधाव, B4 समाधाव, B5 तमावाह)दसंभ्रमन् (B1 °म, B4 °म, B5 °मात्), Dc1 तमधावदसंभ्रमन्, T G2-5 समारोहद्रग (G4 °हद्रुद) शुभ, M1 3-5 समाह्वयदरिंदम, Bom ed कर्णस्य निशिताञ्शरान् — After 2, Bom ed ins

867* निचखान स संभ्रान्तः पूर्ववैरमनुस्मरन् ।

3 Ś1 om 3^{ab} (of v 1 2) — ^{b}) G1 M राधेयो प्रहसन्भृशं — ^{d}) G1 M1 2 हेम (for स्वर्ण) K4 5 Dc1 D4 7 8 शिलासितै, T G3-5 शिलीमुखै (for शिलाशितै).

4 ^{a}) Dn1 अवहारं; S अपहासं (for अवहासं). T G2-5 कृतं (for तु तं). D1 तान्पार्थो; D4 पार्थेन; D6 ते पार्थो (for तं पार्थो) B Dc1 अविचिन्त्याथ तान्बाणान्; D2 अथ हेला तु तां पार्थो — ^{b}) B Dc1 कर्णेनास्तान् — ^{d}) (for नामृष्यत) — ^{c}) B Dc1 रणे (for ततो) T G3 4 शरेण (for शतेन) K3 B1-4 Dn2 D3 [आ]

धनुश्चिच्छेद भल्लेन सूतपुत्रस्य मारिष ॥ ५
अथान्यद्धनुरादाय कर्णो भारत दुर्मनाः ।
इषुभिश्छादयामास भीमसेनं समन्ततः ॥ ६
तस्य भीमो हयान्हत्वा विनिहत्य च सारथिम् ।
प्रजहास महाहासं कृते प्रतिकृतं पुनः ॥ ७
इषुभिः कार्मुकं चास्य चकर्त पुरुषर्षभः ।
तत्पपात महाराज स्वर्णपृष्ठं महास्वनम् ॥ ८
अवारोहद्रथात्तस्मादथ कर्णो महारथः ।
गदां गृहीत्वा समरे भीमसेनाय चाक्षिपत् ॥ ९
तामापतन्तीं सहसा गदां दृष्ट्वा वृकोदरः ।
शरैरवारयद्राजन्सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ १०
ततो बाणसहस्राणि प्रेषयामास पाण्डवः ।
सूतपुत्रवधाकाङ्क्षी त्वरमाणः पराक्रमी ॥ ११
तानिषूनिषुभिः कर्णो वारयित्वा महामृधे ।
कवचं भीमसेनस्य पातयामास सायकैः ॥ १२
अथैनं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् ।
पश्यतां सर्वभूतानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १३
ततो भीमो महाराज नवभिर्नतपर्वणाम् ।
रणेऽप्रेषयत क्रुद्धः सूतपुत्रस्य मारिष ॥ १४
ते तस्य कवचं भित्त्वा तथा बाहुं च दक्षिणम् । C 7 5310 B 7 134 K 7, 136

नतपर्वणा, B5 Dn1 D4–6 T G1 3 4 M नतपर्वणा

5 ^{a}) T G2–5 तस स, M3–5 ततश्च (for पुनश्च) — ^{b}) B Dc1 विद्ध्वा मर्मसु पंचभि — For 6^{ab}, G1 M1. 2 subst

868* रणे भूयोऽपि राधेय विद्ध्वा पञ्चभिरायसैः ।

— ^{d}) D7 तत्र (for सूत) M3–5 मारुति (for मारिष)

6 B5 reads 6^{bc} on marg — ^{b}) K5 D5 7 8 सं युगे (for दुर्मना) Dn1 D4 कर्णो भारतमाहवे, D2 कर्णो भारसहं दृढं — B5 reads 6^{d} twice — ^{d}) B1–4 5 (both times) Dc1 परंतप (B3 4 प) (for समन्तत)

7 ^{b}) G1 M [अ]पि (for च) K1 मारिष (for सार थिम्) D2 निहत्य च स सारथिं — ^{c}) D8 महासंख्ये (for हास्म) D4 प्रजहा****स — ^{d}) Ś1 K1 2 4 B4 D1 5 T G कृत (for कृते) K1 5 D8 प्रतिकृतिं, K2 4 कृति, K3 B Dc1 कृते D5 °कृतान्, D7 प्र*कृति (for प्रतिकृतं) B4 सति, T G3 4 महत्, G1 2 5 M स्मरन् (for पुन)

8 ^{b}) D5 7 8 पुरुषर्षभ G1 M न्यकृन्तत्तथातरे — ^{c}) Ś2 K1–4 B1 3 D1 2 उत्पपात (for तत्प) — ^{d}) T G2–5 महद्धनु (for महास्वनम्) — For 8^{cd}, G1 M subst

869* पपाताथ महच्चापं हेमपृष्ठं दुरासदम् ।

[G1 M1 2 च (for [अ]थ). G1 M1 2 दुरानमं (for °सदम्)]

9 ^{a}) G1 M अवप्लुत्य (for अवारोहद्) G1 M1 2 तूर्णं (for तस्माद्) — ^{b}) G1 M1. 2 तस्मात्; M3–5 द्रुत (for अथ) D5 महाबल (for °रथ) — ^{d}) D6 वाक्षिपत्, D3 चाक्षिपन् (for °पत्) B2–5 भीमाय प्राहिणोद्रुषा (B4 तदा), G1 M मघवानशनीमिव

10 ^{a}) D6 आपतत B2–4 Dc1 आलक्ष्य (for सहसा) D4 ततोपततीं सहसा — ^{b}) B2–4 Dc1 भीमसेनो महागदा — ^{c}) D2 6 आवारयद्, G1 M1 2 वारितवान् (for अवारयद्)

11 ^{b}) D4 प्रेरयामास (for प्रेष) D5 भारत (for पाण्डव)

12 ^{b}) S महाहवे (for मृधे) — ^{cd}) M3–5 transp भीमसेनस्य and पातयामास Ś2 K3 पाटयामास, K5 G2 वारया (for पातया°)

13 ^{a}) G1 M स (for [ए]न) — ^{b}) Ś2 (marg as in text) K1 2 D1 क्षुद्रकाना, B Dc1 नाराचाना; Dn1 D4 क्षुरप्राणा, S सायकाना (for क्षुद्रकाणां) Ś K1–3 Dn2 D1 3 6 समा(K1 म)र्दयत्, K4 °र्द्रयत्, D2 4 7 T G M1–4 समर्पयत् (for समा) — ^{c}) Ś1 B Dc1 Dn D3 6 सैन्याना (for भूताना) — ^{d}) D7 [अ]भवन्

14 ^{a}) B Dc1 T G2–5 M3–5 महाबाहुर् (for °राज) — ^{b}) Ś2 K2–4 D1 5–8 G3. 4 नवति (for नवभिर्) B4 5 Dc1 Dn1 D2 G1 M पर्वभि; D8 -पर्वणीं (for पर्व णाम्) — ^{c}) Ś K1 D1 [ऽ]प्रेषयत; D3 6 संप्रेषयत् (for ऽप्रेषयत) B Dc1 S प्रेषयामास संक्रुद्ध (B4 [marg] संरब्ध) — ^{d}) G1 M सूतपुत्राय (for °त्रस्य) M3–5 भारत (for मारिष)

15 ^{b}) G1 M भित्त्वा (for तथा) — ^{c}) K1–3 G2

78

अभ्ययुर्धरणीं तीक्ष्णा वल्मीकमिव पन्नगाः ।। १५

राधेयं तु रणे दृष्ट्वा पदातिनमवस्थितम् ।
भीमसेनेन संरब्धं राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ।
त्वरध्वं सर्वतो यत्ता राधेयस्य रथं प्रति ।। १६

ततस्तव सुता राजञ्श्रुत्वा भ्रातुर्वचो द्रुतम् ।
अभ्ययुः पाण्डवं युद्धे विसृजन्तः शिताञ्शरान् ।। १७

चित्रोपचित्रश्चित्राक्षश्चारुचित्रः शरासनः ।
चित्रायुधश्चित्रवर्मा समरे चित्रयोधिनः ।। १८

आगच्छतस्तान्सहसा भीमो राजन्महारथः ।
साश्वसूतध्वजान्यत्तान्पातयामास संयुगे ।
ते हता न्यपतन्भूमौ वातनुन्ना इव द्रुमाः ।। १९

दृष्ट्वा विनिहतान्पुत्रांस्तव राजन्महारथान् ।
अश्रुपूर्णमुखः कर्णः कश्मलं समपद्यत ।। २०

रथमन्यं समास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
अभ्ययात्पाण्डवं युद्धे त्वरमाणः पराक्रमी ।। २१

तावन्योन्यं शरैर्विद्ध्वा स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
व्यभ्राजेतां महाराज पुष्पिताविव किंशुकौ ।। २२

षट्त्रिंशद्भिस्ततो भल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ।

M3–5 अत्यगुर्, B1 3 5 प्रत्ययुर्, B2 4 Dc1 Dn D2 3 6 अभ्ययुर्, D5 अगच्छद् (for अभ्ययुर्) S राजन् (for तीक्ष्णा) — After 15, B Dc1 ins

870* स छाद्यमानो बाणौघैर्भीमसेनधनुश्च्युतैः ।
पुनरेवाभवत्कर्णो भीमसेनात्पराङ्मुखः ।

[(L 1) B1 2 Dc1 सछाद्यमानो, B4 आच्छाद्य° — (L 2) B4 भीमसेन- (for °सेनात्)]

16 B3 reads 16^{abcd} twice — a) G3 4 स (for तु) B1 2 3 (second time) 4 5 Dc1 तं पराङ्मुखमालोक्य — b) B3 (first time) D5 7 8 T G2–5 M3–5 पदातिं (D7 सदासि [sic]) समवस्थितं, D4 पदातिन*वस्थितं, G1 M1 2 पदातिं स महारथ — c) Ś1 D2 भीमसेनं च (for °नेन) D1 सरब्धै, S संसक्त (for संरब्धं) B1 2 3 (second time) 4 5 Dc1 D3 कौंतेयशरसछन्न (D3 °स रब्धं) — d) S भ्रातॄन् (for राजा) B3 (first time) राजन्युधि पराङ्मुख — e) Dn1 D4 8 यत्नाद् (for यत्ता) — f) K5 Dn1 D4 5 7 8 [अ]भि(Dn1 °पि)रक्षणे (for रथं प्रति)

17 b) D2 G1 M1 2 भ्रातृ (for भ्रातुर्) Dc1 D3 [ऽ]द्भुतं (for द्रुतम्) Ś1 श्रुत्वा वाक्यं **दितं, Ś2 K1–4 D1 श्रुत्वा राज्ञोदितं वच, K5 D4 7 8 भ्रातु श्रुत्वा वचो हितं. — c) Dn3 D3 6 सर्वे (for युद्धे). — d) G1 M1 2 विकिरंत (for विसृजन्त) B1 Dc1 शिलीमुखान्; T G3–5 शराञ्शितान् (by transp.) K4 D4, 7, 8 सिताञ्.

18 a) D2 चित्रोपचित्रौ, T चित्रो विचित्रश् (for चित्रोपचित्रश्) K2 Dc1 (marg as in text) चित्राख्यश्, B1 (marg as in text) चित्रागश् (for चित्राक्षश्) — b) D5 चारुचित्र, D7 8 G3–5 चारुश्चित्र, G1 M1 2, 5 चापचित्र, M3 4 चापश्चित्र (for चारुचित्र) D2 सनातन, G1 M शरासनि (for °सन) — c) D4 चित्र युद्धश् — d) G1 M1 2 तत्र सेनाप्रयायिन

19 a) G1 M1 2 सहसापततस्तान्स — b) D1 महा रथान्, T G2–5 M3–5 °मना, G1 M1 2 °बल (for °रथ) — For 19^{ab}, B2–5 Dc1 subst

871* तानापतत एवाशु भीमसेनो महारथः ।
[Dc1 महाबल (for °रथ)]

— c) B5 हत्वा, D4 युक्तान्, D7 8 मत्तान् (for यत्तान्) B1–4 Dc1 एकैकेन शरेणाजौ (B4 °णाशु), D3 G1 M साश्वसूतध्वजरथान् (M3–5 °छत्रान्) — d) B1–4 Dc1 ते सुतान्, S पांडव (for संयुगे) — e) D7 8 चापतन् (for न्यप°) — f) Ś1 B Dc1 वातरुग्णा, Dn1 D3 5 6 °भग्ना, S वायुनुन्ना (for वात°) K4 द्रुमा इव (by transp), G1 M नगा इव

20 b) G2 महामना (for रथान्) — c) T G2–5 अश्रुनेत्र- (for °पूर्ण) G1 M साश्रुनेत्रो भृश कर्ण — d) Ś2 D5 T G2–5 M3–5 प्रत्यपद्यत (for सम°) B2–4 Dc1 क्षत्तु सस्मार तद्वच

21 a) K3 B3 4 Dc1 रथं चान्यं, T G2–5 सोन्य रथं (for रथमन्य) G1 M अथान्य रथमास्थाय

22 a) Dn2 om from विद्ध्वा up to निशितै (in 23^{b}) B2 3 5 Dc1 भित्त्वा (for विद्ध्वा) — b) K4 5 D4, 8 शिलासितै.; D7 शितासितै (for शिलाशितै.), — c) B2 M3–5 व्यराजेतां; Dn1 D1 विभ्रा°; D5, 7, 8 G1 M अभ्रा° (for व्यभ्रा°). B1, 3 4 Dc1 यथा मेघौ; Ś1 महारंगे (for महाराज) — d) T G3 किंशुके Ś1 किंशुकाविव पुष्पितौ, B1 3, 4 Dc1 D1 संस्यूतौ सूर्यरश्मिभि

23 Dn2 om up to निशितै (cf v 1 22) B1 om 23^{ab} Dn1 reads 23 twice — a) D3 6 षड्विंश

व्यधमत्कवचं क्रुद्धः सूतपुत्रस्य पाण्डवः ॥ २३
रक्तचन्दनदिग्धाङ्गौ शरैः कृतमहाव्रणौ ।
शोणिताक्तौ व्यराजेतां कालसूर्याविवोदितौ ॥ २४
तौ शोणितोक्षितैर्गात्रैः शरैश्छिन्नतनुच्छदौ ।
विवर्माणौ व्यराजेतां निर्मुक्ताविव पन्नगौ ॥ २५
व्याघ्राविव नरव्याघ्रौ दंष्ट्राभिरितरेतरम् ।
शरदंष्ट्रा विधुन्वानौ ततक्षतुररिंदमौ ॥ २६
वारणाविव संसक्तौ रङ्गमध्ये विरेजतुः ।
तुदन्तौ विशिखैस्तीक्ष्णैर्मत्तवारणविक्रमौ ॥ २७
प्रच्छादयन्तौ समरे शरजालैः परस्परम् ।
रथाभ्यां नादयन्तौ च दिशः सर्वा विचेरतुः ॥ २८
तौ रथाभ्यां महाराज मण्डलावर्तनादिषु ।
व्यरोचेतां महात्मानौ वृत्रवज्रधराविव ॥ २९
सहस्ताभरणाभ्यां तु भुजाभ्यां विक्षिपन्धनुः ।
व्यरोचत रणे भीमः सविद्युदिव तोयदः ॥ ३०
स चापघोषस्तनितः शरधाराम्बुदो महान् ।

C 7 1
B 7 1
K 7 1

स्मिम् B2 3 Dc1 षट्त्रिंशता ततो बाणैर्, S तत (M5 पुन) षट्त्रिंशता भल्लैर् —b) D1 5 7 8 तेजनै (for ते जसै) B3 5 Dc1 स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः (= 22b) —c) T G2 व्यधमत् G3 भीम (for क्रुद्ध) — After 23, B Dc1 ins

872* सूतपुत्रोऽपि कौन्तेयं शरैः संनतपर्वभिः ।
पञ्चाशता महाबाहुर्विव्याध भरतर्षभ ।

24 B2 Dc1 om 24 —c) Dn1 शोणाक्तौ तु, D3 शोणिताक्षौ (for °ताक्तौ) Ś1 K1-4 Dn1 D3-6 विराजेतां (K4 °ते), D3 व्यरोचेतां (for व्यराजेता) — Ś1 K4 D1 om (hapl) 24d–25c —d) Ś1 K (K4 om) B1 4 5 Dn D3-8 चन्द्रसूर्याव्, D2 सूर्यचन्द्राव् (for कालसूर्याव्) B4 इवापरौ (for इवोदितौ)

25 Ś2 K4 D1 om 25abc (cf v l 24) —a) Ś1 K2 D5 शोणितोक्षितौ —c) B Dc1 Dn1 कर्णभीमौ, S विवृताङ्गौ (for विवर्माणौ) K1-3 D4 5 7 8 विराजेता, D2 व्यरोचेता (for व्यराजेतां) K5 विराजेता विवर्माणौ — After 25, S ins

873* क्रोधाग्नितेजसा दीप्तौ संरम्भाद्रक्तलोचनौ ।
व्यभ्राजेता महाराज विधूमाविव पावकौ ।

26 a) G2 महाराज (for नरव्याघ्रौ) — Dn1 om. —c) Ś1 K1-3 Dn2 D2-5 7 8 S शरदंष्ट्रौ K3 विधुन्वानौ, G1 2 5 M विधू (for विधु) —d) श्रतुर् (sic) (for तत) G1 M शरैर्घोरैः परस्परं r 26cd, B Dc1 subst

874* शरधारासृजौ वीरौ मेघाविव ववर्षतु ।

a) Dn1 संरब्धौ, G3-5 चासक्तौ (for संसक्तौ)) K2 रक्तमध्ये (for रङ्ग) S विचेरतु. (for विरे) —c) G1 M2 सुदन्तौ; M3-5 तु° (for तु°) ; Dn D1 3 5-8 T G1-5 तूर्णं (for तीक्ष्णैर्) —d) K4 द्विरद (for वारण) G1 M1 (sup lin, orig as in text) 2-5 तूर्णरूपौ जयैषिणौ

28 a) K2 परमे (for समरे) —b) D6 7 T G2-5 समतत (for परस्परम्) —d) Dn1 विरेजतु (for विचेरतु)

29 Ś2 om 29ab —c) Ś2 K1 2 D4 6 G3 4 व्यरोचत्तां (for °चेता) Ś2 K2 Dn1 महाराज (for °त्मानौ) —d) D6 7 यत्र (for वृत्र) — For 27–29, B Dc1 subst.

875* वारणाविव चान्योन्यं विषाणाभ्यामरिंदमौ ।
निर्भिन्दन्तौ स्वगात्राणि सायकैश्चारु रेजतु ।
नादयन्तौ प्रवल्गन्तौ विक्रीडन्तौ परस्परम् ।
मण्डलानि विकुर्वाणौ रथाभ्यां रथसत्तमौ ।
वृषभाविव नर्दन्तौ बलिनौ वासितान्तरे । [5]
सिंहाविव पराक्रान्तौ नरसिंहौ महाबलौ ।
परस्पर वीक्षमाणौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
युयुधाते महावीर्यौ शक्रवैरोचनी यथा ।

[(L 2) B1. 3 विभिदतौ (for निर्भिन्दन्तौ) B2 3 Dc1 स्म (for स्व) Dc1 चाव (for चारु) —(L 3) Dc1 नर्दयतौ (for नाद) Dc1 प्रवर्षतौ, Bom ed प्रहर्षतौ (for प्रवल्गन्तौ) B4 विक्रीडतौ]

30 a) K3-5 Dn D3 4 7 8 M3 सहस्राभ (M3 °स्राव) रणाभ्यां तु, B Dc1 ततो भीमो महाबाहुर् —b) Ś K1-4 Dn2 D1, 2, 6 7 व्याक्षिपद् (K3 4 D3 7 °न्), K5 D5 चाक्षिपन्, B Dc1 विक्षिपद्, Dn1 D4 5 चाक्षिपद् (for विक्षिपन्) —c) B Dc1 व्यराजत रणे राजन्

31 a) B (except B4) नेमि (for चाप) —b) K5 शरधारांबुजो, D1 °रोंबुदो B (except B4) Dc1 चापविद्युच्छरांशुभिः; S शरधारामहाम्बुदः —c) Ś K1-3

.10 6 35 6 37 भीममेघो महाराज कर्णपर्वतमभ्ययात् ॥ ३१
ततः शरसहस्रेण धनुर्मुक्तेन भारत ।
पाण्डवो व्यकिरत्कर्णं घनोऽद्रिमिव वृष्टिभिः ॥ ३२
तत्रावैक्षन्त पुत्रास्ते भीमसेनस्य विक्रमम् ।
सुपुङ्खैः कङ्कवासोभिर्यत्कर्णं छादयच्छरैः ॥ ३३
स नन्दयन्रणे पार्थं केशवं च यशस्विनम् ।
सात्यकिं चक्ररक्षौ च भीमः कर्णमयोधयत् ॥ ३४
विक्रमं भुजयोर्वीर्यं धैर्यं च विदितात्मनः ।
पुत्रास्तव महाराज ददृशुः पाण्डवस्य ह ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

११२

संजय उवाच ।
भीमसेनस्य राधेयः श्रुत्वा ज्यातलनिस्वनम् ।
नामृष्यत यथा मत्तो गजः प्रतिगजस्वनम् ॥ १
अपक्रम्य स भीमस्य मुहूर्तं शरगोचरात् ।

भीमसेनो, K_5 Dn_1 $D_{4\,5\,7\,8}$ महाघोषो, Dn_2 भीमघोष, S भीममेघ (G_5 °व) (for भीममेघो) B (except B_4) Dc_1 भीमसेनमहामेघ — [d]) $Ś_1$ Dn_2 $D_{5\,6}$ अभ्यगात्, B (except B_4) Dc_1 आवृणोत् (for अभ्ययात्) S कर्णमेघोभ्य(G_5 °मेवाभ्य)याद्युधि

32 [b]) $B_{2\,3}$ Dc_1 सम्यगस्तेन भारत, S सुप्रयुक्तेन भा° — [c]) $B_{1\,3\,4}$ [ऽ]वाकिरत् (for व्यकि°) K_4 पाडवो व्यधिरत्कर्णों (sic) — [d]) B Dc_1 भीमो भीमपराक्रम — For 32[cd], S subst.

876* भीममाच्छादयत्तूर्णं यथाद्रिं तोयदोऽम्बुना ।

33 [a]) G_1 $M_{1\,2}$ तत (for तत्र) $Ś_2$ $D_{6\,8}$ [अ]वेक्षंत, G_{1-4} M प्रेक्षंत; G_5 हैक्षंत (for [अ]वैक्षन्त) B Dc_1 तत्रापश्यंस्तव सुता — [c]) $Ś_1$ K_{1-4} $D_{1\,4\,7\,8}$ सपुंखै $B_{3\,4}$ Dc_1 सुवर्णपुंखैरिषुभि — [d]) $Ś_1$ सोकिरत, $Ś_2$ K_2 Dn_1 $D_{1\,8}$ छादयन् (for छादयत्) $B_{2\,3}$ Dc_1 $D_{5\,6}$ $G_{1,3\,4}$ M कर्णं प्रा(D_6 $G_{3\,4}$ प्र-, G_1 M आ)च्छादय च्छरै° (B_2 [marg] °च्छितै), B_4 D_7 T $G_{2\,5}$ कर्णं प्रच्छादयच्छरै° (G_5 °जवै)

34 [a]) B_4 नदयद् — [b]) D_2 महाद्युतिं (for यशस्विनम्) — [c]) D_2 तु (for च) — [d]) B_{2-4} Dc_1 अवारयत् (for अयोध°)

35 [b]) S ददृशुर् (for धैर्यं च) B (except B_1) Dc_1 सुमहात्मन (for विदिता°) — [d]) D_2 तु (for ह) B_{2-4} Dc_1 दृष्ट्वा विमनसोभवन् (Dc_1 °वत्), S भीमसेन (G_5 om न)स्य संयुगे

Colophon — *Sub-parvan* $Ś_1$ K_{1-4} $B_{3,4}$ Dc_1 Dn_1 $D_{1-3\,6-8}$ जयद्रथवध — *Adhy name* $Ś_1$ $K_{3\,4}$ Dn_1 D_1 भीमसेनप्रवेश, $Ś_2$ $K_{1\,2}$ B_4 D_3 भीमप्रवेश°, K_5 भीमसेनप्रवेशे पुन कर्णपराजय, $B_{1\,3,5}$ Dc_1 भीमप्रवेशे कर्णपराजय, B_2 $D_{4\,7\,8}$ भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजय°, Dn_1 धृतराष्ट्रसप्तपुत्रवध, D_2 भीमप्रवेशे कुमारवध, D_5 सप्तकुमारवध, D_6 भीमसेनप्रवेशे भीमसेनयुद्धमागत्य — *Adhy no* (figures, words or both) B_1 T G_{2-4} 133, B_2 134, B_5 142, Dn_1 136, D_2 139, G_1 M 132, G_5 130 (?)

112

1 Dc_1 om 1[abc] with preceding ref. — [b]) G_{2-5} ज्ञात्वा (for श्रुत्वा) $Ś_1$ $K_{1-3\,5}$ $D_{1\,4\,7\,8}$ G_3 -नि स्वन — [c]) G_1 $M_{1\,2}$ तथा (for यथा) — [d]) K D_5 गज प्रतिगजं यथा

2 [a]) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 G_1 M च (for स) B Dc_1 सोपक्रम्य मुहूर्तं तु — [b]) D_1 मुहूर्त (for °र्तं) $Ś_1$ K_2 **रान्, K_1 -शक्तिमान्; K_4 D_1 -ताडितान् (for -गोचरात्) $Ś_2$ मुहूर्तं श*शोत्करान्, B Dc_1 भीमसेनस्य ($B_{1,3}$ Dc_1 °स्य रथ) गोचरात्, Dn_2 मुहूर्तंशरणेचरात् (sic) — G_5 lacuna for 2[c] — [c]) D_2 चाधिरथ, D_3 °रथिं, T G_{2-4} चाविरथिर् (for चाधि°) G_1 M दृष्ट्वा चाधिरथि पुत्रान् — [d]) $Ś_2$ K_1 D_1 च तान् (for -द्युतान्) K_1 D_5 शरान्; G_1 M तव (for सुतान्) — For 2[cd], B Dc_1 D_2 subst.

तव चाधिरथिर्दृष्ट्वा स्यन्दनेभ्यश्च्युतान्सुतान् ॥ २
भीमसेनेन निहतान्विमना दुःखितोऽभवत् ।
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च पुनः पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३
स ताम्रनयनः क्रोधाच्छ्वसन्निव महोरगः ।
बभौ कर्णः शरानस्यन्रश्मिवानिव भास्करः ॥ ४
रश्मिजालैरिवार्कस्य विततैर्भरतर्षभ ।
कर्णचापच्युतैर्बाणैः प्राच्छाद्यत वृकोदरः ॥ ५
कर्णचापच्युताश्चित्राः शरा बर्हिणवाससः ।
विविशुः सर्वतः पार्थं वासायेवाण्डजा द्रुमम् ॥ ६
कर्णचापच्युता बाणाः संपतन्तस्ततस्ततः ।
रुक्मपुङ्खा व्यराजन्त हंसाः श्रेणीकृता इव ॥ ७
चापध्वजोपस्करेभ्यश्छत्रादीषामुखाद्युगात् ।
प्रभवन्तो व्यदृश्यन्त राजन्नाधिरथेः शराः ॥ ८
खं पूरयन्महावेगान्खगमान्खगवाससः ।
सुवर्णविकृतांश्चित्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ॥ ९
तमन्तकमिवायस्तमापतन्तं वृकोदरः ।
त्यक्त्वा प्राणानभिक्रुध्य विव्याध नवभिः शरैः ॥ १०
तस्य वेगमसंसह्यं दृष्ट्वा कर्णस्य पाण्डवः ।
महतश्च शरौघांस्तान्नैवाव्यथत वीर्यवान् ॥ ११
ततो विधम्याधिरथेः शरजालानि पाण्डवः । B 7 | C 7 | K 7 |

877* पुत्रांस्तव ददर्शाथ भीमसेनेन पातितान् ।

3 a) B Do1 D3 तानवेक्ष्य (B1 तांस्तु दृष्ट्वा, B6 D3 तांश्च दृष्ट्वा) नरश्रेष्ठ (D2 महाराज) — b) B Do1 सदा, D2 वृष (for ऽभवत्) G1 M संग्रामे नातिहृष्टवत् — c) K4 5 B Dn1 D2 5 6 G2 5 निश्वसन् — d) D3 S कर्णं (for पुन) D5 अभ्यगात् (for °यात्)

4 a) D5 आताम्र (for स ताम्र) K5 कोपात् (for क्रोधात्) — c) K4 om नस्य — d) T2 damaged. B1, 2 T1 G1 3-5 M रश्मिमान् B3-5 Do1 रश्मीनिव दिवाकर

5 a) B3-5 Do1 किरणैरिव सूर्यस्य — D2 om 5cd, D4 reads the same twice — c) G1 M भीम (for कर्ण) — d) Ś1 K1-3 D4 (first time) 5 6 G2 3. 5 प्रच्छाद्यत, D4 (second time) प्राभाद्यत (sic), G1 M प्रा(M1 2 प्र)च्छादयत (for प्राच्छाद्यत)

6 a) Ś2 B2-5 Do1 ते कर्णचापप्रभवा — b) Dn1 D4 8 बर्हण — c) K5 Dn1 D2 4 7 8 शतशा (for सर्वत) — d) D5 वासार्थं च (for वासायेव) G5 M1 2 [पु]व (for [द्रु]व) D2 4 7 8 वासार्थं पांडवद्रुम

7 a) Ś1 om बाणा — b) D3 कंकबर्हिणवासस — c) D2 व्यरोचत; G1 M प्रकाशंत (M3 5 °ते) (for व्यराजन्त) — d) D5 G2 श्रेणीगता (for °कृता)

8 Ś K1-4 D1 om 8ab — a) S चापध्वजाद(G1 M1 2 च्युताप)स्करेभ्यश्च — b) D7 om. from स्वाद्युगात् up to सुवर्णवि (in 9c) B1, 2 4 ईशामुखाद् D3 छत्रादिभ्य समुत्थित, D5 6 छत्रादीषामुखाद्य(D6 °खाद्य)जात्, D4 °दीषासमुद्युगात्; S चक्रादीषाद्युगादपि(G5 °दिव) — c) K5 निपततो, D2 प्रपतंतो (for प्रभवन्तो) K5 व्यराजत, T [s]प्यदृश्यत, G1 M स दृश्यते (for व्यदृश्यन्त) — d) T G2-4 नातिरथे, G5 अति (for नाधि°)

9 D7 om up to सुवर्णवि (of v l 8) — a) Ś1 K4 D2 8 वेगात्, Ś2 K1 3 Dn2 D1 3 5 6 वेगा, K2 वेग (for वेगान्) S खं पूरयंत खचरा (G1 M खगमा) — b) Ś2 K1 3 4 Dn2 D3 5 6 T G2-5 खगमा, Dn1 खगस्थान्, G1 M खेचरा (for खगमान्) B1 (marg, orig as in text) Do1 गार्ध्र, B2-5 गृध्र (for खग) — c) K4 विकृताश्च S सुवर्णविकृताश्चित्राश्च — d) S चेरुराति(G5 °धि)रथे° शरा

10 a) Ś1 K1 2 4 B Do1 T G2-5 इवायांतम्, Ś2 इवाज्ञातम्, D2 M3 4 इवायत्तम् (for यस्तम्) — b) B5 T2 G1 5 M वृकोदर — c) K1 बाणान् (for प्रा°) Ś2 अभिक्रुद्ध, B Do1 Dn1 D5 S अतिक्रम्य, D3 अभिक्रुद्धो, D4 अभिक्रुश्य, D6 अतिक्रुद्धो, D7 8 आभिक्रुध्य (for °क्रुध्य) K4 त्यक्त्वासनानिभिक्रुद्ध (sic) — d) Dn2 om (hapl) from नवभि° up to नैवाव्य (in 11d) K5 B Do1 Dn1 D3 4 5 7 8 T G2-5 निशितै, G1 M दशाभि° (for नवभि)

11 Dn2 om up to नैवाव्य (of v l 10) — a) T2 damaged K5 अथासह्यं; B Do1 Dn1 D3 5 6 T1 G2-5 असह्यं च (B Do1 D5 स, T1 G2-5 तु), G1 M असंचार्यं (for असंसह्यं) — Ś K1-4 D1, 5 om. (hapl) 11c-12b — c) S अविचिंत्य (for महतश्च) — d) B1 4 पांडव (for वीर्यवान्)

10 · 36 · 37 भीममेघो महाराज कर्णपर्वतमभ्ययात् ॥ ३१
ततः शरसहस्रेण धनुर्मुक्तेन भारत ।
पाण्डवो व्यकिरत्कर्णं घनोऽद्रिमिव वृष्टिभिः ॥ ३२
तत्रावैक्षन्त पुत्रास्ते भीमसेनस्य विक्रमम् ।
सुपुङ्खैः कङ्कवासोभिर्यत्कर्णं छादयच्छरैः ॥ ३३
स नन्दयत्रणे पार्थं केशवं च यशस्विनम् ।
सात्यकिं चक्ररक्षौ च भीमः कर्णमयोधयत् ॥ ३४
विक्रमं भुजयोर्वीर्यं धैर्यं च विदितात्मनः ।
पुत्रास्तव महाराज ददृशुः पाण्डवस्य ह ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

११२

संजय उवाच ।
भीमसेनस्य राधेयः श्रुत्वा ज्यातलनिस्वनम् ।
नामृष्यत यथा मत्तो गजः प्रतिगजस्वनम् ॥ १
अपक्रम्य स भीमस्य मुहूर्तं शरगोचरात् ।

भीमसेनो, K_5 Dn_1 $D_{3\,4\,5\,7\,8}$ महाघोषो, Dn_2 भीमघोष, S भीममेघ (G_5 °व) (for भीममेघो) B (except B_4) D_{c1} भीमसेनमहामेघ — ^{d}) $Ś_2$ Dn_2 $D_{5\,6}$ अभ्यगात्, B (except B_4) D_{c1} आवृणोत् (for अभ्ययात्) S कर्णमेघोभ्य(G_5 °मेवाभ्य)याद्युधि

32 ^{b}) $B_{2\,3}$ D_{c1} सम्यगस्तेन भारत, S सुप्रयुक्तेन भा° — ^{c}) $B_{1\,3\,4}$ [ऽ]वाकिरत् (for व्यकि°) K_4 पाडवो व्यधिरत्कर्णे (sic) — ^{d}) B D_{c1} भीमो भीमपराक्रम — For 32^{cd}, S subst

876* भीममाच्छादयत्तूर्णं यथाद्रिं तोयदोऽम्बुना ।

33 ^{a}) G_1 $M_{1.2}$ तत (for तत्र) $Ś_2$ $D_{6\,8}$ [अ]वेक्षत, G_{1-4} M प्रेक्षत; G_5 हैक्षंत (for [अ]वैक्षन्त) B D_{c1} तत्रापश्यंस्तव सुता — ^{c}) $Ś_1$ K_{1-4} $D_{1\,4\,7\,8}$ सपुंखै $B_{3\,4}$ D_{c1} सुवर्णपुखैरिषुभि — ^{d}) $Ś_1$ सोकिरत्, $Ś_2$ K_2 Dn_1 $D_{1\,8}$ छादयन् (for छादयत्) $B_{2\,3}$ D_{c1} $D_{3\,6}$ $G_{1\,3\,4}$ M कर्णं प्रा(D_6 $G_{3\,4}$ प्र-, G_1 M आ)च्छादय च्छरै° (B_2 [marg] °च्छितै), B_4 D_7 T $G_{2\,5}$ कर्णं प्रच्छादयञ्शरै° (G_5 °जवै)

34 ^{a}) B_4 नदयद् — ^{b}) D_2 महाद्युतिं (for यशस्विनम्) — ^{c}) D_2 तु (for च) — ^{d}) B_{2-4} D_{c1} अवारयत् (for अयोध°)

35 ^{b}) S ददृशुर् (for धैर्यं च) B (except B_1) D_{c1} सुमहात्मन (for विदिता°) — ^{d}) D_2 तु (for ह) B_{2-4} D_{c1} दृष्ट्वा विमनसोभवन् (D_{c1} °वत्), S भीमसेन (G_5 om न)स्य संयुगे

Colophon — *Sub parvan* $Ś_1$ K_{1-4} $B_{3.4}$ D_{c1} Dn_1 $D_{1-3\,6-8}$ जयद्रथवध — *Adhy name* $Ś_1$ $K_{3\,4}$ Dn_1 D_1 भीमसेनप्रवेश, $Ś_2$ $K_{1\,2}$ B_4 D_3 भीमप्रवेश, K_5 भीमसेनप्रवेशे पुन कर्णपराजय, $B_{1\,3\,5}$ D_{c1} भीमप्रवेशे कर्णपराजय, B_2 $D_{4\,7\,8}$ भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजय; Dn_1 धृतराष्ट्रसप्तपुत्रवधं, D_2 भीमप्रवेशो कुमारवध, D_5 सप्तकुमारवध, D_6 भीमसेनप्रवेशे भीमसेनयुद्धप्रागल्भ्यं — *Adhy no* (figures, words or both) B_1 T G_{2-4} 133, B_2 134, B_5 142, Dn_1 136, D_2 139, G_1 M 132, G_5 130 (?)

112

1 D_{c1} om 1^{abc} with preceding ref — ^{b}) T G_{2-5} ज्ञात्वा (for श्रुत्वा) $Ś_1$ $K_{1-3\,5}$ $D_{1\,4\,7\,8}$ $G_{3\,4}$ — ^{d}) K_4 -नि स्वन — ^{c}) G_1 $M_{1\,2}$ तथा (for यथा) D_5 गज प्रतिगज यथा

2 ^{a}) $Ś_2$ K_{1-3} D_1 G_1 M च (for स) B D_{c1} $Ś_1$ सोपक्रम्य मुहूर्तं तु — ^{b}) D_1 मुहूर्तं (for °तं) $Ś_1$ K_4 D_1 -ताडितान् (for K_2 **रान्, K_1 -शक्तिमान्; K_4 D_1 -ताडितान् (for गोचरात्) $Ś_2$ मुहूर्तं श*शोत्करान, B D_{c1} भीमसेनस्य ($B_{1\,3}$ D_{c1} °स्य रथ) गोचरात्, Dn_1 मुहूर्तंशरणेचरात् (sic) — G_3 lacuna for 2^c — ^{c}) D_1 चाधिरथ, G_1 M D_6 °रथिं, T G_{2-4} चातिरथिर् (for चाधि°) — ^{d}) $Ś_2$ K_1 D_1 च तान् (for दृष्ट्वा चाधिरथि पुत्रान्) K_1 D_6 शरान्; G_1 M तव (for सुतान्). च्युतान्) — For 2^{cd}, B D_{c1} D_2 subst.

तत्र चाधिरथिर्दृष्ट्वा स्यन्दनेभ्यश्च्युतान्सुतान् ॥ २
भीमसेनेन निहतान्विमना दुःखितोऽभवत् ।
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च पुनः पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३
स ताम्रनयनः क्रोधाच्छ्वसन्निव महोरगः ।
बभौ कर्णः शरानस्यन्रश्मिवानिव भास्करः ॥ ४
रश्मिजालैरिवार्कस्य विततैर्भरतर्षभ ।
कर्णचापच्युतैर्बाणैः प्राच्छाद्यत वृकोदरः ॥ ५
कर्णचापच्युताश्चित्राः शरा बर्हिणवाससः ।
विविशुः सर्वतः पार्थं वासायेवाण्डजा द्रुमम् ॥ ६
कर्णचापच्युता बाणाः संपतन्तस्ततस्ततः ।
रुक्मपुङ्खा व्यराजन्त हंसाः श्रेणीकृता इव ॥ ७
चापध्वजोपस्करेभ्यश्छत्रादीषामुखाद्युगात् ।
प्रभवन्तो व्यदृश्यन्त राजन्नाधिरथेः शराः ॥ ८
खं पूरयन्महावेगान्खगमान्खगवाससः ।
सुवर्णविकृतांश्चित्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ॥ ९
तमन्तकमिवायस्तमापतन्तं वृकोदरः ।
त्यक्त्वा प्राणानभिक्रुध्य विव्याध नवभिः शरैः ॥ १०
तस्य वेगमसंसह्यं दृष्ट्वा कर्णस्य पाण्डवः ।
महतश्च शरौघांस्तान्नैवाव्यथत वीर्यवान् ॥ ११
ततो विधम्याधिरथेः शरजालानि पाण्डवः । B 7 56 C 7 1. K 7 1

877* पुत्रांस्तत्र ददर्शाथ भीमसेनेन पातितान् ।

3 a) B Dc1 D2 तानवेक्ष्य (B1 तांस्तु दृष्ट्वा, B6 D2 तांश्च दृष्ट्वा) नरश्रेष्ठ (D2 महाराज) — b) B Dc1 सदा ; D2 नृप (for ऽभवत्) G1 M संग्रामे नातिहृष्ट वत् — c) K4 5 B Dn1 D2 5 6 G2 5 निश्वसन् — d) D2 S कर्ण (for पुन) D5 अभ्यगात् (for यात्)

4 a) D6 आताम्र (for स ताम्र) K5 कोपात् (for क्रोधात्) — c) K4 om तस्य — d) T2 damaged. B1, 2 T1 G1 3-5 M रश्मिमान् B3-6 Dc1 रश्मीनिव दिवाकर

5 a) B3-5 Dc1 किरणैरिव सूर्यस्य — D2 om 5cd, D4 reads the same twice — c) G1 M भीम (for कर्ण) — d) Ś2 K1-3 D4 (first time) 5 6 G2 3 5 प्रच्छाद्यत, D4 (second time) प्रासाद्यत (sic), G1 M प्रा(M1, 2 प्र)च्छादयत (for प्राच्छाद्यत)

6 a) Ś2 B2-5 Dc1 ते कर्णचापप्रभवा — b) Dn1 D4 8 बर्हण — c) K5 Dn1 D2 4 7 8 शतशः (for सर्वत) — d) D5 वासार्थं च (for वासायेव) G5 M1 2 [ए]व (for [इ]व) D2 4 7 8 वासार्थं पांडवद्रुमं

7 a) Ś2 om बाणा — b) D2 कंकबर्हिणवासस — c) D2 व्यरोचंत, G1 M प्रकाशंत (M3 5 °ते) (for व्यराजन्त) — d) D5 G2 श्रेणीगता (for कृता)

8 Ś K1-4 D1 om 8ab — a) S चापध्वजाव(G1 M1, 2 °च्युताप)स्करेभ्यश्च — b) D1 om from साग्रु गात् up to सुवर्णवि (in 9c) B1, 2 4 ईषामुखाद् D2 छत्रादिभ्य समुत्थित, D2 6 छत्रादीषामुखाच्च(D6 °खाद्यु)- गात् ; D4 °दीषासमुद्युगात्, S चक्रादीषायुगादपि(G5 °दिव) — c) K6 निपतंतो, D2 प्रपतंतो (for प्रभ वन्तो) K5 व्यराजत, T [ऽ]प्यदृश्यंत, G1 M स दृश्यते (for व्यदृश्यन्त) — d) T G2-4 नातिरथे, G5 अति (for नाधि)

9 D7 om up to सुवर्णवि (of v l 8) — a) Ś1 K4 D2 8 वेगात्, Ś2 K1 3 Dn2 D1 3 5 6 वेगा, K2 वेग (for वेगान्) S खं पूरयंत खचरा (G1 M खगमा) — b) Ś2 K1 3 4 Dn2 D3 5 6 T G2-5 खगमा ; Dn1 खगस्थान्, G1 M खेचरा (for खगमान्) B1 (marg , orig as in text) Dc1 गार्ध्र, B2-5 गृध्र (for खग) — c) K4 विकृताश्च S सुवर्णविकृता श्चित्राश्च — d) S चेरुराति(G5 °धि)रथे शरा

10 a) Ś1 K1 2 4 B Dc1 T G2-5 इवायांतम्, Ś2 इवाशांतम्, D3 M3 4 इवायत्तम् (for यस्तम्) — b) B5 T2 G1 5 M वृकोदरं — c) K1 बाणान् (for प्रा) Ś2 अभिद्रुत्य, B Dc1 Dn1 D5 S अतिक्रम्य, D3 अभि क्रुद्धो, D4 अभिक्रुश्य, D6 अतिक्रुद्धो, D7 8 आभिक्रुध्य (for क्रुध्य) K4 त्यक्त्वासनानिभिक्रुद्ध (sic) — d) Dn2 om. (hapl) from नवभि up to नैवाव्य (in 11d) K5 B Dc1 Dn1 D2 4 5 7 8 T G2-5 निशितै ; G1 M दशभि (for नवभि)

11 Dn2 om up to नैवाव्य (of v l 10) — a) T2 damaged K5 अथासह्य, B Dc1 Dn1 D3, 5 6 T1 G3-5 असह्यं च (B Dc1 D5 स, T1 G3-5 तु); G1 M असंवार्य (for असंसह्यं) — Ś K1-4 D1, 5 om (hapl) 11c-12b — c) S अविचिंत्य (for महतश्च) — d) B1 4 पांडव (for वीर्यवान्)

विव्याध कर्णं विंशत्या पुनरन्यैः शितैः शरैः ॥ १२
यथैव हि शरैः पार्थः सूतपुत्रेण छादितः ।
तथैव कर्णं समरे छादयामास पाण्डवः ॥ १३
दृष्ट्वा तु भीमसेनस्य विक्रमं युधि भारत ।
अभ्यनन्दंस्त्वदीयाश्च संप्रहृष्टाश्च चारणाः ॥ १४
भूरिश्रवाः कृपो द्रौणिर्मद्रराजो जयद्रथः ।
उत्तमौजा युधामन्युः सात्यकिः केशवार्जुनौ ॥ १५
कुरुपाण्डवानां प्रवरा दश राजन्महारथाः ।
साधु साध्विति वेगेन सिंहनादमथानदन् ॥ १६
तस्मिंस्तु तुमुले शब्दे प्रवृत्ते लोमहर्षणे ।
अभ्यभाषत पुत्रांस्ते राजन्दुर्योधनस्त्वरन् ॥ १७
राज्ञश्च राजपुत्रांश्च सोदर्यांश्च विशेषतः ।
कर्णं गच्छत भद्रं वः परीप्सन्तो वृकोदरात् ॥ १८
पुरा निघ्नन्ति राधेयं भीमचापच्युताः शराः ।
ते यतध्वं महेष्वासाः सूतपुत्रस्य रक्षणे ॥ १९
दुर्योधनसमादिष्टाः सोदर्याः सप्त मारिष ।
भीमसेनमभिद्रुत्य संरब्धाः पर्यवारयन् ॥ २०
ते समासाद्य कौन्तेयमावृण्वञ्शरवृष्टिभिः ।
पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकाः ॥ २१
तेऽपीडयन्भीमसेनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः ।

---

12 Ś K_{1-4} $B_{1.4}$ $D_{1\ 5}$ om 12^{ab} (for Ś K_{1-4} $D_{1\ 5}$, cf v l 11) — ^{a}) D_2 विनाश्य, D_8 विधूय, $D_{4\ 7\ 8}$ विहस्य, S विद्ध्वा(M_6 °ध्व)स्य (for विधम्य) T G_{2-4} [अ]तिरथे (for [आ]धि°) — ^{b}) D_{c1} -तालानि (for -जालानि) — ^{d}) D_2 सूतम् (for पुनर्) S भीम- (for अन्यै) K_5 B D_{c1} D_{n1} $D_{2\ 5\ 7}$ S शिलाशितै , $D_{4\ 8}$ शिलासितै (for शितै· शरै·)

13 T_2 is partly damaged — ^{a}) $M_{1\ 2}$ तथैव (for य°) S च (for हि) B स कर्णेन (for शरै· पार्थ) — ^{b}) B पार्थं प्रच्छादित· शरै — ^{c}) $Ś_1$ D_n $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ स रणे (for समरे) B D_{c1} $D_{2\ 3\ 6}$ S (T_2 damaged) तथैव समरे (B स रणे, D_{c1} D_6 स रणे, D_2 स रथे, D_3 हि रणे, G_1 M च रणे) कर्णं

14 ^{a}) D_2 त दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा तु) — ^{b}) B_1 जीवितं (for भारत) — ^{c}) D_5 नाभ्यनदस् K_1 त्वदीयश्. T G_2 त्वदीयांश्(for °याश्च) G_1 M तु (for च) — ^{d}) K_1 संप्रहृष्टश् $Ś_1$ K_{2-4} D_1 दारुणा , K_1 दारुण , D_2 वैरिण (for चारणा) G_1 M युध्यमानं वृकोदरं

15 ^{a}) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ कृतवर्मा (for भूरिश्रवा) K_1 D_{n2} द्रोणो (for द्रौणिर्) $Ś_2$ कृपो द्रौणिर्मद्रराज — ^{b}) $Ś_2$ उत्तमौजा (for मद्रराजो) D_1 युधिष्ठिर (for जयद्रथ) — ^{c}) $Ś_2$ भूरिश्रवा (for उत्तमौजा) — ^{d}) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ सत्यक (for सात्यकि)

16 T_2 damaged — ^{a}) Hypermetric B D_{c1} D_{n2} $D_{2-4\ 6}$ कुरुपाण्डव-, D_5 °पाण्डूना (for °पाण्डवाना) K_5 $D_{1\ 8}$ प्रवरा कुरुपाण्डूना; D_{n1} प्रवरा कुरूणां पांडूनां (hypermetric), S (T_2 damaged) कुरुपाण्डवपक्षस्था — ^{c}) T_1 $G_{3\ 4}$ साधुधा पतिवेगेन — ^{d}) K_4 समादमन् (for अथानदन्)

17 D_8 om 17 — ^{a}) B D_{c1} S समुत्थिते, D_{n1} तु तुमले $Ś_1$ K_5 D_{n1} $D_{4\ 5\ 7}$ युद्धे (for शब्दे) K_4 तस्मिंस्तुमुलशब्देन — ^{b}) B D_{c1} S तुमुले (for प्रवृत्ते) Some MSS रोम (for लोम) — ^{c}) B_1 अभ्यधावत (for °भाषत) B D (except D_1) T G $M_{3\ 4}$ पुत्रस् (for पुत्रांस्) — ^{d}) $Ś_1$ K (except K_5) D (except D_{c1}) $G_{3\ 5}$ M_4 राजा (for राजन्) S तदा (for त्वरन्)

18 Before 18, G_1 $M_{1.2\ 5}$ ins दुर्योधन — ^{a}) D_5 राजन् (for राज्ञश्च) K_5 B D_{c1} D_{n2} $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ स, D_{n1} $D_{4.8}$ तान् (for the first च) S राजानो राजपुत्राश्च — ^{b}) $Ś_1$ K D_{n1} $D_{3\ 6-8}$ सोदरांश्, S सोदर्याश् (for सोदर्यांश्) B_1 तु (for च) — ^{c}) S रक्षत (for गच्छत) T $G_{3\ 4}$ न (for व) — ^{d}) B_4 संव[र]क्षध्वं; G_1 $M_{1\ 2}$ परीप्संत, M_5 परीप्सत (for परीप्सन्तो) K_3 $D_{4\ 7\ 8}$ S वृकोदर (for °दरात्)

19 T_2 damaged — ^{a}) $M_{3\ 4}$ पुनराप्नति राधेय — ^{c}) D_3 प्रयातध्वं, M_5 ते त्वरध्वं (for ते यतध्वं) — ^{d}) G_1 $M_{1.2\ 5}$ गोपने (for रक्षणे)

20 Before 20, T G_{1-4} $M_{1\ 2\ 5}$ ins. सजय — ^{b}) G_1 M भ्रातर (for सोदर्या) B_{2-4} D_{c1} भारत (for मारिष) — ^{c}) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ समावृत्य (for अभिद्रुत्य) — ^{d}) K_2 सक्रुद्ध-, G_1 M समतात् (for संरब्धा) D_{n3} समवारयन् (for पर्य°)

21 T_2 partly damaged — ^{b}) $Ś_2$ अवृण्वन्, D_3 अवर्षंद्, G_1 $M_{1-3\ 5}$ (orig as in text, sup lin) छादयन् (for आवृण्वन्) — ^{c}) D_3 शर (for वारि). — ^{d}) G_1 M बलाहका

प्रजासंहरणे राजन्सोमं सप्त ग्रहा इव ॥ २२
ततो वामेन कौन्तेयः पीडयित्वा शरासनम् ।
मुष्टिना पाण्डवो राजन्दृढेन सुपरिष्कृतम् ॥ २३
मनुष्यसमतां ज्ञात्वा सप्त संधाय सायकान् ।
तेभ्यो व्यसृजदायत्तः सूर्यरश्मिनिभान्प्रभुः ॥ २४
निरस्यन्निव देहेभ्यस्तनयानामसूंस्तव ।
भीमसेनो महाराज पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ २५
ते क्षिप्ता भीमसेनेन शरा भारत भारतान् ।
विदार्य खं समुत्पेतुः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ॥ २६
तेषां विदार्य चेतांसि शरा हेमविभूषिताः ।
व्यराजन्त महाराज सुपर्णा इव खेचराः ॥ २७
शोणितादिग्धवाजाग्राः सप्त हेमपरिष्कृताः ।
पुत्राणां तव राजेन्द्र पीत्वा शोणितमुद्गताः ॥ २८
ते शरैर्भिन्नमर्माणो रथेभ्यः प्रापतन्क्षितौ ।
गिरिसानुरुहा भग्ना द्विपेनेव महाद्रुमाः ॥ २९
शत्रुंजयः शत्रुसहश्चित्रश्चित्रायुधो दृढः । C 7 54 B 7 1 K 7 1

22 a) D4 7 8 तदा भीमं (for भीमसेन) — b) K3 क्रुद्ध Ś2 तात (for सप्त) — c) T G3-5 घोरा (for राजन्) G1 M प्रजानां हरणे घोरा

23 a) K5 Dn D4, 7 8 वेगेन, G1 M सव्येन (for वामेन) — b) G1 M पाणिना पीड्य तद्धनु — c) Ś1 K D1 2 4, 5 7 8 कौरवो; G1 M1 2 5 भारतो (for पाण्डवो) — d) K1, 4 5 Do1 Dn D1 3, 4 6-8 सुपरिष्कृतं D5 गृह्य स्वर्ण परिक्षिप्तं (sic)

24 T2 partly damaged — a) Ś2 K1-4 D1 मनुष, B2 (marg, orig as in text) Do1 समुद्दिष्ट (for मनुष्य) G1 5 M समिति (for -समतां) D2 मत्वा मनुष्यसमतां; T G3 4 अमानुषं कर्म कृत्वा — b) B2 5 D3 शायकान् — c) M3, 4 [ऽ]वासृजद् (for व्य°) T1 G2-5 स तेभ्यो वासृजच्छुक्तान् (G5 °च्छुक्त°), G1 M1 2 5 तानपा(G1 M5 वा)सृजदायत्त — d) Ś K1-4 D1 प्रति, K5 Dn D2-4 6-8 प्रभो, Do1 D5 शरान्, G1 M शिवान् (for प्रभु) — After 24, G1 M read 27

25 a) Cd cites निरस्यन् (as in text) — For 25ab, G1 M subst.

878* निरासत स देहेभ्य पुत्राणामथ तैरसून् ।

26 B4 om 26ab — b) D6 सयुगे, G1 M ते सुतान् (for भारतान्) — c) Ś1 विद्रुत्य (for विदार्य) S विदार्य प्राविशन्भूमिं — d) Do1 रुक्म, S हेम (for स्वर्ण)

27 T2 partly damaged, G1 M read 27 after 24, — a) T1 G2-5 देहांस्ते (for चेतांसि), G1 M ते ताम भिपतंतश्च (M3 °ति स्म) — b) Ś1 K3 5 B1 -परिष्कृता; K1 4 D1 -परिस्कृता (K1 °स) (for विभूषिता) — After 27ab, T G2-5 ins

879* छित्वा छित्वा क्षितिं जग्मुस्तेषामेवासुभि सह ।

[G3 4 5 भित्त्वा (for the first छित्वा) G2 मत्वा (sic), G4 भित्त्वा, G5 हत्वा (for छित्वा)]

— c) T G2-5 ते व्यराजन् (for व्यराजन्त) — d) Ś K1 2 4 D1 सुपक्षा (for सुपर्णा) D5 सुपर्णा खेचरा इव

28 M6 om. 28 T2 partly damaged — a) Ś1 K1-4 Dn1 वाजाश्च, Ś2 D1 -वक्षाश्च, B4 -सर्वांगा, D2 5 -जठरा, D3 -चकाग्रा, D6 वक्त्राग्रा, T G2-4 M1-4 -पादाग्रै, Cd v -वाजाग्रा (as in text) — b) K6 सप्तमेद, Dn1 D3, 5 तप्तहेम, D5 तपनीय, G1 M1-3 हेमतप्त (for सप्त हेम) Ś2 K1 2 3 (orig as in text, sup lin) D5 विभूषिता, Do1 Dn1 D3 4 6 8 परिस्कृता, T G3-5 M4 विभूषितै, G1 M1-2 विभूषणे (for -परिष्कृता) — c) S (M5 om) सग्रामे (for राजेन्द्र) — d) S (M5 om) पीते (for पीत्वा) Ś1 K1-3 B (except B1) Do1 D3 उद्गत, D2 अद्भुत, D6 S (M6 om.) उत्तमं (for उद्गता)

29 T2 partly damaged — a) D2 5 तै (for ते) Ś1 खेचरैर् (for ते शरैर्) Ś2 K5 D1 T G2 5 M3 भिन्नवर्माणो, D2 G1 M1 2 4 5 छिन्न° (for भिन्नम) — b) D2 भुवि (for क्षितौ) — d) D8 द्विपेनेह, S (T2 damaged) वायुनेव (for द्विपेनेव)

30 T2 partly damaged — b) D1 शत्रुघ्न (for चित्रश्च) S (T2 damaged) सुबाहुर्मदनो (M3, 4 दुर्मदो) द्रुम (G5 दृढ) — After 30, Dn2 D3, 5, 6 Bom ed, ins

880* पुत्राणां तव सर्वेषां निहतानां वृकोदर ।
शोचत्यतिभृशं दु स्वाविकर्णं पाण्डव प्रियम् ।
प्रतिज्ञेयं मया दत्ता निहन्तव्यास्तु संयुगे ।
विकर्ण तेनासि हत प्रतिज्ञा रक्षिता मया ।
त्वमागा संगरं वीर क्षात्रधर्ममनुस्मरन् ।
विशेषतोऽसि नृपतेस्तथास्माक हिते रत ।

चित्रसेनो विकर्णश्च सप्तैते विनिपातिताः ॥ ३०
तान्निहत्य महाबाहू राधेयस्यैव पश्यतः ।
सिंहनादरवं घोरमसृजत्पाण्डुनन्दनः ॥ ३१
स रवस्तस्य शूरस्य धर्मराजस्य भारत ।
आचख्याविव तद्युद्धं विजयं चात्मनो महत् ॥ ३२
तं श्रुत्वा सुमहानादं भीमसेनस्य धन्विनः ।
बभूव परमा प्रीतिर्धर्मराजस्य संयुगे ॥ ३३
ततो हृष्टो महाराज वादित्राणां महास्वनैः ।
भीमसेनरवं पार्थः प्रतिजग्राह सर्वशः ॥ ३४
अभ्ययाच्चैव समरे द्रोणमस्त्रभृतां वरम् ।
हर्षेण महता युक्तः कृतसंज्ञे वृकोदरे ॥ ३५
एकत्रिंशन्महाराज पुत्रांस्तव महारथान् ।
हतान्दुर्योधनो दृष्ट्वा क्षत्तुः सस्मार तद्वचः ॥ ३६
तदिदं समनुप्राप्तं क्षत्तुर्हितकरं वचः ।
इति संचिन्त्य राजासौ नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥ ३७
यद्द्यूतकाले दुर्बुद्धिरब्रवीत्तनयस्तव ।

न्यायतोऽन्यायतो नैवमेक शोको महाद्युति ।

[L 3) Bom. ed. [आ]वृत्ता (for दत्ता) D5 स्म (for तु) — D5 om line 5 — (L 5) D8 सगरे, Bom ed समर Dn2 क्षात्र (for क्षात्र) — After line 5, Bom. ed ins

881* सतो विनिहत सख्ये युद्धधर्मो हि निष्ठुर ।

— (L 6) D8 6 [ऽ]स्मि, D5 च, Bom ed हि (for ऽसि) D5 रता° — (L 7) Bom ed वापि (for नैवम्) Bom ed हत शेते (for एक शोको) Dn2 D8 महामते, D5 °मनि (for °द्युति)]

— D5 Bom ed cont

882* संजय उवाच ।
अगाधबुद्धिर्गाङ्गेय क्षितौ सुरगुरो सम ।
त्याजित समरे प्राणानजेयस्त्रिदशैरपि ।
युद्धधर्मे न सबन्धा भवन्ति कुरुसत्तम ।

— (L 2) Bom ed तस्माद्युद्ध हि निष्ठुर (for the post half)]

31 a) Ś1 D5 महाबाहून्, B2 Dn2 D2 3 G1 M °राज, D7 8 °बाहो (for °बाहू) — b) K4 च (for [ए]व) — d) T G2–4 आनदत्, G1 5 M अनदत् (for असृजत्)

32 T2 partly damaged — a) Ś K1–4 B4 Dn1 D1 5 7 8 रावस् (for रवस्) — b) D2 धर्मराजाय (for °राजस्य) D5 पश्यत, T G2–5 M3 4 संयुगे (for भारत) — c) Ś2 K2 युक्त (for युद्धं) D3 6 आचख्यौ वित्तं युद्धं — d) Ś1 Dn1 महान्, K1 [ऽ]भवत् (for महत्). Ś2 विजयमात्मनो हितं. — For 32^{cd}, G1 M subst

883* आचष्टेव च तद्युद्ध भीमस्य विजयं तथा ।

33 T2 partly damaged — a) Ś2 B1. 4 G3 तत् (for तं) K5 B Dc1 Dn1 D3–5 7 8 T G2–5 M3 4 तु (for सु-) D2 त तु श्रुत्वा महानाद, G1 M1 2 5 तं तु श्रुतवतो नादं — b) K1 भीमनादस्य (for °सेनस्य) — c) G1 2 M2 5 परम — d) K3 B2–4 Dc1 धीमत, G1 M1 2 5 भारत (for सयुगे)

34 a) Ś K1 3 D1 महाराजो, G1 M धर्मराजो (for महाराज) — b) K5 Dn1 D4 5 7 8 G2 च नि स्वनै, (for महा°) — c) D7 om from रवं up to एकत्रिंश (in 36^{a}) Ś K1 3 4 D1 M1 2 -रथ (for -रव) G1 M तूर्णं (for पार्थ) B (except B1) Dc1 Dn2 सिंहनादरव भ्रातु (B4 पार्थ) — d) B (except B1) Dc1 पांडव, D2 S सर्वत (for सर्वश)

35 D7 om 35 (cf v l 34) T2 partly damaged B Dc1 Dn1 transp 35^{ab} and 35^{cd} — a) B (except B1) Dc1 अभ्ययात्समरे द्रोण — b) T G3–5 अस्त्रविदा (for °भृता) Dn2 D5 G5 वर (for वरम्) B (except B1) Dc1 सर्वशस्त्रभृता वर — c) K5 Dn1 D4 5 8 [आ]विष्ट (for युक्त) — d) Ś2 B1–3 Dn2 D2 6 कृतसज्ञो, D1 °सगे, D5 °कार्ये (for °संज्ञे)

36 D7 om up to एकत्रिंश (cf v l 34) T2 partly damaged — b) B (except B1) Dc1 निपातितान्, D5 विशा पते, D6 महारथा (for महारथान्) — c) B2 3 Dc1 ततो (for हतान्) K4 सुयोधनो (for दुर्यो°) Ś2 हृष्ट, G2 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) — d) B3 सुहृ°, Cd क्षत्तु (as in text)

37 b) B (except B1) Dc1 D3 S नै(G1 M नि)श्रेयसं (for हितकरं). — Ś2 om (hapl) 37^{c}–38^{d}, K4 reads the same on marg — c) B1 संस्मृत्य (for संचिन्त्य) T2 राजानो, G5 lacuna (for राजासौ). — d) K4 B1 प्रतिपद्यत

38 Ś2 om 38 (cf v l 37) K4 reads 38 on

यच्च कर्णोऽब्रवीत्कृष्णां सभायां परुषं वचः ॥ ३८
प्रमुखे पाण्डुपुत्राणां तव चैव विशां पते ।
कौरवाणां च सर्वेषामाचार्यस्य च संनिधौ ॥ ३९
विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णे शाश्वतं नरकं गताः ।
पतिमन्यं वृणीष्वेति तस्येदं फलमागतम् ॥ ४०
यत्स्म तां परुषाण्याहुः सभामानाय्य द्रौपदीम् ।
पाण्डवानुग्रधनुषः क्रोधयन्तस्तवात्मजाः ॥ ४१
तं भीमसेनः क्रोधाग्निं त्रयोदश समाः स्थितम् ।
विसृजंस्तव पुत्राणामन्तं गच्छति कौरव ॥ ४२
विलपंश्च बहु क्षत्ता शमं नालभत त्वयि ।
सपुत्रो भरतश्रेष्ठ तस्य भुङ्क्ष्व फलोदयम् ।
हतो विकर्णो राजेन्द्र चित्रसेनश्च वीर्यवान् ॥ ४३
प्रवरानात्मजानां ते सुतांश्चान्यान्महारथान् ।
यान्यांश्च ददृशे भीमश्चक्षुर्विषयमागतान् । C. 7 566 B 7 137 K 7 137

---

marg — ^{a}) K5 D1 G1 M1 2 4 (*inf lin* as in text) तद् (for यद्) — After 38^{ab}, B (except B5) Do1 ins

884* सभामानाय्य पाञ्चालीं कर्णेन सहितोऽल्पधी ।

— B1 Do1 om (hapl) 38^{c}–39^{b} — ^{c}) K4 न (for यच्) Ś1 काले (for कर्णो)

39 B2 Do1 om 39^{ab} (of v l 38) G5 partly damaged. — ^{b}) M3 4 विशेषत (for विशां पते) — ^{c}) D7 कौरव्याणा G1 M कुरूणा चैव सर्वेषाम् — For 39^{cd}, B (B1 marg) Do1 subst

885* शृण्वतस्तव राजेन्द्र कौरवाणा च सर्वश ।

40 ^{a}) Dn2 निवृत्ता (for विनष्टा) — ^{b}) T G2-5 निरयं (for नरकं) — ^{d}) B3 तदिदं (for तस्येदं) K4 आगमत् (for आगतम्) B1 2 फलं तस्येदमागतं, T G3 तस्येदं कर्मण फलं — After 40, B2 ins 886*

41 T2 partly damaged — ^{a}) K5 B2 Dn D3 5-8 ये, D1, 2 ते (for यत्) K4 G1 M यतस्तान्, T G2-5 यानि तान् (for यत्स्म ता) B2 G1 M1 2 5 परुषाण्यूचु, D4 7 8 परुषानाहु — ^{b}) K5 आनाय्य द्रौपदीं सभां, D3 समानाय्य च द्रौपदीं — ^{c}) Ś K Dn D2 4-8 धन्वान (for धनुष) — ^{d}) Ś1 क्रोश यतस्; K5 B2 Dn D2 3 5-8 T1 G2-5 कोपयंतस् (for क्रोधयन्तस्) K1, 2 तवात्मज D1 कोपयंस्तव चात्मज — For 41, B Do1 subst B2 ins after 40

886* यच्च षण्ढतिलादीनि परुषाणि तवात्मजै ।
श्राविताः स्ते महात्मान पाण्डवा कोपयिष्णुभि ।

42 T2 partly damaged — ^{a}) Ś K (except K5) D1 भीमसेनस्तु (Ś1 °श्च) क्रोधाग्निं — ^{b}) Dn2 om. from दश up to सपुत्रो (in 43^{c}) B1 समा कृतं, T G2-5 समाहितं, G1 M समार्जित (for समा स्थितम्) D1 त्रयोदशसमवस्थित — ^{c}) B2-5 Dc1 उद्गिरस् (for विसृजंस्) — ^{d}) B Do1 पांडव, D4 कौरवा (for कौरव) G1 M1 2 5 गतवानतमीश्वर

43 Dn2 om up to सपुत्रो (cf. v l 42) — ^{a}) G5 विफल (for विलपश्) K2 तव, B (except B1) Do1 M3 4 बहून् (for बहु) — ^{b}) B5 D3 6 M3 4 नाल भते, D2 नालब्धवास् (for °भत) — For 43^{ab}, G1 M1 2 5 subst

887* बहु क्षत्ता च विलपन्न लेभे प्रशमं त्वयि ।

— ^{c}) D2 सपुत्रे (for सपुत्रो) — ^{d}) S पश्य (for भुङ्क्ष्व) — After 43^{cd}, B Dc1 D5 ins

888* त्वया वृद्धेन धीरेण कार्यसत्त्वार्थदर्शिना ।
न कृत सुहृदा वाक्यं दैवमत्र परायणम् ।
तन्मा शुचो नरव्याघ्र तवैवापनयो महान् ।
विनाशहेतु पुत्राणा भवानेव मतो मम ।

[(L 1) D5 धीरेण (for धी) — (L 1) B2 (marg, orig as above) Dc1 अन (for ण्व)]

44 G3 om 44 T2 damaged — ^{a}) Ś K1 2 प्रकारान् (for प्रवरान्) K5 B (except B1) Do1 Dn2 D5 8 प्रवराश्चात्मजाना ते, S (G3 om , T2 damaged) सुताना प्रवरौ तौ ते (G1 M यौ तौ) — ^{b}) Ś1 D1 2 4 7 सुताश्, B5 पुत्राश् K5 B1-4 Dc1 D5 S (G3 om , T2 damaged) सु(T1 G2 4 5 द्)ताश्चान्ये महारथा — ^{c}) B1 D3 यांश्चान्यान्, B2-5 Dc1 Dn D4 7 8 यानन्यान्; D6 पाचालान्, G1 M1 2 यान्यान्स, M3 4 यानसि (for यान्यांश्च) G1 M दृष्टवान् (for ददृशे) — ^{e}) B Dc1 D2 6 T G1 2 4 5 M1 2 5 महाराज (for °बाहो) — ^{f}) D2 शरपाताम् (for त्वरया तान्) T G4 संजहार; G1 M स हिनस्ति, G2 5 संजघान (for तान्जघान) T G1, 2 5 M तान् (for ह) — After 44, S ins

889* पूर्व स वर्तते रौद्र संग्रामो भरतर्षभ ।

[G1 M1 2 5 मा(M5 भ)रतान्वय, G2 रोमहर्षण (for भरतर्षभ)]

2 पुत्रांस्तव महाबाहो त्वरया ताञ्जघान ह ॥ ४४
त्वत्कृते ह्यहमद्राक्षं दह्यमानां वरूथिनीम् ।
सहस्रशः शरैर्मुक्तैः पाण्डवेन वृषेण च ॥ ४५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

११३

धृतराष्ट्र उवाच ।
महानपनयः सूत ममैवात्र विशेषतः ।
स इदानीमनुप्राप्तो मन्ये संजय शोचतः ॥ १
यद्गतं तद्गतमिति ममासीन्मनसि स्थितम् ।
इदानीमत्र किं कार्यं प्रकरिष्यामि संजय ॥ २
यथा त्वेष क्षयो वृत्तो ममापनयसंभवः ।
वीराणां तन्ममाचक्ष्व स्थिरीभूतोऽस्मि संजय ॥ ३
संजय उवाच ।
कर्णभीमौ महाराज पराक्रान्तौ महाहवे ।
बाणवर्षाण्यवर्षेतां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥ ४
भीमनामाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः ।
विविशुः कर्णमासाद्य भिन्दन्त इव जीवितम् ॥ ५

---

45 [a]) Ś2 [ऽ]ह्य, D8.6 [ऽ]पि (for हि) —[b]) Ś1 धक्ष्यमाणां (for दह्यमाना) G1 M प्रदग्धां वाहिनीं तव —[c]) B4 युक्तां (for मुक्तै॰) —[d]) K8 (orig as in text, sup lin) पाण्डवाना (for ॰वेन) D5 [अ]र्जुनेन, Cd वृषेण (as in text) Ś K1–4 ह (for च) G1 M आचितौ वीरसत्तमौ

Colophon — *Sub-parvan* Ś1 K3–5 B2–4 Dc1 Dn1 D1 6 G1 M1 2 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś2 चतुर्थदिने, G5 चतुर्थेऽहनि — *Adhy name* Ś2 K1 2 B4 भीमप्रवेश, K3 Dc1 D1 M1 2 5 भीमसेनप्रवेश, K4 भीमयुद्ध, K5 भीमयुद्धे विकर्णादिसप्तकुमारवध, B2 भीमसेनप्रवेशे कर्णपराजय, B3 5 भीमप्रवेशे कर्णपराजय, Dn1 D7 8 भीमप्रवेशे विकर्णवध, Dn2 D3 भीमसेनसमागम, D2 भीमयुद्धे सप्तकुमारवध, D4 भीमसेनप्रवेशे कर्णवध, D5 सप्तकुमारवध, D6 भीमसेनप्रवेशे तेन सप्तधार्तराष्ट्रवध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2 4 5 134, B2 3 135, B5 143, Dn1 137, D2 140, D8 G1 M 133 — *Śloka no* Dc1 46, Dn1 47

113

1 [a]) B2 अपचय (for ॰नय) —[b]) K2 मामेव (for ममैव) K5 D5 न संशय (for विशेषत) —[c]) G1 M अतिक्रान्त (for अनुप्राप्तो) T G2–5 इदानीं समतिक्रात —[d]) S प्राप्त (for मन्ये) G1 M शोचितुं (for शोचत)

2 T2 partly damaged —[a]) Dn1 इम (for इति) G1 M यद्गतं गतमेव स्यात् —[b]) Dn1 मत मनसि स स्थितं, G1 M ममापनयसुत्तम —[c]) B1 अनु (for अत्र) Ś K1–4 ते (for किं) —[d]) G1 प्रमरिष्यामि (for प्रक॰)

3 D2 8 om (hapl) 3 D1 reads 3 twice T2 damaged —[a]) B3 तथा, G2 तदा, G5 यदा (for यथा) B2 Dn1 हि (for तु) D3 रणे राजन् (for क्षयो वृत्तो) —[b]) D3 क्षयो वृत्ते महाहवे —[d]) G4 स (for ऽस्मि)

4 [b]) Ś2 K (except K5) D1 महारथौ, B2–5 Dc1 D2 T G2–5 ॰रणे, G1 M1 2 5 पराक्रमे (for ॰बलौ, महाहवे) —[c]) K1 बाणावर्षाणि, K2 बाणवर्षेण (for बाणवर्षाणि) B2–5 Dc1 Dn2 [अ]सृजता, D1 [अ]वर्षतां (for [अ]वर्षेता) —[d]) K2 दृष्टिमंताव् (sic)

5 T2 partly damaged —[a]) Ś K1–4 D1 2 8 भीमसेनेरिता, K5 Dn D1 7, 8 भीमसेनांकिताः G4 भीमनामाक्षिता —[b]) K4 Dc1 D1 8 शिलासिता —[c]) —[d]) B1–3 5 Dc1 B2 4 5 आहत्य (for आसाद्य) —[d]) B1 Dn1 छिंदत, Dn2 भिर्दत, D1 भिदंत क्षिण्वंत, (sic), D2 5 हरत, D6 भियत, D7 धिंदंत, T1 G1–4 M कर्षत, G5 lacuna (for भिन्दन्त).

तथैव कर्णनिर्मुक्तैः सविषैरिव पन्नगैः ।
आकीर्यत रणे भीमः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६
तयोः शरैर्महाराज संपतद्भिः समन्ततः ।
बभूव तव सैन्यानां संक्षोभः सागरोपमः ॥ ७
भीमचापच्युतैर्बाणैस्तव सैन्यमरिंदम ।
अवध्यत चमूमध्ये घोरैराशीविषोपमैः ॥ ८
वारणैः पतितै राजन्वाजिभिश्च नरैः सह ।
अदृश्यत मही कीर्णा वातनुन्नैर्द्रुमैरिव ॥ ९
ते वध्यमानाः समरे भीमचापच्युतैः शरैः ।
प्राद्रवंस्तावका योधाः किमेतदिति चाब्रुवन् ॥ १०
ततो व्युदस्तं तत्सैन्यं सिन्धुसौवीरकौरवम् ।
प्रोत्सारितं महावेगैः कर्णपाण्डवयोः शरैः ॥ ११
ते शरातुरभूयिष्ठा हताश्वनरवाहनाः ।
उत्सृज्य कर्णं भीमं च प्राद्रवन्सर्वतोदिशम् ॥ १२
नूनं पार्थार्थमेवास्मान्मोहयन्ति दिवौकसः ।
यत्कर्णभीमप्रभवैर्वध्यते नो बलं शरैः ॥ १३
एवं ब्रुवन्तो योधास्ते तावका भयपीडिताः ।
शरपातं समुत्सृज्य स्थिता युद्धदिदृक्षवः ॥ १४
ततः प्रावर्तत नदी घोररूपा महाहवे ।
बभूव च विशेषेण भीरूणां भयवर्धिनी ॥ १५
वारणाश्वमनुष्याणां रुधिरौघसमुद्भवा ।
संवृता गतसत्त्वैश्च मनुष्यगजवाजिभिः ॥ १६
सानुकर्षपताकैश्च द्विपाश्वरथभूषणैः ।
स्यन्दनैरपविद्धैश्च भग्नचक्राक्षकूबरैः ॥ १७

C. 7
B 7
K 7

6 ^{a}) B2–5 Dc1 निर्मुक्ता — ^{b}) D8 जिह्मगै (for पन्नगै) B (except B1) Dc1 शरा बर्हिणवासस — ^{c}) K1 D1. 8 अकीर्यत, K2 प्रकी°, Dn2 D3 6 प्राकी°, T G2–5 अवार्यंत (for आकी°) B (except B1) Dc1 छादयांचक्रिरे वीर (B3–5 भीम), G1 M कीर्यते स्म (G1 M2 र्यंते स्म, M3 4 र्यंते स) रणे भीम°

7 ^{c}) K3 B4 तत्र (for तव) — ^{d}) Dc1 सागरोत्तर

8 G1 M om 8^c–9^b — ^{c}) D3. 4 6 अविध्यत (for अव°) Ś1 चमू संख्ये, Ś2 K1–4 D1 महासंख्ये (for चमूमध्ये) — ^{d}) T G2–5 शरैर् (for घोरैर्)

9 G1 M om 9^{ab} (cf v 1 8) — ^{c}) G1 M वध्यमानैर् (for अदृश्यत) — ^{d}) Ś K1 2. 4 वातरुग्णैर्, K5 B Dc1 Dn D3 5–8 °भग्नैर्; D2 वायुरुग्णैर्, D4 वायुभग्नैर् (for वातनुन्नैर्)

10 ^{c}) G1 M यौधा (for योधा)

11 ^{a}) D5 द्रवंत, G1 M [ऽ]द्रवत (for व्युदस्त) — ^{d}) G2 -चापच्युतै° (for -पाण्डवयो)

12 ^{a}) B Dc1 Dn1 शूरा हत (for शरातुर) D2 ते शरान्कर्णभूयिष्ठा (sic) — ^{b}) B3 -वर (for -नर) B1 2 4 5 Dc1 हताश्ववर (B2 4 5 रथ) वारणा, D5 नराश्व रथवाहना, S पत्त्यश्वरथवारणा — ^{c}) K5 Dn1 D4. 5 कर्णभीमौ, B2–4 Dc1 T G3–5 भीम कर्णं (by transp) D4 om च — ^{d}) B4 Dc1 व्यद्रवन्; D4 5 प्राद्रवत् (for °वन्) B Dc1 Dn2 T G2–5 सर्वतोदिश (for °दिशम्) G1 M त्रस्ताजल्पंस्तथा (M3 4 °दा) मिथ°

13 ^{a}) D4 G5 पा*र्थम् G2 M3 4 न नूनं पार्थ एवास्मान् — ^{c}) G1 M1 2 5 यन्नीमकर्णप्रवरैर् — ^{d}) D5 वध्यमानं (for °ते नो) K1 B1 (marg as in text) महद् (for शरै°) S बलं वध्यति न शर

14 ^{a}) Dn2 om from एवं up to प्राव (in 15^a) Dn1 D4 7 8 इति (for एवं) B Dc1 ब्रुवाणा (for ब्रुवन्तो) G1 2 M यौधास् — ^{b}) D5 शर (for भय-) — ^{c}) K2 शरचापं (for °पात) — ^{d}) B1 D8 युद्ध, B5 lacuna, D1 6 युधि (for युद्ध) B5 lacuna, T G3. 4 दिदृक्षया (for °क्षव)

15 Dn2 om up to प्राव (of v 1 14) — ^{a}) B5 प्राद्रवंत * * नदी — ^{b}) B1 S विशां पते, B2–5 Dc1 रणाजिरे (for महाहवे) — ^{c}) B Dc1 शूराणां हर्षजननी — ^{d}) K4 5 Dc1 D3 4 8 T G1 2 M1–4 भयवर्धनी

16 ^{c}) K1 सवृत्ता, B3 5 संभृता (for सवृता)

17 ^{a}) Ś1 सानुकल्प, D4 7 सानुकर्णं (for सानुकर्ष) B5 om from सार्कै up to भूषणै (in 17^b) — Dn1 om. 17^b B3 repeats 17^b after 890* — ^{b}) Ś K1 2 4 5 Dn2 D1 3–8 गजाश्व (for द्विपाश्व) K4 -भूषपै° (for -भूषणै) B1. 3 (first time) सोपसंगध्वजै रथै; D2 गजावरणभूषणै — After 17^{ab}, B1 3 ins
890* शतकुम्भविचित्रैश्च
— Dn1 reads 17^{cd} after 20 — ^{c}) Ś1 परि (for अप) — ^{d}) Ś K1–4 D1 भग्नचक्रैश्च (for °चक्राक्ष)

जातरूपपरिष्कारैर्धनुर्भिः सुमहाधनैः ।
सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नाराचैश्च सहस्रशः ॥ १८
कर्णपाण्डवनिर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ।
प्रासतोमरसंघातैः खड्गैश्च सपरश्वधैः ॥ १९
सुवर्णविकृतैश्चापि गदामुसलपट्टिशैः ।
वज्रैश्च विविधाकारैः शक्तिभिः परिघैरपि ।
शतघ्नीभिश्च चित्राभिर्बभौ भारत मेदिनी ॥ २०
कनकाङ्गदकेयूरैः कुण्डलैर्मणिभिः शुभैः ।
तनुत्रैः सतलत्रैश्च हारैर्निष्कैश्च भारत ॥ २१

वस्त्रैश्छत्रैश्च विध्वस्तैश्चामरव्यजनैरपि ।
गजाश्वमनुजैर्भिन्नैः शस्त्रैः स्यन्दनभूषणैः ॥ २२
तैस्तैश्च विविधैर्भावैस्तत्र तत्र वसुंधरा ।
पतितैरपविद्धैश्च संबभौ द्यौरिव ग्रहैः ॥ २३
अचिन्त्यमद्भुतं चैव तयोः कर्मातिमानुषम् ।
दृष्ट्वा चारणसिद्धानां विस्मयः समपद्यत ॥ २४
अग्नेर्वायुसहायस्य गतिः कक्ष इवाहवे ।
आसीद्भीमसहायस्य रौद्रमाधिरथेर्गतम् ।
निपातितध्वजरथं हतवाजिनरद्विपम् ॥ २५

Ś1 K1 D4 -कूबरै D2 भग्नैश्च रथकूबरै

18 ^{a}) D1 जाति (for जात) K1 4 5 Dn1 D4 6–8 -परिस्कारैर् — ^{b}) B2 ज्वलद्भि, D2 हेतिभि, G1 M1. 2 5 राजतै (for धनुर्भि) K8 सुमहारथै, B2 5 D8 6 °स्वनै, Dn1 च महास्वनै, Dn2 सुमहाबलै, D4 7 8 G1 M च महाधनै (for सुमहा°) T G2–5 शक्तिभि परिघैरपि — Ś K D (except Dc1) om. (hapl) 18^{c}–19^{d} — ^{c}) G5 स्वर्ण- (for सुवर्ण) — ^{d}) T G2–5 समतत (for सहस्रश)

19 Ś K D (except Dc1) om 19 (cf. v l 18) — ^{a}) G2 कर्णभीमविनिर्मुक्तैर् — ^{c}) T G2–5 निर्घातै, G1 M शक्तीभि (for सघातै) — ^{d}) Dc1 सपरस्वधै G3–5 सशक्त्यृष्टि(G4 शतघ्न्यष्टि)परश्वधै

20 Dc1 reads 20^{ab} on marg — ^{a}) G5 स्वर्ण- (for सुवर्ण-) Ś K (except K5) D1 चापैर् (for चापि) — Dn1 reads 20^{b} twice — ^{b}) Ś मुसुल, K4 मुद्गर-, K5 B2 Dn1 (both times) D2 8 मुशल-, B1 3 मुषल- (for -मुसल-) K2 3 -पट्टिसै, S (except G2) -पट्टसै — After 20^{ab}, Dn1 reads 21^{ab} — ^{c}) B2 (marg, orig as in text) D2 6 चक्रैश्, B4 Dn ध्वजैश् (for वज्रैश्) — ^{d}) T G M1–4 शंकुभि (for शक्तिभि) B1 D6 G1 M1 2 इव (for अपि) M5 शकुभि परिवारितै — ^{e}) G1 M वि (for च) — After 20, Dn1 reads 17^{cd}.

21 Dn1 reads 21^{ab} after 20^{ab} — ^{a}) B Dc1 -हारैश्च (for -केयूरै) S किरीटां(T G2–5 कटका)गदकेयूरै — ^{b}) D6 [आ]शुगै (for शुभै) B Dc1 कुण्डलैर्मुकुटैस्तथा (B3 °दा), Dn1 D4 7 8 कुंडलैर्मणि(D7 8 °लैर्हेम)भूषितै — After 21^{ab}, B Dc1 ins

891* वलयैरपविद्धैश्च तथैवाङ्गुलिवेष्टनै ।
चूडामणिभिरुष्णीषै स्वर्णसूत्रैश्च मारिष ।

[(L 1) B5 om the prior half B5 -वेष्टकै (for °नै) B4 तथा चांगुलिवेष्टकै (for the post half)]

— D8 repeats 21^{cd} after 22 — ^{c}) D8 तनुत्रै शतपत्रैश्च, S °त्रै सतल(T G2 °नु)त्राणैर् — ^{d}) B2–4 Dc1 Dn2 ग्रैवेयैश्चैव भारत Cd cites निष्कै (as in text)

22 ^{a}) D7 8 चित्रैश्, G1 3 4 M1 2 5 शस्त्रैश् (for छत्रैश्) Dn1 T G3–5 विविधैश् (for विध्वस्तैश्) — ^{b}) B1. 2 D8 चामरैर् (for चामर-) — ^{c}) D8 नागाश्व (for गजाश्व) Ś1 मनुषैर् (for -मनुजैर्) M1 2 5 छिन्नै (for भिन्नै) — ^{d}) Ś K1–3 D1 5 शस्त्र, D8 6 वस्त्रैश्, G1 M छत्रै (for शस्त्रै) B1 T G3–5 शोणित, D5. 6 चंदन (for स्यन्दन-) D6 8 -भूषितै (for भूषणै) B2–4 Dc1 शोणिताक्तैश्च पत्रिभि — After 22, D5 repeats 21^{cd}

23 ^{a}) D2 अन्यैर् (for तैश्च) K3. 4 D1 भारैस्, B Dc1 भिन्नैस्, M3. 4 भाडैस् (for भावैस्) — ^{c}) K1 3 D1 पातितैर् — ^{d}) B Dc1 वि, G1 M सा (for स-) K4 अपि (for इव) D2 संभ्रमैर्वीरविमर्दै

24 ^{c}) B4 om from दृष्ट्वा up to the end of the adhy G1 M1 2 चामर- (for चारण) — ^{d}) Ś K1–4 B2 3 Dc1 D1 समजायत (for °पद्यत)

25 B4 om 25 (cf v l 24) B5 lacuna for 25^{a} — ^{b}) G3. 4 गर्ति Ś1 कक्ष्य G1 M1. 2 [अ]भवत्, G2 [आ]बभौ (for [आ]हवे) — ^{c}) D5 आसीद्भीमस्य सग्रामो — ^{d}) M3 4 रौद्रा (for रौद्रम्) T G3–4 भातिरथेर् Ś K1–3 Dn2 D2 3 रणे, K4. 5 Dn1 D1. 4 6–8 रणे; D5 तथा, M3 4 गति- (for गतम्) — ^{e}) Ś K1 2 4. 5 D1–5 वरं (for रथ) — ^{f}) D1 हत्वा (for हत) Ś2 K1–3 D1. 4 5 -रथ(D4 -वर)द्विपं, D7 8 -नराधिपं (for नरद्विपम्)

गजाभ्यां संप्रयुक्ताभ्यामासीन्नड्वनं यथा ।
तथाभूतं महत्सैन्यमासीद्भारत संयुगे ।
विमर्दः कर्णभीमाभ्यामासीच्च परमो रणे ॥ २६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

११४

संजय उवाच ।
ततः कर्णो महाराज भीमं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः ।
मुमोच शरवर्षाणि चित्राणि च बहूनि च ॥ १
वध्यमानो महाराज सूतपुत्रेण पाण्डवः ।
न विव्यथे भीमसेनो भिद्यमान इवाचलः ॥ २
स कर्णं कर्णिना कर्णे पीतेन निशितेन च ।
विव्याध युधि राजेन्द्र भीमसेनः पतत्रिणा ॥ ३
स कुण्डलं महत्कर्णात्कर्णस्यापातयद्भुवि ।
तपनीयं महाराज दीप्तं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ४
अथापरेण भल्लेन सूतपुत्रं स्तनान्तरे ।
आजघान भृशं भीमः स्मयन्निव महाबलः ॥ ५
पुनरस्य त्वरन्भीमो नाराचान्दश भारत । C 7 B 7 K 7

26 B4 om. 26 (cf v l. 24) — a) Ś K1-3 D3 5 6 G1 M संप्रयुक्ताभ्याम्, D2 सृष्टाभ्याम्, G3 °वृत्ताभ्याम् (for °युक्ताभ्याम्) — b) K4 5 B (B4 om) Dc1 Dn1 D1 4 7-8 G3 4 नलवनं, Dn2 D2 3 तालवनं, D5 ताल, T G1. 2 5 M नळ° (for नड्) — c) B5 T G M3-5 तथारूपं (for भूत) — For 26cd, B2 3 Dc1 subst

892* मेघजालनिभं सैन्यमासीत्तत्र नराधिप ।

— e) B5 lacuna for कर्णभीमाभ्या D2 विमर्दो भीमकर्णाभ्याम् — f) Dn1 D4 देवासुररणोपम (D4 समो रणे)

Colophon om. in B4 — *Sub-parvan* Ś1 K3-5 B2 3 Dc1 Dn1 D1 2 जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* G5 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* Ś1 K2 3 B3 Dc1 Dn2 D1-4 6-8 भीमसेनप्रवेश, Ś2 K4 B5 Dn1 D5 भीमप्रवेश ; K5 M3 भीमकर्णयुद्धं, B1. 3 भीमप्रवेशे कर्णपराजय, G1 M1 2 भीमसेनप्रवेशे भीमकर्णयुद्धं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 T G2-5 135, B5 144, Dn1 138, D2 141, D3 34, G1 M 134 — *Śloka no* Dn1 26

114

1 B4 om. the ref — b) D5 शितैः (for त्रिभि) — After 1ab, S ins

893* पुनश्चतुर्भिस्तीक्ष्णाग्रैराविध्यत्कङ्कपत्रिभि ।
[T G3-5 च षड्भिस् (for चतुर्भिस्)]

— c) B4 ववर्ष (for मुमोच) — d) K5 B2 4 Dn1 D2-5 7 8 T G3-5 विचित्राणि, B1 3 Dc1 चित्राणि तु, D6 विविधानि (for चित्राणि च)

2 a) K3 B Dc1 Dn महाबाहु, G5 lacuna (for महाराज) — c) B5 स (for न) B5 lacuna for भीमसेनो G1 M न स विव्यथते भीमो — d) K4 D1 विध्यमान (for भिद्य°)

3 b) Dn2 D3 6 तु (for च) — c) D6 युद्धे (for युधि) — d) Ś1 [s]थ पत्रिणा, Ś2 K1 2 4 D1 तु प°; G5 (orig as in text, *sup lin*) च प° (for पत°) D4 भीमसेनेन पत्रिणा — For 3cd, B Dc1 subst

894* विव्याध सुभृशं संख्ये तैलधौतेन मारिष ।

4 D6 reads 4 after 6ab — a) Ś2 K1 D4 कर्णं; B2 4 चारु (for कर्णात्) — b) G1 M1-4 5 (*sup lin*, orig as in text) कर्णस्य भुवि पातयन् — c) B3 D3 6 T1 G2-4 तापनीयं, G5 lacuna (for तप°) G1 M1 2 6 भर्म राजन् (for महाराज) — After 4, D5 ins

895* गाङ्गेयपुलिनान्मत्तश्चक्रवाको नदन्निव ।
मणिमाणिक्यजटितं हुतभुक्तिग्मतेजसम् ।
निगलदमृतादेकाशामरसं सुरशिल्पिना कृतम् ।

जातरूपपरिष्कारैर्धनुर्भिः सुमहाधनैः ।
सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नाराचैश्च सहस्रशः ॥ १८
कर्णपाण्डवनिर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः ।
प्रासतोमरसंघातैः खड्गैश्च सपरश्वधैः ॥ १९
सुवर्णविकृतैश्चापि गदामुसलपट्टिशैः ।
वज्रैश्च विविधाकारैः शक्तिभिः परिघैरपि ।
शतघ्नीभिश्च चित्राभिर्बभौ भारत मेदिनी ॥ २०
कनकाङ्गदकेयूरैः कुण्डलैर्मणिभिः शुभैः ।
तनुत्रैः सतलत्रैश्च हारैर्निष्कैश्च भारत ॥ २१
वस्त्रैश्छत्रैश्च विध्वस्तैश्चामरव्यजनैरपि ।
गजाश्वमनुजैर्भिन्नैः शस्त्रैः स्यन्दनभूषणैः ॥ २२
तैस्तैश्च विविधैर्भावैस्तत्र तत्र वसुंधरा ।
पतितैरपविद्धैश्च संबभौ द्यौरिव ग्रहैः ॥ २३
अचिन्त्यमद्भुतं चैव तयोः कर्मातिमानुषम् ।
दृष्ट्वा चारणसिद्धानां विस्मयः समपद्यत ॥ २४
अग्नेर्वायुसहायस्य गतिः कक्ष इवाहवे ।
आसीद्भीमसहायस्य रौद्रमाधिरथेर्गतम् ।
निपातितध्वजरथं हतवाजिनरद्विपम् ॥ २५

Ś1 K1 D4 -कूवरै D2 भग्नैश्च रथकूबरै

18 ^{a}) D1 जाति (for जात) K1 4 5 Dn1 D4 6–8 -परिस्कारैर् — ^{b}) B2 ज्वलद्भि, D2 हेतिभि, G1 M1 2 5 राजतै (for धनुर्भि) K3 सुमहारथै, B2 5 D3 6 °स्वनै, Dn1 च महास्वनै, Dn2 सुमहाबलै, D4 7 8 G1 M च महाधनै (for सुमहा°) T G2–5 शक्तिभि परिघैरपि —Ś K D (except Dc1) om (hapl) 18^{c}–19^{d} — ^{c}) G5 स्वर्ण- (for सुवर्ण) — ^{d}) T G2–5 समतत (for सहस्रश)

19 Ś K D (except Dc1) om 19 (cf v l 18) — ^{a}) G2 कर्णभीमविनिर्मुक्तैर् — ^{c}) T G2–5 -निर्घातै, G1 M शक्तीभि (for सघातै) — ^{d}) Dc1 सपरस्वधै G3–5 सशक्त्यृष्टि(G4 शतक्ष्यष्टि)परश्वधै

20 Dc1 reads 20^{ab} on marg — ^{a}) G5 स्वर्ण- (for सुवर्ण-) Ś K (except K5) D1 चापैर् (for चापि) — Dn1 reads 20^{b} twice — ^{b}) Ś मुसुल ; K4 मुद्गर-, K5 B2 Dn1 (both times) D3 8 मुशल-, B1 3 मुषल- (for -मुसल-) K2 3 -पट्टिसै, S (except G2) पट्टसै — After 20^{ab}, Dn1 reads 21^{ab} — ^{c}) B2 (marg, orig as in text) D3 6 चक्रैश्, B1 Dn ध्वजैश् (for वज्रैश्) — ^{d}) T G M1–4 शङ्कुभि (for शक्तिभि) B1 D6 G1 M1, 2 इव (for अपि) M5 शंकुभि परिवारितै — ^{e}) G1 M वि (for च) — After 20, Dn1 reads 17^{cd}

21 Dn1 reads 21^{ab} after 20^{ab} — ^{a}) B Dc1 -हारैश्च (for -केयूरै) S किरीटा(T G2–5 कटका)ङ्गदकेयूरै — ^{b}) D6 [अ]शुभै (for शुभै) B Dc1 कुंडलैर्मुकुटैस्तथा (B3 °दा), Dn1 D4 7 8 कुंडलैर्मणि(D7 8 °लैर्हेम)भूषितै — After 21^{ab}, B Dc1 ins

891* वलयैरपविद्धैश्च तथैवाङ्गुलिवेष्टनै ।
चूडामणिभिरुष्णीषै स्वर्णसूत्रैश्च मारिष ।

[(L 1) B5 om the prior half B5 -वेष्टकै (for -नै) B4 तथा चाङ्गुलिवेष्टकै (for the post half)]

— D8 repeats 21^{cd} after 22 — ^{c}) D8 तनुत्रै शतपत्रैश्च, S °त्रै सतल(T G2 °नु)त्राणैर् — ^{d}) B2–4 Dc1 Dn2 ग्रैवेयैश्चैव भारत Cd cites निष्कै (as in text)

22 ^{a}) D7 8 चित्रैश्, G1 3 4 M1 2 5 शस्त्रैश् (for छत्रैश्) Dn1 T G3–5 विविधैश् (for विध्वस्तैश्) — ^{b}) B1, 2 D8 चामरैर् (for चामर-) — ^{c}) D5 नागाश्व (for गजाश्व) Ś1 मनुष्यैर् (for -मनुजैर्) M1 2 5 छिन्नै (for भिन्नै) — ^{d}) Ś K1–3 D1 5 शस्त्र, D5 6 वस्त्रैश्, G1 M छत्रै (for शस्त्रै) B1 T G2–5 शोणित, D3, 6 चदन (for स्यन्दन) D6 8 -भूषितै (for भूषणै) B2–4 Dc1 शोणिताक्तैश्च पत्रिभि — After 22, D3 repeats 21^{cd}

23 ^{a}) D2 अन्यैर् (for तैश्च) K3, 4 D1 भावैस्, B Dc1 भिन्नैस्, M3 4 माडैस् (for भावैस्) — ^{c}) K1 3 D1 पातितैर् — ^{d}) B Dc1 वि, G1 M सा (for स) K4 अपि (for इव) D2 संभ्रमैर्घोरविग्रहै

24 ^{c}) B4 om from दृष्ट्वा up to the end of the adhy G1 M1 2 चामर- (for चारण-) — ^{d}) Ś K1–4 B2 3 Dc1 D1 समजायत (for °पद्यत)

25 B4 om 25 (cf v l 24) B5 lacuna for 25^{a} — ^{b}) G3, 4 गतिं Ś1 कक्ष्य G1 M1 2 [अ]भवत्; G2 [आ]यमौ (for [आ]हवे) — ^{c}) D5 आसीद्भीमस्य संग्रामो — ^{d}) M3 4 रौद्रा (for रौद्रम्) T G1–4 आतिरथेर् Ś K1–3 Dn2 D2 3 रणे, K4 5 Dn1 D1, 4 6–8 रणे, D5 तथा, M3 4 गति (for गतम्) — ^{e}) Ś K1 2 4, 5 D1–8 वरं (for रथ) — ^{f}) D1 हत्वा (for हत) Ś2 K1–3 D1, 4 5 -रथ(D4 वर)द्विपं, D7 8 -नराधिपं (for नरद्विपम्)

गजाभ्यां संप्रयुक्ताभ्यामासीन्नडवनं यथा ।
तथाभूतं महत्सैन्यमासीद्भारत संयुगे ।
विमर्दः कर्णभीमाभ्यामासीच्च परमो रणे ॥ २६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

११४

संजय उवाच ।
ततः कर्णो महाराज भीमं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः ।
मुमोच शरवर्षाणि चित्राणि च बहूनि च ॥ १
वध्यमानो महाराज सूतपुत्रेण पाण्डवः ।
न विव्यथे भीमसेनो भिद्यमान इवाचलः ॥ २
स कर्णं कर्णिना कर्णे पीतेन निशितेन च ।
विव्याध युधि राजेन्द्र भीमसेनः पतत्रिणा ॥ ३
स कुण्डलं महत्कर्णात्कर्णस्यापातयद्भुवि ।
तपनीयं महाराज दीप्तं ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ४
अथापरेण भल्लेन सूतपुत्रं स्तनान्तरे ।
आजघान भृशं भीमः स्मयन्निव महाबलः ॥ ५
पुनरस्य त्वरन्भीमो नाराचान्दश भारत । C 7 571 B 7 121 K 7 13..

26 B4 om 26 (cf v 1 24) —a) Ś K1-3 D3 5 6 G1 M सम्प्रयुक्ताभ्याम्, D2 हृष्टाभ्याम्, G3 °युक्ता भ्याम् (for युक्ताभ्याम्) —b) K4 5 B (B4 om) Dc1 Dn1 D1 4 6-8 G3 4 नलवनं, Dn2 D2 3 तालवनं, D5 ताल°, T G1. 2 5 M नल° (for नड°) —c) B5 T G M3-5 तथारूपं (for भूत) — For 26cd, B2 3 Dc1 subst

892* मेघजालनिभं सैन्यमासीत्तव नराधिप ।

—e) B5 lacuna for कर्णभीमाभ्या D2 विमर्दो भीम कर्णाभ्याम् —f) Dn1 D4 देवासुररणोपम (D4 °समो रणे)

Colophon om. in B4 — *Sub-parvan* Ś1 K3-5 B2 3 Dc1 Dn1 D1. 2 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* G5 चतुर्थेऽह्नि — *Adhy name* Ś1 K3 3 B2 Dc1 Dn2 D1-4, 6-8 भीमसेनप्रवेश°, Ś2 K4 B5 Dn1 D5 भीमप्रवेश ; K5 M5 भीमकर्णयुद्धं, B1 3 भीमप्रवेशे कर्णपराजय , G1 M1 2 भीमसेनप्रवेशे भीमकर्णयुद्धं — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 T G2-5 135, B5 144, Dn1 138, D2 141, D3 34, G1 M 134 — *Śloka no* Dn1 26

114

1 B1 om. the ref. —b) D5 शितै (for त्रिभि) — After 1ab, S ins

893* पुनश्चतुर्भिस्तीक्ष्णाग्रैराविध्यत्कङ्कपत्रिभि ।
[T G2-5 च षड्भिस (for चतुर्भिस)]

—c) B4 ववर्ष (for मुमोच) —d) K5 B2 4 Dn1 D2-5 7 8 T G3-5 विचित्राणि, B1 3 Dc1 चित्राणि सु , D6 विविधानि (for चित्राणि च)

2 a) K3 B Dc1 Dn महाबाहु , G5 lacuna (for महाराज) —c) B5 स (for न) B5 lacuna for भीमसेनो G1 M न स्म विव्यथते भीमो —d) K4 D1 विध्यमान (for भिद्य°)

3 b) Dn1 D3 6 ह (for च) —c) D6 युद्धे (for युधि) —d) Ś1 [s]थ पत्रिणा, S2 K1 2 4 D1 सु प°, G5 (orig as in text, sup lin) च प° (for पत°) D4 भीमसेनेन पत्रिणा — For 3cd, B Dc1 subst

894* विव्याध सुमृशं संख्ये तैलधौतेन मारिष ।

4 D3 reads 4 after 6ab —a) Ś2 K1 D4 कर्णं, B2 4 चारु (for कर्णात्) —b) G1 M1-4 5 (sup lin , orig as in text) कर्णस्य भुवि पातयन् —c) B3 D3 6 T1 G2-4 तापनीयं, G5 lacuna (for तप°) G1 M1 2 5 भयं राजन् (for महाराज) — After 4, D5 ins

895* गाङ्गेयपुलिनान्मत्तश्चक्रवाको नदन्निव ।
मणिमाणिक्यजटितं हुतभुक्तिग्मतेजसम् ।
निगकदम्बलतादेकाग्रामरसं सुरशिल्पिना कृतम् ।

रणे प्रैषीन्महावेगान्यमदण्डोपमांस्तथा ॥ ६
ते ललाटं समासाद्य सूतपुत्रस्य मारिष ।
विविशुश्चोदितास्तेन वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ७
ललाटस्थैस्तु तैर्बाणैः सूतपुत्रो व्यरोचत ।
नीलोत्पलमयीं मालां धारयन्स पुरा यथा ॥ ८
ततः क्रुद्धो रणे कर्णः पीडितो दृढधन्वना ।
वेगं चक्रे महावेगो भीमसेनवधं प्रति ॥ ९
तस्मै कर्णः शतं राजन्निषूणां गार्ध्रवाससाम् ।
अमर्षी बलवान्क्रुद्धः प्रेषयामास भारत ॥ १०
ततः प्रासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
समरे तमनादृत्य नास्य वीर्यमचिन्तयत् ॥ ११
ततः कर्णो महाराज पाण्डवं निशितैः शरैः ।
आजघानोरसि क्रुद्धः क्रुद्धरूपं परंतपः ॥ १२
जीमूताविव चान्योन्यं तौ ववर्षतुराहवे ।
तलशब्दरवैश्चैव त्रासयन्तौ परस्परम् ॥ १३
शरजालैश्च विविधैश्छादयामासतुर्मृधे ।

श्रवणकुण्डल कर्णमध्यतो न्यपतदथास्य शुद्धमुत्तमम् ।

5 a) B3 G1 M तथा (for अथ) — c) B2-4 Dc1 क्रुद्धो (for भीम) — d) G1 M हसन् (for स्मयन्) B2-4 Dc1 हसन्निव वृकोदर

6 a) D8 5 6 अन्यास् (for अस्य) G1 M1 2 5 ततोस्य त्वरितो भीमो — After 6^{ab}, D8 reads 4 — c) B2-5 Dc1 Dn2 D8 6 महाबाहुर्, T G2-5 °राज (for °वेगान्) G1 M प्रेषयन्समरे (M4 °न्स रणे) भीमान् — d) K5 B1 5 Dn2 D4. 7 8 T G2-5 तदा, G1 M शितान् (for तथा) B2-4 Dc1 निर्मुक्ताशीविषोपमान्

7 a) B Dc1 विनिर्भिद्य, D6 समापद्य (for °साद्य) — c) D5 6 नोदितास्, D7 8 प्रेरि° (for चोदि°)

8 a) Ś K1-4 B2 4 5 D1 ततो, B1 Dn2 D8 6 च तैर् (for तु तैर्) — b) Ś K1-3 व्यराजत, K4 D1 विराजत, G3 विरोचत (for व्यरो°) — d) B2-5 Dc1 T G2-5 वै (for स) Ś1 B2-5 Dc1 transp पुरा and यथा G1 M धारयन्निव भारत — After 8, K4 B Dc1 D1 2 5 T G2-5 ins

896* सोऽतिविद्धो भृश कर्ण पाण्डवेन तरस्विना ।
रथकूबरमालम्ब्य न्यमीलयत लोचने ।
स मुहूर्तात्पुन सज्ञा लब्ध्वा कर्ण परंतप ।
रुधिरोक्षितसर्वाङ्ग क्रोधमाहारयत्परम् ।

[D2 om. lines 1-2 — (L 1) T G2-5 स विद्धोति Dc1 T G2-5 क्रुद्ध (for कर्ण·) K4 यशस्विना (for तर°) — (L 2) G2 आलम्ब्य (for आलम्ब्य) — (L 3) K4 D1 सुमुहूर्ताद्, G5 स मुहूर्ते T G2-5 तत (for पुन) K1 प्रज्ञां, D2 T G2-5 कर्णो (for सज्ञां) D2 सज्ञां लेभे, T G2-5 लब्ध्वा सज्ञा (for लब्ध्वा कर्ण) G2 तत पर, G4 5 परंतप (for परतप) — K4 D1 2 om line 4 — (L 4) T G2-5 रोषम् (for क्रोधम्)]

9 a) K5 transp क्रुद्धो and कर्ण — b) K1. 2 4 5 Dn D3-8 T G3-5 -धन्विना — d) Ś2 B Dc1 S -रथं (for वध)

10 a) D3 6 तस्मिन् (for तस्मै) G4 om कर्ण — b) T G2-5 शराणां (for इषूणा) Ś K1. 2 4 5 Dn D1-8 T G2-5 गृध्र- (for गार्ध्र) G1 M शरान्बर्हिणवा सस· — c) M3 4 बलवत् — G4 5 om. (hapl) 10^{d}–12^{c}

11 G4 5 om. 11 (cf v l 10) — a) T G2 3 M3 4 तस्मै (for तत) — b) K5 D2 4 5 8 -जालानि (for -वर्षाणि) — D8 om 11^{c}–12^{d} — d) Ś1 K3 B Dc1 Dn D3 6 7 T G2 3 तस्य (for नास्य) Ś1 K1. 5 B Dc1 Dn D4-6 T G2 3 M1 2 अचिंतयन् — For 11^{cd}, D2 subst.

897* तानचिन्त्य महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रम ।

12 G4 5 om 12^{abc} (cf. v l 10) D3 om. 12 (cf. v l 11) D2 transp 12^{ab} and 12^{cd} — a) B2-5 Dc1 Dn1 transp तत· and कर्ण — b) K5 B Dc1 Dn1 G1 M नवभि (for निशितै·) — d) Ś1 B1 D3. 4 G5 परतप D2 क्रुद्धरूपतर तत· — After 12, B Dc1 Dn2 D3 5 6 S ins

898* तावुभौ नरशार्दूलौ शार्दूलाविव दर्पिणौ ।
[T G2-5 समरे (for तावुभौ)]

— S cont

899* शरदंष्ट्रौ समासाद्य वत्क्षतुरनन्तरम् ।
[T1 तरक्षतुर् T G2-5 अरिंदमौ (for अनन्तरम्)]

13 a) D7 8 जीमूतम् (for °ताव्) — b) K3 B Dc1 Dn1 प्र- (for तौ) K5 D4 विकर्षतुर् (for ववर्°) K1

अन्योन्यं समरे क्रुद्धौ कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ १४
ततो भीमो महाबाहू राधेयस्य महात्मनः ।
क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा कर्णं विव्याध पत्रिणा ॥ १५
तदपास्य धनुश्छिन्नं सूतपुत्रो महामनाः ।
अन्यत्कार्मुकमादत्त वेगघ्नं भारसाधनम् ॥ १६
दृष्ट्वा च कुरुसौवीरसैन्धवानां बलक्षयम् ।
सवर्मध्वजशस्त्रैश्च पतितैः संवृतां महीम् ॥ १७
हस्त्यश्वनरदेहांश्च गतासून्प्रेक्ष्य सर्वतः ।
सूतपुत्रस्य संरम्भाद्दीप्तं वपुरजायत ॥ १८
स विस्फार्य महच्चापं कार्तस्वरविभूषितम् ।
भीमं प्रैक्षत राधेयो राजन्घोरेण चक्षुषा ॥ १९
ततः क्रुद्धः शरानस्यन्सूतपुत्रो व्यरोचत ।
मध्यंदिनगतोऽर्चिष्मान्शरदीव दिवाकरः ॥ २०
मरीचिविकचस्येव राजन्भानुमतो वपुः ।
आसीदाधिरथेर्घोरं वपुः शरशतार्चिषः ॥ २१
कराभ्यामाददानस्य संदधानस्य चाशुगान् । C. 7 57 B 7 139 K 7 131

पांडवे (for आहवे) G1 M प्रगर्जंतौ महारथौ — c) G1 M घात (for शब्द) D4 रसैश् (for रवैश्) — d) Ś1 K B Do1 Dn1 D1. 4 5 T G2-5 त्रासयेता, D2 यानौ (for यन्तौ)

14 a) D2 तु (for च) Ś K Dn2 D1 4-8 महद्भिश्च (for च विविधैश्) Dn1 D3 शरजालैश्च महद्भिश् — b) B2 3 5 Do1 G3 4 त्रासयामासतुर्; D2 अर्दया॰ (for छादया) K5 Dn1 D4 7 8 रणे (for मृधे) G1 M छादयेता महारथौ — d) M3. 4 कृते (for कृत)

15 a) D2 S महाराज (for ॰बाहू) — b) B (except B1) Do1 G5 सूतपुत्रस्य भारत — d) K1 कर्णो, S त च (for कर्णं) B (except B1) Do1 ननाद परवीरहा

16 a) G2 तम् (for तद्) — b) B2-5 Do1 महारथ (for ॰मना) — c) Ś2 आधत्त, Dn1 D2 T G2-5 M1 2 आदाय (for आदत्त) — d) D5 सुदृढं (for वेगघ्नं) B Do1 S Cv भा(B1 वी)रघ्न वेगवत्तर — After 16, Dn1 D2 5 ins

900* तदप्यथ निमेषार्धाच्चिच्छेदास्य वृकोदर ।
तृतीय च चतुर्थं च पञ्चम षष्ठमेव च ।
सप्तमं चाष्टमं चैव नवम दशमं तथा ।
एकादशं द्वादशं च त्रयोदशमथापि वा ।
चतुर्दश पञ्चदशं षोडशं च वृकोदर ।
तथा सप्तदशं चैवमष्टादशमथापि वा ।
बहूनि भीमश्चिच्छेद कर्णस्यैव धनूंषि च ।
निमेषार्धात्तत कर्णो धनुर्हस्तो व्यतिष्ठत ।

[(L 1) D2 तदस्यान्यत् (for ॰प्यथ) D2 स (for [अ]स्य) —(L 3) D2 चापि (for चैव) —(L 4) D2 तथैव तु त्रयोदश (for the post. half) — Dn1 D5 om (hapl) lines 5-6 —(L 7) D2 हि (for च) —(L 8) D2 पुन॰ (for तत॰) D2 व्यरोचत, D5 व्यदृश्यत (for व्यतिष्ठत)]

17 a) Ś1 K1-4 B1. 3 5 Do1 Dn2 D1 3 6 G1 5 M1-4 स, B2 4 [अ]सौ, D2 M5 तु (for च) D7 8 दृष्ट्वा चकुरसौवीर (sic) — b) B Do1 सिंधुवीर, S सिंधूना च (for सैन्धवानां) T G2-5 जनक्षयं (for बल॰) — c) Dn1 D3 सचर्म (for सवर्म) D3 ॰यंत्रैश् (for ॰शस्त्रैश्) — d) D1 पतिता, D2 T G2-4 पातितै (for पतितैः) Ś K1-4 D1 सहसा (for संवृता) B4 पतितै संहता मही — After 17, S ins

901* रथैर्विमथितैर्भग्नैरश्वैश्चान्यै प्रवेगितै ।
भ्रष्टश्रीकैर्नरवरै पांसुकुण्ठितमूर्धजै ।

[(L 1) T G3 4 भहैर् (for भग्नैर्) T G3 4 प्रवलिगतै, G1 M1 2 प्रवेशितै (for प्रवेगितै॰)]

18 a) K B2 (marg, orig as in text) 3 5 Do1 Dn1 D1. 2 4 6 7 8 ॰रथ (for नर) D3 सघाश् (for ॰देहाश्) — b) K2 गतान्स, D2 सहतान् (for गतासून्) Ś1 D2 T G2-4 M5 वीक्ष्य, D4 एव, D8 तत्र (for प्रेक्ष्य) K5 D5 7 8 G1 5 M1-4 सर्वश, Dn1 D4 सयुगे (for सर्वत)

19 a) S (except G3 4) विस्फार्य K4 B4 महाचापं — d) B6 घोरं (for राजन्)

20 b) K4 व्यरोचयन्, K5 Dn D3 5-8 T G2-5 M3-5 व्यराजत (D8 त॰), B3 Do1 व्यदृश्यत, D4 G1 M1 2 व्यजायत (for व्यरोचत)

21 a) Ś1 मरीचिकवचस्यैव — b) T G3-5 अंशुमतो (for भानु) — c) K1 2 D3 5 7 8 अधिरथेर् (sic), T G2-4 आति॰ (for आधि॰) D2 रूपं (for घोर) B5 आसी****घोरं — D4 om (hapl) 21c-23a M3 om 21d — d) Ś1 राजन्; D2 धनु (for वपु) K5 B Do1 Dn D5 7 8 T G2-5 M4 वपु शरशताचि(G3 र्चि)त

29 29 विकर्षतो मुञ्चतो वा नान्तरं ददृशू रणे ॥ २२
अग्निचक्रोपमं घोरं मण्डलीकृतमायुधम् ।
कर्णस्यासीन्महाराज सव्यदक्षिणमस्यतः ॥ २३
स्वर्णपुङ्खाः सुनिशिताः कर्णचापच्युताः शराः ।
प्राच्छादयन्महाराज दिशः सूर्यस्य च प्रभाम् ॥ २४
ततः कनकपुङ्खानां शराणां नतपर्वणाम् ।
धनुश्च्युतानां वियति ददृशे बहुधा व्रजः ॥ २५
शरासनादाधिरथेः प्रभवन्तः स्म सायकाः ।
श्रेणीकृता व्यराजन्त राजन्क्रौञ्चा इवाम्बरे ॥ २६
गार्ध्रपत्राञ्शिलाधौतान्कार्तस्वरविभूषितान् ।
महावेगान्प्रदीप्ताग्रान्मुमोचाधिरथिः शरान् ॥ २७
ते तु चापबलोद्भूताः शातकुम्भविभूषिताः ।
अजस्रमन्वकीर्यन्त शराः पार्थरथं प्रति ॥ २८
ते व्योम्नि रत्नविकृता व्यकाशन्त सहस्रशः ।
शलभानामिव व्राताः शराः कर्णसमीरिताः ॥ २९
चापादाधिरथेर्मुक्ताः प्रपतन्तः स्म सायकाः ।

22 D_4 om 22 (cf v l 21) M_8 reads 22 after 24 — [a]) $K_{1\ 2}$ G_3 आददानस्य — [b]) D_8 चाशुगं, T G_{2-5} सायकान्, G_1 M वा शरान् (for चाशुगान्) — [c]) $Ś_2$ विकर्षतो D_4 मुंचतश्च, D_8 विमुंचंतो, G_1 $M_{1,\ 2\ 5}$ वास्य रणे (for मुञ्चतो वा) B D_{c1} कर्षतो मुंचतो बाणान्, G_5 वीक्षतो मुंचतो वापि — [d]) $Ś_2$ $K_{1\ 2}$ B_4 $D_{2\ 7\ 8}$ ददृशे (for ददृशू)

23 D_4 M_8 om 23^a (for D_4, cf v l 21) — [b]) D_{n2} $D_{2\ 8\ 6}$ G_1 M मंडलीकृतकार्मुकं Cd cites आयुधं (as in text) — [c]) G_1 $M_{1\ 2}$ [अ]पि, M_5 तन् (for [आ]सीन्) D_8 om (hapl) from न्महाराज up to प्राच्छादय (in 24^c) K_8 B_{2-5} महीपाल (for महाराज) — [d]) D_8 S (except G_5) सव्य, D_6 मध्य (for सव्य-)

24 D_8 om up to प्राच्छादय (cf v l 23) — [a]) G_8 $M_{8\ 4}$ सुवर्णपुंखा निशिता — [c]) K_5 D_4 $G_{2\ 5}$ प्रच्छादयन् (for प्राच्छा°) — [d]) K_5 B D_{c1} Dn प्रभा (for प्रभाम्) D_2 भीमं दश दिशस्तथा, S दिश सूर्य इवांशुभि — After 24, D_2 reads 32–35 and M_8 22

25 [b]) D_4 शरेण नतपर्वणा — [c]) D_2 कर्णचापच्युताना च — [d]) D_5 ददृशुर्, T $G_{3,\ 4}$ दृश्यते, $G_{1\ 2\ 5}$ M दृश्यंते (for ददृशे) D_4 वियति, $M_{8\ 4}$ बहुला (for बहुधा) $Ś_2$ K_{1-3} D_1 G_5 M व्रजा ; T G_3 प्रभा, G_1 प्रजा· (for व्रज) D_8 ददृशे बहुलप्रज·

26 [a]) B (except B_1) D_{c1} D_1 बाणासनाद् (for शरा°) $D_{2\ 6}$ अधिरथे, T $G_{2-4\ 5}$ (*sup lin*, orig as in text) आति° (for आधि°) — [b]) K_5 $D_{2\ 4\ 5\ 7\ 8}$ प्रा(K_5 D_4 प्र)वर्तंत ; B_4 प्रभवंते, D_{n1} T G_{2-5} प्रभवंति, D_6 प्रलयंत· (for प्रभवन्त·) K_5 B_8 च, B_2 स, G_1 $M_{1,\ 2\ 5}$ हि (for स्म) $B_{1\ 2}$ शायका — [c]) D_{n2} $D_{8\ 5\ 6}$ श्रेणीभूता (for °कृता) B_{2-5} D_{c1} D_2 G_1 M व्यरोचत (for व्यराजन्त) — [d]) G_1 M शरा (for राजन्) $K_{1\ 2}$ इवावने (for °म्बरे) $Ś_1$ क्रौंचा इव महावने

27 [a]) Ś K_{1-4} $D_{2\ 8\ 6}$ T G गृध्रपत्रान्, D_{c1} D_{n1} $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ गार्द्ध-, $M_{1\ 2\ 5}$ गृध्रवासान् (for गार्ध्रपत्रान्) — [c]) $Ś_1$ K_{2-4} D_1 सुदीप्ताग्रा(K_4 °प्री)न् (for प्रदी) — [d]) D_2 [अ]थ बहून्, T G_{2-4} [अ]तिरथि (for [आ]धिरथि) G_2 तदा (for शरान्)

28 M_5 om 28–32 — [a]) B_8 ते च, $D_{2,\ 6}$ G_4 तेपि ; G_1 $M_{1\ 2}$ तेन (for ते तु) K_1 G_4 चापि (for चाप-) — [b]) Ś $K_{1\ 2\ 4}$ $D_{1\ 8\ 6}$ शातकौंभ, $B_{1\ 2.\ 5}$ D_{c1} कार्तस्वर- — [c]) D_{n1} $D_{2\ 4\ 7\ 8}$ अन्ववर्तंत ; D_1 अवकीर्यंत, T $G_{8\ 4}$ अनु° (for अन्व) B (except B_1) D_{c1} अजस्रमपतन्बाणान् — [d]) B (except B_1) D_{c1} भीमसेनरथं प्रति

29 M_5 om 29 (cf v l 28) — [a]) B D_{c1} हेम (for रत्न) — [b]) K_{2-4} D_{n2} D_1 व्य(K_4 वि)कासंत, K_5 D_{n1} $D_{2\ 4\ 7\ 8}$ S (M_5 om) व्यराजत (for व्यकाशन्त) D_5 शरोत्तमा (for सहस्रश) — [c]) K_1 G_1 $M_{1\ 2}$ व्रात — [d]) D_4 om कर्ण D_2 विभूषिता (for -समीरिता)

30 M_5 om. 30 (cf v l 28) — [a]) $D_{2\ 6}$ अधिरथेर्, T G_{2-4} आति° (for आधि°) B D_{c1} बाणा (for मुक्ता) — [b]) K_5 D_6 प्रपतंति ; $B_{1\ 2}$ (marg, orig as in text) S (M_5 om) प्रभवंत· (T G_{2-5} $M_{3,\ 4}$ °ति) (for प्रपतन्त·) K_2 D_1 स ; D_5 च (for स्म) B_{3-5} D_{c1} चकाशिरे (for स्म सायका) — [c]) $B_{1\ 3\ 4}$ D_{c1} इवात्यर्थम्, B_2 (marg, orig as in text) $G_{2\ 5}$ $M_{3\ 4}$ इवापांगाद् ; T G_3 इवापाग, G_4 इवापागा (for इव प्रांशु) G_1 $M_{1\ 2}$ एको दृश्य — [d]) $Ś_1$ प्रभावाद्, $Ś_2$ प्रभावो, T $G_{3,\ 4}$ इवापागे

एको दीर्घ इव प्रांशुः प्रभवन्दृश्यते शरः ॥ ३०
पर्वतं वारिधाराभिश्छादयन्निव तोयदः ।
कर्णः प्राच्छादयत्क्रुद्धो भीमं सायकवृष्टिभिः ॥ ३१
तत्र भारत भीमस्य बलवीर्यपराक्रमम् ।
व्यवसायं च पुत्रास्ते प्रैक्षन्त कुरुभिः सह ॥ ३२
तां समुद्रमिवोद्धूतां शरवृष्टिं समुत्थिताम् ।
अचिन्तयित्वा भीमस्तु क्रुद्धः कर्णमुपाद्रवत् ॥ ३३
रुक्मपृष्ठं महच्चापं भीमस्यासीद्विशां पते ।
आकर्षान्मण्डलीभूतं शक्रचापमिवापरम् ।
तस्माच्छराः प्रादुरासन्पूरयन्त इवाम्बरम् ॥ ३४
सुवर्णपुङ्खैर्भीमेन सायकैर्नतपर्वभिः ।
गगने रचिता माला काञ्चनीव व्यराजत ॥ ३५
ततो व्योम्नि विषक्तानि शरजालानि भागशः ।
आहतानि व्यशीर्यन्त भीमसेनस्य पत्रिभिः ॥ ३६
कर्णस्य शरजालौघैर्भीमसेनस्य चोभयोः ।
अग्निस्फुलिङ्गसंस्पर्शैरञ्जोगतिभिराहवे ।
तैस्तैः कनकपुङ्खानां द्यौरासीत्संवृता व्रजैः ॥ ३७
स भीमं छादयन्बाणैः सूतपुत्रः पृथग्विधैः ।
उपारोहदनादृत्य तस्य वीर्यं महात्मनः ॥ ३८
तयोर्विसृजतोस्तत्र शरजालानि मारिष । C 7 57.. B 7 13.. K 7 13..

प्रभवो (for प्रभवन्) Dn₂ D₃ ददृशे (for दृश्यते) B₁ ₂ (marg as in text) ₃₋₅ Dc₁ आकाशे सस्थित (B₁ ₃ हि स्थित, Dc₁ पीडित) शर, D₂ प्रावर्तन्दृश्यते परै, D₅ दृश्यते प्रभवञ्शर, G₁ M₁₋₄ दृश्यंते बहव शरा

31 M₅ om 31 (cf v l 28) — ᵃ) D₃ वर्धत (for पर्वतं) — ᵇ) G₂ छादयस्तोयदो यथा — D₂ reads 31ᶜᵈ after 35 — ᶜ) D₂ G₁ M₁₋₄ कर्णं (for कर्ण) K₂ ₅ B₅ Dc₁ D₃ T G₁ ₂ M₁ ₂ प्रच्छादयत्, D₂ प्राच्छाद्यत, D₄ प्रच्छादयन् (for प्राच्छादयत्) Dn₁ कर्णं प्रच्छादयामास — ᵈ) D₂ G₁ M₁₋₄ भीम (for भीमं) B₁ ₅ शायक

32 M₅ om 32 (cf v l 28) D₂ reads 32–35 after 24 — ᵇ) Ś₂ B Dc₁ Dn₁ बलं वीर्यं, K₄ ₅ D₂ T G₁ ₅ M₁ ₂ बल वीर्य (for बलवीर्य) — ᵈ) Ś₁ प्रैक्षंत, K₁ प्रैक्षेत (s10), Dn₂ D₅ प्रेक्षंत (for प्रैक्षन्त) B (except B₁) Dc₁ ददृशु सहसैनिका

33 For the sequence in D₂, cf, v l 32 — ᵃ) B₂ (marg, orig as in text) S (except G₂ M₈) समुद्राद्; D₄ समुर्द्धन् (for समुद्रम्) K₄ इवोन्मूतं; G₁ M °न्मूतां (for °द्धूतां) — ᶜ) G₁ M₁₋₄ नाचिंतयत भीमस्तु — ᵈ) D₂ रणे (for क्रुद्ध) G₁ M अभिद्रवत् (for उपा°)

34 For the sequence in D₂, cf v l 32 — ᵃ) Ś₂ रुक्मपुंखं, D₄ रुक्मकर्णं (for पृष्ठ) K₄ महाचापं — ᶜ) Ś K₁₋₄ B₂ आकर्षन्; K₅ Dn₂ D₂₋₄ ₆₋₈ कर्षतो, S विकृष्ट (G₁ M₁ ₂ °ष्टं) (for आकर्षान्) — ᵈ) S श (T G₃ ₄ च) क्रायुधम् (for शक्रचापम्) G₁ M इवाततं (for परम्) — ᶠ) Dc₁ इवार्णव (for °म्बरम्)

35 For the sequence in D₂, cf v l 32 — ᵃ) D₂ भीमस्य (for भीमेन) — K₁ om (hapl) 35ᶜ–36ᵈ — ᶜ) D₅ चरिता (for रचिता) — ᵈ) K₅ विराजते; D₂ व्यरोचते, D₅ G₁ M (except M₅) व्यरोचत (for व्यराजत) — After 35, D₂ reads 31ᶜᵈ

36 K₁ om 36 (cf v l 35) — ᵃ) Ś₁ विभक्तानि, B₂ ₃ ₅ विस°, D₂ विश (for विष) — ᵇ) G₅ क्षुरप्राणि* (for शरजालानि) Ś₂ भारत, T G₂₋₅ मारिष (for भागश) — ᶜ) M₂ आगतानि (for आह°) D₅ व्यदृश्यत (for व्यशीर्यन्त) D₂ व्यपयति व्यशीर्यंति — ᵈ) B₃ D₂ भीमसेनेन पत्रिभि (D₂ भारत)

37 ᵃ) D₂ सविस्फुलिंगैरगारैर्, D₅ अग्निरर्कसमस्पर्शैर् — ᵈ) Ś₂ K₁ ₃ D₁ ₄ ₇ ₈ अज्ञो, D₃ ₆ अंहो, G₁ M मनो, Cd अञ्जो (as in text) D₂ राजन्गतिरिवाहवे, D₅ सर्वाभरणभेदनै, Cv as in text — ᵉ) D₄ -भूषाना (for -पुङ्खानां) — ᶠ) D₄ शब्दतो (for संवृता) D₂ खद्योतानामिव व्रजै — After 37, B Dc₁ ins

902* न स्म सूर्यस्तदाभाति न स्म वाति समीरण ।
शरजालावृते व्योम्नि न प्राज्ञायत किंचन ।
[(L 2) B₄ प्राद्यायत (for प्राज्ञा°).]

38 ᵃ) D₂ G₁ M भीम (for भीमं) — ᵇ) D₂ G₁ M₁ ₂ ₄ ₅ सूतपुत्रं, D₇ तव पुत्र (for सूतपुत्र) — ᶜ) D₄ अपारोहद्, M₁ ₂ उपारोहाद् (for °रोहद्) K₁ अनाकृत्य, D₅ वृत्य (for दृत्य) — ᵈ) G₁ M transp तस्य and वीर्यं

46 47 वायुभूतान्यदृश्यन्त संसक्तानीतरेतरम् ॥ ३९
तस्मै कर्णः शितान्बाणान्कर्मारपरिमार्जितान् ।
सुवर्णविकृतान्क्रुद्धः प्राहिणोद्वधकाङ्क्षया ॥ ४०
तानन्तरिक्षे विशिखैस्त्रिभिरेकैकमशातयत् ।
विशेषयन्सूतपुत्रं भीमस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ४१
पुनश्चासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
अमर्षी बलवान्क्रुद्धो दिधक्षन्निव पावकः ॥ ४२
तस्य तान्याददे कर्णः सर्वाण्यस्त्राण्यभीतवत् ।
युध्यतः पाण्डुपुत्रस्य सूतपुत्रोऽस्त्रमायया ॥ ४३
तस्येषुधी धनुर्ज्यां च बाणैः संनतपर्वभिः ।
रश्मीन्योक्त्राणि चाश्वानां कर्णो वैकर्तनोऽच्छिनत् ४४
अथास्याश्वान्पुनर्हत्वा त्रिभिर्विव्याध सारथिम् ।
सोऽवप्लुत्य द्रुतं सूतो युयुधानरथं ययौ ॥ ४५
उत्स्मयन्निव भीमस्य क्रुद्धः कालानलप्रभः ।
ध्वजं चिच्छेद राधेयः पताकाश्च न्यपातयत् ॥ ४६
स विधन्वा महाराज रथशक्तिं परामृशत् ।
तामवासृजदाविध्य क्रुद्धः कर्णरथं प्रति ॥ ४७
तामाधिरथिरायस्तः शक्तिं हेमपरिष्कृताम् ।

---

39 ^{b}) S -वर्षाणि (for -जालानि) — ^{c}) D2 नातराणि प्रदृश्यंत, G3 M3 4 वायुमार्गे (G3 आहतानि) व्यदृशीयंत — ^{d}) D2 G1 M1 2 5 परस्परं (for [इ]तरेतरम्) — After 39, B Dc1 D5 ins

903* अन्योन्यशरसंस्पर्शात्तयोर्मनुजसिंहयो ।
आकाशे भरतश्रेष्ठ पावक समजायत ।

[(L 1) B (except B1) -सहर्षात्, Dc1 सघर्षात् (for -संस्पर्शात्) B5 पुरुष (for मनुज-)]

40 ^{a}) Ś2 B3 4 तथा (for तस्मै) K4 5 D7 8 सितान् — ^{b}) G1 कार्मार (for कर्मार) K2 कर्मारपरमाहितान् — ^{d}) G1 M1 2 5 जय- (for वध)

41 ^{a}) B (except B1) अतरीक्षे G1 M निशितैस् (for विशिखैस्) — ^{b}) Ś K D (except Dc1 D2) समा(Ś1 तथा, K5 Dn D3–8 अथा)च्छिनत्, M3 अशातयन् (for °यत्) — ^{c}) D3 तत पुत्र (for सूतपुत्र)

42 ^{b}) K5 D4 5 7 8 -जाला(D5 °ळा)नि (for -वर्षाणि) — ^{c}) D5 अमर्षी भीमसेनस्तु — ^{d}) D3 दिधक्षु पावको यथा — After 42, B Dc1 D5 ins. a passage given in App I (No 12)

43 ^{a}) Ś K1 2 B5 तान्याददे, G1 M सोऽभ्यहनत् (for तान्याददे) — G4 om 43^{c}–46^{d} — ^{c}) K2 पश्यंत, S (G4 om) कुर्वत (for युध्यत) B (except B1) Dc1 युध्यमानस्य भीमस्य — ^{d}) M3 4 वसुषेणो (for सूतपुत्रो)

44 G4 om 44 (cf v l 43) — ^{a}) K4 तस्येसुधी (sic) — ^{b}) Ś2 तु (for सं) — ^{d}) B (except B1) Dc1 क्रुद्ध कर्णोऽच्छिनन्मृधे

45 G4 om 45 (cf v l 43) — ^{a}) D3 तथा (for अथ) S (G4 om) च (for [अ]स्य) B (except B1) Dc1 D6 तस्याश्वांश्च (for अथास्याश्वान्) S (G4 om) विद्धा (for हत्वा) — ^{b}) M3 4 पुनर् (for त्रिभिर्) D2 M5 विद्धाथ (for विव्याध) B (except B1) Dc1 सूतं विव्याध पत्रिभि (B2 3 5 पंचभि) — K3 om 45^{cd} — ^{c}) K5 B Dc1 Dn1 D5 7 8 [ऽ]पसृत्य, Cv [ऽ]विप्लुत्य (for ऽवप्लुत्य) S (G4 om) Cv रथात् (for द्रुतं) — ^{d}) B Dc1 Dn1 S (except M1 2, G4 om) युधामन्यो (for युयुधान)

46 G4 om 46 (cf v l 43) — ^{a}) B (except B1) Dc1 Dn2 विहसन् (for उत्स्मयन्) D6 भीमस्तु (for °स्य) — ^{b}) B Dc1 द्युति (for -प्रभ) S (G4 om) युध्यमा(G1 युयुधा)नस्य मारिष — ^{c}) D6 कर्णस्य (for राधेय) — ^{d}) K5 B Dc1 Dn D3 4 6 7 G1 M1–4 5 (marg., orig as in text) पताका (for °काश्) B2 3 Dc1 Dn1 व्यपा(B3 °शा)तयत्, D2 [अ]न्वपातयत्, D7 8 [अ]प्यपातयत् (for न्यपा)

47 ^{a}) B1 2 (marg, orig as in text) 3–5 Dc1 Dn2 महाबाहू (for °राज). — ^{b}) Ś K1 4 B1 2 5 D1 परामृषत्, B3 समाददे, D4 8 T G3 4 M2 6 परामृशन् (for °मृशत्) — ^{c}) G5 सम् (for ताम्) B4 व्यवासृजद् D2 अत्यग्र, D4 आविध्यत् (for आविध्य)

48 ^{a}) T G2–4 आतिरथिर् (for आधि) Dn1 आदाय, D2 आयातां, D3 आयातीं, D4 T G2–4 M5 (marg, orig as in text) आयत्त (for °स्त) — ^{b}) K4 सार्क्ति K1 Dn2 D4–8 -परिस्कृता B (except B1) Dc1 शक्तिं काचनभूषणा (B3 °पिता) — ^{d}) D5 च दितैः; G1 M निशितै (for दशभि);

आपतन्तीं महोल्काभां चिच्छेद दशभिः शरैः ॥ ४८
सापतद्दशधा राजन्निकृत्ता कर्णसायकैः ।
अस्यतः सूतपुत्रस्य मित्रार्थे चित्रयोधिनः ॥ ४९
स चर्मादत्त कौन्तेयो जातरूपपरिष्कृतम् ।
खड्गं चान्यतरप्रेप्सुर्मृत्योरग्रे जयस्य वा ।
तदस्य सहसा कर्णो व्यधमत्प्रहसन्निव ॥ ५०
स विचर्मा महाराज विरथः क्रोधमूर्छितः ।
असिं प्रासृजदाविध्य त्वरन्कर्णरथं प्रति ॥ ५१
स धनुः सूतपुत्रस्य छित्त्वा ज्यां च सुसंशितः ।
अपतद्भुवि निस्त्रिंशश्च्युतः सर्प इवाम्बरात् ॥ ५२
ततः प्रहस्याधिरथिरन्यदादत्त कार्मुकम् ।
शत्रुघ्नं समरे क्रुद्धो दृढज्यं वेगवत्तरम् ॥ ५३
स भीमसेनः कुपितो बलवान्सत्यविक्रमः ।
विहायसं प्राक्रमद्वै कर्णस्य व्यथयन्मनः ॥ ५४
तस्य तच्चरितं दृष्ट्वा संग्रामे विजयैषिणः ।
लयमास्थाय राधेयो भीमसेनमवञ्चयत् ॥ ५५ C. 7 57.. B 7 1.. K 7 13..

---

49 a) B (except B1) Dc1 छित्वा, S भूमौ (for राजन्) — b) K3 काल (for कर्ण) Dn2 सायक, D1 -शायकै B (except B5) Dc1 S कर्णस्य निशितै (G1 M3-5 निहता, M1 2 निहतौ) शरै, D8 कृत्ता कर्णस्य सायकै — c) D3 पश्यत (for अस्यत) — d) B3 -धन्विन (for योधिन)

50 a) Ś2 चर्माधत्त — b) Ś1 -परिच्छद, K1 4 5 D (except D1 2 7) स्कृतं — c) Ś2 (sup lin as in text) B D3 6 T G2 3 चान्यतर, K4 चान्यतरे, K5 D6 चास्यातर, D2 चाप्यंतर, D7 वास्यांतर, D8 वास्यांतर (for चान्यतर) Cd cites अन्यतरप्रेप्सु (as in text) — d) Ś2 K (except K5) D1 अग्र, D2 5 7 8 अर्थे (for अग्रे) Ś K Dn1 D3 4 5 7 8 जयाय (for जयस्य) K1 2 व, Dn1 वै, D2 8 च (for वा) S जय मरणमेव वा (T1 G2 च) — e) Ś1 Dn1 D4 5 समस्य; S चर्मास्य (for तदस्य) B (except B1) Dc1 तरसा (for सहसा) — f) K4 विधिवत्, D2 विव्याध (for व्यधमत्) B (except B1) Dc1 व्यधमच्चर्म सुप्रभ — After 50, B Dc1 ins

904* शरैर्बहुभिरत्युग्रै प्रहसन्निव भारत ।
[B5 स हसन् (for प्रह°)]

51 a) Ś K1-3 D6 स विवर्मा, D8 सासिचर्मा D2 महाबाहुर् (for राज) — c) K1 D4 प्रासृज्यद् Dn2 आदत्त, D2 अव्यग्र, M1 2 आविध्यद् (for आविध्य) — d) K5 D2 क्रुद्ध, G1 M भीम (for त्वरन्)

52 a) D8 धनू — b) K1 चास्य, D4 धा च (for ज्यां च) Ś2 K1 सुदंशित, K2 सुदंसित, K4 *स सित, B5 सुसास्थित, Dn1 सुरंशित; Dn2 सुसाधिता, D2 5 सुसहित, D3 6 सुसधित (D6 °ता), D8 सुसचित, G1 M सुसहिता (for सुसशित) B1-4 Dc1 सज्य छित्वा महानसि; T G2-5 छित्वा मौर्वीं च सशित (G5 °त) — c) D8 निस्तृशश् B2 4 5 Dc1 पपात भुवि राजेंद्र — d) B (except B1) Dc1 क्रुद्ध (for च्युत) G2 खड्ग (for सर्प) — After 52, Dn2 ins an addl colophon [*Adhy name* भीमसेनप्रवेश]

53 Before 53, Dn2 ins संजय उवाच — a) T G2-4 आतिरथिर् (for आधि) — b) B Dn G1 M1-4 आदाय, D7 8 चादत्त (for आ°) — d) D3 8 6 बलवत्तर (for वेग°) — After 53, B Dc1 D5 ins

905* व्यायच्छत्स शरान्कर्णं कुन्तीपुत्रजिघांसया ।
सहस्रशो महाराज रुक्मपुङ्खान्सुतेजनान् ।
[(L 1) D5 शर (for शरान्)]

54 b) D5 बळवान्, T G3-5 दृढवान्, G2 दृढवत् (for बलवान्) — B1-4 Dc1 subst for 54ab B5 cont. after 905*

906* स वध्यमानो बलवान्कर्णचापच्युतै शरै ।
[B5 विध्यमानो]

— c) B4 वैहायस, Cd वि (as in text) D6 प्राक्रोशद् (for प्राक्रमद्) D2 विहायसा प्रक्रमन्वै; S वैहायसमनुप्राप्य — d) Ś K1 2 4 पुन (for मन) D2 कर्णस्य व्यधमद्धनु, S स्य रथमाविशत्

55 Dc1 om 55ab — a) B2-4 स तस्य (for तस्य तच्) D2 लाघव (for चरित) D6 ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा) — b) D2 विक्रम पाण्डवस्य च, G2 संग्रामे भीमकर्मण — c) B1 जवम्, B2 (marg as in text) बलम्, Cd लयम् (as in text) K5 D7 8 आधाय, Cd आस्थाय (as in text) S ध्वजालयस्थो राधेयो

56 a) Ś K1-4 D1 स त दृष्ट्वा, K5 B Dc1 Dn D3-8 स च (D8 om च) दृष्ट्वा, D2 तं दृष्ट्वाय (for तमदृष्ट्वा) — b) Ś2 Dc1 D5 विलीन, K1 2 व्यलीनं

तमदृष्ट्वा रथोपस्थे निलीनं व्यथितेन्द्रियम् ।
ध्वजमस्य समासाद्य तस्थौ स धरणीतले ॥ ५६
तदस्य कुरवः सर्वे चारणाश्चाभ्यपूजयन् ।
यदियेष रथात्कर्णं हन्तुं तार्क्ष्य इवोरगम् ॥ ५७
स छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन् ।
स्वरथं पृष्ठतः कृत्वा युद्धायैव व्यवस्थितः ॥ ५८
तद्विहत्यास्य राधेयस्तत एनं समभ्ययात् ।
संरब्धः पाण्डवं संख्ये युद्धाय समुपस्थितम् ॥ ५९
तौ समेतौ महारङ्गे स्पर्धमानौ महाबलौ ।
जीमूताविव घर्मान्ते गर्जमानौ नभस्तले ॥ ६०
तयोरासीत्संप्रहारः क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ।
अमृष्यमाणयोः संख्ये देवदानवयोरिव ॥ ६१
क्षीणशस्त्रस्तु कौन्तेयः कर्णेन समभिद्रुतः ।
दृष्ट्वार्जुनहतान्नागान्पतितान्पर्वतोपमान् ।
रथमार्गविघातार्थं व्यायुधः प्रविवेश ह ॥ ६२
हस्तिनां व्रजमासाद्य रथदुर्गं प्रविश्य च ।
पाण्डवो जीविताकाङ्क्षी राधेयं नाभ्यहारयत् ॥ ६३
व्यवस्थानमथाकाङ्क्षन्धनंजयशरैर्हतम् ।

(for निलीनं) D8 7 8 T G5 व्यथितेंद्रिय — c) D2 ध्वजे तस्य, G5 ध्वजवर्ज्ञं (for ध्वजमस्य) B2 (marg as in text) 3–5 G1, 3 4 M1 2 समारुह्य, Dc1 T G2 5 M3–5 °रुज्य, D2 °रोहव, Cd °साद्य (as in text) — d) K1 om स B (except B1) Dc1 Dn2 तस्थौ भीमो महीतले (B2 महाबल·) — After 56, M5 ins 910*

57 a) T G2–5 M3 4 तत्तस्य (for तदस्य) — b) D2 [अ]प्यपूजयन् (for [अ]भ्य°) — c) D3 6 पातयेच्च, Cd यादियेष (as in text) M3 4 रणे (for रथात्) — d) K1 3 B3 5 Dc1 D1 5 7 8 हर्तुं, B1, 2 तूर्णं (for हन्तु) D2 5 तार्क्ष

58 a) T G2 सच्छिन्नधन्वा — c) B1 सरथ (for स्व°) Cv as in text — d) D2 मनो दधे (for व्यवास्थित) Ś1 K (except K5) D1 युद्धाय समवस्थित

59 D2 om. 59 — a) M5 स (for तद्) Ś2 K1 2 4 5 B1–3 Dn2 D3 4 6 विहत्यास्य, B4 विहस्यास्य, Dc1 निहत्याथ, D8 विहत्याशु, T G2–5 विचिंत्य स, G1 M1–4 अतीत्याथ, M5 विमोह्याथ (for विहत्यास्य) Cv तद्विहत्य स्म राधेय — b) D3, 6 भूयश्चैन, D7 तत एवं (for तत एन) — c) K4 5 Dn1 D1 7 8 संरब्धं, B Dc1 D5 S संरभात् (for संरब्ध) D5 S युद्धे (for संख्ये) — d) Ś2 K1 2 4 5 B2 4 5 Dc1 Dn2 D1 3 5 6 T G3 5 समवस्थित (for समुप)

60 a) G3 4 समतौ, G5 समेरौ (sic) (for समेतौ) B2 4 महाराज, D5 °वेगौ (for °रङ्गे) — b) D2 T G2–5 महारथौ, D5 परस्परं (for महाबलौ) — d) B1–3 5 Dc1 S नरर्षभौ, B4 महारणौ, D5 परस्परं, D6 नभस्थले (for नभस्तले)

61 Dn2 om 61ab — b) K3 4 D1 इव (for नर) — c) G1 4 5 M1–4 सखे B3 अदृष्यमाणयो सख्ये — d) S शक्रशबरयोरिव

62 Ś K1–3 om 62ab After 62ab, G1 M ins

907* शरैर्भीममतिक्रम्य कर्णो भृशमपीडयत् ।
विधन्वा विरथश्चैव विचर्मा निरासिस्तत ।
अमृष्यमाणश्च भृशं शान्त कर्णाभिपीडित ।

[(L 2) M3 4 विरसिश् (for °थश्) — (L 3) M3 4 अमर्षमाणश्]

— d) Ś K1–3 D1 पर्वतानिव (for °तोपमान्) — e) Ś2 विघातार्थौ — f) K3 D1 व्याकुल·, K4 lacuna, Cd व्यायुध (as in text) Ś2 K1 व्याल इव विवेश ह

63 a) B4 आलोक्य, D2 आस्थाय (for आसाद्य) T G2–5 गजप्राकार(G3 °प्रकर)मध्यस्थो — b) S (except G5) रथमार्गं (for °दुर्गं) T G2–5 M5 विहत्य, G1 M1, 2 प्रपश्य, M3 4 प्रपद्य (for प्रविश्य) Ś K1–4 Dn2 D1, 3, 5 6 ह (for च) — c) G1 M सलीन (M1 2 °ल) समराकाक्षी (M3 4 °रक्षीणो) — d) D2 om राधेयं B2 (marg, orig as in text) नाभ्ययोधयत्, B5 °धावत; D2 °वारयत्, T G2–5 °वर्तत, Cd नाभ्यवहारयत् (hypermetric) (for नाभ्यहारयत्) G1 M न न्यवर्तत (M3 4 न व्यवर्त च, M5 न्यवर्तत न) पांडव·

64 D8 om 64ab — a) B2 (marg as in text) Dn2 D3 6 Cd व्यवधानम्, Dn1 D4 अवस्थानम् (for व्यव°) S स व्यवस्थानमाकाक्षन् — c) K1 2 उदस्य (for उद्यम्य) G2 वारणं (for कुञ्जर) — d) D2 तस्थौ परमदुर्मना — After 64, B Dc1 Dn2 D1 2 6 ins

उद्यम्य कुञ्जरं पार्थस्तस्थौ परपुरंजयः ॥ ६४
तमस्य विशिखैः कर्णो व्यधमत्कुञ्जरं पुनः ।
हस्त्यङ्गान्यथ कर्णाय प्राहिणोत्पाण्डवो नदन् ॥ ६५
चक्राण्यश्वांस्तथा वाहान्यद्यत्पश्यति भूतले ।
तत्तदादाय चिक्षेप क्रुद्धः कर्णाय पाण्डवः ॥ ६६
तदस्य सर्वं चिच्छेद क्षिप्तं क्षिप्तं शितैः शरैः ।
व्यायुधं नावधीच्चैनं कर्णः कुन्त्या वचः स्मरन् ॥ ६७
धनुषोऽग्रेण तं कर्णस्त्वभिद्रुत्य परामृशत् ।
उत्स्मयन्निव राधेयो भीमसेनमुवाच ह ॥ ६८
पुनः पुनस्तूबरक मूढ औदरिकेति च ।
अकृतास्त्रक मा योत्सीर्बाल संग्रामकातर ॥ ६९
यत्र भोज्यं बहुविधं भक्ष्यं पेयं च पाण्डव । C 7 4787 B 7 139 K 7 139

908* महौषधिसमायुक्त हनूमानिव पर्वतम् ।

65 a) Ś1 तस्य तं (for तमस्य) K5 कुजर (for विशिखै) — b) K4 विधिवद्, T G2 व्यथसत् (for व्यधमत्) — After 65^{ab}, D2 6 ins

909* रथायुतानि चिक्षेप हयानामयुतानि च ।
नरायुतानि च तथा कर्णायामिततेजसे ।
शक्त्यृष्टिप्रासपरिघकम्पनाकुटमुद्गरान् ।
चिक्षेप कर्णाय बली गृहीत्वा मेदिनीतलात् ।
तान्क्षिप्तान्भीमबलवद्वायुना समुदीरयन् ।
रणाङ्गणाभ्यासगतश्चिच्छेदाशु वृषस्तदा ।
महाग्रह इवाविष्टो निर्विषण्णो वृकोदर ।
अभ्यधावत राधेयं मूर्तिमाननिल स्वयम् ।

[(L 5) D2 समुदीरितान् — (L 6) D2 रणांगणाकाशगतांश् (for the prior half) — (L 7) D2 महाग्राह]

— c) D7 8 हस्त्यश्वानथ K4 कर्णो* (for कर्णाय) K1-3 D1 हस्त्यंगं तच्च कर्णाय — d) D2 प्रहित्वा, S व्यसृजत् (M2 °जन्) (for प्राहिणोत्) Ś2 पांडव, G1 पांडवा K2 4 Dn1 D2 T G5 [ऽ]नदत् (for नदन्) K5 B Dc1 Dn2 D5 प्राहिणोत्पाण्डुनन्दन — After 65, K5 (marg, sec m) ins an addl. colophon [*Adhy name* भीमपराजय]

66 a) Ś K (except K5) Dn D1 3 4 6-8 छत्राणि, D2 अस्त्राणि (for चक्राणि) B Dc1 चान्यद्; T G2-5 नागान् (for वाहान्) — b) Dn1 D4 यत्पश्यति स भूतले, D2 पदातीन्रथम्°

67 a) G1 M1 3 4 तदास्य D2 कर्णश् (for सर्वं) — b) D2 om. the second क्षिप्तं D6 क्षिप्रं क्षिप्रं (for क्षिप्तं क्षिप्तं) D4 शरैः (for शितैः) — B Dc1 Dn1 D2 5 6 ins after 67^{ab} D2 after 67 M5 after 56

910* भीमोऽपि मुष्टिमुद्यम्य वज्रगर्भं सुदारुणम् ।
हन्तुमैच्छत्सूतपुत्रं संस्मरन्नर्जुन क्षणात् ।
शक्तोऽपि नावधीत्कर्णं समर्थ पाण्डुनन्दन ।
रक्षमाण प्रतिज्ञां ता या कृता सव्यसाचिना ।
तमेव व्याकुलं भीम भूयो भूय शितै शरै ।
मूर्च्छयाभिपरीताङ्गमकरोत्सूतनन्दन ।

[(L 1) D5 शक्तिम् (for मुष्टिम्) B (except B6) Dc1 Dn1 D8 संवर्त्य (for उद्यम्य) D3 6 दुरासद (for सुदारुणम्) D2 5 वज्रगर्भा सुदारुणा (for the post. half) — (L 3) B6 M5 समर्थे (for °र्थ) — M5 om lines 5-6 — (L 5) D3 6 तमेव व्याकुलीभूत (for the prior half)]

— c) Dn1 D2 3 6 कर्ण, D4 चैव (for चैनं) — d) D3 तदा (for कर्णः) Dn2 D8 6 कुन्त्या वाक्यमनुस्मरन्

68 a) D5 6 8 धनुषाग्रेण D2 भीम (for कर्णस्) — b) Ś K1-3 D1 त्वभिद्रुत्य, D7 G5 त्वभिद्रुत्य, D8 समभिद्रुत्य (hypermetric) (for त्वभिद्रुत्य) Ś K1 3. 4 B (except B3) D1 परामृषन्; D4 7 8 T G2-4 M3 4 °मृशन्, Cd मृषत् (for मृशत्) — After 68^{ab}, K4 D1 5 ins

911* धनुषा स्पृष्टमात्रेण क्रुद्ध सर्प इव श्वसन् ।
आच्छिद्य स धनुस्तस्य कर्णं मूर्धन्यताडयत् ।
ताडितो भीमसेनेन क्रोधादारक्तलोचन ।

[L. 1) K4 स्पृष्टमानस्तु, D1 °मात्रस्तु (for °मात्रेण)]

— c) B (except B1) Dc1 Dn1 विहसन्, D2 विस्मयन्, D6 उत्सृजन् (for उत्स्मयन्) Ś2 अपि; K1-3 D1 चैव (for इव) — d) B Dc1 वाक्यमेतद्; D2 S वाक्यं चेदम् (for भीमसेनम्)

69 a) Ś1 K1. 2 Dc1 Dn1 D4 तूबरक; D3 6 तूद° (for तूब°) Cv cites तूबरक Cd as in text — b) B Dc1 कौदरिक, Cd औदाधिक (for औदरिक) Cv cites औदरिक S K (except K5) Dn2 D8 6 मूढेत्यौद(K1 दा)रिकेति च — c) D5 om. ता K (except K5) योधीर्, D7 यासीर् (for योत्सीर्)

7
96
95 तत्र त्वं दुर्मते योग्यो न युद्धेषु कथंचन ॥ ७०
मुनिर्भूत्वाथ वा भीम फलान्यद्धि सुदुर्मते ।
वनाय व्रज कौन्तेय न त्वं युद्धविशारदः ॥ ७१
फलमूलाशने युक्तस्त्वं तथातिथिभोजने ।
न त्वां शस्त्रसमुद्योगे योग्यं मन्ये वृकोदर ॥ ७२
पुष्पमूलफलाहारो व्रतेषु नियमेषु च ।
उचितस्त्वं वने भीम न त्वं युद्धविशारदः ॥ ७३

क्व युद्धं क्व मुनित्वं च वनं गच्छ वृकोदर ।
न त्वं युद्धोचितस्तात वनवासरतिर्भव ॥ ७४
सूदान्भृत्यजनान्दासांस्त्वं गृहे त्वरयन्भृशम् ।
योग्यस्ताडयितुं क्रोधाद्भोजनार्थं वृकोदर ॥ ७५
कौमारे यानि चाप्यासन्नप्रियाणि विशां पते ।
पूर्ववृत्तानि चाप्येनं रूक्षाण्यश्रावयद्भृशम् ॥ ७६
अथैनं तत्र संलीनमस्पृशद्धनुषा पुनः ।

— ^{d}) G1 M1 2 5 -कामुक (for कातर)

70 ^{b}) D2 यत्र भक्ष्य, T2 G2-5 पेयं भक्ष्य (by transp) B3 मैक्ष्यं — ^{d}) D6 च युद्धे, T G2-5 युद्धस्य (for युद्धेषु) B Dc1 S कदाचन (for कथं°) — After 70, B3-5 Dc1 read 73–75

71 ^{a}) K5 Dn1 D4 5 7 8 [अ]धुना, T G3-5 यथा (for [अ]थ वा) K5 D4 5 7 8 वीर (for भीम) — ^{b}) Dn1 फलान्यत्ति, D3 °न्यादत्, D4 °अग्नि, D6 °न्यश, D7 8 °नत्ति (for °न्यद्धि) B1 2 Dc1 Dn2 D2 5 फला न्यादस्व (B1 2 °न्यंकेषु) दुर्मते — After 71, Ś1 D8 read 74^{ab}

72 B3 reads 72 on marg Ś1 D8 transp 72 and 73 — ^{a}) D6 युक्तं, G3 यत्तस् (for युक्तस्) — ^{b}) Ś K1 3 4 D1 तथा विधि(K1 3 °ध)पूजने, K2 5 B3-5 Dc1 D2 4 5 7 8 तथातिथिपू° — ^{c}) K5 lacuna, D7 शस्त्रं — ^{d}) D4 धनुर्धर (for वृकोदर) — T G3 4 ins after 72 G5 after 73

912* सूदं त्वामहमाजाने मास्त्वप्रेष्यककारकम् ।

— After the above, G3-5 cont 913*

73 For the sequence in B3-5 Dc1, cf v 1 70 Ś1 D8 transp 72 and 73 K5 Dn1 om 73 — ^{a}) B4 G5 मूलपुष्प, D5 फलमूल- (for पुष्पमूल) D5 M3-5 -फलाहारे — ^{c}) G5 अन्येषु***त्वेषु — ^{d}) D5 G5 -विशारद — After 73, G5 ins 912*

74 For the sequence in B3-5 Dc1, cf. v 1 70 Ś1 D8 read 74^{ab} after 71 T G2-5 transp 74^{ab} and 74^{cd} — ^{a}) B5 Dc1 नियुद्धं, D2 मौनित्वं (for मुनित्व) — ^{b}) K1 2 व्रज (for गच्छ) — ^{c}) T G2-5 transp न and त्व — ^{d}) D4 वनवासो (for °वास) Ś2 D4 7 8 रतो, Dc1 गतिर् (for रतिर्) Ś1 K B Dc1 Dn1 D1. 2 5 भवान् (for भव)

75 For the sequence in B3-5 Dc1, cf. v 1 70 G5 om 75 Ś2 repeats 75 after 76 — ^{b}) T G2-4 तान्, G1 M स्व- (for त्व) — ^{c}) T G2-4 त्व बाधितु (for ताडयितुं) — ^{d}) T G2-4 भोजनार्थे D4 7 वृको दर — After 75, T G2 ins G3-5 cont. after 912*

913* संजय ।

एवं तं विरथं दृष्ट्वा स्मृत्वा कर्णोऽब्रवीद्वचः ।

76 B3 reads 76 on marg — ^{a}) K2 om (hapl.) from चाप्यासन् up to पूर्ववृत्तानि (in 76^{c}) K1 अप्ये नम्, B3-5 Dc1 वृत्तानि, D4 7 8 चास्यासन् B2 कौरवे यानि वृत्तानि, D5 कौमारेषु च यान्यासन् — K4 om (hapl.) 76^{bc} — ^{b}) B (except B1) Dc1 विप्रियाणि (for अप्रि°) — ^{c}) B Dc1 तानि सर्वाणि, D5 पूर्वं वृत्तानि (for पूर्ववृ°) Ś1 [अ]स्य, Ś2 D4 5 [ए]व, Dn1 D7 8 [ए]व (for [ए]न) — ^{d}) K2 D5 8 श्राश्रा वयन्, G1 M श्राश्रावयद् (for अश्रा°) K8 Dn2 D3-6 G1 M वृष°, D2 दश (sic), D7 8 नृप° (for भृशम्) — After 76, Ś2 repeats 75, while B1 ins

914* भीमसेन उवाच ।

राधेय शृणु मे वाक्यं सूर्यपुत्र बलाधिक ।
लोके त्वत्सदृशो योधो न विद्येत कथंचन ।
युष्माभिर्यदह मार्यस्तदा किं बहुजल्पितैः ।
अथ त्वया न मार्योऽहं तदा गच्छामि मुञ्च माम् ।

On the other hand, G1 M ins after 76

915* एवं तं विरथीकृत्य उच्चैः संतर्ज्य पाण्डवम् ।
मुदा परमया युक्तो दर्शयन्कृष्णपाण्डवौ ।

77 ^{a}) G5 om from अथैनं up to धनुषा (in 77^{b}) D2 तथैवं (for अथैनं) — ^{b}) Ś2 अस्पृशन्, D4 सस्पृ शद्; D3 सस्पृश्य (for अस्पृशद्) B1 D2 भृशं, D5 युत°; G5 वपु (for पुन) — ^{c}) K5 तु (for च) — ^{d}) T G2-5 वचस्, Cd वृषस् (as in text) Ś K (except K5) D1 पुन°; G4 तव (for तदा)

प्रहसंश्च पुनर्वाक्यं भीममाह वृषस्तदा ॥ ७७

योद्धव्यमाविशान्यत्र न योद्धव्यं तु मादृशैः ।

मादृशैर्युध्यमानानामेतच्चान्यच्च विद्यते ॥ ७८

गच्छ वा यत्र तौ कृष्णौ तौ त्वा रक्षिष्यतो रणे ।

गृहं वा गच्छ कौन्तेय किं ते युद्धेन बालक ॥ ७९

एवं तं विरथं कृत्वा कर्णो राजन्व्यकत्थत ।

प्रमुखे वृष्णिसिंहस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ८०

ततो राजञ्शिलाधौताञ्शराञ्शाखामृगध्वजः । C 7 B 7 K 7

78 Before 78, B4 ins कर्ण उवाच — a) K4 5 B Do1 D4 5 7 8 G5 मारिष, Dn2 D3 मादृशो, T G2-4 तु त्वया (for आविश) D7 8 [अ]न्येन (for [अ]न्यत्र) Ś2 योद्धव्य बालिशान्यत्र, Dn1 D2 योद्धव्यं सदृशैरत्र (D2 शैरेव), D6 व्यं तादृशेनात्र, G1 M1 2 5 °व्य तु बलाढ्यैर्, M3 4 अन्यैरमर्षी योद्धव्य, Cv as in text — b) B1 Do1 Dn2 D3 6 च, D1 नानु (sic) (for तु) Ś K (except K6) D1 योद्धव्य न तु मादृशै — d) Ś K1 2 D1 अन्यस्य, K4 अन्यच्च; D3 नान्यच्च (for चान्यच्च) T G2-5 Cv दृश्यते, G1 M1 2 5 जायते (for विद्यते)

79 a) Do1 तत्र (for यत्र) — b) Ś1 K4 5 B Do1 Dn D1-5 G3-5 त्वां, K1 lacuna (for त्वा) — c) K2 om वा — d) T G2 5 वा (for ते) D1 7 बालक, T G2-5 बालिश (for बालक) — After 79, D5 ins

916* भीम शब्दार्थसद्भावी पुराणस्त्वं हि मे मत ।
मातुलैर्मोहलसुत शस्त्रेष्वस्त्रेषु चोत्तम ।
यज्ञशास्त्रार्थविद्यासु धर्मप्रवचनेषु च ।
निपुणोऽसि सदा भीम न त्वं युद्धविशारद ।
तमुरक्षयन्कण्ठदेशे पाणिना संस्पृशन्नृप । [5]
छत्रवज्राङ्कुशाङ्केन मातुर्वाक्यमनुस्मरन् ।

— D5 cont K2 (marg) 4 D1 ins. after 79

917* कर्णस्य वचनं श्रुत्वा भीमसेनोऽतिदारुणम् ।
उवाच कर्णं प्रहसन्सर्वेषां शृण्वतां वच ।
जितस्त्वमसकृद्दुष्ट कत्थसे त्वं वृथाधमना ।
जयाजयौ महेन्द्रस्य लोके दृष्टौ पुरातनै ।
मल्लयुद्धं मया सार्धं कुरु दुष्कुलसम्भव । [5]
महाबलो महाभोगी कीचको निहतो यथा ।
तथा त्वां घातयिष्यामि पश्यत्सु सर्वराजसु ।
भीमस्य मतमाज्ञाय कर्णो बुद्धिमतां वर ।
विरराम रणात्तस्मात्पश्यतां सर्वधन्विनाम् ।

[(L 3) K2 कथ्यसे D5 किं (for त्वं) — (L 4) D5 हि वेंद्रस्य (for महेन्द्रस्य) D1 5 पुरातनौ (for °तनै) — (L 5) D5 युद्धं त्वं हि कुलाधम (for the post half) — (L 6) K2 महायोगी K4 D1 मया (for यथा) — (L 7) D5 पश्यमानेषु राजसु (for the post half) — K2 om line 9]

— D5 cont D2 ins after 80ab

918* भीमोऽपि रथिना श्रेष्ठो धनदाच्छापमाप्तवान
गत पश्चापहारेण प्रणाम नाकरोत्पुरा ।
अनेन कारणेनैव कर्णाद्भयमवाप्तवान् ।
कर्णेनापि तदोत्सृष्टो मातुर्वचनकारिणा ।

[For the incident, cf 3 152 — (L 1) D2 धनदस्थानम् (for दाच्छापम्) — (L 2) D2 यतस्तु पश्चा हरणम् (for the prior half) D2 आगतार्थे (for प्रणाम न) — D2 om line 3 — (L 4) D2 सृष्टो (for [उ]त्सृष्टो) D2 मातुर्वाक्यमनुस्मृता (sic) (for the post half)]

80 a) D1 ते (for त्व) — b) K1 व्यकर्षत, K4 व्यकथ्यते, B2 3 Do1 T G2-5 व्यकत्थयत्, B5 न गच्छति, Dn1 व्यवस्थित, Dn2 D6 6 विकत्थन, D5 विमृष्य च (for व्यकत्थत) — After 80ab, D2 ins 918* — c) Dn1 तस्य (for वृष्णि) G1 वीरस्य; G4 वयस्य (for °सिंहस्य) — d) D1 समतत (for महात्मन) — After 80, T G2-5 ins

919* तं ब्रुवाणं तु भीमस्तु काङ्क्षन्भीमपराक्रम ।
न चाकार्षीद्द्रुतं स्मृत्वा अर्जुनस्य महाबलम् ।
तस्य कार्मुकमारुह्य बभञ्जाशु पराक्रमी ।
ततो दृष्ट्वा महाराज वासुदेवो महाद्युति ।
अर्जुनार्जुन पश्येमं भीम कर्णेन बाधितम् । [5]
संजय ।
एवमुक्तस्तदा पार्थ केशवेन महात्मना ।
भीमसेनं तथाभूतं क्रोधसंरक्तलोचन ।
अमर्षवशमापन्नो निर्दहन्निव चक्षुषा ।

[(L 2) G2 वध (for द्रुत) G5 महाबल — (L 4) G2 पराक्रमी (for महाद्युति) — (L 7) G5 लोचन]

On the other hand, M1, 2 5 ins after 80

920* कर्णेन विरथीकृत्य तर्ज्यमानं वृकोदरम् ।

112 प्राहिणोत्सूतपुत्राय केशवेन प्रचोदितः ॥ ८१
112 ततः पार्थभुजोत्सृष्टाः शराः काञ्चनभूषणाः ।
गाण्डीवप्रभवाः कर्णं हंसाः क्रौञ्चमिवाविशन् ॥ ८२
स भुजंगैरिवायस्तैर्गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
भीमसेनादपासेधत्सूतपुत्रं धनंजयः ॥ ८३
स छिन्नधन्वा भीमेन धनंजयशराहतः ।
कर्णो भीमादपायासीद्रथेन महता द्रुतम् ॥ ८४
भीमोऽपि सात्यकेर्वाहं समारुह्य नरर्षभः ।
अन्वयाद्भ्रातरं संख्ये पाण्डवं सव्यसाचिनम् ॥ ८५
ततः कर्णं समुद्दिश्य त्वरमाणो धनंजयः ।
नाराचं क्रोधताम्राक्षः प्रैषीन्मृत्युमिवान्तकः ॥ ८६
स गरुत्मानिवाकाशे प्रार्थयन्भुजगोत्तमम् ।
नाराचोऽभ्यपतत्कर्णं तूर्णं गाण्डीवचोदितः ॥ ८७
तमन्तरिक्षे नाराचं द्रौणिश्चिच्छेद पत्रिणा ।
धनंजयभयात्कर्णमुज्जिहीर्षुर्महारथः ॥ ८८
ततो द्रौणिं चतुःषष्ट्या विव्याध कुपितोऽर्जुनः ।
शिलीमुखैर्महाराज मा गास्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ८९
स तु मत्तगजाकीर्णमनीकं रथसंकुलम् ।
तूर्णमभ्याविशद्द्रौणिर्धनंजयशरार्दितः ॥ ९०
ततः सुवर्णपृष्ठानां धनुषां कूजतां रणे ।

दृष्ट्वार्जुनो भृशं क्रुद्ध क्रोधसरक्तलोचन ।

81 a) Ś2 शिलाधौता — b) Ś1 K1 3 शूरा, Ś2 D1 शूर (for शराम्) D4 शाखामृग.** — d) K5 प्रणोदित, D6–8 प्रनो° (for प्रचो°)

82 b) B Dc1 Dn3 S कनक (for काञ्चन) B3 -भूषिता (for भूषणा) D2 शरा विविशुराहवे — c) K5 प्रहिता (for -प्रभवा) — d) D4 [अ]भवन्, D8 शरान् (for [आ]विशन्) D2 हसा पद्मसरो यथा Cd cites हंसा क्रौञ्चमिव (as in text)

83 a) B1–4 Dc1 आविष्टैर्, B5 आयास्तैर्, Cd आयंस्यैर् (for आयस्तैर्) — b) D1 G3 4 प्रेरितै (for प्रेषितै) — c) Ś2 K1 अपासीदत्, K5 D7 8 °निन्ये, B1 उपासेधत्, D2 अपारोधत्, D3 5 6 अपा(D3 °वा)सेधत्, D4 अपास्यैव, T G2–4 M1 2 अवासेधत् (for अपा°) Cv as in text

84 a) K5 Dn2 D4 5 7 8 G3–5 स छिन्नवर्मा, T G1 2 M संछिन्नवर्मा (G2 °धन्वा) (for स छिन्नधन्वा) — b) D5 -शरार्दित — c) Ś1 भीमम् (for भीमाद्) — d) G2 जवेन (for रथेन) D4 द्रुवन्, G2 रणे (for द्रुतम्)

85 a) B5 S यान (for वाह) — b) Ś1 K2 B5 D4 नरर्षभ, Ś2 नराधिप (for नरर्षभ). D2 S आरुह्य पुरुष(D2 G1 M3 4 भरत)र्षभ (G2, 5 °भ) — c) D5 T G2–5 अभ्ययाद् (for अन्व°) K3 5 B1 (marg as in text) भारतं, D2 T G3–5 M3 4 पाण्डवं (for भ्रातरं) B1 D2 M3 4 युद्धे, G1, 2 5 M1 2 संख्ये, G4 संघे (for संख्ये) Dn2 D3 5 आयात पाण्डव संख्ये — d) Dn2 D2 3 6 T G2–5 भ्रातर, M3 भारतं (for पाण्डवं) — After 85, K3 4 D1 ins

921* सोऽवप्लुत्य द्रुतं सूतो युयुधानरथं ययौ ।

86 Ś1 K (except K5) D1 om 86 — a) D2 तत स बाधयस्तूर्णं, S तत ससाधयन्कर्णं (T G2 5 M3 °य स्कर्णं) — b) M2 4 धनजयं — c) D2 -दीप्ताक्ष, M1 2 -ताम्राक्षं (for -ताम्राक्ष) — d) K5 D5 7 8 इवापर (for °न्तक) D2 प्रैषीत्कर्णरथं प्रति, T G3–5 प्रेषयामास निश्वसन्, M2 प्रैषीन्मृत्युरिवान्तकृत्

87 a) B2 G1 2 M1 2 5 ग(B2 म)रुत्मानिव चाकाशे — b) K5 प्रार्थयन्पन्नगोत्तमं — c) B5 lacuna for पत स्कर्णं B1 [ऽ]भ्यगमत्, T G3–5 न्यपतत् (for ऽभ्यपतत्) K1–3 राजंस्, K4 D1 3 T M3 4 तूर्णं (for कर्णं) — d) K4 D1 राजन्, T G3–5 M3 4 कर्णं (for तूर्णं) K5 Dn1 D4–6 नोदित (for -चोदित)

88 a) B (except B4) अतरीक्षे — d) Ś1 B1 2 5 Dc1 Dn1 D2 G3 4 उज्जिहीर्षन्, K3 °जीर्षुर्, B4 °धीर्षुर् (for °हीर्षुर्) T G2–5 M2–4 महारथ

89 b) T G2 विव्याथ — After 89ab, G2 ins

922* तं परीप्सन्महाराज सत्यजित्पार्थमभ्ययात् ।
शरेणैकेन विव्याथ तं राजानं महाबलः ।
कर्णे पार्थेन विक्षिप्तं नाराच द्रौणिरच्छिनत् ।

90 a) Ś मत्तगजानीकम् — b) Ś1 अनेकं (for अनीकं) — c) B2 (orig) अस्याविशद्; B2 (marg) अभ्य°, T G2–5 तत्रावि° (for अभ्यावि°) — d) Ś1 K (except K5) Dn2 D1, 3 6–8 T G2–5 -शारा

शब्दं गाण्डीवघोषेण कौन्तेयोऽभ्यपतद्बली ॥ ९१
धनंजयस्तथा यान्तं पृष्ठतो द्रौणिमभ्ययात् ।
नातिदीर्घमिवाध्वानं शरैः संत्रासयन्बलम् ॥ ९२
विदार्य देहान्नाराचैर्नरवारणवाजिनाम् ।
कङ्कबर्हिणवासोभिर्बलं व्यधमदर्जुनः ॥ ९३
तद्बलं भरतश्रेष्ठ सवाजिद्विपमानवम् ।
पाकशासनिरायस्तः पार्थः संनिजघान ह ॥ ९४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

११५

धृतराष्ट्र उवाच ।
अहन्यहनि मे दीप्तं यशः पतति संजय ।
हता मे बहवो योधा मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥ १
धनंजयस्तु संक्रुद्धः प्रविष्टो मामकं बलम् । C. 7 56.. B 7 14 K 7 14

-हत°, D4 मयार्दित (for -शरार्दित°)

91 b) B Dc1 Dn1 D4 7 8 S चापाना (for धनुर्पा) D2 बाणाला कुंजराद्रणे — c) D2 शब्दाद् — d) K4 Dn2 D1-4, 8 [ऽ]भ्यपतद्, Dc1 M3 4 [ऽ]भ्यद्रवद्, T G3-5 M2 ऽभवद् (for ऽभ्यभवद्) M3 4 रणे (for बली)

92 b) B1 D2 अभ्यगात्, B3 5 अन्वयात् (for अभ्ययात्) Ś2 ***भ्ययात् — c) D4 अथाध्वानं, D5 इवास्मान (for इवाध्वान) — d) B1 8 सत्रासयद् B Dc1 D2 4 बली (for बलम्)

93 b) K1 laouna, K2 वाहन, D1 -चानर (for -वारण) D2 रथाश्वगजवाजिना — D4 om 93c–94b — c) K1 D8 बर्हण — d) T व्यथयद्, G2 व्यथयद् (for व्यधमद्)

94 D4 om. 94ab (of v l 93) — b) K5 D2 7 8 रथ (for द्विप) D5 -वाहन (for -मानवम्) — c) B4 आयस्तं — d) K3 4 D1 4 स नि, D6 ह स, T G2-5 तु नि (for संनि) G1 M पार्थे प्रे (G1 M3 प्रे)-ण्यधमक्षय

Colophon — *Sub-parvan* Ś1 K1 B2-4 Dc1 Dn D1, 4 G1 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* Ś2 चतुर्थदिने, K1 चतुर्थदिवसे, T G3 चतुर्थेह्नि — *Adhy name* Ś1 K1 3 4 B1 2 Dc1 D1, 8, 6 G1 M1-4 भीमसेनप्रवेश ; Ś2 K2 B3-5 D5 G3 भीमप्रवेश°, K5 D4, 7 भीमसेनप्रवेशो भीम(D4 भीमसेन)पराजय, Dn1 D2 8 M5 भीमपराजय ; Dn2 D5 G1 M1 2 (last three, second time) भीमसेनपराजय° ; Bom ed भीमकर्णयुद्धं —*Adhy-no* (figures, words or both) B1, 2 T G2-5 136, B6 145, Dn1 139, D2 142, D3 34, G1 M 135 — *Śloka no* Dc1 114, Dn1 100

115

After the ref., S Cv ins

923* दातव्यमद्य मन्येऽहं पाण्डवाना स्वक पुन. ।
न विग्रहो हि बलिना श्रेयसे स्याद्यथातथा ।
पादयो प्रणतेनापि भुक्त्वाप्युच्छिष्टमन्यरे ।
अतोऽन्यद्वापि कृत्वैव जीव्य लोके नरेण वै ।
जीवतैव परो लोक साध्यते चैव सर्वथा ।
अजीवतस्तथैवासीन्न सुखं न परा गति ।
विनाशे सर्वथोत्पन्ने न बालो बुध्यते क्रियाम् ।
मिथ्याभिमानदग्धो हि न बुध्येत कृताकृते ।

[(L 1) Cv post half as above — (L 2) M1 [ऽ]ति- (for हि) T G2 बलिनां, G1 M बलिभि (for बलिना) M2 श्रेयसो (for °से) — (L 4) M1 कृत्यैव, M2 कृत्वेव (for कृत्वैव) — G3 om lines 5-6 — (L 5) M3 4 सर्वश (for सर्वथा) — (L 6) T G3 आजीवतस्त (for अजीव°) Cv अजीवतस्तु नैवास्ति G1 M1 2 न पर; G2 M3 4 5 (orig as above, sup lin) नरक, Cv नरको (for न सुख) — (L 7) M1, 2 सर्वतो यत्ने (for सर्वथोत्पन्ने) M3 युध्यते (for बुध्यते) M4 क्रिया (for क्रियाम्) — G3 om. (hapl) line 8 — (L 8) G1 M1-3 5 (sup lin) -दग्धेन, M5 -दग्धेन (for -दग्धो हि) G1 M3 4 न बुध्येतागते कृते, M1 3, 5 न बुध्येत फलाफले (for the post. half).]

1 a) D4 सं (for मे). Cd cites दीप्तं (as in

81

रक्षितं द्रोणकर्णाभ्यामप्रवेश्यं सुरैरपि ॥ २
ताभ्यामूर्जितवीर्याभ्यामाप्यायितपराक्रमः ।
सहितः कृष्णभीमाभ्यां शिनीनामृषभेण च ॥ ३
तदा प्रभृति मा शोको दहत्यग्निरिवाशयम् ।
ग्रस्तान्हि प्रतिपश्यामि भूमिपालान्ससैन्धवान् ॥ ४
अप्रियं सुमहत्कृत्वा सिन्धुराजः किरीटिनः ।
चक्षुर्विषयमापन्नः कथं मुच्येत जीवितः ॥ ५
अनुमानाच्च पश्यामि नास्ति संजय सैन्धवः ।
युद्धं तु तद्यथा वृत्तं तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ६
यच्च विक्षोभ्य महतीं सेनां संलोड्य चासकृत् ।
एकः प्रविष्टः संक्रुद्धो नलिनीमिव कुञ्जरः ॥ ७
तस्य वृष्णिप्रवीरस्य ब्रूहि युद्धं यथातथम् ।
धनंजयार्थे यत्तस्य कुशलो ह्यसि संजय ॥ ८

संजय उवाच ।

तथा तु वैकर्तनपीडितं तं
भीमं प्रयान्तं पुरुषप्रवीरम् ।
समीक्ष्य राजन्नरवीरमध्ये
शिनिप्रवीरोऽनुययौ रथेन ॥ ९
नदन्यथा वज्रधरस्तपान्ते
ज्वलन्यथा जलदान्ते च सूर्यः ।
निघ्नन्नमित्रान्धनुषा दृढेन
संकम्पयंस्तव पुत्रस्य सेनाम् ॥ १०

---

text) — c) G1 M1 3 4. 5 (*sup lin*, orig as in text) यौधा (for योधा)

2 a) K3 B Dc1 सुस, S यदा (for तु सं-) — c) B Dc1 Dn1 T G2 द्रौणि (for द्रोण) — Ś2 om. (hapl) 2^d–3^a

3 Ś2 om. 3^a (cf v l 2) — a) G1 M -सत्त्वाभ्याम् (for वीर्याभ्याम्) — b) K (except K5) Dn1 D1 आप्यायत-, Cd आप्यायित- (as in text) — c) K1 सहितो भीमकर्णाभ्या — d) K4 प्रवरेण (for ऋषभेण)

4 a) Ś1 K3. 4 Dn D1. 3–6 8 तत (for तदा) Ś K1–4 Dn2 D1–4. 6 G3 मे, B Dc1 Dn1 D8 मा (for मा) D2 शंका (for शोको) K5 D7 तत प्रभृति शोकोयं — b) D2 इवाषय (sic), D7 8 °श्रयं, T G3 °शर्नि, G4 °निश (for °शयम्) Cd cites आशयम् (as in text) — c) B Dc1 Dn1 इव प्र, G1 M1 2 5 इति च, G2 5 हि तान्प्र- (for हि प्रति)

5 a) S हि (for सु-) — b) K3 सिंधुराजा K1 M3 किरीटिना, Cd °न (as in text) — c) Ś1 अक्ष्णोर् (for चक्षुर्) — d) K B1 Dn1 D1 2 4 5 7 8 T G2–5 Cd जीवितात्, M2 जीवितं (for °त) B1 (marg) 2–4 Dc1 कथ जीवितमाप्नुयात्, B5 कथं जीवति सैंधव·

6 a) Cv as in text — b) Dn1 D8 नास्ति सैंधव संजय (sic) — After 6^{ab}, S ins

924* क्रुद्धस्य देवराजस्य शक्रस्येव महाद्युते ।

[G1 M दानवो (for क्रुद्धस्य)]

— c) Ś2 K1. 3 D1 तत्तद्, K4 तत्र, K5 तद्यद्, D2 7 8 तु यद्, T G1 3 4 M1–3 5 त्वेतद्, G2 5 चैतद्, M4 च तद् (for तु तद्) — d) K1 D4 पृष्टत· (sic), K5 G2 M3 4 सजय, B Dc1 तत्त्वत (for पृच्छत·)

7 a) K1–3 D4 7 8 T G3–5 M3–5 यश्च, B3 तच्च, Dn1 यस्य, D2 यत्र (for यच्च) — b) D3 om. सेना B Dc1 आलोड्य, G3 संलोप्य (for सलोड्य) — c) S संरब्धो (for सक्रुद्धो) — d) G1 M4 नळिनीम्

8 D4 om 8^a–10^b — a) B Dc1 S मे वृष्णि (for वृष्णिप्र-) — b) G1 M युद्ध शस (for ब्रूहि युद्ध) — c) Ś K1–4 D1. 2 धनंजयार्थं G1 M1 2 यातस्य (for यत्तस्य) Dn1 D5 धनंजयसहायस्य

9 D4 om 9 (cf. v l 8) — a) D6 [अ]पि (for तु) K5 पीडितार्गं (for °त त) Ś K1–4 D1 वै; Dn2 D2 6 रणे (for त) — b) D5 प्रयात — c) G1 M रोषान् (for राजन्) B Dc1 नरमुख्यमध्ये, T G M1 2 4 5 नर(T G3–5 रथ)मुख्यमग्रे, M3 नरवीरमग्रे (for नरवीरमध्ये) — d) S स पश्चात् (for रथेन)

10 D4 om. 10^{ab} (cf v l 8) G5 partly damaged. — a) Ś1 तदन्यथा; T G2–5 सर्पन्यया (for नदन्यथा) — b) G1 S वारिधरस्; Cd वज्रधरस् (as in text) — b) G1 M तपन् (for ज्वलन्) G3 गगनान्ते, Cd जलदान्ते (as in text) — c) K3 D5 रिपून्विमृद्नन् (for निघ्नन्नमित्रान्)· — d) K3 B4 Dn1 D1–3. 8 स चालयंस्, S

तं यान्तमश्वै रजतप्रकाशै-
रायोधने नरवीरं चरन्तम् ।
नाशक्नुवन्वारयितुं त्वदीयाः
सर्वे रथा भारत माधवाग्र्यम् ॥ ११

अमर्षपूर्णस्त्वनिवृत्तयोधी
शरासनी काञ्चनवर्मधारी ।
अलम्बुसः सात्यकिं माधवाग्र्य-
मवारयद्राजवरोऽभिपत्य ॥ १२

तयोरभूद्भारत संप्रहार-
स्तथागतो नैव बभूव कश्चित् ।
प्रैक्षन्त एवाहवशोभिनौ तौ
योधास्त्वदीयाश्च परे च सर्वे ॥ १३

अविध्यदेनं दशभिः पृषत्कै-
रलम्बुसो राजवरः प्रसह्य ।
अनागतानेव तु तान्पृषत्कां-
श्चिच्छेद बाणैः शिनिपुंगवोऽपि ॥ १४

पुनः स बाणैस्त्रिभिरग्निकल्पै-
राकर्णपूर्णैर्निशितैः सुपुङ्खैः ।
विव्याध देहावरणं विदार्य
ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ॥ १५

तैः कायमस्याग्र्यनिलप्रभावै-
र्विदार्य बाणैरपरैर्ज्वलद्भिः । C 7 B 7 K 7

प्रकंपयंस् (for संकम्पयंस्) K5 D7 8 सैन्य, Dn1 D4 सैन्यान् (for सेनाम्)

11 G5 partly damaged —^{a}) D0 सजातमन्यै (for तं यान्तमश्वै) —^{b}) K2 मायोधनी (for °ने) B Do1 D5 वीरव(B4 5 त)र (for नरवीर) B2 4 5 नर्वत, D2 च राजन्; M3 4 स्वरसं (for चरन्तम्) —^{c}) D2 ईक्षयित्तु, D4 T G2–5 M3 4 धार° (for वार°) D3. 6 प्रवीरा , D3 त्वया च (for त्वदीया) —^{d}) Ś1 Do1 तदा, B1 M3 यथा; B2–5 सथा (for रथा)

12 ^{a}) Ś1 M4 पूर्वस्, M3 पूर्ष (for पूर्णस्) Dn1 D5 8 G1 2 5 M स्वतिचित्र , T G3. 4 स तु चित्र (for स्वनिवृत्त) Cd cites निवृत्तयोधी —^{b}) G1 5 M शरान्किरन् (for शरासनी) M3 4 काचनचित्रयोधी —^{c}) Ś K1–3 D3. 6 T G3 M4 मलंविष , K5 Dn1 D4 5 8 °मिष°, B Do1 बुष ; Dn2 D1 M3 5 विष°, D2 बुस , D7 मलिंमिष°, G1. 2 4. 5 M1. 2 5 (sup lin) मलंबल (for मलम्बुस) G3 4 सत्यर्कि (for सा°) D2 G3–5 मानवाग्र्यम् (for माध) —^{d}) D4 माधार*द्; D7 8 मावारयद्; G1 M1 2 5 न्यवारयद् (for म°) K1 [ऽ]मिपद्य; D2 निपत्य, D5 [ऽ]मिपद्य, G5 [ऽ]मिपद्यत (for ऽमिपत्य)

13 ^{a}) Dn2 D6 वभौ (for अमूद्) —^{b}) Ś1 D7 8 तथागते, B Do1 यथाविधो, D3 यथागतो, D5 तथा गतौ; G1 M1. 2 5 तथाविधो, M3. 4 तथा यथा (for तथागतो) G1 M1 2 5 नापि (for नैव) T G2–5 तथा यथा नैव कश्चित्पुराभूत् —^{c}) Ś K2 4 B2 (marg , orig as in text) 3. 4 Dn2 D1 8 प्रेक्षंत, D4 7 प्रैक्ष्यंत (for प्रैक्षन्त) D4 एकाहवमोहितौ, T G2–5 सर्वाहव-शोभिनौ, M3–5 चैवाहव (for एवाहव°) —^{d}) G1 M यौधास् (for यो) Ś K (except K5) D1 8 स्वपरे, D2 च पराश् (for च परे) D7 परेण च, D8 परेण (for परे च)

14 ^{a}) Ś2 K B (except B3) Dn2 D1 T G2 M1 2 5 आविध्यद्, G4 अविंदद् (for अविध्यद्) Ś2 B3 एव (for एनं) Ś K1 पृषक्कैर् —^{b}) Ś K1. 2 D3 6 M4 अलंविषो, K3 4 B Do1 G3 °बुषो, K5 Dn1 D4 5 7 8 °मिषो, Dn2 D1 M3 °बिषो, T °वसो, G1 2 4 5 M1 2 5 °बलो (for अलम्बुसो) K3. 5 B5 D4. 5 राजवर D4 7 8 प्रहस्य; G4 प्रगृह्य (for प्रसह्य) — After 14^{ab}, M3 reads 15^{c} for the first time, repeating it in its proper place —^{c}) Ś पृषत्काश् —^{d}) Ś K (except K5) D1 5 M3 4 राजन् (for बाणै) K2 D4 7 8 शनि (for शिनि) Dn1 D4 8 हि, T G2–5 बली (for ऽपि)

15 ^{a}) Dn2 D3 6 च, G4 त्रि (for स) —^{b}) D4 -पुखैर् (for -पूर्णैर्) K4 Do1 Dn1 D1 4 सपुंखै , S प्रसह्य (for सुपुङ्खै) — M3 reads 15^{c} for the first time after 14^{ab} —^{c}) T G2 विव्याथ —^{d}) M1. 2 सत्यकेर्

16 ^{a}) M3. 4 ते (for तै) K2 कार्यम् (for कायम्) D2 7 8 मस्याग्र्यनल (for ग्र्यनिल-) K5 B4 D5 -प्रकाशैर् (for प्रभावैर्) G1 3–5 M तै कायमस्यावनिपालपुत्र —^{b}) S (except M5) संधाय (for विदार्य) K5 D4 6–8 विदार्यमाणैर् (for °र्य बाणैर्). B Do1 D2 T निशि

16 20 आजघ्निवांस्ताम्रजतप्रकाशा-
नश्वांश्चतुर्भिश्चतुरः प्रसह्य ॥ १६
तथा तु तेनाभिहतस्तरस्वी
नप्ता शिनेश्चक्रधरप्रभावः ।
अलम्बुसस्योत्तमवेगवद्भि-
र्हयांश्चतुर्भिर्निजघान बाणैः ॥ १७
अथास्य सूतस्य शिरो निकृत्य
भल्लेन कालानलसंनिभेन ।
सकुण्डलं पूर्णशशिप्रकाशं
भ्राजिष्णु वक्त्रं निचकर्त देहात् ॥ १८
निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं
संख्ये मधूनामृषभः प्रमाथी ।
ततोऽन्वयादर्जुनमेव वीरः
सैन्यानि राजंस्तव संनिवार्य ॥ १९
अन्वागतं वृष्णिवरं समीक्ष्य
तथारिमध्ये परिवर्तमानम् ।
घ्नन्तं कुरूणामिषुभिर्बलानि
पुनः पुनर्वायुरिवाभ्रपूगान् ॥ २०
ततोऽवहन्सैन्धवाः साधु दान्ता
गोक्षीरकुन्देन्दुहिमप्रकाशाः ।
सुवर्णजालावतताः सदश्वा
यतो यतः कामयते नृसिंहः ॥ २१
अथात्मजास्ते सहिताभिपेतु-
रन्ये च योधास्त्वरितास्त्वदीयाः ।
कृत्वा मुखं भारत योधमुख्यं
दुःशासनं त्वत्सुतमाजमीढ ॥ २२

सैर् (for अपरैर्) D4 कलघ्नि (for ज्वलघ्नि) —c) D6 ज्वलन् (for रजत-) —d) D2 च रश्मींश् (for चतुर्भिश्) Ś2 D4 7 8 प्रहस्य (for प्रसह्य)

17 a) Ś K (except K5) G2–5 स, B6 Dn2 D6 [अ]पि, D1 [अ]सि, D2 G1 M1 2 5 च, D3 हि (for तु) —b) Ś2 स्वभाव, M3 4 -प्रकाश (for प्रभाव) —c) The portion of the text from म्बुसस्योत्तम up to विह्वलाश् (in 122 69c) is lost in Ś2 on missing folios. Ś1 K1–3 D3 4 6 T M3 4 अलविषस्य, K5 Dn1 D5 7 8 °भिषस्य, B Do1 D2 °बुषस्य, Dn2 D1 G3 °विषस्य, G1 2 4. 5 M1 2 5 °बलस्य (for अलम्बुसस्य) —d) B Do1 Dn D2 G1 M अश्वाश् (for हयांश्) T G2–5 जघान वाहाञ्शिशितै (G5 °ता) ससूतान्

18 Ś2 missing (cf v l 17) —a) K5 D5 तथा (for अथ) —b) K1 D6 कालानिल-, D2 S शक्राशनि (for कालानल-) —d) D4 चक्रं (for वक्त्र) G1 M प्रचकर्त (for नि°)

19 Ś2 missing (cf v l 17) —a) D1 समार्थित- (for तं पार्थिव) D2 -पुण्यराज, T G1. 2 4 5 M1 2 4. 5 पुत्रमुग्र (T G2 4 °मश्य), G3 पुत्रमस्य, M3 -पुत्रपुत्रं (for -पुत्रपौत्र) —b) G1 4 5 M संखे K3 B D2 T G2 यदूनाम् (for मधू°) —c) K4 G2 वीरं, Do1 धीर (for वीर) —d) D5 तरसा (for तव सं) G1 M सर्वाणि सैन्यानि बलान्निवार्य

20 Ś2 missing (cf v l 17) —a) Dn2 D3 6 अथागत (for अन्वा°) K3 Dn D2 3 S -वीरं (for -वर) —b) G1 M धृतमत संयुगेष्वाचरंतं —c) G3 रिपूणाम् (for कुरूणाम्) —d) K5 D4 5. 7 8 पूग, Dn1 -वृंद (for पूगान्) S पुन पुनर्वारयितुं न शेकु — After 20, D7 ins किंचित्पतितं शौर्यं

21 Ś2 missing (cf v l 17) —a) G1 M1. 2 3 विकुर्वाणा, G4 ततोभवन् (for ततोऽवहन्) S (except G1) सिंधुभवा (M3 4 °वहा) सुदाता —b) S (except M5) शंखेंदु (for -कुन्देन्दु-) G1 M -शशि (M5 -दर) प्रकाश —c) D4 8 -जालावनता, D6 G2 जाला (D6 °ल)वितता, G1 M मालावितता (M3 4 °चिता) —d) G1 M1 2 5 ययुर्यतो कामयदार्यसत्त्व

22 Ś2 missing (cf v l 17) —a) B5 यथा; D5 तव (for अथ) Ś1 K1 D4 [आ]त्मजस् Ś1 तं (for ते) Dn2 D3 6 M3 4 सहसा (for सहिता) Ś1 K (except K5) Do1 T G2–5 निपेतुर्, D6 [अ]तिपेतुर् (for [अ]भिपेतुर्) G1 M1 2 5 पुत्रास्त्वदीया सहसाभ्युपेयुर् —b) G1 M योधास् T G1 3 5 M तमाजौ, G3 4 तदाजौ (for त्वदीया) —c) K1. 2 मुख्य, D3. 6 मुखे (for मुखं) K1 2 D4 भारत मुख्ययोधं, D2 भारत मुख्यस्य योधं, T G2–5 भारतमाजमीढं (G5 °ढ), G1 M भारत योधमुख्यं —d) D6 तव सुतम् (for त्वत्सुतम्) T G2–6 त्वत्सुतयो (G3 °यौ)धमुख्या·

ते सर्वतः संपरिवार्य संख्ये
शैनेयमाजघ्नुरनीकसाहाः ।
स चापि तान्प्रवरः सात्वतानां
न्यवारयद्बाणजालेन वीरः ॥ २३

निवार्य तांस्तूर्णममित्रघाती
नप्ता शिनेः पत्रिभिरग्निकल्पैः ।
दुःशासनस्यापि जघान वाहा-
नुद्यम्य बाणासनमाजमीढ ॥ २४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

११६

संजय उवाच ।
तमुद्यतं महाबाहुं दुःशासनरथं प्रति ।
त्वरितं त्वरणीयेषु धनंजयहितैषिणम् ॥ १
त्रिगर्तानां महेष्वासाः सुवर्णविकृतध्वजाः ।
सेनासमुद्रमाविष्टमानर्तं पर्यवारयन् ॥ २
अथैनं रथवंशेन सर्वतः संनिवार्य ते ।
अवाकिरञ्शरव्रातैः क्रुद्धाः परमधन्विनः ॥ ३
अजयद्राजपुत्रांस्तान्यतमानान्महारणे ।

C 7 5
B 7 1
K 7 1

---

23 Ś2 missing (cf v l 17) — a) G1.4 5 M संख्ये — b) D5 आजघ्नुर् (for °घ्नुर्) K8 अनीकवाहा, B1 °संहा ; B3-5 °संघा, Dn1 D7 8 °साहं, D2 6 अनेकवा(D6 सा)हा, D4 अनीकहास, S अमित्रसाहं (T2 °हास, G4 °साहा) (for अनीकसाहा) — d) D2 5 गणै, D7 8 गणेन, T G2-5 पलेन (for -जालेन) D2 नृवीर, D5 समंतात्, G1 M1 2 5 राजन् (for वीर)

24 Ś2 missing (cf v l 17) — a) G1 M शीघ्रम् (for तूर्णम्) — b) D6 शिलाशितै (for नप्ता शिने) D5 सात्यकिर् (for पत्रिभिर्) D5 अग्निकल्प — c) K3 B Do1 Dn D2 3 5-8 G1 M1 2 5 [अ]भि, D4 नि (for [अ]पि) D5 बाणान् (for वाहान्) — d) D2 नियम्य (for उद्यम्य) S जवीयसस्तान्मनसोपि बाणै (M5 न्महता जवेन) — After 24, B Do1 Dn2 D6 ins

925* ततोऽर्जुनो हर्षमवाप संख्ये
कृष्णश्च दृष्ट्वा पुरुषप्रवीरम् ।

Colophon. Ś2 missing —*Sub-parvan* K B Do1 Dn1 D1 2 4 6 7 जयद्रथवध —*Day of Drona's Generalship* K1 चतुर्थदिवसे, G5 चतुर्थेह्नि —*Adhy name* K5 भीमसेनप्रवेश°, B1.3.6 Do1 D1.2 G3 अलंबुष(D2 °स)वध ; B2 अलंबुषवधे भीमसेनप्रवेश ; B4 सात्यकिप्रवेशो अलंबुषवध, Dn1 भीमप्रवेश, Dn2 D3-8 भीमसेनप्रवेश, T G1 5 M1 2 5 अलवल(T °वध) वध —*Adhy no* (figures, words or both) B1 2 T G2-5 137, B5 146, Dn1 D1 140, D2 143, G1 M 136 —*Śloka no* Do1 Dn1 24

116

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 115 17)

1 a) B3 समुद्यत, B4 D7 8 तमुद्यत (for द्यत) D2 महात्मान (for °बाहुं) — b) D2 -वध (for रथ) — c) D7 T G2-5 त्वदनीकेषु, G1 M1 2 5 त्वरया युक्त, Cd त्वरणीयेषु (as in text) — d) B Do1 T G2 -जयै षिणं, D2 पदै°, G3-5 M3 4 रथै° (for -हितैषिणम्)

2 a) T G2-5 M3 4 रथोदारा (for महेष्वासा) — d) Ś1 K2 3 D1 आनत, B Do1 Dn1 D4 6 अनतं ; Dn2 D2 3.6-8 आवर्तं (sic), T G2-5 M1 (inf lin) 3-5 समंतात् (for आनर्तं)

3 a) B2 5 तथा, D7 यथा (for अथ) — b) Ś1 K2 D2 परिवार्य, K1 4 D5 पर्यवार्य (for संनिवार्य) K4 B5 स (for ते) S मण्डलीकृत्य सर्वत° (G1 M °श°) — c) D7 शरान्घातै° (for शरव्रातै)

4 a) S अन्ययद् (G3, 4 M1 2 °न्) (for अजयद्)

एकः पञ्चाशतं शत्रून्सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ४
संप्राप्य भारतीमध्यं तलघोषसमाकुलम् ।
असिशक्तिगदापूर्णमप्लवं सलिलं यथा ॥ ५
तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं रणे ।
प्रतीच्यां दिशि तं दृष्ट्वा प्राच्यां पश्याम लाघवात् ॥ ६
उदीचीं दक्षिणां प्राचीं प्रतीचीं प्रसृतस्तथा ।
नृत्यन्निवाचरच्छूरो यथा रथशतं तथा ॥ ७
तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सिंहविक्रान्तगामिनः ।
त्रिगर्ताः संन्यवर्तन्त संतप्ताः स्वजनं प्रति ॥ ८
तमन्ये शूरसेनानां शूराः संख्ये न्यवारयन् ।
नियच्छन्तः शरव्रातैर्मत्तं द्विपमिवाङ्कुशैः ॥ ९
तान्यवारयदायस्तान्मुहूर्तमिव सात्यकिः ।
ततः कलिङ्गैर्युयुधे सोऽचिन्त्यबलविक्रमः ॥ १०
तां च सेनामतिक्रम्य कलिङ्गानां दुरत्ययाम् ।

D2 रथमुख्यास् (for राजपुत्रास्) S तु (for तान्) —^{b}) Dn1 भ्राजमानान् (for यत्त°) S त्वरमाणो महारथ —^{c}) Ś1 K1-3 B1 4 पंचाशत, K4 5 Dn1 D4 5 7 8 S पचाश(K5 D6 T G1 2 5 M °च श)तान्, D1 पचाशता (for पञ्चाशत) D2 शूरान् (for शत्रून्) —^{d}) D1 M1 2 5 सत्यक (D1 °कि) (for सात्यकि) K4 सत्य विक्रम

5 ^{a}) Ś1 K1 3 D1 स प्राप्य, T G2-4 संप्राप्तो, G5 M3 4 संप्राप्तं (for °प्य) —^{b}) D2 3 6 नरवीर- (for तलघोष) D7 8 -समाकुल॰ (for °लम्) —^{d}) K1 अपूर्वं (for अप्लव) D2 S सागर (for सलिल) —After 5, S ins

926* अथैनमनुवृत्तास्तु त्रिगर्ता सहिता पुन॰ ।
तीव्रेण रथवशेन महता पर्यवारयन् ।
विकर्षन्तोऽतिमात्राणि चापानि भरतर्षभ ।

[(L 1) G1 M अनुवृत्त्याशु (for °वृत्तास्तु) M1 2 5 तत (for पुन॰) —(L 3) G5 भरतर्पभ]

6 ^{a}) B1 अत्यद्भुतम्, D5 तथाद्भु° Dc1 D4 अपश्याम —^{b}) G1 M युधि (for रणे) —^{d}) Ś1 K (except K5) B4 Dn1 D1 7 8 पश्यामि (for °म) Ś1 लाघवं, D2 माधव (for लाघवात्)

7 ^{a}) K5 उदीच्या (for °चीं) D2 चापि (for प्राचीं) S उदीच्या दक्षिणस्यां च —^{b}) K5 D3 5 प्रयतस्; B Dc1 Dn2 विदिशस्, Dn1 D4 7 8 सूदयस्, D2 सुतपंस्, D3 6 प्रपतस् (for प्रसृतस्) K (except K5) D1 सदा (for तथा) S प्रतीक्षाम॰ (G1 M विदिक्षु च) पुन पुन —After 7^{ab}, Dn1 ins

927* नृत्यन्निव जले श्रान्तो यदा स्थलमुपेयिवान् ।

—S (except G1) ins after 7^{ab}

928* पुनर्मध्यगतो वीर आहवे युद्धदुर्मद ।
एक पर्यचरद्रङ्गे बहुधा स महारथ ।

[(L 2) G1 M1-4 सख्ये, M5 सखे (for रङ्गे)] —G4 om 7^{c}-8^{b} —^{c}) D3 [आ]पतद्, D5 T G1. 2 5 M चरन्, D6 [अ]भवन् (for [आ]चरद्) D2 नृत्यतमिव वार्ष्णेय —^{d}) Ś1 नृप (for तथा) G1 M यथा रणगतस्तथा

8 G4 om 8^{ab} (of v l 7) —^{a}) Ś1 K4 5 D1 4 ते दृष्ट्वा, K1 8 Dc1 D3 8 T G1 M1-4 त दृष्ट्वा, D6 दृष्ट्वा तु (for तद्दृष्ट्वा) —^{b}) G1 M मत्तद्विरदगामिन॰ —^{d}) D5 T G2-5 सप्राप्ता, D7 8 संत्रस्ता, G1 M प्रतप्ता (for संतप्ता) D2 संत्रस्ता सात्वत प्रति —After 8, Ś1 K1-4 D1 ins

929* ता च सेनामतिक्रम्य त्रिगर्ताना नरर्षभ ।
अजयच्छूरसेनांश्च यतमानान्महारणे ।
एकस्ततो महाबाहु सहस्राञ्शत्रुतापन॰ ।
संनद्धाना पदातीनामवधीत्पुरुषर्षभ॰ ।

[(L 1) K1 नरर्षभ —(L 3) Ś1 सहसा (for °स्राञ्) —(L 4) K1. 2 पुरुषर्षभ, K4 °र्षभ]

9 ^{a}) Ś1 K D1. 3-5 7 8 त(D4 य)थान्ये; B6 त मध्ये (for तमन्ये) Dn1 D6 य(D6 त)थान्ये शूरसेनाया —^{b}) G3 शूर॰ M3 4 सखे G1 M1. 2 5 सखे (M5 °ख्ये) शूरा न्य(G1 न्य)वारयन् —^{c}) K4 नियच्छेत (for °च्छन्त) —^{d}) Dn1 D2 4 7 S मत्त- (for मत्त)

10 ^{a}) K5 D5 7 8 तान्नि(K5 तच्च)वारयदायातान्, B Dc1 T G2-5 Cv तैर्न्यवा(T G3 4 °पा)हरदार्यात्मा, Dn2 D4 तान्य(D4 °न्नि)वारयदार्यात्मा, D2 तान्यगाहद मेयात्मा, D3 6 तान्निवार्य यदायासीन् Cd cites आर्यात्मा —^{b}) K5 D5 7 8 मुहूर्तादिव —^{d}) Ś1 K (except K5) D1 -दर्पित (for विक्रम॰)

11 ^{b}) Ś1 K (except K5) D1 कौरवाणा (for कलिङ्गानां) —^{c}) Ś1 K1-3 D1 5 7 महाबाहु (for °बाहुर्) —^{d}) Ś1 K (except K5) D1 अवासदत् (for उपा°) —For 10-11, G1 M subst

अथ पार्थं महाबाहुर्धनंजयमुपासदत् ॥ ११
तरन्निव जले श्रान्तो यथा स्थलमुपेयिवान् ।
तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रं युयुधानः समाश्वसत् ॥ १२
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ।
असावायाति शैनेयस्तव पार्थ पदानुगः ॥ १३
एष शिष्यः सखा चैव तव सत्यपराक्रमः ।
सर्वान्योधांस्तृणीकृत्य विजिग्ये पुरुषर्षभः ॥ १४
एष कौरवयोधानां कृत्वा घोरमुपद्रवम् ।
तव प्राणैः प्रियतरः किरीटिन्नेति सात्यकिः ॥ १५
एष द्रोणं तथा भोजं कृतवर्माणमेव च ।
कदर्थीकृत्य विशिखैः फल्गुनाभ्येति सात्यकिः ॥ १६
धर्मराजप्रियान्वेषी हत्वा योधान्वरान्वरान् ।
शूरश्चैव कृतास्त्रश्च फल्गुनाभ्येति सात्यकिः ॥ १७
कृत्वा सुदुष्करं कर्म सैन्यमध्ये महाबलः ।
तव दर्शनमन्विच्छन्पाण्डवाभ्येति सात्यकिः ॥ १८
बहूनेकरथेनाजौ योधयित्वा महारथान् ।
आचार्यप्रमुखान्पार्थ आयात्येष हि सात्यकिः ॥ १९
स्वबाहुबलमाश्रित्य विदार्य च वरूथिनीम् ।

C 7 B 7 K 7

930* तैर्वारितो महाराज सत्यक प्रत्यवारयत् ।
जघान सुबहून्यौधाञ्शतशोऽथ सहस्रश ।
ते हता निपतन्ति स्म प्रमृष्टा दीर्घबाहुना ।
तत प्रायादसंभ्रान्तो ददर्श च धनजयम् ।
[(L 1) $M_{3\ 4}$ सात्यकि पर्यवारयत् (for the post. half)]

12 K_4 om 12 G_1 M om 12^{ab} —^{a}) B_1 स्वरन् (for त) —^{b}) Dn_1 उपाविशत् (for उपेयिवान्) —^{c}) G_1 M दृष्ट्वा तु ($M_{1\ 2\ 5}$ च) (for त दृष्ट्वा) —^{d}) G_1 $M_{3\ 4}$ समाश्वसन् (for °सत्) K_5 $D_{4\ 5\ 7\ 8}$ युयुधानमरिंदमं (D_7 °म)

13 ^{a}) K_5 Dn_1 $D_{4\ 7\ 8}$ समायांतम् (for तमा°) —^{b}) B Dc_1 Dn_1 D_2 S पार्थम् (for ऽर्जुनम्) —Before 13^{cd}, M_{3-5} ins श्रीकृष्ण —^{c}) Dn_1 $M_{3\ 4}$ एष आ(Dn_1 चा)याति (for असावा°) D_2 वार्ष्णेयस् (for शैनेयस्)

14 K_4 om 14 —^{a}) K_1 रयश् (for सखा) —^{c}) G_1 M यौधान् (for यो) $M_{1\ 2\ 5}$ (sup lin) अनादृत्य (for तृणीकृत्य) —^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 पुरुषर्षभ (for °र्षभः) K_5 Dn_1 $D_{2\ 4\ 7\ 8}$ फाल्गुनाभ्येति सात्यकि , G_1 M क्षिप्रमायाति सात्यकि

15 ^{a}) G_1 M एष कौरव्ययौधानां —^{b}) $K_{1,2}$ B_5 $D_{4\ 8}$ G_5 उपाद्रव, K_4 G_1 $M_{3,4}$ उप($M_{3,4}$ °पा)प्लवम् (for उपद्रवम्) Dn_2 $D_{2\ 3\ 6}$ कृत्वा कदनमाहवे —^{c}) B_3 ते च (for तव) $Ś_1$ B Dc_1 प्रियतम (for °तर°) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ प्राणै प्रियतरस्तेय —^{d}) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 पार्थिव (for सात्यकि) K_4 किरिटीमेव पार्थिव (sic), G_1 $M_{1,2\ 5}$ पार्थ आयाति सात्यकि , $M_{3\ 4}$ किरीटिन्नेष सत्यक

16 D_6 om (hapl) 16–19 —^{a}) K_1 तथा भीम, G_1 $M_{1,2\ 5}$ च भोज च (for तथा भोजं) —^{b}) $Ś_1$ K Dn_1 $D_{1,4\ 5\ 7\ 8}$ आहवे (for एव च) —^{c}) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ सग्रामे (for विशिखै) —^{d}) $K_{3\ 4\ 5}$ B Dc_1 Dn $D_{2-5,7\ 8}$ फाल्गुन, D_1 किरीटी (for फल्गुन) D_3 अभ्येत्य, G_3 अत्येति (for अभ्येति) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ पार्थ आयाति सत्यक

17 D_6 om 17 (cf v l 16) K_4 Dn_1 $D_{1\ 2\ 5}$ om (hapl) 17 D_4 om 17–21 Dn_2 D_3 read 17 after 22 —^{b}) G_1 M यौधान् (for योधान्) T G_{1-4} $M_{1\ 2\ 5}$ परान्वरान्, M_3 वरान्परान् (for वरान्वरान्) —^{c}) $Ś_1$ K (K_4 om) $D_{3\ 7\ 8}$ शूरा(D_3 °र)श्चैव कृतास्त्रा($K_{1\ 2}$ °तप्तां)श्च —^{d}) $K_{2\ 3}$ B Dc_1 Dn_2 $D_{3\ 7\ 8}$ फाल्गुन (for फल्गुन) G_1 M क्षिप्रमायाति सत्यक

18 $D_{4\ 6}$ om 18 (cf v l 17, 16) K_3 Dn_2 D_3 om (hapl) 18–19 K_5 om (hapl) 18 —^{b}) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ महारथ (for °बल) —^{c}) G_1 M एष भ्राता सखा तुभ्य —^{d}) D_5 फाल्गुन (for पाण्डव) T G_{2-5} पार्थागच्छति सात्यकि , G_1 M क्षिप्रमायाति सत्यक

19 K_3 Dn_2 $D_{3\ 4\ 6}$ om 19 (cf. v l 18, 17, 16) Dn_1 om (hapl) 19–20 —^{c}) D_2 T G_{2-5} प्रभृतीन् (for °प्रमुखान्) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ द्रोणादीनेष रभस —^{d}) $Ś_1$ $K_{1\ 2\ 4}$ B Dc_1 $D_{1,5}$ प्रयाति (for आ) K_4 एव (for एष) B_5 $D_{1\ 5}$ स (for हि) K_5 $D_{2\ 7\ 8}$ G_1 $M_{1,2\ 5}$ क्षिप्रमायाति सात्यकि (G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ सत्यक)

20 Dn_1 D_4 om 20 (cf v l 19, 17) $K_{1\ 2\ 5}$ D_3 om. (hapl) 20 —^{a}) K_4 सु (for स्व) T G_{2-5} $M_{3\ 4}$ °बलवीर्येण (for °माश्रित्य) —^{b}) D_2 निहत्य (for विदार्य) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ विदार्य महतीं चमूं —^{c}) $K_{3\ 4}$ D_1 धर्मराजेन (for °पुत्रेण) —^{d}) D_2 पार्थैकोऽभ्येति, $D_{3\ 6}$ पार्थ सो , D_5 फाल्गुनाभ्येति T G_{2-5} पार्थ याहीति सात्यकि , G_1 M क्षिप्रमायाति सत्यक

प्रेषितो धर्मपुत्रेण पार्थैषोऽभ्येति सात्यकिः ॥ २०
यस्य नास्ति समो योधः कौरवेषु कथंचन ।
सोऽयमायाति कौन्तेय सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ २१
कुरुसैन्याद्विमुक्तो वै सिंहो मध्याद्गवामिव ।
निहत्य बहुलाः सेनाः पार्थैषोऽभ्येति सात्यकिः ॥ २२
एष राजसहस्राणां वक्त्रैः पङ्कजसंनिभैः ।
आस्तीर्य वसुधां पार्थ क्षिप्रमायाति सात्यकिः ॥ २३
एष दुर्योधनं जित्वा भ्रातृभिः सहितं रणे ।
निहत्य जलसंधं च क्षिप्रमायाति सात्यकिः ॥ २४
रुधिरौघवतीं कृत्वा नदीं शोणितकर्दमाम् ।
तृणवन्न्यस्य कौरव्यानेष आयाति सात्यकिः ॥ २५
ततोऽप्रहृष्टः कौन्तेयः केशवं वाक्यमब्रवीत् ।
न मे प्रियं महाबाहो यन्मामभ्येति सात्यकिः ॥ २६
न हि जानामि वृत्तान्तं धर्मराजस्य केशव ।
सात्वतेन विहीनः स यदि जीवति वा न वा ॥ २७
एतेन हि महाबाहो रक्षितव्यः स पार्थिवः ।
तमेष कथमुत्सृज्य मम कृष्ण पदानुगः ॥ २८
राजा द्रोणाय चोत्सृष्टः सैन्धवश्चानिपातितः ।
प्रत्युद्यातश्च शैनेयमेष भूरिश्रवा रणे ॥ २९
सोऽयं गुरुतरो भारः सैन्धवान्मे समाहितः ।
ज्ञातव्यश्च हि मे राजा रक्षितव्यश्च सात्यकिः ॥ ३०
जयद्रथश्च हन्तव्यो लम्बते च दिवाकरः ।

— After 20, S (except $G_{1\ 5}$) ins

931* प्रियशिष्यश्च ते पार्थ त्वया तुल्यपराक्रम ।
विदार्य कौरवीं सेनामेष आयाति सत्यक ।

[(L 2) T G_3 महतीं (for कौरवीं) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ इत (for एष) T $G_{2\ 3}$ सात्यकि (for सत्यक॰)]

21 D_4 om 21 (cf. v l 17) D_1 om (hapl.) 21–22 — ^{a}) D_7 तस्य (for यस्य) S (except G_2 $M_{3\ 4}$) योद्धा (for योध) — ^{b}) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ कुरुष्वपि च कश्चन — ^{c}) D_6 महामदबलोपेत , G_1 M त्वया तुल्यबल पार्थ ($M_{1.\ 2}$ °र्थम्) — ^{d}) B D_{c1} D_{n1} $D_{2\ 3\ 5}$ T G_{2-5} सात्यकिर्युद्धदुर्मद , G_1 M एष आयाति सत्यक

22 D_1 om 22 (cf v l 21) — ^{a}) $K_{3\ 4}$ विनिर्मुक्त , D_2 विमुक्तोसौ (for विमुक्तो वै) T G_{2-5} विमुक्त कुरुसेनात , G_1 M विमुक्त॰ कुरुसेना तां ($M_{3\ 4}$ °नाना, M_5 °नातात्) — ^{b}) D_2 वृकमध्याद्यथा वृष — ^{c}) K_4 सेना (for सेना) K_5 $D_{2\ 5}$ S निहत्य बहुश (K_5 $D_{2\ 5}$ G_1 M °ला) सेना — ^{d}) B_5 वो, D_{n2} $D_{3\ 6\ 7}$ सो, D_2 [ए]को (for [ए]षो) T G_{2-5} वार्णविक्षोभ्य सात्यकि , G_1 M एष आयाति सत्यक ($M_{3\ 4}$ सात्यकि) — After 22, D_{n2} D_3 read 17

23 D_{n2} D_4 om (hapl.) 23 — ^{b}) D_2 वक्त्राब्जै सात्वतोत्तम॰ — ^{c}) D_2 भत्रै (for पार्थ) — ^{d}) D_2 अभ्येति (for आयाति) G_1 $M_{1\ 2\ 5}$ सत्यक (for सात्यकि)

24 D_5 transp 24 and 25 — ^{a}) K_3 दुर्योधनो — ^{b}) G_1 M युधि (for रणे) — ^{d}) G_1 M (except M_4) सत्यक॰ (for सात्यकि)

25 D_4 om (hapl) 25 D_5 transp 24 and 25 — ^{b}) D_{n1} नदीं कर्दमशोणिता — For 25^{ab}, G_1 M subst

932* रुधिरस्य नदीं कृत्वा रथेभनरवाजिनाम् ।

— ^{c}) K_5 B D_{c1} D_n D_{5-8} व्यस्य (for न्यस्य) G_1 M तृणीकृत्य कुरून्सर्वान् — ^{d}) B D_{c1} D_6 ह्यायाति (for आयाति) G_1 M सत्यक (for सात्यकि) — After 25, D_2 ins

933* इति तस्य वच श्रुत्वा केशवस्यार्जुनस्तदा ।

26 Before 26, S ins संजय D_7 reads 26 twice — ^{a}) D_2 अप्रहृष्टमन [ना] पार्थस् — ^{b}) D_2 तत्र केशवमब्रवीत् — ^{c}) D_4 महाबाहुर् (for °बाहो) — ^{d}) D_2 समभ्येति, $M_{1\ 3}$ मामन्वेति (for मामभ्येति)

27 ^{a}) T $G_{2\ 5}$ नाभि (for न हि) — ^{c}) G_1 M सत्यकेन (for सात्वतेन) $Ś_1$ K_{1-4} B_4 $D_{1\ 5\ 7\ 8}$ च, D_2 तु, G_1 M सन् (for स) K_5 B_5 D_{n2} $D_{3\ 4\ 6}$ सात्वतेन विहीनस्य — ^{d}) T G_{2-5} सत्य (for यदि)

28 ^{d}) $Ś_1$ मम पादवशानुग

29 ^{b}) T G_{2-5} न (for [अ]नि) Cd cites अनिपातित (as in text) — ^{c}) B D_{c1} D_n $D_{3\ 6}$ S प्रत्यु (D_6 समु)द्याति (for °द्यातश्च)

30 ^{a}) D_2 सोय मम महाभाग . — ^{b}) B D_{c1} D_{n1} D_2 T G_{2-5} सैंधवार्थे (D_2 °र्थं) (for °वान्मे) — ^{c})

श्रान्तश्चैष महाबाहुरल्पप्राणश्च सांप्रतम् ॥ ३१
परिश्रान्ता हयाश्चास्य हययन्ता च माधव ।
न च भूरिश्रवाः श्रान्तः ससहायश्च केशव ॥ ३२
अपीदानीं भवेदस्य क्षेममस्मिन्समागमे ।
कच्चिन्न सागरं तीर्त्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
गोष्पदं प्राप्य सीदेत महौजाः शिनिपुंगवः ॥ ३३
अपि कौरवमुख्येन कृतास्त्रेण महात्मना ।
समेत्य भूरिश्रवसा स्वस्तिमान्सात्यकिर्भवेत् ॥ ३४
व्यतिक्रममिमं मन्ये धर्मराजस्य केशव ।
आचार्याद्भयमुत्सृज्य यः प्रेषयति सात्यकिम् ॥ ३५
ग्रहणं धर्मराजस्य खगः श्येन इवामिषम् ।
नित्यमाशंसते द्रोणः कच्चित्स्यात्कुशली नृपः ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

११७

संजय उवाच ।
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
क्रोधाद्भूरिश्रवा राजन्सहसा समुपाद्रवत् ॥ १
तमब्रवीन्महाबाहुः कौरव्यः शिनिपुंगवम् ।

C 7 5… B 7 1… K 7 1…

D2 वोद्धुरुयश् (for ज्ञात) — ^{d}) G1 M1 2 5 सत्यक (for सात्यकि)

31 K4 om 31 D7 om. 31^{c}–32^{d} — ^{c}) D1 3–8 [ए]व, S हि (for [ए]ष) — ^{d}) D3 6 G (except G2), M -प्राणश् (for प्राणश्) Ś1 K1–3 D1 सात्यकि, G1 M1, 2 5 संप्रति (for साप्रतम्)

32 D7 om 32 (cf v l 31) G1 M1 2 5 transp 32^{ab} and 32^{cd} — ^{a}) D2 अतिश्रांता, S प्रतिरुद्धा (for परिश्रान्ता) — ^{b}) K2 हयहर्ता (for °यन्ता) D5 8 G1 M1 2 माधव (for माधव) D2 हंता चास्यापि माधव — ^{d}) K5 वीर्यवान्, Dn1 D4 8 माधव (for केशव) — For 32^{cd}, G1 M1 2 5 subst

934* भूरिश्रवा कृतास्त्रश्च रक्ष्यो माधव सत्यक ।

33 ^{a}) D2 अथो जयो, D7 lacuna (for अपीदानीं) Dn1 D4 7 8 तस्य G1 M1 2 5 अद्य (for अस्य) — ^{c}) K1 2 D1, 5–8 कश्चिन् (for कच्चिन्) Dc1 तु (for न) Dn2 तीर्णे, D2 भित्वा (for तीर्त्वा) — Ś1 K (except K5) D1 om 33^{ef} — ^{e}) G1 M वार्ष्णेयो (for सीदेत) — ^{f}) T G3–5 नंदन° (for पुंगव) Dn1 महौजा सत्यविक्रमः; G1 M विषीदेदिह माधव

34 ^{a}) K4 D1 3 4 6 8 कौरव्य (for कौरव) G1 M अपी(M3 4 °थे)ह कुरुमुख्येन — ^{c}) M1 2 भूरिश्रवस (for वसा) — ^{d}) M3. 4 सत्यको (for सात्यकिर्) K4 G1 M1 2 5 स्वस्तिमान्सत्यको भवेत् (K4 °न्सत्यविक्रम)

35 ^{a}) D2 S अतिक्रमम् (for व्यति) K1 2 Dn1 इदं (for इम) — ^{b}) D2 om (hapl) from केशव up to राजस्य (in 36^{a}) D7 8 कौरव (for केशव) — ^{d}) B (except B6) Dc1 Dn2 प्रैषयत (for प्रेषयति) T G3–5 यद्प्रे(T य प्रे)ष्यति च सात्यकिं, G1 M1 2 5 प्रै(G1 प्रे)षयद्धि सत्यक (M1 2 °क), M3. 4 प्रैषयद्धि सात्यकिं

36 D2 om 36^{a} (cf. v l 35) — ^{b}) T G2–5 वेगात् (for खग) D4 खे श्येन इव चामिष — ^{c}) D2 3, 6 T G3–5 M3 4 आकाङ्क्षते (for आशंसते) — ^{d}) K1 2 5 D1 3 8 M3 4 कश्चित् (for कच्चित्) D3 M3 4 स (for स्यात्) — For 36, G1 M1 2 5 subst

935* आमिषार्थी यथा श्येनो नित्यं तिष्ठति ब्राह्मण ।
ग्रहणे धर्मपुत्रस्य कश्चित्क्षेमी भवेन्नृप ।

Colophon om. in Ś1 K1–3 — *Sub-parvan* K4 5 B D G1 M1 2 5 जयद्रथवध — *Adhy name* B4 T G2. 4 सात्यकिप्रवेश, Dn1 भीमप्रवेश, D1 भीमसेनप्रवेश; G3 5 सात्यकिदर्शन, Bom ed सात्यक्यर्जुनदर्शन — *Adhy no* (figures, words or both) B1 2 T G2–5 138, Dn1 141; D2 144, D3 37, G1 M 137 — *Śloka no* : Dn1 34

117

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 115 17)

1 Ś1 K1–3 om. the ref — ^{b}) T G3–5 माधव, G1 M सत्यकं (for सात्वत) — ^{d}) D4 7 व्यमुपाद्रवत्

980
12 2 अद्य प्राप्तोऽसि दिष्ट्या मे चक्षुर्विषयमित्युत ॥ २
12 2 चिराभिलषितं काममद्य प्राप्स्यामि संयुगे ।
न हि मे मोक्ष्यसे जीवन्यदि नोत्सृजसे रणम् ॥ ३
अद्य त्वां समरे हत्वा नित्यं शूराभिमानिनम् ।
नन्दयिष्यामि दाशार्ह कुरुराजं सुयोधनम् ॥ ४
अद्य मद्बाणनिर्दग्धं पतितं धरणीतले ।
द्रक्ष्यतस्त्वां रणे वीरौ सहितौ केशवार्जुनौ ॥ ५
अद्य धर्मसुतो राजा श्रुत्वा त्वां निहतं मया ।
सव्रीडो भविता सद्यो येनासीह प्रवेशितः ॥ ६
अद्य मे विक्रमं पार्थो विज्ञास्यति धनंजयः ।
त्वयि भूमौ विनिहते शयाने रुधिरोक्षिते ॥ ७
चिराभिलषितो ह्यद्य त्वया सह समागमः ।
पुरा देवासुरे युद्धे शक्रस्य बलिना यथा ॥ ८
अद्य युद्धं महाघोरं तव दास्यामि सात्वत ।
ततो ज्ञास्यसि तत्त्वेन मद्वीर्यबलपौरुषम् ॥ ९
अद्य संयमनीं याता मया त्वं निहतो रणे ।
यथा रामानुजेनाजौ रावणिर्लक्ष्मणेन वै ॥ १०
अद्य कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजश्च माधव ।
हते त्वयि निरुत्साहा रणं त्यक्ष्यन्त्यसंशयम् ॥ ११
अद्य तेऽपचितिं कृत्वा शितैर्माधव सायकैः ।
तत्स्त्रियो नन्दयिष्यामि ये त्वया निहता रणे ॥ १२
चक्षुर्विषयसंप्राप्तो न त्वं माधव मोक्ष्यसे ।
सिंहस्य विषयं प्राप्तो यथा क्षुद्रमृगस्तथा ॥ १३
युयुधानस्तु तं राजन्प्रत्युवाच हसन्निव ।

---

2 a) Dn2 D2 8 6 ततोऽब्रवीत् B3 4 Dn1 T G2–5 महाराज, G1 M1. 2 5 महेष्वास (for महाबाहु) — b) G3–5 M3 4 कौरव (for कौरव्य) — Before 2^{cd}, G1 M ins भूरिश्रवा — c) T G M3 4 मे दिष्ट्या (by transp) D6 S (except G3 4) अच्युत (for इत्युत)

3 a) D3 लिखितं (for लषितं) K1 कर्मम् (sic) (for कामम्) — b) B Dc1 Dn2 D2 8. 6 S (except G5) अह (for अद्य) — c) K4 D2 4 6 मोक्षसे (for मोक्ष्यसे) — d) G1 M1 2 5 यदि त्व न पलायसे

4 a) K1. 2 स्वा (for त्वा) — b) D4 नदिन (for -मानिनम्) — c) G1 M1 2 5 कौरव्यं (for दाशार्हं) — d) G1 M1. 2 5 दुर्योधनमरिंदम

5 a) K4 5 D6 मे (for मद्-) — b) G1 M1 2 5 पतितं स्वा धरातले — c) Ś1 K1 3 D1 द्रक्ष्यता, D2 रक्षतस् (for द्रक्ष्यतस्) K2 च रणे, G1 M समरे (for स्वा रणे) M3 4 शूरौ (for वीरौ) — d) Ś1 D2 सहितौ कृष्णपाण्डवौ

6 D7 om 6–9 — b) K1 D6 निहितं (for निहतं) — B4 om 6^{c}–8^{b} — c) T G2–5 M3 4 सव्रीळो (for सव्रीडो) K4 भवति G1 M1 2 5 भविष्यति स सव्रीळो — d) K4 [अ]स्य (for [अ]सि) G1 M1 2 5 अद्य (for इह) Ś1 प्रवेरित (for °शित)

7 B4 D7 om. 7 (cf v 1 6) — b) G1 M1 2 5 किरीटवान् (for धनंजय) — c) Dn2 D2 6 T G2–5 M3 4 निपतिते (for विनिहते) G1 M1 2 5 त्वयि वै निहते भूमौ

8 D7 om 8, B4 om 8^{ab} (for both, cf v 1 6) — a) K2 ह्यत्र; D2 [ऽ]स्यद्य, Bom. ed ह्येप (for ह्यद्य) — b) G1 M1 2 5 मम (for सह)

9 D7 om. 9 (cf v 1 6) — a) K5 महारौद्र; D4 °वाहो (for °घोर) — b) G1 M सत्यक (for सात्वत) — c) D1 8 G1 सत्त्वेन (for तत्त्वेन) — d) Ś1 Dn2 D3 6 -विक्रम (for पौरुषम्)

10 a) A few MSS सयमिनीं K5 यातो, B Dc1 T G2–5 तात, Dn2 D3 गंता, D6 गत्वा, G1 M याया (for याता) — b) B Dc1 याता, T G2–5 यायास (for मया) B1–3 Dc1 T G2–5 मया (for रणे) — After 10^{ab}, Dn1 reads 13^{ab} — d) B1 तु, B2–5 Dc1 ह, D3 च, S स (for वै)

11 a) D2 धर्मात्मा (for पार्थश्च) — b) D4 पार्थिव (for माधव) — d) A few MSS त्यक्षंति D4 रणं त्यक्षंत सजय, G1 M रणं मोक्ष्यति सर्वश

12 a) G1 M अद्य यास्याम्यपचितिं (G1 °र्तं) — b) K6 D1 6 7 सितैर्, G1 M तेषां (for शितैर्) — c) S transp त्वया and ये

13 Dn1 reads 13^{ab} after 10^{ab} — a) B Dc1 Dn S मच्चक्षुर्विषयं प्राप्तो (G1 M1 2 5 य प्राप्य) — D7 om (hapl) 13^{bc} — b) D5 अद्य वि (for माधव) A few

कौरवेय न संत्रासो विद्यते मम संयुगे ॥ १४
स मां निहन्यात्संग्रामे यो मां कुर्यान्निरायुधम् ।
समास्तु शाश्वतीर्हन्याद्यो मां हन्याद्धि संयुगे ॥ १५
किं मृषोक्तेन बहुना कर्मणा तु समाचर ।
शारदस्येव मेघस्य गर्जितं निष्फलं हि ते ॥ १६
श्रुत्वैतद्गर्जितं वीर हास्यं हि मम जायते ।
चिरकालेप्सितं लोके युद्धमद्यास्तु कौरव ॥ १७
त्वरते मे मतिस्तात त्वयि युद्धाभिकाङ्क्षिणि ।
नाहत्वा संनिवर्तिष्ये त्वामद्य पुरुषाधम ॥ १८
अन्योन्यं तौ तदा वाग्भिस्तक्षन्तौ नरपुंगवौ ।
जिघांसू परमक्रुद्धावभिजघ्नतुराहवे ॥ १९
समेतौ तौ नरव्याघ्रौ शुष्मिणौ स्पर्धिनौ रणे ।
द्विरदाविव संक्रुद्धौ वाशितार्थे मदोत्कटौ ॥ २०
भूरिश्रवाः सात्यकिश्च ववर्षतुररिंदमौ ।
शरवर्षाणि भीमानि मेघाविव परस्परम् ॥ २१
सौमदत्तिस्तु शैनेयं प्रच्छाद्येषुभिराशुगैः ।
जिघांसुर्भरतश्रेष्ठ विव्याध निशितैः शरैः ॥ २२
दशभिः सात्यकिं विद्ध्वा सौमदत्तिरथापरान् । C 7 59 B 7 14 K 7 14

MSS मोक्षसे —^{d}) $D_{4\,6}$ मृगास् (for मृगस्)

14 Before 14, D_{2} ins सजय —^{a}) $D_{2\,5}$ ततो (for तु त) D_{2} वाक्यं (for राजन्) — Before 14^{cd}, $M_{3\,4}$ ins सात्यकि —^{c}) G_{1} $M_{1\,2\,5}$ कौरव्य नैव सत्रामो —^{d}) T G_{2-5} वर्तते (for विद्यते) — After 14, B D_{c1} D_{n2} $D_{3\,6}$ ins

936* नाहं भीषयितुं शक्यो वाङ्मात्रेण तु केवलम् ।
[$D_{3\,6}$ [ए]त्र (for तु)]

15 $K_{4\,5}$ D_{3} om (hapl) 15 D_{2} G_{5} read 15^{ab} twice —^{a}) $K_{1\,2}$ स मा, D_{5} कामं (for स मां) S (G_{5} [both times]) न त पश्यामि सग्रामे (G_{1} $M_{1\,2\,5}$ समरे) —^{b}) D_{7} निरामय (for युधम्) S (G_{5} [both times]) यो मा हन्यात्सहायुधं ❀ Cd यो मां निरायुध कुर्यात् स मां निहन्यात् । ❀ — D_{2} om. 15^{cd} —^{c}) D_{5} नैव (for हन्याद्) S स तु (G_{4} स्व) मां शाश्वत हन्याद् —^{d}) $Ś_{1}$ K_{1-3} D_{1} तु (for हि) D_{5} समविप्स्यति संयुगे; S यो मा हन्यादसंगरे (G_{4} न्याच्च सगरे, M_{3} दनायुध) ❀ Cd तत्र सयुगे यो मा नाशयेत् स शाश्वती समा निहन्यात् । ❀

16 ^{a}) K_{5} B D_{c1} Dn $D_{4\,7\,8}$ वृथोक्तेन, D_{2} मुधो°, T G_{2-5} $M_{3\,4}$ चिरो (for मृषो) $Ś_{1}$ $K_{1,2\,4}$ $D_{1\,5}$ बहुधा (for बहुना) G_{1} $M_{1\,2\,5}$ वचसा किं तवोक्तेन —^{b}) B_{4} D_{n1} D_{2} T G_{2-5} तत्, $D_{7\,8}$ नु, G_{1} M त्वं (for तु) —^{d}) K (except K_{5}) D_{1} तव, B_{3} भवेत् (for हि ते)

17 G_{2} om 17^{ab} —^{a}) K (except K_{5}) B D_{c1} D_{1} त्वद् (for [ए]तद्) D_{4} गर्जनं (for गर्जितं) —^{b}) $Ś_{1}$ वै, B_{1} स (for हि) —^{d}) G_{1} $M_{1\,2\,5}$ सम भारत (for [म]स्तु कौरव)

18 ^{a}) D_{6} S मनस् (for मतिस्) —^{b}) K_{3} B D_{c1} D_{3} तव (for त्वयि) K_{4} D_{6} -काक्षिण, B D_{c1} Dn $D_{2\,7\,8}$ G_{5} -काक्षिणी, G_{1} $M_{1\,2\,5}$ नदिनि (for -काङ्क्षिणि) —^{c}) K_{5} D_{5} वि, B D_{c1} [अ]ह (for सं) —^{d}) $B_{2\,4\,5}$ G_{1} $M_{1\,2\,5}$ पुरुषर्षभ, T G_{3-5} भरतर्षभ, $M_{3\,4}$ पुरुषो भव (for पुरुषाधम)

19 Before 19, $M_{3\,4}$ ins सजय —^{a}) D_{4} तु (for तौ) K_{3} B D_{n2} D_{1} तथा वाग्भिस्, D_{2} तदोक्तानु, D_{4} तदावद्भिस् (sic) (for तदा वाग्भिस्) —^{b}) D_{2} तक्षतौ रथसत्तमौ —^{c}) $Ś_{1}$ समभि (for परम-) —^{d}) $M_{3\,4}$ वाग्भिर् (for अभि) $Ś_{1}$ K (except K_{5}) D_{n1} $D_{4\,5}$ जग्मतुर् (for जघ्नतुर्)

20 ^{a}) D_{5} T G_{2-5} तौ समेतौ (by transp), $M_{3\,4}$ सहितौ तौ B D_{c1} D_{n2} $D_{2\,3\,6}$ T G_{2-5} महेष्वासौ, D_{5} महात्मानौ (for नरव्याघ्रौ) —^{b}) D_{2} अन्योन्य, Cd शुष्मिणौ (as in text) S तदा (for रणे) —^{c}) $Ś_{1}$ K (except K_{5}) सरब्धौ (for संक्रुद्धौ) —^{d}) K_{1} वाचितार्थे, $K_{2\,4\,5}$ B D_{c1} Dn $D_{1\,3-8}$ T G_{2} वासितार्थे, D_{2} क्षरद्दान (for वाशितार्थे) $D_{3\,6}$ महोत्कटौ

21 ^{c}) B D_{c1} D_{n2} D_{2} घोराणि (for भीमानि) — For 21^{abc}, S subst

937* तावुभौ शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिवर्षताम् ।
भूरिश्रवा सात्यकिश्च
[(L 2) G_{1} $M_{1,2\,5}$ सत्यकश्च]

—^{d}) S महारथौ (for परस्परम्)

22 ^{a}) K_{2} D_{5} G_{5} सोमदत्तिस् (for सौम) K_{5} B_{2} च (for तु) —^{b}) D_{2} जघान त्रिभिराशुगै —^{c}) D_{4} $M_{3\,4}$ -श्रेष्ठो (for श्रेष्ठ) —^{d}) T G_{2} विव्याथ G_{1} M दशभि (for निशितै°)

102 2 24 2 13 मुमोच निशितान्बाणाञ्जिघांसुः शिनिपुंगवम् ॥ २३
तानस्य विशिखांस्तीक्ष्णानन्तरिक्षे विशां पते ।
अप्राप्तानस्त्रमायाभिरग्रसत्सात्यकिः प्रभो ॥ २४
तौ पृथक्शरवर्षाभ्यामवर्षेतां परस्परम् ।
उत्तमाभिजनौ वीरौ कुरुवृष्णियशस्करौ ॥ २५
तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महाद्विपौ ।
रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्चाप्यकृन्तताम् ॥ २६
निर्भिंदन्तौ हि गात्राणि विक्षरन्तौ च शोणितम् ।
व्यष्टम्भयेतामन्योन्यं प्राणद्यूताभिदेविनौ ॥ २७
एवमुत्तमकर्माणौ कुरुवृष्णियशस्करौ ।
परस्परमयुध्येतां वारणाविव यूथपौ ॥ २८
तावदीर्घेण कालेन ब्रह्मलोकपुरस्कृतौ ।
जिगीषन्तौ परं स्थानमन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २९
सात्यकिः सौमदत्तिश्च शरवृष्ट्या परस्परम् ।
हृष्टवद्धार्तराष्ट्राणां पश्यतामभ्यवर्षताम् ॥ ३०
संप्रैक्षन्त जनास्तत्र युध्यमानौ युधां पती ।
यूथपौ वाशिताहेतोः प्रयुद्धाविव कुञ्जरौ ॥ ३१
अन्योन्यस्य हयान्हत्वा धनुषी विनिकृत्य च ।

23 M_5 om 23 — ^{b}) $D_{2\,4\,5}$ G_5 सोमदत्तिर् (for सौम°) — For 23^{abc}, G_1 M_{1-4} subst

938* दशभि सत्यकोऽविध्यत्सौमदत्तिमथाशुगै ।
सौमदत्ति शरानस्यन्

— ^{d}) Dn_2 om. from शिनि up to सात्यकि (in 24^d) $D_{4\,7\,8}$ शनि- (sic) (for शिनि-)

24 Dn_2 om up to सात्यकि (cf v l 23) — ^{b}) B (except B_4) D_8 अंतरीक्षे — ^{d}) G_1 M सत्यको ग्रसते प्रभो

25 ^{a}) T G_{2-5} तावुभौ (for तौ पृथक्) $B_{3\,4}$ Dc_1 अस्त्र- (for शर-) Dn_1 तौ तु पृपतवृष्टिभ्याम्, D_4 तौ तु पृथग्वर्षाभ्याम् (submetric) — ^{b}) G_1 M अन्योन्यमभिवर्षता — ^{c}) Dn_1 उत्तम भिगतौ वीरौ — ^{d}) D_4 कुरु- (for कुरु-) T $G_{3\,4}$ यशस्विनौ (for यशस्करौ)

26 K_5 M_5 om (hapl) 26^a–28^b — ^{b}) D_2 महागजौ (for °द्विपौ) — ^{c}) $Ś_1$ K (K_5 om) Dn $D_{1-4\,6}$ शर (for रथ) D_3 वृष्टिभिर्, M_8 रश्मि° (for शक्ति) $D_{7\,8}$ विविधुश्च तथान्योन्य — M_8 om (hapl) 26^d–27^c — ^{d}) T G_{2-5} चाभ्यकृततां D_2 विशिखैश्चाभिजघ्नतु, G_1 $M_{1\,3\,4}$ विशिखैश्च ततक्षतु

27 K_5 M_5 om 27, M_8 om 27^{abc} (for both, cf. v l 26) — ^{a}) $K_{1\,4}$ B (except B_1) T G_{2-4} निर्भिदंतौ, D_2 अभिद्येता, $D_{4\,6-8}$ निर्भिद्यतौ, D_3 °द्यतौ, G_1 $M_{1\,2\,4}$ विभिंदतौ (for निर्भिदन्तौ) $D_{2\,4\,7\,8}$ T G_{2-5} $M_{1\,2}$ च, G_1 M_4 तु (for हि) — ^{b}) K_3 Dn_2 D_6 हि (for च) — ^{c}) $K_{1\,2}$ D_{4-6} वि(D_5 व्य)ष्टभयेताम् ($D_{4\,5}$ °ताव्), Dn_2 T G_3 विजृम (for व्यष्टम्भ°) G_1 $M_{1\,2}$ चान्योन्य (for अन्योन्यं) — ^{d}) G_4 नदिनौ (for देविनौ) $D_{3\,6}$ प्राणद्यूतैरदीव्यता

28 K_5 M_5 om 28^{ab} (cf v l 26) — ^{b}) D_3 कुरुपाण्डवनंदनौ — ^{c}) D_7 om. from परस्पर up to मन्योन्य (in 29^d) T G_{2-5} तत परम् (for परस्परम्)

29 D_7 om up to मन्योन्य (cf. v l 28) — ^{a}) $D_{2\,6}$ च दीर्घेण (for अदी°) — ^{b}) Cd v as in text — ^{c}) B Dc_1 यियासतौ, S गमिष्यतौ (for जिगीषन्तौ) — ^{d}) K_{1-4} D_1 समजघ्नतु, K_5 B Dc_1 Dn $D_{3\,4\,6-8}$ संजगर्जतु, $D_{2\,5}$ अभिगर्जितौ (D_5 °तु), T G_{2-5} मत तक्षतु (for अभिजघ्नतु)

30 ^{a}) G_1 $M_{1\,2\,5}$ सत्यक (for सात्यकि) $D_{2,4\,5}$ — ^{b}) $G_{1\,7\,8}$ G_5 सोमदत्ति(D_2 °दति)श् (for सौम°) M बाण (for शर) — ^{c}) D_2 योधानां तत्र हृष्टाना — ^{d}) $D_{2\,4}$ अभ्यवर्तंता, $D_{8\,6}$ अभिवर्षेता (for अभ्य°) — For 30^{cd}, S subst.

939* वृष्टिं तामभिवर्षन्तौ शराणा महतीं तदा ।

31 ^{a}) K_2 Dn_1 $D_{4\,6}$ समेक्षत, Dc_1 $D_{1\,7\,8}$ संप्रे(Dc_1 D_7 प्रै)क्ष्यंत, S तौ प्रै($G_{3\,4}$ प्रे)क्षंत (for संप्रै°) T G_{2-5} $M_{2\,4}$ D_5 तदा (for जनास्) B Dc_1 तौ तु, K_5 परस्पर, ते च, G_1 $M_{1\,2\,5}$ सर्वे (for तत्र) — ^{b}) T G_{2-5} विशां पते, Cd युधा पती (as in text) — ^{c}) $K_{2\,4\,5}$ B D (except D_1) T G_2 वासिता (for वाशिता) K_6 मिश्रि — ^{d}) K_4 $G_{1,2-5}$ $M_{1\,2\,5}$ प्रवृद्धाव्; K_6 मिश्रिताव्, D_3 प्रबुद्धाव्, D_6 प्रयुक्ताव् (for प्रयुद्धाव्) — After 31, S ins

940* भूयो भूय शरै राजस्तक्षन्तौ क्रोधमूर्छितौ ।
अयुध्येता महारङ्गे वने केसरिणाविव ।
मर्मज्ञाविव सक्रुद्धौ जिघांसन्तौ जगर्जतु ।
विमर्दन्तावथान्योन्यं बलवज्रधराविव ।
अथान्योन्य पताकाश्च रथोपकरणानि च । [5]

विरथावसियुद्धाय समेयातां महारणे ॥ ३२
आर्षभे चर्मणी चित्रे प्रगृह्य विपुले शुभे ।
विकोशौ चाप्यसी कृत्वा समरे तौ विचेरतुः ॥ ३३
चरन्तौ विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागशः ।
मुहुराजघ्नतुः क्रुद्धावन्योन्यमरिमर्दनौ ॥ ३४
सखड्गौ चित्रवर्माणौ सनिष्काङ्गदभूषणौ ।
रणे रणोत्कटौ राजन्नन्योन्यं पर्यकर्षताम् ॥ ३५
मुहूर्तमिव राजेन्द्र परिकृष्य परस्परम् ।
पश्यतां सर्वसैन्यानां वीरावाश्वसतां पुनः ॥ ३६
असिभ्यां चर्मणी शुभ्रे विपुले च शरावरे ।
निकृत्य पुरुषव्याघ्रौ बाहुयुद्धं प्रचक्रतुः ॥ ३७
व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ ।
बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव ॥ ३८
तयोरासन्भुजाघाता निग्रहप्रग्रहौ तथा ।
शिक्षाबलसमुद्भूताः सर्वयोधप्रहर्षणाः ॥ ३९
तयोर्नृवरयो राजन्समरे युध्यमानयोः । C 7 5921 B 7 142 K 7 142.

संचिच्छेदतुरायस्तौ बाणैः संनतपर्वभि ।
पुनश्च शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिवर्षताम् ।
उभौ च जघ्नतुस्तूर्णमितरेतरसारथी ।
[(L 3) M1 2 4 5 अभिसक्रुद्धो (for इव सक्रुद्धौ)]

32 ^{a}) D8 6 अन्योन्यं तु, G3–5 न्य च (for न्यस्य) D2 अन्योन्यस्यदनौ हत्वा — D4 om (hapl) 32^{b}–33^{c} — ^{b}) G1 M1, 2 5 सनिकृष्य (G1 M5 त्य), M3 4 च निकृत्य (for विनि) — D5 om 32^{d}–33^{c} — ^{d}) B3 Do1 महामृधे (for रणे)

33 D4 5 om 33^{abe} (of v l 32) — ^{a}) Ś1 M3, 4 शुभे (for चित्रे) — ^{b}) D2 त्रिषु लोकेषु विश्रुते — ^{c}) D8 6 विकोषौ G1 M1 2 5 विकोशावायतौ खड्गौ — ^{d}) K1 समरे तु, G1 M1, 2 5 कृत्वा चारु (for समरे तौ) T G2–5 चारु (for तौ वि) Dn2 D2 3 5 6 विरेजतु (for विचेरतु)

34 M3 om 34^{ab} — ^{b}) B1 Dn1 D4 7 विभागश, T G2–5 च भारत, M4 विचेरतु (for च भागश) — ^{c}) D3, 6 क्रोधाद् (D6 ध्) (for क्रुद्धाव्) D2 बहुधा जघ्नतु क्रुद्धाव् — ^{d}) D7 8 अन्योन्यं तावरिंदमौ

35 D2 om. 35 — ^{b}) K4 G1 M1 2 6 भूषितौ (for भूषणौ) — After 35^{ab}, B Do1 Dn2 D3, 6 ins
941* भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुत विप्लुत द्रुतम् ।
संपात समुदीर्णं च दर्शयन्तौ यशस्विनौ ।
असिभ्या संप्रजह्राते परस्परमरिंदमौ ।
उभौ छिद्रैषिणौ वीरावुभौ चित्रं ववल्गतु ।
दर्शयन्तावुभौ शिक्षां लाघवं सौष्ठव तथा । [5]
[(L 1) Prior half as in Cv D3, 6 प्रसृत (for विप्लुत) B1, 2 (marg as above) Dn2 सृत (for द्रुतम्) — D3 6 om line 4 — (L 5) B2 रणे (for तथा)]
— ^{c}) B1 (orig) तौ हि रणोत्कटा राजन्, B1 (marg) 2–5 Do1 Dn2 रणे रणकृता श्रेष्ठाव्, T G2–5 रणोत्कटौ महावेगाव् — ^{d}) K3 M1 परिकर्षता, Dn1 D6 पर्यवर्षता, D4 °धावता, G1 समकर्षता (for पर्य°) K4 D1 मण्डलानि च भागश (= 34^{b})

36 ^{a}) Ś1 K (except K5) D1 बाहू नसी (Ś1 °सि) च राजेंद्र, D2 तत्र पश्याम राजेंद्र — ^{b}) B2–4 Do1 Dn2 समाहत्य, B2 (marg) विजेष्य च, G1 परिष्कृत्य; M1 2 परिष्क्रम्य (for परिकृष्य) — ^{d}) D2 उभाव् (for वीराव्) G1 M1 2 5 (*sup lin*) वीरौ निश्वसतु (M1 2 °त) पुन

37 ^{a}) D2 अ[आ]च्छिद्य (for असिभ्या) M1 2 वर्मणी (for चर्मणी) K5 B1 (marg) 2–4 Do1 Dn2 D2 3 5 6 चित्रे (for शुभ्रे) — ^{b}) B1 D4 7 8 विमले, D2 विफले (for विपुले) Ś1 शरासने, M1 2 परे, M3 4 °वरौ (for वरे) K1–4 D1 विमले च शरासने, K5 Dn1 D5 विमले बहुतारके, B1 (marg) 2–5 Do1 Dn2 शतचन्द्रे नराधिप, D3 6 शतचन्द्रे असी तथा — ^{c}) Cv as in text

38 ^{a}) M4 दीर्घबाहू (for °भुजौ) — ^{c}) D4 समरे प्येताम्, G1 M1 2 5 युध्येताम् (for °सज्जेताम्)

39 Dn1 D4 7 8 om 39^{ab} — ^{a}) T G3 4 ततो (for तयोर्) K5 B1, 3 4 Do1 Dn2 D3, 5 6 T G2–5 राजन्, D2 आसीद् (for आसन्) K4 5 Dn2 भुजाघातान्, D2 °घातौ, D5 °घातो, D6 न भुजयो, Bom ed भुजाघात (for °घाता) — ^{b}) Dn2 D2 निग्रहौ; M3 4 °हा (for °ह) D2 lacuna, T G1 2 M प्रग्रहास् (G1 M1 हाव्) (for प्रग्रहौ) Cd cites निग्रहप्रग्रहौ (as in text) Do1 उभौ (for तथा) G3–5 Cv निग्रहावग्रहास्त(Cv °हौ त)था — After 39^{ab}, D5 ins 942* D4 reads 39^{cd} twice — ^{c}) Ś1 K1 Do1 समुद्भूता, S विशेषाश्च (for समुद्भूता) Cd as in text — ^{d}) K1, 3 B2 D1 प्रहर्षिण (B2 °णा), K5 D3 4 (second time) 5 °र्षणौ; D4 (first time)

भीमोऽभवन्महाशब्दो वज्रपर्वतयोरिव ॥ ४०
द्विपाविव विषाणाग्रैः शृङ्गैरिव महर्षभौ ।
युयुधाते महात्मानौ कुरुसात्वतपुंगवौ ॥ ४१
क्षीणायुधे सात्वते युध्यमाने
ततोऽब्रवीदर्जुनं वासुदेवः ।
पश्यस्वैनं विरथं युध्यमानं
रणे केतुं सर्वधनुर्धराणाम् ॥ ४२

प्रविष्टो भारतीं सेनां तव पाण्डव पृष्ठतः ।
योधितश्च महावीर्यैः सर्वैर्भारत भारतैः ॥ ४३
परिश्रान्तो युधां श्रेष्ठः संप्राप्तो भूरिदक्षिणम् ।
युद्धकाङ्क्षिणमायान्तं नैतत्सममिवार्जुन ॥ ४४
ततो भूरिश्रवाः क्रुद्धः सात्यकिं युद्धदुर्मदम् ।
उद्यम्य न्यहनद्राजन्मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ४५
रथस्थयोर्द्वयोर्युद्धे क्रुद्धयोर्योधमुख्ययोः ।

-प्रहारिणा, D_7 प्रहर्षिणौ (for °र्षणा)

40 ^{b}) G_1 M जयार्थे (for समरे) —^{c}) $D_{3.6}$ ततो (for भीमो) $K_{2.5}$ D_{5-8} महान् (for महा) G_1 M अभवद्भीम($M_{3.4}$ °द्भुज)निह्रादो —^{d}) K_5 $D_{4.7.8}$ -सपा तयोर् (for पर्वतयोर्)

41 B D_{c1} D_{n2} $D_{3.5.6}$ ins after 41^{ab} D_2 after 39^{ab}

942* भुजयोक्त्रावबन्धैश्च शिरोभ्या चावघातनै ।
पादावकर्षसदानैस्तोमराकुशलासनै ।
पादोदरविबन्धैश्च भूमावुद्भ्रमणैस्तथा ।
गतप्रत्यागताक्षेपै पातनोत्थानसप्लुतै ।

[(L 1) D_5 भुजवक्त्रावनद्धैश्च (for the prior half) $D_{2.3.6}$ चावघट्टनै, D_5 चाभ्यहन्यतु (for चावघातनै) —(L 2) B_{1-3} मथानैस्, D_2 मनादैस् (for सदानैस्) $B_{2.4}$ D_{n2} D_5 तोमराकुशलांज(B_2 °लाग-, D_{n2} °पाश, D_5 °लाल)नै, D_2 तोमराक्षविलासनै (for the post half) $D_{3.6}$ वराहोद्धूननिनदै पृष्ठारोहणपातनै —(L 3) D_6 विलवैश् (for विवन्धैश्) D_5 भूतलभ्रामणैस्तथा (for the post half) —(L 4) $D_{3.6}$ गतप्रत्यागतक्षेपै (for the prior half) B_{3-5} पातनोत्पातकाप्लुतै, D_2 °त्पातनप्लुतै, D_3 °त्थापनोत्प्लुतै, D_6 °त्थापनोत्प्लुतै (sic) (for the post half)]

—^{c}) G_5 damaged —After 41, B D_{c1} D_{n2} D_5 ins

943* द्वात्रिंशत्करणानि स्युर्यानि युद्धानि भारत ।
तान्यदर्शयता तत्र युध्यमानौ महाबलौ ।

[(L 1) Prior half as in Cv —(L 2) $B_{1.2}$ (marg as above) $_5$ दर्शयता]

42 Before 42, G_1 $M_{1.2}$ ins वासुदेव G_1 $M_{1.2.5}$ transp 42^a and 42^b —^{a}) G_1 $M_{1.2.5}$ सत्यके (for सात्वते) —^{c}) T G_{2-5} सपश्यैनं, G_1 M पुन पश्य (for पश्यस्वैनं) K_5 $D_{4.7.8}$ सपश्य चैन (K_5 पश्य चैन, D_4 पश्यस्वैनं) सात्वत युध्यमान —^{d}) B D_{n2} D_2 रणे वर, $D_{3.6}$ S योसौ केतु (for रणे केतु) —After 42, S ins

944* संजय उवाच ।
सिन्धुराजवधे सक्त पार्थं कृष्णोऽब्रवीत्पुन ।
सीदन्त सात्यकि पश्य पार्थैनं परिरक्ष च ।

[T G_{2-5} om the ref $M_{3.4}$ कृष्ण (for संजय) —(L 2) $M_{1.2.5}$ (by corr as above) सत्यक (for सीदन्त) $M_{3.4}$ सत्यक मत्यगपन्न (for the prior half)]

43 ^{a}) K_5 B D_{c1} Dn D_2 भित्त्वा, G_1 M तीर्त्वा (for सेना) —^{b}) $D_{3.6}$ भित्त्वा (for तव) K_3 पश्यत —^{c}) G_1 M_1 (inf lin as in text) $_2$ युद्ध वाञ्, M_5 (sup lin) युध्यते (for योधितश्) $D_{7.8}$ महावीर्यै, S महाबाहु (for °वीर्यैः) —^{d}) $D_{3.6}$ T G_{2-5} सत्तमै (D_3 °म) (for भारतैः) —After 43, S ins

945* धार्तराष्ट्राश्च ये मुख्या ये च मुख्या महारथा ।
निहता वृष्णिवीरेण शतशोऽथ सहस्रश ।

44 ^{a}) K_4 D_3 युधा श्रेष्ठ, G_1 M महाबाहु (for युधा श्रेष्ठ) B D_{c1} Dn T G_{2-5} परिश्रात युधा श्रेष्ठ —^{b}) B D_{c1} D_{n2} D_5 T G_{2-5} दक्षिण (for °णम्) —^{c}) K $D_{1.3-8}$ युद्धाकाङ्क्षिणम् G_1 M आसीनं (for आयान्त) B D_{c1} D_{n2} D_2 $G_{3.4}$ युद्धकाङ्क्षी समायांतं ($G_{3.4}$ °सीनो), T $G_{2.5}$ युद्धकाङ्क्षी समा(G_5 महा)सीनो —^{d}) K_1 D_{c1} $D_{1-6.8}$ [अ]र्जुन, B_1 D_7 G_5 °न (for °न)

45 Before 45, G_1 $M_{1.2.6}$ ins संजय —^{b}) $Ś_1$ $M_{3.4}$ D_4 सात्वत (for सात्यकिं) B_{1-4} D_2 दुर्मद D_4 सात्यकिं सत्यविक्रम —^{c}) D_2 उद्दिश्य (for उद्यम्य) K_3 [अ]रुरजद्, K_{5-8} $D_{1.2}$ [अ]भ्या(K_5 °त्या)नदद्, B D_{c1} D_{n2} D_5 [अ]भ्याहनद्, D_{n1} $D_{4.7.8}$ न्य(D_4 नि)रजद् (for न्यहनद्) $Ś_1$ उद्यम्यो न्जद्राजन्, K_1 ततस्त्वारजनद्राजन् —^{d}) $D_{2.7}$ G_1 मत्तोन्मत्तम् —After 45, S ins

केशवार्जुनयो राजन्समरे प्रेक्षमाणयोः ॥ ४६
अथ कृष्णो महाबाहुरर्जुनं प्रत्यभाषत ।
पश्य वृष्ण्यन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ॥ ४७
परिश्रान्तं गतं भूमौ कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
तवान्तेवासिनं शूर पालयार्जुन सात्यकिम् ॥ ४८
न वशं यज्ञशीलस्य गच्छेदेष वरारिहन् ।
त्वत्कृते पुरुषव्याघ्र तदाशु क्रियतां विभो ॥ ४९
अथाब्रवीद्धृष्टमना वासुदेवं धनंजयः ।
पश्य वृष्णिप्रवीरेण क्रीडन्तं कुरुपुंगवम् ।
महाद्विपेनेव वने मत्तेन हरियूथपम् ॥ ५०
हाहाकारो महानासीत्सैन्यानां भरतर्षभ ।
यदुद्यम्य महाबाहुः सात्यकिं न्यहनद्भुवि ॥ ५१
स सिंह इव मातङ्गं विकर्षन्भूरिदक्षिणः ।
व्यरोचत कुरुश्रेष्ठः सात्वतप्रवरं युधि ॥ ५२ C 7 59 B 7 14 K 7 14

946* ततो जलदनिर्घोषं समीपे नृपसत्तम ।
[M1 2 समीप]
— After 946*, T G2–5 read 51

46 ^{a}) K1 D8 6 तयो (for द्वयोर्) K5 मध्ये, D3 6 S सख्ये (for युद्धे) — ^{b}) K1 युध्य, Dn1 D4 युधि, M3 4 यौध (for योध) G1 कुद्धयोर्युध्यमानयो — ^{c}) G4 समीपे (for समरे) K1 Dc1 D4 5 प्रेक्ष्यमाणयो°, K4 D1 वीक्ष्य° — After 46, G1 M1 2 5 read 51^{ab} for the first time, repeating it in its proper place, followed by 949*

47 G1 om (hapl) 47^{ab} — ^{b}) D3 अर्जुन सम भाषत — After 47^{ab}, B4. 5 Dn2 D2 5 6 ins

947* बहुभिर्यस्तु सेनाभिर्दुर्जेय समरेऽनघ ।

— Before 47^{cd}, M3. 4 ins कृष्ण — $47^{cd} = 55^{ab}$ — ^{c}) K1 पश्य कृष्णानदकव्याघ्रं (sic, hypermetric) — ^{d}) D4 5 7 8 G6 M3 सोमदत्ति (for सौम°)

48 K2 om (hapl) 48^{a}–55^{b} — ^{a}) G1 M1 2 5 भूमिं (for भूमौ) — ^{c}) G1 M1, 2 5 पार्थ, Bom. ed वीरं (for शूरं) D2 तमंतेवासिनं शूरं — ^{d}) G1 M1 2 5 पालयैनं महारथ

49 K2 om 49 (cf. v l 48) — ^{a}) Dn2 D2 यज्ञसेनस्य (for शीलस्य) — ^{b}) Dn2 वरोर्जुन (for वरारिहन्) S गच्छेत्पाण्डव माधव (G6 व) — ^{d}) G1 6 M प्रभो (for विभो)

50 K2 om 50 (cf. v l 48) Before 50, G1 M1 2 5 ins संजय — ^{a}) G3 इति (for अथ) G2 4 5 हृषीकेशो; Cd हृष्टमना (as in text) G1 M1 2 5 अब्रवीदथ कौंतेयो — ^{b}) G5 वासुदेवो G1 M1 2 5 यशस्विन; G4 धनंजयं (for °जय) G2 M3. 4 वासुदेवो धनंजय — ^{d}) Ś1 K (K2 om) Dn1 D1 4. 7 8 पुरुषर्षभं, D नरपुंगव (for कुरुपुंगवम्) — K4 om (hapl.) 50^{c}–51^{b}. — ^{f}) G1 M3 4 क्रीडंतं (for मत्तेन) T G2 3 5 द्विप, G4 गज (for हरि) Cd cites हरियूथप — After 50, Ś1 K1 3 5 B1 3 4 D (except Dc1) ins

948* संजय उवाच ।
इत्येवं भाषमाणे तु पाण्डवे वै धनंजये ।
[Some MSS om the ref. B3 चे, D7 8 तु (for वै)]

51 K2 om. 51 (cf. v l 48) K4 om. 51^{ab} (cf v l 50) Before 51, B2 T G2–5 ins संजय उवाच T G2–5 read 51 after 946*, while G1 M1 2 5 read 51^{ab} for the first time after 46, repeating it in its proper place G1 M1 2 5 ins after the first occurrence of 51^{ab} M3 4 after the first occurrence of 52

949* पातिते त्वथ शैनेये कृष्णोऽर्जुनमभाषत ।
[M3 4 कौंतेय कृष्णमब्रवीत् (for the post half)]

— ^{c}) Dc1 D2 तद् (for यद्) D8 उद्दिश्य (for उद्यम्य) K1 3 Dn1 D1 4 7 8 M3 महाबाहु (for °बाहु) — ^{d}) D4 Cv न्यपतद्, D5 चाहनद्, D7 8 व्यहनद्, G1 M1 2 5 पातयद्, M3 न्यविशद् (for न्यहनद्) D2 पातयामास तं क्षितौ

52 K2 om 52 (cf v l 48) S (except G6) repeats 52 after 950* — ^{b}) D5 8 व्यकर्षन् (for विक°) — ^{c}) Dn2 D4 5 T G2 (last three first time) 5 कुरुश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठः) — ^{d}) D2 प्रवरो (for °र) — D2 T G1–4 M1 2 5 Cv ins after 52 M3 4 cont after 949*

950* अर्जुन उवाच ।
मामेव च महाबाहो परियान्ति महारथाः ।
यथाशक्ति यतन्ते मां योधयन्तो जनार्दन ।
ध्रुवं च योधयाम्येतांश्छिद्रान्वेषणतत्परान् ।
रक्षामि सात्यकिं चैव सौमदत्तिं वशं गतम् ।
अप्राप्तो न मया कृष्ण हन्तुं भूरिश्रवा रणे ।
अन्येन तु समासक्तं मनो नोत्सहते मम ।

अथ कोशाद्विनिष्कृष्य खड्गं भूरिश्रवा रणे ।
मूर्धजेषु निजग्राह पदा चोरस्यताडयत् ॥ ५३

तथा तु परिकृष्यन्तं दृष्ट्वा सात्वतमाहवे ।
वासुदेवस्ततो राजन्भूयोऽर्जुनमभाषत ॥ ५४

अवश्य च मया कृष्ण वृष्णिवीरस्य रक्षणम् ।
मदर्थं युध्यमानस्य कार्यं प्राणैरपि प्रभो ।
अधर्मो वास्तु धर्मो वा मम माधव माधव ।
परेण निहतो मा स्म प्राणान्हासीन्महारथ ।
संजय उवाच ।
एवमुक्त्वार्जुन कृष्ण परानाशु शितै शरै ।
छादयामास सक्रुद्ध परे चापि धनजयम् ।
एव स युध्यते वीर सात्यकिं च मुहुर्मुहु ।
प्रेक्षते स्म नरव्याघ्रो भूरिश्रवसमेव च ।

[(L 1) D2 मम चापि (for मामेव च) G1 M1 2 परे चापि (for परियान्ति) D2 प्रहराभिमुखो रथ , M8-5 परे चाभिमुखा रथा (for the post. half) — (L 2) D2 यथा हि शक्तिमेतेन, T G2-4 यतने मां यथाशक्ति (for the prior half) D2 योधयेत्त जनार्दन (for the post half) — (L 3) M8 4 एनान् (for एनान्) D2 यथा हि योध येयैनान् (for the prior half) D2 छिद्रान्वेषप्रियैषिण (for the post half) — D2 om lines 4–8 — (L 5) G1 M1 2 सम्प्राप्तो (for अ°) T G2-4 [s]य, Cv हि (for न) — (L 6) G3 4 समासक्तौ, Cv शुक्त (for °सक्त) T G2-4 Cv transp मनो and मम — (L 9) D2 वा स, G3.4 वा स तु (hypermetric) (for वास्तु) D2 न मे रोचेत माधव (for the post half) — (L 10) D2 परैरभ्याहितश्चापि (for the prior half) G8 4 आसीन् (for हा°) D2 प्राण हास्यति केशव (for the post half) — D2 T G2-4 om the ref — (L 11) D2 सूनि, G3 4 अथ (for आशु) — (L 12) D2 परांश्चापि धनजय (for the post. half) — (L 13) D2 स (for स्म) D2 वीर G1 M1 2 5 सत्यक (for सात्यकिं) — (L 14) D2 पुरुष-, M8 4 च नर- (for स्म नर)]

53 K2 om 53 (cf v 1 48) B1 om 53 S reads 53 after 956* — a) B1 3 5 कोपाद् Ś1 K1 Do1 D1 विनिष्क(Ś1 °ष्का)म्य, D4 G1 M1 2 °ष्कृत्य (for °ष्कृष्य) — b) S शित (for रणे) — c) T G2-5 च (for नि) — d) G1 M1 2 5 सत्यक (for [अ]ताडयत्) — After 53, D3 8 5 6 S (except G5) ins

951* आक्रम्य चाप्ययोद्यम्य स सासिं सुभुजो भुजम् ।
शुशुभे स भुजस्तस्य तपनीयविभूषित ।
मध्ये रथसमूहस्य इन्द्रध्वज इवोच्छ्रित ।

[(L. 1) D2 6 अक्रम्यत्तयोद्यम्य; D3 आलानतोत्सार्य (510), D5 अकम्पयित्वाप्यथो तस्य (for the prior half) M8 om from the post half up to इवोच्छ्रित (in line 3) D3 8 5 चापि (for सासिं) D6 स चाप्यनुभुजो भुजा (for the post half) — (L 2) T G2-4 विभूषण (for षित) — (L 3) D2 8 5 6 रण (for रथ) G1 M5 सहस्रस्य (for समूहस्य)]

— D3 8 5 6 cont B Do1 Dn ins after 53

952* ततोऽस्य छेत्तुमारब्ध शिर कायात्सकुंडलम् ।
तावत्क्षणात्सात्वतोऽपि शिर संभ्रमयस्त्वरन् ।
यथा रथांगं कौलालो दण्डविद्ध तु भारत ।
सहैव भूरिश्रवसो बाहुना केशधारिणा ।

[B1 om lines 1–2 — (L 2) Do1 D3.6 उद्भ्रामयन् (for संभ्र°) Dn1 D3 5 शिर उद्भ्रा(D3 °रुद्भ्रा°, D5 °रस्त्वभ्रा)मयन्भृश (for the post. half) — (L 3) B5 (marg) D5 चक्र तु (for रथाग) D3 कुम्भकारो, D3 5 6 कौलाल (for °लो) Dn1 यथा चक्र कुलालस्य (for the prior half) D5 6 दण्डविद्ध D5 विभ्रमेत् (for भारत)]

— Dn1 D3 5 6 cont K4 ins after 53

953* ग्रस्तं तमतिभीमेन पन्नगस्येनेव भोगिना ।

[K4 D8 गृहीतमतिवीर्येण; Dn1 ग्रस्त तमभि भीमेन (for the prior half)]

— T G1-4 M cont after 951* G5 ins after 53

954* हाहाकृतमभूत्सर्वं पाण्डवानां महद्बलम् ।
तावकाश्च मुदा युक्ता सिंहनाद विचुक्रुशु ।
निमीलिताक्षास्त्वभवञ्जना संग्रामभीरव ।
तथा भूरिश्रवोग्रस्ते सात्वते नष्टविक्रमे ।

[G5 M8 om line 1 — (L 2) M8 4 प्र (for वि) — (L 3) G1 M1 2 [अ]पि (for तु) — (L 4) T G2 तदा (for तथा) G1 M1 2 5 (inf lin as above) भूरिश्रव(M2 °वा)ग्रस्ते, M3 4 श्रवे ग्रस्ते. G1 M मग्नने (for सात्वते)]

54 K2 om 54 (of v 1 48) — a) K3 B Do1 Dn2 तं तथा, Dn1 D2 6 तथापि (for तथा तु) K1 — b) T स्वपकृष्यत; S कृष्यमाणं तं (for परिकृष्यन्तं) — b) T G3-5 M8 4 सात्यकिम्; G1 M1 2 5 सत्यकम् (for सात्वतम्) — c) S तदा (M8 4 °था) (for ततो) — d) Dn1 D1 7 8 अर्जुन प्रत्यभाषत, S भूयोप्यर्जुनमब्रवीत्

55 55ab = 47cd K2 om 55ab (cf v 1 48) Before 55, G1 M1 2 ins वासुदेव — a) D1 5 G1

पश्य वृष्ण्यन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ।
तव शिष्यं महाबाहो धनुष्यनवरं त्वया ॥ ५५
असत्यो विक्रमः पार्थ यत्र भूरिश्रवा रणे ।
विशेषयति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ ५६
एवमुक्तो महाबाहुर्वासुदेवेन पाण्डवः ।
मनसा पूजयामास भूरिश्रवसमाहवे ॥ ५७
विकर्षन्सात्वतश्रेष्ठं क्रीडमान इवाहवे ।
संहर्षयति मां भूयः कुरूणां कीर्तिवर्धनः ॥ ५८
प्रवरं वृष्णिवीराणां यन्न हन्याद्धि सात्यकिम् ।
महाद्विपमिवारण्ये मृगेन्द्र इव कर्षति ॥ ५९
एवं तु मनसा राजन्पार्थः संपूज्य कौरवम् ।
वासुदेवं महाबाहुरर्जुनः प्रत्यभाषत ॥ ६०
सैन्धवासक्तदृष्टित्वान्नैनं पश्यामि माधव ।
एष त्वसुकरं कर्म यादवार्थे करोम्यहम् ॥ ६१
इत्युक्त्वा वचनं कुर्वन्वासुदेवस्य पाण्डवः ।
सखड्गं यज्ञशीलस्य पत्रिणा बाहुमच्छिनत् ॥ ६२ C 7 5 B 7 1 K 7 1

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

सोमदत्ति (for सौम) — ^{c}) Ś1 तमवि*, K1 2 lacuna, K3 4 D1 पश्यस्वेनं (for तव शिष्यं) — ^{d}) D3 6 [अ]नुपम, D1, 7 8 G (except G2) M [अ]नवम, Cd [अ]नवर (as in text) K5 धनुषानवम तव

56 ^{a}) B1 (marg) 2 (marg) 3 Cd असह्यो, S (M1 5 [before corr as in text]) अनित्यो, Cdp असत्यो (as in text) Ś1 K (except K5) D1 तात (for पार्थ) — ^{b}) D7 8 यत्तद् (for यत्र) — ^{d}) G1 M1 2 5 सत्यक (for सात्यकिं) K1 विक्रम D5 कुरूणा कीर्तिवर्धन — After 56, K5 reads 59^{ab} for the first time, repeating it in its proper place, while S ins

955* षड्भिर्महारथैरेष पराक्रान्तैर्युयुत्सुभिः ।
युद्ध्वा भृशं परिश्रान्तः क्षीणायुधपरिच्छदः ।
[(L 1) Prior half, hypermetric M3 4 पराक्रांतो (for क्रान्तैर्)]

57 Before 57, G1 M1 2 5 ins संजय — ^{a}) T G2-5 महाराज (for °बाहुर्). — Ś1 K (except K5) D1 om (hapl.) 57^{cd}

58 D01 om (hapl) 58^{ab} — ^{a}) K5 माधव ; D5 S (except M3, 4) सात्वतो (for सात्वत) — ^{b}) K5 D1, 3 4 क्रीडमानम्, D2 यानम् (for मान) B5 [आ]हव G1 M क्रीडन्निव महाहवे — ^{c}) D4 T G3 4 स (for स) K1, 2 4 S (except G5) मा (for मां) — ^{d}) K1 पुण्य , D2 हर्ष , S नदि (for कीर्ति)

59 K5 reads 59^{ab} for the first time after 56 — ^{b}) B2 (marg) यत्र (for यन्न) Ś1 K1 2 न ह(K2 निह)त्यापि, K3 4 D1 निहत्यापि, K5 (both times) न हत्याद्य, D6 7 8 G1 M निहत्याय, T G2-5 निह(T G2 ह)त्वेष (for न हन्याद्धि) D2 [अ]घ (for हि) G1 M1 2 5 सत्यक (for सात्यकिम्) — ^{c}) Ś1 K D1-3 5 6 महारण्ये (for इवारण्ये) — D7 om from 59^{d} up to 7 118 34^{b} — ^{d}) K4 कर्षित S कर्षन्निव (G1 M विकर्षति) हरिर्मृश

60 D7 om 60 (cf v l 59) Before 60, G1 M ins संजय — ^{a}) B2-4 D01 त (for तु) — ^{b}) G1 M1 2 5 भारत (for कौरवम्) — After 60^{ab}, S ins

956* अयुध्यतारिभिर्वीरस्तं स संप्रेक्षते मुहुः ।
[T G2 स, G3 4 च (for स्म)]

After 956*, S reads 53, followed by 951* and 954*

61 D7 om. 61 (cf v l 59) — ^{a}) K2 4 B D01 Dn2 D5 T G2-5 M3 4 सैंधवे सक्त G1 M1, 2 5 सैंधवाय प्रमत्तत्वान् — ^{b}) T G2-5 न सं (for नैनं). Ś1 K (except K5) Dn2 D1, 5 माधवं (for माधव). — ^{c}) K3 B5 एतद् (for एष) — ^{d}) K5 यादवार्थे ; D4 यादवर्थे ; G1 M सत्यकार्थे (for यादवार्थे) — After 61, S ins

957* मम शिष्यो ममार्थाय युध्यते मम शत्रुभिः ।
तं कृष्ण मोक्षयिष्यामि दावात्सिंहशिशुं यथा ।

62 D7 om 62 (cf v l 59) Before 62, G1 5 M ins संजय — ^{b}) G5 बांधव° (for पाण्डव°) —After 62^{ab}, K4 B D01 Dn2 D1 5 S ins ,

११८

संजय उवाच ।

स बाहुरपतद्भूमौ सखड्गः सशुभाङ्गदः ।
आदधज्जीवलोकस्य दुःखमुत्तममुत्तमः ॥ १
प्रहरिष्यन्हृतो बाहुरदृश्येन किरीटिना ।
वेगेनाभ्यपतद्भूमौ पञ्चास्य इव पन्नगः ॥ २
स मोघं कृतमात्मानं दृष्ट्वा पार्थेन कौरवः ।
उत्सृज्य सात्यकिं क्रोधाद्गर्हयामास पाण्डवम् ॥ ३
नृशंसं बत कौन्तेय कर्मेदं कृतवानसि ।

958* तत क्षुरप्र निशित गाण्डीवे समयोजयत् ।
पार्थबाहुविसृष्ट स महोल्केव नभश्च्युता ।

[(L 2) K4 बाण (for -बाहु-) D5 -प्रमुक्ता हि (for -विसृष्ट स)]

— ^{c}) Dn1 सखड्ग भूरिश्रवस — ^{d}) B Dc1 Dn2 सागद (for पत्रिणा) D4 6 आच्छिनत् (for अच्छि) S (G5 damaged) बाहु दक्षिणमच्छिनत्

Colophon om in D5 7 Ś2 missing — *Sub-parvan* K1–4 B Dc1 Dn D1 6 8 M1, 2 जयद्रथवध — *Adhy name* K5 Dc1 Dn1 D3 6 8 भूरिश्रवसो बाहुच्छेद , Dn2 भूरिश्रवसो बाहुपरिच्छेद , D1 भीमसेनप्रवेश , T G3–5 भूरिश्रवोभुजच्छेद , G1 M1 2 5 सात्यकिभूरिश्रवयुद्धं ; Bom ed भूरिश्रवोबाहुच्छेद — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G2–5 139, B2 126, B5 148, Dn1 142, D3 38, G1 M1 2 5 138 — *Śloka no* Dn1 66

118

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 115 7)

1 D7 om 1^{a}–34^{b} (cf. v l 7 117 59) — ^{a}) B Dc1 Dn2 D8 S न्यपतद् (for अ°) — Dn1 om (hapl) 1^{b}–2^{c} — ^{b}) B1 पचास्य इव पन्नग (= 2^{d}) — After 1^{ab}, B1 4 5 S ins

959* यन्त्रमुक्तो महेन्द्रस्य ध्वजो वृत्तोत्सवो यथा ।

[G3 4 यश (for यन्त्र-) B1 यंत्रान्मुक्त इवेंद्रस्य, B4 यन्त्रोन्मुक्तेव शक्रस्य ; B5 यन्त्रोन्मुक्तो हि शक्रस्य (for the prior half) B4 वृत्तोत्सवे B1 ध्वजो वृत्तो महोत्सवे (for the post half)]

— D2 om 1^{cd} — ^{c}) K3 4 D1 3 आददज् G1 M आदधत्तव पुत्राणां — ^{d}) B1 4 5 Dc1 Dn2 D3 अद्भुतम् (for उत्तमम्)

2 D7 om 2, Dn1 om 2^{abc} (for both, cf v l 1)

— ^{a}) Ś1 K1 2 4 D1 8 M5 हतो (for हृतो) — ^{b}) G3–5 अदृष्टेन — ^{c}) K3 B Dc1 Dn2 न्यपतद्, D3, 6 [अ]प्यपतद्

3 D7 om 3 (cf v l 1) — ^{a}) K1–3 Dn1 D2 3 स मोघी , M1 2 5 मोघं च (for स मोघं) — ^{b}) S पार्थिव (G5 °व) (for कौरव) — ^{c}) G1 M1 2 5 सत्यकं G1 M रोषाद् (for क्रोधाद्) — ^{d}) T G3–5 चार्जुनं (for पाण्डवम्) G1 M1 2 5 गर्हयन्पाडव भूर्श — B1 (marg) ins after 961* B3 (marg) 5 S after 3

960* स विबाहुर्महाराज एकपक्ष इवाण्डज ।
एकचक्रो रथो यद्वद्धरणीमाश्रितो नृप ।
उवाच पाण्डवं चैव सर्वक्षत्रस्य पश्यत ।

[Before line 1, B1 ins सजय — (L 1) B1 निर्बाहुर् (for विबा°) B1 इवाभुज — (L 2) B1 एक श्चैकरथे युद्धे, B3 5 एकचक्रे रथे युद्धे (for the prior half) B1 धरण्याम् B3 5 धरणीमाश्रिते नृप (for the post half) — (L 3) G1 M शृण्वत (for पश्यत)]

4 D7 om 4 (cf v l 1) Before 4, MSS ins भूरिश्रवा उवाच — ^{a}) D1 T नृशस D3 तव (for बत) — ^{b}) T G2–5 कर्मेह — B1 (marg) repeats 4^{c} after 20^{ab} — ^{c}) B1 (first time) [s]न्यासक्तस्य ; B1 (second time) प्रमत्तस्य, D3, 6 [s]भिपक्तस्य ; G1 M3, 4 प्रसक्तस्य ; Cd विरक्तस्य ; Cv [s]विपक्तस्य (for विप°) — B1 (marg.) ins after the second occurrence of 4^{c} S after 4^{abc}

961* व्यासक्तस्य च सात्वते ।
अनागसोऽन्यमनसो

[(L 1) G5 स व्यासक्तस्य (for व्यासक्तस्य च) B1 सात्यके , G1 M सत्यके (for सात्वते) — B1 om line 2]

— ^{d}) D2 मम (for यन्मे) K4 D1 6 8 अचिच्छिद , B (except B2) त्वमाच्छेद (for अचिच्छिदः) S यन्मे त्व बाहुमच्छिन (T G2 द)

अपश्यतो विपक्तस्य यन्मे बाहुमचिच्छिदः ॥ ४
किं नु वक्ष्यसि राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
किं कुर्वाणो मया संख्ये हतो भूरिश्रवा इति ॥ ५
इदमिन्द्रेण ते साक्षादुपदिष्टं महात्मना ।
अस्त्रं रुद्रेण वा पार्थ द्रोणेनाथ कृपेण वा ॥ ६
ननु नाम स्वधर्मज्ञस्त्वं लोकेऽभ्यधिकः परैः ।
अयुध्यमानस्य कथं रणे प्रहृतवानसि ॥ ७
न प्रमत्ताय भीताय विरथाय प्रयाचते ।
व्यसने वर्तमानाय प्रहरन्ति मनस्विनः ॥ ८
इदं तु नीचाचरितमसत्पुरुषसेवितम् ।
कथमाचरितं पार्थ त्वया कर्म सुदुष्करम् ॥ ९
आर्येण सुकरं ह्याहुरार्यकर्म धनंजय ।
अनार्यकर्म त्वार्येण सुदुष्करतरं भुवि ॥ १०
येषु येषु नरः पार्थ यत्र यत्र च वर्तते ।
आशु तच्छीलतामेति तदिदं त्वयि दृश्यते ॥ ११
कथं हि राजवंश्यस्त्वं कौरवेयो विशेषतः ।
क्षत्रधर्मादपक्रान्तः सुवृत्तश्चरितव्रतः ॥ १२
इदं तु यदतिक्षुद्रं वार्ष्णेयार्थे कृतं त्वया ।
वासुदेवमतं नूनं नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ १३
को हि नाम प्रमत्ताय परेण सह युध्यते ।
ईदृशं व्यसनं दद्याद्यो न कृष्णसखो भवेत् ॥ १४
व्रात्याः संश्लिष्टकर्माणः प्रकृत्यैव विगर्हिताः । C 7 D 7 K 7

5 D_7 om 5 (cf v l 1) —^{a}) Dn_1 $D_{2\,5\,6}$ तु (for नु) —^{b}) K_5 T G_{2-5} धर्मराजं, Dn_1 $D_{4\,8}$ धर्मात्मान (for धर्मपुत्र) —^{c}) K_1 वि (for किं) M_{3-5} त्वया (for मया) B_4 युद्धे, $G_{1\,5}$ $M_{1\,2}$ संख्ये, $M_{3\,4}$ संघे (for संख्ये) —^{d}) B_1 Dn_2 रणे, G_1 M युधि (for इति)

6 D_7 om 6 (cf v l 1) —^{d}) $D_{3\,6}$ च (for [अ]थ) B_5 $D_{3\,5\,6\,8}$ च (for वा)

7 D_7 om. 7 (cf v l 1) —^{a}) K_1 सु, K_3 B Dc_1 $D_{3\,6}$ [अ]स्व (for स्व) D_4 किं (for स्व) —^{b}) K_1 [ऽ]त्यधिक, K_5 ह्यधिक, Dn_1 [ऽ]प्यधिक (for ऽभ्य) G_1 $M_{1\,2\,5}$ मत (for परै) —^{cd}) K_1 आयुध्यमानस्य; B Dc_1 Dn $D_{3\,4\,6}$ सोयुध्य°; G_1 $M_{1\,2\,5}$ अयुध्यमानाय S transp कथं and रणे $Ś_1$ K_{1-3} D_1 पार्थ प्र, K_4 स्व पार्थ (for रणे प्र) Dn_1 प्रहित वान्, $D_{3.\,6\,8}$ प्रहृत (for प्रहृत)

8 D_7 om 8 (cf v l 1) —^{a}) K_3 अप्रमत्ताय (for न प्रम) —^{d}) S मनीषिण (for मनस्विन)

9 D_7 om 9 (cf v l 1) —^{a}) Dn_1 नीचचरितम् Cd cites नीच —^{c}) D_6 पार्थस् —^{d}) $B_{2\,4}$ पाप (for त्वया) D_3 त्वया चेदं महात्मना

10 D_7 om. 10 (cf v l 1) D_2 om 10^{ab} —^{a}) B_2 $D_{2\,3}$ त्वाहुर्, $B_{3\,5}$ Dc_1 प्राहुर्; G_4 lacuna (for ह्याहुर्) —^{d}) B Dc_1 Dn_2 सुदुष्करतमं S विदुः (for भुवि) — After 10, T $G_{1\,2}$ M read 12

11 D_7 G_{3-5} om 11 (for D_7, cf v l 1) —^{a}) $Ś_1$ $D_{2\,3\,6}$ रत, K (except K_5) D_1 तत (for नर) Dn_2 नरव्याघ्र (for नर पार्थ) —^{b}) K_4 B_3 प्र, D_1 हि (for च) S (G_{3-5} om) वर्तते सुसमाहित —^{d}) S (G_{3-5} om) तदिद दृश्यते त्वयि

12 D_7 om 12 (cf v l 1) T $G_{1\,2}$ M read 12 after 10 —^{a}) D_5 च (for हि) $K_{4\,5}$ $D_{2\,4\,6\,8}$ -वंशस्त्व, S वंशस्थ —^{b}) S कौरव सन् (for °वेयो) —^{c}) K_4 क्षत्रकर्माद्, G_5 सत्यधर्माद् (for क्षत्र) $Ś_1$ K Dn_1 $D_{1\,4\,5\,8}$ व्यतिक्रांत; B_{1-4} Dn° अपाक्रांत (for अप) —^{d}) B_5 चरित D_2 सद्वृत्ताच्चरितात्तथा, S दुर्वृत्तश्च(G_5 °त्तं च)लितव्रत — After 12, S ins

962* अल्पस्तवापराधोऽत्र न त्वां तात विगर्हये ।

— T G_{2-5} M_5 cont G_1 M_{1-4} subst for 13^{ab}

963* वार्ष्णेयापसद प्राप्य क्षुद्रं कृतमिद त्वया ।

13 D_7 om 13 (cf v l 1) —^{a}) $K_{1\,2}$ D_3 om तु Dc_1 अभिप्रेतं, D_3 अतिक्षत्रं (for क्षुद्रं) —^{b}) $Ś_1$ वार्ष्णेयार्थं, B_2 (marg, orig as in text) $_3$ Dc_1 रणे पार्थ (for वार्ष्णेयार्थे) —^{c}) D_2 मते (for मत) G_1 $M_{1\,2}$ कर्म (for नूनं) —^{d}) G_1 $M_{1\,2}$ आशु तत्कृतवानसि

14 D_7 om 14 (cf. v l 1) —^{a}) G_5 प्रवृत्ताय —^{b}) B_1 (marg as in text) मुच्यते (for युध्यते) S युध्यमानाय शत्रुणा —^{d}) $B_{1\,2}$ (marg, orig as in text) $_{3\,5}$ Dc_1 कृष्णवशो, Dn_1 M_{1-4} सखा, D_2 मुखो (for सखो)

15 D_7 om 15 (cf v l 1) —^{a}) B_1 (marg

११८

संजय उवाच ।

स बाहुरपतद्भूमौ सखड्गः सशुभाङ्गदः ।
आदधज्जीवलोकस्य दुःखमुत्तममुत्तमः ॥ १
प्रहरिष्यन्हृतो बाहुरदृश्येन किरीटिना ।
वेगेनाभ्यपतद्भूमौ पञ्चास्य इव पन्नगः ॥ २
स मोघं कृतमात्मानं दृष्ट्वा पार्थेन कौरवः ।
उत्सृज्य सात्यकिं क्रोधाद्गर्हयामास पाण्डवम् ॥ ३
नृशंसं बत कौन्तेय कर्मेदं कृतवानसि ।

958* ततः क्षुरप्रं निशितं गाण्डीवे समयोजयत् ।
पार्थबाहुविसृष्टः स महोल्केव नभश्च्युता ।

[(L 2) K4 बाण (for -बाहु-) D5 -प्रमुक्ता हि (for -विसृष्टः स)]

— c) Dn1 सखड्गं भूरिश्रवस — d) B Do1 Dn2 सागद (for पत्रिणा) D4 6 आच्छिनत् (for अच्छि°) S (G5 damaged) बाहु दक्षिणमच्छिनत्

Colophon om in D5 7 Ś2 missing — *Sub-parvan* K1-4 B Do1 Dn D1 6 8 M1 2 जयद्रथवध — *Adhy name* K5 Do1 Dn1 D8 6 8 भूरिश्रवसो बाहुच्छेद , Dn2 भूरिश्रवसो बाहुपरिच्छेद , D1 भीमसेनप्रवेश , T G3-5 भूरिश्रवोभुजच्छेदः, G1 M1 2 5 सात्यकिभूरिश्रवयुद्धं, Bom ed भूरिश्रवोबाहुच्छेद — *Adhy no* (figures, words or both) B1 T G3-5 139, B2 126, B5 148, Dn1 142, D8 38, G1 M1 2 5 138 — *Śloka no* Dn1 66

118

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 115 7)

1 D7 om 1^{a}–34^{b} (cf v l 7 117 59) — a) B Do1 Dn2 D8 S न्यपतद् (for अ°) — Dn1 om (hapl) 1^{b}–2^{c} — b) B1 पचास्य इव पन्नग (= 2^{d}) — After 1^{ab}, B1.4 5 S ins

959* यन्त्रमुक्तो महेन्द्रस्य ध्वजो वृत्तोत्सवो यथा ।

[G3.4 यन्त्र (for यन्त्र-) B1 यन्त्रान्मुक्त इवेंद्रस्य, B4 यन्त्रोन्मुक्तेव शक्रस्य; B5 यन्त्रोन्मुक्तो हि शक्रस्य (for the prior half) B4 वृत्तोत्सवे B1 ध्वजो वृत्तो महोत्सवे (for the post half)]

— D2 om 1^{cd} — c) K3 4 D1 3 आददज् G1 M आदधत्तव पुत्राणां — d) B1 4.5 Do1 Dn2 D8 अद्भुतम् (for उत्तमम्)

2 D7 om 2, Dn1 om. 2^{aba} (for both, cf v l 1) — a) Ś1 K1 2 4 D1 3 M5 हतो (for हृतो) — b) G3-5 अदृष्टेन — c) K3 B Do1 Dn2 न्यपतद्, D2.6 [अ]न्यपतद्

3 D7 om 3 (cf v l 1) — a) K1-3 Dn1 D2 8 स मोघी-, M1 2 5 मोघं च (for स मोघ) — b) S पार्थिव (G5 °व) (for कौरव) — c) G1 M1 2 5 सत्यकं G1 M रोषाद् (for क्रोधाद्) — d) T G3-5 चार्जुनं (for पाण्डवम्) G1 M1 2 5 गर्हयन्पांडव भृशं — B1 (marg) ins after 961* B8 (marg) 5 S after 3

960* स विबाहुर्महाराज एकपक्ष इवाण्डज ।
एकचक्रो रथो यद्वद्धरणीमाश्रितो नृप ।
उवाच पाण्डवं चैव सर्वक्षत्रस्य पश्यत ।

[Before line 1, B1 ins संजय — (L 1) B1 निर्बाहुर् (for विबा°) B1 इवाभुज — (L 2) B1 एकश्चैकरथे युद्धे, B8 5 एकचक्रे रथे युद्धे (for the prior half) B1 धरण्याम् B8 5 धरणीमाश्रिते नृप (for the post half) — (L 3) G1 M शृण्वत (for पश्यत)]

4 D7 om 4 (cf. v l 1) Before 4, MSS ins भूरिश्रवा उवाच — a) D1 T नृशंस D4 तव (for बत) — b) T G3-5 कर्मेह — B1 (marg) repeats 4^{c} after 20^{ab} — c) B1 (first time) [s]न्यासक्तस्य, B1 (second time) प्रमत्तस्य; D3.6 [s]भिपक्तस्य, G1 M3 4 प्रसक्तस्य; Cd विरक्तस्य; Cv [s]विपक्तस्य (for विष°) — B1 (marg.) ins after the second occurrence of 4^{c} S after 4^{abc}

961* व्यासक्तस्य च सात्वते ।
अनागसोऽन्यमनसो

[(L 1) G5 स व्यासक्तस्य (for व्यासक्तस्य च) B1 सात्यके , G1 M सत्यके (for सात्वते) — B1 om line 2]

— d) D2 मम (for यन्मे) K4 D1 6 8 अविच्छिद, B (except B2) त्वमाच्छिद (for अचिच्छिद) S यन्मे त्व बाहुमच्छिन (T G2 °द)

अपश्यतो विषक्तस्य यन्मे बाहुमचिच्छिदः ॥ ४
किं नु वक्ष्यसि राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
किं कुर्वाणो मया संख्ये हतो भूरिश्रवा इति ॥ ५
इदमिन्द्रेण ते साक्षादुपदिष्टं महात्मना ।
अस्त्रं रुद्रेण वा पार्थ द्रोणेनाथ कृपेण वा ॥ ६
ननु नाम स्वधर्मज्ञस्त्वं लोकेऽभ्यधिकः परैः ।
अयुध्यमानस्य कथं रणे प्रहृतवानसि ॥ ७
न प्रमत्ताय भीताय विरथाय प्रयाचते ।
व्यसने वर्तमानाय प्रहरन्ति मनस्विनः ॥ ८
इदं तु नीचाचरितमसत्पुरुषसेवितम् ।
कथमाचरितं पार्थ त्वया कर्म सुदुष्करम् ॥ ९
आर्येण सुकरं ह्याहुरार्यकर्म धनंजय ।
अनार्यकर्म त्वार्येण सुदुष्करतरं भुवि ॥ १०
येषु येषु नरः पार्थ यत्र यत्र च वर्तते ।
आशु तच्छीलतामेति तदिदं त्वयि दृश्यते ॥ ११
कथं हि राजवंश्यस्त्वं कौरवेयो विशेषतः ।
क्षत्रधर्मादपक्रान्तः सुवृत्तश्चरितव्रतः ॥ १२
इदं तु यदतिक्षुद्रं वार्ष्णेयार्थे कृतं त्वया ।
वासुदेवमतं नूनं नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ १३
को हि नाम प्रमत्ताय परेण सह युध्यते ।
ईदृशं व्यसनं दद्याद्यो न कृष्णसखो भवेत् ॥ १४
व्रात्याः संश्लिष्टकर्माणः प्रकृत्यैव विगर्हिताः । C 7 5 B 7 1 K 7 1

5 D_7 om 5 (cf v l 1) —^{a}) Dn_1 $D_{2\,5\,6}$ तु (for नु) —^{b}) K_5 T G_{2-5} धर्मराजं, Dn_1 $D_{4\,8}$ धर्मात्मान (for धर्मपुत्र) —^{c}) K_1 वि (for किं) M_{3-5} त्वया (for मया) B_4 युद्धे, $G_{1\,5}$ $M_{1\,2}$ सख्ये, $M_{3\,4}$ संघे (for संख्ये) —^{d}) B_1 Dn_2 रणे, G_1 M युधि (for इति)

6 D_7 om 6 (cf v l 1) —^{d}) $D_{3\,5}$ च (for [अ]थ) B_5 $D_{3\,5\,6\,8}$ च (for वा)

7 D_7 om 7 (cf v l 1) —^{a}) K_1 सु, K_2 B Dc_1 $D_{3\,6}$ [अ]स्य (for स्व) D_4 किं (for त्वं) —^{b}) K_1 [ऽ]त्यधिक, K_5 ह्यधिक, Dn_1 [ऽ]प्यधिक (for ऽभ्य) G_1 $M_{1\,2\,5}$ मत (for परै) —^{cd}) K_1 आयुध्यमानस्य; B Dc_1 Dn $D_{3,4,6}$ सोयुध्य°, G_1 $M_{1\,2\,5}$ अयुध्यमानाय S transp कथं and रणे $Ś_1$ K_{1-3} D_1 पार्थ प्र, K_4 त्वं पार्थ (for रणे प्र) Dn_1 प्रहित वान्, $D_{3\,6\,8}$ प्रहत (for प्रहृत)

8 D_7 om 8 (cf v l 1) —^{a}) K_3 अप्रमत्ताय (for न प्रम) —^{d}) S मनीषिण (for मनस्विन)

9 D_7 om 9 (cf v l 1) —^{a}) Dn_2 नीचचरितम् Cd cites नीच —^{c}) D_6 पार्थस् —^{d}) $B_{2\,4}$ पाप (for त्वया) D_2 त्वया चेदं महात्मना

10 D_7 om. 10 (cf v l 1) D_2 om 10^{ab} —^{a}) B_2 $D_{3\,8}$ स्वाहुर्; $B_{3,5}$ Dc_1 प्राहुर्, G_4 lacuna (for ह्याहुर्) —^{d}) B Dc_1 Dn_2 सुदुष्करतम S विदु (for भुवि) — After 10, T $G_{1\,2}$ M read 12

11 D_7 G_{3-5} om 11 (for D_7, cf v l 1) —^{a}) $Ś_1$ $D_{2\,5\,6}$ रत, K (except K_5) D_1 तत (for नर) Dn_2 नरव्याघ्र (for नर॰ पार्थ) —^{b}) K_4 B_8 प्र, D_1 हि (for च) S (G_{3-5} om) वर्तते सुसमाहित —^{d}) S (G_{3-5} om) तदिदं दृश्यते त्वयि

12 D_7 om 12 (cf v l 1) T $G_{1\,2}$ M read 12 after 10 —^{a}) D_5 च (for हि) $K_{4\,5}$ $D_{2\,4\,6\,8}$ -वशस्त्व, S वंशस्थ —^{b}) S कौरव सन् (for °वेयो) —^{c}) K_4 क्षत्रकर्माद्, G_6 सत्यधर्माद् (for क्षत्र°) $Ś_1$ K Dn_1 $D_{1\,4\,5\,8}$ व्यतिक्रांत, B_{2-4} Dn_2 अपाक्रांत (for अप) —^{d}) B_5 चरित D_2 सद्वृत्ताचरितात्तथा, S दुर्वृत्तश्च(G_5 °त्त च)लितव्रत — After 12, S ins

962* अल्पस्तवापराधोऽत्र न त्वां तात विगर्हये ।

— T G_{2-5} M_5 cont. G_1 M_{1-4} subst for 13^{ab}

963* वार्ष्णेयापसदं प्राप्य क्षुद्रं कृतमिदं त्वया ।

13 D_7 om 13 (cf v l 1) —^{a}) $K_{1\,2}$ D_8 om तु Dc_1 अभिप्रेतं, D_3 अतिक्षत्र (for °क्षुद्रं) —^{b}) $Ś_1$ वार्ष्णेयार्थं, B_2 (marg ; orig as in text) $_3$ Dc_1 रणे पार्थ (for वार्ष्णेयार्थे) —^{c}) D_3 मते (for मत) G_1 $M_{1\,2}$ कर्म (for नूनं) —^{d}) G_1 $M_{1\,2}$ आशु तत्कृतवानसि

14 D_7 om 14 (cf. v l 1) —^{a}) G_6 प्रवृत्ताय —^{b}) B_1 (marg as in text) मुच्यते (for युध्यते) S युध्यमानाय शत्रुणा —^{d}) $B_{1\,2}$ (marg, orig as in text) $_{3\,5}$ Dc_1 कृष्णवशो, Dn_1 M_{1-4} सखा, D_2 सुखो (for °सखो)

15 D_7 om 15 (cf. v l 1) —^{a}) B_1 (marg

5 17 वृष्ण्यन्धकाः कथं पार्थ प्रमाणं भवता कृताः ॥ १५
एवमुक्त्वा महाबाहुर्यूपकेतुर्महायशाः ।
युयुधानं परित्यज्य रणे प्रायमुपाविशत् ॥ १६
शरानास्तीर्य सव्येन पाणिना पुण्यलक्षणः ।
यियासुर्ब्रह्मलोकाय प्राणान्प्राणेष्वथाजुहोत् ॥ १७
सूर्ये चक्षुः समाधाय प्रसन्नं सलिले मनः ।
ध्यायन्महोपनिषदं योगयुक्तोऽभवन्मुनिः ॥ १८
ततः स सर्वसेनायां जनः कृष्णधनंजयौ ।
गर्हयामास तं चापि शशंस पुरुषर्षभम् ॥ १९
निन्द्यमानौ तथा कृष्णौ नोचतुः किंचिदप्रियम् ।
प्रशस्यमानश्च तथा नाहृष्यद्यूपकेतनः ॥ २०
तांस्तथा वादिनो राजन्पुत्रांस्तव धनंजयः ।
अमृष्यमाणो मनसा तेषां तस्य च भाषितम् ॥ २१
असंक्रुद्धमना वाचा स्मारयन्निव भारत ।
उवाच पाण्डुतनयः साक्षेपमिव फल्गुनः ॥ २२
मम सर्वेऽपि राजानो जानन्त्येतन्महाव्रतम् ।
न शक्यो मामको हन्तुं यो मे स्याद्बाणगोचरे ॥ २३
यूपकेतो समीक्ष्य त्वं न मां गर्हितुमर्हसि ।

---

as in text) बाला (for भ्रात्या) K1 3 B1 2 4 5 Dc1 Dn D2 4 T G2 5 M4 5 साश्लिष्ट-, B3 सुश्लिष्ट (for सश्लिष्ट-) D3 6 धर्माण (for क°) Cd क्लेशासक° D3 भ्रात्य सस्कारहीन स्याद् — ^{b}) K3 B (except B1) Dc1 Dn2 च, D5 हि (for वि) T G2–5 M3–5 क्षत्र (for [प]व वि) G1 M1 2 क्लेव्या क्षत्रियगर्हिता Cd cites प्रकृत्या (as in text) — After 15, Dn3 D3 5 6 S ins a passage given in App I (No 13)

16 D7 om 16 (cf. v l 1) Before 16, B Dc1 Dn2 D1–3 6 S ins सजय उवाच — ^{a}) K4 B (except B2) D2 3 5 S एवमुक्तो T G M1 2 5 महाराज, M3 4 रणे राजन् (for महाबाहुर्) — ^{b}) G2 सूपकेतुर् K1 2 G1 M1 2 5 महारथ (for यशा) — After 16^{ab}, S ins

964* धनजयेन वीरेण विनिश्वस्य मुहुर्मुहु ।

— ^{c}) K5 B1–4 Dc1 Dn D3 8 S समुत्सृज्य, B5 समुत्सृह्य (for परित्यज्य) — ^{d}) Ś1 K1–4 D5–6 8 प्राय (for प्रायम्)

17 D7 om 17 (cf. v l 1) — ^{a}) B1 शरेणास्तीर्य G1 M वामेन (for सव्येन) — ^{b}) D2 पाणि * सुखुलक्षण — ^{c}) D4 निर्ययौ, M1 2 5 इयासुर् (for यियासुर्) D6 यियासुर्ब्रह्मणो लोक — ^{d}) D3 रणे प्राणमथाजुहोत् Cd cites प्राणान् and प्राणेषु (as in text)

18 D7 om 18 (cf v l 1) — ^{a}) Ś1 समादाय Cd as in text — ^{b}) K1 प्र**, K2 Dn1 D5 प्रसन्न , K5 D2 3 6 M3 4 °न्ने (for °न्न) Cd as in text — ^{c}) G1 M गृणन् (for ध्यायन्) — ^{d}) G1 M1 2 5 तदा (for मुनि)

19 D7 om 19 (cf v l 1) — ^{a}) D3 कृत (for तत) Dn1 D4 च, S तु (for स) D3 सर्वत्र (for स सर्व) Dc1 -सैन्याना, S सेनासु (for सेनाया) — ^{b}) D2 नृप , S जना (for जन) D1 कृष्ण — ^{d}) Cd शशसु (for °स) — For 19^{cd}, S subst

965* गर्हयामासुरप्येतौ शशसुर्भूरिदक्षिणम् ।

20 D7 om 20 (cf v l 1) — ^{a}) K2 तत , K5 तदा (for तथा) B1 जेष्ठौ (for कृष्णौ) — ^{b}) Cd as in text — After 20^{ab}, B1 (marg) repeats 4^{c} — K1–4 D1 om 20^{cd} — ^{c}) Ś1 प्रसह्यमानश्च तथा, B तथा (B4 तत , B5 यथा) प्रशस्यमानश्च (B3 °न स), Dc1 तथा प्रशसमान स, S प्रशस्यमान च तथा (G1 M3 4 तदा) — ^{d}) S नाहृष्यद्, Cd नाहृ° (as in text) T G M1 2 यूपकेतनं

21 D7 om 21 (cf v l 1) — ^{c}) S (except G1) च तदा (G1 M2 3 °था) (for मनसा) — ^{d}) T G2–5 तत्र (for तस्य) G1 M यूपकेतुं समीक्ष्य च

22 D7 om 22 (cf. v l 1) — ^{a}) B Dc1 Dn2 D2 3 वाच , Dn1 T G2 राजन् (for वाचा) G1 M1 2 सक्षुब्धमनसो भूत्वा, M3–5 असक्षुब्धमना भूत्वा — ^{b}) Dn1 स्मयन्निव च भारत, G1 M कृपया च परिप्लुत — ^{d}) D2 सक्षेपम् K4 B D (D7 om) फाल्गुन , K5 भारत (for फल्गुन)

23 D7 om 23 (cf v l 1) Before 23, M3 4 ins अर्जुन — ^{a}) Ś1 K1–3 सम, D1 यूयं (for मम) — ^{b}) Ś1 K1–4 B Dc1 Dn K3 4 D1 5 च (for ऽपि) — ^{c}) Ś1 K1 3 D1 2 6 [प]व (B5 D2 °व) (for °तन्) — ^{d}) Ś1 शर (for बाण) B5 D3 हातु (for हन्तु) T G2–4 गोचर (for -गोचरे)

24 D7 om 24 (cf v l 1) — ^{a}) T G2–5 यूप

न हि धर्ममविज्ञाय युक्तं गर्हयितुं परम् ॥ २४
आत्तशस्त्रस्य हि रणे वृष्णिवीर जिघांसतः ।
यदहं बाहुमच्छैत्सं न स धर्मो विगर्हितः ॥ २५
न्यस्तशस्त्रस्य बालस्य विरथस्य विवर्मणः ।
अभिमन्योर्वधं तात धार्मिकः को न पूजयेत् ॥ २६
एवमुक्तस्तु पार्थेन शिरसा भूमिमस्पृशत् ।
पाणिना चैव सव्येन प्राहिणोदस्य दक्षिणम् ॥ २७
एतत्पार्थस्य तु वचस्ततः श्रुत्वा महाद्युतिः ।
यूपकेतुर्महाराज तूष्णीमासीदवाङ्मुखः ॥ २८
अर्जुन उवाच ।
या प्रीतिर्धर्मराजे मे भीमे च वदतां वरे ।
नकुले सहदेवे च सा मे त्वयि शलाग्रज ॥ २९
मया तु समनुज्ञातः कृष्णेन च महात्मना ।
गच्छ पुण्यकृतांल्लोकाञ्शिबिरौशीनरो यथा ॥ ३० C 7 59 B 7 14 K 7 14

केतु Dn2 निरीक्ष्यैतन्, D2 समीपस्थ (for क्ष्य त्व) B Dc1 Dn1 S [प्]तन् (B6 व) (for त्व) — b) B4 Dn2 न मामर्हसि गर्हितुं — c) K4 अवज्ञाय — d) T G2-5 च मा, G1 M परान् (for परम्) D2 युक्त गर्हितुमा त्मन

25 D7 om 25 (cf v l 1) — a) B8 Dn2 ऐच्छत्सं, Dc1 Dn1 D2 5 6 T G2-5 M8 4 अच्छेत्सं (M8 4 त्स्य) (for अच्छैत्सं) — d) T G2-5 स धर्मो न (by transp) M8 4 तत्र किं गर्ह्यमस्य (M4 स्मि) च — For 25cd, G1 M1 2 5 subst

966* अच्छिन यदहं बाहुं तत्र गर्ह्यं किमास्ति च ।

26 D7 om 26 (cf v l 1) — a) S च (G1 3 M हि) पुनर् (for बालस्य) — b) D3 विचर्मिणः, G2-5 निवर्मणः, M4 विवर्मिण — d) K6 B1-4 Dc1 Dn1 D2-6 8 तु (for न) B5 [स]न्वपूजयत् — For 26cd, S subst

967* नाभिमन्योर्वधं यूयं गर्हयध्वं कुतस्तदा ।

— After 26, S ins a passage given in App I (No 14)

27 D7 om 27 (cf v l 1) M8 4 om 27 M5 om 27-28 — a) D2 उक्ते B Dc1 Dn स (for तु) — c) Ś1 K D1, 3 5 चापि; Dn1 D4 चास्य, D2 6 चाप (for चैव) M1 2 सत्येन (for सव्येन) D8 पाणिमादाय सव्येन — d) G1 M1 2 यस्य (for अस्य) Cv लक्षण (for दक्षिणम्) T G2-5 प्राहिणोद्दक्षिणे भुजे (G2 5 णं भुज) ❀ Cd पाणिना सव्येन दक्षिणं भुज मर्जुनस्य समीपे प्राहिणोत् । ❀

28 D7 M5 om 28 (cf v l 1, 27) — a) B3, 4 Dn1 च (for तु) — b) Ś1 K (except K6) D1 सूत, D4 8 तस्य (for तत) D6 श्रुत्वा राजन्, T G3-5 M4 तत्र श्रुत्वा (for ततः श्रुत्वा) Dc1 महामुनि, Dn1 D4 8 महाराय (for द्युति) — c) B4 महाबाहुस (for राज) — d) T G2-5 पराङ्मुख (for अवा°) Cd as in text

29 D7 om 29 (cf v l 1) — a) D च (for मे) — b) B Dc1 Dn2 D3 6 वलिना (for वदता) K4 5 B5 D2 G2 5 M6 वर, D4 5 वर (for वरे) — cd) B4 transp च and मे

30 D7 om 30 (cf v l 1) — a) B Dc1 Dn2 D2 S त्व (for तु) D3 *मनुज्ञात — b) D4 तु (for च) — After 30, K2 (marg) 4 B Dc1 Dn D1-3 5 6 ins

968* वासुदेव उवाच ।
ये लोका मम विमला सकृद्विभाता
ब्रह्माद्यैः सुरवृषभैरपीप्यमाणा ।
तान्क्षिप्रं व्रज सततानिहोत्रयाजि
न्मत्तुल्यो भव गरुडोत्तमाङ्गयान ।

[K4 Dn1 श्रीकृष्ण (for वासुदेव) — (L 1) K4 B2 3 Dc1 D1 3 5 6 सकृद्विभाति, B4 स्वर्गवद्भाति, Dn1 सकृद्दिहर्तुं (for सकृद्विभाता) — (L 2) D8 सुरवृषैर् (for °षभैर्) D6 अवाप्यमाना (for अपीप्यमाणा) — (L 4) D3 गरुडोत्तमांशजात]

— After 968*, D5 ins an addl colophon [*Adhy name* भूरिश्रवाबाहुच्छेद]

On the other hand, S ins after 30

969* संजय उवाच ।
धनंजये ब्रुवत्येव घृणया च परिप्लुते ।
अवाङ्मुखा बभूवुश्च सैनिका सर्व एव ते ।
मुहूर्तादिव विश्रम्य सात्यकि क्रोधमूर्च्छित ।
अमर्षवशमापन्न सौमदत्तिनिराकृत ।

[T G2-5 om the ref — (L 1) G1 M1 2 5 कृपया (for घृणया) M8 4 समभिप्लुते (for च परि°) — M8 4 om (hapl.) line 2 — (L 3) G1 M1 2 विश्राम्य, M3 4

संजय उवाच ।

तत उत्थाय शैनेयो विमुक्तः सौमदत्तिना ।
खड्गमादाय चिच्छित्सुः शिरस्तस्य महात्मनः ॥ ३१
निहतं पाण्डुपुत्रेण प्रमत्त भूरिदक्षिणम् ।
इयेष सात्यकिर्हन्तुं शलाग्रजमकल्मषम् ॥ ३२
निकृत्तभुजमासीनं छिन्नहस्तमिव द्विपम् ।
क्रोशतां सर्वसैन्यानां निन्द्यमानः सुदुर्मनाः ॥ ३३
वार्यमाणः स कृष्णेन पार्थेन च महात्मना ।
भीमेन चक्ररक्षाभ्यामश्वत्थाम्ना कृपेण च ॥ ३४
कर्णेन वृषसेनेन सैन्धवेन तथैव च ।
विक्रोशतां च सैन्यानामवधीत्तं यतव्रतम् ॥ ३५
प्रायोपविष्टाय रणे पार्थेन छिन्नबाहवे ।
सात्यकिः कौरवेन्द्राय खड्गेनापाहरच्छिरः ॥ ३६
नाभ्यनन्दन्त तत्सैन्याः सात्यकिं तेन कर्मणा ।
अर्जुनेन हतं पूर्वं यज्जघान कुरूद्वहम् ॥ ३७
सहस्राक्षसमं तत्र सिद्धचारणमानवाः ।
भूरिश्रवसमालोक्य युद्धे प्रायगतं हतम् ॥ ३८
अपूजयन्त तं देवा विस्मितास्तस्य कर्मभिः ।

चाश्वस्य (for विश्रम्य) — M8 4 om line 4 — (L 4) G3–5 सोमदात्ति (for सौम°)]

31 D7 om 31 (cf v l 1) G6 partly damaged S om the ref — ^{a}) Ś1 K1 4 D1 अथो(Ś1 समु)त्थितस्तु शै(K4 सै)नेयो, K6 B Dc1 Dn D2–6 8 उत्थित स तु शै(K6 Dn1 D2 3. 5 6 8 °तस्तु स शै , D4 °तस्तु स सै)नैयो — ^{b}) Dn1 D4 6 सोमदत्तिना, D2 सौम दत्तिना — M1 reads line 3 of 970* for the first time, after 31^{ab}, while M3 4 ins 970* after 31^{ab} M1 3 4 om 31^{cd} — ^{c}) K6 B4 D2 4 चिच्छेद , D3 जग्राह (for चिच्छित्सु) — After 31, M6 ins 970*

32 D7 om 32 (cf v l 1) M1 2 read 32 twice M2 om 32^{ab} G1 reads 32^{ab} after 970* — ^{a}) K1 निहित, D2 विहितुं, D4 न हि तं (for निहत) G1 M5 तव (for पाण्डु) — ^{b}) B Dc1 Dn2 प्रसक्तं (for प्रमत्त) — D3 om 32^{c}–33^{b} — ^{cd}) M4 यियेष M6 न्यहनत्सत्यको राजन्पापात्मा दग्धकिल्बिषं — G1 ins after 32 M1 2 after the first occurrence of 32 M3 4 after 31^{ab} M6 after 31

970* निवार्यमाण कृष्णेन फल्गुनेन च मारिष ।
प्रायोपविष्टस्य सत पार्थच्छिन्नभुजस्य च ।
नृशस कृतवान्पापो युयुधानो नराधिप ।

[M3 4 om lines 1–2 M1 reads line 3 for the first time after 31^{ab}]

33 D7 om 33 (cf v l 1) D3 om. 33^{ab} (cf v l 32) K4 om (hapl) 33^{d}–35^{c} G5 partly damaged — ^{a}) D5 6 निकृंत- — ^{c}) B1 2 Dc1 क्रोशता B1 2 4 Dc1 -सैन्येन, B5 सैन्यानि — M3 repeats 33^{d}–34^{b} after 35^{abc} — ^{d}) K1 विंद्यमान , D4 विद्य° (for निन्द्य) D2 सुशर्मण , G1 M1 2 6 मुहुर्मुहु (for सुदुर्मना)

34 For the repetition in M3, cf v l 33 D7 om 34^{ab} (cf v l 1) K4 om 34 (cf v l 33) M6 om 34^{a}–36^{b} G6 partly damaged — ^{c}) M1 2 रक्ष्याभ्याम्

35 For the repetition in M3, cf. v l 33 K4 om 35^{abc} (cf v l 33) M6 om 35 (cf v l 34) G6 damaged — ^{c}) M1 2 तु (for च) B6 D5 6 क्रोशतां सर्वसैन्यानाम् — ^{d}) G1 M1–4 मावधीत (for अवधीत्) Ś1 K1 3 यतव्रत , B1 5 T G2 धृतव्रत (for यतव्रतम्)

36 M6 om 36^{ab} (cf v l 34) — ^{a}) D2 प्रायोपविष्टे च, T G3 4 M1 (sup lin as in text) 3 4 °विष्टस्य , Cd °विष्टाय (as in text) — ^{b}) D2 वाहुके, G4 -वाहुन (for बाहवे) M1 (sup lin as in text) 3 4 पार्थच्छिन्नभुजस्य ह (M1 च) — ^{c}) K6 D2 5 कौरवेंद्रस्य , B Dc1 Dn2 G6 °वेयाय , T G3 4 M3 4 °वेयस्य (for °वेन्द्राय) — ^{d}) Ś1 D5 [अ]पातयत्, K (except K2) B D2 4 7 8 T G2 5 [अ]पहरत् — For 36^{cd}, G1 M1 2 5 subst

971* सत्यक कुरुमुख्यस्य चिच्छेदैव शिरस्तत ।

37 ^{a}) Ś1 K1 2 Dn1 D1 4–6 8 G3 नाभ्यनदत K2 3 B1 Dn1 D4 7 8 G3–5 त सैन्या , B2–5 Dc1 D5 सैन्यानि (for तत्सैन्या) G1 M नाभ्यनदस्तया (M4 5 °दा) वीरा — ^{d}) D2 यतव्रत (for यज्जघान) D5 कुरुध्वजं (for कुरूद्वहम्)

38 ^{a}) Dn1 तथ , D5 चैव (for तत्र) S समाध्यत (G1 M °यस्तु) तं तत्र — K2 om 38^{bc} — ^{d})

पक्षवादांश्च बहुशः प्रावदंस्तस्य सैनिकाः ॥ ३९
न वार्ष्णेयस्यापराधो भवितव्यं हि तत्तथा ।
तस्मान्मन्युर्न वः कार्यः क्रोधो दुःखकरो नृणाम् ॥ ४०
हन्तव्यश्चैष वीरेण नात्र कार्या विचारणा ।
विहितो ह्यस्य धात्रैव मृत्युः सात्यकिराहवे ॥ ४१

सात्यकिरुवाच ।

न हन्तव्यो न हन्तव्य इति यन्मां प्रभाषथ ।
धर्मवादैरधर्मिष्ठा धर्मकञ्चुकमास्थिताः ॥ ४२
यदा बालः सुभद्रायाः सुतः शस्त्रविनाकृतः ।
युष्माभिर्निहतो युद्धे तदा धर्मः क्व वो गतः ॥ ४३
मया त्वेतत्प्रतिज्ञातं क्षेपे कस्मिंश्चिदेव हि ।
यो मां निष्पिष्य संग्रामे जीवन्हन्यात्पदा रुषा ।
स मे वध्यो भवेच्छत्रुर्यद्यपि स्यान्मुनिव्रतः ॥ ४४
चेष्टमानं प्रतीघाते सभुजं मां सचक्षुषः ।
मन्यध्वं मृतमित्येवमेतद्वो बुद्धिलाघवम् ।
युक्तो ह्यस्य प्रतीघातः कृतो मे कुरुपुंगवाः ॥ ४५ C 7 6018 B 7 1431 K 7 147

D7 8 प्रायो गत Ś1 हि त (for हतम्)

39 a) K1 ते (for सं) S अ(G1 M ना)पूजयश्च (for अपूजयन्त) K4 D8 अपूजयस्ततो देवा — b) K6 चास्य, Dn1 तेस्य (for तस्य) S सात्यकिं (M1 2 5 सत्यक) तेन (T G2–5 पूर्वं) कर्मणा (= 37b) — c) T G2–4 M3 पक्ष(G3 4 क्षि)पाताश्, G5 पक्षापाकांश् (for पक्षवादांश्) G1 M तु (for च) B Do1 Dn2 सुब हून् (for बहुश) — d) K1 प्रापदंस्, K3 Dn1 प्रव दस्; M1 2 प्रवादंस् (for प्रावदंस्) B Dn2 तव, D2 8 अस्य; S तत्र (for तस्य) D5 प्रवदंस्यस्य सैनिका

40 a) D2 6 वार्ष्णेयस्यापराधोपि (D2 राधेन), S न वार्ष्णेयेप(G1 M1, 2 5 सत्यकेप, M3 4 वार्ष्णेयाप)राधोस्ति — c) K3 वा (for व) — d) K6 B Do1 Dn2 D4 7 8 M6 दुःखतरो (for करो)

41 G1 M2 5 om 41 M1 reads 41 (*inf lin*, *sec m*) — a) K3–5 B Dn2 D4 7 8 T G2 M1 3 4 चैव (for चैष) — c) Dn1 D4 7 [ऽ]स्य हि (by transp), D8 [ऽ]स्य वि; G5 [ऽ]प्यस्य, M3 यस्य K1–3 B (except B2) D (except Dn2) M1, 3 4 धात्रैप, T G3–4 धात्रेह — After 41, S (G1 M2 5, after 40) ins

972* मर्तव्यमेव सर्वेण चरमं पूर्वमेव वा ।
मन्यध्व मृत इत्येव मा भूद्वो बुद्धिलाघवम् ।
तस्मिन्हते महाबाहौ यूपकेतौ महात्मनि ।
धिगेनमिति चाक्रन्दन्क्षत्रिया क्रोधमूर्च्छिता ।
अन्येन युक्तमित्येव भवितव्यं तथेति च । [5]
केचिदासन्विमनस केचिद्दुःखसमन्विता ।

[(L 1) M2 परम (for च°) — (L 2) = (var) 45cd G1 M मृतम् (for मृत) T -लाघव — (L 3) G3–5 धूपकेतौ (for यूप) — (L 5) M4 तथैव (for तथेति)]

42 b) K3 G1 M1–4 5 (*sup lin*) यन्मा, K5 B4 मां यत् (by transp), T G2–5 मदा K B2 Dn1 D1–3 6 8 M5 प्रभाषत (for °षथ) — c) D2 अध र्मस्था, T G2–5 अधिष्ठाय (for अधर्मिष्ठा) K3 धर्म वादेन धर्मिष्ठा — d) K5 D5 7 8 T G2–5 M3 आश्रिता (for आस्थिता)

43 D6 om 43 D2 transp 43 and 44 — a) D2 मूढ (for बाल) — b) D2 -विशारद (for विना- कृत) — c) D3 बहुभिर् (for युष्माभिर्) — d) K1 वै (for वो)

44 D2 transp 43 and 44 — a) D2 8 च (for तु) K4 परिज्ञात — b) B5 क्षये, Dn1 D7 8 पक्षे, Cd v क्षेपे (as in text) K2 कस्यचिद्, Cd v कस्मिं श्चिद् (as in text) T G2–5 आहवे (for एव हि) Dn1 D4 Cv तु (for हि) — After 44ab, S ins

973* श्रुत्वा तत्सर्वभावेन गर्हयध्व न चार्जुनम् ।
[T G2 M3 4 वा (for च)]

— T G2–5 cont. K5 D6 7 8 ins after 44ab

974* शृणुध्व सर्वमेवेह श्रुत्वा गर्हथ मानवा ।
[K5 D5 7 8 सर्वं K5 D6 8 मा नरा, D7 मां नृपा (for मानवा)]

— c) D6 निक्षिप्य; G1 M1 2 5 निष्पीड्य; M3 4 नि पीड्य (for निष्पिष्य) — d) Ś1 K1 2 D5 जीर्ण; Cd जीवन् (as in text) Dn1 D7 8 यदा, T G2–5 नरो (for पदा) D2 जीवन्हास्यति वै रुषा, G1 M जीवंतं न्यहनत्पदा

45 a) B2 (marg, orig as in text) प्रतीघाते, D2 प्रतिज्ञाते, D7 प्रतिघाते (for प्रतीघाते) — D6 om (hapl.) 45bcde — b) K1 D1 च (for मा) K1 4 सु (for स) D4 7, 8 T G2 सुभुजं मा सु(D4 स)चक्षु-

65 83 यत्तु पार्थेन मत्स्नेहात्स्वां प्रतिज्ञां च रक्षता ।
सखड्गोऽस्य हतो बाहुरेतेनैवास्मि वञ्चितः ॥ ४६
भवितव्यं च यद्भावि दैवं चेष्टयतीव च ।
सोऽयं हतो विमर्देऽस्मिन्किमत्राधर्मचेष्टितम् ॥ ४७
अपि चायं पुरा गीतः श्लोको वाल्मीकिना भुवि ।
पीडाकरममित्राणां यत्स्यात्कर्तव्यमेव तत् ॥ ४८
संजय उवाच ।
एवमुक्ते महाराज सर्वे कौरवपाण्डवाः ।
न स्म किंचिदभाषन्त मनसा समपूजयन् ॥ ४९
मन्त्रैर्हि पूतस्य महाध्वरेषु
यशस्विनो भूरिसहस्रदस्य ।
मुनेरिवारण्यगतस्य तस्य
न तत्र कश्चिद्वधमभ्यनन्दत् ॥ ५०
सुनीलकेशं वरदस्य तस्य
शूरस्य पारावतलोहिताक्षम् ।
अश्वस्य मेध्यस्य शिरो निकृत्तं

ष (D4 °षा), G1 3–5 M परम यत्नमास्थितं (G1 M3 4 °त) Cv as in text —45^{cd} = (var) line 2 of 972* G1 M1 2 5 om 45^{cdef} —^{c}) Dn1 D4 5 7 8 G3–5 पश्यध्व (for मन्यध्व) B Dn D2 3 मृत (for मृतम्) —^{e}) D7 8 वा (for हि) —^{f}) D4 [ऽ]पि, D8 हि (for मे)

46 D7 om 46^{a}–47^{a} —^{a}) K5 B2 Dn2 D1 3 6 8 मे स्नेहात्, B1 3–5 Dc1 T G2–5 M4 मा दृष्ट्वा (for मत्स्नेहात्) —^{b}) D5 स्व (for स्वां) K4 D1 4 रक्षिता B Dc1 प्रतिज्ञामभिरक्ष(Dc1 °क्षि)ता, D2 प्रतिज्ञा रक्षिता मम, Dn2 D3 6 प्रतिज्ञा चाभिरक्षिता, S प्रतिज्ञां (M3 °ज्ञा) परि(G3 प्रति)रक्षता (G1 °क्षितां, G3 °क्षत, M1–3 °क्षिता) —^{c}) M1 2 सखङ्गस्य (for °ङ्गोऽस्य) D1 3 6 हतो, M1 2 5 [आ]हतो (for हतो) —^{d}) Ś1 अहं तेन, K5 D5 अनेनैव (for एतेनैव)

47 D7 om. 47^{a} (cf. v l 46) K4 om 47^{a}–48^{a} —^{a}) B (except B1) Dc1 D2 हि (for च) M3 4 तद् (for यद्) —^{b}) K5 तद्दैव चेष्टते तथा, Dn1 D7 8 S दैव चेष्टयते हि तत् (Dn1 °तेथ वा, D7 8 °ते यथा, G1 M1 2 °ते हि त), — After 47, B4 ins 975*

48 K4 om 48^{a} (cf. v l. 47) B4 reads 48^{ab} after 976*. —^{a}) S अपि चे(M2 मो)दं पुरा गीतम्. —^{b}) Ś1 K1–4 D1 शब्दो, S एवं (for श्लोको). D4, 7, 8 पुरा (for भुवि) —Ś1 K1–4 B1–3, 5 Dc1 D1–3 6 ins after 48^{ab} B4 after 47 Dn1 after 977*

975* न हन्तव्या स्त्रिय इति यद्ब्रवीषि प्लवगम ।

[= Rām. 6 81 28^{ab} D3 ब्रवीमि (for ब्रवीषि)]

— B1 (marg) 4 Dn1 cont K5 D4 5 7 8 ins after 48

976* सर्वकाल मनुष्येण व्यवसायवता सदा ।

[D5 सर्वे कार्ये (for सर्वकाल) K5 D5 व्यवसायरतात्मना, D8 °य च शासता (for the post half)]

— 48^{cd} = Rām 6 81 28^{cd} —^{d}) D4 वा (for तत्) — After 48, Dn1 D5 S ins

977* अनुष्ठित मया तच्च तस्माद्गर्हथ मूढवत् ।

[D5 तत्र (for तच्च) G1 M गर्हध्व मूढवत्कथ (for the post half)]

49 ^{a}) Ś1 K (except K4) D2 4 5 7 8 एवमुक्त्वा, Dn1 D1 G3–5 मुक्ता (for °मुक्ते) K5 Dn1 D4 7 8 महाबाहो (for °राज) —^{b}) K1 2 D1 सर्व (for सर्वे) S च कुरु (for कौरव) K3 B Dc1 पुगवा (for पाण्डवा) Dn2 D3 8 6 सर्वे पांडवकौरवा —^{c}) D2 तस्य (for न स्म) D2 3 6 अभाषंतो S न किंचिच्चत्य भाषत —^{d}) B2 (orig) 4 5 तमपूजयन्, B2 (marg as in text) D8 समपूजयत् S मनसापूजयंश्च त

50 ^{a}) B Dc1 Dn2 T G1–4 M3 4 मन्त्राभि, M1 मंत्राति, M2, 5 मंत्रादि (for मन्त्रैर्हि) K1 पूतैस्तु, G1, 3 4 M3 भूतस्य (for पूतस्य) —^{b}) G3 यशस्विनो S काम (for भूरि-) —^{c}) S कश्चिन् (for तस्य) — For 50^{abc}, D2 subst

978* मन्त्रै पूतस्य सुमहत्स्वधरेषु यशस्विन ।
भूरिश्रवस (sic) तस्याशु मेधारण्यगतस्य च ।

—^{d}) B1 Dn D2, 8 तस्य (for तत्र). S यूपकेतोर् (for तत्र कश्चिद्)

51 ^{a}) Ś1 सुनीच, B2 (marg, orig as in text) सुनाल, D2 सुवीत, G2 आनीच, G5 अनीच (for सुनील) D2 8 वदन हि (D8 च), D8 च शिरो हि, G2–5 परमस्य (for वरदस्य) —^{b}) K3 रोहिताक्षं — After 51^{ab}, D2 ins

979* दृष्ट्वा सुनास सु[illegible] ।

न्यस्तं हविर्धानमिवोत्तरेण ॥ ५१
स तेजसा शस्त्रहतेन पूतो
महाहवे देहवरं विसृज्य ।
आक्रामदूर्ध्वं वरदो वरार्हो
व्यावृत्य धर्मेण परेण रोदसी ॥ ५२

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

११९

धृतराष्ट्र उवाच ।
अजितो द्रोणराधेयविकर्णकृतवर्मभिः ।
तीर्णः सैन्यार्णवं वीरः प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिरे ॥ १
स कथं कौरवेयेण समरेष्वनिवारितः ।
निगृह्य भूरिश्रवसा बलाद्भुवि निपातितः ॥ २

संजय उवाच ।
शृणु राजन्निहोत्पत्तिं शैनेयस्य यथा पुरा ।
यथा च भूरिश्रवसो यत्र ते संशयो नृप ॥ ३
अत्रेः पुत्रोऽभवत्सोमः सोमस्य तु बुधः स्मृतः ।
बुधस्यासीन्महेन्द्राभः पुत्र एकः पुरूरवाः ॥ ४ C 7 60 B 7 14 K 7 14

—^{c}) D2 सैन्यस्य (for मेध्यस्य) Ś1 K D1 2 6 निकृत्य, D5 निकृंत, S प्रकृत्त (for निकृत्तं) —^{d}) Ś1 K1 2 D2 हविर्धान, Cd नम् (as in text) K4 B1 2 (marg as in text) 3–5 Do1 Dn2 D3–6 इवात्तरेण, G3 4 M3 4 अथोत्त (for इवोत्त°) Cd cites उत्तरेण (as in text)

52 ^{a}) K4 G1 M1 2 5 स्व (for स) B2 D7 8 S (except G5) -कृतेन, D2 -हतश्च, D3 5 पूतेन (for -हतेन) Cv as in text —^{b}) K देववरं, G1 M1 2 5 देहमिमं (for देहवरं) D2 महीं दहेदेहवरं विसृष्टं —^{c}) D2 अक्रामद्, D4 प्राक्रम्य, D7 8 प्राक्रामद्, G1 M चाक्रामद् (for आक्रामद्) —^{d}) K1 D5 व्यावृत्त; K5 D3 8 व्यावृत्य, D7 व्यभिवृत्य, G1 M1 2 5 विवृत्य, Cd व्यावृत्य (as in text) A few MSS and Cd रोदसीं

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* K1 2 5 B Do1 Dn D1–3 5–8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 चतुर्थदिवसे, K4 चतुर्थयुद्धदिने, G3 चतुर्थेऽहनि — *Adhy name* K5 D3 5 6 8 भूरिश्रवसो व(D8 सोर्व)ध B2–4 G1 3–5 भूरिश्रवधः, Do1 Dn भूरिश्रवावध, T M1 2 5 भूरिश्रवोवध — *Adhy no* (figures, words or both) B1 3 T G2–5 140, B4 Dn1 143, B5 149, D2 145, D3 39, G1 M 139 — *Śloka no* Dn1 55

119

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 115 17)

1 After the ref, Dn1 (omitting 1–2) ins

980* शैनेयस्य च वोत्पत्तिर्भूरिश्रवसमेव च ।
विस्तरेण ममाचक्ष्व सर्वमेव तु संजय ।

— For 1^{ab}, G1 M subst

981* अजितो द्रोणभीष्माभ्यां कर्णेन च कृपेण च ।

— After 1^{ab}, S ins

982* यश्चैवोत्सहते जेतुं समस्तं मामकं बलम् ।

—^{c}) G1 M1 2 5 तीर्णसैन्यार्णवो वीर

2 Dn1 om 2 (cf v l 1) —^{a}) M5 तथा (for कथं) Ś1 K1 2 G3–5 कौरवेयेन, D1 °णाय —^{b}) K2 समरे परिवारित°; Do1 समरेष्व्यनिवा°; D8 6 समरे च (D6 स) निवारित; D7 8 समरेष्वभिवा°; S समरे ष्वनिवर्तिना. —^{c}) G1 M1, 2 भूरिश्रवसो. —^{d}) D1 बलाद् (for बलाद्). G1 M युधि (for भुवि)

3 ^{a}) T G2–5 M3 यथा (for इह) Do1 D7 [उ]त्पत्ति; D4 व्यक्ति —^{b}) K4 D5 सैनेयस्य D4, 7 पुरा यथा (by transp), D5 यशस्विन, G1 M यथातथं —^{c}) B4 यथा हि, G1 M1 3 4 क्षेपं च, M2 क्षयाच, M5 क्षयाय (for यथा च) —^{d}) K5 महान् (for नृप) — After 3, S (except G3 4) ins

पुरूरवस आयुस्तु आयुषो नहुषः स्मृतः ।
नहुषस्य ययातिस्तु राजर्षिर्देवसंमितः ।। ५
ययातेर्देवयान्यां तु यदुर्ज्येष्ठोऽभवत्सुतः ।
यदोरभूदन्ववाये देवमीढ इति श्रुतः ।। ६
यादवस्तस्य च सुतः शूरस्त्रैलोक्यसंमतः ।
शूरस्य शौरिर्नृवरो वसुदेवो महायशाः ।। ७
धनुष्यनवरः शूरः कार्तवीर्यसमो युधि ।
तद्वीर्यश्चापि तत्रैव कुले शिनिरभून्नृपः ।। ८
एतस्मिन्नेव काले तु देवकस्य महात्मनः ।
दुहितुः स्वयंवरे राजन्सर्वक्षत्रसमागमे ।। ९
तत्र वै देवकीं देवीं वसुदेवार्थमास्थवान् ।
निर्जित्य पार्थिवान्सर्वान्रथमारोपयच्छिनिः ।। १०
तां दृष्ट्वा देवकीं शौरे रथस्थां पुरुषर्षभः ।
नामृष्यत महातेजाः सोमदत्तः शिनेर्नृप ।। ११
तयोर्युद्धमभूद्राजन्दिनार्धं चित्रमद्भुतम् ।
बाहुयुद्धं सुबलिनोः शक्रप्रह्रादयोरिव ।। १२
शिनिना सोमदत्तस्तु प्रसह्य भुवि पातितः ।
असिमुद्यम्य केशेषु प्रगृह्य च पदा हतः ।। १३

983* ब्रह्मणस्त्वभवत्पुत्रो मानसोऽत्रिर्महातपा ।
[G5 post half. damaged M3 4 महायशा (for °तपा)]

4 G5 partly damaged — ^{b}) Ś1 D3 6 सोमस्य च, D4 तस्य सूनुर् (for सोमस्य तु) D2 [अ]थ भवत् (for तु बुध) B (except B1) D2 G5 सुत (for स्मृत) — After 4^{ab}, D2 ins

984* यदुर्नाम महाराज सर्वशास्त्रविशारद ।

— K1 om (hapl.) 4^{c}–5^{b} D2 om (hapl) 4^{c}–6^{b} — ^{c}) Ś1 K2 D1 [अ]भून्, K3 B4 5 Dn1 [ए]को, B1–3 Dc1 [ऐ]लो, T G2–4 [ए]व, G1 M [ऐ]ळो (for [आ]सीन्) D5 महेष्वास (for °न्नाभ) — ^{d}) K4 D1 ऐल, B Dc1 Dn1 T G2–5 आसीत्, D5 चैव (for एक°) G1 M इळा(M3 4 °ळ)पुत्र पुरूरवा

5 K1 om. 5^{ab}, D2 om 5 (for both, cf v 1 4) G5 damaged — ^{a}) D3 च (for तु) T G2–4 पुरूरव° सुतस्त्वायुर् — ^{b}) T G2–4 नहुषस्त्वायुष B Dn2 D3 8 G3 4 सुत (for स्मृत) — D4 om 5^{c}–6^{d} — ^{d}) Ś1 K3 Dn1 D5 G3 4 M3–5 -संमत, K1 -सत्तम° (for संमित) K3 4 D1 राजन्दे(K4 °जा दे)वर्षिसंमत

6 D2 om. 6^{ab} (cf. v 1 4) D4 om 6 (cf v 1 5). G5 damaged — ^{a}) Ś1 K1–3 देवयान्यास् (for °यान्यां) — ^{b}) G1 M1 2 5 श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो) Dc1 प्रभु°, D6 नृप (for सुत) — ^{c}) K3 भवेद् (for अभूद्) D7 अन्वयायै — ^{d}) D6 देवरात, T G2 आजमीढ, G3–5 अज° (for देव°) B3 5 D3 श्रुति, Dn1 D7 8 स्मृत (for श्रुत)

7 G5 partly damaged — ^{a}) K5 B1 4 Dn D2–3 तु, B3 Dc1 हि (for च) S यादवस्य सुतस्तस्य — ^{b}) Ś1 D3 T G2–4 M3 4 -विश्रुत. (for संमत) — D4 om 7^{c}–8^{d} — ^{c}) Ś1 K1 शूराश्च, D1 शूराच (for शूरस्य) D1 सौरिर् — ^{d}) B4 G1 3–5 M1 2 वासुदेवो

8 D4 om 8 (cf. v 1 7) — ^{a}) D7 8 S धनुष्य नवम G2 वीर (for शूर) — ^{c}) Ś1 K1–4 D1 एव, K5 B4 D (except Dc1, D4 om.) चैव (for चापि) — ^{d}) Ś1 K2 B D3 5 7 8 G2 5 नृप, D2 तत° (for नृप) K5 कुले शिनिवरो नृप

9 ^{a}) K4 तस्मिन्नेव सु काले (submetric) — ^{c}) Ś1 K (except K5) D1. 4 7 8 G1 M2 4 स्वयंवरो; D3 समागमे (for स्वयंवरे) — ^{d}) M2 समागत T G M1 3–5 सर्वक्षत्रं समागत

10 ^{a}) K1 3 4 D1. 3 [ए]व (for वै) — ^{b}) D1 2 वसुदेवोयम् B Dc1 Dn2 आशु वै; D3 6 S आत्मवान् (for आस्थ°)

11 ^{a}) K5 D4 7 8 शूरो (for शौरे). — ^{b}) B1 3 D2 4–7 पुरुषर्षभ — For 11^{ab}, S subst.:

985* तां दृष्ट्वा नीयमाना तु वसुदेवाय देवकीम् ।
[M3 4 दीयमाना (for नीय°)]

— ^{c}) S महाराज (G3 4 °ज) (for °तेजा) — ^{d}) G5 सोमदत्ति. K4 सिने; T G3 5 शिर्नि, G3 4 शिनिर् (for शिनेर्) Ś1 K2–4 सुत; K1 D1 सुत; B1 Dc1 (marg; see m) Dn2 D3 8 T G1 2 5 M1 2 नृप, M3 4 स तत् (for नृप)

12 ^{a}) Ś1 ततो (for तयोर्) D2 भूयो (for राजन्) — ^{b}) D4 दिवार्धं (for दिनार्धं) — ^{c}) Ś1 K D1–3 बा(Ś1 K2 D2 5 ब)हुभिर्वै (for बाहुयुद्धं) — ^{d}) Some MSS प्रह्लादयोर् B Dc1 Dn2 S प्रसक्त पुरुषर्षभ(G3 °भ°; M1 2 °र्भं)

13 ^{a}) K4 सिनिना K2 सौमदत्तस — ^{b}) Dn1

मध्ये राजसहस्राणां प्रेक्षकाणां समन्ततः ।
कृपया च पुनस्तेन जीवेति स विसर्जितः ॥ १४
तदवस्थः कृतस्तेन सोमदत्तोऽथ मारिष ।
प्रसादयन्महादेवममर्षवशमास्थितः ॥ १५
तस्य तुष्टो महादेवो वराणां वरदः प्रभुः ।
वरेण छन्दयामास स तु वव्रे वरं नृपः ॥ १६
पुत्रमिच्छामि भगवन्यो निहन्याच्छिनेः सुतम् ।
मध्ये राजसहस्राणां पदा हन्याच्च संयुगे ॥ १७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सोमदत्तस्य पार्थिव ।
एवमस्त्विति तत्रोक्त्वा स देवोऽन्तरधीयत ॥ १८
स तेन वरदानेन लब्धवान्भूरिदक्षिणम् ।
न्यपातयच्च समरे सौमदत्तिः शिनेः सुतम् ॥ १९
एतत्ते कथितं राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
न हि शक्या रणे जेतुं सात्वता मनुजर्षभ ॥ २० C. 7 604 B 7 144 K 7.144

D3 4 6–8 प्रहस्य, D6 प्रगृह्य, G1 M निसह्य (for प्रसह्य) K4 सनि (for भुवि) D2 प्रसह्य तु विपोथित — d) D7 om. from गृह्य up to समन्ततः (in 14b) G1 M परामृश्य (for प्रगृह्य च) K (except K5) D1 [आ]हनत् (for हत) Ś1 प्रगृह्य सपदाजुग

14 D7 om 14ab (cf v 1 13) — b) D4 G1 M1 2 5 प्रेक्ष्यमाण D8 सहस्रश (for समन्तत) — After 14ab, G4 reads 14c and 15b twice — c) K5 D5 तु, D8 [अ]त्र, M3 4 स (for च) D5 ततस् (for पुनस्) — G4 om 14d–15a — d) Ś1 K D1, 6 8 स जीवन्वै, B Do1 Dn D4 7 स जीवेति (by transp), D3 सजीवो वै, D6 जीवन्वै स T G2 3, 5 च (for स) D2 मुक्त कैलासमभ्ययात्

15 For the repetition in G4, of v 1 14 G4 om. 15b (of v 1 14) D2 om 15ab — b) M1 om श T G2 3 4 (both times) 5 नरर्षभ (G5 भ·); M3 न मारिष (for ऽथ मारिष) — c) K1–3 B1 2 4 Dn2 प्रासादयन् — d) K (except K5) आगत (for आस्थित)

16 a) K3 T G3 महाबाहो (for देवो) — b) D2 वरेण्यो (for वराणा) K5 वराणां प्रभुरीश्वर, B (except B4) Do1 Dn1 वरदानां महाप्रभु, T G2–5 वरदानो वरो विभु — d) Ś1 K1, 4 D1 3 5 6 च (for तु) K5 B Dn D6–8 T G M1, 2 5 वरं नृप, D2 नराधिप (for वरं नृप)

17 b) B Do1 निपात्य, D2 निहति (for निहन्यात्) S शिनेनैसारमाहवे — d) S यो (G5 ये) निर्जित्य (M3 4 विजित्य) पदाहनेत्

18 a) D2 सदा (for तस्य) — b) D5 मारिष (for पार्थिव) T G3 भगवान्नीललोहित — After 18ab, T G3 ins

986* स शिरःकम्पमाहेदं नैतदेवं भवेन्नृप ।
स पूर्वमेव तपसा मामाराध्य जगत्त्रये ।
कस्याप्यजय्यस्तन्मत्त प्राप्तवान्वरमुत्तमम् ।
तथाप्यस्य प्रयासस्तु निष्फलो न भविष्यति ।
तस्य पौत्रे तु समरे त्वत्पुत्रो मोहयिष्यति । [5]
न तु मारयितु शक्य कृष्णसंरक्षितो ह्यसौ ।
अहमेव च कृष्णोऽस्मि नावयोरन्तरं क्वचित् ।

[(L 1) G3 वर (for शिर) — (L 3) T [अ]जय्यतां (for [अ]जय्यस्तन्) — (L 4) T तथाप्यय प्रयत्नस्तु (for the prior half) — (L 5) T पौत्रस् (for पौत्र) T यो हनिष्यति (for मोहयि°) — with line 7, cf 12 330 64]

— c) G1 4 5 M1–4 देवेश, G2 M5 देवेश (for तत्रोक्त्वा) T G3 इति तस्य (G3 तस्मै) वरं दत्त्वा — d) B4 S तत्रैव (for स देवो) — After 18, T G3 ins

987* नातिहृष्टमना सोऽपि पुरमागान्महीपति ।
[G3 महीपतिं]

19 b) K3 भूरिदक्षिण — c) K1 om च B3 स रणे (for समरे) G1 M1 2 5 तस्मादपातयद्भूमौ — d) D2 सौमदत्ति, D4 5 7 G4 5 सोमदत्ति G1 M1 2 5 तु सात्यकिं (for शिने सुतम्) — After 19, K4 B Do1 Dn2 D1 3 5 6 ins

988* पश्यता सर्वसैन्यानां पदा चैनमताडयत् ।

20 b) M3 4 यन्मा — c) D8 च (for हि) Ś1 K1, 2 4 5 B1, 2 (marg as in text) 3–5 Do1 Dn1 D1 2 4 6 7 T G2 शक्यो; D5 शक्ता, D8 शक्तो (for शक्या) — d) Ś1 K B1 2 (marg as in text) 3–5 Do1 Dn D1 2 4 6–8 T G2 सात्वतो (for सात्वता) Ś1 पुरुषर्षभ, K2 D7 3 G5 मनुजर्षभ, B (except B4) Dn2 D6 मनुजर्षभै ; G1 M1–4 भरतर्षभ (for मनुजर्षभ)

21 G5 partly damaged — a) K B3 Do1 D1 2 4–6 8 S कुक्षाश S समरे (for संग्रामे) — b) B

लब्धलक्ष्याश्च संग्रामे बहवश्चित्रयोधिनः ।
देवदानवगन्धर्वान्विजेतारो ह्यविस्मिताः ।
स्ववीर्यविजये युक्ता नैते परपरिग्रहाः ॥ २१
न तुल्यं वृष्णिभिरिह दृश्यते किंचन प्रभो ।
भूतं भव्यं भविष्यच्च बलेन भरतर्षभ ॥ २२
न ज्ञातिमवमन्यन्ते वृद्धानां शासने रताः ।
न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
जेतारो वृष्णिवीराणां न पुनर्मानुषा रणे ॥ २३
ब्रह्मद्रव्ये गुरुद्रव्ये ज्ञातिद्रव्येऽप्यहिंसकाः ।
एतेषां रक्षितारश्च ये स्युः कस्यांचिदापदि ॥ २४
अर्थवन्तो न चोत्सिक्ता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ।
समर्थान्नावमन्यन्ते दीनानभ्युद्धरन्ति च ॥ २५
नित्यं देवपरा दान्ता दातारश्चाविकत्थनाः ।
तेन वृष्णिप्रवीराणां चक्रं न प्रतिहन्यते ॥ २६
अपि मेरुं वहेत्कश्चित्तरेद्वा मकरालयम् ।
न तु वृष्णिप्रवीराणां समेत्यान्तं व्रजेन्नृप ॥ २७
एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्र ते संशयो विभो ।
कुरुराज नरश्रेष्ठ तव ह्यपनयो महान् ॥ २८

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

Do1 Dn2 D6 S बहुशश् (for बहवश्) — c) D5 6 गंधर्व- (for °र्वान्) — d) D3 विजितारो, D8 विस्तृतारो (for विजे°) T [ऽ]प्यविस्मिता, G2 व्यवास्थिता, G3-5 [ऽ]प्यवस्थिता, M3 4 ह्यवास्थिता (for ह्यविस्मिता) — D2 repeats 21^ef after 26 — e) K1 सु- (for स्व-) D2 (second time) -विभवे (for विजये) — f) Ś1 नैते मम परिग्रह, D6 नैते परमविग्रहा Cd cites परपरिग्रहा (as in text)

22 a) D2 यत् (for न) — b) D2 कथय (for किंचन) Do1 S दृश्यते भुवि (M5 न तु) किंचन (T G2-5 कश्चन) — c) K4 B D (except D1 8) भविष्यं (for °ष्यच्च)

23 G5 partly damaged — a) Ś1 K1 D3 6 ज्ञातम्, G3-5 M3-5 ज्ञातीन् M3 4 अवमन्यतो — b) T G2-5 वचने (for शासने) — d) D7 8 स (for न) — f) K5 B Do1 Dn2 D6 S मानवा (for मानुषा) G2 युधि (for रणे)

24 a) S ब्रह्मस्वे च सुहृत्स्वे च — b) K B1-3 Do1 Dn D1, 3-6 S ज्ञातिस्वे च (K1-4 D3 °स्वे वा, D5 °स्वे च), D7 8 जातिस्वेव (for ज्ञातिद्रव्ये) — c) M3 4 न तेषा (for एतेषां) — d) M1 2 स्या (sic) (for स्यु)

25 a) Do1 बलोत्सिक्ता, D4 धनो° (for न चो°) Cd cites वोत्सिक्ता (as in text) D1 शूराश्च सत्यवतश्च — D1 om 25^b–26^a — b) D4 ब्राह्मणा — c) K1 3 B3 (marg as in text) D3-6 8 M1 2 5 समर्था G3 4 अवमन्यंते (for नाव°) — d) K5 ते (for च)

26 D1 om 26^a (cf. v. l. 25) — a) M3. 4 दैवपरा — b) D3 वदान्याश् (for दातारश्) Ś1 [ऽ]विकत्थिन, Cd °त्थका D2 दातारो ह्यथ मानदा — c) S सद्वृष्णि (for वृष्णिप्र) — d) M4 चित्रं, Cd चक्र (as in text) — After 26, D2 repeats 21^cf

27 a) M1 2 न हि (for अपि) D2 नेतुं क्षम°, D5 मेरुं हरेत् (for मेरुं वहेत्) — b) D2 वेलां च (for तरेद्वा) S वरुणालयं (for मकरा°) — c) K3 तेन; G3-5 न हि (for न तु) D4 -प्रवीरेण — d) A few MSS नृप D4 सममेत्याग्रजेन्नृप — After 27, Dn1 ins

989* शिनेर्दुहितृसंभूत एष वीरः स सात्यकि ।

28 a) B1 एव (for एतत्) — b) K3 भव, K4 भवान्, K5 B4 महान्, D1 [ऽ]भवत् (for विभो) — c) D4 G5 कुरुराजन् D2 कुरूणां च कुरुश्रेष्ठ — d) T G2-5 [ए]व (for हि) K5 प्रभो, D4 भवान् (for महान्)

Colophon Ś2 missing — *Sub-parvan* K2 4 B Do1 Dn1 D1 3 5-8 जयद्रथवध — *Day of Droṇa's Generalship* K1 चतुर्थदिवसे — *Adhy name* K5 Dn1 D2 4 7 8 भूरिश्रवसोत्पत्ति, B1 भूरिश्रवोवध, B2 भूरिश्रववध, D1 भीमसेनप्रवेश, D6 शिनिसोमदत्तवार्ता कथनं, T G2-5 युयुधानवंश(G2 °वध)कथन Bom ed सात्यकिप्रशंसा — *Adhy no* B1 T G2-4 141, B3 150, Dn1 144, D2 146, D3 40, G1 M 140. — *Śloka no* Do1 30

१२०

धृतराष्ट्र उवाच ।
तदवस्थे हते तस्मिन्भूरिश्रवसि कौरवे ।
यथा भूयोऽभवद्युद्धं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ १
संजय उवाच ।
भूरिश्रवसि संक्रान्ते परलोकाय भारत ।
वासुदेवं महाबाहुरर्जुनः समचूचुदत् ॥ २
चोदयाश्वान्भृशं कृष्ण यतो राजा जयद्रथः ।
अस्तमेति महाबाहो त्वरमाणो दिवाकरः ॥ ३
एतद्धि पुरुषव्याघ्र महदभ्युद्यतं मया ।
कार्यं संरक्ष्यते चैष कुरुसेनामहारथैः ॥ ४
नास्तमेति यथा सूर्यो यथा सत्यं भवेद्वचः ।
चोदयाश्वांस्तथा कृष्ण यथा हन्यां जयद्रथम् ॥ ५
ततः कृष्णो महाबाहू रजतप्रतिमान्हयान् ।
हयज्ञश्चोदयामास जयद्रथरथं प्रति ॥ ६
तं प्रयान्तममोघेषुमुत्पतद्भिरिवाशुगैः ।
त्वरमाणा महाराज सेनामुख्याः समाव्रजन् ॥ ७
दुर्योधनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्रराट् ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव स्वयमेव च सैन्धवः ॥ ८ C 7 6 63 B 7 145 K 7 143

120

☞ This adhy is missing in Ś2 (cf v l 7 115 17)

1 [a]) Ś1 K3 तथाभूते (for तदवस्थे) —[b]) K2 कौरव —[c]) K4 M1 2 भवेद् (for ऽभवद्) D2 यथा युद्धं ह्यभूत्तत्र —[d]) M1 2 संजय॰

2 G4 om the ref —[a]) K5 om संक्रान्ते —[c]) B4 D7 8 T G2 M5 महाबाहुम् —[d]) K5 om सम

3 Before 3, M3-5 ins अर्जुन॰ B1 repeats 3[ab] after 990* —[a]) Dn1 D4-8 नोदय, Cd चो (as in text) Dn1 तथा; S (G1 lacuna) द्रुत (for भृशं) Ś1 K1-4 D1 भृशं क्रुद्धो, B1 (first time) 2 3.5 Dc1 D5 Cd हृषीकेश (for भृशं कृष्ण) —[b]) B1 (second time) M3 4 यत्र राजा, Dn1 यथा हन्यां, D2 यत्रास्ति स (for यतो राजा) B1 (first time) 2 3 Dc1 यत्र सैंधवको नृप —Ś1 K B1-5 D (except Dn1) Cd ins after 3[ab] B1, after the second occurrence of 3[ab]

990* प्रतिज्ञां सफला चापि कर्तुमर्हसि मेऽनघ ।
[D2 माधव (for मेऽनघ)]

— B3-5 Dc1 D3 5 Cd cont. B1 ins after the first occurrence of 3[ab]

991* श्रूयते पुण्डरीकाक्ष त्रिषु धर्मेषु वर्तते ।
[Dc1 लोकेषु (for धर्मेषु)]

Dn1 om (hapl) 3[c]-5[d] —[c]) K1 महाबाहुस् D2 ह्यस्तमभ्येति भगवान्

4 Dn1 om. 4 (cf v l 3) —[b]) B3 4 D1 अभ्युदित D2 मम (for मया) —[c]) D2 5 संरक्षते, D4 क्षता (for क्ष्यते) K (except K1) B2 5 Dn2 D4 5 G4 5 चैव, D2 चापि, D7 8 चैव, T चैतत्, G1 M चैषा, G3 lacuna (for चैष) —[d]) D2 अरि (for कुरु)

5 Dn1 om 5 (cf v l 3) —[a]) B1 3 5 Dc1 D4 7 8 M3, 4 यथा नाभ्येति सूर्योस्तं (B3 5 Dc1 सूर्यो मे, M3 4 सूर्यो मां), B2 यथा नास्तमभ्येति सूर्यो (hypermetric), B4 यथास्तमेति सूर्यो नो, T G M1 2 5 यथा नात्येति मा सूर्यो —B2 om 5[cd] —[c]) D3 6 8 नोदय (for चो॰) Dc1 तथा सूत, T G2-5 हृषीकेश (for तथा कृष्ण) —After 5, B4 ins

992* संजय उवाच ।
जयद्रथवधे प्राप्ते तावुभौ कुरुपाण्डवौ ।
सस्मितौ समुदैक्षेतां प्रौढा बाला वधूरिव ।

6 Before 6, M3-5 ins संजय उवाच —[a]) K4 D1 तथा (for तत) —[b]) S अश्वान्रजतसंनिभान् —[c]) D5 नोदयामास (for चोद) —[d]) B5 D5 G1 M1 2 वधं (for रथ)

7 [a]) K4 संप्रयांतम्, D2 4 5 त प्रयातम् —[b]) S उत्पतत्तम् (for तद्भिर्) T G2-5 इवांशुभि; G1 M3 इवांशुगै —[d]) B Dc1 D2 6 S समाव्रवन्, D7 ॰व्रजन् (for व्रजन्)

8 [a]) D5 [ऽ]थ (for च) K5 D7 8 तत (K5 ॰था) कर्णो (for च कर्णश्च) Dn1 D4 यतो (Dn1 ततो) दुर्योधन कर्णो —[b]) B1 D2 4 S च (for ऽथ) —[d])

समासाद्य तु बीभत्सुः सैन्धवं प्रमुखे स्थितम् ।
नेत्राभ्यां क्रोधदीप्ताभ्यां संप्रेक्षन्निर्दहन्निव ॥ ९
ततो दुर्योधनो राजा राधेयं त्वरितोऽब्रवीत् ।
अर्जुनं वीक्ष्य संयान्तं जयद्रथरथं प्रति ॥ १०
अयं स वैकर्तन युद्धकालो
विदर्शयस्वात्मबलं महात्मन् ।
यथा न वध्येत रणेऽर्जुनेन
जयद्रथः कर्ण तथा कुरुष्व ॥ ११
अल्पावशिष्टं दिवसं नृवीर
विघातयस्वाद्य रिपुं शरौघैः ।
दिनक्षयं प्राप्य नरप्रवीर
ध्रुवं हि नः कर्ण जयो भविष्यति ॥ १२
सैन्धवे रक्ष्यमाणे तु सूर्यस्यास्तमयं प्रति ।
मिथ्याप्रतिज्ञः कौन्तेयः प्रवेक्ष्यति हुताशनम् ॥ १३
अनर्जुनायां च भुवि मुहूर्तमपि मानद ।
जीवितुं नोत्सहेरन्वै भ्रातरोऽस्य सहानुगाः ॥ १४
विनष्टैः पाण्डवेयैश्च सशैलवनकाननाम् ।
वसुंधरामिमां कर्ण भोक्ष्यामो हतकण्टकाम् ॥ १५
दैवेनोपहतः पार्थो विपरीतश्च मानद ।
कार्याकार्यमजानन्वै प्रतिज्ञां कृतवान्रणे ॥ १६
नूनमात्मविनाशाय पाण्डवेन किरीटिना ।
प्रतिज्ञेयं कृता कर्ण जयद्रथवधं प्रति ॥ १७

Ś1 K (except K6) D1 5 स्वयमेव (K1 2 4 D1 °यं चैव) जयद्रथ

9 [a]) K5 B Do1 Dn D2 4 7 8 M3 4 च (for तु) D5 बीभत्सु Ś1 K3 स समासाद्य बीभत्सु — [b]) B5 सैंधवे — [c]) B4 T G2–5 ताम्राभ्यां (for -दीप्ताभ्यां) — [d]) Ś1 K1, 8 D1 4 7 8 अ(Ś1 K8 आ)प्रैक्षन्, K6 अद्राक्षीन्, D3 स प्रेक्ष्यन्, D5 सप्रेक्षन्, D6 स प्रैक्षन् (for संप्रेक्षन्) D2 सप्रेक्षव*भारत, S प्रेक्षते स्म दहन्निव — T G2–6 M4 read 7 122 27[c]–123 20[d] after 9, while G1 M1–3 5 read the same, for the first time, after 9, repeating it in its proper place

10 [a]) G1 M1 2 दुर्योधनो महाराज — [b]) D2 ययौ (for ऽब्रवीत्) D5 7 8 राधेयमिदमब्रवीत् — After 10[ab], S ins

993* अमानुषाणि कर्माणि कुर्वन्तौ पुरुषर्षभौ ।
सत्यक भीमसेन च यत्तौ तौ दर्शयन्निव ।

[(L 1) M3 4 कुर्वाणौ (for कुर्वन्तौ) T G2–5 भरतर्षभौ (for पुरुष°) — (L 2) T G2–5 M3 4 सात्यकिं] — T G2–5 M5 om 10[cd] — [c]) K3 B Do1 D2 G1 M1–4 प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) K3 B Dn1 D2–6 8 संयात, Dn2 समास, G1 M1–4 सयत्त (for संयान्त) — [d]) B Do1 Dn2 D3 M3 4 वधं (for रथ) — After 10, D2 3 5 6 ins

994* उवाच राजन्पुत्रस्ते कर्णं राजा सुयोधन ।
[D6 पुत्रास्ते]

11 [a]) D5 युद्धकाळे, M1 2 °काले — [b]) Ś1 K1–3 D1, 5 निदर्शयस्व (Ś1 °ति), K5 विदीर्यते च D2 महामृधे (for °त्मन्) — [c]) Ś1 नश्येत (for वध्येत)

12 [a]) K4 अल्पावसिष्टं, D2 M3, 4 °शेषं (for °शिष्टं) K5 Dn D4 5 8 अल्पावशिष्टो (K5 °सिष्टो, Dn2 °शिष्ट) दिवसो, B Do1 T G1–4 M1 2 5 अल्पावशेषो दिवसो, G5 अवशेषो हि दिवसो D2 च मन्ये, T G1 3–5 M1 2 5 हि (G1 [ऽ]पि) सांप्रतं, M3 4 तु वीर (for नृवीर) — [b]) S निवारयेह (M5 °यित्वा) (for विघातयस्व) K1 [अ]न्य, D2 [आ]हम- (for [अ]द्य) — [d]) K5 B Do1 D2 G1 3–5 M ध्रुवो (for ध्रुव)

13 [a]) K2 4 5 Do1 Dn1 D2 4 7 8 रक्षमाणे G1 M हि (for तु) — [b]) B Do1 Dn D3 4 7 8 G1 M1, 2 अस्तमन (for °मय)

14 [a]) D3 6 अर्जुनेन विना भूमौ, G1 M1, 2 मर्जुनेभिप्र (G1 भ्रिं प्र)विष्टे तु — [b]) Ś1 K3 मुहूर्ताद् K1 इव (for अपि) — [c]) K4 5 जीवित — [d]) Ś1 (sup lin as in text) K2 3 पदानुगा (for सहा°)

15 [a]) S पांडवेषु च (G1 M वि) नष्टेषु — [c]) S कर्णेमां वसुधां कृत्स्नां — [d]) Ś1 K1–4 D1 भोक्ष्य(K4 °क्ष)से, K5 भोक्ता स्म, D4 भोक्ष्या*, D7 8 भोज्यामो (for भोक्ष्यामो)

16 [a]) D1 7 देवेन B2 [ए]व (for [उ]प) — [c]) B Do1 अजानान, Dn1 °नंत, Dn2 D3 4 7 8 °नन्य (for °नन्वै)

17 [a]) D1 om विनाशाय — [b]) D1 कृतात्मना (for

कथं जीवति दुर्धर्षे त्वयि राधेय फल्गुनः ।
अनस्तंगत आदित्ये हन्यात्सैन्धवकं नृपम् ॥ १८
रक्षितं मद्रराजेन कृपेण च महात्मना ।
जयद्रथं रणमुखे कथं हन्याद्धनंजयः ॥ १९
द्रौणिना रक्ष्यमाणं च मया दुःशासनेन च ।
कथं प्राप्स्यति बीभत्सुः सैन्धवं कालचोदितः ॥ २०
युध्यन्ते बहवः शूरा लम्बते च दिवाकरः ।
शङ्के जयद्रथं पार्थो नैव प्राप्स्यति मानद ॥ २१
स त्वं कर्ण मया सार्धं शूरैश्चान्यैर्महारथैः ।
युध्यस्व यत्नमास्थाय परं पार्थेन संयुगे ॥ २२

एवमुक्तस्तु राधेयस्तव पुत्रेण मारिष ।
दुर्योधनमिदं वाक्यं प्रत्युवाच कुरूत्तमम् ॥ २३
दृढलक्ष्येण शूरेण भीमसेनेन धन्विना ।
भृशमुद्वेजितः संख्ये शरजालैरनेकशः ॥ २४
स्थातव्यमिति तिष्ठामि रणे संप्रति मानद ।
नैवाङ्गमिङ्गति किंचिन्मे संतप्तस्य रणेषुभिः ॥ २५
योत्स्यामि तु तथा राजञ्शक्त्याहं परया रणे ।
यथा पाण्डवमुख्योऽसौ न हनिष्यति सैन्धवम् ॥ २६
न हि मे युध्यमानस्य सायकांश्चास्यतः शितान् ।
सैन्धवं प्राप्स्यते वीरः सव्यसाची धनंजयः ॥ २७ C 7 B 7 K 7

किरीटिना) —c) G5 घृया (for कृता) T G3 4 मिथ्या प्रतिज्ञैव कृता

18 a) T G3 4 सामर्षे, M3 4 दुर्धषे (for दुर्धर्षे) —b) Ś1 K2–4 D1 चैवेह, K1 देवेह (for राधेय) K4 5 B D फाल्गुन —c) S अनस्तमित (for °स्तंगत) —d) Dn1 D4 7 8 निहन्यात्सैंधवं नृप

20 D4 om 20a–22b G5 partly damaged —a) K1 द्रोणेन A few MSS रक्षमाण —b) D2 तथा (for मया) —d) Ś1 °चोदिता, K5 Dn2 D3 5–8 नोदित, B5 G5 °चोदित

21 D4 om. 21 (cf v l. 20) —a) K5 तिष्ठंति (for युध्यन्ते) —d) K4 प्राप्नोति (for प्राप्स्यति)

22 D4 om 22ab (cf. v l 20) G5 damaged —a) D5 om from स त्वं up to पार्थेन (in 22d) — After 22ab, B (except B2) Do1 Dn2 ins

995* द्रौणिना त्वं हि सहितो मद्रेशेन कृपेण च ।

—c) D6 बलम्; M3 4 रयम् (for यत्नम्)

23 G5 partly damaged Before 23, T G1 2, 4 5 M1 2 5 ins संजय —b) K5 पुत्रेण तव मारिष —c) K5 om मिद वाक्यं —d) K4 T G2–4 M5 कुरूद्वहं, B1 3 Do1 कुरूत्तम B2 उवाच कुरुसत्तमं

24 G5 partly damaged Before 24, M3 4 ins कर्ण —a) K4 5 B3 Do1 Dn D2 3 5–8 S (G5 damaged) °लक्षेण K2 B Do1 Dn2 D2 T G2–4 वीरेण (for शूरेण) —c) T G2–5 दृढम् (for भृशम्) B Do1 Dn2 भिक्षतनु, Dn1 उद्वेजिता, D2 युद्धे जित. (for उद्वेजित°) G1 5 M1–3 सखे, G4 M4 सघे (for संख्ये) —d) D7 8 वर्षैर् (for जालैर्) D1 मने कस, S कधा (for °कश)

25 a) D8 इह (for इति) —c) Hypermetric K2 Dn1 D3–8 इंगते D6 कश्चिन् (for किंचिन्) Ś1 K1 नैवमिति से किंचित् (submetric), K3 नाग*मिति ते किंचित्, K5 नैवा गातिं गत किंचित्, B Do1 Dn2 S नागामिंगति किंचिन्मे (B2 S मे किंचित्), D1 2 नैवागामिति (D2 नांग विंदति) मे किंचित् —d) K4 B Do1 Dn D2 G4 महेषुभि, D5 G1–3 5 M रथे°, D6 [ए]व चेषुभि (for रणे°)

26 a) Dn1 D4 च (for तु) K1 2 4 5 D1 यथा राजन्; B Do1 Dn2 यथा शक्त्या (Do1 °क्ति) S योत्स्ये चाहं यथाशक्ति —b) D4 शक्यार्थं (for शक्त्याह) B Do1 Dn2 S त्वदर्थं जीवित मम (S हि मे) — After 26ab, G1 2, 5 M ins

996* तथया प्रयतिष्येऽहं परं शक्त्या सुयोधन ।

[G1 M1, 2 तसथा, M5 तथा च (for तथया) G2, 5 यथा (for पर).]

— T G3 4 om 26c–27d —c) B1 तथा (for यथा) D3 6 वै (for ऽसौ) —d) D4 हनिष्यति स सैंधवं

27 T G3, 4 om 27 (cf v l 26) —a) D2 G1, 2 5 M जीवमानस्य (for युध्य°) Ś1 न मया युध्यमानेन, K1 2 4 D1 न युध्यमानेन मया —b) Ś1 K1–3 D1 चास्यता, K3 D5 मुंचत, B Do1 Dn2 G2 5 अस्यत (for चास्यत) K4 5 D5 सितान् D3 यतमानस्य वै तथा —c) G1, 2 5 M प्राप्नुयाद् (for प्राप्स्यते) Ś1

यत्तु शक्तिमता कार्यं सततं हितकारिणा ।
तत्करिष्यामि कौरव्य जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ २८
अद्य योत्स्येऽर्जुनमहं पौरुषं स्वं व्यपाश्रितः ।
त्वदर्थं पुरुषव्याघ्र जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ २९
अद्य युद्धं कुरुश्रेष्ठ मम पार्थस्य चोभयोः ।
पश्यन्तु सर्वभूतानि दारुणं लोमहर्षणम् ॥ ३०
कर्णकौरवयोरेवं रणे संभाषमाणयोः ।
अर्जुनो निशितैर्बाणैर्जघान तव वाहिनीम् ॥ ३१
चिच्छेद तीक्ष्णाग्रमुखैः शूराणामनिवर्तिनाम् ।
भुजान्परिघसंकाशान्हस्तिहस्तोपमान्रणे ॥ ३२
शिरांसि च महाबाहुश्चिच्छेद निशितैः शरैः ।
हस्तिहस्तान्हयग्रीवा रथाक्षांश्च समन्ततः ॥ ३३
शोणिताक्तान्हयारोहान्गृहीतप्रासतोमरान् ।
क्षुरैश्चिच्छेद बीभत्सुर्द्विधैकैकं त्रिधैव च ॥ ३४
हयवारणमुख्याश्च प्रापतन्त सहस्रशः ।
ध्वजाश्छत्राणि चापानि चामराणि शिरांसि च ॥ ३५
कक्षमग्निमिवोद्धूतः प्रदहंस्तत्र वाहिनीम् ।
अचिरेण महीं पार्थश्चकार रुधिरोत्तराम् ॥ ३६

वीरं, K8 वीरे, D4 6 वीर (for वीर) —^{d}) G1 पर तत., M1 2 5 परतप (for धनजय)

28 ^{a}) D2 यत्र (for यत्तु) N (Ś2 missing) भक्तिमता (for शक्ति°) —^{b}) Ś1 K1–4 B4 D1 -काम्यया, K5 B1–3 5 Dc1 Dn D2–8 कांक्षिणा (for कारिणा) —^{d}) D1 G5 देवे (for दैवे) — Ś1 K3 5 B Dc1 Dn D7 8 ins after 28 D2 after 29^{ab}

997* सैन्धवार्थे पर यत्नं करिष्याम्यद्य संयुगे ।
स्वत्प्रियार्थं महाराज जयो दैवे प्रतिष्ठित ।

[D2 transp lines 1 and 2 — (L 2) Ś1 K3 महाबाहो (for °राज) D3 त्वदर्थं पुरुषव्याघ्र (for the prior half)]

29 Ś1 K1–4 D1 om (hapl.) 29 —^{a}) D2 3 8 अथ (for अद्य) —^{b}) D2 S पौरुषे स्वे (for °ष स्वं) B5 समास्थित, S व्यवस्थित (for व्यपाश्रित) — After 29^{ab}, D2 ins 997* —^{c}) D4 तदर्थं (for त्वदर्थं) D2 त्वत्प्रियार्थं महाबाहो —^{d}) D7 देवे; G5 देवै (for दैवे)

30 ^{b}) D4 पार्थिव (for पार्थस्य) —^{c}) D6–7 पश्यंति K5 B Dc1 Dn D3 3 5 6 -सैन्यानि (for भूतानि). —^{d}) S (except T1) रोम (for लोम).

31 Before 31, B4 S ins संजय. —^{a}) Ś1 K3, 4 D1, 2 6 7 -कौरव्ययोर् —^{b}) D6 भजस्तं भाषमाणयो. —^{c}) K2 [ऽ]पि (for नि) — B4 D2 om (hapl) 31^{d}–32^{a} M3 4 repeat 31^{d} after 33^{a}

32 B4 D2 om 32^{a} (cf. v l 31) —^{a}) B (B4 om.) Dc1 Dn2 S चिच्छेद निशितैर्बाणै (Dn2 निशितैर्भल्लै, G6 समरे बाणै), D7 8 °द तीक्ष्णप्रमुखै — M3 4 repeat 32^{b} after 33^{b} —^{c}) S भुजग (M5 °जग) (for परिघ-) — D3 om 32^{d}–34^{a}

33 For the repetition in M3 4, of v l 31 and 32 D8 om. 33 (cf v l 32) —^{c}) K3–5 B (except B2) D1 4–8 हय(K4 D1 रथ)ग्रीवान्, S द्विप(G1 M1–4 हय)स्कधान् (for हयग्रीवा) —^{d}) D6 रथकक्षा, D7 नृरथाक्षां, G1 M1 2 रथरक्षान् (for रथाक्षांश्च) D7 om (hapl) from समन्तत up to मुख्या (in 35^{a}) D5 रथकक्षा तु मारिष

34 D8 om 34^{a} (cf v l 32) D7 om 34 (cf v l. 33) —^{a}) S बाहू(T G2–5 °हू)श्चकर्त वै नृणां (G1 M1–4 °र्त तान्राजन्) —^{c}) D2 5 शरैश् (for क्षुरैश्) —^{d}) D8 तु, G1 M1. 2 ह (for च)

35 D7 om up to मुख्या (cf v l. 33) —^{a}) B Dn1 हयान्, Dc1 D8 हया (for हय-) D2 -वाहन (for -वारण-) K3 B4 Dn1 D2 मुख्यांश् —^{b}) D3 5–7 प्रापतत, D8 प्रपतत; T G2–5 M3. 4 प्रापतश्च (for प्रापतन्त) Ś1 K3 Dn2 समंतत (for सहस्रश) —^{c}) K1 2 4 D1 2 ध्वज, D7 ध्वजा, D3 T G2–5 M3, 4 ध्वजाश् (for ध्वजाश्) T G2–6 चित्राणि (for छत्राणि) —^{d}) D4 चरणानि (for चामराणि) K3 B1 2 Dc1 सितानि; K4 सिरांसि; B3–5 शितानि (for शिरांसि).

36 ^{a}) Ś1 K2 कक्ष्यम् D4 om. मिवोद्धूत.. —^{b}) D3 T G2–5 M6 प्रादहत् G1 M1 2 मरि (for तव) — Dn1 om. 36^{cd} —^{d}) K1 2 4 D1 5 S रुधिरोक्षितां; Dn1 °घतां (for °त्तराम्)

37 G5 damaged —^{a}) G1 M यंर्ध K3 Dc1 D2 6–8 M3 4 तु, D3 स (for तत्) —^{b}) G2 समूच

हतभूयिष्ठयोधं तत्कृत्वा तव बलं बली ।
आससाद दुराधर्षः सैन्धवं सत्यविक्रमः ॥ ३७
बीभत्सुर्भीमसेनेन सात्वतेन च रक्षितः ।
स बभौ भरतश्रेष्ठ ज्वलन्निव हुताशनः ॥ ३८
तं तथावस्थितं दृष्ट्वा त्वदीया वीर्यसंमताः ।
नामृष्यन्त महेष्वासाः फल्गुनं पुरुषर्षभाः ॥ ३९
दुर्योधनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्रराट् ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव स्वयमेव च सैन्धवः ॥ ४०
संरब्धाः सैन्धवस्यार्थे समावृण्वन्किरीटिनम् ।
नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनिस्वनैः ॥ ४१
संग्रामकोविदं पार्थं सर्वे युद्धविशारदाः ।
अभीताः पर्यवर्तन्त व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥ ४२
सैन्धवं पृष्ठतः कृत्वा जिघांसन्तोऽर्जुनाच्युतौ ।
सूर्यास्तमयमिच्छन्तो लोहितायति भास्करे ॥ ४३
ते भुजैर्भोगिभोगाभैर्धनूंष्यायम्य सायकान् ।
मुमुचुः सूर्यरश्म्याभाञ्शतशः फल्गुनं प्रति ॥ ४४
तानस्तानस्यमानांश्च किरीटी युद्धदुर्मदः ।
द्विधा त्रिधाष्टधैकैकं छित्त्वा विव्याध तान्रणे ॥ ४५
सिंहलाङ्गूलकेतुस्तु दर्शयञ्शक्तिमात्मनः ।
शारद्वतीसुतो राजन्नर्जुनं प्रत्यवारयत् ॥ ४६
स विद्ध्वा दशभिः पार्थं वासुदेवं च सप्तभिः ।
अतिष्ठद्रथमार्गेषु सैन्धवं परिपालयन् ॥ ४७
अथैनं कौरवश्रेष्ठाः सर्वे एव महारथाः ।
महता रथवंशेन सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ४८ C 7 B 7 K 7

तव वाहिनी —c) D5 दुराधर्षं —d) D7 8 G5 विक्रमं

38 b) Ś1 शैनेयेन, K1 2 4 T सात्यकेन, K3 शैनयेन, G M1, 2 5 सत्यकेन (for सात्वतेन) —c) B Do1 Dn2 प्रबभौ, S बभूव (for स बभौ) D3, 6 M1–4 भरतश्रेष्ठो

39 a) G2 5 तदा (for तथा) K5 [अ]धिष्ठितं (for [अ]वस्थितं) K1 2 4 D1 ते तथा व (K4 स) स्थितं दृष्ट्वा —b) M3 4 तावका (for त्वदीया) S वीर (for वीर्य) Ś1 K1 3 4 D1 संमिता, K2 -सश्रिता, B Do1 Dn2 -सपदा; D5 -शालिन (for समता) —d) K3–5 B1, 3 5 D फाल्गुन, B2 4 पांडव (for फल्गुन) D1 S पुरुषर्षभ, D4 5 र्षभ

40 b) G1 M1 2 5 च (for ऽथ) —c) D7 8 नृपश् (for कृपश्) —d) K4 5 जयद्रथ (for च सैन्धव)

41 a) K1 D7 सरब्ध, B Do1 Dn2 S सनद्धा; D4 सैंधव (for संरब्धा) —b) K5 D5 S समावव्रु (for °वृण्वन्) —c) T G2–5 नृत्यंत रथमास्थाय —d) Ś1 K3 D3, 4 8 निःस्वनं, K1 नि स्वलं, K2 M3 -नि स्वनै; K4, 5 Dn1 D5–7 निस्वन; D2 नादितं; T G M1 2 4 5 नादितै (for निस्वनै)

42 b) T G2 3 5 सर्वे (for सर्वे) A few MSS विशारद —c) B5 अभित, M3 4 आयत्ता (for अभीता) Ś1 K3 अभीता पर्यवार्यंत —d) S व्यात्ताननम् (for व्यादितास्यम्) B व्यादितास्या इवातका

43 b) B Do1 D2 S [ऽ]च्युतार्जुनौ, Dn2 जयाच्युतौ (for ऽर्जुनाच्युतौ) —c) K5 B Do1 Dn D2–8 G1 M1, 2 सूर्यास्तमनम् K1 D3 5 M1 2 इच्छतौ —d) K1 लोहितायत-

44 a) Dn1 D6 7 तैर् (for ते) K1 2 4 D1 भोगैर् (for भुजैर्) —b) D3 5 6 धनुषि K1 2 आयस्य, K3 5 B Do1 Dn D3 6 7 आनम्य, D8 आयुज्य (for आयम्य) B2 5 D3 शायकान् —d) N (except Ś1 K1 2, Ś2 missing) फाल्गुन

45 a) B2 Do1 Dn D7 8 ततस्तान् (for तान) —c) T G2–5 छित्त्वा (for [ए]कैकं) —d) K4 D1 भित्त्वा, T G2–5 सद्यो (for छित्त्वा) K3 B Do1 D2 रथान्, S रथी (for रणे)

46 a) K1 -केतुंस् K4 B3 D1–8 च, D5 हि (for तु) —b) B Do1 Dn1 वीर्यम् (for शक्तिम्) —c) Ś1 K (except K4) D1 2 शारद्वतस्ततो; Cd °तीसुत —d) T G M1 2 5 अर्जुनं प्रत्ययोधयत्

47 K1 om. (hapl) 47–48 After 47[ab], B5 reads 51[ab] for the first time, repeating it in its proper place —d) K2 B Do1 D3 6 प्रतिपालयन्; Dn1 D4 प्रत्यपा M3, 4 सैंधवं पालयन्रणे

48 K1 om 48 (cf v l 47) —a) D5 तं (for [ए]नं). —b) B Do1 S समंतत (for महारथा). —D4

विस्फारयन्तश्चापानि विसृजन्तश्च सायकान् ।
सैन्धवं पर्यरक्षन्त शासनात्तनयस्य ते ॥ ४९
तत्र पार्थस्य शूरस्य बाह्वोर्बलमदृश्यत ।
इषूणामक्षयत्वं च धनुषो गाण्डिवस्य च ॥ ५०
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्रौणेः शारद्वतस्य च ।
एकैकं नवभिर्बाणैः सर्वानेव समर्पयत् ॥ ५१
तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या वृषसेनश्च सप्तभिः ।
दुर्योधनश्च विंशत्या कर्णशल्यौ त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ५२
त एनमभिगर्जन्तो विध्यन्तश्च पुनः पुनः ।
विधुन्वन्तश्च चापानि सर्वतः पर्यवारयन् ॥ ५३
श्लिष्टं तु सर्वतश्चक्रू रथमण्डलमाशु ते ।
सूर्यास्तमयमिच्छन्तस्त्वरमाणा महारथाः ॥ ५४
त एनमभिनर्दन्तो विधुन्वाना धनूंषि च ।
सिषिचुर्मार्गणैर्घोरैर्गिरिं मेघा इवाम्बुभिः ॥ ५५
ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र राजन्व्यदर्शयन् ।
धनंजयस्य गात्रेषु शूराः परिघबाहवः ॥ ५६
हतभूयिष्ठयोधं तत्कृत्वा तव बलं बली ।
आससाद दुराधर्षः सैन्धवं सत्यविक्रमः ॥ ५७

om 48^{cd} — ^{c}) B5 M5 (*sup lin*, orig as in text) शरवर्षेण, Dn1 D7 8 रथसंघेन (for °घशेन)

49 ^{a}) D6 S (except G1 2) विष्फा(D6 °स्पा)-रयंतश्च — ^{b}) B2 5 शायकान् — ^{c}) D8 S परि(D8 °यै)रक्षंत

50 G5 partly damaged — ^{a}) B Dc1 D2 G3 तत (for तत्र) — ^{b}) Dc1 अदर्शयत् — ^{c}) B1–3 Dc1 इषुध्योर्, B5 इषुन्योर्, S इषुधेर् (for इषूणाम्) — ^{d}) D1. 3 5 8 गांडीवस्य, D7 गाजि° (for गाण्डि°) D2 तु (for च)

51 B5 reads 51^{ab} for the first time after 47^{ab} — ^{b}) A few MSS द्रोणे — ^{c}) B Dc1 D2 M3 4 दशभिर्, T G2–5 बहुभिर्, G1 M1 2 5 पचभिर् (for नवभिर्) — ^{d}) Ś1 K3 D3 6 समार्दयत्, K4 D1 सम र्दयत्, K5 B Dc1 Dn D4 8 समार्पयत्, D5 समाक्षिपत् (for समर्पयत्)

52 G5 partly damaged — ^{b}) T G1–4 M1 2, 5 पंचभि (for सप्तभि). K4 D1 कर्णशल्यौ त्रिभिस्त्रिभि. (= 52^{d}) — D5 reads 52^{cd} twice. — ^{c}) B3 Dn3 D2 5 (first time) 7 8 तु (for च). B S सप्तत्या (for विंशत्या) D5 (second time) ग्राम्यद्रग्रथमार्गेषु. — ^{d}) D2 कर्ण शल्यश्च B Dc1 D5 (second time) S कर्णश्च दशभि शरै

53 ^{a}) M1 2 तम् (for त) D7 एतम् (for एनम्) B4 अतिगर्जंतो, D5 6 8 अभिगर्जंता, D7 T G2–5 आभि गच्छतो (for °गर्जन्तो) — M3 4 om (hapl) 53^{b}–55^{a} — ^{b}) Dn2 om (hapl) from ध्यन्तश्च up to वि (in 55^{b}) K5 D2 5 विव्यधुश्च — ^{c}) D7 T G1 3 5 M1 2 5 विधून्वंतश्च D3 6 धनुश्चापि (for च चापानि) — ^{d}) D1 परिवारयन्

54 Dn2 M3 4 om 54 (cf v l 53) G5 partly damaged — ^{a}) Ś1 K1 2 क्लिष्टं, B5 T G2 3 5 शिष्टं, Cd श्लिष्ट (as in text) K3 5 B Dc1 Dn1 D4 7 8 T G2–5 च (for तु) — ^{b}) Ś1 lacuna for मण्डल K1 lacuna for मण्डलमाशु ते Ś1 K3 आगते, B4 D5 T G1–4 M1 5 आशुगै, D6 आदधे, D8 आपतत् (for आशु ते) K5 Dn1 D4 7 तत्, D3 वै (for ते) — ^{c}) K1 2 B Dc1 Dn1 D1–5 7 8 G1 M1 2 सूर्यास्तमनम् D4 अन्वैच्छंस् (for इच्छन्तस्)

55 Dn2 om up to वि, M3 4 om 55^{a} (for both, cf v l 53) T G2–4 om (hapl) 55^{ab} G5 partly damaged — ^{a}) D6 एवम् (for एनम्) K1 3 4 D1 3 8 अभिनर्दंतो, D2 G1 M1 2 5 °गर्जंत (for °नर्दन्तो) — ^{b}) D2 8 विधुन्वतो (for °न्वाना) G1 M सर्वं एव महारथा — ^{c}) D2 विव्यधुर्, G5 निषिच्य (for सिषिचुर्) B Dc1 Dn D2–4 6–8 तीक्ष्णैर्, T G3 4 वीराः G2 एनं (for घोरैर्)

56 G5 partly damaged. — ^{a}) D7 8 च शस्त्राणि (for महा°) D8 सर्वाणि (for दिव्यानि) D4 ते च दिव्यानि शस्त्राणि; T G2–5 ते समेता महास्त्राणि — ^{b}) Ś1 K3 D2 अदर्शयन्, K4 विदर्श (for व्यद°) — G1 om 56^{cd}. — ^{c}) Dn3 D2 गात्रे तु, M हंसणि (for गात्रेषु) — After 56, S (except G1) ins

998* निवार्य ताञ्शरव्रातैर्दिव्यान्यस्त्राणि दर्शयन् ।

[M1 2 [अ]पूजयत्; M5 (also as above) पूरयन् (for दर्शयन्)]

57 ^{a}) K3 योधे, D1 दोष, S (except G -यौधं (for -योधं) D2 तु D3 त (for तत्) –

तं कर्णः संयुगे राजन्प्रत्यवारयदाशुगैः ।
मिषतो भीमसेनस्य सात्वतस्य च भारत ॥ ५८
तं पार्थो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यद्रणाजिरे ।
सूतपुत्रं महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ५९
सात्वतश्च त्रिभिर्बाणैः कर्णं विव्याध मारिष ।
भीमसेनस्त्रिभिश्चैव पुनः पार्थश्च सप्तभिः ॥ ६०
तान्कर्णः प्रतिविव्याध षष्ट्या षष्ट्या महारथः ।
तद्युद्धमभवद्राजन्कर्णस्य बहुभिः सह ॥ ६१
तत्राद्भुतमपश्याम सूतपुत्रस्य मारिष ।
यदेकः समरे क्रुद्धस्त्रीन्रथान्पर्यवारयत् ॥ ६२
फल्गुनस्तु महाबाहुः कर्णं वैकर्तनं रणे ।
सायकानां शतेनैव सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ६३
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
शरैः पञ्चाशता वीरः फल्गुनं प्रत्यविध्यत ।
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा नामृष्यत रणेऽर्जुनः ॥ ६४
ततः पार्थो धनुश्छित्त्वा विव्याधैनं स्तनान्तरे ।
सायकैर्नवभिर्वीरस्त्वरमाणो धनंजयः ॥ ६५
वधार्थं चास्य समरे सायकं सूर्यवर्चसम् ।
चिक्षेप त्वरया युक्तस्त्वराकाले धनंजयः ॥ ६६
तमापतन्तं वेगेन द्रौणिश्चिच्छेद सायकम् ।
अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन स छिन्नः प्रापतद्भुवि ॥ ६७
अथान्यद्धनुरादाय सूतपुत्रः प्रतापवान् । C 9 B 9 K 9

---

8 कृत्वा ते व(G1 त्वद्व , M1-4 तद्व)लमर्जुन (G5 मार्जुन) — c) Dn2 D4 7 8 सुदुर्धर्षं (for दुराधर्षं) — d) K4 Dn1 D5 7 8 सत्यविक्रम

58 G5 partly damaged — a) G5 संगमे (for सयुगे) — d) K4 तु (for च) D5 मारिष (for भारत)

59 D6 8 om (hapl) 59b–60a — c) Ś1 D7 महाबाहुं

60 D5 8 om 60a (cf. v l. 59) — a) K4 Dn D1 7 तु, T G2-4 M [s]पि, G1 [s]भि, G5 हि (for च) — b) T G2 विव्याध — c) K5 D2 बाणै (for चैव)

61 a) T G2 3 5 तौ (for तान्) Dn2 om. (? hapl) from प्रतिविव्याध up to पर्य (in 62d) T G2 प्रतिविव्याध — b) G1 M राजन्, G4 चैव (for the second षष्ट्या) Dn1 M3 4 महारथान्

62 Dn2 om up to पर्य (of v l 61) — a) Dn1 D8 अपश्याम — b) K1 2 4 D1 G3 विक्रमं, M4 मा*षं (for मारिष) T G3-5 सूतजस्य च विक्रमं — c) D7 8 यदेष, G1 M1 2 एकस्तु (for यदेक) T G2-5 M3-5 क्रुद्धांस् — d) T G1, 2 M1-3, 5 तांश्च त्रीन्, M4 तांस्त्रीन्वै (for त्रीन्रथान्) Ś1 K3 पर्यपालयत्, D4-6 T G4 वारयन्; M3, 4 प्रत्यवारयत्

63 D5 om 63 — a) K3 5 B D (D5 om) फाल्गुनस् Ś1 K1, 2 4 D4 T G2-5 च (for तु) — b) K5 Dn D3 5 6 7 मृधे, D2 तत (for रणे) — c) B2 5 D3 शायकाना — Ś1 K1 2 4 D1 3 om 63d–64a

64 Ś1 K1 2 4 D1 3 om 64a (of v l 63) — c) D2 3 G1 M3 4 पचाशतैर्, D5 6 M1 2 5 (inf lin as in text) पञ्चशतैर् K2 वीरा , D3 6 घोरैः , T G2-5 राजन् (for वीर) — d) N (except Ś1 K1 2, Ś2 missing) फाल्गुन T G2-5 M3 5 प्राविध्यत्फल्गुन रणे, G1 M1 2 प्रत्यविध्यत्स फल्गुन — f) S सव्यसाची न मृष्यते (G1 M1 2 5 [inf lin] मृष्यत, G2 मुह्यते)

65 a) K5 Dn2 D4 7 8 S तस्य (for तत) — D1 om 65cd — c) B3 Dc1 बहुभिर् (for नव) D2 तीक्ष्णैस् (for वीरस्) — After 65, Ś1 K Dn D2-8 read 68ab

66 a) G1 M1-3 5 वधाय B S तस्य (for चास्य) — b) B2 शायकं B6 शायकानर्जुनो रणे, D2 सैंधवस्या कैवर्चसं — c) T G2-5 राजस् (for युक्तस्)

67 a) T G2-5 भल्लेन (for वेगेन) — b) K1 सायकान्, B2 5 D3 शायकं — D5 om 67cd — c) Ś1 K3 छिन्नेन, K5 Dn1 D4 7 8 भीमेन (for तीक्ष्णेन) — d) Ś1 K3 स भिन्न , D3 संछन्न, G1 M सछिन्न (for स छिन्न)

68 D1 om 68ab Ś1 K Dn D2-8 read 68ab after 65 — After 68ab, N (except B4, D1 after 67, Ś2 missing) ins

999* सायकैर्बहुसाहस्रैश्छादयामास पाण्डवम् ।

कर्णोऽपि द्विषतां हन्ता छादयामास फल्गुनम् ।
सायकैर्बहुसाहस्रैः कृतप्रतिकृतेप्सया ॥ ६८
तौ वृषाविव नर्दन्तौ नरसिंहौ महारथौ ।
सायकौघप्रतिच्छन्नं चक्रतुः खमजिह्मगैः ।
अदृश्यौ च शरौघैस्तौ निघ्नतामितरेतरम् ॥ ६९
पार्थोऽहमस्मि तिष्ठ त्वं कर्णोऽहं तिष्ठ फल्गुन ।
इत्येवं तर्जयन्तौ तौ वाक्शल्यैस्तुदतां तथा ॥ ७०
युध्येतां समरे वीरौ चित्रं लघु च सुष्ठु च ।
प्रेक्षणीयौ चाभवतां सर्वयोधसमागमे ॥ ७१
प्रशस्यमानौ समरे सिद्धचारणवातिकैः ।
अयुध्येतां महाराज परस्परवधैषिणौ ॥ ७२
ततो दुर्योधनो राजंस्तावकानभ्यभाषत ।
यत्ता रक्षत राधेयं नाहत्वा समरेऽर्जुनम् ।
निवर्तिष्यति राधेय इति मामुक्तवान्नृपः ॥ ७३
एतस्मिन्नन्तरे राजन्दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
आकर्णमुक्तैरिषुभिः कर्णस्य चतुरो हयान् ।
अनयन्मृत्युलोकाय चतुर्भिः सायकोत्तमैः ॥ ७४
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ।

ता शस्त्रवृष्टिमतुला कर्णचापसमुत्थिताम् ।
व्यधमत्सायकैः पार्थः शलभानिव मारुत ।
छादयामास च तदा सायकैरर्जुनो रणे ।
पश्यतां सर्वयोधाना दर्शयन्पाणिलाघवम् । [5]

[(L 1) Dn D6 अष्ट- (for बहु-) — (L 2) Dn2 बाण (for शस्त्र-) Dc1 वृष्टितुमुलां — (L 3) B1-3 5 शायकैः B1-3 5 भारत (for मारुत) — (L 4) Ś1 स (for च) K5 रणे (for तदा) B1-3 5 शायकैर् K5 तदा पार्थ प्रतापवान् (for the post. half) — (L 5) B1 3 5 D2 -सैन्यानां (for योधाना) — After the prior half, D2 ins

1000* नरसिंहौ महारथ ।
ववर्ष सायकैस्तीक्ष्णैर्

— S om 68cd — a) K1 2 हर्ता, K5 मध्ये, D7 सध्ये (sic), D8 सख्ये (for हन्ता) — d) Ś1 K1 2 4 D1 पाण्डव, K5 B Dc1 Dn D2-6 फाल्गुन, D7 8 पार्थिव (for फल्गुनम्)

69 a) Ś1 K (except K5) D1 वर्धंतौ (for नर्दन्तौ) — b) Dn1 D4 7 8 महारणे (for °रथौ) — c) Ś1 K1-3 D5 सायकौघै, K4 D1 2 सायकैश्च, B2 4 5 D8 शायकौघ- (for साय°) K4 D4 G5 -प्रतिच्छिन्न, M8 परिच्छन्न (for -प्रतिच्छन्नं) — e) B5 D5 तैर् (for तौ) — f) Ś1 K (except K5) D1 5 न्यघ्नताम्, B1 3 Dc1 न्यहताम्, B2 हन्यताम्, B4 न्यहताम्, B5 Dn3 D2 G2-5 M3 5 निघ्नताय् (for निघ्नताम्)

70 a) K1 2 4 B1 5 Dn1 D1-3 5 6 तिष्ठस्व, D4 भद्रं ते, D7 3 विष्ठेह (for तिष्ठ त्वं) K5 पार्थो इतोसि B D फाल्गुन — b) K3-5 तिष्ठस्व, B2-4 Dc1 कर्ण पार्थोस्मि तिष्ठस्व — c) Dn1 D4 7 8 तर्जमानौ (for तर्ज-यन्तौ) D8 तु (for तौ) S इत्येव प्रतिगर्जंतौ — d) K1 Dc1 वाक्छलैस् Ś1 K (except K5) D1-3 तुदतस्, D6 तुदतुस्, D8 तुदतौ (for तुदतां) K2-4 B Dc1 Dn D1-4, 6 7 तदा, K5 D5 स ह (for तथा) S वाक्शल्यैस्तु परस्परं

71 G5 partly damaged — a) Ś1 K2-4 D1-3 6 युध्यतौ, K1 युध्यंते (sic), B1, 2 4 5 Dn3 D1 5 G1 युध्यता, T G2-5 विध्येता (for युध्येतां) — b) Cd cites चित्रं, लघु, and सुष्ठु (as in text) — c) B Dc1 Dn1 D5 अभवता, D2 भवेताया (for चाभवतां) Dn1 D1 7 8 प्रेक्षणीय तदभवद्, S प्रेक्षणीयतमा (G1 M °रा) वास्तां G1 M -यौध D3 — d) Dn1 D4 तयोर् (for सर्व-) योधाना च समागमे

72 a) K1 D4 प्रपश्यमानौ समरे — b) Ś1 K3 B1 वातिनै, K1 4 वदिभि°, K2 D1 -चदिभि, K5 D5 7 8 पन्नगै, B1 Dn D6 वार्त्तिकैः, D2 किंनरै°, D3 गुह्यकैः, D4 वातीकै; S -चादिकै (M6 °तै), Cd वार्तिकै (as in text) Cd वार्तिकैः, वातवक्रमणशीलैः । — c) K1 2 4 D2 3 6-8 अयुध्यता — d) D2 जयैषिणौ (for वधै°)

73 G5 partly damaged — a) K3 4 D1-3 6 T G2-5 राजा (for राजंस्) — D1 om (hapl) 73b-74a — c) B4 D2 यत्नाद् (for यत्ता) — e) Ś1 K3 निवर्तिष्ये, D2 °र्तिष्यामि (for °र्तिष्यति) D1 राधेयम् — f) Ś1 K (except K5) D5 तान् (for माम्) Ś1 K (except K5) B2 5 Dc1 नृप°, D7 8 नृपा (for नृप) T G3 4 न वा जित्वाथ फल्गुनं, G1 2 M1-7 8 नावजित्याथ फल्गुनं, M4 नाविजित्यापि फल्गुनं

74 D1 om 74a (cf v l 73) G5 partly dam

छादयामास च शरैस्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ ७५
स छाद्यमानः समरे हताश्वो हतसारथिः ।
मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत ॥ ७६
तं तथा विरथं दृष्ट्वा रथमारोप्य स्वं तदा ।
अश्वत्थामा महाराज भूयोऽर्जुनमयोधयत् ॥ ७७
मद्रराजस्तु कौन्तेयमविध्यत्त्रिंशता शरैः ।
शारद्वतस्तु विंशत्या वासुदेवं समार्पयत् ।
धनंजयं द्वादशभिराजघान शिलीमुखैः ॥ ७८
चतुर्भिः सिन्धुराजश्च वृषसेनश्च सप्तभिः ।
पृथक्पृथङ्महाराज कृष्णपार्थावविध्यताम् ॥ ७९
तथैव तान्प्रत्यविध्यत्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
द्रोणपुत्रं चतुःषष्ट्या मद्रराजं शतेन च । ८०
सैन्धवं दशभिर्भल्लैर्वृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
शारद्वतं च विंशत्या विद्ध्वा पार्थः समुन्नदत् ॥ ८१
ते प्रतिज्ञाप्रतीघातमिच्छन्तः सव्यसाचिनः ।
सहितास्तावकास्तूर्णमभिपेतुर्धनंजयम् ॥ ८२

अथार्जुनः सर्वतोधारमस्त्रं
प्रादुश्चक्रे त्रासयन्धार्तराष्ट्रान् ।
तं प्रत्युदीयुः कुरवः पाण्डुपुत्रं
रथैर्महार्हैः शरवर्षाण्यवर्षन् ॥ ८३
ततस्तु तस्मिंस्तुमुले समुत्थिते
सुदारुणे भारत मोहनीये ।
नामुह्यत प्राप्य स राजपुत्रः
किरीटमाली विसृजन्पृषत्कान् ॥ ८४ C 7 6[illegible] B 7 14 K 7 14

aged — ^{a}) D_{6} पुत*न् — D_{7} om. 74^{bc} — ^{c}) $D_{3\,5\,6}$ $M_{3\,5}$ पूर्णैर् (for मुक्तैर्) $Ś_{1}$ K (except K_{5}) D_{1} विशिखै (for इषुभि॰) — D_{4} om 74^{e}–75^{b} — ^{e}) B D_{c1} D_{1} प्रेत (for मृत्यु) — ^{f}) B D_{c1} D_{n2} D_{2} चतुर्भि श्वेतवाहन

75 D_{4} om. 75^{ab} (cf. v l 74) — ^{b}) S नीळाद् K_{5} B D_{c1} D_{n1} $D_{2\,7\,8}$ अपातयत्, $D_{5\,6}$ ॰तयन् (for हरत्) — ^{c}) M_{4} समरे (for च शरैस्) — ^{d}) $K_{1\,2}$ धीमत (for पश्यत)

76 ^{a}) K_{1} $B_{1.5}$ D_{n2} $D_{2\,6}$ S सं (for स) — ^{d}) $D_{2\,5}$ नान्वपद्यत

77 ^{a}) $D_{5\,6}$ transp तं and तथा — ^{b}) K_{5} D_{5} च; B_{1} (marg, orig as in text) $_{2\,4\,5}$ स; $D_{2\,5}$ वै (for स्वं) K_{5} $D_{2\,5\,6}$ स्वक (for तदा) D_{n1} $D_{7\,8}$ रथमारोपयत्स्वकं, S आरोप्य स्वरथ सदा (G_{2} तत; G_{5} तथा) — ^{c}) D_{7} om. (hapl) from ज up to रा (in 78^{a})

78 D_{7} om. मद्रराा (cf. v l 77) — ^{a}) D_{6} मद्र राजस् B S च (for तु) — ^{b}) D_{2} निशितै (for त्रिंशता) — After 78^{ab}, S ins

1001* आवव्रेऽर्जुनमार्गं च शरजालेन भारत ।

— ^{d}) $Ś_{1}$ $K_{1.2\,4}$ $D_{1\,2\,6}$ समा(K_{1} म)र्दयत्; D_{n1} D_{3} T G $M_{1-3\,5}$ समर्पयत्, M_{4} अतर्प (for समार्प) — D. om 78^{c}–79^{d} — ^{f}) D_{n1} शिलासितै (for शिलीमुखै)

79 D_{2} om 79 (cf v l 78) — ^{d}) D_{n1} अव ध्यता B D_{c1} विव्यधु कृष्णपाण्डवौ

80 ^{a}) D_{2} एव तांश्च तदायुध्यत् — ^{d}) D_{3} ह, D_{5} हि (for च)

81 ^{a}) K_{2} वल्लैर्, B D_{c1} Dn S बाणैर् (for भल्लैर्) — ^{c}) D_{2} तु (for च) — ^{d}) $Ś_{1}$ $D_{5\,6}$ M_{3-5} समुन्न- दन्, B D_{c1} ननाद ह (B_{4} च), T $G_{3\,4}$ समानदत् (for समुन्नदत्)

82 ^{c}) D_{n2} रोषितास्, D_{4} सिंहकास्, $M_{3\,5}$ निह तास् (for सहि॰)

83 G_{5} partly damaged — ^{a}) D_{2} S ततो (for अथ) K_{4} सर्वतो**मस्त्रं, $B_{2\,4}$ D_{n2} D_{3} ॰तो वारु- णास्त्रं, D_{n1} तो बाणजालान्, $D_{1\,7}$ तोद्वारमस्त्रं; D_{2} ॰तोवार्यमस्त्रं, $D_{3\,6}$ सर्वयोधारमस्त्रं, D_{4} ॰तो बाणान्, D_{5} तो घोरमस्त्रं, T ॰तोदारमस्त्रं Cd cites सर्वतोधारम् — ^{b}) D_{4} त्रासन्सर्वं (sic) (for त्रासयन्) K_{2} धार्तराष्ट्रं — ^{c}) G_{4} प्रत्युद्युदीय B D_{c1} D_{2} पाण्डुपुत्रे — ^{d}) K_{2} बलैर् (for रथैर्) S शरवर्षं सृजत॰ (for ॰र्षाण्यवर्षन्) $K_{1.2\,4}$ अवर्षयन्; D_{2} अमुंचन्, D_{6} प्रवर्षयत् (for अव र्षन्)

84 G_{5} partly damaged. — ^{a}) D_{n1} $D_{4\,5\,7}$ तुमले K_{5} D_{5} समुच्छ्रिते — ^{c}) K_{3} Dn D_{2} नामुह्यत S न

कर्णोऽपि द्विषतां हन्ता छादयामास फल्गुनम् ।
सायकैर्बहुसाहस्रैः कृतप्रतिकृतेप्सया ॥ ६८
तौ वृषाविव नर्दन्तौ नरसिंहौ महारथौ ।
सायकौघप्रतिच्छन्नं चक्रतुः खमजिह्मगैः ।
अदृश्यौ च शरौघैस्तौ निघ्नतामितरेतरम् ॥ ६९
पार्थोऽहमस्मि तिष्ठ त्वं कर्णोऽहं तिष्ठ फल्गुन ।
इत्येवं तर्जयन्तौ तौ वाक्शल्यैस्तुदतां तथा ॥ ७०
युध्येतां समरे वीरौ चित्रं लघु च सुष्ठु च ।
प्रेक्षणीयौ चाभवतां सर्वयोधसमागमे ॥ ७१
प्रशस्यमानौ समरे सिद्धचारणवार्तिकैः ।
अयुध्येतां महाराज परस्परवधैषिणौ ॥ ७२
ततो दुर्योधनो राजंस्तावकानभ्यभाषत ।
यत्ता रक्षत राधेयं नाहत्वा समरेऽर्जुनम् ।
निवर्तिष्यति राधेय इति मामुक्तवान्वृषः ॥ ७३
एतस्मिन्नन्तरे राजन्दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
आकर्णमुक्तैरिषुभिः कर्णस्य चतुरो हयान् ।
अनयन्मृत्युलोकाय चतुर्भिः सायकोत्तमैः ॥ ७४
सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ।

तां शस्त्रवृष्टिमतुलां कर्णचापसमुत्थिताम् ।
व्यधमत्सायकैः पार्थः शलभानिव मारुतः ।
छादयामास च तदा सायकैरर्जुनो रणे ।
पश्यतां सर्वयोधानां दर्शयन्पाणिलाघवम् । [5]

[(L 1) Dn D5 अष्ट- (for बहु-) — (L 2) Dn2 बाण (for शस्त्र-) Dc1 वृष्टितुमुलां — (L 3) B1-3 5 शायकै B1-3 5 भारत (for मारुत) — (L 4) Ś1 स (for च) K5 रणे (for तदा) B1-3 5 शायकैर् K5 तदा पार्थ प्रतापवान् (for the post. half) — (L 5) B1 3 5 D2 -सैन्यानां (for योधानां) — After the prior half, D2 ins

1000* नरसिंहो महारथ ।
ववर्ष सायकैस्तीक्ष्णैर्

— S om 68cd — c) K1 2 हर्ता, K5 मध्ये, D7 सध्ये (sic); D8 सख्ये (for हन्ता) — d) Ś1 K1 2 4 D1 पाण्डव, K5 B Dc1 Dn D2-6 फाल्गुनं, D7 8 पार्थिवं (for फल्गुनम्)

69 a) Ś1 K (except K5) D1 वर्धंतौ (for नर्दन्तौ) — b) Dn1 D4 7 8 महारणे (for °रथौ) — c) Ś1 K1-3 D5 सायकौघै°, K4 D1 2 सायकैश्च, B2 4 5 D3 शायकौघ (for साय°) K4 D4 G5 -प्रतिच्छिन्नं, M3 परिच्छन्नं (for -प्रतिच्छन्नं) — e) B5 D6 तैर् (for तौ) — f) Ś1 K (except K5) D1 5 न्यघ्नताम्, B1 3 Dc1 न्यहताम्, B2 हन्यताम्, B4 न्यहंताम्, B5 Dn2 D2 G2-5 M3 5 निघ्नताष् (for निघ्नताम्)

70 a) K1 2 4 B1 5 Dn1 D1-3 5 6 तिष्ठस्व, D4 भद्रं ते, D7 8 तिष्ठेह (for तिष्ठ त्वं) K5 पार्थो हतोसि तिष्ठस्व, B2-4 Dc1 कर्ण पार्थोसि तिष्ठस्व — b) K3-5 B D फाल्गुन — c) Dn1 D4 7 8 तर्जमानौ (for तर्जयन्तौ) D8 तु (for तौ) S इत्येव प्रतिगर्जंतौ — d) K1 Dc1 वाक्छलैस् Ś1 K (except K5) D1-3 तुदतस्, D6 तुदतुस्, D8 तुदतौ (for तुदतां) K2-4 B Dc1 Dn D1-4 6 7 तदा, K5 D5 स ह (for तथा) S वाक्शल्यैस्तु परस्परं

71 G5 partly damaged — a) Ś1 K2-4 D1-3 6 युध्यतौ, K1 युध्यंते (sic), B1. 2 4. 5 Dn2 D4 5 G1 युध्यता, T G2-5 विध्येता (for युध्येता) — b) Cd cites चित्रं, लघु, and सुष्ठु (as in text) — c) B Dc1 Dn2 D5 अभवता, D3 भवेताया (for चाभवतां) Dn1 D4. 7 8 प्रेक्षणीयं तदभवत्, S प्रेक्षणीयतमा(G1 M °रा)वास्ता — d) Dn1 D4 तयोर् (for सर्व) G1 M -यौध D3 योधाना च समागमे

72 a) K1 D4 प्रपश्यमानौ समरे — b) Ś1 K3 B1 -चारिणै°, K1 4 वदिभि, K2 D1 -वदिभि, K5 D5 7 8 -पन्नगै, B4 Dn D6 वार्तिकै°, D3 किंनरै°, D8 गुह्यकै, D4 वातीकै°, S वादिकै° (M5 °तै), Cd वार्तिकै (as in text) ॐ Cd वार्तिकैः, वासवक्रमणशीलैः । ॐ — c) K1 2 4 D2 3 6-8 अयुध्यता — d) D2 जयैषिणौ (for वधै°)

73 G5 partly damaged — a) K2 4 D1-3 6 T G2-5 राजा (for राजस्) — D4 om (hapl) 73b–74a — c) B4 D2 यस्माद् (for यत्ता) — e) Ś1 K3 निवर्तयिष्ये, D2 °र्तिष्यामि (for °र्तिष्यति) D1 राधेयम् Ś1 — f) Ś1 K (except K5) D6 तान् (for माम्) Ś1 K (except K5) B2 5 Dc1 नृप°, D7 8 नृपा (for वृष) T G3 4 न वा जित्वाथ फल्गुनं, G1 2 M1-3 5 नावजित्याद्य फल्गुन, M4 नाविजित्यापि फल्गुनं

74 D4 om 74a (cf v l. 73). G5 partly dam-

छादयामास च शरैस्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ ७५
स छाद्यमानः समरे हताश्वो हतसारथिः ।
मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत ॥ ७६
तं तथा विरथं दृष्ट्वा रथमारोप्य स्वं तदा ।
अश्वत्थामा महाराज भूयोऽर्जुनमयोधयत् ॥ ७७
मद्रराजस्तु कौन्तेयमविध्यत्त्रिंशता शरैः ।
शारद्वतस्तु विंशत्या वासुदेवं समार्पयत् ।
धनंजयं द्वादशभिराजघान शिलीमुखैः ॥ ७८
चतुर्भिः सिन्धुराजश्च वृषसेनश्च सप्तभिः ।
पृथक्पृथङ्महाराज कृष्णपार्थावविध्यताम् ॥ ७९
तथैव तान्प्रत्यविध्यत्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
द्रोणपुत्रं चतुःषष्ट्या मद्रराजं शतेन च । ८०
सैन्धवं दशभिर्भल्लैर्वृषसेनं त्रिभिः शरैः ।
शारद्वतं च विंशत्या विद्ध्वा पार्थः समुन्नदत् ॥ ८१
ते प्रतिज्ञाप्रतीघातमिच्छन्तः सव्यसाचिनः ।
सहितास्तावकास्तूर्णमभिपेतुर्धनंजयम् ॥ ८२
अथार्जुनः सर्वतोधारमस्त्रं
प्रादुश्चक्रे त्रासयन्धार्तराष्ट्रान् ।
तं प्रत्युदीयुः कुरवः पाण्डुपुत्रं
रथैर्महार्हैः शरवर्षाण्यवर्षन् ॥ ८३
ततस्तु तस्मिंस्तुमुले समुत्थिते
सुदारुणे भारत मोहनीये ।
नामुह्यत प्राप्य स राजपुत्रः
किरीटमाली विसृजन्पृषत्कान् ॥ ८४ C 7 B 7 K 7

aged — ^{a}) D6 पुस*न् — D7 om. 74^{bc} — ^{c}) D2 3. 5 6 M3. 5 पूर्णैर् (for मुक्तैर्) Ś1 K (except K5) D1 विशिखै (for इषुभि) — D4 om 74^{e}–75^{b} — ^{e}) B Dc1 D1 प्रेत (for मृत्यु) — ^{f}) B Dc1 Dn2 D2 चतुर्भि र्मेलवाहन

75 D4 om. 75^{ab} (cf. v l 74) — ^{b}) S नीळाद् K5 B Dc1 Dn1 D2 7 8 अपातयस्, D5 6 °तयन् (for हरत्) — ^{c}) M4 समरे (for च शरैस्) — ^{d}) K1 2 धीमत (for पश्यत)

76 ^{a}) K1 B4. 5 Dn2 D2 6 S सं (for स) — ^{d}) D2 5 नान्वपद्यत

77 ^{a}) D3 6 transp तं and तथा — ^{b}) K5 D5 च; B1 (marg, orig as in text) 3 4 5 त, D3 6 वै (for स्व) K5 D3 5 6 स्वक (for तदा) Dn1 D7 8 रथमारोपयस्स्वकं, S भारोप्य स्वरथं तदा (G2 तत, G5 तथा) — ^{c}) D7 om. (hapl) from ज up to रा (in 78^{a})

78 D7 om. मद्रा (cf. v l 77) — ^{a}) D6 मद्र राजस् B S च (for तु) — ^{b}) D3 निशितै (for त्रिंशता) — After 78^{ab}, S ins

1001* भावमेऽर्जुनमार्गं च शरजालेन भारत ।

— ^{d}) Ś1 K1. 2 4 D1 3 8 समा(K1 °म)र्दयत्, Dn1 D3 T G M1–3 5 समर्पयत्, M4 अतर्प° (for समार्प) — D. om 78^{e}–79^{d} — ^{f}) Dn1 शिलाशितै (for शिलीमुखै)

79 D2 om 79 (cf v l 78) — ^{d}) Dn1 अव ध्यता B Dc1 विव्यधु कृष्णपाण्डवौ

80 ^{a}) D2 एव ताश्च तदायुध्यत — ^{d}) D3 ह, D5 हि (for च)

81 ^{a}) K3 यल्लैर्; B Dc1 Dn S बाणैर् (for भल्लैर्) — ^{c}) D2 तु (for च) — ^{d}) Ś1 D5 6 M3–5 समुन्न-दन्, B Dc1 ननाद ह (B4 च), T G3 4 समानदत् (for समुन्नदत्)

82 ^{c}) Dn2 रोषितास्, D4 सिंहकास्, M3 5 निह-तास् (for सहि°)

83 G5 partly damaged — ^{a}) D2 S ततो (for अथ) K4 सर्वतो**मस्त्रं, B3 4 Dn2 D3 वो वारु णास्त्रं, Dn1 °तो बाणमालान्, D1 7 °तोद्धारमस्त्रं, D2 °तोवार्यमस्त्रं, D3 6 सर्वयोधारमस्त्रं, D4 °तो बाणान्, D5 तो घोरमस्त्रं, T तोदारमस्त्रं Cd cites सर्वतोवारम् — ^{b}) D4 त्रासन्सर्वं (sic) (for त्रासयन्) K3 धार्तराष्ट्रं — ^{c}) G4 प्रत्युद्युदीय B Dc1 D2 पांडुपुत्रं — ^{d}) K3 मल्लैर् (for रथैर्) S शरवर्षं सृजंत (for °र्षाण्यवर्षन्) K1. 2 4 अवर्षयन्, D2 अमुंचन्, D6 प्रवर्षयत् (for अव र्षन्)

84 G5 partly damaged — ^{a}) Dn1 D4 5 7 तुमले K5 D5 समुच्छ्रिते — ^{c}) K3 Dn D2 नोमुह्यत S न

3 108 राज्यप्रेप्सुः सव्यसाची कुरूणां
स्मरन्क्लेशान्द्वादशवर्षवृत्तान् ।
गाण्डीवमुक्तैरिषुभिर्महात्मा
सर्वा दिशो व्यावृणोदप्रमेयैः ॥ ८५
प्रदीप्तोल्कमभवच्चान्तरिक्षं
देहेषु भूरीण्यपतन्वयांसि ।
यत्पिङ्गलज्येन किरीटमाली
क्रुद्धो रिपूनाजगवेन हन्ति ॥ ८६
किरीटमाली महता महायशाः
शरासनेनास्य शराननीकजित् ।
हयप्रवेकोत्तमनागधूर्गता-
न्कुरुप्रवीरानिषुभिर्न्यपातयत् ॥ ८७
गदाश्च गुर्वीः परिघानयस्मया-
नसींश्च शक्तीश्च रणे नराधिपाः ।
महान्ति शस्त्राणि च भीमदर्शनाः
प्रगृह्य पार्थं सहसाभिदुद्रुवुः ॥ ८८
स तानुदीर्णान्सरथाश्ववारणा-
न्पदातिसंघांश्च महाधनुर्धरः ।
विपन्नसर्वायुधजीवितान्रणे
चकार वीरो यमराष्ट्रवर्धनान् ॥ ८९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

समुमोहाथ (for नामुह्यत प्राप्य) $B_{8\ 5}$ D_{c1} राजपुत्र — ^{d}) K_2 B_{1-4} D_{n2} व्यसृजन्, B_5 D_2 व्यसृजत्, D_8 प्रसृजन् (for विसृजन्) B D_{c1} S शरौघान् (for पृषत्कान्)

85 G_5 partly damaged — ^{a}) $B_{1\ 2}$ वाह्यं, B_8 वह्य, B_6 वाह्य, $D_{2\ 6}$ राज्य, S वध (M_{3-5} वध) (for राज्य) — ^{b}) D_5 क्लेश D_2 भूतान्, D_5 -वृत्त (for -वृत्तान्) — ^{c}) D_7 गांडिव — ^{d}) K_1 D_8 व्यवृणोद् B D_{c1} D_n $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ अप्रमेय°, S अंतरिक्षं (for अप्रमेयैः)

86 ^{a}) D_3 तत्संप्रदीप्तम्, D_8 तत्प्रदीप्तम्, D_5 तत्सं-प्रदीप्तोल्कम्, D_6 संदीप्तम् (for प्रदीप्तोल्कम्) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 चाभवद् (by transp) T G_{2-5} प्रदीप्तोल्केव प्रभया (for °प्तोल्कमभवच्) B चांतरीक्षं — ^{b}) $D_{1\ 3\ 5}$ मृतेषु देहेषु (for देहेषु भूरीणि) D_7 अतपन् (for अपतन्) — ^{c}) B D_{c1} $D_{3\ 5\ 6}$ C_v तान् (for यत्) D_2 तान्युद्धमानान्हि; D_4 यत्तत्स्वलब्धेन, D_5 पीडाळाज्येन (sic) (for यत्पिङ्गलज्येन) — ^{d}) $Ś_1$ K_3 आज**न, $K_{1\ 2}$ धनुषा वै, D_6 नोग्रजवेन, T $G_{3\ 4}$ उग्रज°, $G_{1\ 2}$ $M_{1-3\ 5}$ अभ्यज°, M_4 उग्रवेगेन, C_d आजगवेन (as in text) K_4 D_1 आजगवे निहंति

87 ^{a}) D_n $D_{2\ 4\ 7\ 8}$ तत° किरीटी (for किरीटमाली) — ^{b}) B_8 शरासने न्यस्य D_{n1} D_4 शरैर् (for शरान्) G_1 M_1 (*sup lin*) $_2$ अनेकजित्, $M_{1\ 4}$ अनेकश (for अनीकजित्) — ^{c}) B_4 D_{c1} $D_{3\ 5\ 6}$ G_5 M_4 प्रवेगोत्तम (for °कोत्तम-) D_{n2} धूर्यतान् C_v cites हयप्रवेकान् — ^{d}) $K_{1.\ 2\ 4}$ D_{c1} D_n $D_{1-3\ 6-8}$ व्यपातयद्, M_3 निवारयन् (for न्यपातयत्)

88 ^{b}) D_3 ऋष्टीश् (for शक्तीश्) $B_{3\ 5}$ $D_{5\ 8}$ नराधिप — D_{n2} om. 88^{cd} — ^{c}) G_4 वीर्यवति (for भीमदर्शना). — ^{d}) T G_{2-5} समेता (for [अ]भिदुद्रुवु°) — B D_{c1} D_5 ins after 88 D_{n2} after 88^{ab}

1002* ततो युगान्ताभ्रसमस्वनं मह-
न्महेन्द्रचापप्रतिमं स गाण्डिवम् ।
चकर्ष दोर्भ्यां विहसन्मृधे यथौ
दहस्त्वदीयान्यमराष्ट्रवर्धन ।

[D_{n2} om. lines 1–2 — (L 1) D_5 ततो युगांताभ्रसम महाबळं — (L 2) Bom ed च (for स)]

89 ^{a}) D_1 शतान् (for स तान्) D_5 तथाश्वसादी B_1 वा* (for स तानुदीर्णान्) D_{c1} G_1 M सरथाश्व B_1 वा* K_2 T $G_{3\ 4}$ सरथाश्ववाणान् $Ś_1$ K_3 सरथान्सवाणान्, (K_2 °थाश्व वा)णान्, K_5 D_n $D_{4\ 7\ 8}$ सरथान्सनागान्; D_2 सरथान्सवाहनान्, G_5 °न्सवारणान् (for सरथाश्ववार

१२१

संजय उवाच ।
स रणे व्यचरत्पार्थः प्रेक्षणीयो धनंजयः ।
युगपद्दिक्षु सर्वासु चित्राण्यस्त्राणि दर्शयन् ॥ १
मध्यंदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तमिवाम्बरे ।
न शेकुः सर्वभूतानि पाण्डवं प्रतिवीक्षितुम् ॥ २
प्रसृतांस्तस्य गाण्डीवाच्छरव्रातान्महात्मनः ।
संग्रामे समपश्याम हंसपङ्क्तीरिवाम्बरे ॥ ३
विनिवार्य स वीराणामस्त्रैरस्त्राणि सर्वशः ।
दर्शयन्रौद्रमात्मानमुग्रे कर्मणि धिष्ठितः ॥ ४
स तान्रथवरान्राजन्नभ्यतिक्रामदर्जुनः । C 7 619 B 7 146 K 7 147

णान्) —^{b}) D8 धनुर्धरान् —^{c}) D2 -शस्त्रायुध (for -सर्वा) —^{d}) K5 Dn1 D4 5 7 8 वर्धन (Dn1 °न)

Colophon om in S Ś2 missing —*Sub parvan* K3 4 5 B D (except D7) जयद्रथवध —*Adhy name* K5 धार्तराष्ट्रसैन्यभंग, D1 भीमसेनप्रवेश, D2 कर्णपराजय, Bom ed संकुलयुद्ध —*Adhy no* (figures, words or both) B1 142, B3 72, Dn1 145, D2 146, D8 41 —*Śloka no* Dc1 101, Dn1 94

121

☞ This adhy is missing in Ś1 (cf v 1 7 115 17)

1 After the ref., B Dc1 Dn D3, 5 ins

1003* श्रुत्वा निनादं धनुषश्च तस्य
विस्पष्टमुत्कृष्टमिवान्तकस्य ।
शक्राशनिस्फोटसमं सुघोरं
विकृष्यमाणस्य धनंजयेन ।
त्रासोद्विग्नं भयोत्क्रान्तं स्वदीयं सबलं नृप । [5]
युगान्तवातसंक्षुब्धं चलद्वीचितरङ्गितम् ।
प्रक्षीनमीनमकरं सागराम्भ इवाभवत् ।

[(L 3) D5 सुघोव (for °र) —(L 5) B Dn1 तमोत्क्रांत, D3 भयोद्भूत (for भयोत्क्रान्त) —(L 6) Dc1 सक्रुद्ध (for संक्षुब्ध) B2 -तरगिण D5 अमर्षावितकच्छप (for the post half) —B1 reads line 7 on marg]

—S transp 1 and 2 —^{a}) Ś1 K1 2 D1 G3 4 विचरन्, K3 4 T विचरत्, Dn1 व्यचरन् (for °रत्) —^{b}) Dn2 प्रेक्ष्यमाणो (for प्रेक्षणीयो) G2 धनुर्धर, M1 महारथ (for धनंजय) D2 प्रदीप्त इव पावक —^{d}) Dc1 Dn D2 3 5 सर्वाणि (for चित्राणि) Ś1 K3 T G2 [अ]दर्शयत्, D7 दर्शयेत्, M3 [अ]दर्शयन् (for दर्शयन्) —B S and editions ins after 1 Dc1 after 7 Dn1 D3 after 8^{ab}

1004* आददानं महाराज संदधानं च पाण्डवम् ।
उत्कर्षन्तं विकर्षन्तं नाभ्यपश्याम लाघवात् ।

[(L 1) B1 T G2-4 आदधान —(L 2) B Dc1 Dn1 D3 सृजत च (for विकर्षन्त) Editions न स्म पश्याम (for नाभ्य°) D3 लाघव]

—After 1004*, B Dc1 Dn1 D3 ins a passage given in App I (No 15)

2 B om 2^{a}–5^{b} —^{b}) S (M5 [sup lin], orig as in text) आपतंतम् (for प्रतपन्तम्) —K1 om (hapl) 2^{c}–3^{d} —^{c}) Dc1 Dn1 D5 सैन्यानि (for भूतानि)

3 K1 B om 3 (cf v 1 2) —^{a}) Dc1 Dn1 प्रसूतांस्, D5 प्रसृतास् (for प्रसृतांस्) D8 अस्य (for तस्य) S स्रवंत इव गांडीवात् —^{b}) D8 S शरव्राता K5 सहस्रश (for महात्मन) —Ś1 K3 om (hapl) 3^{c}–7^{b} —^{c}) Dn D1 7 8 संप्रपश्यामो (D7 8 °मि), —^{d}) K3 4 5 Dn D1 4-8 हंसपङ्क्तिर् (K4 D7 8 °क्तिम्), —For 3^{cd}, S subst.:

1005* आकाशे समदृश्यन्त हंसानामिव पङ्क्तय ।

4 Ś1 K3 B om 4 (cf v 1 3, 2) G5 damaged —^{a}) S आ(G1 अ)वारयत् (for विनिवार्य) K5 D5 वीर्येण (for वीराणाम्) D2 सममाचार्यवीराणाम्, D3 8 निवार्य सर्ववीराणाम् —^{b}) S (G5 damaged) सर्वत —^{d}) K1 2 4 D3 [अ]धिष्ठित ; Dc1 Dn1 निष्ठित, D2 चेष्टित, D4 निष्ठित (for धिष्ठित) S उग्रमु(G1 M1 2 म उ)प्रपराक्रम

5 B om, 5^{ab} (cf v, 1 2), Ś1 K3 om 5 (cf v, 1,

मोहयन्निव नाराचैर्जयद्रथवधेप्सया ॥ ५
विसृजन्दिक्षु सर्वासु शरानसितसारथिः ।
स रणे व्यचरत्तूर्णं प्रेक्षणीयो धनंजयः ॥ ६
भ्रमन्त इव शूरस्य शरव्राता महात्मनः ।
अदृश्यन्तान्तरिक्षस्थाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७
आददानं महेष्वासं संदधानं च पाण्डवम् ।
विसृजन्तं च कौन्तेयं नानुपश्यामहे तदा ॥ ८

तथा सर्वा दिशो राजन्सर्वांश्च रथिनो रणे ।
आकुलीकृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् ।
विव्याध च चतुःषष्ट्या शराणां नतपर्वणाम् ॥ ९
सैन्धवस्तु तथा विद्धः शरैर्गाण्डीवधन्वना ।
न चक्षमे सुसंक्रुद्धस्तोत्रार्दित इव द्विपः ॥ १०
स वराहध्वजस्तूर्णं गार्ध्रपत्रानजिह्मगान् ।
आशीविषसमप्रख्यान्कर्मारपरिमार्जितान् ।

3) —^{a}) D_8 नरवरान् (for रथ°) —^{b}) K_5 $D_{4\ 5}$ अभ्यत्यक्रामद्, D_7 अत्यभ्य° (for अभ्यति°) K_5 om (hapl) from दर्जुन up to शरव्राता (in 7^{b}) Dn_2 अत्यक्रामत्तदार्जुन, D_8 अभ्यस्यत्क्रामते° (sic), T $G_{3\ 4}$ न ह्यतिक्रामद(G_3 °म)र्जुन — Dn_1 om 5^{cd} — Do_1 reads 5^{c}–7^{d} twice, and transp 5^{cd} and 6^{ab} —^{d}) D_1 वधेच्छया

6 For the repetition in Do_1, cf v l 5 $Ś_1$ $K_{3.\ 5}$ om. 6 (cf v l 3, 5) Do_1 transp 5^{cd} and 6^{ab} G_5 damaged —^{a}) G_1 $M_{1\ 2}$ व्यसृजद् (for विसृजन्) —^{b}) T $G_{2–4}$ अच्युत, Cd असित- (as in text) —^{c}) $B_{1–3}$ Do_1 (second time) D_2 S रथो, B_4 रथे (for रणे) K_4 विधमत्, D_1 व्यधमत्, D_5 व्यचरन्, G_5 [ऽ]प्यचरत् (for व्यच°)

7 For the repetition in Do_1, cf v l 5 $Ś_1$ K_3 om 7^{ab} (cf v l 3) K_5 om up to शरव्राता (cf v l 5) —^{a}) K_3 त्रसंत, Do_1 (both times) Dn_1 क्रमत (for भ्रमन्त) —^{b}) K_5 महारथ, B Do_1 (both times) सहस्रश (for महात्मन) — Dn_1 reads 7^{c}–8^{b} twice —^{c}) $M_{1\ 2}$ अदृश्यत G_1 $M_{1–3\ 5}$ [अं]तरिक्षे तु (for °क्षस्था) — After 7, Do_1 ins 1004*

8 For the repetition in Dn_1, cf v l 7 G_5 damaged —^{a}) $Ś_1$ K (except K_5) D_1 T $G_{2–4}$ आदधानं D_8 महाराज (for महेष्वास) —^{b}) Dn_1 (first time) संदधानस्य; D_4 °दानं च (for °धानं च). $B_{1.\ 3\ 4}$ Do_1 Dn_1 (second time) सायकान्; $B_{2\ 5}$ शायकान् (for पाण्डवम्) — After 8^{ab}, Dn_1 D_8 ins 1004* —^{d}) D_5 तथा (for तदा) K_3 B Do_1 Dn_1 $D_{3.\ 6}$ नानु(Do_1 Dn_1 D_6 °न्व)पश्याम ($B_{1\ 5}$ °मि) वै तदा, D_2 न तं पश्यामहे तदा, T G $M_{1\ 2\ 4}$ नान्वपश्यामहे तदा

9 ^{a}) B_4 अथ, B_5 S तत (for तथा), $D_{2\ 3}$ दश (for सर्वा) —^{b}) D_3 रथिना —^{c}) B Do_1 Dn $D_{2\ 3\ 6}$ व्याकुलीकृत्य — After 9, B Do_1 Dn_1 D_3 ins

1006* सैन्धवाभिमुख यान्तं योधा संप्रेक्ष्य पाण्डवम् ।
न्यवर्तन्त रणाद्वीरा निराशास्तस्य जीविते ।
यो योऽभ्यधावदाक्रन्दे तावक पाण्डव रणे ।
तस्य तस्यान्तगा बाणा शरीरे न्यपतन्प्रभो ।
कबन्धसंकुलं चक्रे तव सैन्य महारथ ।
अर्जुनो जयता श्रेष्ठ शरैरर्कांशुसनिभै ।
एव तत्तत्र राजेन्द्र चतुरङ्गबल तदा ।
व्याकुलीकृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् ।
द्रौणिं पञ्चाशताविध्यद्वृषसेन त्रिभि शरै ।
कृपायमाण कौन्तेय कृपं नवभिरार्दयत् ।
शल्य षोडशभिर्बाणै कर्णं द्वात्रिंशता शरै ।
सैन्धव तु चतु षष्ट्या विद्ध्वा सिंह इवानदत् ।

[(L 1) Dn_1 पार्थिव (for पाण्डवम्) — (L 4) $B_{1\ 2}$ (marg) $_{5}$ तस्यांतको बाण, $B_{2\ 3}$ Do_1 °गो बाण, B_4 Dn_1 °गो बाणा, D_8 तस्यागतो बाणा $B_{1–3\ 5}$ Do_1 Dn_1 न्यपतत्, D_8 [ऽ]भ्यपतन् (for न्यपतन्) — (L 5) D_8 कबधे $B_{1\ 2}$ Do_1 बहुल (for -संकुल) — (L 6) $B_{2\ 3\ 5}$ Do_1 $B_{4\ 5}$ अग्न्यंशु (for अर्कांशु) — (L 7) $B_{2\ 3\ 5}$ Do_1 तु (for तत्) D_8 चतुरग — (L 8) = (var) 9^{cd} — (L 10) B_4 अर्दयत् — (L 12) $B_{1–4}$ Do_1 च (for तु)]

10 ^{a}) K_5 $D_{2,\ 7\ 8}$ तदा (for तथा) —^{b}) Do_1 D_7 गांडिव $K_{3\ 5}$ $D_{4\ 6–8}$ धन्विना —^{c}) D_2 सुसंरब्धस्; D_6 तु कौंतेय (for सुसंक्रुद्धस्) —^{d}) B_3 D_2 तोत्राहत; Dn_2 $D_{4\ 7\ 8}$ क्रोधार्दित (for तोत्रार्दित)

11 ^{b}) $Ś_1$ K_4 D_1 T $G_{2–5}$ गृध्रपक्षान्, $K_{3\ 5}$ $D_{4.\ 5\ 7\ 8}$ गृध्रपत्रान्, Dn_1 $D_{2\ 3\ 6}$ गार्ध°, G_1 $M_{3\ 4}$ गाध्र° (for गार्ध्र°). —^{c}) D_4 -प्रक्षान्, D_6 -स्पर्शान् (for

मुमोच निशितान्संख्ये सायकान्सव्यसाचिनि ॥ ११

त्रिभिस्तु विद्ध्वा गाण्डीवं नाराचैः षड्भिरर्जुनम् ।
अष्टाभिर्वाजिनोऽविध्यद्ध्वजं चैकेन पत्रिणा ॥ १२

स विक्षिप्यार्जुनस्तीक्ष्णान्सैन्धवप्रेषिताञ्शरान् ।
युगपत्तस्य चिच्छेद शराभ्यां सैन्धवस्य ह ।
सारथेश्च शिरः कायाद्ध्वजं च समलंकृतम् ॥ १३

स छिन्नयष्टिः सुमहाञ्शीर्यमाणः शराहतः ।
वराहः सिन्धुराजस्य पपाताग्निशिखोपमः ॥ १४ C 7 6213 B 7 146 K 7 147

°प्रख्यान्) B Dc1 Dn1 D8 क्रुद्धातिविषसंकाशान् — e) G1 M1-4 सखे K5 Dn2 D1 7 8 आकर्णपूर्णांश्चिक्षेप — f) B2 4 शामकान् B Dc1 Dn1 D1 3 T G1 2 4. 5 M सव्यसाचिने (B Dc1 Dn1 °न) (for °चिनि) G3 शरवर्षैरवाकिरत्

12 G3 om 12 — a) K1 om, S (G3 om) च (for तु) D2 विध्यद्, D4 lacuna (for विद्ध्वा) K1 Dn1 गांडिव, K3 B Dc1 Dn2 D3 गोविंद (for गाण्डीवं) — c) K3 B2 3 D2 अष्टभिर् D1 3 T G2 4 5 अष्ट(D4 स्पष्टा)भिर्वाजिनो विद्ध्वा — d) Ś1 K3 एकेन (for चैकेन) — After 12, B1 (marg) 3 5 Dn2 ins

1007* सर्वमर्मसु मर्मज्ञो वासुदेवं शतेन च ।
पुनः पार्थं ध्वजं पार्थ किरीटं वाजिनो धनुः ।

[(L 1) Dn2 त्वद्गामो (for मर्मज्ञो) —(L 2) Dn2 पुनः पार्थध्वजं चैव (for the prior half)]

— On the other hand, S (except G3) ins. after 12

1008* भूयश्चैवार्जुनं संख्ये शरवर्षैरवाकिरत् ।

[G5 अर्जुन – G1 4 5 M1 2 4 सखे G5 अवाकिरन्]

13 a) D2 विक्षेप, S विधूय (for विक्षिप्य) G5 अर्जुन K4 D7 तीक्ष्णं, B (except B4) Dc1 Dn1 D8 तूर्णं, S (except M4) संख्ये (for तीक्ष्णान्) — b) K4 सैंधवे K5 D5 प्रत्युताम्, B Dc1 Dn D2-4. 6-8 प्रहितान् (for प्रेषितान्) S (except M4) सैंधवस्य शरान्बहून्, G5 वप्रशरान्बहून् — c) T G2-4 संप्र, G1 M च स, G5 संचि (for तस्य) — d) D2 शरास्तान् (for शराभ्यां) D5 हि, M3-5 च (for ह) — e) D4 सार (for शिरः) — D3 om. 13f — f) D1 हतं (for ध्वजं)

14 a) Dn2 om from यष्टि up to तत्र (in 15a) G1 M सच्छिन्न (for स छिन्न) — b) K1 शीर्यमान; B (except B4) Dc1 Dn1 D8 धनंजय; D6 कीर्यमाण, D8 G3 दीर्य° (for शीर्य°) G1 समततः (for शराहतः) — After 14ab, D1 ins a passage given in App I (No 16) D1 om (hapl.) 14c-15d — d) Ś1 K 1 2 5 पपाताभिमुखो रथा(K1 °णा)द्, S पपातेंदु(G4 °द्र)सममभः — After 14, S ins.

1009* आदित्यं प्रेक्षमाणस्तु बीभत्सुः सृक्किणी लिहन् ।
अपश्यदन्तरं तस्य रक्षिभिः संवृतस्य वै ।
अभवत्क्रोधरक्ताक्षो व्यात्ताननं इवान्तकः ।
अथाब्रवीद्वासुदेवः कुन्तीपुत्रं धनंजयम् ।
श्रीभगवानुवाच ।
नैव शक्यस्त्वया हन्तुं निर्व्याजं भरतर्षभ ।
स्रक्ष्याम्यहमुपायं तमादित्यस्यापवारणे ।
ततोऽस्तं गतमादित्यं मस्यते सिन्धुराडिह ।
ततोऽस्य विस्मयः पार्थ हर्षश्चैव भविष्यति ।
आत्मजीवितलाभाच्च प्रतिज्ञायाश्च नाशनात् ।
अस्तागतमित्यादित्यं दृष्ट्वा मोहेन बालिशः ।
न हि शक्ष्यत्यथात्मानं रक्षितुं हर्षसंभवात् ।
एतस्मिन्नेव काले तु प्रहर्तव्यं धनंजय ।
जयद्रथस्य क्षुद्रस्य सवितुर्दर्शनार्थिनः ।
संजय उवाच ।
इत्युक्त्वा तु ततः पार्थं क्षिप्रमेवाहरत्प्रभाम् ।
पार्थस्तु बलवाञ्ज्ञात्वा तमो दृष्ट्वातिदुःखितः ।
जनार्दनेन सृष्टं वै तमः आदित्यनाशनम् ।
अभवंस्तावका दृष्ट्वा हर्षसंकुलचेतसः ।
उन्नमय्य शिरोग्रीवमपश्यत्सैन्धवो रविम् ।
अथार्जुनं हृषीकेशः शोकपूर्णमथाब्रवीत् ।
पश्य कौन्तेय सिन्धूनां पार्थिवं पापकारिणम् ।
एष तिष्ठति मध्ये वै स्यन्दनस्य धनंजय ।
उन्नमय्य शिरोग्रीवं वीक्षते सूर्यमण्डलम् ।
तस्य शीघ्रं पृषत्केन कायाच्छीर्षमपाहर ।
संजय उवाच ।
केशवेनैवमुक्तः सन्नमर्षाद्दीप्तकोपनः ।
उद्बबर्ह शरं तीक्ष्णममरैरपि दुःसहम् ।

[(L 1) T आदित्य (for आदित्यं) G1 M च (for तु) G1. 3-5 M3. 4 स्र(G3-5 स)क्वणी (for सृक्किणी) —(L 2) G3 च (for वै) —(L 3) G1 2 M1-3 5 ताम्राक्षो (for रक्ताक्षो) G1 M1-3 5 वासुदेव, G3. 4 श्रीकृष्ण,

61 1 एतस्मिन्नेव काले तु द्रुतं गच्छति भास्करे ।
अब्रवीत्पाण्डवं तत्र त्वरमाणो जनार्दनः ॥ १५
धनंजय शिरश्छिन्धि सैन्धवस्य दुरात्मनः ।
अस्तं महीधरश्रेष्ठं यियासति दिवाकरः ।
शृणुष्वैव च मे वाक्यं जयद्रथवधं प्रति ॥ १६
वृद्धक्षत्रः सैन्धवस्य पिता जगति विश्रुतः ।
स कालेनेह महता सैन्धवं प्राप्तवान्सुतम् ॥ १७
जयद्रथममित्रघ्नं तं चोवाच ततो नृपम् ।
अन्तर्हिता तदा वाणी मेघदुन्दुभिनिस्वना ॥ १८
तवात्मजोऽयं मर्त्येषु कुलशीलदमादिभिः ।

M4 om (for श्रीभगवान्) — (L 5) T G3. 4 नैव, G1 M1 2 नैष (for नैव) G3–5 शक्य (for शक्यस्) G1 जेतु (for हन्तु) — (L 6) G M द्रक्ष्यामि (for स्रक्ष्यामि) G1 M तु (for तम्) M3 5 च वारणे (for [अ]पवारणे) — (L 7) T G2–5 मन्यते (for मस्यते) — (L 8) T G2–4 विस्मयात् (for विस्मय) G2 चैष (for चैव) — (L 9) G1 M1 2 -लोभाच् (for -लाभाच्) — (L 14) T एवमुक्त्वा, G2–5 तयेत्युक्त्वा (for इत्युक्त्वा तु) G2 तथा (for तत) G2 अहनत् (for अहरत्) — (L 15) G1 M1 2 4 पार्थस्य, M3 पार्थ स्व-, M5 पार्थ सु- (for पार्थस्तु). G1 M बलम(M3–5 °मा)शाय, G2 बलमशानात् (for बलवान्छात्वा) G1 M1–3 5 तदा, M4 तथा (for तमो) G1 M तु दु खित — (L 17) G5 तावकां (for °का) T G3 4 -चेतना (for चेतस°) — After line 17, T G2–5 ins

1010* अनस्तमित आदित्य एतान्निर्जित्य सैन्धव ।
न शक्यो हन्तुमित्येव मन्यमानो जनार्दन ।
सस्मार चक्र दैत्यारिर्हरिश्चक्र सुदर्शनम् ।
तदादिदेश भगवान्स्मृतमात्रमुपस्थितम् ।
अस्त गतमिवादित्य तमसा छादयेति वै । [5]
तत्तथोक्त भगवता तमो भूत्वा विशां पते ।
अन्ध तम इवाज्ञानमादित्यस्याहरत्प्रभाम् ।

[[(L 1) G2 एतन् (for एतान्) T निक्षिप्य (for निर्जित्य) — (L 2) G3 4 एव (for एव) — (L 3) G5 हरि (for हरिश्) T हरि शत्रुविनाशन (for the post. half)]]

—(L 18) T G3 4 ग्रीवाम् (for -ग्रीवम्) —(L 19) G1 M1–3 5 तदा (for अथ) —(L 20) T G2–4 अधिप, G5 अधिक (for पार्थिव). G1 M पार्थिव दुष्टचारिण (M1 °चेतन) (for the post half) —(L 22) T G3. 4 ग्रीवाम् (for -ग्रीवम्) G1 M1 2 वीक्ष्यते (for वीक्षते) —(L 23) T G2–5 पृषत्केण M4 om the ref —(L 24) G5 स (for सन्) M1 2 -लोचन (for °न) G5 मर्षोव्यक्तलोचन (submetric) (for the post. half) —(L 25) T समुद्वहन् (for उद्वहं) G1 M1 2 दुर्जय (for दु सहम्)]

— After 1039*, S reads 30ᶜ–34ᵈ

15 Dn2 om 15ᵃᵇᶜ, D1 om 15 (for both, cf v 1 14) —ᵃ) D2 ततोस्तमानकाले तु —ᵇ) K1. 2 4 तूर्णं (for द्रुत) S त्वरमाणे दिवाकरे —ᶜ) B Dc1 D5 राजंस्, D3 सख्ये (for तत्र) D2 अब्रवीत्तत्र *** — K4 B Dc1 Dn D2 3 ins after 15 D1 after 14ᵃᵇ D5 after 16ᶜᵈ, a passage given in Appendix I (No 16)

16 Before 16, D3 ins श्रीकृष्ण उवाच Dc1 Dn1 om. 16ᵃᵇ —ᵈ) K2 ह्ययासति (for यियासति) Dc1 Dn1 दिवाकरे — After 16ᶜᵈ, D5 ins a passage given in App I (No 16) —ᵉ) K2 [हृ]व, D2 [हृ]द (for [ष्]व) K3 B Dc1 Dn1 शृणुष्वैतच्च कार्यं (K3 B1 5 वाक्यं) मे — For 16, S subst

1011* पार्थ पार्थ शिरो ह्येतस्त्वत्कृतेन पतेद्भुवि ।
अस्तं गिरिमथासाद्य त्वरते वै दिवाकर ।
श्रूयतां तद्यथावृत्तं करणं सैन्धव प्रति ।

[(L 1) G1 5 M यत् (for त्वद्-) M4 च तद् (for पतेद्)]

17 ᵃ) K5 D1 3 5 6 8 बृहद् (for वृद्ध-) B1. 4 5 -क्षेत्र S पिता ह्यस्य (for सैन्धवस्य) —ᵇ) S बभूव भुवि विश्रुत —ᶜ) D4 च कालेन (for कालेनेह) S स च घोरेण तपसा

18 D5 om 18ᵃᵇ —ᵇ) Ś1 K (except K5) D1 तदा, Dn1 सच (for त च) B3 4 Dc1 Dn1 D2 T G1–3 M तदा, G4 तथा (for ततो) K4 B3 T G4 नृप, G3 नृप (for नृपम्) K5 D1 7 8 त चोवाचाशरीरि(D7 °र)णी, Dn2 वायुवाचाशरीरिणी —ᶜ) K5 D5 ततो, B Dc1 S पुरा (for तदा) Dn2 D1 7 8 नृपमन्तर्हिता वाणी —ᵈ) G1 M1 2 -गम्भीर (for -दुन्दुभि)

19 ᵃ) Ś1 K3 मर्द्येद्र, K1 2 4 D1 राजेंद्र, D2 अस्ययं, D3 यर्त्तेषु, D6 7 मर्त्तेषु, D8 मत्तेषु (for मर्त्येषु) B Dc1 Dn1 तवात्मजो मनुष्येंद्र —ᵇ) B1 T समादिभि, M1 दमाश्रित (for दिभि) —ᶠ) T G2–5 शौर्याभि (for शूराभि) Dn1 संस्कृत

गुणैर्भविष्यति विभो सदृशो वंशयोर्द्वयोः ।
क्षत्रियप्रवरो लोके नित्यं शूराभिसत्कृतः ॥ १९
शत्रुभिर्युध्यमानस्य संग्रामे त्वस्य धन्विनः ।
शिरश्छेत्स्यति संक्रुद्धः शत्रुर्नालक्षितो भुवि ॥ २०
एतच्छ्रुत्वा सिन्धुराजो ध्यात्वा चिरमरिंदम ।
ज्ञातीन्सर्वानुवाचेदं पुत्रस्नेहाभिपीडितः ॥ २१
संग्रामे युध्यमानस्य वहतो महतीं धुरम् ।
धरण्यां मम पुत्रस्य पातयिष्यति यः शिरः ।
तस्यापि शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः ॥ २२
एवमुक्त्वा ततो राज्ये स्थापयित्वा जयद्रथम् ।
वृद्धक्षत्रो वनं यातस्तपश्चेष्टं समास्थितः ॥ २३

सोऽयं तप्यति तेजस्वी तपो घोरं दुरासदम् ।
समन्तपञ्चकादस्माद्बहिर्वानरकेतन ॥ २४
तस्माज्जयद्रथस्य त्वं शिरश्छित्त्वा महामृधे ।
दिव्येनास्त्रेण रिपुहन्घोरेणाद्भुतकर्मणा ॥ २५
सकुण्डलं सिन्धुपतेः प्रभञ्जनसुतानुज ।
उत्सङ्गे पातयस्वाशु वृद्धक्षत्रस्य भारत ॥ २६
अथ त्वमस्य मूर्धानं पातयिष्यसि भूतले ।
तवापि शतधा मूर्धा फलिष्यति न संशयः ॥ २७
यथा चैतन्न जानीयात्स राजा पृथिवीपतिः ।
तथा कुरु कुरुश्रेष्ठ दिव्यमस्त्रमुपाश्रितः ॥ २८
न ह्यसाध्यमकार्यं वा विद्यते तव किंचन । C 7 6 B 7 1 K 7 1

20 a) Dn2 D4 7 8 किं स्वस्य (for शत्रुभिर्) — b) Ś1 K8 सगमे; K1 2 4 D1 संगरे (for संग्रामे) S सह (for त्वस्य) G6 धन्विनं Dn2 D4 7 8 संग्रामे क्षत्रियर्षभ (Dn2 भ) — c) D4 चिच्छेद (for छेत्स्यति) — d) G5 शत्रून् K1 4 B4 D1 चालक्षितो, K2 5 B1-3 5 Dc1 Dn D2 4 5 7 8 Cd भाल (for नाल°) Ś1 K8 T G1 3 4 M2 शत्रुणा लक्षितो भुवि

21 b) Ś1 K (except K5) चित्रम् (for चिरम्) K5 B1 5 Dn D6 G1 2 M भारिंदम, D2 °दमे — d) Ś1 K8 स्नेहाति (for भि) B Dc1 Dn1 D2 S -चोदित (for -पीडित)

22 G5 partly damaged — a) K5 वर्तमानस्य (for युध्य) — d) G5 M1 2 यस् (for य) — f) B1 2 (marg, orig as in text) 3 4 स्फुटिष्यति, D2 5 G4 पतिष्यति, G3 भवि (for फलि) — After 22, S ins

1012* यदि चेदस्ति मे लाभस्तपसो वा दमस्य वा ।
[G2 चेतसि (for चेदस्ति)]

23 c) K5 D3-5 बृहत्क्षत्रो, B7 3 5 D6 7 वृद्धक्षेत्रो — d) K5 D5 7 8 तेपे, B1 2 5 S घोरं, Dc1 Dn श्रेष्ठं, D3 6 तीव्र (for चेष्ट) K4 B3 Dc1 Dn1 D4 M4 समाश्रित, K5 D3 5 6 हित (for स्थित)

24 G5 partly damaged — a) B1 असौ, D3 6 योसौ (for सोऽयं) Ś1 K° 3 D1 तपति B2 3 Dc1 स तप्यते (Dc1 त) च तेजस्वी, S (except G1) स एव (M 1) तप्यते (T त्रस्यते) राजा (M1 2 राजन्) — b) B2 4 पुरातनं, B5 सुदारुण, S सनातन (for दुरासदम्) — c) D2 4 5 T G2-4 स्यमत (for समन्त) — d) S बहिरेव धनंजय (G5 °य)

25 a) D4 [सं]त (for त्व) — b) G1 M1 2 5 छित्त (for छित्त्वा) D6 महाद्युते (for °मृधे) — c) K2 रिपुणा, B4 5 प्रहरन् (for रिपुहन्)

26 G6 partly damaged — b) K1 सुतार्जुन (for °नुज) — c) K4 पातयस्वासु (sic), B2 3 Dc1 °याद्याशु, B4 Dn1 यस्वास्य, D1 6 T G2-5 °यास्याशु, D7 8 यित्वा तु (for °यस्वाशु) — d) B1 3 5 वृद्धक्षेत्रस्य, D5 बृहत्क्षत्रस्य

27 b) K4 पातयामास, B1 Dn D7 8 G5 M3 यिष्यामि (for °यिष्यसि) — d) K3 G2 भविष्यति, K4 B1 2 4 5 Dn2 फलिष्यसि, B3 स्फुटिष्यति, D2 5 T G3 4 पति (for फलि)

28 D3 om 28ab — a) Ś1 K1-3 च तन्, B2-4 Dc1 Dn1 चेद, D2 एवं, G5 वै तन् (for चैतन्) Ś1 K8 जानीते (for जानीयात्) D1 यथावत्तव जानीयात् — b) K1 2 D1 सैंधव (for स राजा) Ś1 K8 वृद्धक्षत्र स भूपति, K4 सैंधव पृथिवीपते, B Dc1 Dn1 D2 स राजा तपसि स्थित (D2 शंसितव्रत) — c) D3 यथा (for तथा) D3 6 कुलश्रेष्ठ — d) S अस्त्रमेतद् (for दिव्यमस्त्रम्)

29 a) D6 तर्हि (for न हि) D2 न ह्यशक्यमसाध्यं वा, M4 न ह्यकार्यमसाध्यं वा — b) G3-5 भुवि (for

119 16 समस्तेष्वपि लोकेषु त्रिषु वासवनन्दन ॥ २९
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं सृक्किणी परिसंलिहन् ।
इन्द्राशनिसमस्पर्शं दिव्यमन्त्राभिमन्त्रितम् ॥ ३०
सर्वभारसहं शश्वद्गन्धमाल्यार्चितं शरम् ।
विससर्जार्जुनस्तूर्णं सैन्धवस्य वधे वृतः ॥ ३१
स तु गाण्डीवनिर्मुक्तः शरः श्येन इवाशुगः ।
शकुन्तमिव वृक्षाग्रात्सैन्धवस्य शिरोऽहरत् ॥ ३२
अहरत्तत्पुनश्चैव शरैरूर्ध्वं धनंजयः ।

तव) G_1 M विद्यते किंचिदेव ते — After 29^{ab}, S ins

1013* अस्त्रस्यास्य प्रभावेण पशुभर्तुं कथंचन ।
यथैतत्सैन्धवशिर शरैरेव धनंजय ।
वृद्धक्षत्रे पतत्येव तथा नीतिर्विधीयताम् ।

[(L 1) $G_{3\ 4}$ प्रमुक्तस्य (for प्रभावेण) M_4 हर्तुं (for -भर्तुं)]

— S om. 29^{cd}

30 Before 30, D_2 S ins संजय — ^{b}) $Ś_1$ D_{c1} $D_{4\ 6-8}$ सृक्किणि, K_1 सृग्विणी, $B_{1\ 2}$ D_8 सृक्कणी, D_6 सृकीणी (for सृक्किणी) K_2 lacuna, D_{n1} $D_{2\ 4}$ परिलेलिहन् G M वासुदेवस्य भारत — After 30^{ab}, S ins

1014* अर्जुनस्त्वरया युक्तस्तदस्त्रं समुपाश्रित ।
वृद्धक्षत्राश्रमद्वारमहरत्तदरे शिर ।

[(L 1) G_{3-5} समुपास्थित]

— S reads 30^c–34^d after 1009* — ^{d}) $K_{1\ 3}$ $D_{1\ 4\ 7\ 8}$ दिव्यमस्त्राभि(K_3 °नु)मन्त्रित, D_2 °मस्त्रमनुस्मरन्

31 For the sequence in S, cf. v 1 30 — ^{a}) K_4 D_1 दिव्य (for शश्वद्) — ^{b}) $D_{2\ 4\ 5}$ -माल्याचित (D_5 °न्वित) (for °र्चित) — For 30^c–31^b, S subst

1015* एक तूणीशय घोरमिन्द्राशनिसमप्रभम् ।
सर्वभेदिनमत्यर्थं गन्धमाल्यार्चित सदा ।

[(L 1) G_5 एतद् (for एक) G_1 $M_{1.2}$ तूणीयश (sic) (for °शय) G_1 $M_{1\ 2}$ इद्रायुध- (for °शनि-) — (L 2) G_{3-5} वर्म (for सर्व) M_4 तदा (for सदा)]

— After 31^{ab}, D_5 ins

1016* रौद्रेणास्त्रेण सयोज्य विधिवत्कुरुनन्दन ।
समाधत्त महाबाहुर्गाण्डीवे क्षिप्रमर्जुन ।

— ^{c}) S ततस् (for [अ]र्जुनस्) — ^{d}) B_4 नूनं तस्य (for सैन्धवस्य) K_4 B_2 (marg , orig as in text) वधे सूतं, $B_{1\ 3\ 4}$ D_{c1} D_n वधे धृत, B_5 वधेच्छया, $D_{7\ 8}$ वधे द्दत, T G_{3-5} रथ प्रति, $G_{1\ 2}$ M वधं प्रति (for वधे वृत) — After 31, B D_{c1} ins

1017* ततो धनंजय शीघ्रं शर त भास्करत्विषम् ।
उज्जिहीर्षु शिर कायात्सैन्धवस्य महात्मन ।

[(L 1) B_5 भास्करार्चिष]

32 For the sequence in S, cf v 1 30 — ^{a}) $B_{2\ 3}$ D_{c1} पार्थभुज (for तु गाण्डिव) — ^{b}) $Ś_1$ K_3 च्युत (for श्येन) — B_2 reads 32^c–33^b after 34^{ab} — ^{c}) $Ś_1$ $K_{3.5}$ $B_{1.2\ 5}$ शकुत, D_1 शकुंदम् (for शकुन्तम्) $K_{1\ 2}$ D_1 वृक्षातात्, D_7 वृक्ष्याग्रा, G_5 वृक्षाग्रान् (for वृक्षाग्रात्) — ^{d}) S transp शिर and अहरत् — $B_{1\ 2}$ ins after 32^{ab} $B_{3\ 4}$ D_{c1} D_5 subst. for 32^{cd}

1018* छित्त्वा शिर सिन्धुपतेरुत्पपात विहायसम् ।

[B_2 D_6 शिरच्छित्त्वा (by transp) B_2 सिंधुराजस्य D_5 उत्पतच्च]

— After 32, S ins

1019* प्रपतिष्यति शीर्षं तु कृष्णोऽर्जुनमथाब्रवीत् ।
पार्थ पार्थ शिरो ह्येतद्यथा नेयान्महीतलम् ।
तथा कुरु कुरुश्रेष्ठ वक्ष्ये तस्यापि कारणम् ।
संजय उवाच ।
श्रुत्वा तु वचन तस्य त्वरमाणोऽस्त्रमायया ।

[(L 3) G_1 $M_{1\ 2\ 4\ 5}$ (*sup lin*) तत्रापि (for तस्यापि) — Some MSS om the ref]

33 For the sequence in B_2 S, cf. v 1 32, 30 B_1 repeats 33^{ab} after 34 — ^{a}) K_6 $B_{2\ 5}$ $D_{6\ 8}$ आहरत्, D_{n2} अहरन्; D_8 आहरन्, D_7 lacuna (for अहरत्) $Ś_1$ K_3 तु शरैश्, K_1 *पुनश्, D_6 तु पुनश् (for तत्पुनश्) B_1 (first time) $_{3\ 4}$ D_{c1} D_5 तच्छिर (for तत्पुनश्) B_1 (first time) $_{3\ 4}$ D_{c1} D_5 तच्छिर सिंधुराजस्य; D_{n1} अहारयत्पुनश्चैव, S तथाहरच्छिरस्तस्य — ^{b}) $Ś_1$ K_3 पुनर् (for शरैर्) B_1 (first time) $_{3\ 4}$ D_{c1} D_5 अवाहयत् (for धनंजय) — After 33^{ab}, B_2 ins 1021* — $B_{3\ 4}$ D_{c1} om 33^c–34^b, B_1 reads the same after the second occurrence of 33^{ab} — ^{c}) T G_2 अपहर्षाय — After 33, S ins

दुर्हृदामप्रहर्षाय सुहृदां हर्षणाय च ॥ ३३
शरैः कदम्बकीकृत्य काले तस्मिंश्च पाण्डवः ।
समन्तपञ्चकाद्बाह्यं शिरस्तस्याहरत्ततः ॥ ३४
एतस्मिन्नेव काले तु वृद्धक्षत्रो महीपतिः ।
संध्यामुपास्ते तेजस्वी संबन्धी तव मारिष ॥ ३५
उपासीनस्य तस्याथ कृष्णकेशं सकुण्डलम् ।
सिन्धुराजस्य मूर्धानमुत्सङ्गे समपातयत् ॥ ३६
तस्योत्सङ्गे निपतितं शिरस्तच्चारुकुण्डलम् ।
वृद्धक्षत्रस्य नृपतेरलक्षितमरिंदम ॥ ३७
कृतजप्यस्य तस्याथ वृद्धक्षत्रस्य धीमतः ।
उत्तिष्ठतस्तत्सहसा शिरोऽगच्छद्धरातलम् ॥ ३८
ततस्तस्य नरेन्द्रस्य पुत्रमूर्धनि भूतलम् । C 7 6221 B 7 146 1 K. 7 148

1020* तिर्यगूर्ध्वमधश्चैव पुनरूर्ध्वमथापि च ।
दीर्घकालमवाक्चैव सम्प्रक्रीडन्निवार्जुन ।
तत्सैन्यं सर्वतोऽपश्यन्महदाश्चर्यमद्भुतम् ।
प्रापयत्स शिरो यस्माद्योधयंश्चैव पार्थिवान् ।

[(L 1) M8 अवाक् (for अधश्) — (L 2) M8 6 अपात्यैव (for अवाक्चैव) — (L. 4) G1 M1. 2 प्रावहत् (for प्रापयत्) M8 इव (for एव)]

34 For the sequence in B1 2 S, cf v l 33, 32, 30 B3 4 Do1 om 34^{ab} (cf v l 33) — a) D2 शरैस्तत्कुड्मलीकृत्य, S शरैः कदुक(T G2 कंतुक, M4 कादंब)वत्कृत्वा — b) D2 तु, D3 6 स (for च) S तस्यालो(G1 M2 स्य लो)काय पांडव — B1 3-5 Dc1 D5 ins. after 34^{ab} B2 after 33^{ab}

1021* योधयामास तांश्चैव पाण्डव षण्महारथान् ।
तत सुमहदाश्चर्यं तत्रापश्याम भारत ।

[(L 1) D5 स महारथान्]

— c) Dn1 D4 5 8 T G2 स्यमंत, D7 सामत G1 M1. 2 पंचकान् Ś1 K3 बाह्यात्, D2 S बाह्ये — d) Dc1 D3 यद् (for तद्) Ś1 K1-3 D1 3 5 6 व्याहरत् D2 शिरस्तस्याहरत्तत ; S शिरस्तदहरच्छरै (T G2 °नै) — After 34, B1 repeats 33^{ab} On the other hand, S ins after 34

1022* जयद्रथस्यार्जुनबाणनाल
मुखारविन्द रुधिराम्बुसिक्तम् ।
दृष्टं नरैश्चोपरि वर्तमानं
विद्याधरोत्सृष्टमिवैकपद्मम् ।
स देवशत्रूनिव देवराज
किरीटमाली व्यधमत्सपत्नान् ।
यथा तमांस्यभ्युदितस्तमोघ्न
पूर्णां प्रतिज्ञां समवाप्य धीर ।
अथाब्रवीत्केशव पाण्डवेय
कियन्तमध्वानमिदं हरामि ।
किमर्थमेतन्न निपात्यमुर्व्यां
क्व च प्रयातव्यमिद च शंस ।
शक्नोम्यह यत्र भवान्ब्रवीति
त भूमिदेशं च शिरो विनेतुम् ।

Colophon

[(L 1) Some MSS नाळ — Lines 5-8 = (var) 49 — (L 5) G1 देवराज — (L 6) G3 व्यसृजत (for व्यधमत्) — (L 8) G2 M1 2 पूर्वां (for पूर्णां) G3-5 वीर (for धीर) — (L 11) T एक (for एतन्) — (L 13) G1 M शक्तो हि (for शक्नोमि) T ब्रवीतु — (L 14) T G2 M1 2 5 [ऽ]पि (for वि-) Colophon — *Sub-parvan* T G5 M1-3 5 जयद्रथवध — *Adhy name* T G5 शिरोहरण — *Adhy no* (figures, words or both) T G2 143, G1 M 142]

35 b) B1 3 5 वृद्धक्षेत्रो — c) S विधिवज् (for तेजस्वी) — d) S जपयुक्त समाहित

36 D1 reads 36^{a} on marg — a) K1 उपा*नस्य, D2 तत्रासी S सध्यां तु (for तस्याथ) — b) T G3 4 वृद्धक्षत्रस्य पांडव, G1 2 5 M तेजसाढ्यस्य पांडव — D3 om (hapl) 36^{c}-37^{b} — c) Dn1 वृद्धक्षत्रस्य नृपतेर् ; S स शि(G1 M तच्छि)रः सिंधुराजस्य — d) Ś1 स न्यपातयत्, K1 2 5 D3 5 सदपा°, Dn2 D4 7 तमपा, D1 समुपा, D6 तदवापतत् (for समपातयत्)

37 D3 om 37^{ab} (cf v l 36) — a) G5 निपातित — b) Do1 D2 S transp शिरस् and तच् D4 वर (for चारु) — c) K5 D3 5 बृहत्क्षत्रस्य, B1 5 वृद्धक्षेत्रस्य — d) T G3. 4 अभूत्तदा (for अरिंदम)

38 K4 om 38^{a}-40^{a} — a) K5 D7 8 कृतजाप्यस्य, B Do1 Dn1 D2 5 S ततो भीत(M2 °म)स्य (for कृतजप्यस्य) G1 M1-3 5 [अ]स्य (for [अ]थ) — b) K5 D5 बृहत्क्षत्रस्य, B1 6 वृद्धक्षेत्रस्य B2-4 Do1 Dn भारत, T G3 4 पश्यत (for धीमत) — c) K3 B Do1 Dn2

गते तस्यापि शतधा मूर्धागच्छदरिंदम ॥ ३९

ततः सर्वाणि भूतानि विस्मयं जग्मुरुत्तमम् ।
वासुदेवश्च बीभत्सुं प्रशशंस महारथम् ॥ ४०

ततो दृष्ट्वा विनिहतं सिन्धुराजं जयद्रथम् ।
पुत्राणां तव नेत्रेभ्यो दुःखाद्बह्वपतज्जलम् ॥ ४१
भीमसेनोऽपि संग्रामे बोधयन्निव पाण्डवम् ।

S प्रोत्तिष्ठतस् (for उत्ति°) Dn_1 प्रोत्तिष्ठत्तत्र सहसा —^{d}) D_2 मही- (for धरा-)

39 K_4 om 39 (cf v l 38) $Ś_1$ K_{1-3} D_3 om (hapl) 39^{ab} —^{a}) D_1 om (hapl) from स्य up to गते त (in 39^{c}) S तस्मिन् (for तस्य) —^{b}) D_2 om from ल्म् up to त्तमम् (in 40^{b}) $D_{3.4}$ भूतले, D_5 भूतळं (for भूतलम्) S क्षितिं प्राप्ते शिरस्यथ ($G_{3.4}$ °ध) —^{c}) $Ś_1$ lacuna, $K_{1.2}$ ततस् (for गते) $Ś_1$ K_{1-3} D_1 [अ]थ (for [अ]पि) —For 39^{cd}, S subst

1023* तच्छिर शतधा राजन्पपात पृथिवीतले ।

[$G_{1.5}$ M स्व- (for तव) M_4 सहसा (for शतधा) G_2 धरणी- (for पृथिवी)]

40 K_4 om 40^{a} (cf v l 38) D_2 om 40^{ab} (cf v l 39) —^{a}) $B_{3.4}$ M_4 सैन्यानि (for भूतानि) —^{c}) $Ś_1$ K (except K_5) $D_{1.2.5}$ वासुदेवस्तु, $B_{2.4.5}$ Dn G_1 M °देव च, D_4 देवस्य (for °देवश्च) —^{d}) K_4 $B_{2.4.5}$ Dn_2 $M_{3.5}$ प्रशशंसुर् Dn_1 महारथ

41 K_5 om 41 —^{a}) S दृष्ट्वा तु निहत सखे (T सख्ये, M_4 सघे) —^{b}) $K_{1.2}$ S महारथं (for जयद्रथम्) — For 41^{ab}, B Dc_1 Dn_1 subst

1024* ततो विनिहते राजन्सिन्धुराजे किरीटिना ।

—B Dc_1 Dn D_5 ins after 41^{ab} K_4 D_1 after 41

1025* तमस्त्वद्वासुदेवेन संहृत भरतर्षभ ।
पश्चाज्ज्ञात महीपाल तव पुत्रै सहानुगै ।
वासुदेवप्रयुक्तेय मायेति नृपसत्तम ।
एव स निहतो राजन्पार्थेनामिततेजसा ।
अक्षौहिणीरष्ट हत्वा जामाता तव सैन्धव ।
हत जयद्रथं दृष्ट्वा तव पुत्रा नराधिप ।

[(L 2) K_4 वृत्त (for ज्ञात) —(L 4) K_4 D_1 राजा (for राजन्) —(L 5) K_4 D_1 सप्त (for अष्ट) — K_4 D_1 om line 6 —(L 6) Dn_1 om from थ up to नराधिप]

— On the other hand, S ins after 41^{ab}

1026* कर्मणा तेन पार्थस्य विस्मिता सर्वदेवता ।
सर्वथा समरे यस्य गोप्ता नित्य जनार्दन ।
कथ तस्य जयो न स्यादिति भूतानि मेनिरे ।
एतदर्थं शिरस्तस्य च्यावयामास पाण्डव ।
स्यमन्तपञ्चकाद्बाह्य शरैरेव यथाक्रमम् ।
कृत्वा तच्च महत्कर्म निहत्य च जयद्रथम् ।
अस्त्रं पाशुपत पार्थ संहर्तुमुपचक्रमे ।
संहरत्यपि कौन्तेये तदस्त्र तत्र भारत ।
ववौ शीत सुगन्धश्च पवनो ह्लादयन्निव ।
संहारं च प्रमोक्षं च दृष्ट्वा तत्र दिवौकस ।
विस्मय परम जग्मु प्रशशसुश्च पाण्डवम् ।
एवमस्त्रेण तान्वीरो योधयित्वा धनजय ।
जयद्रथशिर पश्चाच्च्यावयामास पाण्डव ।
तच्छिरश्च्याव्यमान तु ददृशुस्तावका युधि ।
शल्यकर्णकृपा राजन्मोहिता सव्यसाचिना ।
शिरसि च्याविते तस्य शरैराशीविषोपमै ।
पश्चात्कायोऽपतद्भूमिं शोचयन्सर्वपार्थिवान् ।
दृष्ट्वा तु निहत सखे सिन्धुराजं महारथम् ।

[(L 2) G_1 M_4 सर्वत, G_{2-5} सर्वदा (for सर्वथा) —(L 3) G_5 जनो (for जयो) —(L 4) $G_{3.4}$ व्यापयामाम (for च्यावया) —(L 5) $G_{1.5}$ M समत (for स्यमन्त) —(L 8) $G_{1.5}$ M [अ]ध (for [अ]पि) —(L 9) T G_2 शीन, G_5 शित (for शीत) G_3 वत्तनो (for पवनो) —(L 10) G_1 M तस्य (for तत्र) —(L 13) $G_{3.4}$ व्यापयामास (for च्याव) —(L 14) G_1 M च्याव्यमान (for च्याव°) —(L 15) G_1 M कर्णशल्य (for शल्यकर्ण-)]

—^{d}) $K_{1.2}$ D_1 बहु पतज्, K_4 Dn_2 अभ्यप°, K_4 चापि प°, $D_{7.8}$ चैवाप (for बह्वपतज्) S दुःखादास्रमवर्तत — For 41^{cd}, B Dc_1 Dn D_5 subst. K_4 D_1 cont after 1025*

1027* दुःखादश्रूणि मुमुचुर्निराशाश्चाभवञ्जये ।

[K_4 मुने (for जये) D_1 निरासिश्चाभवज्जय (sic) (for the post half)]

— K_4 D_1 cont B Dc_1 Dn D_5 ins after 41

1028* ततो जयद्रथे राजन्हते पार्थेन केशव ।
दध्मौ शङ्खं महाबाहुरर्जुनश्च परंतप ।

सिंहनादेन महता पूरयामास रोदसी ॥ ४२
तं श्रुत्वा तु महानादं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
सैन्धवं निहतं मेने फल्गुनेन महात्मना ॥ ४३
ततो वादित्रघोषेण स्वान्योधानभिहर्षयन् ।
अभ्यवर्तत संग्रामे भारद्वाजं युयुत्सया ॥ ४४
ततः प्रववृते राजन्नस्तं गच्छति भास्करे ।
द्रोणस्य सोमकैः सार्धं संग्रामो लोमहर्षणः ॥ ४५
ते तु सर्वप्रयत्नेन भारद्वाजं जिघांसवः ।
सैन्धवे निहते राजन्नयुध्यन्त महारथाः ॥ ४६
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सैन्धवं विनिहत्य च ।
अयोधयंस्ततो द्रोणं जयोन्मत्तास्ततस्ततः ॥ ४७
अर्जुनोऽपि रणे योधांस्तावकान्रथसत्तमान् ।
अयोधयन्महाराज हत्वा सैन्धवकं नृपम् ॥ ४८
स देवशत्रूनिव देवराजः　　C 7 62 B 7 14 K 7 14

[(L 1) B6 मृते (for हते) — (L 2) B1 transp दध्मौ and शङ्ख D1 सत्य B1 4 5 Dn1 परंतप]

— On the other hand, S ins after 41

1029* तस्मिंस्तु निहते वीरे सैन्धवे लोकविश्रुते ।
प्रहर्षमतुलं लेभे कृष्ण पार्थश्च भारत ।

[(L 1) G2 समामे (for तस्मिंस्तु)]

42 D1 om 42ab — a) S तु प्राक्रोशद् (for ऽपि समामे) — D4 om (hapl) 42b–44c — b) T G2–5 पाण्डवान्, M4 पांडव — d) S पूरयन्निव (for यामास) — For 42, K4 B Dn1 subst D1 5 cont after 1028*

1030* भीमश्च वृष्णिसिंहश्च युधामन्युश्च भारत ।
उत्तमौजाश्च विक्रान्त शङ्खान्दध्मु पृथक्पृथक् ।

[(L 1) D5 युयुधानश् (for वृष्णिसिंहश्) — K4 om. line 2 — (L 2) D6 दध्मौ]

43 D4 om. 43 (of v 1 42) — a) Ś1 K3 4 महाशब्द (for °नादं) B Do1 Dn D2 श्रुत्वा महांतं त शब्दं, S तस्य त निनदं श्रुत्वा — b) B Do1 Dn1 D2 S राजो (for -पुत्रो) — c) K1 निहितं — d) K3 5 B Do1 Dn D2 5–8 फाल्गुनेन, T G2–5 पाण्डवेन (for फल्गुनेन) K4 D1 महता फाल्गुनेन हि

44 D4 om 44abc (cf. v 1 42) — a) K1, 2 D2 -शब्देन (for -घोषेण) — b) D3 6 तान् (for स्वान्) M4 यौधान् K4 D1 अभ्यहर्षयन्; B1 Dn2 D5 6 अभि (B1 अभ्य)हर्षयत्, B2 4 5 Do1 Dn1 पर्यहर्षयत् (B2 यन्), B3 प्रत्यहर्षयत्, D2 परिहर्षयन् (for अभि) T G2–5 सह दुदुभिनिस्वन, G1 M1–3 5 सह पुंसां महा स्वन — c) D2 सन्यवर्तत (for अभ्य°) — d) D1 भारद्वाज — For 44cd, S subst.

1031* उदपद्यत सैन्यस्य पाण्डूनां हृष्टचेतसाम् ।

45 a) S (except M4) अथ (for तत) D3 6 युद्धम् (for राजन्) — b) S (except M4) लोहितायति भास्करे — d) D4 G5 समामे (for मो) D4 लोमहर्षणे, S रोमहर्षण

46 a) B4 5 D2 3 5 6 8 G3 4 सर्वे (for सर्व-) — b) K1 B5 भारद्वाज K4 D1 महारणे (for जिघांसव) — G3 om 46c–47d — c) K1 निहिते S (G3 om) निहते सैंधवे राजन्

47 G3 om 47 (of v 1 46) Dn1 om 47ab, Do1 reads it on marg (*sec m*) — b) D3 विनिपात्य (for हत्य) — c) B2 तु ते, D2 तदा, S (G3 om) रणे (for ततो) D8 द्रोण — d) K4 समंतत, D1 7 8 यतस्तत, T G2 4 5 सहस्रश (for ततस्तत°)

48 G5 partly damaged — a) B2 D6 ततो, D5 रण (for रणे) M1, 5 यौधास — b) D2 नर (for रथ) — D8 om 48c–49b — c) D2 अयोध*न् B Do1 Dn1 महाबाहुर् (for °राज) S योधयामास बहुधा — d) B3 रणे (for नृपम्) S हत्वा सिंधुपतिं भृशं (M1 [*inf lin*] नृप, M4 नृप)

49 = (var 1022*, lines 5–8) D8 om 49ab (of v 1 48) G1 M om 49 — b) D4 स सर्वान्, D5 T G2–5 सपत्नान् (for समन्तात्) — c) D5 तथा (for यथा) — d) K4 B Do1 Dn D3 6 पूर्वप्रतिज्ञा (D3 °ज्ञा), K5 T G3–4 पूर्णां प्रतिज्ञां, G5 पूर्ण*** (for पूर्वां प्रतिज्ञां) D3 6 T G2–4 च समाप्य (for समवाप्य) D8 धीर (for वीर) — After 49, D2 5 ins

1032* वैशंपायन उवाच ।
एतत्सुचरितं राजन्य श्रृणोतीह भक्तित ।
अपमृत्युं जयत्याशु लभते सर्वसंपद ।

[(L 1) D2 हि (for [इ]ह)]

किरीटमाली व्यधमत्समन्तात् । पूर्वां प्रतिज्ञां समवाप्य वीरः ॥ ४९

यथा तमांस्यभ्युदितस्तमोघ्नः

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

॥ समाप्तं जयद्रथवधपर्व ॥

Colophon Ś$_{2}$ missing — *Sub-parvan* N (Ś$_{2}$ missing) जयद्रथवध — *Day of Drona's Generalship* K$_{1.2}$ चतुर्थदिवसे, K$_{6}$ चतुर्दिवसे, G$_{5}$ चतुर्थेऽहनि — *Adhy name* B$_{1.3}$ D$_{c1}$ D$_{n}$ वृद्धक्षेत्रवध, T G$_{1.3.4}$ शिरश्श्रयात्रन, G$_{2}$ जयद्रथवधप्रशसा, G$_{6}$ जयद्रथ शिरश्श्रयावनं — *Adhy no* (figures, words or both) B$_{1.3}$ G$_{1}$ 143, D$_{n1}$ 146, D$_{2}$ 147, D$_{3}$ 42, T G$_{2-5}$ 144 — *Śloka no* D$_{c1}$ 45, D$_{n1}$ 44